ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ISTORIA ROMÎNIEI

Comitetul de coordonare:

acad. P. CONSTANTINESCU-IAŞI; acad. EM. CONDURACHI; acad. C. DAICOVICIU; acad. A. OŢETEA; acad. D. PRODAN; acad. M. ROLLER; prof. univ. M. BERZA, T. BUGNARIU, V. MACIU, I. NESTOR, ŞT. PASCU, GH. ŞTEFAN, membri corespondenţi ai Academiei R.P.R.; prof. univ. L. BÁNYAI; prof. univ. V. CHERESTEŞIU; conf. univ. B. T. CÂMPINA; conf. univ. GH. MATEI; conf. univ. V. POPOVICI. *Secretar:* N. FOTINO

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ISTORIA
ROMÎNIEI

III

9(R)
I-87

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ISTORIA ROMÎNIEI

III

FEUDALISMUL DEZVOLTAT ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ŞI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA. DESTRĂMAREA FEUDALISMULUI ŞI FORMAREA RELAŢIILOR CAPITALISTE

Comitetul de redacţie al volumului:

acad. A. OŢETEA, *redactor responsabil*; acad. D. PRODAN şi prof. univ. M. BERZA, membru corespondent al Academiei R.P.R., *redactori responsabili adjuncţi*; *secretari*: FL. CONSTANTINIU şi LIVIU ŞTEFĂNESCU

I.44128
S.I.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
Bucureşti — 1964

PREFAȚĂ

Cel de-al treilea volum al *Istoriei Romîniei* expune trecutul țării noastre de-a lungul unei perioade de aproape două veacuri și jumătate: de la restabilirea dominației otomane asupra țărilor romîne, după scurta lor unire și independență sub Mihai Viteazul, pînă la izbucnirea revoluției din 1848, care marchează sfîrșitul orînduirii feudale în istoria noastră. Rezultat al efortului unui larg colectiv de cercetători ai Institutelor și Facultăților de istorie din București, Cluj și Iași, volumul al III-lea înfățișează de pe pozițiile marxist-leniniste etapele principale ale procesului de dezvoltare a țărilor romîne în perioada amintită: consolidarea temporară a feudalismului sub forma regimului nobiliar în veacul al XVII-lea, înăsprirea dominației otomane și regimul turco-fanariot în Moldova și Țara Romînească, instaurarea stăpînirii habsburgice în Transilvania la sfîrșitul secolului al XVII-lea, în sfîrșit destrămarea feudalismului și începutul relațiilor capitaliste.

Ținînd seama de transformarea modului de producție, care a fost adoptată ca criteriu pentru periodizarea întregii noastre istorii, volumul de față a fost împărțit în două părți. Partea întîi îmbrățișează, în continuarea expunerii din volumul al II-lea, feudalismul dezvoltat, de la începutul secolului al XVII-lea pînă în ultimele decenii ale veacului următor. Partea a doua, consacrată descompunerii feudalismului și formării relațiilor capitaliste, cuprinde ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, pînă la revoluția din 1848.

Linia de demarcație între cele două părți principale ale volumului a fost fixată în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea, fără o precizare absolută a datei pentru începutul destrămării feudalismului, datorită complexității fenomenelor care stau la baza acestui proces.

Secolul al XVII-lea se caracterizează printr-o lentă înviorare a economiei ţărilor romîne, prin eforturile clasei dominante de a consolida legarea de glie în condiţiile unei ascuţite lupte a ţărănimii, prin impunerea regimului nobiliar ca formă de guvernămînt a statului feudal şi prin generalizarea folosirii limbii romîne în cancelaria domnească şi în literatură.

La începutul secolului al XVIII-lea, instaurarea regimului turco-fanariot în Moldova şi Ţara Romînească şi consolidarea, prin pacea de la Satu Mare (1711), a dominaţiei habsburgice în Transilvania, fără să aducă o transformare de structură, ci doar de regim politic, au determinat importante schimbări în situaţia ţărilor romîne. Regimul turco-fanariot a stors la maximum resursele economice şi a restrîns autonomia Moldovei şi Ţării Romîneşti, iar regimul austriac a agravat sarcinile fiscale, feudale şi militare ale populaţiei.

A doua parte, aceea a feudalismului în destrămare, de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea pînă la revoluţia de la 1848, se caracterizează prin apariţia relaţiilor capitaliste în sînul vechiului mod de producţie, înmulţirea manufacturilor, extinderea relaţiilor de schimb, lărgirea pieţei interne, pătrunderea capitalismului în agricultură sub forma arendăşiei şi transformarea domeniului feudal în mare exploatare agricolă pentru producţia de cereale-marfă, dezvoltarea oraşelor şi constituirea naţiunii romîne burgheze, proces care şi-a găsit oglindirea în suprastructură prin formarea ideologiei şi a literaturii naţionale.

Momente importante în această perioadă sînt răscoala lui Horea în Transilvania şi mişcarea revoluţionară din 1821 în Ţara Romînească. Răscoala lui Horea a zguduit pentru moment raporturile feudale din Transilvania, constituind un imbold în lupta pentru răsturnarea revoluţionară din 1848.

Mişcarea revoluţionară a lui Tudor Vladimirescu constituie, în mijlocul acestei perioade, un moment important prin semnificaţia sa economică, socială şi politică şi prin repercusiunile pe care le-a avut asupra dezvoltării ulterioare a istoriei noastre. Tratatul de la Adrianopol, care a desfiinţat monopolul turcesc şi raialele de pe malul stîng al Dunării, n-a fost în fond decît urmarea programului politic al mişcării.

Dezvoltarea relaţiilor capitaliste a dus la apariţia şi întărirea culturii naţionale ca armă de luptă ideologică pentru transformarea socială şi pentru realizarea Unirii şi independenţei naţionale.

Fixarea limitelor perioadei de sfîrşit a feudalismului a ţinut seama în primul rînd de transformarea modului de producţie, dar şi de fenomenele de suprastructură şi de influenţa lor reciprocă, de formele de organizare a statului şi de viaţa culturală, fără să pretindă că între modificările bazei şi suprastructurii a existat un paralelism constant şi rigid.

Obiectul volumului al III-lea al *Istoriei Romîniei*, ca şi al volumelor anterioare, a fost să sintetizeze vastul material documentar acumulat şi rezultatele cercetărilor întreprinse de istoriografia noastră în anii puterii populare.

Vechile sinteze ale istoriografiei noastre, în primul rînd *Istoria romînilor din Dacia Traiană* publicată de A. D. Xenopol la sfîrşitul veacului trecut şi *Geschichte des rumänischen Volkes* publicată de N. Iorga în 1905 au marcat la data apariţiei lor, în ciuda deficienţelor metodologice şi de interpretare, un progres însemnat în dezvoltarea istoriografiei noastre şi au constituit momente însemnate în istoria culturii noastre. De la apariţia acestor lucrări, în ciuda materialului documentar nou care se acumula neîntrerupt, istoriografia burgheză din ţara noastră nu a fost capabilă să treacă la o etapă superioară a elaborării acestui material. *Istoria romînilor*, scrisă de Iorga în ultimii ani ai vieţii sale, cu toată informaţia vastă care-i stă la bază, nu constituie un progres faţă de sinteza sa în limba germană.

Locul criticii şi al interpretării l-a ocupat tot mai mult expunerea narativă şi înlănţuirea datelor istorice astfel cum se desprind din paginile cronicilor şi ale documentelor, într-o succesiune fără cauzalitate şi fără conexiune organică.

Dar istoria nu e simpla reproducere a izvoarelor, scoase din arhive pentru a reintra în alte arhive. Ea este interpretarea ştiinţifică a materialului documentar pentru a reconstitui viaţa producătorilor de bunuri materiale, istoria maselor muncitoare, istoria poporului.

Preluînd moştenirea a tot ce a fost valoros în vechea istoriografie şi prelucrînd rezultatele propriei sale activităţi, istoriografia marxistă din ţara noastră şi-a asumat sarcina, încredinţată de Congresul al II-lea al P.M.R., să realizeze o sinteză ştiinţifică a istoriei noastre.

Acordînd factorilor determinanţi rolul ce le revine în desfăşurarea procesului istoric, volumul al III-lea al *Istoriei Romîniei* înfăţişează dezvoltarea forţelor de producţie din ţările romîne în condiţiile specifice ale dominaţiei otomane, iar în Transilvania, de la sfîrşitul veacului al XVII-lea, în condiţiile stăpînirii habsburgice. În măsura permisă de informaţiile furnizate de izvoare pentru cunoaşterea acestei laturi a modului de producţie, autorii s-au străduit să reconstituie cît mai fidel stadiul de dezvoltare a forţelor de producţie şi să urmărească acţiunea pe care au exercitat-o asupra desfăşurării procesului istoric.

Aspectele multiple ale istoriei economice a ţărilor romîne în veacurile XVII—XIX, locul diferitelor sectoare ale producţiei de bunuri în ansamblul economiei feudale şi interdependenţa fenomenelor economice şi sociale au fost pentru prima oară tratate într-o sinteză generală. Producţia agricolă şi creşterea vitelor, principalele ramuri ale economiei feudale, meşteşugurile şi manufacturile, exploatarea minieră, comerţul şi apoi începuturile industriei mecanice şi relaţiile sociale pe care le-au creat formează miezul expunerii. Dar, spre deosebire de unele din lucrările istoriografiei burgheze din ţara noastră care, chiar cînd includeau în preocupările lor factorul economic, se mărgineau la simpla înregistrare, ca într-un inventar, a ştirilor din izvoare, *Istoria Romîniei* s-a străduit să expună viaţa economică în procesul de continuă dezvoltare.

Cercetarea atentă a structurii economice a permis şi justa înţelegere a proceselor sociale din perioada studiată. Intensificarea procesului de aservire a ţărănimii în veacul al XVII-lea, lupta acesteia pentru a-şi apăra sau recîştiga libertatea pierdută o dată cu pămîntul, alternarea perioadelor de ofensivă boierească şi a celor de redobîndire, măcar parţială şi provizorie de către ţărănime a drepturilor uzurpate de clasa dominantă, dezvoltarea şi transformarea statului nobiliar, ca regim politic al marii boierimi, sînt prezentate acum în funcţie de transformările produse în baza economică.

Colectivul de autori şi-a concentrat atenţia asupra relaţiilor de producţie feudale care constituie baza materială a dezvoltării societăţii medievale romîneşti. Analiza atentă a evoluţiei relaţiilor agrare şi cercetarea amănunţită — pe baza unui vast material documentar, ignorat în trecut de istoricii noştri — a gradului de exploatare a ţărănimii dependente în funcţie de predominarea uneia sau alteia din formele rentei feudale, a îngăduit colectivului să reconstituie aspectul principal al istoriei noastre sociale în ultimele etape ale orînduirii feudale şi să marcheze specificul dezvoltării istorice a poporului nostru în această perioadă.

Pentru veacul al XVIII-lea, atît de puţin cercetat în trecut sub raportul istoriei economice şi sociale, s-a putut urmări evoluţia raporturilor dintre stăpînii de pămînt şi ţăranii dependenţi şi reconstitui — pe baza materialului de arhivă inedit — principalele măsuri pentru reglementarea acestor relaţii impuse domnilor fanarioţi, precum şi corespondenţa dintre aceste măsuri şi realitatea socială reflectată în numeroasele acte oficiale şi particulare inedite. Aşa de pildă, considerînd greşit că aşezămintele care reglementau « raporturile dintre proprietari şi cultivatori » erau emise de domnie « în favoarea acestora din urmă » I. C. Filitti îi prezenta pe domnii fanarioţi ca arbitri în conflictele dintre clasele antagoniste, iar reformele lor ca acte ale filantropiei domneşti. Istoriografia burgheză nu voia să înţeleagă că lupta de clasă a ţăranilor, sub forma fugii în masă, împotriva dublei exploatări, feudale şi fiscale, a silit domnia să ia unele măsuri de îndreptare, care nu corespundeau nici « doctrinei », nici intereselor de clasă ale stăpînilor feudali. Reformele care reglementau raporturile dintre stăpînii de moşii şi clăcaşi şi scoteau obligaţiile acestora de sub domnia bunului plac al boierilor şi mănăstirilor au fost cuceriri ale luptei ţărănimii asuprite şi exploatate, pe care clasa stăpînitoare izbutea totuşi de cele mai multe ori să le eludeze sau să le transforme în propriul ei interes.

Într-o lumină nouă a fost pusă instituţia şerbiei în ţările noastre în ultima fază a existenţei sale. Reprezentanţii de frunte ai istoriografiei burgheze au susţinut că în a doua jumătate a veacului al XVII-lea situaţia ţăranilor dependenţi se ameliorează şi « liberarea rumînilor prin iertare, răscumpărare şi fugă se urmează pe o scară întinsă. Se ajunge astfel că, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cea mai mare parte a ţăranilor fără pămînt erau oameni liberi » (C. Giurescu). Dar o asemenea concluzie nu se putea trage decît desprinzînd situaţia ţăranilor din evoluţia orînduirii feudale şi din condiţiile dominaţiei otomane. Pe baza materialului de arhivă nou şi a studiilor întocmite în ultimii ani în ţara noastră, s-a putut stabili locul şerbiei în istoria societăţii romîneşti în veacurile XVII—XVIII, caracteristicile principale ale acestei instituţii, persistenţa ei ca principală formă a exploatării ţărănimii dependente de către stăpînii de moşii, pînă la înfăptuirea, la mijlocul veacului al XVIII-lea, a reformei lui Constantin Mavrocordat.

Politica de reforme a domnilor fanarioţi, atribuită în trecut influenţelor filozofiei luministe apusene, a fost reintegrată în cadrul ei istoric: dezvoltarea societăţii romîneşti în veacul al XVIII-lea. Cercetarea sistematică a fondurilor de documente din arhivele noastre a scos la iveală realităţile economice, sociale şi demografice care au impus domnilor fanarioţi elaborarea unor noi soluţii de guvernare, de adaptare a vechilor instituţii feudale la noile împrejurări. Dar studiul documentelor inedite nu a permis numai interpretarea cu totul nouă a cunoscutelor măsuri reformatoare ale lui Constantin Mavrocordat sau Alexandru Ipsilanti, ci a scos la iveală antecedentele şi continuitatea politicii de reforme în veacul al XVIII-lea şi progresiva ei extindere asupra tuturor sferelor vieţii publice a Principatelor. Reformele care caracterizează politica internă a domnilor fanarioţi în veacul al XVIII-lea erau explicate de N. Iorga ca rezultat al « penetraţiei ideilor Occidentului ». Ca şi în numeroase alte cazuri similare, în care vechile interpretări idealiste au fost înlocuite cu noi explicaţii ştiinţifice, şi în această privinţă, concluziile adoptate au rezultat nu din aplicarea mecanică a unor formule preconcepute, ci din cercetarea minuţioasă a materialului documentar şi din interpretarea lui pe baza principiilor marxism-leninismului.

Rezultate cu totul noi a obţinut istoriografia noastră marxistă şi în cercetarea dezvoltării meşteşugurilor şi breslelor în veacurile XVII—XVIII. Acest domeniu însemnat al vieţii economice şi sociale din evul mediu, pentru care istoriografia nu dispunea în trecut decît de ştiri răzleţe şi incomplete, a fost reconstituit pe baza unui bogat material documentar, iar pentru veacul al XVIII-lea pe o informaţie permanent lărgită prin cercetări de arhivă. În acest chip a putut fi înnoită — prin lucrări monografice recente — întreaga sa problematică, de la aspectele tehnologice ale producţiei meşteşugăreşti, la problemele complexe ale organizării frăţiilor şi breslelor.

Un loc însemnat a fost acordat în paginile volumului de faţă problemei oraşelor medievale romîneşti. Activitatea meşteşugărească şi comercială desfăşurată de populaţia oraşelor noastre medievale, lenta dezvoltare a acestor oraşe în condiţiile relaţiilor feudale şi ale dominaţiei otomane, progresele realizate în perioada de destrămare a feudalismului şi a formării relaţiilor capitaliste au fost tratate genetic în paragrafe speciale, care contrastează cu prezentările statice, lipsite de dialectica transformărilor istorice, caracteristice cercetărilor din trecut.

Aplicarea principiilor marxist-leniniste a îngăduit autorilor să scoată în relief nu numai diversele manifestări şi episoade ale luptei de clasă, dar şi să explice acţiunea exercitată de antagonismele de clasă din societatea feudală romînească asupra întregului curs al dezvoltării istoriei noastre medievale. Alături de formele permanente ale luptei de clasă: împotrivirea la îndeplinirea obligaţiilor feudale, folosirea mijloacelor legale pentru redobîndirea libertăţii şi a pămîntului răpite de stăpînii feudali şi fuga individuală sau în masă, colectivul de autori s-a străduit să reconstituie cît mai complet formele superioare ale luptei de clasă: răscoalele ţărănimii exploatate din ţările noastre în evul mediu.

Astfel au fost expuse antecedentele marii răscoale populare din 1655, iar amploarea şi aderenţele ei în ţărănimea dependentă au fost puse în lumina lor adevărată. Caracterul social al acestei mişcări, înregistrat de cronicile romîne şi săseşti, precum şi de alte izvoare, a fost ignorat de vechea istoriografie. A. D. Xenopol explică răscoala seimenilor prin « firea sălbatică a mercenarilor », seimenii fiind « toţi oameni disperaţi, adunaţi din toate părţile, cei mai mulţi dedaţi prădăciunii, recrutaţi dintre turci şi creştini, mai ales bulgari, şi comandaţi de un turc care fusese cap de hoţi în Turcia ». La sfatul boierilor săi, « Constantin Şerban se hotărî a desface cu totul corpul seimenilor, ceea ce provocă răscoala ». Faptul că furia răsculaţilor s-a îndreptat împotriva boierilor nu revelă lui Xenopol caracterul social al mişcării; el nu trage decît concluzia că Gheorghe Rákóczi al II-lea profită de răscoală pentru a interveni în afacerile Ţării Romîneşti.

Această concluzie sugerează lui N. Bejenaru teoria că răscoala a izbucnit în urma instigaţiei principelui Transilvaniei. N. Iorga, care a publicat un vast material documentar despre răscoala seimenilor, a întrezărit caracterul social al mişcării, dar în ultima sa sinteză explică răscoala prin interesele personale ale lui Constantin Şerban, ajuns domn cu ajutorul oştirii, pe care n-a mai putut-o stăpîni.

Istoriografia noastră marxistă a acordat aceeaşi atenţie şi luptei iobagilor din Transilvania împotriva exploatării feudale. Istoriografia burgheză, romînă şi maghiară, studiind bogata documentaţie a răscoalei lui Horea, a recunoscut întreita apăsare, socială, naţională şi religioasă, care a dus la răscoală, dar a pus accentul mai ales pe latura naţională. N. Densuşianu, monograful ei cel mai larg documentat, conclude că « revoluţiunea se născuse, ce e drept, sub asprimea regimului feudal şi politic din Transilvania şi ea ţintea între altele, la distrugerea privilegiilor nobiliare», dar «ideea dominantă» în luptă a fost « recucerirea libertăţii naţionale ». El a căutat să pună răscoala ţăranilor în serviciul luptei pentru libertate şi unitate naţională ce se desfăşura în timpul lui.

Pe linia concepţiei naţionaliste, istoriografia burgheză maghiară a mers mai departe. Îndepărtîndu-se de la rezultatele monografiei mai vechi a lui

Fr. Szilágyi, a căutat cauzele răscoalei în « instinctele seminomade » ale romînilor, în imigrările continue din Ţara Romînească şi Moldova. Ultima sinteză burgheză a istoriei Ungariei explică actele de violenţă ale ţăranilor răsculaţi prin « gradul scăzut de cultură » a celor imigraţi, prin neputinţa lor de a se adapta la viaţa aşezată, la «ordinea superioară» pe care o găseau aici, ajungînd la concluzia că: « Răscoala lui Horea nu e nici o mişcare naţională, nici măcar o răscoală agrară: ceva sub aceasta, izbucnirea oarbă a unor mase nenorocite, care nu s-au ridicat la nivelul gospodăriei săteşti» (Szekfű Gyula).

O atenţie deosebită a fost acordată şi mişcării revoluţionare conduse de Tudor Vladimirescu. Pe baza culegerii de izvoare privitoare la anul 1821 şi folosind indicaţiile valoroase ale lui K. Marx, recent descoperite, referitoare la istoria Romîniei, s-a întregit şi adîncit cunoaşterea cauzelor şi a desfăşurării mişcării şi s-a pus în lumină persistenţa stării de spirit revoluţionare în rîndurile ţărănimii şi puternicul răsunet al mişcării în Moldova şi Transilvania.

Integrată în ansamblul vieţii economice şi sociale de care e indisolubil legată, istoria politică a ţărilor romîne îşi capătă acum înţelesul limpede şi explicaţia firească.

În trecut, toată atenţia istoricilor se concentra asupra caracterului şi rolului domnilor şi asupra acţiunii marii boierimi. Astfel, în ultima sa sinteză, *Istoria romînilor*, N. Iorga împarte perioada cuprinsă între 1600 şi 1848 în trei părţi, intitulate *Monarhii* (secolul al XVII-lea), *Reformatorii* (adică domnii fanarioţi) şi *Revoluţionarii* (adică Horea, Tudor Vladimirescu şi conducătorii revoluţiei din 1848) şi le defineşte prin rolul protagoniştilor, nu prin relaţiile de producţie şi prin acţiunea maselor populare.

Dar nici caracterizarea conducătorilor nu corespunde realităţii istorice. Noi ştim azi că Matei Basarab, Vasile Lupu sau Constantin Brîncoveanu n-au fost « monarhi absoluţi » în sensul strict al cuvîntului, ci dependenţi, în interior, de marea boierime, iar în afară de turci. Domnii fanarioţi n-au fost reformatorii care ar fi aplicat o doctrină social-politică, adusă de ei în ţara noastră. Reformele lor impuse de presiunea maselor n-au fost decît expediente, adesea contradictorii, menite să facă faţă mai degrabă exigenţelor turcilor şi nevoilor boierilor decît intereselor celor exploataţi. Cele mai importante, ca acelea ale lui Constantin Mavrocordat sau Alexandru Ipsilanti, au fost determinate de fuga în masă a ţăranilor şi de mişcările orăşenilor. Pentru a împiedica fuga în masă, «reformatorii» au fost siliţi să facă concesiuni, să reglementeze aşezarea şi perceperea impozitelor şi să precizeze prin aşezăminte generale raporturile dintre clăcaşi şi stăpînii de moşie. Dar cum reformele n-au schimbat regimul proprietăţii şi relaţiile de producţie feudale dominante şi au fost călcate chiar de autorii lor, ele s-au dovedit puţin operante şi efemere. Întrucît priveşte pe « revoluţionari », ei n-au fost autorii unor acţiuni individuale, ci conducătorii unor mişcări de masă. Ei au condus aceste mişcări, dar nu le-au creat.

Renunțînd la metoda de tratare a istoriei pe domnii, colectivul de autori a înlocuit expunerea stereotipă a filiației, luptelor, ctitoriilor și înrudirilor fiecărui domn în parte, prin prezentarea direcțiilor principale ale vieții politice a țărilor romîne în epoca tratată.

Astfel, au fost cercetate și expuse rînd pe rînd în succesiunea desfășurării lor, pătrunderea, sub scutul dominației otomane, a elementului greco-levantin în viața economică și în ierarhia politică și eclesiastică a țărilor romîne, reacțiunea boierimii autohtone împotriva acestei infiltrații, intensele frămîntări generate de rivalitatea dintre grupările boierești, cristalizate în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în lupta pentru dobîndirea supremației politice, întărirea mișcării de eliberare de sub stăpînirea otomană, orientarea politică a marii boierimi romîne în veacul al XVIII-lea în funcție de rivalitatea marilor puteri pentru supremație în sud-estul Europei, aspirația micii boierimi de a obține egalitatea în drepturi cu marea boierime, precum și frămîntările politice care au precedat, în perioada domniilor regulamentare, izbucnirea revoluției din 1848. În acest cadru larg de istorie politică, activitatea personalităților care au ilustrat trecutul nostru medieval încetează de a mai apărea ca un factor decisiv și se încadrează în procesul istoric obiectiv, care o determină.

Acordînd prioritate factorilor interni care stau la baza transformărilor petrecute în perioada expusă, autorii volumului al III-lea s-au străduit totodată să integreze istoria medievală a țărilor noastre în ansamblul istoriei Europei răsăritene. A expune izolat istoria poporului romîn — metodă practicată în unele expuneri de ansamblu mai vechi — a rupe această istorie de cadrul larg al istoriei răsăritului european, înseamnă a face imposibilă înțelegerea deplină a marilor procese din istoria noastră medievală.

Integrate din nou în sistemul economic și politic al Imperiului otoman, după moartea lui Mihai Viteazul și ultimele acțiuni anti-turcești ale lui Radu Șerban, țările romîne aveau să sufere încă timp de peste două veacuri acțiunea negativă exercitată de dominația otomană. Cercetarea atentă a aspectelor multiple ale stăpînirii otomane și în primul rînd a piedicii pe care monopolul comercial și exploatarea fiscală au pus-o în calea dezvoltării lor economice și sociale, a constituit una din preocupările de bază ale autorilor volumului de față.

Astfel, au fost expuse regimul economic și politic al dominației otomane, evoluția obligațiilor în bani și natură către Poartă, efectele monopolului comercial otoman și ale regimului capitulațiilor, și toate consecințele economice și politice care au decurs pentru țările romîne din criza tot mai adîncă a Imperiului otoman în veacurile XVII și XVIII.

Situația nouă, creată în Europa răsăriteană de războaiele ruso-austro-turce din veacul al XVIII-lea și urmările noii orientări a politicii franceze în epoca revoluției și a imperiului, constituie cadrul extern fără de a cărui cunoaștere nu poate fi just înțeleasă situația țărilor romîne în această perioadă și intensificarea luptei de eliberare a poporului romîn.

Folosind cele mai noi rezultate ale ştiinţei istorice marxiste, autorii volumului III au scos în evidenţă rolul războaielor ruso-turce din veacul al XVIII-lea şi al XIX-lea, în subminarea dominaţiei otomane asupra ţărilor romîne. Participarea masivă a populaţiei din ţările romîne la lupta antiotomană, a fost expresia unui larg curent de emancipare de sub dominaţia Porţii.

Autorii volumului al III-lea al *Istoriei Romîniei* au avut permanent în vedere caracterul unitar al procesului de dezvoltare istorică a poporului romîn, mai presus de diviziunile teritoriale şi de dominaţiile politice străine care le-au separat în evul mediu. Legăturile permanente — economice, politice şi culturale — comunitatea istorică a celor trei ţări romîne au fost relevate şi subliniate în paginile acestui volum, îngăduind colectivului de autori să realizeze în mare măsură o expunere unitară a marilor procese istorice desfăşurate de o parte şi de alta a Carpaţilor.

Înnoită în aspectele ei esenţiale, istoria Transilvaniei s-a bucurat de atenţia cuvenită în acest volum. Astfel, au fost studiate temeinic viaţa economică a Transilvaniei în veacurile XVII şi XVIII, politica de centralizare a statului urmărită de principii din cea dintîi jumătate a veacului al XVII-lea, împrejurările instaurării dominaţiei austriece, caracteristicile şi consecinţele regimului habsburgic, lupta poporului romîn împotriva asupririi sociale şi naţionale, trăsăturile specifice ale absolutismului luminat în Transilvania şi lupta ţărănimii iobage împotriva asupririi feudale. În acelaşi timp, a fost tratată istoria minorităţilor naţionale şi s-au scos în relief legăturile permanente şi înrîuririle reciproce dintre acestea şi poporul romîn.

Un spaţiu larg în paginile acestui volum a fost consacrat problemelor de istorie a culturii. În noua sinteză, cultura medievală a ţărilor romîne nu mai apare ca un fenomen autonom, desprins de relaţiile sociale, ci nemijlocit legat de acestea. Fenomenele culturii îşi găsesc explicaţia în prefacerile economice şi sociale ale societăţii romîneşti. Progresele înregistrate în domeniul culturii în veacurile XVII şi XVIII: triumful definitiv al limbii romîne, apariţia unei literaturi de înaltă valoare în limba romînă — îndeosebi în domeniul istoriografiei — progresiva laicizare a culturii, răspîndirea pe scară mai mare a cărţii prin mijlocirea tiparului, începuturile organizării învăţămîntului superior şi înmulţirea şcolilor în ţările romîne, sînt amplu înfăţişate şi strîns legate de ansamblul dezvoltării istorice.

În acest cadru, funcţia influenţelor culturale străine, considerate în trecut ca factorul determinant al progresului culturii noastre, a putut fi just înţeleasă, receptarea şi asimilarea acestor influenţe constituind unul din aspectele creaţiei culturale romîneşti. Deosebit de limpede rezultă această asimilare creatoare în cultura fazei de tranziţie de la feudalism la capitalism, în procesul de formare a ideologiei naţionale.

Volumul al III-lea conţine şi o serie de deficienţe care reflectă stadiul actual al cercetărilor istoriografice din ţara noastră, insuficienta adîncire a unor aspecte ale istoriei noastre şi lipsa unor studii monografice pentru o serie întreagă de probleme.

Trebuie amintit că în stadiul actual al cercetărilor noastre o serie de probleme nu pot dobîndi încă soluţii pe deplin satisfăcătoare. Astfel, tehnica agricolă, structura domeniului feudal, evoluţia demografică şi, mai ales, structura şi caracterul manufacturilor, acumularea primitivă a capitalului — una dintre problemele majore ale perioadei de trecere de la feudalism la capitalism — precum şi o serie de aspecte concrete ale procesului de formare a naţiunii burgheze romîne nu au fost complet elucidate. Pe măsura cunoaşterii unui material documentar mai bogat decît cel aflat astăzi la dispoziţia noastră, a întocmirii unor lucrări monografice asupra diverselor aspecte ale acestor probleme, discutate în momentul de faţă, pe un plan mai larg, şi în alte ţări, în legătură cu particularităţile genezei capitalismului în Europa răsăriteană, acumularea primitivă a capitalului, precum şi alte probleme insuficient clarificate astăzi, vor căpăta o prezentare mai satisfăcătoare.

Textul volumului a fost mult îmbunătăţit datorită numeroaselor referate, discuţiilor în colectiv pe marginea fiecărui capitol şi dezbaterilor generale în sesiunea plenară la care au participat numeroşi specialişti din toată ţara.

În afara publicaţiilor de specialitate semnalate în bibliografiile care însoţesc fiecare capitol, autorii volumului al III-lea au folosit de asemenea izvoare inedite şi un şir de lucrări în manuscris, dintre care unele în curs de publicare:

A. **Colecţii de izvoare:** *Călători străini în ţările romîne*, vol. II—III; *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, *Moldova; Documente privind fiscalitatea în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Ţara Romînească; Documente din arhivele sovietice (Arhivele centrale şi Arhiva Ministerului de Externe din Moscova).*

B. **Studii:** M. Berza, *Regimul economic al dominaţiei otomane în Moldova şi Ţara Romînească;* P. Cernovodeanu, *Drumurile comerciale şi dezvoltarea schimbului la Bucureşti în secolele XVI—XVII;* Lia Lehr, *Comerţul Ţării Romîneşti şi Moldovei în jumătatea a doua a secolului al XVII-lea;* idem, *Dezvoltarea oraşelor din ŢaraRomînească în secolele XVI—XVII;* Şt. Olteanu, *Meşteşugurile din Moldova şi Ţara Romînească în secoleleX—XVII;* N. Stoicescu, *Despre curteni şi slujitori în Ţara Romînească şi Moldova;* Al.Elian, *Dosoftei, poet liric necunoscut;* Liviu Patachi, *Romînii în răscoala racoţiană, 1703—1711;* Victor Papacostea, *Învăţămîntul medieval în Moldova şi Ţara Romînească;* Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Romînească în veacul al XVIII-lea;* idem, *Academia grecească din Bucureşti de la Sf. Sava şi Măgureanu;* idem, *Comerţul Moldovei şi Ţării Romîneşti în veacul al XVIII-lea;* Al. Porţeanu, *Aşezămîntul agrar al lui Alexandru Ipsilanti;* Silviu Dragomir, *Regimul austriac în Transilvania;* Ion Donat, *Contribuţii la istoria ţărănimii din Moldova şi Ţara Romînească în secolele XVIII—XIX;* Ion Donat şi G. Retegan, *Situaţia economică şi socială a Ţării*

Romîneşti în anul 1838; I. Corfus, *Ţara Romînească în timpul domniilor lui Alexandru Ghica şi Gheorghe Bibescu*; D. Ciurea, *Domnia lui Mihai Sturdza*; Kovách Géza, *Descompunerea sistemului feudal şi dezvoltarea capitalismului în agricultura comitatului Arad*; Alexandru Rusu şi Constantin Rudneanu, *Frămîntări revoluţionare în Banat*; Ileana Bozac, *Învăţămîntul în regiunea minieră a Zlatnei la sfîrşitul secolului al XVIII-lea*; Dan Simonescu, *Cronici versificate despre evenimente din istoria romînilor*; R. Ghircoiaşiu, *Contribuţii la istoria muzicii romîneşti*; G. Em. Marica, *Indicele Foii pentru minte, inimă şi literatură (1838—1865)*.

La redactarea volumului, pregătirea lui pentru tipar şi întocmirea bibliografiei o contribuţie preţioasă a adus *Şerban Papacostea*, cercetător la Institutul de istorie al Academiei R.P.R. din Bucureşti.

Informaţii valoroase cu privire la istoria Moldovei au dat: *Gheorghe Platon*, *Ecaterina Negruţi* şi *Corneliu Istrate*, cercetători ai Institutului de istorie din Iaşi.

Indicele volumului a fost întocmit de un colectiv de cercetători de la Institutul de istorie din Bucureşti, condus de *I. Donat* (responsabil), *S. Caracaş*, *P. Simionescu*, *A. Stan* şi *G. Totoiu*. La pregătirea pentru tipar a volumului, în deosebi la revizuirea numelor şi a bibliografiei maghiare, o contribuţie preţioasă a adus *S. Benkő*, cercetător ştiinţific la Institutul de Istorie al Academiei R.P.R. din Cluj.

Hărţile nr. 2 şi 3 au fost executate de *Filip Georgescu* după *Большая Советская Энциклопедия*, vol. XXXVII, şi respectiv după hărţile anexate la lucrările lui I. Neacşu, *Oastea pandurilor condusă de Tudor Vladimirescu în răscoala din 1821*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1954, p. 1003—1043 şi *Participarea locuitorilor satelor din Oltenia la răscoala din 1821*, în *Studii*, XI (1958), nr. 2, p. 91—114. Hărţile nr. 1 şi 4 au fost executate de *Adrian Ştefănescu* pe baza indicaţiilor date de prof. *Şt. Pascu*, membru corespondent al Academiei R.P.R., *Ileana Bozac* şi *Bujor Surdu*, de la Institutul de istorie al Academiei R.P.R. din Cluj, *Ştefan Olteanu* şi *Constantin Şerban*, cercetători ai Institutului de istorie al Academiei R.P.R. din Bucureşti.

Figura nr. 34 este reprodusă după lucrarea lui Paul Cernovodeanu, *Răscoala seimenilor şi dorobanţilor din Bucureşti la 1655*, Bucureşti, 1961.

Selecţionarea şi aranjarea materialului ilustrativ au fost făcute cu ajutorul tov. *Corina Nicolescu*, *S. Benkő* şi *Pompiliu Teodor*.

IZVOARE

Aşa cum pune în lumină metodologia marxist-leninistă a cercetării istorice, izvoarele sînt produse ale unui mediu social determinat. Aceasta face ca schimbările petrecute în sînul societăţii să atragă după sine apariţia unor noi categorii de izvoare, scăderea însemnătăţii unora dintre cele vechi şi, în genere, schimbarea continuă a raportului de valoare dintre diferitele categorii de izvoare.

Constatările de mai sus, valabile pentru orice epocă istorică, sînt confirmate şi de cercetarea izvoarelor istoriei ţărilor romîne din răstimpul celor două veacuri şi jumătate cărora le este consacrat volumul de faţă.

Dacă pentru perioada feudalismului timpuriu izvoarele arheologice deţin un loc de prim ordin, ele îşi pierd treptat din importanţă cu cît înaintăm în cercetarea feudalismului dezvoltat, datorită înmulţirii izvoarelor scrise. Totuşi, sînt unele aspecte ale vieţii sociale din secolul al XVII-lea şi chiar dintr-al XVIII-lea, a căror amintire nefiind înregistrată în izvoarele scrise, nu le putem cunoaşte decît prin rezultatele cercetărilor arheologice. O contribuţie în acest sens au adus, de pildă, săpăturile efectuate la Suceava, Cetatea Neamţului, Piatra Neamţ, Tîrgşor sau Bucureşti (pentru acestea din urmă vezi *Bucureştii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1959). În ce priveşte izvoarele etnografice ele ne oferă materiale tot mai bogate şi mai puţin supuse transformărilor cu cît ne apropiem de vremea noastră.

Datorită acestora, noi putem cunoaşte forme ale culturii materiale şi spirituale, pe care nu ni le aduc la lumină izvoarele scrise. O contribuţie valoroasă aduce şi cercetarea evoluţiei limbii, precum şi studiul toponimiei şi onomasticei. Baza informaţiei istorice rămîne dată de izvoarele scrise, în cadrul cărora se petrec transformări ale categoriilor moştenite din epoca precedentă şi apar altele noi, care solicită în chip deosebit, prin bogăţia şi precizia informaţiei, atenţia cercetătorului.

Izvoare epigrafice, numismatice, sigilografice şi heraldice

Izvoarele epigrafice. Inscripţiile păstrate din sec. XVII—XVIII şi din prima jumătate a secolului al XIX-lea — pisanii, inscripţii pe pietre de mormînt şi diferite obiecte etc. — sînt în număr sporit faţă de cele din epoca precedentă. Ele aduc ştiri variate şi utile privind datarea monumentelor, dezvoltarea oraşelor, răspîndirea breslelor de meşteşugari şi negustori şi chiar viaţa politico-militară (de ex. pentru ultima categorie, stîlpul lui Mihai Racoviţă de la Vama Moldoviţei, 1716). S-au păstrat de asemenea unele documente săpate în piatră, pentru a li se da mai multă tărie, cum e cazul privilegiilor Cîmpulungului, confirmate de Gheorghe Duca şi înscrise pe o cruce de piatră aşezată în mijlocul oraşului.

Pe lîngă inscripţiile alcătuite în momentul ridicării unui monument, ajunse pînă la noi în forma lor originară, avem şi pisanii aşezate cu prilejul unor refaceri, în care se reproduc informaţii din inscripţii mai vechi, azi dispărute, sau chiar date păstrate prin tradiţie (de ex. pisaniile mănăstirilor Cîmpulung, Brădet etc.). Este evident că în ultimul caz nu mai avem de-a face cu izvoare nemijlocite, ceea ce face ca informaţia lor să fie de o valoare mult mai redusă. Cel mai mare număr de inscripţii pentru perioada care ne interesează aici se găsesc în publicaţiile lui N. Iorga (vezi *Istoria Romîniei*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1962 p. XIX), în *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice a Romîniei* (1908—1945), în *Anuarul Comisiunii monumentelor istorice, Secţia pentru Transilvania* (1926—1938).

Izvoarele numismatice. Încetarea emisiunilor monetare ale domnilor Moldovei şi Ţării Romîneşti încă din perioada precedentă, a făcut ca în veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea să circule în aceste ţări doar monede străine. Excepţie fac unele emisiuni monetare, ca cele ale lui Mihnea al III-lea în timpul războiului antiotoman sau falsificările de monede străine din timpul lui Eustratie Dabija. Înseşi medaliile bătute de C. Brîncoveanu în 1713, cu prilejul împlinirii a 25 de ani de domnie, au fost socotite de Poartă între capetele de acuzare împotriva domnului Ţării Romîneşti. Dacă principii Transilvaniei au continuat să bată monedă pînă la sfîrşitul secolului al XVII-lea, şi aici stăpînirea habsburgică a pus capăt emiterii monedelor locale. Monedele străine care au circulat în ţările noastre — turceşti, veneţiene, polone, ruseşti, austriece, olandeze — constituie un izvor pentru cunoaşterea circulaţiei monetare şi a direcţiilor urmate de comerţul extern.

Dintre studiile de numismatică consacrate perioadei în discuţie, menţionăm: Gh. Severeanu, *Monetele lui Dabija vodă (1661—1665) şi ale lui Mihnea vodă Radul (1658—1660)*, în *Buletinul Societăţii numismatice romîne*, XVIII (1923), p. 103—109; C. Moisil, *Bănăria lui Dabija vodă*, *ibid.*, XII (1915), p. 53—79; idem, *Medaliile lui Constantin vodă Brîncoveanu*, *ibid.*, XI (1914), p. 9—18 şi Huszár Lajos, *Bethlen Gábor pénzei*, Cluj, 1945. O privire de ansamblu, la G. Zane, *Sisteme monetare şi monete principale din* *veacurile trecute*, în *Cercetări istorice*, IV (1928), nr. 1, p. 3—36 şi C. Moisil, *Monetele Romîniei*, în *Enciclopedia Romîniei*, vol. I, Bucureşti, 1938, p. 98—124.

Izvoare sigilografice şi heraldice. Din secolul al XVII-lea şi din cele următoare, ni s-au păstrat sigilii în număr tot mai mare şi, în acelaşi timp, de categorii noi, neîntîlnite mai înainte. La sigiliile folosite de domnitori, de mari dregători laici şi ecleziastici, de organele municipale, se adaugă cele ale instituţiilor publice şi unităţilor administrative nou constituite, ale breslelor din Moldova şi Ţara Romînească (documentarea acestora din urmă în Transilvania fiind mai veche) etc. Un loc din ce în ce mai întins ocupă sigiliile particularilor (boieri, mari şi mici, orăşeni, clerici, ţărani liberi). Toate aceste sigilii constituie izvoare istorice prin figurile din cîmpul lor şi prin legende (inscripţii).

Reprezentările heraldice — stemele sau blazoanele — aflate pe sigilii, pe monumente sau obiecte devin şi ele mai numeroase în această perioadă şi continuă să-şi aducă contribuţia în ansamblul informaţiei de care dispunem.

Printre studiile de sigilografie consacrate acestei perioade se cuvin semnalate contribuţiile lui E. Vîrtosu, *Mari dregători din Ţara Romînească şi Moldova, în sigiliile secolelor XVII—XVIII*, în *Studii şi cercetări de istorie medie*, I (1950), nr. 1, p. 141—180; idem, *Tipare sigilare domneşti din secolul al XIX-lea (Ţara Romînească)*, în *Studii şi cercetări de numismatică*, I (1957), p. 307—355; idem, *Sigilii de corporaţii bucureştene*, *ibid.*, III (1960), p. 347—374.

Izvoare documentare interne

Rezultate din nevoia satisfacerii intereselor imediate ale societăţii, documentele propriu-zise rămîn izvoarele de bază ale cercetării istorice, întrucît ele reflectă în chip nemijlocit aspectele multilaterale ale vieţii sociale. În funcţie de locul de emisiune, ele se împart în documente interne şi documente externe.

Documente interne. În perioada îmbrăţişată de volumul de faţă, numărul documentelor interne sporeşte masiv, mai ales din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, iar conţinutul lor, care reflectă relaţii sociale tot mai complexe, se amplifică şi diversifică. O primă categorie este alcătuită de actele emise de cancelaria domnească, iar pentru Transilvania, de cancelaria princiară. Marea majoritate a documentelor de acest fel pune în lumină — mai ales pentru Ţara Romînească şi Moldova — schimbările petrecute în regimul proprietăţii feudale, ele reprezentînd confirmări domneşti ale actelor de transfer funciar. Pe măsură ce se intensifică intervenţia domniei în diversele sectoare ale vieţii publice, actele cancelariei domneşti dau la iveală aspecte ale relaţiilor economice şi sociale, ale organizării şi funcţionării organelor de stat, ale activităţii culturale etc.

Printre aceste documente, de cel mai mare interes sînt aşezămintele domneşti al căror obiect îl constituie, mai ales, reglementarea raporturilor dintre stăpînii de moşii şi clăcaşi. La acestea se adaugă reformele de ordin fiscal, judiciar, administrativ etc.

Dacă din veacul al XVII-lea, în condiţiile create de accentuarea regimului nobiliar, nu cunoaştem decît cele două mari aşezăminte — care îmbrăţişează o amplă sferă de probleme — din 1628 şi 1631, al lui Miron Barnovski şi respectiv al lui Leon Tomşa, cel din urmă fiind de fapt impus domnului de către marea boierime pămînteană, veacul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului următor oferă un număr sporit de astfel de documente pentru cunoaşterea multiplelor aspecte ale politicii de reformă şi ale vieţii sociale, în genere. Sporadice în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, poruncile domneşti privitoare la obligaţiile ţăranilor dependenţi se înmulţesc în epoca fanariotă. Din această ultimă perioadă încep să apară aşezămintele domneşti, care reglementează în ansamblul lor raporturile dintre stăpînii de moşie şi ţăranii dependenţi, şi constituie împreună cu poruncile şi hotărîrile emise pe temeiul lor, principalul izvor de cunoaştere a relaţiilor agrare. Între documentele de acest fel se află hrisoavele lui C. Mavrocordat de desfiinţare a rumîniei şi veciniei, aşezămintele agrare ale lui Grigore Ghica din 1766 şi Alexandru Moruzi din 1805 etc.

Un interes deosebit pentru cunoaşterea fiscalităţii, îl prezintă marile hrisoave domneşti din epoca fanariotă, care fixează impozitele, stabilesc modul de impunere şi de percepere, acordă scutiri etc. Sînt însemnate în această privinţă reglementările fiscale ale lui C. Mavrocordat (1741), Grigore Ghica (1751), Alexandru Ipsilanti (1775) şi Ioan Caragea (1814).

Pentru cunoaşterea condiţiilor şi formelor producţiei şi schimbului sînt folositoare hotărîrile domneşti privitoare la înfiinţarea manufacturilor — care stabilesc condiţiile de funcţionare ale acestora, privilegiile acordate proprietarilor, modalităţile de procurare a materiei prime şi de desfacere a produselor etc. — la organizarea şi activitatea breslelor, fixarea preţurilor maxime, aşa-numitele *narturi*, cărora le corespund în Transilvania *limitaţiile*.

În sfîrşit, sînt de amintit dispoziţiile domneşti în legătură cu organizarea învăţămîntului şi a asistenţei sociale, urbanistica, edilitatea etc.

Cunoaşterea activităţii cancelariei domneşti este înlesnită de conservarea a numeroase condici de porunci domneşti. Dacă pentru perioada anterioară domniei lui Al. Ipsilanti nu dispunem decît de *Anatefterul* lui Constantin Brîncoveanu, de condica marii logofeţii din vremea aceluiaşi domnitor (Arhivele Statului Bucureşti, *ms.* 705) — care include numeroase copii de pe hotărîrile divanului domnesc în cele mai felurite pricini — şi de *Condica de cărţi de poruncă* (septembrie 1741 — decembrie 1742) a lui Constantin Mavrocordat, după 1774, avem la îndemînă un număr apreciabil de astfel de izvoare.

Foarte preţioase pentru studierea istoriei fiscale sînt condicile de venituri şi cheltuieli ale vistieriei — cea mai veche, dintre cele cunoscute fiind *Condica de venituri şi cheltuieli de la leatul 7202 — 7212 (1694 — 1704)* a lui Constantin Brîncoveanu, ed. C. Aricescu, în *Revista istorică a arhivelor Romîniei*, Bucureşti, 1873, precum şi condicile de lefi ale boierilor (vezi, de pildă, P. Răşcanu în *Lefile şi veniturile boierilor Moldovei în 1776*, Iaşi, 1887).

Alături de actele cancelariei domneşti se înmulţesc poruncile — de cuprins foarte variat — ale marilor dregători, precum şi actele emise de cancelariile bisericeşti, care ne-au păstrat, pe lîngă aspectele organizării eclesiastice şi primele « rînduieli » scrise, relative la breslele meşteşugăreşti (de pildă cea dată în anul 1641 de episcopul Romanului breslei unite a blănarilor, croitorilor, bărbierilor, abăgerilor şi cojocarilor din oraşul Roman, sau privilegiul breslei blănarilor din Botoşani, emis de mitropolitul Moldovei în 1768).

Dregătorii oraşelor lasă o serie de acte pe urma activităţii lor, cu importante ştiri privind dezvoltarea meşteşugurilor şi a schimbului de mărfuri, organizarea breslelor, evoluţia demografică şi teritorială, aspectele luptei de clasă etc. Pentru cercetarea vieţii orăşeneşti în Transilvania există registrele, statutele de breaslă, socotelile orăşeneşti şi protocoalele de judecată din care pînă acum s-a publicat puţin. În perioada descompunerii feudalismului, şi în special în epoca regulamentară, încep să apară şi acte emise de dregătorii satelor. Transilvania posedă numeroase protocoale săteşti cuprinzînd porunci, acte de judecată, diferite însemnări privind viaţa locală.

Un loc însemnat în masa documentelor interne îl ocupă actele private (tranzacţii privind bunurile imobile, condici de venituri şi cheltuieli, conscripţii urbariale, învoieli între ţărani şi stăpînii de moşii, registre comerciale, testamente etc.). De un interes deosebit pentru cunoaşterea economiei marelui domeniu feudal sînt catastifele de venituri şi cheltuieli, instrucţiunile economice alcătuite de stăpînii de moşii etc. Pentru activitatea economică de pe moşiile mănăstireşti din Moldova, izvorul cel mai de seamă îl reprezintă *Sămile mănăstirilor de ţară din Moldova pe anul 1742*, publicate de I. Bogdan, în *Buletinul Comisiei istorice a Romîniei*, I (1915), p. 217—279. Sămile analoage ale mănăstirilor închinate din Ţara Romînească (Arh. St. Buc., *ms.* 377) urmează să fie editate în curînd, iar alte materiale asemănătoare — îndeosebi amănunţitele condici ale mitropoliei — (Acad. R.P.R., *ms.* 616, 617, 618) — îşi aşteaptă editorul.

În ce priveşte marele domeniu boieresc, cunoaştem condica de socoteli a hatmanului Răducanu Roset pe anii 1798—1812, publicată de R. Rosetti: *Cum se căutau moşiile în Moldova la începutul veacului XIX. Condica de răfueală a hatmanului Răducanu Roset cu vechilii lui pe anii 1798—1812*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XXXI (1908—1909), p. 217—351. Pentru Transilvania, documentele domeniilor lui Gheorghe Rákóczi I au fost date în regeste de către Makkai László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631—1648)*, Budapesta, 1954. Deosebit de importante sînt documentele editate de I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, vol. I, *1599—1699*, Cluj, 1940. Intensificarea activităţii comerciale se reflectă în bogata corespondenţă a companiilor de negustori sau caselor de comerţ — îndeosebi aceea a lui Hagi Constantin Pop — din care s-a publicat pînă acum destul de puţin: D. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul romînesc, 1473—1868*, Bucureşti, 1931, N. Iorga, *Acte romîneşti şi cîteva greceşti din arhivele Companiei de comerţ oriental din Braşov*, Vălenii de Munte, 1932.

Principalele colecţii de documente interne pentru perioada volumului de faţă rămîn cele publicate de T. Codrescu, Gh. Ghibănescu şi N. Iorga (v. vol. II, p. XXIV). Acestora li se adaugă, pentru anii 1774—1822, culegerea haotică de izvoare documentare, dată de V. A. Urechia sub titlul *Istoria romînilor* (vol. I–XIII, Bucureşti, 1891–1901). Un material bogat, dar de valoare inegală cuprind volumele de *Studii şi documente* ale lui N. Iorga, în care s-au tipărit — sub formă de regeste — *Anatefterul* lui C. Brîncoveanu şi condica de porunci a lui C. Mavrocordat. (O ediţie integrală a Anatefterului a dat de curînd Dinu C. Giurescu în *Studii şi materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 353–503.)

Ediţia integrală a documentelor interne pînă la 1700 se va găsi în corpusul editat de Academia R.P.R. (v. vol. II, p. XXVI–XXVII). Pentru veacurile XVIII–XIX, abundenţa materialului documentar a impus soluţia editării unor colecţii tematice. Astfel, Institutul de istorie al Academiei R.P.R. a iniţiat publicarea unei culegeri de documente privind relaţiile agrare, din care a apărut primul volum, intitulat *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Ţara Romînească*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1961.

Direcţia generală a Arhivelor Statului, la rîndul ei, a întreprins editarea culegerii *Documente privitoare la istoria economică a Romîniei*. Aceluiaşi domeniu îi aparţin materialele publicate de I. Cojocaru, în *Documente privitoare la economia Ţării Romîneşti, 1800—1850*, vol. I–II, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1958.

Un preţios material documentar referitor la realităţile economice şi sociale din Transilvania se află cuprins în volumele lui Şt. Meteş, *Vieaţa agrară, economică a romînilor din Ardeal şi Ungaria. Documente contemporane*, vol. I, *1508—1820*, Bucureşti, 1921.

Pe lîngă colecţiile amintite, sînt de semnalat publicaţiile de documente regionale, ca de pildă N. Iorga, *Situaţia agrară şi socială a Olteniei în epoca lui Tudor Vladimirescu. Documente contemporane*, Bucureşti, 1915; C. Constantinescu-Mirceşti şi H. H. Stahl, *Documente vrîncene*, Bucureşti, 1929; A. V. Sava, *Documente putnene*, vol. I—II, 1929—1931, iar pentru Transilvania, Şt. Meteş, *Situaţia economică a romînilor din Ţara Făgăraşului*, vol. I, Cluj, 1935 (în care se dau textele numai în traducere) şi *Contribuţiuni istorice privitoare la trecutul romînilor de pe Pămîntul Crăiesc*, Sibiu, 1913. Izvoare importante privind relaţiile agrare pe unele domenii din Transilvania se află publicate la: Jakó Zsigmond, *A gyalui vártartomány urbáriumai*, Cluj, 1944; D. Prodan, *Iobăgia pe domeniul Băii de Arieş la 1770*, Cluj, 1948, şi Şt. Pascu şi Tr. Gherman, *Urbariul satului Cetan din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, III (1960), p. 171—253.

Documente interesînd istoria unor orașe au fost editate în volume speciale ca, de pildă, pentru București, I. Ionașcu, *Documente bucureștene*, București, 1941 și G. Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1594—1821)*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1961. Aspecte din istoria Clujului se desprind din documentele publicate de Jakab Elek, *Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez*, Budapesta, 1888, în timp ce viața economică, socială și politică din Brașov este oglindită în volumele editate de Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul romînilor din Șchei (1700—1868)*, vol. I—V, Brașov, 1901—1906.

Documentele interne privitoare la istoria politică a țărilor romîne au fost editate sau rezumate de cele mai multe ori în cuprinsul a numeroase studii speciale, de mai mică întindere, semnalate în bibliografia volumului. Dacă pentru istoria Transilvaniei există numeroase publicații de asemenea documente — ca de pildă Gergely Sámuel, *Teleki Mihály levelezése, 1656—1679*, vol. I—VIII, Budapesta, 1906—1926; *Diplomatarium Alvinczianum*, vol. I—III, Budapesta, 1870—1877; Szász K., *Sylloge tractatuum diplomatis Leopoldini*, Cluj, 1833 — pentru Moldova și Țara Romînească numărul lor este mai restrîns. Vrednice de semnalat sînt răspunsurile deputaților munteni din 1770, publicate de N. Iorga în anexă la *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902 și *Corespondența lui Constantin Ipsilanti cu guvernul rusesc*, București, 1933, editată de P. P. Panaitescu. Informații prețioase conțin rapoartele capuchehaielelor lui C. Mavrocordat din august 1741 — decembrie 1742, singurele documente de acest fel descoperite pînă astăzi și care urmează să fie tipărite.

O însemnată parte din materialul documentar intern privitor la mișcarea revoluționară din 1821 a fost cuprins în volumele publicate de C. D. Aricescu, V. A. Urechia, N. Iorga și mai ales E. Vîrtosu. Sub îngrijirea Institutului de istorie al Academiei R.P.R. a fost alcătuit un corpus de izvoare documentare și narative, în al cărui cuprins se află și numeroase acte inedite, *Documente privind istoria Romîniei. Răscoala din 1821*, vol. I—V, București, 1959—1962.

Pentru epoca domniilor pămîntene prezintă interes corespondența recent editată a lui Grigore Ghica, domnul Țării Romînești, cu cavalerul de Gentz și consulatele puterilor europene (Vlad Georgescu, *Din corespondența diplomatică a Țării Romînești (1823—1828)*, București, 1962), iar dintre publicațiile de documente din epoca regulamentară sînt de amintit I. C. Filitti, *Turburări revoluționare în Țara Romînească între anii 1840—1843*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. II, t. XXXII (1911—1912), p. 201—289 și G. Bibescu, *Domnia lui Bibescu, corespondență și acte, 1843—1856*, vol. I—II, București, 1893—1894 (trad. de B. Florescu).

Luptele politice din Transilvania care încep cu Inochentie Micu pot fi studiate pe baza unor publicații mai vechi, care se resimt de influențe confesionale, ca, de pildă Z. Pîclişanu, *Corespondenţa din exil a Episcopului Inochentie Micu Klein 1746—1768*, Bucureşti, 1924 şi I. M. Moldovan, *Acte sinodali ale bisericei romane de Alba Iulia şi Făgăraş*, vol. I—II, Blaj, 1869—1872. Pentru regimentele de graniţă, G. Bariţiu a publicat date însemnate în *Material pentru istoria regimentului I grăniceresc din Transilvania*, în *Transilvania*, XV (1884) — XVI (1885).

Perioada de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea poate fi studiată cu ajutorul următoarelor publicaţii: E. Dăianu, *Supplex Libellus Valachorum*, Sibiu, 1901 (textul în traducere romînească); I. Lupaş, *Contribuţiuni la istoria romînilor ardeleni, 1780—1792*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XXXVII (1914—1915), p. 607—813 şi Z. Pîclişanu, *Luptele politice ale romînilor ardeleni din 1790—1792*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. III, t. I (1923), p. 33—146. Textul *Supplexului*, editat de I. Piuariu-Molnar, a fost reeditat împreună cu o traducere romînească contemporană de D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, 1948.

Cultura Moldovei şi Ţării Romîneşti din secolul al XVII-lea pînă în prima jumătate a secolului al XIX-lea se reflectă într-o serie de documente din colecţiile amintite, la care se pot adăuga: A. D. Xenopol şi C. Erbiceanu, *Serbarea şcolară de la Iaşi*, Iaşi, 1885; V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, vol. I, II, IV, Bucureşti, 1892, 1901; N. Iorga, *Cărţi şi scriitori romîni din veacurile XVII—XIX*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Lit., S. II, t. XXIX (1906—1907), p. 165—199; idem, *Contribuţii la istoria învăţămîntului în ţară şi străinătate (1780—1830)*, *ibidem*, p. 33—58; I. Ionaşcu, *Contribuţiuni la istoricul mănăstirii Hurez*, Craiova, 1935 etc.

Cultura Transilvaniei din această perioadă se poate studia urmărind documentele din: Tim. Cipariu, *Acte şi fragmente latine romanesci. Pentru istoria beserecei romane mai alesu unite*, Blaj, 1855 şi *Arhiv pentru filologie şi istorie*, Blaj, 1867—1872; Fr. Teutsch, *Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen*, vol. I—II, *1543—1883*, Berlin, *1888—1892*; Jancsó Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*, Bucureşti, 1955.

Documente externe

În comparaţie cu secolele anterioare, în intervalul cuprins între începutul secolului al XVII-lea şi mijlocul secolului al XIX-lea, izvoarele documentare redactate în ţări străine, care cuprind referiri la aspecte social-economice, politice şi culturale din Moldova şi Ţara Romînească, sînt cu mult mai numeroase şi mai variate, fie că se prezintă ca acte ale cancelariilor de stat sau ca rapoarte ale trimişilor diplomatici străini.

Ştiri de interes deosebit relative la cele trei ţări romîne sub regimul dominaţiei otomane sau habsburgice conţin actele emise de cancelariile otomane, de curtea din Viena etc.

Dintre documentele osmane din perioada ce ne preocupă, unele — puţine la număr — au fost publicate sporadic şi nesatisfăcător din punct de vedere arheografic în colecţiile lui Th. Codrescu, *Uricariul* şi V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, iar altele, identificate în număr apreciabil în anii din urmă în arhivele din ţara noastră, sînt în curs de pregătire în vederea publicării lor la Institutul de istorie din Bucureşti.

De curînd, M. Guboglu a publicat *Catalogul documentelor turceşti*, vol. I, (*1568 — 1913*), Bucureşti, 1960, în care se dă rezumatul a peste 3000 de acte, dintre care cele mai multe aparţin perioadei tratate în volumul din faţă Acelaşi, în urma cercetărilor întreprinse în arhivele din R.P. Bulgaria, a prezentat studiul de semnalare *Despre arhiva turco-orientală din Biblioteca de Stat «V. Kolarov», Sofia*, în *Revista arhivelor*, II (1959), nr. 2, p. 180—214. Sînt de amintit, ca prezentînd interes şi pentru istoriografia noastră, rezultatele investigaţiilor lui J. Kabrda, aflate în: *Les anciens registres turcs des cadis de Sofia et de Vidin et leur importance pour l'histoire de la Bulgarie*, în *Archiv Orientalni*, XIX (1951), nr. 3—4, p. 329—392. Pentru Transilvania, informaţii bogate cuprinde colecţia *Török-magyarkori történelmi emlékek*, vol. I—IX, Budapesta, 1863—1872.

Prin tratatul de la Kuciuk Kainargi (1774), Rusia a impus Imperiului otoman să accepte înfiinţarea de consulate ruseşti la Bucureşti şi Iaşi, dar aplicarea efectivă a clauzei s-a produs abia în 1782. Poarta acordă apoi acest drept şi Austriei (1783), Prusiei (1785), Franţei (1798) şi Angliei (1803). Aceşti reprezentanţi diplomatici au desfăşurat în ţările romîne o vie activitate de informare şi apărare a intereselor supuşilor statelor lor, raportînd cu regularitate ambasadelor de la Constantinopol şi guvernelor pe care le reprezentau date economice şi politice. O parte însemnată a acestor rapoarte a fost publicată în volumele colecţiei *Documente privitoare la istoria romînilor*, cunoscută şi sub numele de colecţia *Hurmuzaki*, care rămîne cea mai de seamă colecţie de izvoare documentare externe (v. vol. II, p. XXIX). Seria nouă a acestei colecţii, apărută sub îngrijirea Institutului de istorie al Academiei R.P.R., a fost deschisă de un volum cuprinzînd materiale din bogatele arhive sovietice: *Rapoarte consulare ruse (1770 — 1796)*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1962.

Pentru istoria veacului al XVII-lea, informaţii preţioase se află în culegerea lui A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Romîneşti*, vol. VIII — XI, Bucureşti, 1937 — 1939. O valoroasă culegere de documente provenite din arhivele franceze, prusiene, austriece şi italiene a dat N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria romînilor*, vol. I—III, Bucureşti, 1895—1897; aceluiaşi îi datorăm *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I — II, Bucureşti, 1902 — 1903, care cuprind şi documente interne, precum şi *Ştiri despre veacul al XVIII-lea în ţările noastre după corespondenţe diplomatice străine*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XXXII (1909—1910), p. 1—39, 569—640.

Importante informaţii externe aduc volumele lui C. Giurescu şi N. Dobrescu, *Documente şi regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu*, Bucureşti, 1907 (materiale adunate din arhivele vieneze); I. C. Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés Roumaines avec la France 1728—1810*, Bucureşti, 1915; A. Oţetea, *Contribution à la Question d'Orient*, Bucureşti, 1930; M. Popescu, *Contribuţiuni documentare la istoria revoluţiei din 1821*, în *Revista arhivelor*, II (1927—1929), nr. 4—5, p. 170—219.

Informaţii însemnate pentru istoria ţărilor romîne la mijlocul veacului al XVII-lea sînt cuprinse în colecţia *Воссоединение Украины с Россией*, vol. I—III, Moscova, 1953. Date privitoare la istoria Moldovei şi Ţării Romîneşti în epoca fanariotă şi mai ales la participarea voluntarilor romîni la războaiele ruso-turce oferă ordinele şi dispoziţiile comandanţilor ruşi, rapoarte de luptă etc., dintre care o parte au fost strînse în volumele consacrate lui P. A. Rumianţev, Bagration şi M. I. Kutuzov (P. A. Rumianţev, *Документы*, vol. I—II, Moscova, 1953, *Багратион в Дунайских княжествах, Сборник документов*, Chişinău, 1949, M. I. Kutuzov, *Документы*, vol. I—III, Moscova, 1950—1952).

De curînd, în Uniunea Sovietică a început editarea sistematică a documentelor din arhiva Ministerului de Externe, în cadrul unei întinse colecţii *Внешняя политика России XIX—начала XX века*, al cărei prim volum (Moscova, 1960) conţine un bogat material privitor la istoria Principatelor romîne, mai ales în legătură cu tratativele ruso-turce, care au dus la acordarea de către Poartă a hatişerifului din 1802.

Importante izvoare documentare sînt şi tratatele de pace încheiate între puterile europene vecine cu noi, fiindcă uneori conţin importante clauze relative la ţările romîne. De semnalat colecţia F. Martens, *Recueil des traités et conventions conclus par la Russie avec les puissances étrangères*, Petersburg, 1874—1895, cum şi culegerile publicate la noi de M. Mitilineu, *Tractatele şi convenţiunile Romîniei de la 1368 pînă în zilele noastre*, Bucureşti, 1874; T. G. Djuvara, *Tractate, convenţiuni şi învoiri internaţionale ale Romîniei*, Bucureşti, 1888. Oficiul de informare pe care unii diplomaţi străini îl îndeplineau pentru domnii din Ţara Romînească şi Moldova în schimbul unor substanţiale retribuţii băneşti a putut da naştere la un bogat material documentar, de genul celui rămas pe urma lui Fr. de Gentz şi publicat de Prokesch-Osten în *Dépêches inédites aux hospodars de Valachie pour servir à l'histoire de la politique européenne, 1813—1828*, vol. I—III, Paris, 1876—1877.

Unele aspecte ale legăturilor cu poporul rus pot fi desprinse din lucrarea lui S. Dragomir, *Contribuţii privitoare la relaţiile bisericii romîneşti cu Rusia în veacul XVII*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XXXIV (1911—1912), p. 1065—1247, cu 56 scrisori din anii 1624—1709, culese din arhivele ruseşti. Cu privire la istoria bisericească este utilă şi culegerea lui E. Fermendzin, *Acta Bulgariae ecclesiastica ab anno 1565 ad annum 1799*, Zagreb, 1887. Relaţiile cu lumea ortodoxă din Imperiul otoman pot fi urmărite mai ales din vastul material documentar, numărînd 1699 piese, publicat de N. Iorga în colecţia Hurmuzaki, vol. XIV: *Documente greceşti privitoare la istoria romînilor*, părţile I—III, Bucureşti, 1915, 1917, 1936. Dintre izvoarele create prin activitatea misionarilor catolici sînt de menţionat cele culese şi publicate de G. Călinescu: *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, în *Diplomatarium italicum*, I (1925), p. 1—223 (rapoarte din 1639—1762) şi *Altre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni*, în *Diplomatarium italicum*, II (1930), p. 305—514 (materiale din anii 1623—1784).

Pentru izvoarele documentare externe privind Transilvania dispunem atît de colecţii cu caracter general, cît şi de publicaţii referitoare la probleme speciale. Indicăm din prima categorie *Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, 41 volume Pesta, 1857 — Budapesta, 1948.

Din cea de-a doua categorie face parte, de exemplu, culegerea de tratate încheiate între principii Transilvaniei şi Habsburgi, publicată de R. Goos, *Oesterreichische Staatsverträge, Fürstentum Siebenbürgen*, Viena, 1911. Negocierile Transilvaniei cu Franţa în secolul al XVII-lea sînt puse în lumină de documentele publicate cu deficienţe metodologice de I. Hudiţă în *Répertoire des documents concernant les négociations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII-ème siècle (1635—1683)*, Paris, 1926. Documentele diplomatice referitoare la domniile lui Gabriel Bethlen şi ale principilor Rákóczi se găsesc adunate în ediţiile, azi învechite, ale lui Óváry Lipót, *Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez, 1620—1626*, Budapesta, 1886, şi Szilágyi Sándor, *A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése, 1632—1660*, Budapesta, 1875. Pentru răscoala condusă de Francisc Rakóczi II o informaţie bogată este cuprinsă în colecţia *Archivum Rakoczianum*, 12 vol., Budapesta, 1872—1961. Urmările acestei răscoale pot fi urmărite în publicaţia lui Lukinich Imre, *A szatmári béke története és okirattára*, Budapesta, 1925. Documentele unirii religioase şi alte acte legate de această problemă sînt publicate în N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae s. Stephani*, vol. I—II, Oeniponte, 1885, lucrare folositoare sub aspect documentar, dacă facem abstracţie de tendinţele iezuite care-l călăuzesc pe editor. În ceea ce priveşte mişcarea iacobinilor maghiari şi legăturile ei cu intelectualii din Transilvania, semnalăm valoroasa ediţie de documente alcătuită de Benda Kálmán: *A magyar jakobinus mozgalom iratai*, vol. I—III, Budapesta, 1952—1957. Referitor la Banat poate fi utilizată cu folos lucrarea lui Baróti Lajos, *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*, vol. I—II, 1893—1907.

Pentru deceniile premergătoare revoluţiei din 1848, mai ales pentru problema naţională şi cea iobăgească, dau informaţii variate operele complete ale lui Kossuth L., editate de Academia Maghiară începînd din 1948: Kossuth Lajos, *Öszes munkái*, vol. I—XI, Budapesta, 1948—1957.

Izvoare statistice. Printre izvoarele documentare se numără şi cele statistice, conţinînd îndeosebi date cu caracter social-economic. Aceste izvoare, deosebit de preţioase pentru istorie, sînt încă relativ puţin numeroase, în ce priveşte Ţara Romînească şi Moldova, pînă către sfîrşitul veacului al XVIII-lea. Pot fi semnalate, astfel, statisticile alcătuite în vremea stăpînirii austriece asupra Olteniei (C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austriaci*, vol. II, Bucureşti, 1944, p. 304—330). Pentru situaţia celor două capitale la mijlocul veacului al XVIII-lea sînt de consultat: I. Ionaşcu, *Aspecte demografice şi sociale din Bucureşti la 1752*, în *Revista arhivelor*, II (1959), nr. 2, p. 117—145 şi Gh. Ghibănescu, *Catastihul Iaşilor din 1755*, în *Ion Neculce*, I (1921), nr. 1, p. 4—40.

În cursul războaielor desfăşurate pe teritoriul ţărilor noastre în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea şi în cea dintîi a secolului următor s-au efectuat importante operaţiuni de catagrafiere, ale căror rezultate sînt încă în bună parte inedite. Dintre acestea, amintim catagrafia birnicilor din Moldova şi Ţara Romînească, întocmită în 1773—1774 (Cf. I. Ionaşcu, *Despre judeţele Olt şi Argeş, în catagrafia din anii 1773—1774 de la Moscova*, în *Mitropolia Olteniei*, X (1958), nr. 3—4, p. 248—292 şi idem, *Despre catagrafia ţinutului Putna din anii 1773—1774*, în *Revista arhivelor*, I (1958), nr. 1, p. 121—130) şi recensămîntul nominal al populaţiei Bucureştilor din 1810—1811, amîndouă aflate în arhivele de la Moscova. Pentru aceeaşi perioadă, Th. Codrescu a publicat în *Uricariul*, vol. VII—VIII, *Condica liuzilor din Moldova la 1803.*

După întocmirea Regulamentului organic s-a alcătuit *Catagrafia populaţiei din Ţara Romînească şi Moldova*, la sfîrşitul anului 1831. Datele statistice ale catagrafiei din Ţara Romînească, au fost reproduse în *Analele parlamentare ale Romîniei*, t. II (1831—1832), Bucureşti, 1891. Importante date relative la Moldova şi Ţara Romînească în perioada regulamentară sînt cuprinse şi în raportul lui Bois-le-Comte, publicat în colecţia *Hurmuzaki*, vol. XVII. Ştiri preţioase de caracter statistic asupra populaţiei din Moldova şi a ocupaţiilor ei, bazate pe catagrafiile întocmite în epoca regulamentară, au fost date în lucrarea economistului N. Suţu, *Notions statistiques sur la Moldavie*, Iaşi, 1849.

Pentru cunoaşterea istoriei Transilvaniei în veacul al XVIII-lea şi la începutul veacului al XIX-lea, statisticile joacă un rol din ce în ce mai mare. Sînt utilizate cu folos, în ce priveşte statisticele cu caracter general, datele din *Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie*, vol. I—V, Viena, 1849—1871 şi *Statistische Aufklärungen über wichtige Theile und Gegenstände der Oesterreichischen Monarchie*, Göttingen, 1795—1802. Menţionăm de asemenea statisticile date de I. Benigni şi H. v. Mildenberg, în *Handbuch der Statistik und Geographie des Grossfürstentums Siebenbürgens*, Sibiu, 1849. Sînt însă şi cîteva statistici care privesc în special populaţia romînească. Astfel este statistica alcătuită de Inochentie Micu şi publicată de N. Togan: *Romînii din Transilvania la 1733. Conscripţia episcopului Ioan Klein de*

Sad, Sibiu, 1898 şi cea editată de A. Bunea: *Statistica romînilor din Transilvania, în anul 1750*, în *Transilvania*, XXXII (1901). Statistica întocmită din ordinul baronului Adolf de Buccow a fost tipărită de V. Ciobanu: *Statistica romînilor din Ardeal. Făcută de administraţia austriacă la anul 1760—1762*, Cluj, 1926. Pentru Banat, cităm C. Gerhard, *Beschreibung des Banats, der Walachey, Moldau und der Königreiche Serbien und Bosnien, aus den besten Schrifstellern gezogen. Ein Beitrag zu nähern Kenntniss des gegenwärtigen Kriegsschauplatzes*, Lipsca, 1789. Situaţia economică şi socială din preajma revoluţie burghezo-democratice se reflectă în statistica dată de Kőváry László în *Erdélyország statisztikája*, Cluj, 1847.

Izvoare narative

Deşi în ultima parte a feudalismului dezvoltat şi în perioada de descompunere a orînduirii feudale, numărul izvoarelor documentare este în continuă creştere, istoricul rămîne dator să recurgă mai departe şi la izvoarele narative. Ele oferă expuneri ample şi unitare asupra unor întregi perioade istorice, bazate pe informaţii pe care de cele mai multe ori nu le regăsim în izvoarele documentare. E drept însă că aceste expuneri privesc în mod precumpănitor evenimentele politice şi militare, înfăţişate îndeobşte de pe poziţiile clasei dominante. Izvoarelor narative interne li se adaugă şi pentru secolele XVII—XIX numeroase ştiri oferite de izvoare narative externe.

Izvoare narative interne. Între izvoarele narative interne, locul cel mai important revine cronicilor, care, începînd din secolul al XVII-lea, devin mai numeroase şi mai amănunţite. În istoriografia moldovenească, dacă cronica lui Grigore Ureche prin cuprinsul ei (1359—1595) este un izvor pentru perioada anterioară, iar pentru secolul al XVII-lea interesează numai ca izvor de istorie a culturii şi a gîndirii politice, cronica lui Miron Costin, care reia povestirea din domnia lui Aron vodă, unde fusese părăsită de Ureche, cuprinde o întinsă expunere a istoriei Moldovei pînă în 1661, de o valoare sporită pentru perioada finală, cînd autorul a fost martor la evenimentele desfăşurate.

Printre cronicarii moldoveni din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, (N. Costin, Axinte Uricariul, Pseudo-Nicolae Muste, N. Chiparissa, Alex. Amiras, V. Buhăescu) se remarcă figura lui Ion Neculce, care a alcătuit un letopiseţ pentru perioada 1661—1743, cuprinzînd şi unele date de natură social-economică, precum şi un grup de legende istorice de natură folclorică.

Din vasta operă a lui Dimitrie Cantemir, unele lucrări privesc direct istoria veacului al XVII-lea şi începutul celui de al XVIII-lea: *Viaţa lui Constantin Cantemir*, *Evenimentele Cantacuzinilor şi ale Brîncovenilor*, notele subliminare la marea sa *Istorie a Imperiului otoman*. O importanţă deosebită ca izvor pentru epoca în care scrie autorul o prezintă lucrarea sa geografică *Descrierea Moldovei*. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, scriu Ion

Canta şi Pseudo-Enache Kogălniceanu. Evenimentele anului 1821 sînt înfăţişate în versuri de Alex. Beldiman. Ultimul cronicar moldovean poate fi socotit Manolachi Drăghici, care şi-a tipărit *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani* în 1857, la Iaşi.

În Ţara Romînească, literatura istorică a secolului al XVII-lea începe cu cronica lui Matei al Mirelor, care înfăţişează în proză şi versuri greceşti perioada 1602—1618. În ultimele decenii ale acestui secol se redactează compilaţia cunoscută sub numele de *Letopiseţul Cantacuzinesc*, cea dintîi cronică munteană de mare întindere (1290—1690), a cărei primă parte se bazează pe elemente confuze de tradiţie istorică orală. Cercetări din ultimii ani au contestat atribuirea acestei cronici logofătului Stoica Ludescu.

O a doua cronică — *Istoriile domnilor Ţării Romîneşti* — care porneşte tot de la aşa-numitul descălecat, reprezintă în prima ei parte, pînă la 1688, opera unui cronicar de mai mare talent şi mai largă cultură decît precedentul, aflat în slujba grupării boiereşti a Bălenilor. Problema paternităţii acestei părţi, atribuită mai întîi de N. Iorga lui Constantin căpitanul Filipescu, iar apoi de C. Giurescu lui Radu Popescu, a fost de curînd redeschisă. Lui Radu Popescu îi datorăm, în orice caz, continuarea acestei cronici pînă în 1729. Domnia lui C. Brîncoveanu a reţinut, de asemenea, atenţia unui cronicar rămas anonim. O cronică oficială a acestei domnii a alcătuit Radu Greceanu. Istoriografia veacului al XVIII-lea este reprezentată de asemenea de Mitrofan Gregoras, Chesarie Daponte (aceştia scriu în greceşte), banul Mihai Cantacuzino, Dumitrache stolnicul, Ienache Văcărescu, Dionisie Eclisiarhul, Pitarul Hristache (povestirea celui din urmă e în versuri). Naum Rîmniceanu şi Zilot Romînul aparţin mai mult primei jumătăţi a secolului al XIX-lea, amîndoi scriu în proză şi versuri şi apreciază negativ răscoala din 1821 şi rolul lui Tudor Vladimirescu. Despre răscoală au lăsat memorii şi oameni din preajma lui Tudor (Mihai Cioranu, Chiriac Popescu).

Acţiunea de publicare a cronicilor moldovene a început la Iaşi în 1845, cînd M. Kogălniceanu a editat (în anii 1845—1846 şi 1852) colecţia *Letopiseţele Ţării Moldovei*, vol. I—III. Deşi Kogălniceanu nu a dat o ediţie critică, totuşi apariţia acestei colecţii de cronici a însemnat o dată importantă în dezvoltarea cercetărilor istorice şi a avut totodată o deosebită însemnătate culturală. Ediţia a doua (*Cronicele Romîniei* sau *Letopiseţele Moldaviei şi Valahiei*, vol. I—III, Bucureşti, 1872—1874) nu corespunde titlului, căci dintre cronicele muntene nu este inclus decît fragmentul atribuit lui N. Milescu (de fapt, aparţine stolnicului Cantacuzino). Această ediţie este inferioară celei dintîi.

Ediţia critică a cronicei lui Ureche, realizată de C. Giurescu (*Letopiseţul Ţării Moldovei pînă la Aron vodă*, Bucureşti, 1916), a constituit un real progres pe tărîmul editării textelor. O nouă ediţie, cu semnalarea interpolărilor, dar fără aparatul variantelor, a fost dată de P. P. Panaitescu (Bucureşti, E.S.P.L.A., 1955 şi 1958). O încercare nereuşită de editare a operelor lui

Miron Costin s-a făcut de V. A. Urechia *(Opere complete*, vol. I—II, București, 1886—1888), a cărui publicație rămîne utilă doar prin bogatul material documentar pe care-l cuprinde. O ediție critică a *Letopisețului Țării Moldovei* a dat P. P. Panaitescu (București, 1944), căruia îi datorăm și ediția integrală a operelor cronicarului moldovean (Miron Costin, *Opere*, București, E.S.P.L.A., 1958).

Cea dintîi dintre scrierile lui D. Cantemir, tradusă și tipărită la noi în țară, a fost *Descrierea Moldovei (Scrisoarea Moldovei*, M-rea Neamț, 1825; cu titlul *Descrierea Moldovei*, Iași, 1851), căreia i-a urmat publicarea în 1835—1836, la Iași, a *Hronicului*. O ediție a operelor lui Dimitrie Cantemir a apărut în anii 1872—1901, sub îngrijirea Academiei Romîne (8 volume, la baza lor stînd în mare măsură manuscrisele din Rusia, cercetate de Gr. Tocilescu).

Cronica lui Axinte Uricariul, publicată întîi de Kogălniceanu, a fost reeditată de I. St. Petre (București, 1943). O serie de cronici moldovenești din secolul al XVIII-lea așteaptă încă publicarea lor în condițiile științifice necesare. Între acestea se află și *Cronica Ghiculeștilor*, din care au fost date pînă acum numai fragmente (D. Russo, *Cronica Ghiculeștilor (1695—1754)*, în *Buletinul Comisiei istorice a Romîniei*, II (1916), p. 3—85).

Prețioasa cronică a lui Ion Neculce a cunoscut în ultima vreme o editare științifică, datorită academicianului Iorgu Iordan, *Letopisețul Țării Moldovei, 1661—1743*, București, E.S.P.L.A., 1955; ed. a II-a, 1959.

Deși s-au făcut încă din anii 1832—1834 unele încercări de culegere și sistematizare a manuscriselor de cronici privind Țara Romînească (vezi I. Ionașcu, *Știri noi despre mitropolitul Grigorie Dascălul*, București, 1938), totuși N. Bălcescu este cel care și-a asumat și a dus la capăt sarcina editării cronicilor muntene. În acest scop, ca și într-acel al publicării izvoarelor documentare, Bălcescu pune în 1845, împreună cu August Treboniu Laurian, bazele publicației *Magazin istoric pentru Dacia*, vol. I—V, 1845—1847, în care apar: *Istoria Țării Romînești de cînd au descălecat romînii, 1290—1688* (vol. IV—V); *Istoriile domnilor Țării Romînești scrise de Constantin Căpitanul* (vol. I—II); *Cronica Țării Romînești, 1700—1729* de Radu Popescu (vol. IV); *Istoria Țării Romînești de la anul 1689 încoace, continuată de un anonim* (vol. V); *Istoria vieții lui Constantin vodă Brîncoveanu, 1689—1700*, de Radu logofăt Greceanu (vol. II). În afară de *Istoria Țării Romînești, întru care să coprinde numele ei cel dintăi*, publicată pentru prima oară de G. Ioanid în *Istoria Moldo-Romîniei*, vol. I, București, 1858 și atribuită apoi în chip argumentat de N. Iorga stolnicului C. Cantacuzino *(Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901) și de continuarea cronicii lui Radu Greceanu pînă la 1714 *(Viața lui Constantin vodă Brîncoveanu*, ed. St. D. Greceanu, București, 1906) nu s-au mai descoperit alte cronici muntene scrise în limba romînă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și în primele decenii ale secolului al XVIII-lea. Pe de altă parte, istoriografia burgheză timp de aproape o sută de ani n-a încercat să dea o nouă ediție, științifică, izvoarelor narative interne publicate de N. Bălcescu. Numai în ultimii ani a apărut în ediție critică *Istoria Țării Romînești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717* (ed. C. Grecescu, București, Editura științifică, 1959) urmată de cea mai veche compilație de cronici muntene, *Istoria Țării Romînești, 1290—1690. Letopisețul Cantacuzinesc* (ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, Ed. Academiei R.P.R., 1960). Alte ediții critice, pregătite în cadrul Institutului de istorie al Academiei R.P.R., vor vedea lumina tiparului în anii viitori. În *Tesauru de monumente istorice*, A. Papiu-Ilarian a publicat textul grecesc și traducerea cronicii lui Matei al Mirelor, *Istoria celor petrecute în Țara Romînească, începînd de la Șerban voevod pînă la Gavriil voevod* (vol. I, p. 327—384). În aceeași culegere, istoricul transilvănean a dat la iveală, latinizînd din păcate ortografia, opera analistică a lui Dionisie Eclisiarhul, *Cronograful Țării Romînești de la 1764 pînă la 1815* (vol. II, p. 159—236). O serie de izvoare narative greco-romîne se găsesc în C. Erbiceanu, *Cronicarii greci carii au scris despre romîni*, București, 1888. O nouă ediție a *Efemeridelor dacice* ale lui C. Daponte se află în curs de publicare.

Pentru a reliefa rolul familiei sale în viața politică a țării, banul Mihai Cantacuzino a scris *Ghenealoghia familiei Cantacuzinilor . . . pînă la anul 1787*, publicată în *Buciumul* (1862—1863), apoi de N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902. Lui Mihai Cantacuzino i se atribuie o valoroasă lucrare privind dezvoltarea social-economică și politică a țării în secolul al XVIII-lea, *Istoria Țării Romînești*, al cărei manuscris grecesc a fost tipărit de frații Tunusli la Viena în 1806. O traducere nesatisfăcătoare a acestei opere, făcută de G. Sion, a apărut la București în 1863. *Istoria Țării Romînești*, în care elemente narative se împletesc cu altele statistice, constituie un corespondent muntean pentru veacul al XVIII-lea al *Descrierii Moldovei* lui Cantemir.

Relatarea evenimentelor din Țara Romînească în timpul războiului ruso-turc (1768—1774), cu largi incursiuni în cîmpul istoriei generale, lăsată de Dumitrache stolnicul, a fost editată de V. A. Urechia, sub titlul de *Istoria evenimentelor din Orient*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. II, t. X (1887—1888), p. 351—479. Narațiunea versificată a pitarului Hristache, privind domnia lui Mavrogheni *(Istoria lui Mavrogheni vodă și a răsmiriții din timpul lui)* a apărut în *Buciumul*, 1863.

Informațiuni pentru ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și primele din secolul al XIX-lea ne oferă, prin bogatele sale însemnări analistice, în grecește, Naum Rîmniceanu. De publicarea lor s-a îngrijit îndeosebi C. Erbiceanu *(Cronicarii greci*, p. LIX—LXVI, 258—294; *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, București, 1900). Fragmente interesante din opera lui Naum, în legătură cu răscoala din 1821 și cu viața culturală de la sfîrșitul epocii fanariote și din deceniile III—IV ale secolului al XIX-lea, se găsesc împrăștiate în revista *Biserica ortodoxă romînă*. Este necesară stringerea lor într-o culegere unitară. De menționat pentru această perioadă și scrierile lui Zilot Romînul, rămas încă neidentificat, publicate de: B. P. Hașdeu, *Ultima* *cronică romînă din epoca fanarioților*, București, 1884; Gr. G. Tocilescu, *Scrierile inedite ale lui Zilot Romînul*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, III (1885), vol. V, p. 58—88; *Jalnica cîntare a lui Zilot, ibid.*, vol. VI (1891), p. 89—115; G. T. Kirileanu, *Dăslușire*, în *Revista istorică romînă*, XI—XII (1941—1942), p. 288—308. Principalele izvoare narative cu privire la răscoala din 1821 au fost publicate de N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921 și în *Răscoala din 1821*, vol. IV—V, București, Ed. Academiei R.P.R., 1960—1962.

O lucrare istorică relativă la Țara Romînească și Moldova, în care pentru epoca anterioară secolului al XVIII-lea se folosesc cronicile, a publicat la Viena, în grecește, în 1818—1819, Dionisie Fotino. Pentru perioada de destrămare a feudalismului, autorul depășește faza cronicărească, folosind izvoare documentare, statistice etc. (în romînește, în traducerea defectuoasă a lui G. Sion: *Istoria generală a Daciei*, vol. I—III, București, 1859).

Pe manuscrise și cărți vechi se găsesc numeroase însemnări făcute de cei ce le-au întocmit, cumpărat, citit etc. Aceste însemnări au caracterul unor izvoare narative și dau informații variate, unele mărginite la viața locală, altele de cuprins mai larg, general. Nu s-a realizat încă un corpus al însemnărilor importante, s-au publicat însă cataloage de manuscrise și cărți, în care s-au însemnat și unele note marginale, de către Melhisedec, *Catalog de cărțile sîrbești și rusești manuscrise vechi, ce se află în biblioteca M-rei Neamțului*, în *Revista de istorie, arheologie și filologie*, II (1884), vol. I, p. 129—143; V. A. Urechia, *Inscripțiuni după manuscrise*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. II, t. IX (1886—1887), p. 47—64; S. Fl. Marian, *Inscripțiuni de pe manuscripte și cărți vechi din Bucovina*, Suceava, 1900; N. Iorga, *Manuscriptele mănăstirii Cernica*, București, 1902; idem, *Două biblioteci de mănăstiri: Ghighiu și Argeș*, 1902; I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor romînești*, vol. I, București, 1907; vol. II, 1913; vol. III, Craiova, 1931; C. Litzica, *Catalogul manuscriptelor grecești*, I, București, 1909, Nestor Camariano, *Catalogul manuscriselor grecești*, II, 1940; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din biblioteca Academiei R.P.R.*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1959.

În ce privește Transilvania, izvoarele narative nu au fost grupate încă într-un corpus editat în conformitate cu exigențele științifice moderne. Această constatare este valabilă mai ales pentru cele de proveniență romînească. Astfel, unele lucrări cum ar fi cea a lui I. Lupaș, *Cronicari și istorici romîni din Transilvania*, ed. II, Craiova, 1941, nu satisfac decît parțial, datorită caracterului lor antologic, cercetarea istorică. Scrierile lui Samuil Micu, cu valoare documentară indiscutabilă pentru a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, se găsesc încă în cea mai mare parte în manuscris.

Dintre cronicile referitoare la evenimentele petrecute pînă în deceniul șapte din secolul al XVII-lea, prezintă importanță cele alcătuite de G. Krauss, *Tractatus rerum, 1599—1606* (în *Deutsche Fundgruben*, I, Cluj, 1839) și *Sieben-*

bürgische Chronik, 1608—1665 (vol. I—II, Viena, 1862—1864). Aduc informaţii nu numai pentru Transilvania, dar şi pentru Moldova şi Ţara Romînească, seria de cronici din colecţia *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. III—VII, Braşov, 1903—1918. Ediţia lui Mikó Imre şi Szabó Károly (*Erdélyi történelmi adatok*, vol. I—IV, Cluj, 1855—1862), în care sînt publicate cronici din secolul al XVII-lea, deşi învechită, poate fi încă utilizată. Tot pentru acest secol sînt folositoare publicaţiile: G. Hanner, *De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transsyilvanicarum seculi XVII, scriptisque eorundem*, Sibiu, 1737—1749; Kemény János, *Önéletírása és válogatott levelei*, ed. V. Windisch Éva, Budapesta, 1959 şi Szalárdi János, *Siralmas magyar krónikája*, ed. Kemény Zsigmond, Budapesta, 1853. Referitor la instaurarea regimului habsburgic în Transilvania se va vedea Bethlen Miklós, *Önéletírása*, ed. V. Windisch Éva, vol. I—II, Budapesta, 1955, iar pentru răscoala condusă de Rákóczi, memoriile şi autobiografia principelui însuşi (*Mémoires du prince Rákóczi sur la guerre de Hongrie*, Haga, 1739; *II Rákóczi Ferenc önéletrajza*, Budapesta, 1876). Tot cu privire la răscoală şi la situaţia posterioară acesteia, aduc informaţii Cserei Mihály, *Históriája*, Pesta, 1852, şi Apor Péter, *Munkái* (ed. Kazinczi Gábor, Pesta, 1863). Date interesante despre situaţia romînilor la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea oferă *Istoria bisericii Şcheilor Braşovului* (manuscris de G. Radu Tempea), vol. II, Braşov, 1899. Pentru lupta de ridicare a romînilor, condusă de Inochentie Micu, izvoarele narative existente nu sînt încă publicate într-o ediţie critică. De aceea cercetătorii sînt nevoiţi să recurgă la manuscrise sau la unele lucrări care transmit aceste importante texte.

Pentru cunoaşterea frămîntărilor religioase din Transilvania, un izvor important îl reprezintă *Plîngerea sfintei mănăstiri a Silvaşului din eparhia Haţegului din Prislop* (la I. Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Haţegului*, Lugoj, 1913, p. 351—367).

Pentru istoria celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea sînt de reţinut: *Poemation de seconda legione valachica* de Anton Cosimeli, Sibiu, 1768, *Rettegi György emlékiratai*, ed. Torma Károly, în *Hazánk*, 1884—1885 (însemnată pentru opiniile politice şi sociale ale nobilimii de rînd şi ale intelectualităţii), şi *Halmágyi István naplói és iratai*, ed. Szádeczky Lajos, Budapesta, 1906.

Pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, amintim: Ujfalvy Sándor, *Emlékiratai*, ed. Gyalui Farkas, Cluj, 1940, importantă pentru viaţa economică, politică şi socială; Bölöni Farkas Sándor, *Az új Erdély hajnalán*, ed. Jancsó Elemér, Cluj, 1944, cu referiri la organizarea partidului reformist, participarea la dieta din 1834, şi rolul intelectualilor progresişti liberali. Gh. Bariţ, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, vol. I, Sibiu, 1889 şi Al. Papiu-Ilarian, *Istoria romînilor din Dacia Superioară*, vol. I, Viena, 1852, aduc date preţioase pentru frămîntările politice, sociale şi culturale din preajma revoluţiei.

Cît priveşte însemnările de pe unele manuscrise, cu conţinut de caracter narativ, pot fi folosite cataloagele publicate de I. Radu (*Manuscriptele din Biblioteca Episcopiei unite din Oradea Mare*, Bucureşti, 1920) şi N. Comşa (*Manuscriptele romîneşti din Biblioteca centrală de la Blaj*, Blaj, 1944).

Izvoare narative externe. Faţă de veacurile precedente, în perioada tratată în acest volum se redactează şi se publică mult mai numeroase izvoare narative în afara hotarelor noastre (cronici, memorii, jurnale, biografii, descrieri de călătorii, lucrări istorice etc.), care cuprind ştiri ample relative la ţările romîne. Din imensul lor număr, ne vom limita la semnalarea celor mai caracteristice.

Dominaţia otomană în ţările romîne a avut ca urmare şi menţinerea interesului cronicarilor turci faţă de evenimentele petrecute aici, mai ales pe tărîm politic. În ordinea perioadelor cuprinse de lucrările lor, sînt de menţionat în primul rînd următorii: Naima, Nişadji, Subhi Mehmed, Raşid, Celebi Asîm, Sami, Azis Şevki, Izzi Suleiman, Vasîf Ahmed, Djevdet Paşa, Asîm Ahmed, Şanizade, Ahmed Lutfi etc. Traducerea informaţiilor privitoare la ţările noastre din cronicile otomane ale veacurilor al XVII-lea şi XVIII-lea a fost realizată la Institutul de istorie al Academiei R.P.R.

Ştiri demne de reţinut se găsesc în unele scrieri armene, cum sînt acelea ale lui Aram Andonian, Galust Arabian, Ghevorg Ogullukian, Mser Mserian etc.

De un interes deosebit pentru evenimentele de la mijlocul veacului al XVII-lea sînt cronicile ucrainene ale lui Grigore Grabianka, Samuil Veliciko şi cea a aşa-numitului martor ocular (Samovideţ), cărora li se adaugă compilaţia unui anonim din prima jumătate a veacului al XVIII-lea intitulată *Scurtă descriere a Rusiei Mici* şi *Culegerea istorică* a lui Ştefan Lukomski. Informaţiile privind istoria ţărilor romîne din ultimele trei opere menţionate mai sus au fost editate în traducere de M. Dan (*Studii şi materiale de istorie medie*, vol. II (1957), p. 205—288).

Izvoarele polone cuprind de asemenea informaţii interesante despre ţările romîne. Lăsînd la o parte cronicile folosite de cronicarii moldoveni, menţionăm: Iacob Sobieski, *Commentarius belli Chotinensis*, Danzig, 1646; I. Przonska, *Pamietnik*, Liov, 1874.

Dintre izvoarele datorate unor autori exprimînd interesele Imperiului habsburgic sau ale Prusiei în ţările romîne cităm cîteva cu deosebită valoare de informare: Fr. J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daziens . . .*, vol. I—III, Viena, 1781—1782; St. Ig. Raicevich, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788; J. P. Neigebauer, *Beschreibung der Moldau und Walachei*, Leipzig, 1848 etc.

O bogăţie de informaţii cuprind izvoarele italiene alcătuite de oameni care au trăit multă vreme la noi ori s-au aflat doar în trecere. Din prima categorie, cea mai interesantă este cartea lui A. M. Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzzioni della Valachia*, Veneţia, 1718.

La cunoaşterea unor aspecte din istoria Moldovei şi Ţării Romîneşti aduc o apreciabilă contribuţie şi izvoarele narative franceze, dintre care cităm: memoriile lui Ch. de Joppecourt, *Histoire des troubles de Moldavie*, publicate de J. Baret şi reproduse în *Tesauru de monumente istorice*, vol. II, p. 5—136; *Mémoires du sieur De la Croix*, Paris, 1684; J. L. Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Neufchâtel, 1781; A. d'Hauterive, *La Moldavie en 1785*, Paris, 1880 şi *Mémoires sur l'état de la Moldavie ... en 1787*, Bucureşti, 1902; Ch. de Peyssonel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, Paris, 1787; F. G. Laurençon, *Nouvelles observations sur la Valachie*, Paris, 1822. Date de valoare ne oferă şi lucrările lui Ed. Thouvenel, J. A. Vaillant şi E. Regnault.

Un izvor important cuprinzînd informaţii preţioase asupra exploatării ţărilor romîne supuse dominaţiei otomane ne înfăţişează diplomatul englez, Paul Ricaut, *The History of the present state of the Ottoman Empire*, Londra, 1675. Cît priveşte primele decenii ale secolului al XIX-lea sînt de un real folos lucrările de informaţie ale agenţilor diplomatici Th. Thornton, *The present state of Turkey*, vol. I – II, Londra, 1807 şi W. Wilkinson, *An account of the Principalities of Walachia and Moldavia*, Londra, 1820; acesta din urmă a trăit patru ani la noi (1814—1818).

În cadrul larg al izvoarelor narative externe din perioada volumului de faţă, ocupă un loc de prim rang descrierile de călătorie ale unor străini care au trecut sau au rămas mai multă vreme în ţările romîne. Aceste relaţiuni de călătorie se caracterizează prin stăruinţa de a înregistra realităţile locale în ansamblul lor, folosind de multe ori şi date statistice. Nu trebuie să ne scape din vedere, în acelaşi timp, că descrierile călătorilor dau adesea o imagine deformată de optica unui străin necunoscător.

În ce priveşte Moldova şi Ţara Romînească, în secolul al XVII-lea, ne-au lăsat preţioase note de călătorie, printre alţii, şi doi reprezentanţi ai lumii orientale, unul însoţind campaniile turceşti din deceniile 6 şi 7, altul pe un patriarh antiohian. E vorba de Evlia Celebi-Efendi, a cărui operă a fost integral tradusă în limba maghiară de Karácson Imre (*Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai*, vol. I—II, Budapesta, 1904—1908) şi fragmentar în romîneşte (*Buletinul Comisiei istorice a Romîniei*, vol. XII, XVI) de A. Antalffy şi G. Zerva, şi de sirianul Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia, 1653—1658* (trad. rom. de E. Cioran, Bucureşti, 1900; textul arab, însoţit de o traducere franceză, a fost editat de V. Radu, în *Patrologia orientalis*, XXII—XXIV, Paris, 1930—1934). De un interes deosebit sînt apoi datele prezentate de armeanul Hugas Ingigian, în *Geografia celor patru părţi ale lumii*, 11 vol., Veneţia, 1804.

Fragmente din descrierile unor negustori, diplomaţi, militari şi misionari ruşi au fost traduse şi publicate de G. Bezviconi, în *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947. Descrierile diferiţilor călători poloni au fost publicate de P. P. Panaitescu, în *Călători poloni în ţările romîne*, Bucureşti, 1930.

Interesante relaţiuni de călătorie ne-au lăsat, începînd din secolul al XVII-lea, un număr de italieni în trecere pe la noi cu rosturi comerciale, politice şi culturale, printre care notăm: Niccolò Barsi (C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie. 1633*, Paris—Bucureşti, 1925); R. G. Boscovich, *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia*, Bassano, 1784; Domenico Sestini, *Viaggio da Constantinopoli a Bukoresti fatto l'anno 1779*, Roma, 1794, şi *Viaggio in Valachia e Moldavia*..., Milano, 1822; Leonardo Panzini, corespondenţă publicată de Nino Cortese sub titlul: *La Valachia durante il Principato di Alessandro Ypsilanti (1774—1782)*, în *L'Europa orientale*, II (1922), nr. 3, p. 159—179; L. Spallanzani, *Viaggio in Oriente*, Torino, 1888 etc. Preţioase sînt şi relatările unor misionari ca: P. Deodato-Baksici, în *Diplomatarium italicum*, IV (1940); M. Bandini (*Codex Bandinus*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XVI (1893—1894), cuprinzînd datele vizitei pastorale făcute la catolicii din Moldova în 1646—1647). O importanţă deosebită prezintă şi *Historica relatio de Statu Valachiae 1679—1688*, publicată în *Magazin istoric*, V (1847), p. 33—71, al cărei autor pare a fi tot un misionar, Del Monte.

Pentru secolul al XVIII-lea, menţionăm relaţiunea călătoriei englezului John Bell din Antermony din 1738, publicată şi în *Uricariul*, vol. XXIV, p. 216—253, după traducerea franceză din 1766, şi impresiile de călătorie notate în 1786 de Lady Craven (*A Journey through the Crimea to Constantinople*, Londra, 1789).

Pe meleagurile noastre au trecut şi cîţiva suedezi, care au lăsat însemnări utile. Dintre aceştia ne mulţumim a cita pe Paul Strassburg, a cărui relatare despre călătoria făcută în Ţara Romînească în 1632 s-a publicat în periodicul lui T. Cipariu, *Archivu pentru filologie şi istorie*, I (1867), nr. 1, p. 12—16.

Este locul să amintim că N. Iorga, încă din 1898, a adunat şi publicat o parte din literatura de călătorii în lucrarea *Călători, ambasadori şi misionari în ţările noastre şi asupra ţărilor noastre*, iar ulterior, lărgind cercetările şi valorificînd conţinutul unor asemenea surse de informaţie, a realizat *Istoria romînilor prin călători* (ed. a II-a, vol. I — IV, Bucureşti, 1928—1929).

Izvoare narative externe interesînd îndeosebi Transilvania sînt cuprinse în colecţia lui Kovachich M. G., *Scriptores rerum Hungaricarum minores*, vol. I — II, Buda, 1798 şi în *Monumenta Hungariae Historica, II. Scriptores*, 38 vol., Pesta, 1857 — Budapesta, 1906. În ce priveşte relaţiile de călătorie, al căror număr este în permanentă creştere, semnalăm *Voyage en Europe, Asie et Afrique*, vol. I — II, Haga, 1727, de Aubry de la Motraye, solul regelui suedez Carol al XII-lea; Ignaz von Born, *Briefe über mineralogische Gegenstände, auf einer Reise durch dem Temesvarer Banat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder Hungarn*, Frankfurt-Lipsca, 1774; F. I. Sulzer, *Altes und Neues, oder deszen litterarischen Reise durch Siebenbürgen, dem Temesvarer Banat, Ungarn*, Oesterreich, 1782; Franz Griselini, *Versuch einer natürlichen und politischen Geschichte des Temesvarer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte*, Viena, 1780.

Prețioasă pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea este lucrarea lui A. de Gerando, *La Transylvanie et ses habitants*, vol. I — II, Paris, 1845.

Izvoare juridice

Pentru Țara Romînească și Moldova, secolul al XVII-lea este secolul marilor tipărituri de pravile. Pe cînd în secolul anterior se tipărise doar o pravilă cuprinzînd mai ales norme de drept canonic, cu elemente de drept penal și civil, în secolul al XVII-lea apare în Țara Romînească în 1640 *Pravila de la Govora*, tradusă de cronicarul Mihail Moxa din slavonește, iar după 12 ani ieși din teascurile tipografiei domnești tîrgoviștene *Îndreptarea legii* (1652), tradusă din grecește. În Moldova, tipografia din Iași întemeiată de Vasile Lupu puse în circulație la 1646 impozanta operă juridică *Cartea romînească de învățătură*, numită și *Pravilele împărătești*, avînd la bază texte de legi ale împăraților bizantini, traduse de Eustratie logofătul, care a avut și preocupări analistice. Ediții critice ale acestor importante opere au apărut în Editura Academiei R.P.R., în anii 1961—1962.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Alexandru Ipsilanti dispuse să se tipărească la București, în grecește și romînește, *Pravilniceasca condică* (1780), bazată pe pravilele din veacul precedent, pe dreptul consuetudinar și pe hrisoavele legislative emise de unii domni. În Moldova, s-a emis în 1785 *Sobornicescul hrisov* prin care s-a legiferat desființarea sistemului daniilor meșteșugite, care prejudicia pe micii proprietari funciari. În 1817, Scarlat Callimachi promulgă o legiuire adaptată noilor condiții de dezvoltare a societății: *Condica civilă a Moldovei*, cunoscută sub numele *Codul Calimach*. Un an mai tîrziu, în Țara Romînească, sub Ioan Caragea, se publica codul de legi, care va circula apoi sub denumirea de *Legiuirea Caragea* (toate aceste patru legiuiri au fost publicate de asemenea în ediții critice, prin îngrijirea Academiei R.P.R., în anii 1955—1958).

În 1830, s-a realizat o legiuire fundamentală pentru Țara Romînească și Moldova, *Regulamentul organic*, avînd trăsături specifice unui act fundamental, dar cu un conținut mai larg, înglobînd și o serie de legi speciale. Această legiuire, care a introdus unele din instituțiile statului romîn modern, a fost tipărită la Iași în 1837, iar la București în 1832 și 1847 și se află în curs de republicare într-o ediție critică, în lumina numeroaselor materiale documentare descoperite în ultima vreme.

Din izvoarele juridice referitoare la Transilvania, pentru epoca tratată în acest volum, notăm cele trei legi de bază: *Approbatae constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum, 1540—1653, Compilatae constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum,* *1654—1669*. Pentru veacul al XVIII-lea legile votate de dietă sînt cuprinse sub titlul de *Articuli Novellares*.

Aceste izvoare juridice au fost publicate în mai multe ediții, din care cităm ediția critică: Kolozsvári Sándor și Óvári Kelemen, *Magyar Törvénytár, 1540—1848 évi erdélyi törvények*, Budapesta, 1900.

Izvoare cartografice

În diverse țări din Europa s-au alcătuit în secolul al XVII-lea hărți în care sînt cuprinse și țările romîne, dar preciziunea lor cu privire la înregistrarea localităților și a altor elemente geografice era departe de a fi satisfăcătoare. În ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, încep să se manifeste preocupări de natură cartografică atît în Țara Romînească, cît și în Moldova, la personalități culturale cu orizont larg, ca stolnicul Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir. Nemulțumiți de cum erau reprezentate cartografic țările noastre, aceștia au întocmit două lucrări cartografice, care constituie cele mai reușite realizări pe acest tărîm în epoca amintită. Cea dintîi, aparținînd stolnicului Cantacuzino, este *Harta Țării Romînești*, cu denumirile în grecește, tipărită la Padova în 1700 și folosită apoi de Del Chiaro în opera-i cunoscută, imprimată la Veneția în 1718 (C. C. Giurescu, *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino*, în *Revista istorică romînă*, XIII (1943), nr. 1, p. 1—28). Cea de-a doua, reprezentînd Moldova, a fost înfăptuită de Dimitrie Cantemir, prin 1716 (G. Vîlsan, *Harta Moldovei de D. Cantemir*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. III, t. VI (1926—1927), p. 193—212). Un alt izvor cartografic de valoare, lucrat, desigur în țara noastră, de un om de cultură care a trăit mulți ani la noi și înfățișînd Peninsula Balcanică, Țara Romînească și Moldova, este opera revoluționarului grec Rigas Velestinliul. Harta s-a imprimat în grecește la Viena (1797).

O hartă reprezentînd Oltenia prin 1723 a fost întocmită de Fr. Schwantz: *Tabula Valachiae Cisalutanae*, publicată de I. C. Băcilă, în *Arhivele Olteniei*, III (1924), nr. 12, p. 111—118 și nr. 13, p. 233—238. Țările romîne mai sînt înfățișate în hărțile lucrate de geograful d'Anville pe la mijlocul secolului al XVIII-lea și în cele imprimate la Petersburg de C. M. Roth, în 1771. În 1783 apare la Amsterdam *Carte de la Moldavie*, realizată de generalul rus Fr. G. Bauer în vremea războiului încheiat în 1774. O prețioasă operă cartografică din anii 1790—1791 este *Harta Țării Romînești* înfăptuită de un colectiv de specialiști condus de colonelul Specht. Pe baza datelor culese de cei ce au lucrat la ridicarea hărților țărilor romîne în 1790—1791 și a altor date a alcătuit căpitanul Radistis lucrarea: *Die topografische und statistiche Beschaffenheit von der Moldau und Walachey*, în anul 1822 (cf. *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. III, t. XXV (1943), p. 380—421). În timpul războiului ruso-turc din 1828—1829, ofițeri topometri ruși au ridicat *Harta Moldovei și Valahiei*, imprimată în 1835, cuprinzînd așezările omenești cu arătarea numărului de familii şi alte interesante date înregistrate cu prilejul recensămîntului populaţiei din ţările romîne făcut înainte de începerea războiului. Acest izvor cartografic, cuprinzînd un bogat material util cercetării istorice, este prezentat de C. C. Giurescu, în *Principatele romîne la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1957.

Izvoare cartografice privind Transilvania, se găsesc în: *An Historical and Geographical Account of the Ancient Kingdom of Hungary and Provinces adjoining to it*... Londra, 1717; Johann Conrad von Weiss, *Prospekt und Grundriss deren Staatte und Granitz Paesen in Siebenbürgen* (ed. Borbély Andor, în *Erdélyi városok képeskönyve 1736-ból*, Cluj, 1942); F. Müller, *Neueste Postkarte des Königreichs Ungarn, Galizien, Maehren, Oesterreich, Steyermark, Croatien, Sclavonien, Syrmien ck. nebst den angrenzenden türkischen Provinzen*... Viena, 1788; V. Meruţiu, *Judeţele din Ardeal şi din Maramureş pînă în Banat*, Cluj, 1929.

Presa Posibilitatea de multiplicare lesnicioasă a scrisului pe calea imprimării şi nevoile crescînde de informare izvorîte din intensificarea schimburilor internaţionale au dus la apariţia primelor buletine de ştiri, cunoscute sub numele de *avvisi* sau *relationi*.

Fiindcă însă aceste modeste tipărituri, avînd două sau patru foi, apăreau cu totul sporadic, a trebuit să se găsească soluţia furnizării informaţiilor de caracter social-economic şi politic-militar în mod regulat. Astfel s-a creat, în 1631 cel dintîi organ periodic de presă, *Gazette de France*.

Alături de felurite ştiri interne şi externe, îşi găsesc locul în publicaţiile periodice (jurnale, reviste etc.) şi documente propriu-zise (hrisoave, decrete, hotărîri, statistici oficiale, liste de preţuri pentru mărfuri, statute şi regulamente de instituţii publice şi private, programe de învăţămînt etc.), ceea ce face ca presa să constituie o bogată şi preţioasă sursă de informare pentru cercetarea istorică, ea vehiculînd numeroase tipuri de izvoare.

Faptul că în presa periodică abundă izvoarele de caracter mijlocit (scrisori, reportaje, biografii, memorii etc.) impune precauţie în folosirea ei şi o continuă şi atentă confruntare cu izvoarele documentare. Trebuie apoi să se aibă în vedere şi acţiunea negativă a cenzurii asupra caracterului veridic al faptelor relatate şi în ce priveşte răspîndirea ideilor progresiste.

Apariţia tîrzie a presei periodice în ţările romîne îşi află explicaţia în lenta destrămare a relaţiilor feudale şi în ritmul încetinit de formare şi dezvoltare a societăţii burgheze. În Moldova, primul periodic se imprimă la Iaşi, în franţuzeşte, de către comandamentul rus în 1790 *(Courier (!) de Moldavie)*. Existenţa acestei gazete se reduce doar la cîteva numere, astfel că începutul presei din Principatele romîne nu-l face decît *Curierul romînesc* al lui I. Eliade, la 8 aprilie 1829. Acesta apare pînă în 1848, cîtva timp şi cu un supliment literar, *Curierul de ambe sexe* (1836—1838). În Transilvania, începutul presei se situează însă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cel dintîi periodic fiind *Siebenbürger Zeitung*, apărut la Sibiu (1784—1787).

Începuturile presei periodice din Moldova se datoresc lui G. Asachi, care scoate în Iaşi, la 1 iunie 1829, periodicul *Albina romînească* (1829—1850), adăugîndu-i în 1837 şi suplimentul literar *Alăuta romînească* (1837—1838). Prin aceste periodice se difuzează felurite ştiri relative la situaţia social-economică, la viaţa politică şi culturală a ţărilor romîne, constituind — aşa cum am arătat — importante izvoare istorice, unele documentare, altele de caracter narativ.

Paralel cu *Curierul romînesc* mai apar în Ţara Romînească pentru scurtă vreme: *Muzeu naţional* (1836—1838), în care îşi găsesc un spaţiu larg ştirile şi problemele legate de învăţămînt, *Curiosul* (1836—1837), *Romînia* (1837—1838). Un periodic cu pronunţat caracter economic, *Cantor de avis şi comers*, a fost tipărit de Z. Carcalechi la Bucureşti, timp de 20 de ani (1837—1857), însă din 1843 cu titlul de *Vestitorul romînesc*. Din 1843 apărea la Bucureşti şi *Învăţătorul satului*, condus în iulie—august 1848 de N. Bălcescu, căruia în 1849 i s-a schimbat titlul în *Foaia satului*. În această gazetă se publică şi mişcările din cadrul corpului didactic primar.

În Moldova, G. Asachi făcu să apară în 1839 periodicul *Foae sătească a principatului Moldovei* (1839—1851), cu suplimentul *Foae pentru agricultură, industrie şi negoţ* (1840). Aceluiaşi i se datoreşte şi publicarea primei reviste de popularizare a ştiinţei, *Spicuitorul moldo-romîn* (1841).

Un periodic important, în care sînt publicate ofisele şi dispoziţiile conducerii de stat, îşi face apariţia în Ţara Romînească în 1832, purtînd titlul *Buletin, gazetă oficială* (1832—1859), iar în Moldova, cu acelaşi titlu, în anul următor (1833—1859).

Izvoare periodice bogate în ştiri diverse sînt şi almanahurile şi anuarele, ca de pildă: *Almanahu Statului din prinţipatul a toată Ţara Romînească*, Buda, 1837; *Almanah al Curţii şi al statului... pentru anul* 1838, Bucureşti (şi pentru anii următori); *Anuarul Ţării Romîneşti*, 1842; *Anuarul administrativ al Moldovii*, 1832 etc.

În toate aceste izvoare periodice se găsesc din abundenţă informaţii de caracter social-economic, politic şi cultural relative la cele trei ţări romîne, publicaţiile similare din Transilvania păstrînd de asemenea o strînsă legătură cu cele din principate. În aceste izvoare se găsesc inserate articole şi studii aparţinînd lui N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, C. Bolliac, C. Negruzzi, Al. Russo şi altor fruntaşi ai generaţiei de la 1848, care înlesnesc înţelegerea concepţiei lor despre viaţa socială şi fenomenele de cultură.

La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, apar în Transilvania primele periodice germane şi maghiare, cărora li se vor adăuga, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, periodicele romîneşti. În ordinea lor de apariţie, menţionăm, în afară de prima gazetă transilvană de care am vorbit mai sus, următoarele periodice: *Kriegsbote* (1788—1791) care continuă la Sibiu gazeta din 1784; *Erdélyi Magyar Hirvivő* (Sibiu, 1790); *Siebenbürger Bote* (Sibiu, 1792—1862); *Bétsi Magyar Merkurius* (Viena, 1793—1798). Tot în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea își face apariția și cea mai veche revistă științifică din Transilvania, *Siebenbürgische Quartal-Schrift* (vol. I—VIII, Sibiu, 1790—1801). Pășind în secolul al XIX-lea întîmpinăm următoarele publicații periodice: *Siebenbürgische Provinzial Blätter* (Sibiu, 1805—1824); *Erdélyi Múzeum* (1814—1818); *Biblioteca romînească* (1821—1834); *Erdélyi Hiradó* (Cluj, 1828—1848), apoi *Foaia duminicii, Foaie de săptămînă* (apărute la Brașov în 1837), *Gazeta de Transilvania* (1838—1945) și *Foaie pentru minte, inimă și literatură* (1838—1865), iarăși periodice brașovene, cu largă circulație în țările romîne. Periodicele apărute în Transilvania oferă un bogat material pentru studierea vieții economice și sociale, precum și pentru viața politică și culturală a provinciei. Ele sînt revelatoare pentru concepțiile social-politice ale unor cărturari cu vederi înaintate, cum au fost Gh. Barițiu, T. Cipariu, Bölöni Farkas, Șt. L. Roth. Periodicele romînești *Gazeta de Transilvania* și suplimentul ei literar *Foaie pentru minte, inimă și literatură* oglindesc relațiile culturale devenite atît de puternice în deceniile patru și cinci ale secolului al XIX-lea între cele trei țări romîne.

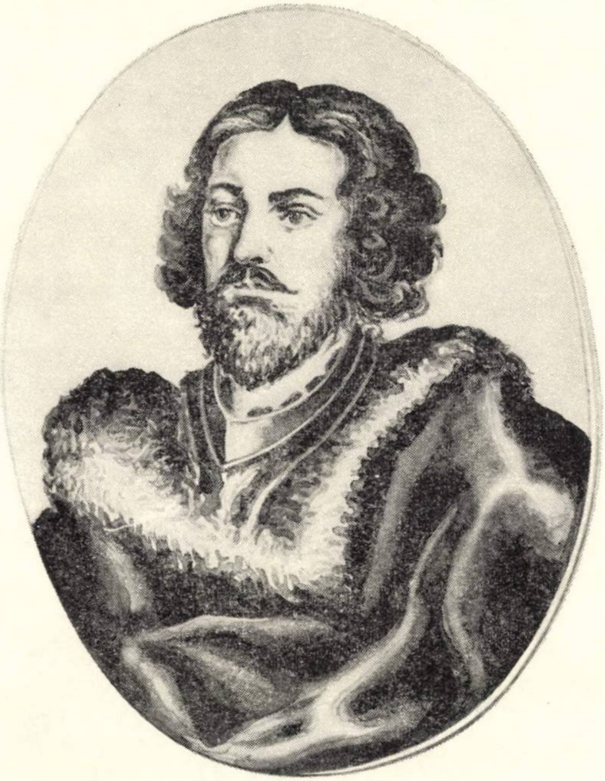

PARTEA ÎNTÎI

FEUDALISMUL DEZVOLTAT ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ŞI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

CAPITOLUL I

EUROPA RĂSĂRITEANĂ ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Istoria socială şi politică a ţărilor de la răsărit de Elba, în special a Poloniei, Boemiei şi Germaniei răsăritene, este caracterizată prin desăvîrşirea procesului de transformare a domeniului feudal într-o întreprindere menită să producă mărfuri pentru piaţă. Transformarea, începută din secolul precedent, se datoreşte lărgirii pieţei interne a cerealelor şi exportului de grîne şi de vite. În această parte a continentului nu se ajunge însă la « exproprierea ţăranilor », care să fie rupţi în mod brusc şi violent de mijloacele lor de producţie şi aruncaţi pe piaţa muncii ca proletari liberi [1], ci constatăm o întărire treptată a exploatării lor, în condiţiile desfiinţării dreptului de strămutare şi ale creşterii rentei în muncă.

A doua caracteristică a acestei faze a epocii feudale în răsăritul Europei este consolidarea regimului nobiliar, instrument menit să asigure, în noile condiţii social-economice, dominaţia clasei feudale.

Ţara în care această nouă fază a feudalismului, aceea a regimului iobăgist-nobiliar, capătă caracterele cele mai pregnante este Polonia, care devenise, încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, o mare exportatoare de grîne, mai ales prin portul Gdańsk. Exportul grînelor pe mare spre Occident contribuie la îmbogăţirea nobilimii, producătoare de grîne pe domeniile ei lucrate de ţărani iobagi. « Republica » nobiliară polonă, în care slăbirea monarhiei lasă cîmp liber luptelor dintre facţiunile nobiliare, ajunge în curînd să cunoască forme de anarhie. Războaiele purtate de Polonia cu Suedia şi Turcia joacă un rol important în viaţa politică a Europei răsăritene.

Acelaşi proces de adîncire a exploatării ţărănimii şi de întărire a reacţiunii feudale se constată şi în Cehia, unde pustiirile Războiului de treizeci de ani agravează situaţia economică a ţării.

În regiunile stăpînite de Habsburgi în Ungaria, relaţiile feudale rămîn dominante, iar germenii noii orînduiri capitaliste îşi croiesc cu greutate drum în timp ce părţile ocupate de turci cunosc formele specifice ale feudalismului otoman.

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, Ed. politică, 1960, p. 714.

În ce priveşte Rusia, şi aici se dezvoltă, mai ales ca urmare a progreselor pieţei interne, exploatarea domeniului pe bază de clacă. Consecinţa directă a acestui proces a fost legarea de glie a ţărănimii, consfinţită prin prevederile actului cunoscut sub numele de *Sobornoe ulojenie*, din 1649.

La înăsprirea sistemului de exploatare, ţărănimea a răspuns prin intensificarea luptei împotriva regimului feudal. Au loc mari răscoale ţărăneşti, ca cea din Polonia, din 1651 şi cea din Rusia, condusă de Ştefan Razin în anii 1667—1671.

În acest cadru comun de dezvoltare a statelor din Europa răsăriteană, ţările romîne suferă în chip deosebit repercusiunile crizei feudalismului otoman şi ale exploatării turceşti, care au încetinit dezvoltarea producţiei şi a comerţului extern în aceste ţări.

Criza feudalismului otoman

Imperiul turcesc era un stat bazat pe cotropire, a cărui bogăţie şi putere proveneau din prădarea şi exploatarea popoarelor supuse treptat de armatele sale. De aceea feudalismul turcesc a fost un feudalism militar. Stăpînirea feudală otomană a înlocuit, prin confiscarea domeniilor, pe aceea a feudalilor băştinaşi în Peninsula Balcanică, în insulele Arhipelagului în Ungaria. *Timarele* alcătuiau forma obişnuită de stăpînire a pămîntului cucerit. Ele erau acordate de către sultan spahiilor, în schimbul obligaţiei de a participa cu caii, armamentul şi ceata lor militară la campaniile întreprinse de Poartă. Spahiii formau cavaleria nobiliară otomană. În secolul al XVII-lea, aceste stăpîniri de caracter feudal devin ereditare.

Ţăranii erau supuşi unei grele exploatări, fiind obligaţi la plata rentei în produse şi în bani, ca şi la prestaţii în muncă. Încă din secolul al XVI-lea, ţăranii dependenţi erau legaţi de glie, dar legislaţia sultanilor prevedea un număr de ani de prescripţie a urmăririi şerbilor fugari, după trecerea cărora foştii lor stăpîni nu-i mai puteau urmări şi aduce înapoi. Acest termen, la început de zece ani, a fost prelungit în secolul al XVII-lea, în favoarea stăpînilor, la treizeci de ani. Numai o mică parte a populaţiei băştinaşe era liberă, anume voinicii, stăpîni pe *baştinele* lor, cu obligaţii militare şi de pază locală (între aceştia erau trupele de poliţie ale aşa-numiţilor *seimeni*).

O viaţă ceva mai liberă se dezvoltă în oraşe, unde, în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, se ridică o pătură de meşteşugari, organizaţi în bresle. Dezvoltarea oraşelor din Peninsula Balcanică a fost unul dintre aspectele importante ale prefacerilor din viaţa economică a Imperiului otoman în secolul al XVII-lea. În genere, însă, populaţia supusă era crunt exploatată, stăpînirea otomană fiind o piedică în calea dezvoltării materiale şi culturale a popoarelor cucerite.

Feudalismul turcesc nu se deosebește de cel din restul Europei în trăsăturile sale esențiale. Totuși, originile sale și caracterul militar imprimă feudalismului otoman unele trăsături speciale. Domeniile spahiilor nu se bucurau de imunități. Statul otoman poseda un puternic și numeros aparat administrativ, fiscal și judecătoresc în toate provinciile imperiului. Cadiii (judecătorii), aianii, subașii pătrundeau pe toate domeniile, judecau pricinile dintre supuși și stăpîni, constatau veniturile și țineau registre fiscale și judiciare. Politica permanentă de cuceriri și distribuirea continuă de pămînturi și de supuși în folosul elementelor militare au asigurat caracterul centralizat al puterii de stat. Paza și siguranța acestei autorități centrale o forma oastea permanentă a ienicerilor, cea dintîi oaste permanentă din Europa.

Criza feudalismului turcesc începe în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și ia forme mai accentuate în secolul al XVII-lea. Ea este provocată de trecerea la relațiile marfă-bani, transformarea domeniilor feudale în întreprinderi producătoare de grîne pentru piață și intensificarea exploatării țăranilor aserviți.

Dezvoltarea orașelor cu breslele lor de meșteșugari și cu marile bîlciuri, precum și intensificarea comerțului cu țările din Apus au făcut să se dezvolte și în Imperiul otoman relațiile marfă-bani. O dată cu dezvoltarea orașelor se ridică, începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, patriciatul orășenesc greco-levantin. Adunînd mari bogății în comerțul maritim, negustorii greci pătrund în administrația centrală otomană, în conducerea vieții economice. Unii dintre ei se așază în Țara Romînească și în Moldova, unde cumpără moșii, intrînd în rîndurile boierimii din aceste țări. Pătura negustorilor greci bogați a contribuit și ea la exploatarea sîngeroasă a populației supuse din Imperiul otoman.

Rezultatul dezvoltării producției de mărfuri în Imperiul otoman a fost asemănător cu acela din alte țări din răsăritul Europei. În vederea producției de grîne pentru piață, spahiii caută să organizeze acum pe baze noi exploatarea timarelor. Ei nu mai întrețin slujitori militari, ci caută pe toate căile să atragă pe moșiile lor cît mai multe brațe de muncă: țigani nomazi, șerbi fugari, străini, iar pe supușii băștinași îi silesc la munci grele, în scopul sporirii producției pe rezerva feudală. Numeroși ieniceri încep de asemenea să fie antrenați tot mai mult în relațiile de schimb.

Intensificarea exploatării — care îl făcea pe un scriitor turc din secolul al XVII-lea să spună că o astfel de asuprire și un astfel de jug ca cel pe care îl suportă țăranii nu a existat niciodată în nici o țară — are ca rezultat ascuțirea luptei țăranilor dependenți împotriva stăpînilor feudali. Se constată astfel fuga în masă a țăranilor, precum și răscoale țărănești ca, de pildă, cea din Chiprovăț în 1688 și cea din Bulgaria și Macedonia în 1689. Aceste răscoale au grăbit destrămarea internă a Imperiului otoman. Imperiul feudal turcesc, întemeiat pe exploatarea unei populații sărăcite, nu putea face față progreselor unei lumi în care noi relații de producție, capitaliste, înaintau cu pași repezi. Contrastul acesta s-a adîncit tot mai mult în cursul secolului al XVII-lea și a silit pe turci să stoarcă pînă la ultimele limite resursele populației imperiului.

Criza financiară a Imperiului otoman apare în forme acute încă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și se manifestă prin alterarea treptată a monedei otomane. Creșterea dărilor către stat urmează însă un ritm mult mai accentuat decît acela al devalorizării monedei; în secolul al XV-lea, capitația era de 40 – 50 de dinari, în secolul al XVII-lea ea ajunge la 700—800 de dinari.

O încercare mai serioasă de a opri destrămarea internă o constituie așa-numita renaștere a puterii otomane sub vizirii din familia Köprülü (1656—1676), care a avut loc după războaiele fără rezultat împotriva Persiei. Acești viziri au încercat să restabilească autoritatea centrală prin întărirea corpului ienicerilor și a aparatului administrativ, prin numirea de oameni credincioși sultanului în conducerea locală și printr-o severitate dusă pînă la extrem față de guvernatorii și dregătorii din provincii. În cele două decenii ale cîrmuirii Köprülü-ilor, turcii au reluat, cu prețul unei uriașe sforțări, ofensiva în Europa — cucerirea Cretei, a Cameniței și Ucrainei apusene, supunerea din nou a Transilvaniei — dar după aceasta imperiul, epuizat, a cunoscut o serie de înfrîngeri, cu începere de la asediul neizbutit al Vienei (1683) și pînă la pacea de la Karlowitz (1699), care avea să pecetluiască retragerea turcilor din centrul Europei.

Relațiile internaționale în Europa răsăriteană

În prima jumătate a secolului al XVII-lea, în Europa centrală și apuseană se desfășoară Războiul de treizeci de ani (1618—1648), care are repercusiuni importante și în partea de răsărit a continentului nostru.

Imperiul otoman nu a putut interveni direct în Războiul de treizeci de ani. Pe de o parte, turcii au fost reținuți de la o acțiune ofensivă în Ungaria și spre Austria de războaiele cu perșii (1603—1612, 1619, 1624—1639), la care se adăugau o serie de răscoale în Siria și în Arabia. Pe de altă parte, Poarta socotea mai primejdioase pentru stăpînirile ei tendințele de expansiune ale feudalilor poloni decît cele ale Habsburgilor, care se îndreptau acum în altă direcție. Între 1612 (lupta de la Cornul lui Sas) și 1633 (expediția turcească în Polonia sub comanda lui Abaza-pașa), războaiele turco-polone sînt aproape neîntrerupte. Se poate vorbi de o intervenție indirectă a Imperiului otoman în Războiul de treizeci de ani doar prin faptul că a îngăduit principilor Transilvaniei să ia parte la război, pornind expediții împotriva Austriei. Gabriel Bethlen, în înțelegere cu cehii, înaintează în 1619 pînă în fața Vienii, iar Gheorghe Rákóczi I cucerește de la Habsburgi o parte a Ungariei superioare și a Slovaciei.

Războiul de treizeci de ani, prin urmările sale, a împins stăpînirea habsburgică să reia, pe scară mai mare, ofensiva în sud-estul Europei. Înfrîntă în Germania, oprită apoi de către Franța în încercările de a recăpăta autoritatea pierdută acolo, Austria își îndreaptă puterea de expansiune spre răsărit. După sfîrșitul Războiului de treizeci de ani, imperialii intervin din nou cu oștile lor în Transilvania. Războiul austro-turc se desfășoară în favoarea Austriei (bătălia de la St.-Gothard, 1664), dar pacea de la Vasvár nu schimbă situația în chip sensibil. Imperiul otoman era sprijinit de Franța, cîrmuită pe atunci de regele Ludovic al XIV-lea, care ducea o politică de expansiune teritorială și urmărea stabilirea hegemoniei franceze în Europa. În aceste condiții, bizuindu-se pe ajutorul francezilor, turcii s-au socotit în stare să înceapă ei ofensiva împotriva Austriei.

Înfrîngerile turcilor după asediul Vienei (1683) au fost dovada vizibilă a decăderii Imperiului otoman. Despresurarea Vienei de către poloni, aliați cu austriecii, a dat în anii următori un nou imbold cuceririlor teritoriale ale Austriei, întreaga Ungarie și principatul Transilvaniei trecînd sub stăpînirea Habsburgilor. Războiul cu Franța (1688—1697) n-a putut opri înaintarea trupelor austriece în provinciile Imperiului otoman, deoarece Austria se afla acum încadrată într-o puternică ligă de state, coalizate împotriva Franței (Liga de la Augsburg). O altă ligă, numită Sfînta Ligă, se constituise împotriva turcilor, la care, alături de Austria, participau Polonia, Veneția și Rusia. Secolul al XVII-lea se termină cu consolidarea cuceririlor Austriei în Răsărit; prin pacea de la Karlowitz (1699), ea obține de la turci confirmarea anexării Ungariei și a Transilvaniei.

Spre deosebire de Austria, Polonia, care fusese multă vreme în rivalitate cu cea dintîi pentru dobîndirea teritoriilor ce se aflau sub stăpînirea otomană, se găsește în secolul al XVII-lea în plină decădere. În timp ce adîncirea exploatării țărănimii pe bază de clacă ducea la ascuțirea contradicțiilor interne, regimul nobiliar polon ajungea la forme de anarhie.

Această situație internă a Poloniei s-a răsfrînt și asupra relațiilor cu turcii. Regele și cîrmuirea centrală a statului se fereau să provoace astfel de războaie, cunoscînd slăbiciunea armatelor «republicii». Nobilimea de margine din Podolia și din Țara Haliciului, înrudită cu familiile boierești moldovene, în special cu Movileștii, și dispunînd de oști proprii, în parte compuse din mercenari, intervine în luptele pentru tron din țara vecină. Nobilii, folosindu-se de lipsa de autoritate a regelui și în dorința de a cîștiga noi domenii și supuși, pătrund cu armatele lor atît în Moldova, cît și în Rusia. Aceleași familii, în frunte cu Mihai Wiśniowiecki, de origine ucraineană, iau parte atît la frămîntările interne din Moldova, cît și la cele din Rusia. În această din urmă țară, în epoca marilor răscoale țărănești și a luptelor pentru tron, nobilii poloni sprijină pe falsul Dimitrie, pretinsul fiu al lui Ivan al IV-lea, fapt care antrenează statul polon și pe rege într-un război cu Rusia. La fel, amestecul nobilimii de margine în favoarea Movileștilor din Moldova aduce după sine un război polono-turc. Amîndouă aceste războaie se termină prin înfrîngerea Poloniei; armatele polone sînt alungate de la Moscova prin ridicarea poporului rus sub conducerea lui

Minin şi Pojarski (1613); în Moldova, hatmanul Stanislav Zólkiewski, fostul comandant al armatelor polone în războiul cu Rusia, este înfrînt de turci la Ţuţora, apoi ucis (1620). Cu toată apărarea vitejească a polonilor şi a cazacilor la Hotin (1621), planurile de stăpînire polonă asupra Moldovei eşuează.

Războiul de eliberare a Ucrainei, început în 1648 sub comanda hatmanului Bogdan Hmelniţki, a fost un război social şi naţional. Poporul ucrainean, în frunte cu cazacii, scutură jugul nobilimii polone şi, în 1654, proclamă unirea Ucrainei cu Rusia, acţiune care a reprezentat « rezultatul firesc al întregii istorii precedente a celor două mari popoare slave frăţeşti — rus şi ucrainean »[1]. Urmările acestui război au fost slăbirea nobilimii polone şi a statului polon. Armatele suedeze, ale Brandenburgului şi ale Rusiei pătrund în Polonia (aşanumitul « potop » din 1655—1660).

Războaiele Poloniei au avut contingenţe strînse cu istoria ţărilor noastre. Intervenţia oştilor căzăceşti în Moldova şi în Ţara Romînească, încercarea lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, principele Transilvaniei, de a ocupa tronul Poloniei au fost legate de evenimentele din Polonia şi din Ucraina.

Imperiul otoman s-a folosit de slăbiciunea Poloniei pentru a ocupa Cameniţa şi întreaga Podolie (1672). O ultimă încercare de ridicare a forţelor sleite ale statului feudal al Poloniei se face sub conducerea lui Ioan Sobieski (1674—1696), ales rege după biruinţa asupra turcilor la Hotin. Sobieski face pace cu Rusia şi se aliază cu Austria împotriva Imperiului otoman. Cu toată participarea decisivă a polonilor la despresurarea Vienei, totuşi războiul cu turcii nu aduce avantaje decît Austriei, iar încercările repetate ale lui Sobieski de a-şi asigura stăpînirea Moldovei eşuează.

În raportul de forţe dintre statele Europei răsăritene se produsese, aşadar, o schimbare esenţială: ridicării Austriei şi expansiunii ei teritoriale le corespunde decăderea tot mai accentuată a Imperiului otoman şi a Poloniei. Totodată, în această epocă se produce afirmarea hotărîtă a Rusiei. Monarhia rusă se sprijinea pe clasa dvorenilor (nobilime dependentă de curtea ţarului), dar acest regim de cîrmuire nu era încă deplin stabilizat la începutul veacului al XVII-lea, cînd din pricina răscoalelor ţărăneşti (de pildă marea răscoală condusă de Bolotnikov) şi a opoziţiei împotriva monarhiei, a marii nobilimi şi a stăpînilor de votcine, care chemaseră pe poloni în ţară, cîrmuirea ţarilor a cunoscut o perioadă de criză. După izgonirea armatelor polone şi alegerea ţarului Mihail Feodorovici (1613), se reia ofensiva pentru unificarea statului rus. În urma reunirii Ucrainei în 1654, partea de apus a acestei ţări rămîne totuşi în stăpînirea Poloniei, disputată de altfel şi de turci. În 1667, Rusia eliberează şi Smolenskul. Imperiul ţarilor se apropie astfel de graniţele stăpînirilor turceşti.

---

[1] *Tezele cu privire la cea de-a 300-a aniversare a reunirii Ucrainei cu Rusia (1654—1954)*, Bucureşti, E.P.L.P., 1954, p. 5.

Minin şi Pojarski (1613); în Moldova, hatmanul Stanislav Zólkiewski, fostul comandant al armatelor polone în războiul cu Rusia, este înfrînt de turci la Ţuţora, apoi ucis (1620). Cu toată apărarea vitejească a polonilor şi a cazacilor la Hotin (1621), planurile de stăpînire polonă asupra Moldovei eşuează.

Războiul de eliberare a Ucrainei, început în 1648 sub comanda hatmanului Bogdan Hmelniţki, a fost un război social şi naţional. Poporul ucrainean, în frunte cu cazacii, scutură jugul nobilimii polone şi, în 1654, proclamă unirea Ucrainei cu Rusia, acţiune care a reprezentat « rezultatul firesc al întregii istorii precedente a celor două mari popoare slave frăţeşti — rus şi ucrainean » [1]. Urmările acestui război au fost slăbirea nobilimii polone şi a statului polon. Armatele suedeze, ale Brandenburgului şi ale Rusiei pătrund în Polonia (aşa-numitul « potop » din 1655 —1660).

Războaiele Poloniei au avut contingenţe strînse cu istoria ţărilor noastre. Intervenţia oştilor căzăceşti în Moldova şi în Ţara Romînească, încercarea lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, principele Transilvaniei, de a ocupa tronul Poloniei au fost legate de evenimentele din Polonia şi din Ucraina.

Imperiul otoman s-a folosit de slăbiciunea Poloniei pentru a ocupa Cameniţa şi întreaga Podolie (1672). O ultimă încercare de ridicare a forţelor sleite ale statului feudal al Poloniei se face sub conducerea lui Ioan Sobieski (1674—1696), ales rege după biruinţa asupra turcilor la Hotin. Sobieski face pace cu Rusia şi se aliază cu Austria împotriva Imperiului otoman. Cu toată participarea decisivă a polonilor la despresurarea Vienei, totuşi războiul cu turcii nu aduce avantaje decît Austriei, iar încercările repetate ale lui Sobieski de a-şi asigura stăpînirea Moldovei eşuează.

În raportul de forţe dintre statele Europei răsăritene se produsese, aşadar, o schimbare esenţială: ridicării Austriei şi expansiunii ei teritoriale le corespunde decăderea tot mai accentuată a Imperiului otoman şi a Poloniei. Totodată, în această epocă se produce afirmarea hotărîtă a Rusiei. Monarhia rusă se sprijinea pe clasa dvorenilor (nobilime dependentă de curtea ţarului), dar acest regim de cîrmuire nu era încă deplin stabilizat la începutul veacului al XVII-lea, cînd din pricina răscoalelor ţărăneşti (de pildă marea răscoală condusă de Bolotnikov) şi a opoziţiei împotriva monarhiei, a marii nobilimi şi a stăpînilor de votcine, care chemaseră pe poloni în ţară, cîrmuirea ţarilor a cunoscut o perioadă de criză. După izgonirea armatelor polone şi alegerea ţarului Mihail Feodorovici (1613), se reia ofensiva pentru unificarea statului rus. În urma reunirii Ucrainei în 1654, partea de apus a acestei ţări rămîne totuşi în stăpînirea Poloniei, disputată de altfel şi de turci. În 1667, Rusia eliberează şi Smolenskul. Imperiul ţarilor se apropie astfel de graniţele stăpînirilor turceşti.

---

[1] *Tezele cu privire la cea de-a 300-a aniversare a reunirii Ucrainei cu Rusia (1654—1954)*, Bucureşti, E.P.L.P., 1954, p. 5.

Primul război ruso-turc pentru stăpînirea Ucrainei apusene are loc între anii 1676—1681, iar în 1685 Rusia ia parte la liga împotriva turcilor împreună cu Polonia, Austria şi Veneţia şi începe operaţiile contra hanatului Crimeii. În 1696 este cucerită cetatea maritimă turcească a Azovului. Ostilităţile dintre Rusia şi Imperiul otoman iau sfîrşit prin pacea de la Constantinopol (1700). Astfel, în secolul al XVII-lea, se deschide seria războaielor ruso-turce, care vor continua cu o şi mai mare amploare în secolul următor contribuind la crearea unor condiţii mai favorabile luptei de eliberare a popoarelor supuse Imperiului otoman. Retragerea turcilor în faţa ofensivei austriece şi ruseşti se datoreşte nu atît creşterii forţelor celor două puteri, cît mai ales decăderii Imperiului otoman.

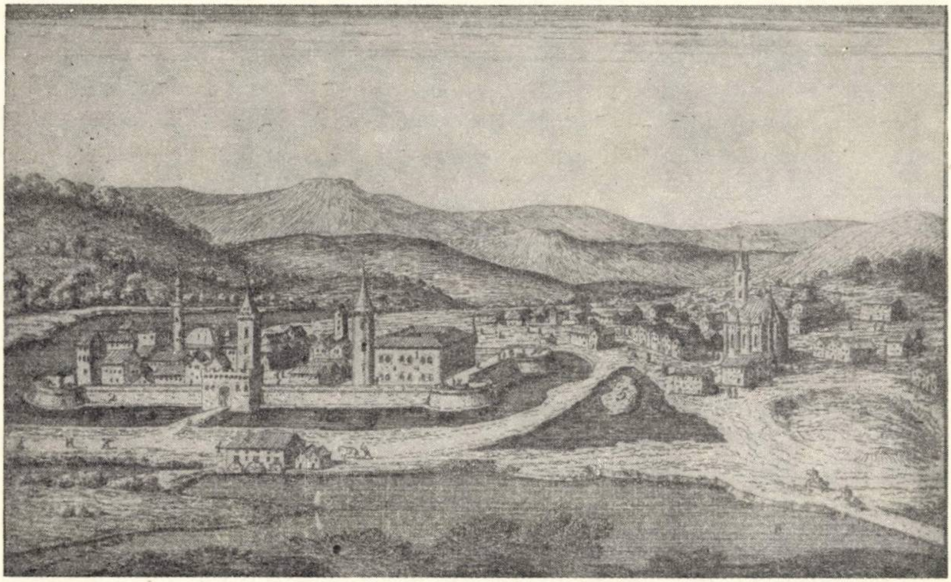

Fig. 1. — Cetatea Timişoarei la sfîrşitul secolului al XVII-lea.

În acest sens, K. Marx arată următoarele: «...Nu există nici un temei pentru a afirma că decăderea Turciei a început din momentul în care Sobieski a venit să dea ajutor capitalei Austriei. Cercetările întreprinse de Hammer dovedesc, fără putinţă de tăgadă, că organizarea Imperiului turcesc intrase încă de pe atunci în stare de descompunere şi că de cîtva timp se observa că epoca de forţă şi măreţie a otomanilor se apropie repede de sfîrşitul ei »[1].

Cu toate formele acute de decădere, Imperiul otoman izbuteşte totuşi să-şi menţină încă două secole stăpînirea asupra multor popoare din Europa şi din Asia. Una dintre cauzele întîrzierii prăbuşirii definitive a statului turc a fost şi rivalitatea dintre puterile europene.

---

[1] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 10, Bucureşti, Ed. politică, 1961, p. 282.

Unele state ale Europei apusene aveau interes ca Imperiul otoman să fie menţinut, însă fără producţie manufacturieră proprie, spre a deveni o piaţă deschisă pentru produsele lor. Alte state, ca Austria, Polonia şi Rusia, urmăreau fiecare ocuparea unor teritorii aflate sub dominaţia imperiului.

Repetatele războaie purtate de turci în regiunea Dunării au adus un spor de suferinţe romînilor, ca şi celorlalte popoare supuse din Imperiul otoman, deoarece toată greutatea susţinerii materiale a operaţiilor militare cădea asupra lor. În acest chip, războaiele nesfîrşite ale turcilor au avut ca urmare o înăsprire a jugului şi a exploatării supuşilor. Pe de altă parte, războaiele încep să se poarte de la o vreme chiar pe teritoriul ţărilor romîne sau în provinciile locuite de sîrbi şi de greci.

Austriecii ocupă Transilvania şi dau mai multe bătălii pe teritoriul acesteia, apoi trec în Ţara Romînească, iar oştile polone pătrund în Moldova şi se întăresc în nordul ţării (în timpul războiului din 1683—1699). Trupele austriece fac incursiuni şi în Serbia şi Bosnia, veneţienii ocupă şi ei Moreea şi bombardează Atena.

Înfrîngerile suferite de Imperiul otoman au deşteptat nădejdea de independenţă a popoarelor subjugate, care încep să întrevadă acum putinţa unei eliberări. Mişcarea de eliberare a fost în primul rînd o mişcare populară: satele din Bulgaria trimiteau delegaţii cu jalbe regelui Sobieski, mai tîrziu şi ţarului Rusiei; preoţi de la sate, voievozi ai obştilor, săteni din Albania, Serbia, Muntenegru şi Grecia porneau de asemenea cale lungă spre Austria, Polonia, Rusia, ca să ceară trimiterea de ajutoare. Ţările romîne au fost deseori mijlocitoare, pe lîngă puterile ostile turcilor, ale acestei mişcări generale a popoarelor balcanice. Autonomia politică de care se bucurau le-a permis acestora, şi în primul rînd Ţării Romîneşti, să fie considerate adesea de către popoarele din Balcani drept centre de raliere în lupta de eliberare. Astfel, la curtea lui Matei Basarab sau a lui Şerban Cantacuzino soseau numeroşi trimişi ai sîrbilor, bulgarilor şi grecilor în vederea organizării unor acţiuni comune împotriva stăpînirii turceşti.

În opoziţie cu atitudinea trădătoare a majorităţii marii boierimi din Moldova şi din Ţara Romînească, care, ca şi arhonţii greci din imperiu, a ştiut să se înţeleagă cu stăpînirea turcească, apar din rîndurile clasei stăpînitoare şi oameni de stat sau gînditori politici care au văzut clar decăderea Imperiului otoman şi au prevăzut prăbuşirea lui totală. În Ţara Romînească, unul dintre aceştia a fost Şerban Cantacuzino, care a urmărit ridicarea generală la lupta pentru independenţă, iar în Moldova Dimitrie Cantemir, care în scrierile sale a denunţat exploatarea şi venalitatea conducerii Imperiului turcesc, iar ca domn a înălţat steagul războiului pentru independenţă.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 7, Bucureşti, Ed. politică, 1960.

— *Opere*, vol. 10, Bucureşti, Ed. politică, 1961.

Tezele cu privire la cea de-a 300-a aniversare a reunirii Ucrainei cu Rusia (1654—1954), Bucureşti, E. P. L. P., 1954.

2. *Izvoare*

Kabrda, J., *Les anciens registres turcs des cadis de Sofia et de Vidin et leur importance pour l'histoire de la Bulgarie*, în *Archiv Orientalni*, XIX (1951), nr. 3—4, p. 329—392.

— *Les documents turcs relatifs aux impôts écclésiastiques prélevés sur la population bulgare au XVII*^e *siècle*, în *Archiv Orientalni*, XXIII (1955), nr. 1—2, p. 136—177.

3. *Lucrări generale*

Beljaev, E. A., *Периодизация средневековой истории Турции*, în *Известия Академии Наук СССР, Серия истории и философии*, IV (1947), nr. 1, p. 85—89.

Hammer, J., *Geschichte des Osmanischen Reiches*, vol. III, Pesta, 1835.

Historia Polski, t. I, 1—2, Varşovia, 1957.

Iorga, N., *Geschichte des Osmanischen Reiches*, vol. III, Gotha, 1910.

История на България, vol. I, Sofia, 1954.

Istoria diplomaţiei, vol. I, trad. din limba rusă, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1962.

Istoria modernă, vol. I, trad. din limba rusă, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1954.

История Польши, vol. I, Moscova, 1956.

Magyarország története, 1526—1790, vol. II, Budapesta, 1962.

Stanojević, St., *Историја српскога народа*, ed. a III-a, Belgrad, 1926.

Zinkeisen, I. W., *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, vol. III, Gotha, 1855.

4. *Lucrări speciale*

Djurdjev, Bz., *Принос питаньу развитка и карактера турско-османског феудализма*, în *Годишньак ист. друштва Босна и Херцеговине*, I (1949), p. 101—167.

Gandev, Hr., *Причини за упадька на турската империя, в периода от XVII до XIX век*, în *Исторически Преглед*, III (1946—1947), nr. 1, p. 76—88.

Miatev, P., *Към историата на администрация на нашите земли през турско време*, în *Исторически Преглед*, VI (1949), nr. 1, p. 95—101.

Mutafcieva, Vera, *Към въпроса за чифлиците в османската империя през XIV—XVII в.*, în *Исторически Преглед*, XIV (1958), nr. 1, p. 34—57.

Porşnev, B. F., *Les rapports politiques de l'Europe occidentale et de l'Europe orientale à l'époque de la guerre de trente ans*, în volumul *XIe Congrès international des sciences historiques, Rapports*, vol. IV, *Histoire Moderne*, Stockholm, 1960, p. 136–163.

Skazkin, S. D., *Problemele fundamentale ale aşa-numitei a doua iobăgii în Europa centrală şi răsăriteană*, în *Analele romîno-sovietice*, Istorie, 1958, nr. 1–2, p. 93–117.

Snegarov, I., *Турското владичество пречка за културното развитие на Българския народ и другите Балкански народи*, Sofia, 1958.

Ţvetkova, B., *Характерни черти на османския феодализъм в българските земи*, în *Исторически Преглед*, VII (1951), nr. 4–5, p. 380–392.

BIBLIOTECA „GHEORGHE LAZĂR" — Bucureşti

CAPITOLUL II

FORMELE DOMINAŢIEI OTOMANE

1. REGIMUL ECONOMIC AL DOMINAŢIEI OTOMANE ÎN MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÎNEASCĂ

Puternica afirmare militară a romînilor sub conducerea lui Mihai Viteazul şi situaţia politică generală a Imperiului otoman au făcut ca, la reintrarea ţărilor romîne sub dependenţa Porţii, sarcinile lor materiale faţă de statul suzeran să fie mult mai uşoare decît la sfîrşitul veacului al XVI-lea.

Haraciul, astfel cum ajunge să fie fixat în urma tratativelor duse de Radu Şerban, se ridica la 32 000 de galbeni [1], reprezentînd adică circa 20% din valoarea pe care o atinsese în momentul său de creştere maximă, de la sfîrşitul veacului al XVI-lea. Peşcheşul anual fusese de asemenea mult scăzut, după cum o arată evoluţia lui în cursul veacului al XVII-lea; nici un izvor nu vorbeşte de cumpărarea scaunului de la turci de către Radu Mihnea sau de către Radu Şerban. Atunci cînd acesta din urmă, după alungarea sa de către Gabriel Báthori şi scurta domnie a lui Radu Mihnea, încearcă să reia legăturile cu Poarta, informaţiile contemporane amintesc doar de oferte, în vederea recunoaşterii, care nu treceau de 100 000 de galbeni. În aceste condiţii, socotind şi darurile împărţite trimişilor turci sau unele sarcini extraordinare, este evident că media anuală a cheltuielilor pricinuite de dominaţia otomană nu se putea ridica pentru Ţara Romînească, în prima vreme a restaurării ei, la mai mult de 100 000 de galbeni. O situaţie asemănătoare era şi în Moldova, unde strînsele legături ale Movileştilor cu Polonia indică limitele stăpînirii turceşti.

Dacă punctul de pornire al noii faze din istoria exploatării ţărilor romîne de către Imperiul otoman şi feudalitatea turcă se plasează la un nivel relativ scăzut, ea dovedeşte, în cursul veacului ce urmează, o marcată tendinţă de adîncire, fără însă ca drumul parcurs în această direcţie să reprezinte o simplă linie dreaptă. Factori complecşi, ţinînd atît de situaţia internă din ţările noastre, cît şi de situaţia internă şi internaţională a Imperiului otoman, fac să intervină momente de urcare bruscă a sarcinilor materiale ale celor dintîi sau, dimpotrivă, să se dobîndească, pentru o anumită vreme, o relativă uşurare. De asemenea, raportul dintre diferitele capitole ce compun ansamblul sarcinilor materiale cunoaşte şi el frecvente schimbări. Dar, cu toată tendinţa generală de creştere a exploatării, cu toate momentele de intensificare bruscă pe care aceasta le cunoaşte, se poate afirma că ea nu mai reuşeşte să atingă, în tot cursul veacului al XVII-lea, nivelul pe care-l cunoscuse la sfîrşitul veacului precedent. Avem aici, fără îndoială, unul din factorii de care trebuie să ţinem seama atunci cînd judecăm condiţiile de dezvoltare ale economiei şi societăţii romîneşti în această epocă.

---

[1] Hurmuzaki, IV/1, p. 506.

Haraciul

Prin însuşi caracterul său de plată anuală într-un cuantum fixat dinainte, haraciul rămîne şi pentru veacul al XVII-lea sarcina care poate fi urmărită cu cea mai mare precizie, în ciuda numeroaselor informaţii eronate ce ni s-au păstrat în izvoare. Pentru Ţara Romînească, el se ridică în timpul lui Radu Şerban, după cum am văzut, la 32 000 de galbeni. Între domnia lui Radu Şerban şi urcarea pe tron a lui Matei Basarab s-a păstrat amintirea unei singure cereri din partea Porţii de urcare a tributului, în 1614. E posibil ca la această dată tributul Ţării Romîneşti să fi ajuns la 40 000 de galbeni, sau 60 000 de taleri. De la această cifră, în orice caz, va porni creşterea ce va avea loc cu prilejul venirii la domnie a lui Matei Basarab. Ridicarea unui domn de către forţele politice interne şi izgonirea lui Radu Iliaş, care fusese trimis de Poartă, a fost plătită printr-o masivă urcare a haraciului — la mai mult decît dublu — această obligaţie ajungînd astfel să se ridice la circa 130 000 de taleri.

Timp de şapte decenii, tributul Ţării Romîneşti va rămîne aproape staţionar, el cunoscînd doar sporuri minime, fără importanţă economică. Trebuie observat, pe de altă parte, că începînd din prima jumătate a veacului al XVII-lea, Poarta însăşi calculează haraciul ţărilor romîne în taleri. Deplasarea continuă, în această vreme, a raportului dintre valoarea argintului şi aceea a aurului în favoarea celui din urmă a însemnat în fapt o uşurare a obligaţiilor calculate în monedă de argint, de speţa talerului. Ţinînd seama de acest raport schimbător dintre taler şi galben, haraciul Ţării Romîneşti reprezenta, la sfîrşitul domniei lui Matei Basarab, circa 65 000 de galbeni, iar în primii ani ai veacului al XVIII-lea, scăzuse de fapt, ca valoare în aur, la circa 55 000 de galbeni.

În 1703, cu prilejul chemării lui Brîncoveanu la Adrianopol, Poarta a impus Ţării Romîneşti o sporire a tributului, care-l ridica la 520 de pungi (260 000 de taleri). În acest chip nu numai că se compensa schimbarea raportului dintre aur şi argint, ci şi creştea într-o măsură simţitoare greutatea sarcinii reprezentate de haraci, valoarea sa în aur ajungînd să depăşească suma de 100 000 de galbeni. Marile cheltuieli efectuate de Brîncoveanu în vederea suprimării adaosului impus în 1703 nu au dus decît la reducerea acestuia cu 60 de pungi. Pînă la sfîrşitul domniei sale, Brîncoveanu va plăti astfel un haraci de 460 de pungi, sau 230 000 de taleri, echivalînd cu 92 000 de galbeni.

Scăderea cunoscută de tributul Moldovei a fost relativ mai mică decît a tributului Ţării Romîneşti, datorită faptului că el nici nu suferise la sfîrşitul veacului precedent aceeaşi creştere vertiginoasă. După anii de suspendare sau de reducere a plăţii din prima parte a domniei lui Ieremia Movilă, îl regăsim în jurul sumei de 30 000 de galbeni, adică la o cifră cu puţin inferioară aceleia la care se menţinuse multă vreme către sfîrşitul veacului al XVI-lea, înainte de marea creştere din 1593 [1]. Pe de altă parte, haraciul plătit de Moldova în primul deceniu al veacului al XVII-lea ajungea să fie sensibil egal cu acela prestat în aceeaşi vreme de Ţara Romînească. Evoluţia lor ulterioară va fi însă oarecum diferită, în sensul că tributul Moldovei, cu toate sporurile ce vor interveni şi aici, nu va suferi urcările masive întîlnite în ţara vecină.

Un firman dat în 1620, cu prilejul înscăunării lui Alexandru Iliaş, arată că noul domn era obligat să plătească anual « de cincizeci şi şase de ori o sută de mii de accé, drept haraci » [2]. La această sumă, tributul Moldovei ajunsese datorită sporului de şase poveri de aspri (600 000 de aspri), acceptat cu puţin înainte de Gaspar Graţiani. Cele 56 de poveri indicate de firmanul din 1620 (5 600 000 de accele sau aspri) echivalau în calculele vistieriei constantinopolitane, după informaţiile contemporane, cu 37 335 de galbeni, sau 56 000 de scuzi.

La mai puţin de două decenii mai tîrziu, se constată documentar o nouă sporire a tributului Moldovei, poate legată de aceea mult mai gravă, intervenită în Ţara Romînească în aceeaşi vreme. Dacă, după cum am văzut, venirea la domnie a lui Matei Basarab prilejuise dublarea tributului Ţării Romîneşti, în Moldova constatăm doar o urcare cu circa 30%, care făcea ca haraciul plătit de Vasile Lupu să se ridice la 75 000 de taleri. Se creează astfel din nou o mare deosebire între valoarea tributului celor două ţări, a cărei permanentizare va fi rezultatul situaţiei politice din Moldova în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea, dar va ajunge să oglindească, în cele din urmă, mai slaba dezvoltare economică a acesteia în raport cu Ţara Romînească.

Ruinarea ţării în cursul războaielor turco-polone aduce iarăşi, ca şi în vremea lui Ieremia Movilă, unele reduceri temporare sau iertări de tribut. La un moment dat se menţionează înapoierea banilor de la Constantinopol, în aceleaşi pungi în care fuseseră trimişi. Mai mult decît atît, are loc în această vreme o uşoară scădere, cu caracter permanent, a cuantumului tributului, pe care Cantemir ni-l arată ca fiind de 65 000 de taleri imperiali. Combinată cu scăderea valorii talerului în raport cu moneda de aur, care făcea ca cei 65 000 de taleri imperiali să nu mai valoreze decît 26 000 de galbeni, această reducere aducea haraciul Moldovei la începutul veacului al XVIII-lea — schimbările ulterioare fiind lipsite de o reală importanță — la un nivel cu aproape 40% mai scăzut decît acela pe care-l atinsese în vremea lui Gheorghe Ştefan. În timpul domniei acestuia, în urma unei uşoare urcări, tributul moldovenesc se ridicase la 82 851 de taleri, echivalînd, la acea dată, cu 41 425 de galbeni.

---

[1] Vezi *Istoria Romîniei*, vol. II, p. 780.

[2] *Buletinul Comisiei istorice a Romîniei*, XIII (1934), p. 14.

Dar această scădere pe care o cunoaşte haraciul — mai ales în valoarea lui aur — în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea şi la începutul celui următor, nu trebuie să ne înşele asupra ansamblului sarcinilor materiale impuse de dominația otomană maselor exploatate din Moldova. După cum vom vedea îndată, în aceeaşi perioadă cînd tributul rămîne staționar sau se află în scădere, alte obligații devin cu atît mai apăsătoare, cu cît capacitatea de plată a contribuabililor este mai scăzută, din pricina stării generale de insecuritate, ca şi dintr-aceea a grelei exploatări feudale, interne, la care sînt supuşi producătorii direcți. Acțiunea combinată a acestor cauze explică în parte dezvoltarea mai lentă a economiei Moldovei, față de aceea cunoscută de Țara Romînească în aceeaşi perioadă.

Alături de tributul obişnuit, regăsim menționate în izvoare, în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, contribuțiile extraordinare, cerute de obicei în legătură cu nevoile militare ale imperiului, dar care mergeau uneori şi în haznaua sultanului. Astfel, în septembrie 1655, divanul Moldovei da lui Gheorghe Rákóczi al II-lea un zapis pentru 126 000 de taleri, rest dintr-un împrumut încheiat pentru a face față unor nevoi urgente, căci, după cum scrie în zapis, « în optu luni am dat doao biruri la Împărăție, fără de alte multe chieltuiale, carele ce ne-au fost numai a le da »[1]. Cinci ani mai tîrziu, Gheorghe Ghica era scos din domnia Țării Romîneşti pentru că refuzase să verse la haznaua sultanului suma de 40 000 de taleri ca « ajutor extraordinar »[2]. În 1677, cu prilejul campaniei împotriva Cehrinului, Moldovei i se cer 75 000 de taleri, iar Țării Romîneşti 150 000, adică sume apropiate — în plus sau în minus — de valoarea haraciului pe un an. Aceste cereri vor deveni tot mai frecvente către sfîrşitul domniei lui Brîncoveanu.

Peşcheşurile

Darurile anuale care însoțeau trimiterea haraciului continuă de asemenea să fie expediate şi în cursul secolului al XVII-lea. În jumătatea a doua a acestui secol, ele încep să fie legate de marea sărbătoare islamică a Bairamului, ceea ce face să fie înregistrate în condica vistieriei lui Brîncoveanu cînd sub numele de « pocloanele haraciului », cînd sub acela de « pocloanele Bairamului »[3]. În acest din urmă izvor, găsim de altfel informaţiile cele mai bogate şi mai sigure asupra beneficiarilor şi a valorii acestor daruri.

---

[1] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. IV, p. 44.

[2] Hurmuzaki, V/2, p. 79.

[3] *Condica de venituri şi cheltuieli a vistieriei de la leatul 7202—7212 (1694—1704)*, în *Revista istorică a arhivelor Romîniei*, 1873, p. 29, 109, 466, 538, 602.

Plocoanele Bairamului constau din bani, blănuri de samur şi de rîs, postavuri şi atlaze. Unele daruri în bani apar în cifre invariabile, cum este acela al sultanului, de 10 000 de taleri, sau al marelui-vizir, de 5 000 de taleri. Ca valoare totală, peşcheşurile amintite ajungeau în vremea lui Brîncoveanu la 35 000—40 000 de taleri. Raportate la haraci, care nu suferise încă urcarea din 1703, ele nu reprezentau decît 25—30% din valoarea acestuia. Situaţia apare astfel mult diferită faţă de cea de la sfîrşitul secolului al XVI-lea.

Aproximativ pentru aceeaşi epocă avem şi ştirile lui Cantemir privitoare la Moldova, care ne dezvăluie stări de lucruri deosebite într-o bună măsură. În Moldova, valoarea globală a peşcheşurilor de Bairam — în care intrau, după Cantemir, şi 6 000 de taleri imperiali pentru ceara luminărilor de la palat, împreună cu alţi 12 000 de taleri imperiali pentru seul de uns corăbiile de război, ceea ce arată greutatea unor distincţii nete între capitolele exploatării otomane — se ridica la nu mai puţin de 95 000 de taleri, faţă de un haraci de 65 000 de taleri.

Peşcheşurile Bairamului nu epuizau nici în secolul al XVII-lea lista darurilor împărţite de domnii Moldovei şi ai Ţării Romîneşti. Acestea se dădeau cu cele mai variate prilejuri, fie la Constantinopol, fie diferiţilor trimişi turci, veniţi în ţară pentru împlinirea vreunei porunci. Astfel, orice schimbare în marile dregătorii ale Porţii comporta un dar al domnilor din ţările romîne. În vremea lui Brîncoveanu, de pildă, o înlocuire de mare-vizir aducea după sine un dar de 5 000 de taleri noului titular al dregătoriei, împreună cu o blană de samur de 1 000—1 500 de taleri, 1 000 de taleri şi o blană chehaielei lui, uneori şi alte daruri unor dregători mai mici, aflaţi în subordinea directă a marelui-vizir, totalul ridicîndu-se pînă la 10 000 de taleri. Trebuie adăugat că în cursul domniei lui Brîncoveanu, numai marele-vizir a fost schimbat de 19 ori!

J. 44128

Orice cerere adresată Porţii, fie că era vorba de interese ale domnului, fie de ale ţării, trebuia însoţită de daruri către dregătorii de care depindea rezolvarea ei. În 1639, de pildă, Vasile Lupu cumpăra cu 50 000 de reali dreptul de a se căsători cu Ecaterina Cercheza. Mai scump încă a plătit acelaşi domn permisiunea de a o mărita pe fiica sa Maria cu Ianus Radziwill. O reducere de 20 000 de taleri din haraci, în 1694, drept despăgubire pentru stricăciunile săvîrşite cu un an înainte de oştile turceşti în Ţara Romînească, este cumpărată de la marele-vizir cu 5 000 de taleri, adică cu un sfert din suma ce urma să fie iertată.

În ce priveşte darurile împărţite în ţară, ele devin cu atît mai numeroase, cu cît legăturile cu conducerea constantinopolitană capătă un caracter mai complex şi mai permanent. Cum purtătorul oricărei porunci se vedea dăruit de domn, este de înţeles de ce — aşa cum nota Del Chiaro în cartea sa despre Ţara Romînească — « agalele se luau la întrecere, folosind şi împingînd pe patronii şi protectorii lor, spre a merge să ducă vreun ordin al Porţii în Ţara

Romînească, de unde apoi plecau cu un dar bun, în bani şi în alte lucruri »[1]. Situaţia trimişilor turci în Moldova nu era diferită. E drept, pe de altă parte, că cu cît devin mai frecvenţi trimişii, darurile înseşi capătă un caracter mai modest, deşi rămîn încă importante.

Cumpărarea domniilor

Cheltuielile cele mai grele rămîn însă, şi pentru o bună parte a secolului al XVII-lea, acelea pricinuite de obţinerea scaunului domnesc şi de lupta pentru păstrarea lui. Fără a ajunge decît în mod excepţional la preţurile cu care se plătiseră către sfîrşitul secolului al XVI-lea, tronurile celor două ţări costă încă extrem de scump. E drept că aici trebuie făcute două distincţii. În primul rînd, aceea că Ţara Romînească a cunoscut în această epocă, faţă de Moldova, cele trei lungi domnii ale lui Matei Basarab, Şerban Cantacuzino şi C. Brîncoveanu, care acoperă jumătate din timpul scurs între sfîrşitul lui Mihai Viteazul şi acela al lui Brîncoveanu. În al doilea rînd, trebuie luată în considerare brusca scădere a cheltuielilor de investire, care se constată la începutul veacului al XVII-lea. Şi în acest domeniu — care reprezentase la sfîrşitul secolului precedent principala sarcină materială impusă de dominaţia otomană — efectele aprigei rezistenţe romîneşti conduse de Mihai Viteazul se dovedesc, după cum am văzut, salutare şi ele se răsfrîng şi asupra Moldovei. Pentru confirmarea în domnie a lui Constantin Movilă, izvorul care indică cifra cea mai ridicată dă 50 000 de galbeni. Cu prilejul numirii lui Ştefan Tomşa, se amintesc numai daruri de veşminte şi vase de argint oferite sultanului, un raport înregistrînd chiar dorinţa marelui-vizir ca Tomşa « să nu cheltuiască nici un aspru în expediţiile lui (pentru ocuparea tronului — *n.n.*), la care aici se ţine mult »[2].

În cursul deceniului al treilea, tendinţele de urcare a preţului obţinerii domniei devin însă tot mai evidente. În 1623, dubla operaţie — care constituia o favoare deosebită — a ocupării tronului Moldovei de către Radu Mihnea şi a asigurării succesiunii fiului său în Ţara Romînească e considerată a se fi ridicat la suma de 100 000 de galbeni. Şase ani mai tîrziu, singură obţinerea tronului Ţării Romîneşti de către Leon Tomşa era evaluată la 200 000 de galbeni.

Un pas mai departe în această direcţie se face cu prilejul ridicării în scaun a lui Matei Basarab, care aduce, după cum am văzut, şi o masivă urcare a tributului. De data aceasta, cheltuielile, cuprinzînd şi datoria lui Radu Iliaş, par a se fi ridicat pînă la 400 000 de galbeni. După *Istoriile domnilor Ţării Rumîneşti*, ele au apăsat timp de şase ani asupra ţării, iar domnul numai « după aceaea au strîns avuţie »[3]. Într-adevăr, printr-o aspră fiscalitate, Matei Basarab ajungea — cu toate cheltuielile pentru menţinerea în domnie — să adune un tezaur considerabil. Mare parte din acest tezaur a fost folosită de succesorul său, Constantin Şerban, pentru recunoaşterea domniei. După Paul de Alep, 750 000 de piaştri ar fi fost împărţiţi cu acest prilej sultanului, marelui-vizir şi altor dregători ai Porţii, iar alţi 250 000 de piaştri ar fi revenit paşei de Silistra şi hanului Crimeii. Sumele cheltuite de această dată, iarăşi în cazul unui domn cerut de ţară, se aseamănă mult cu acelea de la sfîrşitul veacului al XVI-lea.

---

[1] A.-M. Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, p. 136.

[2] Hurmuzaki, IV/2, p. 329.

[3] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Rumîneşti*, p. 98.

Pentru domniile următoare, impuse de la Constantinopol, preţul obţinerii învestirii e în scădere. Aceea a lui Radu Leon, după Ricaut, a costat « opt sute de pungi de bani, sau 400 000 de scuzi » [1], ceea ce echivala cu 200 000 de galbeni. Circa un deceniu mai tîrziu, De la Croix, care dă şi un tablou al împărţirii darurilor, considera că în mod obişnuit cheltuielile unei învestiri de domn în ţările romîne se ridicau la 500 de pungi, cifră care apare de multe ori inferioară aceleia date de izvoare cu prilejul diferitelor numiri. După alte cîteva decenii, avem relatarea detaliată a lui Cantemir, care conclude că adesea totalul cheltuielilor de învestire ajungea la 300 000 de taleri, adică la o sumă cu puţin mai mare decît aceea transmisă de De la Croix.

Darurile de mucarer

Începînd din jumătatea a doua a secolului al XVII-lea, veniturile dregătorilor Porţii din vînzarea domniilor în Moldova şi Ţara Romînească erau sporite prin ceea ce le revenea din confirmările trienale şi anuale — mucarerul mare şi mucarerul mic.

Încă din vremea lui Matei Basarab şi a lui Vasile Lupu, se vorbeşte periodic în diferite relaţiuni despre confirmarea celor doi domni. Instituirea celor două mucareruri, cu darurile ce le corespundeau, a urmat nu mult după aceea, după cum se vede din *Istoriile domnilor Ţării Rumîneşti* [2]. Ricaut, care cunoştea confirmarea trienală ca stabil instituită, considera că ea comporta 150 de pungi pentru sultan, 50 pentru sultana validé, 10 pentru cîzlar-aga, iar pentru ceilalţi « cît pot scoate cînd fac tîrgul » [3]. De la Croix va aminti şi el « suma considerabilă » care se da din trei în trei ani pentru întărirea în domnie. După Cantemir, cheltuielile confirmărilor trienale erau aceleaşi ca la obţinerea domniei. Cît despre confirmările anuale — mucarerul mic — ele necesitau cheltuieli mult mai reduse. Darul cerut cu acest prilej era de 25 000 de taleri, dar putea fi şi mai mic, dacă marele-vizir avea simpatie pentru domnul în scaun. Pentru Brîncoveanu, cronicarul său, Radu Greceanu, îl arată a fi fost de 25 de pungi (12 500 de taleri), ba chiar de 15.

Nu trebuie uitat, pe de altă parte, că alături de cumpărările de domnie şi de confirmările trienale, alte sume mergeau adesea pentru scoaterea din luptă a unui concurent primejdios şi că nici numirea iniţială şi nici confirmările pe care ea le acorda nu obligau în fapt Poarta la respectarea vreunui termen. E destul să parcurgem lista succesiunilor în domnie pentru a ne convinge de acest lucru.

---

[1] Ricaut, *Histoire de l'état présent de l'Empire ottoman*, p. 159.

[2] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Rumîneşti*, p. 136.

[3] Ricaut, *Histoire*, p. 155, 158.

Confiscările de averi domneşti

Stoarcerile de bani pe aceste diferite căi erau completate şi în secolul al XVII-lea prin confiscarea averii domnilor mazilıţi ori morţi în scaun fără urmaşi, sau măcar prin participarea la moştenirea celor decedaţi.

La moartea lui Radu Mihnea, domn preţuit de Poartă, sultanul cere lui Alexandru Coconul 100 000 de scuzi, dar se cade la învoială pentru 30 000, în afară de darurile primite de cei mari ai Porţii. Constantin Şerban, după cum am văzut, cheltuieşte o bună parte din tezaurul adunat de Matei Basarab pentru a obţine confirmarea propriei sale domnii. De asemenea, el este silit să trimită la Poartă 450 000 de reali, în afară de diferite daruri. Pentru a nu se face cercetări asupra restului de tezaur păstrat de noul domn, marele-vizir primise 200 de pungi, muftiul tot atîtea, iar defterdarul 100. Totalul trimis la Constantinopol trecea astfel de 350 000 de galbeni.

Mai puţin norocos decît rivalul său, care moare în scaun, Vasile Lupu cheltuieşte, după unele informaţii, pentru a scăpa din închisoarea Celor şapte turnuri, 450 de pungi, în afară de alte 300, date pentru obţinerea domniei fiului său, Ştefăniţă. Despre Antonie-vodă Ruset, Neculce spune că « l-au închis turcii, şi l-au bătut, şi l-au căznitŭ cu fel de fel de cazne. Păn' şi tulpanuri supţiri îl făcè de înghiţiè, ş-apoi le trăgè înapoi, de-i scotè maţăle pe gură. Şi l-au făcut de au dat 1 000 de pungi de bani şi mai bine » [1]. În mazilirea lui Brîncoveanu, imensul său tezaur — evaluat în cercurile constantinopolitane la 4 000 000 de galbeni — a jucat un rol determinant, aşa cum arată torturile la care au fost supuşi fostul domn şi fiii săi şi vasta anchetă care s-a întreprins pentru a se da de urma averilor căutate.

Prestaţiile în natură şi în muncă

Pe lîngă sarcinile băneşti, stăpînirea turcească continua să impună maselor populare din ţările romîne o serie de prestaţii în natură şi în muncă.

Prestaţiile în natură, în cantităţi fixe, livrate anual, sînt adesea pomenite în izvoarele veacului al XVII-lea. Un raport veneţian din 1611 dă pentru Moldova 250 de cai, 300 de boi şi « alte animale de carne », iar pentru Ţara Romînească o mare cantitate de cărnuri, unt, miere şi ceară [2]. În a doua jumătate a secolului, autori străini care s-au ocupat de ţările noastre consideră că obligaţiile Moldovei constau în 10 000 de oca de miere şi tot atîtea de ceară, 600 de piei de bou, 600 cîntare de seu, 500—600 bucăţi de canava pentru îmbrăcămintea robilor de la galere şi 1 000 sau 1 330 oca de ceară pentru nevoile arsenalului. În ceea ce priveşte Ţara Romînească, ele erau de 15 000 oca de miere şi 9 000 de ceară. Prestaţiile de miere şi ceară le găsim înscrise în fiecare an în condica vistieriei lui Brîncoveanu, reprezentînd o cheltuială de 6 000—7 000 de taleri. Continuă de asemenea creşterea de şoimi pentru vînătorile imperiale.

---

[1] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 65—66.

[2] I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, vol. II, p. 114.

Mult mai grele decît prestaţiile anuale în cantităţi fixe erau cele neprevăzute. Ele constau din cai, vite cornute, oi, cereale, diferite alimente — în special unt — cherestea ş. a. Uneori ele se scădeau din haraci. Modul cum vorbesc îndeobşte izvoarele de aceste prestaţiuni lasă să se înţeleagă că erau deosebit de împovărătoare şi că de cele mai multe ori erau gratuite sau, în cel mai bun caz, plătite la un preţ foarte redus. Cîteva exemple vor putea fi şi aici lămuritoare.

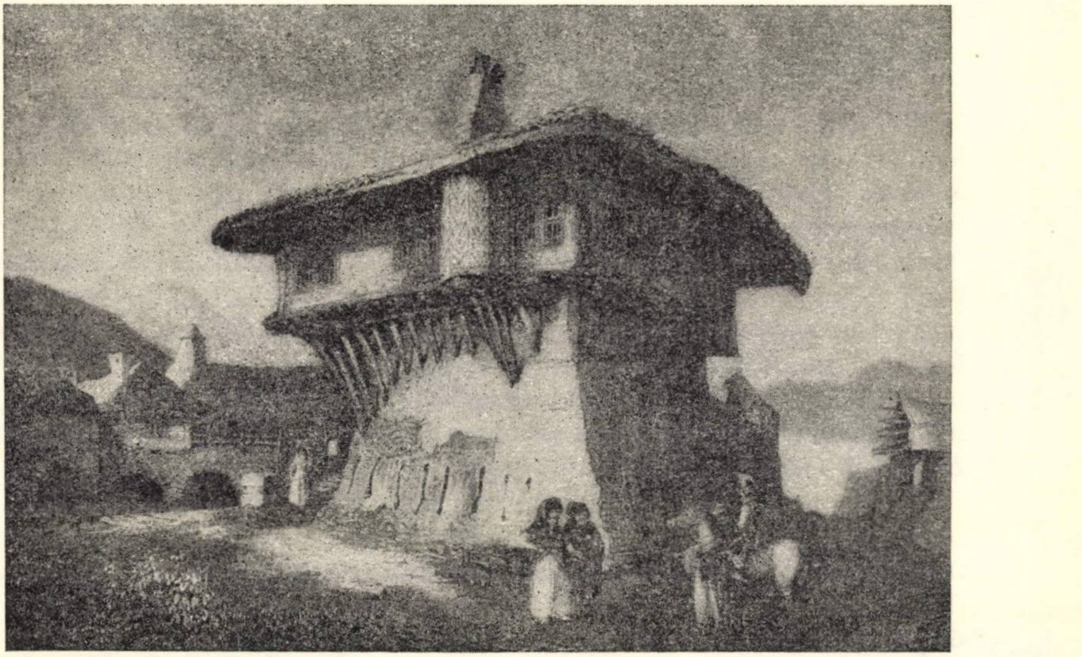

Fig. 2. — Reşedinţa paşei din Ada-Kalè.

În 1655, Constantin Şerban şi Gheorghe Ştefan refuzau să dea cei 100 de cai ce le fuseseră ceruţi fiecăruia pentru Anatolia, sub motiv că nu erau obligaţi la astfel de prestaţii decît în cazul participării la război a sultanului. Se recurge la judecata muftiului, care le dă dreptate; marele-vizir declară însă că va avea caii chiar de va trebui să-i ia cu forţa. Un deceniu mai tîrziu se poruncea ca pînă la sfîrşitul lui martie să se afle la Constantinopol «berbecii şi caii pe care-i dau de obicei «cele două ţări» cu prilejul călătoriilor pe care marele-vizir le face în persoană la război»[1]. În 1671 se anunţa că cei 300 de cai ceruţi pentru curtea sultanului, pentru aceea a marelui-vizir şi pentru defterdar vor fi plătiţi cu 16 reali bucata, «spre a se arăta că nu se voieşte a se împovăra acei oameni, nici să fie siliţi a-i da fără de plată» [1] — ceea ce dovedeşte că practica obişnuită era alta.

---

[1] Hurmuzaki, V/2, p. 100.

Dintre cele mai grele obligaţii erau acelea în muncă la cetăţile turceşti, care, chiar atunci cînd se socoteau la plata haraciului, reprezentau un număr imens de zile de lucru luate de la o activitate productivă. O campanie de lucru ca aceea de la Cladova din vara anului 1695 — care nu a fost dintre cele mai importante — a sustras de la activităţile productive nu mai puţin de 156 250 de zile de lucru. Nu trebuie uitat, de altminteri, că de multe ori se lucra în acelaşi timp în mai multe locuri.

Realizarea fortificaţiilor de la Tighina a necesitat două campanii de lucru, în 1707 şi 1708. În primul an, din Ţara Romînească s-au trimis 2 000 de salahori, 200 de meşteri lemnari, 100 de zidari şi 50 de care, cheltuielile campaniei de lucru ridicîndu-se la 75 000 de taleri, în afară de lefurile slujitorilor care însoţeau corpul expediţionar. În acelaşi timp, din primăvară pornise din Moldova însuşi domnul, « cu toată boierimea şi cu salahori » [2]. Într-al doilea an, se cereau din Ţara Romînească 1 500 de slujitori, 220 de care şi 60 de toporaşi (lemnari), probabil în afară de salahori. După terminarea lucrărilor, Radu Greceanu nota în cronica sa: « Într-acest an s-au isprăvit şi cetatea Benderiului de tot lucrul ei, ce au fost fără de nici o plată a împărăţiii, lucrîndu-se numai cu munca şi osteneala săracilor pămînténi, lucrîndu-se la dînsa în doi ani cu mulţime dă oameni şi cară » [3].

Îndeobşte, prestaţiile în natură comportau şi istovitoare corvezi de transport, uneori pînă la hotarul ţării, iar alte ori tocmai pînă la Belgrad, la Cameniţa sau la cetăţile de pe Nipru. Una dintre cele mai apăsătoare prestaţiuni era aceea de lemn de construcţie, care, pe lîngă procurarea materiei prime şi corvezile de transport, mai cerea şi grelele munci de pregătire a lemnului în pădure. Neculce ne prezintă tabloul unei asemenea campanii de lucru, petrecută în 1705: « Vinit-au atunce poroncă de la Poartă de au dus multă somă şi mare lemnu şi greu la Tighine şi la Cetatea Albă şi la Vozia, cu mare grabă şi cu mulţi zapcii. Boieri au stătut toată vara cu Orheiul şi cu Lăpuşna şi cu toţi siimenii din curte, de-l tăiè. Şi cu mare greu l-au rădicat păn-în iarnă. Şi-ncă au închisŭ în turnul Golîei pe Darie Donici sărdarul şi pe Chirica şi pe Bogoş, şi era să li taie şi capetili, fiind ispravnici pe lemnu şi nu-l putè în grabă să-l ducă » [4]. Orheiul, Lăpuşna şi seimenii, care au lucrat toată vara şi pînă în iarnă la tăiatul şi transportul lemnului, înseamnă, într-o ţară cu o slabă densitate a populaţiei, sute de mii de zile de lucru şi numeroase care cu boi sustrase de la muncile agricole, tocmai în vremea cînd acestea aveau mai multă nevoie de ele. De aceea nu e de mirare că ne întîmpină în izvoare informaţii ca aceea dintr-un raport din 1672

---

[1] Hurmuzaki, V/2, p. 121.

[2] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 182.

[3] Radu Greceanu, *Cronica*, în *Cronicari munteni*, vol. II, p. 164; cf. şi p. 149—150, 155, 160—161.

[4] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 179.

— cînd se pregătea campania sultanului Mahomed al IV-lea împotriva Cameniței — care spune că « nu se mai lucrează pămîntul în Moldova decît foarte puțin, prin unele locuri » [1].

Această din urmă informație datează de altminteri dintr-o vreme cînd obligațiilor de aprovizionare a armatelor turcești aflate în campanie în alte regiuni li se adăugau tot mai grele cheltuieli de întreținere, construcții de poduri și corvezi de transport în folosul trupelor ce treceau prin țările noastre. Campaniile polone și cucerirea Cameniței, mai întîi, transformarea apoi, în 1713, a Hotinului în raia au însemnat un spor de greutăți, al cărui ecou stăruie puternic în izvoarele vremii. După Neculce, în iarna 1678—1679 «era greu în țară pentru zaharale și meziluri la drumul Cameniții și cheltuială cu schimbatul pașilor din Camenița » [2], iar în 1684, deși era foamete mare, de « pîne aducè oamenii de pen Țara Ungurească și de la tătari, cîte puțintè », totuși « în Ieși era mare, mare nevoie, că trecè pași la Camenița cu haznale și cu zaharale, și nu era harnici să-i grijască de bucate și de cai. Și îmbla turcii sînguri pe la gazdele boierilor de le lua caii » [3]. De aceea nu fără dreptate secretarul soliei polone la Constantinopol din 1677 nota că întreținerea turcilor în trecere spre Camenița și a cailor lor era mai grea pentru moldoveni decît însuși haraciul.

Monopolul comercial

La toate acestea se adăuga obligația permanentă de aprovizionare a Constantinopolului, în condiții care ne sînt mai puțin cunoscute pentru veacul al XVII-lea decît pentru epoca imediat anterioară sau pentru secolul al XVIII-lea, cînd are loc în mod evident o înăsprire a monopolului comercial. Ca și la sfîrșitul veacului al XVI-lea, întreruperea transporturilor din Moldova și Țara Romînească punea în primejdie alimentarea capitalei imperiului. În ianuarie 1605, foametea bîntuia la Constantinopol, nu numai din pricina proastei recolte din regiunile agricole ale Turciei, dar și fiindcă cele două țări romîne fuseseră lipsite de recoltă, « deoarece au rămas în cea mai mare parte necultivate » [4]. În 1634, de asemenea, se prevedea o tot mai mare lipsă de alimente, pentru că aprovizionarea armatei împiedica să sosească la Constantinopol « ceea ce venea de obicei din Moldova și Țara Romînească, provincii foarte bogate, care aduc mari foloase și abundență acestui oraș și de pe acum se văd semnele premergătoare, deoarece de o lună și ceva încoace carnea care se plătea 10 aspri se plătește 20 » [5]. Bandini, pe de altă parte, nota și el cîțiva ani mai tîrziu, referindu-se la oile moldovenești: « În fiecare an se scot atîtea de aici pentru masa împăratului turcesc și a pașilor, încît, văzîndu-le, ai crede că n-a mai rămas nimic în Moldova » [6].

---

[1] Hurmuzaki, XVI, p. 15.
[2] I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 67.
[3] *Ibidem*, p. 84.
[4] Hurmuzaki, IV/2, p. 280.
[5] *Ibidem*, p. 474; vezi și p. 477.
[6] *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. II, t. XVI (1893—1894), 309 p.— 310.

Dacă informaţiile de care dispunem nu îngăduie stabilirea unor statistici riguroase, care să oglindească în chip matematic variaţiile în intensitate ale exploatării exercitate de Imperiul otoman şi de feudalitatea turcă asupra Moldovei şi Ţării Romîneşti în secolul al XVII-lea, apare totuşi limpede atît faptul că nivelul de pornire, la începutul veacului, fusese un nivel mult scăzut, cît şi tendinţa constantă de agravare a acestei exploatări. Ea capătă forme mai aspre în jumătatea a doua a secolului şi apasă în chipul cel mai greu asupra Moldovei, unde, faţă de situaţiile din Ţara Romînească, se adăugau şi frecventele schimbări de domnie — cu tot ce implicau ele ca spor de cheltuieli — şi pustiirile războaielor. Exploatarea turcească, continuînd să constituie o puternică frînă în dezvoltarea economiei şi a societăţii romîneşti, nu a mai cunoscut totuşi intensitatea de la sfîrşitul secolului al XVI-lea, care adusese cele două ţări în pragul ruinei.

Primul deceniu al secolului al XVIII-lea va constitui însă, din punctul de vedere al exploatării turceşti, un preludiu al epocii fanariote. Cheltuielile masive din 1703, anul călătoriei lui Brîncoveanu la Adrianopol, dublarea aproape a haraciului, lucrările gratuite de la Tighina din 1707—1708, cei 400 000 de taleri luaţi numai în 1711, cum spune cronicarul « afară dîn haraci şi dîn alte obiciuituri »[1], arătau în chip clar apropierea unei epoci în care exploatarea supuşilor din cele două ţări va căpăta din nou forme dintre cele mai sălbatice.

2. REGIMUL POLITIC AL DOMINAŢIEI OTOMANE ÎN MOLDOVA ŞI ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ

Formele politice ale dominaţiei otomane în veacul al XVII-lea depind, în fapt, şi în această perioadă de locul pe care-l ocupă ţările romîne în sistemul militar-politic otoman. În esenţă, dominaţia otomană continuă să fie indirectă; se poate spune chiar că acest caracter a ieşit întărit în urma războiului de eliberare de la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui de-al XVII-lea. Turcii par să fi renunţat definitiv la transformarea ţărilor romîne în paşalîcuri, şi ameninţarea în acest sens, cînd se iveşte, trebuie considerată mai degrabă ca o ameninţare de moment, corespunzătoare unor conjuncturi internaţionale. Aşadar se menţine caracterul fundamental, indirect, al dominaţiei otomane, care continuă să se exercite prin instituţiile locale, în cadrul unei autonomii relative. Menţinerea unor forţe militare proprii, întreţinerea, chiar sporadică, de legături diplomatice cu alte ţări, persistenţa unei legislaţii proprii dau măsura acestui caracter indirect al stăpînirii otomane.

Cu toate acestea, în veacul al XVII-lea, mai ales în a doua jumătate a sa — cu o nuanţă în plus faţă de veacul anterior — ţările romîne sînt îndeobşte socotite, de către contemporanii care tratau ţările romîne din punctul de vedere al intereselor otomane, drept unități administrative, „provincii" ale Imperiului turcesc. Denumirea de «vilaete» e folosită și de cancelaria otomană și o întîlnim frecvent în corespondența diplomatică dintre Poartă și puterile europene.

---

[1] Radu Greceanu, *Cronica*, în *Cronicari munteni*, vol. II, p. 195.

Dar sub învelișul terminologiei actelor de cancelarie otomane și al corespondenței diplomatice contemporane influențate de această terminologie oficială, se păstrează deosebirea fundamentală dintre regimul de cîrmuire nemijlocită, impus popoarelor sud-dunărene, în care formelor proprii ale vieții de stat li s-au substituit instituțiile politice otomane, și regimul de autonomie al țărilor romîne, menținut chiar și în împrejurările reluării ofensivei otomane în Europa centrală și răsăriteană la mijlocul veacului al XVII-lea. În ciuda repetatelor încălcări ale acestui regim, menținerea intactă a structurii de stat a țărilor romîne a permis desfășurarea unui șir de inițiative de politică externă în vederea înlăturării dominației otomane, de la negocierile diplomatice pentru închegarea unor coaliții anti-otomane pînă la ridicarea la arme în vederea redobîndirii independenței. Beneficiind de această situație, țările romîne au devenit centre ale luptei anti-otomane a popoarelor oprimate din Peninsula Balcanică.

Firește însă că posibilitatea unor acțiuni de felul războiului anti-otoman din anii 1658—1660 e mult mai limitată, iar proporțiile acestor inițiative mult mai reduse în raport cu veacurile precedente, situație care se explică prin diminuarea prerogativelor externe ale domniei. Domnul este, și mai mult decît în veacul al XVI-lea, socotit un înalt dregător al Porții, numit de cele mai multe ori de către aceasta și totdeauna confirmat de ea. Evoluția situației domnilor din acest punct de vedere e caracterizată astfel de o relație contemporană: « Altădată, principii pe care Poarta îi numea voievozi. . . erau rînduiți dintre nobilii țării printr-o alegere generală ce urma să fie încuviințată de către sultan. . . Astăzi e marele-vizir cel ce face alegerea sau mai degrabă închiriază celui care dă mai mult funcția de bei. . . foarte mult căutată »[1]. Într-adevăr « bei », adică dregător care ocupă un loc anumit în ierarhia imperiului, e numele pe care îl dau domnilor atît turcii, cît și cei obișnuiți cu terminologia turcească, ca de pildă călătorul Paul de Alep, cînd spune: « . . . aceasta fiind prerogativa numai a beilor »[2].

Necesitatea menținerii dominației otomane fără accidente a impus regula potrivit căreia domnii trebuiau nu numai numiți, fără excepție, de Poartă, dar și schimbați cît mai des; instabilitatea scaunelor domnești din Moldova și Țara Romînească era în acest fel, pentru practica politică otomană, o condiție de bază a statorniciei și intensificării asupririi. Astfel, în Moldova, pentru perioada 1612—1711, media de domnie e de aproximativ doi ani și jumătate, iar în Țara

---

[1] *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. III, tom. XIX (1937), p. 124.

[2] Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiochia în țările romîne. 1653—1658*, p. 84.

Romînească, pentru intervalul 1611—1716, de patru ani şi jumătate. Pentru a menţine un regim de instabilitate, turcii au folosit numeroase şi variate mijloace; între acestea, un rol important l-au jucat folosirea certurilor dintre grupările boiereşti şi nesupunerea acestora faţă de autoritatea centrală.

Cîteva din aceste mijloace pun în lumină atmosfera politică a vremii în ce priveşte raporturile cu Poarta otomană. « Pîra » devine astfel o instituţie organizată special şi folosită deseori ca o amplă punere în scenă în vederea compromiterii şi răsturnării domnilor sau chiar a nimicirii lor fizice. Boierii vin spontan sau sînt chemaţi special ca să pîrască pe domn în scopul înlocuirii lui. Spiritul de intrigă şi manevrele de culise ale capuchehaielor (uneori, ca Vasile Lupu, înlocuitori apoi ai domnilor) servesc în mod efectiv interesele turceşti; în aceste cazuri, dregători ai Porţii sînt trimişi anume în Moldova sau în Ţara Romînească, ca să adune acolo pîrile din ţară. În ce priveşte pîra îndreptată împotriva domnilor maziliţi, ea slujea nu numai la deposedarea acestora de avere, ci şi ca presiune asupra domnilor în scaun pentru executarea promptă a cererilor turceşti, prin ameninţarea cu înlocuirea imediată. Învinuirile aduse, de pildă, lui Dumitraşco Cantacuzino « pentru jacurile ce au fostu jăcuitu fără de ispravă din ţară, luîndu pînea şi bucatele oamenilor, şi dobitoacele toate »[1], sau împotriva lui Gheorghe Duca « c-au strîcat ţara şi i-au jăcuit cu feluri de feluri de obicie »[2] ilustrează nesiguranţa domniei, dependenţa ei de activitatea de multe ori intensă a boierilor, care îşi făcuseră din pîră o îndeletnicire continuă. Încercarea cu ajutorul succesorilor, după mazilirea lui Constantin Brîncoveanu şi după cea a lui Ştefan Cantacuzino, a unui fel de « pîre generale » din partea ţării arată — ceea ce pune în lumină existenţa autonomiei *relative* — că dominaţia otomană, cu tot arbitrarul ei, nu putea trece la măsuri extreme fără vreun pretext sau justificare.

Controlul exercitat de Poartă asupra activităţii domniei dacă nu era continuu, era în orice caz sever. Diferiţi dregători turci erau trimişi periodic pentru supravegherea executării poruncilor Porţii şi uneori chiar a situaţiei generale interne; frecventele vizite ale agalelor turceşti în vremea lui Constantin Brîncoveanu — la care se referă des cronica lui Radu Greceanu — aveau tocmai această misiune. În schimb, tendinţa permanentizării unor supraveghetori turci se constată mai puţin în veacul al XVII-lea decît înainte; locul acestora încep să-l ocupe boierii pe care scrierile vremii îi numesc « greci ţarigrădeni », care erau strîns legaţi de interesele stăpînirii turceşti. Mai ales în veacul al XVII-lea devine o regulă stabilă practica chemării domnilor la Poartă pentru a da seama de activitatea lor; transformarea mucarerului din ocazional în permanent avea, în bună măsură, şi acest sens. Acest caracter al chemării la Poartă este învederat de *Istoriile domnilor Ţării Rumîneşti* cînd arată: « Într-aceaste vremi turcii, văzînd că domnii ţărăi să hainesc de către înpărăție, au poruncit să fie obicei, de al treilea an să meargă domnul la Poartă, să sărute mîna împăratului, să-şi înnoiască domniea; şi acest obicei multă vreame au ţinut »[1].

---

[1] <Pseudo-> Nicolae Costin, *Letopiseţul Moldovei*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele Romîniei*, vol. II, ed. a II-a, p. 34.

[2] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 169.

De aici decurge contradicţia, la care se referă numeroase izvoare, între puterea internă a domniei, aparent discreţionară, şi lipsa aproape totală de autoritate externă, dependenţa completă faţă de Poartă. O mărturie contemporană, de pildă, caracterizează astfel puterea domnilor, fără însă să analizeze fenomenul: «... Soarta boierilor şi a nobililor atîrnă de arbitrarul principilor, care au puterea de a îndepărta şi de a pedepsi cu cauză sau fără cauză »[2]. Trebuie spus în această privinţă că între cele două laturi ale autorităţii domneşti era o corelaţie strînsă, şi anume că puterea discreţionară, în măsura în care ea se putea exercita în condiţiile regimului boieresc, exista, dar atît cît era îngăduită de Poartă. În acest sens, Dimitrie Cantemir pune problema în termeni apropiaţi de realitatea istorică: «Dacă a îmblînzit prin daruri pe vizir, pe chehaia, pe defterdar şi pe ceilalţi care se bucură de graţia împăratului... domnul poate face orice vrea fără frică şi nici un particular nu se poate opune fără a se teme de pedeapsă »[3]. Această putere discreţionară, deţinută numai de acei domni, puţini la număr, în stare s-o exercite, era vremelnică şi atîrna de arbitrarul Porţii.

Un astfel de domn, căruia în ce priveşte autoritatea externă i s-au anulat o serie întreagă de prerogative, şi anume « dreptul de a declara război, de a încheia pace, de a face vreo alianţă, de a trimite agenţi pentru afacerile statului la principii vecini»[4], ne apare în multe privinţe ca un înalt dregător al Porţii, supus pînă la cea din urmă umilinţă; situaţia lui Constantin Brîncoveanu în tabăra turcească din 1695 e în acest sens ilustrativă: «Cînd intra împăratul în corturi, domnul descălica şi îngenunchea şi cînd trecea împăratul să pleca cu capul la pămînt»[5]. E necesar de precizat însă că tabloul schiţat mai sus privind situaţia domniei în cadrul raporturilor cu Poarta începuse acum să corespundă funcţionării «normale» a dominaţiei otomane. Interveneau uneori şi stări «excepţionale», caracteristice perioadelor în care se pregătea răsturnarea jugului turcesc, fie că se ajungea sau nu la un astfel de final. În aceste împrejurări, domnia reintră de la sine în drepturile răpite şi începe să întreţină din nou cu ţările străine legături diplomatice, care se concretizează în negocieri şi încheieri de tratate. E cazul domniilor lui Matei Basarab, Vasile Lupu, Mihnea al III-lea, Şerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu, cînd se poate vorbi de o politică externă propriu-zisă, complexă şi amplă, întemeiată pe un embrion de aparat special.

Din toate acestea se vede că, datorită regimului politic al dominaţiei otomane, sfera funcţiilor principale ale statului suferea o anumită îngustare, imprimată de interesele şi de necesităţile asupririi străine. În afară de îngustare, în unele cazuri ele suferă şi o anumită alienare, ajungînd să servească, parţial şi temporar, în mod nemijlocit statul otoman. Domnia devine adesea auxiliară a politicii externe turceşti, îndeletnicindu-se cu culegerea de ştiri, de multe ori cu caracter de spionaj, din ţările vecine, cu transmiterea rapidă a acestor ştiri printr-un sistem special de curieri, ceea ce face ca în unele probleme diplomatice să fie socotită « expertă » de către Poartă; « şi mai vîrtos asupra domnului Ţării Rumîneşti lucrul acesta răzimîndu, ca cum povăţuitor celorlalţi era » [1], spune cronica lui Radu Greceanu despre Constantin Brîncoveanu. De asemenea, forţa militară a ţării, în loc să apere graniţele de încălcări şi răşluiri, trebuia să sprijine cotropitoarele campanii otomane, fie prin participarea directă la operaţii, fie ca unităţi de poliţie pentru paza comunicaţiilor şi a regiunilor ocupate.

---

[1] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Rumîneşti*, p. 136.

[2] *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XVI (1893—1894), p. 325.

[3] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 39.

[4] *Ibidem*, p. 37.

[5] *Istoria Ţării Romîneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, p. 69.

Ca şi în veacul al XVI-lea, dominaţia otomană a fost menţinută şi consolidată printr-un permanent « sistem al presiunilor şi reprimării », cu scopul preîntîmpinării răscoalelor, prin întreţinerea unei atmosfere continue de teamă. Exista presiunea mijloacelor aşa-zise paşnice: prezenţa la Poartă a ostatecilor din familiile domnilor în scaun, folosirea ca o « rezervă » de intimidare a domnilor mazilitţi şi a urmaşilor acestora, scoaterea din scaun fără veste a domnilor destituiţi, ameninţările neîncetate, directe şi indirecte. Exista însă — şi aceasta era considerată mai eficace şi mai corespunzătoare menirii sale — presiunea bazată pe mijloacele violente, armate: încălcarea ţărilor romîne de către bandele turceşti şi tătăreşti, care prădau, devastau şi chiar « anexau » la teritoriul raialelor bucăţi de teritoriu cuprinzînd sate numeroase. « Sistemul presiunilor » se caracteriza mai cu seamă prin funcţia exemplară a groazei pe care o lăsau în urmă expediţiile represive ce aveau loc după răscoale sau încercări de răscoală. Poarta credea, deşi practica a dovedit întotdeauna contrariul, că cenuşa aşezărilor şi sîngele locuitorilor paşnici măcelăriţi puteau să înmoaie pentru multă vreme energia luptei pentru independenţă. Porunca dată trupelor turco-tătare în timpul expediţiei punitive din 1659—1660: « distrugeţi şi devastaţi populaţia şi ţara şi gustaţi belşugul prăzilor de acolo » [2], ne pune astfel în faţa unui caz de aplicare concretă a sistemului otoman de presiuni şi reprimare pentru menţinerea şi consolidarea asupririi.

Regimul politic al dominaţiei otomane în secolul al XVII-lea n-a fost mereu acelaşi. Se constată o evoluţie în ce priveşte intensitatea aservirii politice, cu o linie de demarcaţie către sfîrşitul deceniului al şaselea. Pînă la această dată se înregistrează o stabilitate relativă, manifestată uneori chiar printr-o dependenţă limitată faţă de Poartă. În a doua perioadă, aservirea politică se caracterizează printr-o agravare continuă, care la sfîrşitul veacului al XVII-lea şi începutul celui de-al XVIII-lea înregistrează forme insuportabile, de unde intensificarea luptei pentru independenţă şi războiul de eliberare din 1711. Factori importanţi de politică internă şi externă ai Imperiului otoman au imprimat această direcţie de evoluție aservirii politice și au contribuit la transformarea în regulă a arbitrarului și abuzurilor, a încălcării oricăror înțelegeri. În același timp, Imperiul otoman, care în prima jumătate a secolului dusese războaie încheiate mai ales cu succese, în a doua jumătate a aceluiași veac cunoaște numeroase înfrîngeri și grele pierderi teritoriale. Pentru păstrarea mai departe a unor teritorii în componența imperiului, Poarta recurgea la înăsprirea formelor politice ale aservirii. În secolul al XVII-lea, formele politice ale dominației otomane, cristalizate încă din secolul anterior, rețin tot mai mult atenția contemporanilor în cadrul problemei generale a dominației otomane. Din această cauză, unii dintre cărturarii vremii, ca Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei* și stolnicul Constantin Cantacuzino în corespondența cu Marsigli, încearcă chiar să descrie structura politică a dominației otomane și să-i analizeze formele. Din aceeași cauză se răspîndește tot mai mult ideea, la baza căreia se află fără îndoială o tradiție mai veche, a unor pacte între țările romîne și Poartă, care conțineau clauze economice și politice. Încălcarea lor de către turci anula orice valabilitate a acestor pacte, oferind astfel premisa juridică a independenței.

---

[1] Radu Greceanu, *Cronica*, în *Cronicari munteni*, vol. II, p. 38.

[2] *Buletinul Comisiei istorice a Romîniei*, XII (1933), p. 25.

3. PRINCIPATUL TRANSILVANIEI SUB SUZERANITATEA PORȚII

Din punct de vedere juridic, raporturile Transilvaniei cu Poarta otomană în secolul al XVII-lea se încadrau în condițiile statornicite cu prilejul instaurării dominației otomane, după formarea principatului transilvan, la mijlocul secolului al XVI-lea. Sultanul declară în mai multe rînduri că va păstra Transilvania în legile, libertățile și granițele sale, că-i va respecta dreptul de a-și alege principele, cu alte cuvinte că o va menține în situația pe care o avusese în vremea sultanului Soliman, adică la instaurarea dominației turcești. Această poziție a Transilvaniei e recunoscută și pe plan internațional cu prilejul încheierii tratatului dintre turci și Habsburgi în 1664, cînd sînt invocate « capitulațiile imperiale » *(imperiales capitulationes)*, potrivit cărora Transilvania continua să se bucure de vechile sale « libertăți, privilegii și jurisdicții » [1].

În realitate, aceste drepturi și libertăți erau afirmate și respectate doar atunci cînd Poarta socotea oportun să țină seama de ele. Cînd interesele Imperiului otoman o cereau, Transilvania era declarată țară cucerită cu sabia de sultanul Soliman și, ca atare, supusă cu totul Porții, iar principele era considerat drept un simplu guvernator. Ca și pentru Țara Romînească și Moldova, nu lipsesc nici pentru Transilvania amenințările cu transformarea ei în pașalîc. Deși Transilvania nu s-a bucurat de toate privilegiile stipulate prin acte, totuși dominația otomană nu a cunoscut aici nici în această perioadă formele întîlnite în Moldova și în Țara Romînească. La această situație mai favorabilă a contribuit, în chip evident, poziția Transilvaniei între Imperiul otoman și cel habsburgic.

---

[1] R. Gooss, *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526—1690)*, p. 342.

Haraciul

Variațiile haraciului în secolul al XVII-lea sînt concludente pentru evoluția raporturilor dintre Transilvania și Poartă. Mai ușoară la începutul veacului, dominația otomană devine tot mai apăsătoare începînd de pe la mijlocul secolului, așa cum s-a întîmplat, de altfel, și cu celelalte două țări romîne.

Ridicat în 1575 la 15 000 de galbeni anual, tributul Transilvaniei se menține la această sumă și la începutul secolului al XVII-lea.

După unele oscilații în primele două decenii ale veacului — cînd au loc reduceri sau chiar scutiri temporare — în 1625 tributul Transilvaniei se fixează la 10 000 de galbeni anual, menținîndu-se la această sumă pînă în 1648, cînd Poarta pretinde un spor de 5 000 de galbeni pentru comitatele obținute de Rákóczi în Partium și în Ungaria superioară. De aceea, cu prilejul ocupării tronului de Gheorghe Rákóczi al II-lea, tributul a fost urcat la 15 000 de galbeni anual, cerîndu-se pe deasupra și suma globală de 80 000 de galbeni pentru trecut.

În perioada de criză prin care trece principatul autonom al Transilvaniei după expediția dezastruoasă din Polonia și mazilirea lui Gheorghe Rákóczi al II-lea (1657), pretențiile Porții cresc în chip sensibil. Tributul este stabilit în 1661 la 40 000 de galbeni, sau 80 000 de taleri anual, valoare la care se menține pînă la sfîrșitul dominației otomane asupra Transilvaniei, adică pînă în 1686.

Dus la Poartă de trimiși speciali, totdeauna dintre nobili, tributul trebuia să sosească la Constantinopol de sf. Dumitru (26 octombrie). De obicei plata era cerută în aur, de aceea monedele de argint (talerii, asprii) trebuiau schimbate în monede de aur (galbeni). Uneori schimbarea se făcea chiar în capitala Imperiului otoman, dînd prilej zarafilor de acolo să realizeze beneficii importante.

Peșcheșurile

Dacă în veacul al XVI-lea valoarea tributului și cea a darurilor se mențin foarte apropiate, ceea ce se explică prin faptul că Transilvania era o țară tributară de dată recentă, în secolul al XVII-lea se observă o schimbare a acestui raport, în sensul că peșcheșurile depășesc acum valoarea tributului. Ele sînt cerute, de altminteri, chiar și în anii în care Transilvania beneficiază de scutirea de tribut. Astfel, în 1603, cînd tributul a fost suspendat pe o perioadă de 10 ani, valoarea darurilor — potrivit mărturiei cronicarului Ștefan Szamosközi — se ridica la 60 000 de taleri, adică 40 000 de galbeni. Chiar atunci cînd Poarta renunța formal și la daruri pe perioada suspendării tributului, cum s-a întîmplat în 1604, sultanul și dregătorii turci primeau totuși daruri, care se ridicau la zeci de mii de taleri. În timpul domniei lui Mihai Apafi, cînd tributul a fost stabilit la 40 000 de galbeni anual, valoarea darurilor sau peșcheșurilor trimise sultanului, vizirilor și pașalelor se ridica la aproape 200 000 de florini.

În afara darurilor anuale care însoţeau de obicei trimiterea haraciului, sultanul şi dregătorii înalţi de la Poartă se împărtăşeau de daruri bogate în numeroase alte ocazii. Darurile acestea ocazionale întreceau de multe ori ca valoare pe cele periodice. Ele constau de obicei din bani, felurite obiecte de aur şi argint (cupe, lighene cu ulcioare, candelabre, ceasuri de preţ, catifele şi stofe scumpe, cai cu harnaşamente, trăsuri, şoimi, cîini de vînătoare etc.). Se înţelege că valoarea darurilor era în raport cu locul pe care-l ocupa unul sau altul dintre beneficiari în ierarhia Porţii otomane.

Cu prilejul întreprinderii unor acţiuni politice mai însemnate, principele Transilvaniei era silit să cumpere prin daruri aprobarea Porţii. Astfel, în 1639, cînd Gheorghe Rákóczi I ducea tratative pentru intrarea sa în coaliţia antihabsburgică cu scopul de a-şi întinde stăpînirea şi asupra unor teritorii din Ungaria superioară, el a oferit sultanului 20 000 de taleri, caimacamului 10 000 de taleri şi alţi 10 000 altor demnitari, deci în total 40 000 de taleri, adică îndoitul valorii tributului. Apoi, pentru a obţine permisiunea de a începe campania militară, s-au făgăduit sultanului şi dregătorilor de la Poartă alţi 25 000 de taleri; principele promitea de asemenea, pentru cazul cînd şi-ar fi întins stăpînirea asupra a 13 comitate din Ungaria superioară, încă 40 000 de taleri, această sumă urmînd să fie scăzută la jumătate dacă ar fi ocupat doar 7 comitate. Suma de 20 000 de taleri a devenit obişnuită pentru obţinerea consimţămîntului Porţii la diferite acţiuni proiectate de principii Transilvaniei.

Dacă adăugăm acestor peşcheşuri trimise la Poartă darurile primite de diferiţii soli turci — şi aceştia erau tot mai numeroşi pe măsură ce amestecul Porţii în treburile lăuntrice ale ţării în a doua jumătate a secolului al XVII-lea era mai frecvent — valoarea totală a darurilor se ridică la sume ce depăşesc mult valoarea haraciului.

Trimiterea tributului şi a darurilor era însoţită de măsuri de siguranţă, deoarece nu o dată s-a întîmplat ca, pe drum, transportul să fie atacat şi jefuit. Predarea tributului şi a darurilor se făcea cu un anumit ceremonial, potrivit rangului beneficiarului.

Cheltuieli pentru obţinerea tronului şi confirmarea domniei

Condiţiile deosebite ale succesiunii la tron şi durata în genere lungă a domniilor au făcut ca, în cadrul obligaţiilor materiale faţă de Poartă, capitolul cheltuielilor prilejuite de obţinerea scaunului princiar să nu prezinte aceeaşi greutate ca în Ţara Romînească şi Moldova. Totuşi, nici în Transilvania nu lipsesc asemenea cheltuieli cu prilejul confirmării alegerilor făcute de dietă sau pentru menţinerea în domnie a principelui.

La numirea lui Ştefan Bethlen ca principe în 1636, împotriva lui Gheorghe Rákóczi I, care căzuse în dizgraţie, s-au făcut daruri sultanului în valoare de 40 000 de taleri, adică îndoitul tributului legal din acea vreme. Cu toate că planurile turcilor de a-l înlocui pe Rákóczi au eşuat în urma înfrîngerii suferite de susţinătorii lui Bethlen, i s-a pretins totuşi principelui suma de 15 000 de taleri pentru menţinerea sa în scaun. Aceeaşi sumă i s-a pretins şi lui Gheorghe Rákóczi al II-lea în 1648, pentru întărirea alegerii sale ca principe, pe lîngă alte daruri, în valoare de 8 000 de taleri, sultanului şi dregătorilor de la Poartă.

Cu prilejul tratativelor din 1681 pentru recunoaşterea succesiunii la tron a fiului minor al lui Mihai Apafi, faţă de cererile mai mari ale Porţii, delegaţia transilvăneană ajunge să ofere 50 000 de taleri. Acordarea confirmării întîrziind însă, evenimentele politice care au urmat după asediul Vienei (1683) au silit pe sultan să se mulţumească cu suma de 25 000 de taleri, oferită la începutul tratativelor.

Alte obligaţii ale Transilvaniei faţă de Poartă

Între obligaţiile Transilvaniei se afla şi aceea de a participa cu oastea la campaniile militare întreprinse de Poartă. Efectivul trupelor ardelene în asemenea împrejurări varia după necesităţi, în medie fiind de circa 15 000 de oameni.

Alteori se pretind Transilvaniei mari sume de bani drept contribuţii sau despăgubiri de război. În 1658 şi 1663, de pildă, contribuţia de război impusă principatului transilvănean s-a ridicat la suma însemnată pentru vremea aceea, de 250 000—300 000 de galbeni (adică 500 000—600 000 de taleri).

Cînd armatele turceşti se găseau pe teritoriul Transilvaniei, ţara era obligată la încartiruirea şi întreţinerea acestora cu toate cele necesare. Cînd teatrul de război era în vecinătatea Transilvaniei, obligaţia ţării era de a contribui cu alimente şi furaje în cantităţi însemnate. Gabriel Bethlen, la cererea turcilor, trimitea în tabăra turcească, cu prilejul expediţiei împotriva Poloniei din 1621, circa 600 de care cu alimente, 150 de boi şi 1 500 de oi, iar în 1683 au fost trimise de asemenea 600 de care.

Principatul Transilvaniei şi-a păstrat şi în acest timp autonomia internă, instituţiile proprii. Totuşi, suzeranitatea turcească, prin sarcinile materiale şi obligaţiile politice pe care le-a impus ţării, a avut o influenţă negativă asupra dezvoltării Transilvaniei. De aceea lupta pentru o autonomie mai largă sau pentru independenţa totală n-a încetat în tot cursul secolului al XVII-lea.

4. PAŞALÎCURILE ŞI RAIALELE DE PE TERITORIUL ŢĂRILOR ROMÎNE

Dobrogea şi raialele dunărene

Părţile ocupate de turci în secolele XV—XVII din teritoriul Ţării Romîneşti şi al Moldovei, anume Dobrogea şi şirul raialelor de la nord de Dunăre, au fost organizate în primele decenii ale secolului al XVII-lea într-o unitate administrativă şi militară, care, după oraşul de reşedinţă al paşii guvernator, a fost numită paşalîcul de Silistra. Aceste ţinuturi erau legate între ele prin Dunăre, care juca un rol important în viaţa lor politică şi economică. Ele constituiau în acelaşi timp şi o unitate bisericească: din secolul al XVII-lea Dobrogea şi raialele sînt puse sub autoritatea unui mitropolit, numit de Proilava (numele turcesc al Brăilei), care-şi avea reşedinţa cînd în acest oraş, după care a fost numită eparhia, cînd la Silistra, reşedinţa paşii. Astfel, raialele şi Dobrogea, unite prin multiple legături, au avut o soartă comună pînă la începutul secolului al XIX-lea.

Caracterul demografic pe care-l căpătaseră aceste ţinuturi de la Dunărea de jos în urma cuceririi lor de către turci se păstrează şi în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. În raiale, turcii formează o mică minoritate aşezată în oraşe. În Dobrogea, care din motive de ordin strategic fusese transformată într-o provincie turco-tătară, elementul romînesc, împins de la centru spre margini şi destul de numeros în secolul al XVII-lea, sporeşte mai ales în secolul al XVIII-lea, prin imigrări din Ţara Romînească şi din Moldova, unde fiscalitatea domnilor fanarioţi devenea tot mai apăsătoare.

Atacurile romînilor la Dunăre şi ale cazacilor la Dunăre şi Marea Neagră au dus la înfiinţarea paşalîcului de Silistra, iar în cursul secolului al XVII-lea, Dobrogea devine cu încetul o adevărată tabără fortificată. Paza Dunării este întărită. Pe lîngă vechea cetate a Isaccei, se mai construiesc cetăţi la Tulcea şi Hîrşova. La Marea Neagră nu existau cetăţi, paza ţărmului fiind făcută de paşa de Silistra cu trupele din interior.

Provincia era astfel bine apărată de incursiuni străine; autorităţile turceşti însă nu se ocupau şi de securitatea interioară. În secolul al XVII-lea, drumurile erau pline de tîlhari, printre care se găseau, cum spune un călător străin, « oameni de seamă şi bogaţi: dregători, spahii, ieniceri şi alţii de seama lor »[1]. În secolul următor, situaţia se agravează, astfel că în oraşele de la Dunăre exista primejdia de a fi jefuit în plină zi. La sate, ţăranii turci ieşeau la munca cîmpului înarmaţi (creştinilor nu le era îngăduit să poarte arme). O asemenea situaţie avea să influenţeze viaţa economică.

Viaţa economică

Pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Dobrogea şi raialele se găseau încă departe de cîmpurile de luptă, şi astfel, în afară de ciocnirile de margine, întregul spaţiu de la Dunărea de jos s-a bucurat de o lungă perioadă de pace. În general însă, viaţa economică era în continuă decădere. La aceasta au contribuit exploatarea populaţiei şi lipsa de siguranţă în ţară, precum şi faptul că locuitorii erau rari, iar musulmanii — turci şi tătari — fiind obligaţi la serviciul militar, erau adeseori plecaţi în expediţii, astfel că ţara rămînea vreme îndelungată fără braţe de muncă. Din cauza numărului mic de locuitori, abia se cultiva a zecea parte din teritoriul Dobrogei. Se semăna mai mult grîu şi mei. Pomii erau rari; în partea nordică — la Isaccea, Tulcea, Măcin — se cultiva viţa de vie. Erau foarte numeroase vitele: cai, vaci şi oi. Dar creşterea lor se făcea în modul cel mai primitiv, vitele fiind ţinute şi iarna pe cîmp. Se creşteau însă cai de rasă, socotiţi a fi cei mai buni din Turcia europeană. În raiale, unde condiţiile erau diferite, pămîntul era mai bine cultivat. La Brăila, de pildă, se găseau la începutul secolului al XVIII-lea «cîmpii acoperite cu grîu, orz şi alte bucate, presărate cu vii şi pomi»[1], iar către sfîrşitul secolului satele de aici sînt arătate a fi «dintre cele mai frumoase şi mai bogate»[2]. Vitele sînt, de asemenea, numeroase.

---

[1] *Diplomatarium Italicum*, IV (1939), p. 101.

Oraşele de la Dunăre continuă să fie importante centre meşteşugăreşti şi comerciale. O activitate mai intensă cunoaşte în secolul al XVII-lea Brăila. În centrele dunărene, încă din acest secol erau vestite unele meşteşuguri tradiţionale, ca lucrarea pieilor de capră şi de miel sau a armelor. Un rol important în viaţa economică a regiunii îl aveau întreprinderile pentru pregătirea pastramei, a seului, a peştelui sărat şi numeroasele mori de apă de la Dunăre şi de vînt din interiorul Dobrogei.

În secolul al XVIII-lea, viaţa economică a acestor regiuni cunoaşte unele progrese. Piaţa se lărgeşte, oraşele capătă o mai mare dezvoltare. În acest secol, pe lîngă întreprinderile şi meşteşugurile tradiţionale, sînt amintite manufacturi textile, mai ales de aba. În oraşele de la Dunăre şi din Dobrogea se face un comerţ activ cu produse locale şi străine. La intensificarea schimburilor a contribuit dreptul de navigaţie pe Dunăre, obţinut de Austria prin pacea de la Passarowitz (1718).

Ca şi în ţările romîne, comerţul în cetăţile de la Dunăre şi în Dobrogea se afla în mîinile negustorilor veniţi cu porunci de la Poartă. Aceştia cumpărau pe preţuri fixate înainte produsele necesare capitalei imperiului: miere, ceară, grăsimi, vite. Animalele de măcelărie erau date casapilor, iar pieile şi lîna, grăsimile, seul, pastrama erau îmbarcate în porturile de la Dunăre şi expediate la Constantinopol. În secolul al XVIII-lea apar la Dunărea de jos negustori străini, din Austria, Polonia şi Italia, şi, fie cu aprobarea Porţii, fie prin coruperea autorităţilor turceşti, o mare parte din produsele regiunii sînt îndreptate pe pieţele europene. Se trimiteau în număr mare vite, apoi materii prime, îndeosebi lînă, şi produse ale întreprinderilor alimentare amintite mai sus; oraşele furnizau cantităţi însemnate de piei lucrate. Se aduceau, în schimb, articole manufacturate şi diferite produse de lux pentru clasa feudală, ca mirodenii, cafea, ţesături, bumbac, şaluri de Angora, marchitănie etc.

---

[1] La Motraye, *Voyages... en Europe, Asie et Afrique*, vol. II, p. 206.
[2] Memoriile lui Langeron, în Hurmuzaki, Supl. I/3, p. 166.

Se mențin cunoscutele drumuri de comerț care făceau legătura între Varna și porturile dunărene, dar în locul vechilor porturi se ridică altele. Pe malul stîng al Dunării, Brăila cedează locul orașului Giurgiu, oraș mare și antrepozit al mărfurilor sosite pentru Țara Romînească din Europa centrală și din Constantinopol. Trecerea pe o scară mai mare la relațiile marfă-bani a avut, în Dobrogea și în raiale, aceleași urmări ca în restul Imperiului otoman. În urma creșterii pieței, prezența trupelor turcești în orașele dunărene în secolul al XVII-lea și apoi deschiderea navigației pe Dunăre contribuie să atragă pe piețele orașelor mari cantități de produse agricole. Începînd din secolul al XVII-lea, feudele sînt transformate în proprietăți ereditare — așa-numitele *ciftlicuri* — și se creează domenii întinse, producătoare de grîu pentru piață.

Aceste împrejurări au dus la o tot mai aprigă exploatare a țărănimii, atît creștine cît și turcești. Iobagilor turci, spune un călător străin, « asuprirea stăpînilor lor de pămînt, deși sînt tot turci, le răpește tot rodul strădaniilor lor »[1]. Situația creștinilor era și mai grea, ceea ce explică și trecerile la legea musulmană, semnalate de călătorii străini.

În același timp devin tot mai grele și obligațiile către stat: pe lîngă dările obișnuite și munca la cetăți, se impune tot mai mult cumpărarea silită de alimente de la producători sub prețul pieței, sarcină care a avut adesea ca urmare spargerea satelor.

Situația țărănimii se agravează în secolul al XVIII-lea prin pătrunderea la sate a capitalului cămătăresc. Ienicerii, foarte numeroși în Dobrogea, așezîndu-se la sate, acaparau prin împrumuturi cămătărești munca și averea țăranilor. Țăranii erau datori, pe lîngă obligațiile față de fisc și de spahii, să plătească ienicerilor dări speciale.

Pașalîcurile de Timișoara și de Oradea în secolul al XVII-lea

Teritoriul cucerit de turci în secolul al XVI-lea și prefăcut într-un pașalîc cu reședința la Timișoara cuprindea tot Banatul de apus și ținutul de cîmpie dintre Mureș și Criș. La începutul secolului al XVII-lea, turcii țineau garnizoane importante în cetățile mari, ca Timișoara și Giula, și pază în mai multe întărituri risipite în diferite părți ale pașalîcului.

În secolul al XVII-lea, turcii supun noi teritorii din principatul Transilvaniei. În prima jumătate a veacului se mărginesc să ocupe cetatea Lipova, cu domeniul ce-i aparținea. În a doua jumătate însă, cînd marii-viziri din familia Köprülü au căutat să pună capăt crizei prin care trecea Imperiul otoman prin reluarea politicii de cuceriri, turcii, folosindu-se de sfîrșitul dezastruos al expediției lui Gheorghe Rákóczi al II-lea în Polonia, își întind stăpînirea și mai mult în Transilvania. În 1658, ei ocupă cetățile Lugoj și Caransebeș, cu partea muntoasă a Banatului, și Ineul — după care avea să cadă ținutul Halmagiului pe care-l acoperea — şi le alipesc la paşalîcul Timişoarei. Peste doi ani pun stăpînire pe Oradea, care a trebuit să capituleze după o eroică rezistenţă, şi pe cea mai mare parte din comitatul Bihor şi înfiinţează un nou paşalîc, paşalîcul de Oradea, pe care-l împart în cinci sangiacuri, punîndu-l sub conducerea unui beilerbei. În anii următori, turcii supun la dări comitatele Crasna şi Solnocul de Mijloc din Partium, precum şi părţi din comitatele Solnocul Interior, Dobîca şi Cluj, care ţineau de principatul Transilvaniei. Ţinuturi întinse au acum doi stăpîni.

---

[1] *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. III, t. XVII (1935—1936), p. 155.

Pămînturile din cele cinci sangiacuri au fost împărţite, sub formă de zeameturi şi timaruri, la spahiii din paşalîc, concentraţi în două cetăţi: Oradea şi Sîniob. Dar în secolul al XVII-lea, luarea în stăpînire a pămînturilor cucerite se făcea în alte condiţii decît în secolul precedent. Cînd a fost ocupat Banatul în secolul al XVI-lea, stăpînii de moşii au părăsit teritoriul cotropit şi au trecut în Transilvania, deoarece turcii nu recunoşteau titlurile şi privilegiile nobiliare: nobilii rămaşi cad în stare de iobăgie. Prin pacea de la Zsitvatorok (1606) se legiferează dreptul principelui şi al vechilor stăpîni de moşii, la care teoretic n-au renunţat niciodată, de a strînge dări şi de la iobagii din teritoriul ocupat de turci la nord de Mureş. Astfel, de data aceasta, potrivit tratatului, în paşalîcul de Oradea au rămas pe loc o parte din vechii stăpîni de pămînt şi s-au păstrat funcţiile autorităţilor ardelene — comiţi, vice-comiţi, notari, birari — aceştia din urmă avînd ca atribuţie principală strîngerea dărilor cuvenite principelui. Cetatea Şimleul Silvaniei, care s-a menţinut ca o enclavă în teritoriul supus de turci, era sediul autorităţilor însărcinate cu administrarea comitatelor din Partium; părţile supuse de turci din cele trei comitate ardelene erau administrate de autorităţile din Cluj.

Nobilimea şi autorităţile ardelene au încercat, ani de-a rîndul, îndemnînd la rezistenţă pe iobagi, să împiedice pe spahii de a-şi valorifica posesiunile. Dar pînă la urmă, la intervenţia Porţii, au fost nevoiţi să cedeze, şi spahiii au putut să strîngă dările din cele cinci sangiacuri, întinzîndu-se pînă în Maramureş; locuitorii din Sighet şi din alte cîteva tîrguri se plîngeau principelui Transilvaniei de greutatea birului turcesc.

Din punctul de vedere al componenţei populaţiei, nu s-au produs schimbări însemnate în secolul al XVII-lea în teritoriile cucerite de turci. În paşalîcul de Oradea, populaţia musulmană nu s-a aşezat decît în oraşul de reşedinţă. În paşalîcul Timişoarei, situaţia a rămas aceeaşi ca în secolul precedent. În general, oraşele erau locuite de musulmani (cei mai numeroşi fiind nu turci, ci balcanici convertiţi: sîrbi, bulgari, greci şi, mai ales, bosnieci) şi de creştini (romîni, sîrbi, maghiari), care pretutindeni erau împinşi de la centru în cartierele periferice. Turcii nu s-au aşezat la sate; acestea au fost locuite mai departe de populaţia băştinaşă: romîni şi sîrbi în Banat, romîni, sîrbi şi maghiari la nord de Mureş.

Ca îndeletnicire, musulmanii erau în primul rînd militari; chiar şi funcţionarii, negustorii şi meşteşugarii erau în cea mai mare parte tot soldaţi. Populaţia creştină, fie de la oraşe, fie de la sate, cu excepţia unui mic număr de meşteşugari şi negustori, se îndeletnicea cu lucrarea pămîntului.

Aparatul de stat otoman fiind redus în provinciile de margine, autorităţile turceşti se limitau la administrarea oraşelor şi a populaţiei musulmane; populaţia creştină a fost lăsată astfel să se conducă după obiceiurile ei străvechi.

Viaţa economică în cele două paşalîcuri

Toate sectoarele vieţii economice s-au resimţit vreme îndelungată de efectele celor 15 ani de război de la sfîrşitul secolului al XVI-lea (1591—1606). Nici în perioada de pace de peste o jumătate de secol care a urmat după acest război, provinciile de margine nu s-au putut bucura de linişte. Populaţia era expusă la incursiunile soldaţilor din cetăţile de margine ale Transilvaniei şi Ungariei de sus, care, neplătiţi uneori cu anii, trăiau din jefuirea satelor şi tîrgurilor lipsite de apărare de pe teritoriul turcesc. Ţinuturi întregi din Banat şi Crişana au fost astfel pustiite în repetate rînduri. Sangiacbeiul de Lugoj şi Caransebeş se plîngea în 1687, că în ţinutul lui «hoţi veniţi de peste graniţă au prădat atîta, încît n-au mai rămas de loc vite»[1]. În paşalîcul de Oradea, viaţa era turburată mai ales de cete ale spahiilor din Oradea şi Sîniob; aceştia încercau să înfrîngă prin teroare rezistenţa satelor, care, îndemnate şi de vechii stăpîni de pămînt şi de autorităţi, refuzau să le plătească dările cuvenite. În asemenea condiţii, viaţa economică din Banat şi Crişana n-a putut avea, desigur, o dezvoltare normală.

A avut de suferit în primul rînd agricultura. În ţinuturile expuse incursiunilor, cultivarea pămîntului se restrîngea tot mai mult în jurul satelor. În vecinătatea cetăţilor însă, unde populaţia găsea mai multă siguranţă şi posibilităţi de valorificare a cerealelor, agricultura, după cum rezultă din numeroase documente, era relativ înfloritoare. Oastea turcească era aprovizionată cu produse din împrejurimile cetăţilor Timişoara şi Ineu. Se cultiva în primul rînd grîu, apoi orz, ovăz, cînepă şi in. Erau numeroase grădinile de legume şi de pomi. O mare extindere a luat cultura viţei de vie, mai ales în regiunea Aradului şi a Oradiei.

Ocupaţia principală a locuitorilor era totuşi creşterea vitelor, pentru care existau condiţii mai prielnice, păşuni şi fîneţe întinse. Se creşteau pe lîngă oi, important mijloc de întreţinere a ţăranilor, numeroase cirezi de vite mari, scutite de dări sub turci şi care aveau mare căutare pe pieţele din Apus. Îndeletniciri răspîndite erau de asemenea pescuitul—Tisa şi afluenţii ei erau vestiţi pentru bogăţia lor în peşte —şi albinăritul: ceara şi mierea constituiau articole de export.

Turcii n-au izbutit să pună mîna pe ocnele de sare ale Transilvaniei, n-au ajuns nici pînă în regiunea auriferă; singurele bogăţii miniere pe care au pus stăpînire au fost minele de aramă de la Băiţa şi cele de fier de la Vaşcău, pe care le exploatau prin sistemul robotei ţăranilor din satele din împrejurimi.

---

[1] *Török-magyarkori államokmánytár*, vol. VII, p. 279.

În privinţa meşteşugurilor din cele două paşalîcuri, informaţia documentară se reduce la date sporadice. Se ştie că, după cucerirea turcească, noua clasă dominantă avînd alte gusturi şi necesităţi, au apărut o seamă de meşteşuguri noi, de pildă în legătură cu prelucrarea aramei şi a pieilor. Meşteşuguri ca cele amintite sau prelucrarea metalelor fine şi ceaprazeria erau rezervate meşteşugarilor musulmani. Vestiţii curelari de la Lipova, de care aminteşte Evlia Celebi, erau, desigur, turci. Creştinii erau mai ales fierari, lemnari, tăbăcari.

Meşteşugarii, organizaţi în bresle, îşi vindeau de cele mai multe ori singuri produsele, în prăvălia-atelier sau pe piaţă, în zilele de tîrg.

Comerţul era, ca şi în restul imperiului, în decădere. În cele două paşalîcuri, pe lîngă nesiguranţa transporturilor, a contribuit la scăderea comerţului şi corupţia şi lăcomia vameşilor şi, în general, a autorităţilor turceşti, care, prin abuz, puneau pe negustori — mai ales pe cei străini — să plătească de mai multe ori taxele vamale sau, şi mai rău, îi închideau şi le confiscau mărfurile. Importante centre comerciale erau Timişoara, Lipova, Ineu, Oradea. Bîlciurile erau de asemenea numeroase (la Arad, de pildă, aveau loc de şapte ori pe an); ele se ţineau nu numai în oraşe, ci şi chiar în satele mai populate.

În afară, se trimit mai ales vite şi materii prime, cerute îndeosebi pe pieţele din Germania şi din Italia de nord. În prima jumătate a secolului, importul de mărfuri apusene — diferite articole de manufactură — era încă însemnat, dar apoi se aduc mai ales mărfuri orientale — pînzeturi fine, ceaprazerii, coloniale — de negustori balcanici: greci, sîrbi, armeni şi raguzani. Printre negustori erau foarte numeroşi aromîni. În toate oraşele însemnate se găseau hanuri pentru negustori şi magazii pentru depozitarea mărfurilor.

Exploatarea feudală

Situaţia ţăranilor era deosebit de grea din cauza dărilor numeroase şi, mai ales, datorită lipsei unui sistem general de impunere, care permitea orice fel de abuzuri din partea stăpînilor de moşii, ca şi din partea agenţilor fiscali.

Ţăranul plătea mai întîi dările cuvenite sultanului, apoi alte dări guvernatorului de provincie şi, în sfîrşit, partea cea mai mare din renta feudală mergea în folosul stăpînului de moşie.

Regimul obligaţiilor varia de la un sat la altul. În Bihor, de pildă, unele sate dădeau numai dijma în natură, altele numai o sumă de bani, iar altele dădeau şi dijme şi bani. Dările erau strînse de judele satului (numit în Banat chinez, iar în Crişana birău) şi duse spahiului la oraş. De la o vreme, luînd exemplul stăpînilor de moşii ardeleni, au început şi spahiii să-şi constituie rezerve senioriale, obligînd pe ţărani să le facă zile de clacă, fapt de care se plîng sătenii din Peceiu (Solnocul de Mijloc).

O greutate pentru ţărani o constituia modul arbitrar de stabilire a dărilor, care erau puse după bunul plac al stăpînului de pămînt şi, mereu sporite, deveneau copleşitoare. Cînd oamenii nu puteau plăti dările la termen, spahiii, mai ales cei din Oradea, coborau în cete mari la sate, pricinuind oamenilor pagube enorme.

Situaţia iobagilor din paşalîcul de Oradea era mult mai grea decît a celor din paşalîcul Timişoarei: pe lîngă prestaţiile feudale faţă de sultan şi de spahiu, trebuiau să mulţumească şi pe vechii stăpîni de moşii, care, după declaraţia căpitanului de Şimleu, « cereau ţăranilor să le facă slujbă în fiecare zi, ca şi cînd n-ar fi fost sub jugul turcesc »[1].

Această dublă exploatare a pricinuit, după cum se plîng autorităţile din comitatul Crasna, risipirea unui mare număr de sate.

Rezistenţa împotriva jugului otoman

În tot timpul stăpînirii lor, turcii au întîmpinat din partea populaţiei supuse o susţinută rezistenţă, sub formele cele mai variate. Prin fuga în masă a ţăranilor pe alte moşii sau la oraşe — sau în principatul Transilvaniei, de unde, organizaţi în cete, năvăleau în teritoriile ocupate de turci — se depopulau regiuni întregi. În părţile Timişoarei, de pildă, erau pustii cîteva mii de case de iobagi, iar în paşalîcul Oradiei au fost de asemenea părăsite numeroase sate.

Foarte frecventă era nesupunerea faţă de stăpînul de pămînt, ca de pildă în paşalîcul de Oradea, unde locuitorii, după cum se plîngea guvernatorul de provincie, nu plăteau dările cu anii. La ameninţările turcilor cu tragerea în ţeapă sau cu tăierea nasului, care nu arareori erau puse în practică, ei părăseau satele în masă.

De la lupta pasivă se trecea adesea la forme active. Mulţi ţărani sărăciţi de exploatarea feudală sau rămaşi pe drumuri în urma distrugerilor pricinuite de războaie alcătuiau cete de haiduci. Cete numeroase şi foarte active se formau mai ales pe teritoriul din apropierea graniţei, de unde, întovărăşindu-se uneori cu soldaţi din cetăţile de margine, năvăleau pe teritoriul turcesc. Sangiacbeiul de Caransebeş se plîngea în 1687 că, din pricina lor, « oamenii de treabă nu mai puteau umbla pe drumuri »[2]. Într-adevăr, turcii nu mai puteau să meargă la sate decît cu mari riscuri. În 1678 au fost prinşi şi ucişi în Crişana 27 de turci care umblau după dări. Curînd apoi, în timpul războiului de la sfîrşitul secolului, la apropierea trupelor imperiale se răsculau sate şi oraşe întregi, cum a fost cazul, în 1692, cu locuitorii din « cazaua » Amlaşului.

Lupta antiotomană a populaţiei a contribuit, fără îndoială, în bună măsură la slăbirea treptată a dominaţiei otomane, care în Crişana avea să înceteze la sfîrşitul secolului al XVII-lea, iar în Banat la începutul celui următor.

---

[1] *Történelmi Tár*, 1894, p. 693.

[2] *Török-magyarkori államokmánytár*, vol. VII, p. 279.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, Ed. politică, 1960.

K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 7, Bucureşti, Ed. politică, 1960.

— *Opere*, vol. 10, Bucureşti, Ed. politică, 1961.

2. *Izvoare*

Babinger, F., *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. III, t. XVII (1935—1936), p. 141—189.

— *O relaţiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie Vodă Ruset (1676)*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. III, t. XIX (1937), p. 109—136.

Beke, Antal şi Barabás, Samu, *I. Rákóczi György és a Porta. Levelek és okiratok*, Budapesta, 1888.

Cantemir, D., *Descriptio Moldaviae*, ed. Soc. Acad. Rom., Bucureşti, 1872.

Codex Bandinus, ed. V. A. Urechia, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XVI (1893—1894).

Condica de venituri şi cheltuieli a vistieriei de la leatul 7202—7212 (1694—1704), în *Revista istorică a arhivelor Romîniei*, 1873.

Costin, Miron, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1958.

Cronicari munteni, ed. M. Gregorian, vol. I—II, Bucureşti, Ed. pentru literatură, 1961.

Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai, 1660—1664, ed. şi trad. Karácson Imre, vol. I—II, Budapesta, 1904—1908.

Del Chiaro, A. M., *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1914.

Filitti, I. C., *Din arhivele Vaticanului*, vol. II, Bucureşti, 1914.

Gooss, R., *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen, 1526—1690*, Viena, 1911.

Guboglu, M., *Catalogul documentelor turceşti*, vol. I *(1568—1913)*, Bucureşti, 1960.

Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. III; vol. IV/1—2; vol. V/1—2; vol. VIII; vol. IX/1; vol. XIV/1; vol. XV/2; Suplement I^2; II^2.

Iorga, N., *Acte şi fragmente cu privire la istoria romînilor*, vol. II, Bucureşti, 1896.

— *Studii şi documente cu privire la istoria romînilor*, vol. IV.

Istoria Ţării Romîneşti, 1290—1690. Letopiseţul cantacuzinesc, ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960.

Istoria Ţării Romîneşti, de la octomvrie 1688 pînă la martie 1717, ed. C. Grecescu, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1959.

Kogălniceanu, M., *Cronicile Romîniei*, ed. a II-a, vol. II, Bucureşti, 1872.

La Motraye, *Voyage... en Europe, Asie et Afrique*, vol. II, Haga, 1727.

Mezősi, Károly, *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében*, Budapesta, 1943.

Mikó, Imre, *Erdélyi történelmi adatok*, vol. II, Cluj, 1856.

Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae, vol. VI—XV.

Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, vol. VIII şi XXIX, Pesta, 1867, 1877.

Neculce, I., *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959.

Panaitescu, P. P., *Călători poloni în ţările romîne*, Bucureşti, 1930.

Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în ţările romîne, 1653—1658*, trad. Emilia Cioran, Bucureşti, 1900.

Peyssonel, Ch. de, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, vol. I—II, Paris, 1787.

Popescu Radu, *Istoriile domnilor Ţării Romîneşti*, Bucureşti, Ed. Academiei R. P. R., 1963.

Ricaut, <Paul>, *Histoire de l'état présent de l'Empire ottoman*, Amsterdam, 1671.

Szilágyi, Sándor, *Levelek és okiratok I. Rákóczi György keleti összekötettései történetéhez* Budapesta, 1883.

Török-magyarkori állam-okmánytár, vol. I—VII, Budapesta, 1863—1872.

3. *Lucrări speciale*

BERZA, M., *Haraciul Moldovei şi Ţării Romîneşti în sec. XV–XIX*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957, p. 7–47.

— *Variaţiile exploatării Ţării Romîneşti de către Poarta otomană în sec. XVI–XVIII*, în *Studii*, XI (1958),nr. 2, p. 59–71.

BIRÓ, VENCEL, *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése, 1542–1690*, Cluj, 1917.

— *Erdély követei a Portán*, Cluj, 1921.

LUKINICH, IMRE, *Erdély területi változásai a török hódítás korában, 1541–1711*, Budapesta, 1918.

MÜLLER, G., *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältniss Siebenbürgens zur Pforte, 1541–1688*, Sibiu, 1923.

PERIANU, R. I., *Raiaua Brăilei*, în *Revista istorică romînă*, XV (1945), nr. 1, p. 287–333.

POPESCU, M., *Raiaua Turnu. Venituri şi catagrafie*, în *Revista arhivelor*, III (1939), nr. 2, p. 254–282.

TOTOIU, I., *Contribuţii la problema stăpînirii turceşti în Banat şi Crişana*, în *Studii*, XIII (1960), nr. 1, p. 5–35.

CAPITOLUL III

DEZVOLTAREA SOCIAL-ECONOMICĂ A ŢĂRILOR ROMÎNE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ŞI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

1. DEZVOLTAREA ECONOMICĂ A MOLDOVEI ŞI ŢĂRII ROMÎNEŞTI

După sălbatica exploatare la care fuseseră supuse de către turci în jumătatea a doua a veacului al XVI-lea, Moldova şi Ţara Romînească cunosc în cursul secolului următor o epocă de relativă refacere economică. Ea se manifestă în anumite progrese, deşi încă lente, ale forţelor de producţie, atît în agricultură cît şi în meşteşuguri, în dezvoltarea pe care o cunoaşte, în aceste condiţii, piaţa internă, în posibilităţile de export pe care le au cele două ţări. Beneficiul progresului economic obţinut prin munca producătorilor direcţi este însă expropriat în cea mai mare parte de exploatatorii interni, clasa feudală romînească, şi de cei din afară, Imperiul otoman şi feudalitatea turcă. Această dublă exploatare este cauza principală a caracterului limitat pe care-l prezintă progresele economice amintite, în raport cu posibilităţile pe care le oferea mediul natural. Observatorii străini notează frecvent acest contrast, ca şi pe cel dintre impresia de bogăţie pe care o dădeau cele două ţări şi starea de mizerie în care trăia majoritatea populaţiei.

Agricultura

Fertilitatea solului Moldovei şi Ţării Romîneşti continuă să uimească pe călătorii străini ajunşi prin părţile noastre. În 1632, Paul Strassburg, sol suedez la Poartă, nota în însemnările sale: « Pot spune că în toată lumea creştină nu este pămînt mai roditor decît cel al Ţării Romîneşti »[1]. În ce priveşte Moldova, Bandini, care are în lunga şi amănunţita sa relatare un capitol special închinat bogăţiei ţării, afirmă la fel că « cine nu a văzut cu ochii nu va crede uşor cît e de mare rodnicia pămîntului moldovenesc »[2]. E drept că, dacă izvoarele sînt unanime în a lăuda bogăţia şi calitatea recoltelor, ele concordă şi în observaţia pe care o fac asupra întinselor suprafețe ce rămîn încă necultivate. În explicația acestei situații intră factori diferiți: tehnica încă înapoiată a agriculturii, slaba densitate a populației datorită condițiilor economice în care trăia țărănimea, exploatarea la care era ea supusă și care o împiedica să fie interesată în creșterea unei producții de al cărei rod știa că nu va putea beneficia.

---

[1] T. Cipariu, *Archivu pentru filologie şi istorie*, Blaj, 1867, p. 16.
[2] *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XVI (1893—1894), p. 309.

Totuși, și în aceste condiții, se pot surprinde indiciile unui anumit spor al producției agricole. Creșterea suprafețelor cultivate este dovedită mai întîi de mențiunile documentare privind noile defrișări — lazuri și curături. În al doilea rînd, se constată înmulțirea relativă a așezărilor omenești, și aceasta îndeosebi în regiunile de cîmpie, pe care documentele păstrate le arată ca mai slab populate în epoca precedentă.

În ceea ce privește sistemele de cultură, se observă progresele asolamentului bienal, ceea ce constituie totodată — față de procedeul desțelenirilor permanente — indiciul unei creșteri a suprafețelor cultivate.

Importanța culturii grîului, în ansamblul plantelor cerealiere cultivate, continuă să fie atestată atît de relatările călătorilor, cît și de diferite izvoare privind comerțul intern și extern. Alături de comerțul de grîu, pe piața internă și externă, avem cel de făină și de pîine, ceea ce arată larga lui folosire în alimentație. Un fapt însemnat în cultura grîului este înlocuirea pe scară largă a grîului de primăvară cu grîul de toamnă, semănat după două arături. La începutul veacului al XVIII-lea, Del Chiaro considera aceasta drept situația generală: « Se ară de două ori pămîntul toamna și apoi se seamănă grîul »[1]. Pe lîngă grîu, un loc însemnat în alimentație îl ținea meiul. E posibil chiar ca cultura meiului, străveche la noi, să fi cunoscut, începînd din ultimele decenii ale veacului al XVI-lea, o extindere mai mare în detrimentul grîului, cel dintîi nefiind cerut pentru aprovizionarea Constantinopolului și a armatelor turcești. Sub Radu Șerban, în Țara Romînească se întîlnește o dare pe mei. După Cantemir, în Moldova, meiul de cea mai bună calitate creștea în Țara de Jos. Tot Cantemir spune, pentru Moldova, că ovăzul se cultiva relativ puțin, caii fiind hrăniți cu orz. Și De la Croix, referindu-se însă la producția ambelor țări, așeza ovăzul după orz și mei. Continuă de asemenea să se cultive, în amîndouă țările, dar pe o scară relativ redusă, secara.

O plantă nouă, menită să joace mai tîrziu un rol fundamental în alimentația țărănimii, este porumbul. Pentru Țara Romînească, introducerea porumbului este atribuită de banul Mihai Cantacuzino unei acțiuni de guvernămînt din domnia lui Șerban Cantacuzino. Dacă informația lui Mihai Cantacuzino este incontrolabilă, e cert că noua cultură a cunoscut în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea și în cel dintîi al secolului următor o destul de largă extindere. Del Chiaro, în relatările pe care le dă asupra metodelor de cultură folosite în Țara Romînească, îl așază în al treilea rînd după grîu și mei, pentru a trece apoi la viţa de vie. În Moldova, răspîndirea porumbului pare să fi fost mai înceată, deşi încă din 1694, Constantin Duca, în căutare de noi surse de venit, a introdus o dare specială, necunoscută pînă atunci, pogonul de porumb. Tăcerea lui Cantemir, care nu-l pomeneşte în *Descrierea Moldovei*, şi stăruinţa lui asupra meiului, arată totuşi slaba răspîndire a culturii porumbului în Moldova pînă în primul deceniu al veacului al XVIII-lea.

---

[1] A.-M. Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, p. 31.

Alături de porumb, în veacul al XVII-lea s-a introdus în Moldova şi în Ţara Romînească şi tutunul. Dijma din « grădini de tutun » este amintită prima oară în Moldova în 1688[1]. O dată cu darea pe pogonul de porumb, Constantin Duca instituia şi o dare de patru taleri pe pogonul de tutun. Del Chiaro menţionează şi el pentru Ţara Romînească, între veniturile domniei, pe acelea provenind din darea pe tutun, care se dădea în arendă, ca şi oieritul, exploatarea salinelor sau vămile. Din relatările lui Del Chiaro, obiceiul fumatului apare ca răspîndit, cel puţin în sînul boierimii. În prima jumătate a veacului al XVIII-lea, tutunul va deveni şi obiect de export în Transilvania.

O deosebită dezvoltare continuă să cunoască cultura viţei de vie. Ea se manifestă atît prin creşterea suprafeţelor sădite din centrele viticole cunoscute anterior, cît şi prin extinderea culturii în noi regiuni, despre care ştirile lipsesc din actele mai vechi, sau sînt cu totul sporadice. Pe harta sa tipărită la Padova în 1700, stolnicul Constantin Cantacuzino înseamnă şi « numele dealurilor unde se produc cele mai bune vinuri », între care se află: Rîmnic, Piteşti, Tîrgovişte, Scăieni (r. Ploieşti), Cernăteşti (Valea Călugărească), Şchei (r. Mizil), Sărata (r. Buzău), Buzău, Negovani (r. R.-Sărat), Greaca (r. Olteniţa), Caracal. Trebuie adăugate, de asemenea, viile de la Drăgăşani şi Şegarcea, care începuseră să se impună. Pentru Moldova, Cantemir, care considera că viile « întrec cu mult pe toate celelalte daruri ale ţării », dă şi el lista principalelor podgorii din vremea sa. În frunte se află Cotnarii, al cărui vin este proclamat drept « mai nobil decît toate vinurile europene, inclusiv acel de Tokaj »[2], dar cerînd condiţii speciale de transport. Vin apoi podgoriile de la Huşi, cele de la Odobeşti, de la Nicoreşti şi, în sfîrşit, în ţinutul Tutovei, cele de la Greceni şi Costeşti. Izvoarele semnalează de asemenea numeroasele vii aflate în jurul Iaşilor.

Documentele secolului al XVII-lea, în afara ştirilor privitoare la larga răspîndire a viilor în Ţara Romînească şi în Moldova — în aceasta din urmă îndeosebi în Ţara de Jos — ne dau şi informaţii privind tehnica viticolă. Contractele încheiate de boierii stăpîni ai locurilor cu ţăranii care se angajau să sădească vii, prevedeau distanţa necesară între butuci, adîncimea săpăturii, de cîte ori pe an trebuia să fie săpată via, sprijinirea ei pe araci etc. Del Chiaro aminteşte că toamna, după cules, viile se îngropau, iar Dimitrie Cantemir vorbeşte de pivniţele adînci şi boltite în care se ţinea vinul; unele s-au păstrat pînă azi sau ne sînt cunoscute datorită săpăturilor arheologice. Prin întinsele suprafeţe cultivate cu viţă de vie, boierii şi mănăstirile îşi creaseră una dintre cele mai însemnate surse de venit. Documentele menţionează frecvent şi viile ţărăneşti căzute în paragină din pricina apăsării fiscale şi a exploatării stăpînilor de pămînt.

---

[1] Arh. St. Iaşi, CCCXXXIX/5, p. 968.

[2] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 28.

Un loc însemnat în ansamblul gospodăriilor, atît rurale — ţărăneşti şi feudale — cît şi orăşeneşti, îl deţineau pomicultura şi legumicultura. Menţiunile privitoare la pometuri, livezi, grădini sînt foarte frecvente în actele legate de transmiterea proprietăţilor, ceea ce arată marea lor răspîndire. Călătorii străini notează şi ei bogăţia în fructe a celor două ţări şi calitatea acestora. Observaţia lui Pietro Deodato-Baksici, făcută cu prilejul vizitei sale în Ţara Romînească, din 1640, că livezile de pomi păreau, prin întinderea lor, adevărate păduri, apare întărită de spusele asemănătoare ale lui Cantemir despre pometurile Moldovei. Deodato, care a străbătut amîndouă ţările, a fost impresionat în mod deosebit de abundenţa de fructe din regiunea Bacăului: « Cît am umblat prin Moldova, nicăieri n-am văzut belşug mai mare de fructe ca în jurul oraşului Bacău, tot soiul de poame vrednice de a fi servite la masa oricărui om de seamă »[1].

Alături de agricultură cu sectoarele ei specializate — viticultura, pomicultura şi legumicultura — creşterea vitelor rămîne mai departe una din ramurile de bază ale economiei celor două ţări şi aceea care aruncă pe piaţă partea cea mai mare de produse-marfă. Din nefericire, şi în acest domeniu, ca şi în celelalte ale vieţii economice, sîntem cu totul lipsiţi de izvoare cu caracter statistic. Ştirile de care dispunem sînt de cele mai multe ori legate de acte de comerţ izolate sau cuprind aprecieri globale, date îndeosebi de călători. Impresia de ansamblu ce se degajează din ele este că, după scăderea suferită la sfîrşitul veacului al XVI-lea, în urma vînzărilor masive impuse de aspra fiscalitate a acelei vremi, stocul de vite mari, de oi şi de porci se reface treptat în cursul secolului al XVII-lea, el putînd alimenta într-o mare măsură comerţul extern, fără a ajunge însă la proporţiile pe care le cunoscuse în epoca anterioară. În Moldova, mişcarea aceasta ascendentă — care nu trebuie privită ca uniformă — îşi atinge punctul maxim către mijlocul secolului, pentru ca, apoi, ultimele decenii ale acestuia să fie marcate de un declin tot mai accentuat.

Călătorii străini, ca şi Cantemir de altfel, nu notează numai bogăţia în vite a celor două ţări, ci şi calitatea lor deosebită. Preţuite îndeosebi sînt oile de munte, numite de turci « kivirgik », cu carne gustoasă şi uşoară. Lăudată este şi rasa bovinelor, despre care Bandini spune că au picioarele mai scurte decît cele ungureşti, dar le întrec pe acestea din urmă în mărime. Cantemir deosebeşte boii mici de munte de cei mari şi frumoşi de la cîmpie. La fel, alături de caii de munte, care erau mai mici, însă puternici şi rezistenţi la muncă, există o a doua rasă de cai, socotită dintre cele mai bune din Europa şi foarte preţuită în lumea turcească. Călătorul englez Robert Bargrave spune despre grajdurile lui Vasile Lupu, care, fireşte, nu cuprindeau numai cai moldoveneşti: « Sînt într-adevăr de semnalat, mai puţin pentru măreţia şi comoditatea lor, cît mai ales pentru numărul şi calitatea cailor, întrecînd cu mult pe acei ai ducelui de Florenţa sau ai regelui Angliei » [1].

---

[1] *Diplomatarium Italicum*, IV (1939), p. 120.

Porcii se creşteau atît în gospodăriile de la ţară, cît şi în cele de la oraş, ca şi păsările.

Între ramurile importante ale economiei Moldovei şi Ţării Romîneşti continuă să rămînă şi apicultura. Ştirile de care dispunem sînt numeroase, atît în ce priveşte bogăţia în stupi a celor două ţări, cît şi calitatea mierii şi a cerii, care le făcea căutate pe pieţele străine. Del Chiaro ne dă chiar o largă descriere a metodelor apicole folosite în Ţara Romînească la începutul secolului al XVIII-lea.

Acelaşi lucru se poate spune despre abundenţa peştelui, din care cea mai mare parte se scotea din apele şi bălţile Dunării, dar era pescuit şi în rîuri şi heleşteie. După Del Chiaro, nu era gospodărie boierească să nu aibă un heleşteu. În acelaşi timp, străinii ajunşi prin părţile noastre erau izbiţi de ieftinătatea peştelui pe piaţă, de dimensiunile unor specii, ca morunul şi cega, şi de gustul delicat al unor peşti din rîurile de munte, în special al păstrăvului.

În sfîrşit, deşi unii călători străini consideră că nu se puneau suficient în valoare bogăţiile animale ale pădurilor, sînt destule dovezi care atestă larga practicare a vînătorii, atît pentru carnea vînatului, cît mai ales pentru blănurile care — îndeosebi cele de jder — făceau şi obiectul unui negoţ peste hotare.

Exploatarea subsolului

Începînd din secolul al XVI-lea, călătorii străini prin părţile noastre amintesc adesea lipsa de punere în valoare a bogăţiilor subsolului, din pricina fricii de lăcomia turcilor [2]. Ştirea aceasta este confirmată şi de Dimitrie Cantemir, ceea ce arată că într-adevăr lucrurile erau văzute astfel de contemporani. În realitate, însă, este neîndoielnic, pe de o parte, că o atare judecată nu comporta o cunoaştere exactă a zăcămintelor şi o evaluare precisă a posibilităţilor de exploatare, iar pe de alta, că o anumită dezvoltare a continuat să cunoască mineritul şi după instaurarea dominaţiei otomane. Dovezile pentru veacul al XVII-lea sînt, în această din urmă privinţă, de mai multe feluri: descoperirea unor cuptoare de reducere a minereului sau reziduuri ale operaţiilor de reducere; folosirea termenului de băiaş pentru indicarea meseriei unor persoane din regiuni miniere, menţionate în actele vremii; unele ştiri directe, date de izvoarele documentare sau narative.

Cuptoare pentru reducerea oxizilor din minereu şi fragmente de cuptoare, de la sfîrşitul veacului al XVI-lea sau începutul celui de-al XVII-lea, au fost descoperite, în Moldova, pe teritoriul actualei comune Porceşti (reg. Bacău), iar în Muntenia pe acela al vechiului Tîrgşor. La Baia de Fier, sondajele arheologice efectuate au scos la iveală părţi dintr-un cuptor-furnal datînd din epoca lui Matei Basarab, împreună cu mari cantităţi de minereu şi de zgură de fier. Bucăţi de zgură, databile din secolul al XVII-lea, au fost descoperite de asemenea la Suceava, ca şi în săpăturile efectuate la mănăstirea Hangu şi Buhalniţa (reg. Bacău).

---

[1] *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. III, t. XVII (1935—1936), p. 184.

[2] Vezi *Istoria Romîniei*, vol. II, p. 834—835.

Micile exploatări de minereuri par să fi fost destul de răspîndite în cele două ţări. Dar metodele de extracţie şi de reducere erau în genere rudimentare; analiza bucăţilor de zgură păstrate arată că ele cuprindeau încă un procent de 30—40% fier, care rămînea astfel nepus în valoare. Au existat, totuşi, şi instalaţii cu un nivel mai înalt de tehnicitate, dar nu le cunoaştem decît din unele descrieri. Acesta este cazul exploatării de la Baia de Aramă, care capătă un avînt deosebit în timpul lui Matei Basarab şi continuă să funcţioneze în tot cursul veacului al XVII-lea. Într-o pagină plină de interes pentru cunoaşterea nivelului superior la care au putut ajunge forţele de producţie în acest domeniu, Paul de Alep ne-a lăsat descrierea modului de extragere şi de reducere a minereului la Baia de Aramă. Operaţiile de tăiere a păturilor de aramă continuau fără întrerupere şi noaptea, la lumina torţelor. Acolo unde stratul de minereu era prea dur, dislocarea lui se obţinea prin încălzirea cu cărbuni aprinşi. Pentru transportul la suprafaţă al minereului, se folosea un sistem de scripete, cu roţi puse în mişcare prin tracţiune animală. Operaţiile de reducere se efectuau la « casele de fusiune », care cuprindeau fiecare cîte 5—6 cuptoare. Temperatura înaltă necesară fusiunii se realiza prin introducerea aerului cu ajutorul unor foale de mari dimensiuni, care foloseau forţa hidraulică. În acest chip, se obţinea o temperatură de circa 1 200°C. Metalul topit şi răcit era tăiat în bucăţi şi supus la arderi repetate, în vederea eliminării impurităţilor. Apoi, în urma unei noi topiri într-unul din furnale, arama curgea în forme, « frumoasă şi curată ca ceara ». După acelaşi Paul de Alep, producţia anuală de la Baia de Aramă ar fi ajuns în vremea lui Matei Basarab pînă la 750 de tone, pentru a coborî apoi la circa 250 de tone. Ca metode tehnice folosite, exploatarea de la Baia de Aramă se găsea la nivelul obişnuit în acea vreme pentru regiunile miniere importante din Europa.

Principalul centru de exploatare a fierului, în secolul al XVII-lea, este cel de la Baia de Fier. Şi aici punerea în valoare a zăcămintelor miniere capătă amploare în timpul domniei lui Matei Basarab, care, după ce în 1641—1642 preluase de la boierii Glogoveni stăpînirea Băii de Aramă, sileşte, doi-trei ani mai tîrziu, pe Danciu Pîrăianu şi Vlad Bîrsescu să-i vîndă satul Baia, aflat în posesiunea lor. Deşi Baia de Fier nu va rămîne multă vreme stăpînire domnească, exploatarea minereului continuă în tot cursul veacului. Informaţii din jurul anului 1700 dau ca dimensiuni ale cuptoarelor de reducere circa 5 m lungime, 2 m lăţime şi tot atîta înălţime, ceea ce indică o capacitate importantă pentru acea epocă.

Cantitățile obținute fie în centrele unde se aplicau metode înaintate, fie în acelea, mult mai numeroase, unde extragerea și reducerea minereului se făcea într-un mod mai rudimentar nu erau însă suficiente pentru îndestularea nevoilor în creștere ale meșteșugurilor consacrate prelucrării fierului. De aceea se continuă și în secolul al XVII-lea importul de materie primă, ca și, de altminteri, cel de obiecte gata lucrate.

Exploatarea minieră care reușea să acopere nevoile interne, oferind în același timp un important surplus pentru export, continua să fie aceea a sării. Și aici, ca și la punerea în valoare a zăcămintelor de fier, se deosebesc două tipuri de exploatare: unul popular, de data aceasta menit să satisfacă nevoile individuale ale locuitorilor din regiunile bogate în sare — în schimbul unei dări anuale către domnie, ei aveau dreptul să taie sare pentru trebuințele caselor lor — și altul avînd drept scop vînzarea pe piață a sării. Extragerea sării pentru piață — care constituia tipul cel mai important dintre cele două în ființă — se făcea din ocne sau saline cu o mare capacitate de producție. În prima jumătate a veacului al XVII-lea, continuau să funcționeze salinele de la Ocnele Mari, Ocna Mică de lîngă Tîrgoviște și cele de la Telega și Ghitioara (r. Teleajen). În ultimele decenii ale secolului, se deschid alte trei ocne, la Teișani, în apropiere de Ghitioara, la Slănic și la Săraru (r. Teleajen), cea mai importantă fiind aceea de la Slănic. Dar această situație nu durează multă vreme. În 1705, Brîncoveanu închide ocnele de la Săraru și Ghitioara — după 1710 o închide și pe aceea de la Teișani — fapt pe care nu se sfiește să-l explice în chip foarte lămurit: « Fiind ocne multe și se scotea sare multă, care neputîndu-se vinde cu preț bun, venitul țării și al domniei venea la scădere, pentru aceasta domnia-mea am socotit de s-au închis ocna de la Sărariul și de la Jitioară »[1]. Și D. Cantemir menționează aceeași politică a domniei în ce privește punerea în valoare a zăcămintelor de sare.

Moldova, ale cărei bogate zăcăminte de sare au atras totdeauna atenția călătorilor, cunoștea și ea cele două tipuri de exploatare. În unele locuri, sarea se afla la suprafață, astfel că nici nu mai era nevoie de săparea unor galerii. Izvoarele vorbesc de depozitele de sare din împrejurimile Focșanilor, de la Grozești, Trotuș Tg.-Ocna (reg. Bacău), din dealurile Hîrlăului. Cele din apropiere de Ibănești (Dorohoi) sînt menționate de călătorul englez R. Bargrave (1652), care socotea sarea moldovenească drept « cea mai bună pe care am văzut-o sau gustat-o vreodată »[2]. Ocnele cele mai însemnate erau cele de la Trotuș și Tg.-Ocna.

Tehnica extragerii era aceeași în amîndouă țările. La stratul de sare se ajungea prin săparea unui puț, ai cărui pereți se fixau cu ajutorul unor îngrădituri de nuiele. Tăierea sării se făcea cu topoare, cu ciocane (unele prismatice sau cilindrice, pentru bătut, și altele ascuțite) și cu pene de metal. Ridicarea la suprafaţă a bolovanilor de sare era realizată printr-o aparatură numită *crivac*, pusă în mişcare prin tracţiune animală.

---

[1] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XIV, p. 10.

[2] *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. III, t. XVII (1935—1936), p. 188.

Exploatarea păcurii, întîlnită şi în epoca precedentă, e menţionată mult mai frecvent de izvoarele secolului al XVII-lea. Bandini aminteşte, în Moldova, fîntînile de păcură de la Lucăceşti (reg. Bacău), iar D. Cantemir pe cele de la Moineşti. În Ţara Romînească ele sînt pomenite de Pietro Deodato. Destul de numeroase sînt menţiunile privind păcura în documentele interne (în Moldova, pe Tazlău, la Tăteşti, Lucăceşti, Fîrloieşti; în Ţara Romînească la Cîmpina, pe Valea Puturosului, la Drăgăneşti, la Păcori).

Unei exploatări destul de întinse a dat loc, în secolul al XVII-lea, silitra sau azotatul de potasiu, prin a cărei tratare se obţinea praful de puşcă. Cantităţile cele mai importante se scoteau în Moldova, unde ea forma şi obiect de export. De la Croix aminteşte de zăcămintele de la Soroca, iar D. Cantemir afirmă că « nitrul (silitra) se face mai peste tot, deoarece cîmpiile Moldovei au mai toate pămînt negru şi plin de nitru »[1]. Nici pentru Ţara Romînească ştirile despre pregătirea silitrei nu lipsesc — Evlia Celebi vorbeşte de depozite de silitră la răsărit de Rîmnicu Sărat; în vremea lui Brîncoveanu ea se exploata la Focşani, dar izvoarele arată că se aducea şi din Transilvania.

Piatra de carieră, folosită la construcţiile religioase şi civile — pentru această epocă sînt mai ales de semnalat frecventele menţiuni ale unor pivniţe de piatră — la mori şi teascuri, la poduri şi chiar uneori la pavaje, se extrăgea în foarte numeroase locuri, după cum o atestă şi specificarea în documente a « rudelor cu piatră ». În lucrările întreprinse de Brîncoveanu la curţile de la Tîrgovişte se folosea calcarul de la Albeşti. Pentru construcţiile din Iaşi şi Suceava, se scotea piatră din dealurile aflate în împrejurime.

Ca şi în epoca precedentă, aurul se culegea din apele rîurilor de munte. Paul de Alep aminteşte că între Rîmnicu Vîlcii şi mănăstirea Cozia, întreaga regiune era prevăzută cu zăgazuri, la deschiderea cărora se strîngea aurul depus la fund. Şi Dimitrie Cantemir vorbeşte de nisipul aurifer lăsat de revărsarea apelor de munte. În amîndouă ţările, operaţiile de culegere şi de turnare a aurului în bare erau efectuate de ţigani — în Ţara Romînească de ţiganii rudari ai mănăstirii Cozia. Culegătorii erau obligaţi să predea domniei o anumită cantitate de aur pe an. La începutul secolului al XVIII-lea, această cantitate era în Ţara Romînească de cca. 4 kg, iar în Moldova, unde ea făcea parte dintre veniturile doamnei, de 5 kg.

Dezvoltarea meşteşugurilor şi organizarea breslelor

Principalele izvoare pentru studiul dezvoltării meşteşugurilor în veacul al XVII-lea rămîn — ca şi pentru epoca anterioară — actele legate de stăpînirea unor proprietăţi, în care meşteşugarii figurează fie ca parte, fie ca martori. Ele sînt de data aceasta foarte numeroase, astfel că bogata informaţie pe care o cuprind, supusă unei analize metodice şi completată cu ştirile oferite atît de relatările călătorilor şi ale cronicarilor, cît şi de rezultatele săpăturilor arheologice, a îngăduit cercetărilor recent întreprinse să pună în lumină gradul de specializare atins în cursul veacului în diferitele ramuri de producţie, precum şi, în linii generale, formele de organizare a muncii şi de asociere a meşteşugarilor. Din păcate, însă, materialele informative de bază nu reflectă decît în chip indirect fenomenele social-economice legate de activitatea meşteşugărească, apariţia şi conservarea lor fiind determinată de factori de o altă natură: gradul de mobilitate a proprietăţii, difuzarea scrisului în mediul orăşenesc, condiţiile de conservare a actelor etc. E destul să ne gîndim, în acest sens, că cea mai mare parte a informaţiei privind meşteşugurile bucureştene provine din actele legate de proprietăţi ajunse în stăpînirea unor instituţii ecleziastice, care şi-au conservat în condiţii mai bune arhivele. De aceea concluziile trase pe acest material, în ce priveşte etapele de dezvoltare ale fenomenelor studiate în cadrul secolului al XVII-lea sau raportările la epoca anterioară, păstrează de multe ori un caracter ipotetic, chiar dacă ele sînt foarte plauzibile, datorită convergerii a numeroase informaţii.

---

[1] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 27.

Aşa cum se reflectă ele în documente, activităţile meşteşugăreşti apar ca intensificîndu-se într-o importantă măsură începînd din deceniul al patrulea al veacului, pentru ca apoi, în ce priveşte Moldova, să cunoască în ultimele trei decenii o încetinire vizibilă a ritmului de dezvoltare. Aceste constatări corespund cu acelea care rezultă din cercetarea curbei exploatării turceşti. Primele decenii ale veacului al XVII-lea, prin nivelul relativ scăzut al sarcinilor impuse de Poartă, au îngăduit un anumit progres economic general, ale cărui roade încep să devină evidente, în domeniul activităţii meşteşugăreşti, îndeosebi din deceniul al patrulea înainte. În Moldova, pe de altă parte, campaniile militare din cursul ultimelor decenii şi exploatarea otomană relativ mai intensă au secătuit într-o însemnată măsură resursele economice ale ţării, cu repercusiuni şi în domeniul activităţii meşteşugăreşti.

În cursul secolului al XVII-lea, regăsim cele trei categorii de meşteşugari întîlnite şi în veacul precedent: meşteşugarii domeniali aflaţi în slujba curţilor feudale, laice şi ecleziastice, meşteşugarii săteşti şi meşteşugarii de la oraşe. Dacă în cadrul curţilor feudale, sub presiunea creşterii pieţei interne, activitatea meşteşugărească intră, pentru unele ramuri, într-un declin tot mai pronunţat, în schimb la sate şi la oraşe asistăm la un progres care îmbracă dublul aspect al apariţiei unor meşteşuguri noi, atestate documentar acum pentru prima oară, şi al unei diferenţieri tot mai adîncite în sînul vechilor meşteşuguri. Cum era şi de aşteptat, principalul centru de dezvoltare a meşteşugurilor este oraşul, care cunoaşte în acest domeniu, ca şi într-acel al comerţului, activitatea cea mai intensă şi mai variată.

Meşteşugul domenial propriu-zis este acela care îşi are ca sediu atelierele de la curte sau aparţinînd curţii. El este practicat îndeosebi de ţiganii robi sau de posluşnici. În acest sens sînt de amintit numeroşii fauri de la curţile boiereşti

sau mănăstiri — în 1669, boierul Dumitraşcu Prăjescu putea să vîndă nu mai puţin de nouă lui Duca-vodă [1] — meşteri pricepuţi în felurite operaţii de prelucrare a metalelor. Un meşter de curte era şi Patrichie, armurierul lui Vasile Lupu, pe atunci mare vornic de Ţara de Sus, pe care Miron Barnovschi îl ia « la cetatea de la Suceava să fie pentru treaba armelor domniei-mele », dînd în schimb stăpînului său un alt vecin [2]. În 1639, un boier din Ţara Romînească primeşte de la alt boier, pentru « o ţigancă cusătoare, două ţigănci proaste » [3].

În genere, pe domeniu, diferenţierea meşteşugurilor este mai puţin pronunţată, fapt explicabil dacă ţinem seama, pe de o parte, de nevoile mai restrînse cărora aveau să le facă faţă, iar pe de alta, de posibilităţile tot mai largi de aprovizionare de pe piaţă cu produse meşteşugăreşti. Sînt însă şi ramuri care prosperă în cadrul domeniului, şi anume cele legate de prelucrarea produselor domeniului însuşi. Ele comportă uneori instalaţii relativ importante. Cele mai numeroase sînt morile de apă, pe care le întîlnim pe orice domeniu. De obicei cu un singur rînd de pietre, morile puteau cunoaşte însă şi o dezvoltare mai mare. Paul de Alep descrie moara de la Dobreni, de pe moşia lui Constantin Şerban, ca pe o instalaţie cu şase roţi şi şase rînduri de pietre, prevăzută cu dispozitive pentru separarea făinii de tărîţe. Pe domenii mai existau poverne şi sladniţe pentru pregătirea rachiului şi a berei, precum şi instalaţii în legătură cu industria textilă, ca « mori de meliţat » inul şi cînepa, pive, dîrste şi şteze pentru finisarea ţesăturilor de lînă. Forţa apei era folosită pentru acţionarea ferăstraielor, aşa cum se întîlnesc, în secolul al XVII-lea, pe Oituz, pe Bohotin, pe Jijia. Lemnul era exploatat de asemenea în vederea obţinerii, prin ardere, a cenuşei de potasiu, folosită la prepararea sticlei, iar după calcinare, sub forma potasei sau a sodei caustice, la aceea a săpunului. Producerea potasei a dat loc în Moldova unor întreprinderi însemnate, ca aceea din pădurile de la Drăcşani, în apropiere de Botoşani, unde concesiunea o avea, în 1652, un scoţian aşezat la Gdańsk. Un alt scoţian, stabilit la Zamostea, exploata, împreună cu doi greci, potasa în timpul domniei lui Gheorghe Ştefan, domnul însuşi contribuind la această întreprindere cu importanta sumă de 20 000 de taleri. În timpul lui Duca-vodă, vistierul Ursachi, în asociaţie cu negustorul liovean Alexandru Balaban, producea mari cantităţi de potasă în cele trei instalaţii pe care le avea în ţinutul Vaslui. Procedeele tehnice folosite în acest scop sînt descrise, pentru întreprinderea de la Drăcşani, de Robert Bargrave, după care cuptoarele pentru calcinarea cenuşei de potasiu aveau cca. 3,50 m adîncime şi aproape 13 m lungime. După De la Croix, « locurile unde se face cenuşa » aduceau domniei un venit de 50 000 de taleri anual [4].

---

[1] Arh. St. Buc., *M-rea Sf. Sava-Iaşi*, XXVII/7.
[2] Arh. St. Iaşi, CXLI/1.
[3] Arh. St. Buc., *Ep. Rîmnic*, CII/15.
[4] *Revista istorică*, XXIII (1937), nr. 4—6, p. 141.

Dezvoltarea pe care o cunosc meşteşugurile săteşti este atestată atît de frecventele menţiuni în acte ale unor meşteşugari din mediul rural, cît şi de varietatea preocupărilor lor. Meşteşugarii rumîni sau vecini lucrau pentru curtea feudală — ceea ce explică interesul acesteia de a le obţine diferite scutiri din partea domniei — însă o parte a producţiei lor, atunci cînd ea nu era realizată în cadrul atelierelor domeniale, mergea, fără îndoială, în folosul populaţiei locale. Dar în lumea satelor se întîlneşte un număr tot mai mare de meşteşugari liberi, specializaţi în felurite ramuri de producţie, dintre care multe apar pentru prima dată în documente în această epocă. Astfel, în domeniul prelucrării metalelor şi a lemnului, alături de faurii cu multiple preocupări, de căldărari, de rotarii care făceau care şi cocii (trăsuri), de lemnari sau teslari, de dogari sau butnari, de blidari, întîlnim acum, la sate, legănari (al căror meşteşug se desprinde dintr-acel al rotăriei), lăcătuşi, săbieri, coferari, covătari. Semnificativă este dezvoltarea meşteşugurilor din domeniul îmbrăcăminţii, în care, altminteri, producţia casnică va avea o atît de lungă şi de puternică existenţă. Alături de morari şi de fauri, cei mai des menţionaţi dintre meşteşugarii săteşti sînt cojocarii şi croitorii. În Ţara Romînească, mai ales în ultima treime a secolului, apar în acte şi torcători, postăvari şi abagii, boiangii, pîslari, zăbunari, ba chiar chivărari, ceaprazari şi poturari (pantalonari). Ştezele, dîrstele şi pivele sînt răspîndite şi la sate, ca şi pe domeniile boiereşti şi mănăstireşti. O categorie de meşteşugari săteşti iarăşi larg răspîndită este aceea a ciobotarilor, alături de care apar opincarii şi, în acelaşi domeniu al prelucrării pieilor, şelarii şi curelarii.

Sînt şi sate în care practica unor meşteşuguri — alături, fireşte, de agricultură — era larg răspîndită, constituind o caracteristică a aşezării. Astfel, cu pregătirea cărbunelui de lemn sau a mangalului — cel mai bun, după Paul de Alep, era cel din lemn de salcie sau de plop — se ocupau sate ca Hlincea, de lîngă Iaşi, Tîntava (reg. Bucureşti) sau Malul (reg. Bucureşti). Alte sate — cum sînt Gurenii (reg. Oltenia) sau Jerovul şi Nicoreştii (reg. Bacău) — se îndeletniceau cu facerea şindrilelor. Rumînii din Dobruşeşti (reg. Bucureşti), posesiune a mănăstirii Snagov, erau « lemnarii sfintei mănăstiri »[1]. Meşterii din Luciani (reg. Ploieşti) erau scutiţi de toate dările faţă de domnie, « căce sănt meşteri domneaşti, de lucrează tot lucrul ce tribuiaşte la scaunul domnii-méle »[2]. Pietrarii de la Albeşti sînt pomeniţi în repetate rînduri în condica vistieriei lui Brîncoveanu, unde figurează, de asemenea, sumele de bani date, de ex., « Brăneştilor vărniceri », pentru 30 de care de var, sau « la Piestri şi la Puiani, ca să facă 1 600 de opacini » (vîsle pentru flota turcească)[3].

Esenţială în determinarea generală a nivelului forţelor de producţie, prelucrarea metalelor a cunoscut în secolul al XVII-lea, în oraşele din Moldova şi

---

[1] Arh. St. Buc., *M-rea Snagov*, IV/5.

[2] *Documente privind istoria Romîniei*, B, *Ţara Romînească, veacul XVII*, vol. IV, p. 537.

[3] *Condica de venituri şi cheltuieli a vistieriei de la leatul 7202—7212 (1694—1704)*, in *Revista istorică a arhivelor Romîniei*, 1873, p. 39, 79, 389, 425.

Țara Romînească, un progres care se manifestă atît în varietatea obiectelor realizate, cît și în procedeele tehnice folosite. În ce privește cel dintîi aspect, mărturii numeroase ne sînt aduse atît de izvoarele documentare, care atestă o tot mai adîncită diviziune socială a muncii în cadrul meșteșugului de bază, cît și de rezultatele săpăturilor arheologice. În acest din urmă caz, e drept, nu totdeauna putem ști cu certitudine dacă ne aflăm în fața unor obiecte de producție locală sau de import. Totuși, de multe ori, circumstanțele în care s-au descoperit obiectele, existența unor deșeuri sau a unor unelte folosite în procesul de producție sînt suficiente dovezi pentru a înlătura orice dubiu cu privire la originea lor. Analizele la care acestea au fost supuse au permis constatări prețioase în ce privește tehnica de lucru a meșteșugarilor veacului al XVII-lea.

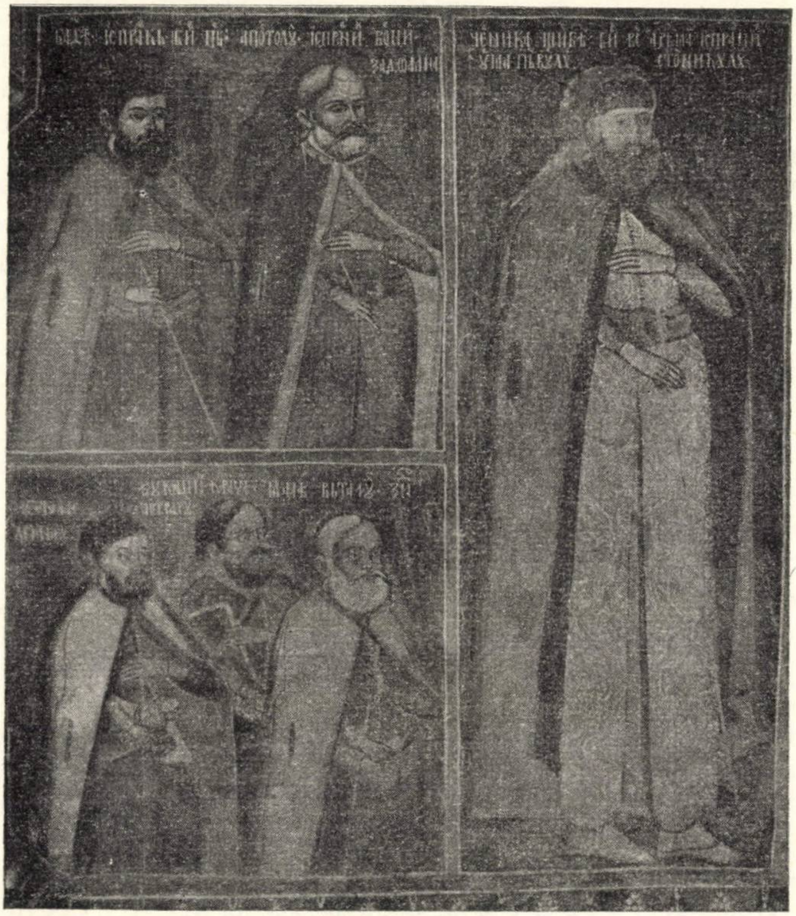

Fig. 3. — Portretele meșterilor constructori ai m-rii Hurez. Pictură murală în pridvorul bisericii, din anul 1696.

Inventarul uneltelor meşteşugăreşti, al celor folosite în agricultură, al obiectelor de uz casnic şi al pieselor de harnaşament şi de armament, ieşite la iveală din săpături, începe să fie tot mai bogat. Izvoarele documentare, pe de altă parte, pun în lumină existenţa a noi categorii de meşteşuguri în domeniul prelucrării metalelor, alături de cele întîlnite şi în epoca anterioară, dar a căror menţiune devine mult mai frecventă. Între aceste noi categorii avem pe sîrmari, care trefilau sîrma forjată, făcînd-o netedă cu ajutorul trefilatorului. La Suceava, s-au descoperit şi unelte pentru turnarea gloanţelor de plumb, datînd din această epocă. Noi specializări sînt înregistrate de documente şi în domeniul construcţiilor, îndeosebi într-acel al lucrării lemnului.

De o informaţie deosebit de bogată dispunem cu privire la meşteşugurile legate de confecţionarea îmbrăcămintii şi încălţămintei. Numai pentru Bucureşti se păstrează în actele veacului al XVII-lea numele a circa 50 de blănari-cojocari şi a 40 de croitori, iar din Iaşi, cunoaştem 30 de blănari-cojocari şi cca. 60 de croitori. Amîndouă meşteşugurile se întîlnesc în toate oraşele din cele două ţări şi la fel de răspîndiţi erau cizmarii sau ciobotarii şi abagiii. Documentele vădesc, pe de altă parte, un proces susţinut de diferenţiere şi în cadrul acestor ramuri de producţie meşteşugărească, ceea ce arată un spor al producţiei globale şi recurgerea pe o scară tot mai largă la activitatea meşteşugarilor specializaţi. Astfel, în cursul veacului al XVII-lea, sînt menţionaţi pentru prima oară tălpălarii, săhăidăcarii, care confecţionau tolbe de piele, cavafii (pantofari) şi papugiii, şepcarii, pîslarii, boiangiii, poturarii, zăbunarii, ceaprazarii etc. Plină de semnificaţie este şi dezvoltarea pe care o cunosc meşteşugurile alimentare. Măcelarii se întîlnesc, în afară de Bucureşti şi Iaşi, la Tîrgovişte, Piteşti, Cîmpulung, Suceava, Cotnari, Roman, Focşani. Călătorii pomenesc pîinea gustoasă pe care o găseau în oraşe, probabil la brutării.

Meşteşugari care prelucrau metalele preţioase, cum erau zlătarii, se aflau, fireşte, îndeosebi în cele două capitale — în Bucureşti, în cursul veacului, sînt pomeniţi peste 20, iar în Iaşi, 17 — dar ei apar şi în centre mai mici, cum sînt Bacăul, Romanul, Cotnarii. O menţiune specială o merită ceasornicarii — de obicei străini, stabiliţi la noi — pe care-i întîlnim la Iaşi şi Bucureşti.

Dezvoltarea pe care o cunosc meşteşugurile în veacul al XVII-lea este oglindită şi de noile etape pe care le parcurge procesul de organizare profesională.

Pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea, nu se constată documentar, pentru Moldova şi Ţara Romînească, decît organizaţii profesionale de tipul frăţiilor. În veacul al XVII-lea este atestată existenţa breslelor propriu-zise, care reprezintă o fază mai înaintată de organizare a asociaţiilor meşteşugăreşti. În cadrul breslei, ţelurile economice urmărite de asociaţie, precum şi drepturile şi îndatoririle acesteia, se precizează tot mai mult, relaţiile din sînul ei căpătînd forme tot mai complexe. Trecerea la stadiul breslei propriu-zise este determinată de amploarea pe care o capătă activitatea meşteşugărească, de caracterul tot mai

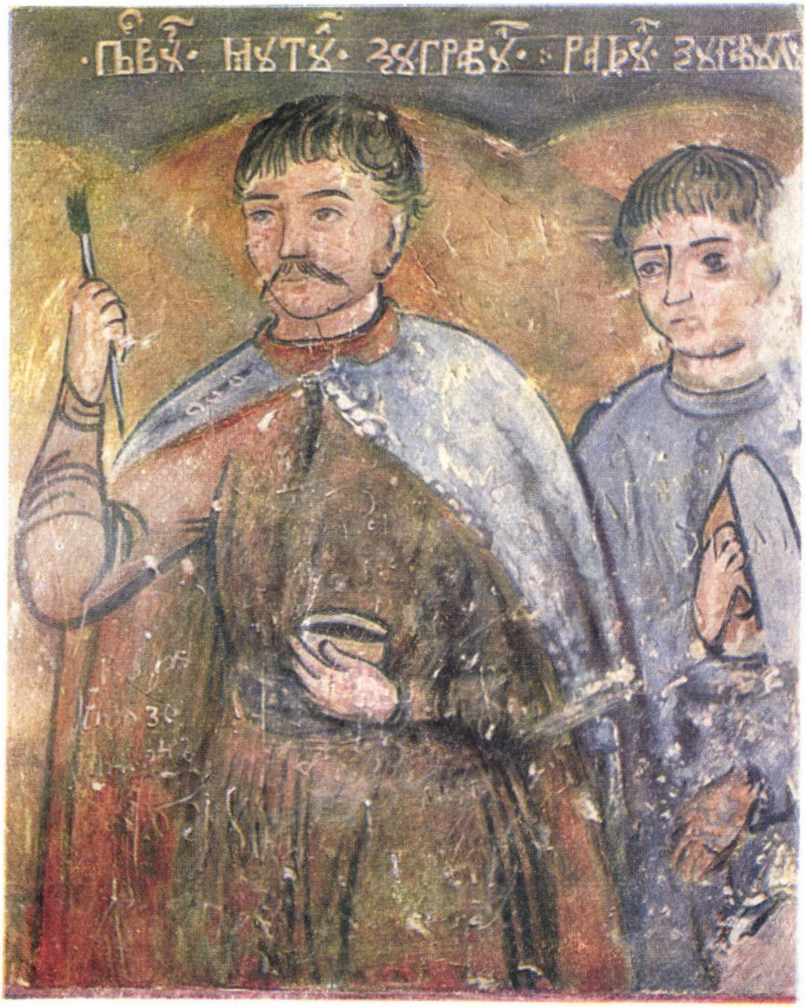
·ПЪВꙋ· МꙋТꙋ· ЗꙋГРАВꙋ· : РАДꙋ· ЗꙋГРАВꙋЛ

Pl. I. — Autoportretul zugravului Pîrvu Mutul, 1700. Fragment din pictura murală a bisericii din Bordești (reg. Ploiești).

accentuat de producție pentru piață al producției meșteșugărești, de nevoile de apărare față de arbitrarul feudal și față de concurenții din afară, de tendința de a evita concurența dintre meșteri și de a le asigura autoritatea asupra calfelor și ucenicilor. Nu este de mirare, astfel, că cele dintîi atestări ale breslelor pe care le avem sînt dintr-a doua treime a veacului — cele mai vechi statute de breaslă, păstrate în confirmări ulterioare, datează și ele din 1641 — adică tocmai dintr-o vreme cînd activitatea meșteșugărească căpăta o mai mare amploare.

În fruntea noului tip de asociație meșteșugărească se află starostele, ales pe timp de un an de membrii breslei, dintre meșterii mai în vîrstă și cu o situație materială și profesională mai bună. În conducerea breslelor, pe lîngă staroști, se găsesc și vătafi. În cadrul a numeroase meșteșuguri sînt menționați însă, în documentele secolului al XVII-lea, numai vătafii, fără a fi pomeniți vreodată și staroștii. În aceste cazuri — în lipsa informației sigure a statutelor, care ni s-au păstrat într-un număr extrem de redus din această epocă — este de presupus, în măsura în care nu e vorba doar de lacune ale informației noastre, că avem a face cu organisme care nu au atins întru totul noul stadiu de evoluție, menținîndu-se la tipul frăției. În același timp, se poate bănui că, pe măsura dezvoltării diferitelor ramuri meșteșugărești, deosebirile dintre cele două tipuri tindeau să se șteargă, chiar dacă frățiile existente încă nu adoptaseră întru totul formele organizatorice ale breslei propriu-zise.

Meșterii, care erau adevărații membri ai breslelor, nu aveau voie să angajeze ucenici sau calfe în atelierele lor fără știrea starostelui. Măsurile severe prevăzute împotriva călcării acestei dispoziții, mergînd pînă la excluderea vinovatului din breaslă, arată rolul breslelor în evitarea concurenței dintre meșteri și constituie una dintre formele controlului pe care ele îl exercitau asupra producției. Breslele aveau de asemenea controlul calității produselor ieșite din atelierele meșteșugărești. Conducerea breslei, ajutată de sfatul breslei, avea și misiunea de a rezolva litigiile profesionale dintre membri, excluzîndu-se amestecul, în acest domeniu, al organelor de judecată obișnuite. Breslele își exercitau controlul — în unele cazuri se poate vorbi chiar de exercițiul unui drept de monopol — asupra aprovizionării cu materie primă a meșteșugarilor. Ele îndeplineau funcțiuni și în domeniul împlinirii îndatoririlor fiscale ale acestora. Breslele dispuneau de bunuri imobile și de venituri bănești provenind din taxele la care erau supuși membrii lor. Fondurile breslei erau folosite la ajutorarea meșteșugarilor deveniți inapți pentru muncă, la cheltuielile meselor comune, ale cultului religios etc.

În economia Moldovei și a Țării Romînești apar în secolul al XVII-lea și cîteva întreprinderi care, depășind nivelul obișnuit al micului meșteșug, prezintă în structura lor și unele elemente caracteristice stadiului manufacturier.

Astfel este cazul sticlăriei întemeiate în preajma anului 1644 din iniţiativa lui Matei Basarab. În vremea lui Brîncoveanu, o asemenea întreprindere poate aceeaşi — se afla la cîţiva kilometri de Tîrgovişte şi, după mărturia lui Del Chiaro, producea o sticlă transparentă, superioară, deşi albăstruie, celei albe (cu pete şi alte defecte), care se aducea din Polonia.

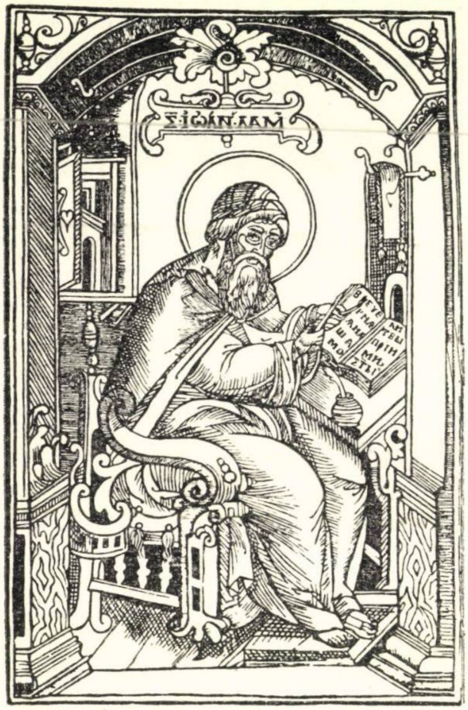

Fig. 4. — Xilogravură din secolul al XVII-lea.

În timpul lui Matei Basarab se întîlneşte şi prima « moară de hîrtie », menită să satisfacă nevoile activităţii tipografice care se desfăşura în acea vreme. Situată, probabil, lîngă Ocnele Mari, ea folosea ca materie primă cîrpele, în acest scop instituindu-se chiar o dare pe locuitori satelor din împrejurime; a funcţionat, poate cu întreruperi, în restul veacului al XVII-lea. Banul Mihai Cantacuzino, în *Istoria Ţării Romîneşti* îi atribuie lui Şerban Cantacuzino întemeierea unei manufacturi de postav, ştire care nu a găsit confirmare pînă acum.

O diferenţiere a operaţiilor tehnice se constată în cadrul atelierelor tipografice, în care lucrează gravori, zeţari, corectori, cei care trăgeau la teasc, unii fiind recrutaţi dintre călugări, alţii însă din mediul orăşenesc. O mînă de lucru numeroasă şi categorii diferite de meşteri întîlnim la întreprinderile de potasă din Moldova, ca acelea cu o importantă producţie de export, ale lui Ursachi şi Balaban, sau la exploatarea de la Baia de Aramă, unde lucrau mineri, spălători de minereu, cărbunari, meşteri topitori etc. La Baia de Aramă se folosea, într-o proporţie care nu poate fi precizată, mîna de lucru salariată, ceea ce se petrecea, dealtfel, şi în altele din întreprinderile amintite. În martie 1674, are loc un puternic protest al lucrătorilor de la Baia de Aramă, care nu-şi primiseră simbria, cu care prilej « vrut-au ocnarii să vînză acea rudă pentru simbria lor »[1].

Un număr mare de lucrători erau reuniţi îndeosebi la exploatarea minelor de sare. Tăierea bolovanilor era săvîrşită de ciocănaşi, pe cînd măglaşii scoteau bolovanii din mină, îi făceau grămezi şi apoi îi transportau la locurile de depozitare. O întreprindere minieră dispunea de asemenea de un aparat administrativ, de control şi de pază, precum şi de un număr de meşteşugari auxiliari: dulgheri, fierari, lumînărari. Munca măglaşilor, la Ocnele Mari cel puţin — singurele despre care avem informaţii — constituia o prestaţiune către domnie impusă unor sate de ţărani liberi, în schimbul doar al unui mertic de sare şi al unor scutiri. Ciocănaşii — atunci cînd nu era vorba de condamnaţi — primeau şi ei mertice de sare, dar partea cea mai însemnată a remuneraţiei lor era în bani, plata făcîndu-se după numărul bolovanilor tăiaţi. Chiar şi robii care lucrau la ocne primeau plată.

---

[1] Arh. St. Buc., *Ep. Argeş.* XLV/11.

Deşi întreprinderile amintite mai sus, prin numărul mare de lucrători folosiţi, prin gruparea unor meşteşuguri independente sau prin remunerarea prin simbrie, prezintă elemente de manufactură, nu se poate încă vorbi, în industria veacului al XVII-lea din Moldova şi din Ţara Romînească, de atingerea stadiului manufacturier.

Comerţul intern

Dezvoltarea meşteşugurilor în secolul al XVII-lea constituie unul dintre factorii de bază care au determinat creşterea, în această epocă, a pieţei interne. Deşi continuă să se practice şi meşteşugul la comanda consumatorilor, producţia meşteşugărească se orientează în chip evident către piaţă, ea devenind tot mai mult o producţie de mărfuri. Schimburile dintre oraş şi sat, bazate pe producţia internă, capătă în cursul veacului un caracter tot mai intens. Fără a se putea vorbi încă de precumpănirea economiei marfă-bani în ansamblul vieţii economice a celor două ţări, pierderile de poziţii pe care le suferă economia naturală sînt, totuşi, însemnate.

În afară de produsele meşteşugăreşti şi de cele provenind din import, asupra cărora vom reveni, piaţa internă este alimentată într-o măsură foarte însemnată de produsele gospodăriei ţărăneşti şi feudale: vite şi păsări, cereale, vin, miere, unt, brînzeturi, fructe, lînă etc. Între obiectele de comerţ, un loc important îl păstrează peştele. Trebuie adăugate, de asemenea, sarea şi metalele brute, cele din urmă provenind atît din extracţia internă, cît şi din comerţul extern. Fără a se părăsi cu totul anumite forme de comerţ ambulant, activitatea de schimb are ca formă principală comerţul permanent din cadrul pieţelor orăşeneşti, lîngă care păstrează un loc de primă importanţă tîrgurile săptămînale şi bîlciurile cu caracter periodic, care se ţin mai cu seamă tot la oraşe. La activitatea comercială participă, ca şi în epoca precedentă, ţăranii, stăpînii de domenii laici şi mănăstirile — care vînd produsele propriilor gospodării sau întreprind acţiuni propriu-zise de comerţ — meşteşugarii şi negustorii. Acţiunea de acaparare a prăvăliilor de la oraşe din partea boierilor şi a mănăstirilor, cunoscută din veacul anterior, continuă să se desfăşoare în secolul al XVII-lea, ea constituind fie un mijloc de concurenţă — la adăpostul, de obicei, al unei situaţii privilegiate — păgubitor pentru negustorii de meserie, fie unul de exploatare a meşteşugarilor şi a micilor negustori prin închirierea prăvăliilor. Cu toate aceste eforturi ale clasei feudale, intensificate în jumătatea a doua a veacului, cea mai mare parte a prăvăliilor — al căror număr, cel puţin în centrele principale, era în continuă creştere — aparţineau meşteşugarilor şi negustorilor.

Meşteşugarii îşi desfăceau produsele fie direct, în prăvăliile proprii sau la piaţă, fie prin intermediul negustorilor. Rolul acestora din urmă în circulaţia produselor interne apare sporit, tendinţele tot mai evidente ale separării producţiei de circulaţie fiind ele înseşi un indiciu al intensificării producţiei de mărfuri.

Tîrgurile săptămînale atrăgeau pe piaţa oraşelor un aflux de populaţie rurală şi serveau în chip esenţial la stabilirea schimburilor dintre oraş şi sat. La multe din aceste tîrguri veneau şi negustori din afară, astfel că ele jucau şi un rol în comerţul extern. În relaţiunea călătoriei sale din Ţara Romînească în 1640, Deodato arată că la tîrgul ce se ţinea la Craiova în fiecare vineri, se aduceau « oi şi alte animale în număr foarte mare, şi vin negustori din Turcia, chiar şi de la Constantinopol, ca să cumpere vite ». De asemenea veneau mulţi negustori străini şi la tîrgul de la Slatina, ce se ţinea duminica, sau la Caracal, care avea zi de tîrg miercurea — cu care prilej se vindeau « un mare număr de vite, ca şi la Craiova ». Negustorii străini mergeau şi la tîrgul de la Piteşti, ca şi — după aceeaşi relaţiune — în multe alte localităţi[1]. Asemenea tîrguri săptămînale se ţineau şi în oraşele Moldovei. De pildă, la Roman, în 1673, se revenea asupra unei schimbări intervenite între timp, astfel că « dzuoa tîrgului să nu fie duminecă, ce să fie marţi şi miercuri, cum au fost de vac »[2]. La tîrgul săptămînal de la Galaţi, după acelaşi Deodato, veneau « mulţi negustori turci, armeni, greci, romîni şi uneori şi catolici, dar rar, deoarece nu se găsesc în apropiere, în Turcia, locuri care să fie locuite de catolici »[3]. La Huşi, tîrgul se ţinea joia, « cu o mare afluenţă de oameni »[4].

O amploare mult mai mare decît tîrgurile săptămînale o aveau bîlciurile, care uneori se bucurau de o durată foarte lungă. Astfel, « sborul » de la Cîmpulung începea de Sf. Ilie şi ţinea o lună. După Del Chiaro, Cîmpulungul e « loc renumit pentru că în fiecare an, la mijlocul lui iulie, se face acolo un bîlci însemnat, la care vin negustori din multe părţi »[5]. Evlia Celebi vorbeşte, cu evidentă exagerare, de imensul număr al negustorilor veniţi din toate părţile lumii la bîlciurile de la Focşani şi de la Slatina, ca şi de miile de prăvălii ridicate temporar la marginea oraşului, unde se desfăşura bîlciul. Din povestirea plină de fantezie a călătorului oriental trebuie să reținem puternica impresie pe care o făceau aceste bîlciuri, precum şi caracterul variat al mărfurilor expuse spre vînzare: produse agricole şi meşteşugăreşti, interne şi externe.

---

[1] *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol. XVIII, Zagreb, 1887 p. 97—99.

[2] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 125.

[3] *Diplomatarium Italicum*, IV (1939), p. 106.

[4] *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XVI (1893—1894), p.

[5] A.-M. Del Chiaro, *Istoria*, p. 29.

Buna aprovizionare a pieței, îndeosebi în capitalele celor două țări, este adeseori relevată de călătorii străini. Paul Strassburg, vizitînd Bucureştii în 1632, nota că « toate drumurile şi piețele oraşului erau pline de mărfuri scumpe, pe care le expuseseră spre vînzare italieni, greci, romîni, turci şi armeni »[1]. La fel, N. Barsi, Deodato, Bandini insistă în relațiunile lor asupra traficului intens care se făcea la Iaşi şi a negustorilor de diferite neamuri care se aflau acolo.

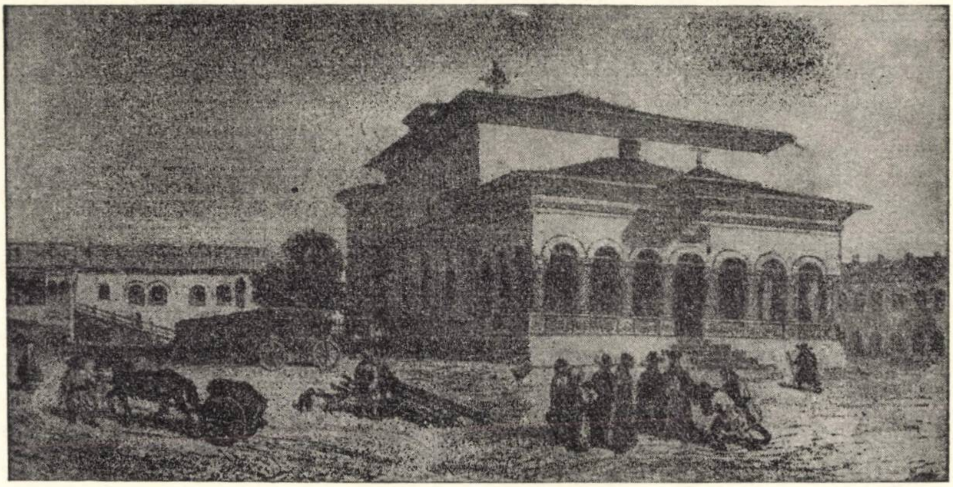

Fig. 5. — Biserica şi hanul Sf. Gheorghe-Nou din Bucureşti, după un desen de Raffet din anul 1837.

Dezvoltarea comerțului duce la organizarea caravanseraiurilor — chervăsării — servind atît ca adăpost pentru negustori şi mărfuri cît şi ca localuri de vamă. La Iaşi, încă din 1603 e menționată chervăsăria mănăstirii Sf. Sava, înzestrată cu pivniță de vinuri, iar în 1625 chervăsăria domnească în Ulița Rusească. În Bucureşti, la mijlocul veacului, încep să se construiască hanuri. La 1666, Evlia Celebi le socotea în număr de şapte. Cîțiva ani mai tîrziu, ele încep să fie amintite şi de documentele interne, cele dintîi fiind acelea ale lui Manole Zaraful de pe Ulița Mare. Del Chiaro, care considera hanurile construite de Şerban Cantacuzino şi de Brîncoveanu între lucrurile « demne de a fi văzute la Bucureşti », dă şi o descriere a unor asemenea construcții: « Hanul e o incintă de ziduri puternice şi înalte în felul marilor mănăstiri ale călugărilor noştri; de jur împrejur, sub porticuri, se află prăvălii acoperite cu bolți, pentru mai mare siguranță împotriva primejdiei incendiilor, şi aceste prăvălii sînt ținute de negustori creştini sau turci, plătind o anumită sumă drept chirie pe lună, în care scop se află acolo paznici, datori să aibă şi grija de a închide în fiecare seară porţile hanului şi de a veghea la siguranţa şi liniştea negustorilor »[1]. Tot Del Chiaro aminteşte şi de « frumosul han » ridicat la Craiova de stareţul mănăstirii Hurezul, ale cărui venituri erau ridicate de aceeaşi mănăstire.

---

[1] T. Cipariu, *Arhivu pentru filologie şi istorie*, p. 13.

Ni s-a păstrat, din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, catastiful unei dughene din Iaşi, care ne permite să cunoaştem atît mărfurile care se vindeau într-o asemenea prăvălie, cît şi o parte din clienţii ei. În dugheana de la Iaşi se vindeau stofe de mătase: tafta, muselină albastră, adamască, atlaz; postavuri: feleandreş, postav ardelenesc, abăioară; pînzeturi: bogasiu, pînză turcească, pînză de casă; îmbrăcăminte: fote, baibarace (jachete femeieşti), contăşe (mantale îmblănite), brîuri; harnaşament, sîrmă galbenă etc. Între clienţi — ale căror datorii se înseamnă în catastif — apar boieri, mici dregători, dar şi negustori, meşteşugari şi ţărani. Pe lîngă clienţii care se bucură de credit nediscutat sînt şi unii care aduc în sprijinul lor chezaşi, iar alţii lasă zăloage.

La fel ca meşteşugarii, şi neguţătorii sînt organizaţi în bresle, avînd în frunte un staroste. Cea mai veche menţiune a unui staroste de negustori e din 1610 şi se referă la neguţătorii din Iaşi[2]. În stadiul actual al cunoştinţelor, este şi cea mai veche menţiune, în această formă, a unei organizări de breaslă. Breslele negustoreşti devin tot mai puternice către sfîrşitul veacului, ele tinzînd să se substituie în multe domenii, la Bucureşti şi Iaşi, tradiţionalei autorităţi orăşeneşti a judeţului şi pîrgarilor.

Comerţul extern

La comerţul extern participă atît negustorii localnici, cît şi negustori străini, cu precumpănirea însă a acestora din urmă. Pe lîngă negustori, iau parte la schimburile cu alte ţări şi elemente feudale laice — cum e cazul boierului Preda Brîncoveanu, care, după Paul de Alep, trimitea în fiecare an la Constantinopol nu mai puţin de 1 000 de boi — precum şi multe mănăstiri. În 1697, Brîncoveanu poruncea vameşilor de la Cîmpina şi Văleni să nu ia vamă mănăstirii Mărgineni, specificînd că « obiceiul iaste mănăstirilor celor mari, pentru căte bucate ar fi avînd de vînzare, au boi, au cai, au oi, au de alte bucate, de nici unile vamă nu dau. Însă bucate de ale mănăstirii, iar nu dă neguţătorie »[3].

Direcţiile comerţului exterior, ca şi mărfurile care fac obiectul acestui comerţ, sînt în linii generale cele cunoscute din veacul precedent. Moldova şi Ţara Romînească rămîn mai departe exportatoare de produse agricole şi naturale şi importatoare de produse meşteşugăreşti, şi îndeosebi de mărfuri de lux, destinate clasei dominante. Documentele pentru stabilirea volumului, atît în ce priveşte comerţul de export, cît şi cel de import, ne lipsesc însă, ceea ce împiedică

---

[1] A. M. Del Chiaro, *Istoria*, p. 28.
[2] *Documente privind istoria Romîniei*, A. *Moldova, veacul XVII*, vol. II, p. 340.
[3] Acad. R.P.R., DCXXIII/113.

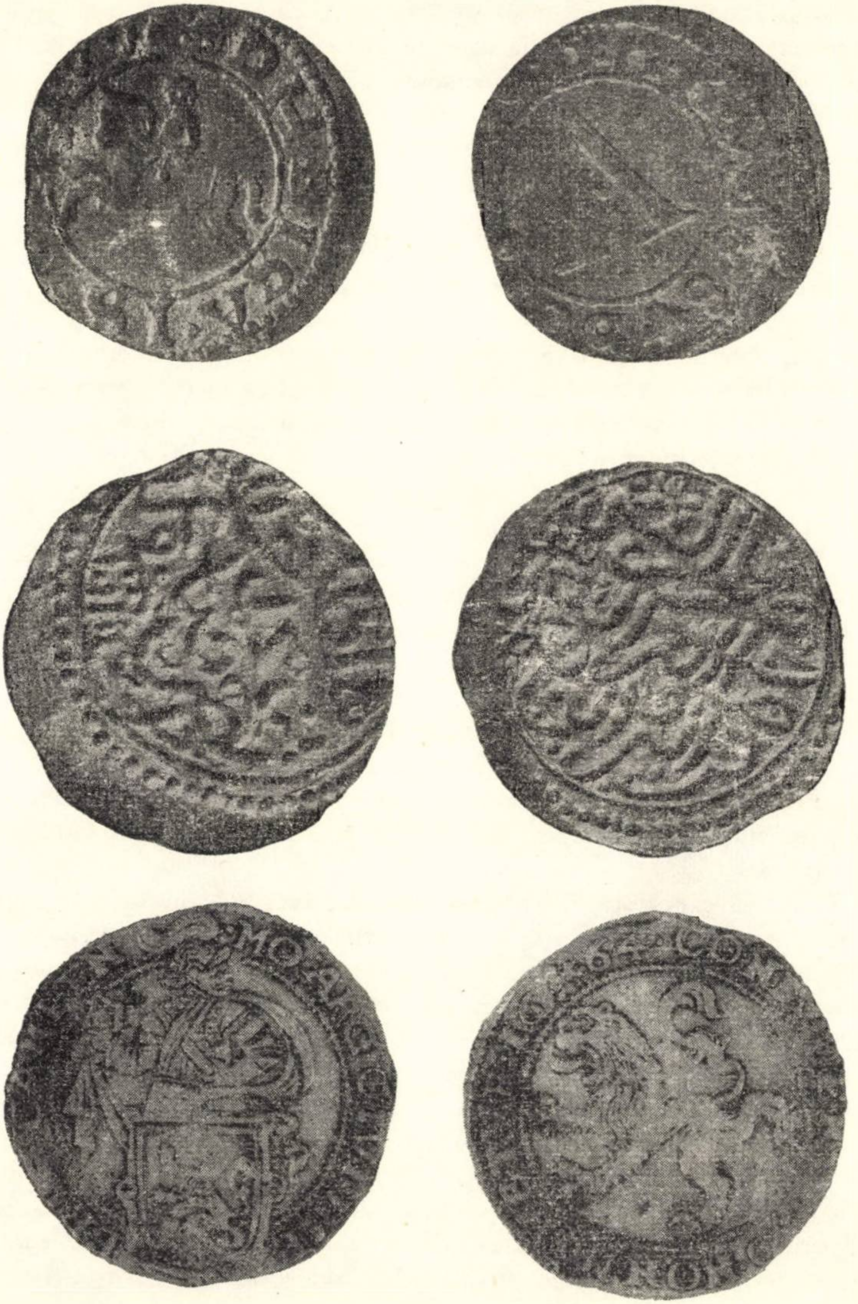

Fig. 6. — Monede care circulau în secolul al XVII-lea în ţările romîne. *Sus:* Şilingi de bronz bătuţi în timpul lui Eustratie Dabija. *Mijloc:* Zlot turcesc de la Ahmet I din 1603. *Jos:* Taler olandez din 1664.

reconstituirea unei curbe de evoluţie bazate pe date precise. Informaţiile de care dispunem se referă doar la acte de comerţ sporadice sau cuprind cifre globale ori judecăţi de ansamblu, transmise nouă îndeosebi de călătorii străini. Este evident că valoarea exportului, chiar în condiţiile în care se efectua el în bună parte, o întrecea pe aceea a importului. Altminteri, în ţări care nu băteau monedă proprie, nu s-ar explica existenţa numerarului cu care se făcea faţă obligaţiilor băneşti către Poartă.

Principalul curent de schimburi continuă să rămînă şi în secolul al XVII-lea acela care lega Moldova şi Ţara Romînească de Imperiul otoman. În ceea ce priveşte produsele trimise în sudul Dunării, trebuie deosebite, după cum s-a mai arătat, livrările gratuite de cumpărăturile efectuate prin intermediul unuia dintre cele două state, ca şi de achiziţiile făcute direct pe piaţă de către negustorii veniţi din Imperiul otoman. De altminteri, se puteau naşte conflicte de interese chiar între negustorii din imperiu şi statul otoman. Astfel, o poruncă a lui Şerban Cantacuzino, din 1 mai 1681, era adresată « voao tuturora carii aveţi oi de cumpărat aici în ţara domnii mele, ca să le duceţi să faceţi neguţătorie la Ţarigrad, veri turci, veri creştini au măcar veri ce oameni veţi fi », cerîndu-li-se să dea din oile cumpărate, căci domnul primise « porunca de la puternica împărăţie ca să dăm sursatul de oi », iar încercarea sa de înţelegere cu gelepii ca să dea bani în loc de oi nu fusese primită de către aceştia [1].

Pentru condiţiile în care se făceau achiziţiile de pe piaţă ale neguţătorilor din imperiu este lămuritoare constatarea lui Dimitrie Cantemir din *Descriptio Moldaviae*: « Căci negustorii străini, turci, evrei, armeni şi greci... au pus mîna pe întregul negoţ al Moldovei şi, cumpărînd la preţuri foarte joase turme de oi şi de vite, le duc la Constantinopol şi în alte oraşe, unde le vînd pe preţ îndoit şi întreit » [2].

Mărfurile exportate din Moldova şi din Ţara Romînească în Imperiul otoman sînt aceleaşi ca şi în epoca precedentă: cereale, oi şi vite mari, lemn de construcţie, sare, miere, ceară, unt, brînzeturi, cărnuri conservate. După Paul de Alep, se transporta în Turcia, ba chiar şi în Persia, şi aramă din minele de la Baia de Aramă. Despre sarea din Ţara Romînească, acelaşi călător spune că « vin neguţători din Turcia şi corăbii din Constantinopol, să cumpere sare ca să o ducă în ţara lor; toată sarea consumată în Rumelia şi Constantinopol e adusă din aceste regiuni » [3]. Aceeaşi informaţie privind marele export de sare moldovenească în Turcia şi la tătari o întîlnim la Deodato, Bandini, R. Bargrave şi D. Cantemir. Se exportau de asemenea în Turcia silitră şi potasă. Comerţul cu Imperiul otoman nu cuprindea numai legăturile cu provinciile europene ale acestuia, ci ansamblul de regiuni aflate sub dominaţia Porţii. Cantemir arată că la Galaţi veneau vase din Crimeea, de la Trapezunt, Sinope, Constantinopol şi chiar din Egipt şi, mai departe, din Barbaria, adică din regiunile Africii de nord situate la apus de Egipt. Legăturile cu Italia se făceau de asemenea prin Turcia. La rîndul lor, produsele venite de la sudul Dunării nu erau numai mărfuri turceşti, ci în genere produse orientale şi mediteraneene. Se aduceau, astfel, ţesături de mătase, bumbac sau păr de cămilă, pînzeturi, piele fină pentru încălţăminte, piese de îmbrăcăminte, covoare, perdele, untdelemn, fructe mediteraneene, mirodenii, arme, giuvaieruri, obiecte de veselă etc.

---

[1] Acad. R.P.R., CXLIX/220.
[2] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 120—121.
[3] Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în ţările romîne, 1653—1658*, p. 169.

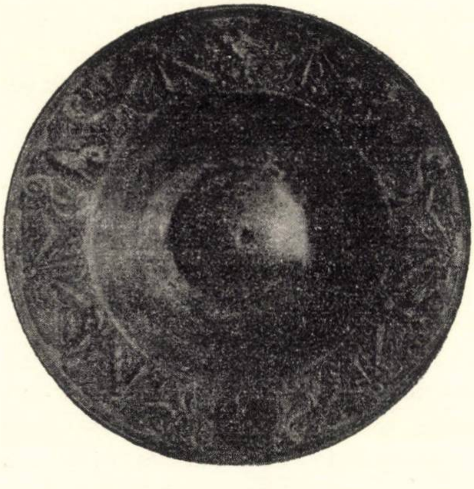
Fig. 7. — Tipsie de argint aurit importată de la Augsburg, începutul secolului al XVII-lea.

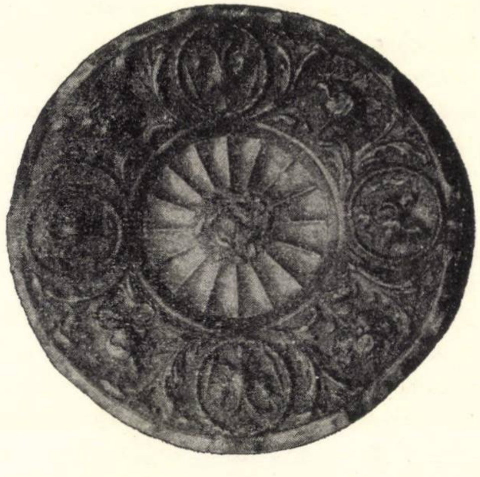
Fig. 8. — Tipsie de argint lucrată la Veneţia, începutul secolului al XVIII-lea.

Alături de negoţul cu Imperiul otoman, dar frînate de dezvoltarea acestuia, se continuă legăturile comerciale cu alte ţări, precum şi cele tradiţionale cu Transilvania. Comerţul de grîne între cele trei ţări romîne are un caracter oarecum întîmplător, el făcîndu-se dintr-o parte într-alta după situaţia recoltelor, de vreme ce toate trei erau producătoare de cereale. În ce priveşte vitele, ele se trimiteau mai ales din Ţara Romînească şi Moldova în Transilvania, dar se întîmpla şi contrariul, îndeosebi atunci cînd era vorba de vite de rasă pentru gospodăriile boiereşti sau de necesităţi urgente de aprovizionare a Porţii. În afară de vite, de piei şi de blănuri — îndeosebi blănuri de jder — se exporta în Transilvania peşte, sare, vin, lînă, talpă şi se aduceau în schimb unelte agricole şi meşteşugăreşti, postav, articole de îmbrăcăminte şi încălţăminte, metal brut şi obiecte de metal, cuie de şindrilă etc. Între negustorii din cele două părţi ale munţilor se stabileau şi asocieri în vederea activităţii comerciale. Mulţi dintre ei se aşezau pentru o bucată de vreme, uneori chiar definitiv, în ţara vecină. Neguţătorii din Ţara Romînească şi din Moldova participau şi la aprovizionarea pieței ardelene cu produse orientale, așa cum din Transilvania se cumpărau și produse de import, sau acestea erau trecute de negustori transilvăneni în țările de peste munți.

Produse romînești se exportau de asemenea în Polonia, în Rusia, în Imperiul german, la Veneția. În ce privește Moldova, intensitatea maximă a exportului a fost atinsă la mijlocul veacului, cînd în genere viața economică a acestei țări a cunoscut o înflorire deosebită. « Plină Țara Leșească, oi dzice, de aur — spune Miron Costin — la care pre acéle vrémi curea Moldova cu boi de negoț, cu cai, cu miiere și aducea dintr-aceia țară auru și argintu » [1]. Dimitrie Cantemir, care deplînge sărăcirea Moldovei din vremea sa, socotea totuși, în ce privește boii, că « sînt duși în fiecare an mai bine de 40 000 prin Polonia la Gdańsk și apoi, sub numele de boi polonezi, sînt răspîndiți în regiunile vecine » [2]. În aceeași vreme, Del Chiaro nota că boi tineri din Țara Romînească se trimiteau și la Veneția, pe cînd caii erau cumpărați nu numai pentru armata imperială din Transilvania, ci și de negutătorii din Polonia.

Sarea — trimisă, cum am văzut, în cantități mari la sud de Dunăre sau în Crimeea — forma, ca și peștele sărat, obiectul unui întins comerț de export și în alte direcții. Din Moldova, după cum însemnau Bandini și alți călători, se trimiteau mari cantități de sare în Rusia, Podolia și Ucraina. În ce privește peștele, Bandini amintește miile de care ce se transportau anual în aceleași regiuni, de la Galați pornind numai în Polonia mai bine de 1 000 de care. La fel se petrecea cu vinul, despre care Cantemir spune că atrăgea, prin prețul său scăzut, pe «negustorii străini, ruși, poloni, cazaci, transilvăneni și chiar unguri » [3]. Se exportau de asemenea piei, miere și ceară. Spre sfîrșitul secolului, cantități însemnate de ceară din Țara Romînească erau duse la Veneția. Din Moldova se mai exporta silitră în Polonia și mai ales potasă, care de la Gdańsk se transporta mai departe pe mare. Un călător italian, G. B. de Burgo, notează chiar existența la Galați în 1681 a unui agent olandez și a unei « mari magazii pentru depozitarea mărfurilor aparținînd națiunii pe care el o reprezenta, spre a le ține sub pază pînă ce negustorii trimeteau corăbiile ca să le încarce » [4].

Între mărfurile importate se întîlnesc postavurile și pînzeturile de diferite proveniențe, mătăsuri și brocarturi venețiene, articole de îmbrăcăminte, obiecte de metal, podoabe, blănuri și piei lucrate etc. Blănurile scumpe din Rusia erau cumpărate atît pentru darurile la Poartă, cît și pentru boierii din cele două țări. Importanța comerțului moldo-rus, pusă în lumină de clauzele tratatului comercial din 1656, este învederată și de spusele lui Miron Costin despre mijlocitorul în 1637 a păcii dintre turci și ruși, Isar, « omu aicea în țară pe acéle vrémi vestitu cu neguţitoriia în Ţara Moschicească »[1]. Către sfîrşitul epocii la care ne-am oprit, încep legăturile cu Leipzigul, atît de importante în veacul al XVIII-lea. Del Chiaro, vorbind despre cristalurile veneţiene care soseau în Ţara Romînească prin Constantinopol, aminteşte şi de cele de Boemia « pe care obişnuiesc să le aducă de două ori pe an, împreună cu diferite feluri de alte mărfuri, negustorii ce vin de la Lipsca »[2].

---

[1] Miron Costin, *Opere*, p. 119—120.

[2] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 31.

[3] *Ibidem*, p. 29.

[4] G. B. de Burgo, *Viaggio di cinque anni in Asia, Africa et Europa*, parte terza, Milano, 1686, p. 138.

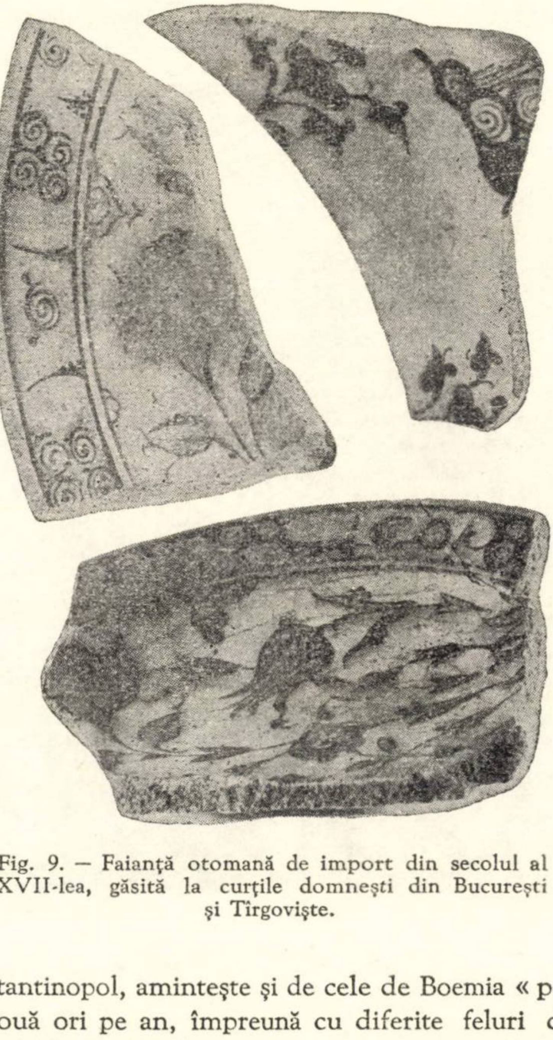

Fig. 9. — Faianţă otomană de import din secolul al XVII-lea, găsită la curţile domneşti din Bucureşti şi Tîrgovişte.

În acelaşi timp, în cursul secolului al XVII-lea, Ţara Romînească şi Moldova cunoşteau şi un important comerţ de tranzit, care de multe ori se împletea cu cel extern. Prin aşezarea lor geografică, cele două ţări ofereau căile cele mai favorabile pentru legăturile comerciale ale Transilvaniei şi Poloniei cu Imperiul otoman, precum şi, într-o anumită măsură, pentru acele ale Ungariei şi Rusiei. Cel mai frecventat drum de tranzit era acela care — prin Galaţi, Bîrlad, Iaşi — străbătea Moldova pentru a duce în Polonia. Comerţul de tranzit prezenta interes pentru cele două ţări prin taxele vamale încasate de domnie, prin cărăuşia la care dădea loc şi, într-o oarecare măsură, prin contribuţia adusă

---

[1] Miron Costin, *Opere*, p. 112.

[2] A.-M. Del Chiaro, *Istoria*, p. 50.

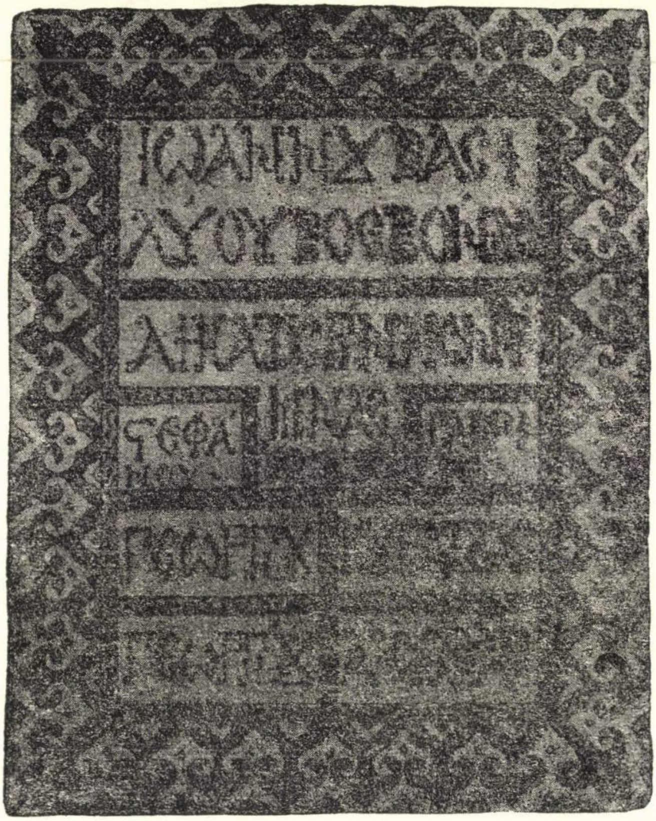

Fig. 10. — Placă de faianţă de provenienţă otomană cu pomelnicul familiei lui Vasile Lupu.

la dezvoltarea tîrgurilor prin care se făcea tranzitul de mărfuri. La acest comerţ, aflat în cea mai mare parte în mîinile negustorilor străini, participau uneori şi negustorii localnici.

Dezvoltarea oraşelor

În cursul veacului al XVII-lea, pe lîngă persistenţa vechilor oraşe şi tîrguri, se constată apariţia în Moldova şi în Ţara Romînească a unor noi aşezări orăşeneşti. Ele au la bază de obicei vechi sate, care se transformă în tîrguri datorită dezvoltării meşteşugurilor, prezenţei unor exploatări miniere, drumurilor comerciale pe care formau locuri de popas şi prezenţei unor formaţiuni militare sau elemente administrative. Acordarea dreptului de a ţine tîrg săptămînal a marcat de obicei o etapă în transformarea aşezării săteşti în aşezare orăşenească. De multe ori, noile tîrguri ridicate în veacul al XVII-lea, ca şi unele din acele apărute în veacul precedent, vor avea o viaţă relativ scurtă, ele transformîndu-se apoi din nou în sate. În Moldova sînt de menţionat: Tîrgul-Ocna, dezvoltat în jumătatea a doua a veacului în legătură cu exploatarea sării; Piscul, pe marele drum de comerţ al Moldovei, nu departe de Galaţi; Scînteia, pe acelaşi drum, între Vaslui şi Iaşi; Cîmpulung, Herţa, Podul Lipcanilor (mai tîrziu Lipcani). În Ţara Romînească, apar ca tîrguri noi: Urlaţii pe Cricov; Vălenii (Vălenii de Munte) şi Cîmpina, puncte vamale; Baia de Aramă, vechi sat devenit tîrg o dată cu intensificarea exploatării minelor de aramă; Cerneţii, Brîncovenii, deveniţi tîrg probabil sub C. Brîncoveanu; Ruşii de Vede, Hodivoaia. Miron Costin, în lista de oraşe pe care o dă în *Cronica ţărilor Moldovei şi Munteniei* (Cronica polonă), trece de asemenea Cîinenii, Strehaia şi Grădiştea, cea din urmă aflîndu-se în părţile dinspre Dunăre, probabil în judeţul de atunci Rîmnicu Sărat. La hotarul dinspre Moldova, cunosc o importantă dezvoltare în secolul al XVII-lea, datorită situaţiei lor de punct de tranzit, Focşanii munteni, cărora le corespundeau, pe celălalt mal al Milcovului, Focşanii moldoveni.

Informaţiile de ordin demografic de care dispunem pentru multe dintre centrele urbane ale celor două ţări în secolul al XVII-lea sînt destul de numeroase, dar lipsite de o adevărată valoare statistică. Ele provin de cele mai multe ori de la vizitatorii comunităţilor catolice, care sînt cîteodată mai precis informaţi asupra acestora din urmă. Totuşi, chiar cu caracterul lor aproximativ şi de multe ori contradictoriu, ele sînt preţioase, căci indică o anumită ordine de mărime. În general, după cifrele întîlnite în aceste descrieri, avem a face cu aşezări de 200-500 de case, cu o populaţie de 1 000—2 500 de locuitori. O populaţie mai numeroasă păstrau încă Tîrgoviştea — pe care Deodato o apreciază în 1640 la nu mai puţin de 20 000 de locuitori, iar puţin mai tîrziu Paul de Alep o compară cu Alepul şi Damascul — şi Suceava, pentru care avem, la cîţiva ani de interval, datele atît de diferite ale lui Deodato şi Bandini: circa 5 000 de locuitori la cel dintîi şi peste 23 000 la cel de-al doilea. Aproape trei sferturi de veac mai tîrziu, Cantemir, care socotea oraşul ajuns într-o stare de decădere iremediabilă, credea că altădată avusese 16 000 de case. Bandini apreciază de asemenea că Galaţii au 5 000 de case şi peste 15 000 de locuitori.

Ceea ce izbeşte în cifrele care se dau pentru oraşele Moldovei şi Ţării Romîneşti şi corespunde unei realităţi indiscutabile — oricît ar putea exagera în minus izvoarele pentru unele oraşe şi în plus pentru cele două capitale — este marea deosebire dintre acestea din urmă şi nivelul demografic general al aşezărilor urbane din cele două ţări.

Pentru Bucureşti, atît Deodato cît şi Evlia Celebi dau 12 000 de case, cel dintîi adăugînd că se vorbeşte de 100 000 de locuitori. Sînt, în orice caz, de ţinut în seamă afirmaţiile unui om cu posibilităţi de informare ca Del Chiaro, care lasă să se bănuiască şi practica unor recensăminte periodice, nu numai pe gospodării, ci şi pe persoane: « Bucureştii au o formă aproape rotundă, circuitul său e, desigur, foarte mare; numărul locuitorilor nu corespunde totuşi mărimii locului, deoarece casele sînt rare şi toate separate, avînd fiecare casă curtea ei cu bucătăria şi grajdul, şi deosebit grădina sa cu pomi de diferite feluri, ceea ce dă oraşului o înfăţişare foarte veselă şi plăcută. Totuşi, cîteodată, chiar în timpul meu, s-au numărat pînă la 50 000 de locuitori »[1].

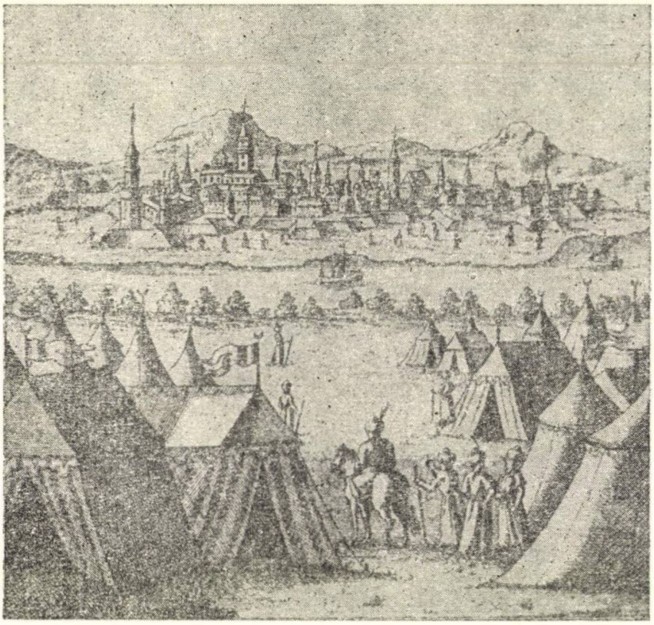

Fig. 11. — Vedere (imaginară) a oraşului Bucureşti de la începutul secolului al XVIII-lea. Gravură contemporană.

În ce priveşte Iaşii, Deodato îl consideră ca avînd 9 600 de case cu peste 100 000 de locuitori, iar Bandini îi dă 15 000 de case şi 58 000 de locuitori, dintre care 28 000 de tîrgoveţi propriu-zişi, iar restul boieri de diferite trepte cu oamenii lor şi oştire. Cantemir, la rîndul său, afirmă că la un recensămînt făcut cu 50 de ani înainte, deci prin 1660—1670, s-au găsit 12 000 de case, dar că numeroasele incendii şi incursiunile tătarilor şi apoi ale polonilor au devastat oraşul în aşa măsură, încît doar o treime mai rămăsese neatinsă.

---

[1] A. M. Del Chiaro, *Istoria*, p. 25.

Dacă Bucureştii continuă să se dezvolte în tot cursul secolului al XVII-lea, putînd ajunge în vremea lui Brîncoveanu la cei 50 000 de locuitori atribuiţi de Del Chiaro, Iaşii, care cunoscuse o creştere demografică mai timpurie — în vremea lui Vasile Lupu e posibil să fi atins aceeaşi cifră — suferă, ca şi întreaga Moldovă, în urma evenimentelor de la sfîrşitul secolului.

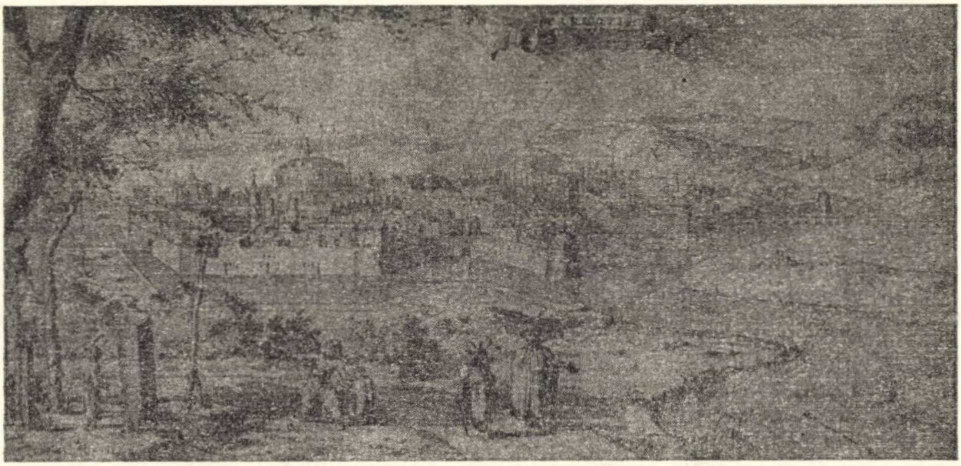

Fig. 12. — Vedere (imaginară) a oraşului Tîrgovişte în secolul al XVII-lea. Gravură contemporană.

Prin numărul populaţiei şi, mai ales, prin intensitatea vieţii economice, la care se adăuga prestigiul lor cultural, cele două capitale apăreau în sud-estul Europei ca două centre de deosebită importanţă. Cu tot numărul mare al elementelor străine de viaţa propriu-zis orăşenească şi îndeletnicirile agricole ale unora dintre locuitori, temelia existenţei lor era dată de activitatea meşteşugarilor şi a negustorilor. La Iaşi, de pildă, din cele circa 40 de uliţe atestate documentar, aproape jumătate poartă denumiri legate de activităţile meşteşugăreşti şi de negoţ. În cursul secolului al XVII-lea, în locul vechiului bazar de altădată, Iaşii ajungea să aibă nu mai puţin de şase pieţe sau tîrguri, iar Bucureştii patru tîrguri.

Şi celelalte oraşe, chiar dacă au o populaţie relativ puţin numeroasă şi care, luată în ansamblul ei, nu s-a rupt cu totul de agricultură, sînt importante tocmai prin funcţiunea economică specifică pe care o îndeplinesc. Organizarea de frăţii şi bresle în unele oraşe de provincie arată rolul şi caracterul activităţii lor meşteşugăreşti. În acelaşi timp, ca sedii ale tîrgurilor săptămînale şi ale unor bîlciuri, ele jucau un rol însemnat în procesul circulaţiei mărfurilor.

În sînul populaţiei urbane, mai ales în centrele mai dezvoltate, se produc importante diferenţieri de avere, care dau oraşului o structură socială tot mai complexă. Alături de boieri, oameni de curte, mici dregători, ostaşi, preoţi şi călugări, atît de numeroşi în oraşele principale, avem, în afara tîrgoveţilor legaţi încă de agricultură ca preocupare de bază, o pătură de simbriaşi — calfe, slugi ale negustorilor etc. — meşteşugărimea cu ateliere şi micii negustori, precum şi, la un pol al societăţii orăşeneşti, o sărăcime întîlnită la Miron Costin sub numele de « oameni nemernici », iar la celălalt, o pătură bogată, provenind uneori din rîndul meşteşugarilor — blănari, zlătari, care acaparează numeroase prăvălii şi practică şi camăta — şi mai ales dintr-acela al negustorilor, îndeosebi al negustorilor care se îndeletnicesc cu comerţul extern şi zărăfia. Mulţi dintre aceştia, posedînd ei înşişi moşii, se înrudesc cu familii boiereşti. Astfel de negustori bogaţi şi cu întinse legături sînt, între alţii, un Gheţea Rustea, socrul lui Şerban Cantacuzino, fraţii Pepano, Dima Piperea, Manu Apostol, omul de afaceri al lui Brîncoveanu, sau Nicos Papa zaraful.

Opoziţia de interese dintre tîrgoveţi şi clasa feudală, pe de o parte, diferenţierea care se produce în sînul orăşenimii, pe de alta, fac ca lupta de clasă să capete aspecte felurite în mediul orăşenesc. Pornind de la formele inferioare, întîlnim acţiuni de împotrivire faţă de tendinţele de acaparare, din partea feudalilor, dar şi a negustorilor bogaţi, a locurilor de casă şi prăvăliilor, plîngeri în justiţie împotriva cotropirilor şi silniciilor, refuzul plăţii chiriei sau al dărilor faţă de statul feudal.

De multe ori, în sprijinul revendicărilor comune, orăşenii acţionează ca un grup solidar, condus de organele municipale. Astfel este cazul, de pildă, al orăşenilor din Cîmpulung, care duc o lungă luptă împotriva mănăstirii Cîmpulung, pentru păstrarea privilegiilor comerciale de care se bucurau. Un conflict tot atît de îndelungat a fost cel dintre orăşenii din Curtea de Argeş şi mănăstirea Curtea de Argeş, în legătură cu dreptul de vamă şi de judecată în oraş. În 1649, încordarea dintre orăşeni şi mănăstire era atît de mare, încît domnul îi ameninţa pe cei dintîi că « voiu trimite dumnie-mea de vă vor pune pe toţi pre marginea oraşului ca pre nişte oameni ce umblaţi cu minciună », deoarece, spune porunca domnească, umblau împotriva călugărilor « cu cuvinte grelé şi relé cum nu s-er cădea, de-i măscăriţi şi le aruncaţi năpăşti că vă umblă cu fămiile, de faceţi mănăstire şi călugării de răs şi de măscară » [1].

Conflicte asemănătoare se întîlnesc şi în oraşele Moldovei. Prin 1612, la Roman, faţă de încercările episcopului de a încălca privilegiile oraşului şi de a trece pe unii meşteşugari între posluşnicii episcopiei, se ajunge la un început de răzmeriţă a tîrgoveţilor, care strigau: « Aici nu este episcopie, ci chervăsărie » [2].

În 1615, orăşenimea ieşeană, îndeosebi din păturile sărace, a alergat în ajutorul domniei împotriva marii boierimi şi a constituit unul dintre elementele hotărîtoare ale victoriei lui Ştefan Tomşa [3].

---

[1] *Arhiva istorică a Romîniei*, I (1865), 1, p. 107.

[2] Melchisedec, *Cronica Romanului şi a episcopiei de Roman*, vol. I, Bucureşti, 1874, p. 242–243.

[3] Vezi mai jos, cap. IV.

Lupta antifeudală a păturilor orăşeneşti, împletită cu aceea împotriva negustorilor bogaţi, a atins stadiul cel mai înalt prin participarea meşteşugarilor din Bucureşti (tabaci, cojocari, cizmari, croitori) la marea mişcare populară din 1655 [1].

Masele orăşeneşti participă şi la lupta împotriva exploatării otomane şi pentru libertatea ţării. Astfel, în 1620, ridicarea lui Gaspar Graţiani împotriva stăpînirii turceşti începe prin uciderea turcilor din Iaşi: « Şi îndată au răpedzit şi în tîrgŭ, de au turburatŭ şi tîrgul şi cu slujitori amestecaţi, pre unde, pe care au apucat vremea, acolea i-au omorît. Mulţi den turci să închidea pen pivniţe cu arme, de să apăra » [2]. La fel procedează orăşenii în 1711, încurajaţi de sosirea trupelor ruseşti: « Atunce moldovenii, cum au vădzut moscalii... au şi purcesŭ... a tăiè pre turci şi a-i robi, unii în Iaşi, alţii printr-alte tîrguri, unde şi-i afla, prin toată ţara. Şi-i jăcuiè de bani, de odoară, de cai, de borfe, de boi, de oi, de miere, de ceară şi de toate ce găsiè. Iar băcăliile sta vărsate pre uliţă, de era sătui şi copiii » [3].

2. ORGANIZAREA SOCIAL-POLITICĂ A MOLDOVEI ŞI ŢĂRII ROMÎNEŞTI

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în Ţara Romînească şi în Moldova se produce o schimbare a sistemului de exploatare a domeniului feudal. Domeniul boieresc şi mănăstiresc, destinat mai înainte să producă mai ales în vederea consumului local, produce într-o mai mare măsură grîne şi alte bunuri pentru vînzarea pe piaţa internă şi externă [4]. Acest fenomen economic se accentuează în secolul al XVII-lea, influenţînd întreaga viaţă socială şi politică a ţării.

Mijloacele de care s-au servit boierii pentru a-şi procura cereale pentru piaţă au fost extinderea marelui domeniu în dauna proprietăţii libere ţărăneşti şi creşterea rezervei feudale şi, ca urmare, a obligaţiei impuse ţăranilor dependenţi de a presta clacă (muncă gratuită) pe această rezervă, ale cărei produse aparţineau exclusiv stăpînului.

Rezerva feudală s-a dezvoltat prin extinderea culturilor agricole pe părţile de pămînt arabil, rămase nedesţelenite, sau care fuseseră folosite mai de mult pentru însămînţări, iar apoi lăsate în paragină, prin mutarea culturilor de pe un loc pe altul. Datorită sistemului culturii extensive şi faptului că o parte însemnată din moşie rămînea neîntrebuinţată pentru agricultură, ogoarele rezervate stăpînului variau ca aşezare în fiecare an. Rezerva feudală nu a fost deci o realitate geografică, permanentă, ci numai o realitate economică. Fapt este că prin crearea rezervei, stăpînul sustrăgea pentru folosul propriu părţi ale moşiei, care mai înainte erau pămînt comun, întrebuinţat de obştea dependentă ca păşune.

---

[1] Vezi mai jos, cap. V.
[2] M. Costin, *Opere*, p. 68.
[3] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 220.
[4] *Istoria Romîniei*, vol. II, p. 853—854.

F. Engels scria, referindu-se la procese asemănătoare din Germania de răsărit în aceeaşi fază a evoluţiei feudalismului: « Ca să le cumpere (e vorba de cumpărarea mărfurilor de lux de către nobili — *n.n.*), le trebuiau bani, iar bani puteau avea numai de la ţărani. De aceea ţăranii au fost supuşi unor noi presiuni, dijmele şi clăcile au fost sporite, s-a intensificat zelul cu care ţăranii liberi erau transformaţi în clăcaşi, clăcaşii în iobagi, iar pămîntul comun al mărcii în domeniu seniorial » [1].

Cuantumul clăcii, la care erau obligaţi rumînii şi vecinii de pe domeniile mănăstireşti şi boiereşti în veacul al XVII-lea, nu apare în documentele vremii şi nici nu putea apare decît excepţional, pentru că nu era reglementat de stat şi putea varia de la an la an şi de la moşie la moşie, după nevoile locale. În principiu, această obligaţie nu era limitată şi depindea de voia stăpînului. Constantin Şerban scria rumînilor din Dobriceni ai mănăstirii Arnota « să aibă a ascultarea toţi rumînii de... egumenul de toate lucrurile ce le va da învăţătură şi poruncă »[2] (1656). În 1666, Radu Leon porunceşte rumînilor mănăstirii Cozia să adune toate grînele mănăstirii, «de dijmă şi de clăci»[3], deci atît rezultatul rentei în natură cît şi al rentei în muncă (clăci) erau puse alături, ca un fapt obişnuit pe moşii. Dimitrie Cantemir, referindu-se la situaţia vecinilor din Moldova, afirmă că « ei sînt siliţi să împlinească necontenit muncile *(opera)* pentru stăpînii lor; nu este nici o măsură care să mărginească munca lor; ea depinde de voia stăpînului » [4]. Există însă şi unele rare împrejurări, în care se indică explicit muncile şi numărul de zile pe care erau siliţi să le presteze rumînii. Într-un angajament din 1710 privind pe rumînii din Bădeşti, se prevăd întîi obligaţiile de transporturi, apoi « la fîn să avem a cosiré de om cîte zile 4, să-l cosim şi să-l adunăm şi să-l clădim..., la secerea de grîu să avem a daré 10 oameni mari în 4 zile şi cînd ne va porunci să sărim la culesul viilor, să avem a daré de casă<un>om... şi la vremea arăturii să avem a clăcui într-o zi cu plugurile » (la care se adaugă reparaţiile morii, lucrul la curte şi la grădină) [5]. Proporţiile clăcii sînt încă reduse, dar nu trebuie să se uite că acest exemplu nu are valoare generală pentru toate domeniile.

În Moldova, satul Trebeş al episcopiei catolice din Bacău era dator, potrivit relatării misionarului catolic Bandini (1646), să presteze una sau două zile de slujbă *(inserviant)* pe săptămînă, dar domnia îi obliga pe săteni la atîtea corvezi, încît nu rămîneau pentru episcopie decît două luni [6]. Tot în Moldova, în 1659, Gheorghe Ştefan poruncea sătenilor din Ciurbeşti « să aibă a lucra într-o lună două zile » în folosul mănăstirii Bîrnova [1]. În 1662, sătenii din Mogoşeşti ai aceleiaşi mănăstiri trebuiau să lucreze « într-un an 12 zile la ce lucru va fi voia călugărilor în treaba mănăstirii » [2]. Satele Socola şi Ezereni ale mănăstirii Socola primeau poruncă, în 1685, « să aibă a lucra la toate trebele sfintei mănăstiri, într-o lună trei zile, la mori şi altu lucru ce vor hi a sfintei mănăstiri » [3]. Lipsa ştirilor documentare mai numeroase nu permite o caracterizare de ansamblu a regimului obligaţiilor în muncă în veacul al XVII-lea.

---

[1] F. Engels, *Războiul ţărănesc german*, ed. a III-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1958, p. 151.

[2] Arh. St. Buc., *M-rea Arnota*, I/10.

[3] Loc. cit., *ms.* 209, f. 294 v.

[4] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 122.

[5] *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Ţara Romînească*, p. 235—236.

[6] *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XVI (1893—1894), p. 322.

În al doilea deceniu al veacului al XVII-lea, mitropolitul Matei al Mirelor, vorbind de boierii moldoveni, îi caracteriza ca pe unii « care mînca pe săraci ca nişte lupi flămînzi, care tîrau după dînşii sute de şerbi, care despoiau pe bieții oameni mai rău decît tîlharii » [4]. Această exploatare a ţăranilor, condamnată cu cuvinte tari, are în vedere, desigur, în primul rînd obligaţia de muncă gratuită, precum şi diferitele metode de deposedare a ţărănimii.

Claca, denumită în actele vremii şi « lucru », apare ca o caracteristică a rumîniei şi veciniei. Se constată în veacul al XVII-lea o goană a boierilor după braţe de muncă, adică după ţărani, care sînt cumpăraţi sau aserviţi, adesea pe bază de acte false. Sînt folosiţi pe rezerva boierului şi ţăranii care se vînd « numai cu capul », deci fără parte de moşie (delniţă sau jirebie), în schimbul dreptului de a avea un lot cultivabil pe moşie. În a doua jumătate a veacului, actele de vînzare din Ţara Romînească cuprind aproape întotdeauna numele tuturor rumînilor aflaţi pe moşie, ceea ce înseamnă că valoarea moşiei se măsura după numărul de braţe de muncă de care dispunea. La sfîrşitul secolului, atît în Ţara Romînească cît şi în Moldova stăpînii de moşii manifestă tendinţa de a generaliza claca obligatorie şi pentru ţăranii aşezaţi cu învoială, dar în proporţii mai mici decît ale muncii gratuite a ţăranilor aserviţi. Toate aceste aspecte sînt o dovadă de creştere relativă a obligaţiilor de muncă, fără însă ca acestea să devină forma dominantă a rentei feudale.

Despre o generalizare a rentei în bani în economia feudală a Ţării Romîneşti şi a Moldovei nu poate fi vorba în veacul al XVII-lea. Misionarul Bandini spune precis că în Moldova ţăranii fac servicii (clacă) boierilor, « dar nu sînt obligaţi să le dea bani, ci datoresc această plată numai principelui » [5], iar Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei*, afirmă că stăpînul poate sili pe ţăranii dependenţi la munci după voie, dar nu poate să le ia bani sau vite.

Aceasta arată că, în genere, renta în bani, adică convertirea în bani a îndatoririlor ţăranilor dependenţi faţă de stăpîni, nu se răspîndise încă. Totuşi, alături de renta în produse şi de creşterea treptată a rentei în muncă pe rezerva feudală, este de crezut că renta în bani a existat şi ea în această epocă, drept rezultat al creşterii economiei monetare şi al dezvoltării pieţei interne, şi se poate afirma că ea se întîlnea mai ales pe domeniile cele mai mari.

---

[1] Arh. St. Buc., *M-rea Bîrnova*, II/4.
[2] Loc. cit., *ms*. 646, f. 30.
[3] Loc. cit., *M-rea Socola*, VI/2.
[4] Al. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice*, vol. I, p. 338.
[5] *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XVI (1893—1894), p. 326.

Fiind vorba de o răscumpărare a clăcii şi de un sistem abuziv, care se aplica numai pe o parte a moşiilor, se explică spusele lui Bandini şi ale lui Cantemir, după care stăpînii feudali nu aveau dreptul să ia bani de la ţărani. De altminteri, aceste două mărturii privesc exclusiv Moldova.

Deosebit de grele erau obligaţiile băneşti ale ţăranilor faţă de stat. Incapacitatea de a face faţă, cu producţia redusă a micilor lor gospodării, dărilor în bani, a fost una dintre cauzele aservirii ţăranilor liberi.

Pentru a-şi asigura braţele de muncă destinate să le producă cereale-marfă pe rezerva feudală, boierii au recurs la legarea de glie a ţăranilor dependenţi. Începînd din 1613, legătura lui Mihai se aplică cu toată severitatea. De atunci, starea ţăranilor se înăspreşte mereu. Faptele principale care indică această înrăutăţire sînt creşterea obligaţiilor de clacă, destrămarea obştii aservite prin mutarea ţăranilor de pe o moşie pe alta a aceluiaşi stăpîn, vînzarea ţăranilor şerbi fără delniţă. Se desfiinţează legătura seculară dintre ţăranul aservit în obşte şi delniţa lui ereditară, pe care o avea în folosinţă şi cu drept asupra tuturor părţilor devălmaşe ale moşiei (apa, pădurea, păşunea); ţăranul poate acum să fie vîndut osebit de moşie.

În Moldova, o serie de aşezăminte domneşti stabilesc prescripţii ale urmăririi sătenilor fugari de pe moşiile boierilor şi mănăstirilor. Primul aşezămînt este din 1612, cînd se fixează o prescripţie de şase ani, în baza căreia ţăranii strămutaţi fără învoire înainte de 1606 nu mai puteau fi urmăriţi de foştii lor stăpîni. În 1622, Ştefan Tomşa acordă o prescripţie de 11 ani pentru ţăranii fugiţi înainte de 1611. Miron Barnovschi, care în 1626 acordase prescripţia cea mai largă, cuprinzînd pe vecinii fugiţi înainte de 1625, revine asupra acestei măsuri în 1628, cînd stabileşte un nou termen de prescriere de şapte ani, de care profitau deci numai cei strămutaţi fără de învoire înainte de 1621. La urcarea sa în scaun, Vasile Lupu acordă şi el o prescripţie de cinci ani. De atunci şi pînă la sfîrşitul secolului noile prescripţii sînt rare. Se poate deci spune că, dintr-al patrulea deceniu al secolului al XVII-lea, şi în Moldova ţăranii dependenţi sînt urmăriţi fără termen; ei rămîn « vecini vecinici » ai stăpînilor lor. Această evoluţie a condiţiei juridice a ţăranilor arată o sporire treptată a puterii boiereşti şi a apăsării feudale. Pravila lui Vasile Lupu spune: « Cînd va fugi ţăranul de la locul şi de la stăpînu-său, nime necăiuri să nu-l priimască, iară de-l va şi priimi, deodată, de sîrg să-l întoarcă înapoi la satul lui de unde iaste »[1]. Acordarea anilor de prescripţie, deşi se făcea la cererea boierilor care îşi constituiseră de curînd domenii noi şi slobozii, atrăgînd pe ţăranii de pe vechile moşii boiereşti şi mănăstireşti (lucrul este afirmat în aşezămîntul lui Miron Barnovschi din 1628), era în primul rînd rezultatul puternicei împotriviri a ţăranilor faţă de legarea de glie, prin fuga lor în masă. Stăpînirea, cu mijloacele de atunci, nu putea organiza o urmărire sistematică a fugarilor şi era silită să recunoască faptul împlinit. Pe de altă parte, neputinţa sătenilor de a face faţă dărilor impuse de stăpînire obliga pe unii ţăranii din obşti să-şi vîndă părţile lor boierilor, care ajung astfel în sînul comunităţii săteşti. Ocolind dreptul de preempţiune al membrilor obştii, boierii şi mănăstirile pătrund în satele de moşneni şi răzeşi şi pe temeiul « zălogului », adică al zălogirii părţilor moşnenilor pentru datorii. Boierii care plăteau dările întîrziate ale sătenilor puteau apoi să se despăgubească luîndu-le pămîntul şi transformîndu-i pe ei în rumîni. Destrămarea obştilor răzăşeşti şi moşneneşti, ca şi aservirea lor, este un proces social de lungă durată, pe care îl întîlnim şi în veacul al XVII-lea, continuînd şi după aceea.

---

[1] *Carte romînească de învăţătură*, p. 56.

Destrămarea obştilor se producea totodată şi dinăuntru, prin diferenţierea membrilor obştii în ce priveşte averea. În zapisul de vînzare a satului Sulari (Ţara Romînească) din 1629, fiecare dintre moşneni arată cîţi stînjeni de moşie stăpîneşte: unii au cîte 40 de stînjeni, alţii 35, alţii 12, doi dintre săteni nu au pămînt de loc, se hrănesc din munca lor pe locurile altora. În mai multe acte din Ţara Romînească şi din Moldova, din secolul al XVII-lea, se menţionează între săteni, ca o categorie deosebită, colibaşii, săracii care n-au casă şi locuiesc în colibe, precum şi locul bordeielor în afara satului. Pe de altă parte, cînd boierii, pe baza zălogului, a înfrăţirii sau a daniei pătrund în sate, atunci ei devin prin aceasta părtaşi ai obştii şi, ca urmare, devin beneficiari ai dreptului de preempţiune, putînd cumpăra în serie toate delniţele din sat care erau de vînzare.

Una dintre cauzele care au contribuit la sărăcirea moşnenilor şi răzeşilor şi, ca urmare, la pierderea libertăţii şi a pămîntului lor au fost războaiele neîncetate care se poartă în veacul al XVII-lea pe teritoriul Ţării Romîneşti şi al Moldovei: războaiele turco-polone, turco-ardelene, trecerile prădalnice ale tătarilor, războaiele dintre cele două ţări cu intervenţia cazacilor, polonilor şi ardelenilor, iar la sfîrşitul veacului, războiul turco-austriac. Războaiele aduceau foamete, pribegie şi prădăciuni. Foametea era periodică; a rămas vestită foametea din Moldova sub Ştefan-vodă Lupu în 1659—1660, cînd acest domn a fost poreclit Papură-vodă, pentru că oamenii săraci mîncau papură măcinată. Ţăranii liberi, neavînd rezerve de bani şi avere, erau siliţi să se vîndă ca rumîni sau vecini.

În genere, mai ales pînă la mijlocul secolului al XVII-lea, deposedarea moşnenilor şi răzeşilor de pămînturile lor în favoarea boierilor şi mănăstirilor continuă pe scară largă, ceea ce duce la creşterea domeniilor feudale.

Era de aşteptat ca acest proces de aservire tot mai completă a ţărănimii să nu se desfăşoare fără împotrivire. Lupta împotriva clasei feudale ia forme tot mai înverşunate în secolul al XVII-lea. Chiar măsurile ce se luau împotriva ţăranilor strămutaţi fără voia stăpînilor, precum şi stabilirea unor repetate prescripţii după trecerea unui număr de ani, adică recunoaşterea imposibilităţii de a se urmări toţi ţăranii fugari, arată proporţiile fugii ţăranilor dependenţi. Ţăranii fugari se îndreaptă în această vreme spre cazaci, unde, ca oşteni, puteau dobîndi condiţii de viaţă mai bună, după cum trec şi Dunărea în Imperiul otoman. Nenumăratele procese intentate de ţărani în faţa divanului domnesc împotriva boierilor cotropitori sînt şi ele o formă a rezistenţei antifeudale. Alături de formele aproape permanente ale rezistenţei: nesupunerea la muncă, judecata, fuga, lupta de clasă îmbracă în secolul al XVII-lea şi forma răscoalelor ţărăneşti. În Ţara Romînească şi Moldova au loc în această epocă, la intervale foarte scurte, răscoale care cuprind spaţii însemnate şi sînt deosebit de violente. Deşi ele au fost înăbuşite şi reprimate cu cruzime, totuşi au zguduit puternic orînduirea feudală [1].

După domniile lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, alături cu acţiunea de rotunjire a marilor domenii feudale, se constată şi înmulţirea cazurilor de eliberare a ţăranilor şerbi, în special în Ţara Romînească. Rumînii, cu imense greutăţi, adună bani şi se răscumpără de la stăpîni, uneori cu delniţele lor, de mai multe ori numai cu «capul». Aceşti ţărani răscumpăraţi fără pămînt se adaugă păturii ţăranilor liberi aşezaţi pe moşii cu învoială, dar tendinţa stăpînilor de moşie este de a-i asimila cu ţăranii dependenţi.

Mărirea rezervei feudale şi a producţiei domeniilor feudale continuă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, mai ales în Ţara Romînească, nu numai prin rumînirea ţăranilor liberi, ci şi prin adăugirea la rezerva feudală a pămînturilor nelucrate de rumîni cu loturi ereditare.

Regimul nobiliar în Ţara Romînească şi Moldova

În această epocă, în Moldova şi Ţara Romînească o oligarhie de mari stăpînitori de domenii se substituie domnului în conducerea statului. Un număr redus de familii din marea boierime ocupă dregătoriile principale ale statului şi tutelează pe domn. Aceşti boieri determină alegerea domnului din rîndul lor, impunîndu-i anumite condiţii de guvernare şi asigurîndu-se că nu va da un caracter ereditar domniei, controlează politica lui, precum şi încasarea veniturilor statului, din care o mare parte trece în posesiunea lor şi, în acelaşi timp, îşi sporesc şi mai mult domeniile, folosind puterea pentru a deposeda pe micii stăpîni de pămînt.

Regimul nobiliar, departe de a readuce în vigoare imunităţile domeniilor, ca în vremea fărîmiţării feudale, cunoaşte progrese pe calea întăririi statului. Boierii, care în veacul al XVII-lea produceau pe domeniile lor marfă pentru piaţă, nu mai aveau interes să se închidă în vechile imunităţi, ce fuseseră urmarea directă a autarchiei economice a domeniilor, în timp ce noile imunităţi apar acuma doar ca nişte simple scutiri de ordin administrativ, pierzîndu-şi caracterul de drepturi publice. În felul acesta, puterea centrală, prin organele sale, înlocuieşte tot mai mult administraţia, fiscalitatea şi justiţia exercitate de stăpînii de domenii.

---

[1] Vezi mai jos, p. 141—144.

Se întăreşte dependenţa bănească a domniei faţă de boieri; boierii împrumută pe domn cu sume mari de bani cînd se ivesc cheltuieli neaşteptate, mai ales pentru a face faţă lăcomiei turceşti, atunci cînd dările nu se strînseseră la timp. Pentru împrumuturile masive acordate de boieri domnilor încă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea, stau mărturie actele muntene şi moldovene, prin care domnii dau boierilor sate întregi ca despăgubire pentru sumele avansate vistieriei. Într-o scrisoare din 1657, Gheorghe Ştefan, domnul Moldovei, arată că la venirea ceauşului turcesc, care cerea plata haraciului, potrivit obiceiului « dădeam în sama birului toţi banii cîţi se aflau în casa noastră şi a boierilor noştri, numai să ne vedem o dată scăpaţi de el. Ţara ni întorcea apoi nouă şi boierilor tot ce dădeam »[1]. Cronicarul Miron Costin reproduce cuvintele lui Radu Mihnea în timpul domniei din Moldova: « De mare folos şi cinste este domniei şi ţării boierinul înţeleptŭ şi avut, că dacă are domnulŭ cinci-şase boieri avuţi, nice de o nevoie a ţării nu să téme »[2]. Astfel, oligarhia boierească ţine în dependenţă pe domn şi pe temeiul sistemului permanent de avansuri către vistierie.

Sistemul cointeresării boierimii la strîngerea veniturilor statului prin concesionarea strîngerii unor anumite dări din cîte un judeţ, sistem introdus încă din veacul precedent, continuă şi în secolul al XVII-lea. Boierul căruia i se concesiona strîngerea dării într-un judeţ era mai totdeauna un mare proprietar local. Boierul oprea 10% din venitul adunat, dar situaţia lui deschidea poarta la abuzuri, căci el putea să ia din sate mai mult decît era prevăzut în înţelegerea cu vistieria. Se putea însă întîmpla ca boierul, din cauza fugii contribuabililor, să nu poată împlini suma fixată de vistierie şi era silit să plătească diferenţa din averea lui. În domnia lui Leon-vodă, în 1630, « boiarii carii ţinea judeţele păţea mare nevoe de la domnie, că-i punea să plătească judéţele cu sila »[3]. Tocmai de aceea Leon-vodă a fost răsturnat din scaun de către boieri. În genere, boierii concesionari ştiau să găsească mijloace de a împlini şi a întrece în avantajul lor suma hotărîtă de vistierie.

În sfîrşit, în Moldova, unde sistemul regimului nobiliar a fost mai complet decît în Ţara Romînească, la sfîrşitul veacului al XVII-lea, boierii mari asumă controlul total asupra vistieriei ţării: « Întreaga grijă a vistieriei stă pe seama celor şapte boieri de sfat... Vistiernicul este dator să dea socoteală acestor sfetnici, o dată la trei luni, despre toate cheltuielile şi veniturile »[4]. Această măsură constituia încununarea regimului nobiliar.

---

[1] *Revista istorică*, XII (1926), nr. 10—12, p. 317.

[2] Miron Costin, *Opere*, p. 89.

[3] *Istoria Ţării Romîneşti, 1290—1690. Letopiseţul cantacuzinesc*, p. 96.

[4] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 108.

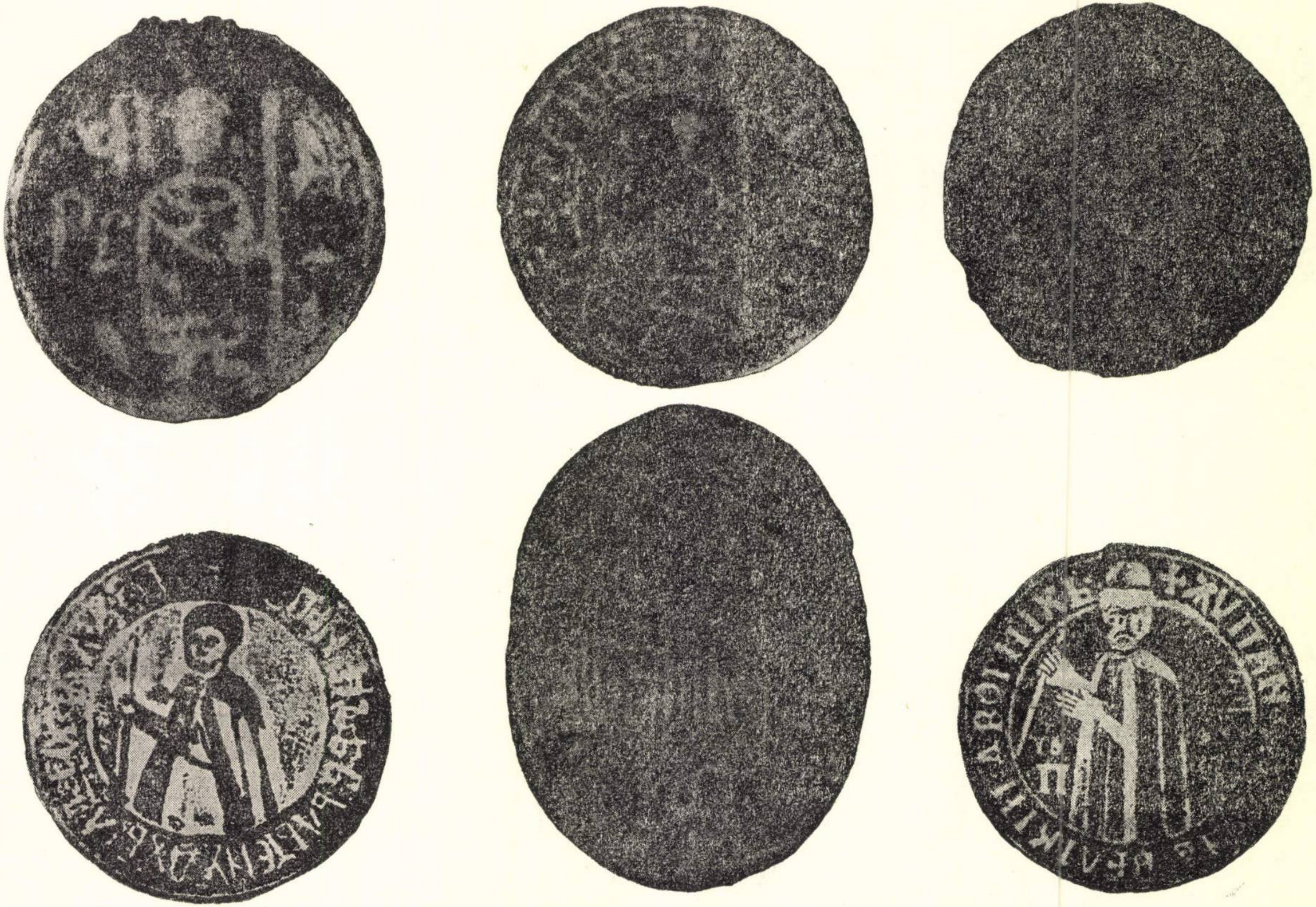

Fig. 13. — Sigilii de dregători din secolul al XVII-lea, **Țara Romînească** (mărite).

Domnia

În veacul al XVII-lea, caracterul instabil al puterii domneşti se menţine atît în Ţara Romînească, cît şi în Moldova. De la moartea lui Mihai Viteazul pînă la instaurarea regimului turco-fanariot, s-au succedat în Ţara Romînească 24 de domnii şi numai doi domni şi-au terminat stăpînirea prin moarte naturală; ceilalţi au fost mazilîţi sau ucişi. În Moldova, unde războaiele turco-polone şi intervenţiile cazacilor întreţin o agitaţie internă mai mare, au fost în acelaşi răstimp 48 de domnii şi numai cinci domni au murit în scaun.

Domnii, cînd nu erau numiţi direct de Poartă, erau aleşi din rîndul boierimii, de către « adunarea ţării ». Nu se mai căutau pentru candidaţii la domnie legături de rudenie cu vechea familie domnitoare. În orice caz, alegerea domnului era supusă confirmării din partea Porţii.

Alegerea domnilor în secolul al XVII-lea se face în condiţii care asigură atotputernicia boierimii mari. Domnii se aleg dintre boierii cei mai bogaţi: Radu Şerban, Matei Basarab, Movileştii, iar la sfîrşitul veacului, Cantacuzinii şi Constantin Brîncoveanu. În perioada luptelor dintre facţiunile boiereşti, cînd nici una dintre grupări nu izbuteşte să-şi impună nediscutat autoritatea, sînt aleşi ca domni oameni şterşi, fără moşii mari, destinaţi să fie simpli executanţi ai hotărîrilor marii boierimi (de pildă Eustratie Dabija, Ştefan Petriceicu în Moldova, Antonie din Popeşti în Ţara Romînească).

Cu prilejul alegerii domnului, marea boierime lua măsuri ca să se evite posibilitatea constituirii unei domnii ereditare, care ar fi putut întări autoritatea domnească. Miron Barnovschi a fost ales domn pentru că era « omŭ de ţară şi fără cuconi » [1], iar Gheorghe Ştefan, ca « unul ca acéla care, neavîndŭ cuconi, de atunce-şi luasă gîndŭ spre domniie » [2]. Boierii moldoveni impun domnului, ca în Polonia, *pacta conventa*, condiţii pentru felul cum va domni. Lui Vasile Lupu «îi da ‹boierii› şi legături, ce va lua den ţară, ce s-ari lega pentru dări, atuncea la acel ales, mai multŭ să nu ia din ţară » [3].

Poarta interzice domnilor romîni exercitarea unei politici externe proprii, totuşi ei încheie, fără ştirea acesteia, o serie de alianţe cu principii Transilvaniei, cu împăratul german, cu Rusia şi Polonia; ultimul tratat de alianţă al unui domn romîn este cel de la Luck, între Dimitrie Cantemir şi ţarul Petru, încheiat în 1711.

Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei*, înşiră astfel atribuţiile domniei în vremea lui: dreptul de a face legi, de a judeca în instanţa supremă, de a numi pe dregători, de a ridica dări, de a conduce oştile. El exercita şi un patronat asupra bisericii, numind pe mitropolit şi pe episcopi.

Puterea domnului era însă controlată de marea boierime şi mărginită de dreptul consuetudinar, care forma baza juridică a orînduirii feudale. Domnul, ca exponent al clasei feudale, nici nu urmărea să introducă reforme în favoarea celor asupriţi. Cînd o face, lucrul se explică prin presiunea crescîndă a claselor exploatate.

---

[1] Miron Costin, *Opere*, p. 92.

[2] *Ibidem*, p. 135.

[3] *Ibidem*, p. 100.

Organele cîrmuirii centrale şi organele locale

În secolul al XVII-lea, sfatul domnesc, numit divan din jumătatea a doua a veacului precedent, era un consiliu restrîns, din care făceau parte în Moldova: logofătul, cei doi vornici, hatmanul, postelnicul, spătarul, paharnicul, vistiernicul, stolnicul şi comisul; în Ţara Romînească, sfatul domnesc era compus din următorii dregători: banul, vornicul, logofătul, vistiernicul, spătarul, stolnicul, comisul, paharnicul şi postelnicul, la care se adaugă, în 1634, clucerul, iar în 1655 sulgerul şi pitarul; se adăugau în ambele ţări mitropolitul şi episcopii. Divanul rezolva împreună cu domnul chestiunile politice, administrative şi judecătoreşti. În afară de acest sfat restrîns, era convocat uneori divanul cel mare, care cuprindea, pe lîngă marii dregători amintiţi, dregători mai mărunţi din conducerea centrală, foşti dregători şi căpetenii ale oştirii. Divanul cel mare judeca procesele importante şi se pronunţa în chestiunile politico-administrative de mai mare însemnătate.

În sfîrşit, a treia adunare, marea adunare a ţării, se convoacă destul de des în secolul al XVII-lea. La aceste adunări luau parte clerul înalt, trimişii mănăstirilor, boierii mari şi mici, mazilii, conducătorii cetelor militare. Ele reprezentau o formă de asociere a păturilor privilegiate la actele importante de guvernămînt. În repetate rînduri, marea adunare a ţării era chemată să se pronunţe asupra măsurilor de luat cu privire la fuga ţăranilor şi a termenelor de prescripţie pentru urmărirea şerbilor fugiţi de la stăpînii lor.

Activitatea dregătorilor, în veacul al XVII-lea, reprezintă un stadiu intermediar între îndeplinirea obligaţiilor feudale de *auxilium et consilium* (participare la oaste şi la sfat) şi exerciţiul unei funcţii specializate din aparatul de stat modern.

Formal, dregătorii mai îndeplineau servicii personale de curte (purtau insignele domneşti la ceremonii, serveau la masa domnului şi îngrijeau de caii lui), dar de fapt aveau în atribuţiile lor probleme de caracter public, ca distribuirea justiţiei, conducerea armatei, perceperea dărilor, hotărniciile de moşii. Deşi diferenţierea atribuţiilor dregătorilor făcuse progrese în veacul al XVII-lea, totuşi încă şi atunci mulţi dintre ei aveau în acelaşi timp sarcini judiciare, militare şi fiscale. De pildă, marele logofăt în Moldova era şeful cancelariei domneşti, judeca pricini privitoare la moşiile boiereşti, avea în grijă hotărniciile, comanda pe curteni. În Ţara Romînească, paharnicul, pe lîngă grija băuturilor pentru curte, avea importante atribuţii militare, comandînd cetele de roşii.

În veacul al XVII-lea, nu se constată în cele două ţări o sporire însemnată a numărului marilor dregătorii, în schimb sporeşte acela al dregătorilor în subordine şi al atribuţiilor acestora, pe măsură ce domnia lua pe seama ei vechile drepturi ale stăpînilor de domenii înzestrate cu imunitate feudală şi ale obştilor ţărăneşti.

Ca dregătorii noi, putem cita dublarea temporară a vorniciei în Ţara Romînească în 1658—1659 şi în 1680 şi înfiinţarea, în ambele ţări, a dregătoriei militare a serdarului, care, în Moldova, avea în grija sa paza graniţei dinspre tătari.

Dregătorii mari nu se bucurau de stabilitate; ei se schimbau foarte des, o dată cu domnii sau cu schimbarea raportului de forţe dintre facţiunile boiereşti. De aceea, Gheorghiţă postelnicul scria birăului de Bistriţa, în Transilvania: « Că la noi să schimbă giudeţele (dregătorii n. n.), iar la dumneavoastră îi schimbă numai ceasul morţii »[1]. În Moldova, ca şi în Ţara Romînească, *cursus honorum* nu era întotdeauna bine stabilit, ci favoarea domnului şi sprijinul grupării aflate la putere asigurau de multe ori ascensiunea fără parcurgerea diferitelor trepte ale dregătoriilor. Un rol care va creşte cu timpul începe să fie jucat, în obţinerea dregătoriilor, de sumele de bani vărsate de candidaţi pentru dobîndirea slujbelor. Totuşi, era necesară o perioadă de pregătire pentru viitorii dregători; astfel, domnul numea în rîndul postelniceilor de la curte, al aprozilor şi al copiilor de casă pe boierii tineri, care, « deprindzindu-să la aceia cinste, iese şi la altă cinste mai mare »[2].

Marii dregători nu primeau leafă, dar aveau în schimb alte însemnate surse de venit. Împlinirea serviciilor de stat — judecată, hotărnicii, obţinerea privilegiilor scrise — comporta plata unor taxe în folosul dregătorilor. Dregătorii mari primeau bani de la subalternii lor cu prilejul numirii în dregătorii. De aceea, luptele dintre grupările boiereşti în secolul al XVII-lea se purtau mai ales pentru dregătorii. În Moldova, în a doua jumătate a secolului, se introduce sistemul de a se remunera serviciile marilor dregători prin concedarea unor venituri locale. Marele logofăt primea astfel zeciuiala din venitul ţinutului Cernăuţilor, marii vornici pe acele ale ţinuturilor Bîrlad şi Dorohoi, iar hatmanul se bucura de zeciuiala ţinutului Sucevii. În Ţara Romînească, marele paharnic lua o mie de vedre de vin din judeţele Vîlcea şi Argeş, « după obiceiul cel vechi »[3].

Judeţele (în Ţara Romînească) şi ţinuturile (în Moldova) continuă să fie unităţile administrative în care sînt împărţite cele două ţări. Numărul lor cunoaşte o uşoară scădere în secolul al XVII-lea; în Ţara Romînească se desfiinţează judeţul Pădureţ, reunit cu Muscelul, iar în Moldova ţinuturile Horincea (reunit cu Putna) şi Trotuş. În fruntea judeţelor se aflau căpitanii de judeţ, iar ţinuturile Moldovei erau conduse de marii vătafi de ţinut şi de pîrcălabi (aceştia în ţinuturile unde se aflau cetăţi). De la mijlocul secolului al XVII-lea, marii vătafi au fost înlocuiţi în Moldova cu căpitanii de ţinut (deveniţi mari căpitani în primii ani ai secolului al XVIII-lea). Toţi aceştia îndeplineau în ținuturi atribuții administrative, fiscale și judiciare. Principalele lor atribuții, ca și acelea ale curtenilor și slujitorilor aflați în subordinea lor, într-o vreme cînd scăzuse importanța oastei de țară, erau reprimarea luptei de clasă a maselor populare și îndeplinirea poruncilor domnești.

---

[1] N. Iorga, *Documente romîneşti din archivele Bistriţii*, vol. II, p. 61.

[2] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 77.

[3] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 131—132.

Centralizarea statului feudal în Moldova și în Țara Romînească se resimte în veacul al XVII-lea și în cîrmuirea orașelor. Orașele își păstrează și în acest veac autonomia, dar, alături de conducerea aleasă de orășeni, un rol tot mai important îl joacă reprezentanții autorității domnești. Reprezentantul puterii centrale era în Țara Romînească pîrcălabul de oraș, iar în Moldova ureadnicul, care în veacul al XVI-lea înlocuise pe vornicul cu atribuții militare. Conducerea autonomă a orașelor muntene era alcătuită dintr-un județ, ajutat de 12 pîrgari, iar în Moldova, dintr-un șoltuz, numit în unele orașe și voit, și din același sfat de 12 pîrgari. Acești reprezentanți ai orășenilor erau aleși pe timp de un an.

Față de tendințele domniei de a restrînge autonomia orășenească, se constată o luptă a orășenimii pentru apărarea vechilor ei drepturi. Orășenii din Cîmpulung au reales în mai multe rînduri, în a doua jumătate a veacului, ca județ pe Andrea, de origine sas, dar domnul Țării Romînești, Șerban Cantacuzino, a refuzat să-l întărească; totuși orășenii și-au menținut alegerea, ceea ce a dus la un conflict între comunitatea tîrgoveților și domnie, care în cele din urmă își impuse voința cu forța.

Slăbirea drepturilor de autonomie orășenească se resimte acum mai ales în Moldova, unde actele de întărire a transmisiunilor de proprietate, date de șoltuz și de pîrgari, poartă mențiunea că sînt valabile numai provizoriu, pînă ce beneficiarul își va face « dires domnesc ». În schimb, în Țara Romînească, actele date de cîrmuirea aleasă a orașelor au o valoare permanentă și adesea confirmă chiar pe cele date de domn. Județii și pîrgarii munteni pierd însă în mare parte, în secolul al XVII-lea, dreptul de judecată asupra orășenilor (cei din Moldova îl pierduseră mai de mult). Pricinile mai însemnate erau judecate de domn și de boierii judecători numiți de dînsul, iar cele ce priveau pe negustori erau rezolvate acum de către starostele negustorilor din oraș.

Între atribuțiile conducerii orășenești erau repartizarea dărilor fiecărui orășean, după puterea lui, din suma globală datorată vistieriei, precum și sechestrarea și punerea în vînzare a averilor imobile din oraș ale celor ce nu-și plătiseră dările față de domnie. În Moldova, șoltuzul și pîrgarii continuă să întrețină corespondență în probleme de comerț și uneori în chestiuni de caracter politic cu orașele ardelene, Bistrița și Brașovul.

Organizarea judecătorească

În veacul al XVII-lea se constată și în privința organizării justiției o întărire a organelor centrale, al căror rol este în continuă creștere. Ca și în trecut, domnul, în cursul deplasărilor sale, primește jalbe de la locuitori. El judecă în divan pricinile mai importante și, în același timp, divanul se pronunță în ultimă instanță cînd părţile nu sînt mulţumite cu judecata reprezentanţilor locali ai domniei. Boierii din sfatul restrîns au drept de judecată în toată ţara, iar numărul judecătorilor domneşti din judeţe şi ţinuturi este în creştere: pîrcălabi, vătafi şi căpitani de ţinuturi şi judeţe, armăşei, bănişori, vătafi de plai, schileri, stolnici (ultimele trei categorii pentru satele de plai şi cele din preajma bălţilor domneşti).

Justiţia se întemeia pe privilegiile de clasă; pedepsele aplicate boierilor nu erau aceleaşi ca cele date ţăranilor, iar mărturia unui boier în faţa justiţiei valora mai mult decît a ţăranilor. Judecata costa scump şi nu era accesibilă săracilor. În 1631, pentru o pîră în satul Poliţeni, s-au dat « 4 ughi logofătului celui mare, 13 zloţi, 2 berbînţe (de miere — *n. n.*) au luat hotarnicii... un sac de făină, un berbec, 8 zloţi au dat Andone aşijderea » [1].

În Moldova, cîştigătorul pricinii trebuia să plătească fierîia (hierîia), taxă cuvenită judecătorilor (în cazul judecăţii domneşti, se plătea vistieriei). Fierîia reprezenta sume importante, dar fără plata ei nu se putea obţine de la logofăt actul domnesc de întărire, iar cei săraci nu aveau mijloace s-o plătească. « N-au vrut să-şi ia cestu dires de la logofătul, pintru căci să nu-i fie a da fierîie », scrie într-un act din 1626, privitor la răzeşii din Boldeşti [2].

În justiţia penală se menţine străvechiul obicei al răscumpărării pedepsei cu bani, numai că sumele reveneau acum în mare parte nu familiei celui ucis, ci dregătorilor domneşti, în special pîrcălabilor şi vornicilor, de la care condamnaţii puteau « să-şi plătească capul ». În secolul al XVII-lea, răscumpărarea capului se făcea prin plata unei mari sume de bani, dar mai des, prin cedarea ocinii de către vinovat. Fireşte că, în aceste condiţii, cei săraci nu erau în stare să plătească şi erau executaţi.

Ţăranii aveau dreptul să se judece în faţa domnului cu boierii, dar sistemul de judecată indicat mai sus avantaja în chip hotărît pe boieri. Justiţia domnească era o justiţie de clasă, feudală.

Aparatul de judecată al statului nu ajunsese încă să înlăture, în secolul al XVII-lea, nici justiţia stăpînilor feudali, în special a mănăstirilor, pe domeniile lor, nici judecata obştilor cu « oameni buni şi bătrîni ». La începutul secolului, judecata cu oameni buni şi bătrîni era încă aşa de răspîndită, încît un călător francez putea afirma că în Moldova « nu există judecători şi în această ţară nu sînt procese, căci locuitorii au bunul obicei de a-şi lichida diferendele prin mijlocirea prietenilor (adică oamenii buni şi bătrîni) sau prin judecata domnului » [3].

Judecata prin jurători, odinioară o instituţie a obştii menită să apere interesele ei, se menţine în secolul al XVII-lea, devenind o judecată cu caracter

---

[1] Academia R.P.R., doc. XLII/60.

[2] Loc. cit., doc. DCC/85.

[3] A. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice*, vol. II, p. 17.

6*

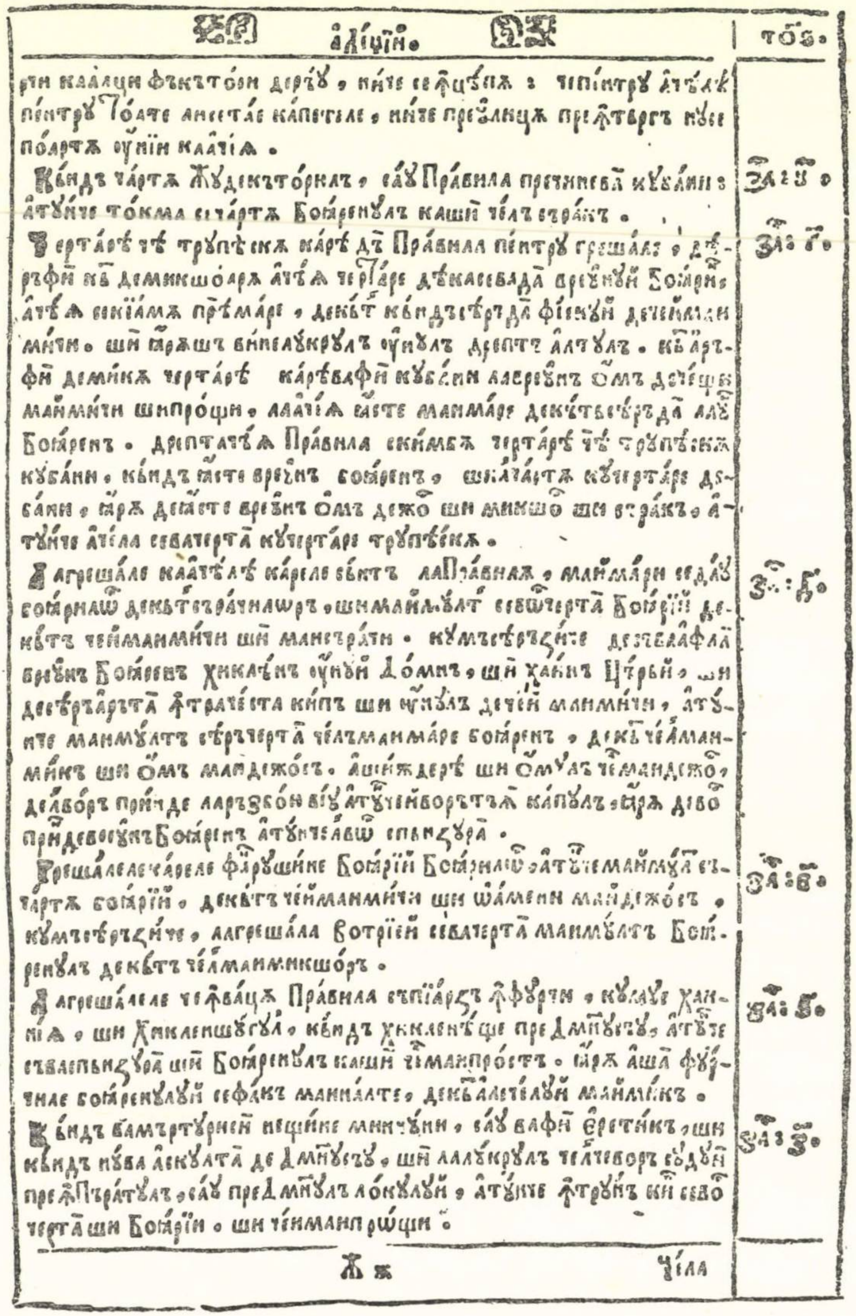

Fig. 14. — Pagină din *Îndreptarea legii*, cu referiri la aplicarea inegală a pedepselor.

de clasă, căci de cele mai multe ori domnul numeşte pe jurători numai dintre boierii localnici.

Rămăşiţele unor străvechi obiceiuri juridice locale se menţin încă în veacul al XVII-lea. Procesele privitoare la morile de pe rîul Putna, în Moldova, sînt judecate de dregători « după obiceiul acelui loc, de la gîrla Putnei »[1]. Despre ocolul de sate de la Cîmpulungul moldovenesc, Cantemir afirmă că ele « se folosesc de legile şi judecăţile lor particulare »[2].

Şi biserica păstrează în veacul al XVII-lea drepturi de justiţie, în special în pricinile care priveau înrudirile, cu determinarea dreptului de moştenire, căsătoriile oprite şi adulterul. Biserica avea un rol destul de însemnat şi în interpretarea pasagiilor mai grele din Pravilele traduse după cele bizantine, precum şi în procedura jurămîntului şi emiterea « cărţilor de blestem » pentru mărturii nedrepte.

În veacul al XVII-lea se tipăresc întinse legiuiri în limba romînă, cu caracter în mare parte laic (*Cartea romînească de învăţătură*, Iaşi, 1646; *Indreptarea legii*, Tîrgovişte, 1652). Ele corespund stadiului de organizare a statului, atins atunci de Moldova şi Ţara Romînească. Tipărirea acestor legiuiri urmărea să întărească puterea de stat şi să înlăture, în marginile posibilului, variaţiile dreptului consuetudinar, precum şi arbitrarul dregătorilor.

Aceste legiuiri au un caracter de clasă; ele edictează cele mai severe măsuri pentru asigurarea stăpînirii domeniilor boiereşti, pentru legarea de glie a ţăranilor. Pravilele fac o deosebire hotărîtă între privilegiaţi şi oamenii de rînd cînd este vorba de aplicarea pedepselor: « Cînd va fura neştine... de va fi om de rudă bună (boier n. n.), atunce să-l scoaţă de în locul lui o seamă de vreame... iară de va fi om mai de jos, atunce să-l bată ca pe un fur şi să-l trimeaţă la ocnă »; « Cela ce va vinde feciorul altuia, sau robul altuia... de va fi boíaren, să-l bage în ocnă, iară de va fi slugă, ce să zice om mai de jos, ... să-l spînzure »[3].

De la începutul secolului al XVII-lea, citarea pravilelor devine tot mai frecventă în hotărîrile judiciare date de domni. În aşezămîntul lui Leon-vodă din 1631, se prevede că pe viitor judecăţile « să nu se facă pre mită sau pre voie a boierilor, ce să se facă dreptate, după pravila creştinească »[4].

Se constată, aşadar, o tendinţă spre aplicarea pravilelor, a legii unitare şi scrise, împotriva folosirii « obiceiurilor », care lăsau drum deschis abuzurilor. Rezultatul acestei tendinţe a fost tipărirea pravilelor în romîneşte.

Legea scrisă, pravila, nu înlocuieşte însă, în secolul al XVII-lea, dreptul consuetudinar, care continuă să fie folosit în justiţie. În 1649, judecata între mănăstirile moldoveneşti Rîşca şi Tazlău se face « cu svînta pravilă a besericii (nomocanonul *n.n.*) şi cu pravila împăraţilor (dreptul romano-bizantin *n.n.*) şi după obiceiul ţărăi » [1].

---

[1] Arh. St. Buc., *M-rea Neamţ*, LXIX/21–23.

[2] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 123.

[3] *Indreptarea legii*, p. 317–318.

[4] Pentru acest aşezămînt, vezi mai jos, p. 140–141.

Atît din textul pravilelor celor două ţări, cît şi din prevederile obiceiului pămîntului, se vede că pedepsele aplicate condamnaţilor au un caracter sălbatic, care de altfel caracterizează justiţia din vremea orînduirii feudale în toată Europa. Şerban Cantacuzino trage în ţeapă pe fostul mare vistiernic Hrizea, învinuit de lipsă la socotelile vistieriei; tot prin tragere în ţeapă au fost pedepsiţi seimenii răsculaţi şi prinşi în vremea marii răscoale din 1655 în Ţara Romînească. Pedeapsa cu moartea, de obicei prin spînzurătoare, se aplica nu numai pentru omoruri şi trădare, dar şi pentru furturi de vite şi neexecutarea poruncilor domneşti. Cel ce goneşte un păzitor de vite este pedepsit cu scoaterea ochilor. Oamenii săraci care seduceau fecioare erau plimbaţi goi şi bătuţi în public, dar boierii vinovaţi de acelaşi delict erau doar amendaţi. Cei ce pun foc la un grajd sînt pedepsiţi cu tăierea mîinilor, slugilor care fură pe stăpîni li se taie nasul. Această represiune cumplită era menită să îngrozească pe toţi cei ce ar fi cutezat să se împotrivească domnului şi intereselor clasei stăpînitoare.

Organizarea fiscală

Dările interne în această vreme, ca şi în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, fiind în mare măsură o reflectare a obligaţiilor ţărilor romîne către Poartă, urmează, în general, curba variaţiilor acestor obligaţii; intensitatea exploatării fiscale creşte sau scade după cum obligaţiile faţă de turci sînt mai mari şi mai multe sau cunosc temporare uşurări. Astfel, de pildă, înlăturarea de scurtă durată a jugului otoman de către Mihai Viteazul a cauzat o simţitoare uşurare a fiscalităţii în primul sfert al veacului al XVII-lea, tot aşa cum dublarea haraciului şi creşterea altor obligaţii către turci, în domnia lui Matei Basarab şi mai apoi în aceea a lui Constantin Brîncoveanu, au atras după sine intensificarea corespunzătoare a exploatării fiscale. Dar, pe lîngă turci, între beneficiarii principali ai dărilor continuă să fie boierii şi domnul, factori de ale căror interese de asemenea trebuie să se ţină seama în studiul organizării şi exploatării fiscale.

Trăsătura caracteristică a fiscalităţii romîneşti din veacul al XVII-lea o constituie, cu toată existenţa temporară şi accidentală a unor uşurări, treptata intensificare a exploatării ţărănimii, care reprezintă în această vreme masa principală a contribuabililor.

Organizarea fiscală centrală şi aparatul său nu se deosebesc, în esenţă, de cele din epoca anterioară. Veniturile statului rămîn, ca şi mai înainte, separate de cele personale ale domnului, fără să existe însă între ele o demarcaţie netă. Cele dintîi se strîngeau la *vistierie*, celelalte la *cămară*. În fruntea vistieriei se găsea marele vistier, ajutat de al doilea şi al treilea vistier, ca şi de logofeţii şi diecii de vistierie; peste cămara domnească era marele cămăraş. Ştirile asupra veniturilor personale ale domnului sînt puţine şi neclare, neputîndu-se preciza numele, numărul şi cîtimea dărilor intrate la cămară; în cursul aceleiaşi domnii, una şi aceeaşi dare mergea cînd la vistierie, cînd la cămara domnească. Se poate observa totuşi că, dintre obligaţiile fiscale, la cămară intrau de obicei dările unor sate cu regim deosebit (slobozii, sate plăieşeşti) sau unele dări de cotitate (oieritul, vinăriciul, văcăritul).

---

[1] Arh. St. Buc., *Achiziţii noi*, CI/13.

Principalele surse de venit continuă să rămînă dările de repartiţie sau birurile, percepute pe întreaga avere a contribuabililor, dările de cotitate sau dijmele (din cereale, vite, vii, stupi), amenzile, vămile şi ocnele. Dările de repartiţie se încasau întotdeauna de către organele fiscale ale statului, celelalte erau în general arendate.

Din punctul de vedere al formei, obligaţiile fiscale sînt, ca şi mai înainte, în bani, în natură şi în muncă. Se produce însă o regrupare a lor în ceea ce priveşte greutatea specifică a fiecărei categorii în parte: sînt acum cu totul predominante dările în bani, în care au fost convertite majoritatea obligaţiilor în natură şi parte din cele în muncă.

Principalele căi de stoarcere a maselor populare în vederea obţinerii uriaşelor sume de bani, care luau apoi, în mare parte, drumul Constantinopolului, au fost: creşterea numărului dărilor şi sporirea cuantumului unora dintre ele, lărgirea masei impozabile prin impunerea la dări a unor noi categorii sociale, pînă acum scutite, unele schimbări în sistemul de impunere şi percepere a dărilor, realizate prin măsuri şi reforme fiscale. La toate acestea se adăugau abuzurile organelor fiscale, care făceau şi mai grea situaţia contribuabililor.

În ce priveşte înmulţirea dărilor, se constată în decurs de un secol o întreire a numărului lor, ajungîndu-se de la aproximativ 18—20 de dări la aproape 60, dintre care peste 40 sînt dări în bani. Astfel, birul secolelor anterioare apare acum ca: bir drept, bir de ţară, bir slujitoresc, bir de haraci, birul datoriilor, birul oştii, birul zaherelii, birul şeicilor etc., căpătînd, de regulă, numele destinaţiei în vederea căreia a fost perceput. Înmulţirea dărilor ridicate sub numele de bir a provocat, fără îndoială, şi o creştere a cuantumului său total. Bunurile impuse anterior la anumite dări sînt supuse, în cursul veacului, la obligaţii noi; astfel, pe vii şi vin se pun următoarele dări, dintre care unele permanente, altele ocazionale: pogonăritul, vădrăritul, gărdurăritul, cîrciumăritul, pîrcălăbia, cămănăria, păhărnicia, toate adăugîndu-se la vechile dări: vinăriciul, părpărul şi poclonul. Dări noi se pun şi pe vite mari şi pe oi, anume: ialoviţa, cornăritul, ierbăritul, sursatul, văcăritul. Acesta din urmă este una dintre dările cele mai apăsătoare, lovind în înseşi mijloacele de existenţă ale ţărănimii. La văcărit erau impuşi toţi cei care posedau vite, chiar şi boierii şi mănăstirile, ceea ce a stîrnit opoziţia marilor stăpînitori de pămînt, reflectată şi de cronicile boiereşti. Culturile de curînd introduse sînt de asemenea lovite de unele dări: pogonăritul pentru culturile de porumb şi tutunăritul pentru cele de tutun, lărgindu-se astfel şi masa bunurilor impuse.

Alături de înmulţirea dărilor, alte căi de sporire a veniturilor domniei au fost creşterea cotei fixate pe unitatea impozabilă şi înmulţirea ratelor de plată ale anumitor dări de bază. Astfel, în Ţara Romînească, văcăritul creşte de la 33 de bani de vită la 44 de bani, iar în Moldova, de la un zlot de vacă şi un leu de cal la un galben de vacă şi doi lei de cal. Tot în Moldova, vinăriciul este ridicat, într-un răstimp foarte scurt, de la doi bani de vadră la patru bani, iar fumăritul de la un zlot la doi galbeni. În privinţa înmulţirii termenelor de plată, se constată că birul, de pildă, care înainte se plătea în trei rate anuale, acum se plăteşte lunar sau chiar de două ori pe lună, fără să fi avut loc şi o micşorare a cuantumului ratelor. Chiar atunci cînd se iau măsuri de concentrare a dărilor în mai puţine rate de plată, intervin îndată noi înmulţiri ale acestora. Astfel, cele patru sferturi impuse de Antioh Cantemir în Moldova devin opt în domnia lui Constantin Duca, fără a se scădea cuantumul vreunuia dintre sferturi.

Cu tot caracterul de clasă al cronicilor, cu vădită părtinire pentru clasa stăpînitoare, ele nu pot ascunde această înmulţire şi greutatea peste măsură a dărilor. Iată cum descrie, de pildă, Neculce acest aspect al celei de-a doua domnii a lui Antioh Cantemir, unul dintre domnii mai puţin hrăpăreţi: «... scoasă Antiohi-vodă nevoi grele pe ţară... Scoasă orînduiele multe, şi satarale, şi hîrtii, şi fumăret cîte un zlot de toată casa... şi obiceiu în ţară, carei n-au mai fostu, cîte 2 bani de vadra de vin... Mai făcut-au şi alt obiceiu: de tot boul de negoţ, cornărit cîte un leu. Iară pe mazîli îi îndesiè cu dăjdii grele şi cu împrumute dese...» [1].

În tot cursul veacului al XVII-lea, domnia, sprijinită de marii dregători şi de organele fiscale, beneficiari parţiali ai dărilor, caută, în vederea unor încasări sporite de bani, să mărească cît mai mult numărul contribuabililor, lărgind baza fiscală a statului. În vederea acestui scop se iau măsuri ca cercul celor exceptaţi de la biruri să fie cît mai restrîns, iar obligaţiile specifice unei anumite categorii sociale şi fiscale să fie extinse şi asupra altora.

Ţărănimea, liberă sau dependentă, continuă să rămînă principala masă impozabilă, asupra ei în primul rînd revărsîndu-se mulţimea dăjdiilor amintite mai sus. Ţăranii, indiferent de categoria lor socială, purtînd în actele referitoare la fiscalitate numele semnificativ de *birnici*, erau impuşi la toate dările de repartiţie (birurile, semile, haraciul, pocloanele etc.), la toate dările de cotitate (în măsura în care posedau vite, vii, stupi) şi la toate muncile către domnie (cositul fînului, facerea podurilor, repararea curţilor domneşti etc.). Există însă şi sate de ţărani, puţin numeroase de altminteri, care sînt supuse unui regim fiscal deosebit; aşa sînt satele de colonizare, sloboziile, satele de drum şi de margine, care, în schimbul unor anumite obligaţii către domnie sau stăpînul feudal, beneficiază de scutiri parţiale şi temporare de dări. Pe măsură ce ne apropiem de sfîrşitul veacului al XVII-lea, asemenea scutiri sînt tot mai rare, aceste sate fie intrînd în numărul celor supuse regimului obişnuit, fie avînd ruptoare la vistierie, adică plătind o sumă globală de bani, fără alte obligaţii. Şi în cazul unor asemenea sate creşte cuantumul şi se înmulţesc ratele de plată. Aşa, de pildă, satul Tismana, slobozie a mănăstirii Tismana, scutit de dări mai bine de două veacuri, este impus la bir de Antonie-vodă în 1670: « Să aibă a dare numai într-un an odată, la vremea haraciului, ughi 180 »[1]. Peste două decenii, Brîncoveanu îi face o altă ruptoare, ca să plătească birul în patru rate a cîte 70 de ughi, adică în total 280 de ughi. Satul Flămînzeşti, al mănăstirii Argeş, scutit şi el aproape un veac şi jumătate, plăteşte în 1689, pentru 20 de familii, 40 de galbeni în patru rate; în 1697, 50 de familii din sat, care ar fi trebuit în mod normal să plătească 100 de galbeni, plătesc 350. Cazurile celor două slobozii, ale căror scutiri încetează, iar dările lor cresc într-un ritm accelerat, ilustrează situaţia marii majorităţi a satelor cu regim special din ambele ţări.

---

[1] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 178.

Orăşenii nu sînt scutiţi nici ei de unele dări noi. Pînă pe la mijlocul veacului al XVII-lea, ei sînt impuşi la dările îndeobşte legate de aşezările urbane; birul, galbenul de fum, camăna, schimbul banilor, cotăritul etc. Asupra lor se aruncă acum o seamă de noi dări, specifice satelor, ca anumite « orînduieli » (haraci, banii steagului etc.) şi alte obligaţii, numite în general « satarale », precum şi unele ocazionale, percepute obişnuit de la stăpînii feudali, cum era « împrumuta ».

Curtenii şi slujitorii de diverse categorii, din care unii erau şi preţioase organe ale domniei în domeniul fiscalităţii, alcătuiau în această vreme *bresle fiscale*, scutite de obicei de dări în natură şi munci, impuse însă la anumite dări în bani.

Alături de ţărănime, în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, slujitorii formează o categorie fiscală de bază în ţară. Unităţile lor fiscale, denumite *nume*, *liude* şi *cruci*, erau alcătuite din una sau mai multe familii, după avere. Dările slujitorilor erau strînse de înşişi comandanţii lor, nu de organele vistieriei. De cele mai multe ori, curtenii şi slujitorii aveau ruptoare la vistierie, plătind sume destul de importante. Şi obligaţiile fiscale ale acestor categorii devin din ce în ce mai apăsătoare, din care cauză mulţi dintre ei îşi pierd ocinile, îşi părăsesc slujba şi fug, unii în ţară, pierzîndu-se în masa ţărănimii, alţii peste hotare. Ca organe fiscale, curtenilor şi slujitorilor le reveneau sarcina repartiţiei birurilor pe sate şi grija de a împiedica pe ţăranii impuşi să fugă de bir. Preoţii, multă vreme scutiţi de dări, sînt grupaţi, în a doua jumătate a secolului, în bresle fiscale, pe episcopii, avînd ruptoare la vistierie. Şi birul lor, ca şi al celorlalte categorii fiscale, face salturi însemnate în privinţa cuantumului. Astfel, în 1682, preoţii din eparhia mitropolitului Ţării Romîneşti (deci în afara celor din episcopiile de Buzău şi Rîmnic) aveau să plătească domniei 2 100 de galbeni şi să dea vinărici, oierit şi dijmărit; în 1698, aceeaşi eparhie plătea 7 000 de galbeni, plus dările de mai sus. În ultimele două decenii ale secolului al XVII-lea, se iau şi în Moldova măsuri cu caracter similar în privinţa obligaţiilor fiscale ale clerului de mir.

---

[1] Arh. St. Buc., *M-rea Tismana*, XCIII/45.

În tendinţa sa de a-şi lărgi baza impozabilă, statul începe să impună treptat la dări şi o parte a clasei stăpînitoare, pe boierii mazili şi chiar pe marii stăpîni feudali, boieri sau mănăstiri. Cei dintîi încep să fie chiar împovăraţi de dări, după cum atestă izvoarele. Ceilalţi, dacă la începutul secolului al XVII-lea plăteau numai ocazional împrumuta şi birul, la sfîrşitul secolului sînt impuşi la mai multe biruri, precum şi la o parte din dările de cotitate, pe averea care se afla în deplina şi directa lor folosinţă (rezervă seniorială, vii, vite şi stupi).

Nevoia de satisfacere urgentă a exigenţelor mereu crescînde ale Porţii făcea ca problema fiscală să se afle în centrul preocupărilor domniei. Pentru a putea răspunde acestor cereri, domnia adoptă o serie de măsuri excepţionale, concretizate în unele reforme fiscale privind în special masa producătorilor direcţi, în detrimentul căreia clasa stăpînitoare, ca întotdeauna şi în orice domeniu, căuta să-şi rezolve interesele.

Dificultăţile întîmpinate de vistierie la perceperea dărilor, izvorîte mai ales din înmulţirea numărului dărilor şi din sistemul arbitrar de impunere, au determinat domnia să caute un sistem nou, care să-i ofere mai multă stabilitate în repartiţia dărilor şi o oarecare certitudine în încasarea lor. În acest scop se fac noi şi mai precise recensăminte ale populaţiei dajnice, fixîndu-se fiecăruia cîte un domiciliu fiscal stabil şi alcătuindu-se amănunţite catastife de vistierie, cu numele şi averea birnicilor. Pe baza situaţiei stabilite, vistieria repartizează pe întreaga ţară un anumit număr de cote fixe, reale sau convenţionale, exprimate de obicei în bani, care reprezentau puterea contributivă a birnicilor. Cotele se repartizau pe judeţe, sate şi gospodării şi serveau apoi domniei la impunerea pe ţară a majorităţii dărilor de repartiţie, a orînduielilor, toate dări în bani.

Repartizate, în ultimă instanţă, pe gospodăriile birnice, cotele — care rămîneau neschimbate de la un recensămînt (samă) la altul — primeau un anumit coeficient, fixat de vistierie, pentru fiecare dare ce urma să fie percepută. Cînd darea aruncată pe birnici nu putea fi ridicată integral, din diferite motive (opoziţia ţărănimii, fuga sătenilor, calamităţi naturale în unele regiuni), atunci suma neîncasată, dacă era mai importantă, se punea din nou pe toate unităţile din ţară, sub numele de *năpastă*.

Sistemul a fost completat cu o serie de măsuri care tindeau să-l întărească. Astfel, se hotărăşte ca toţi cei fugiţi de bir să fie declaraţi drept hicleni, iar ocinile lor confiscate pe seama domniei. Pentru evitarea evaziunilor fiscale, slujitorii însărcinaţi cu paza judeţelor au fost făcuţi solidari cu birnicii. În caz că aceştia fugeau, birul trebuia plătit de slujitori. În afara unor mici deosebiri, situaţia era aceeaşi în Moldova şi în Ţara Romînească. Astfel, cronicarul Neculce ne oferă imaginea sistemului fiscal practicat în timpul lui Gheorghe Duca: « Scos-au nişte hîrtii pe ţară, mari cîte de 6, de 8 ughi, şi cîte n-au îmbrăcat pe feţe le-au dat năpăşti pin sate. Şi după ce au dat tablele în visterie, au aruncat orînduiele pe hîrtii de un galbăn, 16 galbeni. Care luasă hîrtie de şesă galbeni, îi făcè mai bine de o sută (6×16+6=102 — *n.n.*). Şi dacă nu găsiè cu ce plini de la om, lua altuie pentru acela. Şi pe unde era pustiiu, făcè pe zlotaş de plătiè de la casăle lor »[1].

Cotele amintite poartă denumiri diferite, după epocă şi ţară: *bir drept*, *taler* şi *temei* în Ţara Romînească, *galben*, *potronic*, *pecetluitură* sau *hîrtie* în Moldova. Uneori drept cote convenţionale serveau cotele reale ale anumitor dări (seama mare, lipsa haraciului, zloţii), după ele mergînd majoritatea celorlalte prestaţii, sub denumirea de *orînduieli*, conform cu sistemul descris mai sus.

Organele fiscale se înmulţesc şi se specializează după dările pe care le impun sau le percep. Documentele pomenesc de: birari, taleraşi, dăbilari, cislaşi, zlotaşi, sameşi, gălbenaşi, leuaşi, vinăriceri, fînari etc. Înmulţirea agenţilor fiscului şi abuzurile comise de aceştia, fiecare căutînd să scoată cît mai mult pentru sine, fac şi mai grea apăsarea fiscală.

Cu mici deosebiri şi cu unele întreruperi, acesta a fost sistemul fiscal de bază în ambele ţări în tot cursul epocii la care ne referim. Apărut în primele decenii ale secolului al XVII-lea, sistemul a fost apoi dezvoltat în domniile lui Matei Basarab şi Constantin Brîncoveanu în Ţara Romînească şi ale lui Dumitraşco Cantacuzino şi Gheorghe Duca în Moldova. El uşura repartiţia şi strîngerea birurilor şi asigura încasări importante vistieriei statului, servind astfel interesele clasei stăpînitoare. Pentru masa de bază a populaţiei, pentru ţărănimea birnică, prin rigiditatea aplicării lui, prin pătrunderea în sate, pentru încasarea fiecărei dări, a unei puzderii de slujbaşi hrăpăreţi şi abuzivi, sistemul devine din ce în ce mai apăsător. El se transformă într-o cale de jefuire a pămînturilor ţărăneşti, de aservire a ţărănimii libere, prilejuind în acelaşi timp o tot mai îndîrjită luptă de clasă.

Neajunsurile sistemului au împins domnia să caute noi soluţii şi să realizeze alte reforme în domeniul fiscalităţii. Paralel cu sistemul descris mai sus, pentru satele de colonizare, pentru slobozii şi bresle funcţiona un alt sistem, cel al *ruptorilor*. Ruptoarea era transformarea totală sau parţială a multiplelor dări într-o sumă globală, plătită direct vistieriei sau cămării domneşti, într-una sau mai multe rate. Ea prezenta, atît pentru domnie cît şi pentru birnici, avantajul restrîngerii numărului de dări şi deci şi al eliminării încasărilor repetate, înlătura majoritatea organelor, adesea abuzive, ale statului, desfiinţa parţial răspunderea solidară la dări. Ruptoarea se stabilea pe baza unei înţelegeri între domnie şi contribuabili şi avea valabilitate pe un singur an, dar de obicei se practica înnoirea ei în anii următori. Pentru aceste avantaje, sistemul ruptorilor, sau ruptelor, a fost generalizat în ambele ţări, mai întîi de către Antioh Cantemir în Moldova, în 1700, iar apoi de către Constantin Brîncoveanu în Ţara Romînească, în 1701, în aceasta constînd de fapt esenţa reformelor lor fiscale. Toate dările, reduse însă în cuantum şi transformate în obligaţii băneşti, au fost reunite în sume globale, care urmau să fie plătite în ambele ţări în patru rate anuale.

---

[1] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 70.

În Ţara Romînească, drept bază şi chiar ca denumire a ratelor s-au luat dările care aduceau vistieriei sumele cele mai importante: *seama mare*, *seama a doua*, *seama a treia* şi *haraciul*. Mai tîrziu, ele vor purta numele de *sferturi*.

Aceste reforme, după afirmaţiile cronicarilor, au adus birnicilor o uşurare şi au înlesnit repopularea ţărilor. Dar cererile mereu sporite ale turcilor şi abuzurile aparatului fiscal făceau imposibilă aplicarea consecventă a acestor reforme şi anulau, în genere la scurt interval după adoptarea lor, rezultatele pozitive dobîndite.

Creşterea exploatării fiscale a maselor populare se reflectă şi în sporirea continuă a veniturilor domniei, despre care avem unele ştiri contemporane. Astfel, în Ţara Romînească, dacă în 1641 izvoarele apreciază cuantumul global al veniturilor statului şi domnului la suma de 470 000 de taleri, în ultimul deceniu al veacului al XVII-lea numai venitul vistieriei era, după condică, de peste 500 000 de taleri, cel al cămării, după cum reiese din alte izvoare, ridicîndu-se cel puţin la o sumă egală.

Consecinţele imediate şi directe ale apăsătoarei fiscalităţi din ţările romîne în secolul al XVII-lea au fost, pe de o parte, o sărăcire a maselor populare, cu pierderea ocinilor, urmată de aserviri, iar pe de altă parte, în special spre sfîrşitul veacului, o ascuţire a luptei de clasă, exprimată prin fuga în masă a ţăranilor şi prin spargeri de sate.

Organizarea armatei

După cum s-a văzut în volumul al II-lea[1], aservirea Ţării Romîneşti şi a Moldovei de către Imperiul otoman a avut urmări însemnate şi în organizarea lor militară: Poarta nu le-a mai permis întreţinerea unor efective numeroase, iar una dintre principalele atribuţii ale oştilor romîneşti a devenit participarea la războaiele Porţii. Cu excepţia epocii lui Matei Basarab şi Vasile Lupu şi a urmaşilor lor imediaţi, armatele celor două ţări nu au mai purtat în această vreme războaie în afara propriilor lor graniţe decît atunci cînd însoţeau oştirile turceşti, pentru care îndeplineau îndeosebi — mai ales către sfîrşitul secolului — diverse servicii auxiliare: reparau podurile şi cetăţile, făceau de pază, asigurau aprovizionarea etc.

---

[1] Vezi *Istoria Romîniei*, vol. II, p. 794—795, 868—873.

Oastea celor două ţări era formată din trei corpuri principale: curtenii — numiţi şi roşii în Ţara Romînească — slujitorii şi mercenarii. Aceste trei corpuri ajutau la îndeplinirea ambelor funcţii ale statului, atît cea externă cît şi cea internă.

La aceste corpuri se adăugau, în Moldova, hînsarii, ostaşi chemaţi « în dobîndă » (retribuiţi prin pradă). Cetele boiereşti, deşi amintite încă în lupta de la Finta, joacă un rol tot mai neînsemnat, iar ţărănimea nu mai este chemată decît foarte rar sub arme.

Curtenii, alcătuiţi din mai multe bresle — păhărnicei, spătărei, vistiernicei etc. — făceau parte din mica nobilime de ţară; ei îşi îndeplineau obligaţiile în schimbul unor scutiri fiscale. Dintr-un document din 1656 rezultă că roşii plăteau la acea dată cîte 30 de ughi bir anual, fiind obligaţi în schimb ca, atunci « cînd va fi vremea de oaste, să se afle cu cai buni, cu arme bune, să meargă unde va fi treaba ţării » [1]. În timp de pace, îndeplineau diverse sarcini administrative şi fiscale.

Curtenii erau organizaţi pe judeţe, fiind comandaţi, în Moldova, de marii vătafi de ţinut, iar de la mijlocul secolului al XVII-lea de căpitanii de ţinut. În Ţara Romînească, roşii se aflau sub comanda căpitanilor de judeţ, ajutaţi — ca şi în Moldova — de iuzbaşi, vătafi, ceauşi şi stegari, care comandau grupuri mai mici.

Supuşi unor dări tot mai mari, îndeosebi în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, curtenii sînt în continuă decădere, pînă ce, la sfîrşitul veacului, ajung să fie înglobaţi în categoria slujitorilor.

Slujitorii, organizaţi în două cete — călăraşi şi dorobanţi — proveneau îndeosebi din rîndurile ţărănimii libere şi primeau pentru serviciile lor pămînt domnesc în folosinţă, iar uneori erau plătiţi cu leafă, ca şi mercenarii. În plus, ei se bucurau, ca şi curtenii, de unele privilegii fiscale. Spre deosebire de curteni, slujitorii erau însă organizaţi în jurul unor oraşe de garnizoană, îndeosebi în oraşele capitală. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, situaţia slujitorilor se înrăutăţeşte, iar numărul lor scade. La sfîrşitul veacului, termenul de slujitor se extinde asupra tuturor celor aflaţi în slujba statului feudal, atît foştii curteni cît şi mercenarii fiind numiţi slujitori.

Ca şi curtenii, slujitorii îndeplineau în timp de pace atribuţii administrative, fiind folosiţi şi ca instrument de constrîngere şi represiune. Din secolul al XVII-lea au rămas numeroase porunci adresate de domnie unor comandanţi de slujitori, prin care li se cerea să silească pe ţărani la îndeplinirea obligaţiilor feudale faţă de stăpînii de moşii. Într-una din aceste porunci, Matei Basarab scria lui Dumitraşco iuzbaşa de călăraşi din Pietroşani să ajute egumenului mănăstirii Radu Vodă să ia dijma de la cei care foloseau ocina de la Parapani: « să cauţi care om nu va vrea să-şi dea dijma, să te scoli cu călăraşii să-i trageţi să-şi dea tot omul dijma » [2].

---

[1] *Miron Costin*, III (1915), nr. 10, p. 144.

[2] Acad. R.P.R., CCCX/25. Vezi şi Arh. St. Buc., *M-rea Tismana*, LXXXVIII/7, ms. 314, f. 119; loc. cit., *M-rea Clocociov*, XI/7 etc.

Mercenarii sau lefegiii ocupă un loc tot mai important în armata celor două țări, îndeosebi după decăderea curtenilor și slujitorilor. Deosebit de grăitoare pentru rolul însemnat pe care îl jucau mercenarii în statul feudal sînt cuvintele lui Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei, care recunoștea în mod deschis că fără sprijinul lor ar fi fost alungat din scaun de poporul nemulțumit. În afară de mercenarii străini (seimenii sud-dunăreni, cazaci, nemți, poloni, lipcanii tătari sau beșliii turci), existau și numeroși mercenari de țară, cum erau levenții din vremea lui Matei Basarab, saragelele și martalogii din timpul lui Constantin Brîncoveanu. Mercenarii primeau de la domnie, în afară de leafă, îmbrăcăminte și arme. Cele mai mari efective de mercenari au existat în timpul domniilor lui Matei Basarab și Vasile Lupu, cînd numărul lor a atins cifra de 8 000.

În afară de aceste categorii de ostași, un rol militar îndeplineau și locuitorii satelor dinspre munte, plăieșii din Țara Romînească și străjerii din Moldova, care, în schimbul unor scutiri fiscale, păzeau punctele de trecere spre Transilvania. La aceste sate de pază s-au adăugat în secolul al XVII-lea două categorii de slujitori: călărașii de margine și martalogii (în Țara Romînească).

Situația militară a celor două țări în secolul al XVII-lea se reflectă în modul cel mai limpede în felul în care au evoluat efectivele armatelor lor. Dacă în timpul domniei lui Mihai Viteazul, cînd Țara Romînească a avut de susținut cel mai mare efort războinic din istoria sa, aceasta ajunsese să dispună de circa 50 000 de ostași, în timpul lui Radu Leon — într-o vreme de relativă liniște — ea nu mai avea decît 12 000. O deosebită dezvoltare a cunoscut oastea Țării Romînești în timpul domniei lui Matei Basarab, care dispunea de circa 40 000 de oameni înarmați, ce i-au permis să obțină victoriile sale împotriva oștilor, de asemenea numeroase, ale lui Vasile Lupu. Efectivele armatei Țării Romînești au scăzut apoi în mod vertiginos în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, îndeosebi în urma măsurilor represive luate după răscoala din 1655 și a transformării, în timpul lui Brîncoveanu, a multor ostași în țărani birnici. La sfîrșitul secolului al XVII-lea, Țara Romînească dispunea doar de cîteva mii de ostași, ale căror principale atribuții erau îndeplinirea obligațiilor față de Poartă, asigurarea ordinii feudale și paza curții domnești. Merită a fi amintită aici încercarea lui Mihnea al III-lea de a da o nouă organizare armatei Țării Romînești în vederea luptei pentru scuturarea jugului otoman. El a eliberat numeroase sate de rumîni, înscriindu-i în cetele slujitorești, și a reorganizat breasla dorobanților. Aceste măsuri au fost anulate de urmașii săi.

Evoluția armatei moldovenești este asemănătoare. Dacă Moldova dispunea în vremea luptelor dintre Movilești și Ștefan Tomșa de un efectiv de circa 15 000 de oameni, în timpul lui Vasile Lupu armata ei — din care făceau parte și mulți mercenari — ajunsese să numere circa 35 000 de ostași. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, îndeosebi după domnia lui Gheorghe Ștefan, efectivele armatei moldovenești înregistrează aceeași descreștere ca și cele muntene. În 1683, cînd oştirea Moldovei, ca şi cea munteană, a fost obligată să însoţească pe turci la asediul Vienei, efectivele ei erau atît de reduse, încît domnul s-a văzut silit să le completeze prin înrolarea vătafilor boiereşti. Curtenii şi slujitorii fiind oameni liberi şi bucurîndu-se de un regim fiscal privilegiat, ţăranii aserviţi încercau « să scape de rumînie »[1], înscriindu-se fără ştirea stăpînilor în aceste cete. Cînd erau însă descoperiţi, domnul dădea poruncă să fie restituiţi stăpînilor, precizînd « că nu scriu domnia-mea călăraşi, rumînii boiereşti sau ai mănăstirii »[2]. Înscrierea « ilegală » a ţăranilor aserviţi în cetele de curteni, slujitori şi mercenari este una dintre formele luptei de clasă, folosită adeseori în secolul al XVII-lea.

În ce priveşte armamentul, oştile celor două ţări dispuneau atît de arme de foc, cît şi de arme albe, dar în ansamblu ele erau slab înarmate.

Dintr-o relatare contemporană rezultă că în campania din 1663—1664 împotriva imperialilor, la care a participat alături de turci, oastea Ţării Romîneşti era alcătuită din 2 000 de puşcaşi şi 3 300 de ostaşi înarmaţi cu suliţe. În afară de mercenarii înarmaţi cu arme de foc, sînt pomeniţi ca alcătuind două corpuri separate, dar puţin numeroase, tunarii şi puşcarii în Ţara Romînească, iar în Moldova, puşcaşii şi sineţarii. Numărul tunurilor de care dispuneau armatele celor două ţări era destul de mic; în timpul domniei lui Matei Basarab, oastea Ţării Romîneşti avea doar 20; de acelaşi număr de tunuri dispunea, se pare, şi armata moldovenească în vremea lui Ştefan Tomşa. Despre Mihnea al III-lea se spune că ar fi avut 53 de tunuri. În documente sînt amintite în această vreme şi pistoalele.

Armele albe continuă a fi şi ele folosite, numeroşi ostaşi avînd numai astfel de arme. În Moldova, existau chiar două corpuri de suliţaşi şi arcaşi, iar la 1711 ostaşii moldoveni erau înarmaţi cu suliţe de lemn arse la vîrf.

Curtenii erau obligaţi să-şi procure singuri armele, în timp ce slujitorii şi mercenarii primeau arme de la domnie.

Cetăţile celor două ţări nu mai joacă rolul de odinioară în sistemul lor de apărare, deoarece cele de la margine fuseseră ocupate de turci, iar cele din interior, arse sau dărîmate din porunca Porţii, care interzicea construirea şi folosirea fortificaţiilor. Singurele locuri de refugiu rămîn mănăstirile, din care unele — de pildă Tismana — dispuneau de adevărate arsenale de arme.

Scăderea efectivelor militare, slaba lor înzestrare cu armament şi lipsa unor cetăţi puternice explică faptul că, îndeosebi în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi la începutul celui următor, cele două ţări — şi în special Moldova — sînt lipsite de posibilitatea de a se apăra chiar împotriva unor oşti străine puţin numeroase, fie ele podgheazuri polone sau trupe austriece, iar cînd vin tătarii, domnii nu pot face altceva decît să anunţe pe locuitori să se ascundă fiecare unde poate.

---

[1] Acad. R.P.R., XX/107.

[2] Arh. St. Buc., *Ep. Rîmnic*, CXIX/7.

3. SITUAŢIA SOCIAL-ECONOMICĂ A TRANSILVANIEI

În aprecierea situaţiei economice a Transilvaniei în secolul al XVII-lea este neapărat necesar să se ţină seama de împrejurările generale ale istoriei acestei ţări. O primă constatare ce se desprinde din datele oferite de izvoarele contemporane este aceea că economia Transilvaniei a cunoscut un ritm relativ lent de dezvoltare, datorită agravării obligaţiilor feudale ale ţărănimii, care duce la pauperizarea masei producătorilor direcţi. Între factorii care au influenţat viaţa economică a Transilvaniei trebuie luate în considerare, pe de o parte, luptele dintre facţiunile nobiliare, iar pe de altă parte războaiele purtate pe teritoriul Transilvaniei între Imperiul otoman şi cel habsburgic. În perioadele în care asemenea fenomene se manifestă cu intensitate — primul deceniu şi jumătate din cel de-al doilea, ultimii ani ai deceniului al şaselea şi deceniul al nouălea al secolului al XVII-lea — se constată un regres şi în situaţia economică a ţării; perioadele de relativă linişte, cînd puterea centrală reuşeşte să frîneze anarhia feudală — din deceniul al doilea pînă într-al şaselea — permit, dimpotrivă, o redresare şi chiar o dezvoltare a economiei în raport cu situaţia din celelalte perioade; în sfîrşit, se mai constată anumite deosebiri pe regiuni geografice şi chiar între situaţia de pe diferite domenii: zonele mai ferite de tulburări şi războaie, avînd mai puţin de suferit, se bucură de condiţii mai prielnice de dezvoltare, iar domeniile cetăţilor şi ale statului — datorită unor măsuri mai raţionale de exploatare a solului şi a subsolului — au o situaţie economică superioară domeniilor nobilimii.

Starea agriculturii

Izvoarele vremii, şi în primul rînd conscripţiile urbariale, oferă informaţii preţioase cu privire la agricultura Transilvaniei în secolul al XVII-lea. Se observă tendinţa de a se folosi mai raţional hotarul satului, cultivîndu-se plantele potrivit calităţii pămîntului. Asolamentul trienal se răspîndeşte tot mai mult. În producţia agricolă, grîul ocupă locul întîi, atît pe domeniile statului, cetăţilor şi feudalilor, cît şi în gospodăriile ţărăneşti.

Dintre cele două soiuri de grîu, în primul rînd se semăna grîul de toamnă, care dă o recoltă mai bogată, şi numai în al doilea rînd grîul de primăvară, mai puţin productiv. La Gilău, în 1666, se semăna de 7,6 ori mai mult grîu de toamnă decît de primăvară, iar în satul Comăna din districtul Făgăraşului recolta de grîu de toamnă era de 20 de ori mai mare decît cea de grîu de primăvară.

Pe unele domenii, grîul de sămînţă era ales de corpurile străine. Pentru grîul de toamnă, pămîntul se ogora încă în timpul verii, după seceriş, iar toamna se ara încă o dată, înainte de a se arunca sămînţa.

Imediat după grîu urma ovăzul, cultivat în cantităţi mari pentru acoperirea nevoilor de hrană a animalelor, mai ales a cailor. Ovăzul era cultivat peste tot, la deal şi la cîmpie, dar mai ales în locurile cu relief mai înalt, unde condiţiile climatice favorizau mai puţin cultivarea grîului. Pe domeniul Chioarului, în 1603, erau semănate, pe seama cetăţii, cu grîu 507 de iugăre şi cu ovăz 530 de iugăre.

Pe lîngă grîu şi ovăz se mai cultivau, îndeosebi în locurile cu relief mai înalt, secara şi orzul, însă în cantităţi destul de mici în comparaţie cu grîul şi ovăzul; se cultivau apoi în aceleaşi locuri mei şi hrişcă şi puţin alac.

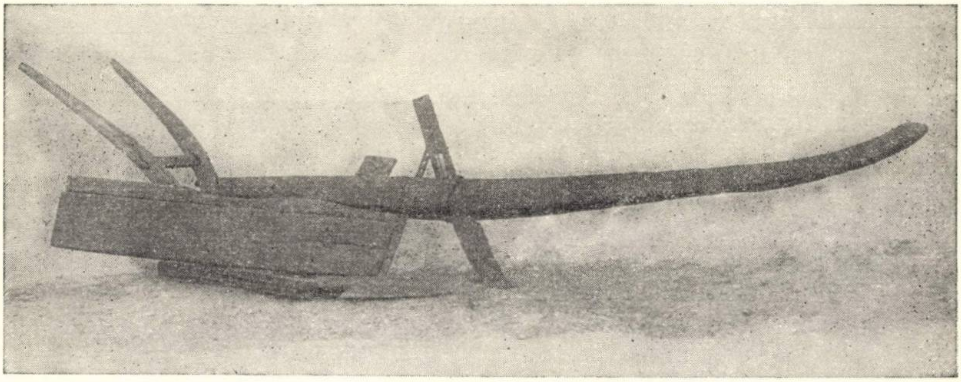

Fig. 15. — Plug din Transilvania, secolul al XVII-lea.

Cerealele produse reprezentau în general cantităţi însemnate. Numai de pe pămîntul alodial se recoltaseră, în 1650, la Gurghiu 5074 de clăi, la Blaj 5978 de clăi şi la Urmeniş 5507 clăi de grîu.

O plantă nouă, cultivată de la începutul secolului al XVII-lea, a fost porumbul. Începînd din 1639, porumbul apare frecvent în conscripţiile urbariale, mai întîi în părţile nord-vestice, în districtul Chioarului, iar apoi şi în alte părţi ale ţării. În a doua jumătate a veacului al XVII-lea, porumbul era cultivat atît în regiunile cu relief mai înalt, cît şi în cele de şes (pe Valea Someşului e pomenit începînd din 1652, pe valea Mureşului din 1677, pe valea Tîrnavelor şi în Sălaj din 1689).

În economia Transilvaniei, un loc important ocupa viţa de vie. Aceasta era cultivată pe suprafeţe întinse nu numai în regiunile viticole cunoscute de veacuri, dar şi în regiuni al căror sol nu era dintre cele mai potrivite: Chioar, Cluj etc. Recolta medie la iugăr era de circa 300 de vedre de vin.

În sfîrşit, pomicultura şi legumicultura au continuat să constituie o îndeletnicire relativ însemnată a locuitorilor Transilvaniei. Pe lîngă culturile cunoscute dinainte, călătorul turc Evlia Celebi pomeneşte vişinul, căpşunele şi pepenii, foarte frecvenţi în Banat şi în Crişana. Legumele produse în unele regiuni întreceau nevoile consumului local, fiind destinate unei pieţe mai largi.

În hotarele satelor, în această vreme, un loc important ocupau fîneţele, păşunile şi pădurile. În hotarul unor sate relativ mici, cum erau, de pildă, Viştea

În Făgăraş şi Chinteni lîngă Cluj, existau pe la mijlocul secolului al XVII-lea fîneţe alodiale de 50, respectiv de 60 de zile de coasă; la Făgăraş se adunau pentru stăpîn 324 de stînjeni de fîn şi la Urmeniş 560 de stînjeni. Nutreţul dat de aceste fîneţe, precum şi locurile de păşune şi pădurile erau folosite la creşterea animalelor de tot soiul: vite cornute, cai, oi, porci.

Pentru bogăţia în animale a Transilvaniei sînt semnificative datele oferite de conscripţiile domeniului familiei princiare Rákóczi; în 15 sate ale domeniului ţăranii aveau 2 342 de vite mari, iar în patru sate aveau 286 de cai, într-un sat 16 bivoli. Se creşteau diferite rase de vite cornute, roşii, brune şi albe, unele mai bune de tracţiune, altele de lapte sau de carne.

Oile, de asemenea, erau nu numai numeroase, dar şi de rase diferite. Pe domeniul Gilăului de pildă, în deceniul al cincilea, principele avea circa 5 000 de oi, iar în 11 sate ale domeniului familiei Rákóczi au fost înregistrate în 1655 peste 5 000 de oi. Numărul mare al oilor existente în Transilvania rezultă şi din dezvoltarea pe care o ia păstoritul transhumant al oierilor din Transilvania în Ţara Romînească şi în Moldova. Pe la începutul secolului al XVII-lea, din Banat şi Crişana, păşunau anual în cele două ţări romîne de la sud şi est de Carpaţi 300 000 de oi, iar în1632 numai de pe domeniul Făgăraşului erau trimise la păşunat în Ţara Romînească 18 984 de oi. Numeroase erau de asemenea turmele de oi mînate la iernat şi la vărat din Ţara Bîrsei şi din vecinătatea Sibiului în Ţara Romînească şi în Moldova.

Porcii erau crescuţi şi îngrăşaţi mai ales cu ghinda şi cu jirul pădurilor de stejar şi fag. Pe la începutul secolului, în Făgăraş, porcii mai erau îngrăşaţi şi cu tătarcă, iar după introducerea culturii porumbului şi cu porumb. Ca şi în cazul oilor, se aduceau în Transilvania şi porci de rasă superioară din Moldova, din lunca Prutului şi din Ţara Romînească, din lunca Dunării. Aceştia erau foarte apreciaţi şi de aceea se manifestă o preocupare deosebită pentru înmulţirea lor.

Pescuitul şi rolul lui în viaţa economică rezultă din numărul mare de heleşteie existente pe domeniile feudale şi din pomenirea pescarilor în numeroase sate ale ţării, uneori mai mulţi chiar într-un singur sat. Datorită importanţei pe care mierea o avea în alimentaţie şi a folosirii cerii la luminat, albinăritul constituia de asemenea o însemnată sursă de venit pentru mulţi stăpîni feudali din Transilvania. Stăpînul domeniului Făgăraş plănuia în 1623 să amenajeze 10 livezi în care să poată fi aşezaţi 7 000—8 000 de stupi, îngrijiţi de oameni pricepuţi.

Mineritul

În viaţa economică a Transilvaniei, un rol important au continuat să joace şi în secolul al XVII-lea bogăţiile subsolului, cu toate că în anumite perioade n-au lipsit piedicile din calea exploatării lor.

Minereul de fier era exploatat în primul rînd în Hunedoara (mai ales la Ghelar şi Teliuc), la Rimetea lîngă Turda, la Vaşcău în Bihor şi la Bălan în

Ciuc. La unele exploatări, instalațiile de extragere a fierului și cele de bătut erau la un loc, lucrîndu-se după « obiceiul romînesc », la altele erau separate, dar în imediata apropiere a locului de extracție. Așa, de pildă, pe domeniul Hunedoarei existau cinci topitorii, care se alimentau cu minereul scos de la Ghelar (Plosca, Baia Nouă, Toplița, Nădrab și Limpert).

Cuptoarele de topit erau încălzite cu mangal, iar focul era ințețit cu foale mari, acționate de roți hidraulice. Tot de roți hidraulice erau puse în mișcare și ciocanele mari de bătut fierul. La o topitorie lucrau de obicei 15 oameni la care se adăugau tot pe atîția bocșeri (cei ce ardeau cărbunii), în total deci vreo 30 de oameni.

În afară de lucrătorii localnici se mai aduc uneori și meșteri specialiști străini, mai ales din Slovacia.

Producția de fier era destul de ridicată în minele din Transilvania. Cele cinci topitorii din Hunedoara, de pildă, dădeau anual cetății, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, circa 1 600 măji de fier.

În secolul al XVII-lea, ca și în veacurile precedente, în exploatarea aurului și argintului se practica atît mineritul de suprafață, îndeosebi în Munții Apuseni, cît și cel de adîncime. Populația minieră romînească practica mai ales mineritul de suprafață și spălarea aurului din nisipul unor rîuri de munte. Exploatarea în adîncime se făcea la Abrud, Zlatna, Baia de Criș, unde se exploata și cuprul, Chiuzbaia și Baia de Arieș în Munții Apuseni, apoi la Baia Mare, Rodna și Cavnic. În minele de adîncime, pe lîngă băieșii băștinași, lucrau și mineri străini ce se bucurau de privilegii mai largi.

La începutul secolului al XVII-lea a avut de suferit mult nu numai mineritul de adîncime, ci și cel de suprafață, datorită pustiirilor săvîrșite de mercenarii lui Gh. Basta. Multe mine s-au surpat, ajungînd în paragină. După reorganizarea țării și întărirea puterii centrale, s-au luat măsuri pentru redresarea mineritului de metale prețioase. Se acordă, potrivit hotărîrilor dietei din 1618, unele înlesniri minerilor: scutirea pe timp de un an de urbură din minele redate exploatării sau din cele nou deschise, scutirea de slujba ostășească, fiind datori a întreține un număr de ostași pe cheltuiala lor numai în caz de mare primejdie. Aceste avantaje au fost lărgite apoi, acordîndu-se ajutoare minerilor invalizi, libertatea de circulație pentru mineri în întreaga țară, frînarea abuzurilor administratorilor care făceau speculă cu alimente și băuturi. Gabriel Bethlen a colonizat un număr de mineri din Slovacia, pe care i-a așezat la Zlatna și le-a acordat privilegii cu scopul mai ales de a spori extracția de mercur.

Minele de la Baia Mare, secătuite de concesionarii dornici de cîștiguri cît mai mari, au fost luate din mîinile acestora și încredințate spre administrare autorităților orășenești. Mai tîrziu însă, minele au fost din nou arendate, ceea ce a dus iarăși la o scădere a producției lor, într-o vreme cînd întregul minerit din Transilvania se afla în criză (ultima treime a secolului al XVII-lea). Doar minele din Abrud au putut să învingă într-o oarecare măsură aceste greutăți

Cu toate acestea, datorită bogăţiei filoanelor de aur şi de argint, producţia de metale preţioase rămîne importantă. În 1607, s-au predat cămării 4 298 de pisete de aur, dintre care 96 de pisete din spălarea aurului din nisipul rîurilor, iar în 1688 circa 2 900 de pisete. Venitul cămării principelui, realizat din exploatarea aurului, era în acest timp de aproximativ 15 000 de florini, la care se adăuga venitul din extracţia argintului.

O importanţă apreciabilă în ansamblul mineritului a ajuns să joace în a doua jumătate a secolului al XVII-lea mercurul, exploatat în aceleaşi locuri ca şi aurul; îndeosebi la Zlatna şi Abrud se obţin cantităţi însemnate de mercur. Într-un singur an, 1667, sînt consemnate în socotelile curţii principelui Mihai Apafi $24^1/_2$ măji (1 428 kg) de mercur vîndute sau date în schimb unor negustori. Valoarea mercurului vîndut sau schimbat în acel an era de 3 025 de florini, preţul variind între 110 şi 125 de florini maja. În anul următor, în aceleaşi socoteli sînt trecute $22^1/_2$ măji de mercur vîndute sau schimbate, realizîndu-se suma de 2 782 de florini.

Mercurul era folosit de principe şi pentru efectuarea unor plăţi, în ţară şi străinătate. Producţia de mercur întrecea nevoile interne, putîndu-se exporta mari cantităţi în Polonia şi la Veneţia. Adeseori s-a plătit în mercur şi o parte a haraciului către Poarta otomană.

Vestitele saline ale Transilvaniei continuau să asigure fiscului şi în acest răstimp însemnate venituri. De aceea puterea centrală renunţă la concesionarea exploatării ocnelor, străduindu-se să le administreze direct prin cămăraşii săi. Numai ocnele din Maramureş aduceau fiscului, în jurul anului 1620, un venit de 4 000 de florini anual. Deşi în a doua jumătate a veacului se observă o reducere a cantităţilor extrase, totuşi veniturile din sare se menţin ridicate. Sume importante vărsau în această vreme vistieriei exploatările mari, ca cele de la Ocna Sibiului şi Ocna Dejului, veniturile aduse de ocnele mai mici din Secuime fiind şi ele încă apreciabile.

După Evlia Celebi, ocnele de la Turda, considerate ca cele mai bogate din Transilvania, nu se puteau asemăna decît cu cele de la Ocna din Moldova.

Cantitatea mare de sare extrasă în Transilvania întrecea nevoile consumului intern, astfel că o mare parte era exportată. Principalele locuri de depozitare a sării erau la Deva şi la Lipova. Aici se încărca sarea spre a fi transportată în Ungaria şi în Peninsula Balcanică.

Pentru exploatarea minelor, de obicei, erau angajaţi meşteri specialişti plătiţi. În general, în minerit s-a întrebuinţat, pe lîngă forţa de muncă iobagă, şi forţa de muncă plătită. Minerii, adică lucrătorii care trăiau numai din simbrie — ca, de pildă, tăietorii de sare, ale căror condiţii de muncă erau deosebit de grele — în majoritatea cazurilor primeau o retribuţie mică. Din salariul lor, care deseori avea caracter mixt, adică în bani şi în natură, cu greu îşi puteau asigura traiul. Numărul lucrătorilor specialişti fiind mic, pentru majoritatea muncilor şi în primul rînd pentru muncile auxiliare, erau întrebuințați iobagi. Aceştia, pe lîngă minerit, se ocupau şi cu agricultura.

Din materialul publicat în legătură cu mineritul de fier de la Rimetea, proprietatea unor stăpîni feudali, şi cu cel de aur din Munții Apuseni, cunoaştem nu numai sporirea fără încetare a pretențiilor stăpînilor față de mineri, ci şi rezistența dîrză a acestora, cum s-a întîmplat în 1637 şi în 1659.

Situația meşteşugurilor şi a breslelor

În Transilvania, în veacul al XVII-lea, continuă să se întîlnească, ca şi în Moldova şi în Țara Romînească, cele trei categorii de meşteşuguri: domeniale, săteşti şi orăşeneşti. În cadrul meşteşugurilor domeniale şi săteşti, locul principal îl ocupau meşteşugarii fierari, care nu lipseau din nici un sat şi de pe nici un domeniu; în unele locuri existau două sau chiar trei fierării. În domeniul prelucrării fierului se constată specializarea unor meşteşugari, cum erau lăcătuşii, pomeniți deseori în conscripțiile urbariale, sau cei ce făceau coase. Numeroşi erau şi meşterii lemnari, specializați şi aceştia în diferite ramuri: butnari, dulgheri, rotari, în unele locuri aflîndu-se mai mulți din fiecare ramură. În cadrul meşteşugului pielăritului, se constată de asemenea o diviziune între diferite specialități: unii meşteri prepară pieile, alții fac cojoace şi blănuri, alții cizme. Era relativ dezvoltat şi meşteşugul țesătoriei, meşterii țesători fiind pomeniți în numeroase sate, în unele mai mulți chiar. În legătură cu nevoile de construcții, pe domeniile cetăților îndeosebi se dezvoltă meşteşugul cărămidăriei. Pe domeniul Făgăraş, de pildă, se luau în 1623 măsuri ca, începînd de la 1 aprilie pînă la 20 septembrie, să se producă zilnic cîte 3 000 de cărămizi. Acestea trebuiau uscate vara în şoproane, iar toamna să fie arse în cuptoare pentru a putea fi folosite la refacerea cetății.

Meşteşugurile orăşeneşti, încadrate în bresle, au continuat să se dezvolte mai ales în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Din măsurile luate cu privire la fixarea prețurilor (*limitationes*) apare clar creşterea numărului ramurilor meşteşugăreşti şi diferențierea lor, înmulțirea şi varietatea obiectelor produse. Pe cînd în limitațiile din 1571 figurează 12 feluri de produse ale curelarilor, în 1609 numărul acestora ajunge la 51, ale rotarilor de la 6 sporesc la 38, ale croitorilor de la 9 la 26. În limitațiile dintre anii 1609—1627 apar specialități noi în domeniul țesătoriei, croitoriei, cizmăriei etc.

Producția meşteşugărească mai ales din oraşele mari era foarte căutată pe piața internă şi se desfăcea, în parte, şi pe cea externă. În fruntea oraşelor stăteau Braşovul şi Sibiul, cu producția lor de postav, pînză, pielărie, arme, obiecte de lux etc. Clujul s-a distins şi în secolul al XVII-lea prin prelucrarea metalelor prețioase, a postavurilor şi pielăriei. El era urmat îndeaproape de alte oraşe: Alba Iulia, Sighişoara, Turda, Oradea etc. Acest avînt promițător s-a întrerupt însă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Puterea centrală ia unele măsuri în vederea limitării monopolului breslelor, ca, de pildă, în timpul lui Gabriel Bethlen, cînd se angajează croitori « cîrpaci », adică meseriaşi nebreslaşi, pentru confecţionarea echipamentului ostaşilor, sau iniţiativa de a se aduce meşteri străini în Transilvania, cum au fost meşteşugarii, deosebit de pricepuţi, aduşi din Moravia şi colonizaţi în 1622 la Vinţul de Jos. Breslele, în faţa concurenţei, îşi intensifică lupta pentru a-şi păstra situaţia lor privilegiată. Se petrece şi în Transilvania, în această vreme, fenomenul înfăţişat de V. I. Lenin: « Micul producător de mărfuri îşi dă seama că, în opoziţie cu interesele restului societăţii, interesele lui cer menţinerea acestei situaţii de monopol, şi de aceea el *se teme* de concurenţă. El face tot felul de eforturi, atît individuale cît şi colective, pentru a împiedica concurenţa, pentru « a nu permite » pătrunderea unor rivali în regiunea sa, pentru a întări situaţia sa de mic patron, asigurată cu un anumit cerc de cumpărători »[1]. În interesul apărării situaţiei

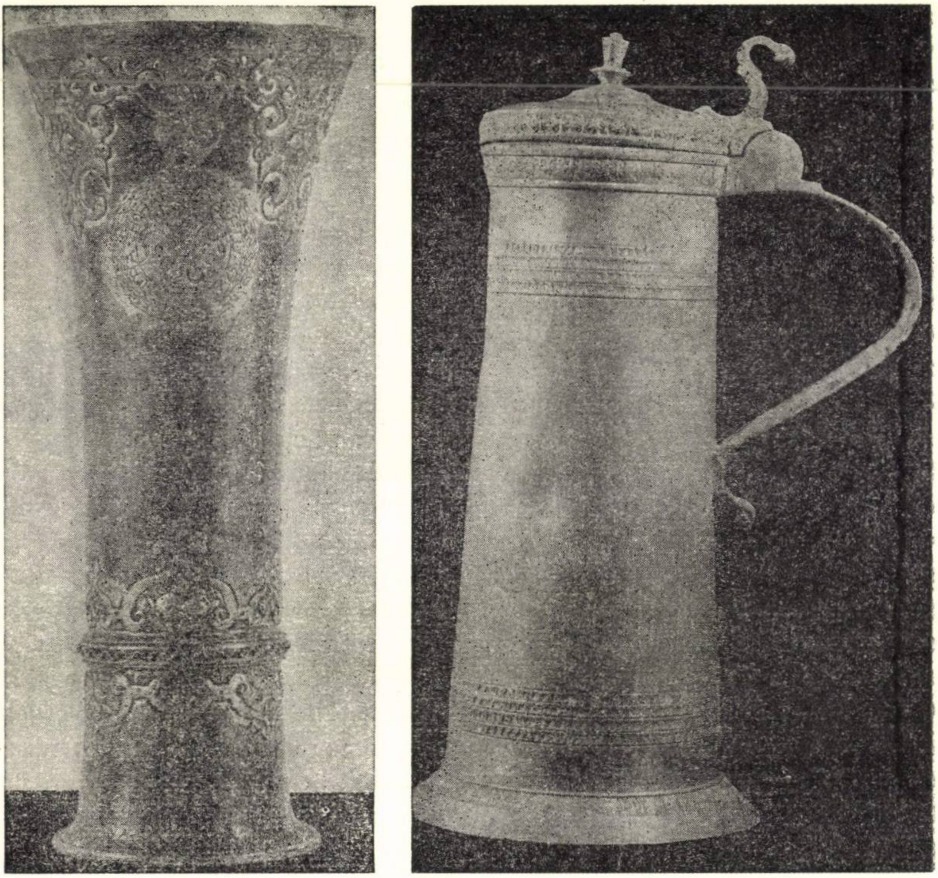

Fig. 16. — *Stînga:* Pahar al breslei croitorilor din Tg. Mureş — 1629.
Dreapta: Cană de cositor, turnată într-un atelier din Sighişoara, secolul al XVII-lea.

---

[1] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, Bucureşti, Ed. politică, 1961, p. 326.

lor privilegiate, breslele au reuşit să smulgă dietei în 1661 hotărîrea ca meşteşugarii moravi să fie opriţi de a-şi vinde produsele în anumite oraşe.

Cu toate eforturile breslelor de a-şi păstra situaţia, contradicţiile tot mai adînci din sînul lor le slăbesc puterea şi fac să apară unele simptome de destrămare. Contradicţiile deveniră tot mai ascuţite, pe de o parte între meşterii îmbogăţiţi şi cei săraci, pe de altă parte între meşteri şi calfe, care sînt împiedicate prin toate mijloacele de a deveni meşteri breslaşi. Conflictele dintre meşteri şi calfe izbucnesc adeseori în mod făţiş, cum s-a întîmplat, de pildă, la Cluj în 1639, cînd calfele de aurari s-au răzvrătit împotriva meşterilor patroni. Dar nici chiar pătrunderea în breaslă nu conferea o completă egalitate în drepturi. Meşterii « bătrîni » îşi rezervau principalele drepturi, de la care erau excluşi meşterii « tineri ». De aceea aceştia duc o luptă susţinută împotriva meşterilor « bătrîni » pentru egalitate în drepturi. Astfel, în 1613, izbucneşte la Braşov un conflict de această natură în sînul breslelor tăbăcarilor şi aurarilor, care, după o luptă de lungă durată, ia sfîrşit prin biruinţa meşterilor « tineri ».

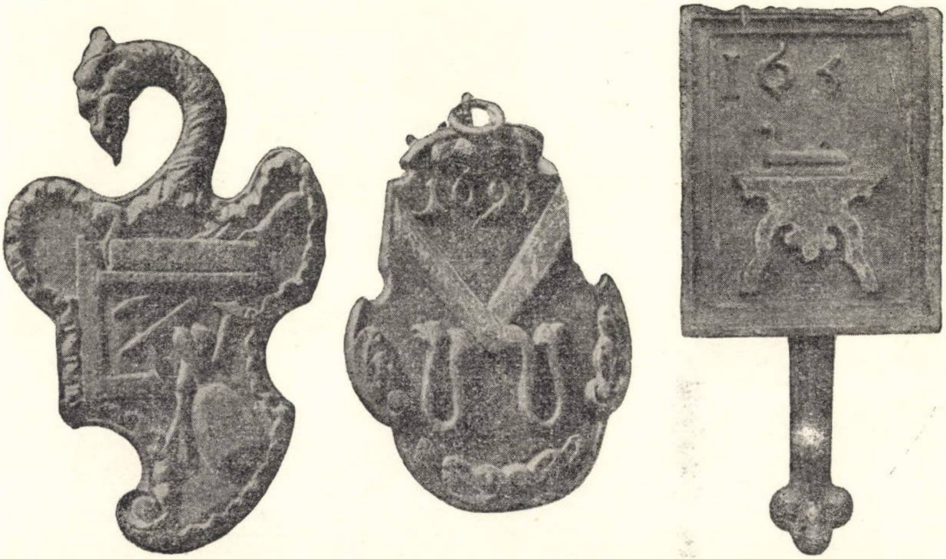

Fig. 17. — Table de breaslă din Transilvania, secolul al XVII-lea.

Un alt aspect al contradicţiilor din cadrul breslelor constă în încercările breslelor mai puternice de a-şi subordona breslele mai slabe, de o specialitate înrudită. Astfel, de pildă, în 1628 se încheie o « înţelegere » între breasla croitorilor din Cluj şi breasla tunzătorilor de postav, prin care cei din urmă se angajează să nu întreprindă nimic în viitor împotriva intereselor croitorilor şi totodată să aprovizioneze cu postav în primul rînd breasla croitorilor clujeni.

În condițiile predominării relațiilor feudale și a organizațiilor de breaslă, o producție mai dezvoltată cu caracter manufacturier se putea înfiripa doar cu

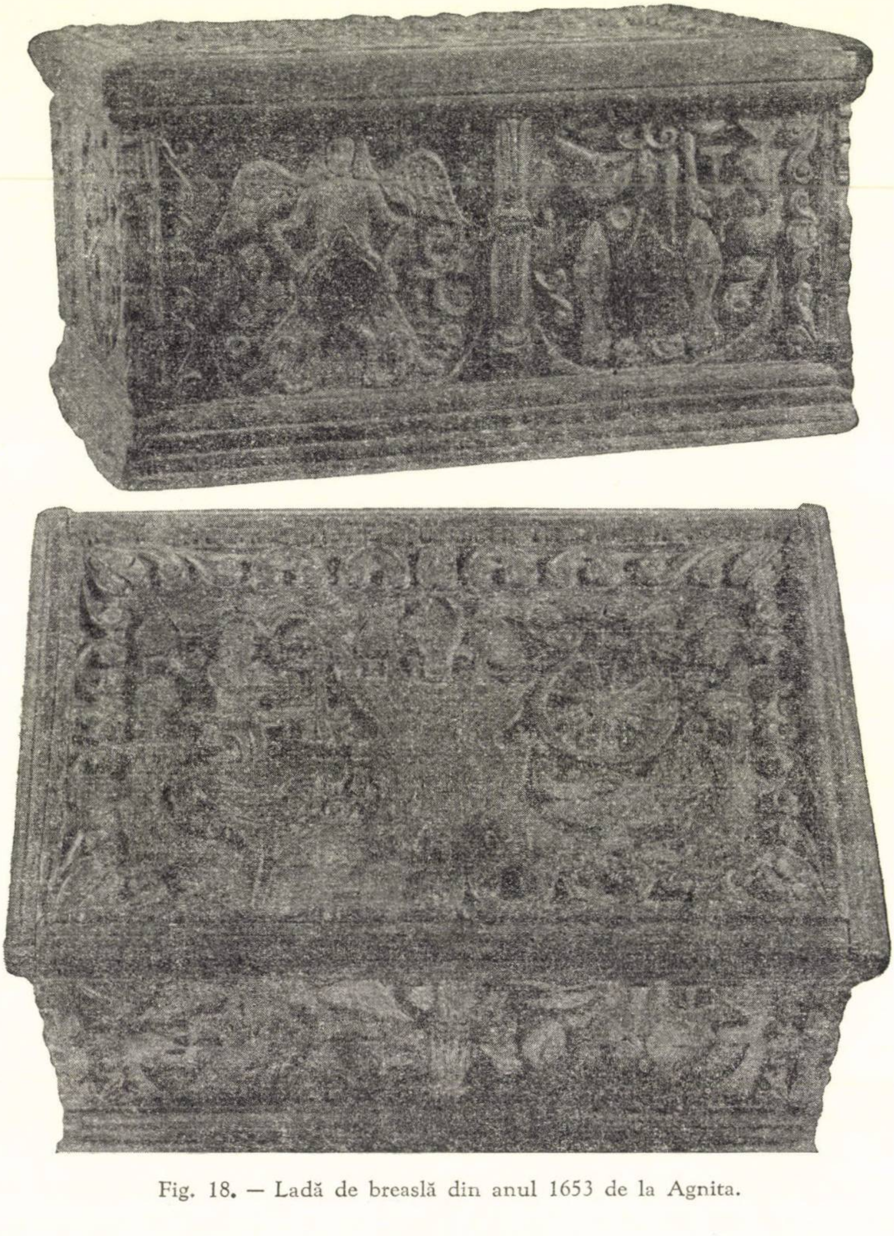

Fig. 18. — Ladă de breaslă din anul 1653 de la Agnita.

multă greutate. Numai atunci cînd nevoile statului o cereau, s-au putut înființa unele ateliere mai dezvoltate. Astfel era atelierul de turnat tunuri de la Alba-Iulia, care și-a continuat activitatea pînă pe la mijlocul veacului al XVII-lea. Deşi pentru primele decenii dispunem de informaţii reduse, se poate presupune că o parte a tunurilor folosite la apărarea cetăţilor sau în Războiul de 30 de ani au fost confecţionate în acest atelier. Pentru deceniul al cincilea, însă, s-au păstrat date concludente cu privire la numărul lucrătorilor şi la volumul producţiei. Pentru dezvoltarea atelierului de la Alba-Iulia, au fost concentraţi aici meşteri pricepuţi din alte oraşe ale Transilvaniei (Braşov, Sibiu, Bistriţa) şi s-a adus inventarul atelierului de la Făgăraş şi, poate, al celui de la Lipova, care funcţionaseră în secolul al XVI-lea şi la începutul celui următor. În atelierul de la Alba Iulia, după o consemnare de cheltuieli, în 1645—1646, pe lîngă turnătorii de tunuri lucrau fierari, lăcătuşi, dulgheri, rotari, arămari, pentru muncile auxiliare folosindu-se dorobanţii. În curs de şapte luni s-au turnat aci zece tunuri mari, costînd, împreună cu accesoriile, 35 453 fl. Multe tunuri ieşeau anual din acest atelier manufacturier, pentru înzestrarea armatei transilvănene, parte fiind destinate probabil şi exportului. Numărul de lucrători, diviziunea accentuată a muncii, precum şi producţia apreciabilă îndreptăţesc caracterizarea acestui atelier ca o manufactură.

Caracter manufacturier avea şi sticlăria de la Porumbacul de Sus, de pe domeniul Făgăraşului, proprietatea principelui Mihai Apafi, în plină activitate în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. În deceniul al optulea, sticlăria de la Porumbac producea cantităţi însemnate de felurite obiecte, dintre care unele de calitate superioară.

Comerţul

Producţia de mărfuri, care a început să se înviorețe în cursul deceniului al doilea al secolului al XVII-lea, a contribuit la consolidarea treptată a pieţii interne şi la restabilirea legăturilor comerciale, uneori chiar la lărgirea lor.

Dintre produsele agricole erau vîndute pe piaţa internă mai ales cantităţi mari de vin, fructe, fîn, apoi animale mari şi mici şi chiar păsări, piei de animale. Cerealele au continuat să fie vîndute pe piaţa internă, cu variaţii de volum în raport cu perioadele de redresare sau de decădere a vieţii economice şi politice. Piaţa era de asemenea aprovizionată cu produsele meşteşugarilor din oraşe şi, în parte, ale meşteşugarilor săteşti. În acelaşi timp, negustorii duceau spre vînzare în străinătate, pe lîngă produse agricole şi vite, şi produse meşteşugăreşti şi miniere. În urma acestei activităţi se creează condiţii prielnice acumulării de capital comercial.

Puterea centrală, interesată în dezvoltarea pieţei interne şi în lărgirea schimburilor externe, cu scopul de a spori veniturile statului şi de a determina intrarea unei cantităţi cît mai mari de monedă în ţară, a luat unele măsuri pentru încurajarea producţiei miniere, meşteşugăreşti şi manufacturiere incipiente, precum şi pentru limitarea monopolurilor de breaslă. Reglementarea activităţii meşteşugarilor şi a negustorilor a fost urmărită prin repetatele limitaţii, adică prin stabilirea preţului la mărfurile vîndute pe piaţă. Limitaţiile nu reglementau doar preţurile mărfurilor, ci şi modalitatea desfacerii lor; erau exceptaţi de la aceste îngrădiri

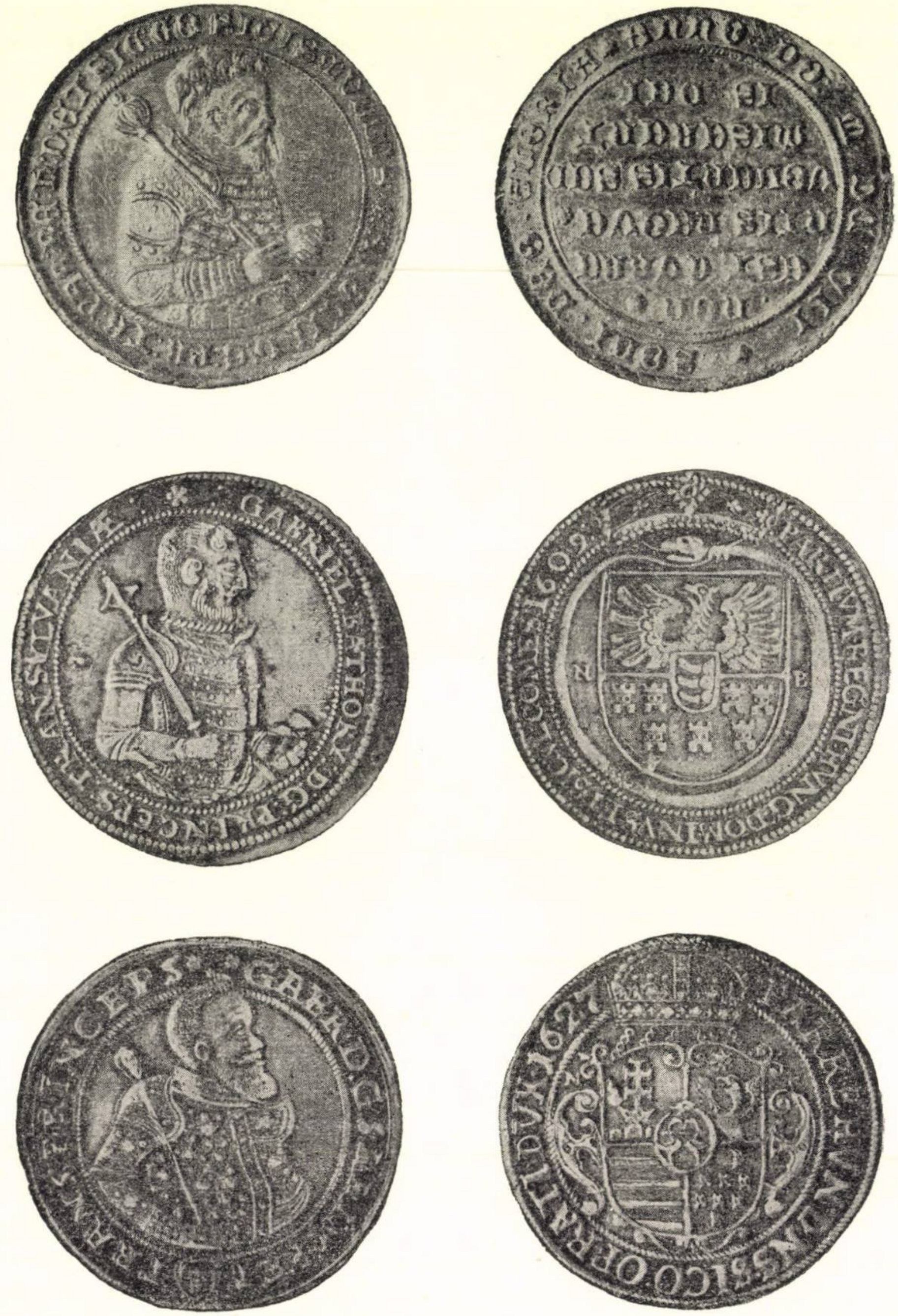

Fig. 19. — Monede bătute în Transilvania în secolul al XVII-lea:
Sus: ducat de la Sigismund Rákóczi, 1607; *Mijloc:* taler de la Gabriel Báthori, 1609;
Jos: taler dublu de la Gabriel Bethlen, 1627.

doar negustorii înnobilaţi sau cei ce obţineau un privilegiu special. La tîrguri aveau dreptul să cumpere mai întîi consumatorii şi numai prisosul putea fi cumpărat de negustori. Nerespectarea acestor dispoziţii din partea celor ce urmăreau să se îmbogăţească de pe urma comerţului de speculă a determinat fixarea unor pedepse severe: amendă de 200 de florini pentru cei ce se făceau vinovaţi de încălcarea hotărîrilor şi aceeaşi pedeapsă pentru dregătorii orăşeneşti care n-ar fi aplicat aceste măsuri.

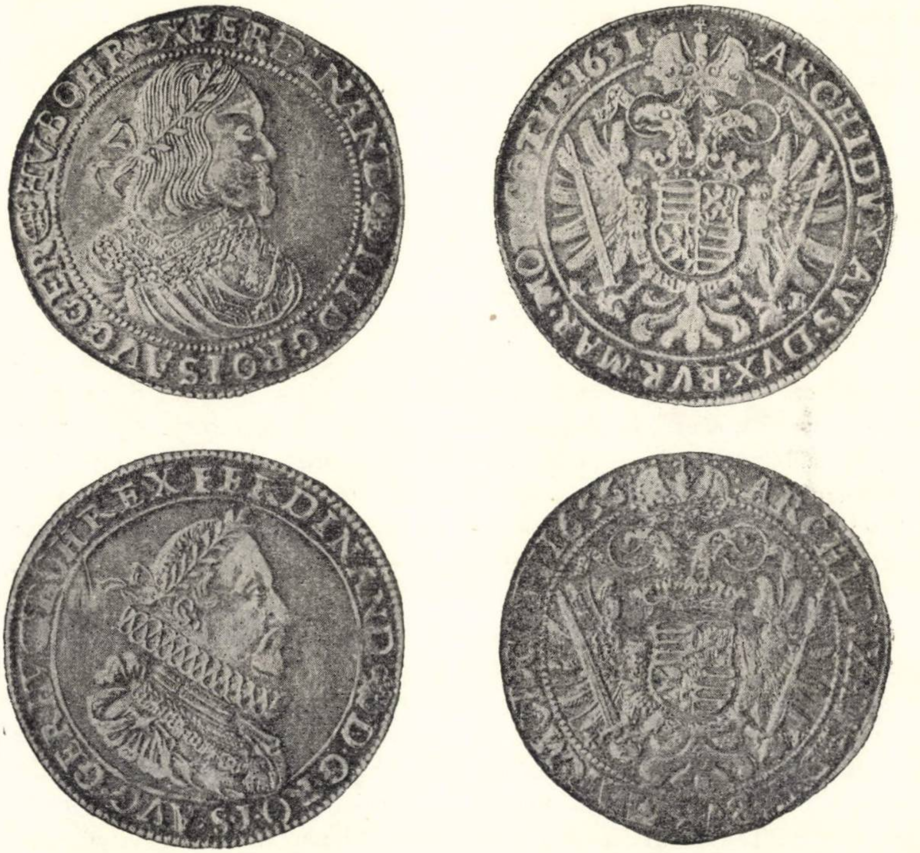
FERDINAND · D · G · RO · I · S · AVG · GER · HV · BO · REX
1631 · ARCHIDVX · AVS · DVX · BVR · MAR · MO
REX · FERDINAND · D · G · RO · I · S · AVG · GER · HV
ARCHID

Fig. 20. — Monete care circulau în Transilvania în secolul al XVII-lea: *Sus:* taler de la Ferdinand al II-lea, 1631; *Jos:* taler de la Ferdinand al III-lea, 1655.

Puterea centrală, pentru a îngrădi şi mai mult monopolurile breslelor şi totodată pentru a pune frîu speculei negustorilor, deschide prăvălii în multe oraşe în care reprezentanţii săi desfăceau mărfurile. În acelaşi scop s-a asigurat şi o relativă libertate de mişcare negustorilor străini pe teritoriul principatului.

Activitatea comercială a fost de multe ori stînjenită de incursiunile turceşti şi tătăreşti ce s-au abătut asupra Transilvaniei, de dispoziţiile magistratului unor oraşe (Braşov, Sibiu, Bistriţa) luate în favoarea meşteşugarilor din propriul oraş şi în detrimentul negustorilor, precum şi de unele măsuri care limitau vînzarea şi cumpărarea produselor agricole pe piaţa oraşelor.

A fost instituit, de asemenea, un sistem de control al statului asupra desfacerii unor produse. S-a interzis exportul metalelor nobile, lucrate sau nelucrate, precum şi al fierului şi al aramei. S-a instituit monopolul şi asupra mercurului, a mierii de albine şi a cerii, extins uneori chiar şi asupra vitelor, a cailor şi pieilor de animale domestice şi sălbatice şi a unor sorturi de postav. Prin toate aceste măsuri au sporit veniturile statului, deoarece valorificarea pe piaţă, prin reprezentanţii săi, a mărfurilor cumpărate la preţurile fixate îi aducea cîştiguri importante. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cînd puterea centrală slăbise, ea a fost nevoită să renunţe la mai multe dintre aceste monopoluri.

Legăturile dintre Transilvania, Ţara Romînească şi Moldova continuă să joace un rol deosebit. Legăturile economice formate de-a lungul secolelor s-au transformat, pentru toate trei ţările, într-o adevărată necesitate de viaţă, constituind o bază solidă pentru relaţiile politice dintre ele. Transilvănenii socoteau ca foarte importantă menţinerea legăturilor cu Ţara Romînească şi cu Moldova. De aceea, la alegerea noilor principi, li se recomanda menţinerea şi sporirea bunelor relaţii dintre cele trei ţări romîne. Interesele celor trei ţări au determinat existenţa unor raporturi economice active în tot cursul veacului al XVII-lea şi chiar foarte strînse din deceniul al doilea pînă într-al şaptelea. Intensitatea schimbului de mărfuri dintre ele rezultă şi din valoarea taxelor vamale. Pe la 1664, numai vama de la Bran aducea un venit anual de 4 000 de florini. Mărfurile bine cunoscute încă din secolele precedente circulă şi acum dintr-o parte în alta a Carpaţilor, vînzîndu-se pe piaţa celor trei ţări. În Transilvania, un articol foarte preţuit era vinul din Ţara Romînească; animalele — vite cornute, porci—aduse din Ţara Romînească şi Moldova la tîrgurile transilvănene erau, de asemenea, foarte căutate. În acelaşi timp, Matei Basarab cumpăra de la Braşov postavul necesar pentru îmbrăcămintea dorobanţilor; în schimb braşovenii cumpărau din Ţara Romînească o mare parte a lînii necesare pentru confecţionarea postavului. Materia primă necesară pentru sticlăria lui Matei Basarab era adusă din jurul Braşovului. Uneori, se schimbă şi grîne de la o ţară la alta.

Legături comerciale a avut Transilvania şi cu ţările vecine: Polonia, Ungaria şi chiar cu pieţe mai îndepărtate, ca de pildă Viena şi Veneţia. N-au lipsit nici încercările de a stabili legături economice cu Scoţia şi cu Suedia.

Un loc de seamă îl ocupă legăturile comerciale ale Transilvaniei cu Imperiul otoman. Acest comerţ se afla în primul rînd în mîinile negustorilor greci, romîni şi armeni, dar participau la el şi negustori turci, maghiari, evrei şi alţii. Rolul acestor negustori sporeşte din ce în ce mai mult, ei reuşind să înlocuiască într-o mare măsură comerţul săsesc. Negustorilor străini li se acordă anumite privilegii. În 1623 s-a asigurat comerţul liber negustorilor evrei, iar în 1627 s-a reglementat şi problema negustorilor greci, stabilindu-se oraşele unde-şi puteau vinde mărfurile. Negustorii greci aşezaţi în Sibiu obţin, în 1636, îngăduinţa de a se organiza într-o « companie » înzestrată cu largi privilegii: pricinile dintre negustorii companiei erau judecate de proprii ei reprezentanţi, darea globală faţă de fisc era repartizată şi încasată de asemenea de conducerea companiei. Din compania grecească de la Sibiu făceau parte şi mulţi romîni. Asociaţii asemănătoare celei din Sibiu iau fiinţă curînd şi în alte oraşe: Alba-Iulia, Orăştie, Hunedoara, Făgăraş, Cluj etc. «Compania orientală», înfiinţată în 1672 cu aprobarea dietei, este o dezvoltare a acestor asociaţii comerciale. Ea deţinea aproape tot comerţul extern, ocupîndu-se cu importul de mărfuri turceşti, polone, veneţiene şi germane, pe care le aducea la Alba-Iulia, de unde le cumpărau apoi comercianţii locali şi le revindeau în tîrguri. «Compania orientală» a jucat un rol important în viaţa economică a Transilvaniei. Ea dispunea de capitaluri însemnate. Unii dintre membrii ei, datorită averii acumulate, au fost înnobilaţi, cum a fost vestitul Ioan Pater; alţii s-au distins şi în viaţa politică. «Compania orientală» contribuia cu sume importante şi la acoperirea cheltuielilor statului. În 1687, dieta de la Făgăraş a repartizat numai companiei de la Sibiu suma de 10 000 de florini pentru întreţinerea armatei austriece.

Comerţul extern al Transilvaniei, mai ales în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, s-a restrîns în mare măsură, orientîndu-se tot mai mult spre Constantinopol. Cea mai mare parte a traficului de mărfuri în această perioadă era dirijată, prin Ţara Romînească, spre capitala Imperiului otoman.

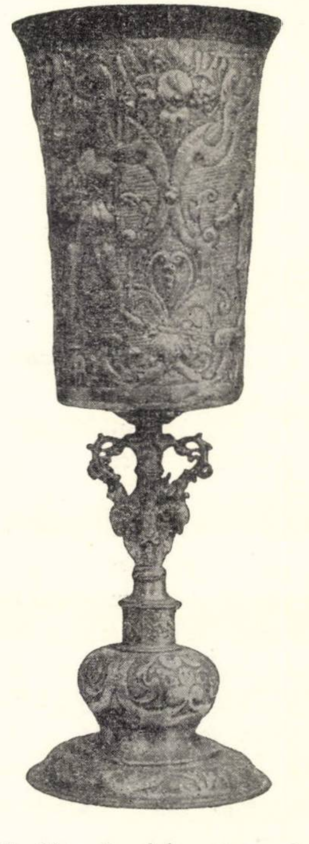

Fig. 21. — Pocal de argint aurit lucrat într-un atelier din Braşov pentru Matei Basarab, 1642.

Ţărănimea liberă

Străduinţele nobilimii de a-şi spori rezerva seniorială, de a poseda cît mai multe produse agricole şi animale, au avut consecinţe grave asupra situaţiei ţărănimii. Pe de o parte, ele au dus la reducerea sesiei ţărăneşti, iar pe de altă parte la sporirea rentei feudale în general şi îndeosebi a robotei, ceea ce a provocat adîncirea diferenţierii de stare materială a ţărănimii şi pauperizarea masei ţărăneşti. În sfîrşit, s-a produs o scădere a rîndurilor ţărănimii libere şi îngroşarea masei ţărănimii aservite.

În ciuda procesului îndelungat de deposedare şi de aservire a ţărănimii, în Transilvania continuă să existe în veacul al XVII-lea o pătură de ţărani liberi, pe care o întîlnim în ţara Haţegului şi în ţara Făgăraşului, pe teritoriul locuit de secui, apoi pe aşa-zisul Pămînt Crăiesc, pe domeniile cetăţilor şi în alte părţi.

Întrucît întreţinerea unei numeroase armate de mercenari necesita mari cheltuieli, puterea centrală, care nu dispunea de mijloace suficiente pentru a crea un nucleu de armată permanentă, s-a folosit de comunităţile ţărăneşti libere, romîneşti şi secuieşti. Astfel s-au format, dintre ţăranii liberi, corpuri de dorobanţi, numite, după culoarea îmbrăcăminţii, dorobanţi roşii şi dorobanţi albaştri. Aceste trupe de pedestraşi erau folosite şi ca instrument de represiune internă. Slujba militară oferea dorobanţilor posibilităţi de a obţine oarecare privilegii şi, prin aceasta, de a se ridica din punct de vedere social.

În ce-i priveşte pe secui, dacă cei intraţi în noile corpuri de dorobanţi îşi puteau ameliora situaţia, mulţi alţii, sub povara sarcinilor militare şi a dărilor către stat care de asemenea s-au înmulţit într-o măsură foarte mare, au fost siliţi să accepte starea de iobăgie. În felul acesta, categoria militară a secuilor, care avea obligaţii fiscale, s-a redus în mod simţitor, scăzînd totodată veniturile statului feudal. Pentru a remedia această stare de lucruri, dieta din 1622, la propunerea principelui, a anulat scutirea de dări către stat a secuilor iobăgiţi în ultimile două decenii. În acest fel, principii voiau să împiedice ca beneficiul exploatării secuilor de rînd să revină exclusiv stăpînilor feudali. Aceste măsuri nu au putut opri procesul şi mulţi dintre ţăranii secui au căzut în rîndul iobagilor.

Evoluţia ţărănimii săseşti a cunoscut anumite caracteristici specifice [1]. Istoriografia burgheză în general şi mai ales cea săsească a prezentat cu totul tendenţios societatea saşilor, socotind-o unitară din punct de vedere economic, social şi politic. Tezele despre aşa-numitele rînduieli democratice ale saşilor au falsificat realitatea. Este adevărat că în cadrul societăţii săseşti nu s-a format o clasă nobiliară propriu-zisă, dar ţăranii saşi, în secolul al XVII-lea, erau într-o situaţie de dependenţă faţă de pătura dominantă a saşilor. Patriciatul orăşenesc, greavii şi juzii saşi, prin poziţia lor politică şi economică şi cu ajutorul organelor lor administrative, au ţinut într-o stare de dependenţă masa locuitorilor din sate. În scaunele săseşti, centrele politico-administrative îşi făceau resimţită situaţia dominantă faţă de satele scaunelor. Incomparabil mai grea a fost situaţia ţăranilor saşi care trăiau pe teritoriul comitatelor. Ei încep să fie iobăgiţi, proces ce se va accentua în secolul următor şi care îi va duce la o situaţie asemănătoare cu aceea a ţăranilor romîni şi maghiari. Datorită abuzurilor patriciatului urban şi a juzilor, populaţia romînească din scaunele săseşti a fost tot mai mult privată de libertatea juridică şi redusă la starea de iobăgie.

Pe domeniile cetăţilor se mai păstrează un număr de ţărani liberi, îndeplinind slujbe ostăşeşti în calitate de dorobanţi şi puşcaşi, alţii cu funcţii administrative, juzi, sameşi, iar alţii în calitate de libertini.

De libertate din punct de vedere juridic s-au bucurat şi unii mineri în prima jumătate a secolului al XVII-lea. În a doua jumătate a secolului, însă, cînd se observă o decădere a mineritului, a început o ofensivă şi împotriva minerilor liberi, cu scopul de a-i reduce la starea de iobăgie. Rezultatul acestei ofensive, care n-a putut fi împiedicată decît într-o măsură foarte mică de puterea centrală, a fost iobăgirea majorității minerilor liberi. Au reușit să scape de iobăgire minerii din Abrud, Zlatna, Baia de Criș și unii de la ocnele de sare.

---

[1] Vezi *Istoria Romîniei*, vol. II, p. 890.

Țărănimea aservită

În secolul al XVII-lea, procesul de diferențiere din sînul țărănimii iobage se accentuează. Puțini dintre iobagi reușesc să se ridice la o stare materială mai bună, posedînd un număr mai mare de animale: boi, vaci, porci, oi și chiar cai. Masa țărănimii iobage se pauperizează. O cauză importantă a pauperizării masei țărănești rămîne fărîmițarea sesiilor. Din ce în ce mai mult scade numărul iobagilor care posedă o sesie întreagă, dispunînd și de vitele necesare. Se înmulțesc în același timp iobagii care au numai fracțiuni de sesii și care nu dispun de vite de jug suficiente. Pe domeniile familiei Rákóczi, ale căror conscripții urbariale au fost publicate mai complet și care se întindeau în toată Transilvania, aproximativ 56% din iobagi nu mai dispun de vitele necesare pentru a-și lucra pămîntul, adică au mai puțin de 4 boi. Aceștia pot cultiva pămîntul numai întovărășindu-se cu alți iobagi aflați în aceeași situație. Și mai concludent pentru pauperizarea țărănimii este faptul că 26% dintre iobagii de pe aceste domenii nu mai dispun de loc de vite de jug. Se observă, cu deosebire spre sfîrșitul secolului al XVII-lea, înmulțirea jelerilor. Aceasta se datorește, pe de o parte, sărăcirii iobagilor și, pe de altă parte, încercării acestora de a scăpa de sub asuprirea stăpînilor de moșie, părăsindu-și gospodăriile. Marele număr de așezări părăsite, pomenite în conscripții și urbarii, constituie o dovadă nu numai pentru fuga iobagilor, ci și pentru transformarea lor în jeleri.

Situația social-juridică a iobagilor este oglindită în hotărîrile diferitelor diete și în cele două colecții de legi ale vremii: *Aprobate* și *Compilate*. Iobagii fugiți de la stăpînii de moșie puteau fi urmăriți și readuși pe moșia părăsită chiar dacă fugiseră cu multe decenii în urmă. Același scop îl urmărea și dispoziția potrivit căreia nimeni nu putea angaja slugi fără adeverință de la foștii stăpîni că și-au îndeplinit obligațiile. Deosebit de importantă era hotărîrea ca toți oamenii «pribegi», fără stăpîn, să fie reduși la iobăgie veșnică [1].

Iobagii se plîngeau pe drept că nobilii îi tratează mai rău decît turcii, vînzîndu-i sau schimbîndu-i singuri ori împreună cu soțiile și copiii, maltratîndu-i în diferite chipuri pentru a-i sili la supunere și la împlinirea grelelor obligații.

Era interzis iobagilor, afară de cei ce îndeplineau vreo însărcinare specială, să poarte orice fel de arme. Nobilimea lua astfel măsuri de prevenire a folosirii armelor împotriva ei. În sfîrșit, interzicerea ca iobagii să umble călare și să poarte haine cumpărate din oraș, fiind obligați să meargă pe jos și să îmbrace doar haine din pănură țărănească, reflectă situația socială a țărănimii iobage.

---

[1] *Approbatae Constitutiones*, V, 83, § 38.

Comportarea nobililor era deosebit de vitregă față de toți iobagii; și mai neomenos era regimul nobiliar față de iobagii romîni. Aceștia, potrivit chiar legiuirilor oficiale, *Aprobate* și *Compilate*, erau declarați doar tolerați în țară; religia ortodoxă, la rîndul ei, nu era recunoscută între religiile oficiale.

Obligațiile țărănimii față de stăpînii de moșie și față de stat

Extinderea gospodăriei proprii a stăpînului feudal prin creșterea rezervei senioriale, a alodiului, a contribuit în măsură însemnată la sporirea robotei, care în secolul al XVII-lea a devenit cea mai grea sarcină iobăgească. Numărul zilelor de robotă a crescut în așa măsură, încît încă de pe la mijlocul secolului al XVII-lea iobagul, în multe părți, lucra peste 100 de zile pe an pentru stăpînul feudal. Ceea ce agrava și mai mult această obligație era faptul că robota nu era repartizată în chip egal în tot cursul anului, ci ea era cerută mai ales în timpul cel mai prețios pentru iobag, în timpul muncilor agricole majore, ceea ce făcea ca ogorul țăranului să rămînă nelucrat. Dispozițiile potrivit cărora robota trebuia prestată o săptămînă din trei erau, de fapt, anulate de precizarea aflată chiar în cuprinsul acelorași hotărîri, și anume că se făcea excepție în timpul muncilor agricole urgente (arat, seceriș, cosit), cînd robota trebuia prestată pînă la terminarea lucrului, iobagii fiind siliți să lucreze « cît li se cere », « după cum cer vremea și nevoile », sau « după cum li se va porunci ». Robota tinde astfel să se transforme, mai ales în timpul muncilor de primăvară și de vară, într-o obligație nelimitată.

Robota îndeplinită de iobagi consta din zile la arat, la secerat, treierat, cosit, lucrul la vie, cărăușie etc. Ea se îndeplinea cu vitele și uneltele agricole ale țăranilor, cînd aceștia le posedau, sau numai cu brațele de cei ce erau lipsiți de animale și de inventar agricol. Importanța robotei pentru stăpînii feudali este dovedită și de faptul că aceștia rareori au consimțit să fie răscumpărată cu bani.

Cei ce se împotriveau împlinirii acestor obligații erau aspru pedepsiți: erau bătuți în fața porții casei lor cu lopețile și apoi siliți să presteze zece zile de robotă în loc de șase. În vremea cînd muncile agricole nu pretindeau folosirea tuturor brațelor de muncă ale iobagilor, aceștia erau puși să săvîrșească diferite munci la curtea stăpînului. Meșteșugarii de pe domeniile feudale trebuiau să lucreze, în contul obligațiilor de muncă gratuită, cu meșteșugul lor de dulgheri, șindrilari, fierari, zidari etc.

Pe lîngă abuzurile slujbașilor domeniali, trimiterea iobagilor la muncă la mari depărtări de casă a contribuit, de asemenea, la ruinarea gospodăriilor iobăgești și la depopularea unor sate. Iobagi făgărășeni, de pildă, erau trimiși la lucru în Cîmpia Transilvaniei, iar din districtul Chioarului pe Valea Mureșului.

Paralel cu robota sporită, țăranii iobagi sînt siliți să dea stăpînului feudal dijma din toate produsele agricole, din vin, din zarzavaturi, din fîn; pe la mijlocul secolului al XVII-lea, pe lîngă dijma din cînepă topită se introduce, în unele locuri, și dijma din sămînța de cînepă.

Dijma se da de asemenea şi din animalele mari şi mici; dijma din oi — datul oilor — nu mai e cincizecimea, ci douăzecimea, adică o oaie din 20 de oi, cu lapte sau sterpe, şi un miel; din porci se da unul din zece, cum se da şi din stupi. Cele care nu întruneau numărul pentru a putea fi dijmuite se răscumpărau cu bani: 5—8 dinari pentru un porc, 2 pentru un purcel, 2 dinari pentru un stup, 2 dinari pentru o oaie.

Al treilea capitol important al obligaţiilor feudale era censul, sau darea pe pămînt, ce se plătea în bani, pe gospodării ţărăneşti sau pe satul întreg. Censul varia pe diferite domenii, dar în medie el poate fi socotit în această vreme la 1 florin de sesia întreagă, ajungînd în unele părţi la 3 sau chiar 4 florini. La cens, care se mai numea şi taxă, au fost supuşi şi minerii, mai ales din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Conscripţiile urbariale ale diferitelor domenii cuprind liste întregi de dări pe care le plăteau ţăranii iobagi stăpînilor lor: darea fumului, care pe domeniul Gilăului se plătea din trei în trei ani, se ridica la 25 de dinari de gospodărie; darea biciului, după numărul de animale, 10 dinari pentru 2 boi la trei ani; în fiecare an, darea de sf. Gheorghe şi de sf. Mihail, cîte 1 florin; darea judelui, care, la Chioar de pildă, se plătea cîte 62 de dinari anual. În Munţii Apuseni, cea mai mare parte a sarcinilor iobăgeşti erau răscumpărate în bani sub numele de taxă urbarială.

Plocoanele *(munera)* erau plătite fie în natură, fie răscumpărate în bani: găini, gîşte, ouă, piei de animale sălbatice (vulpe, jder), slănină, unt, ovăz, miere, alune, din fiecare cantităţi destul de însemnate sau sume de bani echivalente.

În legătură cu sarcinile iobăgeşti trebuie amintite monopolurile feudale: măcelăritul şi mai ales crîşmăritul, care ofereau mari posibilităţi de exploatare a iobagilor. Cei ce îndrăzneau să eludeze aceste monopoluri — să vîndă vin în perioada cuprinsă în restricţie (de la crăciun pînă la 29 septembrie) sau carne — erau pedepsiţi cu amenzi însemnate şi cu confiscarea produselor respective. De aceea iobăgimea opunea o rezistenţă deosebit de puternică faţă de monopolurile senioriale. Prestaţiile în natură şi în bani, unele dintre ele sporite faţă de epoca precedentă, au constituit, împreună cu celelalte obligaţii, o povară grea pentru iobagi.

Pe lîngă numeroasele sarcini faţă de stăpînul feudal, iobagii mai suportau şi dări foarte grele către stat, mai ales în timpul războaielor — cum a fost Războiul de 30 de ani — şi în perioada de creştere a obligaţiilor faţă de Poarta otomană.

Obligaţiile ţărănimii faţă de biserică, o dată cu introducerea Reformei, adică din secolul al XVI-lea, au suferit unele modificări. O parte a dijmelor bisericeşti trebuiau plătite fiscului, care în majoritatea covîrşitoare a cazurilor le arenda nobililor, iar o parte au rămas în beneficiul clerului. În urma trecerii unei părţi a dijmei în proprietatea statului, acesta a început s-o pretindă de la toţi ţăranii, indiferent de religia lor. În felul acesta, dijma, începînd din secolul al XVII-lea, a devenit o obligaţie generală a tuturor ţăranilor din Transilvania.

Scaunul de judecată feudal devine în secolul al XVII-lea un instrument şi mai important de exploatare a iobagilor. Acesta nu numai că aducea stăpînului venituri, dar garanta în general exploatarea. În cazul neîndeplinirii obligaţiilor, stăpînul chema în faţa propriului său scaun de judecată domenial iobagii, pe care-i obliga să-i plătească nu numai eventualele datorii, dar şi însemnate amenzi. Scaunul de judecată domenial era folosit şi ca instrument pentru sporirea rezervei senioriale. Începînd din secolul al XVI-lea, potrivit *Tripartitului* lui Werbőczi, iobagul pierduse posibilitatea de apel împotriva sentinţei scaunului domenial. Acest principiu se extinde treptat pe întregul teritoriu al Transilvaniei.

Formele luptei de clasă

Şi în acest veac, lupta de clasă cunoaşte în Transilvania forme variate: fuga, haiducia şi răscoala.

Fuga şi urmărirea iobagilor fugiţi au constituit una dintre cele mai importante probleme ce au preocupat nobilimea şi statul feudal în secolul al XVII-lea. Numărul iobagilor care părăsesc domeniile ia proporţii de masă. Iobagii fugeau din comitate, de pe domeniile cetăţilor, din scaunele săseşti şi din cele secuieşti, căutîndu-şi scăparea la mari depărtări sau trecînd chiar peste graniţă. În legătură cu amploarea pe care a luat-o fuga, unele date referitoare la domeniul Gilăului, consemnate în urbariul acestei cetăţi din anul 1652, sînt semnificative. Proporţia ţăranilor fugiţi şi a celor rămaşi era la Cluj-Mănăştur de 7 la 67, în Someşul Cald de 10 la 49, iar în Baciu de 10 la 27. În 1679, faţă de 39 de iobagi rămaşi în Crişeni, numărul celor fugiţi se urca la 16, dar în conscripţie figurează în acelaşi timp şi 19 locuri de case rămase pustii. Iobagii fugeau pe alte domenii, în oraşe, la ocne şi mine sau sporeau cetele de haiduci.

Spre a-şi asigura forţa de muncă necesară, stăpînii folosesc toate mijloacele pentru a-şi reţine iobagii sau a-i readuce la locul de unde plecaseră. *Aprobatele* şi *Compilatele,* apoi diferitele hotărîri ale dietei sau dispoziţii ale principilor, conţin numeroase măsuri în acest sens. Nu se mai respectă nici un drept de prescripţie. Iobagii rămaşi trebuiau să suporte şi sarcinile celor fugiţi, astfel încît deveneau ei înşişi interesaţi să împiedice fuga; cei ce primeau sau ocroteau asemenea iobagi fugari — stăpîni de moşie, oraşe, dregători — erau amendaţi cu 200 de florini; se instituie chezaşi dintre iobagi care garantează pentru alţii că nu vor fugi, în caz de fugă trebuind să plătească ei o despăgubire de 40 de florini pentru iobagul fugit. Asemenea măsuri, ca şi folosirea forţei de către stăpîni pentru a-şi readuce iobagii, n-au putut înăbuşi însă această formă de luptă a ţărănimii.

Un mare număr de iobagi au părăsit chiar Transilvania şi au trecut în Moldova şi în Ţara Romînească. Împotriva bejeniei ţăranilor transilvăneni, oficialitatea ia diferite măsuri. Dieta din 1607 apelează la principe pentru a cere domnului Moldovei restituirea iobagilor fugiţi. De această importantă problemă s-au ocupat şi alte diete, luînd măsuri în repetate rînduri pentru a împiedica reducerea numărului braţelor de muncă şi a contribuabililor. Fuga peste Carpaţi nu a putut fi însă oprită. Foarte clar apare aceasta dintr-o scrisoare din 1 iulie 1635 a lui Ştefan Apor către bistriţeni, prin care li se cere să împiedice trecerea în masă a ţărănimii în Moldova. Nu fugeau însă numai ţăranii, ci şi oştenii de sub arme. Cu scopul de a împiedica fuga acestora, Gheorghe Rákóczi I ordona în 1646 braşovenilor un control sever al graniţelor. Sate întregi treceau în Moldova şi din pricina recoltelor slabe, după cum rezultă dintr-o dispoziţie a lui Mihai Apafi din 16 septembrie 1662, adresată magistratului orăşenesc al Bistriţei. Fuga în masă a ţărănimii determină în 1683 alte măsuri drastice pentru împiedicarea bejeniei.

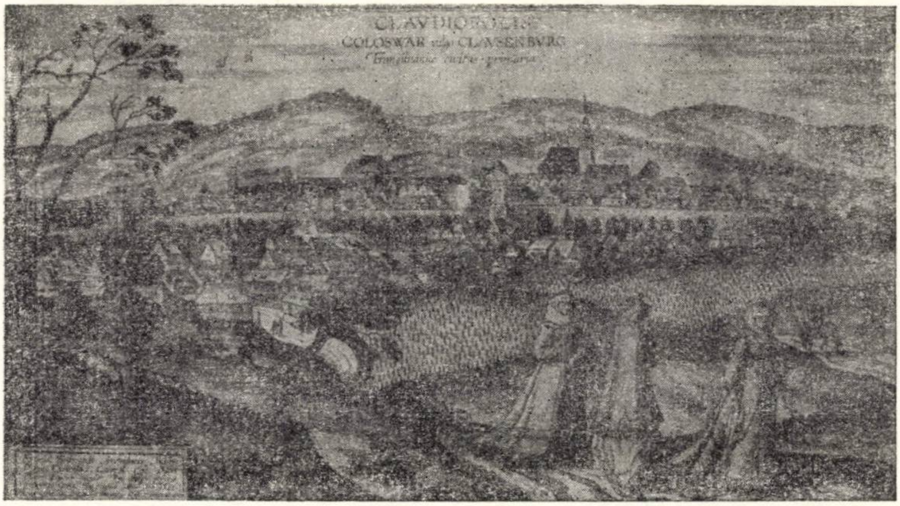

Fig. 22. — Vedere generală a oraşului Cluj la 1617.

Pentru a scăpa de asemenea măsuri severe de readucere a lor pe moşiile părăsite şi de pedepsele ce-i aşteptau, ţăranii fugari luau de multe ori drumul codrilor, continuînd lupta împotriva exploatatorilor sub forma haiduciei. În veacul al XVII-lea se constată anumite caracteristici noi ale haiduciei. Mai întîi ea capătă o mare răspîndire, din Satu-Mare şi Maramureş pînă în ţinutul Sibiului şi în Ţara Bîrsei, din părţile Bistriţei pînă în ale Banatului. În al doilea rînd, din documente contemporane rezultă intensitatea acţiunii desfăşurate de haiduci, care ocupă castele nobiliare şi mănăstiri, atacă nobili, clerici, negustori. Haiducii nu mai ţin seama, nici în ce priveşte componenţa cetelor şi nici în acţiunile lor, de graniţele politice ale vremii: în aceleaşi cete se găsesc haiduci din Transilvania, Moldova, Ţara Romînească, Polonia şi Rusia; aceleaşi cete treceau dintr-o ţară într-alta. Îndîrjirea şi tenacitatea haiducilor erau atît de mari, încît nu-i înfricoșa nici o măsură și nici o pedeapsă hotărîtă de clasele dominante împotriva lor.

Rezistența crescîndă a iobagilor nu s-a manifestat numai prin fuga în masă, ci și prin răscoale. Se cunosc mișcările țărănești de caracter local de la începutul secolului, ridicarea armată a haiducilor din Partium, a țărănimii din regiunea Tisei superioare în 1634. Pe lîngă caracterul antifeudal, aceste mișcări

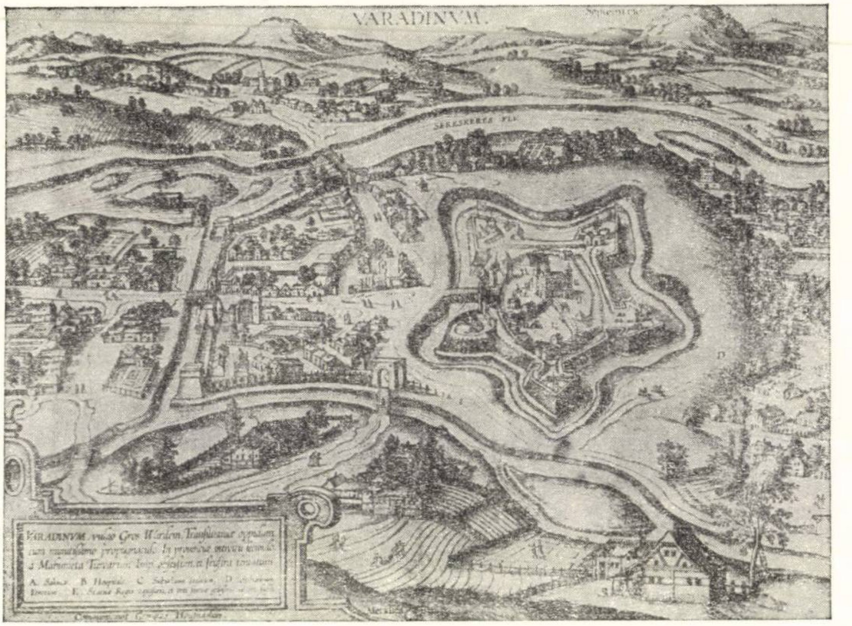

Fig. 23. — Planul orașului Oradea, după o gravură din secolul al XVII-lea.

au și un ascuțiș antihabsburgic și anticatolic. Lupta țărănimii ia un avînt deosebit în primăvara anului 1632, cînd îndîrjirea poporului a făcut nobilimea să se teamă de reînvierea vremurilor lui Doja. În fața primejdiei unei mișcări generale a țărănimii, nobilimea se ridică cu armele atît în Transilvania, cît și în Partium și îneacă în sînge răscoalele. Resturile cetelor țărănești împrăștiate au fost urmărite și nimicite de nobilimea comitatelor.

Iobăgimea s-a străduit să se folosească de toate prilejurile ce i se ofereau pentru a-și ușura situația. O mișcare în rîndurile țărănimii are loc, în 1659, în Bihor. După pierderea tronului în 1658, foștii domni ai Moldovei și Țării Romînești, Gheorghe Ștefan și Constantin Șerban, s-au refugiat în Transilvania, stabilindu-se în părțile nord-vestice. De aici, din Bihor și din regiunile învecinate, ei căutau să-și recruteze oști, cu care să încerce a-și recîștiga domnia. Chemarea lui Constantin Șerban a avut un viu ecou în rîndurile iobăgimii de aici, dar nobilimea înarmată a împiedicat concentrarea în număr mai mare a iobagilor. Cei adunaţi, sub conducerea lui Ştefan Roman, au început să atace în drumul lor spre Aleşd, unde se afla Constantin Şerban, unele curţi nobiliare.

Lupta ţărănimii oprimate s-a desfăşurat mai amplu în mişcările « curuţilor », începute în deceniul al optulea, care chiar şi prin numele lor reaminteau pe cruciaţii lui Doja. Iobagii care au luat parte în mare număr la răscoala ce s-a extins în Partium au determinat caracterul ei antifeudal, dîndu-i în acelaşi timp şi un puternic caracter antihabsburgic. Iobagii de diferite naţionalităţi, care se ridică într-o strînsă înţelegere frăţească, au ştiut să atragă de partea lor şi alte pături sociale, între care şi elemente din mica nobilime, nemulţumită şi ea de atotputernicia marii nobilimi. În mişcarea curuţilor, desfăşurată în ultimul pătrar al secolului al XVII-lea, se găsesc premisele marii răscoale de la începutul veacului următor de sub conducerea lui Francisc Rákóczi al II-lea.

Izvoarele vremii atestă conflicte cu caracter social şi între ţărani şi patriciatul urban. Astfel, în 1673, între ţăranii din Biertan şi Moşna şi patriciatul din Mediaş, precum şi între ţăranii din Saschiz şi patriciatul din Sighişoara, lupta a luat o asemenea amploare, încît patriciatul, care « trăia din sudoarea ţăranilor săraci », de teama răzvrătiţilor cedează în faţa cererilor acestora de a le uşura dările.

Lupta socială s-a desfăşurat în această vreme şi în oraşe. Mişcarea izbucnită în 1645 la Sibiu avea la bază contradicţiile dintre patriciatul orăşenesc şi sărăcimea din oraş. Mişcarea orăşenimii sărace a căpătat o intensitate atît de mare, încît a impus înlocuirea judelui orăşenesc, reprezentant al patriciatului; se instituie o conducere populară formată din reprezentanţii plebei şi ai meşteşugarilor. Forţele patriciatului cu greu au putut restabili vechea conducere la Sibiu. Asemenea mişcări au loc şi în alte oraşe ale Transilvaniei.

Lupta dintre puterea princiară şi marea nobilime

În cursul primei jumătăţi a secolului al XVII-lea, între autoritatea centrală şi marea nobilime care dorea să-şi menţină puterea politică s-a dus o luptă făţişă. Ea a determinat un ansamblu de măsuri de politică internă ale principilor, care urmăreau întărirea puterii centrale şi restrîngerea între anumite limite a puterii marii nobilimi. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, marea nobilime a reuşit să acapareze şi mai mult puterea, reducînd rolul principilor la simple instrumente ale intereselor ei. În timpul principilor Acaţiu Barcsai şi Mihail Apafi, autoritatea princiară şi prestigiul ţării au cunoscut o mare scădere. Aceasta tocmai cînd îşi măsurau puterile Imperiul otoman şi Imperiul habsburgic, dornice de cuceriri, adică chiar atunci cînd era mai mare nevoie de o autoritate centrală puternică. Această situaţie explică, în parte, şi faptul că principatul transilvănean n-a putut juca vreun rol de seamă în lupta în care se hotăra şi viitorul său.

În sînul clasei nobiliare au loc în această epocă prefaceri importante. Se accentuează contrastul între situaţia marii nobilimi şi aceea a nobilimii de rînd. Mulţi din pătura micii nobilimi nu dispuneau decît de 3—4 iobagi. În lupta lor cu marea nobilime, principii au urmărit întărirea numerică a păturii nobilimii de rînd, pentru a dispune de o forţă militară mai însemnată. De aceea ei au ridicat dintre ţăranii liberi, dintre locuitorii tîrgurilor şi chiar dintre iobagi, în primul rînd dintre iobagii domeniilor fiscale, armalişti, adică nobili cu blazoane. Deşi, din punct de vedere numeric, nobilimea de rînd a sporit, înnobilarea acestora n-a mai însemnat totuşi decît o simplă deosebire juridică faţă de ţărănimea din rîndurile căreia proveneau cei mai mulţi, nu şi o deosebire economică. Ei rămîneau în aceeaşi situaţie materială ca şi ceilalţi ţărani. Nobilimea, la rîndul ei, a reuşit, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, să impună menţinerea în situaţia de mai înainte a acestor «nobili» ridicaţi de jos. Potrivit unor articole din *Aprobate*, înnobilarea iobagilor care obţinuseră o diplomă cu blazon fără să fi fost eliberaţi mai întîi din iobăgie de către stăpînii lor era lipsită de putere, în caz de fugă ei putînd fi urmăriţi şi readuşi la locul de plecare ca oricare iobag fugit.

Din aceleaşi considerente de ordin politic şi mai ales din interese militare, o parte dintre ţăranii liberi, dar şi dintre iobagii care îndeplineau slujbe militare la cetăţile de pe domeniile fiscale, au fost înnobilaţi de asemenea în anumite condiţii. Aceştia sînt nobilii « condiţionari », din care fac parte puşcaşii romîni şi secui, precum şi « boierii » şi « băştierii ». Astfel, în cursul secolului al XVII-lea sînt ridicaţi în număr mare în rîndul micii nobilimi şi « boierii » şi chiar unii iobagi romîni din districtul Făgăraşului şi Chioarului, din comitatul Solnocului interior şi al Clujului, din Haţeg, Zărand şi Maramureş, călăreţii (*primipili*) secui şi haiducii (ostaşii liberi) din Bihor.

Nobilimea, la rîndul ei, îndeosebi nobilimea mare, va face eforturi repetate pentru a aduce oraşele sub autoritatea ei, ceea ce va determina împotrivirea puternică a conducerii acestora, care-şi vedea astfel periclitată situaţia. Lupta aceasta, de lungă durată, se va încheia în favoarea nobilimii, pe măsură ce ea cîştigă poziţii tot mai puternice în viaţa politică şi economică a ţării. Oraşele îşi pierd în mare măsură autonomia, trebuind să suporte o parte a sarcinilor materiale ce apăsau comitatul, ai cărui dregători — mari nobili — aveau dreptul acum să se amestece în conducerea lor. Toate aceste împrejurări, pe lîngă cele economice, generale, vor face ca multe oraşe, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, să alunece pe panta declinului.

Din analiza fenomenelor social-economice din Transilvania secolului al XVII-lea se desprinde constatarea că dezvoltarea acestei ţări a cunoscut însemnate oscilaţii. După perioada plină de lupte de la începutul secolului, cînd o bună parte a forţelor de producţie au fost nimicite, a urmat un răstimp de refacere economică şi de întărire a puterii centrale, care a durat circa patru decenii. Datorită creşterii producţiei şi închegării unei pieţe mai cuprinzătoare, viaţa economică a început să se învioreze. În a doua jumătate a secolului al

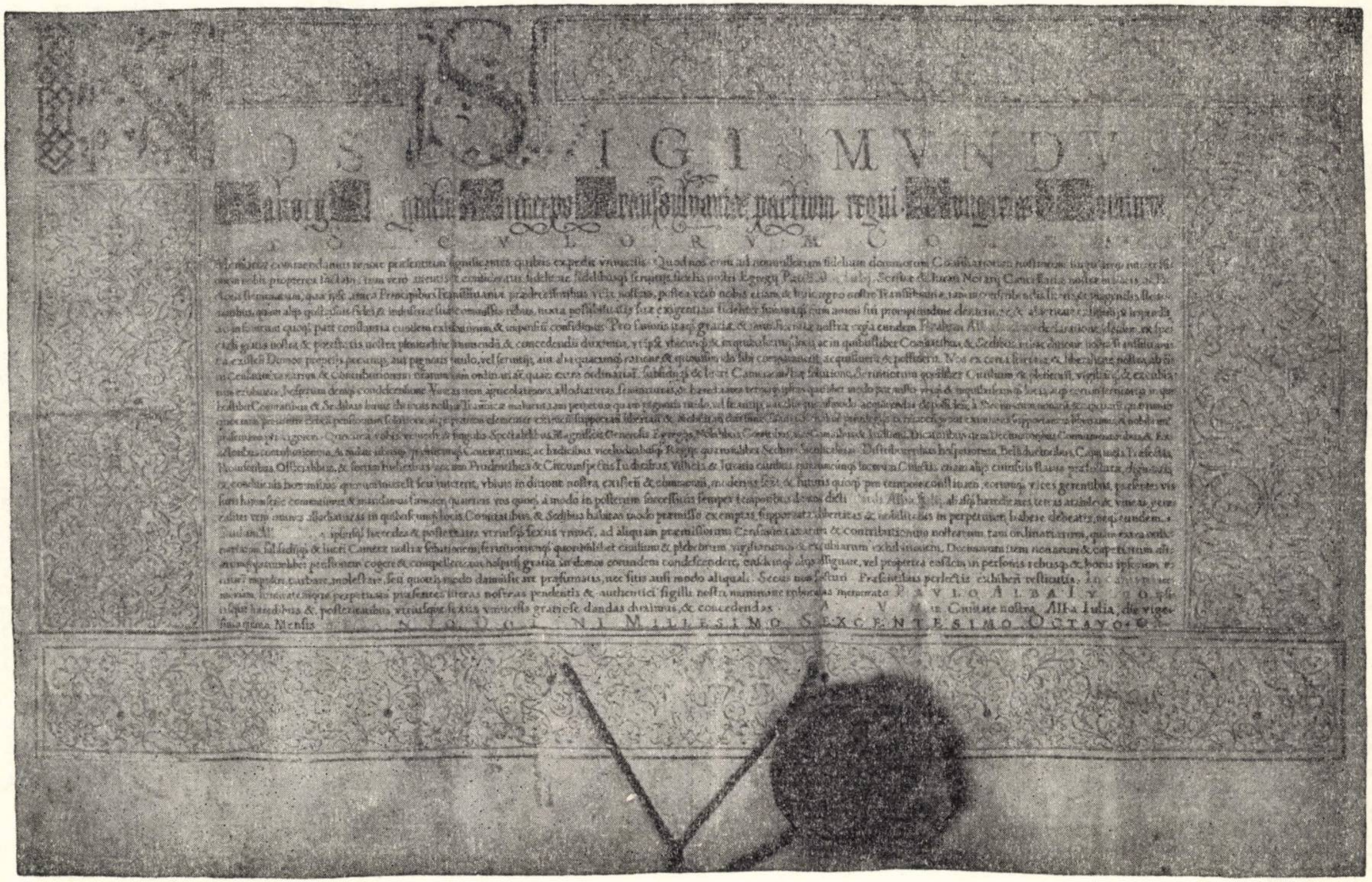

Fig. 24. — Diplomă de înnobilare a unui diac din Transilvania, din 1608.

XVII-lea însă, după expediţia principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea din 1657 în Polonia, Transilvania ajunge pradă anarhiei feudale şi porneşte pe calea declinului economic şi politic. Exploatarea maselor populare se accentuează, acestea sărăcesc, ceea ce se va răsfrînge în chip negativ asupra întregii ţări. Marea nobilime va reuşi să-şi sporească averea şi să acapareze guvernarea politică, exploatînd nemilos ţărănimea aservită. Din această cauză, contradicţiile sociale se adîncesc, lupta de clasă se intensifică, manifestîndu-se în formele caracteristice orînduirii feudale.

Organizarea politico-administrativă

Faţă de a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd se constituie principatul autonom sub suzeranitate turcească [1], organizarea politico-administrativă a Transilvaniei, ca şi instituţiile ei, nu suferă în secolul al XVII-lea modificări esenţiale.

Întinderea teritorială a principatului transilvan, statornicită în 1570 prin pacea de la Speyer [2], rămîne aceeaşi pînă într-al treilea deceniu al secolului al XVII-lea. El cuprinde cele şapte vechi comitate ale Transilvaniei, scaunele secuieşti (al căror număr se reduce la cinci în urma contopirii într-unul singur — sub numele de Trei Scaune, — a scaunelor Kézdi, Sepsi şi Orbai), plus nouă scaune săseşti şi trei districte. Din părţile apusene (Partium), principele Transilvaniei stăpînea comitatele Zarand, Crasna, Solnocul de Mijloc şi districtul Chioarului, iar din Crişana şi Banat teritoriile neocupate încă de turci: Ineu, Lugoj, Caransebeş. În urma păcii de la Mikulov (1622), dintre principele Gabriel Bethlen şi împăratul german, sînt cedate Transilvaniei alte 7 comitate din Partium şi din Ungaria superioară (Satu-Mare, Bereg, Ugocsa, Szabolcs, Zemplén, Borsod şi Abaúj). Pierdute după moartea lui Bethlen, aceste comitate sînt din nou alipite Transilvaniei în urma păcii de la Linz, din 1645, dintre Gheorghe Rákóczi I şi Imperiul habsburgic. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, ca urmare a decăderii principatului Transilvaniei, teritoriul acestuia se îngustează, prin ocuparea de către turci a ultimelor cetăţi bănăţene, a Crişanei pînă la nord de Oradea, iar înspre Cluj sînt supuse la dări teritoriile pînă la Huedin.

Ca şi în Moldova şi Ţara Romînească, se manifestă şi în Transilvania tendinţa marii nobilimi de a-şi asigura controlul asupra autorităţii princiare. Unul dintre mijloacele de realizare a acestui obiectiv a fost folosirea dreptului de liberă alegere a principelui din partea dietei. Prin aceasta se urmărea împiedicarea instituirii domniei ereditare, care ar fi sporit autoritatea puterii centrale, ca şi a amestecului Porţii în succesiunea la tron. Principiul liberei alegeri a principelui n-a fost respectat însă în cursul veacului al XVII-lea. Cînd puterea centrală reuşea să domine nobilimea, principele îşi designa singur urmaşul (Gabriel Bethlen pe soţia sa Ecaterina de Brandenburg, Gheorghe Rákóczi I pe fiul său omonim); Poarta, la rîndul ei, a numit direct mai mulţi principi, fără să mai aştepte hotărîrea dietei.

---

[1] Vezi *Istoria Romîniei*, vol. II, p. 799—806.

[2] *Ibidem*, p. 938.

După alegerea principelui — cînd aceasta avea loc — şi confirmarea lui de către sultan, urma ceremonialul încoronării în prezenţa trimişilor Porţii, care-i înmînau insemnele de domnie, apoi jurămîntul de credinţă al nobilimii şi orăşenimii prezente; ceilalţi nobili şi orăşeni erau ţinuţi să depună jurămîntul de credinţă în cel mai scurt timp, altfel fiind pasibili de pedeapsa confiscării întregii averi.

În drept, principele se bucura de prerogative foarte largi: el dispunea de veniturile ţării, avea dreptul de a bate monedă, conducea justiţia, armata şi administraţia, hotăra în problemele de politică externă. În fapt, aceste prerogative erau deseori îngrădite, pe de o parte de către nobilime, pe de altă parte de către Poarta otomană.

În guvernarea ţării, principele era ajutat de un cancelar; cancelariatul a fost înfiinţat în 1556, la cererea nobilimii, spre a putea exercita astfel un control asupra principelui. Acelaşi rost îl avea şi sfatul principelui. Cînd autoritatea puterii centrale era mare (ca în vremea lui Gabriel Bethlen şi Gheorghe Rákóczi I), influenţa sfatului era redusă; dimpotrivă, în perioadele de întărire a nobilimii (ca în vremea lui Acaţiu Barcsai şi Mihail Apafi), rolul sfatului era precumpănitor; fără consimţămîntul acestuia, principele nu putea lua nici o hotărîre în problemele importante ale ţării. Numărul membrilor sfatului, după numeroase oscilaţii, s-a statornicit la 12.

Pe lîngă sfat, marea nobilime a încercat să-şi asigure dominaţia politică şi cu ajutorul dietei. De aceea, în lupta pe care o duce puterea centrală pentru întărirea autorităţii sale intră şi măsurile de limitare a rolului acestei instituţii. Între 1622 şi 1658, cînd puterea centrală reuşeşte să domine nobilimea, dieta este convocată o singură dată pe an, în loc de două ori, cum era obiceiul pînă atunci. În schimb, rolul dietei creşte în perioadele de consolidare a regimului nobiliar.

Între prerogativele principelui era şi numirea dregătorilor din fruntea comitatelor — comiţii — a căpitanilor din scaunele secuieşti, precum şi confirmarea juzilor regeşti din scaunele secuieşti şi săseşti, aleşi de adunările locale ale scaunelor. Aceşti înalţi dregători trebuiau să fie aleşi dintre fruntaşii cei mai bogaţi ai locului. Aceeaşi condiţie trebuia îndeplinită şi de vicecomiţi, care erau numiţi de către comiţi, precum şi de juzii, vicejuzii şi notarii comitatelor, aleşi de comitate cu consimţămîntul comitelui.

Justiţia are un accentuat caracter de clasă. Pricinile mărunte dintre locuitorii satelor erau cercetate de juzii săteşti. Pentru pricinile mai mari, împricinaţii trebuiau să se adreseze scaunului de judecată al stăpînului de pămînt, forului dominal; stăpînul de pămînt era dator să judece în timp de opt zile pricina respectivă. De la forul dominal, cei nemulţumiţi se puteau adresa în unele părţi forului imediat superior, care era scaunul de judecată al comitatului. Pentru ţăranii iobagi, acesta era ultima instanţă judiciară unde îşi puteau îndrepta plîngerile.

În regiunile unde autonomiile romînești s-au păstrat mai puternice, s-a menținut o organizare judiciară proprie, deosebită de cea din comitate. O astfel de organizare e mai bine cunoscută în Țara Făgărașului, pentru care s-au păstrat

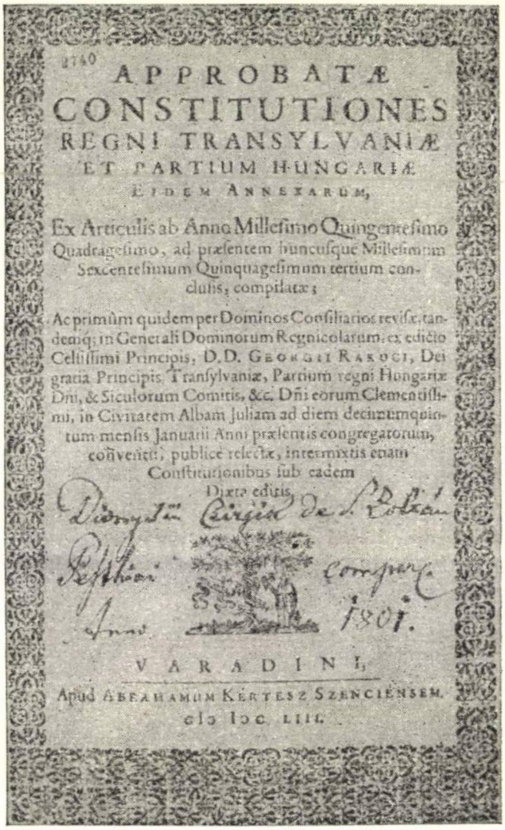
2740

APPROBATÆ
CONSTITUTIONES
REGNI TRANSYLVANIÆ
ET PARTIUM HUNGARIÆ
EIDEM ANNEXARUM,

Ex Articulis ab Anno Milleſimo Quingenteſimo
Quadrageſimo, ad præſentem huncuſque Milleſimum
Sexcenteſimum Quinquageſimum tertium con-
cluſis, compilatæ;

Ac primùm quidem per Dominos Conſiliarios reviſæ, tan-
demq; in Generali Dominorum Regnicolarum, ex edicto
Celſiſſimi Principis, D.D. GEORGII RAKOCI, Dei
gratia Principis Tranſylvaniæ, Partium regni Hungariæ
Dñi, & Siculorum Comitis, &c. Dñi eorum Clementiſſi-
mi, in Civitatem Albam Juliam ad diem decimumquin-
tum menſis Januarii Anni præſentis congregatorum,
coñventu, publice relectæ, intermixtis etiam
Conſtitutionibus ſub eadem
Diæta editis,

Anno 1801.

VARADINI,
Apud ABRAHAMUM KERTESZ SZENCIENSEM.
clↄ Iↄc. LIII.

Fig. 25. — *Approbatae Constitutiones.* Legiuire transilvană din secolul al XVII-lea.

Statutele din 1508 și *Constituțiile* din 1657, cuprinzînd, amîndouă, norme ale dreptului consuetudinar, și, prin urmare, multe din obiceiurile juridice romînești ale țării. Potrivit acestor legiuiri, în Țara Făgărașului funcționau două categorii de foruri judiciare: scaunele inferioare și scaunul superior. Existau cinci scaune inferioare în cinci localități mai însemnate, dintre care scaunul de curte din Făgăraș era cel mai important. Scaunele inferioare, compuse din 12 asesori boieri și un notar, judecau pricinile civile ale oamenilor liberi și dependenți. De la scaunele inferioare se apela la scaunul superior din Făgăraș. Acest for judiciar, format din 12 asesori, un notar și doi juzi ai nobililor și prezidat de căpitanul cetății Făgărașului, judeca pricinile penale și civile ale boierilor, negustorilor, slujitorilor ostaşi, preoţilor şi libertinilor din Ţara Făgăraşului.

Foruri judiciare proprii aveau şi secuii şi saşii. Prima instanţă a autonomiilor secuieşti şi săseşti era scaunul, unde judecau juzii scăunali ajutaţi de juraţi asesori. Forul următor era « scaunul general »: cel de la Odorhei pentru secui şi cel al Universităţii săseşti, de la Sibiu, pentru saşi.

Ultima instanţă judiciară era tabla principelui, la care se apela în pricinile judecate de forurile imediat inferioare: ale comitatelor, al Universităţii săseşti şi al « scaunului general » secuiesc. Acest for, prezidat de judele curţii şi compus din juraţi nobili, numiţi de principe sau de dietă, judeca litigiile mai importante, îndeosebi cele cu privire la proprietate. În sfîrşit, atribuţiuni judiciare avea şi dieta, în faţa căreia se aduceau cazurile de trădare a nobilimii sau de violare a intereselor ţării.

Caracterul de clasă al justiţiei rezultă nu numai din organizarea judiciară şi normele procedurale, ci şi din însuşi conţinutul legiuirilor. Aceste legiuiri cuprind dispoziţii discriminatorii între diferitele clase şi păturі sociale. De pildă, dacă un nobil rănea un alt nobil era pedepsit cu 12 florini, dar dacă săvîrşea acelaşi delict împotriva unui ţăran, pedeapsa era doar de 3 florini; răscumpărarea uciderii unui nobil era de 66 de florini, pe cînd uciderea unui ţăran era răscumpărată cu 25 de florini.

Caracterul de clasă, feudal, al oştirii rezultă atît din modul de organizare, cît şi din componenţa ei. Oastea Transilvaniei era formată din cetele sau steagurile nobililor, din armata permanentă a principelui şi din trupele de mercenari. Potrivit legilor ţării, în caz de război, nobilimea era obligată să participe la oaste. Cei ce nu răspundeau la chemare erau pedepsiţi cu o amendă care varia între 12 şi 100 de florini, în raport cu mărimea proprietăţii funciare. Nobilii serveau de obicei călări, dar cei săraci puteau merge şi pedeştri. De asemenea, nobilii trebuiau să echipeze un număr de soldaţi călări, iarăşi în raport cu mărimea domeniului, iar cei ce trăiau în alte ţări, dar stăpîneau moşii în Transilvania, erau obligaţi să contribuie cu bani pentru angajarea de mercenari.

Oastea permanentă era formată din categoriile de locuitori liberi cu obligaţii militare: dorobanţi roşii de pe domeniile cetăţilor şi de pe cele fiscale sau dintre romîni şi secui, mai ales cei ce locuiau la marginile ţării. Aceştia îndeplineau slujba militară ca pedestraşi. Această armată permanentă n-a fost însă nici prea numeroasă şi nici constantă, datorită faptului că lipsea baza economică necesară pentru întreţinerea ei, pe de o parte, iar pe de altă parte, din cauza turcilor, cărora nu le convenea existenţa unei armate permanente însemnate în ţările vasale.

În secolul al XVII-lea, ca în toată Europa, rolul oştii mercenare este precumpănitor faţă de oastea feudală. Armamentul superior şi tactica de luptă nouă explică inversarea raportului dintre categoriile de oşti. Locul pedestrimii ţărăeşti şi al călărimii nobiliare este ocupat tot mai mult de infanteria de mercenari.

Starea de război aproape permanentă explică preocuparea puterii centrale pentru aprovizionarea armatei, înzestrarea ei cu armamentul şi echipamentul necesar, pentru buna întreţinere a cetăţilor, mai ales a celor de la marginea ţării.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, Ed. politică, 1960; vol. III, partea I, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956.

— *Forme premergătoare producţiei capitaliste*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956.

F. Engels, *Războiul ţărănesc german*, ed. a III-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1958.

— *Anti-Dühring*, ed. a III-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1955.

V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, Bucureşti, Ed. politică, 1961.

2. *Izvoare*

Áldásy, Antal, *Az anabaptisták kiváltság-levele*, în *Történelmi Tár*, 1892, p. 367—370.

Approbatae Constitutiones, în *Corpus Juris Hungarici, 1540—1848, **évi erdélyi törvények***, ed. Kolozsvári Sándor — Óvári Kelemen, Budapesta, 1900.

Babinger, Fr., *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. III, t. XVII (1935—1936), p. 141—189.

— *O relaţiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie vodă Ruset (1678)* în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. III. t. XIX (1937), p. 109—136.

Baret, *Histoire des troubles de Moldavie*, în Al. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice*, vol. II, Bucureşti, 1863, p. 5—136.

Beke, Antal, *Rőthi Orbán jelentései Rákóczihoz az 1636-iki mozgalmak idejéből*, în *Történelmi Tár*, 1891, p. 344—352.

<Cantacuzino, Mihai>, *Istoria politică şi geografică a Ţerei Romîneşti de fraţii Tunusli*, trad. de G. Sion, Bucureşti, 1863.

Cantemir, D., *Descriptio Moldaviae*, Bucureşti, ed. Soc. Acad. Rom., 1872.

Carte romînească de învăţătură, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1961.

Codex Bandinus, ed. V. A. Urechia, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XVI (1893—1894).

Codrescu, Th., *Uricariul*, vol. II.

Compilatae Constitutiones, în *Corpus Juris Hungarici, 1540—1848, **évi erdélyi törvenyek***, ed. Kolozsvári Sándor. — Óvári Kelemen, Budapesta, 1900.

Corpus statutorum Hungariae municipalium, ed. Kolozsvári Sándor — Óvári Kelemen, vol. I, Budapesta, 1885.

Costin, Miron, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1958.

Cronicari munteni, ed. M. Gregorian, vol. I—II, Bucureşti, Ed. pentru literatură, 1961.

Del Chiaro, A. M., *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1914.

Documente privind istoria Romîniei. A. Moldova, Veacul XVII, vol. I—V, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1952—1957; *B. Ţara Romînească, veacul XVII*, vol. I—IV, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1952—1954.

Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. I, *Țara Romînească*, București, Ed. Acad. R.P.R., 1961.

***Evlia Cselebi** török világutazó magyarországi utazásai, 1660—1664*, ed. și trad. Karácson Imre, vol. I—II, Budapesta, 1904—1908.

Gergely, Sámuel, *Bethlen Gábor levelei feleségéhez Károlyi Zsuzsánnához*, în *Történelmi Tár*, 1882, p. 124—133.

Hildebrandt, C. I., *Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel*, ed. F. Babinger, Leiden, 1937.

Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. IV/1—2; vol. V/1—2; vol. IX/1; vol. XV/2; supl. II/2—3.

Iorga, N., *Documente romînești din archivele Bistriței*, vol. I—II, București, 1899—1900.

— *Studii și documente cu privire la istoria romînilor*, vol. V, VI, VII, X, XI, XIV, XV, XVI, XXI.

— *Acte romînești și cîteva grecești din archivele Companiei de comerț oriental din Brașov*, Vălenii de Munte, 1932.

Istoria Țării Romînești, 1290—1690. Letopisețul cantacuzinesc, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, Ed. Academiei R.P.R., 1960.

Lupaș, I., *Documente istorice transilvane*, vol. I, *1599—1699*, Cluj, 1940.

Makkai, László, *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631—1648)*, Budapesta, 1954.

Matei al Mirelor, *Istoria celor petrecute în Țara Romînească*, în Al. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice*, vol. I, București, 1862, p. 327—384.

Mihordea, V., *O descriere a Moldovei înainte de Cantemir*, în *Revista istorică*, XXIII (1937), nr. 4—6, p. 122—147.

Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae, VI, VIII, XV.

Motogna, V., *Două scrisori ale lui Gheorghe Ștefan*, în *Revista istorică*, XII (1926), nr. 10—12, p. 314—320.

Neculce, I., *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. I. Iordan, București, E.S.P.L.A., 1959.

Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în țările romîne, 1653—1658*, trad. Emilia Cioran, București, 1900.

Popescu, Radu, *Istoriile domnilor Țării Romînești*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1963.

Szádeczky, Lajos, *Bethlen Gábor gazdasági utasítása fogarasi udvarbirája számára*, în *Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1897, p. 13—24.

Szalárdi, János, *Siralmas magyar krónika* [Pesta, 1853].

Veress, A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Romînești*, vol. IX—XI, București, 1937—1939.

3. Lucrări generale

Bălcescu, N., *Reforma socială la romîni*, în *Opere*, vol. I, București, Ed. Academiei R.P.R., 1953.

Costăchel, V., P. P. Panaitescu și A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Romînească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, Ed. științifică, 1957.

Giurescu, C., *Studii de istorie socială*, București, 1943.

Giurescu, C. C., *Istoria romînilor*, vol. III, partea a II-a, București, 1946.

Iorga, N., *Istoria armatei romînești*, ed. a II-a, vol. II, București, 1930.

— *Istoria comerțului romînesc*, ed. a II-a, vol. I, București, 1925.

— *Istoria industriilor la romîni*, București, 1927.

— *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1929.

Magyarország története, 1526—1790, vol. II, Budapesta, 1962.

Meteș, Ștefan, *Relațiile comerciale ale Țării Romînești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1920.

Mioc, D., H. Chircă şi Şt. Ştefănescu, *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIVe au XVIII siècle*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 221—252.

Panaitescu, P. P., *Dreptul de strămutare al ţăranilor în ţările romîne pînă la mijlocul secolului al XVII-lea*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1956, p. 63—122.

Porşnev, B. F., *Studii de economie politică a feudalismului*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1957.

Szádeczky, Lajos, *Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon*, vol. II, Budapesta, 1913.

4. *Lucrări speciale*

Biró, Vencel, *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése, 1542—1690*, Cluj, 1917.

Chircă, Haralambie, *Veniturile vistieriei lui Constantin Brîncoveanu după condica vistieriei*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1956, p. 213—232.

Ciurea, D., *Cîteva date pentru istoricul Galaţilor (sec. XVI-XVII)*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, Istorie, VIII (1957), fasc. 1, p. 227—229.

Constantiniu Fl. şi Ş. Papacostea, *Aspecte ale rumîniei în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea*, în *Revista arhivelor*, III (1960), nr. 2, p. 226—247.

Corivan, Nicolae, *Formele de aservire a ţărănimii moldovene în secolul al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, Istorie, VII (1956), fasc. 1, p. 75—95.

Doboşi, Al., *Relaţiile comerciale ale Principatelor Romîne cu Veneţia*, Cluj, 1936.

Ember, Győző, *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*, Budapesta, 1946.

Giurescu, C. C., *Începuturi de industrie în ţările romîneşti*, Bucureşti, 1938.

Gündisch, G., *Soziale Konflikte in Hermannstadt um die Mitte des 17. Jahrhunderts*, în *Forschung zur Volks- und Landeskunde*, 1960, nr. 3, p. 57—79.

Gyárfás, Tihamér, *A brassai ötvösség története*, Braşov, 1912.

Ilieş, A., *Ştiri în legătură cu exploatarea sării în Ţara Romînească pînă în veacul al XVIII-lea*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1956, p. 155—197.

Ionaşcu, I., *Din relaţiile mănăstirii Curtea de Argeş cu orăşenii argeşeni*, în *Revista istorică romînă*, XIV (1944), **nr. 4**, p. 458—466.

Iorga, N., *Vechimea culturii porumbului la noi*, în *Revista istorică*, VI (1920), nr. 7—9, p. 170—175.

Jakó, Zsigmond, *Adatok a torockói jobbágylázadások történetéhez*, Cluj, 1945.

Lehr, Lia, *Despre dezvoltarea economică a oraşelor din Ţara Romînească în anii 1501—1650*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, partea I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1954, p. 663—683.

— *Comerţul Ţării Romîneşti şi Moldovei în a doua jumătate a sec. XVI şi prima jumătate a sec. XVII*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. IV, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 223—306.

Mioc, D., *Despre modul de impunere şi percepere a birului în Ţara Romînească pînă la 1632*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957, p. 49—116.

— *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab*, în *Studii*, XII (1959), nr. 2, p. 53—85.

Mráz, Vera, *Bethlen Gábor gazdaságpolitikája*, în *Századok*, LXXXVII (1953), p. 512—564.

MÜLLER, G., *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte, 1541—1688*, Sibiu, 1923.

NEAMŢU, V., *Comerţul cu piei şi prelucrarea lor în Moldova în sec. XV—XVII. Contribuţii la istoria economică a Moldovei*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice* — Iaşi, II (1951), fasc. 1—2, p. 531—549.

OLTEANU, ŞT., *Meşteşugurile din Moldova în sec. al XVII-lea*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. III, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1959, p. 101—232.

— *Meşteşugurile din Bucureşti în sec. XVI şi XVII*, în *Studii*, XII (1959), nr. 5, p. 71—112.

PANAITESCU, P. P., *Comunele medievale în Principatele Romîne*, în *Interpretări romîneşti*, Bucureşti, 1947, p. 161—218.

— *Tezaurul domnesc. Contribuţie la studiul finanţelor feudale în Ţara Romînească şi Moldova*, în *Studii*, XIV (1961), nr. 1, p. 49—85.

PAPAHAGI, V., *Contribuţii la istoria relaţiilor comerciale ale Munteniei cu Peninsula Balcanică şi cu Veneţia în sec. XVII-lea şi al XVIII-lea*, în *Revista istorică*, XIX (1933), nr. 4—6, p. 119—126.

PAVLESCU, E., *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, 1939.

PRODAN, D., *Despre «iliş» în Transilvania*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, VIII (1939—1942), p. 361—373.

RAJKA, GÉZA, *A kolozsvári szabó céh története a XV—XVII században*, Cluj, 1913.

STAHL, H. H. *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe romîneşti*, vol. I—II, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1958—1959.

STOICESCU, N., *Despre organizarea pazei hotarelor în Ţara Romînească în sec. XV—XVII*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. IV, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 191—222.

— *Rolul curtenilor şi slujitorilor din Ţara Romînească şi Moldova ca instrumente de reprimare a luptei ţărănimii*, în *Studii*, XV (1962), nr. 3, p. 631—648.

SZABÓ, T. ATTILA, *A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyságának szolgáltatása és adózása* (1640—1690), în *Erdélyi Múzeum*, 1940, p. 1—34.

SZENDREY, IÁNOS, *A sárospataki és gyulafehérvári ágyúöntőházak a XVII. században I. Rákócz György idejében*, în *Hadtörténelmi Közlemények*, 1891, p. 116—127.

ŞERBAN, C., *Contribuţii la istoria meşteşugurilor din Ţara Romînească: ţiganii rudari în sec. XVII—XVIII*, în *Studii*, XII (1959), nr. 2, p. 131—147.

TURBATU, M., *Rolul meşteşugurilor de la sate în dezvoltarea producţiei de mărfuri, în prima jumătate a secolului al XVII-lea în Ţara Romînească*, în *Studii*, VIII (1955), nr. 3, p. 49—64.

TURCU, C., *Catastihul de datorii al unei dughene din Iaşi la 1679*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice* — Iaşi, *Istorie*, s. III (ştiinţe sociale), VI (1955), nr. 3—4, p. 175—182.

CAPITOLUL IV

CONSOLIDAREA REGIMULUI NOBILIAR ÎN MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÎNEASCĂ. TRANSILVANIA ÎN PRIMELE DECENII ALE VEACULUI AL XVII-LEA

Consolidarea regimului nobiliar în Moldova şi Ţara Romînească a însemnat o intensificare a exploatării ţărănimii, ceea ce a avut drept consecinţă ascuţirea luptei de clasă şi izbucnirea a numeroase răscoale antifeudale. În acelaşi timp, în sînul clasei dominante au loc puternice conflicte între facţiunile boiereşti, pentru stăpînirea puterii în stat. Restaurarea dominaţiei otomane a fost însoţită, pe de altă parte, de pătrunderea a numeroase elemente greceşti în rîndurile boierimii şi ale orăşenilor. Acest fapt a făcut ca situaţia internă din cele două ţări să devină şi mai complexă. Prezenţa unor concurenţi, susţinuţi de domnie şi de Poartă, la exploatarea maselor, ca stăpîni de moşii şi mai ales ca dregători, a stîrnit opoziţia boierimii localnice şi a intensificat lupta dintre facţiunile boiereşti. Conflictele de interese dintre grupările boierimii se vor ascunde tot mai mult sub haina unei lupte între « romîni » şi « greci ». În acest chip se reflectă rivalităţile pentru putere şi în opera cronicarilor vremii, ei înşişi, de cele mai multe ori, mari boieri. Caracterul real al situaţiei create prin pătrunderea elementului grecesc în sînul clasei dominante devine mai evident în jumătatea a doua a secolului al XVII-lea, cînd, în Ţara Romînească, în fruntea « partidei greceşti » se afla un mare boier băştinaş, iar în fruntea « partidei romîneşti » stăteau Cantacuzinii.

La conflictele dintre grupările marii boierimi se adăugau şi mişcările boierimii mici şi ale slujitorilor îndreptate împotriva regimului nobiliar. Răscoalele ţărăneşti împotriva opresiunii fiscale şi exploatării feudale s-au împletit adesea cu aceste mişcări.

1. REGIMUL NOBILIAR ÎN MOLDOVA

În Moldova, instaurarea regimului nobiliar s-a realizat prin ridicarea la domnie a familiei Movileştilor, prima familie boierească care a ocupat tronul fără să fi avut legături cu vechile dinastii. Sprijiniţi pe ajutorul oştirilor nobiliare polone, Movileştii au putut să facă faţă cîtva timp răscoalelor ţărăneşti şi rivalității celorlalte grupări boierești din Moldova, întărind astfel regimul nobiliar. Situația lor este primejduită din momentul în care turcii hotărăsc să-și restabilească dominația deplină asupra celor trei țări romîne, înlăturînd influențele politice străine.

Căderea Movileștilor (1611—1617)

În 1611, turcii, pentru a înlătura influența politică polonă din Moldova, mazilesc pe tînărul Constantin Movilă și numesc domn pe Ștefan Tomșa (1611—1615), pretins fiu de domn, în realitate un mic boier din satul Otești, ținutul Putnei, fost capuchehaie al Movileștilor la Poartă. Movileștii și marea boierime care-i susținea făcură apel, pentru a se menține la putere, la oștile nobililor poloni de la margine. Atunci, boierimea mică, orășenii și țăranii s-au grupat în jurul noului domn, care era, după cum scrie cronicarul Matei al Mirelor, « bun mai ales pentru săraci, dar aspru față de boieri, pentru că aceștia erau nedrepți față de sărăcime »[1]. Boierii Nestor Ureche și Costea Bucioc, lăsînd pe tînărul Constantin Movilă în cetatea Hotinului, au mers în Polonia după ajutor. Regele Poloniei, temîndu-se de un conflict cu turcii, a declarat că preferă ca Movileștii să reia domnia cu puteri proprii, moldovenești, dar și-a dat tacit asentimentul atunci cînd a aflat că oștile vor fi plătite din tezaurul Moldovei, adus la Hotin. Ștefan Potocki, ginerele lui Ieremia Movilă, luă comanda trupelor nobiliare, însă în bătălia de la Cornul lui Sas, pe Prut (23 iulie 1612), Ștefan Tomșa, cu oastea de țară și ajutor tătăresc, ieși învingător. Abia două sute de oameni, din cele cîteva mii adunate de Movilești, izbutesc să scape, ceilalți fiind uciși sau prinși. Atunci a avut loc o cruntă represiune îndreptată împotriva marii boierimi; toți boierii mari prinși au fost decapitați. Constantin Movilă fusese și el prins de tătari și a pierit înecat în Nipru pe cînd era dus în Crimeea. Contemporanul Matei al Mirelor exclamă cu acest prilej: « Să-i poarte păcatul boierii care l-au dus la pieire, boierii nesăturați, care voiau să domnească sub numele lui ca să poată bea iarăși sîngele orfanilor și să sugă măduva bietei țări, cum o sugeau și mai înainte »[2].

Urmează o serie de confiscări masive de moșii ale boierilor din jurul Movileștilor, moșii pe care noul domn le împarte favoriților săi, arătînd în actele de danie și de restituire că mai toate fuseseră dobîndite de marii boieri prin fapte de silnicie.

Și din împrejurările care au urmat se vede bine cum orășenii și boierimea mică au luat parte activă la lupta împotriva marii boierimi. În 1615, boierii mari din țară se ridicară împotriva lui Ștefan Tomșa, dar acesta chemă pe tîrgoveții din Iași la oaste: « S-au strînsŭ din tîrgoveți și den slugile neguțitorilor și oameni nemernici, cîtava gloată »[3]. Cu ajutorul lor, Tomșa înfrînse pe boieri la Fîntîna lui Păcurar, lîngă Iaşi, iar ca răsplată, orăşenii din capitală căpătară de la domn un privilegiu de scutire de toate dările în natură. Şi de data aceasta un mare număr de boieri au fost ucişi.

---

[1] Al. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice*, vol. I, p. 338.
[2] *Ibidem*, p. 339.
[3] Miron Costin, *Opere*, p. 61.

Aflînd de izbucnirea luptelor interne din Moldova, Movileştii, în frunte cu Elisabeta, văduva lui Ieremia vodă, care-şi zălogise moşiile din Polonia ca să plătească pe lefegii, au pătruns din nou în ţară, sprijiniţi de oastea nobililor poloni de la margine, în frunte cu Mihai Wiśniowiecki şi Samuel Korecki. În lupta de la Tătăreni, lîngă Iaşi (23 noiembrie 1615), oastea nobililor birui pe dărăbanii lui Ştefan Tomşa, care se văzu silit să fugă în Ţara Romînească. Alexandru Movilă, un tînăr de 14 ani, fu proclamat domn al Moldovei, dar adevăratul cîrmuitor al ţării era marele boier Nestor Ureche. Ca răzbunare împotriva orăşenilor din Iaşi, au fost prădaţi toţi negustorii din oraş. Oastea care-l înscăunase pe Alexandru Movilă a prădat cumplit şi satele Moldovei, provocînd reacţii puternice din partea ţăranilor. Un fapt revelator pentru atitudinea poporului faţă de regimul nobiliar este refuzul plăţii dărilor către noua domnie. « Moldovenii — scrie unul dintre nobilii poloni din oastea Movileştilor — nu vor să plătească darea lui Alexandru vodă, spunînd că acesta n-a căpătat steag de domnie, iar dintre cei trimişi să strîngă dările, două sute au fost ucişi » [1].

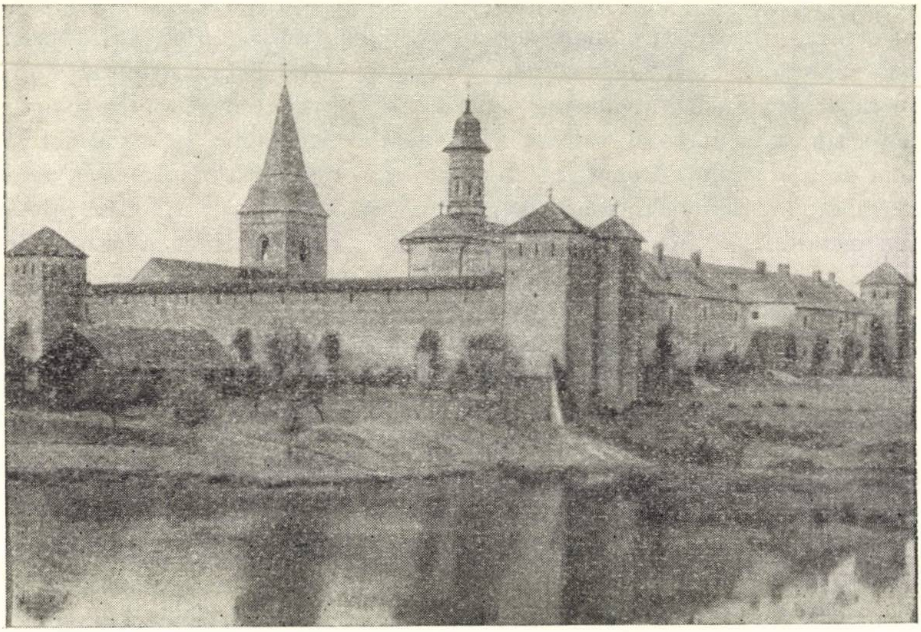
Fig. 26. — Fortificaţiile m-rii Dragomirna (reg. Suceava), înălţate în timpul lui Ştefan Tomşa şi Miron Barnovski.

---

[1] Hurmuzaki, Supl. II/2, p. 391.

În aceste împrejurări s-a produs intervenția turcească. Turcii, deși nu puteau tolera cîrmuirea Movileștilor și a partizanilor lor din pricina dependenței acestora față de Polonia, nu înțelegeau totuși să se lipsească de concursul boierilor moldoveni, care garantau stringerea tributului și a darurilor pentru Poartă. De aceea Ștefan Tomșa, care condusese lupta împotriva regimului nobiliar, a fost înlăturat și înlocuit cu Radu Mihnea, domnul Țării Romînești.Skender,pașa de Silistra, cu o armată puternică, intră în Moldova în iulie 1616. La Drăcșani, lîngă Hîrlău, turcii au înconjurat și au nimicit oastea rămasă în sprijinul Movileștilor; Alexandru vodă, doamna Elisabeta și Samuel Korecki, comandantul oastei polone, au fost prinși de turci. Moldova recăzu astfel sub dominația turcească, însă regimul nobiliar, deși lipsit acum de sprijinul polon, își continuă existența, ca urmare a colaborării boierimii moldovene cu turcii. Noul domn, Radu Mihnea, spre deosebire de Ștefan Tomșa, nu a tăiat pe boierii prinși, ci, dimpotrivă, i-a răscumpărat de la turci pentru că înțelegea să cîrmuiască cu ajutorul lor.

Moldova în vremea războaielor turco-polone (1617—1621)

Luptele interne din Moldova au avut ca urmare izbucnirea ostilităților între Polonia și Imperiul otoman. Polonia, care nu participase la războiul ligii antiturcești conduse de Habsburgi în vremea lui Mihai Viteazul, păstrase relații bune cu Poarta. Răsturnarea Movileștilor a stricat aceste legături, căci nobilii poloni nu înțelegeau să renunțe la influența lor în Moldova. Tocmai în această epocă începu și Războiul de 30 de ani (1618—1648), care a scos Imperiul habsburgic dintre factorii hotărîtori în politica sud-estului european, dînd turcilor mînă liberă să pornească ofensiva împotriva Poloniei. Acest război turco-polon s-a purtat pentru Moldova și în mare parte pe pămîntul Moldovei și a avut urmări însemnate pentru istoria acestui stat.

În 1617, Skender-pașa, învingătorul Movileștilor, trecu cu o oaste mare în Ucraina, stăpînită de poloni, luînd cu sine pe domnii Moldovei și Țării Romînești cu oștile lor. În timp ce turcii asediau Rașcovul pe Nistru, armata polonă, comandată de hatmanul Stanislas Zólkiewski, le ieși în întîmpinare. Nici una din părți nu a vrut să dea bătălia și s-a ajuns la încheierea unei convenții între cei doi comandanți. Polonii recunoșteau pe Radu Mihnea (cu care încheiaseră o înțelegere separată) ca domn al Moldovei și se legau să nu mai sprijine nici pe Movilești, nici pe Radu Șerban, fostul domn al Țării Romînești, precum și să oprească pe cazacii din Ucraina de a prăda pe turci. În schimb, turcii vor pune și ei frîu năvălirilor prădalnice ale tătarilor în Polonia și Ucraina. Cetatea Hotinului, care se afla cu o garnizoană polonă în stăpînirea Movileștilor, a fost predată lui Radu Mihnea. Rezultatul expediției a fost, așadar, cu totul favorabil turcilor, care obținură de la poloni recunoașterea dominației lor în Moldova și renunțarea la orice pretenție asupra acestei țări. Pacea aceasta n-a fost însă durabilă. După terminarea, în 1618, a lungului război cu Rusia, Polonia și-a recăpătat libertatea de acțiune și a încercat să redobîndească influența pierdută în Moldova. Împrejurările interne din această țară au contribuit la reluarea ostilităților.

Turcii numiseră ca domn al Moldovei, fără a consulta pe boieri, pe croatul Gaspar Grațiani, diplomat în serviciul Porții. El sosi în țară în aprilie 1619, dar îndată intră în conflict cu boierii, cu care nu avea relații de familie, ca domnii precedenți. Pentru a se menține în scaun, Grațiani se apropie de poloni, cu sprijinul cărora nădăjduia să învingă opoziția internă a boierilor mari. Cînd domnul arătă în taină boierilor că se gîndește să pornească, cu ajutorul Poloniei, o mișcare de eliberare de sub stăpînirea turcească, el întîmpină opoziția hotărîtă a boierimii, care se temea de urmările unei asemenea încercări. În schimb, ca și în alte împrejurări asemănătoare, se formă un curent popular pentru războiul de dezrobire. Grațiani știa, ca fost diplomat al Imperiului otoman, că sultanul pregătea o expediție în Polonia și de aceea el îndemnă pe demnitarii din această țară să atace ei mai întîi pe turci și să ocupe Moldova. Domnul Moldovei făcu apel și la domnul Țării Romînești, Gavril Movilă, care, după ce a fost informat asupra planului de răscoală împotriva turcilor, primi în țara lui pe trimișii moldoveni ce recrutau oaste, încunoștiințînd chiar în taină pe Grațiani de tot ce se petrecea la Poartă. Cu Transilvania, însă, Gaspar vodă nu izbuti să încheie o alianță. Gabriel Bethlen, care ducea o politică turcofilă, îl denunță Porții pe domnul Moldovei. Gaspar trimisese de asemenea 20 000 de zloți cazacilor zaporojeni ca să vie în ajutorul lui, dar hatmanul Poloniei, Zólkiewski, interceptă banii și-i folosi pentru înzestrarea propriei sale oști.

Turcii, aflînd de la principele Transilvaniei de trădarea domnului Moldovei, se hotărîră să-l prindă și să-l aducă la Poartă, dar la sosirea ceaușului în Iași, orășenii se ridicară și măcelăriră pe toți negustorii turci care făceau comerț acolo. Trimisul sultanului a fost și el ucis și domnul se îndreptă spre hotar ca să se unească cu oastea polonă ce sosea sub comanda lui Zólkiewski (august 1620). Polonii fuseseră oarecum luați pe nepregătite de ridicarea Moldovei și de aceea aveau oaste puțină. Zólkiewski se uni cu mica oștire moldovenească și înaintă de-a lungul Prutului, pînă la vadul de la Țuțora, lîngă Iași. Acolo însă sosi Skender-pașa cu o armată turco-tătară mult mai numeroasă decît polonii și moldovenii. Tabăra acestora a fost înconjurată de toate părțile și încercările de ieșire fură respinse. Gaspar Grațiani, pentru a nu cădea în mîinile turcilor, fugi din tabără, dar pe drum a fost ucis de boierii care îl însoțeau.

Oastea polonă, cu tabăra sa de care legate, a străbătut prin mijlocul turcilor și al tătarilor, luptînd zi și noapte pentru a-și croi drum. Sosită aproape de Nistru, armata polonă se destrămă, fiecare încercînd să treacă mai repede. Atunci tătarii și turcii dădură pe neașteptate un atac nimicitor; între morți a fost găsit însuși hatmanul Zólkiewski.

Înfrîngerea armatei polone venite să ocupe Moldova a inspirat turcilor nădejdea că pot întreprinde o mare ofensivă în Polonia. În anul următor (1621), sultanul Osman al II-lea, cu toate forțele imperiului, cu tătarii și cu oştile ţărilor romîne, se îndreptă spre Polonia. Armata polonă, avînd în frunte pe hatmanul Chodkiewicz şi pe fiul regelui, intrase în Moldova cu puţină vreme înainte de sosirea turcilor.

În oastea polonă se afla un pretendent la tronul Moldovei, destinat să fie în scaunul ţării continuatorul politicii Movileştilor. Acesta era Petru Movilă, fiul lui Simion, care avea să joace mai tîrziu un mare rol cultural, în calitate de mitropolit de Kiev. Cu o mică ceată proprie, Petru Movilă străbătu prin nordul ţării, intervenind mereu ca polonii să nu prade pe moldoveni.

Cînd oastea sultanului îşi făcu apariţia, polonii se retraseră în cetatea Hotinului, unde fură asediaţi de turci, dar cu toate asalturile repetate ale trupelor sultanului şi în ciuda bombardamentului neîncetat al artileriei şi a lipsei de alimente, asediaţii ţinură piept pînă în toamnă, cînd turcii se hotărîră să se retragă. Radu Mihnea, care pe atunci domnea iarăşi în Ţara Romînească, mijloci pacea între turci şi poloni. Prin tratatul de la Hotin se înnoiră prevederile acordului din 1617: Moldova va rămîne sub suzeranitatea Porţii, cazacii şi tătarii vor fi opriţi să facă incursiuni peste graniţă, Hotinul va fi predat Moldovei.

Regimul nobiliar în Moldova (1621—1629). Aşezămîntul lui Miron Barnovschi

După înlăturarea influenţei politice polone din Moldova, turcii au continuat să acorde sprijinul lor regimului nobiliar din această ţară. Cu toată bogăţia şi situaţia politică de care se bucura, marea boierime moldovenească nu ar fi izbutit să-şi menţină puterea, dacă nu ar fi avut sprijin şi din afară. Regimul nobiliar din ţările romîne convenea Porţii otomane, pentru că asigura stoarcerea în folosul imperiului a unor importante venituri şi înăbuşirea eventualelor răscoale ţărăneşti. Înţelegerea între turci şi oligarhia boierească a fost atunci, ca şi mai tîrziu, garanţia suzeranităţii otomane şi a stabilităţii regimului nobiliar.

Domnia a doua a lui Radu Mihnea în Moldova (1623—1626) a fost vremea de maximă putere a boierimii mari strînse în jurul domnului. Efectele acestei guvernări au fost notate de Miron Costin, care recunoaşte că « aşea era de greu ţării, cît să pustiisă curtea şi ţara » [1].

Suferinţele populaţiei au fost mărite în această epocă şi de năvălirile tătarilor din Buceag, care pustiiră atît Moldova, cît şi Ţara Romînească. Atunci, scrie cronicarul, « au săritŭ fălciienii şi covurluienii şi tecucénii, cu porunca lui Radul vodă, de au lovit pre tătari la întorsŭ şi le-au loatŭ toată dobînda şi robii » [2]. Aşadar, înfrîngerea tătarilor se datorează oştilor locale de ţărani şi slujitori, care reuşesc să le reia prada şi robii.

Numai nemulţumirea adîncă faţă de regimul nobiliar şi opoziţia făţişă a tuturor păturilor sociale explică măsurile luate în domnia lui Miron

---

[1] Miron Costin, *Opere*, p. 90.

[2] *Ibidem*, p. 91.

Barnovschi (1626—1629), măsuri favorabile în parte boierimii mici şi curtenilor, precum şi ţăranilor. Miron Barnovschi nu fusese numit de turci, ca predecesorul său, ci ales de boieri, care ţinuseră seama de faptul că era « fără coconi », deci nu prezenta primejdia stabilirii unei domnii ereditare. Făcînd el însuşi parte din boierimea mare — fost hatman, înrudit cu Movileştii — noul domn nu era ostil intereselor marii boierimi. Concesiile făcute de dînsul celorlalte pături sociale sînt de fapt concesii ale marii boierimi înseşi faţă de fuga în masă a ţăranilor şi de primejdia unei răscoale.

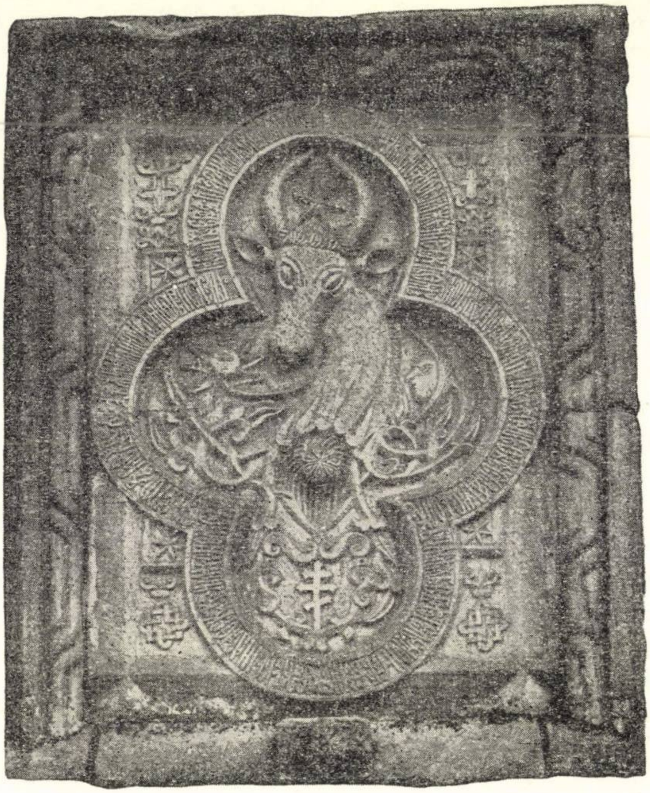

Fig. 27. — Pisania cu stemă de la m-rea Dragomirna (reg. Suceava) din anul 1627, pusă de Miron Barnovschi la încheierea lucrărilor de fortificare.

Aşezămîntul lui Miron Barnovschi din 1628 a fost întocmit într-o mare adunare, la care au luat parte boierii mari şi mici, mazilii, fiii de boieri de ţară şi căpeteniile oştirii. El cuprinde măsuri diferite, cu caracter social, fiscal, administrativ, unele favorabile boierimii mari, altele boierilor mici, curtenilor şi altele privind pe ţărani. Între măsurile luate în favoarea boierimii mari este restrîngerea dreptului de judecată al pîrcălabilor domneşti pe domeniile feudale, în special pe cele ale mănăstirilor, unde numai judecățile penale rămîn în seama judecătorilor domnești, toate gloabele revenind stăpînului; deșugubinarii nu vor intra pe domenii decît o dată pe an. De asemenea, țiganii boierești și mănăstirești erau scutiți de aici înainte de obligațiile de muncă pentru stat, în special de repararea armelor oștirii. Printr-un așezămînt separat, au fost chemați înapoi curtenii ce plecaseră de pe ocinele lor, adăpostindu-se în satele boierești, unde nădăjduiau să scape de apăsarea fiscului și de abuzurile agenților lui. Ca să-i aducă înapoi la ocinele lor, rămase nelucrate, adunarea acordă acestor curteni scutiri și ușurări de dări. Se fixa un nou termen de prescriere a urmăririi vecinilor fugari: cei fugiți de șapte ani, din vremea războiului de la Hotin din 1621, nu vor mai fi urmăriți, ci se vor putea întoarce de peste hotare sau de la locurile de refugiu din țară ca oameni liberi (« să fie slobozi a merge unde le va fi voia »). Pentru a atrage pe țărani, domnul a dat mare extindere privilegiilor de slobozii, acordînd scutiri temporare de dări celor ce se așezau în acele sate. În schimb, vecinii strămutați fără de învoire după 1621 vor fi urmăriți și readuși la stăpînii lor. Actul arată că acest lucru a fost cerut de mănăstiri, de boierii mici (mazili, fii de boieri, văduve), deoarece vecinii fugiseră în slobozii « și prin satele boierești ». Rezultă de aici că marii boieri atrăseseră pe domeniile lor pe vecinii boierilor mici și pe ai celor fără dregătorii, desigur cu ajutorul unor făgăduieli de ușurare a sarcinilor. Măsura luată de a rechema pe vecinii fugiți recent convenea în primul rînd boierimii mici, al cărei glas a fost deci ascultat în adunare.

Înființarea unor noi slobozii și înlesnirile fiscale acordate au avut rezultate pozitive. După cum spune Miron Costin, nu fără de exagerare, « au venitŭ fără zăbavă țara la hirea sa și pănă la anul s-au împlutŭ de tot bivșugul și s-au împlut de oameni »[1].

În politica externă, Miron Barnovschi și boierimea Moldovei s-au apropiat din nou de Polonia. Miron vodă căpătă și el indigenatul în Polonia și dobîndi moșii în acea țară. El a acordat privilegii speciale negustorilor din țara vecină, care au fost chemați la iarmaroacele din Moldova. Pe conducătorii poloni îi ținea la curent cu toate mișcările și pregătirile turcilor și tătarilor, dar din scrisorile sale adresate demnitarilor poloni rezultă că domnul moldovean îi îndemna să păstreze pacea cu Poarta otomană și-și oferea serviciile în această direcție. În 1627, domnul Moldovei, prin mediațiunea sa, izbutește să împiedice izbucnirea unui nou război turco-polon.

Cînd turcii cerură lui Barnovschi noi sume de bani cărora nu le putea face față, el se retrase în Polonia, pe moșiile pe care și le cumpărase acolo. Turcii ajunseră la convingerea că domnul susținut de boierimea Moldovei nu le fusese credincios și de aceea începură să schimbe politica lor atît față de Polonia, cît și față de moldoveni.

---

[1] Miron Costin, *Opere*, p. 93.

Luptele pentru putere între facțiunile boierești (1629—1634)

După plecarea lui Miron Barnovschi, diferitele facțiuni ale marii boierimi moldovene încep să se distingă mai lămurit. Ele erau grupări de familii care rivalizau pentru puterea în stat, dar se deosebeau și prin tendințele lor în politica externă. Cele mai bogate familii, înrudite cu Movileștii și cu Miron Barnovschi, își puseseră nădejdea în sprijinul Poloniei; o altă grupare de familii, care cîrmuise cu Radu Mihnea, era pentru o colaborare mai strînsă cu Poarta, care putea să garanteze stabilitatea regimului nobiliar. Ambele grupări boierești se opuneau pătrunderii în țară și ocupării dregătoriilor de către clientela greco-levantină adusă de domnii numiți de Poartă. Existența acestor grupări boierești explică, în parte, rapida schimbare a domnilor în această epocă. Domnia lui Alexandru Coconul, fiul lui Radu Mihnea (1629—1630), s-a sprijinit pe partida turcofilă, Moise Movilă (1630—1631 și 1633—1634) a stat, dimpotrivă, în legătură cu boierii favorabili Poloniei care îl aleseseră domn. Alexandru Iliaș, numit în a doua domnie direct de către Poartă (1631—1633), s-a înconjurat de boieri greci. Aceste schimbări la cîrmuirea statului moldovenesc nu s-au făcut fără tulburări și au pricinuit numeroase intervenții străine.

La urcarea în scaun a lui Alexandru Coconul, în 1629, Miron Barnovschi, refugiat în Polonia, încearcă să reia domnia, ajutat fiind de o ceată boierească în frunte cu Necoriță hatmanul, dar este respins de oastea domnească. În timpul primei domnii a lui Moise Movilă, adversarii partidei polone denunță pe domn la Poartă că se pregătește să fugă în Polonia și de aceea turcii trimit pe Cantemir-pașa cu tătarii să-l prindă și să-l aducă la Constantinopol. Cu acest prilej, sultanul ia o atitudine amenințătoare față de Polonia, din pricina amestecului ei în treburile Moldovei și a alimentării speranțelor partidei boierești filopolone. Sultanul scria regelui Sigismund al III-lea: « Dacă s-ar încerca din partea voastră ceva împotriva țărilor Transilvaniei, Moldovei și Țării Romînești, care sînt legate de monarhia noastră din vremea strămoșului nostru, sultanul Suleiman, aceasta nu o vom răbda niciodată » [1].

Conflictele interne se accentuează în timpul domniei lui Alexandru Iliaș, care după numire se pregătea să vie în Moldova cu o numeroasă clientelă grecească. Boierii moldoveni, atît cei turcofili, cît și cei polonofili au mers în număr mare la Poartă, unde au declarat marelui vizir că nu vor primi pe domnul socotit străin de țară (deși era descendent al lui Petru Rareș). Se ajunge însă la o înțelegere între domn și boieri, cu care prilej nu numai aceștia jură credință domnului, ci și domnul boierilor. În curînd însă lupta dintre boierii băștinași și domn izbucnește pe față, la Iași. Boierii băștinași (Ghenghea, Costin postelnicul, Grigore Ureche cronicarul, Cehan, Buhuș vistiernicul etc.) ocupau toate demnitățile din divan, dar domnul cîrmuia peste capul lor cu camarila grecească în frunte cu Batiște Veveli și capuchehaia Curt Celebi. Fiind descoperit planul domnului de a omorî pe boieri, aceștia se răscoală și alungă din țară pe Alexandru Iliaș. Gruparea polonofilă cheamă în Moldova pe Miron Barnovschi și-l alege domn, dar turcii nu înțeleg să admită reîntronarea influenței polone. Adus la Constantinopol, sub pretextul ceremoniilor de învestitură, Barnovschi este învinuit de trădare și executat. În locul lui, boierii aleg ca domn tot pe un partizan al politicii polone, pe Moise Movilă (1633).

---

[1] Biblioteca Czartoryski din Cracovia, *ms.* 611, f. 475.

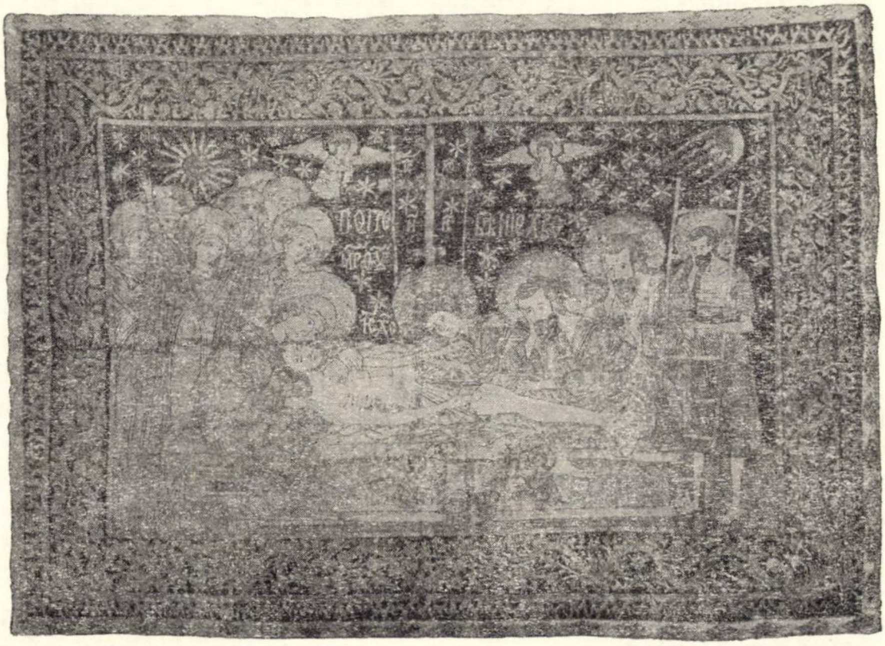

Fig. 28. — Broderie de la m-rea Dragomirna din timpul lui Miron Barnovschi, 1626.

În scurta sa domnie, Moise Movilă a cîrmuit tot cu colaborarea grupului de boieri care răsturnaseră pe Alexandru Iliaș și chemaseră în țară pe Miron Barnovschi, adică în special cu boierii filopoloni. Sprijinul dat acestora de către nobilimea țării vecine nu a fost nici el străin de reluarea ostilităților dintre Polonia și Imperiul otoman. Expediția turcească în Podolia, la care au luat parte și oștile Moldovei și ale Țării Romînești, s-a terminat cu o înfrîngere. În luptele date de turci împotriva oastei polone lîngă Camenița, atît muntenii, cît și moldovenii au refuzat să se bată. Retragerea turcilor a fost grăbită de veștile false răspîndite de moldoveni, potrivit cărora ar fi sosit mari oștiri căzăcești. Drept pedeapsă, Moise Movilă a fost mazilit, ceea ce l-a silit să se retragă în Polonia, iar domnia Moldovei a fost dată (1634) boierului Lupu vornicul, din gruparea turcofilă.

2. REGIMUL NOBILIAR ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ

Consolidarea regimului nobiliar sub domnia lui Radu Mihnea (1611—1616)

Trăsăturile caracteristice ale istoriei Ţării Romîneşti în epoca ce a urmat după restabilirea dominaţiei otomane sînt asemănătoare cu cele din istoria Moldovei în aceeaşi vreme. Un număr relativ restrîns de familii de mari stăpîni de moşii cîrmuieşte sub domni care se schimbă la intervale scurte. Ca şi în Moldova, dată fiind apăsarea tot mai grea a ţărănimii, stăpînirea boierilor mari întîmpină o dîrză împotrivire; aici boierii se sprijină pe ajutorul din Transilvania, în vremea domniilor lui Gabriel Bethlen şi a lui Gheorghe Rákóczi I. În Ţara Romînească, participarea boierimii greceşti la cîrmuirea ţării a fost mai timpurie şi mai masivă şi de aceea şi ridicarea împotriva ei a fost mai violentă.

În jurul noului domn, Radu Mihnea, se strînsese cea mai mare parte a boierilor. El a repus în vigoare legătura lui Mihai Viteazul, care lega de glie pe rumîni. Printr-o serie de hrisoave ale domnului, satele cotropite de Mihai Viteazul sînt în parte răscumpărate de moşneni, iar cele mai multe dintre ele sînt dăruite unor boieri sprijinitori ai noii domnii, ca boierul grec Pano vistierul, care capătă 24 de sate. Divanul lui Radu Mihnea era compus în parte din boieri pămînteni, în parte din boieri greci. Totuşi, dintre cei dintîi lipseau membrii principalelor familii din domnia lui Mihai Viteazul. O parte din moşiile cotropite sau cumpărate de Buzeşti şi de Rudeni sînt confiscate.

Boierii greci deţin vistieria, pe lîngă alte cîteva demnităţi înalte ale divanului. În 1614, un boier grec, Ianache Catargiu, devine mare ban al Craiovei şi rămîne în această demnitate pînă la sfîrşitul domniei lui Radu Mihnea. Conflictele de interese devin atît de violente, încît o parte dintre boieri hotărăsc să omoare pe Radu Mihnea, « pentru căci îi împresurase cu mulţime de greci de la Ţarigrad şi de la Rumele » (Turcia europeană — *n.n.*) [1]. Complotul fiind descoperit, conducătorul său, Bărcan din Merişani, fost mare stolnic, şi alţi opt boieri sînt decapitaţi. Cu acest prilej, Radu Mihnea izbutise să cîştige de partea sa pe slujitori împotriva boierilor din opoziţie.

Radu Mihnea, care participase la răsturnarea lui Gabriel Báthori, încheie cu urmaşul acestuia, Gabriel Bethlen, un tratat de alianţă la care a aderat şi domnul Moldovei, Ştefan Tomşa (1613). Cei trei domni se angajau să fie cu credinţă şi ascultători la orice poruncă a împăratului turcesc, făcîndu-şi jurămînt de « a trăi ca fraţii şi a nu se părăsi unul pe altul pînă la moarte » [2]. Reiese clar de aici că scopul alianţei era sprijinul reciproc al domnilor celor trei ţări pentru a se menţine în scaun. Dacă turcii ar fi încercat să-i mazilească, tratatul se putea îndrepta şi împotriva lor. Această alianţă a celor trei ţări romîne trebuie înţeleasă însă, în primul rînd, ca fiind destinată să facă faţă unei eventuale primejdii dinăuntru, răscoalei celor asupriţi de regimul nobiliar, cînd ar fi fost necesar ajutorul militar extern.

---

[1] *Istoria Ţării Romîneşti 1290—1690. Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 90.

[2] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. IV, p. CXVI.

După trecerea lui Radu Mihnea pe tronul Moldovei, unii dintre boierii mari din Ţara Romînească nu voiră să primească pe Alexandru Iliaş (1616—1618), noul domn trimis de Poartă, ci aleseră pe Gavril Movilă, dar acesta refuză să accepte cîrmuirea fără confirmarea sultanului. În curînd încep mişcări ale boierilor împotriva lui Alexandru Iliaş, care se sprijinea pe un grup de boieri greci. Atunci, Lupu Mehedinţeanu, fost mare paharnic, fuge în Transilvania, de unde se întoarce în ţară cu oaste şi-l alungă pe Alexandru Iliaş. Domnul încercase să facă apel la oastea slujitorilor, dar aceştia refuzaseră să-l apere, răspunzînd că « nu vom sta, căci ai călcat jurămîntul » [1], adică angajamentul luat odinioară şi de Radu Mihnea de a ţine seama de drepturile şi scutirile foştilor oşteni ai lui Mihai vodă. Acum se afirmă în conducerea mişcării rolul lui Buzdugan căpitanul, care străbătea ţara cu o ceată proprie atacînd pe boierii greci. După izgonirea domnului, răsculaţii se adresează lui Gabriel Bethlen, căruia îi depun jurămînt de credinţă, legîndu-se să caute sprijin numai în Transilvania. Actul de jurămînt, redactat în romîneşte, este dat în numele boierilor şi slujitorilor, în frunte aflîndu-se mitropolitul. Între semnatari, cei mai mulţi erau boieri mici, ba chiar şi un preot.

Turcii, spre a linişti lucrurile în Ţara Romînească, sînt obligaţi să facă concesii; ei mazilesc pe Alexandru Iliaş şi trimit domn pe Gavril Movilă, care fusese cerut mai înainte de boierii pămînteni. Venind în ţară, el caută la început să împace pe răsculaţi şi numeşte mare spătar pe Lupu Mehedinţeanu. Dar la Ciocăneşti, lîngă Călăraşi, Lupu Mehedinţeanu şi căpitanul Buzdugan sînt prinşi de turci şi ucişi.

În domnia lui Gavril Movilă (1618—1620) se admit răscumpărări masive de sate rumînite; ţăranii se adresează domnului, care, cedînd presiunii populare, încuviinţează chiar răscumpărarea fără de voia stăpînilor. Mişcarea de eliberare a luat asemenea proporţii, încît un document de mai tîrziu putea vorbi de vremea cînd « s-au răscumpărat şi celelalte sate, toate » [2]. Aceste eliberări au fost anulate apoi de urmaşii lui Gavril Movilă.

Atunci cînd, la 20 mai 1619, Gavril Movilă înnoieşte tratatul încheiat de predecesorul său cu principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen, se introduce în acest act un articol nou, prin care se prevede că ţăranii fugiţi din Ţara Romînească în Transilvania să nu fie reţinuţi acolo, ci să se poată întoarce dacă vor voi. În schimb, ţiganii robi fugiţi vor fi readuşi cu sila la stăpînii lor.

După o scurtă domnie în Ţara Romînească (1620—1623), Radu Mihnea este numit pe tronul Moldovei. Prin ridicarea în scaun a fiului său, încă minor, Alexandru Coconul (1623—1627), cele două ţări se aflau sub stăpînirea aceleiaşi familii. Cîrmuirea marilor boieri nu întîmpină nici o piedică din partea domniei, căci, cum spune cronica, ei « căutau toate trebile domniei şi ale ţării, şi toate judecăţile era asupra lor »[1]. Rezultatul eforturilor de consolidare a regimului nobiliar s-a simţit îndată: au urmat două răscoale la o mică distanţă de timp. Întîi s-au răsculat călăraşii din satele foste privilegiate şi din oraşe (Gherghiţa, Ploieşti, Ruşii de Vede). Boierii, cu oastea boierească şi cu curtea, loviră pe călăraşi şi-i învinseră la Măneşti. Îndată după aceea s-a produs o nouă răscoală în Oltenia, unde răsculaţii ridicaseră şi un pretendent la tron. Biruinţa boierilor a fost obţinută cu cetele lor proprii şi represiunea a fost sălbatică: « I-au prins şi i-au omorît cu domn cu tot », scrie cronica[2]. În urma înfrîngerii răscoalelor, regimul nobiliar se putea socoti consolidat, în limitele propriilor sale contradicţii, cauzate de rivalităţile dintre boierii pămînteni şi cei greci, precum şi dintre diferitele grupări boiereşti.

---

[1] *Istoria Ţării Romîneşti 1290—1690*, p. 92.
[2] Acad. R.P.R., doc. DCXXXIX/5.

Aşezămîntul din 1631

În timpul domniei lui Leon Tomşa (1629—1632) a izbucnit un conflict între marea boierime băştinaşă şi domn, atît din cauza clientelei greceşti aduse de Leon vodă în ţară, cît şi, mai ales, în legătură cu concesionarea strîngerii dărilor, care ajunsese o povară în loc să fie un avantaj, ca mai înainte. Cererile repetate de bani ale turcilor sileau pe domn să impună boierilor plata sub formă de avans a dărilor care urmau să fie ridicate. Fuga masivă a contribuabililor împiedica recuperarea banilor avansaţi. « Spartu-s-au toate judéţele de preste Olt, fugind care încătro au putut », scrie cronica[3]. Boierii voiau să se lepede de judeţele concedate, dar domnul nu le-a admis aceasta şi ei fură siliţi să se împrumute de la cămătarii turci. Pentru a nu plăti datoriile şi avansurile cerute, boierii olteni pribegiră în Transilvania, unde se închinară lui Gheorghe Rákóczi I, cerîndu-i ajutor. Pribegii încercară să se întoarcă în ţară cu oaste, dar fură respinşi de oştile domneşti.

Leon vodă, în faţa grelei situaţii interne, convocă adunarea ţării: « Am strîns toată ţara, boierii mari şi mici şi roşii şi mazilii şi toţi slujitorii, de am sfătuit »[4]. Hotărîrile adunării, cuprinse în aşezămîntul din 15 iulie 1631, reprezintă o capitulare a domnului în faţa boierimii. Boierii şi negustorii greci, favorizaţi de Leon vodă, urmau să fie scoşi din ţară. Fac excepţie boierii greci aşezaţi definitiv în ţară, căsătoriţi cu romînce, care nu-şi lăsaseră familia în oraşele Imperiului otoman. Aceştia vor fi înscrişi la oaste, « la roşii şi la alte cete, să tragă la nevoia ţării ». Altfel, « cei care nu se vor scrie, să li se ia moşiile şi bucatele pre seamă domnească ». Alte măsuri prevedeau că mănăstirile închinate vor fi reluate, venitul moşiilor mănăstirilor nu va putea trece peste hotare, iar călugării greci vor fi alungaţi.

---

[1] *Istoria Ţării Romîneşti 1290—1690*, p. 94.

[2] *Ibidem*.

[3] *Ibidem*, p. 96.

[4] Acad. R.P.R., *Peceţi*, nr. 185 (15 iulie 1631). Un text incomplet al actului se află în *Magazin istoric pentru Dacia*, tom. I (1845), p. 122—125.

Între prevederile referitoare la boierii localnici era şi scutirea lor de toate dările în natură către domnie. Această măsură se întindea şi asupra mazililor (boieri fără dregătorii), roşilor şi logofeţilor domneşti, care urmau să plătească însă anumite sume fixate de vistierie. În al doilea rînd se întărea dreptul ereditar al boierului asupra pămîntului prin acordarea facultăţii de a testa în favoarea oricui, fără ca domnul să poată lua pe seama statului averile celor morţi fără urmaşi. Se interzicea domnului să mai « arunce » (concesioneze) judeţe cu sila boierilor. El nu mai putea pedepsi cu moartea pe nimeni, fără de judecata divanului. Judecata pentru moşii urma să se facă numai după pravilă.

În favoarea roşilor, se hotăra ca aceştia să nu mai dea cai pentru turci şi de asemenea să fie scutiţi de solidaritatea fiscală cu satul şi cu vecinii.

În sfîrşit, se iau măsuri privind autonomia bisericii Ţării Romîneşti; patriarhul de Constantinopol nu va putea trimite mitropoliţi şi episcopi în ţară, ci aceştia vor fi aleşi de soborul local, « numai să trimită la patriarhul să dea blagoslovenie ».

În tot aşezămîntul nu se găseşte nici un cuvînt despre rumîni. În această tipică legiuire boierească, nici o măsură nu venea în favoarea lor.

Cu toată capitularea domnului în faţa boierimii, boierii mari nu s-au simţit siguri pe situaţie decît atunci cînd au ridicat în scaun, cu armele, pe unul dintre dînşii, pe Matei aga din Brîncoveni, numit ca domn Matei Basarab.

3. MIŞCĂRI ŢĂRĂNEŞTI ÎN MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÎNEASCĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

Răscoalele ţărăneşti sînt deosebit de dese în această vreme şi capătă o mare amploare atît în Moldova, cît şi în Ţara Romînească. Pricina acestor mişcări stă în exploatarea crescîndă a ţăranilor de către boieri şi de stat, în condiţiile speciale ale regimului nobiliar. În prima jumătate a secolului al XVII-lea, asistăm la o nouă ofensivă boierească pentru deposedarea de pămînt şi de libertate a moşnenilor şi răzeşilor, precum şi la deposedarea de ultimele drepturi a ţăranilor dependenţi (dreptul de strămutare şi dreptul de a nu fi vînduţi fără pămîntul pe care-l lucrau). Exploatarea feudală şi războaiele purtate pe teritoriul ţării noastre — în special războaiele turco-polone în Moldova — precum şi luptele pentru tron cu intervenţia turcilor şi a tătarilor, au făcut să se adîncească starea de mizerie a ţărănimii. La acest rezultat a contribuit şi fiscalitatea excesivă a statului feudal, care trebuia să facă faţă exigenţelor turceşti, cheltuielilor provocate de repedea schimbare a domnilor, setei de bani a oligarhiei ce cîrmuia statul. În răscoalele ţărăneşti se întîlnesc diferite pături ale populaţiei rurale din Ţara Romînească şi Moldova, cu interese în parte comune. Erau în primul rînd vecinii şi rumînii, care căutau să scape de obligaţiile cele mai grele ale şerbiei, apoi răzeşii şi moşnenii, împovăraţi de fisc şi de abuzurile dregătorilor, în sfîrşit curtenii şi slujitorii, care luptau împotriva tendinței boierilor de a-i aservi și a domniei de a le desființa scutirile de care se bucuraseră mai înainte.

Mișcările boierimii mici, ale orășenilor și slujitorilor împotriva regimului nobiliar, precum și conflictele din sînul marii boierimi au constituit pentru țărani împrejurări prielnice pentru a începe răscoale cu scopul de a scăpa de abuzurile și asupririle stăpînilor lor și ale agenților fiscului. Celelalte pături sociale înțelegeau însă să se folosească de țărani ca instrumente, iar atunci cînd își atingeau țelul își părăseau aliații sau chiar se întorceau împotriva lor. Aceasta a fost de altfel una din cauzele înfrîngerii răscoalelor țărănești în tot cursul perioadei feudale.

În Moldova, răscoalele țărănești sînt în această vreme mai dese și mai violente. În timpul domniei Movileștilor, care reprezentau regimul nobiliar întemeiat pe sprijinul panilor poloni, are loc în 1606 o mare răscoală țărănească, despre care izvoarele nu dau relații mai ample, dar ne informează că Ieremia Movilă s-a văzut silit să facă apel pentru potolirea ei la oastea nobililor din Transilvania. Ștefan Bocskai trimise în Moldova 6 000 de lăncieri nobili sub comanda lui Gabriel Bethlen, viitorul principe, care izbuti să liniștească pe țărani mai mult cu făgăduiala că li se va ușura situația. Astfel a fost « scăpat de primejdie » domnul Moldovei. Gravitatea mișcării se vede din faptul că domnul și boierii au fost siliți să facă apel la armatele străine.

În timpul luptelor dintre Ștefan Tomșa și Movilești, poporul — în special orășenii — trece de partea celui dintîi, și cînd regimul marilor boieri se instalează din nou în Moldova cu minorul Alexandru Movilă (1615—1616), se produce nu numai refuzul general de a plăti dările, însoțit de uciderea birarilor, dar și o ridicare în arme a orheienilor, cu ajutor de la cazaci. Orheienii, slujitorii locali și « oameni săraci » (probabil țărani șerbi) atacă Iașii, dar sînt respinși de oastea nobililor poloni [1]. Alte mișcări țărănești au loc aproape concomitent și în părțile Tecuciului, unde țăranii împreună cu cîțiva mici boieri locali atacă și nimicesc o mare ceată de mercenari, aflată în slujba boierilor veniți din Polonia. Cauzele acestor mișcări țărănești sînt complexe: apăsarea fiscală, excesele săvîrșite de mercenari la sate, încercările boierilor de a cotropi satele răzeșilor și de a aservi pe slujitori.

Răscoala din 1616 continuă și în anul următor: tot din ținutul Orheiului, care se afla în contact cu cazacii, se ridică, ajutat de mica boierime, de slujitori și de țărani, un pretendent la tron care se dădea drept fiu al lui Ioan vodă (1572—1574). Tradiția eroicului domn, apărător al țării, se păstrase în acele părți și era cultivată și de cazaci. Răscoala orheienilor a fost înăbușită de boieri, dar un an mai tîrziu, în 1618, ea izbucnește din nou, căpătînd o amploare și mai mare. Rapoarte din Constantinopol arată că « moldovenii s-au ridicat împotriva domnului lor Radu Mihnea » din cauza noilor dări puse de cîrmuirea boierească[1]. Ca şi Ieremia Movilă, în faţa proporţiilor luate de mişcările ţărăneşti, Radu Mihnea se văzu silit să ceară sprijinul nobilimii din Transilvania, dar neprimind ajutor, se adresă turcilor, care trimiseră trupe pentru înăbuşirea răscoalei. Este caracteristic faptul că Radu Mihnea a cerut tocmai atunci turcilor să fie scos din domnie sub motiv că era bolnav; este evident că neputînd face faţă situaţiei, el a preferat să se retragă.

---

[1] Al. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice*, vol. II, p. 38.

Caracterul permanent al stării de frămîntare socială din Moldova se vede şi din aceea că, dacă în timpul iernii răscoala mocnea, cum venea primăvara ea izbucnea din nou. Astfel, în 1619, în al cincilea an la rînd, reizbucneşte răscoala, şi anume tot în ţinutul Orheiului. Orheienii ridicară împotriva noului domn, Gaspar Graţiani, pe un « domnişor » (pretendent). Gaspar vodă fu silit să ia personal conducerea oştilor. Între cei ucişi din porunca domnului erau şi nişte căpitani din Orhei, comandanţii cetelor de slujitori localnici. Izvoare ardelene contemporane vorbesc de asemenea de cete de ţărani ce străbăteau ţara în timpul războiului turco-polon din 1620.

După cîţiva ani, mişcările ţărăneşti reîncep în vremea domniei lui Miron Barnovschi. Concesiile relative făcute ţăranilor prin aşezămîntul din 1628 se explică prin existenţa la acea dată a unor noi frămîntări ţărăneşti. Într-adevăr, în preajma ţinerii adunării ţării, în iunie, izbucniseră răscoale ţărăneşti în satele din nord-vestul Moldovei, iar ceva mai tîrziu răsculaţii au atacat şi prădat mănăstirea Voroneţ. În primăvara următoare, Miron Barnovschi suspendă ajutoarele făgăduite bisericii ortodoxe din Liov pînă ce se vor potoli « turburările din ţinuturi ». Răscoalele se întinseseră şi în alte ţinuturi şi domnul făcu apel la ajutor armat din Polonia, pe care însă nu-l putu obţine. Răscoala a continuat şi după plecarea lui Miron Barnovschi, cînd cete de ţărani au prădat şi mănăstirea Suceviţa. Aceste acţiuni, organizate în cete mici şi care loveau mănăstirile şi conacele boiereşti, aveau un caracter pur ţărănesc şi nu se cunosc legături ale lor cu alte pături sociale.

În sfîrşit, o dată cu mişcarea boierească din 1633, are loc şi o răscoală ţărănească descrisă de cronicarul Miron Costin. Pentru a răsturna pe Alexandru Iliaş şi pe sfetnicii lui greci, boierii fac apel la ţărănime. « Au datŭ ştire ţării, care hierbîndŭ în greutăţi şi în netocmele, pre lesne s-au pornitŭ şi nu numai curtea (curtenii — *n.n.*), ce şi ţărănimea »[2]. Dar boierii, după ce izbutesc să alunge pe domn, nu mai pot să oprească pe răsculaţi. Ţăranii omoară pe Batişte Veveli. După plecarea domnului, boierii se îndreaptă împotriva ţăranilor ce-i ajutaseră şi cheamă în ţară încă o dată oştiri ardelene, care izbutesc să înfrîngă pe răsculaţi.

---

[1] E. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, vol. III, p. 72; Hurmuzaki, Supl. I/1, p. 177, nr. CCLXIX.

[2] Miron Costin, *Opere*, p. 98.

Din faptul că de repetate ori se face apel din Moldova la intervenţia oştilor ardelene şi la solidaritatea de clasă a nobilimii din cele două ţări vecine reiese limpede amploarea mişcărilor ţărăneşti, care nu puteau fi înăbuşite cu mijloacele locale. Totodată se constată că centrele mai însemnate ale răscoalelor se aflau în părţile Orheiului, unde erau mulţi slujitori şi posibilităţi de contact cu cazacii — de altminteri, în repetate rînduri, ţăranii moldoveni fugeau la cazaci — precum şi în ţinutul Cîmpulungului, unde exista o puternică ţărănime liberă alături de sate aservite mănăstirilor.

În Ţara Romînească, participarea ţăranilor la mişcarea condusă de Lupu Mehedinţeanu în 1617—1618 este atestată de numeroase mărturii contemporane. Ţăranii erau şi ei interesaţi în lupta împotriva boierilor greci, care căutau să se îmbogăţească repede, ca şi împotriva negustorilor greci, agenţi ai exploatării otomane. De aceea boierii pămînteni izbuteau să se folosească de ţărani în rivalitatea lor cu cei greci, dar cînd ţăranii îşi cereau şi ei drepturile, erau reprimaţi îndată de boieri. Cronicarul sas Simon Massa arată că boierii greci erau urîţi mai ales de plebea săracă, « jefuită de dînşii prin asupriri nesfîrşite »[1], şi de aceea ea s-a răsculat împotriva lor. Un alt contemporan, de data aceasta grec şi duşman al răscoalei, scrie că la Lupu Mehedinţeanu au alergat « toţi blestemaţii şi mîncătorii de oameni ». Aceştia, adică elementele populare pe care scriitorul amintit le ura, considerau pe Lupu ca pe capul lor firesc: « toţi i se supuneau, toţi îl iubeau »[2]. Este caracteristic faptul că în timpul acestei mişcări au fost atacate şi conace boiereşti, fiind distruse actele de proprietate.

Răscoalele ţărăneşti din Ţara Romînească s-au împletit cu mişcările roşilor şi slujitorilor din anii 1623—1624. Cînd răsculaţii din Oltenia ridică un pretendent la tron, se răscoală şi ţăranii din valea Lotrului.

În sfîrşit, şi mişcarea din vremea lui Leon Tomşa (1629—1632) se împleteşte cu răscoalele ţărăneşti. Încă înainte de ridicarea boierilor pămînteni împotriva domnului, se constată, în special în Oltenia, o fugă în masă a ţăranilor. După fuga boierilor în Transilvania, rumînii refuză să mai plătească dările şi bat pe birari, luîndu-le banii. Ţăranii declarau că boierii plecaţi în pribegie le spuseseră să nu dea nimic. Un raport veneţian arată că în Ţara Romînească poporul, la instigaţia unor boieri, refuză să recunoască pe domn şi pe alocuri s-a răsculat. Starea de spirit de la sate în această vreme se vede din pîra boierului Udrea logofătul împotriva rumînilor săi din satul Rădăcineşti. Boierul, de teama ţăranilor lui, fugise din sat şi apoi fusese silit de tulburări să treacă în Transilvania. Dacă boierii erau siliţi de rumîni să fugă de pe moşii, este limpede că rumînii se ridicau nu numai împotriva fiscului domnesc, ci şi împotriva stăpînilor lor.

---

[1] Simon Massa, *Chronik*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. V, p. 371.
[2] Al. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice*, vol. I, p. 349.

4. LUPTELE PENTRU STĂPÎNIREA TRANSILVANIEI ÎN PRIMUL DECENIU AL SECOLULUI AL XVII-LEA. ÎNTĂRIREA PUTERII CENTRALE ÎN VREMEA LUI GABRIEL BETHLEN (1613—1629)

Luptele dintre facțiunile nobiliare

Primul deceniu al veacului al XVII-lea din istoria Transilvaniei reprezintă o perioadă de mari competiții pentru putere între facțiunile nobiliare. Moartea lui Mihai Viteazul a dezlănțuit și în Transilvania — așa cum s-a întîmplat dealtminteri. și în Țara Romînească și Moldova — lupta ținută în frîu de guvernarea autoritară a domnului unificator. Se creează posibilitatea unei sporiri simțitoare a influenței marii nobilimi în conducerea treburilor publice, în condițiile luptei pentru restaurarea dominației otomane în Transilvania.

Asasinarea lui Mihai Viteazul n-a asigurat nici liniștea și nici stăpînirea habsburgică în Transilvania. Mercenarii generalului Basta săvîrșeau devastări și prădăciuni peste tot, adîncind și mai mult nemulțumirile populației împotriva Habsburgilor. Profitînd de aceste împrejurări, își face din nou apariția, la începutul lui septembrie 1601, nestatornicul Sigismund Báthori, recunoscut de sultan ca principe în schimbul supunerii sale față de Poartă. Rînd pe rînd se supun nobilimea, orașele — afară de Sibiu — iar imperialii sînt urmăriți și scoși din țară. Dar Sigismund Báthori nu era persoana în stare să găsească mijloacele pentru liniștirea și redresarea țării, cu atît mai mult cu cît nobilimea găsea un bun prilej pentru a-și consolida și mai mult puterea. Sigismund Báthori, nereușind să-și consolideze domnia, renunță pentru a patra oară la tron în favoarea imperialilor, în schimbul unui castel în Boemia și al unui venit anual.

Nobilimea însă, văzîndu-și din nou în primejdie interesele și amenințate planurile, refuză recunoașterea acestui tîrg; sub conducerea lui Moise Székely, ea încearcă să reziste imperialilor. În urma victoriei obținute la 2 iulie 1602 lîngă Teiuș, imperialii devin încă o dată stăpînii Transilvaniei.

Dar și de data aceasta distrugerile pricinuite de armatele de mercenari, dările grele impuse locuitorilor, proiectele de a coloniza populație germană și de a numi un episcop catolic german au provocat mari nemulțumiri. Se oferea un bun prilej turcilor de a se înstăpîni din nou asupra Transilvaniei. Moise Székely, însoțit de armate turcești și tătărești, reușește să ocupe țara în primăvara și vara anului 1603.

În aceste împrejurări, Radu Șerban, domnul Țării Romînești, solicitat de imperiali, intră în Transilvania și înfrînge lîngă Brașov oastea lui Moise Székely, care își găsește moartea pe cîmpul de luptă [1]. Imperialii pot pătrunde din nou în Transilvania învingînd resturile armatei nobiliare în ciocnirile de la Lipova, Hunedoara, Cluj, Alba Iulia, Sibiu.

---

[1] Vezi *Istoria Romîniei*, vol. II, p. 1006.

Stăpînirea Habsburgilor în Transilvania stîrneşte şi de data aceasta aceleaşi nemulţumiri în rîndurile populaţiei. Jafurile armatei de mercenari şi lipsa de înţelegere şi de grijă pentru această ţară sleită după numeroasele războaie şi lupte interne au provocat o mare foamete. Nemulţumiţii îşi îndreaptă privirile spre Ştefan Bocskai, încercînd să-l convingă să părăsească politica filohabsburgică şi să-şi asume conducerea luptei de eliberare. Avînd sprijinul haiducilor, pe care-i adună de prin codri şi de pe pustă şi le acordă pămînt împreună cu unele privilegii, Bocskai reuşeşte să obţină cele dintîi succese împotriva oastei imperiale conduse de generalul Belgioioso. Refuzînd pacea oferită de imperiali, luptele continuă victorioase pentru Bocskai, care este susţinut şi de turci. Pentru a-şi crea o bază socială mai sigură în Transilvania, Bocskai atrage de partea sa şi pe secui, în schimbul recunoaşterii vechilor lor libertăţi. Nobilimea, la rîndul ei, socotindu-l pe Bocskai drept reprezentantul intereselor sale, îl proclamă principe al Transilvaniei în dieta din 21 februarie 1605, iar după înfrîngerea rezistenţei saşilor conduşi de comitele Sibiului, Albert Huet, la 14 septembrie 1605 a putut fi instalat în mod oficial pe tronul principatului.

Situaţia era destul de confuză însă, deoarece asupra Transilvaniei erau aţintite privirile lacome ale celor două imperii. Pentru a evita intervenţia armatei turceşti, principele se recunoaşte vasalul Porţii. Se ajunge la încheierea unui tratat cu Imperiul otoman la 19 mai 1605, în urma căruia Bocskai primeşte însemnele de investitură. Principele era conştient însă că cea mai sigură alianţă pentru consolidarea autonomiei principatului era aceea cu celelalte două ţări romîne. Solia ardeleană condusă de judele Braşovului Mihai Weiss îndeplinindu-şi cu succes misiunea, se realizează un tratat de alianţă între Transilvania şi Ţara Romînească, încheiat la Tîrgovişte, la 5 august 1605, în condiţii de egalitate şi cu obligaţii de ajutor reciproc.

După consolidarea stăpînirii lui Bocskai, împăratul de la Viena a încheiat pace cu Transilvania la 23 iunie 1606. Bocskai e recunoscut principe al Transilvaniei, primind în plus două comitate din Ungaria superioară (Ugocsa şi Bereg) şi cetăţile Tokaj şi Satu Mare. Din această situaţie favorabilă, principele Transilvaniei poate mijloci pacea între imperiali şi turci, care se încheie la Zsitvatorok, la 11 noiembrie 1606, pe o perioadă de 20 de ani. Ţara nu a beneficiat de aceste succese, care ar fi putut însemna o pace relativă, deoarece moartea lui Bocskai, la 29 decembrie 1606, poate otrăvit, prilejuieşte reînceperea luptelor feudale.

În timp ce facţiunea nobiliară turcofilă obţine de la Poartă numirea lui Valentin Hommonai, o altă facţiune impune dietei alegerea lui Sigismund Rákóczi. Turcii neavînd vreun motiv de teamă din partea alesului dietei, n-au pregetat de a şterge din textul diplomei de numire numele protejatului de pînă atunci şi a-l înlocui cu al lui Rákóczi. Cu aceasta însă, dificultăţile noii domnii nu au fost rezolvate. Dimpotrivă, ele devin tot mai numeroase şi mai mari Imperialii îşi găsesc un candidat în persoana lui Gabriel Báthori, care, cîştigînd şi sprijinul haiducilor, îşi impune alegerea în dieta de la 5 martie 1608, după abdicarea lui Rákóczi. Noul ales menţine legături la început atît cu împăratul de la Viena, cu care încheie un tratat de alianţă şi ajutor reciproc, cît şi cu sultanul, care-i recunoaşte alegerea, trimiţîndu-i daruri şi iertarea tributului pe timp de trei ani. Nobilimea socotea că a găsit în tînărul principe — care făgăduise haiducilor, sub jurămînt, că va sprijini calvinismul, iar imperialilor, catolicismul — un simplu instrument, care-i va îngădui să guverneze fără nici o îngrădire. Gabriel Báthori, sub influenţa nobilimii de la curte, venită în cea mai mare parte din Ungaria, făurea planuri depăşind posibilităţile sale reale. Atitudinea sa despotică, la care se adăugau viaţa imorală şi mai ales politica fiscală apăsătoare pentru masele populare au reuşit în scurtă vreme să provoace o nemulţumire generală. Nobilimea din opoziţie a fost redusă la tăcere prin mijloace de teroare, împotriva secuilor s-a dus o politică de intimidare prin confiscări de bunuri, saşii au fost siliţi la plata unor contribuţii deosebit de grele, iar vechile lor autonomii orăşeneşti au fost desfiinţate.

După înăbuşirea unui complot al nobilimii nemulţumite, în fruntea căruia se afla însuşi cancelarul Ştefan Kendi (martie 1610), crezîndu-se stăpîn pe putere, G. Báthori socoteşte sosit momentul ca să-şi pună în aplicare proiectul de a lua în stăpînire şi celelalte două ţări romîne, cu atît mai mult cu cît curtea imperială din Viena hotărîse înlăturarea principelui transilvănean şi, în acest scop, solicitase colaborarea lui Radu Şerban. Pentru a preveni orice răzvrătire şi nesupunere în interior, pe de o parte, şi a-şi acoperi nevoile materiale, pe de alta, oastea principelui ocupă Sibiul în decembrie 1610, căruia-i anulează privilegiile, îl uneşte domeniului princiar şi-i impune plata sumei de 52 000 de taleri. Braşovul scapă de ocupaţie în schimbul unei importante sume de bani.

În primele zile ale anului 1611, oastea lui Báthori trece munţii în Ţara Romînească, unde arde, jefuieşte, devastează, stîrnind o nemulţumire generală a populaţiei. Neobţinînd consimţămîntul Porţii, principele este silit să părăsească teritoriile din sudul Carpaţilor.

Acest insucces a prilejuit o nouă acţiune a forţelor nemulţumite. Saşii şi nobilimea opoziţionistă, cu care se unesc şi haiducii, obţin ajutorul lui Radu Şerban. Acesta trece Carpaţii şi pricinuieşte o grea înfrîngere armatei principelui ardelean, la Moara de hîrtie de lîngă Braşov (9 iulie 1611). Turcii, în faţa primejdiei de a fi reînviate vremurile lui Mihai, acordă ajutorul cerut de Báthori, care făgăduise, între altele, chiar şi turcirea sa.

Criza fusese doar aparent depăşită, deoarece din cauza « băuturii şi scîrboaselor destrăbălări, omorurilor şi cruzimilor » — cum îi caracterizează faptele Andrei Ghyczy, trimisul său la Constantinopol [1] — toţi îl părăsesc pe Báthori:

---

[1] I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, vol. I, p. 92.

nobilii, secuii, saşii, haiducii. Facţiunile nobiliare, care în cursul primului deceniu al secolului al XVII-lea duseseră o luptă continuă, folosind toate mijloacele pentru a acapara puterea în stat şi a se substitui autorităţii princiare, au socotit că este momentul potrivit pentru punerea în aplicare a planurilor lor. Domnia lui Gabriel Bethlen, în care la început marea nobilime vedea un instrument al realizării ambiţiilor sale, se va dovedi însă o perioadă de consolidare a autorităţii princiare.

Domnia lui Gabriel Bethlen (1613—1629)

În timpul domniei lui Gabriel Bethlen s-au făcut eforturi susţinute pentru întărirea autorităţii princiare. Tendinţele de consolidare a puterii centrale s-au ciocnit însă de împotrivirea marii nobilimi, care îşi vedea periclitat rolul precumpănitor pe care-l dobîndise în conducerea statului.

Revocarea înstrăinărilor din domeniile fiscale prin hotărîrea dietei din 1615, măsurile luate în interesul dezvoltării meşteşugurilor şi a comerţului, stimularea producţiei de mărfuri, instituirea unor monopoluri de stat, reforma politicii fiscale, anexarea celor şapte comitate (Borsod, Abaúj, Zemplén, Szabolcs, Ugocsa, Bereg, Satu Mare) prin pacea de la Mikulov (1622) au sporit considerabil veniturile principelui, care s-au ridicat la suma de jumătate de milion florini anual.

Sub domnia lui Gabriel Bethlen, organele de conducere au rămas cele vechi: sfatul princiar, dieta, tezaurariatul, comitatele, scaunele şi conducerile orăşeneşti. Delegaţii trimişi din partea comitatelor, scaunelor şi oraşelor, precum şi persoanele invitate să participe la diete, aveau un rol mai mult formal în opera legislativă. Scăderea autorităţii dietei, în timpul domniei lui Gabriel Bethlen, rezultă şi din faptul că, spre deosebire de anii precedenţi, din 1623 înainte dieta nu a mai fost convocată decît o dată pe an. O situaţie similară a cunoscut şi sfatul princiar, al cărui rol în conducerea statului devine pur formal.

Deoarece, în timpul expediţiilor întreprinse peste hotare, principele lipsea multă vreme din ţară, fratele său, Ştefan Bethlen, fu numit locţiitor cu titlul de « guvernator », funcţie care a fost menţinută şi după întoarcerea principelui în Transilvania. Ştefan Bethlen, în majoritatea cazurilor, nu făcea decît să execute ordinele principelui.

În timpul domniei lui Bethlen, veniturile statului au fost administrate şi controlate de principe şi de tezaurarul ales dintre familiarii lui. Sistemul arendării unor surse de venit a fost menţinut, iar atunci cînd el nu dădea rezultatele scontate se recurgea şi la exploatarea directă a statului.

Războaiele îndelungate purtate împotriva Habsburgilor au arătat necesitatea unei armate bine organizate şi scoase de sub puterea nobilimi. Puşcaşii de la Chioar, boierii din Făgăraş şi dorobanţii secui au început să fie organizaţi în formaţii speciale. Un mare număr de iobagi de pe domeniile fiscale au fost trecuţi în unităţile de « drabanţi roşii ». În această perioadă se observă deci tendinţa de a se constitui o pătură militară care să stea la dispoziţia puterii centrale şi să fie folosită atît pentru scopuri războinice, cît şi pentru lărgirea bazei pe care se sprijinea această putere.

În timpul expediţiilor, majoritatea ostaşilor au fost recrutaţi din rîndurile ţărănimii şi ale secuilor de rînd. Cu ocazia expediţiilor mai mari, efectivele armatei transilvane s-au ridicat la 15 000 de oameni. Oastea era plătită regulat şi supusă unei discipline severe.

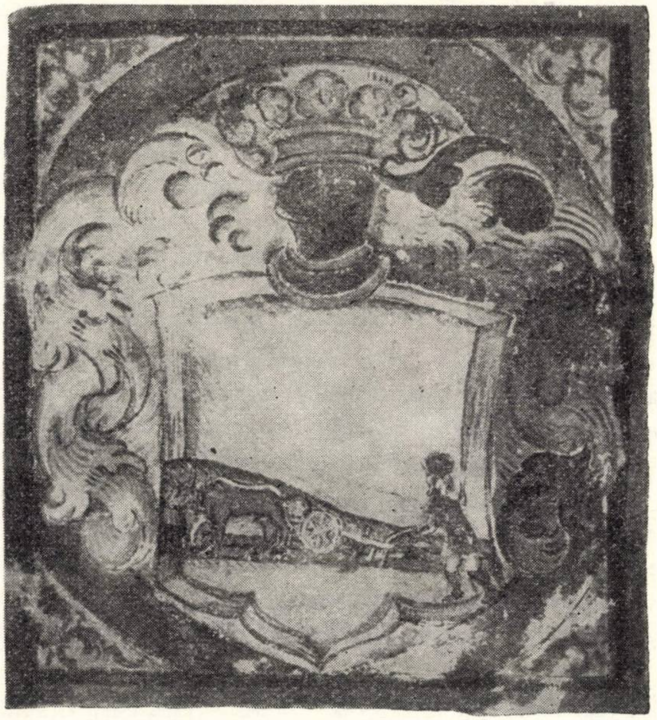

Fig. 29. — Blazon de mic nobil din Bihor, 1608.

Pe lîngă organizarea unei armate care să depindă direct de puterea centrală principele a căutat să lărgească baza socială a guvernării sale prin înnobilări masive. Îngroşarea rîndurilor nobilimii mici a favorizat procesul de eliberare a puterii centrale de sub influenţa magnaţilor.

Tendinţele creării unui principat cu caracter protestant s-au vădit atît în politica externă, cît şi în aceea internă din timpul lui Gabriel Bethlen. În războaiele duse împotriva Habsburgilor catolici, principele s-a folosit de legăturile sale cu puterile protestante din Europa. Prin sprijinirea şi răspîndirea confesiunii calvine, el a căutat să mărească tabăra antihabsburgică din Transilvania şi din teritoriile ocupate în cursul expediţiilor. Calvinismul i-a servit în acelaşi timp şi în lupta pentru întărirea puterii centrale.

Din motive politice, el a acordat atenţie şi problemelor bisericeşti şi culturale ale populaţiei romîneşti din Transilvania. În anul 1615, el a confirmat în demnitatea sa pe episcopul Teofil de la Prislop, dispunînd în acelaşi timp ca toţi cei ce acaparaseră în trecut ori vor acapara în viitor averi sau venituri ale preoţilor şi bisericilor romîne să fie siliţi să restituie tot ce au luat. În 1624, preoţii romîni fură scutiţi de dijma din grîne şi vite. S-a plănuit chiar ca la Alba Iulia să se înfiinţeze o tipografie romînească, iar biblia să fie tradusă şi în limba romînă.

Prin aceste măsuri el a urmărit răspîndirea religiei calvine şi întărirea principatului protestant. În această privinţă este lămuritoare corespondenţa principelui cu patriarhul Chiril Lucaris al Constantinopolului. Dintr-un răspuns al patriarhului (din septembrie 1629) se vede că Bethlen, care ceruse aprobarea prealabilă a politicii sale de către Poartă şi asentimentul mai multor principi protestanţi, îi solicitase învoirea ca romînii din Transilvania să fie convertiţi la religia calvină. Pentru a obţine consimţămîntul lui Chiril Lucaris, cunoscut pentru simpatiile sale protestante, principele îi prezentase înapoierea culturală şi mizeria populaţiei, a preoţilor şi călugărilor romîni din Transilvania, adăugînd că religia calvină, chiar dacă este socotită greşită, ar contribui la dezvoltarea lor spirituală. Patriarhul a respins propunerea lui Bethlen, invocînd argumente dogmatice şi exprimîndu-şi teama că această acţiune ar întrerupe legăturile tradiţionale ale romînilor din Transilvania cu fraţii lor de dincolo de Carpaţi.

Reformele introduse în domnia lui Gabriel Bethlen au contribuit la dezvoltarea vieţii economice şi la consolidarea puterii centrale. Cu toate acestea, trebuie subliniat faptul că însemnătatea şi rolul acestor reforme au fost mult exagerate de istoriografia burgheză.

Condiţiile de viaţă ale maselor ţărăneşti din Transilvania nu s-au îmbunătăţit, deşi activitatea productivă s-a desfăşurat în condiţii de relativă siguranţă externă şi internă. Obligaţiile faţă de stat au crescut. Masele populare din Transilvania trebuiau să suporte o parte însemnată a imenselor cheltuieli de război. Încartiruirea efectivelor militare constituia de asemenea o povară grea pentru populaţie, care trebuia să presteze şi o contribuţie bănească pentru întreţinerea armatei.

Din pricina abuzurilor comise de stăpînii feudali, fuga iobagilor a constituit un fenomen la ordinea zilei şi sub această domnie. Aproape fiecare dietă se ocupă de problema iobagilor fugari, luînd măsuri împotriva lor. Aceştia sînt urmăriţi nu numai pe domeniile fiscale, ci şi în unităţile militare ale principelui. Iobăgimea romînă, majoritatea covîrşitoare a ţărănimii transilvane, era de altfel nemulţumită şi de faptul că dieta i-a interzis purtarea armelor.

Timp de mai mulţi ani, folosindu-se de toate mijloacele posibile şi de toate ocaziile prielnice, Curtea de la Viena a făcut eforturi pentru a lichida noua domnie din Transilvania. Trupe habsburgice au ocupat rînd pe rînd cetăţile Hust, Chioar, Baia Mare şi alte localităţi importante din partea apuseană a ţării.

Concomitent cu aceste acţiuni militare, Curtea de la Viena a căutat să submineze şi prestigiul principelui Transilvaniei în afara hotarelor ţării, răspîndind prin intermediul cercurilor clericale părerea că această domnie însemna o capitulare fără condiţii faţă de Poartă. În acelaşi timp, ea recurgea la diferite manevre diplomatice pentru a provoca conflicte între Poarta otomană şi principatul transilvan. Fiind însă lipsită de mijloacele materiale necesare pentru o expediţie militară împotriva Transilvaniei, unde noua domnie se consolidase cu sprijinul Porţii, Curtea vieneză a fost nevoită să încheie cu principele tratatul de la Tirnavia (mai 1615), prin care i-a recunoscut domnia şi s-a obligat să restituie Transilvaniei cetăţile ocupate.

Tratatul de la Tirnavia, precum şi pacea încheiată în acelaşi an (iulie 1615) între Imperiul habsburgic şi cel otoman nu au pus capăt intervenţiei în problemele Transilvaniei ale cercurilor conducătoare din Viena. În timp ce Poarta, căutînd să se folosească de greutăţile iniţiale ale domniei, a revendicat cetăţile Ineu şi Lipova, Curtea vieneză însărcina pe Gheorghe Homonnai, un mare stăpîn de pămînt din comitatul Zemplén, să recruteze oşti împotriva lui Bethlen, «trădător al creştinismului».

În această situaţie dificilă, dieta Transilvaniei, ţinută în aprilie 1616, a hotărît ca cetatea Lipovei să fie cedată turcilor. Deoarece comandantul cetăţii, încurajat de către Curtea de la Viena, a decis să împiedice cu forţa armelor îndeplinirea hotărîrii luate de dietă, a fost nevoie de intervenţia oastei princiare, care a ocupat cetatea şi a predat-o apoi turcilor (iunie 1616). În acelaşi an, oştile lui Homonnai, care făceau incursiuni în Bihor, iar în toamnă au pătruns pînă în împrejurimile oraşului Dej, au fost respinse de trupele ardelene.

În urma acestor succese militare şi a cedării Lipovei — deşi cetatea Ineului, de mare importanţă strategică, fu păstrată — prestigiul principelui a crescut la Poartă, iar Curtea habsburgică a fost nevoită să reînnoiască tratatul de la Tirnavia (1617). Cu toate acestea, pretenţiile turceşti au creat încă multe dificultăţi statului transilvan. În anul 1617, sultanul a pretins ajutor militar împotriva Poloniei şi a cerut din nou cedarea cetăţii Ineului. Principele reuşeşte şi de astă dată să evite cedarea Ineului, însă a trebuit să se alăture cu o armată de 15 000 de oameni trupelor turceşti conduse de Skender-paşa care atacau Polonia. Bethlen a căutat ca, prin participarea la această expediţie, să-şi creeze noi merite în faţa Porţii şi a fost bucuros să mijlocească pacea între cele două tabere. Însuşi comandantul armatei polone s-a adresat în secret principelui transilvan pentru a obţine condiţii de pace favorabile Poloniei. Prin pacea încheiată, Polonia se obliga între altele să nu atace Transilvania, Ţara Romînească şi Moldova.

Activitatea diplomatică a statelor europene în preajma Războiului de 30 de ani şi izbucnirea neaşteptată a ostilităţilor au creat un teren favorabil pentru noi planuri politice din partea lui Gabriel Bethlen. Principele a văzut în acest război un prilej nimerit pentru slăbirea puterii habsburgice.

Între anii 1619 şi 1626, Gabriel Bethlen a condus trei expediţii contra Habsburgilor. Prin regatul Ungariei, el a pătruns şi pe teritoriul Austriei şi al Boemiei, obţinînd mai multe victorii militare. Dar planurile lui, care ţinteau la obţinerea coroanei Ungariei sau a Boemiei, nu s-au realizat. Răscoala din Boemia, cu care a ţinut legături permanente, fu înăbuşită, iar colaborarea militară cu statele protestante nu s-a putut înfăptui. Deşi în anul 1620 a fost ales « rege al Ungariei » şi cu ajutorul cehilor a asediat chiar Viena, expediţiile sale nu au putut să-i asigure obţinerea coroanei regale. După mai multe bătălii victorioase, la 6 ianuarie 1622 a încheiat cu Habsburgii pacea de la Mikulov, care, între altele, prevedea anexarea celor şapte comitate apusene la principatul Transilvaniei, dar numai pe durata vieţii principelui. Tratatele de pace încheiate la Viena (1624) şi la Bratislava (1626) au reînnoit condiţiile celui de la Mikulov. Gabriel Bethlen a ajuns la concluzia că nu poate să obţină mai mult şi n-a mai pornit alte expediţii.

Războaiele antihabsburgice au exercitat o influenţă şi asupra relaţiilor Transilvaniei cu Poarta. În anul 1619, cînd Gabriel Bethlen şi-a început expediţiile militare, solii lui duceau tratative la Constantinopol în chestiunea cetăţii Ineului, reclamată din nou de turci. Poarta era de asemenea nemulţumită şi neliniştită din pricină că nu fusese informată la timp despre planurile de război ale principelui. Înalţii dregători ai Porţii manifestau o atitudine rezervată în problema războiului antihabsburgic, deoarece călcarea deschisă a tratatului încheiat cu imperialii părea primejdioasă în situaţia de atunci a Imperiului otoman. Campaniile conduse de Bethlen s-au terminat însă cu izbîndă, aşa că autoritatea principelui, deci şi a statului transilvănean, s-a consolidat în faţa cercurilor conducătoare din Constantinopol. Cu toate acestea, solii transilvăneni au trebuit să ducă o luptă diplomatică susţinută pînă la sfîrşitul acestei domnii, pentru a cîştiga definitiv încrederea Porţii.

În cadrul eforturilor pentru respingerea incursiunilor habsburgice şi pentru dobîndirea sprijinului Porţii prin satisfacerea parţială a pretenţiilor ei, s-a căutat să se întărească relaţiile tradiţionale de prietenie şi de colaborare economică şi politică dintre cele trei ţări romîne. După Gabriel Bethlen, relaţiile dintre cele trei ţări trebuiau să se bazeze pe principiul menţinerii legăturilor paşnice cu turcii.

Radu Mihnea, domnul Ţării Romîneşti, şi Ştefan Tomşa, domnul Moldovei, au sprijinit cu trupele lor pe Gabriel Bethlen în lupta pentru ocuparea tronului, iar la cererea noului principe oştile romîne au rămas cîtva timp în Transilvania pentru a asigura consolidarea domniei. Între cele trei ţări s-au restabilit relaţiile de prietenie. Cînd însă în vara anului 1616, oştile otomane au pornit împotriva lui Alexandru Movilă, la insistenţele Porţii s-a pregătit şi o expediţie pentru a-i ajuta pe turci. Oastea transilvăneană s-a oprit la Breţcu, fiindcă primise vestea că armata turcească terminase expediţia în Moldova.

Pentru întărirea relațiilor de prietenie dintre cele trei țări s-au încheiat și tratate de alianță. În tratatul încheiat la 5 mai 1619 cu Gavril Movilă, domn al Țării Romînești, cei doi domni se asigurau reciproc de « bunăvoința lor dreaptă și prietenească ». Ei s-au angajat să se sprijine unul pe altul la Poartă în rezolvarea diferitelor probleme ale țărilor lor și să-și trimită reciproc vești despre eventualele planuri dușmănoase ale turcilor. În cazul unui atac din afară, cele două părți își luau obligația de a se sprijini și de a acorda loc de refugiu populației din țara atacată. Boierii necredincioși și iobagii fugari vor fi trimiși înapoi în țara lor. Negustorii din Țara Romînească și Transilvania vor putea circula liber cu mărfurile lor dintr-o țară în alta. Acest tratat corespundea intereselor celor două state feudale.

În vara anului 1619, Gabriel Bethlen ordonă orașului Bistrița să îndeplinească anumite cereri ale domnului Gavril Movilă, cu care principele avea o « confederație confirmată »[1]. Solii ardeleni de la Constantinopol trimiteau foarte des în Transilvania și în lagărul lui Gabriel Bethlen informații amănunțite despre evenimentele politice din Țara Romînească și Moldova și despre schimbările de domni ce erau de așteptat în aceste țări. Ei au luat contact și cu Radu Mihnea, care în această vreme se afla la Poartă și le comunica știri despre intrigile turcești împotriva principelui. Radu Mihnea avea legături și cu guvernatorul Transilvaniei, informîndu-l despre evenimentele militare din Moldova.

În schimb, atitudinea antiotomană a lui Gaspar Grațiani — care întreținea legături cu imperialii, cu regele polon, precum și cu elemente din patriciatul săsesc — neliniștea mult cercurile conducătoare din Transilvania. Se credea că domnul Moldovei, profitînd de faptul că armata ardeleană condusă de Bethlen se afla în afara hotarelor țării, va ataca Transilvania. Însuși principele era îngrijorat de această primejdie. Cînd, la ordinul lui Grațiani, turcii din Iași au fost măcelăriți (august 1620), iar domnul Moldovei a trecut de partea polonilor, guvernatorul a mobilizat trupele din țară pentru apărarea granițelor.

Știrile privitoare la campania din anul 1621 a armatelor turco-tătare împotriva Poloniei au provocat o și mai mare neliniște în Transilvania, deoarece nu se știa dacă Poarta, nesigură de consecințele expedițiilor lui Gabriel Bethlen, nu avea intenții dușmănoase și împotriva acestei țări. Pentru a cîștiga bunăvoința turcilor, principele s-a grăbit să trimită în Moldova 560 de care de alimente. În anii 1621 și 1622, recolta a fost slabă în Țara Romînească și Moldova, acestea urmînd să primească cereale din Transilvania.

În expedițiile sale antihabsburgice, Gabriel Bethlen a primit ajutor militar și din Țara Romînească. La o luptă din apropierea Tirnaviei (1623) au luat parte « o mie de bravi curteni călări », sub conducerea spătarului Mihul[2].

Expedițiile antihabsburgice terminîndu-se, contrar așteptărilor sale, cu rezultate foarte modeste, principele a început să făurească alte planuri politice, preocupîndu-l ideea unirii Transilvaniei cu Țara Romînească și Moldova sub sceptrul său. La sfîrșitul anului 1627, cardinalul Petru Pázmány informa pe împărat că i s-au făcut comunicări secrete despre intervențiile lui Bethlen la Poarta otomană spre a i se ceda Moldova și Țara Romînească și a fi declarat « regele Daciei ». El adăuga însă și opinia sa că turcii nu vor face nebunia să sporească așa de mult puterea unui om îndrăzneț, neliniștit, schimbăcios și viclean. Totuși, credea necesar ca împăratul să ceară informații și din alte părți, spre a se preîntîmpina orice surpriză neplăcută pentru « coroana Ungariei ».

---

[1] Hurmuzaki, XV/2, p. 880—881.

[2] *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, vol. VIII, p. 165.

Deși istoriografia burgheză maghiară socotea inacceptabil faptul ca Gabriel Bethlen să se fi gîndit vreodată la unirea Transilvaniei cu Țara Romînească și Moldova într-un « regat al Daciei », izvoarele desmint aceste păreri.

Înainte de a se ajunge la discutarea serioasă a acestui plan, Gabriel Bethlen a pus la cale un alt plan politic. Întrucît cu începere din 1627 Rusia se pregătea de război împotriva Poloniei pentru eliberarea teritoriilor ucrainene și bieloruse, Bethlen, dorind să obțină coroana Poloniei, a început tratative cu țarul, promițînd că, spre deosebire de Ștefan Báthori, el va lichida reacțiunea iezuită și politica antirusească din Polonia. Primele tratative dintre trimișii moscoviți și cei transilvani au avut loc la Constantinopol în anul 1628. Cu aprobarea Porții, o delegație a principelui a pornit la Moscova, dar înainte ca ea să fi sosit acolo, Gabriel Bethlen muri la 15 noiembrie 1629.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

F. ENGELS, *Războiul țărănesc german*, ed. a III-a, București, E.S.P.L.P., 1958.

2. *Izvoare*

AXINTE URICARIUL, *Cronica paralelă a Moldovei și Țării Romînești*, Acad. R.P.R., *ms.* nr. 2591.

Borsos Sebestyén krónikája, în *Erdélyi Történelmi Adatok*, I (1855), p. 1—37.

COSTIN, MIRON, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, E.S.P.L.A., 1958.

Documente privind istoria Romîniei, A. *Moldova, Veacul XVII*, vol. I—V, București, Ed. Academiei R.P.R., 1952—1957; B. *Țara Romînească, Veacul XVII*, vol. I—III, București, Ed. Academiei R.P.R., 1951.

HAȘDEU, B. P., *Arhiva istorică a Romîniei*, I—III (1865—1867).

HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. IV/1—2; vol. XV; supl. II/2.

HURMUZAKI, E., *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, vol. III, București, 1884.

IORGA, N., *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria romînilor*, II, București, 1899 (extras din *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. II, tom. XXI).

— *Studii și documente cu privire la istoria romînilor*, vol. IV.

Istoria Țării Romînești, 1290—1690. Letopisețul Cantacuzinesc, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, Ed. Academiei R.P.R., 1960.

LUPAȘ, I., *Documente istorice transilvane*, vol. I, *1599—1699*, Cluj, 1940.

MASKIEWICZ, S., *Pamietnik*, în Niemczewicz, *Zbiór pamietników*, II.

Massa, Simon und Marcus Fuchs, *Chronik* [Auszug aus der-], în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. V, Braşov, 1909, p. 267—373.

Matei al Mirelor, *Istoria celor petrecute în Ţara Romînească*, în Al. Papiu-Ilarian, *Tesaur de monumente istorice*, vol. I, Bucureşti, 1862, p. 327—384.

Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae, vol. VI, VII, VIII.

Nagy Szabó Ferenc memoriáléja, în *Erdélyi Történelmi Adatok*, I (1855), p. 39—168.

Panaitescu P. P., *O scrisoare romînească a lui Gavril Movilă către Gaspar Graţiani (1620)*, în *Revista istorică romînă*, II (1932), nr. 4, p. 385—386.

Petri Cardinalis Pázmány... Epistolae collectae, ed. Hanuy Ferenc, vol. I—II, Budapesta, 1910—1911.

Przonka I., *Pamietnik*, Liov, 1874.

Radziwill Stanislaw, *Rys panowania Zygmunta III*, în *Atheneum* (Wilno), III (1848), nr. 3.

Segesvári Bálint krónikája 1606—1654, în *Erdélyi Történelmi Adatok*, IV (1862), p. 157—218.

Sobieski Iakob, *Commentariorum Chotinensis belli libri tres*, Danzig, 1646.

Szilágy, Sándor, *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*, Budapesta, 1879.

Toldalagi Mihály emlékirata, în *Erdélyi Történelmi Adatok*, I (1855), p. 219—243.

Twardowski, S., *Przeważna legacja*, Wilno, 1706.

Veress, A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Romîneşti*, vol. VII, VIII şi IX, Bucureşti, 1934—1937.

3. *Lucrări generale*

Daicoviciu, C., Şt. Pascu, V. Cheresteşiu, St. Imreh, Al. Neamţu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1963.

Dobrescu, N., *Fragmente privitoare la istoria bisericii romîne*, Budapesta, 1905.

Ember, Győző, *Az újkori magyar közigazgatás története*, Budapesta, 1946.

Prohaska, A., *Wyprawy zagraniczne wojnych*, în *Przęglad Powszechny*, CXLV (1920).

4. *Lucrări speciale*

Bejenaru, N. C., *Gaspar Graţiani, domnul Moldovei (1619—1620) şi luptele turco-polone din 1620*, în *Cercetări istorice*, I (1925), p. 79—99.

— *Ştefan Tomşa II şi rivalitatea turco-polonă pentru Moldova*, Iaşi, 1926.

Benda Kálmán, *Bocskai István*, Budapesta, 1942.

Caproşu I., *Despre politica internă a lui Radu Mihnea şi răscoalele ţărăneşti din prima lui domnie în Moldova (1616—1619)*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, Istorie, XIII (1962), nr. 1, p. 81—104.

Duzinchievici, G., *Miron Barnovschi Moghilă şi Polonia*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, Cluj, VII (1936—1938), p. 166—222.

Golimas, A., *Domnul Moldovei Miron Moghilă Barnovschi...*, Iaşi, 1933.

— *Lupta decisivă de la Tătăreni şi capitularea dărăbanilor deasupra Tăuteştilor*, [Iaşi], 1935.

Grigoraş, N., *Starea vecinilor din Moldova între anii 1626—1636 şi răscoala lor*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, S. III (ştiinţe sociale), V (1954), nr. 3—4, p. 419—438.

Ionaşcu, I., *Date noi relative la Radu Vodă Mihnea în Ţara Romînească*, în *Studii*, XIV (1961), nr. 3, p. 699—720.

Iorga, N., *Doamna lui Ieremia Vodă*, Bucureşti, 1910 (Extras din *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, tom. XXXII).

Minea, I., *O inovaţie juridică a lui Miron vodă Barnovschi*, Iaşi, 1932.

MOTOGNA, V., *Domnia întiia a lui Ştefan Tomşa după izvoarele ungureşti*, în *Revista istorică*, XI (1925), nr. 4—6, p. 78—88.

— *Războaiele lui Radu Şerban (1602—1611)*, Bucureşti, 1926 (Extras din *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. III, tom. VI).

— *Relaţiile dintre ţările romîneşti şi Ardeal în veacul al XVII-lea*, Dej, 1935.

MÜLLER, G., *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte, 1541—1688*, Sibiu, 1923.

NEAMŢU, V., *Răscoala din Moldova din primăvara anului 1633*, în *Analele ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza*, Iaşi, Secţ. Ştiinţe sociale, II (1956), 1—2, p. 19—34.

PEKSA, I., *Zolkiewski şi expediţia doamnei Elisaveta Movilă în Moldova în anul 1615—1616*, în *Revista istorică*, XIV (1928), nr. 1—3, p. 46—53.

SZEKFÜ, GYULA, *Bethlen Gábor*, Budapesta, 1929.

VASILIU, V., *Il principato moldavo e la curia papale fra il 1606—1620*, în *Diplomatarium Italicum*, II (1930), p. 1—71.

CAPITOLUL V

ÎNTĂRIREA TEMPORARĂ A DOMNIEI FEUDALE. MAREA MIŞCARE POPULARĂ DIN 1655. LUPTA ANTIOTOMANĂ CONDUSĂ DE MIHNEA AL III-LEA

1. POLITICA INTERNĂ A ŢĂRILOR ROMÎNE ÎN TIMPUL DOMNIILOR LUI MATEI BASARAB, VASILE LUPU, GHEORGHE RÁKÓCZI I ŞI GHEORGHE RÁKÓCZI AL II-LEA

Ţara Romînească şi Moldova

Ridicarea în scaun a lui Matei Basarab a fost rezultatul mişcării boierimii băştinaşe împotriva pătrunderii grecilor din Imperiul otoman în rîndurile boierimii ţării. Leon Tomşa, grec el însuşi, ajutase pe boierii greci să dobîndească moşii şi influenţă politică.

Mişcarea boierilor munteni a fost o răzmeriţă împotriva domnilor numiţi de Poartă, întîi contra lui Leon vodă (lupta de la mănăstirea lui Pană vistier, lîngă Bucureşti, 13/23 august 1631), apoi contra lui Radu Iliaş. Pentru a putea duce o astfel de politică, boierii s-au întemeiat şi pe sprijinul principelui Transilvaniei. Matei aga, viitorul domn, luptase în oştile lui Gheorghe Rákóczi I la Rakamaz pe Tisa, împotriva imperialilor (1631). Pe de altă parte, boierii se folosiră de politica independentă dusă de paşalele de la Dunăre, în special de Abaza-paşa de Silistra.

Radu Iliaş, fiul domnului Moldovei Alexandru, fusese numit de sultan domn al Ţării Romîneşti în locul lui Leon vodă şi el atacă pe Matei, domnul boierilor, cu oşti moldoveneşti, tătăreşti şi cu o parte din boierii munteni, în frunte cu Hrizea vornicul. În lupta dată la Plumbuita (25 octrombrie/4 noiembrie 1632), Matei ieşi biruitor. Deşi se împotrivise cu armele domnului numit de sultan, el îndrăzni să se ducă la Constantinopol, unde, sprijinit de Abaza-paşa, a fost confirmat domn.

Linia politicii interne a lui Matei Basarab şi a sfatului lui boieresc a rămas pînă la sfîrşit ostilă pătrunderii grecilor în înaltele dregătorii şi în stăpînirea domeniilor. Cele mai multe dintre lăcaşurile închinate mănăstirilor greceşti au fost reluate. De aceea, în tot timpul domniei sale, Matei vodă a fost suspectat de cercurile greceşti din Constantinopol, în rîndul cărora a găsit adversari hotărîţi. Totuşi, un număr de boieri greci dintre cei aşezaţi în ţară, cu legături familiare în sînul boierimii muntene, au sprijinit domnia lui Matei Basarab, unii dintre dînşii ajungînd chiar sfetnici de credinţă ai lui, cum a fost Constantin Cantacuzino, mare postelnic în tot timpul acestei lungi domnii. Lupta dintre boierimea băştinaşă şi cea grecească, care este mereu amintită în cronici şi în numeroase acte din veacul al XVII-lea din amîndouă ţările romîne, nu trebuie înţeleasă ca o rivalitate între două neamuri şi între reprezentanţii a două limbi — cum o prezenta de obicei istoriografia burgheză, dominată de prejudecăţi naţionalist-şovine — ci a fost în realitate o luptă a privilegiaţilor din ţară împotriva celor care, venind din afară, încercau să le ameninţe situaţiile moştenite. De aceea numeroşi greci intraţi mai de mult în rîndurile boierimii devin apărătorii privilegiilor ei împotriva celor nou-veniţi. Domnia lui Matei Basarab în Ţara Romînească corespundea tocmai acestei acţiuni de apărare a boierimii privilegiate.

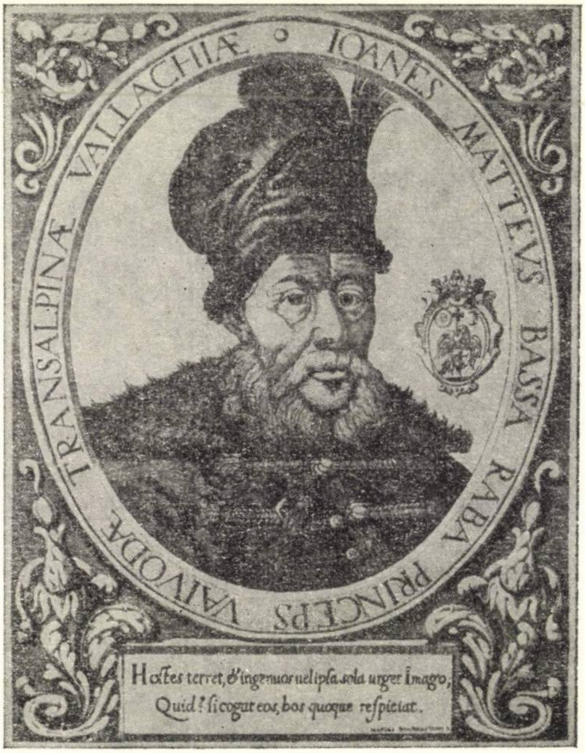
IOANNES MATTEVS BASSA RABA PRINCEPS VAIVODA TRANSALPINÆ VALLACHIÆ
Hoſtes terret, & ingenuos uel ipſa ſola urget Imago;
Quid? ſi cogat eos, hos quoque reſpiciat.

Fig. 30. — Matei Basarab. Gravură contemporană.

Şi în Moldova se constată aceeaşi situaţie. În 1633, în fruntea mişcării boierilor pămînteni se afla Lupul vornicul, viitorul domn Vasile Lupu. Vasile Lupu era originar din Epir, dintr-o familie aşezată în ţările romîne de trei generații, ceea ce-i îngăduia să ia partea vechilor privilegiați împotriva clientelei domnești venite recent din Imperiu. El nu era însă candidatul la domnie agreat de boierimea Moldovei. Mergînd la Constantinopol, reușește să cîștige sprijin la Poartă și obține, în 1634, numirea sa ca domn, fără de consultarea boierilor. Între ridicarea în scaun a lui Matei Basarab, prin război purtat alături de boieri, și a lui Vasile Lupu, numit de Poartă, era astfel o deosebire însemnată. În primii ani ai domniei lui Vasile vodă, marile dregătorii erau deținute de boieri moldoveni: Pătrașcu Bașotă, D. Buhuș, Savin Prăjescu, Grigore Ureche etc. Dar de la început el lovește în unii boieri mari, în special în Ghenghea, fost mare logofăt, care era învinuit că este «stricătorul (jefuitorul—*n.n.*) sărăcimii»[1]. Treptat, în cursul domniei, boierii greci constantinopolitani iau locul celor pămînteni, așa încît în sfatul domnesc din anul 1652 erau șapte boieri greci care ocupau funcțiile cheie și numai trei moldoveni, dintre care un singur latifundiar, Gheorghe Ștefan Ceaurul, mare logofăt, ceilalți doi fiind oameni noi, frații Ciogolea.

Principalul mijloc de sporire a venitului domnesc folosit în ambele țări a fost fiscalitatea. Un raport austriac asupra stării din Țara Romînească spunea în 1643 că, deși tributul fusese dublat la urcarea în scaun a lui Matei, totuși el dispunea de însemnate venituri, datorită « cumplitelor dări puse pe vite, apoi din vămi, de la ocne, de la darea pe miere și ceară, toate împreună producînd un venit de 350 000 de taleri anual » [2]. În ceea ce privește Moldova, același raport observă că Vasile Lupu cheltuiește la Poartă mult mai mult decît vecinul său, cîștigînd în acest chip de partea sa pe numeroși demnitari turci și pe grecii de la Constantinopol, între care Matei se bucură de puțini partizani, căci mai toți stau de partea domnului Moldovei. Venitul domnului Moldovei era pe atunci mai mare decît cel al domnului Țării Romînești, ridicîndu-se la 400 000 de taleri anual.

În vederea sporirii venitului domnesc, Matei Basarab răscumpără exploatarea salinelor și a vămilor de la arendașii levantini din Imperiul otoman. El capătă acest drept de la sultan cu prilejul măririi tributului. În același timp, din inițiativa domnului Țării Romînești se reîncepe exploatarea minelor de aramă și de fier din Oltenia, care fuseseră lăsate în părăsire.

După cîțiva ani de domnie, cei doi domni, plătind datoriile rămase la urcarea lor în scaun, izbutesc să refacă vechiul tezaur domnesc, care era sleit de multă vreme. Acum domnia dispunea din nou de rezerve pe care le putea folosi la caz de nevoie, fără a mai face apel la împrumuturi de la boieri. Cronica munteană spune că Matei Basarab, în primii șase ani de domnie, « grămadă de bani n-au strîns, pînă ce au plătit datoriile și chieltuielile..., după aceaea au strîns avuție » [3]. Tezaurul lui Vasile Lupu, depozitat la Cetatea Neamțului, apoi în cetatea Sucevii, era apreciat la sfîrșitul domniei la două milioane de galbeni. Dar pe lîngă acest tezaur din țară, domnul Moldovei mai dispunea și de alte sume, depozitate la bancherii din Constantinopol, Veneția, Amsterdam și Gdańsk.

---

[1] A. Veress, *Documente*, vol. IX, p. 335—337.
[2] Hurmuzaki, IV/1, p. 672.
[3] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumînești*, p. 98.

Dispunînd de importante resurse bănești, cei doi domni își alcătuiră oști de mercenari, care formau un sprijin însemnat al puterii domnești.

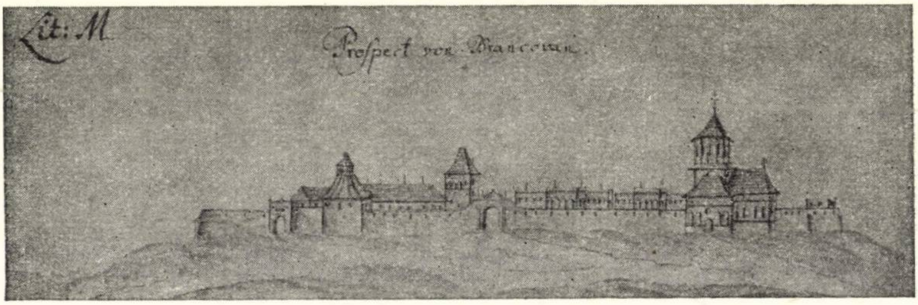

Fig. 31. — Curtea de la Brîncoveni, după un desen de austriacul Weiss de la începutul secolului al XVIII-lea.

Pentru a întări pozițiile economice ale marii boierimi și totodată pentru a spori veniturile domniei, s-au luat o serie de măsuri, stabilite în adunări la care luau parte boierii mari și mici precum și căpeteniile oștirii.

Atît în Țara Romînească, cît și în Moldova, seria acestor așezăminte începe, după cum s-a văzut, încă înainte de domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupu.

În timpul domniei lui Matei Basarab, un « sobor » sau « adunare a toată țara » hotărăște în 1646, cum se făcuse și prin așezămîntul din 1631, reluarea celor mai multe mănăstiri închinate, lipsind astfel pe călugării greci de imensele venituri ale moșiilor mănăstirești din țară. Firește că asemenea măsuri nu întîlnim în Moldova, unde sprijinul domniei era mai ales boierimea grecească.

Măsurile privitoare la anii de prescripție a urmăririi vecinilor fugari se întîlnesc în ambele țări. În 1634, la urcarea în scaun, Vasile Lupu hotărăște ca vecinii fugiți înainte de 1629 să nu mai poată fi urmăriți de foștii stăpîni. Încă din 1633, și Matei vodă acordase o prescripție de patru ani. Așezămîntul lui Matei Basarab a fost socotit o « legătură », căci lega de glie, pe noua moșie unde se așezaseră, pe țăranii strămutați de mai mult de patru ani.

Ceea ce a îngreuiat mult situația țăranilor în acea epocă a fost de asemenea schimbarea sistemului de impunere, pentru dările plătite în bani, urmărindu-se astfel sporirea venitului domnesc. « Darea talerului », așezată de Matei Basarab în 1634—1635, este o reformă fiscală numită după moneta cu același nume. Talerul era o cotă convențională a impozitului; cotele în taleri erau așezate pentru fiecare sat după numărul « numelor » din sat înscrise în catastifele vistieriei. Un nume putea cuprinde mai multe persoane, care plăteau solidar cuantumul dării. Numărul de taleri varia după sat, după puterea de plată a satului; talerul nu era o dare pe cap de locuitor, ci era stabilită pe avere. Odată stabilit numărul de taleri pe toată țara, fiecare taler se înmulțea cu un coeficient stabilit de vistierie, pentru a se ajunge la suma totală pe care domnul își propunea să o ridice din întreaga țară într-un an. Sistemul talerului nu se aplica numai la bir, ci la toate dările în bani. Această reformă a însemnat o mărire considerabilă a sarcinilor fiscale ce apăsau asupra țăranilor, ceea ce a provocat fuga lor în masă. Ghinea Olarul, marele vistier, « ca un lup... făcut-au lui Matei vodă bani mulți, avuție rea » [1]. În schimb, boierii se arătară foarte mulțumiți de acest sistem care-i favoriza și scriau lui Gheorghe Rákóczi: « De la Șerban vodă pînă la Leon vodă ne-am pierdut toate libertățile (privilegiile — *n.n.*), de nu s-a ales nimic de ele, iar măria sa (Matei) ni le-a dat îndărăt, întocmindu-le toate după rînduială. Birul împăratului l-am regulat. Fiecare ne-am știut avutul și ce preț are. Fiecare a știut cît are de plătit într-un an » [2].

În 1638, marea adunare a țării, față de fuga în masă a moșnenilor, hotărî ca fugarii care nu se vor întoarce pînă la sf. Petru (29 iunie) să fie socotiți « hicleni », iar pămîntul să li se confiște de domnie și să fie dăruit boierilor ce vor lua asupra lor dările neplătite.

Este caracteristic faptul că ultima măsură fiscală din domnia lui Matei, din 1653, a fost desființarea năpastei, dreptul dregătorilor vistieriei de a arunca asupra altor locuitori din sat sau din satele vecine darea celor fugiți. Aceasta înseamnă că nemulțumirea țăranilor la sfîrșitul domniei lui Matei vodă ajunsese așa de mare, încît cîrmuirea a fost silită să ia măsuri de ușurare, aflîndu-se în fața unor răscoale și a fugii în masă de pe moșii.

Transilvania

Luptele politice desfășurate după moartea lui Gabriel Bethlen reprezintă străduințele marii nobilimi de a-și subordona puterea centrală și celelalte instituții politice. Diferiții pretendenți care luptă pentru putere — Ecaterina de Brandenburg, Ștefan Bethlen, Ștefan Csáki — nu sînt decît exponenții diferitelor grupări nobiliare, care folosesc și problema confesională — lupta dintre catolicism și Reformă — în același scop. Pe de altă parte, cele două mari puteri cu tendințe expansioniste, Imperiul otoman și cel habsburgic, erau și ele interesate în continuarea luptelor feudale din Transilvania, în acest fel ușurîndu-se realizarea propriilor interese. În sfîrșit, nici unul dintre candidați nu avea calitățile necesare unui conducător politic, ceea ce adîncea dependența lor de facțiunile nobiliare și de puterile străine.

În aceste împrejurări este cu totul explicabilă alegerea ca principi, într-un interval de un singur an, de către aceeași dietă, a Ecaterinei de Brandenburg, a lui Ștefan Bethlen și a lui Gheorghe Rákóczi I. Alegerea lui Rákóczi de către dieta întrunită la Sighişoara, la 26 noiembrie 1630, se datorește în primul rînd marii nobilimi, care vedea în noul ales, unul din cei mai bogați nobili din acea vreme, pe apărătorul intereselor ei. Gheorghe Rákóczi a împlinit însă doar în parte aceste nădejdi, deoarece după consolidarea domniei a reluat politica autoritară a lui Gabriel Bethlen.

---

[1] *Istoria Țării Romînești, 1290—1690*, p. 153—154.

[2] *Cercetări istorice*, XIII—XVI (1940), 1—2, p. 498—499.

În vederea consolidării puterii princiare, Gheorghe Rákóczi I şi urmaşul său cu acelaşi nume — dar mai ales primul dintre ei — au urmărit în chip consecvent şi cu perseverenţă sporirea bunurilor personale şi mai ales a proprietății lor funciare. Prin diferite mijloace, legale şi ilegale, ei au reuşit să acapareze o avere considerabilă. La ocuparea tronului, jumătate din domeniile familiei Rákóczi erau pustii. La sfîrşitul domniei, în afara celor 13 domenii fiscale cu vreo 690 de sate, principele dispunea de moşii atît de întinse, încît era cel mai mare proprietar din Transilvania. Pe de altă parte, în vederea creşterii veniturilor vistieriei, puterea centrală este preocupată de sporirea producţiei miniere şi meşteşugăreşti, precum şi de stimularea comerţului, în care scop ea acordă privilegii negustorilor. Pe această bază, principele a putut desfăşura o susţinută activitate de guvernămînt, reuşind să controleze aparatul de stat şi să înlăture amestecul direct al nobilimii în conducere.

Biserica, la rîndul ei, trebuia să constituie un sprijin al puterii centrale. În Transilvania existau patru religii oficiale: calvină, luterană, catolică şi unitariană. Stăpînii de pămînt nu aveau dreptul să-şi silească supuşii să le îmbrăţişeze religia, nici să ocupe bisericile altor confesiuni sau să impună supuşilor preoţi de religia lor. Cei doi Rákóczi au sprijinit în felurite chipuri calvinismul, în detrimentul celorlalte confesiuni. Ei au luat măsuri împotriva unitarienilor şi a diferitelor secte formate pe baza învăţăturii antitrinitariene, care reprezentau forme de opoziţie a orăşenimii şi fuseseră îmbrăţişate şi de o parte a nobilimii cu tendinţe centrifuge.

Marea majoritate a populaţiei ţării fiind de religie ortodoxă, era în interesul puterii centrale de a realiza o colaborare cu biserica romînească, dat fiind că încercările de calvinizare n-au obţinut decît rezultate foarte modeste. Potrivit *Aprobatelor*, preoţii ortodocşi trebuiau să ceară de la principe drept episcop pe acela pe care-l socoteau potrivit, principele urmînd să-l întărească atunci cînd era de acord. Se înţelege că întărirea episcopului ales depindea de înclinarea acestuia spre calvinism, de acceptarea unor condiţii propuse de superintendentul calvin în scopul de a înlesni răspîndirea calvinismului printre romîni. Deşi pentru atingerea scopurilor lor calvinii sprijineau folosirea limbii romîne în biserică, împotrivirea maselor a făcut să eşueze tendinţele de calvinizare. De aceea superintendenţii calvini se plîngeau mereu că nu găsesc mitropoliţi romîni care să-şi schimbe religia « in fundamentalibus » [1].

---

[1] I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, vol. I, p. 209—211.

Trăsătura caracteristică a vieţii politice a Transilvaniei în această vreme este politica de întărire a autorităţii princiare a celor doi Rákóczi. Toate acţiunile puterii centrale converg însă spre asigurarea privilegiilor clasei dominante şi exploatarea maselor populare. Majoritatea hotărîrilor celor 54 de diete întrunite în acest răstimp, precum şi colecţiile de legi *Approbatae Constitutiones* (apărute în 1653) şi *Compilatae Constitutiones* (apărute în 1669), care cuprind de fapt cele mai importante dintre hotărîrile dietelor, coordonate şi sistematizate pe probleme, dovedesc caracterul de clasă al acestei politici. Mijloacele economice de care dispuneau şi succesele lor în politica externă, le-au permis însă celor doi principi să ţină în frîu tendinţele anarhice ale nobilimii şi să exercite o guvernare efectivă.

2. POZIŢIA INTERNAŢIONALĂ A ŢĂRILOR ROMÎNE

Participarea Transilvaniei la Războiul de treizeci de ani

Domnia lui Gheorghe Rákóczi I (1630—1648) a început sub auspicii nu prea favorabile. Nobilimea, împărţită în facţiuni, a socotit prilejul potrivit pentru a încerca redobîndirea supremaţiei politice pierdute în timpul lui Bethlen. În aceeaşi vreme, nobilimea catolică din Ungaria superioară care se afla sub stăpînire habsburgică, servind interesele imperiale, a încercat să-şi întindă puterea şi asupra Transilvaniei. Forţele lui Rákóczi, avînd şi ajutorul unor oşti comandate de viitorul domn al Ţării Romîneşti, Matei Basarab, obţin o victorie la Rakamaz, urmată de o pace provizorie încheiată în 1631. Partida lui Rákóczi, întărită după această dată, a reuşit să facă faţă multiplelor greutăţi create în interior de adversitatea partidei conduse de ambiţiosul David Zólyomi, iar în afară, atît de planurile duşmănoase ale Habsburgilor, care urmăreau să se înstăpînească asupra Transilvaniei, cît şi de neîncrederea turcilor. În aceste împrejurări, alianţa cu ţările romîne din sudul şi estul Carpaţilor era de cea mai mare importanţă pentru Transilvania. Victoria de la Salonta, obţinută de Gheorghe Rákóczi I împotriva trupelor turceşti care căutau să-l înlocuiască cu Ştefan Bethlen (10 octombrie 1636), a consolidat situaţia politică a principelui Transilvaniei. Reconfirmat de Poartă, el poate acum să răspundă solicitărilor tot mai insistente ale coaliţiei antihabsburgice de a participa la noua fază a îndelungatului conflict cunoscut sub numele de Războiul de treizeci de ani. Prin ambasadorul său Bisterfeld, savantul profesor de la colegiul din Alba Iulia, Rákóczi condiţionează intrarea sa în coaliţie de obţinerea asentimentului Porţii, de un ajutor de 200 000 de scuzi şi 6 000 de soldaţi şi de participarea Transilvaniei la încheierea păcii.

Tratativele nu au avut pentru moment rezultatele aşteptate. Reluarea negocierilor în 1642 a dus la încheierea alianţei dintre Transilvania, Suedia şi Franţa, semnată la Alba Iulia în 16 noiembrie 1643, în condiţiile propuse de Rákóczi de a i se acorda un ajutor anual de 150 000 de ducaţi şi cheltuiala întreținerii unui corp de oștire de 2 000 de oameni. Avînd și consimțămîntul Porții, la 19 februarie 1644, Rákóczi începe operațiunile militare. Armata Transilvaniei avea un efectiv de circa 30 000 de oameni, slab înarmați și echipați, însă cu o bună înzestrare de artilerie. Armata habsburgică, atacată și de suedezi, n-a putut opune o împotrivire prea mare, astfel încît în timp de cinci săptămîni a fost ocupată cea mai mare parte a Ungariei superioare. Obiectivul principal al armatei transilvănene, unirea cu armatele suedeze, n-a putut fi atins, deoarece în raportul de forțe dintre cele două tabere se petrecură unele schimbări neașteptate. Regele Danemarcei, Cristian al IV-lea, îngrijorat de succesele suedezilor, se lăsă atras de partea Habsburgilor, astfel că armata suedeză a fost nevoită să se retragă din Boemia, lăsînd singură în fața armatei habsburgice, mult mai numeroase, oastea transilvăneană. Incursiunile turcești din iarna și primăvara anului 1644 nu au însemnat un aport prea important în sprijinul transilvănenilor, și de aceea, înfrînți în luptele de pe valea rîului Vág din aprilie 1644, ei au fost siliți să se retragă. Dar la 5 mai, la Drégelypalánk, Ioan Kemény cu o armată alcătuită din maghiari, secui, romîni și turci, avînd și ajutoare din Țara Romî-

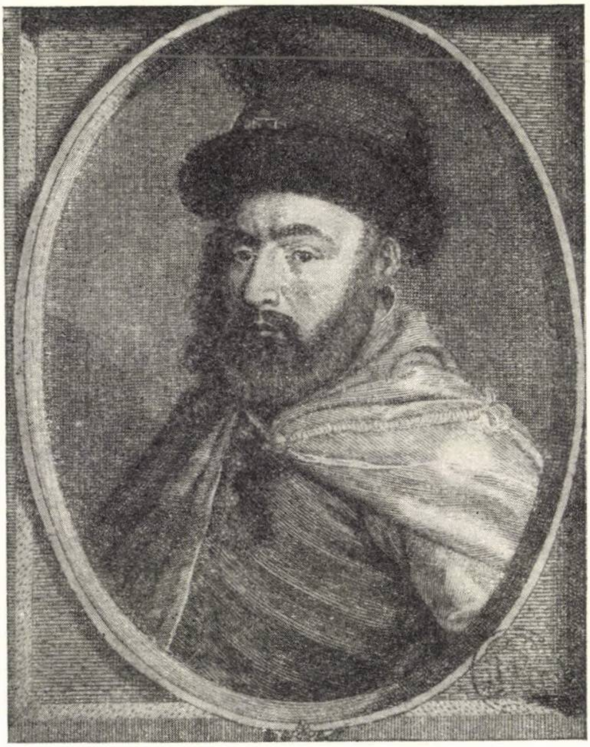

Fig. 32. — Gheorghe Rákóczi I. Gravură contemporană.

nească şi Moldova, a cîştigat o bătălie importantă, punînd pe fugă pe imperiali.

Încă din mai 1644, Habsburgii — îngrijoraţi, pe de o parte, de izbucnirea unor mişcări ţărăneşti în Slovacia şi dornici, pe de altă parte, să-şi degajeze forţele prinse pe acest front — căutau prilejul favorabil pentru încheierea cît mai grabnică a păcii. Cînd, în 1645, s-a stabilit un contact între oastea ardeleană şi cea suedeză în apropierea oraşului Brno, Habsburgii s-au găsit din nou într-o situaţie critică. Cursul evenimentelor nu s-a putut schimba însă în mod radical în acest sector al frontului, deoarece în ajutorul Habsburgilor intervine regele Poloniei. Poarta, aflată în război cu Veneţia, pentru a-şi asigura neutralitatea Habsburgilor trimite la rîndul ei lui Rákóczi porunca de a înceta ostilităţile. În aceste împrejurări se încheie, la 29 august 1645, pacea de la Linz între imperiali şi transilvăneni, pe baza condiţiilor păcii de la Mikulovo din 1622: se acordă libertate religioasă populaţiei reformate din Ungaria superioară, atît din oraşe, cît şi de la sate; sînt lăsate în stăpînirea principelui Transilvaniei, pe tot timpul vieţii, 7 comitate din Partium şi Ungaria superioară, iar două comitate (Satu Mare şi Szabolcs) îi sînt lăsate cu drept de moştenire. De la beneficiile rezultate din participarea Transilvaniei la Războiul de treizeci de ani nu putea lipsi Poarta, care, invocînd aprobarea acestei intervenţii şi incursiunile întreprinse, a cerut creşterea tributului cu 7 000 de ducaţi pentru cele şapte comitate obţinute prin tratatul de pace.

Sfîrşitul Războiului de treizeci de ani a fost grăbit de mişcările revoluţionare care se manifestau pretutindeni în această vreme, de la Oceanul Atlantic pînă în Urali şi de la Marea Mediterană pînă la Marea Baltică. La încheierea păcii din Westfalia (1648), care a avut loc scurt timp după moartea lui Gheorghe Rákóczi I, Transilvania participă ca stat suveran, recunoscut ca atare de celelalte state europene. Participarea Transilvaniei la Războiul de treizeci de ani sporise prestigiul internaţional al acestei ţări şi al principelui ei.

Încercări de confederare a ţărilor romîne

Epoca domniilor lui Gheorghe Rákóczi I, Matei Basarab şi Vasile Lupu constituie un moment politic important; cooperarea, apoi alianţa care s-a stabilit între ţările romîne, deşi privea formal încercările de schimbare a domnilor, în realitate avea în vedere lupta de eliberare de sub jugul otoman, atunci cînd s-ar fi ivit împrejurări prielnice.

Gheorghe Rákóczi I poseda, dintre cei trei principi, cea mai însemnată putere militară. El a fost iniţiatorul alianţei, înţelegînd ca cele două ţări de peste munţi să fie sub suzeranitatea lui. Matei Basarab se gîndea să reia politica lui Mihai Viteazul, dar Vasile Lupu, venit în scaun ca om de încredere al turcilor şi al cercurilor greceşti constantinopolitane, nu s-a lăsat de la început atras în sistemul de alianţe; el voia să instaureze cu sprijin grecesc propria lui hegemonie asupra celor trei ţări.

Actele alianţei încheiate în 1635 între Ţara Romînească şi Transilvania prevăd sprijinul reciproc în caz de nevoie. Ţara Romînească apare ca vasală a principelui Transilvaniei, căruia îi plăteşte tribut anual. În ce priveşte politica faţă de turci, diploma lui Gheorghe Rákóczi afirmă fidelitatea celor doi aliaţi faţă de Poartă. Această prevedere a tratatului nu excludea însă posibilitatea îndreptării lui împotriva turcilor, cum se va vedea din extinderea alianţei care a urmat imediat.

Încă din primăvara anului 1636, solii lui Matei Basarab sosesc la Viena şi declară împăratului că domnul muntean, dacă ar căpăta sprijin militar, « se declară gata să se ridice pentru apărarea libertăţii » [1]. Împăratul Ferdinand al II-lea întreţinea în acelaşi timp legături şi cu Rákóczi, dar paralizat de Războiul de treizeci de ani nu putea lua nici o iniţiativă în Răsărit. În acelaşi timp, Matei Basarab recomanda interesele ţării sale şi ambasadorului francez la Poartă, contele Césy. Poarta înţelegea, în ciuda formulelor diplomatice, că Rákóczi urmărea eliberarea celor trei ţări romîne de sub dominaţia otomană. De aceea, în toamna anului 1636, sultanul mazileşte pe Rákóczi şi trimite împotriva lui pe paşa de Buda şi pe Kenan, paşa de Silistra. Paşa de Buda este înfrînt de Rákóczi la Salonta, iar în faţa paşei de Silistra, care trecuse pe la Giurgiu în Ţara Romînească, Matei vodă îşi desfăşoară ameninţător oştile în linie de bătaie. Cu mijlocirea lui Matei Basarab se face pace între Transilvania şi turci, iar Gheorghe Rákóczi este reconfirmat de sultan ca principe.

În această vreme, Vasile Lupu, numit domn în momentul cînd se pregătea o expediţie turcească împotriva Poloniei, îşi atrăsese duşmănia acestui stat, care, la încheierea păcii cu Poarta, ceru sultanului înlocuirea domnului Moldovei. Pentru a-şi asigura sprijinul Porţii, Vasile Lupu desfăşoară o politică ostilă faţă de Matei Basarab şi Gheorghe Rákóczi.

Moldova a rămas izolată şi nu se putea baza decît pe sprijinul nestatornic al turcilor şi pe cel al grecilor de la Poartă. Hotărît să iasă din această izolare primejdioasă şi să rupă cercul de duşmănii care-l înconjurau, domnul Moldovei s-a decis să ia ofensiva împotriva Ţării Romîneşti. socotită ca fiind cea mai vulnerabilă dintre adversarii săi.

Primele războaie dintre Ţara Romînească şi Moldova (1637—1639)

Războiul dintre Ţara Romînească şi Moldova sub Matei Basarab şi Vasile Lupu are astfel cauze mai adînci decît simpla ambiţie de putere de care vorbesc cronicarii vremii. Între cauzele războiului a fost şi ura negustorilor şi boierilor greci din Constantinopol împotriva regimului boierimii muntene conduse de Matei Basarab, ură căreia politica domnului Moldovei urma să-i dea satisfacţie. De asemenea, Poarta voia să pună capăt cu ajutorul lui Vasile Lupu alianţei dintre Ţara Romînească şi Transilvania. Domnul

---

[1] Hurmuzaki, IV/1, p. 623.

Moldovei se bizuia pe existența unei opoziții în Țara Romînească, la care făcea aluzie atunci cînd scria că Matei nu e iubit în țară « din cauza regimului său tiranic » [1]. În timpul războiului cu Moldova s-au produs în Țara Romînească frămîntări, în special pedestrimea țărănească refuzînd să lupte. Unele informații spun că domnul se temea de trădare. Domnul Moldovei urma să primească ajutor de la turci, care acordaseră domnia Țării Romînești fiului său Ioan. Oștile turcești sosiseră la Dunăre cu porunca de a colabora cu dînsul. Un grup de demnitari turci, în frunte cu capudanul Rusnameghi obținu însă de la sultan schimbarea poruncilor și trimiterea către domnul Moldovei a ordinului de retragere imediată. La aceasta a contribuit și scrisoarea boierilor din Țara Romînească, care arătau că vor sta cu toții alături de domn. Numai o scurtă luptă de avangardă avu loc la marginea țării, la Rîbna (noiembrie 1637), și Vasile Lupu se retrase în Moldova.

În această situație, Gheorghe Rákóczi, potrivit obligațiilor decurgînd din acordul încheiat, a trimis în Țara Romînească un corp de oaste condus de Ioan Kemény, sprijinind în același timp la tronul Moldovei pe pretendentul Ioan Movilă, fiul lui Simion. Aderenții din țară ai acestuia sînt decapitați de Vasile Lupu. Deși oștile ardelenești cu Ioan Movilă ajunseseră pînă la Tîrgul Trotuș, Gheorghe Rákóczi le dădu ordinul de înapoiere în țară. E posibil ca principele ardelean, care urmărea să-și stabilească suzeranitatea asupra celorlalte două țări romîne, să fi crezut că și-ar putea împlini mai ușor scopul prin mijlocirea împăcării între cei doi domni. În fața hotărîrii lui Gheorghe Rákóczi, Matei Basarab, sosit și el cu trupele la Milcov, se văzu silit să se retragă, dar această dare înapoi, în plină ofensivă, a nemulțumit pe domnul Țării Romînești.

Vasile Lupu n-a renunțat la planurile sale de a pune în scaunul Țării Romînești pe fiul său Ioan. El a cumpărat în acest scop pe pașa de Silistra și l-a convins să pornească împotriva lui Matei Basarab cu oștile sale. Dar între timp, Matei Basarab cumpărase la rîndul său pe unii dintre favoriții sultanului, care obținură trimiterea de porunci severe către pașa de Silistra ca să nu pornească împotriva domnului Țării Romînești, iar cînd va veni la dînsul fiul lui Vasile Lupu, să-l prindă și să-l trimită îndată la Poartă. Simțind schimbarea dispozițiilor turcești, Ioan vodă se întoarce înapoi « can cu fuga de grijea pașii » [2]. Poarta otomană, prinsă de evenimentele din Asia și temîndu-se de o alianță a țărilor romîne, întreținea rivalitățile și dușmăniile dintre ele. După cum observa Miron Costin, turcii « era bucuroși că se sfădescŭ aceste țări între sine » [3], dar nu voiau să întreprindă nici o acțiune războinică în aceste părți, de teama intervenției Transilvaniei și a Poloniei.

---

[1] E. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, vol. III, p. 112—115.
[2] Miron Costin, *Opere*, p. 115.
[3] *Ibidem.*

În aceste împrejurări, Vasile Lupu se văzu silit să primească propunerile principelui Transilvaniei de a începe tratative de pace cu Matei Basarab, căci îşi da seama că nu se putea bizui pe sprijinul turcilor ca să supuie Ţara Romînească. La cererea lui Gheorghe Rákóczi, se încep la Alba Iulia în 1638 tratative care urmăreau să asigure supremaţia principelui Transilvaniei asupra celor două ţări de peste munţi.

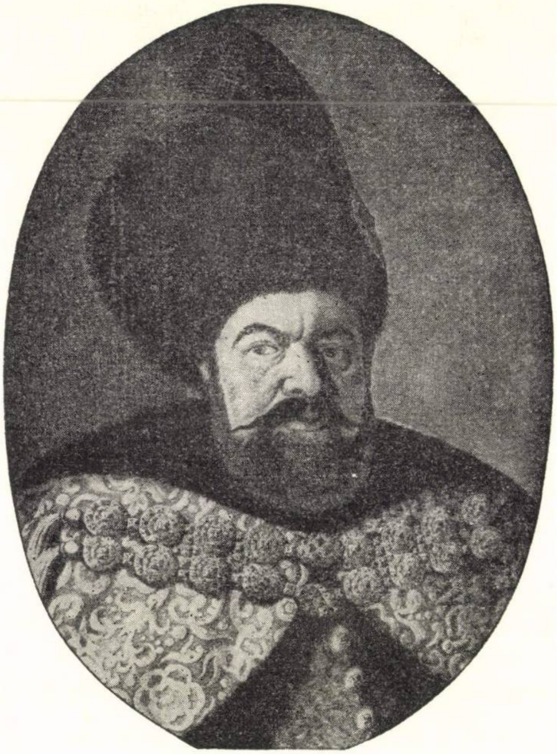

Fig. 33. — Vasile Lupu. Gravură contemporană.

Dacă negocierea unui tratat de pace între Moldova şi Ţara Romînească, a cărui redactare fusese încredinţată sfetnicilor lui Gheorghe Rákóczi, nu duce la nici un rezultat, la 29 septembrie 1638 a fost semnat la Alba Iulia tratatul dintre Moldova şi Transilvania, confirmat o lună mai tîrziu la Iaşi. Prin acest tratat, cei doi principi se obligau să fie aliaţi, păzind credinţa de vasali ai sultanului, iar Vasile Lupu accepta plata unui tribut anual de 5 000 de galbeni faţă de Gheorghe Rákóczi. Tot atunci şi domnul Ţării Romîneşti înnoieşte obligaţia sa mai veche de a plăti principelui Transilvaniei un tribut asemănător.

Aceste tratate erau, în aparenţă, o izbîndă a principelui Transilvaniei, care apare ca suzeran al celorlalte două ţări romîne, în fruntea unui sistem de alianţe menit să formeze un front unic în fața turcilor. În realitate, cîtă vreme nu izbutise mediațiunea sa între cei doi domni învrăjbiți, războiul se putea redeschide, și în acest caz Rákóczi, fiind legat de un tratat cu Moldova, nu mai urma să dea ajutor lui Matei Basarab. Așadar, tratatul din 1638 era un succes diplomatic al domnului Moldovei, care izbutise să izoleze pe Matei Basarab, înlăturînd efectele alianței Țării Romînești cu Transilvania.

Întemeiat pe legăturile pe care le avea la Poartă și pe noua situație creată prin tratatul încheiat cu Rákóczi, Vasile Lupu atacă din nou Țara Romînească în noiembrie 1639. Sultanul, la cererea lui Vasile Lupu, mazilește pe Matei Basarab, învinuit de necredință față de Poartă, și numește pe Vasile Lupu domn al Țării Romînești, iar pe fiul său Ioan, domn al Moldovei.

În unele acte din acea vreme, Vasile Lupu se intitulează « domnul Moldovei și al Țării Romînești ». Poarta trimite poruncă boierilor munteni să se supuie noului domn. Boierii au rămas însă alături de Matei Basarab pe care îl aleseseră. Atitudinea principelui Transilvaniei în aceste împrejurări a fost plină de duplicitate. El făgăduise ajutor domnului muntean, dar în același timp poruncise lui Ioan Kemény să nu treacă munții cu oștirea pregătită, ci să aștepte desfășurarea evenimentelor. Un sol al său merse însă să-l anunțe pe Vasile Lupu că dușmanul lui nu va primi ajutor. Rákóczi își rezerva în acest chip rolul de arbitru.

Comandanții oștilor moldovenești care înaintau spre București în preajma iernii au comis o greșeală tactică; ei se îndreptară spre capitala Țării Romînești venind din răsărit, unde orașul era acoperit de păduri și bălți, și nu pe drumul de la nord de oraș (prin Tîrgșor), pe unde se putea pătrunde mai lesne spre capitală. Oastea lui Matei Basarab trecu pe neașteptate Prahova între Ojogeni și Nenișori, după o înaintare prin păduri, unde marșul ei nu putuse fi urmărit. Călăreții trecură apa, luînd pe cai și pe seimenii cu arme de foc, iar artileria acoperi trecerea rîului în fața taberei moldovenești. Atacul prin surprindere risipi pe moldoveni (o parte dintre ei erau plecați după jafuri), care fugiră, lăsîndu-și în mîinile învingătorilor tunurile și bagajele.

Turcii acceptară faptul îndeplinit, marele vizir, care mazilise pe Matei Basarab, fu sugrumat, iar domnia Țării Romînești rămase învingătorului.

Proiectul de alianță împotriva turcilor (1640—1648)

Gheorghe Rákóczi I crezu că a sosit momentul să-și exercite rolul de mediator și să se impună ca suzeran. Solii celor două țări sînt chemați la Alba Iulia; cei munteni înnoiesc alianța cu Transilvania, dar aduc învinuiri pentru faptul că Țara Romînească nu fusese ajutată în ultimul război. Vasile Lupu îl acceptase pe Rákóczi ca mediator și principele ardelean spera să-l poată împăca cu Matei Basarab, care avea nevoie de pace, « căci nu toți supușii îi sînt credincioși ». Rákóczi dădu a înțelege lui Vasile Lupu că Matei vodă este mai bătrîn și, după moartea lui, îl va sprijini să ia domnia Ţării Romîneşti. Totuşi, împăcarea celor doi domni nu izbuti nici de astă dată.

După mazilirea din 1639, Matei Basarab şi-a intensificat eforturile în vederea răscoalei împotriva turcilor. Izbucnind conflictul turco-veneţian, domnul muntean a oferit veneţienilor o alianţă contra turcilor, făgăduind că va începe o acţiune la Dunăre cu 40 000 de oameni. Pe de altă parte, el reia relaţiile cu imperialii, şi în mai 1640 trimite o nouă solie împăratului Ferdinand al III-lea, arătîndu-i slăbiciunea Imperiului otoman. Această solie a fost urmată de altele, care se succed la scurte intervale, pînă în 1643. Împăratul, prins încă de Războiul de treizeci de ani, se mulţumea să-i dea doar speranţe pentru mai tîrziu În această vreme, rezidentul imperial la Constantinopol vorbea de Matei ca despre « un al doilea Mihai vodă »[1].

În asemenea condiţii, o împăcare cu Vasile Lupu, care nu înţelegea să renunţe la fidelitatea faţă de Poartă şi la planurile sale politice, nu părea cu putinţă. Tocmai atunci, domnul Moldovei adusese Imperiului otoman servicii însemnate. Încă din 1637, cazacii de la Don, fără îngăduinţa cîrmuirii de la Moscova, cuceriseră cetatea turcească Azov de la gurile Donului. Tratativele diplomatice dintre ruşi şi turci în această chestiune au ţinut mai mulţi ani, iar în 1642 Vasile Lupu se oferi să medieze lichidarea conflictului. Azovul fu evacuat de cazaci şi reluat de turci, care primiră condiţia ce le fusese transmisă de Vasile Lupu, ca tătarii să nu fie lăsaţi să treacă dincolo de cetate spre ţările ruseşti. Speranţele domnului Moldovei de a fi răsplătit pentru acest succes diplomatic s-au dovedit zădarnice. El a rămas însă în relaţii mai strînse cu Curtea de la Moscova, cu care avea de altminteri legături mai vechi. Vasile Lupu informa acum regulat pe ţar despre evenimentele din Imperiul otoman. Probabil tot prin mijlocirea lui, romînii aflaţi în raialele turceşti de la Brăila şi din Bugeac s-au adresat ţarului, cerîndu-i ajutor ca să facă faţă asupririi turceşti şi să reclădească biserica din Brăila, ridicată de Mihai Viteazul.

Lipsa de sprijin din partea turcilor a făcut ca Vasile Lupu să se împace cu domnul muntean în 1644, cu atît mai mult cu cît şi Matei vodă nu mai avea încredere în Rákóczi. Împăcarea celor două ţări s-a făcut de aceea, nu prin mijlocirea principelui Transilvaniei, ci oarecum împotriva lui. Mitropolitul Varlaam al Moldovei fusese la curtea domnului muntean, unde s-a redactat actul de împăcare, al cărui text nu ni s-a păstrat însă.

Tocmai atunci, în 1644, s-a produs intervenţia lui Gheorghe Rákóczi în Războiul de treizeci de ani prin expediţia sa, de altfel de scurtă durată, în Ungaria superioară, împotriva imperialilor. Rezidentul imperial la Poartă raportează că Matei îl socotea pe Rákóczi drept « un vecin greu de suportat », că nu avea pretenţii asupra Transilvaniei, pe care o considera ca fiind mai săracă decît Ţara Romînească, dar ar fi fost bucuros ca împăratul să înlăture pe principele ardelean. În aceste împrejurări se produce acţiunea diplomatică a Poloniei pentru alcătuirea unei ligi antiotomane.

---

[1] Hurmuzaki, IV/1, p. 671.

Regele Poloniei, Vladislav al IV-lea, luase această iniţiativă socotind că Imperiul otoman intrase într-o fază de decădere. El înarmează pe cazaci, îşi formează o oaste de mercenari cu armament modern, încheie alianţă cu Veneţia şi apoi cu imperialii (întîlnirea de la Nikolsburg, între Ferdinand al III-lea şi Vladislav al IV-lea).

Pentru atragerea Moldovei în ligă se recurge din partea polonă la căsătoria lui Ianusz Radziwill, marele hatman al Litvaniei, cu Maria, fiica lui Vasile Lupu, care are loc la Iaşi în 1645, în prezenţa lui Petru Movilă, mijlocitorul ei, şi a solilor lui Rákóczi şi ai lui Matei Basarab. În anul următor (1646), Ianusz Radziwill se întoarce la Iaşi şi propune, în numele regelui Poloniei, intrarea Moldovei în liga antiturcească. În ianuarie 1647, oastea regală urma să sosească la Liov, şi apoi să treacă în Moldova; în vederea acestei campanii se conta şi pe colaborarea Transilvaniei şi a Ţării Romîneşti. Cei doi domni romîni trebuiau să aibă gata 25 000 de oameni de oaste. « Care soliia au credzut Vasilie vodă îndată şi au priimit să fie una cu leşii, cît şi birul amu oprise a anului céluia. . . » [1]. Deşi haraciul a fost pînă la urmă plătit, totuşi tratativele în vederea alcătuirii unei alianţe împotriva turcilor au continuat. Moldova era angajată să intervină în cazul cînd ar fi izbucnit războiul.

Din Moldova, Radziwill trecu în Transilvania. În întrevederea de la Munkacevo cu Gheorghe Rákóczi I, el a obţinut adeziunea acestuia la ligă, precum şi împăcarea lui cu imperialii.

Dar rolul principal în războiul cu turcii era destinat lui Matei Basarab. Cu cîţiva ani înainte, domnul muntean declarase solului polon Gheorghe Krasinski, venit la Bucureşti, că este hotărît să dea din tezaurul său o sută de mii de galbeni pentru întreţinerea oştii polone care ar porni împotriva turcilor. Acum, Matei Basarab era numit din partea ligii « general al întregului Răsărit ». El nu s-a mulţumit să aştepte sosirea trupelor aliate, ci a luat iniţiativa unei răscoale generale a sîrbilor şi a bulgarilor împotriva jugului turcesc. Relaţiile Ţării Romîneşti cu fruntaşii popoarelor balcanice, întreţinute prin oştenii mercenari care treceau în serviciul domnului muntean, ca şi prin circulaţia călugărilor sîrbi şi bulgari ce veneau în Ţara Romînească după ajutoare, sau prin trecerea continuă a negustorilor, au dus încă o dată, ca pe vremea lui Mihai Viteazul, la o înţelegere împotriva turcilor. În 1646—1647, Matei Basarab foloseşte ca mijlocitor pe episcopul catolic Petru Parcevici, de origine croat, care stătuse mulţi ani în Serbia, în Bulgaria şi în Ţara Romînească. În Bulgaria, Parcevici ia înţelegere cu clerul şi fruntaşii oraşelor şi satelor, transmiţîndu-le mesajul lui Matei Basarab. La întoarcerea sa la Tîrgovişte, el aducea domnului Ţării Romîneşti răspunsul favorabil al bulgarilor. Comunităţile bulgare trimit şi o solie lui Matei Basarab, făgăduindu-i că vor începe răscoala împotriva turcilor îndată ce vor primi înştiinţare de la dînsul. Matei vodă se grăbi să vestească aceste lucruri la Varşovia.

---

[1] Miron Costin, *Opere*, p. 121.

La rîndul său, Vasile Lupu anunţă în secret pe ţarul Rusiei, Alexei Mihailovici, de încheierea ligii împotriva turcilor şi-i ceru sprijinul. Pe de altă parte, domnul Moldovei, în urma sprijinului acordat bisericii, îşi crease puternice legături în rîndul popoarelor supuse din Imperiul otoman.

În aceeaşi vreme avu loc şi înnoirea tratatelor de alianţă ale Moldovei şi Ţării Romîneşti cu Transilvania. Dacă noul tratat cu Vasile Lupu, încheiat în aprilie 1646, mai pomeneşte, ca şi cel precedent, de faptul că amîndouă ţările se aflau sub apărarea Imperiului otoman, cel cu Matei Basarab, din aprilie 1647, omite această menţiune, deşi pînă atunci ea se aflase în tratatele încheiate între Transilvania şi Ţara Romînească. Este clar că sistemul de alianţe îşi căpătase adevăratul său înţeles, de colaborare politică îndreptată împotriva turcilor.

Totuşi, expediţia generală împotriva Imperiului otoman nu a putut fi dusă la îndeplinire. În dieta polonă, nobilii refuzară să voteze sumele cerute de rege pentru ridicarea armatei şi-l ameninţară cu detronarea în cazul cînd ar fi pornit război fără încuviinţarea lor. În cursul anului 1648, au murit atît regele Poloniei, Vladislav al IV-lea, iniţiatorul alianţei, cît şi principele Transilvaniei, Gheorghe Rákóczi I, şi tot în acel an a început şi războiul de eliberare a Ucrainei, care schimbă datele situaţiei politice din răsăritul Europei.

Intervenţia cazacilor în Moldova

Războiul de eliberare a Ucrainei, dus sub conducerea hatmanului cazacilor, Bogdan Hmelniţki, a fost în acelaşi timp un război îndreptat împotriva stăpînirii străine şi împotriva asupririi feudale a panilor poloni. El a fost opera ţărănimii ucrainene şi a cazacilor: « Forţa principală şi hotărîtoare în acest război a fost ţărănimea care lupta împotriva jugului social al feudalilor iobăgişti polonezi şi ucraineni şi împotriva asupririi străine. Alături de ţărănime, la războiul de eliberare au participat mase largi ale căzăcimii şi ale populaţiei de la oraşe, precum şi şefii căzăcimii » [1].

Acest caracter social al mişcării explică legătura ei cu Moldova şi ecoul stîrnit în ţărănimea moldovenească. Ca şi în jumătatea a doua a veacului al XVI-lea, cînd ţăranii moldoveni apăsaţi de jugul feudal au colaborat cu cete căzăceşti în lupta lor împotriva exploatării feudale, acum, cînd în Ucraina s-a produs o mişcare generală de eliberare socială şi naţională, nădejdile celor asupriţi din Moldova s-au deşteptat cu toată puterea. Numeroşi ţărani moldoveni au trecut în Ucraina şi s-au înrolat în armata condusă de hatmanul Bogdan Hmelniţki.

---

[1] *Tezele cu privire la cea de-a 300-a aniversare a reunirii Ucrainei cu Rusia (1654—1954)*, Bucureşti, E.P.L.P., 1954, p. 8.

Ţăranii moldoveni au participat activ la războiul de eliberare a poporului ucrainean. Baladele populare ucrainene închinate faptelor eroice din acest război spun: « Au venit toţi moldovenii şi s-au înfrăţit cu noi » [1]. Un cronicar polon scrie că în Moldova s-au ridicat 2 000 de haiduci spre a lupta în Ucraina şi arată că ţăranii moldoveni fugeau adesea spre oştile lui Bogdan Hmelniţki, sau aşteptau venirea lor în nădejdea desfăşurării unor acţiuni mai viguroase împotriva propriilor exploatatori.

Intervenţia armatei căzăceşti în Moldova a avut însă un alt caracter, datorită calculelor politice ale comandanţilor cazaci ai răscoalei din Ucraina, care voiau să cîştige de partea lor pe Vasile Lupu şi pe boierii lui, aliaţi pînă atunci cu Polonia. Alianţa cazacilor cu domnul feudal al Moldovei, ca şi aceea cu tătarii din prima parte a războiului, apare în contradicţie cu tendinţele antifeudale ale ţărănimii luptătoare din Ucraina. Ele se explică prin faptul că în războiul dus pentru eliberarea Ucrainei se ciocneau două curente de interese, unul al poporului, altul al şefilor militari ai căzăcimii şi al micilor stăpîni de pămînt ucraineni, care luptau pentru eliberarea de sub jugul polon, dar nu şi împotriva orînduirii feudale: « În timp ce masele de ţărani şi cazaci duceau o luptă eroică împotriva jugului social şi naţional, vîrfurile feudale ucrainene (şefii căzăcimii şi micii moşieri), participînd la războiul de eliberare, urmăreau să menţină şi să întărească în Ucraina relaţiile feudalo-iobăgiste » [2].

În prima parte a războiului, Vasile Lupu, înspăimîntat de repercusiunile evenimentelor din Ucraina asupra situaţiei sociale din Moldova, ia o atitudine ostilă cazacilor. Domnul Moldovei, în faţa mişcării ţărăneşti care se întindea şi în ţara lui, a chemat la oaste pe orăşeni şi i-a trimis la Prut (1648). Totuşi, încă din acelaşi an, solii lui Hmelniţki sosiră în Moldova, cerînd o colaborare militară împotriva Poloniei. La cererea lor, domnul Moldovei opreşte trecerea fugarilor poloni din Ucraina în Moldova, iar în privinţa alianţei, declară că va lua avizul Porţii.

La doi ani după începerea războiului din Ucraina, în 1650, avu loc intrarea cazacilor şi tătarilor în Moldova, cuprinderea Iaşilor şi a unei mari părţi a ţării. În special curţile boiereşti fură arse şi prădate. Faptul că Vasile Lupu era aliatul Poloniei şi că ţara lui putea fi o bază de operaţii în războiul Ucrainei cu Polonia arată că intervenţia cazacilor în Moldova a urmărit scopul de a constrînge pe conducătorii acestei ţări să treacă de partea lor. O parte dintre locuitorii Moldovei s-au alăturat cazacilor, atacînd conacele boiereşti; un număr de boieri au fost ucişi de ţărani. Poezia populară ucraineană arată că moldovenii aveau de gînd să prindă pe domn şi să-l predea cazacilor. Cronicarii ucraineni ştiau şi ei că

---

[1] A. F. Ermolenko, *Украинско-молдавские отношения в годы освободительной войны украинского народа (1648—1654)*, în vol. *Воссоединение Украины с Россией, Сборник статей*, p. 226.

[2] *Tezele cu privire la cea de-a 300-a aniversare a reunirii Ucrainei cu Rusia (1654—1954)*, Bucureşti, E.P.L.P., 1954, p. 8.

Vasile Lupu se temea că va fi predat de ai săi. În aceste condiții, domnul Moldovei, care se ascunsese cu curtea lui în păduri, fu silit să ajungă la o înțelegere cu cazacii. În același timp s-a încheiat o convenție și între hatmanul Ucrainei și Matei Basarab. Solii ucraineni s-au înfățișat la Curtea munteană în septembrie 1650 și pisarul Ivan Vihovschi, principalul colaborator al lui Hmelnițki, afirmă că atunci domnul muntean a încheiat tratat cu hatmanul cazacilor, « să fie uniți împotriva dușmanilor, să se ajute reciproc cu oaste », această înțelegere secretă fiind întărită cu jurăminte [1]. Hmelnițki, deși în acel moment aliat cu tătarii împotriva Poloniei și păstrînd legături bune cu Poarta, avea planuri mai depărtate: realizarea unui bloc al popoarelor ortodoxe, ruși, romîni, greci, sîrbi și bulgari, pentru eliberarea regiunilor cotropite de turci. Cu aceste planuri era la curent și Matei Basarab, prin patriarhul Paisie al Ierusalimului, care venise din Ucraina în Țara Romînească.

Alianța Moldovei cu Ucraina urma să fie pecetluită prin căsătoria Ruxandei, fiica a doua a lui Vasile Lupu, cu Timuș, fiul lui Bogdan Hmelnițki, dar domnul Moldovei, convins de izbînda polonilor împotriva cazacilor, amîna nunta și îndemna pe cei dintîi să atace pe ucraineni. În lupta de la Beresteciko (1651) se obține chiar o biruință polonă asupra cazacilor și tătarilor; un corp de 4 000 de moldoveni luară parte la luptă alături de poloni, între care se afla și cronicarul Miron Costin. După înfrîngerea polonilor la Batogh (1652), Vasile Lupu se văzu silit să cedeze, mai ales că o parte dintre boieri se declaraseră pentru alianța cu Ucraina. Turcii nu se împotriviră la căsătoria Ruxandei, deci la alianța Moldovei cu Ucraina, pe care o socoteau îndreptată numai împotriva Poloniei, și astfel nunta avu loc la Iași, la 14 august 1652. Atragerea țărilor romîne în orbita politicii lui Bogdan Hmelnițki a însemnat un mare succes diplomatic pentru acesta din urmă, dar Vasile Lupu nu renunțase la alianța cu Polonia. Pentru el, înțelegerea cu Ucraina nu însemna o răsturnare a alianțelor, ci numai prilejul de a mijloci o împăcare între Polonia și Ucraina. Cu ocazia nunții de la Iași domnul Moldovei transmise propunerile polone în Ucraina. Astfel se explică și atitudinea favorabilă a polonilor față de Vasile Lupu în timpul luptelor pentru tronul Moldovei din 1653.

Mișcarea boierilor din Moldova și răsturnarea lui Vasile Lupu

În 1653, Vasile Lupu este răsturnat din scaun printr-o răzmeriță a boierimii moldovene în frunte cu marele logofăt Gheorghe Ștefan, ajutată de Matei Basarab și de Gheorghe Rákóczi al II-lea. Vechea istoriografie a văzut în această răsturnare un război preventiv al vecinilor, care se temeau de domnul Moldovei, întărit prin alianța ucraineană, sau măcar o inițiativă a noului principe al Transilvaniei, spre a-și asigura suzeranitatea asupra Moldovei. E adevărat că svonuri despre planurile lui Vasile Lupu de a ataca Ţara Romînească cu ajutorul cazacilor circulaseră din 1652, dar nici Matei Basarab nu le dăduse crezare.

---

[1] *Воссоединение Украины с Россией*, vol. II, p. 461 (7 noiembrie 1650).

În realitate, iniţiativa răsturnării lui Vasile Lupu, aşa cum rezultă din numeroase izvoare, a venit din interior, de la boierimea moldoveană. Domnul însuşi relata într-o scrisoare: « Am fost atacat pe neaşteptate de unii dintre boierii mei trădători » [1]. Gheorghe Ştefan, marele logofăt, care se afla în conflict cu boierii greci, « au legatŭ voroava şi cu o samă de boieri în ţară », a făcut jurămînt şi « au ales cu sfatul lor, numai să aducă oşti unguréşti şi muntenéşti asupra lui Vasilie vodă » [2]. Gheorghe Ştefan obţine adeziunea lui Rákóczi, căruia îi face act de supunere. La nemulţumirile boierilor pămînteni, provocate de clientela, în cea mai mare parte grecească, a lui Vasile Lupu, se adăuga temerea întăririi autorităţii domneşti prin putinţa unui apel la aliaţii săi cazaci.

Ţărănimea asuprită de boieri şi de domnie era şi ea gata de răscoală, îndemnată fiind şi de exemplul căzăcesc. Folosindu-se de răzmeriţa boierilor, ţăranii moldoveni se răscoală. Un cronicar turc scrie că « poporul s-a răsculat atunci în Moldova împreună cu boierii » [3], iar o însemnare pe un manuscris arată că mişcarea a pornit din « toată ţara » [4].

Astfel, răsturnarea lui Vasile Lupu a fost provocată de o mare mişcare internă, pe de o parte a boierilor pămînteni, cu interesele lor, iar pe de alta, a ţăranilor care se ridicau împotriva nemiloasei exploatări feudale.

În faţa răscoalei şi a sosirii trupelor străine, Vasile Lupu nu s-a putut împotrivi şi s-a refugiat la Hotin. Gheorghe Ştefan a intrat în Iaşi cu trupe moldoveneşti, muntene şi ardelene.

După proclamarea şi ungerea ca domn a lui Gheorghe Ştefan la Iaşi, oştile aliate se îndreptară spre Hotin. Cum ajutoarele cerute atît în Polonia, cît şi la hatmanul cazacilor nu soseau, Vasile Lupu s-a văzut silit să treacă în Polonia cu un mic număr de boieri, mai ales dintre rudele lui, pe cînd ceilalţi boieri şi slujitori care se aflau cu el s-au dus să se închine noului domn. Orăşenii din tîrgul Hotinului îşi arătară ostilitatea faţă de Vasile Lupu punînd mîna pe o bombardă din cetate şi trăgînd asupra convoiului domnesc în retragere. Ostilitatea orăşenilor faţă de regimul lui Vasile Lupu se vede şi din atitudinea celor din Iaşi la venirea noului domn, ca şi din rezistenţa disperată opusă de cei din Hotin la întoarcerea lui Vasile Lupu, cînd au refuzat, alături de pîrcălabul Hîjdău, să predea cetatea.

Lupta pentru tronul Moldovei, pornită din împrejurări interne, se desfăşoară apoi pe teren internaţional, ca o competiţie între Transilvania, cazaci şi Polonia, în timp ce turcii stăteau încă în expectativă. O lună după căderea lui Vasile Lupu, ginerele său, Timuş, pătrunde în Moldova şi învinge la Popricani, lîngă Iaşi, pe Gheorghe Ştefan (1 mai 1653). Ardelenii, care se retrag din ţară, sînt în parte nimiciţi la pasul Oituzului de tăietorii de sare de la Tîrgul Ocna şi de ţărani, care atacară oastea nobiliară.

---

[1] Academia R.P.R., foto XXI/3, Hotin, 16 aprilie 1653.

[2] Miron Costin, *Opere*, p. 135—136.

[3] N. Iorga, *Manuscrise din biblioteci streine*, II, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XXI, (1899), p. 56.

[4] Academia R.P.R., *ms. slav*, nr. 489, f. 57—58.

Întors în domnie, Vasile Lupu consideră că a sosit momentul mult aşteptat de a supune Ţara Romînească. El se bucura de sprijinul lui Timuş, care, deşi nu primise încuviinţarea tatălui său, era gata să participe la acţiunea împotriva lui Matei Basarab. Intervenţia moldo-cazacă în Ţara Romînească s-a făcut, evident, cu ştirea turcilor. Rákóczi învinuia pe vizir că a autorizat pe Vasile Lupu să atace Ţara Romînească. Poarta nu putea tolera alianţa militară a celor trei ţări romîne, care luase o formă hotărîtă prin ridicarea în scaun a lui Gheorghe Ştefan. Pe de altă parte, mai ales acum, la sfîrşitul domniei lui Matei Basarab, rivalul său se putea întemeia pe o opoziţie internă, pe boierii greci şi pe cei munteni nemulţumiţi. Rapoartele ardelene vorbesc cu acest prilej de boieri rebeli, care au fost pedepsiţi. O parte dintre boierii şi oştenii munteni refuzară să lupte spunînd că « nu vor să lovească în fraţii lor moldovenii »[1]. Unii boieri munteni, după îndemnul lui Lupu, puseseră la cale otrăvirea domnului şi însuşi mitropolitul Ţării Romîneşti, Ştefan, a fost învinuit de trădare, de înţelegere cu « răsculaţii ». De aceea Matei Basarab a obţinut caterisirea lui şi trimiterea la mănăstire. Cronicarul G. Kraus arată că în lupta de la Finta, Matei nu se încredea în roşii de ţară şi poruncise seimenilor să tragă în ei dacă vor şovăi, ceea ce indică nemulţumirile din sînul micii boierimi neprivilegiate.

Matei Basarab nu a putut beneficia de ajutorul trimis de Gheorghe Rákóczi al II-lea; oastea secuiască sosită la graniţă a fost trimisă înapoi prin intervenţia unor boieri munteni, duşmani ai domnului.

Totuşi, sprijinit pe boierimea mare cu oastea feudală şi pe trupele de mercenari, Matei Basarab izbuti să respingă şi de astă dată pe adversarii săi, căci nici moldovenii nu erau uniţi în jurul domnului lor. După două succese locale ale moldovenilor şi cazacilor, la Rîmnic şi la Teleajen, se dădu la 17/27 mai 1653 bătălia decisivă de la Finta, pe Ialomiţa. Lupta a ţinut şapte ore. Ea s-a dat într-un loc mlăştinos şi împădurit şi a început prin atacul cavaleriei moldovenilor şi al mercenarilor nemţi împotriva roşilor, care dădură îndărăt şi se risipiră. Atunci Matei trecu pe seimenii cu arme de foc la aripa care cedase şi restabili situaţia. În a doua fază a bătăliei s-a produs atacul pedestrimii căzăceşti împotriva centrului muntean. Deşi rănit la gleznă de un glonte, totuşi Matei Basarab a continuat să conducă bătălia. Contraatacaţi de cavaleria de mercenari poloni aflată în slujba lui Matei Basarab, cazacii fură siliţi să se retragă, lăsînd numeroşi morţi şi răniţi.

---

[1] N. Iorga, *Răscoala seimenilor*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XXXIII (1912), p. 197, nota 4 (după o cronică săsească).

În a treia fază, a urmat atacul general al muntenilor, sprijiniţi de artilerie. Cronica munteană atribuie biruinţa cetelor feudale ale boierilor: « Mai vîrtos boiarii cei mari şi al doilea cu coconii lor, cu slugile lor, tot cu sabiile goale întra într-înşii. . . » [1]. Panica începu în aripa moldovenească a oştirii şi o parte din cetele moldoveneşti trecură atunci de partea muntenilor, în rîndurile cărora se afla şi Gheorghe Ştefan. Cavaleria moldovenească şi cea căzăcească, împreună cu cei doi comandanţi, Vasile vodă şi Timuş, au părăsit bătălia, dar din cauza rănii căpătate în luptă de Matei Basarab, nu se produse o urmărire a fugarilor. Pedestrimea cazacilor, rămasă singură în cîmp, îşi alese un nou comandant şi, formînd o tabără legată, s-a apărat pînă în noapte împotriva atacurilor muntene, apoi noaptea cazacii au ars carele şi au pornit spre Moldova, unde au ajuns aproape nevătămaţi. « Nime nu s-au gîndit — scrie Miron Costin — pentru pedestrimea căzăcească, să iasă cineva viu den cîţi rămăsese după fuga oştii ceii călări. De mirat hirea căzacilor la nevoie! »[2].

Bătălia de la Finta a avut urmări politice însemnate; ea a asigurat rămînerea Ţării Romîneşti alături de Transilvania, iar după aceea şi reintrarea Moldovei în acelaşi sistem de alianţe.

După înfrîngerea lui Vasile Lupu la Finta, Gheorghe Ştefan intră din nou în Moldova cu ajutor muntean şi ardelean. Timuş, chemat de tatăl său, se înapoiase în Ucraina, dar Vasile vodă se bucura încă de încrederea Porţii, care continua să-l recunoască drept domn al ţării. Prima ciocnire între trupele lui Gheorghe Ştefan şi oastea de slujitori, în special orheieni, care fusese trimisă în întîmpinare de Vasile Lupu, avu loc la Valea Seacă, în părţile Bacăului şi se termină cu biruinţa celor dintîi. Gheorghe Ştefan, cu noi ajutoare primite din Transilvania şi cu moldoveni din Ţara de Jos trecuţi în rîndurile sale, se îndreptă spre Iaşi. Vasile Lupu adună încă o dată oaste din părţile ţării rămase sub autoritatea lui şi dădu lupta decisivă cu Gheorghe Ştefan la Sîrca, lîngă Tîrgu Frumos (6 iulie 1653). Izbînda a fost şi de data aceasta de partea lui Gheorghe Ştefan, deoarece cei mai mulţi dintre călăraşii lui Vasile Lupu n-au vrut să lupte şi au fugit. Domnul înfrînt nu s-a mai dus de astă dată în Polonia, ci s-a retras în Ucraina, unde a cerut din nou ajutor de la hatmanul cazacilor.

Intrînd în Iaşi, Gheorghe Ştefan este proclamat a doua oară domn al Moldovei şi cu acest prilej au loc prădăciuni şi masacre, ale căror victime sînt negustorii şi boierii. Dar războiul nu se terminase încă. Cazacii se hotărăsc să mai facă un efort pentru păstrarea acestei ţări în alianţa lor. Timuş Hmelniţki cu 9 000 de oameni, între care erau şi un număr de tătari, intră în august 1653 în Moldova şi se îndreaptă spre Suceava, cetate care nu capitulase şi unde se aflau tezaurul şi familia lui Vasile Lupu. Gheorghe Ştefan nu cuteză să-i taie calea şi să dea bătălie în cîmp deschis, aşa că oastea căzăcească intră în Suceava, unde s-a putut întări.

---

[1] *Istoria Ţării Romîneşti 1290—1690*, p. 111.

[2] Miron Costin, *Opere*, p. 155.

Polonia, care pînă atunci rămăsese neutră, în speranța că Vasile Lupu ar putea mijloci o împăcare cu cazacii, se hotărî să-i lovească pe aceștia în Moldova, pentru a rupe definitiv această țară de alianța căzăcească. Trupele polone sosite în Moldova s-au unit cu trupele ardelene trimise de Gheorghe Rákóczi al II-lea, precum și cu cele muntene și moldovene conduse de Gheorghe Ștefan, și au început asediul Sucevei, unde se închiseseră cazacii și puținii credincioși ai lui Vasile Lupu. Rezistenței cazacilor care continuă și după moartea lui Timuș Hmelnițki îi puse capăt numai foametea. Cetatea Suceava capitulează la 9 octombrie 1653.

Gheorghe Ștefan, rămas în acest chip domn al țării, deși păstră bunele legături cu regele Poloniei, căruia i-a trimis un detașament din oastea sa ca să lupte împotriva cazacilor, căută să obțină și recunoașterea sultanului. Poarta a fost nevoită să-l accepte pe Gheorghe Ștefan ca domn, căci slăbiciunea Imperiului otoman din acea vreme nu-i îngăduia să impună cu forța pe un devotat al său, împotriva alianței celor trei țări romîne—care-l înscăunase pe acest boier moldovean—și a Poloniei.

3. MAREA MIȘCARE POPULARĂ DIN 1655

Răscoala seimenilor din Țara Romînească

Contradicțiile din orînduirea feudală, agravate de regimul nobiliar din Țara Romînească și de apăsarea fiscală, au dus la izbucnirea răscoalei așa-numite a seimenilor, care în realitate a fost o mișcare socială antifeudală.

Seimenii, mercenari în mare parte sîrbi și bulgari, erau așezați atît în orașe, mai ales în București și Tîrgoviște, cît și la sate, și aveau legături de rudenie în sînul populației sătești și orășenești locale. Mișcarea lor s-a împletit nu numai cu ridicarea roșilor, dărăbanilor și lefegiilor pămînteni, dar și cu o răscoală țărănească și orășenească.

Istoricii burghezi au văzut în « răscoala seimenilor » o mișcare a mercenarilor străini, înfumurați de izbînda de la Finta și aflați în slujba unor interese personale (ambiția lui Constantin Șerban sau a lui Gheorghe Rákóczi). Nici un istoric vechi nu a subliniat însă încercarea boierilor de a transforma seimenii și alte cete militare în țărani dependenți supuși la clacă pe moșiile lor. Seimenii erau așezați în mare parte pe domeniile feudale, boierești și mănăstirești și, ca oșteni, erau scutiți de dări și de clacă pentru stăpînii moșiilor pe care ședeau. Dacă această oaste era desființată și se luau armele seimenilor și ale dărăbanilor, ei urmau să cadă în rîndurile rumînilor. Încă din vremea primelor mișcări, înainte de moartea lui Matei Basarab, bătrînul domn vorbea de desființarea « tagmei » seimenilor cu ajutorul tătarilor. Un observator contemporan al evenimentelor arată că seimenii și dărăbanii așezați pe moșiile boierești și mănăstirești deveniseră cu vremea, « întocmai ca ceilalți rumîni, supuși și iobagi »;

cînd li se ceru să plătească şi birul, ei se răsculară [1]. De asemenea, cronicarul ardelean Georg Kraus spune că, din îndemnul boierilor, Constantin Şerban (1654—1658), urmaşul în domnie al lui Matei Basarab, a făcut birnici pe seimeni şi pe roşii şi a vrut să le desfiinţeze privilegiile (scutirile); atunci ei s-au răsculat. Asuprirea a venit din partea boierilor, care căutau noi braţe de muncă.

Rumînii s-au alăturat şi ei mişcării seimenilor, care urmăreau păstrarea vechilor lor privilegii. Ei aveau interese deosebite de ale oştenilor, luptînd împotriva aservirii lor de veacuri, împotriva întregii orînduiri feudale.

Mişcarea seimenilor a început în Ţara Romînească puţin înainte de moartea lui Matei Basarab. Cronica ţării, scrisă în spirit boieresc, spune că seimenii sîrbi (nume care însemna atunci şi bulgari) s-au răsculat împreună cu dărăbanii şi călăraşii, slujitori romîni, şi cu o parte din roşii, curteni de ţară, deci o mişcare generală a oastei, pentru că erau «îndrăciţi» şi nerecunoscători faţă de domn, care-i scosese din sărăcie. Se vede bine însă că mişcarea era îndreptată împotriva boierilor; de la început au fost ucişi de către oşteni doi boieri, Ghinea vistierul şi Radu Vărzarul, mare armaş. O povestire contemporană îl arată pe Ghinea vistierul ca pe « un lup, trimiţînd în toate părţile de prăda şi pre mari şi pre mici, fără nici o dreptate ». Cît priveşte pe Radu Vărzarul, el, folosindu-se de puterea sa de mare armaş, arunca amenzi pe nedrept şi săvîrşea numeroase abuzuri împotriva « săracilor » [2]. Tot atunci a fost omorît Socol din Cornăţeni, stăpîn a numeroase moşii şi al multor rumîni.

Profitînd de absenţa domnului, seimenii au pus mîna pe curtea domnească din Tîrgovişte şi i-au interzis lui Matei Basarab intrarea în reşedinţa sa, cerîndu-i să plece din ţară sau să se călugărească. Abia cu mari făgăduieli, domnul şi boierii izbutiră să convingă pe răsculaţi să-i lase să intre în curte. Îndată, Matei vodă a strîns pe boieri şi au hotărît împreună să aducă în ţară 30 000 de tătari ca să nimicească pe oşteni, salvînd în acest chip averile boierilor de orice primejdie. Dar planul nu a putut fi pus în aplicare, deoarece Matei Basarab a murit la 9 aprilie 1654.

Urmaşul lui, Constantin, fiul natural al lui Radu Şerban, a fost ales şi cu învoirea oştenilor, care luară parte la adunare cu strigăte şi ameninţări; cu acest prilej a fost înlăturat candidatul desemnat de Matei Basarab, marele spătar Diicu Buicescu. Noul domn cu boierii lui, pentru a împăca ţara nemulţumită de abuzurile şi apăsarea fiscală din vremea domniei precedente, a acordat o scutire generală de bir pe timp de trei luni. Cronica boierească reproduce justificarea dată acestei măsuri de însuşi Constantin Şerban: « ca să putem face bine şi ţăranilor că sînt săraci şi împresuraţi de bir şi de năpăşti » [3]. Era deci o stare de sărăcie şi de tensiune căreia cîrmuirea trebuia să-i facă faţă prin concesii. În special oştenii se bucurară de anumite scutiri: călăraşii şi dorobanţii

---

[1] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. IV, p. 126.

[2] *Istoria Ţării Romîneşti 1290—1690*, p. 153—154.

[3] *Ibidem*, p. 120.

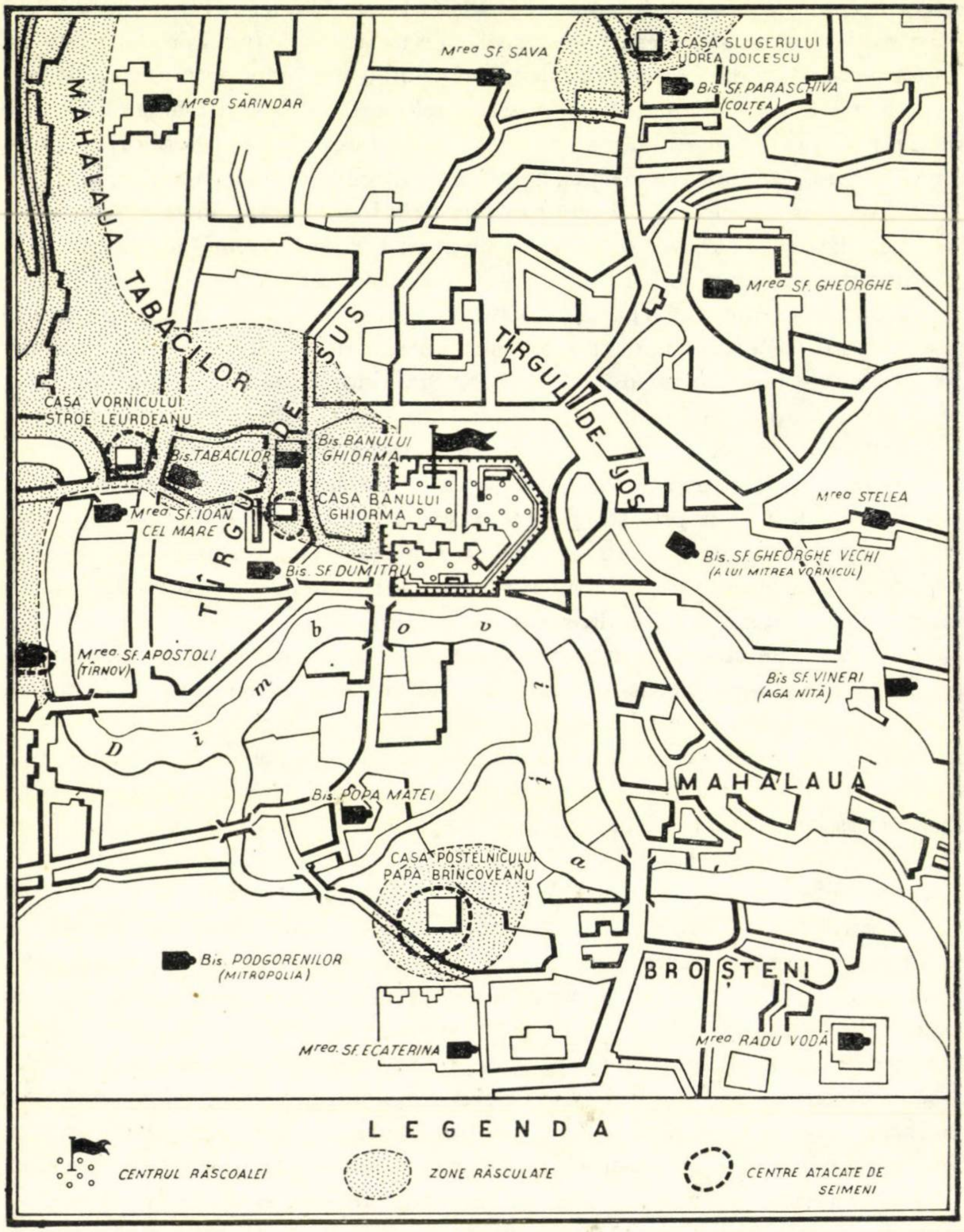
Mrea SF. SAVA
CASA SLUGERULUI UDREA DOICESCU
Bis. SF. PARASCHIVA (COLTEA)
MAHALAUA TABACILOR
Mrea SARINDAR
Mrea SF. GHEORGHE
TÎRGUL DE SUS
TÎRGUL DE JOS
CASA VORNICULUI STROE LEURDEANU
Bis. TABACILOR
Bis. BANULUI GHIORMA
CASA BANULUI GHIORMA
Mrea SF. IOAN CEL MARE
Bis. SF. DUMITRU
Mrea STELEA
Bis. SF. GHEORGHE VECHI (A LUI MITREA VORNICUL)
Mrea SF. APOSTOLI (TÎRNOV)
Dîmbovița
Bis. SF. VINERI (AGA NIȚĂ)
MAHALAUA
Bis. POPA MATEI
CASA POSTELNICULUI PAPA BRÎNCOVEANU
Bis. PODGORENILOR (MITROPOLIA)
BROȘTENI
Mrea SF. ECATERINA
Mrea RADU VODĂ
LEGENDA
CENTRUL RĂSCOALEI
ZONE RĂSCULATE
CENTRE ATACATE DE SEIMENI

Fig. 34. – Răscoala seimenilor din București în anul 1655.

fură scutiţi de dijmă şi de oierit. Scutirea atingea numai pe oştenii romîni, nu însă şi pe seimeni, pe care boierii nu renunţaseră de a-i trece în rîndurile ţăranilor dependenţi. De aceea răscoala a izbucnit din nou în anul următor (1655).

Răscoala seimenilor din Moldova

Mişcarea din 1655 a început în Moldova, ceea ce arată legătura dintre luptele sociale din cele două ţări. Aceste contacte erau mai vii în acea vreme, deoarece Gheorghe Ştefan, domnul Moldovei, era nevoit să ţină cu leafă un număr mare de oşteni, de teama cazacilor. Dintre aceştia, o parte erau munteni lăsaţi de Matei Basarab protejatului său încă din vremea luptelor purtate cu Vasile Lupu. De la început au aderat la mişcare nu numai seimenii şi lefegiii veniţi din Ţara Romînească, ci şi oştenii din Moldova. Răscoala a început pe străzile Iaşilor, ceea ce ne face să bănuim că nici orăşenii din capitala Moldovei nu erau străini de ea. Oştenii răsculaţi au atacat mai întîi pe mercenarii nemţi ai domnului — fireşte pentru că aceştia, bine plătiţi, formau instrumentul de apărare a domnului şi a boierilor — după care s-au îndreptat împotriva curţii domneşti. După cum spune Miron Costin, « au stătut în mare zarve şi spaimă toată curtea şi singurŭ Ştefan vodă la mare spaimă »[1]. Despre o participare a ţăranilor la răscoală nu ştim nimic, poate pentru că răscoala nu a putut să se întindă la ţară, din pricina rapidei înăbuşiri a mişcării de la Iaşi. Într-adevăr, Gheorghe Ştefan chemă la curte pe capii răscoalei, ca să trateze cu dînşii. Aceştia s-au lăsat înşelaţi, dar îndată au fost decapitaţi din porunca domnului. La vestea pieirii comandanţilor lor, răsculaţii adunaţi în faţa curţii au fost cuprinşi de panică. Folosindu-se de această turburare, oastea boierească şi curtea au atacat pe răsculaţi, care s-au risipit, luînd astfel sfîrşit mişcarea din Moldova.

Marea mişcare populară din 1655

Mişcarea a reizbucnit în 1655 în Ţara Romînească, unde ia proporţii mult mai mari. Ea a început atunci cînd Constantin Şerban ţinu sfat cu boierii, hotărînd desfiinţarea seimenilor pentru a satisface nevoia de braţe de muncă a stăpînilor de moşii şi a obţine mărirea dărilor în folosul domniei. Domnul declară că seimenii nu mai sînt de nici un folos ţării; ei au fost necesari cînd s-a luptat Matei vodă cu Vasile Lupu, dar « eu acum... n-am nici un vrăjmaş »[2]. În special în cea de-a doua sa fază din Ţara Romînească, în 1655, răscoala seimenilor a fost o mare mişcare antiboierească. Seimenii, dărăbanii, roşii au jucat rolul principal în răscoală pentru că aveau arme de foc, dar ţăranii şi orăşenii s-au ridicat în masă alături de dînşii. Cronicarul sas Georg Kraus afirmă categoric că « cea mai mare parte a ţării s-a alipit seimenilor »[3]. Această mărturie preţioasă vine de la un scriitor care era departe de a fi favorabil mişcărilor antifeudale.

---

[1] Miron Costin, *Opere*, p. 170.

[2] *Istoria Ţării Romîneşti 1290—1690*, p. 120.

[3] G. Kraus, *Chronik*, vol. I, p. 235.

Informații diplomatice contemporane din Constantinopol definesc răscoala din 1655, nu ca pe o simplă mișcare a soldaților mercenari, ci ca răscoala « poporului și a soldaților » [1]. Participarea rumînilor la răscoală și solidaritatea lor cu seimenii este dovedită de mai multe documente interne ale vremii. O poruncă domnească dată în timpul răscoalei hotărăște să se ia măsuri împotriva rumînilor din satele mănăstirii Arnota, care uciseseră pe călugări și jefuiseră metocurile mănăstirii. Tot în acea vreme se aduc învinuiri căpitanului de slujitori Lepădat, de la Imoasa, tot în Oltenia, că a ajutat pe rumînii din Corcova să se dezrobească, fără voia stăpînului lor, de jugul rumîniei. Printre răsculați se aflau de asemenea numeroși meșteșugari din București, săbieri, armurieri, tabaci, cizmari, cojocari etc.

Cronica țării pune în lumină caracterul antiboieresc al mișcării, amintind că răsculații « făr nici o milostivire abătură... în boiari », pentru că aceștia « au sfătuit pre Costandin vodă să scoată pre siiméni » [2] (adică să desființeze pe seimeni trecîndu-i în rîndul birnicilor). Cronicarul moldovean Miron Costin, povestind evenimentele din Țara Romînească, întrebuințează aproape aceleași cuvinte ca și cronicarul muntean: « S-au rădicat săiménii cu dărăbanții și toți, preste toată țara lor și au abătut la casele boierești, cu arme fărămîndu-i » [3]. O boieroaică, Ilina a lui Stroe Leurdeanu, care fugise în Transilvania de teama răscoalei, vorbește de mișcarea « dorobanilor și a seiménilor, carii se-au rădicat asupra a tot neamul boerescu cu mare vrăjmășie » [4]. Mișcarea nu se mărginește la orașul București, ci se întinde și în țară. Într-adevăr, seimenii împreună cu celelalte cete ostășești, uniți cu țăranii, atacă în toată Țara Romînească moșiile boierești și mănăstirești. Înșiși boierii refugiați în Transilvania se plîngeau principelui Gheorghe Rákóczi, că răsculații « începură a ne jăcui și a ne prăda casele și bucatele și avuțiile noastre, păn intrară și cu sabia în noi » [5]. Faptul că Letopisețul cantacuzinesc relevă cu mare lux de amănunte jefuirea bisericilor, lovirea preoților, luarea odoarelor scumpe, arată că mișcarea era îndreptată deopotrivă și împotriva bisericii feudale, bogate, asupritoare de șerbi.

A fost atunci un măcel al boierilor mari din Țara Romînească. Lista celor uciși, dată de cronică, arată că în primul rînd au pierit boierii cei mai bogați, deținători ai dregătoriilor și stăpîni a nenumărate moșii, pe care se întemeiase lunga domnie a lui Matei Basarab. Între aceștia se aflau Ghiorma, marele ban, Papa Brîncoveanu, postelnic, rudă cu Matei Basarab, Drăghici Grecianu, marele vistiernic, Cîrstea Cornățeanu, fiul lui Socol, care fusese ucis de seimeni în anul precedent, și alții. Alături de boieri au fost uciși și un număr de negustori dintre cei mai bogați, din orașe: « cîți știia ei (răsculații) că să biruesc (s-au îmbogățit) și au bucate (avere — *n.n*) » [6].

---

[1] Hurmuzaki, IX/1, p. 62.
[2] *Istoria Țării Romînești 1290—1690*, p. 121.
[3] Miron Costin, *Opere*, p. 170.
[4] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 549.
[5] *Ibidem*, vol. IV, p. 34.
[6] *Istoria Țării Romînești 1290—1690*, p. 123.

Lupta antifeudală s-a împletit odată mai mult cu lupta antiotomană. Răscoala nu numai că a paralizat încasarea dărilor destinate satisfacerii obligațiilor față de Poartă, dar încă de la început se semnalează și atacuri directe împotriva reprezentanților imperiului otoman. Într-o scrisoare a lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, se arată că mulți « turci au fost tăiați de către lotri » [1].

Această atitudine, ca și primejdia în care se afla dominația otomană asupra Țării Romînești prin atacurile masive suferite de boierime, principalul său sprijin intern, au provocat temeri grave Porții, după cum rezultă din corespondența dintre pașa de Silistra și Gheorghe Rákóczi al II-lea. Planul de înăbușire a răscoalei întocmit de acest înalt dregător otoman arată de asemenea amploarea mijloacelor, socotite necesare de către Imperiu pentru a restabili vechea ordine social-politică. Asupra răsculaților urmau să fie concentrate forțe însemnate venind din toate părțile: Gheorghe Rákóczi al II-lea din Transilvania, Gheorghe Ștefan cu ajutoare tătărești, din Moldova, pașa de Silistra și pașa de Timișoara. Răspunsul pe care-l vor da principele Transilvaniei și domnul Moldovei va exprima în același timp și solidaritatea cu Imperiul otoman în fața primejdiei de răsturnare socială, care se putea extinde asupra propriilor țări.

Răsculații la rîndul lor au căutat ajutor în afară. Încă din mai, Gheorghe Ștefan informa pe principele Transilvaniei că seimenii trimiseseră o solie la Bogdan Hmelnițki. Potrivit informațiilor căpătate de domnul Moldovei, oștenii răsculați ceruseră ajutorul hatmanului cazacilor; ei îi ofereau în același timp să treacă de partea sa, în număr de 12 000 și luînd cu sine și armele de foc ale voevodului Țării Romînești. Angajat în luptele cu polonii și încă în conflict cu Gheorghe Ștefan, Bogdan Hmelnițki nu a putut să răspundă nici uneia dintre propuneri. Numeroase mărturii contemporane confirmă atît legăturile stabilite între răsculați și cazaci, cît și interesul cercurilor căzăcești față de evenimentele din Țara Romînească. Pînă tîrziu, după înăbușirea răscoalei, în rîndurile populației din Moldova și mai ales din Țara Romînească persistă zvonul unei apropiate veniri a oastei căzăcești în ajutorul răsculaților.

La început domnul Țării Romînești, Constantin Șerban, lipsit de mijloacele de forță necesare pentru a pune capăt răscoalei, și în fapt prizonier al seimenilor, face un joc dublu, rămînînd în mijlocul seimenilor, de partea cărora se arăta a fi, dar trimițînd în același timp pe ascuns cereri de ajutor în Moldova și Transilvania. Chiar după fuga lui Constantin Șerban la pașa de Silistra, un număr de mari boieri se aflau în tabăra răsculaților, scontînd să folosească această ridicare în scopuri proprii. După fuga lui Constantin Șerban, seimenii și dărăbanii aleg domn pe un boier mare, Hrizea (zis Hrizică), fost mare spătar.

O parte dintre boieri fugiseră la turci, cei mai mulți însă în Transilvania, unde solicitară intervenția lui Gheorghe Rákóczi al II-lea. La 20 mai 1655, mitropolitul, principalii boieri și roșii de țară, cîți rămăseseră de partea boierilor, cer principelui Transilvaniei să treacă cu oastea lui peste munți. Se face deci apel la solidaritatea de clasă a stăpînilor și Gheorghe Rákóczi, care urmărise cu stăruință desfășurarea mișcării încă de la începutul ei, luînd chiar măsuri în vederea unei intervenții, s-a grăbit să acorde sprijinul său, în primul rînd de teamă că mișcarea ar putea să se întindă și în țara lui. El numea pe răsculații din Țara Romînească într-o cuvîntare a sa, catilinari (după șeful răscoalei romane împotriva senatorilor)[1]. « E neapărată nevoie — scria principele Transilvaniei — să veghem asupra gloatei obraznice ațîțate »[2].

---

[1] Szilágyi S., *Erdély és az északkeleti háború. Levelek és okiratok*, vol. I, p. 284.

Gheorghe Rákóczi cu oastea ardeleană se îndreaptă spre Țara Romînească, cu intenția de a străbate munții pe la Bran, dar detașamente de seimeni, sprijinite de țărani, atacă convoiul capturînd 40 de care cu muniții și alimente și silindu-l pe principe să renunțe la itinerariul fixat. El intră în Țara Romînească prin pasul Buzăului, nădăjduind să facă joncțiunea cu trupele lui Gheorghe Ștefan înainte de bătălie. Seimenii însă, prin tratative, reușesc să întîrzie înaintarea acestuia. În ziua de 26 iunie, la Șoplea, avangarda transilvăneană este atacată de seimeni. Cu toată superioritatea numerică a oștirii lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, care se ridica la cel puțin 30 000 de oameni, răsculații au izbutit să păstreze un timp inițiativa pe cîmpul de luptă. Lipsiți de cavalerie suficientă și de sprijinul de foc al artileriei, trădați în timpul luptei de unii căpitani, seimenii au fost în cele din urmă înfrînți.

După lupta de la Șoplea, Gheorghe Ștefan, venit și el cu trupe din Moldova, și Constantin Șerban se unesc cu principele Transilvaniei; astfel, cei trei domni întăresc alianța dintre ei. Boierimea, care tremurase de spaimă, se răzbună cumplit împotriva răsculaților; s-au produs adevărate masacre, trageri în țeapă, decapitări în masă. Totuși răscoala nu a putut fi definitiv înăbușită; de aceea un corp de oaste ardelenesc a rămas pe lîngă domn și după plecarea din țară a principelui Transilvaniei. Rezistențe locale au continuat în numeroase părți. În prima jumătate a lunii iulie, s-au dat lupte cu răsculații la Gherghița, Ploiești, Daia și în împrejurimile Bucureștilor. Un centru de rezistență a fost și la Craiova, unde s-au adunat forțe ale răsculaților. Izvoarele vorbesc de asemenea despre ajutorul dat seimenilor de către băiași (mineri). Comandantul transilvănean Ioan Boros îl informa pe Rákóczi că « locuitorii țării, iobăgimea »[3] sprijină cetele de răsculați și se retrag cu ei spre bălțile Dunării. Hrizea, domnul răsculaților, care se refugiase în raiaua Brăilei, a fost prins și adus la Tîrgoviște. Boros notează cu acest prilej: « Cînd a ieșit din curte, îl plîngeau oamenii, se plecau înaintea lui și-l sărutau. Bine că l-a prins pașa și l-a trimis în mîinile noastre, căci zău că toată țara s-ar fi sculat pe lîngă dînsul și l-ar fi privit ca pe voievodul ei, și ar fi și murit lîngă el »[4]. Hrizea fu dus la Alba Iulia, dar mai tîrziu a evadat și s-a întors în țară unde a fost ucis.

---

[1] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. IV, p. 269.
[2] A. Veress, *Documente*, vol. X, p. 287.
[3] Szilágyi S., *Erdély és az északkeleti háború*, vol. I, p. 418—419.
[4] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. IV, p. CCLXXII.

În prima jumătate a lunii august, au izbucnit noi turburări la Bucureşti, unde potrivit informaţiilor aceluiaşi Boros, se adunaseră 2000 de răsculaţi. În Transilvania, se vorbea de necesitatea unei noi intervenţii. Se dau lupte cu răsculaţii, care sînt urmăriţi spre Călugăreni şi Roşiorii de Vede. Forţele răzleţite ale seimenilor nu au mai putut continua mult timp rezistenţa. În septembrie, intensitatea mişcării a început să scadă, fără a fi însă nici de data aceasta complet lichidată. Ea a continuat şi în anul următor, ceea ce a silit pe Constantin vodă să ţie pe lîngă dînsul trupe ardelene, care avură ciocniri cu răsculaţii în diferite părţi ale ţării, pînă la înăbuşirea ultimelor rezistenţe.

4. LUPTA ANTIOTOMANĂ A ŢĂRILOR ROMÎNE

Alianţa Moldovei cu Rusia (1656)

Alianţa celor trei ţări romîne sub egida Transilvaniei, care a funcţionat ca un instrument de represiune a marii mişcări populare, continua să păstreze caracterul unui bloc îndreptat împotriva Imperiului otoman. Pentru întărirea lui s-a căutat sprijin în afară, la alte state mai mari. Alianţa Moldovei cu Rusia face parte din aceste încercări diplomatice în vederea creării unor condiţii mai favorabile înlăturării jugului turcesc.

La 8 ianuarie 1654, rada de la Pereiaslav proclamase unirea Ucrainei cu Rusia. Urmarea imediată a acestui fapt a fost începerea tratativelor în vederea unei alianţe între Rusia şi ţările romîne. În scrisoarea din 7 februarie 1654, adresată de ţar lui Matei Basarab şi lui Gheorghe Ştefan, el cere ca domnii romîni să nu ajute pe poloni împotriva Ucrainei, căci sînt şi ei ortodocşi. Referirea la credinţa comună a fost înţeleasă de Gheorghe Ştefan ca expresia unei intenţii de colaborare împotriva turcilor. El se grăbi să răspundă ţarului, arătînd că turcii şi tătarii împresoară din toate părţile Moldova şi de aceea « am fi bucuroşi să fim ajutaţi » [1]. Prin solul său Ivan Grigorovici, trimis la Moscova, domnul Moldovei se declara gata să colaboreze cu ţarul, spre a se putea libera de jugul turcesc, iar ţarul răspunde făgăduind că, în cazul primirii protecţiei sale, va lupta pentru această liberare. Primul rezultat al acestor tratative a fost împăcarea dintre domnii Moldovei şi Ţării Romîneşti, principele Transilvaniei şi hatmanul Bogdan Hmelniţki (1654).

Domnul Moldovei căuta însă să fie în bune relaţii şi cu Polonia. Cînd în 1655 încep operaţiile militare ale Rusiei împotriva Poloniei, el trimite chiar contingente moldoveneşti în oastea polonă, dar Polonia, lovită şi de Suedia, părea că se va prăbuşi, şi atunci toate speranţele lui Gheorghe Ştefan se îndreptară din nou spre Moscova.

În martie 1656 se afla la Moscova o mare solie moldovenească, în frunte cu mitropolitul Ghedeon şi cu boierul Grigore Neniul, avînd misiunea de a încheia tratatul amînat pînă atunci.

---

[1] *Русский Архив*, XXXIV (1896), nr. 1, p. 164; I. Bogdan, copii ms., Acad. R.P.R., nr. 125, *ms.* 5151, f. 126.

Tratatul politic încheiat între Moldova şi Rusia a fost semnat la 7 mai 1656; era redactat în limba greacă şi, deşi au existat şi alte tratate anterioare între aceste două ţări, este cel dintîi al cărui text ni s-a păstrat. Tratatul cuprinde zece articole, precedate de un preambul. În preambul se arată, între altele, că domnul Moldovei a trimis la Moscova pe cei doi soli amintiţi, care au depus jurămînt de credinţă în numele domnului lor, «împreună cu toţi supuşii săi cîţi locuiesc în acea ţară a Moldovei». Tratatul trebuie să rămînă secret, căci «sîntem înconjuraţi şi închişi din toate părţile de păgîni, de turci şi tătari şi de toţi necredincioşii». Apoi urmează cele zece articole, intitulate: « punctele domnului şi ale ţării întregi, pe care le cer de la credinciosul şi autocratul ţar ». Primele articole se ocupă de cîrmuirea Moldovei, care trebuia să fie aşa cum fusese înainte de închinarea către turci. La moartea domnului, tronul urma să fie ocupat de un moldovean, aşa «cum a fost de la început rînduiala şi obiceiul ţării». De vreme ce nu se vorbeşte de dreptul ereditar al unei familii domneşti, se înţelege că boierii îşi rezervau dreptul să aleagă domn pe unul dintre dînşii.

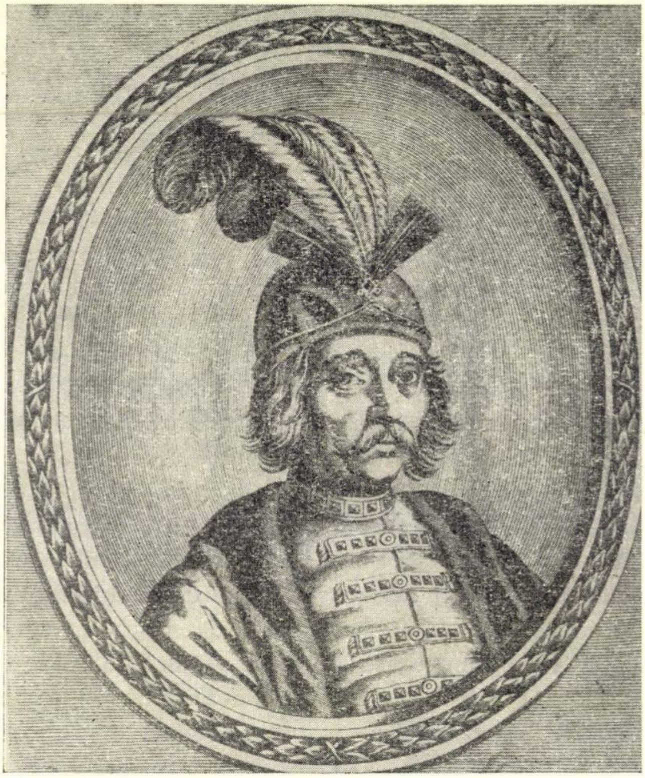

Fig. 35. — Gheorghe Ştefan. Gravură contemporană.

Articolul al III-lea se referă la confirmarea domnului şi a autorităţii lui de către ţar. În cel următor, se prevede că, la biruinţa ruşilor împotriva turcilor, cetăţile luate Moldovei de către turci şi tătari să-i fie restituite. Articolul al V-lea reglementează relaţiile dintre Moldova şi Rusia, în caz de eliberare de sub jugul turcesc; Moldova nu va plăti tribut ca la turci, ci se vor trimite numai daruri, în fiecare an, ţarului.

Între timp, în cazul cînd tătarii l-ar sili pe domnul Moldovei să meargă cu oastea lui în Polonia, împotriva armatei ruseşti care lupta în acea ţară, această acţiune să nu fie considerată ca o călcare a credinţei. Articolul principal al tratatului este cel de-al VII-lea, în care se stipula alianţa militară între Moldova şi Rusia împotriva Imperiului otoman. Domnul Moldovei se lega ca atunci cînd oastea rusească va porni războiul împotriva turcilor, « noi să fim pregătiţi şi obligaţi să ieşim cu toţi locuitorii ţării împreună cu armatele măriei tale împotriva păgînilor ». În ultimile articole se cerea de la ţar un hrisov de confirmare, care a existat în arhivele Moldovei, dar nu s-a păstrat. Se mai prevedea, în aceste articole finale, libera trecere a solilor moldoveni către Moscova, pentru aducerea informaţiilor.

În urma prezentării textului adus de solii moldoveni şi a aprobării lui, delegaţia moldovenească jură credinţă ţarului în catedrala Uspeniei de la Moscova, în zilele de 7 şi 21 iulie 1656.

Tratatul politic a fost urmat de un tratat comercial. Ni s-a păstrat diploma ţarului, dată la Moscova în 19 iunie 1656, pentru negustorii moldoveni. În această diplomă se arată că aceiaşi soli ai domnului Moldovei, mitropolitul Ghedeon şi logofătul al doilea Grigore Neniul, care fuseseră la Moscova pentru încheierea tratatului politic, ceruseră ţarului şi un act pentru negustorii din Moldova.

Ca urmare, ţarul dă voie negustorilor din Moldova să aducă orice fel de mărfuri, să tîrguiască în toate oraşele imperiului şi să iasă din ţară cu cele cumpărate. Diploma constituie o importantă dovadă despre existenţa unui comerţ de import şi export, în acea vreme, între Moldova şi Rusia şi despre interesul pe care-l acordau cele două cîrmuiri dezvoltării acestui comerţ [1].

Tratatul încheiat atunci între Moldova şi Rusia face parte dintr-un complex de acţiuni iniţiate în vederea unui război cu turcii. Prin ierarhii şi fruntaşii greci şi slavi din Imperiul otoman se făcea o intensă pregătire în vederea unei mari răscoale care urma să izbucnească dincolo de Dunăre şi ale cărei fire le ţineau domnii romîni. Începerea războiului ruso-suedez în 1656 i-a împiedicat pe ruşi să intervină atunci în Imperiul otoman.

---

[1] Originalul la Muzeul romîno-rus din Bucureşti.

Începutul luptei comune a țărilor romîne împotriva turcilor (1657—1658)

Expediția lui Gheorghe Rákóczi al II-lea în scopul ocupării tronului Poloniei, începută în ianuarie 1657 cu ajutorul militar al Țării Romînești și al Moldovei, s-a bucurat la început de sprijinul hatmanului cazacilor Bogdan Hmelnițki, vasalul țarului Rusiei. Moldova a luat parte la expediție cu 2 000 de oșteni, în frunte cu serdarul Grigore Hăbășescu, iar Țara Romînească cu tot atîția, sub conducerea căpitanului Odivoianul; alături de aceștia mai participau și 2 000 de cazaci. În primele luni, oastea lui Rákóczi, care se ridica la 40 000 de oameni, a obținut succese rapide, ocupînd Cracovia și Varșovia. După părăsirea ei de către suedezi și cazaci, oastea principelui Transilvaniei suferi un mare dezastru. La rîndul lor, tătarii au intervenit în favoarea regelui Ioan Cazimir și au avut un rol hotărîtor în înfrîngerea lui Rákóczi și a aliaților săi.

Principele Transilvaniei a fost silit să capituleze lîngă Czerny Ostrow (22 iulie 1657), acceptînd condițiile foarte grele ale învingătorilor, o despăgubire în sumă de 1 220 000 de florini și întoarcerea pe drumul stabilit de poloni. Era de fapt o cursă întinsă pentru ca resturile armatei ardelene comandate de Ioan Kemény să cadă în mîinile tătarilor.

Încă de la începutul expediției din Polonia, înainte de înfrîngere, turcii amenințaseră pe cei trei domni că vor lua măsuri drastice împotriva lor, dacă nu vor renunța la războiul din Polonia. Izbînda lui Rákóczi și întronarea lui ca rege al Poloniei ar fi întărit frontul antiotoman și ar fi scos pe cei trei aliați de sub suzeranitatea turcească. Turcii, după înfrîngerea lui Rákóczi, hotărîră să distrugă alianța celor trei țări. După o perioadă de slăbiciune, Imperiul otoman recăpătase inițiativa politică sub conducerea energică a marelui vizir Mehmed Köprülü, care hotărî să reducă la ascultare cele trei țări. În octombrie 1657 sosi porunca Porții de mazilire a lui Gheorghe Rákóczi. Dieta fu silită să accepte înlocuirea principelui cu Francisc Rhédey. Cei doi domni romîni, Constantin Șerban și Gheorghe Ștefan, fură chemați la Poartă de vizir, cerîndu-li-se și o sumă mare de bani, pe care nu o puteau plăti. Deoarece ei refuzară să se prezinte, fură maziliți din ordinul sultanului. În Țara Romînească a fost numit domn Mihnea al III-lea, iar în Moldova Gheorghe Ghica, fost mare vornic și capuchehaie. Se părea că alianța realizată în anii precedenți era astfel sfărîmată, dar bazați mai ales pe posibilitatea de a ridica trupe de mercenari, cei trei domni încercară să se împotrivească turcilor. Gheorghe Ștefan scria domnului muntean: « Mai bine să ne mănînce cîinii pămîntului nostru, decît pre alte locuri străine să izidim » [1]. El se retrase însă în Transilvania, unde Gheorghe Rákóczi reluase domnia, pe cînd Constantin Șerban încercă o luptă disperată împotriva turcilor, dar lipsit de sprijin a fost înfrînt și silit să treacă și el în Transilvania. Turcii au distrus atunci și curțile domnești din Tîrgoviște.

---

[1] *Buletinul Comisiei Istorice a Romîniei*, II (1916), p. 222.

Cu ajutor transilvănean, Gheorghe Ştefan încercă să recapete domnia Moldovei, unde urmaşul său, Gheorghe Ghica, nu se consolidase încă. În iunie 1658, cu 6 000 de oameni, fostul domn înaintează pînă aproape de Iaşi, dar este învins în lupta de la Strunga de partizanii noului domn şi de tătari. Marele vizir Mehmed Köprülü intră curînd după aceea în Transilvania, însoţit de noii domni, al Ţării Romîneşti şi Moldovei, precum şi de cavalerie tătărească (august — octombrie 1658). Se înregistrează cu acest prilej o rezistenţă populară mai ales în părţile sud-estice. Ţara a fost cumplit prădată, oraşele şi satele au fost arse, împreună cu cetatea de scaun Alba Iulia. Ca principe a fost impus de turci Acaţiu Barcsai, recunoscut apoi şi de dieta întrunită la Sibiu la 7 octombrie 1658. Condiţiile impuse lui Barcsai de către turci erau foarte grele: cedarea cetăţilor Ineu, Caransebeş şi Lugoj, sporirea tributului la 40 000 de galbeni anual, la care se adăugau 1 000 de pungi ca despăgubire de război. Dieta, la rîndul ei, reprezentînd interesele nobilimii, venea şi ea cu o serie de condiţii care urmăreau scăderea autorităţii principelui: principele era obligat să confirme orice hotărîri ale celor trei « naţiuni », care aveau putere de lege chiar şi fără această confirmare; toate bunurile nobiliare reveneau fiscului şi nu principelui; acesta nu mai are dreptul să-şi aleagă consiliul, care urmează să fie numit de dietă şi ale cărei atribuţiuni sporesc acum mult (de a declara război şi a încheia pace, de a numi pe trimişii în străinătate); veniturile principelui urmau să fie administrate de un tezaurar ales de dietă şi ele erau mult reduse. După retragerea turcilor, însă, Gheorghe Rákóczi, pe lîngă care se aflau şi Constantin Şerban şi Gheorghe Ştefan, se întoarce în Transilvania, unde este ales din nou ca principe în locul lui Acaţiu Barcsai. Acesta este asediat la Sibiu şi după ce scapă, fuge la turci. Cu acest prilej, în oastea lui Rákóczi se afla « mult popor », după mărturia cronicarului Petrivity-Horváth.

Bazaţi pe concursul claselor exploatatoare şi al oastei de mercenari, cei trei domni ai ţărilor romîne nu dobîndiseră pînă atunci decît sporadic sprijinul maselor populare pentru lupta împotriva turcilor. Ţăranii şi ostaşii din Ţara Romînească nu uitaseră cumplita represiune a marii mişcări populare din 1655 şi nu voiau să ajute pe cei care colaboraseră la înăbuşirea mişcării antifeudale. Ura împotriva exploatării otomane, care exista permanent în popor, va izbucni cu prilejul ridicării împotriva turcilor a domnului muntean Mihnea al III-lea. Participarea maselor va da un caracter popular mişcării pentru independenţă şi-i va îngădui să se transforme într-o luptă efectivă.

Războiul antiotoman condus de Mihnea al III-lea (1659)

Mihnea al III-lea, domnul Ţării Romîneşti, era un grec constantinopolitan care se pretindea fiul lui Radu Mihnea. Admirator al lui Mihai Viteazul, îndată ce-a luat domnia şi-a schimbat numele în Mihai. Silit de marele vizir să ia parte la expediţia împotriva Transilvaniei din toamna anului 1658, Mihnea a întreţinut în acest timp şi o corespondenţă secretă cu Gheorghe Rákóczi căruia îi făgădui că va trece de partea lui. În timpul expediției, el căută să ocrotească pe ardeleni şi puse la cale revolta împotriva turcilor. Pentru aceasta el se adresă în taină boierilor şi le descoperi planul său de eliberare. Boierii însă nu primiră. « Doamne. . . — spun ei lui Mihnea — noi sîntem o țară mică . . ., neputincioasă şi făr de ajutor de nici o parte. Iar turcii sînt putérnici, mari şi biruesc toată lumea »[1]. Marele vistier Pîrvu Vlădescu denunță pe domn turcilor, arătîndu-l ca trădător, dar Mihnea izbuti să se dezvinovățească şi tăie în cortul său pe Pîrvu împreună cu alți boieri. Tot atunci fu decapitat în țară şi marele boier Preda Brîncoveanu. Constantin Cantacuzino postelnicul izbuti să fugă.

Anul următor, Mihnea hotărî ridicarea contra turcilor, dar pentru aceasta avea nevoie să scape de marea boierime a țării, căci îşi dădea seama că boierii mari îi vor sta împotrivă în această luptă pentru scuturarea jugului otoman. La începutul lui septembrie 1659, domnul chemă pe boieri la un mare ospăț la Tîrgovişte şi cu acest prilej, după exemplul lui Alexandru Lăpuşneanu, puse pe oşteni să omoare pe principalii boieri din vechile familii de latifundiari. Atunci au pierit marele clucer Diicu Buicescu, marele vornic Radu Cîndescu, fostul mare stolnic Radu Fărcăşanu şi mulți alții.

Mihnea, în scurta şi eroica lui domnie, a încercat o experiență, vrednică de toată atenția, de cîrmuire împotriva marii boierimi. El s-a sprijinit pe răsculații şi înfrînții de la 1655, pe seimeni şi pe întrega lume de slujitori militari, orăşeni şi țărani care se strînseseră în jurul seimenilor. Se pare chiar că uciderea boierilor s-a făcut după îndemnul dorobanților, care se strînseseră în jurul lui cu « reale învățături », cum spune cronica vremii. « Şi alése den neamul dorobănțesc, de puse capete mari preste toți. . . Şi nădăjduia în ei ca Irod împăratul în Irodiiada »[2]. Aşadar, pentru întîia oară sînt date dregătorii boiereşti unor țărani-militari. Dorobanții spuneau că « domn ca acesta n-au mai venit în Țara Rumînească, înțelept şi vrédnic »[3].

Politica socială a lui Mihnea promova interesele păturilor pe care se sprijinea. El îngădui rumînilor să se răscumpere de la stăpînii lor, fără voia acestora. Rumînii eliberați au fost înscrişi în cetele militare de păhărnicei şi vornicei sau în alte cete, iar moşiile confiscate de la boierii executați au fost vîndute țăranilor, căci domnul declară că « lui nu-i trebuie sate »[4].

Împrejurările externe apăreau favorabile ridicării împotriva turcilor. Pe de o parte, Mihnea se putea sprijini pe oastea lui Gheorghe Rákóczi, cu care avu o întîlnire la Podul Dîmboviței, lîngă Rucăr, unde se încheie un tratat de alianță[5]. Pe de altă parte, în acea vreme izbucnise din nou războiul turco-venețian.

---

[1] *Istoria Țării Romîneşti 1290—1690*, p. 133.

[2] *Ibidem*, p. 139.

[3] *Ibidem*, p. 132.

[4] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 479.

[5] *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae*, vol. XII, p. 388, 413 — 414; A. Veress, *Documente*, vol. X, p. 340—341.

Generalul imperial Montecuculli arată în memoriile sale că în 1658 se pusese la cale o acțiune coordonată între cele trei țări romîne, venețieni și imperiali împotriva turcilor, tocmai cînd izbucnise în Asia Mică revolta lui Hasan-pașa. Dar acțiunile nu au putut porni în același timp și speranțele « se duseră în vînt ».

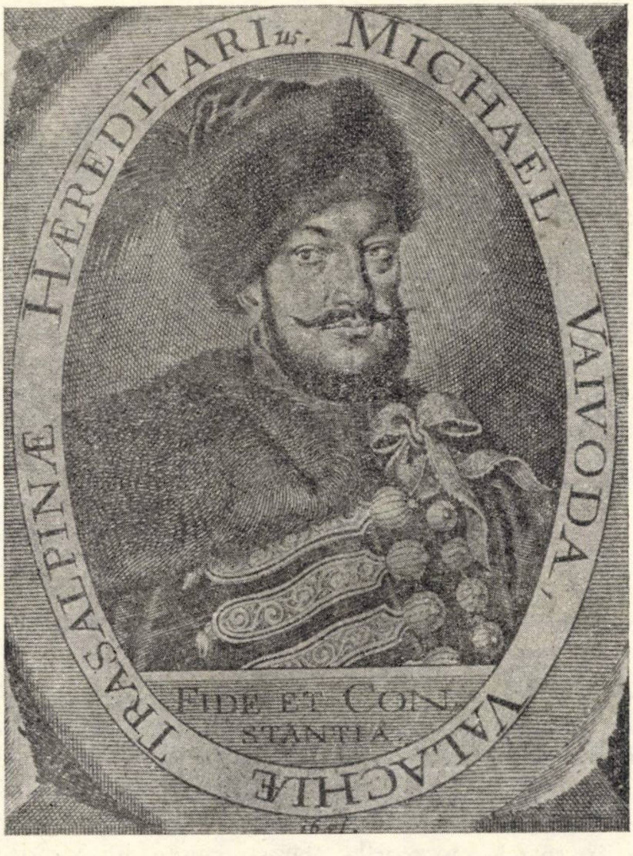
HÆREDITARIus. MICHAEL VAIVODA, VALACHIÆ TRASALPINÆ
FIDE ET CONSTANTIA.
1658.

Fig. 36. — Mihnea al III-lea. Gravură contemporană.

Mihnea însuși a trimis două solii la Veneția și la Roma, anunțînd ridicarea sa împotriva turcilor. Una din aceste misiuni pornise încă din 1658, înainte de izbucnirea răscoalei, și avea ca scop să sondeze intențiile republicii venețiene. A doua, încredințată lui Grigore de Chiprovăț în cursul anului următor, anunță începerea și mersul războiului. După un mare masacru al turcilor aflați în orașe, trupele turcești trecute în țară sînt înfrînte de Mihnea la Frățești și la Călugăreni, unde însuși pașa de Silistra fu pus pe fugă. Cetele de dorobanți, ajutate de contingente ardelene trimise de Rákóczi, cuceresc cetățile Brăila și Giurgiu, trec după aceea în Moldova, unde pradă Galații, ca și peste Dunăre, unde fac incursiuni rapide la Silistra, Rusciuc, Nicopole și la Hîrșova, în Dobrogea. Aceste victorii, care denotă un mare avînt pentru desrobire, s-au datorat participării maselor populare la lupta antiotomană.

În acelaşi timp cu războiul condus de Mihnea se produce şi intrarea în Moldova a lui Constantin Şerban. Fostul domn muntean se văzuse obligat, prin acţiunea lui Mihnea, să renunţe la tronul Ţării Romîneşti şi de aceea Rákóczi îi dădu ajutor ca să ocupe Moldova, unde domnea Gheorghe Ghica. Constantin vodă cu oastea de mercenari pătrunde în Iaşi şi alungă pe domnul pus de turci. Dar, la venirea tătarilor, lefegiii străini nu putură ţine piept şi, în lupta care se dădu lîngă Iaşi, Constantin Şerban fu învins şi silit să părăsească Moldova (21 noiembrie 1659). Gheorghe Ghica primi de la Poartă domnia Ţării Romîneşti, pe care urma s-o cucerească de la Mihnea, iar în Moldova ajunse domn tînărul fiu al lui Vasile Lupu, Ştefăniţă.

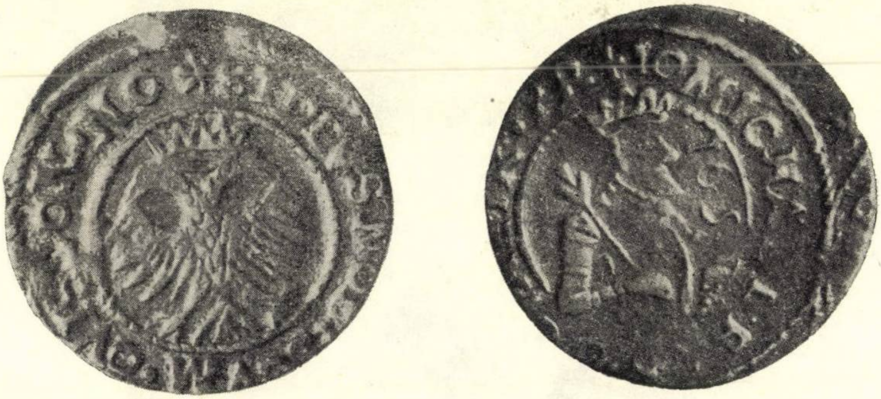

Fig. 37. — Dinar de la Mihnea al III-lea (mărit).

Ţara Romînească fu atacată din două părţi, dinspre Dunăre şi din Moldova, de unde veneau tătarii şi turcii care supuseseră această ţară. Mihnea se afla la asediul cetăţii Giurgiului, care între timp fusese reluată de turci, cînd se iviră pe neaşteptate, în spatele său, oştile tătăreşti venite din Moldova. Mihnea se retrase spre Bucureşti, unde boierii voiră să-l ucidă, dar în cele din urmă scăpă în Transilvania (decembrie 1659). El moare în aprilie 1660 la Satu Mare.

Acţiunea militară de sub conducerea lui Mihnea al III-lea trebuie considerată ca un moment aparte al luptei antiotomane: o încercare de ridicare în plină epocă a regimului nobiliar, a forţelor populare pentru eliberarea ţării de sub jugul turcesc.

Sfîrşitul luptei comune împotriva turcilor (1660—1661)

Unindu-se, forţele celor trei ţări izbutiseră să obţină o victorie, măcar parţială, împotriva Imperiului otoman. După înfrîngerea lui Constantin Şerban şi a lui Mihnea, lupta a continuat şi a îmbrăcat iarăşi forma ofensivă.

Constantin Şerban, care se afla retras în Transilvania cu trupele lui de mercenari şi dispunea încă de tezaurul lui Matei Basarab, intră din nou în Țara Romînească în aprilie — mai 1660. Gheorghe Ghica, noul domn muntean, este luat prin surprindere şi pus pe fugă. Constantin Şerban ocupă Bucureştii, țara şi boierii strîngîndu-se în jurul lui. Îndată fură chemați însă iarăşi tătarii, şi Constantin vodă, cu o oaste de mercenari poloni, unguri, sîrbi şi nemți, se retrase în munți, unde ocupă o poziție puternică. Tătarii nu erau deprinşi cu războiul de munte, aşa că n-ar fi putut disloca tabăra întărită a lui Constantin Şerban, dar mercenarii nu voiră să lupte şi la apropierea tătarilor o luară la fugă; domnul trecu încă o dată munții. Gheorghe Ghica fu pedepsit de turci pentru că se lăsase surprins şi în toamnă fu înlocuit cu fiul său, Grigore.

Atunci turcii porniră atacul decisiv împotriva Transilvaniei, aducînd, pe lîngă oştile lor, contingente muntene şi moldovene, cele din urmă comandate de serdarul Mihalcea Hîncu, viitorul conducător al răscoalei populare din Moldova. Ele luară parte la lupta decisivă de la Floreşti (22 mai 1660), în care Rákóczi fu înfrînt şi rănit mortal (el moare la 7 iunie). O lună mai tîrziu, turcii comandați de Ali-paşa încep asediul cetății Oradea. Rezistența populară încercată în părțile Oradiei şi care a cauzat armatei turceşti pierderi însemnate a fost înfrîntă şi Oradea capitulă la 27 august. Atacată şi dinspre Țara Romînească şi dinspre Buda, Transilvania n-a putut rezista multă vreme, cu toate că la chemarea principelui au răspuns numeroşi țărani. Totuşi, Ioan Kemény, ales principe de către dietă la 1 ianuarie 1661, după abdicarea lui Barcsai, mai opuse o ultimă rezistență turcilor. Încrezător în făgăduielile Habsburgilor, Kemény cere dietei şi aceasta hotărăşte la 23 aprilie 1661 abolirea suzeranității turceşti şi recunoaşterea celei habsburgice. Lipsit de ajutorul aşteptat, Kemény s-a găsit singur în fața oştilor turceşti care pătrunseseră în Transilvania săvîrşind jafuri şi distrugeri mari. Armata trimisă de împăratul Leopold sub comanda generalului Montecuculli s-a comportat după exemplul celei turceşti. Lipsite de ajutorul efectiv al armatei imperiale, oştile transilvane suferă o grea înfrîngere la Seleuşul Mare (la 22 ianuarie 1662), principele însuşi găsindu-şi moartea pe cîmpul de luptă.

În legătură cu încercarea lui Kemény de a continua politica antiturcească a lui Rákóczi, se produce şi ultima încercare de dezrobire a Moldovei. Constantin Şerban se hotărăşte să întreprindă o nouă expediție în această țară în care clocoteau nemulțumirile, agravate de foametea care se ivise în anul 1660. Ştefăniță Lupu, poreclit Papură vodă, pentru că în vremea lui oamenii săraci ajunseseră să mănînce papură, era un tînăr fără pricepere, care nemulțumise atît pe boieri, cît şi pe țărani. Unii boieri mari nu s-au sfiit nici în aceste împrejurări să exploateze mizeria țării, cumpărînd cu preț scăzut moşii şi vii, iar țăranii, neputînd plăti dările şi face față pretențiilor stăpînilor, fugeau în păduri sau peste hotare.

Constantin Şerban s-a folosit de aceste împrejurări. Trăgînd învățăminte din înfrîngerile lui anterioare, nu s-a mai încrezut în mercenari, ci a făcut apel de astă dată la cazaci, care îi dădură un contingent de oaste de 5 000 de oameni. Trupele trimise în întîmpinare de Ştefăniță Lupu fură uşor risipite şi înfrînte.

Cu acest prilej au loc şi mişcări ţărăneşti în Moldova, încurajate de venirea cazacilor în ţară. Marele paharnic Grigore Miclescu se plîngea că ţăranii i-au prădat casa şi moşia, « cînd jacurile » (adică în vremea cînd s-au produs jafurile din ţară, la venirea cazacilor). S-au păstrat şi alte plîngeri ale boierilor că au fost atunci jefuiţi de ţărani în unire cu cazacii. O parte din cler şi dintre boierii moldoveni trecuseră de partea lui Constantin Şerban, după ocuparea Iaşilor, dar intervenţia tătarilor, care aduc înapoi pe Ştefăniţă, pune capăt şi acestei ultime încercări de eliberare (ianuarie — februarie 1661).

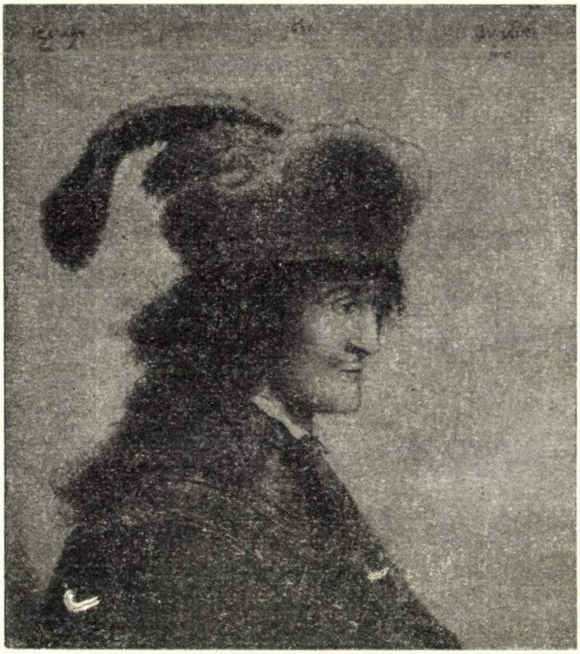

Fig. 38. — Gheorghe Rákóczi al II-lea.
Gravură contemporană.

Lupta comună a celor trei ţări împotriva turcilor ţinuse patru ani. Cu mijloace reduse se făcuse un mare efort în vederea scuturării jugului otoman şi această încercare, deşi neizbutită, are o deosebită importanţă istorică. Mai întîi, ea a arătat că solidaritatea ţărilor romîne în lupta pentru independenţă oferea posibilitatea unei rezistenţe de lungă durată împotriva turcilor. Desfăşurarea luptei arătase că împrejurările sociale, contradicţiile din sînul regimului nobiliar şi opoziţia boierimii mari faţă de lupta pentru independenţă au fost o piedică în calea izbînzii. Lupta maselor populare sub conducerea lui Mihnea al III-lea rămîne în istorie ca un moment de seamă.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. Marx, *Der dreissigjährige Krieg bis 1639*, în volumul *Zur Deutschen Geschichte*, vol. I, Berlin, 1953, p. 424—484.

Teze cu privire la cea de-a 300-a aniversare a reunirii Ucrainei cu Rusia (1654—1954), Bucureşti, E.P.L.P., 1954.

2. *Izvoare*

Antalffy, A., *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în anul 1659*, în *Buletinul Comisiei Istorice a Romîniei*, XII (1933), p. 5—56.

Approbatae Constitutiones, în *Corpus Juris Hungarici, 1540—1848, èvi erdèlyi törvènyek*, ed. Kolosvári Sándor — Óvári Kelemen, Budapesta, 1900.

Bethlen, Miklós, *Önéletírása*, vol. I—II, ed. V. Windisch Éva, Budapesta, 1955.

Callimachi, S., *Scurtă prezentare a unor documente de la Muzeul romîno-rus privind legăturile romîno-ruse*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1954, p. 1045—1054.

Ciorănescu, A., *Documente privitoare la domnia lui Mihail Radu (Mihnea III)*, în *Buletinul Comisiei Istorice a Romîniei*, XIII (1934), p. 25—180.

Costin, Miron, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1958.

Cronicari munteni, ed. M. Gregorian, vol. I—II, Bucureşti, Ed. pentru literatură, 1961.

Dan, M., *Ştiri privitoare la istoria ţărilor romîne în cronicile ucrainene*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957, p. 205—288.

Hudiţă, I., *Répertoire des documents concernant les négociations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII-e siècle (1636—1683)*, Paris, 1926.

Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. IV, 1—2; vol. VIII; vol. IX/1; vol. XV.

Hurmuzaki, E., *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, vol. III, Bucureşti, 1884.

Iorga, N., *Acte şi fragmente cu privire la istoria romînilor*, vol. I, Bucureşti, 1895.

— *Studii şi documente cu privire la istoria romînilor*, vol. IV, IX.

— *Acte romîneşti din Ardeal*, în *Buletinul Comisiei istorice a Romîniei*, II (1916), p. 179—272.

Istoria Ţării Romîneşti, 1290—1690. Letopiseţul Cantacuzinesc, ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960.

Kemény, János, *Önéletírása és válogatott levelei*, ed. V. Windisch Éva, Budapesta, 1959.

Kraus, Georg, *Siebenbürgische Chronik des Schässburger Stadtschreibers (1608—1665)*, în *Fontes rerum austriacarum, Scriptores*, III—IV, Viena, 1862, 1864.

Lupaş, I., *Documente istorice transilvane*, vol. I, 1599—1699, Cluj, 1940.

Michalowski, Jakób, *Ksiega pamietnikova (1647—1655)*, Cracovia, 1864.

Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae, vol. X—XI.

Monumenta Hungariae Historica, Diplomatarium, vol. XXIII.

Montecuculli, R., *Mémoires*, Amsterdam, 1760.

Nekesch-Schuller, D., *Chronik*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. IV, Braşov, 1903.

Niemczewicz, I. U., *Zbiór pamiętników historycznych o dawney Polscze*, vol. I, IV—V, Varşovia, 1828—1830.

Panaitescu, P. P., *Călători poloni în ţările romîne*, Bucureşti, 1930.

Popea, N., *Memoriile lui Kemény János*, Bucureşti, 1900.

Scherer, I. B., *Annales de la Petite Russie ou histoire des Cosaques Saporogues... traduites d'après les manuscrits conservés à Kiov*, vol. II, Paris, 1788.

Szilágyi, Sándor, *Okmánytár I. Rákóczi György svéd és francia szövetkezéseinek történetéhez 1632—1648*, Budapesta, 1863.

— *Okmánytár II. Rákóczi György diplomáciai összeköttetéseihez, 1648—1657*, Pesta, 1873.

— *Erdély és az északkeleti háború. Levelek és okiratok.* vol. I, Budapesta, 1890.

Török-magyarkori állam-okmánytár, vol. III, IV, Budapesta, 1868—1869.

Veress, A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Romînești*, vol. IX, X, București, 1937, 1938.

Воссоединение Украины с Россией, Документы и материалы (1620—1654), vol. III, Moscova, 1953.

3. *Lucrări generale*

Daicoviciu, C., Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, Șt. Imreh, Al. Neamțu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a, București, Ed. Academiei R.P.R., 1963.

Kapterev, N., *Характер отношений России къ православному востоку въ XVI и XVII столѣтяхъ*, Moscova, 1885.

Kubala, L., *Szkice historyczne*, vol. III, Cracovia, 1899.

Mohov, N., *Очерки истории молдавско-русско-украинских связей*, Chișinău, 1961.

Nikolaevski, S., *Из сношении России с Востоком*, Petersburg, 1882

Очерки истории СССР,Период феодализма (XVII в), Moscova, 1955.

Panaitescu, P. P., *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările romîne pînă la mijlocul sec. al XVII-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, București, Ed. Academiei R.P.R., 1956, p. 63—122.

4. *Lucrări speciale*

Andreescu, C. și C. Stoide, *Ștefăniță Lupu, domn al Moldovei (1659—1661)*, București, 1938.

Arseniev, I., *Молдавский господаръ Стефан Георгий и его сношении с Москвой*, în *Русский Архив*, XXXIV (1895), 1, p. 161—186.

Babinger, F., *Originea și sfîrșitul lui Vasile Lupu*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. III, t. XVIII (1936), p. 63—82.

— *Originea lui Vasile Lupu*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. III. t. XIX (1937), p. 137—143.

Bejenaru, N. C., *Constantin Șerban*, în *Arhiva* (Iași), XXXI (1924), p. 14—26; 227—242, XXXII (1925), p. 196—221; XXXIII (1926), p. 35—45.

Cernovodeanu, Paul I., *Răscoala seimenilor și a dorobanților din București la 1655*, București, 1962.

Ciorănescu, A., *Domnia lui Mihnea III (Mihail Radu) (1658—1659)*, în *Buletinul Comisiei istorice a Romîniei*, XIV (1935), p. 51—229.

Cronț, Gh., *Dreptul bizantin în țările romîne. Pravila Moldovei din 1646*, în *Studii*, XI (1958), nr. 5, p. 33—59.

Czermak, W., *Plany wojny tureckiej Wladislawa IV*, în *Rozprawy hist-filolog. Akademii Umiejetnósci*, XXXI, Cracovia, 1895.

Demény, L., *Cu privire la caracterul răscoalei din 1655 în Țara Romînească*, în *Studii*, XVI (1963), nr. 2, p. 307—337.

Demény-Meșcova, L., *Relațiile seimenilor cu cazacii în timpul mișcării populare din 1665 în Țara Romînească*, în vol. *Studii privind relațiile romîno-ruse*, București, 1963, p. 3—17.

Depner, M., *Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburg*, Stuttgart, 1938.

Dragnev, D. M., *Украинские летописи о молдавско-украинских отношениях середины XVII века*, în volumul *Вековая Дружба*, Chișinău, 1961, p. 183—197.

Ermolenko, A. F., *Украинско-молдавские отношения в годы освободительной войны украинского народа (1648—1654)*, în volumul *Воссоединение Украины с Россией (1654—1954), Сборник статей*, Moscova, 1954.

Holban, T., *Contribuție la pribegia lui Constantin vodă Șerban*, în *Revista istorică*, XXI (1935), nr. 1–3, p. 46–54.

Ionescu, D. G., *Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu rușii în 1656*, în *Revista istorică romînă*, III (1933), nr. 2–3, p. 234–247.

Ionescu-Nișcov, Tr. și A. Constantinescu, *300 de ani de la încheierea primului tratat de alianță dintre Moldova și Rusia*, în *Studii*, IX (1956), nr. 5, p. 107–116.

— *Relații politice între Moldova și Rusia în timpul lui Vasile Lupu*, în vol. *Relații romîno-ruse în trecut*, București, 1957, p. 14–41.

Iorga, N., *Cei dintîi ani din domnia lui Vasile Lupu (1634–1637)*, în *Noua revistă romînă*, I (1900), nr. 8, p. 340–351.

— *Răscoala seimenilor*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. II, t. XXXIII (1912), p. 187–210.

— *Steagul lui Mihnea vodă Radul*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. II, t. XXXVI (1914), p. 529–540.

— *Vasile Lupu ca următor al împăraților de răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopol*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. II, t. XXXVI (1914), p. 207–236.

Kósa, János, *II. Rákóczi György*, Budapesta, 1942.

Kottlubaj, E., *Zycie Janusza Radziwilla*, Vilno, 1859.

Lupaș, I., *Politica lui Matei Basarab*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I, București, 1927, p. 139–164.

— *Începutul domniei lui Matei Basarab și relațiunile lui cu Transilvania*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. III, t. XIII (1933), p. 347–370.

Meteș, Șt., *Domni din principatele romîne pribegi în Transilvania în veacul XVII*, Cluj, 1934.

Minea, I., *Contribuții la domnia lui Constantin vodă Șerban*, în *Comunicări ale Institutului «A. D. Xenopol»*, Iași, 1941, Buletin nr. 1, p. 27–40.

Mioc, D., *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab*, în *Studii*, XII (1959), nr. 2, p. 53–85.

Motogna, V., *Epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu*, în *Cercetări istorice*, XIII–XVI (1940), p. 453–544.

Müller, G., *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte, 1541–1688*, Sibiu, 1923.

Panaitescu, P. P., *Pribegia lui Constantin Șerban Basarab și a lui Ștefan Petriceicu și testamentele lor*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. III, t. XXI (1939), p. 373–432.

Papadopol-Calimach, A., *Despre Gheorghie Ștefan voevod, domnul Moldovei*, București, 1886.

Pavlescu, E., *Georges II Rákóczi, prince de Transylvanie (1648–1661). Essai sur sa politique extérieure*, Iași, 1924.

Porșnev, B. F., *Les rapports politiques de l'Europe occidentale et de l'Europe orientale à l'époque de la guerre de trente ans*, în vol. *XI-e Congrès international des sciences historiques*, *Rapports*, vol. IV, *Histoire Moderne*, Stockholm, 1960, p. 136–163.

Sîrbu, I., *Mateiu vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen 1632–1654*, Leipzig, 1899.

Smirnov, N. A., *Lupta popoarelor rus și ucrainean împotriva agresiunii turcești în sec. XVII*, în *Analele romîno-sovietice*, Istorie, VII (1954), nr. 3, p. 41–59.

Szilágyi, Sándor, *I. Rákóczi György*, Budapesta, 1893.

— *II. Rákóczi György*, Budapesta, 1891.

Veress, Endre, *Újabb töredék a Lupuj és Máté vajda harcáról való énekből*, în *Magyar Könyvszemle*, III–IV (1931).

CAPITOLUL VI

ŢĂRILE ROMÎNE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA ŞI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA (1661—1711)

1. MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÎNEASCĂ ÎN ULTIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XVII-LEA ŞI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

Creşterea influenţei marii boierimi

În a doua jumătate a veacului al XVII-lea au loc în Moldova şi în Ţara Romînească importante concentrări de domenii în stăpînirea unui singur boier sau a unei familii boiereşti. Imensa avere funciară a Cantacuzinilor din Ţara Romînească, la care se adăugau domeniile boierilor din Mărgineni aduse de mama lor, domniţa Elina, cuprindea zeci de moşii în toate judeţele ţării. Unul singur dintre fraţi, Drăghici, stăpînea 75 de moşii în 1663. În Moldova, Iordache Cantacuzino avea în aceeaşi perioadă 60 de sate întregi, 30 de sate date fiicei sale şi 91 de alte posesiuni, deci în total 181 de moşii, iar Iordache Ruset stăpînea 82 de sate, în afară de alte moşii mai mici.

Totuşi, în această perioadă de continuă dezvoltare a economiei băneşti, se constată frecvente schimbări în averile membrilor clasei dominante, datorită vînzărilor şi cumpărărilor de domenii care trec de la o familie la alta.

Puterea boierilor este folosită în primul rînd în vederea aservirii ţăranilor, ocupării satelor libere şi transformării oamenilor liberi de pe domenii în şerbi. Creşterea latifundiilor boiereşti se face în mare parte prin înghiţirea satelor libere: din satele stăpînite de Iordache Ruset, 61 fuseseră luate sau cumpărate de la răzeşi. În amîndouă ţările, marele număr de procese ale rumînilor şi vecinilor, care se plîng că au fost aserviţi de boieri şi mănăstiri, arată că luarea în şerbie pe baza actelor şi mărturiilor false devenise un obicei.

În prima jumătate a veacului, o serie de aşezăminte domneşti stabileau, după cum s-a văzut, un termen de prescripţie pentru căutarea şi readucerea vecinilor fugari. Ultimul aşezămînt privind anii de prescripţie datează în Moldova din 1670, cînd Gheorghe Duca acordă vecinilor fugari în tîrguri sau în alte sate un termen de prescriere de 11 ani. După 1670 încetează emiterea unor aşezăminte de acest fel.

Totodată se produce şi acţiunea boierilor de a aservi şi pe oamenii şezători cu învoială pe moşii. Aceştia aveau drept de strămutare şi erau obligaţi numai la plata dijmei din produse pentru locurile cultivate de ei, nu şi la muncă pe rezerva feudală. Numeroase porunci din anii 1661—1711 arată că oamenii din această categorie aveau numai obligaţia dijmei, care se putea răscumpăra cu bani. Într-un document din 14 ianuarie 1698 se arată că sătenii din Şăcoşi afirmaseră că nu sînt rumîni, ci numai şezători pe moşie, şi de aceea nu se cuvenea « să lucreze »[1]; aşadar « şezătorii » nu erau obligaţi să facă clacă. Totuşi, pe unele moşii se stabilise obiceiul clăcii şi pentru ţăranii aşezaţi cu învoială. Astfel, pe moşiile lui Şerban Năsturel, ţăranii liberi trebuiau să muncească cu plugurile lor « de două ori într-un an »[2]. Claca ţăranilor fără pămînt, aşezaţi cu învoială, nu devine însă generală decît în veacul al XVIII-lea. Şi dreptul de strămutare al acestor ţărani liberi începe să fie contestat: astfel, în 1701, cînd se răscumpără nişte rumîni ai mănăstirii Tismana, domnul porunceşte ca « de rumînie să aibă pace, iar din sat să nu fie volnici să să ducă necăiri »[3]; ei erau deci eliberaţi de *claca* rumînilor, dar nu căpătau drept de strămutare. În Moldova, în 1705, se stabileşte ca oamenii aşezaţi pe o moşie, dacă vor fi şezut timp de 20 de ani în acelaşi loc, să fie socotiţi în rîndurile vecinilor. Astfel, se deschidea calea aservirii oamenilor liberi de pe moşiile boiereşti.

În aceste împrejurări izbucnesc răscoale ţărăneşti, mai ales în Moldova. În 1671—1672 are loc răscoala condusă de Hîncu şi Durac, din cauza « dărilor grele » şi a « stricării obiceiurilor »[4]. Centrul de unde a pornit mişcarea a fost în ţinuturile Orhei şi Soroca. Mihalcea Hîncu era serdar, comandantul regiunii de margine dinspre tătari, în care se crease o organizaţie locală de apărare a « codrului », la care luau parte răzeşi şi slujitori domneşti.

Ca de obicei, componenţa socială a răscoalei a fost complexă; ea cuprindea « multă ţară », precum şi oşteni şi boiernaşi,[5]. La început, boierii duşmani lui Gheorghe Duca voiau să folosească mişcarea pentru a înlătura pe boierii greci, favoriţi ai domnului, dar în curînd răscoala îşi vădeşte caracterul ei antifeudal. De aceea, cum spune cronicarul, « fugit-au toată boierimea, care încotro au putut »[6]. După o luptă cu trupele domneşti la Ciric, oastea răsculaţilor intră în Iaşi şi mercenarii domnului sînt nimiciţi.

Răsculaţii trimit la Gheorghe Duca 12 oameni bătrîni, care-i cer să părăsească ţara, ceea ce acesta este silit să accepte. După aceea ei convoacă la Iaşi o adunare a ţării, care trimite o delegaţie la Poartă să ceară mazilirea lui Duca.

---

[1] Arh. St. Buc., *Ep. Argeş*, XXVII/14.

[2] Acad. R.P.R., doc. MCLVII/99.

[3] *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Ţara Romînească*, p. 189.

[4] <A. Amiras>, *Cronica anonimă a Moldovei (1662—1729)*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele Rominiei*, ed. a II-a, vol. III, p. 100—101.

[5] <Pseudo-> Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei (1662—1711)*, la M. Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. II, p. 7.

[6] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 40.

La adunare au participat « mazili şi curténi şi de la tîrguri tîrgoveţi şi de la toate mănăstirile cîte doi călugări »[1]. Precum se vede, marii boieri n-au fost chemaţi la adunare. Dar deosebirile de interese dintre păturile sociale care participau la mişcare aduc dezbinarea în rîndurile ei. Hîncu, boier, părăseşte lupta la venirea turcilor, declarînd că nu vrea să fie « hain » împărăţiei.

Trupele turceşti readuc pe Duca în Iaşi şi răsculaţii se retrag peste Prut, unde ţin o adunare pe cîmpul Orheiului şi depun un nou jurămînt. După înfrîngerea slujitorilor şi a ţăranilor la Iepureni, urmează o cumplită represiune. Numeroşi oşteni şi ţărani au fost spînzuraţi, alţii alungaţi din satele lor. Un sol polon trimis la Poartă în 1672, trecînd prin părţile unde se desfăşurase reprimarea răsculaţilor, arată că pînă la Iaşi a întîlnit o mulţime de oameni schingiuiţi, care zăceau în marginea drumului. În 1672 au loc însă incursiuni ale răsculaţilor refugiaţi în Ucraina, care se întorc cu ajutor de la cazaci.

Colaborarea mişcării populare moldoveneşti cu cazacii se repetă şi în 1683—1684, cînd cazacii trec în ţară în frunte cu hatmanul Kuniţki, îndreptîndu-se împotriva tătarilor din Bugeac; trupelor căzăceşti li se alătură curteni şi ţărani din ţinuturile Orhei şi Lăpuşna, călăraşi, vecini, tîrgoveţi, care cu acest prilej pradă gospodăriile boiereşti.

Luptele dintre facţiunile boiereşti

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Ţara Romînească şi Moldova cunosc o intensificare a luptelor dintre facţiunile boiereşti şi ca urmare, nestabilitatea cîrmuirii, apelul repetat la intervenţia Porţii otomane, slăbirea politică a ţării. Regimul nobiliar, prin ruperea în mai multe facţiuni a oligarhiei boiereşti, ajunge astfel într-o criză, care se va rezolva numai o dată cu instaurarea domniei fanarioţilor în cele două ţări.

În Ţara Romînească are loc uciderea în 1663, din porunca domnului Grigore Ghica, a celui mai bogat boier al ţării, Constantin postelnicul Cantacuzino. Domnul se sprijinise la început pe gruparea Cantacuzinilor, dar apoi căzuse sub influenţa facţiunii adverse, condusă de Stroe Leurdeanu, care căuta nimicirea celei dintîi prin uciderea şefului ei. Domnul următor, Radu Leon (1664—1669), era la început de partea Cantacuzinilor, însă în curînd intră şi el în conflict cu ei şi e răsturnat din domnie de o mişcare a facţiunii lor. Cantacuzinii impun alegerea ca domn a lui Antonie din Popeşti (1669—1672), care rămîne unealta lor. Stroe Leurdeanu este condamnat la moarte, apoi iertat şi trimis la mănăstire. Atunci facţiunea opusă stăpînirii Cantacuzinilor capătă un şef energic şi dibaci în persoana lui Gheorghe Băleanu, care obţine de la turci readucerea în scaun a lui Grigore Ghica (1672—1673). Noul domn arestează pe fraţii Cantacuzini şi le confiscă o parte din moşii, dar nu se poate menţine mult timp în scaun şi e înlocuit cu Gheorghe Duca, fostul domn al Moldovei (1673—1678).

---

[1] Hurmuzaki, XV/2, p. 1 343.

La început, Duca aduce în sfatul domnesc pe Cantacuzini, căutînd să le mărginească puterea prin prezența altor boieri, unii veniți din Moldova, ca Iordache Ruset. De aceea colaborarea cu acest domn nu dură nici ea multă vreme și, în cele din urmă, Cantacuzinii nu mai figurează în divan. Peste cîteva luni, Duca e mazilit la cererea lor și în locul lui e numit Șerban Cantacuzino, fiul postelnicului, pecetluindu-se astfel izbînda facțiunii.

Rivalitatea dintre facțiunile boierești se reflectă și în cele două cronici ale vremii, Letopisețul Cantacuzinesc și cel legat de Băleni, care prezintă în chip polemic punctele de vedere ale celor două grupări.

Istoriografia burgheză prezenta lupta dintre Cantacuzini și Băleni ca pe o luptă între boierimea pămînteană (condusă de Cantacuzini) și gruparea grecească (în frunte cu Bălenii). Faptul acesta nu corespunde realității. Cantacuzinii se aflau în fruntea celor mai bogate familii de mari boieri și de aici putința lor de a răsturna pe rînd domnii. De aceea adversarii lor, deși erau conduși de vechile familii ale Goleștilor și Bălenilor, sînt nevoiți să caute sprijin la domnii aduși de la Poartă (Radu Leon și Grigore Ghica) și la clientela lor grecească. Dar Cantacuzinii, greci ei înșiși, nu conduceau o «partidă națională». În realitate, lupta dintre cele două grupări nu avea alt scop decît obținerea demnităților și veniturilor statului în epoca de apogeu a regimului nobiliar în Țara Romînească. Membrii grupării aflate la putere pun mîna pe moșiile adversarilor, cumpără sau cotropesc moșii ale moșnenilor, capătă privilegii de la domni. De o politică «națională» a Cantacuzinilor în această epocă nu poate fi vorba; ei renunță, la nevoie, chiar la tradiționalul sprijin acordat bisericii ortodoxe din Transilvania de către țările romîne de dincoace de Carpați. În 1676, Șerban și Mihai Cantacuzino, spre a obține sprijinul lui Mihail Apafi, principele Transilvaniei, se obligă să nu desfășoare vreo acțiune împotriva religiilor recunoscute acolo: «légea noastră nu vom sili a întemeia»[1]. Lupta dintre facțiunile boierești se reduce deci la o rivalitate pentru putere în sînul clasei dominante.

Domnia lui Șerban Cantacuzino (1678—1688)

Domnia lui Șerban Cantacuzino a însemnat biruința facțiunii cantacuzinești. Sfatul domnesc era format din boierii cei mai bogați: Cantacuzino, Bălăceanu, Golescu, Năsturel, Filipescu, Brîncoveanu, Rudeanu și alții. Boierii din facțiunea adversă sînt deposedați de avere, unii sînt uciși, ca Hrizea, fostul mare vistier. Totuși, în 1688, Șerban, care se gîndea să asigure moștenirea tronului pentru familia sa, se împăcă cu Bălenii, pecetluind această împăcare printr-o căsătorie. Această apropiere de facțiunea împotriva căreia luptase atîta timp se impunea, deoarece domnul nu voia să fie instrumentul marilor boieri și încerca să realizeze o domnie autoritară. Este adevărat că el a favorizat în toate felurile cîteva familii din boierimea mare, ajutîndu-le să se îmbogățească, dar în schimbul acestor foloase el înțelegea să fie ascultat. Şerban Cantacuzino luă măsuri împotriva tuturor celor ce cutezau să i se împotrivească. El se baza şi pe averea sa uriaşă, care îi permitea să cumpere pe demnitarii otomani, atunci cînd boierii nemulţumiţi mergeau cu plîngeri la Poartă. « Au biruit banii », scrie cronicarul facţiunii adverse [1].

---

[1] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. IV, p. 61.

Atitudinea aceasta a domnului i-a înstrăinat cu încetul pe boierii care constituiseră facţiunea Cantacuzinilor. Aceşti boieri înţelegeau să cîrmuiască ţara ca şi mai înainte, în formele regimului nobiliar. Opoziţia marii boierimi, mai întîi ascunsă, începe să devină vădită spre sfîrşitul domniei, cînd domnul ajunge în conflict chiar cu fraţii săi. Pentru masele populare, domnia lui Şerban Cantacuzino a însemnat o epocă de grea fiscalitate şi de deposedări de pămînt în folosul marelui domeniu.

Politica externă a Ţării Romîneşti sub Şerban Cantacuzino este legată de situaţia creată de războiul dintre Imperiul otoman şi Liga formată de Austria, Veneţia, Polonia şi Rusia, cunoscută sub numele de Liga sfîntă. Şerban Cantacuzino este silit să participe la asediul Vienei în tabăra turcească (1683), cu o oaste de 4 000 de oameni. Domnul muntean ajută însă pe imperiali, informîndu-i în timpul asediului de forţele şi de mişcările turcilor, ceea ce face pe generalul austriac Wallstein să-i amintească mai tîrziu de «acele frumoase fapte ce măria-ta ai făcut în vremea încunjurării Vienei » [2]. După marile înfrîngeri suferite de turci, Şerban începe tratative secrete în vederea trecerii de partea imperialilor şi a scutur ării jugului turcesc, dar fără a îndrăzni să se declare pe faţă. Deşi Transilvania ajunsese sub austrieci, nu lipsesc nici ezitările din partea domnului, mai ales din cauza atitudinii Habsburgilor, care revendicau Ţara Romînească ca pe o fostă « provincie » a Ungariei. Şi propaganda catolică, patronată de Habsburgi, neliniştea conducerea Ţării Romîneşti. Pe de altă parte, unii boieri se grăbiră să denunţe turcilor uneltirile domnului cu duşmanii Porţii, şi demnitarii otomani îi însărcinară să-l supravegheze de aproape.

Şerban vodă şi sfetnicii lui, pentru a nu risca să cadă în dependenţa Austriei, intră în legătură şi cu regele Ioan Sobieski, în timpul expediţiei polone în Moldova din 1686. În acelaşi timp, domnul Ţării Romîneşti caută să cîştige sprijinul Rusiei. El trimite la Moscova în 1688 pe arhimandritul Isaia spre a protesta împotriva catolicizării cu sila a Transilvaniei de către austrieci şi a cere intervenţia oştirilor ruseşti în Bugeac împotriva tătarilor. Şerban făgăduise să cheme la răscoală pe sîrbi şi pe bulgari, cu care intrase în legături prin mijlocirea patriarhului sîrb de la Peć şi a lui Gheorghe Brancovici (fratele mitropolitului ortodox din Transilvania). Domnul Ţării Romîneşti, care se socotea urmaşul împăraţilor bizantini, visa chiar la stăpînirea Constantinopolului şi adoptase stema bizantină a vulturului cu două capete. El îşi formase o oaste de ţară înzestrată cu tunuri şi pregătea intrarea în luptă a Ţării Romîneşti.

---

[1] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Rumîneşti*, p. 182.

[2] Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 248.

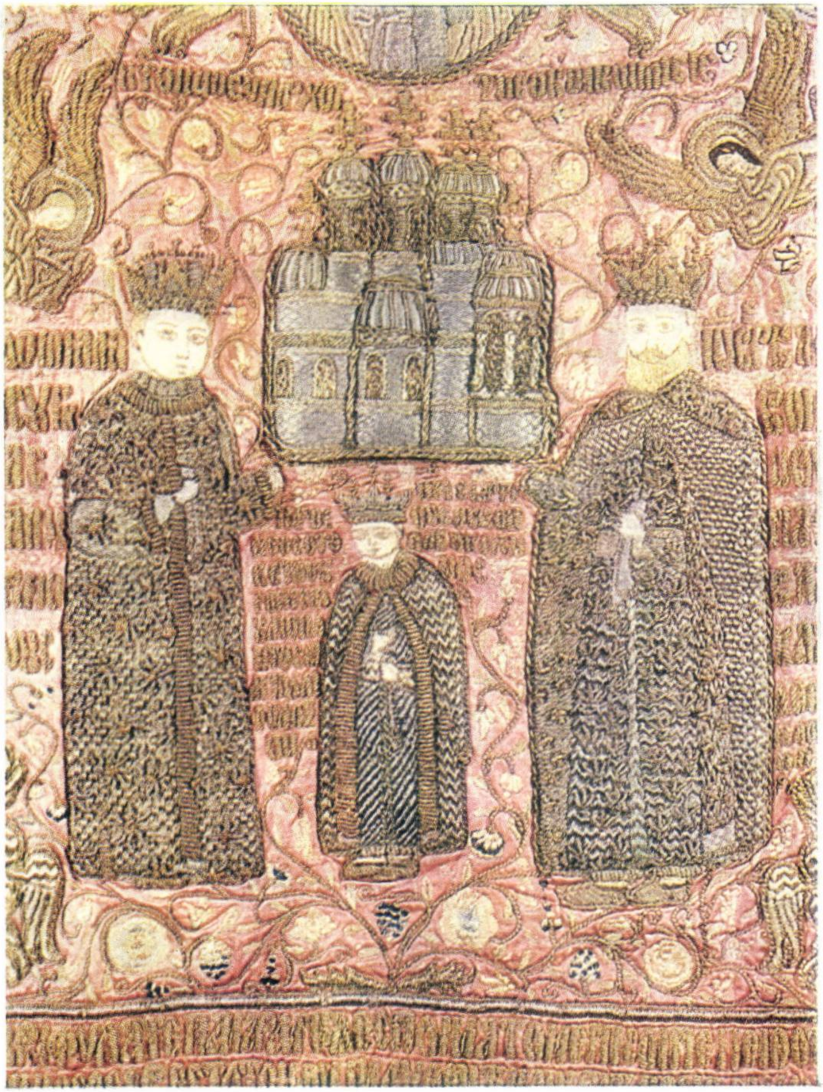

Pl. II. — Portretele lui Șerban Cantacuzino și ale familiei sale. Detaliu de pe o broderie executată în 1681 de Gherasim Galatianul pentru mănăstirea Cotroceni.

Evenimentele din 1688 — căderea Belgradului sub imperiali şi incursiunea trupelor nemţeşti sub generalul Veterani în Ţara Romînească — hotărîră în sfîrşit pe Şerban Cantacuzino să se declare pentru Austria. El ceru atunci împăratului Leopold recunoaşterea sa ca domn ereditar al Ţării Romîneşti, garantarea independenţei Ţării Romîneşti, libertatea religioasă, respectarea vechilor obiceiuri ale ţării, restituirea raialelor. Tratativele se desfăşurau încet din cauza deosebirii de poziţie dintre cele două părţi. Habsburgii aveau nevoie de sprijinul Ţării Romîneşti, dar, recunoscîndu-i independenţa în cazul înfrîngerii Porţii, voiau să-şi rezerve posibilitatea ca mai tîrziu, după moartea lui Şerban, să transforme ţara în provincie a imperiului lor. Pe de altă parte, Şerban Cantacuzino avea foarte mari ambiţii, pe care Habsburgii nu erau dispuşi să le satisfacă. El pretindea ca familia Cantacuzinilor să domnească şi în Moldova, solii lui evocînd domnia în acea ţară a lui Dumitraşco Cantacuzino. Politica internă urmărită de Şerban vodă în Ţara Romînească se vede din două cereri ale sale către guvernul de la Viena. Ca preţ al colaborării sale împotriva Imperiului otoman, el cerea Habsburgilor domnia ereditară şi autoritatea absolută înăuntrul ţării. Nici aceste condiţii nu fură primite de imperiali, pentru că nu doreau crearea unei dinastii într-o ţară pe care doreau să şi-o rezerve. Ei declarară solilor, poate şi la sugestia unor boieri ai Ţării Romîneşti, că nu este obiceiul ca domnul să fie ereditar, « ci din aleagerea ţării (a boierilor — *n.n.*) să să pue », ca să nu ajungă în domnie « oameni răi dintr-un neam, pe carii obştea nu-i va pohti »[1]. În privinţa caracterului domniei, Curtea de la Viena pretindea că « a fi domni samavolnici » (cu depline puteri) însemna o tiranie în felul celei exercitate de sultanul turcilor, şi ei nu o vor admite. Se va menţine deci regimul nobiliar. Nici pretenţia de a se da Cantacuzinilor Banatul (Lugojul, Caransebeşul, Lipova şi Mehadia) precum şi vechiul feud al Amlaşului, nu a fost acceptată. Austriecii au recunoscut însă independenţa ţării. Şerban trimite atunci la Viena o solie solemnă pentru încheierea alianţei şi pentru depunerea jurămîntului de credinţă. Din ea făceau parte Iordache, fratele domnului, şi Constantin Bălăceanu, ginerele lui. Dar, înainte de sosirea delegaţiei la Viena, Şerban Cantacuzino moare (28 octombrie 1688).

Politica externă dusă de Şerban Cantacuzino la sfîrşitul domniei sale, organizarea unei oşti de ţară, legăturile cu popoarele balcanice, arată pregătirea luptei pentru independenţă. Moartea domnului însă aduse la cîrmă iarăşi pe partizanii expectativei şi ai păstrării legăturilor cu turcii.

Moldova pînă la moartea lui Constantin Cantemir (1661—1693)

Şi în Moldova, în această epocă, se întăreşte cîrmuirea unui număr restrîns de familii din marea boierime (Ruset, Buhuş, Costin, Costache, Cantacuzino etc.). În Moldova însă, spre deosebire de Ţara Romînească, nu se formează o facţiune aşa de puternică cum era cea a Cantacuzinilor din ţara vecină şi de aceea nu se statorniceşte domnia în mîinile unei familii, ci boierii aleg ca domni oameni fără avere mare, din care caută, fără a izbîndi totdeauna, să facă simple unelte (Istrate Dabija, Ştefan Petriceicu, Constantin Cantemir).

---

[1] *Istoria Ţării Romîneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, p. 15.

Războaiele turco-polone au avut urmări grele pentru Moldova. Căderea Cameniţei şi transformarea ei în cetate turcească (1672) aduc stăpînirea otomană şi în nordul ţării. Cînd hatmanul Ioan Sobieski înfrînge pe turci la Hotin (1673), domnul Moldovei, Ştefan Petriceicu, trece de partea lui, dar acest act este dezaprobat de boierime, care nu-l urmează. Abia după despresurarea Vienei (1683), o parte din boierii moldoveni încep a vedea în Sobieski, devenit rege, pe acela cu al cărui sprijin s-ar putea elibera Moldova de sub jugul otoman. Ştefan Petriceicu, domnul Moldovei, şi Grigore Ghica, domnul Ţării Romîneşti, apelează la Sobieski pentru restaurarea autorităţii domneşti şi desfiinţarea regimului nobiliar: « Boierii să fie numiţi de domn, să asculte sluga de stăpîn, ţara toată să asculte de domn »[1]. Dar, pe de altă parte, boierii, conduşi de Miron Costin, trimit aceluiaşi rege un memoriu, în care se pronunţă pentru întărirea în Moldova, după alungarea turcilor, a regimului boieresc şi cer « eliberarea stărilor de sub regimul despotic şi tiranic », iar « boierii, curtenii, hînsarii să fie scutiţi de toate dările, după chipul şleahtei polone » (1684)[2].

Războaiele turco-polone care urmează sînt legate de problema Ucrainei apusene. O parte din conducătorii cazacilor de acolo, aflaţi în luptă cu polonii, se supuseseră Porţii, care numise în 1681 ca hatman al Ucrainei apusene pe domnul Moldovei, Gheorghe Duca. Cu acest prilej, el ia titlul de « domn al Ţării Moldovei şi al Ţării Ucrainei ». Doi ani mai tîrziu, cazacii se răscoală şi alungă pe dregătorii lui Gheorghe Duca, aşezaţi la Nemirov şi în alte centre.

În timpul domniei lui Constantin Cantemir (1685—1693), se constată formarea în sînul marii boierimi a unor facţiuni, care luptă pentru putere întocmai ca şi cele din Ţara Romînească. Constantin Cantemir, om fără ştiinţă de carte, răzeş de origine, fusese ales domn ca instrument al boierilor mari. Facţiunile boiereşti cîrmuiau atunci sub o formă nouă, printr-un reprezentant al lor atotputernic, aflat pe lîngă domn. Dimitrie Cantemir arată acest lucru în romanul său satiric *Istoria ieroglifică*, în care descrie banchetul boierilor (înfăţişaţi ca animale de pradă), unde se vede cum la masa deosebită a domnilor, ca cei « carii pentru slujba epitropii ce purta, decît toate dihăniile lumii mai în cinste să avea », şedeau Constantin stolnicul Cantacuzino (Brehnacea), din Ţara Romînească şi Iordache Ruset (Pardosul), din Moldova[3].

La începutul domniei lui Constantin Cantemir, puterea efectivă era exercitată de Gavriliţă Costache. El « chivernisiè precum îi era voia—scrie Neculce—...

---

[1] A. Grabowski, *Ojczyste spomniki w pismach do dziejów dawnéj Polski*, vol. II, p. 178—179.

[2] Hurmuzaki, Supl. II/3, p. 151—153.

[3] D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, p. 184.

şi nu putè să dzică nime nemică de frica lui Gavriliţă. Şi domnul, de şi ştiè, răbda »[1]. După moartea lui Gavriliţă, se ridică Iordache Ruset, care ţinea « cheia ţării în mînă » şi « sama nime nu-i lua »[2]. Ca vistiernic, el aplică o fiscalitate neîndurătoare; o însemnare din 1693 arată că numai în acel an s-au pus 70 de orînduieli pe ţară, « făr ilişuri şi făr sulgiu şi fără alte mărunţişuri; şi mai pre urmă au scos şi hărtii în ţară, hărtiia de 6 ughi; şi întru această pomană s-au prestăvitu şi măria-sa »[3]. Domnul a încercat o împotrivire, ridicînd în dregătorii boiernaşi şi răzeşi, dar, datorită imensei lor averi funciare, Ruseteştii şi-au păstrat autoritatea. Iordache Ruset împrumută vistieriei, numai în 1689, 100 000 de taleri (200 de pungi) şi este despăgubit cu cedarea unor sate domneşti. În fruntea facţiunii adverse se afla bogata familie a Costineştilor. Miron Costin, prin marea sa avere, prin vaza de care se bucura în ţară şi în Polonia, putea, în împrejurările de atunci, să pretindă locul cel dintîi în ţară. Lupta între Ruseteşti şi Costineşti se aseamănă cu cea dintre Cantacuzini şi Băleni şi are acelaşi înţeles de rivalitate pentru stăpînirea ţării şi a veniturilor ei în condiţiile regimului nobiliar. Aşa cum s-a petrecut uciderea lui Constantin postelnicul Cantacuzino în ţara vecină, are loc în Moldova, în 1691, uciderea lui Miron Costin şi a fratelui său, Velicico. Ea se datoreşte influenţei facţiunii adverse a Ruseteştilor, după cum mărturisesc toţi cronicarii moldoveni. În politica externă existau deosebiri între cele două grupări boiereşti. Costineştii erau legaţi de politica polonă şi de regele Sobieski, în care îşi puseseră speranţa pentru eliberarea Moldovei. Ruseteştii, încredinţaţi de puterea Porţii, erau pentru menţinerea colaborării cu turcii, dar spre a evita o intervenţie armată a Poloniei, Moldova, cîrmuită de ei, încheie un tratat cu Austria.

În 1686, cînd regele Ioan Sobieski pătrunde în Moldova în fruntea unei mari armate, Constantin Cantemir se retrage din Iaşi, mergînd în întîmpinarea tătarilor, cu care se uneşte împotriva polonilor. După ce tătarii alungă din ţară oastea polonă, Cantemir intră în legături cu Austria, rivala Poloniei pentru dominaţia asupra ţărilor romîne. La 15 februarie 1691 se încheie, la Sibiu, tratatul cu Austria, care poartă pecetea regimului boieresc din Moldova. Actul este încheiat în numele domnului şi al « stărilor » (privilegiaţilor). Domnul şi stările vor ridica oastea Moldovei împotriva turcilor atunci cînd imperialii vor ajunge la Brăila. Împăratul garanta privilegiile boierimii moldovene. Delegaţii moldoveni cerură să se introducă în tratat un articol prin care împăratul se angaja să împiedice încorporarea Moldovei la Polonia. Articolul n-a fost trecut în actul definitiv, dar faptul era de la sine înţeles.

Chiar în anul încheierii alianţei cu Austria, Constantin Cantemir trimitea pe solul său, Ionaşco Belevici, la Moscova, spre a comunica existenţa unor pretinse tratative de pace separată între Polonia şi Turcia şi-l sfătuia pe ţar să încheie el mai întîi pace cu Poarta, căci altfel cele două puteri se vor întoarce împotriva lui. Deşi aliat cu Austria, Cantemir lucra de fapt în favoarea Porţii otomane, pe care o considera singurul lui sprijin adevărat.

---

[1] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 94.

[2] *Ibidem*, p. 100—101.

[3] P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1959, p. 314.

Cînd în anul următor, 1691, Sobieski încearcă o nouă expediţie în Moldova, el nu găseşte aici nici un sprijin şi este silit să se întoarcă în Polonia. Singura lui izbîndă a fost cucerirea cetăţii Neamţului, apărată de cîţiva vînători domneşti, ţărani de la munte.

Constantin Cantemir moare în 1693, cînd războiul dintre Ligă şi Imperiul otoman era încă în curs de desfăşurare.

Ţara Romînească în vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu

Constantin Brîncoveanu a fost ales domn al Ţării Romîneşti în 1688, de o adunare a « ţării », în realitate de Constantin şi Mihai Cantacuzino, fraţii lui Şerban vodă, care împiedicară alegerea lui Gheorghe, fiul fostului domn.

Noul domn era nepot de soră al Cantacuzinilor şi luase parte activă la tratativele lui Şerban vodă cu Austria.

Domnia lui Brîncoveanu a fost dominată de Cantacuzini. Constantin Cantacuzino conducea politica externă. Mihai Cantacuzino, ca spătar, comanda armata, alţi fraţi şi nepoţi ai lor ocupau numeroase dregătorii în această domnie. *Istoria Ţării Romîneşti*, deşi cronică brîncovenească, recunoaşte că de fapt Cantacuzinii stăpîneau ţara. Cancelarul rus Golovkin numeşte pe Cantacuzini, în corespondenţa sa, « cîrmuitorii » Ţării Romîneşti. Constantin stolnicul poate fi în special socotit ca reprezentantul activ al oligarhiei boiereşti pe lîngă domn.

În 1707, se produce însă o criză în relaţiile oligarhiei boiereşti cu domnul; la Moscova se ştia atunci că s-a produs o ruptură între Cantacuzini şi Brîncoveanu. Mihai Cantacuzino este destituit din dregătoria de mare spătar şi cabinetul imperial rus, la instigaţia lui şi a fratelui său, cere explicaţii domnului şi readucerea puternicului boier. Brîncoveanu răspunde că Mihai a fost nevrednic de a ocupa acea slujbă, dar că va fi înlocuit tot cu un Cantacuzin, aşa că lucrurile nu trebuie exagerate. Criza se termină cu un compromis: Mihai Cantacuzino rămîne destituit, dar locul său de comandant al armatei e dat lui Toma Cantacuzino, şi în acelaşi timp verii lui, Şerban şi Ştefan (fiul stolnicului), capătă dregătoriile de mare vornic şi de mare postelnic, deci poziţia familiei se întăreşte. Această soluţie se menţine pînă către sfîrşitul domniei lui Brîncoveanu, cînd are loc cea de-a doua criză.

Un număr de mari boieri îşi consolidează poziţia economică, cumpărînd neîncetat moşii, părţi de moşii, vii, mori, case în oraşe. Între aceştia sînt toţi Cantacuzinii, Filipeştii, Cornea Brăiloiu, Radu Grecianu, Ianache Văcărescu, Constantin Ştirbei. Domnul însuşi stăpînea 111 moşii. Alţi boieri, ca Stroe Bucşanu şi Dimitrie Corbeanu, nemulţumiţi de atotputernicia facţiunii Cantacuzinilor, organizează comploturi împotriva lui Brîncoveanu; Stroe Bucşanu este decapitat, ceilalţi sînt iertaţi. Unii dintre membrii facţiunii la putere cad în dizgraţie din pricina exageratei lăcomii, care-i făcea să primejduiască încasarea veniturilor domniei. Lui Constantin Ştirbei, clucer, domnul îi striga: « Ai luat judeţul Dîmboviţii, l-ai prădat de n-au mai rămas ca un sat; ... ţe-am dat Teleormanul şi mai rău l-ai făcut... La Duca vodă, fiind logofăt de visterie, ai făcut iscălitura vistierului celui mare de vreai să furi 17 pungi de bani... »[1]. Şi, totuşi, aşa de mare era solidaritatea oligarhiei, încît intervin pentru Ştirbei doamna, mitropolitul şi boierii, aşa că boierul necinstit, nu numai că este iertat, dar ajunge peste cîţiva ani mare ban şi contribuie la căderea domnului.

Fiscalitatea, în această vreme, a fost foarte apăsătoare pentru ţară. La urcarea în scaun a lui Brîncoveanu, se adună « sfatul cel mare al ţării », condus de boieri, care aprobă, pentru a se face faţă datoriilor la Constantinopol, efectuarea unui « împrumut », la care trebuiau să contribuie toţi, cu făgăduiala că banii se vor restitui. O parte dintre boierii mici fug atunci în Transilvania şi se plîng acolo de « jafuri, prăzi şi sugerea sîngelui săracilor », exercitate de Brîncoveanu cu sfatul Cantacuzinilor[2].

După încheierea războiului, socotind că s-au rărit cheltuielile neprevăzute, cîrmuirea munteană a încercat o reformă fiscală, menită să pună capăt dezordinii fiscale şi fugii locuitorilor. În 1701, adunarea boierilor socoteşte suma dăjdiilor plătite de ţară în anii precedenţi şi stabileşte o medie, care urma să devină (cu un scăzămînt) darea fixă anuală a ţării, stabilită dinainte. Această dare se plătea în patru rate trimestriale şi reprezenta o generalizare a sistemului « ruptei », adică al stabilirii unei sume fixe datorate de fiecare sat, care să înlocuiască toate celelalte dări de pînă atunci. Dar la sfîrşitul domniei lui Brîncoveanu se introduc mereu dări noi, pe lîngă cele patru rate anuale, şi în primul rînd văcăritul, darea pe vite, instituită mai întîi de Şerban Cantacuzino şi apoi suprimată.

Constantin Brîncoveanu fusese ales domn într-un moment care putea fi decisiv pentru politica Ţării Romîneşti: tocmai se afla în drum delegaţia trimisă la Viena de Şerban Cantacuzino, ca să jure credinţă împăratului şi să declare pe faţă Ţara Romînească de partea Ligii, rupînd vechile legături cu Poarta. Noul domn a confirmat instrucţiunile soliei, a admis depunerea jurămîntului şi încheierea tratatului, condiţionînd însă aplicarea lui de prezenţa trupelor austriece în număr suficient în Ţara Romînească. Brîncoveanu scria lui Constantin Bălăceanu, unul dintre solii trimişi la Viena: « Încă nu este vremea aceea ce gîndeşti, că turcul şi tătarul încă este în puterea lor »[3]. Împăratul, văzînd că domnul nu se declară împotriva turcilor, trimise pe Bălăceanu cu un detaşament condus de generalul Heissler (1689). Brîncoveanu chemă atunci în ajutor pe tătari şi alungă pe imperiali din ţară. După aceea oştile romîneşti, turceşti şi tătăreşti, în frunte cu domnul Ţării Romîneşti, trec în Transilvania şi înving la Zărneşti pe austrieci: Heissler este luat prizonier, iar Constantin Bălăceanu cade în luptă (11/21 august 1690). Poarta, cu ajutorul lui Brîncoveanu, ridică în scaunul principatului ardelean pe Emeric Thököly, care nu se poate menţine decît scurt timp. În anii următori, pînă la încheierea păcii, Brîncoveanu caută să fie bine cu amîndouă părţile, dar sprijinindu-se în fapt pe turci. Aceştia îi răsplătiră ajutorul, confirmîndu-i, după iscălirea păcii de la Karlowitz (1699), domnia pe viaţă. Politica lui Brîncoveanu faţă de austrieci era plină de neîncredere, din pricina temerii de intenţiile lor de anexare şi de catolicizare. Constantin stolnicul Cantacuzino scria în taină agentului său la Moscova: « Nu avem nici o nădejde în nemţi, precum n-am avut niciodată mai înainte, şi ne rugăm lui Dumnezeu ca să nu avem niciodată a face cu dînşii »[1]. Aşadar, politica

---

[1] *Istoria Ţării Romîneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, p. 72–73.
[2] Hurmuzaki, V/1, p. 363.
[3] *Istoria Ţării Romîneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, p. 21.

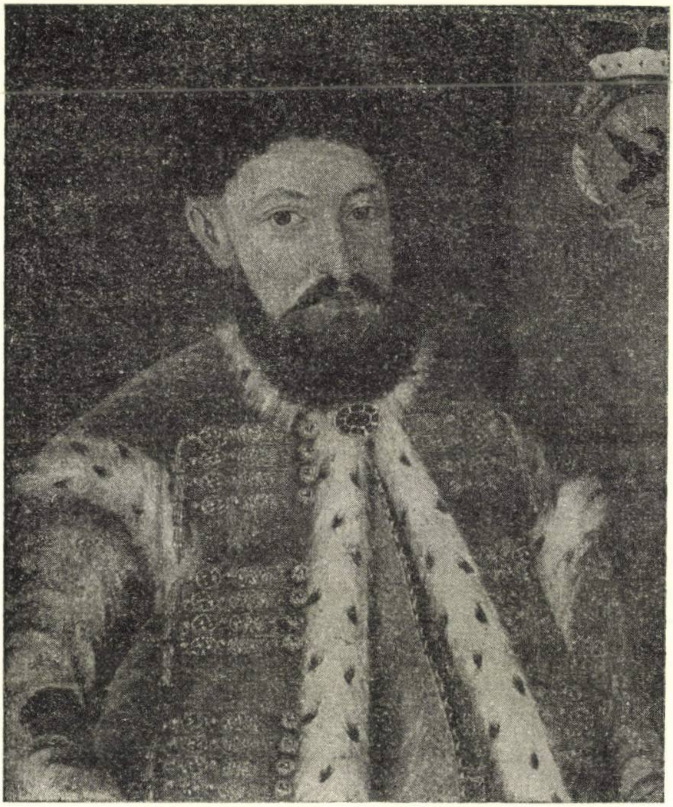

Fig. 39. — Portretul lui Constantin Brîncoveanu, pictură în ulei executată de un anonim în 1696.

---

[1] A. A. Sturdza, *Constantin Brancovan prince de Valachie 1688–1714*, vol. III, p. 78.

domniei față de imperiali era inspirată de Constantin stolnicul. O spune și contemporanul Neculce: « Atunce toți boierii muntenești îndemna pe Brîncovanul să s-închine la nemți. Numai unchiu-său stolnicul Costantin n-au priimit acestu sfat și nu l-au lăsat să s-închine »[1].

Din corespondența Cantacuzinilor cu Moscova, reiese că stolnicul și frații săi vedeau în acțiunile Rusiei un prilej favorabil de a înlătura dominația otomană, precum și o stavilă în calea expansiunii austriace. Această voluminoasă corespondență denotă relații continue, cu încredere deplină de amîndouă părțile. Cîrmuirea munteană intrase în legături cu Rusia din 1693, prin patriarhul Dositei de Ierusalim. În 1698, o solie, în frunte cu boierul grec Gheorghe Castriota, trimisă de Constantin Brîncoveanu arăta că în cazul în care țarul se va ivi cu oștile lui la Dunăre se vor răscula împotriva turcilor romînii, sîrbii, bulgarii, grecii și albanezii.

După încheierea păcii de la Karlowitz, politica externă a Țării Romînești intră într-o nouă fază. Legăturile cu Rusia devin tot mai strînse. În 1701, printr-un act al țarului Petru I, se recunoșteau meritele lui Brîncoveanu în ce privește transmiterea informațiilor și i se asigura, la nevoie, dreptul de azil în Rusia pentru el și pentru Cantacuzini. Un an mai tîrziu, sosea la Moscova brașoveanul David Corbea, un diplomat inteligent și dibaci, omul de încredere al fraților Cantacuzini. El înfățișă încercările austriecilor de a catoliciza pe romînii din Transilvania, anunțînd totodată pregătirile de răscoală ale popoarelor supuse turcilor. La București, Cantacuzinii, spunea Corbea, au luat înțelegere cu patriarhii din Orient în vederea unei ridicări generale, sub egida Rusiei. Corbea cerea țarului să facă pace cu suedezii, ca să poată întoarce armele împotriva turcilor. Țarul trimite atunci scrisori autografe lui Brîncoveanu și lui Constantin stolnicul, făgăduindu-le protecția sa. În 1703, deși după semnarea păcii de la Karlowitz primise confirmarea domniei pe viață, Brîncoveanu, chemat la Adrianopol, trece prin primejdia de a-și pierde tronul. El izbutește însă, prin daruri masive și prin acceptarea urcării tributului, să fie reconfirmat în domnia Țării Romînești. Întîmplările din acest an, care puneau încă o dată în lumină caracterul instabil al domniei, aflate la discreția Porții, au contribuit la accentuarea orientării lui Brîncoveanu spre Rusia. În 1705 și 1706, David Corbea merge din nou în Rusia, unde este consultat de țar ca expert în chestiunile dunărene și turcești. În timpul conflictului dintre Brîncoveanu și Cantacuzini în 1707, domnul oprește pe David Corbea, trimisul acestora, să plece din nou în Rusia, dar la cererea stăruitoare a țarului, care intervenise de altfel în favoarea Cantacuzinilor, Constantin Brîncoveanu se vede nevoit să admită plecarea lui Corbea la Moscova. Țarul îl ia atunci în serviciul lui și-l folosește ca diplomat în încheierea alianței cu conducătorul răsculaților împotriva Habsburgilor, Francisc Rákóczi al II-lea, cu care Brîncoveanu însuși a avut de altminteri strînse legături.

---

[1] I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 104.

Politica de apropiere de Rusia, promovată în special de Constantin stolnicul Cantacuzino, avea la bază ideea că ridicarea Rusiei şi iminenta ei intervenţie în Orient constituiau un prilej favorabil pentru lupta de eliberare a popoarelor aflate sub dominaţia Imperiului otoman, dar era călăuzită şi de interesele propriei facţiuni: Cantacuzinii sperau că în acest chip, cu protecţia ţarului, îşi vor statornici stăpînirea în Ţara Romînească.

După izbînda ţarului în bătălia de la Poltava (1709) împotriva suedezilor, se încheie un tratat de alianţă între Rusia şi Ţara Romînească, prin care Brîncoveanu se angajează să sprijine cu o oaste de 20 000 de oameni expediţia împotriva turcilor pe care o anunţa ţarul. După încheierea tratatului, Constantin stolnicul se adresă lui Petru I, manifestîndu-şi nădejdea că-i va sprijini ca să scape de « necredincioşi şi de eretici »[1] (adică de turci şi de austrieci, — « ereticii », care luaseră în stăpînire Transilvania).

Aceasta era situaţia în momentul izbucnirii războiului ruso-turc, în care cîrmuitorii Rusiei se întemeiau pe tratatul de alianţă încheiat cu Brîncoveanu.

Moldova la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea (1693—1710)

În Moldova, după moartea lui Constantin Cantemir, la lupta dintre facţiunile boierimii mari şi cîrmuirea efectivă de către un reprezentant al facţiunii care se afla la putere, se adaugă patronatul muntean, care se exercita nu numai prin domnii ridicaţi cu sprijin din Ţara Romînească, dar şi prin legăturile dintre oligarhia boierească din Moldova şi cîrmuirea Ţării Romîneşti. Despre Constantin Duca (1693—1695, 1700—1703), cronicarul spune: « Era numai cu numeli domnu, că-l stăpîniè muntenii. Pe cine dzicè muntenii, pe aciie boieriè, şi ce dzicè, acie făcè »[2]. El domneşte sprijinit pe facţiunea opusă Ruseteştilor, în care joacă un rol important Nicolae Costin, fiul lui Miron. La urcarea în scaun a lui Antioh Cantemir (1697—1700), revine atotputernic Iordache Ruset şi, sub înrîurirea lui, se confiscă un număr mare de domenii ale boierilor aflaţi în opoziţie sau fugiţi peste graniţă. Domnii erau schimbaţi repede, factorul permanent de conducere rămînînd aceiaşi reprezentanţi ai marii boierimi, sub stăpînitori adesea învrăjbiţi între ei. O cronică contemporană caracterizează în chip precis situaţia lui Iordache Ruset: « De cunoştea pe vreun domn că nu-i umbla în toate pe voia şi plăcerea lui, cerca mijloace de se mazileau domnii aciea, de alegea pre alţii să-i intre în voia lui »[3].

Epoca aceasta se remarcă printr-o fiscalitate deosebit de grea pentru poporul care hrănea atît pe stăpîni, cît şi armatele străine aflate în ţară. Încheierea păcii de la Karlowitz (1699) a deschis însă posibilităţi pentru reglementarea obligaţiilor fiscale, ceea ce a încercat Antioh Cantemir prin reforma sa din

---

[1] A. A. Sturdza, *Constantin Brancovan prince de Valachie 1688—1714*, vol. III, p. 269—270.
[2] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 131—132.
[3] <Pseudo-> Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 83.

1700. Această reformă, care a precedat cu puţin pe cea a lui Brîncoveanu din Ţara Romînească (1700), a avut un conţinut asemănător. Ea a constat din generalizarea « ruptei », a unei dări în bani, stabilite dinainte şi plătibilă în patru « sferturi » anuale. O dată cu aceasta se desfiinţează văcăritul. Ca şi în Ţara Romînească, nici în Moldova reforma nu s-a putut menţine multă vreme. Urmaşul lui Antioh, Constantin Duca, reintroduce văcăritul, vînzînd la licitaţie perceperea lui. În faţa împotrivirii ţării, cîrmuirea este silită să cedeze şi să-l desfiinţeze din nou. Dar curînd se introduc dări noi, pe vii şi pe păpuşoi.

Ţărănimea a reacţionat şi în această vreme faţă de apăsarea fiscală prin fuga în masă. Într-un act din 1708 se aminteşte de « răscoalile » din ţară, cînd « s-au dus cine încătro au putut »[1]. Unii domni s-au văzut siliţi să ia măsuri în favoarea ţăranilor. Dacă Antioh Cantemir, în judecăţi, « lesne da pre om la vecinătate »[2], în schimb Constantin Duca a admis procedura jurămîntului pentru ţăranii şerbiţi de boieri; cei ce jurau cu martori scăpau de vecinătate. Tot acest domn ia măsuri în favoarea ţăranilor aşezaţi cu învoială pe moşii, pe care boierii voiau să-i facă şerbi după rămînerea timp de 12 ani pe aceeaşi moşie. Domnia n-a admis introducerea acestui obicei.

Constantin Duca înnoieşte în 1694 tratatul de alianţă cu Habsburgii. Textul noului tratat a fost interceptat de agenţii ambasadei franceze şi comunicat Porţii, care mazileşte pe domn. Acelaşi domn însă atacă şi garnizoanele polone rămase în nordul Moldovei, cîştigînd unele izbînzi locale. Antioh Cantemir, urmaşul său, socotit prieten de ambasada franceză de la Constantinopol şi deci credincios turcilor, întreţinea şi el legături cu adversarii Porţii. Încheierea păcii de la Karlowitz, care aduse cu sine retragerea garnizoanelor polone din cetăţile şi mănăstirile Moldovei, precum şi a turcilor de la Cameniţa, reprezenta pentru moldoveni o mare uşurare.

În anii următori, mai ales din 1705 înainte, Moldova întreţine legături cu mişcarea antihabsburgică condusă de Francisc Rákóczi al II-lea. În ciuda tratatului de alianţă cu Austria, participanţii la această mişcare găsesc adăpost în Moldova.

Legăturile Moldovei cu Rusia se întăriseră încă înainte de pacea de la Karlowitz. O dată cu solia munteană trimisă la Moscova în 1698, a sosit acolo şi o solie moldovenească. Domnul Moldovei, Antioh Cantemir, prin solul său Sava, ceru şi el sprijin din partea Rusiei în lupta împotriva dominaţiei otomane. Ţarul Petru I răspunse prin acelaşi sol că va sprijini Moldova şi rugă totodată pe domn să-i transmită regulat informaţii despre situaţia de la Poartă, mişcările de trupe turceşti şi tătăreşti, intenţiile politice ale cîrmuirii lor. Antioh Cantemir poate deci fi socotit ca un precursor al politicii fratelui său Dimitrie, care a trecut, mai tîrziu, la o largă colaborare cu Rusia.

---

[1] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VII, p. 108.
[2] <Pseudo-> Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 55.

Şi urmaşul lui Antioh Cantemir, Constantin Duca, în a doua lui domnie (1700—1703), deşi în politica internă s-a sprijinit pe o altă grupare boierească, a continuat pe plan extern politica înaintaşului său. În timpul domniei lui a trecut prin Iaşi ambasadorul rus Dimitrie Goliţîn, trimis de ţar la Constantinopol în 1702. Domnul Moldovei avu cu acest prilej întrevederi secrete cu diplomatul rus, căruia îi ceru să supună ţarului proiectul unui tratat moldo-rus, amintindu-l pe cel încheiat odinioară sub domnia lui Gheorghe Ştefan. Ţarul urma să primească pe domnul Moldovei sub ocrotirea sa, întocmai cum făcuse cu Constantin Brîncoveanu, şi să-i acorde un titlu princiar. De asemenea se cerea ca negustorii ruşi care făceau comerţ în Imperiul otoman să nu mai străbată calea fluvială şi maritimă: Don — Marea Neagră (pe la Azov), ci să urmeze drumul prin Moldova. Ţarul însă a refuzat de astă dată proiectul de alianţă, declarînd că de curînd (1700) încheiase pacea cu Imperiul otoman şi că nu poate lua pe domnul Moldovei sub ocrotirea sa, dar admite legături tainice cu dînsul, şi-i va acorda titlul dorit. Cît priveşte pe negustori, nu-i poate opri să treacă pe o cale mai directă şi mai ieftină. Învinuirea adusă lui Constantin Duca că ţine corespondenţă politică cu Rusia a fost una dintre cauzele mazilirii lui.

După biruinţa obţinută de ruşi împotriva suedezilor la Poltava (1709), contactele dintre ţările romîne şi Moscova se intensifică. Mihai Racoviţă, în a doua domnie, intră în legătură cu Petru I, căruia îi face cunoscută dorinţa sa de a se retrage în Rusia, pentru a reveni de acolo cu sprijinul oştilor ruseşti. « Căci vădzusă şi tăria Moscalului şi socotiè că-n scurtă vreme va hi biruirea şi bucuria creştinătăţii »[1]. El cheamă în Moldova detaşamente ruseşti din Polonia, în care erau şi cete de moldoveni, pentru a prinde pe Carol al XII-lea, refugiat atunci la Varniţa, în raiaua Tighinei. Dar Brîncoveanu, deşi aliat şi el cu Rusia, fiind în duşmănie cu domnul Moldovei, fostul său protejat, îl denunţă la Poartă că a chemat pe ruşi în ţară. Denunţul a fost întărit şi de unii boieri moldoveni, aşa că turcii trimit o ceată de spahii la Iaşi, care prind pe Mihai Racoviţă şi-l duc la Poartă.

Aceste relaţii moldo-ruse arată că încercarea lui Dimitrie Cantemir de a stabili o colaborare strînsă cu Rusia se situa pe linia unei evoluţii politice în curs de desfăşurare.

Domnia lui Dimitrie Cantemir (1710—1711)

Dimitrie Cantemir a fost una dintre cele mai mari personalităţi ale perioadei feudale din istoria poporului romîn. Învăţat şi om de stat cu largi orizonturi, el a lăsat o operă istorică şi geografică de valoare europeană, tradusă în numeroase limbi. În această operă se regăsesc ideile politice pe care le-a aplicat în timpul domniei lui în Moldova şi în vremea şederii în Rusia, ca sfetnic al lui Petru I. Dimitrie Cantemir s-a ridicat împotriva regimului boieresc din Moldova şi în acelaşi timp a înălţat steagul luptei pentru independenţă împotriva dominaţiei otomane.

---

[1] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 188.

„GHEORGHE LAZĂR“

Ca ostatic la Poartă, în timpul domniei tatălui său, apoi ca reprezentant al fratelui său Antioh, a trăit mulţi ani la Constantinopol şi a cunoscut îndeaproape metodele de exploatare ale cîrmuirii otomane şi venalitatea dregătorilor, ajungînd la concluzia că marele imperiu al sultanilor cuprindea în sine germenii decăderii şi al inevitabilei prăbuşiri. Participant în tabăra turcească la bătălia de la Zenta (1697), încheiată cu o mare înfrîngere a turcilor, Dimitrie Cantemir s-a putut convinge de slăbiciunea militară a Imperiului otoman.

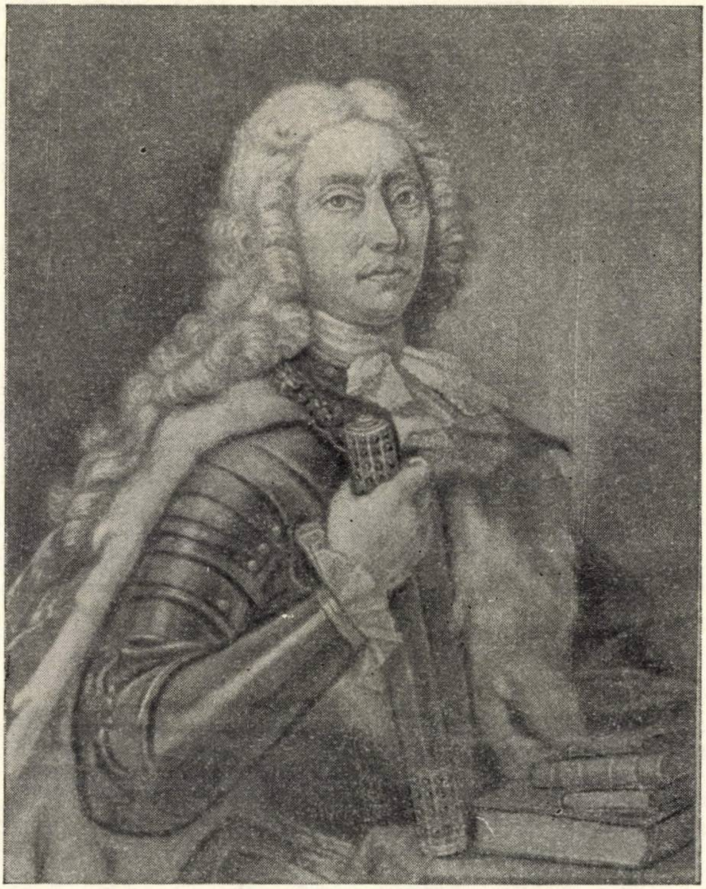

Fig. 40. — Dimitrie Cantemir. Portret contemporan.

După domnia de un an a lui Nicolae Mavrocordat (1709—1710), Dimitrie Cantemir este numit domn în noiembrie 1710. Încredinţarea acestei misiuni, pentru care stăruise şi hanul tătarilor, corespundea intereselor Porţii de a avea pe tronul Moldovei, în momentul pregătirii războiului cu ruşii, un om socotit devotat, în măsură să sprijine efortul militar al imperiului şi să supravegheze pe domnul muntean, bănuit de necredinţă.

În scurta sa domnie de şapte luni (pînă în iulie 1711), Dimitrie Cantemir nu a avut timp să-şi realizeze planurile sale de a înlocui regimul nobiliar cu unul de domnie autoritară. Totuşi, dintr-o serie de măsuri luate de dînsul, se vede bine care era ţelul spre care tindea politica internă a acestui domn tînăr şi energic. Facţiunea Ruseteştilor este înlăturată de la putere. Iordache Ruset vornicul şi fraţii lui sînt îndepărtaţi din sfatul domnesc. Unii dintre boierii mari, rivali ai Ruseteştilor, au fost ridicaţi la înalte demnităţi. Nicolae Costin, fiul lui Miron, care fusese ucis de tatăl domnului, a fost numit mare logofăt; Lupu Costache, din familia atît de puternică înainte de Ruseteşti, devine mare vornic al Ţării de Jos. Dar Dimitrie Cantemir nu a fost dominat de o nouă facţiune boierească. După cum arată Neculce, el nu s-a lăsat tutelat de boierii din divan, ci lucra înconjurat de cîţiva boieri mai tineri, care rezolvau toate problemele cîrmuirii. Între aceştia era însuşi Ioan Neculce, care ajunge mare hatman.

Scăderea birului steagului, adică a birului destinat să acopere cheltuielile de investitură în domnie, constituia o mare uşurare în special pentru ţărani. Dimitrie Cantemir a scăzut la jumătate dăjdiile mazililor şi apoi a desfiinţat darea pe miere.

Între măsurile destinate să asigure veniturile domniei a fost reluarea, cu învoirea patriarhilor din Orient, a unora dintre mănăstirile din Moldova închinate mănăstirilor şi patriarhiilor din Imperiul otoman. Aceste mănăstiri reveneau sub ascultarea mitropoliei Moldovei, însă cu obligaţia de a plăti domniei o dare însemnată în bani. Tot atunci Dimitrie Cantemir a reluat pe seama domniei numeroase familii de robi ţigani, care între timp fuseseră acaparate de boierii mari.

Fireşte că această politică nu putea rămîne fără împotrivire din partea marilor boieri, care deţinuseră toată puterea sub domniile precedente. De aceea, Dimitrie Cantemir, pe lîngă încercarea de lărgire a bazei sociale a domniei, a căutat să asigure autorităţii domneşti şi sprijinul unei mari puteri. Aceasta va fi una dintre funcţiile tratatului de alianţă încheiat cu Petru I al Rusiei. La sosirea trupelor ruseşti în ţară, Dimitrie Cantemir a arestat pe cel mai însemnat reprezentant al marii boierimi, şeful opoziţiei împotriva domnului, Iordache Ruset.

Alianţa cu Rusia. Campania ţarului Petru I în Moldova

Victoriile ruşilor în războiul împotriva suedezilor au găsit un puternic răsunet la popoarele supuse Imperiului otoman. La curtea ţarului, soseau numeroase solicitări de sprijin în lupta antiotomană. Poarta se grăbeşte să ia iniţiativa, spre a lovi Rusia înainte de încetarea războiului cu Suedia şi declanşează un atac al tătarilor. Atunci ţarul trecu şi el la acţiune, amintind în proclamaţia dată cu acest prilej, pe grecii, romînii bulgarii şi sîrbii care « gem, asupriţi sub jugul barbarilor». Ridicarea acestor popoare ar fi înlesnit realizarea planurilor sale în regiunea Mării Negre.

Dimitrie Cantemir credea că a sunat ceasul prăbuşirii Imperiului otoman şi de aceea ridică steagul luptei pentru independenţa ţării.

Legăturile lui Dimitrie Cantemir cu Rusia datau încă din vremea şederii sale la Poarta otomană. De pe atunci el făgăduise lui Petru Tolstoi, ambasadorul Rusiei pe lîngă sultan, că în caz de război între imperiul ţarilor şi cel otoman, va trece de partea celui dintîi. Ajuns domn, el trimite o solie tainică ţarului, printr-un om de încredere, căpitanul Pricopie. După apropierea oştilor ruseşti, în frunte cu ţarul Petru I, de provinciile Poloniei, Dimitrie Cantemir trimite o nouă solie, condusă de Ştefan Luca, marele vistiernic. Între timp, fusese la Iaşi Sava Vladislavovici, diplomat raguzan în serviciul Rusiei, care luase contact cu domnul şi cu trimişi ai populaţiilor supuse de dincolo de Dunăre. Rezultatul acestor măsuri a fost încheierea tratatului între Moldova şi Rusia la Luck, în Volinia, la 3/13 aprilie 1711. Tratatul este redactat sub forma unei diplome date de ţar domnului Moldovei. Întregul text fusese întocmit de Dimitrie Cantemir, după cum afirmă însuşi ţarul Petru într-o scrisoare adresată generalului Şeremetiev, în care spune că el n-a făcut altceva decît să confirme în totul punctele tratatului care i-au fost trimise de domnul Moldovei.

În preambul, ţarul arată că ia sub ocrotirea sa « poporul Moldovei », « împreună cu celelalte popoare creştine », a căror luptă anti-otomană se angajează să o sprijine. Primele trei din cele 17 articole ale tratatului se referă la viitoarele relaţii dintre Moldova şi Rusia: domnul va jura credinţă ţarului, iar la intrarea armatei ruseşti el i se va alătura cu oştile sale în vederea luptei contra turcilor. Rusia se angajează să sprijine Moldova împotriva Imperiului otoman. După izbîndă şi eliberare, ţarul şi guvernul rusesc nu se vor amesteca în treburile interne ale ţării, care va fi cîrmuită de Dimitrie Cantemir şi de urmaşii lui. Ţarul va interveni numai în cazul cînd unul dintre domnii Moldovei s-ar îndepărta de Rusia sau de ortodoxie. În articolul V, ţarul declară că anulează orice alte făgăduieli ce ar fi făcut cu privire la tronul Moldovei. Articolul IV, precum şi articolele VI—IX ale tratatului asigură domnia ereditară în familia Cantemir şi garantează exercitarea nestînjenită a autorităţii domneşti. În lipsa urmaşilor direcţi în linie masculină, tronul va reveni ramurilor colaterale. Domnul Moldovei va avea « toată puterea »; boierii şi întregul popor sînt datori să asculte de toate poruncile domneşti. De asemenea, se confirmă stăpînirea de către domnie a tuturor oraşelor şi a satelor din jurul lor (ocoale). Între atribuţiile domneşti era şi confirmarea privilegiilor boierilor, între care nu se găsea dreptul de judecată, deoarece alt articol al tratatului prevedea că dreptul de judecată în toată ţara îl va avea numai domnul. Boierii nu vor putea face apel la ţar; fără învoirea domnului Moldovei, nici un boier nu va putea căpăta de la ţar vreun privilegiu.

Alte articole ale tratatului prevăd retrocedarea cetăţilor şi teritoriilor cotropite de turci în vremea domniilor lui Ştefan cel Mare şi a lui Petru Rareş. Ultimele articole privesc compensaţiile pe care urma să le dobîndească în Rusia Dimitrie Cantemir în cazul cînd ar fi fost silit de sfîrşitul nefavorabil al războiului să-şi părăsească ţara. Actul se încheie cu jurămintele reciproce ale lui Dimitrie Cantemir şi ale ţarului[1].

Acest tratat, mult mai dezvoltat decît cel încheiat odinioară între Gheorghe Ştefan şi ţarul Alexei, tatăl lui Petru, reprezintă o concepţie politică unitară, care urmărea scuturarea jugului turcesc în colaborare cu Rusia, asigurarea independenţei ţării şi înlăturarea regimului nobiliar din Moldova. Cînd boierii moldoveni au cunoscut textul tratatului care-i aşeza sub autoritatea domnului şi asigura ereditatea tronului în familia Cantemir, au protestat vehement, în frunte cu fostul mare vornic Iordache Ruset, declarînd că « nu este bine să fie domnu vecinic, pre neam (dinastie-*n.n.*), în Moldova, ce este bine să să schimbe după cum va pofti ţara »[2] (e vorba, bineînţeles, de boieri).

Îndată după intrarea primelor trupe ruseşti în Moldova, Dimitrie Cantemir lansează o proclamaţie (20 mai 1711) adresată mitropolitului, clerului, boierilor de la curte şi celor de ţară, căpitanilor, tuturor oştenilor şi întregului popor. Proclamaţia amintea de vechile legături ale Moldovei cu Poarta, cînd singura obligaţie a ţării era de a plăti turcilor un tribut de 4 000 de galbeni şi daruri, 40 de cai şi 24 de şoimi. Acest tratat a fost călcat de turci; ei au impus dărîmarea cetăţilor Moldovei, au cotropit o parte a teritoriului ei, au silit pe unii domni să se turcească şi, mai ales, au crescut tributul şi toate îndatoririle ţării faţă de Poartă, « ceea ce voi înşivă bine cunoaşteţi »; dar, se arată mai departe, « iată, s-a ivit Petre Alexeivici, ţarul Rusiei... Este nevoie să ne unim prin alianţă armată cu dînsul, să pornim din toată inima şi legîndu-ne cu toată soarta noastră »[3].

Poporul a răspuns la chemare. Războiul cu turcii a fost, ca totdeauna, un război popular. Boierii mari, care-şi puseseră nădejdea în protecţia Porţii, apărătoarea privilegiilor lor, s-au opus. Iordache Ruset strigase de altminteri în divan lui Dimitrie Cantemir: « Te-i can grăbit, măria ta, cu chiematul moscalilor ». Cînd s-a răspîndit vestea războiului, « boierimea mai toţi fugisă ... de-l lăsasă sîngur » (pe Cantemir), scrie Neculce. Dar tot el adaugă că, în schimb, « boierii mazili au şi început a veni de prin bejenii la oaste. Foarte prè puţini n-au venit... Aşijdere şi slujitorii, dac-au audzit, au şi început a vini toţi de toate părţile şi a să scrie la steaguri. Şi audzind de leafă, nu numai slujitorii să scriè, ce şi ciobotarii, croitorii, blănarii, cîrşmarii. Slugile boiereşti lăsa pre boierii săi şi alerga de să scriè la steaguri...»[4]. Reiese, deci, că oastea a fost formată din mică boierime, slujitori, tîrgoveţi, care luară parte la lupta pentru independenţa ţării, pe cînd boierimea mare a adoptat o atitudine ostilă. Domnul izbuteşte să alcătuiască o oaste cu 17 polcuri şi 170 de roate, ale căror efective, care trebuiau să se ridice la 17 000 de oameni, nu au putut fi completate atît de grabnic.

---

[1] *Полное собрание законов Российской империи*, vol. IV, p. 659—662.
[2] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 228.
[3] P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, p. 108.
[4] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 216, 219, 222.

În acelaşi timp, ţărani în mare număr cereau să fie primiţi ca voluntari în oştile ruseşti. Un raport rusesc scrie: « Moldovenii vin la noi fără încetare, cu mare dorinţă de a ne ajuta, şi cei din urmă ţărani vor să intre în slujba militară » [1]. Se formează astfel în oastea rusească cete separate de voluntari moldoveni cu căpitanii lor, Nicula, Cîrje, Abaza, apoi Donici serdarul din Orhei cu slujitorii de acolo. Cetatea Sorocii, cu apărarea locală, se opune intrării turcilor pînă la sosirea armatei ruseşti. Primele trupe ruseşti intră în Iaşi la 30 mai 1711, iar la 24 iunie soseşte în capitala Moldovei însuşi ţarul, care vizitează oraşul şi monumentele sale, lăudînd frumuseţea lor şi obiceiurile moldovenilor.

Între timp, Constantin Brîncoveanu îşi strînsese oastea la Urlaţi, lîngă Ploieşti, « nemişcat stînd... ca să le vază sfîrşitul în ce fel şi cum va fi », scrie cronicarul oficial, Radu Greceanu [2]. Domnul muntean se mulţumeşte să trimită în solie la Iaşi pe Gheorghe Castriota, care fusese mai înainte la Moscova. Solul propune ţarului să se retragă, iar Brîncoveanu se oferă să mijlocească pacea între ruşi şi turci. Aceasta, în ciuda alianţei pe care o încheiase cu Rusia în 1709. Între timp, de altminteri, el anunţase chiar Porţii semnarea tratatului între Dimitrie Cantemir şi ţar şi scrisese marelui-vizir să se grăbească să treacă Dunărea cu oştile sale ca să surprindă pe ruşi în Moldova. Dar şi în Ţara Romînească era un curent popular în favoarea ridicării ţării împotriva turcilor: « mulţi îl îndemna să meargă la moscali, iar el nici cum nu vrea » [3]. Printre sprijinitorii acestui curent era şi mitropolitul Antim Ivireanul. Cantacuzinii, în frunte cu Constantin stolnicul, vechi promotori ai alianţei cu Rusia, au intrat în acţiune fără de voia domnului. Mihai Cantacuzino şi nepotul său, Toma spătarul, scriu din Bucureşti lui Dimitrie Cantemir, punîndu-se la dispoziţia lui.

Dimitrie Cantemir a chemat pe Toma Cantacuzino cu oastea munteană în Moldova; el trecu de partea ruşilor cu toată cavaleria, şi aceasta după sfatul unchilor săi, Constantin stolnicul şi Mihai. Împreună cu generalul rus Rönne, Toma Cantacuzino ia parte la cucerirea Brăilei, de unde Rönne somează pe Brîncoveanu să se declare pentru Rusia, conform alianţei încheiate.

Dar la această dată era prea tîrziu: soarta războiului era pecetluită în favoarea turcilor. O puternică oaste otomană, în frunte cu marele-vizir, trecuse Dunărea pe la Oblucita şi intrase în Moldova. Lîngă Bîrseni, pe Prut, avangarda turcească se ciocni cu mica oştire moldoveană condusă de Cantemir, care respinse atacul turcilor şi tătarilor timp de trei ceasuri. Deşi oastea fusese adunată în pripă, « de mirat era ... ce putincioşi era ei să să bată cu oastea turcească » [4].

---

[1] A. Z. Mîşlaevski, *Война с Турциею 1711 года*, p. 250.

[2] Radu Greceanu, *Cronica*, în *Cronicari munteni*, vol. II, p. 184.

[3] *Istoria Ţării Romîneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, p. 110—111.

[4] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 236.

La Stănileşti, pe Prut, se dădu bătălia decisivă la 18–22 iulie 1711, între ruşii comandaţi de ţar şi turcii aflaţi sub comanda marelui-vizir Mehmed Baltagi-paşa. Turcii, în număr de 119 000, înconjurară pe ruşi, care erau abia 38 000, dar care respinseră timp de patru zile toate atacurile. Neputînd cuceri tabăra rusească, turcii primesc pe solii ruşi şi încheie pace.

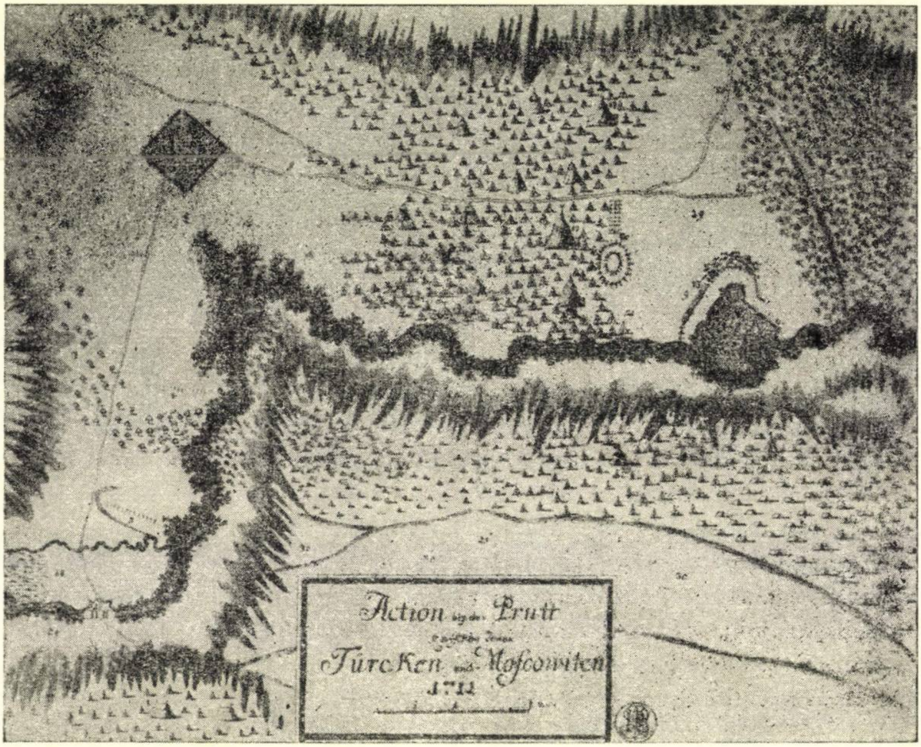

Fig. 41. — Planul bătăliei de la Prut.

Pacea de la Prut, încheiată la 22 iulie 1711 la Vadul Huşilor, îngădui ţarului să se retragă din Moldova cu toată oastea şi armele; ţarul ceda turcilor cetatea Azov, la vărsarea Donului, şi se angaja să nu se amestece în treburile Poloniei. Tratatul corespundea situaţiei militare de fapt, întrucît turcii nu dobîndiseră o victorie decisivă.

În cursul tratativelor de pace, vizirul ceruse extrădarea lui Dimitrie Cantemir socotit ca trădător de către turci, dar Petru respinse categoric această cerere.

Dimitrie Cantemir îl urmează pe ţar în Rusia, de unde nu s-a mai întors niciodată. El a trăit timp de 12 ani în mijlocul societăţii ruseşti, desfăşurînd acolo o activitate politică şi de mare învăţat.

Desigur că acţiunea lui Dimitrie Cantemir a zdruncinat încrederea Porţii în domnii din ţările romîne şi a contribuit astfel la instaurarea regimului fanariot. Dar urmările politicii iniţiate de el au fost treptata slăbire a dominaţiei otomane şi eliberarea, în cele din urmă, a ţărilor romîne.

Căderea lui Constantin Brîncoveanu şi a Cantacuzinilor

Deşi Toma Cantacuzino trecuse de partea ruşilor fără voia lui Brîncoveanu şi din îndemnul Cantacuzinilor, totuşi colaborarea între aceştia şi domn mai ţine încă trei ani. Dar în 1714 izbucneşte o nouă criză în relaţiile dintre conducătorii Ţării Romîneşti. Cauzele crizei nu au stat în divergenţele din politica externă, ci în competiţia pentru conducerea ţării dintre fiii lui Brîncoveanu şi noua generaţie a Cantacuzinilor. Căderea lui Brîncoveanu a fost urmarea acestei rupturi: unchii domnului, Constantin stolnicul şi Mihai, au obţinut depunerea şi apoi uciderea sa, după cum mărturisesc toţi contemporanii. Ştefan Cantacuzino, fiul stolnicului, a fost numit domn al Ţării Romîneşti. Brîncoveanu a căzut sub învinuirea de trădare faţă de Poartă, pentru că ţinea corespondenţă cu curţile străine şi a permis lui Toma Cantacuzino, în 1711, să treacă de partea ruşilor.

Totuşi aceste învinuiri, examinate de aproape, par a fi nişte pretexte care acopăr cauzele reale. Turcii ştiau de mult de actul lui Toma Cantacuzino şi nu învinuiseră atunci pe domn. De altminteri beneficiarii căderii lui Brîncoveanu pe baza acestor învinuiri au fost tocmai Cantacuzinii, promotorii alianţei cu Rusia. Toma lucrase cu ştirea lor, contra voinţei domnului.

Adevăratul motiv al căderii lui Brîncoveanu a fost ruptura lui de oligarhia condusă de Cantacuzini, şi aceştia, folosindu-se de trecerea pe care o aveau la Poartă, au deşteptat lăcomia turcilor, cărora le făgăduiseră averile lui Brîncoveanu.

Dus la Constantinopol, Constantin Brîncoveanu a fost executat cu cei patru fii ai lui, pe care domnul îi văzu pierind înainte de a-i fi venit rîndul. Fiul cel mai mic ceruse să se turcească, spre a scăpa de moarte, dar tatăl său se împotrivi şi astfel au fost ucişi cu toţii.

Uciderea familiei lui Brîncoveanu a fost urmată la mai puţin de doi ani de executarea noului domn, Ştefan Cantacuzino, a lui Constantin stolnicul şi a fratelui acestuia, Mihai. După izbucnirea războiului turco-veneţian în 1715, Habsburgii, care aveau acum mîinile libere în Apus după semnarea păcii de la Rastadt şi moartea lui Ludovic al XIV-lea, încheie alianţă cu republica de la Adriatica şi se pregătesc să atace Imperiul otoman. Ştefan Cantacuzino şi tatăl său, Constantin stolnicul, învinuiţi de legături cu Austria în preajma izbucnirii războiului, cad victime acestor împrejurări. În acest chip se dă o lovitură grea marilor familii boiereşti, care cîrmuiseră ţara, în frunte cu Cantacuzinii, timp de o jumătate de veac.

Aducerea lui Nicolae Mavrocordat ca domn al Ţării Romîneşti, după ce domnise în Moldova în urma lui Dimitrie Cantemir, era rezultatul crizei regimului nobiliar şi al agravării situaţiei externe a Imperiului otoman, care l-a determinat pe turci să ia măsuri drastice pentru asigurarea dominaţiei asupra ţărilor romîne, impunîndu-le stăpînitori numiţi dintre grecii din Constantinopol.

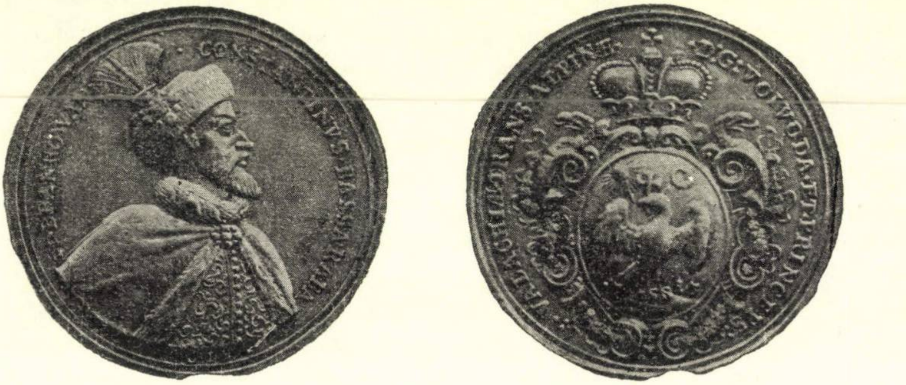

Fig. 42. — Medalia de argint bătută de Constantin Brîncoveanu în anul 1713.

2. INSTAURAREA REGIMULUI AUSTRIAC ÎN TRANSILVANIA

Noua perioadă din istoria Transilvaniei se caracterizează printr-o stare de criză, care afectează atît economia ţării cu consecinţe grave pentru masele populare, cît şi viaţa politică. Este perioada cînd marea nobilime a reuşit să acapareze cu totul guvernarea, reducînd autoritatea princiară la simplul rol de executantă a voinţei sale. Situaţia era cu atît mai gravă, cu cît în această vreme îşi măsurau puterile, cu scopuri cotropitoare, cele două state dornice de cuceriri: Imperiul otoman şi cel habsburgic. Lipsită de autoritate, redusă la rolul de spectatoare, puterea centrală s-a dovedit incapabilă de a asigura principatului Transilvaniei un rol activ într-un moment cînd i se hotăra viitorul.

Politica internă a Transilvaniei (1658—1683)

Cu prilejul expediţiei turceşti împotriva lui Ioan Kemény se răspîndise zvonul despre intenţiile turcilor de a ocupa Transilvania. Acest lucru nu s-a întîmplat, deoarece ar fi cerut, pe de o parte, imobilizarea aici a unei armate prea numeroase, iar pe de altă parte, cetatea Oradiei, ocupată de turci în 1660, asigura pentru Poartă, în condiţii satisfăcătoare, supravegherea Transilvaniei. Rămînerea la vechile forme ale suzeranităţii era, totuşi, condiţionată de impunerea pe tronul principatului a unui om credincios şi supus. Mihail Apafi, nobil lipsit de ambiţii şi de calităţi politice, corespundea întru totul intereselor Porţii şi de aceea reprezentanţii sultanului îl numesc principe al Transilvaniei (14 septembrie 1661). Călătorul turc Evlia Celebi descrie pe larg ceremonia numirii şi înscăunării principelui Apafi, care aminteşte foarte mult relatările lui Dimitrie Cantemir privind învestirea domnilor Moldovei. « Alegerea » principelui de dieta întrunită la Şeica Mică, la 20 noiembrie, nu mai era decît o formalitate menită să salveze aparenţele respectării legilor ţării. La încoronare, principele este escortat de armata turcească, reprezentanţii sultanului înmînează noului « ales » insemnele domniei: coiful cu pene albe, buzduganul, mantia; principele şi cei prezenţi depun apoi jurămînt de credinţă şi supunere faţă de sultan, făgăduind trimiterea regulată a haraciului (acum de 40 000 de galbeni).

Alesul turcilor corespundea şi intereselor nobilimii, deoarece Apafi era preocupat mai mult de probleme religioase — « mai bun de popă decît de principe », îl caracterizează cronicarul contemporan Mihail Cserei [1] — cai, vînătoare, banchete. Problemele de stat sînt lăsate, astfel, cu totul pe seama puternicilor feudali. Aceştia, profitînd de lipsa de interes şi de incapacitatea principelui, iau numeroase hotărîri, toate în favoarea marii nobilimi şi în dauna ţării. Se repetă întîmplările de după moartea lui Gabriel Bethlen, cu deosebirea că atunci Gheorghe Rákóczi I a ştiut să le pună capăt în scurtă vreme. Nobilimea mare reuşeşte să smulgă părţi însemnate din domeniile fiscului, altele, ca de pildă domeniul Gilăului, ajung în stăpînirea turcilor, slăbind şi din punct de vedere economic situaţia principelui.

Veniturile vistieriei proveneau în primul rînd de pe numeroasele domenii răspîndite în diferite părţi ale ţării (Hust, Sighet, Şimleu, Vinţ, Blaj, Gurghiu, Iernut, Odorhei, Hunedoara, Alba-Iulia, Făgăraş, Chioar, Gherla, Haţeg, Geoagiu etc.), care aduceau circa 100 000 de florini anual: din ocnele de sare, în anii buni — ca de exemplu în 1669 — fiscul avea un venit de circa 70 000 de florini; din minele de aur, de 15 000 de florini; din cele de argint, de 10 000 de florini; din cele de fier, de 3 400 de florini; din cele de mercur, de 4 000 de florini; tricesima (vama) aducea un venit de circa 25 000 de florini etc. Vistieria avea astfel un venit de circa 250 000—300 000 de florini anual. Aceste încasări, relativ însemnate, erau însă inferioare posibilităţilor existente. Unele domenii fiscale sînt înstrăinate, altele ajung în paragină, din cauza lipsei de grijă a administratorilor; dările, bogăţiile subsolului, vămile sînt în mare parte arendate. Cu toate eforturile Anei Bornemissza, soţia principelui şi administratoarea de fapt a bunurilor fiscale — aşa cum rezultă din interesantele ei însemnări — situaţia nu s-a putut îmbunătăţi decît într-o mică măsură.

Veniturile fiscale erau folosite pentru întreţinerea curţii, foarte numeroasă şi risipitoare, stîrnind pînă şi mînia principesei, care îi scria soţului său pe un ton energic să nu mai asculte sfaturile celor ce-l înconjurau.

---

[1] Cserei Mihály, *Históriája 1662—1711*, p. 195.

În aceste condiții, nobilimea are un prilej deosebit de favorabil de a-și întări puterea economică și politică. Din pozițiile pe care le ocupă, nobilimea smulge puterii centrale, folosind toate mijloacele ce-i stăteau la îndemînă, tot mai multe privilegii. Hotărîrile luate în unele diete cu privire la redobîndirea bunurilor fiscale ajunse în mîini străine, la arendarea dărilor și vămilor erau anulate prin hotărîrile altor diete. Hotărîrile dietei, care reprezenta interesele păturilor dominante, asigură și lărgesc nu numai privilegiile nobilimii, ci și ale orașelor și tîrgurilor — în care pătrund și se așază tot mai mulți nobili — precum și cele ale secuilor și sașilor. Se manifestă, astfel, solidaritatea « națiunilor » medievale, deoarece nu toți secuii și sașii urmau să se bucure de privilegii, ci doar păturile dominante ale acestora. Nobilimea obține dreptul de a face comerț liber, scutit de orice îngrădire sau taxe vamale. Colecția de legi cunoscută sub numele de Compilate *(Compilatae Constitutiones)* conține numeroase dispoziții referitoare la raporturile dintre puterea centrală și stările privilegiate. Principele este dator să țină seama de părerea consiliului, fără de care nu poate hotărî în problemele importante. El nu putea numi sau scoate pe dregători din slujbă fără consimțămîntul sfatului, după cum nu putea primi solii și întreține legături cu trimișii străini decît cu știrea acestuia. Principele nu avea dreptul să declare război fără aprobarea tuturor stărilor țării, a căror încuviințare era necesară și pentru încheierea alianțelor. Alte dispoziții ale Compilatelor limitează prerogativele principelui în legătură cu succesiunea la tron. Alegerea noului principe era rezervată dietei. Pentru ca reprezentanții nobilimii în dietă să poată avea o atitudine solidară cu privire la problemele dezbătute, trebuia să li se asigure condiții potrivite în tot timpul dietei, între care și aceea ca reprezentanții fiecărei stări să fie găzduiți pe aceeași stradă, în felul acesta ei putîndu-se sfătui în prealabil.

Autoritatea princiară a încercat să-și întărească baza socială prin măsuri în favoarea secuilor, sașilor, orașelor și prin ridicarea în rîndul nobilimii a unor elemente din păturile neprivilegiate. În acest scop, comandanții și căpitanii secuilor urmau să fie din neamul lor și să locuiască între ei. Unele obști orășenești — Dej, Turda și altele — sînt înnobilate și, ca urmare, scutite de obligațiile de pînă atunci față de fisc. Sînt înnobilați mai mulți țărani romîni din diferite comitate, care devin astfel « nemeși », ca și un oarecare număr de pușcași de pe domeniile fiscale.

O preocupare a principelui și a nobilimii reformate a fost aceea de a atrage la calvinism poporul romîn din Transilvania. Cunoscînd influența pe care o exercita preoțimea asupra maselor populare, oficialitatea s-a îngrijit mai ales de atragerea acesteia. Deoarece preoțimea ortodoxă trăia în condiții economice, sociale și juridice asemănătoare cu cele ale țăranilor iobagi, în realizarea acestui scop trebuia să se înceapă cu îmbunătățirea stării materiale și a situației sociale a preoțimii ortodoxe. Așa se explică repetatele hotărîri, începînd din 1659 pînă în 1676, prin care preoții romîni sînt scutiți de dijme și none din grîne, vin, animale şi stupi, iar cei din munţi de urbură. În schimb, preoţii trebuiau să-şi însuşească învăţătura bisericii calvine. Aceasta se putea face prin şcoală şi tipar. De aceea puterea centrală se interesează de înfiinţarea şcolii şi a tipografiei romîneşti de la Alba-Iulia, precum şi de înfiinţarea de şcoli romîneşti în alte părţi ale Transilvaniei: Hunedoara, Maramureş, Chioar. Mai ales după călătoria în Rusia, în 1668, a mitropolitului ortodox din Transilvania Sava Brancovici, cu care prilej s-au realizat mai strînse legături cu biserica ortodoxă rusă, ofensiva calvină împotriva romînilor sporeşte şi mai mult. Bisericile romîneşti sînt supuse, printr-un decret din 1674, jurisdicţiei episcopului calvin; în anul

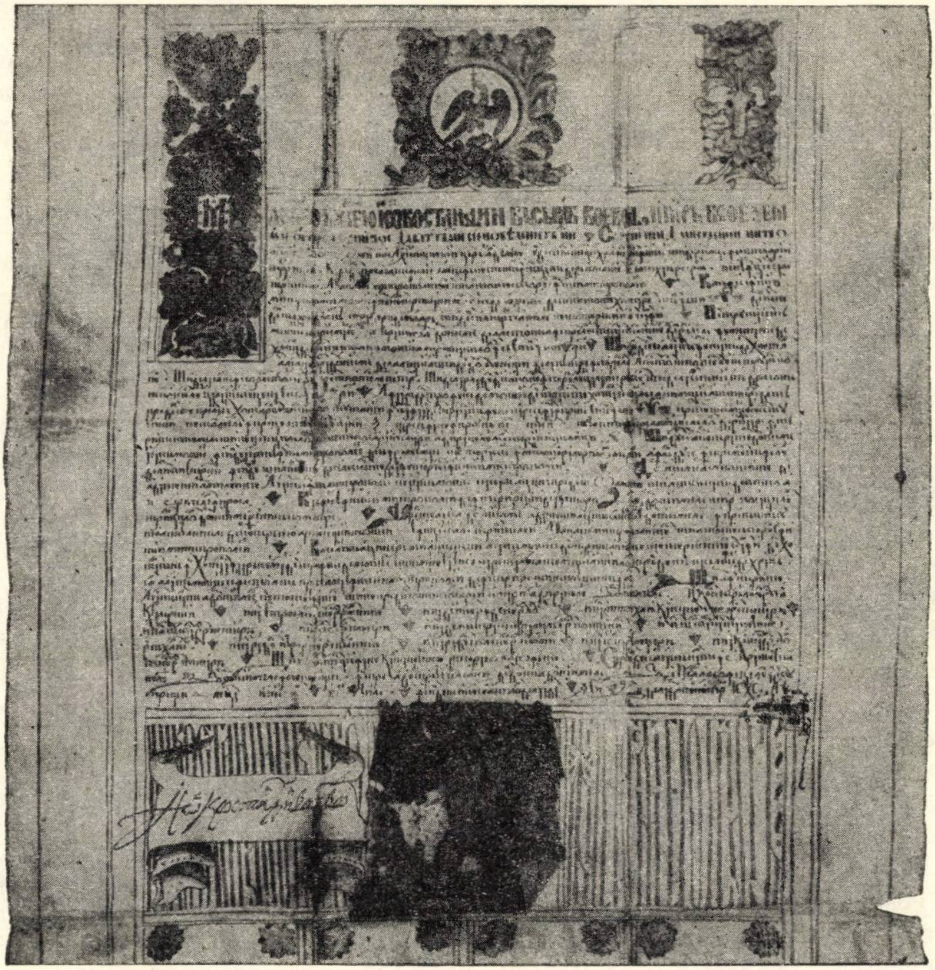

Fig. 43. — Hrisovul prin care Constantin Brîncoveanu dăruieşte moşia Merişani mitropoliei din Alba-Iulia.

următor se impun sinodului, întrunit la Alba-Iulia, hotărîri calvinizante, iar cînd se ivește o opoziție mai puternică, este întemnițat însuși mitropolitul ortodox. Cu toate acestea, calvinii nu au reușit să obțină decît rezultate efemere în ce-i privește pe unii preoți și cu totul neînsemnate în rîndul poporului.

Prin asemenea măsuri, timide și sporadice — cele cu caracter social — sau puțin fructuoase — cele de natură religioasă — raportul de forțe între puterea centrală și nobilime nu se schimbă cu nimic în favoarea celei dintîi. Nobilimea rămîne atotputernică, se constituie în partide și chiar în « ligi », care se luptă pentru putere. Facțiunea nobiliară care-l sprijinea pe Kemény fiind înfrîntă cu ajutorul turcilor, conducătorii ei sînt prinși, închiși și deposedați de bunuri. Acestea sînt însușite de facțiunea care susținea pe Apafi, în frunte cu Mihail Teleki, care va deveni adevăratul conducător al vieții politice a Transilvaniei, « flagelul lui dumnezeu pentru Transilvania », cum îl caracteriza cronicarul contemporan Mihail Cserei. Mihail Teleki, în calitate de reprezentant al regimului nobiliar, guverna țara atît de despotic, « încît de cînd locuiesc oameni în Transilvania niciodată, nici sub voievozi, nici sub principi, Transilvania nu mai fusese subjugată atît de tare și oamenii de nimeni nu s-au temut așa de mult ca de Teleki » [1]. Împotriva partidei nobiliare la putere se ridică însă alta, nemulțumită cu politica internă și externă desfășurată de Teleki. În fruntea nobilimii nemulțumite se afla căpitanul Clujului, Dionisie Bánffy, care întreprinse acțiuni împotriva turcilor și a curții principelui. După anihilarea acestei grupări, se ridică altă partidă, sub conducerea lui Paul Béldi, comandantul secuilor, dar și de data aceasta fără succes. Facțiunea nobiliară de la putere, pentru a-și asigura dominația exclusivă, se organizează în 1671 într-o ligă, căreia i s-a spus « liga blestemată ». Autoritatea princiară este subordonată total acestei facțiuni nobiliare, principele păstrînd un rol atît de modest în viața politică, încît un conducător al nobilimii răzvrătite, Matei Szuhai, afirma, cu o cruntă ironie, că el « n-ar putea încredința grijii lui Apafi nici o turmă de porci ».

Politica externă a Transilvaniei în vremea domniei lui Apafi

Criza internă străbătută de principatul Transilvaniei se reflectă și în politica externă din această perioadă. Înfrîngerea oastei lui Ioan Kemény la Seleușul Mare de către Mohamet Kuciuc, beiul Ineului, la 22 ianuarie 1662, l-a asigurat lui Mihail Apafi tronul, dar totodată a imprimat politicii externe a țării supunerea totală față de Poarta otomană. Ca fideli supuși ai Porții și cu asentimentul acesteia, guvernanții Transilvaniei, în frunte cu Mihail Teleki, întrețin legături cu Franța, în cadrul unor proiecte de coaliție antihabsburgică. Conducătorii politici ai Transilvaniei sprijină răzvrătirea nobilimii din Ungaria și organizează chiar o intervenție armată în 1672, încheiată însă cu o înfrîngere în apropiere de Satu-Mare. Cu toate acestea, mai ales la insistenţele lui Mihail Teleki, legăturile cu Franţa în vederea încheierii unei alianţe antihabsburgice continuă. În acest scop, în 1676, o solie franceză, condusă de abatele Dominic Révérend, sosea în Transilvania. Acordul a fost încheiat în acelaşi timp cu Apafi şi Emeric Thököly, conducătorul nobilimii răzvrătite din Ungaria habsburgică (31 mai 1677). Potrivit acestuia, Teleki era numit conducătorul unei armate de 15 000 de oameni, recrutaţi în Transilvania şi Ungaria, dar plătiţi de regele Franţei. Urmau să fie atacate posesiunile răsăritene ale Habsburgilor; nici Apafi şi nici Thököly nu vor putea încheia pace fără consimţămîntul regelui Franţei, care, la rîndul său, în cazul cînd ar fi fost silit să încheie pace, rămînea totuşi obligat să-şi ajute mai departe aliaţii cu 100 000 de scuzi anual. Cu asentimentul turcilor, armata condusă de Teleki şi, după eşecul acestuia la Eperjes, de Thököly a obţinut unele succese împotriva Habsburgilor. Pacea de la Nimwegen (1679), obţinută şi cu aportul armatei ardelene, n-a adus însă nici un avantaj Transilvaniei. Expediţia turcească, condusă de vizirul Kara Mustafa, cu scopul de a cuceri Viena, va găsi principatul Transilvaniei în plină criză. În situaţia creată prin eşecul campaniei turceşti, Transilvania nu va mai putea alege singură, ci va fi silită să accepte condiţiile impuse de Curtea din Viena.

---

[1] Cserei Mihály, *Históriája 1662—1711*, p. 145—146.

Instaurarea regimului austriac în Transilvania

Spre sfîrşitul secolului al XVII-lea, noile acţiuni ofensive turceşti, şi spre Ungaria şi spre Polonia, atraseră după ele o nouă apropiere între cei ameninţaţi. Imperiul, convins tot mai mult de zădărnicia încercărilor de a-şi reface puterea pierdută în Apus, îşi îndreaptă privirile iarăşi spre Răsărit. Se împacă cu Franţa, atrage în alianţă şi pe regele Poloniei, Ioan Sobieski. Prin urmare, şi Transilvania trebuie să-şi schimbe orientarea politică. La asediul Vienei (1683), principele trebui să pornească cu oastea alături de turci, ca şi domnii Ţării Romîneşti şi Moldovei. Dar încă sub zidurile Vienei fiind, Mihail Teleki caută legătura cu împăratul, sondînd condiţiile în care principele i-ar putea recunoaşte suzeranitatea, fireşte, în ipoteza biruinţei.

Victoria austro-polonă de la Viena schimbă hotărîtor situaţia. O nouă Ligă sfîntă se formă: papa, Austria, Polonia, Veneţia (pe urmă şi Rusia). Alungaţi de la Viena, turcii sînt bătuţi rînd pe rînd la Buda (2 septembrie 1686), la Mohács (12 august 1687) şi apoi, în 1688, aruncaţi peste Dunăre. Orientarea politică imperială se schimbă radical. Căutînd o compensaţie pentru pierderile din Apus, Austria se aruncă cu toată puterea spre Răsărit. Biruitoare mereu, sub steagul eliberării de sub puterea otomană, ameninţă acum să-şi întindă stăpînirea asupra întregului sud-est al Europei.

După trecerea Ungariei sub stăpînirea imperială, primele care se găseau în calea expansiunii austriece aici erau ţările noastre, Transilvania în primul rînd, Ţara Romînească şi Moldova apoi. Dar Transilvania nu făcea parte din Imperiul turcesc, cum făcuse Ungaria de mijloc; ea era stat de sine stătător, principat, doar sub suzeranitate turcească, şi deci nu putea constitui obiectul unei cuceriri pur şi simplu. Trebuia să fie cu atît mai mult obiectul « eliberării », « generozităţii », « ocrotirii » imperiale, nu numai liber consimţite, ci şi insistent solicitate; trebuiau găsite deci şi alte pretexte şi folosite şi alte stratageme decît cele ale puterii armelor. Pretextul se găsi în faptul istoric că Transilvania fusese cîndva supusă coroanei ungare (şi chiar Ţara Romînească şi Moldova au fost sub suzeranitatea ei), iar stratagemele se dezlănţuiră din primul moment cu toată abilitatea diplomatică, proprie imperiului, dar şi cu toate presiunile puterii militare şi mai ales cu toată perfidia menită să le camufleze.

Biruitor, imperiul luă în mîinile sale iniţiativa. Intenţiile lui ţinteau acum mult mai departe decît ale principatului, tot mai departe, pe măsura succeselor. În faţa străduinţelor ardelene de a păstra şi în noile condiţii statul existent, cu constituţia lui neştirbită, doar sub protectorat sau suzeranitate imperială, împăratul ţintea la încorporarea lui în imperiu.

Primul pas direct împăratul îl făcu la începutul anului 1685. Trimise anume pe iezuitul diplomat Antide Dunod în Răsărit cu importantele misiuni să realizeze o alianţă veşnică între principele Transilvaniei şi domnul Ţării Romîneşti, sub autoritatea împăratului ca rege al Ungariei şi, prin urmare, regele « legitim » al ambelor principate [1] (planul era să alieze toate trei ţările, Transilvania, Ţara Romînească şi Moldova, sub protecţia împăratului, care să le ajute la nevoie cu armele pe propria lor cheltuială), să trateze cu principele Transilvaniei condiţiile ralierii principatului la Liga sfîntă şi raporturile lui cu imperiul. Dunod aducea cu sine şi proiecte formulate gata. Proiectul de tratat cu principele prevedea ca Transilvania să reia cu împăratul, acum şi rege al Ungariei, raporturile pe care le-a avut cu regii Ungariei înainte de cucerirea turcească, să i se reducă chiar hotarele la cele de atunci, menţinînd însă pe principe şi confirmînd privilegiile şi legile principatului, sau « reformîndu-le », dacă va fi nevoie, cu consimţămîntul părţii « mai mari şi mai sănătoase » a stărilor. Dar proiectul mai prevedea şi primirea, aprovizionarea şi iernarea a o şesime din armatele imperiale necesare apărării Ungariei şi Transilvaniei în timp de război, în care timp chiar şi comandanţii oştilor ţării din cetăţi să fie puşi sub « ascultarea » comandanţilor imperiali [2]. Iar articolele care formulau condiţiile în care urma să intre şi Transilvania în Liga sfîntă prevedeau ca în caz de război ea să contribuie cu o oaste de 15 000 de oameni, care să fie subordonată comandanţilor imperiali şi să primească spre iernare şi aprovizionare, « dacă nevoia nu va cere un număr mai mare», 12 000 de soldaţi. Erau formule menite să deschidă, prin propriu consimţămînt, porţile pentru intrarea armatelor imperiale în ţară.

Dunod îşi prezentă proiectele drept salvatoare pentru Transilvania: Poarta intenţionează s-o cedeze în anumite condiţii regelui Poloniei şi el vine să-i ofere împotriva acestei intenții protecția împăratului. Specula un fapt real: Sobieski, învingător sub zidurile Vienei, rîvnea și el la țările noastre, la Moldova în primul rînd, dar și la Transilvania și Țara Romînească. Polonia se găsea în rivalitate cu imperiul pentru influența în sud-estul Europei. Cu toată iscusința și armele diplomatice ale iezuitului însă tratativele mergeau greu, stările nu se lăsau ispitite. Dunod trebui să recurgă la argumente mai convingătoare, să lămurească stările că rezistența lor e spre primejdia lor, căci totuși: « vreți nu vreți, maiestatea-sa vă va ocroti! » [1].

---

[1] *Diplomatarium Alvinczianum*, vol. I, p. 5—6.

[2] C. Szász, *Sylloge tractatuum*, p. 3—9.

Cu atît mai mare îi fu succesul pe lîngă Mihail Teleki. La 14 aprilie 1685 încheie cu el, la moșia sa din Cîrțișoara (Făgăraș), o convenție secretă. Convenția începea cu recompensele și sfîrșea cu obligațiile cancelarului. I se asigurau lui Teleki, onorat de pe acum cu titlul de conte, iertarea și uitarea acțiunilor lui potrivnice împăratului, fie în rebeliunea ungară, fie în serviciul turcesc, polon sau francez, și remunerații remarcabile, printre care și o « pensie » anuală (de o mie de galbeni, ne informează Nicolae Bethlen). El în schimb se lega să sprijine războiul împotriva turcilor, alăturarea oștilor ardelene la cele imperiale, aprovizionarea după putință a acestora și trecerea spre Țara Romînească în caz de nevoie și, firește, să susțină proiectele de tratat aduse de Dunod. Teleki era, desigur, convins de necesitatea orientării acum spre imperiu, dar știa să-și facă și remunerate convingerile. A și rămas consecvent în această orientare a sa și în serviciul politicii imperiale pînă la moartea sa pe cîmpul de luptă de la Zărnești (1690). Mereu pe primul plan al acțiunilor politice din acest critic răstimp, serviciile lui s-au dovedit deosebit de utile pentru imperiu.

Proiectele de tratat cu Transilvania aduse de Dunod nu fură primite. Dar își făcură totuși efectul: stîrniră contrapropuneri, deschiseră deci calea tratativelor și, prin urmare, a tranzacțiilor. În contrapropunerile lor, formulate în 30 de puncte, stările, cunoscînd puterea armei catolicismului în mîinile imperiului, cer înainte de toate recunoașterea liberului exercițiu al religiilor « recepte ». Numai după aceea recunoașterea lui Mihail Apafi și a fiului său, precum și a dreptului netulburat al stărilor de a-și alege principele: împăratul să nu-și ia nicicînd acest titlu. Cer să se recunoască statul lor, separat de al Ungariei, cu legile lui. Imperiul să nu facă nicicînd din Transilvania o colonie sau o țară supusă, să nu instaleze armată în țară sau în cetățile ei și nici să nu o oblige la încartiruiri sau întrețineri de armată fără voia ei. Dimpotrivă, ajutoarele armate pe care le trimite împăratul țării în nevoile ei, cît sînt în țară să depindă de principe și să fie retrase cînd țara dorește. Nu numai că nu se învoiesc la reducerea hotarelor Transilvaniei, ci, dimpotrivă, cer întregirea ei în hotarele vechi, redîndu-i-se Oradea, Ineu, Șiria, Lipova, Lugoj, Caransebeș, cu toate părțile (Partium) aparținînd Transilvaniei și cu Debreținul; de asemenea Baia Mare.

---

[1] «*Nolentes volentes proteget vos Sua Majestas*» (Cserei Mihály, *Históriája*, p. 149). « *Cessio de vobis facta est vobis exitialis, sed sua S.C.R. majestas nolentes volentes paterne protegit* » (Bethlen Miklós, *Önéletírása*, vol. I, p. 551).

Să nu le ceară ridicarea împotriva turcilor înainte ca creştinii să fi luat Oradea, Timişoara şi Belgradul. În pacea cu turcii să cuprindă şi Transilvania cu celelalte două ţări romîne. Contrapropunerile urmau să fie prezentate de Dunod şi tratate apoi la Viena. La 1 iunie 1685 se semnă şi un tratat de «alianţă veşnică» şi ajutor reciproc între Transilvania şi Ţara Romînească (Moldova, invitată şi ea, nu-şi trimise delegaţii, desigur din pricina legăturilor prea strînse ale domnului ei cu Turcia), îndreptat împotriva oricărui duşman al lor. Dar principele caută şi contraponderile. Pe de o parte, cere iarăşi ajutorul Porţii, iar pe de alta sprijinul lui Ioan Sobieski, arătîndu-se dispus să-i primească protectoratul dacă îl poate scăpa de nemţi şi de turci.

În asemenea condiţii, tratativele pornite nu se arătau promiţătoare pentru scopul urmărit. Trebuia pusă în mişcare armata imperială. Sub pretextul războiului cu Thököly şi cu turcii şi a intenţiei acestora de a recuceri Oradea, pe de o parte, sub al ameninţării dinspre Polonia, pe de alta, în toamna anului 1685 armata îşi stabili cartierele de iarnă în Partium, în părţile Maramureşului şi Chioarului. Generalul Caraffa veni din Satu Mare în Bihor. Dunod, întors, insistînd din nou asupra ruperii legăturilor cu Poarta şi intrării în tabăra creştinilor, ceru acum dietei să nu primească pe poloni în Transilvania, căci altfel imperialii trebuie să vină să-i alunge, ceea ce ar transforma ţara în teatru de război şi în victimă; să nu mai dea turcilor provizii sau să mai comunice cu ei, să designeze locuri de încartiruire în jurul Oradiei pentru 13 000 de soldaţi şi să servească proviziile şi cele necesare pentru asediu.

Principele, ca să scape restul ţării de asemenea « încartiruiri », semnă un tratat în 27 noiembrie, la Dumbrăveni, obligîndu-se la 100 000 de taleri şi 10 000 găleţi de grîu pentru întreţinerea armatei imperiale. Cu condiţia însă ca armata să nu pătrundă mai departe în Transilvania.

Aceasta nu scuti totuşi Transilvania de ceea ce se temea. În anul următor (1686), trimişii săi începînd tratativele cu Curtea de la Viena, ele trebuiau stimulate şi prin mişcări militare. Împotriva condiţiei consimţite la Dumbrăveni, sub pretextul apărării ţării de eventuale atacuri turceşti sau tătăreşti, Caraffa puse iarăşi în mişcare armata. În mai, generalul Scherffenberg pătrunse adînc în ţară, atinse Dejul, Clujul, de unde se îndreptă apoi spre Sibiu, înfrîngînd sub zidurile lui slaba rezistenţă armată care i s-a putut opune. Reprezentanţii Transilvaniei la Viena semnară astfel în curînd (28 iunie 1686) o înţelegere, aşa-numitul tratat hallerian, în care conveneau ca ţara să fie luată sub protecţia împăratului, împăratul recunoscîndu-l în schimb pe Apafi ca principe şi pe fiul său ca moştenitor. Dar drept garanţie a înţelegerii aveau să se instaleze garnizoane imperiale în Cluj şi Deva.

Armata lui Scherffenberg plecă la asediul Budei şi, drept urmare, principele şi stările ardelene ezitară să ratifice tratatul; cerură ameliorări. Dar se căiră, căci în curînd urmară cucerirea Budei şi victoria de la Mohács. De la Mohács, armata de sub comanda lui Carol de Lorena se îndreptă spre Transilvania. Aci impuse principelui tratatul de la Blaj (27 octombrie 1687), care îl obliga la primirea armatelor imperiale pentru iernat în ţară şi a unui număr « proporţional » în 12 oraşe şi cetăţi (Sibiu, Cluj, Bistriţa, Alba-Iulia, Sebeş, Orăştie, Tg.-Mureş, Deva, Gherla, Şimleu, Mănăştiur în Banat, Teiuş), la încartiruirea lor şi la provizii pentru întreţinerea lor (66 000 de găleţi de grîu, 39 000 de măji de carne, 280 000 de vedre de vin, 120 000 de găleţi de ovăz, 144 000 de măji de fîn, 480 000 de snopi de paie), precum şi la suma enormă de 700 000 de florini renani. Şi acestea numai pentru Transilvania propriu-zisă, nu şi pentru părţile alipite (Partium). În schimb, în capitolul II al tratatului, asigură, în 28 de puncte, persoana principelui, autonomiile şi privilegiile ţării. Obligaţiile contractate, dieta din Făgăraş le aruncă asupra maselor producătoare (de poartă: 200 de florini, 15 găleţi de grîu, 20 de găleţi de ovăz, 80 de vedre de vin, 4 vite de tăiat, 15 care de fîn). « *Moribunda Transylvania* » îşi intitula semnificativ Nicolae Bethlen memoriul său menit să înfăţişeze împăratului starea disperată a ţării.

La aceasta, în decembrie 1687, principele încheie un tratat de apărare cu turcii; principatul nici altfel nu rupsese legăturile cu Poarta, plătea şi tributul turcesc mai departe. Dar iarăşi zadarnic. În fruntea armatelor imperiale din Transilvania apăru acum generalul Caraffa însuşi, un soldat sever, crud, dar dublat şi de omul politic. Caraffa, intrînd în Sibiu (februarie 1688), chemă delegaţia stărilor ca să trateze acum condiţiile trecerii ţării sub dominaţia împăratului. Tratativele duse de general se concretizară într-o declaraţie (9 mai 1688). Prin declaraţie, Transilvania renunţa « de bunăvoie » la suzeranitatea turcească şi intra « sincer şi cu bună-credinţă » sub protecţia împăratului, ridicînd, dacă va fi nevoie, armele împotriva turcilor. Şi mai primea garnizoane imperiale în încă patru din cetăţile sale (Chioar, Hust, Gurghiu şi Braşov). În schimb, stările trebuiră să se mulţumească doar « cu preaumilita cerere » ca împăratul să le confirme în libertăţile şi privilegiile lor, şi în special în liberul exerciţiu al religiilor lor, preocupări nelipsite din toate tratativele cu imperialii.

Generalul Caraffa procedă imediat la ocuparea militară a cetăţilor prevăzute în declaraţie. Spre Braşov, garnizoana porni încă în aceeaşi zi (9 mai). Braşovenii însă se împotriviră. Instalarea de armată în oraş lovea în libertăţile şi privilegiile lui. Închiseră porţile şi se ridicară pentru apărare la nevoie. Zadarnice fură ameninţările lui Caraffa şi Apafi, persuasiunile delegaţiei stărilor. Conducerea oraşului era înclinată să cedeze; se împotriviră însă în masă tîrgoveţii, meşteşugarii, plebeii oraşului, în frunte mai ales cu cizmarii. Îşi aleseră căpitan pe un aurar, Gaspar Kreisch, şi mai mulţi subalterni dintre meşteşugari. Se închiseră în cetate şi luară cu ei pe jude şi pe cîţiva senatori. Pe jude îl osîndiră la moarte pentru trădare. Caraffa trimise pe generalul Veterani cu vreo cîteva mii de soldaţi pentru înfrîngerea rezistenţei. La focul tunurilor, răzvrătiţii predară cetatea; judele scăpă. Represaliile care urmară nu fură de ajuns, oraşul căzu pradă şi unui incendiu, pentru care toate bănuielile cad asupra armatei. Capii răzvrătirii, pălărierul Ştefan Steiner, « bătrînul cu plete de zăpadă » de 85 de ani, şi Gaspar

Kreisch fură condamnaţi şi executaţi, alţi meşteşugari osîndiţi la diferite alte pedepse, breasla cizmarilor exclusă din sfatul oraşului. Armata se instală astfel şi aici, şi Braşovul trebui să-şi plătească scump rezistenţa: anul următor fu impus deosebit de greu cu bani şi provizii.

Rezistenţă opusese mai înainte şi Bistriţa. Iar în 1689 se iscă un conflict sîngeros între cetăţeni şi armata care se instala în Baia Mare.

Succesele militare austriece însă continuau. Armatele imperiale pătrunseră adînc în sudul Dunării, pînă în Albania, ocupară şi Belgradul, se îndreptau spre Adrianopol şi se gîndeau de-acum chiar la Constantinopol. Consecinţele pentru Transilvania se agravau. Dieta din iunie, de la Sighişoara, ridică darea de poartă la 250 de florini, plus cantităţi considerabile de provizii.

Muri şi Mihail Apafi, la 15 aprilie 1690, şi stările se grăbiră să-l proclame principe pe fiul său, Mihail Apafi al II-lea.

Principele muri tocmai în momentul cînd îşi făcea noi speranţe în întoarcerea lucrurilor. Franţa, aliata Turciei, alarmată de succesele austriece, îşi întoarse din nou armele împotriva imperiului, armatele imperiale trebuiau din nou deplasate spre Rin. Turcia se întoarse şi ea; oştile ei se găsesc din nou în faţa Belgradului. Armatele generalului Heissler instalate în Ţara Romînească, Brîncoveanu chemînd împotriva lor pe tătari, se văzură silite să se retragă în Transilvania. În august Thököly, numit de sultan în urma morţii lui Mihail Apafi principe al Transilvaniei, porni din Ţara Romînească, sprijinit de oşti turceşti şi de ale lui Brîncoveanu, şi pătrunse în Transilvania. Bătură împreună pe austrieci zdrobitor la Zărneşti (generalul însuşi căzu prizonier) şi Thököly fu proclamat principe de dieta strînsă la Cristian, lîngă Sibiu.

Toate acestea îşi făcură efectul şi la Viena. Noile evenimente înlesneau tratativele stărilor pentru obţinerea în sfîrşit a diplomei imperiale, mereu promisă, dar mereu amînată, care să stabilească raporturile dintre Transilvania şi imperiu.

Punîndu-se din nou problema, generalul Caraffa făcu propuneri ample cum să fie ţinută sub dominaţie imperială Transilvania. El propunea să fie luată în stăpînire directă de împărat, căci poporul ei e neastîmpărat şi mereu se va strădui să se întoarcă sub turci, care se mulţumesc cu mai puţină dare. Ca provincie de graniţă, ea cere totuşi un tratament mai blînd; pentru a putea fi asigurată, să se îmbine în stăpînirea ei teama cu iubirea *(timor et amor)*, teama inspirînd-o armele imperiale, iubirea — netulburarea religiilor recepte. Şi pentru că guvernarea nu trebuie să se întemeieze pe mulţime *(in multitudine et universitate)*, ci pe cei aleşi, să fie cumpărate personalităţile influente; exemplu Teleki, care a coborît în mormînt credincios împăratului. Să se practice principiul *divide et impera*, folosind disensiunile dintre naţiunile constituţionale, « fomentînd » mai ales disensiunile dintre saşi şi unguri, să se provoace disensiuni între membrii guvernului, lăsîndu-le doar numele şi fumul guvernării. Şi, fireşte, totul să fie supus supremației militare. Generalul, care reprezintă aici pe împărat însă, să fie nu numai războinic, ci și om politic, să știe să ascundă puterea, nu prin ordine absolutiste, ci prin persuasiune *(suadendo)* să stăpînească.

Diploma leopoldină

Nicolae Bethlen reuși, totuși, să facă acceptat un text relativ favorabil principatului. Reuși să obțină, în sfîrșit, ceea ce au urmărit neîntrerupt tratativele interminabile: garantarea în cadrul imperiului a statului separat al Transilvaniei, cu instituțiile lui existente. A luat ființă astfel diploma atît de mult dezbătută și mai ales atît de mult așteptată (16 octombrie 1690). Revenirea succeselor militare ale imperiului însă, izgonirea lui Thököly de către Ludovic de Baden, victoria de la Slankamen o puseră iarăși în primejdie; delegația a trebuit să aștepte opt luni, să depună toate insistențele, să ceară pe rînd intervenția legațiilor străine, pînă cînd, la 31 decembrie, împăratul, în sfîrșit, o semnă. E așa-numita diplomă leopoldină, purtînd data de 4 decembrie 1691.

Diploma e deosebit de importantă. Ea a ținut loc de « constituție » a Transilvaniei mai mult de un veac și jumătate. În 18 puncte, diploma stabilește raporturile cu imperiul, principiile după care trebuia să fie guvernată Transilvania în cadrele lui. Înainte de toate, stările, în covîrșitoare majoritate protestante, se asigură împotriva armei puternice de stăpînire a imperiului, care era catolicismul. Chiar în primul punct, diploma menține neschimbate raporturile religioase, întărește în drepturile și egalitatea lor religiile recepte. Al doilea punct asigură toate daniile, privilegiile și beneficiile acordate de regi și principi, inclusiv în Partium și în Debrețin. Al treilea menține legile țării: Aprobatele și Compilatele, precum și Tripartitumul lui Werbőczi, exceptînd doar art. 9 al bulei de aur, adică dreptul de rezistență *(ius resistendi)* al nobilimii față de rege, abrogat și de dieta ungară; menține de asemenea «constituțiile» și dreptul municipal al națiunii săsești. Sașii și secuii se mențin în legile și privilegiile lor din vechime. Sașii, și peste tot poporul, sînt scutiți de găzduirea și întreținerea dregătorilor în călătorie; pentru aceasta să servească poștele și hanurile care vor trebui să se ridice. Secuii sînt scutiți de dări și încartiruiri militare, ei rămînînd datori să apere țara cu armele pe cheltuială proprie; nu însă și țăranii sau iobagii *(rustici vel iobagiones)* secui. Dieta, organele administrative și judecătorești ale țării se mențin cu toate rînduielile lor. În funcții vor fi numiți sau aleși numai « indigeni », unguri, secui și sași, fără deosebire de religie. Numai lor să li se dăruiască și moșiile care ar reveni, prin lipsă de moștenitori sau necredință, fiscului.

Capul statului sau locțiitorul lui să fie înălțat din rîndurile nobililor sau magnaților țării, fie catolici, fie de altă religie receptă, după merit. Tot așa și generalul comandant al oastei țării, cancelarul suprem, consilierii intimi, comiții supremi și căpitanii secuilor, protonotarii și alți demnitari, dar urmînd să fie confirmați de împărat. Ei vor primi și « stipendii », plătite anual, din vistieria regală. Și grija celor care au obținut textul să nu se acorde vreun avantaj catolicilor: între consilierii intimi și la tabla judiciară catolici să fie o pătrime, dintre protonotari unul să fie catolic. Din consiliul intim să facă parte şi judele regesc al Sibiului, din partea naţiunii săseşti. Doar comandantul armatei imperiale să fie german, adică austriac, dar şi el să activeze în înţelegere cu guvernul, cu consiliul de stat şi cu comandantul oastei ţării. Juzii regeşti ai saşilor şi secuilor, demnitarii din comitate, oraşe, tîrguri, care sînt instituiţi prin libera alegere a comunităţii, să rămînă în aceeaşi libertate şi acelaşi obicei, doar confirmarea lor revenindu-i împăratului.

Dijmele ţinute de nobilime prin arendă sînt lăsate în posesiunea ei, arenda revenind fiscului. Comerţul rămîne liber, cum a fost sub principi, observîndu-se însă prerogativele şi privilegiile nobilimii. Vămile şi tricesimele nu vor fi majorate.

Darea ţării pentru timp de pace se stabileşte la 50 000 de imperiali (socotiţi, ca în 1683, la 2,25 florini talerul imperial, suma se ridica la 112 500 de florini), iar pentru timp de război împotriva Ungariei şi Transilvaniei la 400 000 de florini renani, socotind aici şi « naturalele » (proviziile în natură). Pentru nevoile în plus tezaurului îi rămîn veniturile obişnuite regale şi domeniile fiscale. Daturi şi plăţi neobişnuite în ţară nu se vor introduce etc.

Diploma separată de confirmare a principelui Mihail Apafi al II-lea e amînată, pe motiv că principele, în vîrstă de 14 ani, e minor. Educaţia lui în vederea urmării la tron, pînă la maturitate, e încredinţată consiliului de stat.

Drept urmare, guvernator fu ales de dietă şi confirmat de împărat magnatul Gheorghe Bánffy. Consilierii guvernului şi generalul comandant al oastei ţării sînt şi ei instituiţi dintre localnici. Cancelar e instalat Nicolae Bethlen.

Stările Transilvaniei se puteau considera, în genere, mulţumite. Noul stăpîn, în schimbul supunerii, le asigura statul separat al Transilvaniei, supus direct împăratului, menţinea neştirbită « constituţia » lui întemeiată exclusiv pe cele trei naţiuni politice (unguri, secui, saşi) şi patru religii recepte (catolică, calvină, luterană şi unitariană); le asigura şi împotriva vreunei supremaţii a religiei catolice, pentru care nu prevedea drepturi mai mari decît pentru oricare din celelalte trei. Păstra legile principatului. Menţinea în cadrele Transilvaniei « părţile » (Partium), sub care se înţelegeau acum Maramureşul, Satu-Mare, Crasna, Solnocul de Mijloc, Bihorul, Zarandul, Aradul, cu părţi din Ugocea, Szabolcs, Hajdú (cu Debreţin), Békés, Cenad. Se menţineau şi părţile recucerite din Banat, Caransebeşul, Lugojul, Orşova (erau sub turci încă părţi însemnate ale Banatului, oraşele Timişoara şi Oradea, recucerite unul în 1716, celălalt în 1692). Rămîneau în hotarele Transilvaniei toate teritoriile care au aparţinut, cu diferite variaţii, principatului şi pentru păstrarea cărora stările luptă necontenit. Suma dării anuale pentru timp de pace era cea oferită de stări în tratativele de pînă aici, iar darea de război era doar accidentală. Se putea considera mulţumită cu deosebire nobilimea, căreia noul stăpîn îi asigura toate proprietăţile şi privilegiile, întreaga dominaţie de clasă şi, prin urmare, întreaga stăpînire asupra maselor iobăgeşti. Formulările diplomei introduceau, intenţionat desigur, anumite echivocuri în privinţa capului statului, proporţiei catolicilor numirilor de funcţionari şi altele, lăsau portiţe de ieşire, dar acum nu se puteau prevedea încă breşele pe care le-ar putea deschide. Stările puteau rămîne deci şi în credinţa suveranităţii lor politice, a reducerii noii stăpîniri iarăşi numai la o suzeranitate şi chiar a revenirii principelui în fruntea statului.

« Guvernul » ţării activează în consecinţă. Guvernatorul, considerîndu-se locţiitor al principelui, convoacă dieta, noii demnitari îşi împart, ca şi înainte, venituri de stat. Diploma e aplicată de organele proprii ale principatului. Dificultăţile care se ivesc se rezolvă în genere aici. Spre a-i uşura aplicarea, stările obţinură o completare a diplomei, cu aşa-numita rezoluţie alvincziană (după numele lui Petru Alvinczi, care a dus tratativele) din 14 mai 1693. Stările insistă pentru confirmarea guvernatorului în prerogativele princiare, pentru rămînerea părţilor alipite în cadrul statului Transilvaniei şi pentru cancelarie aulică separată de a Ungariei.

Dar această liniştire de sine n-avea să dureze mult. Feluritele autonomii locale veneau în contradicţie cu regimul imperial, mai avansat, mai ales cu tendinţele lui centralizatoare, îndreptate spre absolutism monarhic. Statul nobiliar, care e principatul, trebuie să facă un pas înainte, să se încadreze treptat în statul absolutist care i se suprapune. Transilvania, şi prin poziţia ei, trebuia să fie bastionul militar de răsărit al imperiului, nu numai puternic fort de apărare, ci şi bază de pornire pentru noi cuceriri; trebuia deci cu atît mai bine întărită. Şi mai trebuia, fireşte, să-i aducă şi un venit, mult mai mare, desigur, decît cel prevăzut în diplomă. Trebuiau găsite deci formule pentru răstălmăcirea sau eludarea prevederilor ei.

Drept bază solidă a acţiunilor sale următoare, imperiul îşi menţine sau îşi întăreşte aici, înainte de toate, puterea militară. Sub pretextul războaielor cu turcii, încarcă mereu ţara cu noi şi noi unităţi de armată permanentă, se aşază temeinic în cetăţi. După moartea generalului Veterani (septembrie 1695), în aprilie 1696, la comanda militară veni aici generalul conte Rabutin de Bussy (francez, care servise înainte în Franţa), şi el un om cu mînă tare, intolerant, puţin scrupulos. El reduse repede puterea militară a ţării la rol subordonat, ca nu peste mult nici să nu se mai audă de vreun comandant separat al oştilor ţării. La un rol subordonat reduse chiar guvernul.

Guvernarea ţării se deplasează tot mai mult spre capitala imperiului. Deasupra guvernului se ridică treptat autoritatea cancelariei aulice a Transilvaniei de la Viena (înfiinţată în 1694), ai cărei membri sînt numiţi. Tezaurariatul e legat tot mai mult de organele financiare centrale ale imperiului, administrarea veniturilor ţării trece tot mai mult pe mîini austriece. Imperiul punea stăpînire, sub ochii stărilor, pe poziţiile-cheie ale oricărei independenţe politice: politica externă, puterea militară, finanţele ţării, guvernarea însăşi, transforma treptat organele de guvernămînt ale ţării doar în organe executive ale puterii centrale. O nouă victorie răsunătoare austriacă asupra turcilor, sub comanda lui Eugen de Savoia, la Zenta (11 septembrie 1697) şi alte succese aduseră pacea de la

Karlowitz (26 ianuarie 1699), pacea prin care turcii renunţau la Transilvania, dar păstrau Banatul. Se încheie cu aceasta şi rolul lui Thököly. Dar şi al principelui Mihail Apafi al II-lea. Dus cu sila la Viena încă în 1696, acum fu silit să abdice (1701). Muri acolo în 1712.

Şi, totuşi, deţinătorii puterii politice a ţării au opus relativ puţină rezistenţă. Aceasta pentru că imperiul, paralel cu actele de autoritate, dar şi de diplomaţie ale armatei, a ştiut mînui cu abilitate şi celelalte arme de stăpînire: cîştigarea demnitarilor, a claselor stăpînitoare în genere, şi în primul rînd a nobilimii mari. Mijloacele sigure au fost favorurile, funcţiile, titlurile (de conte, baron), beneficiile, salariile, veniturile (administrări de fiscalităţi, arendări şi altele). Opoziţia se topea într-o goană după favoruri, se degrada la rivalităţi pentru demnităţi, venituri şi, prin urmare, la o întrecere în acte de credinţă. În frunte cu guvernatorul însuşi, tînăr de 28 de ani, vanitos, uşuratic, iubitor de fast şi de mărire, care ţine să-şi merite distincţia mai mare printr-o cu atît mai impecabilă fidelitate.

Clasele stăpînitoare fură, în genere, uşor dezarmate. Ele pierdeau din puterea politică sau şi-o puneau în serviciul imperiului, păstrîndu-şi în schimb neştirbite libertăţile, privilegiile, autonomiile locale. Imperiul puternic le putea garanta chiar mai bine decît puterea princiară slăbită, le deschidea chiar mai largi posibilităţi de afirmare. Nobilimii cu deosebire, îi putea asigura şi mai bine puterea discreţionară asupra iobăgimii. Exploatarea feudală putea spori nestînjenită, stimulată acum şi de noi posibilităţi de valorificare, deschise chiar de prezenţa armatelor imperiale, consumatoare aici. Stăpînul feudal îşi valorifica acum produsele şi prin iobagul său, în sarcina căruia cădeau în primul rînd dările mari şi proviziile şi care, neavîndu-le în măsura cerută, trebuia să recurgă mereu la « ajutorul » stăpînului său, să împrumute sau să cumpere de la el ca să-şi poată împlini obligaţiile şi asigura existenţa. Stăpînul putea spori nestînjenit şi obligaţiile de muncă ale iobagului, cerute de sporirea producţiei sale. Iar prezenţa masivă a armatelor imperiale îl putea asigura şi împotriva eventualei lui răzvrătiri. Chiar pierderea puterii militare devenea un avantaj: îl scutea în schimb de obligaţia militară, şi aceasta fără să-l priveze de complexul de prerogative ale sale, justificate tocmai prin purtarea armelor.

Cu atît mai greu apăsa regimul asupra maselor producătoare. El aducea cu sine cele două sarcini deosebit de grele: fiscalitatea şi armata de întreţinut, care cădeau amîndouă numai asupra lor. De cum apar armatele imperiale, am văzut, darea face salturi considerabile. Şi, sub motiv de război, se menţine mereu ridicată. De la 18 taleri şi 6,50 florini (vreo 50 de florini) de poartă (unitate fiscală), cît se cifra de pildă în 1677, acum saltă uneori chiar la 200 şi 250 de florini de poartă, sume care, la nivelul scăzut al economiei ţării, chiar în raporturile de preţuri schimbate între timp, erau strivitoare pentru contribuabil. Preţurile au crescut doar pînă la de două ori şi mai mult, poate mai curînd din pricina lipsurilor create, decît a scăderii valorii monedei. Cifra de 50 000 de imperiali a diplomei leopoldine a rămas mai curînd un deziderat; darea se menţine, în genere, la nivelul cifrei prevăzute pentru caz de război. La 3 aprilie 1698 i se ceru Transilvaniei pentru pregătirile de război 1 000 000, plătibil în bani şi provizii. Şi cifrele băneşti apasă cu atît mai greu, cu cît se menţin mereu ridicate şi cantităţile de provizii care le însoţesc. Sarcinile cresc şi prin repartiţia arbitrară, prin vechiul sistem de impunere pe porţi, prin metodele de strîngere, abuzurile, « execuţiile », care cad implacabile asupra contribuabilului. Stăpînul feudal avansează adesea pentru supus, îl împrumută, dar agravîndu-i sarcinile. În plus, armata, lipsind atunci cazărmile, trebuia încartiruită în casele locuitorilor, sarcină care cădea iarăşi, ca şi darea, numai asupra neprivilegiaţilor, asupra iobagilor în primul rînd. Pentru omul dezarmat, instalarea pe mai mult timp în casa sa a soldatului înarmat devenea o adevărată calamitate. În principiu, armata se întreţinea din darea în bani şi provizii, strînse de organele locale. Practic însă, ea îşi strîngea adesea proviziile prin organele proprii. Soldatul apoi se făcea stăpîn pe casa, pe grajdul omului, îi consuma bucatele, fînul, îi bea băutura, şi peste cele obligatorii, plătind arbitrar sau neplătind nimic, îi păştea cu calul livada, îl silea să-l slujească şi pe el, să-i îngrijească şi calul. Abuzează cu deosebire micii comandanţi, ofiţerii, subofiţerii, care nu numai consumă, dar fac tot felul de fraude la strîngerea proviziilor, pretind daruri, strîng pentru ei, vînd, fac bani. Ţăranii sînt mereu în restanţe, se încarcă de datorii. Armata secătuia de-a binelea ţinuturile în sarcina cărora cădea. Însuşi generalul Rabutin mărturiseşte într-o scrisoare că îl doare sufletul de ceea ce vede, şi de lipsurile armatei, dar şi de mizeria celor care trebuie s-o aprovizioneze; la mare lipsă însă îngăduie armatei să-şi strîngă singură proviziile, căci jertfeşte mai curînd poporul decît oştile. Veneau apoi lucrările de care armata avea nevoie, reparaţiile de drumuri, poduri şi mai ales cărăuşiile multe, muncile la cetăţi, *gratuitus labor*, cum se numeau, care, cu refacerile întreprinse de noua putere militară, nu mai contenesc. Ravagiile pe care le-au făcut războaiele, armatele de mercenari în secolul al XVII-lea în Apus — au produs acolo adevărate depopulări — se mutară acum şi în Răsărit.

Secuii, deşi scutiţi prin diplomă de darea militară şi de încartiruiri, ei trebuind să servească doar cu armele, nu sînt apăraţi totuşi de asemenea abuzuri. Nu mai sînt chemaţi la arme şi trebuie să plătească răscumpărarea obligaţiei, care creşte mereu. Din 22 000, cît e în 1692, pînă în 1703 se face 100 000 de florini renani. Şi, totuşi, nu sînt cruţaţi de neplăcerile încartiruirilor, proviziilor, lucrărilor publice. Sarcinile se extind acum nu numai asupra iobagilor secui, ci şi asupra secuilor liberi, scutiţi rămînînd doar cei cu titlu nobiliar sau clasaţi *primores*.

Saşii înşişi, deşi mai favorizaţi de regim, se plîng şi ei de toate acestea, de repartiţia nedreaptă a dării („Pămîntul Regesc" era încărcat cu numărul cel mai ridicat de porţi), de încartiruiri şi altele.

Sarcinile cad şi asupra unei bune părţi a nobilimii mici. Trăind în sate, amestecată printre iobagi, cînd armata tăbăra asupra satului, era confundată ușor și ea, împotriva privilegiilor ei nobiliare, în masa contribuabililor. Aveau de suferit cu deosebire elementele seminobiliare sau eliberate, ridicate din iobăgime pentru a face servicii militare sub diferite titluri, de libertini, drabanți, băștieri, pușcași (aceștia chiar înnobilați), băștierii Făgărașului, pușcașii Chioarului, elemente care, cu instalarea de garnizoane austriece în cetăți, deveneau de prisos și trebuiau să lupte greu pentru a-și păstra libertatea, pentru a nu fi întorși la iobăgie.

Sarcinile cad și asupra orașelor, stîrnind nu numai plîngeri, ci și revolte, ca la Baia Mare și la Brașov.

Și mai gravă a fost situația în Banat. Armata imperială în înaintarea sa trecuse Dunărea, dar lăsase în urmă necucerite Oradea, Timișoara, Banatul în cea mai mare parte. Banatul deveni un permanent teatru de război, armatele în luptă călcîndu-l cînd într-un sens cînd în altul. Mai ales Caransebeșul, Lugojul, Orșova trec dintr-o mînă în alta. În 1688, imperialii ocupă Șoimușul, Lipova, Lugojul, Caransebeșul, apoi Orșova. În 1690, turcii, reluînd ofensiva, le recuceresc. În același an imperialii cuceresc din nou Caransebeșul, venind dinspre Hațeg, în 1695 Lugojul și Lipova. Reiau însă iarăși atacul turcii; Veterani pleacă de la Lipova în apărarea Lugojului. Bătuți aici (23 septembrie 1695), imperialii pierd trei mii de oameni și toată artileria; Veterani însuși e ucis. Lugoj, Caransebeș, Titel cad iarăși în mîinile turcilor. În 1696, imperialii asediază Timișoara, dar însuși sultanul vine acum cu 50 000 de oameni pe teatrul de luptă, și astfel nu o pot lua. În schimb, acum intervine victoria lui Eugen de Savoia asupra turcilor, la Zenta. La apărarea Caransebeșului de turci și de curuții lui Thököly luptă dîrz vicecomitele Petru Măcicaș. Peste calamitățile încartiruirii și întreținerii armatelor, atît austriece cît și turcești, vin deci și cele ale războiului continuu, semănînd peste tot dezastru și ruină.

În această fază, noul stăpîn aplica țării un regim de război. O politică economică consecventă, mercantilismul sistematic, o va practica doar mai tîrziu. Se arată de pe acum însă semnele care o prevesteau. Înainte de toate în grija pentru cercetarea, refacerea, sporirea veniturilor miniere, a producției și schimbului de aur. Comerțul extern de vite e repede acaparat de fisc; în 1695 stările luptă zadarnic să-l păstreze. Îl speculează ofițeri imperiali, funcționari camerali. Sub motivul protejării producției meșteșugărești locale, încep restricțiile la exportul de materii prime. Dar și la importul lor, tulburînd producția meșteșugărească, stîrnind protestele breslelor. Mai ales curelarii, tăbăcarii, cizmarii ridicau proteste din toate părțile. Curelarii și tăbăcarii din Brașov și Făgăraș declarară că, dacă nu pot aduce din Țara Romînească piei, scumpie, caraboi și piatră acră necesare prelucrării, cum au adus și pînă acum, ei nu-și mai pot ține viața de toate zilele și nici « porția » împărătească nu o mai pot da. Tot așa declarară și cizmarii « din toată Transilvania »[1].

---

[1] Várkonyi Ágnes, *A Rákóczi-szabadságharc kibontakozása Erdélyben (1703–1704)*, în *Századok*, LXXXVIII (1954), nr. 1, p. 26; I. Moga, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul XVIII*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, Cluj, VII (1936–1938), p. 86–108.

Nemulţumiri, porniri împotriva noului regim au putut avea toate clasele sociale, dar în cu totul alte măsuri. Le-a putut avea şi nobilimea: sărăcind iobăgimea, regimul sărăcea «tezaurul său viu». Dar ea se bucura şi de însemnate compensaţii. Cu atît mai grave puteau fi, în schimb, nemulţumirile celorlalte clase şi mai ales ale iobăgimii, asupra căreia cădeau cu toată greutatea şi sarcinile decurgînd dintr-o veşnică stare de război, şi consecinţele compensaţiilor de care beneficiau clasele stăpînitoare. Eliberarea de sub puterea turcească era fără îndoială un fapt istoric important. Imperiul austriac, mai avansat, deschidea noi perspective de dezvoltare în raport cu imperiul turcesc înapoiat. Dar mai înainte de a demonstra avantajele schimbării, impunea toată gravitatea consecinţelor ei materiale imediate, grave cu deosebire pentru masele producătoare.

Problema unirii romînilor cu biserica Romei

Peste toate acestea venea catolicismul. În conglomeratul de state şi popoare care era imperiul, catolicismul venea să se adauge la celelalte elemente de coeziune, care erau dinastia, absolutismul monarhic, puterea militară comună, birocraţia. El era menit să dea nu numai un cheag spiritual imperiului, ci mai ales să-i servească de instrument politic de dominaţie şi unificare, suplinind, măcar în acest fel, lipsa lui de unitate naţională.

Dar în Transilvania tocmai catolicismul rămăsese cel mai slab. Naţiunile politice (inclusiv masele lor populare) erau în proporţii covîrşitoare protestante. Trebuia deci neapărat schimbat raportul de forţe; trebuia eludat textul diplomei leopoldine, care condamna religia catolică doar la egalitate cu celelalte trei religii recepte.

Acţiunea începu prin acte de protejare: favoruri, restituiri de moşii pierdute, danii noi, înzestrări cu venituri, restituiri de biserici, uneori chiar cu concurs militar. Catolicii putură relua astfel mai multe biserici; în Cluj luară de la unitarieni biserica mare din piaţă. Reintrară în ţară şi iezuiţii, reîncepîndu-şi cu zel activitatea.

Dar naţiunile politice, atît de masiv protestante, neputînd fi convertite, cu asemenea mijloace nu se putea asigura supremaţia catolică decît doar într-un viitor îndepărtat şi cu riscul de a rupe pactul încheiat cu ele. Trebuiau găsite şi altele.

Raporturile din Transilvania ofereau într-adevăr teren şi pentru altă încercare. Constituţia Transilvaniei, întemeiată pe trei naţiuni politice şi patru religii recepte, excludea din cadrele ei un întreg popor, în termenii timpului o întreagă naţiune şi o religie: poporul romîn şi religia lui ortodoxă, socotite doar «tolerate». Aşa le declarau legile ţării[1]. Noţiunea medievală de naţiune (*natio*), designînd grupuri, sociale sau etnice, privilegiate, a evoluat, primind înţeles naţional, în raporturile sociale existente însă, cuprinzînd în naţiune întregul

---

[1] *Approbatae Constitutiones*, partea I, tit. VIII, art. 1; tit. IX, art. 1.

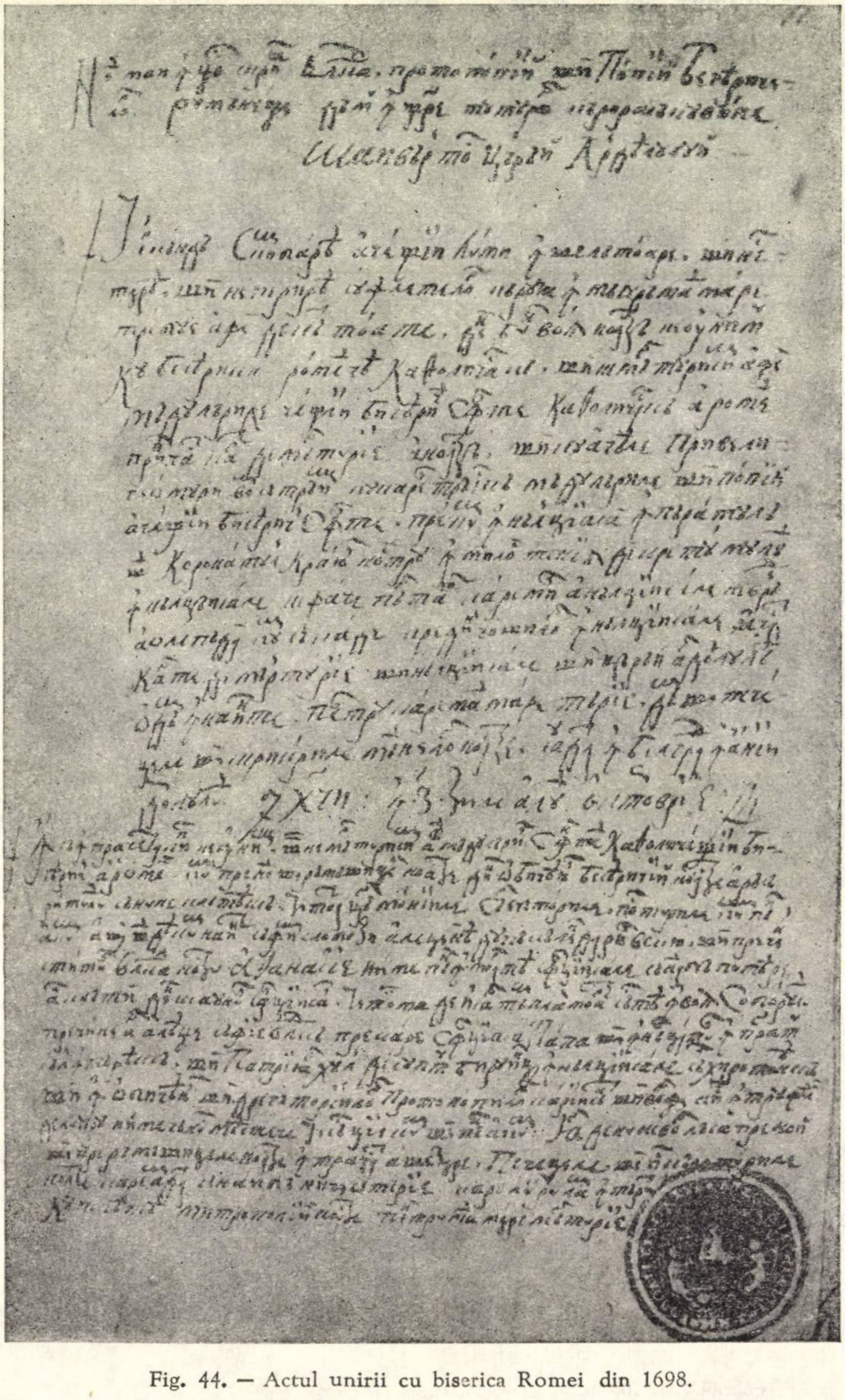

Fig. 44. — Actul unirii cu biserica Romei din 1698.

popor, dar excluzînd de la drepturi politice pe cei neliberi. Cele trei naţiuni unite în 1437, *nobilii*, secuii şi saşii, nobilimea fiind, fie prin origini, fie prin asimilare, în covîrşitoare parte maghiară, au devenit *ungurii*, secuii şi saşii. Noile naţiuni şi-au delimitat şi teritoriile, şi-au împărţit între ele toată întinderea ţării: scaunele secuieşti le socotesc ,,pămîntul secuiesc", pămîntul regesc ,,pămîntul săsesc", iar comitatele, în stăpînirea nobilimii, ,,pămînt unguresc". Constituţia excludea dintre naţiunile Transilvaniei şi lăsa fără « pămînt » propriu, fără « terra », tocmai poporul care era în majoritate absolută şi răspîndit pe întreg cuprinsul ţării (diploma leopoldină nici nu-l pomeneşte cu nici un cuvînt!). Cîştigînd pe romîni pentru catolicism, s-ar crea nu numai preponderenţa catolică de care imperiul are nevoie pentru a-şi consolida puterea, dar şi instrumentul cu care să constrîngă la fidelitate naţiunile politice. Şi, în acelaşi timp, s-ar tăia şi un fir puternic care leagă poporul romîn din Transilvania de Ţara Romînească şi de Moldova (pentru cazul că nu ar cădea şi ele sub stăpînire austriacă) şi de lumea ortodoxă în genere. În consecinţă, unirea lor ar putea juca un însemnat rol politic în această zonă de întîlnire a lumii catolice cu cea ortodoxă.

Se puseră în mişcare astfel iezuiţii, ostaşii religioşi, dar şi politici ai imperiului, cu armele lor binecunoscute. În spate cu generalii imperiali, se puteau mînui cu succes acum şi armele persuasiunii, ademenirii, înşelăciunii, dar şi cele ale presiunii la nevoie. Planul era realizarea deocamdată a unei uniri asemănătoare cu a rutenilor. Uniţii îşi păstrau ritul, canoanele şi calendarul lor ortodox, dar recunoşteau cel puţin cele patru puncte, stabilite încă de conciliul din Florenţa (1439) ca fiind principalele deosebiri între biserica răsăriteană şi apuseană (papa, capul întregii biserici creştine, purgatoriul, cuminecătura şi cu pîine nedospită, purcederea duhului sfînt şi de la fiul). Trebuia cîştigată, fireşte, mai întîi preoţimea romînă, iar pentru a o cîştiga, trebuiau să i se ofere neapărat avantaje materiale. Oferta fu foarte ademenitoare: egalitatea cu preoţimea catolică; privilegiile, adică scutirile şi, prin urmare, şi veniturile ei. Preotul romîn, iobag sau aproape iobag, ar sălta cu aceasta deodată din starea lui umilă la o stare privilegiată, vecină cu nobleţea; toleratului i s-ar deschide, în consecinţă, chiar barierele constituţiei ţării, închise pentru el pînă aici [1].

În asemenea condiţii fu primită, la insistenţele iezuitului Paul Baranyi, unirea, mai întîi de mitropolitul Teofil şi de sinodul din februarie 1697 de la Alba-Iulia. Celor adunaţi aici, unirea le fu înfăţişată nu numai ca o binefacere, ci şi ca o salvare a bisericii romîneşti de « ciuma ereziei » cu care au « inficiat-o » protestanţii, de calvinii care i-au necinstit credinţele (se invocară umilirile la care au supus pe mitropolitul Sava). Cel puţin aşa pretind textele. E interesant că încă în aceste prime texte, alături de hotărîrea de a nu primi nimic mai mult peste termenii în care se uneau, refuzînd orice schimbare în ritul lor ortodox, apare revendicarea ca uniții să nu mai fie socotiți tolerați, ci ca fii recunoscuți (recepți) ai patriei, romînii mireni uniți să fie promovați în orice funcții ca și membrii celorlalte națiuni și religii recepte, fiii lor să fie primiți fără deosebire în școlile catolice. Din primul moment deci revendicările romînești ne apar luînd și un caracter politic: încetarea stării de « tolerați » și introducerea lor în cadrele constituției țării, indicînd și o conștiință politică, existența unui strat social sau unor elemente capabile să conceapă sau să tragă consecințele politice ale unui asemenea act.

---

[1] Asupra unirii romînilor cu biserica Romei vezi mai ales Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a romînilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I—II, Sibiu, 1920—1930; I. **Tóth Zoltán**, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697—1792*, Budapesta, 1946.

Unii istorici ridică contestații împotriva autenticității acestor prime acte — actele păstrate sînt în redacție iezuită și iezuiții, în urmărirea scopului, sînt gata la răstălmăciri, contrafaceri. Ceea ce nu exclude faptul însuși: primirea unirii încă de Teofil sau, cel puțin, înțelegerea asupra condițiilor în care ea ar putea fi primită. Căci, încă la sfîrșitul aceluiași an, statusul catolic cerea printr-un memoriu Curții din Viena aprobarea unirii romînilor cu biserica Romei. Discutată într-o conferință ministerială, propunerea fu primită, dar, la insistențele cancelarului și ale guvernatorului (calvin), în sensul ca romînii să se poată uni cu oricare dintre religiile recepte. Astfel decretul din 14 aprilie 1698, adresat guvernului Transilvaniei, promite preoților romîni care vor recunoaște, păstrîndu-și altfel ritul grecesc, pe papa, privilegiile preoților catolici, celor care se vor uni cu altă religie receptă, privilegiile aceleia; cei care nu se vor uni cu nici una rămînînd în starea în care trăiesc. Războiul cu turcii nu se isprăvise și curtea nu provoacă fățiș pe protestanți, deși acțiunea tindea la unirea numai cu catolicii. Manifestul cardinalului Kollonich din 2 iunie 1698, adresat clerului romîn, nici nu mai prevede asemenea alternativă; vorbește doar de « întoarcerea » la biserica romană, dar condiționează privilegiile bisericii catolice de primirea celor patru puncte.

Teofil murise încă în iulie 1697 și urmașul său fu Atanasie Anghel, hirotonit mitropolit ortodox de patriarhul Ierusalimului și de mitropolitul Țării Romînești, la București. Acțiunea reluată, în temeiul promisiunilor din decretul imperial, un nou sinod din Alba-Iulia primi unirea. Actul romînesc, datat 7 octombrie 1698, e semnat de 38 de protopopi. Scurt, simplu, în textul lui protopopii se unesc cu biserica Romei cu condiția să se bucure și ei de toate privilegiile de care se bucură « mădularele » și preoții bisericii catolice, dar numai așa ca « pre noi și rămășițele noastre din obiceiul bisericei noastre a răsăritului să nu ne clătească »... « Și așa ne unim acești ce-s scrișí mai sus — își întăresc ei încă o dată condiția la sfîrșit, acum chiar cu scrisul mitropolitului — cum toată legea noastră, slujba besearecii și carindariul, leturghia și posturile și darul nostru să stea pre loc, iară de n-ar sta pre loc aceale, nici aceste peceți să n-aibă nici o tărie asupra noastră »[1]. Protopopii se uneau deci nu dintr-o nevoie spirituală — dimpotrivă, condiționează unirea de păstrarea ritului lor și nici măcar cele patru puncte nu apar, textul lor vădind tocmai o respingere a oricărei mărturisiri de credinţă catolică — ci pentru a se bucura de privilegiile preoţimii catolice. Primeau unirea nu pentru catolicism, ci numai pentru perspectivele de ridicare pe care ea le deschidea. Trebuiră să se interpună iarăşi iezuiţii: în versiunea lor latină (sau poate în forma propusă care n-a fost primită), episcopul şi protopopii se unesc « primind, mărturisind şi crezînd ceea ce primeşte, mărturiseşte şi crede ea (biserica romană), şi mai ales cele patru puncte în care ne-am deosebit pînă acum ». În schimb, se omite, fireşte, rezerva protopopilor privind păstrarea ritului lor.

---

[1] Nic. Densușianu, *Independența bisericească a mitropoliei romîne de Alba-Iulia*, Brașov, 1893, p. 19—21; I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, *1599—1699*, p. 464—467

În urma acestor texte, fundamental contradictorii, mărturii vii ale luptei între ceea ce noul regim căuta să impună şi ceea ce preoţimea romînă putea primi, apăru prima diplomă leopoldină (16 februarie 1699), punînd o bază legală unirii, prima diplomă a unirii. Diploma cuprindea nu numai pe romîni, ci şi pe greci şi pe ruteni, din toată Ungaria, Croaţia, Slovenia şi Transilvania. Cei care se vor uni cu biserica romană, primind cele patru puncte — prevedea ea — biserica lor, persoanele bisericeşti şi lucrurile lor se vor bucura de aceleaşi imunităţi ca şi cele ale bisericii catolice. Pe preoţii lor uniţi nimeni să nu cuteze să-i trateze ca pe iobagi, să-i pună la robote, munci sau prestaţii iobăgeşti, să le ia onorarii, să-i despoaie de veniturile lor sau să-i mişte din parohie pentru unire.

Acţiunea catolică trezi repede reacţiuni puternice. Mai întîi din partea naţiunilor politice, adică a claselor stăpînitoare, din partea dietei şi a guvernului. Dieta observă primejdia şi atacă sensul politic şi social al unirii. În hotărîrea sa din 23 noiembrie roagă pe împărat să nu acorde « naţiunii romîne » libertate mai mare decît a avut pînă acum, căci ea ar fi spre batjocura, întristarea şi prejudiciul celor trei naţiuni. Înaintaşii n-au « recipiat » niciodată acea naţiune şi pe preoţii ei, şi cu atît mai puţin i-au făcut părtaşi pe romîni şi pe preoţii lor la aceeaşi libertate. Iar guvernul Transilvaniei, la 14 iulie 1699, caută să convingă pe împărat că unirea poporului romîn e departe de a fi de vreun folos religiei catolice; romînii sînt doar un popor barbar şi fără religie (!). Unirea ţinteşte doar la răsturnarea legilor Transilvaniei, la trecerea sarcinilor preoţeşti pe umerii celorlalţi contribuabili; provoacă în schimb agitaţii din partea principilor vecini de lege grecească. Romînii prin unire nu devin catolici, ci doar eliberaţi de dări şi de iobăgie şi porniţi să lupte împotriva stăpînilor lor de pămînt.

O altă reacţiune veni din partea lumii ortodoxe. Se ridicară împotriva ei mitropolitul Ţării Romîneşti, Teodosie, patriarhul Dositei al Ierusalimului, patriarhul Calinic al Constantinopolului, care afurisiră pe Atanasie; se împotriviră Constantin Brîncoveanu, Cantacuzinii, sfătuitorii lui politici.

Dar reacţiunea cea mai puternică veni din partea poporului romîn din Transilvania. Se ridicară împotriva ei mai ales romînii din sud, braşovenii, făgărăşenii, sibienii, hunedorenii, cei din jurul Albei-Iulii, dar şi din alte părţi. Braşovenii cerură ajutorul mitropolitului Teodosie, al lui Constantin Brîncoveanu al stolnicului Constantin Cantacuzino şi al spătarului Mihai Cantacuzino. « Iară legea, au rea avem au bună, nemica nu vom mişca, nici avem a primi mai mult, pînă nu va fi cu voia şi a tuturor mireanilor, nu numai a popilor. Iar, de primeaşti sfinţia-ta, şi popii, numai voi să fiţi, iar noi nu vom fi. . . Noi pentru nemişugul popilor n-om primi mai mult de ce avem dat, cum au trăit pîn-acuma, trăiască », — îi scria lui Atanasie negustorul din Sibiu, Pater Ianoş [1]. Nobilul romîn Gavril Nagyszegi (de Noţig), încredinţat de ortodocşii din Alba-Iulia să-i reprezinte, se credea îndreptăţit să vorbească împotriva unirii în numele tuturor ortodocşilor din Transilvania. El fu închis, dar agitaţiile împotriva unirii sporeau mereu. Unirea o făcuseră doar episcopul, protopopii, nici măcar preoţii toţi, necum poporul. Ceea ce dovedi şi ancheta întinsă întreprinsă de guvern, la care poporul se declară în masă împotriva unirii. El n-avea să conceapă perspectivele mai îndepărtate, politice sau culturale ale unirii; erau evidente, în schimb, consecinţele ei imediate pentru el: primejdia schimbării legii şi a ruperii de marele tot al romînilor şi de lumea ortodoxă, şi sarcinile materiale în plus pe care le implicau beneficiile preoţimii sale unite.

Curtea, îngrijorată de soarta unirii, trimise un nou misionar iezuit în Transilvania, un misionar militar *(missionarius castrensis)*, Carol Neurautter, care să funcţioneze pe lîngă generalul Rabutin. Cu noul misionar împreună, episcopul fu chemat la Viena — actele iezuite pretind că după ce în septembrie ţinuse un mare sinod la Alba-Iulia, care ar fi întărit din nou unirea, sinod la care ar fi fost chemaţi şi ţărani — unde, pus sub presiune de cardinalul Kollonich, judecat şi adus pe calea dorită, fu numit apoi şi hirotonit, după ritul catolic, de cardinalul însuşi, episcop al « naţiunii romîne ». O dată cu numirea, curtea emise şi o nouă diplomă, a doua diplomă leopoldină, cu data de 19 martie 1701. În cele 15 puncte ale ei, diploma asigura încă o dată biserica şi preoţimea unită de privilegiile bisericii catolice, preoţii uniţi avînd să fie scutiţi de orice dări, robote şi alte prestaţii iobăgeşti, să fie scutiţi de vămi, dijme, ca şi alţii care se bucură de « prerogative nobiliare ». Pentru fiii uniţilor urmează să se ridice şcoli în Alba-Iulia, Haţeg şi Făgăraş. Episcopului însă, drept ajutor în cele canonice şi spirituale, i se dă acum un « teolog » catolic, de fapt un supraveghetor, fără sfatul şi consimţămîntul căruia el să nu poată face nimic. După legămîntul pe care a trebuit să-l facă episcopul la Viena, teologul avea să-i controleze toate actele, scrisorile, numirile, judecăţile de preoţi, cheltuielile, să-i cenzureze cărţile. Şi, fireşte, teologul trebuia să ţină la curent curtea cu toată activitatea episcopului.

Dar diploma vine şi cu altceva. În punctul 3 ea prevede ca nu numai preoţii, ci şi mirenii şi cei de stare plebee *(saeculares et plebeae conditionis homines)* care se vor uni, să fie cuprinşi în statul catolic şi să fie socotiţi între stări *(inter status computentur)*, bucurîndu-se de legile ţării şi de toate beneficiile ei, să nu mai fie ca pînă acum numai toleraţi, ci să fie reaşezaţi în rîndul celorlalţi fii ai patriei. După insuccesul de pînă aci, punctul era menit să fie o nouă ispită pentru unire, nu numai a preoţilor, ci chiar a maselor populare, care se dovediseră atît de recalcitrante. Textul lui extinzînd acum beneficiile unirii şi asupra mirenilor, inclusiv asupra celor de stare plebee, nu ridica, desigur, pe iobagul romîn unit (dacă « starea plebee » îl cuprindea şi pe el) din starea de iobăgie, favoriza însă desprinderea individuală din iobăgie, deschidea noi posibilităţi de ridicare, culturală sau politică, elementelor libere sau devenite libere, mai ales păturii de sus romîneşti astfel sporite. Dar, ceea ce e şi mai important, el deschidea poporului romîn însuşi (în condiţiile raporturilor sociale existente, fireşte) perspectiva politică de a nu mai fi socotit doar tolerat, de a putea face parte din naţiunile politice, de a putea intra, nu ca naţiune separată încă, în cadrele constituţiei ţării şi de a putea beneficia deci de aceleaşi posibilităţi de ridicare politică şi culturală, de a-şi putea lua, în consecinţă, treptat, locul care i se cuvenea în viaţa ţării.

---

[1] Alex. Lapedatu, *Pater Ianoş*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, p. 308—309.

Nu ştim cum s-a ajuns la un asemenea text. El vădeşte înainte de toate, desigur, starea disperată în care se găsea unirea; doar această stare a putut determina curtea la asemenea concesie. Curtea însăşi se va fi convins că pentru a atrage la unire poporul romîn nu e suficient să fie cîştigată preoţimea, că trebuie mers mai adînc. Şi poate şi episcopul a contribuit la această convingere. În tratarea şi formularea textului trebuie neapărat să-i atribuim un rol, prin urmare şi o conştiinţă politică, o conştiinţă a consecinţelor politice care se pot trage în schimb din unire, dacă ea trebuie primită, lui Atanasie însuşi, care l-a obţinut. Textul exprima şi năzuinţe proprii de ridicare. Unirea, instrument de stăpînire politică, impusă ca un fapt extern, se transforma în fapt intern, pus în serviciul propriilor nevoi, propriilor aspiraţii.

În tot cazul, textul obţinut e de o importanţă capitală; un text care putea avea consecinţe politice neprevăzute. Numai că el nu s-a aplicat niciodată. Curtea nici ea nu a făcut concesia cu gîndul de a o şi pune în practică în litera ei; a făcut-o de nevoie. Dar şi cu intenţie politică. Textul concesiei făcute putea avea un îndoit avantaj: putea constitui, pe de o parte, o nouă momeală pentru romîni, de care ei îşi legară noi nădejdi, pe de alta o nouă ameninţare pentru naţiunile politice, pe care ele au şi simţit-o numaidecît. În consecinţă, diploma a fost « publicată » în dietă fără mult zgomot şi apoi trecută sub tăcere. Originalul ei pe urmă a dispărut; a fost ascuns pentru a nu se mai putea servi nimeni de el. Stările au reuşit, desigur, să convină cu curtea asupra trecerii sub tăcere a acestei « greşeli » politice. Textul va avea totuşi importante consecinţe.

Diploma nu s-a aplicat în acest punct şi nici în celelalte. S-a aplicat, în schimb, în punctul privind pe teolog: episcopul de aci încolo trebuie să suporte pe teologul care-l urmează ca propria-i umbră, îl sfătuieşte şi îi controlează toate acţiunile.

Unirea fu totuşi din nou împinsă înainte, stîrnind noi valuri de agitaţie, provocînd la noi rezistenţe masele populare.

La motivele multe de nemulțumire, de agitație, de răzvrătire, se adaugă astfel și cel stîrnit de unire, sporind ostilitatea maselor populare față de noul regim. Agitații, mișcări masive de populație ilustrează acești ani. Proporții mari ia mai ales fuga, pribegia iobagilor, emigrările spre Banat, spre Ungaria, spre Țara Romînească și Moldova. Fugarii pe multe locuri se constituie în cete de haiduci, țin mereu în alarmă autoritățile. Sînt deosebit de activi mai ales în Hunedoara, Munții Apuseni, munții secuiești, Maramureș, pe Mureș în sus, pe Tîrnave. Iar regiunea Chioar, Satu Mare, Baia Mare o ține sub presiune haiducul Gligor Pintea. În 1702, după Cserei, « o teribilă veste a tîlhăriei a cutreierat toată țara »; erau, desigur, înaintemergătorii mișcării curuțești iscate în anul următor — socotește el.

În această atmosferă grea izbucni răscoala lui Francisc Rákóczi al II-lea.

Răscoala lui Francisc Rákóczi al II-lea

Rákóczi ridică steagul de luptă la chemarea țăranilor răzvrătiți, a curuților din părțile Tisei de sus, în primăvara anului 1703. Continua lupta mai veche antihabsburgică, lupta lui Emeric Thököly și a altora.

Răzvrătirile împotriva regimului austriac în Ungaria începuseră încă înainte de asediul Vienei. Lupta luase forme populare, se formaseră două tabere: a « curuților » (numire tradițională pentru răzvrătiți în genere, derivînd de la cruciații lui Doja) împotriva « lobonților » (susținătorii noului regim). Din afară ea era întreținută de emigrați. Dar și de puterile potrivnice Habsburgilor. Emeric Thököly, cel mai mare latifundiar din Ungaria de sus, ridicat de emigrați la conducerea luptei, pornise acțiunea din nord, sprijinindu-se înăuntru pe lupta populară a curuților, în afară pe Franța (pe subsidiile bănești ale lui Ludovic al XIV-lea) și pe Turcia. Proclamat principe al Ungariei de sus, turcii în 1682 îl recunoscuseră chiar rege al Ungariei (el păstră numai titlul de principe). Construcția lui politică însă, în urma succeselor militare ale imperiului, se năruise. Cu aceasta nu se încheiase și lupta însăși. Thököly, adăpostit mult timp pe teritoriul Țării Romînești, luptă și el mai departe cu curuții săi în sud, în Banat, la Dunăre, ia parte mereu la luptele turcilor, pîndind momentul pentru reîntoarcerea în Ungaria, pînă cînd turcii înșiși îl exilară.

În proclamația sa, Rákóczi chema la arme împotriva stăpînirii străine pe toți, pe nobili, dar și pe nenobili, promițînd tuturor celor care vor lua armele scutire de dări și de slujbe iobăgești. Francisc Rákóczi era unul din cei mai mari latifundiari din răsăritul Europei. Totuși, ostilitatea față de Habsburgi era atît de generală, încît el a putut strînge pentru un moment sub steagurile sale, în regiunile unde a izbucnit răscoala, oameni de toate neamurile și din toate clasele sociale: unguri, ruteni, slovaci, romîni și alții, iobăgime, oameni liberi, orășenime, nobilime de rînd și, în parte, chiar nobilime mare, lărgind acțiunea la un mare război de eliberare de sub stăpînirea habsburgică.

Răscoala izbucni favorizată de o conjunctură externă prielnică. Răsculaţii profitară de cele două mari războaie europene: războiul de succesiune a Spaniei şi războiul nordic. Profitară de deplasarea armatelor imperiale spre Apus. În Ungaria nu mai rămăsese decît prea puţină armată, strictul necesar pentru paza cetăţilor sau preîntîmpinarea vreunui atac turcesc. Doar în Transilvania mai rămăsese Rabutin, cu o forţă de 10 000 de oameni. Înăuntru rezistenţa armată era deci mică, iar în afară Rákóczi s-a putut sprijini, dintre beligeranţii războiului de succesiune, pe puterile antihabsburgice, cu deosebire pe Franţa, pe subsidiile băneşti ale lui Ludovic al XIV-lea, iar dintre ai celui nordic, mai întîi pe Carol al XII-lea şi apoi, mai ales, pe Petru cel Mare, cu care a încheiat şi alianţă.

Răscoala astfel crescu, îşi lărgi cercul cu iuţeală. Ofiţerii curuţi, foşti în slujba lui Thököly, ridicară ţărănimea din Bihor. Se ridicară ţăranii din jurul Chioarului, Băii Mari; căzu în mîinile curuţilor cetatea Hust. În august, răsculaţii începură să asedieze Satu Mare.

Operaţiile militare ale lui Rákóczi aveau să se îndrepte însă în direcţie opusă. Răscoala lui ţintea la eliberarea Ungariei. În planul lui nu intra şi Transilvania, decît doar în sensul apărării împotriva vreunui atac imperial venit dinspre ea. Transilvania o considera stat de sine stătător, domeniul legitim al lui Emeric Thököly, principele antihabsburgic ales de dietă şi susţinut de turci. În 1703 se ciocni cu Rabutin, apoi se întoarse spre Ungaria de sus. Operaţiile lui se îndreptau spre imperiu. Planul era unirea sub zidurile Vienei cu armatele franceze şi bavareze. Acest plan eşuă. Rákóczi reuşi totuşi să elibereze rînd pe rînd aproape toată Ungaria.

Transilvania însă se ridică de la sine. Lozincile îndoitei eliberări, politice şi sociale, găsind terenul pregătit, se răspîndiră în toată ţara, antrenară repede masele populare, mai înainte ca Rákóczi să-şi fi pus în gînd s-o facă.

Focul izbucni în mai multe părţi. Haiducii lui Pintea sînt în picioare, curuţii iau Şimleul, Baia Mare. Cete de răsculaţi răsar ba ici, ba colo, spre Bistriţa, pe Someş, în Dobîca, în apropierea Clujului, în Turda, Zarand, Hunedoara. Departe de teatrul operaţiilor militare ale lui Rákóczi, aici prinseră mai mult lozincile lui sociale; mişcarea a putut lua într-adevăr aspect mai mult de răscoală ţărănească. Se ridică iobăgimea, meşteşugărimea, sărăcimea orăşenească, « libertini », nobilime mică. Nobilimea alarmată fuge spre cetăţi, îşi pune persoana şi ce poate din avere la adăpost. Mai ales la început, mulţi nu văzură în ea decît o răscoală populară trecătoare, nu mult deosebită de haiduciile lui Pintea sau ale altora. « Se va topi şi această rebelie ca roua », prevestea unul din magnaţi.

Dar lupta lui Rákóczi era o luptă împotriva stăpînirii habsburgice; putea să antreneze şi nobilimea, ca în Ungaria. Rabutin ia măsuri în consecinţă. Caută să oprească, să ţină la distanţă mişcarea, să stingă cu puterea armelor focarele din interior. Dar ţine şi nobilimea sub ochi, o pune sub pază chiar. Guvernul, pe reprezentanţii convocaţi în dietă, cîţi veniră, îi reţine între zidurile Sibiului. Iar în afară procedează la represiuni severe.

Guvernul luă şi el măsuri împotriva răscoalei. « Pentru remedierea acestor mari ticăloşii», Nicolae Bethlen propuse ridicarea oastei ţării. Prima oaste împotriva curuţilor porni din scaunul secuiesc al Mureşului spre părţile Someşului, sub comanda lui Samuil Bethlen. Secuii erau ridicaţi în virtutea obligaţiilor lor militare. Pe drum însă mulţi dezertară, încît guvernul trebui să ridice în ajutorul oastei nobilimea din comitatele Cluj, Dobîca, Solnocul Interior şi Turda. Cu supravegherea curuţilor din Zarand, Rabutin încredinţă pe Mihail Száva şi nobilimea de acolo. Porni şi el din Ţara Bîrsei, unde supraveghea graniţa pentru a preveni un atac turcesc.

În ciuda măsurilor militare însă, mişcarea ia tot mai mari proporţii. Curuţii înregistrează şi primele succese militare. La 19 septembrie bătură oastea lui Száva la Brad. Iar a doua zi la Mănăstirea, aproape de Dej, loviră oastea secuiască a lui Samuil Bethlen şi o împrăştiară; luară apoi Dejul, Becleanul. Venind dinspre Oradea, curuţii luară cetatea Bologa şi înaintară spre Cluj. Alte trupe atacară Şimleul. Răsculaţii din Munţii Apuseni luară în octombrie Abrudul, importantul centru minier. La Şimleu, în schimb, birui armata trimisă de Rabutin. La Bonţida curuţii lovesc iarăşi pe secui, care nu opun rezistenţă: unii fug, alţii trec în tabăra lor. Comandantul Ştefan Toroczkai a trebuit să se predea şi el. Comandanţii nobili prinşi de curuţi unul cîte unul sînt trimişi în tabăra de la Tokaj a lui Rákóczi. Acolo fu dus şi Toroczkai, acolo se converti şi el, ca şi Laurenţiu Pekry şi alţii, care se vor pune pe urmă în servicul lui Rákóczi. Sub zidurile Albei-Iulii, curuţii în octombrie fură bătuţi de armata imperială, dar luară în schimb Trăscăul, Turda. În decembrie capitulă şi cetatea Chioar, comandantul ei, Mihail Teleki-fiul, văzîndu-se nevoit să treacă şi el în tabăra curuţilor. Pe Mihail Teleki, Rákóczi îl încredinţă apoi cu reorganizarea veniturilor fiscale, iar pe Ştefan Toroczkai îl numi general-comandant al curuţilor din Transilvania, cu misiunea de a reorganiza acţiunea militară. Dar încă nu cu gîndul de a lua puterea politică. Trecură rînd pe rînd în tabăra curuţilor şi secuii, pe care Rabutin socotise că îi poate ridica împotriva lor. Luptară dîrz, în ciuda insucceselor. Armata imperială lovi zdrobitor pe secuii scaunului Odorhei la Hoghilag, lîngă Dumbrăveni (28 ianuarie 1704), după care trecu prin foc Odorheiul şi Trei Scaune. Se ridicară astfel şi secuii din Trei Scaune, din Ciuc; îşi puseră familiile la adăpost în Moldova şi în Ţara Romînească şi apoi se îndreptară spre Ţara Bîrsei. De aici chemară la luptă pe toţi, fără deosebire de neam sau de clasă. Suferiră un nou dezastru la Codlea (13 aprilie). Totuşi continuă lupta. Apărură pe terenul de luptă şi curuţii lui Thököly, venind dinspre Banat, unde de asemenea se întinsese răscoala. Căzu în mîinile curuţilor şi Alba-Iulia. Îndreptîndu-se spre Aiud, cetăţenii oraşului se împărţiră: unii cerură ajutorul armatei imperiale, alţii se alăturară curuţilor, înlesnindu-le luarea oraşului. Ceea ce atrase după sine o răzbunare cruntă a armatei asupra cetăţenilor şi apoi incendiul care-l mistui în bună parte.

În Transilvania însă, mişcarea rămînea mereu confuză, neîndreptată strict spre obiectivul el extern, acţiunea militară se confunda mereu cu ridicarea populară; era deci primejdioasă pentru nobilime; îi trebuia neapărat schimbat obiectivul şi, mai ales, îi trebuia schimbat caracterul de *bellum servile*. Şi pentru că nici armata imperială nu se putea menţine constant decît în cîteva cetăţi şi nu putea asigura nici ea puterea de stat, bunurile, liniştea, nobilimea însăşi se văzu silită să cheme pe Rákóczi. Dieta din Alba-Iulia a celor care se putură strînge, la 7 iulie 1704 îl proclamă principe al Transilvaniei. Dar avînd toată grija ca el să nu fie decît continuatorul vechilor principi (îi cerură să jure pe condiţiile pe care jurase Mihail Apafi), să nu prejudicieze cu nimic statul, constituţia, legile şi organele lui de guvernămînt, să nu le amestece în vreun fel cu cele ale Ungariei.

Rákóczi nu veni acum în ţară. Încercă de vreo două ori să vină, dar nu reuşi. Numi însă comandanţi, mai întîi pe Laurenţiu Pekry, apoi pe Simion Forgács, şi încercă organizarea puterii prin localnici. Căzură acum în mîinile curuţilor şi Mediaşul, Sighişoara, Gherla.

Dar încercarea nu ţinu mult. Generalul imperial Herbeville, trimis cu vreo 20 000 de oameni în ajutorul lui Rabutin, bătu pe curuţi hotărîtor la Jibou (11 noiembrie 1705), luptă după care Transilvania căzu în mîinile imperialilor, încît Rabutin a şi putut pleca pentru alte operaţii în Ungaria. Folosindu-se de această deplasare, curuţii recîştigară Transilvania în cea mai mare parte. În aprilie 1707, dieta din Tîrgu-Mureş putu să introducă în sfîrşit pe principe, care veni acum şi el aci, în stăpînirea ţării. Faţă de condiţiile din 1704, Rákóczi reuşi să obţină acum unele concesii în favoarea puterii sale princiare, dar şi de astă dată prea puţin în raport cu îngrădirile care i se impuneau.

Dar Rabutin se întoarse. În octombrie pătrunse din nou în Transilvania, o cuprinse iarăşi. Mai greu de cuprins fu cetatea Gurghiului, care rezistă asediului cinci luni în şir. În 1708 plecînd Rabutin la Viena, generalul Károlyi încercă recucerirea Transilvaniei pentru curuţi, făcu incursiuni adînci, luă Clujul, Sebeşul, Orăştia, dar din faţa armatei imperiale trebui să se întoarcă. Încercă încă o dată în 1709, dinspre Zarand, Hunedoara, dar fu izgonit din nou de imperiali.

Începu de altfel şi declinul răscoalei în genere. Conjunctura externă care i-a favorizat izbucnirea schimbîndu-se, a rămas fără sprijin din afară. Ludovic al XIV-lea, care o preţuia doar ca o diversiune utilă în spatele Habsburgilor, sistă subsidiile băneşti. Armatele imperiale revenite de pe fronturile de luptă apusene se puteau întoarce acum cu toată puterea lor împotriva lui Rákóczi. Petru cel Mare, aliatul lui, în război cu suedezii înainte, cu turcii acum, nu-i putea da ajutor militar.

Răsturnarea conjuncturii externe agrava considerabil condiţiile interne. Mai întîi condiţiile economice. Uşurările de sarcini, scutirile de dări, menite să atragă în oastea lui Rákóczi elementele populare, nu mai erau posibile. Moneda de aramă devalorizată a lui Rákóczi sau veniturile imenselor sale moşii nu mai puteau face faţă nevoilor. Era grea mai ales întreţinerea oastei, tocmai cînd trebuia să înfrunte oştile imperiale revenite. Dar ceea ce aducea cu sine inevitabil declinul, era grava contradicţie socială pe care noua cucerire se clădea. Solidaritatea realizată pentru un moment în faţa stăpînirii străine era greu de păstrat. Iobăgimea ridicată ţintea nu numai la eliberarea de sub stăpînirea străină, ci şi la eliberarea din iobăgie promisă celor care au luat armele. Nobilimea, dimpotrivă, aştepta la capătul luptei deplina stăpînire politică, pe care regimul habsburgic o prejudiciase, dar fără scăderea stăpînirii de clasă. Dezamăgirea iobăgimii creştea, elanul ei de luptă scădea. Iar nobilimea, cîtă se strînse în jurul lui Rákóczi atîta timp cît el luptă cu succes, în momentul critic îşi întoarse faţa spre puntea salvatoare a tranzacţiei cu puterea imperială. În frunte cu contele Alexandru Károlyi, unul din colaboratorii săi de primul plan, în 1711, la Satu Mare, nobilimea se împăcă cu puterea habsburgică, preocupată mai mult de salvarea domeniilor sale, decît de ţintele luptei de pînă aci. Rákóczi trebui să ia, cu un grup de credincioşi ai săi, drumul pribegiei. Se opri în Polonia, la Petru cel Mare, la curtea lui Ludovic al XIV-lea şi în cele din urmă se mută în Turcia, încercînd zadarnic să mai reaprindă lupta. Va muri acolo în 1735.

În Transilvania, răscoala se stinse şi mai curînd. Puterea lui Rákóczi aci fu mai slabă şi de mai scurtă durată. Nu numai pentru că nu Transilvania fusese ţinta luptei sale; aci şi condiţiile de luptă erau deosebite. Militar înainte de toate, Transilvania n-a putut fi nicicînd deplin cucerită; armata imperială n-a putut fi izgonită, mai ales din cetăţi, a putut rămîne mereu activă. Răsculaţii, unităţile militare curuţeşti au dat multe lupte şi în mai toate părţile ţării, dar fără o comandă destul de hotărîtă şi fără planuri militare destul de precise. Cetele, adesea improvizate, inconstante, mereu primenite, rău sau la întîmplare înarmate, nu se puteau transforma uşor în unităţi militare constante, supuse unei discipline militare. Se aprovizionează la întîmplare, cad adesea în excese, în jafuri, stîrnind nu numai adeziuni ci şi ostilităţi, acţiunea militară confundîndu-se uşor cu răscoala. Rákóczi a încercat reorganizarea acţiunii, transformarea mişcării în acţiune strict militară, pusă sub comandă unică, dar comandanţii săi nu s-au dovedit destul de capabili să o ducă la capăt. A încercat şi reorganizarea economică, administrativă a ţării, a şi reuşit în parte, mai ales în ce priveşte asigurarea veniturilor fiscale, dar nu în măsură să asigure o bază materială acţiunii sale. În genere s-a lovit mereu de rezistenţa claselor stăpînitoare, de obligaţiile impuse de a se servi de localnici. Stăpînind puţin şi doar cu intermitenţă, el însuşi lipsind, cei de care s-a servit fie că au fost convertiţi de nevoie şi nu l-au servit cu destul devotament, fie că erau credincioşi, şi atunci n-au putut învinge rezistenţele locale. Lupta astfel, nici militar, nici economic, n-a putut depăşi prea mult faza de ridicare populară, cu inerentele ei perturbări economice imediate. Politic apoi, Rákóczi aici a cîştigat şi mai puţin decît în Ungaria, clasele stăpînitoare. Nu numai pentru că guvernul şi o bună parte din fruntaşii politici se găseau blocaţi la Sibiu, ci pentru că Rákóczi era în ochii lor marele latifundiar catolic, venit din afară, a cărui stăpînire, cucerită mai ales cu asemenea mijloace, n-aveau de ce s-o dorească. Dimpotrivă, trebuia să le trezească toată îngrijorarea înclinaţiile lui absolutist monarhice, să le stîrnească teama că Rákóczi, învingător, ar putea să tulbure temeliile constituţionale ale ţării, să încorporeze şi să supună Transilvania Ungariei. Şi, fireşte, şi teama că-şi va relua moşiile familiare sau fiscale, aflate pe mîini nobiliare. Ceea ce puteau dori clasele stăpînitoare era mai

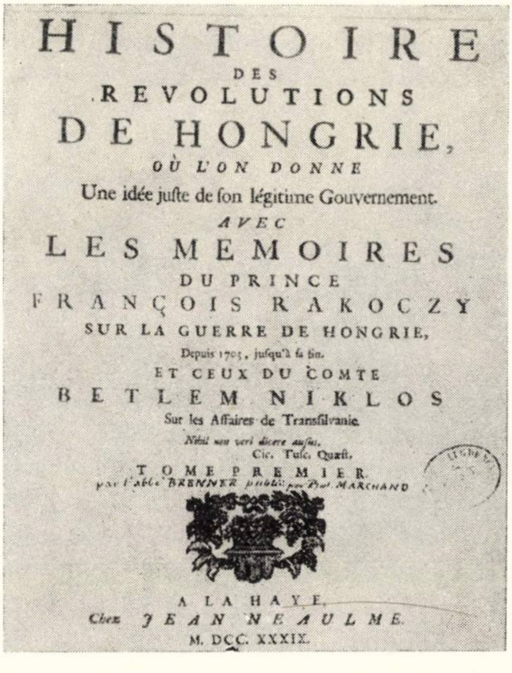
HISTOIRE
DES
REVOLUTIONS
DE HONGRIE,
OÙ L'ON DONNE
Une idée juſte de ſon légitime Gouvernement.
AVEC
LES MEMOIRES
DU PRINCE
FRANÇOIS RAKOCZY
SUR LA GUERRE DE HONGRIE,
Depuis 1703, juſqu'à ſa fin.
ET CEUX DU COMTE
BETLEM NIKLOS
Sur les Affaires de Tranſilvanie.
Nihil non veri dicere auſus.
Cic. Tuſc. Quæſt.
TOME PREMIER.
par l'abbé BRENNER publié par Pros. MARCHAND

A LA HAYE,
Chez *JEAN NEAULME.*
M. DCC. XXXIX.

Fig. 45. — Pagina de titlu a memoriilor lui Francisc Rákóczi.

curînd principatul lui Mihail Apafi, revenirea la vechea lor putere politică, la « republica » nobiliară care era principatul Transilvaniei. Prea puţini au fost cîştigaţi din nobilimea mare, şi mai mult de nevoie, din cei căzuţi în captivitate. Şi nu din cei mai de frunte. N-au putut fi cîştigaţi saşii. Tabăra « lobonţilor » în Transilvania a fost mult mai puternică. Nici cancelarul Nicolae Bethlen, cea mai importantă personalitate politică din acest timp a Transilvaniei, nu se gîndeşte la principatul lui Rákóczi. Dimpotrivă, în memoriul guvernului către împărat, ieşit din condeiul lui, la 28 martie 1704, aruncă cuvinte tari asupra « sectei » curuţilor, « rebelilor », « uzurpatorilor », a « cangrenei » ridicării populare stîrnite de ei, care loveşte nobilimea, îi pradă bunurile, seamănă ruină şi mizerie, ameninţă cu pustiirea din temelii a întregii ţări. Dar nu numai în acesta — asupra lui mai putea cădea bănuiala impunerii sau obligaţiei funcţiei sale — ci chiar în memoriul său secret din 1704, sub titlul *Columba Noe* (Porumbelul lui Noe), conceput sub impresia pustiirii Aiudului de către armata imperială şi destinat puterilor străine, caută o altă cale: pentru « stingerea focului din Ungaria şi Transilvania » şi pacea cu puterile vecine, propune ca Transilvania să rămînă principat neutru, în frunte cu un principe protestant din casă germană, căsătorit cu o principesă austriacă, tributar în egală măsură şi turcilor şi împăratului. E memoriul care i-a atras încheierea carierii politice. Căzut în mîinile lui Rabutin mai înainte de a ajunge la destinaţie, generalul obţinu de la dieta intimidată condamnarea lui Bethlen pentru necredinţă. Graţiat însă de împărat, fu ţinut cîţiva ani în captivitate la Sibiu şi apoi dus la Viena, unde a trebuit să rămînă pînă la moarte (1716). Dar chiar cei care l-au proclamat principe pe Rákóczi, l-au proclamat în alte condiţii decît în Ungaria, îngrădindu-i puterea în vechea constituţie a Transilvaniei, nelăsînd din mîini nici frînele politice şi nici deplina dominaţie de clasă, garantate înainte de vechiul principat, iar acum de diploma leopoldină.

Mai mult, în Transilvania se arătă şi mai acută contradicţia socială a luptei întreprinse. Începută sub formă de răscoală populară, în condiţiile deosebite de aici ea şi-a păstrat mai bine acest caracter, provocînd şi mai acut ostilitatea nobilimii. Astfel, proclamînd principe pe Rákóczi, nobilimea avu grija să pună o stavilă chiar sistemului său de recrutare. Ridicării iobagilor cu promisiunea de scutiri de sarcini şi a eliberării din iobăgie, îi găsi în arsenalul de legi al principatului antidotul: dreptul stăpînului de a-şi rechema iobagul plecat la oaste, prin care tăia chiar rădăcinile mişcării sale. Iobăgimea putea fi solidarizată în lupta împotriva stăpînirii habsburgice, care o apăsa cu sarcinile şi mai ales cu armatele sale, sau pentru menţinerea statului Transilvaniei, în nici un caz însă nu şi în lupta pentru menţinerea neştirbită a stăpînirii feudale, care începea tocmai acum să ia formele cele mai grave. Dezamăgirea iobăgimii aici veni şi mai curînd. Iar nobilii, şi cei care se îndreptaseră în vreun fel spre curuţi, îndată ce Rabutin se întoarse cu oastea în Transilvania, se întorc pe rînd la fidelitate, se grăbesc să profite de « graţia » pe care le-o oferea împăratul. După primejdia prin care nobilimea trecuse, siguranţa pe care i-o readucea armata imperială era binevenită. Pacea de la Satu Mare, care urmă, îi linişti în sfîrşit şi îngrijorarea politică: asigura statul Transilvaniei (inclusiv Partium, pentru menţinerea cărora în cadrul Transilvaniei a luptat fără încetare), cu constituţia lui aparte, stat pe care îl garantase şi diploma leopoldină, diploma la care ţinea atît de mult. « Într-adevăr minunată diplomă era şi îndrăznesc să spun că, dacă Curtea din Viena nu ar fi violat-o, în mare fericire şi pace am fi putut trăi cu ea », se exprimă cronicarul Cserei, exprimînd o opinie mult mai generală desigur. Dar şi răstălmăcirea acelei « sfinte diplome » — continuă el — vine doar din intrigile dintre cele trei naţiuni şi patru religii; ele au îndemnat curtea la schimbări, « noi înşine fiind cauza propriei primejdii » [1].

---

[1] Cserei Mihály, *Históriája, 1662—1711*, p. 225.

Romînii au luat parte şi ei masiv la răscoală, iobagi, libertini, micile categorii militare, mica nobilime. Din Maramureş, Satu Mare, Bihor, Arad şi pînă la granița de răsărit a Transilvaniei, cetele de răsculați, unitățile curuţeşti sînt înţesate cu romîni, cu soldaţi mai ales, dar şi cu subofiţeri, sau chiar cu comandanţi de cete sau de unităţi militare mai mari. În Bihor, printre primii care trecură de partea curuţilor fu colonelul imperial Marcu Haţeganu. În Maramureş luptară în rîndurile curuţilor iobăgime, nobilime mică. Comandanţi romîni de cete sau de unităţi se ridică în regiunile Satu-Mare, Oaş, Chioar, Baia Mare, Sălaj sau chiar în comitatul Szabolcs. În jurul Băii Mari luptară cetele haiducului Gligor Pintea, supranumit popular Pintea Viteazul. El căzu în faţa Băii Mari în momentul cînd haiducii săi, alături de curuţi provocaseră predarea oraşului. Mulţi romîni apar pe Someş, în jurul Clujului: aici se făcu cunoscut mai ales căpitanul Ciurilă. În comitatul Turzii se remarcă Nichita Balica, căpitanul care-şi făcu cetate din cheile Turzii; în Mureş şi Odorhei căpitanul Vasile Negru; în Ţara Bîrsei şi Trei Scaune căpitanul Bucur Cîmpean. În jurul Albei-Iulii se remarcă regimentul lui Ştefan Sudriceanu; în jurul Aradului, regimentul colonelului Farcaş Dragul sau Drăgulea. Acesta luptă în mai multe părţi şi îl urmă pe Rákóczi şi în Polonia. Şi mulţi alţii [1]. Fu lovită de răscoală şi unirea cu biserica romană; în locul lui Atanasie, care se găsea în Sibiu, fu ridicat prin sinod episcop Ion Ţirca. Rákóczi, deşi catolic, în lupta sa trebui să practice toleranţa religioasă. Cu atît mai mult trebuia să o practice în diversitatea şi preponderenţa covîrşitoare a confesiunilor necatolice de aici. În 1708 trata cu Brîncoveanu apărarea ortodoxiei romînilor împotriva prozelitismului catolic.

Cetele curuţeşti însă sînt, în genere, amestecate. Mai ales în rîndurile celor de jos se creă o întinsă frăţie de arme, lăsînd urme chiar în literatură, în muzica populară, în cîntece, în dansuri.

Curuţii sînt în bune raporturi şi cu Ţara Romînească şi Moldova. Acolo se refugiază adesea după insuccese, acolo se pregătesc de noi acţiuni, acolo îşi adăpostesc de primejdie familiile cei mai aproape de graniţe. Rákóczi însuşi e în bune raporturi cu Ţara Romînească şi cu Moldova, caută să cîştige pe domnii romîni, mai ales pe Constantin Brîncoveanu, pentru lupta sa, să-i atragă în cercul de alianţe antihabsburgice. Pe lîngă Petru cel Mare, Rákóczi se servea de David Corbea de la Braşov, acelaşi care servise şi pe Brîncoveanu.

Şi regimul, dar şi nobilimea trecură printr-o mare criză, un puternic motiv să se sprijine reciproc.

Nobilimii, în schimbul credinţei sale, imperiul triumfător putea să-i asigure şi mai bine puterea. Trecînd cu bine momentul de grea încercare pentru ea, avînd pavăza puterii imperiale, nobilimea putea să păşească înainte în supunerea şi exploatarea iobagului său, să-i înfrunte ostilitatea fără teamă. Trebuiră să se întoarcă astfel la vechea stare şi iobagii curuţi «lepădînd penele şi blana de lup, în zeghe şi opinci, la hîrleţ şi la sapă, căci nu e de rîtul porcului brăţara de aur. Nu libertate ar merita domnii iobagi, ci mai degrabă ţepe şi furci, pentru hoţiile cele multe »[1], izbucneşte satisfăcut, exprimînd iarăşi desigur o opinie mai generală nobiliară, memorialistul Cserei.

---

[1] Márki Sándor, *II. Rákóczi Ferenc*, vol. I, *1676–1707*, p. 484–489.

Regimul austriac trecu şi el ultima probă. Depăşind faza acută de război, învingător, aşezat pe credinţa claselor stăpînitoare, se va putea consolida temeinic, începînd abia de acum să-şi organizeze puterea, să pună durabil temeliile puterii sale de stat în Transilvania.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

F. Engels, *Războiul ţărănesc german*, ed. a III-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1958.

2. *Izvoare*

Bethlen, János, *Historia rerum transylvanicarum, 1663–1673*, vol. I–II, Viena, 1782.

Bethlen, Miklós, *Önéletírása*, vol. I–II, ed. V. Windisch Éva, Budapesta, 1955.

Cantacuzino, Mihai, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1902.

Cantemir, D., *Istoria ieroglifică*, în *Opere*, vol. VI, ed. Acad. Rom., Bucureşti, 1883.

— *Evenimentele Cantacuzinilor şi Brîncovenilor*, în *Opere*, vol. V/1, ed. Acad. Rom., Bucureşti, 1878.

— *Vita Constantini Cantemyrii*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1923.

— *Istoria Imperiului otoman* (trad. I. Hodoş), în *Opere*, vol. III–IV, ed. Acad. Rom., Bucureşti, 1876; Acad. R.P.R. *ms. latin* nr. 74 (copie după textul din arhivele sovietice).

Codrescu, T., *Uricariul*, vol. V, XI.

Compilatae Constitutiones, în *Corpus Juris Hungarici, 1540–1848 évi erdélyi törvények*, ed. Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen, Budapesta, 1900.

Cronicari munteni, ed. M. Gregorian, vol. I–II, Bucureşti, Ed. pentru literatură, 1961.

Cserei, Mihály, *Históriája, 1662–1711*, ed. Toldy Ferenc, Pesta, 1852.

Del Chiaro, A. M., *Storia delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1914.

Diplomatarium Alvinczianum (Alvinczi Péter okmánytára), vol. I, Pesta, 1870.

Giurescu, C., *Contribuţiuni la studiul cronicelor muntene*, Bucureşti, 1906.

Giurescu, C. şi N. Dobrescu, *Documente şi regeste privitoare la Constantin vodă Brîncoveanu*, Bucureşti, 1907.

Golikov, I. I., *Деяния Петра Великого*, vol. XII, Moscova, 1809.

Grabowski, A., *Ojczyste spomniki w pismach do dziejów dawnéj Polski*, vol. II, Cracovia, 1845.

Hudiţă, I., *Répertoire des documents concernant les négociations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII-e siècle (1636–1683)*, Paris, 1926.

Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria romînilor*, V/1, 2; IX/1; XV/2; XVI, Supl. I/1 şi II/3.

Iorga, N., *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, Bucureşti, 1902.

— *Documente privitoare la Constantin vodă Brîncoveanu*, Bucureşti, 1901.

— *Studii şi documente cu privire la istoria romînilor*, vol. V.

---

[1] Cserei Mihály, *Históriája, 1662–1711*, p. 456–457.

Istoria Ţării Romîneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717, ed. C. Grecescu, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1959.

KOGĂLNICEANU, M., *Cronicele Romîniei*, vol. II—III, ed. a II-a, Bucureşti, 1872—1874.

LUPAŞ, I., *Documente istorice transilvane*, vol. I, *1599—1699*, Cluj, 1940.

LUKINICH, IMRE, *A szatmári béke története és okirattára*, Budapesta, 1925.

MEHMET, M. A., *Cronica lui Mehmed Raşid ca izvor pentru campania de la Prut (1711)*, în *Studii*, XIV (1961), nr. 4, p. 919—933.

MÎŞLAEWSKI, A. Z., *Война с Турциею 1711 года*, Petersburg, 1898.

Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae, XVI—XXI.

NECULCE, I., *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. I. Iordan, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959.

NILLES, N., *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis*, vol. I—II, Oeniponte, 1885—1886.

Письма и бумаги императора Петра Великого, vol. IV—VI, Petersburg, 1900—1912.

SAMUEL, VELICIKO, *Летопис Событии*, Kiev, vol. I—II, 1851.

SLIZEN, A., *Haracz turkom krwia turecka wyplacony*, Wilno, 1674.

STURDZA, A. A., *Constantin Brancovan prince de Valachie, 1688—1714*, vol. III, Paris, 1915.

SZÁSZ, K., *Sylloge tractatuum*, Cluj, 1833.

VERESS, A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Romîneşti*, vol. XI, Bucureşti, 1939.

3. *Lucrări generale*

BARIŢIU, GH., *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, vol. I, Sibiu, 1889.

DAICOVICIU, C., ŞT. PASCU, V. CHERESTEŞIU, ŞT. IMREH, AL. NEAMŢU, T. MORARIU, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1963.

JAKAB, ELEK, *Sándor Pál kapitiha s az erdélyi nemzeti fejedelemség utolsó évei*, în *Magyar Történelmi Tár*, XIX (1874), p. 123—247.

Magyarország története 1526—1790, vol. II, Budapesta, 1962.

Очерки истории СССР (XVIII в, первая четверть), Moscova, 1954.

POPOVICIU, GH., *Istoria romînilor bănăţeni*, Lugoj, 1904.

4. *Lucrări speciale*

ARDELEANU, G. S., *Ştiri privitoare la istoria ţărilor romîne în corespondenţa împăratului Rusiei Petru I*, în *Studii şi cercetări de istorie medie*, I (1950), nr. 1, p. 181—222.

C. GH., *Legături între Petru cel Mare şi Constantin Brîncoveanu*, în *Studii*, III (1950), nr. 3, p. 169—177.

CALLIMACHI, S., *Un document inedit din anul 1711 privitor la colaborarea militară romîno-rusă*, în *Studii*, III (1950), nr. 3, p. 178—179.

CHIRCĂ, H., *Veniturile vistieriei lui Constantin Brîncoveanu după condica vistieriei*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1956, p. 213—232.

CRĂCIUN, IOACHIM, *Răzvrătirea saşilor din Braşov la 1688*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1956, p. 199—212.

CZESLAW CHOWANIEC, *Wyprawa Sobieskiego w Moldawii*, Varşovia, 1932.

DAN, MIHAIL, *În jurul unirii cu Roma, cu deosebită privire asupra rolului iezuitului Carol Neurautter*, în *Mitropolia Banatului*, VIII (1958), nr. 7—9, p. 296—328.

DRAGOMIR, S., *Istoria desrobirei religioase a romînilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I—II, Sibiu, 1920—1930.

— *Romînii din Transilvania şi unirea cu biserica Romei*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. III, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1959, p. 323—339.

Georgescu-Buzău, Gh., *Un diplomat romîn la Moscova la începutul secolului al XVIII-lea, David Corbea*, în vol. *Relații romîno-ruse în trecut*, București, 1957, p. 42—62.

Giurescu, C., *Tractatul lui Constantin Cantemir cu austriacii (1690)*, în *Convorbiri literare*, XLIV (1910), nr. 2, p. 274—290.

Grigoraș, N. *Marea răscoală populară din Moldova dintre 1671 și 1672*, în *Studii și cercetări științifice*, Iași, Istorie, XIII (1962), nr. 2, p. 209—237.

Hudiță, I., *Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII-e siècle*, Paris, 1927.

Iorga, N., *Despre Cantacuzini*, București, 1902.

— *Carol al XII-lea, Petru cel Mare și țările noastre (1709—1714)*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. II, t. XXXIII (1910—1911), p. 71—127.

— *Francisc Rákóczi al II-lea și romînii*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. II, t. XXXIII (1910—1911), p. 1—33.

— *Viața și domnia lui Constantin vodă Brîncoveanu*, București, 1914.

— *Sobieski et les roumains (1683—1696)*, în *Revue Historique du Sud-Est Européen*, X (1933), nr. 7—9, p. 287—306.

Kiricenko, N. P., *Текст русско-молдавского договора 1711г и соответствие его летописи И. Некулче*, în vol. *Вековая дружба*, Chișinău, 1961, p. 198—210.

Lapedatu, Alex., *Pater Ianoș*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903, p. 303—310.

Lupaș, M., *Mitropolitul Sava Brancovici*, Cluj, 1938.

Márki, Sándor, *Nagy Péter cár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben*, Budapesta, 1913.

— *II. Rákóczi Ferenc*, vol. I, *1676—1707*, Budapesta, 1907.

Minea, I., *Despre Dimitrie Cantemir. Omul, scriitorul, domnitorul*, Iași, 1926.

Moga, I., *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor romîne la sfîrșitul secolului XVII*, Cluj, 1933.

— *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul XVIII*, în *Anuarul Institutului de istorie națională* — Cluj, VII (1936—1938), p. 86—165.

Panaitescu, P. P., *Pribegia lui Constantin Șerban Basarab și a lui Ștefan Petriceicu și testamentele lor*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. III, t. XXI (1939), p. 373—432.

— *Культурные связи румынских государств с России в эпоху реформ Петра Великого*, în *Romanoslavica*, II (1958), p. 235—247.

— *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1958.

— *Tratatul de alianță dintre Moldova și Rusia din 1711. 250 de ani de la încheierea lui*, în *Studii*, XIV (1961), nr. 4, p. 897—917.

Patachi, Liviu, *Căpitani de cete militare și haiduci romîni la începutul veacului al XVIII-lea*, în *Studii și articole de istorie*, vol. II, București, 1957, p. 131—156.

Perényi, József, *II. Rákóczi Ferenc és I. Péter diplomáciai kapcsolatainak kezdetei*, în *Magyar-orosz történelmi kapcsolatok*, Budapesta, 1956, p. 52—95.

Potra, G., *Averea lui Șerban Cantacuzino și întemeierea mănăstirii Cotroceni*, în *Revista istorică romînă*, IV (1934), p. 300—306.

Prodan, D., *Teoria imigrației romînilor din Principatele Romîne în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj, 1944.

Radonić, I., *Situația internațională a principatului Țării Romînești în vremea lui Șerban Cantacuzino (1678—1688)*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. II, t. XXXVI (1914), p. 949—971.

Rosetti, Ioana, *Iordache Ruset*, în *Revista istorică romînă*, VII (1937), nr. 3—4, p. 300—322.

Semeonova, L. E., *Din istoria relațiilor romîno-ruse de la sfîrșitul secolului XVII — începutul secolului XVIII*, în *Analele romîno-sovietice*, Istorie, XIII (1959), nr. 2, p. 109—133.

Semeonova, L. E.. *Stabilirea legăturilor diplomatice permanente între Ţara Romînească şi Rusia la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea*, în *Romanoslavica*, V (1962), Istorie, p. 29–51.

Smirnov, N. A., *Lupta popoarelor rus şi ucrainean împotriva agresiunii turceşti în sec. XVII*, în *Analele romîno-sovietice*, Istorie, VII (1954), nr. 3, p. 41–59.

Stoide, C., *Un episod din domnia lui Gheorghe Duca. Răscoala lui Hîncu şi Durac din 1671–1672*, în *Arhiva* (Iaşi), XL (1936), nr. 1–2, p. 56–80.

Szádeczki, Béla, *I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása*, Budapesta, 1911.

Şerban, C., *Un episod al campaniei de la Prut: cucerirea Brăilei (1711)*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957, p. 449–456.

— *Legăturile stolnicului Constantin Cantacuzino cu Rusia*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. II, Bucureşti, 1957, p. 237–254.

— *Jurnalul feldmareşalului B. P. Şeremetev despre campania de la Prut (1711)*, în vol. *Relaţii romîno-ruse în trecut*, Bucureşti, 1957, p. 72–95.

Tarlé, E. V., *Rákóczi és az európai nagyhatalmak*, în *Magyar Történész Kongresszus 1953 junius 6–13*, Budapesta, 1954, p. 84–86.

I. Tóth, Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792*, Budapesta, 1946.

Trócsányi, Zsolt, *Erdély kormányzata II. Rákóczi Ferencz korában*, în *Levéltári Közlemények*, XXVI (1955), p. 148–187.

Várkonyi, Ágnes, *A Rákóczi-szabadságharc kibontakozása Erdélyben (1703–1704 jul.)*, în *Századok*, LXXXVIII (1954), nr. 1, p. 15–73.

Veress, A., *Pribegia lui Gligoraşcu vodă prin Ungaria şi aiurea (1664–1672)*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. III, t. II (1924), p. 269–336.

Zaborovschi, V., *Politica externă a celor trei principate de la asediul Vienei (1683) pînă la moartea lui Şerban Cantacuzino*, Bucureşti, 1925.

CAPITOLUL VII

CULTURA SECOLULUI AL XVII-LEA

1. CULTURA ÎN MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÎNEASCĂ

Problemele culturii romîneşti capătă în cursul secolului al XVII-lea o complexitate tot mai mare, datorită atît creşterii generale a activităţii culturale şi înmulţirii domeniilor de creaţie, cît şi contactului cu un număr mai însemnat de medii de cultură străine.

Impunerea treptată a limbii vorbite de popor ca limbă a culturii scrise constituie fenomenul cultural dominant al acestei epoci. Importanţa luptei pentru triumful limbii romîne nu se mărgineşte numai la folosirea unui mijloc de expresie mai adecvat, mai aderent, cu toate dificultăţile începutului, la gîndirea şi sentimentul care urmau să fie exprimate. Vechea noastră istoriografie vedea o vină în natura hainei pe care o îmbrăcase vechea cultură romînească. Lucrurile s-ar fi petrecut pentru noi în acelaşi fel şi dacă în locul hainei slavone s-ar fi îmbrăcat una latină, grecească sau de orice alt fel.

Dar, dincolo de această valoare instrumentală, limba are şi una socială. O cultură în limbă străină rămîne o cultură de iniţiaţi, indiferent dacă cercul acestora e mai larg sau mai restrîns. Accesul la cultură al unor pături mai largi, fie în calitate de elemente receptoare, fie ca elemente creatoare, nu poate fi asigurat decît de folosirea limbii vorbite. De aceea triumful limbii romîne ca limbă de cultură a fost în acelaşi timp nu numai expresia nevoii unor noi pături sociale de participare la fenomenul cultural, dar şi mijlocul care să asigure această participare.

Privită problema sub aspectul creatorilor de cultură, este evident rolul tot mai însemnat pe care-l joacă în acest domeniu elementele laice. Nu numai că istoriografia, care rămîne cîmpul realizărilor celor mai înalte, devine o preocupare categoric laică, dar chiar în domeniul literaturii religioase, unele din operele cele mai însemnate — ca, de pildă, traducerea integrală a bibliei de către N. Milescu, Şerban şi Radu Greceanu — sînt datorate unor mireni şi nu unor călugări. În ansamblul activităților culturale, rolul elementelor laice devine precumpănitor și, fără a se putea vorbi încă de apariția unei gîndiri laice ca esență, se poate în orice caz constata încheierea monopolului, sau cvasimonopolului, cultural al clerului.

Mai dificilă e chestiunea determinării păturilor sociale participante la actul de cultură. Aici, fără îndoială, ceea ce interesează în primul rînd nu e originea socială a creatorului de cultură, ci interesele și concepțiile de clasă care-și găsesc expresie în opera sa. Din acest punct de vedere este evident că, în țările noastre, nici în această fază tîrzie a feudalismului nu s-a constituit o cultură scrisă de caracter orășenesc, net definită și orientată în sens antifeudal. Avem aici, reflexul insuficientei dezvoltări a orășenimii înseși, cu toate progresele ei în veacul al XVII-lea. Dar din mediul acestor pături, ca și din mica boierime sau chiar dintre țărani, se ridică elemente care ajung cîteodată să ocupe un loc de frunte în viața culturală a țării, cum e cazul mitropolitului Varlaam, al lui Dosoftei, al lui Eustratie logofătul sau al lui Simeon Dascălul. De aceea, dacă cultura scrisă rămîne în ansamblul său pusă în serviciul clasei feudale dominante, apare în cadrul ei o anumită diversitate de tendințe, pe alocuri chiar unele poziții de critică socială, și în orice caz o lărgire a sferei preocupărilor, care corespunde difuzării mai adînci a interesului pentru cultură în sînul societății.

Aceste preocupări mai largi se întrevăd în numeroase domenii. Literatura istorică cunoaște, pe de o parte, un nou tip de istoriografie în ce privește judecarea trecutului țării, istoriografia boierească, iar pe de alta o lărgire a interesului pentru istoria străină, care duce la traduceri și prelucrări fie de cronografe împrumutate din lumea slavă sau grecească, fie de opere istorice care merg pînă la *Istoriile* lui Herodot. Alături de istoriografia în proză apare și povestirea în versuri a unor fapte recent petrecute. Literatura juridică se îmbogățește cu opere noi, ale căror izvoare, mai numeroase, sînt adaptate cu mai mult discernămînt la situațiile din societatea romînească. Însăși literatura religioasă, pe lîngă o vastă activitate de traduceri din mai multe limbi, cunoaște și opere originale sau care capătă o marcată originalitate prin adaptare sau prin calitățile literare ale traducerii. Un loc deosebit în această cultură nouă, mai vie și mai variată, îl au cărțile de imaginație și de edificare morală, traduceri de romane populare sau de culegeri moralizatoare, a căror circulație devine tot mai intensă. Nu numai că prin numeroasele traduceri și prin operele originale, se formează treptat, în cursul veacului al XVII-lea, o limbă tot mai suplă, cu o capacitate de expresie sporită și cu caracter de unitate în toate cele trei țări romîne, dar începe să se cultive și versul, chiar dacă încă în forme stîngace și de cele mai multe ori lipsite de un adevărat conținut poetic.

Ieșită din nevoile societății din Țara Romînească și Moldova, al cărei stadiu de dezvoltare îl oglindește, cultura acestor țări a evoluat în cursul secolului al XVII-lea într-un contact strîns cu marile curente din cultura Europei răsăritene şi, prin acestea sau dincolo de acestea, cu realizări culturale general europene. Ea a primit, astfel, dinafară numeroase sugestii şi idei, pe care le-a receptat şi asimilat în măsura impusă de propriile sale necesităţi. Varietatea acestor curente şi capacitatea de asimilare, avînd la bază un efort creator, au asigurat tocmai originalitatea culturii romîneşti din veacul al XVII-lea, în cadrul general al culturii europene, şi îndeosebi într-acel al ţărilor din Răsărit.

Dacă nu trebuie să exagerăm valoarea influenţelor străine, dacă sîntem datori să vedem în cultura romînească altceva decît însumarea lor, se impune deopotrivă să nu le considerăm nici ca pe nişte piedici venite din afară, care ar fi înăbuşit libera dezvoltare a unui « geniu naţional » înnăscut, pentru a înălţa apoi un adevărat imn de slavă, cum s-a făcut de atîtea ori de istoriografia burgheză, la stabilirea contactului direct cu cultura Apusului, în veacul al XIX-lea. Cu atît mai puţin, aceste influenţe străine ar fi putut determina etapele istorice ale dezvoltării culturii romîneşti, care trebuie privită dinlăuntru şi nu dinafară, în ceea ce creşte şi nu în ceea ce primeşte, şi mai ales în chipul cum această cultură exprimă şi serveşte nevoile societăţii într-o epocă dată.

Dintre numeroasele contacte culturale ale veacului al XVII-lea, care înglobează toate ţările vecine şi merg spre apus pînă în Italia — pentru ca mai departe ele să devină cu totul sporadice şi de obicei prin intermediare — trei sînt acelea care necesită o atenţie deosebită.

Cel dintîi e contactul cu cultura polonă, adînc impregnată de elemente umaniste, dar reprezentînd un umanism adaptat unei societăţi feudale, în care tendinţele de gîndire raţionalistă ale Renaşterii fuseseră covîrşite de concepţia teologică propagată de biserică. Polonia a reprezentat pentru noi, în veacul al XVII-lea, una din căile de acces la cultura antichităţii latine, cu tot ceea ce a însemnat ea ca influenţă în gîndire şi stil pentru unii dintre cei mai însemnaţi creatori ai vremii; în acelaşi timp, ideologia clasei dominante polone a servit marilor cronicari moldoveni — căci despre ei este vorba în primul rînd — la luminarea şi lămurirea propriilor lor tendinţe social-politice, izvorîte, acestea, din înseşi realităţile societăţii feudale moldoveneşti.

Cel de-al doilea contact e cel cu lumea rusească — Ucraina şi Moscova. Aici intensitatea schimburilor culturale este determinată de cvasiidentitatea de dezvoltare socială, de lunga tradiţie de participare a romînilor la cultura slavă, ca şi de apartenenţa la aceeaşi biserică ortodoxă. Tipografi, profesori întemeietori de şcoli, modele pentru traduceri au venit în numeroase rînduri de la Moscova sau de la Kiev, animînd viaţa noastră culturală, răspîndind cunoştinţe şi idei, creînd posibilităţi de difuzare a culturii. În formaţia unor personalităţi culturale de primă mînă, ca boierul muntean Udrişte Năsturel sau mitropolitul Moldovei Varlaam, contactul cu cultura rusească joacă un rol deosebit, în vreme ce fii ai patriei noastre, ca Petru Movilă sau Nicolae Milescu — cărora le va urma apoi Dimitrie Cantemir — găsesc în mediul cultural rusesc posibilităţile unei activităţi creatoare de întinse orizonturi.

Vin, în sfîrşit, legăturile cu cultura greacă. Importante încă din prima jumătate a veacului, ele devin deosebit de puternice către sfîrşitul lui, fără a ne îngădui să considerăm, totuşi, că ar fi determinat o epocă în istoria culturii noastre, aceea a « influenţei greceşti ». Cultura romînească continuă să se dezvolte şi în epoca în care răspîndirea limbii greceşti părea să o ameninţe cu sufocarea; ea cîştigă tocmai în această vreme straturi noi şi tot mai întinse de cititori şi triumfă în biserică, îşi îmbogăţeşte conţinutul şi capătă un instrument de expresie tot mai suplu. Dacă luăm ca indice al intensităţii acestei « influenţe » frecvenţa tipăriturilor greceşti efectuate în ţările noastre — care formează, desigur, una dintre căile ei de răspîndire — ajungem la concluzia, nu lipsită de sugestii, că frecvenţa maximă are loc în perioada ce precedă instaurarea domniilor fanariote, adică între 1682—1716, şi nu, cum ne-am fi aşteptat pentru un proces care ar fi cîştigat în adîncime, în epoca zisă fanariotă. Într-adevăr, în timp ce pentru primii 35 de ani avem 42 de tipărituri greceşti, pentru cei 105 ani care urmează, totalul lor nu se ridică decît la 53. Mai revelator e încă raportul dintre tipăriturile greceşti şi cele în limba romînă. Celor 42 de cărţi din prima categorie le corespund 38 de tipărituri în limba romînă, la care se adaugă alte 22 slave sau slavo-romîne; în cursul veacului fanariot, în schimb, faţă de cele 53 de cărţi greceşti avem 457 de cărţi în limba romînă, pentru fiecare carte grecească tipărindu-se, deci, alte nouă romîneşti [1].

Dacă în cursul secolului al XVIII-lea limba grecească va fi o limbă tot mai mult vorbită şi cartea grecească va deveni principala lectură, fenomenul nu va privi societatea romînească în ansamblul ei — care va avea cultura sa proprie — ci numai o subţire pătură boierească, legată de domnie şi de dregătorii. Această singularizare prin adoptarea ca cultură de bază a unei culturi străine este frecventă la clasele dominante şi ea nu face decît să adîncească separaţia dintre ele şi celelalte clase, dînd astfel imbolduri noi luptei de clasă înseşi.

Pentru epoca de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, răspîndirea culturii greceşti are însă alte semnificaţii, şi acestea sînt, luate în ansamblu, pozitive, chiar dacă în formele în care se desfăşoară nu lipsesc şi aspectele negative.

Influenţa grecească, îndeosebi pe calea învăţămîntului, a însemnat mai întîi contactul nostru cu cultura elenică, care venea să-l completeze pe cel stabilit, pe alte căi, cu antichitatea latină.

În al doilea rînd, limba greacă se oferea ca un instrument de iniţiere la o gîndire filozofică şi ştiinţifică pentru exprimarea căreia limba noastră nu era încă pregătită; e drept însă că folosirea tocmai a unui instrument gata format va însemna, pe de o parte, întîrzierea mlădierii limbii romîne pentru a o face mai receptivă faţă de abstracţiuni, iar pe de alta, va contribui la menţinerea acestor cunoştinţe într-un cerc restrîns, împiedicînd difuzarea lor mai largă, ceea ce de altminteri corespundea vederilor şi intereselor clasei dominante, care patrona şi beneficia de răspîndirea acestei culturi.

---

[1] Calculele au fost făcute pe baza vol. I, II şi IV din *Bibliografia romînească veche.*

Dar receptarea culturii greceşti în ţările noastre avea şi calitatea de a îngădui integrarea noastră într-o largă comunitate de cultură, reflectînd o comunitate de interese politice, centrate în jurul problemei dominaţiei otomane.

Cultura slavă reprezentase la noi o formă de solidaritate cu popoare ameninţate deopotrivă de primejdia turcească, ca şi un mijloc de prezervare faţă de tendinţele de expansiune ale statelor catolice vecine. Sensul acesta de participare la o comunitate de cultură era încă viu în prima jumătate a veacului al XVII-lea, cînd, de pildă, Psaltirea slavonă tipărită în 1637 la Govora era închinată « drept-credinciosului şi evlaviosului neam al patriei noastre şi altor neamuri înrudite cu noi după credinţă şi avînd acelaşi vestit dialect slovenesc ca limbă, şi cu deosebire bulgarilor, sîrbilor, ungrovlahilor, moldovlahilor şi celorlalţi »[1].

Prin puternicile sale elemente de elenism, renaşterea culturii greceşti în veacul al XVII-lea a căpătat un caracter de universalitate, care i-a îngăduit o largă expansiune în lumea ortodoxă. Contactul nostru cu această cultură, care a însemnat o nouă formă de integrare într-o comunitate culturală mai largă, s-a petrecut însă într-o vreme cînd limba romînă devenise un instrument de expresie suficient de format pentru a nu mai exista primejdia unei înstrăinări lingvistice pe tărîmul culturii.

Privite sub acest unghi de vedere, cifrele statistice pomenite mai sus îşi dezvăluie uşor semnificaţia. Numărul mare de tipărituri greceşti din anii 1682—1716, care sînt în cea mai mare parte scrieri teologice şi merg *paralel* cu tipărirea cărţilor fundamentale de ritual *în romîneşte* — reprezintă participarea celor două ţări la noua comunitate de cultură, într-o vreme de mecenatism pe multe tărîmuri. Ele se adresau mai puţin societăţii romîneşti şi mai mult lumii ortodoxe în genere. Dacă situaţia, din acest punct de vedere, se schimbă în cursul domniilor fanariote, faptul se datoreşte schimbării poziţiei politice a statelor romîneşti şi, de bună seamă, şi strivitoarelor lor sarcini economice faţă de Poartă, care nu mai îngăduiau acţiunile de mecenatism ale epocii precedente.

Rezultate şi mai importante sînt obţinute în cursul acestui veac în ce priveşte întărirea unităţii de cultură a celor trei ţări romîneşti. Corespunzînd schimburilor economice tot mai active şi relaţiilor politice tot mai strînse, legăturile culturale dintre Moldova, Ţara Romînească şi Transilvania devin deosebit de frecvente şi de rodnice. Oameni de cultură dintr-una din ţări îşi desfăşoară o parte din activitatea lor într-alta — de pildă, între alţii, moldoveanul Milescu sau ardeleanul Teodor Corbea în Ţara Romînească — Miron Costin sau Constantin Cantacuzino cunosc toate trei ţările, o strînsă prietenie leagă pe Varlaam de Udrişte Năsturel, manuscrise ale lui Ureche sînt aduse în Ţara Romînească, tipăriturile munteneşti sau moldoveneşti trec munţii în Transilvania, după cum mulţi tineri merg acolo la învăţătură. Rezultatul acestor schimburi culturale atît de frecvente este întărirea treptată a unei comunităţi de cultură, care în momentul dezvoltării relaţiilor capitaliste va forma unul din elementele constitutive ale naţiunii romîne burgheze.

---

[1] *Bibliografia romînească veche*, vol. I, p. 105.

Înainte de a examina operele realizate în diferitele domenii ale culturii în cursul veacului al XVII-lea, se cuvine să ne oprim asupra acelor indici revelatori ai dezvoltării culturale a unei ţări care sînt învăţămîntul, tiparul şi bibliotecile.

Învăţămîntul

În ansamblul formelor de contact cu învăţătura, putem distinge trei mari categorii: studiile în străinătate, cunoştinţele predate în şcoli organizate de străini la noi în ţară şi — categoria cea mai importantă — învăţămîntul în şcolile romîneşti, indiferent de limba de predare şi de originea profesorilor.

Vicisitudinile vieţii politice, legăturile de familie ale unor membri ai marii boierimi, legăturile religioase şi comerciale ale comunităţilor catolice din oraşele moldoveneşti cu Polonia fac să meargă la studii în această ţară numeroşi tineri sau ca alţii să se afle acolo cu prilejul pribegirii familiei lor.

Un alt curent important — determinat, pe de o parte, de raporturile noastre cu Poarta şi cu lumea constantinopolitană, iar pe de alta de prestigiul « marii şcoli » a Fanarului, reorganizată în prima jumătate a veacului al XVII-lea — avea drept ţintă capitala Imperiului otoman. Mai puţini, fireşte, merg şi în Italia, la Padova, socotită de Miron Costin « cum era într-o vréme la greci Athina[1] », la Veneţia — unde Brîncoveanu va întreţine bursierii săi, unii chiar dintre fiii de orăşeni — şi la Roma. Cîte unul ajunge chiar la Paris sau, mai aproape, la Viena, după cum alţii iau calea Răsăritului, spre şcolile Kievului.

Cea de-a doua categorie — a şcolilor organizate de străini în ţările noastre — îşi datorează existenţa misiunilor catolice, franciscane şi îndeosebi iezuite, acest ordin călugăresc folosind pretutindeni învăţămîntul drept unul din principalele mijloace de acţiune asupra societăţii. Învăţămîntul catolic se adresează astfel atît propriilor coreligionari, cît şi tinerilor din familiile boiereşti, pe care urmărea să-i atragă la catolicism. În acest sens se desfăşoară îndeosebi activitatea iezuiţilor de la Iaşi, fără a se ajunge însă, cum s-a afirmat de multe ori, la existenţa unui adevărat colegiu iezuit, sau măcar la aceea a unui învăţămînt stabil, în tot cursul secolului al XVII-lea şi la începutul celui următor. Şcolile catolice, chiar de caracter elementar, aveau, ca parte pozitivă, calitatea de a răspîndi cunoştinţele de limbă latină.

Instituţiile de învăţămînt care ne dau imaginea nivelului cultural atins în secolul al XVII-lea de Moldova şi Ţara Romînească sînt, fără îndoială, cele create de localnici. De organizarea unui învăţămînt sătesc nu se poate vorbi, deşi pe alocuri există şi dascăli de ţară. Continuă însă existenţa şcolilor mănăstireşti de slovenie, în care se pregătesc în primul rînd viitorii clerici, dar şi, alături de aceştia, dascăli şi dieci, precum şi, probabil, unii tineri din rîndurile micii boierimi. O dezvoltare mai mare cunosc la oraşe şcolile aparţinînd bisericii, atît în ce priveşte numărul lor, cît şi organizarea. Numai în Iaşi, de pildă, Bandini socotea că în vremea lui Vasile Lupu funcţionau în total nu mai puţin de 20 de şcoli. Dar cei 200 de şcolari care, după acelaşi misionar, îşi primeau aici învăţătura, arată că cele mai multe dintre ele adunau doar cîţiva elevi în jurul unui dascăl.

---

[1] Miron Costin, *Opere*, p. 246.

Nu acelaşi este însă cazul şcolilor domneşti de slovenie din cele două capitale, în care folosirea tot mai largă a scrisului romînesc ajunge să impună şi învăţarea limbii ţării. Aici îşi făceau ucenicia în primul rînd viitorii dieci ai cancelariei, dar ele împlineau şi o funcţiune mai largă, de răspîndire a scrisului în păturile orăşeneşti. La Bucureşti, şcoala domnească de slovenie era instalată la biserica Sf. Gheorghe Vechi. Reorganizată, după cît se pare, de Şerban Cantacuzino, ea s-a bucurat şi de grija lui Brîncoveanu, statornicul ocrotitor al cărţii.

O dezvoltare relativ importantă a avut în Bucureşti şi ctitoria spătarului Mihai Cantacuzino de la mănăstirea Colţea, din primii ani ai veacului al XVIII-lea. Şcoala întemeiată aici, alături de spitalul cu 24 de paturi, cuprindea destui elevi pentru ca nepotul spătarului, vornicul Şerban Cantacuzino, să zidească un paraclis deosebit pentru ei.

Ştim încă prea puţin despre organizarea şcolilor în oraşele de provincie, deşi existenţa lor apare neîndoielnică după indiciile documentare ce avem la dispoziţie. Şcoala de la Cîmpulung, întemeiată din iniţiativa lui Radu Năsturel, fiul lui Udrişte, era şi o ctitorie domnească pusă sub oblăduirea mitropolitului. Învăţămîntul nu pare să fi depăşit aici caracterul elementar.

Învăţătura mai înaltă pe care o capătă prin dascăli, cîteodată vestiţi, sau prin călătorii în străinătate, unele odrasle domneşti şi boiereşti, interesează mult mai puţin decît întemeierea, în cursul secolului al XVII-lea, a unor şcoli de un nivel mai ridicat, care stau la baza dezvoltării învăţămîntului superior în ţările noastre. E drept că asemenea aşezăminte au la început o înfăţişare de provizorat, ele căpătînd un caracter stabil şi bine închegat abia la sfîrşitul veacului sau la începutul celui următor.

În Moldova, prima încercare importantă în acest sens e aceea a lui Vasile Lupu. Ea e legată, ca şi începuturile tipografiei moldoveneşti, de marea operă culturală desfăşurată la Kiev de Petru Movilă. De aici sînt trimişi la sfîrşitul anului 1639 sau începutul celui următor, patru profesori, în frunte cu Sofronie Poceaţki, fost rector al colegiului de la Kiev, după modelul căruia se organizează şi cel din Iaşi. Se ştie foarte puţin despre învăţămîntul predat în capitala Moldovei de profesorii ucraineni. Prin comparaţie cu cel de la Kiev, se poate conclude că el cuprindea gramatica, retorica şi dialectica, alături de teologie şi filozofie. La bază se afla, fără a se neglija nici limba slavonă, învăţămîntul limbii latine. Rezultatele obţinute de profesorii kievieni au fost remarcabile, « mult lucru şi mare folos rămăind de la dănşii pămăntului nostru din învăţăturele lor »[1], după cum se exprima succesorul lui Vasile Lupu, Gheorghe Ştefan.

Nu se cunosc în chip lămurit circumstanţele în care a încetat acest învăţămînt, înlocuit de unul grecesc. Limba greacă ajunge în Moldova limba studiilor mai înalte, dar deşi în jumătatea a doua a veacului vin aici dascăli de seamă — Nicolae Kerameus, Teodor din Trapezunt, Ieremia Cacavela, profesor al lui Dimitrie Cantemir — nu se poate vorbi de o şcoală grecească funcţionînd în mod permanent.

În Ţara Romînească, în timpul lui Matei Basarab, alături de şcoala cu limba de predare slavă, se organizează la Tîrgovişte şi primul învăţămînt cu caracter umanist. Angajat mai întîi, la sfîrşitul anului 1646, ca profesor al fiilor postelnicului Constantin Cantacuzino, învăţatul grec Pantelimon Ligaridis ajunge să grupeze în jurul său un număr de tineri fii de boieri, cărora le preda retorica şi logica în limbile greacă şi latină. Cel de-al doilea profesor al şcolii, Petriţis, era de asemenea grec.

Nici în Ţara Romînească învăţămîntul grecesc, care va reprezenta forma cea mai înaltă de învăţămînt, nu cunoaşte o dezvoltare continuă, sau măcar o existenţă permanentă. Un efort în această direcţie a fost făcut fără îndoială de Şerban Cantacuzino. Dar adevărata ctitorire a şcolii domneşti — numită şi Academia de la Sf. Sava — nu-i revine ~~acestui~~ domnitor, ci urmaşului său, Constantin Brîncoveanu, ea plasîndu-se în preajma anului 1695. Primul ei conducător, Sevastos Kyminitis, era un învăţat de mare prestigiu, fost rector al Academiei din Constantinopol. Deşi menită în primul rînd să pregătească pe tinerii din familiile boiereşti, şcoala de la Sf. Sava era, cum o spune însuşi întemeietorul ei, « o şcoală înaltă de obşte, pentru şcolari localnici şi străini », Brîncoveanu alocînd şi unele sume « ca să aibă vreun mijloc de trai ucenicii străini şi cei lipsiţi de ajutor »[2]. Printre elevi, pentru care un contemporan, Helladius, ne dă cifra desigur exagerată de 150—200, se aflau într-adevăr numeroşi străini, din toate ţările ortodoxe. Programul şcolii, aşa cum ni-l transmite o gramată din 1707 a patriarhului Ierusalimului, care-i tutela activitatea, dovedeşte un nivel de studii remarcabil pentru acea vreme, din care nu lipsesc nici exercitările practice.

Împărţite între cei trei dascăli, materiile predate cuprindeau, pe lîngă gramatică, retorică şi logică, întinse lecturi din clasicii greci şi un întreg învăţămînt ştiinţifico-filozofic, fără a se uita însă lecturile din texte religioase. Aproape toţi marii scriitori elini figurează în acest program: Homer, Pindar, tragicii Sofocle şi Euripide, oratorii Isocrate şi Demostene, istoricii Tucidide, Xenofon şi Plutarh. Alături de crearea unor posibilităţi de asimilare a culturii clasice, programa interesează şi prin disciplinele ei filozofice-ştiinţifice. Predarea acestora — fizica, despre cer, despre materie şi pieire, despre suflet, metafizica — era bazată, ca şi la şcoala grecească de la Iaşi, pe cursurile filozofului grec Teofil Corydaleu (1563—1646), format în centrul de gîndire neoaristotelică de la Universitatea din Padova. Această nouă interpretare a lui Aristotel, făcută în spiritul gînditorului elen şi cu precise luări de poziţie antiscolastice, cuprindea, în ciuda precautelor declaraţii de fidelitate la dogmă, numeroase elemente materialiste. Deşi sîntem încă departe de o adevărată înţelegere ştiinţifică a lumii, această infuzare în cultura romînească a unor elemente de gîndire materialistă trebuie subliniată aşa cum se cuvine.

---

[1] Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. VII, p. 7.

[2] Hurmuzaki, XIV/1, p. 394.

Tiparul

Dacă Ţara Romînească cunoscuse încă de la începutul veacului precedent meşteşugul tipografic, pentru Moldova introducerea lui în vremea lui Vasile Lupu reprezenta un lucru nou. Activitatea de tipărire a cărţilor va căpăta un caracter stabil, ea întinzîndu-se mai întîi pe perioade relativ lungi, pentru a dobîndi în cele din urmă o existenţă permanentă, indiciu — alături de funcţionarea simultană a două sau chiar mai multe tipografii — al lărgirii nevoilor de cultură scrisă. Existenţa tipăriturilor reprezenta, pe de altă parte, un stimul către învăţătură de carte şi o uşurare în dobîndirea ei.

În linii generale, activitatea tipografică este mai bogată şi mai susţinută în Ţara Romînească, ceea ce se explică prin condiţiile istorice care au asigurat acestei ţări, în jumătatea a doua a veacului al XVII-lea, o poziţie economică superioară, în vreme ce Moldova cunoştea lungile pustiiri ale războaielor şi instabilitatea politică internă.

Reluarea imprimării de cărţi are loc în Ţara Romînească în 1635, într-o tipografie adusă, cu sprijinul mitropolitului Petru Movilă, de la Kiev şi instalată la Cîmpulung. Împreună cu tipografia venise şi meşterul ucrainean Timotei Alexandrovici Verbiţki. Acesta, ca şi urmaşul său Ivan Kunotovici, ajută la formarea unor noi elemente, recrutate din mediul local. Paralel cu tipografia de la Cîmpulung, îşi desfăşura activitatea, cu începere din 1637, o nouă tipografie la mănăstirea Govora, mutată apoi la mănăstirea Dealul, şi în cele din urmă la Tîrgovişte.

După o întrerupere de un sfert de veac, activitatea tipografică se reia în 1678, de data aceasta într-o tipografie instalată la Bucureşti. În timpul lui Brîncoveanu se întemeiază patru noi tipografii: două pe lîngă episcopiile de Buzău şi de Rîmnic, una la Snagov şi cea de-a patra la Tîrgovişte. În această largă producţie de tipărituri, un rol deosebit îl joacă Antim Ivireanul, care tipăreşte singur 38 de cărţi şi supraveghează tipărirea altor 26, lucrate de ucenicii săi Mihail Ştefan, Gheorghe Radovici şi Dionisie Floru.

De la Kiev şi tot cu ajutorul lui Petru Movilă, este adusă şi cea dintîi tiparniţă în Moldova, care scotea primele ei cărţi la sfîrşitul anului 1642, sub îngrijirea lui Sofronie Poceaţki. În timpul domniei lui Vasile Lupu, se pare că o a doua tipografie a funcţionat la Suceava, unde, după unele informaţii, se tipărea în 1649 o evanghelie în limba armeană.

Activitatea tipografică desfăşurată în Moldova suferă şi ea o intrerupere în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, pînă în 1679; în acelaşi an se primeau şi teascurile dăruite de Ioachim, patriarhul Moscovei. În 1682 începe să funcţioneze tot la Iaşi şi o tipografie grecească instalată în mănăstirea Cetăţuia. Cele două tipografii îşi vor continua opera de difuzare a cărţii, poate cu unele întreruperi, pînă la sfîrşitul veacului, cînd, spre deosebire de ceea ce se petrecea în aceeaşi vreme în Ţara Romînească, nu vom mai întîlni tipărituri moldoveneşti timp de un deceniu şi jumătate.

Lucrările tipărite în cele două ţări în curs de opt decenii (1635—1716) se ridică — aşa cum au ajuns la cunoştinţa noastră — la 145 de opere, dintre care 53 în limba romînă, 11 în slavă, 30 slavo-romîne şi 44 în greceşte; nu lipsesc nici tipăriturile în armeană, arabă şi turcă. Avem de-a face deci cu un volum de tipărituri important, rezultat al unui efort deosebit de susţinut, cel puţin în anumite epoci.

Marea majoritate a tipăriturilor e formată încă din cărţi de literatură religioasă: cartea bisericească sau de edificare morală este îndeobşte aceea care circulă prin tipar. Lucrul este explicabil, dacă ne gîndim că tipografiile sînt creaţiuni ale domniei sau ale înalţilor ierarhi cu sprijin domnesc, şi, ca atare, ele aveau ca prim scop să întărească credinţa religioasă şi autoritatea bisericii, adică principalul sprijin ideologic al statului feudal. Limitarea rămîne totuşi semnificativă pentru nivelul cultural al epocii, care nu impune crearea unui larg curent de tipărituri laice. Nu trebuie uitat însă că, aşa cum se înfăţişează ea, istoria tiparului în Moldova şi Ţara Romînească în veacul al XVII-lea şi la începutul celui de-al XVIII-lea reprezintă în principal etapele pătrunderii limbii romîne în biserică, condiţie esenţială, în circumstanţele vremii, pentru triumful deplin al acesteia ca limbă a culturii.

Dacă literatura religioasă precumpăneşte în ansamblul tipăriturilor, ea nu este singură şi către aceste elemente noi trebuie să privim cu multă atenţie, ca unele ce deschid calea viitorului. În afară de marile tipărituri de texte juridice ale lui Matei Basarab şi ale lui Vasile Lupu, de gramatica slavonă imprimată la Snagov în 1697 de Antim Ivireanul, de istoria în versuri a uciderii postelnicului Constantin Cantacuzino, avem, *Divanul sau gîlceava înţeleptului cu lumea* (text romînesc şi grecesc, Iaşi, 1698) de Dimitrie Cantemir, *Floarea darurilor* (Snagov, 1700), *Vieţile paralele* ale lui Plutarh, în neogreacă (Bucureşti, 1704), *Pildele filozofeşti* (Tîrgovişte, 1713; paralel se dă şi o ediţie grecească acestei lucrări) şi ediţia *Alexandriei*, care circula de atîta vreme în manuscris. Ştefan Cantacuzino, pe de altă parte, va răspîndi prin tipar hrisovul pentru ridicarea văcăritului şi pe cel pentru scutirea preoţilor de dăjdii. Este evidentă tendinţa spre lărgirea folosirii tiparului, îndeosebi către sfîrşitul perioadei care ne preocupă.

Bibliotecile

Difuzarea mai largă a culturii în secolul al XVII-lea se poate vedea şi din informaţiile pe care începem să le avem despre unele biblioteci. Încă din epoca precedentă, mănăstirile cele mai importante erau înzestrate în această privinţă. În secolul al XVII-lea, aceste biblioteci au devenit şi mai bogate, şi mai numeroase. Avem astfel, între altele, biblioteca de la mănăstirea Barnovski din Iaşi, al cărei catalog din 1727 ni s-a păstrat, cele de la Sf. Sava din Bucureşti, de la Hurez sau de pe lîngă mitropolii şi episcopii.

Dar ceea ce apare nou în istoria culturală a secolului al XVII-lea sînt bibliotecile laice, depăşind cele cîteva manuscrise care se vor fi găsit în unele case boiereşti sau de tîrgoveţi din veacurile anterioare, pentru a deveni colecţii de cărţi — manuscrise sau tipărite — mai numeroase şi mai variate. Indicaţiile în acest sens sînt destul de multe în izvoare, pentru a putea conclude asupra relativei lor răspîndiri. Dacă o amănunţită cunoaştere a cuprinsului acestor biblioteci pentru veacul al XVII-lea nu se poate încă dobîndi, ştim că ele erau alimentate continuu, cel puţin în anumite cazuri — cum e cel al lui Udrişte Năsturel sau Constantin Cantacuzino stolnicul — prin achiziţii din străinătate. Biblioteca de la Mărgineni, întemeiată de tatăl stolnicului, postelnicul Constantin Cantacuzino, cuprindea « multe cărţi elineşti, letineşti, franţozeşti, turceşti »[1]. În biblioteca boierului muntean Matei Creţulescu, alcătuită mai ales din cumpărături făcute la Viena în vederea educării celor doi fii ai săi, se găseau « cărţi 124, filosofeşti, gramaticeşti, politiceşti, bisericeşti, istoriceşti, latineşti, italieneşti, iproci, proci»[2]. Ele se aflau « în catastih, tot pre nume scrise », ceea ce arată şi o grijă de organizare la aceste biblioteci private.

La biblioteca Şcolii domneşti de la Sf. Sava, « aşezarea cărţilor » se făcea la începutul lui 1714 de către dascălul Marcu Porphyropulos împreună cu Nicolae de Porta; după două luni, operaţia era terminată.

Literatura juridică

Legiuiri scrise circulau în ţările noastre, în manuscris şi în limba slavonă, încă din veacul al XV-lea. În jumătatea a doua a secolului al XVI-lea găsim şi traduceri în romîneşte, iar una dintre ele, *Pravila sfinţilor apostoli*, este chiar tipărită de către Coresi. Ulterior, nu numai că acţiunea de traducere şi tipărire a acestor legiuiri scrise capătă o amploare mai mare, dar fără îndoială că şi folosirea lor în practică e făcută pe o scară mai largă. Pe de altă parte, deosebit de important este faptul că în timp ce nomocanoanele secolelor al XV-lea şi al XVI-lea erau în primul rînd legiuiri bisericeşti, cuprinzînd însă şi dispoziţii de drept civil sau penal, în secolul al XVII-lea, într-o legiuire ca aceea a lui Vasile Lupu, acest raport este inversat, ea căpătînd un caracter precumpănitor laic. În acelaşi timp se copiază mai departe şi numeroase manuscrise, care cuprind fie texte cu o circulaţie mai veche în ţările noastre, fie altele ce pătrund în această perioadă.

---

[1] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. III, p. 56, n. 1; după această informaţie din vremea lui Constantin Mavrocordat, biblioteca se afla depusă la începutul secolului al XVIII-lea la mănăstirea din Mărgineni, de unde cea mai mare parte din cărţi sînt ridicate de către Nicolae Mavrocordat.

[2] Testamentul din 1719 al lui Matei Creţulescu, la N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, Bucureşti, 1902, p. 206.

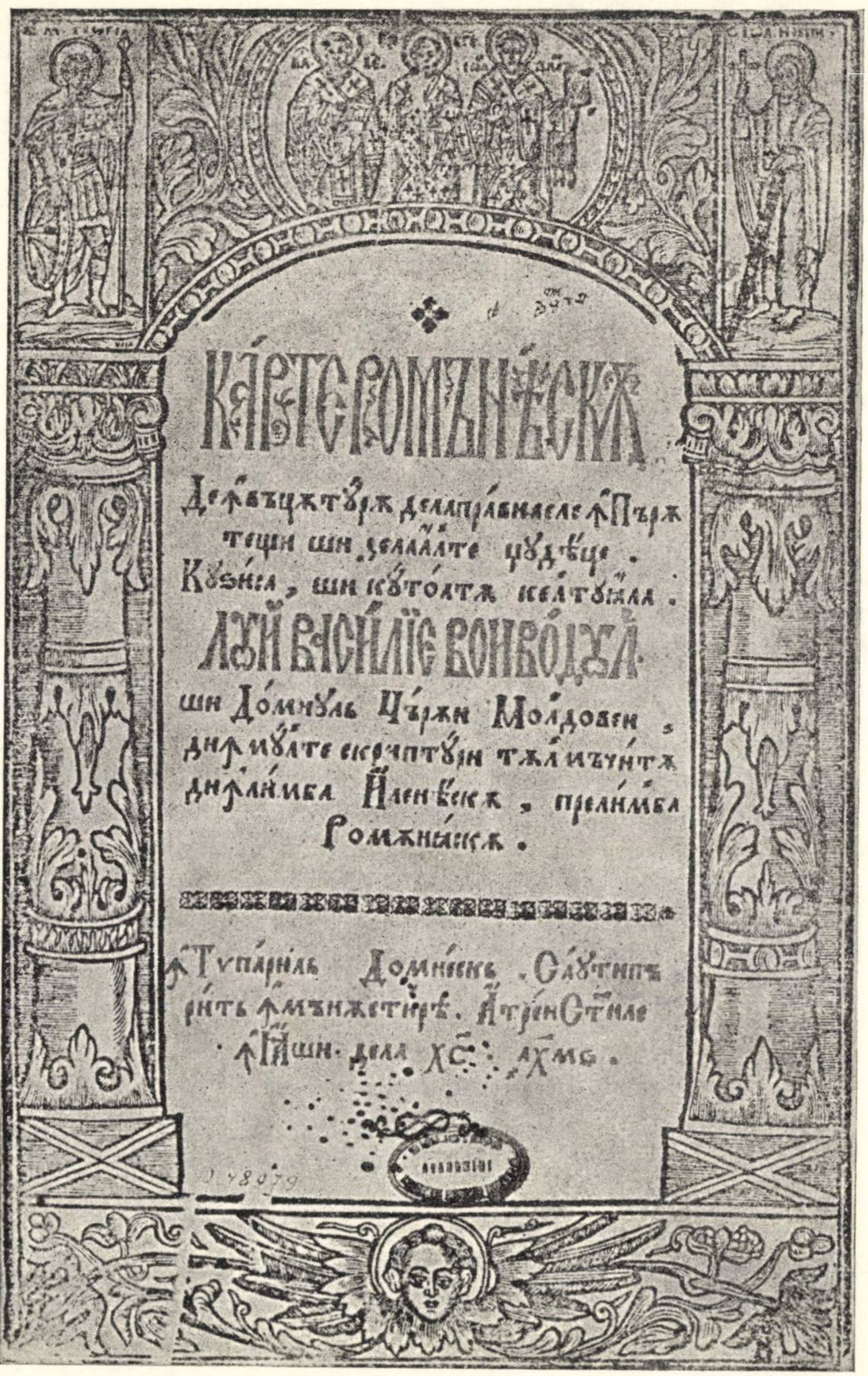

Кáрте Ромѫнѣ́скѫ

Де ꙟвъцѫтꙋ́рѫ дела пра́вилеле ꙟпъръ-
тещи ши дела а́лте џꙋде́це.
Кꙋ ꙁи́са, ши кꙋ тоа́тѫ келтꙋі́ала.
Лꙋй Васи́лїе Воево́дꙋл.
ши До́мнꙋль Цъ́рѫи Молдо́веи,
дин мꙋ́лте скриптꙋ́ри тълмъчи́тѫ
дин ли́мба Ꙟлинѣ́скѫ, пре ли́мба
Ромѫнѣ́скѫ.

ꙟ Тvпа́рюль Домне́скь. С'аꙋ типъ-
ри́ть ꙟмънъстїре. А трей Ст҃ителе
ꙟ Ꙗши. дела Хс. ахмѕ.

Fig. 46. — Pagină de titlu din *Carte romînească de învățătură*, tipărită la m-rea Trei Ierarhi din Iași în anul 1646.

Dintre tipăriturile de cărţi de legi, cea mai veche este *Pravila de la Govora*, numită astfel după locul tipăririi ei în 1640. Deşi cuprinde şi elemente de drept laic, *Pravila de la Govora* rămîne o legiuire de drept bisericesc, destinată de altminteri chiar după Predoslovie « tuturor duhovnicilor », cu specificarea că « întru mănă de mirean să nu se dea, nice la măscărici » [1]. Traducerea era făcută din slavonă de Mihail Moxalie sau Moxa — autor şi al unui important cronograf — textul slav redînd un nomocanon bizantin.

Carte romînească de învăţătură, cum poartă titlul pravila tipărită la Iaşi în 1646, este expresia nu numai a folosirii mai întinse a dreptului scris datorită unei mai largi difuzări a culturii, ci şi a intereselor statului feudal centralizat pentru păstrarea ordinii în fiinţă şi pentru apărarea proprietăţii private, în general, şi a intereselor clasei feudale, în special.

Precumpănirea intereselor societăţii laice — indicată şi de faptul că s-a preferat tipărirea acestei întinse compilaţii, în loc de simpla imprimare a *Pravilei alese*, a cărei traducere din greceşte fusese terminată de către Eustratie logofătul din 1632 — este învederată de însuşi cuprisul legiuirii. Cea mai mare parte a dispoziţiilor ei sînt prescripţii de drept penal, alături de care se află altele de drept civil, de drept vamal şi fiscal, de drept internaţional, fără a lipsi, de bună seamă, şi cele de drept canonic.

Izvoarele asupra cărora s-au oprit cei ce primiseră sarcina de a întocmi noua legiuire — « dascăli şi filosofi », între care a putut fi identificat cu mai multă certitudine învăţatul grec Meletie Sirigos — sînt *Legea agrară* bizantină, de la sfîrşitul secolului al VII-lea sau începutul celui de-al VIII-lea şi vastul tratat de drept penal în limba latină, bazat în primul rînd pe Basilicale, al juristului italian Prospero Farinacci (1554—1618). Pregătirea materialelor a constat din alegerea textelor şi apoi din traducerea lor în greaca modernă. Nu a lipsit nici o confruntare cu unele manuscrise greceşti ale Basilicalelor. Traducerea din greceşte în romîneşte s-a făcut de către Eustratie logofătul, care dovedise, după cum s-a amintit, preocupări mai vechi în acest domeniu. Operaţiile de pregătire au comportat şi o însemnată acţiune de adaptare a textelor la situaţiile din societatea moldovenească a veacului al XVII-lea, fie prin însăşi alegerea lor — care a impus de multe ori şi o prescurtare — fie prin modificarea lor, potrivindu-le astfel la aceste situaţii.

În ce priveşte cuprinsul ei, pravila are, cum era şi firesc într-o societate împărţită în clase, un pronunţat caracter de clasă. Legiuirea lui Vasile Lupu reflectă procesul de aservire a ţăranilor. Ea consfinţeşte legarea de glie şi edictează măsuri privind fuga de pe moşii, achitarea rentei în produse, atacurile împotriva proprietăţii feudale. În acelaşi timp, ea consfinţeşte şi inegalitatea împricinaţilor înaintea legii, caracteristică societăţii feudale.

---

[1] *Bibliografia romînească veche*, vol. I, p. 110.

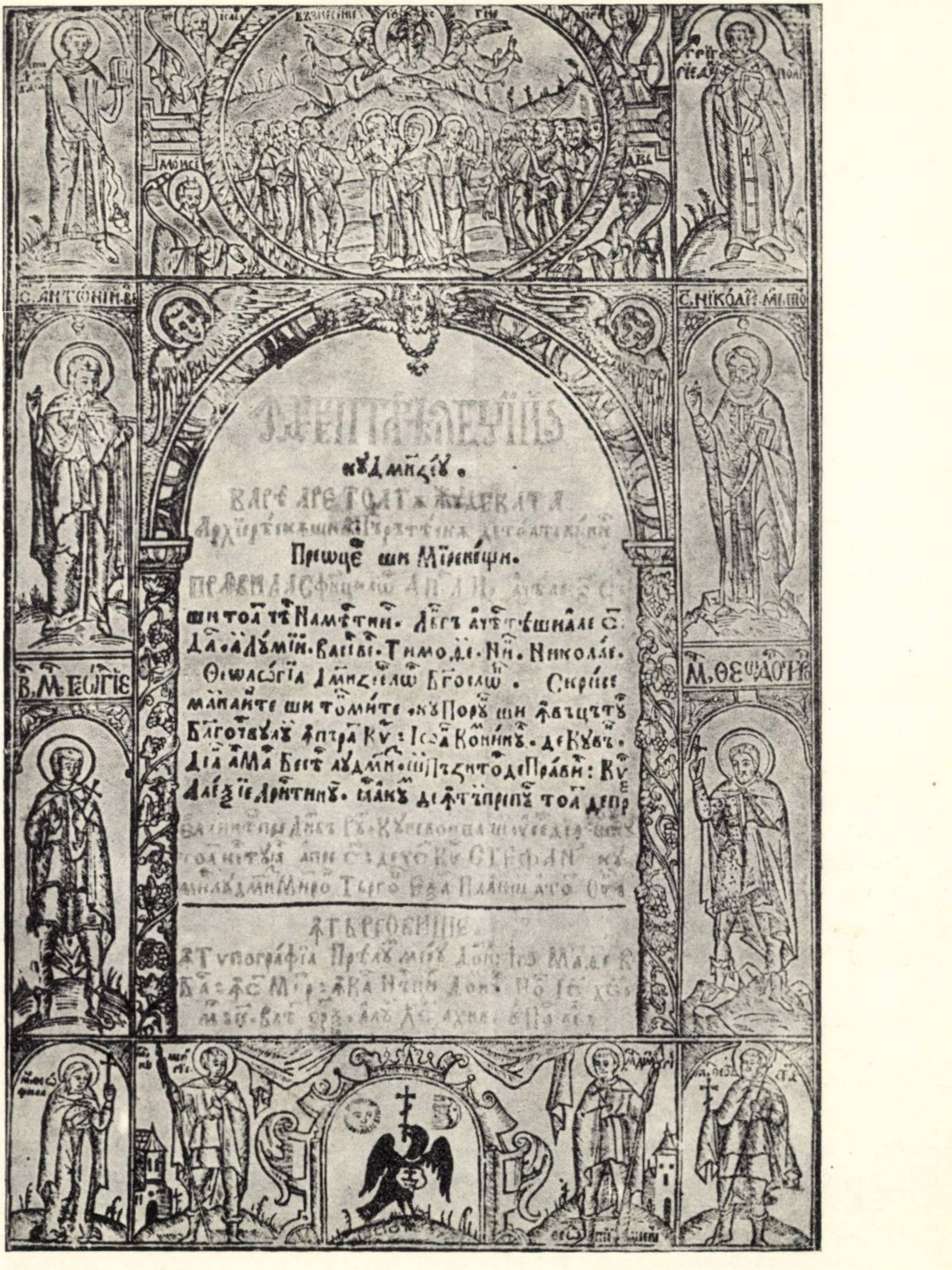
С. АНТѠНІЙ
С. НІКОЛАЙ
В. М. ГЕѠРГІЕ
М. ѲЕѠДОР

Fig. 47. — Pagină de titlu din *Îndreptarea legii*, tipărită la Tîrgovişte în 1652.

Pravila tipărită în 1646 a fost folosită în practică — alături de alte legiuiri şi de « obiceiul pămîntului » — multă vreme, chiar dincolo de hotarele veacului al XVII-lea.

În 1652, se tipări la Tîrgovişte o nouă pravilă, numită *Îndreptarea legii*, de proporţii mult mai ample decît Pravila de la Govora. Textul ei reprezintă traducerea din greceşte, făcută de călugărul transilvănean Daniil Panonianul, a unor texte juridice — *Nomocanonul* lui Manuil Malaxos, *Comentariul* lui Alexie Aristeu la *Sinopsa* lui Ştefan din Efes ş.a. — între care se introduc însă şi numeroase extrase din marea legiuire a lui Vasile Lupu, fapt care indică — alături de tipărirea Pravilei de la Govora într-o ediţie pentru Transilvania — intensificarea legăturilor culturale dintre ţările romîne. Împrumuturile din legiuirea moldovenească corespundeau, ţinînd seama de caracterul acesteia din urmă, nevoii resimţite de îmbogăţire a elementelor laice.

Literatura religioasă

Cea mai mare parte a scrierilor veacului al XVII-lea, manuscrise sau tipărite, au cuprins religios. Lucrul nu e de mirare, dacă ne gîndim că religia constituie forma principală a ideologiei în societatea feudală, că biserica era o instituţie deosebit de puternică şi bogată, simţind necesitatea absolută a folosirii textelor scrise şi sprijinită puternic de statul care îşi găsea el însuşi în biserică principalul suport ideologic. Aşa cum arată Engels, biserica « învăluia orînduirea feudală cu aureola graţiei divine » [1].

Literatura religioasă circula în trei limbi: slavonă, romînă şi, mai ales în ultima parte a veacului, în greceşte. Dacă scrierile în greceşte, a căror răspîndire se observă mai ales spre sfîrşitul veacului, se adresau oamenilor bisericii şi unui restrîns cerc boieresc, dacă cele slavone nu puteau fi înţelese de asemenea decît de un număr limitat de cititori, nu acelaşi era cazul cu scrierile care foloseau limba romînă. Aici stă tocmai principalul interes al literaturii religioase în istoria culturii romîneşti din secolul al XVII-lea, în această biruinţă treptată a limbii romîne, care face posibil şi stimulează accesul la cultura scrisă al unor pături tot mai largi.

Procesul înlocuirii limbii slavone cu limba romînă în biserică este un proces îndelungat, care se încheie în linii mari doar în primele decenii ale veacului al XVIII-lea. Nu numai că traducerile se fac treptat, cărţile de slujbă propriu-zisă fiind traduse printre ultimele, şi aceasta din pricina rezistenţei elementelor conservatoare, dar paralel chiar cu tipăriturile în romîneşte se mai tipăresc şi aceleaşi cărţi în limba slavonă. Numeroasele tipărituri slavo-romîne sau romîno-slave reprezintă tocmai faza de trecere spre oficierea întregii slujbe în romîneşte.

Traducerea principalelor cărţi de literatură religioasă şi răspîndirea lor pe calea tiparului în toate cele trei ţări romîneşti au contribuit în mod esenţial la progresul limbii romîne ca limbă a culturii scrise. În prefeţele, chiar în titlurile lor, se străvede conştiinţa unităţii etnice a romînilor, care trăiau în formaţiuni

---

[1] K. Marx şi F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. a II-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1955, p. 106.

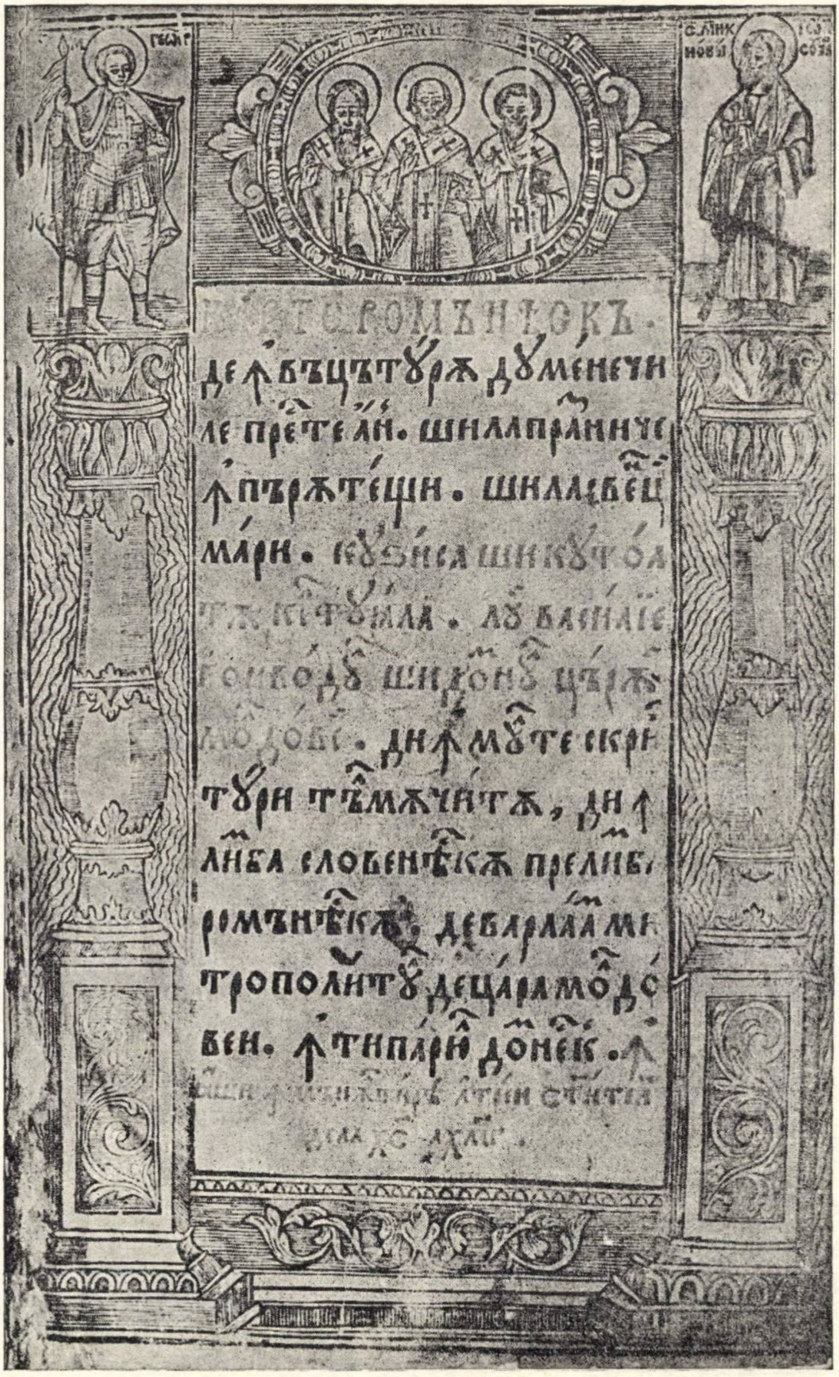

КАРТЕ РОМЪНѢСКЪ.

де ꙟвъцътуръ думенечи
ле престе ан. шилапразниче
ꙟпърътещи. шиласвец
мари. кузиса шикутоа
тъкелтуиала. лу василие
воеводу шидомну църъ
молдовеи. динмулте скри
тури тълмъчитъ, дин
лимба словенѣскъ прелим
ромѫнѣскъ. деварлаам ми
трополиту децара молдо
веи. ꙟтипариу домнеск. ꙟ
[illegible] атрии свѧтитїи
дела хс ахмг.

Fig. 48. — Pagina de titlu a *Cazaniei* lui Varlaam.

politice deosebite. Varlaam, cînd scoate în 1643 *Cartea romînească de învățătură*, sau Dosoftei, în 1679, cînd tipărește traducerea liturghiei, își închină operele « către toată seminția romînească », celălalt Varlaam, mitropolitul Țării Romînești, dedică în 1678 *Cheia înțelesului* « tuturoru pravoslavniciloru creștini, carii săntu născuți întru limba noastră rumănească » [1], iar pe pagina de titlu a *Bibliei* lui Șerban Cantacuzino se spune că « s-au dăruit neamului rumînesc ». Circulația cărților între cele trei țări, alături de contactele individuale și de întărirea legăturilor economice, va contribui la adîncirea acestei conștiințe de unitate, ale cărei urmări politice nu se vor putea înfăptui însă atîta vreme cît va domni orînduirea feudală.

Interesul semnalat mai sus pentru istoria culturii romînești al operelor de literatură religioasă face necesară menționarea celor mai însemnate dintre ele. Primul grup, tipărit în noile tipografii instalate în Moldova și în Țara Romînească în timpul lui Vasile Lupu și Matei Basarab, nu cuprinde încă înseși cărțile de slujbă, care se tipăresc în aceeași vreme în limba slavonă.

Pentru Moldova, opera cea mai importantă din această epocă este *Cartea romînească de învățătură* sau, pe numele sub care este mai cunoscută, *Cazania* lui Varlaam. Cartea cuprinde comentarii ale textelor evanghelice, urmate de cîteva vieți de sfinți. Tîlcurile evangheliilor au fost traduse, după cum se indică chiar în titlu, «di în limba sloveniască», folosindu-se pentru aceasta un model probabil ucrainean. Se pare de asemenea că Varlaam nu s-a limitat la o simplă traducere a unui text care avea meritul de a evita discuțiile teologice, ci a săvîrșit și o acțiune de prelucrare, de adaptare, cum o sugerează numeroasele evocări sau comparații inspirate din viața de la țară. Mai mult, limba fiului de țăran ajuns mitropolit al Moldovei (1632—1653), plastică și viguroasă, e o limbă cu un puternic accent popular. Prin aceste calități, care au apropiat-o de înțelegerea poporului, *Cazania* lui Varlaam a fost citită vreme îndelungată în toate cele trei țări romîne.

Și în Țara Romînească se tipărea în aceeași vreme, la Govora, o *Evanghelie învățătoare* sau *Cazanie* (1642), însă de o valoare literară mai mică decît aceea a lui Varlaam. În pregătirea acestei lucrări, « scoasă și primenită de pre limbă rusască pre limbă rumînească... cu osteneala și izvodirea lui Silivestru iermonah»[2], un rol însemnat a avut cumnatul domnitorului, învățatul Udriște Năsturel.

Pentru aceeași epocă, se cade încă să fie menționată, deși nu e vorba de o carte romînească, traducerea de către Udriște Năsturel, din limba latină în slavonă, a lucrării de largă circulație în Apusul catolic, *Imitatio Christi* (Dealul, 1647). Această traducere dovedește, alături de alte numeroase tipărituri, cît de puternică era încă tradiția slavă în țările noastre către mijlocul secolului al XVII-lea.

Un pas hotărîtor în introducerea limbii romîne în biserică se face o dată cu reluarea activității tipografice în anii 1678—1679, cînd se realizează și se difuzează și cîteva opere de un mare interes literar.

---

[1] *Bibliografia romînească veche*, vol. I, p. 218.
[2] *Ibidem*, p. 120.

Această nouă fază de activitate pe tărîmul traducerilor de literatură religioasă este precedată de tipărirea la Uniev în Polonia, în anul 1673, a *Psaltirii în versuri*

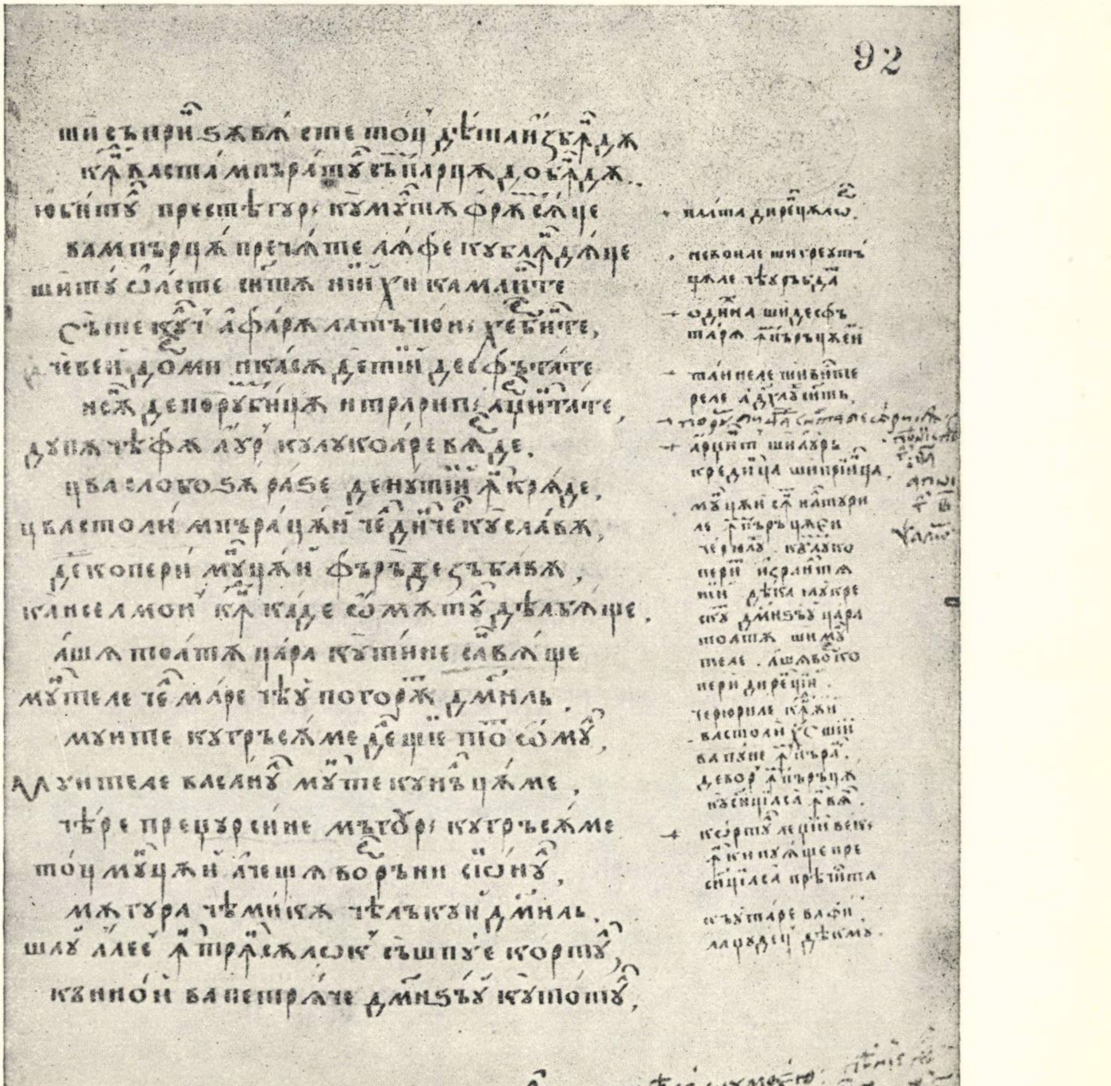

Fig. 49. — Pagină din *Psaltirea în versuri*, tradusă de mitropolitul Dosoftei, 1673.

datorate mitropolitului Dosoftei (1671—1686). Traducerea lui Dosoftei nu reprezintă numai cea dintîi transpunere în versuri a psalmilor tipărită în limba unuia dintre popoarele ortodoxe, ci şi cea dintîi încercare din cultura romînească de realizare a unei întinse opere cu folosirea versului. Dificultățile mînuirii unei limbi nemlădiate încă pe măsura versului cult, insuficientul suflu poetic al învățatului mitropolit în luptă cu un text dificil de redat, explică de ce Psaltirea lui Dosoftei, inegală în părțile ei, de multe ori prozaică, nu este o operă în întregime izbutită. Ea rămîne, totuși, mai mult decît o simplă acțiune de pionierat. Acolo unde traducătorul are curajul de a ieși de sub autoritatea modelului oferit de poetul polon Jan Kochanowski și de a se apropia de poezia noastră populară — care poseda o lungă tradiție a versificării — expresia devine mai sigură, ritmul capătă agerime, poetul izbutește să sugereze și să miște. Valoarea poetică a psaltirii lui Dosoftei este asigurată de această sevă populară, care străbate — prin imagini, prin expresii, prin ritm — în opera unui mare erudit.

Reluarea activității tipografice în Moldova se face tot cu o lucrare a lui Dosoftei, de data aceasta de o importanță fundamentală pentru introducerea limbii romîne în biserică: traducerea din grecește a *Liturghierului* (1679). Pe izvoare cu deosebire grecești, dar fără a lipsi și cele slave, își va baza mitropolitul moldovean și vasta sa operă de compilație, rod al unui efort de peste două decenii: *Viața și petrecerea sfinților*, tipărită în patru volume în anii 1682–1686, cel din urmă tom rămînînd neterminat din pricina retragerii autorului în Polonia, o dată cu oștile regelui Ioan Sobieski. Scrieri în bună parte de imaginație, urmărind scopuri de educație morală, viețile de sfinți au îndeobște un mai pronunțat caracter literar decît majoritatea operelor de literatură religioasă. Aceasta a făcut ca și cartea lui Dosoftei, bogată în elemente folclorice, să fie larg răspîndită și să ocupe un loc însemnat în istoria literaturii noastre vechi.

În Țara Romînească, tiparul se relua în 1678 cu *Cheia înțelesului*, carte cuprinzînd o serie de predici traduse după opera bogată și în elemente laice, a învățatului ucrainean Ioanichie Galeatovski. Și aici urmează curînd — în 1680 — tipărirea *Liturghierului*, avînd însă în traducere romînească numai tipicul întreg și unele rugăciuni, iar apoi aceea a *Evangheliei* și a *Apostolului*, în 1682.

Opera cea mai însemnată a fost reprezentată de tipărirea integrală a *Bibliei*, care s-a realizat sub Șerban Cantacuzino (1688).

Biblia lui Șerban Cantacuzino este rezultatul unei munci colective într-un dublu sens: prin numărul colaboratorilor și prin cel al tălmăcirilor anterioare folosite, reprezentînd astfel o însumare și o depășire a unui șir impunător de străduințe.

Realizatorii, după cum reiese din prefață, au fost atît greci, cît și romîni. Dintre cei dintîi, ea dă doar numele lui Ghermanos din Nyssa (Cappadocia), fost director al Academiei grecești din Constantinopol; dintre romîni, sînt menționați în epilog frații Șerban și Radu Greceanu. De bună seamă că s-a folosit și larga învățătură a stolnicului Constantin Cantacuzino, la care au recurs cei doi Greceni, după propria lor mărturisire, și cu prilejul altor tălmăciri.

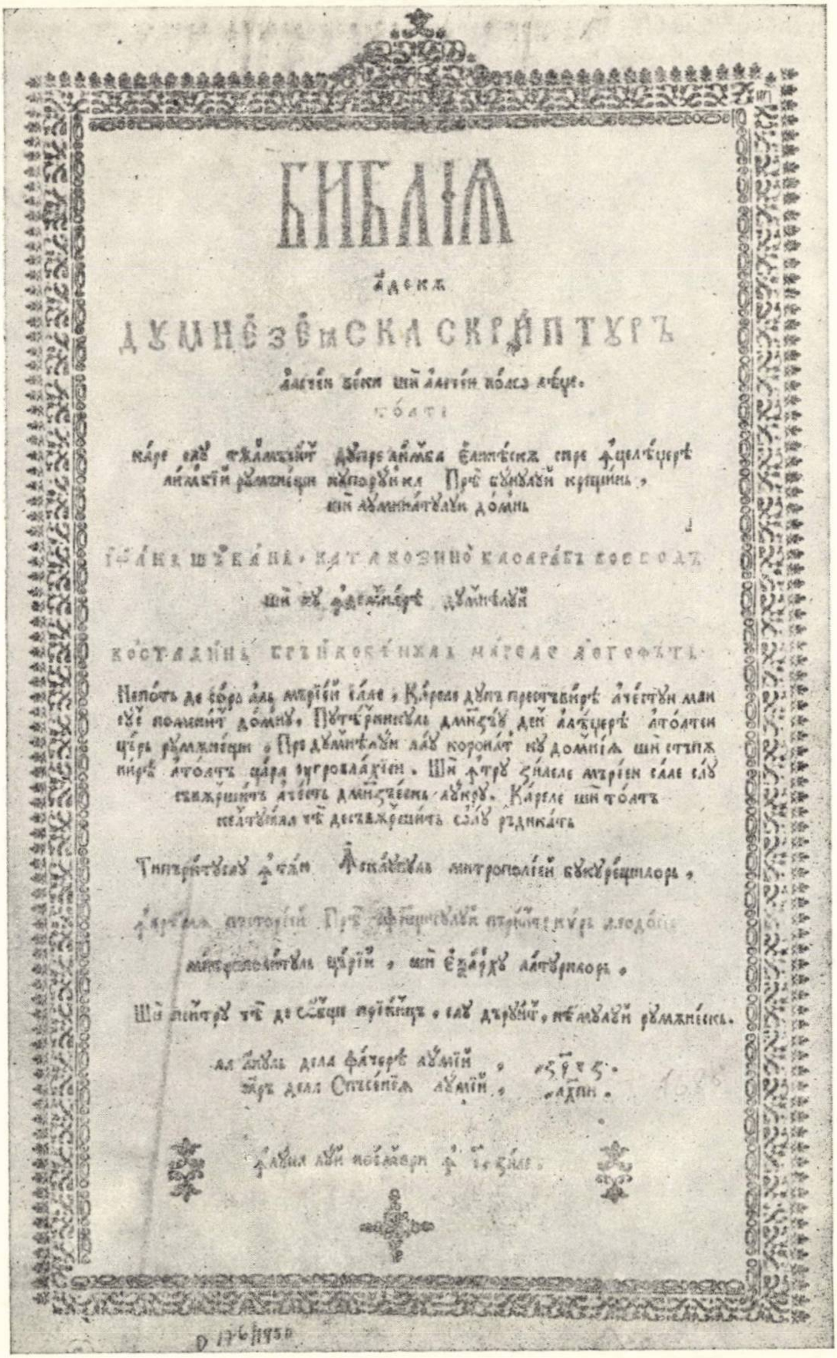

БИБЛІѦ

адекъ

ДꙋМНЕЗЕѢСКА СКРЇПТꙋРЪ

ІѠАНЪ ШЕРБАНЪ КАНТАКꙋЗИНО БАСАРАБЪ ВОЕВОДЪ

КОСТАНДИНЪ БРЪНКОВѢНꙋЛ МАРЕЛꙋ ЛОГОФЪТ

Fig. 50. – Pagina de titlu a *Bibliei* tipărite la Bucureşti în anul 1688.

În ceea ce priveşte traducerile anterioare care au fost utilizate, ele sînt, după cum au dovedit-o minuţioase analize, cel puţin traducerea din limba greacă a *Vechiului Testament* de către Nicolae Milescu, *Noul Testament* al mitropolitului Simeon Ştefan, din 1648, *Evanghelia* şi *Apostolul* tipărite la Bucureşti în 1682 şi, după cît se pare, şi unele texte coresiene.

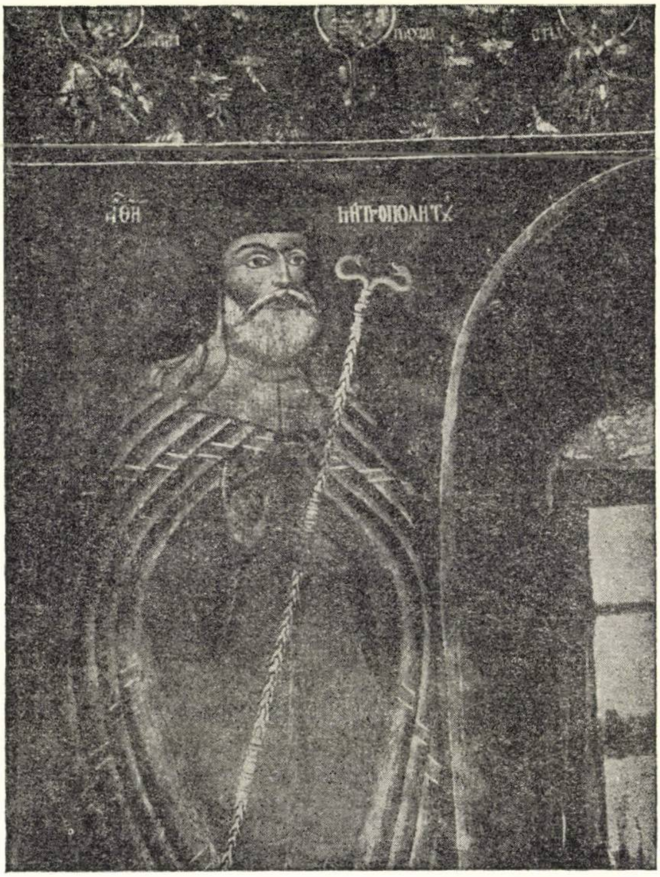

Fig. 51. — Mitropolitul Antim Ivireanu. Pictură murală de la mănăstirea Govora (reg. Argeş).

Biblia lui Şerban Cantacuzino marchează progresele realizate de limba noastră scrisă în curs de mai bine de un veac şi ne înfăţişează, din acest punct de vedere, o limbă perfect închegată, înzestrată cu o mare capacitate de expresie, calităţi care i-au asigurat o largă circulaţie atît în Ţara Romînească, cît şi în Moldova şi Transilvania.

Sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor sînt marcate, în ce priveşte literatura religioasă, de personalitatea dominantă a lui Antim Ivireanul.

Gruzinul identificat cu interesele patriei sale de adopţiune, care-şi sfîrşeşte tragic existenţa în urma unei activităţi politice îndreptate împotriva stăpînirii turceşti, a desfăşurat — ca egumen la Snagov, ca episcop de Rîmnic (1705) şi apoi ca mitropolit al ţării (1709) — o vastă activitate de traducător, de întemeietor de tipografii şi de tipăritor de cărţi.

El are şi meritul de a ne fi dat în predicile sau didahiile sale, opera cea mai originală din vechea noastră literatură religioasă. Desigur că, ţinînd seama de vechimea tradiţiei în acest gen de oratorie şi de modelele prestigioase care s-au impus în toate bisericile ortodoxe, de o originalitate absolută nu se poate vorbi. Cercetări recente au dovedit însă că presupusa strînsă dependenţă a predicilor lui Antim, faţă de cele ale predicatorului grec Ilie Miniat, în fapt nu există.

Didahiile lui Antim Ivireanul îmbină însuşirile unei riguroase organizări logice şi ale unei exprimări plastice într-o frumoasă limbă romînească cu acelea ale unui conţinut legat de viaţa societăţii din vremea sa. Alături de critica generală a moravurilor, ele cuprind şi accente critice îndreptate împotriva domnului şi a boierimii.

Aceasta din urmă este atacată pentru disensiunile care o sfîşiau, făcînd-o incapabilă de un efort unitar pentru apărarea ţării de « lupii cei văzuţi », prin care se făcea aluzie la stăpînitorii turci; ea este supusă criticii pentru obiceiurile sale de lux, pentru făţărnicie, pentru lipsa de generozitate şi pentru exploatarea nemiloasă la care se deda: « Mîncăm carnea şi munca fratelui nostru creştinului şi bem sîngele şi sudoarea frunţei lui, cu lăcomiile şi nesaţul ce avem » [1]. Desigur că Antim Ivireanul nu urmărea prin predicile sale să înlăture regimul feudal din Ţara Romînească, ci se mărginea să condamne formele cele mai brutale ale stăpînirii boiereşti. Dar cu toate aceste limitări, impuse de condiţiile vremii şi de faptul că era cel mai înalt ierarh al ţării, scrisul său rămîne viu prin acest răsunet de rechizitoriu pe care-l capătă adesea şi pentru că izvorăşte din contactul strîns cu viaţa însăşi.

Un rol important în ansamblul scrierilor cu caracter bisericesc îl au cele legate de lupta pentru apărarea ortodoxiei împotriva tendinţelor de expansiune atît ale Reformei cît şi ale bisericii catolice, care se făceau tot mai simţite nu numai în ţările noastre, ci şi în întreaga lume grecească şi slavă.

Prima manifestare importantă în acest sens este reunirea în capitala Moldovei, în toamna anului 1642, a adunării teologice cunoscute sub numele de Sinodul de la Iaşi. Discuţiile care au avut loc cu acest prilej între delegaţii bisericii ucrainene şi cei ai patriarhului constantinopolitan — nu s-a putut stabili cu precizie participarea ierarhilor moldoveni — aveau drept scop punerea la punct a *Mărturisirii ortodoxe* pregătite de Petru Movilă. Concepută ca un instrument de luptă împotriva acţiunii ofensive a catolicismului între supuşii ortodocşi ai coroanei polone, expunerea de doctrină a marelui mitropolit al Kievului va deveni — după consfinţirea ei şi de către patriarhiile Răsăritului — una dintre principalele cărţi ale bisericii ortodoxe.

---

[1] Antim Ivireanu, *Predici*, ed. P. V. Haneş, Bucureşti, 1915, p. 91.

Trei ani mai tîrziu s-a petrecut un fapt similar, de un orizont mai restrîns, dar privind mai îndeaproape problemele romîneşti. Mitropolitul Varlaam, după ce adunase un « săbor di într-amîndoao părţile şi di în Ţara Romînească şi di în Ţara Moldovei »[1] pentru cercetarea catehismului calvinesc tipărit în Transilvania, pregăteşte cunoscutul său *Răspuns* de combatere, a cărui publicare are loc în 1645.

Un efort deosebit împotriva răspîndirii altor credinţe — şi îndeosebi a catolicismului — se face la sfîrşitul secolului, prin publicaţii ieşite din tipografiile celor două ţări. Corespunzînd scopului general de apărare a ortodoxiei, limba în care sînt scrise este îndeobşte o limbă de circulaţie generală, şi anume cea grecească. Unele dintre ele se traduc şi în romîneşte, ca lucrarea lui Maxim Peloponesianul, *Manual împotriva schismei papistaşilor* (Snagov, 1699), şi mai ales *Pravoslavnica mărturisire* (Buzău, 1699), versiune romînească de Radu Greceanu a lucrării lui Petru Movilă. Tipărirea acestor două din urmă cărţi era legată, de altminteri, de întreaga politică a lui Brîncoveanu de sprijinire a ortodoxiei în Transilvania, într-o vreme în care vechii propagande calvine i se adăuga lupta dusă de Habsburgi pentru atragerea romînilor ardeleni la catolicism.

Beletristica

O întreagă literatură de imaginaţie, uneori pe teme istorice, circulă în manuscris în cuprinsul veacului al XVII-lea, pentru ca în cele din urmă, la sfîrşitul epocii acum studiate, să-şi facă apariţia şi sub haina tiparului. Răspîndirea ei în sînul societăţii romîneşti indică o creştere a nevoilor de noi orizonturi, de contact cu alte lumi. Această literatură se adresează păturilor orăşeneşti înstărite, într-o bună parte clerului — îndeosebi celui din mănăstiri — dar şi boierimii, de vreme ce unul din principalele aşa-numite romane populare, *Varlaam şi Ioasaf*, este tradus de marele boier Udrişte Năsturel. Ca şi în epoca anterioară, ea continuă să poarte îndeobşte o puternică pecete religioasă, sau cel puţin moralizatoare în sens creştin. Ceea ce e nou însă, este pe de o parte înmulţirea şi aici a elementelor laice, iar pe de alta, sporul, ca număr şi răspîndire, al operelor, şi mai complexa filieră prin care pătrund ele în cultura romînească, mai întîi în limbi străine şi apoi în traducere.

Alături de *Alexandria*, tradusă încă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea sau cel mai tîrziu la începutul celui de-al XVII-lea şi care a avut o largă răspîndire în toate cele trei ţări, fiind chiar tipărită la sfîrşitul domniei lui Brîncoveanu, avem, cu subiect oferit de asemenea de antichitatea greacă, *Războiul*

---

[1] *Bibliografia romînească veche*, vol. IV, p. 192.

Troadei. Romanul cuceririi Troiei pătrunde la noi în veacul al XVII-lea, nu numai prin intermediul cronografelor, ci și pe altă cale, sugestivă prin întinsele contacte pe care le evocă. Un manuscris oltenesc din secolul al XVIII-lea, copie a unei traduceri mai vechi, cuprinde faimosul *Roman al Troii*, operă a poetului normand din veacul al XII-lea, Benoît de Sainte-Maure, trecută prin prelucrarea lui Guido delle Collonne și apoi printr-un intermediar mai curînd sîrbesc decît grecesc, pentru a ajunge la forma romînească.

Lumii grecești îi aparține — prin subiect, ca și prin prima elaborare — și istoria vieții legendare a lui Esop sau *Esopia*, în care se integrase însă și un roman oriental, făcîndu-l pe erou să ajungă, în peregrinările lui, pînă la Babilon și în Egiptul faraonilor. Tradusă din grecește în vremea lui Brîncoveanu, *Viața lui Esop* fu copiată în 1703 de Costea dascălul din Șcheii Brașovului, pe cînd cel mai vechi manuscris romînesc al *Fabulelor* — care, în grecește, erau interpretate în Academia brîncovenească — datează din 1717.

Romanul oriental cuprins în *Viața lui Esop* s-a răspîndit la noi și într-o altă formă, în povestirea tradusă din slavonă a întîmplărilor lui *Archirie și Anadan*. Dar din Orient pleacă, pentru ca, străbătînd foarte lungi căi să poposească și la noi, încă un roman popular, care va cunoaște cea mai largă difuzare. E vorba de *Varlaam și Ioasaf*, travestire creștină a vieții lui Buda, pe care o va reda în romînește, după un intermediar de asemenea slav, Udriște Năsturel, în 1648. În sfîrșit, aceluiași Orient îi datorăm — alături de unele fragmente din *Pancciatantra*, traduse în romînește încă din vremea lui Matei Basarab — și povestea persană intitulată *Istoria Sindipii filosofului*, pe care o copia în 1703, alături de *Esopie*, dascălul Costea, reproducînd însă o traducere din grecește, făcută, după toate probabilitățile, în Țara Romînească, în jumătatea a doua a secolului al XVII-lea.

Preocupările moralizatoare, atît de vii în cele mai multe din operele amintite, se regăsesc și în alte lucrări. Astfel este cazul scrierii medievale italiene *Fiore di virtù*, bogată în istorioare morale, care, după traducerea din a doua jumătate a secolului al XVI-lea (venind poate direct din limba italiană, această versiune romînească stă la baza unei traduceri rusești din 1592), cunoaște noi eforturi de redare în limba noastră, cu folosirea unor intermediare fie slave, fie grecești. Acesta din urmă e cazul cărții tipărite la Snagov în 1700 de către Antim Ivireanul sub numele de *Floarea darurilor*. Din grecește s-au tradus, în ultimă instanță, și *Pildele filosofești*, tipărite la Tîrgoviște în 1713. Scopuri educative cu deosebire, dar țintind în primul rînd la educația principilor, urmărește și romanul istoric al spaniolului Guevara, tradus după o versiune latină de Nicolae Costin, sub titlul de *Ceasornicul domnilor*. Această scriere, care folosește viața împăratului Marcu Aureliu drept pildă atît în ce privește cîrmuirea treburilor publice, cît și existența privată, a suferit din partea lui Nicolae Costin unele operațiuni de prelucrare, îndreptate pe de o parte spre eliminarea unui număr însemnat de capitole, iar pe de alta spre o nouă distribuire a acestora înăuntrul cărților.

Dintre alcătuirile în versuri ale vremii, poemul *Viața lumii*, precedat de o scurtă introducere asupra artei versificației, a fost scris de Miron Costin în anii 1671—1673, adică înainte de apariția *Psaltirii* lui Dosoftei. Reluînd vechea temă a nestatorniciei soartei omenești, într-o tratare în care inspirația din literatura clasică se îmbină cu aceea de filiație creștină, Miron Costin se alătura unei lungi tradiții poetice, pe care o regăsim și la alți scriitori romîni de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea (Dosoftei, D. Cantemir). Deși nu aparține literaturii romîne, este vrednică de amintit, pentru preocupările literare ale lui Miron Costin, și *Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Romînească*, în care frumusețile pămîntului moldovenesc sînt evocate cu multă poezie.

De curînd a fost scoasă la lumină o realizare literară de un foarte mare interes pentru istoria vechii culturi romînești. Este vorba de prima încercare de transpunere în limba romînă — e drept, numai fragmentară — a unei opere din literatura dramatică universală. Către 1690, mitropolitul Dosoftei tălmăcea în romînește — în versuri de 15 silabe, ca ale originalului — prologul tragediei cretane *Erofile* de Gheorghe Chortatzis, creație valoroasă a literaturii neogrecești, inspirată ea însăși din dramaturgia Renașterii italiene. Traducerea acestui prolog, căreia Dosoftei îi adăuga rezumatul întregii piese și stihuri originale, arată progresele remarcabile în mînuirea versului, obținute de scriitorul moldovean în răstimpul celor două decenii care se scurseseră de la tălmăcirea psalmilor.

Literatura științifică

În ce privește literatura științifică, aceea de un nivel mai ridicat circula fie în manuscris și în limbi străine — îndeosebi în grecește, limba principală a învățămîntului cu cît înaintăm în cursul veacului — fie în tipărituri aduse de peste hotare. La noi, singurele manuale tipărite în secolul al XVII-lea sînt doar un abecedar grecesc imprimat în 1651 în tipografia de la Iași și, aproape o jumătate de veac mai tîrziu, gramatica slavonă scoasă de Antim Ivireanul în 1697, reproducere a lucrării lui Meletie Smotricki din Evjia, apărută în prima ediție la 1619.

O operă romînească, legată ca și cea precedentă de nevoia cunoașterii limbii slavone, este dicționarul slavo-romîn, cuprinzînd peste 4 500 de cuvinte, alcătuit în 1649 de Mardarie de la Cozia, după modelul celui slavo-rus pe care-l tipărise la Kiev, în 1627, Pamva Berînda. Folosirea pe o scară tot mai largă a limbii latine va face ca, spre sfîrșitul veacului, brașoveanul Teodor Corbea să dea, cu sprijinul episcopului de Buzău, Mitrofan, un dicționar latino-romîn, *Dictiones latinae cum Valachica interpretatione*. La începutul secolului următor, Damaschin, episcopul Rîmnicului, va alcătui un manual de cronologie eclesiastică, necesar stabilirii sărbătorilor mobile.

Ramura de cercetare unde contribuția romînească la progresul științei merită a fi subliniată este aceea a geografiei și etnografiei. Dintre operele spătarului Milescu, prilejuite de călătoria sa în China (1675—1678) ca trimis al țarului,

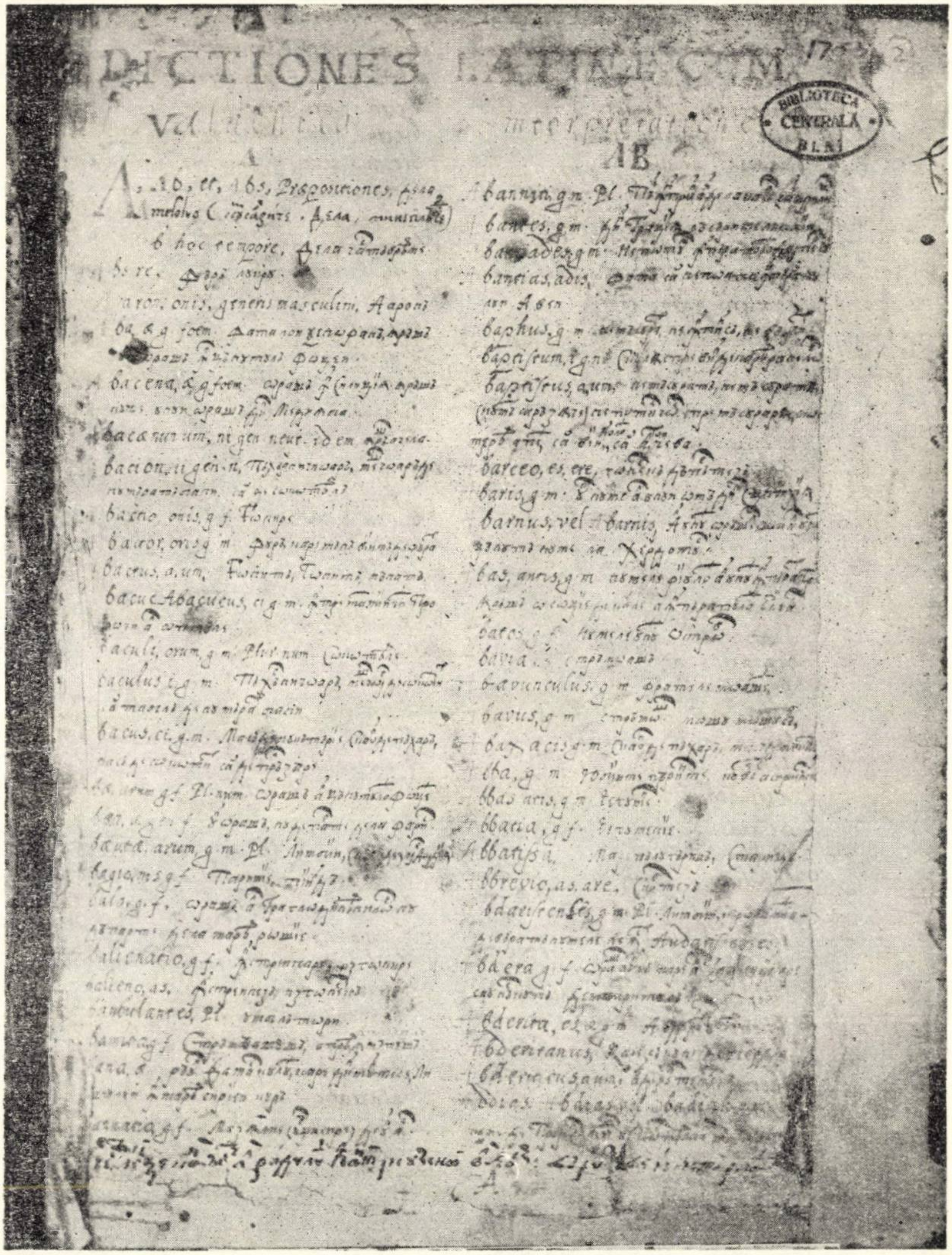

Fig. 52. — Pagină din *Dicționarul latin-romîn* întocmit de brașoveanul Teodor Corbea.

Descrierea Asiei s-a dovedit a fi în cea mai mare parte o reproducere a cărții iezuitului Martin. *Călătoria de-a lungul Siberiei de la Tobolsk la Nercinsk și la hotarul Chinei* și *Raportul oficial al soliei lui Nicolae Spătarul în China*, împreună cu harta ținuturilor parcurse de călători — păstrată doar în copia lui Ph. Avril — reprezintă însă un remarcabil aport la știința epocii.

De un interes mai restrîns, dar de asemenea de o valoare științifică reală, este și contribuția geografică a stolnicului Constantin Cantacuzino. În afară de unele informații transmise generalului Marsigli, el ne-a lăsat harta Țării Romînești, imprimată la Padova în 1700 și reprodusă de Del Chiaro în cartea sa. Realizată cu o pregătire remarcabilă pentru acea vreme și superioară față de tot ce oferea cartografia contemporană cu privire la Țara Romînească, harta lui Constantin Cantacuzino dă informații bogate privind relieful solului, împărțirea administrativă, orașele și numeroase sate, mănăstirile, ba chiar unele urme arheologice, ca valul lui Traian și ruinele podului de la Turnu Severin. Importantă ca izvor istoric, larg folosită în secolul al XVIII-lea, ea își păstrează și astăzi, prin aceste calități, importanța de izvor istoric.

În așteptarea *Descrierii Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir, o mențiune se cuvine și informațiilor geografice din *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei*, pe care Miron Costin o scrie în limba polonă, în 1677. Din această scriere nu lipsește nici un capitol în care, aducînd în sprijin o lungă serie de substantive și de verbe, Miron Costin se străduiește să dovedească caracterul latin al limbii romîne.

Istoriografia

Domeniul în care avem de-a face cu o producție originală de caracter continuu rămîne însă și în această perioadă acela al istoriografiei.

Istoriografia secolului al XVI-lea, în măsura în care ni s-a păstrat, fusese o istoriografie de curte, scrisă de călugări, în limba slavonă. În veacul al XVII-lea, operele istorice sînt datorate unor autori laici, scrise în romînește și reprezintă punctul de vedere al boierimii. Forme de trecere de la un tip la altul de istoriografie se întîlnesc, după cum s-a văzut, încă de la sfîrșitul secolului precedent, dar scrierile care le înfățișau nu ni s-au păstrat decît în transpuneri sau compilații mai tîrzii. Apariția noii istoriografii se datorește, pe de o parte, procesului general de difuzare a limbii romîne ca limbă scrisă, iar pe de alta, lărgirii preocupărilor de cultură în sînul clasei boierești și străduințelor acesteia de a folosi scrisul istoric ca o armă ideologică în lupta ei pentru dominație, în forme cît mai directe, înăuntrul statului. Operele istorice vor avea astfel menirea de a crește conștiința de clasă în sînul boierimii prin justificarea istorică a acțiunilor sale și condamnarea oricăror încercări îndreptate împotrivă-i, fie că veneau ele din partea domniei, fie din partea claselor exploatate. Și cum o cercetare teoretică a problemelor social-politice nu există la noi în această vreme, istoriografia este forma principală în care se exprimă ideologia clasei boierești.

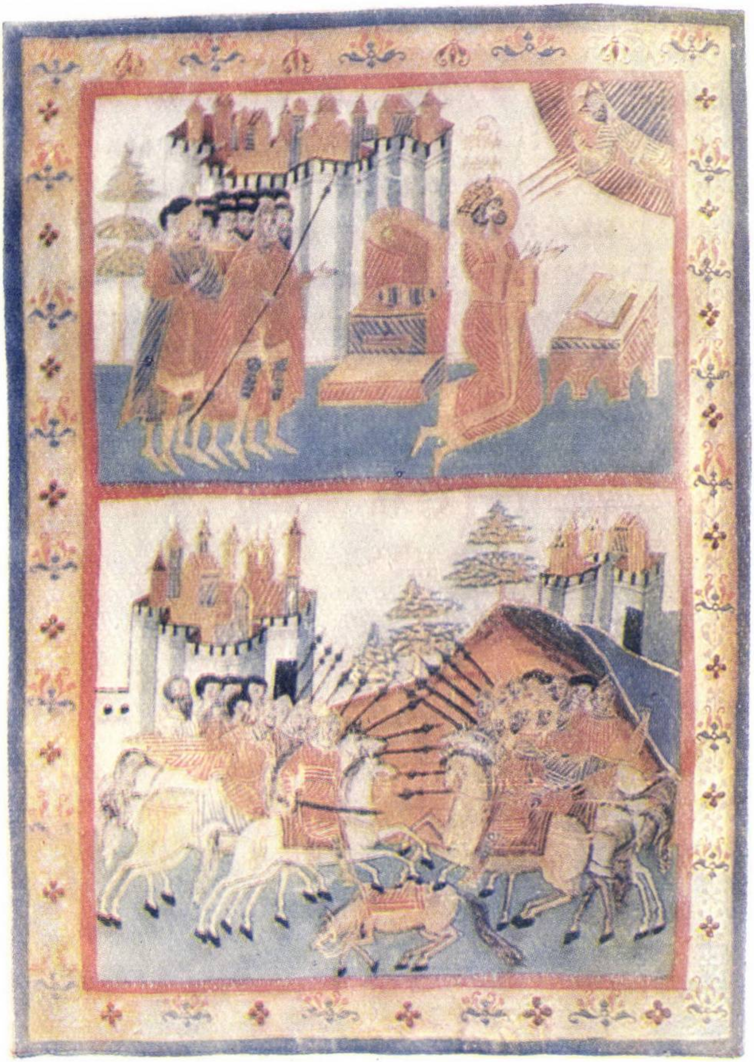

Pl. III. — Miniaturi din psaltirea de la mănăstirea Dragomirna, începutul secolului al XVII-lea.

Expresie ideologică a unei clase ale cărei interese găseau un puternic sprijin în biserică, istoriografia boierească a secolului al XVII-lea rămîne legată de concepțiile despre lume ale acesteia, potrivit cărora desfășurarea istorică apare ca un proces dirijat din afară de divinitate. Dar, dacă la baza explicației cauzale a faptului istoric rămîne concepția teologică, cei mai înzestrați dintre cronicari vor ști să degajeze și o bogată cauzalitate umană, căutată, firește — potrivit limitelor generale ale epocii — în acțiunea voluntară a indivizilor.

Deși îngrădită în înțelegerea trecutului atît de pozițiile de clasă pe care avea să le apere, cît și de concepția ce-i stă la bază, noua istoriografie are totuși merite remarcabile. Ea ne-a dat cele dintîi încercări de tratare largă și unitară a întregii istorii a statelor romînești și a dezbătut pentru prima oară problema originilor poporului romîn și a unității etnice a romînilor din toate cele trei țări locuite de ei. Fără a părăsi interesele de clasă, unii cronicari au reușit totuși să ajungă la o înțelegere a intereselor mai largi ale țării, cel puțin sub forma necesității unei independențe politice. De aici vibrația patriotică ce animă atîtea pagini de cronică, dîndu-le sensul superior al conștiinței unei libertăți de redobîndit. De aici și rolul acestora în pregătirea ideologică, în secolul al XIX-lea, a luptei pentru unire și neatîrnare.

Izvoare importante pentru reconstituirea trecutului sub multiplele lui aspecte, cronicile secolului al XVII-lea au reușit uneori, prin capacitatea de evocare și prin frumusețea limbii, să se impună și ca monumente literare care continuă să farmece și pe cititorul de azi.

Trecerea de la istoriografia moldovenească scrisă în slavonește la aceea în romînește s-a făcut prin traducerea în limba romînă a vechilor letopisețe slavone și, după afirmația lui Simion Dascălul, prin continuarea acestora în graiul țării pînă în domnia lui Vasile Lupu. Dar aceste opere nu ni s-au păstrat; pentru noi, cea mai veche scriere istorică moldovenească în limba romînă rămîne *Letopisețul Țării Moldovei* de Grigore Ureche.

Cunoaștem azi cu suficientă precizie izvoarele de care s-a folosit Grigore Ureche în alcătuirea operei sale. Ele nu sînt de altminteri numeroase. La baza cronicii stau *Letopisețul moldovenesc*, prelucrare în limba romînă a analelor slavone mergînd pînă în anul 1587, și *Cronica Poloniei* de Ioachim Bielski, a cărei povestire, în limba polonă, merge și ea pînă în 1586. Știrile care formează capitolul privind țările vecine provin dintr-o cosmografie latină, de tipul celor ale lui Sebastian Münster sau Gerard Mercator. În sfîrșit, informațiile din ultima parte, unde a fost părăsit de cele două izvoare principale, Ureche le-a primit prin transmisiune orală.

În folosirea izvoarelor sale, înlesnită de cunoașterea limbilor latină și polonă învățate în școlile poloneze, Ureche se ridică deasupra simplilor compilatori nu numai prin judecata la care le supune, ci și prin aceea că integrează faptele istorice într-un sistem de gîndire politică.

Fiu al unuia dintre cei mai bogaţi şi puternici boieri moldoveni de la începutul secolului al XVII-lea şi deţinînd el însuşi înaltele dregătorii pînă la aceea de mare vornic al Ţării de Jos, Ureche supune trecutul unei critici ieşite din tendinţele de dominaţie ale marii boierimi, care în conştiinţa cronicarului se luminaseră prin contactul cu societatea polonă. Adversar al unei puteri domneşti lipsite de controlul boierimii, orice act de autoritate îndreptat împotriva acesteia îi va apărea ca o formă de arbitrar. De aceea revine sub condeiul lui plîngerea frecventă de « neaşezarea » ţării, în care « toată direptatea au lăsat pre acel mai mare, ca să o judece »[1].

El merge, deşi împărtăşeşte concepţia originii divine a puterii domneşti, pînă la a justifica uciderea lui Ştefăniţă Rareş, şi chiar şi despre Ştefan cel Mare, care simbolizează pentru dînsul însăşi mărirea Moldovei, nu uită să adauge, în portretul devenit pe drept cuvînt celebru, că era « mînios şi degrabu vărsătoriu de sînge nevinovat »[2]. Cu atît mai mult Ureche nu va crede în « viclenia » boierilor tăiaţi de Ştefăniţă vodă, sau în vina acelora care au atras asupra ţării campania sultanului Soliman în 1538, după cum îi scuză pe boierii lui Ioan vodă trecuţi la turci şi omite din izvorul său polon ştirea privind trădarea pîrcălabului Ieremia. Astfel, nu este de mirare că domnul către care se îndreaptă cu mai multă căldură Ureche este un domn cîrmuit de boieri, Petru Şchiopul, « matca fără ac », cum îi spune cu o expresie împrumutată din acea Polonie pe care o oferă ca model.

Deşi ideolog al statului nobiliar, Ureche nu ia poziţie în favoarea colaborării cu turcii, care a constituit mult timp pentru boierime chezăşia stabilităţii acestui regim politic. Conştient de decăderea politică a ţării din vremea sa, în ciuda strălucirii unei domnii fastuoase ca aceea a lui Vasile Lupu, Ureche propune contemporanilor săi imaginea unei Moldove independente şi puternice, capabilă să înfrîngă pe duşmanii cei mai tari, cum era Moldova lui Ştefan cel Mare. Pentru ca această imagine să fie lipsită de orice i se părea a fi o umbră, el nu se va sfii să lase la o parte din izvoarele sale tot ce putea însemna o scădere a independenţei de stat, sau să interprezete faptele chiar în ciuda acestor izvoare.

Din nevoia afirmării unei demnităţi istorice pentru poporul său ajuns sub stăpînire străină vine şi invocarea — pentru prima dată în istoriografia noastră — a originii romane a romînilor, cunoscută de multă vreme la noi, dar care pentru Ureche îşi dobîndise întreaga semnificaţie prin contactul cu cultura antichităţii. Legată de această idee a descendenţei romane şi ca o concluzie a ei, venea cea de-a doua idee preţioasă, aceea a unităţii romînilor din cele trei ţări, pe care, sub forma unităţii de limbă, o regăsim afirmată de atîtea ori în cursul veacului, în prefeţele traducerilor de opere religioase.

Altminteri, influenţa umanismului în opera lui Ureche se dovedeşte a fi cu totul redusă. Concepţia lui despre desfăşurarea istorică îl îndreaptă să caute, dincolo de mobilurile umane ale faptelor, pe care ştie de atîtea ori să le pună în lumină, intervenţia unei divinităţi ce cîntăreşte totul cu balanţa eticii creştine. Este, aşa dar, concepţia teologică tradiţională, de care feudalul moldovean nu se poate elibera, ba mai mult, el se arată dispus să accepte chiar şi legendele bazate pe miraculosul creştin.

---

[1] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 67.

[2] *Ibidem*, p. 120.

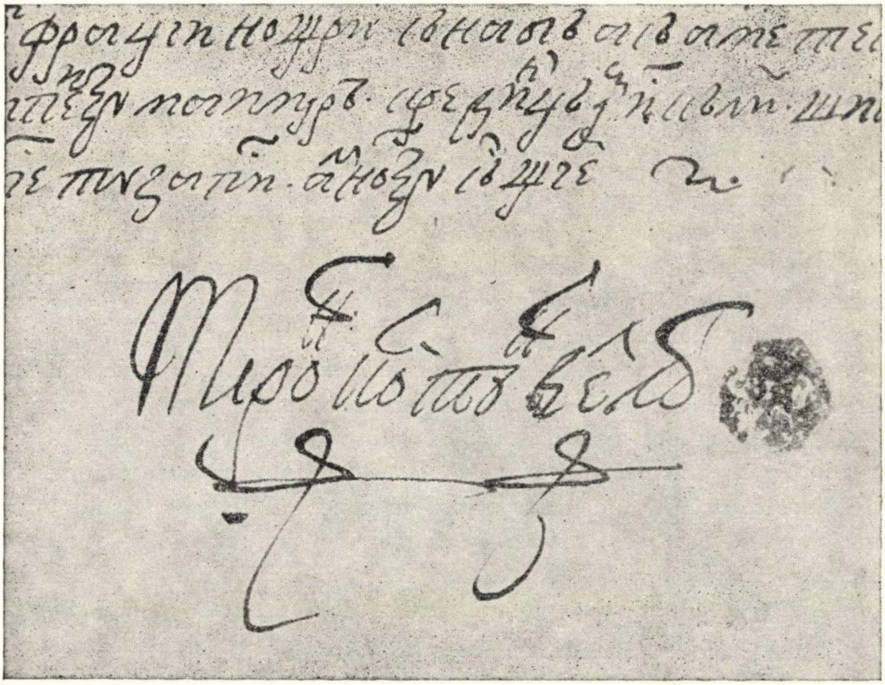

Fig. 53. — Semnătura lui Miron Costin pe un zapis din 1679.

Nici în stilul lui Ureche — simplu, adesea puternic, înviorat de accente populare, care-i fac unul din principalele farmece — influenţa culturii latine nu se străvede.

Din păcate, nici un manuscris nu ne-a păstrat această valoroasă operă aşa cum a ieşit din condeiul cronicarului, ci prinsă în aluviunile interpolărilor, dintre care cele mai numeroase sînt acelea ale lui Simion Dascălul.

Cercetarea trecutului moldovenesc întreprinsă de Ureche este dusă mai departe de Miron Costin (1632—1691), care, în *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aaron vodă încoace*, continuă povestirea predecesorului său pînă la sfîrşitul domniei lui Ştefăniţă Lupu (1595—1661). Planul lui Costin fusese însă mai larg, el năzuind să reia într-o operă unitară întreaga istorie a Moldovei, şi nu numai de la întemeierea ei ca stat, ci « din descălecatul ei cel dintăi, carele au fostŭ de Traian împăratul »[1]. Din acest plan vor fi înfăptuite doar scrierea închinată originii poporului romîn — *De neamul moldovenilor* — şi *Letopiseţul*.

---

[1] Miron Costin, *Opere*, p. 42.

La elaborarea *Letopiseţului*, a cărui redactare era încheiată în 1675, Miron Costin foloseşte trei categorii de izvoare. Izvoarele scrise, relativ puţin numeroase, sînt de origine polonă şi se referă îndeosebi la epoca Movileştilor. În al doilea rînd vin mărturiile orale, mult mai bogate decît cele scrise, şi pe care cronicarul le-a cules cu o deosebită stăruinţă. În sfîrşit, de la înapoierea sa în ţară, în 1652—1653, Costin va dispune de propriile sale amintiri de participant atent şi activ la evenimentele contemporane. Acestei cunoaşteri directe i se datorează de altminteri amploarea deosebită pe care o ia povestirea în această parte, ea alcătuind, pentru cei opt ani la care se referă, aproape 2/5 din ansamblul lucrării.

În redactarea letopiseţului său, Miron Costin aducea o cultură temeinic închegată — învăţămîntului urmat în Polonia i se adăugaseră achiziţiile unui pasionat cititor — un spirit critic şi o capacitate de organizare ce-l vor face să integreze organic mărturiile în povestire, precum şi o largă experienţă militară şi politică, dată de numeroasele campanii la care participase şi de străbaterea ierarhiei dregătoriilor, pînă la aceea de mare vornic.

Bogatei experienţe personale şi ascuţitului său spirit de observaţie li se datorează depăşirea în practică a fondului de idei teologice, care rămîne la baza gîndirii sale istorice. O umanitate prinsă în concretul ei apare, astfel, în plină acţiune, cu o putere de viaţă cuceritoare. Din cînd în cînd, cîte un portret zugrăvit cu măestrie defineşte mai larg un personaj de prim-plan. Comparaţii din natură îşi aruncă ici şi colo lumina asupra unei lumi aprige, mînate de pasiuni şi interese, încleştate într-o luptă fără de cruţare.

Dar Miron Costin nu este numai un artist al povestirii dramatice, turnate într-un stil a cărui gravitate e sporită de puternice rezonanţe latine. El face operă de istoric în măsura în care caută să explice acţiunile, să le definească urmările, să le subordoneze unei imagini de ansamblu a desfăşurării istorice. Atenţia lui Miron Costin stă deopotrivă îndreptată spre desfăşurarea luptelor interne şi spre mediul general politic al Europei răsăritene, în care are meritul de a vedea integrată istoria Moldovei.

În judecarea evenimentelor politice şi a societăţii moldoveneşti din vremea sa, Miron Costin se va arăta, ca şi Grigore Ureche, un apărător al privilegiilor sociale şi politice ale marii boierimi. El nu contestă autoritatea domnească, şi cu atît mai mult nu admite atingerea persoanei fizice a domnului, considerată sacră prin ungere. Ideea îndatoririlor vasalice este încă vie la Miron Costin, dar clasica datorie a « sfatului » îi apare mai ales ca un drept al marii boierimi. Prin exigenţa unei riguroase aplicări a acestui drept, statul este conceput în fapt ca obiectul unei directe cîrmuiri boiereşti, judecarea conflictelor dintre boierime şi domn fiind făcută îndeobşte în lumina ideii unor atari drepturi de cîrmuire indiscutabile. Societatea însăşi este văzută de Miron Costin sub forma unei stricte ierarhii de stări, în fruntea căreia se află boierimea. Dacă nu lipsesc în opera sa accentele de milă pentru sărăcimea covîrşită de prea grelele biruri ale domniei, nu se vede nicăieri vreun protest împotriva regimului de exploatare la care era supusă ţărănimea pe moşiile boiereşti. Dar cel mai bine se vede poziţia lui Miron Costin în problemele sociale atunci cînd povesteşte episoadele vreunei răscoale, cum e, de pildă, aceea a seimenilor din Ţara Romînească, unde solidaritatea de clasă îl face să ajungă la un ton de o rară violenţă.

Sentimentul patriotic, pe care în letopiseţ îl copleşea un pesimism profund, generat de criza regimului nobiliar din acea vreme, capătă forme mult mai active în lucrările lui Miron Costin închinate originii romînilor. Dacă lăsăm la o parte versurile publicate de Costin la sfîrşitul Psaltirii lui Dosoftei, avem în această problemă trei lucrări, primele două în limba polonă, iar cea de-a treia în romîneşte. După afirmaţiile sumare ale lui Ureche, scrierile lui Costin reprezintă prima încercare istorică romînească de lămurire a originilor poporului nostru, de dovedire a originii lui romane şi a unităţii etnice a ramurilor sale. Două dintre ele — *Cronica ţărilor Moldovei şi Munteniei*, redactată în limba polonă în 1677, şi *Istoria în versuri polone despre Moldova şi Ţara Romînească (Poema polonă)*, din 1684 — urmăreau scopul de a informa opinia publică din ţara vecină. Prin afirmarea originii romane, cronicarul voia să crească prestigiul propriei ţări, pentru obţinerea ajutorului polon împotriva turcilor, apelul la acest ajutor fiind, în *Poema polonă*, adresat deschis şi în forme patetice. Amîndouă au de asemenea meritul de a îmbrăţişa la un loc Moldova şi Ţara Romînească.

Cea mai de seamă dintre aceste scrieri închinate originii romane a poporului romîn, *De neamul moldovenilor*, este şi ultima operă a cronicarului, datînd din anii 1686–1691. Aici Miron Costin a ajuns la stăpînirea deplină a tuturor mijloacelor sale, atît în ceea ce priveşte concepţia, cît şi expunerea. Cu toate lacunele informaţiei şi erorile pe care le cuprinde *De neamul moldovenilor*, problema fundamentală a originilor noastre ca popor era pusă pe baze temeinice, Miron Costin înfăptuind prin aceasta o operă ştiinţifică de prima mînă. Dar, luptînd contra «basnelor» introduse de interpolatorii lui Ureche şi străduindu-se să lămurească originile poporului său, Miron Costin nu era numai un sincer căutător de adevăr. Înfrîngîndu-şi propriu-i pesimism, el se străduia, cum o făcuse şi Ureche, să insufle contemporanilor săi un sentiment de demnitate civică, a cărui bază o căuta — în faţa unui prezent de umilinţă şi supunere — în trecutul îndepărtat. « Caută-te dară acum, cetitoriule, ca într-o oglindă — scrie Miron Costin — şi te privéşte de unde eşti » [1]. Sub chemarea la cunoaştere străbate îndemnul la acţiune.

Continuatorii lui Miron Costin în scrierea istoriei Moldovei nu mai dispun nici de aceeaşi înţelegere istorică, nici de acelaşi dar de scriitor. O serie de cronicari mărunţi au căutat să ducă mai departe povestirea, de la domnia lui Eustratie Dabija pînă la începutul secolului al XVIII-lea. Opera cea mai întinsă — cuprinzînd anii 1661—1711 — a fost publicată de Kogălniceanu în volumul al II-lea din *Cronicele Romîniei* şi atribuită multă vreme în întregimea ei lui Nicolae Costin. Dar critica istorică a arătat că fiului lui Miron Costin nu-i aparţine decît partea finală a acestei compilaţii, istoria primei domnii moldoveneşti a lui Nicolae Mavrocordat şi a domniei lui Dimitrie Cantemir.

---

[1] Miron Costin, *Opere*, p. 247.

Şi cronica lui Nicolae Costin, ca şi *Letopiseţul* părintelui său, era menită să fie doar încheierea unei vaste opere, care să îmbrăţişeze întreaga istorie a Moldovei. Ceea ce a reuşit cronicarul să împlinească din acest plan de mari ambiţii a fost doar partea de început, pînă la 1601, redactată în două versiuni.

Pornind, după tipicul cronografiei medievale, de la «zidirea lumii» — pentru care invocă pe toţi filozofii antichităţii pînă la Thales din Milet şi Heraclit, pentru a se resemna apoi la legenda biblică — Nicolae Costin expediază în cinci capitole, urmîndu-l pe polonezul Strykowski, această fabuloasă istorie străveche, spre a trece apoi la daci, ca urmaşi ai lui Iafet. De aici înainte, scheletul lucrării este dat mai întîi de scrierea lui Miron Costin *De neamul moldovenilor*, apoi de cronica lui Ureche şi, în sfîrşit, pentru anii 1595—1601, de aceea a părintelui său. Acestora autorul le adaugă tot ceea ce pasiunea sa erudită reuşeşte să descopere ca informaţie în plus.

Cronica domniilor lui N. Mavrocordat şi D. Cantemir este o scriere mai originală decît cea precedentă şi are valoare şi de izvor istoric. Dar caracterul oarecum oficial al noii opere a marelui logofăt al lui Mavrocordat limitează independenţa de judecată a cronicarului, trecîndu-l pe poziţiile domniei al cărei elogiu era menit să-l facă. Această situaţie de aderent al politicii lui Nicolae Mavrocordat explică şi lumina nefavorabilă în care se înfăţişează domnia lui Dimitrie Cantemir, în care se reflectă, de altminteri, şi atitudinea acelei importante părţi din boierimea Moldovei care nu înţelegea să rupă vechea colaborare cu turcii.

Din istoriografia munteană, prima operă în limba romînă care să ni se fi păstrat este *Istoria Ţării Romîneşti de cînd au descălecat pravoslavnicii creştini*, cunoscută şi sub numele de *Letopiseţul Cantacuzinesc*. Ea duce povestirea — precedată de înregistrarea unei tradiţii privind originea romană a romînilor şi a aceleia despre descălecatul lui Radu Negru — de la începuturile statului pînă în 1688, după o grupă de manuscrise, şi pînă în ianuarie 1690, după altă grupă. Operă anonimă, *Istoria Ţării Romîneşti* a fost atribuită logofătului Stoica Ludescu, om de casă şi devotat al Cantacuzinilor, ale căror interese sînt îmbrăţişate în cronică, dar această paternitate este în ultimul timp contestată. Pentru epoca mai veche, autorul foloseşte o serie de izvoare narative: cronici interne pe care are astfel meritul de a ni le transmite sau scrieri redactate de străini, între care au fost identificate cu suficientă precizie, în afara analelor din secolul al XVI-lea [1],

---

[1] Vezi *Istoria Romîniei*, vol. II, p. 1 023.

Viața patriarhului Nifon de Gavril Protul, cronica numită a Buzeștilor, poema închinată lui Mihai Viteazul de vistierul Stavrinos, cronica în versuri, în limba greacă, ca și precedenta, a lui Matei al Mirelor (de la Radu Șerban la Gavril Movilă) și cronica domniei lui Matei Basarab.

Într-un secol de istoriografie boierească, *Istoria Țării Romînești* aducea nota nouă de a reprezenta, pe lîngă interesele generale ale acestei clase, pe acelea ale uneia dintre partidele în care se grupa boierimea, în vederea dominației politice și a exploatării dregătoriilor. De la domnia lui Mihnea al III-lea înainte, cronica devine povestirea vicisitudinilor postelnicului Constantin Cantacuzino și ale fiilor săi. Istoria țării e înlocuită de istoria luptei Cantacuzinilor împotriva partidei adverse, strînse în jurul vornicului Gheorghe Băleanu, în care, printr-o stilizare caracteristic medievală, obiectivele politice sînt înlocuite prin justificări morale, Cantacuzinii ajungînd să încarneze principiul binelui, iar adversarii lor prezentîndu-se ca niște simple instrumente ale satanei. Vechea concepție teologică a istoriei capătă astfel rolul de complice într-o luptă de facțiuni feudale.

Stăpînit de pasiune în apărarea partidei pe care o reprezenta, lipsit de o problematică politică mai largă și de o înțelegere istorică mai adîncă, cronicarul cantacuzinesc are totuși meritul de a fi dorit să-și integreze amintirile asupra epocii contemporane — a căror lipsă de obiectivitate nu le anulează valoarea informativă — într-o istorie generală a țării.

Cea de-a doua cronică munteană din secolul al XVII-lea, *Istoriile domnilor Țării Rumînești*, este tot o cronică de partidă boierească și reprezintă, de data aceasta, interesele grupării Bălenilor. Ea duce povestirea de la descălecatul legendar al lui Negru Vodă pînă în ultimul an al domniei lui Șerban Cantacuzino, fiind deci, ca și *Letopisețul cantacuzinesc*, o istorie generală a acestui stat. Dar autorul său, împins de o vie curiozitate intelectuală, a îmbogățit fondul comun al celor două cronici — care merge pînă în domnia lui Grigore Ghica — cu numeroase informații împrumutate din izvoare moldovenești, bizantine, grecești, turcești etc. Astfel, *Istoriile domnilor Țării Rumînești* au ajuns să cuprindă într-o bună măsură evenimentele principale din trecutul medieval al Europei răsăritene, fără a izbuti însă să închege aceste elemente disparate și să dea adevăratul cadru de istorie generală, pe care cronicarul îl va fi dorit pentru povestirea sa. Semnificativă este îndeosebi, în această străduință, întrețeserea informației privitoare la Țara Romînească cu bogate știri din istoria Transilvaniei și mai ales a Moldovei, care reflectă fără îndoială progresele realizate de conștiința unității de neam și a comunității de viață istorică a celor trei țări romînești.

Partea a doua a cronicii, fără a părăsi implicațiile de istorie generală, capătă un ton vehement anticantacuzinesc și de apologie a partidei Bălenilor, culorile cele mai negre fiind aruncate asupra domniei lui Șerban Cantacuzino, cu tendințele sale de guvernare autoritară.

În problemele externe, dacă în partea întîi a cronicii întîlnim pagini calde despre Mihai Viteazul și lupta lui pentru ca « să ridice jugul robiei turcului de asupra ţării » [1], în povestirea contemporană înfrîngerile turcilor sînt înregistrate atent, dar fără comentarii, în vreme ce trecerea lui Ştefan Petriceicu de partea polonilor, de pildă, este judecată cu o aspră ironie: « părîndu-i-se (ca unui prost de minte), că dacă vor bate leaşăi pă turci, piere înpărăţiea turcului » [2].

În raport cu *Letopisețul cantacuzinesc*, *Istoriile domnilor Țării Rumîneşti* au o valoare superioară nu numai prin mai întinsul lor orizont cultural, dar şi prin gîndirea prevalent laică a autorului, în care referirile sporadice la divinitate au mai mult caracterul unui mod de expresie tradiţional. La aceasta se adaugă realele calităţi literare ale operei, în care simţi observatorul atent, uneori cu oarecare răceală, al vieţii adevărate. Tablourile se succed rapid, fără a ocoli detaliul pitoresc, chiar dacă lipsit de semnificaţie istorică, stilul însuşi avînd adesea o nervozitate care-l apropie de cititorul modern.

Atribuite mai întîi lui Constantin Căpitanul Filipescu, *Istoriile domnilor Țării Rumîneşti* au fost apoi considerate, de mai bine de o jumătate de secol încoace, ca aparţinînd lui Radu Popescu, în favoarea căruia s-au adus temeinice argumente. În momentul de faţă, chestiunea paternităţii acestei scrieri a fost redeschisă.

În domnia lui Brîncoveanu are loc revenirea la forma mai veche a cronicii de curte, care capătă însă, de data aceasta, proporţii necunoscute în trecut. Cu redactarea ei a fost însărcinat boierul cărturar Radu Greceanu. Cronica merge, în redacţia ei cea mai întinsă, de la începutul domniei lui Brîncoveanu pînă în preajma mazilirii acestuia. Scriind din îndemnul şi sub supravegherea domnului, autorul beneficiază de o informaţie extrem de bogată şi de circumstanţiată, care conferă un interes de netăgăduit operei sale.

Dar, lipsit de independenţă, cronicarul urmăreşte pas cu pas justificarea şi preamărirea domnului şi atacă cu violenţă pe duşmanii acestuia. Faptele sînt consemnate în stricta lor desfăşurare cronologică, în capitole scurte şi pe ani de domnie, fără nici o încercare de legătură între ele şi de degajarea unor linii de dezvoltare politică. Apar astfel, pe acelaşi plan, porunci turceşti, campanii militare, comploturi boiereşti, nunţi în familia domnească, vizite pe la vii şi moşii, intrări cu alai în capitală, primiri de oaspeţi. Bogatele construcţii brîncoveneşti îşi au şi ele capitolele sau paragrafele lor, dar activitatea culturală e pomenită doar în prefaţă, pe cînd italianul Del Chiaro ne dă în cartea sa şi o listă de tipărituri.

În afara acestei prezentări oficiale, domnia lui Brîncoveanu cunoaşte încă două tratări: aceea a unei cronici anonime, a cărei redactare se încheie abia sub Nicolae Mavrocordat, şi aceea a lui Radu Popescu, care, reluîndu-şi povestirea în mai multe etape, va merge pînă în 1729. Amîndouă aceste opere vor fi cercetate în cadrul epocii în care au fost duse la capăt.

Aşa cum uciderea postelnicului Constantin Cantacuzino furnizase subiectul unei povestiri istorice în versuri greceşti, tradusă în romîneşte, de asemenea în versuri, de către Radu Greceanu şi tipărită în ultimii ani ai secolului al XVII-lea, şi sfîrşitul lui Brîncoveanu a fost cîntat de un contemporan, în versuri stîngace, dar de factură populară. Operă a unui cărturar modest, poate a unui dascăl de biserică, *Cîntecul lui Constantin vodă* a avut o largă răspîndire manuscrisă şi a pătruns în colinde, în care stăruie pînă azi începutul lui.

---

[1] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumîneşti*, p. 72.

[2] *Ibidem*, p. 155.

Reprezentantul de cel mai mare prestigiu al culturii Ţării Romîneşti la sfîrşitul veacului al XVII-lea şi începutul celui următor a fost stolnicul Constantin Cantacuzino, care a îmbinat o acţiune politică deosebit de susţinută cu permanente preocupări de cultură. Învăţătura primită acasă a fost întregită de către C. Cantacuzino la Adrianopol şi Constantinopol, şi mai ales — în anii 1667—1669 — în mediul de veche tradiţie culturală al Universităţii din Padova. Lăsînd la o parte preocupările teologice ale stolnicului sau rolul său general cultural, domeniile în care activitatea acestuia a însemnat o dată în istoria culturii romîneşti — deşi ca volum realizările sînt cu mult inferioare capacităţii autorului — rămîn cele ale geografiei şi istoriografiei.

Contribuţia geografică a lui C. Cantacuzino a fost amintită mai înainte. În ce priveşte opera sa istorică, concepută ca o vastă cercetare a întregului trecut al ţării, ea nu a fost realizată decît într-o măsură destul de mică. *Istoria Ţării Romîneşti*, aşa cum ni s-a păstrat — Samuil Micu pare a fi cunoscut totuşi, ca şi Naum Rîmniceanu, un manuscris care ducea povestirea pînă în secolul al XIII-lea — tratează doar problema originii romînilor pînă la aşezarea hunilor în Pannonia. Avem a face, deci, cu reluarea de către un învăţat muntean a discuţiei duse în Moldova de mai multă vreme.

Posibilităţile de informare ale stolnicului C. Cantacuzino au fost mai întinse decît ale lui Miron Costin. Izvoarele folosite de el sînt mai numeroase, cunoştinţele sale de limbă greacă îngăduindu-i să adauge la cele în latineşte — fie antice, fie opere ale umaniştilor — şi scrieri greceşti sau bizantine. Cultura sa mai adîncă îi permite să facă şi o critică mai ascuţită a izvoarelor, pe care le citează cu o remarcabilă precizie, fără să ajungă însă a bănui că ar putea încerca o ierarhizare a lor după vechime şi valoare. Ca şi Miron Costin, stolnicul a simţit interesul pentru istorie al urmelor arheologice.

Înarmat cu bogata sa informaţie, el reuşeşte să aducă importante lumini noi. C. Cantacuzino ştie, spre deosebire de Costin, că Traian a dus două războaie împotriva lui Decebal, caută să fixeze hotarele Daciei romane şi recunoaşte supravieţuirea dacilor după cucerirea romană. Dar ceea ce-l interesează mai ales sînt coloniştii romani, căci «noi, rumînii, sîntem adevăraţi romani şi aleşi romani în credinţă şi în bărbăţie »[1]. Stăpînit de această idee — rodnică într-o anumită epocă a istoriei noastre, dacă nu suficient de ştiinţifică — stolnicul Cantacuzino desfăşoară o impresionantă argumentare în favoarea continuităţii în Dacia, după cum se răfuieşte aprig, şi el, cu « basnele » lui Simion Dascălul.

---

[1] Constantin Cantacuzino, *Istoria Ţării Romîneşti* în *Cronicari munteni*, vol. I, p. 52.

Dar dacă rezultatele cercetării lui Constantin Cantacuzino sînt importante şi el se arată superior cronicarului moldovean ca informaţie şi critică, nu acelaşi lucru se poate spune despre concepţia sa cu privire la desfăşurarea istorică — rămasă la stadiul gîndirii teologice, împletită cu banale consideraţii morale — şi cu atît mai puţin despre capacitatea sa de a stăpîni subiectul sau despre forma sa.

Prins de pasiunea sa erudită, stolnicul nu pierde ocazia nici unei digresiuni, fie ea cît de lungă şi cît de îndepărtată de subiect. Printre aceste digresiuni, una cel puţin merită atenţia noastră: este vorba de caldul elogiu pe care istoricul — care se vrea roman şi nu-i cruţă de multe ori, în ciuda propriei origini, pe grecii din vremea sa — îl face Elladei şi civilizaţiei eline. Se simte în această viziune culturală mai largă — faţă de aceea a unui Miron Costin, stăpînit doar de amintiri romane şi de imaginea unei Italii pe care nu o cunoscuse — puternicul aport al culturii elenice la formaţia intelectuală a lui Constantin Cantacuzino.

Claritatea gîndirii elenice nu se face însă simţită în stilul eruditului boier. Stolnicul nu era un artist şi opera lui nu se înscrie în istoria prozei romîneşti. Ea a făcut să se ştie mai mult despre originea romînilor, ceea ce e un merit incontestabil, dar măestrita evocare a acesteia, aşa cum ne-a lăsat-o secolul al XVII-lea, rămîne să fie căutată mai departe la Miron Costin.

Alături de interesul pentru trecutul propriei ţări, sau de cel pentru problema originii romînilor, întîlnim în istoriografia veacului al XVII-lea şi un efort de cunoaştere îndreptat spre istoria generală.

Încă din veacurile anterioare, circulau la noi în manuscris cronici de caracter universal. În secolul al XVII-lea se face un pas înainte pe această cale. Numărul cronografelor copiate devine tot mai mare, ele se traduc în romîneşte, iar cîteodată avem de-a face cu mai mult decît o simplă traducere.

Astfel e cazul celui mai important dintre aceste cronografe, cel datorat călugărului Moxa sau Moxalie, care constituie cea dintîi operă de istorie universală în limba romînă. Redactarea primei părţi a cronografului lui Moxa, mergînd pînă în secolul al XII-lea, s-a făcut în anul 1620, deci înainte de redactarea în romîneşte a celor mai vechi cronici de cuprins intern care să ni se fi păstrat pînă azi. Povestirea lui Moxa, care merge de la « începutul lumiei dentăiu » pînă la anul 1489, are la bază versiunea bulgară a cronicii lui Manasses şi unele anale sud-slave, asupra cărora călugărul oltean exercită o stăruitoare acţiune de prelucrare.

Încă din veacul al XVII-lea se pare că s-au început şi traducerile de cronografe din limba rusă, care se vor înmulţi în veacul următor. Dar cele mai multe cronografe, începînd din jumătatea a doua a secolului al XVII-lea, sînt traduse din greceşte. Ele derivă fie din cronograful lui Dorotei de Monembasia, tipărit la Veneţia în 1631 şi apoi în numeroase alte ediţii, fie dintr-acel al lui Matei Cigala, imprimat tot acolo în 1650. Forma care va cunoaşte cea mai mare răspîndire va reprezenta însă o contaminare între aceste două cronografe greceşti. E aşa-numitul tip Danovici, după numele copistului, probabil chiar al traducătorului celui mai vechi manuscris, a cărui însemnare s-a păstrat într-o copie din 1689: Pătraşco Danovici, fost logofăt al treilea în Moldova şi « grămătic de scrisoare grecească ». O traducere după cronograful lui Cigala, cu unele aspecte de prelucrare şi sincronisme stabilite între istoria Bizanţului şi cea a Moldovei, a dat şi mitropolitul cărturar Dosoftei.

Unele capitole din cronografe capătă şi o existenţă independentă. Astfel este cazul unei scurte istorii a Veneţiei, mergînd pînă la 1669 — *Pentru ca să se ştie de cînd s-au zidit vestita Veneţie şi cîţi prinţipi, adecă domni, au fost pînă acum.*

În afară de cronografe, pentru istoria altor ţări avem mai întîi bogatul material care e pus în circulaţie chiar de către cronicarii noştri în scrierile lor, şi în al doilea rînd, o serie de lucrări speciale. Astfel e, de pildă, traducerea din limba rusă a *Cronicii Kievului* sau *Sinopsisul pentru începerea neamului slovenesc şi a cetăţii Kievului*, istorie generală a slavilor continuată cu istoria Rusiei şi îndeosebi a celei kieviene. Această lucrare de istorie rusă va mai cunoaşte în cursul secolului al XVIII-lea alte două traduceri, larga ei difuzare fiind atestată de cele 12 manuscrise identificate pînă acum.

Miron Costin, care va folosi atît de mult în scrierile sale asupra originii romînilor pe Toppeltin, dă în *Istoria de crăia ungurească* o prelucrare după *Origines et occasus Transsylvanorum*, tipărită la Lyon, în 1667. În *Graiul solului tătăresc*, el traducea de asemenea, cu prescurtări şi adaosuri, un capitol din Quintus Curtius.

Din istoriografia antică — în afara cărţilor tipărite în străinătate şi care au pătruns şi în bibliotecile noastre, ca şi altele privind istoria medievală, citate de altminteri de cronicari — s-au tipărit chiar la noi, în 1704, *Vieţile paralele* ale lui Plutarh, traduse în greaca modernă de Constantin Brîncoveanu, fiul domnitorului.

O semnificaţie deosebită, atît prin valoarea ei literară, cît şi pentru interesul istoriografic pe care îl presupune, o are frumoasa traducere în limba romînă, făcută în Moldova la mijlocul secolului al XVII-lea, a *Istoriilor* lui Herodot.

Activitatea oamenilor de cultură ai veacului al XVII-lea s-a dovedit fecundă în rezultate. Prin traduceri, prin prelucrări, şi mai ales prin operele lor originale, ei au îmbogăţit patrimoniul cultural al societăţii romîneşti şi au lăsat ca moştenire o limbă înzestrată cu remarcabile mijloace de expresie. Se cade să evocăm acum şi un alt aspect al activităţii lor, anume conştiinţa unei datorii de împlinit, care-i animă pe cei mai luminaţi dintre ei. Varlaam îşi oferea *Cazania* drept « daru limbii romăneşti, carte pre limba romănească » [1]. Mitropolitul Teodosie al Ţării Romîneşti scria în prefaţa uneia dintre tipăriturile patronate de el: « găndescu şi alte cărţi a mai da în lumină, căt voiu putea, iar zicu pentru folosul şi adaosul lipsitului neamului nostru » [2]. Grigore Ureche îşi scrie letopiseţul

---

[1] *Bibliografia romînească veche*, vol. I, p. 139.

[2] *Ibidem*, p. 234.

« ca să nu se înnéce a toate țările anii trecuți și să nu să știe ce s-au lucrat, să să asémene fierălor și dobitoacelor celor mute și fără minte »[1]. În prefața la *Viața lumii*, găsim mărturia lui Miron Costin pentru acest efort conștient de îmbogățire a culturii romînești: « nu să poftescŭ vreo laudă dintr-această puține osteneală, ci mai multŭ să să vază că poate și în limba noastră a fi acest féliŭ de scrisoare ce să chiamă stihuri. Și nu numai aceasta, ce și alte dăscălii și învățături ar putea fi pre limba romînească »[2].

În același timp, contactul cu oamenii de cultură ai secolului al XVII-lea îți lasă nu numai sentimentul unei prospețimi de minte deschisă spre noi orizonturi, a unei puternice năzuințe de a cunoaște cît mai mult și de a împărtăși și altora aceste cunoștințe, dar și impresia unei încordate lupte cu o limbă nemlădiată încă. Pentru acești pionieri, mărturisirea dificultăților nu constituie o rușine. Dosoftei traduce *Psaltirea* în versuri « în cinci ai foarte cu osărdie mare », lucru socotit a merita să fie spus în însuși titlul cărții[3], iar *Viețile sfinților* sînt tălmăcite « pre limba rumînească cu lungî nevoințî, și cu lexicoane de-agiunsu »[4]. În prefața *Bibliei* lui Șerban Cantacuzino, se recunoaște de asemenea că « la unele cuvinte să fie fostu foarte cu nevoe tălmăcitorilor pentru strimtarea limbii româneşti »[5].

Dar dificultățile acestor începuturi, conștiința lor și triumful asupra șovăielilor datorită simțului datoriei se vădesc cel mai bine în mișcătorul pasaj al lui Miron Costin privind geneza cărții *De neamul moldovenilor*: «Începutul țărilor acestora... a scrie, multă vréme la cumpănă au stătut sufletul nostru. Să înceapă osteneala aceasta, după atîta véci de la discălecatul țărilor cel dintăi de Traian împăratul Rîmului, cu cîteva sute de ani peste mie trecute, să sparie gîndul. A lăsa iarăș nescris..., ieste inimii durére. Biruit-au gîndul să mă apucŭ de această trudă... »[6].

Sînt mărturii ale unui devotament față de cultura poporului nostru ce-i fac pe marii cărturari ai veacului al XVII-lea să rămînă vii în conștiința urmașilor.

2. CULTURA ÎN TRANSILVANIA

Strînsa colaborare dintre biserică și autoritatea de stat, pe de o parte, și slăbirea pozițiilor intelectualității laice, pe de altă parte, au avut ca rezultat trecerea din nou a vieții culturale, mai ales în prima jumătate a secolului, sub controlul și îndrumarea bisericii. Cu tot caracterul dominant al bisericii, nu se poate vorbi, totuși, de absența ideilor progresiste în cultura transilvană din această epocă.

---

[1] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 63.
[2] Miron Costin, *Opere*, p. 318.
[3] *Bibliografia romînească veche*, vol. I, p. 209.
[4] *Ibidem*, p. 245.
[5] *Ibidem*, p. 286.
[6] Miron Costin, *Opere*, p. 241.

Noile curente de idei au pătruns în Transilvania prin studenţii transilvani care studiaseră la universităţile din Anglia, Belgia şi Olanda şi prin unii oameni de ştiinţă din Apus. Dintre aceste curente au făcut parte puritanismul, cartezianismul şi cocceianismul. Toate trei s-au format în condiţiile începuturilor capitalismului şi au exprimat năzuinţele social-politice ale burgheziei în ascensiune. Duşman al feudalismului bisericesc, *puritanismul* cerea înlocuirea conducerii episcopale cu o cîrmuire aleasă dintre laici. În acelaşi timp, pe plan social-politic, puritanismul s-a manifestat ca adversar al orînduirii feudale şi al monarhiei absolute. În sînul puritanismului s-au format două curente: unul moderat, al prezbiterienilor, şi altul radical, al independenţilor. În Transilvania, date fiind condiţiile social-economice şi politice mai puţin evoluate, nu s-a răspîndit curentul radical, ci cel moderat, *prezbiterianismul*. Acesta şi-a început activitatea mai întîi în domeniul învăţămîntului, cu scopul modernizării acestuia şi al instruirii unor pături cît mai largi ale poporului. Ideile puritane au influenţat îndeosebi evoluţia culturală a populaţiei maghiare, dar ele se regăsesc, de exemplu, şi în opera protopopului Ioan Zoba din Vinţ: *Cărare pre scurt spre fapte bune îndreptătoare* (1685), prelucrare după mai mulţi autori puritani englezi, prin intermediu maghiar.

Cartezianismul, doctrină filozofică iniţiată de francezul René Descartes (Cartesius), a însemnat un mare progres în istoria gîndirii, datorită faptului că punea raţiunea umană pe o treaptă superioară credinţei şi revelaţiei. Totuşi, în domeniul ontologic, cartezianismul reprezenta o concepţie dualistă, admiţînd, paralel cu existenţa materiei, o prioritate relativă a spiritului şi încercînd să împace ştiinţa cu religia. Deci cartezianismul nu era consecvent pînă la sfîrşit pe drumul început, în ultimă analiză făcînd concesii religiei, în dauna ştiinţei. De acest curent ideologic, pregătitor al luminismului european, studenţii transilvani ajunşi în Olanda şi în Belgia s-au apropiat prin intermediul mai moderat al cocceianismului, apropiat de concepţia lui Descartes, şi s-au întors în ţară ca semicartezieni. Dar în condiţiile societăţii feudale din Transilvania, în plin feudalism şi în toiul discuţiilor religioase, chiar şi numai frînturile de idei carteziene s-au dovedit a avea puteri mobilizatoare.

Cocceianismul şi-a luat numele de la un profesor din Leyda, teologul Ioan Koch (Coccejus), adept al cercetărilor ştiinţifice libere, nesupuse nici unei autorităţi. Această poziţie îl apropia de filozofia carteziană. Ideile cocceianiste despre necesitatea punerii de acord a credinţei cu cerinţele raţiunii au pregătit terenul pentru răspîndirea filozofiei lui Descartes şi în genere a raţionalismului.

Larga răspîndire a acestor curente în veacul al XVII-lea a avut drept consecinţă o ascuţire a luptei ideologice. Ideologia oficială porni atacul împotriva acestor curente progresiste, care au fost condamnate de sinoadele bisericii reformate, ţinute la Satu-Mare în 1646 (puritanismul) şi la Iernut (Luduş) în 1673 (cocceianismul şi cartezianismul), ceea ce n-a împiedicat însă răspîndirea lor mai departe. Totuşi, victoria şi influenţa lor, mai ales în ştiinţele naturii (a cartezianismului), nu au putut fi depline din cauza reacţiunii feudale, favorizată şi de ocuparea Transilvaniei — spre sfîrşitul veacului — de către Habsburgii catolici. Terenul era însă pregătit pentru primirea, în veacul următor, a ideilor luministe.

Şcolile

Învăţămîntul în şcoli s-a bazat şi în acest secol pe principiile stabilite încă din secolul precedent de Reformă şi de umanism şi servea în primul rînd interesele clasei dominante. Totuşi, nu lipsesc din istoria învăţămîntului în această vreme tendinţe progresiste, demne de relevat.

O însemnătate deosebită pentru orientarea învăţămîntului a avut puritanismul. Punctele principale ale programului puritanilor transilvani au fost lărgirea învăţămîntului şi în general modernizarea instrucţiunii. Conducătorul lor, Ioan Tolnai Dali (1606—1660), după reîntoarcerea din Anglia (1638) s-a ocupat cu destulă îndrăzneală de reforma învăţămîntului înlăturînd manualele din trecut, propunînd împărţirea şcolilor în clase şi cerînd răspîndirea scrisului şi a cititului în limba maternă şi printre ţărani. Iar Paul Medgyesi (1605—1663), insistînd asupra şcolarizării ţăranilor, aruncă cu curaj în faţa nobilimii întrebarea: «A cui e vina că sînt ignoranţi?».

Puritanii au pregătit şi terenul pentru primirea ideilor marelui pedagog ceh al vremii, Jan Amos Comenius, în învăţămîntul din Transilvania.

Comenius preconiza, printre altele, ca învăţămîntul să se facă în limba maternă, recomandînd să se predea în şcoală cunoştinţe efective, nu numai cuvinte abstracte neînţelese. El a criticat vehement stările sociale din Transilvania, atribuind nobilimii înapoierea şi mizeria poporului, susţinînd dreptul la cultură al tuturor, fără deosebire de origine şi confesiune. Prestigiului lui Comenius, care se afla în slujba principelui (1650—1654), i se datoreşte faptul că puncte din programul opoziţiei puritane-prezbiteriene pentru difuzarea culturii au fost acceptate de cercurile oficiale bisericeşti.

Propagandei puritane i se datoreşte faptul că pe la mijlocul secolului al XVII-lea în cele mai multe sate cu populaţie calvină existau şcoli elementare.

Învăţămîntul romînesc a înregistrat în acest secol un vădit progres. Şcoala nu mai servea exclusiv nevoilor bisericii, ci răspundea unor necesităţi culturale mai largi. Se constată creşterea numărului dascălilor şi al grămăticilor din mediul rural.

Pregătirea preoţilor şi a cîntăreţilor bisericeşti, şi uneori a dascălilor, modestă desigur, s-a făcut mai cu seamă în şcolile mănăstireşti, fie în cele vechi, fie în cele mai noi, de la Bălgrad (Alba-Iulia), Măgina (lîngă Aiud) sau Sîmbăta de Jos. La Braşov, şcoala de pe lîngă biserica din Şchei îşi continuă activitatea în întregul secol, funcţionînd cu doi, trei şi chiar mai mulţi dascăli. Între şcolile din mediul rural este aceea de la Săliştea Sibiului, care, se pare, s-a susţinut prin contribuţiile ţăranilor. În 1616 se aminteşte ca funcţionînd la această şcoală dascălul Dumitru Popa. Ca aceasta au existat, fără îndoială, şi altele. Problemele învăţămîntului sătesc se reflectă şi în dispoziţiile luate de sinodul bisericii ortodoxe din Transilvania. Astfel, sinodul din 1675 hotărî ca fiecare preot să ţină şcoală în biserică cu copiii după ce va isprăvi slujba bisericească.

Mai bine organizate au fost şcolile romîneşti calvine, înfiinţate în secolul al XVI-lea, care îşi continuă activitatea şi în veacul al XVII-lea, cum sînt cele din Lugoj, Caransebeş, Haţeg şi Sighet. Ele sînt sprijinite de oficialitate, fiind puse în slujba răspîndirii calvinismului printre romîni. În 1624, Gabriel Bethlen stabili prin lege dreptul fiilor de iobagi de a frecventa şcolile, fără a fi opriţi de nobilime. Ca urmare a acestei măsuri, mulţi romîni au pătruns în colegiile reformate din Alba-Iulia, Aiud, Orăştie, Tîrgu-Mureş, Baia Mare şi Cluj.

Politica şcolară a lui Bethlen a fost continuată de Gheorghe Rákóczi I şi Gheorghe Rákóczi al II-lea. Mitropolitul romîn ortodox din Alba-Iulia e obligat de superintendentul calvin, căruia îi era subordonat, să înfiinţeze şcoli romîneşti de orientare calvină. În Ţara Făgăraşului cititul şi scrisul se învăţa obişnuit prin preoţi care aveau pe lîngă ei şi grămătici. În 1658 «vizitatorii» calvini examinau pe preoţi şi pe grămăticii lor din 39 de sate de aici asupra cunoştinţelor preoţeşti şi de carte romînească.

Cele mai numeroase ştiri le avem despre şcoala romînească din Făgăraş, întemeiată în 1657 de Susana Lorántffy, văduva principelui Gheorghe Rákóczi I. După toate probabilităţile, şcoala a durat pînă la sfîrşitul secolului, cînd au avut loc acţiunea de reîntărire a catolicismului în Transilvania şi încercările de unire a romînilor cu biserica Romei. Şcoala romînească funcţiona alături de şcoala maghiară, «pentru ca să poată fi inspectată mai cu uşurinţă, pentru ca elevii romîni să înveţe ungureşte şi să-şi poată însuşi scrisul în limba maghiară şi latină, în schimb să poată învăţa şi elevii maghiari cărora le va plăcea să vorbească şi să scrie romîneşte»[1].

În ce priveşte programa de învăţămînt, regulamentul prevedea să se înveţe înainte de toate scrisul şi cititul în romîneşte. Şcolarii trebuiau să cunoască catehismul calvinesc şi cîntecele calvineşti. Regulamentul interzicea trimiterea dascălilor în satele romîneşti dacă aceştia nu cunoşteau pe deplin scrisul şi cititul în limba romînă. O altă măsură impunea grămăticilor din întreg ţinutul Făgăraşului obligaţia de «a veni de pretutindeni şi a învăţa în şcoala aceasta romînească din Făgăraş», sub ameninţarea de a fi scoşi din grămăticie şi lăsaţi din nou în stare de iobagi[2]. Şcoala romînească de la Făgăraş a pregătit nu numai preoţi, dar şi numeroşi dascăli şi a instruit mulţi grămătici din ţinutul Făgăraşului.

Primind rar învăţăturile calvine, romînii au învăţat în şcolile organizate pentru ei să scrie şi să citească în propria lor limbă. Ca o dovadă a extinderii învăţămîntului este tipărirea în 1699, la Alba-Iulia, a unei *Bucoavne*, cea dintîi carte didactică în limba romînă.

Liceele săseşti de la Braşov, Sibiu, Bistriţa şi Sighişoara, întemeiate în secolul precedent, au continuat să funcţioneze şi în secolul al XVII-lea, iar numărul şcolilor săteşti a crescut în chip deosebit şi la saşi — fapt datorat şi răspîndirii ideilor lui Comenius, ale cărui scrieri au apărut în mai multe ediţii, în special la Braşov, începînd din anul 1638 — astfel că aproape în fiecare sat se întîlneşte o şcoală.

---

[1] I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, vol. I, *1599—1699*, Cluj, 1940, p. 270—277.
[2] *Ibidem*, p. 273.

De la desfiinţarea universităţii iezuite din Cluj în 1603, Transilvania n-a mai avut o şcoală superioară pînă la crearea de către principele Gabriel Bethlen a colegiului academic de la Alba-Iulia în 1622, unde au predat învăţaţi străini de renume, ca Martin Opitz, Alstedius şi Bisterfeld. Această şcoală superioară a fost instituţia în care s-au pregătit mai multe serii de tineri pentru carierele laice.

În 1658, cu prilejul incendierii oraşului Alba-Iulia de către oştile lui Mohamet Köprülü, a fost distrus şi colegiul. Din oraşul transformat în ruine, principele Apafi a mutat şcoala superioară în 1662 la Aiud, unde aceasta, şi-a continuat activitatea în spiritul cocceianismului şi al cartezianismului.

Tipografii şi biblioteci

Tipografiile s-au transformat în parte, în cursul veacului al XVII-lea, din tipografii particulare în instituţii culturale de caracter oficial, legate de curtea princiară, de oraşe, de biserici, de colegii. Conducătorii acestor tipografii au fost în majoritatea cazurilor teologi, care au privit activitatea lor ca pe o misiune în slujba bisericii. Centrul tipografic principal din Transilvania care se mutase de la Sibiu la Cluj, se mută acum la Alba-Iulia, iar la unele curţi (pe domeniul Bethlen din Criş, 1684) şi mănăstiri (Şumuleu-Ciuc, prin Ioan Caioni, 1676) se întemeiară tipografii noi.

Cele mai înfloritoare tipografii din veacul precedent, după o vegetare mai mult sau mai puţin îndelungată, şi-au sistat activitatea. În primul sfert al secolului al XVII-lea, activitatea tiparniţei de la Braşov a încetat cu totul, ea fiind reluată abia în 1636, sub noua conducere a judelui Mihail Hermann, care durează pînă în 1660. Un succes deosebit a cunoscut reeditarea cărţilor didactice ale lui Comenius. După o lungă agonie, în 1660 a încetat definitiv şi tipografia lui Heltai de la Cluj. La Sibiu, tiparul a avut o activitate neîntreruptă, cu tipografi ca Iacob Thilo, Marcus Pistorius etc., şi a culminat cu activitatea lui Ştefan Jüngling, în anii 1666—1686.

Cea mai importantă tipografie transilvană din prima jumătate a secolului a fost, fără îndoială, cea întemeiată de Gabriel Bethlen în 1622 la Alba-Iulia. Rostul ei era, pe lîngă sprijinirea învăţămîntului de la colegiul academic din acest oraş, promovarea politicii culturale a principelui şi susţinerea propagandei calvine. Aci luă fiinţă o secţiune romînească, organizată în 1639 prin străduinţele mitropolitului Ghenadie (1628—1640), care obţinu litere chrilice din Ţara Romînească de la Matei Basarab. O dată cu tiparniţa veni şi un meşter tipograf, popa Dobre. Seria tipăriturilor romîneşti a început cu o cărţulie de rugăciuni, apărută în 1639, şi s-a încheiat cu o nouă ediţie, completată, a catehismului calvin, în 1656. Întreruptă apoi trei decenii, tipărirea cărţilor romîneşti fu reluată în timpul lui Mihail Apafi (1662—1690). Spre sfîrşitul secolului, tipografia de la Alba-Iulia înregistrează o perioadă de intensă activitate în urma venirii din Ţara Romînească a tipografului Mihail Ştefan (în Transilvania, Istvanovici), trimis de Constantin Brîncoveanu. El tipăreşte în 1699 cartea intitulată *Chyriacodromion*, care e în parte o retipărire a *Cazaniei* lui Varlaam, şi, în acelaşi an, *Bucoavna*. Ştefan a trecut mai tîrziu în Gruzia, unde a desfăşurat o frumoasă activitate, tipărind cărţi cu litere gruzine la Tbilisi, între 1709—1711.

Legăturile cu Olanda au contribuit la frumoasa înfăţişare a tipăriturilor transilvane din această epocă. Începuturile se constată la tiparniţa de la Oradea, care a lucrat cu unelte comandate în Olanda (1640). Conducătorul ei, Avram Szenczi Kertész (m. 1667), a învăţat meşteşugul tot acolo, după toate probabilităţile chiar în atelierele Elzevirilor. La fel, Nicolae Misztótfalusi Kis (1650—1702), fiu de iobag sărac, plecat în Olanda să studieze teologia, a învăţat acolo şi meşteşugul tiparului. În cei 10 ani cît a rămas în Olanda, el a devenit unul dintre cei mai renumiţi gravori de litere din Europa. Între altele, el a gravat şi primele litere cu alfabetul gruzin. Printre cele aproape 100 de tipărituri ale acestui luptător pentru ridicarea nivelului cultural general şi autor al unor scrieri antifeudale, se află şi un *Abecedar*, dat la lumină încă de la începutul activităţii sale.

La Sibiu a activat Tobia Teutsch, gravorul frumoasei foi de titlu, în stil baroc, a lucrării lui Mathias Miles, *Siebenbürgischer Würgengel* (1670).

Cărţile se citeau pe o scară destul de largă, ceea ce a dus şi la creşterea numărului bibliotecilor. Alături de membri ai clasei dominante, posedau acum cărţi şi unii meşteşugari. Dar numărul tipăriturilor a crescut, comparativ cu veacurile anterioare, mai ales în bibliotecile intelectualilor.

Cele mai importante biblioteci particulare sînt acelea ale lui Mihail Halici, Valentin Frank von Frankenstein şi Samuil Köleséry. Bibliotecile lui Frank şi Köleséry ocupă un loc deosebit prin cărţile lor de medicină, ştiinţe naturale şi istorie. Cărţile din biblioteca lui Mihail Halici, cunoscute dintr-o listă autografă în limba latină, ni-l arată pe acesta ca pe un om foarte cult şi cu vederi progresiste. Numărul volumelor, îmbrăţişînd domenii foarte variate, e de peste 500, şi ele au fost clasificate de Halici în opere generale (enciclopedii, dicţionare), filologie, poezie, oratorie, cărţi ebraice, greceşti, filozofie, teologie, cărţi juridice, medicină şi ştiinţe naturale, istorie şi miscellanee, între care multe manuscrise, unele adnotate de fiu ca fiind ale tatălui său *(paterna manuscripta)*. O bibliotecă importantă a fost şi aceea a mitropolitului Sava Brancovici (1656—1683), între cărţile căruia s-au aflat — cu ocazia întocmirii unui inventar — pe lîngă tipărituri bisericeşti în limba romînă, şi cărţi în limbile latină şi maghiară.

Biblioteci particulare ca acelea ale lui Miles, Oltardus, Lutsch, Kapossi, Szatmárnémeti, Jenei au trecut apoi în bibliotecile liceului luteran din Sibiu şi a colegiului reformat din Cluj. Biblioteci se aflau şi la celelalte şcoli luterane (Braşov, Bistriţa, Sighişoara etc.) şi calvine (Aiud, Tîrgu Mureş,

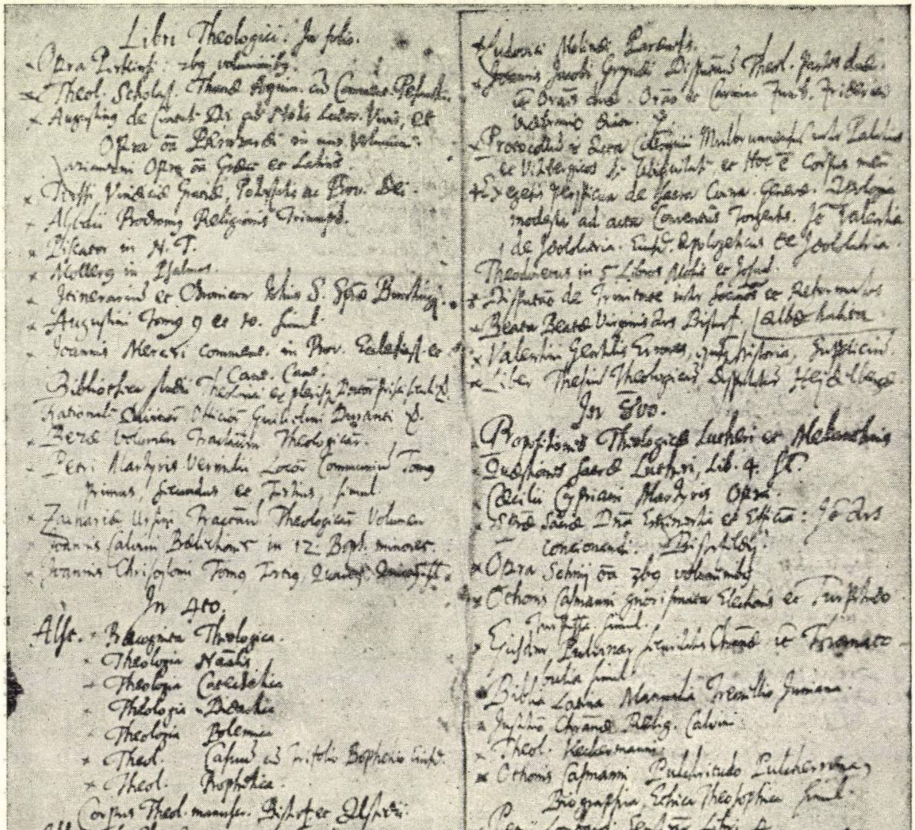

Fig. 54. — Pagină din catalogul bibliotecii lui Mihail Halici.

Orăştie etc.). Biblioteca şcolii romîneşti de la biserica din Şcheii Braşovului îşi are şi ea începuturile spre sfîrşitul acestui secol (înainte de 1693).

Alături de colecţiile arheologice şi numismatice ale unor reprezentanţi ai clasei stăpînitoare, în veacul al XVII-lea a început înfiinţarea unor colecţii muzeale pe lîngă şcoli, cum e cazul muzeului de la Aiud.

Literatura juridică

Nivelul pe care îl atinge cultura juridică în Transilvania în cursul secolului al XVII-lea se reflectă în marile opere de codificare realizate în această vreme.

Prima e *Juridici processus specimen* din 1619 a principelui Gabriel Bethlen, amintită în prefaţa *Aprobatelor* pentru importanţa ei în ce priveşte procedura de judecată.

Marile colecţii *Approbatae constitutiones regni Transilvaniae*... (Constituţiile recunoscute ale Transilvaniei...) şi *Compillatae constitutiones*... (Constituţiile compilate...), apărute — cea dintîi în 1653, iar cea din urmă în 1669 — în limba maghiară, conţin normele de drept mai importante stabilite de dietă de la constituirea principatului autonom. *Aprobatele*, împărţite în 5 părţi: dreptul bisericesc, dreptul de stat, drepturile clasei privilegiate, procedura de judecată şi menţiuni speciale de drept administrativ, codifică deplina stăpînire de clasă a nobilimii şi legarea de glie a iobagilor. *Compilatele* continuă colecţia *Aprobatelor*, cu multe întregiri, avînd aceeaşi întocmire şi împărţire. Aceste colecţii de legi consfinţeau ordinea feudală a ţării şi fundamentau din punct de vedere juridic privilegiile clasei dominante.

Realizarea celor două colecţii a reprezentat un important efort de elaborare, constînd din analiza unui foarte mare număr de hotărîri cu caracter legislativ, selectarea, adaptarea şi coordonarea lor, pentru a se obţine o legislaţie unitară.

Ca legiuiri specifice locale, trebuie socotite, între altele, Constituţiile Ţării Făgăraşului, care cuprind norme ale dreptului consuetudinar romînesc, codificate la începutul secolului al XVI-lea (1508) şi reînnoite apoi de două ori în cursul secolului al XVII-lea, în 1657 şi 1690. În ele sînt incluse mai ales reguli de procedură, de organizare judecătorească şi de drept penal, pentru romînii din această regiune. Pline de interes sînt normele de procedură din aceste constituţii ale Ţării Făgăraşului, stabilite potrivit obiceiului şi rînduielii vechi.

Literatura religioasă

Secolul al XVII-lea a dus cu un pas înainte marea iniţiativă a secolului trecut: întrebuinţarea limbii materne în literatură. În acest timp, cu toată stăruinţa umanistă pentru limba latină, firul conducător al evoluţiei culturale generale în Transilvania e marcat de literatura în limba maternă.

Literatura în limba romînă din Transilvania are în acest veac, ca de altfel şi literaturile celorlalte naţionalităţi conlocuitoare, un pronunţat caracter religios. Deşi Transilvania nu mai e pe primul plan în dezvoltarea culturii romîneşti, ca în veacul al XVI-lea, totuşi rolul cultural al mitropoliei ortodoxe din Alba-Iulia e important prin tipărirea a numeroase cărţi religioase în limba romînă. Printre tipăriturile care merită să fie semnalate, amintim mai întîi *Carte ce se cheamă catechismus*, apărută în 1640, din care nu s-a păstrat nici un exemplar, dar ştim că a dat naştere unei reacţiuni puternice în biserica ortodoxă romînească. Pentru a răspunde unei alte cerinţe, anume predicarea în limba romînă, în 1641 ieşea de sub tipar *Evanghelia cu învăţătură*, sau *Mărgărit*, care nu este altceva decît o nouă ediţie, după un exemplar defectuos, a *Cazaniei* lui Coresi din 1580—1581.

De numele mitropolitului Simion Ştefan (1643—1652) se leagă tipărirea celei mai importante cărţi din seria tipăriturilor de la Alba-Iulia: *Noul testament* din 1648. Cum se arată în prefaţă, el a căutat printre preoţii lui «cărtulari şi oameni înţelepţi, carii să ştie izvodi testamentul cel nou... din limba grecească şi slovenească şi latinească». Unul dintre ei a fost ieromonahul Silvestru, venit din Ţara Romînească. În *Predoslovia către cititori*, Simion Ştefan pune problema unităţii limbii romîneşti, din a cărei formulare se desprinde ideea unităţii poporului romîn. Traducătorii *Noului testament* îşi propuneau să întrebuinţeze o limbă înţeleasă de toţi romînii şi comparau circulaţia cuvintelor cu circulaţia banilor: «Bine ştim că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni, carii îmblă în toate ţările, aşia şi cuvintele acelea sînt bune care le înţelege toţi. Noi derept aceea ne-am silit, den cît am putut, să izvodim aşia cum să înţeleagă toţi». Aceeaşi preocupare se face simţită şi în dezbaterile sinodului de la Alba-Iulia din 1675, care, sub îndrumarea mitropolitului Sava Brancovici, luă hotărîrea, printre altele, ca «popii, carii nu să nevoiescu cu rumînie, ce tot cu sîrbie, unii ca aceia şi loru facu-şi de către dumnezeu pedeapsă şi de către poporani urîciune, şi săborului scădére... să să oprească din popie»[1].

După o întrerupere de aproape trei decenii, tipografia de la Alba-Iulia, reorganizată, şi-a reluat activitatea sub conducerea protopopului Ioan Zoba din Vinţ. Prima carte din noua serie este *Sicriul de aur* (1683), care cuprinde predici la morţi; acesteia îi urmează, după doi ani, *Cărare pre scurt...* (1685), după modele puritane engleze, cum s-a arătat mai sus.

Un romîn catolic, Gheorghe Buitul, dă o traducere din latineşte în romîneşte a catehismului lui Canisius, trimisă pentru tipărire, după moartea sa, la Bratislava (Pojon) în 1636.

Legăturile culturale, alături de cele economice şi politice, dintre Transilvania, Moldova şi Ţara Romînească sînt cît se poate de intense în acest secol. Ca şi în veacul precedent, se constată în Transilvania prezenţa unor preoţi, dascăli şi tipografi veniţi din aceste ţări şi, în acelaşi timp, a unor romîni transilvani în Moldova şi în Ţara Romînească.

---

[1] T. Cipariu, *Acte şi fragmente*, Blaj, 1855, p. 149—150.

Merită a fi amintit Vasile Sturza Moldoveanul, care, ca zugrav, copist şi dascăl, a cutreierat în anii 1693—1730 mare parte din Transilvania, învăţînd copiii şi copiind numeroase cărţi, unele de pe exemplare aduse din Moldova. În schimb, în 1641, Oprea Alămănuţ din Săliştea Sibiului pleacă în Moldova să înveţe carte, ca să devină, probabil, grămătic. De asemenea, Toader Diacul din Feldru (Năsăud), după ce îşi face învăţătura la mănăstirile Humor şi Suceviţa ajunge dascălul celor patru copii ai lui Pătraşcu Ciogolea, vel logofătul lui Vasile Lupu, şi apoi al nepoţilor lui.

Legăturile romînilor dintr-o parte şi din cealaltă a Carpaţilor au prilejuit şi un mare schimb de tipărituri. Din însemnările de pe scoarţele cărţilor, se poate descifra circulaţia şi preţul lor în veacul al XVII-lea. Foarte răspîndită a fost, de exemplu, *Cazania* lui Varlaam (1643). O menţiune de pe un exemplar ne arată că s-a cumpărat lîngă Cluj, la doi ani de la tipărirea ei. Pe un alt exemplar s-au dat 10 oi şi 8 miei. În 1689, s-a ivit pricină între două parohii din părţile Lăpuşului pentru o astfel de cazanie. Au circulat şi alte cărţi, ca *Pravila* lui Vasile Lupu, *Psaltirea* şi *Vieţile sfinţilor* ale lui Dosoftei etc. În ce priveşte *Psaltirea* mitropolitului moldovean, ea a fost copiată în Transilvania şi mai mulţi psalmi versificaţi de acesta au intrat în literatura populară a romînilor transilvani.

Literatura religioasă în limba maghiară se caracterizează prin apariţia a numeroase lucrări, care oglindesc lupta pentru înnoirea organizării bisericii reformate, desfăşurată de partizanii puritanismului, ca şi tendinţele conservatoare ale calvinismului oficial, devenit religia păturilor conducătoare feudale. Alături de o bogată literatură de traduceri din scrierile puritanilor apuseni, apar cartea lui Paul Medgyesi, *Praxis pietatis*, 1636, precum şi lucrările lui Ioan Mikolai Hegedüs (1617—1667), Petru Kovásznai (1616—1673).

Activitatea literar-ştiinţifică din veacul al XVII-lea a saşilor e dominată şi ea de spiritul teologic, iar literatura lor bisericească se menţine în limitele ortodoxiei luterane. Faţă de aceasta a apărut spre sfîrşitul secolului, în primul rînd în urma activităţii medicului şi judelui regesc din Sibiu, Andrei Teutsch (1669—1730), opoziţia pietistă, care accentua credinţa individuală. Această mişcare religioasă, care a avut legături cu luminismul timpuriu din Germania, a fost înăbuşită în curînd cu mijloace necruţătoare.

În acelaşi timp îşi desfăşoară activitatea braşoveanul Marcus Fronius (1659—1718), care a militat pentru o reformă substanţială a învăţămîntului cu extinderea disciplinelor ştiinţifice.

În cadrul literaturii bisericeşti, limba germană cunoaşte o largă folosire, mai ales în ceea ce priveşte predicile şi cîntecele religioase. Numeroase colecţii de asemenea cîntece au apărut la Sibiu, Cluj, Bistriţa şi Braşov.

Literatura beletristică

Literatura beletristică din Transilvania înregistrează ecourile tîrzii ale umanismului aflat în decadență. Golită tot mai mult de conținutul ideologic inițial, această literatură manifestă o vădită preferință pentru preocupările de formă. Ea păstrează în același timp interesul pentru cultura antichității.

Un loc deosebit îl ocupă în literatura umanistă opera lui Albert Szenczi Molnár (1574—1634). Autor al unui dicționar latin-maghiar (1604) și al unei gramatici maghiare (1610), Molnár este în același timp și cel mai de seamă mînuitor maghiar al versului în veacul al XVII-lea. Psalmii lui, avînd la bază psalmii francezi ai lui Clément Marot și Théodore de Bèze, îl arată ca pe unicul continuator demn al poeziei lui Valentin Balassi, iar în ce privește literatura de traduceri în limba maghiară cu nivel artistic, poate fi considerat ca întemeietorul ei.

Literatura umanistă a sașilor din secolul al XVII-lea este reprezentată îndeosebi prin poezia cu caracter ocazional, scrisă în cea mai mare parte în limba latină. O colecție de acest gen e *Rosetum Frankianum*, apărută în 1692 la Viena. Ea cuprinde 57 de poezii ocazionale, dedicate în cursul anilor 1666—1692 lui Valentin Frank von Frankenstein, care a fost în ultimul sfert al veacului al XVII-lea un sprijinitor al artelor la Sibiu.

Valentin Frank von Frankenstein (1643—1697) însuși este autorul unei opere intitulate *Hecatombe Sententiarum Ovidianarum Germanice imitatarum* și apărute în 1697 la Sibiu. În ea sînt transpuse o parte din sentențele lui Ovidiu nu numai în limba germană, ci și în limbile romînă și maghiară și chiar în graiul săsesc. Frank e în această lucrare cu totul în tradițiile umaniștilor transilvani, care au cultivat forma epigramei încă din veacul al XVI-lea (Valentin Wagner). El nu e un simplu traducător, ci se inspiră numai din aforismele lui Ovidiu, cărora le dă adesea forma unor creații proprii.

Între cele mai remarcabile figuri ale vieții culturale transilvane se numără Mihail Halici. Descendent dintr-o familie de mici nobili de origine romînească, el s-a născut în 1643 la Caransebeș, unde și-a început școala, pe care a continuat-o apoi la liceul luteran din Sibiu și la colegiul « Bethlen » din Aiud. După cîțiva ani, Halici a fost numit conducător al școlii reformate din Orăștie, care în acest timp a avut și mulți elevi romîni. În anii 1672—1674 îl găsim la Aiud, antrenat în vehemente dispute teologice, în care s-a situat pe poziții progresiste (puritane și carteziene), ceea ce i-a atras expulzarea din oraș. Silit să părăsească Transilvania, Halici a plecat în Țările de Jos și apoi în Anglia. În țară se pare că nu s-a mai întors și a murit în jurul anului 1712.

Din activitatea lui Mihail Halici, întreruptă atît de timpuriu, s-a păstrat o colecție de poezii profane în limba latină și în limba maghiară, rămase în manuscris, și o poezie în limba romînă, tipărită. Poezia romînească e o odă, scrisă în 1674 cu caractere latine și ortografie ungurească și care s-a publicat într-o broșură, împreună cu alte poezii, la Basel. Versul este în metru cantitativ, după prozodia latină deprinsă în şcoală. Deşi nu este vorba de o operă de valoare artistică deosebită, oda lui Mihail Halici marchează începuturile poeziei lirice romîneşti culte cu conţinut profan.

Din producţia beletristică a veacului al XVII-lea merită a mai fi amintite *Istoria tripartită* (*Hármas história*, 1695) a lui Ioan Haller (1626—1697) — o prelucrare a celor trei romane populare ale evului mediu: *Alexandria*, *Gesta Romanorum* şi *Istoria Troiei* — care a exercitat o mare influenţă asupra basmelor maghiare, şi *Horologium turcicum*, traducere din turceşte a colecţiei de poveşti hinduse *Pancciatantra* (1682) de David Rozsnyai (1641—1717), de la care au mai rămas un jurnal şi o autobiografie cu informaţii bogate privind trecutul Transilvaniei, Moldovei şi al Ţării Romîneşti din anii 1660—1673.

Între scriitorii germani mai sînt de amintit Petrus Mederus (1606—1678) din Braşov, autorul mai multor poezii ocazionale, îndeosebi cu conţinut religios, şi Francisc Rheter (m. 1679), directorul liceului din acelaşi oraş, care a scris o serie de poezii în limba germană, sub influenţa şcolii poetice a lui Martin Opitz, în stilul încărcat al barocului.

O menţiune se cuvine şi unei satire la adresa preoţimii săseşti, scrisă pe la anul 1636 de directorul şcolii din Mediaş, Andrei Graffius. Deşi rămasă în manuscris, totuşi autorul ei a fost mult prigonit şi silit să părăsească şcoala. Urmele lui se pierd în Slovacia.

Literatura filozofico-ştiinţifică

Varianta transilvană a cartezianismului a fost departe de a reprezenta întregul conţinut de idei al acestui curent, totuşi, prin influenţa sa asupra educaţiei păturilor instruite, a contribuit la dezvoltarea interesului pentru ştiinţele naturii. Rolul cel mai însemnat în răspîndirea noilor curente de idei l-a jucat Ioan Apáczai Csere (1625—1659).

Acest fiu de ţăran din regiunea Braşovului, după studiile urmate la colegiul din Alba-Iulia, a petrecut cinci ani la universităţile din Olanda (1648—1653), mai ales la Utrecht. Încă în Olanda fiind, el a alcătuit *Enciclopedia maghiară* (*Magyar Encyclopaedia*, Utrecht, 1653) destinată ca manual pentru şcolile din Transilvania. Marea noutate a capitolelor filozofice din această enciclopedie o constituie spiritul cartezian în care au fost scrise. Cartezianismul lui Apáczai se vădeşte şi în importanţa acordată în enciclopedie ştiinţelor naturii, iar experienţa cîştigată în Olanda, unde a avut loc prima revoluţie burgheză, precum şi ideile înaintate din Anglia vecină, l-au ajutat la înfierarea fără milă a relaţiilor sociale înapoiate din Transilvania. « Din tratamentul nemilos faţă de jeleri s-a născut nenorocita iobăgie din zilele noastre, care întrece în multe regiuni ale ţării chiar şi sclavagismul egiptean », afirmă el în enciclopedie[1].

După întoarcerea în ţară, în 1653, tînărul învăţat a fost numit profesor la şcoala superioară din Alba-Iulia. În cuvîntul său inaugural, *De studio sapientiae*, Apáczai face o critică aspră stărilor sociale şi culturale din Transilvania, se plînge

---

[1] Apáczai Csere János, *Magyar Encyclopaedia*, Ultrajecti, 1653, p. 326.

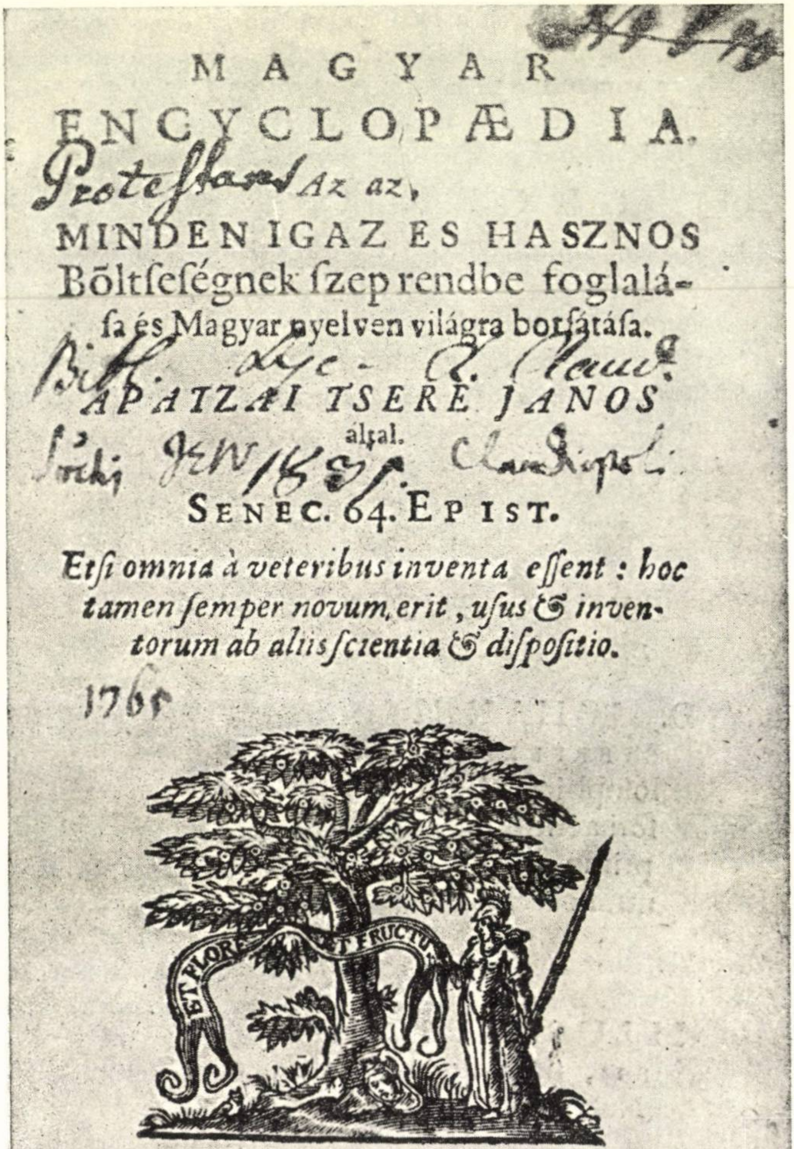

M A G Y A R

ENCYCLOPÆDIA.

Proteſtans Az az,

MINDEN IGAZ ES HASZNOS

Bőltſeſégnek ſzep rendbe foglalá-

ſa és Magyar nyelven világra borſátáſa.

Bibl. Lyc. R. Claud.

APATZAI TSERE JANOS

által.

Claudiopol.

SENEC. 64. EPIST.

Etſi omnia à veteribus inventa eſſent : hoc
tamen ſemper novum erit, uſus & inven-
torum ab aliis ſcientia & diſpoſitio.

1765

ET FLORE ET FRUCTU

ULTRAJECTI,

Ex Officinâ JOANNIS à WAES-

BERGE, CIↃ IↃ C LIII.

Fig. 55. — Pagina de titlu a *Enciclopediei maghiare* a lui Apáczai Csere tipărită la Utrecht în 1653.

de rămînerea în urmă a poporului şi face mustrări pentru neglijarea meseriilor şi a cunoştinţelor practice. Pentru concepţiile lui puritane şi carteziene, Apáczai fu înlăturat în 1655 de la colegiul din Alba-Iulia. Ajuns la Cluj, s-a străduit să modernizeze şcoala reformată din acest oraş. În lecţia lui inaugurală, *De summa scholarum necessitate* (1656), el a atacat într-un mod şi mai viguros orînduirea feudală.

Sub influenţa filozofiei carteziene, unii teologi transilvani au încercat să realizeze un compromis între dogmele credinţei şi teoria cunoaşterii a lui Descartes. Sprijiniţi de personalităţi laice cu orizont cultural mai larg, ca Nicolae Bethlen, ei au izbutit, în ciuda atacurilor ortodoxiei protestante, să răspîndească multe elemente ale raţionalismului în cultura transilvană. Un rol însemnat în această privinţă l-au jucat lucrările *Vita triumphans civilis* (1688) a lui Nicolae Apáti şi *Philosophia prima seu metaphysica brevibus aphorismis delineata* (1682) a lui Ioan Pap Szathmári, primul compendiu de filozofie carteziană în Transilvania.

Pe o poziţie opusă, încadrîndu-se în curentul de reacţie catolică, se situează Gavriil Ivul (1619—1678), autorul celor dintîi lucrări de filozofie tipărite de un romîn transilvan: *Logica* (1654), *Philosophia* (1655) şi *Philosophia novella* (1661).

În secolul al XVII-lea s-a creat şi o literatură politică, menită să justifice existenţa statului transilvan, condus de principi reformaţi, faţă de pretenţiile Habsburgilor catolici (Petru Alvinczi) şi în acelaşi timp să susţină autoritatea princiară. Între operele reprezentative ale acestei literaturi au fost *Oglinda regilor (Királyoknak tüköre*, 1626), scrisă de Ioan Füsüs, şi lucrarea lui Andrei Prágai, *Ceasornicul domnilor (Fejedelmeknek serkentő órája*, 1628), după modelul spaniol al lui Guevara (prelucrat şi de Nicolae Costin).

Literatura istorică

Literatura istorică *în limba latină*, din epoca de decadenţă a umanismului, e mult redusă ca volum faţă de literatura istorică în limba maternă. Cele mai reprezentative figuri ale acestei istoriografii au fost Gaspar Bojthi Veress, Ioan Bethlen şi Wolfgang Bethlen. Toţi trei sînt nobili în slujba principilor, curteni (Bojthi Veress) şi cancelari (cei doi Bethlen). Ei scriu de pe poziţiile clasei dominante şi în operele lor se reflectă numai preocupările acesteia, vădind o lipsă de înţelegere faţă de ţăranii exploataţi, a căror « iobăgie veşnică » se înăspreşte acum.

Opera lui Gaspar Bojthi Veress (Boitinus, 1595 — m. după 1640), intitulată *De rebus gestis magni Gabrielis Bethlen*, nu cuprinde, aşa cum ni s-a păstrat, decît evenimentele din 1595—1614, petrecute în Transilvania, Moldova şi Ţara Romînească. Partea cea mai importantă a lucrării, relatînd faptele lui Gabriel Bethlen (1614—1629), s-a pierdut. În ce-l priveşte pe Ioan Bethlen (1613—1678), unul dintre cei mai valoroşi istoriografi ai veacului, el a cuprins în două scrieri întemeiate pe o întinsă informaţie, evenimentele istorice din Transilvania şi informaţii privitoare la Moldova şi Ţara Romînească de la 1629 la 1673: *Rerum Transylvanicarum libri quatuor* (1629—1662) şi *Historia rerum Transylvanicarum* (1662—1673). *Historia de rebus transylvanicis* (1526—1609), de Wolfgang Bethlen (1639—1679) e mai mult o adunare de izvoare care are la bază însemnările rămase în manuscris ale cronicarului Ştefan Szamosközi. Din cele şase volume ale lui Wolfgang Bethlen, patru conţin ştiri în legătură cu acţiunile lui Mihai Viteazul şi Radu Şerban.

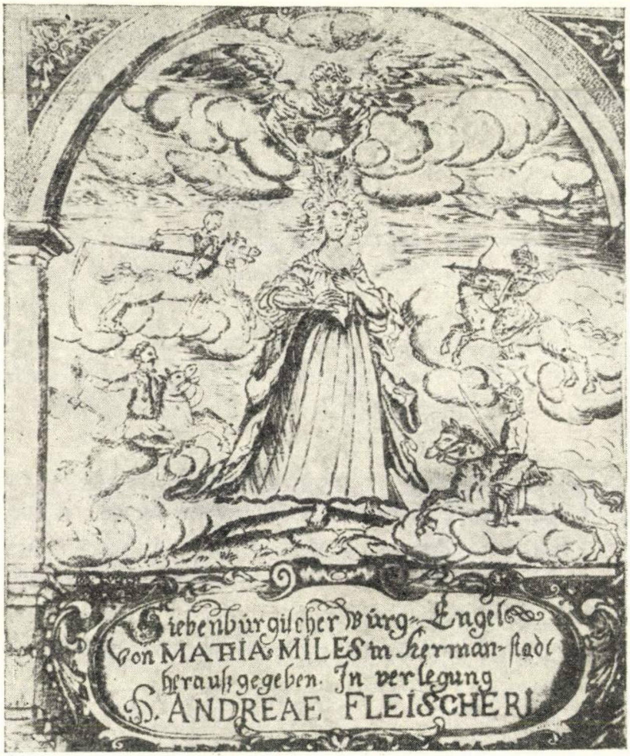
Siebenbürgiſcher Würg-Engel
von MATHIA MILES in Herman-ſtadt
herauß gegeben. In verlegung
H. ANDREAE FLEISCHERI

Fig. 56. — Pagina de titlu a cronicii lui Matei Miles, tipărită la Sibiu în 1670.

Istoriografia săsească în limba latină este ilustrată în primul rînd de opera lui Laurenţiu Töppelt din Mediaş (Toppeltin, circa 1640—1670), *Origines et occasus Transsylvanorum*..., publicată la Lyon în 1667, în care se descriu originea, religia, limba şi obiceiurile locuitorilor Transilvaniei. Despre saşi se străduieşte să arate că ar fi băştinaşi în Transilvania, ca descendenţi ai geţilor şi goţilor (cum susţin şi Tröster şi Miles); partea a doua a scrierii lui e o istorie a Transilvaniei pînă la începuturile domniei lui Mihail Apafi (1662). Despre romîni el dă informaţii etnografice preţioase şi cunoaşte originea lor romană. Cartea lui Toppeltin, o compilaţie din Bonfini, Jovius şi alţii, a fost în parte tradusă de

Miron Costin şi folosită de acesta şi de stolnicul Constantin Cantacuzino pentru a dovedi originea romînilor. La Toppeltin surprindem o oarecare înţelegere pentru poporul oropsit. Împotriva ipotezelor fanteziste ale lui Laurenţiu Toppeltin, Ioan Tröster şi Mathias Miles despre obîrşia saşilor, Valentin Frank a susţinut pe bază de documente, în *Breviculus originum nationum et praecipue saxonicae in Transylvania...* (1696), colonizarea saşilor în timpul regelui Géza al II-lea (1141—1161). Prin lectura acestei cărţi s-a deşteptat interesul filozofului luminist Leibniz pentru istoria saşilor.

La cei pomeniţi mai sus sînt de adăugat membrii familiei Oltard şi Andrei Gunesch (1648—1703), coautori ai părţii finale a marii opere *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* (990—1699) şi unii cronicari braşoveni, între care Marcus Fronius (1659—1718), autor al unei întinse cronici, intitulate *Fatalis urbis exustio* (1689), cu ştiri privitoare la răscoala curuţilor (1689—1691), de sub conducerea lui Emeric Thököly, şi la Constantin Brîncoveanu, şi Martin Albrich (1630—1694), din a cărui cronică s-au păstrat *Fragmenta* (1648—1659).

Literatura istorică în *limba maternă* e în vădit progres. Secolul al XVII-lea este în Transilvania, ca şi în Moldova şi Ţara Romînească, secolul marilor cronicari. Prima cronică romînească din Transilvania este *Cronica* protopopului Vasilie din Şcheii Braşovului (cca 1590—1659), cu ştiri locale, braşovene, privind trecutul romînilor din acest important centru comercial şi cultural, începînd din 1392, dar mai ales din ultimele decenii ale veacului al XV-lea pînă în 1633. Orizontul ei e limitat, însă informaţiile relative la biserică şi la înflorirea şcolii romîneşti din Şcheii Braşovului şi referinţele la legăturile continue cu Ţara Romînească sînt pline de interes. Manuscrisul original, în limba romînă, scris între 1629 şi 1633, s-a pierdut, dar textul s-a păstrat într-o traducere germană. O variantă romînească, cu foarte puţine schimbări, e încorporată în cronica lui Radu Tempea din secolul următor.

În acelaşi timp cu protopopul Vasilie a activat şi Ioan Caioni (1629—1687), egumenul catolic din Şumleu-Ciuc, de origine romînească, de la care avem în limba maghiară o *Cronică rimată* despre luptele dintre Vasile Lupu şi Matei Basarab din 1653, cel din urmă fiind ajutat de oştile lui Gheorghe Rákóczi al II-lea. Operă a unui călugăr şi în spirit religios, cronica în versuri poate fi folosită ca izvor pentru sfîrşitul luptelor dintre cei doi domni romîni.

Spre sfîrşitul veacului, Gheorghe Brancovici (1645—1711) a dăruit istoriografiei ţării sale de naştere, Transilvania, două cronici: una scrisă în limba romînă, iar cealaltă în limba sîrbă. Autorul era fratele mitropolitului Sava Brancovici, la curtea căruia a crescut. Agent diplomatic al Transilvaniei şi al Ţării Romîneşti la Constantinopol, el şi-a scris cronica romînească la curtea lui Şerban Cantacuzino. Amestecul său într-o conspiraţie care urmărea restabilirea vechiului despotat al strămoşilor săi brancoviceşti i-a adus o captivitate de 22 de ani (1689—1711) în închisorile Habsburgilor din Viena şi Eger, unde şi-a scris cronica sîrbească.

În cele două cronici, cea romînească (pînă la 1686) şi cea sîrbească (pînă la 1690), se cuprind aceleaşi ştiri, cu deosebirea că cea dintîi este mai sumară. Este vorba în ele despre originea romană a poporului romîn, despre începuturile celor trei state feudale: Transilvania, Ţara Romînească şi Moldova, despre vremurile lui Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul şi mai pe larg despre veacul al XVII-lea. Manuscrisul cronicii în limba sîrbă, rămas pînă azi netipărit, se găseşte în biblioteca Mitropoliei din Karlowitz.

Literatura istorică în limba maghiară e reprezentată mai ales de memorialistică. Acest gen e, pe plan european, un produs al Renaşterii şi, în general, marchează creşterea puterii burgheziei şi cristalizarea conştiinţei ei de clasă: omul Renaşterii care descoperă valoarea propriei sale vieţi crede necesar să fixeze în scris evenimentele la care a luat parte. În Transilvania, acest gen a apărut încă din secolul al XVI-lea, dar şi-a conturat specificul abia în secolul al XVII-lea. Ceea ce e important în memorialistica transilvană din secolul al XVII-lea este că ea tinde spre o exprimare artistică şi spre zugrăvirea caracterelor. Cele mai multe dintre aceste opere, datorate unor autori cu rol în viaţa publică, au drept scop justificarea activităţii lor în faţa viitorimii. De aceea s-au folosit toate mijloacele scriitoriceşti pentru a influenţa pe cititori şi a-i cîştiga.

Pe plan local — transilvan — această literatură s-a format însă, spre deosebire de ţările din apusul Europei, în vremea creşterii puterii nobilimii. Aşa se explică de ce autorii ei mai de seamă s-au recrutat din rîndurile clasei conducătoare feudale şi numai în măsură mai mică din rîndurile orăşenimii. Acest gen a pornit şi în Transilvania din rîndurile orăşenimii. *Cronica* clujanului Valentin Segesvári (sfîrşitul veacului al XVI-lea — după 1654), cuprinzînd evenimentele anilor 1606—1654, privitoare mai ales la trecutul orăşenimii din Cluj, e încă modestă şi arhaică. În *Memoriile* (*Memoriále*) croitorului Francisc Nagy Szabó din Tîrgu-Mureş (1581—1658) se observă însă schimbările produse în acest gen pe la mijlocul veacului. Un merit deosebit al însemnărilor lui despre întîmplările anilor 1580—1658 (care continuă cronica bunicului său, Sebastian Borsos, întreruptă în 1580) este că evenimentele sînt privite cu ochii orăşeanului breslaş, în opoziţie faţă de nobilimea feudală. De aceeaşi origine orăşenească este şi Toma Borsos (1566—1634). *Memoriile*, cuprinzînd evenimente din trecutul Transilvaniei şi al Ţării Romîneşti dintre anii 1580—1630, se apropie însă, din punctul de vedere al poziţiei autorului, care se afla în slujba lui Gabriel Bethlen, mai mult de operele marilor feudali Francisc Mikó (1585—1635) şi Mihail Toldalagi (circa 1580—1642) decît de ale celorlalţi autori orăşeni.

O operă reuşită de memorialistică maghiară a veacului al XVII-lea este *Autobiografia* (*Önéletírás*, 1607—1655) viitorului principe Ioan Kemény (1607—1662), scrisă în timpul captivităţii sale la tătari. Kemény îşi povesteşte viaţa colorat, mişcător, dînd descrieri sugestive ale întîmplărilor şi caracterizări juste ale personajelor conducătoare: cei doi Gheorghe Rákóczi, Matei Basarab şi Vasile Lupu. Pe drumul iniţiat de Kemény a mers şi cancelarul Nicolae Bethlen

(1642—1716). *Autobiografia* lui (1642—1711) este opera cea mai de seamă a literaturii memorialistice din veacul al XVII-lea şi în acelaşi timp, prin exprimarea artistică, şi a prozei maghiare contemporane. *Memoriile (Történeti emlékrajzai,* 1659—1690) greşit atribuite lui Nicolae Bethlen au ştiri transilvane şi muntene din aceşti ani. Romînii din Transilvania apar în ele ca locuind aici, cum spuneau textele secolului XVI, «din timpuri imemoriale» şi «formînd mici republici, care fiecare dintre ele se află pe o vale»[1]. Pe lîngă operele proeminente, de o valoare mai redusă este *Cronica maghiară de jale* (*Siralmas magyar krónika*) a lui Ioan Szalárdi (1601—1666), secretar şi arhivar al curţii princiare. În ea autorul povesteşte istoria Transilvaniei din anii 1526—1662; mai importante sînt părţile care cuprind vremurile lui Gabriel Bethlen şi Gheorghe Rákóczi al II-lea. Are ştiri şi despre răscoala seimenilor din Ţara Romînească.

Una dintre cele mai reprezentative opere istoriografice maghiare din Transilvania este *Historia* (1661—1711) de Mihail Cserei (1668—1756), care cuprinde evenimentele din a doua jumătate a veacului al XVII-lea pînă la încheierea războaielor curuţe inclusiv. Scrisă la Braşov în anii maturităţii sale (1709—1711), această scriere e şi ea mai mult o operă memorialistică. De religie calvină, a fost duşmanul neîmpăcat al bisericii catolice şi mai cu seamă al iezuiţilor, dezaprobînd încercările de «unire» cu forţa a romînilor cu biserica catolică şi dezvăluind metodele brutale ale acestora. E potrivnic răscoalei lui Rákóczi şi are cuvinte violente la adresa ţăranilor răsculaţi. Refugiat mai multe luni în Ţara Romînească după lupta de la Zărneşti din 1690, Cserei a cunoscut şi realităţile de acolo, şi ştirile lui privitoare la împrejurările din vremea lui Constantin Brîncoveanu, ca şi despre Moldova din timpul domniei lui Constantin Duca, sînt preţioase.

Din numărul apreciabil de cronicari saşi care au scris în limba germană, amintim pe Ioan Graffius (1614—1668), cu *Siebenbürgische Ruin* (1658—1660), pe Ioan Irthell (1638—1700), autorul unor *Insemnări zilnice (Tagebuch)*, cuprinzînd ştiri transilvane mai ales sibiene din anii vieţii lui şi privitoare la mişcările curuţe în regiunile săseşti, şi pe Mihail Seybriger (cca. 1600—1673), care, în scurta lui *Cronică* (*Kurze Historische Anmerkungen*, 1599—1611), are ştiri deosebit de importante despre luptele lui Radu Şerban în Transilvania. Un loc cu totul aparte deţine, prin bogăţia de informaţii de o însemnătate deosebită pentru istoria Transilvaniei, a Moldovei şi a Ţării Romîneşti, *Siebenbürgische Chronik* (1608—1665) a notarului sighişorean Gheorghe Kraus (1607—1679). Kraus se trăgea dintr-o familie de patricieni din Sibiu. El istoriseşte evenimentele din punctul de vedere al patriciatului şi dispreţuieşte masele largi ale poporului. Astfel, va trata, în această cronică şi în alte fragmente istorice, masele răsculate cu ocazia ocupării Transilvaniei de către Mihai Viteazul în 1599 sau răscoala seimenilor din Ţara Romînească. Cînd masele se opun autorităţilor, el le ia în derîdere cu expresia « Herr Omnes ». Totuşi ideile lui preconcepute de patrician nu i-au întunecat cu totul vederile. Relatînd răscoala sibienilor din 1645, Kraus recunoaşte dreptatea răsculaţilor, tăgăduind însă nemulţumiţilor dreptul la răscoală.

---

[1] Bethlen Miklós, *Történeti emlékrajzai*, ed. Toldi István, Pesta, 1864, p. 153—156.

Cele mai multe din aceste cronici au rămas în manuscris pînă aproape de secolul nostru. Dintre cele publicate în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, amintim aici pe ale lui Ioan Tröster şi Mathias Miles. În opera celui dintîi, cu titlul *Das Alte und Neue Teutsche Dacia*, sînt cercetate (ca şi la Toppeltin) originea, limba şi obiceiurile locuitorilor Transilvaniei. Despre romîni, Tröster dă informaţii privind marele lor număr în Transilvania; apoi vorbeşte despre portul romînesc, despre opinci etc. şi spune că romînii au origine comună, romană [1], iar pentru saşi încearcă să dovedească aceeaşi origine greşită ca şi Toppeltin. Rezultatele cercetărilor istorice din secolul al XVII-lea au pătruns în mase largi prin *Siebenbürgischer Würgengel* al lui Mathias Miles (1639—1686), apărut la Sibiu în 1670. În cartea sa, Miles prezintă istoria Transilvaniei, Moldovei şi Ţării Romîneşti în veacul al XVI-lea şi are la bază *Ruinae Pannonicae* ale lui Schesaeus, fiind în mare parte chiar o traducere, o prelucrare a acestei opere, din care Miles a folosit îndeosebi părţi încă nepublicate. Scrisă pe înţelesul tuturor în limba germană, *Würgengel* a devenit o carte foarte populară, citită pînă în veacul al XIX-lea.

Teatrul, muzica

Ca o tradiţie din perioada de înflorire a umanismului, a continuat să fie cultivată în şcoli arta dramatică. Astfel, la liceul din Braşov s-au jucat în anii 1665—1688 peste 30 de piese. Subiectele lor erau împrumutate din istoria romanilor, grecilor, germanilor, din istoria Transilvaniei, din poezia populară, mitologie şi din Biblie. Încă din secolul al XVI-lea, muzica era prezentă în aceste piese, sub forma odelor corale, cîntate de elevi, pe versuri de Horaţiu, Virgiliu etc. Limba lor pînă la mijlocul veacului e latina, iar de atunci înainte au început să apară şi drame în limba maternă. Într-o pastorală jucată la colegiul unitarian din Cluj în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, în limba maghiară, găsim amestecate fraze romîneşti, iar la liceul iezuit din acelaşi oraş, în 1709, elevii au prezentat scenete în patru limbi (latină, maghiară, germană şi romînă). Arta dramatică în limba poporului a încercat să iasă dintre zidurile şcolilor şi să se adreseze unui public mai larg. Gheorghe Felvinczi (m. după 1706) a reuşit să primească în 1696 un privilegiu de la împăratul Leopold I pentru înfiinţarea unei trupe teatrale, cu care îşi propunea să dea reprezentaţii în toată Transilvania. Condiţiile economico-sociale nu erau însă coapte pentru desfăşurarea unei activități teatrale și astfel încercarea lui Felvinczi a rămas aproape un secol fără urmări. Felvinczi s-a manifestat și ca scriitor dramatic și poet.

---

[1] *Das Alte und Neue Teutsche Dacia*, Nürnberg, 1666, p. 355 — 357, dîndu-se, ca dovadă, şi un glosar de cuvinte în trei limbi, latină-romînă-germană.

În muzică, apropierea de tradițiile populare și creația specifică locală se manifestă tot mai mult începînd din vremea lui Gheorghe Rákóczi I. De atunci muzicanții sînt mai ales localnici, și în tarafuri încep să predomine instrumente de suflat: trîmbița, naiul și cimpoiul. Muzica preferată era așa-numita muzică de masă *(Tafelmusik)* și muzica de tabără, în care predominau mai ales instrumentele de suflat. Lui Daniel Speer, trîmbițaș german la curtea Moldovei, îi datorăm cele mai vechi notații de folclor muzical romînesc cunoscute pînă azi. Izvorul cel mai prețios privind atît muzica populară contemporană, cît și cea cultă, îl constituie așa-numitul *Codice Caioni*, datorat călugărului muzician Ioan Caioni pomenit și mai sus, cu ajutorul căruia se poate urmări fenomenul pătrunderii elementelor de muzică populară în muzica cultă din Transilvania și care păstrează și muzica unor dansuri populare romînești, precum și « cîntecul voivodesei Lupu », notate pentru clavecin. De asemenea, melodia unui « dans valah », care se păstrează în *Codicele Vietoris* (alcătuit în Slovacia pe la 1680) devine un adevărat cîntec revoluționar de mase în epoca răscoalelor curuțe, conduse de Francisc Rákóczi al II-lea. Ea este, ca și unele melodii din *Codicele Caioni*, o veche variantă a jocului călușăresc și a cunoscut o largă răspîndire sub denumirea de *Cîntecul lui Rákóczi (Rákóczi-nóta)*.

În 1659, la intrarea lui Gheorghe Rákóczi al II-lea în Tîrgu-Mureș, însoțit de Constantin Șerban fostul voievod al Țării Romînești, s-a cîntat cîntecul romînesc al ciobăniței care și-a pierdut oile.

Literatura populară

În condițiile vieții culturale a veacului al XVII-lea, tradițiile sănătoase ale poeziei n-au fost valorificate de creația poetică savantă a umanismului în decădere, ci de cîntecele populare transmise oral și de literatura în manuscris, oarecum clandestină.

În poezia populară se reflectă limpede antagonismele sociale, lupta maselor țărănești împotriva exploatării tot mai apăsătoare. Așa sînt în acest veac « cîntecele cerșetorilor » și continuă a fi baladele populare. Aceste producții s-au răspîndit în toată Transilvania, dar mai ales în regiunile unde iobăgimea gemea mai cumplit sub apăsarea feudală. În balade, conflictul dramatic e generat de nedreapta orînduire feudală și de luptele cu turcii sau cu imperialii. Dintre baladele transilvane pot fi citate frumoase exemple, cu teme comune. De exemplu, balada romînească *Meșterul Manole* și balada despre *Clement zidarul (Kőműves Kelemen)* în limba maghiară, sînt creații populare cu același subiect.

Împrejurările din această epocă au fost favorabile literaturii « clandestine », apărută încă din secolul al XVI-lea ca o literatură de tranziție între poezia orală a poporului și între cea scrisă a clasei stăpînitoare. Ea cuprinde cîntece de vitejie, evocînd luptele împotriva turcilor și austriecilor, poezii politice cu tendințe antihabsburgice, cîntece ale emigraților. Așa-numitele cîntece ale « flăcăilor săraci » în limba maghiară și « cîntecele orfanilor » în limba germană zugrăvesc cu mult realism exploatarea nemiloasă și mizeria poporului muncitor și curajul acelora care au îndrăznit să stea în fruntea luptei pentru popor. Această literatură a însoțit și pregătirea răscoalelor curuțești de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea.

Găsim de asemenea poezii ocazionale, cîntece lumești și poezii de dragoste, considerate de biserică « deșarte ». Între acestea amintim un *Cîntec romînesc de dragoste scris* și cîteva versuri de factură populară din 1672, păstrate în *Codicele Nicolae Petrovai de Petrova* din Maramureș; melodia cîntecului e notată în *Codicele Vietoris*, amintit mai sus. Urmărite de feudali și de biserică, aceste cîntece s-au răspîndit, fie oral, fie în manuscris. Autorii acestei literaturi de manuscrise, prigoniți și disprețuiți de « literații » oficiali, au fost diecii, preoții de la sate, dascălii, micii nobili cu puțină instrucțiune și ostașii din cetățile de la granițe, adică în general elemente știutoare de carte apropiate de popor. De aceea rezultatele activității lor literare se deosebesc de producțiile poeziei populare, dar pot fi tratate alături de aceasta, pentru că, prin elementele lor populare și prin cele provenite din literatura cultă, au constituit legătura continuă și rodnică între poezia populară și literatura progresistă: această literatură a dat glas sentimentelor celor exploatați și a salvat cu ajutorul scrisului, pentru posteritate, fragmente importante din cultura populară, atît de prețuită azi.

Interesul mărit față de literatură în general se observă și în circulația cărților populare. În Transilvania, în *Codex Negoianus*, scris de Ioan Romînul din Sîmpetru (Hațeg) în 1620, se cuprinde cea mai veche copie în limba romînă a *Alexandriei*. Spre sfîrșitul secolului și în primii ani ai celui următor, Costea Dascălul se îndeletnicea la Brașov cu copierea mai multor cărți populare ca *Albinușa* sau *Floarea darurilor*, *Sindipa filosoful*, *Viața lui Esop* etc. Aceste cărți, care circulau în manuscris, fac dovada că numărul cititorilor în secolul al XVII-lea a crescut și sînt o mărturie a sporirii interesului pentru cultura laică.

3. ARTA ÎN ȚĂRILE ROMÎNE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Arta țărilor romîne în secolul al XVII-lea se caracterizează prin diversificarea necesităților artistice, îmbogățirea programului și apariția unei serii întregi de aspecte noi. Evoluția pleacă, firește, de la tradiția locală, pe de o parte de la arta cultă promovată de voievozi, de înalta boierime, de ierarhii bisericești și de marile mănăstiri, iar pe de alta de la arta țărănească; ctitoriile religioase și conacele modeste ale micii boierimi, ca și casele orășenilor, continuă să păstreze numeroase tradiții comune cu arta populară. Între aceste două curente extreme s-au împletit în mod firesc felurite relații, mai ales în domeniul arhitecturii profane.

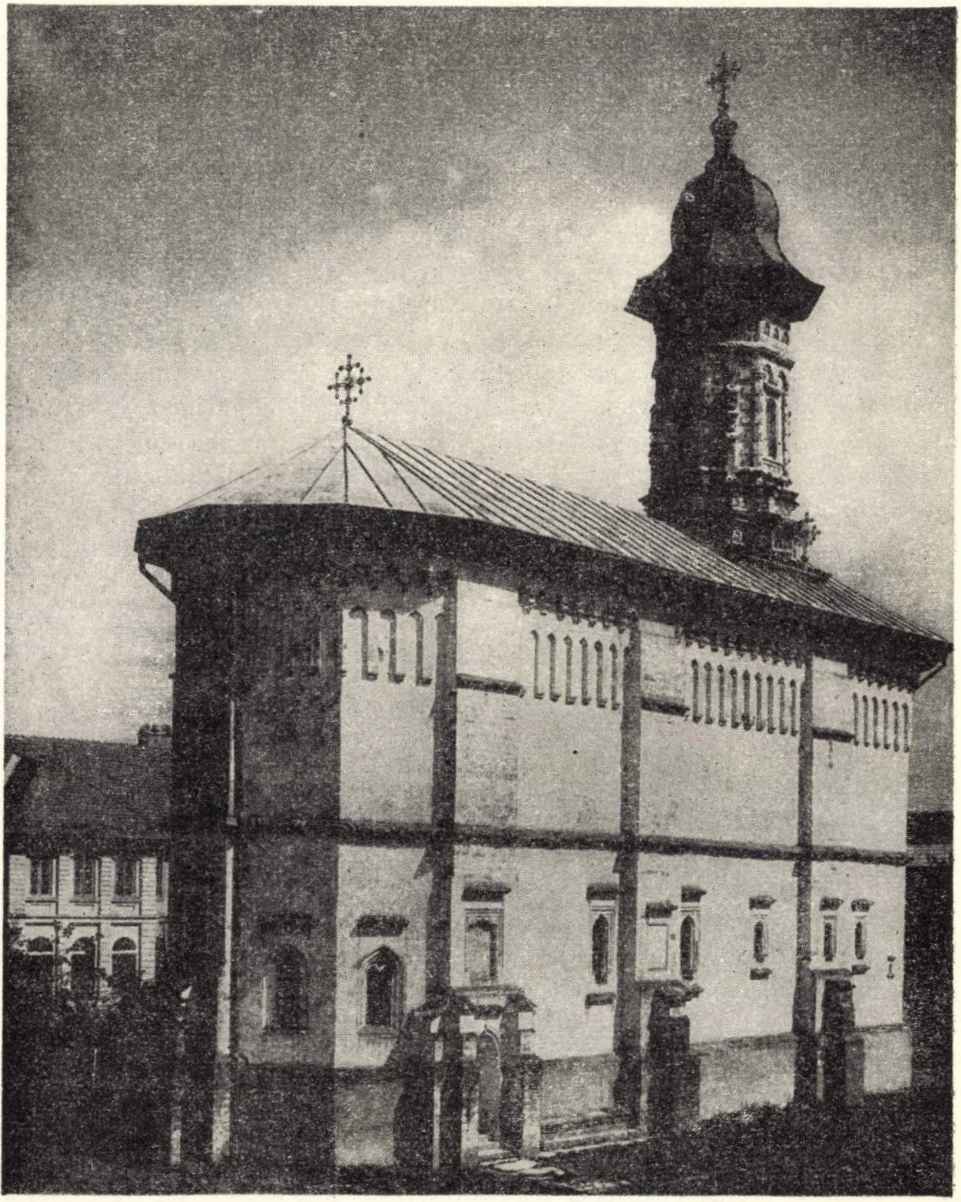

Fig. 57. — Biserica mănăstirii Dragomirna, circa 1609.

Pe aceste relații se grefează apoi întrepătrunderi reciproce între cele trei țări romîne, precum și contaminări datorite legăturilor economice și politice tot mai strînse cu țările învecinate, cu Rusia, Polonia, Turcia și Orientul apropiat.

Arhitectura

Expresia cea mai caracteristică a acestei dezvoltări ne-o oferă arhitectura. Cu toate frămîntările sociale și politice, cu tot caracterul lent al dezvoltării economice, se constată totuși o răspîndire continuă a arhitecturii de piatră și, concomitent, o căutare de efecte mai bogate prin împodobirea fațadelor și a interioarelor, care oglindesc în esență aceeași dorință de afirmare, fie că este vorba de clădiri ecleziastice, fie de clădiri profane, boierești sau orășenești.

Legăturile cu trecutul sînt păstrate mai stăruitor în arhitectura bisericească. În Moldova continuă să predomine în toată perioada de care ne ocupăm tipul reprezentat prin biserica din Borzești (tipul « mixt »), format în ultima perioadă a domniei lui Ștefan cel Mare și dezvoltat prin influențele muntenești de la sfîrșitul veacului al XVI-lea. Totodată se reia planul mai popular pe care l-am întîlnit prima oară la Orheiul Vechi și care se caracterizează prin pronaosul sau pridvorul poligonal. Seria nouă începe cu bolnița (1602) și biserica (cca. 1609) mănăstirii Dragomirna, întemeiată de mitropolitul Anastasie Crimca, și tot acum întîlnim același tip și la cele mai vechi biserici de lemn păstrate în Moldova, de exemplu la Călugărița (1608).

Contactul cu arta populară se manifestă și în alte domenii, de exemplu în adaptarea unor motive ornamentale compuse din rozete și chenare, parte în tehnica crestăturii, cum se văd la corpul nou al bisericii mănăstirii Rîșca, adăugat între 1611—1617, și mai ales la biserica din Rădeana (1628). Nu e lipsit de interes faptul că aceste monumente sînt ctitorii boierești, nu domnești, și că ele apar tocmai într-o perioadă în care se constată și în clasa stăpînitoare moldovenească un nou val de primenire.

În opoziție cu acest curent alimentat de arta băștinașă, numeroase profiluri și sculpturi decorative dovedesc și în faza aceasta participarea pietrarilor străini. O imagine a acestor influențe de la începutul veacului al XVII-lea și a contopirii lor în arta moldovenească ne oferă biserica mănăstirii Dragomirna. Bolțile tradiționale sînt acum îmbogățite prin forme decorative, cu nervuri de tip pseudogotic, decorate cu discuri mici și rozete. Pilaștrii și arhivoltele din interior și brîul de proveniență munteană, care împarte fațada în două registre, sînt profilați în formă de torsadă, cu particularitatea moldovenească conform căreia torsada se răsucește alternativ în sensuri opuse. Firidele și ocnițele, formînd un brîu sub cornișe, au arcuri în acoladă de tip oriental, probabil de aceeași proveniență caucaziană ca și a unora din motivele decorului bogat care acopere suprafața turlei. Astfel, biserica Dragomirna marchează o etapă nouă, deosebindu-se însă de toate celelalte biserici moldovenești prin proporțiile ei excepțional de zvelte.

Cea mai limpede expresie a spiritului decorativ oriental ne-o oferă fațada bisericii Trei Ierarhi din Iași, ctitorie a lui Vasile Lupu (1639). Dacă planul e vechiul triconc moldovenesc, cu silueta îmbogățită prin dublarea turlelor, decorul policrom, executat în relief plat și care acopere de sus pînă jos toate fațadele, e opera pietrarului Ienache Etisi din Constantinopol. Motivele sînt și aici prevalent caucaziene, dar între ele se strecoară și forme ale Renașterii, ceea ce corespunde perfect provenienței meșterului dintr-un centru cum era capitala otomană, unde se încrucișează asemenea elemente orientale și occidentale.

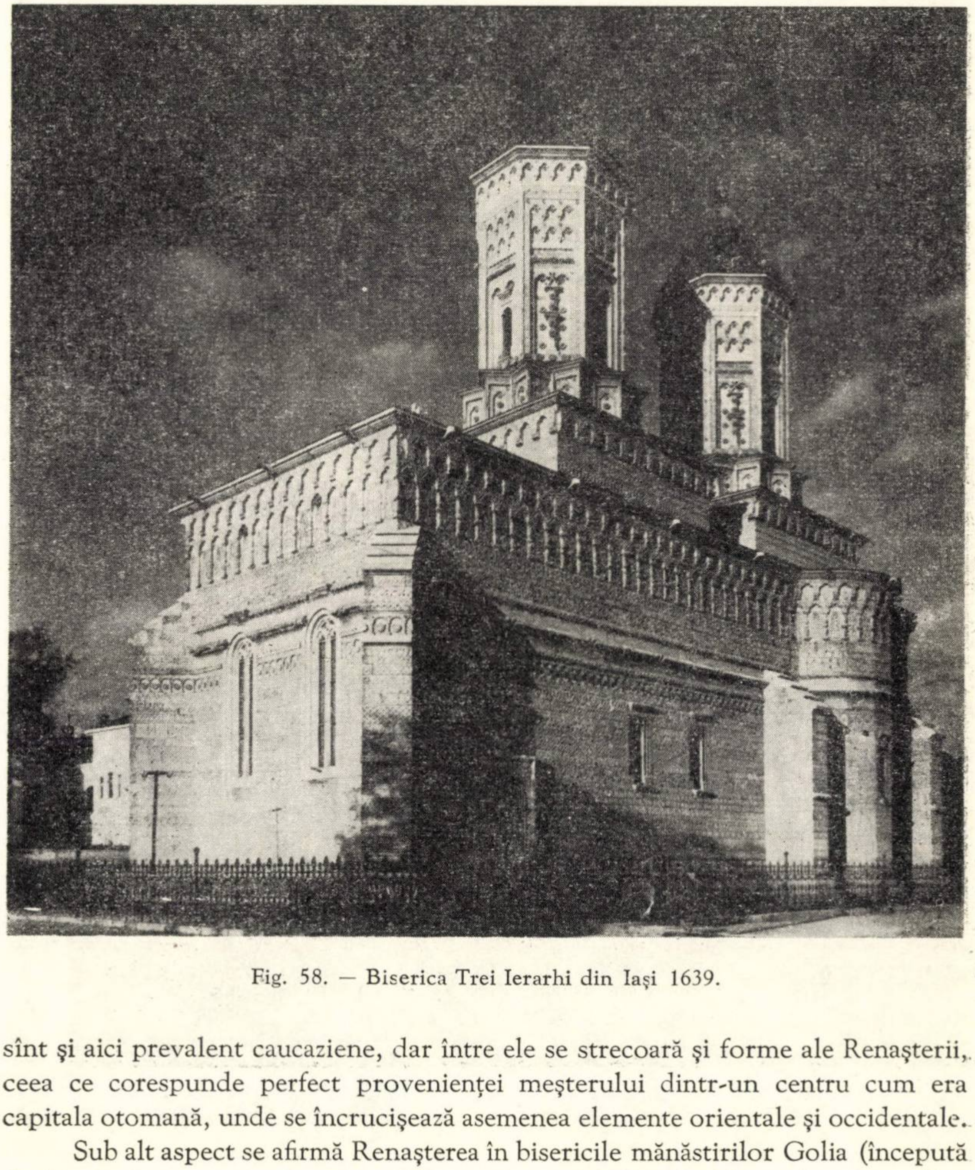

Fig. 58. — Biserica Trei Ierarhi din Iași 1639.

Sub alt aspect se afirmă Renașterea în bisericile mănăstirilor Golia (începută de Vasile Lupu și terminată în 1660) și Cașin (1655). Planul e cel mixt moldovenesc, dar articularea fațadelor prin pilaștri și profilarea acestor pilaștri folosiți

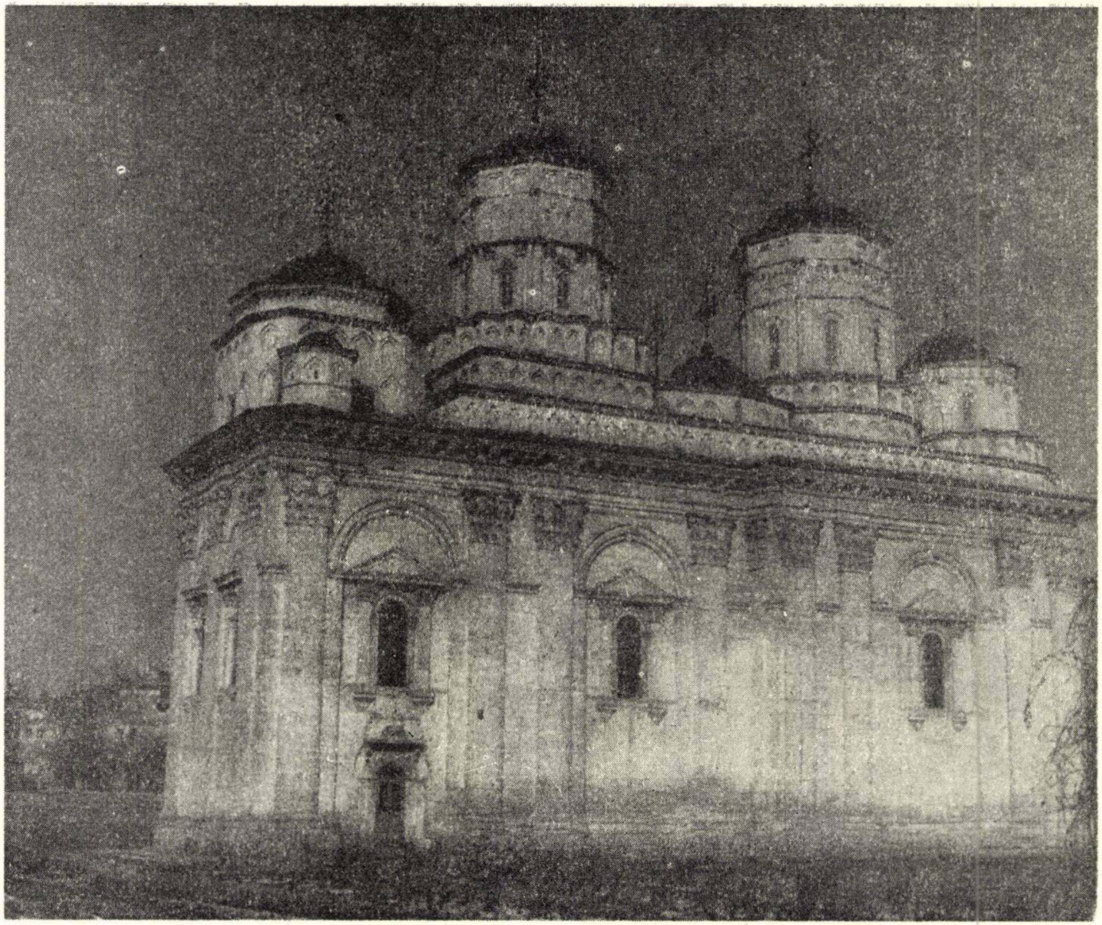

Fig. 59. — Biserica Golia din Iaşi, construită în secolul al XVI-lea şi refăcută în timpul lui Vasile Lupu.

şi în interior prezintă formele tipice ale Renaşterii tîrzii. Partea de deasupra cornişei, cu turle cu tot, e la Golia rezultatul unei refaceri din 1738.

În formele gotice împămîntenite, dar desigur adeseori şi cu concursul unor pietrari transilvani sau poloni, care introduc şi rozetele decorative în stilul Renaşterii, se decorează portalurile şi se boltesc o serie de încăperi mănăstireşti, îndeosebi trapezele mănăstirilor mari, cum se mai văd la Dragomirna, la Trei Ierarhi şi la Cetăţuia din Iaşi, şi tot în Iaşi biserica Sf. Ioan Botezătorul, terminată

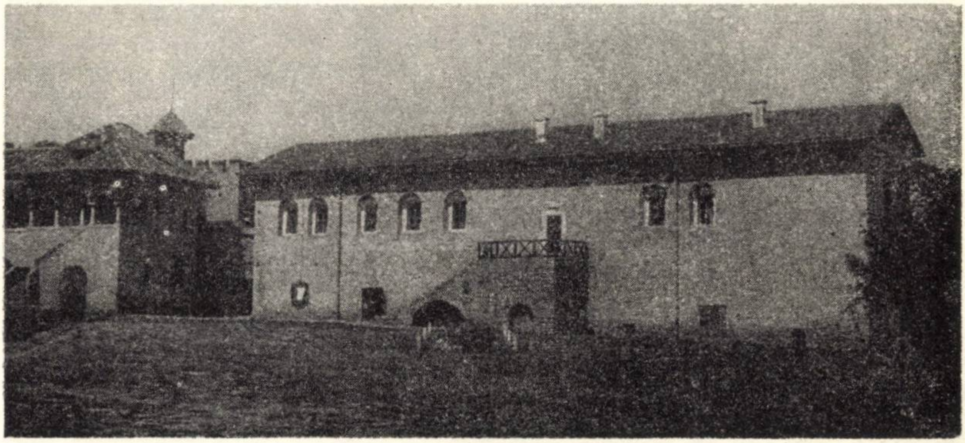

Fig. 60. — Casa domnească de la mănăstirea Cetăţuia din Iaşi, 1672.

în 1635, e înzestrată, deasupra bolţilor, cu mijloace de apărare, după sistemul bisericilor fortificate transilvane. Cazul din Iaşi nu a rămas izolat, dar în mod obişnuit mănăstirile moldoveneşti erau apărate, ca şi în trecut, prin curtine înalte, dispuse în dreptunghi şi deservite de coridoare de apărare în corespondenţa meterezelor, iar în cele patru colţuri, ca şi deasupra porţii, se ridicau turnuri masive. Unul dintre exemplele cele mai bine păstrate e iarăşi mănăstirea Dragomirna, a cărei incintă a fost terminată în 1627.

Mai puţin monumentală e arhitectura laică. Chiar şi curţile domneşti — de pildă cea din Iaşi, refăcută de Vasile Lupu—impuneau nu atît prin dimensiunile clădirilor, cît prin complexitatea şi varietatea lor, prin dispoziţia pitorească, asimetrică. Curtea din Iaşi — numai în parte din piatră sau cărămidă, în parte însă din lemn — o cunoaştem azi mai bine atît din săpăturile arheologice cît şi din însemnările călătorilor şi din descrierea ceremonialului pe care ne-a lăsat-o Dimitrie Cantemir. În curtea domnească se intra printr-o poartă încălecată de un turn; mai întîi se ajungea în incintele destinate slujitorilor şi grajdurilor, iar apartamentele domneşti — al domnului şi al doamnei, formînd unităţi separate — se găseau în curtea interioară. Din apartamentul domnului făceau parte şi sălile de recepţie, între care spătăria şi divanul. Impresia cea mai puternică o exercita însă interiorul. Pavimentele erau de obicei de

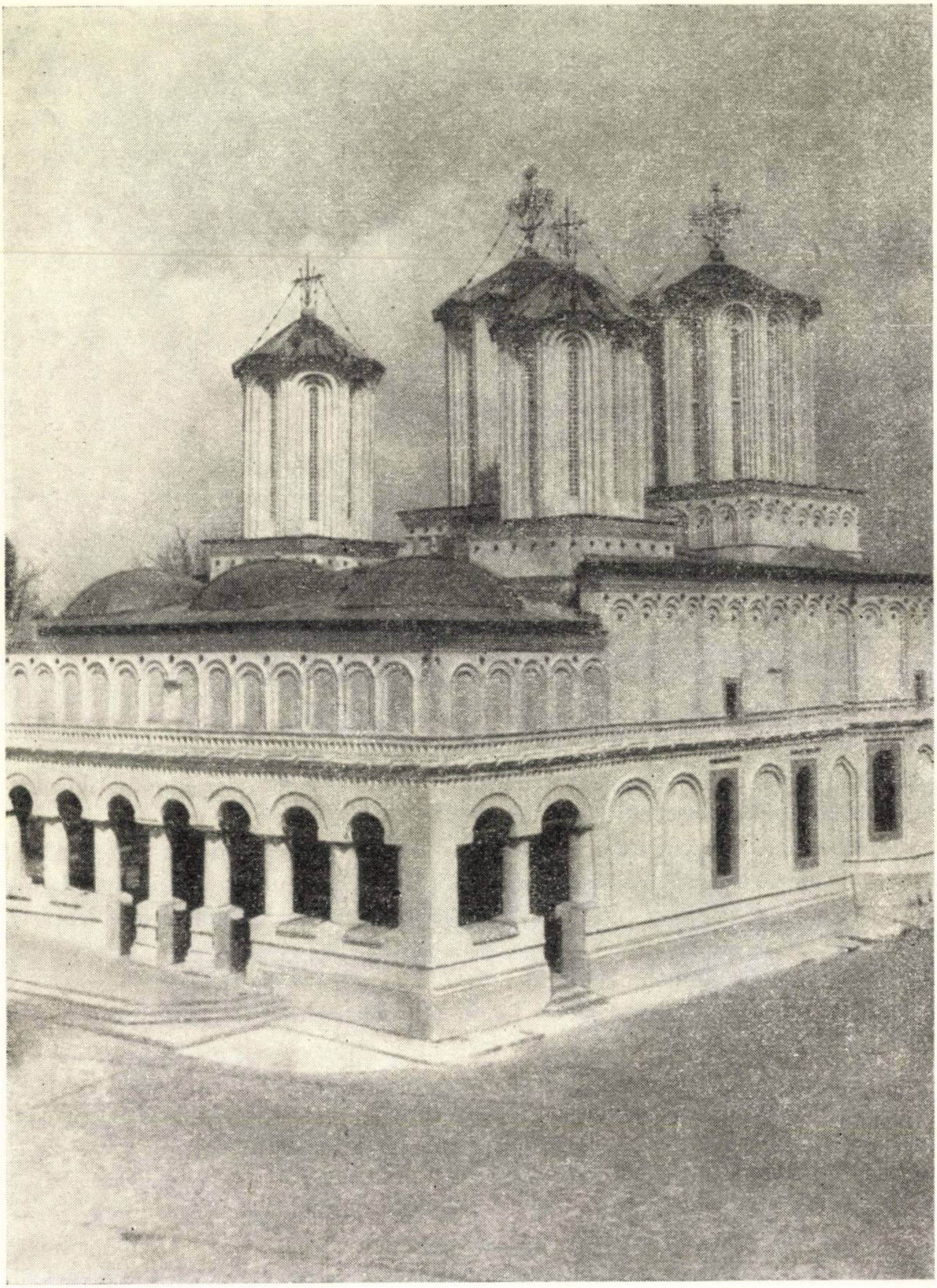

Fig. 61. – Biserica mitropoliei din București.

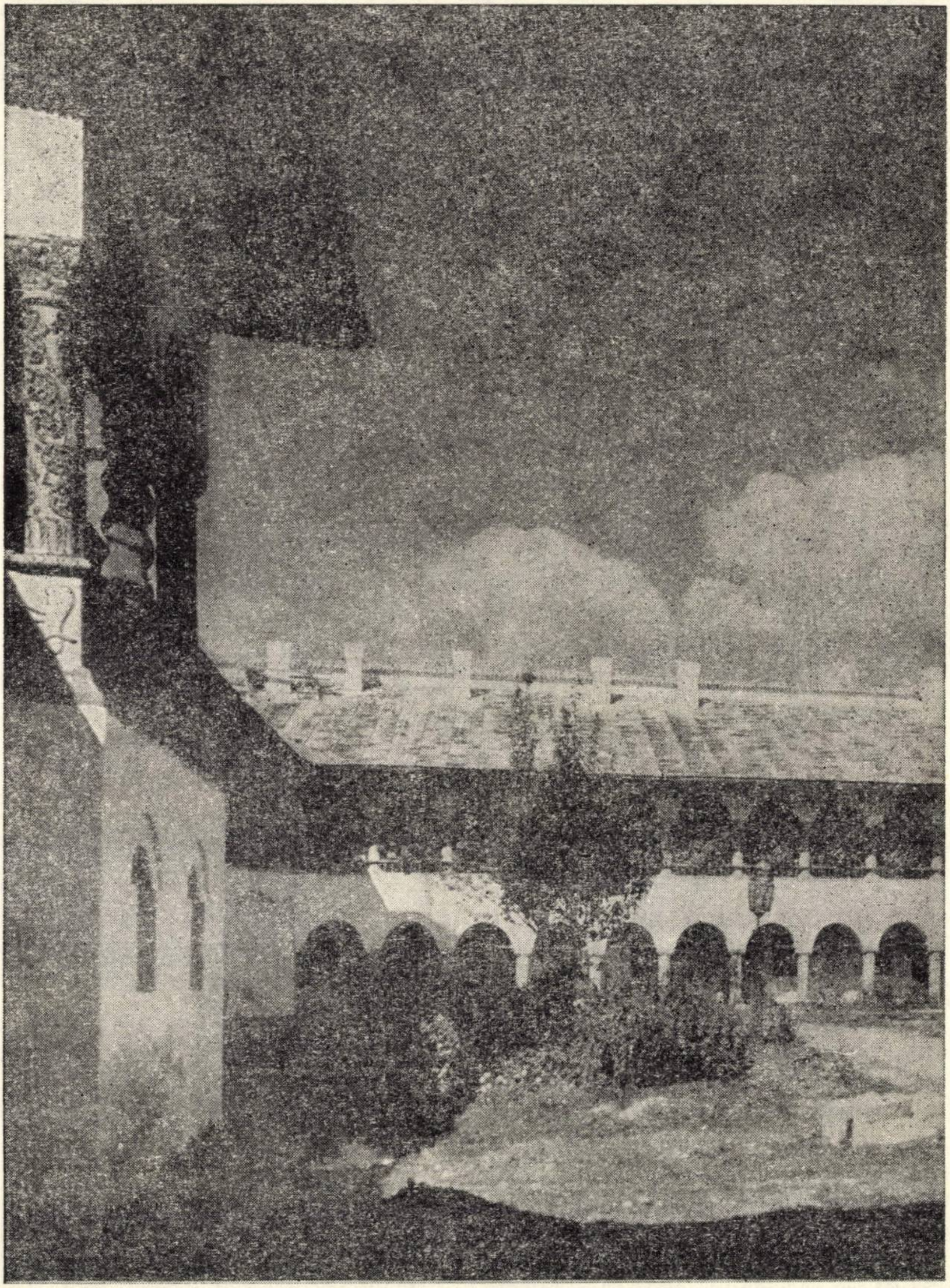

Fig. 62. — Mănăstirea Hurez, curtea interioară.

teracotă, pereţii erau îmbrăcaţi în plăci de faianţă cu ornamente florale orientale, iar sobele erau din cahle smălţuite, decorate şi ele cu ornamente vegetale, uneori şi cu steme şi figuri. Aspectul somptuos se datora însă în mod deosebit draperiilor şi mai ales covoarelor orientale, mobilierului din esenţe rare, cu încrustări de fildeş şi mărgean, şi obiectelor de metal.

Din complexul curţii făcea parte şi o baie turcească luxoasă, cu pereţii îmbrăcaţi în marmoră de diferite culori. Asemenea băi, destinate uzului public şi fireşte mai modeste, se găseau şi în oraş.

Case domneşti mult mai simple, dar parţial păstrate şi restaurate, se găsesc în incintele mănăstirilor Trei Ierarhi şi Cetăţuia din Iaşi. La Cetăţuia, ctitorie a lui Gheorghe Duca din 1669, se mai văd două etaje de beciuri (cel superior servea în parte şi ca tainiţă), boltite ca şi încăperile de la parter. E însă semnificativ că cea mai frumoasă şi mai mare sală din această mănăstire, cu bolţi pe ogive după sistemul gotic, nu făcea parte din complexul casei domneşti, ci al arhondaricului.

Cam la fel, doar la o scară ceva mai modestă, fuseseră construite şi curţile şi conacele boiereşti, din care ni s-au păstrat cîteva elemente aparţinînd jumătăţii a doua a veacului al XVII-lea, ca, de pildă, conacul Cantacuzinilor din Paşcani şi conacul Rosetti-Balş din Pribeşti. Caracteristică e apariţia foişorului şi a cerdacului, uneori încă de lemn, alteori însă de piatră, o adaptare vădită a prispei tradiţionale de la casa ţărănească.

Acelaşi gen de foişor cu arcade de cărămidă sprijinite pe coloane de piatră ne întîmpină uneori şi în arhitectura orăşenească, după cum o mai dovedeşte azi, în Iaşi, casa zisă a lui Dosoftei.

În arhitectura bisericească a Ţării Romîneşti constatăm mai întîi dăinuirea planului de tip Vodiţa II, pe de o parte cu simplificările structurale introduse în cursul evoluţiei din veacul al XVI-lea (de pildă la biserica mănăstirii Arnota, cca. 1637), pe de alta combinat cu altarul încadrat de pastoforii şi cu pronaosul larg de la biserica episcopală din Curtea de Argeş. Modelul de la Curtea de Argeş s-a dovedit deosebit de rodnic, şi între bisericile mai importante care derivă din acel prototip cităm ca exemple biserica Mitropoliei din Bucureşti (1655) şi cea a mănăstirii Cotroceni (1679), unde şi coloanele care susţin turla pronaosului prezintă încă în parte formele şi ornamentele arabo-turceşti de la Curtea de Argeş, alături însă de unele motive florale tratate cu un simţ plastic nou.

Simptomatică pentru afirmarea unei arhitecturi mai simple, mai legate de formele artei populare, e răspîndirea tipului bisericii-sală, prevăzută adeseori şi cu o clopotniţă deasupra pronaosului sau a pridvorului (biserica mănăstirii Strehaia, ctitorie a lui Matei Basarab din 1645).

Un reprezentant de seamă al arhitecturii moldoveneşti în Ţara Romînească e biserica Stelea din Tîrgovişte, ridicată în 1645 de Vasile Lupu în semn de întărire a păcii şi înţelegerii restabilite între Ţara Romînească şi Moldova. Structura bisericii Stelea nu va găsi ecou în Ţara Romînească, dar profilurile gotice

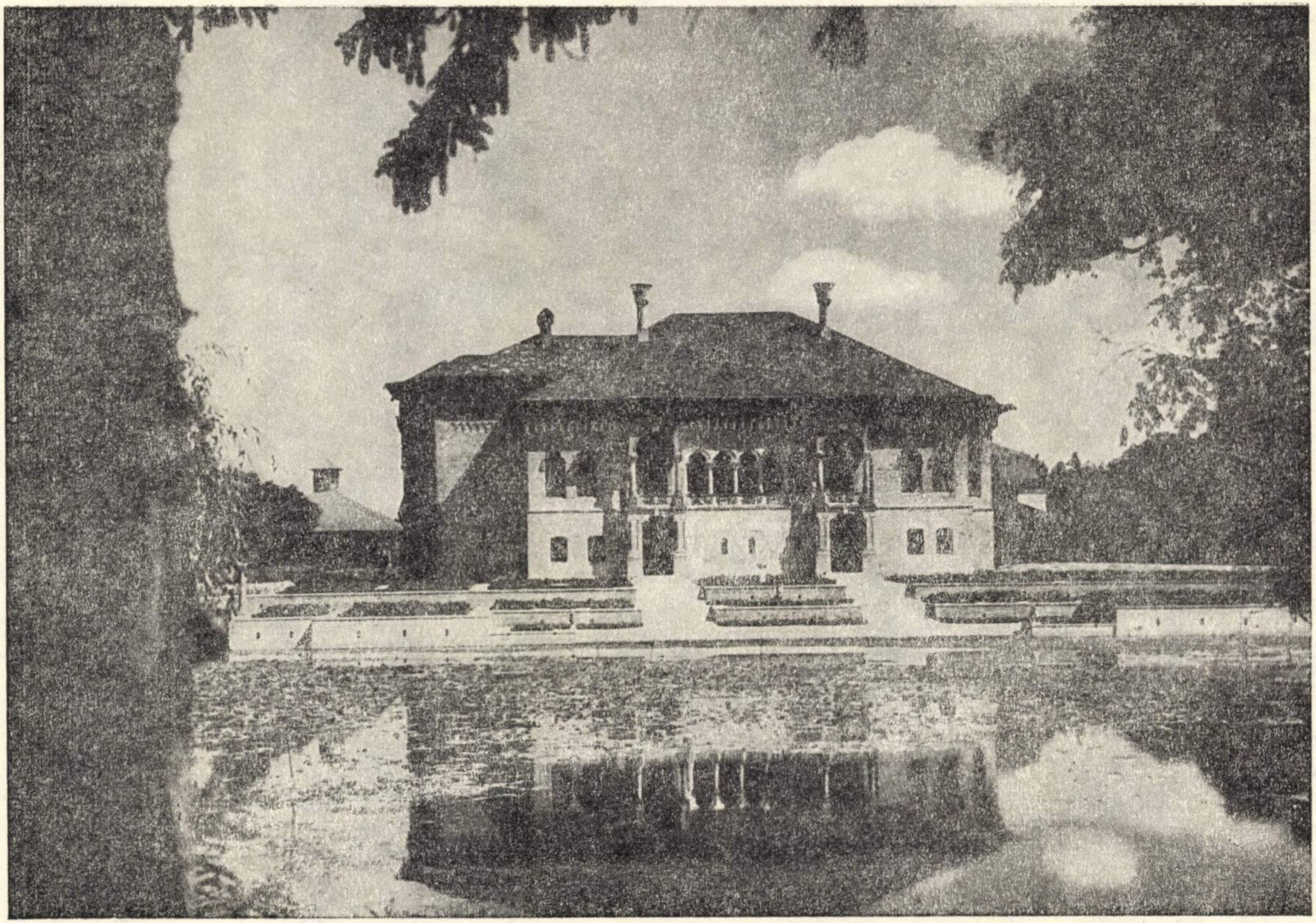

Fig. 63. — Palatul domnesc de la Mogoşoaia, 1702.

moldoveneşti se vor răspîndi la o serie de monumente din jumătatea a doua a veacului al XVII-lea, menţinîndu-se şi în perioada brîncovenească.

În prima jumătate a veacului al XVII-lea, faţadele bisericilor din Ţara Romînească sînt decorate după principiile perioadei precedente, dar cu o deosebire caracteristică: în locul cărămizii aparente se foloseşte acum tencuiala, îmbrăcînd şi profilurile. Alături de tocurile de piatră de la uşi şi ferestre, profilate în stil gotic, apar şi altele, cu ornamente orientale, primele în biserica din Goleşti (1646), purtînd semnătura meşterului Stoica. Aceste motive provin iniţial tot din modelul moldovenesc de la Trei Ierarhi, unde se regăsesc împrăştiate în decorul bogat al faţadei, şi astfel se iniţiază în Ţara Romînească o evoluţie alimentată în jumătatea a doua a secolului al XVII-lea şi prin influenţe noi, constanti-

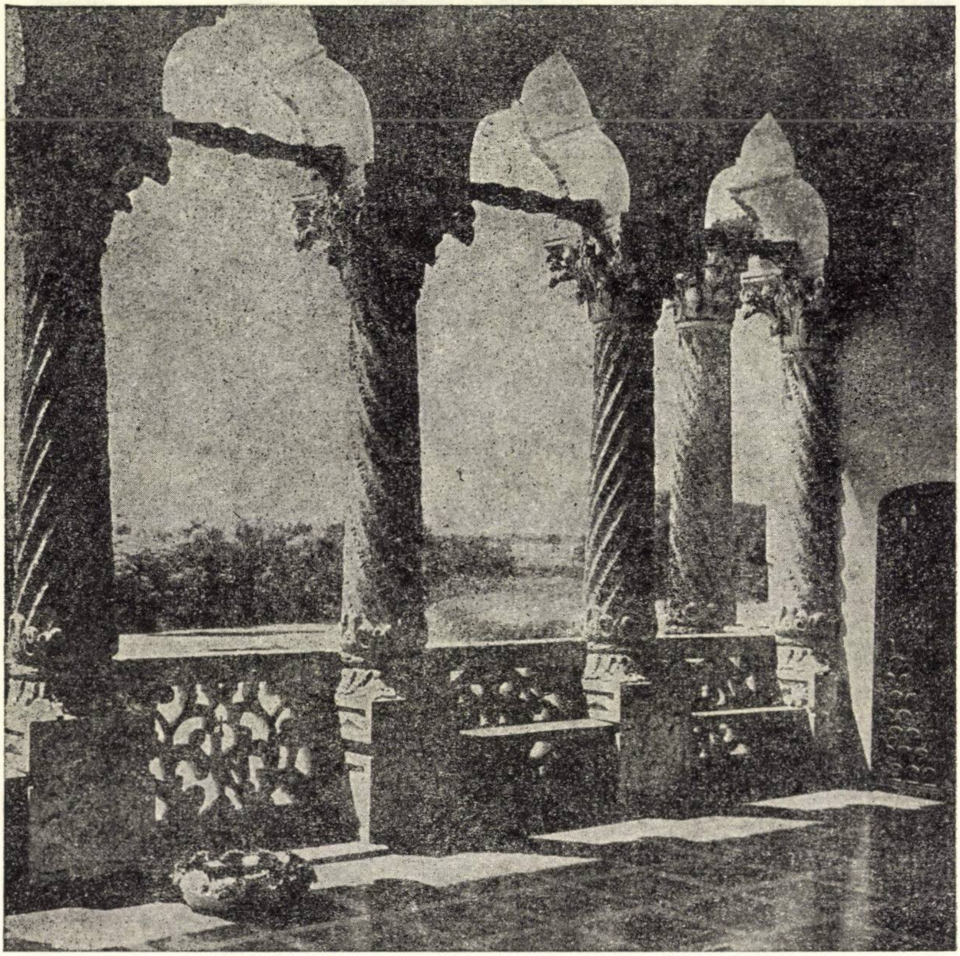

Fig. 64. — Coloanele loggiei de pe faţada vestică a palatului Mogoşoaia.

nopolitane. Din acest punct de vedere, cel mai caracteristic monument e biserica Fundenii Doamnei de lîngă Bucureşti, din 1699, cu faţada acoperită cu stucaturi reprezentînd vase cu flori, chiparoşi şi clădiri în formă de chioşcuri persane.

Alături de formele orientale, se afirmă însă în acelaşi cadru şi morfologia decorativă a Renaşterii tîrzii, prima oară în timpul domniei lui Şerban Cantacuzino (de exemplu la mănăstirea Cotroceni), atingînd însă apogeul în perioada lui Constantin Brîncoveanu, de pildă la biserica principală a mănăstirii Hurez (1692), la coloanele pridvorului şi la portalul pronaosului. Deosebit de preţioase sînt, la Hurez, ştirile despre meşteri, fiindcă aflăm că, în timp ce zidarul şi lemnarul (Manea şi Istrate) fuseseră romîni, pietrarul (Vucaşin Caragea) fusese sîrb, şi e semnificativ că şi la ctitoriile din Brîncoveni, unde întîlnim forme decorative strîns înrudite, a lucrat un pietrar străin, Pesena Levin.

Ctitoriile numeroase ale Cantacuzinilor şi ale lui Constantin Brîncoveanu au dus la o nouă formulare stilistică foarte caracteristică, numită « stilul brîncovenesc ». Amploarea în care s-a construit acum o ilustrează sugestiv marea ctitorie din Hurez, iniţiată în 1690. Pe lîngă clădirile mănăstirii, prevăzute cu foişoare la parter şi etaj, cu cerdacuri şi cu un paraclis grupate toate în jurul unei vaste curţi dreptunghiulare în mijlocul căreia se află biserica principală, s-a adăugat o bolniţă (1699), un schit al sf. Apostoli (1698) şi un schit al sf. Ştefan (1703).

Din perioada aceasta se păstrează şi în Ţara Romînească dovezi mai sugestive ale arhitecturii profane, de pildă în mănăstirea din Brîncoveni, din vremea lui Matei Basarab, sau în palatul Mitropoliei din Bucureşti (început în 1655). Un monument de seamă fusese palatul lui Udrişte Năsturel, zidit pe la mijlocul veacului al XVII-lea la Hierăşti, în apropierea Bucureştilor, compus din două aripi îmbinate în unghi drept, cu beci, parter şi etaj, încăperile fiind boltite cilindric. Faţada e din piatră îngrijit cioplită şi tratată simplu de tot, aproximativ în stilul care se întîlneşte şi în Renaşterea transilvană (de exemplu la Medieşul Aurit). Un monument tot atît de important pare să fi fost palatul din Filipeştii de Tîrg, construit puţin înainte de 1650.

Conace mai simple se găsesc încă la Goleşti — operă a aceluiaşi meşter Stoica, autor al bisericii învecinate, după cum o dovedesc podoabele sculptate pe chenarele ferestrelor — şi la Băjeşti, acesta din urmă zidit de Mareş Băjescu curînd după mijlocul veacului al XVII-lea şi înzestrat cu o caracteristică incintă de fortificaţie, menită să-i intimideze pe moşnenii proaspăt aserviţi.

O clădire de seamă, cum era palatul cu etaj al Cantacuzinilor din Măgureni, din anii 1666—1672, avea un plan complex, grupat în jurul unui turn mare aşezat în faţadă, cuprinzînd numeroase încăperi de locuit şi saloane, unele cu paviment de piatră, altele din cărămidă, cu stucaturi policrome, cu bolţi de forme variate şi cu o frumoasă scară exterioară bifurcată. Detaliile arhitectonice vădesc relaţii instructive, pe de o parte cu formele Renaşterii şi, pe de alta, cu cele orientale.

O imagine mai limpede ne oferă numeroasele construcţii brîncoveneşti, de pildă palatul de la Potlogi (1698, restaurat recent) şi cel de la Mogoşoaia (1702, acum muzeu), alături de care mai amintim casele dispărute din Sîmbăta de Sus, lîngă Făgăraş, casele din Braşov şi îndeosebi palatul de la San Stefano, lîngă Constantinopol, achiziţionat după moartea lui Brîncoveanu de ambasadorul Franţei. Toate fuseseră construite într-un stil pitoresc, cu grupare variată a volumelor, cu loggii, dar mai ales cu cerdacuri ieşite în afara corpului clădirii, deschise larg spre curtea şi grădina înconjurătoare. Elementele ornamentale se compun din acelaşi alfabet al Renaşterii tîrzii, amestecat cu forme baroce şi impregnate de particularităţi orientale, cum se văd şi în opera stucatorului de la Potlogi. La fel, fireşte într-o ţinută ceva mai modestă, trebuie să fi fost şi casele boiereşti, precum şi hanul pe care Şerban Vodă îl ridicase în Bucureşti prin 1683.

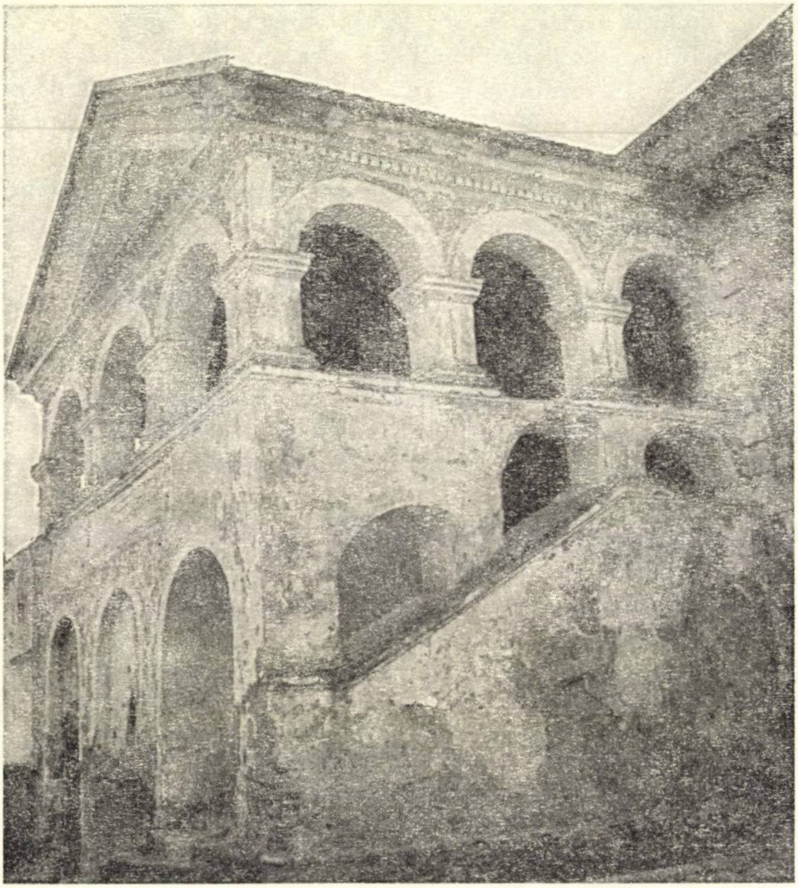

Fig. 65. — Castelul de la Ozun.

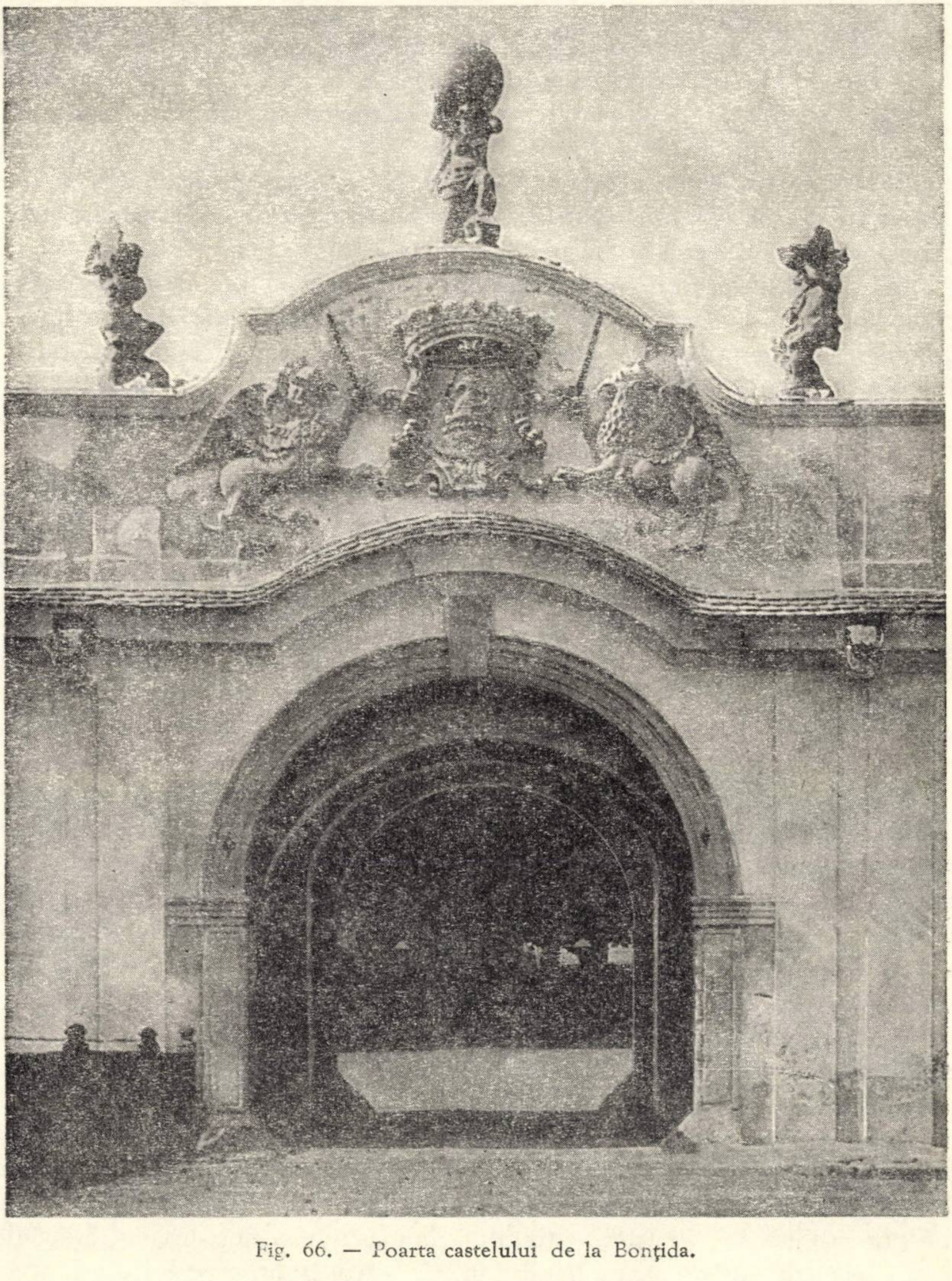

Fig. 66. — Poarta castelului de la Bonțida.

În arhitectura romînească din Transilvania predomină — mai ales acum, după înstrăinarea păturilor conducătoare — tradiţionala biserică-sală (de exemplu Zatna, 1624), îmbogăţită la cîte o ctitorie de nobil modest prin elemente decorative ale Renaşterii, adăugate uneori unei biserici mai vechi (de exemplu portalurile de la fosta biserică unită din Teiuş, 1606, şi de la biserica din Lujerdiu, din 1684). Un factor nou şi important îl constituie apariţia negustorilor romîni şi greci, care devin sprijinitorii artei. Prima intervenţie a acestor negustori se constată în Hunedoara, unde ei adaugă bisericii sf. Nicolae un pronaos (1634), iar negustorii sibieni îşi zidesc, după ce încercaseră zadarnic să obţină autorizaţia pentru un lăcaş de cult în oraşul Sibiu, o biserică în Bungard (1690—1691). Relaţiile strînse de natură cultural-politică ale romînilor transilvani îndeosebi cu Ţara Romînească îşi găsesc expresia într-o serie de ctitorii ale domnilor munteni, ale lui Matei Basarab (biserica din Porceşti, lîngă Sibiu, 1653) şi Constantin Brîncoveanu (mănăstirea şi biserica din Sîmbăta de Sus, biserica sf. Nicolae din Făgăraş, 1697), clădiri care contribuie la răspîndirea formelor artistice din Ţara Romînească în Transilvania.

Tot din perioada aceasta se păstrează şi cele mai vechi biserici de lemn, reprezentante ale unui tip dezvoltat treptat din premisele străvechii arhitecturi de lemn băştinaşe. Hotărîtoare pentru planul şi structura acestor biserici e folosirea bîrnelor aşezate orizontal, o tehnică caracteristică îndeobşte ţărilor Europei răsăritene. În forma iniţială, ca biserică-sală cu pronaos, naos şi altar pătrat sau dreptunghiular, putem presupune că tipul se închegase cel mai tîrziu în perioada feudală timpurie, iar introducerea clopotniţei cu accente verticale subliniate se datoreşte perioadei gotice. Între bisericile cu altar pătrat cităm pe cea din Rona de Jos (1655). Varianta cu altar poligonal, îndeobşte considerată ca un produs al influenţei gotice, ar putea fi însă explicată şi prin necesitatea de a economisi materialul lemnos, folosind şi bîrnele mai scurte, fapt care a determinat şi în ţări absolut lipsite de orice contact cu arta gotică asemenea abside. Ca exemple citâm bisericile din Sat Şugatag (1642) şi Budeşti-Josani (1643), iar din categoria bisericilor care au şi pronaos poligonal — o particularitate frecventă şi în Moldova — amintim biserica din Ceaba, despre care se pretinde că ar data încă din 1560, şi cea din Gîlgău (1658).

Arta clasei dominante îşi găseşte formularea cea mai limpede în construirea castelelor. Îndeosebi principele Gabriel Bethlen a întreţinut numeroase şantiere, între altele în Oradea, Alba-Iulia şi Deva, dar numai în castelul din Hunedoara se mai vede ceva din aripa adăugată complexului din veacul al XV-lea. Judecînd evoluţia după monumentele păstrate, constatăm pe de o parte dăinuirea formelor Renaşterii din faza precedentă în castelul din Medieş (1620—1657), apoi apariţia unui tip mai modest, fără curte interioară, compus numai dintr-un bloc dreptunghiular prevăzut cu bastioane cilindrice în cele patru colţuri (castelul din Cetatea de Baltă, începutul secolului al XVII-lea). În Secuime şi în Ţara Bîrsei se răspîndesc unele particularităţi decorative provenite din formele Renaşterii elaborate în Slovacia şi în Polonia, caracterizate prin tratarea decorativă a cornişelor (de exemplu castelul din Lăzarea Ciuc, 1631), iar la castelul din Sînzieni, renovat în 1628, se întîlneşte în faţadă chiar brîul muntean. Pe la mijlocul veacului apar foişoarele la etaj sub forma de loggii italiene (la castelul din Iernut, 1648—1660, construit de arhitectul Augustinus Serena din Veneto), şi unul dintre cele mai caracteristice monumente e castelul din Sînmiclăuş (1668—1673), plănuit de proprietarul Nicolae Bethlen, om umblat, se pare chiar cu studii de arhitectură. Motivul loggiei, redus prin contaminare cu casa ţărănească la expresia unui cerdac, apare la o serie de conace feudale (curii), de exemplu la Zăbala (cca. 1680).

Din arhitectura civilă orăşenească s-au păstrat puţine clădiri, dar despre evoluţia formelor decorative ale Renaşterii — contaminate tot mai mult cu elemente precursoare ale barocului, care se pot recunoaşte în sublinierea şi dublarea profilurilor şi îndeobşte a valorilor plastice — mărturisesc o serie de portaluri şi tocuri de uşi din lapidarul Muzeului Institutului de istorie din Cluj. Fortificaţiile oraşelor se întreţin şi se modernizează cu amplasamente de artilerie în bastioane. Ca exemple pot servi turnul breslei croitorilor din Cluj (restaurat recent), sub forma în care a fost refăcut în 1627, iar la Sighişoara un vechi turn de poartă, « turnul cu ceas », reconstruit după incendiul din 1676.

Sculptura

În afară de funcţia decorativă arhitectonică, sculptura romînească rămîne prevalent tot cea funerară. În Moldova domină în prima jumătate a veacului al XVII-lea vrejurile bizantine şi ale Renaşterii împămîntenite în perioadele precedente, iar în Ţara Romînească motivele geometrice, pe care le întîlnim acum şi la o serie de cruci de piatră. Uneori se răspîndeşte şi în Moldova tipul muntean al lespezii decorate în cîmpul de mijloc cu o cruce. Pe lîngă acestea mai găsim în Ţara Romînească şi reprezentări figurative în relief plat, după modelul din veacul al XVI-lea (lespedea lui Stroe Buzescu, 1602, la Stăneşti-Vîlcea), alteori şi în relief mai pronunţat, sub influenţa vădită a artei apusene (presupusa lespede a lui Matei Basarab din Muzeul de Artă al R.P.R. Bucureşti), căreia i se datoreşte şi decorul cu steme şi vrejuri în stilul încărcat al Renaşterii transilvane şi polone (de pildă lespedea lui Matei Basarab de la Arnota, cea a soţiei şi fiului său din biserica domnească din Tîrgovişte).

Motivele persane şi turceşti îşi făcuseră şi ele între timp apariţia, atît în Ţara Romînească (lespedea lui Ştefan Ciohodarul, 1647, în biserica Stelea din Tîrgovişte), cît şi în Moldova (de pildă vasul cu flori încadrat de chiparoşi care împodobeşte lespedea Mariei, fata lui Istrate Dabija, 1672, de la Bîrnova).

La sfîrşitul veacului al XVII-lea devin apoi predominante motivele florale brîncoveneşti. În faza aceasta, rolul decorativ al sculpturii depăşeşte vechile limite, şi ea animează acum cu vrejuri bogate, în care se împletesc şi elemente zoomorfe şi antropomorfe, parapetele cerdacurilor de la palate şi ale pridvoarelor de biserici.

Numeroase sînt şi piesele de mobilier de lemn, jeţuri, strane, tetrapoade, precum şi tîmplele care separă altarul de naos. Una dintre cele mai vechi tîmple e cea de la bolniţa mănăstirii Bistriţa (1654), iar din primii ani ai veacului al XVIII-lea datează tîmpla mănăstirii Arnota (acum în muzeul de la Mogoşoaia). Formele decorative ale numeroaselor tîmple păstrate din perioada brîncovenească aparţin şi ele Renaşterii tîrzii, barocului şi influenţelor orientale.

În Transilvania se mai folosesc şi în perioada aceasta sarcofage, uneori completate chiar cu un cadru arhitectonic (sarcofagul lui Sükösd, opera clujanului Diószegi, 1632, acum în lapidarul Muzeului Institutului de istorie din Cluj). Figura defunctului, culcată pe sarcofag, este încadrată de obicei de alegorii ale virtuţilor (la fel şi sarcofagul lui Apafi, cca. 1635, opera sculptorului Elias Nicolai din Sibiu, acum în Muzeul de artă din Budapesta). Obişnuite rămîn însă epitafele şi, alături de cele de piatră, se răspîndesc în ambianţa orăşenească cele din lemn vopsit, combinate uneori cu plachete de metal şi reliefuri din alabastru. În locul stemelor apare adeseori portretul defunctului într-o atitudine solemnă. Apogeul evoluţiei e atins prin opera lui Sebastian Hann, un meşter originar din Levoča (Slovacia), stabilit la Sibiu, şi anume în epitaful lui Valentin Frank von Frankenstein (1697) din ferula bisericii evanghelice din Sibiu.

Un monument izolat, dar important prin motivele decorative florale care se vor răspîndi tot mai mult în jumătatea a doua a veacului al XVII-lea, e amvonul bisericii reformate din Cluj, executat în 1646, operă a lui Elias Nicolai şi a meşterului clujan Benedek.

Pictura

Pictura religioasă păstrează, în genere, formele de expresie schematice, dar spiritul nou al vremii, mai profan, se manifestă în încercări timide de a anima povestirea, de a introduce unele amănunte împrumutate din viaţa de toate zilele şi de a conferi liniei desenului uneori mai multă supleţe, alteori un sens mai decorativ.

Un astfel de exemplu ne oferă pictura bisericii din mănăstirea Dragomirna, executată sub conducerea lui Anastasie Crimca. Un spirit minuţios, caligrafic-decorativ, se recunoaşte în aceste picturi alcătuite dintr-o puzderie de scene mici, inspirate din ilustraţiile unui manuscris.

Concomitent se constată în Moldova şi o potenţare a influenţei ruseşti, rezultat firesc al relaţiilor tot mai strînse şi al faptului că moldoveanul Petru Movilă devenise mitropolit al Kievului. Ştiri documentare ne dezvăluie apoi că Miron Barnovschi şi Vasile Lupu, acesta din urmă mai ales în legătură cu împodobirea bisericii Trei Ierarhi, au solicitat în repetate rînduri icoane şi chiar zugravi de la Moscova.

În Ţara Romînească, la Arnota, zugrăvită curînd după întemeiere, stilul tradiţional devine mai narativ, iar unele icoane din aceeaşi biserică — cum e cea a sf. Nicolae, datată 1644 şi semnată de meşterul Stroe din Tîrgovişte — încep să fie împodobite cu ornamente plastice în stuc, executîndu-se deocamdată

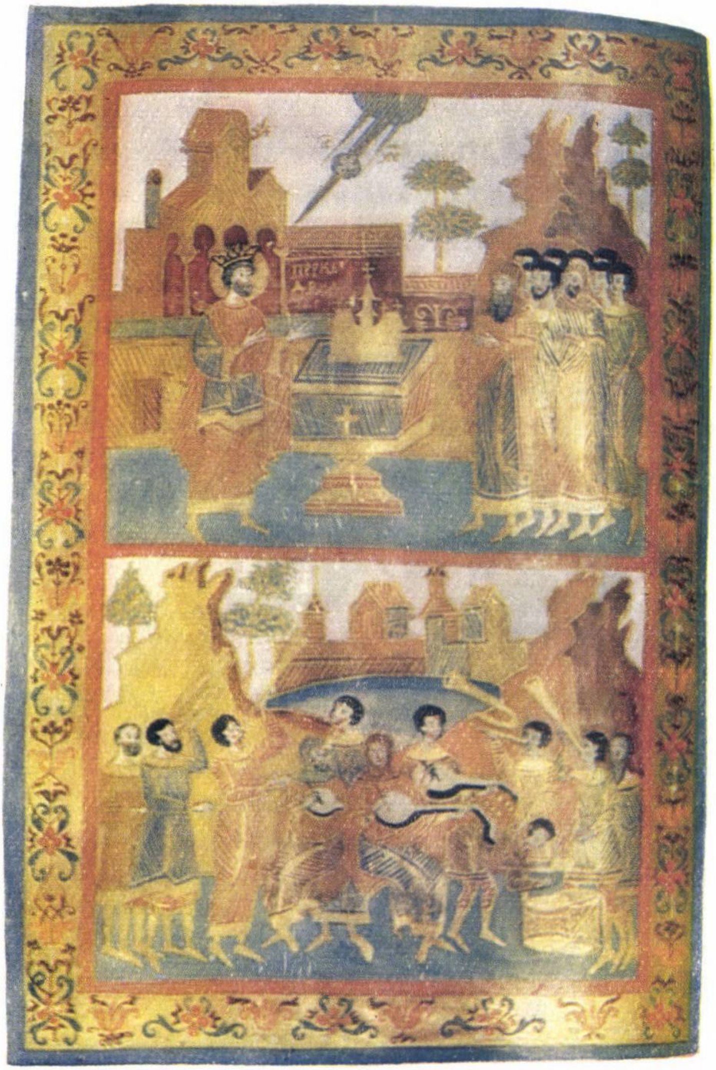

Pl. IV. — Miniaturi din psaltirea de la mănăstirea Dragomirna, începutul secolului al XVII-lea.

viitoarei faze din perioada barocă. Unul dintre acei precursori e Ieremia Stranovius, meşter venit din Slovacia, stabilit la Sibiu. Alături de portrete relativ mediocre, lui i se datoreşte altarul bisericii zise a « mănăstirii » din Sighişoara (1680), decorat şi cu figuri sculptate în lemn, opere ale altui imigrat, cu numele de Johann Vest.

Arta aplicată

Imaginea despre evoluţia picturii murale şi a icoanelor o completează numeroasele miniaturi provenite din scriptoriile Moldovei şi ale Ţării Romîneşti. În fruntea acestora stă opera lui Anastasie Crimca, reprezentată prin mai multe evangheliare şi cîteva cărţi liturgice, păstrate la Dragomirna, Suceviţa, în Biblioteca naţională din Viena şi la Liov. Stilul lui Crimca e liniar, dar viguros şi animat, cu un colorit vioi şi cu haşurări în aur. Treptat apar apoi influenţele orientale, în Ţara Romînească cu un caracter persan, într-o serie de manuscrise din vremea lui Matei Basarab. Între timp se răspîndeşte tot mai mult arta grafică şi influenţele ruseşti pătrund în Moldova prin ilustraţiile meşterului Ilie, activ către mijlocul veacului al XVII-lea, iar în tipografia din Ţara Romînească, la Govora, mai apoi la Dealu, se resimte înrîurirea formelor apusene. Tipăriturile lui Antim Ivireanul din

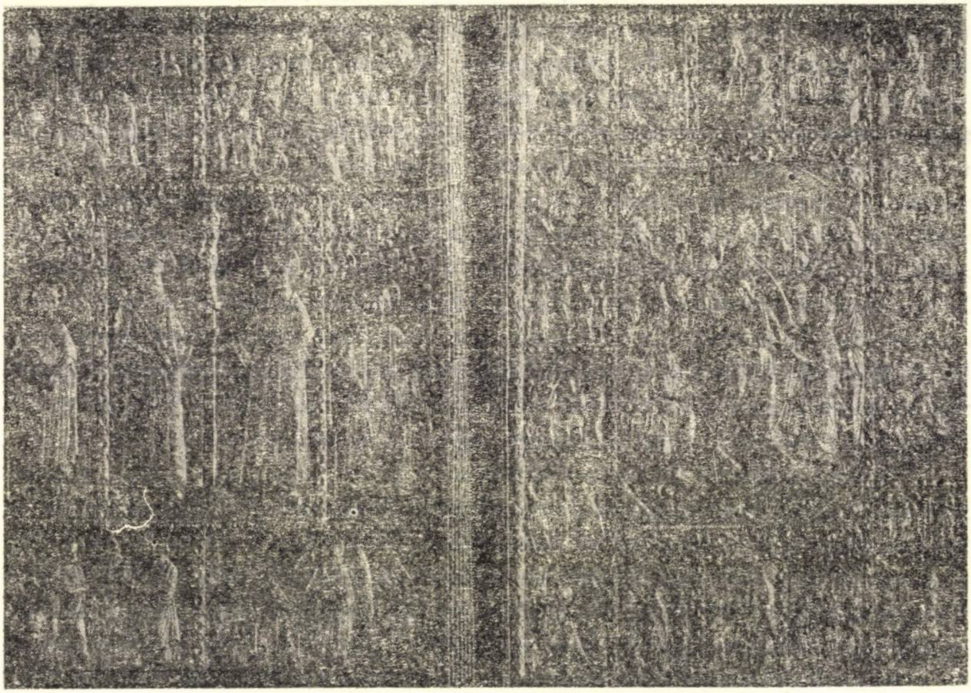

Fig. 67. — Ferecătură lucrată de meşterul sibian Sebastian Hann, dăruită de Constantin Brîncoveanu mănăstirii Hurezi.

vremea brîncovenească răspîndesc un stil eclectic, greco-venețian, combinat din elemente bizantine tradiționale și motive apusene, iar scriptoriile miniaturiștilor devin din ce în ce mai dependente de arta tipografilor, ceea ce înseamnă că miniatura pierde calitățile specifice, iar grafica înlesnește de aici înainte pătrunderea motivelor tematice și a formelor stilistice apusene, fie direct și prin Transilvania, fie pe calea ocolită a Poloniei și a Rusiei.

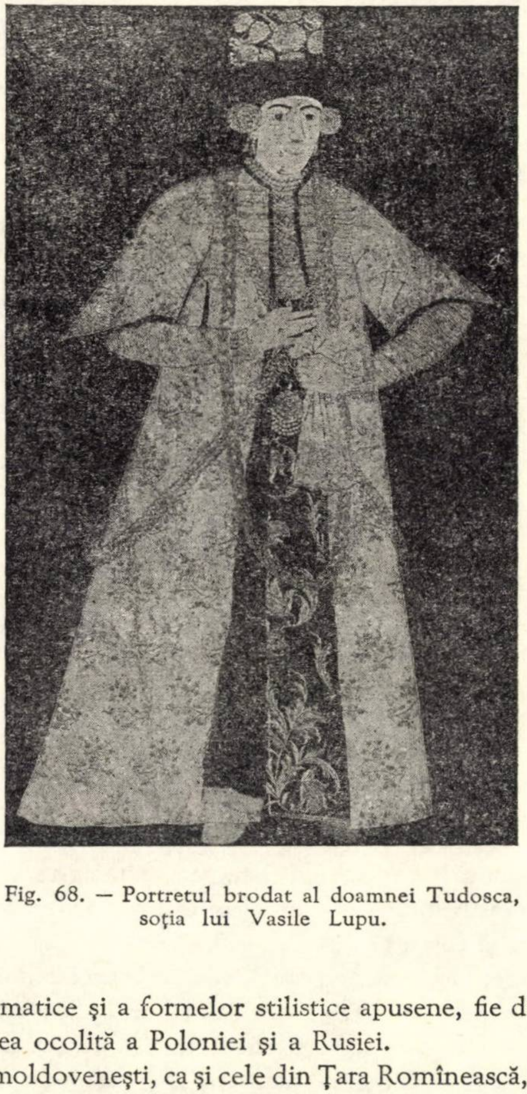

Fig. 68. — Portretul brodat al doamnei Tudosca, soția lui Vasile Lupu.

Argintăriile moldovenești, ca și cele din Țara Romînească, continuă tradițiile băștinașe, absorbind însă mereu influențe orientale și rusești, încercînd totodată o înviorare a compozițiilor ieratice prin elemente mai actuale, cum e costumul ciobanului de pe ferecătura evangheliarului dăruit de Matei Basarab ctitoriei sale de la Soveja, în Moldova. Stilul Renașterii tîrzii, înzestrat și cu elemente ale barocului, se întîlnește în cîteva ferecături de evangheliare de la mănăstirea

Secu (din 1670 şi 1673), în timp ce în Ţara Romînească comenzile mai importante din perioada brîncovenească trec tot mai mult în mîinile argintarilor din Sibiu (în frunte cu Sebastian Hann) şi din Braşov (unde meşterul preferat e Gheorghe May II). Atelierele de argintari ale acestor două oraşe înfloresc în mod deosebit în această perioadă, iar operele produse contribuie, pe de o parte, la profilarea stilistică a artei decorative brîncoveneşti şi, pe de altă parte, la răspîndirea acestor forme şi în arta transilvană. Pentru nobilimea şi patriciatul local, aceste ateliere, cărora li se adaugă şi cele din Bistriţa, Sighişoara etc., produc podoabe variate, cercei, paftale şi centuri pentru portul feminin, precum şi obiecte de decor pentru ospeţe, îndeosebi pocale, pahare şi căni de argint, adeseori aurite. Alfabetul decorativ al acestor piese se leagă strîns de cel al Renaşterii tîrzii din provinciile germane şi din Boemia, şi în pătrunderea şi răspîndirea acestor motive au jucat un rol important şi vasele şi cănile de cositor, nelipsite în casele orăşenilor mai înstăriţi şi în inventarele breslelor. În sfîrşit, mai amintim şi activitatea monetăriilor transilvane — pentru privilegiul de a bate monede se iviseră încă din veacurile precedente numeroase rivalităţi între diferitele oraşe — iar între produsele mai de seamă amintim medaliile cu efigia lui Constantin Brîncoveanu,

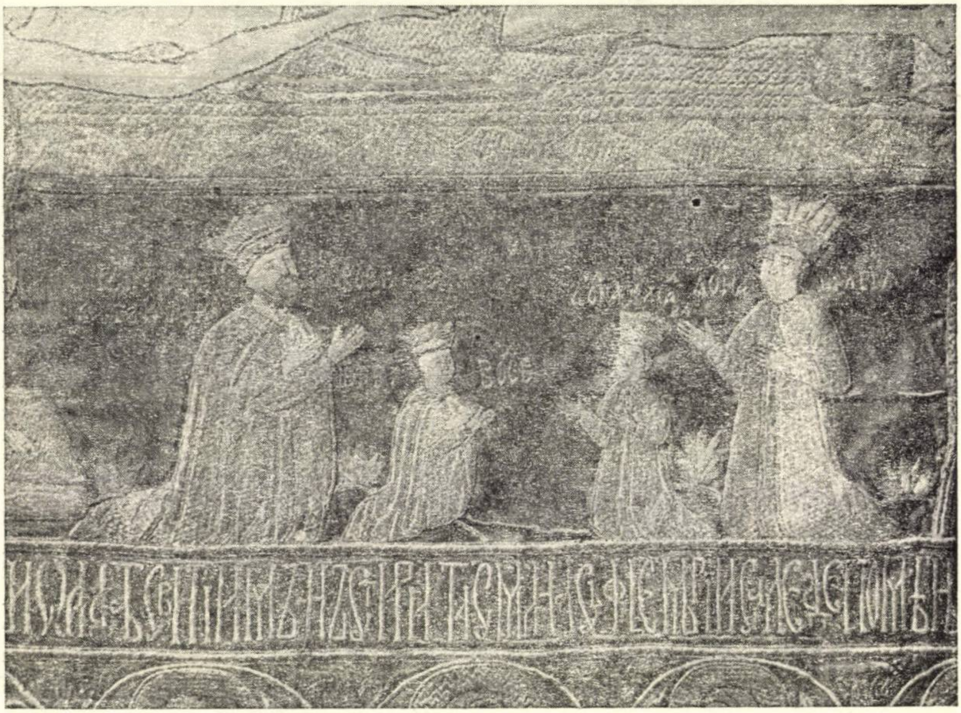

Fig. 69. — Şerban Cantacuzino şi familia sa, portrete brodate în 1680 pe epitaful de la m-rea Tismana.

executate la Alba-Iulia. Formele apusene pătrund în Transilvania şi prin colonizarea unor familii de meşteşugari, îndeosebi a unui grup de anabaptişti cehi, cărora li se datoreşte ceramica numită « habană ».

Din domeniul broderiilor liturgice, amintim zestrea bogată a bisericii Trei Ierarhi din Iaşi, în care căutarea efectelor tehnice şi fastul împiedecă dobîndirea calităţii produselor de odinioară. În Ţara Romînească se mai întîlneşte stilul tradiţional în cîteva piese răzleţe din veacul al XVII-lea, dar în broderiile luxoase din vremea lui Constantin Brîncoveanu prevalează tot mai mult fondurile de catifea, pe care sînt brodate steme şi ornamente îmbinînd iarăşi elemente orientale cu altele de provenienţă apuseană. De altfel, acum se importă tot mai mult ţesături decorative din Orient, şi în privinţa aceasta sînt deosebit de preţioase — şi ca mărturie culturală, şi ca tezaur artistic — numeroasele covoare anatoliene, păstrate îndeosebi în bisericile săseşti (una dintre cele mai importante colecţii o posedă Biserica Neagră din Braşov), unde serviseră odinioară ca să împodobească stranele familiale ale patricienilor.

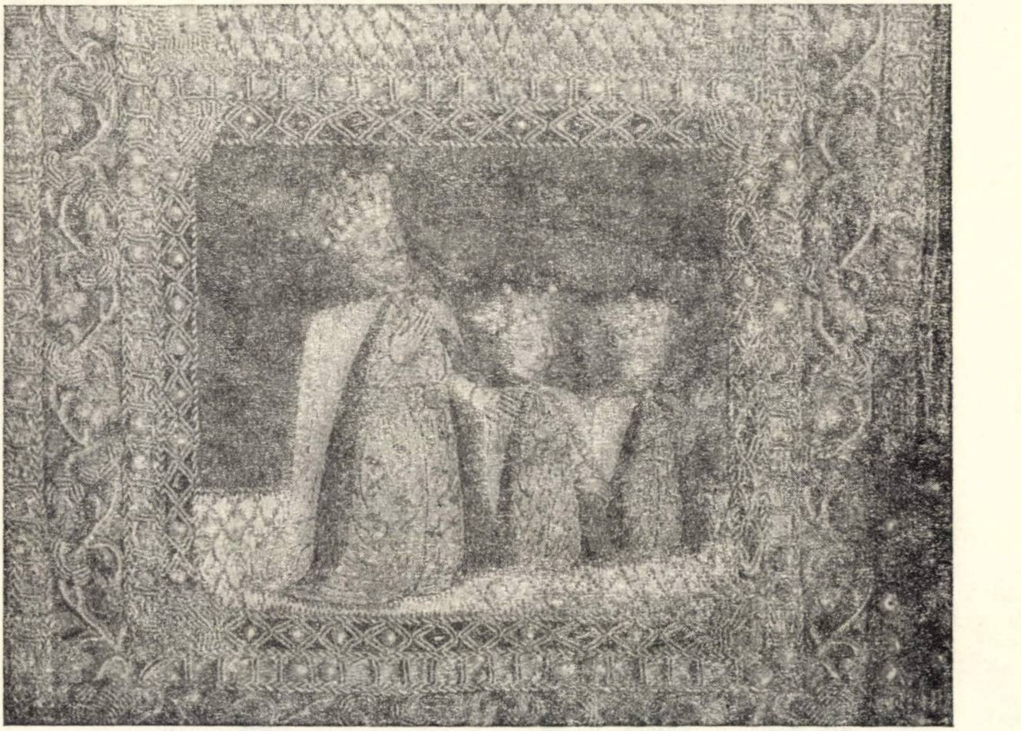

Fig. 70. — Constantin Brîncoveanu şi fiii săi, portrete brodate pe un epitrahil de la m-rea Hurez.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. Marx şi F. Engels, *Despre artă şi literatură*, Bucureşti, E.P.L.P., 1953.

— *Opere*, vol. 3, Bucureşti, Ed. politică, 1958.

F. Engels, *Dezvoltarea socialismului de la utopie la ştiinţă*, în K. Marx şi F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. a II-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1955.

— *Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane*, în K. Marx şi F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. a II-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1955.

2. *Lucrări generale*

Albu, N., *Istoria învăţămîntului romînesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944.

Balogh, Jolán, *A magyar renaissance építészet*, Budapesta, 1953.

Balş, Gh., *Bisericile şi mînăstirile moldoveneşti din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea*, Bucureşti, 1933.

Bianu, I., N. Hodoş şi D. Simonescu, *Bibliografia romînească veche 1508—1830*, vol. I—IV, Bucureşti, 1903—1944.

Bóka, László — Pándi, Pál, *A magyar irodalom története 1849—ig*, Budapesta, 1957.

Cartojan, N., *Cărţile populare în literatura romînească*, vol. I—II, Bucureşti, 1929—1938.

— *Istoria literaturii romîne vechi*, vol. II—III, Bucureşti, 1942—1945.

Constantinescu-Iaşi, P., *Relaţiile culturale romîno-ruse din trecut*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1954.

Crăciun, I., *Cronicile romîneşti ale Transilvaniei şi Banatului. Consideraţii preliminare*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, I—II (1958—1959), p. 125—152.

Crăciun, I. şi A. Ilieş, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV—XVIII privind istoria Romîniei*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1963.

Dégh, Linda, *Népköltészet*, Budapesta, 1958.

Die deutsche Kunst in Siebenbürgen, ed. de V. Roth, Berlin—Sibiu, 1934.

Drăganu, N., *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*, Bucureşti, 1938.

Fitz, József, *A magyar könyv története*, Budapesta, 1959.

Iorga, N., *Les arts mineurs en Roumanie*, vol. I—II, Bucureşti, 1934—1936.

— *Istoria literaturii romîneşti*, vol. I—II, Bucureşti, 1925—1928.

— *Istoria învăţămîntului romînesc*, Bucureşti, 1928.

Iorga, N. şi Gh. Balş, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922.

Jekeli, H., *Die Entwicklung des siebenbürgisch sächsischen höheren Schulwesens, von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Mediaş, 1930.

Meteş, Şt., *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a romînilor din Transilvania şi Ungaria*, vol. I, ed. a II-a, Sibiu, 1935.

Piru, Al., *Literatura romînă veche*, ed. a II-a, Bucureşti, Ed. pentru literatură, 1962.

Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R., vol. I. *Arta romînească în epoca feudală*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957.

Teutsch, Fr., *Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*, vol. I, Sibiu, 1921.

— *Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen*, vol. I *(1543—1778)*, în *Monumenta Germaniae Paedagogica*, vol. VI, Berlin, 1888.

3. *Lucrări speciale*

Albert, M., *Das Rosetum Frankianum. Ein Beitrag zur siebenbürgisch-sächsischen Literaturgeschichte*, în *Program des Evang. Gymnasiums Schäsburg*, 1881—1882.

Andreescu, C. I., *Istoricul Liceului național din Iași (1835—1935)*, în vol. *De la Academia Mihăileană la Liceul național. 100 de ani. 1835—1935*, Iași, 1936.

Antohi, I., *J. A. Komensky, Viața și opera*, în J. A. Komensky, *Texte alese*, București, 1958.

Bán, Imrè, *Apáczai Csere János*, Budapesta, 1958.

Bădărău, Dan, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, București, Ed. Academiei R. P. R., 1964.

Berg, P., *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*, Budapesta, 1946.

Bielz, Julius, *Arta aurarilor sași din Transilvania*, București, 1957.

— *Die Graphik in Siebenbürgen*, Sibiu, 1947.

Bogdan, D. P., *Legăturile țărilor romîne cu Georgia (Antim Ivireanul)*, în *Studii*, IV (1951), nr. 4, p. 131—164.

— *Viața lui Antim Ivireanul*, în *Biserica ortodoxă romînă*, LXXIV (1956), nr. 8—9, p. 679—689.

Brătulescu, V., *Biserici din Maramureș*, în *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, XXXIV (1941).

Chițimia, I. C. și Dan Simonescu, *Studiu introductiv* la *Cărțile populare în literatura romînească*, vol. I, București, Ed. pentru literatură, 1963, p. V—XXXVI.

Ciurea, Al. I., *Antim Ivireanul predicator și orator*, în *Biserica ortodoxă romînă*, LXXIV (1956), nr. 8—9, p. 775—817.

Cîndea, Virgil, *Semnificația politică a unui act de cultură feudală*, în *Studii*, XVI (1963), nr. 3, p. 651—671.

Constantinescu-Iași, P., *Influențe ale arhitecturii vechi rusești asupra vechii arhitecturi romînești*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1951.

Cronț, Gh., *Dreptul bizantin în țările romîne. Pravila Moldovei din 1646*, în *Studii*, XI (1958), nr. 5, p. 33—59.

— *Dreptul bizantin în țările romîne. Îndreptarea legii din 1652*, în *Studii*, XIII (1960), nr. 1, p. 57—82.

Drăganu, N., *Mihail Halici. Contribuție la istoria culturală romînească din sec. XVII*, Cluj, 1926.

Dragomir, S., *Contribuții privitoare la relațiile bisericii romînești cu Rusia în veacul al XVII-lea*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. II, t. XXXIV (1911—1912), p. 1065—1247.

Dumitrescu, F., *Interioare și mobilier civil din Țara Romînească și Moldova în secolele XVI—XVII*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, V (1958), nr. 1—2, p. 115—136.

Elian, Al., *Contribuția grecească la « Mărturisirea ortodoxă »*, în *Balcania*, V (1942), nr. 1, p. 79—138.

Farczády, Elek, *A marosvásárhelyi Bolyai tudományos könyvtár*, în *Kelemen Lajos emlékkönyv*, Cluj, 1957, p. 265—278.

Gáldi, L., *Un grand disciple roumain de J. Kochanowski: le métropolite Dosithée*, în *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, VI (1960), 1—2, p. 1—21.

Garas, Klára, *Magyarországi festészet a XVII században*, Budapesta, 1954.

Ghika-Budești, N., *Evoluția arhitecturii în Muntenia și în Oltenia*, în *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, XXV (1932) și XXIX (1936).

Ghircoiașiu, R., *Codex Caioni*, în *Steaua*, IX (1958), nr. 8, p. 92—95.

Giurescu, C., *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*, București, 1906.

Giurescu, C. C., *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino*, în *Revista istorică romînă*, XIII (1943), nr. 1—3, p. 1—28.

Hajek, E., *Die Hecatombe Sententiarum Ovidianarum des Valentin Franck von Franckenstein*, Sibiu, 1923.

Ionașcu, I., *Despre logofătul Stoica Ludescu și paternitatea cronicii « Istoria Țării Romînești »*, în *Analele Univ. « C. I. Parhon »*, Seria științe sociale, Istorie, 1956, nr. 5, p. 261—299.

IONAȘCU, I., *Școala de la Colțea în veacul al XVIII-lea*, București, 1938.

IORGA, N., *In legătură cu Biblia de la 1688 și Biblia de la 1667 a lui Nicolae Milescu*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. II, t. XXXVIII (1915—1916), p. 37—53.

IORGA, N., *Activitatea culturală a lui Constantin vodă Brîncoveanu și scopurile Academiei Romîne*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. II, t. XXXVII (1914—1915), p. 161—177.

— *Doamna Elina a Țării Romînești ca patroană literară*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. III, t. XIII (1932—1933), p. 59—68.

KERNBACH, V., *Un poet uitat: Dosoftei*, în *Limbă și literatură*, I (1955), p. 142—164.

LITERAT, V. și M. JÁRAY, *« Vizite » calvinești la preoții romîni din Țara Făgărașului*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, VII (1936—1938), p. 582—620.

LONGINESCU, S. G., *Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinaccius, romanistul italian*, București, 1909.

MAKKAI, LÁSZLÓ, *A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen*, Budapesta, 1952.

METEȘ, ȘT., *Zugravii bisericilor romîne*, în *Anuarul comisiunii monumentelor istorice*, secția pentru Transilvania, 1926—1928, p. 1—168.

MOHOV, N A., *Новые данные об организации первой типографии в Молдавии*, în *Ученые записки. Молдавский филиал Академии Наук СССР, Ин-т. истории*, 1959, t. 1(10), p. 167—177.

MUSNAI, LÁSZLÓ, *Új adatok Halici Mihály életéhez és hagyatékához*, Cluj, 1960 (extras din *Nyelv és irodalomtudományi közlemények*, IV).

MUȘLEA, I., *Contribuțiuni la cunoașterea bibliotecilor romînești ale orașelor din Transilvania pînă la Unire*, Cluj, 1935.

NASTASE, D., *Tainițe și metereze la vechile biserici din Iași*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, IV (1957), nr. 3—4, p. 77—98.

NEDIOGLU, GH., *Cea mai veche școală romînească cu caracter statornic (Școala de la Sf. Gheorghe Vechi)*, București, 1913.

PANAITESCU, P. P., *Nicolas Spathar Milescu (1636—1708)*, în *Mélanges de l'École roumaine en France*, 1925, I-ère partie, p. 35—180.

— *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, în *Anal. Acad.. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. III, t. IV (1924—1925), p. 149—372.

— *Introducere* la Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, București, E.S.P.L.A., 1959.

— *L'influence de l'œuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines*, în *Mélanges de l'École roumaine en France*, 1926, I-ère partie, p. 3—97.

— *Studiu introductiv* la Miron Costin, *Opere*, București, E.S.P.L.A., 1958.

— *Începuturile istoriografiei în Țara Romînească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. V, București, Ed. Academiei R.P.R., 1962, p. 195—255.

PAPACOSTEA, V., *Doi bursieri ai lui Petru cel Mare la școlile din București*, în *Studii*, XIV (1961), nr. 1, p. 115—121.

— *Originile învățămîntului superior în Țara Romînească*, în *Studii*, XIV (1961), nr. 5, p. 1 139—1 167.

— *O școală de limbă și cultură slavonă la Tîrgoviște în timpul domniei lui Matei Basarab*, în *Romanoslavica*, V (1962), p. 183—194.

PETRANU, C., *Bisericile de lemn din județul Arad*, Sibiu, 1927.

— *Monumentele istorice ale județului Bihor*, vol. I, Sibiu, 1931.

ROSETTI, AL., *Observații asupra limbii lui Miron Costin*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1950.

ROSETTI, AL. și B. CAZACU, *Istoria limbii romîne literare. I, De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, București, Ed. Științifică, 1961.

SCORPAN, GR., *Locul Cazaniei lui Varlaam în vechea noastră literatură omiletică din secolul XVI și XVII*, în *Cercetări istorice*, XIII—XVI (1940), p. 545—596.

Scorpan, Gr., *Reflectarea poziţiei de clasă a boierimii în stilul cronicii lui Grigore Ureche*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Academia R.P.R., Filiala Iaşi, I (1950), fasc. 2, p. 874—912.

Simonescu, D. şi D. P. Bogdan, *Începuturile culturale ale domniei lui Matei Basarab*, în *Biserica ortodoxă romînă*, LVI (1938), nr. 11—12, p. 866—880.

Solomon, C., *Biblia de la Bucureşti 1688. Contribuţiuni noi istorico-literare*, Tecuci, 1932.

Spulber, C. A., *Îndreptarea legii. Le code valaque de 1652. I-ère partie, Histoire*, Bucureşti, 1938.

Stănescu, Eugen, *Essai sur l'évolution de la pensée politique roumaine dans la littérature historique du Moyen-Age*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. II., Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 271—304.

— *Studiu introductiv* la *Cronicari munteni*, vol. I, Bucureşti, Ed. pentru literatură, 1961.

Struţeanu, Sc., *Doi umanişti ardeleni la curtea lui Brîncoveanu*, în *Ramuri*, XXIII (1941), mai-iunie, p. 40—55.

Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S., Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1958.

Şerbănescu, N., *Antim Ivireanul, tipograf*, în *Biserica ortodoxă romînă*, LXXIV (1956), nr. 8—9, p. 690—766.

Ştefănescu, Margareta, *Influenţa traducerii medio-bulgare a Cronicei lui Manasses asupra literaturii romîno-slave şi romîne vechi*, în *Arhiva*, Iaşi, XXXIV (1927), p. 150—186.

Ştrempel, G. *Sprijinul acordat de Rusia tiparului romînesc în secolul al XVII-lea*, în *Studii şi cercetări de bibliologie*, I (1955), p. 15—42.

Turóczi-Trostler, József, *A magyar felvilágosodás előtörténetéhez*, în *Irodalomtörténet*, 1953.

— *Szenczi Molnár Albert Heidelbergben*, în *Filológiai Közlöny*, 1955.

Vătăşianu, V., *Contribuţie la cunoaşterea bisericilor de lemn din Moldova*, în *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 402—419.

Voinescu, T., *Contribuţii la studiul manuscriselor ilustrate din mănăstirile Suceviţa şi Dragomirna*, în *Studii şi cercetări de istoria artei*, II (1955), nr. 1—2, p. 89—114.

— *Din legăturile artistice ale Ţării Romîneşti cu Transilvania (Meşteri argintari)*, în *Studii şi cercetări de istoria artei*, III (1956), nr. 1—2, p. 75—98.

— *Zugravul Pîrvul Mutul şi şcoala sa*, în *Studii şi cercetări de istoria artei*, II (1955), nr. 3—4, p. 133—160.

CAPITOLUL VIII

REGIMUL TURCO-FANARIOT ÎN MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÎNEASCĂ ŞI REGIMUL AUSTRIAC ÎN TRANSILVANIA

1. ŢARA ROMÎNEASCĂ ŞI MOLDOVA ÎN SISTEMUL POLITIC OTOMAN

Caracterul regimului turco-fanariot în Ţara Romînească şi Moldova

Regimul turco-fanariot în Moldova şi Ţara Romînească reprezintă o perioadă de maximă exploatare turcească şi de noi îngustări ale autonomiei politice. Dominaţia otomană s-a exercitat în această epocă prin intermediul cîrmuirii fanarioţilor, domnitori recrutaţi dintre vîrfurile societăţii greceşti din Imperiu.

La instaurarea domniilor fanariote, un rol important l-a avut, după cum s-a arătat, criza regimului nobiliar, revelată atît de încercarea lui Dimitrie Cantemir de a realiza o nouă formă de guvernare a statului feudal în Moldova, cît şi de agravarea în Ţara Romînească a conflictelor din sînul clasei conducătoare, cărora le-a căzut victimă Constantin Brîncoveanu.

Criza regimului nobiliar, regim, care, timp de un veac, constituise sprijinul dominaţiei otomane, devenise o primejdie pentru Poartă, întrucît încercările de ieşire din criză prin întărirea autorităţii domneşti aveau să accentueze orientarea spre Viena sau spre Moscova. Într-o vreme cînd conflictele cu Imperiul habsburgic şi cu Rusia transformaseră ţările romîne în avanposturi ale apărării Imperiului otoman, Poarta avea nevoie de prezenţa unor oameni devotaţi în cele două scaune domneşti. În acelaşi timp, ea urmărea, pentru asigurarea aprovizionării armatelor şi a capitalei imperiului, integrarea cît mai deplină a Moldovei şi a Ţării Romîneşti în sistemul economic otoman.

Influenţa economică şi politică de care se bucurau grecii atît în imperiu, cît şi în ţările romîne a făcut pe turci să le acorde încrederea pe care o refuzau domnilor şi boierilor pămînteni. În 1767, boierul grec N. Suţu, reprezentînd punctul de vedere turcesc, arăta că împărăţia, văzînd trădarea domnilor romîni, a dat grecilor domnia. Cronicarii ţării definesc astfel această epocă: « acmu, de cînd au stătut domni străini » [1].

---

[1] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 324; cf. şi p. 360.

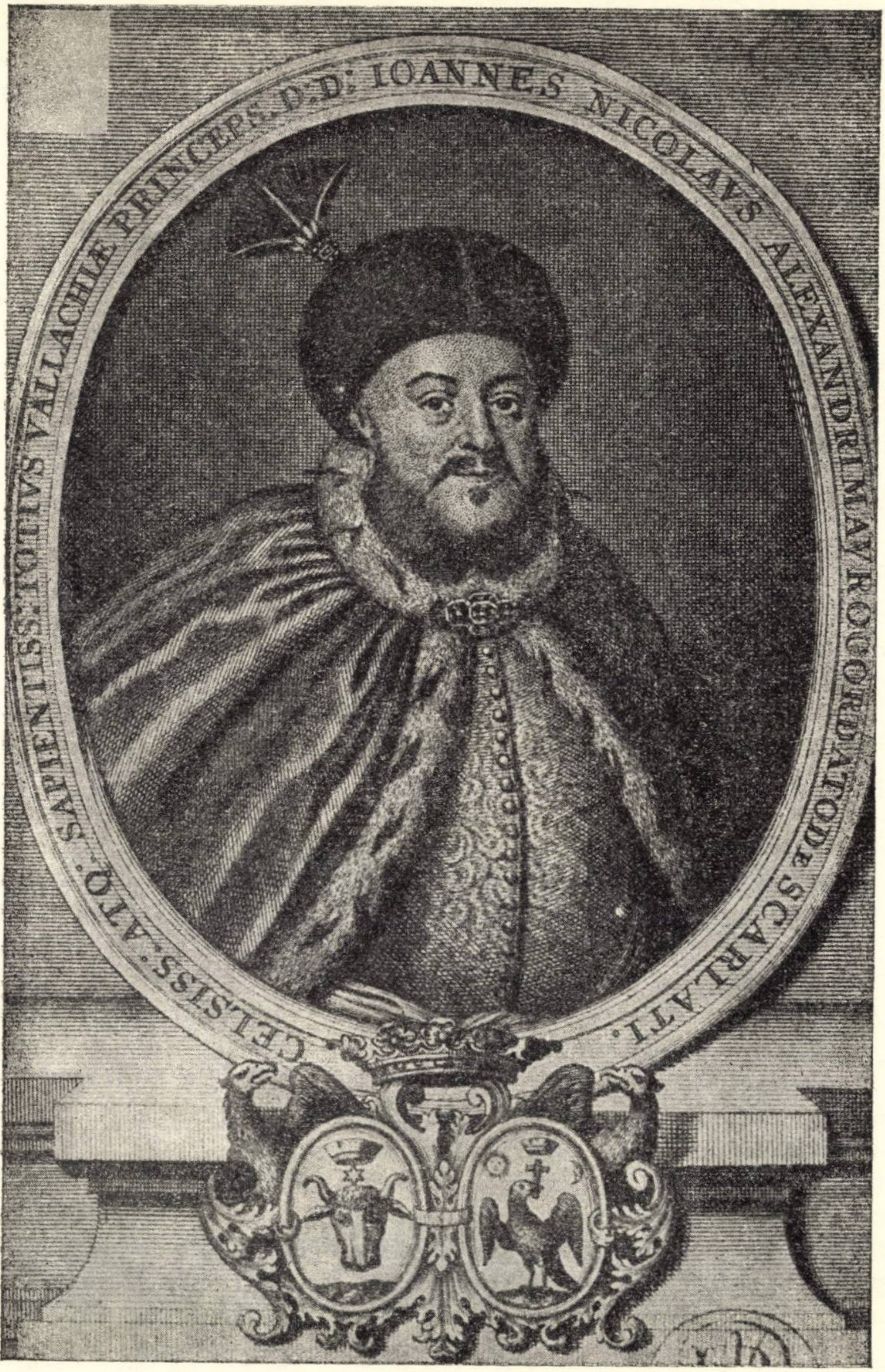
CELSISS. ATQ. SAPIENTISS. TOTIVS VALLACHIÆ PRINCEPS D. D. IOANNES NICOLAVS ALEXANDRI MAVROCORDATO DE SCARLATI.

Fig. 71. — Nicolae Alexandru Mavrocordat. Gravură contemporană.

Domnii sînt numiţi de Poartă dintre grecii din imperiu şi nu dintre boierii ţării, care pierd dreptul de a alege pe domn. Acest sistem are precedente în secolul anterior, cînd avem cîteva cazuri de domni greci numiţi direct de Poartă, fără recomandarea boierilor (Gheorghe Duca, Radu Leon etc.), dar el se generalizează în veacul al XVIII-lea. Totuşi, pe lîngă domnii străini au fost şi unii romîni din familiile Racoviţă şi Callimachi (Calmăşu), însă grecizaţi şi aşezaţi în Fanar. Dreptul boierilor de a alege pe domn nu a fost cu totul desfiinţat: în 1730, murind Nicolae Mavrocordat în Ţara Romînească, doamna văduvă Smaranda cere boierilor să propuie Porţii numirea ca domn a lui Constantin, fiul lui Nicolae vodă. Poarta numeşte pe Constantin, şi cronicarul grec al vremii observă că « s-a păzit încă alegerea domnului de către boierii de ţară », « ca să nu se strice dreptul ţării, la alegerea domnilor » [1]. Cazul lui Constantin Mavrocordat, a cărui primă domnie nu a durat însă decît o lună, este ultimul cunoscut, sub fanarioţi, al unei alegeri de domn făcute de boieri. De atunci toţi domnii munteni şi moldoveni au fost numiţi direct de Poartă. Banul Mihai Cantacuzino precizează că alegerea domnilor de către boieri încetează definitiv în 1730. În ce priveşte Moldova, orice alegere domnească încetase mai de mult, deoarece însuşi Dimitrie Cantemir şi predecesorii lui din primul deceniu al veacului al XVIII-lea fuseseră numiţi direct de Poartă.

Mai mult încă decît în epoca precedentă, nu mai poate fi vorba acum de o politică externă proprie a Ţării Romîneşti şi a Moldovei. Totuşi, faptul că aceşti domni sînt reprezentaţi pe lîngă Poarta otomană de capuchehaiele indică păstrarea unei relative autonomii.

Datorită prestigiului dobîndit la Poartă, la care contribuiseră cultura lor apuseană şi cunoaşterea limbilor străine, vîrfurile societăţii greceşti din Fanar ajunseseră să joace un rol important în politica externă a Imperiului otoman. Demnitatea de mare dragoman, din secolul al XVII-lea şi pînă în 1821, a fost deţinută în chip exclusiv de fanarioţi. Încheierea tratatelor de pace ale Imperiului otoman cu puterile europene, legăturile cu acestea, procurarea informaţiilor politice din toată Europa pentru sultan cădeau în sarcina marilor dragomani. Cei mai mulţi domni fanarioţi din Ţara Romînească şi din Moldova trecuseră, înainte de a se ridica în scaunul domniei, prin treapta de mare dragoman. Ca domni ai celor două ţări romîne, ei se găseau în situaţia de a relua şi de a extinde acţiunea de informare şi de mediere în folosul Porţii dusă de unii dintre predecesorii lor. Domnii fanarioţi îşi păstrează legăturile cu capitalele europene, în care întreţin agenţi pentru obţinerea de informaţii. Ioan Mavrocordat, domnul Ţării Romîneşti în 1718, a tratat cu Imperiul habsburgic şi cu Veneţia pacea de la Passarowitz. Relaţiile cu statele europene nu sînt întreţinute însă de domnii fanarioţi în calitatea lor de domni ai ţărilor romîne, ci numai în folosul Porţii otomane, ca reprezentanţi ai ei.

---

[1] Athanasie Comnen Ipsilanti, în *Hurmuzaki*, XIV/2, p. 1 069, 1 072.

Poarta dispune tot mai mult de teritoriul Moldovei şi al Ţării Romîneşti ca de un teritoriu al imperiului. Astfel, în timp de pace, în 1713, turcii iau cetatea Hotinului şi o fac raia împărătească, împreună cu ţinutul său. Prin pacea de la Passarowitz, în 1718, pentru prima oară turcii cedează unei puteri străine, Austriei, o parte a teritoriului romînesc, Oltenia. Este adevărat însă că şi în această împrejurare întîlnim unele manifestări care marchează autonomia politică a Ţării Romîneşti. Cîrmuirea Imperiului habsburgic încheiase o convenţie cu domnul fanariot al Ţării Romîneşti, Ioan Mavrocordat, prin care acesta accepta rămînerea trupelor imperiale în Oltenia. Convenţia încheiată cu Ioan Mavrocordat a fost adusă de plenipotenţiarii austrieci la congresul de la Passarowitz şi pe baza acestui act s-a cerut recunoaşterea din partea turcilor a cedării Olteniei. Aşadar, la această dată, în relaţiile internaţionale se ţinea încă seama, fie şi formal, de drepturile Ţării Romîneşti. Pe de altă parte, pretenţia turcilor de a dispune de teritoriul ţărilor romîne nu a fost admisă fără proteste din ţările noastre. Cronicarul moldovean Ioan Neculce, care scria pe la 1740, în plină epocă fanariotă, referindu-se la pretenţiile Poloniei de a anexa Moldova, aminteşte că la congresul de la Karlowitz, în 1699, «turcii au răspunsu pentru Ţara Moldovei că Ţara Moldovei nu pot să o dè, să le fie lor podani (supuşi *n.n.*), că este volnică (independentă *n.n.*), că turcilor îi închinată, nu-i luată cu sabia»[1].

În epoca fanariotă continuă şi declinul armatei ţărilor romîne. Totuşi, ele n-au intrat în structura militară a Imperiului otoman, ci au rămas şi sub fanarioţi în afara ei, de vreme ce pe teritoriul lor nu staţionau garnizoane turceşti. Sînt cazuri şi în epoca aceasta cînd domnii fanarioţi ridică o armată condusă de boieri şi de comandanţi localnici. E de observat însă că această oaste romînească se ridică numai la porunca turcilor, pentru a ajuta armatele otomane; armatele romîne nu mai puteau duce în această epocă un război pe cont propriu. Chiar în timp de pace erau pe lîngă domn trupe de mercenari seimeni cu odăile (cazărmile) lor, dar cetele de slujitori de la sate, comandaţi de unii dintre marii dregători, au fost în mare parte desfiinţate în vremea fanarioţilor.

Amestecul Porţii în chestiunile interne, prin porunci ale sultanilor şi vizirilor, cunoaşte acum perioada de cea mai mare intensitate. Totuşi şi aici trebuie remarcat că Moldova şi Ţara Romînească şi-au păstrat organizarea lor internă şi un drept de iniţiativă în efectuarea reformelor sociale şi fiscale socotite a fi necesare. Aşadar, definirea statelor feudale romîneşti ca state vasale ale Imperiului otoman, în ciuda repetatelor încălcări ale autonomiei lor, rămîne valabilă şi în epoca fanarioţilor.

Fanarioţii faţă de regimul nobiliar

Domnii fanarioţi, fiind numiţi de Poartă şi nedepinzînd de alegerea boierilor şi nici întru totul de sprijinul lor politic, puteau întări puterea domniei, limitînd astfel amestecul direct al marii boierimi în conducerea statului. Sfatul domnesc continuă să fie alcătuit şi sub fanarioţi din membrii vechilor familii de latifundiari din țară (Cantacuzino, Costache, Sturdza, Donici, Greceanu, Dudescu, Văcărescu, Năsturel etc.), dar ei sînt siliți să împartă marile dregătorii ale statului cu clientela care însoțea pe domni. Raportul dintre numărul dregătorilor greci și romîni variază după domnii. Grigore Ghica, în Moldova (1726—1733), dă în mîna grecilor și dregătoriile locale, « iar boierii de țară era numai cu numele, că la nemică nu-i mai întreba »[1]. Cronica atribuită lui Enache Kogălniceanu spune că sub Ioan Mavrocordat (1743—1747), « fiind o seamă neamuri (urmași fără slujbe ai marilor boieri *n.n.*), așteptau să-i roage la boierii, la care văzînd că nu-i roagă nime, au socotit să fugă »[2]. Sub Grigore Callimachi, « grecii, Drăceștii (Suțu) toți și cu alte neamuri a lor... mîncau țara cum le era voia și boierii Moldovei cu nemică nu puteau să se împărtășească, de răul grecilor »[3]. Prin urmare, tendința boierilor pămînteni în lupta lor împotriva celor greci era de a se « împărtăși » și ei la « mîncarea țării » și nu erau animați de un ideal patriotic. În schimb, sub alți domni fanarioți, boierii pămînteni nu aveau a se plînge. De pildă, sub Constantin Mavrocordat, în Moldova (1733—1735), « au lăsat domnul visteria și chevernisala țării în sama boierilor, să chivernisască ei cum or ști nevoile țării, după obiceiul vechiu »[4].

---

[1] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 142.

Deși datorită sprijinului Porții domnii fanarioți, bazați și pe clientela grecească, se bucurau de oarecare independență față de boierimea țării, totuși boierimea băștinașă continua să reprezinte principala forță social-politică. Dacă boierii greci constantinopolitani, lipsiți de o bază internă proprie, nu puteau juca decît un rol politic trecător și de cele mai multe ori se retrăgeau o dată cu mazilirea patronului lor, boierii pămînteni, prin poziția social-economică pe care o dețineau, reprezentau un factor politic permanent. Conflictele iscate din nemulțumirea boierilor față de favoriții greci ai domnilor, care ocupau înalte demnități, nu sînt nici ele un lucru nou și ca atare nu pot constitui nota caracteristică a relațiilor dintre boieri și domnie în epoca fanariotă. Dimpotrivă, în ciuda opoziției care continuă între cele două categorii de boierime, se poate vorbi de o colaborare pentru exploatarea țării și a poporului între boierii pămînteni și domnii veniți din afară.

Cum principala problemă care se punea, atît pentru boierime, cît și pentru domnie, era ținerea în ascultare a țăranilor și asigurarea condițiilor de exploatare a muncii lor, tocmai aceasta va fi baza pe care se va întemeia colaborarea dintre boieri și fanarioți. Continuînd practici din veacul al XVII-lea, domnii recurg și acum la împrumuturi din partea boierimii pentru a face față cererilor repetate și urgente ale Porții. Această situație constituie un element important în raporturile domnilor fanarioți cu boierimea autohtonă. Așa, de pildă, la 21 ianuarie 1763, Constantin Mavrocordat scria ispravnicilor boieri din județul Dolj că s-a pus pe acel județ cheltuiala de 9 250 de taleri, « să o dați de la dumneavoastră cu împrumut, pînă la 30 de zile să se afle banii trimiși de visterie. Vă veți ști slujba cunoscută »[1]. Domnul făcea deci apel pentru împrumuturi și la boierii din provincie. Și în Moldova, în 1726, la mazilirea lui Mihai Racoviță, « au rămas boierii plini de datorii, că dedesă bani împrumută și nu apucasă să-i ièi. Că-i punè pre boieri zlotași (care adună birul *n.n.*) și-i făcè de istoviè (împlineau suma *n.n.*) înainte cu bani turcești »[2]. Acest sistem punea pe cei mai mulți dintre domnii fanarioți într-o situație de dependență față de boierimea de la care primeau împrumuturile. Se constată, în Moldova cel puțin, și forme de control al boierilor mari asupra finanțelor domnești. Nicolae Mavrocordat cheamă pe toți boierii mari la vistierie și le arată catastifele veniturilor și cheltuielilor, cerîndu-le să vadă « de s-a fi mai luat vr-un venit și nu s-au pus în samă »[3]. Boierii dau în cele din urmă zapis domnului pentru gestiunea sa, iar în anul următor se repetă aceeași operație, cu alt zapis din partea boierilor. În 1747, Ioan Mavrocordat ține sfat cu boierii și alege patru boieri de țară care să meargă la Constantinopol « să vadă și toată chieltuiala capichehaielelor», adică socoteala sumelor ce se dădeau turcilor[4]. În această privință, cronicarul notează ca un act abuziv faptul că Mihai Racoviță « tăiesă și acest obiceiu, de nu mai trimitè boieri la Poartă... să vadză ce să cheltuiește acolo, că credè numai pre greci... ce și la visterie nu mai întra (boierii pămînteni *n.n.*), să știe cînd ies nevoile țării, să orînduiască ei »[5].

---

[1] I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 320.

[2] <Pseudo-> Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei (1733—1774)*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele Romîniei*, vol. III, p. 206.

[3] Ioan Canta, *Letopisețul Țării Moldovei (1741—1769)*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele Romîniei*, vol. III, p. 191.

[4] I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 322.

Domnii fanarioți aveau motiv să admită controlul boierilor asupra finanțelor statului și ca o garanție față de Poartă, ca să înlăture învinuirile că au jefuit țara adunînd averi în dauna veniturilor pe care le pretindea Imperiul otoman.

Colaborarea dintre domnii fanarioți și boierimea pămînteană explică de ce majoritatea reformelor fiscale și administrative din această vreme nu au lovit în boierii țării. După ce Nicolae Mavrocordat acordase unele scutiri boierilor dregători și mazililor (foști dregători), Constantin Mavrocordat a scutit de dări întreaga boierime, privilegiu important de care nu se bucurase pînă atunci. Cînd domnii fanarioți au fost siliți să acorde țăranilor ușurări ale sarcinilor fiscale și feudale, cînd le-au recunoscut o parțială libertate, aceasta nu se datora slăbirii legăturilor dintre domnie și boierime, ci luptei maselor pentru libertate, în fața căreia atît domnul, cît și boierii s-au văzut siliți să cedeze. Eliberarea șerbilor, obținută de aceștia prin luptă și smulsă clasei stăpînitoare, nu este, cum s-a afirmat de către istoricii burghezi, o dovadă că domnii fanarioți, și în special Constantin Mavrocordat, au ocrotit pe țărani împotriva boierilor și a exploatării exercitate de dînşii. În realitate, reforma a fost necesară pentru a face faţă fugii în masă şi nesupunerii ţăranilor, precum şi ruinei finanţelor. Nu se poate deci vorbi de o politică antiboierească a domnilor fanarioţi.

---

[1] Academia R.P.R., doc. XI/92.
[2] I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 303.
[3] Axintie Uricariul, p. 117.
[4] <Pseudo> Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 207.
[5] I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 300.

Aceeaşi constatare reiese şi din cercetarea sistemului fiscal fanariot, care era întemeiat pe exploatarea ţărănimii. Un cronicar moldovean scrie despre vremea lui Ioan Mavrocordat: « era un mare greu ţării. Iară boierilor le părea bine, căci mîncau fieştecare şi aveau tot ridicături (scutiri *n.n*) » [1]. Sub Grigore Ghica (1726—1732), în Moldova, « de era vreun ţăran îngreuiet la bir, nu-l mai scădè, ce aşè da, păn-istoviè tot ce avè » [2].

Politica domnilor fanarioţi nu se putea sprijini decît tot pe boieri, ca şi în epoca precedentă, a domnilor pămînteni din veacul al XVII-lea. Întemeiaţi pe autoritatea conferită de Poartă şi avînd în slujba lor boieri greci a căror situaţie depindea exclusiv de patronul lor, domnii fanarioţi s-au bucurat totuşi de posibilităţi mai largi de acţiune în conducerea statului.

2. INTENSIFICAREA EXPLOATĂRII ECONOMICE A MOLDOVEI ŞI ŢĂRII ROMÎNEŞTI DE CĂTRE POARTA OTOMANĂ

Dominaţia otomană, în forma turco-fanariotă pe care o capătă în veacul al XVIII-lea, se caracterizează şi prin agravarea, în proporţii nemaiîntîlnite de la sfîrşitul veacului al XVI-lea, a exploatării economice la care sînt supuse Moldova şi Ţara Romînească din partea Porţii şi a dregătorilor ei. Ea se datorează nu numai obişnuitului caracter prădalnic al stăpînirii otomane, care caută să profite, sprijinindu-se pe laşitatea clasei dominante romîneşti, de progresele economice obţinute cu mari eforturi de ţările noastre, ci şi adîncirii crizei în care se afla imperiul însuşi.

Provinciile agricole ale acestuia, stoarse de feudali şi de stat, bîntuite de molime şi de foamete, se depopulează şi se transformă pe mari întinderi în pustiuri; războaiele numeroase nu numai că nu mai aduc, ca altă dată, cuceriri şi pradă bogată, dar reprezintă grele cheltuieli şi se soldează de cele mai multe ori cu înfrîngeri; setea de bani şi corupţia dregătorilor sînt în floare. În aceste condiţii, e lesne de înţeles că se recurge într-o măsură mereu sporită la resursele ţărilor romîne, fie pentru a se umplea golurile tot mai mari ale vistieriei şi haznalei sultanului, fie pentru a se face faţă nevoilor războiului, fie, în sfîrşit, pentru a se asigura aprovizionarea Constantinopolului, primejduită de răscoalele din provincii şi de secătuirea regiunilor agricole învecinate. Prestaţiile băneşti, furniturile de război şi aprovizionările pe baza comerţului de monopol cresc într-un ritm rapid, împletindu-şi acţiunea nefastă cu aceea a exploatării feudale interne, şi ea în creştere. Dacă noul val de stoarceri pare să apese mai mult asupra Ţării Romîneşti decît asupra Moldovei, această impresie se datorează faptului că cea dintîi dispunea de resurse economice mai bogate decît cea de-a doua, care se restabilea cu greu în urma pustiirilor suferite la sfîrşitul veacului precedent. În realitate, ţinînd seama de această diferenţă dintre cele două ţări, nivelul exploatării turceşti poate fi socotit acelaşi pentru amîndouă, chiar dacă sumele şi bunurile ridicate difereau de la una la alta.

---

[1] < Pseudo- > Enache Kogălniceanu, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 206.

[2] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 320.

Dintre obligaţiile băneşti, haraciul şi peşcheşul anual sînt acelea care relativ suferă mai puţine schimbări. Haraciul Moldovei, despre care Cantemir ne informează că în vremea sa era de 65 000 de taleri imperiali, nu cunoaşte decît un spor neînsemnat, ajungînd la cele 135 de pungi şi 444$^1/_2$ piaştri sau 67 944 de lei şi 60 de bani pe care ni-i dau atît actele emise de Poartă la sfîrşitul secolului, cît şi condicele vistieriei moldoveneşti păstrate din acea vreme.

Schimbări ceva mai însemnate se petrec cu haraciul Ţării Romîneşti. După cît i se poate reconstitui curba străbătută în veacul al XVIII-lea, el se ridica în momentul urcării pe tron a primului domn fanariot, la cca. 520 de pungi (260 000 de lei). După reduceri temporare în vremea stăpînirii austriece asupra Olteniei, haraciul creşte în 1739, o dată cu redobîndirea acesteia, la 580 de pungi. Cîţiva ani mai tîrziu, în domnia lui Mihai Racoviţă (1741—1744), intervine un nou adaos de 35 de pungi şi apoi un ultim spor de patru pungi, în domnia lui Ştefan Racoviţă (1764—1765). În acest chip se ajunge la haraciul de 619 pungi (309 500 de piaştri sau lei), cît va rămînea şi după pacea de la Kuciuk-Kainargi.

Pentru peşcheşul de Bairam, faţă de cei 35—40 000 de taleri din vremea lui Brîncoveanu, Daponte ne dă în *Efemeridele* sale, la sfîrşitul anului 1739, cheltuieli în valoare de cca. 60 000 de lei, iar memoriul adresat contelui Orlov de boierii munteni în 1772, ni-l arată ajuns, în preajma războiului din 1768—1774, la 75 000 de lei. Cel dat de domnii Moldovei pare mai curînd să scadă mai întîi în veacul al XVIII-lea. Acelaşi Daponte îl socoate egal cu cel al Ţării Romîneşti. După Kuciuk-Kainargi, el va fi de 90 000 de lei, superior deci haraciului, aşa cum era şi în vremea lui Cantemir. Importante, fără îndoială, aceste obligaţii tradiţionale nu reprezintă totuşi partea cea mai grea a contribuţiilor la care sînt supuse ţările romîne. Şi în această epocă, ca şi în jumătatea a doua a veacului al XVI-lea, ea derivă din proporţiile pe care le capătă din nou mezatul tronurilor şi din eforturile pe care le fac domnii pentru a se menţine în scaun. Pentru Ţara Romînească, în 1730 se încheia perioada de mai bine de jumătate de veac, acoperită aproape în întregime de lungile domnii ale lui Şerban Cantacuzino, C. Brîncoveanu şi Nicolae Mavrocordat. Chiar şi în Moldova, între 1715 şi 1733, domniile lui Mihai Racoviţă şi Grigore Ghica totalizează 18 ani. De aici înainte, ritmul schimbărilor în domnie devine vertiginos, Moldova cunoscînd într-un interval de 34 de ani 15, iar Ţara Romînească, în 38 de ani, 18 domnii noi. Pentru multe din aceste trecătoare domnii, izvoarele ne indică şi preţul cumpărării. Dintre ele, foarte semnificativă este schimbarea domnilor din cele două ţări săvîrşită în 1753. În toamna anului 1752, la moartea lui Grigore Ghica, stăpînirea Ţării Romîneşti trecuse asupra fiului său, Matei, în schimbul sumei de 3 000 sau 3 200 de pungi. Cum noul domn căuta să-şi plătească prea repede datoriile, plîngeri că de atîtea stoarceri se pustieşte ţara sînt îndreptate către Poartă. Un capugi-başa este trimis în cercetare la faţa locului, domnul e găsit vinovat şi urmează sancţiunea: pentru 1 700 de pungi, Matei Ghica e mutat pe tronul Moldovei, iar domnul de acolo, Constantin Racoviţă, bucuros de ţară mai bogată, trece, contra altor 1 300 de pungi, pe scaunul rămas liber al Ţării Romîneşti.

În afară de cumpărarea domniei şi de lupta împotriva pretendenţilor, sume din ce în ce mai mari se dau ca daruri de mucarer, cu prilejul confirmărilor trienale şi anuale. În fapt, aceste confirmări sînt simple pretexte pentru noi stoarceri de bani şi ele nu obligau în nici un chip Poarta, nici să nu le repete înainte de termen asupra aceluiaşi domn, şi nici să nu-l mazilească pe cel care fusese confirmat. Şi aici sînt lămuritoare întîmplările din primăvara anului 1747, cînd Constantin Mavrocordat împlinea trei ani în noua-i domnie din Ţara Romînească. După un raport contemporan, «agenţii (capuchehaielele *n.n.*) principelui Valahiei, Constantin, au fost îmbrăcaţi cu caftan, la preţul de 2 500 de pungi, pe care sultanul le-a cerut pentru întărirea învestirii cu acea domnie, şi deşi acel principe renunţase, din pricina sumei peste măsură de mari ce-i fusese cerută, nu a putut fi scutit, aceasta fiind voinţa suveranului »[1]. Totuşi, domnul astfel confirmat este scos peste mai puţin de un an şi trecut pe tronul Moldovei. Aici, peste iarăşi numai un an şi jumătate, i se cer de către marele vizir 300 de pungi ca să-i înnoiască domnia. Refuzînd plata, Constantin Mavrocordat e mazilit şi surghiunit la Lemnos. Ca să scape de acolo, se vede silit să dea pînă la urmă cele 300 de pungi ce-i fuseseră cerute.

În aceeaşi vreme, confirmarea anuală ajunsese pentru tronul Ţării Romîneşti la cel puţin 250 000 de lei şi se pare că putea trece şi peste această sumă. Mai gravă este introducerea unei dări anuale de 500 000 lei în folosul sultanului, atribuită de memoriul din 1772 celei de a patra domnii muntene a lui Constantin Mavrocordat (1744—1748) şi percepută sub numele de «geaige». Geaigelei sultanului îi corespundea alta ceva mai modestă, de 125 000 de lei, primită de marele vizir. Amîndouă împreună reprezentau mai mult decît dublul haraciului.

Memoriul amintit al boierilor munteni din 1772 arată cheltuielile în bani ale Ţării Romîneşti pricinuite de dominaţia otomană, ca ridicîndu-se în preajma războiului ruso-turc la aproape 2 000 000 de lei anual. În această sumă nu intrau, însă, nici cheltuielile pentru cumpărarea domniei şi nici darurile făcute « regealelor » — marii dregători ai Porţii — a căror valoare boierii declarau că nu o cunosc. Cum aceste două mari capitole bugetare nu puteau reprezenta mai puţin de alte 6—700 000 de lei pe an, totalul anual ajungea în jurul a 2 600 000 de lei, adică, în aur, circa 650 000 de galbeni.

Agravarea dominaţiei otomane sub raportul exploatării economice a ţărilor noastre nu se limitează însă, în cursul veacului al XVIII-lea, la stoarcerile unor tot mai mari sume de bani. Ea cuprinde totodată şi domeniul prestaţiilor în natură şi în muncă, precum şi pe cel al legăturilor de comerţ.

---

[1] *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XXXII (1909—1910), p. 37.

Dacă cele dintîi se datorau în mare măsură lăcomiei şi corupţiei dregătorilor turci, sporirea prestaţiilor gratuite sau la preţuri fixate de stat şi înăsprirea regimului de monopol al relaţiilor comerciale sînt determinate de frecvenţa războaielor în regiunile europene şi de condiţiile economice şi politice interne ale Imperiului otoman, care au fost amintite mai sus.

Încă din ultima parte a domniei lui Brîncoveanu s-au putut observa tendinţe vădite spre recurgerea pe o scară tot mai mare la furniturile în vederea războiului şi la mîna de lucru pentru necesităţile militare, cerute din ţările noastre. Izvoarele veacului al XVIII-lea vor abunda în informaţii privind cererile turceşti de provizii, mijloace de transport şi mînă de lucru, care se abăteau atît asupra Moldovei, cît şi a Ţării Romîneşti. Astfel, de exemplu, în iarna 1714—1715, pregătindu-se campania din Morea, pe care marele vizir se lăudase că o va duce fără a stînjeni cu ceva tezaurul imperial, se cereau din Ţara Romînească — după secretarul domnesc din acea vreme, Del Chiaro — 2 000 de care cu cîte patru boi şi patru oameni, mii de saci de făină de orz, berbeci, unt şi miere în foarte mare cantitate. Pe deasupra, marele vizir mai cerea şi o sumă de bani peste măsură de mare, « care întrecea valoarea tributului pe un an anticipat »[1]. Alte izvoare ne vorbesc de cei 1 230 de cai ceruţi cu acelaşi prilej. În Moldova de asemenea, « au început a veni porunci grele pentru oaste de la Morea, ca să trimită cai, cară şi altele, osebit de poruncele ce era pentru Hotin, salahori, cară, să care zaharea, şi alte porunci ». Carele moldoveneşti au norocul să rămînă în tabăra sultanului. Cele din Ţara Romînească au mers cu marele vizir în Morea, unde « s-au prăpădit toţi boii şi din oameni mulţi au perit »[2].

Vin apoi greutăţile mari ale războiului cu Austria. Dar şi după încetarea ostilităţilor, în vara anului 1718, deşi în ţară bîntuia foametea, « cît mulţi oameni muriia de foame, nu numai la ţară, ce şi în Bucureşti, în toate dimineţile să găsiia pe uliţe oameni morţi de foame », cu toate acestea, « iarăşi şi salahori şi cară s-au trimis la Diiu şi s-au scos şi văcăritul şi alte dăjdi »[3].

Lucrul la Vidin continuă şi în anii următori. În 1724, aşteptîndu-se izbucnirea războiului cu Rusia, se cer domnului Ţării Romîneşti 1 000 de care, 1 000 de călăreţi şi 1 000 de pedestraşi, cu topoare, sape şi lopeţi pentru repararea drumurilor, precum şi 25 000 de măsuri de orz şi 15 000 de făină. Aceleaşi cereri se adresau şi domnului Moldovei, dar aici măsura era îndoită.

În primăvara anului 1736, « n-apucas-a istovi nici banii steagului, nice văcăritul bini, ş-au şi scos şi hîrtii greli, de nu putè oaminii. . . la Paşti să păscuiască, ce păscuiè pin păduri, cu ferăli sălbatici, ascundzîndu-să săracii di hîrtii. Făcut-au tot atunce salohori şi cară la Vozia. Scos-au atunce de au datu mazîlii şi caii împărăteşti, în doă rînduri 400 cai. Rînduit-au tot atunce în luna lui mai şi oameni să mai şi scoată lemnu la Cartal pe Dunări, să facă pod »[1]. Un alt pod pe Dunăre, între Giurgiu şi Rusciuc, trebuia să fie ridicat în anul următor de domnul Ţării Romîneşti, pe cînd în 1738, firmane împărăteşti îi cereau aceluiaşi cheresteaua necesară pentru construirea a 29 de şăici şi 40 de caice de corsari, precum şi să pregătească pe cheltuiala ţării 5 şăici cu întregul lor echipament, « fiind un vechi obicei atunci cînd împărăţia se războieşte în Ungaria »[2]. Un alt firman, venit în februarie 1739, cerea domnului « să ia de unde găseşte, din părţile dunărene, orz, ca să împlinească suma de două sute de mii de chile »[3], adică peste 5 000 de tone. Încheierea războiului nu a dus la încetarea sarcinilor, căci în 1740, 15 000 de salahori din Bulgaria, Ţara Romînească şi Moldova mergeau sub conducerea marelui ban Matei Cantacuzino, spre a lucra la abaterea cursului Cernei, pe cînd în 1742 se cereau în Moldova « să facă opt sute de salahori şi o sută şi cindzăci de cară la cetate la Vozia, să o zidească den nou să o facă »[4].

---

[1] A. M. Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, p. 185.
[2] Axintie Uricariul, p. 166.
[3] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Rumîneşti*, p. 243.

Obligaţiilor legate de nevoile militare ale imperiului li se adăuga şi aceea a furnizării unei mari cantităţi de grîu pentru aprovizionarea Constantinopolului. Un firman din anii 1755—1756 introduce pentru Ţara Romînească îndatorirea de a livra anual, pentru nevoile capitalei, cantitatea de 35 000 chile de Brăila, adică aproape 11 000 tone de grîu. Aceste livrări de cereale urmau să fie făcute în port la Brăila şi plătite la preţul fixat de Poartă. Izvorul principal care ne informează asupra acestei obligaţii ne aduce şi bogate lămuriri cu privire la condiţiile în care se stabileau atare legături economice între autoritatea suzerană şi supuşii ei din ţările romîne. « Îndărătnicii reizi, ca să mînînce zahereaua, găsesc felurite pricini : uneori că nu găsieau corăbiile spre a o încărca, alte ori că nu erau bucatele bune ; şi astfel nenorociţii săteni, ca să nu şadă acolo să piară, şi ei, şi vitele lor, aruncau zahereaua în hambare, din care parte putrezia acolo, parte se vindea pe preţul ce se milostiviau să dea reizii. Cu vînzarea de la hambare nu ieşieau nici banii cărăuşiei sau chiria, încît sărmanii săteni, şi zahereaua şi-o pierdeau şi de banii chiriei rămîneau adese ori păgubaşi»[5].

Caracterul spoliator al furniturilor, fie ele şi cu plată, nu are nevoie să fie lămurit mai mult. Nu prea diferită era situaţia şi în ce priveşte comerţul exercitat de negustorii turci sau veniţi din imperiu. Astfel este cazul negustorilor denumiţi lazi, originari din regiunea Trapezuntului şi însărcinaţi cu aprovizionarea Constantinopolului. Profitînd de situaţia lor privilegiată, ei pătrund în sate, terorizează populaţia, iau produsele pe preţuri de nimic, nedîndu-se înapoi nici de la furt şi omor. Îmbinînd comerţul de jaf cu cămătăria, lazii împrumută cu 4 parale la leu dobîndă pe lună (120% pe an) şi constrîng pe ţărani să le cedeze vitele sau mierea nu numai la preţuri extrem de joase, dar şi coborîte încă prin aceste dobînzi cămătăreşti. Aşezîndu-se în ţară — împotriva interdicţiilor formale — pentru a se deda la fructuoasele lor operaţiuni, ei încearcă să pună mîna şi pe comerţul intern, împînzind oraşele, unde deschid prăvălii şi fac concurenţă negustorilor localnici. Îi găsim, astfel, nu numai la Bucureşti şi Iaşi, dar şi în toate oraşele Ţării Romîneşti şi mai ales ale Moldovei, unde sînt întîlniţi pînă şi în tîrguri ca Adjudul sau Hîrlăul.

---

[1] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 337.

[2] C. Dapontes, *Ephémérides daces*, vol. I, p. 114.

[3] *Ibidem*, p. 132.

[4] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 384.

[5] Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 505—506.

Nemulţumirile erau pretutindeni atît de mari împotriva lor, încît plîngerile venite din ţară, însoţite şi de tradiţionalele peşcheşuri, au reuşit în cele din urmă să determine emiterea unor firmane pentru curăţirea mai întîi a Ţării Romîneşti (1733) şi apoi a Moldovei de acest flagel. În această din urmă ţară, operaţia se face în mai multe etape: în cea de-a treia domnie a lui C. Mavrocordat (1748—1749), sub urmaşul acestuia, Constantin Racoviţă (1749—1753) şi sub Matei Ghica (1753—1756).

Regimul de monopol instituit de Poartă asupra comerţului cu principalele produse ale ţărilor noastre nu implica îndeobşte interdicţia totală a legăturilor comerciale cu alte ţări, ci numai obligaţia asigurării mai întîi a necesităţilor imperiului. Dar, din timp în timp, ameninţată de primejdia de a nu putea îndestula populata capitală a Imperiului otoman, Poarta revoca propriile-i aprobări pentru traficul cu alte ţări, întărind dreptul său de monopol. O serie de măsuri în acest sens se iau în 1751, 1761 şi 1764, menite să împiedice dezvoltarea comerţului cu celelalte ţări. Un firman din 1764 recapitulează aceste măsuri.

În 1751, autorităţile otomane constatau « vechiul obicei, potrivit căruia diferitele produse ale Ţării Romîneşti şi Moldovei şi ale tîrgurilor şi satelor aflate pe cele două maluri ale Dunării, ca miere, ceară, unt, boi, vaci, juncani, oi şi herghelii de mînji, se cumpărau de negustorii turci. . . ; animalele de măcelărie erau predate la zalhanale, iar pieile, lîna, grăsimea, seul, carnea sărată şi afumată, untul şi grăsimea de capră care ieşeau erau îmbarcate în porturile de la Dunăre, cu destinaţia Constantinopolului »[1]. În ultima vreme, însă, negustorii străini au reuşit să acapareze aceste produse, provocînd lipsuri la Constantinopol. Se cerea de aceea o ordonanţă imperială, « care să interzică comerţul ilicit al acaparatorilor mai sus amintiţi, îndepărtîndu-se cu totul obstacolele din calea acelui al negustorilor din Constantinopol ». O ordonanţă în acest sens este şi dată [2].

Dar « comerţul ilicit » — din punctul de vedere al hotărîrilor imperiului — reuşeşte, în ciuda interdicţiilor, uneori chiar cu aprobări smulse Porţii, să recapete oarecare vigoare. De aceea, în 1761 se iau noi măsuri de interdicţie completă a exportului de animale şi produse animale din ţările romîne. Reluînd aceste hotărîri în firmanul din 1764, sultanul Mustafa al III-lea poruncea domnilor

---

[1] *Balcania*, VII (1944), nr. 2, p. 389.
[2] *Ibidem*, p. 390.

Moldovei şi Ţării Romîneşti să coopereze « la suprimarea traficului ilicit şi la înlocuirea lui cu cel al Imperiului otoman ». Negustorii contravenienţi trebuiau prinşi, mărfurile lor confiscate, vitele marcate cu fierul, cumpărătorii şi vînzătorii aruncaţi în închisoare şi apoi trimişi la Constantinopol, « pentru a fi condamnaţi acolo la pedepsele pe care le merită » [1].

În aceste condiţii, nu are de ce să ne mire tabloul situaţiei din Ţara Romînească în preajma războiului din 1768—1774, aşa cum ni l-a lăsat Dionisie Eclesiarhul: « Într-acea vreme, era această ţeară cuprinsă de turci, că luase moşii boiereşti şi mănăstireşti, care era lor voia, şi da arendă cît vrea ei pe ele, mai nimic, şi silea pe oamenii satelor de le lucra, adecă clăcuia, şi făcea negustorie în silnicie, plătea cît vrea ei, ori vite, ori miere, şi unt şi altele... şi da turcii bani cu dobînzi asuprite, de întrecea pînă la un an sau doi dobînda pe capete » [2].

Spoliind ţărănimea de produsul muncii sale şi silind-o la un adevărat exod peste hotare, împiedicînd punerea în valoare a bogăţiilor ţării, sustrăgînd numerarul de la circulaţia lui normală, îngreuind dezvoltarea negustorimii locale, dominaţia otomană se dovedea o dată mai mult — în această epocă de nemiloasă înăsprire a obligaţiilor materiale ale Moldovei şi Ţării Romîneşti — ca o stavilă în calea progresului economic şi social. Aceasta explică, pe de o parte, intensificarea luptei maselor populare, iar pe de alta, cîştigarea unei părţi a boierimii, interesate în comerţul liber şi în lărgirea posibilităţilor proprii de exploatarea ţărănimii, la un program de înlăturare sau cel puţin de limitare a exploatării turceşti.

3. CARACTERUL REGIMULUI AUSTRIAC ÎN TRANSILVANIA

Anul 1711, cu care se deschidea regimul fanariot în Moldova, prin coincidenţă, e şi anul păcii de la Satu Mare, prin care se aşeza definitiv regimul austriac în Transilvania.

Pornind la organizarea şi consolidarea puterii sale, imperiul reia şi mai hotărît firul acţiunii dinainte, de supunere politică a ţării şi de legare a ei cît mai strîns de puterea centrală, de luare în stăpînire a poziţiilor de bază ale puterii politice: organele de guvernămînt, armata, finanţele. În acţiunea sa, imperiul nu desfiinţează sistemul constituţional al Transilvaniei, îi menţine instituţiile proprii şi autonomiile locale. Nu anulează diploma leopoldină, nu-şi reneagă angajamentele luate prin ea, ci doar le răstălmăceşte, le face inoperante politic sau le pune în serviciul său.

Dieta, organul de guvernămînt principal al ţării, o menţine, dar îi restrînge mereu funcţiile. Prin supunere coroanei imperiale, lipsită automat de prerogativa ei de bază, dreptul de a alege pe principe, e lipsită acum treptat şi de alegerea guvernatorului, a comandantului armatei proprii a principatului, a tezaurarului. Luîndu-i-se frînele politicii externe şi interne, armatei şi finanţelor, atribuţiile ei se restrîng considerabil, se reduc mai mult la declaraţii şi jurăminte de fidelitate, la votarea şi repartiţia pe comitate şi comunităţi a dărilor ordinare şi extraordinare. Puterea ei legislativă se reduce la adoptare sau adaptare de legi imperiale, la reglementări în funcţiile organelor administrative-judecătoreşti, la revizuiri de titluri şi privilegii, în genere la chestiuni minore. Pusă şi ea acum în serviciul puterii centrale, i se schimbă şi compoziţia. Faţă de reprezentanţi, imperiul pune greutatea pe aşa numiţii regalişti. Sub numele lor cheamă în dietă, individual, pe marii nobili şi pe demnitarii statului, pe a căror credinţă se putea bizui. Numărul regaliştilor îl lasă nehotărît, putîndu-l astfel spori mereu, pînă la a majora pe cel al reprezentanţilor. Marii nobili şi demnitarii votează individual, reprezentanţii colectiv. Dar chiar funcţionînd în asemenea condiţii, dieta se convoacă tot mai rar, pentru ca pînă la urmă să nu se mai convoace de loc.

---

[1] *Balcania*, VII (1944), nr. 2, p. 391.

[2] Dionisie Eclisiarhul, *Cronograful Ţerei Romîneşti*, p. 8.

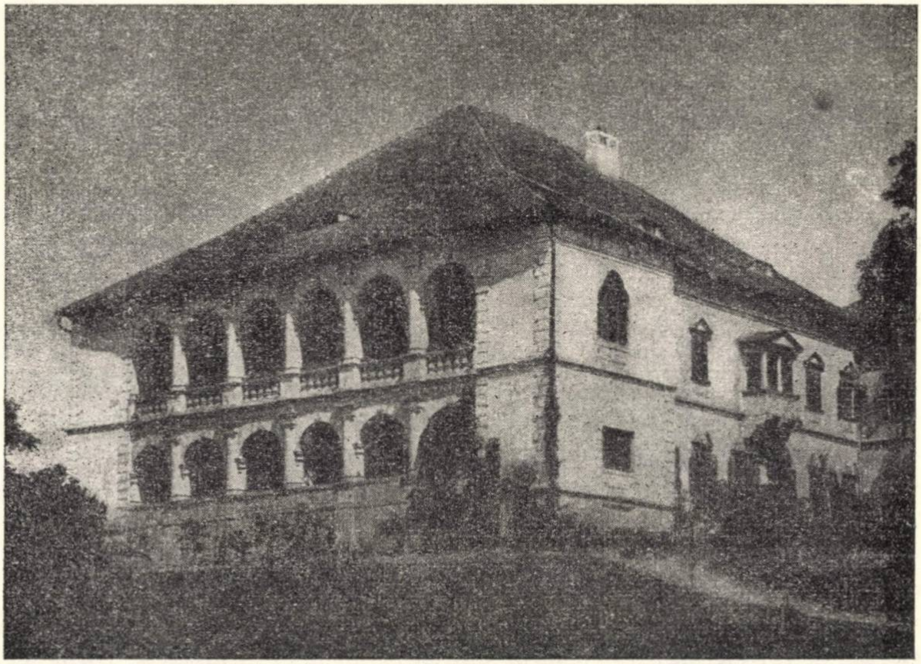

Fig. 72. — Castelul lui Nicolae Bethlen din Sînmiclăuş.

Guvernul e menţinut de asemenea. Dar e redus şi el — şi mai curînd, şi mai mult decît dieta — la rolul de organ executiv al puterii centrale. Menirea lui e înainte de toate să asigure puterea imperială aici şi să administreze ţara în numele ei. Guvernatorii sînt numiţi de împărat dintre mai mulţi candidaţi ai stărilor, dar nu după raportul sufragiilor dietei, ci după preferinţele sale, pentru ca pînă la urmă să fie numiţi de-a dreptul. În tot cazul, imperiul are grijă ca ei să fie totdeauna oameni devotaţi, reprezentanţii lui credincioşi. Tot aşa şi consilierii, în rîndul cărora, sub diferite pretexte, sporeşte numărul catolicilor. Guvernul trebuie să fie organul activ al centralismului politic, guvernatorul reprezentantul împăratului.

Deasupra organelor politice ale ţării stă Cancelaria aulică a Transilvaniei, cu sediul la Viena. Ea este organul prin care Curtea dirijează politica ţării. Cancelarii numiţi de împărat din nobilimea mare, devotată curţii, sînt purtătorii de cuvînt ai politicii imperiale.

Tabla regească, cea mai înaltă instanţă judecătorească a ţării, pavăza juridică a întregului edificiu feudal, nu mai e ultima instanţă; împotriva sentinţelor ei se poate face apel la guvern, la Cancelaria aulică, decizia în ultimă instanţă revenind împăratului.

Cu atît mai mult sînt supuse puterii centrale treburile financiare ale ţării, veniturile diverse ale statului. Acestea sînt supuse direct Camerei aulice. Aparatul de stat al ţării îşi mai dă concursul la strîngerea lor, dar ele curg spre vistieria imperială, care singură dispune de ele, cheltuindu-le în primul rînd pentru susţinerea aparatului propriu şi a armatei sale aici. Tezaurarul, aparatul financiar sînt doar organe executive ale puterii centrale.

Iar siguranţa tuturora, primul instrument al politicii de centralizare, e puterea militară. Centralizarea puterii militare trebuia deci afirmată înainte de toate. Diploma leopoldină, după cum am văzut, menţinea alături de armata imperială şi forţele armate ale ţării, sub comandant propriu local. De la 1712 încoace însă, nu se mai confirmă nici un asemenea comandant. Armata întreagă, imperială sau locală, rămîne sub comandă unică, centrală. Comandantul suprem e general imperial şi el nu e supus guvernului, depinde direct de Consiliul de război al Curţii. Oastea ţării dispare treptat. E scoasă din uz şi « insurecţia » nobilimii, adică ridicarea ei (cu cetele ei) la arme în caz de război. Nu mai sînt chemaţi la arme, sub vechea lor organizaţie militară, nici secuii. Abia mai tîrziu încep să se reconstituie forţe militare locale, dar puţine, un regiment de husari şi unul de infanterie. În 1744 s-au făcut eforturi pentru constituirea unui regiment nobiliar, adică recrutat de nobilime, dar numai pe durata războiului. Dar şi acestea sînt supuse comandei militare imperiale. Armata e nu numai siguranţa ţării, ci şi instrument de dominaţie politică. Generalii imperiali sînt mereu şi oameni politici, se amestecă în treburile politice ale ţării, uneori ţin ei înşişi loc de guvernatori.

Puterile în stat sînt astfel legate prin diferite fire de puterea centrală. Prin organele politice centrale — Cancelaria aulică, Camera aulică, Consiliul de război—ele sînt supuse împăratului.

Acelaşi regim se aplică şi în teritoriile principatului realipite Ungariei. Atît doar că în Ungaria, în locul guvernului, funcţionează un *Consiliu locotenenţial*, organizat în 1724 sub conducerea palatinului, subordonat Cancelariei aulice ungare şi prin ea împăratului. Tot astfel sînt supuse puterii centrale veniturile ţării şi puterea armată. Şi mai strîns legat de puterea centrală este Banatul, care e de-a dreptul domeniu imperial şi e administrat prin guvernatori militari.

În supunerea ţării, Curtea imperială uzează mereu de mijloacele-i încercate de stăpînire, cu deosebire de principiul *divide et impera*: alimentarea şi folosirea disensiunilor interne dintre naţiunile politice, dintre religiile recepte, dintre naţiunile politice şi romîni, dintre personalităţile politice. Uzează însă cu deosebire de mijloacele încercate cu succes şi pînă acum, de atragere a personalităţilor politice proeminente prin dregătorii, favoruri, titluri, venituri, de atragere în genere a claselor stăpînitoare, a nobilimii cu deosebire, prin asigurarea complexului ei de privilegii şi a puterii discreţionare asupra iobăgimii. Municipalitatea săsească însăşi a putut profita de această asigurare a puterii feudale. Considerîndu-se acum şi ea stăpîn feudal al „Pămîntului Crăiesc", numindu-l „Pămîntul săsesc", a putut despuia de libertăţi, de pămînturi, păduri, munţi şi a putut constrînge chiar la prestaţii iobăgeşti o bună parte a romînilor de pe el.

Lipsind clasele stăpînitoare de o parte a puterii politice de pînă acum, sau cerîndu-le să şi-o pună în serviciul ei, puterea centrală a avut toată grija să nu rupă pactul încheiat cu ele, să le compenseze copios pentru pierderile suferite, reuşind astfel nu numai să le liniştească nemulţumirile, dar şi să se asigure de fidelitatea lor, întemeindu-şi chiar pe ele puterea. Astfel, disensiunile dintre naţiunile politice şi religiile recepte, pe care regimul le-a folosit, pe de o parte, pentru a le stăpîni mai bine, s-au putut transforma, pe de alta, în solidaritate pentru apărarea în cadrul imperiului a sistemului constituţional şi a autonomiilor consacrate ale ţării, în front comun împotriva tendinţelor de ridicare politică a romînilor şi în înţelegere deplină pentru exploatarea iobăgimii.

Consecinţele pactului politic trebuie să le tragă astfel, înainte de toate, masele producătoare. Mai întîi, prin faptul că exploatarea iobagului poate creşte acum nestînjenită, iar în al doilea rînd, pentru că nobilimea fiind asigurată de neimpozabilitate completă, sarcinile statului trebuie să cadă cu toată greutatea lor asupra celor din afara cercului ei, în primul rînd asupra iobăgimii. Trebuie să le tragă apoi naţiunea romînă în înţelesul ei de acum, putîndu-i-se refuza ascensiunea spre puterea politică, spre viaţa politică în genere.

Sarcinile faţă de stat, darea şi obligaţiile în legătură cu întreţinerea armatei sînt mereu grele şi după trecerea fazei războaielor de cucerire. Imperiul poartă şi după aceea lungi războaie, şi pentru susţinerea lor trebuie să întreţină armată puternică, să ţină deci ridicată darea, să arunce dări extraordinare, să-şi încarce provinciile cu unităţi militare pentru cantonament sau iernare. La dare şi sarcinile de încartiruire şi întreţinere a armatei se adăugau cărăuşiile, lucrările publice în legătură cu nevoile ei, la cetăţi, la drumuri. În acest răstimp se reclădeşte şi cetatea din Alba Iulia în formele în care o vedem azi. Veneau apoi sarcinile față de comitat, dare, lucrări publice, obligațiile față de biserică. O nouă sarcină apoi o aducea cu sine administrația, aparatul funcționăresc plătit, care crește mereu în cursul secolului, nu numai ca o necesitate a statului centralist în genere, ci și ca instrument de coeziune în componența atît de eterogenă a imperiului austriac.

Nevoile în creștere ale acestui stat cereau sporirea continuă a veniturilor. Pentru sporirea veniturilor sale, imperiul caută să ridice veniturile proprii ale țărilor « eliberate », din vămi, ocne, mine etc., practică o politică mercantilistă în favoarea țărilor sale « ereditare ». Aceste surse aducînd totuși prea puțin în raport cu nevoile sale, baza sigură și principală a veniturilor rămîne fiscalitatea. De aceea nu încetează să se întemeieze în primul rînd pe ea. Nu uită însă nici rolul menit Transilvaniei în cadrele imperiului, de țară de graniță și de bastion politic și militar îndreptat cu fața spre răsărit, nu uită prin urmare că trebuie să pună și o limită sarcinilor pe care i le impune.

Pentru întărirea puterii sale, regimul imperial continuă să se folosească și de arma catolicismului. Biserica catolică, prin favoruri, prin mijloace politice chiar prin violență uneori, cîștigă mereu teren. Se reface episcopia catolică din Alba Iulia, se reiau continuu biserici de la protestanți, la nevoie chiar cu concursul armatei. În ciuda prevederilor diplomei leopoldine, crește mereu proporția catolicilor în aparatul de stat. Se reia și acțiunea pentru refacerea și întărirea unirii romînilor cu biserica romană, zdruncinată în timpul răscoalei lui Francisc Rákóczi al II-lea, stîrnind și mai puternice valuri de rezistență a maselor populare, un lung șir de mișcări populare, nu numai împotriva unirii, ci implicit și împotriva regimului care o susținea și pînă la urmă împotriva orînduirii feudale în genere.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea I, București, E.P.L.P., 1953; partea a II-a, București, E.S.P.L.P., 1955.

F. Engels, *Anti-Dühring*, ed. a III-a, București, E.S.P.L.P., 1955.

V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, București, Ed. politică, 1961.

2. *Izvoare*

‹Bauer, F. G. de›, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt-Leipzig, 1778.

Boscovich, R. G., *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia*, Bassano, 1784.

‹Cantacuzino, Mihai›, *Istoria politică și geografică a Țerei Romînești de frații Tunusli*, trad. G. Sion, București, 1863.

Cantacuzino, Mihai, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902.

Dionisie Eclesiarhul, *Cronograful Țerei Romînești*, ed. C. S. Nicolăescu-Plopșor, R.-Vîlcea, 1934.

Guboglu, M., *Catalogul documentelor turcești*, vol. I *(1568—1913)*, București, 1960.

Guboglu, M., *Despre arhiva turco-orientală din Biblioteca de stat «V. Kolarov»-Sofia*, in *Revista arhivelor*, II (1959), nr. 2, p. 180—214.

Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. VI, VII, X, XIV, XV.

Iorga, N., *Studii şi documente cu privire la istoria romînilor*, vol. V, VI.

— *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I—II, Bucureşti, 1902—1903.

— *Ştiri despre veacul al XVIII-lea în ţerile noastre după corespondenţe diplomatice străine*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XXXII (1909—1910), p. 1—39 şi 569—640.

Kogălniceanu, M., *Cronicele Romîniei*, vol. III, ed. a II-a, Bucureşti, 1874.

Neculce, I., *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. I. Iordan, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959.

Panaitescu, P. P., *Călători poloni în ţările romîne*, Bucureşti, 1930.

Petre, Ioan Şt., *Axintie Uricariul. Studiu şi text*, Bucureşti, 1944.

Peyssonel, Ch. de, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, vol. I—II, Paris, 1787.

Raicevich, St., *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788.

3 *Lucrări generale*

Baritiu, G., *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, vol. I, Sibiu, 1889.

Bunea, Aug., *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902.

Daicoviciu C., Şt. Pascu, V. Chereşteşiu, Şt. Imreh, Al. Neamţu, T. Morariu, *Din Istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1963.

Dragomir S., *Istoria desrobirei religioase a romînilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I—II, Sibiu, 1920—1930.

Iorga, N., *Istoria romînilor*, vol. VII, Bucureşti, 1938.

I. Tóth, Zoltán, *Az román erdélyi nacionalizmus első százada 1697—1792*, Budapesta, 1946.,

Xenopol, A. D., *Istoria romînilor*, ed. a III-a, vol. VIII, IX, Bucureşti [1929].

4. *Lucrări speciale*

Alexandrescu-Dersca, M. M., *A propos d'un firman du sultan Mustafa III*, in *Balcania*, VII (1944), nr. 2, p. 363—391.

— *Contribution à l'étude de l'approvisionnement en blé de Constantinople au XVIII-e siècle*, în *Studia et Acta Orientalia*, I (1957), p. 13—37.

— *Despre regimul supuşilor otomani în Ţara Romînească în veacul al XVIII-lea* în *Studii*, XIV (1961), nr. 1, p. 87—113.

Berza, M., *Haraciul Moldovei şi Ţării Romîneşti în sec. XV—XIX*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957, p. 7—47.

— *Variaţiile exploatării Ţării Romîneşti de către Poarta otomană în sec. XVI—XVIII*, în *Studii*, XI (1958), nr. 2, p. 59—71.

Constantiniu, Fl., *Situaţia clăcaşilor din Ţara Romînească în perioada 1746—1774*, în *Studii*, XII (1959), nr. 3, p. 71—109.

Oţetea, A., *Contribution à la question d'Orient*, Bucureşti, 1930.

Surdu, Bujor, *Liniile dezvoltării social-economice a Transilvaniei în secolul al XVIII-lea, pînă la răscoala lui Horea*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, III (1960), p. 103—170.

CAPITOLUL IX

SITUAŢIA SOCIAL-ECONOMICĂ A ŢĂRILOR ROMÎNE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

1. DEZVOLTAREA ECONOMICĂ A ŢĂRII ROMÎNEŞTI ŞI MOLDOVEI

Agricultura

În secolul al XVIII-lea are loc în Ţara Romînească şi Moldova o creştere a producţiei agricole, deşi monopolul turcesc asupra exportului grînelor, care menţine preţurile scăzute, frînează această dezvoltare. Totuşi, faptul că boierii şi mănăstirile produceau grîne pe moşiile lor fără nici o cheltuială, numai prin munca gratuită a ţăranilor, face ca exportul grînelor în Imperiul otoman să reprezinte un cîştig pentru stăpînii de moşii. Livrările de cereale din ţările romîne în Turcia sînt în această vreme în creştere. Cantităţile de grîne exportate de cele două ţări peste Dunăre sînt considerabile. Faptul că Ţara Romînească şi Moldova puteau face faţă unor cereri turceşti adesea neaşteptate arată o creştere sensibilă a producţiei.

Creşterea producţiei de cereale era stimulată nu numai de posibilităţile de vînzare pe piaţa externă, ci şi de lărgirea pieţii interne.

Producţia sporită de grîne se întemeia pe extinderea culturilor agricole asupra terenurilor necultivate pînă atunci. În aşezămîntul din 1768 al lui Grigore Callimachi, domnul Moldovei, se pomenesc, printre muncile curente ale ţăranilor de pe moşii, munci care intrau în claca datorată stăpînilor, şi « arătura de ţelină ». Pentru o astfel de arătură în pămînt nedesţelenit, care era o muncă foarte grea, clăcaşii beneficiau de o reducere a nartului.

Cu toate acestea, în secolul al XVIII-lea, întinderea terenurilor necultivate o întrecea încă, în amîndouă ţările, pe aceea a pămînturilor cultivate. Aceasta se datoreşte numărului redus al populaţiei şi condiţiilor social-economice dominante.

Faptul că o mare parte a domeniului boieresc şi mănăstiresc era nelucrată se vede atît din documentele interne, cît şi din relaţiile călătorilor străini ai vremii. Sînt chiar unele cazuri, ca acel al moşiei Orlea, aflată în stăpînirea mănăstirii Cozia, ai cărei locuitori arată într-un zapis din 1735 că « rămîne moşie trei părţi (sferturi *n.n.*) şi mai mult, nelucrată »[1].

În ce priveşte culturile din Ţara Romînească şi Moldova, actele din prima jumătate a secolului al XVIII-lea menţionează în chip constant cele trei cereale: grîul, orzul şi meiul. În afara acestor cereale, poruncile domneşti menţionează obligaţiile ţăranilor de a da dijmă de pe loturile cultivate de ei din ovăz, linte, mazăre şi cînepă, după cum erau obligaţi să dea şi dijmă din fîn.

În secolul al XVIII-lea se dezvoltă tot mai mult cultura porumbului, introdusă în a doua jumătate a secolului precedent. Cînd apăsarea exploatării turceşti şi a fiscului a crescut, atunci ţăranii, ca o măsură de apărare, au început să cultive tot mai mult porumb, cultura acestei plante generalizîndu-se în ţară, dat fiind că porumbul nu era cerut de turci. Prin proporţiile pe care le capătă şi prin schimbările pe care le aduce în alimentaţie, putem socoti extinderea culturii porumbului ca un fenomen deosebit de însemnat în istoria agriculturii romîneşti. Porumbul se cultiva mai ales pe locurile noi date agriculturii prin deşţelenire. Faptul că porumbul a fost cultivat la început de ţărani, se vede din spusele unui cronicar moldovean: « Sărăcimea cîtă era în ţară se-nvăţase de-şi făceau ogoare cu sapa, pin păduri şi pin silişti, pe sub păduri, de semănau popuşoi şi cu acea hrană se ţineau »[2]. Aceeaşi observaţie o întîlnim şi la banul Mihai Cantacuzino, pentru o vreme cînd răspîndirea lui devenise mult mai largă: « Cu care mare ajutor este ţerii, atît spre hrana norodului..., cît şi spre hrana dobitoacelor, şi mai mult ajutor în vremea nerodirii grîului sau a mălaiului (meiului *n.n.*). Mult se ajută norodul cu această sămînţă la vreme de foamete »[3].

Porumbul, amintit printre dijmele datorate de ţărani din producţia de pe loturile lor, era cultivat şi pe rezerva seniorială.

A doua plantă recent introdusă, a cărei cultură se dezvoltă în ţările noastre în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, este tutunul, cultivat şi pe loturile ţărăneşti.

Creşterea vitelor rămîne şi în secolul al XVIII-lea o ramură de bază a economiei Moldovei şi Ţării Romîneşti. Caii moldoveneşti erau cunoscuţi în toată Europa şi erau cumpăraţi mai ales în Prusia, pentru oastea călare a acestei ţări. După numeroase mărturii contemporane, oile, ca şi vitele cornute, continuă să reprezinte una din cele mai însemnate bogăţii ale celor două ţări.

---

[1] *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Ţara Romînească*, p. 352.

[2] <Pseudo-> Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele Romîniei*, vol. II, p. 40.

[3] Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 291.

Minele

Cea mai veche activitate minieră de proporţii mai mari în ţările romîne a fost extragerea sării, care datează din vremuri străvechi. În secolul al XVIII-lea, în Ţara Romînească se aflau în exploatare zăcămintele de la Ocnele Mari, Telega şi Slănic, aceasta din urmă fiind salina cea mai însemnată. În Moldova, sarea se exploata dintr-o singură salină, cea de la Tîrgu-Ocna. Producţia fiecărei ocne în parte a crescut în această epocă, în special la Slănic, unde ea ajunge la 8 000 000 de ocale pe an, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Sarea din Ţara Romînească se exporta cu corăbiile pe Dunăre, la Constantinopol şi în porturile Mării Negre de pe coasta Asiei Mici. În Moldova, la Tîrgu-Ocna, se extrăgeau anual 100 000 de bolovani de sare, fiecare cîntărind circa 100 de ocale. Sarea moldovenească era exportată în Polonia şi în Turcia.

Tăierea sării se făcea cu ciocanele, de către aşa-numiţii ciocănaşi, iar scoaterea sării din puţ şi aşezarea ei în grămezi revenea măglaşilor, pe lîngă care se aflau şi dulgheri, cantaragii, grămătici care ţineau catastifele, vameşi, chelari, sameşi (casieri) şi cîţiva meşteşugari. Aceşti lucrători şi dregători ai ocnelor făceau parte din categorii sociale diferite. Unii erau oameni liberi, alţii aserviţi. Dintre oamenii liberi erau dregătorii care făceau socotelile şi cei ce se ocupau cu administraţia, precum şi o parte dintre ciocănaşi. Cei mai mulţi dintre ciocănaşi erau însă oameni dependenţi de pe moşia stăpînului, pe care se afla ocna. Măglaşii erau de obicei oameni liberi, moşneni. În sfîrşit, un număr mare de ciocănaşi, în special la Ocnele Mari, erau robi ţigani ai mănăstirii Cozia. La ocna de la Slănic, în 1743, ciocănaşii şezători pe moşie erau obligaţi să taie 400 de bolovani drept « clacă de sare » pentru mănăstirea Colţea, stăpîna moşiei. Chiar dintre oamenii liberi, mulţi lucrau în ocne fără plată un număr de zile pe an, în contul îndatoririlor avute faţă de domnie. Locuitorii unor sate libere lucrau ca măglaşi; ei primeau un mertic de sare şi beneficiau de anumite scutiri. Primeau plată de la ocnă (după numărul de bolovani tăiaţi, deci cu bucata) nu numai oamenii liberi, ci şi rumînii şi chiar robii, care plăteau stăpînului (mănăstirii Cozia) o dajdie din venitul lor. Dreptul de exploatare a ocnelor de sare aparţinea domniei; cele de la Telega şi Slănic fiind aşezate pe moşii particulare (ale mănăstirilor Mărgineni şi Colţea), stăpînii moşiilor primeau o zeciuială din produsul ocnei. În secolul al XVIII-lea, domnia începe să arendeze unor negustori exploatarea ocnelor domneşti.

Minele de la Baia de Aramă şi Baia de Fier, care funcţionaseră în perioada precedentă — cele de la Baia de Aramă erau în funcţiune şi în timpul stăpînirii austriece în Oltenia — nu mai sînt puse în valoare. În schimb, păcura se extrăgea din izvoarele de păcură din Moldova şi Ţara Romînească. S-a continuat de asemenea exploatarea carierelor de piatră, scoaterea aurului din nisipul rîurilor, iar în Moldova şi exploatările de silitră. Banul Mihai Cantacuzino afirmă că « s-a găsit » pucioasă în fostele judeţe Muscel, Argeş, Dîmboviţa şi Săcuieni [1], dar nu poate fi vorba de o exploatare regulată. În genere, domnii evitau să inițieze exploatarea minereurilor din pămîntul țării, de teama lăcomiei turcilor. Astfel, cînd se descoperi un filon de aur într-o carieră de piatră de pe moșia boierului Dudescu, domnul și divanul țării hotărîră

---

[1] < Mihai Cantacuzino >, *Istoria politică şi geografică a Ţerei Romîneşti*, p. 37.

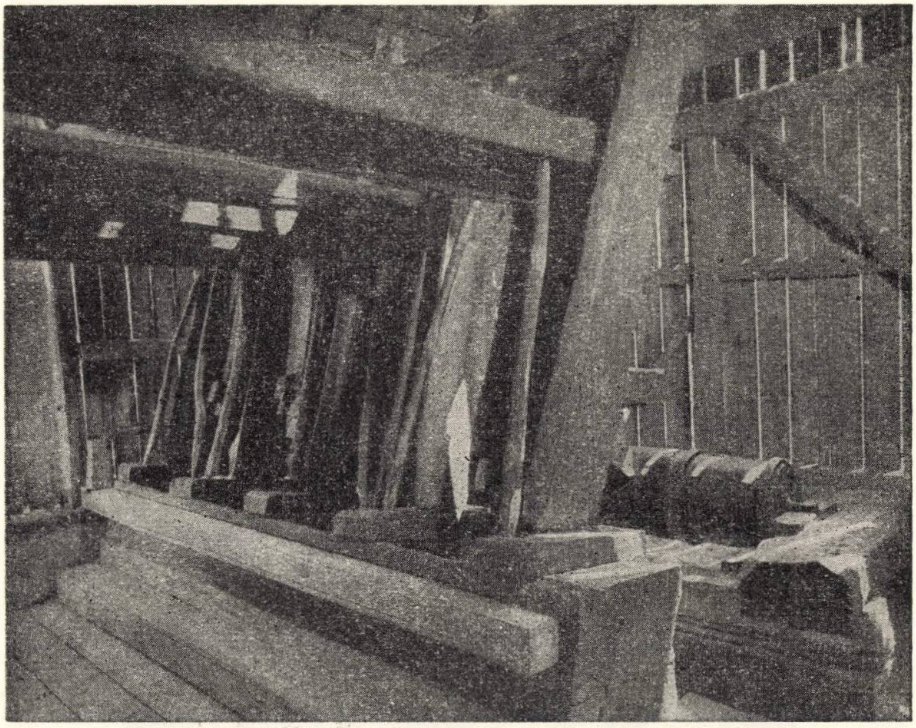

Fig. 73. — Şteamp (instalaţie de prelucrare a minereului).

închiderea exploatării miniere, pentru care fusese adus un specialist german, sub motivul că Poarta s-ar putea folosi de acest prilej pentru a impune noi obligații țării.

Meşteşugurile

Dezvoltarea forțelor de producție și adîncirea diviziunii sociale a muncii au dat posibilitate meșteșugarilor să lucreze în secolul al XVIII-lea în condiții mai bune și cu un randament mai mare decît în epoca anterioară. Activitatea lor, în ceea ce privește cele trei categorii principale (pe domenii, la sate și la orașe), se desfășoară însă în mod inegal.

Meșteșugurile domeniale, atît de înfloritoare altă dată, sînt acum în continuă decădere, prin adîncirea unui proces început încă din secolul precedent. Obiectele pe care le produc nu mai sînt rentabile față de prețul de cost ridicat și de calitatea lor. Mărfurile meşteşugăreşti de pe piaţa internă, provenite în special de la oraşe, dar şi din import, sînt mai ieftine şi de calitate superioară în comparaţie cu cele produse pe domeniul feudal. În registrele de cheltuieli ale stăpînilor de pămînt din Moldova şi mai ales din Ţara Romînească apar, în această vreme, frecvente menţiuni referitoare la procurarea de pe piaţă a unor obiecte meşteşugăreşti care pînă atunci erau confecţionate pe domenii. De exemplu, în anii 1730—1740, egumenii unor mănăstiri cumpără pentru consumul oamenilor de pe domenii: cisme, haine de blană, haine de postav, lumînări, piei tăbăcite, postavuri, pînză. Alteori se aduc meşteri de la oraşe şi din sate pentru efectuarea reparaţiilor sau construirea unor noi clădiri.

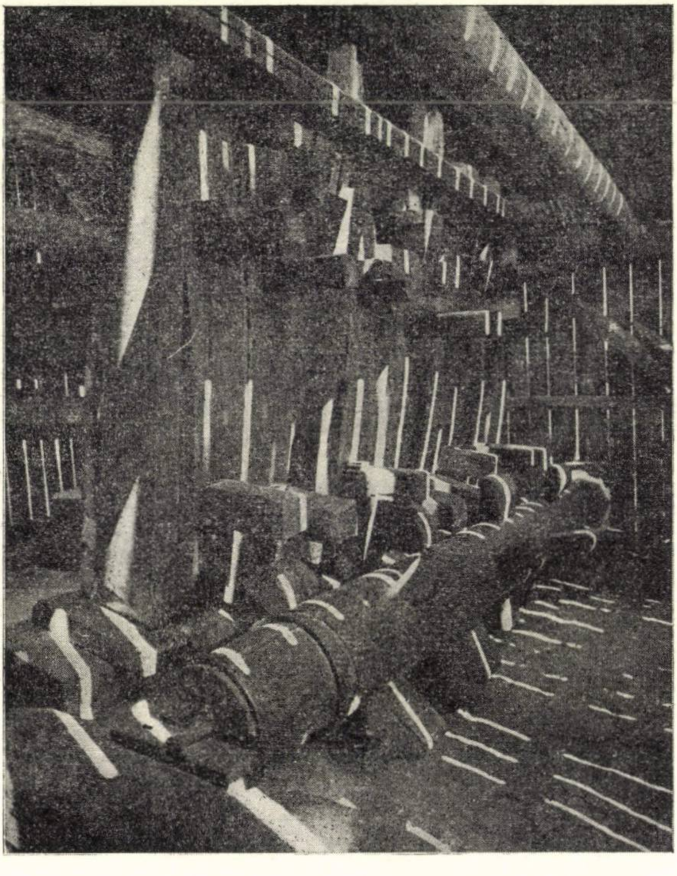

Fig. 74. — Pivă de postav din secolul al XVIII-lea.

Pe domeniile feudale se întîlnesc totuşi meşteşugari ca: fierari-potcovari, bucătari, morari, piuari, opincari, lumînărari, sticlari, zugravi etc. Meşteşugarii domeniali se recrutau în această vreme şi prin aducerea de oameni în calitate de posluşnici, ca de exemplu: lemnari, zidari, pescari, cojocari, blănari, ciobotari etc. Uneori se constată că domnia tinde să reducă numărul unor asemenea meşteşugari scutiţi de a plăti dări la vistierie. Astfel, episcopia de Roman are în 1709 printre posluşnici un blănar, un croitor, un ciobotar, un pescar şi un cojocar, iar începînd din 1727, timp de cîteva decenii, numai un cojocar şi un blănar.

Şi la curţile domneşti din Bucureşti şi Iaşi, ca şi la căimăcămia Craiovei, numărul meşteşugarilor este în scădere, aprovizionarea curţii cu obiecte meşteşugăreşti făcîndu-se mai ales prin folosirea meşteşugarilor din oraşele amintite. Munca prestată de aceşti meşteşugari la cererea marelui cămăraş sau a caimacamului se făcea cu plată şi prin intermediul starostelui sau al vătafului breslei, care-i repartiza cu rîndul. Această muncă prestată la curte de către meşteşugarii din oraşe se numea « muncă de beilic ».

Meşteşugurile săteşti continuă să desfăşoare o activitate importantă datorită faptului că producţia meşteşugărească de la oraşe nu satisfăcea în întregime cerinţele consumatorilor de la sate, într-o vreme de desprindere treptată, în anumite ramuri, de meşteşugul casnic. În acelaşi timp se constată că meşteşugarii săteşti produc şi mărfuri destinate locuitorilor din tîrguri şi oraşe, pe care le desfac la bîlciuri şi în tîrgurile săptămînale.

Prin prelucrarea lemnului se obţin astfel obiecte de uz caznic, materiale de construcţie şi mijloace de transport nu numai în regiunile de munte, ci şi în cele de cîmpie. Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, pietrele de moară se lucrau lîngă Tîrgovişte şi în satele Deleni şi Maxut (Hîrlău), piatra de construcţie se pregătea lîngă Cîmpina (Prahova), la Jiblea (Vîlcea), la Igoi (Gorj), la Albeşti (Muşcel) — unde era o exploatare mai veche — în satele Bucium şi Poiana lui Păun lîngă Iaşi; cărămidării funcţionau la Lupeni, Cotroceni, Dudeşti, Pantelimon (Ilfov), Potigrafu (Prahova), Hurezi (Vîlcea), Glogova (Mehedinţi) şi în satele de lîngă Suceava.

Meşteşugarii din sate care prelucrau metalele erau în special fierarii, potcovarii şi căldărarii, iar cei care luau parte la confecţionarea ţesăturilor erau: torcătorii, ţesătorii, piuarii, dîrstarii, postăvarii, abagiii. Un mare număr de pive, dîrste şi şteze funcţionau mai ales în judeţele şi ţinuturile de munte, ca de exemplu: Suceava, Neamţ, Bacău, Putna, Gorj, Argeş, Prahova, Saac. Prelucrarea pieilor se făcea de către tăbăcari, pielari, curelari, cismari, blănari, cojocari, mai ales în judeţele Argeş, Gorj, Vîlcea şi în ţinuturile Neamţ, Putna, Botoşani, Roman şi Huşi.

În această perioadă, practicarea unor meşteşuguri de către o mare parte din populaţia unor sate este mai frecventă decît în secolul al XVII-lea. Aceste sate poartă numele meşteşugului practicat. De exemplu, în Ţara Romînească întîlnim sate — dintre care unele sînt mai vechi decît secolul al XVIII-lea — cu nume ca: Pietrari (Vîlcea, Dîmboviţa), Rudari (Mehedinţi), Olari (Dolj, Prahova), Sticlari (Dîmboviţa), Cărbunari (Gorj), Săpunari (Argeş, Romanaţi), Morari

(Vîlcea), Legănari (Vîlcea); in Moldova, numărul lor este mai mic: Tăbăcari (Tutova), Torcători (Covurlui), Zlătari (Putna), Cojocari (Vaslui).

În secolul al XVIII-lea, cele mai numeroase meşteşuguri se practicau la oraşe. Aici se produceau pe scară largă articole alimentare, obiecte de îmbrăcăminte şi încălţăminte, de uz caznic şi de artă. Mulţi dintre meşteşugarii din oraşe lucrau la construcţii publice şi particulare. La oraşe, diviziunea socială a muncii în cadrul meşteşugurilor a cunoscut o mai largă dezvoltare, concretizată în apariţia unora noi. Multe din ele poartă denumiri cu rezonanţă orientală, ceea ce arată influenţa exercitată de societatea turcă asupra modului de viaţă al boierimii şi al populaţiei orăşeneşti în perioada turco-fanariotă. Asemenea noi meşteşuguri sînt practicate de conduragii, işlicari, şalvaragii, ibrişingii, calpaccii, simigii, pacegii, cişmigii etc.

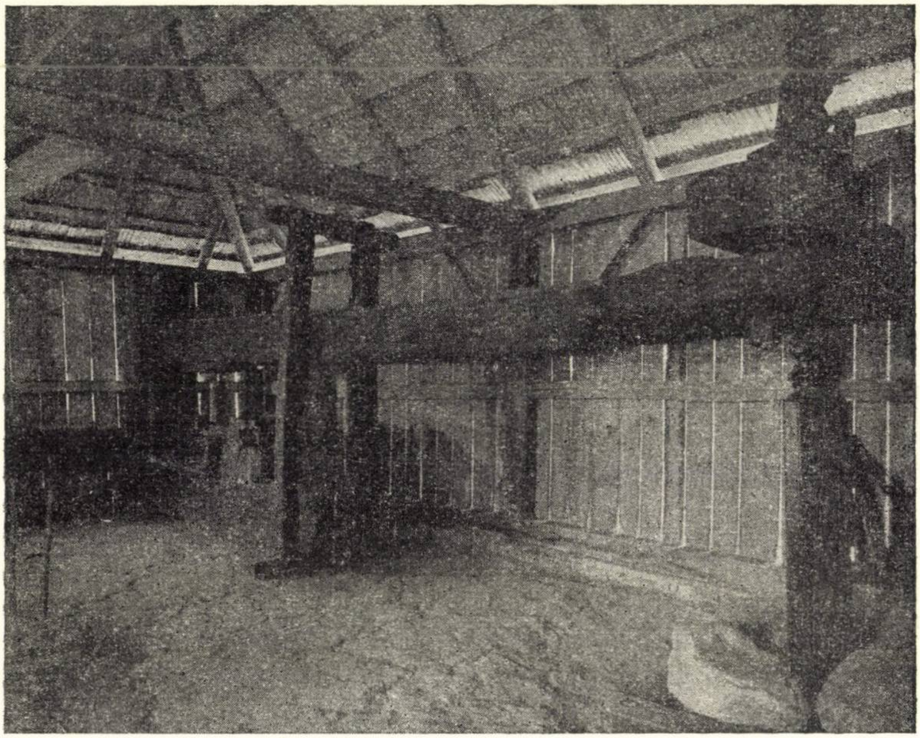

Fig. 75. — Teasc ţărănesc de ulei în secolul al XVIII-lea.

În acelaşi timp se constată dispariţia treptată a unor meşteşuguri vechi. Această dispariţie a fost uneori determinată de progresele tehnice şi de schimbările din organizarea militară, cum este cazul cu arcarii, zelarii, săbierii.

Meşteşugarii din oraşe posedau un inventar de unelte mai bogat decît al celor de la sate şi de pe domenii şi practicau o tehnică mai avansată. Mărfurile lor erau destinate nu numai orăşenilor şi ţăranilor, ci şi unor reprezentanţi ai clasei stăpînitoare, pentru care se lucra mai ales la comandă. Atelierele şi prăvăliile meşteşugarilor erau grupate îndeosebi în centrul comercial al oraşului, de obicei pe uliţa cea mare. La Bucureşti, ele se aflau în tîrgul din lăuntru, la Iaşi în tîrgurile de jos şi de sus, la Botoşani în tîrgul vechi.

În această vreme apar uliţe noi, care poartă nume de meşteşugari, ca de exemplu: la Bucureşti, uliţele boiangiilor, abagiilor, şalvaragiilor, papugiilor; la Focşani, uliţa tăbăcarilor; la Suceava, uliţa meserciilor; la Roman, uliţa fierarilor; la Botoşani, uliţa tălpălarilor. De multe ori meşteşugarii se aşezau şi în mahalale, pentru a fi mai aproape de tîrgoveţii care locuiau departe de centrul comercial.

Aşezarea meşteşugarilor în oraşe era în strînsă legătură şi cu specificul meşteşugului practicat. Din porunca domniei, atelierele meşteşugarilor care prin activitatea lor puteau prejudicia sănătatea şi securitatea orăşenilor sînt mutate mai la margine. La Bucureşti, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, fuseseră mutate atelierele tăbăcarilor de lîngă mănăstirea Sf. Ion lîngă mănăstirea Radu Vodă.

În secolul al XVIII-lea, măcelăriile au fost mutate de lîngă Tîrgul Cucului în Tîrgul din afară. De asemenea, atelierele simigiilor, brutarilor, boiangiilor, săpunarilor, lumînărarilor trec mai la marginea oraşului.

Din cele de mai sus rezultă că în secolul al XVIII-lea, producţia meşteşugărească din Ţara Romînească şi Moldova are un rol însemnat, ca formă de producţie de mărfuri, în ansamblul vieţii economice a vremii.

Breslele

Procesul de organizare a breslelor, constatat încă din secolul al XVII-lea, continuă pe o scară tot mai largă, ajungînd la apogeu. Înzestrate cu o autonomie consfinţită prin hrisoave, breslele îndeplinesc încă, în această epocă, în cadrul vieţii economice a celor două ţări, o funcţiune prevalent pozitivă, deşi unele aspecte negative încep să-şi facă şi ele apariţia.

Statutele de breaslă păstrate din primele trei sferturi ale secolului al XVIII-leş ne dau informaţii tot mai cuprinzătoare asupra modului de organizare a producţiei în cadrul oraşelor.

Ţinînd seamă de caracterul limitat al pieţii, breasla caută să-şi asigure monopolul desfacerii în propriul oraş, în ramura de producţie căreia îi consacră activitatea sa, ca şi contactul direct cu consumatorul pe piaţa locală. De aceea statutul breslei ciubotarilor din Iaşi sau al aceleiaşi bresle din Botoşani, copiat după cel dintîi, prevede ca negustorii armeni sau evrei « carii vor vrea să cumpere ciubote, să fie volnici a cumpăra cît de multe, însă voe să nu aibă a le vinde aicea alăturea cu ciubotarii, ci să le ducă la alte tîrguri să le vîndă, cum şi alţi neguțitori aseminea să urmeze; iar de vor face vre unii îndrăzneală să vîndă cu taină, unii ca aceia să se globească, şi nici de cum să nu li să dea voe să vîndă aici, făr de cît numai breasla ciubotarilor să vîndă ciubote»[1]. În acelaşi timp, meşterii nu aveau voie să vîndă produsele unor meşteşugari din afara breslei. Ciubotele aduse « de aiure de peste hotar », se vor putea desface numai după plata unei mici taxe către breaslă, vînzarea pe ascuns fiind pedepsită cu « certare », adică bătaie şi « gloabă » (amendă).

Caracterul limitat al pieței, tendința de a se asigura un mod de viață convenabil tuturor breslaşilor prin participarea în condiții egale la un cîştig relativ constant, au făcut să se ia diferite măsuri pentru evitarea concurenței. Foarte lămuritor în acest sens este un articol din aceleaşi statute ale breslelor de ciubotari din Iaşi şi Botoşani: « Neguțitorii streini ce vor vre să cumpere ciubote, la care meşter vor merge, acela meşter să miargă să arate starostelui, şi starostile să orînduiască la toți cîte puțintele să vîndă, iar nu numai unul »[2]. Pedepse se prevedeau pentru acel care « va face vre un meşteşug ca să vîndă numai el ». Aceleiaşi preocupări îi aparțin şi prevederile întîlnite în statute ceva mai tîrziu, referitoare la aprovizionarea cu materie primă, la care urmau să participe toți meşteşugarii din breaslă, sau la angajarea calfelor. În ce priveşte ucenicii, cele mai vechi statute prevăd « tocmirea » lor înaintea starostelui şi a breslei şi pedepse pentru meşterii care ar ademeni ucenicul altuia.

Intrarea în breaslă se face cu asentimentul starostelui şi al meşterilor şi nu comportă încă un examen special, ci numai plata unei taxe de intrare, *bărbînța*, împreună cu poclonul pentru starostele breslei. Valoarea taxei de intrare echivala cu aceea a cîtorva oi. Probabil însă că obținerea asentimentului de intrare în rîndul meşterilor a devenit cu atît mai grea cu cît numărul acestora s-a înmulțit. Încă din această vreme, cînd creşterea uneori rapidă a numărului meşterilor arată că măsurile de admitere nu erau încă prea severe, fiii de meşteri se bucurau de avantajul de a plăti taxa de intrare pe jumătate. Această tendință de favorizare a fiilor de meşteri, care va duce treptat la îngreunarea pătrunderii în breaslă a simplelor calfe, explică crearea, în jumătatea a doua a secolului, a unor grupuri familiale compacte, în cadrul unora dintre bresle. Astfel, în 1766, patruzeci dintre meşterii ciubotari din Iaşi erau membri a şase familii.

Încep să apară şi conflicte între bresle cu preocupări apropiate, pentru delimitarea sferei de activitate în exercițiul meşteşugului. Ecoul unui astfel de conflict stăruie într-unul din articolele statutelor de breaslă ale ciubotarilor, care interzice cizmarilor — datori « să-şi păzească cizmăriia » — să lucreze anumite piei şi să confecționeze tipuri de încălțăminte rezervate pentru ciubotari. Atari conflicte de interese au stat şi la baza despărţirii, în timpul domniei lui Grigore Ghica (1764—1767), a cojocarilor din Iaşi de blănari, cu care constituiseră pînă atunci o singură breaslă. La fel, în 1766, ciubotarii din Iaşi se despărţeau de tălpălari.

---

[1] Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. XIV, p. 3—4; E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, p. 517.
[2] E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 517.

În sînul meşteşugărimii din oraşele şi tîrgurile celor două ţări continuă să se dezvolte — în ciuda preocupării breslelor de a crea condiţii egale pentru toţi meşterii — procesul diferenţierii de stare materială între meşterii din aceeaşi breaslă, şi cu atît mai mult între acei din bresle diferite, după rentabilitatea meşteşugului. Probabil că încă din această vreme încep să existe şi « meşterii fără de dugheană », pe care informaţii mai tîrzii ni-i arată ca lucrînd la casele lor, în mahalale, « şi numai la zioa tărgului obicinuescu de scotu căte puţină marfă cu rogojină la uliţi »[1].

Manufacturile

Apariţia manufacturilor este semnul premergător al orînduirii capitaliste. « Atelierele cu un număr de muncitori mai mult sau mai puţin important introduc treptat diviziunea muncii, şi în felul acesta cooperaţia capitalistă simplă se transformă în manufactură capitalistă »[2].

Printre atelierele cu lucrători ceva mai numeroşi, în ţările romîne au fost tipografiile. În secolul al XVIII-lea se tipăresc în tipografiile romîneşti cîte două-trei cărţi pe an şi chiar mai multe, ceea ce arată că numărul lucrătorilor s-a mărit şi că ei posedau o tehnică mai înaintată. Aceşti lucrători erau diferenţiaţi în privinţa lucrului: culegători, corectori, gravori, legători de cărţi, toţi lucrînd sub conducerea unui meşter tipograf. În unele tipografii se turnau chiar literele.

În secolul al XVIII-lea, funcţionează în Ţara Romînească trei tipografii: la Bucureşti, la Rîmnicul Vîlcea şi la Buzău. La acestea se adaugă, în 1767, tipografia « neamului grecesc » din Bucureşti. În Moldova, funcţionează în aceeaşi vreme numai două tipografii, cea de la Iaşi şi cea din Rădăuţi (aceasta din urmă începînd din anul 1744). Toate aceste tipografii fiind destinate tipăririi în primul rînd a cărţilor bisericeşti, erau legate de mitropolii şi episcopii. Ele aparţineau domniei (« tipografia domnească ») sau scaunelor metropolitane şi episcopale. Totuşi, la Iaşi, începînd din 1743, tipografia devine şi o întreprindere particulară; Duca Sotirovici, originar din insula Thassos, tipăreşte cărţi de pe a căror copertă nu lipseşte numele lui cu indicaţia: « întru a sa tipografie ».

Meşterii tipografi erau în parte clerici, în parte laici, aceştia din urmă îşi învăţau de multe ori copiii la meşteşug, ca ucenici, pînă ce le urmau în conducerea atelierului. Astfel, tipografia din Bucureşti a fost condusă pe rînd, între 1716 şi 1767, de către Stoica Iancovici, Ion Stoicovici şi Iordache Stoicovici, iar cea de la Rîmnic de către Ieremia Atanasievici, Mihai Atanasievici, Constantin

---

[1] Catastihul blănarilor din Botoşani, la N. Iorga, *Breasla blănarilor din Botoşani*, p. 14.

[2] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, Bucureşti, Ed. politică, 1961, p. 375.

Atanasievici şi Gheorghe Atanasievici. O parte din meşteri erau străini, alţii erau meşteri veniţi din Transilvania, ca Ioan Simeonovici « tipograf ardelean », care lucrează în tipografia din Iaşi. Dintre meşterii tipografi unii sînt indicaţi prin numele lor ca orăşeni din Bucureşti. În 1747, tipografia din acest oraş era condusă de meşterul Barbu Bucureşteanul. Un alt meşteşugar din capitala Ţării Romîneşti, Sandu Bucureşteanul, apare între conducătorii tipografiei din Iaşi în anii 1755—1766, ceea ce arată că meşterii circulau dintr-o ţară într-alta, din Transilvania peste munţi şi de la Bucureşti la Iaşi. În fiecare tipografie lucrau mai mulţi meşteri, căci numele lor apare alternativ pe cărţile publicate în acelaşi an sau la distanţă de un an sau doi. Se vede că fiecare meşter avea separat răspunderea tipăririi unei cărţi, după terminarea căreia trecea la editarea alteia. De obicei se indica pe fiecare carte numele meşterului, cîteodată apar cîte doi meşteri pe o carte, dar numele ucenicilor, corectorilor şi de multe ori şi al gravorilor nu este indicat. Face excepţie o carte tipărită la Buzău în 1768, pe care, alături de diacul Iordache, tipograf, apare şi numele lui Constantin « ucenicul ».

Cea mai veche manufactură de postav din Ţara Romînească a fost aceea de la Afumaţi, pe moşia Cantacuzinilor, a cărei întemeiere — aşa cum s-a arătat — este socotită de banul Mihai Cantacuzino ca datînd din domnia lui Şerban Cantacuzino. La Afumaţi se folosea de preferinţă lîna mai fină a oilor crescute în fostul judeţ Vlaşca. Postavul era vopsit în manufactură, şi anume în două culori, în albastru şi în cenuşiu. Aceste postavuri erau destinate unor pături mai puţin înstărite, după cum o indică preţul lor de 22 de parale cotul. În întreprinderea manufacturieră de la Afumaţi, aşezată pe o moşie boierească, este foarte probabil că o mare parte dintre lucrători erau rumîni (mai tîrziu clăcaşi), care lucrau în contul clăcii datorate stăpînului. Cantacuzinii concesionaseră manufactura unor antreprenori germani, care aduseseră cu dînşii un număr de lucrători specialişti, salariaţi, germani şi ei. Manufactura a funcţionat pînă în preajma războiului ruso-turc (1768—1774), cînd antreprenorii au părăsit ţara, şi o dată cu ei şi lucrătorii specialişti.

În Moldova, în 1764, Grigore Alexandru Ghica înfiinţează manufactura de postav de la Chipereşti, pe malul rîului Jijia. Este vorba, spre deosebire de cea din Ţara Romînească, unde manufactura era o întreprindere boierească, de o iniţiativă domnească. Despre această manufactură, într-o cronică contemporană se spune că domnul a hotărît « să facă un lucru, care să nu fi mai fost altă dată în ţara aceasta... ca să facă postav aice în ţară... chirhana, adecă postăvărie » [1]. El trimite scrisori în Polonia şi în Germania şi cheamă meşteri specialişti care cercetează locurile în Moldova şi aleg punctul de vărsare a Bahluiului în Jijia, la Chipereşti, unde se aflau şi nişte mori pe care le-au pus în serviciul fabricii. Se aduc, de asemenea pe cheltuiala domnului, ină de diferite calități, mașinile necesare și unelte (« madem »), pentru care domnul înaintează fondurile. Cu acest prilej se încheie un contract scris cu meșterii care aduc din Polonia lucrători germani; aceștia formează o colonie la Chipereşti, în frunte cu un căpitan al meșterilor. Meșterii și lucrătorii străini erau plătiți cu salariu. Postavul se lucra în mai multe culori « și au făcut și o bală (sul — *n.n.*), de postav pre frumoasă, de au trimis-o la împărăție, la sultanul Mustafa, peșcheș »[1].

---

[1] <Pseudo-> Enache Kogălniceanu, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele Romîniei*, vol. III, p. 252.

Doi ani mai tîrziu (1766), cînd încetează lucrul manufacturii moldovenești, se înființează cea munteană de la Pociovaliște, lîngă Snagov, deci nu departe de capitală. O parte din meșterii postăvari de la Chipereşti vin în Țara Romînească și organizează această postăvărie, care aparținea fostului mare clucer Radu Slătineanu, stăpînul moșiei. Lucrările premergătoare — cum sînt colectarea, sortarea, spălatul lînei, pieptănarea ei — se făceau cu munca locuitorilor, adică a clăcașilor de pe moșie, care lucrau pentru manufactură în contul muncii datorate boierului; torsul lînii, care la început fusese încredințat lucrătorilor specializați, a fost repede învățat și de țărani, care au luat locul meșterilor. Însă operația principală, țesutul, era rezervată meșterilor străini salariați. Postavul era apoi vopsit în albastru, cenușiu sau galben, folosindu-se vopsele extrase din plante. Țăranii torceau lîna acasă și o aduceau toarsă, dar de la o vreme conducerea manufacturii a cerut efectuarea lucrului în localul ei, sub motiv că acasă se toarce prea gros. Întreprinderea se afla sub conducerea unui « epistat », care, mai ales în a doua perioadă de activitate, după războiul din 1768—1774, a avut numeroase conflicte cu lucrătorii. Munca în manufactură, întreruptă iarna, reîncepea primăvara, o dată cu tunderea oilor, și ținea pînă în octombrie, țăranii lucrînd o săptămînă din două (în săptămîna liberă, își vedeau de munca cîmpului). Această manufactură, pe care o cunoaștem mai bine, este de tipul manufacturii boierești care lucrează totodată cu muncă salariată și cu muncă servilă, tip cunoscut și în alte țări în perioada care a precedat orînduirea capitalistă.

Manufactura de sticlărie de la Călugăra (Bacău) a funcționat cu începere din 1740, cînd 12 sticlari de acolo se angajează față de domn să producă 500 de table de sticlă și 100 de sticle anual. În 1769 exista lîngă Tîrgoviște, pe moșia boierului Mihai Bărbătescu, o « sticlărie domnească ».

O manufactură de hîrtie se înființează în Țara Romînească în 1765—1766. Ea era o întreprindere boierească, aparținea lui Dimitrie Racoviță, fost mare vistiernic, și i se zicea « hardughia de pe apa Colentinii, pe moșia Fundeni ». Din privilegiile succesive acordate de domni acestei manufacturi între anii 1765 și 1776 se vede că mîna de lucru, afară de aceea a meșterilor specializați, era dată de clăcași. Domnul acordă manufacturii 40 de « liude » scutiți de dări, în schimbul muncii pe care urmau să o depună în cadrul întreprinderii.

---

[1] <Pseudo-> Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 253.

În 1752 funcționa la Iași un atelier de lumînări, în care se investiseră 696 de piaştri. 12 ani mai tîrziu, în 1764, Ştefan Racoviță da la rîndul său un privilegiu pentru manufactura de lumînări de ceară albă care se afla în Bucureşti şi depindea de o biserică din oraş, metohul episcopiei de Rîmnic.

Deşi numărul manufacturilor este încă redus, totuşi ele înseamnă un fapt nou în dezvoltarea producției de mărfuri în Moldova şi Țara Romînească, constituind un semn premergător al capitalismului, o formă de producție care urma să se dezvolte mai mult în epoca de trecere la capitalism. V. I. Lenin arată că manufactura este « veriga intermediară dintre meserie şi mica producție de mărfuri cu forme primitive ale capitalului, de o parte, şi marea industrie mecanizată (fabrica), de altă parte »[1].

Dezvoltarea comerțului şi a oraşelor

Sporul cantitativ pe care-l cunoaşte producția Moldovei şi Țării Romîneşti în secolul al XVIII-lea a îngăduit o intensificare a schimburilor pe piața internă şi o creştere a exportului de mărfuri, după cum, la rîndul său, lărgirea pieței — în proporții care, de altminteri, nu trebuie exagerate — a stimulat producția atît în domeniul agriculturii şi al ramurilor anexe, cît şi într-acel al meşteşugurilor. Progresele economiei marfă-bani au însemnat noi breşe în pozițiile încă puternice ale economiei naturale, care-şi avea principalele puncte de sprijin în gospodăria țărănească, într-o vreme cînd oraşele înseşi îşi mai satisfăceau o parte din nevoile alimentare prin propria lor producție agricolă. Ele au contribuit în acelaşi timp la pregătirea terenului pentru dezvoltarea unor noi relații de producție, a relațiilor capitaliste.

Gospodăria țărănească este obligată să arunce pe piață cantități tot mai mari de produse, pentru a face față unor sarcini fiscale din ce în ce mai grele. Creşterea în proporții nemaiîntîlnite de la sfîrşitul secolului al XVII-lea a exploatării turceşti şi participarea unei însemnate părți a boierimii, băştinaşe sau de origine străină, la renta centralizată pe care o reprezentau impunerile de stat au silit țărănimea, principala susținătoare a birurilor, să-şi înstrăineze o parte tot mai însemnată a produselor obținute, fără însă ca aceasta să însemne o creştere a nivelului său de viață sau crearea unor posibilități de investiții. Deşi schimbul dintre oraş şi sat se face în amîndouă sensurile, achizițiile țărănimii de pe piață sînt încă reduse, ceea ce explică dezvoltarea relativ lentă a oraşelor şi precumpănirea în circulația de mărfuri a produselor agricole față de cele meşteşugăreşti. Dacă există în sînul țărănimii o pătură înstărită care profită de legăturile cu piața, marea masă a ei se cufundă într-o stare de mizerie, evocată de numeroşi străini ajunşi prin părțile noastre.

O cantitate tot mai mare de produse este adusă pe piață de boieri şi mănăstiri. Posibilitățile de desfacere lărgite de care se bucură stăpînii de domenii duc, după cum s-a văzut, la creşterea rezervei senioriale, a cărei punere în valoare se realizează prin claca la care este constrînsă ţărănimea. Boierimea este în acelaşi timp principala consumatoare a produselor de import. Întrucît gospodăria boierească se face cu inventarul agricol al ţăranilor dependenţi, importul va consta în primul rînd din produsele de lux cerute de clasa dominantă.

---

[1] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3 Bucureşti, Ed. politică, 1961, p. 376.

Comerţul intern

Creşterea pieţei interne, care serveşte şi drept bază de aprovizionare a comerţului extern, este arătată de numeroase izvoare. E drept, pe de altă parte, că informaţia mult mai bogată de care dispunem pentru secolul al XVIII-lea nu face uneori decît să pună în lumină fenomene pe care istoricul le poate constata abia acum, deşi ele îşi au o origine mai veche.

Piaţa internă continuă să cunoască cele două forme ale comerţului: permanent şi periodic. Existenţa în cadrul oraşelor — documentată, în ce priveşte centrele principale, încă din secolul al XVII-lea — a două sau mai multe centre de negoţ permanent denumite tîrguri — tîrgul vechi şi tîrgul nou, sau tîrgul de sus şi tîrgul de jos — este atestată de izvoarele secolului al XVIII-lea pentru un număr tot mai mare de localităţi. Astfel, în Moldova o întîlnim într-o serie de oraşe, cum sînt Suceava, Botoşani, Roman, Focşani, iar în Ţara Romînească, la Tîrgovişte, Craiova, Caracal etc. Extinderea în spaţiu a pieţei permanente, formată din prăvăliile meşteşugarilor şi ale negustorilor, cei dintîi săvîrşind în mod obişnuit şi operaţiile comerciale, atestă intensificarea activităţilor meşteşugăreşti şi de schimb.

Procesul de acaparare a prăvăliilor şi a terenurilor urbane de către mitropolii, episcopii, mănăstiri şi boieri, în cea mai mare parte în scopul creării de venituri prin închiriere, ia proporţii şi mai mari în secolul al XVIII-lea. În 1770, singură mitropolia Ţării Romîneşti stăpînea în Bucureşti nu mai puţin de 153 de proprietăţi: prăvălii, case, locuri de casă şi de prăvălie, pivniţe etc. Situaţi asemănătoare se întîlnesc şi în oraşele de provincie, peste tot avînd loc cu deosebire o extindere a proprietăţii bisericeşti. La Cerneţi, 35 de prăvălii aparţineau în 1775 mănăstirii Govora.

Comerţul periodic îşi avea centrul principal, în cadrul oraşului, în tîrgul de afară, constituit de cele mai multe ori încă din epoca precedentă şi care, de altminteri, cunoaşte şi deplasări, pe măsura extinderii spaţiilor locuite. Asemenea « tîrguri de afară » sînt constatate documentar nu numai în oraşele mai mari ci şi în micile aşezări orăşeneşti, ca Cerneţi sau tîrgul Fălciu. Şi în cadrul tîrgului de afară se pot distinge anumite locuri specializate, uneori şi distanţate în spaţiu, ca « tîrgul boilor » sau oborul de vite, « tîrgul făinei » ş.a. Zilele de tîrg, de obicei una pe săptămînă, puteau fi şi două. La Roman, încă din secolul al XVII-lea erau două zile consecutive, de obicei însă avem de-a face cu un interval între cele două zile de tîrg. La Craiova, pe lîngă tîrgul de vineri, atestat de Deodato în 1640, se ţinea tîrg, în secolul al XVIII-lea, şi marţea. Tot de două ori pe săptămînă se ţinea tîrg şi la Bucureşti. Prezenţa ţăranilor din satele vecine, care desfăceau pe piaţa oraşului, pe lîngă vite mari şi mici, cereale şi făină, vin, unt şi brînzeturi, zarzavaturi, fructe, este o dovadă a adîncirii procesului de separare dintre oraş şi sat, aşa cum o arată şi prezenţa în tîrgul de afară a barăcilor ţinute de meşteşugari şi negustori, unde ţăranii se aprovizionau cu mărfuri ieftine. La Ploieşti, de pildă, se aflau în 1775 aproape 70 de asemenea barăci, în care se vindeau abale, postavuri, mătăsuri, cojoace, băcănii, obiecte de uz casnic etc. Aceeaşi funcţiune, de aprovizionare cu mărfuri ieftine, era îndeplinită la Iaşi şi Bucureşti de Tîrgul Cucului, unde se găseau dughene ale abagiilor, sucmanarilor, zăbunarilor, ciobotarilor etc. Domnia, încă din vremea lui Brîncoveanu, stimula prin ordine speciale aprovizionarea tîrgurilor săptămînale de către ţăranii din satele vecine. Aceste tîrguri continuau să servească şi la colectarea produselor în vederea exportului, în cadrul lor vînzîndu-se şi unele mărfuri de import.

O imagine sugestivă a schimburilor dintre oraş şi sat în cadrul tîrgului săptămînal ne este dată de un act din 1761, prin care se delimita zona de desfăşurare a acestuia în oraşul Suceava. Se prevedea, de exemplu, unde să se aşeze « neguţătorii bogasăeri, mătăsari, blănari, abăgeri. . . ce vin cu marfă de la Bot[o]şan[i], şi de la Roman, sau de aiurea, şi să întindă marfa lor la faţa tărgului, la uliţă », apoi locul unde « să fiia cu marfa lor lipovenii, căldărarii, ciobotarii, opincarii, tălpălarii, sărarii », iar în altă parte « olarii, steclarii, păscarii cu marfa lor, şi pităriţăle cu pita ». În afară era rînduit pentru « carăle cu făină sau cu altea legumi » şi separat « tîrgul vitilor ». Nu sînt trecuţi cu vederea nici cei ce « au trebuinţă de foc pentru făcutul bucatilor » ce se pregăteau « pentru măncarea norodului la zăle de tărgu »[1].

În secolul al XVIII-lea se constată de asemenea înmulţirea tîrgurilor săptămînale la sate, pe moşii boiereşti şi mai ales mănăstireşti. Înfiinţarea lor, care se făcea pe baza unui drept acordat de domnie, urmărea creşterea veniturilor stăpînului, prin vînzarea propriilor produse — îndeosebi a vinului — şi mai ales prin beneficierea, în parte sau în total, de taxele de vamă care se plăteau cu acest prilej. Indiferent de scopurile urmărite de stăpînii de moşii, tîrgurile care se ţineau la sate activau schimburile şi însăşi înfiinţarea lor corespundea unor tendinţe de creştere a circulaţiei mărfurilor. Astfel de tîrguri ţineau, de exemplu, mănăstirea Hurez pe moşiile Hurez şi Fometeşti, mănăstirea Cotroceni pe moşia Văleni, Mitropolia Ţării Romîneşti pe moşia Babele.

Documentele secolului al XVIII-lea aduc informaţii şi asupra unui mare număr de iarmaroace sau bîlciuri, dintre care unele sînt cunoscute şi din epoca anterioară. Pe lîngă Moşii de la Bucureşti, Sborul de la Cîmpulung, Drăgaica de la Buzău sau marele bîlci de la Craiova, se ţineau iarmaroace la Tecuci, la tîrgul Fălciu, la Siret, la Suceava. În unele oraşe aveau loc chiar două sau mai multe iarmaroace pe an. Astfel este cazul la Bîrlad, unde după iarmarocul de sf. Gheorghe se mai ținea un al doilea de sf. Petru și Pavel. La Botoșani, prin 1740, se întîlnesc chiar patru iarmaroace, « 2 de lature tărgului și 2 în tărgu » [1]. La marginea Iașilor sînt menționate de documente trei iarmaroace pe an la Nicolina, care capătă și numele de Tîrgușor sau Tîrgșor, unul lîngă mănăstirea Frumoasa și două pe dealul de la Copou.

---

[1] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, p. 447—448.

Ca și tîrgurile săptămînale, se țineau iarmaroace uneori și pe moșii, dintre care unele în ținuturi de graniță. Astfel erau, de pildă, iarmaroacele de la Pătroaia, pe moșia Mitropoliei Țării Romînești, la Soveja, pe moșia mănăstirii cu același nume, sau la Budele, pe moșia vornicului Iordache Cantacuzino. Pentru frecventarea iarmarocului de la Pătroaia (Dîmbovița), primeau poruncă în 1751 de la domnie nu numai satele din jur, ci și bucureștenii, fără îndoială atît în calitate de cumpărători, cît și de vînzători de produse meșteșugărești.

Iarmaroacele care se țineau, potrivit unei vechi tradiții, la hotare, serveau în primul rînd comerțul extern. Uneori ele se țineau lanț din primăvară pînă în toamnă, ca la Horodinca, unde se organizau în înțelegere cu polonii opt iarmaroace succesive, din aprilie pînă în noiembrie. Așezarea fusese aleasă « fiind loc mai cuvios și mai cu îndămănă, atăta căt pentru stare dobitoacilor, căt și pentru neguțtoriia și strănsura nărodului, îmbe părțile » [2].

Documentele secolului al XVIII-lea menționează și o formă de comerț ambulant — deosebită de aceea întîlnită și în epocile precedente — care apare legată de dezvoltarea producției meșteșugărești, ea constituind o cale de pătrundere a acestor mărfuri în lumea satelor. Este vorba de comerțul așa-numiților desăgari, colportori ce cutreierau satele cu mica lor încărcătură purtată în spinare. Numărul acestor desăgari trebuie să fi devenit în cursul secolului destul de mare, de vreme ce în 1783 domnia hotăra « să fie opriți de a nu mai umbla cu marfă să vînză prin sate », « fiindcă aduc și împedecare la alejverișul neguțitorilor » — de la care venea probabil inițiativa interdicției — « și pricinuiesc și păgubire vămei gospod, făcînd tot feliul de meșterșuguri de ascund marfa de vamă » [3].

În ce privește comercializarea pe o scară mai largă a grînelor, legată de extinderea culturilor cerealiere, care este principalul fenomen economic al epocii prin consecințele sociale avute, sînt instructive informațiile cuprinse în memoriul înaintat de boierii munteni contelui Panin în 1771, unde se insistă tocmai pe producția în acest domeniu a diferitelor județe. Despre Ialomița, care servește ca termen de comparație și pentru alte județe, se spune acolo că « cea mai mare parte din producte, adecă zaherele, din care se hrănește țara, se face în județul acesta, cum și cel mai însemnat negoț cu grînele ». Luată țara în ansamblu, după același document, în anii de pace, după îndeplinirea grelelor obligații față de

---

[1] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 442.
[2] *Ibidem*, p. 240.
[3] E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, p. 422–423.

Poartă, «. . . mai şi prisosea încă zaherea şi pentru negoţ »[1]. O poruncă domnească din 1742 vorbeşte de « preţul pănii pecum dau neguţtorii acum »[2].

Importanţa pieţelor orăşeneşti pentru punerea în valoare a produselor agricole este scoasă în relief şi de un raport asupra Olteniei din anul 1731, unde se arată că toată producţia fostului judeţ Dolj se îndrepta spre Craiova, apropierea acestei pieţe foarte active compensînd în oarecare măsură nivelul relativ scăzut, faţă de alte judeţe, al producţiei înseşi. Pe de altă parte, Bauer notează în lucrarea sa asupra Ţării Romîneşti existenţa grădinilor de pomi fructiferi în 48 de sate din fostul judeţ Mehedinţi. Este vorba, fără îndoială, nu de simplele plantaţii aflate în cele mai multe dintre sate, ci de livezi cultivate cu scopul comercializării fructelor. Actele secolului al XVIII-lea vorbesc de asemenea, în repetate rînduri, despre obligaţiile ţăranilor de a da dijmă din legumele cultivate pentru « neguţătorie », care sînt deosebite de cele « pentru treaba caselor lor ». O sursă importantă de venituri o constituia în această vreme vînzarea vinului. Mănăstirea Cotroceni, de pildă, a vîndut în 10 ani (1730—1739) peste 21 000 de vedre de vin, încasînd cca. 9 000 de taleri. În venitul mănăstirii Bistriţa pe 1739, încasările din vînzarea vinului reprezentau cca. 60%.

În unele domenii se observă chiar curente mai largi de schimburi comerciale. În afară de întinsa şi vechea circulaţie a sării şi a peştelui, a vinului, a cerealelor din cîmpie cumpărate de oamenii de la munte, ţăranii din ţinuturile Neamţ şi Suceava vindeau în diferite tîrguri şindrile, butoaie, cofe, abale, sumane etc.; bîrsanii aşezaţi în ţinuturile Putna şi Bacău duceau — pe lîngă miei, brînză şi lînă — cergi şi burci « la Galaţi şi la alte tărguri de vănzare »[3]. Pietrele de moară de la Maxut şi Deleni, din ţinutul Hîrlău, se trimiteau în toată Moldova, la fel ca şi păcura din ţinutul Bacău. La Bucureşti se aducea olărie de la Cîmpulung, funii de tei de la Tîrgovişte, iar ţăranii din Vlaşca aduceau cherestea pentru clădiri, porumb şi legume. Îndeobşte, iarmaroacele erau prilejuri de circulaţie a produselor meşteşugăreşti pe distanţe relativ importante. Cartea domnească prin care se anunţa neţinerea unuia dintre iarmaroacele de la Nicolina urma « a se ceti din tărgu în tărgu păn la Focşani ». La fel, pentru ţinerea aceluiaşi iarmaroc de la Nicolina se poruncea staroştilor de Putna şi de Cernăuţi « să străge pe margine, să dia ştire neguţătorilor streini şi de ţară şi altor lăcuitori »[4], iar pentru cel de la Frumoasa se făcea chemare la Galaţi, Focşani şi Botoşani, probabil şi în celelalte tîrguri.

Toate acestea sînt indicii ale lărgirii pieţei interne, fenomen ale cărui proporţii nu trebuie, fără îndoială, exagerate, dar care reprezintă totuşi un progres ce trebuie ţinut în seamă cînd judecăm condiţiile de dezvoltare ale societăţii romîneşti din secolul al XVIII-lea.

---

[1] Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 465—469.

[2] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 332.

[3] *Ibidem*, p. 440.

[4] *Ibidem*, p. 221, 391—392.

Un semn al intensificării schimburilor este şi înmulţirea hanurilor — pe care le-am întîlnit apărînd încă din secolul precedent — şi mai ales aceea a căilor de comunicaţie. Numai în Bucureşti, în 1774 se aflau 25 de hanuri, dintre care 20 erau stăpînite de mănăstiri. O serie de mănăstiri aveau de asemenea hanuri şi la Iaşi. În oraşele de provincie, în afara hanului de la Craiova, al m-rii Hurez, reparat în timpul stăpînirii austriece, după ce fusese ars de turci în cursul războiului, se afla un han mare, cu prăvălii, la Focşani şi altul, mai mic, la Piteşti. Hanuri pentru popasul negustorilor şi, în genere, al călătorilor, se întîlnesc şi de-a lungul căilor comerciale. În drumul său de la Iaşi la Cernăuţi, Rogeriu Boscovici s-a oprit la hanul de la Şipote, pe care-l găseşte « destul de bun şi cu totul nou », şi apoi a petrecut o noapte la cel de la Stroieşti, înfăţişat ca avînd două camere şi o tindă, din care se cobora în pivniţă. Mai departe, el întîlneşte în drum,

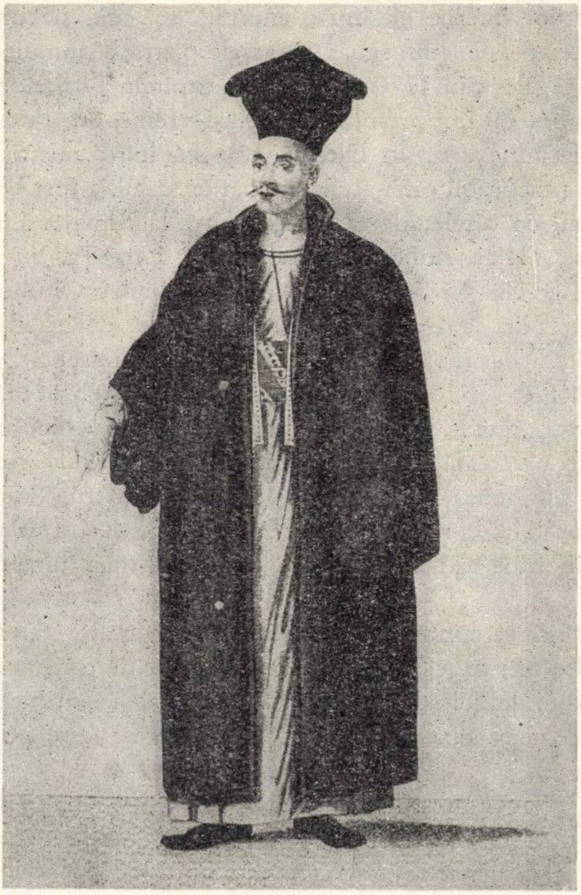

Fig. 76. — Negustor din Ţara Romînească în secolul al XVIII-lea.

între Botoşani şi Dorohoi, un alt han, « cu două camere bune, grajd şi pivniţă, dar totul părăsit »[1]. Pe valea Prahovei, generalul Bauer nota prin 1770 două sate şi şase locuri chemate Kirtschme (Crîşme), despre care adăuga că « îşi datorează numele şi originea hanurilor lor pentru călători »[2].

Pe lîngă vechile căi umblate de veacuri, drumuri noi, sau care în această vreme încep să fie mai frecventate, leagă între ele diferitele puncte ale ţării, servind schimburilor interne şi, într-o anumită măsură, şi comerţului extern. Podurile fixe peste ape, de lemn sau, mai rar, de piatră, se înmulţesc de asemenea. Un plan al Bucureştilor din 1770 arată că din capitala Ţării Romîneşti porneau nu mai puţin de opt căi importante. În aceeaşi vreme, din Piteşti porneau şase drumuri, din Slatina patru. În Oltenia, sub stăpînirea austriacă, drumul de pe valea Oltului, practicabil pînă atunci numai cu calul, a fost lărgit şi amenajat pentru transportul cu carele, de la Cîineni pînă la Rîmnic. Lucrări de lărgire au fost întreprinse şi la drumul de pe valea Jiului, între Tg.-Jiu şi pasul Vîlcan. În aceeaşi vreme se iau şi măsuri pentru navigabilitatea Oltului, care cunoaşte un oarecare trafic pînă la Dunăre. Bauer socotea ca navigabile, pe lîngă Olt, Argeşul şi Ialomiţa, « dar nu poartă decît vase cu fundul drept »[3]. Transporturile pe apă trebuie să fi fost însă foarte reduse, căci Raicevich nota, după pacea de la Kuciuk-Kainargi, că dintre rîurile Ţării Romîneşti « nici unul însă nu e navigabil în starea actuală »[4]. În Moldova, în afară de transporturile de lemn pe Siret, continua navigaţia pe Prut şi Nistru, intensificată după transformarea Hotinului în raia turcească. Pe Prut, vasele urcau pînă la Lipcani, ceea ce a contribuit la ridicarea acestui tîrg în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Cu toată creşterea cunoscută de reţeaua de drumuri, starea lor şi lipsa de siguranţă de multe ori, ca şi insuficienţa mijloacelor de transport, au constituit piedici însemnate în dezvoltarea comerţului. Alte piedici proveneau din persistenţa vămilor interne, a taxelor percepute la trecerea peste poduri etc.

Comerţul extern

Comerţul extern se desfăşoară în condiţiile înăspririi monopolului exercitat de Poarta otomană[5]. Aceasta înseamnă nu numai că cea mai mare parte a exportului Moldovei şi Ţării Romîneşti se îndreaptă, aşa cum se petrece îndeobşte dintr-a doua jumătate a secolului al XVI-lea înainte, către regiunile din sudul Dunării, dar şi că, din punctul de vedere al cantităţii, produsele livrate fie sub formă de furnituri, fie de achiziţii ale negustorilor din imperiu, le întrec pe acelea întîlnite pînă atunci. Boscovich afirmă că singură Moldova, ale cărei sarcini erau mai uşoare, trimitea anual peste

---

[1] R. G. Boscovich, *Giornale di un viaggio da Constantinopol in Polonia*, p. 142, 144, 148.

[2] Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, p. 132.

[3] *Ibidem*, p. 8.

[4] St. Raicevich, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, p. 36.

[5] Vezi mai sus, p. 350—351.

300 000 de chile de grîu, a 22 de oca chila, adică 7 500—8 000 de tone. După unele informații, în 1758, sosiseră la Constantinopol din cele două țări 1 000 000 de chile de grîu și 490 000 de chile de orz. Se expediau de asemenea importante cantități de mei, ca în 1774, cînd este amintită într-o serie de acte furnizarea a peste 150 000 de chile (cca. 4 000 tone) de mei din Țara Romînească. S-au văzut condițiile în care se făceau aceste expediții de cereale, din care numai o parte formau obiectul unor acte de comerț propriu-zise și încă și atunci cu constrîngerile regimului de monopol. Totuși, ele au putut constitui un stimul pentru creșterea suprafețelor cultivate, cel puțin a acelora care constituiau rezerva seniorială, chiar dacă acest stimul nu opera cu vigoarea unei piețe libere. Și aceasta pentru că, prin folosirea clăcii și a inventarului agricol al țăranilor, sporirea producției boierești nu însemna și o creștere a cheltuielilor. De altminteri, nici nu știm în ce măsură boierimea contribuia la livrările obligatorii.

În ce privește oile, Boscovich dă pentru Moldova un export de 200 000 anual, iar în unii ani chiar de 300 000. El însuși a găsit la Iași un negustor care singur trimisese în acel an, de bairam, 60 000 la Constantinopol. După războiul ruso-turc din 1768—1774, Raicevich va socoti numărul oilor ridicate cu firman, din amîndouă țările, la 5—600 000. Cărnurile sărate se exportau de asemenea în mari cantități. Bauer amintește de pregătirea lor într-o insulă din fața Brăilei, care de aceea era numită Insula măcelarilor. Probabil că și cervișul, pentru prepararea căruia, după Raicevich, se înjunghiau în cele două țări pînă la 80 000 de boi și vaci și un mare număr de capre, era o preocupare mai veche a negustorilor din imperiu. Continuau de asemenea transporturile pe scară largă de boi, cai, unt, miere, ceară, sare, lînă, lemn, cunoscute din epoca precedentă.

Comerțul cu alte țări decît cele cuprinse în Imperiul otoman depindea de necesitățile acestuia — care variau după cum se afla în stare de pace sau de război — de rigoarea cu care Poarta însăși înțelegea să-și exercite dreptul său de monopol, de calitatea recoltelor, de situația internațională, de interesele comerciale și de politica vamală a altor state. Intervenția tuturor acestor factori făcea ca exportul Moldovei și Țării Romînești în afara relațiilor cu Turcia să sufere fluctuații continue, să fie lipsit de acea stabilitate care să-i asigure o dezvoltare progresivă. Considerat în ansamblu, și nu pe direcții sau pe categorii de mărfuri, el a existat totuși în mod permanent, realizîndu-se fie pe căi legale, fie pe calea contrabandei, și a contribuit la creșterea producției celor două țări. Și în această perioadă, valoarea exportului — ținînd seama și de acela în Turcia — depășește valoarea importului, ceea ce explică posibilitatea de a se face față marilor obligații bănești impuse de Poartă. Beneficiul comerțului extern a fost însă scăzut de faptul că în mare măsură era exercitat de negustori străini. La el participau, totuși, și negustori din țările noastre.

În ce privește liniile pe care le urmează comerțul extern, avînd în vedere atît exportul cît și importul, se constată pe lîngă păstrarea vechilor direcții

— către Polonia, Rusia, Veneția — stabilirea de noi legături sau intensificare acelora înfiripate în epoca anterioară, îndeosebi cu țările germane. În același timp, începe să se simtă un interes în Franța pentru produsele romînești și pătrund la noi primele mărfuri englezești. Într-un cuvînt, încep să se contureze din această epocă direcțiile apusene ale comerțului nostru extern, care vor deveni precumpănitoare, mai ales pentru export, numai după înlăturarea monopolului comercial otoman.

Un loc aparte îl au în ansamblul schimburilor comerciale legăturile dintre cele trei țări romîne. Acelea cu Transilvania rămîn, pentru Moldova și Țara Romînească, cele mai puternice. Stăpînirea austriacă asupra Olteniei a însemnat, pentru vreme de două decenii, îndreptarea comerțului acestei provincii cu precumpănire spre regiunile din nordul Carpaților. Cantități de grîu din Oltenia mergeau și în Banat, ca și în alte provincii ale Imperiului habsburgic. Pentru părțile din stînga Oltului, răstimpul dintre păcile de la Passarowitz și Belgrad a însemnat o îngreunare a relațiilor cu Transilvania; ele au continuat totuși, intensificîndu-se apoi în deceniile următoare. Numeroși negustori ardeleni fac negoț în Țara Romînească — unde sînt aduse la păscut, după o veche tradiție, și turme întregi de peste munți — după cum negustori munteni și olteni desfășoară o vie activitate comercială în Transilvania. Importante sînt legăturile care se stabilesc între aceștia din urmă și Compania grecească de la Sibiu, la care participau tot mai mulți romîni.

Dacă legăturile Moldovei cu Transilvania apar mai puțin în documente, ele sînt totuși prezente, atît sub forma schimburilor organizate de negustori, cît mai ales sub aceea a unui comerț popular făcut de țărani, care, ocolind de multe ori vama, ajungeau pînă la Toplița, la Reghinul săsesc, la Tg. Mureș și chiar la Deva.

O subliniere deosebită merită relațiile dintre Moldova și Țara Romînească, care încep să se reflecte în documente, deși producția celor două țări este îndeobște asemănătoare. Astfel, pietrele de moară de la Hîrlău se cumpărau în Țara Romînească, unde venea și horilcă (rachiu) adusă din Moldova; oierii bîrsani de la Soveja au legături în Țara Romînească, mărfurile venite de acolo în Moldova erau vămuite nu numai la Focșani, ci și «pentre Siretiuri și la Soveja, la Putna și la Popeni, la ținutul Putnei»[1]. S-au arătat mai sus «strigările» care se făceau la hotar pentru iarmaroacele ce se țineau în Moldova.

Existența unui export de grîne și în alte regiuni decît ale Imperiului otoman este dovedită de înseși măsurile Porții pentru prohibirea lui. În 1729, Nicolae Mavrocordat primea un firman prin care i se interzicea «de a îngădui vînzarea către austrieci măcar a unui bob de grîu, orz sau a altor produse alimentare din Valahia»[2]. Circa patru decenii mai tîrziu, în 1767, reprezentantul imperial la Poartă protesta împotriva interzicerii exportului de cereale din Țara Romînească în provinciile aflate sub stăpînirea Habsburgilor, ceea ce arată existența pînă atunci a unui trafic de grîne. De altminteri și în memoriul boierilor din 1770, care a mai fost amintit, se adăuga că în anii de pace « încă și alți negustori cumpărau de la țăranii romîni pentru vînzare » [1]. Este cert însă că regimul de monopol în folosul Imperiului otoman lăsa un cîmp de acțiune redus acestui comerț, care ar fi putut favoriza în cu totul altă măsură dezvoltarea agriculturii romînești.

---

[1] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 376.
[2] Acad. R.P.R., *Doc. osmane*, DLXXXI/37.

Ordinele de interdicție a comerțului cu alte țări arată că Poarta era informată asupra exportului de animale, miere, ceară, unt, lînă, piei, ce se făcea din Moldova și Țara Romînească « în țările Poloniei, Ungariei, Germaniei, Veneției și Ragusei » [2].

Pentru exportul de boi moldovenești îngrășați — deci aparținînd boierilor sau îngrășați de negustori — Boscovich ne dă aceeași cifră ca și Cantemir, de 40 000, arătînd însă ca direcție principală Silezia, după care urmează Transilvania, și nu Danzigul, cum era cu o jumătate de veac în urmă. Cam în aceeași vreme și consulul francez în Crimeea, Peyssonel, însemna într-o lucrare publicată doar mai tîrziu că « boii constituie un articol foarte însemnat al comerțului Moldovei; un număr extraordinar de mare de boi trec în Polonia, în Prusia, în Germania, în statul Veneției și în Turcia » [3]. Despre cei din Țara Romînească, Bauer spune că « sînt duși pînă în Silezia și în diferite provincii ale Germaniei ». În ce privește caii din aceeași țară, Bauer notează că « sînt chiar căutați de mai mulți prinți din Germania pentru cavaleria ușoară » [4], în vreme ce Boscovich dă pentru exportul de cai al Moldovei cifra de 10 000 anual, fără a indica însă direcțiile acestui comerț. În 1768, Poarta îngăduia cumpărarea de cai din Moldova pentru guvernul francez. Se trimiteau de asemenea oi, porci și pește în Transilvania și în Polonia. Continua și marele export de sare, în special în sudul Dunării, dar și în alte regiuni. Vinul era cerut în Transilvania, în Polonia și mai ales în Rusia. Lîna se îndrepta spre Transilvania și spre Polonia, dar cea mai mare parte mergea, după Peyssonel, în Germania. Mari cantități de ceară ajungeau la Veneția, prin Peninsula Balcanică și pe Marea Adriatică, dar și pe o cale nouă, prin Viena. Vechiul comerț al raguzanilor cu țările noastre este însă pe la mijlocul secolului în plină decădere.

De un mare interes este apariția în tariful vamal al Țării Romînești din 1767 a unor produse meșteșugărești care se îndreptau atît spre Turcia, cît și spre Moldova: abale, postav de țară, găitane de lînă, sticlă de Tîrgoviște. Lista acestor articole se va îmbogăți către sfîrșitul secolului. Peyssonel, la rîndul său, arată că în Crimeea se aduceau în fiecare an din Moldova un număr foarte mare de lulele de lemn de cireș sau de trandafir, 8 000—9 000 de cofe, 2 000—3 000 de butoiașe pentru pus țuică, cca. 2 000 de recipiente de lemn, unele cu capace de cositor, altele cu dop de lemn; tot din Moldova veneau în Crimeea 5 000–6 000 de paturi de pușcă semifinisate.

---

[1] Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 465.

[2] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 413.

[3] Ch. de Peyssonel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, vol. II, p. 198.

[4] Bauer, *Mémoires*, p. 26.

Importul Moldovei — același fiind și cazul Țării Romînești — a fost caracterizat în termeni limpezi de învățatul călător care era Boscovich: « Iese <din țară> de asemenea o cantitate considerabilă <de bani> pe băcănii și din pricina luxului care a cuprins nobilimea țării, care cheltuiește mult pe postavuri și stofe străine și mai ales pe blănuri fine, care vin din afara țării » [1]. Caracterul acesta de comerț de lux al importului de mărfuri este just observat, dar e necesar de adăugat că el nu cuprindea numai atît, ci, într-o măsură mai mică, și unelte agricole, obiecte de un uz mai larg sau materie primă: coase din Austria, Germania și Transilvania, cuțite de la Viena, din Polonia și din Turcia, cositor, plumb, mercur, oțel, bumbac și fire toarse de bumbac, coloranți, hîrtie, sticlă etc. Principalul import rămîne cel al stofelor (din Transilvania, Polonia, Franța — sosite prin Turcia, dar și prin Leipzig — din Anglia și mai ales din Germania), al mătăsurilor (orientale, dar și franceze, italiene), al pînzeturilor (din Imperiul otoman, Rusia, Polonia, dar și din Franța și chiar pînză de Olanda), al blănurilor, îndeosebi din Rusia. Se aduceau de asemenea porțelanuri de la Veneția și de la Berlin, oglinzi și ceramică din Germania, sticlărie fină venețiană și cantități importante de articole alimentare: fructe mediteraneene, cafea, untdelemn de măsline, orez, condimente — sosite în special prin Danzig — dulciuri etc. În ansamblu, și la import, ca și la export, se observă, alături de păstrarea legăturilor tradiționale cu Transilvania și cele cu Polonia și Rusia, o lărgire a celor cu Europa centrală și occidentală, în special cu Austria și cu țările germane. În ceea ce privește comerțul de import, această lărgire s-a făcut în bună parte în detrimentul comerțului cu Turcia, ceea ce denotă anumite tendințe de schimbare în modul de viață al clasei dominante. În legăturile comerciale cu Europa centrală și apuseană, un rol tot mai însemnat îl joacă marile tîrguri de la Leipzig. Numeroșii negustori lipscani, care încep să se întîlnească în actele vremii, sînt o mărturie în acest sens.

Circulația monetară și camăta

În lipsa unei monede bătute în Moldova sau Țara Romînească, circulația monetară este alimentată de exportul de produse romînești pe piețele străine. Dar afluxului de monedă provenind dintr-o balanță comercială activă îi corespunde o scurgere continuă de numerar spre Constantinopol, pentru achitarea obligațiilor bănești care se aflau în continuă urcare. Aceasta face ca, în ciuda creșterii cantității de numerar venite din afară, față de înmulțirea tranzacțiilor, moneda aflată în circulație să fie în fapt insuficientă. De aici au derivat folosirea mai departe la efectuarea plăților calculate în monedă a vitelor sau a unor produse, pe de o parte, și larga practicare a cămătăriei, pe de alta.

Monedele care circulau în Țara Romînească și Moldova sînt foarte numeroase ca tip și variate ca origine. Avem în primul rînd monedele turcești, care au circulația cea mai întinsă, apoi monedele polone şi ruseşti, întîlnite în mai mare măsură în Moldova, monede austriece, venețiene, olandeze etc. Între monedele turceşti, pornind de la aspri sau bani, care reprezentau cea mai mică monedă în circulație, în ordine ascendentă veneau paraua, piesă de trei bani, şi piastrul, care se fixează în secolul al XVIII-lea la 120 de aspri sau 40 de parale. Piastrul ajunge să fie echivalent cu leul, fixat şi el la 120 de bani, ceea ce face ca de multe ori să se folosească în izvoarele externe, fără deosebire, una sau alta din aceste monede. Circulau de asemenea o serie de monede de aur turceşti: galbeni stambolii (de Istambul), zingirlii, turalii, funduclii, zarmacupi. Dintre monedele ruseşti, cele mai frecvente erau copeica, dutca, în valoare de două copeici, şi rubla, care echivala cu 100 de copeici sau 50 de dutce. De multe ori, sub acelaşi nume circulau monede de origini diferite. Astfel sînt creițarii, orții, groşii, polturacii, atît poloni, cît şi austrieci. Talerul, moneda mare de argint cea mai răspîndită, continuă să provină de asemenea din mai multe țări, leul însuşi nefiind decît talerul olandez, iar piastrul turcesc făcînd parte şi el din categoria talerilor. În ce priveşte moneda de aur, în afara galbenilor turceşti, se întîlnesc adesea în acte galbeni de diferite proveniențe. Monedele de aur şi cele mari de argint serveau de multe ori şi ca monedă de calcul, plata efectuîndu-se în alte unități monetare.

---

[1] R. G. Boscovich, *Giornale*, p. 122.

Unul dintre fenomenele monetare cele mai însemnate ale secolului al XVIII-lea a fost transformarea treptată, cu începere de la mijlocul secolului, a leului în monedă de calcul, fixată la 120 de bani sau 40 de parale. Acest fapt — care atestă întinsa circulație a leului vreme de peste un secol şi jumătate şi, ca urmare, deprinderea constantă a folosirii lui ca monedă efectivă — s-a petrecut sub presiunea altor monede. În Imperiul otoman, scoaterea leului din circulație s-a datorat îndeosebi pătrunderii în mari cantități a talerilor austrieci, bătuți în timpul Mariei Tereza, şi a colonaților spanioli. La noi s-a petrecut de asemenea o intensificare a circulației monedei austriece, legatăde de zvoltarea relațiilor comerciale şi de stăpînirea habsburgică în Transilvania şi mai ales o tot mai largă răspîndire a piastrului turcesc.

Din monedele de aur, dacă țechinul venețian îşi păstrează vechiul său prestigiu, iar galbenul austriac face progrese, ca şi monedele de argint ale Imperiului habsburgic, o căutare deosebită o au galbenii olandezi. Simplificînd oarecum situația, Raicevich va ajunge să scrie: « Banul efectiv care se vede circulînd mult în aceste provincii constă în țechini olandezi şi piaştri turceşti, care sînt jumătate de aramă şi jumătate de argint »[1].

Raporturile dintre numeroasele monede care circulă în țările noastre variază frecvent, constantă fiind doar creşterea valorii monedelor de aur față de valoarea celor de argint. Schimbul monedelor impus de varietatea celor aflate în circulație a dat naştere zărăfiei, constatată documentar încă din secolul al XVII-lea. Zarafii împrumutau şi bani cu camătă. Cămătăria se practica pe o scară foarte

---

[1] St. Raicevich, *Osservazioni*, p. 116.

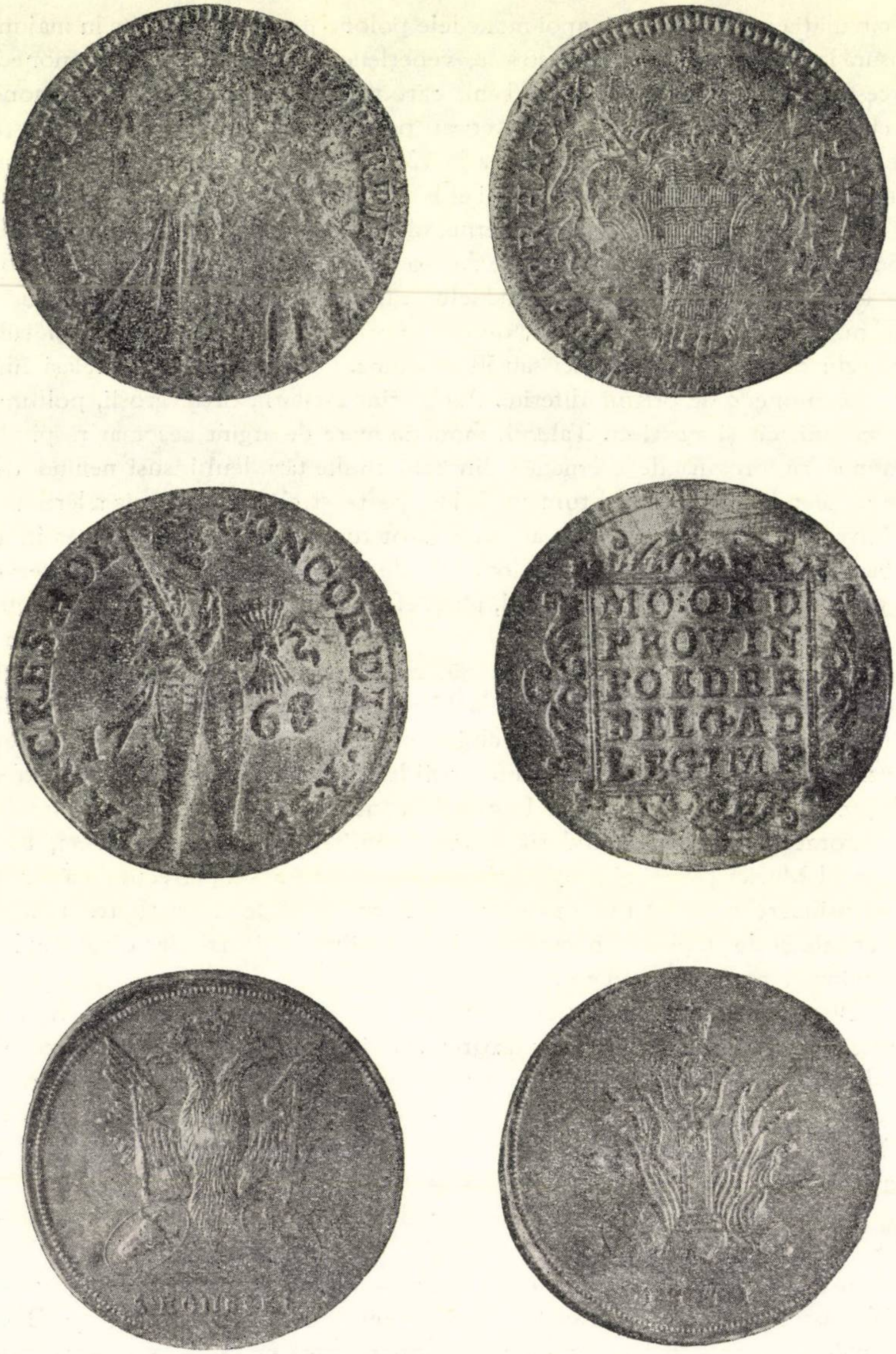
CONCORDIA
17 68
MO:ORD
PROVIN
FOEDER
BELG AD
LEGIM

Fig. 77. — Monede care circulau în Ţara Romînească şi în Moldova în secolul al XVIII-lea. *Sus:* ducat raguzan 1758. *Mijloc:* ducat olandez 1768. *Jos:* copeică emisă în 1771 (mărită).

largă atît de negustori localnici, cît şi de negustori străini, luîndu-se adesea o dobîndă de 10% pe lună. Oameni din toate categoriile sociale luau bani cu împrumut: boieri pînă la cei mai mari, îndeosebi pentru cheltuielile de lux, orăşeni şi ţărani. Cei mai răspîndiţi sînt cămătarii turci, pe care-i găsim nu numai în cele două capitale, ci şi în celelalte oraşe ale ţării. Mizeria şi greutatea birurilor împingea pe oamenii săraci să împrumute de la cămătari. Un document expune în chip foarte grăitor cazul unui asemenea datornic: « Fiindu aciastă lipsă mare de păinia şi eu neavănd nicio putere şi murind de foamea, cu femeia mea şi cu copchii mei şi o sor-a mia, şi neavîndu de ci să-m apuc », a mers să împrumute de la un turc « zăci lei cu dobîndă, din dzece lei, 11 lei pe lună » [1].

În lumea satelor, împrumutul cu camătă se combină cu negoţul sub forma plăţii înainte a produselor, agravînd încă spolierea ţăranului de rodul muncii lui. Raicevich, care a cunoscut bine situaţia de la noi, arată cum « nenorociţii cultivatori ai Ţării Romîneşti şi Moldovei, trebuind să scoată în fiece moment bani pentru a plăti dările şi taxele apăsătoare pe orice fel de produse, trebuie să recurgă la cei care îi au pregătiţi. Frica de bătaie, de închisoare, şi de a-şi vedea răpite de mîna crudă a strîngătorului de biruri plugul şi boii, singurii tovarăşi ai ostenelii lor şi mijlocul de a-şi întreţine propria existenţă, îi face să nu stea pe gînduri, să nu cerceteze condiţiile în care le sînt daţi banii. Pentru a avea cîţiva piaştri, se obligă să cedeze anticipat întreg produsul pe care-l aşteaptă în acel anotimp ». În cazul unei recolte proaste, datoria se amînă pentru anul următor. « Între timp vin noi şi mai mari nevoi de bani, recurge la negustor pentru a-i avea, trebuie să restituie datoria veche cu grea camătă şi pe acea nouă; în sfîrşit, în cîţiva ani ajunge în situaţia de a munci şi a asuda toată viaţa pentru alţii, putînd de-abia să-şi păstreze o hrană nenorocită ». Şi Raicevich conclude că « înainte de ultimul război (1768—1774), turcii de dincolo de Dunăre, făcînd acest comerţ, ajunseseră stăpîni în cele două provincii: sub motivul de a-şi redobîndi banii, ei se aşezau în casele creditorilor, dispunînd nestînjeniţi de bunurile şi de persoana lor » [2].

Dezvoltarea oraşelor

Din punct de vedere numeric, situaţia oraşelor şi tîrgurilor din Moldova şi Ţara Romînească cunoaşte puţine schimbări în primele trei sferturi ale secolului al XVIII-lea. De ridicarea unui oraş nou cu adevărat important nu se poate vorbi. Apar doar cîteva tîrguri noi, cum sînt Filipeştii în Prahova, tîrgul Cărbuneşti în Gorj — fostul tîrg al Bengăi sau al Gilortului ridicat din nou — Puţenii în Tecuci, Novoseliţa în ţinutul Hotinului, Oniţcanii în Orhei. Unele aşezări vechi cunosc în această epocă o decadenţă iremediabilă, cîteodată redevenind cu timpul simple sate sau dispărînd chiar cu totul. Acesta este cazul Băii de Aramă, al Oraşului de Floci, al Gherghiței; în Moldova, al Băii sau al Cotnarului. Despre Orașul de Floci, generalul Bauer scria că « era altădată foarte înfloritor, dar nu i-am mai găsit decît ruinele » [1]. Memoriul boierilor munteni dat în 1770 contelui Panin trecea totuși printre tîrguri atît Orașul de Floci, cît și Baia de Aramă. Gherghița rămîne în afara tuturor drumurilor de comerț mai importante. Despre cele două orașe moldovenești amintite, se nota încă din 1691, în raportul unui misionar catolic: « Orașul Cotnari și orașul Baia sînt cu totul deșarte » [2]. Un

---

[1] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 50—51.
[2] St. Raicevich, *Osservazioni*, p. 128—129.

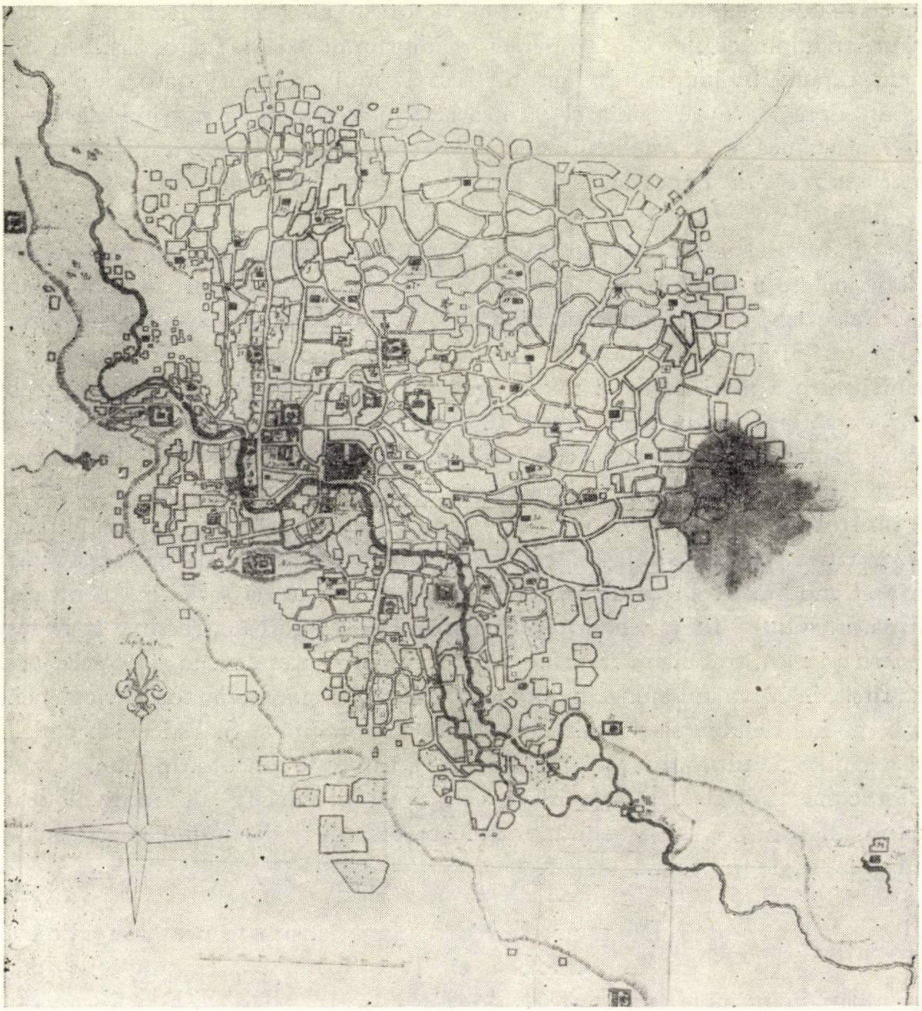

Fig. 78. — Planul orașului București, întocmit de un ofițer rus în 1770.

---

[1] Bauer, *Mémoires*, p. 26.

[2] *Diplomatarium Italicum*, vol. IV (1940), p. 294.

alt raport, din 1743, menţionează Baia fără nici o lămurire, iar despre Cotnari spune: « Oraşul Cotnari, odinioară vestit, acum părăsit »[1]. Oraşele care cunosc un progres mai însemnat, în afara celor două capitale, sînt Ploieştii şi Craiova în Ţara Romînească, iar în Moldova, Galaţii şi Botoşanii. Dacă harta distribuirii centrelor urbane în cele două ţări suferă modificări neînsemnate, e sigur că încă din această vreme începe pregătirea condiţiilor care vor duce în ultimul sfert al secolului, la apariţia unui însemnat număr de tîrguri noi. Despre dezvoltarea demografică a oraşelor principale ne lipsesc încă informaţii precise. E neîndoielnic că pentru oraşele Moldovei, ca şi, de altminteri, pentru întreaga ţară, sfîrşitul secolului al XVII-lea a însemnat o vreme de grele încercări, care le-a redus sensibil populaţia. De altfel, ele nu sînt ferite de puternice lovituri nici în secolul al XVIII-lea. Într-o măsură mai mică, aceeaşi e situaţia şi în Ţara Romînească — unde o relativă stabilitate îngăduise însă maturizarea procesului de creştere petrecut în cursul secolului precedent — ceea ce face ca dezvoltarea multora dintre oraşe să capete aspectul unei linii în zig-zag. Într-una din relatările de călătorie la Constantinopol ale solului polon Rafael Leszczynski, din 1700, se notează: « După Iaşi, Scînteia..., cîteva colibe, Vaslui... azi un sat pustiu »[2], iar într-o a doua descriere a aceleiaşi călătorii, citim despre «orăşelul pustiu» Vaslui: « acest orăşel este format numai de ruine şi de resturile zidurilor reşedinţei de odinioară a domnilor Moldovei »[3]. În 1711, Bîrladul «a rămas numai pajişte »[4]. După un călător polon, Fălciul, « care fusese mai înainte un orăşel populat », nu mai avea în 1759, după ce îl ruinaseră tătarii, « decît vreo zece-douăzeci de case »[5]. Şapte ani mai tîrziu, în 1766, un alt călător poposea însă « în orăşelul nou clădit Fălciu »[6].

Foarte dificilă este aprecierea evoluţiei demografice a Iaşilor în această perioadă. Încă de la începutul secolului, Cantemir, după cum s-a arătat, afirma că din cele 12 000 de case găsite la recensămîntul efectuat cu 50 de ani înainte, de-abia o treime rămăseseră în picioare. Un călător englez din 1738, John Bell din Antermony, atribuia Iaşului 2—3 000 de case. Ni s-a păstrat apoi o catagrafie a oraşului din 1755, care înregistrează 1 353 de case, ceea ce ar corespunde unei populaţii de 6 500—7 000 de locuitori. Este evident însă că această catagrafie este incompletă: ea nu cuprinde, de pildă, decît 2 mănăstiri, 9 preoţi şi 38 de boieri, dintre care 10 dieci de vistierie şi 12 mazili. De asemenea nu găsim decît un singur potcovar şi un singur cărăuş. Informaţia dată de Peyssonel, că Iaşii « numără circa 50 000 de locuitori », este fără îndoială mult exagerată. La fel de exagerată este şi aprecierea aceluiaşi asupra Bucureştilor, potrivit căreia

---

[1] *Diplomatarium Italicum*, vol. IV (1940), p. 334.

[2] P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările romîne*, p. 96.

[3] *Ibidem*, p. 106.

[4] N. Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele Romîniei*, vol. II, p. 110.

[5] P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările romîne*, p. 209.

[6] *Ibidem*, p. 223.

« numără mai bine de 120 000 de locuitori ». Rămîne însă interesantă impresia făcută de capitala Țării Romînești asupra acestui cunoscător atît al Apusului, cît și al Răsăritului, care o găsea « un oraș mare și frumos, extrem de populat » [1].

Deși pentru unele orașe sînt indicii de creștere demografică, în special în deschiderea de noi străzi și crearea de mahalale, populația urbană nu pare să fi cunoscut, în ansamblul său, un spor numeric apreciabil. Ceea ce rămîne important sînt preocupările ei meșteșugărești și comerciale. Catagrafia amintită a Iașilor, așa incompletă cum este și lipsită de multe ori de indicația ocupației celor care se aflau în posesia caselor, dă 58 de blănari și cojocari, 54 de cizmari, ciubotari și tălpălari, 31 de croitori, 21 de bărbieri, 13 zlătari etc. În pomelnicul breslei ciubotarilor din Iași, întocmit în 1766, cînd aceștia se despart de tălpălari, sînt înscriși 96 de meșteri care făceau parte din breaslă la acea dată. La Botoșani, la alcătuirea breslei blănarilor, în 1768, participau 31 de meșteri, iar cu prilejul întăririi statutelor breslei ciubotarilor din 1789 se constată că ciubotarii singuri, în afară de cizmari, « au venit la numărul de șesăzeci și mai bini » [2]. În genere, informația de care dispunem indică prezența în orașele și tîrgurile celor două țări, a unui număr relativ însemnat de meșteșugari. În același sens pledează de asemenea progresele specializării în cadrul ramurilor de producție și dezvoltarea organizațiilor meșteșugărești.

Alături de meșteșugărime se dezvoltă și o pătură negustorească localnică, deși se găsesc încă în orașele celor două țări numeroși negustori străini, aflați în trecere sau așezați pentru intervale de timp limitate. Organizați și ei în bresle, negustorii prezintă o și mai mare diferențiere de avere și de poziție socială decît meșteșugarii. Se pot distinge diferite trepte, de la « desăgarii » amintiți și pînă la negustorii bogați, care participau la comerțul extern și frecventau marile bîlciuri internaționale, făcînd de multe ori și cămătărie. Un Coste Avram mergea în Germania după oglinzi și ceasornice, dînd și sume importante cu camătă; Dumitru Duca, Cristofor și atîția alții frecventau tîrgurile de la Lipsca; un negustor, Toma, lua o moșie pentru o datorie de 300 de lei, un altul, Hagi Chircu, putea să împrumute chiar pe domn, cu nu mai puțin de 10 000 de lei. Dar cea mai mare parte a negustorilor sînt cei de stare mijlocie, care vînd în dughenile lor produse locale sau aduse de alții de peste hotare și iau parte la tîrgurile săptămînale și la iarmaroacele din țară. În foarte mare număr erau cîrciumarii.

Dacă meșteșugarii și negustorii formează elementul de bază, dezvoltarea în continuare a tendinței boierimii de a avea case și la orașe, formarea unei pături de mică boierime cu centrul intereselor ei chiar în oraș și existența încă a unei importante pături orășenești legate de agricultură dau populației urbane o înfățișare foarte complexă.

Unul din aspectele importante ale vieții orășenești în secolul al XVIII-lea este constituit de tendința autorității centrale, manifestată încă din jumătatea

---

[1] Ch. de Peyssonel, *Traité*, vol. II, p. 177, 194.

[2] E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, p. 518.

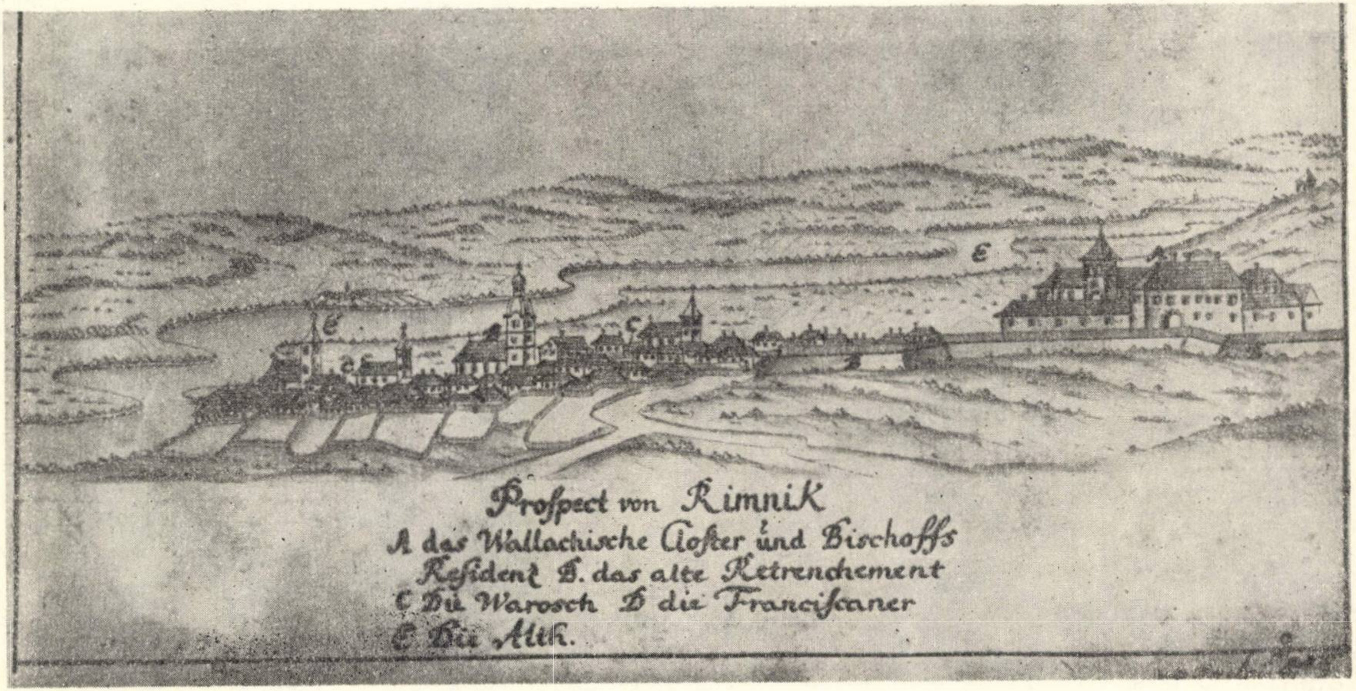
Proſpect von Rimnik
A das Wallachische Cloſter und Bischoffs
Reſidenz B. das alte Retrenchement
C Die Warosch D die Franciſcaner
E Die Altk.

Fig. 79. – Vedere generală a orașului Rîmnicu Vîlcea la începutul secolului al XVIII-lea. Desen de austriacul Weiss.

a doua a secolului precedent, de a interveni într-o măsură tot mai largă în administrarea orașului, în detrimentul autorităților municipale, alese de către orășeni. Interesele fiscale ale domniei și dezvoltarea activității comerciale și meșteșugărești a orașelor duc la accentuarea acestei tendințe, în cadrul politicii generale duse de domnii fanarioți. Dar procesul acesta nu e unitar, ci se interferează cu o acțiune de înstrăinare a unor părți tot mai însemnate din moșiile orașelor, mergîndu-se pînă la însăși vatra acestora, mai ales în folosul unor mănăstiri sau episcopii, dar și într-acel al unor mari boieri. În goana clasei dominante, pentru extinderea stăpînirii sale de pămînt și sporirea producției de cereale, moșiile tîrgurilor, avantajate prin apropierea piețelor de desfacere, erau o pradă îmbietoare pentru ea, la fel ca și veniturile care puteau izvorî din stăpînirea solului urban. Lipsită de înțelegerea mai largă a propriilor interese, căutînd întărirea sprijinului intern în sînul clasei dominante, domnia, în temeiul dreptului de stăpînire asupra orașelor, își îngăduie tot mai însemnate danii în paguba acestora. Dacă în jumătatea a doua a secolului al XVII-lea atari danii cuprindeau de obicei porțiuni relativ mai mici din moșie și numai în mod excepțional moșia întreagă și vatra tîrgului (de exemplu Tîrgul Lăpușna, dăruit în 1694 de Constantin Duca), în secolul al XVIII-lea acțiunea de spoliere a orășenilor ia cu totul alte proporții, ea căpătînd cea mai mare intensitate de la mijlocul secolului înainte. De data aceasta devin frecvente daniile de porțiuni întinse din moșii sau chiar ale acestora în întregime, uneori cuprinzînd, mai ales într-o etapă ulterioară, și vatra orașului, în parte sau în total. În Moldova, unde ele sînt cele mai numeroase, numai între anii 1750 și 1760 se fac înstrăinări din moșiile a 15 orașe, în frunte cu Iașii. În aceeași vreme se dăruiau de altminteri și părți din moșia Bucureștilor. Atari danii puneau pe tîrgoveții dedicați agriculturii, față de noul stăpîn al moșiei, căruia îi datorau dijmă și clacă, într-o situație asemănătoare cu aceea a țăranilor dependenți. În cazul cînd stăpînirea acestuia se întindea și asupra vetrei orașului, el pretindea bezmănul pe locurile caselor, precum și exercitarea unei serii de drepturi feudale de natură economică.

Gravele urmări ale acestor danii pentru situația și interesele orășenilor au dat loc în mediul orășenesc unor variate forme de luptă antifeudală. La Dorohoi, unde moșia orașului fusese dăruită încă din timpul lui Nicolae Mavrocordat vistierului Alistarh Hrisoscoleu, opoziția tîrgoveților, care refuzau să achite dijma și bezmănul, merge pînă la amenințarea cu părăsirea orașului. Prin judecată în divanul domnesc, ei reușesc să obțină de la Grigore Ghica (1726—1733) anularea daniei și scutirea de orice obligații de dijmă, de boieresc sau de bezmăn. Cum fiul lui Hrisoscoleu pretinde iarăși aceleași drepturi, se ajunge din nou, în 1764, la divanul domnesc.

La Roman, unde lupta tîrgoveților împotriva episcopului data din secolul al XVII-lea, negustorii armeni refuză, în 1752—1753, să dea dijma episcopiei de pe locurile tîrgului și se judecă în divan. La Bîrlad, unde moșia tîrgului fusese dăruită din 1752, față de pretențiile noului stăpîn, orășenii reușesc să obțină de la domnie, în 1757, scutirea de chirii şi de zeciuială pe grădini, rămînînd să fie supuşi dijmei pentru ogoare, fîneţe şi prisăci. La Huşi, de asemenea, orăşenii refuzau încă din 1759, să achite dijma episcopiei, care stăpînea moşia tîrgului.

Lupta dusă de orăşeni împotriva exploatării feudale se va intensifica spre sfîrşitul secolului, atunci cînd şi vatra oraşului va fi de multe ori înstrăinată în întregime. Orăşenii duc în secolul al XVIII-lea şi o luptă susţinută împotriva grelelor sarcini fiscale impuse de domnie, a atingerii privilegiilor economice de care se bucurau şi a abuzurilor săvîrşite de dregătorii statului. Această împotrivire va îmbrăca, după cum se va vedea, chiar şi forma cea mai înaltă a luptei de clasă în orînduirea feudală, răscoala.

2. DEZVOLTAREA RELAŢIILOR SOCIALE ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ ŞI MOLDOVA

Dezvoltarea forţelor de producţie în Ţara Romînească şi în Moldova, atît în domeniul agriculturii, cît şi în ce priveşte meşteşugurile şi manufacturile, deşi încetinită de exploatarea otomană, a fost resimţită prin urmările ei şi în raporturile sociale. Creşterea pieţei interne şi a celei externe a adus venituri apreciabile boierilor, pe cînd ţăranii, supuşi muncii silite, dijmelor şi dărilor către stat, sărăcesc.

În secolul al XVIII-lea, claca agricolă devine generală, atît pentru rumîni şi vecini, cît şi pentru oamenii liberi aşezaţi cu învoială pe domeniile feudale. Aceşti ţărani liberi, fără pămînt, erau mai înainte supuşi numai dijmei din produse, în schimbul folosirii unui lot de pe moşie, care le era concedat de către stăpîn. În secolul al XVIII-lea (în parte şi la sfîrşitul celui precedent), pe lîngă dijmă, stăpînii cer ţăranilor aşezaţi cu învoială pe moşiile lor şi un număr de zile de clacă pe rezerva seniorială, această obligaţie fiind acum trecută în învoielile agricole scrise dintre stăpîni şi ţăranii aşezaţi pe moşii şi menţionată în poruncile domneşti adresate acestor ţărani. Supunerea la clacă a ţăranilor aşezaţi însemna, în fapt, o treptată asimilare a lor cu rumînii şi vecinii.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, obligaţiile rumînilor şi vecinilor faţă de stăpînii de moşii dau tot mai mult condiţiei lor aspectul unei adevărate robii. Nereglementarea clăcii şi rămînerea ei la dispoziţia boierilor, vinderea rumînilor şi vecinilor individual, în afara moşiei, duc la o îndîrjită împotrivire a ţăranilor. Aceeaşi împotrivire se manifestă şi faţă de opresiunea fiscală, dictată în parte de pretenţiile turceşti. Spre a se evita răscoalele ţărăneşti şi mai ales fuga în masă a ţăranilor, se produce acum, pentru întîia oară, reglementarea generală de către stat a raporturilor dintre ţărani şi stăpînii de moşii. Mai întîi această intervenţie se face simţită în reglementarea clăcii ţăranilor aşezaţi cu învoială pe moşii, apoi, la mijlocul secolului al XVIII-lea, are loc reforma care a eliberat pe şerbi şi a fixat obligaţiile de clacă ale tuturor ţăranilor faţă de stăpînii moşiilor pe care lucrau.

Istoria secolului al XVIII-lea în Ţara Romînească şi în Moldova este dominată, pe de o parte, de lupta ţăranilor împotriva stăpînilor de moşii şi a statului, luptă a cărei formă principală era fuga în masă, şi pe de altă parte de încercările stăpînirii de a menţine dominaţia exploatatorilor prin reforme sociale, mai ales prin reglementarea clăcii.

Claca şi şerbia în secolul al XVIII-lea

În secolul al XVIII-lea, stăpînii feudali caută ca prin creşterea numărului ţăranilor dependenţi şi mai ales a obligaţiilor lor de muncă să poată folosi pentru agricultură o parte cît mai mare din suprafaţa domeniilor. Nu e vorba de o intensificare a producţiei agricole pe o suprafaţă dată, ci de extinderea ei în marginile hotarelor domeniului. La aceasta s-a ajuns prin atragerea pe moşii a noi braţe de muncă şi prin mărirea numărului zilelor de clacă, precum şi prin introducerea clăcii agricole şi pentru ţăranii aşezaţi cu învoială pe moşie.

Domeniul boieresc cuprindea, ca şi mai înainte, în ce priveşte terenurile de cultură, atît loturile cultivate de ţăranii şerbi şi de cei aşezaţi cu învoială temporară, cît şi partea rezervată stăpînului, lucrată cu muncă gratuită şi al cărei venit revenea în întregime acestuia. Dintre cele două părţi cultivate ale domeniului, în secolul al XVIII-lea — atît în Moldova, cît şi în Ţara Romînească — partea formată din loturile ţărăneşti, lucrată în dijmă, era încă cu mult mai importantă decît rezerva, dar se constată totuşi o înceată creştere a celei din urmă.

Pentru a mări numărul braţelor de muncă de pe moşiile lor, boierii primeau pe ţăranii de pe alte moşii. Şerbii fugeau mereu de la un stăpîn la altul în nădejdea unei vieţi mai bune.

Fuga de pe moşii ca formă a luptei de clasă era îndreptată împotriva intereselor de ansamblu ale clasei feudale, totuşi interesele individuale făceau ca mulţi boieri nu numai să primească la dînşii pe şerbii fugiţi, ci chiar să încerce a-i atrage prin felurite făgăduieli. Fireşte că această permanentă deplasare a locuitorilor dezorganiza perceperea dărilor, prejudiciind atît interesele fiscale ale domniei cît şi pe cele ale Porţii, care nu au întîrziat să intervină pentru a pune capăt acestei situaţii. În porunca trimisă de către Poartă domnului Moldovei Matei Ghica (1753—1756), se insistă asupra faptului că « ţăranii fug de la casele lor şi se risipesc, iar boierii îi adăpostesc în satele lor, îi ascund şi-i apără ca să nu plătească dările împărăteşti şi umplu satele lor cu ţărani, ca să tragă foloase de pe urma lor » [1].

Numărul ţăranilor cu învoială a crescut foarte mult în prima jumătate a secolului al XVIII-lea nu numai prin fuga ţăranilor şerbi de pe moşiile de care erau legaţi, ci şi prin răscumpărările din rumînie sau vecinie, fără de pămînt, prin pierderea ocinilor de către moşneni, cu păstrarea libertăţii şi prin imigraţii, în special din Transilvania. Ţăranii aşezaţi cu învoială erau faţă de stăpînul moşiei oameni liberi, care, după încheierea timpului prevăzut în învoială se puteau muta într-altă parte. În secolul al XVIII-lea ei sînt tot mai mult asimilaţi cu vecinii şi cu rumînii, în sensul că sînt supuşi şi ei la obligaţia clăcii, iar dreptul lor de strămutare este redus şi aproape desfiinţat prin măsurile fiscului, care opreau mutarea locuitorilor de la sate.

---

[1] *Cronica Ghiculeştilor*, ms. grecesc la Muzeul romîno-rus, f. 1 110.

Începutul secolului al XVIII-lea cunoaşte regimul învoielilor scrise, date de « oamenii şezători » pe moşie.

Din această epocă posedăm numeroase zapise de învoieli ale unor astfel de ţărani cu stăpînii moşiilor pe care erau aşezaţi. Ţăranii aşezaţi cu învoială sînt siliţi să primească condiţiile impuse de boieri. Zapisele de învoială cuprind fixarea numărului zilelor de clacă, plata dijmei în produse de pe loturile concedate de stăpîn, obligaţia strîngerii fînului, menţinerea monopolului vinului de către stăpîn, posibilitatea răscumpărării clăcii în bani. Din partea stăpînilor, singura obligaţie era aceea de a da lotul de pămînt cultivabil necesar pentru întreţinerea unei familii.

În a doua fază se trece la regimul clăcii reglementate de stat, în ceea ce priveşte pe ţăranii aşezaţi cu învoială. Obiceiul supunerii oamenilor cu învoială la clacă se generalizase în toată ţara şi, pentru a-l face respectat, boierii obţin de la domnie porunci scrise prin care se fixează toate obligaţiile faţă de stăpîni, fie pentru ţăranii de pe o moşie, fie pentru toţi ţăranii depinzînd de un boier sau o mănăstire.

Poruncile domneşti date ţăranilor aşezaţi cu învoială pe moşii fac o distincţie tot mai netă între «clacă» şi « lucru ». Ele precizează că ţăranii vor face « clacă, iar nu lucru » (formula se întîlneşte numai în actele din Ţara Romînească). Prin « lucru », în secolul al XVII-lea se înţelegea ansamblul obligaţiilor în muncă ale ţăranilor dependenţi faţă de stăpînul moşiei. În secolul al XVIII-lea însă, termenul « lucru » era rezervat muncilor neagricole: serviciul la conacul boierului, tăiatul lemnelor în pădure, căratul lor şi al produselor moşiei la conac şi la tîrg etc. În schimb, prin « clacă » era desemnată munca agricolă, cu cele trei forme principale ale sale: arat, semănat, seceriş, la care se adăuga şi treieratul.

În ceea ce priveşte obligaţiile ţăranilor şerbi, care formau vechea obşte aservită a satului, faţă de stăpîni, ele nu sînt precizate în actele şi poruncile domneşti, pînă la eliberarea acestora în anii 1746—1749 prin reforma lui Constantin Mavrocordat, pentru că domnia nu intervenea în raporturile dintre şerbi şi stăpînii de moşii. Totuşi, vecinii şi rumînii se bucurau de anumite drepturi care le erau recunoscute de tradiţia nescrisă, în primul rînd acela de a se folosi de moşie, dacă-şi îndeplineau obligaţiile către stăpîn, şi de a nu putea fi despărţiţi de moşie. Această tradiţie era tot mai mult călcată: boierii vindeau individual pe şerbii lor, fără pămînt. Aşezămîntul dat de Constantin Mavrocordat în Moldova, în 1749, constată că vecinii sînt mutaţi de pe moşie, daţi de zestre, schimbaţi fără pămînt, copiii sînt despărţiţi de părinţi, ceea ce « n-au fost volnici stăpînii satelor »[1]. Baza principală a muncilor agricole era şi în secolul al XVIII-lea munca şerbilor (vecini şi rumîni).

Numărul zilelor de muncă ale şerbilor fiind nereglementat, era mult mai mare ca al oamenilor şezători pe moşie sau «şezători cu aşezămînt», cum sînt numiţi în acte ţăranii liberi aşezaţi cu învoială. În Moldova, anaforaua din 1775 a boierilor către Grigore Ghica, care face istoricul raporturilor dintre ţărani şi stăpîni, spune: «Toate mănăstirile şi neamurile boiereşti aveau pe moşiile lor vecini... şi pre aceşti vecini îi stăpîneau din neam în neam, slujindu-se cu dînşii la toate trebuinţele, şi în fiecare vreme şi loc, întocmai ca şi cu robii ţigani »[2], deci nu era reglementată munca, nici felul ei, nici timpul anului, nici cantitatea, nici locul. În Ţara Romînească, situaţia era la fel; într-un act din 1750 al mănăstirii Mislea, se arată că înainte de eliberare, rumînii «pururea slujiia şi lucra mănăstirii la toate trebile tocmai ca nişte ţigani...»[3]. Prin urmare, ceea ce deosebea pe şerbi de oamenii liberi era obligaţia de a se supune fără limită stăpînului, ceea ce, cu drept cuvînt, preambulul reformei lui Constantin Mavrocordat numeşte « robie ». Numai reglementarea clăcii aflate pînă atunci la discreţia stăpînilor de moşii i-a putut face pe rumîni să plătească la eliberarea lor, cu prilejul reformei lui Constantin Mavrocordat, cîte 10 taleri de cap de om, deşi erau liberaţi fără pămînt. Faptul că, aşa cum se va vedea mai jos, eliberarea vecinilor şi a rumînilor a fost obţinută prin lupta dîrză a ţăranilor arată lămurit că foştii şerbi, asimilaţi acum cu ţăranii aşezaţi pe moşii, cîştigau prin această schimbare a situaţiei lor o însemnată scădere a muncii la care erau obligaţi.

Lupta ţăranilor împotriva înăspririi exploatării feudale

Nesupunerea ţăranilor la îndeplinirea obligaţiilor faţă de stăpînii de moşie — în ceea ce priveşte claca, dijma, monopolurile — apare în numeroase acte din această perioadă. Grigore Ghica constată în 1750 că sătenii din Comarnic ai mănăstirii Colţea « nu vor să dea nici o dijmă ». În 1754, satele mănăstirii Cotmeana « să pun în semeţie de-şi vînd vinu şi rachiul lor şi nici de clăcuit n-ar fi vrînd să clăcuiască»[4]. Banul Craiovei scrie satelor Dobriceni şi Bogdăneşti: « nici lucru n-aţi lucrat, nici dijmă n-aţi dat, nici fînurile ce aţi cosit din livezi n-aţi plătit. . . »[5].

Dar forma cea mai răspîndită a luptei ţărănimii împotriva opresiunii rămîne fuga, plecarea ţăranilor din sate pe alte moşii, în păduri, la munte, peste graniţe, o mare şi continuă mişcare a populaţiei, care-şi lăsa casele, ogoarele, adesea familiile. Moşiile rămîneau astfel lipsite nu numai de braţe de muncă, ci şi de inventarul agricol care aparţinea ţăranului. Pe de altă parte, ţăranii nemaifiind găsiţi de către agenţii fiscului la locurile unde erau înregistraţi pentru plata dărilor, iar aparatul fiscal şi de represiune al statului feudal nefiind capabil de a-i aduce înapoi sau a-i înregistra imediat în noile aşezări, veniturile domniei sufereau pierderi considerabile. Domnia este nevoită să ia felurite măsuri ca să-i aducă înapoi pe ţăranii fugiţi. În Moldova, în 1756, Constantin Racoviţă primeşte chiar o delegaţie a ţăranilor fugari, care expun pricinile fugii. Generalul Bauer descrie în 1778 depopularea ţării în ultimii 30—40 de ani, datorită « perceperii tiranice a dărilor şi vexaţiunilor boierilor »[1]. E vorba deci, deopotrivă, de opresiunea feudală, ca şi de cea fiscală, care au provocat fuga în masă a ţăranilor. Acelaşi Bauer observă că este vorba de o adevărată părăsire a ţării de către locuitorii ei. Cei care plecau în Transilvania găseau acolo, « prin asemănarea solului, a moravurilor şi a limbii, o a doua

---

[1] D. C. Sturdza-Şcheeanu, *Acte şi legiuiri*, vol. I, p. 22.
[2] Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. I, ed. a II-a, p. 134.
[3] *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, p. 498.
[4] *Ibidem*, p. 524.
[5] *Ibidem*, p. 480.

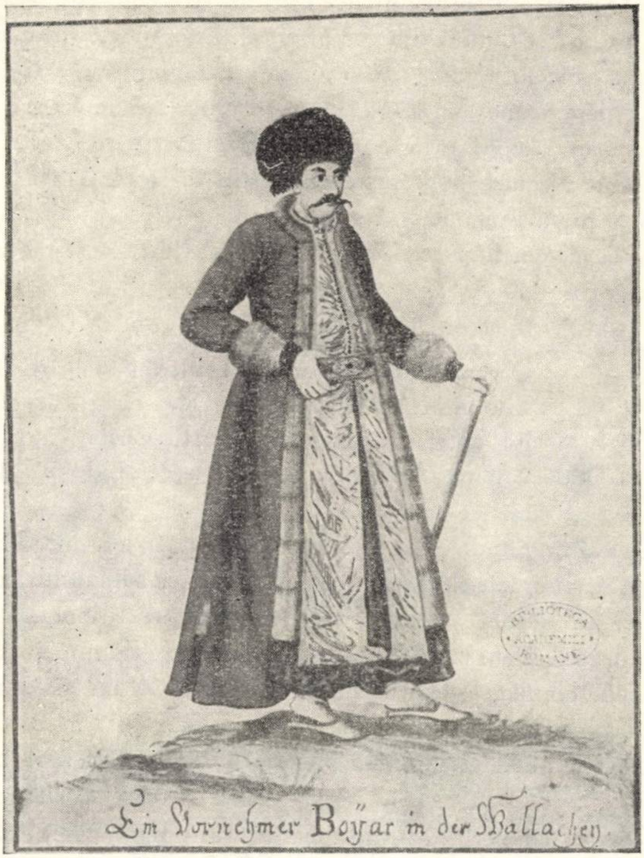
Ein Vornehmer Bojar in der Wallachey.

Fig. 80. — Boier din Ţara Romînească din prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

---

[1] Bauer, *Mémoires*, p. 19—20.

patrie »[1]. În 1766, Scarlat Ghica, în proclamaţia adresată locuitorilor fugiţi, făgăduieşte că vor trăi « în desfătare » dacă se vor întoarce, însă totodată îi ameninţă cu firmanul sultanului, care porunceşte aducerea înapoi a ţăranilor fugiţi în sudul Dunării. O parte dintre fugari nu treceau însă graniţa, « mulţi nu sîntu eşiţi din ţară, ce îmblă din sat în sat şi den ţinut în ţinut, mistuindu-să (dispărînd), după obiceiul lor »[2], spune un raport moldovenesc din 1742. Marele ban al Craiovei dă poruncă, în 1748, să fie readuşi ţăranii fugari ai mănăstirii Strehaia, care « şăd răsipiţi prin păduri, unii într-o parte, alţii într-alta »[3]. În Moldova, Ioan Neculce povesteşte cum, sub Grigore Ghica (1735—1741), « bieţii oameni » nu aveau unde să fugă, « nămai în codri »[4], iar cronicarul I. Canta spune ceva mai tîrziu că: « mulţi oameni de frică şi de sărăcie fugeau prin munţi şi prin codri »[5].

Organizarea politico-administrativă

Organizarea de stat a Moldovei şi Ţării Romîneşti în secolul al XVIII-lea păstrează aceleaşi caractere din secolul anterior, cu unele particularităţi noi, determinate pe de o parte de dezvoltarea social-economică a celor două ţări, iar pe de alta de agravarea dominaţiei otomane.

Domnia. Deşi numiţi de către Poartă şi asimilaţi în ierarhia otomană paşilor cu două tuiuri, domnii fanarioţi erau primiţi la curtea sultanului cu acelaşi ceremonial ca şi cei din secolele trecute, iar înăuntrul ţării se bucurau de întreaga autoritate domnească. Date fiind noile raporturi dintre domnii ţărilor romîne şi Imperiul otoman, conflictele dintre marea boierime locală şi domnie îmbracă tot mai des forma arzurilor către Poartă, sau cum a fost în cazul conflictului cu domnii din familia Callimachi, aceea a solicitării sprijinului hanului tătăresc.

În înţelegere cu boierii, domnii fanarioţi au continuat politica de exploatare a ţărănimii sub raport fiscal şi au sprijinit exploatarea feudală. Fiscalitatea excesivă, determinată în bună parte de intensificarea cererilor turceşti, împreună cu accentuarea exploatării feudale exercitate de boieri, au dus la o ascuţire în această vreme a luptei de clasă. Pentru a stăvili depopularea ţărilor prin plecarea în masă a locuitorilor şi a feri domnia şi statul feudal de urmările unor mai grave zguduiri sociale, a devenit necesară o politică de reforme — sub raportul fiscal. administrativ şi social.

---

[1] Bauer, *Mémoires*, p. 20.

[2] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 389.

[3] *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, p. 481.

[4] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 337—338.

[5] I. Canta, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele Romîniei*, vol. III, p. 185.

Aflați într-o mai mare dependență față de Imperiul otoman decît domnii secolelor trecute, fanarioții au avut rolul de executanți fideli ai dispozițiilor Porții, care priveau îndeosebi satisfacerea cerințelor sale materiale și comunicarea informațiilor politice din Europa. Dacă în această epocă cele două țări nu mai poartă războaie și nu mai încheie tratate de alianță, au fost totuși unii domni fanarioți care au avut rolul de mediatori ai relațiilor dintre turci și statele vecine.

Sfatul domnesc. Ca și în secolul al XVII-lea, sfatul domnesc reprezintă principalul organ în cadrul căruia se realizează colaborarea dintre domn și marea boierime. Format din boierii cu dregătorii, sfatul domnesc obișnuit rezolva problemele curente ale guvernării statului. Cînd hotărîrile de luat erau de mai mare importanță, sfatul domnesc se completa și cu alți boieri. Deliberările sfatului domnesc cu participarea clerului superior, mitropoliți și episcopi, și a boierilor de toate categoriile asupra chestiunilor de interes general sînt cunoscute sub numele de *sfat de obște*. Unele dintre dispozițiile *Constituției* de la 1741 — privitoare la egumenii de la mănăstiri, desființarea văcăritului, a pogonăritului și așezămîntul fiscal — au fost discutate în sfatul de obște. Tot cu sfat de obște au fost întocmite și unele așezăminte din Moldova.

Cînd sfatul domnesc se ocupa cu judecarea proceselor, lua denumirea de *divan*. În Țara Romînească, spune Mihai Cantacuzino, « divan se cheamă cînd judecă însuși domnul, cu mitropolitul și cu boierii » [1].

În cazuri deosebite — măsuri cu caracter financiar de o mare importanță, discutarea și întocmirea reformelor — se convoca *adunarea țării*, căreia i se mai spunea în Moldova și *sobor*. Hotărîrile de la 1 martie și 5 august 1746, pentru eliberarea de rumînie, s-au luat în adunări la care au participat « toată obștea bisericească » și « toți boiarii țării » [2]. Soborul de la 1749, pentru dezrobirea vecinilor, a fost o adunare extraordinară, care s-a ținut în mănăstirea Trei-Ierarhi, formată din « toată obștea bisericească », « toți boierii țării » și « altă obște » [3]. O altă adunare de același fel a fost și soborul convocat de Constantin Racoviță la mitropolie în primăvara anului 1757, pentru desființarea văcăritului, la care au participat cîte șapte delegați din fiecare ținut, « mazili și ruptași », boierimea de toate categoriile, reprezentanții clerului și negustorilor din Iași.

Administrația. În organizarea internă a Moldovei și Țării Romînești se constată în perioada fanariotă accentuarea tendințelor de centralizare administrativă. Impusă de dezvoltarea social-economică, această tendință a fost servită și de necesitatea de a răspunde obligațiilor față de puterea suzerană.

Un model pentru reorganizarea administrativă au avut domnii principatelor în regimul cunoscut de Oltenia în timpul stăpînirii austriece, care a completat bănia cu un consiliu de boieri, a pus vornici în fruntea administrației județelor și ispravnici să conducă cele patru plăși ale fiecărui județ, iar în sate cîte un pîrcălab şi mai mulţi juraţi, introducînd şi salarizarea funcţionarilor. După retragerea administraţiei romîneşti din Oltenia, banul a continuat să figureze în sfatul domnesc de la Bucureşti, dar cu alte atribuţii. La 1737, marele ban Grigore Greceanu îndeplinea funcţia de vistier. La realipirea Olteniei, consiliul de boieri, păstrat cu atribuţii administrative şi judecătoreşti asupra celor cinci judeţe, a luat numele turcesc de *divan*. În locul preşedintelui german, domnul Ţării Romîneşti a trimis pe marele ban, înlocuit după un timp cu caimacamul Craiovei.

---

[1] <Mihai Cantacuzino>, *Istoria politică și geografică a Țerei Romînești*, p. 18.

[2] *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, p. 464.

[3] Arh. St. Iași, *Litere*, doc. 13, nr. 95, f. 36.

Încercarea de modernizare a administraţiei pe linia centralizării are loc prin reformele lui Constantin Mavrocordat. Reformele acestea cuprind şi elemente ale organizării administrative experimentate de austrieci în Oltenia. Numirea ispravnicilor care să conducă judeţele şi ţinuturile, cu atribuţii atît administrative şi fiscale, cît şi judecătoreşti, avea drept scop să întărească autoritatea conducerii centrale pe tot cuprinsul ţării. Fiecare ispravnic era învestit cu autoritate deplină în judeţul său: « Fără ştirea ispravnicului de ţinut, nici un om gospod cu poruncă prin ţinut să nu umble ». Pentru a se asigura continuitatea în administraţie, instrucţiunile domneşti ordonă ca « ispravnicul de ţinut cînd se va schimba, toate poroncile să le lasă la cel ce va fi pus ispravnic » [1]. Ca şi în Oltenia sub austrieci, ispravnicii vor fi cîte doi de fiecare ţinut sau judeţ, luaţi din rîndul boierilor mari şi mijlocii. Cum ispravnicii nu puteau face faţă singuri, cu aparatul de care dispuneau, rezistenţei maselor, reforma a menţinut din vechea organizare principiul de a asocia la aceasta şi pe stăpînii de moşii, laici şi clerici, dîndu-le încuviinţare să pună în satele lor pîrcălabi şi vornicei pe cine vor voi. Nemulţumirile locuitorilor din sate faţă de chipul abuziv în care se comportau aceşti vornicei au silit domnia să ia măsuri împotriva lor şi să acorde sătenilor dreptul de a-şi alege singuri conducerea locală. În porunca dată stolnicului Bogdan la 15 iulie 1742 pentru a cerceta nemulţumirea sătenilor din Ibăneşti, domnul cere « să iè sama vornicelului şi cari vor ceri satul pi acela or puni vornicel » [2]. Vorniceii şi vătămanii în Moldova, precum şi pîrcălabii în Ţara Romînească erau scutiţi de bir, care trecea asupra satelor.

Prin reformele lui Constantin Mavrocordat s-a introdus şi principiul salarizării funcţionarilor, « rînduind fiecăruia leafă în analogie cu venitul ce avea mai înainte » [3]. Nu s-a putut însă desfiinţa complet sistemul feudal al venitului din slujbă, havaeturi şi plocoane. Suprimate cu această ocazie, veniturile cele vechi au fost restabilite de domnii următori, aşa cum arată hrisovul lui Matei Ghica din 1754, prin care se precizează veniturile legate de diferite dregătorii.

Din nevoia unui sistem de comunicaţie oficială mai rapid, s-a modernizat poşta, prin stabilirea schimburilor permanente de curieri din capitalele fiecărei ţări spre Constantinopol şi Varşovia, precum şi prin reorganizarea menzilurilor (poştelor), încredinţate steagurilor de călăraşi.

---

[1] Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. IV, 399, 408.

[2] Acad. R.P.R., *ms.* 237, f. 157.

[3] <Mihai Cantacuzino>, *Istoria politică şi geografică a Ţerei Romîneşti*, p. 49.

Organizarea judecătorească

Instanța supremă de judecată rămîne și în secolul al XVIII-lea *divanul domnesc*. Pînă la reformele lui Constantin Mavrocordat, în ținuturi și județe dreptul de judecată în diferitele pricini, în afară de furturi și omoruri, îl aveau pîrcălabii, căpitanii și ceilalți dregători cu funcții de conducere. Dispoziții speciale ale domniei reglementau atribuțiile fiecăruia dintre ei în materie de judecată, cum se constată prin hrisovul lui Grigore Ghica din 1730 privitor la atribuțiile judiciare ale serdarului. Domnul încuviința unor stăpîni de moșii, în măsură mai restrînsă, dreptul de judecată asupra locuitorilor din satele respective. Pentru satele mănăstirilor închinate Sf. mormînt, singuri egumenii aveau dreptul « să fie certători și judecători, să certe pe cei vinovați, afară de morți de om și pricini de furtișag, care se cuvin a se judeca cu divanul domnesc »[1]. În sate, vorniceii și pîrcălabii « judecă și hotărăsc gloabele pentru pagubele ce fac vitele în semănături »[2].

Judecățile se făceau atît pe baza obiceiului pămîntului, pentru a cărui aplicare consecventă se recurgea în cazuri mai dificile la hrisoavele păstrate la mitropolie, cît și prin folosirea dreptului scris. Recurgerea la dreptul scris în pricinile dintre locuitori se constată documentar în tot mai mare măsură. Într-un litigiu de datorii din 1715, Mihai Racoviță cere boierilor în divan să cerceteze pravila. Caimacamii Craiovei, cercetînd în 1747 un proces judecat cu 24 de ani în urmă, constată că « administrația (Olteniei) au judecat bine și cu dreptate, după sfînta pravilă »[3]. Pe lîngă legiuirile scrise ale țării — *Cartea romînească de învățătură* a lui Vasile Lupu și *Îndreptarea legii* a lui Matei Basarab — se mai întrebuințau în judecată, în unele cazuri, și legiuirile bizantine, consultate direct. Judecata mitropolitului de la 1 ianuarie 1743 desparte o femeie de bărbatul ei, rumîn al mănăstirii Cobia, « nepăhtindu ia ca să fie în robie, după porunca pravilnicească, carte 29, list 305, epitomi vasilicon »[4].

Instituția jurătorilor a dăinuit de-a lungul întregului veac, dar în a doua jumătate utilizarea probei cu jurători s-a rărit tot mai mult, din cauza folosirii actelor scrise în justiție. În august 1755, Matei Ghica dă hrisov prin care stabilește ca cel care contractează vreo obligație s-o facă în scris și cu martori, să aibă cu ce dovedi la judecată, pentru ca și « giudecătorii să aibă de unde se lumina »[5].

Reformele lui Constantin Mavrocordat reprezintă un progres în organizarea justiției. În Țara Romînească, *constituția* din 1741 interzice protopopilor « să ție grosuri și să închiză pe oameni, prădîndu-i și jefuindu-i cu gloabe mari, fără de dreptate ». Ea dispune ca marii boieri fără slujbe să vină la curte şi « osăbiţi să judece », dînd cărţi de judecată, iar pentru munca lor « să aibă şi simbrii de la vistierie ». Pe considerentul că oamenii săraci nu pot cheltui ca să vină în capitală să se judece la divan, iar de la căpitanii care erau pînă atunci pe judeţe « nu aveau nici o dreptate », s-a hotărît ca ispravnicii nou-numiţi « să caute pururea judecăţile tuturor săracilor » [1].

---

[1] Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 58.

[2] <Mihai Cantacuzino>, *Istoria politică și geografică a Țerei Romînești*, p. 35.

[3] Arh. St. Buc., *Ac. noi*, MMDCCCLXI 8.

[4] *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, p. 406.

[5] Arh. St. Buc., *ms.* 630, f. 14.

În aşezămîntul pentru Moldova, organizarea justiţiei este mai clar redată. Instanţa superioară de judecată era divanul ţării, instanţă de apel a tuturor pricinilor civile şi primă instanţă a tuturor pricinilor penale. « Văzînd că pe zi cîte o sută de jalbe viind şi nu-i cu putinţă să se isprăvească toate », Mavrocordat hotărăşte ca marii boieri din divan să judece şi « la gasdele dumilor-sale », fiecare cîte o categorie anumită de pricini [2]. În ţinuturi, ispravnicii erau obligaţi să « giudece pe oameni şi uşile lor să fie deschise în toate zilele ». Ei aveau competenţa să judece « pe boieri, pe mazili şi pe ţărani ce sînt la ţinutul său ».

Măsurile acestea au lăsat totuşi în fiinţă unele vechi instanţe de judecată. Astfel, vornicul de Tîrgovişte judecă în continuare, fără amestecul ispravnicilor, neînţelegerile dintre orăşeni, iar vornicii de Vrancea şi Cîmpulung moldovenesc vor ţine şi pe viitor scaun de judecată împreună cu « bătrînii » lor. În cazuri tot mai rare, pentru locuitorii din unele sate mănăstireşti, domnia hotărăşte ca ispravnicii « să nu aibă a să amesteca, nici a-i judeca, nici a-i globi » [3]. Unii domni acordă şi ţăranilor favoarea de a nu fi judecaţi de ispravnici. În 1756, Constantin Racoviţă dă drept bejenarilor să-şi aleagă dintre dînşii un om destoinic şi să-l pună judecător, oprind amestecul dregătorilor de ţinut.

În 1768, Grigore Callimachi a « orînduit pre la toate ţinuturile boieri judecători », care să judece împreună cu ispravnicii, cu plată « din cifert în cifert » şi cu îndatorirea să asculte « pre deplin jaloba fieştecăruie » şi « a nu cugeta spre interes sau la hatîr » [4].

În Ţara Romînească, din porunca lui Ştefan Racoviţă (1764—1765), paharnicul Mihail Fotino, originar din Chios, alcătuieşte un « manual de legi », încercînd să sintetizeze obiceiul pămîntului, dreptul scris şi noile norme consacrate de domnie. Scris în limba greacă populară şi împărţit în trei cărţi, acest manual se păstrează într-o serie de copii manuscrise.

Organizarea armatei

În secolul al XVIII-lea, organizarea militară a celor două ţări, în măsura în care era încuviinţată de turci, avea în vedere numai paza frontierelor, poliţia internă, execuţia încasării dărilor şi serviciul de curte şi de paradă. Toate aceste servicii reclamau un număr restrîns de ostaşi, care se recrutau prin mijloace diferite, unii cu leafă, alţii cu scutiri de dări, din rîndul ţărănimii libere. Chemarea la oaste a unui număr mai mare de locuitori se făcea numai cu ocazia unor acţiuni militare ordonate de Poartă.

---

[1] Arh. St. Buc., *Suluri*, nr. 17.

[2] Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. IV, p. 405.

[3] Arh. St. Buc., *ms.* 522, f. 20.

[4] Gh. Ungureanu, *Justiţia în Moldova*, p. 13.

La curtea domnului existau în acea vreme slujitori plătiţi cu leafă, care, în Ţara Romînească, după reformă, erau: *armăşeii* şi *puşcaşii*, păzitori ai închisorilor, *topciii* (tunari), puşi sub autoritatea marelui armaş, *aprozii*, împlinitori pentru datorii şi executori ai dispoziţiilor divanului, comandaţi de vătaful şi ceauşul de aprozi. Garda personală a domnului — *copiii din casă* sau cu numele turcesc, *icioglani* — asculta de armaş. Împreună cu steagurile de lefegii, seimeni, albanezi şi catane, numărul slujitorilor de la curte se ridica la mijlocul veacului al XVIII-lea la 1 680 de oameni cu 32 de căpitani.

În Moldova, unde, pe lîngă cei cu leafă, ca în vremea lui Cantemir, întîlnim şi « soldaţii de scuteală », slujitorii de curte, organizaţi ca şi în trecut în *steaguri*, care purtau diferite numiri: cazaci, albanezi, vînători, roşii, joimiri, ulani, dragoni, comandaţi de bulucbaşi, sotnici şi căpitani, în frunte cu aga. Preocupările de fast ale domnilor fanarioţi sînt vizibile în grija pentru uniformele strălucitoare ale ostaşilor de curte, a căror ţinută era menită să impresioneze pe vizitatorii străini. Făcea mare efect steagul de « joimiri roşii », o unitate de cavalerie alcătuită din « slujitori aleşi », scutiţi, în schimbul serviciului, de toate dările către vistierie şi de unele către cămară. Erau şi unităţi militare care veneau cu schimbul la curte. Steagurile de vînători şi puşcaşi, înfiinţate de Grigore Ghica în prima sa domnie, avînd fiecare cîte 55 de oameni, au fost aduse « de şădé pre rînd în curte, cu săptămîna, ca şi céle 4 steaguri de siimiani »[1]. La mijlocul secolului, oştirea de curte a Moldovei era formată din cîte o sută de « ruşi » (steagul de joimiri roşii) cu căpitanul darabanilor, seimeni cu baş-ceauşul, « ulani » cu baş-bulucbaşa, vînători cu căpitanul lor, tunari, arnăuţi cu steaguri în mînă şi două sute de străji ale oraşului, cu doi căpitani.

Slujitorii de ţară, puşi sub ascultarea vel-căpitanilor de margine la Cernăuţi, Soroca, Fălciu, Covurlui, Tecuci, Focşani şi Cerneţi şi a căpitanilor în toate celelalte judeţe şi ţinuturi, asigurau paza marginii, ordinea internă, urmărirea fugarilor şi execuţiile fiscale. Pentru serviciul lor, în loc de leafă aveau scutiri de unele dări. Erau organizaţi tot pe steaguri, uneori două sau mai multe într-un judeţ. La 7 noiembrie 1723, Nicolae Mavrocordat porunceşte « slujitorilor visternicei dintr-acest judeţ (Teleorman *n.n.*), de la steagul de jos i de la steagul de sus»[2], să se cisluiască pentru banii haraciului. După reforme, în Ţara Romînească, slujitorii din toate judeţele, împreună cu « menzilierii », erau în număr de 3 144, sub ascultarea a 78 de căpitani. Locuitorilor din Bălţăteşti (Neamţ), « veche strajă domnească di spre Ţara Ungurească », domnia le întărea în 1729 unele scutiri. Dintre categoriile întîlnite în epoca anterioară sînt menţionaţi mai frecvent în documente *martalogii* şi *saragelele* în regiunea de şes, precum şi *plăieşii* şi *potecaşii* în partea muntoasă, la schele şi la ocne.

---

[1] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 435.

[2] *Ibidem*, vol. XVI, p. 145.

În cursul campaniilor ordonate de Poartă, efectivele ridicate în timp scurt, prin angajări cu leafă, arată că în fiecare din cele două ţări înscrierea la oaste era, pentru ţărănime în special, prilejul de a-şi manifesta dorinţa de libertate. Sporirea efectivelor militare nu se putea face decît cu învoirea Porţii. În timpul războiului turco-austriac din 1716—1718, Mihai Racoviţă « au făcut... o seamă de oaste şi i-au dat şi împărăţia voie să-şi facă cît îi va trebui, cu leafă împărătească » [1], aşa cum tot atunci şi în aceleaşi condiţii Nicolae Mavrocordat echipase 3 000 de slujitori. Cele mai mari efective militare din această vreme au fost ridicate cu ocazia campaniei contra tătarilor din 1728. Dacă oastei lui Nicolae Mavrocordat, concentrată la Măxineni, nu i se cunoaşte efectivul, Grigore Ghica strînsese la Fălciu 3 000 de pedestraşi, 4 000 călăreţi şi « 12 puşte cu săcăluşe » [2]. Acest număr de ostaşi n-a mai fost ridicat nici în campania din 1735—1739; în tabăra de la Galata a lui Grigore Ghica, cu « lipcani, turci, moldoveni şi alţii, s-au făcut ca la 6 000 oaste » [3], iar steagurile lui Constantin Mavrocordat nu ajungeau nici la jumătatea efectivului moldovenesc.

Fiscalitatea

Sporirea continuă a cererilor turceşti a făcut ca, mai mult decît în epoca precedentă, problemele fiscale să se afle în centrul preocupărilor domniei.

Obligaţiile băneşti ale ţărilor faţă de Poartă şi cheltuielile interne erau împlinite din dările plătite de locuitori către *vistierie* sub numele general de *bir* şi *dările pe avere*, de mai multe feluri, către *cămară*. Cercetarea cărţilor de privilegii date de domni, în care sînt enumerate scutirile, arată mulţimea şi varietatea dărilor, reintroduse după anularea reformei lui Brîncoveanu de către Ştefan Cantacuzino. Aceeaşi mulţime de dări exista în Moldova în timpul celei de-a doua domnii a lui Mihai Racoviţă. Dările principale, legate în special de obligaţiile externe şi plătite în principiu de toţi contribuabilii fără deosebire, erau în amîndouă ţările: *birul* (luat în mai multe rate, numite fie sămi, fie sferturi), *banii steagului* şi *ajutorinţa* (cotă adiţională devenită apoi impozit general).

Modul de impunere a locuitorilor la dările principale era o îmbinare a sistemului individual cu cel colectiv. Vistieria repartiza totalul de plată pe sate, în funcţie de capacitate globală a acestora. În cuprinsul fiecărui sat, sumele înscrise erau repartizate între birnici (toate categoriile de ţărani) după *putere*, adică după starea materială a fiecăruia, prin *cislă*. Principiul răspunderii colective, care se aplica la plata dărilor, făcea ca birul locuitorilor fugiţi să cadă *năpastă* pe cei rămaşi în sat. Aceştia aveau tot interesul să-i caute pe fugari şi să-i aducă înapoi, colaborînd astfel cu trimişii administraţiei. Dările se adunau şi prin scoaterea *peceţilor* — foi de contribuabil cu pecete domnească — în care se indica suma pretinsă de către vistierie. Satele însă împlineau suma totală a peceţilor tot prin cislă, revenind locuitorilor unora mai mult, altora mai puţin decît o pecete, după avere. La 10 ianuarie 1742, Mihai Racoviţă porunceşte ca unor locuitori din Argeş « să li se dea peceţi pe chipuri... iar bani mai mulţi decît banii peceţii... nicidecum să nu dea ; iar ei între ei se vor cislui după cum îşi vor şti puterea »[1], ceea ce arată că peceţile nu numai că nu excludeau în sate cisla, dar o şi implicau. În nomenclatura fiscală a timpului, peceţile erau denumite, atît de vistierie cît şi de contribuabili, *hîrtii*, menţionate astfel, mai ales cu ocazia înmulţirii ratelor de bir. Mulţi locuitori din Ţara Romînească se pregăteau de fugă în 1742 pentru că « le vin opt hîrtii pe an »[2]. Văcăritul şi pogonăritul, percepute în mod intermitent, erau singurele dări pe avere care în prima jumătate a secolului al XVIII-lea nu mergeau la cămară.

---

[1] <A. Amiras>, *Cronica anonimă a ţării Moldovei (1662—1729)*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele Romîniei*, vol. III, p. 125.

[2] *Ibidem*, p. 164.

[3] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 349.

Veniturile cămării domneşti erau formate din dările pe avere: în Ţara Romînească, dijmăritul (darea pe stupi şi mascuri), oieritul şi vinăriciul, apoi venitul vămilor şi al ocnelor. În Moldova, în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, între veniturile cămării intrau darea pe oi (goştina), darea pe stupi şi mascuri (desetina), dările tîrgurilor, produsul ocnelor şi vămilor, vădrăritul etc. După reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat, o parte din aceste venituri au trecut pentru un timp la vistierie, rămînînd în seama domniei vămile, ocnele şi darea unor categorii de ruptaşi.

Inegalitatea fiscală, specifică orînduirii feudale, împărţea pe contribuabili în două categorii: una a birnicilor — marea masă a poporului — şi alta, mai restrînsă a privilegiaţilor. Categoriile privilegiate de contribuabili purtau pentru vistierie numele de *bresle* şi în rîndul lor intrau boierii, clerul, mazilii, slujitorii, aleşii, negustorii, orăşenii şi alţii, care la dări erau înscrişi în registre separate.

Breslele plăteau mai puţin decît birnicii, luînd parte numai la dările principale şi la cele scoase pentru a se împlini cererile mai însemnate ale turcilor. Cît de mare era apăsarea fiscală asupra contribuabililor se constată şi din faptul că, deşi cei cu adevărat favorizaţi erau numai boierii şi clerul superior — scutiţi apoi complet de dări prin reforma lui Constantin Mavrocordat — poziţia de breslaş al vistieriei era totuşi mult căutată de locuitori, pentru a evada din masa birnicilor. Breasla *aleşilor* reprezintă tocmai grupurile de ţărani înstăriţi care au reuşit, în timpul lui Grigore Ghica, să obţină o situaţie fiscală mai favorabilă. În mod obişnuit, ţăranii răspundeau apăsării fiscale prin fugă, « spărgînd » satele, fie strămutîndu-se înăuntrul ţării, în regiunile păduroase, ori în alte sate, ca să fie mai greu urmăriţi, fie plecînd peste graniţă. La hotarul de la Milcov exista o numeroasă populaţie flotantă din amîndouă principatele, care trecea cînd de o parte cînd de alta, după cum era împinsă de impunerile vistieriei.

---

[1] Arh. St. Buc., *Episcopia Argeş*, LXIX bis/49.
[2] Acad. R.P.R., *ms. grec* 1 069, f. 95 v.

Lipsa unei stabilităţi în reglementarea sistemului de percepere a dărilor, la care a contribuit într-o mare măsură cererile neaşteptate ale Porţii. forma caracteristica principală a organizării fiscale şi producea o continuă perturbare în rîndurile locuitorilor. Pentru a se pune la adăpost de exigenţele neprevăzute ale vistieriei, unii contribuabili reuşeau, pe bază de învoială, să obţină stabilirea obligaţiei lor, o sumă fixă, plătibilă direct vistieriei la anumite date, denumită *ruptă*. Ca un regim de favoare, rupta se acorda numai cui găsea de cuviinţă domnia şi a servit în tot acel timp şi ca instrument de populare a ţărilor.

Domnii din secolul al XVIII-lea care au încercat să creeze un regim de stabilitate fiscală au generalizat unele dintre principiile ruptei: reducerea numărului dărilor, plata unei sume fixe şi termene precise pentru încasarea ei, aşa cum fuseseră aplicate prin reformele lui Constantin Brîncoveanu şi Antioh Cantemir care stau la baza tuturor încercărilor de mai tîrziu. Nicolae Mavrocordat în Moldova, «ca să nu mai înble orînduiali pe ţară», a redus mulţimea dărilor şi «au aşezat ţara cu rupta de da oamenii pe ciferturi»[1]. Prin această reformă, vistieria Moldovei impunea în 1713 tuturor contribuabililor o sumă fixă anuală, plătită în patru rate egale, la termene anumite, cum fusese şi în 1699, în timpul lui Antioh Cantemir. Dar în anul următor, ruptaşii au fost impuşi şi la al cincilea sfert, revenindu-se apoi încetul cu încetul, din aceleaşi cauze ca în Ţara Romînească, la vechea situaţie.

În Ţara Romînească, acelaşi Nicolae Mavrocordat, după pacea de la Passarowitz, «au făcut ruptori în toată ţara pe satele de bir, ca să dea de patru ori într-un an». Cum însă, nici după mai mulţi ani de aplicare, locuitorii nu-şi găsiseră stabilitatea, «de vreame ce şi ţăranii să învăţasă de... umbla strămutîndu-se dintr-un sat într-altul», domnul recurge la scoaterea dării principale, haraciul, cu «pecetluituri»[2]. Cu aceste pecetluituri scotea şi dările suplimentare, impuse numai birnicilor, cîte 8 lei de familie.

Toate aceste încercări nu au izbutit să înlăture marile dificultăţi aflate în calea unei funcţionări «normale» a aparatului fiscal. Exigenţele sporite şi neprevăzute ale Porţii, cheltuielile tot mai mari provocate de competiţia pentru tron şi satisfacerea clientelei domneşti au dus la fuga locuitorilor şi deci la scăderea masei impozabile.

Găsirea unor soluţii noi de politică fiscală devenea o necesitate. Ea şi-a găsit expresia în ansamblul măsurilor luate de Constantin Mavrocordat în cadrul politicii sale de reformă.

---

[1] Axintie Uricariul, p. 161.

[2] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Rumîneşti*, p. 260 şi 301.

3. SITUAȚIA SOCIAL-ECONOMICĂ A TRANSILVANIEI PÎNĂ LA RĂSCOALA LUI HOREA

Agricultura și relațiile agrare

Ramura de bază a economiei agrare în Transilvania o constituia cultura cerealelor. Semănăturile erau împrăștiate în loturi peste tot hotarul, deoarece atît alodiul cît și sesia iobăgească erau constituite dintr-un număr de mici parcele. În regiunile unde mai dăinuia obștea sătească, parcelele erau repartizate anual prin tragere la sorți.

Treptat se va trece însă peste tot la proprietatea particulară, așa că la sfîrșitul secolului al XVIII-lea sistemul obștei va fi limitat mai mult la comunitatea pădurilor și a pășunilor. În părțile muntoase, mai ales prin munții Zarandului și prin satele din pădurile văii Mureșului, s-a menținut și în epoca aceasta sistemul ocupării libere a pămîntului obținut prin defrișare. O dată ce pămîntul lăzuit își pierdea fertilitatea, se tăiau alte păduri în vederea cultivării cerealelor.

În agricultura Transilvaniei se practica mai ales asolamentul bienal. Hotarul se împărțea în două, o parte fiind cultivată cu cereale, iar cealaltă era rezervată pentru pășunatul vitelor mari, al porcilor și al oilor. Asolamentul trienal ia extindere mai mare abia către sfîrșitul veacului al XVIII-lea. În acest caz, pe o parte a hotarului se cultivau cereale de toamnă, altă parte era semănată cu plante de primăvară, iar ultima rămînea nelucrată.

În cultura pămîntului se întrebuințau, îndeobște, uneltele moștenite din vremurile anterioare. Plugul, cu brăzdarul și fierul lat din metal, era foarte greu, așa că pentru folosirea lui era nevoie să fie înjugați 4 sau chiar 6 boi. Chiar în acest chip, pămîntul nu era brăzdat mai adînc de cîteva degete. Pămîntul nu era gunoit decît în cazuri rare, deoarece vitele se țineau mai mult la pășune decît în adăposturile de pe lîngă casă. La recoltarea păioaselor se folosea de obicei secera, iar la treierat îmblăciul, unealtă compusă din două bucăți de lemn legate între ele cu o curea. În părțile dinspre apus ale Transilvaniei, la treeriș se folosea mai mult calul, care, legat de un stîlp, se învîrtea în cerc și călca spicele așezate pe aria dinainte pregătită.

Nivelul tehnic scăzut, precum și metodele de muncă înapoiate aveau ca rezultat o productivitate redusă a solului. De pildă, între 1726 și 1788, în satele de pe domeniul Făgărașului, producția grîului nu a sporit cu nimic. Se recolta aci abia de trei ori sămînța, iar în unele locuri cu solul mai arid se aduna și mai puțin.

O situație asemănătoare se întîlnește și în alte părți muntoase, cum era regiunea Munților Apuseni. Bineînțeles, în văile rîurilor și pe cîmpie, productivitatea era mai ridicată.

În secolul al XVIII-lea se va extinde tot mai mult cultura porumbului, plantă cunoscută, de altfel, încă din veacul precedent. La început, porumbul a fost cultivat numai pe lîngă casă, pentru ca mai tîrziu să fie semănat tot mai mult şi la cîmp.

Cartoful a fost cunoscut încă de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, dar cultura lui nu s-a generalizat decît la sfîrşitul acestei perioade, după cîţiva ani de foamete provocată de un şir de recolte neîndestulătoare.

Pe marile domenii ale Coroanei, statul a urmărit cu perseverenţă răspîndirea unor plante noi, în vederea creşterii rentabilităţii moşiilor fiscale. Aşa, în Banat s-au adus seminţe selecţionate de cînepă şi de rapiţă şi s-a extins plantarea unor soiuri superioare de tutun. Tot acum s-a introdus aici cultura orezului şi au fost semănaţi duzi pe suprafeţe mari, în vederea creşterii viermilor de mătase.

Volumul producţiei agricole a Transilvaniei înregistrează în secolul al XVIII-lea o însemnată creştere, rezultat al unui complex de factori, în care, alături de creşterea populaţiei agricole însăşi, intră cererea sporită a pieţei, datorită înmulţirii populaţiei neagricole: meşteşugari desprinşi de agricultură, populaţia din regiunile de munte, unităţi militare staţionate pe teritoriul ţării şi aparatul de stat în continuă dezvoltare.

De această conjunctură favorabilă va profita în primul rînd marea nobilime, care se va strădui să-şi mărească alodiul (rezerva seniorială) ori de cîte ori împrejurările îi vor permite, acaparînd atît pămîntul arabil, cît şi pădurile, prin deposedarea iobagilor, fără a fi cruţat însă nici pămîntul nobilimii de rînd.

Cea mai mare parte din producţia agricolă marfă era furnizată de gospodăriile feudale.

O bună parte din nevoile pieţei interne erau apoi acoperite de producţia ţărănimii libere, îndeosebi a celei de pe Pămîntul Crăiesc. Dar pe piaţă apar şi produsele gospodăriei iobăgeşti. Ţăranul dependent — iobag sau jeler — dispunea însă rar de surplusuri. De aceea, pentru acoperirea sarcinilor băneşti faţă de stat şi de stăpînul feudal, el va fi silit de cele mai multe ori să-şi valorifice pe piaţă produsele pe care obişnuit le-ar fi consumat în cadrul gospodăriei proprii.

Regimul austriac urmărea cu perseverenţă creşterea producţiei agricole, pentru a putea limita în cadrul imperiului importul şi a reduce totodată preţurile pe piaţa internă, ceea ce ar fi permis micşorarea lefurilor funcţionarilor şi ale lucrătorilor din minele şi manufacturile statului. Drept urmare, printre alte măsuri de stat s-a înfiinţat în 1769 *Societatea de agricultură*, menită să contribuie la introducerea unor metode agrotehnice mai înaintate în vederea ameliorării situaţiei.

Încercările autorităţilor nu au dat rezultatele aşteptate, deoarece înapoierea agriculturii se datora în primul rînd dominării raporturilor feudale. Regimul austriac menţinea şi el pe domeniile statului aceleaşi raporturi feudale, neputînd din această cauză depăşi stadiul reglementărilor urbariale.

Sesia iobăgească cuprindea casa, grădina, pămîntul arabil şi fînaţul, ţăranul dependent mai avînd dreptul la folosinţa păşunii şi pădurii obşteşti. Iobagul nu se putea muta de pe moşie fără învoirea stăpînului şi era obligat la diferite sarcini în produse, în muncă şi în bani. Jelerii erau, de asemenea, obligaţi la aceleaşi prestaţii, obişnuit mai reduse, potrivit cu condiţiile stipulate la aşezare, dar puteau părăsi pămîntul pe care erau aşezaţi, după expirarea contractului cu stăpînul moşiei.

La începutul stăpînirii austriece în Transilvania, prestaţiile în muncă ale iobagului erau în fapt nelimitate, ceea ce însemna că stăpînul îl putea folosi în toate zilele săptămînii. Stăpînul feudal dispunea apoi de monopolurile senioriale, cum erau crîşmăritul şi măcelăritul, care implicau numeroase obligaţii pentru ţăranii dependenţi.

Iobagul mai era obligat la tot felul de corvezi în folosul comitatului şi al statului şi, în afară de aceasta, avea de suportat dările, strînse cu străşnicia obişnuită a aparatului fiscal austriac, care recurgea, în caz de împotrivire, la sprijinul forţei armate.

În secolul al XVIII-lea, creşterea cererii de produse agricole pentru piaţă îndeamnă pe stăpînii de moşie să mărească producţia. Dar lipsiţi de capital, de experienţă şi de spirit de prevedere, ei nu au ştiut decît să pună munca servilă în slujba producţiei pentru piaţă. Astfel s-a ajuns la 4-5 zile de lucru pe săptămînă. În centrul şi răsăritul Europei aceasta a fost calea de pătrundere a capitalismului în agricultură.

De aici concurenţa dintre stăpînul feudal şi stat în vederea aproprierii unei părţi cît mai mari din supramunca iobagului. Stăpînul va încuraja evaziunea fiscală a iobagului, iar statul se va strădui să-i scadă sarcinile faţă de stăpîn.

În urma intervenţiei Curţii, silită de lupta ţărănimii şi urmărindu-şi şi propriile interese fiscale, dieta Transilvaniei a stabilit în 1714 robota la 4 zile pe săptămînă pentru iobag şi 3 zile pentru jeler, fie cu vitele, fie cu palmele. Datorită redactării confuze a hotărîrii, nobilimea, care şi altminteri păstra atît de întinse drepturi de exploatare a muncii ţărăneşti, a căutat să dea textului o interpretare cît mai nefavorabilă intereselor ţărănimii, impunînd robota nu numai capului familiei, ci şi altor membri ai gospodăriei iobagului. De asemenea, dispoziţiile legale neprecizînd timpul cînd trebuiau executate cele 208 zile pe an, stăpînii au pretins robota în perioada marilor munci agricole, adică atunci cînd iobagul trebuia să-şi lucreze pămîntul propriu. Robota era mai redusă sau putea fi răscumpărată doar în cazul cînd întregul pămînt era împărţit în sesii iobăgeşti şi alodiul parcelat.

Abuzurile stăpînilor de pămînt sînt ilustrate de plîngerile iobagilor. Astfel, cei din satele lui Iosif Teleki, de pe domeniul Făgăraşului, spun următoarele în cursul audierii din 1726: «Domnul nostru de pămînt, spre iarnă, după ce şi-a isprăvit tot lucrul, ne lasă şi nouă 2 zile să ne lucrăm, dar primăvara, îndată ce începe lucrul, cei care avem boi, cînd cu carul, cînd cu plugul lucrăm; asemenea la toate strînsurile facem slujbă săptămîna întreagă, şi care n-au vite, pe aceia îi mînă pedestru în fiecare zi, şi astfel nouă nu ne dă o singură zi; cînd avem sărbătoare, afară de duminică, pe toţi oamenii din casă buni de lucru îi scoate la slujbă, aşa ca şi cînd noi n-am avea niciodată sărbătoare». Merele pădureţe, jirul, mugurii de arin, hameiul, alunele şi altele «trebue să le adunăm dumineca, pentru că peste săptămînă n-ajungem din pricina slujbelor, fiind noi la lucrul domnului, iar soţiile noastre torc într-una cînepă iarna şi lînă vara».

«Cînd domnul merge la adunări — spun cei din Arpaşul de Sus — totdeauna trebuie să-i mai dăm, peste ce datorăm anual, 5 măsuri de unt, 40 găini şi 400 ouă... Lucrul domnesc niciodată nu se isprăveşte din casa noastră, noi într-o parte, iar muierile noastre torc necontenit, şi e de mirare că mai avem cămaşe în spate sau o bucată de pîine în gură»[1].

Tot în 1726, judele satului Laslea Mare, Andreas Henig, declară: «Dregătorii stăpînilor noştri de pămînt, ai măriilor-sale răposatului conte Alecse Bethlen şi Samuil Bethlen, iarna nu ne silesc la mai mult de trei zile pe săptămînă, vara însă n-avem nici o zi în care să nu fim mînaţi în slujbă; ba în timpul strînsului bucatelor, fiecare gazdă trebuie să ieşim în slujbă cu cîte încă unul şi să petrecem săptămîni întregi în munca domnilor»[2]. Asemenea cazuri se pot cita multe.

Plîngerile iobagilor împotriva stăpînilor devin tot mai numeroase în acest răstimp. Ia proporţii tot mai mari fuga, emigrările constituind o tot mai gravă problemă pentru regimul însuşi.

Ca urmare, prin ordonanţa din 25 februarie 1747, Maria Tereza a stabilit obligaţia de 3 zile pe săpătămînă cu vitele sau 4 cu palmele pentru iobagul cu o sesie întreagă. Tot acolo se prevedea pentru jeler o zi pe săptămînă.

Maria Tereza a căutat să introducă şi în Transilvania o reglementare a sarcinilor iobăgeşti, asemănătoare celei adoptate în Ungaria în 1767, prin care se stabileau condiţiile de prestare ale rentei în muncă şi un cuantum mai redus. Aici rezistenţa nobilimii a fost şi mai puternică decît în Ungaria şi a împiedicat introducerea unei astfel de reglementări. Ceea ce s-a realizat a fost doar ordonanţa provizorie din 1769, cunoscută sub titlul de *Certa puncta*. Ea menţinea sarcinile de muncă ale iobagului stabilite prin ordonanţa anterioară din 1747, dar în robotă trebuia să i se socotească drumul pînă la locul de muncă, precum şi timpul pierdut la vînătoare, pescuit şi alte obligaţii impuse de stăpîn. Se reglementa, de asemenea, dijma din produse, anulîndu-se unele obligaţii nesancţionate prin lege. Stăpînul mai era apoi dator să acorde iobagului pămîntul necesar pentru hrană şi se recunoaştea dreptul ţăranilor la folosinţa păşunii şi a pădurii comune. Se prevedea de asemenea dreptul pentru iobag de a testa jumătate din averea mobilă dobîndită în viaţă.

În Banat, reglementarea urbarială s-a realizat în 1780. Lipsind aici stăpînii de pămînt care să opună rezistenţă, dispoziţiile Curţii au putut fi aplicate în întregime. Sesia era în Banat mai mare, iar robota — stabilită în raport cu întinderea pămîntului — putea fi răscumpărată în bani, ceea ce constituia o uşurare a sarcinilor feudale.

---

[1] D. Prodan, *Teoria imigraţiei romînilor din Principatele Romîne în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, p. 84—85.

[2] Idem, *Munca iobăgească în comitatul Tîrnavei la 1726*, în *Kelemen Lajos Emlékkönyv*, p. 527.

Încercările de reglementare întreprinse de Habsburgi n-au dus la rezolvarea problemelor legate de sarcinile iobăgeşti; ele au avut în schimb un rol important în stăvilirea mişcărilor ţărăneşti şi prin aceasta au contribuit la menţinerea orînduirii feudale existente. În acest răstimp, contradicţiile dintre cele două clase fundamentale, iobăgimea şi nobilimea, se vor adînci mereu.

În economia Transilvaniei, creşterea vitelor a avut o deosebită importanţă. La aceasta a contribuit atît faptul că aici păşunile naturale au o mare extindere, cît şi cererea sporită de animale pentru export. Starea proastă a drumurilor şi greutăţile transportului făceau în acelaşi timp ca vitele să fie produsele cele mai lesne de vîndut pe piaţă.

Tendinţa stăpînului feudal de a restrînge dreptul de folosinţă al ţăranilor asupra păşunii comune nu putea merge prea departe, fiindcă, lipsindu-l pe iobag de posibilitatea de a ţine vite, acesta nu mai era în stare să-şi îndeplinească toate sarcinile feudale. Nu numai atît, dar iobagul nici nu avea voie să-şi vîndă vita de muncă fără a lua alta în loc, pentru ca stăpînul să nu fie cumva lipsit de beneficiul sarcinilor feudale ale iobagului. Moşia alodială era doar lucrată cu plugul şi vitele iobagului, vitele stăpînului fiind crescute mai mult pentru vînzare şi pentru trebuinţele imediate ale curţii.

Creşterea vitelor, între care predominau bovinele şi oile, ocupă un loc însemnat. Numărul cailor era mai redus; în puţine locuri se întrebuinţau în agricultură ca animale de tracţiune, fiind ţinuţi mai ales pentru călărit sau acoperirea nevoilor armatei; ei erau crescuţi şi în gospodăriile locuitorilor de la munte. Porcii erau ţinuţi în pădurile cu ghindă şi mai rar acasă. Stupăritul a luat o dezvoltare destul de însemnată, dar stupii se ţineau încă în ştiubee primitive, iar albinele erau omorîte la recoltarea mierei.

Vitele cornute, mai ales cele ale iobagilor, erau prost îngrijite, încît era nevoie să fie înjugaţi cîte 4 sau chiar 6 boi la car şi îndeosebi la plug.

În teritoriile recent eliberate de sub stăpînirea turcească, cum a fost Banatul, populaţia era mai rară, iar păşunile incomparabil mai mari. Pe întinsa cîmpie a Banatului se creşteau numeroase cirezi de vite, îndeosebi bovine. Moşiile nelucrate — prediile — au fost arendate de fisc unor societăţi negustoreşti *(Praedium-Compagnie)* care creşteau aici vite mai ales pentru export.

În ramura creşterii vitelor, un rol important îl aveau ovinele. Oi se creşteau peste tot în satele din Transilvania. În satele de cîmpie, numărul lor era mai redus, fiind ţinute mai mult pentru trebuinţele gospodăriei proprii a ţăranului decît pentru valorificarea produselor lor pe piaţă. Creşterea oilor a constituit însă ocupaţia de căpetenie a populaţiei, mai ales a celei din sudul Transilvaniei — din ţinutul Haţegului şi pînă în Ţara Bîrsei — cunoscută sub numele de *mocani, mărgineni* sau *bîrsani.* În regiunea aceasta, pămîntul cultivabil ocupa o suprafață redusă, în schimb pășunile de munte, proprii creșterii oilor, aveau o întindere mare.

În secolul al XVIII-lea, se înregistrează o sporire continuă a cererilor de lînă, nu numai pe piața internă, dar și la export, ceea ce va duce la o creștere simțitoare a numărului oilor. Pășunile locale nici nu mai puteau cuprinde toate turmele, așa că un număr din ce în ce mai mare de oi și vite mari a fost trecut, îndeosebi pentru iernat, în Moldova și în Țara Romînească. Trecerea turmelor la răsărit și sud de Carpați a avut loc și în secolele anterioare, dar nu luase o dezvoltare atît de mare ca în acest răstimp. În 1767, de exemplu, se aflau la iernat în Moldova și în Țara Romînească 255 247 de oi, 5 636 de cai, 7 322 de porci și 3 477 de vite mari, pentru ca în 1769 numărul oilor să se ridice la 350 574, iar la sfîrșitul secolului al XVIII-lea să ajungă pînă la 1 500 000 de capete, în afară de 80 000 de bovine și de cai. Oile trimise la iernat peste munți aparțineau mai ales mocanilor amintiți, dar și unor mari proprietari locali, fie din rîndurile nobilimii, fie din ale tîrgoveților sași. Domnii din Moldova și din Țara Romînească au încurajat în toate chipurile trecerea oilor în țările lor, fiindcă pășunatul turmelor aducea vistieriei venituri însemnate.

Mineritul

Încă din primii ani ai stăpînirii austriece asupra Transilvaniei, Curtea de la Viena a luat o serie de măsuri menite să contribuie la dezvoltarea mineritului. Preocuparea de căpetenie a autorităților a constituit-o la început extragerea mercurului și a aurului, fiindcă aceste ramuri miniere aduceau venituri însemnate fără să pretindă investiții costisitoare. A fost reluată exploatarea minelor de aur și de argint din regiunea Baia Mare și Baia Sprie, precum și a celor de plumb și argint de la Rodna. Sarea se exploata la Dej, Turda, Cojocna, Ocna Sibiului și în alte părți. Mai tîrziu s-a dat o importanță sporită minereului de fier, care se exploata mai ales la Ghelar și Rimetea, dar și în alte locuri.

Dar cea mai completă organizare minieră o găsim în Banat, unde exploatarea subsolului a constituit încă de la început un monopol de stat. Austriecii au înființat aici patru oficii montanistice (*processus metallici*) — Oravița, Dognecea, Moldova și Sasca — cu sarcina de a promova extragerea metalelor, și îndeosebi a plumbului, aramei și a fierului.

Mineritul din principatul Transilvaniei se va dezvolta însă mai ales în jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea, după ce austriecii vor pierde bogatele zăcăminte miniere din Silezia. În scopul sporirii producției, statul va încuraja trecerea de la exploatarea în gropi la mineritul în adîncime. Statul însuși va investi sume importante în mineritul de pe domeniile Zlatnei și Băii de Arieș, unde se vor construi mai multe cuptoare de topit minereu, ceea ce a dus la o creștere rapidă a producției, mai ales a celei de aur. Fiscul a realizat în 1761 un venit de 152 291 fl. de pe urma mineritului din Transilvania, iar minele din Banat au adus în aceeași vreme 132 758 fl.

În vederea sporirii producţiei va fi cointeresat şi capitalul particular, căruia i se vor concesiona multe dintre minele statului, îndeosebi cele mai slab productive. Ca urmare, capitalul austriac şi, într-o măsură mai redusă, chiar şi cel local încep să joace un rol în economia Transilvaniei, organizîndu-se sub forma asociaţiilor miniere, precursoare ale societăţilor pe acţiuni.

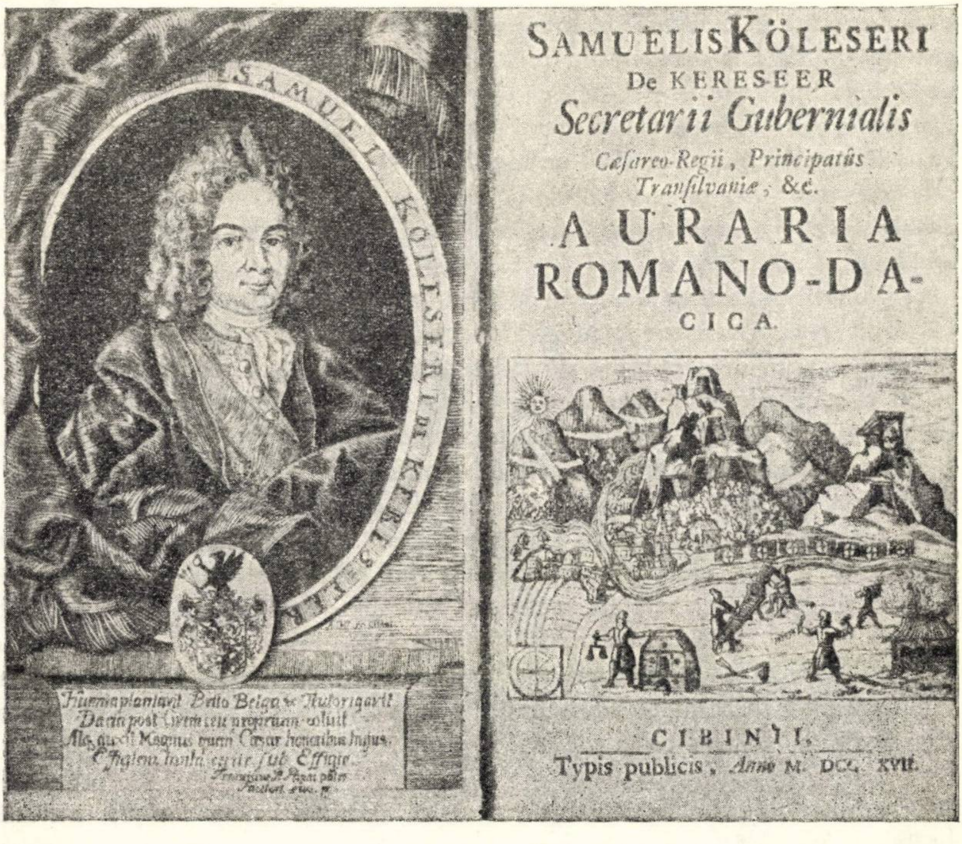

SAMUELIS KÖLESERI
De KERESEER
Secretarii Gubernialis
Cæsareo-Regii, Principatûs
Tranſilvaniæ, &c.
AURARIA
ROMANO-DACICA.

CIBINII,
Typis publicis, *Anno* M. DCC. XVII.

Fig. 81. — Pagina de titlu a tratatului de mineralogie, întocmit de Samuel Köleséri, tipărit la Sibiu în 1717.

Dar măsurile autorităţilor în vederea creşterii productivităţii minelor nu s-au oprit aici. În diferite locuri au fost organizate exploatări miniere care trebuiau să servească de model minelor din împrejurimi, stabilindu-se totodată un control temeinic asupra tuturor întreprinderilor, ceea ce a dus la creşterea încasărilor fiscului. În 1772, de exemplu, venitul net a trecut de 200 000 fl.

Cum introducerea unei tehnici mai înaintate nu era posibilă în condiţiile muncii iobăgeşti, se va apela tot mai mult la lucrători salariaţi, unii aduşi chiar din străinătate. S-au înfiinţat, de asemenea, şcoli speciale montanistice, cum au fost cele de la Oraviţa şi Zlatna, care aveau sarcina de a pregăti specialişti în domeniul mineritului. Nu s-a renunţat însă la robotă, dar s-a limitat întrebuinţarea ei la muncile auxiliare, care nu pretindeau o calificare deosebită. Forţa de muncă liberă se recruta din rîndurile ţărănimii lipsite de pămînt, îndeosebi ale jelerilor şi ale locuitorilor de la munte, care nu-şi puteau agonisi cele necesare traiului numai din agricultura exercitată pe suprafeţe reduse şi slab roditoare. În felul acesta importanţa muncii salariate în minerit creşte permanent, ea ajungînd preponderentă în jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea. Documentele înregistrează în 1771 la exploatările de la Săcărîmb 809 mineri salariaţi, iar la cele de la Baia Sprie aproape 1 000. Pe domeniul Zlatnei erau angajaţi în 1782 nu mai puţin de 2 013 lucrători salariaţi, care munceau în 36 de întreprinderi miniere, iar la Dognecea lucrau în 1760 un număr de 411 mineri de condiţie liberă. Din cele expuse se poate trage concluzia că în sectorul mineritului se constată limpede elementele capitaliste, care iau dezvoltare tot mai mare începînd de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Minerii obligaţi să lucreze în condiţii de robotă nu dispuneau de mijloace suficiente pentru a putea asigura familiilor lor cele necesare traiului. Statul şi societăţile particulare pornind de la această situaţie, vor introduce munca în acord, ceea ce va contribui, pe de o parte, la o simţitoare creştere a productivităţii muncii, iar pe de altă parte, la sporirea veniturilor exploatărilor miniere şi la o mai intensă exploatare a muncii oamenilor.

Munca în mine era deosebit de periculoasă, deoarece proprietarii nu luau toate măsurile necesare pentru a asigura securitatea lucrătorilor. Galeriile erau insuficient armate, ameninţînd permanent cu prăbuşirea, iar gazele emanate puneau şi ele în pericol viaţa minerilor. Serviciul medical era slab organizat, iar în cele mai multe locuri lipsea cu desăvîrşire. Informaţiile contemporane amintesc deseori de răspîndirea tot mai mare a bolilor profesionale, precum şi de numeroasele accidente de muncă. În unele mine, de pildă la Săcărîmb şi Baia Sprie, se folosea pe scară largă munca copiilor.

Industria manufacturieră

Dezvoltarea industriei manufacturiere din Transilvania în secolul al XVIII-lea a avut de întîmpinat numeroase piedici. Pe plan intern, procesul istoric de naştere a manufacturilor a fost frînat de raporturile feudale din agricultură, precum şi de existenţa unor puternice organizaţii de bresle meşteşugăreşti la oraşe. Stăpînirea austriacă a întreprins unele încercări de reglementare a raporturilor din agricultură şi a activităţii breslelor, însă rezultatele n-au corespuns aşteptărilor. Temeliile statului feudal au rămas de fapt neschimbate, deoarece Curtea imperială şi păturile privilegiate din Transilvania aveau interese comune. Nobilimea şi orăşenimea bogată vedeau în stăpînirea austriacă forţa în stare să le apere de nemulţumirile tot mai profunde ale maselor, iar Habsburgii şi-au bazat totdeauna stăpînirea pe împletirea propriilor interese cu acelea ale păturilor privilegiate.

Dar dezvoltarea forţelor de producţie în acest secol şi lărgirea pieţei interne şi externe au dus în cele din urmă la naşterea manufacturilor. Cum însă procesul acumulării primitive a capitalului în Transilvania se dezvoltă deosebit de lent, întreprinzătorii particulari vor lipsi la început aproape cu desăvîrşire. În locul lor va apărea statul în calitate de proprietar de manufactură, ca peste tot în ţările mai slab dezvoltate din punct de vedere economic.

La începutul stăpînirii austriece s-au luat o serie de măsuri menite să stînjenească procesul de naştere a manufacturilor din Transilvania, cu scopul de a se favoriza dezvoltarea industriei manufacturiere din vechile posesiuni habsburgice. S-a mers pînă acolo, încît înfiinţarea manufacturilor era subordonată unei autorizaţii prealabile a organelor centrale din Viena. După ce Austria a fost înfrîntă în războaiele cu Prusia şi a pierdut Silezia, una dintre cele mai industriale provincii ale coroanei habsburgice, autorităţile superioare şi-au dat seama că producţia internă nu mai putea acoperi toate cerinţele, aşa că au fost iniţiate noi măsuri cu caracter economic. Fără să se părăsească în întregime principiul protejării industriei din ţările ereditare, au fost încurajate totuşi unele iniţiative în ceea ce priveşte înfiinţarea de manufacturi atunci cînd se valorificau materii prime locale, cu scopul de a se acoperi cerinţele propriei populaţii. Statul însuşi va investi fonduri în industria manufacturieră din Transilvania, urmărindu-se atît acoperirea necesităţilor armatei cu echipament şi armament, cît şi punerea în valoare a imenselor domenii erariale de aici. Bineînţeles, în fond se urmărea restrîngerea importului de mărfuri străine, principiu de bază al doctrinei mercantiliste.

Investiţii importante va face statul mai ales în Banat, care era cel mai întins domeniu al coroanei habsburgice în secolul al XVIII-lea. S-au dezvoltat aici în primul rînd exploatările miniere, iar în legătură cu acestea manufacturile de prelucrare a metalelor. Cele dintîi manufacturi de prelucrat fierul au fost instalate la Bocşa, iar în 1769 a început construcţia marilor ateliere de la Reşiţa. La Dognecea s-au înfiinţat încă din 1724 ateliere mari pentru prelucrarea în plăci a aramei rezultate din exploatarea minereurilor locale. Instalaţii asemănătoare se găseau la Ciclova (Oraviţa) şi Moldova. În năzuinţa ei de a frîna importul, stăpînirea austriacă pune în 1725 bazele unor întreprinderi de aba, postav şi pături. Postavul ţărănesc numit aba se fabrica la Borlova şi Caransebeş, păturile la Făget, iar postavul obişnuit la Timişoara. Se mai înfiinţează aici manufacturi de hîrtie, ciorapi, fire de aur, tapiţerii, săpun, ulei, bere şi altele. Tot acum se introduce creşterea viermilor de mătase, precum şi meşteşugul depănării, toarcerii şi ţesutului mătăsii. În acest scop s-a ridicat o importantă întreprindere la Timişoara, mutată mai tîrziu la Biserica Albă.

Pe teritoriul principatului Transilvaniei investiţiile statului au fost cu mult mai reduse decît în Banat. De fapt aici s-au construit prea puţine manufacturi noi, îndeobşte procedîndu-se doar la reutilarea altora mai vechi. Aşa a fost cazul cu morile de hîrtie de la Gurghiu (1714) şi Făgăraş (1725), sau al sticlăriei de la

Porumbacul de Jos. Huta de salpetru de la Alba Iulia, manufacturile de praf de puşcă de la Alba Iulia şi Sibiu, precum şi manufactura de rafinare a mercurului de la Miceşti erau întreprinderi noi. În cadrul manufacturii de la Hunedoara s-au refăcut vechile fierării, iar apoi numărul lor a crescut pînă la mijlocul

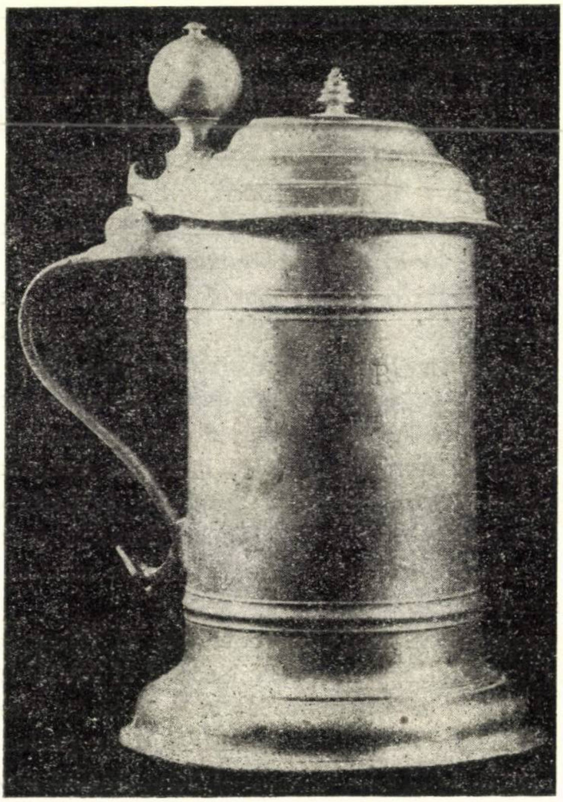

Fig. 82. — Cană de cositor, turnată într-un atelier din Braşov, sec. XVIII.

secolului al XVIII-lea de la 5 la 11. În 1754, s-a construit la Topliţa un cuptor de topit fierul cu o capacitate de 1200 de tone anual. Pe domeniul Hunedoara funcţiona şi un atelier de coase.

La înfiinţarea de manufacturi a luat parte şi nobilimea locală. Întreprinderile manufacturiere nobiliare erau în general mărunte şi aveau o productivitate scăzută. Stăpînul feudal urmărea pe calea aceasta să exploateze unele materii prime de pe moşiile sale, care altfel rămîneau nevalorificate. Astfel, familia Teleki dispunea de două sticlării pe moşiile ei de la Cîrţişoara şi Arpaş. Contele Alexandru Károlyi a ridicat la începutul secolului al XVIII-lea o manufactură de sticlă la Săldăbagiu (comitatul Satu Mare). Sticla se fabrica şi pe alte moşii, îndeosebi dacă existau păduri întinse. Tot în vederea valorificării lemnului, nobilimea va organiza manufacturi de potasă. În epoca aceasta, cele mai de seamă întreprinderi de potasă se găseau la Mălade și Doh (comitatul Crasna) și la Comăna de Sus (districtul Făgărașului). Manufacturile de potasă funcționau numai atîta vreme cît existau în jurul lor bogate rezerve de lemn, iar după epuizarea acestora se mutau în alte locuri cu păduri întinse.

Nobilimea va înființa și manufacturi de hîrtie, care dădeau însă produse de calitate inferioară. Baronul Simon Kemény ridică o astfel de întreprindere la Porcești, familia Teleki la Oprea-Cîrțișoara, iar contele Joan Haller construiește în 1753 alta pe domeniul Devei. Toate aceste întreprinderi întrebuințau un număr foarte restrîns de lucrători și aveau mai mult un caracter de ateliere meșteșugărești decît de manufacturi.

În afară de întreprinderile de stat și nobiliare, în Transilvania secolului al XVIII-lea se găsea și un număr restrîns de manufacturi negustorești. Un raport oficial din 1755 amintește o manufactură de pielărie la Timișoara și alta similară la Gherla. Se fabricau aici safian și cordovan de calitate asemănătoare cu cea a mărfurilor provenite din Imperiul turcesc. Raportul menționat înregistrează totodată și o manufactură de muselină la Sighișoara.

Numărul redus al manufacturilor negustorești indică, fără îndoială, slaba dezvoltare a relațiilor capitaliste în economia Transilvaniei. Negustorii, care aveau de întîmpinat o mulțime de greutăți în calea înființării de manufacturi centralizate, au recurs la folosirea muncii la domiciliu, fenomen caracteristic perioadei manufacturiere din întreaga Europă și care poate fi urmărit mai ușor în ramura industriei textile. Acest sistem se va generaliza atît de mult, încît la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, pentru un mare număr de familii de la orașe, el va constitui singurul mijloc de existență. Compania negustorilor romîni din Brașov arăta într-un memoriu din primii ani ai secolului al XIX-lea că «numai pentru toarcerea firelor de bumbac plătim populației sărace anual 743 600 fl »[1]. Bumbacul brut era tors și de către familiile țărănești din scaunele Odorhei, Sighișoara, Trei Scaune și Țara Bîrsei. În felul acesta, nu numai că se acopereau necesitățile interne de fire, dar rămînea și un surplus însemnat pentru export. Țărănimea săracă din unele scaune secuiești s-a specializat în torsul și țesutul cînepei, iar cea din regiunea Făgărașului în prelucrarea lînii. Tot pe seama negustorilor lucrau la Brașov cîteva sute de țesători romîni la confecționarea păturilor pentru cai și a găitanelor.

Din faptul că munca la domiciliu a fost mai răspîndită în regiunile agricole mai puțin fertile se poate trage concluzia că aceasta reprezenta ocupația complimentară a familiei țărănești sărace. În general, prin sistemul muncii la domiciliu, lucrătorii nu erau încă desprinși de mijloacele lor de producție, uneltele fiind, de altfel, rudimentare. Pentru tors se întrebuințau furca și fusul, iar țesutul se executa la războiul ce se găsea mai în fiecare casă.

---

[1] I. Moga, *Înființarea gremiului comercial romîn din Brașov*, Brașov, 1941, p. 13.

Forța de muncă întrebuințată în manufacturile de stat și în cele nobiliare era furnizată atît de lucrători liberi, aduși uneori din străinătate, cît și de iobagi, care lucrau în contul obligațiilor lor feudale. Mîna de lucru necesară se asigura cîteodată repartizîndu-se minelor și manufacturilor sate întregi. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, iobagii din 16 sate ale Pădurenilor își îndeplineau obligațiile de robotă muncind în cadrul fierăriilor de la Hunedoara. O situație asemănătoare se întîlnește și în Banat. La început lucrătorii iobagi nu erau plătiți decît pentru unele munci de specialitate, dar pe măsura introducerii unei tehnici mai înaintate ei vor fi salarizați, chiar dacă îndeplineau munci auxiliare. Salariile constau din bani și alimente, iar în anumite ramuri industriale, lucrătorii obțineau o cotă-parte din produsele fabricate.

Întreprinderile industriale din Transilvania în secolul al XVIII-lea pot fi împărțite în manufacturi feudale, capitaliste și mixte. Cele feudale aparțineau exclusiv nobilimii. Manufacturile de stat aveau îndeobște un caracter mixt, iobago-capitalist, fiindcă, deși se întrebuința pe scară largă robota iobăgească la muncile auxiliare, lucrătorii care luau parte nemijlocit în procesul de producție erau în genere salariați. Manufacturi care foloseau munca salariată liberă erau doar trei în 1755. Documentele din acest răstimp relevă faptul că marea majoritate a lucrătorilor din manufacturi, ca și a minerilor de altfel, se recruta din rîndurile iobagilor romîni. Ei erau întrebuințați nu numai la muncile auxiliare, dar și ca meșteri, atît în întreprinderile nobiliare, cît și în cele ale statului. Treptat, pe măsura introducerii unor noi procedee tehnice, ei au fost înlocuiți cu specialiști aduși din străinătate. În felul acesta au luat naștere mici colonii de germani catolici, care aveau și menirea de a contribui la consolidarea stăpînirii austriece. În ceea ce privește calitatea, adesea produsele manufacturiere locale nu puteau concura cu mărfurile similare aduse de peste graniță. Astfel era cazul postavului ieșit din atelierele locale, deși producția acestui articol avea o veche tradiție. Tot așa coasele fabricate la Hunedoara erau mai puțin căutate decît cele aduse din Stiria. Mărfuri de lux pentru păturile de sus nici măcar nu se produceau, acestea fiind aduse în întregime din afară. Manufacturile feudale erau în general întreprinderi mici, cu un număr foarte redus de lucrători. Cele negustorești și în special cele ale statului erau, în schimb, întreprinderi mari, în care, deși predomina munca manuală, se aplica pe scară largă diviziunea muncii.

Procesul de naștere a manufacturilor a fost puternic frînat de rezistența breslelor. Tocmai din cauza aceasta se vor înființa mai ales întreprinderi care nu concurau producția meșteșugărească, cum erau cele de fier, hîrtie, sticlă, praf de pușcă și altele. În același timp, în Banat, unde înființarea breslelor a fost oprită pe cale administrativă, au luat ființă și manufacturi de postav, pînză, pături, găitane etc., deci mărfuri care în principatul Transilvaniei erau produse exclusiv în cadrul producției meșteșugărești.

Producţia meşteşugărească şi cea manufacturieră erau puternic concurate de industria casnică. În regiunile de la munte, unde creşterea vitelor constituia ocupaţia principală a locuitorilor, se vor dezvolta mai ales torsul, ţesutul lînii, tăbăcăritul, cojocăritul şi lumînăritul. În cadrul industriei casnice se producea, de altfel, cea mai mare parte din produsele obişnuit folosite de ţărănime, cu excepţia obiectelor de metal.

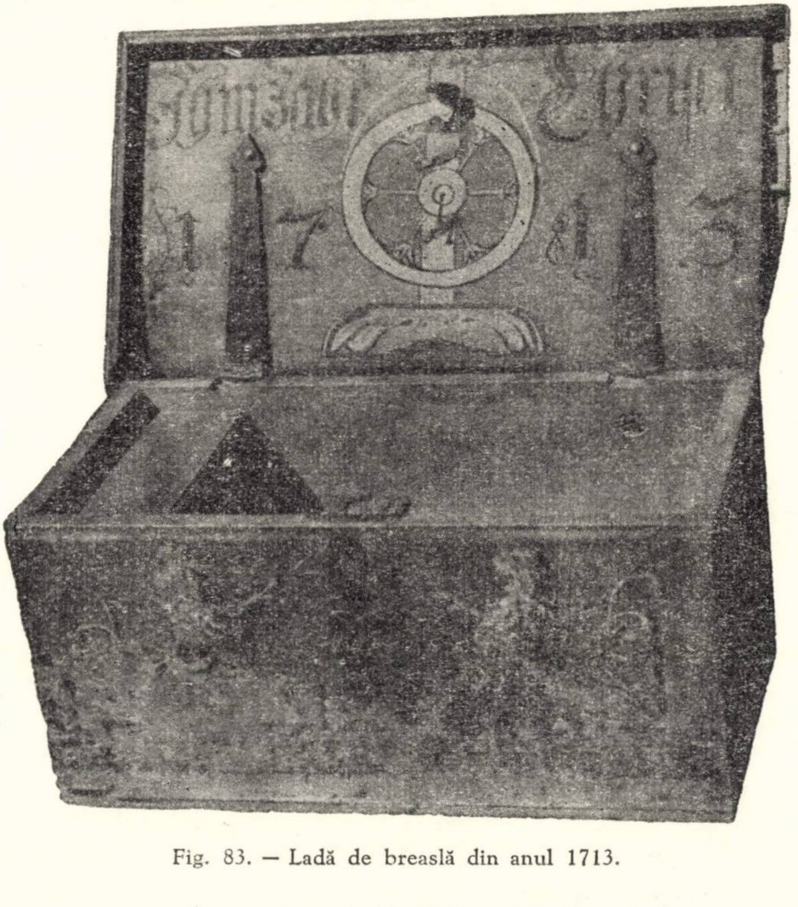

Fig. 83. — Ladă de breaslă din anul 1713.

Comerţul

În secolul al XVIII-lea, la dezvoltarea pieţei interne au contribuit nevoile de întreţinere a aparatului de stat şi militar austriac. Piaţa internă a crescut şi din cauza sporirii numărului ţăranilor lipsiţi de pămînt, în urma creşterii rezervei senioriale şi a diviziunii sesiilor iobăgeşti prin moşteniri şi zălogiri. Un număr din ce în ce mai mare de oameni au fost astfel nevoiţi să cumpere de pe piaţă cele necesare traiului. Numărul orăşenilor care se aprovizionează de pe piaţă creşte de asemenea. Deşi schimbul dintre oraş şi sat a continuat să consiste în primul rînd din produse alimentare şi obiecte manufacturate, apariţia manufacturilor şi creşterea numerică a meşteşugurilor a determinat însă şi sporirea simţitoare a cererii de materii prime. Aprovizionarea cu materii prime, cum erau pieile, inul, cînepa şi în special lemnul, se făcea tot de la ţară.

Amploarea deosebită luată de exploatarea pădurilor, în special a celor de răşinoase, şi înmulţirea joagărelor mai ales în regiunile care dispuneau de rîuri propice transportului pe apă vor face ca plutăritul să devină ocupaţia şi izvorul principal de venituri pentru un mare număr de locuitori romîni. Astfel, locuitorii din Topliţa transportau pe apa Mureşului trunchiuri, scînduri şi laţuri de brad, plutăritul fiind o adevărată specialitate a lor. Chiar şi sarcinile iobăgeşti cuprindeau obligaţii de plutărit.

Cum producţia agricolă locală nu putea acoperi toate necesităţile interne, a trebuit să se aducă an de an din afara graniţelor cantităţi importante de produse agricole. În secuime, ca dealtminteri în întreg sudul Transilvaniei se aduceau cele de trebuinţă mai ales din Moldova şi Ţara Romînească, în timp ce nordul se aproviziona din părţile apusene. Adăugîndu-se şi importul de materii prime necesare producţiei manufacturiere şi meşteşugăreşti, precum şi importul mărfurilor de lux pe seama păturilor superioare, balanţa comercială a Transilvaniei a devenit tot mai deficitară în acest secol. Dacă în 1701 importul s-a cifrat la 700 081 fl., iar exportul la 422 366 fl., în 1780 valoarea mărfurilor aduse din afară a fost de 1 359 375 fl., în timp ce produsele vîndute peste graniţă n-au reprezentat decît 655 186 fl. Situaţia economică a Transilvaniei s-a înrăutăţit şi din cauza tendinţei regimului austriac de a desprinde comerţul ei exterior de celelalte două ţări romîne şi de Lipsca şi de a-l orienta spre Viena. Ţinînd seama că importul din Moldova şi Ţara Romînească era constituit îndeosebi din materii prime, iar exportul mai ales din produse meşteşugăreşti şi manufacturiere, această politică austriacă a contribuit la frînarea dezvoltării economice a Transilvaniei.

În vederea creşterii volumului circulaţiei de mărfuri, cancelarul Transilvaniei, Nicolae Bethlen, a elaborat în 1701 proiectul unei *Societăţi comerciale ardelene*, căreia urma să i se acorde monopolul comerţului exterior cu produse autohtone, precum şi al celui de tranzit. Comisia însărcinată de către dieta locală cu studierea acestui proiect a zădărnicit însă realizarea lui.

Austriecii au organizat comerţul răsăritean după modelul societăţilor comerciale privilegiate, înfiinţînd în acest scop, în 1719, *Compania orientală de comerţ*, deosebită de companiile comerciale particulare, care a obţinut monopolul comerţului cu Imperiul turcesc, precum şi dreptul de a crea o puternică industrie manufacturieră în ţările coroanei austriece. În 1723 a luat fiinţă *Societatea comercială din Timişoara*, cu rostul de a mijloci comerţul pe Dunăre şi pe Sava spre Marea Adriatică. Dar societăţile comerciale care au luat naştere cu sprijinul financiar al statului n-au dat rezultatele aşteptate şi, ca urmare, comerţul oriental a rămas mai departe în mîinile negustorilor proveniţi din Imperiul turcesc (greci, armeni, aromîni, bulgari) şi mai ales din Ţara Romînească. Adepţii principiilor mercantiliste au continuat totuşi să persevereze în direcţia înfiinţării de societăţi comerciale, cărora urma ca statul să le asigure fondurile de rulment necesare Astfel, în 1759 se pun bazele unei *Societăţi negustoreşti* la Timişoara, cu scopul de a valorifica cerealele şi materiile prime locale, şi de a importa mărfuri levantine. Cu tot sprijinul masiv al statului, societatea a dat faliment în 1763.

Au continuat să existe şi companii ale negustorilor saşi, cum a fost *Societatea negustorilor saşi din Sibiu*, care a căutat să elimine pe străini din comerţul intern.

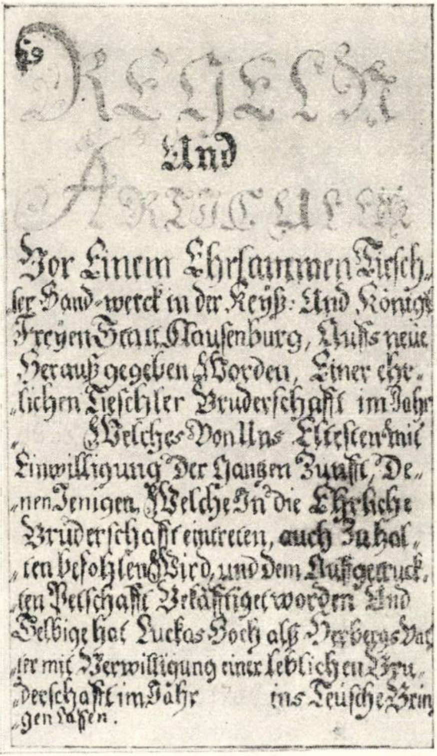

REGELN
Und
ARTICULEN
Vor Einem Ehrſammen Tieſch-
ler Hand-werck in der Keyß: Und Königl.
Freyen Statt Clauſenburg, Auffs neue
Herauß gegeben Worden, Einer ehr-
lichen Tieſchler Bruderſchafft im Jahr
Welches Von Uns Elteſten mit
Einwilligung Der Gantzen Zunfft, De-
nen Jenigen, Welche In die Ehrliche
Bruderſchafft eintreten, auch zu hal-
ten befohlen Wird, und dem Auffgetruck-
ten Petſchafft Bekräfftiget worden Und
Selbige hat Luckas Boch alß Herbergs Vat-
ter mit Verwilligung einer Löblichen Bru-
derſchafft im Jahr ins Teuſche Brin-
gen Laſſen.

Fig. 84. — Statutul breslei tîmplarilor din Cluj.

Negustorii veniţi din afară erau grupaţi în asociaţii proprii, cum erau *Companiile greceşti* de la Sibiu, Braşov şi Cluj, care se străduiau să menţină şi să lărgească privilegiile de care se bucurau membrii lor. Curtea de la Viena a căutat să atragă la cetăţenia austriacă pe negustorii proveniţi din Imperiul turcesc, deoarece se dovediseră a fi deosebit de utili dezvoltării comerţului levantin. În acest scop le-au fost acordate noi înlesniri în vederea unei desfăşurări cît mai largi a activităţii lor, fără însă a se nesocoti interesele negustorilor saşi. Negustorii armeni erau şi ei grupaţi în *companii*, cea mai însemnată din ele avîndu-şi sediul la Gherla.

Orașele

În secolul al XVIII-lea, pe teritoriul principatului Transilvaniei se găseau nouă localități cu statute orășenești: Alba Iulia, Bistrița, Brașov, Cluj, Mediaș, Orăștie, Sibiu, Sighișoara și Tg. Mureș. În comitatele învecinate se pot aminti: Baia Mare, Oradea și Satu Mare, iar în Banat Timișoara. Importanța economică și politică a centrelor urbane în epoca aceasta este mai mică decît în secolul precedent, împrejurare care se oglindește și în raportul dintre numărul locuitorilor de la orașe și populația totală a provinciei. Astfel, recensămîntul din 1785—1786 a înregistrat doar 71 281 de suflete în cele nouă orașe din Principatul Transilvaniei, adică abia 4,98% din numărul total al locuitorilor, ceea ce arată încă o dată starea de înapoiere în care se găsea această provincie în timpul stăpînirii austriece. Situația respectivă se datora în primul rînd unor cauze legate de structura internă a orașelor, iar în al doilea rînd, stăpînirii austriece. Orașele se bucurau în epoca aceasta de o largă autonomie internă, conducerea fiind deținută de un număr restrîns de cetățeni înstăriți. Vechile dispoziții privitoare la interzicerea stabilirii străinilor înăuntrul zidurilor orașelor au fost reînviate și aplicate cu cea mai mare străşnicie, mai ales de cînd meșteșugari, negustori sau alte elemente romînești începuseră să asalteze pozițiile deținute pînă atunci numai de pătura privilegiată a orășenimii celorlalte naționalități. Tocmai de aceea romînii au fost cu desăvîrșire excluși de la posibilitatea de a deveni cetățeni cu drepturi depline în oricare din orașele Transilvaniei. Maghiarii nu se puteau nici ei stabili în orașele cu populație săsească. Dar la frînarea dezvoltării orașelor a contribuit și menținerea monopolului exercitării meseriilor pentru un număr restrîns de meșteșugari. Breslele au devenit în perioada aceasta o piedică în calea dezvoltării economiei. Meșteșugarii bogați din fruntea breslelor le-au transformat tot mai mult în corporații închise, exclusiviste, cu scopul de a elimina concurența internă, exercitînd astfel un adevărat monopol asupra producției. Cum însă tendința aceasta nesocotea într-o oarecare măsură interesele nobilimii feudale și ale statului mercantilist, autoritățile vor încerca să desființeze prin lege autonomia breslelor meșteșugărești. În principatul Transilvaniei se vor lua măsuri de lărgire a dreptului de exercitare a meseriilor în 1769, 1771 și 1775. Dar măsurile preconizate n-au determinat schimbări esențiale, deoarece nici cercurile conducătoare nu erau interesate în abolirea sistemului de breaslă, urmărindu-se doar aplicarea unor reforme limitate, cu scopul de a înlesni producția în condițiile politicii absolutismului luminat. Faptul că producția meșteșugărească a fost monopolizată în folosul unui număr restrîns de meșteri a atras după sine o îndîrjită luptă de clasă între patroni și calfe, care s-au văzut tot mai mult reduse la starea de lucrători salariați.

În urma acestui fapt, negustorii și meșteșugarii de sine stătători din orașe constituiau doar o minoritate în raport cu numărul total al locuitorilor. Astfel, la Brașov, din 17 671 de locuitori înregistrați în 1785—1786, numai 1 261 se bucurau de drepturi cetățenești, majoritatea fiind, bineînțeles, comercianți și meseriași.

Cum însă creşterea generală a populaţiei a determinat sporirea cererilor de produse manufacturate, numărul meşteşugarilor în Transilvania s-a mărit permanent. Neputîndu-şi exercita profesiunea în oraşe, ei s-au stabilit în tîrguri şi chiar în sate, organizîndu-se şi acolo în bresle, dar acestea nu erau corporaţii atît de exclusiviste ca cele din oraşele privilegiate. Astfel, conscripţia fiscală din 1721—1722 a înregistrat în Făgăraş 320 de contribuabili, dintre care 238, adică 74,4%, erau meşteşugari şi negustori. Situaţii asemănătoare se întîlneau şi în alte oraşe mai mici, cum erau Reghinul Săsesc, Haţeg, Hunedoara, Caransebeş, Lugoj etc.

În Banat, situaţia era cu totul alta. Mai întîi austriecii au interzis cu desăvîrşire constituirea breslelor şi, ca atare, exercitarea meşteşugurilor nu a fost îngrădită de regulamente cu caracter exclusivist. Apoi stăpînirea habsburgică a îngăduit mai totdeauna stabilirea necatolicilor în oraşe. Tocmai de aceea în secolul al XVIII-lea este amintită o numeroasă populaţie romînească nu numai în unele tîrguri, ca Lugoj, Caransebeş, Orşova şi altele, dar chiar şi în Timişoara. Situaţia aceasta se datoreşte în primul rînd faptului că regimul austriac era interesat din punct de vedere fiscal în creşterea numerică a orăşenilor. Dar şi administraţia habsburgică a luat uneori măsuri discriminatorii în această privinţă, favorizînd pe catolici în dauna celor de alte credinţe.

Între oraşele din Transilvania secolului al XVIII-lea şi satele din împrejurimi existau puternice contradicţii. Meşterii breslaşi vor căuta uneori să scape de concurenţa meşteşugarilor de la sate, confiscîndu-le uneltele şi mărfurile. Dar forma cea mai gravă în care s-au concretizat contradicţiile dintre oraş şi sat a fost tendinţa de iobăgire a ţăranilor de către vîrfurile conducătoare orăşeneşti.

Oraşe ca Bistriţa şi Sibiu vor duce o adevărată campanie pentru reducerea la starea de iobăgie a ţăranilor romîni din împrejurimi, cu scopul de a le spori sarcinile şi de a le răpi proprietăţile obşteşti, cum erau munţii, pădurile şi păşunile. În districtul bistriţean, această tendinţă apare încă de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, dar ea nu va lua amploare decît la mijlocul celui următor. Locuitorii satelor romîneşti vor opune însă o rezistenţă îndîrjită, care s-a ridicat pînă la răscoala armată, după ce ţăranii au constatat că memoriile înaintate forurilor de conducere şi delegaţiile trimise la Viena n-au fost urmate de vreo schimbare esenţială în atitudinea vîrfurilor conducătoare ale oraşului Bistriţa faţă de această problemă. Dimpotrivă, apăsarea magistratului bistriţean devine tot mai grea, nesupuşii fiind urmăriţi fără cruţare şi întemniţaţi. Incidente grave au loc la Mocod, Năsăud, Rebrişoara şi în alte părţi, locuitorii punînd în imposibilitate pe slujbaşii oraşului de a-şi îndeplini îndatoririle. Anchetele întreprinse din ordinul guberniului de către comisiile prezidate de contele Paul Teleki în 1759 şi contele Nicolae Bethlen în 1760 n-au dat satisfacţie ţărănimii apăsate. Ca urmare, locuitorii şi-au dat seama că nu au altă cale de scăpare decît acceptarea militarizării, împrejurare care va favoriza interesele regimului austriac atunci cînd se va pune problema constituirii graniţei militare.

O situaţie asemănătoare întîlnim şi în scaunele Tălmaciului şi Săliştei. Magistratul oraşului Sibiu încercase încă de pe la mijlocul secolului al XVII-lea să transforme proprietăţile obşteşti ale comunelor romîneşti în moşii feudale, dar chiar dieta transilvană a refuzat să aprobe o asemenea încercare. În cursul secolului următor apăsarea a crescut, ajungîndu-se pînă la represiunea sîngeroasă din 1774, cînd peste 20 de locuitori din Sălişte au fost ucişi. Rezistenţa continuă şi în deceniile următoare, dar cu toate că cele mai înalte foruri de judecată au dat dreptate de cauză locuitorilor, ei nu au putut să se elibereze complet de apăsare decît după desfiinţarea iobăgiei în 1848.

Romînii de pe ,,Pămîntul Crăiesc" au fost supuşi în epoca aceasta şi altor numeroase abuzuri, mergîndu-se pînă la dărîmarea caselor şi alungarea lor din unele localităţi. Astfel, în 1754 s-a preconizat îndepărtarea populaţiei romîneşti din Slimnic, Şura Mică şi Vurpăr, acţiunea nefiind întreruptă decît în urma dispoziţiei Mariei Tereza. Problema a fost reluată în 1776, cînd s-a şi început dărîmarea caselor locuitorilor romîni din mai multe sate. Repunerea în drepturi a celor năpăstuiţi a durat ani de zile, cu toată intervenţia personală a împăratului Iosif al II-lea.

Populaţia

Secolul al XVIII-lea, mai ales în cea de a doua jumătate, reprezintă în general, în comparaţie cu cel precedent, o epocă de linişte internă, fără războaie pustiitoare, ceea ce a avut ca urmare creşterea simţitoare a populaţiei. Datele statistice în această privinţă reprezintă rezultatele unor numărători parţiale. Cel dintîi recensămînt general a fost întreprins abia în 1785—1786, pe timpul lui Iosif al II-lea, cînd au fost înregistraţi în principatul Transilvaniei 1 440 986 de locuitori stabili, 20 833 veniţi din alte părţi şi 23 218 notaţi ca lipsind temporar de la domiciliul lor. Pentru a afla totalul populaţiei mai trebuie însă adăugaţi soldaţii şi locuitorii din graniţă, deci încă aproape 200 000 de suflete. Deoarece datele recensămîntului nu au consemnat pe locuitori după naţionalitate sau confesiune, în privinţa aceasta nu se pot da decît evaluări probabile, folosind unele numărători parţiale anterioare. Romînii au fost înregistraţi după confesiuni în 1733, în urma dispoziţiei episcopului Inochentie Micu, apoi în 1750, pe timpul episcopului Petru Pavel Aron, şi, în sfîrşit, a treia oară, în 1760—1762, din ordinul generalului Buccow. Ultima numărătoare, fiind întreprinsă de organele administrative, poate fi socotită că se apropie mai mult de realitate. În 1760—1762 au fost înregistrate 157 088 de familii romîneşti, ceea ce, înmulţit cu 5, ar da 785 440 de suflete pe care, dacă le raportăm la numărul saşilor şi ungurilor dat de Iosif Benkő pentru anul 1766, obţinem următoarele proporţii: romîni 66,46%, unguri şi secui 21,62%, saşi 11,72%.

Caracterul covîrşitor romînesc al populaţiei era recunoscut şi de Maria Tereza, care numea Transilvania, « principatul nostru romînesc »[1].

---

[1] C. Daicoviciu, Şt. Pascu, V. Cherestesiu, Şt. Imreh, Al. Neamţu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a, p. 247.

O numărătoare întreprinsă de guvernul principatului Transilvaniei în 1767 a înregistrat locuitorii țării după categoriile sociale. În frunte sînt amintiți magnații cu 262 de familii. Nobilimea de rînd număra 25 947 de familii, fiind cuprinși aici nu numai nobilimea mijlocie, dar și nobilii cu o sesie, pătura nobiliară a secuilor (*primipili*), precum și boierii romîni din Țara Făgărașului. Urmau apoi sașii liberi (18 364 de familii), ungurii liberi (5 553 de familii), secuii liberi (7 866 de familii) și romînii liberi (14 648 de familii). Orășenii numărau 11 865 de familii, minerii 636, iar tăietorii de sare 923. Pătura cea mai largă a populației era constituită din iobagi (107 945 de familii) și jeleri (45 495 de familii). La urmă sînt amintite și unele categorii mai restrînse, cum ar fi țiganii, grecii, armenii, evreii și alții.

Deoarece o parte a teritoriului Banatului era mai slab populată din cauza mlaștinilor și a climei nesănătoase, s-a procedat la punerea lui în valoare prin secarea bălților și aducerea de coloniști din afara țării. Coloniștilor li se asigura nu numai un lot însemnat de pămînt, dar și casă de locuit, uneltele și vitele de muncă necesare, precum și scutirea de sarcini față de stat un anumit număr de ani. Opera de colonizare întreprinsă de austrieci în Banat cuprinde două perioade distincte. Între 1719 și 1739 au fost colonizate 55 de localități cu germani, italieni, francezi, spanioli și bulgari catolici. Majoritatea coloniștilor au fost așezați în satele romînești și sîrbești, care devin localități cu populație mixtă, unde autoritățile le repartizau terenurile cele mai fertile. Uneori însă populația băștinașă era evacuată în întregime, cum s-a întîmplat la Aradul Nou, care, înainte de a fi colonizat cu germani, se chema Schela și era locuit de romîni și sîrbi. În urma dispoziției guvernatorului Mercy, romînii au fost strămutați la Mănăștur, iar sîrbii și-au întemeiat un sat nou, Fenlacul.

În etapa a doua a colonizării Banatului, care începe după 1763, numărul imigranților a sporit continuu. Astfel, dacă în 1768 au fost așezate 462 de familii, cuprinzînd 1 888 de persoane, în 1773 numărul nou-veniților s-a ridicat la 1 385 de familii, cu un total de 5 568 de suflete. În timpul domniei lui Iosif al II-lea, înlesnirile acordate coloniștilor au sporit și mai mult. Imigranții primeau, în afara cheltuielilor de transport, și cîte 2 florini de cap. Suprafața lotului de pămînt arabil varia între 8 și 34 de iugăre, în funcție de numărul membrilor familiei care avea să-l folosească. Coloniștilor li se mai distribuiau gratuit o pereche de boi sau cai, o oaie, căruță, plug și alte unelte necesare la munca cîmpului. Ca urmare a acestei politici de stat, la moartea lui Iosif al II-lea populația colonizată a Banatului număra aproape 80 000 de suflete. Colonizări masive cu imigranți din Germania s-au întreprins și în comitatele Arad și Sătmar.

În ceea ce privește naționalitatea populației Banatului, o statistică fiscală din 1743 înscrie 542 de sate, dintre care 380 erau romînești, 121 sîrbești, 19 sîrbești-romînești, 15 germane, 2 romîno-germane, iar restul bulgare, italiene etc.

Recensămîntul din timpul guvernatorului Clary von Altringen (1770) a înregistrat 317 928 de locuitori în districtele camerale, reprezentați astfel după naţionalitate: romîni 181 639; sîrbi 78 780; bulgari 8 683; ţigani 5 272; germani, italieni şi francezi colonizaţi 43 201; evrei 353.

Proporţia romînilor este şi mai mare dacă se adaugă grănicerii şi familiile lor din districtele Panciova, Palanca Nouă, Mehadia şi 23 de sate din ţinutul Caransebeşului necuprinse în recensămînt.

Lupta maselor populare împotriva asupririi feudale şi a stăpînirii austriece

În epoca aceasta a crescut avîntul revoluţionar al maselor, deoarece contradicţiile dintre clasele antagonice s-au adîncit mereu. Lupta iobăgimii s-a desfăşurat în forme foarte variate: de la petiţiile înaintate autorităţilor pînă la ridicarea armată. Una dintre cele mai frecvente forme de luptă a fost fuga, ţărănimea apăsată căutîndu-şi noi locuri de aşezare atunci cînd sarcinile ajungeau de nesuportat. Obişnuit se aşezau pe moşia altui feudal, care le promitea condiţii mai uşoare, dar în scurtă vreme erau supuşi la sarcini tot atît de grele ca şi în locurile de unde plecaseră. Uneori iobăgimea apăsată bejenea în afara fruntariilor, mai ales către Moldova şi Ţara Romînească. Alteori iobagii se constituiau în cete haiduceşti, care dădeau mult de lucru autorităţilor. Cetele acestea puteau cuprinde chiar şi sute de oameni, cum s-a întîmplat în Banat în preajma izbucnirii răscoalei din 1737.

Răzvrătirile, răscoalele se înmulţesc şi ele, iobăgimea ridicîndu-se atît împotriva nobilimii, cît şi a stăpînirii austriece. Ţărănimea a luat parte masivă la răscoala populară condusă de Pero Seghedinaţ care s-a desfăşurat în primul rînd împotriva nobilimii şi a arendaşilor veniturilor statului. Mişcarea a izbucnit mai ales în urma ştirbirii privilegiilor de care se bucurau locuitorii militarizaţi din regiunea Tisei şi Mureşului, la care s-au adăugat sporirea dărilor şi abuzurile funcţionarilor. Masele ţărăneşti formate din sîrbi, romîni şi maghiari, sub conducerea căpitanului Pero Seghedinaţ, din Pecica, s-au ridicat cu armele în mîini contra exploatării. Răscoala a izbucnit la 27 aprilie 1735, cînd ţăranii răsculaţi din comitatul Békés au atacat pe arendaşii monopolurilor erariale. După aceea peste 3 000 de răsculaţi au atacat cetatea Gyula, dar fără succes. În cele din urmă au fost înfrînţi la Pădureni, în comitatul Aradului, şi mulţi fruntaşi au fost prinşi, printre ei fiind şi Pero Seghedinaţ. Conducătorii luaţi prizonieri au fost condamnaţi la moarte prin frîngere cu roata, iar răsculaţii scăpaţi s-au împrăştiat. Organizaţia grănicerească a fost apoi treptat desfiinţată, fiind în cele din urmă lichidată cu desăvîrşire în 1752.

O mare răscoală împotriva stăpînirii austriece a avut loc în Banat în cursul războiului austro-turc din 1736—1739, cînd ţărănimea s-a ridicat în masă contra exploatării. Mişcarea a izbucnit spontan, fără conducere unitară şi fără pregătire. Răsculaţii au atacat la început detaşamente izolate din armata austriacă, stînjenind totodată aprovizionarea trupelor imperiale, dislocate peste tot înăuntrul provinciei. Situaţia a devenit deosebit de critică pentru imperiali în primăvara anului 1738, cînd turcii au forţat trecerea Dunării în regiunea Orşovei şi au stabilit legătura cu răsculații. Guvernatorul Banatului, generalul Neipperg, raporta alarmat la Viena că populația răsculată a tăiat legătura comandamentului militar cu garnizoana cetății Orșova Nouă (Ada Kalè). Dar acțiunile răsculaților nu s-au oprit aici. Sediile autorităților și satele colonizate erau permanent hărțuite, ceea ce a dus la dezorganizarea administrației și la alungarea coloniștilor. În vederea potolirii spiritelor, stăpînirea austriacă a oferit de formă amnistia generală, însă cei care au depus armele au continuat să fie urmăriți. De fapt, împotriva răsculaților se pregătea o vastă campanie de represiune în iarna anului 1738—1739. Puternice detașamente militare au fost concentrate în acest scop la Timișoara și în regiunea Hațegului, de unde au pornit apoi concomitent spre Caransebeș, multe sate romînești întîlnite în cale fiind arse, iar locuitorii uciși. Unitățile militare organizate au înfrînt rezistența răsculaților la Lugoj, Caransebeș, Slatina (lîngă Oravița) și Bănia. Comandantul detașamentelor însărcinate cu represiunea, generalul Lentulus, a ordonat apoi urmărirea cetelor de răsculați atît înspre Vîrșeț, cît și de-a lungul rîului Bega, pînă la granița Transilvaniei. Cu toate victoriile locale, cum a fost cea din 1 februarie 1739 de lîngă Vîrșeț, răsculații au fost pînă la urmă înfrînți, mulți dintre ei fiind siliți să părăsească teritoriul Banatului și să se stabilească la sud de Dunăre. La intervenția delegaților turci, în preliminariile păcii de la Belgrad s-a inclus un articol special care prevedea amnistia generală pentru răsculați. Lupta maselor bănățene împotriva stăpînirii habsburgice n-a încetat nici în deceniile următoare, dar rezistența lor a trebuit să ia forme noi, corespunzătoare întăririi dominației austriece.

În 1765, iobagii sași din 13 sate de pe moșia contelui Paul Bethlen din comitatul Tîrnava, cărora li s-au alăturat și iobagii romîni din alte cîteva localități, s-au ridicat împreună împotriva robotei de 4 zile pe săptămînă, declarînd că nu vor să presteze decît 2 zile. Mișcarea era pe cale să se extindă, mulți iobagi împotrivindu-se pe față, iar alții pregătindu-se să năvălească asupra curților nobiliare. Autoritățile superioare au luat măsuri drastice împotriva lor. Președintele guvernului, generalul Andrei Hadik, temîndu-se că mișcarea s-ar putea transforma într-un *bellum rusticum* (război țărănesc), a trimis trupe în satele Ormeniș, Laslăul Romîn, Laslăul Săsesc, Ceuaș și Lepindea. Sub presiunea acestora, iobagii au fost siliți să presteze robota de 4 zile pe săptămînă cu palmele sau 3 zile cu vitele.

În secolul al XVIII-lea au avut loc și mișcări sociale în care masele urmăreau părăsirea unirii cu biserica catolică și revenirea la ortodoxism. Ceea ce a determinat izbucnirea acestor mișcări a fost, în fond, exploatarea țărănimii de către stăpînii de pămînt și aparatul de stat. Biserica ortodoxă din Transilvania avînd de întîmpinat în epoca aceasta greutăți și persecuții deosebite din partea autorităților locale, masele populare țărănești s-au ridicat hotărîte în apărarea ei. Totodată, țărănimea romînă care acceptase Unirea, a început să părăsească confesiunea greco-catolică, cu toată opunerea aparatului de stat austriac.

Habsburgii au continuat politica de impunere a supremației bisericii catolice, în toate posesiunile lor, socotind că aceasta va contribui la consolidarea stăpînirii lor politice. În intenția cercurilor conducătoare, catolicismul trebuia să devină un factor unificator al acestui imperiu, atît de variat nu numai din punct de vedere național, dar și al dezvoltării economice și sociale. Tocmai de aceea se vor lua măsuri deosebit de severe împotriva celor care militau în Transilvania pentru existența legală a confesiunii ortodoxe. La început, acțiunile îndreptate împotriva unirii au avut mai mult un caracter local și spontan, dar în 1744 ele s-au contopit într-o mișcare largă, prilejuită de agitația călugărului sîrb Visarion. Propovăduind lupta împotriva unirii cu biserica Romei, el a ridicat în jurul său o mulțime imensă care îl însoțea pretutindeni. În drum de la Săliște la Sibiu, Visarion fu prins și trimis sub o puternică escortă la Viena, unde i s-a pierdut urma pentru totdeauna. Dar propaganda sa n-a rămas fără urmări. Multe sate au părăsit unirea, aducîndu-și preoți hirotoniți în Moldova și Țara Romînească. Preoții uniți au fost în multe locuri scoși din biserici și alungați din sate. Dar autoritățile au reacționat cu vigoare și promptitudine. Preoții hirotoniți în Moldova și Țara Romînească au fost prinși, iar locuitorilor li s-a impus obligația de a frecventa bisericile unite sub amenințarea unor însemnate pedepse bănești. În Transilvania a fost apoi instituit un adevărat regim de teroare, cei care se ridicau împotriva unirii fiind arestați. Țărănimea va protesta contra măsurilor luate de autorități, apelînd chiar la sprijinul Elisabetei Petrovna, împărăteasa Rusiei. Reprezentanți ai țărănimii, ca Nicolae Oprea din Săliște și popa Măcinic din Sibiel, au fost prinși și aruncați pentru toată viața în temnița de la Kufstein. De pe acum încep să se prezinte la Curte, însă fără rezultate mulțumitoare, delegații țărănești din Transilvania, cu scopul de a înainta împăratului plîngeri împotriva abuzurilor și asupririlor la care erau supuși.

Dar, cu toată teroarea dezlănțuită, mai ales după lupta politică întreprinsă de Inochentie Micu, mișcările iau un caracter tot mai amenințător pentru stăpînirea habsburgică, ceea ce a determinat pe Maria Tereza să publice în vara anului 1759 un decret de toleranță, prin care se recunoștea existența legală a confesiunii ortodoxe în Transilvania. Problema n-a fost totuși rezolvată, deoarece Curtea n-a urmărit altceva decît evitarea dezlănțuirii mișcărilor revoluționare pînă cînd va putea trimite un număr mai important de trupe din alte regiuni ale imperiului.

Autoritățile n-au mai avut însă timp să-și aducă la îndeplinire intențiile, fiindcă răzvrătirea s-a și produs în primăvara anului 1759, îndată după eliberarea din închisoare a unui călugăr, cu numele Sofronie, din Cioara (reg. Hunedoara). Călugărul fusese închis în temnița unui nobil din Bobîlna, de unde a fost eliberat cu forța de o ceată numeroasă de țărani, care l-au ținut ascuns în ținutul Zarandului. De aici a plecat însoțit de o mare mulțime la Zlatna, apoi la Cîmpeni și Abrud, fiind întîmpinat pretutindeni cu entuziasm.

Curtea din Viena, înștiințată de izbucnirea răscoalei, ordonă arestarea conducătorilor și înăbușirea ei cu forța armată. Ordinele n-au putut fi însă îndeplinite, deoarece mișcarea se întinsese asupra unui teritoriu prea vast. Tocmai de aceea

Maria Tereza s-a văzut silită să instituie o comisie de anchetă care să examineze doleanţele romînilor, acordîndu-i şi călugărului Sofronie un salvconduct dacă ar fi dorit să se prezinte înaintea anchetatorilor. Între timp, valul revoluţionar a cuprins văile Mureşului, Tîrnavelor, ,,Pămîntul Crăiesc" şi ţinutul Făgăraşului.

Ţinînd seama de gravitatea situaţiei, Curtea numeşte pe generalul Buccow guvernator al Transilvaniei şi îi pune la dispoziţie un corp de oaste numeros. O dată cu dînsul urma să sosească şi noul episcop al romînilor ortodocşi din Transilvania, vlădica sîrbesc de la Buda, Dionisie Novacovici. O delegaţie compusă din 40 de reprezentanţi ai romînilor a prezentat apoi guvernatorului un memoriu cuprinzînd doleanţele lor în problema confesională. Comisia de anchetă şi-a început lucrările la 6 aprilie 1761 la Sibiu, unde a sosit în scurtă vreme şi Sofronie. Dar îndată ce noul guvernator a putut dispune de un număr mai mare de trupe, a părăsit atitudinea împăciuitoare de pînă atunci. Împotriva ortodocşilor s-a început o sălbatică represiune atît în regiunea Sibiului, cît şi într-a Făgăraşului, Braşovului şi a Munţilor Apuseni. Mănăstirile au fost dărîmate sau arse, iar cei recalcitranţi au fost arestaţi, condamnaţi la pedepse corporale şi ameninţaţi cu moartea. Cu toată represiunea brutală a autorităţilor, din cele 152 886 de familii romîneşti înregistrate acum, abia 25 174 s-au declarat unite, celelalte 127 712 rămînînd alăturate confesiunii ortodoxe. Sofronie, neîndrăznind să mai rămînă în Transilvania, a trecut în Ţara Romînească însoţit de un mare număr de iobagi şi s-a stabilit la mănăstirea Argeşului. În timpul mişcării el nu luase poziţie în problema desfiinţării relaţiilor feudale, dar din corespondenţa trimisă din Ţara Romînească şi interceptată de autorităţi, reiese limpede nădejdea sa că odată reîntors va putea nimici unirea cu Roma şi stîrpi iobăgia. Revendicările iobăgimii însă au fost clare de la începutul mişcării, masele ridicîndu-se în primul rînd pentru reducerea sarcinilor feudale. Cînd evenimentele au ajuns la punctul lor culminant, circula chiar şi lozinca suprimării iobăgiei, ceea ce a înspăimîntat toate păturile privilegiate din Transilvania. Teama de masele populare a unit într-un singur bloc nobilimea locală şi aparatul de stat, cu toate contradicţiile aparente care le despărţeau.

În secolul al XVIII-lea întîlnim şi forme de luptă specifice minerilor şi lucrătorilor din manufacturi, ca, de exemplu, împotrivirea la introducerea unor inovaţii tehnice care aduceau după sine scăderea nivelului mediu al salariului. Neavînd încă o conştiinţă de clasă, lucrătorii nu puteau înţelege că exploatarea lor nu se datoreşte inovaţiilor tehnice, ci relaţiilor de producţie existente. De aceea lupta lor are un caracter spontan. În 1726, la Baia Sprie, minerii au refuzat să intre la lucru pînă cînd conducerea nu va renunţa la şteampurile şi cuptoarele nou construite. Ei s-au ridicat împotriva inovaţiilor tehnice, deoarece aplicarea lor avea ca urmare coborîrea nivelului salariilor şi intensificarea ritmului muncii.

Împotriva răzvrătirilor, codul minier prevedea pedepse foarte aspre, care mergeau pînă la pedeapsa cu moartea. În Banat, în vara anului 1733, lucrătorii,

« din cauza cîştigului puţin şi a salariului mic..., au refuzat să intre în mină». Cu toate că unii dintre ei au fost condamnaţi la muncă silnică pe timp limitat, ceilalţi au continuat lupta. În cursul acestor acţiuni, supraveghetorul minelor de aramă din Ciclova şi soţia sa au fost omorîţi. În urma acestui fapt, opt mineri au fost judecaţi şi trei dintre ei condamnaţi la moarte. Dar lupta minerilor şi lucrătorilor din manufacturi n-a ajuns în vremea aceasta la forme superioare, deoarece erau încă puţini la număr şi lipsiţi de o conştiinţă de clasă bine conturată. Ei însă nu vor dezarma, ci vor continua să ducă lupta singuri sau în unire cu masele ţărăneşti, cum se va întîmpla şi la 1784.

Organizarea politico-administrativă a Transilvaniei

În tot timpul stăpînirii austriece, dieta — compusă din reprezentanţii celor trei stări privilegiate şi ai confesiunilor recunoscute — şi-a menţinut atribuţiile prevăzute în diploma leopoldină din 1691.

La lucrările dietei participau: 1) membrii guvernului; 2) judecătorii Tablei regeşti; 3) comiţii supremi ai comitatelor, juzii supremi ai scaunelor secuieşti şi dregătorii scaunelor săseşti; 4) regaliştii, adică cei invitaţi la dezbateri prin scrisori regale şi 5) deputaţii aleşi ai comitatelor, scaunelor, oraşelor libere regeşti şi ai tîrgurilor privilegiate.

Convocarea dietei o făcea guvernul, iar neparticiparea la dezbateri era sancţionată cu o amendă de 200 fl. În dietă se dezbăteau propuneri ale împăratului, sporirea sau micşorarea dării, proiecte de legi noi, acordări de cetăţenie, precum şi alte probleme obşteşti. Preşedintele dietei era numit de guvern. Votul se exprima individual. Legile şi dispoziţiile adoptate în dietă intrau în vigoare numai după sancţionarea lor de către împărat.

Legătura dintre guvernul central şi autorităţile locale din Transilvania se făcea prin intermediul Cancelariei aulice *(Cancellaria Caesareo-Regia Transilvanico-Aulica)*, cu sediul la Viena. În fruntea instituţiei stătea cancelarul aulic, ajutat de consilieri şi referenţi *(consiliarii et referendarii)*, secretari *(secretarii aulici)*, registratori etc. În competenţa sa intrau problemele administrative, judiciare, religioase, precum şi o parte dintre cele camerale *(cameralia)*.

Diploma leopoldină prevedea în fruntea administraţiei Transilvaniei un guvernator ales de dietă şi confirmat de împărat. Guvernatorul sau preşedintele guvernului *(Regium Gubernium)* administra provincia, în numele împăratului, cu ajutorul unui consiliu gubernial regesc *(Consilium Regium Gubernale)*, format din 12 consilieri, dintre care 3 erau catolici, iar restul aparţineau celorlalte confesiuni recunoscute din Transilvania. La şedinţele consiliului mai luau parte cancelarul provincial, tezaurariul, preşedintele Tablei regeşti şi generalul comandant. În competenţa sa intrau problemele politice, administrative, şcolare, religioase, precum şi cele financiare care nu ţineau de Tezaurariat. La început, reşedinţa guvernului se afla la Alba-Iulia, dar în timpul răscoalei racoţiene s-a stabilit la Sibiu, unde a rămas pînă în 1790, cînd a fost transferată la Cluj.

Veniturile vistieriei erau administrate de Tezaurariat *(Regius thesaurariatus)*, care avea în frunte un tezaurar, ajutat de patru inspectori: al minelor de sare şi de aur, al domeniilor fiscale, al vămilor şi al dijmelor fiscale. Cu timpul, în cadrul tezaurariatului au luat fiinţă două secţii: *Thesaurariatus in cameralibus*, în competenţa căruia cădeau problemele legate de administrarea venitului sării, vămile, domeniile fiscale şi dijmele, şi *Thesaurariatus in monetariis et montanisticis*, care se ocupa de forurile de judecată ale minelor, de baterea monedei şi de chestiunile silvice. Sediul Tezaurariatului a fost mai mult la Sibiu.

Organizarea comitatelor şi a scaunelor secuieşti s-a menţinut aproape neschimbată în tot cursul secolului al XVIII-lea, pînă la reformele lui Iosif al II-lea. Adunările comitatelor, compuse din reprezentanţii nobilimii locale, se întruneau în principiu de patru ori pe an, dar puteau fi convocate şi în sesiuni extraordinare. În aceste adunări se alegeau cîte doi deputaţi, care urmau să reprezinte în dietă comitatul sau scaunul respectiv. Tot în adunări se mai alegeau funcţionarii, judecătorii şi asesorii necesari şi se întocmeau statutele cu caracter local. Multă vreme comitatele nu au avut sedii permanente. În principatul Transilvaniei, Curtea de la Viena a alocat fonduri speciale pentru construirea de localuri abia din anul 1777.

În ceea ce priveşte Pămîntul Crăiesc, prevederilor diplomei leopoldine care garantau autonomia scăunală a saşilor li s-au adăugat noi dispoziţii, cuprinse într-o diplomă suplimentară din 7 aprilie 1693. Printre altele se hotăra îndepărtarea din oraşele săseşti a tuturor meşteşugarilor neîncadraţi în bresle, precum şi menţinerea dreptului pentru toţi saşii de a se adresa propriilor lor foruri de judecată. Prima instanţă judiciară era reprezentată, ca şi în epoca vechiului principat, de judecătorul scaunului sau districtului respectiv, iar a doua de consiliul scăunal. Forul de apel superior era ,,Universitatea'' săsească. Saşii îşi puteau de asemenea alege liber dregătorii, cu excepţia juzilor regali, care trebuiau confirmaţi de împărat.

Regimul austriac a menţinut mai toate instituţiile judiciare existente în timpul vechiului principat al Transilvaniei. Doar Maria Tereza a impus unele reforme în anii 1763—1764, cînd au luat fiinţă tablele continue *(Tabulae continuae)* pe lîngă fiecare comitat. Cu toate că sarcina lor principală consta în rezolvarea problemelor cu caracter juridic, în competenţa lor intrau şi anumite atribuţii administrative sau economice. Forul de apel cel mai obişnuit era Tabla regească *(Tabula Regia Judiciaria)*. În fruntea acestei instituţii se afla un preşedinte, asistat de 2 sau 3 protonotari *(magistri prothonotarii)* şi 12 asesori *(assesores actuales)*. La începutul stăpînirii austriece, Tabla regească se întrunea numai de două ori pe an, procesele fiind dezbătute în decurs de 40 de zile. Pentru accelerarea judecăţilor s-a luat măsura de a se ţine dezbateri în tot cursul anului, iar în 1748 au fost numiţi 12 asesori supranumerari *(assesores supernumerarii)*, care trebuiau să înlocuiască pe asesorii lipsă. În mod obişnuit, Tabla regească era un for de apel, dar în anumite probleme mai grave judeca şi în primă instanţă. Începînd din 1737, sediul acestei instituţii se afla la Mediaş, iar din 1757 pînă la desfiinţare la Tîrgu-Mureş. Unele cauze, cum erau cele privitoare la necredinţă şi trădare, se judecau în dietă. Împotriva sentinţelor mai grele, îndeosebi a celor capitale, se putea apela la împărat.

În Banat, în fruntea administraţiei provinciale militare (*Landes-Administration*) stătea, în calitate de guvernator, comandantul militar al Banatului, care avea sub autoritatea sa şi părţile Serbiei de sub stăpînirea austriacă. Banatul fu împărţit în 11 districte: Timişoara, Cenad, Ciacova, Becicherec, Panciova, Vîrşeţ, Palanca Nouă, Lipova, Lugoj-Făget, Caransebeş şi Orşova-Almăj, iar districtele fură împărţite în cercuri. Clisura (strîmtorile Dunării) forma un district aparte. În fruntea districtului se afla administratorul (*Verwalter*) şi mai mulţi subadministratori (*Unterverwaltern*). În fruntea comunei sta «chinezul» (*Knes*), iar peste mai mulţi chinezi, chinezul mare (*Oberknes*). Chinezii erau nu numai stringători de dări, ci şi judecători în pricini mai mărunte. Judecăţile se făceau în scaunul sătesc şi al districtului, într-o zi anumită (*Amtstag*), cauzele criminale fiind rezervate scaunului provincial (*Landesgericht*). În situaţia aceasta a rămas Banatul pînă în 1751, cînd Maria Tereza, prin decretul din 29 septembrie, l-a trecut sub administraţia civilă. Au rămas însă mai departe sub administraţia militară districtele Panciova, Palanca Nouă şi Mehadia, cu 20 de sate din districtul Caransebeşului. Administraţia provincială (*K.u.K. Landes-Administration*) avea acum în frunte un preşedinte ajutat de 6 consilieri, iar în subordine un numeros corp de funcţionari. Forul judecătoresc de apel era tribunalul provincial, creat însă ca o secţie a administraţiei şi nu ca o instituţie de sine stătătoare. Problemele în legătură cu mineritul cădeau în competenţa căpitanatului montanistic de la Oraviţa. Administraţia camerală austriacă s-a menţinut pînă în 1778, cînd Banatul a fost încorporat la Ungaria, iar în anul următor s-au creat în locul vechilor districte comitatele Caraş (compus din 5 cercuri cu 225 de sate), Timiş (compus din 4 cercuri cu 174 de sate) şi Torontal (compus din 4 cercuri cu 122 de sate). Regiunea de la nord de Dunăre, unde luase fiinţă regimentul de graniţă, a rămas şi de aici înainte în administrarea autorităţilor militare.

Comitatele sau părţi din comitatele Arad, Zarand, Bihor, Satu Mare şi Maramureş făceau parte din punct de vedere administrativ din Ungaria.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. MARX, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, Ed. politică, 1960.

F. ENGELS, *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, în K. Marx şi F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. a II-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1955.

— *Anti-Dühring*, ed. a III-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1955.

V. I. LENIN, *Opere complete*, vol. 3, Bucureşti, Ed. politică, 1961.

2. *Izvoare*

BAUER, <F. G. de> *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt-Leipzig, 1778.

BĂLAN, T., *Documente bucovinene*, vol. IV, Cernăuţi, 1938.

BOSCOVICH, R. G., *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia*, Bassano, 1784.

CODRESCU, TH., *Uricariul*, vol. XIV, XXIV.

Cronicari munteni, ed. M. Gregorian, vol. I—II, Bucureşti, Ed. pentru literatură, 1961.

Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. I, *Ţara Romînească*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1961.

FOURNIER, A., *Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des 18. Jahrhunderts*, în *Archiv für öesterreichische Geschichte*, LXIX (1887), p. 402—416.

GHIBĂNESCU, GH., *Catastihul Iaşilor din 1755*, în *Ioan Neculce, Buletinul Muzeului Municipal din Iaşi*, I (1921), nr. 1, p. 5—40.

GRISELINI, FR., *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats*, I, Viena, 1780.

GUBOGLU, M., *Despre arhiva turco-orientală din Biblioteca de stat «V. Kolarov» — Sofia*, în *Revista arhivelor*, II (1959), nr. 2, p. 180—214.

HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. VI, VII, X, XV.

IORGA, N., *Breasla blănarilor din Botoşani. Catastihul şi actele ei*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XXXIV (1911—1912), p. 1—34.

— *Studii şi documente cu privire la istoria romînilor*, vol. V—VII, XVI.

— *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I—II, Bucureşti, 1902—1903.

KARLOVSZKY, E., *Erdély ipara a XVIII század végén*, în *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, III (1896), p. 217—257.

KOGĂLNICEANU, M., *Cronicele Romîniei*, vol. II—III, ed. a II-a, Bucureşti, 1872—1874.

NECULCE, ION, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959.

PANAITESCU, P. P., *Călători poloni în ţările romîne*, Bucureşti, 1930.

PEYSSONNEL, CH. DE, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, vol. I—II, Paris, 1787.

POPESCU, RADU, *Istoriile domnilor Ţării Rumîneşti*, ed. C. Grecescu Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1963.

RAICEVICH, ST., *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788.

STINGHE, STERIE, *Documente privitoare la trecutul romînilor din Schei (1701 — 1795)*, vol. V, Braşov, 1906.

STURDZA-ŞCHEEANU, D. C., *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, seria I, vol. I, Bucureşti, 1907.

3. *Lucrări generale*

BARIŢIU, GH., *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, vol. I, Sibiu, 1889.

DAICOVICIU, C., ST. PASCU, V. CHERESTEŞIU, ŞT. IMREH, AL. NEAMŢU, T. MORARIU, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1963.

DRAGALINA, P., *Din istoria Banatului Severin*, vol. III, Caransebeş, 1902.

FILITTI, I. C., *Proprietatea solului în Principatele Romîne pînă la 1864*, Bucureşti, 1935.

GEORGESCU-BUZĂU, G., *Descompunerea feudalismului şi începuturile capitalismului în Ţara Romînească şi Moldova*, Bucureşti, 1950.

GIURESCU, C., *Studii de istorie socială*, ed. a II-a, Bucureşti, 1943.

GÎDEI, A. V., *Contribuţiuni pentru istoria socială a ţărănimii noastre şi pentru istoria raporturilor economice dintre ţărani şi proprietari, pînă la 1864*, Bucureşti, 1904.

IORGA, N., *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a romînilor*, Bucureşti, 1908.

— *Istoria comerţului romînesc*, vol. II, ed. a II-a, Bucureşti, 1925.

— *Istoria industriilor la romîni*, Bucureşti, 1927.

Iorga, N., *Le despotisme éclairé dans les pays roumains au XVIII-e siècle*, în *Bulletin of the International Committee of Historical Sciences*, IX (1937), p. 101—115.

Panu, Gh., *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*, vol. I, 1—2, București, 1910.

Pavlescu, E., *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939.

Pușcariu, I. ș.a., *Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul romînilor de pe Pămîntul crăiesc*, Sibiu, 1913.

Rosetti, R., *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907.

Szentklàray, Jenő, *Száz év Délmagyarország újabb történetéből (1779-től napjainkig)*, vol. I, Timișoara, 1879.

Zane, G., *Economia de schimb în Principatele Romîne*, București, 1930.

4. *Lucrări speciale*

Alexandrescu-Dersca, M. M., *A propos d'un firman du sultan Mustafa III*, în *Balcania*, VII (1944), nr. 2, p. 363—391.

— *Contribution à l'étude de l'approvisionnement en blé de Constantinople au XVIII-e siècle*, în *Studia et Acta Orientalia*, I (1957), p. 13—37.

Berlász, Jenő, *Az erdélyi úrbérrendezés problémái, 1770—1780*, în *Századok*, 1941, p. 236—277, 344—362.

Ciurea, D., *Orașele și tîrgurile din Moldova în cadrul perioadei de descompunere a feudalismului*, în *Studii și cercetări științifice*, Istorie, Iași, VII (1956), nr. 1, p. 97—105.

— *Noi date pentru istoricul orașelor din Moldova în sec. XVIII—XIX*, în *Studii și cercetări științifice*, Istorie, Iași, VIII (1957), nr. 1, p. 223—226.

Columbeanu, S., *Date privitoare la economia agrară din Țara Romînească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Studii*, XV (1962), nr. 1, p. 111—134.

Constantiniu, Fl., *Situația clăcașilor din Țara Romînească în perioada 1746—1774*, în *Studii*, XII (1959), nr. 3, p. 71—109.

Corivan, N., *Aplicarea așezămîntului fiscal al lui C. Mavrocordat privitor la perceperea birului (1741—1743)*, în *Studii și cercetări științifice, Științe sociale*, Iași, VI (1955), nr. 3—4, p. 51—76.

— *Contribuții la obligațiile țăranilor din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări științifice*, Istorie, Iași, VIII (1957), nr. 1, p. 63—85.

Corivan, N. și I. Grămadă, *Despre gospodăria feudală din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. V, București, Ed. Academiei R.P.R., 1962, p. 257—280.

Doboși, Al., *Relațiile comerciale ale Principatelor Romîne cu Veneția*, Cluj, 1936.

Dragomir, N., *Din trecutul oierilor mărgineni din Săliște și comunele din jur*, în *Lucrările Institutului de geografie al Universității din Cluj*, II (1924—1925), p. 193—257.

Eckhart, Ferenc, *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában*, Budapesta, 1922.

Filitti, I. C., *Despre reforma fiscală a lui Constantin vodă Mavrocordat*, în *Analele statistice și economice*, XI (1928), nr. 5—6, p. 70—86.

Ilieș, A., *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Romînească pînă în veacul al XVIII-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, București, Ed. Academiei R.P.R., 1956, p. 155—197.

Imreh, István, *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején*, București, 1956.

Ionașcu, I., *Planul cartografic inedit al orașului București din anul 1770*, în *Studii*, XII (1959), nr. 5, p. 113—131.

— *Aspecte demografice și sociale din București la 1752*, în *Revista arhivelor*, II (1959), nr. 2, p. 117—145.

Iorga, N., *Vechimea culturii porumbului la noi*, în *Revista istorică*, VI (1920), nr. 7–9, p. 170–175.

Meteş, St., *Păstori ardeleni în Principatele Romîne*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, III (1924–1925), p. 293–355.

— *Situația economică a romînilor din Țara Făgărașului*, vol. I, Cluj, 1935.

— *Relațiile comerciale ale Țării Romînești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighişoara, 1920.

Minea, I., « *Reforma* » *lui Constantin vodă Mavrocordat*, Iaşi, 1927.

Moga, I., *Politica economică austriacă şi comerțul Transilvaniei în veacul XVIII*, în *Anuarul Institutului de istorie națională — Cluj*, VII (1936–1938), p. 86–165,

Neamțu, Al., *Situația minerilor de pe domeniul Zlatnei şi participarea lor la răscoala populară de sub conducerea lui Horia (1784–1785)*, în *Studii*, IX (1956), nr. 2–3, p. 35–56.

Oțetea, A., *Le second asservissement des paysans roumains (1746–1821)*, în *Nouvelles études d'histoire*, Bucureşti, 1955, p. 299–312.

Panaitescu, P. P. (Al. Grecu), *Relațiile Țării Romîneşti şi ale Moldovei cu Raguza (sec. XV–XVIII)*, în *Studii*, II (1949), nr. 4, p. 105–124.

Papacostea, Ş., *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Romînească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. III, Bucureşti. Ed. Academiei R.P.R., 1959, p. 233–321.

Pascu, G., *Nume de plante: V, Păpuşoiul*, în *Revista critică*, VI (1932), p. 177–201.

Pascu, Şt., *Aspecte din situația şi lupta maselor populare din Maramureş în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Studii*, X (1957), nr. 2, p. 127–136.

Prodan, D., *Iobăgia pe domeniul Băii de Arieş la 1770*, Cluj, 1948.

— *Munca iobăgească în comitatul Tîrnavei la 1726*, în *Kelemen Lajos Emlékkönyv*, Cluj, 1957, p. 524–531.

— *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul al XVII-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, I–II (1958–1959), p. 29–124.

— *Teoria imigrației romînilor din Principatele Romîne în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1944.

— *Toplița la 1785*, Cluj, 1947.

Siruni, H. Dj., *Monetele turceşti în țările romîne*, în *Balcania*, II–III (1939–1940), p. 10–82.

Stahl, H. H., *Contribuții la studiul satelor devălmaşe romîneşti*, vol. I–II, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1958–1959.

Surdu, B., *Problema naşterii şi caracterul manufacturilor de stat din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în *Studii şi cercetări de istorie*, VII (1956), nr. 1–4, p. 103–117.

— *Răscoala populară antihabsburgică din Banat (1737–1739)*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957, p. 289–344.

— *Liniile dezvoltării social-economice a Transilvaniei în secolul al XVIII-lea, pînă la răscoala lui Horea*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, III (1960), p. 103–170.

Szentkláray, Jenő, *Oláhok költöztetése Délmagyarországon a múlt században*, în *Akadémia értekezések a történettudomány köreből*, Budapesta, 1891.

Şerban, C., *Breslele bucureştene în secolul al XVIII-lea*, în *Studii*, XII (1959), nr. 6, p. 55–89.

— *Aspecte din lupta orăşenilor din Țara Romînească şi Moldova împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea*, în *Studii*, XIII (1960), nr. 6, p. 27–45 şi XIV (1961), nr. 2, p. 623–658.

— *Întreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovalişte şi Bucureşti*, în *Studii*, V (1952), nr. 3, p. 86–105.

ŞERBAN, C., *Sistemul vamal al Ţării Romîneşti în secolul al XVIII-lea*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. III, Bucureşti, 1961, p. 119–143.

THIRRING GUSZTÁV, *Magyarország népessége II. József korában*, Budapesta, 1938.

I. TÓTH, ZOLTÁN, *Mişcările ţărăneşti din Munţii Apuseni pînă la 1848*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1955.

UNGUREANU, GH., *Justiţia în Moldova (1741–1832)*, Iaşi, 1934.

VERESS, A., *Păstoritul ardelenilor în Moldova şi Ţara Romînească (pînă la 1821)*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. III, t. VII (1927), p. 127–230.

VIANU, S., *Cu privire la problema descompunerii feudalismului în ţările romîne*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1954, p. 801–840.

CAPITOLUL X

POLITICA INTERNĂ A MOLDOVEI ȘI ȚĂRII ROMÎNEȘTI (1711—1768)

1. POLITICA INTERNĂ A DOMNILOR FANARIOȚI PÎNĂ LA REFORMA LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT (1711—1741)

Istoria internă a țărilor romîne în secolul al XVIII-lea este caracterizată prin intensificarea luptei de clasă. Creşterea treptată, deşi înceată, a pieței cerealelor, îndeamnă pe boieri să extindă claca şi asupra oamenilor aşezați cu învoială pe moşiile lor şi să mărească numărul zilelor de clacă ale rumînilor şi vecinilor. Înăsprirea exploatării turceşti şi setea de bani a domnilor fanarioți cu stăpînire scurtă, grăbiți să strîngă cît mai repede venituri din țară pentru ei şi clientela lor, îngreuiază şi mai mult situația țărănimii. Reacția maselor populare față de această situație s-a manifestat în primul rînd prin fuga lor masivă, ceea ce a silit domnia la unele concesii. Nicolae Mavrocordat, în 1723, repune în vigoare reforma fiscală a lui Brîncoveanu, adică extinderea sistemului « ruptoarei », a învoirii satelor cu vistieria asupra unei sume globale, care se plătea în patru rate anuale. Această măsură reprezenta o uşurare, căci nu lăsa pe contribuabili la bunul plac al boierilor arendaşi ai dărilor. Ea a contribuit la întoarcerea țăranilor fugari, dar efectul său a fost trecător. Cererile repetate de bani ale Porții şi ale demnitarilor turci au făcut ca N. Mavrocordat, în 1728, să pună două «pecetluiri». Tot în acelaşi an se reintroduce darea pe vii, pogonăritul, precum şi văcăritul, dare pe vite. Din pricina fiscalității apăsătoare, țăranii, după afirmația cronicarului, « nu să astîmpăra la un loc, ci umbla strămutîndu-se dintr-un sat într-altul » [1].

În Moldova, N. Mavrocordat în a doua domnie (1711—1716) nu a adus dări noi, « ce numai orînduiale lua după obiceiu » [2]. Căutînd să cîştige pe boieri, el îi scuteşte de darea pe vin şi pe porci, scade unele dări şi scuteşte total pe preoți. În domnia lui Mihai Racoviță (1716—1726), se renunță la principiul dării unice în bani, se introduce desetina dublă pe stupi, la care sînt supuşi şi boierii, precum şi darea pe prisăci, pe țigani şi văcăritul. O cumplită apăsare

---

[1] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumîneşti*, p. 301.

[2] Axintie Uricariul, p. 113.

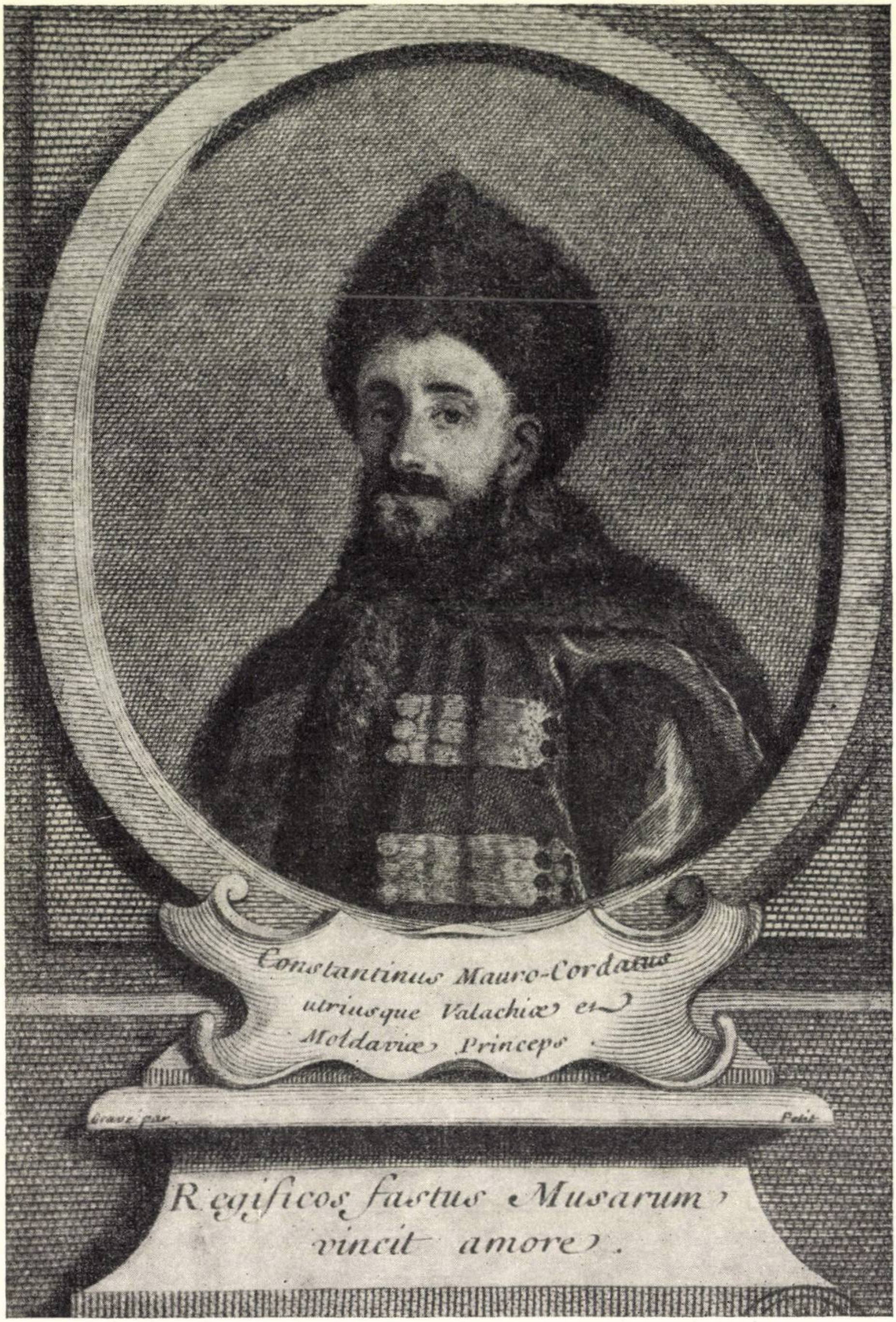
Constantinus Mauro-Cordatus
utriusque Valachiæ et
Moldaviæ Princeps.
Gravé par
Petit
Regificos fastus Musarum
vincit amore.

Fig. 85. — Constantin Mavrocordat. Gravură contemporană.

fiscală se dezlănţuie atunci asupra ţăranilor: « Din prostime, pre cine-l ştiè că are cîte ceva, îi şi găsiè pricină şi-l închidè şi-i lua trei, patru sute de lei, şi mai mult »[1]. Şi în Moldova, ca şi în Ţara Romînească, încercările de a se introduce un sistem fiscal regulat, legat de o sumă fixă anuală, plătibilă în rate, erau sortite eşecului din pricina necontenitelor cereri de bani ale turcilor, care se rezolvau prin revenirea la dările neregulate. Cînd fuga contribuabililor sileşte domnia să revină la sistemul dărilor fixe şi unificate, noile măsuri urmează să aibă şi ele soarta celor precedente. Astfel, sub Grigore Ghica (1726—1733), cîrmuirea Moldovei este nevoită să reintroducă sistemul dării regulate în bani şi al « sferturilor » (patru rate pe an), să suprime « năpasta ». Domnul a iniţiat o scutire de dări a întregii clase boiereşti, dar boierimea mare s-a opus la scutirea boierilor mici, iar Sturza vistierul a trecut jumătate din numărul mazililor la « ţărănie », silindu-i să plătească birul întreg, ca şi ţăranii.

Paralel cu lupta împotriva asupririi fiscale, ţărănimea dă şi altă luptă, împotriva obligaţiilor de clacă impuse de stăpîni. În primele decenii ale secolului al XVIII-lea, pe cele mai multe moşii ţăranii cu învoială nu fac mai mult de trei zile de clacă pe an, menţinîndu-se aceeaşi situaţie ca la sfîrşitul secolului precedent. Începînd din 1734—1735, se manifestă o tendinţă de creştere a obligaţiilor impuse acestor ţărani; pe toate moşiile mitropoliei, şezătorii cu învoială sînt supuşi la nouă zile de clacă anual (trei la coasă, trei la seceră, trei la arături) şi tot atunci ţăranii aşezaţi pe moşiile mănăstirii Mihai Vodă sînt obligaţi la opt zile de clacă pe an. Aşadar, în preajma reformei lui Constantin Mavrocordat se constată tendinţa de a se generaliza claca ţăranilor aşezaţi cu învoială, iar numărul de zile de clacă ce li se cere este în creştere.

În Moldova nu se întîlneşte pînă în 1742 o reglementare generală a numărului de zile de clacă a ţăranilor aşezaţi pe moşii, dar se observă tendinţa boierilor de a-i transforma pe toţi aceşti ţărani în şerbi (vecini), după scurgerea a 12 ani şi chiar mai puţin de la aşezarea lor în sat. Aşadar este vorba în amîndouă ţările de asimilarea cu şerbii a ţăranilor aşezaţi cu învoială şi de agravarea sarcinilor ce cădeau asupra lor.

2. REFORMELE LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT

Politica lui Constantin Mavrocordat şi reformele lui

Constantin Mavrocordat a fost numit domn al Ţării Romîneşti în 1730, la moartea tatălui său, Nicolae, şi a domnit de şase ori în Ţara Romînească şi de patru ori în Moldova, între anii 1730 şi 1769. În această vreme are loc războiul ruso-austro-turc din 1736—1739, care aduce realipirea Olteniei la Ţara Romînească, dar totodată şi sarcini grele asupra populaţiei şi risipirea contribuabililor, ceea ce a impus luarea de măsuri fiscale şi administrative noi. În aceste împrejurări economice grele, domnul a încercat să obţină sprijinul întregii boierimi pentru înfăptuirea reformelor preconizate. În domnie, C. Mavrocordat « s-a aşădzat cu bună pace de cătră toţi boierii şi le-au dat toate în mîna lor să chivernisască »[1]. În Moldova, în 1733, « au lăsat domnul visteria şi chevernisala ţării în sama boierilor, să chivernisască ei cum or şti nevoile ţării, după obiceiul vechiu, cum au fost mai întăiu »[2]. În preziua reformelor, Constantin Mavrocordat a avut în Ţara Romînească un sfat compus din toţi reprezentanţii marilor familii de boieri băştinaşi: G. Greceanu mare ban, Barbu Văcărescu mare logofăt, Iordache Creţulescu mare vornic, C. Dudescu, C. Brîncoveanu, C. Năsturel.

---

[1] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 299.

Constantin Mavrocordat a fost legat de boierimea ţării prin interesele cîrmuirii sale. Reformele lui erau destinate să întărească situaţia acestei clase, iar cînd domnul şi boierii au acordat concesii ţărănimii, le-au făcut siliţi de situaţia grea a vistieriei şi a administraţiei ţării. Aceste reforme nu reprezintă, cum s-a susţinut de către istoriografia burgheză, o încercare de a transforma statul pe baza unor idei apusene. Ele sînt, dimpotrivă, urmarea unei dezvoltări interne, continuarea unui şir de măsuri iniţiate încă din secolul precedent şi corespunzînd intereselor statului feudal.

Reformele lui Constantin Mavrocordat se compun dintr-o serie de măsuri luate succesiv. Ele încep cu scutirile acordate boierilor din Moldova, în 1734, urmate de măsurile mai complexe din 1740—1741 în Ţara Romînească. Textul acestora din urmă a fost tipărit la Paris în *Mercure de France* (1742), sub titlul *Constitution*. A urmat apoi reforma fiscală din Moldova (1741 — 1743) şi abia la urmă s-a luat măsura desfiinţării rumîniei şi a veciniei, în 1746 în Ţara Romînească şi în 1749 în Moldova.

Analiza reformelor arată dublul lor aspect, de privilegii pentru întărirea boierimii şi de măsuri de urgenţă împotriva luptei de clasă a ţărănimii.

În preambulul aşa-zisei « constituţii » din 1741, boierii recunosc domnului « facerile de bine către cinul boieresc şi către neamul boieresc ». Principalul aspect al acestor prime reforme dinaintea desfiinţării rumîniei este cel fiscal. Cea mai însemnată noutate introdusă de reformă este scutirea totală de dări a boierimii.

Prin reforma din 1741 sînt scutite de dări mănăstirile, preoţii şi toţi boierii. De atunci, boierimea formează o nobilime de slujbă, care-şi trăgea puterea din stăpînirea moşiilor şi care se deosebea prin privilegii legate de posedarea unui titlu de dregător, de fost dregător (mazilii), de fii de dregători (neamurile). Dregătorii în funcţie sînt singurii numiţi « boieri » în textul reformei, dar beneficiază de scutiri de dări şi mazilii şi neamurile. Astfel, boierimea cîştigă o biruinţă şi-şi întăreşte poziţia.

---

[1] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 313.

[2] *Ibidem*, 322.

În ce priveşte perceperea dărilor, se revine la vechiul sistem al lui Constantin Brîncoveanu, adică la desfiinţarea dărilor multiple şi percepute neregulat şi înlocuirea lor cu o dare fixă şi împărţită în patru rate: « patru civerturi pe an cu cisle drepte, pe capete şi pe bucate » [1]. Se desfiinţează răspunderea colectivă faţă de fisc; ţăranul era răspunzător acum numai pentru partea lui. Totodată se iau măsuri pentru îngrădirea abuzurilor agenţilor fiscului. Separat, printr-un articol special, se desfiinţează cele două dări împotriva cărora protestaseră atît boierii cît şi ţăranii: pogonăritul şi văcăritul. Aceleaşi măsuri se iau şi în Moldova. Aici se reintroduc şi cărţile pecetluite, cuprinzînd sumele de plată. Această reformă fiscală, care corespunde cu o vreme de creştere a pieţei, consfinţeşte înlăturarea dărilor în natură şi înlocuirea lor cu dări în bani. Reforma din 1741 urmărea să readucă pe ţăranii fugari în satele lor, avînd drept consecinţă, de fapt, şi restrîngerea dreptului de strămutare a ţăranilor cu învoială, deoarece la punctul 10 se prevedea ca fiecare să-şi dea dajdia unde şade, adică să nu se mai poată muta. Această măsură priveşte şi pe ţăranii « cu aşezare », chiar şi pe moşneni.

Reforma fiscală este completată cu o reformă administrativă. Boierii, scutiţi acum de dări, primesc pentru prima oară leafă pentru slujba lor. Dregătorii capătă astfel un venit regulat şi fix din sumele încasate de către fisc, măsură prin care se credea că se va pune capăt abuzurilor lor. Prin introducerea lefurilor se făcea o încercare de a se înlătura sistemul feudal al veniturilor din slujbă, al havaieturilor, care totuşi continuă să fie încasate alături de leafă, căci vechile practici feudale erau adînc înrădăcinate. Reforma administrativă a lui C. Mavrocordat însemna o încercare de modernizare a administraţiei. Numirea ispravnicilor în ţinuturi şi judeţe ca şefi ai administraţiei locale constituia un pas înainte în centralizarea statului.

Totodată se face şi o reformă judiciară. Se numesc judecători boieri, dintre boierii mari fără slujbe, iar ispravnicii au şi ei atribuţii judecătoreşti. În sfîrşit, toate deciziile domniei — atît judecătoreşti, cît şi administrative — trebuiau să fie precedate de o anafora (raport) a boierilor, în care aceştia expuneau cazul şi făceau propuneri. În noua organizare a justiţiei se rezervau divanului pricinile însemnate: rămîneau însă în Moldova judecata hatmanului pentru ţigani (în Ţara Romînească a armaşului), a vistiernicului pentru cei ce se jeluiau împotriva slujbaşilor, a spătarului pentru străini, iar aga judeca pe tîrgoveţi.

Reforma militară a lui Constantin Mavrocordat prevedea desfiinţarea vechii oştiri a slujitorilor şi a curtenilor, rămînînd însă cîte un steag cu un căpitan la sediul fiecărei isprăvnicii, pentru paza ordinii. Încă din vremea domniei lui Brîncoveanu se redusese mult numărul slujitorilor. Slujitorii pierduseră în mare parte caracterul lor militar şi îndeplineau mai mult rosturi fiscale, iar numărul lor era prea mare faţă de nevoile ţării. C. Mavrocordat a desfiinţat, cu unele excepţii, breslele militare, supunînd pe toţi aceşti privilegiaţi la birul obişnuit. Foştii oşteni devin astfel în mare parte ţărani « aşezaţi » pe moşii, datori cu birul şi claca. În acest chip se măreşte iarăşi numărul braţelor de muncă de care dispuneau boierii.

---

[1] Arh. St. Buc., *Suluri*, nr. 17.

Tot în prima fază a reformelor lui C. Mavrocordat se precizează şi aspectul lor social. Articolul 11 al aşa-zisei « constituţii » din 1741 hotărăşte ca toţi oamenii care stau pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti, deci oamenii liberi cu învoială, să dea dijmă şi să lucreze claca pentru stăpînii moşiei. Aceasta însemna o consfinţire a obligaţiei de clacă a oamenilor liberi, care pînă atunci avea caracterul unei învoieli între ţărani şi stăpîni.

Limitarea dreptului de strămutare, ca şi obligaţia generală a clăcii, apropie astfel pe ţăranii aşezaţi cu învoială pe moşii de situaţia rumînilor şi a vecinilor. Si din acest punct de vedere boierii dobîndeau avantaje prin reformă Totodată, reforma acorda boierilor şi un număr de scutelnici, ţărani ale căror dări către stat erau trecute în folosul boierilor. « Dat-au ‹Constantin Vodă› — scrie Neculce — şi boierilor celor mari cîte 50,60 de oameni de scuteală, altora, boieri mazili, cîte 20, cîte 15, cîte 5. Aşişdere au dat şi la giupînese sărace, ca de scuteală, cîte 10, cîte 15, careş după boierie »[1]. Între crearea scutelnicilor şi eliberarea şerbilor este o legătură. În Ţara Romînească, la o dată apropiată de aceea a « constituţiei » din 1741, Constantin Mavrocordat a supus pe toţi rumînii la acelaşi bir ca şi oamenii liberi, în vreme ce pînă atunci ei plăteau un bir mai redus. Cu acest prilej, ca să împace pe boieri, care trăgeau folos din degrevările de bir acordate supuşilor lor, Constantin Mavrocordat le-a acordat un număr de scutelnici. În Ţara Romînească, numărul scutelnicilor s-a dat după rang sau « poziţiune », dar nu numai dregătorilor în funcţiune, ci şi urmaşilor lor. Cînd peste cîţiva ani s-au eliberat toţi rumînii, domnul a adus şi acest argument în favoarea eliberării, spunînd boierilor că se pot elibera şerbii, de vreme ce au oameni scutelnici care să-i înlocuiască. Aşadar, acordarea scutelnicilor a fost o măsură care a pregătit eliberarea rumînilor.

Privite în general, reformele lui C. Mavrocordat din prima fază reprezintă satisfacerea lăcomiei de putere, de supuşi şi de bani a boierimii, şi în special a boierilor mari, o întărire a oligarhiei, dar în acelaşi timp ele sînt rezultatul colaborării dintre domnul fanariot şi boierimea pămînteană, o încercare de modernizare a statului şi de înlăturare a abuzurilor săvîrşite de dregători.

Reforma socială. Cauzele şi antecedentele acestei reforme

Desfiinţarea rumîniei şi a veciniei a fost ultima şi cea mai însemnată dintre reformele lui C. Mavrocordat. Această reformă are un caracter deosebit faţă de reformele anterioare, hotărîte după interesele boierilor. În scopul sporirii producţiei pentru piaţă, boierii se străduiau să extindă suprafeţele cultivate ale moşiilor lor şi să-şi asigure un număr cît mai mare de braţe de muncă.

---

[1] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 383.

Creşterea asupririi ţăranilor a produs o reacţie puternică a acestora, sub forma fugii şi chiar a mişcărilor ţărăneşti. De aceea boierii şi domnul au fost siliţi să acorde desfiinţarea rumîniei şi veciniei. Vechea istoriografie a căutat de cele mai multe ori fie să minimalizeze importanţa acestei reforme, fie să o considere ca o legalizare a stării de fapt existente, fie să sublinieze numai cauzele sale fiscale, adică nevoia domnului de a supune la birul integral pe toţi ţăranii şi a aduce înapoi pe cei fugiţi. Desigur că există o legătură între reforma socială şi cea fiscală, în sensul că interesele fiscului au contribuit indirect la uşurarea situaţiei şerbilor, deoarece fuga în masă a ţăranilor dependenţi lipsea vistieria de veniturile sale. Poarta însăşi, alarmată de proporţiile luate de fuga ţăranilor, trimisese un firman lui C. Mavrocordat, dîndu-i voie să pedepsească pe locuitorii care se vor opune măsurilor luate de dînsul, adică atît pe ţăranii care fugeau neplătind dările, cît şi pe boierii care s-ar fi opus la reformele destinate să-i aducă înapoi pe fugari. Aşadar, vistieria îşi vedea veniturile scăzînd de pe urma fugii ţăranilor, iar asigurarea stabilităţii populaţiei săteşti prin eliberarea şerbilor era să aducă, după cum nădăjduia cîrmuirea, creşterea veniturilor.

Dar nu interesele fiscale au constituit cauza principală a eliberării rumînilor şi vecinilor; această reformă trebuie privită ca o mare schimbare socială impusă de lupta de clasă a ţărănimii şi de condiţiile economice ale vremii. Un raport cu puţin anterior reformei afirmă că situaţia ţării « e mai nenorocită decît starea în care o aduseseră trupele duşmane în timpul războiului »[1]. În domnia lui Mihai Racoviţă în Ţara Romînească (1741—1744), au fugit din ţară peste Dunăre 15 000 de locuitori. Poruncile domneşti din acea vreme se adresează satelor, spunîndu-le « să nu şază răsipiţi pin păduri »[2]. În Moldova se constată în 1742 că mulţi ţărani fugiţi din satele lor « nu sintu eşiţi din ţară, ce îmblă din sat în sat şi den ţinut în ţinut, mistuindu-să după obiceiul lor »[3]. După cronica Ghiculeştilor, C. Mavrocordat s-ar fi plîns Porţii chiar în 1749, anul reformei, că 60 000 de locuitori fugiseră din Moldova în ţări străine, unde întemeiaseră sate, iar acum se temea că se va risipi şi restul ţării.

Se poate spune că desfiinţarea rumîniei şi veciniei a fost admisă de cîrmuirea celor două ţări în primul rînd cu nădejdea de a pune capăt fugii în masă a ţăranilor, la care domnul şi boierii nu mai puteau face faţă din cauza proporţiilor sale cu totul neobişnuite pînă atunci. Dar nu numai fuga ţăranilor apare ca un fenomen social de mari proporţii; ea este însoţită de nesupunerea la obligaţiile feudale şi de acte de răscoală tocmai în anii dinaintea reformei, ceea ce arată legătura dintre aceste mişcări şi acţiunea de reformă. În 1743, Mihai Racoviţă porunceşte unor ţărani ai mănăstirii Bistriţa din Oltenia să se supună, căci « v-aţi sculat cu gîlceavă, de aţi bătut pe călugăraşul ce au fost rînduit să strîngă

---

[1] Acad. R.P.R., *ms. grec* 1 609, f. 137.

[2] *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Ţara Romînească*, p. 401.

[3] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 389.

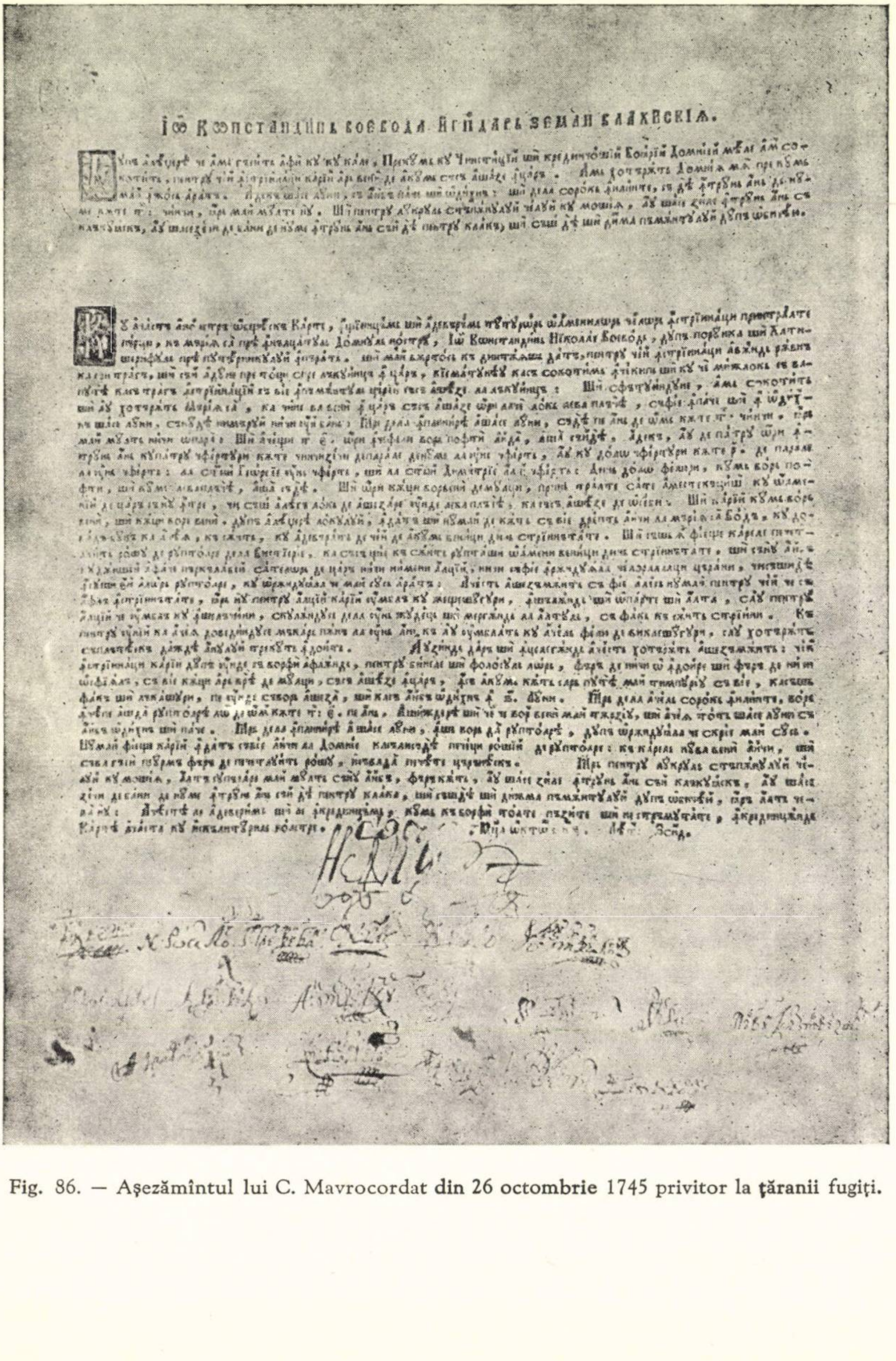

Іѡ Кѡнстандинъ воевода. Ѓгⷭ҇дарь земли Влахьскіа.

Fig. 86. — Aşezămîntul lui C. Mavrocordat **din 26 octombrie** 1745 privitor la **ţăranii** fugiţi.

vinăriciul » [1]. În 1745, egumenul mănăstirii Nucet se plînge că țăranii din Topoloveni, moșia mănăstirii, nu se supun și nu fac nici o zi de clacă. Împotrivirea țăranilor merge pînă la luarea în stăpînire a moșiilor boierești și mănăstirești. În același an, egumenul mănăstirii Arnota se plînge lui Constantin Mavrocordat că pe moșiile Dobriceni și Bogdănești țăranii « s-au pus de au împărțit moșia de o au făcut tot părți », iar cînd egumenul intervine, « ei sar la noi cu gîlceavă cu micu cu mare » [2]. La 8 mai 1746, cîteva luni înainte de desființarea rumîniei, Constantin Brîncoveanu, mare boier, se plînge domnului împotriva oamenilor de pe moșia lui că nu vor să clăcuiască nici o zi și-și vînd vinurile lor, călcînd monopolul feudal.

Constantin Mavrocordat era un domn favorabil marii boierimi, de care-l legau multiple interese, după cum se vede din conținutul reformelor lui din prima fază. Acest domn reprezintă interesele comune de clasă ale marii boierimi, care vin uneori în contradicție cu cele particulare ale fiecărui boier. De aceea, îngrijorat de starea de revoltă din țară, el caută să pună capăt abuzurilor pentru a preîntîmpina extinderea mișcărilor țărănești. El ia o atitudine severă împotriva exceselor boierești. Măsurile pe care le ia stîrnesc indignarea și tînguirile boierilor. O plîngere a unor boieri arată că ei « nu puteau să dea măcar o palmă unui mujic, căci acesta îi calcă în picioare... ; o stare mai rea ca aceasta nu se poate » [3]. În Moldova « nu putea nime din boieri ca să zică măcar cît de puțin lucru vreunui țăran, că îndată striga la vodă ». Mai mult, C. Mavrocordat dăduse poruncă în țară « ca să nu fie volnic nime a lua cuiva măcar un ou fără de bani, nici slujbaș, nici altul nime » [4]. Toate aceste cazuri arată abuzurile boierilor și acțiunea de împotrivire a țăranilor. Boierii constată că țăranii nu mai îngăduie să-i jefuiască și să-i bată. Toate acestea nu pornesc de la încurajarea domnului, ci de la o stare de adîncă revoltă, față de care domnul se vede silit să satisfacă măcar în parte plîngerile țăranilor, pentru a nu se ajunge la răscoale generale.

Aceeași realitate se desprinde și din povestirea cronicii moldovenești atribuite lui Enache Kogălniceanu. Chemați de domnie la Iași, cu prilejul reformei din 1749, vecinii alergară în mare număr, « strîngîndu-se vecinătatea de pretutindene la divan cu o mare obrăsnicie » [5]. Este evident că soborul adunat atunci la Trei Ierarhi, în cadrul căruia s-au hotărît măsurile de dezrobire a vecinilor, s-a ținut sub presiunea mulțimilor de vecini veniți în capitala Moldovei.

Esența acestei reforme a lui Constantin Mavrocordat a constat în reglementarea de către stat a obligațiilor țăranilor dependenți, care pînă atunci se aflau la discreția stăpînilor de moșie. În schimb, țăranii așezați cu învoială au fost siliți la o clacă mai mare. Aceasta înseamnă asimilarea foștilor rumîni şi vecini cu ţăranii liberi, şezători pe moşiile boiereşti. Cu alte cuvinte s-a produs o deplasare a sarcinii: cei din urmă au fost « eliberaţi », în sensul că nu mai erau la dispoziţia stăpînului cu muncă nelimitată, ci au fost trecuţi la munca reglementată de stat [1]. Cei dintîi au fost în schimb supuşi la o muncă mai mare. În Ţara Romînească, pînă în 1740, cele mai multe moşii păstraseră obiceiul clăcii de trei zile pe an pentru ţăranii « şezători », deşi după 1718 pe anumite moşii bisericeşti li se impunea claca de 8—9 zile pe an. Numai în Oltenia, în timpul stăpînirii austriece, se ajunge la o urcare a clăcii ţăranilor aşezaţi pe moşii străine la 52 zile pe an.

---

[1] Arh. St. Buc., *M-rea Bistrița*, LXIII/247.

[2] *Documente privind relațiile agrare*, vol. I, p. 439.

[3] Acad. R.P.R., *ms. grec* 1 069, f. 117.

[4] <Pseudo->Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei (1733—1774)*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele Romîniei*, vol. III, p. 203.

[5] *Ibidem*, p. 214.

Printr-un aşezămînt domnesc al cărui text nu ni s-a păstrat, Constantin Mavrocordat fixa numărul zilelor de clacă impus ţăranilor aşezaţi pe moşii în toată ţara la şase, adică la dublul zilelor obişnuite pînă atunci în cele mai multe cazuri, după obiceiul pămîntului. Această hotărîre rezultă din numeroase porunci din anii 1740—1741, prin care domnul anunţă pe ţăranii de pe diferite moşii că vor avea să facă şase zile de clacă pe an (pe lîngă plata dijmei), şi anume cîte două la coasă, la secere şi la arătură.

Dar nu trecură nici patru ani pînă la o nouă mărire a cuantumului obligaţiilor de clacă; în 1744, C. Mavrocordat dublează numărul zilelor de clacă ale ţăranilor aşezaţi pe moşie, ridicîndu-l de la 6 la 12 zile. O mulţime de porunci domneşti trimise în toată ţara impun ţăranilor aşezaţi noua reglementare a clăcii, şi anume cîte trei zile primăvara, vara, toamna şi iarna, cu drept de răscumpărare cu un zlot pe an. Aceasta era situaţia în momentul eliberării rumînilor în 1746.

În Moldova, înainte de 1742, se constată că obligaţiile de clacă ale ţăranilor care şedeau cu învoială pe moşii erau de 6 zile pe an, care se adăugau la dijma din produsele lor. La 12 ianuarie 1742, doi ani înainte de dublarea numărului zilelor de clacă a ţăranilor şezători din Ţara Romînească, C. Mavrocordat hotărîse printr-un aşezămînt că ţăranii « lăturaşi » (aşezaţi pe moşii) să lucreze stăpînului cîte 12 zile de clacă pe an, cu drept de răscumpărare în bani.

În Moldova a avut deci loc o evoluţie asemănătoare cu cea din ţara vecină în privinţa urcării numărului de zile de clacă la care erau obligaţi ţăranii lăturaşi. Această creştere a clăcii ţăranilor aşezaţi pe moşii a făcut posibilă, din punctul de vedere al economiei feudale, eliberarea şerbilor de lucrul fără limită pentru stăpîni, reglementîndu-se şi uşurîndu-se obligaţiile lor.

În aceeaşi perioadă se constată şi o tendinţă de eliberare a rumînilor de pe multe moşii, adică trecerea lor în categoria celor dintîi.

În sfîrşit, pentru a atrage pe rumînii fugari şi a-i readuce în satele lor, obşteasca adunare a Ţării Romîneşti, la 1 martie 1746, a hotărît să-i dezrobească pe cei care se vor întoarce în ţară. Actul aminteşte de hatişeriful sultanului, care poruncea « că-i iaste voia, pohta şi porunca să să adune cei înstreinaţi » [1]; eliberarea rumînilor fugiţi care s-ar fi întors la urmă, adică trecerea lor în rîndul ţăranilor aşezaţi pe moşii, era o hotărîre necesară în fața fugii, care luase aşa de mari proporţii încît provocase şi intervenţia sultanului. Această eliberare acordată rumînilor fugiţi nu putea să nu se răsfrîngă şi asupra soartei celor rămaşi pe moşii. Ea deschidea astfel calea pentru eliberarea tuturor şerbilor. Este clar că în acel moment desfiinţarea rumîniei era hotărîtă de domn şi de principalii lui sfetnici. Supunerea la o clacă mai mare a ţăranilor aşezaţi pe moşii o făcea acum posibilă, căci braţele de muncă gratuite erau asigurate, deşi nu acopereau întru totul pierderea pe care urmau s-o sufere boierii.

---

[1] Vezi în această privinţă paragraful următor.

Sensul reformei sociale a lui Constantin Mavrocordat

După aceste măsuri preliminare, rumînia a fost desfiinţată în Ţara Romînească prin actul obşteştei adunări din 5 august 1746, care cuprindea 64 de semnături de boieri, clerici şi boiernaşi. Boierii declară că « acestu vechiu şi rău obiceiu al rumîniei, carele de la moşii şi strămoşii noştri pînă astăzi au rămas asupra capului nostru », constituie o « pagubă » pentru sufletele creştine. Pe acest temei religios, care nu era cel adevărat, se hotărăşte desfiinţarea rumîniei. Ţăranii « fiind vînduţi cu moşiile lor den vremile ceale vechi la strămoşii noştri », se hotărăşte ca moşiile « să rămîe la stăpînirea noastră » (a boierilor), ca un drept ereditar, iar rumînii să se răscumpere fără moşiile pe care le avuseseră părinţii lor odinioară, numai « capetele (persoanele *n.n.*) rumînilor, fără de moşie » răscumpărîndu-se pentru 10 taleri de cap, « şi cu voe de va fi stăpînului său, şi fără voe » [2]. Ei deveneau în acest chip oameni liberi fără pămînt, în marginile libertăţii de care se puteau bucura atunci ţăranii aşezaţi cu învoială pe moşii, aşa-numiţii « lăturaşi », adică avînd un drept de strămutare limitat, făcînd o clacă redusă, stabilită de stat, neputînd fi strămutaţi fără voia lor, nici vînduţi altui stăpîn. Din actele domneşti şi zapisele de după reforma din 1746 se vede că zilele de clacă datorate de foştii rumîni deveniţi acum clăcaşi erau de 12 pe an, întocmai ca numărul de zile de muncă fixat începînd din 1744 pentru ţăranii aşezaţi pe moşii. Era deci o asimilare completă.

Actul pentru desfiinţarea veciniei în Moldova, din 6 aprilie 1749, diferă prin formă şi fond de cel muntean. Actul moldovenesc defineşte vechea situaţie a vecinilor din Moldova prin aceea că « vecinii robi nu sînt, nici se stăpînesc cu nume de robie, fiindcă numai ţiganii au acea robie ». Aşadar, dependenţa vecinilor nu era personală, ca a robilor, ci legată de stăpînirea pămîntului. Vecinii, constată actul moldovenesc, nu se pot vinde, nici schimba, nici dărui în afara moşiei. După reformă, vecinii eliberaţi urmau « în sat să rămîie », îngrădindu-li-se astfel dreptul de strămutare ; ei trebuiau de asemenea să facă clacă, iar « slujba să o facă cu nart, 24 de zile de om într-un an» (prin «nart» se înțelege, în textul reformei din 1749, « termen »)[1]. Această din urmă prevedere singură constituie temeiul reformei, ea nu este o afirmare a tradiției, ca cele dintîi, ci un fapt nou față de

---

[1] *Documente privind relaţiile agrare*, vol. I, p. 453—454.

[2] *Ibidem*, p. 463.

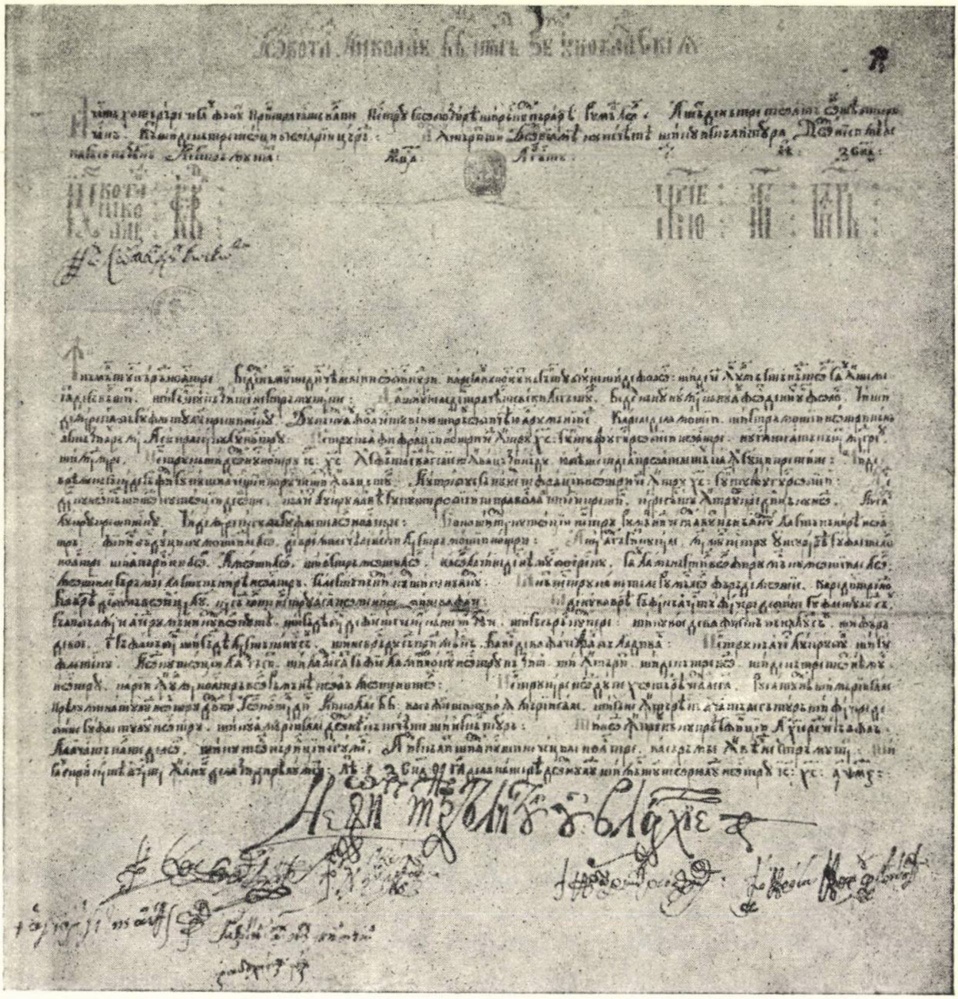

Fig. 87. — Hrisovul din 5 august 1746 de desființare a rumîniei.

situația anterioară. Spre deosebire de situația din Țara Romînească, în Moldova se stabilește un număr dublu de zile de clacă (24 față de 12) pentru țăranii dezrobiți; în schimb nu se hotărăște nici o despăgubire în bani, ca în țara vecină, pentru pierderea de către boieri a dreptului la munca nereglementată a supușilor lor. Cuantumul ridicat al clăcii îi punea pe țăranii din Moldova într-o situație mai grea decît aceea în care se aflau rumînii eliberați din Țara Romînească, astfel că nu li se mai putea cere și bani. Întrucît regimul obligațiilor de muncă al foștilor rumîni și vecini corespundea cu situația care se crease anterior țăranilor așezați cu învoială pe moșii, reforma se poate defini ca asimilarea lor cu oamenii așezați cu învoială. Ei erau oameni liberi din punct de vedere juridic, obligați să presteze un număr de zile de clacă și să dea dijmă din produsele lotului cultivat de dînșii, iar dreptul lor de strămutare era îngrădit (în Moldova lipsea cu totul).

---

[1] *Arhiva romînească*, I (1860), p. 96—97.

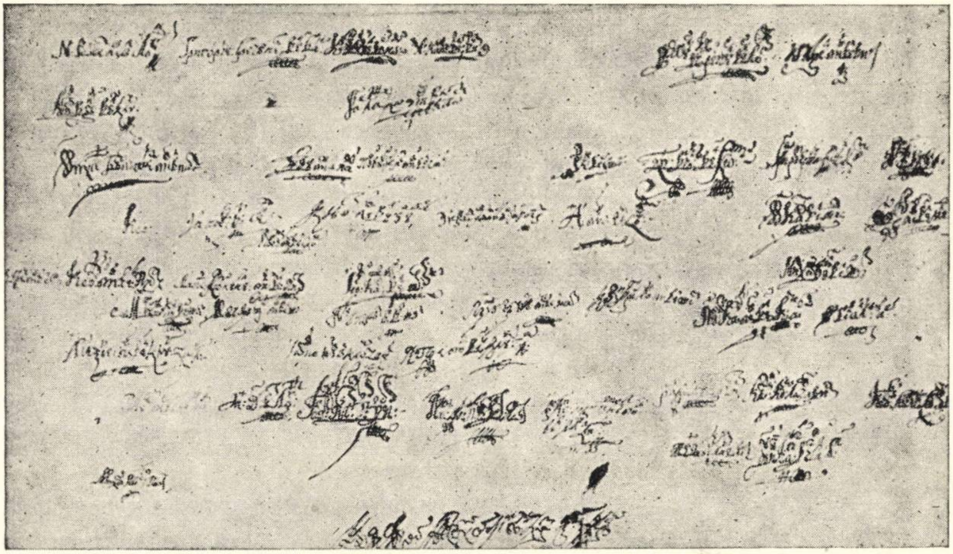

Fig. 88. — Semnăturile boierilor pe hrisovul de desființare a rumîniei.

Procedînd astfel, autorii reformei au socotit că au eliberat pe rumîni și pe vecini și de aceea aceste denumiri ale șerbilor au dispărut treptat atît din actele oficiale, cît și din vorbirea curentă. În realitate, țăranii dependenți n-au fost eliberați decît parțial. Lipsiți de pămînt, ei rămîneau mai departe grevați de o serie de servituți, astfel că nu se poate vorbi de o adevărată eliberare a țăranilor din Moldova și Țara Romînească.

Reforma lui Constantin Mavrocordat înseamnă o intervenție a statului în relațiile agrare într-un moment de mare tensiune, cînd cîrmuirea a fost silită să asimileze pe rumîni și vecini cu oamenii cu învoială. Boierii au admis eliberarea rumînilor și vecinilor și au renunțat la vechea lor putere asupra acestora pentru că era necesar atunci să se facă față fugii masive a țăranilor și mișcărilor populare, dar mai tîrziu ei au încercat să revină la situația dinainte prin mărirea numărului de zile de clacă impuse țăranilor și chiar au făcut tentativa de a anula reforma lui C. Mavrocordat. Eliberarea șerbilor însemna desigur o pierdere pentru boieri. Sînt caracteristice cuvintele boierilor olteni în timpul stăpînirii austriece: « de s-ar schimba iobăgia, nu am mai putea fi numiţi boieri adevăraţi » [1]. Banul Mihai Cantacuzino, în capitolul *Despre ţărani* al lucrării sale *Istoria Ţării Romîneşti*, vorbind de situaţia lor dinainte de reforma lui Constantin Mavrocordat, aminteşte de ţăranii « liberi fără moşii, şezînd pe moşiile mănăstirilor şi ale boierilor », dar adaugă îndată: « Iar cei mai mulţi din ţărani erau sclavi (şerbi .*n.n*) ai boierilor şi ai mănăstirilor » [2]. Reiese deci numărul cu mult mai mare al rumînilor faţă de ţăranii aşezaţi cu învoială, în epoca premergătoare reformei. Dorinţa de revenire la vechile stări este afirmată categoric în plîngerile boierilor munteni adresate în 1790 generalului austriac Coburg, în care pretindeau că înainte de reformă stăpînirea satelor de către boieri fusese un privilegiu dat de domnii cei vechi: « întru răsplătirea vre-unei mari slujbe... le-au hărăzit sate întregi robi, cari se numeau vecini şi rumîni », dar « cei după urmă domni, cu gînd tirănesc, vrînd să surpe neamul boieresc, i-au lipsit de acest mare privileghiu şi... în loc de cîte 500 şi de cîte 1 000 şi mai mult, care avea mulţi ‹boieri› », li s-a dat un număr mic de scutelnici. De aceea boierii îi cer: « să ne înnoieşti cel mai vechi privileghiu, spre a ne da sate întregi, precum am avut de la cei vechi domni » [3].

3. POLITICA INTERNĂ A DOMNILOR FANARIOŢI DUPĂ REFORMELE LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT (1750—1768)

Creşterea influenţei boierimii greceşti

Temelia cîrmuirii domnilor fanarioţi a fost tot boierimea băştinaşă de latifundiari, deşi mărginită în influenţa ei de faptul că fanarioţii erau numiţi şi sprijiniţi de Poartă şi dispuneau şi de clientela lor grecească. Boierii pămînteni rămîneau puternici, pentru că erau stăpînii moşiilor producătoare de grîne şi de vite. Între boierimea grecească şi cea băştinaşă (în rîndurile căreia se aflau şi boieri greci aşezaţi în ţară mai de demult) continua rivalitatea pentru ocuparea demnităţilor şi participarea la veniturile statului. Această luptă capătă, mai ales în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, forme mai ascuţite. Grecii constantinopolitani, care în genere n-aveau multe moşii în ţară, împingeau pe domn să oblige pe stăpînii de moşii să plătească dări, pentru a se asigura astfel venitul domniei. Vremea dintre reformele lui C. Mavrocordat şi războiul ruso-turc din 1768 este caracterizată, în ce priveşte raporturile din sînul clasei stăpînitoare, prin această luptă între cele două pături boiereşti, cu o creştere a puterii boierilor greci, fără însă ca ei să izbutească a răsturna poziţia economică şi politică a vechii boierimi pămîntene.

---

[1] Hurmuzaki, VI, p. 335—336.

[2] ‹Mihai Cantacuzino›, *Istoria politică şi geografică a Ţerei Romîneşti*, p. 33.

[3] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. III, p. 329—330.

În Ţara Romînească, Matei Ghica (1752—1753) este cel dintîi domn din această perioadă care cîrmuieşte mai ales cu boieri greci, stîrnind reacţia boierimii pămîntene. Mişcarea orăşenilor din Bucureşti este folosită de boieri, care se plîng împotriva domnului, ceea ce sileşte pe turci să-l mazilească.

A doua mişcare a boierilor are loc peste cîţiva ani, în domnia lui Constantin Racoviţă (1753—1756), cînd ei cer să se numească în calitate de capuchehaie la Constantinopol un boier romîn în locul celui grec. Domnul obţine exilarea fraţilor Văcăreşti în Cipru, dar de teama pîrii boierilor el cere transferarea sa în Moldova. În locul său a fost readus ca domn Constantin Mavrocordat, care mai domneşte de două ori în Ţara Romînească (1756—1758 şi 1761—1763). În aceste domnii el se înconjură de boieri greci, care se certau între ei pentru venituri şi demnităţi. În 1763, boierii pămînteni trimit o jalbă la Poartă şi obţin mazilirea lui Constantin Mavrocordat, care nu s-a mai întors în Ţara Romînească. În sfîrşit, în domnia lui Ştefan Racoviţă (1764—1765), sub influenţa boierilor greci, este spînzurat Iordache Băjescu, iar alţi boieri mari sînt arestaţi cu firman turcesc. Boierii provoacă o mişcare în Bucureşti împotriva domnului, care răspunde tăind alţi trei boieri şi lovind mulţimea cu garda sa de arnăuţi. La aflarea acestor tulburări, sultanul mazileşte îndată pe domn. Aceste exemple arată că opoziţia marii boierimi a decis în repetate rînduri Poarta să înlăture pe domnii lipsiţi de sprijinul factorilor politici interni.

În Moldova, în domnia lui Ioan Mavrocordat (1743—1747), fratele lui Constantin, « era ţara foarte supărată de multe dări ce erau pe săraci... Boierilor le era bine şi voioşi urmau şi ei domnului »[1]. În schimb, influenţa boierilor greci creşte sub Scarlat Ghica (1757—1758), cînd aceştia sînt numiţi şi ispravnici de ţinuturi. Se ajunge atunci, ca şi în Ţara Romînească, la mişcări provocate de boieri. În 1759, sub Ioan Teodor Callimachi, boierii se sprijină, împotriva favoriţilor greci ai domnului, pe răscoala orăşenilor din Iaşi. Garda curţii domneşti trage asupra răsculaţilor şi sînt ucişi doi oameni. Domnul este silit să aducă înapoi pe marii boieri moldoveni pe care îi exilase (Ion Bogdan, Manolache Costache, Constantin şi Lupu Balş, N. Buhuş, Ioniţă Cuza). Sub Grigore Callimachi (1767—1769), boierii se plîng la Poartă împotriva domnului, alţii fug din ţară. De data aceasta, sultanul a dat dreptate domnului şi a silit pe boieri să i se supună. Se constată de altfel, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, şi o puternică influenţă a culturii greceşti asupra boierilor pămînteni, care se încuscresc cu boierii greci şi învaţă greceşte. Interesele lor încep pe încetul să se confunde cu cele ale boierilor greci.

Politica fiscală

Reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat reprezentase o reglementare a dărilor, împreună cu limitarea abuzurilor agenţilor fiscului. Reforma ar fi avut sorţi de izbîndă numai dacă nu s-ar fi ivit mereu noi cereri de bani şi de produse din partea Porţii. Dar față de cererile neprevăzute ale acesteia, domnii recurgeau la vechiul sistem al înmulțirii dărilor. Sînt reintroduse astfel unele dări, ca văcăritul și pogonăritul. După 1748, în Țara Romînească sporirea dărilor se face într-un ritm rapid; boierii munteni declarau în 1770 autorităților ruse că, după reforma lui Constantin Mavrocordat, domnii au păstrat numai numele dării, înmulțind « sferturile » pînă la 20 și, « pe cît și scoteau, cu atît lumea se trăgea din țară afară »[1]. În fața reînceperii fugii masive a țăranilor, Grigore Ghica e nevoit să ia în 1751 noi măsuri. În preambulul așezămîntului adoptat de « obșteasca adunare » cu acest prilej, se arată că domnul, « găsind țara în rea stare, dărăpănată și răzvrătită », a cerut avizul boierilor mari, care i-au spus că toată vina este a « alcătuirilor nouă »[2], prin care se înțelegeau dările noi adăugate după reformă. Așezămîntul din 1751 reduce oieritul și alte dări. Se menține din reforma lui Constantin Mavrocordat scutirea de dări a boierilor mari, anulîndu-se însă scutirea ce fusese acordată mazililor și neamurilor.

---

[1] <Pseudo-> Enache Kogălniceanu, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 207.

Însuși C. Mavrocordat, revenit în domnie (1761—1763), păstrează dările noi care fuseseră introduse între timp.

În Moldova, situația este la fel. Ioan Mavrocordat (1743—1747), domn favorabil boierimii pămîntene, a introdus goștina triplă pe oi (11 parale de oaie), încît ajunseseră țăranii de-și omorau oile mai slabe. Văcăritul de iarnă și de vară, pecetluirile (ca dare extraordinară) sînt apoi reintroduse de Grigore Ghica (1747—1748). Perceperea văcăritului de iarnă sub Matei Ghica (1753—1756) ridică iarăși proteste și provoacă tulburări, precum și fuga populației. Istoria Moldovei, în privința politicii fiscale, este în acea vreme asemănătoare cu aceea a Țării Romînești, așezămîntului dat de Grigore Ghica în 1751 îi corespunde în Moldova așezămîntul din 1757 al lui Constantin Racoviță, adică o încercare de revenire la principiul dării unice din vremea lui C. Mavrocordat. Acest așezămînt este citit tot în cadrul unei adunări obștești, la care iau parte cîte șapte locuitori din fiecare ținut, și anume mazili și ruptași.

Sub Ioan Teodor Callimachi (1758—1761), sfetnicii domnului cer boierilor să admită reînființarea văcăritului, arătînd « greutățile și chieltuelele Porții și a sărhaturilor, că n-au cu ce le rădica, și se află în mare datorie » și că « trebue să se găsească un chip să se pue la o cale »[3]. În soborul adunat la mitropolie, boierii, care urmau să plătească și ei această dare, refuză, dar recunosc că sînt datori să găsească noi surse de venituri. După o consultare care a ținut mai multe ore, boierii pămînteni propun înființarea unei « ajutorințe », de care să nu fie scutit nimeni și care să se perceapă după case, în sumă de 11, $5^1/_2$ și 3 lei, după numărul coșurilor. Domnul și sfetnicii săi acceptară această soluție. Sub Grigore Al. Ghica (1764—1767), « satelor de pe la ținuturi, încă le-au pus bani după putința lor, dîndu-le țidule de cîți bani să deie pe an... ca să-și strîngă fieștecare sat cîți oamenl vor putea și între ei să se ușureze » (adică să așeze cota fiecăruia)[1]. Această soluție, care însemna revenirea la sistemul impunerilor stabilite cu precizie în scopul înlăturării abuzurilor și nesiguranței, era rezultatul unui compromis între pretențiile statului și împotrivirea contribuabililor. În această situație fiscală se afla țara atunci cînd a izbucnit războiul ruso-turc.

---

[1] Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 483.
[2] Arh. St. Buc. *m-rea Cîmpulung, LXI/57.*
[3] <Pseudo-> Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 243.

Relațiile agrare după reforma lui C. Mavrocordat. Mișcări țărănești și orășenești

Dacă reforma fiscală a lui C. Mavrocordat nu s-a putut menține, în schimb reglementarea de către stat a numărului zilelor de clacă s-a menținut pînă la sfîrșitul orînduirii feudale. Totuși, boierii au încercat, mai ales prin încălcarea legii, să revină la claca nereglementată. În anaforaua (raportul) boierilor moldoveni adresată lui Grigore Ghica în 1775, se arată că după reforma lui C. Mavrocordat, care stabilise 24 de zile de clacă pe an pentru vecinii eliberați, totuși, « fiind obișnuiți mai dinainte a fi supuși stăpînilor moșiei la toate slujbele, (țăranii, *n.n.*) iarăși fără de soroc slujea și peste rînduitele zile, pînă la o vreme ». Deci boierii sileau pe țărani să muncească peste zilele stabilite prin reformă. Anaforaua boierilor recunoaște însă și împotrivirea țăranilor: « Rămînînd și acei ce s-au numit vecini la rîndul celorlalți lăcuitori... au început unii dintr-înșii a nu împlini nici slujba cea rînduită pe an la stăpînii moșiilor »[2].

Din plîngerile țăranilor către domn reiese că în Țara Romînească stăpînii de moșii cereau țăranilor o clacă mai mare decît cea stabilită. Astfel, sătenii din Hurez arată domnului că egumenul mănăstirii « ne pune dă-i clăcuim mai mult dicîtu iaste porunca mării tale »[3]. Sătenii din Izvorul de Jos se plîng în 1751 împotriva lui Mihalache clucer, care-i bate și-i supune la munci grele, zicînd « că nu va să-l bată vodă pentru un rumîn »[4]. Ștefan Racoviță trimite în 1764 pe episcopul Chesarie de Buzău să cerceteze în județe purtarea boierilor și a dregătorilor, dacă « au pierit jafurile și mîncăturile ce aveau săracii locuitori »[5].

Deși boierii încearcă să mărească numărul zilelor de clacă ale țăranilor, totuși numărul lor legal se menține și se fac chiar unele reduceri ale clăcii în anii care au urmat după reformă. În Țara Romînească, în 1744, claca fusese fixată la 12 zile pe an, care nu se puteau răscumpăra pe bani, decît cu îngăduința stăpînului. Deoarece fuga țăranilor continua, iar moșiile mănăstirești mai mari aveau mulți locuitori, se acordă o scădere a clăcii pentru aceste moșii. Un așezămînt al lui Grigore Ghica, care nu s-a păstrat, dar se poate reconstitui pe baza poruncilor domnești din anii 1750—1756, menține claca de 12 zile pe an pe moșiile boierești, dar o reduce pe moşiile mănăstireşti la 6 zile. În 1756, Constantin Mavrocordat, în a cincea domnie munteană, dă un nou aşezămînt prin care se revine la claca de 12 zile şi pentru moşiile mănăstireşti. Noul aşezămînt prevede că se poate răscumpăra claca în întregimea ei cu un zlot pe an de casă.

---

[1] < Pseudo > Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 251.

[2] Arh. St. Buc., *ms.* nr. 630, p. 31—32.

[3] *Documente privind relațiile agrare*, vol. I, p. 459.

[4] *Ibidem*, p. 504.

[5] Arh. St. Buc., *ms.* nr. 172, f. 378 v — 379.

Poruncile domneşti precizează în această epocă împărţirea clăcii pe trei anotimpuri, nu pe patru ca mai înainte: « claca să o facă rînduri, rînduri, dă la începutul primăverii pînă la sfîrşitul toamnii în 9 luni, iar nu tot dăodată »[1]. Alte porunci împart cele 12 zile în muncă la coasă (pentru fîn), la seceră şi la arătură (toamna).

În Moldova, prin reforma din 1749, foştii vecini erau obligaţi să presteze 24 de zile de clacă pe an, pe cînd conform aşezămîntului lui Constantin Mavrocordat din 1742, care rămăsese în vigoare, ţăranii lăturaşi erau datori numai cu 12 zile de clacă, deci se menţinea o deosebire între cele două categorii de ţărani. Dar numărul mare de zile de clacă al foştilor vecini, pe lîngă asuprirea fiscală, face ca în Moldova fuga ţăranilor să fie mai masivă ca în Ţara Romînească. De aceea, în 1756, Constantin Racoviţă este nevoit să acorde un hrisov « pentru bejenari », în care recunoaşte că în Moldova « sînt prin multe locuri lipsă de oameni şi silişti pustii... unde nici stăpînii moşiei cine sunt nu se ştie ». Domnul Moldovei este silit de împrejurări să stea de vorbă cu o delegaţie a ţăranilor fugari: « Iată, au venit aicea doi-trei preoţi şi patru-cinci oameni din cei mai de ispravă », care se întîlnesc şi cu boierii divanului. Întrebaţi de ce au plecat « din pămîntul Moldovii în părţi streine », ei răspund că « din pricina vremelnicii nestări », a dărilor neregulate, neştiind nimeni ce are de plătit. În consecinţă, domnul şi boierii dau voie fugarilor să se întoarcă, aşezîndu-se pe orice moşie ar voi ei, cu scutire de clacă şi plătind numai şase potronici pe an stăpînului moşiei [2]. Aceste concesii arată că fuga ţăranilor ajunsese iar un fenomen îngrijorător, care punea în primejdie interesele clasei dominante.

Zece ani mai tîrziu, la 1 ianuarie 1766, Grigore Ghica, în urma plîngerilor repetate şi a nesupunerii ţăranilor, dă un nou aşezămînt pentru a stabili în amănunt obligaţiile tuturor ţăranilor de pe moşiile mănăstireşti şi boiereşti. Principala schimbare adusă de această reformă este nivelarea clăcii la 12 zile pe an pentru toţi ţăranii, adică reducerea de la 24 de zile la 12 a clăcii foştilor vecini. De observat că « satele care vor fi pe marginea Moldovei » erau favorizate, în sensul că ţăranii de acolo prestau numai jumătate din clacă, 6 zile pe an, ceea ce arată că motivul adevărat al concesiilor făcute de stăpînire era fuga ţăranilor, deoarece se acordă concesii mai mari celor care prin aşezarea lor la margine puteau fugi mai uşor din ţară.

Tot prin acest aşezămînt se introduce pentru prima dată nartul, norma zilnică de lucru impusă clăcaşilor, care va constitui pentru boierime un mijloc de intensificare a exploatării. Actul din 1766 hotărăşte durata clăcii « din răsăritul soarelui, şi pînă la apus cu odihna sa, ce i s-ar cădea cu dreptate » şi precizează : « lucrînd slujbă de o zi, după cum ar lucra şi pentru însuşi trebuinţa sa » [1]. Tot pentru stabilirea nartului, se mai precizează şi faptul că arătura va fi de zece paşi pe zi pentru un plug, pasul de şase palme, iar în ţelină (pămîntul nelucrat pînă atunci) de opt paşi; prăşitul, un sfert de pogon pe zi; seceratul, trei clăi pe zi de om; cositul fînului, o jumătate de falce pe zi. Bineînţeles că ţăranul nu putea împlini nartul zilnic şi era nevoit să facă mai multe zile de clacă. Ţăranii erau obligaţi să lucreze în condiţiile arătate cîte patru zile primăvara, vara şi toamna. Ei nu vor putea fi duşi la muncă pe alte moşii decît dacă li se va scădea o zi pentru drumul mai lung. Răscumpărarea clăcii în bani e îngăduită de aşezămînt numai din iniţiativa boierului, nu din a ţăranului, care nu putea cere aşa ceva. În plus, ţăranii vor da a zecea parte din toate produsele loturilor pe care le aveau în folosinţă.

---

[1] *Documente privind relaţiile agrare*, vol. I, p. 576.

[2] Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. I, ed. a II-a, p. 353—354.

Este limpede, şi de altfel preambulul aşezămîntului recunoaşte acest fapt, că scăderea la jumătate a numărului zilelor de clacă pentru foştii vecini se datoreşte fugii, nesupunerii şi mişcărilor ţăranilor, care şi-au dobîndit în acest chip uşurarea obligaţiilor.

Un an mai tîrziu, la 28 mai 1767, Grigore Callimachi este nevoit să dea în Moldova un alt aşezămînt, « pentru zilele boierescului », adică ale clăcii. În preambul se recunoaşte că ţăranii vin « de-apururea cu jalbă, cum că s-ar fi asuprind dă către stăpînii moşiilor la lucru şi la alte angarii peste dreptate, mai mult decît s-ar cădea a face », iar stăpînii se plîng că ţăranii « nu vor ca să lucreze nici cele obişnuite de demult 12 zile pe an » [2]. Ca urmare, domnul, afară de unele amănunte, repune în vigoare aşezămîntul din anul precedent, al lui Grigorie Ghica, poruncind ca să fie respectat, ceea ce arată că fusese foarte repede călcat.

În genere, se poate spune că domnii fanarioţi, pînă la războiul ruso-turc, nu au schimbat principiul reformei lui C. Mavrocordat şi că obligaţiile de clacă ale ţăranilor au mai scăzut, în ciuda sforţărilor contrarii ale boierilor. Această situaţie se datoreşte împotrivirii dîrze a ţăranilor în faţa asupririi. Nu numai fuga masivă şi nesupunerea la lucru au fost armele de luptă ale ţăranilor, ci şi participarea lor la răscoale.

Mişcările provocate de boierii pămînteni împotriva domnilor fanarioţi şi a boierilor greci se îmbină cu răscoale ţărăneşti. În genere, ţăranii nu făceau deosebire între asupritorii lor, fie boieri greci, fie băştinaşi, dar căutau împrejurări prielnice pentru a-şi manifesta nemulţumirea împotriva asupririi fiscului şi a stăpînilor şi abuzurilor lor. Cu astfel de prilejuri, ţăranii se ridică, bineînţeles nu pentru a sprijini acţiunea boierilor, ci pentru a se folosi de acele tulburări ca să dobîndească mai multă libertate pentru ei. De asemenea iau parte la acele răscoale şi orăşenii din capitalele celor două ţări. Cu prilejul mişcării boierilor pămînteni de la Bucureşti, sub domnia lui Matei Ghica (1752—1753), după cum spune cronicarul, « s-au rădicat cu toţii, mari şi mici, cu strigăte şi cu sgomot », anume « o mulţime de popor » care se adunase în capitală [1]. Atitudinea mulţimii determină Poarta să mazilească pe domn.

---

[1] Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. II, ed. a II-a, p. 222.
[2] Arh. St. Buc., *ms.* 630, f. 81—82.

În timpul domniei lui Constantin Racoviţă are loc o ridicare a populaţiei din Bucureşti, nemulţumită de abuzurile cîrmuirii: « s-a sculat tot norodul Bucureştilor asupra domnului » [2], notează banul Mihai Cantacuzino. În aceste împrejurări are loc moartea domnitorului, despre care s-a răspîndit zvonul că s-ar fi sinucis de teama repercusiunilor pe care mişcarea bucureşteană le putea avea la Poartă. Tulburările continuă şi după numirea succesorului său, Ştefan Racoviţă, care este silit să-şi întrerupă călătoria spre Bucureşti « din cauza revoltei izbucnite în Ţara Romînească » [3]. Apăsarea fiscală din noua domnie provoacă iarăşi ridicarea maselor din capitală. În ziua de 13 mai 1765, « poporul, nemaiputînd suferi atîtea asupriri, s-a sculat cu grămada şi trăgînd clopotele cu strigăte şi răcnete » a cerut « uşurarea dărilor » [4]. O însemnare contemporană, arată că baza acestei mişcări au format-o meşteşugarii breslaşi: « Vineri, a doua zi după Înălţare, s-a întîmplat răscoală din partea rufeturilor (breslelor, *n.n.*) »[5]. Ştefan Racoviţă a atacat mulţimea cu trupele de arnăuţi şi turci şi a reuşit să risipească pe răsculaţi. Victimele represiunii domneşti pe care le cunoaştem — Coman bogasierul din Giurgiu, un croitor şi un rob boieresc — confirmă participarea la răscoală a elementelor meşteşugăreşti, ca şi a robilor ţigani.

În timpul mişcării din Iaşi din 1759, pusă la cale de boierii pămînteni împotriva clientelii greceşti a lui Ioan Teodor Callimachi, se ridică ţăranii veniţi la iarmarocul care se ţinea atunci: « S-au strîns mulţime de norod, care cred că nu s-au mai strîns altădată, la alt iarmaroc ». Atunci au pornit împotriva curţii domneşti « cîteva mii de ţărănime » şi toţi cei din iarmaroc. Şi în această împrejurare avem de-a face cu o răscoală a orăşenilor, îmbinată cu a ţăranilor veniţi la oraş. « Norodul » intră în curte şi sileşte pe Stavrache, favoritul grec al domnului, să fugă din Iaşi. După aceea însă, ţăranii se întorc împotriva boierilor, care îi aţîţaseră, căci, adaugă cronicarul, « îmblînd cîţiva din boierii cei mari ca să-l potoale (pe popor *n.n.*); la care zic că i-ar fi lovit prostimea, atît pe Vasilie Cilibiu, cît şi pe Vasilie Razu » [6].

Privită în general, prima parte a epocii fanariote (1711—1768) este o vreme de creştere a producţiei agricole şi de dezvoltare a pieţei. Ca urmare, boierii caută să atragă şi să-şi asigure braţele de muncă şi să extindă claca. În acelaşi timp, exploatarea turco-fanariotă aduce asupra ţării grele sarcini fiscale. La toate acestea, ţăranii răspund cu o împotrivire îndîrjită, folosind mai ales arma fugii în masă. Din aceste împrejurări au ieşit reformele lui Constantin Mavrocordat şi aşezămintele care au urmat. Reforma socială a acestui domn, care s-a datorat îndîrjitei lupte ţărăneşti, rămîne un act istoric important. Ea a însemnat desfiinţarea rumîniei şi veciniei şi trecerea de la munca nereglementată a ţăranilor dependenţi în folosul stăpînului la regimul clăcii reglementate de stat. Această reformă, la care s-a adăugat mai tîrziu introducerea prin lege a nartului, a rămas în fiinţă pînă la sfîrşitul orînduirii feudale din Moldova şi Ţara Romînească. Ea n-a adus eliberarea reală a ţăranilor dependenţi, şi de aceea lupta pentru libertate a ţărănimii asuprite a trebuit să continue.

---

[1] <Mihai Cantacuzino>, *Istoria politică şi geografică a Ţerei Romîneşti*, p. 160.
[2] Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 137.
[3] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, p. 12.
[4] <Mihai Cantacuzino>, *Istoria politică şi geografică a Ţerei Romîneşti*, p. 163.
[5] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XXII, p. 91.
[6] <Pseudo-> Enache Kogălniceanu, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, vol. III, p. 237.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. MARX, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, Ed. politică, 1960.
V. I. LENIN, *Opere complete*, vol. 3, Bucureşti, Ed. politică, 1961.
— *Opere*, vol. 13, Bucureşti, Ed. politică, 1962.

2. *Izvoare*

<CANTACUZINO, MIHAI>, *Istoria politică şi geografică a Ţerei Romîneşti de fraţii Tunusli*, trad. de G. Sion, Bucureşti, 1863.
— *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1902.
Cronicari munteni, ed. M. Gregorian, vol. I, Bucureşti, Ed. pentru literatură, 1961.
Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. I, *Ţara Romînească*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1961.
IORGA, N., *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, Bucureşti, 1902.
— *Studii şi documente cu privire la istoria romînilor*, vol. V—VII, XXII.
KOGĂLNICEANU, M., *Cronicele Romîniei*, vol. III, ed. a II-a, Bucureşti, 1874.
NECULCE, I., *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. I. Iordan, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959.
PETRE, IOAN ŞT., *Axintie Uricariul. Studiu şi text*, Bucureşti, 1944.
POPESCU, RADU, *Istoriile domnilor Ţării Romîneşti*, ed. C. Grecescu, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1963.
STURDZA-ŞCHEEANU, D. C., *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, seria I, vol. I, Bucureşti, 1907.

3. *Lucrări generale*

FILITTI, I. C., *Proprietatea solului în Principatele Romîne pînă la 1864*, Bucureşti, 1935.
GIURESCU, C., *Studii de istorie socială*, ed. a II-a, Bucureşti, 1943.
GÎDEI, A. V., *Contribuţiuni pentru istoria socială a ţărănimii noastre şi pentru istoria raporturilor economice dintre ţărani şi proprietari pînă la 1864*, Bucureşti, 1904.
IORGA, N., *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a romînilor*, Bucureşti, 1908.
— *Istoria romînilor*, vol. VII, Bucureşti, 1938.
PANU, GH., *Cercetări asupra stărei ţăranilor în veacurile trecute*, vol. I, 1—2, Bucureşti, 1910.
ROSETTI, R., *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova*, vol. I, Bucureşti, 1907.
XENOPOL, A. D., *Istoria romînilor din Dacia traiană*, vol. IX, Bucureşti, [1929].

4. *Lucrări speciale*

Camariano-Cioran, Ariadna, *Măsuri fiscale şi administrative în Moldova (1753—1754)*, în *Studii şi cercetări de istorie medie*, vol. V, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1962, p. 505—528.

Constantiniu, Fl., *Situaţia clăcaşilor din Ţara Romînească în perioada 1746—1774*, în *Studii*, XII (1959), nr. 3, p. 71—109.

Corivan, N., *Aplicarea aşezămîntului fiscal al lui C. Mavrocordat privitor la perceperea birului (1741—1743)*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, Ştiinţe sociale, VI (1955), nr. 3—4, p. 51—76.

— *Formele de aservire a ţărănimii moldovene în sec. al XVII-lea şi la începutul sec. al XVIII-lea*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Istorie, Iaşi, VII (1956), nr. 1, p. 75—95.

— *Contribuţii la obligaţiile ţăranilor din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, Istorie, VIII (1957), nr. 1, p. 63—85.

Filitti, I. C., *Despre reforma fiscală a lui Constantin vodă Mavrocordat*, în *Analele statistice şi economice*, XI (1928), nr. 5—6, p. 70—86.

Minea, I., « *Reforma* » *lui Constantin vodă Mavrocordat*, Iaşi, 1927.

Panait, I. Panait, *Aspecte din lupta populaţiei bucureştene împotriva regimului turco-fanariot (1716—1821)*, Bucureşti, 1962.

Papacostea, Ş., *Contribuţie la problema relaţiilor agrare în Ţara Romînească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. III, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1959, p. 233—321.

CAPITOLUL XI

ŢĂRILE ROMÎNE ÎN POLITICA INTERNAŢIONALĂ (1711—1774)

1. CHESTIUNEA ORIENTALĂ

Imperiul otoman, care-şi întinsese stăpînirea pînă în centrul Europei şi, timp de trei secole, constituise o ameninţare permanentă pentru Europa centrală şi răsăriteană, a fost oprit, după despresurarea Vienei (1683), în expansiunea lui şi, prin pacea de la Karlowitz (1699), a suferit o considerabilă pierdere teritorială. Campaniile lui Eugen de Savoia, care au urmărit armatele otomane pînă în Macedonia, au revelat Europei decăderea militară a Imperiului otoman şi au pus problema moştenirii lui, pe care Austria mai întîi, apoi Rusia au căutat s-o rezolve în folosul lor exclusiv. În urma înfrîngerilor din secolul al XVIII-lea, Imperiul otoman s-ar fi desfăcut în bucăţi dacă, pe de o parte, rivalitatea austro-rusă şi, pe de altă parte, intervenţia Franţei şi Angliei, care aveau interese comerciale de apărat, nu l-ar fi salvat după fiecare înfrîngere. Astfel *chestiunea orientală*, care timp de secole a fost o problemă de apărare împotriva expansiunii turceşti, se transformă în secolul al XVIII-lea într-o problemă a echilibrului european.

Pentru a opri expansiunea austriacă în Balcani şi înaintarea Rusiei spre Strîmtori, puterile occidentale invocă principiul « integrităţii Imperiului otoman » şi declară că o violare a acestui principiu ar constitui o ameninţare pentru pacea europeană. Astfel, rivalitatea marilor puteri a salvat Turcia de la pieire, dar în acelaşi timp a întîrziat cu un secol eliberarea popoarelor creştine din Peninsula Balcanică. Chestiunea orientală poate fi deci definită ca o problemă de moştenire pusă de decăderea Imperiului otoman, care n-a putut fi rezolvată prin procedeul compensaţiilor din cauza imposibilităţii de a se stabili părţi echivalente între pretendenţii la moştenire. Toate planurile de împărţire a Imperiului otoman au eşuat, fiindcă nici Austria, nici Franţa, nici Anglia n-au voit să cedeze Rusiei Strîmtorile şi Constantinopolul, de posesiunea cărora legau ideea unei hegemonii mondiale şi din care ţarul făcuse principalul obiectiv al luptei sale anti otomane.

Ceea ce în secolul al XVIII-lea a conferit chestiunii orientale o importanţă deosebită a fost deplasarea centrului de greutate al politicii europene de la vest la est, în urma ridicării Rusiei şi Prusiei la rangul de mari puteri. După dezastrele de la sfîrşitul domniei lui Ludovic al XIV-lea, Franţa pierde supremaţia continentală, iar Spania şi Olanda, mari puteri în secolul al XVII-lea, sînt silite în secolul următor să caute sprijin, prima, în Franţa şi, a doua, în Anglia. Ele cad la rangul de puteri secundare.

Aceeaşi răsturnare a raporturilor de forţă se produce şi în Răsărit. În urma bătăliei de la Poltava, Suedia pierde supremaţia în Marea Baltică şi se retrage în Peninsula Scandinavă. Polonia, care precedase Suedia cu mai bine de un secol pe calea decăderii, pierde Ucraina orientală şi încheie cu Moscova, în 1686, o pace « veşnică ». Avînd spatele acoperit, Rusia se întoarce împotriva Turciei, pentru a-şi apăra provinciile meridionale împotriva incursiunilor neîncetate ale tătarilor, tributari Porţii, pentru a atinge ţărmul Mării Negre şi a-şi deschide o ieşire la Marea Mediterană. Dacă sub Petru I, Rusia n-a izbutit să realizeze acest program, ea a creat condiţiile care aveau să-i asigure succesul către sfîrşitul secolului.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, cele mai mari şanse de a pune stăpînire pe Turcia europeană erau pentru Austria. Campania din 1716—1718 silise Poarta să semneze pacea de la Passarowitz (1718), care atribuia Austriei Oltenia, Banatul, Belgradul, cu regiunile învecinate şi o fîşie de teritoriu în Bosnia, de-a lungul Savei. Aceste poziţii îi permiteau să ameninţe deopotrivă Constantinopolul şi Salonicul. Niciodată situaţia Austriei în sud-estul Europei n-a fost mai ameninţătoare şi mai avantajoasă.

Dar interesele ei occidentale au împiedicat-o să consacre politicii orientale toate forţele sale militare. Austria nu era destul de puternică pentru a urmări în acelaşi timp o politică de hegemonie în Germania şi Italia şi una de expansiune în Peninsula Balcanică. După pacea de la Belgrad (1739), expansiunea teritorială a Austriei în Orient a fost oprită pentru aproape 140 de ani. Popoarele creştine din Imperiul otoman, care îşi legaseră un moment lupta lor de eliberare de victoriile Austriei, îşi întorc privirile spre Rusia, care va juca de acum înainte primul rol în chestiunea orientală.

Ambasadorul Franţei la Constantinopol a avut un rol însemnat în negocierile şi încheierea tratatului de la Belgrad. Ca cea mai veche aliată a Turciei, Franţa se bucura la Constantinopol de o situaţie excepţională. Influenţa ambasadorului ei era preponderentă. Supuşii ei beneficiau de cele mai largi privilegii civile şi comerciale. Comerţul ei cu Imperiul otoman întrecea cu mult pe al tuturor celorlalte ţări. Acestui comerţ îşi datorau prosperitatea manufacturile din sud şi portul Marsilia. De aceea, pînă la revoluţie, Franţa a fost apărătoarea cea mai consecventă a integrităţii Imperiului otoman.

Interesele Angliei în Orient au fost, pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, de ordin pur comercial. Dar locul pe care comerţul englez îl ocupa în balanţa comercială a Turciei era departe de a se compara cu acela al Franţei. De aceea oamenii de stat englezi urmăreau cu simpatie progresele Rusiei, cea mai bună clientă a industriei lor şi o preţioasă aliată împotriva Franţei. Dar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, după cucerirea coloniilor franceze şi după constituirea imperiului colonial din India, Anglia își schimbă atitudinea în chestiunea orientală. Preocupată de a controla toate drumurile care duc în India, Anglia avea să combată orice țară care ar fi căutat să-și stabilească supremația în Mediterana orientală. « Anglia — scrie Engels — nu poate să consimtă ca Rusia să intre în posesiunea Dardanelelor și a Bosforului. Atît din punct de vedere comercial cît și din punct de vedere politic, un asemenea eveniment ar fi o lovitură gravă, dacă nu mortală, dată puterii britanice »[1].

Prusia, deși nu era direct interesată în problemele orientale, a jucat totuși un rol important în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ca rivală a Austriei și ca aliată a Rusiei. Ostilitatea Prusiei a împiedicat Austria să se angajeze din plin în politica orientală și, prin două războaie victorioase, a slăbit puterea economică și militară a Austriei, silind-o să caute soluția chestiunii orientale într-o înțelegere cu Rusia. Neizbutind nici prin acest mijloc să-și atingă scopul, Austria a sfîrșit prin a adopta și ea principiul integrității Imperiului otoman numai pentru a împiedica progresele rivalei sale.

În războaiele sale cu turcii, Rusia a avut asupra Austriei imensul avantaj al sprijinului popoarelor creștine din Imperiul otoman, întrucît numai ea s-a dovedit consecvent ostilă principiului integrității Imperiului otoman.

Istoria Moldovei și Țării Romînești s-a desfășurat în cadrul acestor relații internaționale, care au afectat profund nu numai legăturile lor cu Poarta, ci și toată dezvoltarea lor internă.

2. CRIZA IMPERIULUI OTOMAN ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Imperiul otoman a fost, de la apariția sa, un stat feudal militar. Organizat pentru cucerire și întărit prin războaie, el nu se putea menține decît prin cuceriri. Puterea sa militară se întemeia pe feudele *(timare)* constituite în teritoriile cucerite și concesionate unor feudatari în schimbul serviciului militar. Timarele, care asigurau întreținerea cavaleriei feudale *(spahii)*, și tributul de sînge *(devșirmè)* impus populațiilor supuse, prin care se recruta corpul ienicerilor și al slujitorilor Porții, nu se puteau reînnoi decît prin cuceriri. Or, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd se încheie epoca marilor cuceriri, timarele noi se fac tot mai rare, iar cele vechi se transformă în posesiuni ereditare necondiționate *(cifılik)*. Acest proces se accentuează în secolul al XVII-lea și se generalizează în secolul al XVIII-lea.

Sistemul feudal militar

În epoca cuceririlor, principalul venit al spahiilor era prada de război; în raport cu aceasta, produsul timarului ocupa un loc secundar. Încetarea cuceririlor a răsturnat raportul dintre cele două surse de venit ale clasei feudale otomane și a silit pe timarioți să-și concentreze atenţia asupra exploatării feudale şi fiscale a ţărănimii dependente şi a popoarelor aservite. Această transformare explică, pe de o parte, tendinţa stăpînilor feudali turci de a-şi constitui domenii întinse în dauna micilor feudali, iar pe de altă parte năzuinţa lor de a-şi elibera domeniile de obligaţiile militare şi de a le transforma în stăpîniri ereditare, libere de sarcini. Ca pretutindeni, dezvoltarea acestei tendinţe a dus la slăbirea puterii centrale şi la anarhia feudală.

---

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 9, București, Ed. politică, 1959, p. 13.

Marii viziri din familia Köprülü au încercat, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, să restaureze puterea centrală şi să rezolve criza socială, reluînd politica de cuceriri. Această politică, susţinută de o însemnată parte a feudalităţii militare şi clericale, a fost continuată de sultanul Ahmed al III-lea (1703—1730).

Criza economică

Producţia industrială, de altfel slab dezvoltată chiar şi la Istanbul şi în regiunile europene ale imperiului, a fost puternic frînată de doi factori: organizarea corporativă, sever controlată şi menţinută de stat, şi concurenţa străină. Prin sistemul lor conservator şi ostil progresului, breslele *(isnafuri)* au împiedicat trecerea la forme de producţie mai înaintate. Firmanul din 1773 întăreşte organizarea anacronică a breslelor, impunînd, sub cele mai aspre sancţiuni, obligativitatea înscrierii în bresle a tuturor meşteşugurilor. Statutul corporativ, potrivnic oricărui progres industrial, a fost astfel sancţionat prin lege.

Al doilea factor care a împiedicat progresul economic al Imperiului otoman a fost puternica penetraţie a capitalului străin, care a început în a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi s-a intensificat în secolele următoare, transformînd imperiul într-o semicolonie a Franţei şi Angliei.

Prin marile capitulaţii acordate Franţei în 1740, ca urmare a serviciilor aduse de ambasadorul francez în timpul negocierii păcii de la Belgrad, turcii au confirmat şi au lărgit vechile capitulaţii şi au recunoscut supuşilor francezi dreptul, refuzat pînă atunci cu îndărătnicie, de a face comerţ cu Rusia prin teritoriul Imperiului otoman. Tratatele de comerţ încheiate cu Rusia în 1783 şi cu Austria în 1784 extind, prin clauza naţiunii celei mai favorizate, toate avantajele capitulaţiilor din 1740 asupra supuşilor acestor ţări. Privilegiile acordate negustorilor străini, care nu plăteau decît o taxă de 3% la mărfurile importate în Imperiul otoman sau exportate din imperiu, au ruinat economia otomană. Negustorii şi meşteşugarii localnici, supuşi tuturor năpăstuirilor slujbaşilor şi feudalilor, nu puteau rezista concurenţei străine.

Deplasarea căilor comerciale din Mediterana în Oceanul Atlantic în urma stabilirii portughezilor, olandezilor şi englezilor în Asia a ruinat comerţul internaţional care trecea prin Imperiul otoman şi a provocat dispariţia marilor case de comerţ din secolul al XVI-lea. Marile averi care se constituiră în secolele următoare provin din venalitatea funcţiilor şi nu erau plasate în investiţii, ci consumate sau tezaurizate.

Sistemul arendării impozitelor, care devine una dintre sursele acumulărilor băneşti, a avut repercusiuni nefaste asupra vieţii economice şi asupra condiţiei ţăranilor. Fiscalitatea excesivă, împreunată cu mari abuzuri, şi sistemul livrărilor obligatorii de produse la preţuri inferioare cursului pieţei libere au provocat declinul agriculturii şi fuga în masă a ţăranilor, mai ales în provinciile europene ale Imperiului otoman.

Un om politic din secolul al XVIII-lea, Tatardjic Abdulah, constata într-un raport adresat sultanului urmările catastrofale ale fugii ţăranilor pentru economia şi puterea militară a imperiului.

Criza sistemului militar

Criza sistemului feudal otoman a afectat direct organizarea militară. Cu o economie înapoiată, cu o ţărănime ruinată, cu o clasă feudală tot mai refractară serviciului militar şi cheltuind sume imense în scopuri neproductive, Imperiul otoman nu mai putea să-şi adapteze organizarea militară la marile progrese ale tehnicii şi să suporte cheltuielile legate de armamentul modern.

Caracteristică pentru decăderea militară a Imperiului otoman e evoluţia corpului, odinioară atît de temut, al ienicerilor. În secolul al XVIII-lea, acest corp, care fusese un ordin militar supus celibatului, vieţii de cazarmă şi unei discipline de fier, s-a transformat într-o gardă pretoriană turbulentă, care umplea capitala cu fărădelegile ei. Abolirea celibatului şi necesitatea de a asigura întreţinerea familiei lor i-au făcut să se ocupe de comerţ. Mahmud I (1730—1754) i-a scutit de taxele vamale. Privilegiile comerciale de care se bucură ienicerii atrag un număr tot mai mare de turci care obţin prin favoare sau cumpără cu bani brevetul de ienicer. Primul efect al acestei situaţii este că numărul ienicerilor se ridică la mijlocul secolului al XVIII-lea la 160 000, dintre care abia 10 000 sînt în stare să poarte arme. Ei acaparează ramurile cele mai rentabile ale comerţului şi lasă copiilor lor moştenire brevetul de ienicer, ca un fond de comerţ. În aceste condiţii, spiritul războinic şi disciplina dispar. În 1768, la izbucnirea războiului cu Rusia, abia 20 000 răspund la apel şi ei nu mai constituie decît o masă informă, care nu se mai distinge decît prin laşitate. În timp de pace, ei îşi arogă dreptul de a depune sultanii care nu le sînt pe plac şi, la schimbările de domnie, nu se mai mulţumesc cu darul tradiţional, ci pun mîna pe tezaurul imperial şi pradă magaziile statului.

Spahiii, tot aşa de indisciplinaţi ca şi ienicerii, sînt mai redutabili prin avîntul şi forţa şarjelor lor, dar progresul armelor de foc şi al tacticii militare a redus considerabil importanţa cavaleriei în război. Artileria, compusă din piese învechite şi de tip diferit, prost servită şi comandată de ofiţeri ignoranţi, era punctul cel mai slab al armatei turceşti.

Flota turcă, atît de temută în secolul al XVI-lea, prezintă acelaşi regres. Regenţele africane, de fapt independente, nu mai dau nici vase, nici marinari.

Poarta e silită să facă apel la greci, din ce în ce mai puțin siguri. Ofițerii otomani, lipsiți de cunoștințe nautice, nu știu nici să manevreze, nici să organizeze o bătălie.

Cu toate încercările de modernizare, tehnica și arta militară a turcilor rămăseseră în urmă cu două secole. Instructorii străini, ca baronul de Tott și contele Bonneval, numit pașă, care au încercat să reformeze sistemul de recrutare și de organizare a armatei otomane după modelul țărilor europene, au eșuat din cauza înapoierii economice și sociale și a disprețului turcilor pentru tot ce nu era musulman.

Fărîmițarea politică

Aceste transformări au avut ca urmare slăbirea autorității centrale, fărîmițarea politică și întărirea mișcării de eliberare națională a popoarelor subjugate. În sistemul feudal-militar al Imperiului otoman, sultanul, care era în același timp șeful militar și șeful religios, exercita o autoritate absolută atît în materie de război, cît și în chestiunile civile și religioase. În aceste condiții, valoarea personală a sultanului avea o importanță cu atît mai mare, cu cît puterea absolută cu care era investit, fiind de esență militară, nu putea fi delegată fără primejdie. El trebuia s-o exercite personal, sub amenințarea de a fi înlocuit de un rival. Un astfel de regim, pentru a funcționa normal, avea nevoie de un șef războinic și de războaie. Or, de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, sultanii războinici și capabili să răsplătească devotamentul trupelor cu prăzi bogate și să dispună astfel de forța necesară pentru a se face ascultați, devin tot mai rari. Marii-viziri, care ar fi putut, într-o oarecare măsură, înlocui lipsa de energie a sultanilor, își macină forțele luptînd împotriva intrigilor haremului, care le stînjenesc acțiunea. Cu rare excepții, ca aceea a familiei Köprülü, viziratul pierde orice stabilitate și trece din mînă în mînă.

Slăbirea autorității centrale a favorizat tendința de independență a guvernatorilor de provincii. În lipsa unei administrații ierarhizate și regulate, funcționînd după reguli precise, coeziunea diferitelor părți ale Imperiului otoman fusese secole de-a rîndul asigurată de forța militară, de fidelitatea timarioților și de autoritatea personală a sultanului. În cursul secolului al XVIII-lea, aceste elemente de coeziune slăbesc sau dispar. În provinciile de la margine, pașii se declară independenți. Sub ei, timarioții și agalele se comportă ca forțe autonome. La mijlocul secolului, focarele de revoltă se înmulțesc și se întind de la margine spre capitala imperiului.

Arabia este tulburată de rivalitatea dintre orașele sfinte (Meca și Medina) și triburile beduine. Drumurile Anatoliei, care legau țările Asiei cu provinciile europene ale Imperiului otoman, sînt bîntuite de trupe neregulate, care pradă caravanele de negustori. Un mare proprietar, Hassan-Oglu, care dispune de 40 000 de soldați, ține sub stăpînirea sa toată regiunea dintre Smirna și Dardanele.

Algeria, Tunisia şi Egiptul nu mai fac parte decît nominal din imperiu. Deii din Algeria şi beii din Tunisia se comportă ca suverani independenţi. Paşalîcul din Egipt e obiect de competiţie între reprezentantul sultanului, paşa, şi cei 24 de bei care stăpînesc provinciile cu cetele lor de mameluci. Paşa caută să atragă Libia, Libanul şi Siria în sfera Egiptului.

În provinciile europene ale Imperiului otoman, situaţia era de asemenea critică. Populaţiile războinice din Albania, Bosnia şi Herţegovina constituiau o pepinieră de soldaţi viteji, pe care Poarta îi menaja şi care, de altfel, au ştiut să-şi apere drepturile cu armele. Dar, în mijlocul populaţiilor creştine, mişcarea de eliberare creşte necontenit în cursul secolului al XVIII-lea. Sîrbii, grecii şi bulgarii, exploataţi de paşi, formează cete de haiduci care luptă împotriva stăpînirii otomane.

Criza Imperiului otoman s-a răsfrînt puternic şi asupra ţărilor romîne. Lungile războaie ale Turciei împotriva Austriei şi Rusiei au mărit considerabil sarcinile populaţiei, sub forma impozitelor, livrărilor de zaherele (care la mijlocul secolului au fost asimilate cu furniturile de război) şi prestaţiilor de tot felul pentru repararea cetăţilor. Locuitorii Moldovei şi Ţării Romîneşti, pentru a scăpa de tripla exploatare — a turcilor, a domnilor fanarioţi şi a boierilor — s-au ascuns înăuntrul ţării sau au emigrat în masă în ţările vecine, chiar şi în sudul Dunării.

3. RĂZBOIUL AUSTRO-TURC (1716—1718)

Pacea de la Karlowitz (1699) n-a fost decît un armistiţiu, fiindcă situaţia pe care o creaseră n-a mulţumit pe nici unul dintre foştii beligeranţi. Turcia, înfrîntă, dar nu zdrobită, nu se resemnase la pierderea Moreii şi Ungariei centrale. Recucerirea Azovului i-a redat încrederea în forţele sale şi, în 1715, şi-a întors armele împotriva Veneţiei, i-a smuls Moreea şi a asediat Corfu. Pînă în 1714, din cauza războiului pentru succesiunea Spaniei (1701—1714), Austria nu s-a putut ocupa de chestiunea orientală. Pacea de la Rastadt (1714), care pecetluise înfrîngerea Franţei şi Spaniei, i-a redat libertatea de acţiune în Orient şi ea a profitat de războiul turco-veneţian şi de cucerirea Moreii pentru a declara război Turciei.

Austria a fost împinsă în război nu numai de dorinţa de a-şi extinde stăpînirile în Europa de sud-est în detrimentul Imperiului otoman, ci şi de intenţia de a deschide industriei sale piaţa orientală. Pacea de la Rastadt, atribuindu-i Ţările de Jos spaniole şi Lombardia, a făcut din Austria o ţară industrială, care vedea în Imperiul otoman un debuşeu predestinat industriei sale. Talentele militare ale prinţului Eugen de Savoia, învingătorul de la Zenta, care de asemenea era pentru război, creşteau încrederea Austriei în şansele de victorie.

Războiul, început prin trecerea armatei turcești peste Sava în statele habsburgice, a fost scurt și decisiv. Prin două campanii fulgerătoare, Eugen de Savoia a împrăștiat mai întîi armata marelui-vizir la Petrovaradin (1716), apoi a asediat și a cucerit Belgradul (1717) și a silit pe turci să semneze pacea de la Passarowitz (în sîrbește Pojarevaț).

Războiul austro-turc din 1716—1718, desfășurîndu-se în imediata apropiere și în parte pe teritoriul țărilor romîne și punînd în discuție însăși situația acestor țări, a provocat o mișcare populară pentru libertate. În același timp, o luptă aprigă izbucnește între diferitele facțiuni ale clasei stăpînitoare pentru putere, în raport, pe de o parte, cu noul sistem de guvernămînt inaugurat de turci prin numirea unui domn fanariot și, pe de altă parte, în raport cu victoriile austriece, care păreau un prilej de eliberare de sub stăpînirea turcească.

Gruparea boierească antiotomană a fost condusă de partizanii Cantacuzinilor, prigoniți pe atunci, care se plîngeau de marele număr de greci numiți în principalele slujbe ale țării. Opoziția lor a luat forma unei lupte împotriva lui Nicolae Mavrocordat și s-a sprijinit pe ajutorul Austriei. Țărănimea și mica boierime au intervenit în această luptă cu revendicările lor proprii.

La vestea înfrîngerii turcești de la Petrovaradin, oastea de țară trimisă pentru paza graniței și boierimea olteană s-au răsculat sub conducerea lui Barbu Brăiloiu, au ocupat mănăstirea Tismana și au format la Cerneți un sfat de boieri și căpitani care a chemat pe austrieci. Un corp de armată, format mai ales din sîrbi, a pătruns prin pasul Vîlcanului și prin valea Oltului în cete mici, care au lăsat inițiativa forțelor locale. Astfel Staico Bengescu a pus pe fugă lîngă Tîrgu-Jiu oastea trimisă de domn sub comanda unor ofițeri greci.

Cînd au sosit în Oltenia trupele austriece — catanele — 3 000 de țărani s-au ridicat și s-au înrolat, după mărturia cronicarului Radu Popescu, și numărul lor a crescut cînd proclamația comandantului austriac a anunțat că cetele sale veneau nu împotriva poporului, ci împotriva domnului străin.

Nemaiavînd nici o forță armată la îndemînă, Nicolae Mavrocordat se retrase mai întîi la Giurgiu, apoi la Rusciuc. Mitropolitul Antim Ivireanu a convocat « poporul » la București pentru a alege alt domn, pe Gheorghe Cantacuzino, care era așteptat să vină cu oaste germană. Dar în locul lui sosi Nicolae Mavrocordat cu o ceată de turci, tăie cîțiva boieri și trimise la Constantinopol pe Antim, care fu omorît în drum.

Boierii de divan, în frunte cu marele spătar Radu Golescu și cu logofătul Grigore Băleanu, se ridică împotriva domnului și conduc la București un detașament de nemți, cu ajutorul căruia prind pe Nicolae Mavrocordat și-l duc la Sibiu, unde avea să fie ținut ca prizonier de război. Apoi boierii informează despre aceasta pe Gheorghe Cantacuzino, care se afla la Brașov.

Reacțiunea antigrecească a boierilor a fost însoțită la București de o mișcare orășenească. « Plebea hrăpăreață și ucigașă din București » a ucis pe boierii greci, spune exponentul clasei exploatatoare, cronicarul grec Grigoras [1]. În același timp, « rumînii răi fiind și pururea vrăjmași boiarilor » [2] profită de această împrejurare pentru a lovi în boieri.

La 5 decembrie 1716 se întrunesc la Tîrgoviște boieri mari și mici, episcopul de Rîmnic, județul orașului, starostele negustorilor, negustori și căpitanii cetelor și proclamă domn pe fiul lui Șerban Cantacuzino, Gheorghe. O delegație de boieri e trimisă la Viena să ceară întărirea împăratului pentru domnul ales și pentru un proiect de constituție aristocratică, cu domn ales de boieri și întărit de împărat, cu garanții judiciare pentru boieri, cu izgonirea străinilor din dregătorii și cu scutire de încartiruire pentru negustori. Împăratul confirmă alegerea lui Gheorghe Cantacuzino.

Dar Poarta a numit domn pe fratele lui Nicolae Mavrocordat, Ioan, care veni la București înconjurat numai de boieri de țară, rude sau partizani ai Brîncovenilor. Postelnicul său, trimis în Transilvania, obținu de la Stainville, comandantul armatei imperiale, evacuarea trupelor habsburgice din Muntenia pînă la Olt și recunoașterea sa ca « administrator » al țării, nu ca domn. Convenția semnată la 24 februarie 1717 pe aceste baze, care admitea ca Oltenia să rămînă ocupată de trupele imperiale, a servit austriecilor ca justificare pentru anexarea Olteniei.

La 16 martie 1718, spătarul Radu Golescu, vistierul Ilie Știrbei și predicatorul de curte Giovanni Abrami au adresat împăratului Carol al VI-lea un memoriu, enumerînd avantajele de ordin militar, politic și economic pe care Austria le-ar trage din anexarea Țării Romînești. Mai întîi, slăbirea Imperiului otoman și acoperirea posesiunilor sale din Transilvania și Banat. Nemaifiind stăpîni pe Țara Romînească și pe ambele maluri ale Dunării, turcii nu vor mai putea să transporte pe apă proviziile de război și să pună în mișcare o armată numeroasă pentru a ataca posesiunile Austriei, cum au făcut la Petrovaradin și Timișoara. Lipsiți de Țara Romînească, turcii nu vor mai dispune de lemnul necesar construcției de vase și de poduri peste Dunăre și nu vor mai putea forma magazii de aprovizionare militară pe teritoriul acestei țări. Astfel turcii nu vor mai putea face incursiuni în Transilvania. Tot atît de mari sînt avantajele de ordin economic. Austria ar găsi în Țara Romînească, potrivit memoriului, materiile prime atît de necesare unei țări în curs de industrializare: sare, cupru, fier, sulf, aur și argint, apoi tot ce trebuie pentru construcția unei flote: lemn, fier, catran, cînepă. Garnizoanele din Țara Romînească, acoperind Transilvania și Banatul, ar economisi Austriei cheltuielile necesare pazei acestor provincii. Dar mai ales stăpînirea Dunării de la izvoare pînă la Marea Neagră ar deschide comerțului austriac un incomparabil drum de penetrație pînă la Constantinopol.

---

[1] Mitrofan Grigoras, *Cronica Țării Romînești*, la D. Russo, *Studii istorice greco-romîne*, vol. II, p. 444.

[2] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumînești* p. 235.

Semnatarii memoriului n-au uitat nici unul dintre argumentele de care se vor servi de aici încolo promotorii expansiunii economice a Austriei în Orient, şi, ca şi cînd pofta de cuceriri a Austriei n-ar fi fost destul de mare, ei o avertizează că numai cucerirea Olteniei — « săracă şi necultivată » — n-ar fi nici sigură, nici avantajoasă fără de restul Ţării Romîneşti.

Dacă, totuşi, la încheierea păcii Muntenia va fi lăsată sub stăpînirea Turciei, ei cer să se înscrie în tratatul de pace următoarele puncte, « spre uşurarea patriei noastre » : domnul care va fi să se aleagă să fie romîn, numit pe viaţă şi să nu poată fi demis decît la cererea comună a boierilor; tributul anual să fie fixat după cuantumul de odinioară, fără adaosul din timpul lui Constantin Brîncoveanu, iar poruncile Porţii să nu mai fie aduse de delegaţi turci, ci transmise ţării prin capuchehaiele de la Constantinopol, « fiindcă ţara pătimeşte mai mult din cauza darurilor nedrepte care se dau unor asemenea persoane decît din cauza tributului obişnuit » [1]; boierii refugiaţi în statele imperiale de frica lui Nicolae Mavrocordat să nu fie socotiţi ca rebeli, ci să se poată întoarce în ţară nevătămaţi şi să reintre în stăpînirea moşiilor lor. Cei care vor prefera să rămînă în statele imperiale să-şi păstreze dreptul de stăpînire asupra moşiilor lor.

Acest memoriu, care închina ţara austriecilor, dovedeşte că boierii nu se preocupau decît de asigurarea privilegiilor şi a intereselor lor.

Evenimentele din Moldova

Sub efectul victoriilor austriece se produc şi în Moldova mişcări ca cele din Ţara Romînească: răscoale ţărăneşti, încercarea boierilor de a prinde pe domn. Se constituie şi în Moldova un partid austrofil, din boieri « călcaţi şi batjocoriţi » de rudele domnului şi din boiernaşi de la munte, ca Vasile Ceaurul, un nepot al fostului domn Gheorghe Ştefan, căpitanul Conţescu, Nicolae Şoldan şi serdarul Miron Cuza. Aceştia au format o conspiraţie cu scopul de a prinde şi a preda nemţilor pe Mihai Racoviţă şi a scăpa de turci cu ajutorul austriecilor. Ei se adresează generalului Stainville în Transilvania, care trimite un mic corp de armată să ocupe Cetatea Neamţului şi mănăstirile întărite: Caşin, Mira, Suceviţa, pînă la Cîmpulung. Toată ţara pînă la Siret a fost cuprinsă de nemţi şi toţi boierii din această regiune s-au declarat pentru ei. Apoi, cete de cătane, amestecate cu moldoveni, au executat expediţii de pradă pînă la Fălciu şi Bîrlad, încît domnul nu mai era stăpîn decît pe regiunea Iaşilor.

La începutul anului 1717, corpul comandat de francezul François Ernaut a atacat Iaşii, cu intenţia de a pune mîna pe domn. Dar acesta s-a refugiat în mănăstirea Cetăţuia şi a chemat în ajutor pe tătari, care l-au despresurat şi au alungat pe austrieci pînă la Hlincea, unde i-au măcelărit. Căpitanul Ernaut a fost făcut prizonier şi decapitat împreună cu cîţiva boieri moldoveni.

---

[1] *Magazin istoric pentru Dacia*, vol. IV (1847), p. 210.

Neputînd sau nevoind să plătească expediția tătarilor, Mihai Racoviță le dă voie să prade regiunea dintre Siret şi Carpaţi, care îi era ostilă. Apoi, cu ajutorul tătarilor, recucereşte Cetatea Neamţului şi mănăstirile ocupate de trupele imperiale. Poarta răsplăteşte isprava domnului, acordîndu-i titlul de erou şi-l însărcinează să execute, cu ajutorul tătarilor şi turcilor de la Hotin şi în înţelegere cu Francisc Rákóczi al II-lea, care se răsculase împotriva stăpînirii Habsburgilor, o diversiune în Transilvania. Mihai Racoviță îşi constituise şi el o oaste de ţară, din satele de la munte şi din răzeşii de la Cîmpulung, cu care în iulie 1717 trece Carpaţii pe la Mestecăniş şi, după ce ocupă Rodna, înaintează pînă la Bistriţa. Dar, aflînd de căderea Belgradului, oastea moldovenească se retrage din Transilvania.

În timpul expediţiei din Transilvania are loc un episod demn de reţinut: domnul, scrie Chiparissa, cronicarul său, «a dat poruncă oştenilor să nu robească pe moldoveni» şi să-i ascundă de tătari; «moldovenii de care vorbesc — explică el — nu sînt moldoveni din Moldova, ci moldoveni născuţi şi crescuţi în Ungaria» (romîni ardeleni)[1]. Este un exemplu de solidaritate între romîni, care confirmă existenţa unei conştiinţe de neam.

Pacea de la Passarowitz

După căderea Belgradului, trupele imperiale au ajuns la trecătorile Balcanilor, care deschid drumul către Adrianopol. Simţindu-se incapabili să mai susţină o campanie în aceste condiţii, turcii au făcut apel la mediaţia engleză şi au delegat pe Ioan Mavrocordat ca plenipotenţiar pentru negocierea păcii. Tratativele s-au dus la Passarowitz, în Serbia. Austriecii cer, în afară de Oltenia, munţii Moldovei împreună cu mănăstirile pe care le ocupaseră un timp. Arbitrii nu admit aceste condiţii şi stabilesc graniţa pe linia ocupată de trupe, şi astfel Oltenia, nordul Serbiei cu Belgradul şi Banatul Timişoarei trec sub stăpînirea Austriei.

Pacea de la Passarowitz a constituit un pas însemnat în politica de expansiune austriacă. Nădejdile pe care romînii şi le-au pus în sprijinul Austriei pentru a scăpa de stăpînirea turcească au fost înşelate. Regimul de grea exploatare introdus în Oltenia, menţinerea iobăgiei în Transilvania şi politica de catolicizare inaugurată prin unirea din 1697—1698 au înstrăinat populaţia din ţările romîne de Austria şi le-au îndreptat privirile spre Rusia.

Chiar în timpul acestui război, mitropolitul Moldovei şi doi membri ai familiei Sturdza, refugiaţi în Rusia, se adresează lui Dimitrie Cantemir, care, într-un memoriu prezentat lui Petru I, arată că boierii cer intervenţia Rusiei în Moldova şi stăruie să profite de împrejurarea că turcii erau ocupaţi în războiul cu Austria. Experienţa din 1711 şi nevoia de a consolida anexiunile realizate în nord împiedică Rusia de a urma acest sfat. Dar propunerea lui Cantemir fiind în logica lucrurilor, aplicarea ei n-a fost decît amînată.

---

[1] Nicolae Chiparissa, *Cronica*, la Const. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. 82.

30—1301

4. OLTENIA SUB STĂPÎNIREA AUSTRIACĂ (1718—1739)

În urma păcii de la Passarowitz, Oltenia a fost anexată la Imperiul habsburgic şi supusă unui nou regim administrativ. Provincia a fost pusă sub autoritatea supremă a unei comisii, formată din reprezentanţii consiliului militar şi ai Camerei aulice *(Hof-Kammer)*. Decretul imperial din 22 februarie 1719 stabilea liniile generale ale viitoarei cîrmuiri a provinciei. Autoritatea locală, sub denumirea de administraţie, era încredinţată unui consiliu (sfat boieresc), format dintr-un ban sau preşedinte (*praeses*, nu voievod, cum doriseră boierii), în persoana lui Gheorghe Cantacuzino, şi patru consilieri. Administraţia, al cărei sediu fusese stabilit la Craiova, era pusă, la rîndul ei, sub controlul şi autoritatea superioară a comandantului trupelor habsburgice din Transilvania şi Oltenia, căruia i se acordase titlul de « director suprem ».

În fruntea fiecărui judeţ a fost numit un vornic, ales din rîndurile micii boierimi. Puţin mai tîrziu, vornicilor li s-au adăugat cîte patru ispravnici pentru administrarea celor patru plăşi în care se subîmpărţea fiecare judeţ. Din punct de vedere bisericesc, Oltenia a fost scoasă de sub autoritatea mitropoliei Ţării Romîneşti şi trecută sub dependenţa mitropoliei sîrbeşti.

Provincia avusese mult de suferit în timpul războiului. La devastările pricinuite de operaţiile militare se adăugase politica sistematică de depopulare aplicată de turci şi de tătari în retragere. Harta Olteniei, alcătuită în primii ani după anexarea provinciei la Imperiul habsburgic de căpitanul Schwanz von Springfels, dă la iveală grava situaţie demografică creată de război. Din 977 de aşezări omeneşti cîte consemnează harta, 201 erau sate părăsite[1]. La aceasta trebuie adăugate şi pierderile de populaţie suferite de localităţile care nu fuseseră complet pustiite. Autorul constată deci, cu bună dreptate, că acestei provincii, ale cărei bogăţii le enumeră, « nu îi lipseşte nimic, cu excepţia oamenilor. . . »[2]. De aceea problema repopulării provinciei a constituit una dintre principalele preocupări ale noilor ei stăpîni. Dar slujbaşii austrieci trimişi să administreze provincia şi să colaboreze cu administraţia locală au putut repede constata că efectele războiului nu erau decît una dintre cauzele — şi nu cea mai însemnată — ale gravei situaţii demografice în care se afla Oltenia. Altă cauză, cu rădăcini mult mai vechi, a instabilităţii masei rurale, a fugii ţăranilor înăuntrul şi în afara hotarelor ţării, era fiscalitatea excesivă. Pentru a scăpa de covîrşitoarele sarcini fiscale, ţăranii treceau uneori graniţele în teritoriul de sub dominaţia otomană, dar de obicei se ascundeau înăuntrul provinciei, fugind dintr-un sat într-altul, dintr-un judeţ într-altul. Cei mai mulţi se ascundeau în adîncurile pădurilor, unde nu puteau fi urmăriţi de agenţii fiscului. Încă din primii ani ai administrației lor, austriecii și-au dat seama că pentru a repopula provincia și a statornici populația rurală trebuia reformat sistemul fiscal, astfel încît țăranii să fie puși la adăpost de gravele abuzuri ale aparatului fiscal, format în cea mai mare parte din boieri. Principiul noii organizări fiscale a fost același care a stat la baza reformelor fiscale ale lui C. Brîncoveanu și Nicolae Mavrocordat: înlocuirea dărilor multiple printr-una singură, cu termene de încasare precis stabilite.

---

[1] Ioan C. Băcilă, *Oltenia sub austriaci, 1718—1739. Un document cartografic*, în *Arhivele Olteniei*, III (1924), p. 111—118 şi 233—238.

[2] Schwanz von Springfels, *Beschreibung der oesterreichischen Wallachey*, în *Ungrisches Magazin*, III (1783), p. 194, şi Hurmuzaki, IX/1, p. 644.

Strîns legată de problema fiscală era aceea a relațiilor agrare. Experiența administrației habsburgice în această privință e deosebit de instructivă, atît prin rapoartele anchetelor efectuate cu privire la starea țăranilor, cît și prin evidențierea tendințelor boierimii în problema agrară.

Înlăturarea monopolului otoman și achizițiile făcute de austrieci în Oltenia au constituit un puternic stimulent pentru intensificarea producției de grîne. Exportul grînelor oltene în Imperiul otoman nu a încetat după intrarea provinciei sub stăpînirea habsburgică. Limitat prin intervenția autorităților austriece, el căpătase acum caracterul de comerț liber și grîul era plătit la prețul pieței. Dacă intervenția austriacă a limitat exportul în Imperiul otoman, izvoarele atestă în schimb existența unui intens export de grîne înăuntrul Imperiului habsburgic. Un raport al Camerei aulice din 20 iulie 1730 constată că « Valahia este atît de îmbelșugată în grîne, încît Banatul Timișoarei și-a procurat de acolo în repetate rînduri asemenea produse »[1]. În afara exportului, o parte însemnată a surplusului de produse agricole era consumată de unitățile militare austriece staționate în Oltenia. Aprovizionarea acestora a constituit un prilej de fructuoase operații comerciale pentru boierimea locală.

În aceste condiții se explică străduințele boierimii oltene de a intensifica exploatarea țărănimii. Rapoartele funcționarilor austrieci pun în lumină legătura strînsă dintre tendința de a se spori producția de grîne și agravarea sarcinilor țăranilor dependenți. Într-un memoriu înaintat la 16 decembrie 1721 directorului suprem, generalul Virmond, boierii cereau să se legifereze obligațiile țăranilor de pe moșiile mănăstirești și boierești, și anume să se introducă claca de o zi pe săptămînă pentru țăranii cu învoială în schimbul renunțării la dijmă, rumînii urmînd să fie supuși la regimul impus iobagilor din Transilvania (adică 4 zile pe săptămînă). Rezultă clar tendința stăpînilor de pămînt de a-și spori veniturile prin exploatarea directă a unei suprafețe mai mari din moșiile lor. Decizia comandamentului austriac a redus însă la 30 numărul zilelor de clacă pe care erau obligați să le presteze țăranii lipsiți de animale de tracțiune și la 18, pe acel al țăranilor care aveau vite.

După moartea generalului Virmond, boierii revin cu cererile lor și obțin un nou regim de muncă; instrucțiile trimise de generalul Königsegg la 11 noiembrie 1722 modifică regimul clăcii, noua hotărîre impunînd tuturor ţăranilor 52 de zile de clacă pe an (o zi pe săptămînă). Această hotărîre a reglementat obligaţiile de clacă ale ţăranilor dependenţi pînă la sfîrşitul ocupaţiei austriece în Oltenia. Ea s-a lovit însă de împotrivirea ţărănimii. La 15 ianuarie 1735, egumenul Climent al mănăstirii Bistriţa se plîngea administraţiei că, « de cînd m-am rînduit egumen la această sfîntă mănăstire, nici unele din satele mănăstirii nu-mi dau nici un feliu de ascultare... » [1]. Pentru a înfrînge rezistenţa ţăranilor, stăpînii de moşie recurgeau la concursul administraţiei sau uneori chiar la cel al trupelor austriece staţionate în provincie.

---

[1] C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austriaci*, vol. II, p. 412.

Apăsătorul regim al obligaţiilor de muncă introdus la propunerea administraţiei oltene, exponentă a intereselor marii boierimi, nu a satisfăcut decît în parte nevoia de braţe de muncă a moşiilor boiereşti şi mănăstireşti. Aceasta explică puternica concurenţă dintre stăpînii de pămînt pentru acapararea braţelor de muncă; rapoartele austriece dau la iveală metodele folosite de boieri pentru a şi le procura. Astfel, de pildă, ţăranii imigraţi din Muntenia sau din sudul Dunării erau îndrumaţi cu sila spre moşiile boierilor. Aici ei deveneau repede victime ale tendinţei de rumînire din partea stăpînilor de moşii. Pentru a pune capăt acestei practici care stînjenea politica de repopulare a provinciei şi care deseori determina pe imigranţi să se întoarcă în provinciile din care veniseră, autorităţile austriece au hotărît să repartizeze ele însele stăpînilor de moşii pe ţăranii imigraţi.

Concurenţa între stăpînii moşiilor nu se limita numai la ţăranii imigraţi, ci şi la localnici, pe care se străduiau să-i atragă pe moşiile lor. Folosind din plin mijloacele pe care puterea administrativă le punea la dispoziţia lor, boierii consilieri, vornicii, ispravnicii şi cei aflaţi în legătură de rudenie sau de interese cu ei au reuşit să determine afluxul masiv al ţăranilor din interiorul provinciei pe moşiile lor. Principalul avantaj pe care boierii din administraţie îl ofereau ţăranilor pentru a-i determina să se aşeze pe moşiile lor era de natură fiscală. Practicînd pe scară mare evaziunea fiscală cu prilejul întocmirii recensămintelor, acordînd ţăranilor din satele lor însemnate uşurări fiscale, boierii dregători au reuşit să obţină, în detrimentul celor lipsiţi de asemenea mijloace, braţele de muncă necesare valorificării în bune condiţii a întinselor lor domenii.

Izvoarele dau numeroase ştiri despre fuga ţăranilor înspre moşiile boierilor dregători. Satele fiscale, foste sate domneşti intrate în patrimoniul habsburgic, au fost primele victime ale acestui proces. În 1723, un funcţionar austriac raporta că boierii « au pustiit întregi sate fiscale » [2]. A urmat apoi o acţiune sistematică de atragere a ţăranilor din satele mănăstireşti, boiereşti şi moşneneşti prin sistemul « protecţiei » (ansamblul avantajelor oferite de boierii dregători ţăranilor de pe moşiile lor: reducerea simţitoare a cotei de contribuţie, scutirea de corvezi pentru construcţiile de interes militar etc.). Sarcinile impuse satelor « neprotejate » erau atît de apăsătoare, încît se înțelege ușor fuga masivă a țăranilor înspre satele privilegiate ale dregătorilor. În 1728 se semnala, de pildă, fuga « în cete » a țăranilor spre județul Jiul de Sus, în care se aflau numeroase sate ale consilierilor Dositei Brăiloiul, Ilie Știrbei, Constantin Strîmbeanul și ale altor dregători.

---

[1] *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Ţara Romînească*, p. 347.

[2] C. Giurescu, *Material*, vol. I, p. 600.

În același timp, boierii deținători de autoritate au folosit arma fiscală ce le fusese pusă la îndemînă și pentru a accelera procesul de acaparare a pămîntului moșnenilor, care în epoca aceea mai ocupau încă un loc însemnat în structura socială a provinciei. Pentru a se sustrage apăsării fiscale, numeroase sate de moșneni invocau protecția boierilor dregători, care le-o ofereau în schimbul unor obligații: moșnenii prestau un număr de zile de clacă în folosul gospodăriei boierești sau îngăduiau boierului « protector » să construiască în satul lor o moară sau o cîrciumă, care-i aduceau însemnate venituri. Sistemul protecției s-a extins repede; dintr-o catagrafie contemporană aflăm că, din 342 de sate de moșneni, 137 (adică aproximativ 40%) se aflau sub « protecția » cîtorva boieri mari și mijlocii [1]. Dar protecția fiscală nu constituia decît o etapă a procesului de absorbire a satelor de moșneni în domeniul boieresc. Pentru unele dintre aceste sate dispunem de informații din care rezultă că au intrat în stăpînirea boierilor sub a căror « protecție » se aflaseră anterior.

Aplicarea pe scară mare a sistemului protecției atît în privința țăranilor dependenți, cît și a moșnenilor, prezenta însă mari inconveniente pentru austrieci, în primul rînd pentru interesele lor fiscale. Toate încercările acestora de a întocmi recensăminte exacte s-au lovit de împotrivirea boierilor dregători, care, în scopul expus mai sus, falsificau sistematic și masiv datele demografice. Erariul imperial suferea daune mari de pe urma aplicării acestui sistem. Pe terenul acesta s-a dezvoltat conflictul dintre boierimea olteană și autoritățile austriece. Pentru a pune capăt marilor fraude constatate și care loveau în interesele lor fiscale, pentru a elimina cauzele fugii țăranilor înăuntrul și în afara provinciei, austriecii s-au hotărît să îngrădească puterea nelimitată de care dispuneau în fapt boierii dregători.

Încă din anul 1725, cu prilejul expirării mandatului lui Gh. Cantacuzino, a fost numit în funcția de președinte al administrației oltene un german, în persoana colonelului Schramm. Trei ani mai tîrziu, elementul austriac în administrația locală era întărit și prin numirea unui consilier. Rescriptul imperial din 27 aprilie 1729 referitor la reorganizarea provinciei indica un șir de măsuri menite să curme gravele abuzuri întreținute de administrația veche. Deși e greu de stabilit, în stadiul actual al informației, în ce măsură au fost înlăturate fraudele, este sigur că ele nu au fost eliminate cu totul. Informații mai tîrzii dovedesc continuarea — e drept, pe scară mai redusă — a metodelor folosite de boieri pentru a-și spori veniturile.

---

[1] C. Giurescu, *Material*, vol. II, p. 304—330.

La asuprirea pe care locuitorii o sufereau din partea boierimii oltene se adaugă stoarcerile autorităţilor civile şi militare austriece. Tendinţa de a obţine venituri cît mai mari din provincie şi abuzurile slujbaşilor camerali austrieci explică ostilitatea populaţiei faţă de noii stăpînitori ai provinciei; generalul Königsegg, directorul suprem, raporta în 1724 consiliului de război, unul dintre forurile tutelare ale provinciei, că « chiar şi numele Camerei sau al fiscului trezeşte teama şi groaza întregii naţiuni »[1]. Foarte apăsătoare erau şi obligaţiile de găzduire şi de transport ale funcţionarilor în deplasare *(Vorspann)*, corvezile pentru construcţiile de interes militar iniţiate de austrieci, cum şi abuzurile de tot felul ale militarilor austrieci staţionaţi în provincie. După reînceperea ostilităţilor în 1736, provincia a fost supusă unui aspru regim de rechiziţii pentru întreţinerea trupelor austriece. Toate acestea laolaltă explică manifestările ostile ale ţăranilor olteni faţă de trupele austriece în retragere şi rapida lichidare a regimului instaurat de austrieci în provincie.

5. RĂZBOIUL RUSO-AUSTRO-TURC DIN 1735—1739

Pacea de la Prut (1711), restituind tătarilor Azovul, îndepărtase din nou Rusia de ţărmul Mării Negre. În 1735, asigurată de alianţa austriacă şi de neutralitatea engleză, Rusia socoti momentul potrivit pentru a-şi lua revanşa. Sub comanda generalului Münnich, armata rusă porni spre sud, luă fără rezistenţă Azovul şi, străbătînd linia Perecopului, eliberă în 1736 toată Crimeea.

Cabinetul de la Viena, în înţelegere cu Rusia, interveni, oferind beligeranţilor mediaţia sa. Congresul de pace, întrunit la Nemirov, n-a fost decît o comedie, menită să justifice intervenţia militară a Austriei. La reluarea ostilităţilor, în timp ce ruşii atacă şi cuceresc Oceakovul, armatele austriece iau ofensiva, ocupă regiunea muntoasă a Moldovei şi Ţării Romîneşti, pătrund în Serbia şi, după ce iau fortăreaţa Niş (27 iulie), se îndreaptă spre defileurile Bulgariei care duc spre Adrianopol.

Ameninţaţi de o dezmembrare a imperiului, turcii cer mediaţia Franţei. Urmînd sfatul ambasadorului Franţei la Constantinopol, Poarta termină războiul cu Persia şi-şi îndreaptă toate forţele contra austriecilor, asediază Belgradul şi sileşte pe austrieci să evacueze Oltenia.

Campania rusă din Moldova

Ambasadorul Rusiei la Constantinopol, bazîndu-se pe alianţa cu Austria şi pe mişcarea de independenţă a popoarelor creştine supuse Porţii, credea momentul sosit pentru a da o lovitură hotărîtoare Imperiului otoman. « Turcii — scria el cabinetului imperial — se tem de o răscoală generală de îndată ce trupele

---

[1] C. Giurescu, *Material*, vol. I, p. 642.

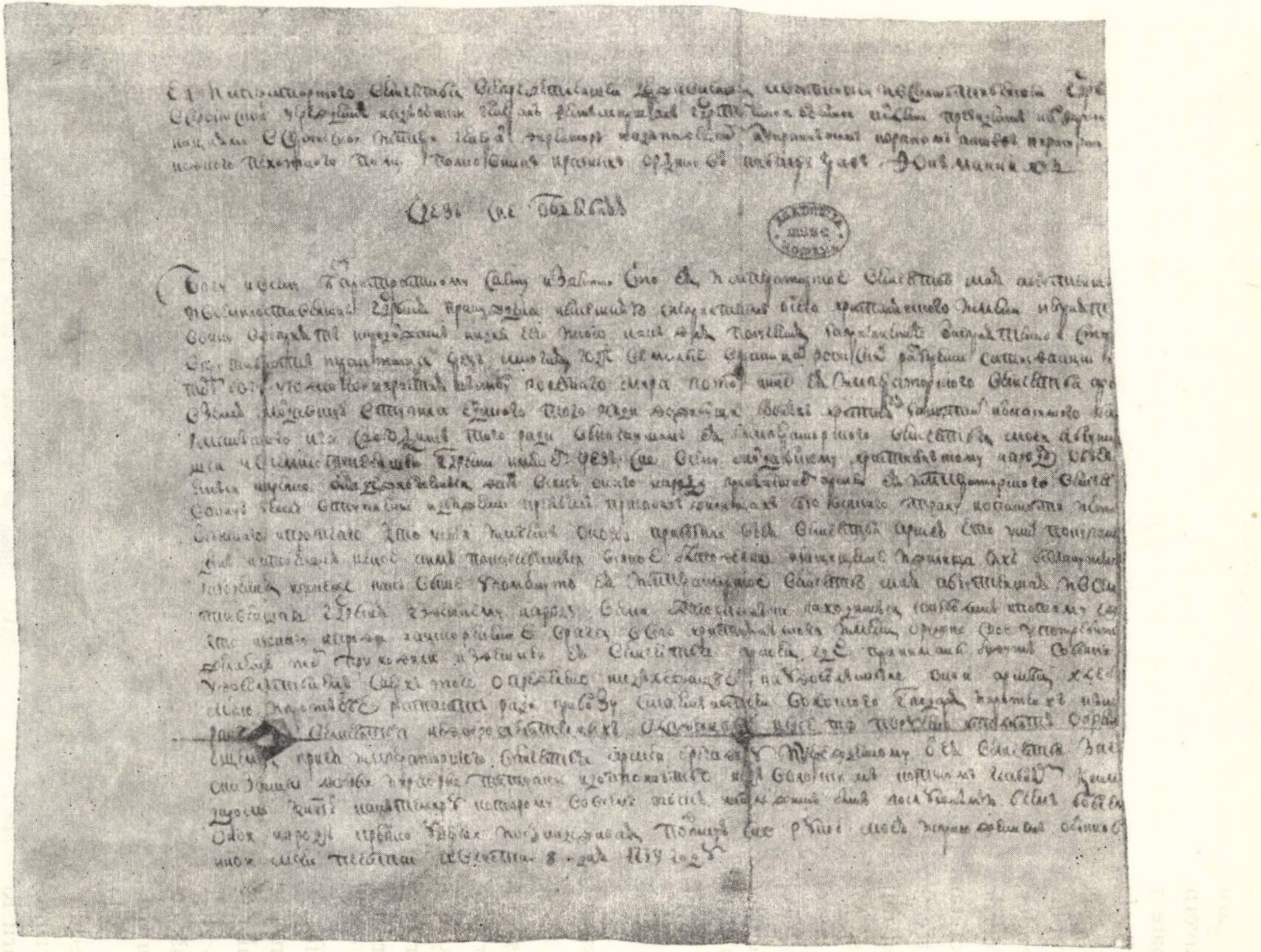

Fig. 89. — Manifestul adresat locuitorilor Moldovei de generalul Münnich la 8 august 1739.

ruse se vor fi apropiat de graniţă ... Grecii din provincie, în înţelegere cu bulgarii, muntenii, moldovenii şi alţii, se străduiesc cu tărie să scape de tiranie »[1]. Guvernul de la Petersburg era convins că, avînd concursul popoarelor creştine, poate să-şi realizeze planul de cucerire a Constantinopolului.

La mijlocul lunii iulie 1739, armata rusă se îndreaptă spre Nistru şi, la 17 august, nimiceşte oastea turco-tătară la Stăuceni. Hotinul capitulează la simpla somaţie a comandantului rus; o parte din trupele turceşti se retrag spre Bender, iar alta trece Dunărea. La Ştefăneşti, pe Prut, delegaţia clerului şi a boierilor, condusă de vornicul Cantacuzino-Deleanu şi de Alexandru Duca, secretarul lui Grigore Ghica, prezintă lui Münnich, la 1 septembrie, o scrisoare către ţarină. A doua zi, detaşamentul lui Constantin A. Cantemir, format din trei mii de oameni, intră în Iaşi, de unde Gr. Ghica se retrăsese în Ţara de Jos. Münnich însuşi, primit cu toate onorurile în capitala Moldovei, încheie la 5 septembrie cu « deputaţii stărilor » o « convenţie » prin care Moldova era declarată independentă sub ocrotirea Rusiei, care garanta boierilor şi clerului menţinerea privilegiilor lor. Ţara trebuia să întreţină o armată permanentă de 20 000 de oameni, să înfiinţeze un corp de salahori pentru a lucra la fortificaţii şi să plătească o contribuţie de război.

Acţiunea fraţilor Cantemir

Fostul domn al Moldovei, Dimitrie Cantemir, a nutrit tot timpul vieţii speranţa că un război victorios al Rusiei cu turcii va reda familiei sale tronul de la Iaşi şi va scoate ţara de sub suzeranitatea otomană. În Moldova, sub domnia lui Grigore Ghica (1726—1733), fiii lui Antioh Cantemir, Constantin şi Dimitrie sau Dumitraşcu, ajung cel dintîi ban, iar cel de-al doilea mare comis. În jurul lor se grupează un partid puternic, care considera ca uzurpatori pe domnii trimişi direct de la Constantinopol.

În 1736, Constantin şi Dimitrie au fost chemaţi în Rusia, unde Constantin a fost numit general de brigadă, ca şi descendentul fostei familii domnitoare din Ţara Romînească, Constantin, fiul lui Ştefan Cantacuzino, indiciu că guvernul rus avea de gînd să-i facă domni, pe cel dintîi în Moldova şi pe cel de-al doilea în Ţara Romînească. Amîndoi au luat o parte activă în război, împreună cu Dimitrie, în fruntea corpurilor de voluntari romîni care se constituiră pentru a lupta împotriva turcilor.

După bătălia de la Stăuceni şi capitularea Hotinului, Constantin Cantemir, rînduit să formeze cu « cazacii, ruşii şi valahii săi » aripa dreaptă a armatei ruse, a trimis pe fratele său Dumitraşcu să urmărească pe Grigore Ghica pînă la graniţa Ţării Romîneşti, iar el a intrat în Iaşi, unde a fost primit cu onoruri domneşti.

---

[1] A. Kociubinski *Граф Андрей Иванович Остерманъ и раздълъ Турций. Из истории восточного вопроса*, Odesa, 1899, p. 141; Al. C. Stourdza, *L'Europe orientale et le rôle historique des Mauorcordats*, Paris, 1913, p. 148.

« I-au ieşitŭ înainte mitropolitul şi cu caimacanii şi cu alţ boieri care să mai tîmplase şi călugări şi neguţitori den latura tîrgului despre muntenime, şi i-au închinat cheile ţării şi steagurile slujitorilor. Şi s-au împreunat cu mare bucurie ş-au purces pen Ieşŭ » [1]. Contemporanii constată că curentul antiotoman era atît de puternic, încît şi icioglanii lui Ghica, călăraşii şi servitorii boierilor au trecut de partea fraţilor Cantemir.

Sfîrşitul războiului şi realipirea Olteniei

Dar popoarele creştine din Peninsula Balcanică nu s-au mişcat, şi austriecii, bătuţi în toate luptele, au început tratative de pace cu turcii. Trupele ruse, decimate de privaţiuni în stepele deşerte din sud, nu mai puteau continua lupta. Prin pacea de la Belgrad (7/18 septembrie 1739), Austria renunţa la toate cuceririle sale la sud de Dunăre şi Sava şi înapoia Ţării Romîneşti, Oltenia. Rusia restituia Azovul, care a fost demilitarizat, şi evacua Moldova.

Oltenia, « cedată Porţii » în 1739 prin tratatul de la Belgrad, era în realitate pierdută pentru austrieci încă din toamna anului 1737, cînd, după recucerirea Nişului, turcii de la Vidin şi trupele trimise de Constantin Mavrocordat din Bucureşti au alungat pe imperiali din Craiova şi din toată regiunea de şes. Dacă marii boieri trecuţi în Transilvania au dorit ca Oltenia să rămînă definitiv sub austrieci, o parte din boierimea mică şi mijlocie, rămasă pe loc, prefera ca Oltenia, reluată de turci, să nu mai fie unită cu Muntenia, ci să depindă direct de Poartă. Iniţiativa boierilor din Bucureşti şi interesul lui Constantin Mavrocordat de a lărgi sfera veniturilor domneşti au convins guvernul otoman să emită firmanul prin care judeţele de peste Olt erau reintegrate Ţării Romîneşti, dînd ordin domnului să trimită delegaţi la delimitarea hotarelor cu Transilvania şi Banatul.

Poziţia claselor sociale faţă de război

Războiul din 1736—1739 a pus pentru prima oară diferitele pături sociale din Ţara Romînească şi Moldova în contact îndelungat cu armatele austriece şi ruse şi le-a dat prilej să-şi manifeste sentimentele atît faţă de turci, cît şi faţă de austrieci şi ruşi.

Atitudinea boierilor a fost, în general, oportunistă. Ei au aşteptat desfăşurarea evenimentelor pentru a-şi preciza orientarea lor politică. Cînd austriecii au pătruns în Ţara Romînească, Constantin Mavrocordat s-a retras la Dunăre, iar boierii mari s-au refugiat în Transilvania. Boierii mijlocii şi mici care au rămas în ţară s-au menţinut în rezervă, decişi să aştepte « pînă în primăvară », după cum scria episcopul de Rîmnic în februarie 1738: « lovindu-se oştile, cine va birui, a aceluia va fi ţara » [2]. Totuşi, generalul austriac Lobkovitz remarcase în 1737 o preferinţă vădită pentru ruşi la aceşti boieri: « clerul şi boierii din

---

[1] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 370.
[2] C. Giurescu, *Material*, vol. III, p. 318.

Moldova şi din Muntenia au făcut o înţelegere cu ţarina şi s-au supus ei în anumite condiţii »[1].

În Moldova, o parte a marii boierimi, în frunte cu vornicul Ştefan Roset, stolnicul Răducanu Racoviţă şi slugerul Ştefan Catargiu, au trecut de partea austriecilor. Majoritatea evită cu grijă să se compromită faţă de turci. În 1739, cînd ruşii se apropie de Moldova, boierii cer seraskierului de Tighina să arate la Constantinopol credinţa lor faţă de Poartă şi supunerea lor faţă de domnie.

Dar cînd armatele ruse intră în ţară, Cantemireştii atrag majoritatea boierilor în partida rusă. Grigore Ghica e părăsit de cea mai mare parte a boierilor rămaşi pînă atunci în jurul lui.

Înclinarea boierimii spre cele două imperii, Rusia şi Austria, dar mai ales spre Rusia, era dictată de nădejdea că acestea vor fi biruitoare. Dar boierimea n-a făcut nimic pentru a contribui la victoria de la care aştepta eliberarea ţării de sub stăpînirea turcească.

Ţărănimea din Oltenia a avut o atitudine hotărît antiaustriacă. Locuitorii luaţi de austrieci pentru lucrări de fortificaţie, mai ales cei din Mehedinţi, Dolj şi Romanaţi, fug în alte părţi, iar cînd austriecii se retrag din Oltenia, « ţăranii atacă pe soldaţi, îi dezarmează... şi sînt foarte obraznici », declară un ofiţer austriac[2]. Aceeaşi ostilitate exista şi faţă de turci. O expediţie întreprinsă de trupele otomane de la Craiova spre Cozia e împiedicată de ţărani.

Populaţia războinică a Olteniei a format cete de haiduci, care nu cruţau pe boieri. În judeţul Gorj au ars curţile şi au jefuit boierimea. Şi în Muntenia, în judeţul Saac, haiducii au prădat pe boieri.

În Moldova, ţărănimea a suferit mai ales din cauza incursiunilor tătarilor. Din toate părţile, ţăranii s-au « băjenit », lăsînd satele pustii. Mulţi au fugit în codri şi au format, ca şi în Ţara Romînească, cete de haiduci, care atacau atît pe slujbaşii trimişi să ridice provizii, cît şi pe boieri.

Cînd ruşii au intrat în Moldova, ţăranii s-au înrolat în corpurile de voluntari, care, sub comanda fraţilor Cantemir, au îndeplinit importante misiuni militare. Pentru ţărani, războiul a fost un prilej de mari suferinţe, dar şi de manifestare a ostilităţii lor faţă de asupritorii turci şi de boierii exploatatori. Lupta antiotomană se îmbina cu lupta antifeudală.

6. INFLUENŢA DOMNILOR FANARIOŢI ASUPRA POLITICII OTOMANE. LEGĂTURILE CU RUSIA

Pacea de la Belgrad, transformată în 1747 într-o pace perpetuă, a asigurat Imperiului otoman 30 de ani de linişte în afară (1739—1768) şi i-a redat încrederea în forţele sale. Conflictele care au abătut în acelaşi timp marile puteri de a chestiunile orientale — războaiele pentru succesiunea la tronul Poloniei şi Austriei, războiul de şapte ani, conflictul colonial şi maritim dintre Franţa şi Anglia — au procurat Turciei răgazul de care avea nevoie pentru asanarea finanţelor şi reorganizarea instituţiilor sale fundamentale.

---

[1] C. Giurescu, *Material*, vol. III, p. 306.

[2] *Ibidem*, p. 294.

Rivalitatea anglo-franceză, care a dominat politica europeană între 1715 şi 1768, a avut repercusiuni şi asupra chestiunii orientale. Alianţa Franţei cu Austria şi cu Rusia a compromis prestigiul şi a slăbit influenţa ambasadorului său la Constantinopol, care, urmînd oscilaţiile politicii franceze, a îndemnat Poarta să se ridice cînd în favoarea Prusiei împotriva Austriei, cînd, invers, în favoarea Austriei şi Rusiei împotriva Prusiei. Poarta, care pînă aici se lăsase călăuzită în materie de politică externă de sfatul ambasadorului francez, simte nevoia unor informaţii mai puţin interesate şi deci mai exacte asupra marii politici europene. Neavînd ea însăşi ambasade permanente, s-a adresat pentru acest serviciu domnilor ţărilor romîne.

Prin poziţia lor geografică, ţările romîne constituiau posturi de observaţie de mare importanţă, iar poşta lor asigura corespondenţei diplomatice dintre Constantinopol şi celelalte ţări europene expediţia cea mai rapidă şi mai sigură. Ca foşti dragomani ai Porţii, domnii fanarioţi erau la curent cu problemele politice otomane şi n-au cruţat nici o jertfă pentru a-şi procura ştirile care puteau interesa Poarta. Ei întreţineau corespondenţi la curţile principalelor puteri europene şi, pe baza rapoartelor lor şi a ştirilor principalelor jurnale la care erau abonaţi, îşi întocmeau rapoartele pe care le expediau Porţii de 4—5 ori pe lună. Prin aceste rapoarte, Poarta era informată înaintea misiunilor diplomatice de evenimentele politice din Europa. Astfel, datorită domnului Moldovei, Poarta a aflat vestea morţii Ecaterinei a II-a cu cinci zile înainte de ambasadorul Rusiei.

Prin exactitatea şi rapiditatea informaţiilor lor şi prin sagacitatea consideraţiilor lor, domnii ţărilor romîne ajunseseră să exercite o mare influenţă asupra politicii otomane. Un agent francez îi numea « *factotum* ai diplomaţiei turce » [1]. Puterile străine, Franţa, Austria şi Rusia, au căutat mai întîi să afle conţinutul rapoartelor domnilor romîni către Poartă, apoi să le influenţeze concluziile în sensul intereselor lor. Franţa şi-a atins scopul, obţinînd ca secretarii domnilor pentru corespondenţa diplomatică să fie angajaţi la recomandarea ambasadorului său de la Constantinopol. Austria şi Rusia au ajuns la un rezultat asemănător, înţelegîndu-se cu domnii sau cîştigînd pe corespondenţii lor străini.

După expediţia lui Münnich, timp de 30 de ani, diplomaţia rusă, angajată în afacerile polone şi războaiele austro-prusiene, nu a mai avut în centrul atenţiei situaţia din ţările romîne. Legăturile dintre ele şi Rusia nu s-au rupt însă. Cei mai asidui vizitatori ai Moscovei au fost reprezentanţii bisericii ortodoxe din Transilvania, care căutau în Imperiul rus sprijin pentru lupta contra «unirii cu Roma», impusă de autoritățile austriece. Preoți ai bisericilor din Sibiu și Brașov, ca acel Eustatie Grid aduceau de la Moscova, pe lîngă îmbărbătarea rezultînd din solidaritatea cu marele stat ortodox din Răsărit, bani pentru zidirea unor biserici ortodoxe, odăjdii și cărți liturgice.

---

[1] Hurmuzaki, Supl. I/2, p. 112.

După 1748, reprezentanți ai bisericii ortodoxe din Transilvania, ca Nicolae din Balomir, popa Ioan din Aciliu (Sibiu) și Nicodem din Bălgrad (Alba-Iulia) se duc la Moscova să ceară mai mult decît un ajutor material pentru biserica lor; ei solicită sprijinul diplomatic al guvernului rus pe lîngă Curtea de la Viena, pentru a-și avea episcopul lor ortodox, fie și de națiune sîrbă. Intervenția rusă s-a produs, și efectul ei a fost promulgarea unui edict, la 7 noiembrie 1750, care recunoștea existența bisericilor ortodoxe din Brașov, Făgăraș și Sibiu și promitea o delimitare oficială a teritoriilor celor două confesiuni.

În Țara Romînească și în Moldova, legăturile politice cu Rusia au fost menținute prin boieri munteni, ca Pîrvu și Mihai Cantacuzino, sau prin moldovenii Milo, Palade, Anastase Lupu și mitropolitul Gavril Callimachi. Chiar și domnii care, pe timpul dragomanatului lor, au intrat în relații cu ambasadorii Rusiei, ajunși în scaun au continuat aceste relații. Grigore Alexandru Ghica, domnul Țării Romînești, trebuie să fi adus Rusiei o contribuție de valoare în pregătirea războiului din 1768, judecînd după modul în care a fost primit la Curtea imperială rusă. Domnul Moldovei, Grigore Callimachi, a fost acuzat de turci că a livrat rușilor magaziile pregătite pentru armata turcă și a fost condamnat la moarte. Relațiile ruso-romîne, întreținute încă cu mari primejdii, se vor înteți în timpul războiului iar prin pacea de la Kuciuk-Kainargi vor fi apărate de represaliile turcești.

7. RĂZBOIUL RUSO-TURC DIN 1768—1774

Petru I cucerise supremația Mării Baltice, dar nu putuse împinge granițele Rusiei pînă la țărmul Mării Negre. La urcarea sa pe tron, Ecaterina a II-a (1762—1796) găsise chestiunea orientală în faza în care o lăsase Petru I. Problema succesiunii la tronul Austriei, războiul de șapte ani, rivalitatea colonială franco-engleză și frămîntările interne din Rusia aruncaseră chestiunea orientală, pentru un sfert de secol, pe planul al doilea. Ecaterina a II-a avea s-o impună din nou, și cu o forță necunoscută pînă atunci, în centrul politicii europene.

Printr-o intuiție justă, ea a înțeles că, pentru a obține sprijinul nobilimii, clerului și armatei, de care depindea soliditatea tronului ei, trebuia să ofere Rusiei succese strălucite și că nimic nu era mai adecvat acestui scop decît un război contra Turciei. Dar, pentru a porni un asemenea război, trebuia să restaureze situaţia financiară, să-şi formeze colaboratori capabili şi devotaţi şi, mai ales, să cîştige aliaţi. Nimic nu arată mai limpede voinţa Rusiei de a duce o politică complet independentă în conflictul oriental decît înlocuirea alianţei austriece cu aceea a Prusiei. Alianţa ruso-prusiană din 1764 avea să exercite o puternică influenţă asupra întregii politici europene. Ea a permis Rusiei să rezolve chestiunea succesiunii la tronul Poloniei în sensul intereselor sale şi a împiedicat Austria de a interveni în ajutorul Turciei.

Tulburările ce s-au produs în urma încercării lui Stanislas Poniatovski de a reforma constituţia anarhică a Poloniei au grăbit izbucnirea războiului. Intervenţia armatei ruse în Polonia a determinat Poarta, la sfatul ambasadorului Franţei şi Austriei, să declare Rusiei război (6 octombrie 1768).

Turcii au declarat război cu şase luni înainte de a putea începe operaţiile militare. Ei au lăsat deci Rusiei timpul de a se pregăti. Razia tătarilor din Crimeea, care a pustiit «Noua Serbie» (Ucraina de sud), a dovedit necesitatea de a supune pe tătari şi de a împinge graniţele Rusiei pînă la Marea Neagră. Ecaterina a II-a a obţinut uşor toate creditele necesare războiului.

Rusia a pus pe picior de război trei armate: prima, cea mai importantă, în Podolia, pentru a ataca Hotinul; a doua, în Ucraina, pentru a ţine în frîu pe tătari; a treia, în nordul Caucazului, pentru a produce o diversiune în Cuban şi Caucaz.

Campania militară din 1769

Războiul a fost pregătit şi printr-o vie propagandă în Moldova şi Ţara Romînească pentru a asigura sprijinul populaţiei. Maiorul Nazarie Karazin ia contact cu arhimandritul de Argeş, Nichifor, care întreţinea de mult relaţii secrete cu Rusia, şi cîştigă pe egumenul Damaschin, care l-a pus în legătură cu unii din boierii cei mai influenţi din ţară, Dumitrache Ghica, fraţii Pîrvu şi Mihai Cantacuzino şi Nicolae Dudescu. A fost sondat chiar şi domnul Grigore Ghica, care, fără a se descoperi, a intrat în complot, numind pe Pîrvu Cantacuzino spătar, — ceea ce ar fi înlesnit, în caz de război, trecerea oştirii de partea ruşilor — pe fratele acestuia Mihai l-a făcut din nou mare vistier, iar pe Dumitrache Ghica ban. Karazin a adus şi manifeste, care trebuiau răspîndite nu numai printre romîni, ci şi printre bulgari, sîrbi şi greci şi în care se promitea continuarea luptei începute de Petru I pentru răsturnarea stăpînirii turceşti.

Sprijinul cel mai larg aveau să-l găsească oştile ruseşti nu în boieri, care niciodată nu s-au lepădat complet de grija de a nu se compromite faţă de turci, ci în ţărănime şi orăşenime, care vedeau în participarea lor la război un prilej prielnic a scăpa şi de asuprirea turcească şi de exploatarea boierească.

Obiectivul principal al planului de război rus era de a ocupa Moldova înainte ca turcii s-o fi devastat. Dar rezistenţa Hotinului i-a ţinut cinci luni pe loc. În timpul acesta, ţăranii din diferitele ţinuturi ale Moldovei au constituit cete de voluntari, care aveau să sprijine dinăuntru acţiunea armatei ruse. Ţăranii din Cîmpulung şi din alte localităţi s-au unit sub conducerea căpitanului Fedor; cei din ţinutul Fălticeni au format un detaşament condus de Teodor Butca.

Astfel, cînd, în mai 1769, principala armată turcă a trecut Dunărea şi s-a îndreptat spre Hotin pentru a muta teatrul războiului în Podolia, detaşamentele de voluntari au împiedicat aprovizionarea armatei otomane cu furaje şi alimente, au distrus magaziile turceşti şi au atacat detaşamentele izolate ale turcilor. Lipsa de provizii a silit pe turci să renunţe la direcţia iniţială de atac şi să se îndrepte spre Tighina. Trupele care au trecut Nistrul au fost distruse de ruşi, celelalte s-au risipit şi, atrăgînd după ele şi garnizoana Hotinului, nu s-au oprit decît la Dunăre.

Din momentul acesta, armatele ruse n-au mai întîmpinat nici o rezistenţă pînă la Bucureşti. O delegaţie de boieri moldoveni s-a dus în întîmpinarea armatei ruse pînă la Botoşani pentru a solicita sprijinul Rusiei. Galaţii, unde se refugiase noul domn al Moldovei, Constantin Mavrocordat, a fost luat cu asalt. Detaşamentul condus de polcovnicul Ilie Lăpuşneanu şi de arhimandritul de Argeş a ocupat Bucureştii. La apropierea unităţilor de voluntari romîni, care au precedat trupele ruse, locuitorii din Bucureşti şi Galaţi s-au răsculat, înlesnind alungarea turcilor. « Norodul Bucureştilor s-a rădicat, mic cu mare, pînă şi femeile, cu prăjini şi cu cărămizi, strigînd: „Muscalii, muscalii au venit!“ şi, năpădind asupra turcilor, care erau ca la 5 000, dar risipiţi pe la conace », îi alungă din oraş [1].

La începutul anului 1770, Moldova şi Ţara Romînească, afară de Oltenia, erau scoase de sub stăpînirea turcilor. O delegaţie de boieri şi de înalţi demnitari bisericeşti a plecat la Petersburg să mulţumească împărătesei pentru sprijinul acordat.

Succese asemănătoare repurtase şi armata din Caucaz, încît prima campanie s-a încheiat cu rezultate care justificau cele mai vaste proiecte ale împărătesei. Dar ele au trezit neliniştea celorlalte puteri şi au provocat o campanie diplomatică menită să stăvilească progresele armatei ruse, silind-o să încheie pace.

Campaniile din 1770—1771

Ecaterina a II-a nu voi să audă de pace. În timpul iernii, Rusia făcuse pregătiri pentru o campanie decisivă pe uscat şi pe mare. Flota rusă, sub comanda lui Alexei Orlov, porni din Marea Baltică şi, ocolind Europa occidentală, pătrunse în Mediterana şi, la 28 februarie 1770, apăru în faţa capului Matapan (sudul Moreii). Misiunea ei era de a răscula pe greci şi, în timp ce armata din Ţara Romînească ameninţa linia Dunării, să dicteze pacea în capitala Imperiului otoman. La apropierea flotei ruse, mainoţii se răsculară, dar fură învinşi şi împrăştiaţi de turci la Tripoliţa. Flota turcă, care se concentrase între coasta Anatoliei şi insula Chios, a fost atacată şi scufundată de flota rusă la Ceşmè (5 iulie 1770). Orlov n-a îndrăznit să forţeze Dardanelele şi să dicteze pacea în faţa Serailului. Expediţia navală nu şi-a atins scopul, dar răsunetul ei a fost imens. Europa occidentală a fost alarmată, cînd a văzut pavilionul rus fluturînd printre insulele Arhipelagului şi chemînd la arme pe supuşii Porţii.

---

[1] Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 172.

În cursul aceleiaşi campanii, armata de uscat, sub comanda prinţului Repnin, a împrăştiat armata hanului tătăresc la Movila Rîbîiei, apoi a distrus-o pe malul rîului Larga, iar contele Rumeanţev a luat cu asalt tabăra marelui-vizir la Cahul şi a împrăştiat-o (1 august 1770). În urma acestor victorii, cetăţile turceşti de pe malurile Dunării şi Nistrului — Ismail, Chilia, Tighina, Cetatea-Albă, Brăila — au capitulat între 6 august şi începutul lunii noiembrie 1770.

În aceste lupte, detaşamentele de voluntari romîni au dovedit iniţiativă şi eroism, fapt evidenţiat de feldmareşalul Rumeanţev în rapoartele sale oficiale. Astfel, la Larga, voluntarii au învăluit dinspre sud lagărul inamic, au atacat din flanc trupele turceşti şi le-au urmărit în retragere.

Victoriile armatei ruse au stîrnit o vie nelinişte în cancelariile europene. Chiar şi puterile care se aşteptau la avantaje de pe urma succeselor Rusiei, ca Anglia şi Prusia, au luat o atitudine ostilă. Anglia a rechemat marinarii şi ofiţerii englezi care se aflau în slujba Rusiei şi a interzis orice angajament pentru viitor.

Franţa a oferit Turciei 12—15 vase de război şi i-a trimis o echipă de ofiţeri şi ingineri pentru armata sa. Austria şi-a întărit garnizoanele din Ungaria şi a stabilit la graniţa Transilvaniei aşa-numitele « cordoane de securitate ». Chiar şi Frederic al II-lea, aliatul Rusiei, a declarat că nimicirea Imperiului otoman nu era în interesul Prusiei. Nici una dintre aceste puteri nu voia să admită ca Rusia să rezolve chestiunea orientală în avantajul ei exclusiv.

Austria şi Prusia, uitînd pentru moment diferendele care le separau, oferă Porţii mediaţia lor, care fu primită. Frederic al II-lea fu însărcinat să comunice cabinetului de la Petersburg condiţiile Porţii. Guvernul rus a răspuns printr-un memoriu, cuprinzînd contrapropunerile sale: cedarea Azovului şi a celor două Cabardii, independenţa tătarilor din Crimeea, ocuparea Principatelor cu titlu de despăgubire de război, navigaţia liberă pe Marea Neagră, o insulă în Arhipelag şi amnistie generală pentru supuşii creştini ai Porţii care se declaraseră pentru Rusia sau renunţare la orice despăgubire, cu condiţia de a se acorda independenţa Moldovei şi Ţării Romîneşti.

Aceste condiţii dovedeau că Rusia nu înţelegea să renunţe la nici una dintre cuceririle sale. Austria mobiliză şi încheie cu Poarta un tratat secret (6 iulie 1771), prin care se angaja să restituie Turciei toate teritoriile cucerite de ruşi. Pentru aceste servicii ea avea să primească Oltenia şi o rectificare de graniţă în Transilvania. Acest tratat alarmă curţile de la Petersburg şi Berlin. Intervenţia Austriei ar fi obligat Prusia să sprijine cu toate forţele sale militare Rusia şi ar fi provocat o conflagraţie generală. Frederic al II-lea a evitat furtuna, propunînd ca, în virtutea principiului compensaţiilor echivalente, să se caute în altă parte decît în Turcia teritorii care să despăgubească Rusia de cuceririle pe care avea să le restituie, Prusia de subsidiile plătite în baza tratatului din

1764 şi Austria de cîştigurile teritoriale ale vecinilor săi. Victima acestor combinaţii a fost Polonia. Cele trei puteri s-au pus repede de acord asupra unui plan de împărţire care avea să le asigure compensaţii şi să salveze principiul echilibrului. Planul a fost definitivat prin o serie de convenţii, eşalonate între 15 ianuarie şi 25 august 1772.

Negocierile cu privire la împărţirea Poloniei au avut ca urmare încetinirea operaţiilor de război şi tratative ruso-turce pentru încheierea păcii. Pe Dunăre, campania din 1771 s-a mărginit la incursiuni, fără importanţă, de o parte şi de alta a fluviului. Marele eveniment al anului a fost cucerirea Crimeii. Prinţul Dolgoruki străbătu linia, considerată ca inexpugnabilă, a Perekopului şi, în trei săptămîni, ocupă toată peninsula. Caffa, Kerci, Ieni-Kalè s-au predat fără rezistenţă. Hanul Selim-Ghirai, părăsindu-şi armata şi familia, a fugit la Constantinopol. Sahin-Ghirai, devotat Rusiei, a fost ales han în locul lui Selim şi o delegaţie de notabili a plecat la Petersburg să presteze omagiu împărătesei.

Congresul de la Focşani şi Bucureşti

Prin cucerirea Crimeii, principalul obiectiv de război al Rusiei era atins. În consecinţă, guvernul rus se arătă mai conciliant asupra celorlalte puncte. În decembrie 1771, el informă Curtea de la Viena că renunţă la cele două principate. Cel mai serios obstacol în calea păcii era înlăturat. Rusia şi Turcia s-au pus repede de acord asupra unui armistiţiu, care s-a încheiat la Giurgiu (30 mai 1772), şi asupra convocării congresului de pace, care s-a deschis la Focşani (la 7 august 1772). Problema independenţei tătarilor, a navigaţiei în Marea Neagră şi a porturilor Kerci şi Ieni-Kalè au ridicat dificultăţi care n-au putut fi aplanate, din cauza intransigenţei Porţii, încurajată de lovitura de stat prin care regele Suediei, Gustav al III-lea, restabilind puterea monarhică, putea să intervină în război. Aceste evenimente au silit Rusia să retragă o parte din trupele sale de pe Dunăre şi din Polonia şi să le trimită în Finlanda. Negocierile au fost reluate în noiembrie la Bucureşti.

Moldova şi Ţara Romînească trimiseră la Focşani şi la Bucureşti delegaţii, formate din boieri şi din reprezentanţi ai clerului înalt, pentru a asista la negocierile care aveau să hotărască viitoarea soartă a ţării.

În memoriile pe care le-au prezentat delegaţilor Austriei şi Rusiei, ei au invocat, pentru a-şi justifica revendicările, pretinsele acte din 1383 sau 1386 de închinare ale lui Mircea şi din 1460 al lui «Laiotă vodă», pe care s-a întemeiat şi propaganda exilaţilor revoluţiei din 1848. Acte asemănătoare au prezentat şi moldovenii.

Pe baza acestor acte, delegaţii noştri susţin că ţările romîne s-au bucurat de libertate sub domnii pămînteni şi că, împreună cu Ungaria şi cu Transilvania, ele au luptat împotriva expansiunii turceşti şi nu s-au închinat decît «sub mari condiţii, folositoare şi însemnate». În încheiere se cerea «scuturarea pentru totdeauna a vrednicului de plîngere jug». Pînă la fanarioți, turcii înșiși ar fi respectat actele de închinare. Samavolniciile fără frîu, dările nesfîrșite, care au secătuit țara, și încălcările de hotar n-ar fi început decît o dată cu domnia lui Nicolae Mavrocordat.

Cu privire la viitoarea organizare a țării, «scoasă de sub jugul turcesc», — deși plata tributului era menținută — boierii propuneau «domn de aceeași credință cu noi» sub «ocrotirea celor mari trei avtocrați: al Rosiei, al Austriei și al Prusiei», deci independența de fapt, sub garanția puterilor europene.

După eșecul conferinței de la București, operațiile de război au reînceput pe toate fronturile și s-au prelungit pînă cînd armatele ruse au trecut în 1774 Dunărea și au împresurat tabăra marelui-vizir la Șumla, silind Poarta să semneze pacea de la Kuciuk-Kainargi (10/21 iulie 1774).

Pacea de la Kuciuk-Kainargi

Prin pacea aceasta, una dintre cele mai glorioase din cîte a semnat Rusia, Poarta cedează cele două Cabardii, porturile Kerci, Ieni-Kalè și Kinburn, precum și teritoriul cuprins între Nipru și Bug, și recunoaște independența tătarilor din Crimeea. Rusia obține apoi libertatea navigației și comerțului în mările și porturile Imperiului otoman și trecerea liberă, pentru vasele sale de comerț, din Marea Neagră în Marea Mediterană și în sens invers, dar restituie insulele din Arhipelag. Poarta acordă amnistie deplină și dreptul de a emigra tuturor supușilor săi care au luptat alături de Rusia și garantează liberul exercițiu al religiei creștine. Poarta recunoaște supușilor ruși aceleași privilegii de care se bucură supușii națiunilor celor mai favorizate și dreptul Rusiei de a înființa consulate în toate locurile unde ar socoti potrivit. Tratatul confirmă privilegiile Principatelor romîne și asigură reprezentanților lor la Constantinopol privilegiul dreptului ginților. În sfîrșit, Poarta se obligă să țină seama de observațiile Rusiei în favoarea celor două Principate și a celorlalți creștini din Imperiul otoman. Dreptul de intervenție în favoarea ortodocșilor din Imperiul otoman și acela de protecție a independenței tătarilor din Crimeea confereau Rusiei facultatea de a interveni în orice moment în afacerile interne ale Imperiului otoman și de a începe oricînd un nou război împotriva Turciei.

În afară de aceasta, Poarta a fost silită să promulge un hatișerif (diplomă imperială), care garanta vechile privilegii ale țărilor romîne și prevedea garanții cu privire la colectarea și plata furniturilor către Poartă. Acest act era primul din o serie de hatișerifuri și de firmane prin care a fost îngrădit treptat monopolul turcesc asupra produselor noastre.

Contribuția poporului romîn la război

În războiul din 1768—1774, acțiunea Rusiei în Principate a fost sprijinită de o parte mai mare a boierimii decît în timpul războiului precedent. Legăturile mai numeroase și mai strînse dintre familiile boierești de la noi și cele din Rusia, dintre reprezentanţii celor două biserici şi mai ales prestigiul internaţional considerabil mărit al Imperiului rus au făcut ca propaganda organizată în vederea războiului să găsească un ecou larg printre boierii celor două Principate.

Programul politic al acestor boieri se poate cunoaşte din proiectele de organizare şi din memoriile prezentate Curţii de la Petersburg. Punctul esenţial era înlăturarea dominaţiei otomane, ceea ce ar fi asigurat boierimii o parte mai însemnată din venitul ţării. Venea apoi dreptul de a alege pe domn, ceea ce însemna înlăturarea domniilor fanariote. Pentru garanţia acestor drepturi şi privilegii se prevedeau «protecţia Rusiei» şi crearea unei oştiri de 20 000 de oameni, «spre a se afla totdeauna întru apărarea pămîntului nostru» [1].

Boierii moldoveni cer ca la «ocîrmuirea ţării să fie aristocraţie» [2], adică să se aleagă 12 boieri din starea întîi, din care jumătate pentru administrarea justiţiei, iar jumătate pentru gestiunea finanţelor. Boierii, împărţiţi în patru categorii, vor avea toate slujbele ţării şi-şi vor păstra toate «privileghiurile».

În legătură cu conflictul austro-rus relativ la soarta principatelor, s-a vorbit de unirea lor într-o monarhie sub sceptrul prinţului Henric, fratele lui Frederic al II-lea. Ideea a fost lansată şi de Curtea de la Petersburg şi de cea de la Viena. S-a pronunţat şi numele de Dacia.

În toate aceste proiecte nu se prevedea nimic pentru masele ţărăneşti. Egoismul de clasă al boierilor a contat, desigur, pe o întărire a stăpînirii lor asupra clăcaşilor, sub protecţia ţarinei.

O altă parte a boierimii a continuat să facă act de lealitate faţă de Poartă, de teama unei represiuni otomane, dar mai ales de teama ţăranilor, care, tot mai numeroşi, se înrolau în cetele de voluntari. Boierii îşi dădeau seama că ţăranii, luptînd alături de armatele ruse, duceau în acelaşi timp o luptă antiotomană şi antifeudală, îndreptată atît împotriva asupririi otomane, cît şi împotriva exploatării boiereşti. Feldmareşalul Rumeanţev a caracterizat exact atitudinea boierimii, comparînd-o cu «un Ianus cu două feţe, cu două inimi, ambele false» [3].

Meseriaşii şi negustorii, supuşi la tot felul de dăjdii, taxe şi vămi, de care concurenţii lor străini erau scutiţi, au luat o parte activă, ca şi plebea oraşelor, la lupta antiotomană. Meseriaşii şi micii negustori din Iaşi au format în secret, la începutul războiului, cete înarmate şi au stabilit legătura cu detaşamentele ţărăneşti de voluntari. Ei au declarat unui trimis al generalului Goliţîn, venit în secret la Iaşi, că la sosirea armatei ruse sînt gata să atace şi să alunge din oraş pe toţi turcii.

Pentru a servi armata rusă, se organizează la Iaşi un atelier pentru fabricarea prafului de puşcă. La Bucureşti şi la Galaţi, populaţia s-a răsculat şi a alungat pe turci.

---

[1] Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 465.

[2] *Arhiva romînească*, vol. I (1860), p. 202.

[3] *Ученые записки Тираспольского Госпединститута им. Т. Г. Шевченко*, 1957, t. 3, p. 28.

Țărănimea a fost și mai hotărîtă. Încă de la începutul acțiunilor militare pe Nistru, mulți țărani au părăsit satele, formînd detașamente de voluntari. Numărul voluntarilor a crescut necontenit în timpul războiului. În noiembrie 1769 se aflau sub arme 4 000 de voluntari, la care se adăugă în luna următoare încă 2 300. La sfîrșitul războiului, cînd, din cauza evenimentelor din Suedia, Rusia a trebuit să retragă o parte din trupele sale din Principate, numărul voluntarilor se ridica la 12 000.

Prin cunoașterea locurilor și prin eroismul lor, aceste cete s-au distins în toate marile bătălii ale războiului. În lupta de la Comana din decembrie 1769, cînd turcii au încercat să reocupe Bucureștii, un întreg detașament de voluntari a pierit, în frunte cu Pîrvu Cantacuzino, comandantul lor. În ianuarie 1770, voluntarii au nimicit la Lozova un detașament de tătari, comandat de pașa Deli-Assan, și au alungat din Focșani trupele pașii de Rumelia, fără să mai reamintim rolul lor în luptele de la Movila Rîbîiei, Larga și Cahul. În vara anului 1773, voluntarii au nimicit, în bătălia de la Silistra, detașamentele conduse de Mehmet-Oglu și de Cerchez-pașa. În bătălia de la Cozludja, care a decis soarta războiului, Suvorov a avut sub conducerea sa și 3 000 de voluntari romîni.

Participarea maselor țărănești a alarmat Poarta și a împins-o la o măsură care avea să intensifice lupta maselor populare. Muftiul publică un act oficial prin care toți moldovenii și muntenii de la vîrsta de 12 ani, care au trecut sau vor trece la inamic, erau declarați haini și oricine putea să-i omoare și să le confiște averea. Efectul acestei porunci a fost să determine întreaga populație a principatelor să sprijine și mai mult lupta de eliberare.

Lupta de clasă a țărănimii nu s-a manifestat numai prin participarea masivă la război. Numeroase mărturii ale autorităților ruse atestă refuzul țăranilor de a-și îndeplini obligațiile feudale și fuga în masă de pe moșii. Deosebit de puternice au fost mișcările țărănești în ținuturile Soroca, Lăpușna și Orhei. Începută în martie 1773, mișcarea din aceste ținuturi a luat forme deosebit de violente în lunile următoare. În august, mișcarea din Lăpușna cuprinse 49 de sate. Slujbașii isprăvniciei veniți în cercetare fură bătuți și alungați; țăranii au atacat chiar și detașamentele de cazaci trimise să ocrotească pe acești slujbași. În satul Cohorăști au bătut crunt pe boierul Iordache Carp. Cauzele nemulțumirii țăranilor rezultau limpede din raportul anchetei efectuate de maiorul von Nagel, care arăta că țăranii din satul Teleșani s-au răsculat împotriva boierului Constantin Donici, stăpînul satului, din cauza muncilor excesive, pe lîngă care le lua și doi lei de casă și altele.

Intensificarea luptei de clasă explică îngrijorarea și ostilitatea boierilor față de înarmarea țăranilor și cererile repetate adresate comandamentului rus pentru dizolvarea cetelor de voluntari.

Comandamentul rus și Rumeanțev în special, deși reprezentau aristocrația țării lor, nu au putut sprijini integral revendicările boierimii, deoarece necesitatea de a obţine concursul militar al maselor populare şi de a asigura liniştea în spatele frontului i-a obligat să menajeze într-o măsură oarecare ţărănimea. Rumeanţev, care purta răspunderea situaţiei, a înţeles că reprimarea abuzurilor de putere ale boierilor serveşte însuşi interesul acestora.

Prin participarea lor activă la războiul antiotoman, prin livrările de provizii şi prin transporturile efectuate cu vitele lor, masele ţărăneşti au adus o importantă contribuţie la înfrîngerea armatei turceşti.

Anexarea Bucovinei de către austrieci

Succesele dobîndite de Rusia şi slăbiciunea Imperiului otoman au încurajat Austria să ceară, în virtutea principiului echilibrului, o compensaţie. Ea revendică o parte a Moldovei şi, chiar mai înainte de a fi obţinut învoirea Porţii, a ocupat tot teritoriul. Ea a numit această regiune Bucovina, după pădurile ei de fag. Pusă în faţa faptului împlinit şi incapabilă să-şi susţină propria-i dominaţie cu armele, Poarta a semnat, la 7 mai 1775, convenţia de cedare a Bucovinei şi a numit comisarii destinaţi să stabilească noua frontieră. Ignoranţa şi venalitatea comisarului otoman au permis guvernului austriac să mai anexeze şi vreo 30 de sate în plus, peste cele prevăzute în convenţie. O parte din boieri erau înţeleşi cu Austria, iar agentul lui Grigore Ghica pe lîngă Poartă şi miniştrii turci s-au lăsat corupţi. Austria anexa astfel în toiul păcii o parte din Moldova, cu vechea capitală a ţării, Suceava, cu Putna, Rădăuţi şi Cîmpulung şi cu splendidele monumente de artă care sînt Suceviţa, Moldoviţa şi Voroneţul.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. Marx şi F. Engels, *Ideologia germană*, în K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 3, Bucuresti, Ed. politică, 1958.

— *Opere*, vol. 9, Bucureşti, Ed. politică, 1959.

2. *Izvoare*

Cantacuzino, Mihai, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1902.

Cronicari munteni, ed. M. Gregorian, vol. I, Bucureşti, Ed. pentru literatură, 1961.

Dapontes, C., *Ephémérides daces, ou Chronique de la guerre de quatre ans (1736—1739)*, ed. E. Legrand, vol. II, Paris, 1881.

Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. I, *Ţara Romînească*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1961.

Dumitrache Stolnicul, *Istoria evenimentelor din Orient*, ed. V. A. Urechia, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. X (1887—1888), p. 353—479.

ERBICEANU, C., *Cronicarii greci cari au scris despre romîni în epoca fanariotă*, Bucureşti, 1888.

GIURESCU, C., *Material pentru istoria Olteniei sub austriaci*, vol. I—III, Bucureşti, 1913—1944.

GRIGORAS, M., *Cronica Ţării Romîneşti (1714—1716)*, ed. D. Russo, *Studii istorice greco-romîne*, vol. II, Bucureşti, 1939, p. 409—461.

HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. VI, VII, X, XIII, XVI.

IORGA, N., *Acte şi fragmente cu privire la istoria romînilor*, vol. II, Bucureşti, 1896.

NECULCE, I., *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. I. Iordan, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959.

OŢETEA, A., *Contribution à la question d'Orient*, Bucureşti, 1930.

POPESCU, RADU, *Istoriile domnilor Ţării Rumîneşti*, ed. C. Grecescu, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1963.

RUMEANŢEV, P. A., *Документы*, sub. red. lui P. K. Fortunatov, vol. II, Moscova, 1953.

Русские полководцы, Фельдмаршал Румянцев. Сборник документов, sub red. lui N. N. Korobkov, Moscova, 1947.

VIANU, AL., *Cu privire la relaţiile lui Mihai Racoviţă, ale spătarului Constantin Gavriliţă şi ale serdarului Lupu Anastasă cu ruşii*, în *Analele romîno-sovietice, Istorie*, XVI (1962), nr. 2, p. 104—124.

3. *Lucrări generale*

IORGA, N., *Istoria romînilor*, vol. VII, Bucureşti, 1938.

Istoria diplomaţiei, trad. din limba rusă, vol. I, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1962.

История Р.С.С. Молдовенешть, vol. I, Chişinău, 1954.

MILLER, A. F., *Краткая история Турции*, Moscova, 1948.

Новая история стран зарубежного Востока, vol. I, Moscova, 1952.

SOREL, A., *La question d'Orient au XVIII-e siècle*, Paris, 1912.

Всемирная история, vol. V, Moscova, 1958.

4. *Lucrări speciale*

BENEDICKT, H., *Der Pascha Graf Alexander von Bonneval, 1675—1747*, Graz-Köln, 1959.

BOGDAN, D. P., *Legăturile serdarului Lupu Anastasă cu ruşii (1721—1751)*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957, p. 345—389.

DIMITRIEV, P. G., *Из истории крестьянского движения в Молдавии во второй половине XVIII-начала XIX вв.*, în *Известия молдавского филиала Академии Наук СССР*, 1959, nr. 2 (56), p. 39—53.

DRUJININA, E. L., *Кючук-Кайнарджийский мир, 1774 г. (Его подготовка и заключение)*, Moscova, 1955.

GIURESCU, C., *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta otomană*, Bucureşti, 1908.

KOTENKO, I. A., *Из истории освободительного движения в Молдавии в период русско-турецкой войны 1768—1774 гг.*, în *Ученые записки Тираспольского Госпединститута им. Т. Г. Шевченко*, 1957, t. 3, p. 23—42.

LEBEL, G., *La France et les Principautés Danubiennes (du XVI-e siècle à la chute de Napoléon I-er)*, Paris, 1955.

LEWIS, B., *Some reflections on the decline of the Ottoman Empire*, în *Studia islamica*, IX (1958), p. 111—127.

MIHORDEA, V., *Contribuţie la istoria păcii de la Belgrad, 1739*, în *Arhivele Olteniei*, XIV (1935), p. 205—253.

— *Politica orientală franceză şi ţările romîne în secolul al XVIII-lea, 1749—1760*, Bucureşti, 1937.

OȚETEA, A., *Influența Moldovei și Țării Romînești asupra politicii Porții*, în *Revista arhivelor* III (1960), nr. 1, p. 49—56.

PAPACOSTEA, Ș., *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Romînească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. III, București, Ed. Academiei R.P.R., 1959, p. 233—321.

ȘERBAN, C., *Relațiile politice romîno-ruse în timpul războiului ruso-turc din 1735—1739*, în *Analele romîno-sovietice, Istorie*, X (1956), nr. 4, p. 113—133.

VANDAL, A., *Une ambassade française en Orient sous Louis XV*, Paris, 18ſ7.

VASILESCU, A. AL., *Oltenia sub austriaci, 1716—1739*, vol. I, *Istoria politică a Olteniei sub austriaci*, București, 1929.

VIANU, AL., *Din lupta poporului romîn pentru scuturarea jugului otoman și cucerirea independenței*, în *Studii*, VI (1953), nr. 2, p. 65—95.

CAPITOLUL XII

REGIMUL AUSTRIAC ÎN TRANSILVANIA. LUPTA PENTRU RIDICAREA POLITICĂ A ROMÎNILOR

1. REGIMUL AUSTRIAC ÎN TRANSILVANIA

Consolidarea regimului

Cu pacea de la Satu Mare din 1711, regimul austriac s-a instalat temeinic în Transilvania. Războiul austro-turc din 1716—1718 veni şi el să întărească poziţia imperiului în Răsărit. După noi succese militare ale lui Eugen de Savoia, pacea de la Passarowitz (1718) îi aduse noi cîştiguri teritoriale: Banatul timişan, Oltenia, părţi din Serbia şi Bosnia. Intenţia lui Francisc Rákóczi al II-lea de a reveni cu ajutor turcesc căzu şi ea: prin tratat, Turcia se obliga să-l ţină cît mai departe de imperiu.

Noul împărat, Carol al VI-lea (1711—1740), se încoronă şi ca rege al Ungariei, sub numele de Carol al III-lea. Transilvania rămase însă şi mai departe ca principat în cadrul imperiului. Împăratul respectă separaţia, nu invită la încoronarea sa ca rege şi pe reprezentanţii ei, dar nici nu-i îngădui să-şi aleagă după moartea tînărului principe Mihail Apafi al II-lea alt principe. Aşa-numita *Pragmatica sanctio* din 1713, care asigura succesiunea la tron şi pe linie femeiască, Transilvania o primi iarăşi separat, chiar înainte de Ungaria, în dieta din februarie 1722.

Pacea de la Satu Mare menţinea Transilvania în hotarele vechiului principat, inclusiv Partium. Aceste hotare însă au rămas mereu în discuţie. Transilvania şi-a pretins necontenit dreptul asupra «Părţilor» în întregimea lor. Ungaria le cerea şi ea pentru sine, cel puţin în parte. S-au şi desprins de principat Debreţinul, Oradea, Satu Mare. Decretul din 1732 le împărţi apoi, comitatele Arad, Maramureş şi jumătate din Zarand trecînd la Ungaria, Crasna, Solnocul de mijloc, Chioarul şi jumătate din Zarand rămînînd Transilvaniei. Banatul recucerit în 1718, împăratul nu l-a ataşat Transilvaniei. Dar nici Ungariei; declarîndu-l *neoacquisticum* (achiziţie nouă), l-a reţinut ca domeniu al coroanei.

Războiul ruso-austro-turc din 1736—1739 nu-i mai fu favorabil Austriei. Turcii ridicară un nou pretendent la tronul Transilvaniei, pe Iosif Rákóczi, fiul lui Francisc. Numit de sultan principe al Transilvaniei, acesta dădu o proclamaţie din Cernavoda. În Transilvania însă nu putu pătrunde. Prin pacea de la Belgrad (1739), Austria pierdea Oltenia, Serbia şi Bosnia; păstra însă Banatul Cu aceasta se consuma şi ultima ameninţare pentru stăpînirea austriacă în Transilvania.

Transilvania se menţinu în şirul lung al titlurilor imperiale ca principat, principe fiind împăratul însuşi, care guvernează ţara prin guvernatori.

După moartea lui Gheorghe Bánffy (1708), Curtea institui în fruntea Transilvaniei o «deputaţie a ţării» din 16 membri, cîte patru de fiecare religie receptă. Preşedinte al ei fu contele Ştefan Haller, iar după el baronul Ştefan Wesselényi. Abia în 1713 se restabili funcţia de guvernator. Dieta votă şase candidaţi, dar curtea totuşi, după avizul generalului comandant Stainville că nici unul nu corespunde, numi pe altul, pe Sigismund Kornis, consilier la cancelaria aulică. Kornis deţine funcţia din 1713 pînă în 1731. E devotat casei domnitoare, susţinător hotărît al centralismului şi absolutismului monarhic. Catolic, îşi cheltui o bună parte din activitate în recîştigarea poziţiilor pierdute de catolici prin Reformă. Din pricina ciumei care bîntui cumplit în anii 1717—1719, el se mută cu guvernul de la Sibiu la Cluj, cerînd chiar ca să rămînă definitiv aici. Curtea neîncuviinţînd aceasta, după moartea lui (1731), guvernul trebui să se întoarcă la Sibiu.

După moartea lui Kornis, curtea veni cu altă inovaţie. Încredinţă provizoriu prezidenţia guvernului generalului comandant Francisc Anton conte de Wallis, care fusese şi «director suprem» al Olteniei. Acesta, luptător şi el pentru catolicism, sprijini totuşi acţiunea romînilor din Şcheii Braşovului, care pretindeau cetăţenia în oraş şi dreptul de a intra în bresle. Nu rămase în fruntea guvernului decît doi ani, dar se creie precedentul: vor fi numiţi pe urmă şi alţi generali. De acum guvernatorii civili vor alterna cu generalii comandanţi.

După el, iarăşi împotriva candidaturilor dietei, curtea numi guvernator pe contele Ioan Haller (1734—1755). Mai puţin energic decît Kornis, el nu fu mai puţin devotat politicii imperiale. Urmaşii lui sînt generalul comandant Francisc Venceslav Wallis (1755—1758), baronul Ladislau Kemény (1758—1762), generalul Adolf Buccow (1762—1764), generalul Andrei Hadik (1764—1767), generalul Carol O'Donell (1767—1770), contele Maria Iosif de Auersperg (1771—1774) şi abia după aceea iarăşi un localnic, Samuil Brukenthal (1774—1787), fireşte un om de încredere al curţii. Simpla înşirare a guvernatorilor e lămuritoare: ei sînt reprezentanţii politici ai împăratului aici, menirea lor e să fie purtătorii politicii imperiale, să lege tot mai strîns ţara de imperiu.

Generalii imperiali au mereu rol esenţial în guvernarea ţării. În spatele guvernului stă puterea armatei imperiale. Lichidată fiind treptat puterea armată a principatului, abia tîrziu începe să se ridice din nou o armată locală, dar aceasta foarte redusă şi supusă comandamentului imperial. Se constituiră doar două regimente: unul de husari, anume regimentul Kálnoky cu 1 000 de oameni, şi se transformă în 1742 din ungar în transilvănean regimentul de infanterie Gyulai, cu 2 000 de oameni. În 1741, pentru războiul de succesiune, împărăteasa ceru şi Transilvaniei să ridice cel puţin 5 000 de călăreţi înarmaţi. Dar numai cu greu se constitui în 1744 un regiment nobiliar, recrutat de nobilime pe cheltuiala satelor, şi numai pe timpul războiului. Nobilimea îşi întemeia şi ea acum siguranţa pe armata imperială, ajunge să ceară ea însăşi staţionarea de unităţi militare în ţară.

Sarcinile publice

Regimul se întemeia pe armata proprie, care aduce cu sine cele două sarcini apăsătoare pentru masele producătoare, darea militară *(tributum militare)* şi obligaţiile de întreţinere şi încartiruire. Darea se menţine, în genere, la nivelul cifrei prevăzute în diploma leopoldină doar pentru caz de război. Se menţine sistemul dării în bani şi în provizii. În 1714, an de război, darea militară a Transilvaniei se cifrează la 600 000 de florini renani, din care în bani 455 546 de florini, în provizii 33 902 găleţi de grîu, 50 300 de găleţi de ovăz şi 25 800 de care de fîn, rămînînd ca restul de 100 000 de florini renani să fie compensat parte prin prestaţiile anticipate, parte cu 30 000 de găleţi de grîu. La acestea se adaugă o «contribuţie extraordinară pentru salariaţi şi alte nevoi publice», ridicîndu-se şi ea la vreo 50 000 de florini şi diferite provizii [1]. Vechiul sistem al impunerii pe porţi se schimbă cu altul pe «calculi» (unităţi de calcul), comitatele (cu Partium) reprezentînd 37 de calculi, secuii 17, saşii 37, oraşele libere regeşti şi locurile «taxaliste» 7. Noul regim caută să adapteze darea la starea materială a contribuabilului. Se întreprinseră pentru aceasta conscripţii generale de dare în 1715 şi 1720—1721. O mare conscripţie în vederea unei reforme fiscale întreprinse apoi Maria Tereza, în 1750. Toate acestea se făceau nu numai în vederea unei mai «echitabile» repartiţii a sarcinilor fiscale, ci şi a sporirii lor. După un conspect din 1763, darea se cifra la 1 255 634 de florini 16$\frac{1}{2}$ creiţari. Cifră care, raportată la cei 256 026 de contribuabili înregistraţi în 1760—1761, ne dă o medie de aproape 5 fl. de contribuabil, preţul aproximativ a trei găleţi de grîu.

Războaiele sau alte nevoi extraordinare sporeau darea cu aşa-numitele «subsidii». Imperiul trebuia să caute mereu motive de sporire a dării, el lupta doar mereu cu mari deficite. În 1761, datoria publică ajunsese la suma, enormă pe atunci, de 500 000 000 de florini. Numai Curtea imperială consuma 6 000 000 anual.

Neplata dării sau a proviziilor repartizate atrăgea după sine aşa-numitele «execuţii», care implicau noi sarcini, întreţinerea executorilor, şi mai ales noi abuzuri. Executorul vine cu oameni înarmaţi, care stau mai multe zile, mănîncă, beau, petrec pe socoteala satului. «Mănîncă şi beau peste măsură, ziua şi noaptea deopotrivă» — se plîng la 1726 iobagii din Telechi-Recea. «Solgăbirăul dă peste măsură libertate executorilor să ne chinuie, să ne închidă iarna în cotețul porcilor, cum ne-au închis în cîteva rînduri și acolo ne stropesc cu apă rece și nici atît n-au îngăduit, să ne aducă de mîncare. În casele noastre prăpădesc totul, adeseori beau vin peste măsură, mai ales în iarnă atîta vin au vărsat de umblau prin vin» — se plîng iobagii din Arpașul de Jos [1].

---

[1] În cifre exacte: 43 995 de florini renani, 122 de buţi de vin, 58 de măji de carne, 50 de vite de tăiat, 2 524 de găleţi de grîu, 4 028 de găleţi de ovăz, 1 345 de care de fîn. La care mai trebuie adăugată contribuţia locurilor taxaliste (oraşe, tîrguri, plătind darea global), care nu e înregistrată. Jos. Benkő, *Transsilvania*, I, Vindobonae, 1778, p. 349—50.

Darea militară se agrava și acum cu obligația de încartiruire și întreținere a armatei staționînd în țară, obligație care cădea iarăși numai asupra nenobililor. Sistemul îl cunoaștem. Soldații, mai ales iarna, sînt încartiruiți în sate, în casele țăranilor. În principiu sînt aprovizionați prin prestațiile în provizii care intrau în dare sau prin cumpărături. Practic însă, sistemul da naștere la nenumărate abuzuri.

Nenumărate sînt astfel plîngerile împotriva abuzurilor armatei încartiruite. Aceeași ascultare din 1726 a țăranilor Țării Oltului (Făgărașului), de pildă, e plină de la început pînă la sfîrșit de asemenea plîngeri, aruncînd o puternică lumină asupra întinderii abuzurilor pe care le îngăduia sistemul. Alături de sarcinile iobăgești, de robotele excesive, darea, încartiruirea și întreținerea armatei, abuzurile în legătură cu ele sînt arătate de iobagi drept cauze ale emigrării în masă. La această dată mai bine de o treime din iobagii domeniului Făgăraș sînt trecuți ca «fugiți». Fuga iobagilor, emigrarea lor peste munți, care scădea numărul contribuabililor, se numără printre primele motive ale străduințelor regimului pentru repartiția mai echitabilă a impozitelor și reglementarea urbarială.

Regimul special al Banatului

Banatul, ca domeniu propriu, împăratul îl supuse unui regim aparte. Mai întîi îl încredință unei administrații militare, subordonată Consiliului de război și Camerei aulice. Guvernatorii Banatului nu sînt nici unul localnici. Ei se numesc Claudiu Florimund Mercy (1718—1734), Francisc Leopold Engelshofen (1734—1736), Andrei Hamilton (1736—1737), Wilhelm Reinhard Neipperg (1737—1739), generalul Succow (1739—1740), Francisc Leopold Engelshofen (1740—1751).

În 1751 fu trecut apoi sub administrație civilă, în frunte cu un «președinte». Aceleași nume străine le poartă și președinții: Francisc Leopold Engelshofen (1751—1753), Perlas Rialph (1753—1769), Clary von Altringen (1769—1774), Iosif Brigido (1774—1777), Pompei Brigido (1777). În 1778 apoi Banatul a fost încorporat Ungariei, împărțindu-se la 1779 în trei comitate: Caraș, Timiș și Torontal.

Banatul s-a dezvoltat astfel în condiții mult deosebite de ale Transilvaniei. Aici au luat alt aspect și raporturile feudale. Ca domeniu al statului în cea mai mare parte a lui, el a fost supus la sarcini feudale mai reduse, practicîndu-se larg și răscumpărarea. Reducerea aceasta însă se compensa mereu cu dări, cu lucrări publice. N-au lipsit nici aici cele două calamităţi ale regimului: fiscalitatea şi întreţinerea armatei. La 1757, totalul sarcinilor fiscale se ridica la suma de 1 128 763 fl. şi 56 cr. În Banat, domeniu al statului, lipsind puzderia de stăpîni feudali din Transilvania, statul, stăpîn unic, a putut întreprinde mai multe lucrări publice, asanări, raţionalizări, experienţe economice. Trebuind să aducă mai mari venituri, exigenţele statului aici au fost mereu mai ridicate. Prevalînd apoi importanţa militară a Banatului ca provincie de graniţă, ţinut fiind mai ales sub regim militar, populaţia a fost supusă nu numai asprimii unui asemenea regim, ci şi abuzurilor mult mai puţin controlabile ale aparatului militar, lăcomiei comandanţilor nelegaţi prin nimic de soarta lui, implicînd corupţia întregului aparat administrativ, de la funcţionarii superiori pînă la chinezii săteşti. Colonizările succesive, dislocările de populaţie în legătură cu ele, veneau să învenineze şi mai mult situaţia. Pentru curmarea abuzurilor, Maria Tereza trimise aici pe însuşi fiul ei Iosif. Acesta făcu trei călătorii în Banat (1768, 1770, 1773). Încă din prima călătorie, el se arătă alarmat de abuzurile şi ticăloşia administraţiei; întocmi un memoriu lung, indicînd şi măsuri de îndreptare, dar cerînd şi destituirea imediată a preşedintelui Rialph. Iar în urma celei de-a treia călătorii fu destituit preşedintele Clary von Altringen.

---

[1] Șt. Meteș, *Situația economică a romînilor din Țara Făgărașului*, vol. I, p. 280, 342.

Într-o situaţie aparte se găseau sîrbii din Banat. Aşezaţi de mai înainte în părţile de sud ale Ungariei sau veniţi aici în urma luptelor cu turcii, în frunte cu patriarhul de Ipec, Arsenie Cernoevici, imperiul le-a menit un important rol militar la graniţele de sud. Îi înzestră în consecinţă cu privilegii întinse, îi scuti de dijmă, de robotă, de dare, îi scoase de sub jurisdicţia comitatelor, supunîndu-i doar regelui şi patriarhului, care e prin urmare şi capul lor politic, le asigură o întinsă autonomie, congres naţional, un ansamblu de scutiri şi de drepturi cuprinse sub numele de «privilegii ilirice», de care beneficiau în schimbul serviciilor militare. Li se încredinţă paza graniţei de sud, pentru care se constitui aici un regiment iliric. Înainte de recucerirea Banatului de la turci, regimentul apăra graniţa de-a lungul Tisei şi Mureşului. Fondul politic al atragerii sîrbilor din sudul Banatului şi Ungariei era asemănător cu cel al atragerii romînilor din Transilvania la unire: pe lîngă apărarea graniţei de sud, ei trebuiau să constituie o ameninţare pentru nobilimea şi protestantismul din Ungaria, să ajute deci indirect promovarea catolicismului şi să le taie posibilitatea de legătură cu turcii. În regiment, şi deci şi în privilegiile ilirice, erau cuprinse şi satele romîneşti din comitatul Arad situate de-a lungul Mureşului, unele chiar de pe Criş. Pe teritoriul acestui regiment s-a petrecut răscoala lui Pero Seghedinaţ. Privilegiile au asigurat mereu beneficiarilor o situaţie mai bună, i-au apărat de iobăgie şi le-au înlesnit dezvoltarea. Lupta pentru ele, transformată într-o luptă politică, străbate întregul veac.

De catolicismul imperial n-a fost cruţat nici Banatul. Cu armatele imperiale se iviră curînd şi iezuiţii care, încă din 1717, se stabiliră în Timişoara.

În lipsă de alta, transformară în biserică o geamie musulmană. Se încercă şi aici cîştigarea pentru unire a preoţilor; li se promise o «congruă» (salariu preoţesc) de 100 de florini, pe lîngă veniturile «stolare» (plăţile credincioşilor pentru diferite slujbe, adică veniturile epitrahilului). Totuşi, pînă în 1734 abia cinci preoţi romîni şi sîrbi se uniseră cu biserica romană. Un nou rescript împărătesc, din 4 mai 1738, îndemna zadarnic pe ortodocşii din Banat să se unească. Politica imperială n-a reuşit să atragă decît doar pe episcopul sîrb de Arad, Vichentie Ioanovici, pe care-l instală mitropolit la Belgrad. Comandanţii miliţiei sîrbeşti însă, chemaţi la el, văzîndu-i intenţiile, traseră săbiile în semn de ameninţare; trebui să se refugieze. Unirea aici nu putu prinde rădăcini ca în Transilvania. Privilegiile ispiteau mai puţin preoţimea din Banat; bună parte beneficia de privilegiile ilirice, şi nici restul nu căzuse în aceeaşi servitute. Nici regimul nu depuse aceleaşi insistenţe; trebuia să menajeze rezistenţa «ilirică». Şi nici nevoile luptei politice nu erau aceleaşi; aici nu trebuia să lupte cu protestantismul.

Cu atît mai mult zel pune guvernul în favoarea catolicismului în Transilvania. Pentru întărirea puterii sale continuă să-l fortifice, să-i întărească poziţiile în organele de guvernămînt. Iar în sprijinul lui continuă acţiunea pentru extinderea unirii romînilor cu biserica romană.

2. LUPTA LUI INOCHENTIE MICU PENTRU RIDICAREA POLITICĂ A ROMÎNILOR

Unirea, revenită din lovitura pe care i-o dăduse răscoala curuţilor, stimulată de regim, era mînată înainte şi acum de preoţime şi de mica nobilime, în genere de pătura subţire de sus, care se forma şi care tocmai prin ea spera să se ridice pe scara socială, la privilegii, la funcţii şi, în consecinţă, la un rol în viaţa publică.

Dar nici pe această latură unirea nu va progresa doar în sensul intenţiilor regimului. Sub episcopul Ioan Giurgiu-Patachi (1722—1727), om instruit, cu studii la Viena şi la Roma, dar leal faţă de regim şi conformist, se merge pe drumul indicat, fără alte consecinţe decît cele prevăzute: promovarea unirii.

Cu episcopul Ioan Inochentie Micu-Clain (1728—1751) însă, totul luă o altă întorsătură. Unirea, pe care regimul o menise să fie doar o armă politică pentru uzul propriu, Inochentie Micu o transformă şi el în armă politică, dar pusă în slujba emancipării politice a poporului romîn. Profitînd de funcţia sa înaltă şi de calitatea de regalist în dietă, obţinută în 1732, întreprinde o îndrăzneaţă şi largă luptă politică, formulînd pe parcursul ei un întreg program politic, punînd bazele programului de luptă politică a poporului romîn din Transilvania. Timp de 16 ani asaltează neobosit forurile politice, guvernul, dieta, Curtea, cu nenumărate cereri, memorii, cu prezenţa şi lupta sa personală, mobilizînd un întreg

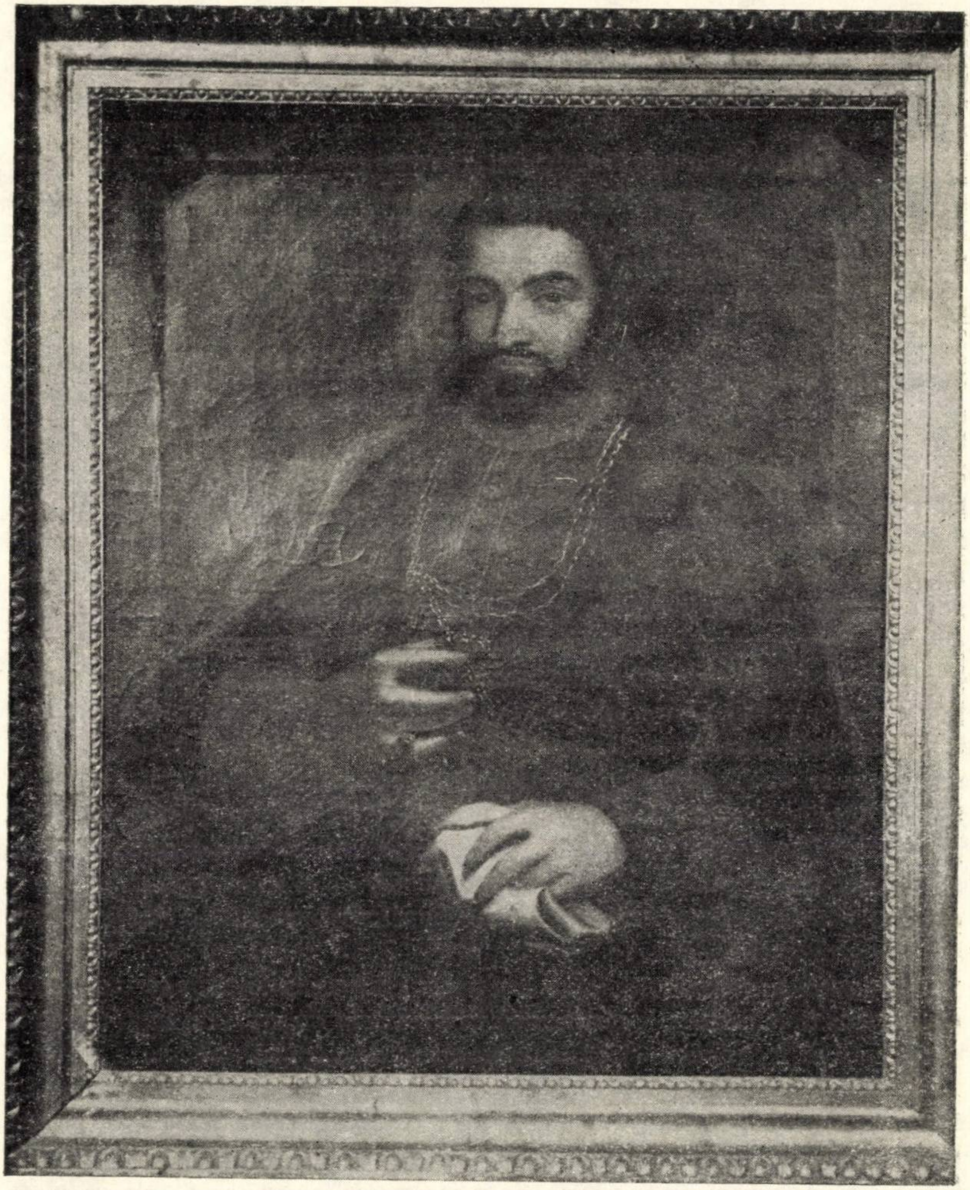

Fig. 90. — Inochentie Micu.

arsenal de «dovezi» şi argumente pentru a-şi ridica poporul din starea de «tolerat» numai, la cetăţenie şi la egalitate politică cu celelalte popoare ale ţării.

Inochentie Micu s-a născut în anul 1692, în Sadu[1], sat de sub munţi, din vecinătatea Ţării Romîneşti, numindu-se, simplu, Ion Micu. Se ridica din mijlocul ţărănimii de pe Pămîntul Crăiesc; din mijlocul ţărănimii libere de drept, dar în luptă acum cu municipalitatea săsească din Sibiu, care o supusese şi o obliga chiar la prestaţii iobăgeşti. Origini care îşi vor pune amprenta şi pe lupta vieţii sale. A făcut şcoală mulţi ani. Nu ştim unde a urmat clasele de «gramatică», obişnuit de patru ani. În catalogul colegiului iezuit din Cluj, *Ioannes Clain* apare la 1719 în clasa de *poesis*, care în învăţămîntul iezuit corespunde anului al cincilea, trecînd aici, cu o întrerupere, pînă în 1724 cinci clase. Îl găsim apoi la Tirnavia, de unde în 1728 e ales şi numit de-a dreptul episcop.

Programul politic

Că unirea deschide nu numai posibilităţi de ridicare socială şi culturală, ci şi perspective de ridicare politică, s-a observat, se pare, de la început. Intenţii de a trage şi consecinţe politice din unire, actele semnalează încă de la primii ei paşi. Încercările de pînă aici rămîn însă mult în urmă în raport cu construcţia politică a lui Inochentie Micu. El lărgeşte considerabil cadrul luptei şi îi schimbă cu totul obiectivul. Lupta pentru promovarea unirii o lărgeşte în luptă naţională. Noţiunea de «naţiune romînă» *(oláh natio, oláh nemzet)*[2], sub care Aprobatele excludeau poporul romîn şi religia lui din rîndurile popoarelor şi religiilor «recepte» (primite) ale ţării, o transformă în noţiune politică, cerînd ca naţiunea romînă să nu mai fie doar «tolerată», ci să fie socotită şi ea printre fiii patriei, să fie numărată între cetăţenii sau stările ţării. Iar drept consecinţă, să fie recunoscută şi ea «naţiune politică», egală în drepturi cu celelalte trei «naţiuni» şi să fie introdusă ca atare în cadrele «constituţiei» ţării ca a patra naţiune. Noua revendicare, Inochentie Micu şi-o întemeia pe textul celei de-a doua diplome leopoldine, care prevedea ca nu numai preoţii, ci şi mirenii şi chiar şi cei de stare plebeie care se vor uni să fie număraţi între stările şi fiii patriei, deci poporul întreg.

Cu aceasta se deschidea lupta cea mare. Prin aceasta unirea se subordona marii revendicări naţionale, rămînea să facă serviciu de armă de luptă; funcţia de episcop se transforma şi ea în instrument de acţiune politică.

Ţelul fixat, Inochentie Micu pe el îşi axează întreaga luptă, spre el îşi îndreaptă acţiunile diverse. De aceea, de la început, revendicările lui pentru cler, pentru libertăţile şi dotarea lui sînt dublate de cele pentru «naţiunea» sa, ele se confundă şi rămîn pînă la sfîrşit inseparabile. Întemeindu-se pe unire şi pe drepturile preconizate de diplome pentru ea, unirii nesigure pînă aici caută să-i dea o consistenţă, un aparat, o ierarhie. Caută să extindă unirea în mase, să-şi convingă poporul că nu e vorba de schimbare de rit, că nu e nicidecum vorba de părăsirea «legii romîneşti», de ruperea de marele tot al poporului romînesc, ci doar de posibilităţi de ridicare. Caută să cuprindă sub autoritatea sa ca uniţi pe toţi romînii, chiar şi dacă nu erau uniţi. Numai aşa putea vorbi doar în numele întregii naţiuni, numai aşa putea întemeia pe diplome revendicările-i constituţionale pentru ea. În schimb, luptă împotriva oricărei alterări a conţinutului ortodox al bisericii sale, oricărei supuneri a bisericii şi poporului său jurisdicţiei sau exploatării bisericii catolice. Luptă hotărît împotriva «latinizării», adică împotriva catolicizării, nu numai pentru că poporul are repulsiune faţă de catolicism, dar şi pentru că acesta aducea cu sine — o vedea din nenumărate exemple ale trecutului sau prezentului — înstreinarea de poporul propriu, desnaţionalizarea. Caută să înlăture tutela umilitoare a teologului iezuit impusă de a doua diplomă leopoldină. Agită cu atîta stăruinţă problema nu numai pentru umilirea la care instituţia îl supunea, ci şi pentru că ea putea fi pusă în cumpănă cu punctul 3 al diplomei pe care-şi întemeia revendicările; putea pune alternativa: diploma sau se execută în amîndouă punctele sale, sau nu se execută în nici unul.

---

[1] A. Bunea, *Din istoria romînilor. Episcopul Ioan Inocenţiu Klein (1728—1751)*, p. 7. Pentru acţiunea lui Inochentie Micu vezi şi I. Tóth Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697—1792*, p. 75—149.

[2] *Approbatae Constitutiones*, partea I, tit. 8, art. 1, tit. 9, art. 1.

Dar temeiurile revendicărilor sale nu se puteau mărgini la atît, doar la o favoare imperială. Şi altfel, diplomei a doua leopoldine stările refuzau să-i recunoască valabilitatea; pretindeau că nu a fost înregistrată legal de dietă. Curtea, ce-i drept, o invoca adesea, dar numai cînd trebuia să se refere la îndatoririle impuse de ea; cînd se revendicau beneficiile ei, nu-i mai găsea originalul! În tot cazul, Inochentie Micu n-a reuşit să-l descopere şi nici să obţină măcar o copie autentificată după textul ei (text care la cancelaria aulică a Transilvaniei se găsea), cu toate strădaniile sale. Şi apoi textul ei nici nu acorda beneficiul primirii între stări a «naţiunii romîne» ca atare şi deci cu atît mai puţin putea pomeni de ridicarea ei ca a patra naţiune politică.

În sprijinul revendicărilor sale, pe măsură ce se conturează mai bine, Inochentie Micu aduce, prin urmare, şi alte temeiuri. Înainte de toate, numărul poporului său, care — o demonstrează cu cifre — întrece mult pe al celorlalte popoare ale ţării. Sarcinile către stat pe care le poartă: el poartă doar de două ori mai multe sarcini decît toate celelalte împreună. Iar în virtutea sarcinilor dreptul naturii, după care cel ce poartă sarcina trebuie să-i simtă şi folosul *(qui sentit onus sentiat et commodum)*. E împotriva naturii a purta sarcinile publice împreună cu celelalte naţiuni şi a nu le simţi şi foloasele împreună cu ele. E profund nedrept ca naţiunea romînă la sarcini să fie cea dintîi, iar la beneficii nici cea mai de pe urmă, — argumentează el. Dar o îndreptăţesc şi vechimea şi continuitatea poporului romîn pe acest pămînt: el e cel mai vechi popor al ţării, romînii sînt aici şi vieţuiesc neîntrerupt din timpul împăratului Traian.

«Căci noi de pe timpul lui Traian, încă înainte de a fi intrat naţiunea săsească în Transilvania, am fost moşteni în acel pămînt regesc şi pînă azi stăpînim sate întregi, deşi asupriţi cu mii de mizerii şi felurite sarcini de cei puternici» — argumentează el dreptul la egalitate şi libertate al romînilor pe Pămîntul Crăiesc [1]. Idee în care nu puţin îl va fi întărit *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor* al lui Dimitrie Cantemir, manuscris cumpărat de el la Viena, de la un negustor care îl adusese din Petersburg. În petiţiile sale şi începe să-şi numească poporul «romano-valachicus». Poporul romîn nu e deci inferior, nici în vechime, nici în calitate, nici uneia din celelalte naţiuni ale ţării — demonstrează el. Vechimea, romanitatea şi continuitatea, pînă aici noţiuni numai istorice, alimentînd conştiinţa de sine a poporului romîn, se transformă cu aceasta şi ele în arme de luptă pentru ridicare politică.

Spre aceeaşi ţintă politică se îndreaptă şi revendicările sale de detaliu. Naţiunea romînă trebuie să fie reprezentată şi ea, ca şi celelalte, în viaţa publică; nu numai în instituţiile de rînd, ci şi în cele înalte ale ţării. Cere, prin urmare, ca şi ea să fie reprezentată în instituţiile de guvernămînt, în guvern, în dietă, la tabla regească, în toate dregătoriile înalte. În guvern cere loc de consilier pentru sine sau pentru alt reprezentant al naţiunii sale. Pentru dregătoriile cerînd calitatea de nobil, să se facă înnobilări noi la nevoie. Cere ca chiar Blajul, noua sa reşedinţă, să fie declarat oraş, cu drept de a trimite deputat în dietă. Romînii acuzaţi fiind, să nu se mai hotărască asupra lor în lipsa lor. «Să nu se hotărască nimic de noi fără de noi şi în absenţa noastră» — e formula lui. Cere ştergerea legilor prejudicioase pentru poporul romîn şi religia lui. (Se gîndeşte, desigur, în primul rînd la cele din Aprobate şi Compilate). Regimentele romîneşti, ale naţiunii romîne separate, pe care le oferea pentru cazul că vor fi satisfăcute revendicările poporului său, să aibă ofiţeri romîni. Dar să i se satisfacă mai întîi revendicările, căci e firesc ca mai întîi să fie sădit pomul, şi apoi să i se aştepte fructele.

În conceptul de naţiune, Inochentie Micu cuprinde întreg poporul romîn. Revendicările lui, în consecinţă, se extind adesea şi asupra maselor populare, orăşeneşti sau săteşti, libere sau dependente deopotrivă; se extind adesea, prin urmare, şi asupra iobăgimii. Nu numai abstract, naţional sau constituţional, ci şi concret. Ridică multe revendicări directe în favoarea ei. Cere înainte de toate ca pe Pămîntul Crăiesc să se şteargă cu totul iobăgia, pentru că, deşi romînii de pe el trebuie să fie ţărani liberi, ca în genere toţi locuitorii lui, dregătorii saşi caută să-i supună la sarcini iobăgeşti şi îi silesc la robote. Romînii de acolo să nu mai fie excluşi de la păduri, ape, munţi şi alte pămînturi pe care le-au folosit înainte; cele luate să li se restituie. Cere să nu mai fie împiedicaţi de la meserii. Cere deci, în genere, acea egalitate de drepturi, «concivilitatea» locuitorilor Pămîntului Crăiesc şi cu dreptul de intrare în orașe, concivilitatea, care va fi recunoscută și de regim și decretată apoi de Iosif al II-lea. Cere ca dijmele (sau pătrimile dijmelor, așa-numitele «quarte») luate de la romîni pentru preoții altor confesiuni, ceea ce se practică peste tot, dar mai ales pe Pămîntul Crăiesc, să se dea preoților proprii, nu numai pentru că obligația e nedreaptă, ci și pentru că ea le dublează sarcina, îi obligă să contribuie deosebit la întreținerea preoților proprii. Cere ca în genere poporul contribuabil să nu mai fie încărcat cu sarcini excesive. Iobagilor de pe pămînturile nobiliare să li se reducă robotele la două zile pe săptămînă, căci prin muncă continuă iobagii se istovesc. Odinioară erau numai două zile de robotă, — spune el — s-au făcut apoi trei, ceea ce era prea greu pentru țărani, iar acum, în loc de mîngîiere, li se impun patru. Sînt doar printre stăpîni și de aceia, care pe supușii lor îi muncesc trei-patru zile, ba și toate zilele săptămînii, tot timpul bun de lucru; îi tratează mai amarnic decît pe robi, căci robilor li se dă cel puțin de mîncare, iobagilor însă nu. Pămînturile satelor sau iobagilor cuprinse de stăpînii lor, să li se restituie. Fiii iobagilor să nu mai fie opriți de stăpîni să învețe meserii. Meseriașii romîni să fie admiși și ei în bresle. Legile țării s-au îngrijit ca iobagul să nu poată nici cuteza să se mute, să nu-și poată nici testa bunurile sale — spune el în cererile lui. Romînii (și desigur și aici se gîndește în primul rînd la iobagii romîni) n-au drept la păduri, la ape, nu pot planta vii și grădini în voie, au drept numai să fie încărcați cu noi și noi sarcini; ei necum să fie considerați ca fii ai patriei, nu sînt nici măcar tolerați. Insistă necontenit cu deosebire pentru numărarea și a celor de jos (de stare plebeie) între stări și declararea lor de cetățeni ai țării, pentru a li se deschide și lor, ca și oamenilor de rînd aparținînd celor trei «națiuni», drumul spre meserii, spre școală, pentru a se putea ridica și ei, individual firește, din starea de iobăgie și a putea intra în bresle, în funcții.

---

[1] Nic. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis*, vol. II, p. 528.

În lupta pentru ridicarea poporului său, Inochentie Micu e preocupat cu deosebire de școală, de cultură. El inițiază școlile din Blaj, intenționează să ridice un seminar la Cluj, care să fie întreținut din contribuțiile preoțimii. Sub el pleacă și primii bursieri la Roma. Blajul în intențiile lui trebuia să fie nu numai un oraș liber, ci și centrul cultural al romînilor. Cere ca fiii iobagilor și ai preoților să nu mai fie opriți de stăpînii lor de la școală, stăpînii care-i opresc să fie pedepsiți cu 100 de florini. Celor capabili să li se dea posibilitatea să urmeze școli mai înalte. E preocupat chiar de învățămîntul sătesc, în lipsă de școală îndeamnă la instrucția «privată». Școala, cultura, în vederile lui trebuie să fie evident instrumentele principale de ridicare. Ele trebuie nu numai să cultive, ci trebuie să ridice calitativ, să trezească la conștiință, să stimuleze la luptă, să ridice elementele necesare pentru viața publică, pentru rolul nu numai economic, ci și politic și cultural care i se cuvine poporului romîn în viața țării.

Revendicările, tezele și argumentele sale, distribuite într-o serie nesfîrșită de acte și acțiuni felurite, se îmbină deci într-un ansamblu coerent, se încheagă într-un complex program de luptă, ţintind la o ridicare generală, economică, socială, politică, culturală a poporului său.

Lupta sa e concepută pe plan naţional. E naţională nu numai pentru că se dă în cadrul poporului propriu şi în interesul poporului propriu; e naţională şi în obiectivele sale. În ea, lupta împotriva inechităţilor feudale e în acelaşi timp şi luptă împotriva asupririi naţionale. La originele relelor de care suferă poporul său, el vede nu numai inechităţile sociale, ci şi ostilitatea celorlalte naţiuni, asuprirea, ura lor faţă de naţiunea şi religia sa *(odium nationis, odium religionis)*, acuză mereu întreita asuprire, socială, naţională, religioasă, adesea sub cele mai tari expresii: jug despotic, ură despotică de neam, sclavie, robie egipteană şi alte asemenea.

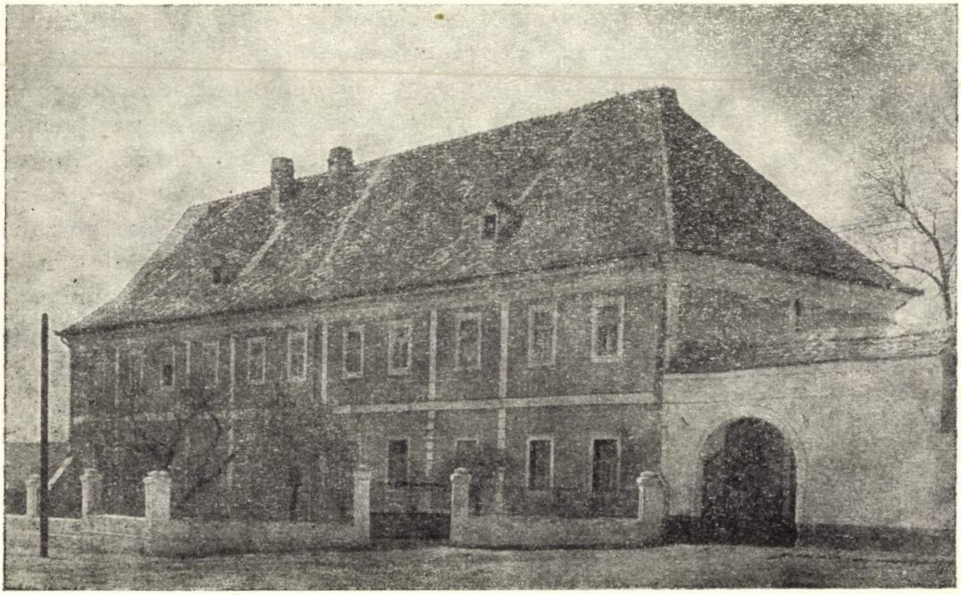

Fig. 91. — Primul local al şcoalelor din Blaj.

Lupta pentru realizarea programului

Cererile sale îndrumate de împărăteasă la dietă, aci stîrnesc proteste, invective, batjocuri, « indignări viforoase », « scîrbă extraordinară ». El îndrăzneşte să ceară — ripostau uluite stările — « lucruri nemaiauzite », ceea ce nimeni n-a mai cerut de la străbunii lor şi nu va putea cere nici de la urmaşii lor, ceea ce răstoarnă din temelii drepturile şi libertăţile naţiunilor patriei, ceea ce « zguduie şi tulbură întreg sistemul acestei ţări »; cere ceea ce « clerului şi plebei romîneşti, după firea ei prea bine-cunoscută, nu i se cuvine niciodată ». În dieta din 1737, la citirea unui memoriu al său, protestară chiar şi impotriva expresiei de «*natio Valachica*»: cerură să fie înlocuită cu «*Valachi*» sau «*plebs valachica*». Episcopul neadmițînd, nu îngăduiră lectura.

Inochentie Micu cerea, evident, lucruri care loveau grav în interesele stărilor Transilvaniei. Trebuia să susțină discuții, altercații aprinse, să înfrunte mai ales pornirile nobilimii împotriva iobăgimii romîne. Doar tocmai prin implicarea iobăgimii în conceptul de națiune romînă putea nobilimea să-și mențină înainte de toate negația. «Sînt niște pribegi» — proferau stările. «Nu pot fi altcum, pentru că sînt apăsați pînă la sînge» — răspundea el. «Sînt tîlhari și hoți». — «Nu trebuie să vă mirați, căci acestor oameni, afară de piele, nu li se lasă nimic». «Sînt leneși». — «Dar nu ei vă lucrează ocnele, minele de fier și de aur, iar unora li se trage și pielea de pe ei?»[1].

«Națiunea», în evoluția ei, luînd conținut național, se deplasa și obiectivul luptei: cele trei «națiuni», unite în 1437 împotriva primejdiei răzvrătirii țărănimii, se uneau acum împotriva noii primejdii pentru ele, a ridicării națiunii romîne. Pe măsură ce se clădeau argumentele pentru ridicarea națiunii romîne, se clădeau și contraargumentele: romînii nu pot fi socotiți națiune politică pentru că n-au fost nici înainte. Și nici nu e nevoie; ei se bucură doar de toate drepturile în cadrele celorlalte națiuni, catolicii cu care s-au unit sînt reprezentați în guvern și în viața publică a țării, iar iobagilor le poartă grija stăpînii lor de pămînt! Încît, la propunerea împărătească pentru dietă ca și uniții să facă parte din stările și ordinele celor trei națiuni, dieta din 1744 răspunse cu art. VI, care preciza că aceasta trebuie să se înțeleagă numai pentru cei care se bucură de prerogative eclesiastice sau nobiliare, care trebuie socotiți la națiunea pe pămîntul căreia locuiesc, fără a se ridica și a patra «naționalitate». Dar nu se poate și nu trebuie să se înțeleagă și pentru plebei și fiii de preoți ridicați din plebei, ca să nu se răstoarne sistemul principatului, și nici plebea romînilor, nici a altor «venetici» să nu se numere între națiuni și să se prejudicieze drepturile, privilegiile, imunitățile și prerogativele vreuneia din cele trei națiuni[2]. Să nu fie numărată și plebea între stări, și nici să nu se asemene cu stăpînii săi de pămînt, ca să nu se prefacă în pulbere meritele lor față de casa imperială — previn stările și într-un memoriu deosebit pe împărăteasă, ca nu cumva să fie tentată la vreo asemenea îngăduință.

Inochentie Micu nu se resemnă. Dimpotrivă, porni un nou asalt. Noi memorii sînt îndreptate, acum împotriva hotărîrii dietei. Credea că mai poate schimba textul ei la sancționare. Revoltat, amenință să părăsească unirea, cu întreg poporul său (a fost auzit amenințînd chiar că trece munții în Țara Romînească), dacă nu i se satisfac revendicările. Amenința cu emigrarea, la care regimul era atît de sensibil: romînii, mulți vor părăsi Transilvania și atunci unde-și va mai încartirui împăratul soldații, cine va plăti dările, cine va lucra moșiile fiscale, minele? La emigrările masive din cursul secolului al XVIII-lea, pe lîngă sarcinile iobăgeşti şi fiscale, au contribuit într-adevăr în însemnată măsură şi luptele în jurul unirii. Aminteşte sprijinul pe care romînii îl aveau înainte de la domnii romîni, de la Moscova. Replicase doar şi mai înainte cancelariei: se miră că acest popor, socotit de atîtea veacuri numai tolerat, cere egalitate în beneficii? — să se mire că nu o « doreşte cu puterea » [1]. Prin memoriul conceput în numele clerului răspundea şi la insinuarea că ar vrea să ridice plebea la egalitate cu stăpînii săi: a cerut doar egalitatea ei cu plebea celorlalte naţiuni. Măcar ar fi interesant să se scrie cum au făcut aceşti stăpîni de pămînt, împotriva dreptului firii şi a echităţii, din atîţia nemţi, unguri şi romîni, şi altă sărăcime, supuşi şi şerbi *(Unterthanen und Leibeigenen)* [2].

---

[1] A. Bunea, *Din istoria romînilor. Episcopul Ioan Inocentiu Klein (1728—1751)*, p. 98—99.

[2] *Corpus Juris Hungarici*, art. VI din 1744.

Peste toate acestea, prin coincidenţă, chiar acum interveni călătoria călugărului Visarion prin Transilvania, stîrnind în drumul său un adevărat reviriment al ortodoxiei şi un nou val de ostilitate împotriva unirii, confirmîndu-i ameninţările. Inochentie Micu nu se arătă destul de activ în faţa noului eveniment, refuză chiar întrebuinţarea forţei. Statusului catolic, care-i cerea să meargă în mijlocul poporului, să-l liniştească, îi răspunse: cum să o facă, cu mijloace blînde sau violente? Cu mijloace blînde o poate face dacă i se satisfac revendicările; cu mijloace violente, în schimb, lui nu-i este îngăduit să o facă. Mai invocase el înainte axioma filosofilor, că lucrurile dăinuiesc prin cauzele care le produc [3], că adică pînă nu elimini cauza nu dispare nici efectul. Socotea, desigur, să utilizeze însuşi evenimentul ca un nou argument în favoarea luptei sale: poporul se leapădă de unire pentru că nu i s-au acordat cele promise. Toate argumentele le îndreaptă spre acelaşi obiectiv: poporul de aceea se leapădă de unire, de aceea emigrează, de aceea se răzvrăteşte. Putea ameninţa acum mai convingător cu lepădarea de unire, dacă nu se satisfac revendicările sale. Voia să convingă şi pe împărăteasă că ori se face dreptate romînilor, ori se spulberă unirea. Ceea ce putu trezi bănuiala că el însuşi a provocat mişcarea. Curtea, alarmată, pretextînd reexaminarea cererilor sale, îl chemă neîntîrziat la Viena.

Plecarea la Viena

Noi speranţe deci. Pentru a da o mai mare greutate acţiunii sale, înainte de plecare, Inochentie Micu convocă un mare sinod, la care chemă nu numai preoţi, ci şi mireni, printre care şi ţărani, şi nu numai uniţi, ci şi neuniţi, un sinod menit deci să reprezinte întreg poporul. În sinod, făcînd o dare de seamă asupra acţiunii sale de pînă aci, obţinu încuviinţarea pentru continuarea ei. Desigur obţinu şi de la sinod condiţionarea unirii de satisfacerea revendicărilor sale. Cel puţin relatările iezuiţilor ne informează că « clerul, nobilimea şi ţărănimea (plebea) au dat scrisoare că se leapădă de unire dacă nu li se vor da toate cele cerute » [4].

---

[1] A. Bunea, *Din istoria romînilor. Episcopul Ioan Inocenţiu Klein (1728—1751)*, p. 76.

[2] *Hurmuzaki*, VI, p. 573.

[3] « *Res per quas causas producuntur, per easdem conservantur* », A. Bunea, *op. cit.*, p. 116.

[4] Nic. Nilles, *Symbolae*, p. 563.

Converti deci sinodul în organ de acţiune politică, în reprezentanţă naţională.

Sosit la Viena, Inochentie Micu, potrivit literii chemării, începu prin a încerca să-şi susţină cu noi memorii revendicările. Dar, în locul reexaminării revendicărilor sale, se trezi în faţa unei comisii care, sub pretextul « informaţiei » asupra stării unirii, începu rechizitoriul faptelor sale de pînă aci, şirul de acuzaţii în baza informaţiilor şi denunţurilor cumulate, şi din partea protestanţilor, dar mai ales din partea catolicilor. În şirul de 82 de întrebări, la care trebuia să fie supus, era acuzat că şi-a depăşit atribuţiile, că s-a făcut purtătorul de cuvînt al clerului, nobilimii şi poporului romîn fără vreo procură legală, că a convocat fără autorizaţie un sinod neobişnuit, nu numai din protopopi şi preoţi, cum era obiceiul, ci şi din mireni, nobili şi plebei, uniţi şi neuniţi, că a aţîţat acolo poporul ca, dacă nu i se satisfac revendicările, sau să-şi schimbe ritul, sau « să se gîndească la altceva », ceea ce a stîrnit mare freamăt în tot poporul (şi în ceea ce se putea citi instigare la răzvrătire), şi de atunci şi mai mult se lăţeşte schisma, că a aţîţat ţărănimea împotriva domnilor ei de pămînt, care tare s-a agitat mai ales cînd i-a spus că stările vreau să facă iobagi şi din jeleri şi din ceilalţi romîni care au drept de strămutare, că au şi obţinut de la curte să facă toţi cîte trei zile de robotă pe săptămînă (erau chemaţi în sinod deci şi jeleri). Fu acuzat că e unit numai condiţionat, că a ameninţat cu părăsirea unirii, cu puteri străine, şi altele. I se dădu, se pare, să înţeleagă că ar putea fi iertat dacă renunţă la acţiuni politice; ceea ce ar fi însemnat însă să renunţe la însăşi misiunea vieţii sale.

Văzîndu-se, după « informaţiile » cerute încă la prima ascultare, în care trebui să răspundă la 31 din cele 82 de întrebări, schimbat din solicitant în grav acuzat, văzînd că nu mai poate fi vorba de susţinerea revendicărilor sale şi nici măcar de o justificare a acţiunii sale, ci doar de o înscenare pentru justificarea condamnării sau înlăturării sale, contestă competenţa comisiei, la a doua ascultare nu se mai prezentă, ci luă în taină drumul Romei, pentru a căuta sprijinul papii. Dacă nu chiar Curtea a uneltit într-un fel şi această hotărîre, pentru a-l înlătura mai uşor. Se afirmă că Inochentie Micu însuşi scria într-o scrisoare cum a venit la el un preot, chiar de la cancelaria Curţii, să-i dezvăluie toată mînia împărătesei şi să-l sfătuiască să-şi vadă de cap. Şi a contribuit la hotărîrea lui, desigur, şi nunţiul papal din Viena, care nu putea fi străin de intenţiile Curţii. În contestaţia sa cel puţin, chiar Inochentie afirma că nunţiul papal însuşi l-a oprit să mai apară şi să mai răspundă în faţa comisiei. În tot cazul, Curtea nu puse prea mari stăruinţe în urmărirea lui. A respirat uşurată poate că nu mai e nevoie de nici o condamnare şi nici măcar de o destituire, care ar fi putut tulbura şi mai mult lucrurile în Transilvania, şi aşa destul de tulburi. De acum se va strădui doar să-l ţină departe.

Mişcările populare, într-adevăr, tocmai prin plecarea lui, se accentuară considerabil; îi prelungesc în forme populare lupta. Poporul, atras spre unire în virtutea noii lupte de ridicare, la plecarea lui se tulbură adînc, începu să părăsească în masă unirea sau să amenințe cu părăsirea ei dacă el nu se întoarce. Cresc în proporție emigrările peste munți. În octombrie 1745, doi notari ai tablei regești, trimiși să cerceteze pricinile tulburărilor, cutreierînd satele scaunului Orăștiei, țăranii mărturisiră că pricina tulburării și părăsirii unirii e plecarea lui din țară, că poporul îl dorește cu ardoare *(ardenter desiderat)* ca pe capul său și că nimic altceva decît revenirea lui l-ar putea liniști și face ascultător. Constatări asemănătoare făcură și în alte părți. Condiționarea unirii de satisfacerea revendicărilor sale pătrunsese evident adînc și în masele populare. Cu atît mai puțin îl părăsise clerul. Preoții îl cheamă mereu. Protopopii adunați în număr de 25 la Daia (aproape de Alba Iulia), la 22 septembrie 1747, îl îndeamnă să nu renunțe la episcopie, să facă tot posibilul să se întoarcă; dacă nu se întoarce, poporul romîn se leapădă de unire, strigă într-un glas că nu vrea să știe nimic de unire și de uniți. Pe această chemare a poporului său cu deosebire își întemeiază și Inochentie acțiunea pentru revenire.

Lupta din exil și sfîrșitul lui Inochentie Micu

La papa, Inochentie Micu căuta zadarnic sprijin, papa se găsea sub influența Vienei. Totuși nu se resemnă de loc la o asemenea încheiere a lucrurilor. El își menținu funcția și continuă să și-o exercite și de la Roma, acasă ținîndu-i locul ca subaltern vicarul său Petru Pavel Aron. Pentru înlăturarea sa acuzînd mai ales uneltirile iezuite, reia necruțător lupta împotriva teologului iezuit de la Blaj, îl încarcă cu toate acuzațiile posibile, mișcă totul, toate autoritățile bisericești și civile pentru a-l înlătura. Îi retrage dotația, îl excomunică, destituie și excomunică pînă la urmă și pe vicarul Aron pentru că nu publică excomunicarea pronunțată de el, acuzîndu-l de trădare și de alianță cu iezuiții. Îl înlocui cu protopopul Nicolae din Balomir. Se ridică împotriva iezuiților în genere. Elev atîția ani al școlilor iezuite, îi cunoștea prea bine. Nimeni să nu mai comunice cu iezuiții; ei, cu intrigile și cu tendințele lor de catolicizare a ritului, fac doar odioasă în ochii poporului noua biserică.

Nu-și uită, firește, nici marea misiune politică pe care și-a luat-o asupra sa, lupta pentru ridicarea politică a poporului său. Nu uită că nu trebuie să-și lase « poporul în servitute, iar pe clerul său, pe el și pe urmașii săi în robia iezuiților ». Într-un memoriu din 3 august 1746, printre revendicările sale, la punctul 3 citim că atît nobilii, cît și ceilalți romîni să fie admiși ca și alții, în « proporție geometrică » *(proportione geometrica)* la funcții, și dacă au fost scoși din funcții peste ordinea de drept, să fie repuși. De asemenea, (romînii) să se bucure ca și alții de dreptul concivilității *(jure concivilitatis)*, iarăși în proporție geometrică. Sub ceea ce desigur înțelegea că în raport cu locul pe care-l dețin în mijlocul celorlalte popoare, în raport cu numărul și sarcinile lor — încă o idee nouă, consecință ultimă, logică, a tezelor și revendicărilor sale.

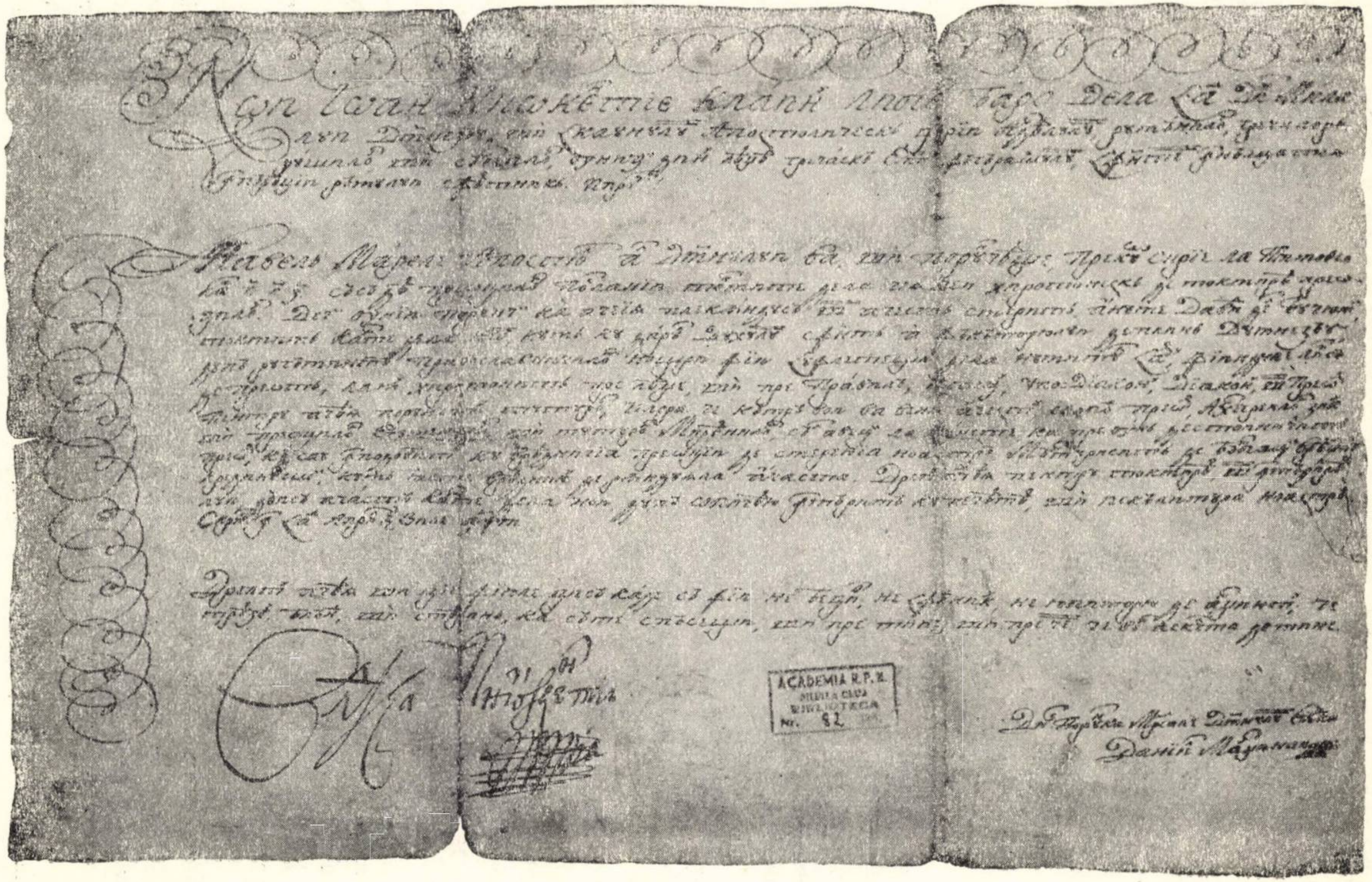

Fig. 92. – Act cu semnătura lui Inochentie Micu.

Inochentie Micu se dovedea incomod, primejdios şi din depărtare. Nu numai dirijează, dar şi instigă mişcările în ţară. Continuă şi de la Roma să fie capul adevărat al poporului său. Regimul încearcă toate căile pentru liniştirea lucrurilor, vine cu măsuri de îmbunătăţire pe care le ceruse înainte însuşi Micu, face planuri de dotare a clerului, de ridicare de şcoli, de instituire chiar a unui învăţămînt sătesc. « Am binevoit a hotărî ca fiii iobagilor romîni care merg la şcoală sau sînt capabili de aici înainte a face studii, să nu fie opriţi de domnii lor de pămînt, sub sancţiunea unei grele pedepse » — sună o ordonanţă imperială din 1746. Totul zadarnic însă; lucrurile nu se linişteau. Trebuia înlăturat într-un fel. Dar cum nu putea fi destituit fără riscul unor tulburări şi mai mari, trebuia silit să abdice, şi să abdice nu « silit », ci de « bună voie ».

Ani în şir sînt puse în mişcare toate mijloacele, mobilizate toate argumentele, toate insistenţele, toate promisiunile. Inochentie Micu se apără dîrz: el nu poate abdica fără învoirea clerului şi poporului său. Iar asemenea învoire regimul nu putea obţine. Clerul şi poporul nu obosesc în a-l aştepta, a-l chema; nici el, nici poporul său nu renunţă la gîndul revenirii. Se puseră în mişcare presiunile materiale, ameninţările. Se sechestră averea episcopală, i se sistă dotaţia bănească de acasă, vicarul său fu destituit, clerul fu oprit să mai comunice cu el, să-i mai trimită bani pe ascuns. El îl îndeamnă în schimb să nesocotească poruncile împărăteşti, care-l lipsesc de drepturile sale legitime. Pe la sfîrşitul anului 1747, împărăteasa îl ameninţă cu proces de lezmajestate dacă nu abdică, papa caută să-l convingă nu numai că toate încercările pe care le-a făcut pe lîngă Curtea din Viena pentru reîntoarcerea lui au rămas zadarnice, dar că întorcîndu-se i-ar fi ameninţată chiar viaţa. Nu se lăsă înduplecat însă nici acum, răspunse că primejdia de a-şi pierde viaţa nu-l înspăimîntă. Alte presiuni, alte promisiuni, alte ameninţări. Inochentie e redus la epuizarea mijloacelor de existenţă, la mizerie. Găseşte însă mereu energie în sine, pretexte de amînare, exasperînd şi pe împărăteasă, şi pe papa. Abia după şapte ani căzu învins: sub veşnică presiune, zdruncinat, bolnav, abdică, în sfîrşit, « de bună voie », la 7 mai 1751. După ceea ce se stîrni un nou val de mişcări populare, care vor lua tot mai mari proporţii, pînă cînd, prin mişcarea lui Sofronie, unirea va suferi un adevărat dezastru.

Inochentie Micu, în schimb, trebui să-şi continue restul zilelor departe de poporul său, în exil.

Doar în 1764 mai licări o dată speranţa revenirii. Murind urmaşul său, episcopul Petru Pavel Aron, mişcă încă o dată spiritele credincioşilor săi; în scrisorile sale către ei se arătă încă o dată gata să « încingă arma » sa pentru « binele de obşte », pentru « cererile noastre cele pe direptate, de lipsă şi de folos neamului nostru », convins fiind că cu revenirea lui s-ar aşeza şi « răzvrătirea ». Primi voturi multe (72), dar curtea numi pe Atanasie Rednic care nu avu decît 9, abia 5% din totalul voturilor exprimate. Se stinse la 23 septembrie 1768, în vîrstă de 76 de ani, acolo, la Roma.

Nici stăruinţa şi dîrzenia sa, nici stăruinţa şi mişcările poporului său nu i-au mai putut fi de folos; Curtea nu i-a mai îngăduit revenirea. A rămas neînduplecată pentru că Inochentie Micu depăşise mult şi intenţiile ei. Nici în intenţiile Vienei nu intra noua idee a ridicării unei a patra naţiuni politice. Cu atît mai puţin acum, sub domnia Mariei Tereza, în urma pactului ei cu nobilimea care îşi oferise « vitam et sanguinem » în sprijinul tronului său. Încă din 1743, drept răspuns la acţiunile lui Inochentie Micu, împărăteasa, arătîndu-şi zelul « constituţional », liniştea stările că îndreptările în starea romînilor le încearcă doar în măsura în care nu prejudiciază « cele trei naţiuni recepte din iubitul său principat al Transilvaniei », le prevenea prin urmare de orice teamă că ar avea intenţia să ridice poporul romîn la naţiune politică. Curtea din Viena i-a tolerat acţiunea sau poate chiar i-a încurajat-o uneori, în măsura şi cît timp putea servi propria ei politică în raport cu naţiunile constitutive ale sistemului politic al ţării — asemenea disensiuni puteau fi binevenite, iar primejdia acţiunii sale politice putea fi neutralizată la nevoie prin stările ţării — sau cel puţin nu i-o prejudicia. I-a pus capăt însă atunci cînd ea a luat proporţii, ameninţînd însăşi unirea, instrument necesar chiar în stăpînirea politică a ţării. Inochentie Micu, se vedea clar, nu putea fi instrumentul docil al politicii imperiale. El se dovedea conducătorul chemat să exprime năzuinţele proprii ale poporului său, să ridice la luptă proprie un popor, ameninţînd să-i îndrepte ochii spre semenii săi şi spre lumea ortodoxă dinafară, pentru politica imperială deci indezirabil.

Acţiunea lui însă se prelungeşte în lipsa lui. Încă el în viaţă fiind, apar continuatorii, primii întorşi de la studii din Roma sau din alte părţi: Petru Aron, Grigore Maior, Silvestru Caliani, Atanasie Rednic, Gherontie Cotorea. Memoriul lor din 1748 e conceput în spiritul lui şi, desigur, întocmit chiar sub directa lui îndrumare. În memoriul lor, ei nici nu se mai adresează în numele clerului unit, ci al clerului « Romano-Valachicus »; în loc de Transilvania, în el apare şi Dacia. Cererile lor sînt iarăşi nu numai bisericeşti, ci şi politice, care sînt, în genere, cele ale lui Micu (dreptul la funcţii, la şcoală, la intrarea în bresle, reprezentare în organele de guvernămînt), în frunte cu recunoaşterea poporului romîn ca a patra naţiune politică şi susţinute tot cu argumentele lui (vechimea, numărul poporului, cantitatea sarcinilor, dreptul naturii). După cum şi rezultatele sînt aceleaşi: negative.

Poporul romîn din Transilvania făcea o primă mare experienţă: a dezamăgirii în sprijinul împăratului, al papei, în metoda petiţionării în genere. Inochentie Micu trebui să se convingă şi el, chiar prin propria-i soartă, că sprijinul sigur al unei asemenea acţiuni nu poate să fie decît poporul propriu.

Importanţa luptei lui Inochentie Micu

Inochentie Micu e deci iniţiatorul luptei politice programatice a romînilor din Transilvania. El e primul care luptă pentru ridicarea poporului romîn din stare de « tolerat » numai, la naţiune politică, pe lîngă celelalte trei, care cere egalitatea în drepturi cu celelalte naţiuni, care sprijină egalitatea revendicată pe dreptul naturii, pe ideile democrate ale numărului poporului întreg şi proporţiei sarcinilor purtate de el, care cere drepturi şi beneficii pentru poporul său în raport cu ele, în formula lui ultimă în proporţie « geometrică » — nu numai în proporţia « aritmetică » de unul la patru deci, la care i-ar fi dat dreptul recunoaşterea lui ca a patra naţiune în stat.

Inochentie Micu e cel care face saltul de la privilegiile preoţimii unite la drepturile naţiunii, de la diplomele imperiale la a patra naţiune politică. Primul care transformă romanitatea în armă de luptă politică, care concepe o luptă naţională. Cu el se deschide lupta împotriva asupririi naţionale. Unirea menită de regim să fie calea care duce spre conştiinţa catolică şi supunere, el o schimbă în calea care duce spre conştiinţa naţională şi emancipare politică; menită de împărat să fie instrument de dominaţie a popoarelor sale, o schimbă în instrument de ridicare politică proprie. El e cel care întrevede nu numai consecinţele politice care se pot trage din unire pentru propriul popor, dar şi perspectivele ridicării lui politice în genere. El e cel care trage cu adevărat, pentru propriul popor, şi consecinţele culturale ale unirii, care întrevede că cultura nu e numai o necesitate în sine, ci şi condiţie a ridicării politice, că o ridicare politică proprie cere şi o cultură proprie. El transformă Blajul dintr-un sat în centrul politic şi cultural al romînilor.

Inochentie Micu nu numai întrevede toate acestea, dar şi înţelege nevoia acţiunii imediate; înţelege că el e acum singurul în situaţia de a putea deschide drumul, de a se putea pune în fruntea unei asemenea acţiuni, că, în condiţiile date, numai funcţia lui şi sinodul pot întruni o reprezentanţă a naţiunii, că ea îl obligă prin urmare să fie şi capul politic al poporului său, ca şi patriarhul « ilirilor » din sud, sau patriarhul de la Constantinopol. Înţelege că naţiunea transformată în naţiune politică trebuie să aibă neapărat şi o conducere politică, o conducere politică înainte de toate, şi, pentru aceasta, înainte de a-şi putea crea alte posibilităţi, trebuie folosite toate posibilităţile existente, în lipsa altui organism de luptă trebuie folosită biserica, trebuie folosit sinodul ei, care dă posibilitatea chemării şi a mirenilor, şi a ţărănimii, şi chiar a ţărănimii iobage.

Lupta lui o concepe ca a poporului romîn însuşi, « naţiunea romînă » în gîndul lui cuprinde întreg poporul romîn. Programul politic conceput îl meni să fie programul lui.

În programul său de luptă împletind şi revendicări directe pentru ţărănime, el e primul intelectual romîn luptător pentru îmbunătăţirea soartei iobăgimii, pentru scăderea sarcinilor ei, anticipînd asupra încercărilor de reglementare urbarială şi de îndreptare a raporturilor feudale în genere. Ştergerea iobăgiei pe Pămîntul Crăiesc, egalitatea de drepturi a locuitorilor lui, scăderea şi stabilirea robotei şi a sarcinilor iobăgeşti pe moşiile nobiliare, dreptul iobagului la pămînt, la pădure, dreptul lui de a-şi testa bunurile, dreptul la meserii, la şcoală, dreptul lui la mutare, atenuarea servituţii în genere, care se schiţează în programul de luptă al lui Inochentie Micu, vor apare doar în preocupările absolutismului luminat, ale reformismului lui Iosif al II-lea de după 40—50 de ani.

Inochentie Micu e deci primul care cuprinde într-un ansamblu problema poporului romîn din Transilvania, care îi concepe obiectivele politice şi argumentele fundamentale.

Deschizînd marea luptă, o duce fără răgaz, cu un curaj temerar, cu o dîrzenie neaşteptată. Nu foloseşte numai, dar şi caută însuşi prilejurile de luptă. Încrezător în evidenţa dreptăţii cauzei, înfruntă toate împotrivirile. În dietă, luptînd unul împotriva tuturor, e expus la jigniri, la ameninţări, la violenţe chiar. În dieta din 1744, după istoria lui Samuil Micu, la un răspuns al lui că « pentru neamul romînesc pre nimene nu vede, nici aude, carele să grăiască, sau măcar un cuvînt să puie spre uşurarea lui, şi rămîne fără dreptate asuprit », au început unii a striga: « Dar un Oprea romîn păcurariu să ne ocărească pe noi, şi să ne înveţă dreptate! » şi de nu i-ar fi împiedicat cei mai înţelepţi din dietă, « pe fereastră era să-l arunce jos »[1]. Totuşi nu se lasă învins. Luptă şi cu armele diplomaţiei, dar mai ales cu cele ale pasiunii. Asaltează cu îndrăzneală Curtea, toate forurile, toate personalităţile politice care socoteşte că pot să-i servească în vreun fel. Pentru clerul şi naţiunea sa asuprită — spune el — e gata să meargă oriunde, să lupte chiar cu « vărsarea sîngelui său ». Fire războinică, nedesminţindu-şi originile rustice, în focul luptei, sub săgeţile provocărilor, uită adesea stilul, formulele reverenţioase, atacă direct, tăios, în limbaj cotidian; impulsiv, nu arareori dă cuvînt indignării, revoltei, izbucneşte în expresii, ameninţări imprudente, care pot servi de arme şi adversarilor. (În dieta din 1737, la învinuirea că romînii nu sînt uniţi cu adevărat, ci numai condiţionat, ar fi ripostat că dacă nu li se satisfac revendicările sînt gata să se unească şi cu turcii!). La începuturile luptei pentru emancipare naţională stă deci figura lui dîrză, neînfricată, ridicată proaspăt din mijlocul ţărănimii luptătoare.

Lupta lui Inochentie Micu pornea din raporturile social-politice ale Transilvaniei, izvora ca o necesitate obiectivă din procesul de dezvoltare a poporului romîn de aici, era menită să exprime aspiraţiile lui de ridicare din starea de « tolerat », sau « admis » doar « *propter regni emolumentum* » (pentru folosul ţării), din starea de umilit, dispreţuit de « naţiunile » stăpînitoare, la rolul care i se cuvenea potrivit greutăţii sale specifice în viaţa politică a ţării, era lupta poporului romîn însuşi.

Noţiunea de naţiune evident evoluase, avea acum înţeles naţional. Naţiunea şi în noua ei accepţiune rămîne totuşi concepută în raporturile sociale existente. Dacă etnic ea cuprinde acum indiscutabil întreg poporul, politic e mereu discutabilă, se restrînge la purtătorii reali ai drepturilor politice, la păturile suprapuse sau cel puţin libere ale poporului. Atunci şi exerciţiul drepturilor politice revendicate pentru naţiunea romînă trebuia să se restrîngă mai ales la pătura ei de sus, acum în curs de ridicare sau aspirînd să se ridice din marea masă a poporului tocmai prin exerciţiul drepturilor revendicate. Aspiraţiile ei în primul rînd le formulează şi programul politic conceput de Micu, pe ea caută şi el să-şi întemeieze în primul rînd acţiunea, pe ea o mobilizează înainte de toate pentru a şi-o susţine. Ridicarea unei pături « conducătoare », « conştiente », cu o bază materială şi cu o cultură corespunzătoare, deplin înzestrată pentru exerciţiul drepturilor publice, capabilă de a constitui o reprezentanţă politică a naţiunii, îngroşarea ei continuă o urmăreşte cu deosebire şi el. De aci insistenţa pentru dreptul la şcoală, la funcţii, pentru reprezentarea în instituţiile de guvernămînt. De aci atîta insistenţă pentru dreptul la şcoală şi a celor de jos: mai ales din rîndurile lor putea fi îngroşată această pătură conducătoare.

---

[1] Samuil Micu, *Istoria romînilor*, vol. IV, p. 519. Cf. şi Gh. Baritiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, vol. I, p. 418, 429.

Această pătură în curs de formare, ce-i drept, e puţin studiată încă. Ea există însă: nobilime mică, cler, negustorime, meşteşugărime, funcţionărime mică, intelectualitate chiar, elemente diverse din care se formează cu timpul noua clasă, a burgheziei, profită de posibilităţile deschise prin unire. Arată de la început semne de conştiinţă că unirea deschide şi posibilităţi de ridicare politică. Unirea în sine însă nu i-a împlinit nădejdile. Ivindu-se acum exponentul capabil să-i întrevadă năzuinţele, să-i conceapă şi să-i traseze programatic ţelurile, să-i formuleze şi argumentele cele mai bune posibil, să-i lumineze calea şi să-i deschidă noi perspective de ridicare, cu atît mai mult trebuia să considere pe Inochentie Micu purtătorul său de cuvînt, lupta lui ca propria sa luptă. Cît o cunoaştem pînă acum însă, ea ne apare subţire încă, neîndeajuns diferenţiată şi definită ca atare. Puţin ridicată putea să fie şi intelectual — prima generaţie de intelectuali cu studii la Roma, la Viena, se ridică abia după plecarea lui. Inochentie Micu însă, am văzut, nu se întemeiază numai pe ea, se întemeiază şi pe ţărănime, pe cea liberă în primul rînd, dar şi pe cea dependentă, se străduieşte să fie purtătorul năzuinţelor întregului său popor. E conştient că lupta sa nu e luptă individuală, că ea trebuie să fie a poporului însuşi; el activează ca reprezentant al naţiunii sale, memoriile sale sînt formulate în numele ei, sînt semnate clerul şi naţiunea romînă, în sprijinul acţiunilor sale cheamă clerul, sinodul, poporul său.

Pătura de sus desigur i-a susţinut acţiunea. Nu s-a dovedit însă destul de tare pentru a o continua cu aceeaşi hotărîre şi cu aceeaşi vigoare. În schimb, lupta maselor populare tocmai după plecarea lui izbucneşte cu mai multă tărie. Cunoaştem prea puţin încă atitudinea maselor populare faţă de programul său de luptă, prea puţin, mai ales, măsura în care au putut fi implicate şi ele în acţiunea sa. Cunoaştem, în schimb, consecinţele acestei acţiuni, tulburările, părăsirea masivă a unirii după plecarea sa şi mai ales după abdicarea sa, dezastrul unirii care a urmat. Poporul condiţionînd, ca şi conducătorul lui, unirea de satisfacerea aspiraţiilor sale, o părăseşte în masă, căutîndu-şi alte mijloace de luptă.

Lupta politică întreprinsă de Inochentie Micu n-a dus acum la rezultatele întrevăzute. Obiectivul ei însă, emanciparea poporului romîn din starea de inferioritate în care era ţinut, ridicarea lui la calitate de naţiune politică, o dată conceput, exprimînd o inevitabilă necesitate a procesului de dezvoltare, se fixează durabil şi se va contura tot mai precis pe măsură ce se va dezvolta baza socială pe care se întemeiază. Şi va constitui un punct de plecare în lupta de emancipare politică a poporului romîn, un moment istoric de temelie în lupta lui pentru libertate şi unitate naţională. Lui Inochentie Micu îi revine marele merit istoric de a-i fi conceput programul şi de a fi luptat pentru el, — de a-l fi conceput şi de a fi luptat pentru el înainte de studiile istorice-filologice şi de valurile mari ale luminismului sau ale ideilor revoluţionare. Dimpotrivă, programul lui politic trasează sarcinile viitoarei ştiinţe istorice-filologice, pe temeliile aşezate de el se va ridica « Şcoala ardeleană ».

Inochentie Micu n-a ajuns pînă la a concepe sau formula şi unitatea politică a « naţiunii » romîne întregi, aşa cum vedea unitatea etnică a poporului romîn. Citind pe Cantemir însă, nu putea să-i scape chiar lui subtitlul operei sale: *Hronicon a toată Ţara Romînească (care apoi s-au împărţit în Moldova, Muntenească şi Ardealul) din descălecatul ei de la Traian împăratul Rîmului*, să nu-l ispitească această imagine a unei ţări romîneşti unice de la început. Romanitatea însăşi, transformată de el în temei de ridicare politică, trebuia să-l întărească în conştiinţa unităţii, să fie însăşi o premisă a unităţii politice viitoare. Unirea în tot cazul nu l-a împiedicat să privească şi peste Carpaţi. Dimpotrivă, în momente grele ameninţă nu numai cu întoarcerea la ortodoxia comună, ci şi cu plecarea peste munţi. Iar în genealogia familiei sale, cerută de poziţia sa, pe care o introduse în cererea de înnobilare a fratelui său Toma Micu, îşi deducea arborele descendenţei dintr-un (fictiv) Ion Moghilă Basarabă (1300) din Moldova, numele moştenindu-l de la fiul lui, Constantin Micul Basarabă, descendenţii căruia s-au înrudit cu timpul chiar cu Cantacuzinii. Se simţea deci nu numai fiul poporului său din Transilvania, ci fiul poporului romîn în genere, legîndu-se şi prin fire genealogice de toate trei ţările noastre.

Construcţia politică a lui Inochentie Micu, în raport cu stările timpului său, însemna un important salt înainte. Dacă ea n-a ajuns la realizare acum, a fortificat conştiinţa de sine a poporului romîn, conştiinţa dreptului său la viaţă politică proprie, l-a stimulat în lupta pentru el. Formulele simple aşezate de el la temelia acestui drept: sîntem cei mai vechi, cei mai numeroşi, purtăm sarcinile cele mai multe, avem cel puţin acelaşi drept ca şi alţii, erau mai mult decît evidente şi pentru masa celor mulţi, au putut pătrunde uşor şi în conştiinţa lor, au putut fructifica conştiinţa de sine a întregului popor romîn din Transilvania.

Urmaşii. Pregătiri pentru noi acţiuni

Regimul doreşte, evident, să menţină unirea, să o întărească. Are nevoie de ea nu numai în acţiunile politice din cadrul provinciei, ci şi în politica de centralizare. Trebuie apărată cu atît mai mult, cu cît masele populare, din 1744 începînd dau tot mai puternice asalturi împotriva ei. Mişcările populare, încurajate şi dinafară, din Ţara Romînească, din Moldova, din Serbia, din Rusia, am văzut, se ţin lanţ, cresc mereu în intensitate. Ele silesc Curtea să-şi pună problema recunoaşterii şi a unei biserici ortodoxe, şi numirii unui episcop pentru ea. Spre liniştirea lucrurilor, emise mai întîi un decret de toleranţă (13 iulie 1759) pentru cei care n-au primit ori s-au rupt de unire pînă acum. Decretul însă, dimpotrivă, stîrni o ridicare şi mai mare, mişcarea lui Sofronie, care ameninţa nu numai unirea, ci chiar regimul feudal. Mişcarea fu înăbuşită de generalul Buccow, dar Curtea trebui să recunoască şi bilanţul mişcărilor populare de pînă aci: preponderenţa covîrşitoare a ortodocşilor faţă de uniţi şi, prin urmare, două confesiuni. Cu data de 13 iulie 1761, numi episcop ortodox pentru Transilvania pe episcopul sîrb de Buda, Dionisie Novacovici. La început făcu concesia pentru a pune capăt mişcărilor populare şi a salva unirea. Dar şi cu gîndul ca tocmai prin această măsură să o întărească pe urmă, atrăgînd pe noul episcop şi, prin el, noi mase populare la unire. Ajungîndu-se însă la o refacere parţială a unirii, Curtea recunoscu definitiv două confesiuni. Aceasta limita desigur cercul unirii, dar faptul îşi avea şi avantajul lui pentru regim. Poporul romîn din Transilvania, ce-i drept, nu mai putea fi despărţit cu totul acum de lumea ortodoxă dinafară, dar rămînea împărţit religios în două, reducînd primejdia pe care o reprezenta ridicarea lui la conştiinţă politică. Unirea întregului popor romîn din Transilvania putea fi dorită de regim atîta timp cît i-a putut servi doar lui de armă politică; nu mai putea fi dorită acum, cînd poporul romîn o transforma însuşi în armă politică. Putea fi dorită doar o unire în stare că contrabalanseze ortodoxia. În plus, numind un episcop deosebit pentru ortodocşii din Transilvania, îi separa şi de ierarhia sîrbească, închizînd posibilitatea de extindere a privilegiilor ilirice, care reprezentau aceeaşi primejdie naţională. Ceea ce urmărea regimul era un echilibru al puterilor, o neutralizare a unora prin altele, a naţiunilor prin ele, iar a naţiunii romîne prin cele două fracţiuni ale ei, pentru a le putea stăpîni mai uşor.

După Inochentie Micu, lupta politică întreprinsă de el nu mai e reluată curînd, multă vreme nu se mai iveşte un conducător de energia şi îndrăzneala lui. După impetuozitatea luptei sale urmează un lung răstimp de ridicare lentă, de pregătire pentru noi acţiuni. Curtea însăşi are toată grija să nu mai repete experienţa făcută, să nu mai fie ridicate în scaunul episcopal figuri mai proeminente şi, mai ales, nu luptători politici. Petru Pavel Aron e preocupat de şcoală, de treburile curente ale clerului şi bisericii. După el urmă Atanasie Rednic, candidatul cu cele mai puţine voturi. După ce în concurenţă cu Rednic nu reuşi, deşi a obţinut faţă de el 90 de voturi, în sfîrşit, fu numit Grigore Maior, care încearcă uneori să umble pe căile deschise de Inochentie Micu, dar ca şi el trebui pînă la urmă să abdice. Sarcina lor principală acum e salvarea de la dezastru şi refacerea unirii. Grigore Maior, pornind cu energie, cu violenţă chiar, o salvează, o reface în însemnată măsură. Străduinţa de a mai cuprinde întreg poporul romîn în unire însă acum e zadarnică.

Dar dacă lupta lui Inochentie Micu n-a putut fi reluată şi continuată în programul şi în ansamblul ei, ea îşi arată roadele în detalii, în lărgirea şi adîncirea bazelor pe care urma să fie mai tîrziu reluată. Se lărgeşte treptat baza ei socială, creşte mereu numărul celor « conştienţi » de direcţia de dezvoltare a poporului romîn.

În programul lui Inochentie Micu, una din premisele fundamentale ale ridicării politice era ridicarea culturală. În consecinţă, urmaşii pun accentul pe şcoală. Nu se ridică şcolile de la Alba Iulia, Haţeg şi Făgăraş, cum prevedea diploma a doua leopoldină, dar se deschid şcolile din Blaj, ale căror temelii le-a pus Inochentie, se reface tipografia din Blaj. Blajul devine tot mai mult centrul cultural întrevăzut de el. Creşte numărul studioşilor în şcolile catolice, se înmulţeşte numărul celor care studiază la Viena, la Roma. Unirea îşi arată tot mai mult şi reversul laic, alături de clerul instruit se ridică tot mai mult şi o intelectualitate laică. Pornind de la ideea că mişcările stîrnite de Visarion, de Sofronie şi de alţii sînt numai produsul inculturii, regimul însuşi încurajează şcoala.

Continuîndu-se lupta pentru refacerea unirii, se continua în schimb şi lupta lui Inochentie Micu împotriva « latinizării ». Şi Rednic, şi Maior iau atitudine hotărîtă împotriva oricărei intenţii de a depăşi limitele în care a fost primită unirea. Peste cele patru puncte şi cîteva semne exterioare într-adevăr nu se mai face nici un pas. Grigore Maior luptă direct împotriva trecerilor la catolicism. Pentru a le împiedeca, cere să fie satisfăcute revendicările romîneşti, ca să se elimine motivele de trecere. Cere chiar hotărîre regală ca nimeni să nu poată trece fără ştirea şi încuviinţarea lui. Îşi arată teama ca chiar învăţămîntul limbii germane să nu devină instrument de « latinizare ».

Se duce aceeaşi luptă pentru dreptul la funcţii şi chiar la funcţii mai înalte, şi fără trecerea la catolicism.

Se continuă şi lupta împotriva teologului iezuit. Chiar Petru Pavel Aron se opune cu hotărîre la impunerea teologului. Numai la intervenţia energică a Curţii şi a papei se resemnează să-l primească. Aceeaşi luptă o duce împotriva lui şi Grigore Maior, şi la Curte şi la papa, pînă cînd, în sfîrşit, teologul e înlăturat. Aceasta însă numai cînd chiar ordinul iezuiţilor e dizolvat (1773).

Cît priveşte poporul, repulsiunea lui faţă de catolicism se adînceşte mereu, pe măsură ce se înmulţesc stăpînii săi catolici, se confundă cu ura împotriva stăpînilor feudali în genere.

În lupta pentru drepturi se invocă şi numărul poporului şi cantitatea sarcinilor purtate, serviciile lui militare şi sîngele vărsat. Inochentie Micu ceruse ca armata pe care trebuia să o ridice să aibă ofiţeri proprii, romîni, ridicarea ei însă o condiţiona de satisfacerea revendicărilor romîneşti. Cînd şi lui Petru Pavel Aron i se ceru în 1756 ridicarea unei unităţi proprii cu cadre proprii, o oferi socotind că va face « neamului bun nume ». . . « De cari n-avem îndoială cum că dacă mulţi merg sub numele şi steagul altora, cu mult mai voioşi or merge sub a neamului nostru » [1]. Cuvîntul de « neam romînesc », folosit de Inochentie Micu, reapare tot mai des şi în cele mai felurite împrejurări, şi tot aşa şi corespunzătorul său din textele latine sau maghiare de « naţiune romînă ». Reapare mereu şi ideea de asuprire naţională, de ură naţională ca o piedică în ridicarea romînilor la drepturile cuvenite. Aron se ridică împotriva celor care duc preoţii romîni la « judecători mireni şi de alt neam... pizmaşii lor carii socotesc atîta să calce sub picioare neamul nostru ». Iar Grigore Maior aruncă cele mai grele blesteme asupra celor care făptuiesc împotriva neamului lor, îşi subjugă fraţii.

Se înrădăcinează tot mai mult cu deosebire argumentul vechimii şi continuităţii pe acest pămînt, invocat de Micu, şi în genere, ideea romanităţii poporului romîn. « Valachii se numesc romîni sau romani *(Rumuni seu Romani)*, limba lor e latina coruptă» — argumenta la 1754 episcopul de Oradea deosebirea dintre sîrbi şi romîni. « Popor nenumărat, rămăşiţă a lui Traian şi Adrian, de unde se numesc şi acum în limba lor *Romini seu Romani* » — spune Petru Pavel Aron în 1756, într-o scrisoare către papa. Ştie şi despre teoria Flaccus-Vlachus. Limba romînă e latină şi înrudită cu italiana. Ideea originilor romane se transformă tot mai mult în idee activă, în stimul pentru ridicare. Gherontie Cotorea, la 1746, nu numai constată originile romane, dar şi deplînge contrastul dintre mărirea strămoşilor şi « decăderea » urmaşilor. Un tablou întreg al gravului contrast dintre trecut şi prezent îi pune « neamului » său în faţă ca un îndemn la luptă. Contrast, care va fi adîncit şi mai mult prin luminismul care va urma. Unirea însăşi el o socoteşte doar o reluare a firului rupt al romanităţii prin schisma grecească, o revenire la legea strămoşilor.

Ideea vechimii, romanităţii, continuităţii, formulele simple — sîntem cei mai vechi, cei mai mulţi, purtăm sarcinile cele mai multe, avem cel puţin aceleaşi drepturi ca şi alţii — lansate de Inochentie Micu, coboară treptat şi în mase, încep să servească de armă nu numai împotriva asupririi naţionale şi religioase, ci chiar împotriva iobăgiei.

În timpul mişcării lui Sofronie, romînii din sud cerînd libertate religioasă argumentează: « Că de-i trebuie cătane preaînălţatei crăiese romînii merg, unde trebuie oameni tot romînii merg, iar saşii nu merg şi nici celelalte neamuri nu merg, numai tot romînii. Iar saşii spun că pămîntul e al lor şi al celorlalte neamuri, şi ne iau viile şi locurile, de nu avem unde să ne pripăşim. Porţie noi romînii dăm cît celelalte neamuri din Ardeal toate laolaltă şi ei spun că pămîntul e al lor. Cuartire romînii dăm mai multe decît celelalte neamuri, întocmai ca şi cărăuşie » [2]. Tot în acest timp, la 1760, romînii din Hunedoara i-ar fi scris comitelui suprem şi nobilimii comitatului: « Nu ne putem mira destul care poate fi pricina că voi ungurii ne-aţi apăsat atîta şi ne-aţi aruncat şi jugul iobăgiei după cap, cînd noi sîntem şi am fost totdeauna mult mai mulţi decît ungurii şi, ce e mai mult, sîntem şi mai de mult decît voi în această ţară, căci sîntem încă rămăşiţele vechilor daci »[1]. Indiferent dacă asemenea cuvinte au fost scrise comitelui sau au fost auzite altfel, ele sînt semnificative.

---

[1] A. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisiu Novacovici*, p. 269.

[2] S. Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a romînilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, p. 178.

Nobilimea priveşte în jur cu teamă la întinderea ortodoxiei, la vecinătatea cu Ţara Romînească, cu Moldova. Priveşte cu teamă ridicarea romînilor, şcolile, revendicările lor. Se teme cu deosebire de numărul lor, de primejdia lor pentru nobilime. Comentînd scrisoarea adresată comitelui Hunedoarei, în teama sa, Gheorghe Rettegi, îi vede mai mulţi decît erau: « Dacă cineva ia aminte mai bine aceasta, pe noi negreşit repede ne pot nimici, căci în Transilvania pe uşor sînt de zece ori mai mulţi romîni decît unguri ». (Sau poate nu adăuga şi pe secui la unguri.) Şi în mintea ţăranilor, şi în a nobilimii, mai ales în aceste părţi, unde în genere stăpînii sînt unguri şi iobagii romîni, stăpînii se confundă adesea cu ungurii, iobagii cu romînii, cum se va întîmpla, vom vedea, şi în timpul răscoalei lui Horea, semn şi al unui aspect naţional pe care-l iau luptele social-politice, din care nu lipsesc nici răstălmăcirile şi exagerările luptelor naţionale în genere.

Partea ortodoxă, neunită, a romînilor din Transilvania, triumfătoare prin lupta de trei sferturi de veac a maselor populare, e străbătută şi ea tot mai mult de aceleaşi năzuinţe de ridicare. Îşi are şi ea acum ierarhia, intelectualitatea ei. Ea leagă pe romînii din Transilvania de lumea ortodoxă, de Ţara Romînească, de Moldova, de Rusia, are legături cu ierarhia bisericească sîrbească, cu mitropolitul de la Karlowitz. Pe latura ortodoxă, ridicarea se întrevedea prin extinderea şi asupra romînilor din Transilvania a privilegiilor « ilirice », care cuprindeau mai mult decît promiteau diplomele leopoldine uniţilor. Dimitrie Eustatievici se spune că le-ar fi tradus în romîneşte şi le-ar fi editat la Rîmnic. Locuitorii tîrgului Dobra, în 1749, cereau să fie puşi sub autoritatea congresului iliric, căci « destul amar avem pe lumea asta şi sîntem călcaţi de toate neamurile ca nişte robi »[2]. Exemplul privilegiilor ilirice era ispititor chiar şi pentru Inochentie Micu; ele ar fi fost binevenite şi pentru romîni. Spre asemenea concesii însă, Curtea putea fi şi mai puţin înduplecată. Făcuse o experienţă pe care nu mai voia să o repete. Mai mult, asemenea concesii puteau fi nimicitoare pentru unire.

Lupta pentru pivilegiile confesionale, fie unite sau « ilirice », se dă tot mai vădit cu ochii aţintiţi spre finalitatea ei naţională. Cu procesul general de dezvoltare, cu luminismul se ridică tot mai hotărîtor primatul drepturilor naţionale comune, conceput de Inochentie Micu. Ideile lui au prins rădăcini, care pătrund tot mai adînc şi care de acum nu vor mai putea fi smulse. Precauţiile regimului s-au dovedit zadarnice. Lupta politică, înăbuşită, s-a refugiat în pregătirea lentă a condiţiilor pentru reluarea ei pe baze lărgite. Din rîndurile studioşilor se ridică şi primii învăţaţi, apoi figurile mari ale Şcolii ardelene, care nu numai vor relua lupta deschisă de Inochentie Micu, dar, întemeiaţi pe vaste cunoştinţe istorice şi pe o mai largă bază socială decît el, îi vor da o nouă amploare, vor ridica la o nouă potenţă opera lui de precursor, transmiţînd-o mai departe, generaţiilor următoare.

---

[1] Rettegi György, *Emlékiratai*, în *Hazánk*, I (1884), p. 383.

[2] S. Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, p. 76.

3. ÎNFIINŢAREA REGIMENTELOR DE GRANIŢĂ

Proiectul generalului Buccow

Din mişcările din urmă şi rezultatele lor, regimul a putut trage concluzia că trebuie mers şi mai departe pe drumul absolutismului şi centralismului politic, că trebuie întărit catolicismul, inclusiv unirea atît de zdruncinată de mişcările din urmă, şi înainte de toate puterea militară, cu noi unităţi militare. O cereau aceasta şi nevoile interne, siguranţa claselor stăpînitoare, după asemenea primejdioase precedente. O cerea cu deosebire apoi nevoia de mai bună pază a hotarelor. Trebuiau oprite emigrările masive peste munţi, care scădeau populaţia producătoare şi contribuabilă. Trebuiau oprite mai ales emigrările masive de populaţie romînească, trebuia rupt contactul prea strîns între cele două versante ale Carpaţilor, stăvilită această osmoză populară permanentă care, în timp ce circulaţia culturală cultiva unitatea poporului romîn în păturile suprapuse, îi întreţinea unitatea chiar în temeliile sale, osmoză atît de primejdioasă şi pentru unire. Pentru aceasta organizaţia plăieşilor romîni era cu totul insuficientă şi mai ales nesigură. Trebuiau asigurate mai bine graniţele şi sub raportul schimburilor economice, al contrabandei, al regimului vamal, al mercantilismului practicat de regim. Şi chiar sub raport sanitar, împotriva pătrunderii molimelor din răsărit, care se iveau endemic, decimînd populaţia. Noua putere militară, fireşte, putea fi utilizată la nevoie şi ca forţă combatantă în exterior. Regimul se consolidase destul de temeinic ca să ridice acum asemenea forţe chiar din interior. Astfel se ajunse la înfiinţarea regimentelor de graniţă.

La cererea Curţii, în octombrie 1761, generalul Buccow prezintă un proiect detaliat. El propunea să se formeze de-a lungul frontierei Transilvaniei, din Banat pînă în Bucovina, trei regimente secuieşti de infanterie şi unul de cavalerie, precum şi două regimente romîneşti de infanterie şi unul de dragoni (cavalerie), regimentele de infanterie trebuind să aibă cîte 3 000 de soldaţi, cele de cavalerie cîte 1 000, în total deci 17 000 de soldaţi. Trebuia să se profite de acest prilej şi pentru întărirea unirii zdruncinate. Regimentele romîneşti să se formeze, prin urmare, numai din romîni liberi, uniţi, şi întrucît în regiunile de graniţă nu s-ar găsi în număr suficient de aceştia, să se aducă din alte părţi, răscumpărîndu-i, dacă sînt iobagi, de la stăpînii lor feudali. Noile unităţi militare proiectate aveau să prezinte avantajul de a fi o putere militară necostisitoare, întreţinîndu-se singură, cu mijloace proprii. Se ridicau noi forţe militare cu mari economii bugetare. Solda ofiţerilor şi efectivului militar

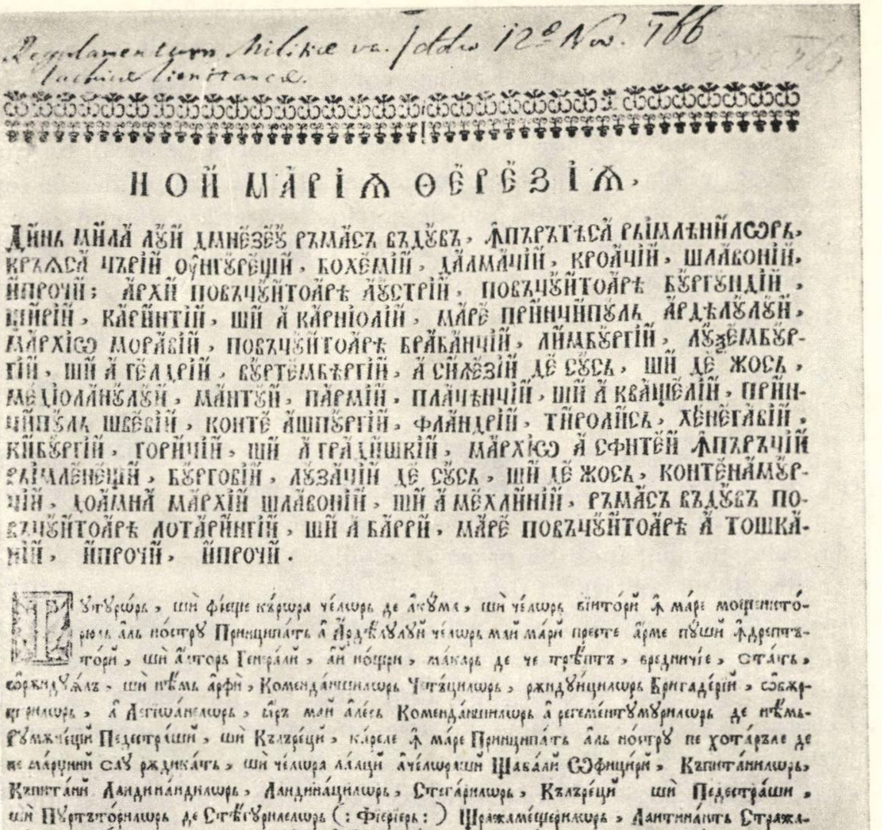

НОЙ МАРІѦ ѲЕРЕЗІѦ,

ДИНЪ МИЛА ЛꙊЙ ДꙊМНЕЗЕꙊ РЪМАСЪ ВЪДꙊВЪ, ѪПЪРЪТѢСА РѠМЛѢНИЛѠРЪ, КРЪѦСА ЦѢРІЙ ОꙊНГꙊРЕЩИЙ, БОХЕМІЙ, ДАЛМАЦІЙ, КРОАЦІЙ, ШЛАВОНІЙ, ШПРОЧИЙ; АРХИ ПОВЪЦꙊИТОАРѢ АꙊСТРІЙ, ПОВЪЦꙊИТОАРѢ БꙊРГꙊНДІЙ, ШТИРІЙ, КАРИНТІЙ, ШИ А КАРНІОЛІЙ, МАРЕ ПРИНЦИПꙊЛЪ АРДѢЛꙊЛꙊЙ, МАРХІѠ МОРАВІЙ, ПОВЪЦꙊИТОАРѢ БРАБАНЦІЙ, ЛИМБꙊРГІЙ, ЛꙊѮЕМБꙊРГІЙ, ШИ А ГЕЛДРІЙ, ВꙊРТЕМБЕРГІЙ, А СИЛЕЗІЙ ДЕ СꙊСЪ, ШИ ДЕ ЖОСЪ, МЕДІОЛАНꙊЛꙊЙ, МАНТꙊЙ, ПАРМІЙ, ПЛАЦЕНЦІЙ, ШИ А КВАЦЕЛІЙ, ПРИНЦИПꙊЛЪ ШВЕВІЙ, КОНТЕ АШПꙊРГІЙ, ФЛАНДРІЙ, ТИРОЛꙊСЪ, ХЕНЕГАВІЙ, КИБꙊРГІЙ, ГОРИЦІЙ, ШИ А ГРАДИШКІЙ, МАРХІѠ А СФИНТЕЙ ѪПЪРЪЦІЙ РꙊМЛЕНЕЩИЙ, БꙊРГОВІЙ, ЛꙊЗАЦІЙ ДЕ СꙊСЪ, ШИ ДЕ ЖОСЪ, КОНТЕ НАМꙊРЦІЙ, ДОАМНЪ МАРХІЙ ШЛАВОНІЙ, ШИ А МЕХЛИНІЙ, РЪМАСЪ ВЪДꙊВЪ ПОВЪЦꙊИТОАРѢ ЛОТАРИНГІЙ, ШИ А БАРРІЙ, МАРЕ ПОВЪЦꙊИТОАРѢ А ТОШКАНІЙ, ШПРОЧИЙ, ШПРОЧИЙ.

Fig. 93. — Regulamentul regimentelor romîneşti de graniţă din anul 1766.

al regimentelor proiectate avea să fie numai de 170 008 florini pe an, făcînd o economie de 1 255 694 de florini față de cît ar fi trebuit să cheltuiască statul în plus cu întreținerea unei armate corespunzătoare regulate. Grănicerul urma să fie un soldat plătit cu o soldă minimă și numai cînd se afla în serviciu (infanteristul cu 2 florini, cavaleristul cu 4 florini pe lună), un om cu economie proprie, obligat la serviciu militar în schimbul scutirii de alte sarcini publice (afară de darea capului) sau de sarcini iobăgești. Proiectul fu primit și Maria Tereza emise cu data de 15 aprilie 1762 decretul pentru înființarea « miliției naționale grănițărești », încredințîndu-i, în calitate de comisar cu depline puteri și de președinte al guvernului, chiar lui Buccow executarea.

Regimentul al II-lea romînesc de la Năsăud

Partea de frontieră dinspre Rodna și Bistrița, pînă înspre scaunul secuiesc al Gheorghenilor, urma să fie încredințată unui regiment romînesc de infanterie și altuia de cavalerie. Cele două regimente trebuiau să fie formate din satele năsăudene, adică din cele 21 de sate romînești ale așa-numitului district al Rodnei, plus două din valea Șieului. Încă din primăvara anului 1762 apăru aici un colonel imperial care, luînd contact cu fruntașii populației, făcu raport favorabil. După care și apărură apoi ofițerii însărcinați cu recrutarea și organizarea unităților.

Hotărîrea cădea tocmai într-un moment critic. Ținutul se găsea în luptă cu municipalitatea săsească a Bistriței, care căuta să-l iobăgească. Se petrecea și aici ceea ce se petrecea pe Pămîntul Crăiesc în genere. Hotărîrea nemulțumea și pe bistrițeni, dar și pe țărani. Prin această militarizare, bistrițenii urmau nu numai să piardă prestațiile de care țărănimea de aici trebuia să fie scutită, dar împărăteasa le cerea chiar să renunțe cu totul la ținutul însuși. Țăranii, de cealaltă parte, înrolați desigur și sub ispita eliberării promise de dări și de sarcini feudale, dar și sub presiune, sînt nemulțumiți și ei. Nu numai pentru că în gîndul lor ar fi dorit mai bine eliberarea de bistrițeni, fără militarizare, dar nu primiseră încă nici întărirea în libertățile promise în schimbul înrolării; și nici bistrițenii nu renunțaseră încă la ținut: ridicau rezerve, continuau cu exercitarea de drepturi feudale, invocau felurite restanțe. Libertatea promisă apoi aducea și ea cu sine felurite obligații militare. Le aduse, înainte de toate, ofițeri străini, care nu numai că impun cu severitate, cu pedepse aspre și neumane o disciplină militară unor oameni nedeprinși cu ea, dar le și disprețuiesc obiceiurile, credința. În plus, grănicerii trebuie să fie în mod obligatoriu uniți. Noii grăniceri aflară apoi că sînt datori acum la noi prestații, pentru nevoi militare, lucrări, cărăușii, că ei trebuie să ridice casele de încartiruire pentru ofițeri, că ei trebuie să-și cumpere și uniformele, că trebuie să se oblige sub jurămînt să servească, în caz de război, și în afara hotarelor țării. Și nici de impozite nu au fost scutiți.

Nemulțumirile, agitațiile cresc mereu. Mulți iau drumul pribegiei. Autoritățile militare se văzură silite să ia măsuri, să oprească întrunirile. Agitațiile îşi atinseră culmea la 10 mai 1763, cînd generalul Buccow veni, însoţit de episcopul unit Petru Pavel Aron şi de o numeroasă suită civilă şi militară, să le ia jurămîntul. La Năsăud, unde se luă jurămîntul dragonilor, ceremonia decurse în linişte. Dar la Salva — după una din versiuni — în timp ce batalioanele de infanterie şi companiile de cavalerie stăteau înşirate în faţa generalului, ieşi în faţă bătrînul, se zice de peste 100 de ani, Tănase Todoran din Bichigiu, arătînd cu îndrăzneală nemulţumirile grănicerilor. El ar fi spus: sînt de doi ani grăniceri şi n-au primit nici pînă acum cartea împărătesei că sînt liberi, au fost scrişi iobagi, dau dare, fac serviciu militar, copiii lor vor trebui să meargă pînă la marginile pămîntului să-şi verse sîngele, şi pentru ce? Ca să fie robi, să n-aibă nici un drept? Îi îndemnă să arunce armele, să alunge pe «păgîni» din hotarele lor. Numai atunci vor sluji cînd vor vedea cartea împărătesei în care să fie întărite drepturile lor: «Pînă atunci nu, o dată cu capul»[1]. La care cuvinte batalioanele aruncară armele la pămînt. Le ridicară apoi, dar pentru a soma pe ofiţeri să părăsească ţinutul regimentului. Indiferent însă cum s-au petrecut lucrurile, fapt e că generalul, episcopul şi toţi ofiţerii părăsiră ţinutul mai mult în fugă.

Cuprins de mînie, primul gînd al generalului fu o represiune sîngeroasă, un masacru în masă. Se răzgîndi însă şi trimise o comisie de anchetă, în frunte cu generalul Siskowich (Žiskovič), pentru a descoperi pe aţîţătorii rebeliunii. După şase luni de cercetări, la 12 noiembrie 1763, sentinţa comisiei condamnă nu mai puţin de 19 grăniceri la moarte. Patru fură executaţi. Bătrînul Todoran fu frînt cu roata, iar Vasile Dumitru din Mocod, Man Grigore din Zagra şi Vasile Oichi din Telciu fură spînzuraţi. Celorlalţi 15 însă li se comută pedeapsa: să treacă de zece ori în sus şi în jos «printre loviturile de vergi a trei sute de soldaţi».

Generalul Siskowich reluă apoi lucrările de organizare a regimentului. Desfiinţă regimentul de dragoni, în schimb acum numai pentru cel de infanterie, la cele 23 de sate mai adăugă cinci din valea Şieului şi două de pe Mureş. Dar acum împărăteasa emitea, cu data de 16 martie 1764, şi patenta în care stabilea nu numai obligaţiile, dar şi drepturile şi privilegiile grănicerilor romîni declaraţi «liberi». Va sili apoi şi oraşul Bistriţa să renunţe la orice drept asupra districtului Rodnei.

Regimentul I romînesc de la Orlat

Cel de la Năsăud fu numit regimentul al doilea romînesc de graniţă. Aceasta pentru că primul fu numit cel organizat spre frontiera de sud a Transilvaniei. Rezistenţa aici fu mai mică, mai mult împotriva unirii pe care grănicerii trebuiau s-o primească. Încredinţîndu-i-se o parte lungă de frontieră, regimentul întîi nu avea un teritoriu compact. Pentru constituirea lui s-au luat două sate din Ţara Bîrsei, 13 din Ţara Oltului, 4 din scaunul Sibiului, 1 din scaunul Orăştiei, celelalte din comitatul Hunedoarei. Sediul regimentului se stabili la Orlat, lîngă Sibiu. Regimentul s-a lărgit pe urmă, căci într-un conspect din 1773 apar ca aparţinînd regimentului întîi de graniţă romînesc 82 de sate (2 din Ţara Bîrsei, 1 din Alba de sus, 40 din Făgăraş, 3 din Sibiu, 1 din Orăştie, 26 din Hunedoara, 9 din Haţeg). Un decret din 13 noiembrie 1766 al Mariei Tereza stabili apoi şi statutul de organizare definitiv al celor două regimente romîneşti, statut care se tipări şi în romîneşte.

---

[1] V. Şotropa, *Infiinţarea graniţei militare năsăudene 1762*, în *Arhiva someşană*, nr. 24 (aprilie-sept. 1938), p. 69—70. Vezi aici mai multe versiuni disparate, contradictorii chiar. Nu s-a reconstituit încă întîmplarea printr-o cercetare riguroasă.

Regimentele secuieşti

Mai mare fu rezistenţa la înfiinţarea regimentelor de graniţă secuieşti. Am văzut că secuii, după diploma leopoldină, trebuiau să rămînă scutiţi de dare, ei, în baza privilegiilor lor, trebuind să facă serviciu militar. Pentru noul regim, întemeiat mai ales pe armată proprie, permanentă, ei erau însă o oaste neregulată şi nesigură; preferă să-i pună să-şi răscumpere serviciul militar în bani. Mai ales după experienţa făcută în răscoala lui Francisc Rákóczi al II-lea, era incomparabil preferabilă această soluţie. Ceea ce puteau dori secuii era revenirea la vechile privilegii, la propria lor organizaţie militară, sau, dacă nu, mai bine menţinerea situaţiei de pînă aici: plata dării de răscumpărare.

În aprilie 1762 începu totuşi şi organizarea grănicerilor secui. După al doilea proiect al lui Buccow, trebuiau să se constituie două regimente de infanterie şi unul de cavalerie. Trebuia să se creeze, prin urmare, un echilibru între regimentele romîneşti şi cele secuieşti, pentru a le putea neutraliza puterea, unele prin altele, la nevoie. Generalul Buccow trimise şi la secui o comisie militară, în frunte cu colonelul Carol Schröder. Noua organizaţie trebuia să cuprindă numai pe secuii liberi, drabanţi sau pedeştri *(pixidarii)*, călăreţi *(primipili)* şi mici nobili (nobili de o sesie sau nobili armalişti). Comisia începu şi aici operaţiile de recrutare sub semnul înrolării « voluntare ».

De la început însă secuii opun rezistenţă. Înrolarea voluntară fu repede înlocuită cu presiuni, ameninţări cu amendă de 500 de florini, cu pierderea averii, a capului chiar. Pentru mai uşoară « convingere » începură să apară unităţi militare imperiale şi apoi însuşi generalul Buccow în persoană, să asiste la jurămîntul celor înrolaţi. Jurămîntul îi obliga să servească nu numai la graniţă, ci oriunde li se va cere, ceea ce spori rezistenţa. Recrutarea merge tot mai greu, secuii refuză înrolarea, se refugiază din calea ei, ameninţă cu emigrarea în Moldova. Cei înrolaţi, în posesia armelor acum, se întorc împotriva dregătorilor lor de pînă aici, care i-au amăgit să se înscrie, apoi împotriva nobilimii, care rămînea iarăşi scutită de obligaţie; încep să-i ademenească iobagii să se înscrie şi ei, împreună cu aceştia încep să-i atace curţile. Tulburările iau tot mai mari proporţii. Lupta împotriva regimului se împletea cu lupta antifeudală.

Un an de zile se întrebuinţară şi mijloacele persuasiunii, şi ale presiunilor şi teroarei, totuşi rezultatele erau îndoielnice. Împărăteasa, nemulţumită de ele, revocă pe Buccow şi încredinţă cu reluarea lucrărilor pe generalul Siskowich. În fruntea unei noi comisii (din care făceau parte şi conţii Ioan Lázár şi Nicolae Bethlen), generalul, în primăvara anului 1763, îşi începu cercetările şi-şi făcu apoi propunerile. Rezultatul fu patenta imperială din 8 octombrie 1763. În textul ei, împărăteasa stabilea acum mai precis obligaţiile şi beneficiile viitorilor grăniceri, dar deodată cu ele şi obligativitatea înrolării. Restrîngea în schimb recrutarea la secuii liberi din Ciuc, Trei Scaune şi Brăduţ din Odorhei.

În decembrie 1763 apoi, cu o puternică acoperire militară, generalul Siskowich începu noile operaţii de recrutare. Începu în Ciuc, cu Gheorgheni. În ciuda rezistenţei, recrutarea, sub scutul armelor, mergea înainte.

Dar cînd comisia trecu în satele Ciucului de sus şi începu operaţiile şi acolo, sosi vestea că toţi bărbaţii din Siculeni (Madefalău) s-au refugiat, lăsîndu-şi acasă doar soţiile şi copiii, în pădurea dinspre graniţă, că se adună acolo secuii şi din alte sate ale Ciucului, că au chemat în ajutor şi pe cei din Odorhei, din Trei Scaune, numărul celor strînşi ridicîndu-se la cîteva mii, că se pregătesc să solidarizeze pe toţi secuii pentru rezistenţa armată. Secuii îşi făceau, desigur, socoteala că în faţa unei asemenea rezistenţe comisia va renunţa la recrutarea lor mai departe.

Comisia însă rămase neînduplecată. După ce se informă asupra motivelor împotrivirii şi încercă pe cale paşnică să-i readucă la supunere, trecu la măsuri militare menite să le înfrîngă rezistenţa. Alungă cu brutalitate, în plină iarnă, şi femeile şi copiii în pădure. Închise apoi drumurile pentru a le opri aprovizionarea. Măsura îşi făcu efectul. Rezistenţa rămînînd fără şanse, secuii strînşi se pregătesc de întoarcere acasă. Încearcă să se apropie de comisie, să caute o înţelegere. Aceasta însă nu-i lăsă să se apropie. Văzu în încercare doar o stratagemă pentru a cîştiga timp; era informată că le vin ajutoare noi din Trei Scaune, că le aşteaptă şi din Odorhei. Hotărî, prin urmare, o acţiune rapidă, fără tranzacţii. Secuii începură totuşi să coboare dinspre Frumoasa şi să treacă în Siculeni. La 6 ianuarie comisia îi somă să răspundă imediat dacă vreau sau nu să se prezinte spre ascultarea ordinului regal şi să-şi denunţe instigatorii şi conducătorii. Secuii cerură pentru răspuns o amînare pentru a doua zi. Din ceea ce comisia citi iarăşi o aşteptare de ajutor. Hotărî să-i lovească încă în aceeaşi zi. Generalul Siskowich încredinţă operaţia locotenent-colonelului Carato, dîndu-i vreo 1 400 de soldaţi şi două tunuri. Acesta, în noaptea de 6 spre 7 ianuarie, înconjură în taină satul adormit, închise toate ieşirile şi, în plină noapte, pe la patru, descărcă tunurile, aprinse satul, după care începu atacul populaţiei buimăcite. Urmă un masacru cumplit, care ţinu pînă pe la orele 9 – 10 dimineaţa. Căzură mulţi morţi, mulţi se înecară căutîndu-şi refugiul peste Oltul îngheţat, mulţi grav răniţi muriră pe urmă. Nimeni nu-i mai numără, căci mulţi fură aruncaţi de soldaţi în groapă comună. Cifrele variază: 200

şi mai mult. Sub numele de *Siculicidium* s-a întipărit în istorie înfiorătorul măcel.

Comisia îşi reluă apoi operaţiile. În «linişte» şi «muţenie» acum, în trei luni termină şi recrutarea, şi organizarea. Se organizară, după plan, două regimente de infanterie şi un regiment de husari. În cel de husari mai ales vor intra apoi şi mulţi romîni. În 1790, de pildă, memoriul ofiţerilor romîni de graniţă susţine că mare parte din acest regiment e constituit din romîni. Miliţia de graniţă secuiască, cu data de 24 martie 1764, îşi primi şi ea regulamentul.

Se întreprinse şi aici o cercetare în urma masacrului de la Siculeni, dar iarăşi, ca şi la Năsăud, nu pentru a pedepsi pe vinovaţii pentru el, ci pentru a descoperi pe instigatorii la rezistenţă.

Batalionul romînesc din Banat

Nu mult după aceea s-a înfiinţat şi batalionul romînesc de graniţă din Banat. În 1751, Maria Tereza trecuse Banatul de sub administraţie militară sub administraţie civilă. Numai preajma frontierei a rămas mai departe sub autoritate militară.

Organizaţia graniţei militare de sud însă s-a făcut mai tîrziu. Pe Tisa şi pe Mureş exista încă de mai înainte, am văzut, regimentul «iliric». Cu încorporarea Banatului graniţa se mutase, şi trebuia deplasată deci şi puterea militară de pază. După pacea de la Belgrad (1739), austriecii au trecut apoi în Banat şi companiile de grăniceri din Oltenia şi Serbia, aşezîndu-le la nord de Dunăre, de-a lungul frontierei, în vederea organizării şi aici a graniţei militare. Grănicerii sîrbi (şi romîni) de pe Tisa şi Mureş devenind de prisos, trebuie să se mute şi să se încadreze în noile unităţi sau să treacă la condiţiile restului locuitorilor. Plecară atunci mulţi, cu miile, în frunte cu căpitanii Tököli-Popovici şi Horváth în Rusia, întemeind acolo guberniile Serbia nouă şi Sf. Elisabeta.

Înfiinţarea batalionului I romînesc se hotărî în 1768. I se repartiză teritoriul de la nord de Orşova pînă la Caransebeş. Locuitorii fură lăsaţi să aleagă dacă se înrolează sau părăsesc teritoriul. Cei mai mulţi se înrolară şi astfel se înfiinţară 50 de posturi de cordon cu 244 de grăniceri. Înmulţindu-se apoi şi posturile, şi grănicerii, autoritatea militară se extinse şi asupra altor sate. Iosif al II-lea însuşi se interesă de aproape, în cele trei călătorii ale sale în Banat, de graniţa militară, căutînd să obţină adeziunea voluntară la extinderea ei.

Nu lipsi însă nici aici rezistenţa faţă de asprimea tratamentului şi sporirea sarcinilor cerute de război. În 1772, mai mulţi grăniceri fug în munţi, cu familiile lor; cei rămaşi nu se supun nici ei regulamentelor militare. Mulţi refuzară armele: fură aruncaţi în închisoarea militară din Caransebeş. În 1773 se înregistrează rezistenţa celor din Valea Almăjului şi dinspre Rusca. Rînd pe rînd însă au trebuit să revină şi cei fugiţi în munţi şi să se supună şi ceilalţi. Împăratul extinse teritoriul batalionului romînesc asupra a 56 de sate. Unităţile romîneşti şi sîrbeşti, mai tîrziu, sînt organizate în regimentul romîno-iliric.

Urmările înființării regimentelor de graniță

Cu înființarea regimentelor de graniță, regimul făcea încă un pas înainte în stăpînirea țării. O întărea acum cu forțe ridicate chiar din interior, dar supuse direct puterii centrale și recrutate din masele țărănești. Agitațiile, nemulțumirile mai continuă încă. Măsura lor ne-o dă și ritmul emigrărilor peste munți. Într-un întins tabel al emigrărilor în Bucovina din 1778, citim foarte multe nume din satele grănicerești. Cei mai mulți emigranți sînt veniți acolo de 13 și 15 ani, adică din răstimpul constituirii regimentelor de graniță. Sînt însă mulți veniți și dinainte și de după aceea. Rezistența de la început însă, treptat, se calmează. Prin regim special, prin favoruri, noua armată e atrasă tot mai mult în orbita puterii imperiale, pusă în serviciul ei.

Dar, iarăși, noua putere militară n-a putut fi pusă exclusiv în serviciul ei, cum a conceput-o, mai ales în cazul romînilor. Regimentele de graniță lărgeau cercul romînilor liberi. Ridicarea lor socială își avea repercusiunile sale și asupra celor rămași în afara cercului. Emanciparea lor totală de sub puterea feudală va fi o veșnică ispită pentru iobagul strivit de servitute, un veșnic îndemn în lupta lui pentru propria emancipare. La starea lor vor rîvni și răsculații lui Horea. În schimb, pentru nobilime constituiau o nouă amenințare; ea se temea să nu întoarcă armele împotriva ei. Mai mult, purtarea armelor, unitățile militare proprii îi ridicau în conștiința de sine, în conștiința propriei puteri. Puterea militară îi ridica la un rol în stat. Participarea la războaie pe cîmpurile de luptă ale Europei, pe care-i purta imperiul, le lărgea considerabil orizontul, îi ridica și la rol politic. Ca și în cazul unirii, regimentele de graniță, menite de regim să fie instrument politic doar pentru uzul său, vor putea fi puse și în serviciul ridicării politice a propriului popor. În noile condiții sociale, școlile grănicerești vor ridica treptat o nouă pătură instruită, o nouă «intelectualitate», și cu deosebire noi cadre militare, o nouă ofițerime, proprie, în locul celei străine de la început.

Noua putere militară romînească se ridica și ea în aceeași credință a romanității, cu ochii îndreptați spre aceleași virtuți ale strămoșilor, care trebuiau reînviate. Pe steagul regimentului al II-lea de graniță de la Năsăud, sta scris: «*Virtus romana rediviva*». Chiar ofițerii străini, austrieci, ai regimentelor, știind latinește, puteau observa înșiși asemănarea de limbă. Dar se găseau printre ei și italieni, francezi, spanioli, care, descoperindu-și comunitatea de origini cu poporul din care s-au ridicat unitățile lor, observînd contrastul dintre mărirea din trecut și decăderea din prezent, le exaltează înșiși virtuțile militare cu mîndria originilor romane. Un ofițer italian al regimentului năsăudean, căpitanul Antonio Cosimelli, în 1768, într-un *Poëmation* închinat regimentului său, îl numește «legiune», iar pe cei care-l compun «romulizi», adică nepoți ai lui Romulus. Plecînd de la o exclamație a împăratului Iosif al II-lea, inspirată într-una din călătoriile sale de numele satului Salva, botează alte trei sate cu nume noi, pentru a forma cuvintele lui: *Salva Romuli Parva*

Nepos[1], nume pe care satele le păstrează pînă azi. Împăratul Iosif însuşi era convins de originile romane ale poporului romîn; ca împărat «roman», mulțumit de a fi descoperit un nou element «roman» în cuprinsul imperiului său, îşi măgulea cu ele supuşii pentru a le stimula credința şi virtuțile militare. Romanitatea însă trezea aceeaşi conştiință națională, mîna spre aceeaşi luptă de ridicare, concepută de Inochentie Micu. La lupta de emancipare națională a poporului romîn se va adăuga foarte curînd, ca o putere nouă, miliția de graniță romînească; în rîndul stărilor națiunii, care vor semna *Supplex Libellus Valachorum* în 1791, va apărea şi o stare militară *(Militaris status)*.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

F. Engels, *Destrămarea feudalismului şi formarea statelor naționale*, în *Războiul țărănesc german*, ed. a III-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1958.

V. I. Lenin, *Opere*, vol. 20 şi vol. 22, Bucureşti, Ed. P.M.R., 1951, 1952.

2. *Izvoare*

[Baritiu, G.], *Materialu pentru istoria regimentului I. granitiariu din Transilvania*, în *Transilvania*, XV (1884), p. 177–182 şi XVI (1885), p. 1–5, 17–22, 33–38, 49–54, 65–68.

Benigni, I. H., *Statistische Skizze der Siebenbürgischen Militär Gränze*, Sibiu, 1816.

Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. VI.

Nilles, Nic., *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis*, vol. I–II, Oeniponte, 1885.

Rettegi, György, *Emlékiratai*, în *Hazánk*, I–II (1884–1885).

3. *Lucrări generale*

Baritiu, G., *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. I, Sibiu, 1889.

Bunea, Aug., *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisiu Novacovici, sau Istoria romînilor transilvăneni de la 1751 pînă la 1764*, Blaj, 1902.

C. Daicoviciu, St. Pascu, V. Chereşteşiu, St. Imreh, Al. Neamțu, T. Moraru. *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a, Buc., Ed. Academiei R.P.R., 1963.

Dragalina, P., *Din istoria Banatului Severin*, Caransebeş, 1902.

Dragomir, S., *Istoria desrobirei religioase a romînilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I–II, Sibiu, 1920–1930.

Jakab, Elek, *Erdély katonai védereje átalakulása a XVIII. században*, în *Akadémiai értekezések a történettudomány köréből*, Budapesta, 1884.

Meteş, Şt., *Situația economică a romînilor din Țara Făgăraşului*, vol. I, Cluj, 1935.

Micu, Samuil, *Istoria romînilor*, vol. IV (ms).

Nistor, Ion, *Bejenari ardeleni în Bucovina*, în *Codrul Cosminului*, II–III (1925–1926), p. 445–533.

---

[1] De fapt: *Salve Romuli parva nepos*, Fii salutată mică nepoată a lui Romulus!

NISTOR, ION, *Emigrările de peste munţi*, în *Anal. Acad. Rom.*, **Mem. Secţ. Ist.**, S. II, t. XXXVII (1914–1915), p. 1–51.

I. TÓTH, ZOLTÁN, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792*, Budapesta, 1946.

4. *Lucrări speciale*

BARIŢIU, G., *Istoria regimentului alu II. romanescu granitiariu transilvanu*, Braşov, 1874.

BOGDAN-DUICĂ, GH., *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain*, Caransebeş, 1896.

BUNEA, AUG., *Din istoria romînilor. Episcopul Ioan Inocenţiu Klein (1728–1751)*, Blaj, 1900.

— *Istoria regimentelor grănicereşti*, Blaj, 1941.

KLIMA, H., *Guvernatorii Transilvaniei 1774–1867*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, Cluj, IX (1943–1944), p. 225–328.

KUTSCHERA, R., *Guvernatorii Transilvaniei 1691–1774*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, Cluj, IX (1943–1944), p. 133–222.

MICU, EMIL, *Contribuţiuni la istoricul regimentului grăniceresc întîi valah*, Bucureşti, 1943.

MIHORDEA V., *Infiinţarea grănicerilor vechii Case de Austria (1762)*, în *Revista istorică*, XX (1934), nr. 7–9, p. 237–239.

SCHWICKER, J. H., *Geschichte der Österreichischen Militärgrenze*, Viena, Teschen, 1883.

SURDU, BUJOR, *Infiinţarea graniţei militare bănăţene descrisă de un martor ocular (1768–1773)*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, IV (1961), p. 257–266.

SZÁDECZKY, LAJOS, *A székely határőrség szervezése 1762–64–ben*, Budapesta, 1908.

ŞOTROPA, V., *Infiinţarea graniţei militare năsăudene 1762*, în *Arhiva someşană*, nr. 24 (aprilie septembrie, 1938), p. 1–129.

VANIČEK, F., *Spezialgeschichte der Militärgrenze. Aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft*, vol. I–IV, Viena, 1875.

CAPITOLUL XIII

CULTURA ŢĂRILOR ROMÎNE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

1. CULTURA ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ ŞI MOLDOVA

Instaurarea regimului turco-fanariot în Moldova şi în Ţara Romînească nu a reprezentat o deviere în dezvoltarea firească a culturii romîneşti şi cu atît mai puţin o înstrăinare culturală a poporului romîn. Masele populare largi — îndeosebi cele ţărăneşti — au continuat, în formele tradiţionale, dar cu o împrospătare continuă, propria lor creaţie orală. Accesul la cultura scrisă, mai larg încă din secolul al XVII-lea faţă de epocile precedente, cunoaşte o extindere treptată, cum o dovedesc existenţa unui număr tot mai mare de dieci şi grămătici, înmulţirea şcolilor, frecventa copiere a unor opere — îndeosebi a cărţilor numite populare — tot mai numeroşii ştiutori de carte care iscălesc în acte etc. Pătrunderea literaturii scrise se face, de altminteri, şi între neştiutorii de carte, prin lecturi şi povestiri, după cum se vede din integrarea în folclor a unor teme de origine cărturărească, pe care, după ce au circulat în lucrări manuscrise, le regăsim în literatura orală a poporului, în legende, colinde, oraţii de nuntă etc. Rolul creator al poporului în viaţa culturală nu se mărgineşte, de altminteri, la făurirea propriei sale culturi, cu caracterele ei specifice de clasă, care o opun culturii clasei dominante. Din sînul poporului se ridică cea mai mare parte a copiştilor de cărţi şi mulţi dintre traducătorii lor, care impun acestor traduceri limba şi stilul popular, ca şi numeroşii dascăli şi dieci, cărturari modeşti, dar cu un rol fundamental în procesul de difuzare a culturii. În sfîrşit, elemente puternice de cultură populară — forme de gîndire şi simţire, ca şi forme de expresie — pătrund în operele cele mai însemnate şi contribuie la determinarea caracterului lor înaintat, sau cel puţin la valoarea lor literară. Astfel este cazul lui Cantemir şi Neculce sau, într-o anumită măsură, al autorului *Cronicii anonime* şi al lui Radu Popescu.

Progresele culturii romîneşti în etapa asupra căreia ne-am oprit sînt evidente, cu condiţia să nu luăm drept criteriu de bază numărul operelor de înaltă realizare, care, proporţional, sînt mai numeroase în perioada anterioară, ci fenomenul cultural judecat în ansamblul lui. S-a amintit mai sus numărul în creştere al ştiutorilor de carte. Aceeaşi constatare ne-o impune numărul cărţilor tipărite — asupra cărora vom reveni — şi mai ales cel al manuscriselor, care, cu toate progresele tiparului, continuă să reprezinte forma principală de circulaţie a culturii scrise. Nu s-a încercat pînă acum un calcul statistic pe epoci al manuscriselor păstrate în depozitele noastre publice, care, completat cu acela pe genuri literare, ar putea da indicaţii preţioase asupra curbei dezvoltării culturale. În ceea ce priveşte numai depozitul de manuscrise al Academiei R.P.R. — care este însă şi cel mai important din toate — el cuprinde, faţă de 129 de manuscrise romîneşti din secolul al XVII-lea, 1 295 de manuscrise din secolul al XVIII-lea. Desigur că în acest raport trebuie să ţinem seama şi de pierderea proporţional mai mare a manuscriselor mai vechi, totuşi apropierea celor două cifre rămîne grăitoare. În ceea ce priveşte copiştii, dacă — după însemnările lăsate pe manuscrisele din acelaşi depozit al Academiei R.P.R. — pentru veacul al XVII-lea cunoaştem 45, din veacul al XVIII-lea ni s-au păstrat numele a 392 copişti de manuscrise romîneşti.

Însăşi creşterea într-un ritm deosebit de accelerat a numărului actelor scrise — fapt care nu poate ţine numai de starea de conservare a arhivelor — are şi un aspect de istorie a culturii. Limba administraţiei şi a justiţiei e limba romînă — atunci cînd un ispravnic se adresează lui Constantin Mavrocordat în greceşte, domnul îi cere să scrie romîneşte — şi aceeaşi e şi limba marii majorităţi a actelor particulare. Şi în biserică se încheie procesul înlocuirii limbii slavone cu romîna.

Secolul al XVII-lea cunoscuse cîteva din realizările majore ale vechii culturi romîneşti: triumful limbii romîne ca limbă de cultură, formarea unui instrument de expresie unitar pentru toate cele trei ţări romîne prin marile scrieri ale veacului, statornicirea tiparului şi punerea bazelor unui învăţămînt de caracter superior, lărgirea interesului pentru literatura istorică şi beletristică, punerea problemei originii poporului romîn şi a unităţii sale etnice. Cărturarii secolului al XVIII-lea aveau să meargă mai departe pe aceste căi deschise de înaintaşii lor. Ei vor da o mai mare mlădiere limbii scrise, o vor îmbogăţi cu neologisme pentru a o face să exprime noţiuni noi — chiar dacă aceste inovaţii nu sînt totdeauna fericite — vor îmbogăţi o experienţă literară care începea să aibă o tradiţie îndărătul său. Nu este, fireşte, o întîmplare că cea mai înaltă realizare artistică a vechii culturi romîneşti — opera lui Ion Neculce — apare către mijlocul veacului al XVIII-lea. Problema originii şi unităţii poporului romîn — care a constituit o preocupare de bază a istoriografiei noastre medievale — este şi ea supusă celei mai largi cercetări, în limitele posibilităţilor epocii, în opera lui Dimitrie Cantemir, care e, pentru această vreme, şi gînditorul cel mai înaintat în problemele statului feudal.

Între aspectele progresului cultural al secolului al XVIII-lea, un loc fundamental îl are înmulţirea elementelor de cultură laică. Deşi dezvoltarea lor este încă lentă datorită menţinerii relaţiilor feudale, care asigură autoritatea culturală a bisericii, ea nu e mai puţin evidentă atît în ansamblul literaturii care se citeşte, cît şi în învăţămîntul care se predă în şcoli.

Numai profundele transformări care încep să se petreacă în sînul societăţii romîneşti în ultimele decenii ale veacului vor aduce schimbări esenţiale şi în domeniul culturii. Pînă atunci ea rămîne, în ansamblu, o cultură feudală, menită să apere baza economică a feudalismului. Atîta vreme cît nu se ridică o nouă clasă capabilă să-i dispute dominaţia în societate, ideologia dominantă rămîne ideologia clasei feudale, care nu are un caracter static, dar evoluează încet — cum sînt în genere schimbările în feudalism — şi rămîne axată pe aceleaşi idei directoare. Păturile orăşeneşti erau încă prea slabe pentru ca să dea o orientare nouă şi puternică în cultură iar masele largi populare, al căror rol în creaţia culturală generală a fost amintit, sînt ţinute departe de cultura scrisă şi în condiţii economice care le împiedică de la receptarea acesteia, chiar dacă se poate vorbi de anumite progrese în ce priveşte difuzarea ştiinţei de carte.

Rămîne problema culturii greceşti cu cele două aspecte ale ei, elin şi neogrec în această primă parte a dominaţiei regimului turco-fanariot. Este neîndoielnic că scrisul grecesc, a cărui răspîndire largă în Moldova şi Ţara Romînească datează încă din veacul al XVII-lea, a fost favorizat de prezenţa pe tronul celor două ţări a domnilor fanarioţi, ca şi de aceea a însoţitorilor lor constantinopolitani. Limba greacă rămîne limba studiilor superioare şi ea este folosită tot mai mult ca limbă de cultură de către clasa dominantă. Nu trebuie însă uitat că, în această vreme, în cultura romînească se poate constata, pe de o parte, aspectul pozitiv al contactului cu cultura greacă, de la care am primit o serie de elemente fie proprii acesteia, fie numai transmise de ea, iar pe de alta, efortul clasei dominante de a crea o barieră culturală între ea şi celelalte pături ale societăţii prin folosirea unei limbi străine. Amîndouă aceste aspecte îşi au origini mai vechi, avînd de-a face şi aici doar cu o nouă etapă în desfăşurarea unui proces în care rolul fanarioţilor nu putea în nici un chip să fie determinant. Adoptarea de către o parte tot mai însemnată a boierimii a limbii greceşti ca limbă de cultură demonstrează în acelaşi timp lipsa unui caracter naţional în opoziţia dintre boierii romîni şi boierii greci, care continuă să se reflecte în atîtea pagini din cronicile vremii.

Învăţămîntul

Învăţămîntul continuă să cunoască în cursul veacului al XVIII-lea, în Moldova şi în Ţara Romînească, formele întîlnite încă din epoca precedentă: şcoli domneşti, şcoli organizate pe lîngă instituţiile ecleziastice locale, şcoli ale misiunilor catolice, la care se adaugă învăţămîntul de caracter particular dat elevilor în sînul familiei şi completarea învăţăturii prin studii în străinătate. În cea mai mare parte a lui, învăţămîntul este rezervat fiilor de boieri şi, în al doilea rînd, elementelor înstărite din sînul păturilor orăşeneşti. Nevoile statului şi ale bisericii, ca şi cele ale administrației domeniilor marii boierimi, înlesnesc accesul la învățătură și unor tineri recrutați din pături mai largi, cel puțin în ce privește primele trepte ale învățămîntului. Prin legătura strînsă, din punctul de vedere al organizării, care există între învățămînt și biserică, precum și prin însuși conținutul acestuia, învățămîntul rămîne pus în slujba intereselor clasei feudale. De organizarea unui învățămînt sătesc nu se poate vorbi nici în această perioadă, deși rudimente de învățătură se puteau primi de la unii preoți sau dascăli ai bisericilor. O poruncă domnească din 1741 — 1743 prevedea chiar ca preoții așezați la tîrguri și la sate să fie capabili să dea învățătură copiilor. Această învățătură avea un caracter elementar și cu precumpănire religios, dar rămîne important faptul că preotul era dator «și să-i învețe a scrie»[1]. Se ajunge însă, în acest interval, după cum se va vedea, la instituirea de școli domnești în toate capitalele de ținuturi. Dar atenția cea mai mare a domniei se îndreaptă către școlile din cele două capitale. Repetatele măsuri de reorganizare care se iau sau cele în vederea asigurării veniturilor necesare întreținerii lor arată, totuși, că însăși existența marilor școli domnești din București și Iași nu s-a desfășurat sub forma unei dezvoltări continue și nestingherite.

În Moldova, reorganizarea învățămîntului se face din inițiativa lui Nicolae Mavrocordat și cu sprijinul patriarhului Ierusalimului, Hrisant Notaras, om învățat el însuși, cu o pregătire culturală dobîndită atît la Moscova, cît și în apusul Europei. Axinte Uricariul ne informează că Nicolae Mavrocordat, în cea de-a doua domnie, «adus-au și 2 dascali de carte elinească și unul de cartea cia de obști greciască, ca să învețe cine ar vrea, și nu dascal ca să învață carte sloveniască și altul ca să învață pe înțăles moldovenești»[2]. Supravegherea învățămîntului era încredințată lui Hrisant, iar în absența acestuia, clericilor numiți de el ca epitropi. După cum se vede, despre studiul limbii latine cronicarul nu vorbește, deși încă din prima sa domnie Nicolae Mavrocordat sprijinise predarea acestei limbi în școala catolică de la Iași, unde cerea de asemenea să se predea matematica și geometria, iar Hrisant Notaras trimisese la Iași cărți latinești și italiene.

Dezvoltarea învățămîntului în Moldova întîmpină dificultăți, după cum reiese atît din plîngerile dascălilor care ni s-au păstrat, cît și din măsurile frecvente de reorganizare care se iau. Astfel, în 1728, cu concursul aceluiași Hrisant Notaras, Grigore Ghica, după restaurarea vechiului local, care suferise în urma unui incediu, ia măsuri pentru redeschiderea cursurilor, «rînduind și așezînd — cum însuși afirmă într-un hrisov din cea de-a treia domnie a sa — să fie patru școale cu patru dascăli, una elinească și alta grecească, și alta slovenească, și alta romînească»[3]. E greu de afirmat dacă întreg acest învățămînt se preda în cuprinsul a patru școli diferite sau e vorba numai de cursuri predate de patru profesori în cadrul aceleiași instituții. Cronica lui Amiras spune că «au aşezat şcoalele de învăţătură pentru carte în oraşu în Iaşi... şcoală elinească, grecească şi moldovenească »[1]. La trei şcoli — însă elină, slavonă şi romînă — se referă şi N. Mavrocordat într-o scrisoare, pe cînd un misionar italian spune că « a instituit două şcoli, una de limbă greacă şi alta în limba moldovenească »[2], iar cronica atribuită lui Muste înseamnă doar că « adus-au şi dascăli elineşti, greci şi slavoneşti şi au aşezat şcoală de învăţatul copiilor »[3].

---

[1] Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. IV, p. 401.
[2] Axintie Uricariul, p. 158.
[3] V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, vol. I, p. 16.

Indiferent dacă e vorba de localuri diferite sau de unul singur — în fapt, cum s-a presupus, la Iaşi trebuie să fi fost o şcoală grecească la Trei Ierarhi şi una slavo-romînă la Sf. Sava—ceea ce este important e că în cadrul acestui învăţămînt, în care locul întîi îl avea dascălul de elină, se menţineau şcoala romînească şi cea de slavonie, necesare în primul rînd pregătirii personalului de cancelarie şi preoţilor. După cum arată cronica atribuită lui Amiras, şcoala era frecventată — fără îndoială pentru învăţămîntul elin — şi de elevi veniţi « din alte ţări ».

O extindere a învăţămîntului în şcolile domneşti din Iaşi are loc în 1741—1743, cînd se introduc cursuri de latină şi de arabă. Rezervarea pregătirii şcolare, în formele ei mai înalte, în special pentru fiii boierimii, este amintită de Neculce, care, arătînd şi întărirea, cu acelaşi prilej, a şcolilor «cele elineşti şi cele sloveneşti », spune că domnul — Constantin Mavrocordat — « au dat ştire tuturor mazililor în toată ţara ca să-ş aducă copiii la învăţătură la şcoală, ca să înveţe orice limbă le-ar fi voia »[4].

Ultimele două etape importante pentru perioada la care ne-am oprit le străbate învăţămîntul domnesc din Moldova în 1747 şi în 1766, trecînd însă între timp şi prin perioade de regres. În 1747, în afara reorganizării, pe vechile baze, a învăţămîntului din capitala ţării, are loc înfiinţarea a trei şcoli slavoneşti şi romîneşti pe lîngă cele trei episcopii, de la Roman, Rădăuţi şi Huşi, fiecare cu cîte un dascăl, care să predea atît romîna, cît şi slavona. Dascălii urmau să fie recrutaţi în primul rînd dintre foştii elevi ai şcolii de la Iaşi.

Măsurile cele mai însemnate se iau însă în 1766. Ele sînt patronate de domnitorul Grigore Alexandru Ghica, care construise şi un local de piatră în apropierea mitropoliei, pentru noua şcoală domnească, intitulată «Academia învăţăturilor şi epistimiilor» — adică a ştiinţelor — domnul însuşi afirmînd de la început extinderea pe care urma să o capete învăţămîntul ştiinţific în cadrul acestei instituţii. În fruntea ei nu se mai afla «dascălul cel mare elinesc», ci «dascălul cel mare» de ştiinţe, plătit cu importanta sumă de 1 500 de lei pe an, primul director şi profesor de ştiinţe al Academiei reorganizate fiind învăţatul grec Nichifor Theotokis, care făcuse studii la Padova şi la Leipzig. Între profesori erau şi doi de elină, unul de greacă modernă, unul de latină, dar nu lipsea nici dascălul de romînă. Nu întîlnim însă în organizarea Academiei un dascăl de slavonă — acest învăţămînt va continua în şcoala de slovenie, pentru traducătorii de acte — semn evident că vechea cultură slavă era pe cale de a se stinge în Moldova. Şcoala era înzestrată cu o bibliotecă condusă de un bibliotecar şi se prevedea şi cumpărarea de « organe matematice », adică instrumente pentru experienţele ştiinţifice. Pentru a fixa limitele acestui învăţămînt, care va însemna un neîndoielnic progres prin lărgirea pregătirii în domeniul ştiinţelor, trebuie să amintim însă că bugetul şcolii prevedea şi două posturi de predicatori, unul în limba greacă şi altul în limba romînă. Între alte inovaţii, pe lîngă crearea unei epitropii şcolare compuse din mitropolit, cinci boieri şi patru negustori — semn al interesului pentru cultură arătat de păturile orăşeneşti, ca şi al creşterii importanţei sociale a orăşenimii înstărite — o avem pe aceea a organizării de şcoli domneşti — deci, pentru acea vreme, a unui învăţămînt public — în toate capitalele de ţinuturi, în afara celor trei mai vechi, de pe lîngă episcopii. Dacă în cele 23 de şcoli astfel create limba de predare era romîna, la Galaţi şi la Botoşani funcţiona însă şi cîte o şcoală grecească.

---

[1] (A. Amiras), *Cronica anonimă a Ţerei Moldovei (1662—1729)*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele Romîniei*, vol. III, p. 168.

[2] *Diplomatarium Italicum*, IV (1939), p. 319.

[3] *Letopiseţul Ţerei Moldovei (1662—1729)*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele Romîniei*, vol. III, p. 73.

[4] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. I. Iordan, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959, p. 386.

În Ţara Romînească, dezvoltarea învăţămîntului domnesc se făcea pe linii asemănătoare cu ale celui din Moldova, cu diferenţa îndeosebi că aici organizarea dată în vremea lui Brîncoveanu fusese mai puternică, ceea ce dusese la crearea unei tradiţii de cărturărie grecească mai solid închegate. Pe de altă parte, reorganizarea şi extinderea sistematică a învăţămîntului domnesc, pe care o întîlnim în Moldova încă din 1766, nu va avea loc în Ţara Romînească decît în 1775—1776. Altminteri, şi într-o ţară, şi în cealaltă, dezvoltarea social-economică a păturilor orăşeneşti şi nevoile create de începutul de modernizare a statului — care implica înmulţirea actelor scrise şi existenţa unui aparat tot mai larg de dregători cu pregătire cărturărească — au făcut ca numărul şcolilor de diferite categorii să fie, în linii generale, în continuă creştere.

Şcoala grecească de la Sf. Sava a continuat să fie şi în secolul al XVIII-lea instituţia de învăţămînt cea mai înaltă. Ea funcţiona cu doi sau trei dascăli, predarea continuînd să se facă în primul rînd după manualele lui Theofil Corydaleu. După moartea lui Marcu Porfiropulos, succesorul în conducerea şcolii al lui Sevastos Kyminitis, urmează ca director şi prim-dascăl Gheorghe Hrisogon din Trapezunt, autor al mai multor scrieri. De la mijlocul veacului al XVIII-lea ni s-au păstrat însemnările viitorului dascăl Manase Eliad, care studia în anii 1754—1757 logica, retorica, fizica şi cosmografia.

O măsură cu semnificaţii complexe în ce priveşte învăţămîntul grecesc din ţările noastre este aceea luată în 1746. O anafora, care poartă numele a numeroşi mari boieri romîni, ca Iordache Creţulescu, Grigore Greceanu, Iordache şi Ştefan Dudescu, C. Brîncoveanu, B. Văcărescu ş.a., propune — şi domnul, C. Mavrocordat, întăreşte propunerea — ca fiii de boieri să nu poată ajunge la dregătorii fără a trece prin şcoala elină. Anaforaua aminteşte timpul — e vorba de vremea lui Brîncoveanu — cînd «toată boerimea avea multă plecare spre a-şi da pe fiii lor ca să înveţe şi să se procopsească la carte elinească», pe cînd acum «s-au lenevit atîta părinţii cît şi feciorii lor a urma acestei bunătate de folos şi de podoaba neamului boeresc, încît au rămas mai proşti la învăţătură decît alte trepte mai de jos». Obligativitatea învăţămîntului pentru odraslele boiereşti se impune, «de vreme ce învăţătura este podoaba şi însufleţirea cea mai de cinste la feciorii de boieri». Domnul însuşi, «pentru folosul patriei noastre, iar mai ales pentru învăţătura şi cinstea feciorilor de boeri, au aşezat şi au întemeiat atîtea şcoale de limbă elinească». De aceea boierii socot necesar ca cei ce «nu se vor sili spre învăţătura elinească, a învăţa pe deplin cu tot temeiul, acela va fi lipsit din orînduiala curţei şi nu se va primi nici odinioară la treaptă de cinste. Iar cari vor fi sîrguitori şi vor sili la învăţătură, acela să aibă a se cinsti cu diregătorie dupe învrednicia învăţăturei»[1]. Interpretată de editorul ei, V. A. Urechia, ca rezultatul unei constrîngeri exercitate de domnul fanariot faţă de reacţia antigrecească a «simţămîntului naţional», care ar fi împiedicat boierimea Ţării Romîneşti să-şi dea copiii la studii superioare, anaforaua din 1746 dovedeşte caracterul de clasă al acestui învăţămînt, teama resimţită de elementele cele mai clarvăzătoare ale boierimii faţă de ridicarea spre cultură a altor «trepte de mai jos» — şi, implicit, confirmarea acestui fapt ca o caracteristică a epocii — conştiinţa că în condiţiile începutului de modernizare a statului simplele privilegii de clasă nu mai puteau fi suficiente pentru a asigura boierimii locul în aparatul de stat, sursă de venituri şi de putere în acelaşi timp. Însăşi ideea distribuirii locurilor — în sînul aceleiaşi clase, fireşte — după gradul de învăţătură trebuie privită ca o măsură de apărare a clasei dominante faţă de presiunea celorlalte clase.

Nu cunoaştem urmările practice ale acestei hotărîri. Fapt este că 15 ani mai tîrziu, şcoala de la Sf. Sava simţea nevoia unei lărgiri a spaţiului, ceea ce face pe domn să hotărască mutarea la Văcăreşti a egumenului şi a călugărilor, clădirile mănăstirii fiind lăsate în întregime pentru şcoală.

Cea de-a doua şcoală domnească din Bucureşti, cea de la Sf. Gheorghe vechi, îşi continuă şi ea în cursul secolului al XVIII-lea activitatea, cu dascălii săi de slavonă şi de romînă. Către mijlocul veacului, dascăl de slavonă şi conducătorul şcolii era popa Flor sau Florea, copist a numeroase manuscrise, caligraf şi miniaturist de talent. Sub îngrijirea lui s-a reclădit în 1759 localul şcolii.

Şi în Ţara Romînească, deşi se va ajunge puţin mai tîrziu decît în Moldova la organizarea unui învăţămînt public în toate capitalele de judeţ, există şcoli domneşti şi în provincie. Astfel, Nicolae Mavrocordat întemeiază pe lîngă episcopia Buzăului o şcoală cu doi dascăli, de greceşte şi de slavoneşte, care va continua să funcţioneze în forma ei iniţială pînă la războiul ruso-turc din 1768—1774. O altă şcoală, cu un dascăl de greceşte, se găsea la Focşani. Dascălii erau obligaţi de C. Mavrocordat să dea lunar, la primirea lefii, raport scris vameşilor de Buzău de «cîţi ucenici au şi la ce mathimă învaţă», şi aceştia să transmită raportul domniei [1].

---

[1] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, vol. I, p. 14.

S-a amintit aici existenţa şi a altor locuri de învăţătură în afara şcolilor domneşti, cum sînt cele de instrucţie elementară aflate pe lîngă biserici din tîrguri şi de la sate sau învăţămîntul latin organizat de misiunile catolice din Moldova, care suferă şi el întreruperi. Există şi un număr de şcoli cu o organizare mai temeinică, pe lîngă unele mănăstiri din oraşe sau din afara acestora. Atare şcoli romîno-slavone, deşi suferă puternica influenţă a bisericii, cuprind şi materii laice de învăţămînt, iar atunci cînd sînt în mediul urban capătă un puternic caracter orăşenesc. De multe ori ele sînt ajutate şi de domnie, prin scutiri de dări pentru unele venituri ale mănăstirii. O astfel de instituţie este, în Bucureşti, şcoala de la Colţea. Întemeiată la începutul secolului, continuă să funcţioneze cu cei trei dascăli prevăzuţi de la început, « unu pentru ştiinţi şi altu pentru învăţăturile începătoare », cel de-al treilea fiind pentru «ştiinţa cîntării» [2]. Începînd din 1740, predă vreme de patru decenii la şcoala de la Colţea dascălul de slovenie Ioan, venit din Moldova şi ajuns dascăl după ce-şi făcuse studiile în Bucureşti. De la sfîrşitul carierei lui ne-a rămas certificatul eliberat unui elev, Gheorghe Ungureanu, venit la învăţătură din Transilvania şi care se înapoia acasă. Avem aici una din ilustrările contactului cultural permanent dintre cele trei ţări romîne, care a creat unitatea culturală a poporului romîn.

Mai puţin informaţi sîntem asupra şcolii de la Văcăreşti, ctitorie a lui Nicolae Mavrocordat. Aceasta era o şcoală elină, după cum arată şi însemnarea unui elev, făcută pe un text de Hesiod: « Am început în anul 1727, în şcoala din Văcăreşti, în luna februar » [3]. După un izvor mai tîrziu, şcoala avea « doi profesori pentru filosofie şi matematică » [4]. În 1741 se tipăresc cîteva cărţi « în tipografia şcoalii Văcăreştilor » [5].

Numeroşi sînt dascălii ţinuţi în casele boiereşti, pe lîngă cei aduşi de domnii înşişi, pentru educarea copiilor. În hrisovul lui Grigore Ghica din 1747 se vorbeşte de « cei puternici, ce cu puterea lor ţinea dascăli pentru copiii lor ». Doisprezece ani mai tîrziu, un alt hrisov ne informează nu numai despre şcolile « de pre de laturi » — şcoli de caracter particular — care făceau concurenţă şcolii domneşti, ci şi de dascălii din casele boiereşti, care urmau să fie supuşi unui examen în faţa dascălului celui mare de la şcoala domnească.

În sfîrşit, continuă şi în secolul al XVIII-lea şi se înmulţesc chiar, trimiterile la studii în străinătate, rezervate îndeosebi tinerilor din familiile boiereşti. Dacă cei mai mulţi mergeau la Constantinopol, întîlnim şi tineri care se îndreaptă spre alte direcţii, ca cei « doisprezece feciori de boieri », între care şi Răducanu

---

[1] I. Ionaşcu, *Material documentar privitor la istoria seminarului din Buzău*, p. 3.

[2] Idem, *Şcoala de la Colţea în veacul al XVIII-lea*, p. 8.

[3] N. Iorga, *Istoria învăţămîntului romînesc*, p. 65.

[4] I. Bianu-N. Hodoş, *Bibliografia romînească veche*, vol. II, p. 190.

[5] *Ibidem*, p. 54—55.

Cantacuzino, ţinuţi de C. Mavrocordat timp de trei ani la învăţătură la Veneţia. Viitorul domn al Moldovei, Ioan Teodor Callimachi, şi-a făcut studiile la Lvov, pe cînd Amfilohie, care va ajunge episcop de Hotin, a învăţat la Roma. Dascălii străini, pe de altă parte, ajungeau de multe ori în ţările noastre după ce-şi făcuseră învăţătura nu numai la Constantinopol, ci şi în alte părţi, de multe ori în Italia sau Germania. Contactele culturii romîneşti cu cultura altor popoare pe calea învăţămîntului se vor completa prin cele, mai frecvente încă, prilejuite de circulaţia cărţilor, tipărite sau manuscrise, în original ori în traduceri.

Tiparul

Prima trăsătură a tiparului în secolul al XVIII-lea este caracterul lui de continuitate, dacă luăm Ţara Romînească şi Moldova împreună şi nu un centru tipografic anumit. Cum noi nu mai dispunem decît de o parte din vechile tipărituri, seriile ieşite din unele centre tipografice au trebuit să se prezinte în fapt fără multe din lacunele pe care le constatăm azi [1]. A doua caracteristică e creşterea, faţă de epoca anterioară, a volumului tipăriturilor, care se ridică, în curs de şapte decenii, la un total de 268. Cea de-a treia, în sfîrşit, e caracterul covîrşitor romînesc al acestor tipărituri, publicaţiile în limba romînă fiind în număr de 231, adică cca. 86% din totalul cărţilor tipărite. Acest raport dintre numărul cărţilor tipărite în romîneşte şi al celor în limbi străine — greceşti, slavone, romîno-slave, cărora li se adaugă tipărituri în arabă şi turcă — reprezintă, e drept, unul din indicii caracterului romînesc al culturii în epoca numită a fanarioţilor. În acelaşi timp însă, trebuie să constatăm şi faptul că Moldova şi Ţara Romînească încetează de a mai fi un centru de tipărituri pentru sud-estul Europei, fie în limbă slavă, fie în greceşte, aşa cum fuseseră în vremea lui Matei Basarab sau C. Brîncoveanu. Între cele două ţări se păstrează şi în această perioadă primatul Ţării Romîneşti, afirmat încă din perioada precedentă; celor 198 de tipărituri din Ţara Romînească nu le corespund decît 70 ieşite din teascurile Moldovei.

În Ţara Romînească, centrele cele mai active sînt Bucureştii şi Rîmnicul. Din tipografia de la Buzău nu ni s-au păstrat decît puţine tipărituri, grupate în cîţiva ani, cu intervale între ei (1743, 1747, 1767—1768). De la Tîrgovişte nu se cunoaşte decît o carte, tipărită în 1725, şi aceasta doar dintr-o menţiune. O carte din 1766, deşi poartă menţiunea că a fost imprimată la Căldăruşani, reprezintă probabil numai o ediţie de titlu în cinstea acestei mănăstiri, tiparul efectuîndu-se la Bucureşti.

Cea mai mare parte a tipăriturilor moldoveneşti provin din tiparniţele de la Iaşi. Şi aici, însă, activitatea tipografică întreruptă din 1698 se reia numai în 1714, pentru ca apoi din anii 1716—1725 să nu mai cunoaştem iarăşi nici o tipăritură. Activitatea tipografică ieşeană va deveni cu adevărat susţinută mai ales după 1742. Cronica atribuită lui Ienache Kogălniceanu ne informează mai întîi despre cărţile de cult în romîneşte aduse din ţara vecină de C. Mavrocordat, în cea de-a doua domnie a sa în Moldova (1741—1743) — «poruncit-au de au adus şi cărţi pe-nţeles din Ţara Romînească, căci în Moldova nu se afla Evanghelii, Apostoli şi Leturghii »[1] — pentru a ne spune, în continuare, că domnul a mai hotărît ca mitropolitul şi episcopii să organizeze tipografii în eparhiile lor: « şi aşa s-au apucat de au făcut stampă, şi de atuncea şi pînă acum lucrează acea pomenire »[2]. Cunoaştem doar cărţile ieşite din noua tipografie organizată la Rădăuţi, şi acestea numai din anii 1744—1746. E de crezut că activitatea tipografică desfăşurată în alte centre decît la Iaşi a avut mai multă amploare decît ne lasă să vedem puţinele cărţi ajunse pînă la noi. Au fost semnalate şi două cărţi tipărite în 1726 la Suceava, dar nu se cunosc exemplarele pomenite.

---

[1] Cifrele care se vor indica sînt bazate pe înregistrările din *Bibliografia romînească veche*, vol. I—II, IV. Nu intră, astfel, în calculele noastre tipăriturile identificate de la 1944 — data apariţiei ultimului volum — pînă azi, care se cer să fie întrunite într-un supliment la opera citată.

În ce priveşte cuprinsul, cărţile tipărite în Moldova şi Ţara Romînească în această perioadă sînt în imensa lor majoritate cărţi de cult sau de literatură bisericească. Începuturile folosirii tiparului în scopuri laice, care se observaseră la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor, nu sînt urmate decît într-o măsură extrem de redusă şi va trebui să aşteptăm ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea pentru ca să asistăm la o extindere a activităţii tipografice în domeniul culturii laice. Chiar atunci cînd funcţionează la Iaşi, în anii 1743—1752, o tipografie particulară, a lui Duca Sotiriovici, ea nu ne-a lăsat decît cărţi de caracter religios. Tipăriturile laice, 22 la număr, sînt în genere foi volante sau mici broşuri, cuprinzînd aşezăminte domneşti şi publicaţii în legătură cu războiul ruso-turc din 1768—1774 (proclamaţii ale generalului Rumianţev, *Invăţătura* împărătesei Ecaterina a II-a). Afară de acestea avem cîteva manuale, despre care se va vorbi mai departe, şi cartea lui Nicolae Mavrocordat, *Despre datorii*, tipărită la 1719 în greceşte. Dacă ţinem seama de numărul ştiutorilor de carte, este de înţeles că avem de-a face cu un monopol exercitat de biserică asupra tiparului şi nu de lipsa unei cerinţe a cărţii laice tipărite. Monopolul bisericii va putea fi înfrînt numai atunci cînd această cerere va deveni destul de puternică pentru a se impune şi a asigura totodată desfacerea mai largă a cărţii laice tipărite. Între timp, cartea laică va continua să circule în manuscris, tipăriturile în limbi străine şi aduse din afara ţării fiind pentru uzul aproape exclusiv al clasei dominante.

Bibliotecile

Progresele în domeniul culturii obţinute în Moldova şi Ţara Romînească în cursul secolului al XVIII-lea se reflectă şi în dezvoltarea cunoscută de biblioteci. Organizarea acestora se îmbunătăţeşte şi îşi fac apariţia şi posturile de bibliotecari, cum e cel de la Academia domnească de la Iaşi, care a fost amintit mai sus. Îngrijirea cărţilor devine deci o activitate specializată.

---

[1] <Pseudo-> Enachi Kogălniceanu, *Letopiseţul Ţerei Moldovei (1733—1774)*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele Romîniei*, vol. III, p. 203.

[2] *Ibidem.*

Cele mai statornice şi mai bogate biblioteci sînt, fără îndoială, cele ale şcolilor superioare şi ale unor instituţii bisericeşti, mitropolii, episcopii şi mari mănăstiri. Despre biblioteca Academiei de la Iaşi s-a amintit mai înainte. Faţă de cele de la Sf. Sava şi Sf. Gheorghe din Bucureşti, Nicolae Mavrocordat, care le cerceta, îşi arăta din 1716 intenţia de a le îmbogăţi colecţiile. Acelaşi domn constituia o bibliotecă la mănăstirea Văcăreşti, unde s-a văzut că a întemeiat şi o şcoală. Ni s-a păstrat catalogul din 1723 al acestei biblioteci, dar şi cu adăugiri mai tîrzii, care însumează numele a nu mai puţin de 237 de autori.

Din 1727 datează catalogul bibliotecii de la mănăstirea Barnovski din Iaşi, constituită încă din veacul precedent şi care cuprindea, pe lîngă opere religioase, dicţionare şi gramatici, un fond important de literatură greco-latină — Homer, Eschil, Euripide, Aristofan, Theocrit, Demostene, Virgiliu, Ovidiu, Cicero, istorici antici etc. — şi cărţi ştiinţifice, de aritmetică, geografie, fizică etc.

O altă bibliotecă mănăstirească, al cărei cuprins în veacul al XVIII-lea îl cunoaştem dintr-un catalog din 1791, este aceea a Hurezului, avînd la bază fondul dăruit de ctitorul ei, C. Brîncoveanu. Ea se compunea, la data alcătuirii catalogului, din 382 de volume tipărite şi 46 de lucrări manuscrise. Dintre acestea, în romîneşte erau 115 tipărituri şi 37 de manuscrise; cărţile greceşti se ridicau la 110, cărora li se adăugau 87 greco-latine, pe cînd literatura slavă nu mai era reprezentată decît prin 39 de cărţi şi un manuscris. Dacă cca. 80% din bibliotecă era formată din cărţi religioase, în rest se cuprindeau cîteva cărţi de ştiinţă, lexicoane, *Pandectele* lui Justinian, scriitori clasici greci şi seria aproape completă a istoricilor bizantini.

Informaţiile despre bibliotecile personale sînt mai puţin precise şi au un caracter mai sporadic. Ele converg însă pentru a ne convinge de lărgirea obiceiului de a aduna în biblioteci proprii un număr, fie şi modest, de cărţi tipărite sau manuscrise. Desigur că nivelul cel mai înalt în această privinţă este reprezentat de biblioteca Mavrocordaţilor, cu miile ei de tipărituri şi manuscrise, evaluată de Sulzer, pe la 1780 — cînd cea mai mare parte a ei părăsise ţara — la 600 000 de taleri. Adunată în răstimp de trei generaţii — Alexandru Exaporitul, Nicolae şi Constantin Mavrocordat — această bibliotecă dobîndise o faimă europeană. Biblioteca regală din Paris îi cerea copii după manuscrise, iar atunci cînd, după moartea lui Nicolae Mavrocordat, se credea că va fi vîndută la licitaţie, între concurenţi se aflau papa, împăratul Carol al VI-lea şi regele Angliei. Dar, oricît de importantă ar fi fost prin cuprinsul său, această bibliotecă menită să urmeze peripeţiile carierei politice a posesorilor ei, nu poate fi socotită drept reprezentativă pentru dezvoltarea culturală a ţărilor romîne. Mult mai semnificative, în acest sens, sînt menţiunile pe care le întîlnim în izvoare cu privire la biblioteci de bună seamă incomparabil mai reduse, dar care, prin răspîndirea lor, indică lărgirea interesului pentru carte. O descriere a Țării Romînești spune că Nicolae Mavrocordat, așa cum a ridicat de la Mărgineni o bună parte din cărțile adunate de Cantacuzini, a luat «și de la mulți din boieri de țară»[1]. În 1760—1761, Enache Kogălniceanu cumpăra manuscrise la Constantinopol. Știri pline de interes, în această privință, se pot culege din însemnările pe cărți sau din cele ale copiștilor de manuscrise. De pildă, Iordache Darie-Dărmănescu, biv vel-paharnic, trebuie să fi adunat o bibliotecă destul de remarcabilă, căci în 1772, fiind ispravnic de Neamț, punea să i se copieze *Intîmplările lui Telemac* de Fénelon, în 1783 o carte de Voiture, iar în 1786 *Gheografie noao, care să împarte în 4 tomuri.*

În 1726, Gligoraș sin Vasile Uricariul copia un corp de cronici moldovenești pentru Toader Costache, treti logofăt. În 1730, Ianache Scarlat, velcămăraș, punea să i se transcrie *Istoria Moreii*. În 1766, preotul Luca executa copii de cronici pentru marele spătar Iordache Cantacuzino și pentru postelnicul Alexandru Hurmuzaki. Patru ani înainte, Pătrașcu logofăt copiase un cronograf pentru Constantin Comăneanul, fost mare serdar, «ca să-i fie dumnealui de citanie și în urma dumnealui, cei ce vor citi, să fie spre pomenirea dumnealui»[2]. Constantin Căpitanul, care copia la 1761 *Istoriile domnilor Țării Romînești*, făcea acest lucru, desigur, pentru sine, ca și un Ștefan Paharnicul de la mijlocul secolului, care a transcris *Invățături creștinești*, sau mai tîrziu ceva, în 1779, un «Mihalachie vătaf de plaiul Prahovei»[3]. Mici dregători nu cruță sacrificiile pentru a poseda manuscrisele dorite, cum e cazul unei *Alexandrii* din 1746, copiate «cu toată cheltuiala Dimii stolnic de la dumnealui vel-ban», de către «Costandin, copil din casă, totu de la dumnealui vel-ban»[4].

Interesul față de carte, dorința de a o avea pentru sine, le întîlnim și în păturile orășenești. «Costandin săidăcariul — adică șelarul — feciorul răposatului popii Nicăi din Mogoșoaia», nu putea fi un copist de meserie. El copia totuși în 1753 *Divanul* lui Dimitrie Cantemir, iar 15 ani mai tîrziu, cînd iscălea «Costandin săidăcariul cel bătrîn», un cronograf, pe care-l și împodobea[5]. În 1777, se însemna pe un manuscris miscelaneu, cuprinzînd și un fragment de Alexandrie: « Și am scris eu Ianachi sin hagi Fragul în dughiana dumisale giupînului Theodor Dorobăț »[6].

Este evident că ne aflăm într-o epocă în care cartea începe a deveni o necesitate socială.

Literatura religioasă

Literatura religioasă continuă să dețină ca volum, în ansamblul scrierilor, locul cel mai însemnat, fie că este vorba de manuscrise, fie de tipărituri. Acest fapt se explică prin rolul pe care continuă să-l păstreze biserica în statul feudal, prin sprijinul pe care i-l acordă, în schimb, statul, prin nevoia permanentă de texte scrise pe care o simte și prin aceea că cei mai mulți copiști sînt încă legați, într-o formă sau alta, de biserică. Din punctul de vedere al interesului pentru istoria culturii, nu mai întîlnim însă, în această perioadă, opere de valoarea *Bibliei* lui Șerban Cantacuzino sau a scrierilor unui Dosoftei ori Antim Ivireanul. Traducerile care continuă să se facă, îndeosebi din grecește, nu sînt lipsite totuși de importanță pentru dezvoltarea limbii scrise, și tocmai larga difuzare a literaturii religioase, care este și citită și ascultată, i-a asigurat rolul în formarea limbii literare. Cea mai însemnată operă în acest domeniu este aceea a episcopului de Rîmnic Damaschin, care traduce între 1715 și 1725 cea mai mare parte a cărților de ritual, contribuind astfel în chip hotărîtor la desăvîrșirea procesului de introducere a limbii romîne în biserică. Aceste traduceri nu vor vedea însă lumina tiparului decît după moartea sa, începînd cu *Triodul*, imprimat la Rîmnic în 1731. Se pare că și Chesarie, episcopul de Rîmnic, care a încheiat seria traducerilor importante de cărți bisericești cu *Mineele*, tipărite în 1776—1780, a folosit tălmăcirea acestor cărți lăsată de Damaschin.

---

[1] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. III, p. 56, n. 1.
[2] G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise romînești pînă la 1800*, vol. I, p. 174.
[3] *Ibidem*, p. 154.
[4] *Ibidem*, p. 31.
[5] *Ibidem*, p. 38.
[6] *Ibidem*, p. 63.

Între caracteristicile literaturii religioase a secolului al XVIII-lea este și mai strînsul contact cu literatura religioasă rusă, din care se fac numeroase traduceri. Cel mai însemnat reprezentant al curentului de traduceri din literatura rusă — care nu se limitează la scrierile religioase — va fi, către sfîrșitul perioadei asupra căreia ne-am oprit, Vartolomei Măzăreanul, cleric învățat, care călătorește de două ori în Rusia, în 1757 și în 1770, cu misiuni culturale și politice. Activitatea sa, foarte variată și bogată, va continua pînă în 1780 anul morții sale.

Trebuie menționate de asemenea scrierile în limba greacă ale unor clerici aflați în țările noastre sau ale unora dintre profesorii de la academiile din București și Iași, cum sînt Mitrofan Grigoras — fost corector al cărților grecești tipărite la București între 1705 și 1715, mort pe la 1730 — Gheorghe Hrisogon din Trapezunt, fost director al școlii domnești de la Sf. Sava ș.a.

Beletristica

Literatura laică citită în veacul al XVIII-lea în Moldova și în Țara Romînească cuprindea atît scrieri în limbi străine, cît și scrieri în romînește. Cele dintîi în special în limba greacă, dar într-o măsură tot mai însemnată și în alte limbi — franceză, italiană, rusă etc. — cuprindeau în primul rînd clasicii antichității, dar și opere beletristice mai recente, în original, în traduceri sau în prelucrări. Ele circulau fie în tipărituri venite din afară, fie în manuscrise. De obicei, operele care s-au tradus în romînește au fost citite mai întîi — un răstimp mai scurt sau mai lung — în original sau în prelucrările grecești după care s-au făcut traducerile. Firește, această literatură în limbi străine — la care au colaborat uneori și localnici greci sau romîni, cu mici producții de o valoare redusă — era rezervată unei pături restrînse de cunoscători ai limbilor în care era scrisă. Nu acelaşi lucru se petrecea cu literatura profană în romîneşte, care, deşi circula numai în manuscris, avea o mult mai largă difuziune, după cum o arată numeroasele copii ajunse pînă la noi, ca şi numele posesorilor acestor exemplare.

În cadrul literaturii profane în romîneşte, trebuie să deosebim mai întîi vechiul fond de adaosurile mai noi. Continuă într-adevăr să circule şi să cîştige cercuri tot mai largi de cititori scrieri ca *Alexandria*, *Varlaam şi Ioasaf*, *Esopia*, *Istoria Sindipei filosofului*, cunoscute din perioada precedentă. Unele dintre ele capătă chiar traduceri noi, cum e romanul *Varlaam şi Ioasaf*, pe care boieru oltean Vlad Boţulescu, aflat în 1763—1764 în captivitate la Milano, îl traduce din italieneşte. La fel, Vartolomei Măzăreanul dă în 1763 o nouă traducere *Esopiei*, după un original rus, mult prelucrat faţă de cel grec. De asemenea, fabulele esopice din versiunea lui Măzăreanu sînt în cea mai mare parte necunoscute versiunilor mai vechi.

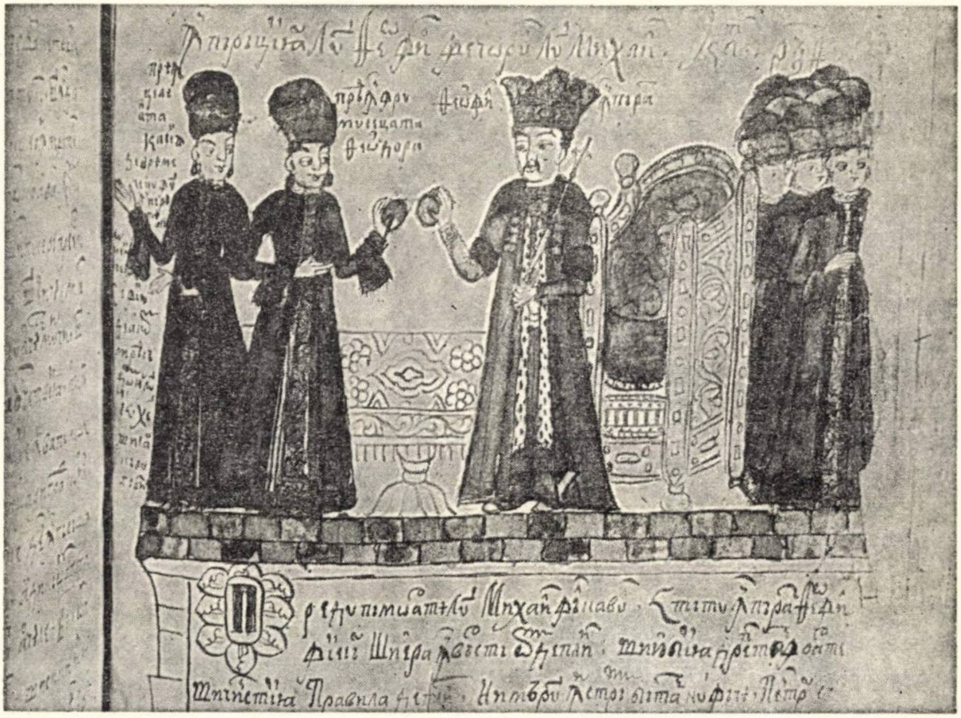

Fig. 94. — Ilustraţie de logofătul Petrache la traducerea romînească a *Erotocritului*.

Acestui vechi fond, înnoit prin variante deosebite, i se adaugă în cursul secolului al XVIII-lea o serie de opere traduse acum pentru prima oară. Pe la mijlocul veacului se traduce în Moldova, de către « loghiotatul (foarte învățatul *n.n.*) chir Thoma vtori logofet»[1], romanul de dragoste grecesc din primele veacuri ale erei noastre, *Aethiopica* de Heliodor, sau *A lui Iliodor istorie ethiopicească*, cu subtitlul *Amorul lui Theaghen și Haricleea*. Cartea era cunoscută la noi încă din secolul precedent și la ea făcea aluzie Dimitrie Cantemir în prefața la *Istoria ieroglifică*. În traducerea romînească, ea va fi copiată decenii de-a rîndul; un manuscris din jurul anului 1813 se afla în frumoasa colecție de texte vechi romînești a lui Eminescu.

În jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea, au îmbrăcat haină romînească și două romane cavalerești ale evului mediu francez: *Pierre de Provence et la belle Maguelonne* și *Paris et Vienne*. Pe amîndouă le-am primit nu direct, ci prin intermediare grecești, după ce suferiseră pe această cale profunde transformări. Cel dintîi, sub numele de *Istoriia lui Imberie fecior împăratului a Provenții*, se păstrează într-un manuscris din 1789, al cărui copist spune că: «Aceasta este scoasă rumînește după elinica, care și eu am scris-o de la cel ce-au scos aceasta»[2]. Traducerea romînească urmează, cu unele prescurtări și parafrazări, textul prelucrării grecești care i-a servit de original.

Cel ce-al doilea roman amintit, *Paris et Vienne*, a stat la baza unei importante opere literare neogrecești, *Erotocritul*, atribuită poetului cretan Kornaros de la mijlocul veacului al XVII-lea. Și aici, ca și în cele precedente, avem de-a face cu un roman de dragoste, a cărui primă traducere în romînește, datorată lui Hristodor Ioan Trapezontu, a fost efectuată prin anii 1770—1780. Traducerile și prelucrările la care a dat loc arată interesul stîrnit în societatea romînească. După prelucrarea profesorului său Dionisie Fotino, Anton Pann a dat o traducere în versuri romînești a vechiului poem, din care unele cîntece au pătruns în literatura orală a poporului.

Prin intermediar grec pătrunde la noi în jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea și un roman italian, *Bertoldo*, de Giulio Cesare Croce, scriitor din veacul al XVI-lea. Cele mai vechi manuscrise romînești ale acestei lucrări datează din jurul anului 1775. Peripețiile personajului principal al romanului, țăranul isteț Bertoldo, ajuns la curtea regelui longobarzilor, prilejuiesc autorului o satiră a vieții de curte.

Un fond de critică socială are și *Istoria poamelor*, veche scriere bizantină tradusă din neogreacă în aceeași epocă (manuscrisul cel mai vechi cunoscut e din 1780, traducerea datînd, după cît se pare, din 1773), în care personajele de curte și înalții dregători sînt înfățișați în chip de fructe și legume, care judecă procesul strugurelui. Această scriere satirică a fost intercalată de Anton Pann în *Povestea vorbei*. Între 1750 și 1780 s-a realizat și prima traducere în limba romînă a *Odisseei*, care venea după o lungă cunoaștere a operei lui Homer în original de către cei ce trecuseră prin școlile eline din București și Iași.

---

[1] G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise romînești pînă la 1800*, vol I, p. 115.
[2] *Ibidem*, p. 240.

În jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea încep şi traducerile directe din limba franceză, deşi multe opere franceze vor ajunge la noi prin intermediare greceşti. Transpunerea în romîneşte a *Întîmplărilor lui Telemac*, romanul pedagogic al lui Fénelon, care cuprinde şi o critică a guvernării lui Ludovic al XIV-lea, este anterioară anului 1772, de cînd datează cea mai veche copie.

Războiul ruso-turc din 1768—1774 dă loc traducerii a două scrieri politice ale lui Voltaire, efectuate în anii 1771—1772: *Le tocsin des rois aux souverains de l'Europe* şi *Traduction du poème de Jean Plokof, conseiller de Holstein, sur les affaires présentes*, opere îndreptate împotriva Imperiului otoman şi cuprinzînd alături de elogiul Ecaterinei a II-a, îndemnul la lupta comună a statelor europene pentru eliberarea popoarelor supuse de turci. Traducerea acestor scrieri ale lui Voltaire se încadra într-o întreagă activitate publicistică menită să ridice pe romîni în războiul contra Turciei, din care fac parte şi *Rugăciune a neamului grecilor cătră toată creştinească Europa*, de filoelenul italian Giovanni Del Turco, sau *Învăţătura* Ecaterinei a II-a (Iaşi 1773).

Literatura didactico-ştiinţifică

În domeniul pregătirii ştiinţifice, ca şi într-acel al lecturilor literare, trebuie să facem o distincţie între cunoscătorii de limbi străine pregătiţi în şcolile greceşti, adică elemente îndeobşte din sînul clasei dominante, şi cărturarii mai modeşti, care citeau doar în propria limbă şi cel mult în slavoneşte. Pentru cei dintîi, posibilităţile erau mult mai largi, noţiunile ştiinţifice fiindu-le mai uşor accesibile.

În afara cărţilor rămase pînă azi sau menţionate în cataloagele de biblioteci, s-au păstrat foarte numeroase caiete de note ale elevilor din acea vreme sau de cursuri ale profesorilor, care arată cunoştinţele de matematici, ştiinţe fizico-naturale, geografie ce se dobîndeau în şcolile greceşti. Lucrările în romîneşte sînt mai modeste, dar ele interesează în primul rînd tocmai prin mai larga răspîndire pe care au putut-o avea. Mai întîi trebuie menţionat faptul că dacă în secolul al XVII-lea nu s-a tipărit în Moldova şi Ţara Romînească decît o singură bucoavnă în greceşte, din secolul al XVIII-lea au ajuns pînă la noi mai multe manuale pentru începători, în limba romînă. În 1726 se tipăreşte la Rîmnic, sub stăpînirea austriacă, o *Intîie învăţătură pentru tineri*, din porunca şi cu cheltuiala mitropolitului de Belgrad, Moise Petrovici, pe atunci ierarh şi peste romînii ortodocşi din Transilvania şi Oltenia. Mica tipăritură are faţă în faţă, textul slavon şi cel romînesc. Dacă în următoarele două ediţii, din 1727 şi 1734, textul romînesc nu va mai figura, în schimb, tot la Rîmnic, se va tipări în 1749 o *Bucoavnă pentru învăţătura pruncilor*, numai în limba romînă. Şase ani mai tîrziu, în 1755, se tipărea şi la Iaşi un *Bucvar sau începere de învăţătură*.

La Rîmnic se tipărea în 1755 o gramatică slavonă «cu stăruinţa şi cheltuiala» arhiepiscopului de Karlowitz, iar din ultimele decenii ale secolului avem două gramatici romîneşti, dintre care una, a ieromonahului Macarie, pregătită pentru tipar în anii 1769—1774, a rămas în manuscris, iar cealaltă, a lui Toader Şcoleriu, a apărut la Iaşi în 1789.

Un nou lexicon slavo-romîn, după acelaşi model rus folosit în secolul al XVII-lea de Mardarie Cozianul, este alcătuit în Moldova la 1740. În 1746 se copia, de asemenea în Moldova, un vocabular ruso-romîn, însoţit în acelaşi manuscris de o gramatică rusească, ceea ce-i precizează scopul didactic. În 1769 începea pregătirea de către Luca Ianuleos a unui mare dicţionar în zece limbi, între care şi romîna, al cărui manuscris cuprinde nouă volume.

Din 1766—1776 avem copia unei cosmografii, «adecă izvodirea lumii» [1], pregătită pentru Sofronie, egumenul Coziei. Un alt manuscris poartă însemnarea: *Cosmografie, adecă izvodirea lumii, care acum întîiu s-au scris romîneşte... în anul mîntuirii 1774*, ceea ce lasă să se înţeleagă că ar fi vorba de o nouă traducere. Este de presupus că şi traducerea altor manuale de ştiinţe a început mai devreme decît ştim azi. Cel de geografie al lui Amfilohie, de pildă, se ştie că era folosit în şcoala de la Putna cu 18 ani înainte de a se tipări.

Încă de pe la 1750, un Dumitrachi «scriitor» traduce *Cugetările comitelui de Oxenstierna*, autor suedez din secolul al XVII-lea. Dar şi în traduceri, efortul cel mai mare se îndreaptă, ca şi în creaţia originală, spre cunoaşterea trecutului. Alături de operele beletristice, cele istoriografice vor cunoaşte cea mai mare varietate şi cea mai largă circulaţie manuscrisă. O dată cu cercetarea acestora, ne vom opri şi asupra operei geografice a lui Dimitrie Cantemir, care reprezintă o contribuţie romînească de primă mînă la ştiinţa europeană a vremii.

Istoriografia

Operele istoriografice rămîn şi în cursul secolului al XVIII-lea realizările cele mai originale şi mai pline de interes ale culturii romîneşti. Ele continuă să fie singurele monumente literare în care se exprimă gîndirea politică ce se dezvoltă în sînul societăţii din Moldova şi Ţara Romînească, după cum reprezintă cele mai întinse eforturi de investigaţie ştiinţifică, realizate, fireşte, cu metodele şi în limitele determinate de condiţiile generale ale vremii. Totodată, unele dintre ele sînt realizări deosebit de valoroase din punctul de vedere al mijloacelor de expresie, înscriindu-se ca momente însemnate în istoria vechii noastre literaturi.

Între caracteristicile istoriografiei secolului al XVIII-lea este reflectarea tot mai amplă a legăturilor atît de strînse — economice, politice şi culturale — dintre cele trei ţări romîneşti, şi mai ales dintre Moldova şi Ţara Romînească. Cele mai multe dintre cronici cuprind astfel capitole tot mai întinse de istoria celorlalte ţări şi, în acelaşi timp, ele se răspîndesc dintr-o ţară într-alta în numeroase copii manuscrise. Pe calea schiţată de Miron Costin, se încearcă chiar cronici paralele ale Moldovei şi Ţării Romîneşti, cum sînt cele ale lui Axinte

---

[1] G. Ştrempel, *Copişti de manuscrise romîneşti pînă la 1800*, vol. I, p. 7.

Uricariul şi Vasile Buhăescu. În acelaşi timp, devine tot mai puternică tendinţa de a se constitui corpuri de istorie a unei ţări, prin alipirea în continuare a mai multe scrieri, astfel ca să dea întreaga imagine a dezvoltării unui stat.

Cronicarii vin şi în această vreme din rîndurile boierimii sau dintre oamenii legaţi de ea prin interesele lor, aşa încît, cu toate deosebirile de poziţie în problemele statului feudal, ei reprezintă o ideologie în esenţă boierească. Totuşi, de multe ori, în scrierile lor sînt îmbrăţişate interese mai largi ale societăţii romîneşti, fireşte, nu direct antagonice faţă de cele ale propriei clase. Regăsim aici ecoul unor simţăminte care frămîntau cu tot mai multă intensitate masele populare în această vreme.

Din punctul de vedere al repartiţiei în timp, dacă producţia istoriografică întinsă şi valoroasă din Ţara Romînească aparţine primelor trei decenii, încetînd apoi aproape complet, în afara unor scrieri în limba greacă, în Moldova ea continuă, cu Neculce, pînă în cel de-al cincilea deceniu. Intensitatea producţiei istoriografice a primelor decenii este legată de intensitatea luptelor politice care se dau în sînul clasei stăpînitoare, în problemele organizării statului feudal. Stabilizarea relativă a situaţiei interne prin triumful treptat al formelor de compromis care caracterizează perioada zisă fanariotă a atras după sine un moment de stagnare a gîndirii istoriografice, în aşteptarea vremii cînd transformări mai adînci în baza economică a societăţii şi acuitatea mai mare cu care se pun problemele externe vor deschide noi cîmpuri de acţiune gîndirii politice în societatea romînească.

Opera cea mai vastă, mai variată şi de mai întinse perspective din cultura romînească veche este, fără îndoială, aceea a lui Dimitrie Cantemir. Deşi realizată în cea mai mare parte a ei în afara hotarelor ţării — mai cu seamă în timpul şederii în Rusia a fostului domn al Moldovei — această operă nu reprezintă o rupere de tradiţiile culturale create de înaintaşii din secolul al XVII-lea, ci, dimpotrivă, continuarea şi ridicarea lor la un grad mai înalt.

Mediile culturale străine în care a fost adus să trăiască, i-au permis lui Cantemir să-şi adîncească pregătirea, să-şi lărgească orizontul politic, să pună în valoare darurile-i înnăscute şi să realizeze astfel scrieri de întinsă circulaţie europeană. La Constantinopol, unde şi-a petrecut cea mai mare parte a tinereţii, el a putut să-şi desăvîrşească cultura umanistă, ale cărei baze fuseseră puse în Moldova şi să-şi facă o pregătire de orientalist, intrînd în acelaşi timp într-un contact mai strîns cu cultura apuseană. În Rusia, a cunoscut o societate în plină transformare şi a participat la viaţa politică a unui mare stat, în calitatea sa de sfetnic al lui Petru cel Mare. Aici s-a maturizat gîndirea sa istorică şi a scris Cantemir operele lui cele mai de seamă. Dar peste tot el a rămas un om al ţării sale. Prin tematica de bază, ca şi prin ţelurile urmărite, scrisul lui Cantemir, străbătut de o caldă dragoste pentru poporul din care făcea parte, apare strîns legat de acţiunea sa politică de eliberare a romînilor de sub stăpînirea turcească şi de transformare a statului feudal al Moldovei.

La plecarea sa din Moldova, în 1711, Cantemir era autorul cîtorva scrieri, dintre care *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea* văzuse lumina tiparului încă din 1698, ceea ce, de altminteri, nu se va mai întîmpla în timpul vieţii sale decît cu o singură operă a acestui fecund scriitor. *Divanul* fusese urmat de două mici lucrări filozofice, care, cu toată predominarea elementelor de gîndire religioasă, marchează începutul unor atari preocupări în cultura romînească, apoi de un tratat de muzică turcească, scris la Constantinopol în limba turcă şi cuprinzînd şi un sistem propriu de notaţie muzicală. Ultima scriere, elaborată în 1705, era *Istoria ieroglifică*.

În *Istoria ieroglifică*, D. Cantemir a redat în formă alegorică luptele politice din sînul clasei dominante romîneşti, în special lunga duşmănie care a despărţit pe Cantemireşti de Brîncoveanu şi de unchii săi, Cantacuzinii. Personajele sînt prezentate sub chip de animale, dar prin individualizarea lor, prin acţiunea care se desfăşoară, D. Cantemir a realizat o operă, care poate fi socotită drept primul roman romînesc. Sub satira îndreptată împotriva duşmanilor săi şi ai familiei sale, se întrevăd de pe acum cîteva din elementele fundamentale ale gîndirii lui Cantemir, opoziţia sa faţă de dominaţia politică exercitată de marea boierime în regimul nobiliar, împotrivirea faţă de tendinţele de cotropire şi silnicie ale boierimii, convingerea despre stadiul de decădere în care se afla Imperiul otoman. Dacă *Istoria ieroglifică* este scrisă în bună parte într-o limbă nefirească, împănată de neologisme şi cu o sintaxă latinizantă, dacă tendinţele retorice o sufocă de multe ori, ea cuprinde adesea şi pasaje izbutite din punct de vedere literar, pagini animate de un viguros spirit satiric, bucăţi lirice, descripţii de natură sau evocări ale unui Orient fabulos. Dar mai ales, ceea ce-i face farmecul este pătrunderea în opera acestui mare învăţat, nu lipsit de pedanterie, a unor forme de gîndire şi de expresie ţărăneşti, a unei întregi atmosfere populare.

Partea cea mai întinsă a operei lui Cantemir, aceea care i-a creat faima de învăţat, a fost realizată în Rusia. Ea cuprinde — dacă lăsăm la o parte cîteva scrieri filozofice sau de polemică religioasă, în cadrul discuţiilor ce se purtau în Rusia în acea vreme — lucrări de geografie şi istorie, referitoare fie la trecutul propriului său popor, fie la probleme de orientalistică.

Activitatea de orientalist a lui Cantemir e legată de nevoia de informare a conducerii de stat a Rusiei asupra problemelor musulmane, cu care politica ţarilor avea tot mai multe atingeri. Ea urmărea, în primul rînd, să determine un curent favorabil reluării războiului cu Imperiul otoman, care să îngăduie eliberarea celor două ţări romîne supuse turcilor. Totodată, Cantemir se adresa prin aceste scrieri şi lumii învăţate a Europei, căreia va căuta să-i reţină atenţia, în vederea aceluiaşi scop, şi prin scrierile sale istorice şi geografice privitoare la romîni.

Cea mai însemnată scriere de orientalist a lui Dimitrie Cantemir este *Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae* sau, mai pe scurt, *Istoria Imperiului otoman*, redactată în 1714—1716. Titlul însuşi indică, dacă nu o concepție filozofică despre caracterul natural al organismelor statale, care nu se mai găsește în cuprinsul lucrării — deși atare idei mijesc într-un opuscul elaborat de Cantemir în aceeași vreme: *Monarchiarum physica examinatio* — cel puțin convingerea că puterea turcească se afla în declin, deci că un efort îndreptat împotrivă-i avea sorți de izbîndă. În alcătuirea acestei cărți intră două părți distincte. În cea dintîi, autorul, deși folosește în note numeroase izvoare, urmează mai cu seamă o compilație turcească tîrzie: cea de-a doua cuprinde evenimentele ultimelor decenii, la desfășurarea cărora asistase în bună măsură însuși Cantemir. După ce, tradusă în mai multe limbi, a fost vreme de un secol cartea de căpetenie prin care Europa a cunoscut istoria Turciei, *Istoria Imperiului otoman* a fost depășită de progresele orientalisticii moderne. Ea rămîne valabilă doar prin bogata informație personală introdusă de autor — fie în note, fie în partea finală — asupra vieții politice și culturale din Imperiul turcesc.

Din lucrările de orientalistică ale lui Cantemir fac de asemenea parte o serie de note geografice, arheologice și istorice asupra regiunii Caucazului, redactate în limba latină în cursul expediției împotriva Persiei din 1722, precum și *Sistema religiei mahomedane*, tipărită în același an în limba rusă, la Petersburg. În această din urmă carte, Cantemir dă, pe lîngă cercetarea religiei islamice, informații întinse privind credințele populare, instituțiile juridice din Imperiul otoman, precum și cultura sub feluritele ei aspecte.

Între scrierile de istorie romînească, *Viața lui Constantin Cantemir* este o prezentare caldă, dar departe de realitatea istorică, a carierei militare și politice străbătute de fostul domn al Moldovei, căruia i se atribuie țelurile de politică internă și externă urmărite de autor. O a doua lucrare, scrisă ca și precedenta în timpul războiului austro-turc din 1716—1718, cînd D. Cantemir nădăjduia în intervenția Rusiei împotriva Imperiului otoman, care să-i îngăduie reobținerea tronului, este intitulat în mod curent *Evenimentele Cantacuzinilor și ale Brîncovenilor*. Sfîrșitul tragic al lui Brîncoveanu și al unchilor săi nu reușise să stingă vechea dușmănie și ea întunecă paginile acestui raport cu cuprins istoric, adresat țarului Petru I. Rămîn cele două lucrări care fac gloria statornică a lui Dimitrie Cantemir și care-l păstrează cu deosebire viu în amintirea poporului romîn: *Descrierea Moldovei* și *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*.

Scrisă din îndemnul Academiei din Berlin, al cărei membru D. Cantemir fusese ales în 1714, *Descrierea Moldovei* constituie o prezentare amplă și multilaterală a acestei țări, realizată la nivelul celor mai înalte exigențe ale științei geografice a vremii. Ea cuprinde trei părți, dintre care cea dintîi este închinată geografiei propriuzise. În cea de-a doua, care e și cea mai întinsă, sînt cercetate clasele sociale și instituțiile, veniturile Moldovei și obligațiile față de Poartă, ceremonialul de curte și datinele moldovenilor. Partea a treia este consacrată religiei și organizării bisericești, cu o lungă notă privind mitologia populară, limbii, alfabetului și culturii. Procedînd în acest fel, Dimitrie Cantemir ajungea să cerceteze sub principalele ei aspecte societatea moldovenească din vremea sa, făcînd totodată

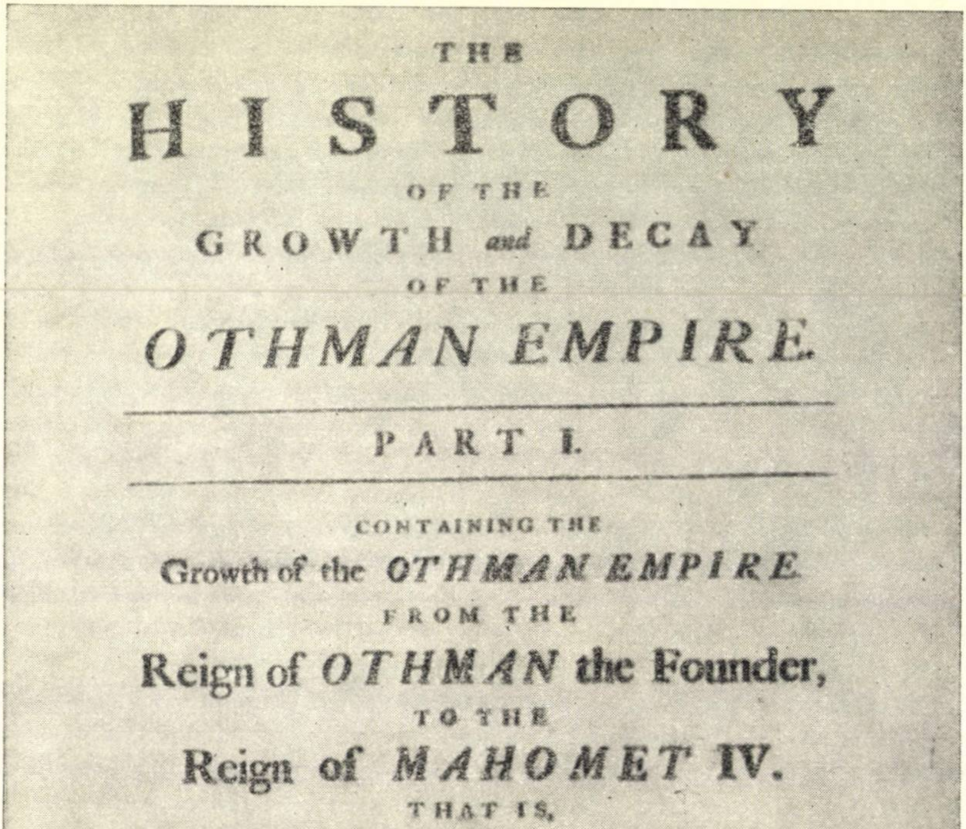

THE

HISTORY

OF THE

GROWTH and DECAY

OF THE

OTHMAN EMPIRE.

PART I.

CONTAINING THE

Growth of the *OTHMAN EMPIRE*

FROM THE

Reign of *OTHMAN* the Founder,

TO THE

Reign of *MAHOMET* IV.

THAT IS,

From the Year 1300, to the Siege of *Vienna*, in 1683.

Written Originally in LATIN,

By DEMETRIUS CANTEMIR, late Prince of *Moldavia*.

Tranſlated into ENGLISH, from the Author's own Manuſcript,

By N. TINDAL, M. A. Vicar of *Great Waltham* in *Eſſex*.

Adorn'd with the HEADS

Of the TURKISH EMPERORS, Ingraven from Copies taken from ORIGINALS in the Grand SEIGNOR's Palace, by the late SULTAN's Painter.

LONDON:

Printed for JAMES, JOHN, and PAUL KNAPTON, at the *Crown* in *Ludgate Street*. MDCCXXXIV.

Fig. 95. — Foaia de titlu a ediţiei în limba engleză a lucrării lui D. Cantemir «Istoria Imperiului otoman».

şi frecvente incursiuni în trecut. Între meritele de seamă ale lucrării trebuie subliniată în chip deosebit bogăţia materialului folcloric, care arată interesul lui Cantemir pentru modurile de viaţă şi obiceiurile poporului. În acelaşi timp, *Descrierea Moldovei* exprimă şi esenţa gîndirii politice a lui Cantemir, idealul său de domnie autoritară prin înfrîngerea atotputerniciei marii boierimi şi sprijinirea pe păturile mijlocii ale societăţii, şi de independenţă politică prin scuturarea jugului otoman. Aceste tendinţe îl fac să simplifice şi să altereze liniile dezvoltării social-politice a Moldovei, proiectînd în trecut situaţii pe care le dorea pentru viitor. Pe lîngă atît de întinsa şi variata informaţie asupra Moldovei la începutul veacului al XVIII-lea, D. Cantemir dă totodată şi o hartă a ţării, cea de a treia însemnată contribuţie a unui romîn, după hărţile spătarului N. Milescu şi stolnicului C. Cantacuzino, în domeniul cartografiei. Opera, scrisă în limba latină, a fost tradusă în greacă, germană şi rusă.

În *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Dimitrie Cantemir relua una dintre temele fundamentale ale istoriografiei romîneşti din secolul al XVII-lea şi de la începutul secolului al XVIII-lea. După Miron şi Nicolae Costin, după stolnicul C. Cantacuzino, Cantemir pornea din nou să lămurească, cu vasta sa erudiţie, problema originilor poporului romîn şi a unităţii sale etnice. De fapt ambiţia lui fusese mult mai vastă, anume de a da întreaga istorie a poporului romîn pînă în vremea sa. El nu reuşeşte să şi-o împlinească decît în parte, dar, spre deosebire de C. Cantacuzino, ne-a lăsat cel puţin o povestire care merge pînă la constituirea statelor Moldovei şi Ţării Romîneşti, considerată de dînsul ca datînd din secolul al XIII-lea. După o redactare mai scurtă în latineşte, pornită şi aceasta din îndemnul Academiei din Berlin, el îşi reia cercetarea în propria-i limbă, pentru poporul său, pe care-l dorea înălţat prin cunoaşterea trecutului. Hronicul este o operă de ştiinţă şi un act patriotic în acelaşi timp, amîndouă stînd nedespărţite în mintea lui Cantemir. Pentru scrierea lui a desfăşurat cea mai întinsă cunoaştere a izvoarelor din istoriografia noastră medievală, şi în *Prolegomene* sau chiar în cuprinsul lucrării a emis sănătoase principii critice şi afirmaţii despre datoriile istoricului, pe care însă nu le-a pus totdeauna în practică. Dar mai ales a revărsat asupră-i întreaga sa dragoste de ţară, care străbate pînă în apriga polemică ce se îndreaptă împotriva oricui nesocotea trecutul poporului său. Achiziţiile ştiinţifice ale lui Cantemir în dovedirea unităţii poporului romîn, a continuităţii lui neîntrerupte în Dacia şi pe întreg teritoriul acesteia — deci în afara oricărui « descălecat » — în încercarea de a da un cadru de istorie universală istoriei romîneşti şi de a afirma rolul de istorie universală al romînilor sînt numeroase şi au rămas pentru urmaşi piatră de temelie. Că a exagerat şi a greşit, că a crezut că sîntem romani puri, că s-a străduit să dovedească continuitatea organizării statale existente în regiunile noastre, cine-l poate astăzi învinui?

Contemporanii lui Dimitrie Cantemir din Ţara Romînească nu mai aduceau nici vasta sa erudiţie în tratarea istoriei şi nici soluţiile lui radicale —

legate de însăşi poziţia sa de fiu de domn şi domn el însuşi — în problemele politicii interne a statului feudal. Cu atît mai puţin ei militau pentru o rezolvare radicală a problemei raporturilor externe ale statului prin lupta pentru obţinerea independenţei.

Din primele trei decenii ale secolului al XVIII-lea ni s-au păstrat din Ţara Romînească — în afara continuării însemnărilor lui Radu Greceanu pînă în 1714, a unor scrieri greceşti care se vor vedea mai departe şi a cîtorva lucrări istorice minore ca semnificaţie — două dintre cele mai însemnate realizări ale istoriografiei medievale muntene.

Istoria Ţării Romîneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717 a fost scrisă în două etape, partea ei cea mai întinsă fiind redactată în domnia lui Brîncoveanu, iar cea de-a doua în anii 1716—1717. Atribuită de unii cercetători lui Radu Popescu, ea rămîne opera unui autor necunoscut, de aceea este şi frecvent numită *Cronica anonimă*. Cronică brîncovenească prin cea mai mare parte a cuprinsului ei, ca şi prin atitudinea adoptată faţă de domnia lui Brîncoveanu, *Istoria Ţării Romîneşti* nu este totuşi o cronică de curte şi cu atît mai puţin un simplu panegiric al acestui domn.

De la început, cronicarul, partizan al regimului nobiliar, se arată ostil soluţiei de guvernare autoritară a lui Şerban Cantacuzino, care o prefigura pe aceea a lui D. Cantemir. Cererile domnului Ţării Romîneşti adresate împăratului Leopold I de a se asigura ereditatea tronului în familia sa şi « să fie domnii singuri stăpînitori » sînt socotite de el ca « înpotriva dreptăţii creştineşti şi înpotriva ţării » [1]. Domnia lui Brîncoveanu este apărată împotriva tuturor adversarilor săi, ceea ce duce la descrierea pe larg a pedepsirii comploturilor urzite împotrivă-i. Dar cu cea mai mare pasiune sînt urmăriţi Cantacuzinii, cronicarul îmbrăţişînd, în conflictul care se deschide între Brîncoveanu şi unchii săi, cauza celui dintîi. El da în acest chip glas vechii opoziţii din sînul boierimii împotriva atotputerniciei Cantacuzinilor, continuînd în această privinţă cronica anticantacuzinească din *Istoriile domnilor Ţării Rumîneşti.*

În politica externă, deşi cu unele accente împotriva stăpînirii turceşti, autorul cronicii este de asemenea apărătorul politicii lui Brîncoveanu şi, implicit, sub haina apărării « ţării », care este invocată la tot pasul, el se dovedeşte un partizan al colaborării mai departe cu Poarta. Cronicarul face chiar o întreagă expunere asupra incapacităţii Ţării Romîneşti de a rezista turcilor şi se complace în reproducerea unui lung dialog, extrem de reprezentativ pentru atitudinea politică a celei mai mari părţi a boierimii, desfăşurat între solul lui Brîncoveanu şi generalul imperial Heissler, în care, la afirmaţia celui din urmă că « nu să poate nici o mîntuinţă fără primejdie şi făr de pagubă », solul răspunde că « noi am spus că arme n-avem a sta înpotriva turcilor » [2]. Altminteri rămîne de acord că, atunci « cînd ar fi vremea, tot creştinul este datoriu a ajuta altui creştin »[1]. Această vreme nu-i părea cronicarului venită nici în 1711, cînd, deşi domnul nădăjduia « în oarece chip izbîndă creştinilor », totuşi « el nu vrea să meargă nici spre o parte, nici spre alta, ca să nu i se întîmple vreo greşală »[2]. De aceea trecerea lui Toma Cantacuzino de partea ruşilor putea veni « dintr-a lui nebună mîndrie »[3].

---

[1] *Istoria Ţării Romîneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1959, p. 14.

[2] *Ibidem*, p. 24—25.

Dar acest cronicar are un mare dar de povestitor, poate cel mai mare dintre cronicarii munteni. El ne aduce înainte, în icoane vii, clasa dominantă din Ţara Romînească, iar apărarea pe care o ia domnitorului lasă să se întrevadă silniciile şi jafurile la care se deda ea. Scriitorul anonim ştie să construiască o scenă, să mînuiască dialogul, să dea viaţă personajelor sale. Cîteodată ajunge la forme de umor macabru, ca atunci cînd povesteşte cum, după uciderea lui Constantin Bălăceanu în lupta de la Zărneşti, « l-au pus într-o suliţă în zioa de Sîntă Măriea mare, că întru acea zi să lăuda Bălăceanu că va să fie în Bucureşti »[4]. Alteori povestirea capătă accente dramatice, ca în lunga evocare a procesului lui Staico paharnicul. Ca şi la alţi scriitori ai vremii, este de remarcat pătrunderea în limba autorului anonim — care cunoaşte latina, greaca şi turca — a unui însemnat număr de neologisme.

Cea de-a doua cronică importantă din Ţara Romînească este aceea a lui Radu Popescu. De data aceasta cunoaştem nu numai autorul, ci şi fluctuaţiile carierei sale politice. Fiu al vistierului Hrizea, care piere ucis de Şerban Cantacuzino în 1680, refugiat la Constantinopol şi apoi în Moldova în urma acestei morţi, Radu Popescu ocupă mici dregătorii în domnia lui Brîncoveanu pînă la 1703 — în 1700 este amestecat în complotul lui Dumitraşcu Corbeanu — pentru a reveni în slujbă numai sub Ştefan Cantacuzino şi a ajunge în cele din urmă la marile dregătorii de vel-vornic şi vel-ban în 1716, ca sfetnic al lui N. Mavrocordat. Deşi, după ridicarea acestuia din urmă de catane, Radu Popescu recunoaşte cu numeroşi alţi boieri ca domn pe Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Şerban vodă, el va fi din nou mare vornic în cea de-a doua domnie a lui N. Mavrocordat, pînă în 1723, cînd se călugăreşte. Moare probabil în 1729.

Lui Radu Popescu i se atribuie îndeobşte o întreagă istorie a Ţării Romîneşti, de la « descălecatul » lui Radu Negru în 1290 pînă la 1729, scrisă în mai multe etape. Prima parte, asupra paternităţii căreia, după cum s-a arătat, discuţia a fost redeschisă, este constituită de *Istoriile domnilor Ţării Rumîneşti*.

Ansamblul celei de-a doua părţi, care aparţine cu certitudine lui Radu Popescu, a fost redactat în trei etape în cursul domniei lui Nicolae Mavrocordat. În 1729, cînd încheia ceea ce adăugase vechii sale scrieri, cronicarul îşi propunea să ducă povestirea mai departe, ceea ce nu a mai reuşit să facă.

---

[1] *Istoria Ţării Romîneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, p. 21.
[2] *Ibidem*, p. 110.
[3] *Ibidem*, p. 111.
[4] *Ibidem*, p. 32.

Cronica lui Radu Popescu este înverşunat potrivnică domniei lui C. Brîncoveanu, dar în aceeaşi măsură, dacă nu mai mult, şi Cantacuzinilor. Marele vornic al lui Mavrocordat nu uitase urile de partidă boierească, de familie şi personale şi servea în acelaşi timp şi interesele primului domn fanariot. Tonul povestirii se schimbă o dată cu venirea în scaun a lui Nicolae Mavrocordat, la ale cărui metode de guvernare cronicarul apare ca aderînd întru totul. Soluţia « fanariotă » în problemele interne ale statului feudal găseşte astfel în Radu Popescu un apărător fervent, după cum el se va arăta astfel — în ciuda propriilor sale inconsecvenţe politice — şi în ce priveşte problemele externe. Devenit atît de tîrziu curtean, Radu Popescu nu conteneşte lauda domnului său. Faptele acestuia sînt îndreptate întotdeauna spre binele ţării, toate virtuţile îl împodobesc atît pe el cît şi pe ceilalţi membri ai familiei sale, orice acţiune domnească este urmărită cu cea mai mare atenţie. Semnificativă în această din urmă privinţă este întinsa povestire intitulată *Pentru gătirea şi călătoria măriei sale Nicolae vodă către Smil.* Deşi mica oştire care trebuia să contribuie în 1728 la potolirea unor tulburări tătăreşti din Bugeac primeşte în drum porunca de înapoiere şi domnul nu merge decît pînă la Măxineni, expediţia capătă în cronică importanţa unui mare război, ceea ce dă povestirii un aspect oarecum comic şi relevă, în acelaşi timp, dispariţia spiritului militar din sînul boierimii muntene.

În politica externă, uitînd complet episodul trecerii sale de partea austriecilor în 1716—1718, Radu Popescu se arată un credincios al stăpînirii turceşti. Poarta este de obicei, sub condeiul lui, « puternica împărăţie ». Interesele « împărăţiei » şi ale « ţării » par să meargă mînă în mînă şi se scoate în relief atît credinţa lui Mavrocordat către Poartă, cît şi trecerea de care se bucura el faţă de aceasta. În schimb, orice încercare de eliberare este condamnată ca o nebunie, orice trecere de partea duşmanilor Porţii devine un act de vrăjmăşie împotriva ţării, pe care o pune în primejdie.

Desigur că atît partea privind domnia lui Brîncoveanu, cît şi aceea referitoare la Mavrocordaţi, deformează realitatea într-un sens sau altul. Nu mai puţin cronica lui Radu Popescu rămîne un izvor important pentru patru decenii de istorie a Ţării Romîneşti. Ea dezvăluie aspecte ascunse de alte cronici ale domniei lui Brîncoveanu şi, supusă criticii, ajută la o mai bună cunoaştere a societăţii din Ţara Romînească şi a dezvoltării gîndirii politice în acest interval. Pe lîngă valoarea de izvor, cronica lui Radu Popescu are şi o valoare literară. Scriitor cu spirit de pamfletar, deşi nu se fereşte de a cădea în vulgaritate, el povesteşte cu nerv şi adesea cu un umor sec o istorie însufleţită de pasiune.

Mult mai limitată ca subiect, dar nu lipsită de interes, este *Istoria oştirii ce s-au făcut asupra Moreii la anul 7223,* povestire amănunţită a campaniei turceşti din 1715 împotriva veneţienilor, care începe însă cu evenimente din 1714 legate de Ţara Romînească, între care uciderea lui Brîncoveanu. Atribuită lui Constantin Diikiti Vătaful, care însoţea pe trimisul lui Ştefan Cantacuzino pe lîngă armata turcă, această *Istorie* se resimte de lunga şedere într-un mediu turcesc a autorului printr-o adevărată invazie de turcisme.

Cronica bălăcenească, istorie a Ţării Romîneşti pînă la 1724, nu este decît o prelucrare, cu modificări în favoarea Bălăcenilor şi cu unele adaosuri originale, a cronicii lui Radu Popescu. Către sfîrşitul domniei lui N. Mavrocordat, în 1726—1727, se alcătuiau, în scopul de a-i legitima domnia, două genealogii, pornind — ca şi aceea care se găseşte în cronica lui Radu Popescu, intercalată probabil ulterior — de la un domn al Moldovei, Alexandru cel Bun, ceea ce arată o dată mai mult strînsa legătură care se făcea în minţile tuturor între cele două ţări. Cea mai întinsă şi plină de nemărginite elogii, ca şi de grecisme în redactarea ei, este scrisă de marele logofăt Nicolae Roset; cealaltă se datoreşte celui dintîi dintre Văcăreşti care a lăsat o scriere, Constantin vistierul.

De aici înainte, vreme de patru decenii, lucrările istorice lipsesc. S-a păstrat însă o descriere a Ţării Romîneşti, cuprinzînd şi informaţii istorice, care aminteşte opera închinată Moldovei de Dimitrie Cantemir. Apoi, abia către sfîrşitul perioadei la care ne-am oprit, se întîlneşte o *Istoria Ţării Rumâneşti de la leat 1769*, care descrie în versuri intrarea trupelor ruse în Bucureşti, urmată apoi de cronica stolnicului Dumitrache şi de opera banului Mihai Cantacuzino.

Mult mai multă continuitate are în această perioadă istoriografia Moldovei. Şi aici însă, cea mai mare abundenţă de scrieri se întîlneşte în primele decenii. Ele sînt de cele mai multe ori realizate din însărcinare oficială sau legate de una dintre familiile domnitoare care s-au perindat pe tronul Moldovei. Nicolae Mavrocordat, care în prima sa domnie avusese drept cronicar pe N. Costin, însărcinează în cea de-a doua cu aceeaşi misiune pe Axinte Uricariul, diac învăţat (dă şi o scrisoare în latineşte a lui Stanislav Leszczynski, însoţită de o frumoasă traducere romînească), dar spirit supus, care povesteşte pe larg, ascunzînd numai ce nu-i convenea, întreagă această domnie. Istoria mai veche a Moldovei, începînd din anul 1661, de unde o lăsase Miron Costin, este reluată de doi cronicari necunoscuţi, care amîndoi duc povestirea pînă în domnia lui Grigore Ghica (1726—1733). Una dintre ele, atribuită lui N. Muste după semnătura aflată pe un manuscris, este numită şi *Cronica racoviţeană*, pentru că în ultima ei parte se datoreşte unui devotat al lui Mihai Racoviţă, a cărui a treia domnie este povestită cu abundenţă de informaţie şi multă căldură. Cea de-a doua, avînd, ca şi precedenta, o parte originală în afară de ce fusese scos din izvoade mai vechi, poate fi chiar opera lui Alexandru Amiras, care în 1729 o traducea în greceşte din porunca lui Grigore Ghica. Pe lîngă autorul acestei cronici, Ghiculeştii au avut în slujba lor şi condeiul altui cronicar, a cărui scriere, povestind întîmplările anilor 1695—1754, nu ni s-a păstrat decît în traducere grecească. Redactată în domnia lui Matei Ghica (1753—1756), *Cronica Ghiculeştilor* cuprinde o parte originală, care îmbrăţişează cu amănunte altminteri necunoscute intervalul 1730—1754.

Din 1661, ca atîția alții înaintea sa, își începe expunerea și Ion Neculce, cel mai mare cronicar al Moldovei din veacul al XVIII-lea. Atunci cînd pornea să scrie *Letopisețul Țării Moldovei*, prin 1733, Neculce avea în urma lui o lungă experiență politică și în general o bogată experiență de viață.

Ion Neculce, născut în 1672, era fiul unui dregător cu carte grecească și probabil grec el însuși. După mamă descindea din Cantacuzinii moldoveni, ceea ce i-a ușurat ridicarea în rîndul marii boierimi. Începînd din 1693, el urcă treptele boieriilor, pentru a ajunge în 1705 mare spătar, iar apoi sub Dimitrie Cantemir, al cărui cel mai apropiat sfetnic este, mare hatman. Părăsind țara împreună cu domnul său, Neculce petrece doi ani în Rusia și alți șapte în Polonia. Acest lung răstimp trăit în alte medii, împreună cu cei patru ani din copilărie petrecuți în Țara Romînească, a avut o importanță deosebită în formația lui Neculce. În primele două domnii ale lui Grigore Ghica este mare vornic al Țării de Sus, ultima dregătorie pe care o exercită fiind din 1741. Moare în cursul anului 1745.

Precedată de frumoasele legende populare din *O samă de cuvinte*, cronica lui Neculce duce povestirea pînă în 1743. Ea folosește numai pentru partea de început izvoare scrise și unele tradiții orale. Apoi, într-o a doua parte, informația orală devine precumpănitoare, pentru ca în cele din urmă să precumpănească propriile amintiri, de observator atent și capabil de a reține tot ce era caracteristic din observația sa. Ultima parte a cronicii are caracterul unor însemnări pe măsura desfășurării evenimentelor, în orice caz an de an.

Spre deosebire de ceea ce se întîmplă în mod obișnuit cu cronicarii secolului al XVIII-lea, Neculce este un cronicar independent, în sensul că nici nu scrie din însărcinarea vreunui domn și nici nu ține în chip deosebit de o familie domnească. Cei de care a fost mai apropiat, Cantemireștii, și în special Dimitrie, nu mai erau în viață cînd își scria cronica. El era însă legat de clasa din care făcea parte, ale cărei păcate le vedea și le însemna pe cele mai multe din paginile sale, dar cu ale cărei interese rămînea solidar. Atitudinea de clasă a lui Neculce este ușor vizibilă în indignarea cu care vorbește de domnii care supun boierimea la plata unor dări « țărănește », în distincțiile pe care le face totdeauna între categoriile sociale, în considerația că dreptul la cîrmuirea statului îi aparține numai boierimii — socotind însă necesar un fel de sistem de rotație pentru ca toată clasa să se poată împărtăși de dregătorii — în socotirea drept firească a relațiilor de exploatare existente în societatea vremii. El protestează însă totdeauna, ceea ce arată că era totuși un spirit mai luminat, împotriva exceselor exploatării fiscale a maselor.

Ultima constatare ne duce la unul dintre aspectele pozitive ale atitudinii lui Neculce în cadrul acestor limite de clasă. Fără a putea înțelege, firește, că nedreptatea cea mai mare sta în orînduirea însăși, el ura orice nedreptate în cadrul legalității vremii, orice asuprire, orice abuz. De aici derivă în bună parte stăruitoarea atenție pe care Neculce o acordă politicii fiscale a fiecărui domnitor.

De aceea el şi priveşte cu atîta simpatie începuturile de modernizare a statului, îndeosebi măsurile luate de Constantin Mavrocordat.

Problema cîrmuirii lăuntrice a statului e legată la Neculce de aceea a relaţiilor lui externe, în care întîlnim aspectul major al gîndirii lui politice. Neculce a fost un luptător pentru libertatea Moldovei, şi acest ideal de independenţă nu l-a părăsit niciodată, în ciuda unor ezitări care apar în cronica sa. Poziţia lui antiotomană străbate în întregul său scris. Însăşi atitudinea sa faţă de instituţia domniei — cronicarul socotea necesară colaborarea devotată a boierimii cu domnul — era legată de ideea unei stabilităţi interne, care să îngăduie o cît mai mare limitare a dependenţei, în aşteptarea eliberării care urma să vină. Acestor idei călăuzitoare, ca şi unei repulsii morale faţă de procedeele josnice atît de frecvent folosite de boierime, li se datoreşte de asemenea severitatea cu care condamnă intrigile boiereşti, izvor de permanentă dezordine. În acelaşi timp, un simţ al mîndriei îl făcea să fie cu atît mai aspru faţă de spectacolul lamentabil al certurilor boiereşti în faţa străinilor.

În cronica lui Neculce, operă istoriografică prin însăşi materia ei şi prin efortul autorului de a surprinde trecutul în desfăşurarea lui — în acelaşi timp şi izvor de bază pentru istoria societăţii şi a vieţii politice din Moldova în prima jumătate a veacului al XVIII-lea — se îmbină calităţi multiple.

Neculce este un moralist în dublul înţeles al cuvîntului: al interesului pentru om — care-l face atent la orice reacţie umană şi-l determină să introducă în scrierea sa, alături de faptele esenţiale, atîtea personaje şi episoade secundare — şi al atitudinii de preţuire morală a fiecărui act. Ca toţi marii memorialişti, Neculce se bucură de o rară acuitate de viziune şi prospeţime de memorie. În sfîrşit, el este slujit de o remarcabilă capacitate de expresie, de darul de a vedea plastic, de a da viaţă şi mişcare personajelor sale. În limba sa, în gîndire, în reacţii, în formele stilistice, îşi fac loc numeroase elemente populare, după cum în tonalitatea patriotismului său regăsim aspiraţia profundă a poporului către libertatea ţării. Sînt calităţi, toate acestea, care fac din opera lui Neculce realizarea literară cea mai însemnată din cultura noastră veche.

După Neculce, povestirea istoriei Moldovei este continuată, cum s-a arătat, de *Cronica Ghiculeştilor* pînă în 1754, iar apoi de scurta cronică a lui Ioniţă Canta pentru anii 1741—1769 şi de aceea atribuită lui Ienache Kogălniceanu, care, începînd din 1733, ajunge cu expunerea pînă în 1774. Cu toată poziţia sa de clasă, boierească, brutal afirmată, autorul celei din urmă cronici nu se poate stăpîni să nu înregistreze o *Istorie ce au scos domnilor şi boierilor*, satiră în versuri de factură populară la adresa foştilor domni aflaţi la Constantinopol şi a boierilor ce-i însoţeau, care circula între slujitorii acestora. Alcătuită de unul dintre ei, satira punea faţă în faţă viaţa de huzur de altădată a boierilor cu strîmtoarea de acum, cînd « cheltueala au sfîrşit / c-au fost bani de fumărit,/ blestemul celor sărace / nu le va fi lor în pace ». În cele din urmă, poetul popular îi sfătuieşte că, de vor să trăiască bine, « apuce's de băcălie / că-i mai mare boierie,/

ş-aceasta de nu le place / pe hamal vează ce face / că cît îi zioa de mare / cară lemne în spinare »[1].

O scriere care nu ţine propriu-zis de istoriografie, dar cuprinde un bogat material istoric, este *Condica* lui Gheorgachi al doilea logofăt, scrisă la Iaşi în 1762. Cu minuţiozitate sînt descrise aici, şi cu referiri la trecut, ceremoniile de la curtea domnească, cu felurite prilejuri, civile sau religioase.

Paralel cu cronicile romîneşti privind trecutul Moldovei şi Ţării Romîneşti, în secolul al XVIII-lea s-au scris şi o serie de lucrări istorice în limba greacă, de autori care au avut prilejul să petreacă răstimpuri mai lungi în ţările noastre şi să ajungă de multe ori între apropiaţii domnilor. Aceste cronici greco-romîne sînt de aceea puse, de cele mai multe ori, în slujba protectorilor pe care şi i-au găsit autorii lor. În acelaşi timp, datorită poziţiei ocupate de cei ce le-au scris, ele reuşesc adesea să ne transmită informaţii necunoscute altfel.

Cea dintîi dintre aceste cronici scrise în veacul al XVIII-lea în ţările romîne sau legate strîns de trecutul nostru este consacrată şederii lui Carol al XII-lea în raiaua turcească de la Tighina, eveniment care, cu numeroasele lui implicaţii, a preocupat în mod stăruitor pe cronicarii vremii, fie că scriau în romîneşte, fie în greceşte. Afenduli, originar din Terapia de pe Bosfor, ajuns clucer în Ţara Romînească, a putut cunoaşte, în calitate de capuchehaie a lui Brîncoveanu pe lîngă paşa de Tighina, corespondenţa diplomatică în legătură cu regele Suediei, pe care o redă, cu puţine adaosuri personale, în *Istoria parţială a celor întîmplate regelui suedez Carol*. Un alt grec, Alexandru Amiras, prim-interpret al lui Carol al XII-lea înainte de a ajunge sluger în Moldova, a scris la rîndul său — cu informaţie primită în această calitate şi reprezentînd punctul de vedere suedez faţă de cel turcesc al lui Afenduli — o lucrare păstrată numai în versiune italiană, care poartă titlul de *Istoria autentică a lui Carol al XII-lea, regele Suediei, în timpul şederii sale în Turcia*. Alexandru Amiras este de asemenea traducătorul în greceşte, în 1729, al unui corp de cronici moldoveneşti, cuprinzînd letopiseţele lui Nicolae şi Miron Costin, urmate de cronica atribuită de unii cercetători lui însuşi. Acest corp de cronici a fost apoi tradus în limba franceză, în 1741, de N. Génier.

Două scurte cronici sînt legate de evenimentele războiului austro-turc din 1716—1718. Cea dintîi e scrisă de Mitrofan Grigoras, autor, pe lîngă aceasta, nu numai de scrieri religioase, ci şi de versuri nu lipsite de oarecare talent. *Istoria pe scurt*, dedicată de călugărul grec lui Ioan Mavrocordat, porneşte de la uciderea lui Brîncoveanu în 1714, pentru a ajunge grabnic, după prinderea de catane a fratelui mai mare, Nicolaie, la « întemeierea Ţării Romîneşti » de cel de-al doilea fiu al Exaporitului, care, fireşte, « stă mai presus decît toţi domnitorii Ţării Romîneşti »[2].

---

[1] <Pseudo-> Enachi Kogălniceanu, *Letopiseţul Ţerei Moldovei (1733—1744)*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele Romîniei*, vol. III, p. 271—273.

[2] Mitrofan Grigoras, *Cronica Ţării Romîneşti (1714—1716)*, la D. Russo, *Studii istorice greco-romîne*, vol. II, p. 449.

Cu un condei asemănător şi cu mare lux de amănunte, Nicolae Chiparissa aşternea pe hîrtie, în domnia lui Mihai Racoviță, *Povestirea celor întîmplate în Moldova în anul 1716* — cuprinzînd de fapt şi acţiunile militare din anul următor — în care elogiul domnului « prea erou şi prea înţelept »[1] se împleteşte abil cu cel, mult mai cald, al postelnicului său, Constantin Ipsilanti.

Constantin sau Chesarie Dapontes, care a petrecut în Ţara Romînească şi în Moldova circa două decenii şi a fost secretar al lui C. Mavrocordat, a scris — în cadrul unei opere de poligraf mergînd de la vieţile de sfinţi pînă la versuri de dragoste — şi cîteva lucrări istorice. Dintre ele, cele mai importante sînt *Efemeridele dacice*, însemnări zilnice, bogat informate, cu privire la desfăşurarea războiului austro-turc din 1736—1739 şi *Cronica*, istorie a Europei de sud-est între anii 1648 şi 1704, în care se cuprind şi ştiri despre ţările noastre necunoscute din alte izvoare. Material de istorie culturală se găseşte în *Catalogul istoric important al romeilor însemnaţi ce au existat în timpul nostru (1700—1784)*, de acelaşi autor.

Medicul lui Constantin Mavrocordat, Petru Depasta, urmăreşte într-o scriere de meşteşugită retorică, în limba elină, cariera domnului pînă la revenirea acestuia în scaunul Ţării Romîneşti la 1761.

O cronică grecească în versuri, *Istoria lui Iordache Stavarache*, scrisă de un devotat al acestuia după uciderea lui în 1765 pentru jafurile săvîrşite, a fost tradusă şi în limba romînă, de asemenea în versuri. Amintim şi versiunea greacă a *Cronicii Ghiculeştilor* despre care s-a vorbit mai sus.

Istoria universală, care preocupă în atît de largă măsură şi pe cronicarii noştri, este reprezentată în cultura romînească a veacului al XVIII-lea, ca şi în veacul precedent, în primul rînd prin cronografe, ale căror copii devin tot mai numeroase. Fragmente de cronograf circulă mai departe şi separat, cum se întîmplă, de pildă, cu *Viaţa lui Constantin cel Mare* sau cu *Istoria luării Ţarigradului*. Pe lîngă noi traduceri din greceşte, în literatura istorică a cronografelor avem versiunea romînă pe care Vartolomeu Măzăreanu o dă în 1766 după un cronograf rusesc. Istoria Rusiei preocupă în chip deosebit pe cărturarii romîni, după cum arată numărul manuscriselor cuprinzînd lucrări referitoare la trecutul acestei ţări. *Viaţa lui Petru cel Mare*, tipărită la Veneţia în 1736 şi tradusă îndată din italiană în greceşte, este tălmăcită în romîneşte de Matei Fărcăşanu, biv-vel şetrar, în 1749.

Puţini ani mai tîrziu, în 1757, dascălul Lavrentie dădea la Hurez o nouă traducere a *Sinopsisului pentru începerea neamului slovenesc şi a cetăţii Chievului*, sub titlul *Istorie din începerea moscalilor*, care va circula în manuscrise împreună cu *Istoria lui Petru cel Mare*. O *Istorie a asediului Vienei* se copia în 1766 de Grigorie ieromonahul. În captivitatea sa de la Milano, Vlad Boţulescu traduce din limba italiană, pe lîngă romanul *Varlaam şi Ioasaf*, şi *Viaţa lui Scanderbeg*, iar din limba germană o istorie universală, *Istorie de toată lumea.* Între scrierile datorate unor romîni, avem *Istoria oştirii ce s-au făcut asupra Moreii în anul 7223*, care a fost amintită, şi mai ales importantele opere de orientalistică ale lui Dimitrie Cantemir, prin care scrisul romînesc se afirma în istoriografia universală.

---

[1] C. Erbiceanu, *Cronicarii greci carii au scris despre romîni în epoca fanariotă*, Bucureşti, 1888, p. 86.

Literatura populară în sec. XVII—XVIII

În ce priveşte creaţia populară din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, sîntem într-o situaţie mai favorabilă decît pentru epocile anterioare, căci din această vreme încep să ni se păstreze, pe lîngă exemplare de poezie epică databile prin cuprinsul lor, şi informaţiile relativ bogate pe care ni le transmit unii din cărturarii vremii. Cel dintîi dintre aceştia care s-a aplecat cu mai mult interes asupra tradiţiilor poporului este Dimitrie Cantemir. De cele mai multe ori el nu face decît să ne confirme existenţa în vremea sa a unor rituri sau jocuri însoţite de cîntece, a căror origine este cu mult mai veche, după cum se poate deduce din unele elemente ale lor. Astfel este cazul ritului agrar numit de Cantemir «drăgaica», avînd menirea de a asigura rodul ogoarelor, în care fata aleasă ca drăgaică străbate lanurile cu coroana de spice pe cap, împreună cu însoţitoarele ei, în cîntece şi dansuri, la vremea cînd semănăturile dau în copt. Un alt rit agrar este cel al paparudei — « papaluga » — practicat în vreme de secetă. Cantemir redă şi cuvintele invocaţiei pentru obţinerea ploii. Paparudele sînt menţionate — sub numele de « Poppa Ruda » — şi de Del Chiaro, care nu le pricepe sensul, dar notează că dansul era însoţit de cîntece « cam în felul versurilor anacreontice »[1]. În legătură cu străvechile rituri nupţiale, autorul *Descrierii Moldovei* insistă asupra oraţiei peţitorilor, cu tema plină de poezie a urmăririi căprioarei de către vînători, la care, în această continuă creaţie a poporului, cel ce spune oraţia adaugă de la sine «alte născociri alegorice şi metaforice»[2]. Cantemir aminteşte de asemenea cîntecele bocitoarelor la înmormîntări, « în care descriu mizeria şi fragilitatea vieţii omeneşti »[3], precum şi farmecele şi descîntecele cu formulele lor magice. Un anumit caracter magic, pe lîngă funcţia sa artistică, are şi jocul căluşarilor numiţi de Cantemir « căluceni », care umblă prin tîrguri şi sate între Înălţare şi Rusalii, în cete în număr nepereche, îmbrăcaţi femeieşte, cu coroane pe cap şi faţa acoperită, iar în mîini purtînd săbii. În sfîrşit, acelaşi scriitor descrie şi « turca », socotită a fi « joc născocit în timpurile vechi din ura împotriva turcilor »[4]. Un mascat în chip de bătrîn ghebos încalecă în spinarea altuia care poartă un cap de cerb şi, însoţiţi de mulţime, cutreieră drumurile şi casele.

Del Chiaro, pe de altă parte, pomeneşte şi el jocuri de mascaţi, care cuprind rudimente de reprezentaţie teatrală. Unul are loc la sfîrşitul sărbătorilor de iarnă, de Sf. Ioan, cînd fete îmbrăcate bărbătește umblă prin case unde dansează, iar una dintre ele, îmbrăcată femeiește și cu o sabie în mînă, închipuie pe Irodiada. Secretarul italian al lui Brîncoveanu se arată indignat de un alt joc de mascați, considerat foarte licențios, care are loc în decembrie. Cele două personaje principale poartă unul un plisc de barză, iar celălalt o barbă lungă. « Primul dintre aceștia se numește în limba romînă (« in valaco ») *Clanza*, iar al doilea, cel cu barbă, *unchiàs* »[1]. Este vorba de « brezaia », echivalentul muntean al turcei sau caprei moldovenești.

---

[1] A.-M. Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1914, p. 65.

[2] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 131.

[3] *Ibidem*, p. 136.

[4] *Ibidem*, p. 142.

Știrile date de Cantemir și de Del Chiaro sînt reluate și comentate către sfîrșitul secolului al XVIII-lea de către Fr. J. Sulzer, care le adaugă bogate observații personale, îndeosebi asupra dansului și a muzicii romînești. De la Sulzer aflăm și despre unele forme de teatru, de caracter popular, pe care el le-a întîlnit în Țara Romînească. Este vorba mai întîi de farsele jucate de soitari la curtea domnească, în romînește, turcește și grecește, pe texte improvizate, cu puternice note satirice. Funcțiunea lor de divertisment de curte nu le anulează fondul popular, care îl scandaliza pe Sulzer prin prea marea lui libertate de expresie. Tot la curtea domnească Sulzer a văzut și spectacolul de umbre și păpuși, însoțit de dialogul dintre personajele figurate de marionetele care se proiectau pe o perdea și dintre care nu lipsea un personaj ce avea să dea un adjectiv limbii romînești: Karagöz.

Acestui teatru popular de păpuși, venit prin filieră turcească, i se adaugă către sfîrșitul veacului al XVIII-lea alte curente, venite de la sașii din Transilvania, din Polonia și din Ucraina, care duc la constituirea unui teatru de păpuși specific țărilor romîne, ale cărui atestări nu sînt însă anterioare secolului al XIX-lea. Teatrul de păpuși — teatru laic, popular, de o remarcabilă vervă comică și de un spirit satiric mușcător, în care-și găsește expresie protestul maselor față de nedreptățile orînduirii în care trăiau, ceea ce va duce, de altminteri, la măsuri de cenzură din partea autorităților — s-a alăturat, tocmai pentru a-și croi drum, dramei liturgice a « Irozilor » sau « Vicleimului », jucată în timpul sărbătorilor de iarnă. Deși Vicleimul nu e menționat nici de Cantemir și nici de Sulzer (Bandini, descriind ceremoniile din ajunul și din ziua Bobotezei în timpul lui Vasile Lupu, amintește prezența celor trei « regi magi », dar ei sînt figurați de elevii școlii catolice din Iași), este de presupus că, în momentul asocierii păpușarului cu lada sa de păpuși, acest spectacol de caracter religios își crease o tradiție destul de puternică pentru a-l putea sprijini pe cel laic.

În cursul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea continuă și creația epică a poporului. Cercetînd izvoarele la care ar fi putut recurge pentru alcătuirea operei sale istorice, stolnicul Constantin Cantacuzino constată că « nici din cîntecele cari vestesc de vitejii, au de alte fapte ale domnilor și a altor vrédnici oameni, ce au lucrat, cari dupe la lăutari și dupe la alți cîntători auzim, putem şti cevaşi ales. Că şi acélea nu numai ce au laudă mai multă, au hulesc decît céle ce au fost, ci şi foarte împrăştiiat şi prea pe scurt pomenesc lucru şi făr' de nici o orînduială sau tocmeală »[1]. Desigur că aici C. Cantacuzino cuprinde împreună cîntecul de curte şi cîntecul popular. El atestă însă larga răspîndire în popor a cîntecului epic, pe care nu-l « zic » numai lăutarii, bogăţia formelor lui şi existenţa unei literaturi epice care «hulea» faptele domneşti sau ale clasei dominante, deci o literatură de protest. Fireşte că şi în aceasta puteau intra unele balade legate de partidele boiereşti în luptă pentru stăpînirea statului. Dar epica de curte este în continuu declin, şi ea nici nu se va mai învrednici de vreo menţiune din partea unui Cantemir sau Del Chiaro, în vreme ce producţia epică populară va continua, preluînd uneori şi din temele celei dintîi, ceea ce le-a asigurat supravieţuirea pînă la înregistrarea lor de folclorişti.

---

[1] A.-M. Del Chiaro, *Istoria*, p. 65—66.

Ca şi în perioada precedentă, cîntecul epic popular reflectă lupta poporului împotriva stăpînirii turceşti, fie prin prelucrarea continuă a vechilor balade, fie prin crearea altora noi, uneori pe teme împrumutate din folclorul balcanic. Acesta din urmă este, de pildă, cazul lui Novac, cu fiul său Gruie, pe care-l scoate din închisoare la Constantinopol, şi se bat cu turcii în însăşi capitala împărăţiei. La malul Dunării se petrece, în schimb, lupta Badiului, care ziua e cîrciumar, « iar noaptea măcelăreşte, cu cincizeci de măcelari, tot agale şi turci mari »[2]. Turcii apar de asemenea şi în balada haiducească, unde lupta antiotomană se împleteşte uneori, ca şi în viaţa reală, cu aceea împotriva orînduirii feudale. O temă răspîndită, făcînd parte din acelaşi « ciclu dunărean » ca şi *Badiul*, dar care se întîlneşte pînă în Maramureş, este cea a fetei răpite de turci, care preferă să se arunce în Dunăre, căci « decît roabă turcilor şi slugă cadînelor... cină bună peştilor şi mîncare racilor! »[3]

Alături de turci apar în balade tătarii, în special cei aşezaţi în Bugeac, care făceau dese prădăciuni în Moldova, dar şi cei din Crimeea.

Dar poporul cîntă îndeosebi pe voinicii care se ridică împotriva orînduirii feudale însăşi, vitejii neînfricaţi care iau calea codrului, răzbunînd împilările suferite de ei şi de ai lor şi ajutînd de cele mai multe ori pe cei săraci şi necăjiţi. Aceşti viteji sînt totodată călăreţi neîntrecuţi, şi asupra calului frumos şi ager, care se face una cu călăreţul, se revarsă o undă din poezia viguroasă şi aspră a cîntecelor haiduceşti, în care eroul, încrezător în armele şi în puterea lui, înfruntă cu dispreţ duşmanul, oricît de numeros, gustînd încă, deşi învăluit de primejdie, clipa de răgaz a dragostei sau a urciorului de vin, în luminişuri de pădure sau în cîrciuma de la răspîntie.

În creaţia continuă a poporului, cu împrumuturile şi transformările ei treptate, şi această ramură a epicii populare este foarte greu databilă. O temă veche poate fi întinerită prin adaptarea la personaje şi circumstanţe mai noi, după cum nume vechi, păstrate de tradiţie, pot fi legate de teme de o elaborare mai recentă. Haiducia, ca formă de protest social, este mai veche decît secolul al XVII-lea, deşi ea capătă o tot mai mare răspîndire şi aspecte caracteristice din acest veac înainte şi mai ales în cel de-al XVIII-lea. Balada *Corbea*, al cărei erou scapă din închisoarea domnească datorită frumuseţii « roibului » său, rîvnit de însuşi voievodul, şi îndemînării sale de călăreţ, este uneori socotită din secolul al XVI-lea, pentru că domnul în scaun amintit în versurile sale este un Ştefan vodă, care ar fi Ştefăniţă. Dar cele mai multe variante ale acestei balade provin din Muntenia, iar Ştefan vodă nu are nici un fel de caracter istoric şi în nici un caz nu se potriveşte aprigului Ştefăniţă.

---

[1] Constantin Cantacuzino, *Istoriia Ţării Romîneşti*, în *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. I, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1961, p. 6.

[2] G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare romîne*, Bucureşti, 1885, p. 538.

[3] *Ibidem*, p. 639.

Dintre cele mai răspîndite şi, totodată, mai frumoase realizări ale epicii populare este balada *Miul Cobiul*, în care voinicul tînăr întîlneşte în munte ceata de levenţi ai lui Ianoş Ungurul — ceea ce a făcut să se presupună că fondul baladei ar data din timpul campaniei lui Gabriel Bathory în Ţara Romînească — înfrînge în luptă pe căpetenia ei şi, în unele variante, ia sub poruncile sale ceata rămasă fără conducător. Într-o altă baladă legată de acelaşi nume, *Fagul Miului*, apare iarăşi un Ştefan vodă — şi de aceea balada poartă uneori chiar acest nume — care porneşte cu curtea şi oştirea în codru să-l prindă pe Miu şi să-l spînzure. În unele variante Miu se mulţumeşte să-l pălmuiască pe domnul înfricoşat, pe care ştiuse să-l atragă în desişul codrului, dar în altele îl ucide, îi pune trupul în desagi pe cal şi-i porunceşte acestuia să-l poarte mort pe unde l-a purtat şi viu: « la slugile turcilor ş-ale arnăuţilor, nu-n calea voinicilor şi-n codrul haiducilor » [1].

Toma Alimoş — în culegerea lui V. Alecsandri « boier din Ţara de Jos » — este fără îndoială la origine « haiduc din Ţara de Jos », care, deşi înjunghiat prin trădare de Manea, « stăpînul moşiilor şi domnul cîmpiilor » [2], reuşeşte să-l prindă pe ucigaş şi să-l taie din goana viforoasă a murgului său. Murgul însuşi îi sapă groapa, cum îi porunceşte stăpînul, iar apoi, după aceeaşi poruncă, porneşte în codru, « pîn'la paltinii trăsniţi, la voinicii poposiţi » [3].

Extinderea haiduciei în secolul al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea a dat loc unei producţii tot mai bogate, în care poporul cîntă pe aceşti viteji ieşiţi din sînul său, răsplătitori ai atîtor suferinţe. Baladele care dau nume identificabile — un Bujor, un Tunsu, un Iancu Jianu şi atîţia alţii — sînt astfel legate de întîmplări petrecute îndeosebi în primele decenii ale veacului al XIX-lea, dar tema însăşi, în care momentul principal este cel al luptei cu potera, este fireşte mai veche, ea fiind continuu prelucrată şi adaptată de cîntăreţii din popor.

Protestul social şi lupta maselor populare animă şi alte forme ale creaţiei literare orale, cîntece sau doine, în care intervin de altminteri şi elemente legate de haiducie. Aici, desigur, încercările de cronologizare sînt şi mai dificile. Dacă o doină plînge suferinţa ţărănimii, legîndu-o de « Duca vodă cel fioros, cu cei mari prietenos, cu cei mititei cînos » — deci urcă, prin originile sale, pînă în jumătatea a doua a secolului al XVII-lea — altele, chiar dacă sînt încă tîrzii în individualitatea lor, reflectă situații frecvente în veacul al XVIII-lea și la începutul celui de-al XIX-lea. În ele este vorba de țăranul sărac, care a flămînzit toată iarna și-și pune în gînd să tragă în primăvară brazda « din marginea satului la ușa bogatului »[1], de același care se plînge că, « unde merg și orice fac, eu de ciocoi nu mai scap »[2], sau că, « de frica zapciului și de groaza birului, uitai drumul satului și coarnele plugului »[3].

---

[1] G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare romîne*, p. 503.
[2] *Ibidem*, p. 582.
[3] *Ibidem*, p. 584.

Dacă trecem la exprimarea poetică a unor sentimente intime, cum e, de pildă, cel al dragostei, ajungem într-un domeniu care scapă cu desăvîrșire putinței de legare de o epocă anume. Din bogata lirică populară, alături de care se așază mușcătoarea poezie satirică și întreaga comoară a basmelor, trebuie să ne oprim, totuși, cel puțin asupra *Mioriței*, care, deși cuprinde elemente străvechi, se pare că datează — cel puțin într-o formă apropiată de cea pe care i-o cunoaștem — din veacul al XVIII-lea. Grandioasa transfigurare a naturii care se apleacă asupra mortului iubit, duioșia evocării unor simțăminte adînc omenești, delicatețea notației psihologice și strălucirea imaginilor fac din această creație a poporului romîn unul dintre giuvaerurile literaturii universale.

2. CULTURA ÎN TRANSILVANIA

Creșterea exploatării feudale, agravarea contradicțiilor de clasă și transformările social-politice și-au pus pecetea asupra dezvoltării vieții culturale din Transilvania în veacul al XVIII-lea.

Stăpînirea Habsburgilor sprijină puternic biserica romano-catolică în lupta dusă de aceasta împotriva confesiunilor necatolice. Numeroase cărți, tipărite cu sprijinul regimului austriac, propagă ideologia bisericii romane.

Spre deosebire de scrierile pătrunse de ideologia catolică, celelalte opere care iau naștere acum în Transilvania se răspîndesc de obicei în manuscris. În copii manuscrise au circulat, în primii ani ai secolului al XVIII-lea, versurile închinate răscoalei curuților, iar mai tîrziu traducerile făcute din literatura luministă.

Învățămîntul

Sprijinită de căpeteniile bisericii romane, Curtea vieneză, considerînd religia catolică drept un instrument de consolidare a dominației sale în Transilvania, a luat o serie de măsuri menite să facă din școală un instrument al politicii de catolicizare forțată. În același

---

[1] G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare romîne*, p. 289.
[2] *Ibidem*, p. 290.
[3] *Ibidem*.

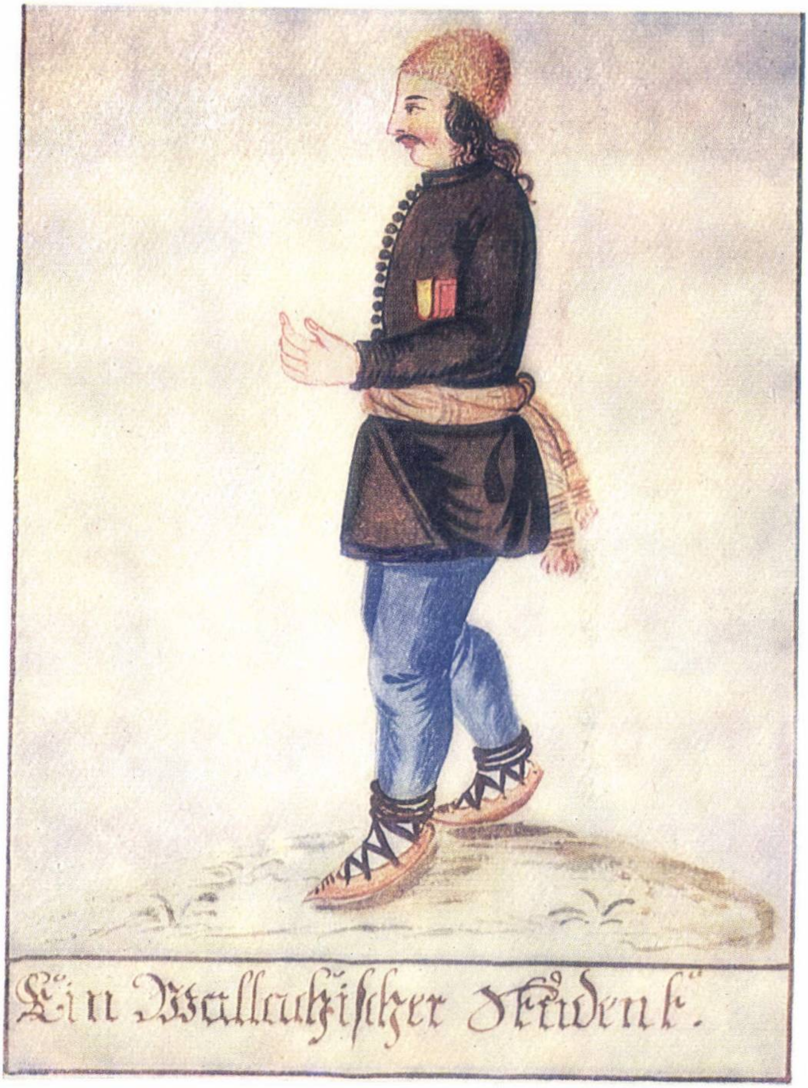
Ein Wallachiſcher Student.

Pl. V. — Student romîn. Desen transilvănean din secolul al XVIII-lea.

scop a fost extins şi întărit învăţămîntul în limba latină, s-au creat burse, mai ales pentru copiii de preoţi greco-catolici, la colegiile din Tirnavia, Viena (*Pazmaneum* şi *Sf. Barbara*) şi Roma (*De propaganda fide*), s-a încurajat frecventarea gimnaziilor catolice din Cluj, Sibiu, Alba-Iulia, Tg.-Mureş, Bistriţa, Odorhei, Oradea, Baia Mare etc. şi s-au înfiinţat numeroase şcoli elementare pe teritoriul regimentelor romîneşti de graniţă (Năsăud, Făgăraş, Banat). Dornici de cultură, romînii bat la porţile fiecărui institut de învăţămînt dispus să-i primească. Numai la Bistriţa, în gimnaziul «latino-catolic», au învăţat între 1729 şi 1779 peste 565 fii de nobili, de preoţi, de militari, de negustori şi chiar de ţărani liberi, iobagi şi jeleri. În matricolele şcolare întîlnim deseori numele unor tineri care vor juca un rol de seamă în viaţa politică şi culturală a Transilvaniei: Inochentie Micu, Grigore Maior, Gherontie Cotore, Petru Pavel Aron, Petre Dobra, Alexie Mureşan, Ştefan Costa, Samuil Micu, Gheorghe Şincai şi alţii.

În ceea ce priveşte conţinutul învăţămîntului, el era în multe privinţe învechit în raport cu nevoile reale ale societăţii. Şcoala se găsea în bună parte în mîinile unor ordine călugăreşti, care slujeau interesele stăpînirii şi implicit pe ale bisericii. Astfel, Universitatea din Cluj, reorganizată în 1698, funcţiona pe baza unui regulament elaborat de iezuiţi în 1599 (*Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Jesu*) şi, drept urmare, pe primul plan se aflau studiul teologiei şi al retoricii. Lecţiile de ştiinţe ale naturii care constituiau un element de progres în învăţămînt erau folosite şi ele pentru a se combate orice idee contrară dominaţiei feudale, învăţăturilor bisericeşti şi absolutismului monarhic.

Ştiinţele naturii cunosc totuşi o relativă dezvoltare. La progresul lor au contribuit atît unii învăţaţi transilvăneni care-şi făcuseră studiile în universităţile protestante din Occident, cît şi oameni de ştiinţă străini, chemaţi să predea în Transilvania. Dintre aceştia din urmă, merită a fi amintit iezuitul Maximilian Hell (1720—1792), astronom de renume mondial, care a fost cîtva timp profesor al universităţii clujene.

Politica şcolară oficială a stîrnit nemulţumiri şi împotrivirea unor spirite clarvăzătoare din rîndurile cărturărimii romîneşti, maghiare şi săseşti. Aşa au fost Marcus Fronius, care, influenţat de Komensky, a scris *Consilium de schola* (1705), Martin Felmer, cîţiva profesori de la colegiul reformat din Aiud, propagatori ai cartezianismului şi făuritori ai planului de a se întemeia o universitate săsească (1761—1764), Inochentie Micu şi Petru Pavel Aron, prin silinţele cărora s-au deschis la Blaj în 1754, pentru a răspunde « aşteptării neamului » şi « lipsăi beserecii », o şcoală elementară (« de obşte »), un gimnaziu, în care se preda în latineşte, şi un seminar teologic.

În toamna anului 1755, profesorul Gr. Maior şi învăţătorii Vasile Neagoe-Orbul şi Zaharia au ales « *e schola latina et valachica quidam majores et minores studiosi* », pregătindu-i pentru un « exercitium » de teatru, o variantă schematică a dramei populare *Irozii*. Exercițiul a fost jucat de 13 diletanți, în decembrie 1755 și ianuarie 1756, la Blaj, Sebeș, Alba-Iulia, Vințul de Jos, Cut și în alte locuri. Fapta « extraordinară » din 1755—1756 va fi continuată de *Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragedice expressa*, piesă reprezentată de elevii blăjeni în 1778 sau 1779.

Convinși că școala trebuie să devină un însemnat factor al propășirii, cei amintiți și susținătorii lor au militat pentru învățămîntul în limba maternă, au cerut statului să se îngrijească de formarea cadrelor didactice, s-au gîndit ca și fetele să se împărtășească de învățătură și au preconizat ideea pregătirii specializate a tineretului care se consacra meșteșugurilor. Cu rare excepții, încercările de a apropia școala de viață s-au lovit de opoziția forurilor civile și bisericești. Ele vor găsi înțelegere abia către sfîrșitul secolului, cînd necesități de ordin economic obligă statul absolutist austriac să procedeze la reorganizarea și laicizarea învățămîntului.

Romînii care învățau la școlile catolice și calvine din Transilvania, unde limba de predare era latina, foloseau manuale în această limbă. Pentru elevii școlilor romînești s-a simțit însă nevoia alcătuirii unor cărți didactice în limba romînă; astfel s-au tipărit: *Invățătură... pentru procopseala școalelor* (Blaj, 1755) și *Bucoavnă pentru deprinderea pruncilor la cetanie* (Blaj, 1777). Pe lîngă noțiuni referitoare la religie, bucoavnele mai cuprindeau doar puține lucruri: alfabetul chirilic sau chirilic și latin, exerciții de silabisire, semnele de punctuație. Dar tipul acesta de abecedar corespundea din ce în ce mai puțin necesităților reale ale învățămîntului. Abia în 1777 și 1781 se tipărește la Viena un altfel de manual elementar, *Bucvariu pentru pruncii cei rumînești*. Influențat de un model austriac, acesta aducea material de lectură de un caracter mai profan (sentințe filozofice și povestiri morale), capabil să ajute la dezrădăcinarea superstițiilor și laicizarea învățămîntului. *Bucvariul* din 1777 și 1781 anunță o etapă nouă în evoluția literaturii noastre didactice.

Dintre învățații romîni care au contribuit la opera de luminare prin școală și la emanciparea socială și națională a romînilor din Transilvania s-au remarcat Inochentie Micu, Petru Pavel Aron, Grigore Maior, Gherontie Cotore, Dimitrie Eustatievici, Manase (Meletie) Neagoe, popa Iancu din Sîncel, fost student la Kiev, Teodor Ivanovici Iancovici, Constantin Dimitrievici, venit din Romanați etc. Prezența lui Dimitrievici și a altor munteni și moldoveni care au predat în școlile din Transilvania arată cît de vii erau legăturile dintre romînii de pretutindeni și în cadrul școlii.

Lupta pentru ridicarea politică a romînilor pornită de Inochentie Micu implica și o luptă pentru ridicarea lor culturală. Descendența romană și continuitatea romînilor pe pămîntul pe care-l locuiau erau menite nu numai să dovedească legitimitatea revendicărilor, dar și să sublinieze contrastul dintre situația înapoiată a romînilor transilvăneni și aceea a înaintașilor romani. Gherontie Cotore, de pildă, în *Articulușurile cele de price* (ms. din 1746) dă în vileag starea de decădere a romînilor şi îndeamnă poporul să se smulgă din starea de inferioritate: « O amar! Era oarecînd şi neamul rumînesc neam vestit şi lăudat, iară acum fără de veste şi de toţi ocărît zace. Era oarecînd viteaz şi în război tare, iară acum fără de putere... Era oarecînd înţălept, iară acum încundgiurat de norul neştiinţii. Era de cinste, iară acum de toţi lăpădat... Mainte era minune de să vedea cineva în ţapă, iară acum toate furcile şi ţăpile numai dînşii le străjuiesc... De aceasta să-ţi aduci aminte, o neam oarecînd vestit »[1]. Împrumutînd ideea originii romane din *Hronicul* lui Dimitrie Cantemir, înaintaşii lui S. Micu-Clain, Gh. Şincai şi P. Maior s-au folosit de ea în lupta lor politică. Crezul istoric al Şcolii ardelene ne întîmpină, în liniile lui mari, la Inochentie Micu şi Gherontie Cotore.

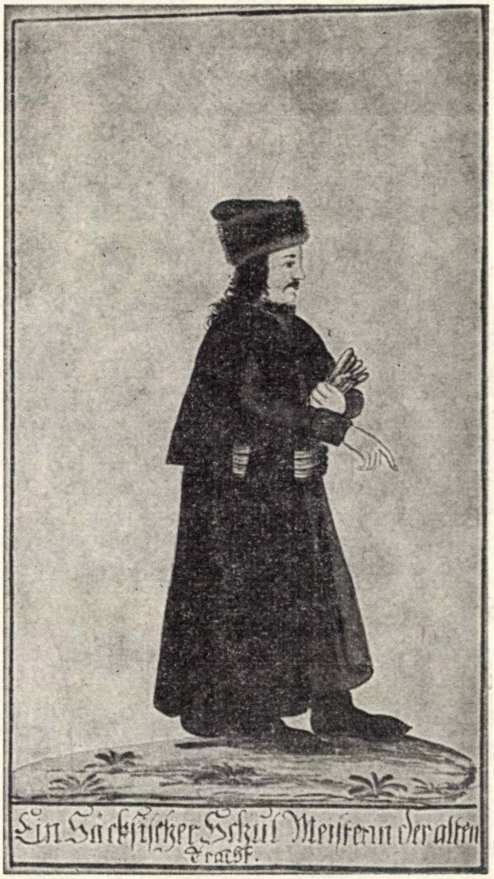
Ein Säckſiſcher Schul Meiſter in der alten
Tracht.

Fig. 96. — Profesor sas din Braşov.
Gravură contemporană.

---

[1] Bibl. Fil. Cluj. a Acad. R.P.R., *ms.* 90, f. 253.

Istoriografia

Veacul al XVIII-lea cunoaşte o activitate destul de întinsă în domeniul istoriografiei. Unele opere oglindesc ideologia majorităţii covîrşitoare a nobilimii maghiare, potrivnică răscoalei antihabsburgice de pe timpul lui Francisc Rákóczi al II-lea (1703—1711), ca, de pildă, scrierile lui Mihail Cserei (1699—1756) şi Petru Apor (1676—1752). În *Historia* (perioada 1661—1711) şi în *Metamorphosis Transilvaniae*, întocmite de Cserei şi respectiv de Apor, se întîlnesc, alături de interpretări eronate, şi informaţii preţioase privind vechea istorie a Transilvaniei, ştiri unice din trecutul ţării şi descrierea colorată a unor obiceiuri de altădată.

Spre deosebire de Cserei şi de Apor, alţi istorici s-au silit nu numai să strîngă mărturiile trecutului, ci să le şi explice altfel decît purtătorii de cuvînt ai aristocraţiei.

Într-o serie de lucrări (*Primae Lineae...*, *Abhandlung von den Ursprung der sächsischen Nation in Siebenbürgen*, *Kurzgefasste historische Nachricht von der Walachischen Völkerschaft und derjenigen Insonderheit...*, *Brevis Valachorum incolentium historia* etc.), Ioan Filstich (1684—1743), Martin Schmeizel (1697—1747), G. Haner (m. 1740), G. J. Haner (m. 1777), Martin Felmer (1720—1767), Ioan Seivert (1735—1785), Petru Bod (1712—1769) şi alţii au izbutit să lumineze întrucîtva istoria Transilvaniei şi unele aspecte din istoria Moldovei şi a Ţării Romîneşti.

În această ordine s-a distins Ioan Filstich, care a tradus în limba germană o cronică romînească anonimă, scrisă în Muntenia, a stat în relaţii cu domnitorul Constantin Mavrocordat, pentru care a redactat *Illustratio articulorum quorundam historicorum rem et historiam valachorum concernentium*, iar spre sfîrşitul vieţii sale a alcătuit *Versuch der Geschichte der Walachei*. El mărturiseşte că şi-a cules materialul de la preoţi, negustori şi « de la alţi romîni », deoarece « cărţile tipărite despre Valahia... în Ungaria şi Polonia.... cuprind multe inexactităţi ».

În ceea ce priveşte istoriografia romînească, ea este reprezentată în prima jumătate a secolului al XVIII-lea de Radu Tempea II (1691—1742). Mai întîi preot, apoi protopop, Tempea a apărat interesele ortodoxiei ameninţate de prozelitismul catolic, a călătorit în Ţara Romînească şi a luat apărarea romînilor din Şchei împotriva conducătorilor saşi ai Braşovului.

Lucrarea sa principală se intitulează *Istoria beserecei Şcheilor Braşovului*. Ea cuprinde, pentru partea mai veche (1393—1633), un rezumat al *Cronicii protopopului Vasilie din Braşov* (secolul al XVII-lea), pe care-l completează apoi cu ştiri de caracter local, fără a uita să adauge şi informaţii de interes mai larg privind atît Transilvania, cît şi ţările de dincolo de munţi. Unul dintre aspectele cele mai caracteristice ale cronicii lui Tempea este dat de împotrivirea sa hotărîtă faţă de unirea cu Roma, pe care o numeşte « vînzarea necuvioasă ». În redactarea scrierii sale, Radu Tempea a folosit, pe lîngă izvoare scrise, o bogată tradiţie orală şi propriile sale amintiri.

În *Predoslovia către cititori* a unei *Evanghelii cu tîlc*, copiată de el, Tempea se declară « pohtitor » de « multă lumină de învăţătură », care din « citania » cărţilor se cîştigă. Cronica aşa ni-l şi înfăţişează. De asemenea, Tempea reacţionează la nedreptăţile sociale şi nu ezită să le dea în vileag. Predecesorul său, popa Vasile, era preocupat înainte de orice să noteze frînturi din trecutul bisericii Sf. Nicolaie, pe cînd protopopul Radu acordă o largă atenţie evenimentelor contemporane, încercînd să le descifreze sensul.

După moartea lui Radu Tempea II se scriu la Braşov şi alte cronici: *Istorie. Din ce pricină au început împăratul turcesc asupra împărăţii Moscului oaste* şi *Cronica Ţării Ardealului*, atribuite dascălului Radu Duma, *Cronica anonimă a Braşovului pentru trecutul romînilor din Şchei (1392—1780)* şi *Insemnări de cronică* de Dimitrie Eustatievici (m. 1797).

Aceste cronici înmănunchează, fără vreun plan definit, ştiri felurite. În general, cei trei scriitori pun accentul, ca şi Radu Tempea II, pe întîmplări şi fapte contemporane.

Comentariile lor cu privire la evenimentele din secolul al XVIII-lea sînt, în acelaşi timp, şi critici contra feudalismului şi a regimului habsburgic, dar nicăieri ele nu depăşesc un ton moderat, căci Rad u Duma cronicarul anonim şi Eustatievici par îngrijoraţi de propriile lor îndrăzneli şi de graba cu care înnoirile surpau rînduielile tradiţionale.

Cu cronicile amintite se înrudeşte *Plîngerea sfintei mănăstiri a Silvaşului din eparhia Haţegului din Prislop*, concepută în trei părţi.

Partea întîi, sau *Cuvîntul cel din început*, relatează întemeierea unor vechi mănăstiri, schituri şi biserici din Ţara Romînească, amintindu-l pe « Mihai vodă, viteazul cel prea vestit », şi introduce pe cititor în istoria dinainte de 1700 a mănăstirii Silvaşului. Autorul stăruie asupra ideii unităţii religioase a romînilor din cele trei ţări, în care vede semnul unităţii neamului. De aici derivă apriga sa împotrivire faţă de unirea din 1700. Cu acest an se deschide partea a doua a cronicii, care cuprinde istoria întîmplărilor care au dus la incendierea mănăstirii de la Silvaş. Istorisirea este un rechizitoriu violent împotriva scaunului papal şi a partizanilor unirii din Transilvania. Un merit de căpetenie al *Plîngerii* e hotărîrea cu care combate unirea, ca despărţitoare de fraţi: « Căci nu va fi spre un folos / Unaţia ce s-au scos, / Ci numai ca să ne rîsnească / De fraţii din Ţara Romînească / Şi din Ţara Moldovinească »[1]. Cronica sfîrşeşte cu imprecaţii împotriva uniţilor. În privinţa autorului *Plîngerii* şi a locului unde a fost scrisă, ipoteza cea mai plauzibilă pare aceea că ea se datorează unui preot sau dascăl de la biserica Sf. Nicolaie din Şcheii Braşovului. În favoarea acestei ipoteze stau stihurile copiate din manuscrisul *Istoriei beserecei Şcheilor Braşovului*, accentele violent anticatolice, caracteristice istoriografilor braşoveni.

---

[1] *Cronicari şi istorici romîni din Transilvania*, ed. I. Lupaş, ed. a II-a, Craiova, 1941, p. 71.

Interes pentru problemele de istorie manifestă şi unii cărturari de la Blaj în afară de Inochentie Micu şi Gherontie Cotore. Astfel, un învăţat neidentificat redactează, în deceniul al şaselea, un raport oficial către Maria Tereza, intitulat *Reflexiones circa originem, jura, conditiones religionemque in Transilvania Valachorum*. Ioan Săcădate, care a studiat la Cluj, întocmeşte o colecţie voluminoasă de documente istorice, citată de Gheorghe Şincai în *Chronica* sa de mai multe ori. În sfîrşit, sub iniţialele D.T., Samuil Micu scrie în 1775—1776 *De ortu, progressu, conversione Valachorum, Episcopis item Archiepiscopis et Metropolitis eorum*, dată la lumină şi adnotată de Timotei Cipariu în 1855. *De ortu*... este un memoriu documentat în favoarea înălţării episcopiei de Făgăraş la rangul de mitropolie. Samuil Micu adaugă la tema sa centrală consideraţii despre originea romană a romînilor (« *Inter romanas istas colonias, quibus Valachi originem ducunt* »), vechimea creştinismului în Dacia, etimologia numelui de valah şi despre unitatea etnică şi răspîndirea romînilor pe un teritoriu vast.

Între izvoarele folosite de Samuil Micu se află şi *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* al lui Dimitrie Cantemir. Manuscrisul fusese cumpărat (în 1734—1735) de Inochentie Micu de la un negustor vienez şi copiat în 1756—1757 de Constantin Dimitrievici, dascăl în Blaj. Apare astfel limpede rolul însemnat al operei lui Dimitrie Cantemir în dezvoltarea istoriografiei romîneşti din Transilvania, îndeosebi în ce priveşte problemele originii şi unităţii poporului romîn şi ale continuităţii în Dacia.

Literatura. Studii lingvistice. Traduceri

Încă de la începutul secolului al XVIII-lea, în legătură cu răscoala lui Francisc Rákóczi al II-lea, înfloreşte aşa-numita poezie a curuţilor. Autorii ei (dascăli, notari, dieci şi ofiţeri inferiori) au cîntat, în versuri de factură populară, jaful trupelor imperiale şi cruzimile săvîrşite faţă de cei obijduiţi (*A holdvilági és feketehalmi harcról*, *A kolozsvári veszedelemről való nóta*), frăţia dintre păturile sărace romîne, maghiare, slovace şi ucrainene, precum şi sentimentele de revoltă ale maselor împotriva asupririi feudale. De asemenea, poezia curuţească dă glas sentimentelor soldaţilor de rînd, care acuză pe « domnii îmbrăcaţi în blănuri » că s-au ataşat răscoalei « de silă » şi că au contribuit la eşuarea mişcării. Răspîndită pe cale orală şi în scris, poezia curuţilor a supravieţuit răscoalei, ţinîndu-i trează amintirea.

Răscoala curuţilor ocupă un loc important în *Confessiones* şi *Mémoires* ale lui Francisc Rákóczi al II-lea, în care sînt zugrăvite, cu multă pătrundere, contradicţiile dintre nobili şi iobăgime, şi în *Scrisori din Turcia (Törökországi levelek)* de Clement Mikes, realizare valoroasă prin conţinutul înaintat şi prin nivelul artistic. *Scrisorile* cuprind şi observaţii interesante despre Ţara Romînească şi Moldova în anii 1739—1740.

Contemporan cu Mikes a fost Iosif Hermányi Dienes (1699—1763). Bun cunoscător al realităţilor sociale din Transilvania, Hermányi Dienes a alcătuit o culegere de anecdote şi întîmplări, intitulată *Heraclitul aiudean care plînge şi Democritul care cînd zîmbeşte, cînd rîde (Nagyenyedi síró Heracleus és hol mosolygó és hol kacagó Demokritus)*. Culegerea înfăţişează realist fapte din viaţa de toate zilele, întruchipate în figuri de preoţi şi de nemeşi, tratate satiric. Acestora scriitorul le-a opus figurile unor oameni din popor, ţărani şi meşteşugari.

Ecouri din lumea sufletească a maselor aflăm şi în *Cîntece cîmpeneşti cu glasuri rumîneşti*, publicate la Cluj în 1768. Broşura conţine 14 poezii romîneşti şi 4 maghiare. În aceste versuri găsim exprimate, între altele, obida fetelor căzute în sărăcie şi existenţa chinuită a celuia care « se-nsoară pentru avuţie, nu pentru că-i e dragă fata ». Influenţate de literatura populară romînească şi de cîntecele de lume maghiare, versurile adunate în cărticica din 1768 sînt una din numeroasele mărturii că în Transilvania cultura romînă şi ungară s-au înrîurit reciproc.

Creaţii influenţate de literatura populară orală se mai întîlnesc în *Codicele Matei Voileanu*, copiat între 1737—1768, şi într-un alt codice, cuprinzînd texte transcrise de Ioan din Surduc, Mihai Popovici ş.a. în anii 1754—1783. Miscelaneele acestea ne-au păstrat cîteva opere bisericeşti şi multe profane: versuri în latineşte, pilde filozofeşti, *Istoria Troadei*, *Povestea lui Archirie cu nepotu său Anadan*, *Invăţătură pentru tutun, adecă tabac*, o scenetă comico-satirică, o variantă a temei din *Divanul* lui D. Cantemir, descîntece de ciumă şi de friguri, stihuri populare de dragoste. Realizate prin străduinţa unor modeşti cărturari de la sate, ambele codice arată dorinţa lor de luminare, lecturile preferate şi un viu interes pentru folclor. Generaţia de scriitori imediat următoare va dezvolta acest interes şi va împrumuta din folclor motive literare, elemente de limbă şi forme de versificaţie.

Un interes deosebit se manifestă pentru problemele de limbă, ceea ce explică apariţia unei serii de lucrări în acest domeniu. Francisc Páriz Pápai a publicat în 1708 un dicţionar latin-maghiar; Johann Seivert (1735—1785) a cercetat cu succes graiurile săseşti, iar Dimitrie Eustatievici, care studiase la Kiev, a scris *Gramatica romînească*. Manuscrisul autograf al acesteia cuprinde un *Cuvînt de afierotisire* către Constantin Mavrocordat, o *Înainte cuvîntare*, gramatica propriu-zisă şi capitole despre prosodie, stih, ritm şi « tehnologhia » prosodiei. În prefaţă, Eustatievici discută « folosul învăţăturii ». Consideraţiile sale pleacă de la ideea că neştiinţa de carte reprezintă un rău imens, întrucît favorizează judecăţile nedrepte, năpăstuirea maselor, dezbinările dintre popoare, raptul averii altora şi decăderea morală. Tot ea cufundă « prostimea cea de obşte » în întuneric şi în « sălbăticire », ajută înălţarea « ticăloşilor bogaţi » şi înteţeşte îndrăzneala celui stăpînit de patima aurului « spre obida şi prada săracilor ». Expunerea cunoştinţelor de gramatică este făcută catihetic, prin întrebări şi răspunsuri. În multe cazuri, nomenclatura gramaticală e greoaie şi stîngace. Stîngăcii sînt şi în capitolele finale, socotite totuşi, nu fără temei, drept primul tratat romînesc de versificaţie. Ţinînd seama de timpul cînd s-a scris, de greutăţile ce au stat în faţa autorului şi de ideile înaintate din dedicaţie şi predoslovie, *Gramatica romînească* trebuie socotită printre lucrările reprezentative ale efortului cultural din acea vreme.

Mişcarea culturală şi literară din Transilvania şi-a lărgit considerabil orizontul în secolul al XVIII-lea nu numai datorită creaţiei originale, ci şi cunoaşterii treptate a unor filozofi şi scriitori străini, mai ales germani şi francezi. Sînt citiţi, în original, J. J. Rousseau, Gottsched, Gellert, Haller, Klopstock, Fénelon, Descartes, Leibniz şi Johann Christian Wolff; se traduce din Voltaire (1761), apreciat pentru vigoarea cu care demasca « înşelăciunile » clerului catolic, şi din John Locke *(Despre creşterea copiilor*, 1769), se fac abonamente la diferite ziare. Operele unui Voltaire sau Rousseau difuzau în Transilvania ideologia luministă, care a supus criticii religia, concepţiile mistice asupra naturii, ordinea de stat, societatea. Printre adepţii luminismului se numără Michael Hissmann (1752—1784), fiu de brutar sibian, propagator al ateismului şi al concepţiilor

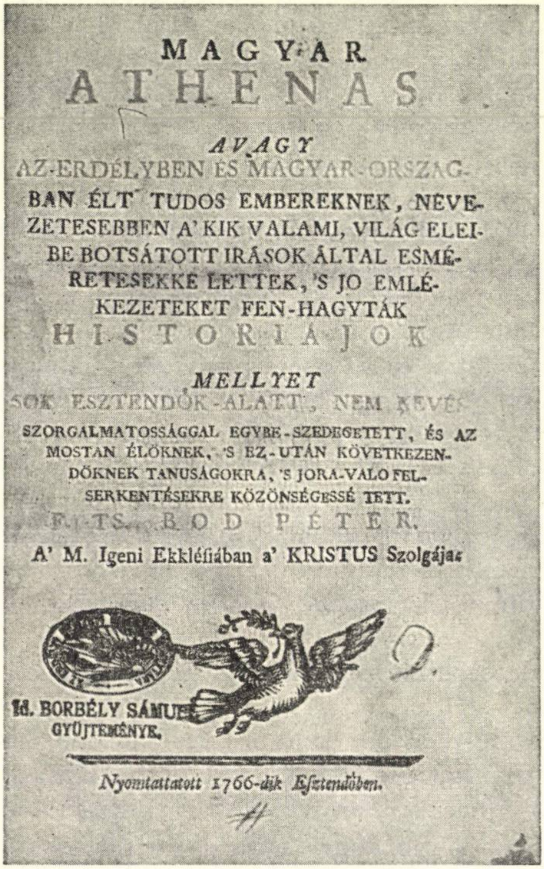
MAGYAR
ATHENAS
AVAGY
AZ-ERDÉLYBEN ÉS MAGYAR-ORSZAG-
BAN ÉLT TUDOS EMBEREKNEK, NEVE-
ZETESEBBEN A' KIK VALAMI, VILÁG ELEI-
BE BOTSÁTOTT IRÁSOK ÁLTAL ESMÉ-
RETESEKKÉ LETTEK, 'S JO EMLÉ-
KEZETEKET FEN-HAGYTÁK
HISTORIÁJOK
MELLYET
SOK ESZTENDŐK-ALATT, NEM KEVÉS
SZORGALMATOSSÁGGAL EGYBE-SZEDEGETETT, ÉS AZ
MOSTAN ÉLŐKNEK, 'S EZ-UTÁN KÖVETKEZEN-
DŐKNEK TANUSÁGOKRA, 'S JORA-VALO FEL-
SERKENTÉSEKRE KÖZÖNSÉGESSÉ TETT.
F. TS. BOD PÉTER.
A' M. Igeni Ekkléſiában a' KRISTUS Szolgája.

Id. BORBÉLY SÁMUE
GYŰJTEMÉNYE.

Nyomtattatott 1766-dik Eſztendőben.

Fig. 97. — Enciclopedia literară a lui P. Bod.

filozofice materialist-mecaniciste. Cartea sa *Briefe über Gegenstände der Philosophie* a fost interzisă de episcopul luteran A. Funk.

Progresele filozofiei luministe au îngrijorat cercurile clericale și feudale din Transilvania. Sinodul bisericii evanghelice a atras atenția preoțimii asupra primejdiei răspîndirii curentelor raționaliste și materialiste. În 1764, guvernul austriac a retras dreptul tineretului ardelean de a studia la universitățile din Apus, unde s-ar fi găsit în contact nemijlocit cu gîndirea înaintată. Interdicțiile forurilor bisericești și măsurile autorităților civile s-au dovedit însă incapabile să stăvilească răspîndirea luminismului. Stările sociale existente în Transilvania constituiau un tărîm prielnic pentru propagarea noilor idei. Preocupările științifice și culturale se intensifică, se tipărește un tratat de fizică experimentală și unul de trigonometrie, se studiază de către Samuel Köleséri mineritul din Transilvania (*Auraria Romano-Dacica*, Sibiu, 1717), se agită problema înființării unei societăți literare (Sibiu, 1758). În 1760, un negustor romîn pune să se tălmăcească pe cheltuiala sa *Pax corporis* (1690), destinată de autorul cărții, Francisc Páriz Pápai, maselor largi, « care nu au la îndemînă întotdeauna un medic, în special la țară, unde mai ușor găsește ajutor animalul bolnav decît omul suferind »[1]. *Pax corporis*, întîia lucrare medicală tipărită în limba maghiară, combătea farmecele și practica dăunătoare a leacurilor băbești. Petru Bod întocmește *Ateneul maghiar (Magyar Athenas*, 1766), în care strînge date biobibliografice despre scriitori locali, urmat apoi de J. Seivert, autorul lucrării *Nachrichten von siebenbürgischen Gelehrten* (1785). Creșterea nivelului cultural al societății transilvănene în ansamblul ei și-a găsit expresia și în încetarea proceselor de vrăjitorie în mijlocul populației săsești.

Deși conducerea imperiului, marea nobilime și biserica au căutat să frîneze progresul vieții intelectuale sau să-l încurajeze doar în marginile intereselor proprii, în Transilvania a început să crească totuși, învingînd opreliștile, o mișcare culturală și literară cu preocupări și concepții luministe. În climatul creat de această mișcare s-au format, și și-au început activitatea S. Micu, Gh. Șincai, Gheorghe Aranka, I. Piuariu-Molnar, Martin Hochmeister, Martin Felmer ș.a. Ca și înaintașii lor, ei vor milita pentru dreptate socială și națională în condițiile ridicării burgheziei și destrămării feudalismului.

3. ARTA ȚĂRILOR ROMÎNE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Evoluția artistică a veacului al XVIII-lea oglindește adîncirea continuă a relațiilor dintre cele trei țări romîne. O anumită indiferență față de convingerile prea îngust religioase, o împletire a acestora cu noile idealuri sociale și naționale netezesc treptat terenul spre dezvoltarea viitoare a unei arte laice. În această evoluţie, orăşenilor, meseriaşi şi artişti, le revine nu numai rolul primordial de creatori de artă, pe care l-au deţinut şi în trecut, dar ei îl au tot mai mult şi pe acela de ctitori şi chiar de îndrumători.

---

[1] Pápai Páriz Ferenc, *Pax corporis*, Cluj, 1690. Introducerea.

Ca semn al afirmării sociale apăruseră încă din veacul precedent biserici întemeiate de negustori şi breslaşi, dar fenomenul acesta se generalizează acum, cu pregnanţă deosebită în capitale şi în unele oraşe mai importante. Ca exemple se pot cita în Bucureşti biserici ale săpunarilor (încă din sec. XVII), tăbăcarilor (Tabaci, sec. XVII, reconstruită în sec. XVIII şi ulterior), negustorilor (sec. XVII, refăcută în 1726), a precupeţilor (Precupeţii Noi, biserică de lemn, 1713, înlocuită în sec. XIX cu o clădire de zid), boiangiilor (Silvestru), măcelarilor (biserica Scaune, 1705), surugiilor (biserica Popa Rusu) etc., unele dispărute, altele parţial refăcute, la care se adaugă ctitorii individuale, nu numai ale unor negustori înstăriţi, care imitaseră încă mai de mult exemplul boierilor, dar şi ale unor meşteşugari, ca de pildă biserica sf. Ion-Piaţă, ctitoria unui croitor (1756, acum refăcută) sau biserica Iancu Vechi, întemeiată de un măcelar (cca. 1774—1775).

Participarea aceasta masivă la manifestările artistice a unor tîrgoveţi adeseori de curînd veniţi din mediul rural înnoieşte şi adînceşte necontenit şi contactul cu arta populară de la ţară, promovînd democratizarea gîndirii şi a tiparelor artei hieratice moştenite.

Faza de criză de care ne apropiem se manifestă şi în unele antagonisme ale programelor artistice.

De pildă, barocul austriac, care pătrunde acum pe cale oficială în Transilvania, va întîlni rezistenţe multiple. Dar cu toate că acest baroc oficial se conformează unui program specific reacţionar, el vehiculează implicit şi involuntar şi o serie de idei şi de forme artistice apusene, care se vor dovedi pînă la urmă prielnice forţelor progresului.

Arhitectura

Mai precis se conturează evoluţia artistică a Ţării Romîneşti, unde stilul brîncovenesc se opune cu tărie influenţelor barocului promovat de austrieci. Tensiunea perioadei se exteriorizează în dezvoltarea şi dramatizarea formelor, adică în evocarea unor mişcări potenţiale, din care se cristalizează un baroc al Ţării Romîneşti cu o fizionomie proprie.

Dintre monumentele mai de seamă, cităm mănăstirea întemeiată în Bucureşti de mitropolitul Antim Ivireanul în 1713 şi complexul mănăstirii Văcăreşti, ctitorie a lui Nicolae Mavrocordat din anii 1716—1722, întregit în deceniile următoare şi înzestrat în 1736 cu un paraclis.

În timp ce biserica mănăstirii Antim prezintă încă forme neaoşe brîncoveneşti, biserica şi clădirile mănăstirii Văcăreşti, ca şi biserica mănăstirii Stavropoleos, întemeiată în 1724 şi amplificată în 1730 (acum operă a unei restaurări îngrijite a arhitectului I. Mincu, dar cu turla necorespunzătoare), aparţin barocului muntenesc.

Pentru morfologia acestei perioade sînt caracteristice arcurile în acoladă polilobă, întîlnite doar sporadic în faza precedentă. Plastica decorativă devine tot mai prolixă şi în acelaşi timp elementele vegetale iau aspecte tot mai voluminoase, mai cărnoase, iar ondularea vrejurilor devine tot mai exuberantă. Printre vrejuri se împletesc acum măşti, steme şi fiare — de exemplu în parapetele foişorului ridicat la mănăstirea Hurez în anul 1753 de arhimandritul Dionisie Bălăcescu — sau scene biblice, iar modelarea atinge uneori expresii de un realism plastic, uimitor pentru o ambianţă care evoluase veacuri de-a rîndul sub semnul artei hieratice bisericeşti. Sculpturii i se adaugă acum şi pictura decorativă, interpretînd cu penelul aceeaşi floră volubilă, adăugînd şi înlănţuiri de medalioane cu figuri de sfinţi în bust (biserica Stavropoleos).

Decorul mai economic pe care îl oferă zugrăveala va substitui, îndeosebi în bisericile orăşeneşti mai modeste şi în ambianţa de la ţară, sculpturile costisitoare, fără ca efectul pitoresc şi sărbătoresc, urmărit consecvent de arta barocă, să fie ştirbit.

Între monumentele acestui stil care se cristalizează către mijlocul veacului al XVIII-lea şi care va predomina în deceniile următoare, figurează, de pildă, biserica din Slăviteşti-Vîlcea (1751).

Semnificativă e şi evoluţia arhitecturii civile. Dacă şi în trecut o serie de motive ale arhitecturii ecleziastice au putut fi explicate prin contactul cu arhitectura de lemn, cu atît mai numeroase sînt acum elementele populare care pătrund în oraşele Ţării Romîneşti şi ale Moldovei.

Casa noilor tîrgoveţi e în multe privinţe o adaptare şi o amplificare a casei de la ţară. Azi nu se mai întîlnesc asemenea case din perioada de care ne ocupăm, dar însemnările vechi şi descrierile călătorilor străini, precum şi cercetările recente, pun în lumină importanţa şi răspîndirea pe care l-a avut acest tip rustic în evoluţia aspectului urbanistic al oraşelor noastre de odinioară.

La ţară, în schimb, în regiunea deluroasă a Olteniei, întîlnim un tip nou de casă boierească, fortificată în chip de turn, « cula », împrumutat din Peninsula Balcanică. Apariţia culei oglindeşte în mod limpede agitaţia socială, necesitatea pentru stăpînii feudali de a lua măsuri de apărare împotriva haiduciei şi îndeobşte a spiritului de răzvrătire care mocnea necontenit în rîndurile ţărănimii.

În forma iniţială, cula era o clădire prismatică cu mai multe etaje, compuse fiecare din cîte o încăpere pătrată cu deschideri mici şi puţine (de exemplu cula din Pojogeni, distrusă). Cu timpul, aspectul de donjon se pierde, clădirea ocupă o suprafaţă ceva mai mare, îngăduind diviziunea fiecărui etaj în mai multe încăperi, iar la etajul ultim apare cerdacul, de exemplu la cula din Groşera, zidită curînd după mijlocul veacului al XVIII-lea, sau la cula din Curtişoara, anterioară anului 1785.

Devenită mai confortabilă, mai deschisă, ea se va contamina şi se va contopi treptat cu casa obişnuită, dînd naştere unor clădiri cu articulări variate, pline de un farmec mai individual.

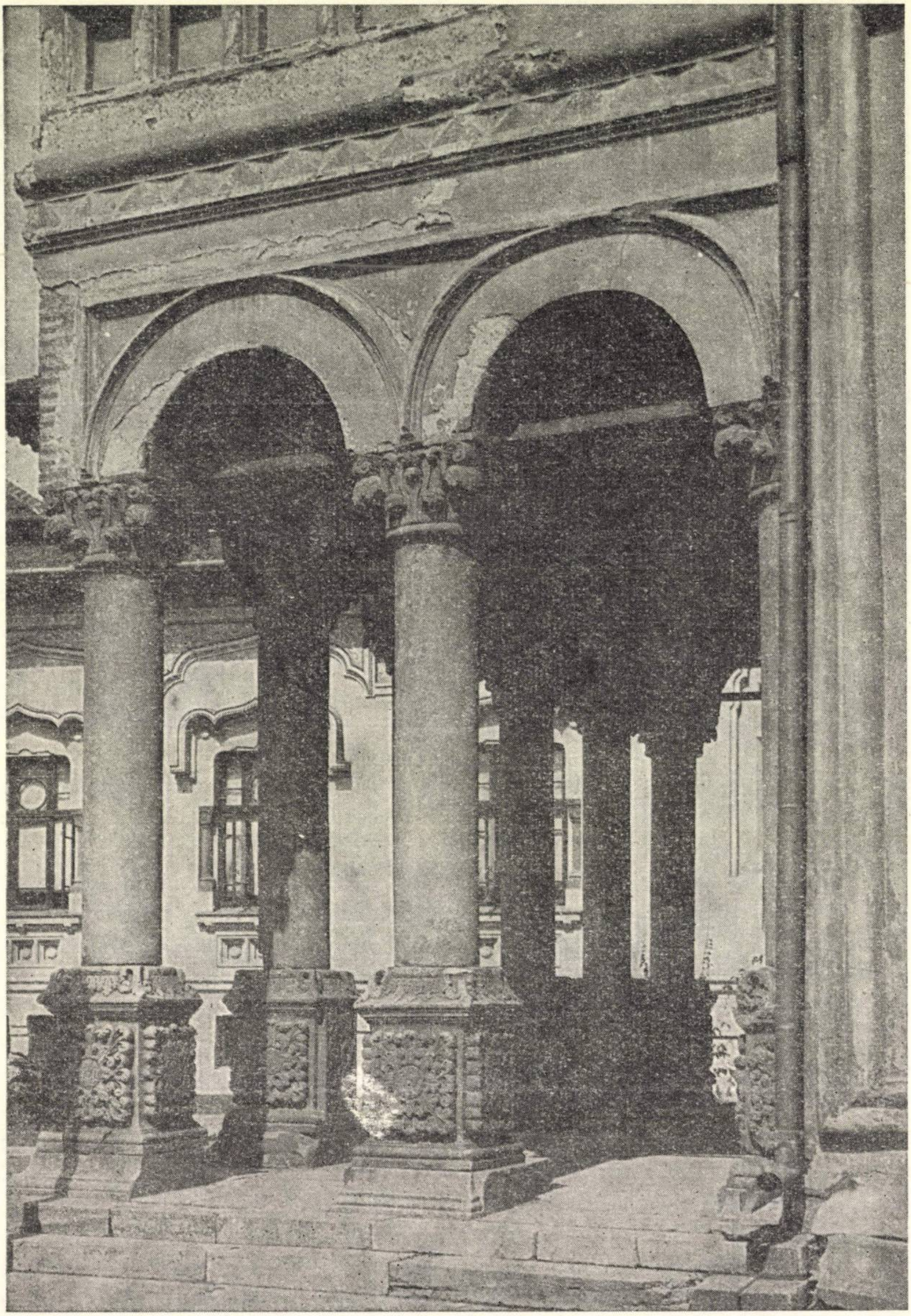

Fig. 98. — Pridvorul bisericii m-rii Antim din Bucureşti.

În Moldova, evoluţia arhitecturii e mai şovăitoare; conflictul dintre vechi şi nou se accentuează, fără să ajungă însă la o limpezire analogă celei din Ţara Romînească. În domeniul arhitecturii religioase se observă mai întîi prezenţa unei puternice influenţe muntene, care atinge uneori şi dezvoltarea planimetrică. Ca exemplu între multe altele poate servi biserica Precista din Focşani, zidită în anii 1709—1716; e un triconc simplu cu pridvor, cu bolţile din pronaos dispuse după o uzanţă care porneşte de la Dealu şi cu o faţadă îmbrăcată în arcade oarbe polilobe, încheiate în acoladă.

Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea se revine însă la formele trecutului propriu şi, astfel, în biserica schitului Tărîţa (1753) de lîngă Iaşi, triconcul simplu poartă deasupra navei iarăşi o turlă pe sistemul de boltire moldovenesc.

Semnificativă e modificarea formelor decorative. Reapar pilaştrii cu profiluri simple, apropiate — dar nu identice — de cele întîlnite în veacul precedent la Caşin, iar în cîmpurile dintre pilaştri şi pe atică se introduc panouri decorative retrase în perete, combinate din arcuri în acoladă, din triunghiuri pe console şi din medalioane polilobe, forme care aparţin unui baroc oriental, caracteristic pentru arhitectura turcească din veacul al XVIII-lea. Monumentele acestui grup formează o familie închegată şi printre primele exemple păstrate se numără bisericile Sfinţii Teodori şi Sf. Gheorghe din Iaşi, ambele din 1761. Şi mai evidentă apare componenta barocă turcească la capitelurile cu frunziş cărnos de la biserica din Golăeşti.

S-ar putea ca aceste elemente constantinopolitane să fi pătruns încă ceva mai înainte în Moldova, poate la foişorul « ţărigrădean » de la Copou în Iaşi, un chioşc (distrus) ridicat de Grigore Ghica în anii 1735—1741.

Caracteristice sînt apoi o serie de fîntîni, ctitorii domneşti, expresie a unei noi atenţii ce se acordă tîrgoveţilor şi a unei noi atitudini faţă de problemele de înfrumuseţare a oraşelor. Astfel de fîntîni se păstrează încă în Iaşi, anume două în flancurile intrării în mănăstirea Sf. Spiridon (o pisanie arabă le datează în 1765, iar alte inscripţii arată că existaseră aici fîntîni mai vechi, din 1731) şi una la mănăstirea Golia (1766). Fîntînile prezintă un motiv de portal cu pilaştri şi coronament compus din volute vegetale, cu panouri decorative în cîmpurile libere şi cu un cadru cu profil simplu, încheiat sus cu cîte o curbă şi contracurbă formate din volute. Şi prin concepţie, şi prin motive, arhitectura aceasta gingaşă şi decorativă e o creaţie tipic mediteraneană orientală.

O oglindire deosebit de semnificativă a frămîntărilor sociale şi politice ne oferă arta transilvăneană. Arhitectura romînească ecleziastică păstrează vechea tradiţie a bisericii-sală, îmbibată însă de motive provenite din Ţara Romînească. Uneori întîlnim şi planul treflat, de pildă la amplificarea vechii biserici a Sf. Nicolaie din Şcheii Braşovului (1740), căreia i se adaugă acum şi un paraclis (1750—1755), iar sub influenţa artei apusene, şi un turn cu orologiu (1751). În comunele rurale prevalează încă bisericile de lemn, dar în cele mai înstărite,

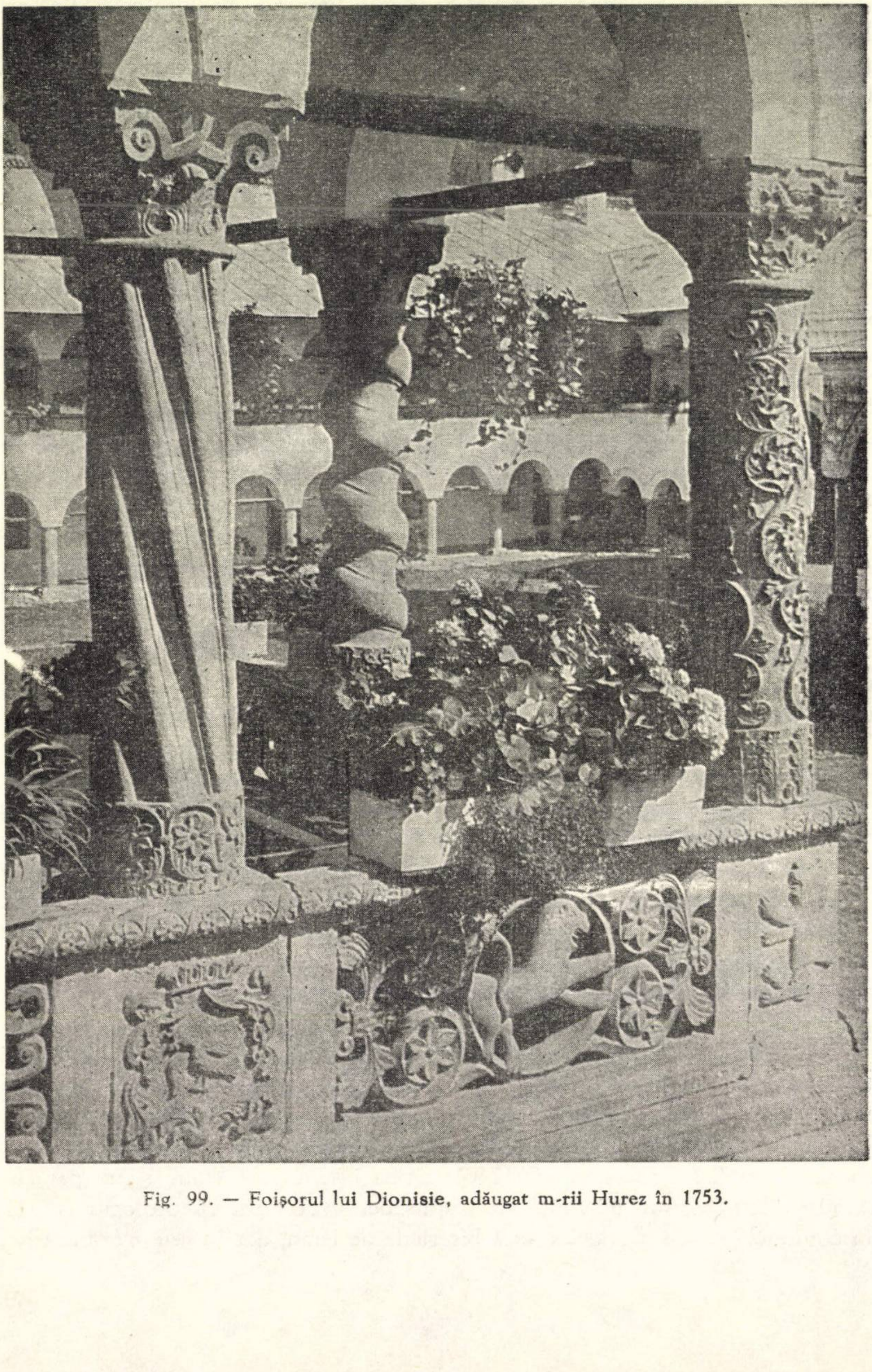

Fig. 99. — Foișorul lui Dionisie, adăugat m-rii Hurez în 1753.

clădirile de lemn încep să fie înlocuite cu biserici de zid (de exemplu biserica veche din Răşinari, lîngă Sibiu, 1750).

Tradiţională rămîne, în prima jumătate a veacului al XVIII-lea, şi arhitectura civilă: castele şi case orăşeneşti, de exemplu casa argintarului Újhelyi din Cluj, cu cadre de ferestre lucrate de pietrarul David Sipos în 1724. Noul guvern militar austriac introduce însă ca stil oficial stilul baroc, mai întîi în cetăţile menite să asigure noua posesiune. Cetatea din Cluj (1710—1735) prezintă forme sobre, dar la Alba-Iulia (1715—1738) găsim un portal principal deosebit de festiv.

Alături de arhitectura militară se afirmă curînd şi cea ecleziastică, în frunte cu cea a călugărilor iezuiţi. În principiu, austriecii au încercat să reocupe fostele biserici catolice, care trecuseră în mîinile diferitelor confesiuni reformate. Redistribuirea a dus la conflicte, uneori chiar sîngeroase, şi fireşte că nu s-au găsit soluţii satisfăcătoare. Urmarea a fost construirea unei serii întregi de biserici noi, atît în Transilvania propriu-zisă, cît şi în Banatul proaspăt ocupat şi în curs de colonizare cu numeroase elemente străine. Una dintre primele clădiri a fost mănăstirea iezuită (înlocuită acum cu clădirea centrală a Universităţii) din Cluj, din care se păstrează încă biserica (1718—1724) cu faţada-i relativ sobră, dar cu o arhitectură de interior bogat articulată şi cu mişcări în planuri variate. În lipsa arhitecţilor localnici cunoscători ai barocului, planurile noilor construcţii au fost de obicei elaborate la Viena. Astfel proiectul catedralei romano-catolice din Timişoara (1736—1754) pare a fi opera lui Emanuel Fischer von Erlach, iar al catedralei romano-catolice din Oradea (1752—1780), a lui Giambattista Ricca. Caracteristică pentru toate clădirile acestea e o sală largă dominată de cupolă, cu numeroase altare secundare distribuite în capele laterale, şi o faţadă monumentală, mai mult sau mai puţin mişcată prin planuri verticale variate nu numai ca succesiune în adîncime, ci şi prin înclinări în unghiuri şi curbe, fără să mai atingă însă exuberanţele barocului matur, fiindcă barocul transilvănean e în esenţă un baroc provincial şi tardiv.

Alături de biserici şi mănăstiri, se construiesc acum şi colegii pentru fiii nobilimii în vederea pregătirii lor ca viitori slujbaşi credincioşi ai imperiului. Clădirea *Convictus nobilium* din Cluj (1734—1735) posedă un portal simplu, dar caracteristic, încoronat cu un fronton despicat, o curte înconjurată de foişoare cu arcade şi un refectoriu cu stucaturi adăugate către mijlocul veacului al XVIII-lea. Una dintre cele mai impunătoare clădiri e palatul episcopiei catolice din Oradea, construit în cursul jumătăţii a doua a veacului al XVIII-lea, după proiectul arhitectului vienez Franz Anton Hillebrandt. Treptat stilul baroc se răspîndeşte şi în ambianţa orăşenească, şi astfel vechiul palat comunal din Braşov, cuprinzînd încă părţi din veacul al XV-lea, e acum amplificat, transformat şi înzestrat cu o loggie. Deosebit de accesibili noilor influenţe s-au arătat magnaţii transilvăneni, dornici să colaboreze cu un regim care le garanta privilegiile. Stucaturi bogate în stil rococo (acum în Muzeul de artă din Budapesta) s-au

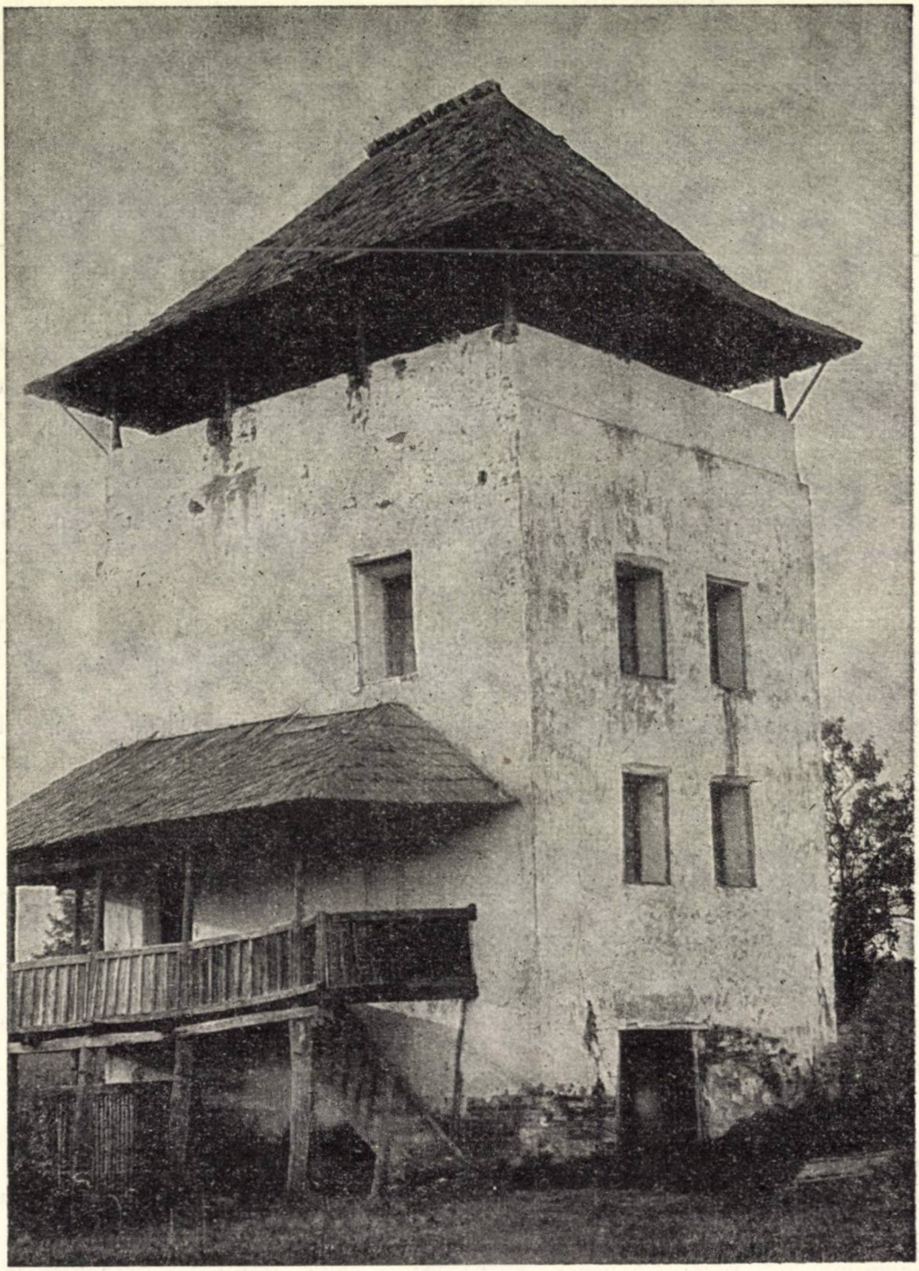

Fig. 100. — Cula de la Pojogeni (reg. **Oltenia**).

executat încă în prima jumătate a veacului al XVIII-lea în castelul din Racoşul de Jos, iar conţii Bánffy încep transformarea castelului din Bonţida într-un palat vast cu o curte exterioară şi una interioară. Modelele acestor palate provin şi ele din Austria, de unde se răspîndiseră în Ungaria, iar replicile transilvănene

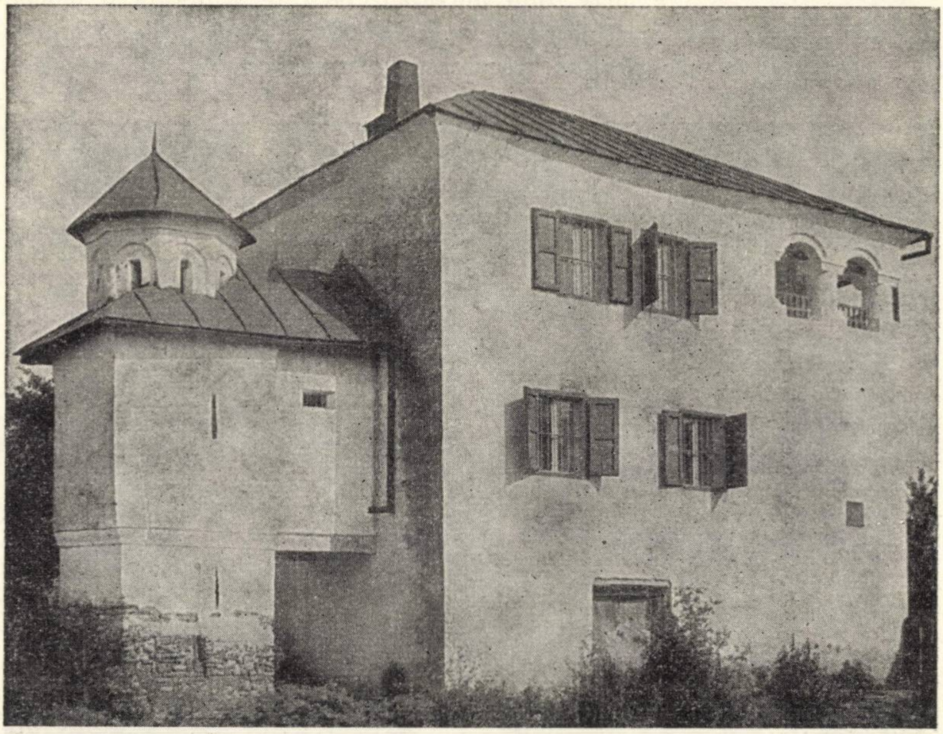

Fig. 101. — Cula de la Curtişoara (reg. Oltenia).

prezintă unele reduceri şi simplificări, ca, de pildă, la palatul din Gorneşti (1772—1778) al familiei Teleki. În toate clădirile acestea, alcătuite din mai multe aripi grupate în jurul unui corp central, adăpostind o intrare fastuoasă, cu scări largi şi anfiladă de saloane la etaj, stucaturile şi plastica decorativă au jucat un rol însemnat.

E firesc ca această evoluţie să se resimtă şi în arta romînească, mai întîi în ambianţa bisericii unite. Astfel se introduce prima fisură în tradiţia artei bisericeşti şi se realizează un prim contact direct cu arta apuseană, fenomen care va avea în curînd consecinţe profunde, promovînd evoluţia viitoare. Primul monument e catedrala din Blaj (1738—1765, cu turnurile adăugate în 1837), zidită după planurile arhitectului Anton Eckhardt Martinelli, unul dintre numeroşii italieni deveniţi cetăţeni ai Vienei. Alt monument e catedrala ortodoxă din Lugoj (1759—1760), iar la biserica mănăstirii din Bodrog (1766), lîngă Arad, se adaptează motivele barocului unei clădiri cu plan treflat. Barocul pătrunde deci şi în arhitectura ortodoxă, iar la Braşov, unde se reconstruieşte vechea şcoală din Şchei (prin anul 1760), barocul îşi face apariţia şi în arhitectura profană.

Sculptura

Pe lîngă rolul important pe care sculptura îl îndeplineşte, mai ales în arta Ţării Romîneşti, ca decor arhitectonic, ea împodobeşte, ca şi în trecut, mormintele şi mobilierul de lemn.

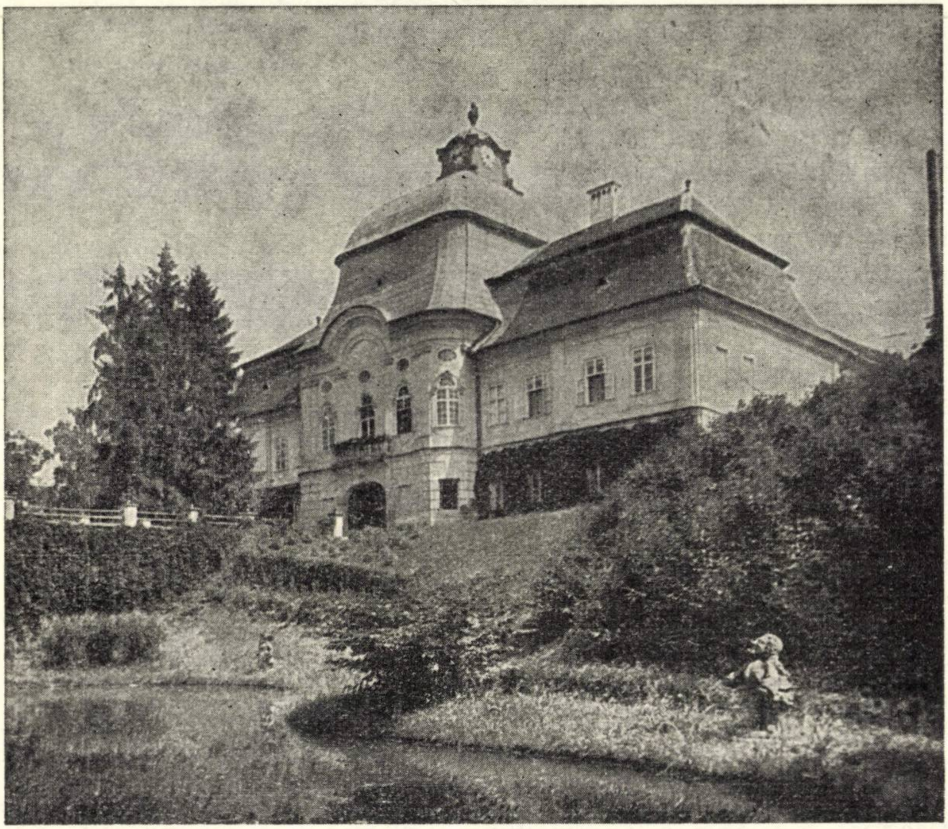

Fig. 102. — Palatul Teleki din Gorneşti (reg. Mureş-Autonomă Maghiară).

În stil brîncovenesc tîrziu e lucrat mormîntul în formă de sarcofag ajurat al Bălaşei Cantacuzino (Tîrgovişte, Muzeu) şi aceleaşi forme le regăsim în Moldova, aici alături de motivele ornamentale turceşti, împămîntenite încă din faza precedentă. Dintre piesele executate în lemn amintim ca exemple canaturile uşii de intrare, precum şi tîmpla şi mobilierul bisericii Stavropoleos din Bucureşti. Pe de o parte, formele vegetale sînt foarte stilizate, oglindind dăinuirea concepţiilor decorative mai vechi, iar pe de alta, vrejurile plastice se învolburează capricios și printre ele apar făpturi zoomorfe, caracteristice barocului muntean.

Barocul austriac se grefează pe formele renașterii tîrzii, în centrele săsești influențate încă din faza precedentă de elemente ale barocului german. Dezvoltînd această tradiție, epitafele devin acum mai monumentale, fiind combinate din motive arhitectonice grupate astfel încît să evoce o clădire complexă, în cadrul căreia apare în bust sau în figură întreagă portretul defunctului, înconjurat de numeroase alegorii. Multe dintre aceste epitafe sînt executate din lemn vopsit și poleit, altele din stuc, iar cele mai pretențioase, ca acela al consilierului comercial Samuel Dobosi (m. 1759), în biserica evanghelică din Sibiu, din marmoră și granit. În general însă, tradiția sculpturii monumentale ecleziastice se pierduse în cursul perioadei iconoclasmului protestant, și de aceea barocul austriac e împămîntenit în Transilvania prin meșteri imigrați. Decorarea portalului principal al cetății din Alba-Iulia, cu statuia împăratului Carol VI și cu figuri mitologice și trofee în stil antic, e opera austriacului Johann König, iar în Cluj barocul e introdus de sculptorii Anton Schuchbauer și Johann Nachtigall. Opera lor principală e amvonul de lemn din biserica Sf. Mihail din Cluj. Ambii au desfășurat și o activitate artistică separată, atît în orașul Cluj, cît și în comunele învecinate; Nachtigall a înzestrat castelul Bonțida cu numeroase figuri alegorice și mitologice.

Pictura

În aceleași direcții evoluează și pictura. În principiu, zugravii romîni rămîn tributari concepțiilor, programului și stilizărilor decorative elaborate în perioada brîncovenească, dar în atelierele care lucrează pentru noua pătură orășenească, și cu atît mai mult în atelierele numeroșilor zugravi care împodobesc bisericile de la țară — îndeosebi bisericile de lemn din Transilvania — se afirmă nestingherit elementele rustice, caracterizate printr-un stil mai naiv, uneori printr-un colorit pămîntiu, alteori, dimpotrivă, printr-un colorit foarte vioi, prin tratarea plată a figurilor cu siluete conturate în linii groase. Astfel, alături de picturile tradiționaliste (de exemplu din paraclisul patriarhiei, 1722, din biserica mănăstirii Văcărești, din biserica Stavropoleos, 1724, toate în București, sau din biserica Toți Sfinții din Rîmnicu-Vîlcea, 1763), apare și o artă hieratică rustificată (de pildă în biserica ortodoxă din Gurasada, lîngă Ilia Mureșului, în 1765).

Uimitor de mare e numărul meșterilor care își semnează pretutindeni, chiar și în cele mai umile biserici, opera, conștienți de importanța meșteșugului și a valorii individuale, și aceste semnături dezvăluie existența unor școli de pictură chiar în ambianța țărănească și o circulație vie, îndeosebi între Țara Romînească și Transilvania.

În pictura moldovenească, influențele barocului pătrund deocamdată pe căi ocolite, prin Rusia — de exemplu, prin xilografiile lui Mihai Strilbițchi — și prin Constantinopol, de unde vine și elvețianul L. E. Liotard (1742—1743), portretist și pictor de scene profane, care trece apoi și prin Transilvania.

În orașele transilvănene, pictura barocă apare mai întîi sub forma tablourilor aduse de-a gata din Viena. Dintre numeroasele altare din această categorie, amintim *Închinarea magilor* din biserica Sf. Mihail din Cluj, operă a lui A. Fr. Maulpertsch (cca. 1750). Numeroși sînt și pictorii care acceptă să vină și să execute lucrări la fața locului, cum e Johann Nepomuk Schöpf din Praga, autorul unor altare din catedrala romano-catolică din Timișoara (1772) și apoi a decorului din cupola catedralei romano-catolice din Oradea (1774—1776), unde a executat și o serie de portrete. Astfel se răspîndește înțelegerea și gustul pentru pictura profană în rîndurile orășenilor, iar tinerii transilvăneni care vor să învețe meșteșugul se simt atrași de școala din Viena. Printre primii din generația nouă care se formează în metropola Imperiului habsburgic, cităm pe brașoveanul Stephan Schuller (m. 1734) și pe sibianul Martin Stock (1693—1752).

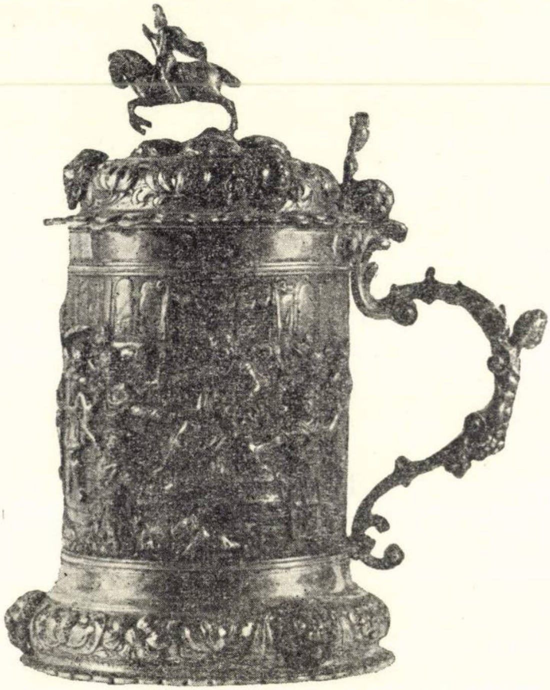

Fig. 103. — Cană în stil baroc lucrată de meșterul sibian Sebastian Hann.

Artele aplicate

Natural că și artele aplicate, cum este arta argintarilor transilvăneni, se vor resimți de influența barocului, dar concurența austriacă e atît de puternică, încît, după înflorirea din perioada brîncovenească, meșteșugul decade surprinzător de repede. O anaforniță (1761) din Muzeul de artă al R.P.R. arată că formele barocului pătrunseseră și în unele ateliere mai modeste ale argintarilor munteni, deși în Țara Romînească predomină încă pînă dincolo de mijlocul veacului al XVIII-lea morfologia brîncovenească. În Moldova, în schimb, numeroase piese de argintărie dovedesc și prezența barocului rusesc.

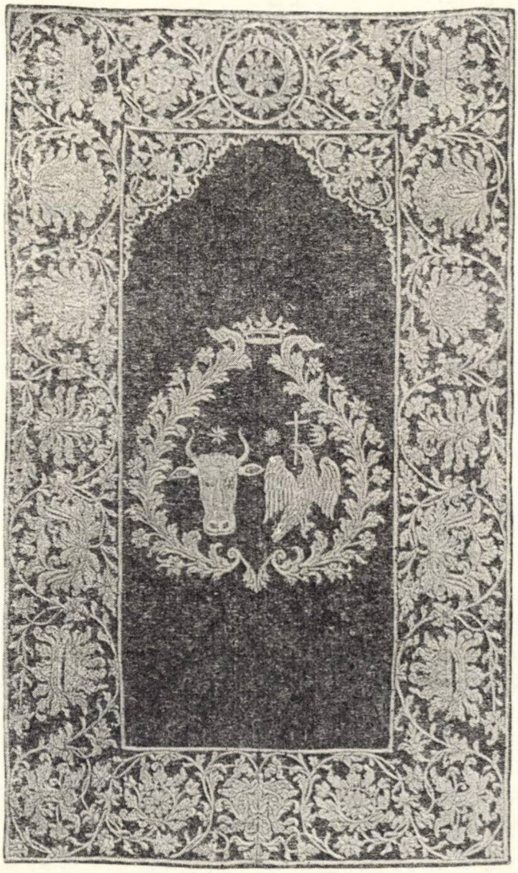

Fig. 104. — Broderie cu stema reunită a Moldovei și Țării Romînești, aparținînd familiei Mavrocordat.

În alte domenii, cum e miniatura, orice activitate a încetat de pe urma concurenței cărților tipărite, doar manuscrisele de îndrumare a zugravilor bisericești (erminiile), înzestrate cu schițe numeroase, mai caută să fixeze orientarea tradițională. În broderiile liturgice, toate motivele decorative sînt acum constituite din elemente florale și heraldice. Pretutindeni se constată o istovire a vechii tradiții religioase, hieratice, cu toată înviorarea temporară datorită unor absorbiri multiple din arta populară. Adevărul e că arta feudală și-a epuizat și conținutul, și posibilitățile de expresie, dăinuind de aici înainte doar prin forme perimate.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. Marx şi F. Engels, *Despre artă şi literatură*, Bucureşti, E.P.L.P., 1953.

V. I. Lenin, *Despre cultură şi artă*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1957.

2. *Lucrări generale*

Albu, N., *Istoria învăţămîntului romînesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944.

Balş, Gh., *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea*, Bucureşti, 1933.

Bianu, I., N. Hodoş şi D. Simonescu, *Bibliografia romînească veche 1508—1530*, vol. I, II, IV, Bucureşti, 1903—1944.

Bunea, A., *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisiu Novacovici sau istoria romînilor transilvăneni de la 1751 pînă la 1764*, Blaj, 1902.

Cartojan, N., *Istoria literaturii romîne vechi*, vol. III, Bucureşti, 1945.

— *Cărţile populare în literatura romînească*, vol. II, Bucureşti, 1938.

— *Relaţiile culturale romîno-ruse din trecut*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1954.

Constantinescu-Iaşi, P., *Influenţe ale arhitecturii vechi ruseşti asupra vechii arhitecturi romîneşti*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1954.

Crăciun, I. şi A. Ilieş, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV—XVIII privind Istoria Romîniei*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1963.

Dragomir, S., *Istoria desrobirei religioase a romînilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I—II, Sibiu, 1920—1930.

Drăganu, N., *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIIIe siècle*, Bucureşti, 1938.

Gaster, M., *Literatura populară romînă*, Bucureşti, 1883.

Giurescu, C. C., *Istoria romînilor*, vol. III, partea a 2-a, Bucureşti, 1946.

Iorga, N., *Istoria învăţămîntului romînesc*, Bucureşti, 1928.

— *Istoria literaturii romîneşti*, vol. I—II, ed. a II-a, Bucureşti, 1925—1928.

— *Les arts mineurs en Roumanie*, vol. I—II, Bucureşti, 1934—1936.

Iorga, N. şi Gh. Balş, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922.

Istoria literaturii romîne, red. de G. Călinescu, I. Vitner, Ov. S. Crohmălniceanu, vol. I., Bucureşti, E.S.P.L.A., 1954.

Pascu, G., *Istoria literaturii romîne din sec. XVIII*, vol. I, Bucureşti, 1926.

Piru, Al., *Literatura romînă veche*, ed. a II-a, Bucureşti, Ed. pentru literatură, 1962.

Puşcariu, S., *Istoria literaturii romîne. Epoca veche*, ed. a II-a, Sibiu, 1930.

Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R., vol. I, *Arta romînească în epoca feudală*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957.

I. Tóth, Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada, 1697—1792*, Budapesta, 1946.

Urechia, V. A., *Istoria şcoalelor*, vol. I, Bucureşti, 1892.

3. *Lucrări speciale*

Andreescu, C. I., *Istoricul Liceului naţional din Iaşi (1835—1935)*, în vol. *De la Academia Mihăileană la Liceul naţional. 100 de ani. 1835—1935*, Iaşi, 1936.

Balogh, Jolán, *Kolozsvár műemlékei*, Budapesta, 1935.

Beu, Octavian, *Răscoala lui Horia în arta epocei*, Bucureşti, 1935.

Bologa, V., *Contribuţii la istoria medicinii în R.P.R.*, Bucureşti, 1955.

Brătulescu, V., *Biserici din Maramureş*, în *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice* XXXIV (1941).

Camariano, A., *Spiritul revoluţionar francez şi Voltaire în limba greacă şi romînă*, Bucureşti, 1946.

Cherestesiu, V., *Marele învăţat, om politic şi luptător activ pentru prietenia romîno-rusă, Dimitrie Cantemir*, în *Studii*, VI (1953), nr. 4, p. 75—89.

Cihodaru, C., *Învăţămîntul în Moldova în sec. XV—XVIII. Şcoala domnească de la Iaşi*, extras din *Contribuţii la istoria dezvoltării Universităţii din Iaşi, 1860—1960*, vol. I, Bucureşti, 1960.

Comşa, N., *Manuscrisele romîneşti din Biblioteca centrală de la Blaj*, Blaj, 1944.

Costa-Foru, A., *Spectacole de divertisment la curţile domneşti şi boiereşti în epoca feudală*, în *Studii şi cercetări de istoria artei*, V (1958), nr. 2, p. 127—138.

Crăciun, I., *Cronicile romîneşti ale Transilvaniei şi Banatului*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, vol. I—II (1958—1959), p. 125—148.

Dan, D., *Arhimandritul Vartolomei Măzăreanu. Schiţă biografică şi bibliografică*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Lit., S. II, t. XXXIII (1910—1911), p. 243—347.

Erbiceanu, C., *Bărbaţi culţi greci şi romîni şi profesori din Academiile de Iaşi şi Bucureşti din epoca zisă fanariotă (1650—1821)*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XXVII (1904—1905), p. 141—182.

Garas, Klára, *Magyarországi festészet a XVIII században*, Budapesta, 1955.

Ghibu, Onisifor, *Contribuţii la istoria poeziei noastre populare şi culte*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Lit., S. III, t. VII (1934—1936), p. 1—36.

Ghika-Budeşti, N., *Evoluţia arhitecturii în Muntenia şi în Oltenia*, în *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, XXIX (1936).

Giurescu, C., *Contribuţiuni la studiul cronicelor muntene*, Bucureşti, 1906.

— *Pseudo cronicari, I. Enache Kogălniceanu*, în *Buletinul Comisiei Istorice a Romîniei*, II (1916), p. 135—175.

Ionaşcu, I., *Contribuţii la istoricul mănăstirii Hurez*, Craiova, 1935.

— *Şcoala de la Colţea în veacul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1938.

— *Material documentar privitor la istoria seminarului din Buzău*, Bucureşti, 1938.

Ionescu, Gr., *Arhitectura populară romînească*, Bucureşti, Ed. tehnică, 1957.

Ionescu-Nişcov, Tr., *Haiducia şi cîntecele haiduceşti*, în *Revista de folclor*, III (1958), nr. 2, p. 113—126.

Iorga, N., *Cultura romînă sub fanarioţi*, în *Două conferinţi*, Bucureşti, 1898.

— *Ştiri nouă despre biblioteca Mavrocordaţilor şi despre viaţa muntenească în timpul lui Constantin Vodă Mavrocordat*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. III, t. VI (1926), p. 135—170.

Klaniczay, Tibor, *Reneszánsz és barokk*, Budapesta, 1961.

Köpeczi, Béla şi Várkonyi, Ágnes, *II. Rákóczi Ferenc*, Budapesta, 1955.

Lapedatu, Al., *Damaschin episcopul şi dascălul*, în *Convorbiri literare*, XL (1906), p. 563—581

Mihordea, V., *Biblioteca domnească a Mavrocordaţilor. Contribuţii la istoricul ei*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. III, t. XXII (1940), p. 359—419.

Minea, L., *Despre Dimitrie Cantemir. Omul, scriitorul, domnitorul*, Iaşi, 1926.

Nădejde, L., *Teatrul popular de păpuşi în secolul al XIX-lea*, în *Studii şi cercetări de istoria artei*, VII (1960), nr. 1, p. 203—215.

Nedioglu, Gh., *Cea mai veche şcoală romînească cu caracter statornic (Şcoala de la Sf. Gheorghe Vechi)*, Bucureşti, 1913.

Panaitescu, P. P., *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1958.

Perpessicius, *Locul lui D. Cantemir în literatura romînă*, în *Menţiuni de istoriografie literară şi folclor*, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1957, p. 286—304.

RUSSO, D., *Studii și critice*, București, 1910.

— *Studii istorice greco-romîne*, vol. I–II, București, 1939.

SIMONESCU, D., *Literatura romînească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, București, 1939.

STĂNESCU, E., *Studiu introductiv* la *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. I, București, Ed. pentru literatură, 1961.

— *Essai sur l'évolution de la pensée politique roumaine dans la littérature historique du Moyen-Age*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. II, București, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 271–304.

STOICESCU, N., *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1961.

SZATHMÁRY, P. KÁROLY, *A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen főtanoda története*, Aiud, 1868.

ȘTEFĂNESCU, IULIAN, *Opere istorice*, București, 1942.

ȘTREMPEL, G., *Copiști de manuscrise romînești pînă la 1800*, vol. I, București, Ed. Academiei R.P.R., 1959.

TÖRÖK, ISTVÁN, *A kolozsvári ev. ref. collegium története*, vol. I. Cluj, 1905.

VÎLSAN, G., *Opera geografică a lui Dimitrie Cantemir*, în *Lucrările Institutului de geografie din Cluj*, II (1924–1925), p. 3–20.

WALDAPFEL, JÓZSEF, *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, Budapesta, 1954.

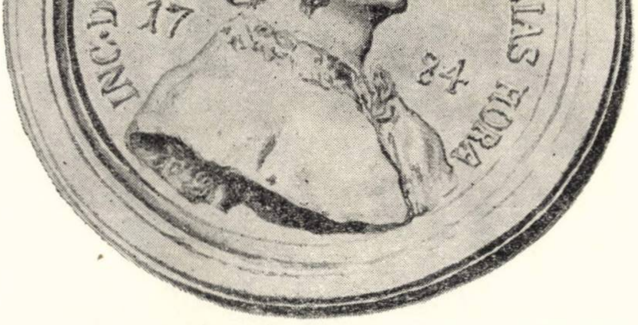
INC·DEPP·N·H·TR·
NIC·VRS ALIAS HORA
17
84

PARTEA A DOUA

DESTRĂMAREA FEUDALISMULUI ŞI FORMAREA RELAŢIILOR CAPITALISTE

CAPITOLUL I

TRECEREA DE LA FEUDALISM LA CAPITALISM ÎN ȚĂRILE ROMÎNE ȘI FORMAREA NAȚIUNII BURGHEZE ROMÎNE

Trecerea de la feudalism la capitalism

În cursul perioadei dintre sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi revoluţia din 1848, procesul de destrămare a feudalismului, ale cărui prime simptome s-au manifestat încă din perioada precedentă, devine fenomenul dominant al dezvoltării social-economice a ţărilor romîne. În urma dezvoltării forţelor de producţie şi a orientării economiei spre producţia valorilor de schimb, începe procesul de acumulare primitivă a capitalului. Prin extinderea operaţiilor comerciale, prin exploatarea mai intensă a moşiilor, în primul rînd datorită monopolurilor moşiereşti, prin arendarea ocnelor şi vămilor, prin cămătărie şi prin venalitatea funcţiilor se constituie însemnate averi băneşti. În acelaşi timp, procesul de diviziune a muncii se accentuează şi manufacturile, sporadice pînă acum, se înmulţesc; numărul şi populaţia oraşelor cresc. Drepturile ţăranilor asupra pămîntului se restrîng şi mai mult, iar Regulamentul organic îi despoaie de o bună parte a terenului aflat în posesiunea lor.

Aceste condiţii fac istoriceşte posibilă apariţia primelor forme de producţie capitalistă.

Forma elementară a producţiei capitaliste e cooperaţia capitalistă simplă. În această primă fază, producţia capitalistă nu se deosebeşte de producţia meşteşugărească decît prin faptul că ocupă simultan — cu acelaşi capital, sub comanda aceluiaşi capitalist — un mare număr de muncitori, pentru a produce acelaşi articol. Dar întrebuinţarea simultană a unui mare număr de muncitori, deşi felul de a munci rămîne neschimbat, produce o revoluţie în condiţiile materiale ale procesului de muncă. În afară de faptul că se realizează o economie în întrebuinţarea mijloacelor de producţie — un atelier de cooperaţie simplă care concentrează personalul a zece ateliere meşteşugăreşti costă mai puţin ca întreţinere şi construcţie — simplul contact social provoacă la majoritatea muncilor productive o emulaţie care măreşte capacitatea de muncă a individului. Astfel, rezultatul muncii combinate e superior totalului mecanic al forţelor muncitorilor izolaţi ai celor zece ateliere. Cooperaţia imprimă deci muncii individuale caracterul de muncă socială medie. « În colaborarea metodică cu alţii, muncitorul se eliberează de limitele sale individuale şi dezvoltă potenţialul speciei »[1].

Producţia capitalistă atinge o etapă superioară cînd, în acelaşi atelier mărit, apare diviziunea muncii. « Cooperaţia întemeiată pe diviziunea muncii îşi creează forma ei clasică în *manufactură* »[2].

Concentrarea unei mase mai mari de mijloace de producţie şi a unui număr mai mare de muncitori presupune realizarea prealabilă a două condiţii fundamentale: acumularea capitalului în mîinile unui mic număr de exploatatori şi existenţa unor muncitori liberi, dar lipsiţi de mijloace de producţie şi, prin urmare, siliţi să-şi vîndă forţa de muncă, ca o marfă pe care capitalistul o poate cumpăra şi exploata. Fără aceasta nu există producţie capitalistă.

Acumularea unor mari sume de bani, care e o premisă a producţiei capitaliste, a luat şi la noi forme diverse, dintre care unele specifice ţării noastre. Cele mai importante surse de acumulare au fost comerţul, cămătăria, arendăşia, venalitatea slujbelor, arendarea ocnelor, vămilor şi împrumutul către stat.

Orientarea producţiei agricole şi industriale spre valoarea de schimb a fost puternic stimulată de formarea capitalului comercial, a cărui funcţie e tocmai aceea de a converti produsele în mărfuri şi mărfurile în bani. În perioada de trecere de care ne ocupăm, banii negustorului acţionează sub forma de capital comercial care caută să realizeze un cîştig cît mai mare. Comerţul apare deci ca o funcţie a capitalului comercial, ca scopul lui unic şi necesar. Dar capitalul comercial n-a pus încă stăpînire pe producţie pentru a o transforma în adîncime. Vechile relaţii sociale în care se dezvoltă capitalul comercial rămîn predominante. Feudalismul s-a destrămat nu din cauza acţiunii directe a capitalului comercial asupra relaţiilor de producţie feudale — comerţul a înflorit şi în orînduirea sclavagistă şi în cea feudală — ci din cauza contradicţiilor sale interne, ca urmare a dezvoltării forţelor de producţie şi a apariţiei relaţiilor de producţie capitaliste.

Dacă, pe măsură ce se dezvoltă, comerţul ajunge să dizolve vechile relaţii de producţie, este că germenii unei noi orînduiri şi-au făcut deja apariţia. Orientînd producţia spre valoarea de schimb şi transformînd produsele în mărfuri, comerţul măreşte volumul mărfurilor, variază şi internaţionalizează producţia. El nu absoarbe numai excedentul producţiei, ci, încetul cu încetul, acaparează şi aserveşte ramuri întregi ale producţiei. Prin aceasta, el exercită o acţiune dizolvantă asupra vechii organizări a producţiei şi înlesneşte dezvoltarea noului mod de producţie, capitalist.

Un rol important în procesul de acumulare a mijloacelor băneşti l-a jucat şi la noi, ca pretutindeni, cămătăria. Pătrunderea arendaşilor şi negustorilor cămătari în exploatarea moşiilor a dus la ruina vechii boierimi şi a producătorilor liberi, răzeşi şi moşneni, care au contractat datorii pentru a-şi susţine procesele împotriva acaparatorilor moşiei lor şi s-au ruinat, neputînd să plătească dobînzile cămătăreşti. « Cămătăria — scrie consulul general al Rusiei în 1820 — a devenit ramura cea mai lucrativă a comerţului. Aproape toţi boierii, copleşiţi de datorii enorme, vor fi siliţi să-şi vîndă moşiile creditorilor lor, care sînt în cea mai mare parte străini » [1]. Prin aceasta, clasa boierească n-a fost desfiinţată ca clasă; boierii ruinaţi au fost înlocuiţi de alţii. Ravagiile cămătăriei sînt atestate, la începutul secolului al XIX-lea, pe de o parte de marele număr de moşii zălogite şi apoi vîndute la licitaţie publică, în general creditorilor, iar pe de alta de satele care, pentru a-şi plăti dările, s-au împrumutat de la stăpînul de moşie sau de la arendaş şi, neputîndu-şi achita datoria, s-au robit cămătarului.

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, Ed. politică, 1960, p. 349.

[2] *Ibidem*, p. 355.

Sursa iniţială din care s-au constituit capitalul comercial şi cel cămătăresc a fost exploatarea moşiilor. Boierii şi domnii au strîns totdeauna averi mari din venitul moşiilor şi din exportul vitelor, iar începînd din secolul al XVIII-lea, din produsul monopolurilor. Aga Dumitrache Ghica realiza de pe moşiile sale din Moldova 20 000 de galbeni pe an, iar Grigore Brîncoveanu tot pe atît (200 000 de taleri). Marile sume de bani strînse de negustori s-au format prin relaţiile întreţinute cu aceşti boieri şi cu mănăstirile, care, pe de o parte, le absorbeau mărfurile de lux, iar pe de altă parte le încredinţau desfacerea produselor de pe moşii. Unii boieri — care, pe lîngă exploatarea moşiilor lor, deţineau principalele slujbe din stat şi se ocupau cu afaceri de comerţ şi cu cămătăria — au ajuns să întreacă în putere economică pe ceilalţi şi să reziste concurenţei negustorilor levantini, care, prin căsătorie cu pămîntence sau prin cumpărare, deveneau stăpîni de moşii şi se substituiau marilor familii boiereşti ruinate. Aşa s-au salvat pînă în secolul al XIX-lea familiile Brîncoveanu, Ghica, Văcărescu, Golescu şi alte cîteva (în Ţara Romînească), Sturdza, Cantacuzino şi Balş (în Moldova).

Averi mari s-au constituit şi din dobînda împrumuturilor către vistierie. Pentru a face faţă cererilor imperioase şi neprevăzute ale turcilor, domnii făceau împrumuturi la boieri sau la marii negustori, pe care le rambursau cu dobînzi fixate după împrejurări. În sămile vistieriei din Ţara Romînească şi Moldova figurează, pe anul 1820, suma de 80 000, respectiv de 70 000 de taleri, sub titlul de « dobînda pentru împrumuturile ţării » [2].

O altă sursă de acumulare bănească era sistemul de arendare a ocnelor şi vămilor, care aducea arendaşilor principali, numiţi otcupcii, cîştiguri considerabile, fără ca ei să-şi fi dat măcar osteneala de a percepe taxele. Căminarul Polizache « a cumpărat » în 1823 venitul vămilor cu 750 000 de taleri şi le-a subarendat imediat cu 793 000 de taleri, realizînd dintr-un condei un cîştig de 43 000 de taleri. La fel procedase în 1807 şi 1809 Hagi Moscu.

Venalitatea funcţiilor publice nu asigura numai unei clase întregi o « viaţă boierească », ci era şi o sursă bogată de acumulare de avuţii şi pentru domnii care le vindeau şi pentru boierii care le cumpărau.

---

[1] Arh. Min. Ext. Moscova, dos. 287/1820, fol. 103—109.

[2] Loc. cit., dos. 286/1820, fol. 213.

Dar, cu toate că averi mari s-au constituit în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului următor, procesul acumulării de bani n-a fost însoţit într-o măsură corespunzătoare de dezvoltarea modului de producţie capitalist. Averile domnilor, boierilor şi negustorilor n-au fost investite decît în mică măsură în întreprinderi industriale. Boierii îşi consumau venitul în cheltuieli de lux sau în jocul de cărţi, domnii pentru a se menţine în scaun şi pentru a redobîndi domnia (stoarcerile lor mergeau deci, în cea mai mare parte, să îmbogăţească pe marii demnitari ai seraiului), iar negustorii cei mari — Gh. Sachelarie, Şt. Băltăreţu, Manuc Bei, Iancu Scufa, Hagi Ianuşi, Hagi Ioan Moscu şi alţii în Ţara Romînească, Polihroniade, Roide, Negroponte, Pavli în Moldova—s-au pus sub protecţia unui consulat străin, devenind sudiţi, cumpărau moşii sau îşi plasau banii în străinătate. Cîştigurile realizate de ei în principate serveau la acumularea capitalului în ţările care le acordaseră protecţia. Aşa se explică şi lipsa de capital de care suferea industria.

Cu toate acestea, existenţa unor materii prime ieftine şi abundente (lînă, in, cînepă, piei brute etc.) şi a unui debuşeu restrîns, dar sigur, a îndemnat o seamă de boieri şi de negustori să întemeieze manufacturi.

Medelnicerul Chiriac Arbut şi-a plasat capitalul mărit prin arenda impozitelor indirecte în fabrica de postav de la Pociovalişte. Polisoi Condu a cointeresat mai mulţi boieri la înfiinţarea unei sucursale a fabricii de museline elveţiene de la Viena. În acelaşi timp, logofătul Scarlat Manu şi marele vornic Grigore Ghica obţin privilegiul de a înfiinţa, primul o fabrică de sticlărie, iar al doilea o fabrică de testemele şi una de ghermesituri (satin). Alţi boieri încearcă să valorifice mai bine resursele moşiilor, transformînd lemnul pădurilor în mangal sau în potasă şi grînele în rachiu. Distileriile de alcool se înmulţesc la sfîrşitul secolului al XVIII-lea în urma interdicţiei importului de horilcă din Polonia şi în urma înăspririi monopolurilor boiereşti şi mănăstireşti, care asigurau stăpînilor de moşie dreptul exclusiv de a vinde băuturi pe moşiile lor.

În Transilvania, de asemenea, nobilii caută să-şi mărească veniturile înfiinţînd pe moşiile lor manufacturi de potasă, de sticlă, de hîrtie, de zahăr şi distilerii de spirt, care utilizează produsele propriilor lor moşii şi munca gratuită a iobagilor.

Deşi cele mai multe întreprinderi manufacturiere au rămas simple încercări sau n-au depăşit stadiul manufacturilor feudale, ele atestă existenţa unei acumulări de capitaluri care-şi caută plasarea în industrie şi-şi găseşte expresia în teoria mercantilistă. « Înmulţirea felurilor de meşteşuguri », spune privilegiul acordat marelui vornic al obştirilor, Grigore Ghica, nu este numai folositoare locuitorilor, care sînt astfel scutiţi de obligaţia de a plăti scump mărfurile importate din străinătate, « ce şi laudă şi podoabă patriei »[1].

Mult mai importante pentru dezvoltarea relaţiilor capitaliste au fost constituirea de societăţi pe acţiuni şi intervenţia capitalului de stat austriac în industria extractivă din Transilvania. Cu aceste resurse s-a putut trece la mineritul în adîncime, industria extractivă organizîndu-se astfel pe baze tipic capitaliste. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, topitoriile de mare capacitate şi ciocanele hidraulice şi-au făcut apariţia la Topliţa şi la Plosca (Hunedoara), iar minele de fier de la Ghelar şi topitoriile de la Reşiţa au înregistrat noi progrese. În aceste întreprinderi, forţa de muncă prezenta toate caracterele muncii salariate din industria capitalistă. Minele de la Săcărîmb şi Băiţa (Hunedoara) întrebuinţau, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, peste 1 000 de muncitori salariaţi, printre care 300 de copii de la vîrsta de 6—7 ani în sus.

---

[1] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. VIII, p. 659.

Procesul acumulării primitive, spune Marx, « nu este deci nimic altceva decît *procesul istoric de separaţie dintre producători şi mijloacele de producţie* »[1], constituirea, cu alte cuvinte, a unei mase de muncitori care nu mai dispun, pentru a-şi asigura existenţa, decît de forţa lor de muncă pe care o oferă capitalistului ca o marfă. Manufacturile la noi şi-au asigurat de cele mai multe ori mîna de lucru din rîndurile ţăranilor clăcaşi. Relaţiile feudale dominante, legînd pe clăcaş de moşie, au împiedicat ca forţa de muncă să se transforme în marfă liberă. Dar prin reducerea locului de hrană şi a numărului vitelor pe care le putea creşte, prin restrîngerea dreptului de folosinţă asupra păşunilor, pădurilor, apelor, drumurilor, podurilor, clăcaşul a ajuns la discreţia stăpînului de moşie, care-i putea impune condiţiile sale, aproape ca şi patronul de fabrică muncitorului liber. Prin aceste procedee, ţăranii au fost despuiaţi de toate drepturile consuetudinare pe care le aveau asupra pămîntului muncit de ei şi au fost transformaţi în simpli chiriaşi, deci în străini pe locurile lor strămoşeşti, iar stăpînirea feudală, eliberată de unele servituţi feudale, a fost transformată treptat în proprietate deplină de tip burghez, deşi, cum remarcă Marx, « pentru a expropria pe ţărani nu este necesar să-i izgoneşti de pe pămînturile lor »[2]. Stăpînii de moşie nu le-au lăsat în perioada regulamentară decît pămîntul necesar pentru a-i lega de moşie. Pentru « prisoase » trebuiau să se înţeleagă cu stăpînii de moşie şi să accepte toate condiţiile lor. Ruina materială a ţăranului a asigurat mîna de lucru necesară nu numai marilor întreprinderi agricole organizate în vederea producţiei de cereale pentru piaţă, ci şi manufacturilor, şi a fost forma acumulării primitive care, în ţările de la apus de Elba, a dus la « eliberarea » producătorului direct de mijloacele de producţie.

Procesul de acumulare primitivă a fost frînat de dominaţia otomană, de insecuritatea averii şi persoanei, de regimul capitulaţiilor, care făcea imposibilă o politică protecţionistă, şi de opoziţia vigilentă şi dîrză a Austriei, care se opunea oricărei încercări de a importa maşini şi de a atrage muncitori calificaţi din statele ereditare ale Habsburgilor şi din Imperiul german.

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, Ed. politică, 1960, p. 713.

[2] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. XXVII, ed. rusă, p. 685.

În sfîrşit, războaiele aproape necontenite de pe teritoriul ţărilor noastre în cursul secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea, consumînd nu numai rezervele alimentare şi băneşti, ci şi mijloacele de existenţă necesare, au îngreuiat de asemenea acumularea primitivă şi dezvoltarea modului de producţie capitalist cu toată creşterea producţiei agricole.

Separarea dintre oraş şi sat e încă incompletă. Oraşele, chiar şi cele două capitale, îşi procură încă o parte din produsele alimentare din ocolul oraşului şi industria casnică la ţară restrînge producţia industrială de la oraş. Manufacturile întrebuinţează, pe lîngă munca salariată, munca servilă. Formarea clasei burgheze e anevoioasă şi stăpînii de moşii dispun de o putere discreţionară în stat. Comerţul, ca formă de realizare a unei părţi a plusprodusului clăcaşilor, nu atinge încă baza producţiei acestora, în cea mai mare parte absorbită de impozite. În aceste condiţii, relaţiile de producţie capitaliste nu se pot dezvolta decît împletite cu relaţiile feudale.

Dependenţa personală, care constituie o trăsătură caracteristică a orînduirii feudale, nu dispare, ci, mai ales după 1829, ia forme deosebit de aspre. Dar, ca pretutindeni în Europa centrală şi orientală, agravarea clăcii în condiţiile unui debuşeu liber şi remunerator a fost calea de pătrundere a capitalismului în agricultură. Marea exploatare agricolă pe bază de clacă era organizată în vederea producţiei de cereale pentru piaţă şi ea a contribuit la crearea celor două condiţii fundamentale ale producţiei capitaliste: acumularea de sume băneşti şi deposedarea producătorilor direcţi de o parte din pămînt.

La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, dezvoltarea producţiei agricole pentru piaţă şi urcarea preţurilor pe piaţa cerealelor în prima jumătate a secolului al XIX-lea, mărind cîştigurile marilor moşii, în cea mai mare parte arendate, au stimulat acumularea capitalului şi au favorizat introducerea unor inovaţii în agricultură, ca selecţionarea seminţelor, ameliorarea raselor de vite şi introducerea unor maşini (vînturătoare mecanice). Exploatarea fiscală a silit şi pe ţăranii birnici să producă tot mai multe cereale pentru piaţă. Dezvoltarea oraşelor a adîncit contradicţiile interne ale societăţii feudale. Pentru a-şi mări veniturile, stăpînii de moşie au înmulţit bîlciurile şi au acaparat ocolul oraşelor, încercînd să impună orăşenilor aceleaşi obligaţii ca şi clăcaşilor. Prin aceasta ei au provocat împotrivirea orăşenilor, care a mers uneori pînă la revoltă.

Relaţiile de schimb se dezvoltă şi la ţară. Specializarea diferitelor regiuni duce la o diferenţiere a producţiei agricole, care favorizează intensificarea schimbului şi lărgirea pieţei interne.

Lupta de clasă a jucat un rol însemnat în destrămarea feudalismului. Rezistenţa ţărănimii împotriva exploatării şi diferitele forme ale luptei de clasă prin care ţăranii nu s-au eliberat ca clasă, ci individual sau pe sate, n-au dus la răsturnarea revoluţionară a ordinii vechi, dar au subminat-o; fuga lor în oraşe, mai ales, a favorizat dezvoltarea unei mase de muncitori calificaţi şi necalificaţi şi înmulţirea meşteşugarilor.

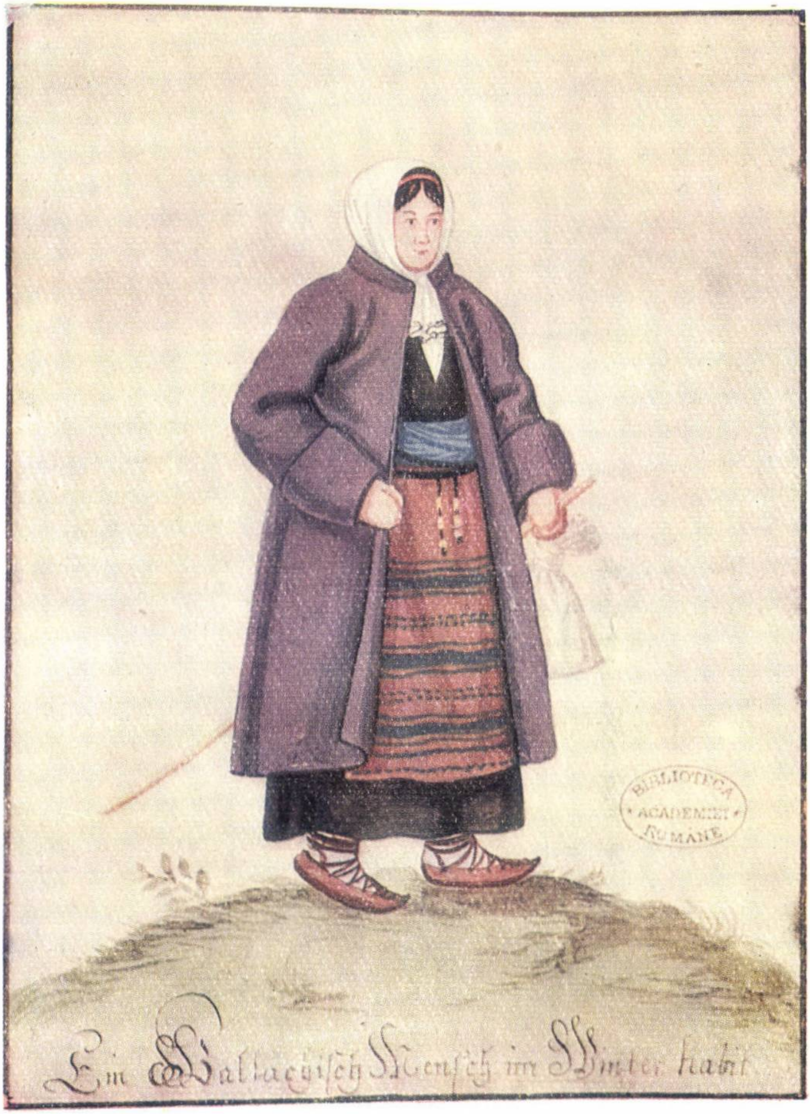
Ein Wallachiſch Menſch im Winter habit.

BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMANE

Pl. VI. — Ţărancă romîncă. Desen transilvănean din secolul al XVIII-lea

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi primele decenii ale secolului următor, aceste fenomene sînt încă într-o formă incipientă. Forţele de producţie, pe care le surprindem dezvoltîndu-se neîncetat, sînt încă îngrădite de relaţiile de producţie feudale şi de dominaţia otomană.

Perioada tratată în a doua parte a volumului de faţă cuprinde ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea şi se caracterizează prin destrămarea relaţiilor feudale şi formarea relaţiilor capitaliste. Dacă pentru sfîrşitul perioadei putem să fixăm o dată precisă — revoluţia din 1848, care a fost un eveniment comun şi simultan pentru cele trei ţări romîne — în ce priveşte începutul ei nu putem adopta o dată precisă şi comună, nici din punct de vedere social-economic, nici cultural. Dar tratatul de la Kuciuc-Kainargi şi hatişerifurile din septembrie 1774 au creat Moldovei şi Ţării Romîneşti un statut juridic nou, care, a marcat începutul desprinderii acestor ţări de sub dominaţia otomană. Puţin după aceea, răscoala lui Horea, Cloşca şi Crişan, deşi înăbuşită, a zguduit puternic orînduirea feudală şi a întărit mişcarea de emancipare socială şi naţională a romînilor din Transilvania. Pe de altă parte, creşterea numărului şi populaţiei oraşelor, înmulţirea manufacturilor din Moldova şi Ţara Romînească şi apariţia unor forme de organizare tipic capitaliste în industria extractivă din Transilvania atestă formarea în toate cele trei ţări romîne a relaţiilor de producţie capitaliste.

Dezvoltarea relaţiilor capitaliste şi progresele constituirii pieţei interne unitare a Moldovei şi Ţării Romîneşti prin uniunea vamală din 1846 au constituit baza economică a procesului de închegare a naţiunii romîne şi a ideologiei naţionale, care avea să ducă la unitate şi independenţă.

Formarea naţiunii burgheze romîne

Un fenomen caracteristic al perioadei de destrămare a feudalismului e constituirea popoarelor ca naţiuni. Acest fenomen s-a produs pretutindeni ca urmare a legilor de dezvoltare a capitalismului. Naţiunile sînt produsul inevitabil al epocii capitaliste de dezvoltare socială. « Larga şi rapida dezvoltare a forţelor de producţie ale capitalismului *necesită* teritorii întinse, unite şi centralizate din punctul de vedere al organizaţiei de stat, deoarece numai pe astfel de teritorii se poate uni clasa burgheză, desfiinţînd toate barierele vechi, medievale, îngust-locale, îngust-naţionale, religioase, bariere constituite de existenţa stărilor sociale şi altele, iar o dată cu clasa burgheză — ca un antipod inevitabil al ei — şi clasa proletară » [1].

Naţiunea e o categorie istorică ce se formează în perioada de trecere de la feudalism la capitalism. Victoria capitalismului asupra feudalismului a fost pretutindeni însoţită de mişcări naţionale. Elemente constitutive ale naţiunii — limba, teritoriul, viaţa economică şi comunitatea de cultură — nu apar în acelaşi timp şi nu se îmbină într-o unitate organică decît la un anumit stadiu, la stadiul burghez de dezvoltare a unui popor.

---

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 20, Bucureşti, Ed. politică, 1959, p. 30.

Unele elemente constitutive ale naţiunii, cum sînt cadrul geografic şi comunitatea de limbă, au existat cu veacuri înainte de formarea naţiunii romîne. În ciuda împărţirii sale în trei state deosebite, poporul romîn a avut totdeauna conştiinţa comunităţii sale de origine şi de limbă. Într-o scrisoare către senatul veneţian, la 2 mai 1478, Ştefan cel Mare aplica şi Moldovei termenul de *Vlahia*, prin care străinii desemnau Ţara Romînească, dovadă că o ştia locuită de oameni de aceeaşi limbă ca şi moldovenii. Nicolaus Olahus a susţinut, într-o lucrare de circulaţie europeană cum a fost *Hungaria* (1536—1537), comunitatea de origine, de limbă, de obiceiuri şi de religie a romînilor din Muntenia, Moldova şi Transilvania. În prefeţele celor mai vechi traduceri în limba romînă şi, apoi în scrierile cronicarilor noştri, originea romană a poporului şi a limbii romîne apare limpede. Dimitrie Cantemir îşi propusese chiar să scrie istoria tuturor romînilor şi să dovedească că noi sîntem romani şi vorbim cea mai veche limbă romanică. Dar, din această conştiinţă foarte limpede a comunităţii de origine şi de limbă, nici Miron Costin, nici stolnicul Constantin Cantacuzino, nici Dimitrie Cantemir nu s-au gîndit — şi în condiţiile particularismului feudal nu se puteau gîndi — să tragă concluzia că romînii aveau *dreptul* să se unească într-un singur stat naţional, să formeze o naţiune.

Pentru aceasta a fost nevoie ca ei să aibă pe lîngă un teritoriu comun o viaţă economică comună şi, de asemenea, ca, în urma dezvoltării unei culturi naţionale, sentimentul comunităţii de origine şi de limbă să se transforme într-o puternică voinţă de a trăi împreună. Aceste condiţii au fost pregătite de lupta comună a diferitelor comunităţi ţărăneşti împotriva exploatării feudale, dar ele nu s-au realizat pentru poporul romîn decît în perioada destrămării feudalismului, a particularismului lui economic şi politic şi a dominaţiei stăpînilor de moşii, care erau expresia relaţiilor de producţie feudale. Ele au fost determinate de « schimbul tot mai intens dintre diferitele regiuni, de circulaţia mărfurilor care creştea treptat, de concentrarea micilor pieţe locale într-o singură piaţă... întrucît conducătorii şi stăpînii acestui proces au fost negustorii capitalişti, stabilirea acestor legături naţionale n-a fost altceva decît stabilirea legăturilor burgheze »[1].

Forma în care capitalismul se poate dezvolta şi îşi poate realiza mai uşor sarcinile e statul naţional, capabil să apere producţia naţională împotriva concurenţei străine şi să asigure cele mai bune condiţii pentru dezvoltarea capitalismului şi pentru suprimarea relaţiilor de producţie feudale.

Pe măsură ce legăturile economice s-au întins asupra teritoriului locuit de acelaşi popor, adică pe măsură ce s-a constituit piaţa naţională unică, negustorii — la care se pot adăuga şi stăpînii de moşie angajaţi în relaţii de schimb —

---

[1] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 1, Bucureşti, Ed. politică, 1960, p. 151.

«ajunseră clasa care întruchipa mersul înainte al producţiei şi schimbului, al formării instituţiilor sociale şi politice» [1].

O dată cu creşterea producţiei industriale şi agricole şi cu dezvoltarea oraşelor, apare într-adevăr o clasă nouă, burghezia — interesată să rupă industria de gospodăria agricolă, să smulgă omul din cadrul comunităţii strîmte şi izolate a economiei feudale, să înlocuiască schimbul de servicii, care-l lega de comunitatea domenială, cu contractul aşa-zis liber şi cu necruţătoarea plată în bani, să răstoarne toate piedicile (vămile interne, privilegiile feudale ale boierilor, lipsa de credit, de şcoli şi de căi de comunicaţie, nesiguranţa tranzacţiilor comerciale), să aducă nobilimea feudală sub dependenţa sa — fapt care a fost şi la noi, ca pretutindeni, urmat de mişcări naţionale.

Burghezia romînă s-a constituit din negustori, industriaşi şi intelectuali formaţi la şcolile superioare din ţară şi la universităţile din Apus, de unde s-au întors impregnaţi de idei înaintate. Dar baza economică a acestei clase, din cauza slabei dezvoltări a producţiei capitaliste şi a puternicelor rămăşiţe feudale, era încă prea îngustă pentru a-i conferi o acţiune politică independentă. De aceea, în toate ramurile de producţie, relaţiile capitaliste se împletesc cu relaţiile feudale, împletire a cărei expresie tipică e Regulamentul organic.

Cu toate acestea, relaţiile capitaliste de producţie şi de schimb sînt deja destul de dezvoltate pentru a uni pieţele locale într-o piaţă provincială (Moldova, Ţara Romînească) şi de a pregăti prin uniunea vamală, care a intrat în vigoare în 1848, piaţa naţională. Lupta maselor populare pentru abolirea relaţiilor feudale a dat acestui proces forţa decisivă care avea să-l ducă la desăvîrşire.

Cum dominaţia otomană constituia un sprijin puternic pentru relaţiile feudale, lupta pentru abolirea acestor relaţii s-a confundat cu mişcarea de independenţă, favorizată de victoriile Rusiei asupra Turciei.

În Transilvania ideea de emancipare naţională de la Inochentie Micu începînd, ia forme active, concretizîndu-se într-un program de luptă pentru ridicarea politică a romînilor, care, după răscoala lui Horea, s-a lărgit şi precizat prin *Supplex Libellus Valachorum*.

Mişcarea revoluţionară din 1821 a urmărit în acelaşi timp abolirea relaţiilor feudale şi răsturnarea stăpînirii otomane şi a fost însoţită de o puternică conştiinţă a comunităţii «de neam, de lege şi de gîndire» între Moldova şi Ţara Romînească şi de puternice manifestaţii de solidaritate ale iobagilor din Transilvania. Ea a întărit conştiinţa colectivă a poporului romîn. La rîndul lor, revoluţionarii de la 1848 n-au urmărit numai egalitatea şi libertatea «înlăuntru», ci şi unirea celor trei ţări romîne într-un stat naţional.

Ideea de unitate politică e activă încă din prima jumătate a secolului XIX; ea e exprimată mai ales de Ion Cîmpineanu şi cei din jurul său. Un agent al emigraţiei polone, activînd în legătură cu Cîmpineanu, încă în 1838 scria:

---

[1] F. Engels, *Războiul ţărănesc german*, ed. a III-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1958, p. 184.

« Ideea unirii tuturor populaţiilor romîneşti sub acelaşi sceptru ocupă toate minţile. Această idee este puternic întreţinută de către romînii din Transilvania, care vin aici <în Ţara Romînească> ca să găsească de lucru şi a pune în valoare meşteşugurile lor »[1].

La adunarea de la Blaj, de pildă, s-au auzit glasuri tot mai numeroase cerînd: « Noi vrem să ne unim cu Ţara » [2]. Multă vreme după evenimentele din 15—17 mai 1848, ţăranii — după cum semnalează rapoartele dregătorilor din comitate — continuau să vorbească în satele din Transilvania despre necesitatea unirii: « De acum Ardealul nu mai e Ardeal, ci Romînie »! — declară în faţa scaunului de judecată al comitatului Mureş un astfel de propagandist.

Şi emigraţii romîni de după 1848 vor acţiona în cadrul pregătirilor pentru revoluţia europeană, « în numele libertăţii şi al Romîniei întregi... liberă, una şi nedespărţită » [3].

Aspiraţia spre unire a fost pregătită de întreaga mişcare literară din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Scriitorii nu se mai mulţumesc acum să constate comunitatea de limbă şi de origine a locuitorilor din cele trei ţări romîne; ei fac din această comunitate o armă de luptă pentru unirea ramurilor răzleţe ale poporului romîn într-o singură tulpină şi pentru constituirea naţiunii romîne într-un stat naţional pe care, în scop de propagandă, îl numesc Dacia. Şcoala ardeleană crease deja ideologia naţională, dar, prin latinizarea limbii şi a scrierii, adepţii ei ameninţau să sape o prăpastie între graiul viu al poporului şi limba literară. Nicolae Bălcescu şi Mihail Kogălniceanu şi alţi învăţaţi au înţeles primejdia şi au deschis lupta pentru o limbă literară, bazată pe graiul viu al poporului. După *Curierul romînesc* al lui Eliade, *Albina romînească* a lui Asachi, *Foaia pentru minte* a lui Bariţ, Kogălniceanu lansează *Dacia literară*, iar Bălcescu *Magazinul istoric pentru Dacia*, al căror titlu însuşi e un manifest. Elementele avansate ale vieţii ştiinţifice şi culturale din Transilvania şi Romînia ţin un contact strîns, prin colaborarea la aceleaşi periodice, prin larga circulaţie a cărţii, prin punerea în practică a unor planuri de activitate comună în asociaţii literare şi ştiinţifice etc. Ei dau mişcării literare şi ştiinţifice o direcţie unică şi-i insuflă un spirit nou, menit să întărească conştiinţa unităţii naţionale. Scriitorii care, împotriva boierimii retrograde, au adoptat acest program — Gr. Alexandrescu, C. Negruzzi, V. Alecsandri şi alţii — au contribuit la cristalizarea conştiinţei colective, care reflecta comunitatea de limbă, de teritoriu, de viaţă economică şi de factură psihică. Astfel, în deceniul al V-lea al secolului al XIX-lea, naţiunea burgheză romînă poate fi considerată ca formată.

---

[1] P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a ţărilor romîne în epoca feudală*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, p. 91.

[2] N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1953, p. 332 şi 335.

[3] *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a II-a, p. 179.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, București, Ed. politică, 1960.

K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 4, București, Ed. politică, 1958; vol. 6, Buc., Ed. politică, 1959.

V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, București, Ed. politică, 1961.

— *Despre problema națională și național-colonială*, București, E. S. P. L. P., 1958.

2. *Lucrări generale*

Daicoviciu, C., St. Pascu, V. Cherestеșiu, St. Imreh, Al. Neamțu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a, București, Ed. Academiei R.P.R., 1963.

Porșnev, B. F., *Studii de economie politică a feudalismului*, București, Ed. Științifică, 1957.

3. *Lucrări speciale*

Columbeanu, S., *Evoluția raporturilor agrare în Țara Romînească, după răscoala lui Tudor Vladimirescu și pînă la Regulamentul organic (1822—1831)*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. II, București, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 3—72.

Ionescu, Tr., *Hatișeriful din 1802 și începutul luptei pentru asigurarea pieții interne a Principatelor Dunărene*, în *Studii și articole de istorie*, vol. I, București, 1956, p. 37—78.

Iorga, N., *Dezvoltarea ideii unității politice a romînilor*, București, 1915.

Limona, E. și D. Limona, *Negustori bucureșteni la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Relațiile lor cu Brașovul și Sibiul*, în *Studii*, XIII (1960), nr. 4, p. 107—140.

Onciul, D., *Ideia latinității și a unității naționale*, în *Revista istorică*, V (1919), nr. 8—10, p. 141—162.

Oțetea, A., *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Romînească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. IV, București, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 307—390.

— *Unirea Principatelor*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 11—32.

Panaitescu, P. P., *Problema unificării politice a țărilor romîne în epoca feudală*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 55—94.

— *Planurile lui Cîmpineanu pentru unitatea națională a romînilor*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, Cluj, III (1924—1925), p. 63—106.

Platon, Gh., *Din lupta marii boierimi pentru acapararea de noi pămînturi în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Balta Brateșului*, în *Studii și cercetări științifice*, Iași, seria a III-a (Științe sociale), VI (1955), fasc. 3—4, p. 87—110.

— *Cu privire la dezvoltarea pieței interne în Moldova în preajma Regulamentului organic*, în *Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza* (serie nouă), Secția III (Științe sociale), V (1959), p. 19—47.

Popovici, D., *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945.

Prodan, D., *Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, 1948.

CAPITOLUL II

SFÎRŞITUL REGIMULUI TURCO-FANARIOT

Războiul din 1768—1774 a scos şi mai limpede în evidenţă viciile profunde ale Imperiului otoman, iremediabile prin mijloacele tradiţionale ale sistemului otoman de cîrmuire. Paşii din Egipt şi Siria au refuzat să ia parte la război. Comisarii însărcinaţi cu mobilizarea spahiilor n-au putut înscrie decît 200 din 2 000. Din 400 000 de ieniceri înscrişi în roluri n-au răspuns la ordinul de mobilizare decît 20 000, iar aceştia nu s-au distins decît prin indisciplina şi prădăciunile lor. Armatele regulate n-au dovedit putere de rezistenţă decît în dosul meterezelor întărite, iar trupele neregulate *(akingii)* intrau în debandadă la simpla apariţie a inamicului, semănînd panica în restul armatei. Organizarea rea a intendenţei a agravat indisciplina trupelor, încît numai sumele mari de bani vărsate de tezaurul imperial au putut asigura un rest de coeziune în armată. Resmi Ahmed-Efendi, una dintre personalităţile de seamă ale imperiului, recunoaşte că armata otomană nu mai era pentru tezaurul imperial decît o adunătură de « tîlhari » şi că « din pricina mizeriei şi a lipsurilor în aprovizionare fugea înainte de apariţia inamicului ».

Fapt şi mai grav, înseşi resursele care ar fi trebuit să servească la restaurarea Imperiului otoman au fost atinse de clauzele tratatului de pace, prin pierderile teritoriale, prin despăgubirile de război, prin scutirea de tribut pe doi ani acordată Principatelor romîne şi prin dreptul de emigraţie a populaţiilor creştine, la care se adaugă refuzul Egiptului de a plăti tributul şi nesupunerea Mesopotamiei.

După primele zile de uşurare pe care le-a produs încheierea păcii, divanul a înţeles că aplicarea strictă a clauzelor tratatului de la Kuciuk-Kainargi ar pune în primejdie însăşi existenţa imperiului. Redobîndirea cetăţilor Kerci şi Yeni-Kalé, limitarea navigaţiei ruse în Marea Neagră, restrîngerea independenţei tătarilor şi a dreptului de reprezentare în favoarea supuşilor ortodocşi ai Porţii şi anularea despăgubirii de război fură considerate ca indispensabile pentru securitatea imperiului. Poarta avu naivitatea să creadă că va putea obţine modificarea acestor clauze prin intervenţia Angliei şi Prusiei. De îndată ce luă cunoştinţă de aceste reclamaţii, Ecaterina a II-a informă Poarta că nu va admite mediaţia nici unei puteri străine şi că acele clauze a căror modificare o doreşte Poarta sînt esenţiale pentru dezvoltarea economică şi politică a Rusiei. Mai mult, Poarta a fost silită să semneze convenţia de la Ainali-Kavak, care confirma tratatul de la Kuciuk-Kainargi şi rezolva în favoarea Rusiei diferendele pe care aplicarea acestui tratat le produsese.

Astfel, tratatul de pace n-a făcut decît să înăsprească antagonismul dintre Rusia şi Turcia şi să scoată în evidenţă motivele noului război pe care Ecaterina a II-a se pregătea deja să-l pornească.

1. RĂZBOIUL RUSO-AUSTRO-TURC (1787—1792)

Alianţa austro-rusă

Înfrîngerea diplomatică suferită de Iosif al II-lea în 1778, cînd, în urma stingerii familiei electorului Bavariei, a încercat să anexeze această provincie la domeniile sale ereditare, a ştirbit greu prestigiul împăratului şi a împins cabinetul de la Viena să caute în Orient o compensaţie pentru umilirea suferită în Germania. În 1780, Iosif al II-lea s-a adresat Ecaterinei a II-a, care avea intenţia de a-şi extinde dominaţia în regiunea Mării Negre şi chiar spre Mediterană, propunîndu-i o înţelegere cu privire la împărţirea Imperiului otoman. La 10 septembrie 1782, negocierile între cei doi monarhi au dus la încheierea unui tratat, în virtutea căruia Ecaterina a II-a avea să primească cetatea Oceakov, regiunea dintre Bug şi Nistru şi una sau două insule în arhipelag, iar Iosif al II-lea toată partea occidentală a Peninsulei Balcanice, inclusiv Istria şi Dalmaţia veneţiană. Grecia, arhipelagul şi restul Peninsulei Balcanice pînă la Dunăre ar fi constituit un nou Imperiu bizantin sub arhiducele Constantin, nepotul Ecaterinei a II-a. Moldova şi Ţara Romînească, unite, ar fi format regatul Daciei, sub un principe agreat de ambele curţi imperiale.

Acest plan îndrăzneţ nu se putea realiza fără neutralitatea Angliei şi Franţei. Dar cei doi aliaţi sperau că cele două puteri maritime, abia ieşite dintr-un lung război colonial şi angajate încă în lupta pentru independenţă a coloniilor engleze din America, nu vor putea interveni în Orient.

Eliberarea Crimeei

Ecaterina a II-a a profitat imediat de alianţa austriacă pentru a ocupa Crimeea (1783). Prin aceasta, toată coasta septentrională a Mării Negre a fost apărată de pustiirile periodice ale raziilor tătăreşti şi în cîţiva ani a fost transformată într-una din regiunile cele mai înfloritoare ale Rusiei.

În luna mai 1787, Ecaterina a II-a, însoţită de reprezentanţii Franţei, Angliei şi Austriei la Petersburg, întreprinse o călătorie în noile sale provincii, pentru a arăta progresele realizate. La Cherson se alăturară cortegiului şi Iosif al II-lea şi Stanislas Poniatovski, regele Poloniei. Oaspeţii au putut să vadă oraşe şi porturi noi, la Sevastopol o flotă de război, care în 24 sau 48 de ore ar fi putut apărea în fața Constantinopolului. Pentru a sublinia semnificația acestei călătorii, Potemkin a ridicat la intrarea principalelor orașe arcuri de triumf cu inscripția: « Drumul Bizanțului ».

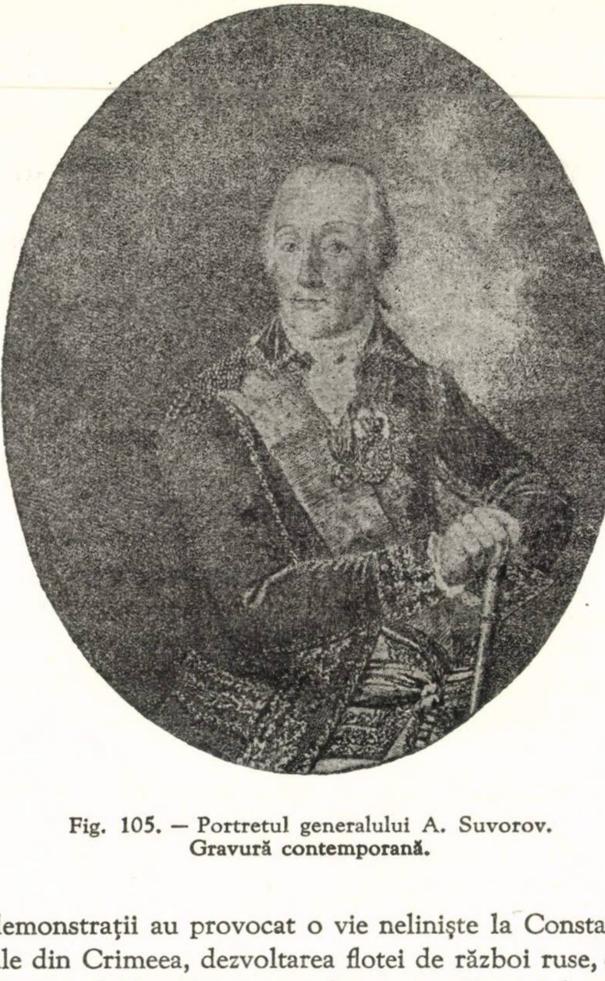

Fig. 105. — Portretul generalului A. Suvorov.
Gravură contemporană.

Aceste demonstrații au provocat o vie neliniște la Constantinopol. Stabilimentele navale din Crimeea, dezvoltarea flotei de război ruse, concentrarea de trupe pe malul stîng al Niprului și mai ales cererea Rusiei de a i se recunoaște drepturile asupra Georgiei apărură ca o amenințare gravă la adresa Imperiului otoman. Ambasadorul Rusiei, Bulgakov, fu chemat în fața Divanului și somat să ia, în numele cabinetului imperial, angajamentul de a renunța la toate pretențiile asupra Georgiei, de a rechema consulii din București, Iași și Alexandria și de a supune vizitei vasele ruse care vor trece prin Dardanele. Refuzînd, Bulgakov a fost închis în Edicule (15 august 1787). Prin aceasta, Poarta declara oficial război Rusiei.

Desfăşurarea războiului ruso-austro-turc

Iosif al II-lea a recunoscut *casus foederis* şi a făcut cauză comună cu Rusia. Războiul a început printr-un atac al flotei turceşti împotriva portului Kinburn. Dar Suvorov a respins atacul (octombrie 1787) şi a închis turcilor drumul spre Crimeea. Astfel, planul general al comandamentului turc de a ataca toată frontiera meridională a Rusiei, cu ajutorul tătarilor din Buceag, al cerchezilor şi abhazilor din Caucaz, s-a prăbuşit. Acoperită împotriva unui atac din spate, armata rusă şi-a concentrat tot efortul împotriva cetăţii Oceakov, care controla gurile Niprului şi Bugului. Flota turcă a fost distrusă în limanul Niprului şi Oceakovul a fost luat cu asalt. Drumurile care legau Crimeea de cetăţile de la Dunărea de Jos au căzut în mîinile Rusiei (decembrie 1787).

Austriecii n-au intervenit decît la începutul anului 1788, deşi mobilizaseră încă din toamna precedentă 300 000 de soldaţi. Ei sperau că ruşii vor ajunge repede pînă la Dunăre şi atunci armata lor, acoperită la aripa stîngă, va putea uşor cuceri cetăţile Belgrad, Orşova şi Vidin. Dar marele vizir a prevenit atacul austriac pătrunzînd în Banatul Timişoarei şi împrăştiind principala armată austriacă, prost comandată şi decimată de epidemii (decembrie 1788). Deşi a doua armată austriacă, comandată de prinţul Coburg, a izbutit să pătrundă în Moldova, ea a fost redusă la defensivă.

Victoriile decisive au fost cîştigate de ruşi. Generalul Suvorov a împrăştiat la Focşani o armată turcă, apoi a nimicit la Rîmnic armata marelui vizir (31 iulie 1789), în urma cărei victorii a fost distins cu titlul de « conte de Rîmnic ». În aceste lupte, un rol strălucit l-au jucat voluntarii romîni, printre care s-au distins căpitanii Ion Udre şi Pavel Vizirean şi praporcicii Hudache Popescu şi Mihalache Arsenie. Comandantul lor, maiorul Skobelevski, a fost citat de mai multe ori pe ordinul de zi. După mărturia lui Suvorov, din cele 31 de steaguri cucerite după înfrîngerea marelui vizir, cinci au fost luate de voluntarii romîni.

Victoriile de la Focşani şi Rîmnic, care au zdruncinat moralul turcilor, au fost urmate de o serie de succese ale aliaţilor. Mareşalul Laudon a silit Belgradul să capituleze, apoi a luat cu asalt Semendria şi Passarowitz (octombrie 1789), în timp ce prinţul Hohenlohe intra în Craiova (6 noiembrie), iar Coburg, ajutat de Ioan Cantacuzino şi de Cîmpineanu, înaintă spre Bucureşti, unde intră la 9 noiembrie 1789, primit de noul mitropolit Cozma şi de boierii ostili lui Mavrogheni. Tratînd ţara ca anexată, Coburg îşi formă un divan din clerul înalt şi din boierii de frunte şi impuse tuturor jurămîntul de credinţă faţă de noul împărat al Austriei, Leopold al II-lea. Pe Nistru, Potemkin a luat Cetatea Albă (septembrie) şi Tighina (14 noiembrie), apoi şi-a stabilit cartierele de iarnă la Iaşi. La sfîrşitul anului 1789, toată Moldova şi Ţara Romînească erau în mîinile aliaţilor.

Dar tulburările provocate în Ţările de Jos şi în Ungaria de politica de centralizare a lui Iosif al II-lea şi izbucnirea revoluţiei burgheze în Franţa au

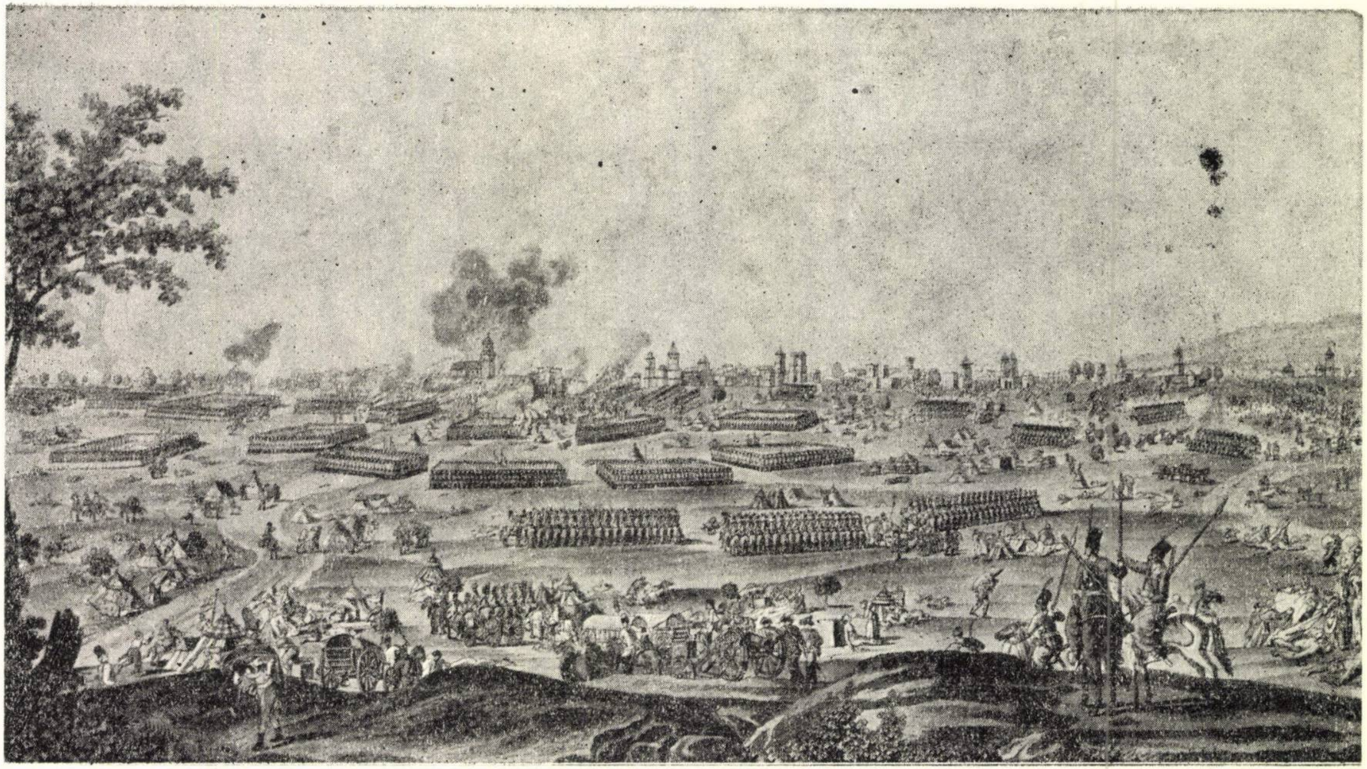

Fig. 106. — Bătălia de la Focşani din 31 iulie 1789.

silit Austria să încheie cu Turcia pacea de la Şiştov, pe baza situaţiei de dinainte de război (august 1791). Rusia a rămas astfel singură în luptă.

Şi la acest război poporul romîn a luat parte activă prin unităţile de voluntari şi prin furniturile de provizii. Boierii au speculat asupra şanselor războiului şi şi-au fixat atitudinea în funcţie de previziunile pe care interesele lor de clasă li le puteau sugera. Unii erau filoturci, considerînd încă improbabilă prăbuşirea Imperiului otoman, din cauza sprijinului puterilor maritime. Alţii erau partizani ai luptei pentru răsturnarea stăpînirii otomane fie cu sprijinul Austriei, fie cu acela al Rusiei.

Mavrogheni a organizat pe cheltuiala ţării cete de soldaţi formate în majoritatea lor din turci, care au luptat cu succes împotriva austriecilor. Încercarea de a atrage în rîndurile oştirii sale elemente locale care să lupte alături de turci n-a izbutit decît în parte, din cauza puternicului curent antiotoman al maselor populare.

Masele populare s-au angajat în luptă cu voinţa fermă de a scutura şi dominaţia turcă şi exploatarea boierească. Războiul oferea voluntarilor prilejul imediat de a scăpa şi de sarcinile fiscale şi de obligaţiile feudale.

Pe lîngă mişcarea spontană care s-a manifestat prin constituirea de cete de voluntari, atît comandamentul rus, cît şi cel austriac au căutat să-şi întărească efectivele armatei lor prin elemente locale. În urma experienţei din războiul precedent, feldmareşalul P. A. Rumianţev a trimis în Moldova pe colonelul Sivers să constituie un corp de 3 000 de voluntari «arnăuţi», înţelegînd prin arnăuţi «acei moldoveni şi munteni, care se înrolau voluntar cu caii şi armele lor proprii... Ei primeau o indemnizaţie lunară... Unii dintre ei s-au dovedit cercetaşi minunaţi, şi conducătorul lor, maiorul Iordache, s-a făcut vestit»[1].

La contribuţia militară a Principatelor romîne trebuie să adăugăm furniturile necesare întreţinerii armatelor ruse şi austriece şi, în teritoriile de ocupaţie austriacă, tributul în bani. În zona din Moldova ocupată de austrieci şi destinată să fie anexată Imperiului habsburgic, cabinetul de la Viena a instituit o administraţie militară cu sediul la Roman. În 1790, administraţia militară a fost înlocuită cu una civilă, subordonată guvernămîntului Galiţiei, care-şi mută sediul în Moldova, ca şi cum aceasta ar fi făcut deja parte integrantă, ca şi Galiţia, din Imperiul habsburgic. Cum ruşii s-au mulţumit, în regiunile de dincolo de Siret supuse administraţiei lor, cu furniturile de provizii, ţăranii din zona austriacă fugeau peste Siret.

Austriecii au supus aceluiaşi tratament şi Ţara Romînească. Intenţia lor de a anexa părţile ocupate de ei din teritoriul ţărilor noastre se vede şi din faptul că au inventariat resursele lor sub forma unor hărţi cu anexe care cuprind lista tuturor satelor cu numărul caselor, al locuitorilor şi al animalelor de tracţiune. Pe lîngă mărturia politicii cotropitoare a Austriei, ele constituie un important izvor cartografic, statistic şi demografic al istoriei Principatelor romîne în secolul al XVIII-lea.

---

[1] *Analele romîno-sovietice, Istorie,* X (1956), nr. 3, p. 103.

Pacea de la Iaşi Rusia a mai continuat războiul o jumătate de an, şi a cîştigat o serie de victorii răsunătoare. Chilia, Tulcea şi Isaccea au fost luate cu asalt, în cîteva zile. În decembrie 1790, Suvorov a cucerit Ismailul şi a trecut toată garnizoana prin ascuţişul săbiei. În anul următor, Kutuzov trecu Dunărea şi înaintă pînă la Babadag, în timp ce Repnin cîştiga la Măcin o strălucită victorie asupra lui Ali-paşa, seraskierul Rumeliei (comandantul suprem al armatei din Turcia europeană în timpul unei expediţii). În Asia, ruşii au alungat pe turci din Kuban şi au ocupat Anapa. În Marea Neagră, flota rusă a scufundat cea mai mare parte a flotei turceşti şi i-a urmărit rămăşiţele pînă în Bosfor. Cu toate acestea, de planurile Ecaterinei a II-a nu mai putea fi vorba. Evenimentele din Polonia, unde un partid numeros profitase de războiul oriental pentru a reforma constituţia, precum şi progresele revoluţiei franceze, au silit Rusia să semneze preliminariile de la Galaţi (11 august 1791), care, la 9 ianuarie 1792, au constituit clauzele păcii de la Iaşi.

Pacea de la Iaşi confirma tratatele precedente, garanta libertatea comerţului rus în apele Imperiului otoman şi atribuia Rusiei tot teritoriul cuprins între Bug şi Nistru. Poarta se angaja să respecte privilegiile Moldovei şi Ţării Romîneşti şi să permită locuitorilor să emigreze în Rusia timp de 14 luni.

Rezultatele acestea erau mediocre în comparaţie cu scopurile urmărite şi cu jertfele pe care le-au reclamat. Cu toate acestea, Rusia şi-a stabilit în mod incontestabil superioritatea asupra Austriei, a cărei alianţă s-a dovedit mai mult o povară decît un ajutor real.

2. CHESTIUNEA ORIENTALĂ ÎN TIMPUL REVOLUŢIEI BURGHEZE DIN FRANŢA ŞI A IMPERIULUI (1792—1815)

În cursul secolului al XIX-lea, mişcarea de independenţă a popoarelor creştine din Imperiul otoman s-a lărgit şi s-a întărit cu fiecare înfrîngere a armatelor otomane. Tratatele de pace impuse Porţii garantau impunitatea tuturor acelora care luptaseră alături de armatele ruse şi plasau privilegiile diferitelor populaţii creştine din Imperiul otoman sub garanţia Rusiei, ceea ce nu putea decît să încurajeze revolta împotriva stăpînirii otomane.

Revoluţia franceză, cu ideile ei de libertate, egalitate şi suveranitate naţională, avea să dea mişcării de independenţă a acestor popoare un program de revendicări precis şi destul de larg pentru a atrage în luptă diferite pături ale societăţii. Burghezia în formaţie — ca şi elementele clasei stăpînitoare legate de producţia capitalistă şi de schimbul de mărfuri — a fost silită « chiar şi numai pentru a-şi atinge scopul, să prezinte interesele ei ca interese comune ale tuturor membrilor societăţii, adică — abstract vorbind — să dea ideilor ei forma generalităţii, să le înfăţişeze ca singurele raţionale, general valabile »[1], încît să transforme ideile revoluţionare într-o forţă materială. Dar, în lipsa unei burghezii suficient de dezvoltate, influenţa exercitată de revoluţia franceză asupra societăţii romîneşti a fost limitată. Clasa care ar fi trebuit să proclame noile principii şi să întreprindă lupta pentru a le asigura victoria era încă prea slabă. Mărturiile agenţilor francezi, care au întîlnit « boieri complet cîştigaţi pentru revoluţie », nu trebuie înţelese ca o adeziune la programul social al acesteia. Boierii nu se gîndeau să aplice teoriile egalitare ale revoluţiei. Boierimea n-a reţinut din programul revoluţiei franceze decît cucerirea independenţei naţionale. Burghezia embrionară, care cuprindea multe elemente străine — greci, albanezi, bulgari — a fost mai receptivă ideilor revoluţiei franceze. « Aproape toţi negustorii din Ianina şi din Albania aşezaţi aici sînt sans-culottes; ei au tradus *Drepturile omului* şi le ştiu pe dinafară », scrie negustorul iacobin din Bucureşti, Hortolan, ambasadorului Franţei la Constantinopol, în octombrie 1793[2].

Insurecţia sîrbă care a început în 1804 a fost prima manifestare de masă a noilor forţe care ridicau popoarele creştine din sud-estul Europei împotriva stăpînirii otomane.

Pătrunderea ideilor revoluţiei franceze

Mişcarea de independenţă, fără să ia încă forma unei insurecţii armate ca a sîrbilor, a fost puternică şi printre greci, bulgari şi romîni. Receptivitatea pentru ideile revoluţiei franceze a fost pregătită în pătura intelectuală de răspîndirea filozofiei materialiste a secolului al XVIII-lea prin şcolile greceşti, prin secretarii francezi ai domnilor şi prin profesorii de franceză angajaţi de familiile boiereşti. Şcoala ardeleană, cu teoriile ei despre romanitatea limbii şi originii poporului romîn, avea să imprime acestor idei un puternic caracter naţional.

La aceste influenţe individuale se adaugă influenţa directă exercitată de unii ofiţeri ruşi şi austrieci, impregnaţi de cultura franceză, care în curs de un secol au petrecut ani de zile în contact cu populaţia noastră şi au răspîndit moravurile şi ideile societăţii culte din apusul Europei.

Polonii refugiaţi în Principatele romîne în 1793 se fac propagandiştii activi ai ideilor revoluţiei franceze. Ei intră în relaţii cu iacobinii francezi de la Bucureşti şi Iaşi, ca Hortolan şi Pellet, şi formează birouri cu misiunea de a organiza propaganda revoluţionară în ţările limitrofe şi de a culege informaţii pentru guvernul francez.

Proiecte de reforme

La 10 mai 1791, Divanul Ţării Romîneşti prezintă delegaţilor ruşi şi austrieci, la conferinţa de pace de la Şiştov, un memoriu în care cere desfiinţarea raialelor şi fixarea graniţei între Turcia şi Ţara Romînească pe firul Dunării, alegerea domnului de către reprezentanții celor trei stări, libertatea exportului de vite, neutralitatea față de toți vecinii și independența politică sub garanția Austriei și Rusiei. Singura legătură cu Poarta era tributul fix plătit prin miniștrii Rusiei și Austriei la Constantinopol.

---

[1] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 3, Bucureşti, Ed. politică, 1958, p. 48.
[2] Hurmuzaki, Supl. I/2, p. 94.

În condițiile ocupației țării de armatele ruse și austriece, memoriul prevedea maximum din ceea ce se putea cere în materie de independență politică. Cu toată reprezentarea celor trei stări la alegerea domnului, memoriul nu prevedea nici o schimbare în structura socială a țării.

Constantin Ipsilanti, numit domn al Țării Romînești pe șapte ani, în conformitate cu hatișeriful din 1802, a urmărit dîrz și pe față să se facă independent de Poartă și să întemeieze domnia ereditară în familia sa. Cu prilejul trecerii ambasadorului englez Drummond prin București, el i-a trimis o delegație de boieri să ofere « Angliei patru milioane și Rusiei tot atîtea, dacă vor obține de la Poartă ca Principatul să fie ereditar în familia lui Ipsilanti »[1].

În 1802, boierii munteni și membrii clerului superior refugiați la Brașov, în urma incursiunilor lui Pasvan-Oglu, adresează prin ambasadorul Franței la Viena un memoriu primului consul, cerîndu-i protecția « împotriva tîlhăriilor turcilor »[2]. Napoleon cere să i se aducă la cunoștință tot ce ar putea să facă în folosul lor.

În același timp, boierii refugiați la Brașov, intitulîndu-se « reprezentanții națiunii romîne », trimit la 11/23 iunie și împăratului Francisc un memoriu, în care cer să fie « eliberați de jugul tiranic al opresorilor barbari ai umanității »[3].

Boierii Moldovei s-au adresat și ei primului consul, nu pentru a fi eliberați de jugul otoman, ci pentru a cunoaște « binefacerile pe care Moldova le așteaptă de la o constituție ». În 1810, Iordache Catargiu fu trimis la Paris să ceară protecția lui Napoleon[4].

Marea boierime, care invoca titlul și calitatea de starea întîi a țării, dorea autonomia, chiar și independența, în tot cazul abolirea regimului fanariot, dar cu condiția să dispună ea de toată puterea politică. Alegerea domnului, cu toată reprezentarea celor trei stări, avea să fie făcută de ea și după conveniența ei. Boierimea nu urmărea o transformare socială ca în Franța; ea s-ar fi lipsit bucuros și de domn, dovadă « republica aristo-democraticească » propusă de memoriul din 1802. Conducerea avea să fie concentrată în mîinile marii boierimi, care ar fi exercitat-o prin două divane, unul, « divanul mare », compus din 15 mari boieri, pentru industrie, ordinea publică, finanțe, afaceri externe și armată, iar al doilea « divanul pravilnicesc » pentru administrarea justiției. Un al treilea divan, « cel de jos », format din cîte trei deputați de fiecare județ, avea să cerceteze și să orînduiască toată suma « pentru cheltuielile de obște ale republicii »[5]. Întrucît membrii acestui divan aveau să fie aleși « de toți lăcuitorii cei adevărați slobozi ai republicii aristo-dimocraticeşti » dintre oamenii « ştiuţi mai drepţi şi cu iubire de patrie »[1], controlul marii boierimi era asigurat şi asupra acestui organ.

---

[1] Hurmuzaki, Supl. I/2, p. 292.

[2] E. Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei « Republici aristo-democraticești » în Moldova la 1802*, p. 8.

[3] *Hurmuzaki*, vol. XIX/2, p. 129.

[4] *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. II, t. XXXI (1908—1909), p. 372—373.

[5] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 34.

Propaganda revoluţionară franceză

În 1792 şi 1793, exigenţele luptei pe viaţă şi pe moarte cu monarhiile absolutiste ale Austriei, Prusiei şi Rusiei au determinat guvernul francez să reia politica externă a vechiului regim şi să facă din alianţa cu Suedia, Polonia şi Turcia pivotul politicii franceze, menit să producă o diversiune în spatele adversarilor revoluţiei. Guvernul francez a început deci să acorde o atenţie deosebită ţărilor din răsăritul Europei.

Dar faptele aveau să risipească repede iluzia că Franţa revoluţionară ar putea continua politica vechiului regim. Convenţia decretase, la 19 noiembrie 1792, « că va acorda fraternitate şi ajutor popoarelor care ar vrea să-şi cucerească libertatea »[2]. Acest decret făcea din convenţie, după expresia lui Danton, « un mare comitet de insurecţie generală a popoarelor împotriva tuturor regilor universului »[3]. Regele Suediei şi sultanul Turciei nu erau mai puţin ameninţaţi de această propagandă decît ceilalţi suverani.

Apoi, cînd, după victoria de la Valmy, guvernul revoluţionar a trecut de la războiul de apărare la războaiele de cucerire şi a ocupat malul stîng al Rinului, Nissa şi Savoia, el a invocat, pentru a justifica aceste anexiuni, dreptul locuitorilor la autodeterminare, pe care nu-l putea refuza nici altor popoare. Pentru a cîştiga popoarele din răsăritul Europei, propaganda revoluţionară a trebuit să se adreseze nu guvernelor, ci guvernaţilor şi efectul ei a fost întărirea mişcărilor de independenţă.

În ceea ce priveşte ţările romîne, ele au ajuns obiectul unei atenţii deosebite cînd, în urma rechemării ambasadorilor Franţei de la Viena, Varşovia şi Petersburg, guvernul francez a fost pus în faţa necesităţii de a-şi procura pe altă cale informaţii despre situaţia din centrul şi răsăritul Europei. În acest scop au fost înfiinţate consulatele franceze de la Bucureşti şi Iaşi.

Influenţa consulatelor franceze

La 8 februarie 1796, guvernul francez numi consul în Principatele romîne pe Constantin Stamaty, grec din Constantinopol, care intrase în serviciul republicii franceze şi se evidenţiase prin zelul său republican şi prin rapoartele sale asupra afacerilor orientale. Cu un an mai înainte, el prezentase Comitetului salvării publice o notă asupra necesităţii înfiinţării unui consulat general, care să procure guvernului francez informaţii exacte despre efectivele şi mişcarea armatelor austriece şi ruse şi despre starea fortificaţiilor, să organizeze propaganda revoluţionară în ţările limitrofe Austriei şi Rusiei şi să studieze resursele economice ale Principatelor romîne. Poarta n-a aprobat numirea unui supus al său, dar considerentele lui Stamaty au constituit baza instrucţiunilor redactate pentru primul consul francez numit la Bucureşti.

---

[1] E. Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte şi proiectul unei ,,Republici aristo-democraticeşti'' în Moldova la 1802*, p. 36.

[2] A. Mathiez. *La Révolution française*, vol. II, Paris, 1927, p. 164.

[3] *Ibidem*, p. 155.

Negocierile cu Poarta au fost reluate, dar necesitatea de a avea un agent la Bucureşti păru atît de urgentă şi de imperioasă, încît, fără să aştepte sfîrşitul negocierilor, noul ambasador al Republicii franceze la Constantinopol, generalul Aubert-Dubayet, delegă la 17 octombrie 1796 pe generalul de brigadă Carra St. Cyr, tovarăşul său de arme şi primul secretar al ambasadei, să îndeplinească funcţia « de însărcinat cu afaceri » pe lîngă domnul Ţării Romîneşti. Calitatea personală şi caracterul misiunii generalului St. Cyr arată importanţa atribuită de ambasadorul francez consulatelor de la Bucureşti şi Iaşi. Această numire inspiră consulului austriac îngrijorări cu atît mai vii, cu cît o dată cu generalul St. Cyr soseşte în Ţara Romînească o echipă de ingineri francezi însărcinaţi cu repararea cetăţilor turceşti. « Se bănueşte, scrie consulul austriac, că exaltaţii care vin şi trec pe aici urmăresc să răscoale şi în Ţara Romînească poporul asuprit împotriva guvernanţilor săi » [1].

Prin decretul de la 11 decembrie 1796, guvernul francez a numit pe Charles Flury consul general la Bucureşti, iar prin decretul de la 20 martie 1797 pe Louis Parant viceconsul la Iaşi. Hatişeriful de la 8 martie 1798 recunoaşte consulului Franţei la Bucureşti preeminenţa asupra consulilor Austriei şi Rusiei. Franţa şi-a asigurat deci — pentru un timp scurt de altfel — şi la Bucureşti situaţia preponderentă de care ambasadorii săi se bucurau la Constantinopol.

Primiţi « cu distincţie şi simpatie », cei doi consuli şi-au început imediat acţiunea de propagandă revoluţionară, cu un simţ practic al eficienţei dezvoltat de experienţa revoluţiei franceze. Flury propune formarea unui partid naţional, deci al unui organ de luptă organizată, iar Parant caută să cîştige pentru ideile revoluţiei adeziunea tinerei generaţii culte. Reprezentanţi ai directoratului, propaganda lor nu mai avea caracterul radical al perioadei iacobine. Ei nu se mai adresează maselor populare, ci păturilor superioare ale societăţii.

Expediţia din Egipt din 1798 suspendă activitatea consulilor francezi pînă în 1802, cînd tratatul franco-turc, acordînd Franţei libera navigaţie în Marea Neagră, permite mărfurilor franceze să ajungă pe mare şi pe Dunăre direct pînă la Galaţi şi deschide consulatelor de la Bucureşti şi Iaşi un nou cîmp de activitate, acela al dezvoltării relaţiilor comerciale. În 1803, se înfiinţează la Galaţi un « subcomisariat al relaţiilor comerciale ».

Dar obiectul principal al misiunii lor rămîne cel politic. Aşa se explică faptul că sediul consulatului general francez a fost mutat în 1803 de la Bucureşti la Iaşi şi că guvernul avea să numească în 1805 la Iaşi, cu titlul de « rezident şi comisar general al relaţiilor comerciale », pe Reinhard.

Numirea lui Reinhard — care era ministru plenipotenţiar şi îndeplinise importante misiuni diplomatice în Germania — şi cererea guvernului francez de a i se recunoaşte titlul de rezident, acordat doar reprezentanţilor de pe lîngă şeful unui stat independent, au produs o enormă senzaţie. La Bucureşti i se atribuia lui Reinhard planul de a uni Moldova şi Ţara Romînească sub ocîrmuirea lui Alexandru Moruzi. Poarta a refuzat hotărît să-i recunoască titlul de rezident, sub cuvînt că acordîndu-l ar recunoaşte implicit independenţa Moldovei. Franţa a cedat cu atît mai uşor, cu cît ea nu urmărise nici unirea principatelor, nici independenţa Moldovei. Ea nu solicitase titlul de rezident decît din condescendenţă pentru rangul şi calitatea lui Reinhard. Incidentul nu e mai puţin semnificativ pentru starea de spirit din principate şi pentru progresul mişcării de independenţă.

---

[1] Hurmuzaki, vol. XIX/1, p. 810.

Principala misiune a consulilor era de a combate opinia boierilor că sînt «supuşi» Rusiei, «fiindcă aceasta e stăpîna Turciei». Pentru a cîştiga simpatia populaţiei, ei trebuiau să arate, ca şi consulii ruşi, că se opun abuzurilor pe care turcii le făceau cu impozitele, cu rechiziţiile, cu corvezile şi cu nenumăratele prestaţii, foarte rar şi insuficient plătite.

Lupta pentru influenţă dusă între consulii Rusiei şi Franţei, favorizînd mişcarea de independenţă, a contribuit la formarea unui spirit public mai matur şi mai independent, pe care un consul francez l-a definit în aceşti termeni:

> « O mare parte a locuitorilor sînt ataşaţi Rusiei nu fiindcă doresc să treacă sub cîrmuirea ei, ci fiindcă speră că ea va putea, printr-o nouă influenţă, să ocrotească, ca şi în trecut, aceste ţări şi să repună în vigoare convenţiile din 1802. Acestea sînt motivele care acţionează asupra spiritelor celei mai mari părţi a locuitorilor... Ei sînt sătui de un guvern precar, lipsit de energie şi a cărui slăbiciune îi expune să devină încă o dată teatrul războiului » [1].

Războaiele revoluţiei au împins pe planul al doilea chestiunea orientală, dar nu fără ca aceasta să fi exercitat o puternică repercusiune asupra relaţiilor dintre marile puteri. Războiul ruso-austro-turc din 1787—1792 a împiedicat monarhiile absolute să intervină la timp pentru a salva monarhia franceză şi pentru a preveni complicaţiile europene ale revoluţiei. El a slăbit presiunea ţaristă asupra Poloniei şi a permis patrioţilor poloni să repare, prin constituţia de la 3 mai 1791, lipsurile cele mai grave ale constituţiei ţării lor. Pe de altă parte, revoluţia franceză şi deşteptarea Poloniei, neliniştind Austria şi Rusia, au contribuit să degajeze frontul oriental şi să salveze Imperiul otoman.

Napoleon şi chestiunea orientală

Napoleon a făcut din chestiunea orientală un mijloc de diversiune pentru a cîştiga alianţa Rusiei şi pentru a combate Anglia. În lupta uriaşă dezlănţuită de el pentru a cuceri supremaţia continentală şi a doborî principalul său adversar, Anglia, Imperiul otoman n-a mai contat decît ca un obiect de schimb şi de compensaţie. Expediţia din Egipt, care urmărea să lovească în puterea mercantilă a Angliei şi să intercepteze drumul continental al Indiilor, era un atac serios împotriva integrităţii Imperiului otoman. Consecinţa imediată a expediţiei a fost «alianţa monstruoasă» a Turciei cu Rusia (decembrie 1798), la care aderă şi Anglia (5 ianuarie 1799). Prin acest tratat, Marea Neagră fu recunoscută, pentru prima dată, închisă. Tratatul franco-turc din 26 iunie 1802 garanta integritatea Imperiului otoman şi marca o schimbare în raporturile Franţei cu Turcia. Franţa renunţa la practica tradiţională de a folosi Turcia ca auxiliar împotriva Austriei. Imperiul otoman n-o mai interesează decît sub raportul comerţului. Franţa se putea pronunţa deopotrivă, după interesele momentului, pentru o politică de împărţire sau pentru una de păstrare a Imperiului otoman.

---

[1] Hurmuzaki, vol. XVI, p. 956—957.

După formarea coaliţiei a treia, în 1805, Talleyrand a propus lui Napoleon să ofere Austriei Principatele romîne şi Bulgaria, ceea ce ar fi despăgubit Austria de pierderile suferite în Germania şi Italia şi ar fi opus-o Rusiei, tăindu-i drumul spre Constantinopol. Dar Napoleon n-a ţinut să împingă Austria spre Răsărit. Prin pacea încheiată în decembrie 1805 la Pressburg (Bratislava), el i-a luat Veneţia, Dalmaţia şi Istria, închizîndu-i drumul spre Balcani. Apoi, în vederea conflictului cu Rusia, în primăvara anului 1806, el caută să întindă aripa dreaptă a armatei sale pînă la Dunăre, se gîndeşte să transporte armata din Dalmaţia pe Dunăre şi încearcă să cîştige alianţa Turciei. În schimbul unei diversiuni turceşti pe Dunăre, el promite să garanteze integritatea şi independenţa Imperiului otoman. Selim al III-lea se lăsă cîştigat şi, pentru a marca printr-un gest semnificativ independenţa sa faţă de Rusia, revocă pe Ipsilanti şi Moruzi, domnii Ţării Romîneşti şi Moldovei, fără a fi obţinut în prealabil asentimentul ţarului. Ambasadorul Rusiei, Italinski, protestă energic împotriva acestei violări a hatişerifului din 1802 şi ceru, sub ameninţarea de a părăsi Constantinopolul, revocarea firmanului de destituire. Cum ambasadorul Angliei s-a asociat la protestul colegului său rus, Poarta restabili pe cei doi domni depuşi (13 octombrie 1806).

Războiul ruso-turc (1806—1812)

Dar trupele ruse trecuseră Nistrul şi generalul Michelson, după ce ocupă Moldova, intră în Bucureşti fără să fi întîmpinat vreo rezistenţă. Forţele interne îi netezisera drumul. La 5 ianuarie 1807, Poarta declară război Rusiei. La 27 aprilie 1807, ruşii intrară în Oltenia şi se uniră la Negotin cu sîrbii, care ocupaseră Belgradul şi nimiciseră armata turcă trimisă împotriva lor. Napoleon sări în ajutorul sultanului trimiţînd tunuri şi instructori paşei de Bosnia, iar cînd flota engleză, pentru a veni în ajutorul ruşilor, pătrunse în Marea Marmara, generalul Sebastiani, ambasadorul Franţei la Constantinopol, organiză apărarea şi sili flota engleză să se retragă (3 martie 1807).

BIBLIOTECA

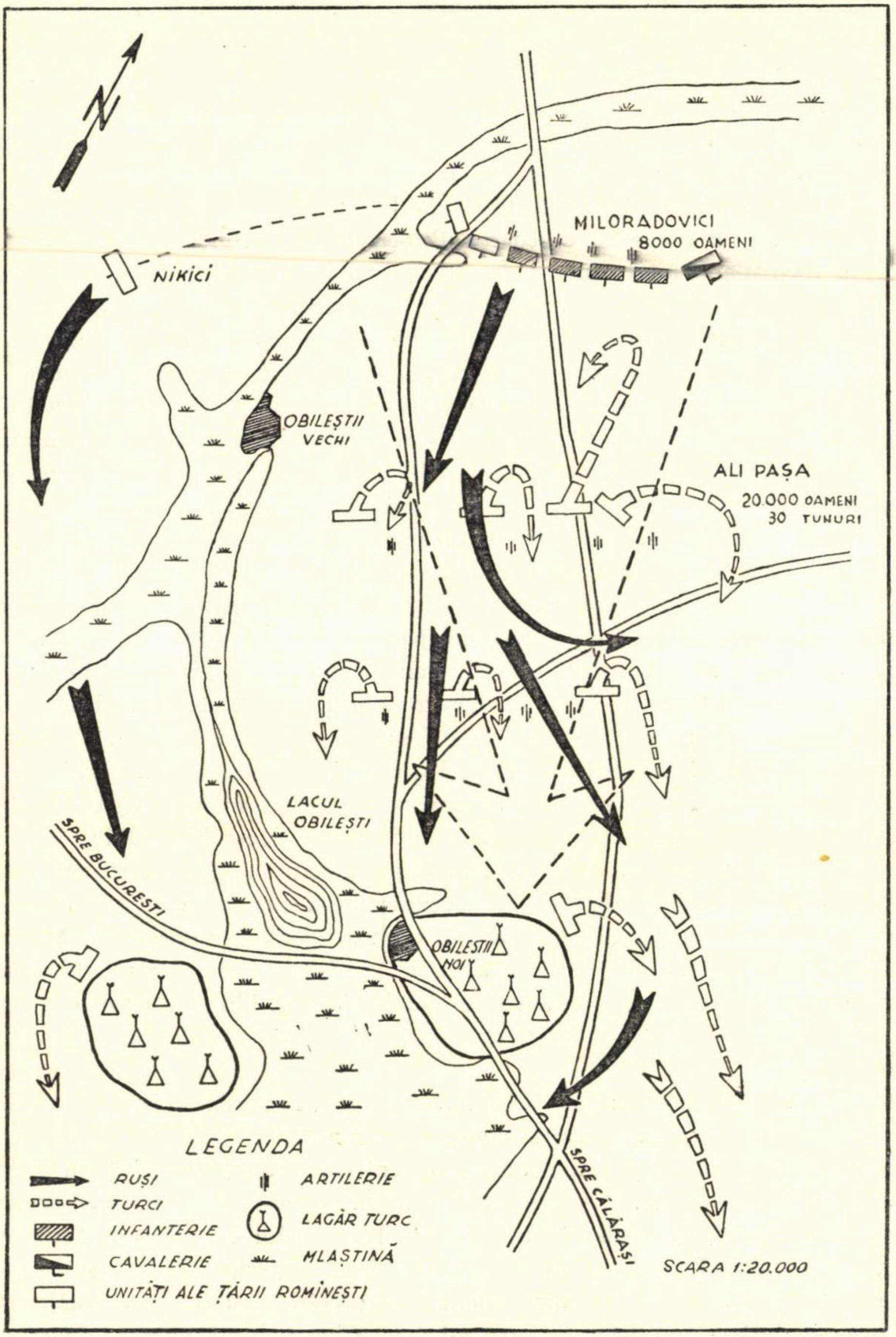

MILORADOVICI
8000 OAMENI
NIKICI
OBILEŞTII VECHI
ALI PAŞA
20.000 OAMENI
30 TUNURI
LACUL OBILEŞTI
SPRE BUCUREŞTI
OBILEŞTII NOI
SPRE CĂLĂRAŞI
LEGENDA
RUŞI
TURCI
INFANTERIE
CAVALERIE
UNITĂŢI ALE ŢĂRII ROMÎNEŞTI
ARTILERIE
LAGĂR TURC
MLAŞTINĂ
SCARA 1:20.000

Fig. 107. – Planul bătăliei de la Obileşti.

Dar amenințat de turci, care obținuseră unele succese militare, și combătut de o parte din boieri și de generalii ruși, care nu puteau admite în teritoriul stăpînit de ei acțiunea prea independentă a unui domn, Constantin Ipsilanti fu silit să se retragă în Rusia (august 1807).

Deosebit de importantă a fost participarea pandurilor la luptele din Oltenia și din Bulgaria. Intervenția pandurilor și arnăuților, alături de trupele ruse comandate de Isaiev a decis, după respingerea unui atac sîrb, victoria de la Malainița (19 iunie 1807). În luptele pentru ocuparea Cernețului (19 august 1809) s-a distins un batalion de panduri.

Pandurii au dat dovadă și de inițiativă. Astfel, la 6 septembrie 1810, pandurii olteni, observînd mișcări de trupe turcești pe malul drept al Dunării, au trecut fluviul și au ocupat Lom, Țibro și Oreahovo. Ei au ajuns apoi pînă la Plevna. Foarte destoinici s-au dovedit pandurii și în atacurile de surprindere. În noaptea de 23 august 1811, ei au luat vasele turcești aflate la gura Oltului.

Acțiunea trupelor ruse și a pandurilor în Oltenia, asigurînd flancul drept al principalului grup de armate rus, a permis comandamentului suprem să-și concentreze forțele și să dea loviturile decisive de la Rusciuc și Slobozia, care au terminat victorios războiul. Turcii acceptară să trimită delegați pentru a trata pacea la București, care fu încheiată la 28 mai 1812. Principatele romîne, ocupate încă de la începutul ostilităților, au fost evacuate de Rusia, afară de teritoriul dintre Nistru și Prut, care a fost încorporat Imperiului rus. Tratatul de la București libera Rusia de primejdia unei diversiuni turcești la Dunăre, în momentul cînd Napoleon trecea Niemenul.

Campania din Rusia a pus capăt politicii orientale a lui Napoleon. La congresul de la Viena, chestiunea orientală a fost ocolită pentru a nu crea noi motive de neînțelegere între aliați. Nici grecii, nici sîrbii n-au fost ascultați, deși experiența a dovedit că soluția chestiunii orientale nu era împărțirea Imperiului otoman între marile puteri, ci eliberarea popoarelor creștine pe care Turcia se dovedise incapabilă a le cîștiga de partea sa.

Imperiul otoman a supraviețuit tuturor înfrîngerilor suferite de la sfîrșitul secolului al XVII-lea pînă la începutul secolului al XIX-lea, fiindcă rivalitățile dintre marile puteri i-au procurat totdeauna alianțe care l-au salvat. Franța, Prusia, Anglia s-au făcut rînd pe rînd apărătoare ale integrității Imperiului otoman.

Neputînd rezolva singură chestiunea orientală, Rusia a căutat să-și asigure concursul rivalelor sale, inaugurînd astfel politica împărțirii. În înțelegere cu Austria mai întîi, apoi cu Franța, Rusia a încercat să alunge pe turci din Europa și să încununeze eforturile politicii sale perseverente prin cucerirea Constantinopolului care i-ar fi conferit o poziție dominantă în Orientul apropiat. Dar politica de împărțire s-a dovedit inaplicabilă Imperiului otoman, din cauza dificultății de a stabili părți echivalente.

În această luptă numai Rusia a dobîndit avantaje însemnate, datorită superiorității forței militare și politicii sale consecvente. Eliberarea țărmului

Mării Negre era pentru Rusia o necesitate imperioasă, căreia adeziunea maselor populare i-a conferit un caracter național.

Sarcina ei a fost considerabil ușurată de contradicțiile politicii austriece, care urmărea în același timp să-și afirme supremația în Germania și în Italia și să-și întindă stăpînirea asupra Peninsulei Balcanice. Ostilitatea Prusiei a împiedicat Austria să-și angajeze totalitatea forțelor sale în războaiele cu turcii. Cu toate acestea, Austria a jucat, ca rivală a Rusiei, un rol însemnat în chestiunea orientală. Alianța ei cu Turcia în 1770, ca și intervenția Angliei și Prusiei în 1791, a salvat Imperiul otoman de la dezmembrare. Dar sprijinul cel mai ferm al Imperiului otoman a fost Franța. Pentru a-și păstra preponderența politică și comercială în Orient, Franța s-a făcut apărătoarea integrității Imperiului otoman și a rămas credincioasă acestei politici pînă la revoluția burgheză din 1789. În lupta împotriva monarhiilor absolute, Republica franceză a făcut apel la insurecția popoarelor asuprite împotriva stăpînitorilor lor și a lansat principiul autodeterminării și suveranității naționale, care a găsit un puternic ecou printre supușii creștini ai Imperiului otoman.

Napoleon a inaugurat o politică de cucerire și de împărțire care a determinat intervenția Angliei și a conferit rivalității anglo-franceze caracterul unei lupte pentru supremație în Orient. Imperiul Indiilor a revelat Angliei importanța excepțională a Constantinopolului și a Strîmtorilor. De atunci, orice încercare de a stabili o hegemonie în regiunea Mediteranei orientale a întîmpinat rezistența ireductibilă a Angliei.

Lupta marilor puteri pentru hegemonie în Orient a favorizat mișcarea de eliberare a popoarelor creștine din Imperiul otoman. Propaganda antiotomană întreținută de Rusia, agitația revoluționară și națională stîrnită de Franța, apelul la dreptul popoarelor de a decide de soarta lor au întărit mișcarea de independență, căreia victoriile Rusiei asupra Turciei i-au creat condițiile obiective de succes.

3. STATUTUL JURIDIC AL PRINCIPATELOR (1774—1821)

Pacea de la Kuciuk-Kainargi a însemnat un eveniment important în istoria Principatelor romîne. Mișcarea de emancipare de sub dominația otomană, manifestată prin participarea masivă a voluntarilor romîni la războaiele antiotomane, a fost favorizată de victoriile Rusiei asupra Turciei și de tratatele de pace care garantau vechile privilegii ale principatelor și îngrădeau drepturile de suzeranitate ale Porții.

Tratatul de la Kuciuk-Kainargi punea la dispoziția Rusiei mijlocul legal de a determina Poarta să respecte aceste concesiuni. Prin articolul XVI, punctul 10, Poarta recunoștea ambasadorilor ruși dreptul de a interveni în problemele principatelor. Deși convenția de la Ainali-Kavak (1779) avea să limiteze aplicarea acestei clauze la stipulațiile articolului XVI, diplomația rusă

GHEORGHE LAZĂR

a ştiut să facă din dreptul ei de intervenţie un mijloc de presiune eficace şi să îngrădească necontenit ingerinţele Porţii în afacerile interne ale principatelor. Invocînd reclamaţiile domnilor sau boierilor, Rusia a obţinut de la Poartă o serie de hatişerifuri, firmane şi seneduri, care au avut ca rezultat stabilirea unui nou statut juridic al principatelor, întemeiat pe respectul vechilor privilegii, garantate cu prilejul închinării lor către Poartă, şi pe o tot mai largă autonomie internă.

Pentru a da noţiunii de «vechi privilegii» un conţinut precis, delegaţii romîni la Congresul de la Focşani (1772) au prezentat un text al aşaziselor acte de închinare ale lui Mircea cel Bătrîn şi Laiotă Basarab, text care avea să joace pînă în epoca Unirii un rol considerabil în lupta pentru unire şi independenţă a poporului romîn. Aceste acte au constituit baza juridică pe care s-au întemeiat articolul XVI al tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi şi hatişeriful de privilegii din 1774.

Sensul lor a fost sintetizat de K. Marx, care le-a cunoscut din lucrările lui E. Regnault[1] şi, ca toţi contemporanii din perioada Unirii, le-a acceptat ca autentice. «Principatele dunărene sînt două state suverane, sub suzeranitatea Porţii, căreia îi plătesc tribut, însă cu condiţia ca Poarta să le apere de toţi duşmanii din afară, oricare ar fi ei, şi totodată să nu se amestece sub nici o formă în treburile lor interne»[2]. Din acest principiu, partizanii Unirii, inclusiv K. Marx, au tras concluzia că, de vreme ce Poarta n-a ştiut să apere integritatea teritorială a principatelor, care era condiţia esenţială a închinării, Poarta a pierdut orice drept de suzeranitate asupra lor.

Pînă la revoluţia din 1848, situaţia internaţională n-a permis ca aceste acte să fie invocate în favoarea unirii şi independenţei. Ele n-au servit decît ca bază juridică pentru revendicarea completei autonomii în cadrul Imperiului otoman.

Confirmînd prin tratatul de la Kuciuk-Kainargi vechile privilegii ale Principatelor romîne, Poarta însăşi a acceptat noul statut juridic al acestora, stabilit prin hatişeriful din 1774 şi completat printr-o serie de acte ulterioare de privilegii: senedul din 1783, hatişeriful din 1784, firmanele din 1791 şi 1792 şi hatişerifurile din 1802, 1806 şi 1826. Dar, pentru a putea continua să le exploateze, Poarta s-a mărginit să garanteze principatele împotriva abuzurilor şi să menţină ordinea necesară dezvoltării producţiei. Ea a respins toate revendicările care urmăreau îngrădirea dominaţiei sale: instituirea domniei pe viaţă, dreptul de alegere al boierilor, libertatea comerţului, restituirea raialelor şi înfiinţarea unei armate naţionale.

Astfel, spre a pune capăt jafurilor, omorurilor şi ridicărilor de robi, hatişeriful din 1774 interzice dregătorilor, ostaşilor şi locuitorilor din serhaturi de a pătrunde în principate. Dregătorii şi negustorii turci nu mai pot intra în ţară decît pe baza unui firman şi, în virtutea firmanului din 1785, numai prin anumite locuri: prin Ismail pentru dregătorii trimişi în raialele Ozu (Oceakov) şi Bender şi prin Isaccea pentru cei cu destinaţia Hotin. Hatişeriful din 1802 dispune ca, în afară de negustorii învestiţi cu firmane, toţi locuitorii din părţile Dunării şi iamacii care ar vrea să intre în cele două principate şi să se aşeze acolo — este vorba evident de turci — păgubind pe băştinaşi, să fie opriţi şi izgoniţi.

---

[1] Elias Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes*, Paris, 1855, p. 34–35.

[2] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 10, Bucureşti, Ed. politică, 1961, p. 329.

De asemenea, hatişeriful interzice turcilor de a poseda moşii în ţară şi-i sileşte să restituie mănăstirilor şi particularilor bunurile uzurpate în apropierea raialelor. În conformitate cu arzurile prezentate de boierii munteni şi moldoveni, atît hatişeriful din 1774, cît şi celelalte acte de privilegii prevăd că turcii nu pot să se aşeze în ţară, nici să ţină moşii, nici să are, nici să semene, nici să-şi păşuneze vitele, nici să-şi treacă turmele de la Mangalia la Jegălia. În acelaşi timp se interzice negustorilor turci să dea arvună cu sila pentru a lua locuitorilor produsele pe preţuri derizorii.

Hatişerifurile îşi propun să pună capăt şi sursei de năpăstuiri şi de jaf, care era dreptul de conac şi de olac al dregătorilor otomani, stabilind din 1774 că dregătorii turci şi curierii vor plăti furniturile la preţul curent şi vor respecta dispoziţiile firmanelor cu privire la dreptul de găzduire şi la caii de poştă.

În virtutea autonomiei judiciare a ţării, se suprimă, ca atentatoare la vechile privilegii şi prejudiciabilă supuşilor romîni, judecarea proceselor dintre turci şi romîni în serhaturi de către cadii. În consecinţă, se hotărăşte că litigiile dintre creştini şi musulmani vor fi judecate în primă instanţă de divanul domnesc, completat cu secretarul turc al domnului şi asistat de turcii din ţară, iar în instanţa de apel de cadiul din Giurgiu pentru Ţara Romînească, iar pentru Moldova de cadiul din Brăila, chemaţi prin hatişeriful din 1784 în ţară pentru a nu pricinui creştinilor deplasări costisitoare în serhaturi. Se recunoaşte valabilitatea mărturiilor băştinaşilor în procesele de moştenire şi se dispune să se respingă jalbele mincinoase.

Hatişeriful din 1774 şi celelalte acte de privilegii stipulează că romînii trecuţi la mahomedanism nu mai pot revendica moştenirea rămasă după rudele lor din ţară. Prin aceasta se împiedică înstrăinarea unor bunuri în favoarea supuşilor Porţii.

Cît despre romînii care se duceau cu treburi în serhaturi, actele de privilegii dispun scutirea lor de plata haraciului şi a impozitului personal plătit de creştini *(ispendje)*, îngăduindu-le să-şi păstreze portul.

În ceea ce priveşte consolidarea domniei, dacă Poarta s-a opus categoric dreptului de alegere a domnilor de către boieri şi domniei pe viaţă, ea a trebuit să acorde anumite garanţii împotriva mazililor arbitrare. Hatişeriful din 1774 şi senedul din 1783 acordă domnilor anumite garanţii, dispunînd să nu fie mazilţi decît în cazuri de vină vădită. Hatişeriful din 1802 fixează durata domniei la 7 ani, precizînd că domnii nu vor putea fi mazilţi decît după constatarea vinovăţiei lor de puterea suzerană şi de puterea protectoare. Iar după mişcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu, Poarta a fost silită să admită numirea unor domni pămînteni (1822) și să recunoască prin hatișeriful din 1826 dreptul boierilor de a alege pe domni cu încuviințarea și întărirea ei. Pînă la tratatul de la Adrianopol, durata domniei rămîne fixată la 7 ani, cu dreptul pentru domni de a fi numiți din nou la cererea divanului.

Pe lîngă dreptul de a alege pe domni, boierii au urmărit să înlăture pe greci din dregătorii și să-și asigure astfel monopolul funcțiilor. Pînă la Regulamentul organic, majoritatea boierilor își trăgeau principalul lor venit din dregătoriile publice care îmbinau remunerarea în bani cu menținerea diferitelor havaieturi (plocoane) de pe vremea cînd slujbașii nu erau plătiți de vistierie. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în urma introducerii luxului și moravurilor occidentale, nevoia de bani a boierilor a crescut și, o dată cu aceasta, goana după slujbe de căpătuială s-a întețit. Or, domnii fanarioți numeau în posturile cele mai bănoase greci de la Constantinopol cu care erau înrudiți sau față de care aveau obligații. Alecu Suțu venise în 1819 în Țara Romînească însoțit de 820 de persoane care trebuiau căpătuite în răstimpul scurt al unei domnii, în dauna boierilor pămînteni. Așa se explică stăruința acestora de a obține exclusivitatea dregătoriilor.

Hatișeriful din 1774 nu le dă decît o satisfacție formală, recomandînd domnului să numească pe cei mai vrednici dintre boieri, atît romîni, cît și greci. Numirea dregătorilor e lăsată și mai departe în seama domnului, în care Poarta avea mai multă încredere decît în boierii țării. Numai în 1802, după fuga boierilor munteni în Transilvania și refuzul lor de a se întoarce în țară înainte de satisfacerea revendicărilor lor, Poarta recunoaște prioritatea boierilor pămînteni în ocuparea slujbelor publice și le rezervă în mod exclusiv administrația spitalelor, școlilor și drumurilor.

Deși aceste hotărîri sînt confirmate de hatișeriful din 1802, grecii au rămas în dregătorii pînă la mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu, care a silit Poarta să admită înlăturarea lor din slujbe.

Pentru a pune capăt fugii țăranilor de pe locurile de muncă — fapt care primejduia atît propria sa aprovizionare, cît și încasarea haraciului — Poarta a interzis, de formă, începînd din 1774, stoarcerile fiscale, iar prin hatișeriful din 1802 a dispus așezarea birului în raport cu puterea contributivă a birnicilor, care urmau să suporte deopotrivă sarcinile, înlăturîndu-se abuzurile și evaziunile fiscale prin limitarea numărului scutelnicilor.

Dar problema cea mai grea, aceea a sarcinilor materiale ale țărilor romîne către Poartă, care atingea interesele fundamentale ale Porții și ale domnilor, n-a căpătat prin tratatele de pace și prin hatișerifurile de privilegii decît soluții parțiale, care s-au dovedit simple paleative. Articolul XVI al tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi nu preciza cuantumul haraciului. Fixarea lui rămînea tot la latitudinea Porții, care se angaja doar să nu ceară locuitorilor nici o contribuție pentru durata războiului și să-i scutească de orice impozite timp de doi ani de la încheierea păcii, iar la expirarea acestui termen făgăduia să dea dovadă de umanitate şi generozitate cu prilejul aşezării impozitelor. Hatişeriful din 1774 s-a mărginit să desfiinţeze atît darurile care se făceau marilor demnitari turci cu prilejul schimbării lor şi cu acela al investirii domnilor, cît şi cele două *geaigele* (daruri) ce se dădeau sultanului şi marelui vizir.

După lungi şi vii discuţii, Poarta a fixat prin senedul din 1783 haraciul la cuantumul plătit înainte de războiul din 1768—1774, adică la 619 pungi sau 309 500 de piaştri pentru Ţara Romînească şi la 135 de pungi şi 444 1/2 piaştri sau 67 945 de piaştri pentru Moldova, care urma, în conformitate cu art. XVI al tratatului de la Kuciuk-Kainargi, să fie vărsat din doi în doi ani de către delegaţi anume trimişi la Constantinopol.

Senedul din 1783 stabilea şi cuantumul peşcheşurilor, care constituiau sarcini oficiale: peşcheşul bairamului a fost fixat la 90 000 de piaştri pentru ambele principate, iar peşcheşul anului nou musulman *(rikiabye)* la 40 000 de piaştri pentru Ţara Romînească şi la 25 000 de piaştri pentru Moldova.

Deşi, cu complicitatea domnilor, Poarta avea să eludeze aceste garanţii şi să continue a percepe contribuţii arbitrare, fixarea sarcinilor legale a avut o mare importanţă practică, oferind ţărilor romîne şi Rusiei o bază juridică de acţiune împotriva cererilor arbitrare ale Porţii.

Faţă de restricţiile pe care i le impuneau hatişerifurile de privilegii, Poarta s-a folosit de concurenţa pe care şi-o făceau candidaţii la domnie pentru a stoarce mai departe Principatele romîne. Hatişeriful din 1774 nu desfiinţa cele trei plăţi pe care domnii le făceau la obţinerea domniei, la confirmarea după trei ani de domnie (mucarerul mare) şi la confirmarea anuală (mucarerul mic). Cum aceste plăţi erau secrete şi cuantumul lor depindea de supralicitaţia concurenţilor şi de nevoile de bani ale Porţii, ele au format sarcina cea mai grea a ţărilor romîne faţă de Poartă.

Mihai Suţu ar fi oferit, după mărturia consulului austriac Raicevich, 3 000 000 de piaştri ca să capete domnia, iar Alexandru Mavrocordat zis Dely-Bei ar fi cumpărat, după consulul Prusiei, König, domnia cu 1 000 000 de piaştri. După un an şi jumătate de domnie, Alexandru Mavrocordat-Firaris a trebuit să plătească 400 000 de piaştri pentru un firman de confirmare în scaun, pentru ca după două sau trei luni să fie mazilit şi să plătească 125 000 de piaştri pentru garnizoana de la Bender şi 150 000 pentru tezaurul imperial.

După aprecierea consulului Prusiei, König, mai bine de jumătate din veniturile Ţării Romîneşti, evaluate la 4 000 000 de piaştri, şi ale Moldovei, evaluate la 2 000 000, erau absorbite de cheltuielile pentru prelungirea domniei.

König evalua la 1 500 000 de piaştri cheltuielile primului an de domnie în Moldova, la 1 000 000 pe cele din al doilea, ceea ce concordă cu datele condicii vistieriei Moldovei, după care poliţele şi dobînzile achitate în 1786, al doilea an de domnie a lui Al. Mavrocordat-Firaris, s-au ridicat la

972 264 de piaştri. Aceste cheltuieli sînt în creştere cu fiecare domnie nouă. În 1792, ele se urcă la 1 115 000 de piaştri pentru Moldova, iar domnii sînt siliţi să plătească, sub pedeapsa de a fi mazilîţi şi de a-şi vedea averea confiscată.

Senedul din 1783 specifică, e drept, că aceste sume vor trebui plătite din veniturile domnilor, care erau alimentate din venitul vămilor, ocnelor şi rusumaturilor, nu din veniturile vistieriei şi din dări extraordinare. În realitate, ele s-au plătit din veniturile vistieriei.

Hatişerifurile de privilegii au reglementat treptat şi furniturile în natură către Poartă. Arzul muntean din 1774 ceruse desfiinţarea tributului în grîne (zahereaua mukaeselei) ce se presta de două ori pe an, primăvara şi toamna, şi care se ridica pentru Ţara Romînească la 60 000 de lei pe an. El cerea şi desfiinţarea casapbaşlîcului şi propunea ca operaţiile de colectare şi plată a oilor să se facă prin gelepi (negustori de oi, supuşi turci). Hatişeriful din 1774 împlineşte aceste cereri, dar menţine obligaţia ţărilor romîne de a satisface în timp de pace nevoile capanului «cu preţul ce se va tîmpla» [1]. Se menţine de asemenea monopolul oilor necesare aprovizionării seraiului şi ienicerilor, silind pe ţărani să le vîndă la preţul curent negustorilor şi gelepilor sub supravegherea domnului. Se păstrează şi monopolul lemnului de construcţii şi al silitrei, cu corectivul unei retribuţii echitabile din banii haraciului atît pentru tăiatul şi cărăuşia lemnului, cît şi pentru extracţia şi transportul silitrei. Acest principiu nu se aplica însă la transportul grînelor care trebuiau predate în schelele dunărene reizilor capanului.

Omisiunile şi impreciziunile introduse voit de Poartă în hatişeriful din 1774 au fost clarificate ulterior de celelalte acte de privilegii. Astfel, senedul din 1783 a adus o uşurare, stabilind o distincţie între achiziţiile făcute din *miri* (tezaurul imperial) la preţul oficial şi cumpărăturile efectuate de negustori la preţul pieţii. Această distincţie a fost reluată de hatişeriful din 1784 şi de firmanul din 1792, care interzic implicit rechiziţiile.

Senedul din 1783 a pus principiul fixării cantităţii de grîne şi numărului oilor care trebuiau livrate Porţii, iar hatişeriful din 1802 a dispus reglementarea prin firmane a cantităţii tuturor furniturilor, în raport cu disponibilităţile ţării. Pentru a preveni cererile arbitrare ale Porţii, hatişeriful din 1802 a recunoscut principatelor dreptul de a discuta aceste cereri. Plata avea să se facă la preţul pieţii fixat în fiecare an la schela Brăilei. În sfîrşit, s-a stabilit că transportul avea să fie plătit proporţional cu valoarea furniturilor. Aceste dispoziţii n-au abrogat monopolul turcesc, dar l-au îngrădit. După semnarea convenţiei de la Akkerman, hatişeriful din 1826 proclamă libertatea comerţului pentru locuitorii principatelor, menţinînd însă obligaţia de a satisface nevoile Porţii potrivit prevederilor hatişerifului din 1802. Datorită controlului atribuit consulilor ruşi prin acest hatişerif, diferenţa dintre plata furniturilor de către negustorii otomani şi preţul pieţii a fost treptat redusă. În 1818, în urma unor recolte îmbelşugate, preţul grîului plătit de turci a atins paritatea preţului pieţii, iar în 1820 s-a obţinut şi pentru oi un preţ care se apropia de acela al comerţului liber.

---

[1] *Acte şi documente relative la istoria renascerei Romîniei*, vol. I, p. 143.

Aceste dispoziţii, precizate şi extinse treptat între 1774 şi 1826, sînt rezultatul unui compromis între revendicările principatelor, susţinute de Rusia, şi concesiile Porţii, dornică de a-şi menţine exploatarea. De aceea actele de privilegii satisfac numai în parte năzuinţele principatelor — prin garantarea lor împotriva abuzurilor dregătorilor otomani, prin limitarea sarcinilor băneşti oficiale şi prin îngrădirea obligaţiei de a asigura aprovizionarea Porţii — pînă în 1802, cînd hatişeriful de la Gülhane atribuie consulilor ruşi dreptul de a supraveghea aplicarea de către Poartă şi de către domni a dispoziţiilor cuprinse în hatişerifurile de privilegii, după care abuzurile încep să se reducă treptat. Din 1782, de cînd au luat fiinţă, consulatele ruse au semnalat ambasadei de la Constantinopol şi Curţii imperiale procedeele abuzive şi încălcările privilegiilor ţării şi au provocat — cînd politica generală a Rusiei ţariste în Balcani o cerea — demersurile pe care le autoriza tratatul de la Kuciuk-Kainargi. După 1802, intervenţiile consulilor ruşi devin atît de frecvente, încît, pentru a-şi putea continua stoarcerile şi năpăstuirile, domnii au trebuit să facă din unii (de exemplu din Kiriko) complici ai foloaselor lor ilegale.

Înfiinţarea consulatelor ruse la Bucureşti şi Iaşi a fost urmată în 1783 de aceea a consulatelor austriece, a consulatului prusian în 1785, a celor franceze în 1798 şi a celui englez în 1803, care funcţiona de fapt din 1801. Astfel, jurisdicţia consulară s-a extins şi asupra principatelor, sustrăgînd supuşii străini tribunalelor şi organelor administrative locale. Prin aceasta s-a creat negustorilor străini o situaţie privilegiată, ceea ce a determinat pe mulţi negustori pămînteni să caute a obţine protecţia străină — austriacă în Ţara Romînească, rusă în Moldova —, făcîndu-se *sudiţi* (supuşi ai unei puteri străine).

Protejaţi de autoritatea consulară şi beneficiind în Principatele romîne de drepturile pe care le aveau în ţara lor, negustorii străini au răspîndit la noi practicile comerciale cunoscute în ţările lor, au contribuit la îngrădirea monopolului otoman şi au înlesnit, prin licenţe obţinute de la Poartă sau de la domni, pătrunderea comerţului romîn în orbita comerţului internaţional.

De altfel, simplul fapt al înfiinţării acestor consulate dovedeşte interesul crescînd al marilor puteri pentru Principatele romîne şi importanţa poziţiei lor economice şi politice în cadrul Imperiului otoman. În sfîrşit, lupta de influenţă a consulilor şi năzuinţa lor de a-şi crea partide în rîndul boierilor au lărgit orizontul politic al elementelor celor mai înaintate şi le-au arătat folosul pe care mişcarea de independenţă îl putea trage din rivalităţile marilor puteri.

Dar aceste avantaje erau departe de a compensa ştirbirile şi daunele pe care jurisdicţia consulară le aducea prestigiului şi economiei ţării. Intervenind în toate conflictele în care conaţionalii lor erau implicaţi, consulii căutau să-i sustragă complet legilor țării și organelor locale. Unii consuli bravau autoritatea domnească, purtîndu-se ca pașii rebeli din provinciile turcești. Ei atrăgeau în sfera lor de influență negustorii cei mai bogați, prefăcîndu-i din raiale în sudiți ai statului lor și asigurîndu-le privilegii pe care legile țării nu le autorizau. Negustorii străini cumpărau moșii și țineau prăvălii în care vindeau cu amănuntul, împotriva prescripțiilor legale și poruncilor domnești. La cererea creditorilor străini, debitorii erau executați fără păsuire prin intervenția consulilor și ambasadorilor de la Constantinopol. «Cei ce să numesc sudiți de curtea Austrii, nu din cei mari, ci un ungurean de cei proști, are musaadea (favoare — *n. n.*), și ⟨i⟩ să dă toată dreptatea de către măriia sa vodă. Și cei ce sînt datori și să arată înșălători din pămînteni, i să vinde pînă la cenușă și să împlinește dreptul suditului»[1]. Deosebirea de tratament care se aplica negustorului pămîntean și suditului era pentru cel dintîi un motiv irezistibil de a se face sudit.

Jurisdicția consulară a mărit anarhia, a frînat dezvoltarea burgheziei romîne și a dus la înstrăinarea unor averi care ar fi trebuit să contribuie la formarea capitalului autohton.

Seria neîntreruptă de firmane, seneduri, hatișerifuri care s-au succedat între 1774 și 1802 au modificat statutul juridic al principatelor. Puterea suzerană a trebuit să precizeze și să garanteze vechile privilegii ale țării și în exercitarea drepturilor sale de suzeranitate să țină seama de reprezentările Rusiei. Hatișeriful din 1802 a devenit «o lege fundamentală», pe dispozițiile căreia ambasadorul de la Constantinopol și consulii Rusiei de la București și Iași își întemeiau opoziția față de impozitele nelegale, furniturile excesive și insuficient plătite și ingerințele arbitrare ale Porții, ori de cîte ori voiau să exercite o presiune asupra domnului și să stoarcă o concesiune Porții. Prin aceasta, rezistența internă la dominația otomană a fost încurajată și mișcarea de independență a făcut necontenite progrese.

4. DOBROGEA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Situația Dobrogei după războaiele ruso-turce

În urma războaielor ruso-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și a celor din prima jumătate a secolului al XIX-lea, care au pus capăt raialelor din nordul Dunării, Dobrogea a ajuns o provincie de margine a Imperiului otoman. Situația ei s-a schimbat. Pașalîcul Silistrei s-a desființat și a fost înlocuit cu «pașalîcul Dunării» (Tuna), care cuprindea Dobrogea pînă la linia Silistra-Balcic și Bulgaria, sub autoritatea unui vizir cu reședința la Rusciuc.

---

[1] D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului la romîni. Mai ales băcănia*, București, 1908, p. 137.

Războaiele, care s-au purtat şi pe solul Dobrogei, au lăsat urme adînci. Satele şi oraşele au fost în cea mai mare parte distruse, populaţia decimată sau împrăştiată. Locuitorii care au putut să scape de urgia războiului au fost în parte seceraţi de ciumă. În timpul războiului din 1828 – 1829, Dobrogea a avut mult de suferit. Turcii au măcelărit populaţia creştină, fiindcă, aşteptînd armatele ruse, refuzaseră să se retragă în interior, iar armatele ruse au distrus sau împrăştiat populaţia musulmană. În 1850, cînd Ion Ionescu de la Brad întreprinsese o anchetă, urmele războiului erau încă pretutindeni vizibile: cele mai multe sate dispăruseră, iar oraşele erau reduse la cîteva case. După războiul din 1828—1829, Karasu dispăruse şi cu numele. Populaţia Dobrogei abia mai număra 60 000 de suflete: turci, romîni, bulgari şi elemente răzleţe de alte neamuri (lipoveni, greci, armeni, evrei, germani). Romînii ocupau aproape exclusiv malul drept al Dunării, unde Ion Ionescu a găsit 71 de sate romîneşti.

Viaţa economică

Exploatarea populaţiei de către stăpînii feudali, raritatea populaţiei şi pustiirile periodice ale războaielor explică starea de înapoiere a vieţii economice. Mari întinderi de pămînt rămîneau necultivate din cauza lipsei braţelor de muncă. În fiecare an se aduceau secerători din Ţara Romînească. Tehnica agricolă nu cunoştea decît sistemul cel mai rudimentar: cultura aceluiaşi loc, cu aceleaşi plante, pînă la secătuire, după care se desţelenea alt loc. Nici asolamentul, nici îngrăşarea solului prin gunoiere, nici rotaţia culturilor nu erau cunoscute. Industria se reducea la producerea unor mari cantităţi de seu şi a unor articole de marochinărie, care, împreună cu lîna şi cu vitele, constituiau principalele articole de export. Importul se mărginea la articole de lux din Apus, la marchitănie şi coloniale din Orient. Un centru comercial mai viu era Karasu (Medgidia de mai tîrziu), al cărui tîrg anual era frecventat de negustori şi ţărani din toate provinciile vecine. Legătura cu Constantinopolul şi cu ţările habsburgice se făcea prin Silistra şi Rusciuc. Mangalia şi Constanţa, distruse de război, n-aveau nici un rol comercial. De la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, comerţul dobrogean gravitează tot mai mult spre Dunăre.

Starea socială

Politica de restaurare a autorităţii centrale şi de reprimare a anarhiei paşalelor din cetăţile de la Dunăre, inaugurată de Mahmud al II-lea (1808—1839) şi continuată de fiul său Abdul Medgid (1839—1861), s-a răsfrînt şi asupra situaţiei din Dobrogea. Sfărîmarea puterii guvernatorilor de provincie şi desfiinţarea corpului ienicerilor şi a spahiilor feudali au permis realizarea unor reforme. Deosebirea juridică dintre musulmani şi creştini a fost suprimată şi toată averea imobiliară, fie că aparţinea unor particulari *(mülk)*, fie că era în stăpînirea bisericii *(vacuf)*, a trecut în proprietatea statului *(miri)*. Statul ajunge astfel unicul proprietar de pămînt. Oricine putea să ocupe atît pămînt cît putea lucra, fără altă condiție decît plata, o dată și pentru totdeauna, a unei taxe de punere în posesiune *(tapù)*, care-i conferea un drept de folosință veșnic, precum și dijma anuală din produse. Dările erau suportabile, fiindcă erau așezate după puterea fiecărui contribuabil.

Legea agrară a dat roade bune. Pe cînd înainte de reformă satele romînești ofereau călugărului Partenie un aspect de extremă mizerie și locuitorii se plîngeau că «turcii sînt răi»[1], asuprindu-i și ruinîndu-i, în 1850, Ion Ionescu le găsește în stare de vădită prosperitate, întrucît n-aveau alt stăpîn decît pe sultan, căruia îi dădeau dijma din toate produsele.

Legea care proclama egalitatea juridică între musulmani și creștini n-a fost aplicată din pricina rezistenței musulmanilor și relei voințe a autorităților. Inferioritatea juridică a creștinilor a fost menținută și în privința culturală. Pe cînd statul otoman a început să se îngrijească de instrucția populației otomane — la Babadag s-ar fi găsit, încă din secolul al XVII-lea, 20 de școli elementare și 3 colegii — populația creștină era redusă la învățămîntul particular, prin dascăli plătiți de sate. În 1847 nu funcționa decît o singură școală romînească, la Silistra.

Exploatarea feudală, silniciile organelor administrative și fiscale, disprețul cu care populația musulmană trata populația creștină au provocat puternice frămîntări în rîndul acesteia. Cea mai frecventă formă a luptei de clasă a fost fuga. De cîte ori au avut prilejul, mai ales în timpul războaielor, locuitorii emigrau în masă în Țara Romînească și în Rusia. Au fost și cazuri, deși rare, ca acela din 1823, cînd populația s-a răsculat. Dar aceste răscoale ale unei populații dezarmate împotriva unor stăpîni, militari de condiție, au fost ușor reprimate.

Forma caracteristică a luptei de clasă în Dobrogea a fost haiducia, care a luat proporții și a avut efecte reale în perioada de care ne ocupăm. Baladele populare au păstrat numele unor haiduci celebri: Gruia sau Codreanu, Badiu sau Stanislav, care au umplut de groază pe turcii din Bugeac și din Dobrogea.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, București, Ed. politică, 1960.

K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 3, București, Ed. politică, 1958; vol. 10, București, Ed. politică, 1961.

V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, București, Ed. politică, 1961.

---

[1] *Din călătoriile ieromonahului rus Partenie prin Moldova*, p. 39.

2. *Izvoare*

Acte şi documente relative la istoria renascerei Romîniei, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza şi Dimitrie C. Sturdza, vol. I, Bucureşti, 1888.

Dimitrescu, Marin, *Politica lui Napoleon I faţă de Poarta otomană (Documente)*, în *Convorbiri literare*, XXXII (1898), p. 518—532.

Din călătoriile ieromonahului rus Partenie, prin Moldova în jumătatea întîia a veacului al XIX-lea, trad. V. Puiu, Vălenii de Munte, 1910.

Emerit, Marcel, *L'enquête de Napoléon I-er sur les Principautés roumaines*, în *Revue Historique du Sud-Est Européen*, XIII (1936), nr. 4—6, p. 188—196.

Filitti, J. C., *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés Roumaines avec la France (1728—1810)*, Bucureşti, 1915.

Holban, M., *Rapport sur la Valachie et la Moldavie par Reinhard*, în *Revue Historique du Sud-Est Européen*, VII (1930), nr. 10—12, p. 230—242.

Holban, Teodor, *Documente romîneşti din arhivele franceze (1801—1812)*, Bucureşti, 1939.

Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. VI, VII, XVI, XIX; supl. I/2, I/3, I/4.

Iorga, N., *Acte şi fragmente cu privire la istoria romînilor*, vol. II—III, Bucureşti, 1895—1896.

— *Ceva despre ocupaţiunea austriacă în anii 1789—1791*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XXXIII (1910—1911), p. 211—265.

— *O manifestare de conştiinţă a boierilor moldoveni din « vremurile rele »*, în *Literatură şi artă romînă*, V (1900—1901), p. 749—752.

Kutuzov, M. I., *Документы*, vol. III, Moscova, 1952.

Lungu, V., *Un manuscris necunoscut din vremea lui Napoleon I, referitor la Principatele Romîne*, în *Revista arhivelor*, III (1936—1937), nr. 6—7, p. 171—177.

Oţetea, A., Contribution à la Question d'Orient, Bucureşti, 1930.

Внешняя политика России XIX-начала XX века, seria I, vol. I, Moscova, 1960.

3. *Lucrări generale*

Fugier, A., *Histoire des relations Internationales*, tome IV-e, *La Révolution Française et l'Empire napoléonien*, Paris, 1954.

Iorga, N., *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Iaşi, 1917.

— *La pénétration des idées de l'Occident dans le Sud-Est de l'Europe au XVII-e et XVIII-e siècles*, Cap. IV, *La Révolution française et le régime napoléonien en Orient*, în *Revue Historique du Sud-Est Européen*, I (1924), nr. 4 — 6, p. 102—115.

Istoria diplomaţiei, vol. I, trad. din l. rusă, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1962.

4. *Lucrări speciale*

Alexandrescu-Dersca, M. M., *Rolul hatişerifurilor de privilegii în limitarea obligaţiilor către Poartă (1774—1802)*, în *Studii*, XI (1958), nr. 6, p. 101—121.

— *Despre regimul supuşilor otomani în Ţara Romînească în veacul al XVIII-lea*, în *Studii*, XIV (1961), nr. 1, p. 87—113.

Camariano, Ariadna, *Spiritul revoluţionar francez şi Voltaire în limba greacă şi romînă*, Bucureşti, 1946.

Dimitrescu, Marin, *Politica lui Napoleon I faţă de ţările romîne*, Bucureşti, 1921.

Driault, Edouard, *La question d'Orient en 1807, l'armistice de Slobodzié*, Paris, 1900.

— *La politique orientale de Napoléon. Sébastiani et Gardan, 1806—1808*, Paris, 1904.

Ionescu, Tr., *Hatişeriful din 1802 şi începutul luptei pentru asigurarea pieţei interne a Principatelor Dunărene*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. I, Bucureşti, 1956, p. 37—78.

Istrate, C., *Ştiri cu privire la administraţia ţinutului Hîrlău în timpul războiului din 1787—1792*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Istorie, Iaşi, VIII (1957), nr. 1, p. 179—188.

Konobeev, V. D., *Русско-болгарские отношения в 1806—1812 гг.*, în *Из истории русско-болгарских отношений*, Moscova, 1958, p. 194—291.

Lebel, Germaine, *La France et les Principautés Danubiennes (du XVI-e siècle à la chute de Napoléon I-er)*, Paris, 1955.

Marcère, E. de, *Une ambassade à Constantinople. La politique orientale de la Révolution Française*, vol. I—II, Paris, 1927.

Mihailovski-Danilevski, A., *Описание турецкой войны въ царствование императора Александра съ 1806-го до 1812-го года*, vol. I—II, Petersburg, 1843.

Oţetea, A., *Infiinţarea consulatelor franceze în ţările romîneşti*, în *Revista istorică*, XVIII (1932), nr. 10—12, p. 330—349.

Petrov, A. N., *Война Россіи съ Турцией 1806—1812 гг.*, vol. I—III, Petersburg, 1885—1887.

Popescu, M., *Războiul ruso-austro-turc dintre 1787—1792 şi ocupaţiunea Principatelor romîne*, în *Convorbiri literare*, LXIII (1930), p. 337—361.

— *Situaţia economică a Moldovei şi Munteniei în timpul ocupaţiunii austriace*, în *Convorbiri literare*, LXIII (1930), p. 443—460.

Semenova, I. V., *Участие молдавского народа в русско-турецкой войне 1787—1791 гг.*, în *Ученые записки. Молдавский филиал Академии Наук СССР, Институт истории, языка и литературы*, t. VI *(серия историческая)*, 1957, p. 67—97.

Şerban, C., *Date cu privire la corpul ostăşesc de sub comanda maiorului Pangal (1807—1808)*, în *Studii*, XI (1958), nr. 2, p. 151—154.

Vianu, Al., *Note privitoare la participarea voluntarilor romîni la războiul ruso-austro-turc, 1787—1792*, în *Analele romîno-sovietice*, seria Istorie, X (1956), nr. 3, p. 97—111.

— *Mişcarea naţional-eliberatoare şi Nicolae Mavrogheni (1787—1790)*, în *Studii*, IX (1956), nr. 5, p. 45—62.

— *Geneza senedului din 1783*, în *Revista arhivelor*, III (1960), nr. 1, p. 219—234.

— *Cu privire la hatişerifurile de privilegii acordate Principatelor Romîne în anul 1774*, în *Romanoslavica*, V (1962), p. 121—129.

Vîrtosu, E., *Napoleon Bonaparte şi proiectul unei « Republici aristo-democraticeşti » în Moldova la 1802*, ed. a II-a, Bucureşti, 1947.

— *Despre corpul de voluntari eleni creat la Bucureşti în 1807*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. V, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1962, p. 529—582.

CAPITOLUL III

SITUAȚIA SOCIAL-ECONOMICĂ A MOLDOVEI ȘI ȚĂRII ROMÎNEȘTI ÎN PERIOADA DE TRECERE DE LA FEUDALISM LA CAPITALISM

1. AGRICULTURA

Peisajul agrar al Moldovei și Țării Romînești din perioada destrămării feudalismului nu s-a schimbat în mod esențial față de acela al perioadei anterioare. El oferă observatorilor și călătorilor străini același contrast izbitor între fertilitatea extraordinară a solului și mizeria neagră a locuitorilor.

« În Țara Romînească, în locurile unde pădurea a fost defrișată și pămîntul a fost cultivat, luncile cele mai frumoase, holdele cele mai bogate dovedesc că solul este așa cum îl poți vedea în brazda de curînd răsturnată, un humus negru și gras »[1]. Supuse unui regim ordonat și cultivate rațional, « Moldova și Țara Romînească... ar fi paradisul Europei »[2].

Terenuri din cele mai frumoase, a căror fertilitate devenise proverbială sînt în paragină din lipsa brațelor de muncă și din cauza dezinteresului pentru muncă.

Cîmpia Dunării pe care o străbat călătorii venind de la Constantinopol e încă puțin populată și slab cultivată din cauza fiscalității și asupririi boierilor și, adaugă un observator străin, « din cauza năvălirilor necontenite, a măcelurilor și jafurilor săvîrșite de turcii de dincolo de Dunăre »[3], ca și de cei din raiale. O mare parte a țării e încă acoperită de păduri mari și dese — de codri merei, cum spun moldovenii — de stejar, fag și brad și de alte esențe, foarte bune pentru construcții.

Pămîntul Moldovei, negru și afînat, e atît de fertil, încît, populat și cultivat, ar putea să aprovizioneze toate provinciile turcești lipsite de grîne[4], dar monopolul turcesc și rechizițiile descurajează producția și reduc suprafețele însămînțate cu grîu. Din pricina aceasta, Moldova și Țara Romînească sînt uneori silite să cumpere grîu din țările vecine pentru a împlini cererile Porții.

---

[1] E. Craven, *A Journey through the Crimea to Constantinople*, Londra, 1789, p. 318—319.

[2] Generalul Langeron, în Hurmuzaki, *Supl.* I/3, p. 82.

[3] *L'Europa orientale*, II (1922), nr. 3, p. 174—175.

[4] Joseph Mikoscha, *Reise eines Polen durch die Moldau nach der Türkey*, vol. I, Leipzig, 1793, p. 18.

Progrese s-au realizat totuşi şi în această perioadă. Asolamentul bienal devenise o regulă generală în exploatarea pămîntului. Terenul de cultură al moşiei se împarte în două tarlale. Una e însămînţată cu grîu de toamnă, iar a doua e lăsată în pîrloagă. Anul următor pîrloaga e desţelenită şi semănată cu grîu, orz sau porumb, iar miriştea lăsată să se odihnească. Grîul de primăvară nu se mai seamănă decît cînd toamna a fost prea ploioasă sau cînd gerul a surprins pămîntul umed şi a compromis recolta. Persista însă şi vechiul sistem de cultură: o parte din moşie se cultiva «pînă se învechia»; atunci se lăsa să se odihnească, iar cultura trecea pe partea care fusese folosită ca imaş sau fînaţ. În Moldova se pare că prevala «asolamentul temporar»: aceeaşi bucată de pămînt era cultivată pînă dădea semne de istovire. Apoi, tot atîţia ani era lăsată să se odihnească. Pentru a stîrpi din pămîntul desţelenit buruienile cu rădăcini adînci, în primul an se semănau pepeni sau varză, care atingeau mărimi neobişnuite. Frunzele late, acoperind buruienile vătămătoare culturilor, le înăbuşeau şi le uscau înainte de a fi făcut seminţe. În acelaşi timp, varza şi pepenii extrăgeau şi neutralizau sărurile din terenul virgin sau nelucrat mai mulţi ani de zile.

Porumbul ocupa locul întîi în culturile de cereale. Călătorii veniţi la Bucureşti dinspre sud semnalează cîmpuri întinse de porumb cultivat în cuiburi, după ce pămîntul fusese arat. Preferinţa pentru porumb se explică prin productivitatea lui superioară şi prin faptul că turcii nu l-au monopolizat. Astfel el a devenit «principalul şi aproape unicul aliment al populaţiei de la ţară»[1].

Ovăzul şi secara se cultivau mai puţin, deoarece cu aceeaşi muncă se puteau obţine cereale mai căutate, cum era orzul, care dădea recolte bune şi de calitate superioară şi de aceea era preferat ovăzului pentru hrana cailor.

Deşi predominante, cerealele nu ocupau singure toate întinderile de pămînt cultivat. Mai erau viile, livezile de pomi şi grădinile de zarzavat. Apoi, fîneţele şi păşunile necesare creşterii vitelor acopereau întinderi mari de pămînt, la care se adaugă pîrloagele anuale.

În economia agrară a ţărilor noastre, un loc însemnat e rezervat viţei de vie şi pometurilor. Moldova şi Ţara Romînească produc o cantitate prodigioasă de vinuri. Cotnarii şi Nicoreştii erau vestiţi pentru calitatea vinului lor. Călătorul englez Salaberry aminteşte podgoriile de la Odobeşti, Drăgăşani şi Rîmnic şi laudă calitatea vinului pe care-l produc, dar regretă că producătorii n-au ajuns să-l prelucreze cum trebuie[2]. Langeron a susţinut de asemenea că, atunci cînd sînt prelucrate ca în Franţa şi Spania, vinurile noastre sînt excelente.

Viile boiereşti şi mănăstireşti erau în general lucrate cu posluşnici. În 1819, din cei 839 de posluşnici ai fostului judeţ Vîlcea, 222 erau vieri; din cei 1 039 ai județului Buzău, 117 *lude* (deci grupe de familii) erau vieri, iar în Muscel erau înregistrați 77 de vieri[1].

---

[1] Domenico Sestini, *Viaggio curioso-scientifico-antiquario per la Valacchia, Transilvania e Ungheria fino a Viena*, Firenze, 1815, p. 14.

[2] Salaberry, *Essais sur la Valachie et la Moldavie*, Paris, 1821, p. 15.

După podgorii, observatorii străini semnalează cu uimire numărul și întinderea livezilor de pomi. Raicevich vorbește de păduri de meri, peri, pruni, piersici și cireși, care produc din belșug fructe savuroase. El apreciază în mod deosebit merele domnești, pe care le consideră cele mai alese din Europa, ca mărime, savoare și aromă. Rădășenii, lîngă Suceava, erau un centru pomicol important.

O parte din teren e destinat unor plante anexe, ca tutunul, inul, cînepa, legumele. Cultura legumelor a făcut progrese în această perioadă. Pe lîngă varză, linte, bob, fasole, castraveți, mazăre, pepeni, « grădinarii transilvani și greci au introdus tot felul de zarzavaturi și rădăcini foarte bune la gust și care cresc ușor, fără ca pămîntul să ceară îngrășăminte și cultura lor multă îngrijire »[2]. Nartul din 1810 atestă existența pe piața Bucureștilor a următoarelor legume: cartofi, varză mare « nemțească », ridichi mari « sîrbești », spanac, conopidă, pătlăgele roșii, bame și dulmale (dovleci).

Cultura tutunului face de asemenea progrese, dar, fiindcă nu i se acordă o grijă suficientă, calitatea rămîne mediocră.

Raicevich vorbește de « un fel de cartofi cu gust de anghinare care se înmulțesc foarte repede ». E vorba de napii porcești *(helianthus tuberosus)*. Cartofii, chiar dacă au fost cunoscuți la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cultura lor nu era încă răspîndită nici în prima jumătate a secolului al XIX-lea[3].

Raicevich mai laudă sparanghelul, care crește de la sine, « mare și gustos ». Cel mai bun se recoltează în ostroavele Dunării.

Pășunile grase și abundente permiteau creșterea unui mare număr de vite, care constituiau principala ramură a comerțului. Imașurile din Țara Romînească sînt mai bune pentru creșterea vitelor mărunte (oi și capre). Carnea și lîna oilor muntene erau superioare celor din Moldova. În schimb, vitele mari (bovinele și caii) din Moldova erau mai mari de talie, mai robuste și mai frumoase decît cele din Țara Romînească. Oieritul constituia una din principalele ocupații ale locuitorilor de la munte, care iarna coborau oile în bălțile Dunării. Transhumanța era practicată nu numai de oierii transilvani, ci și de cei localnici.

Țara Romînească creștea un mare număr de porci care, hrăniți cu ghindă și porumb, atingeau la trei ani o greutate mare și erau foarte căutați în Transilvania și Ungaria. Belșugul de grăunțe a înmulțit numărul păsărilor: găinile, rațele, gîştele, curcanii sînt menţionate în însemnările călătorilor şi în zapisele de învoială cu stăpînii de moşie.

---

[1] Un mare număr de poslușnici erau pescari: 337 în Ilfov. În București erau înregistrați 2 555 de poslușnici (în realitate numărul era mai mare) repartizați pe la diferiți demnitari, slujbași, patroni de întreprinderi industriale, la consulate etc., unde îndeplineau mai ales slujbe domestice.

[2] St. Raicevich, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, p. 63–64.

[3] Străbătînd Bucovina, în drum spre Franța, în 1834, Kogălniceanu a văzut « cîmpuri și dealuri de o întindere de un ceas și doă... acoperite cu cartoafe, lucru care, dacă ar fi în Moldova, ar opri pe țăran să se jăluiască de foame și niciodată în patria noastră nu s-ar auzi de foamite » (M. Kogălniceanu, *Scrisori, 1834–1849*, București, 1913, p. 5).

O menţiune specială merită apicultura, încă foarte răspîndită. În aşezămintele domneşti şi în sămile vistieriei, stupii figurează alături de vitele mari, de oi şi de capre ca una din principalele bogăţii ale ţării. Moldova era reputată pentru ceara verde, aromată, foarte căutată în străinătate. Pentru a o rezerva exclusiv imperiului, turcii au făcut din ea un obiect de monopol. Salaberry notează că Curtea de Argeş era celebră pentru abundenţa de miere şi de ceară.

Nici un indiciu, în această perioadă, de perfecţionare a utilajului agricol. Sporul producţiei agricole ce se constată rezultă din întinderea terenurilor însămînţate şi din curături. Pentru a încuraja defrişările, stăpînii de moşie şi ocîrmuirea garantează dreptul asupra curăturilor. « Stăpînul moşii alege cel mai bun loc al moşii pentru trebuinţa lui — spune *Pravilniceasca condică* (cap. XVI, § 15) — dar nu are voe să ia locul ce s-au deşchis şi s-au lucrat mai nainte de către lăcuitor »[1]. Paragraful 20 este şi mai explicit: « Locul ce-l va curăţi nemernicul, adică lăcuitoriul, ca să-l semene sau să facă fîn sau grădină, nu poate stăpînul moşii să i-l ia »[2].

Pînă la legiuirea lui Caragea, locuitorii puteau ara, semăna şi cosi orice loc necultivat, cu simpla obligaţie de a da proprietarului nominal a zecea parte din recoltă. Hrisovul lui Mihai Şuţu din 1794 confirmă acest drept: « Toţi locuitorii de prin sate, pe moşia unde se află cu locuinţa, acolo să are în destul şi să seamene, cum şi fînaţ să-şi facă pe moşia aceea, cît va fi pentru trebuinţa lor »[3]. În general, defrişările se făceau în jurul centrelor locuite, chiar de către locuitorii acestor centre, şi curăturile se adăugau la ogoarele vechi. Dar, după pustiirile şi spargerea satelor pricinuite de lungile războaie din 1768—1774 şi 1787—1792, o parte din curături nu erau în realitate decît recucerirea unor ogoare părăsite şi năpădite de tufăriş.

În Moldova, o reacţiune se produce la sfîrşitul secolului al XVIII-lea împotriva defrişărilor: în 1792, stăpînii de moşie arată necesitatea de a se apăra pădurile împotriva defrişărilor continue ale ţăranilor, astfel încît defrişarea pădurilor nu va mai juca rolul principal în întinderea terenurilor cultivabile. Cultura cerealelor atacă păşunile şi fîneţele, cum rezultă din hrisovul lui Al. Moruzi din 1805, care limitează aceste terenuri deţinute de ţărani.

Aşezări noi şi prin urmare adevărate progrese în întinderea culturilor şi repopularea ţării s-au obţinut prin slobozii înzestrate cu privilegii, care le puneau la adăpostul silniciilor şi stoarcerilor funcţionarilor publici.

---

[1] *Pravilniceasca condică*, p. 86.

[2] *Ibidem*, p. 86.

[3] D. C. Sturdza-Şcheeanu, *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, seria I, vol. I, p. 46; P. Kiselev confirmă faptul: « Sătenii erau obişnuiţi a întrebuinţa după a lor voinţă toată întinderea pămîntului ce le-ar fi trebuit » (*ibidem*, p. 243). Un călător străin, bun observator, scrie în 1821: « El (ţăranul) poate considera că ţara întreagă e la dispoziţia sa; el poate semăna, cosi, unde-i place, dînd stăpînului de moşie, oricare ar fi el, numai dijma din recoltă. . . »; (*Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. III, t. XIV (1933), p. 153).

Agricultura înregistrează deci o seamă de progrese; asolamentul ia locul culturii continue care istovește solul, plante noi se introduc, curăturile lărgesc întinderea terenurilor cultivabile.

Dar « revoluția agrară » care se va săvîrși în secolul al XIX-lea nu va consta în progresele culturii extensive, ci în suprimarea pîrloagei și în intensificarea exploatării raționale a terenurilor bune, în reînnoirea tehnicii și în introducerea rotației culturilor.

Reglementarea urbarială a relațiilor agrare

Urcarea treptată a prețurilor produselor agricole, chiar și la furniturile destinate Porții, și dezvoltarea exportului — mai ales în Transilvania, prin licențe acordate de domnie și prin contrabandă — au îndemnat pe stăpînii de moșie să extindă cultura cerealelor. Războaiele austro-ruso-turce, prin frecvența și durata lor, au contribuit de asemenea la dezvoltarea producției de cereale și la mărirea circulației monetare, impunînd țărilor romîne sarcina de a aproviziona armatele beligerante cu cereale. Autoritățile ruse și austriece au organizat adevărate campanii de însămînțare, pe care, apoi, autoritățile romîne le-au continuat. Armatele beligerante staționate pe teritoriul nostru au jucat astfel rolul unui debușeu care a stimulat producția.

Pentru a-și procura brațele de muncă necesare exploatării rezervei, stăpînii de moșie au căutat să mărească numărul zilelor de clacă al locuitorilor așezați cu învoială pe moșiile lor și să impună clăcașilor un regim uniform care să împiedice strămutarea lor de pe o moșie pe alta.

Pînă în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, absența unui debușeu remunerator și permanent și împotrivirea țăranilor au împiedicat pe stăpînii de moșie să mărească numărul zilelor de clacă, cum ar fi dorit. În Țara Romînească, practica aproape generală era claca de șase zile sau un zlot de casă, dijma din toate produsele și monopolul băuturilor și articolelor de băcănie. Stăpînii de moșie caută să urce numărul zilelor de clacă la 12, să împiedice convertirea clăcii în bani și să aplice riguros monopolul băuturilor. Locuitorii se împotrivesc, invocînd obiceiul sau învoielile particulare și amenințînd cu strămutarea.

Pentru a pune capăt acestor conflicte, care provocau spargerea satelor și periclitau, pe lîngă « adetul » moșiilor, încasarea dărilor, domnia a generalizat sistemul reglementării prin așezăminte (urbarii) și prin coduri de legi, urmărind să stabilească drepturile și îndatoririle reciproce ale stăpînilor de moșie și ale sătenilor și să întărească baza stăpînirii moșierești, îngrădind abuzurile. Cu toate rezervele în favoarea clăcașilor, așezămintele domnești confereau stăpînilor de moșie o bază legală, de care aceștia s-au prevalat pentru a călca obiceiul pămîntului, și învoielile particulare și, în caz de împotrivire a sătenilor, pentru a obține sprijinul organelor administrative.

În Moldova, stăpînii de moșie izbutiseră prin așezămîntul lui Grigore Ghica din 1766, să majoreze numărul de 12 zile de clacă, fixat la mijlocul secolului, introducînd « nartul », adică o cantitate determinată de lucru pentru o zi de clacă, care nu se putea efectua decît într-o zi şi jumătate sau două.

Cu toate acestea, stăpînii de moşie nu găsesc suficient folosul tras de pe moşiile lor şi, în 1775, cer să li se acorde zeciuiala zilelor de clacă, adică a zecea parte din numărul zilelor anului. Domnul găseşte cererea « dreaptă şi cuviincioasă » dar nu îndrăzneşte s-o împlinească de teama turcilor, cărora tratatul de la Kuciuk-Kainargi le tăiase pentru doi ani tributul din Principatele romîne pe motiv că masele ţărăneşti erau istovite. Totuşi, pentru ca stăpînii să nu rămînă complet « nemîngîiaţi », urbariul din 1777 hotărăşte ca clăcaşii să mai facă « peste cuprinderea ponturilor » cîte două zile de lucru, pentru întocmirea iazurilor, morilor şi acareturilor de pe moşii, iar la moşiile cu conac să facă tot anul o podvadă şi să aducă două care de lemne de foc.

Aşezămîntul din 1777 măreşte cu cinci zile slujba anului, socotind că podvada şi transportul celor două care de lemne se puteau face în trei zile. Întocmirea iazurilor şi morilor şi întreţinerea acareturilor constituie o sarcină arbitrară, a cărei cantitate era în fapt lăsată la bunul plac al stăpînului de moşie.

Urcarea preţului şi la furniturile capanului [1] măreşte rentabilitatea culturii de cereale şi nevoia de clacă. În 1805, stăpînii de moşie se plîng că cu slujba de pînă atunci nu pot face suficiente semănături « ca să fie de ajuns » şi pentru trebuinţa casei lor şi « să ne prisosească şi pentru vînzare la neguţitorii împărătescului capan ». Ei pretind că numai fînaţul covîrşeşte valoarea slujbei pe care o prestează locuitorii de pe moşiile lor şi adaugă că slujba de 12 zile e o rămăşiţă « de la o epocă necunoscută », cînd moşiile erau fără preţ, ţara nelocuită, cheltuielile micşorate şi « petrecerea caselor noastre era înlesnită cu ieftinătatea ţerii » [2].

Această frază e o expresie elocventă a transformărilor care s-au produs în economia noastră agrară în urma îngrădirii monopolului turcesc. Producţia de cereale pentru piaţă începe să constituie « interesul vital » al stăpînilor de moşie şi punctul de plecare al goanei după supramuncă.

În Moldova, prin meşteşugul ingenios al nartului, stăpînii de moşie au izbutit să transforme cele 12 zile legiuite de clacă în 24 sau 33, care reprezintă aproape zeciuiala zilelor anului, aşa de insistent reclamată domnului, Porţii şi ţarului, în 1777 şi 1805.

Totuşi, nici în Moldova stăpînii de moşie n-au izbutit să impună pretutindeni aplicarea ponturilor lui Grigore Ghica din 1766. Vasile Ciudin se plînge că locuitorii de pe moşia sa Petia (Suceava) nu se supun să lucreze cele 12 zile pe an « după ponturile gospod », cerîndu-i să se mulţumească cu cît vor putea lucra într-o zi, adică fără nart. Băjenarii aşezaţi pe moşia Mogoşeşti (Roman) a mănăstirii Neamţ acceptă ponturile pentru 4 din 12 zile, adică să facă fînul de pe o falce şi să-l dea gata în stog îngrădit. Celelalte zile se obligă să le facă la ce le va porunci egumenul, « însă cu mîncarea noastră ». Locuitorii din satele Rădăşeni, Mălini şi Găineşti ale mănăstirii Slatina din ţinutul Sucevii refuză să facă cele 12 zile ale boierescului. În afară de aceasta au cuprins fînaţele şi păşunile, lipsind mănăstirea cu totul de fînaţ.

---

[1] *Capan* se numeau magaziile de aprovizionare a Constantinopolului, deci furniturile către Poartă.

[2] D. C. Sturdza-Şcheeanu, *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, seria I, vol. I, p. 59.

Înmulţirea zilelor de clacă presupune mărirea rezervei senioriale, şi faptul e atestat de documente, care arată metodele diverse aplicate de stăpînii de moşie pentru a-şi mări rezerva.

Hrisovul lui Alexandru Moruzi din 1805 limitează locul de fînaţ al locuitorilor la o jumătate de falce de cap de vită şi, după regiuni, la maximum 16 sau 8 numărul vitelor mari pe care un clăcaş le putea ţine pe moşia boierească. Hrisovul mai decide că moşiile strîmte, care nu pot asigura locuitorilor fînaţul şi imaşul necesare numărului reglementar al vitelor, se vor împărţi în patru părţi: una rezervată stăpînului moşiei, iar celelalte trei atribuite locuitorilor. Prin acest dispozitiv, stăpînii de moşie au dat două lovituri: şi-au mărit rezerva şi au obţinut de la locuitorii de pe moşia lor o redevenţă sporită. Documentul din 6 aprilie 1814, prin care domnia reglementa conflictul dintre locuitorii din Ghermăneşti, Podoleni, Cozmeşti şi Mojna (Fălciu), arată că sistemul împărţirii fînaţelor în patru a fost extins şi asupra terenurilor arabile. Dintr-un document din 14 noiembrie 1819 rezultă că uzurpările stăpînilor de moşie asupra dreptului de folosinţă al locuitorilor făcuseră un nou progres: moşiile zise strîmte au fost împărţite în trei, ceea ce însemna o nouă extindere a rezervei. Astfel, aşezămîntul lui Ioniţă Sandu Sturdza din 1828 nu mai constituie o inovaţie, ci consacrarea unei practici mai vechi. Jalbele ţăranilor, care se înmulţesc după 1820, dovedesc că efectul legii era strîmtorarea locurilor lor de hrană şi transformarea unei treimi din moşia feudală în proprietate de tip burghez. Regulamentul organic al Moldovei n-avea decît să consacre şi să adîncească un proces de expropriere a ţărănimii care, de un deceniu cel puţin, era în plină dezvoltare.

În Ţara Romînească, cele mai importante dispoziţii urbariale reglementînd obligaţiile locuitorilor aşezaţi pe moşii străine sînt cuprinse în *Pravilniceasca condică* (1780) şi în *Legiuirea Caragea* (1818).

Pravilniceasca condică a lui Alexandru Ipsilanti fixează claca la 12 zile pe an, cu facultatea rezervată stăpînilor de moşie de a o converti în bani. Condica permite acestora să încheie învoieli şi pe mai puţine zile, dar atunci le contestă dreptul de a mai pretinde cele 12 zile « legiuite ». Dijma se menţine la una din zece din toate produsele, inclusiv din fîn şi din porumb, iar otaştina la o vadră din 20.

Legiuirea Caragea acordă stăpînilor de moşie noi avantaje, declarînd nule învoielile încheiate pe mai puţine zile de cît cele 12 legiuite şi prevăzînd sancţiuni pentru stăpînul de moşie care, « prin vicleşug », ar atrage pe moşia sa clăcaşii altor moşii, promiţîndu-le reducerea zilelor de clacă. Mai mult, la cele 12 zile de clacă din *Pravilniceasca condică*, *Legiuirea Caragea* adaugă o zi de plug şi un car de lemne pe an.

Claca

Regimul celor 12 zile de clacă, cu sarcinile suplimentare ale *Legiuirii Caragea*, avea să constituie, pînă la Regulamentul organic, cadrul legal în care se va duce lupta dintre stăpînii feudali şi locuitorii de pe moşiile lor. Efortul principal al stăpînilor de moşie tinde să impună tuturor locuitorilor 12 zile de clacă, şi nu « rînduri-rînduri » în cele patru anotimpuri, ci toate deodată; pentru a-şi atinge scopul, ei recurg la ajutorul ispravnicilor, care execută pe nesupuşi prin slujitori.

Sătenii care aveau obicei sau învoială pe mai puţine zile — şi aceştia formau majoritatea covîrşitoare — se împotrivesc. Locuitorii de pe moşia Baia de Fier (Gorj) a mănăstirii Hurez nu refuză numai să facă zilele de clacă şi să dea « cele obişnuite ale pămîntului », dar împiedică mănăstirea să facă arătură sau fîn pe motiv că moşia e a lor. Convingerea oamenilor că, prin reforma lui C. Mavrocordat, ei şi-au răscumpărat nu numai capul, ci şi moşia, e încă puternică şi însufleţeşte lupta multor sate.

Locuitorii satului Goicea (Dolj) de pe moşia mănăstirii Jitianu se împotrivesc să lucreze două zile cu plugul şi şase cu braţele, cum le cere egumenul, şi ameninţă că, dacă mănăstirea nu se mulţumeşte cu un zlot de casă şi o zi de clacă, se vor muta pe altă moşie « şi vom da şi noi precum dau şi alţii pe alte moşii ale altora » [1]. Claca de 8 zile pe an era deci superioară normei de pe alte moşii. Divanul Craiovei îi condamnă să facă două zile cu plugurile şi şase cu braţele, potrivit unui aşezămînt mai vechi, sau să urmeze *Pravilniceasca condică*.

Cu tot numărul redus al zilelor de lucru, sătenii ţin să dea în loc de clacă un zlot de casă. Locuitorii satului Cerătul de pe moşia mănăstirii Hurez nu se învoiesc să facă clacă, ci numai să dea un zlot de casă şi dijma după obicei. Egumenul refuză, pe motiv că « nu are trebuinţă de zlot, ci de zile de lucru » [2]. Rezistenţa locuitorilor îl obligă să se mulţumească cu zlotul de vatră şi cu două zile de clacă.

Tendinţa stăpînilor de moşie de a aplica dispoziţiile *Pravilniceştii condici* şi de a înlocui zlotul de casă s-a izbit de aşezămintele particulare pe care *Pravilniceasca condică* le consfinţise. Stăpînii de moşie le-au călcat, dar divanul domnesc a fost uneori silit să dea sătenilor lezaţi cîştig de cauză.

Hotărîrea departamentului judecăţii din 30 mai 1792 înlătură această piedică din calea goanei stăpînilor de moşie după supramuncă. « Orînduiala dă 12 zile clacă pe an, aceasta este vrerea dă obşte şi este nestrămutată, care nici să adaogă nici să scade, iar tocmelile ce să fac între unii alţii este vrerea particulari şi să ţin pe cît este voia unii părţi şi altiia, iar cum nu va vrea o parte, să strică » [3].

Principiul că un contract bilateral se poate desface prin simpla voinţă a uneia dintre părţi arată pornirea clasei stăpînitoare de a călca toate învoielile care-i îngrădeau puterea. El justifica anticipat toate abuzurile stăpînilor de moşie. Astfel, dreptul sătenilor de a converti claca în bani e contestat pentru simplul motiv că stăpînul de moşie avea nevoie de clacă, nu de bani.

---

[1] *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Ţara Romînească*, p. 732; cf. şi p. 826—828.

[2] *Ibidem*, p. 711.

[3] *Ibidem*, p. 788.

Clacă, nu bani exprimă tendinţa dominantă a stăpînilor de moşie, mai ales după pacea de la Kuciuk-Kainargi. Ea e determinată de cererea unei producţii de cereale mărite şi e însoţită de lărgirea rezervei, de uzurparea curăturilor, de acapararea moşiilor moşneneşti şi răzeşeşti şi de agravarea condiţiei sătenilor.

Locuitorii moşiei Comarnic făcuseră dintr-un loc necultivat, cu cheltuiala şi cu osteneala lor, livezi pentru fîn şi locuri de arătură, « şi acum Iordache vătaful ... nu-i lasă a le ţine şi cerură ca să aibă dreptate a le ţine acelea în dijmă »[1], aşa cum era obiceiul. Generalitatea unor asemenea cazuri obligă domnia să garanteze mereu (ceea ce dovedeşte ineficacitatea garanţiei) dreptul sătenilor asupra curăturilor făcute de ei.

Cu acelaşi dispreţ pentru lege şi drept sînt trataţi moşnenii care au încăput pe mîna unui vecin puternic. Moşnenii din Pogorîş (Dîmboviţa) şi-au vîndut moşia lui Iordache Văcărescu, afară de o parte (Mogoşeneasca), pe care au păstrat-o. Dar Văcărescu a împresurat şi această parte şi, cu toate judecăţile, moşnenii n-au putut s-o redobîndească. La fel au păţit moşnenii din Bătăşani, Mărgineni şi Măţuleşti (Vîlcea). Procedeele întrebuinţate rezultă limpede din cazul moşnenilor din Sohodol (Gorj), alungaţi de egumenul mănăstirii Hurez de pe moşia moştenită de ei din moşi-strămoşi. La plîngerea lor, ispravnicii s-au pus, declară ei, « de ne-au închis acolo şi ne-au pus la bătae, luîndu-ne toate cărţile ce am avut dă stăpînirea moşii i hrisoave domneşti şi ne-au arsu casile şi morile şi ne-au izgonit dă acolo şi dă mare groază a arderii casilor, fiind ţipete şi plînsori, o fată a noastră au dat în apă dă s-au înnecat şi noi eram la închisoare »[2].

Prin aceleaşi mijloace sînt supuşi şi oamenii cu învoială: ei sînt închişi, deposedaţi de actele lor şi siliţi să dea zapis că sînt « mulţămiţi » să facă 12 zile de clacă şi să dea « dijma fînului i porumbului »[3]. Zapisul smuls prin mumbaşir (agent executiv) şi închisoare, în care locuitorii declară că « de bună voie » vor împlini sarcinile impuse de stăpîni, devine un procedeu curent şi eficace de majorare a zilelor de clacă.

Concentrarea, împotriva obiceiului, a tuturor zilelor de clacă în timpul marilor lucrări agricole a fost un alt mijloc de a mări valoarea prestaţiilor impuse sătenilor. Rezistenţa acestora trebuie să fi fost generală, de vreme ce Nicolae Caragea se văzu silit să confirme obiceiul care îndreptăţea locuitorii să facă cele 12 zile de clacă « rînduri-rînduri », adică în patru soroace, pe moşia unde şedeau, iar nu pe alte moşii mai îndepărtate de 2—3 ceasuri. Garanţie cu atît mai inoperantă, cu cît Alexandru Ipsilanti însuşi poruncise ispravnicilor să supună, fără să aştepte un ordin expres, pe toţi locuitorii care se arată îndărătnici la împlinirea îndatoririlor lor şi « nu fac arăturile cu silinţă şi la vreme », ceea ce face ca recolta să fie neîndestulătoare « la zaherea şi la rîndul pămîntului » [1].

---

[1] *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, p. 611.
[2] *Ibidem*, p. 819.
[3] *Ibidem*, p. 797.

În afară de clăcaşi, ale căror obligaţii erau reglementate de aşezămintele domneşti şi a căror clacă era fixată la 12 zile pe an, erau «oaspeţii» sau băjenarii aduşi pe baza unor hrisoave domneşti de peste hotar şi aşezaţi pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti. Ei se bucurau pe un termen limitat de un regim fiscal şi de prestaţii faţă de stăpînul de moşie mai uşoare decît clăcaşii. Nu cunoaştem raportul numeric dintre aceste două categorii de locuitori, dar, dată fiind mobilitatea extremă a populaţiei noastre rurale din această perioadă şi apriga concurenţă dintre stăpînii de moşie pentru acapararea braţelor de muncă, clăcaşii se puteau uşor transforma în oameni cu învoială, mutîndu-se pe altă moşie. Cu toate că legile interziceau stăpînilor de moşie să primească clăcaşii fugiţi de pe alte moşii şi dădeau stăpînilor de moşie dreptul de a-i urmări, nu era uşor a-i descoperi şi a-i aduce la urmă.

Coexistenţa pe aceeaşi moşie sau pe moşii învecinate a două categorii de locuitori, guvernaţi de două regimuri agrare deosebite, a fost un puternic ferment de luptă a ţărănimii împotriva exploatării boiereşti şi mănăstireşti. Mai întîi, oamenii cu învoială se împotriveau cu atît mai dîrz la încercarea stăpînilor de moşie de a-i reduce la condiţia clăcaşilor, cu cît vedeau zilnic ce-i aşteaptă în caz că cedează; în al doilea rînd, clăcaşii căutau să obţină şi ei condiţiile de muncă ale oamenilor cu învoială. Cum erau să accepte 12 zile legale de clacă, cînd alături de ei erau oameni care prestau şase zile şi chiar mai puţine? Actele arată rezistenţa dîrză a clăcaşilor la încercarea stăpînilor de moşie de a le impune claca legală de 12 zile pe an. Această rezistenţă n-a putut fi înfrîntă decît prin regimul Regulamentului organic. În formulă generală se poate spune că, pînă în 1831, stăpînii de moşie n-au izbutit în Ţara Romînească să impună pretutindeni ţăranilor 12 de zile clacă.

Dijma

Pe lîngă clacă, locuitorii moşiilor dădeau dijmă din toate produsele recoltate pe pămîntul folosit de ei, afară de legumele cultivate în grădinile din jurul casei pentru trebuinţele lor proprii. În perioada de care ne ocupăm, dijma constituia principala prestaţie a sătenilor către stăpînii de moşie. Din grîu, orz, mei, dijma era din zece una. De aceea se mai numea şi zeciuială. Dijma grîului şi orzului se preda, în general, în clăi, şi era transportată la aria stăpînului de către clăcaş. Unii stăpîni de moşie încep s-o perceapă în grăunţe, ceea ce pune în sarcina clăcaşului treieratul.

Porumbul, care constituia principala hrană a ţăranului, a fost supus unui regim special, deosebit de nedrept şi de apăsător pentru clăcaşi. La început, dijma era, ca şi la grîu, o baniţă din zece, în ştiuleţi sau în boabe. Dar stăpînii de moşie au introdus o practică nouă, anume aceea de a dijmui porumbul nu după cantitatea de boabe recoltată, ci după suprafaţa însămînţată: patru baniţe de cîte 22 de ocale la pogonul măsurat cu prăjina de 24 de palme. Procedeul asigura stăpînului de moşie o redevenţă constantă, indiferent dacă porumbul se făcea sau nu. În caz de recoltă proastă, ţăranul trebuia să cumpere porumbul de dijmă sau să dea mei în schimb. Fraudele la care recurgeau stăpînii de moşie, care măsurau pogonul cu prăjina de 18 palme şi luau dijma cu baniţa de 32—42 de ocale, agravau şi mai mult inechitatea sistemului.

---

[1] *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVII-lea*, vol. I, p. 675.

Condica lui Alexandru Ipsilanti încearcă să pună capăt acestor abuzuri, stabilind prin cap. XVI, art. 9, şi la porumb dijma din cantitatea recoltată: din zece baniţe una. Dar boierii n-au respectat îndreptarea şi, pentru a avea o justificare, au falsificat textul legii. Cercetînd *Pravilniceasca condică*, pecetluită de tatăl său, Constantin Al. Ipsilanti a constatat că la sfîrşitul textului tipărit, s-a adăugat cu mîna un pasaj care legaliza practica abuzivă a dijmei la pogon. « Această adăugire — mărturiseşte Constantin Ipsilanti — cercetînd-o domnia mea, am găsit-o că nu este făcută de măria sa părintele domniei mele, care, ca o adăogire din urmă, ce nu se cuprinde la celea tipărite şi întărite de măria sa părintele nostru . . . o am anerisit »[1]. În 1804 el a restabilit textul vechi, dar stăpînii de moşie au continuat practica dijmei la pogon şi *Legiuirea Caragea* a legalizat-o.

După dijma porumbului, cele mai multe contestaţii au fost generate de dijma fînului. *Pravilniceasca condică* a stabilit şi pentru dijma fînului o claie din zece, fără să ţină seama de condiţiile regionale şi de obiceiul pămîntului. Astfel, la munte, unde populaţia era mai deasă şi pămîntul cultivabil mai strîmt, se lua pînă la o căpiţă din cinci, iar la cîmpie una din zece. Stăpînii de moşie pretind una din cinci şi de la locuitorii care aveau obicei să dea mai puţin. Locuitorii satului Costeşti (Argeş) protestează în 1786 că în anul precedent au fost siliţi cu « mumbaşir pus asupra lor » să dea zapis că vor da o claie din şase, în loc de una din zece, cum au avut obicei. Administraţia îi sileşte să dea una din şapte. Acolo unde locuitorii dădeau bani în loc de fîn, ca pe moşiile din Romanaţi ale mănăstirii Bistriţa, egumenul cere fîn sau doi taleri şi jumătate de claie, în loc de 69 de bani. În Moldova, dijma fînului era o căpiţă din zece. La munte ţăranii preferau s-o răscumpere plătind o para de stînjen sau zece parale de stog. La sfîrşitul secolului, plata stînjenului a fost sporită la 10 parale.

În afară de semănături, erau supuse la dijmă sau taxe toate celealte produse ale gospodăriei ţărăneşti: caprele, patru bani de fiecare; stînele ce se făceau pe moşie dădeau brînză sau bani, după învoială; rîmătorii erau scutiţi, dar nu puteau fi băgaţi în pădurile cu ghindă decît cu învoirea stăpînului moşiei şi, bineînţeles, cu plata unei taxe. Otaştina (dijma vinului) era fixată conform vechiului obicei: o vadră din 20, măsurată cu vadra însemnată cu fierul domnesc. Dijma din stupi era, în Ţara Romînească, 3 bani de matcă; în Moldova un stup din 50 sau cîte o para de stup.

---

[1] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. VIII, p. 596.

În modul cum înţelegeau stăpînii şi arendaşii s-o perceapă, dijma era o sursă nesecată de conflicte şi procese. Ei nu se mulţumeau să înşele ţăranii la măsurătoare, ci pretindeau să ia numai fruntea din produsele dijmuite, nu, cum era drept, şi din bun şi din rău; la pomii fructiferi voiau nu a zecea parte din fructe, ci un pom din zece (şi bineînţeles, cel mai de soi şi cel mai încărcat); în afară de aceasta, unii ispravnici boiereşti şi mănăstireşti nu luau dijma cînd se strîngea recolta, ci primăvara următoare, fără să ţină seama de bucatele care se stricaseră. Întîrzierea intenţionată a luării dijmei era un mijloc de a sili pe clăcaşi să accepte condiţiile arbitrare ale stăpînului de moşie.

Restrîngerea dreptului de folosinţă a ţăranilor asupra pădurilor şi păşunilor

Încercarea stăpînilor de moşie de a restrînge drepturile de folosinţă ale sătenilor asupra pădurilor, păşunilor şi apelor, de a-şi libera moşiile de orice servitute, transformîndu-şi titlurile feudale în drepturi de proprietate absolută de tip burghez, e un indiciu al destrămării relaţiilor feudale şi al pătrunderii relaţiilor capitaliste în agricultură.

Din vechime, locuitorii se bucurau de dreptul de a tăia din pădurile moşiei lemne de foc şi de construcţie pentru trebuinţele lor şi chiar pentru negustorie. Pămîntul arabil, în general, fusese cucerit asupra pădurilor, care acopereau cea mai mare parte a ţării, şi curăturile făcute din iniţiativa sătenilor măreau suprafaţa cultivată a moşiei. Era deci natural ca stăpînii de moşie să îngăduie tăierea liberă. Dar, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pădurile au început a se restrînge şi a se îndepărta de aglomeraţiile urbane, ceea ce a provocat scumpirea cherestelei. Stăpînii de moşie profită şi de această împrejurare pentru a-şi mări veniturile, restrîngînd şi taxînd dreptul de folosinţă a pădurilor.

Aşezămintele şi poruncile domneşti întăresc această tendinţă, stabilind că lemnele de foc şi de construcţie sînt libere pentru locuitorii de pe moşie. Dar pentru lemnele de vînzare, atît locuitorii moşiei, cît şi cei dimprejur trebuiau să dea zeciuială. Pădurile mari — codrii merei — care furnizau lemnul de construcţie destinat Constantinopolului şi cetăţilor de pe Dunăre, dumbrăvile tinere şi pădurile producătoare de ghindă erau oprite. Din aceste păduri, locuitorii nu puteau lua decît lemnele uscate şi copacii căzuţi, care nu erau buni decît pentru foc.

În Moldova, aceeaşi evoluţie. Dreptul ţăranului de a se aproviziona cu lemne de foc nu e încă contestat. Dar dreptul de a tăia nuiele, araci şi lemne pentru vînzare e supus zeciuielii sau unei taxe. Stăpînii de păduri mărturisesc că ei vor să tragă de pe urma pădurilor lor aceleaşi foloase ca şi stăpînii de terenuri agricole. Sub pretextul de a apăra dumbrăvile tinere, anaforaua divanului din 1792 propune instituirea unui regim silvic care să apere pădurile, adică drepturile stăpînilor de moşie. Domnul a întărit anaforaua, iar regimul silvic pe care l-a instituit constituie o violare a dreptului de folosinţă al ţăranilor asupra pădurilor.

Administrația rusă din timpul războiului din 1806—1812 amintește proprietarilor că pădurile constituie o avere națională, care trebuie apărată nu numai de devastările locuitorilor, ci și de lăcomia și incuria proprietarilor. Sarcina guvernului e de a chivernisi și pădurile vechi, pentru « împlinirea trebuințelor cu bună socoteală și cumpănire ». Astfel, împotriva dreptului feudal, un nou drept, modern, se afirmă în stăpînirea și exploatarea pădurilor.

Dreptul de folosință al țăranilor asupra pădurilor ajunge deci, încă înainte de Regulamentul organic, a fi restrîns în ambele principate la trebuințele casei. Locuitorii unei moșii puteau tăia din pădurile bătrîne lemne de foc și de construcție pentru trebuințele casei. Pentru vînzare, ei trebuiau să se înțeleagă cu stăpînul moșiei și să dea dijmă sau să plătească o taxă.

Monopolurile feudale

În același timp, stăpînii de moșie și-au lărgit și întărit dreptul de a vinde băuturi, băcănii și carne pe moșiile lor și l-au transformat în monopol riguros aplicat. Dreptul boierilor de a deschide cîrciumi pe moșiile lor era inerent dreptului de stăpînire asupra moșiei. Dar și locuitorii de pe lotul lor puteau să vîndă, într-o anumită perioadă a anului și în schimbul unei redevențe, produsul viilor lor și alcoolul distilat din fructe. Astfel, țăranii din satul Costești al mănăstirii Bistrița aveau din vechime dreptul de a vinde vin dînd egumenului un taler de bute. Satele Șegarcea și Gîrcenii ale mănăstirii Șegarcea (Dolj) puteau vinde vinul din podgoriile lor, de la cules pînă la Anul nou, dînd egumenului un taler și o vadră de fiecare bute. Pe lîngă aceste îngrădiri, sătenii erau datori să respecte prețul la care se vindea vinul la cîrciumile boierești și să vîndă, pe lîngă vinul lor, o anumită cantitate din vinul stăpînului de moșie. Începînd cu secolul al XVIII-lea, monopolul e un privilegiu dîrz apărat de stăpînii de moșie și tot atît de dîrz combătut de locuitori.

Pravilniceasca condică dă cîștig de cauză stăpînilor de moșii, statuînd că nici un clăcaș nu are dreptul să vîndă vin sau rachiu pe moșie fără voia stăpînului sau să aibă băcănie, « făr de numai de să va așăza cu stăpînul moșii » [1]. Pentru ca țăranii să nu-și poată vinde vinul pe sub mînă, li se sigilau buțile și li se tăiau cepurile.

Stăpînii de moșie s-au folosit și în acest domeniu de puterea discreționară pe care o dețineau în stat, pentru a-și apăra monopolul și pentru a-și desface vinul. În timpul foametei cumplite din 1794—1795 — și, desigur, nu numai atunci — unii morari boierești refuzau să macine grăunțele țăranilor dacă, pe lîngă uiumul obișnuit, nu cumpărau și 4—5 ocale de vin de la cîrciuma boierească. Dar abuzul cel mai revoltător constă în « a lepăda pe la săraci cu sila » o anumită cantitate de vin, pe care aceștia erau obligați s-o plătească la prețul fixat de stăpîn. Barbu Știrbei, stăpînul moșiei Fundeni, silea locuitorii să ia

---

[1] *Pravilniceasca condică*, p. 86. În aceiași termeni se exprimă și *Legiuirea Caragea*, p. 46.

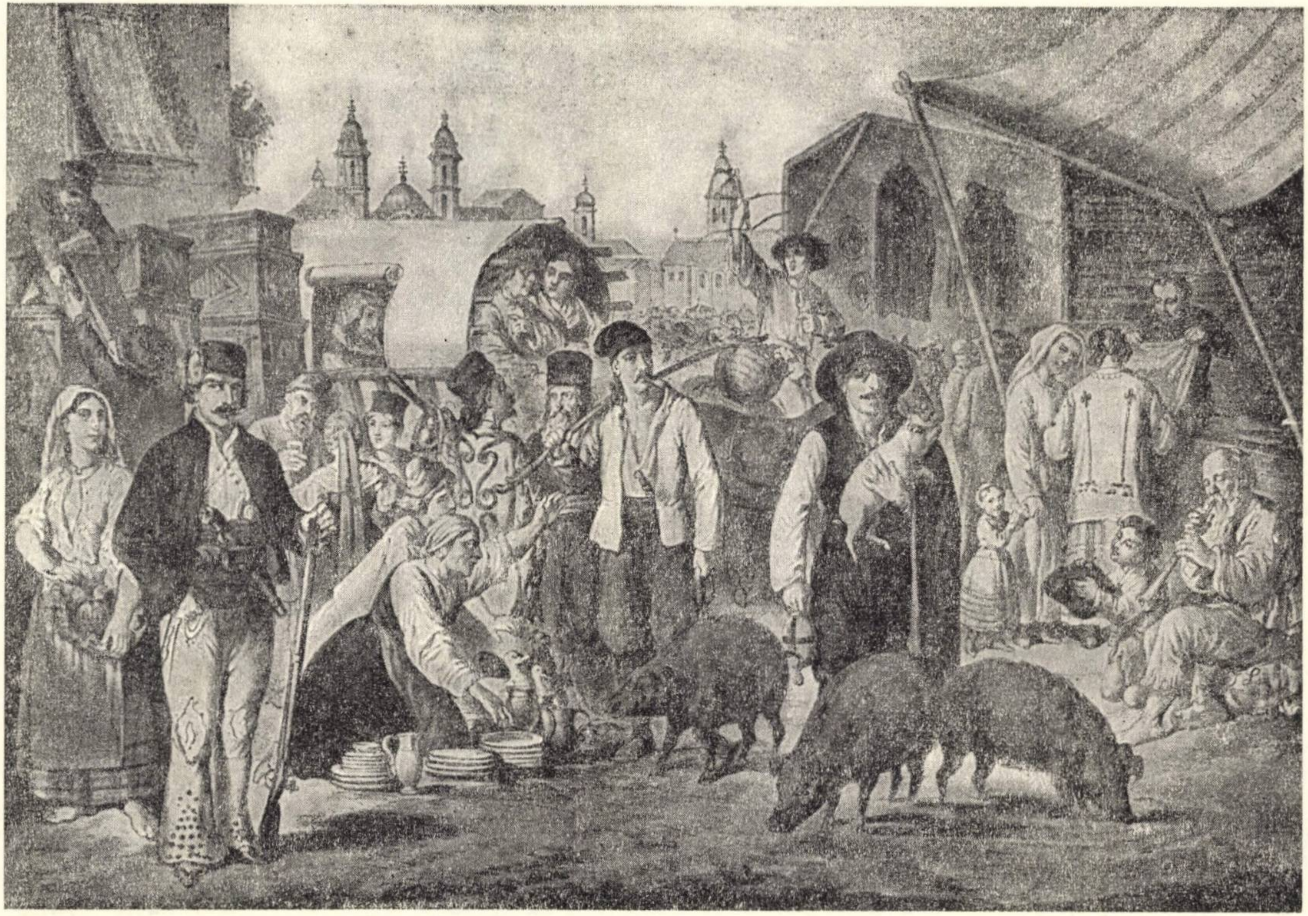

Fig. 108. — Un bîlci din Țara Romînească pe la 1820.

o vadră de vin de casă şi s-o plătească cu 70 de bani, într-o vreme cînd ziua de lucru costa 15 bani, şi, pentru ca oamenii să nu poată vinde vin de-al lor, le-a pus peceţi pe pivniţe.

La monopolul băuturilor, băcăniilor şi căsăpiilor s-adaugă dreptul exclusiv de a ţine mori, dîrste şi pive. Un document vorbeşte chiar de exclusivitatea cuptorului. *Pravilniceasca condică* declară: «Lăcuitoriul nemernic nu poate să facă moară, fiindcă aceasta iaste a o face stăpînul moşii» [1]. *Legiuirea Caragea* confirmă opreliştea. În virtutea acestor privilegii se interzice ţăranilor din Costeşti să ţină moară, cu toate că dreptul lor era consfinţit prin datină. Deşi *Condica* nu pomeneşte de pive şi de dîrste, ele sînt asimilate cu morile. Ispravnicii judeţului Vîlcea interzic locuitorilor din Costeşti să facă pive la apa de pe moşie, sub motiv că încalcă dispoziţiile Pravilniceştii condici.

Cu toate învoielile scrise pe care îşi întemeiau dreptul de a ţine căsăpii, cuptoare, cîrciumi şi mori, locuitorii din Valea Călugărească sînt condamnaţi să despăgubească pe arendaşi de călcarea monopolului şi să promită a nu vinde vin.

Ţăranii de pe moşia Breaza (Prahova) aveau mori, dîrste şi pive făcute cu cheltuiala lor şi beneficiau de dreptul de a vinde vin şi rachiu contra unei taxe. În 1798, Hangerli cumpără moşia şi anulează toate aceste drepturi.

Brutalitatea cu care stăpînii de moşie călcau nu numai drepturile consuetudinare ale clăcaşilor, ci şi drepturile de proprietate ale moşnenilor liberi, apare limpede din următorul caz. În mijlocul moşiei Roata a mănăstirii Stavropoleos, un moşnean «dîrz şi nesupus» a făcut cîrciumă pe petecul său de pămînt, «din care cauză bucatele mănăstirii stau nevîndute». Mănăstirea prefăcea deci bucatele în rachiu. Deşi stăpîn pe pămîntul său, moşneanul fu condamnat «să plătească paguba mănăstirii» şi să i se fărîme cîrciuma [2].

În regiunile viticole ale ţării rezistenţa e generală. Ţăranii luptă împotriva monopolurilor boiereşti şi mănăstireşti ţinînd cîrciume clandestine, cumpărînd şi vînzînd vin pe sub mînă sau sub pretextul că l-au cumpărat pentru nunţi sau pentru praznice.

Concentrarea marilor domenii

Creşterea producţiei pentru piaţă explică şi concentrarea moşiilor dispersate pe toată întinderea ţării în mari domenii. Exploatarea intensă şi directă a rezervei domeniale necesita supravegherea constantă a muncii clăcaşilor, ceea ce nu se putea face pe rezerve dispersate. Din miile de trupuri de moşie, mici şi mijlocii, care formau harta funciară a ţării, s-au constituit, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi în primele decenii ale secolului următor, cîteva sute de domenii mari. Cu toate că unele domenii astfel constituite s-au fărîmiţat prin împărţeala între moştenitori, ca şi prin danii şi vînzări, concentrarea formează un fapt dominant şi simptomatic al vremii.

---

[1] *Pravilniceasca condică*, p. 86.

[2] Arh. St. Buc., *m-rea Stavropoleos*, XXX/13.

Concentrarea s-a făcut prin schimb, cumpărare, căsătorie, danie, dar şi prin silă şi fraudă, mai ales cînd două trupuri de moşie ale aceluiaşi stăpîn erau despărţite de un sat răzăşesc. Prin făgăduinţe, presiuni şi ameninţări, stăpînii puternici silesc răzeşii săraci să le facă danii, care nu sînt decît vînzări deghizate. Stăpîn pe ocina unui răzeş, cumpărătorul devine el însuşi membru al obştii răzăşeşti şi poate cumpăra, chiar în baza dreptului de protimisis, care pînă atunci îi era opus, tot hotarul satului. Uneori răzeşii favorizează ei înşişi, prin neînţelegerile lor, cotropirile boiereşti. Un răzeş îşi vinde ocina să scape cu ajutorul vecinului atotputernic de o osîndă, să se achite de o datorie, să se răzbune pe un alt membru al obştii.

Rezistenţa satelor răzăşeşti ameninţate de expropriere prin aceste procedee frauduloase trebuie să fi fost generală şi puternică pentru a determina promulgarea, în 1785, a *Sobornicescului hrisov* dat de domnul Moldovei Al. Mavrocordat, care interzice daniile făcute de oameni săraci unor oameni bogaţi şi puternici, fără înrudire între ei.

Pentru a curma pe viitor asemenea procedee de «vicleşug tăinuit», se întăreşte legea protimisisului prin noi dispoziţii, cum sînt publicarea obligatorie a vînzărilor de moşii şi extinderea dreptului de protimisis şi asupra moşiilor zălogite, care nu puteau fi atribuite creditorului decît după ce rudele şi vecinii au renunţat să le răscumpere.

Principalele surse de venit ale moşiei

Numărul redus al zilelor de clacă — în comparaţie cu acela din Transilvania, de pildă, unde, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, robota era de 3—4 zile pe săptămînă — dovedeşte că rezerva era încă puţin dezvoltată şi că vînzarea cerealelor nu constituia încă principalul venit al moşiei. Principala formă a rentei feudale era deci nu claca, ci dijma. Cerealele pe care le vindeau boierii şi mănăstirile proveneau mai ales din dijmă. Din *Condica de răfuială a hatmanului Răducanu Roset cu vechilii lui pe anii 1798—1812*, rezultă că fînul şi monopolul băuturilor constituiau principalele surse de venit ale stăpînului de moşie [1]. Condica veniturilor şi cheltuielilor moşiei Glîmbocata (Dîmboviţa) şi catastifele moşiilor din Oltenia pe anii 1823—1826 confirmă importanţa covîrşitoare a monopolului băuturilor în ansamblul veniturilor.

Aceste date arată că creşterea vitelor constituia principala sursă de venit a moşiei şi că o parte din clacă era întrebuinţată la cositul şi strînsul fînului. Ele explică de asemenea rigoarea cu care stăpînii de moşii au aplicat monopolul băuturilor.

Trecerea de la aceste forme de exploatare domenială la producţia de cereale pentru piaţă a fost îngrădită şi întîrziată de monopolul turcesc. Rezerva a rămas deci mică şi numărul zilelor de clacă, în Ţara Romînească cel puţin, sub 12. Deschiderea porturilor Dunării şi libertatea comerţului, garantate de tratatul de la Adrianopole, aveau să precipite schimbarea regimului agrar.

---

[1] *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XXXI (1908 — 1909), p. 217—351.

Fuga şi răscoala ţăranilor

Împotriva năpăstuirilor şi jăcmănelilor, ţăranii s-au folosit de toate formele luptei de clasă, de la munca de mîntuială şi rezistenţa pasivă pînă la fuga în masă, de la acţiunea în justiţie pînă la răscoala, mai întîi locală, apoi, în 1821, generală. Diferitele forme pasive de rezistenţă s-au dovedit ineficace. Cînd slugile boiereşti nu izbuteau să aducă la supunere pe recalcitranţi, stăpînii de moşii recurgeau la intervenţia dorobanţilor, călăraşilor şi arnăuţilor, care se instalau în sat pe cheltuiala oamenilor şi continuau teroarea pînă ce oamenii împlineau toate exigenţele stăpînului lor. Recursul în justiţie, de asemenea, n-a apărat decît în cazuri cu totul excepţionale cauza ţăranilor, de pildă cînd reclamanţii au putut produce dovezi scrise de învoielile cu stăpînii de moşii. Dar şi în asemenea cazuri procesul era amînat pînă ce oamenii, nemaiputînd suporta cheltuielile deplasărilor la Bucureşti sau Iaşi şi zilele de muncă pierdute, se dădeau bătuţi.

Din toate formele de luptă aplicate în cursul acestei perioade, cea mai frecventă şi mai eficace a fost fuga în masă. Ameninţînd cu spargerea satelor şi cu strămutarea în alte părţi, zece sate aparţinînd lui Nicolae Brîncoveanu se împotrivesc în 1814—1820 să facă 12 zile de clacă şi refuză să se prezinte la judecătoria judeţeană, pe care o ştiau părtinitoare şi nedreaptă.

Forma superioară a luptei de clasă era răscoala. Documentele atestă o serie aproape neîntreruptă de frămîntări între 1793 şi 1821 în satele celor două principate. Locuitorii din Ruşavăţ (Saac) se ridică în două rînduri şi nu pot fi înfrînţi decît cu forţa armată. În timpul foametei din 1794—1795, locuitorii din Oltenia pun foc hambarelor, clăilor de fîn, conacelor şi caselor slugilor boiereşti. În 1807, sătenii din şapte judeţe se revoltă împotriva perceptorilor vinăriciului. Sarcinile grele din timpul războiului din 1806—1812 provoacă tulburări numeroase şi îndelungate.

În Moldova, ţăranii liberi din Cîmpulung au dus timp de 11 ani lupta cea mai dîrză împotriva încercării domnilor de a-i despuia de pămîntul lor şi au izbutit să-şi apere moşiile. Dar aceste succese, ca şi acela al tîrgoviştenilor, care şi-au salvat moşia oraşului împotriva încercării de cotropire a lui Al. Suţu, sînt excepţionale. În general, sătenii, reduşi la propriile lor mijloace de rezistenţă, sînt înfrînţi.

În 1819, răscoala tîrgoveţilor ieşeni, deşi potolită după şase zile, a fost însoţită de mişcări ţărăneşti care s-au prelungit pînă în 1821.

Aceste frămîntări dovedesc adîncimea crizei prin care trecea societatea la începutul secolului al XIX-lea. Ele denotă începutul destrămării relaţiilor de producţie feudale şi al apariţiei formelor embrionare ale producţiei capitaliste. Fenomenul esenţial care a schimbat toate condiţiile producţiei şi vieţii de la ţară a fost faptul că stăpînii de moşie au început să producă mai multe cereale pentru piaţă. V. I. Lenin a văzut în acest fenomen semnul precursor al destrămării vechiului regim [1]. El a fost însoţit de generalizarea arendăşiei şi de răspîndirea pe o scară mai largă a mîinii de lucru salariate sezoniere sau pentru cultura viilor. Suprimarea monopolului turcesc în 1829 şi pătrunderea ţărilor romîne în orbita comerţului internaţional, asigurînd cerealelor noastre un debuşeu permanent şi avantajos, aveau să precipite transformarea domeniului feudal în mare exploatare agricolă în vederea producţiei de cereale pentru piaţă. Atunci, o dată cu goana după supramuncă, robia clăcii va lua formele cele mai sălbatice şi mai asupritoare.

2. DEZVOLTAREA PRODUCŢIEI INDUSTRIALE

Meşteşugurile

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea, articolele de îmbrăcăminte şi de uz casnic ale majorităţii populaţiei ţării erau încă produse de industria casnică şi meşteşugărească, producţia atelierelor de tipul cooperaţiei capitaliste simple fiind destinată în special clasei stăpînitoare, orăşenilor şi tîrgoveţilor. Mărfurile meşteşugăreşti continuă să fie de calitate inferioară, dar în cantitate suficientă pentru a satisface în bună parte cerinţele pieţei interne.

Meşteşugarii domeniali îşi restrîng tot mai mult activitatea la serviciile de curte. Actele amintesc numeroşi lemnari, zidari, fierari, potcovari, rotari şi morari pe lîngă mănăstiri şi curţile boiereşti. Cele mai multe din aceste meşteşuguri erau practicate de ţiganii robi.

Principalele meşteşuguri săteşti continuă să fie morăritul, cojocăritul, şi fierăria. Ele satisfăceau nevoile locuitorilor satului. Multe din produsele industriei casnice şi ale meşteşugurilor săteşti (postav ţărănesc, piei tăbăcite pietre de moară, abale, vase de lemn şi de lut) se desfac în tîrguri şi la bîlciuri. Unele se exportau, îndeosebi în sudul Dunării.

În regiunile de munte, mai ales, erau sate specializate într-o ramură de producţie şi satul a luat chiar numele meşteşugului.

Pe lîngă aceste sate erau şi altele, ai căror locuitori produceau cherestea, doniţe, doage, vase de lut şi de lemn etc., fără a se indica îndeletnicirea locuitorilor şi prin numele satului.

La oraşe, numărul meşteşugurilor creşte şi specializarea celor vechi se accentuează, ceea ce duce la înmulţirea breslelor.

Produsele meşteşugăreşti sînt lucrate la oraş la comandă şi pentru piaţă. Meşteşugurile orăşeneşti serveau mai ales piaţa locală şi multe din denumirile lor arată puternica influenţă a gustului şi modei orientale asupra societăţii noastre.

---

[1] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, Bucureşti, Ed. politică, 1961, p. 180.

În tehnica meşteşugurilor din această perioadă se constată aplicarea unor procedee care o ridică pe o treaptă superioară. Piesele de metal încep să fie turnate, în loc de a fi fabricate prin ciocănire sau prin stanţare. De asemenea, confecţionarea unor piese de broderie se realizează prin aplicarea de piese lucrate de ceaprăzari.

Cîrmuirea a încurajat întărirea şi înmulţirea breslelor de meşteşugari, fiindcă de pe urma lor trăgea foloase. Mai întîi, fiecare meşteşugar plătea o taxă la vistierie potrivit cu specificul meşteşugului său şi toţi care ţineau prăvălii, fumăritul. Apoi la fiecare schimbare de domnie, meşterii breslaşi plăteau o taxă de reînnoire a privilegiilor lor stabilite prin hrisov sau catastih. În sfîrşit, la cererea domniei, breslele acopereau unele cheltuieli ale vistieriei.

Alexandru Ipsilanti în Ţara Romînească şi Mihai Şuţu în Moldova au reorganizat vechile bresle meşteşugăreşti, dîndu-le noi hrisoave care reglementau condiţiile lor de funcţionare. Aceste condiţii se refereau la aprovizionarea cu materii prime, la dimensiunile şi preţul mărfurilor produse, la desfacerea mărfurilor pe piaţă, la organizarea ierarhiei profesionale şi administrative, la situaţia ucenicilor şi calfelor, la promovarea noilor meşteri, la veniturile şi cheltuielile cutiei breslei.

În această perioadă s-au înfiinţat noi bresle meşteşugăreşti şi negustoreşti care nu răspund unor tehnici noi şi nu indică un progres social sau economic. Ele sînt o dovadă că constituirea unor negustori şi meşteşugari în bresle s-a făcut sub presiunea domniei, în interes fiscal[1].

Prosperitatea unor meşteşuguri organizate în bresle a adîncit contradicţiile social-economice în rîndul membrilor lor. Unii meşteşugari breslaşi realizînd sume de bani însemnate prin moştenire şi exploatarea calfelor şi ucenicilor, le folosesc pentru lărgirea producţiei atelierului lor sau le plasează în proprietăţii mobiliare, în cămătărie şi mai ales în speculaţii comerciale cu mărfuri care nu aveau legătură cu meşteşugul ce-l practicau. Astfel se constituie o pătură de meşteşugari înstăriţi. În contradicţie cu aceştia sînt meşteşugarii săraci, lipsiţi de calfe şi de ateliere proprii, care sînt reduşi la condiţia de muncitori salariaţi.

Dispoziţiile cuprinse în hrisoavele şi catastifele breslelor împiedicau însă « în mod sistematic » ca meşteşugarul breslaş « să se transforme într-un capitalist »[2], printr-o serie de procedee: limitarea numărului calfelor şi ucenicilor, a orelor de lucru, interzicerea de a se folosi de unelte sau de procedee de muncă perfecţionate, scindarea breslelor vechi asociate în noi bresle specializate.

---

[1] În Ţara Romînească, la Bucureşti, s-au constituit în breaslă: şalvaragiii, pînzarii şi abagiii (1776), zăbunarii şi blănarii (1780), işlicarii (1782), iaurgiii (1800), cojocarii, constructorii, măcelarii (1827), brutarii; la Piteşti, bărbierii, cavafii şi cismarii; la Rîmnicul Vîlcea, croitorii (1824); la Craiova, cojocarii (1780). În Moldova, următorii meşteşugari primesc catastih de breaslă: la Huşi, ciobotarii (1790), lăutarii (1792); la Botoşani, făclierii (1794); la Iaşi, calpaccii (1793), pitarii (1827); la Tg.-Frumos, cioclii (1793); la Piatra Neamţ, cismarii, ciobotarii, tăbăcarii (1800).

[2] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, Ed. politică, 1960, p. 376.

Noile hrisoave şi catastihuri, ca şi cele vechi, care primesc întăriri în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea, cuprind clauze care dovedesc că regimul breslelor meşteşugăreşti începe să fie subminat de aceste contradicţii social-economice, fără însă ca acestea să provoace destrămarea lui imediată. Regimul de breaslă se menţine numai prin monopolul de producţie şi de desfacere a mărfurilor pe piaţa locală. Înfiinţarea unor noi bresle de meşteşugari pînă în preajma Regulamentului organic este o dovadă că regimul de breaslă, purtător al vechilor relaţii feudale, lupta din răsputeri împotriva noilor relaţii de producţie. «Sistemul corporaţiilor din evul mediu — precizează K. Marx — încerca să împiedice cu forţa transformarea meşterului în capitalist, limitînd numărul muncitorilor pe care putea să-i folosească un singur meşter la un *maxim* foarte redus. Posesorul de bani sau de marfă se transformă cu adevărat în capitalist abia atunci cînd suma minimă avansată pentru producţie întrece cu mult maximul din evul mediu»[1]. Dar înmulţirea meşterilor «liberi» şi a manufacturilor va duce inevitabil la înfrîngerea regimului de breaslă.

Manufacturile

Creşterea producţiei agricole şi meşteşugăreşti şi intensificarea schimbului de mărfuri au permis înmulţirea manufacturilor. Pe lîngă manufacturi au funcţionat la noi şi întreprinderi de tipul cooperaţiei capitaliste simple, care reprezintă prima formă de organizare capitalistă a muncii. Cooperaţia capitalistă simplă concentrează activitatea unui număr mai mare de muncitori decît în vechile ateliere meşteşugăreşti, în acelaşi loc şi în acelaşi timp, în vederea producerii «aceleiaşi speţe de marfă, sub comanda aceluiaşi capitalist»[2]. De exemplu, cărămidăriile din jurul marilor oraşe, cuptoarele de potasă, berăriile, lumînărăriile[3].

Manufactura reprezintă o etapă a procesului de producţie capitalist întemeiat pe munca manuală şi care se deosebeşte de cooperaţia capitalistă simplă prin diviziunea muncii: «cooperaţia întemeiată pe diviziunea muncii îşi creează forma ei clasică în *manufactură*»[4]. Operaţiile distincte, efectuate de diferiţi muncitori, permiteau acestora să dobîndească o mai mare destoinicie şi eficienţă, să mărească şi să perfecţioneze producţia. Manufacturile în Ţara Romînească şi Moldova de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea produceau: postavuri, sticlărie, hîrtie, ceramică etc. [1]. Tot manufacturi erau şi tipografiile Mitropoliei din Iaşi şi ale celei din Bucureşti, precum şi cea a Episcopiei din Rîmnicul Vîlcea, care funcţionau încă din epoca anterioară. În 1817 s-a înfiinţat la Bucureşti o imprimerie pentru tipărituri laice, care la început a fost condusă de o epitropie, iar ulterior a aparţinut lui Ion Eliade Rădulescu

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, Ed. politică, 1960, p. 329.

[2] *Ibidem*, p. 342.

[3] Fabricile de lumînări (1785—1792, 1813, 1825), de paste făinoase (1798—1799, 1815), şi berăriile (1815, 1826) din Bucureşti, cele de paste făinoase din Galaţi (1806—1811) şi din Iaşi (1811), berăriile din Iaşi (1786, 1800—1803), Roman (1815—1816), Bucureşti (1815, 1826) şi Botoşani (1828), cele de arpacaş din Corneşti şi Ageşti (1792—1793), de sare huscă de la Slătioara şi Luncani (1814—1820), precum şi cuptoarele de potasă din Moldova (1798—1799).

[4] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. IV-a, Bucureşti, Ed. politică, 1960, p. 355.

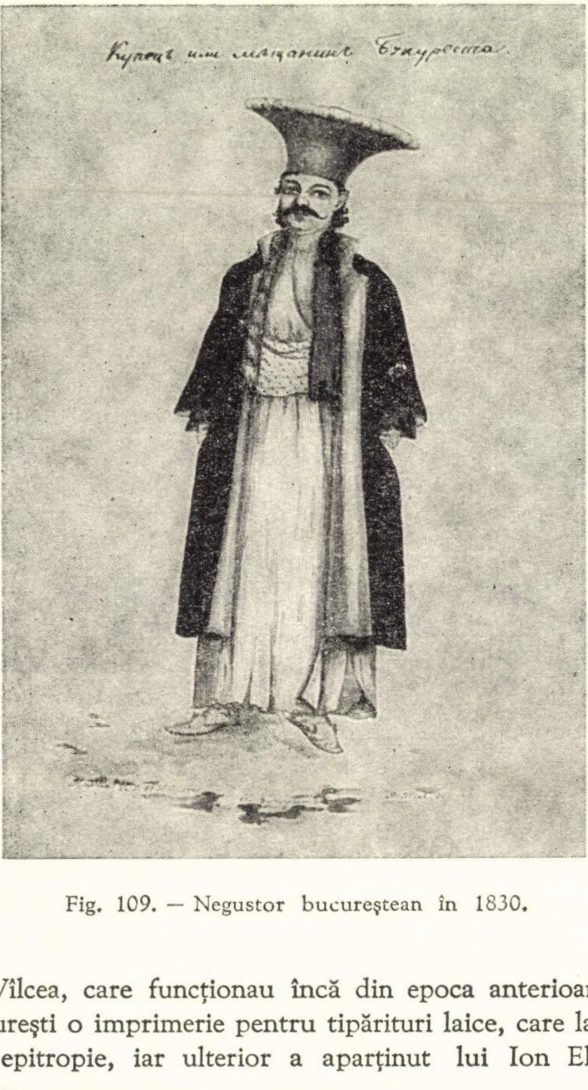

Fig. 109. — Negustor bucureştean în 1830.

---

[1] Astfel au funcţionat manufacturi de *postav* la Pociovalişte (1766—1794), Bucureşti (1796—1803, 1819), Ruginoasa (1805); de *sticlă* la Deleni (1772), Tîrgovişte (1783, 1791—1793, 1800—1825), Bucureşti (1786), Vlădeni (1786), Miclăuşeni (1798—1802), Comăneşti (1819—1821, 1825); de *hîrtie* la Caţichea (1793—1799); de *basmale* (testemeluri) la Mărcuţa (1800—1830), Bucureşti (1823); de *tors bumbacul* « după al englezilor tertip » la Bucureşti (1805); de *ceramică* în Ţara Romînească (1806—1807) şi la Iaşi (1822). Pentru aceeaşi perioadă se păstrează autorizaţii de înfiinţare a unor manufacturi, despre care însă lipsesc indicaţii că au funcţionat efectiv, de exemplu manufacturi de *postav* la Vaslui (1799, 1801); de *sticlă* la Vitijeni (1772), Tazlău (1800), Doljeşti (1802), Cîmpulung-Muscel (1829); de *arme* la Bucureşti (1794); de *săpun* la Bucureşti (1780); de *hîrtie* pe moşia Batişte (1776) etc.

Ca forme de producţie capitalistă, manufacturile au apărut sub cele două aspecte distincte: dispersate şi centralizate. La noi, mai numeroase sînt cele centralizate. Dintre cele dispersate menţionăm vechea manufactură de postav de la Pociovalişte, care folosea la torsul lînii aproape 40 de muncitori (1773—1774) de pe diferite moşii.

Numeroase manufacturi s-au înfiinţat pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti, unde găseau materii prime ieftine şi din abundenţă şi puteau folosi munca servilă. Acestea erau manufacturi domeniale. Altele au funcţionat în marile oraşe, în imediata apropiere a pieţei de desfacere, putînd astfel să folosească în proporţii mai mari mîna de lucru calificată (Bucureşti, Iaşi, Galaţi, Botoşani, Tîrgovişte, Roman).

Capitalul investit a fost furnizat uneori de domnie, de cele mai multe ori însă de boieri, ca de pildă: Grigore Ghica, Radu Slătineanu, Constantin Filipescu, Scarlat Manu, Sandulache Sturza şi alţii, precum şi de negustori, dintre care amintim: Petre Hagi, Chiriac Arbut, Nicola Lazăr, Konrad Schröder etc. Mărimea capitalurilor investite varia după natura întreprinderii. Manufactura de sticlă din Tîrgovişte s-a întemeiat la sfîrşitul secolului al XVIII-lea cu un capital de 1 004 taleri, cea de ceramică din Ţara Romînească cu 10 000 de taleri, cea de hîrtie de la Caţichea cu 32 000 de taleri.

Conform principiilor mercantilismului, domnia a acordat iniţiatorilor care voiau să întemeieze o manufactură privilegii exclusive de fabricaţie pe o perioadă de timp: scutire de taxe vamale pentru unele materii prime, autorizaţia de a aduce specialişti şi utilaje din străinătate. Dar, din cauza regimului capitulaţiilor, ea nu le putea asigura protecţia vamală împotriva concurenţei produselor industriale străine.

Problema cea mai grea era recrutarea mîinii de lucru calificate. Slaba dezvoltare a pieţei forţei de muncă, precum şi numărul restrîns de meşteşugari liberi, i-a obligat pe antreprenorii manufacturilor să folosească, în afară de specialişti aduşi de peste hotare, mai ales munca servilă a ţăranilor dependenţi şi a ţiganilor robi. Meşterii specialişti străini, ca şi utilajele, au fost aduşi din Silezia, Prusia, Austria şi Polonia. Dar cei mai mulţi meşteri au venit din Transilvania. Îngrijoraţi de urmările pe care dezvoltarea unei industrii naţionale le putea avea asupra comerţului austriac în Principatele romîne, consulii Austriei din Bucureşti şi Iaşi recomandau guvernului lor să împiedice emigrarea muncitorilor calificaţi din statele habsburgice. Meşterii străini angajaţi cu contract, plătiţi în bani şi în natură, beneficiau de scutiri de dajdie şi de diferitele angarale.

În manufacturile domeniale, majoritatea lucrătorilor era formată din meşteşugari şi ţărani dependenţi localnici. Numărul lor varia după natura întreprinderii, după gradul de diviziune a muncii şi după amploarea afacerilor. Cei mai numeroşi erau în manufacturile de produse textile. La manufactura de postav de la Pociovalişte lucrau 243 de muncitori în 1794, la cea de basmale de la Mărcuţa 150 de lucrători în 1819, la manufactura de hîrtie se întîlnesc în medie 40 de lucrători, iar la cele de sticlă din Moldova între 30 şi 100.

Meşteşugarii şi ţăranii clăcaşi care prestau muncă în manufactură în cadrul obligaţiilor lor faţă de stăpînul de moşie erau scutiţi de contribuţia faţă de vistierie, care era plătită de antreprenorul întreprinderii.

Ca şi în Rusia şi Polonia, aceşti muncitori nu erau încă despărţiţi de agricultură. Ei îşi păstrau bucata de pămînt, care forma baza existenţei lor materiale, şi îşi împărţeau timpul de muncă între manufactură şi ţarină. Că agricultura constituia principala lor sursă de trai o dovedeşte revendicarea lor de a avea două săptămîni pentru lucrul pămîntului şi una pentru munca în manufactură, în loc de una şi una.

Pentru săptămîna consacrată muncii în manufactură, muncitorii localnici nu erau plătiţi. Aceasta era « claca » lor. Dacă însă în timpul rezervat agriculturii ei prestau munca în manufactură, erau plătiţi, dar cu un salariu derizoriu. Cei care nu se prezentau la muncă, dacă nu erau bolnavi, riscau să fie pedepsiţi cu amendă, cu bătaia şi cu închisoarea.

Ca şi în Anglia, Franţa, Austria, Rusia s-a folosit şi la noi în manufacturi munca femeilor, a copiilor şi a condamnaţilor la închisoare pentru datorii. Copiii între 12 şi 16 ani, în calitate de ucenici, nu primeau leafă, ci numai întreţinere (hrană şi îmbrăcăminte). « Copiii — arată F. Engels — erau găzduiţi în comun şi îmbrăcaţi de patronii lor, ai căror sclavi deveneau de fapt, fiind trataţi în consecinţă cu cea mai mare brutalitate şi barbarie » [1]. Condamnaţii la închisoare lucrau în manufactură perioada de timp la care fuseseră osîndiţi.

În manufacturile din oraşe, majoritatea muncitorilor era formată din oameni liberi: meşteşugari calificaţi, localnici şi străini. Pentru munca lor ei primeau salarii în bani şi în natură.

În general, sub aspectul relaţiilor de producţie din aceste manufacturi, se constată că la sfîrşitul secolului al XVIII-lea predomină manufacturile de tip mixt, iar în prima jumătate a secolului al XIX-lea relaţiile feudale încep să cedeze treptat locul relaţiilor capitaliste.

Condiţiile de muncă din manufacturi erau foarte grele. În afară de faptul că muncitorii trebuiau să vină de la mari depărtări la locul de producţie, ei erau supuşi la muncă din zori şi pînă în noapte. Împotriva regimului de grea exploatare ei au dus o luptă neîntreruptă şi dîrză prin sustragere de la muncă şi prin numeroase jalbe. În aceste plîngeri, care deschideau procese între muncitori şi antreprenori, cei dintîi cereau reducerea sau desfiinţarea normei de muncă şi uneori chiar eliberarea din munca în manufactură. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea s-au desfăşurat două procese ale postăvarilor de la manufactura din Bucureşti: în 1796, postăvarii reuşesc să obţină vremelnic desfiinţarea normei de muncă, iar în 1799 un supliment de salariu în natură. La începutul secolului al XIX-lea, în 1803, un număr de 16 postăvari de la aceeaşi manufactură refuză să plătească amenzile covîrşitoare (mărite de zece ori) şi să lucreze în condiţiile inumane impuse de antreprenorul întreprinderii.

---

[1] F. Engels, *Situaţia clasei muncitoare din Anglia*, Bucureşti, E.P.L.P., 1953, p. 149.

Pentru desfacerea producţiei, manufacturile ţineau prăvălii în oraşe sau le trimiteau la bîlciuri şi tîrguri. Unele dintre ele expediau chiar mărfuri peste hotare. În 1796, manufactura de postav din Bucureşti a exportat o cantitate însemnată de produse pentru echiparea armatei turceşti, iar cea de sticlă de la Tîrgovişte continua să-şi vîndă produsele în sudul Dunării şi la începutul secolului al XIX-lea.

Dezvoltarea industriei manufacturiere a fost frînată în Principatele romîne de dominaţia otomană, care a făcut imposibilă practicarea unei politici protecţioniste din partea domniei. În condiţiile regimului turco-fanariot nu se puteau aplica taxe vamale protecţioniste, nu se putea prohibi decît foarte greu exportul materiilor prime, nu se putea împiedica importul produselor industriale străine, mai ales austriece, care, beneficiind de tariful de 3% al tratatului comercial cu Poarta, inundaseră piaţa noastră internă concurînd pe cele romîneşti. Astfel se explică durata efemeră sau cu mari întreruperi a manufacturilor din Ţara Romînească şi Moldova, care n-a permis cristalizarea deplină a unei perioade manufacturiere în dezvoltarea industriei noastre capitaliste.

Industria extractivă

Extracţia aurului din nisipul rîurilor şi imensele zăcăminte de sare au contribuit să creeze Principatelor romîne, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, faima « unui nou Peru »[1], cu bogăţii minerale extraordinare, încă neexploatate de localnici, de teama turcilor care ar fi profitat pentru a arunca noi sarcini asupra celor două ţări.

Cercetările întreprinse în timpul războaielor ruso-turce de la începutul secolului al XIX-lea de către ofiţerii şi inginerii ruşi n-au dat rezultatele aşteptate. Rapoartele lor semnalează vag « multe metaluri şi locuri cu pucioasă »[2]. Minele de aur, argint, fier şi cărbuni pe care le căutau aceşti exploratori nu s-au găsit. Abia în 1833 s-au putut, în urma unor noi cercetări, localiza unele minerale pe prima hartă mineralogică a principatelor.

Sarea. Principalele exploatări de sare în Ţara Romînească — de la Ocnele Mari, Slănic-Prahova şi Telega — şi din Moldova, de la Tîrgu-Ocna, se aflau pe moşii domneşti, mănăstireşti şi boiereşti. Venitul ocnelor, arendat în fiecare an, aparţinea cămării domneşti. În Ţara Romînească, venitul ocnelor s-a ridicat de la 300 000 de lei în 1782 la dublu în 1820. Salinele de la Tîrgu-Ocna aduceau un venit de 200 000 de lei în 1780 şi de 212 000 de lei în 1827. Venitul acesta ar fi fost mai mare dacă contractele de arendă n-ar fi obligat pe arendaşi să dea boierilor, mănăstirilor, consulatelor şi altor categorii privilegiate mertice de sare gratuită.

Extragerea sării se făcea, ca şi în secolele precedente, după metode rudimentare, din masivele de sare care ajungeau pînă la suprafaţa pămîntului şi din fîntîni de slatină. Tăierea bolovanilor de sare, în puţuri verticale, mergea la sfîrşitul secolului al XVIII-lea pînă la 40 m adîncime. În galeriile orizontale, tavanul era susţinut de coloane de sare special amenajate.

---

[1] Hurmuzaki, vol. XIX/1, p. 65.

[2] I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Ţării Romîneşti 1800—1850*, vol. I, p. 123.

Mîna de lucru folosită în exploatarea ocnelor se compunea din oameni liberi, clăcaşi şi ţigani robi, la care se adaugă şi condamnaţii la muncă silnică.

În retribuţia muncitorilor de la ocne, în bani şi cu mertice de sare, se constată mai ales la începutul secolului al XIX-lea unele aspecte noi. De exemplu, ciocănaşii de la Tîrgu-Ocna (Bacău), numiţi şavgăi, obţin în 1814 un spor de 25% la retribuţia lor în bani şi unele noi scutiri.

În 1830, numărul muncitorilor din ocne era în Ţara Romînească de 1 360 de ciocănaşi şi măglaşi, iar în Moldova, în 1828, de 650 de şavgăi, împreună cu alte categorii de lucrători auxiliari (lemnari, cărăuşi etc.).

Condiţiile grele de muncă şi plata de mizerie, precum şi încercările unor arendaşi de a le reduce sau suprima merticele de sare, au provocat din partea lucrătorilor nemulţumiri care au luat forme diferite de luptă de clasă: jalbe, procese, fuga, răzvrătirea. Ţiganii ciocănaşi de la Ocnele Mari fug deseori de pe locul de producţie şi rareori pot fi prinşi şi aduşi la urmă. Ciocănaşii de la ocna Slănic se judecă timp de opt ani cu mănăstirea Colţea (1785—1793) pentru claca de sare şi dreptul de proprietate şi, natural, pierd procesul. La începutul secolului al XIX-lea, muncitorii de la ocna Telega se răzvrătesc şi refuză să mai facă clacă, iar în 1824 ciocănaşii de la ocnele Slănic şi Telega bat şi izgonesc pe oamenii stăpînirii.

În Moldova, şavgăii depun mereu jalbe la domnie pentru mărirea retribuţiei în bani şi acordarea de scutiri şi reuşesc treptat, ameninţînd cu părăsirea ocnei, să-şi amelioreze situaţia materială (1803—1814).

Păcura. Încă din epoca precedentă, păcura era exploatată în văile Prahovei, Buzăului şi Dîmboviţei, iar în Moldova în regiunea dintre Oituz, Tăzlău şi Trotuş. Puţurile sau gropile de păcură se aflau pe moşiile domniei, boierilor, mănăstirilor şi chiar ale unor ţărani liberi. Ca şi sarea, păcura era un drept al domniei pe care aceasta îl arenda împreună cu vămile. Arenda puţurilor de păcură în Ţara Romînească se ridica în 1810 la 67 300 de lei, iar în 1822 la 128 250 de lei. Stăpînul locului avea dreptul să extragă păcura în folosul său timp de 40 de zile pe an, între 21 noiembrie şi 31 decembrie; în restul anului, producţia era predată domniei, în schimbul unei retribuţii foarte reduse.

Păcura se extrăgea din puţuri cu ajutorul unei găleţi sau cu un mecanism rudimentar numit crivac. Păcura era depozitată în butoaie şi vîndută în ţară şi peste hotare, mai ales în Imperiul otoman. Producţia unui puţ se ridica la începutul secolului al XIX-lea la 80—100 de ocale pe zi.

Ţăranii liberi şi clăcaşii care lucrau la puţurile de păcură se numeau în Ţara Romînească păcureţi, iar în Moldova gropaşi. În 1830, numărul păcureţilor era de 120, răspîndiţi în cîteva centre mai importante. Munca lor era retribuită în bani. De fiecare vadră de păcură extrasă, ei primeau în 1811 cîte 60 de bani. Condițiile grele de exploatare îi determinau adesea să fugă cu toții și să nu poată fi readuși decît prin slujbașii domniei.

Aurul. În Țara Romînească, ca și în Moldova, aurul era cules din apa rîurilor. Firișoarele de aur se găseau din abundență în nisipul unor ape, ca Oltul, Argeșul, Topologul, Moldova și Bistrița aurie. Cu această îndeletnicire se ocupau țiganii aurari sau rudari, menționați încă din secolul al XVI-lea. Pe lîngă ei apar la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și aurari romîni, pe valea Lotrului. În Țara Romînească, numărul țiganilor aurari a crescut de la 219 sălașe în 1774, la 400 în 1810. În Moldova numărul lor era cam pe jumătate.

Procedeul de extragere a aurului era extrem de simplu: nisipul aurifer scos din fundul apei era aruncat cu lopata pe o scîndură înclinată acoperită cu postav de care se prindeau firicelele de aur. Aurul scos din nisipul rîurilor era un drept al domniei. Țiganii erau obligați să predea în fiecare an o cantitate de aur, care constituia prestația lor și în schimbul căreia erau scutiți de bir și de alte angarale. Cantitatea de aur recoltată peste cota obligatorie era plătită, dar la un preț redus.

Producția de aur a crescut în Țara Romînească de la 4 kg la sfîrșitul secolului al XVIII-lea la 7,5 kg în 1811 și 1820, revenind cam patru dramuri (12,72 g) de fiecare aurar. În Moldova, cantitatea era aproape de 5 kg.

Țiganii aurari din Țara Romînească au aparținut mănăstirii Cozia pînă în 1795, cînd au trecut sub dependența domniei. Ei își plăteau dajdia în aur sau echivalența acesteia în bani, socotindu-se dramul la 11 lei. Această situație a durat pînă în 1843, cînd țiganii au fost dezrobiți.

Alte minereuri. Exploatarea fierului și aramei, abandonată în prima jumătate a secolului al XVIII-lea din cauza concurenței austriece, n-a mai fost reluată decît în epoca regulamentară. Extragerea cărbunelui de piatră se făcea în Țara Romînească izolat pe moșiile mitropoliei și ale unor mănăstiri la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, iar în Moldova din 1807 pe moșia Grozești (Bacău). Relativ la alte produse ale subsolului, ca pucioasă, chihlimbar și mercur, însemnările călătorilor și documentele de la începutul secolului al XIX-lea fac deseori mențiuni, dar fără să specifice dacă erau sau nu exploatate. În tot cazul, ele nu contau încă în economia țării.

3. DEZVOLTAREA COMERȚULUI

Regimul comercial

Relațiile comerciale ale țărilor romîne cu străinătatea și, prin urmare, politica lor vamală, erau reglementate pe de o parte de capitulațiile și tratatele comerciale încheiate de Poartă cu puterile străine, iar pe de alta de dispozițiile interne prin care Poarta își rezerva principalele produse agricole și miniere ale țării, adică de monopolul turcesc, care a determinat și condițiile comerțului interior.

Capitulațiile erau privilegii unilaterale, acordate de sultan unei puteri străine. Astfel, prin capitulațiile acordate Franței în 1569, sultanul asigura supușilor francezi libertatea comerțului și navigației, imunitatea judiciară și protecția consulară în tot cuprinsul Imperiului otoman. Reînnoite de mai multe ori, în 1740 privilegiile lor au fost considerabil lărgite și, sub titlul de « capitulațiile cele mari », au rămas în vigoare pînă în 1923. În afară de Franța, Poarta a acordat capitulații Angliei (1580), Olandei (1612), Austriei (1615), Prusiei (1761) și Rusiei (1774).

Capitulațiile și tratatele de comerț care le completează și le precizează asigură supușilor puterilor beneficiare libertatea comerțului contra unei taxe de 3% *ad valorem*, plătită o singură dată, la intrare sau la ieșire. Cum evaluarea mărfii a dat naștere la conflicte între negustori și funcționarii vamali, s-au întocmit tarife care fixau taxa vamală pentru toate articolele specificate în tarif după unitatea de lungime, greutate sau capacitate. Marile puteri au profitat de acest prilej pentru a reduce taxele vamale sub 3%. Astfel, tariful englez din 1801 prevede că articolele care nu figurează în tarif și nu sînt cuprinse nici în tarifele Franței, Rusiei sau Austriei vor plăti 3% după o defalcare de 20% din valoare.

Tratatele de comerț încheiate de Poartă cu marile puteri cuprindeau clauza națiunii celei mai favorizate, în virtutea căreia puterea contractantă își asigura toate avantajele pe care Poarta le-a acordat sau avea să le acorde altor puteri. Astfel, tratatul de comerț austro-turc din 1784 garantează supușilor Imperiului habsburgic toate libertățile și avantajele de care beneficiază sau vor beneficia francezii, englezii și rușii sau orice altă națiune mai favorizată. În virtutea acestei clauze, negustorii de piei de iepure austrieci s-au plîns că, pe cînd ei erau supuși la taxa de 3%, negustorii ruși nu plăteau decît 10 parale pentru 100 de piei în valoare de 50—60 de piaștri, ceea ce reducea taxa la 1,06%.

Dispozițiile capitulațiilor și tratatelor de comerț semnate de Poartă se aplicau și Principatelor romîne. După tratatul de la Kuciuk-Kainargi, Poarta le comunica domnilor și le cerea să le aplice. Astfel, după încheierea tratatului de comerț ruso-turc din 10/21 iunie 1783, care punea comerțul Rusiei pe picior de egalitate cu comerțul Franței și Angliei, Poarta a poruncit domnilor țărilor romîne ca « negustorii ruși să nu fie supărați de cadii, de judecători, guvernatori și alți slujbași de poliție »[1] și să nu li se ia vama decît o singură dată. După plata taxei vamale, negustorul primea o teșcherea *(billet d'acquis)*, valabilă în tot cuprinsul Imperiului. Vameșii care ar fi călcat aceste dispoziții și ar fi cerut a doua oară vama erau pasibili de pedeapsa cu moartea.

Aceste dispoziții se refereau la articolele lăsate de Poartă libere la export. Produsele esențiale ale Principatelor romîne — grînele, oile, untul, mierea, silitra— erau prohibite. Ele nu puteau fi vîndute decît negustorilor turci și la prețuri fixate arbitrar, sub cursul pieței libere. Grînele trebuiau predate la Brăila și

---

[1] D. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerțul romînesc, 1473—1868*, p. 98.

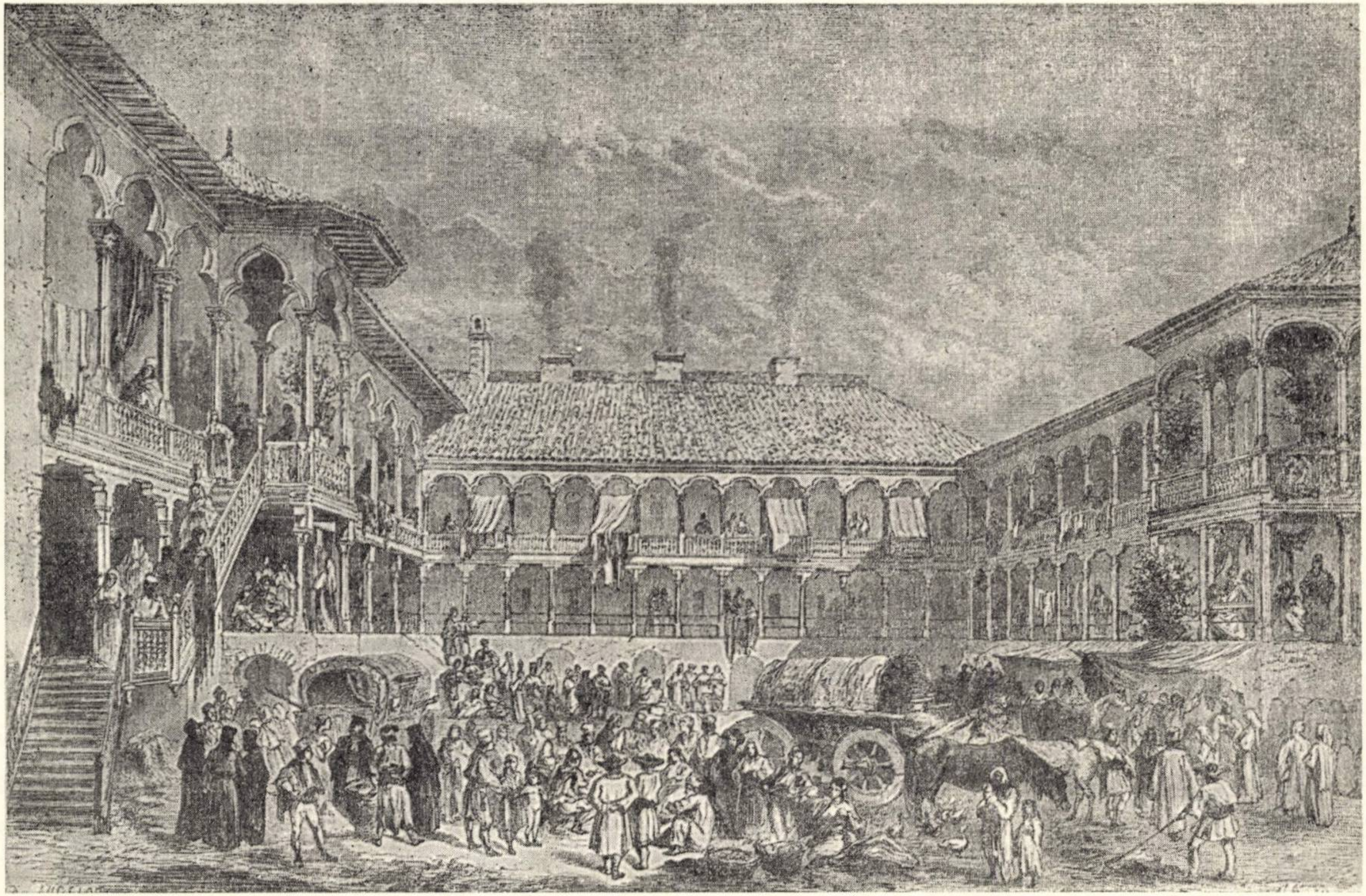

Fig. 110. — Hanul lui Manuc din Bucureşti, după desenul lui Lancelot.

Galaţi, unde negustorii turci veneau în fiecare vară cu corăbiile să le ridice şi le plăteau cînd voiau şi cît voiau.

La mijlocul secolului, furniturile de grîne fuseseră asimilate, sub numele de *zaherele*, cu furniturile de război. Moldova şi Ţara Romînească trebuiau să predea în fiecare an o anumită cantitate de grîne pentru hrana Constantinopolului şi pentru distribuirile pe care seraiul le făcea ienicerilor şi diferitelor categorii de slujbaşi ai curţii [1].

Independenţa paşei de Egipt şi încorporarea Crimeei la Rusia, în 1783, lipsind Turcia de furniturile acestor ţări, au mărit necontenit exigenţele Porţii faţă de Principatele romîne. Dar victoriile Rusiei asupra Turciei şi intervenţiile ambasadorului rus la Constantinopol au îngrădit treptat efectele monopolului turcesc.

În noiembrie 1774, cîteva luni abia după semnarea tratatului de la Kuciuk-Kainargi, Poarta a fost silită să confirme printr-un hatişerif privilegiile Principatelor romîne şi să reglementeze modalităţile de colectare şi de plată a furniturilor destinate capitalei otomane. Zahereaua pierdea semnificaţia de prestaţie de război şi turcii se obligau să-şi plătească aprovizionările la preţul curent de la schelele Dunării. Monetăria otomană nu mai putea trimite oameni să ridice silitra din Moldova. Domnul Moldovei fu însărcinat să cumpere el silitra, s-o expedieze la Galaţi şi s-o plătească din tributul ţării. Senedul imperial din 1783 completează şi precizează aceste dispoziţii. Furniturile Porţii vin numai după acoperirea consumului intern şi vor fi plătite în numerar, ca şi transportul. Şi mai explicit e hatişeriful din 1802, care a reglementat relaţiile economice ale Ţării Romîneşti cu Poarta pînă la tratatul de la Adrianopol.

Divanele celor două ţări aveau dreptul să prezinte obiecţii la cantităţile de provizii cerute de Poartă şi acestea trebuiau plătite « fără întîrziere şi la preţul curent; nici o cumpărare nu se va face în alt mod » (art. 13) [2]. În afară de negustorii care aveau firmane, nici un turc nu putea intra şi rămîne în ţară. În principiu, după îndestularea capanului, produsele disponibile erau libere la export. Dar domnii le puteau declara necesare consumului intern şi, într-adevăr, ei au uzat de acest drept pentru a impune negustorilor diferite taxe sub forma licenţelor de export sau sub aceea a unor tarife vamale majorate.

Aceste acte n-au desfiinţat monopolul turcesc, dar reglementîndu-l l-au îngrădit, cu toate că Poarta a căutat, şi în parte a izbutit, să le limiteze efectele, prohibind exportul unor produse de care pretindea că are nevoie. Cu complicitatea domnilor, al căror devotament era apreciat după modul cum ştiau să asigure aprovizionarea capanului, Poarta îşi rezerva produsele cele mai însemnate: grînele, oile, grăsimile, mierea, ceara, lemnul de construcţie şi silitra. Circulaţia acestor produse era oprită, chiar şi în interior, înainte de acoperirea nevoilor Porţii.

---

[1] N. Iorga, *Prefaţa* la Hurmuzaki, vol. X, p. XIX. După *Genealogia Cantacuzinilor*, Ţara Romînească a fost impusă la 35 000 de chile de Brăila (M. Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1902, p. 461).

[2] *Acte şi documente relative la istoria renascerei Romîniei*, vol. I, p. 261.

Prețul curent, deja redus prin aceste măsuri, a fost coborît și mai mult prin *nartul* (aici în sensul de preț maximal) fixat de autorități la articolele de primă necesitate vîndute în țară. Negustorii turci luau prețul maximal din interior ca bază pentru prețul proviziilor destinate capanului.

Astfel, cu toate angajamentele Porții, prețurile plătite pentru furniturile capanului n-au atins decît în mod cu totul excepțional prețul curent și abuzurile n-au încetat. Poarta a găsit totdeauna mijlocul de a le eluda. Înainte de numire, domnii erau siliți să promită că vor face livrările la prețul fixat de Poartă. În 1819, cînd negustorii de oi au venit la București, consulul general al Rusiei la București, Al. Pini, a cerut ca achizițiile să se facă la liberă învoială, potrivit hatișerifului din 1802. Al. Șuțu a răspuns că, « la plecarea sa din Constantinopol, superiorii săi i-au poruncit să scadă chiar și prețul din anul trecut ». Dacă ar proceda altfel s-ar compromite cu totul față de Poartă [1]. Prețul grîului a fost fixat la fel, prin înțelegerea domnului cu capanlîii, fără consultarea divanului. La aceste procedee se adaugă abuzurile comise de domni. De pildă, Caragea a luat de la oameni cherestele și provizii pentru cetățile de la Dunăre, « pe care Poarta în orice timp le-a plătit cu exactitate [2]» și a silit pe producători să le transporte la schele, fără să-i plătească. Scarlat Callimachi a rămas dator țării cu 900 000 de piaștri reprezentînd furnituri nedefalcate din tributul țării [3]. Mihai Suțu a dispărut și Alecu Suțu a murit în 1821 fără să fi plătit producătorilor prețul furniturilor, pe care ei îl încasaseră. Domnul și ispravnicii rechiziționau produsele țăranilor și nu plăteau decît în parte atît furniturile destinate Porții și cetăților de la Dunăre, cît și cărăușiile. Dar după 1774 și, mai ales, după 1802, nu se mai poate spune, ca Wilkinson, consulul Angliei, că turcii nu plăteau furniturile capanului decît o pătrime din prețul local și o șesime din prețul Constantinopolului [4]. După mărturia consulului austriac de la Iași, în 1805 prețul unei vaci cumpărate de turci era de 27 de piaștri; la liber, prețul era de 34—36 de piaștri. Diferența era deci de 25%, nu de 400%. Între 1791 și 1805, prețul vitelor, socotit în ducați olandezi, s-a dublat. Dezvoltarea comerțului după 1774 și urcarea prețului produselor agricole se datoresc în bună parte garanțiilor impuse Porții prin hatișerifuri.

La exportul cu licență domnească în Transilvania și Bucovina trebuie să adăugăm contrabanda, care trebuie să fi fost într-adevăr fabuloasă, într-o țară cu granițe atît de întinse și greu de păzit și cu paznici interesați s-o favorizeze, nu s-o combată [5]. Contrabandă se făcea nu numai cu vitele, ușor de trecut prin

---

[1] Arh. Min. Ext. Moscova, dos. 282/1819, fol. 225.

[2] Hurmuzaki, vol. XX, p. 716.

[3] Arh. Min. Ext. Moscova, dos. 289/1819.

[4] W. Wilkinson, *An account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, p. 79.

[5] Vătafii de plai realizau prin contrabanda pe care o tolerau cîștiguri atît de mari, încît slujba lor era cea mai scump cumpărată, după cea a ispravnicilor și sameșilor. Vătaful plasei Cîmpului plătise în 1820 pentru postul său 28 000 de piaștri, iar vătaful plaiului Cîineni 25 000 de piaștri (Hurmuzaki, vol. XX, p. 527).

« vama cucului », ci și cu cereale, și nu numai în țările habsburgice, ci și pe mare. Cu toate măsurile de pază, negustorii din Galați găseau mijlocul să exporte prin contrabandă grîne și alte articole și să se îmbogățească.

Un alt factor care, în ciuda caracterului său colonialist, a favorizat dezvoltarea comerțului romînesc a fost expansiunea economică a Austriei în sud-estul Europei. După încheierea tratatului de comerț cu Turcia, în 1784, la vechile legături niciodată întrerupte ale orașelor transilvane cu Moldova și Țara Romînească, se adaugă politica de penetrațiune sistematică a Austriei, susținută cu toate mijloacele unei mari puteri europene, care caută în Orient compensații pentru pierderile suferite în Occident. Favorizată de poziția ei geografică, Austria avea să cucerească repede o poziție dominantă pe piața romînească și capitalul austriac avea să joace un rol important în exploatarea țărilor noastre.

Deși înființarea consulatelor rus în 1782, austriac în 1783, francez în 1798 și englez în 1803 a fost determinată de motive mai mult politice decît economice, ea a avut efecte considerabile asupra întregii dezvoltări a comerțului romîn. Negustorii străini, mai ales austrieci, n-au beneficiat numai de avantajele garantate țării lor de capitulațiile și de tratatele comerciale încheiate cu Poarta, ci și de protecția consulară, care-i punea la adăpost de samavolniciile comandanților din cetățile de la Dunăre și de abuzurile funcționarilor publici, garantîndu-le creanțele într-o țară în care codul comercial se confunda cu codul civil.

Sub protecția consulară, comerțul austriac a luat un avînt atît de brusc și de puternic, încît negustorii pămînteni amenințați cu ruina de concurența negustorilor austrieci — care erau scutiți de dări și nu se limitau la comerțul cu toptanul, cum prevedeau legile țării, ci se dedau și la comerțul cu amănuntul — au cerut protecția guvernului. Dar încercarea acestuia de a supune și pe negustorii austrieci la dajdie s-a lovit de opoziția Porții, care a dispus ca negustorii austrieci înzestrați cu cărți domnești să poată circula nesupărați în toată țara și să strîngă toate mărfurile care le conveneau. Austriecii au profitat de acest regim pentru a impune un sistem colonial de acaparare a produselor disponibile și pentru a inunda țara cu mărfurile lor, care-și păstrau calitatea mediocră și prețurile urcate. În urma acestor măsuri, consulul Austriei putea anunța, trei ani mai tîrziu, că « comerțul supușilor imperiali crește în fiecare zi, atît cu amănuntul, cît și cu toptanul »[1].

Cu toate acestea, realizarea din vămi a unor venituri considerabile pentru cămara domnească se datorește faptului că domnii au știut să eludeze tariful oficial. Cu titlul de magazinaj, cîntar, pază sau înlesniri de transport, ei au încasat taxe superioare tarifului oficial. Mijlocul cel mai sigur de a sili pe negustori să plătească taxele arbitrare era prohibirea exportului, chiar și pentru produsele — lînă, piei de iepure, scumpie și rîmători — care erau libere la export, sub pretextul nevoilor consumului intern. Domnii vindeau apoi pe sub mînă licențe de export.

---

[1] Hurmuzaki, vol. XIX/1, p. 295.

Exportul articolelor prohibite — cereale, vite, miere, ceară, brînză — se făcea cu complicitatea domnilor şi chiar a autorităţilor otomane, care se pretau la toate expedientele, cu condiţia ca totul să se petreacă în taină şi ca taina să fie pecetluită cu aur.

În timpul foametei care a bîntuit în Transilvania în 1813—1817, Austria a obţinut din principate toate cantităţile de cereale şi de vite care i-au trebuit. Poarta autorizase, la cererea internunţiului, exportul unor cantităţi de cereale variind între 50 000 şi 150 000 de chile constantinopolitane (de 36 de ocale). « Cu obişnuita-i bunăvoinţă », scrie consulul austriac, Caragea a convertit autorizaţia Porţii în chile romîneşti de 360 de ocale. Domnul Moldovei, Scarlat Callimachi, a mărit de cinci ori cantitatea de porumb autorizată de Poartă şi a eliberat negustorilor austrieci ordine secrete către funcţionarii vamali să treacă noaptea porumbul peste graniţă.

Acelaşi procedeu cu vitele cornute, cu rîmătorii şi cu lîna. Prohibind exportul, Caragea şi-a creat un adevărat monopol din comerţul cu vite. Negustorii ocoleau opreliştea plătind taxele suplimentare impuse de domn. Astfel, nevoile producătorilor, ingeniozitatea negustorilor, lăcomia domnilor, acţiunea consulilor şi adesea complicitatea autorităţilor otomane conspirau pentru a eluda măsurile prohibitive care trebuiau să rezerve capanului produsele Principatelor romîne.

Lărgirea pieţei interne

Creşterea producţiei agricole şi industriale a lărgit schimbul pe piaţa internă şi a mărit volumul exportului. Condiţiile naturale şi creşterea populaţiei au accentuat specializarea regională, care a favorizat lărgirea pieţei interne. În regiunile de munte, spre deosebire de cele de cîmpie, gospodăria moşierească şi cea ţărănească s-au specializat tot mai mult în creşterea vitelor şi în exploatarea pădurilor. Pentru a-şi procura cerealele care nu se produceau în cantităţi suficiente datorită specificului geografic, locuitorii de la munte s-au adresat celor de la cîmpie, oferindu-le în schimb produse animaliere şi cherestea. Ei au devenit astfel producători de mărfuri şi au stabilit astfel cu regiunea de cîmpie un schimb mai intens, care a contribuit la lărgirea pieţei interne. Acelaşi fenomen se constată între regiunile predominant viticole şi cele producătoare de cereale, precum şi între regiuni specializate în producţia anumitor articole (cojocăria la Botoşani şi Roman, postăvăria în ţinutul Neamţ, lemnăria în valea Bistriţei şi a Sucevei etc.) şi centrele de desfacere. Specializarea unor sate în anumite ramuri de producţie poate fi urmărită şi cu ajutorul toponimiei. Nume de sate meşteşugăreşti — Blănari, Cărămidari, Cărbunari, Ciurari, Croitori, Dogari, Fierari, Mătăsari, Olari, Pietrari, Pîslari, Postăvari, Rudari, Săpunari, Tăbăcari — se întîlnesc în mare număr atît în Moldova, cît şi în Ţara Romînească.

În Ţara Romînească, numai în cursul secolului al XVIII-lea apar 28 de astfel de sate. Înmulţirea lor, ca şi apariţia de oraşe noi, indică dezagregarea lentă a gospodăriei naturale şi progresul procesului de separare a agriculturii de meşteşuguri şi a satului de oraş, adică adîncirea diviziunii sociale a muncii.

Creşterea volumului comerţului exterior, mai ales după tratatele de comerţ ruso-turc din 1783 şi austro-turc din 1784, a contribuit de asemenea la lărgirea pieţei interne. În deceniul al doilea al secolului al XIX-lea, în urma unui şir de crize agricole, Transilvania importă, cu autorizaţia Porţii sau cu complicitatea domnilor Moldovei şi Ţării Romîneşti, mari cantităţi de cereale, ceea ce atrage şi nordul Moldovei şi al Olteniei în sfera regiunilor producătoare de cereale-marfă.

Dezvoltarea atelierelor de cooperaţie capitalistă simplă, mai ales în Moldova, şi înmulţirea manufacturilor din Ţara Romînească, care produc nu numai pentru piaţa locală, ci şi pentru restul ţării, accelerează transformarea pieţelor locale în pieţe provinciale (Moldova, Ţara Romînească) care tind să se unească într-o piaţă naţională unică. Evoluţia se apropie de acest stadiu în preajma revoluţiei din 1848, cînd se încheie uniunea vamală dintre Moldova şi Ţara Romînească (1846).

Înăuntrul ţării, comerţul se desfăşura în condiţiile sistemului de reglementare, supraveghere, preţ maximal şi vămi interioare caracteristic economiei feudale. Pe lîngă regulile generale, derivînd din capitulaţiile şi tratatele de comerţ ale Porţii, care se aplicau şi Moldovei şi Ţării Romîneşti, cîrmuirea a intervenit de asemenea printr-o serie de legi în organizarea şi funcţionarea comerţului interior.

Vămile interne. Circulaţia mărfurilor în cuprinsul ţării era îngrădită de o serie de taxe. În Ţara Romînească, vînzarea mărfurilor era supusă unei taxe de 10%, cuprinsă în numele generic de vamă, care era vîndută în fiecare an la mezat. « Ponturile de vînzarea vămilor », adică contractul de arendă de la 1 ianuarie 1807, ca şi cele din 1809 şi 1811, printre altele, ne sînt cunoscute [1]. Din aceste contracte se poate reconstitui regimul comerţului interior. Organizaţia financiară unea vama oraşelor, tîrgurilor şi bîlciurilor cu vama care se plătea la import şi export. Contractul cuprindea un catalog, după care vameşii aveau să vămuiască mărfurile negustorilor « Ţării Romîneşti i Ţării turceşti ». Sudiţii erau taxaţi după tariful tratatului ţării lor cu Poarta. În 1811, sudiţii ruşi au fost asimilaţi cu pămîntenii, « nemaifăcîndu-se osebire » între dînşii, fiind toţi « sub acea milostivă stăpînire » [2].

Importatorii care n-aveau prăvălie şi magazie în ţară şi duceau marfă în cele 17 judeţe ale ţării plăteau vama după catalog, acolo unde desfăceau marfa. Negustorii care aveau prăvălie sau magazie în ţară îşi desfăceau marfa şi plăteau vama acolo unde îşi aveau prăvălia. Era interzis acestor negustori să se învoiască cu vameşii şi să plătească aiurea « o nimica toată » şi apoi să vină cu teşchereaua unde îşi aveau prăvălia şi să spună că şi-au plătit vama.

---

[1] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. XI, p. 581—592 şi 607—619.

[2] *Ibidem*, vol. IX, p. 514.

Negustorii care aduceau marfa la Bucureşti plăteau vama nu la schele ci la « carvasaraua (vama) domnească », fiindcă aceasta avea privilegiul de a lua vama şi de la negustorii care îşi aveau prăvăliile în altă parte.

Marfa care venea din Turcia, zisă marfă de Rumelia, dacă era destinată Austriei sau Rusiei plătea la schele « trecătoarea », adică taxa de tranzit; dacă se desfăcea la Bucureşti sau în tîrgurile de afară plătea vama după catalog. Aprovizionările pentru Poartă şi cherestelele pentru cetăţile de la Dunăre erau scutite de vamă, ca şi acelea ce se vindeau în tîrgul Focşanilor şi făina cumpărată de brutari. Brînza exportată în Transilvania plătea 40 de bani de povară, dar aceea pe care mocanii o duceau pentru trebuinţele casei lor era scutită. Producătorii direcţi care duceau la tîrg cu spinarea brînză, peşte, zarzavat, erau scutiţi de vamă, dar le era interzis să aducă marfa cu carul pînă la marginea tîrgului şi apoi s-o introducă în oraş cu spinarea. Pentru lemnele de foc se plăteau 7 parale carul cu patru boi, 5 parale cel cu doi boi. În Moldova, toate produsele alimentare erau scutite de vamă.

Aceste reguli nu se aplicau decît producătorilor direcţi şi negustorilor de rînd. Vitele, bucatele şi băuturile moşiilor boiereşti şi mănăstireşti erau scutite de vamă. Negustorii plăteau pentru prăvăliile lor o taxă (fumăritul). Mitropolia, marile mănăstiri şi veliţii boieri, de la marele ban pînă la marele clucer de arie şi văduvele lor, aveau dreptul să ţină la Bucureşti o prăvălie scutită de această taxă. În sfîrşit, contrar regulii generale care era ca vama să fie plătită de cumpărător, cînd cumpărătorul era un boier sau o mănăstire vama era încasată de la vînzător. Ei făceau o concurenţă neleală şi producătorilor direcţi şi negustorilor, prin condiţiile speciale în care îşi desfăceau produsele şi îşi făceau aprovizionarea.

În afară de arenda plătită vistieriei, arendaşii vămilor aveau să achite mănăstirilor, cutiei milosteniilor şi chiar unor particulari « milele » acordate prin hrisoave domneşti şi havaietul logofeţilor, divictarului (secretar) şi muhurdarului (păstrător al sigilului), sume care aveau să încarce preţul articolelor vămuite şi să scumpească viaţa.

Havaietul sau ruşfetul slujbaşilor, pentru care perceperea vămii era prilej de jecmăneală, a contribuit de asemenea la scumpirea vieţii. De groaza lor, negustorii şi producătorii direcţi evitau în perioadele de criză alimentară să aprovizioneze capitala. Divanul Ţării Romîneşti consideră în ianuarie 1809, că scumpetea care pricinuieşte « nesuferita pătimire a obştei săracilor » vine « numai şi numa din pricina vămii ce plătesc şi din pricina ruşfeturilor ce dau la unii alţi dregători i zapcii » [1].

Dacă în timp ce capitala suferea de lipsă şi scumpete, la Cîmpulung (Muscel) era îmbelşugare şi ieftinătate, cauza era că, în baza unui privilegiu din vechime, acest oraş era scutit de vamă. Negustorii, pescarii şi ţăranii alergau de pretutindeni cu produsele lor, « fiindcă acolo nici agă, nici polcovnic de tîrg, nici vătaf de pescari, nici vameş nu este, nici ispravnicii nu se amestică »[1]. Nu era nici o categorie de slujbaşi care să nu tragă un folos ilicit din perceperea vămii, ca şi din aceea a impozitelor publice.

---

[1] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. XI, p. 778.

La toate acestea se adaugă faptul agravant că, în general, arendaşul vămilor, de obicei un mare dregător sau un mare boier, nu se ocupa el de perceperea vămilor, ci le subarenda cu cîştig, pe judeţe şi tîrguri sau pe ramuri de venit, unui mare număr de subarendaşi, care toţi trebuiau procopsiţi. Astfel, în 1809, Hagi Moscu, care, fiind mare vistier, cumpărase vămile cu 420 000 de lei, subarendase o parte cu 444 450 de lei, rezervîndu-şi restul pentru exploatare directă.

Altă măsură care a avut asupra comerţului interior efecte tot atît de dăunătoare ca şi vămile a fost preţul maximal asupra principalelor articole de consum, numit *nart*. Nartul n-a fost o simplă măsură impusă de o împrejurare excepţională — criza alimentară după războiul din 1768—1774 — el a fost cunoscut şi mai înainte. Dar după acest război a fost sistematizat şi menţinut pînă în primul sfert al secolului al XIX-lea, pentru avantajele pe care aplicarea lui le aducea organelor administrative şi poliţieneşti.

După încheierea păcii de la Kuciuk-Kainargi (1774), necesitatea cea mai urgentă care s-a impus lui Alexandru Ipsilanti era de a asigura aprovizionarea oraşelor, în primul rînd a capitalei, şi de a restaura economia dezorganizată de război. El n-a urmărit numai să asigure sosirea regulată a proviziilor, dar şi să prevină primejdia acaparărilor şi a speculei.

Pentru a atinge acest scop, cîrmuirea a recurs la două mijloace principale: reorganizarea negustorilor în bresle şi fixarea preţului maximal la toate articolele de primă necesitate.

Pentru a beneficia de privilegiul foarte preţuit de a-şi plăti direct vistieriei contribuţia şi de a fi apăraţi de năpăstuirile organelor de percepţie, negustorii străini erau organizaţi în bresle pe specialitate sau pe naţionalitate. Braşovenii cu marfă de Braşov, chiprovicenii cu marfă turcească, lipscanii cu marfă de Lipsca formau tot atîtea bresle de specialitate. Grecii, evreii şi armenii s-au constituit în bresle după neam sau după oraşul în care erau concentraţi (de pildă armenii din Roman şi Botoşani).

Aceste bresle, ca şi cele ale negustorilor pămînteni, îşi aveau organizarea lor cu staroşti, vătafi şi casă de ajutor comună. Membrii lor erau « aşezaţi în ruptoare cu vistieria », adică plăteau o sumă globală pe care o încasau şi o vărsau vistieriei prin vătafii lor.

Deşi legile ţării nu autorizau pe supuşii străini să vîndă cu amănuntul şi să cumpere imobile în Ţara Romînească, ei ţineau băcănii, brutării şi cîrciumi, în care vindeau mărfuri cu amănuntul, şi cumpărau moşii şi vii. Alexandru

---

[1] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. XI, p. 778.

Moruzi încercase să pună capăt acestor abuzuri, silind pe sudiţi să-şi lichideze afacerile sau să se facă raiale, dar consulii şi internunţiul Austriei au protestat şi sudiţii au rămas nesupăraţi în posesiunea prăvăliilor şi moşiilor lor. Într-un raport general din 1822, consulul Austriei la Bucureşti recunoaşte că domnia n-a izbutit să reducă pe negustorii austrieci la condiţia celor pămînteni, adică să-i silească să plătească impozitul pe prăvălii (fumăritul), să renunţe la comerţul cu amănuntul şi la moşii sau să se facă raiale.

În afară de concurenţa sudiţilor, comerţul are de luptat cu privilegiile acordate de domnie boierilor. Nemulţumiţi cu monopolul cîrciumilor şi scaunelor de carne de pe moşiile lor, cu privilegiul pivniţelor şi prăvăliilor scutite de dări şi de vamă, cu avantajul de a introduce vin în oraş fără să plătească vinăriciul, boierii şi-au arogat o serie de excepţii în materie de vamă. Ei nu plăteau vama nici cînd cumpărau, nici cînd vindeau produse agricole. Unii au obţinut scutire şi de taxa de export. Al. Callimachi întăreşte în 1798, lui Iordache Ruset, privilegiul obţinut de la Mihai Suţu în 1795 de a exporta pe veci, în fiecare an, 500 de boi cu scutire de vamă, de cornărit şi « de toate alte întîmplătoare dări, cîte vor mai fi pe alte vite de negoţ » [1].

Neguţătorii de ţară înscrişi în « cumpănia cea mare a neguţătorilor » se bucurau şi ei de privilegiul de a-şi plăti contribuţiile direct vistieriei. Starostele veghia ca negustorii străini să nu-şi deslege « poverile » şi să nu vîndă marfa cu amănuntul, acest drept fiind rezervat negustorilor pămînteni. Strădanie zadarnică, precum am văzut.

Pe lîngă « cumpănia cea mare a neguţătorilor », la Bucureşti mai exista în secolul al XVIII-lea una mică « a precupilor », adică a precupeţilor care făceau comerţul cu articole alimentare. În 1784, Mihai Suţu a desfiinţat breasla, fiindcă precupeţii aveau obiceiul de a lua cu ridicata, în zilele de tîrg, produsele alimentare cu care ţăranii veneau la oraş şi chiar de a le ieşi înainte, împiedicînd astfel pe orăşeni să se aprovizioneze direct de la producători. În a doua domnie a sa, în 1791, o regăseşte în activitate şi o desfiinţează din nou.

Fie că breasla a fost reînfiinţată, fie că negustorii au continuat practica în particular, fapt e că, în 1803, un pitac domnesc le interzice din nou aceste procedee şi le pune în vedere că nu pot cumpăra decît produsele rămase nevîndute, după ce orăşenii s-au îndestulat. Între zilele de tîrg săptămînal, ei nu puteau vinde decît aceste produse şi la preţul maximal fixat de autorităţi.

Pretenţie absurdă, de vreme ce se impunea precupeţilor obligaţia de a aproviziona oraşul pentru toată săptămîna şi în acelaşi timp li se îngrădea libertatea de acţiune. Pitacul îi acuză, pe de o parte, că prin acaparările lor scumpesc viaţa, iar pe de alta recunoaşte că numai prin strădania lor se putea asigura aprovizionarea populaţiei în timpul iernii şi între zilele de tîrg, cînd sătenii nu veneau cu produse la oraş.

---

[1] D. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul romînesc, 1473—1868*, p. 204.

Boierii însărcinaţi cu soluţionarea problemei au propus reorganizarea breslei. Pentru ca populaţia, care n-avea mijloace să-şi facă în zilele de tîrg aprovizionarea pe mai multe zile, să nu sufere, dar pentru ca nici precupeţii să nu poată abuza de această situaţie, numărul precupeţilor din Bucureşti a fost fixat la 40 şi au fost repartizaţi, pentru înlesnirea cumpărătorilor, în diferite puncte ale oraşului. Precupeţii se obligau să ţină oraşul cu îndestulare şi să respecte *nartul*. Cu toate acestea, plîngerile împotriva acaparărilor şi speculei precupeţilor continuă, ele dovedind ineficacitatea măsurilor. Sistemul reglementărilor şi fixarea preţului tuturor articolelor de primă necesitate n-au făcut decît să legifereze intervenţia organelor administrative şi poliţieneşti, care jecmăneau şi pe producători şi pe negustori.

La scumpirea produselor contribuiau şi slujbaşii însărcinaţi cu poliţia pieţii prin *havaietul* care constituia un atribut al slujbei. Aga percepea de la fiecare cuptor 70 de parale pe zi, care se adăugau la preţul pîinii. Măcelarii, băcanii, cîrciumarii etc. plăteau la fel. Cînd, pentru a obţine de la brutari ieftinirea pîinii, Nicolae Filipescu renunţase la havaietul la care funcţia de agă îi dădea dreptul, gestul lui a produs senzaţie şi i-a adus mulţumiri publice.

Produsele ţărăneşti aduse la tîrg erau dijmuite de slujbaşii subalterni sau erau acaparate de zapcii pentru rude şi prieteni, sub pretext de « trebuinţă domnească »[1]. Ispravnicii, căpitanii, zapciii şi vameşii, cu nume de obicei şi de havaiet, năpăstuiau oamenii peste obişnuita vamă, cu prelevări pe care o hotărîre domnească le califică, pe bună dreptate, de « jafuri şi nedreptăţi ».

Dar cîrmuirea nu pretinde a apăra populaţia numai împotriva speculei şi acaparărilor, ci şi contra fraudei şi înşelătoriei. Măsurile sînt verificate şi mărfurile împărţite în trei categorii, după calitate şi preţ. Negustorii eludează nartul dînd marfă de calitate inferioară la preţul celei superioare şi înşelînd cumpărătorul la cîntar. Mulţi aveau două cîntare, unul just pentru control, altul fals pentru cumpărători. Sancţiunile, care mergeau de la bătaia la falangă pînă la ocnă, s-au dovedit inoperante. Nartul, vama şi havaieturile erau invocate pentru a justifica toate abuzurile.

Rezistenţa împotriva îngrădirilor comerţului e atît de generală şi de dîrză, încît domnii sînt siliţi să facă concesii. Ponturile din 1807 scutesc de vamă pe zarzavagii, pe cei ce vînd vin şi rachiu, pe micii producători care-şi duc produsele la tîrg cu spinarea.

În ianuarie 1809, divanul hotărăşte să desfiinţeze vama la toate articolele de hrană şi încălzire ce se vor vinde la Bucureşti, urmînd ca pierderea vistieriei să fie compensată prin majorarea vămii la alte articole (vite, unt, seu, miere) şi la cîntar. În acelaşi timp se desfiinţa havaietul pe care ceauşul spătăresc îl lua de la fiecare car de fîn ce intra în capitală şi monopolul sării *(sărăria)*, care se arenda o dată cu vămile. Începînd cu anul 1809, oricine era slobod să vîndă sare în oraş la preţul oficial.

---

[1] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. IV, p. 333.

La 7 aprilie 1808, divanul desființă nartul la toate articolele, afară de pîine, carne şi lumînări. Starea de război explică excepția ce se face cu principalele articole alimentare. Era totuşi o măsură importantă. În afară de faptul că se suprima nartul la o seamă de produse alimentare, ca cereale, zarzavaturi, brînzeturi, unt, miere, ouă etc., precum şi la lemnele de foc şi la cherestele, se ataca însuşi principiul taxării şi se făcea un pas spre comerțul liber în interior.

Negustorii pămînteni sînt reduşi la comerțul cu amănuntul, unde, cu toate hrisoavele lor, rezistă cu greu concurenței sudiților. Cîrmuirea s-a dovedit neputincioasă să-i apere de negustorii străini, protejați de atotputernicia autorității consulare. De aceea negustorii cei mai mari se fac sudiți ruşi sau austrieci, ca Hagi Moscu şi Sachelarie.

Cu toate acestea, o pătură din ce în ce mai numeroasă şi mai destoinică de negustori romîni se constitue la începutul secolului al XIX-lea. Un rol important în inițierea lor în practicile comerciale înaintate (operații de credit, virament, polițe) au avut casele de comerț din Transilvania, ca aceea a lui Hagi Constantin Pop, Mihail Țumbru sau Manicate.

Date interesante cu privire la numărul şi cetățenia negustorilor la începutul secolului al XIX-lea ne dă catagrafia prăvăliilor din Țara Romînească, întocmită din ordinul autorităților ruse în 1811, din care s-a întocmit tabloul rezumativ de mai jos [1].

Numărul prăvăliilor	Localitatea	Categoria prăvăliei				Cetățenia negustorilor			
		I	II	III	IV	Pămînteni	Sudiți		
							ruşi	franc.	germ.
3 238	Bucureşti	389	507	1 280	1 062	2 442	272	130	394
531	Cele 12 județe din Muntenia	52	149	330	—	395	16	34	86
236	Craiova	34	107	64	31	208	12	—	16
184	Județele Olteniei	15	43	126	—	173	3	1	7
Total: 4 189		490	806	1 800	1 093	3 218	303	165	503

Rezultă că din numărul total al prăvăliilor din Țara Romînească, 86% se aflau la Bucureşti, 5,5% la Craiova, iar restul de 8,5% în cele 17 județe ale ţării. Din numărul total al negustorilor (4 189), 971, adică 23% erau sudiţi, adică supuşi ruşi, francezi şi austrieci, precum şi pămînteni care au dobîndit protecţia străină. Dar din aceste cifre nu rezultă că toată populaţia ţării, afară de cea din Bucureşti şi din Craiova, era îndestulată de 8,5% din numărul total al prăvăliilor.

---

[1] Arh. St. Buc., *Administrative vechi*, Țara Romînească, 2 360/1811.

Populaţia de la ţară se aproviziona la tîrgurile săptămînale şi la bîlciuri şi era servită de negustorii ambulanţi, care duceau cu carele peşte, var, păcură, zarzavaturi, de aşa-numiţii « desăgari » sau « coropcari » şi de marchitani, care transportau marfă din Rusia şi care, scutiţi de vamă, străbăteau toată ţara. Importanţa acestui comerţ e atestată de numeroasele plîngeri ale negustorilor cu prăvălii, care arată pagubele pricinuite comerţului stabil de comerţul itinerant.

Cu toate acestea, concentrarea afacerilor la Bucureşti dovedeşte importanţa populaţiei care n-avea legătură cu agricultura şi era obligată să se aprovizioneze de pe piaţă, precum şi rolul dominant pe care Bucureştii îl dobîndiseră în viaţa economică a ţării.

Un indiciu al dezvoltării comerţului şi al relaţiilor de schimb e înmulţirea tîrgurilor şi bîlciurilor. După o statistică din 1828, în fiecare judeţ al Ţării Romîneşti erau peste 20 de bîlciuri şi fiecare oraş îşi avea tîrgurile sale săptămînale.

Bîlciurile sînt o formă caracteristică a comerţului feudal. Negustorii străini şi pămînteni îşi dau întîlnire în aceste centre, unde schimbul se face în mare şi unde s-au elaborat formele moderne ale tehnicii comerciale şi ale creditului. Aceste bîlciuri sau, cum li se spune în Moldova, iarmaroace, se deosebesc esenţial de tîrgurile săptămînale, care s-au constituit pentru aprovizionarea populaţiei urbane. Raza de acţiune a tîrgurilor e limitată la regiunea din jurul oraşului şi schimbul se reduce la vînzarea şi cumpărarea cu amănuntul. Rolul tîrgurilor e strict local. Deosebirea între bîlciuri şi tîrguri nu e numai de grad, ci şi de natură. Bîlciurile nu sînt numai mai mari decît tîrgurile, dar îndeplinesc şi funcţii deosebite de ale tîrgurilor.

Bîlciurile au apărut şi au înflorit cînd raritatea marilor centre de populaţie, caracterul rudimentar al mijloacelor de comunicaţie şi de transport, diversitatea şi multiplicitatea instrumentelor de schimb (a monedelor) şi ignoranţa operaţiilor de credit au creat necesitatea unor întîlniri periodice la care producătorii şi negustorii să-şi poată schimba mărfurile. Domnii acordau boierilor şi mănăstirilor dreptul de a înfiinţa pe moşiile lor bîlciuri periodice şi le înzestrau cu privilegii, fiindcă bîlciurile contribuiau la lărgirea comerţului şi, mai ales, fiindcă nu puteau rezista presiunii boierilor.

Bîlciurile au favorizat lărgirea pieţei interne. La bîlciurile mari, ca acelea de la Rîureni, Ploieşti, Cîmpina, Buzău, Focşani, Iaşi, se aduceau mărfuri atît indigene, cît şi străine. La Rîmnic se vindeau mărfuri aduse de la Lipsca şi Sibiu. « Boltaşii » din Craiova desfăceau produsele Orientului, pe care le primeau din Turcia.

Dar obiectul principal al comerţului îl constituiau vitele. După un raport consular austriac, bogăţia Moldovei se afla în comerţul de vite. Observaţia e valabilă şi pentru Ţara Romînească. Adevăratele bîlciuri, « tîrgurile mari », sau, cum li se spune în Transilvania, « tîrgurile de ţară », erau cele cu obor de vite. Vitele erau principala marfă a ţăranului; cu banii realizaţi din vînzarea vitelor îşi plăteau dările şi îşi împlineau toate nevoile.

Iarmaroacele mari, mai ales cele de la margine, erau cercetate de negustorii străini: turcii şi prusienii cumpărau cai de remontă, austriecii vite cornute. Pe lîngă vite se aduceau cereale, făină, sare, lemne, dohot (păcură) şi produse ale industriei casnice, mai ales textile şi ustensile de lemn. Raicevich laudă vasele de lemn de « tisă », care erau tot atît de impermeabile ca cele de sticlă şi de lut [1]. La tîrgul moşilor din Bucureşti veneau oameni de la munte cu vase de lemn şi de lut, smălţuite şi nesmălţuite.

În urma creşterii producţiei de mărfuri în această perioadă, relaţiile comerciale se întind pe scară naţională. Ansamblul pieţelor locale contribuie la formarea viitoarei pieţe naţionale.

Potrivit cu apartenenţa locului pe care se ţineau, tîrgurile se împărţeau în trei categorii: megieşeşti (răzăşeşti), mănăstireşti şi boiereşti. Cele dintîi erau puţine, cîte 1—2 în judeţele Mehedinţi, Gorj, Olt; numai în judeţul Muscel, din 24 de bîlciuri, 11 erau megieşeşti. Dar acestea erau « tîrguri mici », « de mămulării şi de cîrciumi », de interes pur local, fără obor de vite.

Cele mai multe tîrguri erau aşezate pe moşii boiereşti, mănăstireşti şi episcopale. Acestea erau « tîrguri mari », cu obor de vite. Unele au apărut spontan, altele s-au întemeiat pe baza unei autorizaţii domneşti. Dar, pentru a funcţiona regulat şi pentru a dura, şi primele aveau nevoie de autorizaţie domnească.

Stăpînii de moşie erau interesaţi în întemeierea bîlciurilor, fiindcă ele constituiau pentru ei o sursă de venituri. Concesiunea domnească avea forma unui act de privilegiu prin care stăpînul de moşie era autorizat să încaseze « venitul obişnuit al iarmaroacelor », o para de fiecare vită « pentru călcarea ce fac moşiei » şi dreptul exclusiv de a vinde vinuri şi rachiuri, uneori şi pîine şi carne. Vama tîrgului aparţinea de drept vistieriei, dar domnul o putea dărui stăpînului de moşie, ca şi taxa de cumpărare-vînzare, numită *mortasipie*. În acest caz, privilegiul de a întemeia bîlci pe o moşie era pentru beneficiar tot atît de cuprinzător ca o diplomă de imunitate. El îi conferea nu numai prilejul de a-şi desface produsele în condiţii de monopol, ci şi dreptul de a încasa venitul vistieriei şi de a exercita asupra tîrgului dreptul de poliţie.

Avantajele legate de dreptul de tîrg au îndemnat pe unii dintre marii boieri, ca Alecu Ghica, Eufrosina Mavrogheni şi Iordache Ruset, să ţină pe moşiile lor pînă la douăsprezece bîlciuri pe an.

---

[1] St. Raicevich, *Osservazioni*, p. 59—60.

Durata bîlciurilor era, în general, de 1—3 zile. Dar unele, situate în regiunile viticole, se prelungeau cu săptămînile. Tîrgul Văii Teancului (Buzău) ţinea şase săptămîni, Tîrgul Dealului (Rîmnicul Sărat) trei luni.

Bîlciurile de pe moşiile mănăstireşti se ţineau de obicei în zilele hramului mănăstirii. Ele atrăgeau astfel, pe lîngă negustori, un mare număr de credincioşi, care măreau « venitul iarmarocului ».

Înmulţirea bîlciurilor şi tendinţa stăpînilor de moşie de a le acapara sînt o dovadă de avînt comercial şi de lărgire a pieţei interne. În lipsa unui centru regulator al întregii vieţi economice şi a unor pieţe permanente pentru stabilirea preţurilor, bîlciurile de ţară — ca acelea de la Rîureni, Cîmpina, Buzău, Focşani, Iaşi — au constituit centre de întîlniri periodice, unde negustorii străini şi pămînteni făceau afaceri « en gros » şi-şi lichidau socotelile prin sistemul compensaţiilor şi plăţilor la termen. Aceste bîlciuri, la care se desfăceau produsele agricole, casnice şi meşteşugăreşti, au contribuit fără îndoială la lărgirea pieţei interne.

Dar majoritatea bîlciurilor întemeiate pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti aveau un caracter local. Principala lor funcţie era să asigure stăpînilor de moşie o piaţă lărgită pentru desfacerea în condiţii de monopol a produselor lor şi să le permită a-şi însuşi o serie de taxe pe care fiscul le percepea la bîlciuri. Istoria bîlciurilor ne oferă exemplul unei noi forme de exploatare a producătorilor şi de jefuire a veniturilor statului de către clasa boierească.

Cu toate acestea, chiar şi bîlciurile de pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti au contribuit la lărgirea pieţei interne. Ele au spart limitele tradiţionale ale producţiei, în cadrul cărora producătorul îşi vindea propriile sale produse. Unele s-au transformat în tîrguri permanente, din care s-au dezvoltat oraşe. În sfîrşit, comerţul desfăşurat în bîlciurile unor regiuni lega prin negustorii care le frecventau aceste regiuni de altele şi favoriza un început de specializare şi în producţia agricolă. Dezvoltarea producţiei şi circulaţiei aveau să facă apoi, către mijlocul secolului al XIX-lea, din totalitatea acestor centre comerciale o singură piaţă, piaţa naţională.

Comerţul exterior

Consulii străini din perioada de care ne ocupăm au considerat comerţul exterior al ţărilor romîne ca «foarte precar» (Raicevich, 1788), « puţin înfloritor » (Fornetty, 1814), « chiar neînsemnat » (Wilkinson, 1820) din cauza «nenorocitei constituţii politice » a principatelor[1].

Aceste aprecieri, deşi emană de la observatori deosebit de competenţi, nu trebuie luate în sens literal. Ele subliniază mai întîi faptul incontestabil că Turcia absorbea majoritatea produselor noastre, iar în al doilea rînd că, în raport cu resursele şi posibilităţile ţării, comerţul exterior era extrem de redus şi că, în ceea ce priveşte importul, el consta încă mai ales din articole de lux pentru boieri, iar în ceea ce priveşte exportul, din produse naturale.

---

[1] St. Raicevich, *Osservazioni*, p. 113; Fornetty, in Hurmuzaki, vol. XVI, p. 989; W. Wilkinson, *An account*, p. 76.

Această împrejurare și procedeele frauduloase prin care turcii, domnii și organele administrative eludau dispozițiile hatișerifurilor și firmanelor care restrîngeau monopolul turcesc explică persistența abuzurilor și dificultatea de a stabili cifra exactă a prestațiilor și furniturilor către Poartă. Consulul general al Rusiei la București între 1817 și 1822, Al. Pini, mărturisește că și el, care dispunea de cele mai directe și eficiente mijloace de informație, numai după doi ani de investigații a putut să descopere mecanismul secret al stoarcerii maselor țărănești, pe care Caragea îl dusese la perfecțiune. El a stabilit că ușurările obținute în privința furniturilor către Poartă constau mai ales în suprimarea unei părți a abuzurilor introduse în cursul operațiilor de colectare și plată. Verificările efectuate de Al. Pini pe baza registrelor vistieriei și extinse prin consulul de la Iași, Andrei Pisani, și asupra Moldovei i-au permis să întocmească tabloul pierderilor suferite de țară prin prelevările ilegale și prețurile impuse producătorilor de către Caragea, Scarlat Callimachi și Al. Suțu între 1812 și 1820. Acest tablou ne permite să urmărim și efectele reglementării monopolului turcesc atît în ceea ce privește cantitatea furniturilor către Poartă, cît și apropierea treptată a prețului furniturilor de prețul curent.

Exportul de vite. Principalele articole de export ale țărilor romîne erau vitele (boi, cai, oi, capre, rîmători), grînele, lîna, mierea, ceara, cheresteaua, pieile de iepure, scumpia, vinul, sarea, inul și cînepa.

Exportul de vite constituia cel mai bogat izvor de venit al țării. Fapt curios, exportul bovinelor era liber în Moldova, interzis în Țara Romînească, « deși cantitativ, dacă nu calitativ, ambele țări dispuneau de același prisos » [1]. Înainte de tratatul de la București, Moldova exporta anual pînă la 100 000 de boi și vaci. În afară de vitele exportate vii, se tăiau în cele 30 de zalhanale (abatoare) din principate 80 000 de boi și vaci și un mare număr de capre, care se fierbeau în cazane enorme pînă ce toată carnea se topea și dădea o pastă (cervișul) care se expedia în burdufuri la Constantinopol.

În timpul războaielor Revoluției și Imperiului napoleonian, prețul vitelor a crescut brusc. O vacă cu vițel care costa în 1791 șapte piaștri se vindea în 1805 cu 34—36 de piaștri. Ținînd seama de deprecierea în acest interval a piastrului la mai mult de jumătate față de ducatul olandez, se poate stabili că prețul real al vitelor s-a urcat la mai mult de dublu.

Atrași de cîștigul mare al negoțului cu vite, armenii din Stanislau (Galiția) au înființat tamazlîcuri (cirezi de vite) în județele Iași și Botoșani. Privilegiul dobîndit în 1784 de la domnul Moldovei le dădea dreptul, ca și celorlalți supuși austrieci din Galiția și Bucovina, să-și ducă cirezile și hergheliile la păscut în Moldova și să crească vite acolo. Ei luau moșii cu arendă și întemeiau crescătorii *(odăi)*, care în 1805 au atins cifra de 66. Acești arendași au exportat în 1784 în Austria 5 000 de boi, 6 000 de vaci și 1 000 de cai. Înmulțirea acestor crescătorii şi privilegiile de care beneficiau au stîrnit legitime protestări din partea pămîntenilor. În 1817, Moldova a exportat în Austria 30 000 de boi şi 6 000 de vaci.

---

[1] Hurmuzaki, vol. XX, p. 391—392. Din punct de vedere calitativ, situația era însă diferită, întrucît boii din Moldova erau mai frumoși și puteau rivaliza cu cei din Ungaria.

Exportul de vite din Ţara Romînească era interzis de Poartă, dar domnii exploatau prohibiţia vînzînd pe sub mînă licenţe de export şi ţineau la graniţa Transilvaniei oameni de încredere care luau taxe « exorbitante » pentru vitele trecute fără autorizaţia Porţii. Aceste taxe atingeau uneori jumătate din preţul de cumpărare a vitelor. Consulul Austriei a calculat că, dacă prohibiţia ar fi fost abolită, Transilvania ar fi putut importa 40 000 de capete de vite mari, şi negustorii austrieci ar fi realizat un cîştig anual de peste 1 000 000 de piaştri.

Deşi toate muncile cîmpului şi majoritatea transporturilor se făceau cu boii, Principatele romîne creşteau un mare număr de cai. În Moldova, fiecare boier îşi avea hergheliile lui, unii de 100, alţii de 200 iepe de prăsilă. Moldova vindea anual pentru remontă Turciei, Austriei şi Rusiei 40 000 de cai. Regele Prusiei trimitea negustori în fiecare an la cele trei iarmaroace de la Iaşi şi Moghilău, pe Nistru, unde Moldova ducea 20 000 de cai. Negustorii turci frecventau de asemenea bîlciurile din principate pentru a cumpăra cai. Mare importatoare de cai era şi Austria, mai ales în timp de război.

Caii din Moldova erau mai căutaţi, fiindcă erau mai mari de talie şi mai frumoşi decît cei din Ţara Romînească şi mai ales fiindcă erau mai rezistenţi. Copitele lor erau de o soliditate excepţională. Preţul varia, în 1782, între 20 şi 30 de piaştri un cal şi 13—20 de piaştri o iapă cu mînz.

Exportul de porci în Transilvania era, după mărturia consulului Austriei, tot atît de important ca şi cel de cereale. În 1818, Ungaria şi Transilvania au importat peste 40 000 de capete, în valoare de 1 600 000 de piaştri (la 80 de piaştri perechea). Satele de moşneni din Oltenia erau principalele exportatoare de porci. Cu toate că acest articol era liber la export, Caragea l-a taxat în favoarea cămării domneşti; el făcea parte din cîştig atît căimăcămiei de la Craiova, cît şi vătafilor de plai. Aceste diverse taxe au atins jumătate din preţul de cumpărare al animalelor şi au provocat vii nemulţumiri în rîndul producătorilor.

Un capitol important al comerţului îl constituia exportul oilor. Austria cumpăra în fiecare an un număr mare de oi, deşi ea poseda sute de mii de oi pe care mocanii din Transilvania le păşteau în principate. Dar clienta principală era Turcia. Furniturile de oi constituiau, după Pini, povara cea mai grea care apăsa asupra economiei principatelor. În ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, gelepii (negustorii de vite), care aveau firmane de la Poartă, veneau în fiecare an să cumpere între 500 000 şi 600 000 de oi, pe care le plăteau cum voiau, fără ca domnii să cuteze a protesta, de teamă să nu fie denunţaţi la Poartă ca vînduţi Rusiei sau Austriei « pentru a înfometa poporul lui Mahomet » [1].

Pe lîngă numărul de oi fixat prin firmanul Porţii şi luat cu rechiziţie, negustorii turci erau autorizaţi să cumpere, ca particulari şi la preţul pieţei, oricîte oi voiau, pe care în realitate le plăteau tot la preţ redus. În 1818, gelepii au plătit oaia ţigaie 8 piaştri, pe cînd preţul pieţei era de 10—12 piaştri. Cum numărul oilor achiziţionate de negustorii particulari nu se poate stabili, nu putem determina exact numărul total al oilor furnizate Porţii. Faţă de evaluările lui Raicevich, în 1818 numărul acestor oi a scăzut la circa 100 000 pentru Ţara Romînească şi 70 000 pentru Moldova. Pierderile suferite de Moldova la preţul oilor au fost evaluate de consulul Rusiei, pentru anii 1813—1819, la 2 520 000 de piaştri, iar ale Ţării Romîneşti la 2 550 700 de piaştri.

---

[1] St. Raicevich, *Osservazioni*, p. 120.

Exportul de cereale şi alte produse naturale. Pînă în epoca regulamentară, produsele cele mai căutate şi mai însemnate erau vitele. Dar la începutul secolului al XIX-lea, cerealele încep să conteste vitelor locul întîi. « Cele mai importante produse ale comerţului Ţării Romîneşti, scrie consulul Austriei în 1822, consistă în produsele naturale ale ţării, cu deosebire în grîne de tot felul, mai ales în grîu, porumb, mei, apoi bovine, oi şi rîmători »[1]. Cultura grîului era descurajată de opreliştea Porţii. Domnii nu aveau voie să dispună de nici o cantitate, oricît de mică, pentru export. De aceea boierii semănau puţin grîu pentru piaţă. Contrabanda a venit şi aici să corecteze rigorile prohibiţiei, cu toată greutatea de a strecura prin vamă mărfuri voluminoase şi grele, ca cerealele. Consulatul austriac a ştiut să scoată din ţară, scrie internunţiul Austriei, « o foarte mare cantitate de tot felul de grîne, cele mai multe fără permisiune, prin zelul particularilor »[2].

Care era producţia de cereale a Ţării Romîneşti? Wilkinson o evaluează la 10 000 000 de chile constantinopolitane (socotite la 36 de ocale), din care 1 500 000 de chile rezervate Constantinopolului. Dintr-un tablou întocmit de consulatul Rusiei la Bucureşti rezultă că, între 1812 şi 1817, Ţara Romînească a livrat Turciei 448 750 de chile de Brăila sau 4 487 500 de chile constantinopolitane. Media anuală era deci de 897 500 de chile. Dacă la această cantitate adăugăm cel puţin 102 500 de chile constantinopolitane livrate cetăţilor de la Dunăre, obţinem cifra globală anuală de 1 000 000 de chile constantinopolitane, ceea ce reprezintă 66% din cifra lui Wilkinson. Această cantitate nu putea da loc la un comerţ de grîu important. Dacă, totuşi, comerţul de cereale cu Transilvania a luat uneori, ca în 1813—1817, forme masive, e că la grîu s-a adăugat porumbul, a cărui producţie era aproximativ de 12 ori mai mare decît a grîului. În tabloul lui Pini, locul întîi în furniturile de cereale pentru Constantinopol îl ocupă orzul, cu 80 000 de chile de Brăila, faţă de 30 000 de chile de grîu [3].

---

[1] Hurmuzaki, vol. XX, p. 717.

[2] Gheron Netta, *Expansiunea economică a Austriei şi explorările ei orientale*, p. 186.

[3] Arh. Min. Ext. Moscova, dos. 233/1821, fol. 67—68. Luînd ca bază cifrele consulului francez Lagan, care evaluează în 1831 producţia de cereale a Ţării Romîneşti la 30 045 498 de ocale grîu, 28 696 378 de ocale orz şi ovăz şi 398 599 084 de ocale porumb, şi ţinînd seama că după 1829, cînd s-au deschis porturile Dunării, a crescut mai ales cultura grîului, se poate conchide că şi înainte de 1828 producţia porumbului, care forma baza alimentaţiei ţărănimii, era cel puţin de 12 ori mai mare decît producţia grîului (Hurmuzaki, vol. XVII, p. 268—269. Tabelele 2 şi 3).

Din cauza greutăţilor transporturilor, aprovizionarea Constantinopolului cu grîu se făcea aproape exclusiv din cele 4—5 judeţe de pe malul Dunării. Judeţele de sub munte obişnuiau să transforme prisosul de cereale în alcool sau să-l treacă prin contrabandă în Transilvania.

În urma cererii masive de cereale din partea Transilvaniei, guvernul Ţării Romîneşti a îndemnat pe locuitorii judeţelor de la munte să cultive tot felul de cereale, garantîndu-le preţuri mai bune decît cele de la Brăila şi, într-adevăr, în baza autorizaţiei Porţii, domnul a lăsat să treacă o cantitate de cereale mult mai mare în Transilvania, ceea ce a adus mare folos producătorilor.

Mierea se exporta mai ales în Turcia şi la Veneţia. Ceara, pînă la 450 000 de ocale, se expedia în Austria şi Veneţia. Ceara verde şi aromată din Moldova era foarte căutată. Untul (1 000 000 de ocale), seul (2 500 000 de ocale) şi brînza (1 500 000 de ocale) se exportau aproape exclusiv în Turcia. Cifrele lui Pini, pentru 1818, sînt sensibil diferite. Ţara Romînească exporta 300 000 de ocale unt pentru Constantinopol şi 42 000 pentru cetăţile de la Dunăre; seu 2 000 000 de ocale pentru Constantinopol şi 60 000 pentru cetăţi; miere 107 000 ocale, brînză 350 000 de ocale. Lipsesc indicaţii pentru ceară. În 1818, Moldova expedia 5 600 000 de ocale de seu, tot atîta unt şi brînză şi 120—130 000 de ocale de miere.

Ţara Romînească aproviziona cu sare aproape toată Peninsula Balcanică, unde se desfăceau 10 000 000 de ocale din totalul de 12 000 000 exportate. Moldova exporta 8 000 000, din care numai 3 000 000 în Turcia. Restul se trimitea în Polonia, Rusia şi Austria. Averea enormă a lui Hagi Moscu se întemeia îndeosebi pe arenda ocnelor.

Moldova şi Ţara Romînească produceau « o cantitate prodigioasă de vinuri »[1], care se desfăcea în Rusia, Transilvania şi Polonia. Din lipsă de capital, de beciuri bune şi de cunoştinţe tehnice, podgorenii nu pot să pună în valoare calitatea naturală a vinurilor pentru a obţine preţuri bune.

Lemnul pentru construcţiile navale şi pentru cetăţile de la Dunăre, ca şi pentru clădirea caselor de pe Bosfor, provenea mai ales din Moldova. Stejarul de Fălciu era foarte apreciat pentru rezistenţa lui la acţiunile cariilor, dar, din lipsă de debuşee libere şi de mijloace de transport, cea mai mare parte putrezea pe loc sau era prefăcută în mangal, care se trimitea la Constantinopol. După pacea de la Kuciuk-Kainargi, turcii au avut nevoie de mari cantităţi de lemn pentru repararea cetăţii Isaccea şi pentru refacerea flotei; Principatele romîne l-au furnizat, dar comisarii turci l-au vîndut în parte unor particulari, în folosul lor personal.

Lemnul din vestul şi nord-vestul Moldovei era în mîna sudiţilor austrieci şi plutărit pe Bistriţa, Moldova şi Siret pînă la Dunăre. Cînd turcii au încercat să ia din mîna sudiţilor acest comerţ, sudiţii au adus cîţiva buşteni din Bucovina şi

---

[1] Hurmuzaki, Supl. I/3, p. 82.

Transilvania, însoțiți de certificate de origine pentru cantități atît de mari, încît puteau cuprinde și lemnul moldovenesc. Astfel, producția de lemn a Moldovei destinată exportului era prezentată ca marfă de tranzit și expediată pentru Triest sau Veneția.

Pescuitul constituia de asemenea o ramură importantă a producției din Țara Romînească și Moldova. Bucovina, Galiția și Ungaria importau o mare cantitate de pește sărat și afumat. Diferența prețurilor dintre centrele de pescuit și locurile de desfacere era atît de mare, încît consulul Austriei a propus cabinetului de la Viena să constituie o societate comercială austriacă, care să cumpere peștele în bălțile Dunării. Negustorii austrieci l-ar achiziționa cu jumătate preț și ar cîștiga dublu.

În afară de aceste articole, Principatele romîne produceau « o cantitate enormă de tutun de foarte proastă calitate », din care o parte se exporta, desigur din cauza ieftinătății [1]. Generalul Langeron a găsit în Moldova și Țara Romînească « păduri întregi de pomi fructiferi ». Mari cantități de fructe uscate se trimiteau la Constantinopol. Exportul acestor două articole aducea Țării Romînești un venit anual de 500 000 de piaștri.

Principatele romîne produceau o mare cantitate de cînepă și in, de calitate mediocră, care se vindea mai ales în Rumelia. Țara Romînească exporta 400 000 de piei de iepure, în valoare de 500 000 de piaștri și diferite blănuri (vulpe, bursuc, jderi). În mari cantități se exportau pieile crude de boi și de bivoli. Peyssonel semnalează în 1774 « imensa cantitate » de păcură (gudron) care iese din pămînt și se vinde cu 100—110 parale chintalul [2].

Regimul capitulațiilor, legat de suzeranitatea Turciei, împiedică Principatele romîne să facă o politică vamală națională și să-și valorifice produsele la prețurile pieței externe. Iată de ce glasuri tot mai numeroase și mai puternice se ridică împotriva dominației otomane, care menține relațiile feudale și regimul capitulațiilor și împiedică libera dezvoltare a comerțului.

Importul. În afară de testemele, de puțin postav ordinar, de pălării comune și de articolele confecționate de meșteșugari locali — olari, tăbăcari, săpunari, lumînărari etc. — majoritatea fabricatelor veneau din străinătate. Piața străină furniza toate articolele de care aveau nevoie boierii pentru confortul și luxul lor. Din Austria se importau mobile, articole de toaletă, mătăsărie, bijuterii, articole de șelărie și frîngherie, sticlărie de Boemia și de Bucovina, fierărie de Graz, pînzeturi de Linz. Viena furniza caretele aurite pe care boierii le schimbau în fiecare an. Brașovul făcea un comerț însemnat cu mărfuri ieftine de lemn, fier, sticlă, pături, pielărie și curelărie, postav ordinar și pînză, perii, frînghii, hîrtie, chimicale etc., aduse de prahoveni pe cai contra unei mici taxe de 60 de parale de povară. Acest comerț era un izvor îmbelșugat de bogăție pentru harnicii locuitori ai Brașovului.

---

[1] Ch. de Peyssonel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, vol. II, p. 188.

[2] *Ibidem*, p. 201.

După mărturia funcționarului consulatului austriac Spaun din 1785, Țara Romînească importa pe an 250 000 de chintale de fierărie din provinciile habsburgice: arme, coase, cercuri de buți, sobe, table, cuțite de Stiria; cuie, lacăte, broaște, țîțîni, țesale, potcoave etc. din Transilvania. Dar fierul din Tula începe să facă o concurență care neliniștește consulatul Austriei.

Din Germania se aduceau țesături de lînă și bumbac, stofe fine, fierărie și oțel de Nürnberg, ceasornice, țesături și tricotaje sileziene și saxone, coloniale venite prin Hamburg și Danzig. «Barchetul uni și imprimat, indienele, sticlăria și olăria importate sînt, fără excepție, fabricate în Germania, dar se numesc de fabricație engleză și, ca atare, se vînd mai scump decît dacă s-ar declara originea lor»[1]. Negustorii de țesături se numesc «lipscani», după orașul în care își făceau aprovizionarea la cele trei bîlciuri anuale. Ei aduceau și stofe fine din Franța, dar în mică cantitate, pînză de Olanda și de Silezia, muselină, percale și indiene din Anglia. Din Polonia se importau blănuri, postavuri, galoane, «horilcă» (rachiu); de la Veneția, cristaluri, stofe orientale, hîrtie fină, lumînări de ceară și articole de toaletă. Un articol important îl formau blănurile fine aduse din Rusia, de unde se mai aduceau pielărie, marchitănie, ceai, rachiu și fierul de Tula. Colonialele, șalurile de cașmir, tutunul fin și stofele Orientului veneau din Turcia sau prin Turcia.

După datele consulatului Rusiei, stabilite pe baza registrelor vistieriei, balanța comercială a Țării Romînești era în echilibru. În 1818, exportul era de 15 800 000 de piaștri, iar importul de 15 799 000. Principala clientă era Turcia, care absorbea 57,4% din produsele Țării Romînești, pentru 8 087 000 de lei din totalul de 15 800 000; celelalte țări (Austria, Polonia, Rusia) figurau pentru 7 000 000 sau 42,6%. Greutatea specifică a exportului în Turcia, date fiind prețurile de rechiziție, era mult mai mare. Cel puțin două treimi din produsele Țării Romînești erau absorbite de Turcia.

Importul reflectă și mai limpede dependența economică de Turcia. Țara Romînească importa din Transilvania produse manufacturate pentru 1 500 000 de piaștri, din Austria pentru 1 000 000, din Germania pentru 2 500 000, din Turcia pentru 9 800 000 de piaștri. Importul din Turcia reprezenta deci 62,1%, iar din celelalte țări 37,9%. Istoria țărilor coloniale a dovedit că o țară care face comerț cu o singură țară nu-și poate valorifica bogățiile. Acest fapt se reflectă și în balanța comercială a Țării Romînești.

Prețul scăzut pe care Poarta îl plătea pentru produsele noastre și diferitele plăți efectuate în numerar către Poartă și către beneficiarii mănăstirilor închinate, precum și plasamentele domnilor în străinătate, au dezechilibrat economia țării, care în perioada 1812—1819 s-a soldat cu un deficit anual de 7 202 500 de piaștri.

Acest deficit este expresia stăpînirii otomane. El arată că tot cîștigul țării era înghițit de turci. Așa se face că după trei ani de recolte deosebit de îmbelşugate, în 1820, « ţara era sleită de bani » şi cerealele putrezeau în gropi.

---

[1] W. Wilkinson, *An account*, p. 83.

Pentru Moldova n-avem decît datele sumare dintr-un raport al consulului rus de la Iaşi, din 18 septembrie 1820, în care pierderile anuale ale Moldovei, rezultînd din diferenţa între preţurile curente şi cele plătite de capanlîi, sînt evaluate la 1 500 000 de piaştri pe an. Dacă comerţul ar fi liber, scrie consulul Rusiei, Pisani, Moldova ar putea exporta în fiecare an pînă la 35 000 de boi, 24 000 de vaci, 400 000 de chile de porumb, 100 000 de chile de grîu, 600 000 de ocale de seu, o cantitate egală de unt şi brînză, 150 000 de ocale de miere şi o cantitate considerabilă de lemn de construcţie. Cantităţile exportate sub regimul monopolului erau deci inferioare.

Pierderile suferite de ambele ţări din cauza preţurilor de monopol au fost evaluate de Pini, pentru perioada 1812—1819, la 33 853 538 de piaştri [1].

Comerţul de tranzit

Tariful de 3% aplicat în tot cuprinsul Imperiului otoman o singură dată, la intrare sau la ieşire, poziţia geografică a ţărilor romîne şi Dunărea care le lega de Europa centrală făceau din Ţara Romînească şi Moldova o etapă necesară şi importantă pentru comerţul Austriei. După generalul Langeron, comerţul din provinciile turceşti în statele habsburgice raporta Ţării Romîneşti « sume imense » [2].

De unde provenea acest beneficiu, dacă tranzitul era liber după plata taxei de 3% la intrarea în orice punct al Imperiului otoman? Din aceleaşi surse din care domnii au ştiut să tragă atîtea venituri extraordinare. Sub diferite forme şi denumiri — magazinaj, pază, înlesniri de transport — ei au silit negustorii să plătească taxe împotriva cărora consulii în zadar au protestat.

Cu toate aceste taxe, regimul capitulaţiilor asigura tranzitului mărfurilor austriece avantaje atît de considerabile, încît Austria găsea mai convenabil să importe bumbacul, tutunul, untdelemnul, fructele sudice şi colonialele de la Seres prin Vidin şi Ţara Romînească decît pe mare şi prin Triest. Valoarea mare la volum mic permitea acestor mărfuri să suporte cheltuielile de transport pe uscat, cu toată starea deplorabilă a drumurilor. Chiar şi aprovizionarea Ţării Romîneşti cu aceste produse se făcea pe uscat. Numai Moldova primea majoritatea produselor importate din Turcia prin Galaţi. Negustorii austrieci făceau în Ţara Romînească stocuri de mărfuri, pe care le desfăceau apoi la bîlciurile din Turcia sau le exportau la Odessa.

După diplomatul francez Bois-le-Comte, tranzitul Turciei în Germania (inclusiv Austria) şi al Germaniei în Turcia reprezentau, în 1833, pentru Ţara Romînească 6 600 000 de piaştri. Faţă de exportul din acelaşi an, care era evaluat la 40 572 000 de piaştri, tranzitul reprezenta 16,2%. Acest raport poate fi considerat ca valabil şi pentru perioada anterioară anului 1829.

---

[1] Arh. Min. Ext. Moscova, dos. 287/1820, fol. 103—111.

[2] Hurmuzaki, Supl. I/3, p. 66.

Circulaţia monetară

În lipsa unui sistem monetar naţional, interzis de stăpînirea otomană, ţările romîne au fost expuse tuturor inconvenientelor şi daunelor rezultînd din haosul monetar al Imperiului otoman. La începutul secolului al XIX-lea circulau în principate peste 20 de specii monetare, în care nici boierii nu se puteau descurca. Confuzia şi nesiguranţa pe care o întreţinea această varietate de monede au fost agravate prin politica monetară a Porţii, care altera titlul monedelor, bătea chiar monede străine false şi le impunea la un curs arbitrar.

Aceste practici au zdruncinat creditul, au creat nenumărate conflicte între creditori şi debitori şi au provocat mari perturbaţii în viaţa economică. Kiselev a evaluat pierderile care rezultau pentru economia noastră din practicile frauduloase ale Porţii la 25% pe an. Consulii Austriei se plîng de asemenea că varietatea monedelor şi instabilitatea cursului, determinate de politica monetară a Porţii, contribuie la descurajarea negustorilor austrieci care trimiteau mărfuri în Orient.

Marii negustori au rezolvat aceste dificultăţi servindu-se în măsură tot mai mare de poliţe şi de plata prin compensaţii. Unii au făcut afaceri mănoase din schimbul monedelor, din speculaţii asupra cursului şi chiar din baterea monedei. Ei strîngeau beşlii, funduclii şi alte monede de argint bun şi le converteau la monetăria din Alba Iulia în taleri austrieci, realizînd un cîştig de 35—40%. Dar aceste speculaţii n-au făcut decît să scoată şi mai limpede în evidenţă situaţia anormală şi dăunătoare economiei principatelor. Ele nu puteau face o politică economică naţională fără o monedă a lor, stabilă şi reală. Concluzia care se desprindea din această experienţă era că, pentru a avea o politică economică naţională, jugul otoman trebuia scuturat.

Această constatare e cu atît mai importantă cu cît, în perioada de care ne ocupăm, se formase o pătură de negustori pămînteni care o puteau transforma într-o bază de acţiune politică. Cu toată concurenţa austriacă, negustorii de ţară s-au înmulţit şi s-au întărit. Casele de comerţ din Transilvania, ca aceea a lui Hagi Constantin Pop sau a fraţilor Manicate, au format numeroşi negustori pămînteni şi i-au introdus în reţeaua afacerilor lor, care cuprindea tot sud-estul Europei. Corespondenţa comercială a reprezentanţilor acestor case, ţinută în limba romînă, dovedeşte progresul negustorilor băştinaşi.

Dezvoltarea comerţului mai e atestată şi de un număr din ce în ce mai mare de boieri de toate gradele, care se fac negustori. Cazul lui Barbu Pleşoianu, care declară lui Hagi Constantin Pop că « mai mult iubesc partea neguţătorească decît partea boerească » [1] sau acela al lui Răducanu Golescu, care oferă aceluiaşi Pop toată mierea şi ceara ce va strînge, sînt caracteristice. Ele arată că negoţul exercită deja o atracţie atît de puternică asupra clasei feudale, încît o descompune, o transformă şi o asimilează în parte.

---

[1] D. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul romînesc, 1473—1868*, p. 69.

În concluzie, negustorii au jucat, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea un rol progresist, pe care F. Engels, referindu-se la situaţii similare, nu ezită să-l califice de «revoluţionar». Ei introduc sub diverse forme — arendăşia, avansuri asupra producţiei, împrumuturi — capitalul comercial în economia feudală rutinară şi închisă şi, forţînd-o să producă pentru piaţă, extind, diversifică şi internaţionalizează producţia. Prin aceasta, comerţul favorizează dezvoltarea germenilor noului mod de producţie capitalist.

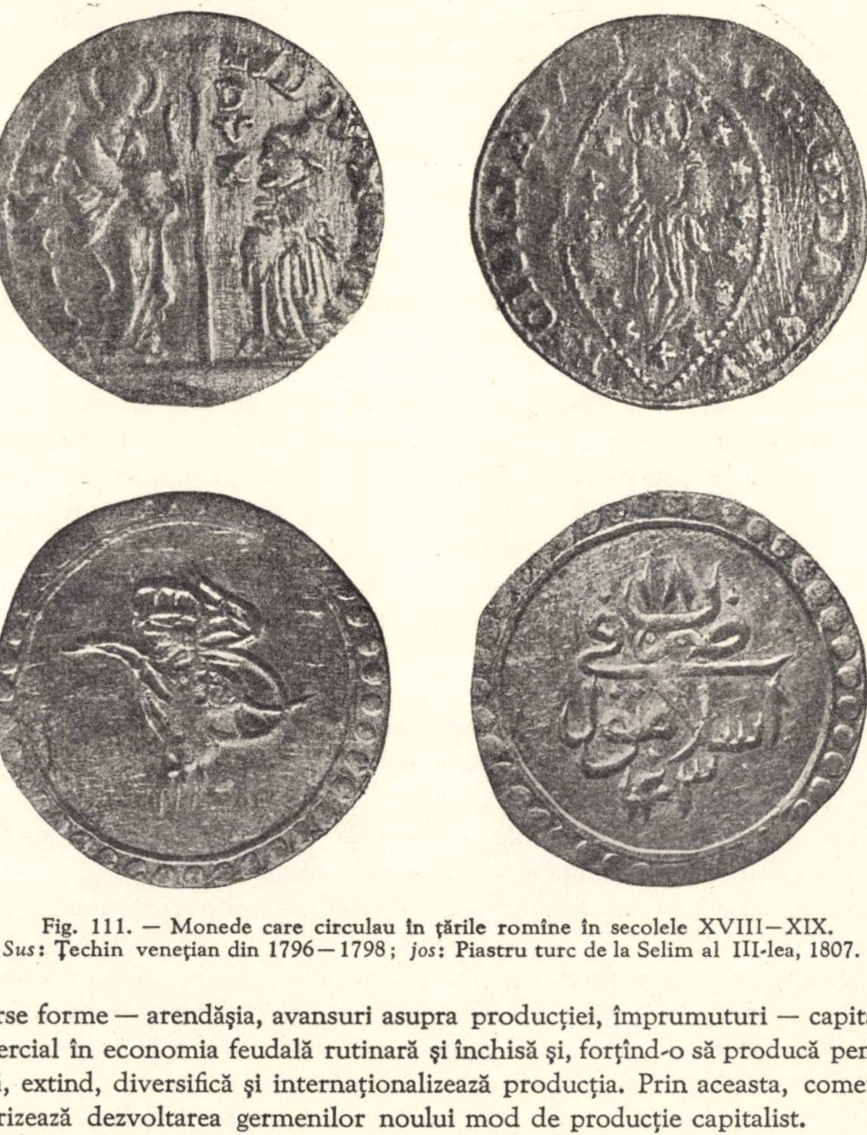

Fig. 111. — Monede care circulau în ţările romîne în secolele XVIII—XIX. *Sus*: Ţechin veneţian din 1796—1798; *jos*: Piastru turc de la Selim al III-lea, 1807.

În toate domeniile de activitate, influenţa comerţului, considerabil întărit, se face tot mai mult simţită. Tranzacţiile comerciale iau, după 1774, un avînt atît de puternic, încît putem considera ultimul sfert al secolului al XVIII-lea ca un moment decisiv pentru dezvoltarea economiei noastre. În urma victoriilor Rusiei asupra Imperiului otoman, tratatele de pace, ca şi firmanele smulse Porții de diplomația rusă, au îngrădit monopolul turcesc și au creat comerțului nostru condiții de dezvoltare mai favorabile. Chiar și Poarta a trebuit să-și plătească aprovizionările la un preț din ce în ce mai apropiat de acela al pieței. Astfel, Lejeune, traducătorul și comentatorul lui Raicevich, a putut să constate, între 1788, data apariției *Observațiilor* acestuia, și 1820, data traducerii lor în limba franceză, « schimbările fericite » care s-au produs « în cursul ultimelor domnii » în Țara Romînească.

Populația

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, dezvoltarea economică a Moldovei și Țării Romînești și îngrădirea dominației otomane au contribuit la o simțitoare creștere a populației. În condițiile acestei noi situații, politica domniei de a procura brațe de muncă pentru regiunile de cîmpie, prin colonizări de țărani din regiunile de deal, din Transilvania și din sudul Dunării, a dat rezultate mai eficace decît în epoca precedentă în ciuda pustiirilor provocate de războaie, incursiuni turcești de pradă și epidemii.

O apreciere generală asupra nivelului demografic al principatelor se poate face mai bine în această perioadă, datorită înmulțirii izvoarelor, printre care trebuie amintite în primul rînd catagrafiile fiscale. Dar datele cuprinse în aceste catagrafii și statistici, alcătuite în scop fiscal de autoritățile locale și de cele rusești, sînt departe de a oglindi realitatea demografică fiindcă foarte multe sate erau dosite de marii boieri în propriul lor folos. De aici deosebirile mari de la o catagrafie la alta, chiar apropiate în timp. Astfel, potrivit catagrafiei din 1810, populația Moldovei și Țării Romînești nu ajungea decît la 1 600 000 locuitori, iar în 1818—1819 la peste 1 800 000 locuitori, număr mult inferior celui real. Sporul cu mai mult de jumătate al populației principatelor în deceniul ce a urmat după 1821, cînd, după o apreciere contemporană, ajunsese la 3 000 000, cifră cu siguranță și ea mult inferioară realității, ar fi astfel inexplicabil, dacă nu am ține seamă de faptul că datele anterioare acestei catagrafii rusești erau foarte departe de realitate.

Același lucru se poate afirma și cu privire la informațiile călătorilor străini. Datele statistice demografice indicate de aceștia, deși numeroase, sînt contradictorii și imprecise, îngăduind numai o apreciere generală minimă asupra populației Moldovei și Țării Romînești în această perioadă.

Tot cu aproximație poate fi cunoscută și structura socială a populației principatelor. Alături de cele două clase sociale fundamentale (boierimea și țărănimea) izvoarele demografice înregistrează existența unor categorii fiscale cu un conținut social deosebit de variat, ceea ce împiedică cunoașterea exactă a structurii sociale a țării; sub numele de hrisovoliți, ruptași, companiști, sudiți, patentari etc. se află de fapt negustori, meșteșugari, țărani.

Lucrătorii din manufacturi şi din atelierele meşteşugăreşti, calfele, ucenicii, lucrătorii din ocnele de sare, de la minele de fier, de aramă, de cărbuni alcătuiau în preajma anului 1830 aproximativ 2,5% din ansamblul populaţiei Moldovei şi Ţării Romîneşti.

4. ORAŞELE ŞI TÎRGURILE

Organizare şi administraţie

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea, oraşele şi tîrgurile au făcut progrese, cu toate distrugerile suferite în timpul războaielor austro-ruso-turce desfăşurate pe teritoriul Moldovei şi Ţării Romîneşti. O anchetă din 1769 întocmită de autorităţile ruse, ca şi unele descrieri ale călătorilor străini, subliniază starea precară a unora din aceste aşezări cu caracter urban (Tecuci, Focşani, Buzău, Brăila, Giurgiu), care însă, după război, s-au refăcut într-un timp relativ scurt.

Cele mai importante oraşe din cele două principate erau capitalele lor: Bucureşti şi Iaşi. Prin numărul populaţiei şi prin activitatea lor industrială şi comercială, ele întreceau cu mult pe celelalte. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, Bucureştii avea, după o statistică, 6 004 case şi 51 de bresle de meşteşugari şi negustori; la Iaşi erau 2 815 case şi prăvălii şi 33 de bresle.

Craiova rămîne, prin numărul populaţiei şi prin poziţia sa de centru economic al Olteniei, al doilea oraş al Ţării Romîneşti, deşi prin numărul prăvăliilor sale Ploieştii tind, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, să-i ia locul. Ascensiunea oraşului Ploieşti se datora deplasării principalului drum comercial spre Transilvania pe valea Prahovei, mai ales după 1784, cînd a fost încheiat tratatul de comerţ turco-austriac.

Cele mai importante oraşe ale Moldovei, după Iaşi, erau Galaţii şi Botoşanii. Primul constituia singura schelă care lega ţara cu Imperiul otoman şi cu Orientul apropiat, iar Botoşanii era o piaţă importantă pentru legăturile comerciale cu Rusia şi cu Polonia.

După pacea de la Kuciuc-Kainargi au apărut noi oraşe şi tîrguri, în condiţii istorice deosebite de cele existente în perioada anterioară. Noile aşezări urbane au fost înfiinţate pe moşiile boierilor care obţinuseră din partea domniei dreptul de a ţine tîrguri periodice. Pe locul unde meşteşugarii, negustorii şi ţăranii îşi încheiau afacerile de comerţ se ridicau cîrciumi, prăvălii sau dughene, umbrare, tarabe, hanuri şi oboare pentru vite, în jurul cărora se înjghebau apoi gospodării stabile. Hrisoavele domneşti referitoare la înfiinţarea acestor noi tîrguri cuprindeau, printre altele, şi obligaţia stăpînilor de moşie de a da locuitorilor permanenţi locuri pentru case, prăvălii, şcoală şi izlaz pentru vite. Unele din aceste tîrguri periodice au devenit tîrguri permanente, ca de exemplu: Găeşti, Vălenii de Munte, Drăgăşani etc., în Ţara Romînească, şi Fălticeni, Buhuşi, Panciu, Adjudul Nou etc., în Moldova. Din 25, cîte erau la sfîrşitul secolului al XVIII-lea în Ţara Romînească, numărul tîrgurilor şi oraşelor s-a ridicat în 1832 la 35, iar în Moldova, de la 22 a ajuns în 1832 la 34.

Dar, în afară de Bucureşti, care în 1832 avea 70 000 de locuitori (inclusiv flotanţii), şi de Iaşi cu 48 148, numărul locuitorilor celorlalte oraşe era foarte redus. Astfel Botoşanii cu 13 796 de locuitori, Craiova cu 11 665, Galaţii cu 8 047, Romanul cu 6 169, Ploieştii cu 5 701 au aspect de oraşe adevărate; celelalte nu sînt decît aglomeraţii semirurale.

Capitalele de ţară şi de judeţe, ca centre economice-administrative, primesc un aflux continuu de populaţie, ceea ce le conferă un aspect foarte eterogen. Pe lîngă meşteşugari şi negustori, se întîlnesc în tîrguri şi oraşe boieri slujbaşi din administraţie, slujitori, clerici, robi ţigani şi străini stabiliţi vremelnic sau definitiv, numiţi în documente sudiţi. Numărul mare de locuitori cu îndeletniciri agricole dau încă multor oraşe şi tîrguri, pînă în preajma Regulamentului organic, un caracter predominant rural.

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea, organele puterii centrale se substituie tot mai mult autorităţilor orăşeneşti alese, sfîrşind prin a le înlocui cu totul. În capitalele celor două principate, ele au dispărut de la începutul secolului al XVIII-lea. Singurul oraş din ambele principate care şi-a menţinut pînă la Regulamentul organic judeţul şi pîrgarii a fost Cîmpulung-Muscel.

Organele puterii centrale care funcţionau în oraşe şi tîrguri, la început coexistînd cu organele locale alese de obşte, purtau denumiri diferite. La Bucureşti, marele agă şi marele spătar îşi împart o serie de atribuţii care pînă atunci erau exercitate de judeţ şi de pîrgari. Ei dispuneau de un corp foarte numeros de subalterni, format din slujitori şi slujbaşi. Pentru evidenţa populaţiei şi chestiunile fiscale a fost creată în 1794 la Bucureşti funcţia de vornic de politie. În Moldova, la Iaşi, funcţii corespunzătoare exercitau marele agă şi marele hatman. Din 1803 a fost înfiinţată în acest oraş şi funcţia de mare vornic de obşte, care avea în grijă cutia milelor, problemele de moştenire şi alimentarea oraşului cu apă potabilă. Cu sistematizarea oraşului se ocupa din 1813, la Iaşi, marele vornic de politie.

În restul ţării, reprezentanţii domniei erau deosebiţi, după mărimea oraşelor şi tîrgurilor şi după gradul de autonomie administrativă de care dispuneau. Aceştia erau epistaţi (Cîmpulung-Muscel), polcovnici (Tîrgovişte, Craiova, Ploieşti), căpitani de tîrg (Cerneţi, Buzău, Piteşti), vornici de tîrg (Botoşani, Bîrlad, Suceava etc.). De la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, puterea centrală a creat pentru reprezentanţii săi din marile oraşe organe auxiliare, constituite din cîţiva membri ai obştii, numiţi din rîndul boierilor şi negustorilor localnici. Ei formau epitropia oraşului sau a tîrgului (de exemplu Bucureşti, Botoşani, Bîrlad).

Creşterea populaţiei la Bucureşti şi Iaşi şi a suprafeţei locuite a impus încă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea o serie de măsuri edilitare. Prin grija

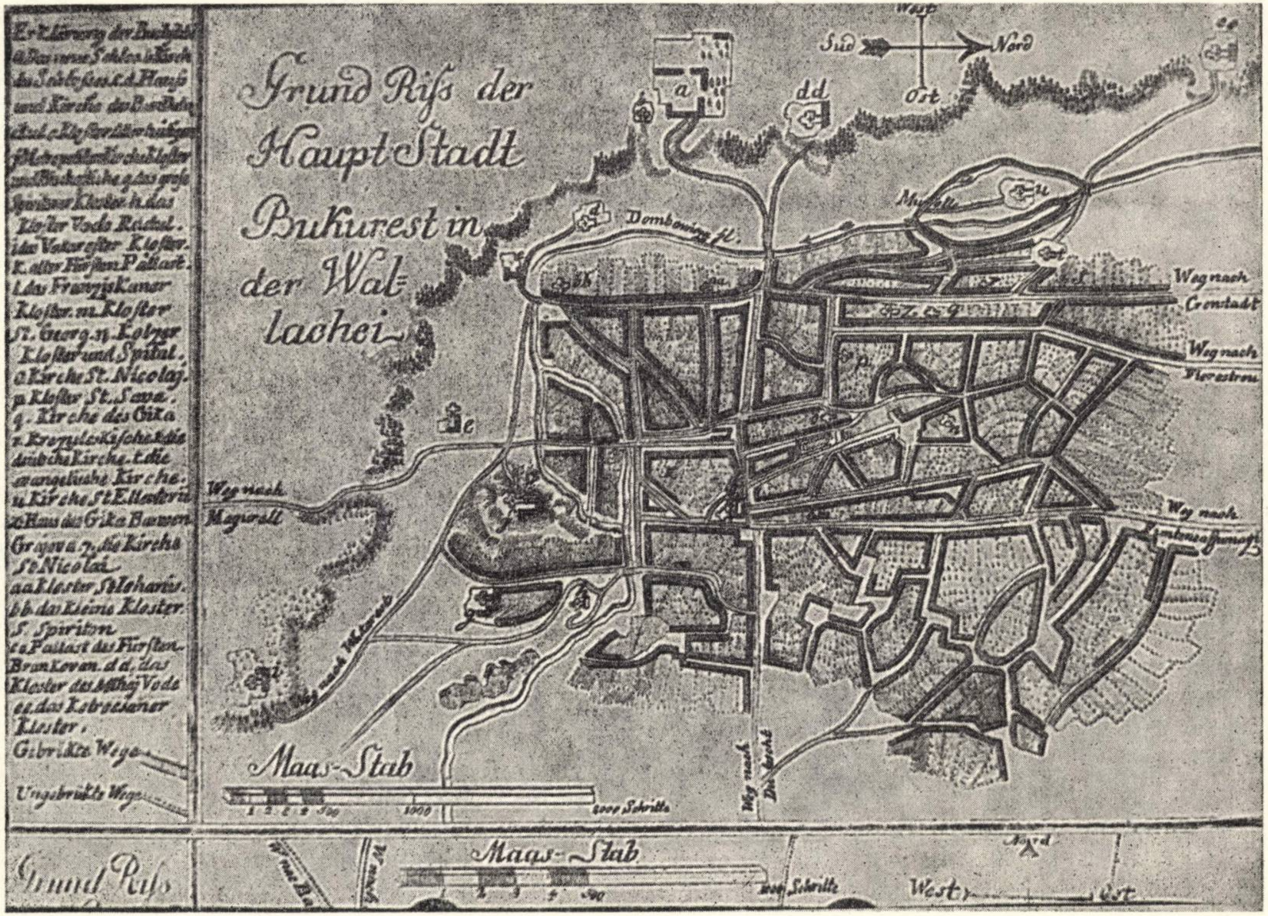
Grund Riſs der Haupt Stadt Bukurest in der Wallachei
Erklärung der Buchstaben
a. Das neue Schloss b. Kirche des Schlosses c. d. Haus und Kirche des
Kloſter Vodə Radul.
i. das Vatergäter Kloſter.
k. alter Fürſten Pallast.
l. das Franziskaner Kloſter. m. Kloſter St. Georg. n. Kolzer Kloſter und Spital.
o. Kirche St. Nicolaj.
p. Kloſter St. Sava.
q. Kirche des Gika
s. die deutsche Kirche. t. die evangelische Kirche.
u. Kirche St. E.
x. Haus des Gika
aa. Kloster St. Iohannis.
bb. das kleine Kloster S. Spiriton
cc. Pallast des Fürsten Brankovan. dd. das Kloster des Mihaj Vode
ee. das Kotroczaner Kloster.
Gebrückte Wege
Ungebrückte Wege
West
Sud
Nord
Ost
Dombowitz fl.
Weg nach Cronstadt
Weg nach
Weg nach Magurell
Weg nach
Maas-Stab
1000
2000 Schritte
Weg nach
Maas-Stab
Schritte
Nord
West
Ost
Grund Riſs

Fig. 112. – Planul orașului București la sfirșitul sec. al XVIII-lea.

puterii centrale se înființează o serie de servicii administrative însărcinate cu aprovizionarea, salubritatea şi securitatea publică. La Bucureşti, pavarea principalelor străzi cu piatră începe în 1824, prin angajarea cu contract a inginerilor austrieci Freywald şi Martel.

Pentru păstrarea curățeniei s-au creat în oraşe piețe speciale de staționare a carelor şi s-a interzis tăierea vitelor în oraş. Iluminatul străzilor cu felinare (fînare) fixe se introduce la Iaşi în 1806, iar la Bucureşti în 1814.

Datorită creşterii numărului locuitorilor s-au luat măsuri pentru mărirea debitului de apă potabilă prin captarea unor noi izvoare la Bucureşti, Iaşi, Craiova, Tîrgovişte, Focşani, aduse pe tuburi de olane subterane la cişmelele din oraş. O dată cu aceasta a fost reorganizat şi serviciul suiulgiilor sau cişmigiilor.

Pentru prevenirea incendiilor foarte frecvente, care mistuiau cartiere întregi, s-au dat dispoziții pentru construirea caselor şi prăvăliilor din piatră şi cărămidă. Cu toate acestea, majoritatea caselor continuă să fie construite din lemn şi acoperite cu şindrilă.

Încă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea se înființează la Bucureşti « steaguri de focuri », adică primul serviciu de pompieri, dotate cu sacale, tulumbe, căngi, scări şi topoare. La începutul secolului al XIX-lea, ele apar la Iaşi, iar în 1813 la Suceava.

Unele oraşe, printre care şi Bucureştii, erau amenințate de inundații din cauza morilor care barau cursul apelor. S-au luat măsuri pentru a evita aceste primejdii. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, cursul Dîmboviței este corectat înainte de a intra în Bucureşti şi inundațiile prevenite prin şanțuri de deviație.

Desele epidemii de ciumă şi holeră care au bîntuit în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea au pus problema organizării sanitare, a asistenței medicale şi a serviciului farmaceutic. În timpul epidemiilor, breslele de ciocli strîngeau şi îngropau cadavrele celor decedați. Pentru a asigura asistența medicală, la Bucureşti, pe lîngă spitalele vechi de la Colțea şi Pantelimon, s-au înființat altele noi: Dudeşti (1796), Filantropia (1811—1813), Sărindar (1822). La Craiova a funcționat între 1754 şi 1794 spitalul Obedeanu, în 1793 s-a deschis un spital la Buzău, în 1797 la Slatina, iar în 1822 la Tîrgovişte. Acestea erau conduse de epitropii civile sau religioase. În Moldova, în afară de spitalul Sf. Spiridon din Iaşi, înființat în 1757, s-a mai deschis unul la Roman (1787) şi un altul la Tg.-Ocna (1828). În timpul războaielor austro-ruso-turce, în unele oraşe (Bucureşti, Craiova, Hîrlău, Botoşani, Focşani, Slatina) au funcționat şi spitale militare. Dar capacitatea spitalelor civile era departe de a răspunde nevoilor populației locale. În afară de Colțea, cu 40 de paturi, şi Filantropia, cu 65—100 de paturi, capacitatea celorlalte spitale varia între 6 şi 24 de paturi.

Administrația oraşelor a stabilit şi servicii permanente de asistență medicală. În această vreme se creează postul de medic public la Craiova (1775), Bucureşti (1781), Rîmnicul Vîlcea (1786), Focşani (1803), în Țara Romînească iar în Moldova la Iaşi (1776), Botoşani (1793); la începutul secolului al XIX-lea, la Roman, Galaţi şi Focşani. Pentru copiii orfani se înfiinţează azile, numite orfanotrofii, la Bucureşti (1781) şi la Iaşi (1804), iar pentru bătrîni şi săraci azile speciale, de exemplu la Bucureşti (1786).

Încercările de a reglementa comerţul cu medicamente al farmaciştilor — care abuzau de raritatea farmaciilor şi de lipsa de autoritate a organelor sanitare pentru a vinde la preţuri exorbitante chiar şi medicamente vechi şi alterate — au rămas fără efect. Progrese mai însemnate în domeniul sanitar se vor realiza abia în epoca regulamentară.

Extinderea fără limită a construcţiilor în cele două capitale a determinat administraţia centrală să recurgă la măsuri de reglementare. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, teritoriul oraşului Bucureşti este delimitat prin stîlpi de piatră şi înconjurat cu garduri de lemn păzite de oamenii marelui agă.

Arhitectul din capitala ţării — maimar-başa — exercită un control mai riguros asupra noilor construcţii de locuinţe şi prăvălii, căutînd să le alinieze pe principalele artere de circulaţie. Cu toate acestea, Bucureştii şi Iaşii au rămas oraşe cu o suprafaţă prea întinsă, cu străzi întortochiate şi strîmte, care nu ţineau seama de un plan urbanistic fiindcă proprietarii nu se lăsau expropriaţi « în scopuri de utilitate publică ». Haosul şi capriciul care au determinat configuraţia oraşelor noastre erau imaginea samavolniciei şi arbitrariului clasei stăpînitoare. Cele mai vechi planuri ale oraşelor şi tîrgurilor din ambele principate s-au întocmit la sfîrşitul secolului al XVIII-lea: la Iaşi în 1769, la Bucureşti în 1770. Celelalte oraşe au planuri de la începutul secolului al XIX-lea: Suceava (1808), Roman (1818), Galaţi (1819), Focşani (1829) etc.

Lupta oraşelor împotriva stăpînirii feudale

Oraşele şi tîrgurile posedau, ca şi în epocile anterioare, terenuri de cultură, păduri, izlazuri (imaşuri), iazuri şi mori. O parte din acestea formau proprietăţi particulare ale orăşenilor; alta (pădurile, izlazurile etc.) era socotită proprietate obştească şi deci folosită în devălmăşie. Locuitorii oraşelor şi tîrgurilor aflaţi pe moşia domnească nu datorau statului decît dările publice, pe care le achitau direct vistieriei, în baza unei învoieli, ca ruptaşi. Cei aflaţi pe moşii boiereşti şi mănăstireşti datorau o seamă de obligaţii stăpînilor de moşie.

La sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, numărul oraşelor şi tîrgurilor dependente de stăpînii de moşie este în creştere nu numai în urma înmulţirii tîrgurilor nou înfiinţate pe moşii particulare, ci şi prin faptul că domnia continuă să facă danii din moşia şi vatra vechilor oraşe. Astfel, din vechile oraşe libere cad în dependenţă feudală: Ploieşti (1775), Tîrgovişte (1820) din Ţara Romînească şi Herţa (1795), Roman (1798), Fălciu (1802) din Moldova. La începutul secolului al XIX-lea, 85% din oraşele şi tîrgurile moldoveneşti şi 60% din cele din Ţara Romînească se aflau parţial sau total în dependenţă feudală.

Orăşenii şi tîrgoveţii din oraşele dependente prestau stăpînilor moşiei dijma din toate produsele şi zilele legiuite de clacă şi trebuiau să respecte monopolurile feudale. Pentru dughenile, prăvăliile, umbrarele, tarabele şi casele construite de ei plăteau o taxă anuală în bani sau în natură (de obicei ceară) numită *bezmen* (în Moldova) sau *embatic* (în Ţara Romînească).

Stînjeniţi în practica meşteşugurilor şi a comerţului de diferitele prestaţii şi redevenţe, de exigenţele mereu crescînde ale stăpînilor de moşii, precum şi de abuzurile slujbaşilor stăpînirii în încasarea dărilor publice, orăşenii şi tîrgoveţii se ridică împotriva stăpînirii feudale cu aceeaşi violenţă ca şi în epoca anterioară. Negustorii din Cîmpulung-Muscel, în 1784 şi 1791, şi cei din Piteşti, în 1791, refuză să mai plătească taxele vamale. Orăşenii din Caracal incendiază magaziile şi acareturile unui slujbaş domnesc care-i asuprise cu dările (1793), 70 de cîrciumari în 1807 şi 800 de negustori din Bucureşti în 1808 îşi închid prăvăliile şi refuză să mai vîndă mărfuri în semn de protest împotriva taxelor excesive impuse de divanul ţării.

Acţiunile orăşenilor şi tîrgoveţilor nu s-au limitat numai la împotriviri. Ei au trecut curînd şi la forme superioare de luptă de clasă, pînă la răscoală. Un raport consular austriac din Iaşi relatează că în 1794 izbucnise o răscoală în oraşul Dorohoi, din pricina impozitelor grele. Sub pretextul abuzurilor săvîrşite de organele administrative cu prilejul introducerii carantinei în timpul unei epidemii de ciumă, orăşenii din Iaşi se răscoală atacînd palatul domnesc, iar cei din Focşani se ciocnesc cu armata trimisă din Iaşi pentru restabilirea ordinii (1819).

Lupta antifeudală a orăşenilor şi tîrgoveţilor din cele două principate pentru obţinerea libertăţilor economice a luat în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea forme diverse. Apăsaţi de prestaţii şi redevenţe, orăşenii refuză să mai plătească embaticul sau bezmenul, să presteze claca şi dijma, construiesc case, deschid ateliere şi prăvălii, vînd băuturi şi produse alimentare, ignorînd în mod voit drepturile de monopol ale stăpînilor de moşie. Aceste împotriviri sînt urmate de jalbe şi procese, prin care tîrgoveţii şi orăşenii cer uneori, în loc de reducerea taxelor şi prestaţiilor, anularea daniei şi restituirea vechilor libertăţi şi scutiri.

În timpul acestor procese, care uneori durează mai multe decenii, se formează o solidaritate tot mai strînsă între orăşeni, indiferent de starea lor socială. Un exemplu ni-l oferă cazul din Piatra (Neamţ), unde 40 de orăşeni, sub conducerea blănarului Manolache, au întocmit în 1807 un legămînt scris, prin care au antrenat împotriva stăpînului feudal masa populaţiei: «să stăm cu toţi la un cuvînt, cu unire, la toate pricinile ce s-ar întîmpla» [1].

Sentinţele acestor procese fiind de cele mai multe ori părtinitoare stăpînilor de moşii, orăşenii trec la forme violente de luptă. Gherghiţenii, în frunte cu Stoica Sîrbu, bat şi izgonesc în 1801 pe arendaşul moşiei oraşului. Negustorii ploieşteni, cărora trimisul divanului, însoţit de soldaţi, le pecetluise buţile cu băuturi în 1809, bat în 1810 pe zapcii şi, sub conducerea lui Marin brutarul şi a fratelui său Gheorghe, atacă puşcăria isprăvnicatului, eliberează pe tovarăşii lor închişi şi distrug casele stăpînului de moşie, marele vornic Ianache Moruzi, care este obligat să fugă din oraş. Tîrgoveţii din Panciu se ridică în 1824 cu « zorbală », în frunte cu Iosif Giţă, Constantin Gălăţeanu şi Telu Sîrbu, alungînd pe vechilul stăpînului moşiei oraşului.

---

[1] *Documente privitoare la istoria economică a Romîniei. Oraşe şi tîrguri. 1776—1861, Moldova*, Seria A, vol. II, p. 44.

Împotriva unor asemenea acţiuni organizate ale orăşenilor şi tîrgoveţilor, puterea centrală procedează la represiuni violente. Conducătorii gherghiţenilor, Cristea Cojocaru şi Neagu sin Stan, sînt bătuţi la tălpi în 1816, cei ai vasluienilor în 1818 suferă aceeaşi pedeapsă, executată la poarta curţii domneşti din Iaşi, iar cei ai huşenilor sînt expulzaţi din oraş ca « răzvrătitori ».

Aceste procese pentru moşia şi vatra oraşelor dovedesc constituirea unei pături care organizează acţiunile meşteşugarilor, negustorilor şi populaţiei sărace într-o luptă comună. Astfel, oraşele Ruşii de Vede, Caracal, Bîrlad, Suceava sau Tg.-Frumos reuşesc să-şi elibereze prin luptă vatra sau moşia. Alte oraşe şi tîrguri, ca Buzău, Ploieşti, Bacău, Botoşani etc., îşi vor redobîndi libertatea abia în cursul secolului al XIX-lea. Numai oraşul Gherghiţa pierde definitiv procesul cu Mitropolia Ţării Romîneşti.

Cea mai violentă şi cea mai caracteristică luptă a orăşenilor împotriva stăpînilor feudali a fost aceea a oraşului Tîrgovişte din 1820—1821. Sub pretextul că moşia acestui oraş era fără stăpîn, deci disponibilă, Alexandru Suţu şi-a adjudecat stăpînirea ei şi a trimis la Tîrgovişte comişeii s-o delimiteze şi s-o ia în stăpînire. Dar populaţia n-a înţeles să se lase deposedată de moşie. Clopotele din mahalale au sunat alarma, iar locuitorii s-au ridicat ca un singur om, au atacat cu pietre reşedinţa comişeilor şi i-au alungat. Apoi o deputăţie de 300 de oameni a plecat la Bucureşti să protesteze împotriva tîlhăriei care se punea la cale. Ajunşi în capitala ţării, delegaţia s-a prezentat la palatul domnesc, potrivit vechiului obicei, cu jalba în proţap şi cu rogojini aprinse pe cap.

De teamă ca o delegaţie atît de numeroasă să nu provoace tulburări şi în Bucureşti, Alexandru Suţu a convocat în grabă un divan extraordinar care să trateze cu răsculaţii. Deşi adunarea era înconjurată de arnăuţi înarmaţi, totuşi delegaţii tîrgoviştenilor au arătat că domnul n-avea dreptate să-i despoaie de o moşie pe care ei o stăpîneau de veacuri. Cu vorbe bune şi cu făgăduieli delegaţii au fost convinşi să se întoarcă acasă şi numai o comisie restrînsă a rămas la Bucureşti să continue tratativele cu guvernul. În cursul acestor tratative a fost întocmit un hrisov domnesc, semnat de boierii divaniţi sub ameninţarea destituirii din funcţie, prin care tîrgoviştenii erau deposedaţi de moşia lor; delegaţii orăşenilor au fost apoi surghiuniţi.

Mişcarea lui Tudor Vladimirescu a aprins din nou curajul orăşenilor. În februarie 1821 sosi la Bucureşti o nouă delegaţie de la Tîrgovişte şi sili guvernul provizoriu să convoace divanul şi să dea o declaraţie (martie 1821) care restabilea obştea Tîrgoviştei în toate drepturile ei. În faţa delegaţiei au fost arse toate actele anterioare care erau potrivnice orăşenilor. Prin luptă dîrză, tîrgoviştenii şi-au salvat moşia, în condiţiile create de mişcarea lui Tudor Vladimirescu, care a avut astfel un rol important în cîştigarea victoriei lor.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, Ed. politică, 1960; vol. II, ed. a II-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1958; vol. III, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956.

V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, Bucureşti, Ed. politică, 1961.

2. *Izvoare*

Acte şi documente relative la istoria renascerei Romîniei, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza şi Dimitrie C. Sturdza, vol. I, Bucureşti, 1888.

Bălcescu, N., *Opere*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1953.

Carra, J. L., *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Iaşi, 1777.

Catalogul documentelor greceşti din Arhivele statului de la Braşov, vol. I—II, Bucureşti, 1958.

Catalogul documentelor romîneşti din Arhivele statului de la Braşov, vol. I, Bucureşti, 1955.

Codul Calimach, ed. critică, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1958.

Cojocaru, I., *Documente privitoare la economia Ţării Romîneşti 1800—1850*, vol. I, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1958.

Constantinescu-Mirceşti, C. D., *Documente vrincene. Cărţi domneşti, hotărnicii, răvaşe şi izvoade*, Bucureşti, 1929.

Cortese, Nino, *La Valachia durante il principato di Alessandro Ypsilanti (1774—1782)*, în *L'Europa orientale*, II (1922), nr. 3, p. 159—179.

Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. I, *Ţara Romînească*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1961.

Documente privitoare la istoria economică a Romîniei. Oraşe şi tîrguri. 1776—1861. Moldova, Seria A, vol. II, Bucureşti, 1960.

Furnică, D. Z., *Documente privitoare la comerţul romînesc, 1473—1868*, Bucureşti, 1931.

— *Din istoria comerţului la romîni. Mai ales băcănia*, Bucureşti, 1908.

Guboglu, M., *Catalogul documentelor turceşti*, vol. I, Bucureşti, 1960.

— *Despre arhiva turco-orientală din Biblioteca de stat «V. Kolarov» — Sofia*, în *Revista arhivelor*, II (1959), nr. 2, p. 180—214 şi III (1961), nr. 1, p. 134—182.

Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Romîniei*, vol. XIX/1; seria nouă, vol. I.

Iorga, N., *Situaţia agrară, economică şi socială a Olteniei în epoca lui Tudor Vladimirescu' Documente contemporane*, Bucureşti, 1915.

Laurençon, F. G., *Nouvelles observations sur la Valachie, sur ses productions, sur son commerce, les moeurs et coutumes des habitants et sur son gouvernement*, Paris, 1822.

Legiuirea Caragea, ed. critică, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957.

Meşteşugari şi negustori din trecutul Craiovei. Documente (1666—1865), Bucureşti, 1957.

Neale, A., *Voyage en Allemagne, en Pologne, en Moldavie et en Turquie*, vol. I—II, Paris, 1818.

Papiu-Ilarian, A., *Tesauru de monumente istorice*, vol. II—III, Bucureşti, 1863—1864.

Peyssonel, Ch. de, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, vol. I–II, Paris, 1787.

Pravilniceasca condică, 1780, ed. critică, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957.

Raicevich, St., *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788.

Sava, A., *Documente putnene*, vol. I–II, 1929–1931.

Sturdza-Şcheeanu, D. C., *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, seria I, vol. I, Bucureşti, 1907.

Surdu, B., *Cîteva ştiri noi despre manufactura de postav de la Pociovalişte (1793)*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, I–II (1958–1959), p. 379–381.

Şerban, C., *Un memoriu de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea privitor la Ţara Romînească*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. III, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1959, p. 379–384.

Urechia, V. A., *Istoria romînilor*, vol. I–XIII, Bucureşti, 1891–1901.

Wilkinson, W., *An account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, Londra, 1820.

3. *Lucrări generale*

Filitti, I. C., *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Romîne*, Bucureşti, 1935.

Georgescu-Buzău, G., *Descompunerea feudalismului şi începuturile capitalismului în Ţara Romînească şi Moldova*, Bucureşti, 1950.

Iorga, N., *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul romînesc*, Bucureşti, 1906.

— *Istoria comerţului romînesc*, vol. I–II, ed. a II-a, Bucureşti, 1925.

Oţetea, A., *Consideraţii asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova şi Ţara Romînească*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. IV, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 307–390.

Panu, Gh., *Cercetări asupra stării ţăranilor în veacurile trecute*, vol. I, 1–2, Bucureşti, 1910.

Pavlescu, E., *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, 1939.

Ravaş, G., *Din istoria petrolului romînesc*, ed. a II-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1957.

Rosetti, Radu, *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova*, vol. I, Bucureşti, 1907.

Vianu, S., *Cu privire la problema descompunerii feudalismului şi începuturile capitalismului în ţările romîne*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, partea I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1954, p. 801–840.

— *Consideraţii asupra caracterului şi rolului întreprinderilor industriale din ţările romîne de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea*, în *Comunicări şi articole de istorie*, Bucureşti, 1955, p. 17–28.

4. *Lucrări speciale*

Boicu, L., *О мануфактурном периоде промышленности в Молдове*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 347–357.

Ciurea, D., *Noi contribuţii la istoricul oraşului Baia*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, Seria a III-a (ştiinţe sociale), VI (1955), nr. 3–4, p. 31–50.

— *Oraşele şi tîrgurile din Moldova în cadrul perioadei de descompunere a feudalismului*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, Istorie, VII (1956), nr. 1, p. 97–105.

— *Noi date pentru istoricul oraşelor din Moldova, în sec. XVIII–XIX*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, Istorie, VIII (1957), nr. 1, p. 223–227.

Constantinescu, D., *Însemnări despre răscoala tătărăşenilor în 1819*, în *Cercetări istorice*, XVII (1943), p. 373–379.

Diamandi, Sl., *O gospodărie moşierească din Moldova în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Studii*, IX (1956), nr. 2–3, p. 77–90.

Diculescu, V., *Привилегии, давани на българите заселеници във Влашко през 1803—1834 г.*, în vol. *Изследвания в чест на Марин С. Дринов*, Sofia, 1960, p. 399–415.

Gioglovan, Radu, *Două procese pentru apărarea moşiei oraşului Tîrgovişte în sec. al XIX-lea*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. II, Bucureşti, 1957, p. 459–480.

Grigoraş, N., *Dregătorii tîrgurilor moldoveneşti şi atribuţiunile lor pînă la Regulamentul organic*, Iaşi, 1942.

Ionaşcu, I., *Lupta vrîncenilor pentru apărarea munţilor de cotropirea habsburgică în sec. al XVIII-lea*, în *Analele Universităţii C. I. Parhon*, *Bucureşti*, Seria Ştiinţe sociale, 1957, nr. 9, p. 61–120.

Ionescu, Tr., *Hatişeriful din 1802 şi începutul luptei pentru asigurarea pieţei interne a Principatelor dunărene*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. I, Bucureşti, 1956, p. 37–78.

Istrate, C., *Despre diferenţierea ţărănimii clăcaşe în regiunea de munte a Moldovei la sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, Istorie, XII (1961), nr. 1, p. 117–132.

Limona, E. şi D. Limona, *Catastihele Casei comerciale Ivan Marcu din Sibiu*, în *Revista arhivelor*, II (1959), nr. 2, p. 225–243.

— *Negustori bucureşteni la sfîrşitul veacului al XVIII-lea. Relaţiile lor cu Braşovul şi Sibiul*, în *Studii*, XIII (1960), nr. 4, p. 107–140.

— *Aspecte ale comerţului braşovean în veacul al XVIII-lea. Negustorul aromîn Mihail Ţumbru*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. IV, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 525–564.

Mehmet, Mustafa A., *O condică de firmane turceşti din timpul domniei lui Alexandru Ipsilanti în Moldova (1786–1788)*, în *Studii*, XV (1962), nr. 2, p. 405–429.

Negruţi, E., *Luptele ţăranilor de pe domeniul Ghica-Comăneşti în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957, p. 71–107.

— *Aspecte din administraţia tîrgurilor şi ţinuturilor moldovene în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, Istorie, IX (1958), nr. 1–2, p. 125–132.

Netta, Gheron, *Expansiunea economică a Austriei şi explorările ei orientale*, Bucureşti, 1930.

Oţetea, A., *Casa de comerţ Hagi Constantin Pop din Sibiu şi rolul ei în dezvoltarea comerţului cu Ţara Romînească*, în *Comunicări şi articole de istorie*, Bucureşti, 1955, p. 29–44.

Pruteanu, P., *Contribuţie la istoricul spitalelor din Moldova*, Bucureşti, Ed. medicală, 1957.

Semenova, I. V., *Новые данные о торговых связях России с дунайскими княжествами на рубеже XVIII–XIXвв*, în *Ученые записки. Молдавский филиал Академии Наук СССР, Институт истории*, t. I (10), 1959, p. 179–200.

Stamatiu, M., *Istoricul metodelor de exploatare a zăcămintelor de sare în Romînia*, Bucureşti, 1943.

Şerban, C., *Întreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovalişte şi Bucureşti*, în *Studii*, V (1952), nr. 3, p. 86–105.

— *Ştiri despre o sticlărie în ţinutul Romanului la sfîrşitul secolului al XVIII-lea*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1956, p. 353–366.

— *Breslele bucureştene în secolul al XVIII-lea*, în *Studii*, XII (1959), nr. 6, p. 55–89.

— *Contribuţii la istoria meşteşugurilor din Ţara Romînească: ţiganii rudari în secolele XVII–XVIII*, în *Studii*, XII (1959), nr. 2, p. 131–147.

— *Aspecte din lupta orăşenilor din Ţara Romînească şi Moldova împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea*, în *Studii*, XIII (1960), nr. 6, p. 27–45 (I); XIV (1961), nr. 3, p. 623–658 (II).

ȘERBAN, C., *Lupta orășenilor din Cîmpulung-Muscel împotriva asupririi feudale în sec. a XVII—XVIII-lea*, în *Studii*, XV (1962), nr. 4, p. 953—970.

TURCU, C., *Fabrica de huscă de la Luncani (1817)*, în vol. *Arhivele statului, 125 de ani de activitate, 1831—1956*, București, 1957, p. 417—425.

— *Vechi încercări de exploatare minieră în Moldova*, în *Studii și cercetări științifice*, Iași, Istorie, VIII (1957), nr. 2, p. 307—321.

VIANU, AL., *Cu privire la relațiile comerciale romîno-ucrainene și romîno-ruse la sfîrșitul veacului al XVIII-lea*, în vol. *Studii privind relațiile romîno-ruse și romîno-sovietice* București, 1958, p. 95—110.

CAPITOLUL IV

POLITICA INTERNĂ A ŢĂRII ROMÎNEŞTI ŞI MOLDOVEI (1774—1821)

Încercarea boierilor în timpul războiului din 1768—1774 de a înlocui, cu sprijinul Rusiei, domnii fanarioţi cu domni pămînteni, aleşi de ei, n-a izbutit. După încheierea păcii, domnii fanarioţi au fost restabiliţi prin numirea de către Poartă a lui Alexandru Ipsilanti în Ţara Romînească şi a lui Grigore Ghica în Moldova. Regimul astfel restaurat avea să dureze pînă la mişcarea din 1821. Boierimea care, în timpul războiului, aderase la mişcarea de emancipare de sub dominaţia otomană s-a resemnat uşor la menţinerea regimului turco-fanariot, fiindcă era asociată la beneficiile lui. Colaborarea marii boierimi pămîntene cu domnia pentru exploatarea maselor populare constituie esenţa de clasă a acestui regim.

În condiţiile destrămării Imperiului otoman, ale expansiunii Imperiilor rus şi habsburgic şi ale întăririi mişcărilor de eliberare a popoarelor creştine de sub stăpînirea Porţii, suzeranitatea otomană e tot mai energic contestată şi îngrădită.

Dar fiscalitatea, furniturile către Poartă şi prestaţiile pentru cetăţile de la Dunăre au continuat să fie principalele forme de exploatare la care era supus poporul romîn şi ele erau tot atît de copleşitoare ca şi în trecut, cu toate clauzele limitative impuse de tratatele ruso-turce şi de hatişerifurile promulgate de Poartă sub presiunea diplomaţiei ruse. Exploatarea fiscală ia, chiar în cursul acestei perioade, formele cele mai sălbatice din cîte cunoaşte istoria medievală.

La înăsprirea exploatării, ţărănimea răspunde printr-o împotrivire mai dîrză şi mai bine organizată decît în trecut. Forma clasică de luptă a perioadei precedente — fuga — se îmbină acum cu forma superioară, care e rezistenţa făţişă şi colectivă. Poruncile mereu reînnoite ale domniei către organele locale vorbesc de «cugete rele şi neastîmpărate» care «caută a se însoţi spre porniri de tîlhării şi fapte netrebnice» [1].

Măsurile de represiune confirmă intensificarea luptei clasei exploatate şi îngrijorarea clasei exploatatoare. Pe de o parte se întăreşte aparatul de represiune (slujitori polcovniceşti, poteraşi, căpitani de margine, gonaci, panţiri, călăraşi, aprozi, armăşei etc.), iar pe de alta se iau măsuri legislative şi poliţieneşti pentru a împiedica răspîndirea spiritului de împotrivire şi închegarea acţiunilor răzleţe într-o mişcare de răscoală generală. Cea mai semnificativă dintre aceste măsuri e interzicerea deplasării ţăranilor din sate fără răvaş (teşcherea sau paşuş). Antagonismele crescînde dintre clasa dominantă şi masele populare, care explică izbucnirea răscoalei din 1821, constituie un aspect semnificativ al destrămării feudalismului în cursul perioadei 1774—1821.

---

[1] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. I, p. 357.

Situaţia clasei dominante e ameninţată de revolta maselor exploatate şi slăbită de contradicţiile sale interne: conflict între boierime şi domni pe chestiunea împărţirii rentei centralizate de stat, între boierimea pămînteană şi clientela greacă a domnilor pentru slujbele publice, între boierimea mare şi cea mică şi mijlocie pentru egalitatea de privilegii.

Pentru a mări veniturile vistieriei, domnii fanarioţi au continuat politica de reforme din perioada precedentă, tinzînd să oprească fuga ţăranilor şi să atragă colonişti din ţările vecine. Fixînd cuantumul obligaţiilor fiscale şi termenele de încasare, ei au încercat în acelaşi timp să limiteze abuzul cu scutelnicii şi cu posluşnicii şi să ia din mîna boierimii unul din principalele sale izvoare de venit. Opoziţia dîrză a boierilor a anulat efectul acestor reforme.

În interesul clasei stăpînitoare, domnia a încercat să stăvilească fuga ţăranilor şi prin urbariile sau aşezămintele care reglementau raporturile dintre săteni şi stăpînii de moşie, fixînd drepturile şi datoriile reciproce ale celor două clase. Urbariile urmăreau să stabilească aceleaşi relaţii agrare în toată ţara şi, prin aceasta, să curme concurenţa între stăpînii de moşii pentru acapararea braţelor de muncă şi să pună capăt uneia din cauzele principale ale instabilităţii populaţiei rurale, atît de dăunătoare fiscului. Pentru aceleaşi motive, domnia n-a acordat zeciuiala zilelor anului cerută de boierii moldoveni.

Încercarea de a remedia unele din viciile fundamentale ale justiţiei şi administraţiei, ca venalitatea funcţiilor, remunerarea dregătorilor din venitul slujbei lor, considerarea justiţiei ca un izvor de venit şi confuzia atribuţiilor judiciare şi administrative, a rămas de asemenea fără rezultat, din cauza opoziţiei boierilor, care în aceste reforme vedeau o ştirbire a privilegiilor şi veniturilor lor. Lupta dintre domnie şi boierime pentru o nouă împărţire a puterii politice şi economice s-a terminat cu înfrîngerea domniei, deşi reformele acesteia nu urmăreau decît să întărească instituţiile statului feudal.

Boierii munteni şi moldoveni şi-au apărat cu înverşunare poziţiile şi împotriva concurenţei negustorilor şi boierilor greci care însoţeau pe domnii fanarioţi, şi împotriva revendicării boierilor de rangul al doilea şi al treilea de a se împărtăşi şi ei din privilegiile marii boierimi, mai ales în ceea ce priveşte accesul la marile dregătorii. În general, goana după slujbe a fost un nesecat izvor de frămîntări şi de zavistii în clasa boierească. În memoriile şi arzurile lor, boierii pămînteni nu uită niciodată să ceară înlăturarea grecilor din funcţiile publice.

În lupta cu aceştia pentru monopolul funcţiilor, boierii au folosit naţionalismul, pe care burghezia îl va invoca pentru apărarea pieţei interne. În 1774, boierii munteni s-au opus la numirea lui Alexandru Ipsilanti de către Poartă, pretinzînd că ei aveau dreptul de a alege un domn pămîntean şi, pentru a-şi susţine poziţia, au trimis o delegaţie de boieri la Constantinopol. Diferendul a fost aplanat în urma angajamentului lui Ipsilanti de a conferi principalele slujbe ale ţării exclusiv boierilor pămînteni. Relativ lunga domnie a lui Alexandru Ipsilanti se explică şi prin faptul că a respectat acest angajament.

Jocul forţelor antagoniste în cursul acestei perioade poate fi limpede surprins în funcţionarea instituţiilor fundamentale ale regimului turco-fanariot: domnia, administraţia, justiţia şi fiscalitatea.

1. DOMNIA

Ca şi în perioada anterioară, tot astfel şi după pacea de la Kuciuk-Kainargi, domnii Moldovei şi ai Ţării Romîneşti, asimilaţi dregătorilor otomani, sînt numiţi direct de Poartă.

Avantajele materiale legate de domnie fac din scaunul Principatelor romîne obiectul celei mai aprige competiţii între foştii dragomani. Pentru a obţine domnia, ei caută, supralicitîndu-se, să-şi asigure favoarea persoanelor influente, de la marele vizir pînă la şeful eunucilor, kîzlar-agasi. Poarta încurajează concurenţa, care îi permite să încaseze anticipat taxele de numire şi de confirmare. Domnii veneau astfel în ţară copleşiţi de datorii, însoţiţi de rude famelice şi de creditori grăbiţi să-şi recupereze creanţele. Principala lor preocupare era deci să strîngă în scurt timp cît mai mulţi bani pentru a-şi plăti creditorii, pentru a satisface exigenţele Porţii, pentru a-şi căpătui rudele şi pentru a constitui rezerve care să le evite mazilirea înainte de termen şi să le permită o nouă candidatură.

Ajunşi în scaun prin aceleaşi mijloace de care se serveau guvernatorii turci pentru a obţine administraţia unei provincii, domnii fanarioţi aplicau toate metodele acestora pentru a strînge bani: venalitatea slujbelor, arendarea veniturilor statului, cămătăria şi confiscarea averilor particulare. «Nu există pe pămînt rasă de tîlhari mai mîrşavi decît fanarioţii—scrie generalul rus Langeron. Scaunele de domni ai Moldovei şi Ţării Romîneşti sînt scopul unic al dorinţei tuturor fanarioţilor din cea mai fragedă copilărie. Pentru a-şi atinge scopul, nu e crimă de la care să se dea înapoi, nu e josnicie la care să nu se coboare... Un domn nou numit pleacă de la Constantinopol cu o datorie de două sau trei milioane de piaştri. După patru, cinci sau şase ani de domnie, se întoarce cu o avere de cinci sau şase milioane, dacă i se lasă timpul să le strîngă... Modul de a se îmbogăţi e foarte simplu: ei fură sau confiscă proprietăţile după bunul lor plac, invocînd, pentru a justifica aceste atrocităţi, pretextul unei trădări sau unei corespondențe străine... și împart cu miniștrii otomani produsul acestor spoliații »[1].

Poarta a tolerat și, prin exigențele sale proprii, a încurajat acest sistem de jaf, de care ea profita cea dintîi. Exploatarea otomană a atins în secolul al XVIII-lea gradul cel mai înalt, din cauza războaielor aproape necurmate în care Turcia a fost implicată după despresurarea Vienei. De la 1711 pînă la 1829, țările romîne au servit de șase ori ca teatru de război. În afară de pustiirile și pierderile inerente războiului și de furniturile obișnuite de provizii și de bani, ele au fost supuse la prestații extraordinare pentru întreținerea trupelor și pentru refacerea cetăților otomane. Cererile de bani și de provizii au ajuns să secătuiască țara și au provocat emigrația în masă a țăranilor, asupra cărora cădeau toate sarcinile. Instabilitatea domniei și a dregătoriilor, afluxul neîncetat de negustori și boieri greci care acaparau funcțiile cele mai importante în dauna boierilor pămînteni și secătuirea țării de bani au provocat o reacție care a luat forma luptei pentru alegerea unui domn pămîntean. La Congresul de pace de la Focșani din 1772, boierii au prezentat un memoriu prin care revendicau dreptul de a alege domn pămîntean pe viață și, în cursul negocierilor ulterioare de la București, Rusia a sprijinit cererea. În articolul care stipula restituirea Principatelor romîne Porții, plenipotențiarul rus Obreskov a prevăzut restabilirea lui Grigore Ghica ca domn pe viață. Dar Poarta n-a admis nici domnia pe viață, nici alegerea domnului de către boieri, și a numit pe Grigore Ghica domn în Moldova, nu în Țara Romînească, pentru a marca limpede dreptul său de numire.

Îngrădirea dreptului Porții de a numi și de a mazili pe domni și stăvilirea ingerințelor turcilor în afacerile noastre interne au constituit obiectivul imediat al luptei împotriva exploatării și opresiunii otomane. După pacea de la Kuciuk-Kainargi și, mai ales, după înființarea consulatelor ruse la București și Iași în 1782, această luptă a fost sprijinită și de diplomația rusă. Articolul al XVI-lea al tratatului din 1774 a întărit poziția domnilor pe lîngă Poartă, acordîndu-le dreptul de a avea la Constantinopol reprezentanți ocrotiți de dreptul ginților. Hatișeriful din 1774 le conferă garanția de a nu fi maziliți pînă cînd « se va dovedi vreo vină a lor, adevărată și cunoscută de toți »[2].

Dar uciderea lui Grigore Ghica și mazilirea lui Nicolae Caragea și Constantin Moruzi dovedeau că Poarta nu era dispusă să respecte această garanție. Cu toate acestea, țara dobîndea o bază legală de rezistență în lupta ei împotriva Porții. Prin senedul din 1783, Poarta fu silită să reînnoiască angajamentul de a nu destitui pe domni, decît în cazul unui delict bine constatat sau, cum precizează hatișeriful din 1784, în cazul unui « semn evident de răzvrătire »[3].

---

[1] Hurmuzaki, Supl. I/3, p. 72.

[2] *Acte și documente relative la istoria renascerei Romîniei*, vol. I, p. 140.

[3] *Ibidem*, p. 195.

În ciuda acestor angajamente, Poarta continuă să schimbe domnii la intervale scurte şi se justifică afirmînd că domnii depuşi şi-au cerut singuri mazilirea. În aprilie 1786 a fost depus domnul Ţării Romîneşti, Mihai Suţu, iar în decembrie domnul Moldovei, Alexandru Mavrocordat. Chiar şi un slujitor atît de credincios Porţii ca Nicolae Mavrogheni a căzut jertfă intrigilor fanariote şi suspiciunii turceşti.

După pacea de la Iaşi, boierii reluară lupta pentru consolidarea domniei. Un arz din 1793, prezentat Porţii de caimacamii lui Alexandru Moruzi, arată « cu cea mai mare jale şi cu nespusă durere că întîia pricină a peirii patriei noastre şi a neliniştei celei de obşte » este nestatornicia domniei [1].

Dar « nestatornicia domniei » era prea avantajoasă Porţii, marilor demnitari turci şi fanarioţi, pentru ca Poarta să renunţe la ea. Domnii se perindă deci la scurt interval. Între 1791 şi 1802, şase domni se succed în Ţara Romînească şi cinci în Moldova.

O schimbare sensibilă se produce în 1802. Cetele devastatoare ale lui Pasvan Oglu au prădat în 1800 Craiova de n-au mai rămas în picioare decît cîteva case boiereşti, iar în 1802 cetele lui au ars Cerneţul, Tîrgu-Jiu şi Caracalul şi au robit populaţia, semănînd panica în toată ţara. Aceste întîmplări dovedeau că Poarta nu mai era în stare să-şi ţină în frîu trupele şi să menţină ordinea. Boierii fugiţi la Braşov de groaza lui Pasvan Oglu se adresează ţarului Pavel şi ambasadorului rus la Constantinopol cu rugămintea de a interveni la Poartă ca să se acorde lui Constantin Ipsilanti domnia pe viaţă. Poarta acceptă propunerea, dar nu garantă domnia decît pe şapte ani. Hatişeriful din 1802 preciza că domnii nu vor putea fi depuşi înainte de acest termen decît dacă se vor fi făcut vinovaţi «de un delict dovedit», şi numai după ce vinovăţia lor va fi fost constatată de ambele curţi, rusă şi otomană.

Această dispoziţie constituie o garanţie serioasă pentru o mai mare stabilitate a domniei. Constantin Ipsilanti, care aspira la coroana de rege al Daciei, a căutat să exploateze situaţia trimiţînd la Constantinopol o delegaţie de boieri să ofere 4 000 000 de piaştri Angliei şi tot atîta Rusiei dacă-i obţin domnia ereditară a Ţării Romîneşti.

În ianuarie 1819, Poarta a promulgat, cu privire la eligibilitatea pentru scaunele Ţării Romîneşti şi Moldovei, un regulament care reducea la patru numărul familiilor fanariote cu drept de a candida la domnie.

Poarta justifică măsura prin necesitatea de a pune capăt intrigilor şi uneltirilor prin care au ajuns la domnie oameni nedestoinici şi necredincioşi. Fuga lui Caragea a convins-o că scaunele Principatelor romîne nu mai puteau fi încredinţate primilor veniţi. În consecinţă, Poarta a atribuit numai următoarelor familii «integre, încercate, nesuspecte de intrigi» scaunele Principatelor romîne şi dragomanatele Divanului imperial şi amiralităţii: familiilor lui Scarlat Callimachi, Alecu Suţu, Mihai Suţu şi a defunctului Dimitrie Moruzi.

---

[1] *Convorbiri literare*, XXXV (1901), p. 1 118—1 119.

Succesiunea era stabilită astfel, încît domnii în funcţie care îşi vor fi împlinit cei 7 ani de domnie aveau să fie înlocuiţi de predecesorii lor «mediaţi sau imediaţi», şi anume «Principatul Ţării Romîneşti va fi conferit domnului destituit din Moldova, iar principatul Moldovei domnului destituit din Ţara Romînească» [1]. Astfel, Scarlat Callimachi, care şi-a terminat septenatul în august 1819 şi a cărui administraţie a fost apreciată pozitiv de Poartă n-a fost imediat numit domn al Ţării Romîneşti, ci numai după moartea lui Alecu Suţu.

Consulii din principate ai Franţei şi Austriei erau convinşi că regulamentul a fost întocmit «la cererea Rusiei» [2]. În realitate, textul regulamentului a fost elaborat în cel mai mare secret; baronul Stroganov, ambasadorul Rusiei la Constantinopol, nu l-a cunoscut decît după ce a devenit public şi el şi-a dat imediat seama de efectele nefaste pe care le va produce asupra celor două principate şi chiar asupra intereselor Porţii, întrucît singurul lucru care asigura devotamentul fanarioţilor faţă de Poartă era nădejdea de a fi numiţi în scaunele Principatelor romîne.

Dar, dacă Rusia a fost străină de ideea acestui regulament şi dacă el era contrar intereselor Porţii, cine avea interes să-l smulgă Porţii? Evident, fanarioţii înşişi. Concurenţa pentru domnie ajunsese atît de aprigă, încît preţul pe care pretendenţii au trebuit să-l ofere dregătorilor turci a atins sume enorme: văduva lui Alecu Suţu ar fi promis Porţii, pentru a asigura succesiunea fiului său Nicolae, 13 000 000 de lei, de două ori bugetul anual al Ţării Romîneşti. În orice caz, candidatul fericit care dobîndea domnia venea atît de împovărat de datorii, încît avea nevoie de mai mulţi ani pentru a se achita şi pentru a-şi constitui o rezervă, şi niciunul nu avea certitudinea de a ajunge la capătul septenatului său. De la hatişeriful din 1802, cînd s-a instituit domnia pe şapte ani, Scarlat Callimachi singur s-a aflat în această situaţie. Dar, dacă pretendentul ales avea cel puţin şansa de a se achita şi de a face avere, pentru ceilalţi concurenţi era ruina.

De aici nevoia unei înţelegeri care să înlăture sau să îngrădească concurenţa şi să asigure membrilor maximum de avantaje cu minimum de risc. Înţelegerea întărită de regulament are toate caracteristicile unui cartel, ai cărui membri se unesc pentru exploatarea unui izvor de venit şi pentru repartizarea beneficiilor. Fanarioţii s-au servit de indignarea provocată la Constantinopol de fuga lui Caragea pentru a smulge Porţii un act atît de contrar prestigiului şi intereselor ei. Regulamentul o mărturiseşte limpede, vorbind de intrigile şi de lipsa de lealitate «constatate de anumite evenimente supărătoare survenite în ultimul timp» [3].

Dar dovada cea mai convingătoare a acestei interpretări sînt dispoziţiile financiare ale regulamentului. În afară de pensiile de 60 000 şi 40 000 de piaştri pe an, asigurate respectiv lui Al. Hangherli şi Iacovache Arghiropol, care fără scandalul provocat de fuga lui Caragea aveau toate şansele de a culege succesiunea acestuia şi a lui Scarlat Callimachi, regulamentul impunea celor patru familii privilegiate sarcina de a întreţine celelalte familii fanariote de la Constantinopol, pe care Stroganov le evalua la 50, în afară de clientela numeroasă a fiecărei familii.

---

[1] *Studii*, XII (1959), nr. 3, p. 112.
[2] Hurmuzaki, vol. XVI, p. 1 029.
[3] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, vol. II, p. 545.

Tabelul veniturilor şi cheltuielilor publice ale Ţării Romîneşti anexat la rapoartele lui Al. Pini din 1820 [1] ne permite să stabilim precis sarcinile pe care acest aranjament le impunea ţărilor noastre. Pe lîngă cei 500 000 de piaştri pe care Ţara Romînească îi plătea anual agenţiei de la Constantinopol, tabelul cuprinde o altă sumă de 500 000 de lei reprezentînd, sub titlul de «salarii vechi şi noi ale diverselor persoane de la Constantinopol», pensiile prevăzute de regulament. În bugetul pe anul 1819, această sumă nu era decît de 200 000 de piaştri, dar urcarea ei cu 150% în cursul anului următor ne indică perspectivele deschise Ţării Romîneşti prin aplicarea regulamentului, care la un buget de 5 910 129 de piaştri vărsa grecilor fanarioţi 1 000 000 pe an, a şasea parte din bugetul său.

Contribuţia Moldovei, fixată la 1/3 din aceea a Ţării Romîneşti, a fost în 1820 de 129 000 de piaştri, la care se adaugă 288 000 de piaştri pentru cheltuielile agenţiei, compusă tot din fanarioţi, în afară de plocoanele trimise cu prilejul numirii unor înalţi demnitari turci şi care se ridicau la 394 426 de piaştri.

Deşi regulamentul statua că sumele necesare întreţinerii familiilor fanariote de la Constantinopol aveau să fie plătite din veniturile particulare ale domnilor în funcţie, ele au fost trecute din primul an în sarcina vistieriei publice. Astfel, exploatarea ţării de către regimul turco-fanariot, care părea a fi atins sub domnia lui Caragea limitele extreme, a fost împinsă de noul regulament dincolo de aceste limite sub cîrmuirea lui Alecu Suţu.

Lupta pentru stabilitatea domniei nu era deci decît o formă de manifestare a mişcării pentru independenţă, care a făcut necontenit progrese după pacea de la Kuciuk-Kainargi. Nici Poarta nu s-a înşelat asupra adevăratei semnificaţii a acestei revendicări. De aceea, ea a profitat de războiul ruso-francez pentru a depune fără consultarea Rusiei, în 1806, pe ambii domni ai principatelor, sub pretextul că şi-au cerut ei înşişi mazilirea. Urmarea acestui act a fost războiul din 1806—1812.

2. ADMINISTRAŢIA ŞI JUSTIŢIA

Prin funcţiile lui administrative, judiciare şi fiscale, statul fanariot a fost instrumentul destinat a reprima împotrivirea ţărănimii, a îndestula pe turci, a îmbogăţi pe domn, şi a căpătui pe boieri. Regimul turco-fanariot a fost unul din cele mai teribile instrumente de jaf cunoscute în istorie. Întregul aparat de stat, de la domn pînă la ultimul slujbaş, «de la cel mai înalt la cel mai umil, vînează slujbele pentru a stoarce bani» [2].

---

[1] Arh. Min. Ex. Moscova, dos. 286/1820, fol. 212—213.

[2] *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. III, t. XIV (1933), p. 158.

Toate funcţiile publice se cumpărau cu bani; ele nu se atribuiau la tarif fix şi prin rotaţie, cum cereau boierii, ci la licitaţie, aşa încît preţurile se urcau mereu şi cu ele exploatarea contribuabililor. Domnul îşi cumpăra scaunul de la turci supralicitîndu-şi competitorii, boierii slujbele de la domn, slujbaşii cei mici de la cei mari. În scurtul interval de care beneficiau pentru a se căpătui, ei căutau nu numai să-şi recupereze banii daţi pentru slujbă, dar şi să realizeze cîştiguri cît mai mari pentru a putea concura din nou. Slujba, considerată ca mijloc legiuit de înavuţire, a fost sub regimul fanariot principalul izvor de venit al boierilor. În memoriul înaintat autorităţilor ruseşti, în timpul războiului din 1768—1774, boierii moldoveni au cerut, cu privire la reorganizarea ţării, ca durata unei slujbe să fie limitată la un an, maximum la trei (ca şi domnia) şi ca toţi boierii să se împărtăşească de avantajele ei, prin rotaţie, «cu asemine rînduială, socotindu-se a întra la cinstea boeriilor şi la ocîrmuirea ţării toată partea boerească, pe rînd» [1].

La fel au răspuns boierii munteni prinţului de Coburg, care-i sfătuia să introducă oarecare stabilitate în administraţia Ţării Romîneşti, renunţînd la practica înlocuirii la intervale scurte a slujbaşilor. «Sunt mulţi pămînteni care se cade să intre în rînd la slujbă, declară boierii, ca prin slujbă şi osteneală să ajungă fiecarele a se împărtăşi de vreo chiverniseală, după cum aşia au fost şi obiceiul ţărei şi aşia socotim că este şi dreptatea» [2].

Lupta aprigă pentru dregătorii şi venalitatea au fost consecinţa slabei rentabilităţi a moşiilor sub regimul monopolului turcesc şi al exploatării fiscale turco-fanariote. Consulii austrieci şi francezi au observat că boierii, mai ales cei din Ţara Romînească, nu-şi vedeau de moşii, ci îşi concentrau toate eforturile pentru a obţine slujbe. Faptul că slujbele constituiau interesul vital al stăpînilor de moşii explică duşmănia boierilor pămănteni împotriva grecilor aduşi de domnii fanarioţi şi numiţi de ei în principalele dregătorii ale ţării. Curentul antigrecesc întreţinut de boieri era expresia ideologică a luptei pentru dregătorii. Venalitatea explică, în sfîrşit, înmulţirea slujbelor, dublarea unor funcţii, ca aceea de ispravnic, şi înlocuirea la termene foarte scurte a titularilor. Venalitatea, care a dus în Franţa la ereditatea funcţiilor, la noi a fost un factor de extremă instabilitate.

Organizarea administrativă

Ţara Romînească era împărţită în 17 judeţe, grupate în trei unităţi mari: cele cinci judeţe din dreapta Oltului formau Oltenia, cu vechi tradiţii de autonomie administrativă, dar deja considerabil îngrădite de procesul de centralizare a statului. Vechiul ei guvernator, banul, rezida obligatoriu la Bucureşti, nu la Craiova, unde e înlocuit de un caimacam. Titlul de ban nu mai e decît un titlu onorific (bine remunerat de altfel). Cel mai important organ local, rămăşiţă a vechii autonomii, e divanul Craiovei, dar şi hotărîrile lui sînt apelabile la divanul domneasc; cele 12 judeţe din stînga Oltului erau grupate în Ţara de Sus (la apus) şi în Ţara de Jos (la răsăritul Munteniei), administrate de cîte un mare vornic şi un mare logofăt.

---

[1] *Arhiva romînească*, I (1860), p. 203.
[2] V. A. Urechia, vol. IV, p. 481.

Fiecare judeţ era administrat de cîte doi ispravnici, unul grec şi altul romîn, învestiţi cu atribuţii administrative, judecătoreşti şi fiscale. Încercarea lui Alexandru Ipsilanti de a introduce o separare a acestor puteri a rămas în stare de proiect.

Judeţele se împărţeau în *plăşi* administrate de *zapcii*, care, ca şi ispravnicii, cumulau toate atribuţiile administrative, judecătoreşti şi fiscale. Plăşile de la munte purtau numele de plaiuri şi vătafii care le administrau erau numiţi de marii vornici ai Ţării de Sus şi ai Ţării de Jos.

Vechile dregătorii se menţin, dar, pentru a satisface goana după funcţii a boierilor şi nevoia de bani a domniei, se înfiinţează altele noi şi se dublează sau triplează cele vechi. Astfel, împărţirea Munteniei în două regiuni administrative a permis crearea a cîte unui mare vornic în Ţara de Jos şi Ţara de Sus şi a cîte unui mare logofăt. În acelaşi timp apar însă cîte un vel-vornic al treilea şi cîte un vel-vornic al patrulea, fără funcţie efectivă, dar cu dreptul de a lua parte la şedinţele divanului. Boierii au avut grijă şi de aceia dintre dînşii care — scăpătaţi, bolnavi sau bătrîni — nu mai puteau aspira la dregătorii. Pentru aceştia s-a înfiinţat *cutia milelor* (un fel de casă a pensiilor), condusă de o epitropie sub Alexandru Ipsilanti, de un vel-vornic de la Alexandru Moruzi (1793—1796), care acorda pensii şi ajutoare.

Alte creaţii noi ale acestei perioade sînt *marele logofăt de obiceiuri* (1797), însărcinat să cerceteze şi să ţină în evidenţă vechile «orînduieli» şi «obiceiuri», adică vechile instituţii ale ţării, marele *vornic de politie* cu atribuţii fiscale înăuntrul oraşului Bucureşti, şi *marele logofăt al trebilor din afară*, pentru a judeca procesele dintre străini şi pămînteni.

Moldova se împărţea, ca şi în trecut, în Ţara de Sus şi în Ţara de Jos. Judeţele se numeau ţinuturi. Numărul lor a variat în urma modificărilor teritoriale din 1775 şi 1812; de la această dată, numărul lor s-a fixat la 16. În fruntea ţinuturilor se aflau, ca şi în Ţara Romînească, cîte doi ispravnici, în unele ţinuturi s-au păstrat vechile numiri de staroste (Putna), vornic (Botoşani), pîrcălab (Covurlui). Ispravnicii aveau în subordinea lor un număr de slujitori, numiţi călăraşi în unele ţinuturi şi panţiri în altele. Ţinuturile se împărţeau în ocoale, administrate de ocolaşi. Satele erau administrate, ca şi în trecut, de vornicei şi de vătămani, aleşi de stăpînii satelor dintre ţăranii mai înstăriţi. Situaţie specială avea ocolul Vrancei, care făcea parte din ţinutul Putna, dar păstra oarecare autonomie administrativă faţă de dregătorii şi slujbaşii ţinutului.

Şi în Moldova se produce dublarea unor mari dregătorii. Astfel, în locul celor doi mari vornici apar patru, doi de Ţara de Sus şi doi de Ţara de Jos (supranumerarii avînd doar atribuţii judecătoreşti în Divan). De asemenea, pe lîngă cei doi vel-logofeţi, de Ţara de Sus şi de Ţara de Jos, apare un al treilea vel-logofăt, cu atribuţii judecătoreşti. În această perioadă apare şi un *vel-vornic al obştirii* (1803), ale cărui atribuţii principale erau gestiunea cutiei milelor, judecarea pricinilor de moştenire şi sprijinirea agiei la fixarea preţurilor maximale şi la controlul mărfurilor alimentare vîndute la Iaşi.

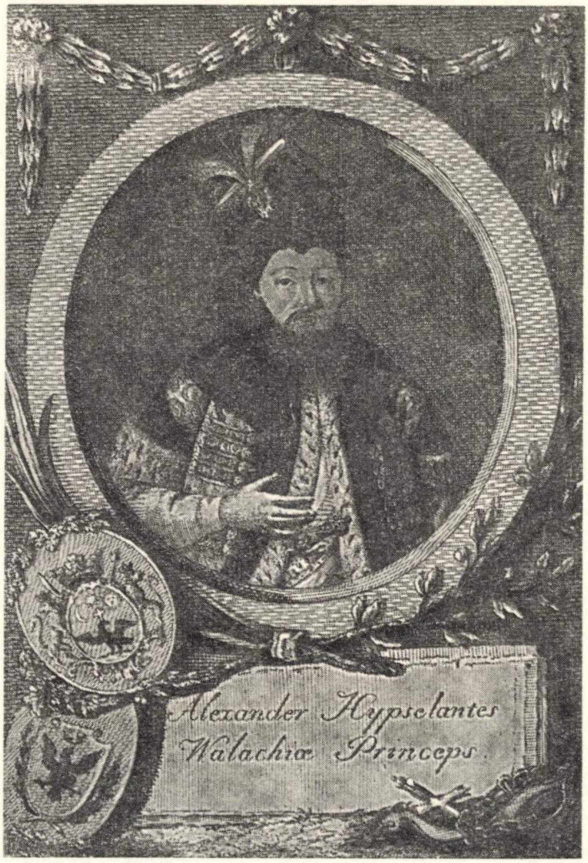

Fig. 113. — Alexandru Ipsilanti. Gravură contemporană.

Marii dregători aveau sub ordinele lor un număr de slujbaşi subalterni, care constituiau personalul *(taifaoa)* lor şi care purtau numele generic de «slugi» sau «slujitori». Ei erau organe executive care aduceau la îndeplinire poruncile superiorilor lor, scoţînd oamenii la prestaţii, executînd rechiziţiile de care şi de oameni cerute de comandanţii de la Dunăre, silind pe clăcaşi să îndeplinească muncile pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti şi strîngînd gloabele şi birul. Numărul total al acestor *taifale* se ridica în Moldova, la începutul secolului al XIX-lea, la 7 568 de oameni.

La Bucureşti şi la Iaşi, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, principalele funcţii administrative erau îndeplinite de *vel-aga* pentru centrul oraşului şi de *vel-spătarul* (la Bucureşti) şi *marele hatman* (la Iaşi) pentru mahalale. Ei aveau sub ordinele lor o întreagă armată de slujitori, dorobanţi, seimeni, vînători, poteraşi. În 1794, se înfiinţează *vornicia poliţiei* care avea misiunea de a ţine catagrafia locuitorilor, de a repartiza dările şi de a face controlul călătorilor străini; în Moldova, aceeaşi dregătorie, înfiinţată în 1813, avea atribuţii mai ales urbanistice.

Funcţionarea administraţiei. Venalitatea slujbelor

Domnul, care-şi cumpărase scaunul cu o mare sumă de bani, de îndată ce sosea în ţară scotea slujbele la mezat. La rîndul lor, cumpărătorii vindeau slujbele subalterne. Chiar şi vătafii de plăşi, care-şi cumpărau slujba de la marele vornic, vindeau slujbele de vornici ai satelor, încît toate slujbele treceau cu vînzare de la unul la altul, toţi grăbiţi să-şi recupereze cu dobîndă preţul plătit şi toţi siguri de cea mai deplină impunitate pentru jafurile comise. Cea mai căutată şi, prin urmare, cea mai scump plătită era funcţia de mare vistier, cheia de boltă a întregului sistem fiscal al ţării. Pe la 1820, această funcţie se cumpăra pe un an cu 300 000 de piaştri, dar aducea titularului un venit sigur de 500 000, fiindcă vistierul numea ispravnicii judeţelor. Or, ispravnicii reprezentau puterea domnească în judeţe şi pentru a o exercita dispuneau de organe de execuţie numeroase, ca şi domnul. «Căci — spune Dinicu Golescu — cum domnu are pe vistier în toată ţara, aşa şi ispravnicul are pe sameş peste tot judeţul lui; cum «domnul» are pe ispravnici, ispravnicul are pe zapcii; cum pe logofătul cel mare, ispravnicul are pe condicar, şi cum pe boierii divaniţi, ispravnicul are pe judecător şi, în locul spătarului, pe polcovnic şi căpitani; cum şi în locul vornicilor, pe vătaşii de plaiuri»[1]. În această funcţie de ispravnic, cu atribute aşa de largi, erau numiţi fii de boieri fără nici o pregătire, fără nici o experienţă. Unii dintre ei nici nu ştiau să citească şi să scrie romîneşte. Întrucît slujba era foarte rentabilă, ispravnicii o cumpărau cu sume mari, fiindcă la rîndul lor, ei vindeau slujbele subalterne ale zapciilor, sameşilor, căpitanilor, ocolaşilor etc. În 1819, slujba de ispravnic s-a cumpărat în Ţara Romînească cu 15 000 şi 20 000 de piaştri.

Rezultatul sistemului era exploatarea sîngeroasă a populaţiei şi impunitatea asigurată tuturor slujbaşilor care o săvîrşeau. Boierii se luptau pentru a obţine isprăvnicatele, iar după ce le obţineau asupreau «cu o cruzime nemaipomenită, egală cu neruşinarea lor, pe nenorociţii locuitori ai judeţelor, ale căror plîngeri erau totdeauna înăbuşite şi eludate, sau chiar pedepsite cu cazne»[2]. Nimeni nu cumpăra slujba decît pentru a obţine dreptul de a jefui nepedepsit pe locuitori. Vornicii şi vorniceii satelor aveau, de exemplu, sarcina de a urmări şi închide vitele de pripas, adică rătăcite de stăpîni sau prinse în semănături străine. Pripasul constituia una din principalele lor surse de venit. Pentru a o spori, vorniceii alungau vitele sătenilor în semănături sau le luau pur şi simplu din izlaz, le declarau de pripas şi încasau taxa de răscumpărare.

---

[1] D. Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*, Bucureşti, 1952, p. 91.

[2] Hurmuzaki, Supl. I/3, p. 73.

Alexandru Ipsilanti încearcă să înfrîneze abuzurile, dar protestele lui împotriva unor practici care formau baza întregului sistem administrativ şi fiscal şi de care beneficia în primul rînd domnul, nu puteau avea nici un efect. Ar fi trebuit ca mai întîi domnul să nu fi fost silit să-şi cumpere tronul şi domnia să fi avut oarecare stabilitate.

Salariu şi havaiet

Situaţia nu se putea schimba decît prin suprimarea venalităţii şi prin înlocuirea havaieturilor tradiţionale printr-o salarizare regulată. Pretutindeni, în perioada feudală, dregătorii erau remuneraţi prin concesiunea unei părţi din veniturile publice, din amenzile încasate şi din plocoanele administraţilor. Aceste venituri se numeau la noi *havaieturi*. Prin însăşi natura lor, ele erau generatoare de nesfîrşite abuzuri.

Constantin Mavrocordat a încercat cel dintîi să pună capăt acestui sistem introducînd principiul salarizării funcţionarilor publici. După el alţi domni fanarioţi au încercat să aplice acest principiu. Rezultatul a fost că funcţionarii luau şi leafă şi havaieturi. Mai mult, ispravnicii, pe lîngă preţul de cumpărare a slujbei, lăsau vistierului şi leafa lor şi se despăgubeau din havaieturi. Venalitatea condamna de mai înainte orice încercare de reformă, şi sistemul a rămas în vigoare pînă la Regulamentul organic.

Lefurile se plăteau dintr-un fond special, alimentat printr-o cotă adiţională *(răsură)* la dările încasate de vistierie şi administrat de *Casa Răsurilor*. La lefurile dregătorilor se adăugau unele venituri considerate ca legale, cum erau plocoanele slujbaşilor subalterni şi ale arendaşilor vămilor şi ocnelor. Marele ban al Craiovei avea leafă de 12 000 de taleri pe an, dar venitul total realizat pe cale «legală» se ridica la 34 200 de taleri.

Aceste venituri legale nu reprezentau decît o parte modestă din totalul cîştigurilor. Jecmănelile, năpăstuirile, mitele, abuzurile şi violenţele de tot felul formau sursa principală a veniturilor unui aparat de stat, a cărui raţiune de a fi era jaful.

Organizarea justiţiei

Justiţia, încă neseparată de administraţie şi de fiscalitate, era considerată în primul rînd ca un izvor de venit. Sentinţele erau în general exprimate sau convertite în *gloabe*. Ispravnicii judeţelor erau însărcinaţi cu cercetarea şi judecarea proceselor în prima instanţă; tot ei executau şi sentinţele şi încasau şi gloabele. Ei aveau deci interesul ca sentinţele să fie aspre şi gloabele grele. Cea mai mică greşeală era motiv de amendă sau de proces, şi vai de împricinatul care încăpea pe mîna justiţiei fără un protector în stare să-l apere. Venitul rezultînd din gloabe fiind cel mai însemnat şi mai sigur dintre veniturile lor, dregătorii întreţineau neînţelegerile şi împingeau la procese care, o dată pornite, nu se terminau decît cu ruina uneia sau amînduror părţilor.

Pini, consulul Rusiei, afirmă că amenzile arbitrare erau cauza celei mai mari ruini a populaţiei. Se aplicau amenzi pentru greşeli care nu comportau decît o simplă dojană. Deţinuţii puşi în libertate trebuiau să plătească o taxă de eliberare de 7 lei. Amenzile şi taxa de eliberare produceau 400 000 de lei pe an. Reforma spătăriei din 1819 interzicea căpitanilor şi polcovnicilor de a redeschide procese pentru a trage foloase ilicite.

Corupţia era şi mai izbitoare şi mai vătămătoare în procesele criminale. Toate pedepsele, pentru orice infracţiune sau crimă, erau preschimbate în amenzi, cînd acuzatul putea plăti. Nici un criminal nu era pedepsit dacă partea civilă n-o cerea în mod expres de la ispravnicul judeţului sau de la aga capitalei. Îndulcirea, comutarea sau iertarea pedepsei se făceau în mod arbitrar, după capacitatea de plată a inculpaţilor, fiindcă norma călăuzitoare era interesul judecătorului de a trage cît mai mare folos din orice proces.

Plîngerile împotriva nedreptăţilor şi năpăstuirilor justiţiei au fost atît de generale în rîndul maselor populare şi au provocat nemulţumiri atît de vii, încît unii domni au recunoscut necesitatea imperioasă de a reforma organizarea justiţiei. Ei au încercat să pună capăt haosului care domnea în administrarea justiţiei, să limiteze durata indefinită a proceselor şi să îngrădească arbitrariul în aplicarea legilor, prin crearea unor instanţe judecătoreşti noi, cu competenţa clar determinată, prin încercarea de a simplifica procedura şi de a introduce evidenţa scrisă a hotărîrilor şi prin publicarea unor legiuiri noi — coduri de legi, sinteze ale dreptului bizantin şi ale obiceiului pămîntului — care să constituie pentru toată ţara o legislaţie unică şi uniformă şi să pună la îndemîna judecătorilor norme precise de administrare a justiţiei.

Un rol deosebit în această privinţă a avut Alexandru Ipsilanti. Prin hrisovul din 1775, el a creat patru instanţe noi, numite *departamenturi*: unul pentru procesele penale, numit *departamentul de cremenalion*, iar alte trei pentru cauzele civile şi comerciale. Unul dintre acestea îndeplinea funcţia de instanţă de apel. Divanul domnesc, prezidat de domn, constituia instanţa supremă. În activitatea sa de reorganizare a justiţiei, Al. Ipsilanti s-a inspirat din măsurile luate de administraţia rusă în timpul războiului din 1768—1774.

Prin hrisovul din 30 aprilie 1785, Mihai Suţu a înfiinţat la Craiova o nouă instanţă, numită *judecătoria de patru*, cu scopul de a lichida «pricinile mici» şi de a scuti pe împricinaţi de drumul pînă la Bucureşti. Divanul Craiovei rămînea instanţa superioară, iar *departamentul de cremenalion* a fost învestit cu aceeaşi autoritate, ca şi cel de la Bucureşti.

Alexandru Ipsilanti a căutat să separe justiţia de administraţie. În cadrul reformei administrative şi judecătoreşti, pe care o proiecta, el avea de gînd să fixeze «judecătorul numai la ale judecătoriei şi ispravnicul numai la ale isprăvniciei» [1]. Reforma a fost în parte realizată prin *Pravilniceasca condică*, care a creat tribunale judeţene. Competenţa acestor tribunale era limitată la cauzele civile; în materie penală, rolul lor se reducea la instruirea proceselor; judecarea aparţinea departamentului de cremenalion. Importanţa tribunalelor judeţene stă în faptul că ele se substituie treptat ispravnicilor în administrarea justiţiei; e un început de separare a justiţiei de administraţie.

Alexandru Moruzi a delimitat atribuţiile judecătorilor de judeţ şi cele ale ispravnicilor, cei dintîi avînd sarcina de a judeca, iar aceştia din urmă de a executa sentinţele. Dacă ar fi fost aplicată, reforma aceasta ar fi marcat un progres însemnat în separarea justiţiei de administraţie. Dar ispravnicii nu s-au lăsat deposedaţi de puterea judecătorească, cea mai lucrativă dintre atribuţiile lor, cum rezultă limpede dintr-un ordin al lui Ioan Caragea, care porunceşte judecătorului de judeţ să fie «nelipsit de la judeţ, lîngă scaunul isprăvnicesc, ca să caute pricinile judecăţilor necontenit, *dimpreună cu ispravnicii*» [2]. De altfel, şi alţi dregători cumulau atribuţii judecătoreşti cu atribuţii administrative şi poliţieneşti. Marele spătar judeca «pricinile ce să întîmplă în mahalale şi între breslele sale», iar marele agă infracţiunile care ameninţau « bună orînduiala tîrgului » şi fraudele negustorilor însărcinaţi cu aprovizionarea capitalei [3].

Litigiile dintre străini şi pămînteni erau de competenţa *isprăvnicatului străinilor*, în prima instanţă; iar în apel, de aceea a *departamentului străinelor pricini*, care putea evoca şi direct pricinile mai însemnate. Conflictele dintre străini erau tranşate de consulatele ţării lor.

Organizarea judecătorească a Moldovei era asemănătoare cu a Ţării Romîneşti. Nici aici nu se poate vorbi de o separare adevărată între puterea judecătorească şi cea executivă. Nu există o linie de demarcare precisă între competenţa ispravnicilor şi aceea a judecătorilor de ţinut. Apelul era judecat de divanul domnesc, din care s-a desprins în 1771 *departamentul judecătoresc* pentru procesele civile şi penale.

În 1789, e menţionat pentru prima oară *departamentul criminalicesc*, creat fără îndoială după modelul celui din Ţara Romînească. Procesele civile dintre pămînteni şi străini erau judecate de *departamentul pricinilor străine*, iar cauzele penale de *departamentul criminalicesc*.

Biserica îşi avea tribunalul ei, numit *duhovniceasca dicasterie*, care nu judeca numai conflictele dintre clerici şi dintre clerici şi mireni, ci şi o serie de cauze civile, ca divorţul, dispense pentru căsătorie şi alte cauze derivînd din autoritatea bisericii şi din faptul că ea deţinea registrul stării civile.

---

[1] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. I, p. 46.
[2] *Ibidem*, vol. X, A, p. 564.
[3] *Pravilniceasca condică, 1780*, p. 74, 76.

Pentru a introduce mai multă ordine în funcţionarea justiţiei, s-au luat şi unele măsuri de ordin procedural. S-au introdus condici la toate instanţele judecătoreşti; condicarii trebuiau să înregistreze toate pricinile şi să elibereze părţilor adeverinţe scrise.

Pentru a pune capăt prelungirii indefinite a judecăţilor, se fixa departamentelor şi divanului un orar, în cursul căruia fiecare pricină dezbătută trebuia să ia sfîrşit. Termenul de detenţiune «în închisoarea grosului» a preveniţilor este de asemenea limitat şi, pentru a nu sustrage pe ţărani de la munca cîmpului, judecăţile în care erau implicaţi se suspendau în lunile de intensă activitate agricolă.

Justiţia penală a păstrat toată cruzimea, cum rezultă din lipsa de garanţii de apărare a prevenitului, din instrucţia secretă şi sumară, din întrebuinţarea torturii pentru a-l sili să se declare vinovat.

Pedepsele obişnuite pentru crime erau bătaia la falangă, stigmatizarea cu fierul roşu, mutilarea (tăierea mîinii) şi ocna. Domnul singur avea dreptul de a hotărî pedeapsa cu moartea, care se executa prin spînzurătoare, tragerea în ţeapă, decapitare etc. Pedepse severe erau aplicate şi locuitorilor — mai ales celor de la sate — care nu frecventau slujbele bisericeşti; numeroase cărţi domneşti adresate ispravnicilor recomandă acestora să recurgă la măsuri aspre — «să-i înfricoşaţi cu jugu şi cu alte certări»[1] — pentru a înfrînge rezistenţa celor recalcitranţi.

Culegerile de legi publicate în Ţara Romînească şi în Moldova în ultimele decenii ale stăpînirii fanariote reflectă evoluţia societăţii romîneşti în perioada de trecere de la feudalism la capitalism. Conţinutul principal al acestor legiuiri este format din normele dreptului feudal, menite să consolideze privilegiile boierimii, dar alături de acestea se impun treptat norme ale dreptului burghez (în privinţa dotei, succesiunii şi execuţiei datornicilor), expresie a apariţiei germenilor capitalismului.

Cea dintîi dintre aceste culegeri de legi, *Pravilniceasca condică*, promulgată în anul 1780 de Alexandru Ipsilanti, domnul Ţării Romîneşti, este redactată în limbile greacă şi romînă. Izvoarele principale ale legiuirii lui Ipsilanti sînt basilicalele, obiceiul pămîntului şi practica judiciară.

Pravilniceasca condică se ocupă pe larg de organizarea instanţelor, stabileşte procedura de judecată şi reglementează relaţiile dintre stăpînii de moşii şi clăcaşi.

Legiuirea Caragea, promulgată în Ţara Romînească în anul 1818, cuprinde în afara domeniilor comune şi legiuirilor anterioare, şi unele dispoziţii privind contractele şi succesiunile, în care se constată influenţa legislaţiei burgheze din apus (codul civil francez).

Legiuirea Caragea agravează situaţia clăcaşilor, adăugînd la obligaţiile prevăzute de *Pravilniceasca condică* o zi de clacă şi transportul unui car de lemne la conacul boieresc şi interzicînd învoieli sub 12 zile de clacă.

---

[1] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. I, p. 373.

În Moldova a fost promulgat, în 1785, *Sobornicescul hrisov*, care reglementează dreptul de protimisis (preempţiune) al rudelor şi coproprietarilor. Interzicînd « daniile meşteşugite » (fictive) — mijloc străvechi de acaparare a stăpînirilor răzeşeşti de către boieri şi mănăstiri, folosit pe scară largă în veacul al XVIII-lea — *Sobornicescul hrisov* urmărea să pună o stavilă dezvoltării latifundiilor în detrimentul micilor stăpîni de pămînt. *Sobornicescul hrisov* reglementează şi problema căsătoriilor între robi (ţigani) şi oameni liberi.

În 1817, a fost promulgată *Condica civilă a Principatului Moldovei* (cunoscută şi sub denumirea de *Codul Calimach*), ale cărei izvoare principale sînt basilicalele, hrisoavele legislative ale domnilor anteriori şi obiceiurile juridice. Condica cuprinde norme de drept civil şi de drept comercial. Relaţiile agrare nu sînt legiferate de condică, întrucît în Moldova ele formau obiectul unor aşezăminte deosebite.

3. FISCALITATEA

Între 1774 şi 1829, regimul fiscal a rămas în esenţă ceea ce a fost în perioada anterioară: principalul mijloc de îndestulare a turcilor, a domnilor fanarioţi şi a boierilor. Nevoile crescînde ale Imperiului otoman şi mijloacele tot mai reduse, în urma pierderilor teritoriale, de a le satisface, schimbările rapide ale domnilor şi concurenţa aprigă a candidaţilor la domnie au făcut ca sarcinile fiscale ale Principatelor romîne faţă de Poartă să crească necontenit şi ca fiscalitatea să ia formele cele mai apăsătoare. Domnii, care ajungeau în scaun copleşiţi de datorii, fără certitudinea că vor fi menţinuţi măcar trei ani, erau grăbiţi să se achite cît mai repede de datorii şi să-şi facă suma care să le permită a cumpăra din nou domnia.

La rîndul lor şi boierii au făcut din exploatarea locuitorilor birnici principalul lor izvor de venit. Monopolul turcesc a frînat transformarea domeniului feudal într-o mare exploatare agricolă producătoare de cereale-marfă, care să acopere nevoile crescînde ale stăpînilor de moşii. « Proprietarul, scrie Al. Pini, stingherit de sistemul vicios al ocîrmuirii care-i interzice libertatea de a vinde produsele moşiei sale aceluia care-i oferă mai mult, preferă cîştigului minim şi nesigur al economiei rurale funcţiile administrative, care-i oferă posibilitatea de a se îmbogăţi oricum »[1]. Astfel, turci, domni fanarioţi şi boieri erau solidari în a stoarce masele populare sub forma impozitelor şi a havaieturilor.

Informaţiile foarte abundente pe care, în afară de fondurile noastre de arhive, ni le oferă rapoartele consulare ruse ne permit să cunoaştem azi mai bine baza sistemului fiscal, modul de repartiţie şi mecanismul perceperii. Întrucît boierii de toate treptele şi mănăstirile nu contribuiau decît în mod excepţional la sarcinile publice, toată povara impozitelor cădea asupra ţărănimii. Sistemul fiscal se întemeia pe privilegiul clasei stăpînitoare nu numai de a nu plăti nici un impozit, dar şi de a scuti de dăjdii diferitele categorii de slujitori, de scutelnici şi de posluşnici. Astfel, numărul contribuabililor a fost redus aproape la jumătate şi asupra lor a apăsat masa copleşitoare a sarcinilor publice.

---

[1] Arh. Min. Ext. Moscova, dos. 832/1820, fol. 103—104.

Sistemul fiscal

După 1774 s-au făcut unele încercări de a reforma sistemul fiscal, dar nu s-a putut realiza o reformă adevărată, fiindcă sistemul ţinea de structura feudală a societăţii şi de dominaţia otomană. Reforma fiscală a lui Alexandru Ipsilanti din 1775 încearcă să pună ordine în repartiţia şi încasarea impozitelor, stabilind o dare fixă, birul, plătită în patru termene, numite *sămi* (în Moldova s-a păstrat vechea denumire de *sferturi*), dar în 1783 numărul sămilor a fost sporit cu două, încît birul se plătea în şase *diminii*.

În acelaşi timp s-a modificat şi modul de repartiţie. Pînă atunci, birul se percepea pe cap de familie. În 1783, repartiţia pe cap de familie, a fost înlocuită cu aceea de unitate fiscală numită *lude*, compusă dintr-un număr variabil de birnici.

Repartizarea birului pe lude a fost o sursă nesecată de acte arbitrare şi de silnicii. Sistemul moldovenesc care repartiza impozitul pe sate şi le obliga să-şi achite cota-parte prin cislă e declarat de curtea imperială rusă preferabil, deşi şi el dădea loc la abuzuri şi la năpăstuiri din partea bătrînilor satului însărcinaţi cu repartiţia. Sistemul moldovenesc se mai deosebea de cel muntenesc prin faptul că toţi locuitorii unui sat erau solidar responsabili pentru suma aruncată asupra satului lor şi prin faptul că birul se încasa în patru sferturi în loc de şase diminii. Sistemul acesta avea să dureze pînă la Regulamentul organic.

Aceste reforme n-au suprimat însă racilele profunde ale sistemului fiscal: scutirea de impozite a categoriilor privilegiate, instabilitatea fiscală menţinută de cererile neprevăzute şi multiple ale Porţii, havaieturile şi abuzurile organelor fiscale.

Rusia a încercat să îngrădească obligaţiile principatelor faţă de turci prin hatişerifurile, senedurile şi firmanele smulse Porţii. Astfel, începînd cu tratatul de la Kuciuk-Kainargi, toate tratatele de pace încheiate de Rusia cu Poarta au prevăzut, în afară de scutirea pe timp de doi ani a ţărilor noastre de tribut, de plocoane pentru bairam şi de alte daruri obişnuite, dispoziţia ca locuitorii ţărilor romîne să fie apăraţi în viitor de orice asuprire fiscală.

Dar, deşi hatişeriful din 1774 hotăra ca Ţara Romînească şi Moldova, « vor plăti de aici înainte, proporţional cu puterile lor, capitaţiile lor, iar în ceea ce priveşte socotelile din trecut, nu se va putea cere de la ele nici bani, nici altceva » [1], aceste dispoziţii n-au fost respectate. S-a găsit totdeauna mijlocul de a le eluda.

---

[1] *Acte şi documente relative la istoria renascerei Romîniei*, vol. I, p. 253.

Senedul din 1783 interzice autorităţilor otomane să ia domnilor mucarerul pentru a-i menţine în scaun şi asigură pe domnii nou-numiţi că nu li se va lua nici un ban mai mult decît în trecut, impunîndu-li-se în acelaşi timp obligaţia de a-şi plăti obligaţiile faţă de Poartă din veniturile lor personale — vămi, ocne şi rusumaturi — şi nu din birul vistieriei. Aceleaşi dispoziţii în firmanul din 1784 şi în hatihumaiumul din 1791. Asigurări deşarte: domnii aveau să pună în socoteala vistieriei şi cheltuielile lor personale.

Hatişeriful din 1802 completează şi întăreşte garanţiile cuprinse în actele anterioare. « Birurile, havaieturile şi cererile » noi, izvodite după senedul din 1783, se suprimă şi se stabileşte că birurile anului şi cererile de bani de la locuitorii birnici vor fi rînduite de domni, împreună cu boierii ţării. Hatişeriful condamnă abuzul care se făcea cu scutelnicii şi dispune ca « să nu rămîie slobod de bir nici unul din raiale, afară de numărul scutiţilor ce sînt trecuţi în vistierie »[1]. De asemenea se opresc năpăstuirile şi stoarcerile slujbaşilor vistieriei.

Dispoziţie nouă şi importantă e obligaţia impusă domnilor Moldovei şi Ţării Romîneşti de a face ambasadorului Rusiei pe lîngă Poartă dări de seamă exacte cu privire la orice impozit sau taxă nouă şi cu privire la respectarea privilegiilor ţării. Prin acest articol Rusia îşi atribuia un drept de control asupra politicii fiscale a celor două ţări romîne. Anaforalele în materie de finanţe nu puteau fi sancţionate de domn decît după ce erau aprobate de ambasadorul rus la Constantinopol.

Pe baza hatişerifului din 1802 s-a întocmit în 1804 un aşezămînt sau regulament al finanţelor, căruia consulii ruşi i-au atribuit caracterul de « act fundamental ». El stabilea modalitatea de aşezare şi de repartizare a impozitelor, şi domnii nu se puteau abate de la normele lui fără asentimentul ambasadorului Rusiei la Poartă.

Pe baza acestui aşezămînt, numărul ludelor în Ţara Romînească a fost fixat la 40 620. Fiecare lude plătea la fiecare *diminie* (la două luni) cîte 12 taleri, ceea ce făcea 72 de taleri pe an. La această sumă se adăugau diferitele obligaţii către turci, ca oile *mumbaialei*, untul, mierea, seul, cervişul şi zahereaua Constantinopolului, fînul şi orzul poştei şi carele pentru transportul sării, care urcau contribuţia unei familii la 78 de taleri şi 30 de bani pe an. Din cei 12 taleri ai diminiei, 8,74 taleri mergeau la vistierie, iar 3,26 taleri la casa răsurilor pentru salariile funcţionarilor publici.

În timpul războiului din 1806—1812, sarcinile contribuabililor s-au dublat, în urma furniturilor, prestaţiilor şi transporturilor efectuate pentru armată. Numai întreţinerea spitalelor militare s-a urcat în 1808 la 89 de lei de lude, încît contribuţia totală a unei lude a atins suma de 142 de lei pe an.

În anii următori, numărul ludelor scade la 24 146 în 1809, la 16 000 în 1811—1812, pentru a se ridica în 1814 la 25 000.

---

[1] *Acte şi documente relative la istoria renascerei Romîniei*, vol. 1, p. 260.

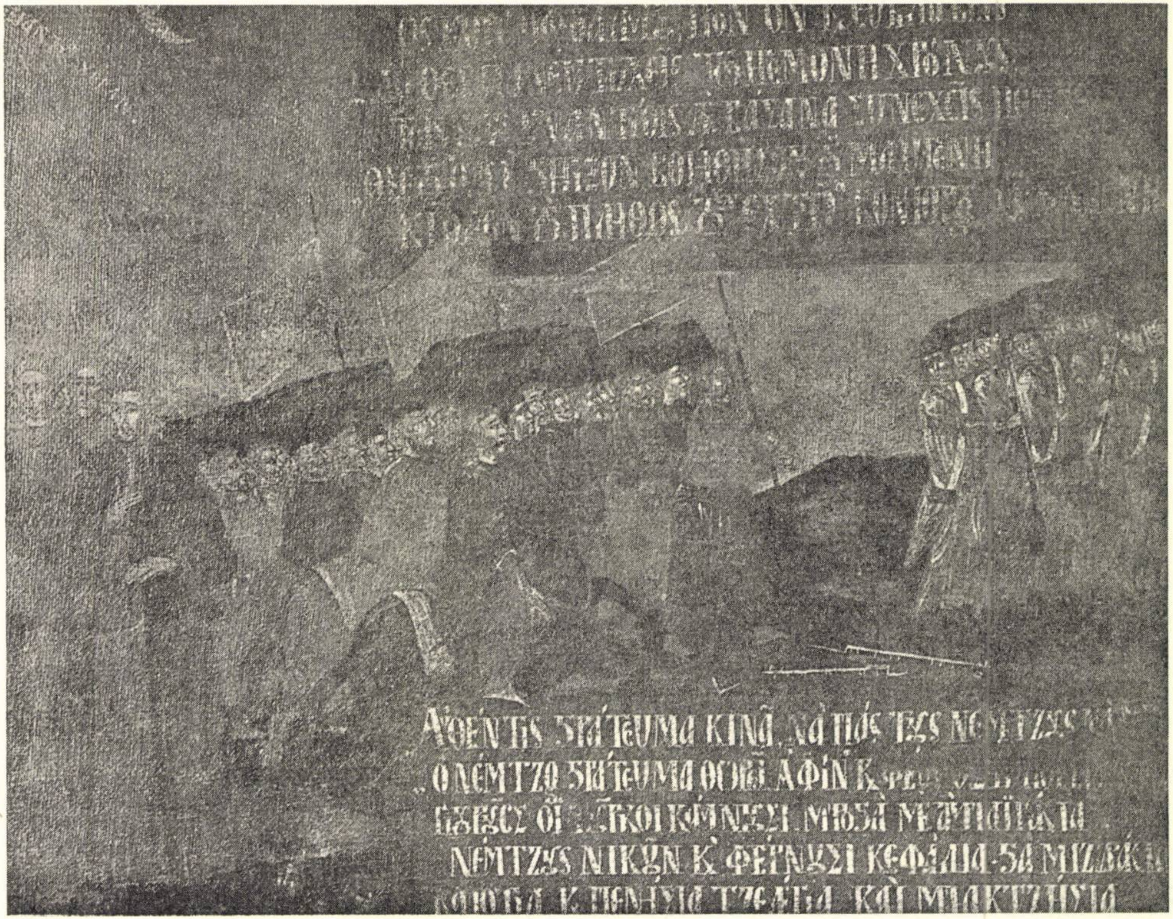

Fig. 114. — Ostaşi din armata lui Mavrogheni. Detaliu dintr-o pictură contemporană.

Scăderea şi fluctuaţia numărului ludelor se explică prin sărăcirea şi fuga unei părţi a populaţiei, prin efectele « ciumei lui Caragea », prin înmulţirea numărului scutelnicilor şi posluşnicilor şi prin mărirea numărului membrilor ludelor. Înlocuirea birului pe cap de familie cu repartiţia pe lude a urmărit să îngrădească fuga contribuabililor. Membrii ludelor erau solidar responsabili de plata cotei lor. Dacă unul fugea şi se înstrăina, cei rămaşi trebuiau să plătească şi partea lui. Această parte se numea *năpastă*. Prin urmare, membrii unei lude ori fugeau cu toţii, ori se păzeau unii pe alţii ca prin fuga unuia să nu le cadă *năpasta* pe cap.

Reînnoit în 1814, regulamentul finanţelor a fost modificat în 1818 de divan şi întărit de Caragea puţin timp înainte de fuga sa.

Aşezămîntul din 1818 a fost întocmit după verificarea amănunţită a gestiunii domnilor Caragea şi Scarlat Callimachi în tot cursul domniei lor, din 1812 pînă în 1818. Verificarea, ordonată de cabinetul de la Petersburg şi efectuată de consulii de la Bucureşti şi Iaşi pe baza actelor vistieriei, a stabilit veniturile şi cheltuielile celor doi domni şi daunele suferite de ţară în urma furniturilor capanului. Aşezămîntul a prevăzut măsuri pentru abolirea sarcinilor neautorizate de hatişeriful din 1802, a redus impozitele la un nivel suportabil şi a rostit anatema împotriva urmaşilor care l-ar călca. Şi acest aşezămînt a rămas pe hîrtie.

În ciuda termenelor fixate după fiecare reformă, sferturile se înmulţeau şi între aceste termene contribuabilii erau supuşi la plata altor dări suplimentare, impuse şi repartizate după aceleaşi norme ca şi birul, de care nu se deosebeau decît prin denumire, de pildă: *ajutorinţa de vară, ajutorinţa de iarnă* (care uneori făcea cît zece sferturi), *banii fînului şi ai menzilului* (poştei), *lipsa ludelor* (în Ţara Romînească) şi *neajunsul cheltuielilor vistieriei* (în Moldova), menite să acopere deficitul bugetar. Astfel, toate încercările de a uşura sarcinile fiscale şi de a stîrpi abuzurile au rămas fără efect.

Pentru aplicarea regulamentului finanţelor din 1818, care prevedea o repartiţie mai « cumpănită » a birului, şi pentru a trece la dajdie pe contribuabilii dosiţi, vistieria Ţării Romîneşti a efectuat în octombrie-decembrie 1819 o adevărată raionare economică a ţării pe plăşi şi sate. În urma acestei operaţii, numărul contribuabililor a fost mărit cu 12 536 de familii.

Criteriile după care s-a procedat la ameliorarea compoziţiei ludelor ne sînt cunoscute din *Condica pentru îndreptarea sămilor* din 1819. Vistieria a stabilit o distincţie între plăşile de la cîmpie pe care le-a încărcat şi cele de la munte, pe care le-a uşurat. Apoi, la constituirea ludelor, s-a ţinut seama de aşezarea satului în raport cu un debuşeu (oraş, port) şi cu posibilităţile de cîştig sau de fugă ale locuitorilor, de starea materială şi de « firea » populaţiei, adică de spiritul de împotrivire. Principiul călăuzitor era de a se păstra « întregimea satelor ». Pentru acest motiv s-a evitat să se constituie zone fiscale uşurate de bir alături de altele împovărate, fiindcă aceasta dădea « pricină dă mîhnire şi dă răspîndire din partea unui judeţ către altul »[1].

Satele mărginaşe, ca acelea din plăşile Călmăţui şi Marginea (Olt), deşi făceau afaceri cu locuitorii din sudul Dunării, şi prin urmare, ar fi trebuit să fie încărcate, au fost uşurate, fiindcă puteau în caz de nemulţumire să treacă dincolo. De asemenea, satele cunoscute pentru « cuget de protivnice şi zmintitoare urmări »[2] erau menajate.

După aceste considerente, birnicii erau împărţiţi în trei categorii: fruntaşi, mijlocaşi şi codaşi, iar unităţile fiscale, numite lude, erau constituite dintr-un număr mai mic de fruntaşi, dintr-unul mai mare de mijlocaşi şi dintr-unul şi mai mare de codaşi. De pildă, în plăşile judeţului Dolj, care erau situate în apropierea Craiovei, unde-şi puteau desface produsele, ludele erau alcătuite din trei fruntaşi, cinci mijlocaşi şi opt codaşi. În plăşile de la munte, « fiind părţi dă pădure, locuri înfundate »[3], ludele se compuneau din respectiv 4, 6, 8 familii. În schimb, satele de moşneni erau încărcate, fiindcă după observaţia vistieriei, ţăranii liberi nu-şi părăsesc satele. Astfel, două plăşi din Teleorman, care au format totdeauna o caracteristică insulă moşnenească, se plîng de « marea năpăstuire » a administraţiei lui Caragea, care era încredinţată că « saracii lăcuitori, avînd, fieşcare cîte o puţină parte dă loc, vor răbda orice sarcini fără dă a dosi »[4].

Al doilea capitol însemnat al veniturilor domniei îl formau dările indirecte, percepute asupra principalelor produse ale ţării: taxa pe porci şi pe stupi numită *dijmărit* (în Moldova *deseatina*), *oieritul* (în Moldova *goştina*), taxa pe vin sau *vinăriciul* (în Moldova *vădrăritul*). Aceste taxe se numesc *huzmeturi* în Ţara Romînească şi *rusumaturi* în Moldova. La acestea se adăugau venitul vămilor interne şi al celor de hotar şi venitul ocnelor. Spre deosebire de bir, care, independent de diferitele sale denumiri, se percepea totdeauna direct de către domnie prin organele ei fiscale, dările indirecte erau adjudecate unor arendaşi care se numeau *otcupcii*.

Arendarea acestor dări constituia un însemnat izvor de venit pentru marii boieri şi pentru negustorii deţinători de capital. Ei realizau un cîştig însemnat din diferenţa cu care, la rîndul lor, subarendau pe judeţe şi plăşi, unor boieri cu mijloace financiare mai modeste, dreptul de a încasa dările indirecte.

În 1822, vămile au fost arendate pentru suma de 690 000 de taleri stolnicului Lahovari, care le-a subarendat pentru suma de 707 000 de taleri, realizînd un beneficiu net de 17 000 de taleri. În 1823, vămile au fost adjudecate pentru 750 000 de taleri căminarului Polizache, care le-a subarendat cu un beneficiu de 43 910 taleri. Toate aceste categorii de intermediari între stat şi birnici se îmbogățeau prin ceea ce încasau peste cotele legale. « Ponturile » contractelor de arendă prevedeau normele după care otcupciii aveau să procedeze la încasarea dărilor, dar aceste norme nu erau respectate. Numeroase porunci domnești și jalbe ale locuitorilor dezvăluie abuzurile la care se dedau încasatorii cu sprijinul ispravnicilor și zapciilor. Cartea căimăcămiei Țării Romînești din 1807 arată cum ispravnicii, din interes, asistau impasibili la « cumplitele mijloace » prin care dijmarii « pradă și jăfuesc pe săracii locuitori », încasînd la un ban zece « peste ceea ce au dat cămării domnești » [1].

---

[1] I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Ţării Romîneşti (1800—1850)*, vol. I, p. 207.

[2] *Ibidem*, p. 214.

[3] *Ibidem*, p. 213.

[4] *Ibidem*, p. 206.

Povara dărilor indirecte era adesea agravată de domnie însăși, care, pentru a face față unor dificultăți financiare, dubla sau tripla impozitele indirecte. Astfel, în 1798, domnul Hangerli dublează arenda huzmeturilor, iar în 1815 vistieria propunea lui Caragea aplicarea unui adaos la vinărici, dijmărit și oierit, pentru acoperirea unor cheltuieli provocate de cererile otomane de care și salahori. Majorarea reprezenta dublul vinăriciului anterior (de la 5 la 10 parale vadra.) Al. Suțu a obținut în 1819 triplarea huzmeturilor pentru plata datoriilor contractate cu prilejul numirii în scaun.

La începuturile organizării statului feudal, veniturile acestuia și ale domnului se confundau. Mai tîrziu vistieria statului și cămara domnului au început să se separe, pentru ca cererile mereu crescînde ale turcilor să nu înghită o dată cu veniturile statului și resursele domnului. Fiecare din cele două case erau alimentate de surse de venit diferite. Principala sursă de venit a vistieriei era birul. Cămara domnului și-a rezervat impozitele indirecte. În Țara Romînească, doamna primea birul țiganilor și 2 000 de dramuri de aur din contribuția țiganilor aurari. În Moldova ea avea venitul ținutului Botoșani.

În ansamblul veniturilor statului, birul reprezenta capitolul cel mai important. În Moldova, bugetul anului 1785 a realizat la venituri 2 840 000 de taleri sau lei și anume: 1 775 000 din birul țăranilor, 490 000 din rusumaturi (goștină, deseatina și vădrărit), 500 000 din venitul vămilor și ocnelor și 75 000 din contribuția altor dajnici.

În 1818 [2], bugetul Moldovei a marcat la venituri 1 867 164 de taleri, din care 1 442 164 proveneau din bir, iar 425 000 din rusumaturi (deseatina 86 000, vădrăritul 246 000, goștina 93 000).

Bugetul Țării Romînești se cifra în 1782 la 3 550 000 de taleri venit, la care țăranii birnici contribuiau cu 2 200 000 de taleri, și tot ei plăteau și cea mai mare parte a impozitelor indirecte.

În 1815, 18 000 de lude au fost impuse la 278 de taleri fiecare (165 de taleri pentru vistierie, 35 pentru poștă, 78 pentru lefuri), ceea ce, împreună cu dăjdiile breslelor și străinilor, face 5 280 000 de taleri proveniți din bir. În 1816, huzmeturile au produs 1 365 357 de taleri, vămile 700 000 iar ocnele 530 000 de taleri.

---

[1] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. XI, p. 565.
[2] Mai exact, de la 1 iunie 1818 la 31 mai 1819.

Regulamentul finanțelor din septembrie 1818 a redus contribuția țăranilor birnici de la 304 taleri de lude, propuși de anaforaua divanului, la 212 taleri repartizați astfel:

Pentru vistierie	114	lei pe an
,, lefurile funcționarilor	63	,, ,, ,,
,, menziluri (poște)	35	,, ,, ,,
Total	212	,, ,, ,,

Regulamentul prevede ca străinii care beneficiază de un regim special să fie trecuți la dajdie și să se caute birnicii dosiți. Astfel s-ar fi creat încă 1 000 de lude, ceea ce ar fi permis să se ușureze și mai mult sarcinile celorlalți contribuabili. Regulamentul a fost întărit cu jurămînt și domnii următori care i-ar fi adus vreo schimbare au fost afurisiți. Dar mai înainte ca reducerile prevăzute să fi fost puse în aplicare, Caragea a fugit, iar succesorul său, Alecu Suțu, avea să întreacă chiar și fiscalitatea lui Caragea.

Repartiția cheltuielilor statului

Cum se împărțeau veniturile statului între cei trei beneficiari: turcii, domnul și boierii? Tabloul amănunțit al cheltuielilor celor două principate pe anul bugetar 1818—1819 ne permite să dăm un răspuns precis la această întrebare capitală. Bugetul Țării Romînești pe 1819 s-a cifrat la 5 910 129 de lei, al Moldovei la 1 443 047 de lei.

La cheltuielile mărturisite se adăugau însă cheltuielile secrete, care, după Al. Suțu, se ridicau la 1 000 000 de lei și se făceau în folosul miniștrilor turci. Numai bairamul ar fi costat 300 000 de lei, în loc de cei 90 000 înscriși în buget. Dăm repartiția pentru Țara Romînească[1]; pentru Moldova, repartiția se face în aceeași proporție, dar asupra sumei de 1 443 047.

Cheltuielile mărturisite pentru turci se ridicau la 2 083 000 de taleri; pentru domn 1 394 000; « pentru țară » 2 428 129. Veniturile Țării Romînești se repartizau deci, între cei trei beneficiari, în proporțiile următoare: turcii 35%, domnul 25%, « țara » (partea cea mai mare revenea boierilor) 40%. Dar, cum am văzut, acestea sînt cheltuielile mărturisite. La prima categorie trebuie să mai adăugăm 1 000 000 cheltuieli secrete. În al doilea rînd, la cheltuielile țării am adăugat capitolul « poște », care nu serveau nici interesele economiei, nici ale maselor populare, ci aproape exclusiv ale domniei și ale Turciei. Dar ceea ce e și mai semnificativ e faptul că toate cheltuielile curții — de la masa și îmbrăcămintea membrilor familiei domnitoare, hrana și întreținerea grajdurilor, plata personalului de serviciu și pînă la darurile făcute de domn cu ocazia diferitelor sărbători, nunți, botezuri și înmormîntări — toate erau acoperite nu din veniturile cămării domnești, ci din vistieria statului.

---

[1] 1. *Cheltuielile pentru turci*, în taleri: Ici-ciohodar și ceauș: 100 000; cele cinci cetăți de la Dunăre (Brăila, Giurgiu, Turnu, Vidin și Silistra): 125 000; cheltuieli întîmplătoare pentru aceleași cetăți: 25 000; cadouri turcilor care vizitau țara: 70 000; cheltuieli pentru primirea și hrana acestor turci: 30 000; cheltuieli prilejuite la București de bairam, ramazan etc.: 80 000; rechiabie: 40 000; bairamul: 90 000; haraciul: 308 000; cheltuielile capuchehaelilor de la Constantinopol: 500 000; dulcețuri oferite « domnilor turci » la Constantinopol: 80 000; « salarii vechi și noi diferitelor persoane de la Constantinopol »: 500 000; cîslar-aga: 15 000; pagube rezultînd din prețul furniturilor către Poartă: 120 000. Total: 2 083 000.

2. *Cheltuieli pentru domn.* Cheltuielile cămării domnești: 480 000; masa curții domnești: 120 000; comișia și pităria 30 000; isprăvnicia curții: 150 000; furaje și lemne de foc pentru curte: 80 000; cheltuielile cupăriei: 25 000; mile și gratificații: 100 000; masa servitorilor curții 50 000; corespondența cu Europa: 204 000; agentul domnului: 15 000; călărașii pentru Constantinopol: 40 000; nunți și botezuri: 100 000. Total: 1 394 000.

3. *Cheltuieli zise « pentru țară »*. Cheltuieli pentru țară, fără altă specificare: 453 129; salariile funcționarilor: 1 275 000; secretariatul divanului: 25 000; dobînzi la împrumuturile făcute pentru țară: 80 000; întreținerea poștei: 595 000. Total: 2 428 129.

Apăsătoare prin masa lor, impozitele au devenit intolerabile prin repartiția și perceperea lor. Jumătate din locuitorii țării erau scutiți de bir în favoarea boierilor. Boierii, neamurile, clerul și mazilii nu plăteau de loc sau plăteau puțin. În afară de aceștia mai erau o mulțime de «privilegiați», care beneficiau de scutiri parțiale sau totale [1].

Din 194 000 de familii aparținînd « stării a treia », care, în regimul de privilegii al societății feudale, ar fi trebuit să fie supuse la dări, 76 000 erau, după recensămîntul din 1819, scutite de bir. Printre acestea, cel mai mare număr— 41 168 — era al scutelnicilor și posluşnicilor. La aceștia se adaugă numărul excesiv al preoților, al slujbașilor poștei (surugii, ajutoare de surugii și impiegații): 1 519 și categoria *tocmitorilor* (străini așezați pe bază de tocmeală): 2 634.

Dacă ținem seama de marele număr de evazioniști și de existența unor sate de 40—100 de familii formînd o singură lude datorită protecției unui mare boier și de faptul că în această listă nu sînt cuprinse boierimea și clerul înalt, aprecierea care face numărul scutiților egal cu acela al birnicilor nu este departe de adevăr.

Numărul scutelnicilor și posluşnicilor la care aveau drept eparhiile, mănăstirile și diferitele grade de boieri era stabilit prin hotărîre domnească [2].

---

[1] După recensămîntul din decembrie 1819, populația Țării Romînești cuprindea 194 000 de familii aparținînd « stării a treia ». Dintre acestea, 76 000 erau « privilegiate », adică scoase din rîndul birnicilor și scutite parțial sau integral de dări; preoți, diaconi și dascăli: 8 776; postelnicei: 535; neamuri: 2 656; mazili: 2 921; ruptași: 913; scutiți de orice impozit: 382; supuși străini: 1 015; slujitori: 4 855; scutelnci: 20 610; posluşnici: 20 558; companiști: 1 967; tăietori de lemne ai isprăvnicatelor: 238; văduve, săraci, invalizi: 4 151; paznici la defileurile munților: 151; panduri: 282; bresle: 629; miliție: 353; suiulgii: 5; surugii: 1 001; aurari și armași: 89; paznici la graniță: 186; torcători (Rîmnicul Sărat): 50; ciocănași în ocne: 412; ajutori: 243; impiegați la poștă: 168; ajutori de surugii: 350; tocmitori: 2 634. Lipsește din acest tablou numărul total al străinilor, al căror recensămînt nu era încă terminat în decembrie 1819. (Arh. Min. Ext. Moscova, dos. 285/1820, fol. 126—128).

[2] *Catastihul de scutelnici mănăstirești i boieri i a altor obraze*, întocmit în 1810 de divanul Țării Romînești, la cererea autorităților rusești, atribuie mitropoliei, vel-banului, vel-logofătului, vel-vistierului și vel-postelnicului cîte 80 de scutelnici; episcopilor cîte 50; mănăstirilor, după însemnătatea lor, între 40 și 50. Apoi, de la vel-clucer, care avea drept la 40 de scutelnici, pînă la treti armaș, care nu mai poate ține legal decît unul, catastihul indică pentru fiecare grad intermediar numărul legal de scutelnici; « alte obraze » care aveau dreptul la scutelnici erau, de pildă, doctorii, care primeau cîte 10 scutelnici. Arhiva consulatului rus ne-a păstrat de asemenea un astfel de catastih întocmit în 1820, care diferă puțin de cel din 1810. În prima categorie, a dregătorilor cu drept la 80 de scutelnici, sînt trecuți și spătarul, hatmanul și logofătul afacerilor străine, iar vornicul politiei e trecut cu 70, postelnicul și aga cu 60 de scutelnici. (T.G. Bulat, *Scutelnicii din Țările Romînești la 1810*, în *Arhivele Basarabiei*, VI (1934), p. 211—223; Arh. Min. Ext. Moscova, dos. 286/1820, fol. 151).

Abuziv în insuşi principiul său de bază, «privilegiul de obşte al rangurilor», cum era numită instituţia scutelnicilor şi posluşnicilor, a devenit şi mai nedrept prin modul cum a fost aplicat. Dragomanul consulatului general rus din Bucureşti, Leventis, arată că boierii nu se mulţumeau cu numărul legal de scutelnici, ci îşi făceau un număr dublu, chiar triplu, unii clandestin, alţii oficial, în virtutea unor hrisoave domneşti, cu titlu de « milă » sau ca răsplată pentru serviciu [1]. Instituţia posluşnicilor îşi are originea în învoielile particulare încheiate de unele sate cu stăpînii de moşie. Pentru un serviciu făcut obştii unui sat — apărare în justiţie, amînare sau ajutor pentru plata unei datorii, o scutire — satul acorda puternicului său protector un pădurar, un morar sau un cioban. Astfel de învoieli particulare s-au generalizat cu timpul şi au devenit obicei. O parte însemnată a contribuabililor a fost scoasă de sub autoritatea vistieriei şi a trecut sub stăpînirea boierilor, care încasau de la scutelnici taxele datorate statului, iar de la posluşnici diferite servicii (ca vieri, argaţi, paznici, pădurari, ciobani).

Domnii Ţării Romîneşti şi Moldovei furnizau consulatelor străine lemne de foc şi nutreţul necesar grajdurilor lor. Ei le puneau la dispoziţie, sub numele de posluşnici, curieri, sacagii, tăietori de lemne şi un număr de alte persoane care le făceau servicii personale. În schimbul acestor servicii, şi posluşnicii consulatelor erau scutiţi de dăjdii.

La începutul anului 1821, un delegat al bulgarilor stabiliţi în Ţara Romînească s-a plîns lui Stroganov că, dintr-un număr de 5 000 de familii bulgare constatate de ultimul recensămînt, Caragea a atribuit cîteva sute, dintre cele mai bogate, consulatului rus. Fiecare dintre aceşti posluşnici era obligat să presteze o redevenţă în natură sau în numerar între 70 şi 100 de taleri pe an. Al. Pini a confirmat faptul, justificîndu-l prin obiceiul pămîntului.

În sfîrşit, sub numele de scutelnici şi de posluşnici, boierii scuteau sate întregi, în care sameşii vistieriei n-aveau dreptul să pătrundă. Anaforaua vistieriei din februarie 1819 denunţa abuzurile care se făceau cu scutelnicii. Contrar dispoziţiilor vistieriei, ispravnicii dădeau scutelnici fără ordinul vistieriei, îi alegeau nu dintre mijlocaşi, ci dintre fruntaşi, şi luau ruşfet (mită) de la ei. Ei favorizau scoaterea ţăranilor înstăriţi din rîndul birnicilor şi înscrierea lor în rîndul privilegiaţilor. Ei permiteau ca unii stăpîni de moşie să plătească impozitul satului şi să-şi asigure astfel munca locuitorilor. Prin aceasta, celelalte sate ale judeţului erau încărcate şi de angariile satelor scutite, ceea ce ducea la spargerea satelor.

Pentru a realiza resursele necesare statului, domniei şi boierilor de la o masă impozabilă atît de redusă, aparatul de percepere a recurs la mijloacele de constrîngere şi la torturile cele mai sălbatice. Sub Al. Suţu (1819—1821), dăbilarii (strîngătorii birului) legau copii de 11—12 ani spate la spate şi, în toiul iernii, turnau apă peste dînşii de înghețau şi li se lipeau trupurile. « Şi era o jalnică privire văzîndu-se peile rupte şi sîngerate cînd în silă să dezlipea trupurile, şi părinții lor erau siliți să-şi vînză tot, pînă şi boul ce-i scotea hrana din pămînt, ca să scape pe copiii lor din cumplitele tiranii. Pe alții iarăşi îi căznea cu bătăi, cu fumuri şi cu groaznice închisori friguroase şi puturoase, nemîncați şi neadăpați » [1].

---

[1] Arh. Min. Ext. Moscova, dos. 286/1820, fol. 40.

Iată şi mărturia unui boier, Dinicu Golescu, care a cunoscut şi rînduielile din alte țări: « Birnicul Țării Romîneşti, care lăcuiaşte într-acel bogat şi frumos pămînt, este într-o sărăcie şi întru o ticăloşie atît de mare, încît un strein este peste putință să crează această proastă stare. Şi că pentru banii de bir, s-au urmat şi pedepse ca să dea ceea ce nu are, şi atîți cîți nu poate agonisi. O! se cutremură mintea omului, cînd îşi va aduce aminte, că făptura dumnezeirii, omenirea, frații noştri, au fost cîte zece aşternuți pe pămînt cu ochii în soare şi o bîrnă mare şi grea pusă pe pîntecele lor, ca muşcîndu-i muştele şi țînțarii nici să poată a să feri... Alți creştini, tot pentru dare de bani, au fost spînzurați cu capu în jos, şi alți iarăşi închişi în coşare de vite, unde le-au dat fum, şi alte multe asemenea pedepsi » [2].

Iată şi mărturia unui cleric, Dionisie Eclisiarhul: « Slujbaşii închidea oameni şi mueri prin coşeri şi-i înneca cu fumuri de gunoi şi cu ardei-i afumà şi-i țînea închişi zîua şi noaptea flămînzi să dea bani, pe alți-i lega cu mîinile îndărăt şi cu spatele de garduri, şi-i bătea cu bicele, pre alții legați-i băga cu picioarele goale în zăpadă geroasă, aşa chinuia pe creştini... » [3].

Lăsat pradă rapacității tuturor slujbaşilor, de la cel mai mare pînă la cel mai mic, țăranul a fost redus — după expresia unui mare boier şi viitor domn, Mihai Sturdza, el însuşi unul din cei mai mari spoliatori ai țărănimii — « la starea abjectă de brută » [4].

Fuga birnicilor

Țăranii birnici care n-au putut scăpa de crunta exploatare fiscală intrînd în rîndul « privilegiaților » ca scutelnici sau posluşnici, în categoria ruptaşilor sau în satele apărate de un personaj puternic, au căutat mîntuire în fugă, atît înăuntru, cît şi în afara hotarelor țării. Această migrație continuă, pe care aparatul de stat, slab şi corupt, nu era în stare s-o stăvilească şi care, de altfel, era încurajată de apriga goană pentru brațe de muncă a stăpînilor de moşie, a creat o situație de nesiguranță şi de haos.

Țăranii fugeau dintr-un sat în altul, dintr-un județ în altul, în căutarea unor condiții mai puțin apăsătoare. În general, țelul lor era de a se aşeza în slobozii, printre « străinii » imigrați, care beneficiau de un regim fiscal privilegiat

---

[1] *Biserica ortodoxă romînă*, XIII (1889), p. 275.

[2] D. Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*, p. 84—85.

[3] Dionisie Eclisiarhul, *Cronograful Țerei Rumîneşti*, p. 93.

[4] Hurmuzaki, Supl., I/5, p. 30.

(rupta). Deseori, pentru a-şi atinge scopul, ei luau drumul ocolit al emigraţiei. Ispravnicul judeţului Romanaţi raporta vistieriei că mulţi ţărani fugiţi în sudul Dunării s-au întors după trei luni şi, sub cuvînt că erau străini, « au intrat în sloboziile străinilor şi s-au făcut străini » [1].

Deplasarea permanentă şi în proporţii de masă a ţărănimii dezorganiza sistemul fiscal, altera catagrafiile şi repartiţiile, uşura contribuabilii fugiţi în dauna celor rămaşi şi împiedica funcţionarea sistemului fiscal în sensul fixat de legi. Pentru a pune capăt acestei situaţii, domnia a recurs la o serie de măsuri, în care represiunea alterna cu concesiile.

În primul rînd, autorităţile s-au căznit să aducă la urmă pe fugari. Se trimiteau să-i caute « gonaci » care, dacă îi descopereau, îi legau şi-i aduceau înapoi. Dar chiar cînd ţăranii fugiţi erau descoperiţi, nu era lucru uşor să fie ridicaţi. Satul în care se aşezaseră se împotrivea gonacilor, fiindcă adăugirea unor noi contribuabili uşura situaţia fiscală a satului. De aceea, în faţa ameninţării cu fuga, mai ales a satelor de la margine, vistieria s-a văzut adesea silită să facă concesii şi să acorde nemulţumiţilor « scăzăminte ».

În momentele deosebit de critice, cînd fuga ameninţa să golească ţara de birnici şi de braţe de muncă, domnia fu silită să generalizeze aceste concesii, să uşureze sarcinile birnicilor şi să adopte sisteme fiscale mai puţin apăsătoare. Aşa se explică reformele fiscale din 1775, 1783, 1804, 1814, care, fixînd cuantumul sarcinilor şi termenele de plată, căutau să creeze condiţii de stabilitate şi să stăvilească fuga.

În acelaşi timp, ocîrmuirea a căutat să atragă cît mai mulţi colonişti străini, acordîndu-le un regim fiscal de favoare (rupta) şi punîndu-i sub protecţia unui organ special, *isprăvnicatul străinilor*, menit să-i apere de abuzurile organelor administrative şi fiscale. Acest regim a atras un mare număr de « ungureni », adică de romîni din Transilvania, şi de bulgari din sudul Dunării, care, « deschizînd locurile acestei ţări şi împodobindu-le cu nenumărate semănături, înspre îmbivşugarea obştiei », au creat sate întregi, spre folosul vistieriei [2].

În 1818, Caragea, sub pretextul de a uşura situaţia birnicilor, a legat pe străini cu lude la vistierie. Rezultatul a fost că sloboziile s-au spart şi vreo 500 de familii s-au întors la locul lor de origine. Pentru a împiedica şi pe ceilalţi să plece, ocîrmuirea a fost silită să restabilească, în iulie 1819, privilegiile străinilor.

Cazul acesta dovedeşte că ceea ce făcea intolerabilă viaţa ţărănimii era exploatarea fiscală. De groaza birului, satele se spărgeau şi oamenii îşi luau lumea în cap. Celelalte condiţii de existenţă, îndeosebi obligaţiile în muncă, erau mai uşoare decît în ţările vecine. De aceea, era de ajuns să se acorde garanţii împotriva fiscalităţii excesive şi arbitrare, pentru ca ţara să se umple de locuitori, atraşi din toate ţările vecine de fertilitatea şi de întinderea pămîntului disponibil. Şi iarăşi era de ajuns ca străinii imigraţi să fie trecuţi în dajdie la vistierie şi supuşi regimului comun al birnicilor, pentru ca sloboziile să se spargă.

---

[1] Arh. St. Buc. Administrative vechi, dos. 2 204, fol. 82.
[2] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. XII, p. 215.

4. VIAŢA POLITICĂ (1774—1821)

După încheierea tratatului de la Kuciuk-Kainargi, Poarta încredinţă domnia Ţării Romîneşti marelui dragoman Alexandru Ipsilanti (1774—1782), iar domnia Moldovei lui Grigore Ghica (1774—1777), pentru a-şi afirma astfel dreptul de a numi pe domni.

Ambii domni şi-au început cîrmuirea în ţări pustiite şi ruinate de război. Alexandru Ipsilanti şi-a dat imediat seama că opera de refacere avea să fie lungă şi grea, din pricina «lipsei de locuitori»[1]. Poarta însăşi îi recomandase să strîngă la căminele lor pe cei risipiţi, pentru ca ţara să-şi poată împlini funcţia de grînar al imperiului.

Experienţa perioadei precedente dovedise că mijlocul cel mai sigur de a repopula ţara era fixarea cuantumului birului şi perceperea lui la termene fixe. Pe lîngă năpasta războiului, «veşnica nestare» a locuitorilor fusese pricinuită de faptul că oamenii nu ştiau nici cînd, nici cît trebuiau să dea. De aceea una din primele măsuri luate de Al. Ipsilanti a fost întocmirea unui nou aşezămînt fiscal, prin care a înlocuit vechile şi mereu înmulţitele sferturi cu patru sămi de cîte un galben.

Noul aşezămînt fiscal a fost urmat de reforma justiţiei şi de reorganizarea administraţiei. Al. Ipsilanti a creat noi instanţe judecătoreşti, a mărit numărul judecătorilor, a pus principiul separării justiţiei de administraţie şi, pentru îndrumarea judecătorilor, a întocmit un nou cod de legi, *Pravilniceasca condică* (1780) — sinteză a obiceiului pămîntului şi a legiuirilor bizantine. Reforma administrativă a instituit căpitani pentru paza graniţelor, a dat o nouă organizare slujitorilor şi a scos vătafii de plai şi zapciii de sub autoritatea ispravnicilor, rezervînd domnului dreptul de a-i numi. Al. Ipsilanti a acordat o atenţie deosebită învăţămîntului, înfiinţînd şcoli noi, reorganizînd pe cele vechi şi înzestrîndu-le cu un buget regulat din venitul mănăstirilor.

Aplicînd hatişeriful din 1774, Al. Ipsilanti a reglementat furniturile capanului şi a fixat preţul zaherelelor. În legătură strînsă cu aceste măsuri, domnul a stabilit preţuri maximale asupra principalelor articole de consum, iar pentru dezvoltarea meşteşugurilor a dat o nouă organizare breslelor vechi şi a înfiinţat altele noi.

Respectîndu-şi angajamentul de a nu se înconjura de negustori şi boieri greci, Al. Ipsilanti a avut o domnie liniştită din partea boierilor şi a putut să desfăşoare o largă activitate de reorganizare a ţării. Pacea netulburată a permis refacerea rapidă a economiei ţării. Domnia lui Al. Ipsilanti a fost o scurtă perioadă de prosperitate, pe care Tudor Vladimirescu avea s-o opună vremilor următoare, iar Dionisie Eclisiarhul a înfăţişat-o în termeni entuziaşti: «Darul şi mila lui Dumnezeu într-această ţeară, cu linişte mare şi cu pace adîncă, deschizîndu-se toate schelile hotarelor împregiur, şi de către turci nici o supărare nu era, boerimea sporia întru slujbele lor, neguţătorii se lăţia cu alişverişurile lor la cîştig, meşteşugareţii sporia în lucrarea sa, ţăranii-şi lucra pămînturile lor, nesupăraţi cu greutate de dăjdi, toţi se bucura, şi fără grije petrecea» [1].

---

[1] Hurmuzaki, vol. VII, p. 132.

Fuga celor doi fii ai domnului în Austria, exploatată de adversarii săi de la Constantinopol, a pus capăt domniei lui Al. Ipsilanti. Mazilit la propria sa cerere, el a lăsat scaunul domniei lui Nicolae Caragea (1782—1783), care, pentru a face faţă cererilor de furnituri ale Porţii în vederea războiului cu Rusia, a practicat o fiscalitate extrem de apăsătoare, ceea ce a provocat plîngeri repetate la Poartă. Bănuit de relaţii secrete cu Rusia, Caragea a fost mazilit după un an şi jumătate de domnie.

În timpul domniei lui Al. Ipsilanti în Ţara Romînească, Moldova a fost cîrmuită de Grigore Ghica (1774—1777) şi de Constantin Moruzi (1777—1782). Administraţia lui Grigore Ghica, fără să aibă amploarea şi importanţa reformelor lui Al. Ipsilanti, se încadrează totuşi, în politica novatoare a unora dintre domnii fanarioţi. Şi el a întocmit un aşezămînt fiscal, pe care însă nu-l cunoaştem decît din menţiuni ulterioare. S-a păstrat, în schimb, textul regulamentului de salarizare a slujbaşilor publici, care fixa veniturile provenite din salarii şi din havaieturi ale funcţionarilor cu scopul de a îngrădi abuzurile.

Înconjurîndu-se de greci, Grigore Ghica şi-a atras duşmănia implacabilă a marii boierimi autohtone. Conflictul a izbucnit în legătură cu legiferarea relaţiilor agrare. Creşterea preţului produselor agricole, în urma îngrădirii monopolului otoman a trezit în boieri interesul pentru producţia de cereale. Ca să-şi procure forţa de muncă necesară, boierii şi mitropolitul au cerut, în aprilie 1775, ca ţăranii să lucreze pentru stăpînii de moşii «din zece zile una» [2].

Domnul a respins cererea boierilor, de teamă să nu provoace fuga sătenilor şi să nu compromită încasările vistieriei. Pentru a frînge rezistenţa domnului, boierii pornesc o acţiune de subminare şi la Constantinopol şi la Petersburg. Intrigile boiereşti întîlneau un teren prielnic la Constantinopol, unde legăturile domnului cu Rusia treziseră bănuielile Porţii. La sfîrşitul lui septembrie 1777, un grup de mari boieri fug la Hotin. Avertizat că acţiunea lor e sprijinită de întreaga boierime, «de la mitropolit pînă la cel din urmă» [3], Ghica a încercat să îndrepte situaţia acordînd boierilor, pe lîngă cele 12 zile ale aşezămîntului din 1766, «două clăci la orice va avea trebuinţă stăpînul moşiei»[1], şi promiţînd să le acorde tot ce ar fi cerut. Concesiune tardivă: la 1 octombrie 1777, Grigore Ghica, acuzat de hainie, fu ucis de un capugiu trimis de la Constantinopol.

---

[1] Dionisie Eclisiarhul, *Cronograful Ţerei Rumîneşti*, p. 14.

[2] D. C. Sturdza-Şcheeanu, *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, seria I, vol I. Bucureşti, 1907, p. 34.

[3] Hurmuzaki, vol. XIII, p. 80—81.

Grigore Ghica fu urmat în scaunul Moldovei de fostul mare dragoman Constantin Moruzi (1777—1782), principalul autor al căderii sale. La numai cîteva luni de domnie, el se văzu în faţa aceleiaşi opoziţii a marilor boieri, conduşi de Manolache Bogdan şi de Ioniţă Cuza, care în timpul războiului luptaseră pentru lărgirea autonomiei ţării. Boierii urziră un complot cu scopul de a înlocui pe Moruzi cu Manolache Bogdan, dar fură descoperiţi şi plătiră cu capul, iar complicii lor cu închisoare şi pierderea averii, pentru faptul de a fi participat la o conspiraţie, în care contemporanii văzură un început de mişcare împotriva regimului turco-fanariot.

În locul lui C. Moruzi, Poarta a numit domn pe Alexandru Mavrocordat (1782—1785), numit Dely-Bey (Prinţ nebun), care a luat măsuri severe împotriva boierilor abuzivi şi a marilor negustori speculanţi. El controla personal preţurile şi calitatea produselor expuse spre vînzare şi «pe toată ziua să întîmpla să arunce cară de pîne şi de carne pe uliţă, spre osînda antreprinorilor, cînd găsă o nepotrivire cît de mică în datoriile lor»[2].

Negustorii refuză să-şi mai desfacă mărfurile şi, împreună cu boierii, se adresează Porţii, care-l mazileşte pe Alexandru Mavrocordat şi-l înlocuieşte cu vărul său Al. Mavrocordat-Firaris (1785—1786). În timpul domniei acestuia a fost publicat *Sobornicescul hrisov*, care interzicea vînzările deghizate ale unor ocine răzăşeşti sub numirea de danii. Bănuit de Poartă că întreţine relaţii secrete cu cabinetul de la Petersburg, Al. Mavrocordat a fugit în Rusia, pentru a nu împărtăşi soarta lui Grigore Ghica.

În timpul războiului ruso-austro-turc (1787—1791), Ţara Romînească a fost guvernată de Nicolae Mavrogheni (1786—1790). Descendent al unei familii modeste din Arhipelag, a ajuns mai întîi dragoman al Amiralităţii, apoi, cu sprijinul lui capudan paşa Hassan, domn al Ţării Romîneşti. Ostilitatea cu care a fost întîmpinat de marea boierime l-a făcut să caute sprijin în celelalte pături sociale, pentru a putea lovi fără cruţare în adversarii săi. Chiar din primele zile, Mavrogheni a pus dări grele asupra clerului înalt şi asupra marii boierimi şi, în acelaşi timp, a acordat înlesniri fiscale micii boierimi şi unor categorii de meşteşugari.

Dar ceea ce distinge mai ales pe acest domn e atitudinea lui faţă de ţărani şi orăşeni. De pildă, în 1786, el sileşte pe stareţul mănăstirii Slobozia lui Enache (Ialomiţa) să dea ţăranilor un zapis, întărit apoi cu pecetea domnească, care reduce claca la trei zile, suprimă dijma fînului şi restituie clăcaşilor 120 de taleri luaţi în mod abuziv. În 1791, stareţul cere anularea zapisului, declarînd că

---

[1] D. C. Sturdza-Şcheeanu, *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, seria I, vol. I, p. 35.

[2] Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani*, vol. II, p. 47—48.

« de frică l-au dat în domniia lui Mavrogheni, făcînd satului privileghium cu paguba mănăstirii şi înpotriva obiceiului ţării »[1]. Ţăranii din satul Săcueni, aflat în stăpînirea mitropoliei, au beneficiat de o reducere a cuantumului clăcii, de la 12 zile la 6 zile, şi a plăţii dijmei fînului, de la 10 la 6 parale. La rîndul lor, orăşenii — ca, de pildă, cei din Ploieşti, Gherghiţa şi Ruşii de Vede — s-au folosit de conflictul dintre domn şi marea boierime pentru a obţine satisfacţie deplină sau parţială în procesele prilejuite de încercările de acaparare a moşiei şi vetrei oraşelor de către marii boieri sau mănăstiri. Sprijinul acordat de Mavrogheni în asemenea împrejurări a fost însă şi un însemnat izvor de venituri pentru domn. Astfel, orăşenii din Ploieşti au fost obligaţi să dea 15 pungi pentru a obţine confirmarea dreptului de stăpînire asupra vetrei oraşului.

Intervenţia lui Mavrogheni în favoarea ţăranilor e efectul unei politici generale, care urmăreşte să îngrădească în limitele legale exigenţele stăpînilor de moşii faţă de clăcaşii lor. Astfel, prin porunca din 28 mai 1786, Mavrogheni interzice stăpînilor de moşii să treacă, în relaţiile lor cu sătenii, « preste dreptul acela ce este al moşiei obicinuit şi scris prin condici, nici la clacă, nici la dijmă, nici să metahirisească (să trateze — *n.n.*) pe locuitori ca pe ţigani, sau ca pe nişte robi, a-i frămînta şi a-i sfărîma fără de milă », dar porunca stăruie, în continuare, şi asupra obligaţiei clăcaşilor de a-şi îndeplini sarcinile faţă de stăpînul moşiei, pentru că « aşa voim şi drepturile stăpînilor de moşie să se păzească... să cunoască pe stăpînul moşiei de volnic pe pămîntul său »[2].

Boierii au văzut în războiul ruso-austro-turc izbucnit în 1787, prilejul de a scăpa de primejdiosul domn. Unii au trecut de partea ruşilor, alţii de partea austriecilor. Mavrogheni, rămas credincios Porţii, a surghiunit în Imperiul otoman cîteva din figurile proeminente ale marii boierimi, printre care pe Ienăchiţă Văcărescu, şi a organizat pe cheltuiala ţării corpuri de oaste, formate în majoritate din turci, care au luptat cu succes împotriva austriecilor. Încercarea de a atrage în rîndurile oştirii sale elemente locale care să lupte alături de turci n-a izbutit decît în parte, din pricina puternicului curent antiotoman din mijlocul întregii populaţii.

Cu toate dovezile de credinţă către Poartă, Mavrogheni a fost mazilit şi apoi ucis de turci, după căderea în disgraţie a protectorului său şi ca urmare a intrigilor grecilor fanarioţi şi ale boierilor munteni.

Instaurarea ocupaţiei austriece în Ţara Romînească (1789—1791) a permis boierilor să se răzbune pe partizanii lui Mavrogheni. Toţi cei ce i-au susţinut politica au fost urmăriţi; unii din ei au fost chiar executaţi.

Baza socială a conflictului dintre Mavrogheni şi marea boierime rezulta limpede din înverşunarea cu care boierii au luptat să anuleze toate măsurile fostului domn şi să înlăture toate stavilele care stăteau în calea aservirii complete a ţărănimii. Într-un memoriu adresat prinţului de Coburg, marii boieri cer să

---

[1] *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Ţara Romînească*, p. 779.

[2] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. III, p. 75—76.

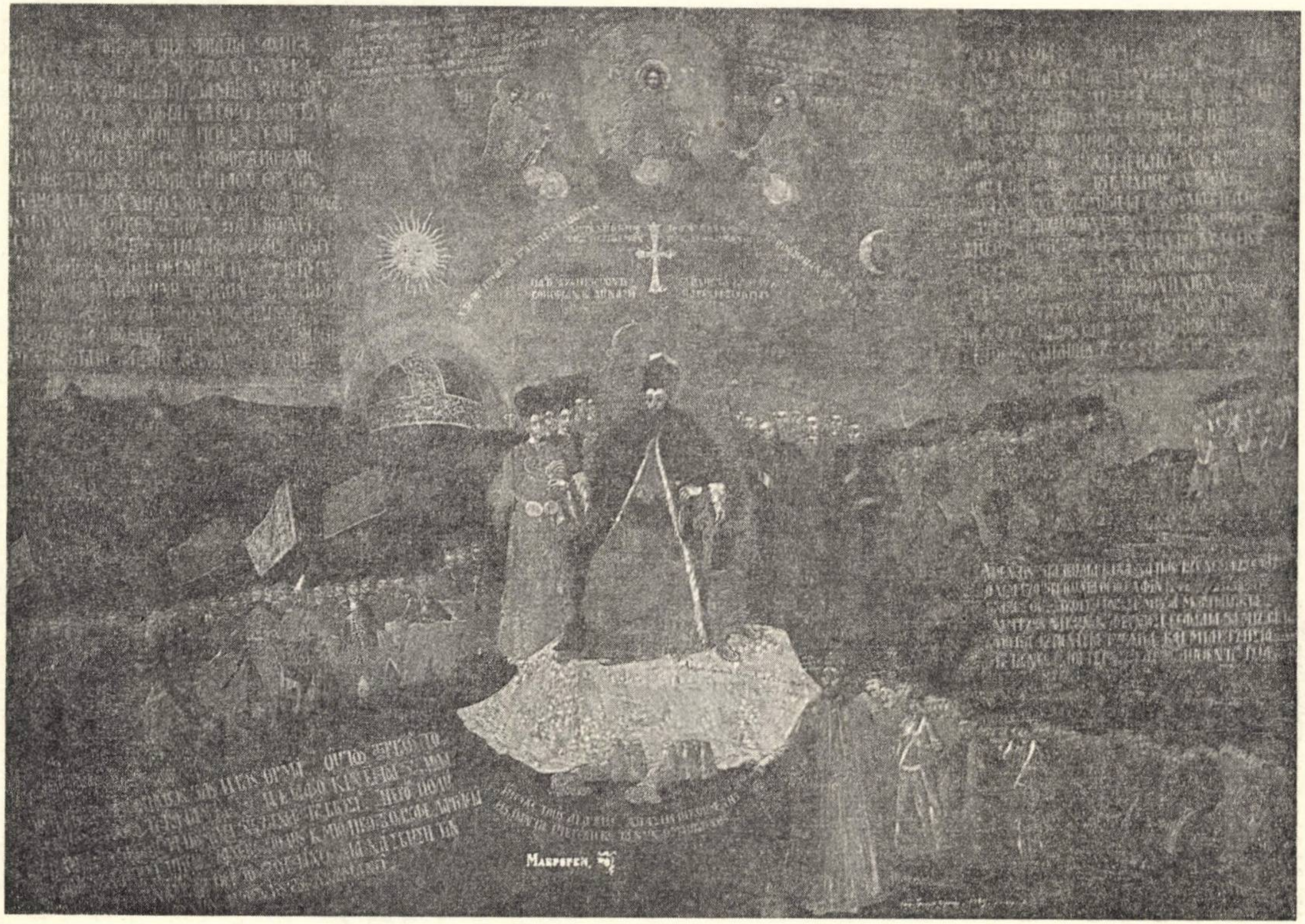

Fig. 115. — N. Mavrogheni împărțind daruri ostașilor din armata nou înființată.

li se înnoiască « cel mai vechi privileghiu, spre a ne da sate întregi, precum am avut de la cei vechi domni »[1].

Pe lîngă stăpînirea completă asupra țărănimii, boierii revendică, împotriva tendinței autorităților austriece de a introduce mai multă stabilitate în administrație, repartiția slujbelor țării prin rotație, pentru ca toți să poată beneficia de avantajele legate de dregătorii. Ei considerau funcțiile publice ca un privilegiu de clasă și cei lipsiți de slujbă întrețineau în capitala țării, prin uneltirile lor, o agitație care sili autoritățile austriece să-i surghiunească pe la moșiile lor. După pacea de la Șiștov (1791), care a pus capăt ocupației austriece, scaunul Țării Romînești a fost ocupat de Mihai Suțu (1791—1793) și de Alexandru Moruzi (1793—1796).

În timpul domniei lui Mihai Suțu, boierii au obținut de la Poartă un firman care anula întreaga legislație a lui Mavrogheni. Reacțiunea boierească și fiscalitatea apăsătoare a lui Al. Moruzi au provocat în rîndurile țărănimii o puternică nemulțumire, care în regiunile de munte a luat forma unei rezistențe armate. Pentru a împiedica contactul între oamenii « din vale » și cei de la munte, pitacul domnesc de la 31 octombrie 1791 ordonă vătafilor de plai să nu îngăduie nici unui om să iasă din sat fără știrea și învoirea autorităților. Prin același pitac, preotul și șase fruntași din fiecare sat sînt constituiți chezași de faptele locuitorilor. La sfîrșitul anului 1796, după cumplita foamete din anii precedenți, consulul austriac Merkelius avea impresia că nemulțumirea maselor populare poate izbucni într-o răscoală generală împotriva privilegiaților.

Domniile lui Alexandru Moruzi (1799—1801) și Mihai Suțu (1801—1802) au fost tulburate de incursiunile bandelor prădalnice ale lui Pasvan Oglu. La 31 ianuarie 1802, domnul și boierii fug la Brașov, de teama unui atac al pasvangiilor asupra Bucureștilor. Într-un memoriu adresat Porții, boierii emigrați cer respectarea autonomiei țării, domn pe viață, fixarea cuantumului tributului, crearea unei oștiri pămîntene de 10 000 de oameni și numirea lui Constantin Ipsilanti ca domn. Memoriul e susținut de ambasadorul Rusiei pe lîngă Poartă și cererile boierilor sînt în cea mai mare parte împlinite prin hatișeriful din 1802.

Numit domn pe șapte ani, conform hatișerifului din 1802, sigur de sprijinul cabinetului rus, Constantin Ipsilanti (1802—1806) a inaugurat o politică îndrăzneață de eliberare de sub jugul otoman. El a sprijinit răscoala sîrbească izbucnită în 1804 sub conducerea lui Cara-Gheorghe, trimițînd arme și înlesnind contactul dintre răsculații sîrbi și guvernul rus. Pentru a crea programului său antiotoman o bază militară, Constantin Ipsilanti și-a constituit o armată din romîni, albanezi, greci și cazaci.

În 1806, la stăruința ambasadorului francez, Constantin Ipsilanti și domnul Moldovei Al. Moruzi au fost mazilIți, ca partizani ai Rusiei. Prin aceasta Poarta viola clauzele hatișerifului din 1802, oferind Rusiei pretextul de a-i declara război (1806—1812). Eliberarea Principatelor romîne de stăpînirea otomană a permis lui Constantin Ipsilanti, restabilit în scaun, să-şi reia planurile de constituire a unei armate proprii şi de întemeiere a unui regat dac, ereditar în familia sa. Ajuns domn al Moldovei şi Ţării Romîneşti, visul lui de a ajunge rege al Daciei părea pe punctul de a se realiza. Dar ostilitatea unei părţi a marii boierimi şi neînţelegerile cu generalii ruşi l-au silit să părăsească domnia şi să se retragă în Rusia (august 1807).

---

[1] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. III, p. 330.

Mihai Suţu (1793—1795), numit domn al Moldovei după scurta domnie a lui Al. Moruzi (1792), a fost confruntat de aceleaşi probleme, ca şi în Ţara Romînească. Ţara ieşind pustiită din război, prima lui sarcină a fost să strîngă pe bejenari şi să-i aducă înapoi şi, în al doilea rînd, să atragă colonişti străini, acordîndu-le privilegii fiscale şi administrative. Atraşi de aceste avantaje şi pentru a scăpa de conscripţie, o mulţime de imigranţi din Transilvania şi din Ucraina au venit şi s-au aşezat în Moldova.

Mihai Suţu s-a preocupat şi de ameliorarea administraţiei. Prin aşezămîntul din 18 martie 1795, el a definit atribuţiile organelor locale şi s-a străduit să înlăture venalitatea slujbelor judeţene. În acelaşi timp, el a căutat să fixeze populaţia rurală, legînd-o de pămînt pe cale fiscală. « Fieşte care om, la satul ce l-au apucat vremea aşăzării birului — spune aşezămîntul — acolo să rămîe, pururea statornicit şi să-şi poarte birul său »[1].

Domniile lui Alexandru Callimachi (1795—1799) şi Alexandru Moruzi (1802—1806) au fost tulburate de agitaţia boierimii de treapta a doua şi a treia care, invocînd ideile de libertate şi egalitate ale revoluţiei franceze, revendica egalitatea cu marea boierime şi dreptul de a se împărtăşi din toate privilegiile ei. Marea boierime, alarmată de răspîndirea prin manifeste a «cugetului răzvrătirii», s-a adresat şi domnului şi Porţii. Prin hatişeriful din iunie 1804, Poarta invită toate treptele boiereşti să respecte marginile condiţiei lor şi să se lepede de « părerile cele peste starea lor ». Hatişeriful condamna deci şi veleităţile egalitare ale boierimii mici şi mijlocii cu boierimea mare, şi pretenţiile acesteia de a îngrădi puterea domnească. Cei ce nu s-ar fi conformat acestor principii conservatoare aveau să fie exilaţi, iar în cazuri mai grave loviţi «şi mai cu straşnică pedeapsă»[2].

Evenimentul cel mai important din timpul domniei lui Al. Moruzi e hrisovul din 3 ianuarie 1805, care marchează o etapă în istoria relaţiilor agrare din Moldova. El restrînge drepturile de folosinţă ale locuitorilor asupra fîneţelor, păşunilor şi pădurilor şi, prin urmare, reduce numărul vitelor pe care sătenii le puteau creşte.

Moşiile care nu pot asigura locuitorilor toată întinderea de fînaţ necesară hranei vitelor vor împărţi fînaţul în patru părţi, din care trei părţi le vor lua locuitorii, iar o parte va rămîne stăpînului moşiei. Acesta este primul exemplu de *alodizare* a unei părţi din moşie, adică de eliberare a acestei părţi de orice servitute feudală şi de transformare a ei în proprietate deplină şi absolută, în accepţia capitalistă, burgheză, a cuvîntului.

---

[1] Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. IV, p. 61.
[2] *Ibidem*, vol. III, p. 187.

În timpul războiului ruso-turc (1806—1812), marii boieri au încercat din nou să obţină majorarea numărului zilelor de clacă. Într-un memoriu adresat autorităţilor ruse, ei au cerut ca « ţăranii să fie obligaţi să lucreze pentru boieri 32 de zile pe an în loc de 12 sau, cel puţin, ca fiecare membru al familiei să lucreze cîte 12 zile»[1]. Boierii îşi dădeau seama că situaţia ţăranilor birnici nu permitea triplarea zilelor de clacă fără o reducere corespunzătoare a sarcinilor lor fiscale. Acesta e sensul cererii boierilor ca prerogativele domnului în materie fiscală să fie limitate.

După încheierea păcii de la Bucureşti (1812), Poarta a numit domn în Ţara Romînească pe Ioan Caragea (1812—1818). Cererile Porţii pentru aprovizionarea capanului şi pentru repararea cetăţilor de la Dunăre, precum şi proverbiala lăcomie de bani a domnului, au avut ca urmare stoarcerea cumplită a masei contribuabililor, mult redusă din cauza războiului, a ciumei din 1813 şi a înmulţirii masive a numărului scutelnicilor şi posluşnicilor.

Politica fiscală a lui Caragea a provocat o puternică reacţiune din partea ţărănimii. Rapoartele ispravnicilor către vistierie din 1814—1816 atestă amploarea fugii sătenilor înăuntrul ţării şi peste hotare.

Încercarea lui Caragea de a mări numărul contribuabililor prin trecerea la dajdie a scutelnicilor deţinuţi în mod abuziv a înăsprit relaţiile sale cu marea boierime. Cu sprijinul ambasadorului şi consulului rus, Caragea a izbutit însă să se menţină în scaun pînă aproape de expirarea termenului său. Înainte de a fi mazilit, Caragea fugi, în septembrie 1818, din ţară şi se aşeză la Pisa, lăsînd în urma lui amintirea celei mai sistematice şi crunte exploatări fiscale.

Cu toate că înainte de plecare, la cererea ambasadorului rus, Caragea întocmise un nou regulament al finanţelor, care uşura mult situaţia birnicilor, urmaşul său, Alecu Suţu (1818—1821), a continuat să aplice vechile metode de stoarcere a contribuabililor.

Nemulţumirea creşte în toate păturile societăţii şi izbucneşte în numeroase răscoale locale, care în 1821 se vor contopi în mişcarea revoluţionară de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu.

În Moldova, după pacea de la Bucureşti, a fost numit domn Scarlat Callimachi (1812—1819). Sarcina lui principală a fost să adapteze sistemul administrativ şi fiscal al ţării la noile condiţii teritoriale şi demografice. În 1814, după scurgerea celor doi ani de scutire de haraci prevăzută de tratatul de pace, Callimachi a întocmit un aşezămînt sau regulament de finanţe care fixa birul pe întreaga ţară la 1 260 000 de lei; din aceştia 140 000 urmau să fie suportaţi de categoriile fiscale privilegiate (mazili, scutelnici, posluşnici, ruptaşi, slujitori etc.), iar restul, de birnicii de rînd, care aveau să se achite în patru sferturi, ca şi în trecut. Boierimea era scutită de orice sarcini fiscale şi îşi păstra toate privilegiile, inclusiv pe acela de a poseda scutelnici.

---

[1] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, p. 330.

Pentru a face faţă cererilor repetate ale Porţii, Callimachi a recurs la majorarea impozitelor indirecte, goştina şi vădrăritul. În comparaţie cu predecesorii săi, Callimachi s-a dovedit un cîrmuitor abil, care a ştiut să evite Porţii neplăcerea unor complicaţii politice. Aşa se face că, ajuns la sfîrşitul septenatului său, în iunie 1819, sultanul şi-a manifestat satisfacţia pentru serviciile lui printr-un hatişerif şi l-a invitat la Constantinopol, pentru a primi noi dovezi ale favoarei imperiale. La 30 august, două zile după sosirea sa, a fost invitat la Poartă, unde, din ordinul sultanului, a fost îmbrăcat cu o blană de samur.

Ultimul domn fanariot al Moldovei, Mihai Suţu (1819—1821), îndată după sosirea sa la Iaşi în septembrie 1819, a intrat în legătură cu Alexandru Ipsilanti şi a aderat la Eterie. În timpul scurtei sale domnii n-a făcut decît să strîngă adepţi, fonduri, recruţi şi provizii pentru Eterie. Cînd Al. Ipsilanti a intrat în Iaşi, Mihai Suţu s-a declarat pe faţă eterist şi a pus la dispoziţia acesteia toate resursele vistieriei şi cămării domneşti. După dezaprobarea mişcării eteriste de către împăraţii Rusiei şi Austriei, Mihai Suţu încredinţează cîrmuirea unei căimăcămii şi se retrage în Basarabia (30 martie 1821). Aşa a luat sfîrşit regimul fanariot în Moldova.

*

În concluzie, regimul fanariot a rămas şi după 1774, pînă la sfîrşitul pe care avea să i-l aducă mişcarea lui Tudor Vladimirescu, un regim de jefuire a ţăranilor birnici în folosul Porţii, domnilor şi boierilor. Dar relele care apăsau asupra ţării nu veneau, cum susţinea istoriografia burgheză, din faptul că ţara era guvernată de fanarioţi şi nu de domni pămînteni. Racoviţă şi Callimachi erau de origine romînă şi domniile lor nu s-au deosebit prin nimic de ale fanarioţilor.

Originea relelor se afla în structura economică şi socială înapoiată, în dominaţia otomană care secătuia resursele ţării şi în regimul capitulaţiilor care constituia o piedică în dezvoltarea Moldovei şi Ţării Romîneşti.

În contact cu ofiţerii străini, care în timpul războaielor împotriva turcilor au petrecut timp îndelungat pe teritoriul ţărilor romîne, boierii au adoptat costumul, moda, obiceiurile, jocul de cărţi, dansurile occidentale şi s-au « europenizat ». Generalul Langeron, care a cunoscut îndeaproape Moldova şi Ţara Romînească în cursul războaielor din 1790—1792 şi 1806—1812, scria: « Petru I n-a schimbat mai repede înfăţişarea imperiului său decît sosirea noastră pe aceea a Moldovei » [1].

---

[1] Hurmuzaki, Supl. I/3, p. 79 n.

Regimul politic identic impus Moldovei şi Ţării Romîneşti duce la identitatea legilor, instituţiilor şi practicilor administrative. Viaţa publică a celor două ţări s-a unificat prin alternarea aceloraşi domni şi prin aplicarea aceloraşi măsuri creîndu-se astfel treptat o adevărată unitate administrativă.

În sfîrşit, victoriile dobîndite de Rusia asupra Turciei au creat condiţii favorabile dezvoltării mişcării de independenţă. Masele populare s-au ridicat împotriva dominaţiei otomane formînd corpuri de voluntari care au luptat în rîndul armatelor ruse pentru răsturnarea dominaţiei otomane; boierii au întocmit memorii în care cereau dreptul de a alege domn (deci înlocuirea domnilor fanarioţi), abolirea regimului capitulaţiilor, desfiinţarea raialelor de la Dunăre şi restabilirea vechilor privilegii ale ţării, cu un tribut pur simbolic. Aceste revendicări lăsau intact sistemul de privilegii al clasei boiereşti şi îi permiteau să-şi valorifice produsele moşiilor sale. Tratatele de pace ruso-turce şi firmanele impuse Porţii au îngrădit treptat drepturile de suzeranitate ale Porţii, dar n-au putut desfiinţa exploatarea fiscală şi venalitatea funcţiilor, fiindcă ele erau legate de puterea discreţionară a boierilor în stat, care nu putea fi răsturnată decît o dată cu lichidarea relaţiilor feudale.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. MARX şi F. ENGELS, *Opere*, vol. 3, Bucureşti, Ed. politică, 1958.
V. I. LENIN, *Opere*, vol. 25, Bucureşti, E.P.L.P., 1954.
— *Opere*, vol. 29, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956.

2. *Izvoare*

BAIDAF, L., *Uciderea lui Grigore Ghica (octombrie 1777). Ecouri din presa contemporană*, în *Revista istorică*, XIV (1928), nr. 4—6, p. 97—130.
BULAT, T. G., *Veniturile şi cheltuielile Moldovei şi Valahiei pe 1808*, în *Arhivele Basarabiei*, II (1930), nr. 1, p. 67—85.
— *Contribuţiuni la viaţa judecătorească şi administrativă a Moldovei supt ocupaţiunea rusească din 1806—1812*, *ibidem*, II (1930), nr. 1, p. 34—51.
— *Boieriile-slujbe din ţările romîne la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea*, *ibidem*, IV (1932), nr. 1—3, p. 32—46 şi 179—203.
— *Veniturile şi cheltuielile Ţărilor Romîneşti între anii 1810—1812*, *ibidem*, VI (1934), nr. 2, p. 115—150.
— *Scutelnicii din Ţările Romîneşti la 1810*, *ibidem*, VI (1934), nr. 3, p. 211—223.
CODRESCU, TH., *Uricariul*, vol. I, III, IV, VII, XX.
Codul Calimach, ed. critică, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1958.
COJOCARU, I., *Documente privitoare la economia Ţării Romîneşti, 1800—1850*, vol. I, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1958.
CORTESE, NINO, *La Valachia durante il principato di Alessandro Ypsilanti* (*1774—1782*), în *L'Europa orientale*, II (1922), nr. 3, p. 159—179.
DIONISIE ECLISIARHUL, *Cronograful Ţerei Rumîneşti*, ed. C. Nicolăescu-Plopşor, Rîmnicul-Vîlcea, 1934.

Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. I, *Țara Romînească*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1961.

Drăghici, Manolachi, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani*, vol. II, Iași, 1857.

Erbiceanu, C., *Cronicarii greci cari au scris despre romîni în epoca fanariotă*, București, 1888.

— *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, București, 1888.

Fotino, Dionisie, *Istoria generală a Daciei*, trad. de G. Sion, vol. III, București, 1859.

Hașdeu, B. P., *Ultima cronică romînă din epoca fanarioților*, București, 1884.

Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria romînilor*, XIII, XIV/3, XIX/1 și 2; XX; Supliment I/2; *Seria nouă*, vol. I.

Iorga, N., *Acte și fragmente cu privire la istoria romînilor*, vol. II, București, 1896.

— *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Romîne*, București, 1900.

— *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I—II, București, 1902—1903.

— *Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea după izvoare apusene*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. II, t. XXXIII (1910—1911), p. 147—185.

— *Studii și documente cu privire la istoria romînilor*, vol. XXII.

— *Situația agrară, economică și socială a Olteniei în epoca lui Tudor Vladimirescu, Documente contemporane*, București, 1915.

— *Un observator englez asupra romînilor din epoca lui Tudor Vladimirescu*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. III, t. XIV (1933), p. 145—169.

— *Textes post-byzantins. I. Chronique de Constantin Maurocordato et de son fils Alexandre*, București, 1938.

Lindau, R., *Die Walachei und Moldau in Hinsicht auf Geschichte, Landesbeschaffenheit, Verfassung,... nach Wilkinson und anderen Quellen bearbeitet*, Dresda-Leipzig, 1829.

Netta, Gheron, *Expansiunea economică a Austriei și explorările ei orientale*, București, 1930.

Nistor, I. I., *O descriere a principatelor romîne din 1822*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. III, tom. XXV (1942—1943), p. 357—421.

Panaitescu, P. P., *Corespondența lui Constantin Ypsilanti cu guvernul rusesc, 1806—1810*, București, 1933.

Papiu-Ilarian, A., *Tesauru de monumente istorice*, vol. II—III, București, 1863—1864.

Pravilniceasca condică 1780, ed. critică, București, Ed. Academiei R.P.R., 1957.

Raicevich, St., *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788.

Ranca, I., *Un document intern referitor la complotul organizat de Mihail Gross împotriva lui Ioan vodă Caragea în anul 1816*, în *Studii*, XV (1962), nr. 2, p. 389—404.

Rosetti, R., *Arhiva senatorilor din Chișinău*... în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., S. II, tom. XXXI (1908—1909), p. 359—527, 581—724; tom. XXXII (1909—1910), p. 41—181, 183—351.

Sestini, Domenico, *Viaggio da Constantinopoli a Bukoresti fatto l'anno 1779*, Roma, 1794.

Sobornicescul hrisov, ed. critică, București, Ed. Academiei R.P.R., 1958.

Sulzer, Franz Joseph, *Geschichte des transalpinischen Daziens*, vol. I—III, Viena, 1781—1782.

Urechia, V. A., *Istoria romînilor*, vol. I—XII, București, 1891—1898.

Wolf, A., *Beiträge zu einer statistich-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, vol. I—II, Sibiu, 1805.

3. *Lucrări generale*

Colescu, L., *Geschichte des rumänischen Steuerwesens in der Epoche der Fanarioten (1711—1821)*, München, 1897.

Ionescu, D., Gh. Matei și Gh. Țuțui, *Dezvoltarea constituțională a statului romîn*, București, 1957.

Iorga, N., *Istoria romînilor*, vol. VII—VIII, Bucureşti, 1938.

Oţetea, A., *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă în Ţările Romîneşti, 1821—1822*, Bucureşti, 1945.

Ungureanu, Gh., *Justiţia în Moldova (1741—1832)*, Iaşi, 1934.

4. *Lucrări speciale*

Berechet, St., *Condica criminalicească cu procedura ei din Moldova (1820 şi 1826)*, 1928.

Elian, Al., *Conspiratori greci în Principate şi un favorit mavroghenesc: Turnavitu*, în *Revista istorică*, XXI (1935), nr. 10—12, p. 337—372.

Filitti, I. C., *Vechiul drept penal romîn*, Bucureşti, 1934.

Georgescu, Gh. I., *Contribuţii la istoricul unui bir vechiu: ajutorinţa*, în *Analele economice şi statistice*, XXVI (1943), nr. 7—9, p. 318—356.

Georgescu, V., *Trăsăturile generale şi izvoarele codului Callimach*, în *Studii*, XIII (1960), nr. 4, p. 73—106.

Iavorschi, I., *Dreptul feudal scris al Moldovei şi Ţării Romîneşti*, Iaşi, 1956.

Ionaşcu, I., *Concluzii greşite în istoriografia burgheză despre domnia lui Nicolae Mavrogheni*, în *Studii*, XV (1962), nr. 2, p. 69—109.

Ionescu, Tr., *Hatişeriful din 1802 şi începutul luptei pentru asigurarea pieţei interne a Principatelor dunărene*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. I, Bucureşti, 1956, p. 37—78.

Iorga, N., *Din originile politicianismului romîn: o acţiune de opoziţie pe vremea fanarioţilor*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. III, t. VIII (1927—1928), p. 361—374.

— *Penseurs révolutionnaires roumains de 1804 à 1830*, Bucureşti, 1934.

— *Două pagini din istoria fanarioţilor*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. III, t. XXII (1939—1940), p. 421—436.

Mihordea, V., *Politica lui Nicolae Mavrogheni faţă de ţărănime*, în *Studii*, XVI (1963), nr. 6, p. 1325—1350.

Neacşu, I., *Revolta pandurilor din decembrie 1814 — februarie 1815*, în *Studii*, X (1957), nr. 1, p. 133—142.

Oţetea, A., *Complotul Mihail Gross*, în *Emlékkönyv Kelemen Lajos*, Cluj, 1957, p. 497—507.

— *Un cartel fanariot pentru exploatarea Ţărilor Romîne*, în *Studii*, XII (1959), nr. 3, p. 111—121.

Răşcanu, P., *Lefile şi veniturile boierilor Moldovei în 1776*, Iaşi, 1887.

Stănculescu, Fl. D., *Lefile boierilor Moldovei la 1795*, în *Revista istorică romînă*, XVI (1946), nr. 3, p. 255—272.

Şerban, C., *Aspecte din lupta orăşenilor din Ţara Romînească şi Moldova împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea*, în *Studii*, XIII (1960), nr. 6, p. 27—45 (I); XIV (1961), nr. 3, p. 623—658 (II).

Ungureanu, Gh., *Încercările lui Alexandru Constantin Moruz voevod de a da Moldovei o condică de legi*, Iaşi, 1934.

— *Pedepsele în Moldova la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea*, Iaşi, 1931.

Vianu, Al., *Mişcarea naţional-eliberatoare şi Nicolae Mavrogheni (1787—1790)*, în *Studii*, IX (1956), nr. 5, p. 45—62.

— *Aplicarea tratatului de la Kuciuk-Kainargi cu privire la Moldova şi Ţara Romînească (1775—1783)*, în *Studii*, XIII (1960), nr. 5, p. 71—103.

— *Manifestări antifanariote în Moldova la sfîrşitul sec. al XVIII-lea*, în *Studii*, XV (1962), nr. 4, p. 919—926.

CAPITOLUL V

TRANSILVANIA SUB REGIMUL ABSOLUTISMULUI LUMINAT

Progreselor pe care le face modernizarea statului în Ţara Romînească şi Moldova, în Transilvania le corespunde reformismul absolutismului luminat. Aceleaşi eforturi de modernizare şi aici, decît doar pe plan mai larg şi în condiţii deosebite.

Absolutismul luminat, reprezentat mai ales de Frederic al II-lea, Iosif al II-lea şi Ecaterina a II-a, este absolutismul monarhic reformist, formula politică a nevoii generale de înnoire a statului feudal, de adaptare a lui la dezvoltarea social-economică, la dezvoltarea elementelor noii economii capitaliste, care creşteau în cadrele economiei feudale. Derivat din aceleaşi necesităţi de depăşire a orînduirii feudale, din aceleaşi idei de înnoire, luministe sau revoluţionare ale secolelor XVII şi XVIII — necesităţi care în Anglia, America de Nord sau Franţa au dus la răsturnarea orînduirii feudale şi înlocuirea ei cu cea capitalistă — absolutismul luminat era formula menită să realizeze progresul prin reforme venite de sus, să îndrepte instituţiile feudale, să le împace cu dezvoltarea noii economii şi cu noile forţe sociale, burgheze, ridicate prin ea, tocmai pentru a evita răsturnările revoluţionare. Absolutismul luminat, modernizînd regimul feudal, dezarmînd forţele revoluţionare prin reforme, venea astfel să-l salveze, să-i prelungească viaţa. Era o formulă corespunzînd statelor în care economia capitalistă era prea puţin dezvoltată, noua clasă, burghezia, incapabilă încă de răsturnări revoluţionare.

Absolutismul luminat schimbă înainte de toate concepţia despre stat şi monarh. Monarhul acum nu trebuie să-şi mai exercite puterea absolută în virtutea dreptului divin, ci în virtutea dreptului natural şi, la nevoie, chiar a contractului social prin care poporul i-a delegat-o. În schimb, el trebuie să-şi pună această putere în serviciul poporului, siguranţei şi fericirii lui. Pentru aceasta, monarhul sau statul pe care el îl reprezintă trebuie să iasă din cercul strîmt al problemelor de politică externă, militară sau financiară de pînă acum, să pătrundă în cele mai diverse sectoare ale vieţii sociale.

Începînd cu viaţa economică, el trebuie să combată, să înlăture piedicile care stau în faţa dezvoltării economice, a noii economii mai ales, particularismele feudale, sistemul de imunităţi, monopoluri, vămi interne, exclusivismul breslelor, să raţionalizeze, să unifice instrumentele de schimb, să promoveze libertatea comerţului, asociaţiile comerciale, dezvoltarea pieţei interne. Statul nou e interesat în sporul populaţiei, în creşterea producţiei, ridicarea bunei stări, adică a capacităţii de plată a contribuabilului său. Se ocupă prin urmare de progresele tehnice, de inovaţii, investiţii, manufacturi, de ridicarea agriculturii, îmbunătăţirea sistemelor de cultură a pămîntului, introducerea de plante noi de cultură, de propagarea tuturor acestora prin ordonanţe, prin literatură economică.

E interesat de asemenea în ameliorarea raporturilor sociale. Intervine în raporturile dintre stăpîn şi iobag, socotite pînă acum de domeniul dreptului privat, caută să-l sustragă pe iobag de sub arbitrarul stăpînirii feudale şi să-l pună sub « ocrotirea » statului. Statul trebuie să reglementeze raporturile urbariale, să reformeze justiţia feudală, deschizînd şi iobagului scara ierarhică a unei justiţii de stat. Mai mult, trebuie să-l dezlege de cătuşele şerbiei sau să-i redea libertatea de mutare. O cereau aceasta şi dezvoltarea noii economii, şi luminismul care o însoţea. Dar o cereau şi nevoile mereu în creştere ale statului, războaiele mari, costisitoare, ale imperiului, Războiul de succesiune, Războiul de şapte ani, reducerile teritoriale, pierderea Sileziei, una din sursele lui importante de venit. Războiul de şapte ani, în afară de cheltuielile obişnuite ale statului, a consumat 260 000 000 de florini, datoriile statului în cei şapte ani ridicîndu-se la 285 000 000, după care numai dobînzile anuale se ridicau la 17 000 000. Iobagului trebuia să-i stimuleze sîrguinţa, ca să-i ridice capacitatea de plată. Aceste nevoi în creştere ale statului cereau chiar lărgirea sferei impozabilităţii, extinderea ei şi asupra nobilimii, în virtutea imunităţii sale feudale neimpozabilă.

Absolutismul luminat pătrunde şi în alte domenii ale vieţii sociale, ca cel al săracilor, al orfanilor, creează instituţii speciale, de stat, care să-i cuprindă. Are însă toată grija ca acestea să nu se mărginească doar la o simplă « binefacere », ci să fie şi instituţii de captare a elementelor declasate, de transformare a lor în elemente utile societăţii, de constrîngere a lor la muncă. Statul ia în mîinile sale chiar problema sănătăţii. În locul întîmplătoarelor şi temporarelor instituţii locale, carantinelor de la graniţe, preocupate mai mult de marile epidemii, se trece la o organizare sanitară, la impunerea de a ţine medici, moaşe, la combaterea şi a altor boli decît ciuma, la combaterea procedeelor, obiceiurilor, superstiţiilor dăunătoare sănătăţii, la combaterea bolilor de vite.

În domeniul religios, absolutismul luminat ridică statul deasupra bisericii, practică toleranţa religioasă, tolerează diferite doctrine filozofice religioase. Tolerează sau chiar încurajează filozofia luministă, în măsura în care fundamentează sau cel puţin nu periclitează forma de stat absolutistă şi orînduirea socială pe care ea se întemeiază. Se ocupă de organizarea bisericească, de dotarea bisericii şi a clerului, de reglementarea ritului şi a vieţii religioase.

Statul ia în mîinile sale şi problema educaţiei. În statul luminist, menirea învăţămîntului e nu numai să ridice nivelul cultural, ci, înainte de toate, să crească cetăţeni utili, supuşi, devotaţi statului, funcţionari pentru întinsul lui aparat birocratic. Învăţămîntul bisericesc trebuie supus intereselor statului, trebuie creat un învăţămînt de stat sau cel puţin un învăţămînt unitar, cu un program unitar, pus sub îndrumarea şi controlul statului. În învăţămîntul unitar se menţine, fireşte, spiritul de clasă. După formularea lui Kaunitz, scopul învăţămîntului e să crească din nobili soldaţi şi funcţionari, din orăşeni industriaşi şi negustori; pentru fiii de ţărani, în schimb, sînt suficiente cunoştinţele elementare necesare producţiei săteşti. Şi toate trebuie să se îmbine, fireşte, cu educaţia religioasă, morală şi cetăţenească.

Absolutismul luminat cultivă, în genere, etatismul, pătrunderea statului tot mai adînc şi în cît mai multe compartimente ale vieţii, ridicînd tot mai multe probleme din domeniul dreptului privat în cel al dreptului public, din izolarea locală de pînă acum la generalul şi unitarul cerut de centralismul politic. Centralismul politic care pînă acum unea mai mult exterior, prin organele de guvernămînt superioare, state diverse sub aceeaşi putere imperială, pătrunde tot mai adînc în interior, căutînd să le unifice şi în instituţiile lor interne, publice sau chiar private.

Toată această tendinţă de întărire a statului, de lărgire a funcţiunilor lui, de a-l ridica deasupra claselor, nu schimbă în fond caracterul său de clasă. Statul absolutist, şi în această fază luministă, rămîne tot feudal în esenţă, se întemeiază tot pe nobilime, pe marea nobilime cu deosebire. Întărirea statului, atragerea şi a burgheziei în funcţiunile lui, sînt necesare chiar în interesul clasei dominante. Ele sînt formulele noi, chemate să-i prelungească dominaţia, să o ferească de primejdia unei răsturnări. « Reformarea societăţii » e menită să dea noi temeiuri raporturilor existente. Interesul pe care-l arată absolutismul luminat pentru masele producătoare, pentru sărăcime, încercările de ameliorare trebuiau nu numai să le facă mai « utile » pentru stat, ci şi să reducă primejdia pe care o reprezentau pentru clasa dominantă şi ordinea constituită.

Începuturile absolutismului luminat în Transilvania

Semnele unui absolutism luminat apar încă sub domnia Mariei Tereza. Nu atît din iniţiativa ei — ea era o catolică ferventă şi se conducea, în genere, de idei conservatoare — cît din a sfetnicilor săi. Mai ales după ce s-a înfiinţat organul central, Consiliul de stat *(Staatsrat)*, organul politic principal care a jucat un rol atît de mare în conducerea imperiului, apoi şi mai mult după ce împărăteasa şi-a luat de coregent pe fiul său, Iosif (1765). Spiritul nou îl anunţa înainte de toate reforma importantă, care a fost reglementarea urbarială pentru Ungaria din 1767, urmată de încercările insistente de reglementare urbarială în Transilvania. Îl anunţau încercările de impunere a nobilimii ungare, din dieta de la 1764—1765. În ţările sale ereditare, coroana reuşise să impună şi nobilimea. În Ungaria şi Transilvania însă încercarea era temerară. Aici cuceririle regimului se întemeiau pe pactul încheiat cu nobilimea, pe garantarea complexului de privilegii şi prerogative nobiliare. Neimpozabilitatea nobilimii, adevărat, nu-şi mai avea justificarea. Ea nu mai putea fi justificată nici măcar feudal, prin obligaţia de apărare a ţării cu armele, necum în faţa ideilor luministe. Dar nobilimea tocmai în ea vedea atributul fundamental al nobleţei, elementul principal care deosebeşte pe nobil de nenobil şi care, dacă i-ar fi smuls de sub picioare, ar putea atrage după sine prăbuşirea întregului său edificiu de privilegii şi prerogative, primejduindu-i însăşi dominaţia de clasă. Aceeaşi nobilime, care în momente solemne îşi oferă cu grandilocvenţă « vitam et sanguinem », practic nu e dispusă la nici o jertfă în interesul statului, nici măcar la cea ostăşească, la care chiar privilegiile sale o obligau.

Drept consecinţă a dezvoltării noilor relaţii de producţie, capitaliste, acum începe o politică mai insistentă de ridicare a producţiei, de ameliorare a sistemelor agricole, cu încercări de a introduce noi plante de cultură, de a constitui o societate agricolă etc., o politică mercantilistă preocupată nu numai de schimb, ci şi de producţia însăşi. O politică însă care se izbeşte de condiţiile feudale de producţie şi de nivelul tehnic scăzut la care acestea o condamnau.

Reformismul începe să pătrundă şi în alte domenii. În justiţie caută să impună codul civil terezian *(Codex Theresianus)*, codul penal *(Constitutio criminalis Theresiana)*, să şteargă din instruirea proceselor tortura, să reglementeze avocatura. În 1764, în Transilvania instituie aşa-numitele « table continue » pentru comitate şi scaune, menite să dea o continuitate justiţiei, să o separe de administraţie şi să o pună sub controlul statului. Iobagului chiar, îi deschide posibilitatea de apel împotriva judecăţii stăpînului său, posibilitatea de a se plînge de abuzurile lui forurilor administrative superioare, comitatului, guvernului, Cancelariei, îi deschide scara lor pînă sus, la Curtea imperială. De acum încep să apară şi iobagii, individual sau în delegaţii, la Curte.

Grija aceasta pentru iobăgime pornea, am văzut, din interese economice şi fiscale. Dar ea îşi mai avea şi rostul politic. În lupta pe care o ducea pentru supunerea nobilimii, regimul putea folosi la nevoie şi masele producătoare şi contribuabile, şi în primul rînd iobăgimea. Aceasta putea constitui nu numai baza producţiei şi veniturilor statului, dar şi ameninţarea cu care putea fi constrînsă la supunere şi fidelitate nobilimea stăpînă. Regimul îşi arată în consecinţă tot mai făţiş interesul pentru lupta iobăgimii împotriva nobilimii. Deschizîndu-i drumul spre forurile superioare, spre Curtea imperială chiar, puterea centrală caută contactul direct cu iobagul, şi cu intenţia de a-i îndrepta situaţia, dar şi cu gîndul de a-l transforma şi pe el în instrument politic. În tot cazul, atrăgînd pe iobag de partea puterii centrale, nobilimea, fără el, nu va putea întreprinde nimic serios împotriva regimului. Curtea e mereu preocupată, prin urmare, de a-şi asigura popularitatea, simpatia ţărănimii. Fireşte, fără intenţia de a tulbura în fondul lor raporturile feudale.

Aceasta cu atît mai puţin, cu cît nici măcar operaţia de reducere a servituţilor feudale nu era de loc uşoară. Reformele se impuneau obişnuit prin ordonanțe sau prin patente imperiale şi se izbeau de rezistența puternică a nobilimii. În fața lor se ridicau principiile consacrate ale codurilor ei de legi, *Tripartitum*, *Aprobate*, *Compilate*, recunoscute şi de diploma leopoldină. Ba ele sînt invocate, tocmai din acest motiv, chiar mai des decît înainte. Tripartitumul, mai ales, e ridicat în toată litera lui la rang de normă juridică indiscutabilă. Tocmai acum, cînd instituțiile feudale încep să se clatine, simte nobilimea mai mult nevoia să se sprijine pe temeiurile lui. Dezbrăcată de rol politic de sine stătător, pierzînd sau părăsind armele militare — nobilii îngroaşă acum doar rîndurile ofițerimii imperiale — nobilimea se compensează deprinzîndu-se tot mai temeinic în mînuirea armelor juridice. În fața cuceririlor puterii centrale, a pătrunderii ei tot mai adînc şi în tot mai multe sectoare ale vieții, nobilimea cu instituțiile ei se retranşează tot mai mult în comitate, durîndu-şi din ele adevărate bastioane de rezistență. Față de nobilimea mare, de « magnatul aulic », cucerit de puterea centrală, atras în orbita capitalei, a strălucirii Curții imperiale, această

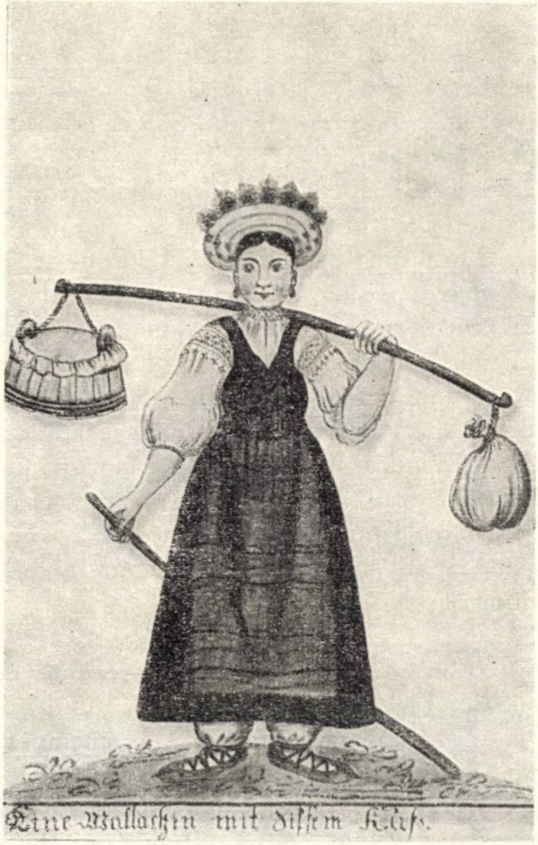
Eine Wallachin mit diſſem Küſ.

Fig. 116. — Țărancă romîncă din Transilvania.

rezistență o reprezintă mai mult nobilimea de rînd, rezistență pe care ea, sub stăpînirea noilor idei, a putut-o îmbrăca în haină națională. În insuficiența unei burghezii naționale, destul de dezvoltate ca să le poată purta, purtătoarea principală a ideilor naționale a devenit această nobilime de rînd.

În aceste condiții, noile reforme se impun cu greutate sau se eludează. Ele încep totuşi să spargă carapacea instituțiilor feudale, să deschidă porțile imixtiunii statului, să pregătească terenul pentru inovații în genere.

Sub Maria Tereza se inițiază şi politica de protecție socială, instituțiile sociale de care am vorbit, o politică sanitară. Sub ea se face şi reforma învățămîntului, prin *Ratio Educationis* (1777).

Toate acestea sînt nu numai mijloace de modernizare a statului, ci în acelaşi timp şi mijloace de afirmare tot mai hotărîtă a centralismului politic. Dieta Transilvaniei e convocată ultima dată în 1762. Ultimele articole de lege votate de ea şi inserate în *Corpus Juris* sînt din 1755.

Se guvernează prin decrete şi prin aparatul de stat, ceea ce favorizează creşterea birocratismului. Guvernatorii țării sînt acum generalii comandanți, şi apoi omul Curții, baronul Samuil Brukenthal. Statul separat al Transilvaniei nu numai că se menține, dar i se afirmă şi mai mult separația prin titlul de Mare Principat (1765). Doar Banatul e alipit Ungariei şi împărțit în comitate, la 1778, prin ceea ce nu încetează totuşi de a constitui o provincie aparte. Separațiile însă nu însemnau şi slăbirea centralismului politic, ele se accentuau doar tocmai pentru a putea impune cu atît mai bine în fiecare țară în parte puterea centrală şi a le putea stăpîni mai uşor.

Reformismul lui Iosif al II-lea

Absolutismul luminat îl reprezintă cu deosebire Iosif al II-lea (1780—1790). Cucerit de ideile luministe, chiar personal profesîndu-le — contemporanii l-au numit « împăratul filosof » — ajuns în urma morții mamei sale singur stăpînitor al imperiului, Iosif porneşte hotărît şi neînduplecat la reformarea lui. Ideile sale reformiste derivă din acelaşi raționalism, din acelaşi luminism general al timpului. În genere însă, nu atît din luminismul francez, cît din variantele lui germane *(Aufklärung)*, mai conservative, mai corespunzătoare stadiului de dezvoltare a Imperiului habsburgic. Porneşte îndeosebi de la teoriile dreptului natural, de la Pufendorf mai ales. Concepțiile lui merg pînă la Voltaire sau pînă la enciclopedişti, dar nu pînă la ideile revoluționare ale lui Rousseau. În concepția sa despre stat nu merge nici pînă la Montesquieu, adică pînă la monarhia constituțională; rămîne un adept convins al absolutismului, din care nu face concesii.

Statul, societatea, necesită şi în concepția lui Iosif al II-lea reforme adînci; aceste reforme însă trebuie să vină de sus, de la capul luminat al statului şi dintr-o rațiune de stat. Monarhul trebuie să exercite o putere absolută, voința lui trebuie să devină lege. Dar această putere şi această voință el trebuie să le pună în serviciul statului, al binelui public, al fericirii supuşilor. Trebuie să cunoască el însuşi, prin contact direct, nevoile poporului şi să lucreze spre bunăstarea şi fericirea lui, la nevoie chiar împotriva voinţei lui. « Totul pentru popor, dar nimic prin popor » e lozinca pe care şi-o fixase încă din tinereţe. Această bunăstare şi fericire se realizează în cadrul statului şi prin stat. Statul, deci, înainte de toate. În serviciul lui trebuie să-şi pună munca în primul rînd şi monarhul, şi poporul. Valoarea cetăţeanului se măsoară înainte de toate prin utilitatea lui în stat. Şi pentru că cea mai mare utilitate în stat o reprezintă masele producătoare şi contribuabile, mai ales spre ele trebuie să se îndrepte atenţia monarhului luminat, în primul rînd în favoarea lor trebuie să-şi reformeze statul. Drept urmare, în atitudinile sale împăratul arată deschis aversiune faţă de nobilimea neproductivă şi necontribuabilă şi simpatie pentru masele producătoare. Adept al fiziocratismului, pune greutatea mai ales pe producţia pămîntului şi pe ţăran, cel mai util în stat, ca producător direct, contribuabil şi soldat la nevoie. Arată prin urmare un interes deosebit pentru starea şi sarcinile lui, e preocupat de ridicarea lui materială şi, fireşte, de reglementarea raporturilor lui cu stăpînul feudal. Toate acestea însă nici el nu le concepe cu intenţia de a desfiinţa raporturile feudale, ci doar de a le adapta la nevoile statului şi ale noii economii.

Reformismul lui Iosif al II-lea pătrunde şi în alte domenii, în toate domeniile vieţii, de la cel economic-social pînă la cel religios sau cultural. Scopul lui e de a ridica barierele centralismului politic, de a închega marea diversitate a statelor sale într-un imperiu unitar, cu un aparat de stat unic, plătit, răspunzînd voinţei monarhului.

Ridicat pe tron, el nu se încoronă ca rege al Ungariei, ca să nu-l oblige jurămîntul regal; coroana o duse la Viena şi o depuse în tezaurul imperial. Dieta Transilvaniei o convocă doar pentru jurămîntul omagial. Şirul reformelor sale îl începu cu ordonanţa asupra presei, din iulie 1781, prin care scoase cenzura din competenţa clerului superior, încredinţînd-o unei comisii de revizuire a cărţilor, care avea să decidă în ultimă instanţă dacă o carte e primejdioasă sau nu pentru ştiinţă, morală sau religie. În fruntea comisiei numi pe Van Swieten junior, un luminist convins. Ordonanţa reducea considerabil numărul cărţilor interzise şi deschidea larg drumul luminismului, nu numai ştiinţelor naturii, ci chiar şi discuţiilor politice sau teologice, dacă ele nu contrariau absolutismul monarhic. Zadarnice fură protestele episcopilor, papei; împăratul rămase neînduplecat. La o revenire nu-l mai convinse decît izbucnirea revoluţiei franceze din 1789.

Procedă apoi la scoaterea de sub dependenţă străină, deci şi papală, a ordinelor călugăreşti (1781). Desfiinţă o serie întreagă de ordine şi mănăstiri, secularizîndu-le averile, sub motiv că nici şcoli n-au ţinut, nici bolnavi n-au ocrotit, nici ştiinţe n-au cultivat. Voia din « fachiri să facă oameni » — cum se exprimă el — să-i transforme din elemente contemplative în productive, în cetăţeni utili, în preoţi activi. Scoţînd-o de sub dependenţa străină, reformele lui pătrund tot mai adînc în treburile bisericii. Începu cu problemele ei materiale, cu separarea celor materiale de cele spirituale în viața clerului înalt. Continuă apoi cu problemele ei multiple, ajungînd pînă la datoriile preotului sătesc, care trebuie să fie nu numai educator religios și moral, dar și educator civic al poporului, să fie deci colaborator activ al statului. El este, în consecință, foarte îndeaproape controlat de stat; spre control trebuie să-și înainteze în rezumat și predicile. Biserica era pusă și ea în serviciul statului. Însuși papa veni la Viena pentru a-l îndupleca pe împărat să revină asupra măsurilor sale, dar trebui să se întoarcă fără rezultat.

Cea mai însemnată dintre reformele sale în domeniul bisericesc fu Edictul de toleranță din 1781, dat pentru toate țările imperiului. Edictul menținea primatul religiei catolice, dar lăsa exercițiu liber și celorlalte religii. Importanța lui constă însă nu atît în această îngăduință, cît în deschiderea drumului spre funcții, proprietate, industrie, intrare în orașe și necatolicilor, protestanți și ortodocși deopotrivă, fără deosebire de confesiune, condiții pentru toate acestea rămînînd doar meritele și talentele, viața cinstită și creștină. Publicarea edictului în Transilvania întîmpină rezistențe. Cancelaria pretextă că aici nici nu mai e nevoie de el, în Transilvania religiile protestante și chiar cea ortodoxă, deși numai tolerată, se bucură de aceste drepturi. Împăratul însă nu cedă; trebui să se publice și în Transilvania. Se publică, cu data de 8 noiembrie 1781, însă într-o versiune adaptată la condițiile speciale de aici. Dar împăratul și prevenea pe beneficiarii toleranței că aceasta nu trebuie să scadă cu nimic poziția religiei catolice. De pildă, pe romînii care profitară de toleranță pentru a reveni la « schismă » sau pentru a începe din nou tulburările împotriva unirii, îi lămuri prin circulară specială (22 mai 1782) că toleranță înseamnă doar ridicarea restricțiilor de pînă acum pentru necatolici, nu libertatea de a-și schimba fiecare după bunul plac religia și, mai ales, nu dreptul de a părăsi religia catolică. Interzicînd părăsirea religiei catolice, pe cei care au părăsit-o îi supune la o « instrucție » de șase săptămîni pentru a-i decide să revină asupra greșelii lor. Același sens îl are și patenta din 20 august 1782. Cele două confesiuni să nu se tulbure una pe alta, fiecare să rămînă cu ce are. Ortodocșii pot primi unirea, dar uniții nu o pot părăsi. Ortodocșii să nu mai primească preoți hirotoniți în Țara Romînească sau Moldova, să nu mai primească « amăgitori » din afară, care sub « numele legii » tulbură « pacea cea din lăuntru a patriei și liniștea » [1]. Pe aceeași linie merg și alte ordonanțe ale sale. Pentru Transilvania, împăratul ținu chiar să repete și să accentueze încă o dată, prin ordin special (30 ianuarie 1783), ca la numirea în funcții să nu se mai țină seama de religie, ci numai de capacitatea și meritele personale. Edictul devenea important astfel pentru romîni în genere, uniți și ortodocși deopotrivă, deschizîndu-le și lor drumul spre funcții și spre celelalte drepturi cetățenești prevăzute de el. Practic, edictul s-a lovit de multe rezistențe, cu toată vigilența împăratului, care urmărea personal aplicarea lui; în principiile sale însă a fost menţinut tot timpul domniei lui şi va fi printre decretele pe care nu le va revoca.

---

[1] *Anuarul Institutului de istorie națională*, III (1924—1925), p. 174—178.

În acelaşi sens amelioră şi situaţia evreilor, îngăduindu-le cultivarea de pămînt în arendă, cărăuşia, industria, intrarea în oraşe, obligîndu-i însă să-şi ia nume nemţeşti şi, mai tîrziu, în războiul cu turcii, să facă chiar serviciu militar.

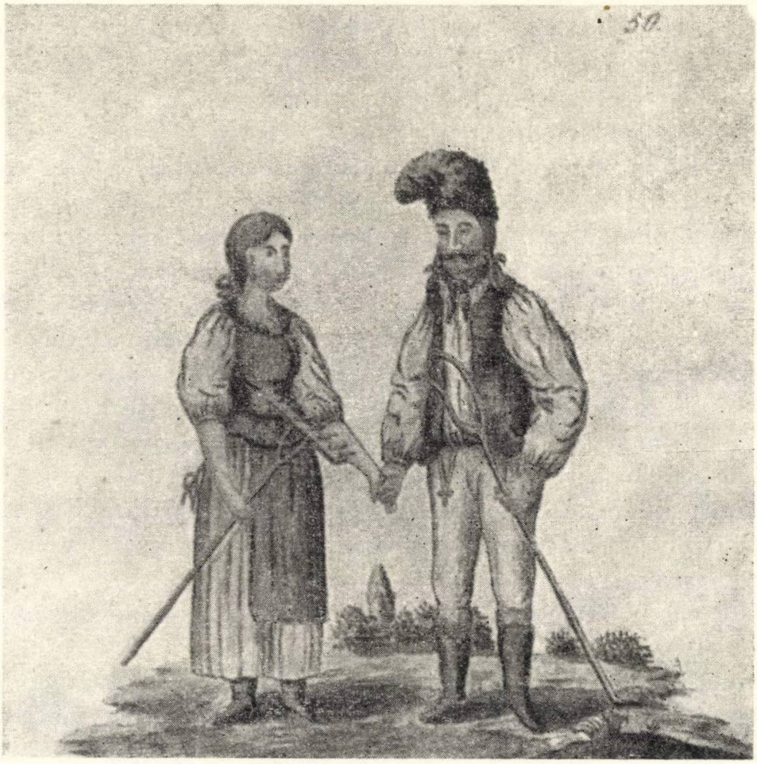

Fig. 117. — Ţărani maghiari din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea.

În Transilvania, desigur tot în urma opoziţiei organelor de guvernămînt, dreptul lor de aşezare în oraşe s-a restrîns la Alba Iulia.

Preocupările împăratului pătrund în diversele ramuri ale economiei: agricultură, industrie, circulaţie. O ordonanţă întinsă reglementează în amănunt îngrijirea şi folosirea raţională a pădurilor. În domeniul meşteşugurilor îl preocupă desfiinţarea monopolului breslelor, libertatea industriei, dînd oricui dreptul să înveţe o meserie şi să o poată exercita fie în bresle, fie în afara lor.

Dar problema centrală era de a reforma statul însuşi. Împăratul începu prin a regrupa organele centrale şi a le circumscrie atribuţiile. Uni Cancelaria aulică ungară cu cea transilvăneană. Procedă apoi la o nouă împărţire administrativă a ţării, nu numai din nevoia unei reorganizări, ci şi pentru a lovi pe această cale instituţiile comitatului, în care se retranşase nobilimea recalcitrantă. Ungaria o împărţi în zece circumscripţii (printre acestea Oradea, Timişoara), fiecare în frunte cu cîte un comisar. Vicecomitele, care poartă treburile comitatului, acum nu mai e ales de comitat, ci numit. El e funcţionar plătit şi stă sub îndrumarea comisarului, iar ca subalterni are pe juzii nobililor. Funcţionarii comitatului sînt şi ei numiţi de comisarul regal. Comitatului i se ridică autonomia, se interzic « congregaţiile » lui; asemenea adunări nu se mai admit decît pentru alegerea deputaţilor dietali. Ceea ce înseamnă că nu se vor mai ţine de loc, căci dieta nu mai e convocată. El nu mai poate formula cauze în numele obştii comitatului, nu mai poate uza de formula *Nos Universitas Comitatus*[1]. Comitatele se reduc la simple circumscripţii administrative ale statului. Prin ordonanţe stabili apoi obligaţiile aparatului funcţionăresc.

O dată cu reforma administrativă, Iosif al II-lea separă treburile administrative de cele judiciare, aparatul funcţionăresc al comitatului, de pildă, trebuind să se ocupe numai de treburile « politice », cele judiciare revenind « tablei continue ». Şi în justiţie arată aceeaşi tendinţă de unificare în ierarhia, atribuţiile şi procedura forurilor judecătoreşti, aceeaşi străduinţă de a scoate justiţia de sub puterea discreţionară a forurilor locale, de a înlocui sau adăugi justiţia feudală cu o justiţie de stat sau cel puţin controlată de stat, de a asigura posibilitatea de intervenţie a statului pe toată scara judiciară în genere. Dar şi o străduinţă de modernizare în principii, de a restrînge prerogativele nobiliare, de a impune, cel puţin în cauzele penale, principiul egalităţii în faţa legii, supunînd aceleaşi delicte aceloraşi pedepse.

Cu atît mai puternic lovi în instituţiile şi autonomiile diverse ale Transilvaniei. Începu cu Pămîntul Crăiesc, pe care saşii — socotindu-l acum « Pămînt săsesc » primit ca feud — se credeau îndreptăţiţi să nu admită la comunitatea de drepturi şi pe ceilalţi locuitori ai lui, urmărind mereu să-i iobăgească. Cu un ordin, din 22 martie 1781, împăratul puse capăt acestei pretenţii, toţi locuitorii pămîntului trebuind să fie egali în drepturi, egal îndreptăţiţi de a avea o proprietate, proprietar al Pămîntului Crăiesc fiind doar regele. Iar ordinul din 4 decembrie 1782 repeta că pe Pămîntul Crăiesc romînii şi saşii să beneficieze de drepturi egale.

Potrivit acestui principiu rezolvă în 1786 cauza Răşinarilor: locuitorii satului să nu recunoască pe nimeni domn de pămînt în afară de principe, satul trebuie absolvit de orice stăpînire a oraşului Sibiu şi declarat comună liberă regească, toţi locuitorii Pămîntului Crăiesc trebuind să fie socotiţi liberi fără excepţie. Doar tocmai privilegiile săseşti opreau daniile şi constituirea de feude pe Pămîntul Crăiesc, argumenta el. În acelaşi sens a rezolvat rînd pe rînd şi cauzele scaunelor Sălişte şi Tălmaciu, ale romînilor din Poplaca, Chirpăr, Poiana, Sadu, Sighişoara, Şibot, Orăştie etc. Era egala îndreptăţire, « concivilitatea », pe care o ceruse şi Inochentie Micu, încă cu 50 de ani înainte.

---

[1] *Collectio ordinationum imperatoris Josephi II-di*, Diószeg, 1790, p. 284—290.

În urma călătoriei sale prin Transilvania din 1783, procedă şi aici la reîmpărţirea administrativă a ţării. Sub motivul înlăturării fricţiunilor dintre cele trei naţiuni, le desfiinţă teritoriile autonome; cu data de 26 noiembrie 1783 împărţi ţara în zece, iar prin ordinul din 13 iulie 1784 în 11 comitate. Noile comitate nu numai că nu ţineau seama de vechile teritorii ale naţiunilor constituţionale, dar intenţionat au fost croite în aşa fel ca să le amestece, să le ia posibilitatea de a-şi păstra vechile autonomii. De pildă, în comitatul Tîrnava intra scaunul secuiesc al Mureşului, în comitatul Sibiu o parte din vechiul comitat al Albei de sus, Trei Scaune cuprindea şi ţinutul Braşovului şi părţi din Alba de Sus, şi aşa mai departe. Comitatele fură restrînse în atribuţiile lor, ca şi în Ungaria, li se ridicară autonomiile, dreptul de a-şi întocmi fiecare statute proprii. Aparatul lor, plătit, trebuia să răspundă aceleiaşi voinţe a puterii centrale. Se separară şi aici atribuţiile administrative de cele judecătoreşti, nu numai în comitate, ci chiar în guvern. În cadrul lui fu constituit separat un *Judiciale gubernium*. Ca for de apel se menţinu Tabla regească, în subordine organizîndu-se două table, la Tg. Mureş şi Cluj, care aveau la rîndul lor subordonate scaunele de judecată ale comitatelor. Reformele pătrunseră şi în treburile oraşelor. Ridicînd restricţiile, le deschiseră şi altora porţile pentru intrarea în oraşe şi în bresle. Concivilitatea decretată de Iosif al II-lea lovea grav mai ales în exclusivitatea municipalităţii săseşti. Reformele sale loveau grav în naţiunea săsească în genere. După noua împărţire administrativă, ea nu mai avea nicăieri un teritoriu propriu. Bunurile ei sînt confiscate şi înglobate în ale statului, arhiva ei vărsată în arhiva guvernului.

Reformele răsturnau din temelii vechile autonomii ale ţării, desfiinţau pur şi simplu constituţia Transilvaniei, naţiunile ei constituţionale, transformînd pe toţi locuitorii în cetăţeni supuşi, potrivit stării lor, deopotrivă aceloraşi legi, aceloraşi drepturi, indiferent de « naţiune » sau religie.

Toate aceste inovaţii, dacă loveau necruţător în sistemul politic al celor trei naţiuni, săltau la egalitate de drepturi naţiunea romînă, deschizîndu-i nu numai cadrele aparatului de stat, dar şi drumul ascensiunii spre puterea politică.

Peste toate acestea venea încă o inovaţie: schimbarea limbii oficiale a statului. În ţările ereditare ale Habsburgilor, în afara Boemiei, învinseseră limbile naţionale. În Austria şi Boemia limba oficială era germana. În Ungaria şi Transilvania în schimb era latina, în vederile împăratului o limbă moartă, neînţeleasă de cei guvernaţi, şi deci o piedică în cultivarea lor, care nu se mai menţine decît aici şi în Polonia, ca un semn de rămînere în urmă. Ea trebuie deci înlocuită cu limba vie. Dar în Ungaria şi Transilvania limba maghiară nu e generală, sînt în uz tot aşa şi germana, sîrba, romîna; limba maghiară nu poate fi deci limba comună. Imperiul e multinaţional şi are nevoie de o limbă comună care să-i lege pe toţi, şi aceasta poate fi doar limba germană, care se şi foloseşte şi aci încă de pe acum în treburile militare şi chiar politice. Prin ordonanţa sa, datată 11 mai 1784, împăratul hotărăşte prin urmare introducerea şi în Ungaria şi

Transilvania a limbii germane ca limbă oficială, stabilind şi termene pentru aceasta: 1 noiembrie 1784 pentru Cancelaria aulică ungaro-transilvăneană şi pentru forurile superioare de stat (dicasterii), 1 noiembrie 1785 pentru comitate, oraşe regeşti, districte, scaune, date de la care să nu mai fie numit în oficiile lor nimeni dacă nu cunoaşte limba germană. După trei ani nici în dietă să nu poată fi trimis cineva deputat dacă nu o cunoaşte. Cu 1 noiembrie 1784 în şcolile latine să nu mai fie primiţi tineri fără să ştie citi şi scrie nemţeşte. Împăratul accentuează că prin aceasta nu intenţionează să stîrpească limbile naţionale şi nici nu face reforma numai din comoditate pentru el, ci doar cu singurul scop ca cei ce se consacră vieţii publice să folosească în treburile publice germana în loc de latină şi tineretul să fie instruit în acest sens. Limba germană, se vede şi din măsurile sale ulterioare, era menită înainte de toate să răspundă unui scop practic imediat. Prin reformă el extinde peste limbile materne diverse ale imperiului, limba germană ca limbă comună a statului, prin care aparatul lui să răspundă voinţei puterii centrale. O impunea deci nu atît dintr-un motiv naţionalist, cu intenţia «desnaţionalizării», cît din acelaşi centralism politic. Ea trebuia totuşi să constituie un element de unitate în plus în diversitatea naţională a imperiului.

La aceste tendinţe de unificare şi uniformizare trebuia adaptat şi învăţămîntul; era doar şi el acum problemă politică. Reformele şcolare pornesc de la *Ratio Educationis*. Baza se pune acum însă pe învăţămîntul elementar. Binele public şi nevoile cetăţeneşti cer ca toţi cetăţenii să aibă un minim de cultură şi un minim de educaţie civică. Se încearcă prin urmare obligativitatea învăţămîntului între 7 şi 13 ani. Acest învăţămînt trebuie să fie uniform, să educe spre acelaşi devotament faţă de stat, trebuie uniformizate deci programele de învăţămînt şi manualele şcolare. Învăţămîntul trebuie să fie gratuit pentru şcolar şi cu aparat didactic plătit, în bani şi în natură Pentru învăţămîntul mediu se introduc însă taxe şcolare, deci restricţii. Tot aşa şi pentru cel superior.

Cu toată tendinţa de uniformizare, trebuiau făcute şi concesii, adaptări la condiţiile locale, la instituţiile de învăţămînt existente, în genere pe mîini confesionale. Pentru Transilvania astfel împăratul veni iarăşi, ca şi în cazul Edictului de toleranţă — desigur în urma insistenţei organelor locale — cu o variantă specială, intitulată *Norma Regia*, mult scăzută şi adaptată învăţămîntului confesional local. Şi nici aceste norme nu s-au aplicat fără rezistenţe şi proteste. În şcolile proprii, de stat sau militare însă, în şcolile grănicereşti, de pildă, regimul a putut aplica fără rezerve principii proprii. Aplicarea rămase departe de concepţie. Puţin s-a putut aplica tocmai în latura principală a învăţămîntului, cea sătească. Cu atît mai puţin s-a putut aplica în satele iobăgeşti. Stăpînul feudal în sarcina căruia, după prevederile legii, trebuia să cadă în primul rînd întreţinerea şcolii pe domeniul său, nu era de loc interesat să o promoveze.

Dar mai presus de toate se impunea problema capitală, aceea a raporturilor sociale, în primul rînd a raportului dintre cele două clase fundamentale ale societăţii feudale: nobilimea şi iobăgimea. Două chestiuni mai ales l-au preocupat pe împărat în legătură cu aceasta: impunerea nobilimii şi reglementarea dependenţei iobăgimii.

Impunerea nobilimii o cereau nevoile imperiului şi echitatea luministă deopotrivă. Dar o cereau acum şi concepţiile fiziocratice ale împăratului. Temelia impunerii trebuie să fie temelia producţiei, adică pămîntul, indiferent în mîinile cui se află. Trebuie impus prin urmare şi pămîntul nobiliar. Zadarnice fură însă toate încercările, zadarnice rămaseră şi ameninţările. În scrisoarea sa din decembrie 1785 către cancelarul Pálffy, împăratul caută să-l convingă că sistemul de dare e de neînţeles, strivitor pentru ţărănime, piedică chiar pentru sporul populaţiei. În virtutea luminismului, cea mai echitabilă şi cea mai puţin apăsătoare dare e cea impusă pe pămînt şi pe productivitatea lui, spune el. Din ceea ce urmează că tot pămîntul trebuie impus deopotrivă. Cu disproporţia în grevarea lui nu se poate asigura doar nici echitatea preţurilor produselor. În schimb, tot ce se prelucrează din produsul lui, ca « industrial », trebuie să fie scutit. Trebuie măsurat prin urmare întreg pămîntul, deci şi pămîntul alodial. Căci trebuie făcută o deosebire între libertatea personală şi libertatea proprietăţii, iar în privinţa impunerii proprietăţii pe viitor nu mai poate fi deosebire între locuitorii ţării. Dacă nobilimea se împotriveşte, obligativitatea insurecţiei nobiliare o va schimba în sarcină reală, va chema nobilimea anual la exerciţii militare şi, ca să aducă la echitate preţurile produselor, va scădea sarcinile feudale ale iobagului. La aceasta însă va recurge numai atunci cînd nu va mai avea altă posibilitate de a scăpa iobăgimea de greutatea prea mare a sarcinilor pricinuită de scutirea de dare a nobilimii. Dacă nobilimea proprietară ar accepta o dare mai ridicată decît cea votată de ea, s-ar ridica bariera vamală dintre Ungaria şi ţările ereditare şi industria ungară ar putea înflori. Nobilimea, prin urmare, să decidă: îşi ia sau nu asupra sa darea sporită? Dacă da, ţara se va putea dezvolta liber, dacă nu, dimpotrivă, trebuie privită ca o colonie şi deci pusă străduinţa să fie împiedicată pe cît posibil răspîndirea articolelor sale industriale, în interesul ţărilor ereditare, mai greu impuse, iar preţurile produselor sale trebuie ţinute cît mai scăzute în interesul armatei care staţionează acolo. Nu putură clinti însă nobilimea din negaţia ei nici asemenea perspective; ea preferă să îngăduie exploatarea mai departe a ţării decît să renunţe la privilegiul de a nu contribui cu nimic la sarcinile ei. Împăratul procedă la operaţia plănuită, la măsurătorile de pămînt, care durară ani în şir; dar fără succes: nobilimea tot nu o putu supune la dare.

Şi mai mult l-a preocupat a doua chestiune, cea a iobăgimii. În politica faţă de iobăgime el merge mai departe decît Maria Tereza. Potrivit fiziocratismului său, el nu pierde prilejurile de a se arăta favorabil maselor producătoare şi de a detesta nobilimea ca neproductivă. Primeşte des pe ţărani la Curte, le ascultă cu interes plîngerile, se arată pornit să le facă dreptate. În călătoriile sale, trei prin Banat, două prin Transilvania, mai ales în cele prin Transilvania străbătu drumuri lungi printre şiruri de ţărani, oprindu-se să-i asculte, culegîndu-le plîngerile, adesea chiar cu mîinile sale, chestionîndu-i chiar în limba lor, cît şi-a putut-o însuşi, şi promiţîndu-le cu un « oi căuta » să le rezolve. Mai ales în a doua călătorie, din vara anului 1783, cînd străbătu drumul Lugoj, Deva, Alba Iulia, Sebeş, Sibiu, acum în calitate de împărat, se arătă consternat de abuzurile nobilimii şi de mizeriile pe care trebuia să le îndure iobăgimea. E mereu izbit cu deosebire de starea nenorocită a romînilor: « Aceşti bieţi supuşi romîni, care netăgăduit sînt cei mai vechi şi mai numeroşi locuitori ai Ardealului, sînt astfel chinuiţi de oricine, unguri ori saşi, şi copleşiţi de nedreptăţi » [1]. La Sibiu hotărî să şteargă şi în această parte şerbia (dependenţa personală), aşa cum făcuse în Boemia, Moravia şi Silezia cu trei ani înainte, « ca să înceteze odată peste tot locul această degradare la sclavie a omenirii ». Prin rescriptul său din 16 august 1783 dispunea ca: 1) orice iobag, fie ereditar, fie de liberă mutare, să fie liber, chiar şi fără consimţămîntul stăpînului său, să se căsătorească, să înveţe şi să exercite arte şi meserii, de proprietatea sa, dacă o are după legile patriei, să poată dispune după plac, să o poată vinde, dărui, schimba sau zălogi; 2) fără cauză legală să nu poată fi mişcat de pe sesia şi moşia sa, sau mutat

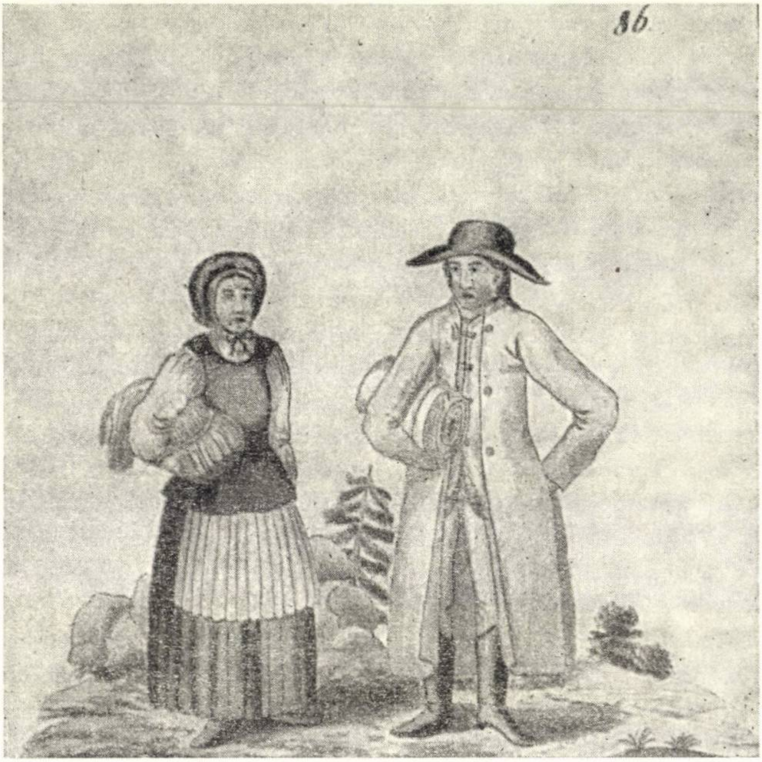

Fig. 118.—Ţărani saşi din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea.

---

[1] N. Iorga, *Istoria romînilor*, vol. VIII, Bucureşti, 1938, p. 23.

dintr-un loc sau comitat în altul; 3) pînă la noua reglementare să nu fie supus la prestații contrare ordinelor prealabile în această privință; 4) în toate abuzurile și vexațiile în legătură cu aceste puncte, avocatul comitatului să apere din oficiu pe supusul lezat. Ordinul e dat ca să fie publicat și stăpînilor și iobagilor, trebuind să-l respecte și unii și alții. El a și fost imprimat de guvern sub formă de circulară, pentru publicare, cu data de 9 septembrie 1783. E ordinul care stă la baza patentei de desființare a dependenței personale din 22 august 1785.

Problema iobăgiei l-a preocupat pe împărat tot timpul domniei sale. Practic a urmărit-o mai ales sub aspectul repartiției mai echitabile a dării, a reglementării sarcinilor iobăgești, a ameliorării raporturilor juridice dintre stăpîn și iobag și a înlăturării abuzurilor.

Darea iobăgimii caută să o raporteze înainte de toate la pămînt, la productivitatea lui, la posibilitățile de valorificare a produselor lui. În vederea reglementării sarcinilor iobăgești, reia firul acțiunii dinainte de el pentru reglementarea urbarială și chiar cu mai multă hotărîre. Începe cu ordine îndreptate împotriva abuzurilor. Răspîndește în limbile poporului dispozițiile formulate sub Maria Tereza pentru Ungaria, sub titlul de *Prohibita generalia*, înșirînd în 15 puncte abuzurile feudale mai frecvente, care sînt interzise. Iobagii să nu fie siliți: să cumpere carnea vitelor căzute ale stăpînului, să-i crîșmărească vinul stricat, să-i vîndă untul, cașul și altele, să macine la moara stăpînului, să-și dea paiele pentru via lui, să-și ducă gunoiul pe pămînturile lui etc.

În vederea reglementării urbariale întreprinde apoi, în 1785, o conscripție generală urbarială, înregistrînd sarcinile iobagului, dar și pămîntul iobăgesc și condițiile de producție și valorificare, evident, pentru a servi de bază nu numai reglementării urbariale, ci și unei reglementări fiscale.

O serie de ordonanțe și dispoziții aveau să reglementeze raporturile juridice dintre stăpîn și iobag, să ia din mîinile stăpînului feudal dreptul paloșului, să stabilească forurile și condițiile de judecată ale iobagului, penalitățile lui, cu scopul vădit de a-l sustrage de la judecata exclusivă a stăpînului, de a-i da posibilitatea să se judece chiar cu el la nevoie, de a-i deschide drumul și spre forurile judiciare și administrative ale statului.

Nenumărate ordine caută să înlăture sau cel puțin să frîneze abuzurile, această calamitate a sistemului feudal. Toate aceste eforturi de reglementare și de îndreptare a raporturilor însă se fac, după cum vom vedea, mai mult după răscoala lui Horea.

Împăratul e preocupat și de situația altor categorii sociale. O ordonanță amplă, de 56 de articole, purtînd data de 27 martie 1784, reglementează raporturile servitorimii cu stăpînii. O altă ordonanță, din 1782, se ocupă de condiția țiganilor supuși stăpînilor feudali, caută să-i așeze, să-i lege de loc, să-i oblige la meserii sau agricultură, să-i oprească de a mai locui în corturi și de a circula prin țară, să le îndrepte moravurile, adică să-i transforme în elemente productive și deci utile statului. O ordonanță, lungă și ea, reglementează chiar cerșetoria.

Reformismul lui Iosif al II-lea pătrunde deci în foarte diverse domenii, tinde să pătrundă cît mai adînc în viaţa cetăţeanului, să reformeze societatea însăşi. Reformele lui sînt un complex coerent, încadrîndu-se într-o concepţie de stat, într-un sistem, numit obişnuit iozefinism. Iozefinismul ca formă de guvernămînt e o variantă a absolutismului luminat. Nu tinde la răsturnarea raporturilor feudale, ci doar la reformarea lor. Şi politica lui Iosif se întemeiază pe raporturile de clasă existente, în cîrmuirea politică şi el se serveşte de marea nobilime, şi aparatul său de stat e încadrat, înainte de toate, cu nobilime. Reformismul lui e mult mai adînc decît al mamei sale, totuşi nici el nu merge pînă la ruperea pactului politic cu nobilimea.

Prăbuşirea iozefinismului

Politica lui Iosif al II-lea şi în aceste limite a întîmpinat rezistenţe puternice. Căci, deşi menţinea poziţia de clasă a nobilimii, Iosif lovea totuşi puternic în prerogativele ei, în puterea politică proprie pe care o mai deţinea, în întregul sistem politic al ţării. A fost cucerită de el o intelectualitate progresistă, cucerită în genere de ideile noi, luministe. A fost cucerită mai ales intelectualitatea popoarelor puse în inferioritate politică pînă acum, ca intelectualitatea romînească. «Supt carele au resufleţit romînii, şi eu atunci înflorind mult puteam» — se exprimă şi Gheorghe Şincai despre Iosif în *Cronica* sa [1]. Clasele stăpînitoare în genere, nobilimea cu deosebire, i-au rămas ostile. Dacă a putut atrage o parte a nobilimii mari, cointeresînd-o în cîrmuirea politică, masa nobilimii s-a retranşat într-o rezistenţă şi ostilitate generală, ca pînă la urmă să se solidarizeze în luptă aproape toată nobilimea. Ostilitate generală a provocat în rîndurile nobilimii mai ales măsurarea pămîntului nobiliar în vederea impunerii lui. Identificîndu-şi interesele proprii cu interesele ţării, subordonată economic şi politic imperiului, nobilimea a putut da rezistenţei sale formă naţională. Pretextul cel mai bun a fost impunerea limbii germane ca limbă de stat. Rezistenţa începu în favoarea limbii latine în uz pînă acum. Insistenţele împăratului însă provocară repede opunerea limbii maghiare celei germane, iar în numele ei şi în numele păstrării instituţiilor proprii ale ţării, a vieţii politice proprii şi libertăţii naţionale, o întreagă mişcare naţională împotriva iozefinismului însuşi.

Rezistenţa a fost cu atît mai puternică în Transilvania, unde şi raporturile fiind mai înapoiate, şi prefacerile cerute de reforme trebuiau să fie mai mari. În faţa ei împăratul însuşi a trebuit să facă mereu concesii, să reducă mereu din preceptele generale ale reformelor sale. Cu toate reducerile însă, reformele se aplică greu, numai parţial sau chiar de loc. Cu complicaţiile externe, apoi, rezistenţa se transformă în acţiune. Mişcarea din Olanda şi apoi pregătirile de război ale împăratului dădură curajul unei reacțiuni deschise. De pe la jumătatea anului 1787 încep memoriile de protest. Sașii se plîng de autonomia și drepturile lor naționale ultragiate, de nedreptățile mari care li s-au făcut, cerînd revenirea la situația anterioară. Nobilimea, într-un memoriu cu multe semnături înaintat la sfîrșitul anului, ridică protest, în 12 puncte, împotriva tuturor inovațiilor mai importante: neconvocarea dietei de la 1762 încoace; schimbarea dregătorilor constituțional instituiți; inovații constituționale, și anume împărțirea țării fără să se țină seama de naționalitate, ridicarea națiunilor numai tolerate pînă acum la egalitate cu cele constituționale; anularea autonomiei comitatelor; introducerea limbii germane în administrație; măsurile care au provocat răscoala țăranilor; eliberarea țăranilor și reglementarea urbarială; favorurile făcute țărănimii prin ordinul din 12 mai 1787, care restrînge dreptul de cîrciumărit al stăpînilor feudali; reluarea dijmelor fiscale de la nobilime; împărțirea «nedreaptă» a stipendiilor pentru studii, fără a ține seama de stare (de rangul social); pregătirea impunerii nobilimii, concentrarea sarcinilor asupra pămîntului și impunerea fără consimțămîntul stărilor. Protestează, în sfîrșit, împotriva noii ordini judiciare, cerînd restituirea vechilor, « atît de bunelor și potrivitelor legi ale țării», căci e revoltător — spune protestul — că noul cod penal supune pe nobil și nenobil la aceeași procedură și la aceeași pedeapsă [1]. Altfel, și nobilimea își întemeiază protestul nu numai pe vechile drepturi, ci și pe contractul social, pe libertatea naturală, pe ideile de suveranitate a poporului propagate de Rousseau!

---

[1] Gh. Şincai, *Chronica romînilor şi a mai multor neamuri*, tom. III, ed. a II-a, Bucureşti, 1886, p. 347—348.

Cu războiul, activitatea reformistă a cedat, ostilitatea forțelor adverse s-a accentuat. Ostilitatea tot mai vădită, criza în care a intrat în urma ei iozefinismul însuși, mersul nenorocos al războiului, izbucnirea Revoluției franceze, teama de exemplul ei, boala, moartea care se apropia au învins în sfîrșit și rezistența împăratului. În fața morții, la sfatul lui Kaunitz, cu data de 28 ianuarie 1790 își revocă toate ordinele, cu excepția edictului de toleranță, a celor privind reglementarea treburilor preoțimii și a celor privind iobăgimea. Muri apoi, în 20 februarie 1790.

Reformismul iozefinist s-a oprit la nivelul absolutismului luminat, la credința că societatea poate fi reformată de sus prin atotputernicia statului sau monarhului care-l reprezintă, că principiile noi pot fi adaptate la raporturile sociale existente, că printr-o politică luminată, de prefaceri treptate, pot fi evitate chiar răsturnările revoluționare care se întrevedeau. Astfel, și reformismul iozefinist suferă de deficiențele absolutismului luminat în genere: aplicare mecanică, în virtutea rațiunii, de principii generale la niveluri de dezvoltare diferite, transplantare de precepte din stadii mai avansate în altele mai înapoiate, impunere de reforme de caracter burghez cu mijloace străine de principiile burgheze. Și în reformele lui e adesea prea mare discrepanța dintre viziunea teoretică şi posibilitatea de aplicare practică. Personal, în ritmul febril, precipitat, al reformelor sale, adesea n-a ţinut seama de condiţiile obiective în care trebuiau operate; în despotismul său n-a avut nici suficientă supleţe pentru a le impune. Deficienţa fundamentală a reformelor sale rezidă însă în contradicţia dintre noile principii şi raporturile sociale existente. Menţinînd caracterul de clasă al statului, raporturile feudale, privilegiile, totul trebuia să coboare la nivelul lor. Regimul lui întemeindu-se tot pe nobilime, pe nobilimea mare cu deosebire, şi reformele trebuiau să sufere mereu corectivul intereselor ei. Menţinînd nobilimea pe primul plan, reformele făcute împotriva intereselor ei aveau doar să-i provoace opoziţia sau rezistenţa pasivă, să-i încurajeze reacţiunea, care au dus mai întîi la eludarea lor şi apoi la prăbuşirea întregii construcţii. Provocată de reformele sale, nobilimea se uneşte pînă la urmă într-o luptă «naţională», care le înlătură în totalitatea lor.

---

[1] F. Zieglauer, *Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen in der Zeit Joseph's II. und Leopold's II.*, p. 56.

Cu atît mai greu se puteau impune reformele în Transilvania. Cu toate reducerile făcute, în faţa condiţiilor, a stadiului de dezvoltare şi a autonomiilor ei diverse, a reacţiunii puternice stîrnite de ele, reformele au trebuit să rămînă inoperante, în frunte, vom vedea în capitolul următor, cu cele privind iobăgimea. Reacţiunea neîmpăcată, stîrnită de ele, a solidarizat încă o dată clasele stăpînitoare într-un adevărat asalt împotriva întregii construcţii iozefiniste, într-o luptă acerbă pentru restituirea pe toată linia a vechilor instituţii. Consecinţele triumfului lor avea să le tragă în curînd, sub motivul beneficierii de reformele iozefine, mai ales «naţiunea» romînă; în faţa aspiraţiilor sale, cele trei naţiuni vor face zid, nefiind dispuse să facă nici cea mai mică concesie.

Pe plan european, reformismul iozefinist e mult depăşit de revoluţia burgheză dezlănţuită în Franţa. În cadrul imperiului însă — cu un stadiu de dezvoltare mai înapoiat şi căzut, sub urmaşii lui, de teama revoluţiei, într-o adîncă reacţiune — rămîne un stimul pentru spiritele progresiste spre reluarea firului rupt al reformelor. Ceea ce se va şi întîmpla în prima jumătate a secolului următor. Pentru romîni reformismul însemna deschiderea drumului mai ales spre ridicarea politică. De aceea în lupta lor politică, ce va urma îndată după moartea împăratului, ei vor rămîne credincioşi iozefinismului.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. Marx şi F. Engels, *Revoluţia de la 1848. Culegere de articole din „Noua gazetă renană"*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956.

2. *Izvoare*

Collectio ordinationum imperatoris Josephi II-di, Diószeg, 1790.

Contribuţiuni istorice privitoare la trecutul romînilor de pe Pămîntul Crăiesc, Sibiu, 1913.

Maass, Ferdinand, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Oesterreich, 1760—1790*, vol. I—III, Viena, 1951—1956.

Mályusz, Elemér, *Iratok a tűrelmi rendelet történetéhez*, Budapesta, 1940.

Şincai, Gh., *Chronica romînilor şi a mai multor neamuri*, vol. I–III, ed. a II-a, Bucureşti, 1886.

3. *Lucrări generale*

Baritiu, Gh., *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, vol. I, Sibiu, 1889.

Daicoviciu C., St. Pascu, V. Cheresteşiu, Şt, Imreh, Al. Neamţu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1963.

Magyarország története, vol. II, Budapesta, 1962.

Marczali, Henrik, *Magyarország története II. József korában*, vol. I–III, Budapesta, 1881–1888.

Mitrofanov, Paul, *Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit*, Viena, 1910.

Zwitter, Fran, *Les problèmes nationaux dans la monarchie des Habsbourg*, Belgrad, 1960.

4. *Lucrări speciale*

Balázs, Éva, *A parasztság helyzete és mozgalmai (1780–1787)*, în *Századok*, LXXXVI (1954), p. 547–568.

Eckhardt, Ferenc, *A bécsi udvar jobbágypolitikája 1761–1790*, în *Századok*, XC (1956), nr. 1–2, p. 69–125.

Mályusz, Elemér, *A tűrelmi rendelet, II. József és a magyar protestántizmus*, Budapesta, 1939.

Păcăţian, Teodor, *Contribuţiuni la istoria romînilor ardeleni în sec. XVIII*, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională* – Cluj, III (1924–1925), p. 161–179.

Zieglauer, Ferdinand, *Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen in der Zeit Joseph's II. und Leopold's II.*, Viena, 1881.

CAPITOLUL VI

RĂSCOALA LUI HOREA

Ridicarea iobagilor romîni de la 1784 constituie punctul culminant al luptei iobăgimii din Transilvania împotriva stăpînilor săi feudali în secolul al XVIII-lea, deschizînd criza orînduirii feudale însăşi. Ea e prima zguduire puternică a orînduirii feudale în cuprinsul ţării noastre, marcînd începutul procesului revoluţionar de subminare a feudalismului. Răscoala izbucneşte într-un timp cînd şi în centrul şi răsăritul Europei temeliile feudalismului încep să se clatine, cînd şi în această parte începe procesul de formare a statelor naţionale.

Începuturile destrămării feudalismului sînt vizibile şi în Transilvania. Cresc şi aici forţele de producţie, încep să apară şi aici germenii noii economii capitaliste.

Răscoala rezultă din gravitatea raporturilor feudale din Transilvania, din adîncirea contradicţiilor de bază ale societăţii feudale în urma intensificării exploatării iobagului în condiţiile începuturilor destrămării orînduirii feudale.

Sarcinile iobăgimii în cursul secolului s-au agravat mereu, sub diferite forme. Cerinţele economiei proprii a stăpînului feudal, în creşterea lor, au sporit prestaţiile iobagului, mai ales obligaţiile lui de muncă. Numărul zilelor lui de lucru se menţine mereu ridicat, la 3—4 pe săptămînă şi chiar mai mult, în timp ce pămîntul său de cultură e în scădere; nu numai prin sporul populaţiei, ci şi prin restrîngerea pămîntului iobăgesc în urma creşterii celui lucrat de stăpîn în regie proprie. Comunitatea agrară reducîndu-se, pămîntul de cultură individualizîndu-se, prin succesiune el se divizează, se fărîmiţează mereu. Posibilităţile de sporire, în schimb, se reduc. Cu creşterea valorii pămîntului, posibilităţile de defrişare se restrîng sau implică sarcini în plus. Şi apoi stăpînul feudal se foloseşte tot mai mult de dreptul său stabilit prin obicei sau prin lege de a « răscumpăra » de la iobag pămîntul defrişat, adică de a i-l lua, despăgubindu-i munca sau nedespăgubindu-l cu nimic cînd defrişarea nu s-a făcut cu învoirea lui. Sporesc restricţiile în folosirea pădurii, a păşunii, se restrîng folosinţele comune. Dacă în prima jumătate a secolului iobagul luptă cu deosebire migrînd spre locurile relativ mai rar populate şi cu condiţii mai uşoare — spre şesurile Ţării Romîneşti, Moldovei, Banatului — acum şi acolo populaţia s-a îndesit, şi acolo condiţiile, sub o formă sau alta, feudală sau fiscală, s-au agravat. E mult mai greu acum de găsit condiţii « mai bune ». Migraţia, fuga, se menţin, dar ele nu mai rezolvă pentru iobag problema, îl ispitesc acum mai puţin; spre sfîrşitul secolului ele trebuie chiar să scadă în amploare. Iobagul trebuie să-şi caute acum şi alte mijloace de luptă, să recurgă şi la arma mai puternică, a răscoalei, să se gîndească nu numai la uşurarea, ci chiar la sfărîmarea cătuşelor feudale.

Încercările de reglementare urbarială, de stabilire şi uniformizare a sarcinilor feudale, de adaptare a lor la pămîntul şi starea iobagului s-au izbit mereu de rezistenţa masivă a nobilimii, au eşuat mereu. Maria Tereza a reuşit să introducă la 1767 o reglementare urbarială, stabilind zilele de lucru ale iobagului la două pe săptămînă pentru sesia întreagă, precum şi întinderea pămîntului care trebuia să-i revină potrivit sarcinilor sale, dar numai în Ungaria, reglementare valabilă deci numai pentru teritoriile de dincolo de graniţele Principatului Transilvaniei. Pentru Transilvania n-a reuşit să dea decît o reglementare redusă şi provizorie, sub formă de ordonanţă imperială. Ordonanţa s-a dat în termenii propuşi de guvernul Transilvaniei. Menţinea prin urmare numărul ridicat al zilelor de lucru în uz aici, îndoit faţă de cel stabilit pentru Ungaria. În schimb cantitatea pămîntului de atribuit iobagului în virtutea sarcinilor sale o lăsa la chibzuinţa stăpînului feudal. Şi nici în aceşti termeni n-a fost respectată. Stăpînul feudal, chiar cînd i se adaptează în genere, nu renunţă la obiceiul de a-şi întrebuinţa nelimitat iobagul, adică atît cît o cer nevoile economiei sale, mai ales în timpul muncilor agricole stringente, cînd şi iobagul are mai mare nevoie de braţele sale de muncă pentru propria-i economie. Reglementarea urbarială din 1780 pentru Banat a rămas şi ea o reglementare locală. Înăuntrul Transilvaniei, sub regimul arbitrarului, situaţiile sînt foarte variate. Urbariile înregistrează nu numai obligaţiile de muncă prevăzute în ordonanţă, ci şi alte multe variaţii. Dacă găsim înregistrate adesea mai puţine zile de lucru decît cele prevăzute în ordonanţa imperială (mai obişnuit 3 zile pe săptămînă), practic găsim des situaţii care le depăşesc.

Şi ceea ce agravează şi mai mult situaţia, sînt posibilităţile largi de abuz pe care le îngăduie arbitrarul dreptului privat în care se menţin raporturile feudale. Domnul feudal fiind nu numai stăpînul, ci şi judecătorul iobagului său, acesta e expus la tot felul de abuzuri. Abuzează stăpînul, dregătorul său, judele său (pe lîngă judele satului, stăpînul a luat obiceiul de a-şi ţine jude propriu, pus numai în serviciul său) şi iobagul are prea puţine posibilităţi de apărare. Nu e de mirare astfel că abundă abaterile, neregulile, cazurile revoltătoare. În Ţara Haţegului, de pildă, una din regiunile cuprinse de răscoală, la 1773 împăratul Iosif însuşi descoperi printre stăpîni şi de aceia, care cele 4 zile cu palmele sau trei zile cu vitele ale ordonanţei, le răstălmăceau în 4 zile cu palmele şi 3 zile cu vitele, adică toate zilele săptămînii. Sau şi de aceia care iarna își munceau iobagul 4 zile cu vitele sau toate zilele în șir cu palmele, iar vara fără întrerupere, și nu numai pe iobag cu vitele sale, dar la nevoie și pe soția și copiii săi. În drumul său între Rupea și Sighișoara, chiar iobagii comitelui suprem, care era chemat să impună legea, se plîng că trebuie să slujească fără întrerupere săptămîni întregi și de multe ori cu toate brațele cîte se găsesc în casă. Că asemenea abuzuri erau posibile, ne-o spune și Gheorghe Șincai în Cronica sa: « . . . afară de slujbele care le făcea domnilor pămîntesci, începînd de luni pînă sîmbătă sara în toată săptămîna preste tot anul, duminica fiindcă alte nu se putea lucra, domnii cei pămîntesci, pre iobagii săi îi trimitea cu cărți pe la alți domni » [1]. În culori și mai negre putea apare starea iobagului din Transilvania în ochii străinilor: « În general, țăranul supus sau iobagul transilvănean e, în ce privește starea lui, cel mai nenorocit țăran ce se poate afla oriunde pe lume... Un adevărat sclav al domnului său... Trebuie să se istovească ca o vită... Împovărarea și apăsarea acestor supuși din partea domnilor lor sînt nesfîrșite și excesele săvîrșite contra lor de necrezut » — se poate citi într-un manuscris german de după 1765 [2].

Unor asemenea cauze atribuie răscoala răsculații înșiși. Țăranii din Zarand, în cererile lor înfățișate doctorului Ioan Piuariu-Molnar, trimis să-i pacifice, se plîng că stăpînii i-au încărcat cu slujbe tot mai grele, cu bucate, dijme, daruri, plăți, « încît noi numai apa nu avem să o plătim », rezumă ei, că toți trebuiau să facă cîte 4 zile de lucru, deși unii abia aveau o pătrime de iugăr de pămînt. « Mai mult, unii domni ne sileau să le aducem lemne chiar și în sfînta noastră zi de Crăciun, zicînd că ce le pasă lor de sărbătorile noastre ». Femeile trebuiau să facă și ele slujbe, să toarcă, să țese; femeia care nu știa să toarcă sau să țese bine trebuind să plătească alta în locul ei. Pe văduva iobagului mort o aruncau și la închisoare pentru a o sili să-și declare « averea », ca să i-o poată lua. Și altele [3]. Sînt cauze asemănătoare cu cele care au dat naștere răscoalelor din Boemia, din Ungaria, din Rusia, răscoalelor țărănești din răsăritul Europei în genere din acest răstimp.

Exploatarea stăpînului feudal rămîne dublată de cea a statului. Se mențin ridicate darea, proviziile pentru întreținerea armatei. Se mențin încartiruirile militare, muncile pentru nevoi militare sau alte nevoi publice, cărăușiile, lucrul la drumuri, la cetăți. Sînt tot mai multe și sarcinile față de comitat. Și, firește, abuzurile nenumărate în legătură cu toate acestea. Imperiul e mereu în războaie, forțele lui militare mereu ridicate trebuie plătite, întreținute; bugetul e mereu deficitar.

Cele două puteri, stăpîn feudal și stat, se găsesc într-o adevărată concurență în exploatarea iobagului, și una și alta luîndu-i apărarea, « ocrotindu-l » împotriva exploatării celeilalte, pentru a fi cu atît mai bună sursă de exploatare pentru

---

[1] Gh. Șincai, *Chronica romînilor și a mai multor neamuri*, vol. II, ed. a II-a, București, 1886, p. 214

[2] N. Iorga, *Istoria romînilor prin călători*, vol. III, ed. a II-a, București, 1929, p. 4.

[3] N. Densușianu, *Revoluțiunea lui Horia*, p. 272—273; cf. și p. 333—336.

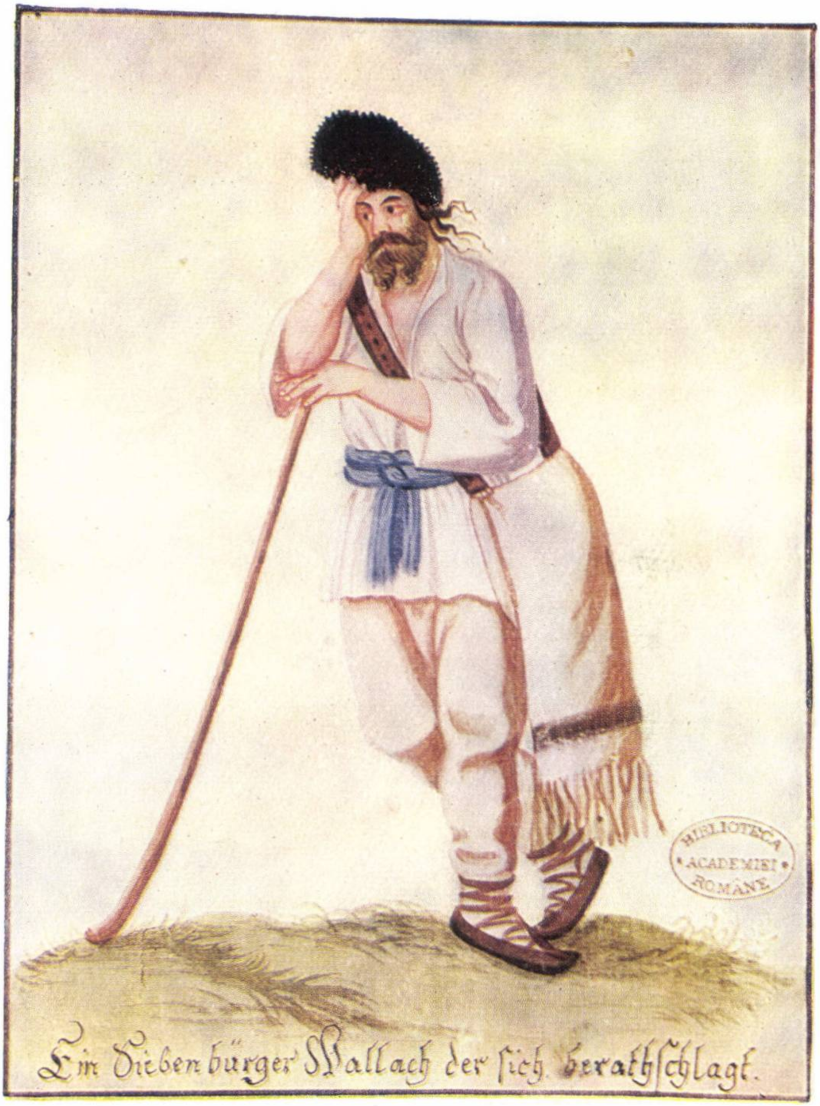
Ein Siebenbürger Wallach der ſich berathſchlagt.

BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

Pl. VII. — Ţăran romîn. Desen transilvănean din secolul al XVIII-lea.

sine. Spre care din ele se va îndrepta acum preferința iobagului exploatat? Nu era greu de întrevăzut. Exploatarea era grea, fără îndoială, din amîndouă părțile. Cea a stăpînului feudal însă era mai mare, zilnică și nemijlocită, cea a statului apăsa doar cu intermitență. Iobagul căuta deci cu preferință apărarea puterii de stat, a puterii centrale.

Pentru înclinarea balanței în acest sens lucra, după cum am văzut, și regimul însuși. Absolutismul luminat ducea consecvent o politică de atragere a iobăgimii, care putea fi utilizată la nevoie și politic, în lupta lui cu nobilimea. Chiar dacă asemenea politică putea încuraja răzvrătiri țărănești, ele se ridicau împotriva nobilimii și puteau fi prin urmare bun prilej de intervenție, de a-i cere noi concesii în schimbul ajutorului dat și deci de a întări puterea centrală. Interesul puterii centrale pentru soarta iobagului producea schimbări în atitudinea și psihologia lui, îi întărea conștiința de sine, îl încuraja chiar în lupta lui. Politica lui Iosif al II-lea, mai ales, îi trezi noi speranțe.

O asemenea politică se lovea, firește, de rezistența puternică a nobilimii. Hotărîrile, reformele imperiale rămîn mereu nerespectate, neexecutate; ele lovesc doar în prerogativele fundamentale ale nobilimii! Mai mult, ele vin nu pe cale « constituțională », prin hotărîri dietale, ci sub formă de ordine de sus, pornind din absolutismul monarhic, nobilimea deci nici nu se simte obligată să le respecte. Iar regimul nici el nu forțează; nu riscă ruperea pactului politic cu nobilimea. Astfel, reformele își ating prea puțin ținta: cele două exploatări, a stăpînului feudal și a statului, în concurența lor nu se reduc una pe alta, ci se întregesc. Dar toate acestea, dacă nu reușesc să ușureze sarcinile iobagului, reușesc în schimb să agraveze ostilitățile. Reglementările neaplicate trezesc în iobag conștiința unui drept nerespectat; neexecutarea unei hotărîri imperiale îi dă credința că împăratul vrea o îmbunătățire a soartei iobăgimii, dar se opun nobilimea și administrația. Împăratul Iosif mai ales, dacă prin măsurile sale a reușit prea puțin să schimbe lucrurile, prin atitudinea sa a reușit în schimb să trezească în iobăgime credința că în lupta dintre ea și nobilime împăratul se găsește de partea ei. După călătoriile lui, țăranii încep să nu-și mai facă slujbele iobăgești, să-și facă speranțe că iobăgia însăși se va șterge, că împăratul așa vrea, numai domnii îl împiedică să o facă.

Lupta se ascuțea și mai mult prin deosebirile naționale și religioase dintre supuși și stăpîni. Mai ales pe viitorul teatru al răscoalei, iobagii sînt în masă romîni și de rit ortodox, romîn fiind aproape sinonim cu iobag, stăpînii, dregătorii, aparatul funcționăresc în genere unguri, protestanți sau catolici. Ațîțară această opoziție și luptele confesionale, care luaseră și aspecte sociale, mișcarea lui Sofronie mai ales, care se petrecuse abia cu 20 de ani înainte, tot în aceste părți, avîndu-și centrul tot în Munții Apuseni. Ascuțea lupta, firește, și opoziția în genere dintre poporul romîn și « națiunile » stăpînitoare ale țării, veșnica repudiere a lui și a religiei sale, lupta de emancipare din starea de inferioritate, de tolerat, în care era ținut, lupta împotriva asupririi naționale, care nu putea fi separată de cea socială. Lupta politică a păturii de sus s-a putut propaga ușor și în jos. În mod firesc deci, lupta antifeudală a iobagilor romîni răsculați ia și formă național-religioasă.

Prima mișcare iobăgească mai alarmantă pentru autorități se produse în februarie 1775 în satele de pe sub Meseș, pe văile Almașului și Agrișului, în Gîlgău, Racîș, Gîrbou, Chendrea, dar și în multe altele. Iobagii se ridicară mai ales din pricina robotelor excesive. Contribuiră la tulburare și subofițerii regimentului de infanterie Haller, care răspîndiră printre iobagi credința că, în patenta în limba latină *Norma procedendi* care li s-a publicat, împăratul le-a stabilit doar o zi de slujbă cu palmele pe săptămînă și că pe toate celelalte le-a șters. Vestea ridică unul după altul satele. Abia o comisie specială trimisă de guvern la fața locului reuși, cu promisiuni de îndreptare a lucrurilor, să liniștească iobăgimea și să înlăture primejdia. Răzvrătirea grăbi, pentru un moment, lucrările în curs în vederea unei reglementări urbariale, care se împotmoliră însă iarăși după ce primejdia trecu.

În această atmosferă se pregătea răscoala care avea să izbucnească în curînd în Munții Apuseni.

Situația în Munții Apuseni

În Munții Apuseni, și cu deosebire pe domeniul Zlatnei, care va deveni focarul principal al răscoalei, procesul ia un aspect particular. Terenul aici e muntos, solul sărac; e bogat doar subsolul. Ocupațiile principale ale omului de aci sînt agricultura și mineritul. În condițiile fizice de aci însă, el trebuie să cumuleze de obicei mai multe ocupații pentru a-și asigura existența. El mai e lemnar, cărbunar, tăietor de scînduri, ciubărar, olar, spălător de aur, cărăuș, lucrător cu ziua sau lucrător sezonier în altă parte. Mulți moți trebuie să-și petreacă o bună parte din timp peregrinînd prin țară, cu meseria sau cu brațele lor de muncă.

Domeniul Zlatnei se subdiviza în trei: domeniul de jos (Zlatna, Presaca, Galați, Feneș, Pătrîngeni), domeniul de mijloc (Abrud-sat, Bucium, Cărpiniș), domeniul de sus (Cîmpeni, Bistra, Rîul Mare și Rîul Mic, adică satele de pe ele, Vidra, Albac, Arada etc.). Dintre acestea mai minier era domeniul de mijloc, cel de jos era amestecat, cel de sus era agricol-forestier. Un alt domeniu minier sau semiminier era cel al Băii de Arieș (Baia de Arieș, Cioara, Muncel, Sartăș, Brăzești).

Domeniul Zlatnei era fiscal; de la principi l-a preluat fiscul austriac. Important sub raport minier, pentru stăpînii lui a fost mai puțin important sub raport agricol. S-au păstrat astfel pînă tîrziu vechile îndatoriri: o anumită cantitate de aur, de mercur, prestațiile în natură, un număr de piei de animale sălbatice, de vulpe, de jder, dijmele din oi, miei, trunchi sau produse de lemn, seu, rășină și altele. În terenul muntos nu s-a putut constitui un « pămînt alodial », ca pe domeniile din cîmpie, și deci nu s-a dezvoltat nici o robotă agricolă ca acolo, lăsînd iobagului de aici, în schimbul condițiilor mai vitrege de trai, o mai mare libertate de mişcare, libertate de care avea atîta nevoie pentru a-şi asigura existența. Iar iobagului miner, pentru încurajarea mineritului, i s-au acordat mereu scutiri, « privilegii ».

Fiscul austriac, noul stăpîn, e mereu nemulțumit de veniturile domeniului, caută să le ridice. Mercantilismul regimului austriac cerea ridicarea înainte de toate a veniturilor miniere, a producției de aur cu deosebire. Regimul face încercări de la început, din prima jumătate a secolului. Maria Tereza transpune şi aici constituția maximiliană a mineritului. Legea din 1747, prin scutiri noi pentru mineri, avea menirea să îmbunătățească condițiile de muncă şi să încurajeze sporirea producției. Ea fu completată apoi prin regulamentul minier din 1771. Fiscul încurajează deschiderea de mine noi, intensificarea spălării aurului. Încurajează mineritul în adîncime în locul celui de suprafață practicat în genere pînă acum, deschide însuşi mine model. În mineritul propriu-zis investeşte mai puțin, încurajează întreprinderea particulară, capitalistă, şi mineritul țărănesc atît de răspîndit aici. El stimulează producția şi îşi sporeşte veniturile mai ales prin clădire de cuptoare noi în diferite puncte, prin ridicarea uzinelor din Zlatna, prin monetăria din Alba-Iulia. Venitul cel mare trebuia să-l aducă monopolul schimbului de aur, trebuia deci şi acesta reorganizat, trebuiau folosite toate mijloacele pentru a îndrepta producția de aur spre el.

Dar această intensificare a mineritului, în condițiile raporturilor feudale de aici, aducea cu sine o serie întreagă de sarcini noi pentru locuitorii iobagi. Cuptoarele, uzinele, monetăria trebuiau clădite, întreținute cu lemne, care trebuiau tăiate, cărate sau plutite pe apă, transformate în cărbuni. Trebuia transportat aici minereul de la minele fiscale. Fierul necesar trebuia adus de la Hunedoara. Muncile interioare, de specialitate, ale mineritului erau salariate. Nu însă şi cele auxiliare, care trebuiau făcute în condiții iobăgeşti. Domeniul cerea acum şi un aparat funcționăresc mai mare. Funcționarii sînt şi ei plătiți, dar în plata lor intrau şi lemne de foc, fîn pentru cai. Lemnele trebuiau tăiate şi cărate de iobagi; pentru fîn s-au creat fînețe alodiale de pe care fînul trebuia cosit, strîns şi cărat tot de iobagi. Trebuiau sporite veniturile din monopoluri, din cîrciumărit mai ales. Sporeau iarăşi obligațiile de transport al băuturii, al cerealelor pentru berării, sumele de răscumpărare. Nevoile minelor, cuptoarelor, uzinelor cereau ca pădurile mai bune şi mai apropiate să fie oprite pentru ele; trebuia continuat prin urmare cu reglementările în folosirea pădurii, cu restricțiile, taxele. Se introduc restricții la defrişare, ceea ce e cu atît mai grav, cu cît populația e în mare creştere [1], e în plină roire, întemeiază noi aşezări şi aceasta se face prin noi defrişări.

Potrivit cu nevoile sale, cu intensificarea mineritului în special, fiscul începe să schimbe rînduielile de aici. Încă prin urbariile din 1745—1746, prestațiile în natură, sporite se pare între timp, le transformă în bani. Răscumpărarea în bani a prestaţiilor sub titlul de taxă era menită nu numai să simplifice mult raporturile, dar şi să îndrepte mai uşor mîna de lucru spre mineritul salariat. Aceste urbarii nu mai menţineau decît doar cîteva obligaţii, reduse: muncă, lemne de tăiat, fîneţe de cosit pentru funcţionari, tot restul era convertit sau convertibil în bani. Dar urbariile înregistrează şi restricţii în folosirea muntelui, a pădurii, a păşunii, taxe de folosinţă. În legătură cu exploatarea monopolurilor apoi, cu cîrciumăritul, măcelăritul, pescuitul, apar iarăşi restricţii, obligaţii, răscumpărări.

---

[1] Recensămîntul lui Iosif al II-lea a înregistrat la Cîmpeni 5 456, iar în Rîu Mare 8 308 de suflete.

Cu planurile de sporire a veniturilor şi de dezvoltare a mineritului, din a doua jumătate a secolului, se făcu un pas mai mare înainte. Se găsi şi un bun pretext pentru aceasta. Încă de la conscripţia pe ţară din 1750 se dovedi că numărul real al capilor de familie depăşea considerabil pe cel al contribuabililor din conscripţiile de pînă atunci. Ceea ce confirmară şi mai mult conscripţiile din 1772, 1775. Apărea evident că nu e vorba numai de un spor natural, ci şi de o evaziune din calea sarcinilor, fie prin omisiune sub motivul lipsei de avere, fie prin nedivizarea sarcinilor cu divizarea familiilor, fie numai prin omisiune pur şi simplu. Calculînd din nou sarcinile pe cap de familie, ele puteau fi sporite considerabil.

Dar sarcinile trebuiau nu numai aduse la nivelul numărului real al supuşilor contribuabili, ci mai trebuiau şi reglementate şi uniformizate. Şi mai trebuiau aduse şi obligaţiile de muncă ale iobagului de la munte la nivelul celor ale iobagului de la cîmpie. Reglementarea urbarială pe care regimul o încerca zadarnic în afară, aici o putea face fără piedici; stăpînul feudal era doar fiscul. Hotărî prin urmare în 1775 o reglementare, sub motivul că taxele prea scăzute, calculate după urbariul din 1761, trebuie ridicate la nivelul celor 7 583 de capi de familie descoperiţi acum. Reglementarea definitivă urma să se facă după un recensămînt riguros, cu înregistrarea exactă a averii, cu măsurarea pămîntului. Se procedă deci la o reglementare numai provizorie.

Reglementarea schimba hotărît regimul sarcinilor dinainte, lichida definitiv acum vechile prestaţii, convertindu-le în bani şi însumîndu-le în taxă. Dar mai venea şi cu o însemnată inovaţie: sub pretextul uniformizării sarcinilor iobăgeşti în genere, introducea şi aici robota iobagului de la cîmpie. Ea fu fixată însă nu la 3—4 zile, cît era în genere în Transilvania, ci doar la 2 zile pe săptămînă, la cît se reglementase în 1767 pentru Ungaria. Cum însă domeniul nu avea un pămînt alodial, şi deci nu avea nevoie de ea, trebuia să fie şi ea răscumpărată în bani. Răscumpărarea se fixă la 3 creiţari ziua cu vitele şi la 1 $^1/_2$ creiţari ziua cu palmele, iar suma rezultată se adăuga şi ea la taxă. Taxa, cu toate răscumpărările, se ridică astfel de la 5 859 de florini cît fusese, la 14 769 de florini. Robota se introducea sub haina unei mari uşurări pentru iobag: era fixată la mult mai puţin decît la cîmpie şi se răscumpăra cu nemăsurat mai puţin decît era preţul curent al zilei de lucru, care se ridica la peste de 10—20 de ori atîta.

Numai că robota venea peste obligațiile de pînă acum. Și nici răscumpărarea ei nu scutea pe iobag de obligații de muncă; îl scutea doar de muncă agricolă. Economia reorganizată și mai ales nevoile exploatării miniere cereau tocmai sporuri considerabile de muncă. Această muncă însă trebuia acum plătită. Dar asemenea muncă era costisitoare și, în condițiile de aici, nu se putea asigura încă nici debitul constant al brațelor necesare. Se continuă astfel cu munca plătită dar obligatorie, care putea asigura și constanța, și prețul scăzut al mîinii de lucru. Și cum această muncă acum cădea în afara reglementării stabilite — munca iobăgească urbarială era doar reglementată și răscumpărată —, putea fi nelimitată, adică atît cît o cereau nevoile. Iar pentru plata scăzută se puteau invoca la nevoie cifrele foarte scăzute cu care iobagul își răscumpăra robota.

Obligațiile de muncă ale iobagului au putut crește astfel mereu, plătite rău sau neplătite de loc. Trecerea la un regim bănesc, sub haina simplificării raporturilor și a «ușurării» sarcinilor iobagului, le-a putut astfel mult agrava. Așa actele multe, plîngerile țăranilor, cercetările de după aceea înregistrează cele mai variate munci. Să dăm și cîteva cifre. Domeniul de jos și de mijloc, între 1776 și 1783, au trebuit să facă fără plată cîte 118 care de fîn anual pentru domeniu, aceasta drept compensație pentru scutirea de prestații a juzilor sătești. În anii 1776—1778 s-au cărat la uzinele din Zlatna anual 13 717 măji (a 100 de fonți) de minereu, 73 679 de măji de cărbune și 411 stînjeni de lemne, însumînd împreună 4 826 de cărăușii. Alte 2 976 de cărăușii s-au făcut pentru șteampurile din Zlatna, 80 pentru oficiul de schimb și de probă a aurului, 592 pentru monetăria din Alba Iulia, 116 pentru oficiul mercurial. În total deci 8 590 de cărăușii, pe care a trebuit să le facă domeniul de jos al Zlatnei. La acestea au mai trebuit să dea 1 740 de pălmași, 1 040 la transport și 700 la făcutul sau reparatul drumurilor pentru cărbuni. Pentru transportul a 27 000 de vedre de băutură anual cerute de cîrciumăritul domeniului li s-a plătit locuitorilor doar cîte un creițar de vadră, cînd alții plăteau și cîte 3—4 creițari, căci băutura trebuia adusă adesea de departe, luîndu-i cărăușului uneori cîteva zile, încît în medie îi veneau doar 10 creițari pe zi. Pentru cărăușitul fierului de la Hunedoara li s-au plătit doar cîte 20 de creițari de majă. Domeniile de sus și de mijloc împreună cu cel al Băii de Arieș erau datoare să facă și să transporte pentru cuptoare și pentru funcționari anual 7 898 de stînjeni de lemne. Au dat de asemenea 1 466 de pălmași la cuptoare și la reparatul drumurilor de cărbuni și mai multe mii pentru fînul domeniului. Domeniile împreună făceau 13 180 de stînjeni de lemne anual. Satele domeniului Băii de Arieș au mai cărat la șteampurile din Zlatna, pe cai, 14 385 de măji de minereu. Și altele. Munci apăsătoare nu numai prin cantitățile lor, ci și prin condițiile fizice în care se făceau, precum și prin prețurile scăzute cu care erau plătite... cînd erau plătite. Cu deosebire grele erau producția și transportul lemnului pe îngheț, pe apă, ruinîndu-i omului îmbrăcămintea, sănătatea, primejduindu-i viața, în schimbul unei plăți foarte reduse. «Cine face această slujbă nu cîştigă mai mult decît îl costă încălţămintea pe o jumătate de an » — se exprimă un slujbaş ţăran [1].

Altfel, taxa menită să răscumpere prestaţiile se ridică şi ea mereu. Ridicată în 1775 de la 5 859 de fl. la 14 769 de fl., în 1783 e de 19 897 de fl., în 1785 de 21 555 de fl. La această taxă se adăuga aşa-numita *accrescentia*, de 11—14 creiţari de florin, sub titlul salarizării funcţionarilor. Autorităţile observară şi ele anomalia, că sistemul ar putea duce la răscoală.

Peste acestea veneau sarcinile publice. Darea la 1773—74 era de 23 247 de fl. Se ridicase şi ea tot sub motivul evaziunii fiscale. Neplata la timp atrăgea asupra locuitorilor « execuţia », strîngerea cu forţa publică sau armată, care trebuia în plus şi întreţinută. Veneau apoi prestaţiile publice, lucrările publice, obligaţiile faţă de comitat. În 1778, de pildă, comitatul a pus în sarcina domeniului transportul a 16 534 de măji de sare de la ocnele din Turda la portul din Partoş (lîngă Alba Iulia). Acum nu numai statul cu domeniul, ci şi comitatul cu domeniul îşi dispută dreptul la exploatarea iobagului, îl « apără » unul împotriva celuilalt.

Situaţia se complica cu veşnica problemă a minerilor. După lege ei erau scutiţi şi de prestaţiile feudale, şi de cele publice, fiind obligaţi doar la o dare a capului, de un florin. Aceasta însă cu condiţia să fie « mineri adevăraţi », adică să trăiască din minerit. Aici însă lucrurile se confundau mereu, erau mineri proprietari de mină, proprietari şi lucrători în acelaşi timp, numai lucrători, localnici sau străini. Mai mult, foarte mulţi dintre ei aveau şi altă ocupaţie: erau în parte şi agricultori, aveau nu numai casă, ci şi ceva pămînt, vite. La mulţi nici nu se putea hotărî care din ocupaţii prevala. De aici veşnica problemă: care sînt scutiţi şi care nu, veşnicul arbitrar, veşnicele abuzuri în înscrierea şi impunerea lor, dar şi veşnicele sustrageri posibile sub acest titlu. Minerii impuşi abuziv se apără dîrz, se răzvrătesc. În 1762, minerii din Certeje şi Topliţa au alungat cu armele pe executorii fiscali, pe doi i-au bătut îngrozitor. La 1769, cei din Abrud s-au ridicat cu furci şi cu topoare asupra gornicilor veniţi pentru dare, care abia au scăpat cu fuga. În acelaşi an minerii din Abrud, Bucium şi Cărpiniş se plîng că sînt aduşi la desperare, în stare de plîns, din pricina restanţelor, execuţiilor militare şi cheltuielilor cu ele; de frica soldaţilor, cei ai casei trebuie să se ascundă prin văgăuni, să lupte cu lipsurile şi cu foamea. La Zlatna, în 1771, autorităţile înscriu 239 de mineri care au refuzat să plătească darea capului sporită la 2 florini. După un act din 11 martie 1774, minerii din comitatul Hunedoarei s-au împotrivit violent strîngerii dării, « ba chiar au îndrăznit să alunge cu neruşinare pe strîngătorii legiuiţi » [2]. Nemulţumirilor specifice ale minerilor împotriva exploatării miniere li se suprapun deci şi cele împotriva abuzurilor aparatului de stat.

Căci ceea ce revoltă aici mai mult decît orice sînt abuzurile. La adăpostul munţilor, greu de controlat, şi în acest arbitrar al sarcinilor, abuzul, frauda

---

[1] *Századok*, LXXV (1941), p. 403.

[2] *Studii*, IX (1956), nr. 2—3, p. 45.

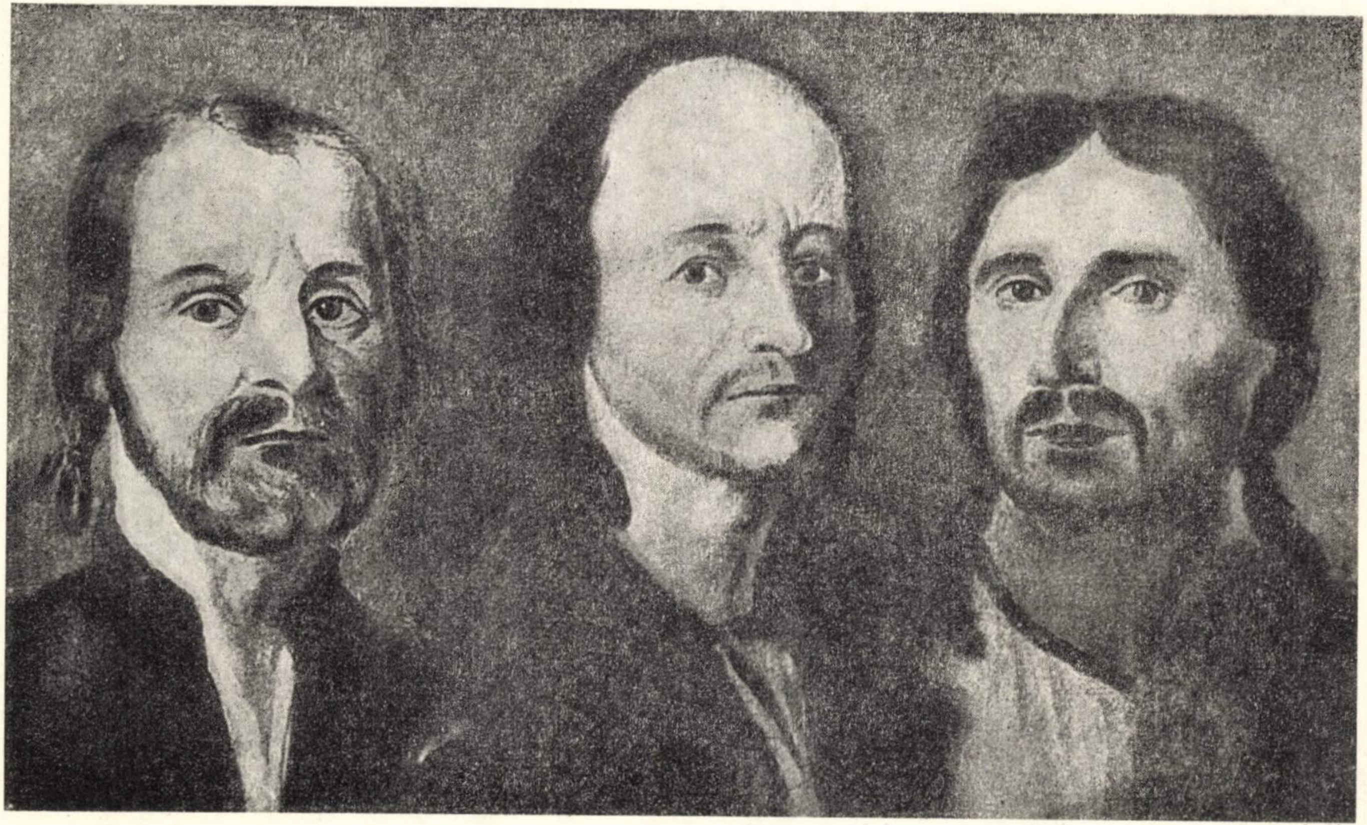

Fig. 119. – Horea, Cloşca şi Crişan. Portrete contemporane.

vegetează luxuriant. Administratori, funcționari, schimbători de aur, juzi, gornici comit cele mai revoltătoare abuzuri, repartizează sarcinile arbitrar, sustrag pe cei care le pot plăti lor, încarcă pe cei săraci, încasează samavolnic peste prevederile legale, nu dau socoteală de sumele încasate cu anii, amendează, bat, înșală, provocînd mereu spiritul de revoltă.

Iobagii încearcă mai întîi, firește, căile legale. Se plîng autorităților domeniale, comitatului, guvernului, merg uneori pînă la cancelarie și chiar la curtea imperială. Dar chiar cînd obțin rezoluții favorabile, acasă ele nu se execută. Dimpotrivă, țăranii sînt prinși, maltratați, aruncați la închisoare, acum pentru îndrăzneală. Nici stăpînii feudali, nici comitatul nobiliar, nici administrația domeniului nu se împacă cu această depășire a cadrului scaunului de judecată feudal pe care o îngăduiau reformele imperiale. De la plîngerile individuale se trece la cele colective, se plîng satele, cîte unul sau mai multe împreună. Satele domeniului Zlatna se asociază, trimit delegați care să le reprezinte pe toate. Trimit astfel cîteva delegații la Viena, din care fac parte de obicei Horea și Cloșca, unul iobag din Albac, reprezentînd satele din domeniul de sus, celălalt iobag din Cărpiniș, reprezentînd pe cele din domeniul de mijloc. Delegațiile țărănești se plîng de sporirea sarcinilor, de încasări și munci arbitrare, de restricții, de prestațiile cerute de comitat, de abuzuri, de pedepsele pe care trebuie să le îndure pentru plîngerile lor. Cer revenirea la vechile prestații; s-ar mulțumi acum și cu prestațiile, sporite și ele, ale urbariului din 1746. Zadarnic însă; rezoluțiile nu se execută.

Incidentul de la Cîmpeni

În 1782 se produse și primul incident, prevestitor a ceea ce ar putea să se întîmple. El se iscă în legătură cu dreptul de cîrciumărit. Cîrciumăritul era o sursă principală de venit bănesc al stăpînilor feudali și n-avea să-l lase nici fiscul neexploatat, cu atît mai puțin acum cînd căuta să sporească veniturile domeniului și cînd, cu progresul mineritului și al economiei bănești, al posibilităților de consum în genere, el promitea o mare sporire a venitului. Se vede aceasta și din cifrele ridicate ale cantităților de băutură cărăușite de țărani. După urbariul din 1746, dreptul de crîșmărit fiscul îl exercita ca și alți stăpîni feudali, unele sate îl răscumpărau cu bani (Cîmpenii, de pildă, cu 45 de fl.) socotiți în taxă, altele erau obligate să cîrciumărească anumite cantități de vin pe seama domeniului (Buciumul, de pildă, două buți de cîte 40 de vedre anual). Zlatna (domeniul de jos, probabil) era obligată la 4 400 de vedre de vin și 200 de vedre de rachiu, răscumpărate cu 1 700 de fl. Plătind aceste răscumpărări, locuitorii rămîneau liberi să cîrciumărească, adică să vîndă băutură cu amănuntul și ei. După același obicei feudal, fiscul exercită și el în centrele de consum mai mare un cîrciumărit propriu, care atrage după sine interzicerea cîrciumăritului pentru alții, de la Crăciun pînă la Sînmihai (29 septembrie). Sistemul acesta însă, socotea că aduce prea puțin, sumele de răscumpărare erau mici, cîrciumăritul la care erau obligate satele era puţin, cîrciumăritul propriu implica administraţie, cheltuieli, vase, plată pentru cîrciumari, cărăuşii, acum plătite.

Reglementarea din 1775 convertea în bani prestaţiile, dar menţinea pentru domeniu dreptul de cîrciumărit, măcelărit, morărit. Tezaurariatul introduse mai întîi, sub titlul cîştigului, o taxă în plus pentru cîrciumăritul iobăgesc, de 1 1/2 creiţari de vadra de vin şi 1 creiţar de cupa de rachiu vîndută, ceea ce era, evident, o îndoită încărcare: plăteau acum şi răscumpărare, şi taxă de vînzare. În 1781 apoi, puse capăt deodată sistemului, arendă cîrciumăritul pe întreg domeniul. Mai întîi unui căpitan pensionar, Aron, şi unor asociaţi ai săi, din Sibiu, cu 12 000 de fl. anual. Aceştia însă n-au fost în stare să plătească arenda nici măcar pe un trimestru, şi atunci, încă în toamna aceluiaşi an, cîrciumăritul fu arendat, cu aceeaşi sumă, la doi armeni, Martin Bosniac şi Martin Patrubani. Cu aceasta nu numai că se încălcau obiceiurile de pînă atunci, libertatea cîrciumăritului răscumpărată şi calculată în taxă, dar se pare şi dreptul general al iobăgimii la cîrciumărit de la Sînmihai pînă la Crăciun. Arendaşii trebuiau nu numai să-şi scoată suma ridicată a arenzii, dar mai trebuiau să şi cîştige. Urcară astfel preţurile băuturilor, în schimb aduseră băuturi mai rele. Încep tot felul de vexaţii pentru a-şi asigura exclusivitatea vînzării: opresc pe locuitori de la vînzare-cumpărare de băuturi, îi urmăresc prin oameni înarmaţi, le iau băutura, îi maltratează, înveninînd mereu situaţia. Unui ţăran îi luară chiar vinul pe care-l ducea pentru făcutul paştilor!

Astfel, nemulţumirile izbucniră în curînd. La tîrgul din Cîmpeni, la 24 mai 1782, arendaşii îşi aduseră băuturile pentru vînzare. Dar şi le aduseră pe ale lor şi ţăranii din Cîmpeni, Bistra, Vidra, Rîu Mare, în virtutea obiceiului de pînă acum; ei plăteau doar răscumpărarea cîrciumăritului. După obicei, ei ţineau cîrciumăritul tîrgului; în virtutea dreptului lor, luau chiar o vamă de la străinii care aduceau aici băutură de vînzare. Arendaşii, ca să-şi apere dreptul cumpărat, veniră în tîrg cu oameni înarmaţi. Astfel, conflictul se iscă uşor. La provocările oamenilor arendaşilor, ţăranii, înfuriaţi, le sparseră buţile şi le vărsară băutura, şi numai cu greu îi putu opri judele din Rîu Mare să nu spargă şi pivniţele fiscale. Autorităţile, alarmate de ceea ce se putea naşte dintr-o asemenea răzvrătire, ordonară numaidecît cercetarea şi pedepsirea exemplară a vinovaţilor. Traşi în judecata scaunului domeniului, cinci ţărani fură condamnaţi la moarte — printre ei şi judele Dumitru Todea care oprise spargerea pivniţelor — mai mulţi alţii la bătaie şi închisoare, scaunul judecînd că numai prin asemenea sancţiuni severe se mai poate ţine pacea şi linişte în munţi. Iar locuitorii celor patru sate, fie că au participat sau nu la tulburare, fură condamnaţi să despăgubească pe arendaşi. Despăgubirea se cifră la 8 708 de fl., cînd băutura vărsată, după o evaluare ulterioară, nu valora mai mult de 343 de fl. Pînă la izbucnirea răscoalei se încasară totuşi 6 179 de fl.!

Printre numele celor urmăriţi pentru tulburare apare şi al lui Ursu Nicula zis şi Horea, calificat « faimosul amăgitor », care agită, ţine în taină consfătuiri.

Pe el însă autoritățile, cu toate urmăririle și cu toate circularele răspîndite prin comitatele vecine, nu-l putură descoperi; și nu-l vor putea prinde pînă la sfîrșitul răscoalei.

Dar lucrurile nu se opriră aici. Oamenii se simțeau condamnați pe nedrept, despăgubirile erau excesive, strîngerea lor, ca de obicei, abuzivă. În primăvara anului 1783, o nouă delegație țărănească porni spre Viena. Printre trimiși se găsea iarăși Horea. Noi plîngeri se adăugară la cele vechi: cei cinci au fost condamnați pe nedrept, țăranii sînt prinși, maltratați pentru că au îndrăznit să se plîngă, abuzurile, cruzimile nu contenesc. De astă dată plîngerile țăranilor ajunseră și la Consiliul de Stat. Rezultatul fu că un nou ordin porni de la Viena spre guvernul Transilvaniei: să ia măsuri serioase ca, pînă cînd va sosi decizia împăratului, nici locuitorii, nici trimișii lor să nu mai fie molestați pentru plîngerile lor și nici să nu se execute vreo sentință de moarte; la cercetarea ordonată, Cancelaria și Camera aulică să facă propuneri cum s-ar putea pune capăt acestor «abuzuri și tiranii». Nu avu nici acest ordin rezultatul dorit. Doar condamnările la moarte pentru tulburarea de la Cîmpeni se comutară în închisoare și bătaie.

Conscripția militară

Dar în curînd un alt eveniment avea să precipite lucrurile. În timp ce Horea se găsea la Viena și prezenta Cancelariei plîngerile țăranilor, împăratul Iosif al II-lea se găsea în călătorie prin Ungaria de sud și prin Transilvania. Scopul călătoriei era în primul rînd militar. Era în legătură cu planul Ecaterinei a II-a privind împărțirea Imperiului otoman și crearea regatului Daciei între Rusia și Turcia. Urmarea fu că împăratul hotărî întărirea militară a Transilvaniei, sporind regimentele de graniță. Întors la Viena, cu data de 31 ianuarie 1784, și ordonă comandei militare din Transilvania să facă o înscriere voluntară în satele din vecinătatea regimentelor. Nu se știe din ce motive, înscrierea întîrzie, desigur din pricina opoziției autorităților locale. În tot cazul, prin iunie vestea — nu știm pe ce cale, numai indirect sau direct prin comanda militară care se decise în sfîrșit să înceapă operațiile de conscriere (ceea ce e mai probabil) — ajunse la cunoștința țăranilor.

Ce prilej mai bun de a scăpa de iobăgie? Grănicerii nu erau iobagi. Ei nu aveau stăpîni, erau scutiți prin urmare de prestații iobăgești, stăpîni pe casa și pămîntul lor, făceau doar serviciu militar. Starea grănicerului a fost o veșnică ispită pentru iobagul aservit, regimentele de graniță îi aduceau mereu aminte că ridicarea din iobăgie e posibilă. Se poate imagina fierberea în care aduse pe iobagi noua veste, acum, după ce împăratul în călătoria sa le arătase atîta bunăvoință. În Ungaria porniseră lucrările recensămîntului, iar aici tocmai se făceau pregătiri pentru o nouă conscripție, în vederea unei reglementări urbariale, care putea să-i fixeze în starea de iobagi. Se înscriseră astfel îndată mai întîi satele mai apropiate de Alba Iulia. Începutul îl făcu satul Hăpria. Vestea se răspîndi ca focul. Satele porniră unul după altul la Alba Iulia. Comanda militară se văzu repede silită să creeze un birou special pentru a putea face față cererilor. În curînd apoi nici acest birou nu mai fu deajuns, trebui să împartă formulare, ca oamenii să poată fi înscrişi şi de alţii, funcţionari, preoţi, fără să mai fie nevoie să vină tot satul la Alba Iulia. Din comitatul Albei mişcarea se propagă spre Hunedoara, Zarand, Ţara Haţegului, spre Turda, spre Tîrnava. În patru săptămîni, numai la Alba Iulia se înscriseră 81 de sate. Altele se înscriau acasă. În Ţara Haţegului înscria vicecolonelul regimentului de graniţă Karp. Printre iobagii romîni mişcarea luă cu sine şi pe alţii. În comitatul Turzii, alături de iobagii romîni se înscriseră şi iobagi unguri. Printre cei care veneau să se înscrie dinspre Tîrnava se găseau chiar şi iobagi saşi. Din satul Boian, de pildă, veneau spre Alba Iulia iobagi romîni şi saşi împreună. Întrebaţi în drum de un comandant imperial de ce merg şi ei la Alba Iulia, iobagii saşi răspunseră că dregătorul stăpînului lor se poartă cu ei peste măsură de neomenos, mai mulţi iobagi au murit din bătaie, pe unul îl înmormîntează — ziceau ei — poate chiar azi.

Urmarea fu că iobagii înscrişi începură încă de pe acum să nu-şi mai facă slujbele iobăgeşti, să vorbească deschis că ei curînd vor fi stăpîni nu numai pe pămînturile lor, dar vor împărţi şi pe cele nobiliare. În aşteptarea armelor începură să-şi ameninţe stăpînii, să se dedea la neorînduieli. Şi acestea se petreceau tocmai vara, în toiul lucrului.

Nobilimea, alarmată, alergă la guvern. Guvernul, alarmat şi el, sub motivul că a fost făcută de comandamentul militar fără a-l consulta, declară conscripţia fără valoare şi ceru generalului comandant sistarea ei imediată. Văzînd agitaţiile pe care le stîrnise, comandamentul militar se asocie şi el la soluţie, promise chiar ajutor armat pentru liniştirea ţăranilor. Guvernul trimise astfel la faţa locului un comisar, pe Ştefan Halmágyi, să comunice ţăranilor că înscrierea lor e fără valoare, să-i liniştească şi să cerceteze originea mişcării. Ceea ce nu era de loc uşor. În contramandarea ordinului iobagii vedeau iarăşi, fireşte, o înşelăciune a nobilimii şi nu « porunca împăratului »; în ochii lor măsura demonstra iarăşi că împăratul vrea să-i scape de iobăgie, dar se împotrivesc autorităţile locale. Nu vor prin urmare să recunoască noul ordin, ameninţă cu revolta. Trebui să se recurgă la circulare de liniştire din partea episcopilor romîni şi la mişcarea armatei pentru a readuce liniştea.

Spre toamnă se părea că ordinea a fost restabilită. Dar tocmai atunci cînd guvernul şi nobilimea se autolinişteau cu acest gînd, mişcarea izbucni violent în altă parte. De astă dată cu o furie care întrecea tot ce se petrecuse pînă acum.

În învălmăşeala cu conscripţia militară din comitate, autorităţile pierdură un moment din vedere focarul cel mai primejdios, munţii, unde se pregătea izbucnirea cea mare. Tocmai disperarea pentru nereuşita dinafară avea să precipite izbucnirea aici.

Împăratul, în călătoria lui dintîi, fusese şi prin munţi, cercetase şi regiunea minieră. În călătoriile sale şi ţăranii de aici îl asaltaseră cu plîngerile lor. Încurajaţi de atitudinea lui, îşi încercară încă o dată norocul. În 1783, toamna tîrziu, Horea plecă încă o dată la Viena, acum pentru a patra oară, cu gîndul să se înfăţişeze împăratului însuşi. De astă dată stătu acolo mai mult; împăratul nu era la Viena şi trebui să-l aştepte pînă în primăvară. Abia la 1 aprilie 1784 putu ajunge în faţa lui. Nu ştim ce a făcut Horea în acest lung răstimp la Viena şi nici cum s-a petrecut audienţa la împărat, în ce măsură a putut fi ea o încurajare pentru acţiunea lui. La Viena găsea în tot cazul şi o atmosferă luministă, iozefinistă, favorabilă maselor producătoare şi ostilă abuzurilor nobilimii, încurajatoare deci. Mai ales împăratul se va fi arătat încă o dată favorabil plîngerilor ţărăneşti şi, poate, revoltat de rezistenţa nobilimii şi autorităţilor Transilvaniei. În tot cazul, din actele rezultate de pe urma audienţei reiese că Horea i s-a plîns încă o dată că toate plîngerile lor de pînă acum n-au dat nici un rezultat, că toate rugăminţile lor nu le-au adus nici o uşurare, că oamenii nu mai pot trăi pe la casele lor de răul slujbaşilor domeniului şi ai comitatului, că unii au murit din bătăi, alţii din închisori; unii sînt închişi şi acum. Reiese că ceru încă o dată poruncă să nu mai fie schingiuiţi ţăranii pentru că vin cu plîngerile lor la curtea împăratului. La acestea împăratul răspunse desigur favorabil, căci un ordin al Cancelariei aulice, din 13 aprilie 1784, către guvernul Transilvaniei dispunea într-adevăr ca pînă ce se va termina investigaţia ordonată în munţi, ţăranii să nu mai fie supăraţi pentru plîngerile lor. Dar cancelaria şi îndruma pe delegaţii de la Viena să se întoarcă acasă şi să aştepte acolo în linişte rezultatul cercetării.

Întors acasă, Horea, înarmat cu noi rezoluţii, încercă încă o dată calea legală. Dar încă o dată zadarnic. Trimişii ţăranilor făcură de cîteva ori drumul la Sibiu, ca să fie îndrumaţi pînă la urmă la comitat. Îl făcură de cîteva ori şi la comitat, ca la sfîrşit să afle că chestiunea lor s-a cercetat, dar că din ea nu s-a ales nimic! Se spulberară deci şi ultimile speranţe în rezolvarea paşnică a lucrurilor.

Acestea se petreceau în timp ce în afara munţilor se agitau lucrurile în jurul conscripţiei militare. Conscripţia eşuase şi ea. Ţăranii din munţi totuşi nu se resemnară la această încheiere. După toate insuccesele făcură încă o încercare, acum la comada militară din Alba Iulia. Plîngîndu-se comisarului militar, sub autoritatea căruia se operase conscripţia, şi cerîndu-i sfatul, se vede că răspunsul lui le-a trezit noi speranţe. Conscripţia din vară se contramandase din pricina tulburărilor pe care le produsese, dar ordinul împăratului de extindere a miliţiei de graniţă nu se executase, conscripţia după restabilirea liniştii trebuia desigur reluată. Ceea ce se şi tratã între comanda militară şi guvern. Mărturie stă patenta imprimată a guvernului din octombrie 1784, gata pentru a fi publicată ţăranilor, în care e înscrisă cu mîna ziua de 26. Referindu-se la porunca împăratului din 31 ianuarie 1784 de a conscrie anumite locuri şi sate dinspre graniţă, însemnate de el, pentru care conscriere s-au şi numit comisari speciali provinciali, militari şi camerali, patenta porunceşte locuitorilor satelor numite să primească totul cu linişte, pace şi supunerea cuvenită, atît în cursul conscripţiei, cît şi după aceea, să fie cu ascultare către dregătorii comitatului şi cercului lor, satele iobăgeşti către stăpînii de pămînt şi dregătorii lor, după obiceiul şi datoria care o au nu numai să-i asculte, dar şi să-şi împlinească toate slujbele şi prestaţiile cu care sînt datori, aşteptînd în linişte, în starea lor de pînă acum, ceea ce va hotărî împăratul, în nădejdea deplină că dacă se vor purta potrivit cu voia lui, cum se cuvine unor iobagi credincioşi şi ascultători, va fi spre binele lor, dacă nu, să se aştepte la grea pedeapsă pentru faptele lor. Evident, după experienţa din vară guvernul şi comandamentul militar luau noi precauţii.

Care erau locurile şi satele indicate, dacă între ele se cuprindeau şi sate din munţi sau nu, dacă textul a ajuns la cunoştinţa ţăranilor, dacă el din capul locului a ajuns să se răspîndească de la guvern sau nu (data patentei e prea apropiată de cea a izbucnirii răscoalei), nu ştim încă.

În tot cazul Horea în preajma răscoalei porni o nouă agitaţie. În Transilvania, spunea el, au sosit mai multe porunci ca iobagii să nu mai facă atîtea slujbe ca pînă acum, dar domnii şi dregătorii nu vor să le aducă la cunoştinţa iobagilor şi să le execute, şi tocmai de aceea împăratul vrea să militarizeze toată ţara, iobagii urmînd să scape de iobăgie şi să primească arme; că împăratul nu ştie de o mulţime de dări pe care le-au aruncat în spinarea iobagilor numai nobilii şi funcţionarii. Şi aşa mai departe. Ca să încredinţeze pe ţărani de adevărul spuselor lui, le arăta o cruce aurită, cu chipul împăratului, pe care, spunea, chiar împăratul i-a dat-o.

Joi, 28 octombrie, era zi de tîrg la Brad. Crişan, ascuns sub podul de peste Criş, le ieşea ţăranilor în cale, îi chema la adunare, pe duminică, la biserica din Mesteacăn, ca să asculte noile porunci ale împăratului. Căci Horea, spunea el, a adus de la Viena porunci ca ei să primească arme şi să nu mai facă slujbe la domni. Astfel, în ziua de 31 octombrie se adunară la biserica din Mesteacăn vreo 5—600 de ţărani din Zarand, Hunedoara, Munţii Abrudului. Crişan, care veni el în locul lui Horea, le spuse că Horea a adus o nouă poruncă, să-i conducă la Alba Iulia, acolo să primească arme şi să fie grăniceri. Le mai spuse că împăratul îi lasă liberi să aleagă dacă vor să fie militari sau să rămînă şi mai departe iobagi; dar nici cei rămaşi iobagi nu vor mai face slujbele de pînă acum; la Alba Iulia li se scad sarcinile, ei nu vor mai trebui să facă decît o zi pe săptămînă, şi aceea cu plată. Şi, în sfîrşit, ca un îndemn pentru drum, le mai spuse că Horea îi aşteaptă la Zlatna, ca să meargă împreună, că la Alba Iulia vor veni şi ţăranii de pe Mureş şi că acolo li se va publica tuturor o nouă poruncă împărătească.

Desfăşurarea răscoalei

Hotărîră astfel cu toţii să plece la Alba Iulia, iar pentru plecare ţăranii să se adune a doua zi (1 noiembrie) la Curechiu. Dar la Curechiu se petrecu un incident mai grav. Doi juzi ai nobililor (solgăbiraie), cu cîţiva soldaţi şi cu un gornic, trimişi de vicecomitele Zarandului pe urmele ţăranilor care se adunaseră, noaptea încercară să-l prindă pe Crişan. Crişan, prevenit, fugi la timp; traseră asupra lui, dar nu-l nimeriră. În schimb focurile alarmară pe ţărani, care tăbărîră asupra lor, uciseră pe cei doi dregători şi pe gornic, iar pe soldaţi îi dezarmară, îi bătură şi-i alungară. Astfel, a două zi, 2 noiembrie, cînd Crişan adună pe ţărani în cîmp şi-i îndemnă să continue drumul spre Alba Iulia, ei nu se mai îndurară să plece: oraşul e departe, iar după această întîmplare cei rămaşi acasă le sînt în primejdie. Şi după o asemenea faptă cine avea să-i mai înscrie? Atunci Crişan îi duse la biserica din sat şi le comunică porunca cea nouă: pentru că nobilimea, după cum se vede şi din întîmplarea de astă noapte, se împotriveşte ca ei să primească arme, ţăranii să-l urmeze acum pe el, să prade şi să stingă pe toţi nobilii, aşa sună porunca împăratului!

Toate rezultatele străduinţelor şi alergărilor de pînă acum fiind negative, toate nădejdile într-o îndreptare paşnică a lucrurilor pierdute, paharul răbdării se vărsă, şi totul se întoarse, deodată, pe cealaltă faţă. Ţăranii se întoarseră, cu Crişan în frunte, asupra nobilimii din Zarand. În aceeaşi zi (2 noiembrie) tăbărîră asupra curţilor din Crişcior. Nobilii, surprinşi, n-avură timp să fugă; fură ucise 17 persoane. Din Crişcior se împărţiră în două, unii o luară spre Mihăleni, iar Crişan spre Brad. Căzură astfel mai mulţi nobili şi acolo. De la Brad se împărţiră iarăşi în mai multe cete, luînd-o în direcţii diferite. În 3 noiembrie Crişan lovea nobilimea din Ribiţa, care opuse rezistenţă cu armele. În luptă căzură şi 7 ţărani; nobilii fiind învinşi însă, fură ucişi apoi dintre ei 42 de persoane. La 4 noiembrie ţăranii căzură asupra Băii de Criş.

Răscoala se întinde cu repeziciune. Răsculaţii se răspîndesc în toate direcţiile, satele se răscoală unul după altul, la vestea celor întîmplate iobăgimea se ridică în masă, atacă, pradă curţile nobiliare, bisericile catolice sau protestante. Nimicesc cu furie peste tot hîrtiile, ca să piară cu ele toate privilegiile. În numai patru zile tot Zarandul căzu. Nu mai există stăpîni, nici administraţie. Nobilii, dregătorii fugiră care putură în toate părţile. Căzură mulţi însă şi în mîinile ţăranilor răsculaţi. Dintre aceştia, mulţi fură ucişi de ţărani sau executaţi prin ţigani. Cei mai mulţi însă fură supuşi unei operaţii de nivelare: botezaţi în legea romînească, siliţi să se îmbrace romîneşte, supuşi la muncile ţărăneşti. Femei, fete nobile fură căsătorite cu iobagi. Aşa socoteau, simplu, ţăranii, să desfiinţeze pe stăpîni, să-i reducă la egalitate, la aceeaşi stare şi la aceeaşi lege, să-i facă una cu cei mulţi, cu cei care munceau şi erau covîrşitoarea parte a ţării, să desfiinţeze adică deosebirile sociale şi implicit chiar pe cele naţionale şi confesionale.

Din Zarand răscoala trecu în comitatul Hunedoarei. Ieşind în valea Mureşului, o coloană o luă pe Mureş în jos, devastînd toate curţile nobiliare în calea ei, începînd cu curtea baronilor Jósika din Brănişca, continuînd cu cele din Ilia, Dobra, Zam şi împrejurimile lor. La 6 noiembrie, răsculaţii trecură în comitatul Aradului, la 7 noiembrie devastau curtea din Săvîrşin a vicecomitelui Forrai. Pînă la 9 noiembrie atinseră Şoimuşul, Radna de lîngă Lipova. Unii atinseră Sebeşul şi Ineul.

O altă coloană luă direcţia Hunedoarei şi Haţegului, lovi, prădă toate curţile de pe valea Streiului pînă departe, spre Petroşeni, curţile din ţinutul

Haţegului pînă la Clopotiva, Rîu-de-Mori, Zăicani, ultimile sate spre Ţara Romînească.

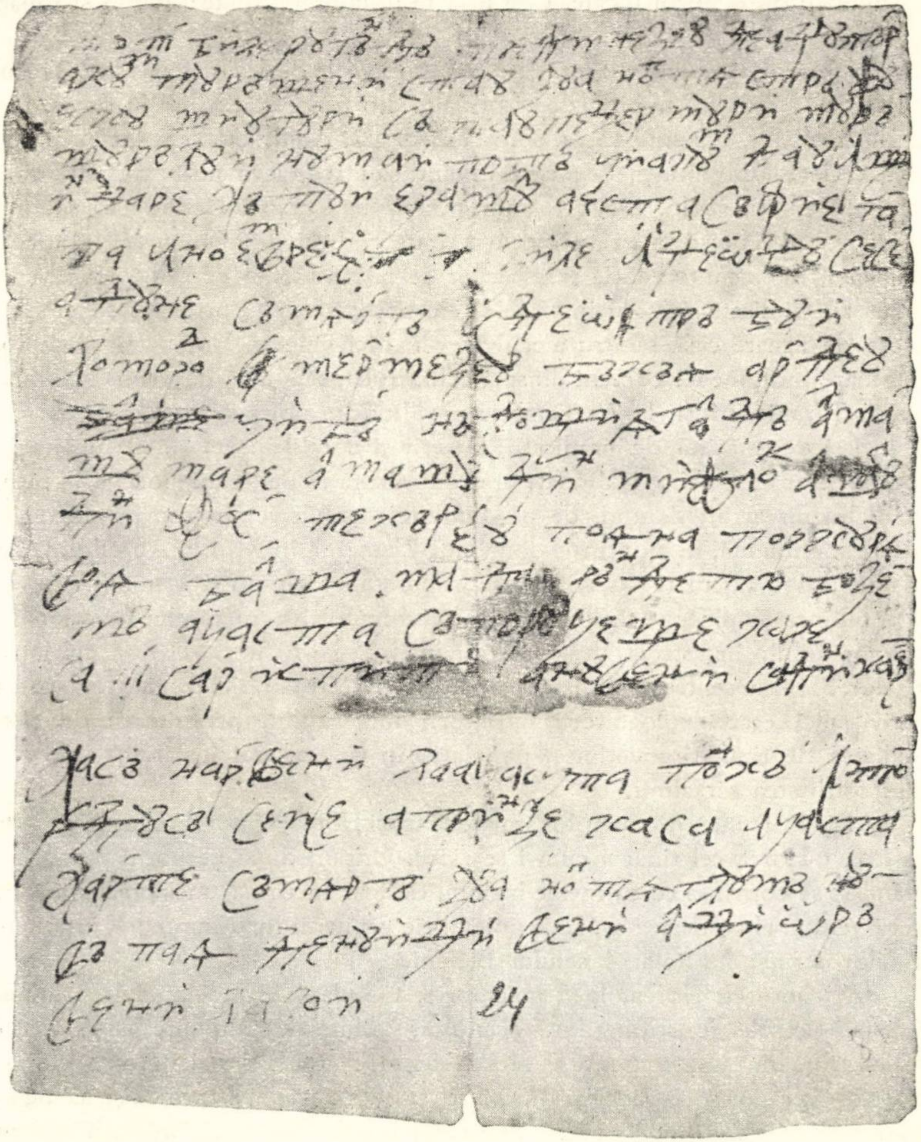

Fig. 120. — Chemare la luptă a ţăranilor în timpul răscoalei lui Horea.

O altă coloană, după ce la 4 noiembrie devastă curtea din Şoimuş, o luă pe Mureş în sus. La 6 noiembrie răsculaţii se găseau în Geoagiu, Binţinţi (azi Aurel Vlaicu); trecură şi în comitatul Sibiului, în Vinerea, Cioara, Tărtăria; la 7 noiembrie se găseau în Vinţul de Jos. Răscoala se propaga automat, satele se răsculau unele pe altele. Cetele ţărăneşti se îngroşau, se înnoiau mereu, se înmulţeau, se înnoiau şi conducătorii. « Poruncile », lozincile luau forme variate, se schimbau după nevoi locale. Una însă le domina pe toate: domni şi iobăgie să nu mai fie!

În genere, răsculaţii nu mai găsesc acum în cale decît curţi părăsite. Trecută supriza de la început, nobilii, dregătorii fug din timp, se ascund în oraşe, între zidurile cetăţilor, fug spre Deva, spre Hunedoara, Arad, Oradea. Astfel, ţăranii, îndată ce ieşiră din munţi, îşi puseră în gînd să atace Deva şi să extermine nobilimea adăpostită acolo. Deva era un punct important. Căzînd ea, socoteau ţăranii, restul Transilvaniei va cădea mai uşor. Încă din 6 noiembrie atinseră suburbiile, dar la intervenţia grănicerilor se retraseră. Se pregătiră însă pentru a doua zi, trimiseră oameni în toate satele apropiate, cu poruncă să cheme cîte un om de fiecare casă pentru atacul Devei, căci vine şi Horea cu steag roşu şi cu mare mulţime de oameni dinspre Alba Iulia, să stingă împreună nobilimea de aici. Ţăranii strînşi, la 7 noiembrie năvăliră din nou asupra Devei, dar fură respinşi şi de astădată de grănicerii, husarii şi nobilii înarmaţi. În învălmăşala produsă de arme, pe cîmpia din faţa oraşului căzură 72 de ţărani morţi şi 44 prinşi.

Izbucnirea din Zarand, de pe domeniile nobiliare, fu urmată de o alta, tot atît de violentă, în munţi, pe domeniul Zlatnei şi în Munţii Abrudului. Aici furia ţăranilor răsculaţi nu se mai îndrepta numai împotriva nobililor — aici nu nobilimea stăpînea — ci înainte de toate împotriva aparatului funcţionăresc al domeniului, împotriva dregătorilor, juzilor, gornicilor. Dar şi împotriva oraşelor. Ele erau centre administrative; de aici se recrutau, aici locuiau funcţionarii abuzivi, aici erau exploatatorii, profitorii mineritului, proprietarii de mine, nobilimea de rînd, tîrgoveţimea, populaţia în genere mai înstărită, care putea stîrni ostilitatea sărăcimii.

Aici, în fruntea răsculaţilor se găsea însuşi Horea, ajutat de Cloşca şi de fiul său Ion, « Horea cel tînăr » cum i se zicea. Crişan, după ce porni răscoala în Zarand şi se convinse că ea merge înainte, desigur în urma unei prealabile înţelegeri, veni şi el cu oastea sa. La 4 noiembrie căpitanii luau împreună jurămîntul ţăranilor strînşi în hotarul satului Blăjeni.

În frunte cu Horea, la 5 noiembrie, răsculaţii intrară apoi în Cîmpeni. Devastară casele funcţionarilor, şpanului, schimbătorului de aur, casieria fiscală, sparseră pivniţa fiscală şi vărsară toată băutura. De aici Horea plecă cu o parte a ţăranilor spre Vidra şi Rîu Mare, să ridice satele, să prindă şi să pedepsească pe juzii şi gornicii abuzivi de acolo, iar pe Cloşca şi Crişan îi îndreptă să atace Abrudul.

Horea cu grupul său prinse pe juzii domneşti din Cîmpeni, Gura Neagră, Gura Albacului şi alte sate si-i duse prinşi la Albac, sub cuvînt că trebuie să dea socoteală de dările strînse. Pe judele din Vidra, prins şi el, ţăranii îl aruncară din vîrful unei stînci în prăpastie. Mai mulţi dintre ei scăpară doar cu fuga; ţăranii răsculaţi le prădară însă casele.

Țăranii lui Cloșca și Crișan apărură în fața Abrudului la 5 noiembrie seara. Noaptea o petrecură în cîmp și tăbărîră asupra orașului abia a doua zi dimineața, la 6 noiembrie. Preotul Avram Siulutiu, pus de Crișan să citească poporului adunat cărțile împăratului, citi altceva decît știa acesta că se găsește în ele, la care un țăran de pe Criș îl lovi cu toporul în cap, omorîndu-l pe loc. Apoi, țăranii adunați din vreo 40—50 de sate din împrejurimi pătrunseră în oraș, sparseră închisorile și eliberară pe cei închiși, devastară arhiva împrăștiind hîrtiile și privilegiile orașului, despoiară casieria, pătrunseră în casele cetățenilor, în biserici. Devastări, prăzi întinse — după răscoală se conscriseră pagube de peste 160 000 de florini — peste 100 de răniți, dar numai vreo șapte morți. În ziua de 8 noiembrie, răsculații vestiră apoi în piața orașului că cine nu trece la legea romînească și nu îmbracă haine romînești va fi tras în țeapă în fața casei sale sau i se va tăia capul. După care toți orășenii de altă lege fură botezați sau jurați în legea romînească, trebuind să dezbrace apoi hainele de postav și să îmbrace, cum putură, haine romînești. După tradiție, la prădarea orașului, iobagilor romîni li se alăturară și unguri din oraș [1], desigur dintre plebeime sau, sărăcime [2]. Întrebat fiind ce e de făcut cu aceștia, Horea ar fi răspuns: «Care se dau cu noi și se împărtășesc cu noi din faptele noastre nu trebuie supărați, fără ca să fim mai siguri că vor ține tot mereu cu noi, să-i botezați pe legea noastră» [3]. Samuil Martzi din Abrud, o știm, servea personal pe Horea pentru scris în ungurește. La 7 noiembrie, o parte a țăranilor, în frunte cu Cloșca, lovi Roșia, procedînd la fel. Pe cetățenii care se refugiaseră într-o mină, încercară, chiar la porunca lui Horea, să-i scoată de acolo afumîndu-i cu paie.

Dar se arătau și semnele diferențierii și deci a disensiunilor din sînul țărănimii. Judele domnesc din Bucium, Gheorghe Suciu, instigă chiar prinderea lui Horea, care și reuși pentru un moment. Îl eliberă însă curînd căpitanul său de aici, Ionuț Dandea, bătînd pe făptași și prădîndu-le casele. Altfel, Buciumul era satul cu mulți țărani proprietari de mine, în care diferențierea țărănimii era deci mai mare.

În ținutul minier țăranii lovesc și pe proprietarii de mine mai înstăriți, le devastează minele, le strică instalațiile, le iau uneltele; iau peste tot mai ales praful de pușcă de care au nevoie pentru armele lor. Printre răsculați sînt mulți mineri, de obicei ţărani sau iobagi şi ei, lucrători salariaţi sau mici proprietari şi lucrători în acelaşi timp, din Roşia şi din alte locuri. Un astfel de miner proprietar era şi Ionuţ Dandea, « capul şi iniţiatorul răscoalei în satul Bucium », cum îl califică un text, omul devotat al lui Horea. Dar se găsesc implicaţi în răscoală şi oameni cu răspunderi sau cu funcţii de conducere în minerit, ca « hutmanul » regesc Ion Galea din Almaşul Mare sau *magister montium* Ion Dina din Bucium, care adăposteşte pe Horea. Se arătară şi alţii, nemţi, cehi, favorabili răsculaţilor. Chiar mai tîrziu, actele vorbesc de oameni implicaţi în răscoală, ascunşi printre mineri, ocrotiţi de ei.

---

[1] « Aci — mirare și lucru nespus — se îmbrăcară mulți dintre maghiarii din oraș în vestminte romînești și știind bine romînește, nu numai că era cei mai mari și cei mai dintîi prădători ai concivilor și naționaliștilor, preocupînd pe tot locul cu prădarea pe gloatele Horii, da încă să făcură în prădarea orașului și ductori horianilor; aceștia-i povățuiră și în biserica reformată și le descoperiră pe cei ce acolo se trăsese cu toate averile lor, care le prădară și pe toți fără milă îi uciseră cu ajutorul maghiarilor. — Despre un Szent Teterei (Péteri?) și Miske, maghiari, se spune să fi fost povățuitori și împreună prădători cu horianii a maghiarilor din Abrud, care din prăzi s-au fost foarte înavuțit» (Alexandru Sterca Siulutiu, *Istoria Hori și a poporului romînesc din Munții Apuseni ai Ardealului*, manuscris datat 1860, în Biblioteca Filialei Academiei R.P.R., Cluj, p. 157—158).

[2] După conscripția din 1750, în Abrud se găseau: 42 de nobili de o sesie, adică nobili mici, 8 văduve nobile, 344 de cetățeni liberi, 46 de văduve de cetățeni, 26 de jeleri cu sesie și o văduvă, 75 de jeleri fără sesie plus 3 văduve, 103 pripășiți *(koborlok)* și țigani cu 7 văduve.

[3] A. Sterca Siulutiu, *op. cit.*

După prădarea Abrudului şi Roşiei, ţăranii se împărţiră în două grupe, una o luă pe Arieş în jos, în frunte cu Cloşca, alta pe Ampoi în jos, în frunte cu Horea cel tînăr. Ele aveau să răscoale toate satele din cale, apoi împreună să se îndrepte asupra castelului din Galda, unde îşi avea moşia şi reşedinţa comitele suprem al comitatului şi unde se găseau închişi iobagi, iar de acolo asupra Aiudului. La 11 noiembrie, cele două grupuri se găseau împreună la Cricău, de unde se pregăteau să atace castelul din Galda.

După devastarea Băii de Arieş, un alt centru minier, un grup se desprinse din cel al lui Cloşca şi se îndreptă spre comitatul Cluj, prădînd curţile nobiliare din Sălciua şi Sîngeorzul Trăscăului. Cu aceasta răscoala trecu pe un teren unde erau şi iobagi unguri. Ceea ce nu o stînjeni de loc. În Sîngeorzul Trăscăului se ridicară şi iobagi unguri, luînd şi ei parte la devastarea curţii stăpînilor lor comuni, conţii Torotzkai, căci « a sosit vremea curuţilor », striga unul. De aici răscoala urma să se propage mai departe, spre Turda, spre Cluj. În Cluj se iau întinse măsuri de apărare.

Flăcările se propagau în toate direcţiile, răscoala îşi lărgea mereu cercul. O fierbere generală cuprinse toată iobăgimea Transilvaniei. Valurile agitaţiei se propagau pînă departe, în tot cuprinsul ţării şi chiar peste graniţele ei. Printre iobagi circulau veştile cele mai încurajatoare: a răsărit şi steaua lor, Horea vine cu oştile sale să stingă pe nobili, să mîntuie pe iobagi de robie. Răsculaţii vor fi ajutaţi şi de romînii de peste Carpaţi. Va veni în ajutorul lor şi Rusia [1]. Iobagii aşteptau peste tot cu nerăbdare ivirea răsculaţilor, ca să se ridice şi ei. Răscoala iobagilor romîni, în plin avînt, ameninţa să cuprindă în flăcările ei toată iobăgimea Transilvaniei într-un adevărat război ţărănesc.

Iobagii ridicaţi se simţeau acum biruitori pretutindeni. Deva nu o putuseră cuprinde, dar erau siguri că ea tot va cădea. Încrezători în biruinţă, ţăranii taberei lui Crişan, din Zarand, la 11 noiembrie adresară — prin Giurgiu Marcul din Crişcior, Ion Abrudeanu şi Petru Abrudeanu din Ruda şi prin condeiul lui Carol Brünek de la oficiul sării din Şoimuş, care-l comunică sub ameninţarea cu moartea — în numele lui Horea şi al poporului său, un ultimat nimicitor nobilimii strînse între zidurile cetăţii:

---

[1] Speranţa în ajutorul Rusiei era mai veche, din timpul mişcărilor confesionale. Nobilii insinuau că şi iconarii ruşi care circulau printre ţărani ar fi avut un rol în aţîţarea mişcării.

« Nobilul comitat împreună cu toţi stăpînii de moşii şi cu toată seminţia lor să jure pe cruce.

Nobili să nu mai fie, ci fiecare, dacă va putea găsi undeva o slujbă împărătească, din aceea să trăiască.

Nobilii stăpîni de moşii să-şi părăsească odată pentru totdeauna moşiile.

Şi ei să plătească dare ca şi poporul de rînd.

Pămînturile lor să se împartă între poporul de rînd, după porunca ce o va da înălţatul împărat ».

Dacă comitatul şi nobilii stăpîni de moşii se vor învoi la aceasta, ţăranii le făgăduiesc pace, iar în semn de pace le cer să ridice pe cetate, pe la marginile oraşului şi prin alte locuri (vizibile), pe prăjini cît mai lungi, steaguri albe.

Conceput în culmea biruinţii, acesta e cel mai avansat obiectiv de luptă apărut în cursul răscoalei. El depăşea procesul iobăgimii răsculate cu nobilimea refugiată în Deva, cuprindea în viziunile sale cauza întregii iobăgimi, însemna nici mai mult nici mai puţin decît răsturnarea din temelii a orînduirii feudale înseşi.

Cine sînt căpitanii răscoalei ?

Horea. Se numea Vasile Nicula. Numelui său de botez suprapunîndu-i-se cel de Ursu, se numea Ursu Nicula sau Ursu Nicola. Horea e probabil poreclă, poate după obiceiul de a cînta, de a « hori », cum se spune în munţi. El e de loc din Arada, pe atunci cătun al Albacului, Albacul însuşi fiind cuprins în Rîu Mare, numele colectiv al aşezărilor de aici. Era deci din domeniul de sus al Zlatnei. Din viaţa lui dinainte de răscoală se ştie foarte puţin. Se ştie doar că era iobag fiscal, adică al statului, că fusese temporar şi jeler pe moşia conţilor Bánffy, în Ciucea. Aici fiind, ştim că a lucrat la lemnul bisericii din Cizer (Sălaj). Pe una din bîrnele cioplite stă săpat de el: « lucrat Ursu ». Meşterul bisericii cu care a lucrat a fost, o spune chiar Horea în testamentul său, Ion Nicula, desigur o rudă a lui. Avere nu avea decît o biată căsuţă de bîrne, care în veacul trecut mai dăinuia încă, în « crîngul » Fericetului. Ca moţ sărac, agonisindu-şi cele ale vieţii cu lemnăritul şi alte ocupaţii moţeşti, a călătorit desigur mult prin ţară şi deci cunoştea bine stările şi din alte părţi. În actele din preajma răscoalei apare ca agitator şi purtăror de cuvînt al iobagilor, reprezentînd în primul rînd satele din domeniul de sus, în care calitate a călătorit de patru ori la Viena. În testamentul său, făcut la închisoare, se declară de 54 de ani. Figura lui o cunoaştem din descrierile contemporane, dar şi din portretele care i s-au făcut atunci, unele chiar după natură. Nu ştim nici azi dacă şi în ce măsură ştia carte. Scrisul de la Cizer, în tot cazul, e un scris neîndemînatic, ţărănesc; e probabil chiar scrisul lui. Cultura o suplinea însă cu şcoala vieţii şi cu înţelegerea-i proprie. În răscoală ţăranii în el văd pe conducătorul, el e pentru ei « căpitanul cel mare ». Avea doi copii, Ion şi Luca. Cel mai mare, Ion, e în vîrstă de abia 19 ani, îl găsim totuşi printre căpitanii răsculaţilor.

Cloşca. Numele lui era Ion Oargă, iar Cloşca e poreclă. Era iobag fiscal din Cărpiniş, din apropierea Abrudului. În testamentul său se declară de 37 de ani. Era ceva mai înstărit. Cel mai apropiat şi mai credincios om al lui Horea; fusese în trei rînduri cu el la Viena. Reprezenta de obicei satele domeniului de mijloc. În timpul răscoalei se numeşte «căpitan». Credincios lui Horea pînă la capăt, îi urmează soarta, se ascunde cu el, sînt prinşi şi executaţi împreună.

Crişan. Numele său era Marcu Giurgiu sau Crişan Giurgiu. Şi el era tot iobag din Cărpiniş. De origine însă era iobag din Zarand, de pe moşiile nobiliare, din satul Vaca, numit azi Gheorghe Crişan. Era de pe Criş; de acolo numele de Crişan. În Cărpiniş se găsea probabil ca iobag fugit. În timpul răscoalei era în vîrstă de 52 de ani. În tinereţe fusese soldat, avea deci şi o experienţă militară. Nu-l găsim printre trimişii ţăranilor la Viena — el şi altfel reprezenta suferinţele altor iobagi decît ai domeniului Zlatnei care' trimit delegaţiile — în schimb e cu atît mai activ în cursul răscoalei. El porneşte răscoala şi se găseşte în fruntea ţăranilor din Zarand, de pe moşiile nobiliare, unde se petrec scenele cele mai sîngeroase.

În faţa răscoalei ţăranilor, autorităţile se dovediră destul de neputincioase. Comitatele fură incapabile de vreo rezistenţă, funcţionarii lor fugiseră care încotro. Guvernatorul, baronul Samuil Brukenthal, şi comandantul armatei, baronul Preisz, în rivalitate şi pînă aci, pierdură multă vreme în corespondenţă, deşi locuiau amîndoi în piaţa Sibiului. Guvernatorul, exagerînd primejdia, cerea insistent intervenţia armatei. Comandantul, diminuînd-o, căuta pretexte de amînare. De fapt, cunoscînd politica împăratului, ostilă nobilimii şi favorabilă ţărănimii, nu ştia ce atitudine să ia într-o asemenea situaţie; răscoala, de altfel, nu prezenta o primejdie pentru regimul austriac; preferă să temporizeze, în aşteptarea ordinului împăratului. Sfătuieşte guvernul să întrebuinţeze, mai înainte de a interveni cu armele, şi alte mijloace pentru liniştirea ţăranilor, iar pentru mişcări mai mari de trupe îi cere să-i indice mai înainte obiectivele şi condiţiile de aprovizionare, să ia măsuri pentru repararea drumurilor şi podurilor (!). Guvernatorul insistă din nou. Comandantul se decise să pună în mişcare armata, dar numai pentru intimidare, cu ordine să se abţină de la vreo acţiune. Intervenţii sporadice, ca la Deva de pildă, armata a făcut doar din propria iniţiativă a comandanţilor subalterni, la insistenţele autorităţilor civile. Neintervenţia armatei sau apariţiile ei mai mult demonstrative, sporeau fireşte curajul ţăranilor, îi întăreau în amăgirea că împăratul e de partea lor.

Guvernul, rămas la propriile-i mijloace, trebui să se mărginească la măsuri administrative. Numi comisar pe Mihail Brukenthal, cu misiunea de a cerceta cauzele izbucnirii şi de a încerca liniştirea ţăranilor. Chemă în ajutor pentru aceasta şi pe preoţil, pe episcopii romîni. Comisarului îi dădu ajutor pe episcopul ortodox Ghedeon Nichitici. Se adresă, printr-o patentă în limba romînă, chiar țăranilor, chemîndu-i la liniște și ascultare, ca să merite iertarea împăratului, căci altfel vor trebui aduși la ascultare cu puterea armelor. Încercă măsuri de preîntîmpinare a propagării răscoalei, prin oprirea purtării armelor și altele. Recurse și la mijlocul obișnuit: promise o recompensă de 30 de fl. pentru orice ațîțător la răscoală prins, dar și amenințînd cu puterea armată, cu tragerea în țeapă a judelui cu încă trei inși satele care primesc pe răsculați. Lipsit de o putere militară însă, toate măsurile sale rămaseră fără efect; pe teatrul răscoalei nu se mai găsea nici o putere care să le execute. Trebui să recurgă și la un alt mijloc, să îngăduie, împotriva opoziției comandamentului militar, «insurecția», adică ridicarea armată a nobilimii, scoasă de mult din uz.

Răscoala însă creștea mereu. Armata nici ea nu putea să ezite multă vreme; trebuia să se decidă la o acțiune. Se decise însă nu la o acțiune militară directă, ci la o încercare mai întîi de a liniști pe țărani prin înșelăciune, simulînd un «armistițiu». Tactica avea un îndoit avantaj: chiar dacă încercarea n-ar fi dus la stingerea răscoalei, se cîștiga timp pentru așezarea în poziții militare corespunzătoare, timp în care trebuia să sosească și ordinul împăratului.

Comandamentul militar încredință cu aceasta pe vicecolonelul Schultz din regimentul secuiesc de husari. Acesta trimise pe locotenentul Probst, care încă din 8 noiembrie se găsea în munți. La 10 noiembrie, Probst se întîlni cu Cloșca și trupa lui, care-și rezumară cererile în trei puncte:

să nu mai fie iobagi;
să fie militarizați;
să fie lăsați liberi țăranii închiși la Galda.

La 12 noiembrie apoi, vicecolonelul însuși se întîlni cu Cloșca și tabăra lui și a lui Horea cel tînăr, la Tibru, convenind pe baza acestor cereri la încetarea ostilităților pe 8 zile, după care timp să revină cu răspunsul. Dar Cloșca și preveni aici pe colonel că ei acum nu sînt așa de înfricoșători, dar pe viitor se vor arăta și mai înfricoșători, chiar dacă lucrurile acestea vor ține cît de mult și chiar dacă-i va costa viața, fiindcă e mult de cînd se tot plîng.

Încercarea de liniștire armata o făcuse, iarăși, fără consultarea guvernului. Drept urmare, guvernatorul nu primi pe colonel și deci nici nu luă în considerare cererile țăranilor. Nici altfel, eliberarea de iobăgie și militarizarea nu stăteau în puterea guvernului. În schimb, văzînd că și pe asemenea cale e posibilă liniștirea, trimise și el, cu același scop, pe doctorul romîn din Sibiu Ioan Piuariu-Molnar în Zarand, în tabăra lui Crișan. În urma întîlnirii cu Crișan, la 16 noiembrie se ajunse și aici la o înțelegere asemănătoare, pe 15 zile. Țăranii, enumerînd asupririle stăpînilor feudali, cer să fie militarizați și, chiar dacă n-ar putea fi militarizați, să nu mai fie iobagi. După aceste două grupuri mari, celelalte au fost mai ușor de liniștit. În aceeași zi făceau o înțelegere cu armata și răsculații porniți spre Turda și Cluj, la Sălciua. Așa fu oprită mișcarea țărănească și în alte părți, unde țăranii nu s-au oprit singuri la auzul înțelegerilor făcute.

Cererile ţăranilor erau asemănătoare şi toate de acord în esenţă: să nu mai fie iobagi. Guvernul n-avea să le ia în seamă pe nici unele, nici pe cele aduse de Ioan Piuariu, cum nu le-a luat nici pe cele aduse de Schultz. El n-avea să trateze cu ţăranii desfiinţarea iobăgiei; temporiza şi el acum lucrurile în aşteptarea ordinelor imperiale.

Dar groaza cea mare cuprinse nobilimea lovită. Scriptele comitatelor, corespondenţa nobilimii şi dregătorimii ne-o arată în plină panică. Răscoala luînd proporţii şi intervenţia militară întîrziind, nobilimea îngrozită, redusă la propriile-i puteri, trebui să se apere singură. Comitatele, unul după altul, hotărîră «insurecţia» nobilimii. Nobilii însă, lăsaţi să-şi facă singuri dreptate, se dedau, pe unde pot, la cele mai felurite abuzuri. Înarmaţi, maltratează, bat, tîrăsc în închisori pe iobagi la cea mai mică bănuială şi în ţinuturile necuprinse de răscoală. Iar în ţinuturile răsculate se dedau la crunte răzbunări, la adevărate atrocităţi. Nobilii din Deva, în urma atacului asupra oraşului, după o judecată sumară, decapitară din cei prinşi pînă atunci, în faţa cetăţii, vreo 50 de ţărani. Un masacru asemănător se pregătea în castelul Hunedoarei. Comitatul Albei execută şi el vreo 11. Execuţii se pregăteau la Arad, la Cluj. În scaunele de judecată ale comitatelor, condamnările la grele pedepse sau la moarte se ţin lanţ. Mai mulţi muriră în închisori, în urma bătăilor şi tratamentului neuman. Ceea ce nu făcu decît să învenineze situaţia, stîrnind porniri contrare întreprinderii pacificatoare a armatei şi guvernului.

Vicecolonelul Schultz se ţinu de cuvînt. Peste 8 zile reveni la ţăranii cărora le făgăduise să le rezolve cererile. La întîlnirea din Cîmpeni, din 21 noiembrie, era acum de faţă şi Horea. Răspunsul colonelului însă nu era de loc cel aşteptat de ţărani. Pentru rezolvarea cererilor lor, Schultz îi îndemnă să trimită delegaţi la guvern, iar el le ceru să-şi predea armele şi să dea prinşi pe căpitani. Ripostînd că ei n-au căpitani, răscoala a făcut-o ţara, colonelul indică chiar pe Horea şi Cloşca, care-i reprezentau şi se găseau în faţă, să vină cu el să le apere cauza în faţa marelui general. La strigătele unanime însă, zgomotul care se produse şi mişcarea înainte a mulţimii pentru a-l lua în mijloc, colonelul trebui să se resemneze şi să plece fără alt rezultat.

Înşelaţi, ţăranii se ridicară din nou. Poruncile lui Horea se răspîndiră iarăşi prin sate. Cetele ţărăneşti se strînseră din nou, în mai multe puncte, în frunte cu căpitanii, cu planul de a lovi încă o dată Abrudul, apoi Zlatna, Deva, Aiudul, de a pătrunde spre Cluj, cu gîndul acum, desigur, de a nu se mai opri pînă cînd nu vor ridica toată iobăgimea Transilvaniei. Faurii bat de zor arme pentru ţărani.

Dar acum era tîrziu. Se pierdu un timp preţios, pe care-l cîştigară în schimb puterile adverse. Nobilimea era în arme, armata se găsea la porţile munţilor şi aştepta numai semnul acţiunii, iarna era aproape. Chiar în ziua cînd Schultz se găsea la Cîmpeni, la 21 noiembrie, sosi la guvern şi primul ordin al împăratului.

Prima veste a răscoalei la Viena sosise la 12 noiembrie. Împăratul se găsea tocmai în conflict cu Olanda, pregătit de un nou război, care putea să ia iarăşi proporţii europene şi pe care voia să-l conducă însuşi. Vestea neaşteptată a unei răscoale ţărăneşti, în numele lui, în extrema opusă a imperiului, cădea într-un moment deci cît se poate de inoportun. Evenimentul nu numai că îi reţinea o parte din forţele armate, dar putea fi folosit de puterile adverse în avantajul lor. Alarmat, nu stătu mult la îndoială, ordonă reprimarea cu forţa armată a răscoalei printr-o acţiune concentrică imediată, îndreptînd spre Transilvania şi unităţi din Ungaria. Primele lui ordine se adresară astfel generalilor săi: trebuie pusă imediat în mişcare armata şi, pentru că asupra mulţimii fac o deosebită impresie, să fie pornite spre ţinuturile răsculate tunurile. Cu trupele să plece şi dregători de-ai comitatelor, care să aibă pe lîngă sine şi călău, pentru a executa pe loc, după legea marţială, pe agitatori şi recalcitranţi, spre înspăimîntarea şi a celorlalţi. Să nu se întrebuinţeze însă forţa decît pînă ce ţăranii răsculaţi se împrăştie, iar legea marţială numai pentru «răufăcătorii cei mai nelegiuiţi». Pe capul răscoalei să se pună 300 de galbeni.

Fireşte, nu numai motive de circumstanţă dictau împăratului o asemenea atitudine faţă de ţăranii răsculaţi. El era un luminist, un reformist, întruchipa absolutismul luminat şi în concepţia lui prin urmare îndreptările trebuiau să vină prin reforme luminate, de sus, nu prin răzvrătiri ale mulţimilor ignorante, de jos. Şi nici nu era pentru desfiinţarea, ci doar pentru reformarea raporturilor feudale.

Sosind rînd pe rînd şi alte rapoarte, mai lămuritoare, din Transilvania, trecînd surpriza, ordinele împăratului se mai atenuară şi ele. Condamnă, fireşte, şi atitudinea guvernatorului, şi pe a generalului comandant, atît pentru neintervenţia armată, cît şi pentru îngăduirea insurecţiei nobilimii. Opri nobilimea să-şi facă singură dreptate. Cercetarea cauzelor, liniştirea răscoalei şi aplicarea sancţiunilor le încredinţă nu autorităţilor principatului, ci unui comisar regal, în persoana contelui Anton Jankovics, dîndu-i drept ajutor pe generalul Papilla. Pe generalul Preisz îl înlocui cu generalul Fabris. Cît despre ţăranii răsculaţi, recunoaşte motivele care i-au dus la acţiunea lor disperată, căci «desigur lucrurile pot fi înăbuşite un timp cu puterea, dar cînd omenirea e prea mult maltratată şi cînd arcul e prea tare întins, cu siguranţă se frînge» — după cum scrie însuşi comisarului său [1]. Reveni asupra severităţii de la început, însuşi răsgîndindu-se că «severitatea ce-i drept supune poporul, dar nu-l convinge», le promise amnistie generală dacă se vor supune. Nu însă şi căpitanilor. În ei nici el nu vede decît nişte «nelegiuiţi», nişte «blestemaţi» care au amăgit mulţimile neştiutoare. În privinţa lor ascultă sfatul cancelarului Esterházy, că amnistia nu trebuie să-i cuprindă şi pe ei.

Ordinele împăratului odată sosite, armata intră în acţiune. La 27 noiembrie intră din mai multe părţi în munţi. Fură chemaţi în ajutor iarăşi episcopii

---

[1] Octavian Beu, *L'empereur Joseph II et la révolte de Horia*, p. 53.

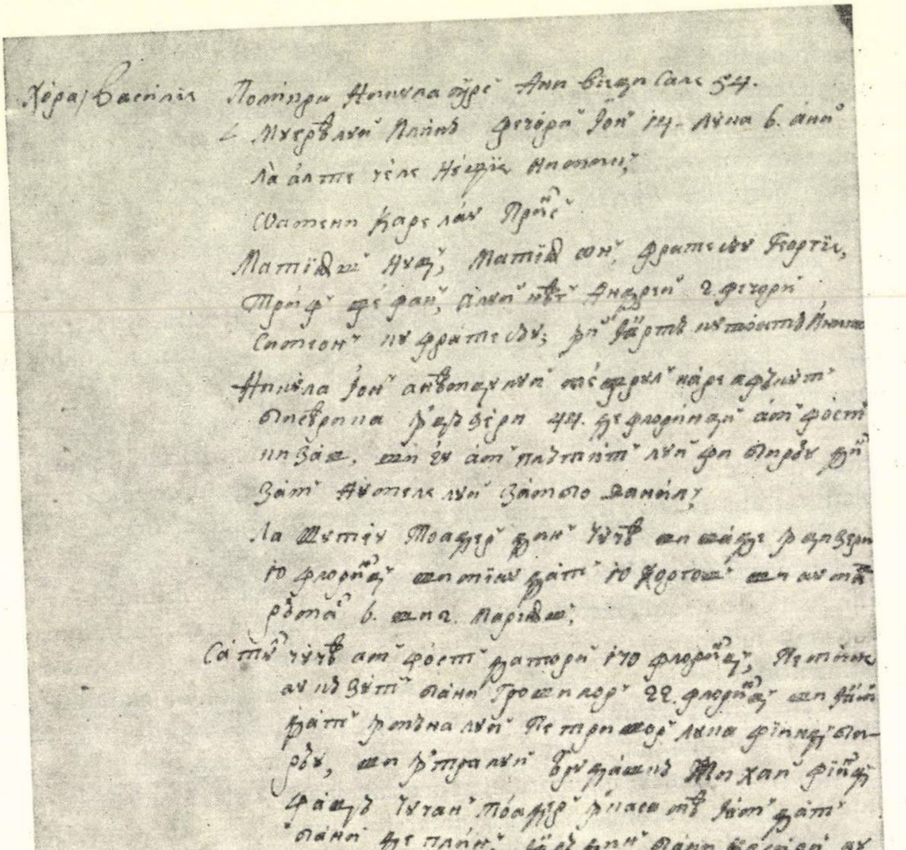

Fig. 121. — Testamentul lui Horea, scris de preotul din Alba-Iulia.

(Ghedeon Nichitici, Petru Petrovici din Arad, Popovici din Vîrşeţ, Ioan Bob din Blaj). Aceştia veniră personal sau răspîndiră circulare şi preoţi pentru pacificarea ţăranilor. Armata luă şi ea cu sine preoţi instruiţi de episcopi să încerce pacificarea cetelor ţărăneşti întîlnite în cale, mai întîi cu sfatul, iar dacă nu reuşesc, să se retragă, lăsînd loc acţiunii armelor. E vorba de preoţi care nu se răsculaseră sau care părăseau în noua situaţie răscoala, căci preoţii romîni săteşti, nedeosebindu-se încă decît prea puţin de iobagi, socotiţi adesea în iobăgime, au fost foarte mulţi implicaţi în răscoală. Nobilimea îi socotea chiar promotorii sau aţîţătorii ei. Se luară măsuri militare şi în afară, în părţile necuprinse încă de răscoală, pentru a-i stăvili întinderea. Ziarul german din Sibiu, la 6 decembrie, aducea cititorilor săi ştirea că s-a tras cordon militar şi la graniţa de sud, pentru a le tăia răsculaţilor drumul de emigrare, spre Ţara Romînească, fireşte.

Gîndurile mari de atac general ale ţăranilor trebuiră să se reducă repede la apărare. Ţăranii din jurul Băii de Arieş recurseră zadarnic la stratagema menită să reţină armata în înaintarea spre satele lor. Anume, satele domeniului Băii de Arieş, împreună cu altele (Ponor, Sălciua, Rîmeţ, Lupşa, Valea Vinţii, Valea Şază) încheiară cu funcţionarii (nemţi) ai minelor o convenţie, prin care se angajau să-i apere de ceilalţi răsculaţi, să stea buni pentru averea, viaţa lor şi a familiilor lor, cît şi pentru mine. În schimb, ei să nu ceară să vină armată aici, sau dacă vine să le dea de ştire romînilor. Iar drept garanţie a învoielii să nu părăsească Baia de Arieş. În vederea atingerii scopului, a convingerii comandamentului militar, desigur, admiteau acum şi judecător neamţ pe domeniu, ales de romîni dintre funcţionarii minelor, dar să nu se mai aşeze aici nici un ungur (în textul german: nici un şpan ungur). Autorităţile văzînd în convenţie o sechestrare a funcţionarilor ca ostateci, condiţionîndu-le viaţa de neintervenţia armatei — comitele Albei, baronul Simion Kemény, se indignă iarăşi de îndrăzneala «acestei clase nedemne», de cutezanţa «poporului romîn care nu constituie naţiune legală în această patrie» — ezitară, dar nici comanda militară şi, după ea, nici guvernul nu o aprobară. Armata apăru şi aici.

Situaţia era gravă. Ţăranii totuşi nu descurajară; primiră lupta şi cu armata. Baricadară în mai multe locuri intrările în munţi cu tăieturi de copaci, pregătindu-se să o înfrunte. Dar acum, fireşte, cu puţine şanse. În faţa armatei, cetele lor improvizate şi înarmate la întîmplare aveau puţină valoare militară. Începură lupta totuşi cu succes. Cetele lor masive copleşiră unităţile militare în cîteva locuri. La 27 noiembrie ţăranii din Zarand, în frunte cu Crişan, loviră pe maiorul Stoianich la Brad. Retras la Hălmagiu, îl loviră din nou, încît trebui să simuleze iarăşi o împăciuire, ca să iasă din încurcătură. La 29 noiembrie opriră pe vicecolonelul Schultz, la Rîmeţi, silindu-l şi pe el să se retragă. «O dată cu capul feciori, că vine Horea cu ţara» — se îndemnau aici ţăranii la luptă. Tot în 29 loviră la Lupşa o trupă a maiorului Dolcinengo. Aceste prime succese le săltă ţăranilor încă o dată nădejdea în biruinţa cauzei lor. Respinseră amnistia generală promisă de guvern în numele împăratului, prin circulara în romînește din 30 noiembrie. Țăranii nu vreau să audă de ea: mai bine să piară cu toții de paloș sau de roată decît să se întoarcă la vechea stare! De altfel ei nici nu cred că acestea sînt porunci ale împăratului, sînt iarăși «scornite» numai de domni. Horea, căruia i se propuse și personal amnistia dacă liniștește poporul, răspunse că n-are lipsă de iertarea împărătească; va liniști poporul doar cînd i se vor scădea sarcinile.

La Mihăleni însă, în ziua de 7 decembrie, în timp ce preoții trimiși de episcop încercau să pacifice oastea de țărani care ținea calea armatei aici, colonelul Kray cu grănicerii secui îi înconjură și apoi, după ce pacificarea nu reuși și preoții se retraseră, îi lovi din trei părți. În lupta care se deschise căzură 85 de țărani, în frunte cu căpitanul lor, Micula Bibarț din Blăjeni, și fură mai mulți prinși și răniți. Colonelul putu să deschidă tăieturile de copaci făcute de țărani la Vulcan și să treacă spre Abrud, în care intră la 8 decembrie. În fața forței armate incomparabil superioare, secondate de acțiunea de pacificare a episcopului, cetele țărănești rînd pe rînd se dizolvă, țăranii descurajați se retrag pe la casele lor sau se ascund în munți. Nu mai rămase decît oastea lui Horea, de la Cîmpeni, care stînjenea operațiile militare în munții Abrudului. Împotriva ei porni vicecolonelul Schultz, care la 11 decembrie intră în Cîmpeni. Se dizolvă apoi și ea. Horea, urmărit îndeaproape de armată, la 14 decembrie își lăsă oamenii să se împrăștie, iar el se retrase spre Rîu Mare. Vreo sută de inși îl mai petrecură pînă în satul său, de unde se cufundă și el în munți, împreună cu Cloșca. Armata pornită în urma lor, la 16 decembrie puse stăpînire și pe satele de aici, ultimele care depuseră armele.

Răscoala fiind înăbușită cu puterea armelor, autoritățile luară toate măsurile pentru restabilirea liniștii și readucerea fugarilor la casele lor. Dar mai ales pentru prinderea căpitanilor. Se zvoni că ei vor să plece din nou la Viena și astfel fură avertizate toate comitatele apropiate să aibă grijă să nu scape.

Horea și Cloșca se ascunseră în pădurea Scorușet, în Munții Gilăului. Aici îi prinseră, la 27 decembrie, îndrumați de pădurarul Anton Melzer din Abrud, cîțiva țărani chiar din satul lui Horea, nu numai ispitiți de cei 300 de galbeni, desigur, ci și din dușmănie lesne de înțeles — erau gornicii cu oamenii lor, adică cei urmăriți sau loviți de țăranii răsculați — și îi dădură în mîinile armatei. De aici fură duși, legați în lanțuri, la Alba Iulia și închiși în celulele porții cetății.

Împăratul, ușurat de noua veste, ordonă personal comisarului regal ca în ce-i privește pe ei «să se dea exemplu răsunător, să fie purtați prin locurile pe unde au făcut cele mai mari ticăloșii, pentru a fi arătați, ca o înspăimîntătoare pildă, poporului de rînd și complicilor lor amăgiți, și apoi să fie executați într-un chip spectaculos, într-o zi dinainte anunțată, într-un loc capital, unde să se poată strînge cît mai mulți supuși și unde se găsesc și cele mai neastîmpărate capete. Această execuție trebuie să se facă sub autoritatea comisiei, ca

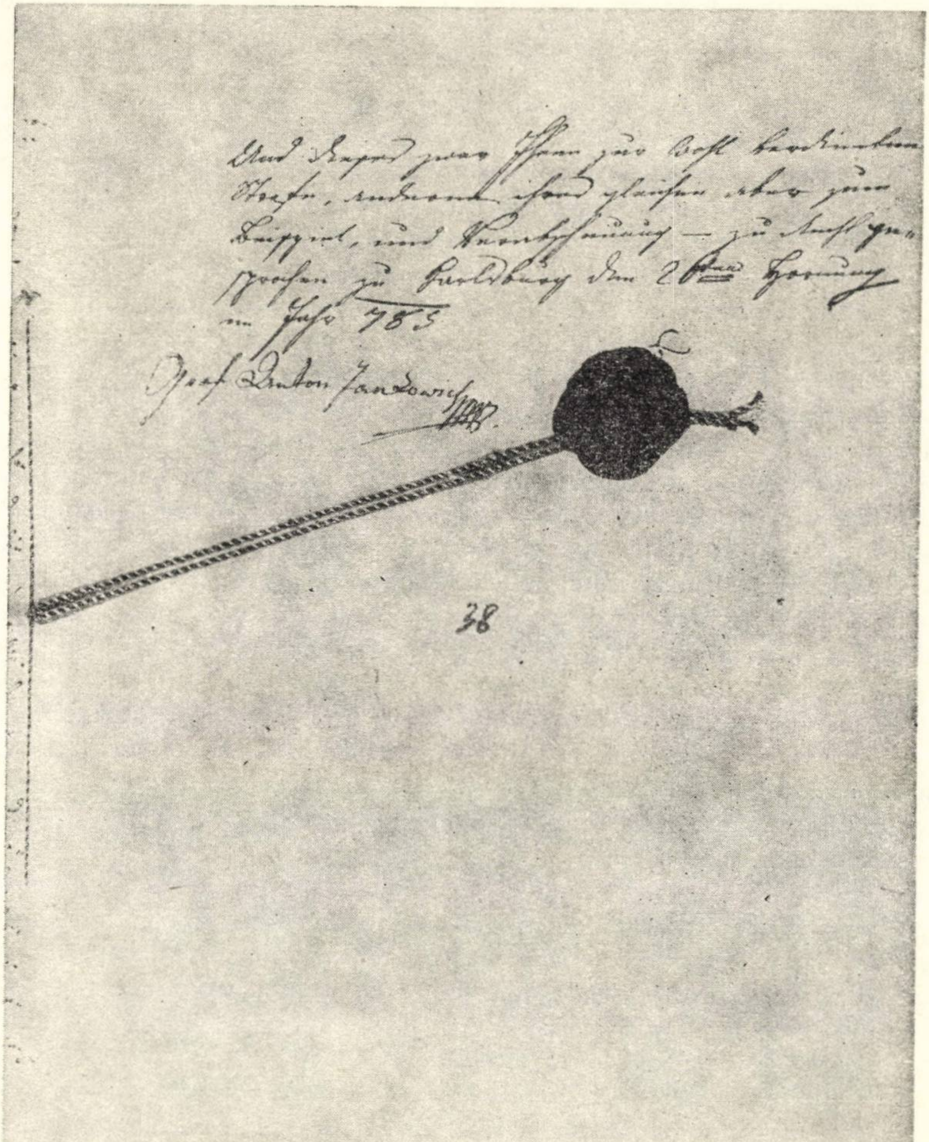

Und dieſes zwar ihnen zur wohl verdienten
Strafe, anderen ihres gleichen aber zum
Beyspiel, und Verabſcheuung — zu Recht ge-
ſprochen zu Karlsburg den 26ten Hornung
im Jahr 785

Graf Anton Jankowich

38

Fig. 122. — Sentința de condamnare la moarte a lui Horea și Cloșca (ultima filă).

supușii să vadă și să fie pentru ei vădit că aceasta e hotărîta mea voință și nu numai a guvernului sau dregătorilor comitatului»[1].

Crișan, urmărit de asemenea, mai scăpă o lună. La 30 ianuarie însă fu prins și el și închis tot la Alba Iulia.

Căpitanii fură cercetați și judecați de comisia regească încredințată cu investigarea cauzelor și liniștirea răscoalei. Comisia făcu cercetări întinse, produse un material documentar impresionant. Procesul căpitanilor însă rămase mai mult o formalitate acum cînd sentința era dinainte hotărîtă de împărat. Rostul cercetării lor nu mai era, desigur, decît de a stoarce eventuale destăinuiri în legătură cu originile și desfășurarea răscoalei. Intrigat de mărturisirile pe care ei le-ar putea face, în 7 februarie, la vestea prinderii și a lui Crișan, împăratul însuși scrise comisarului său să nu se grăbească cu execuția. Dar Horea și Cloșca nu răspunseră acestei curiozități a comisiei și împăratului. Desigur, înțeleși dinainte, de cînd fuseseră ascunși împreună, se menținură tot cursul cercetării într-o completă negație. Doar Crișan, care nu fusese ascuns cu ei, începu prin a-și mărturisi deschis faptele și pricinile care i-au pornit la răscoală. Nu instigații din afară și nici alte motive subiective, ci greutatea de neîndurat a sarcinilor iobăgești. Greutatea slujbei la domni, mărturisește el — în timpul muncilor grabnice iobagii au trebuit să lucreze dintr-o duminică în alta fără cea mai mică bucătură de pîine, iar în celelalte timpuri cîte patru zile pe săptămînă, și trebuiau să dea și dijme din bucate, oi, miei, porci. Dările erau și ele prea mari, cei fără pămînt trebuind să plătească cîte 4—5 florini pe an, cei cu pămînt cîte 15—20. Au luat calea răscoalei pentru că nobilii și dregătorii comitatului n-au voit să aducă la cunoștința poporului rezoluțiile prea înalte. Dar interogatoriul lui se curmă abia început. Conștient de supliciul care-l așteaptă, se sugrumă singur în închisoare, cu curelele de la opinci. Dar nici așa nu scăpă de rigorile sentinței. Ea se pronunță și asupra corpului său neînsuflețit: fu tîrît la locul de osîndă, unde i se tăie capul, iar trupul împărțit în patru îi fu expus în patru locuri.

Horea și Cloșca, înainte de pronunțarea sentinței, mai trebuiră să îndure și calvarul ordonat de împărat: pentru a încredința pe țărani că sînt într-adevăr prinși și nu vor scăpa de osîndă, fură purtați în lanțuri, prin satele iobăgești, de la Alba Iulia la Deva și înapoi.

Sentința se pronunță la 26 februarie. Amîndoi fură condamnați, după codul terezian, să li se frîngă cu roata toate membrele corpului, începînd de jos în sus, mai întîi lui Cloșca și apoi lui Horea, și în felul acesta «să fie trecuți de la viață la moarte», corpurile lor să se despice în patru, capetele și părțile corpului lor așezate pe roate să se expună pe marginea drumurilor, în satele unde au comis faptele cele mai grave.

La 28 februarie apoi fură duși în fața cetății și executați. Așa cum suna sentința, mai întîi Cloșca, a cărui execuție ținu vreun ceas; primi, la intervale,

---

[1] Octavian Beu, *L'empereur Joseph II et la révolte de Horia*, p. 78—79.

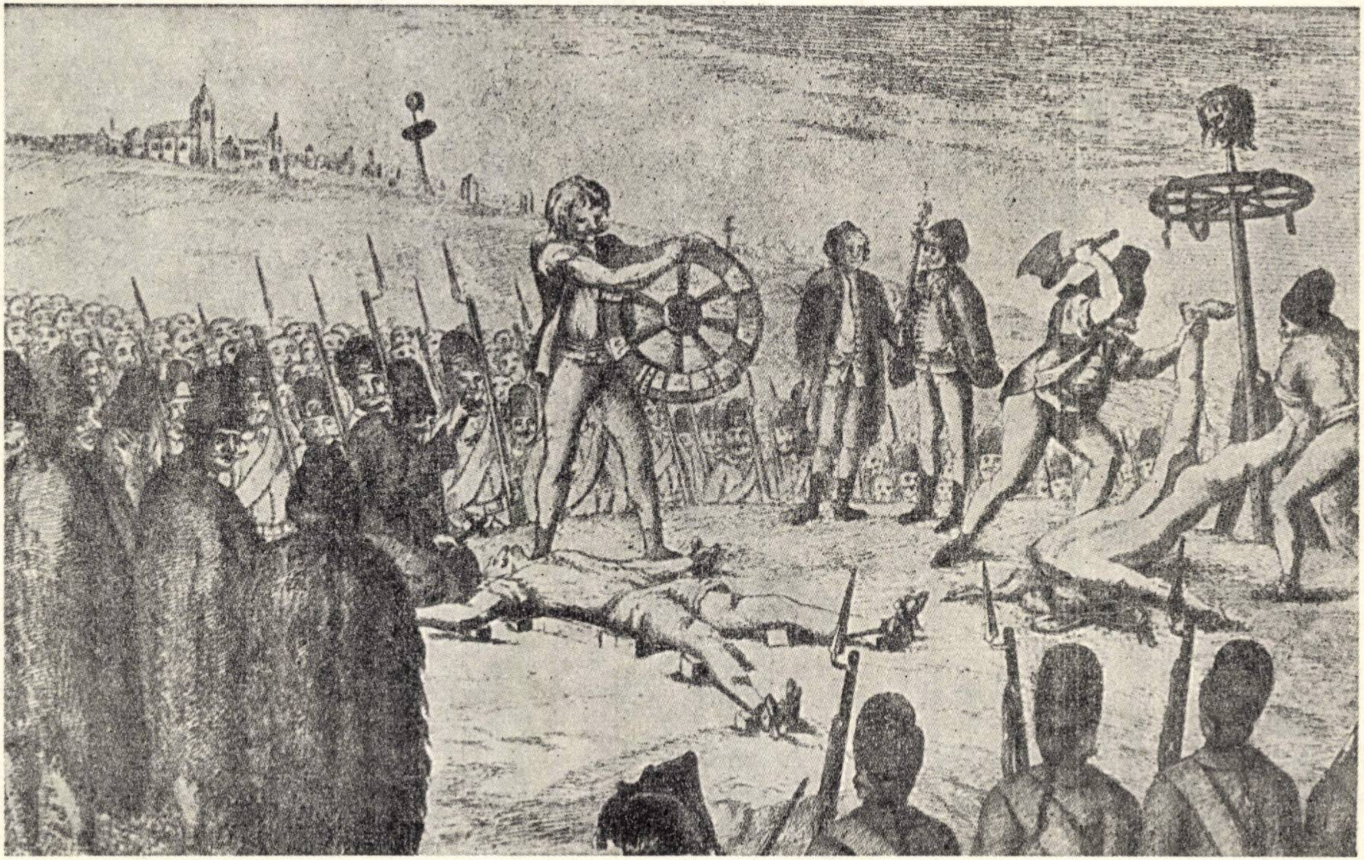

Fig. 123. — Execuţia lui Horea şi Cloşca. Stampă contemporană.

vreo 20 de lovituri de roată pînă să-şi dea sufletul. Urmă apoi Horea, care pînă aci trebui să asiste la supliciul cumplit al tovarăşului său. Execuţia lui ţinu mai puţin; după cîteva lovituri i se comandă lovitura de graţie. Fură împărţiţi apoi în bucăţi pentru a fi expuse, după prescripţie, la margini de drumuri. Execuţia se făcu în chipul spectaculos ordonat de împărat, în faţa comisiei, a armatei şi a vreo 6 000 de oameni. Nu mai puţini de 2 515 ţărani din 419 sate fură aduşi aici ca să vadă cu ochii lor moartea cutremurătoare şi împărţirea în bucăţi a căpitanilor lor, să poarte din om în om, din tată în fiu groaza osîndei pentru asemenea îndrăzneală.

Agitaţiile mai continuară totuşi şi după aceea. Ţăranii nu se resemnară uşor la revenirea neschimbată a serviciilor iobăgeşti. Îi revoltă mai ales abuzurile nobilimii stăpîne şi ale dregătorilor săi, mijloacele cu care se despăgubesc de pierderile suferite, furia cu care se răzbună pe iobagul dezarmat. Iobagii se împotrivesc, ameninţă, vorbesc deschis că la primăvară se vor ridica din nou. Ilie Ştefu zis şi Fîrţală din Săcărîmb mărturisea intenţia de a începe din nou răscoala, mai bine, nu toamna, ci primăvara şi cu puteri mai mari decît s-a făcut, ridicînd nu numai pe crişeni, ci şi pe bănăţeni. Prins în martie, fu condamnat la frîngerea cu roata, pedeapsă care, la propunerea cancelariei, i se comută în închisoare pe viaţă, 50 de beţe în fiecare an şi imprimarea fierului roşu pe faţă. Umblau zvonuri de o nouă ridicare în Zarand, în comitatul Clujului, al Tîrnavei şi în alte părţi. La Cluj se zvoni că chiar grănicerii năsăudeni se vor ridica. Petru Nicola din Albac, în fruntea unei noi delegaţii ţărăneşti, în drum spre Viena, le mărturisea ţăranilor din Bihor: «De n-om putea merge, om mai face una, batăr atunci de om şi pieri». Dar acestea erau doar pîlpîiri tîrzii ale flacărilor care se stingeau. Regimul luase măsuri suficiente pentru a face cu neputinţă reaprinderea lor.

Urmările răscoalei

Răscoala fiind sfîrşită, şi nobilimea şi regimul se grăbesc să tragă concluziile. Ea nu numai că lovise puternic clasa stăpînitoare; zgudui pentru un moment întregul edificiu social, ameninţînd cu răsturnarea lui din temelii, cu răsturnarea orînduirii feudale înseşi. Nobilimea mai ales trebuia să caute neapărat mijloacele pentru a preveni repetarea unei astfel de primejdii.

Căutînd originile răului însă, ea nu vede sau nu vrea să vadă nimic din cauzele obiective ale răscoalei. Cauzele le găseşte în ura naţională şi religioasă faţă de unguri, în agitaţiile preoţilor romîni. Le găseşte în libertatea pe care au dat-o ordonanţele imperiale iobagului romîn de a-şi putea acuza pe domnul său: văzîndu-l confruntat cu dînsul şi pedepsit pentru excesele sale, a pierdut «iubirea» şi respectul care îl legau înainte de el. Le găseşte în «duritatea» poporului romîn, care n-a fost ţinut în frîu destul, faţă de care regimul de pînă acum a fost prea blînd. Numai frica şi severitatea legilor îl pot ţine în frîu, opinează nobilimea comitatului Hunedoarei: «Căci e aşa de dur neamul romînilor, că numai cu pedeapsa cu moartea poate fi înfricat şi prea puţin cu închisoarea sau cu alte genuri mai uşoare de pedeapsă»[1]. În setea ei de răzbunare, nobilimea, întemeindu-se pe severitatea legilor vechi ale principatului, pe *Aprobate* şi *Compilate* sau pe *Tripartitum*, vine cu cele mai cumplite propuneri. Nu numai făcătorii de rele mai mari şi conducătorii să fie loviţi cu moartea; să se pedepsească exemplar şi preoţii romîni. Chiar sate întregi să fie lovite de străşnicia pedepsei. Satele mai turbulente să fie pustiite cu totul sau, dacă împăratul nu ar voi aceasta, pe locuitorii lor să-i mute în Bucovina şi acolo să-i facă grăniceri, cum cer ei, iar în locul lor să aducă alţi iobagi, şvabi sau alte neamuri mai blînde, propune acelaşi comitat al Hunedoarei, cel mai activ din toate. Nobilimea comitatului Alba cere ca în satele răsculate conducătorii, juzii, juraţii să fie traşi în ţeapă, iar ceilalţi locuitori să fie decimaţi. În caz de răscoală a ţăranilor, armata să intre în acţiune imediat, «să-i omoare, să-i taie, să-i pustiiască şi să-i împrăştie fără nici o cruţare, ca pe cei mai crînceni duşmani ai patriei». În satul unde ar mai izbucni răscoală, să fie loviţi cu moartea aţîţătorii poporului, preoţii, apoi juzii şi juraţii cu încă cîte trei locuitori. Casele împrăştiate prin munţi să fie numaidecît pustiite şi locuitorii lor să fie aşezaţi în locuri mai potrivite, undeva la o margine. Un plan nobiliar de liniştire a ţării propunea ca locuitorii satelor răsculate să poarte, sub pedeapsă de 50 de beţe, în spate, cusut pe ţundră, semnul furcilor tăiat din pănură albă. Şi altele. Raporturile dintre nobil şi supus le exprima bine nobilimea comitatului Cluj în memoriul său: «Nobilimea Transilvaniei nu locuieşte între zidurile oraşelor şi cetăţilor, ci în sate, şi aşa oricînd poate ajunge în astfel de situaţii critice, în care numai în arme îşi poate găsi siguranţa şi pavăza, şi într-adevăr, dacă ar fi dezbrăcată de armele sale, e sigur că repede de tot s-ar isprăvi cu nobilimea»[2].

În orbirea răzbunării, în groaza că răscoala s-ar putea reaprinde, nobilimii nici prin gînd nu-i trecu să facă vreo concesie. Printre nobili nu se găsi nici unul să vină măcar cu vreo idee de îndreptare. Nobilimea e preocupată doar de pedepse, despăgubiri, măsuri de prevedere, îndată ce, după încheierea lucrărilor comisiei, rămase iarăşi stăpînă şi judecătoare a iobagului său. E iarăşi nevoie de intervenţii oficiale pentru a-i tempera excesele. Împăratul însuşi o sfătuieşte să se calmeze, că doar n-are să ţină gardă la poarta fiecărui castel nobiliar.

Statul în schimb procedă cu mai multă prudenţă. Cu acelaşi gînd de a preîntîmpina o nouă izbucnire, recurse la alte mijloace, mai blînde, mai amăgitoare. Comisarul regal, contele Jankovics, în raportul său final din 6 iulie 1785, rezumînd rezultatele cercetărilor sale, cauzele răscoalei le găsea în: 1) asupririle dregătorilor domeniali şi camerali şi ale domnilor de pămînt; 2) conscripţia militară; 3) neluarea la timp de măsuri eficace de către guvern pentru liniştirea lucrurilor; 4) întunecimea plebei *(ruditas plebis)*, aceasta e cauza pentru care poporul romîn a fost atras atît de uşor la răscoală. Drept cauză a propagării răscoalei socotea faptul că ea n-a fost oprită cu hotărîre imediat; neintervenţia imediată a armatei a putut întări în ţărani falsa credinţă că le sînt îngăduite fărădelegile şi i-a putut aţîţa şi mai mult.

---

[1] A. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice*, vol. III, p. 401.

[2] Cf. şi N. Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horia*, p. 355.

Drept remedii pentru a asigura liniştea şi a preîntîmpina revenirea răului propunea: 1) întrucît originea răului e mai ales greutatea şi arbitrarul sarcinilor faţă de stăpînii de pămînt, să se introducă un urbariu general pe toată ţara, definindu-se sesia şi moşia iobăgească contribuabilă, adaptîndu-se prestaţiile la ea, scăzîndu-se cele prea grele, cum ar fi cele patru zile de lucru cu palmele pe săptămînă; 2) respectarea întocmai a urbariului şi de către stăpîni şi de către ţărani, plîngerile ţăranilor pentru încălcarea urbariului să se cerceteze şi remedieze fără întîrziere, pricinile să fie judecate, cercetările urbariale ale comitatului să fie supuse anual guvernului; să se interzică organelor militare să mai înscrie iobagi şi sate la oaste fără ordinul împăratului; 3) să se facă o separaţie exactă a justiţiei militare de cea civilă; 4) comitatul cerînd în caz de primejdie ajutor militar, să i se dea numaidecît; 5) incultura şi morala scăzută fiind cauza pentru care poporul romîn poate fi aţîţat atît de uşor la tulburări, să se instituie şcoli naţionale şi un seminar pentru pregătirea preoţilor neuniţi; 6) casele împrăştiate, mai ales în munţi, în care din această pricină se conspiră uşor şi sînt greu de ţinut sub observaţie, să fie strînse în sate regulate.

Împăratul fu de acord cu concluziile şi propunerile comisarului său şi ia măsuri de îndreptare în consecinţă:

Cu executarea căpitanilor, opri execuţiile. Condamnările celelalte la moarte le comută în închisoare sau muncă silnică pe termene mai reduse sau în pedepse corporale. Pe mai mulţi dintre conducătorii răscoalei îi deportă, împreună cu familiile lor, departe, în sudul Banatului. Printre cei deportaţi era şi Horea cel tînăr, Ion.

Dar trebuia venit şi cu remedii, cu încercări de îndreptare a relelor care au dat naştere răscoalei.

Trebuiau încercate îndreptări înainte de toate în munţi, pe domeniul Zlatnei. Comisia întreprinse iarăşi cercetări întinse, acum sub noul comisar Mihail Brukenthal. Cercetările dovediră deplin temeiul plîngerilor ţăranilor de aici, şi astfel din ele rezultară, în cursul anilor 1785 şi 1786, o serie de măsuri imperiale: se restabili păşunatul liber în domeniul de sus, precum şi libertatea defrişării în locurile de unde nu poate fi adus lemnul; se desfiinţă *accrescentia*, orice stăpîn feudal trebuind să-şi plătească singur slujbaşii; minerii sînt scutiţi de toate sarcinile publice, fie ordinare, fie extraordinare; supuşii domeniului să nu mai fie obligaţi la cei 13 180 de stînjeni de lemne anual, oficiul silvic urmînd să se tocmească liber pentru făcutul şi căratul lor; să nu mai fie obligaţi la cositul şi strînsul fînului domeniului; să nu mai fie obligaţi la transportul fierului de la Hunedoara şi la cărăuşitul băuturilor pentru domeniu, asupra acestora urmînd iarăşi să se tocmească liber; cîrciumăritul să se arendeze ţăranilor pe trei ani, în condiţii uşoare, şi să nu mai fie asupriţi în legătură cu el; să fie pedepsiţi arendaşii armeni care au încălcat dreptul de cîrciumărit al ţăranilor şi au provocat tulburarea de la Cîmpeni şi să se evalueze din nou paguba lor de atunci, exagerat despăgubită; rudele iobagului mort fără urmaşi să nu-i mai răscumpere averea cu preţul ei, ci, după obiceiul dinainte, numai cu 12 şi cu 6 florini, după mărime; să se cerceteze încasările juzilor şi dregătorilor, obligîndu-i să restituie îndoit ceea ce au luat abuziv; să se restituie ţăranilor tot ce au plătit peste «taxa dominală» şi să li se plătească retroactiv toate prestaţiile (tăiat şi cărat de lemne, făcutul fînului, cărăuşitul fierului, vinului).

Lichidarea ţinu mult, dădu naştere la socoteli complicate şi mai ales menite să scadă sumele de restituit. Pentru munci, de pildă, domeniul în 1776 nu plătise nimic, între 1777—1785 plătise doar 655,43 1/2 florini. Pentru evaluarea muncilor prestate se stabili să se calculeze cu preţurile asupra cărora domeniul a convenit cu ţăranii de aici la sfîrşitul anului 1785, adică cu 12 creiţari ziua de lucru cu palmele şi 51 cea cu vitele. Evaluare pe care chiar guvernul o socoti prea mică. În 1784, după opinia provizorului din Zlatna, preţul curent al zilei de lucru cu palmele era de 20 de creiţari, iar al celei cu vitele de 1 florin. Totuşi, sub pretextul că la lucru ţăranii au trimis obişnuit doar oameni bătrîni şi copii, iar carele le încarcă doar pe jumătate, comisia socoti să calculeze drept o zi de lucru deplină patru zile cu palmele sau două cu vitele şi la preţurile scăzute stabilite în 1785.

După toate calculele astfel subtilizate, suma de restituit iobagilor se cifră la 12 722 de florini. Dar cînd urmă să se facă restituirea, comisia fu de părere ca suma să nu se restituie, ci să fie depusă şi dobînzile ei să fie cheltuite pentru înfiinţarea de şcoli aci. Comisarul opină: să se scadă din ea mai întîi datoriile, adică restanţele satelor, şi numai restul să se depună şi întrebuinţeze pentru nevoi culturale. La ceea ce se alătură şi guvernul. Cercetîndu-se acum datoriile, pe 1785—1786 ele se cifrară la vreo 24 000 de florini, deci la aproape îndoitul sumei de restituit. Şi nu erau plătite nici cheltuielile de întreţinere a comisiei. Astfel, în loc de vreo restituire sau depunere în scopuri culturale, se puse acum problema încasării restanţelor. Ele trebuiau plătite pînă la începutul anului 1788. Raţionamentele comisiei fură primite şi de împărat, doar cu o mică intervenţie: la suma de restituit să se adauge şi dobînzile. Încasările însă merg greu: ţăranii nu vor să plătească. Pentru reprimarea «spiritului de împotrivire», guvernul recomandă folosirea mai întîi a mijloacelor obişnuite în comitat şi, dacă ele nu vor duce la scop, «mijloace mai severe», adică execuţia cu ajutor armat.

Dar cu acestea nu se închidea problema gravă a muncilor cerute de nevoile multiple ale domeniului şi mai ales de minerit. Ele trebuiau acum plătite la preţul zilei. Muncă salariată liber contractată propunea şi comisarul Mihail Brukenthal. Numai că cu aceasta se deschidea iarăşi vechea problemă: munca liberă salariată era prea costisitoare pentru fiscul care îndrepta veniturile mineritului spre visteria imperială şi nu se putea asigura nici debitul ei constant în condiţiile date. Aici nu erau suficiente braţe de muncă lipsite cu totul de mijloace de producţie ca să-i asigure constanţa şi ieftinătatea, iar în afară erau legate în cătuşele raporturilor feudale. Astfel, întreprinderile nu-şi dau randamentul, întîrzie adesea, se opresc din lucru, încît pînă la urmă domeniul reveni iarăşi la munca plătită, obligatorie. În 1789, domeniul încheie contract cu satele sale sau le impuse contract pentru muncile necesare. Plăţile muncii a trebuit să le ridice mult faţă de răstimpul dinaintea răscoalei (30 de creiţari pentru făcutul unui stînjen de lemne, 4 creiţari pentru transportul la Abrud a unei vedre de băutură etc.); se stabileau totuşi sub preţul celor libere. Muncile apoi nu erau limitate şi trebuiau să se facă sub regimul pedepselor corporale. Acest contract rămîne la baza raporturilor peste o jumătate de veac, deschizînd o nouă perioadă în lupta iobăgimii de aici.

Dar toate acestea priveau doar munţii. Răscoala însă cuprinsese deopotrivă şi pe iobagii domeniilor nobiliare şi ameninţase să cuprindă toată iobăgimea. Trebuiau încercate şi mijloace generale de îndreptare sau de prevenire a unei reizbucniri.

Pornind de la ideea că pricina principală a răului rezidă în faptul că în Transilvania nici pînă acum nu s-a ajuns la o stabilire şi uniformizare a sarcinilor iobagului faţă de stăpînul său şi că aceasta e sursa abuzurilor şi nemulţumirilor, împăratul ordonă începerea lucrărilor în vederea unei reglementări urbariale pe întreaga ţară. Lucrări întinse începură încă în anul 1785, care continuară şi în anul următor. Se întreprinse o conscripţie urbarială generală, înscriind starea iobagilor şi sarcinile în uz. La o reglementare urbarială însă nici de astă dată nu se ajunse. Problema era dificilă, rezistenţele mari. În 1787 mai durau încă discuţiile de amănunt; apoi complicaţiile externe ale imperiului îndreptară atenţia împăratului în altă parte.

Dar veni şi cu o hotărîre menită să fie, în genere, cheia raporturilor dintre stăpînul feudal şi iobag de acum încolo. E patenta de «desfiinţare a iobăgiei» din 22 august 1785. Patenta repeta măsura pe care împăratul o luase şi în alte ţări ale sale — la 1781 în Cehia, Moravia, Silezia, la 1782 în Stiria, Carintia, Austria de Jos — şi pe care o luase şi aici în a doua sa călătorie, din 1783, la Sibiu, dar nu ajunsese să se publice şi să se pună în aplicare. Textul patentei din 22 august 1785 s-a răspîndit tipărit în patru limbi: latină, germană, maghiară şi romînă. În introducere, împăratul porneşte de la ideea că fericirea popoarelor sale se poate asigura înainte de toate prin îmbunătăţirea agriculturii şi stimularea industriei şi că acestea nu se pot obţine decît prin « libertatea personală care i se cuvine fiecărui om de la natură » şi de la « statul public » şi siguranţa proprietăţii bunurilor în măsura în care se cuvine după lege iobagilor.

Astfel hotărăşte:

1) Condiţia iobăgească, în înţelesul obligaţiei veşnice şi legării de glie, se şterge şi nici numele de iobag în acest sens să nu se mai întrebuinţeze. Prin

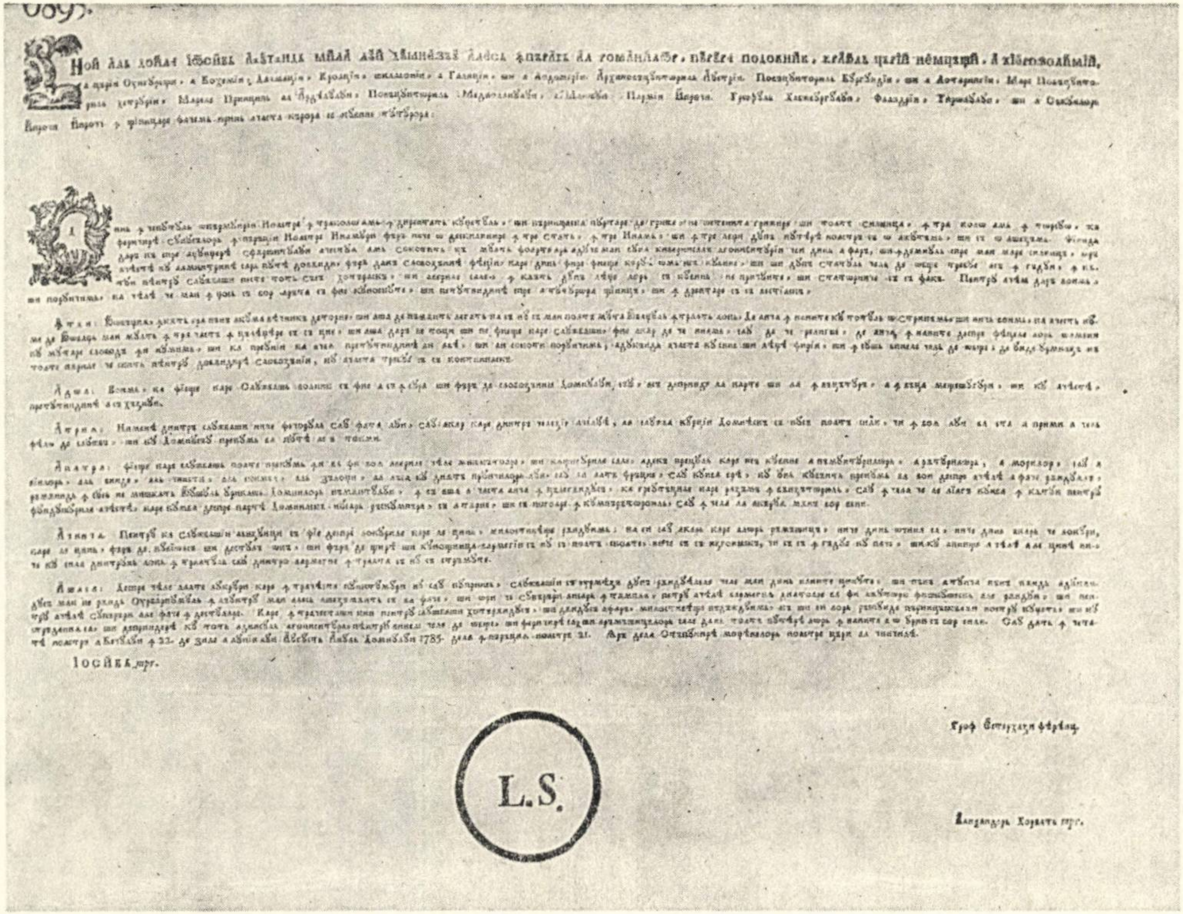

Fig. 124. — Textul romînesc al patentei de desființare a iobăgiei din 22 august 1785.

urmare, toţi « colonii », de orice neam şi religie ar fi, se declară în persoana lor oameni de « liberă migraţiune » (adică de liberă strămutare), aşa sfătuind şi cerînd dreptul naturii şi binele public. Încetează în consecinţă orice proces de revendicare a libertăţii.

2) Colonul să fie liber să se căsătorească chiar şi fără consimţămîntul stăpînului său, să înveţe carte sau meserii şi să le exercite oriunde.

3) Nici un colon şi nici fiul, fiica sau alt membru al familiei sale să nu poată fi silit să servească la curtea stăpînului împotriva voinţei sale, ci să se tocmească liber, dacă vrea.

4) Colonul, bunurile sale mobile şi cele cîştigate de el, adică « estimaţia » (valoarea folosinţii) cuvenită lui a pămînturilor, fîneţelor, morilor sau viilor, poate după plac să le vîndă, dăruiască, schimbe, zălogească, să le testeze copiilor sau altor consîngeni, să le lase cui vrea, pe lîngă menţinerea dreptului de veci care-i revine stăpînului după lege şi a sarcinilor legate de ele.

5) Pentru asigurarea colonilor în ceea ce posedă, ei să nu poată fi mişcaţi din sesia şi moşia lor fără un motiv legal şi fără cunoştinţa comitatului şi nici să nu fie mutaţi în alt loc sau alt comitat.

6) Cît pentru cele necuprinse aici, pînă la reglementarea urbarială colonii să se conformeze ordinelor de pînă acum şi dacă vor fi supăraţi, comitatul să le rînduiască asistenţă fiscală şi să le facă dreptate.

Diploma se încheie cu speranţa că şi colonii, după acestea, îşi vor spori sîrguinţa în economie, spre binele public şi fericirea lor.

Textul patentei reproduce aproape neschimbate principiile unei reforme generale, născute din nevoile generale ale imperiului şi pornite de la realităţi din alte părţi ale lui. Reforma s-a născut acolo din nevoile de adaptare a raporturilor feudale la dezvoltarea economică-socială, la cerinţele industriei manufacturiere cu deosebire — care, în căutare de mînă de lucru liberă, se simţea stînjenită de îngrădirile feudale şi mai ales de legarea de glie a iobagului — precum şi din nevoia de a stimula economia agrară. Dar şi sub presiunea răscoalei ţărăneşti din Boemia şi a primejdiei răscoalelor ţărăneşti din imperiu în genere. Acolo a şi avut consecinţe importante economice-sociale, a descătuşat braţele de muncă pentru dezvoltarea industrială, a deschis larg drumul noii economii şi destrămării raporturilor feudale. Publicarea ei în Transilvania şi Ungaria s-a făcut în urma răscoalei lui Horea. Sub impresia stărilor din Transilvania, împăratul proclamase desfiinţarea dependenţei personale încă din 1783, la Sibiu. În faţa rezistenţei nobilimii însă, nu s-a publicat. În discuţiile care au urmat, împăratul însuşi s-a lăsat convins de argumentaţia autorităţilor şi nobilimii Transilvaniei (ca şi a Ungariei) că aici raporturile sînt altele şi nu e nevoie de ea, că în Transilvania o asemenea reformă ar stîrni doar mişcări ţărăneşti, că ridicarea legării de glie ar aduce cu sine emigrarea ţăranilor romîni în Principatele Romîne. Revenirea împăratului şi publicarea patentei şi aici, se datoresc astfel de-a dreptul răscoalei.[1]

---

[1] *Századok*, XC (1956), p. 110–115.

Prin patentă împăratul nu desfiinţa iobăgia, ci doar legarea de stăpîn şi de glie, redînd iobagului dreptul de mutare pe care îl pierduse prin legea din 1514. E totuşi un important pas înainte în istoria raporturilor feudale, un pas important spre dizolvarea lor acum. Importantă era iarăşi asigurarea, din contră, a iobagului pe moşia sa, din care nu poate fi alungat fără un motiv legal. În ce priveşte dreptul de proprietate al iobagului, textul nu aduce nimic în plus faţă de *Tripartitum* (întrebuinţează chiar expresiile lui), care tocmai îl privează de dreptul de proprietate. Era un cîştig pentru iobag oprirea stăpînului de a-l lua fără voia lui în serviciul curţii. După cum era un cîştig dreptul la învăţătură şi meserii, care-i deschidea posibilitatea de a se smulge din cătuşele iobăgiei. Totul depindea de măsura în care iobagul se putea folosi acum de aceste drepturi. Posibilitatea aceasta însă, în condiţiile raporturilor feudale şi ale stadiului de dezvoltare economică de atunci, era destul de limitată. Mai întîi de rezistenţa stăpînului şi de mijloacele de a-l împiedica pe iobag de la exercitarea drepturilor sale, care-i stăteau ca stăpîn la îndemînă. Era limitată apoi de condiţiile economice. Pentru iobag, scăzuse ispita de a se muta pe moşia altui stăpîn, sarcinile acum erau în genere la fel de grele, iar pentru îndreptarea spre oraş sau spre producţia manufacturieră, în condiţiile opreliştilor orăşeneşti (mai ales pentru romîni) şi la nivelul dezvoltării industriale de aici, se deschideau mai reduse posibilităţi. Populaţia se înmulţise, pămîntul de cultură se redusese, se individualizase, pentru iobag se punea acum mai mult problema păstrării pămîntului său decît al părăsirii lui. Ţăranii răsculaţi nici nu pomenesc de dreptul de liberă mutare; ei s-au răzvrătit pentru greutatea sarcinilor iobăgeşti şi cer să nu mai fie iobagi. În genere, la nivelul dezvoltării economice-sociale de aici reforma n-a mai putut avea aceleaşi consecinţe pe care le-a avut în ţările ereditare ale imperiului. Efectele ei au trebuit să fie mai reduse. N-a rămas totuşi fără însemnătate. Mai lent desigur, dar totuşi îşi face efectul, deschide o nouă fază în raporturile feudale, schimbă chiar concepţia despre iobăgie.

Dar dacă ea avu prea puţine urmări practice imediate, produse în schimb o nouă agitaţie. Şi textul, şi intenţiile patentei pentru ţărani erau mai greu de înţeles; ea dădu naştere la tot felul de răstălmăciri. Mulţi înţeleseră că s-a desfiinţat iobăgia însăşi; refuză serviciile iobăgeşti, vorbesc iarăşi de împărţirea pămînturilor, cer pămînt fără slujbe. Aşa văzură şi rostul măsurătorilor de pămînt făcute în vederea reglementării urbariale. De noul drept al liberei mutări, pentru că diploma nu prevedea şi condiţiile, se folosesc părăsindu-şi stăpînii fără să se mai achite de îndatoririle lor. Ţăranii însă sînt lămuriţi în curînd, prin măsuri administrative, prin forţa militară, prin ordinele împăratului însuşi. Dreptul de mutare se leagă de termene, se circumscrie, se condiţionează mai întîi de achitarea tuturor îndatoririlor, apoi de obligaţia pentru iobagul care pleacă de a aduce pe altul, de aceeaşi valoare, în locul lui. Împăratul doar atît avu de obiectat la aceasta, că înlocuitorul poate să fie şi de valoare mai scăzută. Ba guvernul întrebă acum dacă nu e obligat şi jelerul să-şi lase om în loc la plecare? Încît împăratul trebui să-i explice că dispoziția sa n-a fost menită să îngreuneze mutarea oamenilor liberi.

Se circumscriseră şi motivele pentru care iobagul putea fi scos din moşia sa: dacă nu-şi lucrează ca gospodar sîrguincios pămîntul; dacă se îndatorează cu peste două treimi din valoarea imobilelor sale; dacă nu-şi îndeplineşte sarcinile față de stăpîn un an fără să poată invoca vreo lovitură naturală; dacă persistă în nesupunere şi împotrivire şi după ce i s-au aplicat pedepsele în uz, muncă, arest blînd sau înăsprit, fără sau cu fiare la picioare. Ele lăsau deci stăpînului şi posibilități de interpretare şi de alungare a iobagului său, la nevoie.

Potrivit noii concepții despre iobăgie, împăratul încercă îndreptări şi în justiția feudală. După dispoziții răzleţe menite să deschidă iobagului şi alte foruri de judecată decît cel al stăpînului feudal, în 1787 veni cu o serie de ordine reglementînd amănunţit sferele de competenţă şi procedura. Pornind de la principiul că nici stăpînul feudal nu trebuie să fie judecător în propria-i cauză, veni cu mai multe dispoziții menite să îngrădească arbitrarul judecății feudale, să-i ofere iobagului nu numai drept de apel împotriva judecății stăpînului său, dar şi posibilitatea de a-l chema însuşi în judecată. Obligă pe stăpînul feudal să țină cel puţin o dată pe săptămînă « zi oficială », în care să asculte, în fața judelui şi a unui jurat, orice plîngere a iobagului său şi, dîndu-i dovadă de aceasta, iobagul să ducă pîra la comitat, care în pricini mai mari trebuie să refere şi guvernului. Iobagului îi oferă şi posibilitatea de apărare, instituind avocați oficiali ai sărăcimii, care să-l apere gratuit. Dă dispoziţii pentru sancţionarea abuzurilor, a dregătorilor feudali abuzivi. Ordine speciale interziceau pedeapsa cu bețe a iobagului. Toate însă fără să iasă din spiritul justiţiei feudale în genere şi fără să piardă din vedere, după cele întîmplate, primejdia răzvrătirii supusului. Iobagul are dreptul să ceară dreptate, dar e şi dator cu ascultare şi supunere față de stăpînul său. Trebuie asigurată solid şi imutabil supunerea indispensabilă bunei ordini şi prosperității publice, iobagul răzvrătit trebuie pedepsit exemplar şi, ca pedeapsa lui să fie un exemplu şi pentru ceilalţi, ea să se execute la locul iobagului vinovat.

O îndreptare şi de ordin economic. Cu o ordonanță din 12 martie 1787, împăratul lăsa libertate de vînzare şi cîrciumărit tuturor producătorilor de vin, tot anul. Ridica deci restricția care reducea dreptul de cîrciumărit al iobagului producător doar la cele trei luni, de la cules pînă la 25 decembrie. Cu complicațiile externe însă se puse capăt şi acestor preocupări.

Foarte greu se punea în practică propunerea contelui Jankovics de a se înființa şcoli romîneşti pentru a ridica poporul din întunecimea care l-a dus la răscoală. Propunere care a fost adoptată şi de împărat, deşi însuşi avea îndoieli că numai atît ar fi suficient. Cînd cancelarul Esterházy propuse să se înființeze cît mai curînd şcoli romîneşti în munți, ca să se poată face cetățeni ai statului din aceşti oameni, care « sînt asemenea fiarelor sălbatice », el replică indignat că poate cu acelaşi succes s-ar putea transforma fiarele sălbatice dacă cel puțin stăpînii lor ar primi prin şcoală principii mai bune[1]. Propunerea de a ridica şcoli se izbea şi ea de rezistenţa nobilimii, care credea, dimpotrivă, că tocmai cultivarea poate trezi acest popor la conştiinţă şi îl poate face şi mai primejdios pentru ea. Şcolile săteşti, din mijloacele proprii ale ţăranilor, se creau greu desigur, sporeau totuşi, în tîrguri, în satele mai mari şi, mai ales, în cele nesupuse puterii feudale. Pe domeniul fiscal al Hunedoarei încercările nu duseră la rezultat. Pe domeniul Zlatnei, cu multă greutate se înfiinţară cîteva. Fireşte, cu scopul de a-l deprinde pe ţăran doar cu elementele şi, mai ales, de a-l ridica la conştiinţa îndatoririlor sale civice. «Intenţiile mele nu au fost niciodată să fac din acest popor un învăţat sau să-l luminez peste măsură, năzuinţa mea merge doar pînă la a-i preschimba în cetăţeni aşezaţi, harnici, folositori» spune un inspector şcolar la 1795[2].

Reformele erau limitate şi se aplicau greu din pricina rezistenţei nobilimii, care avea destule mijloace pentru a le eluda. Ele deschideau totuşi mereu breşe în raporturile feudale, ajutau la transformarea lor, întărind în acelaşi timp şi iobăgimea în conştiinţa drepturilor sale şi, fireşte, şi în conştiinţa că lupta ei nu e zadarnică.

În pragul morţii, împăratul îşi revocă reformele. Nu însă şi pe cele privitoare la ţărani. Doar dieta de după moartea lui va reveni asupra lor. Nu le va putea elimina însă nici ea cu totul. Dreptul de mutare al iobagului, vom vedea, va trebui să-l menţină şi ea.

Semnificaţia răscoalei

Ţăranii răsculaţi au fost înfrînţi. Înfrîngerea lor au adus-o nu numai slăbiciunile interne, specifice sau inerente răscoalelor ţărăneşti în genere, nu numai puterea covîrşitoare a armelor imperiale în raport cu slabele lor mijloace militare, ci înainte de toate faptul obiectiv că însuşi procesul de dezvoltare economică-socială nu ajunsese încă la un nivel care să facă posibilă o răsturnare a raporturilor feudale.

Prin ridicarea lor însă, ţăranii au zguduit puternic pentru un moment întreg edificiul orînduirii feudale de aici. Nu numai prin loviturile grele pe care le-au dat în cuprinsul teatrului de luptă, ci şi prin ecourile largi pe care ridicarea lor le-a stîrnit în afară. Lumina flăcărilor se propagă pînă departe; agitaţii, pregătiri de răscoală, răzvrătiri locale se înregistrează din Banat pînă în Maramureş. Răscoala în munţi se sfîrşea cînd iobagii şi lucrătorii de la ocnele de sare din Maramureş se ridicau. A fost nevoie şi aici de intervenţia armatei. Nu e comitat, ţinut, unde să nu fi ajuns ecoul ei, să nu aducă în fierbere ţărănimea, care nu aştepta decît ivirea cetelor răsculaţilor ca să se ridice şi ea. Scriptele comitatelor, corespondenţa nobilimii sînt pline de cele mai alarmante ştiri. Nobilimea peste tot îşi ia măsuri de siguranţă, se înarmează, se instruieşte în mînuirea armelor de luptă. Răscoala iobagilor romîni ameninţa într-adevăr să cuprindă în flăcările ei toată iobăgimea Transilvaniei. Aceasta era şi intenţia lor, o mărturiseşte însuşi Crişan la interogatoriul lui preliminar.

---

[1] N. Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horia*, p. 315.
[2] *Studii şi cercetări de istorie*, VII (1956), p. 146—147.

Ecourile răscoalei au trecut şi graniţele, s-au propagat şi în ţările vecine. În Ungaria vestea a ajuns pînă la graniţele de apus. Iobăgimea de pretutindeni se trezeşte la orice zvon de răscoală, la aceste începuturi de clătinare a lumii feudale.

Mai mult, ecourile ei s-au propagat şi spre ţările mai îndepărtate. S-au propagat înainte de toate prin presă, prin ziare, organul nou şi prompt de informaţie, care putea răspîndi ştirile despre răscoală în tot apusul Europei, le putea trece chiar peste Ocean. Au circulat apoi o serie de broşuri în limba germană, franceză, dar şi în alte limbi. Una dintre ele a ajuns să fie tradusă pînă şi în limba suedeză. S-au răspîndit gravuri, stampe cu chipul, real sau închipuit, al căpitanilor sau cu scene din răscoală. Un material variat menit nu numai să satisfacă o curiozitate, setea de « senzaţii » a cititorului. El era cerut şi de frămîntarea generală, de atmosfera de prefaceri, de lupta socială care se deschisese, era cerut de spiritele luministe sau revoluţionare. Dacă spiritele luministe recunosc doar inechităţile feudale care au dat naştere răscoalei, cerîndu-le îndreptarea, cele revoluţionare văd în ea o luptă revoluţionară, la nivelul propriilor năzuinţe. Publicistul german Wekhrlin vede în răscoala romînilor o luptă pentru libertate, dreptate, egalitate. Un ziar olandez cerea împăratului să desfiinţeze iobăgia: « Romînii sînt poate singurii supuşi ai majestăţii sale la care încă nu s-a înlăturat iobăgia, pe cînd vecinii lor şi-au dobîndit, în sfîrşit, drepturile sfinte ale omenirii »[1]. Iar Jean-Pierre Brissot, viitorul şef al girondinilor, ia apărarea lui Horea şi a romînilor răsculaţi de-a dreptul în numele ideilor revoluţionare. Într-o pledoarie adresată împăratului după execuţia lui Horea, sub formă de scrisoare deschisă, venea nu numai să le justifice fapta, dar şi să demonstreze dreptul la revoltă a poporului asuprit în genere[2]. Şi cîte asemenea atitudini vor fi fost, care nu s-au rostit public ? Mari sau mici, mai depărtate sau mai apropiate, atari evenimente, acum, în atmosfera de pregătiri revoluţionare, în pragul căderii lumii feudale, oriunde s-ar fi ivit ele, veneau să alimenteze spiritul de înnoire, de răzvrătire, conştiinţa revoluţionară în genere. Printre rîndurile informaţiilor, reduse, domesticite de cenzură, spiritele prevăzătoare citeau răsturnările care vor veni. « Europa stă în faţa unei schimbări mari care mocneşte încă în cenuşă » — enunţă o broşură asupra răscoalei cu locul de tipărire Strasbourg. Şi ceea ce e important pentru noi, spiritele luministe sau revoluţionare văd în răscoală şi lupta unui popor asuprit, ţinut în servitute, nu numai făcînd cunoscut poporul romîn Europei, dar şi trezind toată simpatia pentru lupta sa.

---

[1] M. Auner, *Zur Geschichte des rumänischen Bauernaufstandes in Siebenbürgen 1784*, p. 36.

[2] *Seconde lettre d'un défenseur du peuple à l'empereur Joseph II. . . sur la révolte des Valaques, où l'on discute à fond le droit de révolte du peuple*, p. 98.

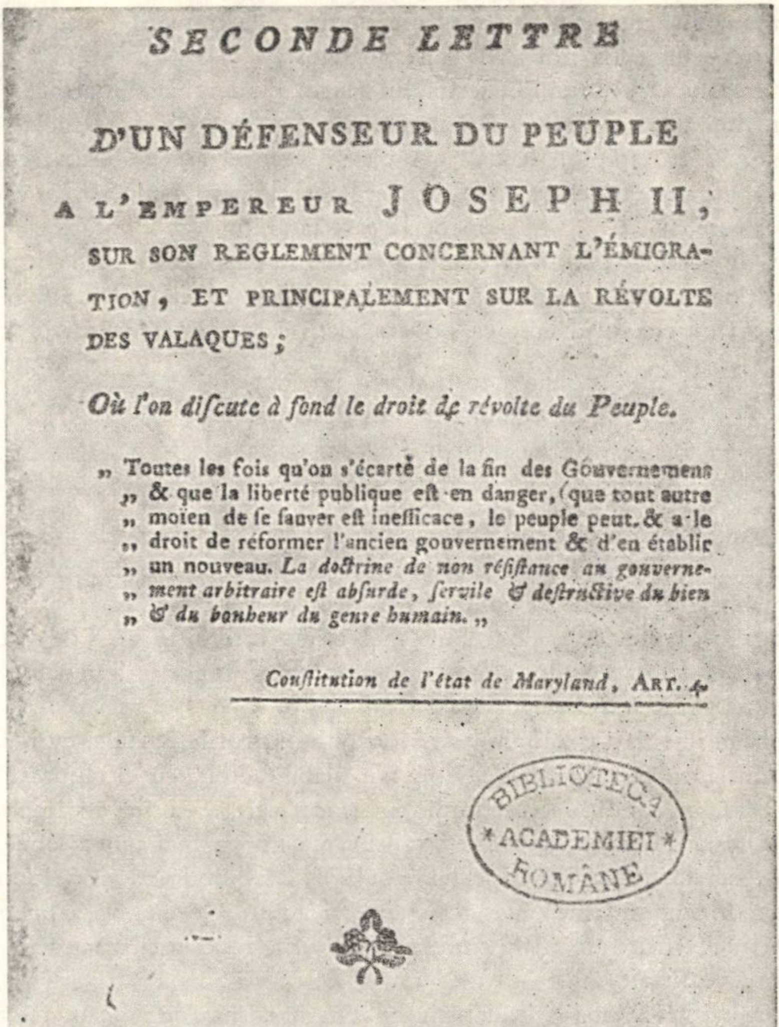

SECONDE LETTRE

D'UN DÉFENSEUR DU PEUPLE

A L'EMPEREUR JOSEPH II,

SUR SON REGLEMENT CONCERNANT L'ÉMIGRATION, ET PRINCIPALEMENT SUR LA RÉVOLTE DES VALAQUES;

Où l'on diſcute à fond le droit de révolte du Peuple.

„ Toutes les fois qu'on s'écarte de la fin des Gouvernemens
„ & que la liberté publique eſt en danger, (que tout autre
„ moïen de ſe ſauver eſt inefficace, le peuple peut & a le
„ droit de réformer l'ancien gouvernement & d'en établir
„ un nouveau. *La doctrine de non réſiſtance au gouverne-*
„ *ment arbitraire eſt abſurde, ſervile & deſtructive du bien*
„ *& du bonheur du genre humain.* „

Conſtitution de l'état de Maryland, ART. 4.

BIBLIOTECA
ACADEMIEI
ROMÂNE

D U B L I N,

M. DCC. LXXXV.

Fig. 125. — Scrisoarea deschisă a lui Brissot din 1785 în apărarea lui Horea.

În tot cazul, ridicarea iobagilor romîni se aşază în rîndul răscoalelor care marchează şi în răsăritul Europei începuturile destrămării orînduirii feudale şi aşezării pe temeiuri noi a vieţii popoarelor.

Marea luptă a ţăranilor, jertfa lui Horea n-au rămas zadarnice. Răscoala lor, şi înfrîntă fiind, n-a rămas fără urmări, cum nu poate rămîne nici o răscoală în genere. Pentru stăpînii feudali a rămas o veşnică ameninţare: tresar la cea mai mică mişcare, trăiesc mereu sub teroarea ridicării ţărăneşti, nu contenesc să se alarmeze, să descopere termene la care ţărănimea ar fi hotărît să se ridice din nou. În schimb, pentru ţărănime a rămas un veşnic îndemn la luptă. Iobăgimea îşi simte acum nu numai dreptatea, ci şi puterea. Îndemnul la ridicare reapare ori de cîte ori simte că povara vieţii sale creşte. Ea nu mai uită că:

Pîn-a fost Horea împărat
Domnii nu s-au desculţat
Nici în pat nu s-au culcat
Prînz la masă n-au mîncat.

Statul şi el, am văzut, a trebuit să ia o serie întreagă de măsuri pentru îndreptarea stării ţăranilor, tocmai sub presiunea răscoalei. Cu toată rezistenţa nobilimii stăpîne, refacerea completă a vechilor raporturi nu mai e posibilă. Ca să poată fi menţinute, ele trebuie mereu ameliorate. Legarea de glie a iobagului odată desfiinţată şi dreptul de mutare obţinut, raporturile feudale au intrat într-o nouă fază, au început coborîşul.

Iobagii răsculaţi n-au putut strivi acum raporturile feudale, cum ar fi vrut, le-au slăbit însă fără îndoială. Şi le vor slăbi mereu, cu cît lupta lor nu va înceta. Dacă în condiţiile reacţiunii puternice, care va urma în imperiu după revoluţia franceză, iobăgimea din Transilvania nu va mai putea izbucni într-o ridicare generală, de proporţiile celei de la 1784, trebuind să ducă o luptă difuză, fărîmiţată în nenumărate mici rezistenţe şi acţiuni locale, va izbucni cu atît mai puternic pe urmă, în 1848, cînd, sub loviturile revoluţiei, vor cădea şi raporturile feudale.

Pornind la dărîmarea feudalismului, ţăranii romîni se ridicau aici în fruntea luptei, în virtutea masei lor covîrşitoare. Ei se ridicau împotriva asupririi sociale. Dar se ridicau în acelaşi timp, am văzut, împotriva asupririi sub toate formele ei, se ridicau deci şi împotriva asupririi naţionale şi religioase. (Ceea ce nu i-a împiedicat să-şi lovească adversarii sau pe acoliţii lor şi cînd erau romîni, şi să-şi asocieze în luptă iobagii sau sărăcimea de alte neamuri.) Pornind la lupta de emancipare socială ei intrau, cu toată masa lor, şi în lupta de emancipare naţională, luptau, în forme simple, populare, şi pentru ridicarea din inferioritate a propriului popor la locul care i se cuvenea în cadrele ţării. Mai ales acum, cînd destrămarea societăţii feudale şi procesul de constituire a statelor naţionale şi aici începuse, obiectivele de luptă nu se separau, lupta de emancipare socială trebuia să ducă implicit şi la emancipare naţională. Participînd la lupta generală împotriva feudalismului, țăranii romîni de aici participau în acelaşi timp şi la lupta de ridicare a poporului romîn din Transilvania la rolul care trebuia să-i revină legitim în virtutea greutății muncii sale şi a covîrşitoarei sale preponderențe numerice, la lupta de ridicare a poporului romîn în genere.

Contemporanii înşişi au văzut în răscoala țăranilor o răscoală romînească, o luptă nu numai de emancipare socială, ci şi de emancipare națională. Lui Horea şi țăranilor săi răsculați le-au atribuit gînduri de reînviere a Daciei. Chiar şi nobilimea îi atribuia asemenea intenții. Ca să alarmeze pe împărat de primejdie şi să-i grăbească intervenția, a răspîndit chiar ea medalii cu inscripția «*Horia rex Daciae*». Mai departe, în Apus, unii văd în Horea pe purtătorul ideii naționale romîneşti. Stampe, ziare apusene îi pun în gură, pe eşafod, exclamația: «Mor pentru națiune!». Nu lipsesc nici printre țăranii răsculați lozinci ca «țara asta e a noastră», după cum nu lipseşte în gîndurile lor nici închipuirea unei stăpîniri romîneşti în Transilvania, a unui nou aparat administrativ, numit chiar de Horea.

Nu cunoaştem încă ecourile pe care le-a avut răscoala în Țara Romînească şi Moldova, ecouri pe care cu siguranță le-a avut, şi nici ce legături au putut avea răsculații cu ele. Fapt e că chiar din gura țăranilor s-a putut auzi adesea că aşteaptă ajutor de acolo. Preotul reformat din Turda putea scrie la 3 februarie 1785: «Hoții de rebeli stăteau în corespondență cu țările vecine, Țara Romînească şi Moldova, de la care aşteptau ajutor», adăugînd că pe la începutul anului vreo 30 000 de romîni din Moldova voiau să năvălească în Transilvania prin pasul Ghimeş, dar au fost întorşi şi nimiciți de secui şi de turci[1]. Ofițerul Mihai Popescu sau Poperski, care, în drum spre Moldova, trecea chiar acum prin Transilvania, a fost urmărit de autorități sub bănuiala că ar putea avea vreo legătură cu răsculații. Iar peste 10 ani, un raport diplomatic austriac pretindea a şti că Horea însuşi a trimis o solie, pentru ajutor, la domnul Moldovei. Oraşul Sebeş afla în schimb de la preotul romîn din Săsciori vestea că ajutorul armat le vine din Țara Romînească. Împăratul şi el îndruma pe generalul Schackmin să fie cu toată grija ca romînii răsculați să nu fugă în Țara Romînească, căci de acolo ar putea face pe urmă incursiuni în Transilvania şi ar putea începe sau întreține aici mişcări primejdioase. Preotul romîn din Orăştie, care se zvonise că a plecat în Țara Romînească pentru ajutor, fu readus la cerere oficială pentru cercetări. Informatorul ziarului maghiar din Pojon (Bratislava) alarma pe cititori că şi romînii din Arad şi Banat vor să cheme în ajutor pe cei din Țara Romînească. Horea însuşi a fost întrebat la interogator ce înțelegere a avut cu supuşii din Țara Romînească? Erau mai curînd credințe, zvonuri, bănuieli numai desigur, dar semnificative pentru spiritul de solidaritate cu romînii de peste Carpați, pe care îl manifestau țăranii sau de care se temeau adversarii. Ceea ce e cu atît mai important acum, în acest răstimp de ridicare la conştiință națională. Ecourile răscoalei și ele se puteau propaga ușor, le duceau cu sine chiar răsculații înșiși refugiați peste Carpați și mai ales noile valuri de emigrări de după răscoală. După cum printre țăranii răsculați se găseau și din cei strămutați din Moldova sau Țara Romînească, cum era Petru Muntean, unul dintre căpitanii răsculaților de pe Mureș, și cum mai erau și alții.

---

[1] *Hazánk*, VII (1887), p. 111–112.

Iobagii romîni răsculați, ridicîndu-se împotriva orînduirii feudale, porneau în același timp și o luptă firească, izvorîtă din realități și dintr-un lung trecut de asuprire nu numai socială, ci și națională. Ei veneau să adîncească lupta, să demonstreze, simplu, că luminismul sau reformismul nu e de ajuns, că e nevoie de depășirea lui, prin luptă revoluționară. Veneau să fructifice nu numai conștiința de sine, dar și conștiința revoluționară a poporului romîn. Lupta revoluționară din 1848 continuă în linie directă răscoala lui Horea. Avram Iancu însuși era convins, încă la 1847, că « nu cu argumente filosofice și umanitare vei putea convinge pe acei tirani, ci cu lancea, ca Horea »[1]. Și lupta națională care urmează e legată acum de răscoală. Nicolae Bălcescu pune ridicarea de la 1784 în șirul luptelor poporului romîn pentru libertate socială și unitate națională, cu fapta lui, Horea scrise « drepturile nației romîne și programa politică și socială a revoluțiilor ei viitoare »[2].

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 3, București, Ed. politică, 1958.
F. Engels, *Războiul țărănesc german*, ed. a III-a, București, E.S.P.L.P., 1958.

2. *Izvoare*

Beu, O., *Bibliografia răscoalei lui Horia*, Sibiu, 1944.
— *L'empereur Joseph II et la révolte de Horia*, Sibiu, 1944.
— *Răscoala lui Horia în arta epocei*, București, 1935.
Brissot, Jean Pierre, *Seconde lettre d'un défenseur du peuple à l'empereur Joseph II ... sur la révolte des Valaques, où l'on discute à fond le droit de révolte du peuple*, Dublin, 1785.
Densușianu, N., *Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei*, București, 1880.
Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. XV/2.
Meteș, St., *Lămuriri nouă privitoare la revoluția lui Horia*, Sibiu, 1933.
— *Vieața agrară, economică a romînilor din Ardeal și Ungaria. Documente contemporane*, vol. I, *1508—1820*, București, 1921.
Papiu-Ilarian, Al., *Tesauru de monumente istorice*, vol. III, București, 1864.
Pascu, Șt., *Știri noui privitoare la revoluția lui Horia*, Sibiu, 1943.
Prodan, D., *Versuri contemporane despre răscoala lui Horia*, în *Anuarul arhivei de folclor*, VI (1942), p. 5—32.

---

[1] Iosif Sterca-Siulutiu, *Biografia lui Avram Iancu*, Sibiu, 1897, p. 5—6.

[2] N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, București, Ed. Academiei R.P.R., 1953, p. 331—332.

St<erca>-S<iulutiu>, A<lex.>, *Istoria Hori şi a poporului romînesc din Munţii Apuseni ai Ardealului, 1860* (Ms. în Biblioteca Filialei Academiei R.P.R., Cluj).

Şotropa, V., *Contribuţii la istoria revoluţiei lui Horia*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională*—Cluj, V (1928—1930), p. 159—174.

3. *Lucrări generale*

Bariţiu, Gh., *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, vol. I, Sibiu, 1889.

Berlász, Jenő, *Az erdélyi úrbérrendezés problémái (1770—1780)*, în *Századok*, LXXXV (1941) p. 236—277, 344—362.

Daicoviciu, C., St. Pascu, V. Cheresteşiu, Şt. Imreh, Al. Neamţu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1963,

Iorga, N., *Istoria romînilor*, vol. VIII, Bucureşti, 1938.

I. Tóth, Zoltán, *Mişcările ţărăneşti din Munţii Apuseni pînă la 1848*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1955.

4. *Lucrări speciale*

Auner, Michael, *Zur Geschichte des rumänischen Bauernaufstandes in Siebenbürgen, 1784*, Sibiu, 1935.

Berlász, Jenő, *Az 1784-i erdélyi parasztfelkelés és II. József jobbágypolitikája*, în *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790*, Budapesta, 1952.

Bozac, I., *Politica şcolară a curţii din Viena în domeniul fiscal al Zlatnei în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea*, în *Studii şi cercetări de istorie*, VII (1956), p. 119—150.

— *« Arhiva » lui Horea*, în *Revista arhivelor*, IV (1961), nr. 2, p. 151—178.

Cîmpeanu, C., *Date cu privire la atacul iobagilor asupra nobilimii din Cioara, Vurpăr şi Vinţul de Jos în timpul răscoalei ţărăneşti din anul 1784*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, III (1960), p. 255—280.

Constantinescu, M., *Cauzele sociale ale răscoalei lui Horia*, Bucureşti, 1938.

Densuşianu, N., *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria 1784—1785*, Bucureşti, 1884.

Eckhart, Ferenc, *A bécsi udvar jobbágypolitikája 1761—1790*, în *Századok*, XC (1956), nr. 1—2, p. 69—125.

Fruma, I., *Horia, procesul şi martiriul său*, Sibiu, 1947.

Georgescu-Buzău, Gh., *Caracterul răscoalei ţărăneşti din Transilvania de la 1784 văzut de istoriografia burgheză romînă*, în *Studii*, VIII (1955), nr. 5—6, p. 75—90.

— *Răscoala de la 1784 a iobagilor din Transilvania de sub conducerea lui Horia, Cloşca şi Crişan*, Bucureşti, Ed. politică, 1962.

Lupaş, I., *Împăratul Iosif II şi răscoala ţăranilor din Transilvania*, Bucureşti, 1935.

— *Răscoala ţăranilor din Transilvania la anul 1784*, Cluj, 1934.

Neamţu, Al., *Situaţia minerilor de pe domeniul Zlatnei şi participarea lor la răscoala populară de sub conducerea lui Horia (1784—1785)*, în *Studii*, IX (1956), nr. 2—3, p. 35—56.

Pascu, Şt., *Aspecte din situaţia şi lupta maselor populare din Maramureş în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Studii*, X (1957), nr. 2, p. 127—136.

— *Războiul ţăranilor din 1784 de sub conducerea lui Horia, Cloşca şi Crişan*, Bucureşti, 1957.

Prodan, D., *Din ecourile răscoalei lui Horia în străinătate*, în *Gînd romînesc*, 1935, nr. 2, p. 99—105.

— *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj şi Turda*, Bucureşti, 1938.

Szilágyi, Ferenc, *A Hóra-világ Erdélyben*, Pesta, 1871.

Teleki, Domokos, *A Hóra-támadás története*, Pesta, 1865.

CAPITOLUL VII

TRANSILVANIA DUPĂ RĂSCOALA LUI HOREA

1. SITUAŢIA SOCIAL-ECONOMICĂ A TRANSILVANIEI PÎNĂ ÎN 1821

Dezvoltarea simţitoare a forţelor de producţie în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în Transilvania face să apară semne tot mai vădite ale crizei feudalismului. Modul de producţie feudal, bazat pe exploatarea muncii iobagilor în continuă intensificare, a intrat în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea într-o criză ce nu mai putea fi soluţionată pe calea reformelor. Germenii capitalismului care apar în diferitele sectoare ale vieţii economice lărgesc mereu breşele create încă din perioada precedentă în edificiul societăţii feudale. Ascuţirea la maximum a contradicţiilor dintre clase, culminînd cu marea răscoală de sub conducerea lui Horea, Cloşca şi Crişan, adînceşte şi mai mult criza societăţii feudale şi-i grăbeşte sfîrşitul.

Prefacerile care au loc în sînul orînduirii feudale din Transilvania la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, ca urmare a dezvoltării forţelor de producţie, pot fi surprinse în toate sectoarele vieţii economice şi sociale. Totuşi, aceste prefaceri se fac mai simţite în industria manufacturieră şi extractivă, agricultura prezentînd semne vădite de rămînere în urmă.

Agricultura

În perioada de care ne ocupăm, dezvoltarea agriculturii transilvane, pe lîngă raporturile feudale, a fost frînată de politica Curţii de la Viena, care urmărea să-şi asigure, în condiţii avantajoase, produsele naturale ale Transilvaniei şi totodată o piaţă de desfacere pentru produsele industriale din provinciile ereditare. Chiar şi în perioada războaielor napoleoniene şi a blocadei continentale, cînd produsele agricole erau cerute tot mai mult pe piaţa externă, Curtea de la Viena aplică măsuri prohibitive, cu scopul de a împiedica urcarea preţurilor în Imperiul habsburgic.

Dezvoltarea agriculturii a fost împiedicată şi de tehnica agricolă înapoiată, determinată de raporturile feudale existente. Din cauza metodelor tradiţionale de muncă rudimentare, ramura principală a economiei Transilvaniei, agricultura, era foarte înapoiată. Pămîntul era lucrat de iobagi şi pe moşiile nobiliare cu unelte primitive. Deşi asolamentul trienal, pe la începutul secolului al XIX-lea, se generalizase pe pămînturile ţărănimii libere, în restul Transilvaniei continua să domine asolamentul bienal, astfel că jumătate din pămîntul cultivabil rămînea în fiecare an ca loc pentru fîneţe şi păşunatul vitelor.

Cu toate aceste piedici, spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea se poate observa o înviorare şi în agricultura Transilvaniei. Epoca Revoluţiei franceze şi a războaielor napoleoniene — de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi din primii 14 ani ai secolului al XIX-lea — a creat o conjunctură favorabilă dezvoltării producţiei şi a schimbului de mărfuri în ţările imperiului. Producţia agricolă pentru piaţă s-a intensificat. Nevoile alimentare ale armatelor au provocat o urcare rapidă a preţurilor cerealelor şi au stimulat tot mai mult producţia de grîne. În acelaşi timp, în Transilvania, anii grei de foamete (1813—1817) care au urmat celor de relativă prosperitate impun găsirea de noi formule menite să facă faţă condiţiilor grele de trai. În acest sens este cît se poate de concludent faptul că, potrivit unui raport oficial, numai pe domeniul fiscal al Zlatnei, în anul 1814, « din populaţia foarte numeroasă a acestui domeniu, care numără aproape 5 000 de capi de familie, mai mult de 3 500 de capi de familie sînt nevoiţi să se hrănească cu plante de cîmp » *(plantis campestribus aesculeis)* [1].

Pentru a face faţă acestor nevoi, guvernul de la Viena încearcă să trezească interesul pentru cultura raţională a pămîntului şi pentru introducerea şi împămîntenirea unor plante puţin cunoscute în cuprinsul imperiului. Alături de porumb, o răspîndire deosebită cunoaşte cultura cartofilor, iar cultura sfeclei, a legumelor, a fructelor şi a viţei de vie cîştigă din ce în ce mai mult în importanţă. O adevărată campanie începe în rîndurile ţărănimii prin cărţi speciale agrotehnice, difuzate fie ca manuale şcolare, fie ca simple cărţi de popularizare. Cărţile de economie, scrise în diferite limbi străine, încep să fie tălmăcite şi pe înţelesul poporului romîn. Prima categorie o formează aşa-numitele *Economii de cîmp*, prin care în acea vreme se înţelegea « învăţătura care arată cum trebuie lucrat pămîntul ca să sporească, care ne sînt spre hrană, spre îmbrăcăminte, spre folosuri ». O serie de cărţi de popularizare conţin îndrumări teoretice şi « cuprinderi practiceşti » despre « sădirea bumbacului », « prăsirea pomilor », « învăţătura de a face sirup şi zahăr din mustul tuleilor de cucuruz » sau din « mustăreaţa de jugastru », precum şi « despre agonisirea viţei de vie sau măiestria de a face vin, vinars şi oţet », despre « creşterea frăgarilor » şi « cultura viermilor de mătase » şi despre « cultura tabacului » şi a « cînepei ». Intelectualitatea transilvană din acea vreme se simte tot mai mult atrasă spre problemele economice. Astfel, în 1785, doctorul Ioan Piuariu-Molnar tipăreşte la Viena *Economia stupilor*, prima din publicaţiile romîneşti transilvane cu caracter economic. Acelaşi medic romîn încearcă să scoată şi un ziar consacrat economiei rurale, iar în 1807, Grigore Obradovici, directorul şcolilor romîne din Banat, traduce « spre mare treabă a plugarilor celor romîneşti »: *Carte de îndemînă pentru*

---

[1] Arh. St. Cluj, arh. M. T., doc. nr. 9 045/1814.

orînduita economie, lucrarea pămîntului şi pentru plămădirea şi păstrarea vitelor şi a păsărilor celor casnice[1].

Această literatură, izvorîtă din înseşi postulatele economice ale vremii, n-a rămas fără ecou. Pe alodiile nobiliare la ustensilele agricole primeşte o tot mai largă întrebuinţare fierul la pluguri, la care şi altele. De asemenea, pe aceste domenii se înalţă tot mai multe edificii necesare inventarului şi produselor agricole. Progrese remarcabile sînt semnalate şi în ce priveşte creşterea vitelor de tracţiune şi a oilor, ale căror produse întreţin industria casnică, care concurează manufactura. Cu toate că dezvoltarea agriculturii era încă frînată de rutina sistemului feudal, se observă totuşi, pe la începutul secolului al XIX-lea, tendinţa gospodăriilor alodiale de a produce cît mai multe cereale pentru piaţă, uneori şi prin sistemul de rotaţie a culturilor.

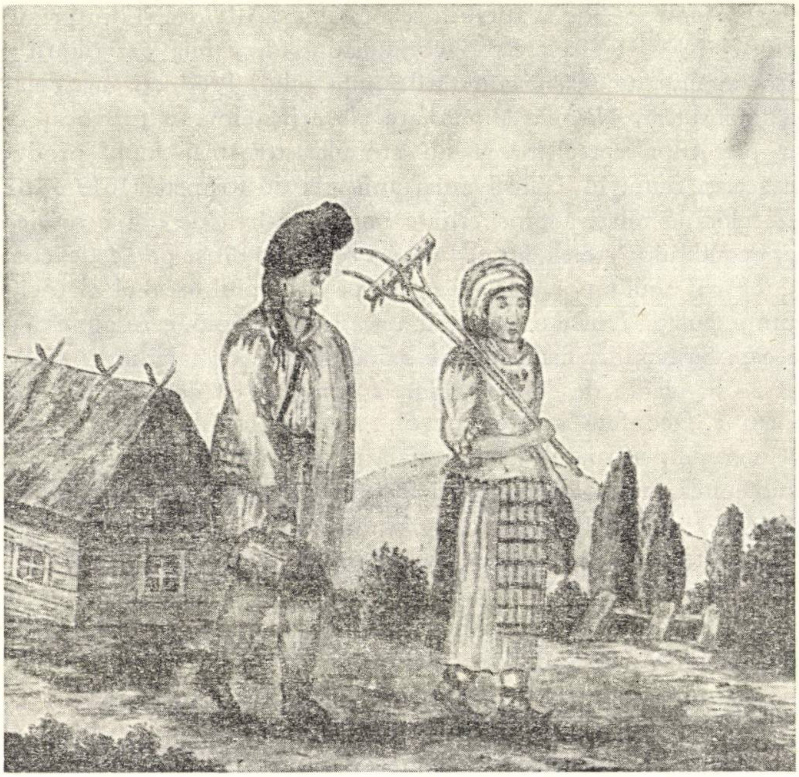

Fig. 126. — Ţărani romîni din Transilvania la începutul sec. al XIX-lea.

Într-adevăr, creşterea pieţei interne datorită atît diviziunii sociale a muncii cît şi sporului populaţiei în general, şi mai ales al celei orăşeneşti, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a creat condiţii mai bune producţiei de cereale-marfă. Străduinţele nobilimii ardelene se îndreaptă spre producerea de cereale pentru piaţă. De aceea nobilimea urmăreşte mărirea şi concentrarea alodiilor disparate. Aceasta s-a făcut în primul rînd în detrimentul pămînturilor iobăgeşti, prin deposedarea iobagilor de sesiile lor sau de unele părţi din sesii, prin restrîngerea dreptului de folosinţă a pădurilor şi a terenurilor defrişate de ţărani. Se manifestă tot mai evident aspectul specific al acumulării primitive a capitalului în agricultură: deposedarea ţăranului de pămînt. Cotropirea sesiilor iobăgeşti, îngrădirea dreptului de folosinţă a fîneţelor, păşunilor şi pădurilor şi trecerea acestora în stăpînirea nobilimii au contribuit la accelerarea procesului de diferenţiere a ţărănimii iobage şi, ca urmare, a destrămării orînduirii feudale, deoarece tot mai mulţi ţărani lipsiţi de pămînt sînt siliţi să se angajeze la alte munci, în mine, manufacturi etc.

---

[1] *Studii*, IX (1956), nr. 1, p. 95.

Noi încercări de reglementare urbarială

Sporirea sarcinilor iobăgeşti şi creşterea pămînturilor alodiale prin răpirea pămînturilor ţărănimii au provocat pauperizarea maselor ţărăneşti şi, cum era şi firesc, au adîncit şi mai mult contradicţiile dintre clasele sociale.

Pauperizarea ţărănimii cauza însă prejudicii şi statului austriac, atît în veniturile sale, cît şi în ce priveşte puterea politică şi militară, într-o vreme de nesfîrşite războaie, mai întîi cu turcii şi apoi cu francezii. De aceea Curtea de la Viena încearcă să reglementeze raporturile dintre stăpînii de pămînt şi iobagi, cu scopul de a împiedica abuzurile nobilimii, a limita robota, a împiedica cotropirea pămînturilor ţărăneşti, pentru ca astfel ţărănimea să poată contribui într-o mai mare măsură la sarcinile statului. Nobilimea, pe de altă parte, se împotriveşte acestor reglementări, care i-ar fi limitat drepturile asupra iobagului şi putinţa de a-şi mări alodiile. Rezultatul a fost un compromis între Curtea de la Viena şi nobilime în dauna ţărănimii, sarcinile feudale au fost menţinute, iar cele fiscale majorate.

Încercările de reglementare urbarială din ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea şi din primele decenii ale secolului al XIX-lea atestă criza feudalismului în Transilvania. Astfel, dieta din 1791—1792 este nevoită să recunoască desfiinţarea servituţilor personale şi dreptul iobagilor de liberă strămutare. Dar iobagul care dorea să părăsească moşia trebuia să anunţe cu cel puţin 5 luni înainte această intenţie, să aducă alt iobag în locul său şi să îndeplinească multe alte condiţii. Prin toate acestea se urmărea zădărnicirea liberei strămutări a iobagilor.

Problema reglementării raporturilor dintre ţărani şi stăpîni, dintre pămîntul ţăranilor şi moşia alodială a fost mereu amînată pînă în anul 1820, cînd se face *conscripţia czirakiană*, numită astfel după numele celui care a condus-o. Pentru a împiedica aplicarea ei în favoarea ţăranilor, nobilimea a încercat diferite uneltiri, spunînd ţăranilor că se urmăreşte o nouă impunere în raport cu întinderile de pămînt folosite de ei. De teama sporirii dărilor, ţăranii declarară mai puţin pămînt decît foloseau în realitate, iar pe baza acestor declarații nobilii au încorporat în alodiile lor pămînturile țărănești nedeclarate.

În felul acesta, situația țărănimii s-a înrăutățit și mai mult. Nobilimea putea să continue exploatarea nestingherită, mai ales că regimul absolutist austriac, întărit după Congresul de la Viena și constituirea Sfintei Alianțe (1815), reprezenta cu fidelitate interesele feudalismului și ale reacțiunii.

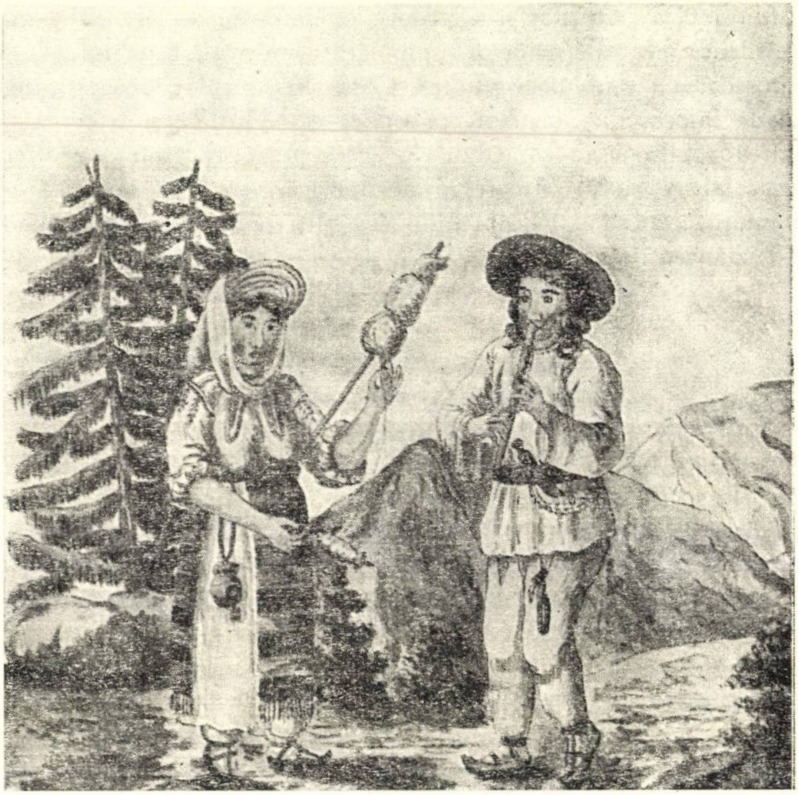

Fig. 127. — Țărani din împrejurimile Sibiului la începutul sec. al XIX-lea.

Caracteristic pentru raporturile sociale din Transilvania la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea este agravarea exploatării pe calea rentei feudale și mai ales a robotei. Găsim și aici o « mare moșie seniorială cultivată cu clacă », potrivit caracterizării lui F. Engels [1]. Stăpînii feudali, pentru a face față cererii sporite de cereale pentru piață, înglobînd în moșia alodială o parte din sesiile țărănești și din pășunile comunelor, le exploatează prin munca iobagilor. Practica arendării moșiilor aducea după sine nu numai o nouă agravare a sarcinilor iobăgești, dar și întreg cortegiul de abuzuri ale arendaşilor. Imperiul habsburgic, pe de altă parte, pentru a ieşi din criza cauzată de războaiele împotriva revoluţiei burgheze din Franţa şi împotriva lui Napoleon, sporeşte dările între 1792 şi 1820. Astfel, contribuţia care era percepută tot de la ţărani a crescut în acest interval de la 790 000 de florini la 13 000 000 de florini.

---

[1] *Zur deutschen Geschichte*, vol. I, Berlin, 1953, p. 153.

Manufactura

La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, nobilimea, pentru a-şi spori veniturile, caută să creeze noi ramuri de producţie, bazate pe materiile prime furnizate de propriile ei moşii. Manufacturile pe moşiile nobiliare, înfiinţate încă din perioada precedentă — manufacturi de potasă, de sticlă, mori de hîrtie, joagăre, ateliere pentru prelucrarea fierului — se înmulţesc. Cu toate acestea, ritmul de dezvoltare a manufacturilor de pe moşiile nobiliare este destul de încet, deoarece scopul primordial al nobilimii nu era de a-şi fructifica capitalul în întreprinderi industriale, ci mai ales de a realiza venituri din exploatarea supuşilor ei. În acest sens, nobilii se mulţumeau să-şi prelucreze doar produsele proprii: cerealele, sfecla de zahăr, rapiţa, lemnul, în distilăriile de spirt, manufacturile de zahăr, teascurile de ulei. Puţine dintre acestea au depăşit însă cadrul manufacturilor feudale caracteristice Europei răsăritene din acea vreme, pentru a atinge gradul unor întreprinderi de tip capitalist.

Industria manufacturieră din Transilvania a înregistrat unele progrese la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. Dezvoltarea forţelor de producţie va influenţa şi acest sector economic.

Cu toate acestea, problema producţiei manufacturiere mai dezvoltate rămîne şi în această perioadă o problemă de stat, strîns legată de mercantilismul austriac, care favoriza industria şi comerţul din provinciile ereditare şi frîna acumularea primitivă din Transilvania. O conscripţie de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea (1792) cu privire la situaţia industriei transilvane constata că, deşi breslele meşteşugăreşti se aflau în curs de transformare, industria manufacturieră era încă relativ modestă. De o oarecare însemnătate erau doar manufactura de postav de la Sadu, înfiinţată de doctorul Ioan Piuariu-Molnar, cea de pielărie din Gherla, cea de lumînări din Dumbrăveni, şapte manufacturi de albire a cerii brute, şapte sticlării (Porumbacul de Sus, Cîrţişoara, Arpaş, Malnaş, Zălan, Bicsad şi Gurghiu), două mori de hîrtie (Cîrţişoara şi Făgăraş), o manufactură de coase (la Hunedoara), o moară de salpetru şi de praf de puşcă, una de prelucrare a mercurului, două «hute» şi mai multe joagăre. Numai cîteva din aceste manufacturi (Sadu, Gherla, Dumbrăveni) erau manufacturi de tip capitalist în adevăratul sens al acestei noţiuni. Transformările petrecute în întreprinderile manufacturiere feudale se pot urmări în mod concludent la «glăjăriile» din Zălan şi Bicsad (Trei Scaune), înfiinţate încă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Lucrătorii din aceste manufacturi primeau pentru munca lor la început plată în natură, şi anume o treime din produsele manufacturii. Pe

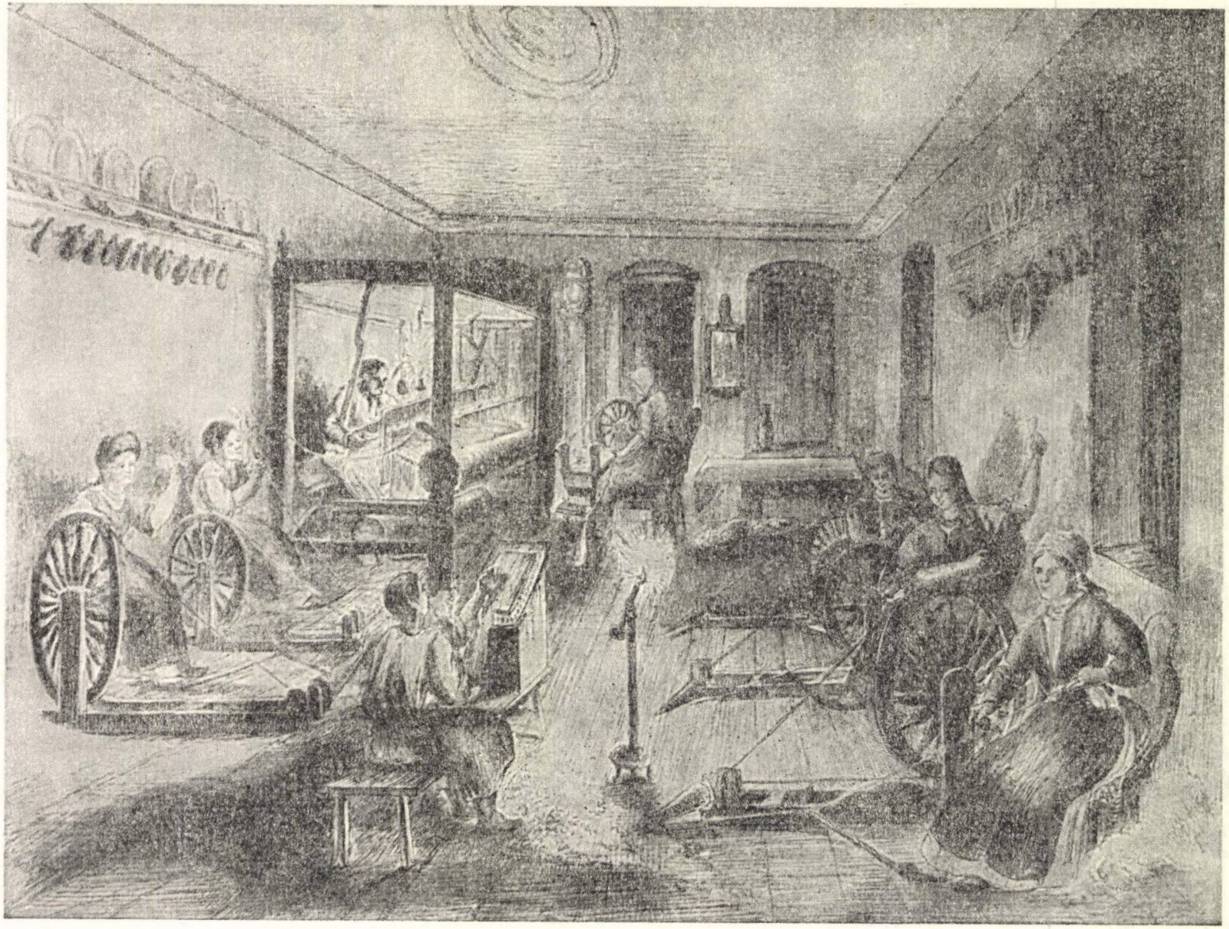

Fig. 128. — Atelier de țesut din Cisnădie (reg. Brașov) la începutul sec. XIX.

treapta următoare a dezvoltării, lucrătorii primeau valoarea în bani a acestor produse, pentru ca în anul 1808, noul arendaş, Dimitrie Hagi Gidro, să introducă sistemul plăţii de tip capitalist, după cantitatea muncii. În primele decenii ale secolului al XIX-lea, elemente burgheze, maiştrii breslaşi şi mai ales negustori înfiinţează multe întreprinderi manufacturiere, care prezintă deja caracteristicile unor manufacturi capitaliste.

În manufacturile orăşeneşti, sistemul muncii salariate e general. Muncitorii, proveniţi din ţărani deposedaţi de mijloacele de producţie, din calfe de breaslă sau din specialişti străini, sînt plătiţi cu luna sau cu ziua.

O deosebită importanţă capătă în această perioadă « cohurile » sau atelierele pentru producerea şi prelucrarea fierului. Producţia de fier de la Hunedoara se dezvoltă prin lărgirea atelierelor sau prin echiparea atelierelor mai mari cu tehnică mai avansată. În 1788 se înregistrează 13 fierării vechi cu 26 de cuptoare, care produc 18 537 de măji de fier bătut din 90 646 de măji de minereu. În 1799, fierăria din Topliţa producea singură 84 de măji de fier pe zi. În 1800 se înfiinţează atelierul din Teliucul de Sus, iar în 1806 s-a ridicat marea topitorie de la Govăjdia, cu o capacitate de 640 de tone anual. Atelierele vechi se lărgesc, îşi sporesc considerabil producţia. Fierăria Limpert, pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, producea singură 1 800 de măji vieneze de fier şi oţel anual.

În 1820 funcţiona pe apa Cernei topitoria de la Topliţa, cu furnalul său înalt de 21½ picioare, precum şi alte patru fierării cu 12 cuptoare şi 5 ciocane mari, pe apa Govăjdiei şase fierării cu 13 cuptoare, printre care topitoria Limpert cu un furnal înalt de 30 de picioare şi un atelier de coase.

Pe apa Cernei mai funcţiona un atelier de coase şi de săbii, pe valea Zlaştilor un atelier de unelte cu trei cuptoare de reîncălzire şi două ciocane. De domeniul fiscal al Hunedoarei ţineau acum şi fierăriile din Sebeşul Mic şi Cugir, care primeau fierul brut de la Topliţa şi de la fierăria Limpert.

În timpul blocadei continentale impuse de Napoleon, datorită şi circulaţiei de mărfuri din Orientul apropiat şi din colonii, care atingea într-o oarecare măsură şi Transilvania, procesul acumulării de capital s-a realizat în proporţii ceva mai mari atît în negoţ, cît şi în industria manufacturieră de tip capitalist. În locul mărfurilor engleze interzise se consumau mărfuri produse în ţările continentale, şi astfel produsele Transilvaniei puteau fi valorificate pe piaţa externă. Criza economică din anul 1825 a frînat acest proces, care este reluat după 1830, cînd industria transilvană va inaugura o perioadă de dezvoltare susţinută.

Industria extractivă

După înăbuşirea răscoalei ţărăneşti din anul 1784—1785, Curtea de la Viena a luat o serie de măsuri pentru intensificarea mineritului, despre care se ştie că avusese de suferit de pe urma furiei răsculaţilor. Zeci de mine fuseseră devastate, iar uneltele de muncă şi explozibilul transformate în arme de către ţărănimea minieră răsculată. Imediat după înăbuşirea răscoalei, autorităţile miniere au făcut apel la mineri să se întoarcă la munca din mine. Totodată au fost acordate proprietarilor de mine împrumuturi de stat pentru refacerea inventarului distrus.

În acelaşi timp, pentru obţinerea unui randament din ce în ce mai mare în producţia minieră, Curtea de la Viena şi-a accentuat acţiunea de sprijinire a exploatării în adîncime, a procedat şi la concesionarea unor întreprinderi miniere pe seama exploatării particulare. Creşterea simţitoare a veniturilor realizate din minerit la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea se datoreşte tocmai faptului că autorităţile miniere au încurajat exploatarea în adîncime şi iniţiativa particulară. Acest lucru a avut ca urmare dezvoltarea sensibilă a forţelor de producţie şi a tehnicii miniere, precum şi trecerea pe o scară tot mai largă la folosirea muncii salariate.

Într-adevăr, în anul 1787, documentele vorbesc despre construirea unui cuptor de mare capacitate pentru topit minereul la Topliţa (reg. Hunedoara), precum şi a două ciocane hidraulice pentru prelucrarea fierului la Plosca (reg. Hunedoara). De asemenea la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, minele de fier de la Ghelar, precum şi o serie de topitorii (cohuri), ca cea de la Reşiţa, se aflau în plină dezvoltare.

În scopul îmbunătăţirii procesului de producţie în minerit, Curtea de la Viena a luat o serie de măsuri de ordin tehnic-administrativ, menite să-i asigure sporirea profiturilor în întreprinderile miniere din Transilvania. Pe această linie se situează aducerea de specialişti şi de unelte perfecţionate din regiunile cu o tehnică minieră mai avansată. Alături de specialiştii străini, o contribuţie deosebită la îmbunătăţirea tehnicii miniere au adus şi minerii băştinaşi, cu o îndelungată experienţă în exploatarea minelor. Este cazul să amintim aici numele unor inovatori romîni ridicaţi din popor, ca Idu Crăciun şi Munteanu Urs, constructori de noi modele de şteampuri şi « maşini » de spălat aurul. Inovaţiile lor — care, după cum rezultă din actele vremii, ridicau în mod sensibil productivitatea muncii — au depăşit graniţele ţării, fiind puse în discuţie chiar de Curtea de la Viena.

Începutul secolului al XIX-lea înregistrează un nou avînt în dezvoltarea forţelor de producţie şi a tehnicii miniere. Se fac eforturi tot mai mari pentru îmbunătăţirea proiectelor de şteampuri şi a « maşinilor » de spălat aurul. În acest sens trebuie amintit numele administratorului de mine din Săcărîmb, Felix Franzenau, de la care ne-a rămas şi o « descriere sistematică » a acestei întreprinderi, întocmită în anul 1806, avînd ca anexe o serie de schiţe şi desene de unelte şi « maşini » folosite la minele din Săcărîmb. De asemenea, experienţa şi strădania inovatorilor romîni Idu Crăciun şi Munteanu Urs de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea au fost continuate la începutul secolului următor de alţi « tehnicieni » romîni, răsăriţi din sînul maselor populare, printre care se distinge în mod deosebit iobagul Palade Constantin din satul Cîmpeni (reg. Cluj). Inovaţia lui consta dintr-un nou model de şteamp care funcţiona fără apă, pe baza unui sistem de scripeţi, şi a fost recomandată Camerei spre aprobare în anul 1827, în termeni elogioşi, de către forurile montanistice transilvane.

În ceea ce priveşte forţa de muncă şi gradul de răspîndire a muncii salariate în minerit în această perioadă, din examinarea atentă a situaţiei la cîteva întreprinderi miniere de proporţii mai mari (Săcărîmb, Băiţa, Baia Sprie etc.), se poate conchide că acestea formau un sector capitalist important al industriei extractive, care folosea pe o scară largă munca salariată, chiar şi în condiţiile orînduirii feudale încă dominante. Este suficient să amintim că numai la două mari întreprinderi miniere, Săcărîmb şi Băiţa (reg. Hunedoara), lucrau în această perioadă peste 1 000 de muncitori salariaţi.

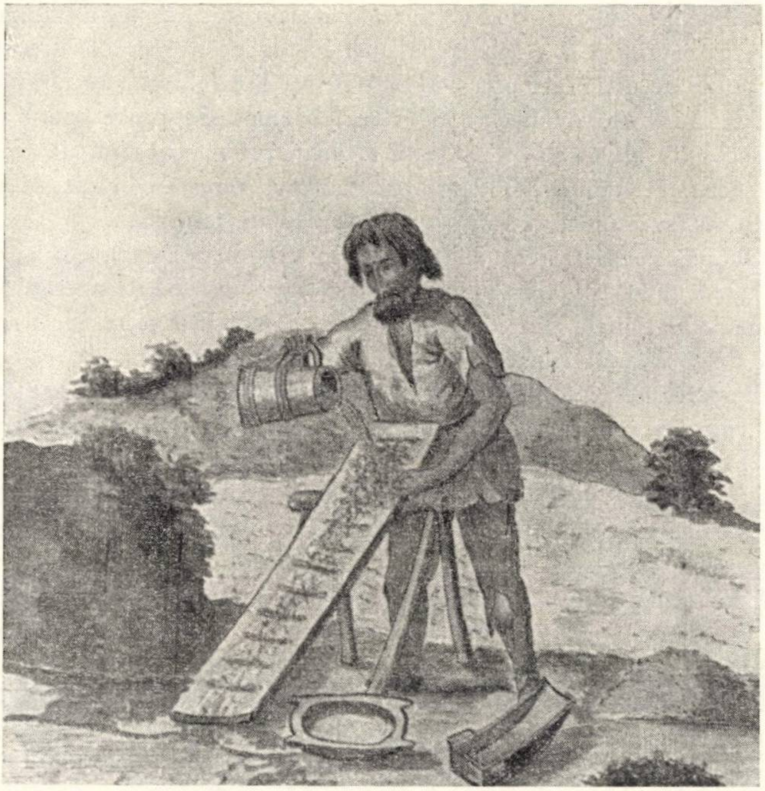

Fig. 129. — Spălător de aur în Transilvania la începutul sec. XIX.

Constituirea de societăţi pe acţiuni în industria extractivă din Transilvania, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, precum şi tendinţa de generalizare a acestora spre sfîrşitul acestui secol şi începutul celui următor, înseamnă, fără îndoială, apariţia sectorului industrial capitalist în condiţiile destrămării societăţii feudale transilvane. În ceea ce priveşte provenienţa capitalului investit în industria extractivă, el era în bună parte austriac. Este semnificativ faptul că şi capitalul comercial local se transformă în capital industrial. Astfel, pentru a da un exemplu, numai un singur negustor din Zlatna, Iacob Slavcovici, este pomenit în anul 1784 ca acţionar la mai multe mine, cu un capital de 9 292 de florini, în timp ce în afaceri comerciale şi cămătăreşti nu avea investită decît suma de 5 000 de florini. De asemenea, în această perioadă se constată şi prezenţa, desigur mai redusă, alături de burghezia maghiară şi săsească, a unor elemente romîneşti, ca acţionari la unele mine aurifere de pe domeniul Zlatnei. Astfel întîlnim nume de acţionari preoţi (Popa Petru, Popa Ioan), de ţărani înstăriţi (Ighianu Crăciun) sau de negustori (Toma Marcu). Se poate spune că, spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, şi, mai ales, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, sectorul capitalist cucereşte tot mai mult teren în industria extractivă, luptînd cu succes împotriva formelor de exploatare feudală.

În această perioadă, este semnificativ şi fenomenul exploatării pe o scară tot mai mare a muncii copiilor în minerit, mai ales la o serie de operaţii auxiliare. Astfel, numai la minele din Săcărîmb, lucrau la sfîrşitul secolului al XVIII-lea peste 300 de copii, unii dintre ei chiar de la vîrsta de 6—7 ani.

În ce priveşte condiţiile de muncă şi de salarizare în minerit, se constată o continuă agravare spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. Lipsa de măsuri de protecţie provoca o serie de accidente în rîndurile minerilor. Deseori se înregistrau cazuri mortale provocate de surparea minelor sau de metodele primitive de folosire a explozibilului. În acest sens este semnificativă numirea de « mormîntul », pe care o poartă o serie de mine în această perioadă. La aceasta se adăuga frecvenţa bolilor profesionale provenite din lipsa de ventilaţie în galerii, precum şi din materiile toxice cu care lucrau mai ales muncitorii de la topitoriile de aur din Zlatna. Situaţia minerilor era agravată şi de salariile mici, precum şi de anii de foamete şi scumpete de la începutul secolului al XIX-lea. Reţinerile abuzive din salarii, amenzile dictate de intensificarea disciplinei capitaliste a muncii, precum şi introducerea unor metode noi de muncă menite să intensifice exploatarea forţei de muncă, vor duce la ascuţirea luptei de clasă şi în acest sector economic.

Breslele

Spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea producţia meşteşugărească din Transilvania a continuat să se desfăşoare, în cea mai mare parte, ca şi pînă atunci, în cadrul breslelor, care şi-au păstrat organizarea din timpurile cele mai vechi. Modificările suferite de statutele lor în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea nu reflectă decît schimbări formale, privind aproape exclusiv administraţia. Breslele din Transilvania s-au ridicat împotriva oricăror înnoiri privitoare la organizarea şi lărgirea producţiei. O luptă permanentă au dus atît împotriva intrării în cadrul lor a elementelor ridicate din rîndurile iobăgimii, cît şi împotriva concurenţei meşteşugarilor şi negustorilor din afara lor.

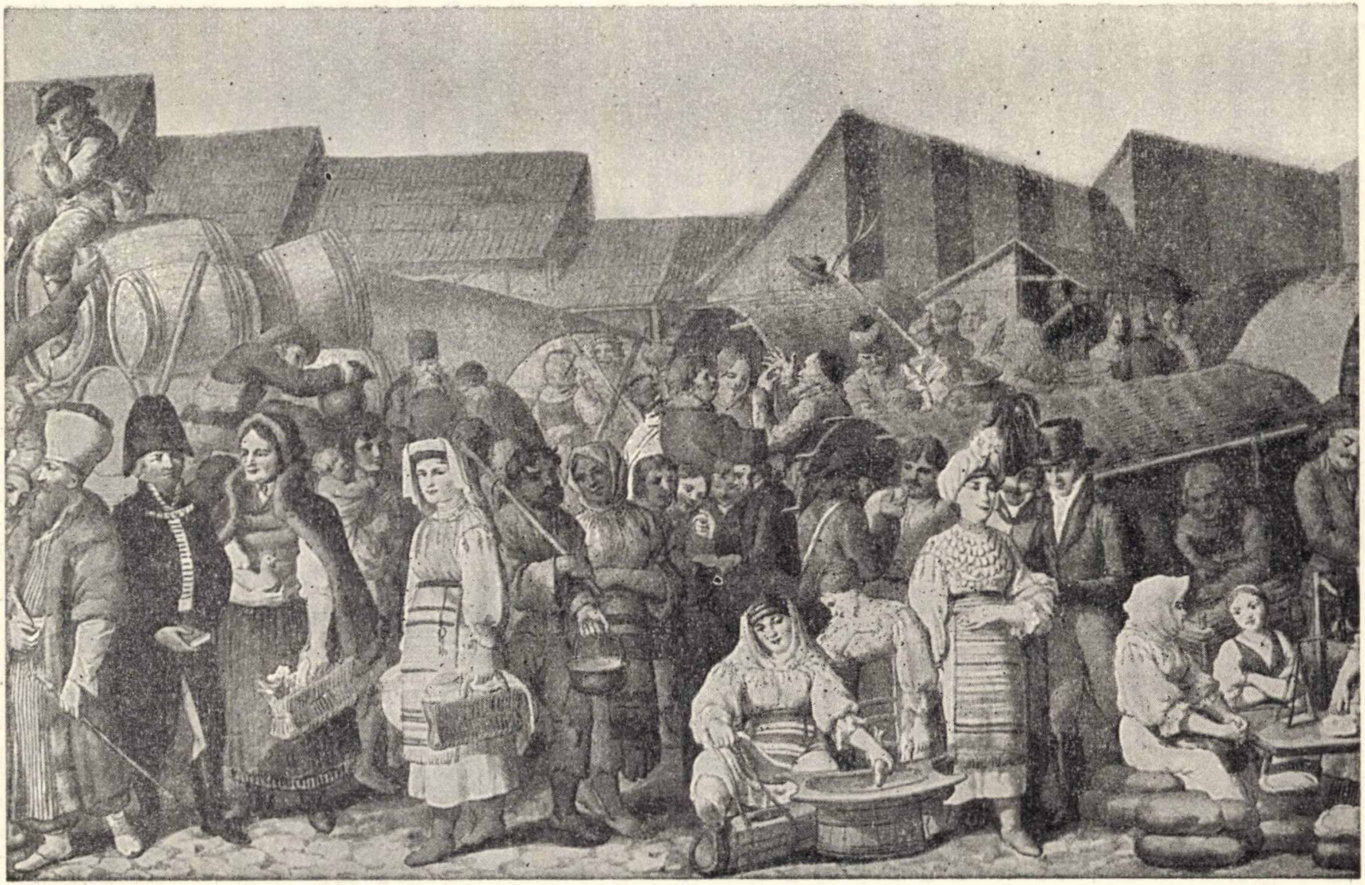

Fig. 130. — Tîrg din Transilvania pe la 1820.

Problema eliberării producţiei meşteşugăreşti de îngrădirile breslelor şi a dezvoltării producţiei industriale în general a fost ridicată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în repetate rînduri. Adeptă a doctrinei mercantiliste care preconiza dezvoltarea forţelor de producţie şi a producţiei interne spre a atrage în ţară cît mai mulţi bani străini, Curtea de la Viena însăşi a intervenit activ, în această perioadă, în viaţa economică a ţării, căutînd să lărgească şi să sporească producţia. Măsurile luate însă în acest scop în anii 1770, 1773, 1780 etc. s-au lovit mereu de rezistenţa breslelor.

Abia sub Iosif al II-lea au fost încercate şi în acest domeniu unele reforme mai adînci. La început s-a încercat să se înlăture din structura şi organizaţia breslelor elementele care erau în contradicţie vădită cu necesităţile producţiei. În 1783 se luară măsuri pentru o mai bună educaţie a ucenicilor. Un decret din 1785 proclamă libertatea industriei şi a meşteşugurilor, îngăduind oricui exercitarea lor fără nici o restricţie. Aceasta însă nu excludea existenţa breslelor, care au continuat să funcţioneze. Guvernul a ţinut chiar să precizeze că nu s-a urmărit desfiinţarea lor, ci doar înlăturarea abuzurilor şi a privilegiilor, prin mijlocirea cărora membrii breslei împiedicau pe alţii să înveţe meşteşugul ori să intre în breasla lor. Spre sfîrşitul vieţii sale însă, Iosif al II-lea s-a văzut silit să retragă şi această reformă, împreună cu cele mai multe din înnoirile pe care le încercase.

Sub scurta domnie a lui Leopold al II-lea a început lichidarea reformelor înaintaşului său. Între altele, au fost restabilite toate îngrădirile de breaslă existente mai înainte. Breslele din Transilvania au continuat să funcţioneze fără schimbări esenţiale.

Procesul de destrămare a orînduirii feudale n-a întîrziat să apară şi în producţia meşteşugărească. El s-a manifestat mai puternic în domeniul măcelăriei. Lipsa şi scumpirea vitelor de tăiat, precum şi imposibilitatea de a tăia carne în cantitate suficientă şi la preţ corespunzător, au provocat în anii 1787—1790 numeroase dificultăţi în cele mai multe părţi ale Transilvaniei: la Sibiu, Bistriţa, Cluj etc. Meşteşugarii şi autorităţile şi-au dat seama deopotrivă că piedica principală în calea aprovizionării regulate cu carne a populaţiei o constituiau îngrădirile de breaslă care frînau creşterea producţiei. De aceea şi unii şi alţii au fost siliţi să se orienteze spre forme de organizare mai avansate. Cele mai interesante, din punctul de vedere al elementelor noi pe care le conţineau, au fost societăţile de măcelărie *(macellares societates)* [1] întemeiate de particulari şi societatea de măcelărie *(macellatoria societas)* [2] a unor meşteri măcelari şi a magistratului oraşului Cluj. Primele au fost societăţi mai mult ocazionale şi de scurtă durată. În schimb, societatea cu capital comun, de 6 000 de florini renani, a magistratului oraşului şi a 16 meşteri măcelari din Cluj a fost o societate mai complexă. Prin unele elemente pe care le cuprindea, ea prezenta trăsături comune cu viitoarele cooperative meşteşugăreşti din epoca orînduirii capitaliste. Aceste societăţi au fost însă copleşite de predominarea în toate sectoarele vieţii a relaţiilor de producţie feudale.

---

[1] Arh. St. Cluj, arh. oraşului Cluj, *Protocollum politico-aeconomicum*, an. 1788, p. 158.
[2] *Ibidem*, an. 1789, p. 496.

O dezvoltare mai mare în această perioadă cunosc breslele postăvarilor din Braşov şi Ţara Bîrsei. Dintre toate ramurile meşteşugăreşti din Transilvania, cea mai importantă, pînă tîrziu în secolul al XIX-lea, a fost industria textilă. Legată de nevoia primordială de îmbrăcăminte a omului şi favorizată de abundenţa lînii şi a inului, industria textilă a constituit domeniul în care s-a petrecut pentru prima oară şi în forma cea mai caracteristică procesul de trecere de la modul de producţie feudal la cel capitalist. Ţesătoria a fost cea dintîi şi cea mai importantă dintre manufacturi.

Dezvoltarea industriei textile în această perioadă este determinată mai ales de introducerea torsului mecanic. Astfel, în 1806, Wilhelm Zimmermann cere şi primeşte dreptul de a construi la Braşov « o maşină de scărmănat lîna şi de tors firele de bumbac şi lînă ». Răspîndirea maşinilor de tors fire de lînă începe abia în 1815, cînd postăvarii aduc « un maşinist să le facă maşini de tors fire fine »[1].

Între 1790 şi 1819 se înregistrează o creştere simţitoare a forţelor de muncă în breslele textile din Braşov şi Ţara Bîrsei. Astfel, în timp ce în 1790 în breasla pînzarilor lucrau 158 de persoane, în 1818 numărul lor se ridică la 290. Acelaşi fenomen se petrece şi în breasla ţesătorilor şi a postăvarilor. Progrese şi mai însemnate înregistrează munca salariată « liberă », adică neîncadrată în bresle. În anul 1792, breasla pînzarilor, în afară de calfe şi ucenici, dădea de lucru la 1 500 de lucrători salariaţi.

Comerţul

Continuînd politica de autarchie economică inaugurată de Maria Tereza, Iosif al II-lea interzice prin patenta vamală din 1784 importul produselor străine, iar prin rescriptul din 1787 încurajează comerţul interior. Pentru promovarea acestei politici a fost oprit importul unor produse finite din Principatele Romîne: piei, ţesături de pînză, postav. Pe de altă parte s-a încurajat importul de produse agricole necesare industriei transilvane, ca cereale, lînă, piei brute, potasă etc. Ca răspuns la măsurile austriecilor, Principatele Romîne au oprit uneori exportul materiilor prime în Transilvania, fapt care a avut o urmare negativă asupra dezvoltării manufacturilor ardelene, îndeosebi asupra industriei postavului şi a ţesătoriei.

Importul de produse romîneşti de peste Carpaţi, precum şi trecerea negustorilor munteni şi moldoveni pentru a se aproviziona cu mărfuri transilvane, a avut mult de suferit şi prin înfiinţarea « cordonului sanitar » la graniţa dinspre principate. Întrucît însă dezvoltarea economică a celor trei ţări era în strînsă interdependenţă, menţinerea măsurilor luate de Curtea de la Viena a devenit imposibilă. Însăşi Cancelaria aulică pentru Transilvania, cu sediul la Viena, constată în 1779 « strînsa legătură dintre marele principat al Transilvaniei şi provinciile vecine, ale Munteniei şi Moldovei; foarte necesarul import al deosebitelor materii prime de care marele principat al Transilvaniei are în mare cantităţi nevoie »[1].

---

[1] E. Moisuc, *Industria textilă din Braşov şi Ţara Bîrsei, 1413—1820*, vol. I, Bucureşti, 1960, p. 9.

Această necesitate obiectivă, recunoscută chiar de forurile politice vieneze, a determinat reluarea raporturilor economice normale dintre cele trei ţări şi intensificarea comerţului dintre ele. Balanţa comercială de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea este cît se poate de concludentă în sensul orientării economice a Transilvaniei spre Principatele Romîne.

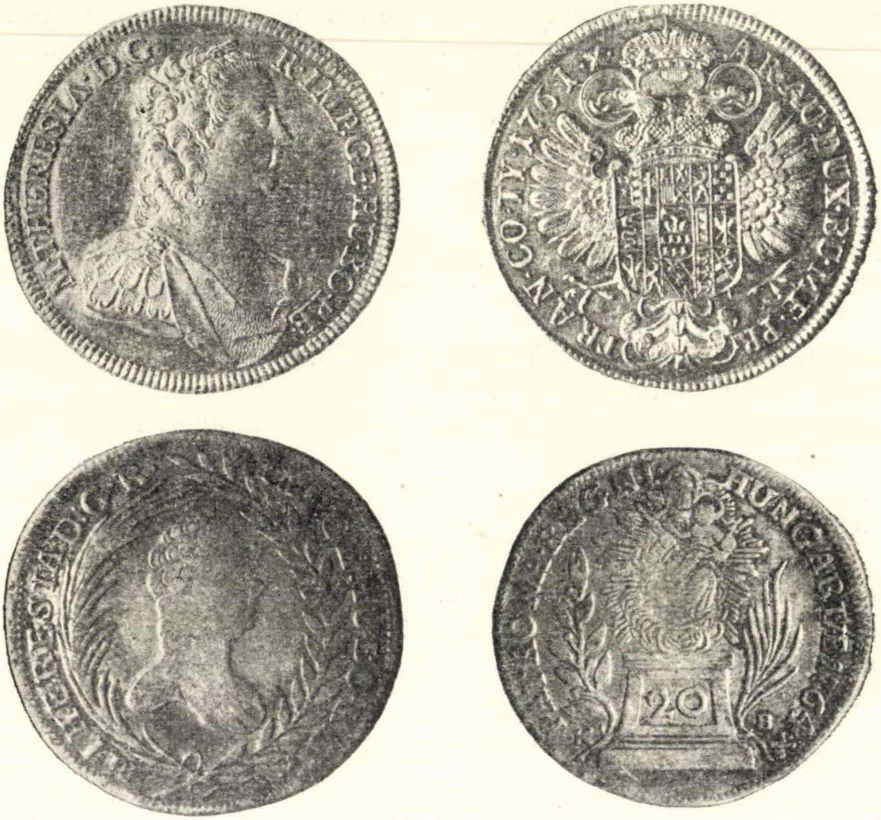

Fig. 131. — Monede care au circulat în Transilvania în a doua jumătate a sec. XVIII. *Sus*: Ducat de la Maria Tereza 1761; *jos*: Sfanţ de la Maria Tereza, 1764.

Intensele schimburi economice dintre cele trei ţări romîne au avut ca urmare creşterea numerică remarcabilă a negustorilor romîni, organizaţi în cunoscutele « companii comerciale ». La Braşov, de pildă, cel mai mare centru comercial al Transilvaniei, în 1796, din 132 de negustori, doar 11 erau saşi, restul romînl şi cîţiva greci. De altfel, trecutul Braşovului, ca şi al Şibiului, ca centre vechi de negustori romîni, este bine cunoscut, mai ales sub aspectul relaţiilor comerciale cu Ţara Romînească. În aceste oraşe s-au dezvoltat case de comerţ cu renume, care se perpetuau ca adevărate dinastii succesoare. Astfel, este bine cunoscută firma comercială şi bancară Hagi Constantin Pop din Sibiu, care mai bine de o jumătate de secol (1768—1821) a dominat comerţul Ţării Romîneşti în toate sectoarele esenţiale: import, export, tranzit, comision, valori mobiliare, credit etc. Principalele produse pe care firma Pop le exporta din Ţara Romînească erau lîna, cordovanele, pieile de iepure şi ceara. Dezvoltarea comerţului de tranzit în primele decenii ale secolului al XIX-lea readuce Braşovul şi Sibiul pe primul plan al vieţii economice. Legăturile economice strînse dintre Transilvania şi Principatele Romîne au fost completate şi în această perioadă de transhumanţa oierilor ardeleni la sud şi est de Carpaţi. În 1792, potrivit informaţiei agentului consular austriac, numărul oilor trimise din Transilvania în Ţara Romînească şi Moldova se ridica la 1 500 000 şi, în afară de acestea, se mai ţineau şi 80 000 de cai şi vite mari. Mulţi dintre oierii ardeleni şi dintre ţăranii fugiţi din cauza exploatării şi asupririi întemeiază numeroase sate mai ales de-a lungul bordurii subcarpatice, din Moldova pînă în Oltenia.

---

[1] *Anuarul Institutului de istorie naţională*, VII (1937—1938), p. 144.

Populaţia

În ce priveşte situaţia demografică, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în primele decenii ale secolului al XIX-lea, conscripţiile şi statisticile înregistrează un spor apreciabil de populaţie în Transilvania, favorizat de prefacerile petrecute în viaţa social-economică. Situaţia demografică în această perioadă arată că proporţia dintre diferitele neamuri conlocuitoare se menţine cu aceeaşi majoritate absolută pentru romîni, cu toate că documentele contemporane înregistrează o emigrare neîntreruptă de mari proporţii din Transilvania spre Ţara Romînească şi Moldova, pe cînd imigrarea este redusă. În evoluţia demografică a Transilvaniei, pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea se înregistrează două fenomene semnificative: o creştere sensibilă a populaţiei în general şi totodată un spor apreciabil al celei romîneşti. După recensămîntul lui Iosif al II-lea din 1787 populaţia principatului Transilvaniei se cifra la 1 440 986 locuitori, la care adăugînd populaţia graniţei militare, care în recensămînt lipseşte, de 134 144 (la 1798), ajungem la un total de 1 575 130. Populaţia Banatului şi comitatelor din Partium la aceleaşi date se ridica la peste 1 100 000. Populaţia Transilvaniei întregi se cifra astfel la cel puţin 2 675 000. Romînii, numai în principatul Transilvaniei ajungeau la circa 1 000 000. Această cifră este confirmată şi de italianul Lazaro Spallanzani, unul dintre cei mai mari naturalişti ai secolului al XVIII-lea, care în anul 1786 a cercetat în mod stăruitor regiunea minieră a Transilvaniei şi care afirmă că «romînii din Transilvania ajung la un milion»[1].

---

[1] Giaccomo Pighini, *Viaggi ed escursioni scientifiche din Lazzaro Spallanzani*, p. 333.

Aceeaşi proporţie a populaţiei Transilvaniei rezultă din toate statisticile şi pentru începutul secolului al XIX-lea, romînii depăşind 60%, toate celelalte neamuri împreună fiind sub 40%. Această realitate dovedită de datele statistice oficiale a fost mărturisită şi de contemporani. Astfel, statisticianul austriac J. A. Demian făcea următoarea constatare la începutul secolului al XIX-lea: « Între naţiunile mai vechi, romînii ocupă, netăgăduit, în privinţa numărului, locul cel dintîi. Numărul lor se poate aprecia pe drept la 4/7 din întreaga populaţie... Ei sînt răspîndiţi în întreaga ţară, pe de o parte în grupuri locuind în întregime satele sau jumătate din populaţia acestora, pe de altă parte la marginea aşezărilor ungureşti, secuieşti şi săseşti. După romîni, în ce priveşte numărul populaţiei, urmează secuii, apoi saşii — care numărau în 1790, pe o suprafaţă de 130 de mile pătrate în teritoriul locuit de ei, 76 548 de familii — şi, în sfîrşit, maghiarii. Ceilalţi formează împreună doar slabe grupuri de populaţii » [1].

Frămîntări sociale

Spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, dar mai ales în primele decenii ale secolului următor, situaţia ţărănimii transilvane se agravează tot mai mult datorită atît sporirii sarcinilor feudale, cît şi fărîmiţării sesiilor iobăgeşti şi înglobării unor sesii în rezerva alodială. Acest proces a creat în Transilvania din această perioadă o stare de spirit revoluţionară, care s-a manifestat într-o serie de mişcări cu caracter antifeudal.

Îngreunarea sarcinilor feudale şi reducerea sesiilor iobăgeşti sînt simptome ale crizei regimului feudal, care la sfîrşitul secolului al XVIII-lea se adînceşte simţitor în urma transformării modului de exploatare a domeniului feudal. Stăpînii feudali, pentru a răspunde cererii sporite de cereale pentru piaţă, au exploatat la maximum sistemul de muncă iobagă, înmulţind zilele de robotă şi cărăuşiile, călcînd învoielile încheiate cu ţăranii şi înglobînd în rezerva alodială o parte din sesiile iobăgeşti şi din păşunile comune.

Cea mai apăsătoare sarcină pentru iobagi o constituia robota, care varia între 104 şi 208 zile pe an, din care cauză ţăranilor nu le rămînea timp suficient pentru cultura propriului lor pămînt. Pe lîngă robotă, ţăranii datorau stăpînului de pămînt, la anumite date, daruri din produsele lor, mai ales păsări şi ouă. La acestea se adaugă, în unele locuri, unt, caş, brînză şi altele.

Dijma din miei, oi, capre, porci, stupi, vin şi din cereale constituia de asemenea o grea povară pe umerii iobagilor. Uneori, ţăranii se plîng că dijmaşii le iau cele mai bune produse şi în cantitate mai mare decît de drept. În afară de aceasta, ei percep o taxă de dijmuire în bani sau produse.

Robota, dijma, darurile şi celelalte obligaţii constituiau sarcini zdrobitoare pentru ţărănimea transilvană. Între 1790 şi 1821 ele erau în creştere, din cauza conjuncturii favorabile pentru preţul cerealelor şi a sporirii alodiilor în vederea producției pentru piață. Situația țăranilor s-a agravat în această perioadă și prin extinderea practicii stăpînilor feudali de a-și arenda moșiile.

---

[1] J. A. Demian, *Darstellung der Oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen*, vol. II, B, Viena, 1804, p. 40—41, în vol. *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a, p. 276—277, n. 3.

În afară de sarcinile feudale, țăranii mai aveau de suportat povara sarcinilor fiscale, a impozitelor publice, menite să asigure funcționarea aparatului de stat, de care, în condițiile înăspririi raporturilor sociale, nobilimea avea tot mai mare nevoie. Politica de reforme și războaiele din timpul lui Iosif al II-lea mai întîi, apoi războaiele purtate împotriva Revoluției franceze și Imperiului napoleonian au avut ca urmare creșterea rapidă a impozitelor, care a agravat situația țărănimii. La toate acestea se adăugau sarcinile militare, care constau în încartiruire, transporturi militare și serviciul militar prin recrutarea silnică la oaste.

Povara sarcinilor feudale, precum și așezarea și perceperea impozitelor cu tot cortegiul lor de violențe și abuzuri, provoacă o nemulțumire generală a țărănimii, care răbufnește într-o serie aproape neîntreruptă de mișcări antifeudale între 1784 și 1821.

Agitația țărănimii din Munții Apuseni a continuat și după înăbușirea răscoalei din 1784, fiind întreținută de foștii tovarăși de luptă ai lui Horea și de țăranii fugiți din armata austriacă. Focarele agitației din comitatele Alba de Jos, Zarand, Turda, Hunedoara și Arad au dus, în mai multe rînduri, la ocuparea militară a comitatelor și la înarmarea nobilimii pentru a preveni răscoala. Succesele Revoluției franceze au încurajat rezistența țărănimii. Măsurile de prevedere au împiedicat izbucnirea unei răscoale generale, dar n-au potolit spiritele, fiindcă ele n-au înlăturat cauzele materiale ale nemulțumirii țărănimii. Astfel, documentele vremii înregistrează mari frămîntări sociale în Munții Apuseni în primăvara și în vara anului 1790.

Lupta împotriva sarcinilor militare extrem de apăsătoare se intensifică spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în urma votării de către dieta Transilvaniei, în anul 1792, a unei contribuții extraordinare de război de 500 000 de florini renani, 1 502 recruți și 400 de cai, pentru sprijinirea războiului purtat de Curtea de la Viena împotriva Franței. La 20 noiembrie 1793, Curtea de la Viena cerea din nou 1 800 de recruți, la 11 decembrie 1794 alți 2 320, iar la 4 ianuarie 1796 încă 1 500.

Situația maselor producătoare se înrăutățea pe măsura creșterii sarcinilor militare. Astfel, la 6 aprilie 1797, guvernatorul Transilvaniei, Gh. Bánffy, sublinia că, din cauza lipsei generale de bani și a datoriilor din anii trecuți, « țăranii abia își pot plăti dările obișnuite ». Rezistența țărănimii împotriva acestor sarcini s-a manifestat prin refuzul de a se achita de prestațiile impuse, prin fuga de pe moșii și printr-o serie de acțiuni violente. La 13 ianuarie 1795, guvernatorul a fost silit să recomande autorităților subalterne ca la strîngerea impozitelor restante și la prestațiile curente să se procedeze cu prudență, pentru ca nu cumva severitatea și mijloacele aspre folosite « să determine poporul la fuga de acasă ori la alte acțiuni temerare »[1].

---

[1] *Studii*, XIII (1960), nr. 2, p. 224.

În lupta lor împotriva recrutării, masele țărănești au folosit diferite mijloace, ca: automutilarea, nesupunerea și fuga de recrutare, lupta armată în cete de haiduci împotriva autorităților însărcinate cu recrutarea, încercarea de răscoală etc.

Astfel, la 22 decembrie 1792, Gh. Bánffy anunța autoritățile subalterne că, de teama de recrutare, feciorii de țărani își cumpără arme și umblă înarmați prin sate și pe la răspîntii de drumuri. De aceea s-a ordonat să se ia toate armele de la țărani. La 12 februarie 1797, comitele comitatului Alba de Sus este informat că, vrînd să scape de recrutare, feciorii de țărani fug și că « desișurile toate s-au umplut de popor »[1].

Vestea că, prin decretul din 29 martie 1794, împăratul a îngăduit ca toți cei care doresc să se poată angaja la oaste, prezentîndu-se la comandamentele militare din apropiere era să provoace, în primăvara și vara anului 1794, o adevărată răscoală. Ca și în alte cazuri asemănătoare — cum a fost conscripția militară din ajunul răscoalei lui Horea — masele populare s-au arătat gata și de data aceasta să pună mîna pe arme, pentru a le întoarce împotriva exploatatorilor, «ca să nu mai slujească moșierului ». În asemenea situație, autoritățile s-au văzut nevoite să ia măsuri imediate pentru a preveni izbucnirea unor tulburări mai mari.

Procesul acaparării sesiilor iobăgești și al arendărilor de moșii a dat naștere la o serie de conflicte, care, uneori, au dus la adevărate răzvrătiri, cum a fost aceea din Năpradea (Solnocul de Mijloc) din anul 1804. Astfel, cînd omul arendașului s-a prezentat să ia dijma în satul Năpradea, oamenii s-au strîns și sluga arendașului a fost crunt bătută. A urmat apoi descinderea cu pretorul (solgăbirăul), apoi cu vice-comitele, ancheta pentru a descoperi pe «instigatori ». Nimeni însă n-a vrut să dea un nume măcar, spunînd: « noi, tot satul, am făcut ». Pretorul n-a izbutit să pună mîna decît pe un « instigator ». În fața acestei situații, nobilii cer ca vinovații să fie pedepsiți exemplar, ca nu cumva și alte sate să ia pildă pentru asemenea și poate și mai mari răzvrătiri, care să pună în primejdie liniștea țării. Cu trupele trimise de guvern, satul a fost pedepsit exemplar, așa cum au cerut nobilii: 66 din cei 132 de capi de familie ai satului au fost închiși sau bătuți în fața obștii, iar detașamentul de pedeapsă a rămas pe capul oamenilor un an și jumătate, și satul a trebuit să plătească suma de 1 548 de florini cheltuieli de execuție.

Împotriva acaparatorilor de moșii, țărănimea recurgea la o serie de acte de răzbunare, cum a fost acela din anul 1813, cînd, într-o noapte, țăranii din Gura Văii, Rostoci și Dumbrava au omorît pe văduva lui Adam Kozma, care le luase pămîntul cel mai bun și le redusese locurile de pășune.

Foametea teribilă care a bîntuit în Transilvania între anii 1813 și 1818, însoțită de o puternică emigrație în Ungaria și în Principatele Romîne, a precipitat procesul de expropriere şi de pauperizare a ţărănimii transilvane. Pentru a nu muri de foame, mulţi ţărani şi-au vîndut ori şi-au tăiat vitele de muncă şi, nemaiputîndu-şi îndeplini obligaţiile feudale, au fost deposedaţi, ca şi emigranţii, de sesiile lor. Lipsiţi de vite şi de pămînt, ei au trebuit să caute o muncă salariată sau să emigreze.

---

[1] *Studii*, XIII (1960), nr. 2, p. 230.

Lupta ţărănimii din Transilvania s-a intensificat mai ales pe domeniul minier al Zlatnei, unde nevoile mineritului în plină dezvoltare cereau sporirea robotei. Pe această linie se înscrie şi răscoala buciumenilor din anul 1819. Nevoind să recunoască valabilitatea contractului din anul 1789, care prevedea sarcini sporite din partea ţărănimii, în vederea promovării mineritului, ţăranii din Bucium au hotărît la începutul lunii octombrie 1819, să înceteze prestaţiile. Rezultatul acestui fapt a fost că autorităţile au înăbuşit cu forţa armată această mişcare. Spiritul revoluţionar creştea în sînul maselor populare. Astfel, la vestea răscoalei populare din Ţara Romînească de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu, în toată Transilvania, dar mai ales în părţile sudice, se înregistrează mişcări ţărăneşti care, la sosirea lui « Todoraş », trebuiau să se transforme într-o răscoală generală. Ţăranii cunoşteau proclamaţiile lui Tudor, din care reţineau mai ales partea unde se spunea că boierii trebuie să poarte aceleaşi sarcini ca şi ţărănimea şi că iobăgia trebuie desfiinţată.

Din cauza condiţiilor grele de muncă, a zilelor de muncă prea lungi, a salariilor extrem de mici, precum şi a tratamentului nemilos la care erau supuşi, muncitorii din manufacturi şi-au exprimat nemulţumirea ori de cîte ori aveau prilejul. Încă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, în anul 1792, lucrătorii de la moara de hîrtie de pe moşia Cluj-Mănăştur a fiscului au obţinut prin luptă comună ridicarea salariilor. Lucrătorii de la moara de hîrtie de aici, împreună cu argaţii angajaţi au declarat că dacă nu li se măreşte plata, ei nu sînt dispuşi să mai rămînă la lucru. Inspectorul fiscului, după ce a mărturisit că « nu se pot găsi mai ieftini asemenea muncitori şi asemenea zileri credincioşi », a hotărît să facă propuneri pentru îmbunătăţirea salariilor. Din păcate nu cunoaştem mişcări similare în alte manufacturi. Se ştie doar că, între anii 1808 şi 1820, lucrătorii de la mai multe manufacturi de sticlă (Porumbacul de Jos, Arpaş, Zălan, Bicsad etc.) au cerut de repetate ori majorarea salariilor.

Consolidarea sectorului capitalist în minerit la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea va determina ca centrul de greutate în lupta minerilor de la întreprinderile mai mari (Săcărîmb, Băiţa etc.) să se deplaseze tot mai mult în direcţia luptei împotriva exploatării capitaliste. Din cauza condiţiilor grele de muncă şi a « salariilor neîndestulătoare », cazurile de părăsire a muncii sînt tot mai frecvente. De asemenea, tot mai dese sînt plîngerile şi protestele minerilor împotriva reţinerilor abuzive din salarii şi a amenzilor aplicate sub diferite pretexte. Disciplina capitalistă a muncii începe să-şi facă drum din ce în ce mai hotărît, pe măsură ce acţionarii minelor, în goana după profituri, recurg la aplicarea unor metode de muncă şi de salarizare tot mai apăsătoare pentru mineri. Pentru a ne da seama la ce profituri se putea ajunge uneori în comparație cu salariile minerilor în această perioadă, vom aminti un singur exemplu: în timp ce salariul lunar al unui muncitor de la minele din Săcărîmb în anul 1770 nu depășea în medie suma de 9—10 florini, cei șapte acționari de la această mină încasau un profit net anual de 106 948 de florini.

În aceste condiții neomenoase, agravate și de lipsa unei asistențe medicale corespunzătoare pentru nenumăratele cazuri de accidente și de boli profesionale, minerii vor intensifica lupta lor pe plan economic, pentru majorarea salariilor și ameliorarea condițiilor de muncă. Această luptă, la începutul secolului al XIX-lea, se va concretiza în mișcarea grevistă a minerilor din Băița, din primăvara anului 1804, cînd minerii de la această exploatare se ridică împotriva sistemului de salarizare pe baza așa-zisei munci în acord, plătită după cantitatea de metal prețios din minereul extras *(Haltacordarbeit)*. La această mișcare, care a durat mai bine de o săptămînă, au participat deopotrivă minerii romîni, maghiari, germani, slovaci, fapt de o deosebită importanță și semnificație în procesul formării tradiției de luptă comună a maselor muncitoare de pe teritoriul Transilvaniei. În 1790—1793, documentele vorbesc despre o serie de mișcări printre tăietorii de sare de la Ocnele din Maramureș. Un deceniu mai tîrziu, în 1804, se înregistrează puternice mișcări printre tăietorii de sare de la Ocna Sibiului și Cojocna, care cer cu insistență sporirea salariilor. Aceste mișcări se repetă în 1807 și 1810.

La mai puțin de un an de la răscoala buciumanilor, în 1820, documentele vremii vorbesc despre o grevă a muncitorilor de la topitoriile din Zlatna pentru majorarea salariilor. « Muncitorii de aici — raportează la 2 iunie 1820 administratorul domeniului Zlatna împăratului de la Viena — nu vor să mai lucreze pentru salariile care se dau acum, și de aceea au cerut de repetate ori să li se plătească salariile stabilite în anul 1798 ». În continuare, administratorul se vede silit să ceară ca să fie aprobate cererile muncitorilor, întrucît fiscul nu se poate dispensa de acești muncitori « fără a suferi pagube însemnate *(ohne beteudenden Nachtheile)* »[1].

Se pare că autoritățile vieneze nu erau dispuse să se grăbească cu rezolvarea acestor revendicări, deoarece, după mai bine de o jumătate de an, în decembrie 1820, conducerea topitoriilor din Zlatna, arătînd starea de mizerie în care trăiau muncitorii de aici, cerea tezaurariatului montanistic să intervină de urgență pentru sporirea salariilor acestor muncitori, deoarece — motiva ea — « toți muncitorii s-au adunat în dimineața zilei de 11 a lunii în cancelaria oficiului topitoriei și acolo au declarat că, din cauza salariului mic și neîndestulător de acum, ei nu pot să se prezinte mai departe la lucru, pînă cînd nu li se va aproba din partea forurilor superioare un salariu potrivit cu împrejurările »[2].

---

[1] Arh. St. Cluj, arh. M. T., doc. nr. 6 057/1820, precum și nr. 678, 2 929 și 6 054/1820.

[2] Loc. cit., doc. nr. 678/1820.

GHEORGHE LAZĂR
București
BIBLIOTECA

Administrația topitoriei ținea totodată să sublinieze faptul că muncitorii de aici nu se mai lasă amăgiți de promisiuni.

În fruntea luptei pentru urcarea salariilor au stat însă, de cele mai multe ori, muncitorii de la minele și topitoriile de fier din Hunedoara, a căror muncă era dintre cele mai grele și mai slab retribuite.

2. SITUAȚIA POLITICĂ ÎN TRANSILVANIA PÎNĂ LA 1821. LUPTELE POLITICE DIN 1790—1792. SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM

În Transilvania, pentru poporul romîn, secolul al XVIII-lea marchează nu numai una din culmile luptei sale de emancipare socială, dar și începuturile luptei sale de emancipare națională. Concomitent cu lupta iobăgimii împotriva regimului feudal, pătura lui de sus, acum în formare, continuă să ducă lupta politică de ridicare a poporului romîn în genere din starea de «tolerat» numai, la rolul politic care trebuia să-i revină în virtutea greutății sale specifice în cadrul statului Transilvaniei. Această luptă s-a concretizat într-un program politic, conceput de Inochentie Micu și apoi formulat larg în memoriul intrat în istorie sub titlul de *Supplex Libellus Valachorum.*

Memoriul s-a născut în tensiunea luptelor politice de după moartea lui Iosif al II-lea, a « restituirilor » și a agitațiilor naționale care le însoțeau.

În Ungaria, un val de bucurie cuprinse nobilimea, comitatele, la actul revocării ordinelor, val care, cu moartea împăratului, se făcu și mai puternic; un reviriment puternic al vieții naționale, exprimat în îmbrăcăminte, în manifestații, în festivități naționale se stîrni. Coroana regală fu readusă într-o însuflețire de nedescris la Buda. Primele care căzură victime entuziasmului fură măsurătorile de pămînt ale împăratului, care țînteau la impunerea nobilimii, coborînd-o la nivelul supușilor săi, aceste semne ale « infamei servituți » la care el a degradat-o. Scriptele peste tot sînt nimicite, arse cu mare alai. Comitatele se întrec în asemenea spectacole. Comitatul Bihor, pentru mai mare impresie, le arse sub spînzurătoare, și pilda lui o urmară și altele. Peste tot răsună cuvintele mari de « libertate », « independență ». Restituirea vechii neatîrnări, a vechilor libertăți, viață proprie, națională, e acum lozinca irezistibilă. «Patrioții» nu sînt străini nici chiar de ideea ruperii de Austria, la nevoie. Nu mai e suficientă acum nici revocarea ordinelor și întoarcerea la stările din 1780 — doar și Maria Tereza călcase cîteva din vechile libertăți, cele de la 1780 erau și ele numai libertăți ciuntite —, trebuie mers și mai înapoi. Și-apoi împăratul nici nu-și revocase toate ordinele, și doar și cele menținute erau tot atît de neconstituționale. Trebuie înlăturate și edictul de toleranță și ordinele iobăgești, trebuie mers și aici mai înapoi de 1780, trebuie refăcută situația de dinainte de legea urbarială din 1767. *Restitutio in integrum* e cuvîntul de ordine general. Trebuie nu numai refăcute instituțiile de guvernămînt dislocate de reformele împăratului, dar trebuie luate și toate garanțiile pentru a preveni orice asemenea tentativă în viitor.

Pentru toate acestea, înainte de toate, trebuie convocat organul constituțional suprem, dieta țării, care de atîta vreme nu-și mai putuse spune cuvîntul. Se convocară, în consecință, dietele, mai întîi în Ungaria, apoi în Transilvania.

Lupta se dădea într-un moment critic, nu numai pentru noul împărat, Leopold al II-lea, ci și pentru nobilime. Revoluția franceză era în plină desfășurare, amenințînd nu numai tronurile absolutiste, ci întreaga orînduire socială feudală. Cei doi adversari erau în aceeași măsură nevoiți și la înțelegere în fața primejdiei comune. Toată lupta a trebuit să se desfășoare astfel în limitele acestei inevitabile necesități. Ea a pornit cu înverșunare, a durat mult. « Stările și ordinele » au mobilizat tot arsenalul lor de legi pentru a impune împăratului revenirea la viața constituțională. Împăratul a uzat și el de toate abilitățile politice, stîrnind contraprimejdii, mișcări sociale chiar, pentru a dezarma asaltul nobiliar. În lupta ei, dieta ungară uzează și ea de principiile noi, de noțiunile noi de constituție, de contract social, de drepturile omului și ale cetățeanului, de egalitate, de suveranitate a poporului, de suveranitate națională. Se văzu că nu e posibilă numai o restituire pur și simplu, că trebuie făcute și concesii progresului realizat de atunci încoace.

Lipsind însă o burghezie destul de dezvoltată pentru a putea purta noile aspirații politice, purtătoarea lor e mai ales nobilimea de rînd. Și nobilimea fiind purtătoarea lor, le-a redus la propria-i măsură: poporul suveran la poporul werböczian, adică la nobilime, egalitatea la egalitatea nobilimii de rînd cu cea de rang, contractul social la contractul dintre nobilime și rege. Nobilimea e națiunea politică, ea e poporul suveran; toți ceilalți cad în afara cercului. Vrea prin urmare să decreteze ca numai nobilii să poată intra în funcții și chiar să fie scoși din funcții toți nenobilii.

S-au ridicat în dietă și voci iozefiniste sau « iacobine », care să-i amintească și de celălalt popor, și de o altă egalitate, și de drepturile celor mulți, de reprezentarea și a lor într-un fel în viața publică, să-i vorbească de răscumpărarea iobăgiei. Acestea au fost însă doar voci răzlețe și repede copleșite de spiritul nobiliar masiv al dietei. Lupta nobilimii, întreprinsă în virtutea ideilor noi, s-a deplasat spre latura lor națională, sub pretextul unității în luptă împingînd pe al doilea plan sau eludînd latura lor socială. Împinse pe plan național, ideile noi puteau fi mai ușor golite de conținutul lor social. Se dă astfel o luptă pentru viață națională, pentru stat național, cultură națională și, prin urmare, pentru limba națională. O luptă care de pe acum își arăta și latura negativă, de asuprire națională, de extindere a limbii proprii și asupra celorlalte popoare, de la care se așteaptă ca, din recunoștință pentru patria care le hrănește și de ale cărei bunuri și libertăți se bucură, să-și însușească și limba maghiară [1]. Firește, în acest timp de deşteptare naţională generală, asemenea tendinţe nu puteau decît să provoace rezistenţe, intensificarea luptei pentru cultivarea limbii proprii a celorlalte popoare. Limba naţională era doar menită să fie mijlocul prim al acestei deşteptări.

---

[1] *Magyarország története*, II, Budapesta, 1962, p. 579.

S-a temperat treptat însă şi opoziţia nobiliară. S-a făcut şi împăcarea, nu numai între nobilimea de rînd şi nobilimea mare, ci şi între nobilime şi împărat, şi împăratul s-a încoronat. În faţa primejdiei comune şi nobilimea, şi absolutismul monarhic trebuiau să se retranşeze în dosul unui masiv şi durabil val de reacţiune.

În dieta Transilvaniei, reacţiunea se arată şi mai puternică. Nu se mai schiţează aici gesturi « iacobine » şi nici măcar iozefiniste. Iacobinismul transilvănean, şi altfel, e mai mult un iacobinism nobiliar, reducîndu-se la naţionalism şi opoziţie faţă de regimul habsburgic. Nici opoziţia dintre nobilimea de rînd şi nobilimea mare nu e atît de puternică. Dieta arată preocupări doar pentru mai multă independenţă în raport cu puterea centrală, pentru raporturi constituţionale, pentru limba şi cultura naţională maghiară şi pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria. Încolo, ea e copleşită de un conservatism masiv, de lupta unisonă pentru « restituiri » în toate compartimentele vieţii publice. Se invocă şi aici noţiunile noi, contractul social şi altele, dar ele sînt chemate doar în sprijinul acestor restituiri, în sprijinul edificiului de libertăţi sau privilegii feudale. Clasele stăpînitoare, triumfătoare, după primejdia prin care trecuseră, se ridică acum solidar împotriva oricărei tentative de reformă.

Dieta Transilvaniei din 1790—1791

Dieta s-a ţinut la Cluj. Ea s-a deschis la 21 decembrie 1790 şi s-a închis la 9 august 1791, a ţinut deci aproape nouă luni. Caracterul ei era dinainte hotărît chiar de componenţa ei. Din cele 417 nume care o compun, 296 sînt de regalişti şi dregători diverşi (membrii guvernului, tablei regeşti şi alţii) şi numai 121 de reprezentanţi aleşi. Guvernul îşi asigura deci preponderenţa. Social: numărul reprezentanţilor nobilimii se ridica la peste 350, deci la vreo 85%, din care magnaţii cu titluri de baron, conte se cifrau la 161. Naţional: ungurii (cu secuii) reprezentau aproximativ 90%, saşii 10%. Romînii au un singur reprezentant, pe episcopul Ioan Bob. Nici el însă nu e chemat ca reprezentant al naţiunii romîne, ci ca regalist.

Unirea Transilvaniei cu Ungaria, atît de mult dezbătută, stările n-au înţeles-o nici de astă dată ca o simplă includere în regatul ungar. Prin unire, Transilvania trebuia să-şi păstreze mai departe neştirbite instituţiile proprii, dieta, legile şi autonomiile, doar nobilimea avînd să se bucure liber de prerogativele sale şi într-o ţară şi în alta deopotrivă. În faţa opoziţiei curţii, unirea Transilvaniei nici n-a mai intrat apoi în articolele de lege ale dietei înaintate spre sancţionare. Cancelariile Ungariei şi Transilvaniei de la Viena, dieta se învoi să rămînă unite, dar să fie separate în cadrul lor resorturile şi treburile celor două ţări. Limba oficială să fie maghiara în administraţia internă, latina în raport cu organele centrale, excluzînd pe cea germană. Se legiferă și înființarea societății pentru cultivarea limbii maghiare.

Independența țării, raporturile ei constituționale cu puterea centrală se exprimă printr-o obstrucție generală împotriva reformelor de pînă acum și o « restituire » pe toată linia a vechilor autonomii și a vechilor instituții. Se reface vechea constituție a celor trei națiuni și patru religii. Dieta se ridică chiar și împotriva titlului de Mare Principat al Transilvaniei. Puterea legislativă împăratul trebuie să o împartă cu dieta țării. El nu trebuie să mai guverneze prin ordonanțe sau patente. Chiar consilierii curții, pentru Transilvania să-i ia dintre consilierii guvernului transilvănean. În treburile externe privind Transilvania, să consulte și pe transilvăneni; în treburile cu Țara Romînească și Moldova să-i întrebuințeze de preferință. Se reafirmă toate privilegiile și prerogativele nobilimii. Se reface și legiferează chiar dreptul și obligația ei la « insurecție » (ridicarea la arme). Împotriva tentativei împăratului Iosif de a impune și nobilimea, acum se afirmă din nou nu numai neimpozabilitatea ei, dar, în numele egalității, neimpunerea se extinde asupra întregii nobilimi, și a nobilimii mici. Ceea ce de altfel era și în «propozițiile» (propunerile) regale pentru dietă, decît doar cu îndrumarea ca prin aceasta să nu fie încărcată plebea contribuabilă. Înseși propunerile regale făceau acum concesii importante. Trăgînd consecințele dietei ungare, curtea caută să cîștige nobilimea, inclusiv masa nobilimii de rînd. Se stabilesc contribuțiile țării și felul de impunere. Se refac atribuțiile scaunului de judecată al stăpînului feudal, se refac în genere forurile de judecată feudale de mai înainte. Se refac libertățile secuilor, scutirea lor de dare în schimbul serviciului militar. Tot așa și autonomiile săsești. Se anulează și «concivilitatea» la care-i obliga Iosif al II-lea pe sași. Dar exclusivitatea pretinsă de sași era greu de menținut; pentru concivilitate luptau nu numai romînii, ci și ungurii și secuii locuitori pe Pămîntul Crăiesc.

Dieta e preocupată și de armata țării, de recrutarea ei din interior, de comandanți locali, de miliția națională secuiască. Dar și de reducerea, în același timp, a miliției de graniță ridicate din «plebea contribuabilă» romînească, nu numai pentru că scutirea ei de dare încarcă pe ceilalți contribuabili, ci și pentru că, dată fiind ura ei inveterată față de nobilime, armele le-ar putea întoarce nu spre apărarea patriei, ci spre tulburarea securității nobilimii.

Dieta cere nu numai refacererea instituțiilor țării dislocate de reforme și revenirea la viață constituțională, dar cere și lovirea, sub vina necredinței, a tuturor răusfătuitorilor regelui, a trădătorilor de țară care l-au sfătuit și au lucrat împotriva legilor *Aprobate* și *Compilate* ale țării, care au prezentat autoapărarea nobilimii în timpul răscoalei lui Horea ca o răzvrătire, care au sfătuit constituirea unei a patra națiuni politice — ca Beyschlag (consilierul gubernial), de pildă —, care au sfătuit impunerea nobilimii și măsurarea pămînturilor ei, înființarea miliției de graniță secuiești, desființarea națiunii săsești, care au pîrît pe bunii patrioți etc.

De problema gravă a țărănimii dieta e preocupată mai mult sub aspectul primejdiei pe care iobăgimea o reprezenta pentru stăpînii feudali; deasupra dietei plana spectrul răscoalei lui Horea. Cu atît mai mult, cu cît în 1790—1791 țărănimea din nou se agită; din nou se răspîndi printre nobili groaza răscoalei țăranilor romîni. Mai ales nobilimea din comitatele Hunedoara, Zarand, Arad, Bihor, își ia măsuri de siguranță, își ascunde bunurile, se înarmează. Dieta se întruni deci după un nou val de teamă. Este, de altfel, primul prilej pentru nobilime de a lua o atitudine colectivă, prin organul suprem de guvernămînt al țării, față de răscoala iobăgimii și trebuia neapărat să-l folosească. În febra pregătirii pentru dietă, comitatele izbucnesc din nou împotriva iobăgimii romîne și a romînilor în genere.

Mai activ fu, și de astă dată, comitatul Hunedoarei. El nu numai că reînnoi, încă înainte de deschiderea dietei, toate incriminările de la 1784 la adresa iobagilor romîni, dar se ridică acum și împotriva celor cîțiva slujbași romîni care izbutiseră să intre sub Iosif al II-lea la comitat sau la Cancelaria aulică. Se ridică împotriva vicecomitelui Ladislau Pop, fiu de preot romîn, care, ridicat dintre nenobili, prin atitudinea și cuvintele sale, s-ar fi arătat favorabil răsculaților lui Horea și ar fi învinuit nobilimea, care arestează nobili, dar se arată în schimb părtinitor al țăranilor romîni. Comitatul îl destitui cu de la sine putere — funcționarii declarară că nu vor să mai servească sub el — și-l aruncă în închisoare, cerîndu-i condamnarea. Ceru destituirea de la Cancelarie a lui Iosif Mehesi și Aron Pop (fratele lui Ladislau). Mai ales pe a lui Mehesi. Cum se poate ca într-o instituție de guvernămînt în care stau doar vechi nobili de sînge, să stea printre ei un țăran, fiu de preot din Mănăștur, care abia a fost eliberat? Nu preoții romîni oare au fost capii, sfătuitorii, și în răscoala romînească de la 1784? Cine altul i-a putut călăuzi la Viena pe niște țărani neștiutori dacă nu Mehesi, la care nu numai acești « ucigași », dar toți romînii din Transilvania mergeau ca la patriarhul lor? Ce sfat le-a dat sau, mai curînd, ce îndemn, se vede din ceea ce a urmat!

Nobilimea nu numai că se leapădă de orice vină în stîrnirea răscoalei, dar cere reexaminarea actelor și pedepsirea tuturor care s-au încumetat să o învinovățească de aceasta. Cere pedepsirea tipografului Hochmeister din Sibiu, în calendarul căruia, scriindu-se despre răscoală, s-au făcut asemenea insinuări. Dimpotrivă, dieta își exprimă recunoștința față de nobilimea care s-a ridicat atunci. Și-o exprimă și față de contele Ioan Csáky, comitele comitatului Cluj, care fusese destituit atunci din pricina ridicării nobilimii comitatului său. Ceru schimbarea ordinii de judecată în domeniul Zlatnei și în Abrud, încredințînd judecățile doar « fiilor patriei », precum și revizuirea legilor maximiliene.

Dar se mai punea și problema reformelor lui Iosif al II-lea în favoarea țărănimii, pe care împăratul nu le revocase. Trebuia hotărît asupra punctului din propunerile regale care cerea dietei să dea un urbariu stabil, care să cuprindă ștergerea servituții iobăgești și a pedepselor corporale arbitrare, să asigure libertatea personală a iobagului şi dreptul lui de a dispune de agonisita sa, urbariu care în genere să aibă grija păstrării plebei contribuabile, a ridicării şi îmbunătăţirii stării ei.

Aici opoziţia faţă de reformele împăratului era, fireşte, şi mai acută. Reformele noi nu numai că nu au adus « vreo rînduială bună şi fericirea de obşte » — opina comitatul Solnocul Interior — ci mai curînd au « înstreinat » pe stăpîn de iobag şi pe iobag de stăpînul său şi au pustiit din inimi pornirea de a se ajuta unul pe altul, care a făcut fericirea amîndurora şi a ţării în acelaşi timp. Numai această « răcire a dragostei reciproce » dintre domn şi iobag a putut aduce şi acea răscoală romînească de la 1784, « care ruşinează orice simţămînt uman » şi « pentru zugrăvirea căreia nici cînd nu se vor găsi culori destul de negre »[1]. Sub pretextul că dieta n-a fost convocată de atîta timp şi treburile s-au aglomerat, discutarea propunerii regale a şi fost amînată mult, a trebuit să fie urgentată de cîteva ori, pînă cînd se strînseră opiniile celor trei naţiuni şi se puse în discuţie. Abia după şase luni, spre sfîrşitul dietei, în a 84-a şedinţă, ajunse, în sfîrşit, la rînd. Se puse în discuţie înainte de toate întrebarea dacă libera mutare trebuie îngăduită sau nu ? Discuţii lungi şi contradictorii. Trebui să fie solicitat guvernatorul să le aducă la un numitor comun. Guvernatorul se pronunţă, după cum era de aşteptat, în favoarea propunerii regale, şi astfel, după noi discuţii, fu primită libera mutare, cu condiţionările socotite necesare, fireşte. Doar reprezentanţii secuilor îşi menţinură şi acum opinia separată, negativă.

Cu toate restituirile, dreptul de mutare a iobagului nobilimea nu-l mai putu revoca. Îl putea în schimb eluda sau îngreuia prin circumscrierile sale. În textul de lege formulat a şi introdus o serie de condiţii şi restricţii, printre ele şi pe cea mai gravă din toate, obligaţia iobagului care se mută să aducă mai înainte în locul său pe un altul de aceeaşi valoare. Ar fi vrut să oprească apoi de la mutare pe iobagii şi pe ţiganii « cumpăraţi », pe meseriaşii pregătiţi anume pentru a servi pe stăpîn, ar fi vrut să-şi asigure mai departe dreptul de a-şi lua, cu plată, slugi, păstori dintre iobagii proprii şi altele, pretenţii pe care a trebuit să le taie curtea la sancţionarea legii. Cît despre întocmirea urbariului propus, dieta legiferă doar constituirea comisiei care să studieze problema şi să facă propuneri în dieta următoare, serviciile iobagului pînă atunci rămînînd cele stabilite la 1769. La propunerea de a se interzice pedepsele corporale arbitrare, legiferă ca pedepsele să se aplice numai prin hotărîrea scaunului de judecată al stăpînului, după ascultarea iobagului. La ceea ce Curtea adăugă că aceasta să se facă în limitele dispoziţiilor de la 1769 şi cu dreptul de recurs la guvern. Altfel, în articolul următor, dieta legiferează iarăşi schimbarea pedepselor băneşti în pedepse corporale.

În genere, Curtea a intervenit masiv la sancţionare în textele votate de dietă, temperîndu-i zelul « restituirilor » şi mai ales pornirile de independenţă în raport cu puterea centrală. A avut în schimb toată grija să menajeze privilegiile şi prerogativele claselor stăpînitoare, cu deosebire pe ale nobilimii. Şi împăratul, şi nobilimea aveau deopotrivă nevoie de această nouă tranzacţie.

---

[1] Marczali H., *Az 1790/1-diki országgyűlés*, I, p. 38.

Supplex Libellus Valachorum

Această nevoie de tranzacţie între împărat şi nobilime decise şi soarta memoriului politic al romînilor. Lupta politică a romînilor continua lupta lui Inochentie Micu; memoriul formulat acum pornea de la bazele stabilite de el. Au trecut însă de atunci 50 de ani. S-a lărgit între timp şi baza socială a unei politici naţionale. A sporit în număr mica nobilime, care nu se mai asimila cu nobilimea maghiară şi-şi căuta drumul ascensiunii în cadrul naţiunii proprii; a sporit cu deosebire numărul celor doar cu titluri nobiliare, fără moşie nobiliară, titluri obţinute prin şcoală sau prin funcţie. Cu posibilităţile de studii deschise fie de unire, fie de politica şcolară şi birocratică a absolutismului luminat, de edictul de toleranţă sau patenta de desfiinţare a şerbiei a lui Iosif al II-lea, crescu o funcţionărime romînească. Cu regimentele de graniţă s-a ridicat o ofiţerime romînească. A sporit, lent ce-i drept, şi o orăşenime romînească, meseriaşii, negustorii, mai ales în tîrguri. Negustorimea romînească, sporită în număr şi în avuţie, în cea mai mare parte ortodoxă, şi deci ostilă înainte unirii, sub numele căreia se ducea lupta naţională, acum se putea încadra în ea fără rezerve. A sporit în număr şi s-a ridicat în cultură masa preoţimii; cu recunoaşterea bisericii ortodoxe s-a unit în luptă şi preoţimea ortodoxă. S-a ridicat o învăţătorime. Prin şcolile din Blaj, prin şcolile grănicereşti, prin şcolile diverse ale ţării, cu posibilităţile de studii la Viena, la Roma, s-au ridicat o intelectualitate romînească, un cler superior, o profesorime. S-a ridicat chiar o înaltă intelectualitate romînească; au apărut marile personalităţi, Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Ioan Piuariu-Molnar, Petru Maior. S-au ridicat între timp şi cele două stimulente puternice ale luptei naţionale: noua ştiinţă a limbii şi istoriei, care fortifica ideea daco-romană şi o transforma în principala armă de luptă a politicii naţionale şi valurile mari ale luminismului, ale ideilor revoluţionare, care veneau să dizolve conceptele feudale şi să pună pe noi temeiuri drepturile popoarelor.

Se desprindea mereu din ţărănimea liberă (care şi ea s-a întărit prin grănicerime), din orăşenime, dar şi din marea masă a iobăgimii, o pătură de sus, se ridica la o conştiinţă de sine. Se forma şi la poporul romîn o pătură suprapusă proprie. Ea nu e nici acum destul de consistentă, destul de desprinsă şi definită ca atare, dar începe să fie capabilă să susţină o politică naţională şi să elaboreze colectiv un program politic.

Evolua mereu şi noţiunea de naţiune. Menţinîndu-se solid încă raporturile feudale, alături de accepţiunea nouă de naţiune se menţinea şi cea veche. Mai aveau nevoie de ea amîndouă părţile adverse. Dar mai ales nobilimea şi naţiunile politice; pe ea se întemeia doar trepiedul constituţiei ţării.

Frămîntările dinainte şi, mai ales, de după moartea împăratului, lupta pentru « restituiri », pentru viaţă constituţională sau naţională proprie n-au lăsat, fireşte, impasibili nici pe romîni. O mare fierbere începu şi între ei: corespondenţă deasă între fruntaşi, între fruntaşi şi slujbaşii romîni ai Cancelariei sau alţi romîni din Viena, care-i ţineau la curent cu atmosfera politică a Curţii şi-i îndemnau la acţiune, « să bată fierul pînă-i cald », curtea arătîndu-se favorabilă. Se fac presiuni asupra celor doi episcopi romîni. Încep petiţiile. Ele vin din mai multe părţi, petiţionarii judecînd că e bine să fie cît mai multe. În vederea luptei, o petiţie semnată *Universa Natio valachica* cere ca şi ea să fie reprezentată prin deputaţi în dieta care se va întruni, iar pentru a-şi exprima revendicările, să i se admită ţinerea unui congres naţional, cum are şi « naţiunea ilirică ». Episcopul ortodox cere să fie şi el chemat ca regalist în dietă. E refuzat ca nefiind stăpîn de pămînt în ţară. O altă petiţie ridică problema dreptului romînilor la funcţii.

Ofiţerii romîni ai regimentelor I şi II de graniţă (căpitani, locotenenţi, stegari, preoţi militari) înaintară un memoriu separat, întocmit, după semnătura de pe un exemplar, de vicarul Rodnei, Ioan Para şi de protopopul Gurghiului, care nu era altul decît Petru Maior. Pornind de la principiul că popoarele care trăiesc în aceeaşi ţară, poartă sarcinile publice deopotrivă şi trudesc pentru fericirea comună cu muncă şi puteri comune trebuie să se bucure în comun şi să-şi împartă în aceeaşi proporţie între ele şi beneficiile, memoriul argumentează iarăşi că, deşi romînii întrec în număr şi sarcini pe toate celelalte naţiuni, nu sînt socotiţi totuşi decît toleraţi. Iosif al II-lea i-a ridicat la cetăţenie şi egalitate şi le-a deschis drumul spre funcţiile publice, fără deosebire de religie şi naţiune, dar, durere, cu revocarea ordinelor sale din 28 ianuarie s-a revenit la starea dinainte. Memoriul cere astfel nu restituirea a ceea ce a fost înainte de el, cum cereau stările, ci dimpotrivă, ceea ce a fost înainte de revocarea ordinelor sale. Cere ca naţiunii romîne să i se redea egalitatea cu celelalte naţiuni, să fie declarată a patra naţiune constituţională şi să se bucure deopotrivă de beneficii, foloase şi de orice funcţii publice în « proporţie geometrică » *(juxta geometricam proportionem)*, aşa cum se exprimase Inochentie Micu. O îndreptăţeşte la aceasta şi faptul că ea dă două regimente de graniţă şi o mare parte chiar a regimentului de graniţă secuiesc de husari, că regimentele de armată regulată sînt trei părţi romîni şi abia o parte din celelalte naţiuni, că contribuie în măsură incomparabil mai mare şi la întreţinerea armatei. Dar o îndreptăţesc şi vechimea şi situaţia ei din evul mediu. Şi aici apar noile argumente, istorice, dovezile convenţiei ţăranilor răsculaţi la 1437, obştea ungurilor şi romînilor, *Paulus Magnus*, stegarul acestei obşti, pădurea romînilor şi pecenegilor din diploma andreiană de la 1224, *terra Olahorum* din actul de la 1252. Spre deosebire de opinia stărilor, că o asemenea reaşezare în drepturi ar turbura în temeliile sale convieţuirea popoarelor din Transilvania, memoriul crede, dimpotrivă, că tocmai aceasta ar înlătura negreşit ura şi teama dintre neam şi neam, ar readuce dragostea reciprocă dintre locuitorii țării, care s-a răcit atît de mult, unirea, iubirea, buna înțelegere, pacea și liniștea internă, care sînt temeliile unei «republici» bine orînduite.

În martie 1791 fură înaintate două memorii:

Unul se adresa în numele clerului greco-catolic și e datat 1 martie 1791. El însă cerea ca nu numai clerul, ci națiunea întreagă să fie făcută părtașă a legilor și beneficiilor țării, deopotrivă cu ceilalți fii ai patriei, argumentînd iarăși cu dreptul naturii, cu sarcinile purtate, cu sîngele vărsat, susținînd că ea a dat nu numai două regimente de graniță, dar că și în armata regulată trei pătrimi sînt romîni și numai o pătrime din alte neamuri, că ei poartă cea mai mare parte a sarcinilor publice, ei lucrează, adesea cu primejdia vieții, în ocne, în mine.

Celălalt e întocmit în numele națiunii romîne și este actul fundamental al mișcării naționale romînești. Memoriul înaintat în martie 1791 de cei doi episcopi romîni, ortodox și unit, Gherasim Adamovici și Ioan Bob, se adresează noului împărat Leopold al II-lea. El s-a născut în cursul acestor frămîntări și e operă colectivă. Au activat în jurul lui, l-au redactat sau au contribuit la redactarea lui Samuil Micu, Ioan Piuariu-Molnar, Iosif Mehesi de la Cancelaria aulică, Ignatie Darabant de la Oradea, Petru Para de la Năsăud, Petru Maior, Gheorghe Șincai și alții. Episcopii înșiși mărturisesc că au trebuit să înainteze memoriul la presiuni din mai multe părți — erau acuzați că nu vor să fie de folos celor de sub păstoria lor — că au trebuit să se supună dorinței națiunii. Acțiunea se concentrează mai ales la Oradea, mai aproape de capitală. Memoriul e politic și e semnat « Clerul, nobilimea, starea militară și cetățenească a întregii națiuni romîne din Transilvania » *(Clerus, Nobilitas, Militaris, Civicusque Status Universae Nationis in Transylvania Valachicae)*. În numele națiunii semnează deci categoriile sale libere, inclusiv grănicerimea și țărănimea liberă *(militaris* și *civicus status)*. În ediția lui Ioan Piuariu, titlul lung al memoriului începe: « *Repraesentatio et humillimae preces universae in Transylvania Valachicae Nationis*...[1]. Titlul de *Supplex Libellus Valachorum* i l-a dat și generalizat ediția lui I. C. Eder[2].

Memoriul începe cu o lungă argumentație istorică, menită să probeze prioritatea națiunii romîne față de celelalte națiuni ale țării, care toate au venit în urma ei. Națiunea romînă atunci e numai « admisă » ? Mai curînd ea a admis pe celelalte. Numai « tolerată » ? Nu o spune nici o lege înainte de Aprobate și Compilate. Și nici nu putea să o spună. Dimpotrivă. Ungurii au venit doar mult în urmă și convietuiesc cu romînii aici în virtutea unui pact *(pactum*

---

[1] *Repraesentatio et humillimae preces universae in Transylvania Valachicae Nationis se pro regnicolari natione qualis fuit, authoritate regia declarari, seque ad usum omnium iurium civilium, ex quo non lege, non iure, sed temporum duntaxat iniuria cum initio praesertim superioris saeculi exclusa est, reponi de genu supplicantis. Martio MDCCLXXXXI*, Iași, 1791.

[2] I. C. E[der], *Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium*, Cluj, 1791. Traducere romînească în *Cartea de aur* a lui T. V. Păcățian și dr. Elie Dăianu, *Supplex Libellus Valachorum*, Sibiu, 1901. În ediția lui Eder e omisă starea militară, dar care figurează nu numai în ediția lui Ioan Piuariu, ci și în textul remis de Curte și citit în dietă.

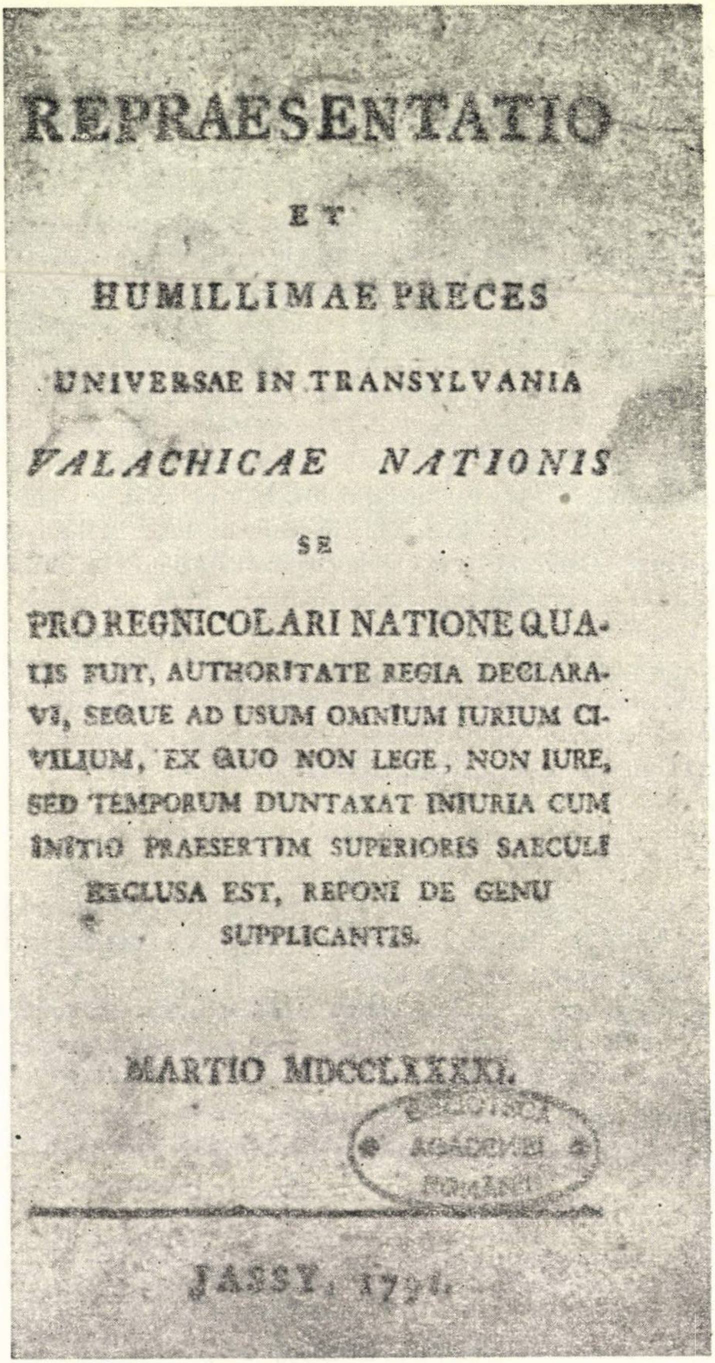

REPRAESENTATIO

ET

HUMILLIMAE PRECES

UNIVERSAE IN TRANSYLVANIA

VALACHICAE NATIONIS

SE

PRO REGNICOLARI NATIONE QUALIS FUIT, AUTHORITATE REGIA DECLARAVI, SEQUE AD USUM OMNIUM IURIUM CIVILIUM, EX QUO NON LEGE, NON IURE, SED TEMPORUM DUNTAXAT INIURIA CUM INITIO PRAESERTIM SUPERIORIS SAECULI EXCLUSA EST, REPONI DE GENU SUPPLICANTIS.

MARTIO MDCCLXXXXI.

BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

JASSY, 1791.

Fig. 132. — *Supplex Libellus Valachorum*, ediţia lui Ioan Piuariu-Molnar.

conventum). Dovadă Anonymus, care, povestind venirea ungurilor şi lupta lor cu romînii, spune textual că, ducele lor Gelu căzînd în luptă, romînii « de bună voie, dîndu-şi dreapta » l-au ales şi ei ca duce al lor pe Tuhutum, ducele ungurilor [1]. Chiar la 1437, anul cînd se încheia uniunea celor trei naţiuni, unul din căpitanii ţăranilor răsculaţi, Paulus Magnus de Voivodeni, poartă titlul de stegar al obştei ungurilor şi romînilor, obşte care îşi deduce drepturile dintr-o carte a regelui Ştefan cel Sfînt. Uniunea celor trei naţiuni nu putea atinge drepturile poporului romîn, numai Aprobatele şi Compilatele au făcut-o. Religia greco-răsăriteană nu e socotită « receptă » ? E explicabil: termenul de recept s-a conceput doar pentru confesiunile iscate în urma Reformei, nu şi pentru religia în care poporul romîn vieţuieşte încă din timpul creştinării sale. « Nu venetică, ci veche, mult mai veche decît toate celelalte e naţiunea romînilor din Transilvania ». Şi totuşi ea nu e primită la cetăţenia ţării, îngăduinţele care i se asigură prin diplomele imperiale nu se extind şi asupra celor de rînd, sub motiv să nu se răstoarne sistemul principatului. Romînii de rînd sînt împiedicaţi chiar şi de la învăţarea artelor şi meseriilor.

Naţiunea romînă cere astfel:

1. Să se şteargă numirile odioase şi jignitoare de toleraţi, admişi etc. şi naţiunea romînă să fie reaşezată în folosinţa tuturor drepturilor civile şi « regnicolare ».

2. Să i se redea locul pe care l-a avut după mărturia conventului din Cluj-Mănăştur, de la 1437.

3. Clerul bisericii răsăritene, fie că s-a unit, fie că nu, nobilimea şi oamenii de rînd (plebea) să se considere şi să se trateze în acelaşi fel şi să ia parte la aceleaşi beneficii ca şi clerul, nobilimea şi oamenii de rînd ai naţiunilor care constituie sistemul uniunii.

4. În dietă şi în funcţii naţiunea romînă să fie reprezentată proporţional cu numărul ei.

5. Unităţile administrative cu majorităţi romîneşti să aibă şi numire romînească, celelalte, nume după populaţia în majoritate sau nume mixt, ori să-şi păstreze numele după rîuri sau cetăţi. Şi să se declare că toţi locuitorii principatului, fără deosebire de naţiune sau religie, trebuie să se bucure, potrivit stării şi condiţiei lor, de aceleaşi libertăţi şi beneficii şi să poarte, pe măsura puterii lor, aceleaşi sarcini.

Cererile sînt cu atît mai îndreptăţite, argumentează memoriul, cu cît naţiunea romînă e şi cea mai numeroasă; din 1 700 000 de suflete cîte numără conscripţia din 1787, ea reprezintă poate un milion întreg; întrece mult şi în număr, şi în sarcinile publice pe toate celelalte luate împreună. Ea dă şi două regimente de graniţă, o treime din regimentul secuiesc şi două treimi din regimentele de cîmp.

---

[1] « . . . *Propria voluntate dextram dantes Valachi in suum etiam dominum elegerunt Hungarorum ducem Tuhutum* ».

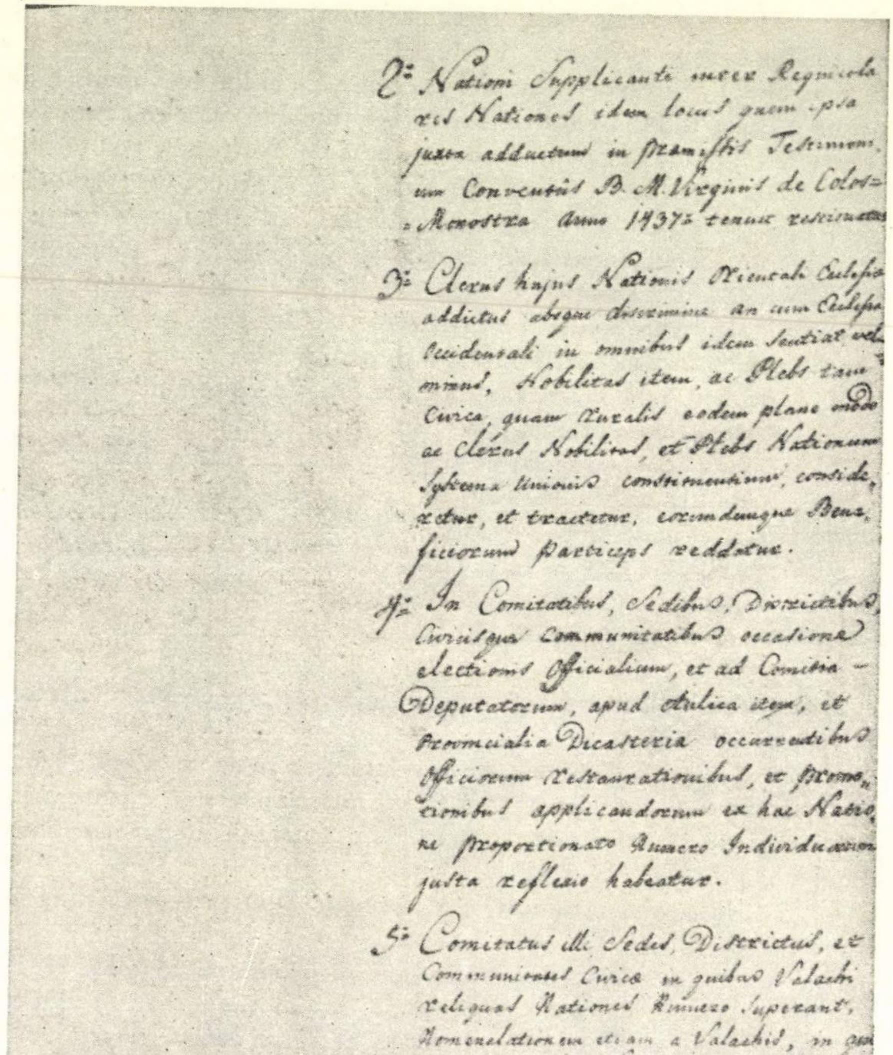

2° Nationi Supplicanti inter Regnicolares Nationes idem locus quem ipsa juxta adductum in praemissis Testimonium Conventus B. M. Virginis de Colos-Monostra Anno 1437° tenuit restituatur.

3° Clerus hujus Nationis Orientali Ecclesiae addictus absque discrimine an cum Ecclesia Occidentali in omnibus idem sentiat vel minus, Nobilitas item, ac Plebs tam Civica, quam Ruralis eodem plane modo ac Clerus Nobilitas, et Plebs Nationum Systema Unionis constituentium, consideretur, et tractetur, earundemque Beneficiorum particeps reddatur.

4° In Comitatibus, Sedibus, Districtibus, Civicisque Communitatibus occasione electionis Officialium, et ad Comitia Deputatorum, apud Aulica item, et Provincialia Dicasteria occurrentibus Officiorum restaurationibus, et promotionibus applicandorum ex hac Natione proportionato Numero Individuorum justa reflexio habeatur.

5° Comitatus illi Sedes, Districtus, et Communitates Civicae in quibus Valachi reliquas Nationes Numero superant, Nomenclationem etiam a Valachis, in quibus autem aliae Nationes Numero praecellunt ab his illam habeant, aut vero mixtum Nomen Hungarico-Valachicum, Saxonico-Valachicum, gerant, vel denique sublata penitus Nomenclatione ab hac vel illa Natione desumpta Nomen dumtaxat illud tam Comitatus quam Sedes, et Districtus retineant.

VI

Fig. 133. — Pagină din *Supplex Libellus Valachorum*. Manuscris original.

Dacă împăratul intenționează să comunice memoriul dietei, și aceasta s-ar opune cererilor ei drepte, națiunea romînă cere împăratului să-i admită o adunare națională, în care să-și aleagă deputați care să-i apere cauza oriunde ar fi nevoie.

Revendicările națiunii romîne sînt deci de natură constituțională, privesc legile fundamentale ale țării. Cer repunerea ei în drepturi depline cetățenești, egalitate de drepturi cu națiunile politice, reprezentare proporțională în viața publică a țării. Leitmotivele argumentației memoriului sînt: națiunea romînă e cea mai veche, cea mai numeroasă — le întrece mult în număr pe toate celelalte împreună — e cea care poartă sarcinile cele mai multe — mult mai multe decît toate celelalte împreună. Ea nu cere drepturi noi, ci o « restituire » de drepturi vechi, nu caută răsturnarea constituției țării, ci doar « reintegrarea » ei. « Nu a căutat ea nici cînd și nici nu caută răsturnarea principatului, ci mai curînd reintegrarea *(redintegratio)* lui, cînd cere să fie reașezată în folosința drepturilor civile și regnicolare, pe care i-a răpit-o nu vreo lege oarecare, ci numai vitregia vremurilor ».

Luate separat, nici una din tezele memoriului nu e nouă. Le formulase cu 40—50 de ani înainte Inochentie Micu în acțiunea sa politică, în numeroasele sale cereri. El a transformat mai întîi națiunea romînă din noțiune etnică în noțiune politică, el i-a conceput programul politic, el a pus mai întîi originea, vechimea, continuitatea romînilor, numărul lor și proporția sarcinilor purtate de ei la baza acestui program. În unele privințe, Inochentie Micu a mers chiar mai departe decît *Supplex Libellus*, a activat pentru reducerea sarcinilor iobăgești, pentru ștergerea iobăgiei pe Pămîntul Crăiesc. El n-a cerut un congres național, dar în sinodul de la Blaj, din 1744, în fața căruia și-a justificat acțiunea politică înainte de a pleca la Viena și al cărui consimțămînt l-a luat pentru acțiunile lui viitoare, a chemat nu numai preoți, ci și mireni, inclusiv țărani, de amîndouă confesiunile. De programul politic al lui Inochentie Micu, *Supplex Libellus* nu se deosebește în esență, ci mai mult prin unitate și amploare. Tezele lui disparate, distribuite într-o mulțime de acte și acțiuni, se sintetizează acum într-un singur act, cîmpul argumentației s-a lărgit. Dar s-a produs și o deplasare în ordinea și în raportul de greutate a argumentelor. Recunoscute fiind acum două confesiuni, drepturile națiunii romîne nu mai sînt condiționate în nici un fel de unire; revendicările ei nu mai sînt întemeiate pe diplomele imperiale, ci pe dreptul istoric care-i cuprinde pe toți romînii, fără deosebire. Diplomele, care erau arme de luptă principale la Inochentie Micu, în *Supplex Libellus* sînt abia în treacăt pomenite; în timp ce argumentul istoric, doar armă de luptă la Micu, acum ia proporții considerabile, domină întreg memoriul, devine însăși temelia tuturor drepturilor. În atmosfera de « restituiri » pe toată linia, națiunea romînă nu mai cere astfel nici ea drepturi noi, ci doar « restituirea » celor vechi. Autorii au aruncat în balanța drepturilor politice, cu toată greutatea lor, rezultatele proaspete ale noii științe istorice. Și mai aruncă acum în plus și ideile noi, luministe-revoluționare, noțiunile de egalitate, de contract social, de drepturile omului și ale cetățeanului. În virtutea acestora, argumentul numărului populației nu numai că își menține valoarea decisivă, dar îndreptățește încă un pas înainte în aspirațiile politice ale națiunii romîne. Națiunea romînă nu mai cere acum să fie socotită a patra națiune constituțională, cum cerea Inochentie Micu și urmașii săi. Nu mai era cazul să ceară aceasta, după ce din istorie reieșea că ea a fost mai mult decît atît. Și nu mai era cazul acum, după ce Iosif al II-lea desființase pentru un moment sistemul constituțional al Transilvaniei, declarînd pe toți locuitorii ei supuși deopotrivă acelorași legi. Cere, prin urmare, doar reprezentarea ei proporțională cu numărul populației în viața publică a țării. Ceea ce n-ar mai fi situat-o de loc ca a « patra » națiune constituțională în ordinea popoarelor ei. Astfel, nici dreptul naturii, nici proporția sarcinilor purtate, utilitatea în stat, sîngele vărsat nu sînt chemate doar în sprijinul unei simple egalități între națiuni, ci pentru a cere și mai hotărît participarea proporțională la beneficii. Ceea ce însemna, în consecință, că națiunea romînă, întrecînd mult în număr și sarcini pe toate celelalte împreună, va trebui să fie națiunea dominantă. Această consecință ultimă memoriul nu o exprimă, dar desigur în viziunile sale o întrevede.

La împărat memoriul n-a ajuns la timp. Împăratul se împăcase cu nobilimea; nu mai avea nevoie să se folosească de asemenea arme împotriva ei. Îi putea face acum, dimpotrivă, favoarea de a le respinge. Demonstrîndu-și zelul constituțional, după ce luă sfatul cancelarului, contele Teleki, memoriul îl trimise dietei, tocmai acum în plină activitate la Cluj, așa cum va face și cu memoriul separat al clerului unit. Prin rescriptul său din 18 mai 1791, adresat din Florența, îndruma dieta să-l dezbată și să caute mijloacele potrivite pentru a pune poporul romîn în folosința « beneficiilor concivilității », precum și pentru a promova cultivarea plebei romînești, mai neinstruite *(rudioris)*, dar indicînd și limitele în care acestea să se facă: sistemul principatului și articolul VI de lege din 1744, — cel care pusese punct la toate străduințele lui Inochentie Micu.

Citit în dietă, memoriul fu primit, ca și cele ale lui Inochentie Micu, cu consternare, cu indignare. « Stările nu și-au putut ascunde acea mare pornire a inimii pe care le-a pricinuit-o sosirea unui rescript regesc atît de neașteptat » — notează, stilat, textul protocolului dietei. Alte relatări însă vorbesc de tulburarea spiritelor, de izbucniri vehemente. În cursul lecturii, clopotele vestind undeva un incendiu, deputaților care la sfîrșit voiau să alerge într-acolo, baronul Nicolae Vesselényi le tună cu glasu-i puternic să nu părăsească sala, căci e destul de mare focul dinăuntru care trebuie stins. Memoriul adresat fiind și în numele clerului, fu întrebat episcopul Bob, prezent în dietă, dacă s-a făcut și cu știrea și consimțămîntul lui ? Răspunse (dacă protocolul a rezumat fidel) că s-a învoit ca romînii să se bucure, potrivit stării lor, de drepturile și libertățile națiunilor în mijlocul cărora trăiesc, fără să mai formeze deosebit o a patra națiune, dar că în formulările memoriului ar fi mai multe la care el n-a consimțit. Și episcopul era tocmai cel chemat, singurul chemat aici să-l apere. Cît de departe era de Inochentie Micu!

Încredințat la 24 iunie unei « deputații » să-l studieze, aceasta își prezentă raportul în ședința din 5 august. Înainte de toate ea fu de opinia că romînimii drept cetățenesc și libertate mai mare decît are nu i se poate îngădui fără știrbirea legilor patriei și răsturnarea constituției sale cetățenești. Dar nici nu e nevoie, căci pe pămînturile națiunilor politice romînii se bucură, potrivit stării lor, de aceleași libertăți și poartă aceleași sarcini ca și celelalte națiuni. (O egalitate după care, practic, romînii în guvern și în dregătoriile superioare nu erau reprezentați prin nimeni, iar în dietă în raport de 1 la 416!). Deputația nu vede ce li s-ar putea acorda mai mult, decît doar dacă nu ridicarea la a patra națiune. Aceasta însă e nu numai împotriva legilor și a constituției țării, dar e contrară și intenției împăratului. Și nici în intenția națiunii romîne nu e — a declarat-o doar episcopul în dietă! Din ceea ce se poate înțelege că memoriul nu cuprinde dorințele națiunii romîne, că el e opera doar a unor oameni neastîmpărați, tulburători, la care romînii mai înțelepți n-au consimțit.

Argumentația stărilor avea două fețe. Pe una: romînii n-au de ce să ceară drepturi în plus, ei se bucură doar de aceleași drepturi în cadrul celorlalte națiuni, al celor trei națiuni politice. Deci nu mai e nevoie să se ridice încă o națiune politică. Pe cealaltă: romînii nu pot constitui o națiune politică, pentru că n-au fost națiune politică nici înainte. Iar o nouă națiune ar răsturna sistemul politic consacrat al principatului. Înmulțirea națiunilor politice ar spori numai ura națională. Numirile romînești, pe care le cere memoriul în punctul 5, mai mult ar irita pe celelalte națiuni decît ar folosi romînilor. Romînii, de altfel, nici nu au un teritoriu propriu, sînt răspîndiți pe toată întinderea țării. Pe Pămîntul Crăiesc chiar, concivilitatea le-a acordat-o doar împăratul Iosif, în 1781, dar aceasta, cu revocarea ordinelor sale, s-a revocat și ea. (Deputații sași cerură amînarea acestei discuții pentru dieta viitoare, sub motiv că trebuie să ia noi instrucțiuni). Vor fi romînii mai vechi locuitori ai țării, dar sînt supuși cu sabia. Sînt ei mai numeroși, dar sînt mai numeroși prin plebea lor « neciopllită ». Și atunci, tocmai pentru că sînt atît de numeroși, conducerea lor politică cere cu atît mai mult grijă și prevedere.

Aceeași atitudine și față de cererile clerului unit, judecate și ele tot împreună cu memoriul general. Cît privește problema cultivării plebei romînești pusă în discuție de propunerile regale, dieta o reduse la grija pentru educația preoților, ignoranța lor socotind-o cauza principală a inculturii națiunii. O încredință deci deputației dietei pentru problemele religioase și o amînă pentru dieta viitoare.

Judecățile și argumentele, întoarse după nevoi cînd pe o față cînd pe cealaltă, ajutau stările să se mențină într-o negație completă. Din revendicările romînilor nu intră nimic în legile formulate de dietă. În fața lor națiunile politice rămaseră neclintite. Dimpotrivă, legiferară încă o dată să mențină neştirbită constituția şi forma de guvernămînt a țării şi nimeni să nu fie numit în nici un fel de oficiu public dacă nu e cetățean al patriei, adică dacă nu ține de una din cele trei națiuni.

O singură concesie făcură: recunoscură liberul exercițiu şi al religiei greco-răsăritene, neunite. Dar, iarăşi, nu numărînd-o între religiile « recepte ». Pentru a putea fi admisă între acestea, deputația opină că ea trebuie să se unească cu vreuna din ele, ca să nu se ridice, împotriva constituției țării, şi o a cincea religie receptă.

Clasele stăpînitoare ale țării deci, aşa cum nici pe teren social nu făcuseră nici cea mai mică concesie, nu făceau nici una nici pe teren politic.

Un nou memoriu se întocmi, cu data de 30 martie 1792, pe care trebuiră să-l prezinte la Viena, în numele națiunii romîne, tot cei doi episcopi. Episcopii ezitară; se temeau să nu fie socotiți « capii răzvrătirii ». Fu nevoie iarăşi de presiuni asupra lor: chiar ei, conducătorii oficiali, punîndu-se în frunte, trebuie să demonstreze că acțiunea nu e numai a unor « oameni neodihniți », ci « a tot neamului romînesc ».

Al doilea *Supplex Libellus* era menit nu numai să susțină încă o dată postulatele celui dintîi, dar şi să le fundamenteze cu documentația necesară. El venea să precizeze şi mai bine înainte de toate revendicarea reprezentării proporționale a națiunii romîne în viața publică. În punctul întîi el cere ca, întrucît romînii întrec mult în număr pe celelalte națiuni împreună, constituind peste două treimi din populația țării, şi întrucît ei suportă şi sarcinile publice ale țării în măsură mult mai mare decît toate celelalte națiuni, singuri cel puțin două treimi, « în viitor două treimi din deputații care se vor trimite în dietă să se aleagă din sînul națiunii suplicante şi, pe lîngă aceasta, să se numească regalişti şi din nobilimea ei, tot aşa ca şi din nobilimea maghiară ». Iar în punctul al doilea completează că, întrucît în funcțiile autorităților centrale, comitatelor şi comunităților se numesc mai totdeauna numai unguri de condiție nobilă sau secuiască şi saşi, iar romîni extrem de puțini, « romînii să fie chemați la toate beneficiile şi tot aşa la toate însărcinările şi funcțiile de orice fel, atît în dicasteriile aulice şi provinciale, cît şi în cercuri şi comunități, în aceeaşi proporție în care suportă sarcinile publice ale provinciei ».

Memoriul al doilea cere încă o dată adunare națională, după modelul congresului națiunii ilirice (sîrbeşti), pentru care deputații să se aleagă nu numai din starea militară, nobiliară, ecleziastică şi civilă, ci şi din cea plebeie. Pentru aceasta, potrivit diplomei din 1701, dată în favoarea romînilor uniți — care națiunea cere să fie extinsă şi asupra celor neuniți — toți romînii de condiție plebeie să fie socotiți şi ei între stări, pentru ca națiunea aceasta care, din pricina condiției sale deosebite, a suferit pînă acum şi mai suferă încă toate asupririle, să poată fi eliberată de oprimare şi repusă în folosința drepturilor şi beneficiilor ce i se cuvin. Luptătorii politici romîni de la 1790—1792 concepeau şi ei adunarea naţională cum concepuse şi Inochentie Micu sinodul, formată din reprezentanţii întregii naţiuni, inclusiv ai oamenilor de rînd (de stare plebeie).

Nici acest al doilea memoriu nu avu însă o soartă mai bună decît primul. Drept răspuns, episcopii sînt certaţi că, fără să-şi legitimeze misiunea şi împotriva rezoluţiei imperiale, care le-a îngăduit să vină în faţa tronului nu ca deputaţi ai naţiunii, ci doar ca « suplicanţi privaţi », au îndrăznit totuşi să trateze în numele naţiunii romîne întregi astfel de lucruri, de care ea nici nu putea avea cunoştinţă şi nu numai să înfrunte cu expresii necuviincioase stările şi ordinele ţării, ci să atace şi legile, hotărîrile şi diplomele regale. Sînt îndrumaţi prin urmare să se întoarcă fără întîrziere în diocezele lor, din care lipsesc de mai multe luni, să se conformeze rezoluţiilor imperiale şi legilor principatului, să-şi îndrume poporul la respect şi supunere, la linişte şi bună pace cu ceilalţi concetăţeni şi, pe proprie răspundere, să-l oprească de la orice excese. Guvernatorul Transilvaniei, alarmat mai ales de consecvenţa cu care se cerea congres naţional după modelul celui iliric, propuse înlocuirea episcopului ortodox, socotind că de la el porneşte revendicarea.

Un congres naţional romînesc, după chipul celui iliric, putea fi într-adevăr alarmant pentru naţiunile politice ale Transilvaniei. Experienţa făcută era foarte recentă. În 1790, congresul iliric întrunit la Timişoara, la care fusese prezent şi Gherasim Adamovici, a venit nu numai cu o serie întreagă de revendicări naţionale — şcoli în limba sîrbă, ofiţeri sîrbi, reprezentare în conducerea mai multor oraşe, inclusiv Seghedin, Buda, Pesta (în Timişoara şi alte două oraşe jumătate din consilieri să fie ortodocşi), reprezentare în conducerea comitatelor — dar şi cu revendicarea ruperii de Ungaria, a delimitării unui teritoriu iliric deosebit, a unei voievodine supuse direct coroanei imperiale, instituindu-se şi Cancelarie aulică ilirică şi autorităţi provinciale deosebite. Cancelaria aulică ilirică s-a şi înfiinţat pentru un moment. Semnificativ pentru apropierea dintre cele două acţiuni naţionale e că noul cancelar a susţinut şi el cererea unui congres naţional romînesc. E lesne de înţeles de ce se temea aşa de mult nobilimea de extinderea privilegiilor ilirice şi de asemenea congrese naţionale. Şi cum orice mişcare romînească în mintea ei se lega în mod firesc de răscoala lui Horea, nobilimea din Bihor, de pildă, la 1792 îşi exprima teama că revendicările sîrbeşti vor stîrni ecouri mai ales printre romîni, în sensul reînnoirii vechilor lor privilegii şi uşor se poate repeta răscoala lui Horea (!).

Curtea din Viena în faţa încoronării încurajase mişcarea ilirică din acelaşi motiv din care încurajase şi alte mişcări, pentru a dezarma rezistenţa nobilimii maghiare. Acum însă era împăcată cu ea. Ceea ce pecetlui şi soarta revendicărilor sîrbeşti. Se desfiinţă astfel repede şi Cancelaria ilirică. Curtea primi, în consecinţă, şi soluţia guvernatorului Transilvaniei. Dar apoi renunţă; nu-l înlătură pe episcopul Adamovici, dar nici de congres naţional nu voi să audă.

Romînii de la Viena, printre care promotorul acţiunii era mai ales Iosif Mehesi, nu se resemnară. Episcopii, într-un memoriu, dezvinovăţindu-se, caută să arate Curţii că nu se pot întoarce acasă fără nimic, îşi arată teama că, dacă revendicările-i drepte sînt astfel respinse, nu vor putea opri de la excese, după cum li s-a impus pe proprie răspundere, atîta popor, răspîndit în întreaga ţară. Cer ca cel puţin unele din revendicări să fie primite. La spectrul « exceselor » posibile, Curtea îndulci tonul. Dar nici din minimul la care s-au redus revendicările nu s-a decis să încuviinţeze decît două: îngăduinţa să se aducă la cunoştinţa poporului că cererile lui au fost primite cu bunăvoinţă şi, dacă n-au fost rezolvate « deplin » acum, se va ţine seama de ele în viitor după « dreptate şi echitate », şi îndrumarea ca nu numai romînii cu celelalte popoare, dar şi celelalte popoare cu romînii să trăiască în pace şi bună înţelegere, să se abţină de la batjocuri şi cuvinte jignitoare. A încuviinţat din propuneri doar cuvintele vagi şi fără conţinut! În schimb, îi îndruma încă odată pe episcopi să îndemne, sub proprie răspundere, la linişte poporul, « ca nu cumva cei care pot spera uşurare de la îndurarea regală şi bunăvoinţa stărilor, să se arate nevrednici şi de îndurarea regală, şi de încrederea concetăţenilor lor » [1].

Cu aceasta se puse capăt acţiunii. Împăratul doar o singură intervenţie mai făcu pe urmă în articolele votate de dietă: şi romînii, dacă au pregătirea corespunzătoare, să poată fi numiţi în funcţiile care nu sînt rezervate prin legi celor patru religii recepte.

Ţinta finală se conturează tot mai bine: naţiunea romînă, în accepţiunea nouă, vrea să intre cu toată greutatea masei sale în constituţia ţării. Ea a pornit să-şi cucerească locul care i se cuvenea în virtutea greutăţii sale numerice. Reprezentarea proporţională în viaţa publică pe care o cerea, trebuia să ducă în mod logic la o covîrşitoare preponderenţă politică, ceea ce nu putea fi de loc nici în intenţiile Curţii. Argumentele mobilizate de cele două memorii puteau să convingă Curtea de dreptatea cauzei, dar tocmai dreptatea ei putea să se întoarcă acum şi împotrivă-i, nu numai pentru că Curtea trebuia să se sprijine politic pe nobilime şi pe puterile politice constituite, dar trebuia să o şi îngrijoreze acum această nouă realitate, acest început de trezire la conştiinţă naţională şi politică a unui popor cu centrul de greutate în afara graniţelor imperiului, trezire care, luînd proporţii, putea prezenta primejdii incalculabile pentru viitor. În acest moment de grele ameninţări sociale şi naţionale, primejduindu-i însăşi existenţa, imperiul se retranşa într-un conservatism, într-un reacţionarism masiv, îngrijorat la orice pas făcut înainte. Curtea se unea din nou în interese cu clasele stăpînitoare ale Transilvaniei. Atitudinea ei de acum se exprima bine în opinia cancelarului Kaunitz: « A ridica din romîni o a patra naţiune, în împrejurările actuale e cu neputinţă şi, chiar dacă ar fi cu putinţă, din multe importante consideraţii nu e nicidecum oportun » [2]. Era inoportună deci şi numai ridicarea la a patra naţiune, necum încurajarea viziunilor politice ale celor două memorii. Naţiunea romînă încerca astfel încă o dată dezamăgirea faţă de căile petiţionării.

---

[1] *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XXXVII (1914—1915), p. 799.

[2] *Transilvania*, XLIV (1913), p. 69.

Lupta politică s-a prelungit în polemici. *Supplex Libellus*, tipărit încă la 1791 de Ioan Piuariu-Molnar cu locul fictiv Iaşi şi de I. C. Eder la Cluj, s-a răspîndit repede printre cărturărime. Eder l-a tipărit cu note critice, combătîndu-i tezele. După el au venit şi alţii, saşi mai ales. Din partea maghiară l-a supus criticii profesorul de istorie de la liceul regesc din Cluj, Martin Bolla. Mai ales notele critice ale lui Eder au stîrnit răspunsuri, polemici, în care s-au angajat Samuil Micu, Gheorghe Şincai şi apoi Petru Maior în Istoria sa. Erau atacate cu deosebire tezele istorice ale memoriului. Discuţia revenind pe teren istoric, a continuat în activitatea istorică următoare.

Importanţa luptei politice romîneşti

Lupta politică romînească din anii 1790—1792 se dă la nivelul raporturilor social-economice şi politice ale Transilvaniei din acest timp. Şi se dă, fireşte, la nivelul păturii de sus, al intelectualităţii poporului romîn care o poartă şi ai cărei exponenţi îi formulează programul. Această pătură e amestecată încă, nedefinită, nediferenţiată îndeajuns pentru a putea constitui o « clasă ». În ea se amestecă elemente « nobiliare » şi « burgheze ». După cum şi în programul său de luptă se îmbină aspiraţii « feudale » şi « burghezo-democratice », elemente calitative şi cantitative, tradiţionale şi progresiste. Ea nu poate fi socotită încă « burghezie ». Cu atît mai puţin nobilime feudală. Nu are o bază economică suficientă nici pentru una, nici pentru alta. Nobilii romîni nu sînt stăpîni de moşii feudale şi iobagi. Nobilimea romînească, cîtă se ridicase, era nobilime mică, adesea numai de titlu, armalistă sau de funcţie. Titlul nobiliar fiind doar condiţia pentru intrarea în funcţii şi în viaţa publică în genere, aspiraţiile romîneşti la titluri nobiliare nu mai sînt de natură « feudală », ci mai curînd de natură « burgheză ». După cum nici « burghezia » romînească nu e decît sporadic burghezie propriu-zisă, purtătoare de relaţii capitaliste, de capital şi muncă salariată, ci doar preoţime, funcţionărime, ofiţerime, intelectualitate. De fapt avem o pătură care mai mult aspiră la asemenea condiţii şi care, cum s-a mai spus, tocmai prin exerciţiul drepturilor revendicate speră să se ridice la ele sau să se pună în serviciul lor. Dacă în condiţiile sale de luptă are şi aspiraţii « feudale », sau uzează şi de arme de luptă feudale, ascensiunea ei, politica ei naţională în genere cu adevărat trebuia să o favorizeze ideile burghezo-democratice. Ne găsim în faza incipientă a unei « burghezii » romîneşti.

Programul de luptă, după cum vedem, e limitat şi el. Înainte de toate de raporturile feudale în care se mişcă şi pe care luptătorii politici romîni, în condiţiile date, nu puteau spera să le dizolve. În conceptul de naţiune, în revendicările lor pentru ea, exponenţii ei cuprind fără îndoială întreg poporul, drepturile naţiunii le derivă din ale obştei ţăranilor răsculaţi la 1437 şi ale altor obşti, din originile, romanitatea, vechimea întregului popor romînesc. Naţiunea o concep însă şi ei în raporturile sociale existente. Şi atitudinea lor faţă de masa poporului e luministă. Nici ei nu concep ridicarea celor de jos la exerciţiul

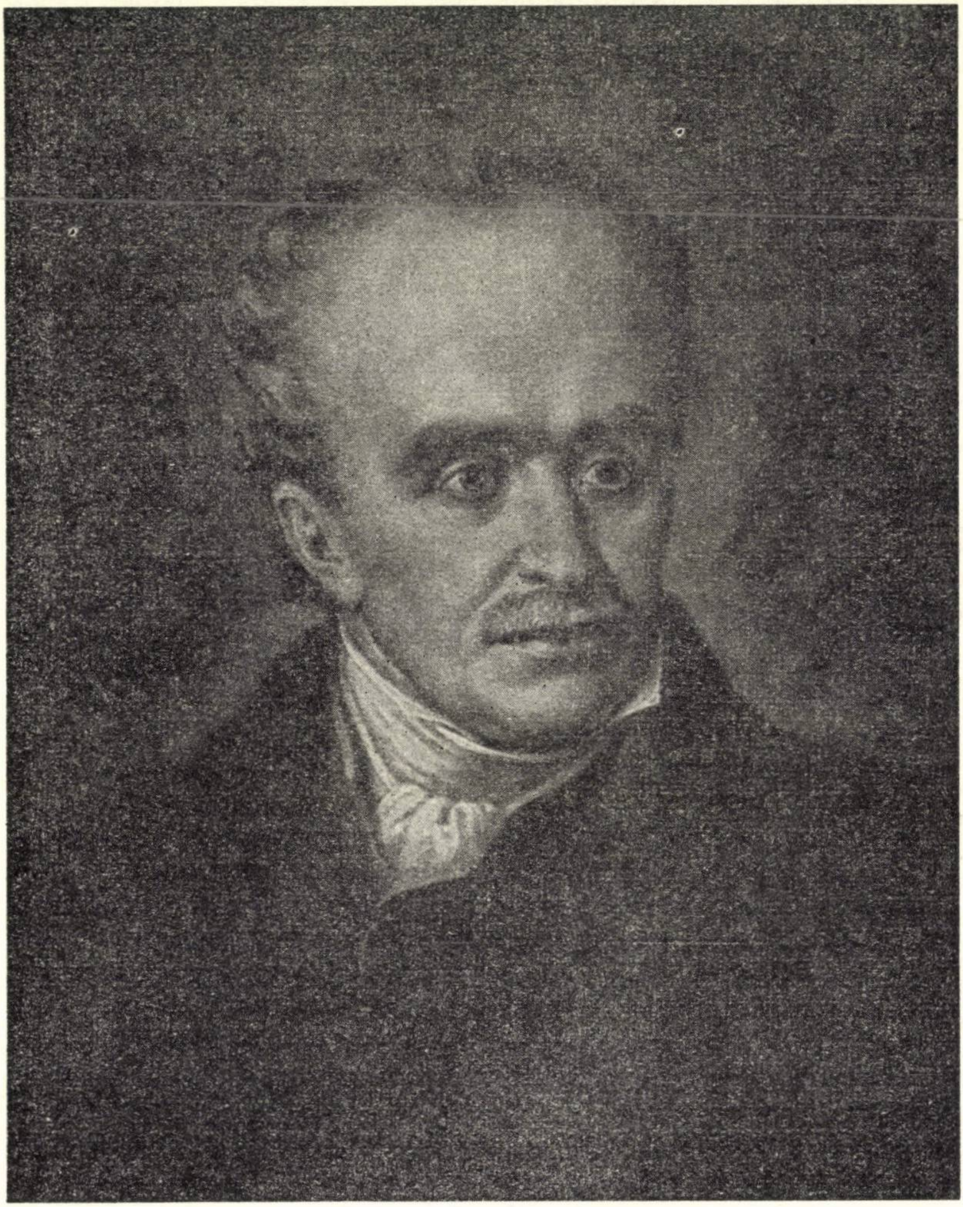

Fig. 134. — Portretul presupus al lui Gheorghe Şincai.

drepturilor politice înainte de a fi luminaţi prin cultură. Nici ei nu-i cred capabili încă de a-şi judeca singuri soarta. Nu concep nici ei prin urmare lupta pentru îndreptarea sorţii celor de jos prin răzvrătirea lor. Sînt luminişti, nu revoluţionari, cuceriţi acum în speţă de iozefinism. Mărturie stau elogiile pe care le aduc împăratului textele, memoriile lor şi mai ales *Supplex Libellus*. Numai el a înţeles — spune textul acestuia — drepturile omului şi ale cetăţeanului, numai el a înlăturat inegalitatea şi discriminarea dintre naţiuni, numai el a deschis naţiunii romîne drumul spre şcoli, spre funcţii, fără deosebire de rang sau confesiune, spre egalitate, spre aceleaşi drepturi şi beneficii.

Lupta e limitată apoi de obiectivul strict constituţional pe care i l-au fixat memoriile. Ele sînt prea puţin preocupate, în consecinţă, chiar de probleme capitale ale naţiunii, de limba, de cultura naţională, necum să se ocupe de revendicările sociale ale maselor populare. Puterea politică înainte de toate, lăsînd în seama ei rezolvarea celorlalte probleme.

Dar şi în aceste limite, acţiunea politică romînească din Transilvania e deosebit de importantă. Ridicarea naţiunii romîne la calitatea de naţiune politică şi reprezentarea proporţional cu numărul ei în viaţa publică trebuiau să schimbe pînă la urmă cu totul faţa politică a ţării. Cetăţenia naţiunii, inclusiv a celor de rînd, reprezentarea lor în congres naţional trebuia să ducă treptat spre ridicarea lor în viaţa publică, spre introducerea în programul de revendicări ale naţiunii şi de revendicări proprii, populare. S-ar fi extins cu aceasta treptat şi principiile noi ale libertăţii şi egalităţii de la raporturile dintre popoare la raporturile dintre oameni, ca să se dărîme pînă la urmă edificiul feudal însuşi. Cu atît mai mult, cu cît pătura de sus a romînilor nu era « feudală », stăpînă de moşii şi iobagi, ca să fie direct interesată în menţinerea raporturilor feudale. Ea se ridică obişnuit de jos, din rîndurile maselor populare, se încadrează în aceste raporturi, li se adaptează mai mult din incapacitatea de a le putea dărîma. Legat de trecut prin cadrul politic şi condiţiile economice-sociale în care trebuie să se dea lupta, *Supplex Libellus* se îndreaptă cu faţa spre viitor: « restituirile » pe care le revendică el deschid perspective cu totul noi în viaţa politică a Transilvaniei. Dovadă neîndoielnică stă însăşi rezistenţa implacabilă a puterilor politice constituite.

Viziunile luptei politice romîneşti se sprijineau pe luminism, reformism, iozefinism. Dar, iarăşi, nu adoptîndu-le pur şi simplu sau punîndu-le doar în serviciul politicii imperiale, ci adaptîndu-le, convertindu-le, punîndu-le în serviciul propriului popor. Nici luminismul, nici iozefinismul nu sînt scop în sine, ci doar mijloace pentru urmărirea propriilor aspiraţii. Şi aceste aspiraţii depăşesc mult şi reformismul iozefinist. Reformismul lui Iosif al II-lea nu încuraja separatismele etnice, proporţionările naţionale în distribuirea puterii politice sau publice, în viziunea lui principiul egalităţii se topea în principiul unităţii imperiului; el era obsedat de unificarea, nu de accentuarea divizării lui, în principiu tocmai desfiinţase naţiunile politice şi introdusese o limbă de stat unică. Era şi mai puţin pentru sisteme politice constituţionale reprezentative — el

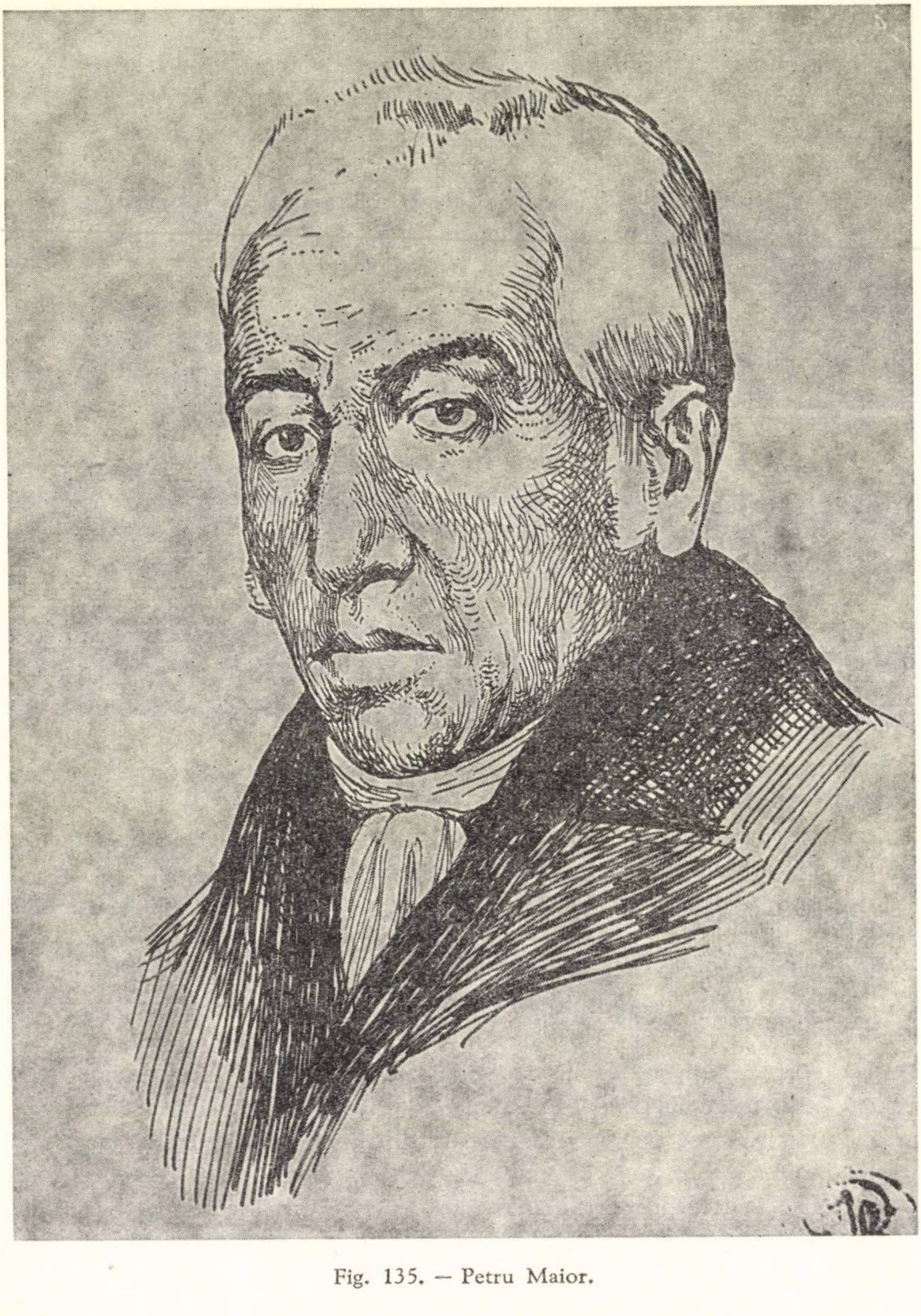

Fig. 135. – Petru Maior.

nici nu convoca dietele — şi cu atît mai puţin pentru congrese naţionale sau reprezentări naţionale, în raport cu numărul populaţiei, în viaţa publică. Sistemul lui era doar un autocratism, un despotism luminat, o negaţie a sistemelor constituţionale sau reprezentative. Luptătorii politici romîni se puteau sprijini pe el, dar nu se puteau opri la el. Aspiraţiile politice romîneşti au nu numai ţeluri proprii, deosebite de ale împăratului, dar şi contrare tendinţelor imperiale. Problema poporului romîn ridicată în secolul al XVIII-lea de Inochentie Micu şi de continuatorii săi nu o putea rezolva reformismul absolutismului luminat; ea îl depăşea mult şi în concepţiile, şi în posibilităţile sale. Aspiraţiile politice romîneşti nu se puteau opri nici la luminism numai, trebuie să-l îmbine, să-l lărgească cu precepte democratice, cerute de ţelurile proprii. Şi această lărgire se accentuează pe măsură ce teama de revoluţie împinge despotismul imperial în reacţiunea durabilă care a urmat. Ideile politice ale lui Budai-Deleanu vor face un remarcabil salt înainte şi faţă de *Supplex Libellus*. Lupta devenea tot mai conştient o luptă politică proprie, pusă în serviciul poporului romîn, a aspiraţiilor sale de viitor.

Lupta primea un impuls puternic chiar prin temeiurile istorice-filologice pe care se aşeza. Primea un impuls puternic prin latinitatea dezvăluită de ele, care va juca un rol imens în trezirea întregului popor romîn la conştiinţa de sine şi va fi un puternic stimul în prefacerea lui din popor în naţiune. Se petrecea şi la noi ceea ce s-a petrecut la atîtea alte popoare, şi mai ales la popoarele supuse, asuprite, în această fază de trezire la o conştiinţă naţională: căutarea în trecut de temeiuri pentru aspiraţiile de viitor. Trecutul îi descoperea poporului romîn nu numai originile romane, ci şi statul propriu, cuprinzînd întreg pămîntul romînesc, al Daciei. Vechimea, romanitatea, prioritatea, continuitatea, transformate de Inochentie Micu în arme de luptă politică, larg fundamentate acum istoric, în acest timp de formare a naţiunii, îi vor stimula conştiinţa nu numai a unităţii sale etnice, ci şi a necesităţii unităţii sale politice. Noua ştiinţă istorică-filologică se cultiva doar cu atîta ardoare nu numai dintr-o pură pasiune pentru ştiinţă, se cultiva acum mai ales pentru valoarea ei militantă. Adevărurile dezvăluite de ea hotărau acum nu atît prin valoarea lor « ştiinţifică », cît prin greutatea cu care puteau fi aruncate în balanţa drepturilor politice, în emulaţia pentru vechime şi calitate, pentru « superioritate » a popoarelor ţării, prin valoarea lor combativă, mobilizatoare în lupta deschisă. Noile adevăruri istorice, argumentele trase din ele în favoarea drepturilor propriului popor, văzute cu ochii de azi, nu erau lipsite de exagerări, de naivităţi; cum n-au fost lipsite, de altfel, nici ale emulilor lui (secuii îşi căutau originile în hunii lui Atila, saşii în saxonii lui Carol cel Mare, în goţi, în geţi, în daci chiar (!), fără a mai vorbi de vechimea şi calitatea pe care şi-o atribuiau ungurii). Nu erau lipsite de ele nici în ochii contemporanilor, puteau fi atacate cu arme « ştiinţifice » mai abile, şi nici nu puteau convinge uşor în înverşunarea luptei pe adversari. Cădeau însă cu atît mai greu în conştiinţa poporului propriu. Poporul ţinut în inferioritate pînă acum, iobăgit, dispreţuit, umilit, în lupta deschisă îşi descoperea deodată titluri calitative « superioare » adversarilor săi, titluri care-i schimbară sentimentul de « inferioritate » la care era osîndit, în sentiment de « superioritate », umilința în mîndrie. Înălțat prin origini, cuprins în marea familie a popoarelor latine, a căror « superioritate » nu o punea nimeni la îndoială, avea acum cu ce să înfrunte disprețul adversarilor săi. Luptătorii politici romîni, ce-i drept, nici acum nu militează, în virtutea « superiorității » descoperite, pentru drepturi superioare, ci doar pentru egalitate de drepturi, o egalitate proporțională. În lupta pentru egalitate voiau doar, ca și Inochentie Micu, să aducă dovezi mai mult decît evidente, că romînii nu sînt cîtuși de puțin « inferiori ».

Bilanțul de un secol al strădaințelor regimului de a-și face din poporul romîn din Transilvania un instrument al propriei politici, arăta deci și alte rezultate, neprevăzute sau nedorite de el. Unirea n-a putut rămîne un instrument politic numai pentru uzul imperiului, au convertit-o și romînii în instrument politic pentru uzul propriu. Școala latină, Roma spre care i-a îndreptat unirea spre a-i face « mai catolici », le-a dezvăluit originile, le-a revelat mărirea « strămoșilor »; le-a indicat deci noi temeiuri pentru lupta deschisă. Ea nu i-a putut despărți de marele tot al poporului romîn, cum era în intenția regimului, dimpotrivă, i-a unit și mai strîns cu el în conștiința romanității, i-a unit în gînd cu cronicarii, generînd lupta națională. Roma a promovat și o altă cultură decît cea teologică prevăzută, știința neprevăzută a limbii și istoriei, acest instrument principal în formarea conștiinței de sine a unui popor, menită să fortifice această luptă. Nu i-a despărțit nici împărțirea lor în două confesiuni. Dimpotrivă, cu recunoașterea a două confesiuni disensiunile dintre ele s-au liniștit, cele două părți putîndu-se cu atît mai ușor uni în aceeași luptă. Cu împărțirea în două confesiuni au încetat și mișcările confesionale ale maselor populare, lupta lor putîndu-se îndrepta și ea întreagă acum spre obiectivul ei principal, fără asemenea abateri. Peste rivalitățile dintre uniți și ortodocși, peste privilegiile confesionale, unite sau « ilirice », triumfă definitiv primatul drepturilor naționale comune, atotcuprinzătoare, derivate din trecut și din prezent, cuprinzîndu-i pe toți romînii fără deosebire. Strădaințele regimului, oricît de abile ar fi fost ele, puteau frîna, dar nu puteau abate din cale un proces firesc de dezvoltare, procesul de formare a națiunii romîne și a statului ei unic, proces în serviciul căruia ea își pune toate armele, nu numai pe cele materiale, social-economice, ci și pe cele culturale.

În lupta sa de emancipare, poporul romîn nu și-a atins acum obiectivele nici pe plan social, nici pe plan național, dar se afirma puternic în lupta pentru ele. În noua eră, a destrămării societății feudale, care se deschidea, iobăgimea sa se plasa în fruntea luptei sociale, iar intelectualitatea sa venea cu un nou principiu de echitate politică, relativ cu cel mai avansat concept de politică națională în lupta deschisă, în puternic contrast cu conservatismul masiv al dietei în care a fost prezentat. Încă înainte de a ajunge la puterea politică, el se afirma istoric și prin munca, și prin lupta sa, potrivit masei sale covîrșitoare. Cu puternicul val al reacțiunii politice din imperiu care a urmat, lupta nu s-a mai putut ridica nici pe plan național la un asemenea nivel, cum nu s-a putut nici pe plan social. Pusă însă pe temeiuri istorice, ea s-a putut prelungi prin studiile istorice-filologice și apoi relua cu reformismul care se schițează în secolul următor. Lupta pe firul lui *Supplex Libellus* va duce spre 1848, cînd intelectualitatea și țărănimea se vor uni în aceeași acțiune revoluționară cu burghezia, cîtă se va forma, pentru dărîmarea feudalismului și emancipare națională. Purtate de intelectualitate dintr-o țară în alta, răspîndite pe căile culturii pe tot cuprinsul pămîntului romînesc, aceste temeiuri de luptă au putut stimula, fructifica, lupta pentru emancipare și unitate națională a întregului popor romîn.

Regimul reacțiunii

Acțiunea politică romînească a trebuit să se încheie pentru că s-a pus capăt oricărei acțiuni care ar fi cerut vreo schimbare în raporturile politice existente. Opoziția nobiliară a fost ușor dezarmată. Mișcările populare care o amenințau, Revoluția franceză care răsturna din temelii vechea orînduire au convins repede nobilimea să caute însăși tranzacția, să urgenteze acum chiar ea încoronarea împăratului, « căci dacă s-ar isca cumva mișcări, la cine să recurgem neavînd rege încoronat »[1]. Nobilimea în masa ei se supuse, iar împăratul reveni la regim « constituțional », adică încuviință întoarcerea la vechile raporturi, de dinainte de reforme. Se revenea astfel la absolutismul monarhic dinainte, întemeiat pe vechile instituții. Orice inovație politică fiind primejdioasă acum, totul se opri pe loc, rege și nobilime se retranșară într-o reacțiune generală împotriva oricărei tentative de schimbare.

Sub Leopold al II-lea se mai vorbește încă de luminism, de reforme, se mai fac încercări de a mai salva ceva din inovații; elemente progresiste, intelectuali, își mai pun încă speranțele în monarh, în reformele care s-ar mai putea face prin dietă. Sub urmașul său Francisc I (1791—1835) însă, totul cade într-o gravă reacțiune, depășind tot ce reușise să inventeze absolutismul austriac pînă atunci. Mai ales două puteri se ridică acum pe primul plan în stat: poliția secretă și cenzura. Poliția secretă, inițiată de Iosif și dezvoltată de Leopold, acum ia proporții neobișnuite, personalul ei crește considerabil, agenții ei împînzesc tot imperiul. Ea este atentă la cea mai mică acțiune cu caracter politic, ține sub observație persoane, comunități, oficii, pe toate celelalte puteri în stat, cultivă pe scară largă suspiciunea, întreține informația secretă, delațiunea necontrolabilă. Poliției secrete e subordonată și cealaltă putere, cenzura, care avea menirea să facă aceeași operație în domeniul spiritual. Sînt supuse cenzurii atît cărțile, publicațiile care apar înăuntrul imperiului, cît și cele care vin din afară. Se instituie oficii de cenzură și în interior, și la granițe. Cenzura are mai multe trepte, ca nimic să nu-i scape. Se cenzurează acum nu numai cărțile și publicațiile care apar, ci se revizuiesc și cele apărute sau îngăduite înainte, sub Maria Tereza,

---

[1] *Magyarország története 1790—1849*, p. 38.

Iosif şi Leopold. O nouă comisie, de recenzurare, se instituie în 1803. Sînt interzise peste 2 500 de cărţi apărute înainte de 1791. În 1794, numărul cărţilor interzise se cifra la 4 476. Pe listă figurau nu numai nume ca ale lui Montesquieu, Voltaire, Rousseau, ci şi ale lui Goethe, Lessing, Schiller. Cărţile venite din afară sînt triate, confiscate la graniţe, le acaparează favoriţii regimului. Se interzic cabinetele de lectură, bibliotecile de împrumut, sînt supuse unei severe cenzuri publicaţiile primite în cafenele. Chiar cărţile revenite prin moştenire, moştenitorii nu le pot primi decît dacă dovedesc că citesc în scop ştiinţific. Poliţia secretă îşi extinde vigilenţa şi asupra corespondenţei particulare. Şi pentru că din această pricină poşta oficială e adesea ocolită, poliţia ţine sub observaţie cu deosebire corespondenţa oamenilor politici, a scriitorilor, a oamenilor de ştiinţă, a tuturor celor asupra cărora putea să cadă vreo bănuială de subversiune; le corupe curierii, întrebuinţează felurite mijloace pentru a le afla intenţiile. Ţine sub observaţie şcolile superioare, profesorii, lecţiile lor, lectura studenţilor. Creşte iarăşi influenţa iezuiţilor. Calificativele de « suspect », « primejdios » iau o extensiune neobişnuită, se aplică şi în cele mai inofensive situaţii, paralizează orice gînd progresist. În 1794, de pildă, nu e îngăduită, ca fiind « primejdioasă », o asociaţie avocaţială care urma să servească sărăcimea gratuit. Cel mai mic gest progresist e calificat drept « iacobinism ».

Regimul nu se mulţumeşte numai cu această oprire pe loc, vrea şi crearea unei opinii publice reacţionare, combaterea cu toate mijloacele a spiritului revoluţionar. În crearea atmosferei contrarevoluţionare, un rol deosebit putea avea literatura. În consecinţă, statul ia în mîinile sale îndrumarea literaturii, şi cu deosebire a literaturii politice. Nu se mulţumeşte numai cu cenzurarea ideilor, vrea şi crearea unei literaturi active antirevoluţionare, vrea să cîştige pentru aceasta pe scriitorii cei mai buni. Vrea să mobilizeze la această luptă literatură, presă, ştiinţă deopotrivă, tot domeniul spiritual. Cheamă acum în serviciul reacţiunii luminismul însuşi, căci, după cum se exprimă Kaunitz, luminismul adevărat ar fi cel mai sigur dig împotriva revoluţiei.

Sistemul e reprezentat de împăratul însuşi. Mediocru, bănuitor, împăratul Francisc se înconjoară cu oameni politici de a doua mînă. Primul pe care-l înlătură e chiar cancelarul Kaunitz. Consiliul de stat îşi pierde din importanţă. Împăratul rezolvă tot mai mult personal, din biroul său, cele mai diverse treburi, acte de guvernămînt sau administrative, cu pasiune birocratică, cu sîrguinţă de funcţionar. Statul se administrează prin ordonanţe, care curg fără încetare. Instrumentul sigur al guvernării e poliţia statului. Cabinetul imperial seamănă şi el cu un birou de poliţie, în care treburile statului se rezolvă mai mult secret, la sfaturi secrete şi în strînsă legătură cu poliţia secretă. Problemele vitale ale imperiului se rezolvă tot mai mult *im geheimen Wege* sau *im Cabinetswege*. În guvernare, împăratul e ajutat mai ales de fratele său, arhiducele Alexandru Leopold, care dacă îl întrecea în capacitate politică, îl întrecea şi în spirit reacţionar. Principiul de bază al sistemului lor de guvernămînt e imutabilitatea, prevenirea oricărei tentative de schimbare. Pentru un asemenea sistem era suficientă şi o capacitate politică mediocră, ca a împăratului. Pentru nobilime era chiar binevenită. Ea n-avea să se teamă de vreo tentativă de schimbare, de ruperea pactului încheiat. Imutabilitatea profesată de împărat era acum şi principiul ei, pavăza sigură a privilegiilor şi stăpînirii sale de clasă, a imutabilităţii instituţiilor sale, apărătoarea ei de primejdia « egalităţii ». În faţa cuceririlor revoluţiei, a deplasării ei spre stînga, a ameninţării ei tot mai deaproape, nobilimea în masa ei — inclusiv nobilimea de rînd, luptătoare pentru raporturi « constituţionale » — în schimbul siguranţei renunţă la veleităţile de independenţă, acceptă absolutismul monarhic ca pe o salvare. Opoziţia nobiliară se subţie, coboară în comitate, se restrînge mai ales la elemente mic nobiliare, intelectuale.

Pe măsură ce reacţiunea imperială-nobiliară se accentuează însă, pe măsură ce dezamăgirea în lupta « naţională » a nobilimii de rînd creşte şi speranţele în reforme scad, spiritele progresiste se simt tot mai mult atrase spre cealaltă cale, a revoluţiei dezlănţuite. Şi aceasta nu numai pentru că revoluţia se dovedea triumfătoare şi viabilă, ci şi pentru că ea însăşi, prin ridicarea pe primul plan a iacobinismului, face progrese spre soluţii radicale.

Opoziţia împotriva regimului continuă în forme diverse. Ia mai ales formele preferate de elementele nobilimii de rînd: opoziţie faţă de puterea centrală, faţă de nobilimea mare şi clerul înalt, sau reformism iozefinist. Ea se concentrează mai ales în comitate, cu deosebire în comitatele Bihor, Satu Mare. În Oradea, profesori de la Academia de drept şi cîţiva nobili din comitat constituie o asociaţie. În mai 1794, o foaie volantă din Bihor chiamă comitatele să urmeze exemplul polonilor, să se unească pentru a scutura jugul habsburgilor.

Dar în opoziţia neomogenă se ridică de acum şi elemente care nu se mai mulţumesc numai cu veleităţile de independenţă şi nici numai cu iozefinismul sau cu reformismul profesat de lojile masonice; îşi îndreaptă faţa spre ideile republicane, democratice ale iacobinilor. Încă în 1792, poliţia secretă raporta că se pregăteşte unirea forţelor împărţite, că « iozefiniştii făuresc planuri de unire a nobilimii de rînd cu nenobilii ». Mişcarea ia nu peste mult chiar forme revoluţionare şi organizate. Acţiunea e dirijată de o organizaţie revoluţionară secretă, în frunte cu Ignatie Martinovici.

Martinovici, sîrb de origine, rînd pe rînd călugăr franciscan, preot militar, profesor de ştiinţele naturale la Universitatea din Liov, călător prin Europa, a ajuns pînă la filozofia materialistă, chiar pînă la ateism. Aventuros, a căutat să se ridice politic punîndu-se mai întîi în serviciul secret al curţii, denunţînd acţiuni subversive, dar şi propunînd reforme. Abia cînd noul împărat Francisc renunţă la serviciile sale şi îi închise prin urmare orice posibilitate de influenţă, se îndreptă spre calea revoluţionară.

Organizarea elementelor nemulţumite începu din mai 1794. Martinovici concepu acţiunea pe două planuri distincte, prin două organizaţii secrete, care nici să nu comunice una cu alta. Într-una, numită « Asociaţia reformatorilor », începu să organizeze opoziţia nobilimii de rînd, în jurul unui program reformist moderat. În cealaltă, numită « Asociaţia libertăţii şi egalităţii » organiză pe « iacobini ». Misiunea celei din urmă era ca, după ce cea dintîi şi-a îndeplinit rolul, să înlăture puterea nobiliară şi să treacă la prefacerea burgheză a societăţii. Pentru cele două asociaţii întocmi două « catechisme » deosebite [1]. Primul căuta să mobilizeze nobilimea de rînd împotriva marii nobilimi, a clerului înalt şi a regimului habsburgic, transformînd ţara în republică nobiliară, să-i atragă atenţia asupra sacrificiilor pe care le face, spre primejdia ei şi în folosul curţii, în războaiele împotriva Franţei. Dar îi cerea şi anumite concesii: să facă loc şi celor nenobili în legislaţie. Menţinea dreptul de proprietate al nobilimii, dar prevedea raporturi contractuale între stăpîn şi iobag. Al doilea catechism, « al omului şi al cetăţeanului », se împotriveşte privilegiilor nobiliare, nobilimea o tratează drept biciul omenirii, iobăgia drept robie. Puterea nobilimii urmează să fie răsturnată cu ajutorul maselor ţărănimii. Scopul ultim era transformarea ţării în republică democratică burgheză.

Într-un fel nou rezolva Martinovici şi problema naţională. După proiectul său de constituţie, Ungaria independentă urma să fie un stat federativ, constituit din provincii delimitate pe baze naţionale. Prevedea, pe lîngă cea maghiară, o provincie ilirică (a slavilor de sud), una slavă (slovacă), şi una romînă *(Valachica)*. Provinciile trebuiau să aibă autonomie, adunări provinciale proprii, să se administreze în limba proprie, să fie reprezentate în proporţia numărului locuitorilor în dieta federaţiei [2].

Indiferent în ce măsură erau sau nu de acord tovarăşii de acţiune ai lui Martinovici cu această concepţie, ea putea atrage în luptă şi pe celelalte popoare. Gheorghe Szlávy din Oradea a şi făcut legătură cu intelectuali romîni din apropiere. După un raport, pe prefectul domeniului episcopal din Beiuş « într-atîta l-a molipsit, că aţîţă în poporul de rînd tulburare şi rebeliune şi răspîndeşte catechismul » [3]. În Carei, Szlávy a pus la curent cu mişcarea şi învăţători romîni.

Înăuntrul Transilvaniei, după cunoştinţele de pînă acum, a prins mai ales prima organizaţie, a reformatorilor. În societatea de vînătoare « Diana », sub numele căreia se camufla mişcarea, se găseau şi poetul Avram Barcsay, judele Tablei regeşti Ladislau Thüry şi Nicolae Wesselényi senior.

În iulie 1794 însă, în Franţa iacobinii căzură. Reacţiunea europeană respiră uşurată. Socoti sosit momentul şi pentru lichidarea mişcărilor interne. Încă de la sfîrşitul lui iulie, poliţia secretă începu arestările la Viena. Printre alţii, aici fu prins, la 23 iulie, şi Martinovici. În august se făcură arestări la Pesta, care continuară şi în decembrie şi în anul următor. În primăvara anului 1795, numărul celor prinşi era de 53. Procesul ţinu vreo jumătate de an; sentinţele se pronunţară între 27 aprilie şi 22 mai 1795. Dintre cei condamnaţi la moarte, şapte fură executaţi, în frunte cu Martinovici; celorlalţi li se comută pedeapsa în închisoare.

---

[1] Benda Kálmán, A *magyar jakobinus mozgalom iratai*, vol. I, p. LII, LXIII—LXXVII.

[2] Arató Endre, A *nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790—1840*, vol. I, Budapesta, 1960, p. 63—67.

[3] Jancsó Elemér, A *jakobinus mozgalom hazai hagyományai*, în *Kelemen Lajos Emlékkönyv*, p. 412—13.

Mişcarea a căzut deci înainte de a-şi fi putut da roadele. Ea a căzut nu numai pentru că a fost descoperită la timp; a căzut din multe motive obiective. Motivul fundamental e că a pornit fără o bază socială corespunzătoare: burghezia pe care trebuia să se sprijine era neînsemnată, nobilimea de rînd de la care trebuia să pornească era în masa ei împăcată cu regimul, deopotrivă interesată în înăbuşirea mişcărilor revoluţionare, iar la organizarea unei acţiuni populare revoluţionarii n-au putut ajunge. Acţiunea nici nu venea cu un program concret care să mobilizeze iobăgimea. Totul s-a restrîns astfel la o pătură subţire de intelectuali, la un grup de oameni înainte-văzători, la o organizaţie efemeră care n-a avut timp sau n-a putut să ia proporţii mai mari, n-a putut să depăşească faza conspirativă. Implicaţia romînilor în mişcare, după informaţiile de pînă acum, s-a oprit la începuturi, care s-au făcut mai ales în părţile apusene. În tot cazul, şi la romîni ea ar fi găsit un teren favorabil. Nobilii « iacobini » din Transilvania, în schimb, sînt preocupaţi de mai multă independenţă faţă de Austria, dar prea puţin de prefacerile sociale. Mişcarea însă a avut ecouri puternice, catechismele s-au copiat, s-au răspîndit în toate părţile, mai ales printre tineret, martiriul celor căzuţi a rămas un îndemn la luptă pentru viitor.

După lichidarea mişcării, reacţiunea se consolidează. Trăgînd concluziile, Alexandru Leopold veni cu un nou plan, de întărire a reacţiunii, prin măsuri militare sau civile, prin înăsprirea cenzurii. Nobilimea, alarmată de primejdia care se ridica chiar din interior, se decide definitiv, nobilii, şi cei care mai stăteau în cumpănă, îşi întorc faţa de la calea « progresului », se strîng în jurul tronului; primejdia răsturnării ordinii de lucruri existente ameninţa doar deopotrivă amîndouă părţile. Spiritul reacţionar se instaurează tot mai puternic în instituţii, în cultură, în şcoală. Întrucît s-a văzut că învăţătorimea simpatizează cu năzuinţele « revoluţionare », Alexandru Leopold, socotind că poporul nici nu are nevoie de cultură, fu de părere că şcolile săteşti sînt de prisos. Noua *Ratio Educationis*, emisă în 1806, readuse învăţămîntul pe făgaşul religios, impuse în educaţie acelaşi spirit reacţionar.

Primejdia internă fiind dezarmată, nobilimea îşi poate continua în şi mai multă siguranţă exerciţiul puterii sale « constituţionale », garantată prin tranzacţie. Se întruneşte destul de des dieta ţării, care e puterea legiuitoare a nobilimii.

Dieta din 1794 continuă pe cea din 1791—1792. O primă problemă principală pentru ea este refacerea articolelor de lege votate în dieta anterioară şi schimbate sau eliminate de curte la sancţionare. Îşi reînnoieşte dovezile şi argumentele, caută să readucă mereu Curtea la baza solidă a tranzacţiei, care era diploma leopoldină.

A doua problemă care se deschidea era luarea în discuţie a lucrărilor pregătitoare, elaborate de diferitele « deputaţii sistematice », instituite în 1792.

Se constituiseră atunci şapte asemenea deputaţii: publică-politică, contribuţională şi comisariatică, ocupîndu-se şi de cele militare, urbarială, camerală şi montanistică, juridică, eclesiastică, literară, în frunte cu cîte un conte sau baron fiecare, prima avînd în frunte chiar pe guvernatorul Gheorghe Bánffy. Printre treburile curente ale dietelor se reiau mereu operatele, lucrările voluminoase ale acestor deputaţii, se discută larg, se întocmesc pe baza lor proiecte de legi. Discuţii lungi şi interminabile. Lucrările deputaţiilor întîrziau, treburile curente întîrziau discuţiile, încît ele ocupă o bună parte din şedinţele tuturor dietelor următoare. Operatele acestor deputaţii, discuţiile în jurul lor sînt oglinda fidelă a năzuinţelor de acum ale claselor stăpînitoare. Ceea ce le preocupă e imutabilitatea principiilor de bază ale vechii construcţii, perfecţionarea funcţiunilor aparatului social-politic existent ca să fie nevoie de cît mai puţine inovaţii, şi chiar dacă se simte nevoia, inovaţiile să fie adaptate acestui aparat pentru a nu-l stînjeni în funcţiunile sale.

Problemele politice se reduc la păzirea cu sfinţenie a « constituţiei » ţării, a principiilor de bază ale pactului încheiat, a punctelor diplomei leopoldine; se reduc la echilibristica puterii politice a celor trei naţiuni, la înlesnirea funcţiunilor dietei, organul lor reprezentativ. Nu se mai aude acum nici un cuvînt despre lărgirea în vreun fel a sistemului constituţional şi, cu atît mai puţin, de făcut vreo concesie naţiunii romîne. Nu se mai face nici un pas înainte de la articolul privind liberul exerciţiu al religiei ortodoxe şi de la adaosul din 1792, care admitea şi pe romîni în funcţiile care nu erau rezervate prin legi religiilor recepte, adică în funcţiile mărunte. Poporul romîn rămîne, în schimb, indiscutabil, pe primul plan al sarcinilor publice şi al celor iobăgeşti, al dărilor, contribuţiilor militare, întreţinerii armatei, participării la război, el deţine partea lor covîrşitoare.

Căci şi în privinţa sarcinilor publice nobilimea îşi apără prerogativa fundamentală, scutirea de dare. Luptă cu deosebire împotriva tentativei iozefiniste de a aşeza darea pe pămînt şi mai ales de a impune şi pămîntul nobiliar. Deşi măsurătorile de pămînt făcute de împăratul Iosif cu scopul de a impune şi pămîntul nobiliar au fost nimicite, totuşi cere încă o dată noului împărat sancţionarea articolului special votat de dietă şi omis la sancţionare, ca darea nici cînd să nu fie legată de pămînt, căci « această libertate a naţiunii e una din libertăţile ei de căpetenie şi întreaga ei lumină a ochilor »[1]. Dietele se ocupă nu de extinderea impozabilităţii, ci de extinderea neimpozabilităţii asupra tuturor celor privilegiaţi în vreun fel. Aceasta încărca, fireşte, masele contribuabile, chiar acum cînd războaiele imperiului cereau tot mai multe sacrificii.

În justiţie se fac concesii minime şi numai la insistenţele curţii şi după lungi discuţii. De pildă, încă în 1794 Curtea insista ca, după exemplul altor popoare culte ale Europei, şi în Transilvania să se desfiinţeze pedeapsa cu tragerea în ţeapă şi să se înlocuiască cu alta mai potrivită cu umanitatea şi cu cultura timpului.

---

[1] *Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek... gyűléseikben lett végezéseknek... jegyzőkönyve*, Cluj, 1794, p. 218—219.

Discuţia a durat mult, chestiunea a fost dată în studiu special comisiei pentru problemele criminale. Stările răspunseră că au dat-o în studiu, dar îi amintesc împăratului de necesitatea severităţii în stîrpirea răufăcătorilor; îi cer dimpotrivă să uzeze mai rar de dreptul său de graţiere. Abia dieta din 1810 se decise să comunice împăratului că s-a hotărît să desfiinţeze, cum i s-a cerut, pedepsele cu tragerea în ţeapă şi frîngerea cu roata.

Aceeaşi rezistenţă şi la înlăturarea torturii din instruirea proceselor. Cu greu s-au menţinut ori introdus anumite inovaţii, pentru a asigura dreptul de apel al iobagului sau dreptul lui de a se putea judeca şi cu stăpînul său. În schimb, s-au refăcut scaunul de judecată al stăpînului feudal şi scaunul « tridual » cu procedură rapidă pentru sancţionarea delictelor ţărăneşti, cu toate atribuţiile lor, scaunele ale căror funcţiuni au fost schimbate înainte fără consimţămîntul stărilor ţării.

Scaunul sătesc se menţine, dar trebuie să judece numai pricinile mărunte şi mai mult pe ale celor care nu sînt supuşi unui stăpîn feudal. Tocmai pentru a evita inovaţiile, acum i se circumscriu mai precis atribuţiile, i se reglementează funcţiunile.

Dietele se ocupă cu deosebire de refacerea forurilor de judecată criminale, în care reformismul intervenise, de stîrpirea tîlhăriei, haiduciei, care primejduiau mai ales siguranţa nobilimii. De problemele liniştii şi siguranţei interne, de prevenirea mişcărilor sau de pedepsirea celor care tulbură ordinea publică se ocupă deputăţia pentru treburile politice. Propunerile acesteia dezbătute în dietă se ocupă de oprirea ţăranilor de a purta arme, de condiţiile în care le pot purta păstorii, morarii, vînătorii. Oamenii din serviciul nobililor să circule prin ţară cu paşaport. Să fie concentrate casele risipite. Să fie dărîmate cîrciumile suspecte din păduri sau, dacă nu sînt dărîmate, să fie aşezaţi trei sau patru oameni, cunoscuţi ca fiind de bune moravuri, în apropierea lor, ca să le supravegheze. Să se oprească ţinerea pomenilor, obişnuite la romîni, în păduri sau în locuri ferite; pe cît se poate, ele să se facă în cimitire sau în alte locuri publice şi sigure, unde să poată fi supravegheate de mai marii satelor. Nedeile, întrucît se ţin din evlavie religioasă, să fie îngăduite, dar să se oprească orice ospăţ cu băutură acolo, căci toate acestea pot fi izvor de tulburări. Şi altele. În faţa nobilimii plutea mereu spectrul răscoalei lui Horea.

Chiar problemele comerţului, industriei, ale producţiei şi circulaţiei de mărfuri — care în Ungaria fuseseră obiect de largă documentaţie şi prilej de a aduce în discuţie şi vederi noi, la care au colaborat substanţial şi reprezentanţii comitatelor Timiş, Arad, Bihor —, în dietele principatului Transilvaniei sînt doar incidental atinse şi în spiritul vechilor « limitaţii ». Dieta e preocupată de « limitarea » preţurilor produselor agricole şi meşteşugăreşti de care avea nevoie nobilimea ridicată la arme şi oastea ei, sau de adaptarea preţurilor la fluctuaţiile monedei.

Ce soartă a avut problema urbarială? Încă în şedinţa din 9 ianuarie 1795 apare un *Operatum Deputationis Regnicolaris in Urbarialibus*, pentru a fi distribuit şi supus discuţiilor. Discuţiile însă nu numai că se amînă mereu, dar se şi restrîng mai mult la problema dreptului de strămutare a iobagului. Şi nici în această problemă nu se face nici un pas înainte de la articolul de lege din 1791. Dieta e preocupată nu de vreo uşurare a dispoziţiilor lui, ci mai mult de interpretarea şi executarea lui şi, mai ales, de completarea şi extinderea lui şi asupra altor categorii de supuşi. Se duc discuţii lungi asupra aplicării lui şi la ţiganii fugiţi. Mai ales oraşele rezistau la retrocedarea lor. Dieta caută să extindă legea şi asupra servitorilor sau slujbaşilor fugiţi ai nobilimii: şi servitorul care se mută să fie obligat să aducă pe altul în locul lui.

Proiectele de lege caută acum şi alte mijloace pentru stăvilirea fugii iobagilor. Pe iobagii fugiţi peste graniţe îi recheamă cu promisiuni, pe cei de acasă îi îndeamnă să-şi ridice case solide, ca să fie mai puţin ispitiţi să le părăsească, şi, pentru a-i decide la aceasta, se propune ca asemenea case stăpînul să nu le poată lua de la iobagul care pleacă, fără o despăgubire. Îi îndeamnă să-şi planteze grădini; se caută şi posibilităţile de a li se distribui iobagilor asemenea locuri. Se fac propuneri să fie chiar obligaţi la aceasta: tinerilor să nu li se îngăduie căsătoria pînă cînd nu arată în grădină cel puţin zece pomi plantaţi de ei şi prinşi.

Problema mare a reglementării urbariale, în schimb, se amînă mereu. Curtea cere iarăşi, în repetate rînduri, o conscripţie generală a populaţiei, care să poată servi de bază nu numai reglementării urbariale, ci şi repartiţiei impozitelor. Trecu însă mult timp pînă la realizare; ea se întocmi abia în 1819—1820. E cunoscuta conscripţie Cziráky, care s-a făcut în genere după acelaşi plan, aceleaşi întrebări şi instrucţii ca şi ale lui Iosif al II-lea din 1785. De astă dată s-a întocmit pe toată Transilvania. La o reglementare urbarială totuşi nu s-a ajuns. Şi nu se va ajunge decît atunci cînd va fi prea tîrziu, în ajunul revoluţiei, la 1847, cînd revoluţia o va face de prisos.

Problemele curente discutate în dietele succesive sînt foarte variate. Toate se mişcă însă în acelaşi cerc închis: privilegii, prerogative, scutiri, repartiţia « echitabilă » a funcţiilor şi altele. Sau se reduc la probleme « inofensive » de cultivare a limbii, de gramatică, de botanică, de sănătate, de vînat, pescuit, de paza hotarelor, de stingerea focului, de stîrpirea lăcustelor şi a păsărilor dăunătoare etc. etc.

Dar acum raporturile şi instituţiile existente erau grav primejduite şi din afară. Revoluţia dezlănţuită se ridica tot mai ameninţătoare, războaiele republicii şi apoi cele napoleoniene ameninţau cu prăbuşirea nu numai orînduirea feudală, ci şi statele clădite pe ea. A doua problemă gravă, comună ambelor părţi, e astfel apărarea militară a acestor temeiuri. Grija permanentă şi a imperiului, şi a nobilimii e armata, ridicarea şi întreţinerea ei, susţinerea războaielor, care ridică mereu problema bazei lor materiale, mai ales a impozitelor. În problema impozitelor am văzut poziţia dietei: scutirea nobilimii şi deci aruncarea masei sarcinilor asupra celor din afara ei. Impozitele cresc considerabil, imperiul cere mereu noi şi noi sume suplimentare sau extraordinare, sau recurge la inflaţie. Moneda de hîrtie ajunge la grave devalorizări. La oaste însă, chiar în virtutea privilegiilor ei, nobilimea e obligată să participe personal. Pentru acest răstimp de războaie se revine şi la vechea instituţie a insurecţiei nobilimii. Acum însă, nobilimea nu-şi mai ia asupra sa decît o prea mică parte din obligaţie. Nobilii îşi ridică la oaste iobagii sau plătesc ostaşi. Sarcina participării la război cade şi ea, cu toată greutatea, asupra maselor producătoare. Efectivul militar permanent al ţării fiind redus, trebuie să se facă mereu noi recrutări, cu metodele vremii: prinderea cu arcanul, tragerea la sorţi şi altele.

Războaiele napoleoniene au cerut mult sînge maselor populare transilvănene, şi îndeosebi maselor romîneşti. Regimentele de graniţă romîneşti şi secuieşti au trebuit să facă şi ele cunoştinţă cu feluritele cîmpuri de bătaie ale Europei, să-şi verse sîngele în diferite bătălii. Regimentele romîneşti trebuie să-şi cheltuiască virtuţile militare la Rivoli, la Austerlitz şi în alte bătălii celebre. La Arcole, în 15—17 noiembrie 1796, luptară trei batalioane combinate din regimentele I şi II de graniţă romîneşti, avînd fiecare cîte şase companii. La podul de la Arcole, chiar după raportul lui Napoleon din ziua următoare bătăliei, generalii săi, cunoscîndu-i importanţa strategică, zadarnic se aruncară unul după altul în fruntea coloanelor pentru a-l trece, fură aproape toţi răniţi, patru din ei, între care şi generalul Lannes, fură scoşi din luptă. Generalul Augereau puse mîna pe un steag şi se aruncă personal pe pod, dar fără succes. Îmbărbătîndu-şi soldaţii, adresîndu-se mîndriei lor cu întrebarea dacă mai sînt încă învingătorii de la Lodi, Napoleon însuşi luă steagul şi se avîntă pe pod în fruntea coloanei [1]. Dar fu întors şi el, împins de învălmăşeala soldaţilor săi aruncaţi înapoi, în mlaştina din apropiere. Luptară aici, alături de un batalion de croaţi, şi de întăririle care sosiră mai pe urmă, mai ales grănicerii romîni ai batalionului II. Două companii se găseau chiar la capul podului. În lupta de la Arcole, în zilele de 16—17 noiembrie, două din batalioanele romîneşti pierdură 104 morţi, 299 de răniţi (dintre care muriră pe urmă mai mulţi) şi 302 prinşi [2].

În răstimpul pînă la 1821, condiţiile sînt foarte neprielnice pentru acţiuni politice deschise. Intenţiile politice trebuie să se refugieze, să se ascundă în ştiinţe, în arte, în cultură în genere, să caute formulele cele mai inofensive, cele mai ferite de bănuială. Napoleon se îndepărtase de iacobinismul revoluţionar, dar consolida consecinţele burgheze ale revoluţiei, nu înceta deci să constituie o primejdie capitală pentru vechea orînduire. În 1809, după ocuparea Vienei, încercă zadarnic să ridice nobilimea ungară împotriva imperiului; manifestul său, care o îndemna la separarea de Austria, nu-şi făcu efectul. Nobilimea în masa ei, dimpotrivă, se strînse şi mai hotărît în jurul tronului. Opoziţia amuţi. Gesturile de împotrivire rămaseră manifestări răzleţe, individuale şi neputincioase.

---

[1] Raportul lui Napoleon către Directorat din 19 nov. 1796, în *Correspondence de. Napoléon I-er*, tom. II, Paris, 1859, p. 116.

[2] Gustav Amon Treuenfest, *Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes nr.* 50, p. 126—132.

Iar intențiile revoluționare trebuie să se ascundă în mici manifestări subversive, fără vreo posibilitate de acțiune. Mişcările populare şi ele trebuie să se reducă la acțiuni locale, fără posibilitatea de a lua amploare.

Puterile europene coalizate au ieşit pînă la urmă biruitoare. În Congresul de la Viena din 1815, cu care se încheie ciclul războaielor napoleoniene, a învins principiul legitimității, s-au refăcut în genere vechile hotare. Austria, prin sîngele popoarelor sale şi prin acest sprijin reciproc, s-a salvat. În 1806 Francisc a trebuit să renunțe definitiv la titlul de împărat roman-german, dar a rămas cu cel de împărat al Austriei, luat în 1804. Înfrîngerea lui Napoleon însă nu înlătura nici ea primejdia pentru vechile orînduiri. Austria, Rusia şi Prusia se uniră acum în Sfînta Alianță, pentru a păstra rezultatele victoriei şi a combate orice tentativă revoluționară. Baza solidă a Sfintei Alianțe şi a reacțiunii europene o va constitui alianța durabilă a Habsburgilor cu Romanovii. În imperiul austriac, astfel, reacțiunea nu slăbi, ea intră doar într-o nouă fază, se transformă într-un sistem, numit după personalitatea care îl va reprezenta în deceniile premergătoare revoluției din 1848, sistemul Metternich. Austria îşi asigură deci un rol hotărîtor în Sfînta Alianță. Metternich are şi deplina încredere a țarului, ajunge să fie reprezentantul proeminent al reacțiunii europene în genere.

Dieta Transilvaniei nu se mai convoacă încă din 1811. Nobilimea se împăcă totuşi şi cu această încălcare a drepturilor sale « constituționale », atît era de necesară acum reacțiunea pentru amîndouă părțile. În 1817, cînd împăratul îşi făcu călătoria prin Transilvania, puse tocmai mult zel în a-i pregăti o primire cît mai fastuoasă; cu concursul administrației şi al poliției, îi asigură manifestațiile de « simpatie » ale supuşilor. Plîngerile lor se refugiară în marea încărcătură de petiții care se strînseră şi de astădată în drumul împăratului. Ele treziră încă o dată interesul pentru problema nerezolvată a urbariului, interes care provocă apoi conscripția Cziráky, cu care se şi închise din nou.

În asemenea condiții nu mai putea fi reluată nici acțiunea politică romînească. Se refugiază şi ea în istorie, filologie, literatură. Nu se mai putea relua o acțiune comună a « națiunii romîne ». Planul episcopului Bob din 1810 relativ la cultura neamului romînesc *(gentis valachicae)*, la cler şi la şcolile naționale, argumentează necesitatea înmulțirii gimnaziilor şi şcolilor « normale » romîneşti, dar nu mai e un plan comun ortodox-unit; insistă mai ales asupra cultivării şi dotării clerului, în el văzînd cheia culturii neamului — care era şi părerea regimului. Idei social-politice înaintate, ca ale lui Ioan Budai-Deleanu se camuflează într-o epopeie eroi-comică, se concep la Liov şi rămîn ascunse în manuscris. Sau Gheorghe Lazăr trebuie să treacă în Țara Romînească, să dea viață, măcar în parte, ideilor sale progresiste.

Dar pe o cale sau alta, economică, socială sau culturală, mai lent, ce-i drept, procesul face totuşi paşi înainte. Creşte mereu baza social-economică, se dezvoltă cultura, se adîncesc legăturile dintre cele trei țări romîne. Se lărgeşte sfera concepțiilor politice, conceptul de națiune, creind premise pentru noi acțiuni.

Creşte conştiinţa unităţii, premisă a unităţii politice viitoare. Ea creşte şi în masele populare, a căror circulaţie dintr-o ţară în alta n-a încetat niciodată. La 1821, ţăranii din Transilvania vor aştepta şi ei pe Tudor să-i scape de iobăgie. Lupta social-politică, tocmai pentru că e reprimată acum, va izbucni cu atît mai puternic mai tîrziu.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, Ed. politică, 1960; vol. II, ed. a II-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1958; vol. III, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1953.

K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 4 şi 5, Bucureşti, Ed. politică, 1958—1959.

F. Engels, *Anti-Dühring*, ed. a III-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1955.

— *Războiul ţărănesc german*, ed. a III-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1958.

V. I. Lenin, *Opere*, vol. 20, Bucureşti, Ed. P.M.R., 1950.

— *Opere complete*, vol. 3, Bucureşti, Ed. politică, 1961.

2. *Izvoare*

Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1790-dik esztendőben... közönséges Gyűléseikben lett végezéseknek... jegyző könyve, Cluj, 1791.

Benda, Kálmán, *A magyar jakobinus mozgalom iratai*, vol. I—III, Budapesta, 1952—1957.

Catalogul documentelor greceşti din Arhivele statului de la Braşov, vol. I—II, Bucureşti, 1958.

Catalogul documentelor romîneşti din Arhivele statului de la Braşov, vol. I, Bucureşti, 1955.

Dăianu, Elie, *Supplex Libellus Valachorum*, Sibiu, 1901.

E[der], I. C., *Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium*, Cluj, 1791.

Furnică, D. Z., *Documente privitoare la comerţul romînesc. 1473—1868*, Bucureşti, 1931.

Lupaş, I., *Contribuţiuni la istoria romînilor ardeleni, 1780—1792*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XXXVII (1914—1915), p. 607—924.

Mályusz, Elemér, *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*, Budapesta, 1926.

Moisuc, E., *Industria textilă din Braşov şi Ţara Bîrsei. Catalog de documente, 1413—1820*, vol. I, Bucureşti, 1960.

Păcăţian, T. V., *Cartea de aur, sau luptele politice naţionale ale romînilor de sub coroana ungară*, vol. I, Sibiu, 1904.

Pighini, G., *Viaggi ed escursioni scientifiche di Lazzaro Spallanzani*, Bologna, 1929.

Repraesentatio et humillimae preces universae in Transylvania Valachicae Nationis..., Iaşi, 1791.

3. *Lucrări generale*

Arató, Endre, *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790—1840*, vol. I, Budapesta, 1960.

Bariţiu, Gh., *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, vol. I, Sibiu, 1889.

Daicoviciu, C., St. Pascu, V. Cheresteşiu, Şt. Imreh, Al. Neamţu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1963.

Magyarország története 1790—1849, Budapesta, 1961.

Marczali, Henrik, *Az 1790/1-diki országgyűlés*, vol. I—II, Budapesta, 1907.

Trócsányi, Zsolt., *Az erdélyi parasztság története 1790—1849*, Budapesta, 1956.

Zieglauer, Ferdinand, *Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen in der Zeit Joseph's II. und Leopold's II.*, Viena, 1881.

Zwitter, Fran, *Les problèmes nationaux dans la monarchie des Habsbourg*, Belgrad, 1960.

4. *Lucrări speciale*

Bittay, A., *Martin Bolla (1751—1831) şi aşa-numitul Supplex Libellus*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională*—Cluj, II (1923), p. 373—377.

Bodea, C., *Preocupări economice şi culturale în literatura transilvană din anii 1786—1830*, în *Studii*, IX (1956), nr. 1, p. 87—106.

Bozac, I., *Exploatarea muncii copiilor în minele statului din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Studii*, XI (1958), nr. 3, p. 93—109.

Imreh, Şt., *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1955.

— *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején*, Bucureşti, 1956.

Jancsó, Elemér, *A jakobinus mozgalom hazai hagyományai* în *Kelemen Lajos Emlékkönyv* Bucureşti, 1957, p. 394—415.

Kovács, I., *Agitaţii ţărăneşti din Munţii Apuseni după răscoala lui Horea, oglindite în documentele arhivei comitatului Turda*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Cluj, V (1954), nr. 3—4, p. 567—596.

Limona, E. şi D. Limona, *Catastihele Casei comerciale Ioan Marcu din Sibiu*, în *Revista arhivelor*, II (1959), nr. 2, p. 225—243.

— *Negustori bucureşteni la sfîrşitul veacului al XVIII-lea ; relaţiile lor cu Braşovul şi Sibiul*, în *Studii*, XIII (1960), nr. 4, p. 107—140.

— *Aspecte ale comerţului braşovean în veacul al XVIII-lea. Negustorul aromîn Mihail Ţumbru*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. IV, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 525—564.

Lupaş, I., *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici şi Ioan Bob la curtea din Viena în anul 1792*, Sibiu, 1912.

Meteş, Şt., *Păstori ardeleni în Principatele Romîne*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională* — Cluj, III (1924—1925), p. 293—355.

— *Relaţiile comerciale ale Ţării Romîneşti cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighişoara, 1920.

Moga, I., *Politica economică austriacă şi comerţul Transilvaniei în secolul al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională* — Cluj, VII (1936—1938), p. 86—165.

Neamţu, Al., *Recrutarea iobagilor la oaste. Un aspect al asupririi feudale în perioada descompunerii feudalismului în Transilvania*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, partea, I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1954, p. 879—926.

— *Situaţia minerilor de pe domeniul Zlatnei şi participarea lor la răscoala populară de sub conducerea lui Horea (1784—1785)*, în *Studii*, IX (1956), nr. 2—3, p. 35—56.

— *Inovatori romîni în tehnica minieră din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Studii*, X (1957), nr. 2, p. 97—126.

— *Frămîntări în rîndurile minerilor din Transilvania la începutul sec. XIX. Greva minerilor din Băiţa, din anul 1804*, în *Studii şi cercetări de istorie*, VIII (1957), nr. 1—4, p. 119—142.

— *Un raport oficial din anul 1827 despre o inovaţie a unui iobag romîn*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, I—II (1958—1959), p. 383—384.

— *Date noi privitoare la Ion Piuariu—Molnar*, în *Studii*, XIII (1960), nr. 1, p. 83—90.

NEAMȚU, AL., *Condițiile de muncă și salarizare în industria extractivă din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Studii și comunicări, Arheologie-istorie-etnografie (Acta Musei regionalis Apulensis)*, IV (1961), p. 243–268.

OȚETEA, A., *Casa de comerț Hagi Constantin Pop din Sibiu și rolul ei în dezvoltarea comerțului cu Țara Romînească*, în *Comunicări și articole de istorie*, București, 1955, p. 29–44.

— *Țăranii romîni din Ardeal și mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, în *Studii*, IX (1956), nr. 6, p. 51–74.

PRODAN, D., *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul al XVII-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, I–II (1958–1959), p. 29–124.

— *Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, 1948.

SABĂU, I., *Frămîntări sociale și politice în Munții Apuseni, în anul 1790*, în *Revista arhivelor*, II (1959), nr. 1, p. 236–251.

— *Din lupta țărănimii transilvănene împotriva sarcinilor militare în timpul războaielor duse de imperiul habsburgic împotriva revoluției franceze*, în *Studii*, XIII (1960), nr. 2, p. 221–233.

— *Problema influenței primei revoluții burgheze din Franța asupra agitațiilor țărănești din Transilvania din anul 1790*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, I–II (1958–1959), p. 163–178.

THIRRING, GUSZTÁV, *Magyarország népessége II. József korában*, Budapesta, 1938.

I. TÓTH, ZOLTÁN, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1955.

TREUENFEST, G. A., *Geschichte des k.k. Infanterie-Regimentes nr. 50*, Viena, 1882.

CAPITOLUL VIII

MIŞCAREA REVOLUŢIONARĂ DIN 1821

Nemulţumirea profundă a ţărănimii exploatate, manifestată în tot cursul secolului al XVIII-lea prin diferitele forme ale luptei de clasă — procese, nesupunerea la muncă, fuga în masă, răscoale locale — a izbucnit în 1821 într-o puternică mişcare îndreptată în acelaşi timp împotriva orînduirii feudale şi împotriva stăpînirii otomane.

Cum regimul feudal era apărat de dominaţia otomană, adversarii săi mai conştienţi şi-au dat seama că, pentru a ataca direct şi cu succes feudalitatea şi pentru a emancipa producţia şi comerţul de îngrădirile sistemului feudal, era nevoie ca stăpînirea otomană să fie răsturnată.

Mişcarea condusă de Tudor Vladimirescu n-a fost numai o răscoală ţărănească, ci o insurecţie generală, socială şi naţională, la care au participat toate categoriile sociale interesate în abolirea feudalismului, la început chiar şi boierii angajaţi în producţia pentru piaţă.

Mişcarea din 1821 a fost izbucnirea revoluţionară a crizei sociale şi politice a orînduirii feudale din ţările romîne. Dar o situaţie asemănătoare se crease în toată Turcia europeană, ca urmare a dezvoltării forţelor de producţie, a formării clasei burgheze şi a întăririi mişcărilor naţionale. După eşecul diferitelor încercări izolate de a scutura dominaţia otomană, era firesc ca popoarele creştine din Imperiul otoman să ajungă la ideea de a-şi uni forţele într-o luptă comună pentru cucerirea independenţei lor naţionale. În cadrul acestui plan general şi în înţelegere cu *Eteria* grecească a început mişcarea condusă de Tudor Vladimirescu.

O parte a boierimii legată de vechile rînduelí n-a văzut în mişcarea lui Tudor Vladimirescu decît o « faptă tîlhărească »[1]. Dar cînd oamenii « du prin sate cîţi era necăjiţi şi asupriţi de slujbaşii domneşti » s-au ridicat « asupra boierilor ţării, să-i piarză şi să le ia averile »[2], au înţeles că « ridicarea armelor de către romîni » era de fapt « războiul săracilor împotriva celor socotiţi bogați »[1]. Pentru cercurile clericale, acțiunea lui Tudor Vladimirescu, care « au strîns o seamă de nebuni, vrînd să facă dreptate în Țara Romînească », nu putea fi decît o încercare absurdă.

---

[1] N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu*, p. 23.
[2] *Ibidem*, p. 328.

Pentru reprezentanții burgheziei, care aveau să facă revoluția din 1848 și care aveau nevoie de precedente, mișcarea din 1821 a fost o revoluție națională, în sensul că a pus capăt domniilor fanariote și a deschis o nouă epocă în istoria noastră. Bălcescu a recunoscut că sarcina principală a mișcării din 1821 a fost eliberarea și împroprietărirea țăranilor, dar și el a ignorat aspectul antiotoman al mișcării.

Prima lucrare istorică închinată evenimentelor din 1821, *Istoria Revoluțiunii romîne de la 1821* de C. Aricescu, nu e decît justificarea tezei revoluționarilor democrați din 1848. Reflectînd ideile burgheziei în ascensiune, Aricescu reduce mișcarea din 1821 la o luptă împotriva regimului fanariot și a « jafurilor și nelegiuirilor cu care Turcii și Grecii chinuiau acest popor »[2]. Prin scopul pe care i-l atribuie — înlăturarea elementelor străine din funcțiile publice și restaurarea domniilor pămîntene — mișcarea din 1821 se integra în programul burgheziei, iar prin cauzele pe care i le atribuie — jaful și nelegiuirile grecilor — răspunderea boierimii e scoasă din cauză. Alianța burgheziei și aristocrației feudale își găsește expresia chiar și în opera unui istoric progresist ca C. Aricescu.

N. Iorga a redus mișcarea lui Tudor Vladimirescu la « un epizod scurt de inițiativă și organizare țărănească »[3], la o manifestare a țărănimii reclamîndu-și drepturile din epoca cînd strămoșii ei erau liberi și cînd domnul însuși era « un țăran încoronat și investmîntat în purpură »[4].

Prin această teorie, N. Iorga lua apărarea țărănimii împotriva boierimii latifundiare din timpul său, dar el o făcea de pe poziții idealiste și urmărind un ideal utopic de întoarcere la o stare de lucruri, ideală ea însăși, din epoca medie, care n-ar fi cunoscut nici feudalitatea, nici lupta de clasă.

A. D. Xenopol a subliniat caracterul social al mișcării lui Tudor, care a urmărit « mîntuirea țăranului din robia boierului » și n-a făcut nici o deosebire între boierii greci și romîni. Dar, negînd orice legătură între mișcarea poporului romîn și Eteria grecilor, Xenopol susține că Tudor, luptînd contra cîrmuirii boierilor, s-a răsculat implicit și împotriva « regimului neomenos al domniei fanariote », și astfel s-a apropiat de boieri. Or, « de îndată însă ce Vladimirescu începe a lucra alăturea cu boierii, el, inspirîndu-se de interesul lor, dă mișcării sale un caracter mai rostit contra domniei fanariote, schimbînd ținta revoluției sale din socială în națională și politică »[1]. Cum vom vedea, evenimentele au urmat un curs diametral opus: au început ca o mișcare de eliberare de sub jugul otoman și, sub influența maselor, s-au transformat într-o mișcare precumpănitor socială.

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei. Răscoala din 1821*, vol. III, p. 227 (citat în continuare *Răscoala din 1821*).

[2] C. Aricescu, *Istoria revoluțiunii romîne de la 1821*, p. XVIII.

[3] N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, p. III.

[4] Idem, *Istoria romînilor și a civilizației lor*, București, 1930, p. 147.

Într-o lucrare publicată în 1945[2], A. Oțetea a arătat caracterul antiotoman al mișcării din 1821, care, în înțelegere cu Eteria, pornise pentru cucerirea independenței politice; această teză a fost confirmată prin o serie de documente decisive — ca legămîntul lui Tudor față de Eterie, descoperit în arhivele din Budapesta — și prin actele consulare și diplomatice ruse. Astfel, caracterul antiotoman al mișcării a fost acceptat ca un fapt atît de evident, încît nici nu mai avea nevoie de atestare. El a intrat în domeniul public.

Dar scoțînd în relief aspectul antiotoman al mișcării din 1821 nu s-a prezentat decît o latură a problemei. Documentele noi, publicate în parte de Institutul de istorie al Academiei R.P.R., și textele inedite ale lui Karl Marx de la Arhiva Marx-Engels din Amsterdam, ne-au permis să înfățișăm această mișcare și sub aspect social ca un rezultat al întregii dezvoltări a societății românești.

1. CAUZELE MIȘCĂRII

Îngrădirea monopolului turcesc după pacea de la Kuciuk-Kainargi a stimulat creșterea producției de cereale pentru piață, dezvoltarea meșteșugurilor și înmulțirea manufacturilor, lărgirea relațiilor comerciale interne și externe și dezvoltarea orașelor. În urma creșterii populației urbane, consumul de grîu a crescut și înăuntrul țării. Războaiele ruso-austro-turce, succedîndu-se la intervale scurte în tot cursul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, au menținut pe teritoriul țărilor noastre armate care aveau efecte ruinătoare pentru gospodăria țărănească, dar constituiau pentru producția de cereale a marelui domeniu un debușeu mai larg. În contact cu ofițerii ruși și austrieci, boierii adoptă obiceiurile și modele « europene » și, pentru a-și procura banii necesari unei vieți de plăceri și de lux, caută să tragă cît mai mare folos din domeniile lor feudale, agravînd sub formă de monopoluri și redevențe exploatarea țăranilor.

Pe moșiile din județele situate de-a lungul Dunării, claca tinde să devină forma dominantă a rentei feudale. În regiunile de la munte, unde majoritatea țărănimii se compunea din moșneni liberi și unde moșiile boierești și mănăstirești erau mai mici și mai puțin productive, stăpînii de moșie au găsit mai avantajos să impună clăcașilor lor o prestație în bani. Pe de altă parte, pentru a atrage coloniști, stăpînii au continuat să încheie cu străinii care veneau să se așeze pe moșiile lor învoieli pe mai puţine zile de clacă, care le creau faţă de clăcaşi o situaţie mai bună şi le confereau anumite garanţii împotriva arbitrarului stăpînilor de moşie. Aşa s-a accentuat diferenţierea economică şi socială care a contribuit la intensificarea contradicţiilor dintre exploatatori şi exploataţi.

---

[1] A. D. Xenopol, *Istoria romînilor*, vol. X, p. 71.

[2] A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările romîne (1821—1822)*, București, 1945.

Rolul principal în mişcare l-au avut, pe lîngă burghezia în formare, ţăranii liberi, moşnenii, care, în urma creşterii producţiei de cereale pentru piaţă, se vedeau ameninţaţi de uzurpările boierilor şi care sufereau de îngrădirile exportului de porci, lînă, vin şi rachiu în Transilvania. După conscripţia austriacă din 1722, revizuită în 1728, aproape jumătate (48%) din satele Olteniei erau moşneneşti. Proporţia lor scade în 1831 la 38%. Scăderea se explică, pe de o parte, prin uzurpările boiereşti, iar pe de alta, prin creşterea numărului aşezărilor boiereşti şi mănăstireşti.

Oricum, catagrafiile dovedesc că în regiunea de nord a Olteniei, la începutul secolului al XIX-lea, moşnenii formau 60% din populaţia rurală. Judeţele cu cel mai mare procent de moşneni erau Gorjul (63%) şi Vîlcea (63%). Venea apoi judeţul Mehedinţi, în partea de nord a căruia, în plaiul Cloşani, administrat de Tudor Vladimirescu, nu se afla nici o moşie boierească. Nu e o întîmplare că Tudor a lansat proclamaţia sa dintr-unul din satele acestui plai, din Padeş.

Concentrarea moşnenilor în anumite regiuni compacte explică rezistenţa lor la tendinţa de cotropire şi de acaparare a boierilor şi faptul că ei au constituit masa răsculaţilor care cei dintîi au răspuns la chemarea lui Tudor şi i-au rămas credincioşi pînă la urmă.

Vămile şi havaieturile puse asupra tuturor vitelor şi mărfurilor în timpul lui Caragea şi Alexandru Suţu au paralizat comerţul şi au adus ţara « în cea desăvîrşită lipsă a banilor »[1]. Din cauza taxelor puse pe unele produse de vînzare, numite ale capanului, « vînzătorii nu se bucură de obicei decît de un mic cîştig » [2]. Ele au atins populaţia de moşneni a Olteniei în interesele sale vitale.

De aceea Tudor Vladimirescu avea să ceară ca, afară de vama de 3%, percepută la graniţă asupra tuturor mărfurilor care intrau şi ieşeau, să se desfiinţeze toate taxele, licenţele şi havaieturile care ruinează comerţul, « căci această ţară de dumnezeu păzită, altă tarapana (monetărie *n.n.*) nu are, decît numai cu neguţătoriia trăieşte » [3].

După pacea de la Bucureşti, poporul s-ar fi putut ocupa în linişte « de refacerea fericirii sale materiale de mai înainte, adică de înmulţirea vitelor sale şi prin urmare să se folosească cît mai mult de produsele sale agricole, singurul lucru care alcătuieşte în chipul cel mai strălucit fericirea Ţării Romîneşti ». Dar, cu toate că lucrurile au revenit la starea lor normală, pentru ţară n-a rezultat decît sleirea finanţelor, « din pricina îngrădirilor meşteşugite în multe feluri ale negoţului, pentru a mulţumi aşa-zisele capane pentru Constantinopol şi pentru folosul propriu al cîrmuirii » [1].

---

[1] *Răscoala din 1821*, vol. I, p. 273.
[2] *Ibidem*, vol. III, p. 225.
[3] *Ibidem*, vol. I, p. 273.

În cîmpia Dunării, unde se constituiseră moşii mari care produceau cereale pentru aprovizionarea capanului şi pentru export, populaţia rurală consta aproape exclusiv din clăcaşi. După recensămîntul din 1831, valabil şi pentru perioada imediat precedentă mişcării din 1821, ţărănimea din judeţul Brăila se compunea exclusiv din clăcaşi; veneau apoi judeţele Ilfov cu 99% clăcaşi, Ialomiţa cu 95%, Vlaşca cu 92%, Rîmnicul Sărat cu 90%. Statistica arată strînsa legătură dintre clacă şi producţia de cereale pentru piaţă. Ţărănimea din judeţele pomenite mai sus, mai izolată şi mai înapoiată, s-a mişcat mai încet decît moşnenii şi acţiunea ei s-a mărginit la acte locale de răfuială cu epistaţii şi vătafii proprietarilor şi arendaşilor fugiţi. Ea nu s-a ridicat la ideea unui război ţărănesc pentru desfiinţarea relaţiilor feudale de proprietate şi de producţie şi pentru eliberarea ţărănimii ca clasă.

Prin procedeele cele mai diverse, stăpînii de moşie caută între 1746 (1749) şi 1821 să-şi lărgească şi să-şi întărească drepturile asupra locuitorilor de pe domeniile lor şi să-i reducă din nou la starea de iobăgie. Lăturaşii sînt treptat asimilaţi cu clăcaşii. Într-o jumătate de secol, în judeţele din cîmpie unde claca era de trei sau şase zile pe an, cuantumul obligaţiilor în muncă se dublează sau triplează, renta în bani se transformă în rentă în muncă, dreptul de folosinţă a pădurilor, păşunilor şi iazurilor e îngrădit şi supus unei redevenţe. Monopolurile se extind asupra scaunelor de carne şi asupra băcăniilor. Prin îngrădirea progresivă a drepturilor consuetudinare ale ţăranilor, stăpînii de moşie tind să-şi transforme titlurile feudale în drept de proprietate cviritară. Dreptul de preferinţă, în virtutea căruia clăcaşii au încercat să se opună generalizării arendăşiei şi să ia ei cu arendă moşiile stăpînilor, a fost abolit în ceea ce priveşte licitaţiile publice, în 1815 în Moldova, iar în 1818 în Ţara Romînească. Regulamentul organic nu va avea decît să consolideze şi să precizeze drepturi deja cîştigate de stăpînii de moşie.

De asemenea, boierii atacă dreptul tradiţional al ţăranilor — confirmat şi de Mihai Suţu în 1794 — de a ara şi semăna pe moşia unde se aflau cu locuinţa, « cît va fi pentru trebuinţa lor » [2]. Pămîntul necultivat şi deşert era atît de întins, încît oricine putea să-l lucreze, cu singura condiţie de a da proprietarului dijma din produsele recoltate pe acel loc. P. Kiselev confirmă şi el existenţa acestui drept: « sătenii erau obişnuiţi a întrebuinţa, după a lor voinţă, toată întinderea pămîntului ce le-ar fi trebuit » [3]. Or, legiuirea lui Caragea îngrădi acest drept, condiţionîndu-l de autorizaţia prealabilă a stăpînului de moşie.

---

[1] *Răscoala din 1821*, vol. III, p. 225—226.

[2] D. C. Sturdza-Şcheeanu, *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, seria I, vol. I, Bucureşti, 1907, p. 46.

[3] *Ibidem*, p. 243.

Arendăşia, care a apărut, ca procedeu caracteristic al exploatării marilor moşii, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, se generalizează repede, mai ales în Ţara Romînească, unde, în 1821, majoritatea moşiilor de la cîmpie erau arendate. Arendăşia a înlesnit şi grăbit pătrunderea capitalismului în agricultură. Arendaşul lucra adesea cu capital de împrumut şi căuta ca, în termenul scurt al contractului de arendă, să realizeze un cîştig cît mai mare. El storcea fără milă munca ţăranului şi secătuia fără cruţare fertilitatea solului. În schimbul chiriei mari pe care o plătea proprietarului nominal, el îşi aroga drepturi pe care nici obiceiul pămîntului, nici aşezămintele domneşti, nici învoielile încheiate cu stăpînii de moşie nu le autorizau.

Agravarea sarcinilor feudale şi îngrădirea drepturilor consuetudinare ale ţăranilor erau cu atît mai sensibile, cu cît ele se adăugau la crunta exploatare fiscală. Stăpînii de moşie înşişi şi-au dat seama că, pentru a putea mări numărul zilelor de clacă, era nevoie ca sarcinile fiscale să fie reduse, căci altfel, « din pricina lăcomii cererilor domnilor, neputînd ticăloşii lăcuitori a birui răspunderile, stăpînii moşiilor rămînea tot în urmă »[1], în ceea ce priveşte împărţirea produsului supramuncii ţăranilor.

Într-adevăr, înainte de Regulamentul organic, ţărănimea suferea mai puţin din cauza sarcinilor feudale decît din cauza exploatării fiscale. În vremea aceea, boierii îşi trăgeau principalele venituri nu din produsul moşiilor, ci din venalitatea slujbelor. De aceea ei îşi neglijau moşiile, pe care le lăsau în seama vătafilor sau le arendau, şi îşi concentrau eforturile pentru dobîndirea slujbelor. Întreaga administraţie nu avea alt rost decît să stoarcă bani pentru îndestularea turcilor, domnului şi boierilor. Domnul nou numit venea înconjurat de rude lacome şi de creditori care trebuiau îndestulaţi cît mai repede, fiindcă, în cel mai bun caz, domnia nu dura mai mult de trei ani. În acest scurt timp, trebuiau plătite datoriile, constituit un capital pentru noi competiţii şi îndestulaţi toţi demnitarii turci cu trecere la Poartă. Jaful devenise astfel temelia întregului sistem de ocîrmuire. Boierii s-au asociat la acest sistem de jaf şi au făcut din slujbe principalul lor mijloc de chiverniseală.

În fiecare an, şi uneori de mai multe ori pe an, domnul, care-şi cumpărase scaunul de la turci, vindea la rîndul său marile dregătorii acelora care ofereau mai mult. Marii dregători vindeau apoi slujbele subalterne şi aşa mai departe pînă la ultimele grade ale aparatului de stat. La cine ar fi putut găsi recurs victimele unui sistem de jecmăneală în care toţi slujbaşii, de la domn pînă la ultimul vătăşel, erau complici interesaţi?

Birul, care era plătit de toţi ţăranii de la vîrsta de 16 ani, trebuia să asigure plata haraciului şi întreţinerea Curţii domneşti. Pe lîngă bir, statul mai încasa o serie de impozite extraordinare la urcarea domnului în scaun, la reînnoirea domniei după trei ani şi în fiecare an pentru a nu fi mazilit. În 1818, fiecare liude — grup de contribuabili — a plătit 600 de piaştri.

---

[1] E. Vîrtosu, *1821. Date şi fapte noi*, p. 129.

Dar impozitele nu erau grele numai prin masa lor, ci şi prin abuzurile la care dădeau loc. În afară de boieri şi de membrii clerului, mai erau scutiţi de bir scutelnicii şi posluşnicii, încît numărul « privilegiaţilor » fiscali era tot atît de mare ca acela al contribuabililor.

Astfel, toată povara sarcinilor publice cădea asupra unei părţi a populaţiei, în covîrşitoarea ei majoritate formată din ţărani. Pentru a smulge acestora şi ultima leţcaie, zapcii puneau în aplicare cele mai înfiorătoare cazne. Langeron a văzut cum oamenii lui Constantin Samurcaş, caimacam al Craiovei şi mare vistier, biciuiau copiii şi puneau femeile pe cărbuni aprinşi ca să silească pe capul familiei să dea fiscului tot ce avea.

Observatorii străini se miră cum de poate poporul romîn răbda atîta împilare. « Nu există popor mai asuprit de un guvern despotic şi mai strivit de biruri şi de angarale decît ţăranii din Moldova şi din Ţara Romînească; nici un alt popor n-ar suferi cu aceeaşi răbdare şi resemnare aparentă jumătate din sarcinile care-l copleşesc »[1].

Mişcarea din 1821 avea să dovedească că şi răbdarea acestor ţărani avea limite şi că aceste limite au fost atinse. Revendicările lor denunţă — în povara impozitelor, în exploatarea boierilor, în lipsa oricărei ordini legale — sursele suferinţelor lor. De aceea, prin glasul lui Tudor, ţăranii cer *dreptate*, *slobozenie*, exterminarea *făcătorilor de rău*, a tiranilor boieri, care i-au prădat de au rămas « mai goli decît morţii cei din mormînturi »[2].

Regimul capitulaţiilor lăsa ţara deschisă comerţului străin, mai ales austriac şi levantin. Majoritatea negustorilor pămînteni, reduşi la comerţul cu amănuntul de către sudiţii austrieci, se plîng că aceştia nu se mărginesc la comerţul cu toptanul, ci tind să acapareze şi comerţul cu amănuntul, interzis străinilor de legile ţării. În afară de aceasta, negustorii pămînteni erau nevoiţi să plătească dăjdii şi să sufere o serie de angarale de care sudiţii erau scutiţi. Apărarea pieţei interne de concurenţa străină nu se putea face fără abolirea regimului capitulaţiilor şi, prin urmare, a dominaţiei otomane.

Economia ţării suferea pagube enorme de pe urma sistemului monetar al Porţii, care permitea circulaţia unui mare număr de specii monetare. Confuzia şi nesiguranţa întreţinute de această varietate au fost agravate de practicile frauduloase ale Porţii, care altera titlul monedelor şi le impunea la un curs arbitrar. Kiselev a evaluat la 25% pagubele pricinuite economiei noastre prin aceste practici. Remediul era introducerea unui sistem monetar naţional, dar acesta, fiind un atribut al suveranităţii, nu putea fi realizat decît după cucerirea independenţei naţionale. Apoi, monopolul turcesc, lovind principalele produse, împiedica valorificarea bogăţiilor naturale ale ţării şi încuraja practica licenţelor vîndute de domni, care păgubea şi pe negustori şi pe producători. Poarta a

---

[1] W. Wilkinson, *An account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, Londra, 1820, p. 155.

[2] Arzul lui Tudor către Poartă, în *Răscoala din 1821*, vol. I, p. 209.

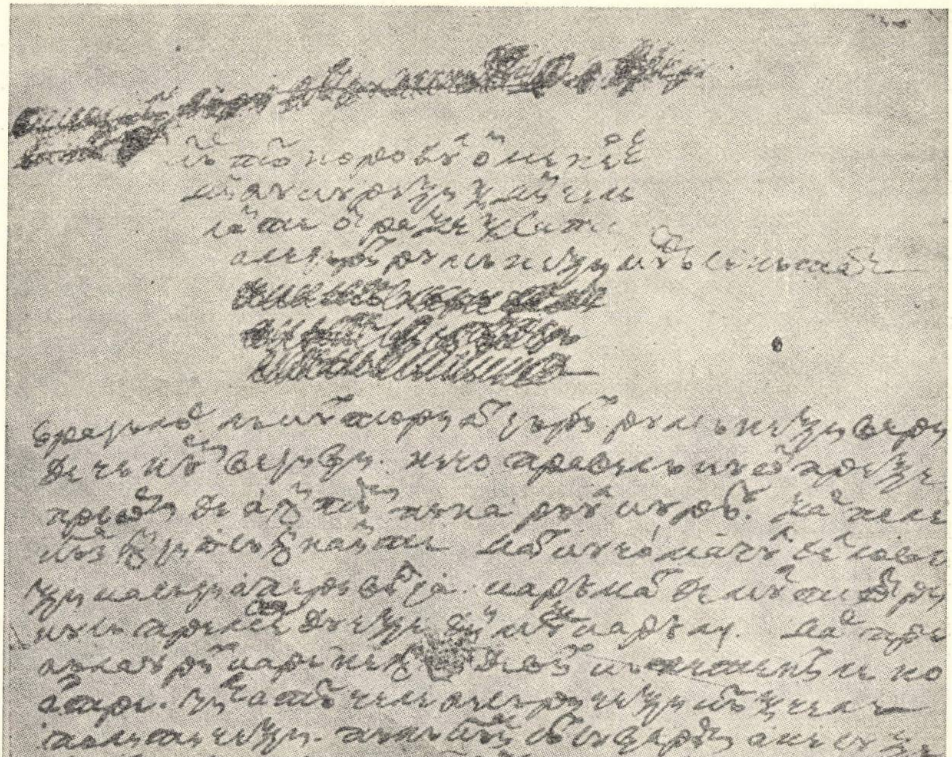

Fig. 136. — Proclamaţia de la Padeş. Originalul scris de Tudor Vladimirescu.

îngreunat comerțul cu Transilvania, Banatul și Bucovina, interzicînd construcția de drumuri, pentru a crea o barieră naturală între Austria și țările romîne. În sfîrșit, prin sistemul moratoriilor acordate debitorilor influenți și prin confiscările arbitrare, regimul otoman a creat o stare de nesiguranță a persoanelor și averilor, care făcea precară orice acumulare și orice investiție de capital.

Cu toate aceste piedici, economia noastră a făcut progrese. Faptul însuși că protestele împotriva regimului otoman devin tot mai frecvente și mai violente atestă creșterea forțelor de producție și incompatibilitatea relațiilor de producție dominante cu progresul acestor forțe.

Într-adevăr, cu tot monopolul turcesc și cu toată concurența austriacă, negustorii pămînteni s-au înmulțit și s-au întărit. Casele de comerț din Transilvania au format și ele negustori romîni, pe care i-a inițiat în metodele și practicile comerciale superioare și i-au introdus în rețeaua lor de afaceri, care cuprindea tot sud-estul Europei.

O gravă criză financiară a făcut și mai insuportabilă stăpînirea otomană și a aruncat în lupta antiotomană și marea boierime interesată în producția pentru piață. Dificultățile crescînde ale Imperiului otoman, după o serie de înfrîngeri dezastruoase, întinderea anarhiei interne, precum și concurența aprigă între candidații la domnie, au mărit cu fiecare an obligațiile Principatelor romîne față de Poartă și, prin urmare, exportul de numerar. Din cauza aceasta, cheltuielile țării s-au soldat în 1820 cu un deficit de 7 000 000. Consulul general al Rusiei a stabilit pe baza actelor vistieriei că, în cei nouă ani de domnie ai lui Caragea și Al. Suțu (1812—1821), Țara Romînească a fost despoiată de 63 000 000 de piaștri și, adaugă autorii unui memoriu adresat țarului Alexandru în 1822, dacă la această sumă s-ar adăuga banii luați neregulat, suma totală s-ar ridica la 120 000 000, și chiar mai mult.

Criza financiară e atribuită de autorii memoriului în primul rînd restrîngerii negoțului care suferă « din cauza nevoilor capanului », dreptului de stăpînire al unor străini asupra mănăstirilor închinate, guvernului fanariot și acoliților lui, precum și beneficiilor pe care guvernul le realizează din toate huzmeturile țării (dijmărit, oierit și vinărici) și, mai cu seamă, de la vămi și de la exporturi, din cauza cărora se împiedică liberul exercițiu al comerțului particular.

« Micșorîndu-se starea materială a Țării Romînești, poporul a fost împins la o desnădăjduire și mai mare. Aceasta a dat curaj oamenilor să fie slobozi cugetători, aproape fără sfială »[1].

Reformele pe care semnatarii memoriului le propun sînt o expresie clară a crizei feudalismului, a nepotrivirii relațiilor de producție cu forțele de producție și a necesității de a scutura dominația otomană.

Chiar și marii boieri cer ca « toți grecii, pînă și cei ce să află însoțiți cu pămîntence »[2] să fie excluși din toate slujbele țării, ca talvegul Dunării să fie veșnic hotar între Turcia şi Ţara Romînească, iar cetăţile Brăila, Giurgiu şi Turnu să fie restituite; în sfîrşit, ca sarcinile ţării faţă de Poartă să fie reduse la cele stipulate în pretinsele capitulaţii încheiate cu Mehmed al IV-lea în 1641. Aceasta însemna întregirea hotarelor ţării şi reducerea obligaţiilor faţă de Poartă la plata unui tribut simbolic, un pas hotărîtor spre independenţa completă.

---

[1] *Răscoala din 1821*, vol. III, p. 226—227.

[2] E. Vîrtosu, *1821. Date și fapte noi*, p. 124.

Pentru dezvoltarea relaţiilor capitaliste, autorii memoriului reclamă libertatea comerţului, adică facultatea de a exporta produsele ţării « în orice parte vom putea găsi folosul alişverişului nostru »[1], dreptul de a deschide « fabrice de orice fel de meşteşug »[2] şi de a desface liber produsele lor, precum şi posibilitatea de a exploata şi de a valorifica fără nici o restricţie metalele ce se vor găsi în ţara noastră. La aceste revendicări burgheze se adaugă şi aceea ca meşteşugarii şi negustorii străini care se vor aşeza în ţară să fie supuşi legilor ţării, încadraţi în breslele pămîntenilor şi supuşi la sarcinile publice deopotrivă cu pămîntenii. În sfîrşit, se prevede crearea unui « sfat de obşte », care să legifereze « verice alte politiceşti lucruri folositoare patrii »[3].

Acest program de reforme era susceptibil să deschidă relaţiilor capitaliste de producţie largi perspective de dezvoltare, dacă ar fi fost susţinut de o burghezie puternică, interesată să ducă lupta pînă la desfiinţarea completă a relaţiilor feudale. Dar marea boierime care l-a formulat voia în acelaşi timp să-şi păstreze toate privilegiile de clasă şi chiar să le lărgească: scutirea de impozite şi de vămi; păstrarea scutelnicilor şi posluşnicilor; avantajul merticelor de sare; urcarea numărului zilelor de clacă de la 12 la 24; consacrarea printr-o pravilă a tuturor obiceiurilor pămîntului, deci şi a sarcinilor feudale; administrarea printr-o comisie de mari boieri a tuturor veniturilor statului; fixarea unui impozit unic pentru ca « ticăloşii locuitori » să poată răspunde noilor sarcini faţă de stăpînii de moşie. Marea boierime era deci dispusă să se angajeze în lupta antiotomană şi să adopte o politică de reforme, dar numai în măsura în care această politică i-ar fi asigurat privilegiile de clasă. Sprijinul Rusiei ţariste, pe care se întemeia această politică era o garanţie că o răsturnare din temelie a vechii orînduiri nu se va produce. Cînd însă mişcarea lui Tudor, dezavuată de împăraţii Rusiei şi Austriei, ameninţă să se transforme într-un război al « săracilor împotriva celor socotiţi bogaţi », boierimea a trădat mişcarea şi a fugit în Transilvania.

Boierii de rangul al doilea şi al treilea care invocau principiile Revoluţiei burgheze din Franţa nu urmăreau decît să obţină dreptul de a se împărtăşi de privilegiile marii nobilimi. Elementele pe care le-au dat mişcării din 1821 s-au dovedit nesigure şi slabe.

Cei mai statornici luptători au fost pandurii din Oltenia, care aveau să continue lupta chiar şi după uciderea lui Tudor. Ei se recrutau din mijlocul moşnenilor liberi, cu vechi tradiţii ostăşeşti, pomeniţi încă din secolul al XVI-lea pentru apărarea cetăţii de la Tismana.

---

[1] E. Vîrtosu, *1821. Date şi fapte noi*, p. 125.

[2] *Ibidem*, p. 126.

[3] *Ibidem*, p. 129.

Pandurii au luat parte, în rîndurile armatei ruse, la toate războaiele contra turcilor din secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea. În războiul din 1806—1812, ei au format un corp, care s-a distins în luptele de la Rahova, Negotin şi Cladova. În aceste lupte şi-a stabilit Tudor reputaţia de comandant destoinic şi a dobîndit experienţa militară care avea să surprindă aşa de mult pe contemporanii săi.

După pacea de la Bucureşti, corpul pandurilor a fost dizolvat de domnitorul Caragea, iar membrii lui au fost puşi la bir ca ruptaşi ai vistieriei, afară de 701 păstraţi în slujbă şi de cei mai înstăriţi, care au fost înălţaţi « cu aşezarea la neamuri, mazili şi alte orînduieli ». În februarie 1815 şi cei rămaşi în slujbă au fost trecuţi în rîndul ruptaşilor, îndatoraţi să plătească pe lună cîte patru taleri de lude. Supuşi la dajdie, în primejdie de a fi asimilaţi cu clăcaşii, pandurii au constituit în 1821 un teren deosebit de prielnic pentru propaganda revoluţionară.

În preajma anului 1821, toate clasele societăţii ajunseseră la convingerea că « aşa nu mai merge ». Toate erau interesate în lupta pentru răsturnarea dominaţiei otomane. Cu excepţia anturajului grec al domnului, chiar şi unii mari boieri doreau independenţa, pentru a-şi putea valorifica moşiile prin export. Dar ei nu voiau să renunţe la privilegiile lor feudale şi la stăpînirea exclusivă a statului. În schimb, celelalte categorii sociale, în primul rînd orăşenimea şi ţărănimea, urmăreau, o dată cu răsturnarea dominaţiei otomane, lichidarea tuturor relaţiilor feudale. Pe acest teren, subminat de contradicţii adînci, avea să cadă sămînţa propagandei eteriste, care chema pe toţi creştinii din Imperiul otoman la o luptă comună pentru cucerirea independenţei, în urma căreia boierii sperau să dobîndească stăpînirea exclusivă asupra statului, negustorii şi meseriaşii libertatea întreprinderilor şi comerţului, iar ţăranii dreptate, libertate şi garanţie pentru stăpînirea liberă a pămîntului aflat în posesiunea lor.

În condiţiile feudalismului, lupta ţăranilor pentru eliberarea pămîntului lor de orice servitute şi pentru formarea unor gospodării independente avea un caracter progresist. « Libera proprietate a ţăranului care-şi lucrează el însuşi pămîntul este, evident, — scrie K. Marx — forma cea mai normală a proprietăţii funciare pentru mica exploatare... Pentru deplina dezvoltare a acestui mod de exploatare proprietatea asupra pămîntului este tot aşa de necesară, ca şi proprietatea asupra uneltelor pentru libera dezvoltare a producţiei meşteşugăreşti. Ea constituie aici baza pentru dezvoltarea independenţei personale. Pentru dezvoltarea agriculturii însăşi ea este un moment de trecere necesar »[1]. Moşnenii, din rîndul cărora se recrutau pandurii, aveau să-şi apere libertatea, ameninţată de cotropirile boiereşti şi mănăstireşti. Ei erau liberi şi proprietari: primejdia pentru ei era tendința stăpînilor feudali de a-i aservi și de aceea au făcut cauză comună cu clăcașii. Așa se explică rolul pe care l-au jucat moșnenii și pandurii în mișcare. Pentru a izbucni, revolta n-avea nevoie decît de un prilej prielnic și de un șef: ea a găsit prilejul în mișcarea pornită de Eterie și șeful în Tudor Vladimirescu.

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1955, p. 759.

2. ETERIA ȘI ȚĂRILE ROMÎNE

Popoarele creștine din Imperiul otoman au văzut în victoriile Rusiei asupra turcilor un prilej de a răsturna stăpînirea otomană. Această constatare și-a găsit expresia în credința populară că Rusia are misiunea de «a așeza din nou crucea bizantină pe biserica Sfintei Sofii» și a asigurat politicii orientale a Rusiei sprijinul supușilor ortodocși ai Porții[1].

La baza acestei credințe populare era conștiința limpede a unor interese comune antiotomane. Rusia urmărea de fapt, prin alungarea turcilor din Europa, cucerirea Constantinopolului și extinderea influenței ei în bazinul oriental al Mării Mediterane; popoarele creștine de sub stăpînirea Porții au profitat de condițiile favorabile create de victoriile Rusiei pentru a-și cuceri independența.

Astfel, în toate regiunile europene ale Imperiului otoman s-au format «partide ruse», care, în timpul războaielor ruso-turce, au organizat cete de volintiri și au sprijinit acțiunea trupelor ruse. În Principatele romîne, sprijinul populației era atît de prompt și de eficace, încît armatele ruse au putut să atingă în mai multe rînduri, aproape fără rezistență, linia Dunării și să favorizeze izbucnirea unei mișcări de independență printre popoarele din Peninsula Balcanică. Era de ajuns ca armatele ruse să apară la granița Imperiului otoman, pentru ca Poarta să fie cuprinsă de teama unei răscoale generale a supușilor săi ortodocși. Rusia a recunoscut importanța acestor mișcări și le-a încurajat. Ecaterina a II-a a vorbit de restaurarea Imperiului bizantin și de crearea unui regat al Daciei, în care popoarele grec și romîn au văzut o cale spre unitate și independență națională. Dacă rivalitatea dintre Austria și Rusia, pe de o parte, și intervenția puterilor occidentale, pe de alta, au salvat Imperiul otoman de la dezmembrare și au îngreunat condițiile de eliberare a supușilor creștini ai Porții, tratatele impuse acesteia de Rusia au favorizat emanciparea lor. Principiile Revoluției burgheze din Franța au întărit mișcarea națională, dîndu-i un program de revendicări precise, iar războaiele Revoluției și Imperiului au încurajat răscoalele împotriva stăpînirii otomane.

Dar nădejdile puse în sprijinul lui Napoleon pentru răsturnarea Imperiului otoman s-au dovedit deșarte. Dezamăgiți, grecii, sîrbii, romînii s-au întors la politica tradiţională, de insurecţie în legătură cu un război ruso-turc, care singură dăduse rezultate pozitive. Burghezia grecească, care, în timpul Revoluţiei burgheze din Franţa şi al Imperiului napoleonian, acaparase tot comerţul oriental şi constituise colonii bogate în toate porturile Mării Mediterane şi ale Mării Negre, precum şi în principalele oraşe ale Imperiului otoman, Rusiei şi Austriei, şi-a întărit convingerea că, după conjunctura excepţională a războaielor napoleoniene, menţinerea stăpînirii otomane era incompatibilă cu orice noţiune de progres. Dar, experienţa ultimelor decenii dovedise că, pentru a lupta cu succes împotriva turcilor, era nevoie ca rezistenţele locale şi izolate să fie înlocuite cu o insurecţie generală a tuturor creştinilor din Imperiul otoman. Pentru a organiza şi pentru a-i asigura sprijinul militar şi diplomatic al Rusiei, grecii au înfiinţat la Odesa o societate secretă, numită Eteria.

---

[1] G. G. Gervinus, *Insurrection et régénération de la Grèce*, vol. I, p. 147.

Organizarea Eteriei

Eteria a fost o societate secretă organizată după modelul carbonarilor italieni. Iniţierea membrilor se făcea printr-un jurămînt menit să garanteze fidelitatea, devotamentul şi discreţia absolută ale iniţiatului. Scopul societăţii era de a realiza « unirea armată a tuturor creştinilor din Imperiul otoman, pentru a face să triumfe crucea asupra semilunei » [1]. Un comitet secret a luat conducerea societăţii şi şi-a fixat sediul la Constantinopol, pentru a fi în centrul viitoarelor operaţii. Emisari ai comitetului de conducere au creat eforii (secţii) ale societăţii în principalele oraşe în care erau colonii greceşti.

În Ţara Romînească, propagandiştii cei mai activi au fost arhimandritul Dicheos şi dragomanul consulatului rusesc Gheorghe Leventis, care făcea parte şi din comitetul central. Ei au organizat eforii la Bucureşti, Iaşi şi Galaţi. Pe lîngă comandanţii gărzii domneşti din Bucureşti, Bimbaşa Sava, Iordache Olimpiotul şi Ion Farmache, toţi aceia care vedeau în răsturnarea stăpînirii otomane o condiţie de progres, negustori şi meseriaşi, chiar şi mari boieri angajaţi în producţia de mărfuri, au aderat la Eterie. Clerul superior, în frunte cu cei doi mitropoliţi, Dionisie Lupu şi Veniamin Costache, şi cu episcopul de Argeş, Ilarion, era de asemenea cîştigat de Eterie.

Faptul că eteriştii se adresau boierilor şi clerului superior explică limitele sociale ale programului lor. Deşi perfect la curent cu ideile Revoluţiei franceze, ei evită în propaganda şi manifestele lor să atingă chestiunea cea mai arzătoare a ţărilor din centrul şi răsăritul Europei, chestiunea ţărănească, şi se mărginesc să vorbească de independenţă şi de libertate politică. De altfel nici ţarismul, nici boierii n-ar fi sprijinit o revoluţie socială. La memoriul lui Mihai Sturdza, cel mai reacţionar dintre boieri, consulul rus Minciaky observă de la Sibiu, la 12/24 februarie 1823, că « orice propunere de inovaţie sau orice proiect de schimbare în vechile instituţii ale ţării au fost totdeauna categoric reprobate de împărat, oricare

---

[1] G. G. Gervinus, *Insurrection et régénération de la Grèce*, vol. I, p. 147.

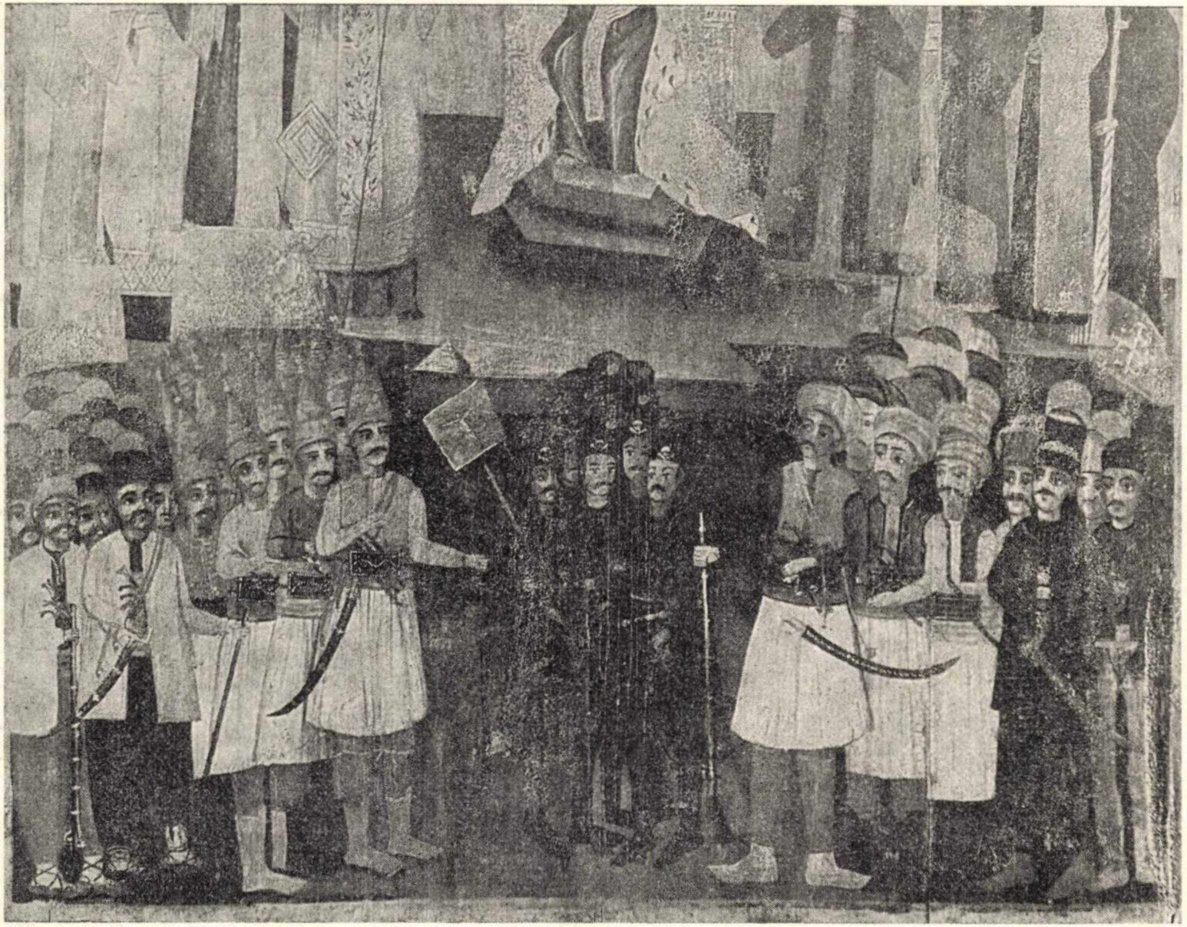

Fig. 137. — Eteriști. Pictură pe o icoană contemporană.

ar fi fost de altfel originea și intențiile care le-ar fi dictat »[1]. Boierii puteau fi deci liniștiți. Dar Tudor Vladimirescu urmărea nu numai scuturarea jugului otoman, ci și eliberarea țărănimii de sub exploatarea fiscală și feudală. De aceea deviza lui: *Dreptate și slobozenie* a trezit un ecou atît de puternic în mijlocul țărănimii nu numai în Țara Romînească, ci și în Transilvania și Moldova.

Prestigiul contelui Capodistria, grec din Corfu și ministru de externe al Rusiei, precum și propaganda activă a consulilor ruși din Orient, aproape toți greci, au acreditat zvonul, abil întreținut de conducători, că eteriștii n-au decît să procure prin acțiunea lor motivul, pentru ca rușii să treacă Prutul și Dunărea și, împreună cu cetele Eteriei, să alunge pe turci din Europa. Tot succesul propagandei eteriste se întemeia pe această credință în intervenția armatei ruse. Așa se face că chiar și Mihai Suțu — care dobîndise scaunul Moldovei ca răsplată pentru destoinicia cu care, ca dragoman al Porții, apărase interesele Turciei, — s-a lăsat atras în Eterie, conferind astfel mișcării o bază largă de acțiune și toate resursele Moldovei. Domnul Țării Romînești, care a rezistat la toate presiunile, avea să fie răsturnat la izbucnirea mișcării. Dar el a dispărut la timp și moartea lui a devenit semnalul începutului mișcării.

Alexandru Ipsilanti efor general

Pentru coordonarea acțiunii diferitelor eforii și pentru menținerea disciplinei, Comitetul de conducere hotărî să pună în fruntea societății o persoană care prin numele și situația sa să fie pentru masa afiliaților o garanție a sprijinului Rusiei, « fără de care Eteria ar fi rămas ceea ce era de fapt, adică zero »[2]. Eteriștii au oferit conducerea supremă lui Capodistria, care împreună cu baronul Stroganov, ambasadorul Rusiei la Constantinopol, era principalul motor al Eteriei. Dar, datorită poziției sale oficiale, Capodistria ar fi angajat pe față Rusia într-o mișcare revoluționară, contrară tuturor principiilor și angajamentelor internaționale ale țarului. În urma refuzului său, eteriștii s-au adresat lui Alexandru Ipsilanti, fiul fostului domn al Țării Romînești, Constantin Ipsilanti. Prin calitatea lui de general în armata rusă și de aghiotant al țarului, precum și prin legăturile de rudenie cu cele mai însemnate familii din Fanar și din principate, el aducea considerabile mijloace de propagandă și contribuia la întreținerea credinței în intervenția Rusiei. Îndemnat de Capodistria, care l-a asigurat de asentimentul țarului și de faptul că n-ar trebui decît apariția cîtorva mii de revoluționari greci pentru ca armata rusă să treacă Prutul, Alexandru Ipsilanti a primit.

Dar pentru succesul propagandei eteriste nu era de ajuns ca șeful societății să fie o persoană de încredere a țarului, trebuia acreditată credința că șeful suprem era țarul însuși. De aceea Ipsilanti a luat, la 12 aprilie 1820, titlul de « efor şi procuror al autorităţii respectabile », sau cum s-a exprimat într-o scrisoare către eforii de la Constantinopol, « efor sau procuror general, acţionînd prin autorizaţie superioară ». Membrii Eteriei erau atît de convinşi că « autoritatea superioară » era ţarul, încît Stroganov, ambasadorul Rusiei la Constantinopol, a trebuit să dea o dezminţire, arătînd « că această autoritate e prea mare şi prea puternică prin propriile sale mijloace pentru a avea nevoie de acelea pe care ei par a voi să i le ofere »[1].

---

[1] *Răscoala din 1821*, vol. III, p. 257.

[2] Spiridon Trikupis, citat de K. Mendelsohn-Bartoldy, *Die Hetairie*, în *Historische Zeitschrift*, XVI (1866), p. 316.

Planul de acţiune

Din acest moment, evenimentele s-au precipitat. Ipsilanti şi-a luat un concediu de doi ani şi a vizitat eforiile de la Moscova, Kiev, Odesa şi Chişinău. Apoi, pentru a întocmi planul de acţiune, a convocat pe principalii conducători ai Eteriei la o consfătuire care s-a ţinut în noaptea de 1 octombrie 1820, în cimitirul de la Ismail. După ce s-au examinat cele mai extravagante planuri — debarcarea prin surprindere la Constantinopol, incendierea arsenalului, scufundarea flotei turceşti şi capturarea sultanului — s-a hotărît ca Ipsilanti să se îmbarce la Triest pe un vas grec şi să coboare în Moreea, unde, după asigurările eforilor din Constantinopol, aveau să-l aştepte 150 000 de greci înarmaţi. În acest sens au fost trimise ordine tuturor eforilor.

« Generalisimii armatei de la Dunăre », Iordache Olimpiotul şi Bimbaşa Sava, comandanţi ai gărzii domneşti, au primit printr-o scrisoare personală a lui Ipsilanti ordinul ca, la 14 noiembrie, să răstoarne cîrmuirea lui Alecu Suţu, să aresteze pe domn şi să constituie din boierii afiliaţi la Eterie un guvern provizoriu, adică revoluţionar, care să-i înlesnească trecerea Dunării între Vidin şi Ada-Kalè. La textul dictat secretarului său Gh. Lassanis, Ipsilanti a adăugat cu propria sa mînă: « Tot ce v-am scris în această scrisoare să fie cunoscut numai de voi doi. Armata de aici a primit ordin secret să fie gata a porni la primul semn şi ea se adună în taină »[2]. E vorba de armata rusă concentrată, sub ordinele generalului Wittgenstein, în apropierea Prutului.

În acelaşi timp, Ipsilanti înştiinţează pe Miloş Obrenovici, voievodul Serbiei că, la 15 noiembrie, are să izbucnească răscoala şi-l invită să mobilizeze armata sîrbă pentru a atrage trupele turceşti şi a-i lăsa drum deschis spre Grecia centrală.

Dar, de teamă de a nu fi prins de turci, Ipsilanti şi-a schimbat planul şi s-a hotărît să înceapă răscoala în Principatele romîne, cum îl sfătuiau şi eforii de la Constantinopol, convinşi, în urma conflictului izbucnit între Divanul imperial şi Miloş, că Serbia şi Bulgaria erau gata să ridice armele. Mihai Suţu fu însărcinat să pregătească 150 000 de chile de făină şi un număr de vite corespunzător pentru aprovizionarea unei armate de 30 000 de oameni, care avea să treacă Prutul la Leova. În sfîrşit, nădejdea că răscoala din Principatele

---

[1] Arh. Min. Ext. Moscova, dos. 2 333/1821, fol. 305—314.
[2] Loc. cit., dos. 837/1821, fol. 39.

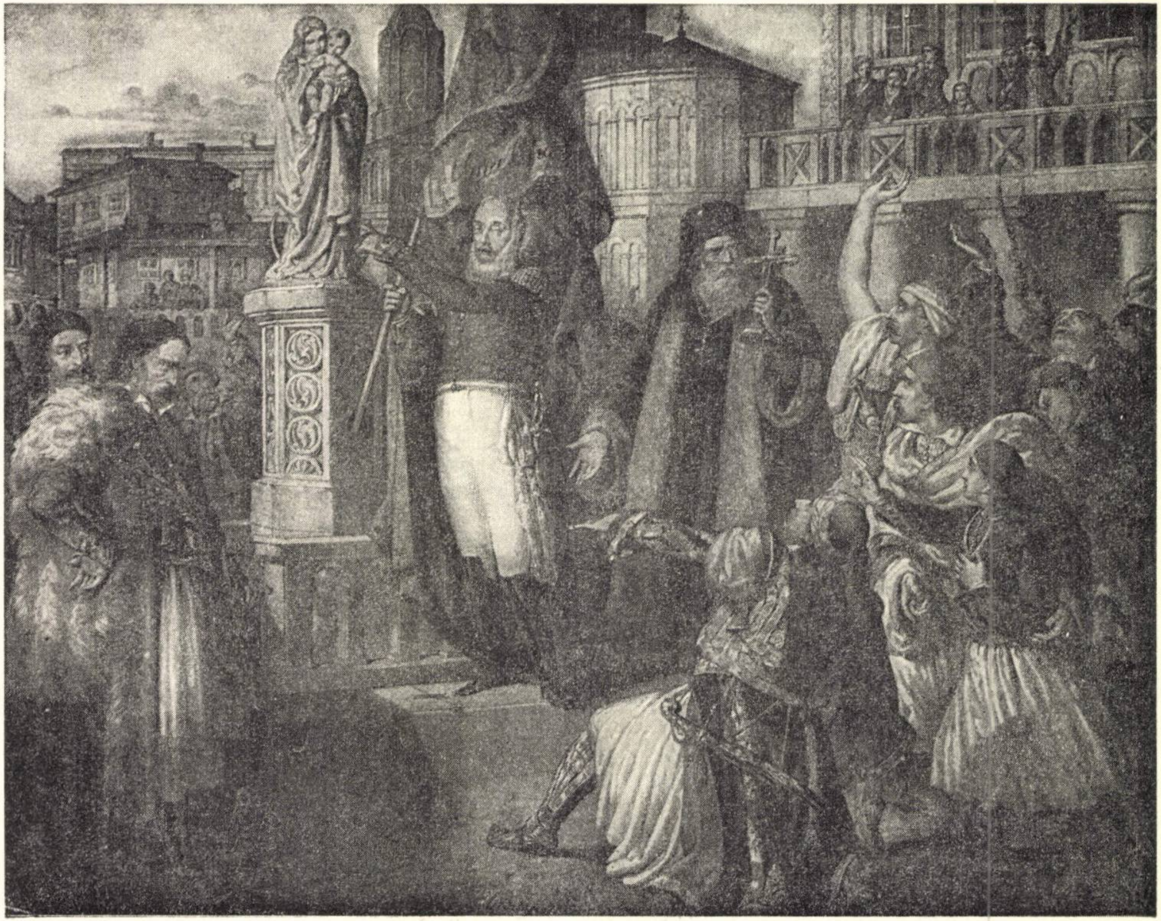

Fig. 138. — Alexandru Ipsilanti ridicînd steagul răscoalei la Iaşi (fantezist).

romîne va împinge guvernul otoman să violeze teritoriul nostru şi să procure Rusiei motivul legal de a declara război l-a determinat să înceapă acţiunea în Oltenia.

Dar, pentru a provoca răscoala din Ţara Romînească şi din Moldova, Ipsilanti nu s-a bizuit decît pe boierime şi pe clerul înalt, care voiau să-şi păstreze privilegiile feudale. Caracterul predominant aristocratic al acţiunii lui a lipsit Eteria de sprijinul maselor populare. Nici în Moldova, nici în Ţara Romînească, Ipsilanti n-a chemat masele la luptă pentru abolirea servituţilor feudale şi pentru confiscarea « averilor rău agonisite ale tiranilor boieri ». Dimpotrivă, trupele lui aveau să continue sistemul de jaf şi silnicii al regimului turco-fanariot, iar conducătorii Eteriei aveau să-l justifice. De aceea poporul nu s-a mişcat la apariţia lui nici în Moldova, nici în Ţara Romînească. Masele au urmat chemarea lui Tudor Vladimirescu, care, pe lîngă răsturnarea dominaţiei otomane, voia să răstoarne şi stăpînirea boierilor.

3. ROLUL LUI TUDOR VLADIMIRESCU

Conducătorul mişcării revoluţionare din 1821, Tudor Vladimirescu, s-a născut pe la 1780 în satul Vladimiri (Gorj), dintr-o familie de moşneni. El « a învăţat carte şi limba greacă » în casa boierului Ioan Glogoveanu, care voia să-şi facă din isteţul băiat un bun administrator de moşie şi care l-a întrebuinţat în afacerile de negoţ, mai ales la exportul de vite. Tudor avu astfel prilejul să facă mai multe călătorii în Transilvania, unde Glogoveanu exporta pînă la 2 000 de capete de vite (boi, vaci, capre, oi) şi să-şi constituie un mic capital cu care a făcut apoi comerţ pe cont propriu.

Tudor
înainte de 1821

În 1806 a fost numit vătaf de plai la Cloşani, adică administrator al unui district de munte, ceea ce l-a pus în legătură cu căimăcămia Craiovei şi l-a făcut cunoscut în cercurile largi ale Olteniei. Cu mici întreruperi, Tudor avea să păstreze vătăşia pînă la sfîrşitul anului 1820, cînd avea să fie chemat la Bucureşti pentru marea lui misiune revoluţionară.

În timpul vătăşiei sale, Tudor s-a îndeletnicit şi cu comerţul, cu arendăşia şi cu morăritul. În relaţii cu turcii din Ada-Kalè, cu negustorii de la Orşova şi Craiova, el făcea comerţ de cereale, vite, peşte sărat şi ceară. Prin aceste îndeletniciri, Tudor a devenit membru al clasei mijlocii în formaţie, care era interesată în abolirea relaţiilor feudale, şi a venit în contact cu toate păturile sociale din Oltenia. El a cunoscut toate formele de exploatare şi de asuprire ale stăpînirii boiereşti şi turco-fanariote şi a experimentat pe propia-i piele năpăstuirile, stoarcerile şi nedreptăţile organelor ei.

O mărturie contemporană susţine că la vîrsta de 18 ani Tudor ar fi intrat în rîndul pandurilor, după datina judeţului în care se născuse. Prin originea sa de moşnean, Tudor făcea efectiv parte din această populaţie războinică, din care, deja în timpul războiului din 1789—1791, austriecii formaseră cete de volintiri care luptaseră la Smîrdan. O parte din cetele de volintiri a fost menţinută şi după încheierea păcii de la Şiştov (1791) pentru a apăra Oltenia împotriva expediţiilor de jaf ale pasvangiilor şi cîrjaliilor. Constantin Ipsilanti (1802—1806), care pentru un moment (1807) a unit sub sceptrul său Moldova şi Ţara Romînească, şi-a constituit o armată din arnăuţi, croaţi şi panduri olteni. În timp de pace, din rîndul pandurilor se recrutau slujitorii domneşti şi efectivele poterilor. Pandurii constituiau deci o categorie privilegiată în mijlocul ţărănimii oltene şi se bucurau de scutire de impozite şi de alte privilegii. Faptul de a fi făcut parte din acest corp avea să fie decisiv pentru cariera lui Tudor Vladimirescu.

În 1807, el a condus corpul de volintiri care avea să lupte pînă la sfîrşitul războiului în detaşamentul generalului Isaiev. Pentru vitejia şi talentul său militar, Tudor fu numit « comandir » şi ajunse să comande cea mai mare parte a corpului de panduri. El s-a distins în luptele de la Cerneţi, Rahova, Negotin şi Cladova prin curajul, iniţiativa şi însufleţirea lui. Comandanţii superiori ruşi au lăudat promptitudinea şi succesul cu care Tudor şi-a îndeplinit, « ca cel mai bun ofiţer », toate misiunile, disciplina perfectă a trupelor sale şi l-au dat ca exemplu de iniţiativă şi curaj. Pentru actele sale de vitejie a fost înaintat *porucic* (locotenent), decorat cu ordinul Sf. Vladimir cu spade şi gratificat cu un inel de aur, gravat cu iniţialele ţarului. Aceste distincţii i-au asigurat protecţia consulului Rusiei şi calitatea de *sudit* rus.

Această calitate şi prevederile tratatului de la Bucureşti l-au apărat de răzbunarea turcilor. În 1814, pentru a lichida moştenirea soţiei lui N. Glogoveanu, decedată la Viena, şi pentru a-i aduce în ţară fetiţa, el a făcut o călătorie la Viena, în perioada congresului de pace (14 iunie — 26 decembrie 1814). Cunoscînd limbile germană şi greacă, Tudor a putut să urmărească problemele politice care se dezbăteau în presă şi în colonia greacă, cu care banul Costache Ghica, socrul lui Glogoveanu, era în contact.

În orice caz, contactul cu lumea grecească, în care prezenţa la Congres a contelui Capodistria trezea atîtea speranţe şi inspira planuri legate de împărţirea Imperiului otoman şi alungarea turcilor din Europa, n-a rămas fără urme asupra lui Tudor, deoarece iată ce scria de la Viena la 28 iulie: « Vremea pe aici este tăcere, nimic mişcare. Să aşteaptă la octomvrie din toate părţile ministri pentru congres şi vine şi împăratu Rosiei. Să sună că atunci va fi ceva şi pentru locurile acelea; ci mult au fost, puţin au rămas » [1].

Întors în ţară la începutul anului 1815, Tudor află că garnizoana otomană din Ada-Kalè — adalîii — care cutreerase judeţele Mehedinţi şi Gorj şi le prădase de toate proviziile: « grîu, orz, unt, miere şi vite din destul », a distrus şi gospodăria lui de la Cerneţi şi i-a luat toate bucatele.

---

[1] *Răscoala din* 1821, vol. I, p. 82.

« Hoţomanii de la Ada-Kalè au prăpădit lumea du pe la noi, scrie Tudor lui Glogoveanu; şi de la mine şi de la dumneata au luat toate bucatele şi tot ce au găsit; încă şi pe oameni i-au pedepsit tare. Cerneţu l-au ars tot ». Trupele trimise de Poartă să curețe Oltenia de adalîi au pricinuit pagube şi mai mari.

Aceste întîmplări au fost pentru Tudor Vladimirescu ca o concretizare a nenorocirilor ţării în propria sa nenorocire şi l-au făcut să înţeleagă una din cauzele relelor ţării: dominaţia otomană.

« Apoi din nechivernisirea stăpînilor ţării noastre vezi cîtă prăpădenie ni se pricinueşte!... Nu s-ar fi putut iconomisi ca să nu să fie făcut această prăpădenie? O stăpînire cu aşa ţară mare în mîini şi un lucru de nimic n-au putut popri, ci ne lăsară de ne prăpădirăm şi ne stinsărăm de tot! Adalîii au început a lua şi robi oameni, spre mai mare bătaie de joc! » Sentimentul de revoltă se transformă deja în hotărîre de răzbunare: « Ci vor lua plată dumnezăiască! » [1].

La conştiinţa caracterului nefast al dominaţiei otomane se adaugă instinctul de revoltă împotriva abuzurilor şi privilegiilor boierimii mari pentru a face din Tudor un răzvrătit. El a reprezentat spiritul revoluţionar al clasei mijlocii, care prinde a se înfiripa dintre fruntaşii satelor, dintre negustori, meseriaşi şi boiernaşi, care se văd împiedicaţi în ascensiunea lor de orînduirea feudală, sprijinită şi prelungită de dominaţia otomană.

Tudor izbutise, printr-un efort necurmat şi iscusit, să se ridice în rang şi să strîngă o avere apreciabilă pentru condiţia lui. Dar cît erau de precare şi averea şi situaţia socială dobîndite cu atîta trudă! Incursiunea unei bande de adalîi a distrus într-o zi — nu în timp de război, ci în timp de pace — agoniseala mai multor ani, iar condiţia lui de sluger cu posluşnici nu l-a pus la adăpostul samavolniciilor şi insultelor celor mari. Ispravnicul judeţului Mehedinţi, Nicolae Glogoveanu, căruia Tudor îi adusese atîtea servicii, într-un rînd i-a călcat moşia ca să-i dărîme moara.

Împotriva acestor năpăstuiri, Tudor a căutat reparaţie în justiţie. Oamenii care nu ştiau ce însemna pentru un moşnean o călcare de hotar l-au numit « răzăş iubitor de şicane ». Experienţa în această materie l-a atins cel mai dureros şi i-a smuls accentele cele mai violente. Contactul zilnic cu o administraţie coruptă şi cu o justiţie venală exasperează temperamentul său violent şi susceptibil şi dă expresiilor sale o notă de amărăciune şi de revoltă. Astfel, coborînd scările clădirii divanului domnesc, unde pierduse un proces cu Nicolae Glogoveanu, Tudor ar fi ameninţat pe boieri cu degetul, zicînd: « Pe unde pun azi cocoanele voastre panglicile, vor pune într-o zi oltenii mei curelele opinicilor » [2].

Tudor ar fi declarat episcopului de Argeş, Ilarion: « De-oi trăi, voi face douăsprezece perechi de opinci din pielea a doisprezece boieri divaniţi ». În 1821, vorbind cu Ilarion despre boierii care se angajaseră în lupta contra stăpînirii otomane şi au fugit apoi la Braşov, a izbucnit: „Ii voi scurta de o palmă, pe cîţi sînt boieri divaniţi; îi voi umplea apoi cu paie şi-i voi trimite plocon din partea ţării la curţile împărăteşti, unde or să fie negreşit puşi la muzeu; căci acolo e locul lor, lîngă hiarele sălbatece »[1]. Aceste vorbe sînt confirmate şi de alte surse contemporane. Ele exprimă puternicele sentimente antiboiereşti ale lui Tudor.

---

[1] *Răscoala din 1821*, vol. I, p. 89.

[2] C. Aricescu, *Istoria revoluţiunii romîne de la 1821*, p. 36.

Toţi contemporanii care l-au cunoscut au relevat caracterul său sumbru, posomorît şi aspru. Vorba lui era scurtă, poruncitoare şi, pentru gradul său de cultură, uimitor de elocventă. Pe lîngă acestea, toată înfăţişarea lui avea « un aer de comandir ». Pe cît de puţin era respectat şi temut de soldaţii săi Ipsilanti, pe atît era Tudor de ai săi. Zilot Romînul a prins toate aceste trăsături într-o frază pătrunzătoare şi justă: « Cu adevărat avea omul şi duh firesc, şi vorba lui puţină, şi totdauna pe gînduri; şi cînd îl frigea cărbunele ce-l avea ascuns în inimă scăpa cîte o vorbă desperată asupra tiraniei »[2].

Iată însuşirile personale pe care Tudor avea să le pună în serviciul misiunii sale revoluţionare: o minte ageră şi o largă experienţă a oamenilor, o voinţă dîrză şi o ambiţie puternică, un dar natural de comandant şi hotărîrea de-a merge pînă la capătul acţiunii întreprinse. În clipa în care a ridicat steagul pentru cucerirea « drepturilor patriei » sale, el s-a îmbrăcat « cu cămaşa morţii »[3]. Patria pentru Tudor nu era « tagma jefuitorilor », ci poporul, cu al cărui « sînge s-au hrănit şi s-au poleit tot neamul boieresc »[4].

Legămîntul lui Tudor cu Eteria

Cînd conducerea Eteriei a hotărît să pornească mişcarea, Tudor a socotit că sosise momentul să ridice steagul răscoalei în Oltenia. Prin legăturile sale cu pandurii şi prin prestigiul de care se bucura în rîndurile lor, Tudor era desigur cel mai indicat să îndeplinească asemenea misiune.

Fapt important, în noiembrie 1820, cînd a venit la Bucureşti, Tudor a descins la Constantin Samurcaş, în casa căruia s-au ţinut consfătuirile principalilor membri ai Eteriei şi s-au luat hotărîrile în vederea acţiunii iminente.

La 15 ianuarie 1821, cînd Al. Suţu era pe moarte sau mort, s-a format un comitet de oblăduire, un fel de comitet de regenţă, din « principalii actori şi promotori tainici ai răscoalei ». În aceeaşi zi, trei dintre ei — Grigore Brîncoveanu, Grigore Ghica şi Barbu Văcărescu — au semnat înţelegerea prin care Tudor urma să ridice « norodul cu arme »[5].

---

[1] C. Aricescu, *Acte justificative la istoria revoluţiunii romîne de la 1821*, p. 123.

[2] *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, VI (1891), p. 93.

[3] N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, p. 297.

[4] *Răscoala din 1821*, vol. I, p. 258.

[5] *Ibidem*, vol. I, p. 196; fraţii Dimitrie şi Pavel Macedonschi, într-o cerere de despăgubire din 1828, arată că boierii ocîrmuitori « mai întîi au dat jurămînt de credinţă către Eteria grecească; apoi au jurat faţă de un sluger Tudor Vladimirescu pe care ei l-au ales în 1821 şi l-au împuternicit în scris, făgăduindu-i că-l vor ajuta întru totul şi că pentru toate vor lua asupră-le răspunderea, ca să înarmeze norodul romînesc » (*ibidem*, vol. III, p. 376).

Tudor a pornit deci, cu ştirea şi din însărcinarea comitetului de oblăduire dar la iniţiativa sa, să deslănţuie răscoala, scopul acestei acţiuni fiind răsturnarea stăpînirii otomane şi cucerirea independenţei ţării. O înţelegere cu cei mai mari boieri ai ţării nu putea merge dincolo de un program pur politic, care să nu ştirbească privilegiile clasei boiereşti. Dar Tudor nu se putea opri aici. Dacă iniţiativa a venit de la el, cum o recunosc semnatarii actului — « după cererea d-tale vei fi folosit » — Tudor a văzut în însărcinarea oferită prilejul de a realiza revendicările clasei pe care o reprezenta. Programul lui nu se oprea la cucerirea independenţei, ci mergea pînă la reforma socială. Lozinca sa era *Dreptate şi slobozenie*, ceea ce însemna egalitatea tuturor în faţa legilor şi abolirea privilegiilor boiereşti.

Condiţiile în care Tudor a pornit la acţiune sînt o dovadă a prudenţei şi simţului său de răspundere. Garanţiile pe care le-a primit aveau să-i asigure o mare libertate de acţiune. Cei trei boieri jură că-i vor pune la dispoziţie toate « mijloacele folositoare şi cuviincioase », că vor « lucra unde şi la ce ni să va cuveni pentru obştescul folos » şi-l asigură că ei vor acoperi « cheltuiala la trebuinţa aceştii porniri; precum am şi făgăduit şi noi vom răspunde » [1]. Aceasta însemna, după însăşi interpretarea celor trei mandatari, că se acorda lui Tudor Vladimirescu slobozenie « ca să poată cheltui sau să arată că au cheltuit oricît va voi » [2]. În caz că vor călca aceste făgăduieli, ei primesc a fi judecaţi de cei « înfrăţiţi », adică de Eterie, şi pedepsiţi după hotărîrea pravilelor ca nişte « netemători de dumnezeu şi vrăşmaşi neamului şi binelui obştesc » [3]. Se vede limpede că aceste condiţii au fost dictate nu de boieri, ci de Tudor.

Înţelegerea comitetului de oblăduire cu Tudor a fost completată a doua zi, 16 ianuarie, printr-o convenţie încheiată cu Dimitrie Macedonschi, care de asemenea luptase împotriva turcilor în 1807—1812. Spre deosebire de Tudor, Macedonschi a fost tratat ca un mercenar. Drept răsplată, după succesul întreprinderii, adică « după aducerea în ordine a cîrmuirii acestui principat », i se promite leafă pe toată viaţa [4].

Autenticitatea acestor acte, care ni s-au păstrat numai în copii, este atestată de dosarul anchetei întreprinse de Kiselev în 1832, tocmai pentru a stabili dacă erau sau nu autentice, şi de legământul lui Tudor faţă de Eterie, pe care-l precizează şi completează. Din învoiala boierilor ocîrmuirii cu Dimitrie Macedonschi rezultă că programul boierilor se limita la răsturnarea jugului otoman. La aceasta se reduc declaraţiile lor cu privire la suferinţele îndurate de « neamul romînesc » din pricina jugului « neamului străin », de care în zadar « unii din patrioţii noştri » au încercat « de a mîntui nenorocita provincie ». « Acuma însă, înţelegînd noi că vremea dorită sau aşteptată a sosit şi este cu putinţă cu ajutorul lui dumnezeu de a ne mîntui » [5], ei s-au hotărît să pornească acţiunea.

---

[1] *Răscoala din 1821*, vol. I, p. 196.

[2] *Ibidem*, vol. III, p. 394.

[3] *Ibidem*, vol. I, p. 196.

[4] *Ibidem*, p. 197.

[5] *Ibidem*.

« Vremea aşteptată » era conflictul pregătit de Eterie în vederea unui război ruso-turc care să alunge pe turci din Europa şi să asigure independenţa ţării sub protecţia Rusiei ţariste. În aceste condiţii, care ar fi asigurat boierimii toate privilegiile ei de clasă şi deplina stăpînire politică, s-a angajat boierimea în Eterie. Conflictul latent şi ireductibil dintre boieri şi Eterie, pe de o parte, şi Tudor, pe de alta, era deci înscris de la început în însuşi actul de colaborare. K. Marx a marcat foarte limpede acest antagonism: « Vladimirescu era patriot romîn. El s-a adresat nu boierilor, ci ţăranilor »[1]. Avîntul maselor populare care s-au strîns în jurul lui Tudor avea să înăsprească conflictul şi să-l împingă pînă la ruptură. Independenţa politică nu putea fi pentru mase şi pentru Tudor, decît o simplă etapă spre reforma socială.

Fără îndoială că şi boierii au simţit riscurile unei ridicări la arme a maselor asuprite şi de aceea au căutat să încadreze acţiunea lui Tudor în dispoziţiile codului militar al Eteriei. Aşa se face că a fost introdus în prealabil în Eterie. Cunoaştem acum, într-o traducere germană, şi actul de iniţiere încheiat la sfîrşitul lui decembrie 1820 st. v. sau cel mai tîrziu la 15 ianuarie 1821[2]. Actul e semnat de Theodor, Iordache şi Ioan Farmache. El defineşte scopul înţelegerii: lupta pentru răsturnarea stăpînirii turceşti. Pentru aceasta, semnatarii se obligă să facă tot ce stă în puterile lor şi să-şi jertfească « nu numai averea, onoarea, armele..., ci şi scumpa noastră viaţă ». Punctul al treilea defineşte tactica de urmat: fiecare dintre semnatari e « autorizat să se prefacă a provoca dezordini, a stîrni complicaţii interne şi externe şi a se folosi de toată viclenia care poate duce la atingerea scopului nostru comun ». Cei trei asociaţi se angajează ca « pe toată durata acţiunii noastre, pînă la realizarea desăvîrşită a operei începute », să nu ia nici o hotărîre decît « în urma unei înţelegeri şi deliberări comune a tuturor membrilor asociaţiei noastre, întruniţi în şedinţă ». Cum la lupta de independenţă aveau să participe toate popoarele creştine din Imperiul otoman, legămîntul condamnă în termeni hotărîţi orice acţiune sau vorbă susceptibilă de a insinua, de exemplu, că « romînul de baştină nu trebuie să se supună arnăutului, nici arnăutul grecului, grecul sîrbului, sîrbul macedoneanului, ci toţi să lucreze de comun acord şi unitar ». Împuternicirea comitetului de oblăduire şi legămîntul faţă de Eterie aveau să pună la dispoziţia lui Tudor mijloacele materiale pentru a-şi constitui o oaste revoluţionară şi a porni lupta pentru dezrobirea poporului romîn.

4. ÎNCEPUTUL MIŞCĂRII ÎN OLTENIA

În noaptea de 18 spre 19 ianuarie 1821, Tudor a plecat din Bucureşti cu o ceată de arnăuţi din garda domnească puşi la dispoziţia lui de Grigore Brîncoveanu, care era mare spătar, şi la 21 a fost la Tîrgu-Jiu, unde a ridicat pe

---

[1] Arhiva Marx-Engels, ms. B. 85, la Institutul internaţional de istorie socială, Amsterdam.
[2] *Răscoala din 1821*, vol. I, p. 191—194.

Dinicu Oteteleşanu, unul din ispravnicii judeţului Gorj. Prin el, Tudor şi-a asigurat aprovizionarea mănăstirii Tismana, din care şi-a făcut o bază de rezistenţă împotriva unui eventual atac turc. Duminică 23 ianuarie, Tudor era la Padeş, în plaiul Cloşanilor, unde-l aştepta vechilul său Dumitru Gîrbea cu o sută de panduri. Prima etapă a acţiunii a fost străbătută fără nici un accident. Chiar şi boierii care calificaseră mişcarea lui Tudor drept o « faptă tîlhărească », recunoscură în adresa lor către Poartă că Tudor n-a făcut nimănui nici o pagubă sau supărare. Tot ce a luat de la locuitori pentru hrana cetei sale a plătit « în ducaţi imperiali de Austria »[1].

De la Padeş, Tudor a trimis în toate satele plaiului şi în plăşile vecine emisari ca să strîngă plăieşi, « făgăduindu-li leafă şi slobozenie »[2]. El a făcut în primul rînd apel la panduri, care, « în ciuda privilegiilor lor şi a constituţiei ţării »[3], fuseseră supuşi la dajdie. El le-a promis că-i va scăpa de aceste sarcini şi de stoarcerile ispravnicilor. Apoi, cînd s-a strîns în jurul lui o ceată destul de numeroasă, a lansat către « tot norodul omenesc din Bucureşti şi din celelante oraşe şi sate ale Ţării Rumîneşti » o proclamaţie care a produs asupra ţăranilor efectul unei declaraţii de război stăpînirii boierilor şi întregii orînduiri feudale.

Proclamaţia lui Tudor se adresa tuturor locuitorilor ţării, fără deosebire de naţionalitate, limbă şi religie, şi era îndreptată împotriva tuturor asupritorilor, atît mireni cît şi clerici. Ea excepta pe aceia care aderaseră la Eterie, care vor urma mişcării pornite de el « cum sînt făgăduiţi ». Dar ţăranii n-au înţeles această distincţie. Pentru ei toţi boierii erau tirani, averea tuturor era « rău agonisită » şi de aceea toate averile boiereşti şi bisericeşti trebuiau jertfite.

Proclamaţia de la Padeş, redactată la Bucureşti, înainte de începutul mişcării, prevesteşte viitorul conflict între Tudor şi boieri. Toate pasajele care fac procesul vechiului regim şi justifică mişcarea — imaginile populare ar ajunge s-o dovedească — sînt incontestabil de la Tudor. « Nici o pravilă nu opreşte pre om de a întîmpina răul cu rău! Şarpele, cînd îţi iasă înainte, dai cu ciomagul de-l loveşti, ca să-ţi aperi viiaţa... Dar pre bălaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre, zic, atît cele bisăriceşti, cît şi cele politiceşti, pînă cînd să-i suferim a ne suge sîngele din noi? Pînă cînd să le fim robi?... Veniţi dar, fraţilor, cu toţii, cu rău să pierdem pe cei răi, ca să ne fie noaă bine! »[4]. Prin aceste cuvinte, Tudor lansa un adevărat manifest de război, care avea să trezească dorul răzbunării în miile de ţărani strînşi în jurul lui.

În arzul lor către Poartă, boierii ocîrmuitori au dat aceeaşi interpretare proclamaţiei de la Padeş. Ei acuză pe Tudor că a arătat norodului « cum că cugetul lui priveşte spre a-i ocroti de a rămînea slobozi de subt supunerea domnilor şi a boierilor »[5].

---

[1] Hurmuzaki, vol. X, p. 109.
[2] N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, p. 6.
[3] Hurmuzaki, vol. XX, p. 539.
[4] *Răscoala din 1821*, vol. I, p. 207—208.
[5] *Ibidem*, vol. I, p. 215.

Caracterul revoluţionar al mişcării din Oltenia a fost recunoscut de la început şi la Iaşi. Tudor Vladimirescu, scrie Iacovachi Rizos-Nerulos lui Al. Ipsilanti, « a răsculat pînă alaltăieri toate judeţele de peste Olt, proclamînd libertate, egalitate şi desfiinţarea privilegiilor boierilor, răzbunînd pe cei care au fost nedreptăţiţi şi înapoind lucrurile jefuite; el cheamă prin proclamaţii întreg norodul dac sub arme » [1].

Cuprinşi de « entuziasmul răzbunării », ţăranii alergau sub steagul lui Tudor. În cîteva zile focul răscoalei a cuprins toată Oltenia şi ţăranii « au început cu toţii a se scula şi tot Principatul a se clăti » [2]. Pe unde trecea, Tudor era salutat de popor ca « un mîntuitor şi ca un zeu ocrotitor ». Poporul nu-l numea decît « domnul Tudor ». Participarea miilor de panduri în războiul din 1806—1812 şi însuşirea artei militare i-au furnizat lui Tudor cadre calificate şi i-au înlesnit organizarea mişcării.

S-a reprodus astfel ceea ce, în 1514, s-a întîmplat cu cruciaţii lui Toma Bakócz: de îndată ce ţăranii s-au văzut înarmaţi, în jurul unui şef al lor, şi-au întors armele împotriva asupritorilor şi exploatatorilor lor.

Sătenii care nu s-au înrolat în « Adunarea norodului », au atacat conacele şi moşiile boiereşti şi mănăstireşti. « La ciocoi, le ia ce găsesc » [3]. Moşiile mănăstirilor Cozia, Nucet-Vîlcea, Arnota, Motru au fost prădate de produsele lor. Locuitorii din Constantineşti au ars casele şi acareturile lui Hagi Ianuş, au spart pătulele şi pivniţele şi au stricat stupii. Locuitorii moşiei Radovanu au rupt gardul viei biv-vel-comisului Ion Ghica şi au prefăcut via în izlaz, de au ros-o vitele pînă la pămînt.

Pretutindeni sătenii năvălesc în păduri şi le taie. Distrugînd viile şi golind pivniţele, ei lovesc în odiosul monopol boieresc; tăind pădurile, ei protestează împotriva confiscării de către stăpînii de moşie a unui drept colectiv. La Bîrca (Olt), « rumînii s-au răsculat ca să-şi ia livezile pe care le-au avut înainte » [4]. Dar furia distrugerii loveşte mai ales în centrul puterii moşiereşti, în conacele unde se păzesc, pe lîngă roadele muncii clăcaşilor, registrele socotelilor strîmbe şi asupritoare pe care le ard.

În toată Oltenia, duhul revoltei transformă pe supuşii locuitori de altădată în răzbunători neînduplecaţi ai împilărilor şi jafurilor îndurate. Mai mulţi ţărani din Albeni (Gorj), globiţi pe nedrept de zapciul plăşii, s-au înrolat în ceata lui Ion Magheru şi, după ce zapciul a fugit în Transilvania, i-au atacat casa şi i-au luat vite, porci « şi altele, drept gloaba ce le luoase cînd era zapciu » [5]. Scutelnicii refuzară să mai verse boierilor « banii cîştiului », « zicînd că ţara s-au iertat de bir » [6].

---

[1] *Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 123.
[2] N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, p. 237.
[3] *Răscoala din 1821*, vol. I, p. 284.
[4] *Ibidem*, vol. II, p. 237.
[5] *Ibidem*, vol. III, p. 342.
[6] *Ibidem*, vol. II, p. 90.

Fiul lui Hagi Ianuş, care se ocupa de moşia Ianuşeşti, scrie tatălui său: « Rumînii au mari fumuri şi nu ne putem vedea de nici o treabă, deoarece nimeni nu ne ascultă ». Peste cîteva zile, el adaugă: « Nu pot să poruncesc rumînilor şi scăunaşilor, deoarece nu sînt cei dinainte, aşa cum îi cunoşteaţi, acum ei sînt stăpîni, şi eu mă tem mai mult de ei » [1].

Din Oltenia mişcarea s-a întins în toată Ţara Romînească, chiar şi în unele părţi ale Moldovei. Caracterul cel mai general, mai organizat şi mai conştient l-a prezentat mişcarea în judeţul Buzău, unde numărul satelor moşneneşti era cel mai mare din Muntenia. Ispravnicii înştiinţează la 3 aprilie vistieria că « s-au răzvrătit tot judeţul » [2] deci, împreună cu moşnenii, şi clăcaşii, şi cer ajutor. Satul Moşeşti refuză să dea conace şi să facă transporturi, zicînd « că este porunca să dea boierii conace, iar nu ţara » [3]. Pogonarii din Sărata refuză să se prezinte la lucru şi ameninţă pe cei ce s-ar supune că le vor tăia mîinile. Sătenii dimprejurul moşiei Maxenu a episcopiei Buzăului au intrat în pădure şi au tăiat a treia parte din ea. Multe sate s-au împrăştiat « pin prejur ». Ispravnicii au încercat să oprească cîteva sate, dar oamenii nu s-au supus, « sărind cu zurbà asupra noastră » [4].

În judeţele din cîmpia Dunării, unde aproape totalitatea sătenilor erau clăcaşi, mişcarea a avut un caracter local, fără o idee de ansamblu. Locuitorii din Merişani şi din alte sate ale judeţului Teleorman au devastat casele slugerului Matei Păucescu. Satul Clăcaşii de pe moşia Slobozia (Vlaşca) a căminarului Barbu Ştirbei « nu s-au strămutat, ci au arat, au cosit, strîngîndu-şi fiecare rodurile lor, făr'de a da la nimeni nimic. Încă şi alte pagube mari i-au făcut, vînzînd înşuşi ei vin şi rachiu pe acel an ». La Urziceni (Ialomiţa), locuitorii au luat « toate bucatele ce avea strînse din alţi ani » arendaşul. Locuitorii din Oinac şi din alte sate ale raialei Giurgiului au intrat în viile banului Constantin Filipescu din judeţul Vlaşca « cu 44 cară cu cîte 4 boi » şi au ridicat butoaiele cu vin [5].

Cazuri de « apostasie » s-au produs şi în Moldova. La moşiile Trifeştii şi Cornii (Roman), locuitorii au golit hambarele de porumb. La Ţaţomireşti, sătenii au atacat curtea biv-vel-pitarului Cuza. Locuitorii din Paşcani, Dămieni şi Cuca (Covurlui) au ridicat toate produsele de pe moşia postelnicului Grigore Ventura. Asemenea întîmplări s-au produs şi pe moşiile Ruginoasa (Roman) şi Cucuteni (Iaşi).

Mărturiile documentare confirmă aprecierea generală a unui contemporan asupra mişcării din 1821: « Aproape toată Ţara Romînească s-a tulburat şi s-a împrăştiat şi a fost despuiată mult de răsculaţi; cei mai mulţi boieri au fost despuiaţi şi negustorii au suferit destule pagube » [6].

---

[1] *Răscoala din 1821*, vol. II, p. 102 şi 114.
[2] *Ibidem*, p. 25.
[3] *Ibidem*, vol. I, p. 370.
[4] *Ibidem*, p. 436.
[5] *Ibidem*, vol. III, p. 351.
[6] *Ibidem*, p. 260.

În acelaşi timp, pentru a adormi vigilenţa turcilor şi pentru a preveni intervenţia lor imediată, Tudor adresă sultanului un arz, în care îşi afirma fidelitatea sa faţă de Poartă, susţinea că mişcarea era îndreptată împotriva domnilor fanarioţi şi a marilor boieri, uniţi cu ei, şi cerea sultanului să trimită un om împărătesc care să cerceteze jalnica stare a ţării şi s-o îndrepte. Arzul a fost trimis la Constantinopol prin Derviş paşa de Vidin, faţă de care Tudor repetă că « arădicarea noastră » nu e decît împotriva boierilor « care ne-au mîncat dreptăţile noastre » [1].

De asemenea Tudor a informat printr-un curier expres, pe împăraţii Rusiei şi Austriei despre motivele pentru care poporul s-a răsculat împotriva asupritorilor săi. În răspunsul lor, aceştia aveau să-l acuze că în proclamaţiile sale, a insinuat că « răscoala sa este încuviinţată de curtea de la St. Petersburg şi nu este dezaprobată de cea de la Viena » [2].

În cîteva zile, toate satele din plaiul Cloşanilor s-au adunat la Padeş, gata de răscoală. În faţa acestei adunări, Tudor proclamă desfiinţarea birului şi făgădui că, după ce va fi restabilit drepturile şi privilegiile de care se bucura ţara din vechime şi va fi întemeiat dorita dreptate şi libertate, va face să se restituie fiecăruia ce i s-a luat pe nedrept şi va extermina pe asupritorii poporului, iar averile lor le va împărţi acelora care au suferit năpăstuiri şi nedreptăţi [3].

Într-o săptămînă (23—28 ianuarie), trecînd de la Padeş spre Strehaia, prin Baia de Aramă, Broşteni şi pe lîngă Cerneţi, Tudor a încorporat în adunarea sa 1 500 de panduri, pregătiţi de mai înainte de căpitanii săi Ioniţă Creţescu, D. Gîrbea, Barbu Urleanu, N. Zoican, V. Moangă şi alţii. La panduri se adăugau şi alţi ţărani, care « veniau cu miile de se înrolau la Vladimirescu » [4].

La Strehaia, oastea lui Tudor s-a unit cu ceata lui Dimitrie Macedonschi, care venea de la Ciovîrnăşani, şi cu aceea a lui Simion Mehedinţeanu, care, pornind de la Podul Grosului spre Strehaia, se ciocnise la Tîmna cu detaşamentul vistierului C. Crăiniceanu şi îl încorporase în ceata sa. La Strehaia, care se predase la simpla somaţie a lui Dimitrie Macedonschi, Tudor a instalat o garnizoană de 200 de oameni, sub comanda fratelui său Papa, apoi s-a îndreptat spre mănăstirea Motru, apărată de cei doi ispravnici ai judeţului Mehedinţi, căminarul Şt. Bibescu şi stolnicul Barbu Viişoreanu, cu 40 de oameni. Tudor Vladimirescu împresură mănăstirea şi o sili să se predea. Ceata trimisă de divanul Craiovei în ajutorul mănăstirii a trecut, cu căpetenia ei cu tot, de partea răsculaţilor. După ce şi-a asigurat stăpînirea celor trei mănăstiri întărite — Tismana, Strehaia şi Motru — Tudor şi-a aşezat tabăra la Ţînţăreni.

Autorităţile locale, neinformate de caracterul şi scopul mişcării, au încercat uneori să reziste. Cînd, la 29 ianuarie, Tudor a apărut la Tîrgu-Jiu, ispravnicul

---

[1] *Răscoala din 1821*, vol. I, p. 211.

[2] Acad. R.P.R., *Rapoarte consulare engleze*, vol. I, p. 427—428 (manuscris).

[3] I. Fotino, *Tudor Vladimirescu şi Alexandru Ispilante*, p. 14.

[4] *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. III, t. XIII (1932—1933), p. 27.

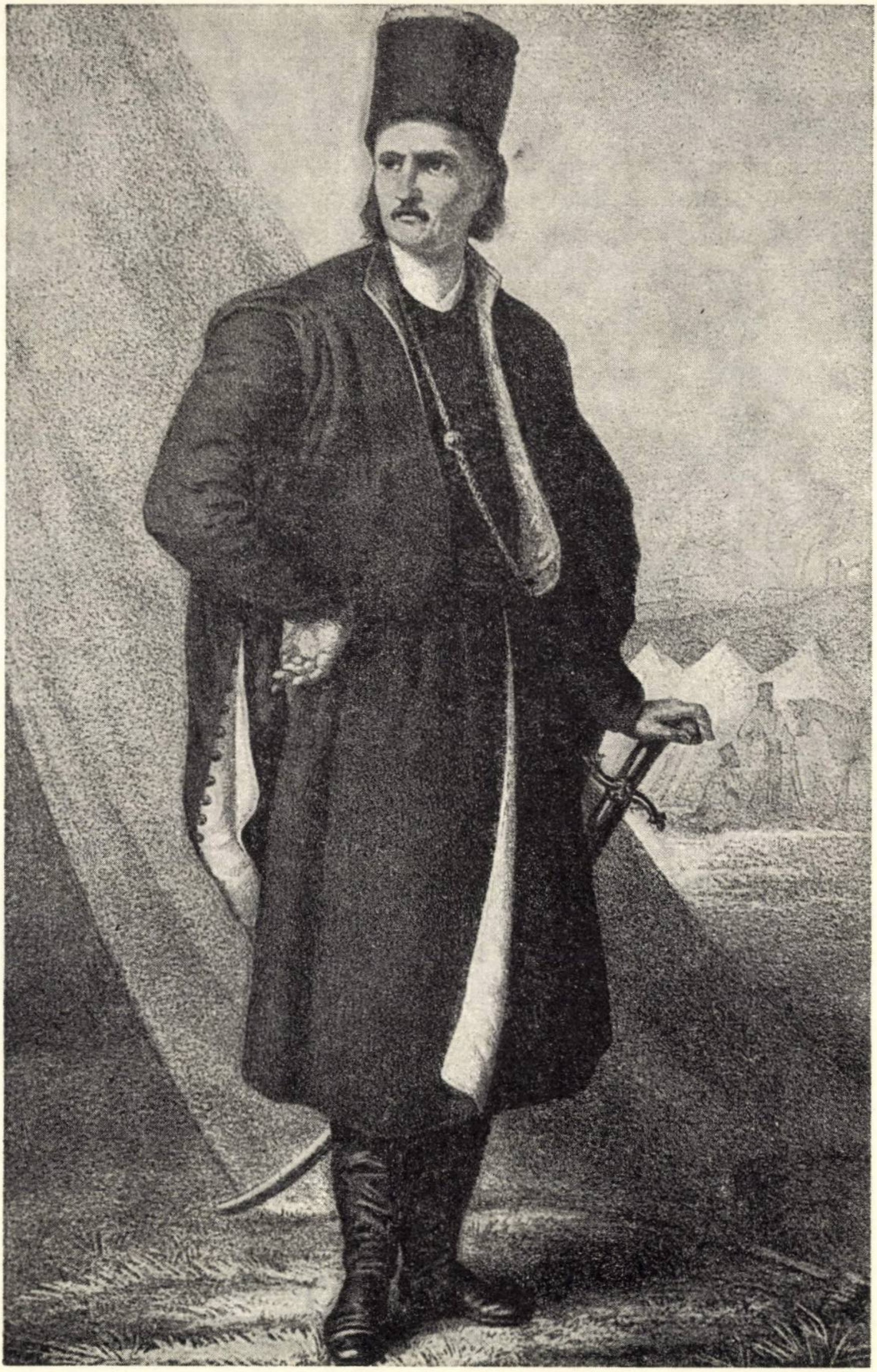

Fig. 139. — Tudor Vladimirescu. Litografie după tabloul lui Th. Aman.

județului Mehedinți a chemat în grabă ceata de 300 de panduri care slujea la București. Aceștia au încercat să taie la Tîmna drumul lui Tudor spre Strehaia, dar au fost împresurați de panduri și de arnăuți « de ai zaverei » și somați să se predea, că « au firman ». Unul dintre căpitani a vrut să li se împotrivească, dar pandurii lui au întors armele către el, zicînd că « și acum țiu cu ciocoii? » [1].

Divanul Craiovei a trimis pe Ioan Solomon cu o ceată de « ostași buni » să potolească niște sate răzvrătite și să le împiedice a se alătura la Adunarea lui Tudor. El a izbutit să silească pe sătenii răzvrătiți să se întoarcă la vetrele lor. Dar a fost de ajuns ca Tudor să-i trimită prin Iordache Olimpiotul o scrisoare explicativă, pentru ca atitudinea lui să se schimbe. Iordache și Solomon au jurat, împreună cu oștenii lor, să fie frați și să lupte pînă la ultima picătură de sînge pentru lege și pentru patrie.

Ce a putut să schimbe așa de brusc și de radical atitudinea lui Solomon? E lămurirea pe care Tudor a dat-o și Adunării sale, cînd Alexandru Ipsilanti a intrat în Țara Romînească, anume că « pornirea aceasta e din porunca țarului Alexandru al Rusiei și privește nu numai mîntuirea noastră, ci și a întregului neam grecesc... Noi vom înlesni trecerea prințului Ipsilanti peste Dunăre, ca să meargă spre mîntuirea patriei sale. Rușii ne vor ajuta ca să cuprindem cetățile turcești de pe marginea Dunării ce cad în partea noastră și apoi ne vor lăsa liberi și independenți » [2].

Astfel, făgăduind pandurilor restabilirea privilegiilor, clăcașilor împărțirea « averilor rău agonisite ale tiranilor boieri » și încetarea năpăstuirilor dregătorilor, tuturor slobozenie și ușurare de sarcini, Tudor a izbutit să ridice în picioare toată Oltenia și să-și constituie o oaste căreia nici o forță locală nu i-a putut rezista. Dar, înainte de a se simți stăpîn pe situație, Tudor mai avea să înfrunte opoziția ocîrmuirii de la București, care, deși înțeleasă cu el, trebuia să păstreze aparențele unei perfecte lealități față de Poartă, și prin urmare, să se prefacă a combate mișcarea revoluționară izbucnită în Oltenia. În al doilea rînd, el trebuia să facă față primejdiei unei intervenții a trupelor turcești.

5. MĂSURILE COMITETULUI DE OBLĂDUIRE

Era evident că Obșteasca Adunare a clerului și boierilor și Comitetul de oblăduire, prin încetineala măsurilor de represiune, prin negocierile cu turcii și prin parlamentările cu Tudor, nu căutau decît să cîștige timp în vederea sosirii lui Al. Ipsilanti și a oștilor ruse și să aducă răscoala din Oltenia « la un punct ireparabil » [3]. Tudor însuși, în loc să-și continue drumul triumfal spre București, s-a oprit de la 4 pînă la 28 februarie la Țînțăreni, în fața taberei guvernamentale de la Coţofeni, cu care avea conciliabule zilnice, mai ales după sosirea lui Iordache în Oltenia. Aici ar fi fost Tudor informat, prin Sava şi Iordache, de sosirea lui Ipsilanti la Iaşi.

---

[1] C. D. Aricescu, *Acte justificative*, p. 35.
[2] *Ibidem*, p. 91. (Traducere rectificată de N. Camariano.)
[3] Arh. Min. Ext. Moscova, dos. 837/1821, fol. 49—51.

Nici N. Văcărescu, trimis în Oltenia să amintească locuitorilor « cu binişorul sfînta datorie a supunerii », nici C. Samurcaş, care l-a înlocuit cu misiunea de a potoli tulburarea, n-au făcut decît să-i treacă lui Tudor trupe şi bani. După sosirea sa în Oltenia, Samurcaş, « unul din membrii cei mai însemnaţi ai Eteriei greceşti », a cerut Comitetului de oblăduire să-i trimită 172 000 de taleri « pentru a prinde sau omorî pe Tudor » [1]. Banii i-au fost trimişi în urma intervenţiei lui Pini. La Bucureşti, lumea era convinsă că banii ceruţi de Samurcaş aveau să-i servească lui Tudor pentru a pregăti unirea trupelor sale cu cele ale eteriştilor care veneau din Moldova. Într-adevăr, din suma primită de la Bucureşti, Samurcaş i-a trimis lui Tudor, prin Hagi Prodan, 90 000 de taleri.

Nici caimacamii noului domn, C. Negri şi Şt. Vogoride, sosiţi la Bucureşti la 23 februarie, deşi erau împuterniciţi să apeleze la trupele turceşti, n-au făcut nimic pentru a restabili ordinea. Ei s-au justificat spunînd că aşteaptă hotărîrea boierilor. În realitate şi ei erau eterişti, ca şi noul domn, Scarlat Callimachi.

Cînd află de sosirea lui Ipsilanti la Iaşi, Tudor părăsi tabăra de la Ţînţăreni şi coborî încet spre Slatina. El îşi potrivea înaintarea după a lui Ipsilanti, pe care îl anunţase de pornirea acţiunii sale şi cu care era în corespondenţă.

La 4 martie, Tudor ajunse cu Adunarea sa, care se compunea din 6 000 de pedeştri şi 2 000 de arnăuţi călări, la Slatina, unde luă o serie de măsuri militare. Ioan Solomon fu trimis înapoi la Craiova pentru ca, împreună cu trupele ce i se vor pune la dispoziţie, să împiedice intrarea turcilor în Oltenia. Iordache şi Farmache au fost trimişi pe sub munţi pentru a tăia drumurile ce duceau în Transilvania şi a împiedica pe boieri să fugă din Bucureşti şi pentru a-l întîmpina pe Ipsilanti la Focşani.

Exodul boierilor începuse la 28 februarie/12 martie, cu Grigore Brîncoveanu, Gr. Ghica şi Barbu Văcărescu, logofătul Ştefan Bellu şi vistierul Ioan Manu, care au apucat precipitat drumul Braşovului, unde au ajuns la 9 martie, urmaţi îndeaproape de vornicii Gr. şi Iordache Filipescu, Const. Samurcaş, Alecu Ghica şi hatmanul Nicolae Mavru.

Fuga boierilor n-a fost provocată numai de teama faţă de Tudor, ci şi de un eveniment care răsturna toate calculele pe care îşi întemeiaseră acţiunea lor şi adeziunea la Eterie: dezavuarea mişcării lui Tudor de către împăraţii Rusiei şi Austriei, întruniţi în Congres la Laibach, împreună cu regele Prusiei.

La 10 martie, Tudor a pornit spre Bucureşti cu grosul armatei sale, străbătînd 25 km pe zi, ceea ce constituie o dovadă excelentă de disciplină şi organizare militară, iar la 16 martie a ajuns la Bolintinul din Vale.

---

[1] Hurmuzaki, vol. XX, p. 562, 569—570.

Tudor informase printr-un curier special cabinetele rus şi austriac de acţiunea sa şi « avu îndrăzneala să ceară sprijinul şi intervenţia celor doi împăraţi»[1]. Ţarul răspunse prin depeşa contelui Capodistria, din 7 martie st.n., care sosi la Constantinopol la 24 martie şi prin care autoriza pe Pini să declare că « puterile aliate erau hotărîte să se împotrivească la progresele răului în măsura mijloacelor lor respective » şi că « locotenentul Vladimirescu e degradat din calitatea de cavaler al unuia din ordinele ruse şi nu mai posedă nici un titlu la protecţia majestăţii sale imperiale » [2]. Ţarul reproba tot ce s-a întîmplat în Ţara Romînească, se declara hotărît să-şi unească forţele cu cele ale aliaţilor săi pentru a combate revoluţia, dacă ar cuprinde principatele, şi autoriza cîrmuirea Ţării Romîneşti să ceară intervenţia trupelor turceşti. Grigore Brîncoveanu a aflat desigur, ca şi Al. Ipsilanti, înainte de sosirea depeşei oficiale a lui Capodistria despre dezavuarea ţarului, şi de aceea a fugit la Braşov atît de precipitat, încît a uitat să-şi ia şi actele de proprietate asupra moşiei de la Sîmbăta (Făgăraş), de care avea să aibă aşa de mare trebuinţă în timpul refugiului. Fuga lui a produs panică şi a determinat emigraţia generală a clasei stăpînitoare.

Tudor a luat oficial cunoştinţă de dezavuarea ţarului la 18 sau 19 martie, după ce sosise cu corpul principal al Adunării sale la Bolintin, printr-un pitac al marelui vistier Al. Filipescu-Vulpe, însoţit de o notă a consulului rus Pini, care ameninţa cu publicarea dezavuării ţarului. Tudor răspunse că publicarea pe el nu-l supără. Evident, el considera dezavuarea ca o simplă stratagemă, impusă ţarului de necesitatea momentului. Intrarea lui Al. Ipsilanti în Moldova avea să risipească toate iluziile.

6. ECOUL MIŞCĂRII DIN OLTENIA PRINTRE ROMÎNII DIN TRANSILVANIA

Mişcarea lui Tudor Vladimirescu a trezit printre romînii din Transilvania un ecou atît de puternic, încît a evocat în faţa autorităţilor şi a claselor stăpînitoare spectrul lui Horea şi le-a silit să ia cele mai severe măsuri de prevedere. Caracterul antifeudal al mişcării lui Tudor a fost recunoscut de la început de ţărănimea ardeleană care, cu 30 de ani înainte, se ridicase cu atîta forţă revoluţionară împotriva exploatării feudale şi care n-aştepta decît prilejul de a relua lupta. Acest fapt a alarmat clasele stăpînitoare. « Lucrul cel mai primejdios — scrie generalul Schustekh, comandantul suprem al forţelor imperiale din Transilvania — mai ales pentru ţările vecine <cu Ţara Romînească>, e părerea răspîndită de Teodor printre ţăranii din Oltenia că boierii n-au drepturi mai mari decît ceilalţi locuitori. De aceea, ei au să plătească aceleaşi contribuţii şi să suporte aceleaşi sarcini, şi nu trebuie să ceară robotă »[1].

---

[1] Regele Prusiei către ministrul său la Constantinopol (Laibach, 6 martie 1821); N. Iorga, *Acte şi fragmente*, vol. II, p. 566.

[2] A. Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen vom türkischen Reiche im Jahre 1821*, vol. III, p. 65—67.

În mai puţin de două săptămîni după proclamaţia de la Padeş, numele lui Tudor Vladimirescu — sub forma alintătoare de Todoraş sau Todoruţ — era pe buzele tuturor romînilor din Transilvania. Rapiditatea cu care vestea mişcării lui s-a răspîndit pînă în nordul Transilvaniei, simpatia şi interesul cu care ţărănimea romînă a urmărit toate fazele răscoalei, manifestările de solidaritate spontană, au consternat clasele stăpînitoare.

Ţăranii ardeleni erau convinşi că Tudor, de îndată ce va isprăvi cu boierii din Ţara Romînească, va veni pe la Boiţa (Turnu-Roşu), în Transilvania, să facă şi acolo dreptate. Adam Bedia din Sulighete (Hunedoara), oriunde întîlnea un grup de ţărani, scotea din şerpar o scrisoare şi, deşi nu ştia carte, se făcea că citeşte o proclamaţie, spunînd: « Se face înştiinţare că, de către răsărit, s-a ridicat un crăiuţ, cui e numele Todoraş, dintîi cu puţină oaste, dar din zi în zi sporeşte... Dumnezeu i-o fi asupra, că vrea să facă dreptate... şi, de-o sfîrşi lucrul bine acolo [Ţara Romînească], pînă în Paşti o da şi într-acoace ».

Guvernatorul Transilvaniei, Gheorghe Bánffy, era încredinţat că scrisoarea pe care o « citea » Adam Bedia era proclamaţia de la Padeş. El dădu ordin să fie urmărit şi imediat arestat pentru a se cerceta « cum a ajuns actul în mîna lui ».

Solidaritatea romînilor ardeleni cu mişcarea din Oltenia e atestată de rapoartele mai multor prefecţi. Comitele de Crasna, Paul Bánffy, înştiinţează guvernul că « ţăranii din acest comitat nu mai vor să depindă de stăpînul de moşie ». Ioan Popa din Hălmagiu (Arad) a declarat că, dacă stăpîna de moşie va continua să ceară robotă, « va fi lumea lui Horea ». Comitele de Alba raportează că, la Sîngătin, oamenii au fost convocaţi, ca în timp de răscoală, prin tragerea clopotelor şi că judecata care se pregătea asupra nobililor era sfîrşitul dominaţiei lor. Comitele de Hunedoara, Alexe Nopcea, semnalează declaraţia lui Toma Voina, cum că, de îndată ce Tudor va sosi în Transilvania, el va fi cel dintîi care i se va alătura, şi Nopcea adaugă: « Toate împrejurările arată că ţărănimea romînă de aici priveşte cu simpatie evenimentele din Ţara Romînească şi, în caz că s-ar produce o incursiune din partea aceea, s-ar arăta fără îndoială dispusă să i se alăture »[2].

Rapoartele autorităţilor şi declaraţiile inculpaţilor dovedesc că, din februarie pînă în mai 1821, cînd mişcarea lui Tudor a fost înăbuşită, agitaţia în mijlocul ţărănimii ardelene a fost extremă. Oamenii erau atît de siguri de venirea lui Tudor, încît i-au fixat şi data: ziua de Sf. Teodor, care, în 1821, cădea în marţea de dinaintea Paştilor. Astfel, Ignat Ungur a declarat că « încă înainte de a lua Paşti, va bea din vinul stăpînului său... şi în ziua de Paşti va juca în cizmele lui ». Ignat a mai spus că romînii ardeleni vor serba ziua lui Tudor, « fiindcă ziua aceasta socotită ca termen pentru săvîrşirea... planurilor sale (ale lui Tudor *n. n*). Atunci se vor alege lucrurile, şi ei vor trata pe nobili după cum partizanii lui Todoraş îi tratează pe boierii din Ţara Romînească, adică îi vor jupui de vii »[1].

---

[1] *Studii*, IX (1956), nr. 6, p. 64.
[2] *Ibidem*, p. 63—64.

Puternicul sentiment antifeudal al ţărănimii ardelene era îndreptat nu împotriva poporului maghiar, ci împotriva nobilimii ca clasă. Ceea ce urmăresc ţăranii e abolirea exploatării feudale. Pentru nobilimea săracă, ei se arată înţelegători şi se gîndesc chiar s-o cîştige de partea lor. Ignat Ungur caută să-l liniştească pe Ştefan Magulitsi, un nobil sărac, spunîndu-i : « D-ta nu te teme, d-le Magulitsi, fiindcă pe d-ta, care porţi portul nostru şi trăieşti din munca d-tale, ca şi noi, o să te scăpăm noi în faţa primejdiei »[2].

Măsurile de prevedere ale autorităţilor, ca ridicarea armelor şi concentrarea de trupe în Transilvania, erau pentru ţărani dovezi de temeinicia ştirilor din Oltenia şi de frica ce cuprinsese nobilimea. Oamenii sînt convinşi că soldaţil concentraţi nu vor veni în ajutorul nobililor, ci « într-al nostru » şi că, dacă li se vor lua armele, « topoarele nu ni le pot lua ... Să dea dumnezeu numai un timp ca acela », că vor şti ei « să se servească şi de secure »[3].

Nobilimea era cu atît mai alarmată cu cît şi ea ştia că nu se poate bizui pe fidelitatea trupelor, fiindcă, declară într-un memoriu nobilimea din Hunedoara, « o parte din această armată e de acelaşi neam şi de aceeaşi religie cu poporul de rînd »[4].

Şi pentru guvernatorul Bánffy gravitatea situaţiei stătea în « strînsa conexiune economico-comercială, atît religioasă, cît şi naţională » a Principatului Transilvaniei cu Ţara Romînească şi în receptivitatea unei populaţii care n-a uitat ,,tumultul lui Horea". De aceea primele măsuri luate de autoritate au fost înăsprirea controlului la graniţa romînească şi concentrarea de trupe în Ţara Zarandului, de unde pornise răscoala lui Horea. Elementele cele mai suspecte de a răspîndi idei primejdioase erau oierii transilvani şi regimentele de grăniceri. Ei au fost puşi sub o supraveghere « discretă », dar vigilentă.

Autorităţile au întreprins apoi o intensă propagandă contrarevoluţionară. Gazeta vieneză care publicase dezavuarea mişcării lui Tudor de către împăraţii Austriei şi Rusiei şi anatema patriarhului de la Constantinopol împotriva rebelilor au fost răspîndite în toate comitatele contaminate şi Bánffy a adăugat lămurirea că mişcarea lui Tudor era îndreptată nu împotriva boierilor, ci împotriva turcilor. Pentru romînii uniţi, guvernul ardelean a utilizat şi enciclica papală din 13 septembrie 1821, care condamna acţiunea societăţilor secrete şi propagarea ideilor de revoltă. Ţăranii denunţaţi de nobili sau de funcţionarii publici că au rostit « cuvinte necuviincioase » au fost arestaţi şi cercetaţi pentru a se afla sursa informaţiilor lor.

---

[1] *Studii*, IX (1956), nr. 6, p. 65.
[2] *Ibidem*, p. 66.
[3] *Ibidem*, p. 67.
[4] *Ibidem*, p. 68.

Autoritățile civile şi militare ale Transilvaniei au luat astfel toate măsurile pentru a combate propaganda revoluționară şi pentru a înăbuşi agitația țărănimii. Aceste măsuri arată, pe de o parte, puternicul ecou al mişcării lui Tudor, iar pe de alta, acuitatea crizei care submina orînduirea feudală şi întreținea o puternică agitație în mijlocul țărănimii. De aceea, dacă sîrşitul tragic al lui Tudor a înlăturat primejdia izbucnirii unei răscoale, el n-a pus capăt frămîntării țărănimii ardelene. Numai revoluția din 1848 avea să rezolve criza prin desființarea iobăgiei.

7. MIŞCAREA ETERISTĂ ÎN MOLDOVA

Alexandru Ipsilanti a trecut Prutul, în uniformă de general rus, în seara zilei de 22 februarie st.v., însoțit de vreo 20 de persoane, printre care frații săi Gheorghe şi Nicolae şi cumnatul său Gheorghe Cantacuzino-Deleanu, colonel în armata rusă şi aghiotant al generalului Bennigsen. Ei au fost întîmpinați de 200 de arnăuți ai domnului şi însoțiți pînă la Iaşi.

Încă în noaptea aceea, Ipsilanti avu o întrevedere cu Mihai Şuțu, pe care-l încredință că o armată de 70 000 de soldați ruşi avea să-l urmeze. El ar fi avut intenția de a desființa printr-o proclamație toate privilegiile de clasă din cele două principate. Dar postelnicul lui Mihail Suțu, Iacovache Rizos, i-a arătat că o asemenea măsură ar ridica împotriva lui toate stările privilegiate, de la prima clasă a boierilor pînă la tîrgoveții oraşelor şi de la mitropolit pînă la ultimul călugăr. Ipsilanti a renunțat cu atît mai uşor la proiectul său, dacă într-adevăr l-a avut, ceea ce e foarte îndoielnic, cu cît el a fost sprijinit de boieri şi de clerul înalt. Prin aceasta şi-a înstrăinat masele populare, care n-au mai văzut în trupele eteriste formate pe teritoriul Moldovei decît nişte cete prădalnice care au jefuit populația de cai şi de provizii şi au comis cele mai odioase acte de violență.

În noaptea de 23 februarie, majoritatea turcilor aflați la Iaşi au fost omorîți, aşa cum cu două zile înainte turcii din Galați fuseseră ucişi din ordinul şefului poliției greceşti, Vasile Caravia. Aceste evenimente au mărit confuzia şi panica răspîndite şi la țară.

La 24 februarie, Al. Ipsilanti şi Mihai Suțu au trimis țarului, la Laibach, cîte un memoriu, în care îl puneau la curent cu ultimele evenimente şi-l rugau să ordone generalului Wittgenstein să intre cu trupele sale în Moldova: « Un corp de armată e indispensabil pentru siguranța Moldovei »[1]. La sfatul lui Suțu, boierii moldoveni s-au adresat şi ei țarului, arătîndu-i situația grea în care se aflau şi solicitînd şi ei intervenția armatelor ruse.

În aceeaşi zi, Al. Ipsilanti lansează către populația Moldovei un manifest, prin care declară că nu face decît să străbată țările romîne în drum spre Grecia şi îndeamnă populaţia la linişte, fiindcă « siguranţa persoanelor şi a averilor va fi garantată » [1]. De turci să nu se teamă, fiindcă, dacă ar îndrăzni să calce teritoriul ţării, vor fi aspru pedepsiţi de « o putere straşnică ». Toată lumea a înţeles că era vorba de Rusia.

---

[1] *Răscoala din 1821*, vol. I, p. 305.

Prin această declaraţie, Ipsilanti compromitea public pe ţar, silea guvernul rus să-l dezavueze şi avea să facă imposibilă intervenţia diplomaţiei ruse în favoarea cauzei pentru care Eteria ridicase steagul revoltei.

În alte două proclamaţii, Ipsilanti prezenta răscoala tuturor provinciilor europene ale Imperiului otoman ca o revoluţie plănuită şi pregătită de mai mulţi ani de societăţi patriotice secrete şi ajunsă acum la scadenţă, ceea ce pentru suveranii întruniţi la Laibach spre a înăbuşi mişcările revoluţionare din Italia constituia un motiv în plus de a o dezaproba.

Masacrul turcilor la Galaţi şi Iaşi, precum şi declaraţia lui Ipsilanti că acţiunea lui e sprijinită de Rusia şi că o armată rusă e pe punctul de a trece Prutul, aveau să dezlănţuie fanatismul musulman şi să expună populaţiile pe care Eteria voia să le salveze celor mai grave primejdii. Aceste evenimente puneau pe baronul Stroganov, ambasadorul rus la Constantinopol, într-o situaţie extrem de delicată, mai ales că, puţin înainte de sosirea lui Ipsilanti la Iaşi, Poarta descoperise o vastă conspiraţie pentru răscoala generală a supuşilor creştini ai Imperiului otoman şi pentru regenerarea Greciei. Poarta dobîndise dovada într-o corespondenţă interceptată a prinţului Ipsilanti, datată din Chişinău, cu şeful sîrb Miloş, trădată de un emisar şi predată paşei de Vidin, care a trimis-o la Constantinopol. Scrisorile lui Ipsilanti îl invitau pe Miloş Obrenovici să se răscoale, promiţîndu-i ridicarea în masă a Greciei, ridicare al cărei şef ar fi fost el, Ipsilanti, şi care a început în principate. Mişcarea lui Vladimirescu era prezentată ca semnalul şi nucleul acestei insurecţii generale, care avea să izbucnească în Moreea, în insule, în toată Grecia şi chiar la Constantinopol. El adaugă că « acţiunea a fost pregătită în Rusia şi încurajată de guvern » [2].

Eforturile îndelungate şi destoinice ale lui Stroganov de a lichida divergenţele rezultînd din aplicarea tratatului de la Bucureşti şi de a restabili relaţiile de încredere între Rusia şi Turcia, ca şi raporturile lui cu şefii celorlalte misiuni diplomatice de la Constantinopol, au fost considerabil îngreunate prin aceste descoperiri.

O ultimă imprudenţă a lui Al. Ipsilanti a produs panică şi consternare la Constantinopol şi a pus în pericol viaţa tuturor grecilor din acest oraş. A doua zi după sosirea sa la Iaşi, la 23 februarie, el a adresat consulului general al Rusiei la Bucureşti un pachet şi o scrisoare în care-l ruga să expedieze cu maximum de celeritate pachetul la Constantinopol, baronului Stroganov. Pachetul, expediat printr-un expres, a sosit la Constantinopol în dimineaţa zilei de 3/15 martie, înainte ca Poarta să fi aflat de incursiunea lui Ipsilanti. El conținea, pe lîngă un manifest către toți grecii, și o scrisoare adresată lui Stroganov, șase scrisori destinate eforilor de la Patras, lui Panaioti Sekeris, lui Cristofor Perrevos, secretarului patriarhului de la Constantinopol, arhimandritului Grigore Dikeos și eforilor de la Constantinopol, prin care îi înștiința, «în numele autorității respectabile», adică a țarului, că momentul acțiunii a sosit și-i invita să proclame această știre tuturor grecilor. « Eu mă grăbesc — scrie Ipsilanti lui Cristofor Perrevos — să străbat aceste provincii (Moldova și Țara Romînească), pentru a ajunge pe pămîntul Greciei și pentru a mă uni cu toți aceia care se pregătesc să răstoarne jugul odios care apasă asupra lor »[1].

---

[1] A. Oţetea, *Contribution à la question d'Orient*, p. 336.

[2] Depeşa lui Stroganov către Nesselrode, din 6/18 martie 1821, Arh. Min. Ext. Moscova, dos. 2334, f. 253.

Eforii de la Patras sînt îndemnați să cheme la luptă pe toți compatrioții din Pelopones, să-i însuflețească cu propriul lor exemplu, să arboreze tricolorul național (alb, roșu și negru), reprezentînd pe de o parte pasărea Phoenix cu ochiul Providenței deasupra și dedesubt inscripția: *Renasc din propria mea cenușă*, iar pe cealaltă parte crucea cu inscripția: *In acest semn vei învinge.*

Scrisoarea adresată eforilor de la Constantinopol confirmă planul extravagant, conceput la conferința de la Ismail, de distrugere a Constantinopolului: « Îmbarcați și salvați familiile voastre, invocați providența, chemați la voi pe toți bravii compatrioți: focul să mistuie capitala ! Îndemnați marinarii greci să pună stăpînire pe arsenal. Căutați prin toate mijloacele să puneți mîna pe sultan în momentul cînd se va duce la incendiu. Faceți să răsune vocea patriei ! Arborați drapelul național ! »[2].

Toate aceste uluitoare măsuri pornesc din convingerea sinceră a lui Ipsilanti cu privire la sprijinul guvernului țarist și la intervenția iminentă a armatelor ruse, cum o dovedește scrisoarea sa către baronul Stroganov: « Eu nu știu dacă E.V. aveți instrucțiuni asupra unei mișcări din partea mea atît de neprevăzute ; dar eu cred că, în cazul cînd Poarta v-ar face reprezentări în această privință, puteți spune că n-ați fost de loc instruit și că e numai o ispravă a mea. De altfel, domnule baron, faceți tot ce veți crede de cuviință și ceea ce împrejurările vă vor prescrie . . . În caz că Poarta ar vrea să trimită trupe în cele două provincii, trebuie să protestați, căci e împotriva tratatelor. Eu cred că trebuie să vă păziți, fiindcă e probabil că armata va porni dintr-o zi într-alta »[3].

Pachetul lui Ipsilanti mai conținea o mulțime de scrisori prin care părinți, soți, frați, fii își conjurau rudele aflate în Constantinopol să se salveze în grabă și care puneau pe Stroganov în alternativa crudă de a compromite toate aceste persoane trimițîndu-le scrisorile sau de a le lipsi de avertismentele celor mai apropiate rude. El s-a decis să le remită scrisorile prin mijlocirea patriarhului de Ierusalim.

---

[1] Arh. Min. Ext. Moscova, dos. 2 333/1821, fol. 257—270.
[2] Loc. cit., fol. 305—314.
[3] Loc. cit., fol. 300—331.

Stroganov a fost uluit citind aceste scrisori, care revelau precipitarea şi lipsa de înţelegere politică a lui Al. Ipsilanti. Împreună cu ţarul Alexandru şi cu Capodistria, Stroganov fusese la curent cu toate planurile şi cu toată acţiunea Eteriei şi cooperase la pregătirea insurecţiei. În vara anului 1820, el trimisese pe consilierul ambasadei D. B. Daşkov să viziteze toate consulatele din Orient, sub pretextul elaborării unui plan de reorganizare generală. Misiunea lui avea în realitate ca scop pregătirea insurecţiei, după cum o dovedeşte corespondenţa sa cu consulatul de la Patras.

Ceea ce Ipsilanti n-a înţeles e că ţarul autocrat nu se putea pune în fruntea unei mişcări revoluţionare şi că nu putea interveni în favoarea eteriştilor decît dacă s-ar fi creat în Imperiul otoman « o situaţie imperioasă şi ireparabilă ». Misiunea Eteriei — aşa cum rezultă din legămîntul lui Tudor faţă de Eterie şi dintr-o scrisoare a lui Capodistria către confidentul său, fostul mitropolit al Ungro-Vlahiei, Ignatie, retras la Pisa — era tocmai de a crea această « situaţie imperioasă şi ireparabilă », adică o stare de anarhie generală, pe care Poarta să n-o poată stăpîni şi care să permită ţarului să intervină nu ca şef al unei mişcări revoluţionare, cum l-au prezentat eteriştii, ci ca restaurator al ordinii, învestit cu această misiune chiar de Sfînta Alianţă, după cum fusese învestită Austria de Congresul de la Laibach cu misiunea de a înăbuşi mişcarea revoluţionară din Italia. Legal învestit de către celelalte puteri sau chiar solicitat de Poartă, ţarul ar fi putut atunci să ridice problema « soartei popoarelor creştine » din Imperiul otoman supuse « unui sistem de distrugere şi de sînge » [1]. Prin neînţelegerea şi imprudenţa sa, Ipsilanti avea să compromită toate aceste planuri.

De aceea, pe cît de mult a apreciat diplomaţia rusă înţelepciunea şi abilitatea lui Tudor, care, în toate proclamaţiile lui s-a arătat credincios sultanului şi pornit exclusiv împotriva jafurilor şi nedreptăţilor comise de boieri şi de domni, pe atît de sever a condamnat acţiunea lui Ipsilanti, care, « printr-o imprudenţă fatală, a compromis naţiunea întreagă şi a întins un văl de doliu asupra Constantinopolului, a dat semnalul unui război religios şi a jurat să moară sau să extermine tiranii care au asuprit Grecia de patru secole. Poarta, speriată în cel mai înalt grad de această întreprindere, s-a folosit de ea pentru a înflăcăra fanatismul turcilor » [2].

Aşa se explică faptul că ţarul Alexandru, Capodistria şi Stroganov — care au sprijinit Eteria şi, pînă la un punct, au condus-o — au rămas consternaţi cînd au cunoscut formele luate de răscoală. Stroganov a dezavuat mişcarea în mod spontan, fără să aştepte instrucţiunile guvernului său, iar ţarul l-a felicitat pentru fidelitatea cu care i-a interpretat sentimentele.

---

[1] Arh. Centrală din Moscova, fond. III/83, fol. 103.

[2] Depeşa lui Stroganov către Nesselrode din 10/22 aprilie 1821. (Arh. Min. Ext. Moscova, dos. 2 334/1821, fol. 158—165).

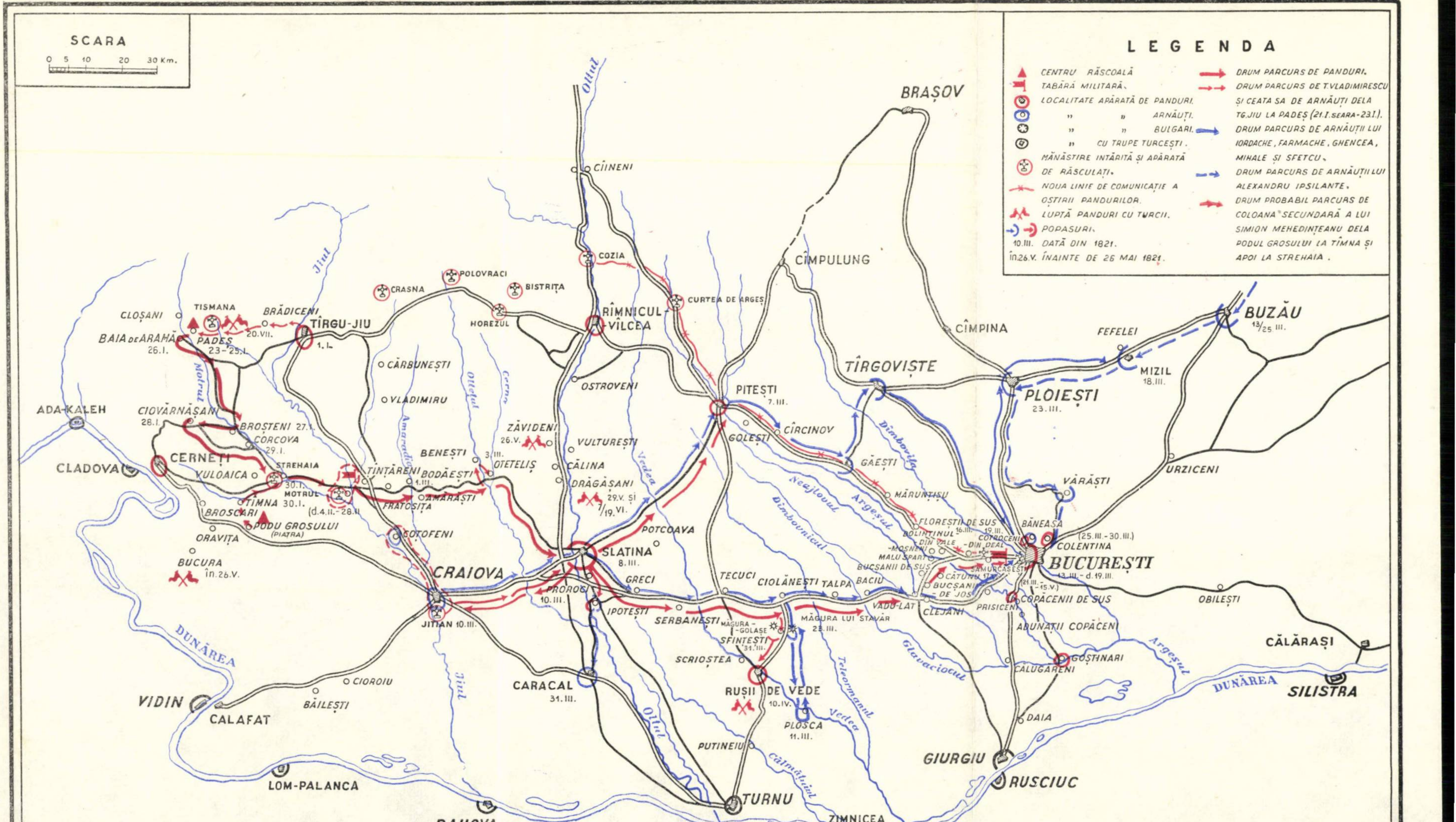
SCARA
0 5 10 20 30 Km.
LEGENDA
CENTRU RĂSCOALĂ
TABĂRĂ MILITARĂ.
LOCALITATE APĂRATĂ DE PANDURI.
" " ARNĂUŢI.
" " BULGARI.
" CU TRUPE TURCEŞTI.
MĂNĂSTIRE INTĂRITĂ ŞI APĂRATĂ DE RĂSCULAŢI.
NOUA LINIE DE COMUNICAŢIE A OŞTIRII PANDURILOR.
LUPTĂ PANDURI CU TURCII.
POPASURI.
10.III. DATĂ DIN 1821.
în26.V. ÎNAINTE DE 26 MAI 1821.
DRUM PARCURS DE PANDURI.
DRUM PARCURS DE T.VLADIMIRESCU ŞI CEATA SA DE ARNĂUŢI DELA TG.JIU LA PADEŞ (21.I.SEARA-23.I.).
DRUM PARCURS DE ARNĂUŢII LUI IORDACHE, FARMACHE, GHENCEA, MIHALE ŞI SFETCU.
DRUM PARCURS DE ARNĂUŢII LUI ALEXANDRU IPSILANTE.
DRUM PROBABIL PARCURS DE COLOANA SECUNDARĂ A LUI SIMION MEHEDINŢEANU DELA PODUL GROSULUI LA TÎMNA ŞI APOI LA STREHAIA.
BRAŞOV
Oltul
CÎINENI
COZIA
CÎMPULUNG
BUZĂU
13/25 III.
CÎMPINA
FEFELEI
MIZIL
18.III.
TÎRGOVIŞTE
PLOIEŞTI
23.III.
URZICENI
VĂRĂŞTI
POLOVRACI
CRASNA
BISTRIŢA
CURTEA DE ARGEŞ
RÎMNICUL-VÎLCEA
HOREZUL
CLOŞANI
TISMANA
BRĂDICENI
TÎRGU-JIU
1.I.
20.VII.
BAIA DE ARAMĂ
26.I.
PADEŞ
23-25.I.
Motrul
CĂRBUNEŞTI
VLADIMIRU
Oltețul
Cerna
OSTROVENI
PITEŞTI
7.III.
GOLEŞTI
CÎRCINOV
GĂEŞTI
Dîmbovița
ADA-KALEH
CIOVĂRNĂŞANI
28.I.
BROŞTENI 27.I.
CORCOVA
29.I.
CLADOVA
CERNEŢI
STREHAIA
VULOAICA
30.I.
MOTRUL
TIMNA 30.I.
BROSCARI
PODU GROSULUI
(PIATRA)
(d.4.II.-28.II)
ŢINŢĂRENI
BENEŞTI
BODĂEŞTI
1.III.
AMĂRĂŞTI
FRĂTOŞIŢA
Amaradia
3.III.
OTETELIŞ
ZĂVIDENI
26.V.
VULTUREŞTI
CĂLINA
DRĂGĂŞANI
29.V. şi 7/19.VI.
Vedea
Neajlovul
Argeșul
Dîmbovnicul
MĂRUNŢIŞU
FLOREŞTII DE SUS
16.III.
BOLINTINUL DIN VALE
19.III.
-MOŞNENI
COTROCENI
-DIN DEAL
MALU SPART
BUCŞANII DE SUS
SAMURCĂŞEŞTI
CĂTUNU 17.
BUCŞANII DE JOS
BĂNEASA
(25.III.-30.III.)
COLENTINA
BUCUREŞTI
13.III.-d.19.III.
(21.III.-15.V.)
COPĂCENII DE SUS
PRISICENI
ORAVIŢA
BUCURA
în.26.V.
SOTOFENI
CRAIOVA
SLATINA
8.III.
POTCOAVA
GRECI
PROROCI
10.III.
TECUCI
CIOLĂNEŞTI
TALPA
BACIU
VADU-LAT
CLEJANI
JITIAN 10.III.
IPOTEŞTI
ŞERBĂNEŞTI
MĂGURA - GOLAŞE
SFINTEŞTI
31.III.
MĂGURA LUI STAVĂR
23.III.
ADUNAŢII COPĂCENI
OBILEŞTI
CĂLĂRAŞI
Glavaciocul
GOŞTINARI
CĂLUGĂRENI
Argeşul
DUNĂREA
SILISTRA
SCRIOŞTEA
RUŞII DE VEDE
10.IV.
PLOSCA
11.III.
Teleormanul
Vedea
CARACAL
31.III.
Oltul
Jiul
DUNĂREA
VIDIN
CALAFAT
CIOROIU
BĂILEŞTI
PUTINEIU
Călmățuiul
DAIA
GIURGIU
RUSCIUC
LOM-PALANCA
TURNU
ZIMNICEA
RAHOVA
NICOPOLE

Harta 3 — Desfăşurarea mişcării revoluţionare din 1821.

BIBLIOTECA GHEORGHE

Spontaneitatea şi acordul perfect cu care factorii responsabili ai politicii ruse au reacţionat în momentul critic împotriva mişcării pe care ei înşişi au pregătit-o au consternat pe eterişti şi au încurcat pe toţi istoricii Eteriei. Explicaţia cu care s-au mulţumit contemporanii şi pe care au adoptat-o şi istoricii de mai tîrziu a fost că eteriştii au pornit mişcarea la un moment nepotrivit, cînd ţarul şi Capodistria se aflau la Laibach, sub influenţa lui Metternich, ca şi cum Rusia ar fi fost, în politica externă, la remorca Austriei.

Adevărul e că Ipsilanti a trecut Prutul după ce a primit la 17 februarie (1 martie) un curier de la Troppau [1]. Înainte de a fi plecat de la Petersburg, ţarina Elisabeta l-a invitat la curte să-şi ia rămas bun de la el şi să-i dea o scrisoare pentru generalul Wittgenstein, comandantul armatei din Basarabia. Mişcarea trebuia să izbucnească în timpul congresului de la Laibach şi să creeze acea « necesitate imperioasă şi ireparabilă » care să oblige congresul să însărcineze Rusia cu restabilirea ordinii. « Imprudenţa fatală » a lui Ipsilanti a răsturnat toate aceste socoteli şi, cum era inevitabil, el a fost dezavuat.

8. ALEXANDRU IPSILANTI ŞI TUDOR VLADIMIRESCU

Renunţînd la proiectul său iniţial de a proclama desfiinţarea tuturor privilegiilor de clasă şi, prin urmare, de a răsturna orînduirea feudală, Ipsilanti pierdea sprijinul maselor populare şi nu mai putea conta decît pe adeziunea şi ajutorul privilegiaţilor. Boierii moldoveni l-au primit bine şi, atîta vreme cît au crezut în intervenţia Rusiei, i-au acordat tot concursul. Iordache Rosetti Roznovanu, cel mai bogat proprietar al ţării, a donat Eteriei 10 000 de ducaţi olandezi şi 300 de cai cu tot harnaşamentul lor. Mitropolitul Veniamin a vărsat 10 000 de lei în casa Eteriei şi a dăruit lui Ipsilanti patru telegari. Ceilalţi boieri au contribuit cu bani, cai, arme şi provizii. În cîteva zile s-au strîns la Iaşi 3 000 000 de lei.

Dar contribuţiile voluntare s-au dovedit insuficiente pentru nevoile unei armate care ducea lipsă de toate. De aceea eteriştii au recurs imediat la rechiziţii. Ei s-au împrăştiat la ţară, luînd în silnicie arme, cai, boi, provizii, încît oamenii nu mai ştiau unde să se ascundă de groaza lor. Bancherul Andrei Pavli a fost somat să verse 40 000 de galbeni. La refuzul său, arnăuţii i-au închis banca şi l-au ţinut sechestrat pînă ce a vărsat 200 000 de lei după unii, 600 000 după alţii. Păţania lui a produs panică printre negustori şi bancheri, dintre care mulţi au fugit în Austria.

La fel s-a procedat cu recrutările. Încă înainte de a fi trecut Prutul, Ipsilanti trimisese în Moldova emisari să strîngă oaste şi, după asigurările primite, el s-aştepta să aibă pregătiţi 2 000 de voluntari înarmaţi, dar n-a găsit decît 250 de arnăuţi. După sosirea lui Ipsilanti la Iaşi, eforii au anunţat că primesc ostaşi cu leafă. Atunci, grecii din Iaşi şi din împrejurimi, elevii şcolilor greceşti şi mulţi străini s-au înrolat. În acelaşi timp, au început să vină de la Odesa cete de cîte 200—300 de greci, care-şi lăsaseră prăvăliile şi strînseseră bani, arme şi muniţii. Efectivele acestea au fost completate prin conscripţie. Personalul grec al curţii domneşti, negustorii şi meseriaşii au fost înrolaţi cu forţa. Toate stocurile de stofe din prăvălii au fost confiscate pentru a se confecţiona uniforme, fierarii au fost puşi să facă suliţe. Toate aceste măsuri dovedesc nechibzuinţa extraordinară cu care Ipsilanti a pornit să răstoarne Imperiul otoman. Cînd a trecut Prutul, el n-avea nici bani, nici arme, nici soldaţi. Moldova şi Ţara Romînească trebuiau să i le procure pe toate.

---

[1] Mărturia lui Ath. Xodilos, membru important al Eteriei din Basarabia (*Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 284).

La 1 martie, în fruntea a 2 000 de ostaşi, Ipsilanti porni prin Bîrlad, Roman şi Focşani spre Bucureşti, pentru a se uni cu adunarea lui Tudor. După plecarea lui, Mihai Suţu a continuat cu recrutarea voluntarilor şi cu strîngerea armelor şi a căutat să menţină ordinea şi să liniştească populaţia, din ce în ce mai îngrijorată de întîrzierea oştilor ruse. Boierii trimit pe consulul Rusiei, Andrei Pisani, cu o scrisoare la Wittgenstein. Dar acesta răspunde că tot ce poate face e să ceară printr-un curier special instrucţiuni de la Petersburg. Pisani nici nu îndrăzneşte să comunice acest răspuns, ştiind bine că el va provoca consternare în mijlocul populaţiei şi fuga precipitată a tuturor boierilor. El se mărgineşte să-i asigure că turcii nu vor cuteza să calce tratatele şi să năvălească în Moldova.

Dezavuarea acţiunii lui Ipsilanti şi învoirea ca Turcia să restabilească ordinea cu armatele sale au spulberat toate iluziile şi au provocat panică în toată Moldova. Pisani rupe relaţiile cu Suţu şi invită populaţia să se supună « autorităţii legitime a puterii suzerane », apoi se retrage în Basarabia. Toţi aceia care s-au compromis cu eteriştii, în frunte cu mitropolitul Veniamin şi cu Iordache Rosetti Roznovanu, au fugit peste graniţă, în Bucovina sau în Basarabia. În ţară n-au mai rămas decît cîţiva boieri mari şi cei de rangul al doilea.

A doua zi, Mihai Suţu fu silit de divan să abdice şi să plece. El îşi afirmă nevinovăţia şi propuse să se constituie o « vremelnicească căimăcămie », care să justifice ţara în faţa Porţii şi să-i cîştige milostivirea. Aşa s-a sfîrşit domnia celui din urmă fanariot în Moldova.

Guvernul provizoriu care i-a luat locul a pornit o dublă acţiune pentru a preveni intervenţia armatei turceşti: pe de o parte, a trimis o delegaţie cu un arz către paşa de Brăila, pentru a-l asigura de sentimentele de supunere ale raialei credincioase, iar pe de alta, pentru a da turcilor o dovadă de credinţă către Poartă, a hotărît să ridice satele şi să cureţe ţara de eterişti. La chemarea ispravnicului, ţăranii judeţului Neamţ, în frunte cu steagul roşu, « semn de război şi de moarte », urcară valea Siretului pînă la Stăuceni şi puseră tabăra pe înălţimile ce domină şesul. La apropierea lor, locuitorii Botoşanilor s-au ridicat înarmaţi, au izgonit pe ispravnicul grec şi au pus în locul lui un romîn, pe Vîrnav.

Acest început, care dovedeşte că şi în Moldova ţărănimea n-aştepta decît un semn pentru a se ridica, n-avu urmare, fiindcă ţăranii, lăsaţi «fără hrană şi povaţă», s-au împrăştiat. Priveliştea celor 3 000 de ţărani înarmaţi şi strînşi în jurul steagului lor roşu a trezit în sufletul boierilor care-i ridicaseră o spaimă mai mare decît aceea de eterişti şi de turci: frica de propriii lor clăcaşi. După neizbînda acestei încercări, Moldova a rămas pradă celei mai cumplite anarhii. Eteriştii au pus mîna pe administraţia ţării. Cetele lor cutreerau ţinuturile, prădau satele, dădeau foc conacelor şi jefuiau mănăstirile, unde boierii îşi ascunseseră obiectele de valoare. Vitele şi lucrurile furate se vindeau pe nimica la graniţa Bucovinei.

Aflînd aceste lucruri, Ipsilanti numi pe cneazul Gheorghe Cantacuzino comandant militar al Moldovei, cu misiunea de a restabili ordinea şi a strînge oşti. Îndată ce sosi la Iaşi, Cantacuzino lansă «către toate stările locuitorilor Moldovei» un manifest care cuprindea un plan de reforme menit, după defecţiunea boierilor şi clerului înalt, să cîştige Eteriei — sau, cum se bănuia, lui Cantacuzino, care voia să ajungă domn — sprijinul maselor populare. Dar «reformele» promise se reduceau la restabilirea «dreptăţilor ţării», la uşurarea birnicilor prin suprimarea scutelnicilor şi la stîrpirea abuzurilor săvîrşite la perceperea impozitelor. Încolo, Cantacuzino lăsa neatinsă întreaga organizare socială şi politică a ţării. Cu un astfel de program nu se puteau ridica masele populare. De altfel, la apropierea turcilor, Cantacuzino şi-a părăsit tovarăşii de arme şi a fugit în Basarabia, iar Moldova a rămas fără apărare, pradă turcilor.

Între timp, Ipsilanti şi-a continuat drumul spre Bucureşti. La 7/19 martie el ajunse la Focşani, unde se uni cu trupele aduse de Caravia de la Galaţi. El zăbovi aici o săptămînă, probabil pentru a permite trupelor ruse să-l ajungă din urmă. Înainte de a călca pe pămîntul Ţării Romîneşti, el adresă «dacilor» o nouă proclamaţie, în care se prezentă ca «vestitor al neatîrnării şi fericirii voastre politice» şi-i chemă la luptă pentru cucerirea drepturilor civile şi politice pe care «natura le-a dat omului». El asigură din nou că se află numai în trecere prin Ţara Romînească şi că se duce «unde glasul patriei mele mă chiamă»[1].

La Ploieşti, unde mai pierdu 10 zile sub pretext că a fost informat de Nicolopulos că nu mai putea conta pe fidelitatea lui Tudor, strînse toate armele şi înrolă un mare număr de greci şi bulgari, apoi, invitat de mitropolitul Dionisie şi de boieri, s-a îndreptat spre Bucureşti, dar Tudor l-a împiedicat să intre în *capitala sa*. În schimb, i-a pus la dispoziţie palatul lui Grigore Ghica de la Colentina şi i-a oferit, contra plată în numerar, toate cele necesare pentru întreţinerea armatei sale.

Boierii şi clerul înalt, care cunoşteau deja dezavuarea mişcării lui Tudor, s-au dus să-l vadă pe Ipsilanti şi să se încredinţeze de venirea armatelor ruseşti anunţate de proclamaţiile sale. Dezamăgirea lor a fost completă.

---

[1] C. Aricescu, *Acte justificative*, p. 100—101.

În loc de trupe ruseşti, ei n-au văzut decît cel mult 5 000 de oameni, din care abia 100 în uniforme. Cu toate acestea, Ipsilanti i-a asigurat că mişcarea sa e sprijinită de Rusia şi i-a sfătuit să constituie un guvern naţional, căci pe viitor n-aveau să mai fie guvernaţi de fanarioţi.

Tudor, mai bine informat de situaţia lui Ipsilanti, şi considerîndu-se dezlegat, în urma dezavuării ţarului, de acordul cu Eteria, nu s-a grăbit să-l viziteze. Abia după şase zile, şi numai după ce Sava i-a fost predat ca ostatec, el a consimţit să se ducă să-l vadă la Colentina, însoţit de episcopul Ilarion, de patru polcovnici şi de vreo 50 de panduri. Ipsilanti, de asemenea, se prezentă cu o escortă de oameni bine înarmaţi. Se pretinde că unul din generalii lui Ipsilanti, C. Duca, ar fi voit să-l atace pe Tudor cu un corp de oameni aleşi, dar Ipsilanti s-a opus, fiindcă spera să-l cîştige de partea sa.

Ca să-l încredinţeze pe Tudor că, dacă n-a venit cu trupe ruseşti, a adus porunci din partea Rusiei, Ipsilanti a scos o scrisoare a contelui Capodistria, pe care a refuzat însă s-o dea episcopului Ilarion s-o traducă. În urma întrevederii, Tudor şi-a dat seama că Ipsilanti era inferior sarcinii pe care şi-o asumase.

Cu toate acestea, Tudor n-a rupt legăturile cu Ipsilanti, « pentru a nu zădărnici eventualele planuri secrete ale unei puteri mai înalte » [1]. Credinţa, abil întreţinută de eterişti, că Poarta, orbită de furie, va comite greşeli care vor permite Rusiei să intervină l-a determinat să încheie chiar un acord de colaborare cu Ipsilanti. Prin mijlocirea Comitetului de oblăduire, cei doi şefi şi-au împărţit administraţia ţării. Judeţele de la munte au trecut sub controlul lui Ipsilanti, cu excepţia unor plaiuri pentru care Tudor a primit « cărţi deschise », iar judeţele de cîmpie şi cele din Oltenia au rămas sub autoritatea lui Tudor.

Dar înţelegerea n-a durat; Ipsilanti se plîngea că Tudor se amesteca în administraţia judeţelor de sub ocîrmuirea sa, iar Tudor îl acuza direct pe Ipsilanti că nu respectă nici una din făgăduielile cuprinse în proclamaţiile lui. Eteriştii au promis că nu vor face decît să străbată ţara şi acum « se întăresc pe pămîntul patriei noastre. Dispreţuind cîrmuirea legiuită pămînteană, nesocotind poruncile, călcînd sfintele datorii ale găzduirii, cerînd ceea ce e cu neputinţă de la un popor prea sărac, neauzind strigătele săracilor asupriţi fără milă, într-un cuvînt fac ce vor din ţara aceasta, care i-a primit cu bunătate » [2].

Un alt motiv de recriminare din partea lui Tudor a fost indisciplina trupelor eteriste, care despuiau ziua în amiaza mare bărbaţi, femei şi copii, intrau în casele celor fugiţi şi prădau tot ce găseau. Dar ceea ce l-a supărat mai mult pe Tudor a fost încercarea lui Ipsilanti de a-i ademeni trupele, poruncind arnăuţilor care se aflau sub steagul lui să treacă de partea cetelor Eteriei.

În această stare de încordare sosi la Bucureşti scrisoarea contelui Capodistria, prin care Ipsilanti era informat de dezavuarea ţarului. Primul efect asupra eteriştilor a fost acela al unui trăznet din senin. Cuprinşi de panică, mulţi au aruncat armele şi s-au făcut nevăzuţi.

---

[1] Hurmuzaki, vol. XX, p. 581.
[2] *Răscoala din 1821*, vol. II, p. 73.

Ameninţat să fie părăsit de toţi şi surprins de turci, Ipsilanti luă hotărîrea de a se retrage la Tîrgovişte şi retragerea începu într-adevăr la 1 aprilie. Acolo, el se simţi în siguranţă şi nădejdea în izbucnirea războiului între Rusia şi Turcia îi redă curajul. Totul era să cîştige timp. El invită divanul ţării să-l însoţească, dar cînd mitropolitul Dionisie, episcopul de Buzău şi boierii eterişti se pregătiră să plece, populaţia se sculă şi-i împiedică. Astfel, guvernul a fost ţinut la dispoziţia lui Tudor, care ocupă mitropolia şi mănăstirile Radu Vodă şi Mihai Vodă, unde îşi aşeză garnizoanele sale de panduri. Stăpîn pe aceste poziţii dominante, Tudor era stăpîn pe Bucureşti. Atunci părăsi casa Zoiţei Brîncoveanu, în care se instalase după intrarea sa în Bucureşti, şi se retranşă cu grosul armatei sale la mănăstirea Cotroceni.

9. « DOMNUL » TUDOR

La începutul acţiunii sale, din necesitate politică, Tudor şi-a stăpînit ura împotriva boierilor şi a garantat persoana şi « averea rău agonisită a tiranilor boieri » angajaţi în mişcarea eteristă. Răsunetul chemării lui în masele populare, care au văzut în el un chivernisitor al lor « în treaba cererii dreptăţilor » şi nu-l numeau decît « domnul Tudor », a făcut din el un şef revoluţionar. Fuga marilor boieri, în înţelegere cu care pornise să răscoale Oltenia, îl libera de orice angajament contractat faţă de ei, după cum dezavuarea ţarului şi neîmplinirea promisiunilor făcute ţării de Ipsilanti i-au redat libertatea de acţiune faţă de eterişti. Ca şef popular care nu se mai putea bizui decît pe sprijinul maselor, Tudor începe « a şi porunci şi înlăuntru şi afară ca un stăpînitor »[1]. Voit-a Tudor să se facă domn ? Mărturiile contemporane sînt concordante în a o afirma. Ilie Fotino spune că ideea de a se face domn i-ar fi venit lui Tudor cînd a văzut risipirea boierilor şi preponderenţa ce dobîndise asupra guvernului. Promisiunea că va reduce impozitele şi va apăra poporul de năpăstuirile boierilor n-ar fi avut alt scop decît de a se face domn. Înainte de a intra în Bucureşti, Tudor a cerut ca toţi boierii şi negustorii care se aflau atunci la Bucureşti să-i dea « un act de adeziune la acţiunea sa, semnat de mîna lor, şi confirmat de jurămintele cele mai sfinte »[2]. Actul redactat de Alecu Vilara i-a fost remis lui Tudor, aşa cum a cerut. Acesta era un act de autoritate suverană. K. Marx subliniază acelaşi lucru în legătură cu măsurile fiscale luate de Tudor: « Primul lui act de autoritate <a fost> reforma legilor fiscale; el a redus capitaţia la nivelul vechilor legi, a suprimat impozitele pe vii şi pe turme (vinăriciul şi văcăritul *n.n.*). Ţăranii în masă în jurul lui, nu-l numeau decît domnul Tudor (le prince Théodor) »[1]. Poporul i-a zis domnul Tudor de la începutul mişcării. După proclamaţia de la Padeş, pandurii alergau sub steagul lui strigînd: « *Să trăiască dreptatea! Să trăiască domnul Tudor!* »[2] După ce a ajuns la Bucureşti, spune Dîrzeanu, « mulţi dintre locuitorii politiei (oraşului *n. n.*), cum şi cei de pe afară..., alergau cu jalbe de plîngere la slugerul Teodor, dîndu-i titlul de domnul Tudor »[3]. Naum Rîmniceanu îi atribuise lui Tudor justificarea pe care a putut într-adevăr s-o invoce, şi anume că « lui i să cade să stăpînească singur, cu deplină putere, toată Ţara Romînească, fiindcă este pămîntean şi s-a străduit pentru dreptăţile patriei »[4]. Exemplul lui Caragheorghe a putut de asemenea îndreptăţi această ambiţie. Contemporanii au fost surprinşi de aerul de stăpînitor pe care l-a luat Tudor la Bucureşti. El nu s-a mărginit să poruncească ca un domn, ci a luat şi unul din atributele simbolice ale domniei: căciula de hîrşie neagră cu fundul alb, « care numai domnilor este orînduiala aci a purta »[5].

---

[1] *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*, VI (1891), p. 93.
[2] *Răscoala din 1821*, vol. III, p. 382.

Aceste manifestări reflectă nu atît politica lui Tudor, cît încrederea şi nădejdile pe care masele populare le-au pus în şeful lor. Nu Tudor a vrut să se facă domn, ci masele populare l-au învestit cu acest titlu, care i-ar fi permis să realizeze pe cale revoluţionară întreg programul pentru care a ridicat poporul în arme. Mihai Cioranu avea dreptate să considere ca o capitală greşeală politică faptul că, sosind în Bucureşti, Tudor a tras în casele Brîncoveanu, în loc « să fi tras de-a dreptul pe tronul domniei, să fi luat hăţurile guvernului, prin urmare să se fi întărit cum se cade şi apoi de pe tron să însemneze drumul lui Ipsilant, arătîndu-i pe unde avea a trece Dunărea în termenul ce i-ar fi comandat »[6].

După spulberarea tuturor nădejdilor în intervenţia Rusiei şi după fuga boierilor, domnia lui Tudor, care reprezenta singura forţă organizată a ţării şi care singură ar fi putut apăra ţara de catastrofa unei invazii turceşti, devenise o necesitate socială şi o datorie patriotică. În loc de a urma calea indicată de mase, Tudor a căutat să se înţeleagă cu boierii, care, afară de cîţiva, îi erau duşmani, pentru a da acţiunii sale un caracter de legitimitate şi, invocînd declaraţiile de fidelitate făcute în toate arzurile sale către Poartă, să încerce o înţelegere cu guvernul otoman.

Acesta e sensul actului prin care mitropolitul Dionisie, episcopii de Argeş şi de Buzău şi 53 de boieri de toate stările rămaşi la Bucureşti au recunoscut, la 23 martie, că pornirea lui Tudor era « folositoare şi izbăvitoare şi norodului spre uşurinţă »[7] şi au arătat printr-un arz către Poartă că Tudor şi norodul din Oltenia s-au ridicat « pentru dreptăţile şi priveleghiurile ce din vechime au avut ţara aceasta »[1], cerînd Porţii să trimită un comisar care să asculte plîngerile norodului. Totodată boierii au scris prinţului Metternich şi împăratului Rusiei, rugîndu-i să le sprijine cererea înaintea Porţii.

---

[1] Arhiva Marx-Engels, B. 91.
[2] N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, p. 238.
[3] *Ibidem*, p. 61.
[4] *Biserica ortodoxă romînă*, XIII (1889), p. 355.
[5] *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*, VI (1891), p. 93.
[6] N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, p. 262.
[7] *Răscoala din 1821*, vol. I, p. 395.

Dar boierii l-au trădat şi, dacă episcopul Ilarion nu l-ar fi împiedicat, Tudor ar fi făcut atunci « douăsprezece perechi de opinci din pielea a doisprezece boieri divaniţi »[2].

După plecarea lui Ipsilanti la Tîrgovişte, caimacamii lui Scarlat Callimachi, C. Negri şi Şt. Vogoride au scris mitropolitului, la 3 aprilie, că singura nădejde de îndreptare a situaţiei stă numai în evacuarea imediată a Bucureştilor de către toţi răsculaţii. Propunerea îl viza direct pe Tudor, care trebuie să fi avut cunoştinţă de aceste manevre, de vreme ce scrisoarea lui către vistierul Al. Filipescu-Vulpe face aluzie directă la această « stratagemă fanariotească »: « Tot enteresul fanariotesc într-aceasta rezemă, ca să le dăm prilej să să aşeze odată în Bucureşti şi apoi cu chipuri înşelătoare să tragă tot norodu lîngă dînşii ». Decît să ajungă aici, Tudor preferă moartea. « Eu sînt bucuros ca mai bine să per cu cinste în casa mea decît să umblu prin păduri după pohtele şi planurile fanarioţilor »[3]. Cu privire la zvonurile răspîndite de boieri despre intrarea turcilor, el socoteşte că, chiar de-ar fi adevărate, « cu ruşine ne va fi să ne spăimîntăm, încît să ne şi tragem, în vreme ce sîntem datori să ne jertfim pentru patria noastră, pentru care şi sînt eu venit dinpreună cu norodul »[4].

Primejdia turcească inspiră lui Tudor unele măsuri care sînt mărturii ale ideii de solidaritate naţională a Ţării Romîneşti cu Moldova. Tudor cere mitropolitului şi boierilor să intre în relaţii cu membrii guvernului moldovean, pentru a stabili o acţiune comună cu ei, ca « unii ce sîntem de un neam, de o lege şi supt aceeaşi stăpînire şi ocrotiţi de aceeaşi putere (Rusia — *n.n.*) », pentru ca « fiind la un gînd şi într-un glas cu Moldova, să putem cîştiga deopotrivă dreptăţile acestor prinţipaturi, ajutorindu-ne unii pe alţii »[5].

În acelaşi timp, Tudor caută să-şi întărească armata. El propune divanului să aplice în toată ţara măsura ispravnicilor de Olt, Papa Vladimirescu (fratele său) şi Vasile Moangă, care izbutiseră să strîngă un mare număr de ostaşi, luînd de fiecare lude cîte doi oameni sau obligînd pe acelea care n-ar putea înarma doi oameni să plătească o taxă militară de 40 de lei. Măsura echivala cu o ridicare în masă, menită să apere ţara împotriva unei năvăliri turceşti. Totodată Tudor cere marelui vistier, Alecu Filipescu, să poruncească « tutulor vătaşilor de plaiuri ca jumătate din plăiaşii ce-i vor fi avînd, care vor fi mai vrednici şi deprinşi la arme »[6], să-i trimită fără zăbavă la Cotroceni, înarmaţi cu pistoale şi puşti. Secretarul Agenţiei austriece, Udritzki, pretinde că Tudor ar fi încorporat în armata sa pe seimeni, pe copiii de casă şi pe călăraşii romîni. Mănăstirile din Oltenia, care la nevoie trebuiau să servească ca ultimă linie de rezistenţă, au fost din nou întărite şi aprovizionate.

---

[1] *Răscoala din 1821*, vol. I, p. 410.

[2] Expresia, păstrată de tradiţia orală şi consemnată de C. Aricescu, *Istoria revoluţiunii romîne de la 1821*, p. 36, e confirmată de Minciaki, care a aflat-o chiar din gura lui Ilarion.

[3] *Răscoala din 1821*, vol. II, p. 28.

[4] *Ibidem*, p. 22.

[5] *Ibidem*, p. 33.

[6] *Ibidem*, p. 35.

La 7/19 mai au început să sosească din Oltenia primele cete mobilizate în virtutea acestor dispoziţii. Episcopul Ilarion a făcut în cinstea noilor trupe o sfeştanie solemnă, iar artileria a tras salve de tun.

În timpul celor două luni cît « a domnit » în Bucureşti, Tudor a luat o serie de măsuri menite să asigure ţărănimii « slobozenia de sub stăpînirea domnilor şi boierilor », pe care o promisese în proclamaţiile sale. La plîngerea locuitorilor din plaiul Dîmboviţa, el ordonă ca vătafii să nu ia pentru clacă mai mult de 10 parale de casă. Prin ispravnicul de Vîlcea el înştiinţă locuitorii acestui judeţ că « mituirile şi gloabele, cu totu de acum înainte hotărît vor fi dezrădăcinate » [1]. Dar toate aceste măsuri nu puteau fi decît paliative în condiţiile de colaborare cu boierii, de recunoaştere « a vremelnicei stăpîniri a ţării » şi de acceptare din partea lui Tudor ca toate cele necesare oştirii lui să fie împlinite prin poruncile acestei stăpîniri. Înţelegerea lui Tudor cu boierii avea să curme elanul revoluţionar al maselor şi să oprească afluxul ţăranilor sub drapelul său.

La mijlocul lui aprilie, Tudor publicase, sub titlul de « Cererile norodului rumînesc », un plan de reforme, care prevedea suprimarea taxelor pe exportul vitelor şi mărfurilor, desfiinţarea vămilor interne şi menţinerea vămii la graniţă la 3%, ca pe timpul lui Alexandru Ipsilanti, fără taxele abuzive adăugate mai ales în vremea lui Caragea şi Al. Suţu; de asemenea, străinii aveau să fie excluşi din funcţiile publice şi din demnităţile bisericeşti, care vor fi rezervate pămîntenilor, « fără dare de bani ». Posluşnicii vor fi desfiinţaţi, ca şi scutelnicii străinilor. Pentru paza ordinii se va crea o armată de 4 000 de panduri şi 200 de arnăuţi, scutiţi de toate dările şi plătiţi din venitul mănăstirilor. În sfîrşit, se prevedea ostracizarea unor foşti demnitari abuzivi şi desfiinţarea unor legi opresive ale lui Caragea şi Alecu Suţu. Înlăturarea piedicilor din calea comerţului şi constituirea armatei de panduri erau revendicări care interesau îndeosebi pe panduri [2].

10. SFÎRŞITUL MIŞCĂRII

După năruirea nădejdilor în intervenţia militară a Rusiei, Tudor a făcut totul pentru a feri ţara de ocupaţia turcească. Mai întîi, el a încercat să obţină plecarea eteriştilor, pentru a lua Porţii orice motiv legal de intervenţie armată. Dar la scrisoarea divanului care-i reproşa că, în loc să respecte făgăduiala cuprinsă în proclamaţiile sale de a trece Dunărea, eteriştii « se întăresc pe pămîntul patriei noastre »[1], Ipsilanti a răspuns la 19 aprilie st. v. printr-un manifest care cuprindea un proiect de constituţie, cu un domn pămîntean, cu una sau două camere legislative alese din toate clasele societăţii. Acest proiect contrasta cu asigurarea reînnoită că nu aştepta « decît doritul moment » de a trece pe pămîntul Greciei.

---

[1] *Răscoala din 1821*, vol. II, p. 35.

[2] *Ibidem*, vol. I, p. 272, greşit datate « înainte de 16 februarie 1821 ». Noua datare se întemeiază pe informaţiile cuprinse în raportul din 27 aprilie/9 mai al consulului austriac Fleischhackl (Hurmuzaki, vol. XX, p. 619), coroborate cu raportul lui Udritzki din 13/25 aprilie şi cu corespondenţa din *The Public Ledger* din 7 iunie 1821 (*Rapoarte consulare engleze*, vol. II, p. 79, în mss.).

După eşecul încercării de a îndepărta pe eterişti, Tudor a intrat în negocieri cu turcii şi, pentru a da acestor negocieri un caracter oficial şi pentru a le duce cu maximum de şanse de succes, a ţinut ca ele să pornească de la Comitetul de oblăduire şi să fie sprijinite de o oaste puternică, în stare să reziste năvălirii turceşti.

Tradiţia atribuie şi sfaturilor lui Gheorghe Lazăr încercarea de a se ajunge la o înţelegere cu turcii. Lazăr i-ar fi arătat lui Tudor că ruşii nu pot veni, fiindcă «enteresele Evropii nu-i iartă». Turcii se pregătesc să treacă Dunărea şi boierii îi sînt duşmani: ei « nu te cunosc »! Singura scăpare sînt tratativele cu turcii. Nu e permis « să se verse sînge în patria ta, fără a şti pentru ce»[2].

Tudor se lăsă cu atît mai uşor convins, cu cît între timp primejdia năvălirii turceşti crescuse. Încă din 31 martie st. v. turcii ocupaseră capetele de pod de la Calafat, Daia şi Călăraşi, în faţa cetăţilor Vidin, Giurgiu şi Silistra. La 10 aprilie, cete răzleţe înaintaseră pînă la Ruşii de Vede, dar fură respinse de Dimitrie Borăscu şi de Iordache. Incursiunile din Oltenia avură aceeaşi soartă. Dar la 1 mai turcii pătrunseră în ţară cu forţe superioare, din trei direcţii, sub comanda lui Cara Ahmed Efendi, chehaia paşei de Silistra.

În aceste condiţii, cînd nici Stroganov nu mai putea face nimic pentru a opri înaintarea turcilor, Tudor a reluat negocierile cu turcii.

La 9/21 aprilie, caimacamii lui Scarlat Callimachi, noul domn numit de turci, au trimis în tabăra de la Cotroceni pe căminarul Alecu Aslan-oglu. Tudor, după ce avusese o întrevedere de două zile cu el, l-a trimis cu alai la mitropolitul Dionisie. Alecu a dat boierilor sfatul să se adreseze Porţii prin paşa de Giurgiu şi să ceară trimiterea unui comisar turc care să asculte plîngerile poporului romîn. Boierii au fost de acord, dar, cum Tudor a adăugat şi revendicarea ca fanarioţii să fie excluşi de la domnie, sau să-şi aibă reşedinţa fie la Constantinopol, fie la Rusciuc, boierii n-au semnat adresa decît după ce au declarat lui Alecu în prezenţa lui Udritzki că « toate măsurile pe care Tudor le-ar lua împotriva Porţii, în aparenţă de comun acord cu ei, trebuie considerate ca fiind luate fără libera lor voinţă şi impuse prin constrîngere »[3].

În acelaşi timp, Tudor s-a adresat şi celorlalţi paşi ai serhaturilor, în primul rînd celor de Vidin, Silistra şi Brăila. Astfel, la 18/30 aprilie, stolnicul Constantin Borănescu şi pitarul Ioniţă Jianu au fost trimişi « din partea ţării » cu cărţi la paşa de Silistra, care avea să-i ţină pînă la 20 august 1821[1]. La 23 aprilie, Tudor cere ca doi boieri să ducă la Vidin şi Brăila arzurile ce « eu încă silesc a să isprăvi pînă mîine seară... mare grab şi trebuinţă fiind »[2]. Un alt arz se trimite la 30 aprilie paşii de Vidin.

---

[1] *Răscoala din 1821*, vol. II, p. 73.

[2] *Revista arhivelor*, VI (1944—1945), nr. 2, p. 250.

[3] Hurmuzaki, vol. XX, p. 610.

Înainte de a transmite aceste arzuri la Constantinopol, paşii cer ca « apostaţii » să depună armele şi să se întoarcă liniştiţi acasă. « Cu mîini într-armate nu se face cerere de privilegiuri şi de dreptăţi »[3]. La sfîrşitul lui aprilie, negocierile oficiale cu turcii fură întrerupte în urma condiţiei de capitulare prealabilă pusă de turci.

Tudor nu numai că n-a depus armele, dar s-a întărit şi mai mult. El a orînduit să se facă în jurul mănăstirii « şanţuri cu tabie (redută *n. n.*) şi meterezuri »[4], să se strîngă provizii şi făcea zilnic instrucţie cu armata sa. Doi ingineri, Moritz von Ott şi Freywald, foşti ofiţeri austrieci, îl ajutau în lucrările tehnice. După mărturia lui Gh. Lazăr, Ott ar fi făcut « fel de fel de proiecturi slugerului Todor, însă Todor nu l-au ascultat, fiindcă cerea bani mulţi »[5].

În cursul acestor pregătiri, Tudor primi de la paşa de Giurgiu un trimis care-l informă că sultanul era dispus a dezrădăcina abuzurile din Ţara Romînească şi a lua în seamă dreptele cereri ale norodului, dacă va coopera cu oştile turceşti pentru exterminarea eteriştilor. Tudor începu noi negocieri cu paşa de Silistra, care fusese numit comandant suprem (seraschier) al tuturor trupelor turceşti de pe Dunăre.

Paşa de Silistra se servise în negocierile sale cu Tudor de C. Negri, caimacamul lui Scarlat Callimachi, despre care ştim că era eterist, ca şi Callimachi. Probabil informaţi de Negri, eteriştii au prins pe drumul Silistrei doi curieri, unul turc şi altul romîn, care duceau corespondenţa dintre Tudor şi paşa de Silistra. Depeşele confiscate au fost predate lui Ipsilanti, care a ordonat lui Iordache să supravegheze mişcările lui Tudor şi, dacă poate, să-l distrugă. Iordache s-a pus în legătură cu Hagi Prodan, Dimitrie Macedonschi şi cu unii din căpitanii de panduri şi a urzit un complot chiar în oştirea lui Tudor. Dar ei n-au putut să dea lovitura, fiindcă Tudor era extrem de vigilent şi a pedepsit cu moartea cîţiva căpitani pe care-i bănuia de necredinţă.

Negocierile cu turcii au eşuat, fiindcă Tudor a refuzat să depună armele sau să se unească cu turcii pentru a ataca pe eterişti. Mai mult, el făcu o ultimă încercare de cooperare cu aceştia. La 8/20 mai, el se înţelesese cu Sava să-şi unească forţele şi să atace în marş principala armată turcească ce înainta spre Bucureşti. Înţelegerea fusese pecetluită printr-o manifestare publică de solidaritate cu Eteria. Dar Sava, care era înţeles cu turcii, nu s-a prezentat cum convenise în tabăra lui Tudor de la Cotroceni, ci, profitînd de confuzia provocată în oraş de apropierea turcilor, s-a retras pe furiş în mănăstirea Mărgineni, de unde s-a unit cu armata turcească.

---

[1] *Răscoala din 1821*, vol. II, p. 79.
[2] *Ibidem*, vol. II, p. 92.
[3] *Bis. ort. rom.*, XIII (1889), p. 427.
[4] N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, p. 61.
[5] *Răscoala din 1821*, vol. II, p. 106.

Defecţiunea lui Sava a zădărnicit şi ultimul plan de a feri ţara de ocupaţia turcească. În această situaţie, Tudor luă hotărîrea de a se retrage în Oltenia, unde mănăstirile întărite îi ofereau o bază de rezistenţă îndelungată şi sigură. Dar, fiindcă drumul poştei, prin Slatina, era ameninţat de turci, se hotărî să o ia prin Piteşti şi Rîmnicu-Vîlcea, şi cum acest drum trecea peste liniile ocupate de eteriştii lui Ipsilanti, pentru a-i asigura cu privire la intenţiile sale, declară oştirii că se retrage pentru a se uni « cu ceilalţi fraţi ai noştri creştini », chemîndu-i « să deşertăm puşca noastră în carne de turc »[1].

Apoi, la 15 mai, cînd turcii ajunseră la Copăceni, la patru ore depărtare de Bucureşti, Tudor ridică tabăra, cu 5 000 de pedeştri, 1 000 de călăreţi şi şase tunuri, toţi bine înarmaţi, şi se îndreptă spre Piteşti. La Găieşti, el află că Iordache a ocupat podul de peste Argeş şi i-a tăiat drumul. În acelaşi timp, Iordache îl somă printr-o scrisoare să se oprească, fiindcă vrea să-i vorbească. Tudor s-a oprit la Goleşti, unde a doua zi, 19 mai, Iordache s-a prezentat, însoţit de 50 de arnăuţi. Dealurile care domină satul erau ocupate de armata lui Nicolae Ipsilanti, adusă de la Cîmpulung.

Tudor i-a cerut socoteală lui Iordache pentru tonul scrisorii sale şi l-a întrebat de ce i-a tăiat drumul spre Piteşti. Iordache i-a răspuns că Ipsilanti îl bănuieşte de înţelegere cu turcii şi i-a cerut, pentru a risipi aceste bănuieli, să-şi unească oştirea cu a eteriştilor. Tudor n-a consimţit decît să încheie un acord prin care ei se angajau reciproc ca, în cazul unui atac turcesc, să se ajute unul pe altul. Văzînd buna ordine din tabăra lui Tudor, eteriştii n-au îndrăznit să-l atace şi întrevederea s-a terminat cu salve de puşti, îmbrăţişări şi jurăminte de credinţă.

O întîmplare din seara aceea şi, poate, cum se pretinde, prinderea unor noi scrisori către paşa de Silistra, răsturnară situaţia. Tudor, care în timpul mişcării ţinuse o disciplină de fier în rîndurile Adunării sale, reprimînd cu severitate orice furtişag comis de panduri, între Bucureşti şi Goleşti pedepsise pentru asemenea vini « cu ştreang şi cu glonţul » 24 de panduri « în vîrsta tinereţei, bravi şi făcuţi pentru război » [2]. La Bolintinul din Vale, el împuşcase cu mîna lui doi tineri panduri, fiindcă luaseră de la un ţăran două trîmbe de pînză.

Severitatea lui Tudor permise lui Macedonschi şi lui Hagi Prodan să exploateze nemulţumirea unora dintre căpitanii pandurilor, care încă înainte de plecarea oastei din Bucureşti ar fi intrat în complotul urzit de Iordache. Tudor va fi aflat ceva şi de aceea la Cîrcinov a cerut tuturor căpitanilor săi să dea în scris că-l vor urma în toate. Toţi s-au supus afară de patru: Ioan Oarcă, Ghiţă Cuţui, Iancu Enescu şi Ioniţă Urdăreanu. Tudor a tăcut, dar nu i-a iertat.

---

[1] N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, p. 194.
[2] *Ibidem*, p. 290.

După întrevederea cu Iordache, în amurgul serii, Tudor, ieşind după obiceiul lui să controleze posturile de strajă, a întrebat de cei patru căpitani.

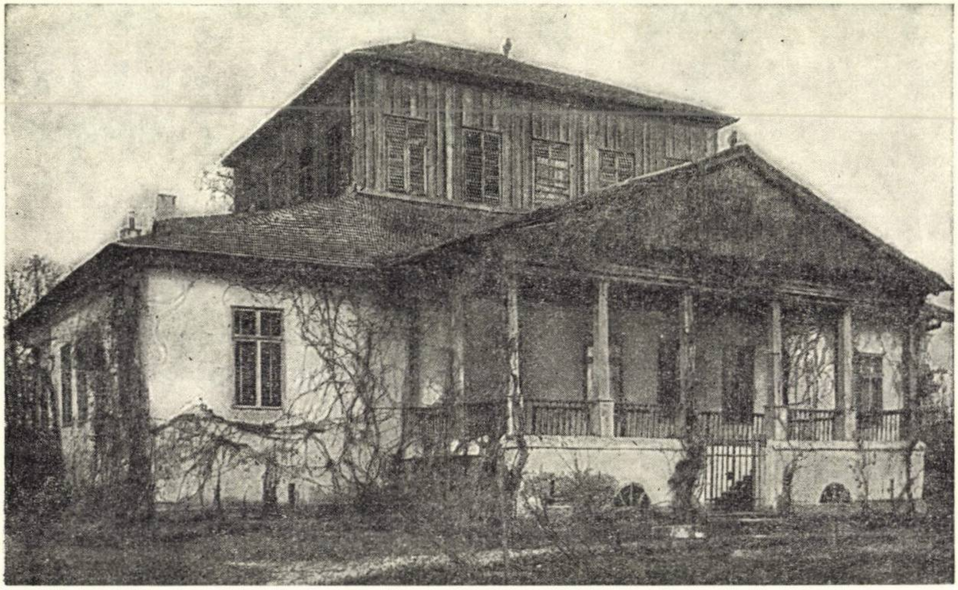

Fig. 140. – Casa boierilor Golescu din Goleşti (reg. Argeş).

Dar numai doi s-au prezentat, Enescu şi Urdăreanu. Din ordinul lui Tudor, ei au fost legaţi şi Urdăreanu a fost imediat spînzurat de o salcie. Enescu a scăpat în urma intervenţiei unor ofiţeri. « Moartea groaznică şi fără cercetare » a tînărului căpitan, mîndria oştirii lui Tudor, a fost semnalul defecţiunii, care avea să facă jocul eteriştilor şi care explică cum a putut fi ridicat Tudor din mijlocul oştirii sale de o mînă de arnăuţi.

Noaptea, toţi căpitanii pandurilor s-au adunat în faţa chioşcului unde dormea Tudor. Mulţi dintre ei erau rude cu Urdăreanu. Printre ei se aflau Vasile Crăpatul, Ion Fruntelată, Barbu Urleanu, Vasile Ghelmegeanu, Ioniţă Creţescu, care formau « puterea pandurilor », în care « pandurii îşi puneau nădejdea şi credinţa » [1]. Toţi fierbeau de indignare şi de ură.

Macedonschi, venind între dînşii, îi făcu proşti că suferă asemenea fapte şi le spuse că pandurii sînt contra lui Tudor. Primind asigurarea căpitanilor că vor urma poruncile lui, Macedonschi a sărit pe cal şi s-a dus să-l informeze pe Iordache.

---

[1] N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, p. 294.

A doua zi, Iordache, Farmache, deli-başa Mihali şi Ghencea, însoţiţi de vreo 25 de arnăuţi, au venit să-i ceară socoteală lui Tudor pentru moartea lui Urdăreanu şi a celor 24 de panduri. Tudor le-a răspuns « că se află cu sabia sa în patria sa » [1].

Iordache i-a arătat apoi scrisorile către paşa de Silistra şi a citit legămîntul lui Tudor faţă de Eterie. Apoi, adresîndu-se căpitanilor de panduri, i-a întrebat dacă mai vor să rabde tirania unui căpitan atît de sîngeros. Hagi Prodan, Dimitrie Macedonschi şi unii căpitani de panduri, mici boieri iniţiaţi în complot, au cerut ca Tudor să fie predat unui tribunal militar şi s-au declarat gata să-l urmeze pe Iordache.

Tudor a fost dezarmat, legat şi trimis prin Cîmpulung la Tîrgovişte, unde Ipsilanti l-a predat celor mai odioşi dintre ofiţerii săi, lui Lassani şi Caravia, care, după ce l-au torturat o noapte, l-au căsăpit cu săbiile (27 mai). Fapta lui Ipsilanti a fost osîndită chiar de duşmanii lui Tudor. El dăduse lui Iordache în scris garanţia că nu i se va întîmpla nimic lui Tudor şi că va fi predat teafăr divanului ţării, după cum Iordache luase acelaşi angajament faţă de căpitanii lui Tudor. Or, sub pretextul ca Tudor să nu fie eliberat de o intervenţie populară, Ipsilanti nu l-a deferit tribunalului Eteriei, ci a lăsat să fie « asasinat — spune K. Marx — în mod mîrşav » [2]. După moartea lui Tudor, cea mai mare parte a pandurilor, care de a doua zi şi-au dat seama că au fost înşelaţi, s-au împrăştiat în toate părţile, încît, pînă la Rîmnic, din 5 000 n-au mai rămas decît 800 care s-au unit cu eteriştii.

Turcii au intrat în ţară la 1/13 mai şi au ocupat în acelaşi timp Moldova, Muntenia şi Oltenia. După ocuparea Bucureştilor, Cara Ahmed Efendi, chehaia-beiul paşei de Silistra, a pornit în urmărirea armatei eteriste, care se retrăsese spre Rîmnicul-Vîlcea. La Tîrgovişte i se alăturaseră Sava, deli-başa Mihali şi bulucbaşa Ghencea cu 1 000 de arnăuţi, pe care Cara Ahmed i-a încorporat în armata sa. Pentru a nu da răgaz acestuia să se unească cu Derviş Paşa, care, după ce ocupase Oltenia, luase poziţie lîngă Drăgăşani, Ipsilanti dădu ordin armatei greceşti să-l atace. Dar la Drăgăşani, grecii au fost în parte măcelăriţi, în parte împrăştiaţi.

Bătălia de la Drăgăşani (7/19 iunie 1821) pecetlui soarta Eteriei în Ţara Romînească şi a lui Ipsilanti. Cuprins de groază şi ameninţat de turci şi de proprii săi soldaţi care-i cereau solda, Ipsilanti a fugit pe ascuns în Transilvania, de unde a fost dus şi închis în cetatea de la Munkács.

După bătălia de la Drăgăşani, armata eteristă s-a împrăştiat. Vreo 800 de oameni au depus armele şi au intrat în carantina de la Turnu-Roşu. Hagi Prodan, Mihaloglu şi Macedonschi, pe care austriecii au refuzat să-i primească, s-au retras cu restul pandurilor în Oltenia, unde s-au unit cu forţele de

---

[1] N. Iorga, *Izvoarele contemporane*, p. 296.
[2] Arhiva Marx-Engels, B, 86.

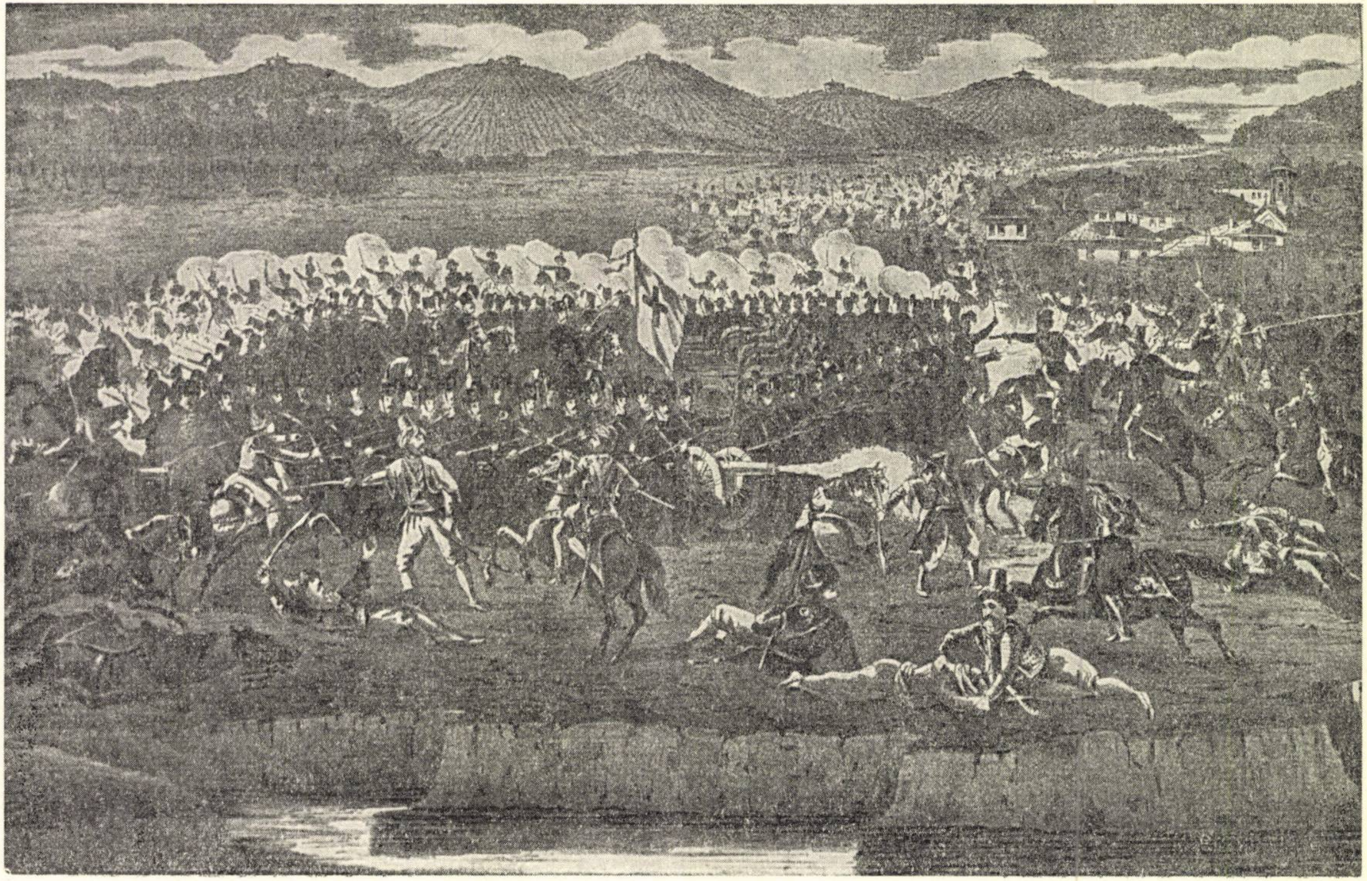

Fig. 141. — Bătălia de la Drăgășani.

rezistență orînduite de Tudor Vladimirescu — sub comanda fratelui său Papa și a căpitanilor Dumitru Gîrbea și Ghiță Haiducul — în mănăstirile Tismana, Cozia, Hurez, Bistrița, Polovraci și Lainici.

Din pozițiile lor întărite, pandurii făceau dese incursiuni în regiunile de cîmpie ocupate de turci. La Tîmna, ei atacară cu succes forțele turcești. În luna iulie, ei opriră înaintarea turcilor pe Jiu. Dar în lupta de la Slobozia (lîngă Tîrgu-Jiu), la 17 iulie, au fost înfrînți de forțele superioare ale turcilor. Papa Vladimirescu și Ghiță Haiducul fură făcuți prizonieri și duși dincolo de Dunăre, unde li se pierdu urma.

Macedonschi, Hagi Prodan și Mihaloglu s-au retras în Valea Cloșanilor, unde au rezistat pînă la începutul lui august, cînd, pentru a nu cădea în mîinile turcilor, s-au refugiat în Transilvania. Cu aceasta, ultimele forțe de rezistență din Oltenia au fost lichidate. Ultimele cete de greci din Muntenia au fost urmărite și nimicite de Sava și adjutantul pașei de Silistra. Serdarul Diamandi, care se închisese cu 70 de arnăuți în mănăstirea Cozia, s-a predat lui Sava cu toată garnizoana, în urma promisiunii acestuia că le va respecta viața. Dar îndată ce au depus armele au fost aruncați în lanțuri și trimiși la Constantinopol, unde au pierit cu toții de sabie sau de ștreang.

Sava, care spera să obțină răsplata turcilor prin zelul cu care și-a urmărit foștii săi tovarăși de credință și de arme, avu aceeași soartă. După ce țara fusese curățată de eteriști, Sava, deli-bașa Mihali și baș-bulucbașa Ghencea fură chemați la București de chehaia-bei « ca să le facă cunoscut fiecăruia mulțumirea Înaltei Porți ». Ei au fost împușcați și cea mai mare parte din cei 800 de arnăuți ai lor au fost măcelăriți (6/18 august).

În Moldova, rezistența a fost mai dîrză. La apropierea turcilor, eteriștii din Iași s-au retras spre Prut și s-au întărit la Sculeni. Atacați de forțe superioare, cu toată rezistența lor eroică, au fost înfrînți și aproape toți trecuți prin sabie.

Iordache și Farmache, cu vreo 500 de combatanți, s-au retras, după bătălia de la Drăgășani, pe sub munți, spre Moldova, cu intenția de a trece în Basarabia. La mijlocul lui iulie, ei au ajuns în ținutul Dornei. Urmăriți de turci, s-au adăpostit mai întîi în mănăstirea Slatina, apoi în mănăstirea Secu, puternic apărată de zidurile sale. Aici au rezistat 13 zile atacului turcesc și nu s-au predat decît după ce turcii incendiaseră toate construcțiile de lemn și biserica, unde pieri Iordache. Turcii n-au respectat condițiile capitulării, trupele au fost măcelărite, iar Farmache a fost trimis la Constantinopol, unde a murit de sabia călăului. Cu acest episod s-a sfîrșit mișcarea eteristă din Principatele romîne. Cu toate acestea, turcii mai ținură sub ocupație cele două țări încă un an, și, în acest răstimp, desăvîrșiră ruina începută de eteriști.

Mișcarea din 1821 n-a izbutit să răstoarne dominația otomană și relațiile feudale, să instituie libertatea și egalitatea în drepturi și să cucerească independența politică. Cauzele înfrîngerii mișcării, care prin caracterul de masă și prin programul său a fost preludiul revoluției din 1848, trebuie căutate în

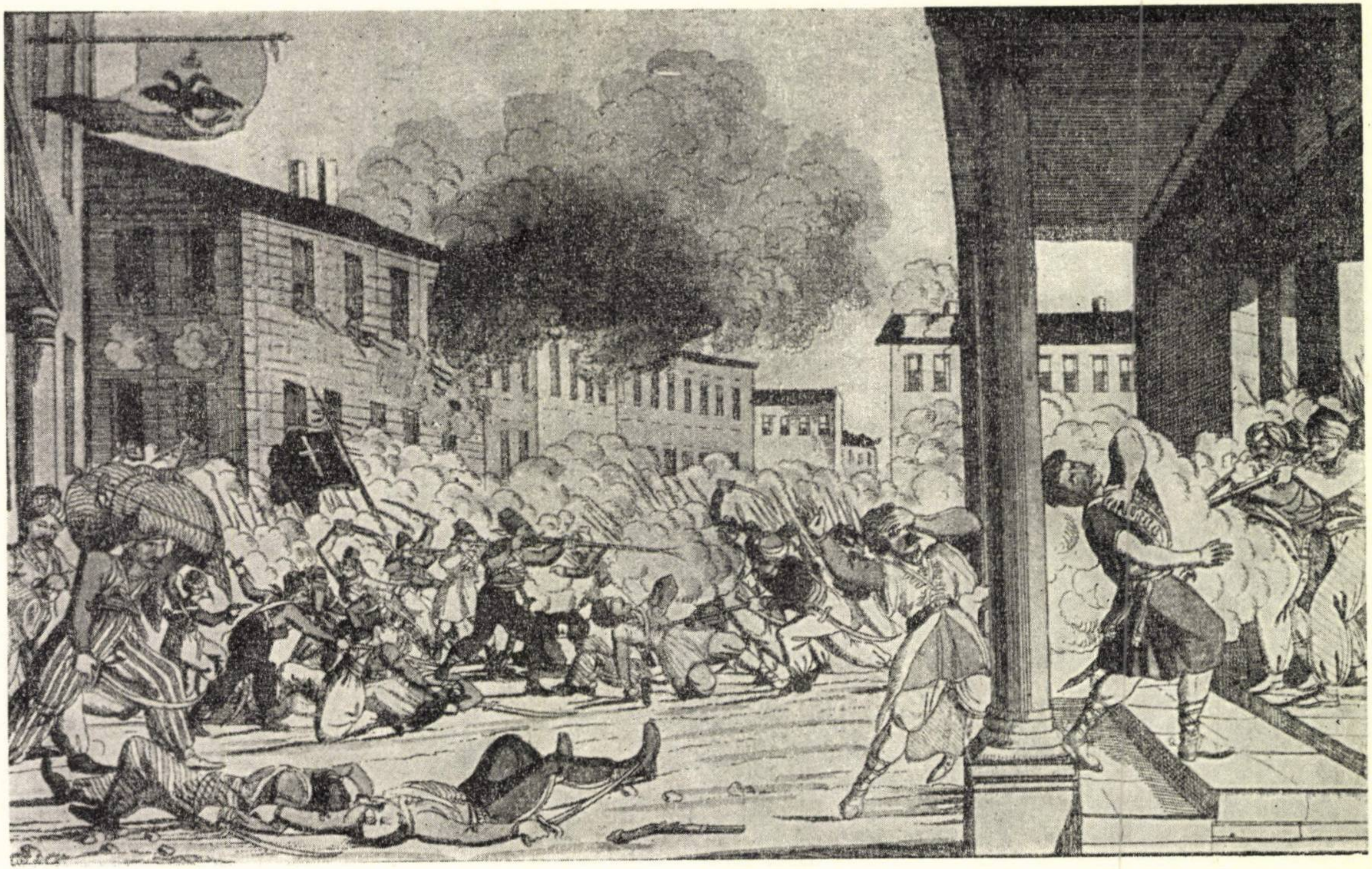

Fig. 142. — Masacrarea cetei lui Bimbaşa Sava la Bucureşti.

insuficienta dezvoltare a capitalismului şi în slăbiciunea forţelor sociale menite să realizeze sarcinile revoluţiei burgheze.

Slăbiciunile mişcării s-au vădit, pe plan politic, în încercarea lui Tudor de a se sprijini pe boierii rămaşi în ţară, în recunoaşterea stăpînirii lor, în renunţarea la unele dintre revendicările sociale şi la măsurile împotriva boierilor, ceea ce a frînt avîntul revoluţionar al maselor.

Cu toate acestea, mişcarea n-a fost zadarnică. Ea a pus capăt regimului fanariot care agravase exploatarea ţării şi adăugase la sarcinile către Poartă obligaţia de a întreţine toată protipendada şi clientela Fanarului. Restabilirea domniilor pămîntene a creat condiţii de mai mare stabilitate pentru dezvoltarea vieţii economice, sociale şi culturale şi a constituit un pas însemnat pe calea cuceririi independenţei naţionale.

Ecoul stîrnit de mişcarea lui Tudor în Transilvania şi Moldova a fost o puternică manifestare a conştiinţei colective a poporului romîn. Sentimentul naţional care l-a însufleţit pe Tudor, identificarea patriei cu masele populare şi încercarea sa de a stabili o acţiune comună cu Moldova pentru cîştigarea dreptăţilor celor două principate dovedesc că ideile de independenţă şi de libertate au pătruns în mase şi au devenit forţe materiale. În acelaşi timp a crescut în popor sentimentul de demnitate personală.

« Acum fiii patriei au dobîndit simţiri, se spune într-un memoriu boieresc. Şi de era a să mai zăbovi cu dobîndirea, dar voi i-aţi grăbit spre deşteptare. . . De aceia, dar, vă îndreptaţi ca nu cumvaş obida şi dăznădăjduirea neamului să nască alţi Theodori »[1].

Programul şi experienţa revoluţionară a mişcării au fost pentru masele populare o şcoală care le-a pregătit pentru acţiuni mai largi şi mai puternice. Personalitatea lui Tudor Vladimirescu a rămas atît de vie în amintirea poporului, încît l-a însufleţit în toate luptele lui următoare, şi a inspirat atîta groază în sufletul exploatatorilor, încît în toate mişcările ţărăneşti ei aveau să vadă ridicîndu-se figura lui Tudor.

În perioada imediat următoare mişcării, « spiritul de îndărătnicire şi de nesupunere » al ţăranilor s-a manifestat atît de puternic, încît clasa stăpînitoare n-a îndrăznit să exercite represiunea obişnuită în asemenea împrejurări.

La teama inspirată de ţărănime se adaugă faptul că principalii boieri, refugiaţi în Transilvania, nu s-au întors în ţară decît prin 1826, pentru a explica singulara moderaţie a clasei stăpînitoare. Astfel, după retragerea trupelor de ocupaţie turceşti, ţărănimea a cunoscut cîţiva ani de uşurare. Marx a notat acest fapt: « Răscoala lui Vladimirescu (armata lui era compusă numai din ţărani) şi domnii pămînteni au exercitat o influenţă moderatoare asupra boierilor. . . Anii 1822—1828 au fost cei mai buni pentru ţărani »[2].

---

[1] E. Vîrtosu, *1821, Date şi fapte noi*, p. 164.

[2] Arhiva Marx-Engels, B, 85.

Dar boierii nu s-au resemnat la restrîngerea puterii şi a privilegiilor. Constatînd că un popor care nu se mai teme « de ameninţări şi de biciuiri » [1] nu mai poate fi adus la datoriile sale de supunere prin mijloacele de constrîngere din trecut, ei îşi pun toată nădejdea într-o administraţie militară pe un timp anumit, în cursul căreia să poată întări puterea statului. Aceste condiţii aveau să fie realizate în 1828—1834, cînd, prin Regulamentul organic, marea boierime va concentra în mîinile sale toată puterea de conducere şi de constrîngere a statului modernizat.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, Ed. politică, 1960; vol. III, partea a II-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1955.

— *Herr Vogt*, Berlin, 1953.

K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 3, Bucureşti, Ed. politică, 1958.

F. Engels, *Războiul ţărănesc german*, ed. a III-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1958.

2. *Izvoare*

Aricescu, C., *Acte justificative la istoria revoluţiunii romîne de la 1821*, Craiova, 1874.

Beldiman, Al., *Tragodiea sau mai bine a zice jalnica Moldovei întîmplare*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele Romîniei*, vol. III, Bucureşti, 1874, p. 337—433.

Documente privind istoria Romîniei. Răscoala din 1821, vol. I—V, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1959—1962.

Filimon, I., Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, vol. I—IV, Atena, 1859—1861.

Fotino, I., *Tudor Vladimirescu şi Alecsandru Ipsilante în revoluţiunea din anul 1821 supranumită Zavera*, Bucureşti, 1874.

Guboglu, M., *Un mănunchi de documente turceşti privind evenimentele din ţările romîneşti în jurul anului 1821*, în *Revista arhivelor*, I (1958), nr. 1, p. 234—256.

Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. X, XIII, XVI, XVIII, XX; Supl. I/3, I/4.

Iancovici, S., *Unele documente inedite despre Tudor Vladimirescu*, în *Studii*, XIII (1960), nr. 5, p. 121—146.

Iorga, N., *Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, 1921.

— *Acte şi fragmente cu privire la istoria romînilor*, vol. II, Bucureşti, 1896.

— *Un cugetător politic moldovean dela jumătatea secolului al XIX-lea: Ştefan Scarlat Dăscălescu*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. III, t. XIII (1932—1933), p. 1—56.

— *Jalnica cîntare a lui Zilot*, în *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*, VI (1891), p. 89—115.

Laios, Gheorghe, Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς καὶ ἔγγραφα τοῦ 1821. Ἱστορικὰ δοκουμέντα ἀπὸ τὰ Αὐστριακὰ ἀρχεῖα, Atena, 1958.

---

[1] *Răscoala din 1821*, vol. III, p. 228.

<NAUM RÎMNICEANU>, *Frățească îmbrățoșare*, în *Bis. ort. rom.*, XIII (1889), p. 177—200.
— *Scrisoarea munteanului ca răspuns la scrisoarea moldovanului*, în *Bis. ort. rom.*, XIII (1889), p. 257—279, 337—360, 417—441.
OȚETEA, A., *Contribution à la Question d'Orient*, București, 1930.
POPESCU, M., *Contribuțiuni documentare la istoria revoluției din 1821*, București, 1927.
URECHIA, V. A., *Istoria romînilor*, vol. XIII, București, 1901.
VIANU, AL., *O scrisoare necunoscută a lui Tudor Vladimirescu de la începutul răscoalei*, în *Studii*, XIV (1961), nr. 3, p. 591—594.
VÎRTOSU, E., *Tudor Vladimirescu. Glose, fapte și documente noi (1821)*, București, 1927.
— *1821. Date și fapte noi*, București, 1932.
— *Mărturii noi din viața lui Tudor Vladimirescu*, București, 1941.
— *Tudor Vladimirescu. Pagini de revoltă*, ed. a II-a, București, 1944.
— *Un călugăr admirator al lui Tudor Vladimirescu: arhimandritul Ghenadie Pîrvulescu. 1805—1873*, în *Revista Arhivelor*, VI (1944—1945), nr. 2, p. 240—255.
— *Despre Tudor Vladimirescu și revoluția de la 1821*, București, 1947.
— *O satiră în versuri din Moldova anului 1821*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II, București, Ed. Academiei R.P.R., 1957, p. 465—540.

3. *Lucrări generale*

IORGA, N., *Istoria romînilor*, vol. VIII, București, 1938.
FADEEV, A. V., *Россия и восточный кризис 20-х годов XIX века*, Moscova, 1958.
XENOPOL, A. D., *Istoria Romînilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. X, București, 1930.

4. *Lucrări speciale*

ADĂNILOAIE, N., *Boierii și răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, București, 1956.
— *140 de ani de la răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, în *Studii*, XIV (1961), nr. 3, p. 551—570.
ARICESCU, C. D., *Istoria revoluțiunii romîne de la 1821*, Craiova, 1874.
BERINDEI DAN și TRAIAN MUTAȘCU, *Aspecte militare ale răscoalei populare din 1821*, **București, Ed. militară, 1962.**
CAMARIANO, NESTOR, *Despre organizarea și activitatea Eteriei în Rusia înainte de răscoala din 1821*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. II, București, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 73—103.
COLUMBEANU, S., *Caracterul exploatării feudale a țărănimii în deceniile anterioare răscoalei lui Tudor Vladimirescu (1800—1820)*, în *Studii*, XIV (1961), nr. 3, p. 571—589.
FILITTI, I. C., *Tudor Vladimirescu. Rostul răscoalei lui*, București, 1937.
GERVINUS, G. G., *Insurrection et régénération de la Grèce*, vol. I, Paris, 1863.
GÖLLNER, C., *Refugiații din Țara Romînească la Sibiu în anul 1821*, în *Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări*, 1956, nr. 1, p. 13—43.
MENDELSSOHN-BARTHOLDY, K., *Die Hetairie*, în *Historische Zeitschrift*, XVI (1866), p. 294—344.
NEACȘU, I., *Oastea pandurilor condusă de Tudor Vladimirescu în răscoala din 1821*, în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, vol. II, București, Ed. Academiei R.P.R., 1954, p. 1003—1043.
— *Lista cu numele pandurilor și căpeteniilor lor care au participat la răscoală sub conducerea lui Tudor Vladimirescu (componența lor socială completată cu date biografice) și un extras statistic nominal cu componența socială a 116 căpetenii*

de panduri, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957, p. 391—451.

Neacşu, I., *Participarea locuitorilor satelor din Oltenia la răscoala din 1821*, în *Studii*, XI (1958), nr. 2, p. 91—114.

— *Luptele locuitorilor din Oltenia cu turcii în ultima fază a răscoalei din 1821*, în *Studii*, XV (1962), nr. 5, p. 1205—1213,

Oţetea, A., *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă în Ţările Romîneşti, 1821—1822*, Bucureşti, 1945.

— *Legămîntul lui Tudor faţă de Eterie*, în *Studii*, IX (1956), nr. 2—3, p. 125—133.

— *Ţăranii romîni din Ardeal şi mişcarea lui Tudor Vladimirescu*, în *Studii*, IX (1956), nr. 6, p. 51—74.

— *Valoarea documentară a memoriilor lui I. P. Liprandi*, în *Studii*, XI (1958), nr. 3, p. 77—92.

— *Legenda expatrierii lui Tudor Vladimirescu după pacea de la Bucureşti (1812)*, în *Revista arhivelor*, II (1959), nr. 2, p. 77—83.

— *140 de ani de la răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, în *Lupta de clasă*, seria a V-a, XLI (1961), nr. 5, p. 41—58.

Prokesch-Osten, A., *Geschichte des Abfalls der Griechen vom türkischen Reiche im Jahre 1821 und der Gründung des hellenischen Königreiches*, vol. I—III, Viena, 1867.

Şotropa, V., *Zavera din 1821 şi regimentul năsăudean*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, Cluj, IV (1926—1927), p. 135—146.

Vianu, Al. şi S. Iancovici, *O lucrare inedită despre mişcarea revoluţionară de la 1821 în ţările romîne*, în *Studii*, XI (1958), nr. 1, p. 67—91.

CAPITOLUL IX

LICHIDAREA MIŞCĂRII DIN 1821 ŞI DOMNIILE PĂMÎNTENE. TRATATUL DE LA ADRIANOPOL

1. ŢARA ROMÎNEASCĂ ŞI MOLDOVA ÎNTRE 1821—1828

Ocupaţia turcească în Principate

Oştirile turceşti care au intrat în Moldova şi Ţara Romînească la începutul lui mai 1821 au înfrînt uşor mişcarea. Fărîmiţarea forţelor mişcării, lipsa unui plan de luptă unitar, puternicele contradicţii sociale din rîndurile eteriştilor, dintre eterişti şi Adunarea lui Tudor, şi conflictele din sînul taberei lui Tudor au uşurat izbînda turcilor.

Turcii intrară în Principatele Romîne cu scopul mărturisit de a le curăţi de răsculaţi. Dar şi după lichidarea mişcării, ei le mai ţinură sub ocupaţie încă un an şi, în acest interval, desăvîrşiră ruina începută de eterişti. Prezenţa lor a impus ţărilor noastre sarcini extraordinare sub forma de furnituri pentru întreţinerea trupei şi cailor, de cărăuşii pentru transportul furajelor, proviziilor, lemnelor şi bagajelor, şi de impozite pentru plata soldei a peste 20 000 soldaţi. La sarcinile acestea se adaugă jefuirile, devastările, violurile şi incendiile provocate de o soldăţime fanatizată, pe care comandanţii n-o puteau înfrîna, cu toate ordinele severe şi repetate ale Porţii de a feri « bunele raiale » de « purtarea neregulată şi nebunească a soldaţilor » [1].

Găsind Moldova şi Ţara Romînească lipsite de orice autoritate, în plină anarhie, turcii au instituit un regim militar, cel mai arbitrar şi mai tiranic dintre toate. Fără voia paşei nu se făcea nimic. Turcii numeau ispravnici, zapcii, vameşi, vătafi, şi interveneau chiar şi în afacerile civile. Neavînd cine să se îngrijească de aprovizionarea trupelor, soldaţii se credeau îndreptăţiţi la toate excesele.

Disperarea şi mizeria alungă în codri mulţime de oameni. Munţii sînt plini de haiduci cu care beşliii se luptă în zadar, fiindcă poporul e de partea haiducilor împotriva « apărătorilor ordinei ».

Boierii întorşi din refugiu colaborează cu forţele de ocupaţie turceşti. Mereu stăpînită de teama răscoalei, boierimea este preocupată de a preveni reizbucnirea ei şi acest scop nu-l putea atinge deocamdată decît cu ajutorul ocupanţilor. Turcii au luat toate măsurile pentru asigurarea averilor şi privilegiilor clasei boiereşti, declarînd în repetate rînduri că acestea rămîn « neclintite şi întărite de către Înalta Poartă » [1]. În schimb ţăranii sînt somaţi să se achite de toate obligaţiile lor faţă de boieri « după vechiul obicei şi după aşezămîntul ce s-au urmat în ţară, fără de nici o împotrivire » [2].

---

[1] Hatihumaiumul din 26 august (7 sept.) 1821, în *Documente privind istoria Romîniei. Răscoala din 1821*, vol. II, p. 311.

Cu sprijinul turcilor, boierii întorşi în ţară şi-au asigurat privilegiile de stăpîni ai moşiilor; bazaţi pe acelaşi sprijin, ei au căutat să înfrîneze pe ţărani. Însuşi Grigore Ghica, numit pe urmă domn, recurge la ajutorul turcilor împotriva locuitorilor de pe moşia sa Colentina, nesupuşi la îndeplinirea prestaţiilor către stăpînul de moşie.

Interesele de exploatatori îi călăuzesc pe boieri în toate acţiunile lor profund oportuniste. Indiferent de grup şi indiferent de orientarea lor politică, boierii întorşi în ţară şi cei aflaţi încă peste hotare apreciază unanim mişcarea revoluţionară condusă de Tudor Vladimirescu drept o primejdie mai gravă decît invazia şi ocupaţia turcească. Făţă de Poartă, de Rusia şi Austria, boierii subliniază mereu necesitatea lichidării definitive a mişcării, a stîrpirii spiritului revoluţionar şi a supunerii ţăranilor. « Să se stingă deplin orice duh de răzvrătire de pe pămîntul Ţării Romîneşti în chipul în care au fost împrăştiate şi zădărnicite toate revoluţiile care s-au ivit iarăşi în Europa... » [3], spun boierii fugiţi la Braşov şi la Sibiu. Cum forţa principală a mişcării a constituit-o ţărănimea, boierii condiţionează întoarcerea lor în ţară de restabilirea privilegiilor lor faţă de ţărani: « Pentru aceasta este foarte de trebuinţă ca ţăranii să se supună cererilor drepte, ca să nu mai avem temeri pentru viaţa noastră » [4]. « Garda naţională », a cărei înfiinţare boierii o propun puţin mai tîrziu, are rostul mărturisit de a fi folosită la înăbuşirea eventualelor răscoale. Ideea organizării unei asemenea forţe militare este reluată de boierii moldoveni în « chezăşia şi încredinţarea » lor către Poartă, în 1824.

Sarcinile ocupaţiei au fost suportate de stările de jos. Porumbul strîns în vara anului 1821 pentru caii oştirii turceşti din şapte judeţe ale Ţării Romîneşti a rămas neplătit de vistierie. Cu începere din luna iulie 1821, scutelnicii au fost impuşi mai întîi la un « ajutor » de la 5 la 10 taleri, mărit apoi la 20, iar posluşnicii de la 5 la 7,60 taleri. Cheltuielile militare ale Ţării Romîneşti s-au ridicat în perioada 1 iunie 1822 pînă la sfîrşitul anului 1822 la 2 762 649 piaştri, în timp ce cheltuielile pentru ţară erau de numai 562 067 piaştri. Aceste cheltuieli militare au fost acoperite din dările mărite.

---

[1] Acad. R.P.R., *ms. rom.* nr. 323, f. 326.

[2] Firmanul Porţii către Const. Negri, la Acad. R.P.R., *ms. rom.*, 3 256 (Cronica lui I. Dîrzeanu), p. 79 v.

[3] *Răscoala din 1821*, vol. II, p. 326.

[4] Acad. R.P.R., *ms. grec* 720, p. 55.

Sarcinile copleşitoare impuse de regimul de ocupaţie au fost agravate prin abuzurile şi jafurile săvîrşite atît de turci cît şi de dregătorii pămînteni puşi în slujba lor. În ciuda dispoziţiilor date de a se face deosebire între averile răsculaţilor şi ale «credincioaselor raiele», turcii jefuiau fără deosebire pe cine puteau.

Una din urmările grave ale ocupaţiei turceşti a fost nimicirea vitelor de tracţiune, care a atras după sine reducerea simţitoare a suprafeţelor cultivate. Aceasta a prelungit mult timp lipsa de produse agricole şi mizeria generală a ţăranilor. În judeţele Muscel, Prahova şi Argeş, care mai avuseseră de suportat şi stăpînirea lui Al. Ipsilanti, ţăranii au încetat cu totul, din lipsă de vite, să lucreze pămîntul, ceea ce a pricinuit o foamete groaznică în iarna 1822/1823. Acelaşi fenomen s-a produs în judeţele Vlaşca, Teleorman şi Olt, unde locuitorii au ajuns să mănînce « coajă de copac şi gorgoane »[1].

Turcii au jefuit ţările romîne pînă în ultimele zile ale ocupaţiei şi n-au plecat decît după ce s-au vărsat sume importante comandanţilor, lui chehaia bei Cara Ahmet Efendi la Bucureşti şi lui Cuciuc Ahmet la Iaşi.

Trupele turceşti au fost evacuate din Principate în urma presiunii exercitate de Anglia, Austria şi Rusia asupra Porţii, care au fixat data de 5 mai 1822 pentru evacuare. Ultimele trupe însă n-au trecut Dunărea decît la 27 septembrie.

Restabilirea domniilor pămîntene

În urma intervenţiei puterilor mai sus menţionate, Poarta se hotărî să convoace la Constantinopol cîte o delegaţie de boieri din Moldova şi Ţara Romînească, pentru a le consulta asupra doleanţelor ţării şi în vederea restabilirii administraţiei civile. Cele două delegaţii compuse din şapte boieri pentru Ţara Romînească şi şase pentru Moldova, convocate la 21 martie de paşa de Silistra, au ajuns la Constantinopol la 17 aprilie 1822.

Boierii munteni duceau cu ei un memoriu redactat la Bucureşti şi compus din 24 de ponturi. Ei cereau domn pămîntean numit pe viaţă, fără drept de succesiune în familia sa, şi concentrarea puterii în mîinile unui grup restrîns de boieri mari care aveau să controleze finanţele, administraţia şi justiţia. Domnul nu putea angaja cheltuieli, numi în slujbe, conferi boierii şi privilegii fără aprobarea boierilor. Toate slujbele, din care străinii aveau să fie excluşi, erau pentru ei. Egumenii greci aveau să fie expulzaţi. Comerţul, navigaţia, industria şi extracţia minieră aveau să fie libere. Memoriul reproducea în esenţă revendicările boierimii, formulate în diversele memorii adresate Porţii, ţarului Rusiei şi împăratului Austriei în 1821—1822. Obiectivul principal al acestor revendicări era, pe de o parte, consolidarea privilegiilor boierimii, iar pe de altă parte introducerea unor reforme în spirit burghez, menite să asigure interesele acelor boieri care începeau să fie angrenaţi în procesul dezvoltării relaţiilor capitaliste.

---

[1] Arh. St. Buc., *Condica domnească*, nr. 105, p. 81,96.

Poarta n-a luat în discuţie acest memoriu, ci a cerut celor două delegaţii să facă în scris propuneri precise. Rezoluţiile lor finale erau aproape identice. Ele cuprindeau: domni pămînteni, izgonirea arnăuţilor şi constituirea unui corp de pază indigen; interdicţie pentru sudiţii străini de a dobîndi bunuri imobile în ţară; administrarea mănăstirilor închinate prin pămînteni, drept exclusiv pentru pămînteni de a ocupa slujbe publice şi libertatea de a se jelui Porţii.

Poarta n-a admis decît o parte din aceste cereri şi, la 1 iulie 1822, a numit domn în Moldova pe Ioan Sandu Sturdza, iar în Ţara Romînească pe Grigore Dimitrie Ghica. Noul domn al Ţării Romîneşti, deşi nu era dintr-o familie de origine romînească, era totuşi considerat pămîntean, deoarece familia sa avea din secolul al XVIII-lea locul de reşedinţă şi moşiile în ţară. Domniile pămîntene erau astfel restabilite. Poarta justifica măsura prin trădarea şi corupţia fanarioţilor, ceea ce era conform cu cererea delegaţilor.

Poarta admitea şi excluderea grecilor din toate funcţiile civile şi ecleziastice. De libertatea comerţului şi industriei, de desfiinţarea raialelor şi de libertatea navigaţiei n-a vrut să audă. Dar aceste reforme aveau să fie smulse Porţii prin tratatul de la Adrianopol, iar stăpînirea marii boierimi asupra statului avea să fie consolidată prin Regulamentul organic. Programul politic, social şi economic care a împins marea boierime în mişcarea eteristă n-a fost decît amînat pentru un deceniu.

Restabilirea domnilor pămînteni a oglindit întărirea conştiinţei naţionale şi totodată a însemnat un prim pas spre independenţa celor două ţări. Aceasta explică de ce Poarta, la început, s-a opus restabilirii domnilor pămînteni şi a căutat să prelungească guvernarea ţărilor romîne prin muhafizi (comisari militari). Boierii care au cerut Porţii să numească domni pămînteni, desigur n-au avut în vedere decît satisfacerea intereselor lor înguste de clasă — de a permite unora dintre ei să ajungă domni şi de a înlătura din funcţii numeroasa clientelă care însoţea pe domnii fanarioţi. În mod obiectiv însă, această cerere a boierilor a venit în întîmpinarea interesului general al poporului Principatelor romîne, dornic de a se pune capăt regimului turco-fanariot. În sfîrşit, restabilirea domnilor pămînteni a determinat şi o oarecare uşurare a sarcinilor financiare, deoarece ţara nu mai era obligată să întreţină tot Fanarul. Ultimul domn fanariot al Ţării Romîneşti, Al. Suţu, adusese cu sine 850 de persoane, care toate trebuiau căpătuite. Prin restabilirea domniilor pămîntene, vistieria ţării era liberată de aceste sarcini suplimentare.

Urmărirea participanţilor la mişcare şi a sprijinitorilor ei

Principatele romîne au rămas mai departe sub stăpînirea turcilor, ceea ce a favorizat menţinerea jugului feudal. Boierimea şi domniile pămîntene au dus mai departe acţiunea de lichidare a mişcării şi de înlăturare a urmărilor ei. S-a procedat la dezarmarea pandurilor şi a satelor răsculate, s-au intentat procese pandurilor şi altor participanţi la mişcare, precum şi ţăranilor care în 1821 au întreprins acţiuni locale sau într-un fel oarecare au sprijinit mişcarea.

Dezarmarea participanţilor la mişcare începe la mijlocul lunii august, imediat după terminarea luptelor şi durează pînă în toamna anului 1823. Efectuată la început de turci şi de oamenii devotaţi lor, dezarmarea este continuată, chiar cu mai multă stăruinţă, de către autorităţile pămîntene, după numirea domnilor. Satele cu participanţi la mişcare au fost obligate să dea garanţii sub cele mai aspre pedepse, chiar şi « pierderea vieţii », că în viitor nu vor mai întreprinde acţiuni de răscoală.

În unele cazuri, cercetările pentru deţinerea de arme din vremea mişcării au fost însoţite de torturi care au pricinuit moartea celor cercetaţi. Concomitent cu acţiunea de dezarmare s-au luat măsuri ca foştii panduri şi răsculaţi să nu fie primiţi în nici un fel de slujbă.

Prin dezarmare, autorităţile urmăreau să prevină noi izbucniri de revoltă în ţinuturile în care a fost leagănul mişcării revoluţionare din 1821.

Pandurii şi căpitanii lor erau urmăriţi fără cruţare, daţi în judecată şi condamnaţi, pînă după 1823, pentru fapte săvîrşite în vremea mişcării. În sarcina lor se puneau tot felul de pagube pricinuite de mişcare. Armele luate de la diverşi boieri pentru a servi la luptă împotriva turcilor, casele arse cu prilejul luptelor îndîrjite duse în jurul lor cu turcii, rechiziţiile făcute din ordinul turcilor se cereau acum plătite de panduri.

Sînt deferiţi justiţiei, şi de cele mai multe ori condamnaţi, şi sătenii care nu au avut vreun rol activ în mişcare, dar ei au fost învinuiţi de faptele pandurilor pieriţi, luaţi în robie sau adăpostiţi în ţinuturile Austriei. Sătenii căzuţi victime unor astfel de învinuiri erau tot atît de aspru pedepsiţi, ca şi participanţii activi la mişcare. În procesele de acest fel apar ca parte acuzată şi grupuri de săteni care, deşi nu au participat activ la mişcare, au ajutat pe Tudor Vladimirescu sau pe oamenii lui să combată elementele jecmănitoare sau ostile mişcării. Cu puţine excepţii, pandurii şi sprijinitorii lor dintre ţărani au fost condamnaţi să plătească despăgubiri.

În perioada 1821—1835, se succed procesele intentate ţăranilor pentru acţiunile locale întreprinse în vremea mişcării, cînd au atacat moşiile, conacele, hambarele, viile şi pădurile boiereşti. Domnul Grigore Ghica însuşi condamnă la ocnă, în 1825, pe mai mulţi dintre ţăranii care i-au atacat în 1821 conacul şi moşia Fulga (Saac). Sătenii din Baia de Fier, care în 1821 au mers în frunte cu căpitanul D. Gîrbea şi « prin silnică revuluţie » [1] şi-au reluat vitele sechestrate mai înainte de mănăstirea Hurez pentru pretinse datorii ale ţăranilor, sînt acum purtaţi timp îndelungat prin judecăţi. Acţiuni de acest fel au avut loc în diverse localităţi din judeţele Romanaţi, Teleorman, Vlaşca, Dîmboviţa, Argeş, Gorj, Dolj. Actele acestor procese arată că uneori ţăranii deţinuseră cîţiva ani pămînturile şi viile pe care au pus stăpînire în vremea mişcării. În toate procesele de acest fel, ţăranii au fost condamnaţi la despăgubire.

---

[1] *Răscoala din 1821*, vol. III, p. 25.

Stăpînirea a acordat cea mai mare atenţie plîngerilor arendaşilor, cum rezultă din numeroasele dosare ale proceselor, care pot fi urmărite pînă în anul 1831, chiar şi după aceea. Unii dintre arendaşii fugiţi de teama mişcării sau izgoniţi de răsculaţi, încep să se întoarcă în lunile iunie-august 1821, o dată cu instituirea administraţiei turceşti. Majoritatea lor revin însă numai după lichidarea rezistenţei armate a răsculaţilor. După numirea domnului, arendaşii înaintează numeroase cereri pentru revizuirea condiţiilor de arendă stabilite cu stăpînii, pentru judecarea clăcaşilor şi pentru obţinerea despăgubirilor. Situaţia arendaşilor în vremea mişcării prezintă cele mai diverse aspecte. În orice situaţie s-ar fi găsit, ei au formulat pretenţii la despăgubire.

O seamă de procese particulare sînt legate de evenimentele mişcării. Se cereau despăgubiri şi restituiri de bani împrumutaţi cîrmuirii în vederea combaterii mişcării. Judecarea pricinilor de acest fel din vremea mişcării merge pe linia generală de lichidare a urmărilor ei. În timp ce pretenţiile celor care au finanţat cîrmuirea ca să înăbuşe mişcarea, cum e cazul lui Stavri Titopoleos, sînt satisfăcute, cererile celor care au avut contigenţe cu mişcarea sînt respinse, ca în cazul orăşenilor din Piteşti.

Actele proceselor de judecată a cetelor de haiduci care au acţionat în vremea răscoalei şi a ocupaţiei turceşti scot în evidenţă faptul că elementul haiducesc în cea mai mare parte s-a integrat în mişcare şi a luptat activ.

Toate aceste măsuri arată că efortul pentru lichidarea pînă în rădăcină a răscoalei s-a prelungit cîţiva ani după 1821, dar n-a fost însoţit, ca după răscoalele ţărăneşti, în general, de masacre în masă ale ţărănimii. Faptul că marii boieri emigraţi nu s-au întors în patrie decît în 1826 şi teama de a reaprinde focul răscoalei explică relativa moderaţie cu care clasa stăpînitoare a procedat la lichidarea mişcării din 1821.

Situaţia fiscală şi administrativă

Ocupaţia turcească a costat Ţara Romînească vreo 15 milioane de piaştri, sumă enormă pentru resursele de atunci ale ţării. După evacuare, Ţara Romînească rămîne datoare 5 360 000 taleri, iar Moldova, 5 066 783 taleri. O asemenea datorie, « ce nu s-au mai pomenit altădată să fie ţara atîta sumă de bani datoare » [1], apăsa cu atît mai greu după mişcare şi după ocupaţie, cu cît locuitorii « nu au mijlocu a-şi întîmpina hrana cea din toate zilile a familiilor lor » [2]. Pentru a se asigura plata acestor datorii s-a înfiinţat « Casa datoriilor ţării », care a funcţionat pînă în anul 1829.

Plata datoriilor ţării a fost suportată de păturile de jos ale populaţiei, mai ales de ţărănime, impuse la aceleaşi contribuţii ca şi în vremea ocupaţiei turceşti.

---

[1] *Răscoala din 1821*, vol. III, p. 194.

[2] *Ibidem*, vol. III, p. 201.

GHEORGHE LAZĂR BIBLIOTECA

Boierimea a luat parte la acoperirea datoriilor doar cu 500 000 taleri, sumă realizată prin impunerea scutelnicilor şi posluşnicilor cu respectiv 20 şi 10 taleri, ceea ce boierii considerau ca un sacrificiu făcut din privilegiile lor. Sume importante destinate acoperirii datoriilor au fost scoase din rămăşiţele dăjdiilor şi răsurilor « neîmplinite pe la sate » [1] în anul 1821, cînd s-a extins mişcarea. Din 1823 se recurge la reintroducerea taxei speciale pentru înnoirea anuală a sineturilor breslelor şi neamurilor. Se măreşte şi taxa huzmeturilor. În Moldova, sumele pentru achitarea datoriilor au fost scoase din impunerea birnicilor şi a scutelnicilor şi din goştină. Ioan Sandu Sturdza a încercat, pentru acoperirea datoriilor, să contracteze împrumuturi la bancherii de la Brody (Polonia), fără succes însă, deoarece acestora nu le-au convenit garanţiile oferite.

De pe urma plăţii datoriilor publice, rezultate din împrumuturile contractate în vremea mişcării şi a ocupaţiei turceşti, au beneficiat în primul rînd unii dintre marii boieri, ca: Al. Vilara, B. Văcărescu, I. Filipescu şi alţii, precum şi marii negustori, ca: Meitani, Moscu, Sachelarie, Hagi Ianuş, care şi-au încasat banii cu dobîndă cu tot.

În 1829, problema datoriilor ţării este trecută în competenţa Sfatului Administrativ, mai tîrziu în aceea a Obşteştii Adunări. În acelaşi an, boierii moldoveni au obţinut un moratoriu pentru plata datoriilor contractate de ei înainte şi în cursul anului 1821, pentru motivul că nu şi-au putut îngriji moşiile şi că le-au amanetat la « capitalişti ».

Pentru a face faţă situaţiei financiare deosebit de grele, ca urmare a mişcării şi a ocupaţiei turceşti, Grigore Dimitrie Ghica ia o serie de măsuri care în primul rînd lovesc în marea masă a birnicilor ţărani. De la 198 taleri cît era în 1823 birul pentru un lude, se ajunge la aproape 300 taleri în 1824. De asemenea se instituie o taxă unică asupra cîrciumelor şi prăvăliilor, care dădu naştere la nesfîrşite proteste ale negustorilor mai puţin avuţi, astfel că se luă măsura împărţirii celor impuşi în trei categorii. S-au făcut apoi adăugiri la birul boiernaşilor şi al unora din privilegiaţii fiscali de rang mai mic. La fel şi în Moldova, sub Ioan Sandu Sturdza fiscalitatea continua să se menţină deosebit de apăsătoare. Au fost puse dări noi ca « cfitul căldărilor ce lucrează rachiu de pîine » şi un impozit pe sare, care, în 1825, a adus vistieriei 400 000 lei. O foaie volantă din 1826 menţiona că birnicii satelor, formînd marea majoritate a contribuabililor, plăteau nu mai puţin de 18 categorii de dări. Măsurile financiare însă care au stîrnit opoziţia îndîrjită a boierimii — fiind totodată şi una din cauzele conflictului cu domnul — au fost impunerea scutelnicilor şi posluşnicilor şi impunerea temporară a boierilor înşişi la plata vinăriciului.

În strîmtul ei egoism de clasă, boierimea pretindea că taxarea scutelnicilor însemna o scădere a contribuţiei care îi era plătită de aceştia, iar plata vinăriciului de către boieri era o încălcare a vechilor privilegii de scutire totală de plata impozitelor. Atît domnul Moldovei cît şi cel al Ţării Romîneşti, au avut de întîmpinat dificultăţi, cînd au vrut să impună, tot numai temporar, pe boieri, cler şi scutelnici la plata unor contribuţii către stat, menite să ajute la lichidarea crizei financiare.

---

[1] *Răscoala din 1821*, vol. III, p. 311.

În afara măsurilor cu caracter fiscal, s-au luat şi unele măsuri cu caracter administrativ. Astfel, Grigore Dimitrie Ghica, de la începutul domniei sale, încearcă să fixeze veniturile tuturor dregătorilor şi să limiteze havaieturile, acest izvor permanent de abuzuri. De asemenea, el dă un nou regulament privitor la atribuţiile şi îndatoririle ispravnicilor, zapciilor şi sameşilor, în scopul de a înfrîna aceste categorii de slujbaşi de la samavolniciile exercitate asupra locuitorilor. Şi în Moldova, Ioan Sandu Sturdza a luat unele iniţiative de ordin administrativ, în multe privinţe asemănătoare celor din Ţara Romînească: a reeditat o serie de hotărîri anterioare privind îndatoririle diferitelor categorii de dregători judeţeni şi a dat unele dispoziţii pentru înfrînarea abuzurilor acestora. De asemenea a mai încercat să stabilească noi norme de recrutare şi funcţionare a breslelor de slujitori.

Toate aceste măsuri însă nu erau decît reluări ale unor dispoziţii şi instrucţiuni care n-au lipsit nici în vremea unora din domnii fanarioţi mai luminaţi şi care aveau să rămînă şi acum tot atît de ineficace. E şi explicabil, deoarece instituţiile ţării nu se schimbaseră. Abia prin Regulamentul organic se va înfăptui reforma în spirit modern a acestor instituţii.

Relaţiile agrare. Situaţia şi frămîntările ţărănimii

În situaţia agriculturii şi în relaţiile agrare după 1821 s-au resimţit urmările mişcării şi ale ocupaţiei turceşti. Lipsa braţelor de muncă pricinuită de raritatea populaţiei se accentuează acum din cauza risipirii multor locuitori în urma evenimentelor şi a situaţiei excepţionale prin care trecuseră principatele. Stăpînii de moşie continuă lupta pentru înmulţirea numărului zilelor de lucru. Dar ceea ce contribuie, în această perioadă, să agraveze situaţia ţăranilor e răspîndirea arendăşiei, mai apăsătoare decît exploatarea în regie. Investiţiile făcute de arendaşi în moşii nu priveau îmbunătăţirea tehnicii agricole, ci cumpărarea monopolurilor feudale, cum erau hanurile, cîrciumile, băcăniile. După mişcare, ţăranii suferiră de pe urma arendaşilor şi pe chestia despăgubirilor pretinse, mai cu seamă în Ţara Romînească.

În Moldova evoluţia relaţiilor agrare, atît înainte cît şi după mişcare, prezintă unele particularităţi. Aici ofensiva stăpînilor de moşii împotriva dreptului de stăpînire a ţăranilor şi pentru sporirea obligaţiilor lor, care se accentuase încă în anii dinaintea răscoalei, continuă şi acum. Prin însuşirea unor proprietăţi ţărăneşti libere (în Vrancea, Dorna, Şarul ş.a.) şi prin comasări, în Moldova se constituise tipul de proprietate latifundiară, căreia prin *Sobornicescul hrisov* din 1827 i se conferi inviolabilitatea, iar ţăranilor li se interzise să părăsească moşia fără voia stăpînului.

În raporturile agrare nu se produc schimbări deosebite, dar se observă tendința crescîndă a boierilor de a impune țăranilor cele 12 zile legiuite de clacă, de a libera o parte de moșie de servituțile feudale și de a o transforma în proprietate de tip capitalist. De asemeni, stăpînii de moșii tind să agraveze condițiile de percepere a rentei feudale.

Sarcinile grele ale ocupației turcești și majorarea dăjdiilor pentru plata datoriilor țării, suportate în ultima analiză de țărănimea exploatată, împreună cu plata despăgubirilor impuse țăranilor în bani și în natură, de către boieri și arendași, au creat țărănimii o situație grea în anii de după mișcare și au contribuit la accentuarea procesului de diferențiere la sate.

În condițiile constrîngerii extraeconomice, intensificată după mișcare, îndeosebi în Țara Romînească, sub pretextul înlăturării consecințelor ei, boierii și arendașii, pentru a obține o majorare a zilelor de clacă, au pretins împlinirea zilelor de clacă pe care clăcașii nu le efectuaseră în timpul mișcării și al ocupației turcești. Împlinirea zilelor de clacă era eșalonată de obicei în două semestre ale unui an, încît, în mod practic, locuitorii de pe moșii trebuiau să facă 24—36 zile într-un singur an. Dar boierii n-au izbutit să impună acest regim, dovadă propunerea de a se statornici 14 zile de clacă, aceasta constituind, după afirmațiile lor, « pentru stăpîni un lucru foarte mîngîietor și într-adevăr un drept pe care trebuie să-l aibă, ca unii ce au mai multă pagubă din locuirea țăranilor lor decît folos. . . »[1].

O dată cu tendința de a înmulți zilele de clacă, stăpînii și arendașii căutau să scoată maximum de folos prin convertirea zilelor de lucru în bani. Ei folosesc acest procedeu mai ales în locurile unde ziua de lucru costa numai 15—20 parale. Obligînd pe clăcași să plătească ziua de lucru în bani, arendașii plăteau mai puțin lucrătorilor angajați de ei, reținînd diferența. De aci se ajungea apoi și la abuzul de a lua la lucru omul cu carul și cu boii și a socoti ca zi de lucru numai munca cu brațele.

Convertirea în bani a zilelor de lucru, de către boieri și arendași, are un scop bine determinat în condițiile de după mișcarea din 1821. Deoarece acum lipsește numerarul, scos din țară de turci sau pentru turci, cererea ca țăranii să achite rămășițele de clacă și alte prestații în bani era un mijloc de a determina pe țărani să accepte, chiar să solicite convertirea datoriilor bănești în clacă. Așa se face că țăranii, constrînși de arendași să plătească în bani claca restantă pe 2—3 ani, acceptă să fie puși « la orice » fel de munci.

Formele de prestații abuzive în muncă erau foarte variate. Ziua de arătură, socotită pe 4—5 oameni care alcătuiau un plug, începuse acum să fie cerută pentru fiecare om în parte, iar la convertirea ei în bani să se ia 5—6 taleri de plug, în loc de 3 taleri. La căratul lemnelor, se cerea ca acestea să fie transportate pe o distanță de 10—12 ceasuri, în loc de cel mult 6 ceasuri cît prevedea legea. La convertirea în bani a carului de lemne se luau pînă la trei taleri, și chiar mai mult, în loc de un leu şi jumătate cît se lua înainte de 1823. Imprecíziunea legiuirii lui Caragea în privinţa zilei de arătură şi a carului de lemne a dat loc la interpretări abuzive. De aceea, în urma împotrivirii în masă a locuitorilor din judeţele Teleorman şi Ialomiţa la aceste îndatoriri, Grigore Ghica a fost nevoit să adauge, la începutul anului 1823, încă trei ponturi la legiuirea lui Caragea. În aceste ponturi se preciza că: ziua de arătură se socoteşte de plug şi nu de om; se plătesc patru taleri pentru o zi de arătură şi trei taleri pentru carul de lemne; se dă stăpînului o găină la Crăciun şi un pui de găină la Sîn-Petru. Aplicarea acestor ponturi a dat însă naştere la abuzuri atît de multe, încît peste un an şi jumătate ele au fost abrogate. În Moldova, condiţiile de muncă impuse prin învoieli înrobitoare nu se deosebeau mult de cele mărite şi impuse după aceea prin Regulamentul organic.

---

[1] *Răscoala din 1821*, vol. III, p. 236.

Înmulţirea zilelor de clacă, prin nesocotirea învoielilor şi obiceiurilor vechi pe baza cărora, în multe locuri, ţăranii se bucurau de înlesniri, şi recuperarea acestor zile pe anii din urmă au contribuit în mare măsură la înăsprirea situaţiei ţăranilor. Pe de o parte, în condiţiile de după mişcarea din 1821, ţăranul dispune de forţe de lucru mai puţine decît înainte, iar pe de altă parte, el este obligat să dea 2—3 dijme într-un singur an pentru anii din urmă. Acestea se puteau da numai din produsele anului în curs, deoarece clăcaşii nu dispuneau de rezerve din anii pentru care erau constrînşi să dea rămăşiţe. La dijme, posibilităţile de eludare a legii şi de abuzuri din partea exploatatorilor erau mai numeroase decît la alte redevenţe. Ele au fost folosite din plin, recurgîndu-se la cele mai diferite forme de constrîngere.

Clasa boierilor, luată în întregime, şi-a întărit deci situaţia după 1821, în timp ce condiţia ţăranilor a rămas aceeaşi, în multe părţi ale ţării agravată chiar prin impuneri la despăgubiri. După cum spune N. Bălcescu, răscoala « nu le folosi întru nimic <ţăranilor>... Ţara, sau ca să zicem mai bine, clasele înalte, care singure se folosesc de drepturile ţării, cîştigară mult, dar poziţia ţăranilor nu luă nici o prefacere » [1].

În Moldova, boierii au continuat să acapareze pămînt, strîmtorînd pe locuitori « cu nedarea locului trebuincios de hrană şi la împărţirea ogoarelor, rămînînd unii fără să-şi facă hrana trebuincioasă » [2]. Aceste fapte contribuie la rîndul lor la accentuarea procesului de destrămare a feudalismului. Schimbările care se produc acum, în această privinţă, devin perceptibile atît în relaţiile de producţie cît şi în conştiinţa socială, anticipînd o serie de situaţii legiferate peste cîtva timp prin Regulamentul organic.

Ţărănimea a continuat să reziste exploatării boiereşti. Nesupunerea locuitorilor faţă de stăpînii de moşii, manifestată « de obşte » în ţară, este un rezultat direct al mişcării. « Din trecuta răzvrătire foarte mult s-au nărăvit < locuitorii >

---

[1] N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1953, p. 143.

[2] « Carte gospod pe la ţinuturi pentru datoriile ce au să păzească dregătorii spre buna statornicie a locuitorilor » (Arh. St. Iaşi, Tr. 1352, op. 1535, nr. 1270, p. 28—29).

şi se îndărătnicesc a face claca pămîntului cea obicinuită i alte dreptăţi ale stăpînilor moşiilor », arată înşişi marii boieri [1]. Ţăranii sînt supuşi la pedepse şi despăgubiri pentru ca « să le iasă din cap acele furii ce le dobîndise » [2] în vremea mişcării. Aceste măsuri însă au fost departe de a întuneca amintirea mişcării şi a conducătorului ei, Tudor Vladimirescu.

În toată perioada domniilor pămîntene, locuitorii satelor sînt frămîntaţi de nemulţumiri, mai ales în Oltenia, unde fusese şi leagănul mişcării poporului în 1821. La sfîrşitul anului 1823 şi începutul lui 1824, o serie de sate de pe moşiile mănăstirilor Tismana şi Strehaia s-au sculat « cu zurbale » împotriva stăpînilor de moşii şi a organelor forţei publice. Numeroşi locuitori au fost condamnaţi la ocnă în urma acestei încercări de răzvrătire. O altă revoltă s-a produs la Ianca şi Potelu (Romanaţi), unde ţăranii au izgonit pe arendaşi, au omorît pe unii din oamenii lor şi au ars porumbul. Unii dintre răsculaţi au fost pedepsiţi cu bătaia prin tîrg, iar alţi nouă au fost trimişi la ocnă, deşi după pitacul domnesc « li se cuvenea pierdere de viaţă » pentru « împotrivitoarea urmare de îndîrjire cu care s-au arătat către stăpînire » [3]. În Moldova s-au produs tulburări ţărăneşti la Şerbeşti (Vaslui), Voroneşti (Iaşi), Bozieni (Neamţ), Manolea, Hecea (Suceava) şi alte numeroase sate, în anii 1826 şi 1827, în Corocăeşti (Suceava) şi alte sate, în anul 1828. Pînă în acest an a continuat în Moldova fuga frecventă a ţăranilor în alte localităţi şi mai ales peste hotare din cauza condiţiei lor grele.

Dar dintre mişcările de după 1821 în Principatele romîne, cea mai violentă a fost revolta din Oltenia, în anul 1826, sub conducerea a doi foşti participanţi la mişcarea din 1821: Simion Mehedinţeanu şi Ghiţă Cuţui. Simion Mehedinţeanu fusese isprăvnicelul moşiei Podul Grosului (Mehedinţi) şi «fost căpetenie dintre apostaţi la vremea turburării ce s-au urmat aici în ţară », iar Ghiţă Cuţui a fost slujitor de plasă la Broşteni, tot în judeţul Mehedinţi, şi «între apostaţi căpetenie » [4]. Ambii erau refugiaţi în Transilvania şi încă din anul 1825 au hotărît să adune «tovarăşi cît de mulţi » şi « să iasă cu toţi deodată în ţară pă la multe locuri » [5]. Documentele mai pomenesc şi de acţiunea din umbră a unor boieri nemulţumiţi de Grigore Dimitrie Ghica, ce ar fi instigat la răscoală. Cele două căpetenii au constituit o ceată de 21 de inşi, au înarmat-o şi au trecut frontiera în judeţul Mehedinţi, pornind răscoala « spre îndreptarea norodului celui prost » [6]. Ei au dat o proclamaţie asemănătoare celei a lui Tudor Vladimirescu, în care « au spus norodului aceleaşi vorbe ademenitoare pentru a-l face să-şi piardă minţile » [7]. Răsculaţii au atacat apoi şi au prins pe vătaful plaiului Cloşani, pe care l-au pus să scrie ispravnicilor de Mehedinţi să-i trimită 50 000 lei, căci altfel « să scoboară şi calcă isprăvnicatul şi pă toţi orăşanii » [1]. În acest timp cete de ţărani au început să se alăture răsculaţilor.

---

[1] *Răscoala din 1821*, vol. III, p. 166.
[2] *Ibidem*, vol. III, p. 250.
[3] Arh. St. Buc., *Condica domnească*, 105, p. 241.
[4] E. Vîrtosu, *Anul 1821. Date şi fapte noi*, p. 223.
[5] *Ibidem*, p. 225.
[6] *Ibidem*.
[7] Muzeul romîno-rus, doc. 2072, p. 185—186.

Grigore Ghica însuşi spune într-o corespondenţă că, « apăruţi deodată din teritoriul austriac, unde găsiseră azil în 1821, aceşti tîlhari au pus mîna prin trădare pe vătaful Cloşanilor şi au încercat să-i atragă pe ticăloşii ţărani prin promisiuni înşelătoare şi amăgitoare » [2]. Consulul prusian Kreuchely spune de asemenea că şefii răscoalei îndemnau pe locuitori să se ridice împotriva stoarcerilor domnului şi dregătorilor. După relatările ofiţerului rus I. P. Liprandi, bun cunoscător al stărilor din Principatele romîne, s-ar fi strîns în jurul lui Simion Mehedinţeanu şi Ghiţă Cuţui circa 300 oameni. Urmînd exemplul lui Tudor Vladimirescu, care transformase în 1821 cîteva mănăstiri în locuri întărite, răsculaţii din 1826 au pus mîna pe mănăstirea Topolniţa încercînd să-şi facă acolo o bază fortificată. Din cauza ploilor de primăvară şi a marelui număr de potere ce se constituiau în acest timp pentru supravegherea refugiaţilor veniţi din Transilvania, răsculaţii nu au reuşit să se menţină la Topolniţa. În luptele de urmărire au intervenit şi autorităţile austriece, pentru a preîntîmpina o eventuală acuzaţie din partea Porţii că au dat azil pe teritoriul lor unor elemente care au instigat la răscoală împotriva orînduirilor din Ţara Romînească. Urmăriţi, parte din răzvrătiţi au fost prinşi, aduşi la Bucureşti şi judecaţi. Simion Mehedinţeanu şi Ghiţă Cuţui au fost spînzuraţi la marginea oraşului, « spre pilda altora asemenea lor »; opt dintr-înşii au fost bătuţi în tîrg şi trimişi la ocnă pe toată viaţa, iar unul pe timp limitat. Asprimea cu care au fost pedepsiţi şefii încercării de răscoală din 1826 constituie un serios indiciu că amintirea anului 1821 era încă deosebit de puternică.

Răscoala din 1826 a eşuat fiindcă cei doi conducători ai ei nu au reuşit să atragă pe panduri de partea lor, fiindcă şi-au înstrăinat simpatia populaţiei prin ameninţarea cu jaful a locuitorilor din Cerneţi şi prin alianţa pe care au încercat s-o facă cu Şerif, comandantul turc de la Ada-Kalé, şi fiindcă stăpînirea, trăgînd învăţăminte din experienţa din 1821, a luat din vreme măsuri de apărare.

Cu toate aceste lipsuri de organizare, răscoala din 1826 a dovedit că energia revoluţionară a ţărănimii rămăsese intactă; ea nu aştepta decît conducători care s-o organizeze şi s-o ducă la luptă împotriva exploatării boiereşti.

Viaţa politică

Viaţa politică sub primele domnii pămîntene a fost plină de frămîntări. În ambele ţări, grupuri şi pături ale boierimii au întreprins acţiuni de opoziţie împotriva noilor domni, mergînd uneori pînă la complot.

În Moldova, domnia lui Ioan Sandu Sturdza s-a caracterizat prin conflictul dintre boierimea mare şi conservatoare, în bună parte emigrată, şi mica boierime dornică să participe pe picior de egalitate la conducerea statului. Domnul a avut o atitudine favorabilă micii boierimi, numindu-i reprezentanţii în marile dregătorii şi întărindu-i rîndurile cu noi elemente. El voia să se întemeieze pe boiernaşi în acţiunea de îngrădire a puterii şi a influenţei marii boierimi. Din ianuarie 1823 pînă în ianurie 1824, Ioan Sandu Sturdza a vîndut nu mai puţin de 296 caftane de boierie.

---

[1] E. Vîrtosu, *Anul 1821. Date şi fapte noi*, p. 227.

[2] Muzeul romîno-rus, dos. 2072, p. 184—185.

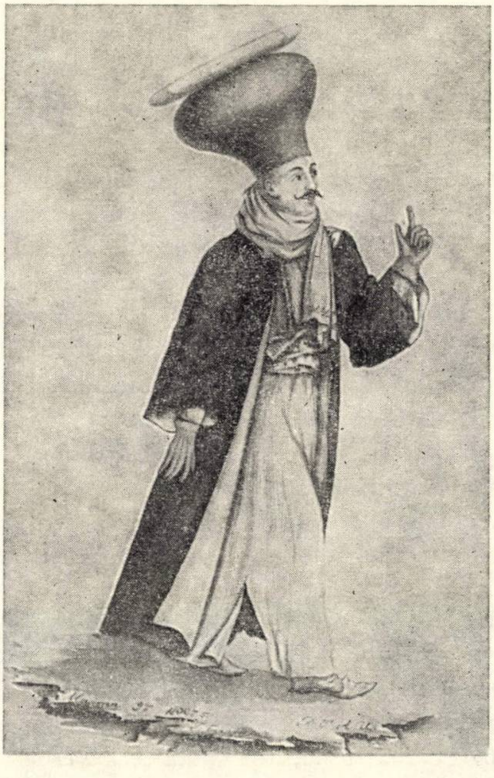

Fig. 143. — Boier bucureştean din treapta de mijloc pe la 1830.

Conflictul dintre marea şi mica boierime a izbucnit în legătură cu memoriul « cărvunarilor », prin care mica boierime revendica egalitatea de drepturi cu marea boierime. Memoriul a fost elaborat, în aprilie 1822, ca urmare a unor consfătuiri secrete ale boierilor de starea a doua şi a treia. Redactarea lui e atribuită lui Ioniţă Tăutul. Sturdza s-a arătat favorabil reformelor expuse în proiect, încît autorii au sperat că domnul va sancţiona proiectul şi va face demersurile necesare pentru a obţine confirmarea Porţii. Dar, sub presiunea marii boierimi, Ioan Sturdza n-a făcut nici una nici alta. « Nimeni nu a îndrăznit încă de cînd este în fiinţă principatul să ia asupra-şi dreptul » de a propune « astfel de reforme », scria consulul austriac Lippa, exprimînd indignarea marii boierimi [1].

Ce cuprindea proiectul cărvunarilor? Exprimînd năzuința micii boierimi de a obține egalitatea în drepturi cu marea boierime, autorii proiectului cereau instituirea unui sfat obștesc compus din reprezentanții tuturor păturilor boierimii. În cadrul sfatului obștesc, marii boieri constituiau doar divanul întîi, în vreme ce micii boieri formau divanul al doilea, departamentul pricinilor străine și departamentul criminalicesc. După calculul făcut de A. D. Xenopol, rezultă că dacă numai jumătate din boierii de treapta a doua și a treia și-ar fi trimis reprezentanții în diferitele instanțe ale sfatului obștesc, mica boierime ar fi deținut în sfat o substanțială majoritate. Proiectul proclama apoi respectul absolut al proprietății, autorii urmărind prin aceasta eliberarea proprietății boierești de sarcinile feudale, atît în privința raporturilor cu statul, cît și în privința raporturilor cu țărănimea clăcașă. Pentru dezvoltarea economică prin înființarea de « fabrici », prin crearea de noi meșteșuguri și prin lărgirea comerțului, proiectul prevedea înlăturarea tuturor piedicilor și restricțiilor. Proiectul garanta libertatea și inviolabilitatea persoanei prin interzicerea detențiunilor arbitrare, proclama principiul egalității înaintea legilor și cerea abolirea sistemului venalității slujbelor, arătînd că atît slujbele, cît și caftanele de boieri trebuie acordate după merit, dar nu pomenea nimic de desființarea legăturilor de dependență ale clăcașilor. Moșiile mănăstirilor închinate aveau să treacă sub administrația statului. În ceea ce privește cultura, proiectul cerea înființarea de școli publice la Iași și în celelalte orașe ale țării, cu limba de predare romînă, precum și înființarea unei tipografii care să editeze mai multe cărți în limba națională.

Dar proiectul mai conținea o serie de dispoziții semnificative pentru concepțiile feudale de care erau încă stăpîniți autorii lui. Astfel erau menținute toate privilegiile boierești, rămînea în vigoare practica schimbării anuale a dregătorilor și obiceiul havaieturilor, pentru ca toată boierimea să beneficieze prin rotație de pe urma funcțiilor publice. Neschimbate trebuiau să rămînă și raporturile feudale dintre săteni și stăpînii de moșii, precum și monopolurile boierești. În sfîrșit, proiectul menținea și robia țiganilor.

După cum se vede, memoriul « cărvunarilor » nu urmărea să schimbe raporturile de clasă existente, ci dimpotrivă menținea relațiile feudale în economia agrară și puterea politică în mîinile boierimii, căreia, prin libertatea economică preconizată, i se asigurau noi posibilități de îmbogățire. Cu toate acestea, prin faptul că cerea reforma organizației statale în conformitate cu apariția unor noi relații de producție, memoriul a constituit pînă la un punct un act progresist. Punerea lui în aplicare ar fi contribuit la slăbirea pozițiilor feudalismului și ar fi favorizat pînă la o anumită treaptă dezvoltarea forțelor de producție și relațiilor de producție caracteristice orînduirii capitaliste.

---

[1] Hurmuzaki, vol. XX, p. 754.

Replica marii boierimi la proiectul « cărvunarilor » a fost promptă şi energică. Emigraţii au elaborat un proiect « de reformăluirea stăpînirii Moldovei », în care se preconiza domn pe viaţă, dar asistat de 6 sau 8 « familii din cele dintîi ale pămîntului » [1]. Adversarul cel mai înverşunat al tendinţelor de egalitate ale micii boierimi a fost vornicul Mihail Sturdza, care înainta memorii peste memorii arătînd că boierimea emigrată nu se poate întoarce în ţară din pricina proiectului. « Singur numele de constituţie constituie un atentat faţă de autoritate », se spune într-o scrisoare a refugiaţilor către consulul rus Minciaky [2]. Totuşi, datorită mediaţiei lui Minciaky, o parte din boierii emigraţi s-au întors, ceea ce însă n-a dus la încetarea conflictului cu domnul. La începutul anului 1824, reprezentanţii marii boierimi adresează Porţii o plîngere în care se ridică împotriva politicii fiscale a domnului faţă de boieri şi cler şi împotriva numărului excesiv de nou boieriţi. Domnul, după ce admonestează public pe petiţionari, trece la sancţiuni, arestînd pe unii, trimiţînd la mănăstiri şi moşii pe alţii şi amendînd pe mitropolit şi pe episcopi.

Cu prilejul obşteştii adunări convocate în iunie 1824 pentru a discuta garanţiile de păstrare a ordinii, ce urmau să fie date Porţii pentru a obţine evacuarea ţării, mica boierime şi-a luat revanşa. Sub influenţa ei s-a cerut: armată de 4 000—5 000 oameni; supunerea străinilor la legile şi autorităţile ţării; pravile numai în limba naţională; desfiinţarea veniturilor realizate din slujbe; o adunare cu un număr fix de membri hotărînd cu majoritate de voturi; separaţia puterilor; domnie pe viaţă şi ereditară în linie masculină; separarea veniturilor domnului de veniturile statului. După cum se poate remarca, nici acest proiect mai progresist şi într-o oarecare măsură asemănător memoriului « cărvunarilor » n-a pus problema modificării raporturilor dintre stăpînii de moşii şi ţărani. Mica boierime continua şi cu acest prilej să se arate consecventă principiului menţinerii neştirbite a raporturilor feudale între stăpînul de moşie şi clăcaşi.

La fel ca şi în Moldova, frămîntările din rîndurile clasei boiereşti au marcat şi viaţa politică din Muntenia în primii ani de domnie pămînteană. În Ţara Romînească însă, aceste frămîntări aveau un caracter mai complex decît în Moldova, unde am văzut o separaţie destul de netă între cele două curente dominante din clasa boierească: curentul retrograd al marii boierimi conservatoare şi curentul novator al boierimii mici şi mijlocii.

În rîndurile boierimii din Ţara Romînească se desprind trei grupuri: unul împotriva domnului, altul alături de domn şi un al treilea favorabil restaurării fanarioţilor. În grupul adversarilor lui Grigore Ghica erau cîteva facţiuni în frunte cu cîţiva boieri mari, care aspirau la domnie şi care strîngeau în jurul lor clientela numeroasă a boierilor mai mici, dornici de slujbe şi de diferite alte avantaje pe care le-ar fi obţinut în cazul ascensiunii la domnie a şefului facţiunii lor. Opoziţia marilor boieri ataca influenţa camarilei, politica fiscală de impunere a boierilor şi a scutelnicilor lor şi moderaţia prea mare faţă de străini. Adversarii domnului au trecut şi la fapte, organizînd un complot la care domnul a răspuns arestînd şi exilînd la mănăstiri pe fostul ban al Craiovei, Al. Nenciulescu — învinuit că urmărea autonomia Olteniei — pe aga Mihăiţă Filipescu şi pe vel postelnicul Iancu Cocorăscu. Au aderat la complot şi boieri deţinînd funcţii înalte, ca vel logofătul de Ţara de Sus Constantin Bălăceanu, considerat ca şeful nemulţumiţilor. O mare agitaţie în rîndurile boierimii ostile domnului a stîrnit şi arestarea agăi Alecu Vilara, autor al unor proiecte de reformă, proaspăt întors în ţară de la Braşov. Deşi Vilara a fost arestat de turci, domnul a fost învinuit că n-ar fi fost străin de acest act. Arestarea lui Vilara a speriat pe mulţi boieri din emigraţie, care şi-au amînat întoarcerea în ţară. Capitala ţării era plină în acei ani de pamflete denunţînd abuzurile favoriţilor domnului. Se fac şi plîngeri la Poartă împotriva administraţiei financiare şi a influenţei boierilor din « partida » domnului, care obţineau pentru ei şi pentru acoliţii lor funcţiile cele mai bănoase. Dar opoziţia marilor boieri înceta de îndată ce aceştia obţineau dregătoriile la care rîvneau. Astfel pamfletele, care în 1823—1824 se îndreptau împotriva favoriţilor domnului, în 1825 atacă pe Mihai Filipescu şi Constantin Bălăceanu, membrii cei mai marcanţi ai opoziţiei.

---

[1] I. C. Filitti, *Frămîntările politice şi sociale în Principatele Romîne de la 1821 la 1828*, p. 108.

[2] Hurmuzaki, Supl. I/4, p. 7.

Dar, în afară de agitaţiile acestor grupări în care intrau boieri de toate rangurile, se semnalează şi în Ţara Romînească manifestări cu caracter revendicativ ale micii boierimi care, deşi nu sînt formulate aşa de precis şi sistematic ca cele ale micilor boieri moldoveni, exprimă totuşi o realitate politică comună ambelor ţări. Astfel în *Cugetul adevăratului romîn către fraţii săi romîni. . .*, dar mai ales în *Inscrisul propus de boierii mici pentru unirea ţării*, se revendică egalitatea politică a micii boierimi cu marea boierime, preconizîndu-se o adunare obştească în care toată boierimea, fără deosebire de rang, să-şi trimită reprezentanţii şi în care hotărîrile să se ia pe bază de majoritate. Ca o expresie a spiritului de reformă al vremii sînt de menţionat şi scrierile lui Dinicu Golescu *(Insemnare a călătoriei mele)*, B. Paris Mumuleanu şi Eufrosin Poteca, scrieri care denunţă goana după dregătorii, samavolniciile administraţiei şi privilegiile boierimii. Eufrosin Poteca face propunerea — deosebit de îndrăzneaţă pentru acele vremuri — a introducerii egalităţii fiscale, prin instituirea impozitului pe venit, indiferent de condiţia socială a contribuabilului. De asemenea Eufrosin Poteca mai preconiza reorganizarea ţării în sensul unei republici burgheze, proiect care se deosebea în mod radical de proiectele boiereşti care menţineau, ca sistem de guvernămînt, sistemul monarhic.

O altă problemă care a frămîntat domniile pămîntene a fost aceea a mănăstirilor închinate. Luînd în considerare cererile exprimate în diferite memorii, Poarta a dat un firman în 1822 prin care hotăra ca administraţia mănăstirilor închinate să treacă asupra pămîntenilor. Această administraţie e instituită, şi în ambele ţări se iau măsuri ca din veniturile mănăstirilor închinate să se afecteze cote pentru acoperirea deficitului vistieriei.

Dar noul regim al mănăstirilor închinate nu durează mult. După convenţia de la Akkerman, în urma intervenţiei Rusiei ţariste, Poarta dă firmanul din 1827, prin care restituie administraţia mănăstirilor închinate egumenilor greci care reapar în principate. Protestele ridicate prin anaforaua divanului muntean din 27 decembrie 1827 şi a celui moldovean din 7 februarie 1828 nu au nici un efect. Nici propunerea formulată de mitropolitul Veniamin Costache al Moldovei pentru o administraţie mixtă romîno-greacă nu este admisă. Astfel, în interiorul ţărilor romîne se restabileşte regimul privilegiat al acestor mănăstiri, regim care va dăinui pînă în 1863 şi va pricinui multe dificultăţi atît interne cît şi externe.

Convenţia de la Akkerman

Un eveniment politic important din istoria domniilor pămîntene, bogat în consecinţe pentru dezvoltarea ulterioară a principatelor, a fost semnarea la 7 octombrie 1827 de către Rusia şi Turcia a Convenţiei de la Akkerman, care stabilea premisele unei noi organizări interne a Ţării Romîneşti şi a Moldovei. Un factor hotărîtor care a dus la semnarea Convenţiei de la Akkerman a fost presiunea exercitată asupra Porţii de către Rusia. În această privinţă trebuie amintite notele lui Minciaky, consulul general rus în principate, care protesta împotriva monopolului abuziv al Porţii care, fără să ţină seamă de necesităţile interne, acapara prin capanlîi, la preţuri fixate în mod arbitrar, aproape toate produsele principatelor.

Convenţia de la Akkerman prevedea domni aleşi pe şapte ani de divan dintre boierii pămînteni, cu aprobarea Porţii şi a Rusiei; scutirea de tribut a principatelor pe doi ani; fixarea tributului şi redevenţelor către Poartă conform hatişerifului din 1802; libertatea comerţului, cu rezerva asigurării aprovizionării cu grîne a Porţii; întoarcerea în ţară a boierilor refugiaţi din cauza mişcării din 1821, garantîndu-li-se toate drepturile şi bunurile; instituirea unor comisii care să propună măsurile necesare pentru îmbunătăţirea stării principatelor, aceste comisii urmînd să discute măsurile de reformă. De la primele discuţii, s-a văzut solidaritatea boierimii, indiferent de stare, pentru apărarea şi extinderea privilegiilor. Rivalitatea dintre mica şi marea boierime s-a estompat în faţa necesităţii de a se da statului o nouă organizare, care să servească interesele clasei boiereşti luată ca un întreg. Astfel reforma sistemului fiscal, cerută de convenţia de la Akkerman, a fost proiectată în aşa fel de comisia de la Bucureşti încît povara impozitelor era aruncată tot asupra marii mase a contribuabililor săraci.

În Moldova, acţiunea de solidarizare a clasei boiereşti e atestată cu şi mai mare claritate. În mai 1827 se alcătuiesc « legături » — convenţii semnate de reprezentanții tuturor stărilor boierești — în care se subliniază necesitatea apărării privilegiilor « fără de nici o osebiri de la obraz la obraz »...[1]. Documentul cel mai important însă, în care se afirma strîmtul egoism de clasă al boierimii, a fost anaforaua pentru pronomiile Moldovei din 9 aprilie 1827, aprobată de domn la 12 aprilie. Acolo se cerea: scutirea pentru totdeauna de orice fel de dări a stăpînilor de moșii; exclusivitatea dreptului de stăpînire asupra pădurilor pentru stăpînii de moșii; monopolul boieresc asupra vînzării băuturilor; interzicerea mutării locuitorilor săteni fără aprobarea stăpînului; menținerea sistemului scutelnicilor și poslușnicilor; aprobarea de către divan a sentințelor date de domn împotriva boierilor; garantarea domiciliilor boierești împotriva încălcărilor abuzive ale autorităților.

În general, anaforaua pentru pronomiile Moldovei conferă drepturi și privilegii sporite marii boierimi. În lupta izvorîtă din interesele de clasă, dintre mica și marea boierime, luptă care caracterizează domnia lui Ioniță Sandu Sturdza, documentul menționat consacră victoria marii boierimi.

Prevederile convenției de la Akkerman privind Principatele romîne, au fost întărite prin tratatul de la Adrianopol.

2. RĂZBOIUL RUSO-TURC DIN 1828—1829 ȘI PACEA DE LA ADRIANOPOLE

Războiul dintre Rusia și Turcia din 1828—1829 a fost efectul agravării « chestiunii orientale » în legătură cu mișcarea de eliberare și independență a grecilor. Această mișcare a suferit în anii 1825 și 1826 unele înfrîngeri, care i-ar fi fost fatale fără intervenția Europei. Sultanul Mahmud a cerut, la sfatul Austriei, intervenția lui Ali-pașa din Egipt, care a trimis în martie 1825, un corp expediționar în Moreea.

Peninsula a fost ocupată și prădată, plantațiile de vii și măslini distruse, cetățile Navarin, Calamata și Tripolița au fost cucerite și garnizoanele lor măcelărite. Missolonghi a capitulat după un asediu de 15 luni, pierzînd două treimi din populația sa.

Grecia părea pierdută. Ea a fost salvată de coaliția puterilor europene. La 4 aprilie 1826, Rusia semnă cu Anglia protocolul de la Petersburg, care recunoscu autonomia Greciei cu plata unui tribut către Poartă.

Acest protocol, respins de sultan, a stat la baza Triplei alianțe de la Londra, încheiată la 6 iulie 1827, de Rusia, Anglia și Franța pentru a impune Porții mediația lor în vederea încetării ostilităților și obținerii independenței pentru Grecia. Tripla alianță de la Londra a constituit o lovitură de grație dată Sfintei alianțe, ostilă revoluțiilor și mișcărilor de eliberare. La

---

[1] Hurmuzaki, vol. X, p. 605.

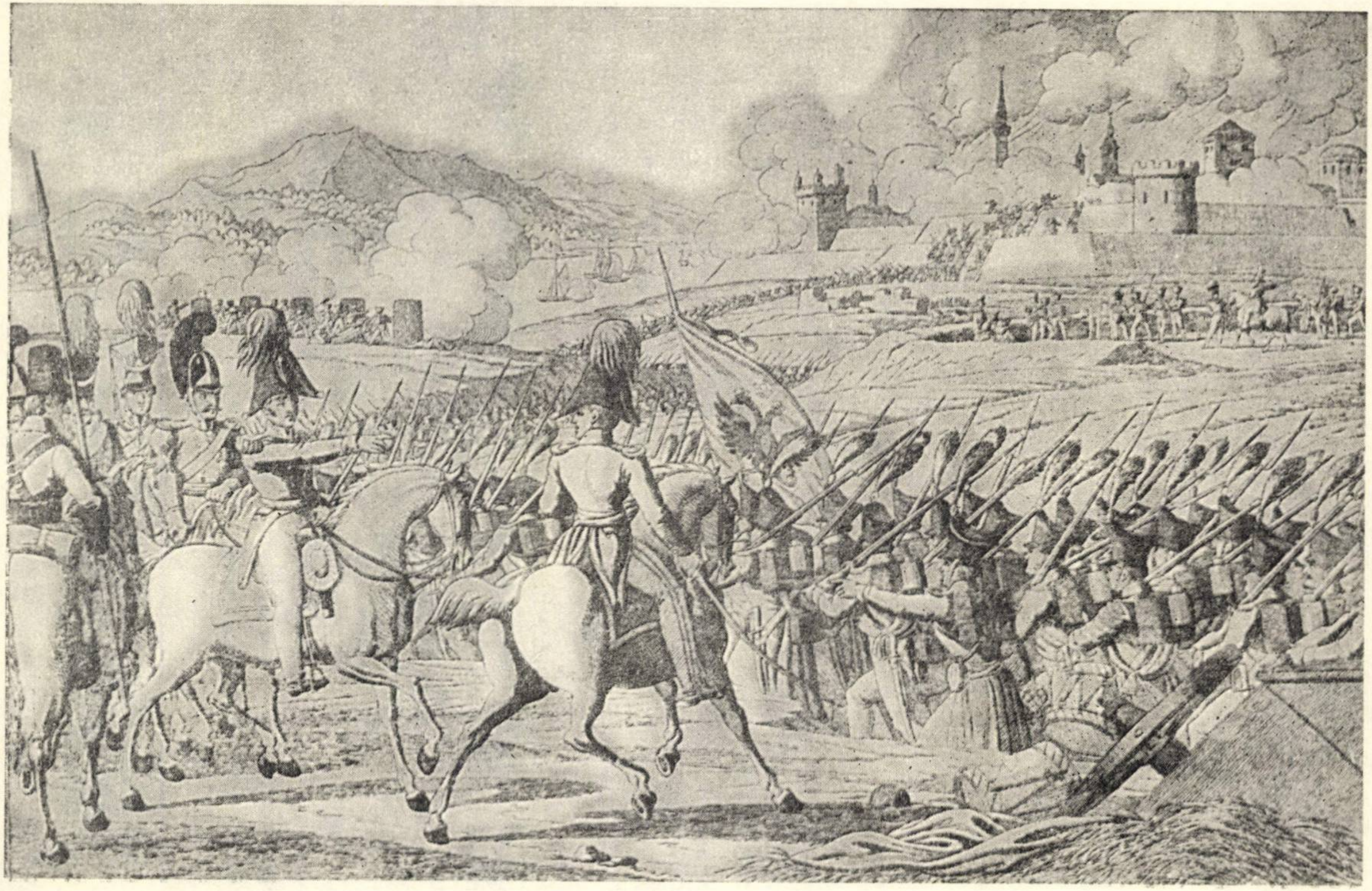

Fig. 144. — Atacul Brăilei de către oștile rusești.

refuzul Porții de a înceta vărsările de sînge în Moreea, escadrele engleză, franceză și rusă din Mediterana au atacat flota turco-egipteană în rada Navarinului și au nimicit-o (8 octombrie 1827). Turcia rupse relațiile diplomatice cu Tripla alianță și proclamă războiul « sfînt » (27 decembrie 1827). Atunci un corp de armată francez, debarcat în Moreea, sili pe turci să evacueze peninsula și reocupă toate cetățile. Dar lovitura decisivă care a silit Turcia să încheie pacea a venit din partea Rusiei.

La 26 aprilie 1828 guvernul rus a declarat război Turciei și a început operațiile militare concomitent pe două fronturi: în Caucaz și la Dunăre. Rusia începea războiul în condiții internaționale favorabile. Din punct de vedere economic și al politicii interne, ea nu era însă pregătită să susțină un război mai îndelungat. Dar înapoierea economică, anarhia feudală și dezorganizarea armatei în urma desființării ienicerilor în 1826, făceau situația Turciei și mai grea.

Armata rusă destinată frontului din Europa, comandată de generalul Wittgenstein, a trecut în Moldova pe la Sculeni, Fălciu și Vadul lui Isac, în a doua jumătate a lunii aprilie. În cinci zile, trupele ruse au ajuns pînă la Brăila, București, Craiova. Domnii s-au retras, iar generalul Pahlen a fost numit prezident deplin împuternicit al divanurilor Moldovei și Țării Romînești.

Principalul atac se dă asupra cetății Brăila, al cărei asediu a început la 1 mai. Rezistența Brăilei nu a împiedicat însă trupele ruse să ocupe Isaccea și să înainteze pînă la Carasu și Constanța. Capitularea Măcinului (6 iunie) a obligat garnizoana Brăilei să predea a doua zi cetatea cu toate munițiile și proviziile. Cucerirea Brăilei a deschis armatelor ruse drumul spre sud, asigurîndu-le totodată comunicațiile cu spatele frontului. Între 11—16 iunie, ele cuceresc Hîrșova, Constanța și Tulcea, și asediază Bazargicul, Silistra, Varna și Șumla. În acest timp turcii, întărind garnizoanele de la Rahova și Nicopole, izbutesc să facă mai multe incursiuni în Oltenia, dar sînt respinși de generalul Geissmar la Cioroiu, iar la 27 septembrie, înfrînți în bătălia de la Băilești.

La lupta de la Cioroiu, precum și la o serie de lupte date la Calafat, Golenți, Catanele, Crucea, Izvoarele, Cerneți, Simian și pe Jiu în 1828, au luat parte detașamentele de panduri romîni comandate de polcovnicul Solomon. Ele fuseseră alcătuite la Craiova, imediat după venirea trupelor rusești. Pandurii s-au dovedit viteji și destoinici în lupte, obținînd multe decorații. Printre ei se aflau și foști participanți la mișcarea din 1821. Printre comandanții pandurilor se găsea acum și Gh. Magheru, care în 1848 va fi unul dintre capii revoluției. În anul următor Kiselev organizează încă un detașament de 1600 panduri, încredințîndu-le paza Zimnicei și a gurilor Argeșului. În campania din 1829 pandurii au luptat vitejește la Cireșul, Calafat și Ostrov, în dreptul Cladovei și Negotinului.

Un aport însemnat au adus la război şi detaşamentele alcătuite din voluntari bulgari, sîrbi, greci, albanezi, muntenegreni şi romîni, comandate de vestitul luptător bulgar Gh. Mamarcev-Buiucliu, P. Fochiano (fratele căminarului Sava, participant la mişcarea din 1821) şi Milco Petrovici, fratele eroului sîrb Haiduc Velco. Aceste detaşamente au luptat la Hîrşova, Silistra, Fundeni, Băileşti, Călăraşi şi la Şumla. În 1829, lt. colonelul rus Liprandi organizează încă un detaşament de voluntari, alcătuit din combatanţi de diferite naţionalităţi, printre care bosnieci şi romîni. Aceste detaşamente şi-au dat contribuţia la luptele din Deliorman şi de la Turtucaia. În august 1829, forţele combatante bulgăreşti vor reuşi să insurecţioneze tot sudul Bulgariei.

Campania din anul 1828 s-a încheiat cu o serie de succese pentru armata rusă. În Caucaz au fost cucerite cetăţile: Cars, Ahalţîh, Ahalcalac, Anapa şi Poti. Pe frontul din Europa, ruşii mai cuceresc la 29 septembrie Varna. Cu toate aceste succese, campania nu a putut smulge Turciei pacea. Ridicînd asediul Silistrei şi Şumlei, armata rusă, decimată de epidemii şi prost aprovizionată, s-a retras în nordul Dunării pentru iernat.

În vederea campaniei din primăvara anului 1829, efectivele armatei ruse au fost mărite şi comandamentul suprem a fost încredinţat generalului I. I. Diebici, iar comanda trupelor ruse staţionate în principate cu misiunea să asigure spatele frontului din răsăritul Bulgariei, a fost dată lui P. D. Kiselev. Hotărît să forţeze bariera Balcanilor, Diebici intensifică asediul Silistrei şi o cucereşte la 18 iunie, apoi pătrunde în zona dintre mare şi Balcani ajungînd pînă la Burgas. După ce împrăştie un corp turcesc de 20 000 oameni la Sliven şi înfrînge cavaleria turcească la Iambol, armata rusă înaintează fără să întîmpine vreo rezistenţă pînă la Adrianopol, care capitulează la 20 august 1829. Diebici obţine titlul glorios de *Zabalkanski*. În Asia, Paskievici cucerise Erzerumul şi se apropia de Trapezunt. Turcia ceru pace.

În timp ce delegaţia turcă venită la Diebici prelungea tratativele în nădejdea intervenţiei Angliei, Franţei şi Austriei, trupele turceşti, pînă atunci concentrate în vestul Bulgariei sub comanda lui Mustafa paşa, încearcă o învăluire a armatei ruse de la Adrianopol. Această manevră este dejucată de Kiselev care înaintează cu trupele sale din Ţara Romînească pînă la Gabrova, Sofia şi trecătoarea Şipca. Văzînd că şi ultimul plan de rezistenţă îi este zădărnicit şi dîndu-şi seama că opinia publică de pretutindeni, favorabilă Greciei, împiedică amestecul în război al marilor puteri, Turcia se vede silită să semneze pacea de la Adrianopol (2 septembrie 1829).

Formulînd condiţiile păcii, Rusia a dat dovadă de o moderaţie care a surprins puterile occidentale. Trupele ruseşti, învingătoare, se găseau într-o situaţie grea, fiind bîntuite de molime, slab aprovizionate şi depărtate de bazele lor. Ţarismul, care se temea de izbucnirea unor răscoale anti-feudale în Rusia şi în Balcani şi prevedea pretenţii teritoriale pe seama Turciei din partea Austriei, Angliei şi Franţei, a conchis că, în acele împrejurări, interesul său constă nu în nimicirea Imperiului otoman, ci în menţinerea acestui imperiu slăbit.

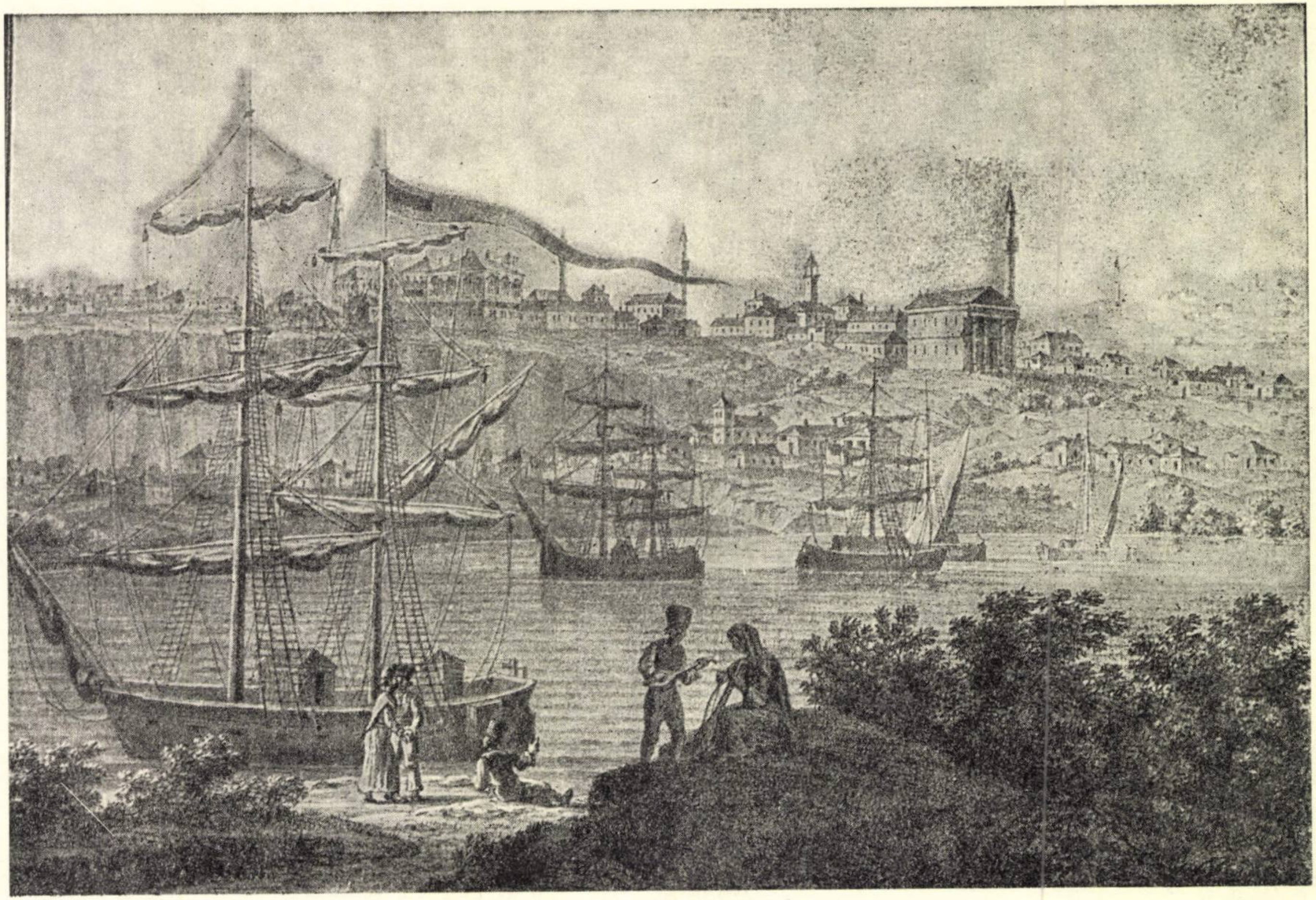

Fig. 145. — Vederea portului Brăila.

Prin tratatul de la Adrianopol, care cuprinde 16 articole, Rusia obținu țărmul caucazian al Mării Negre, inclusiv Anapa, Poti și teritoriul pașalîcului Ahalțîh, și gurile Dunării pînă la vărsarea Prutului. Navigația a fost declarată liberă pe Dunăre și în Marea Neagră; strîmtorile Bosfor și Dardanele deveneau de asemenea libere pentru comerțul tuturor statelor.

În istoria popoarelor din Balcani, pacea de la Adrianopol a constituit o cotitură și un progres. Poarta a recunoscut Greciei dreptul la autonomie, conform convenției de la Akkerman. Peste un an, Grecia se va proclama independentă. Serbia obține pe lîngă confirmarea autonomiei sale interne, șase districte. Bulgariei nu i s-a acordat autonomie, dar războiul a slăbit simțitor puterea economică a feudalilor turci pe teritoriul ei, iar libertatea comerțului rus în Marea Neagră a stimulat dezvoltarea porturilor Balcic, Varna și Burgas, prin care se exportau tot mai multe produse agricole. Pentru bulgari însă războiul a avut și o altă consecință. În urma încheierii păcii s-a produs o emigrare masivă a populației bulgărești în Rusia și în Principatele romîne, unde se constituiră puternice colonii, focare ale acțiunilor revoluționare bulgărești de mai tîrziu. Bulgarii din principate au obținut importante privilegii.

Actul osăbit pentru prințipaturile Moldova și Țara Romînească...[1], declarat ca dezvoltare a articolului V din tratatul de pace și parte integrantă a acestui tratat, stipulează că cetățile turcești de pe malul stîng al Dunării, împreună cu insulele ținînd de acest mal, vor fi restituite Țării Romînești, thalwegul Dunării formînd graniță cu « statele otomane ». Drept urmare, în vara anului 1830, hasurile de pe malul stîng al Dunării au fost desființate, iar cetățile Brăila, Turnu și Giurgiu, împreună cu insulele, au fost cedate principatelor. Poarta se angaja să respecte drepturile Principatelor romîne prevăzute în tratatele anterioare (din 1812 și 1826) dintre Rusia și Turcia, să vegheze ca privilegiile principatelor să nu fie călcate de comandanții cetăților de pe malul drept al Dunării și să nu tolereze nici un așezămînt turc pe malul stîng. Principatele urmau să se bucure de autonomie administrativă. Domnii vor fi numiți pe viață și vor rezolva liber afacerile interne ale țării, în înțelegere cu divanul. Moldova și Țara Romînească vor fi scutite pe viitor de orice furnituri pentru aprovizionarea Constantinopolului și a cetăților de la Dunăre. Ele nu vor mai trebui să livreze turcilor grîne, unt, lemn de construcție și lucrători pentru repararea cetăților. În consecință, locuitorii celor două principate se vor bucura de deplina libertate a comerțului pentru toate produsele pămîntului și industriei lor, fără nici o restricție. În sfîrșit, Poarta se obliga solemn să confirme regulamentele administrative ce vor fi elaborate în timpul administrației rusești, care va dura pînă la plata despăgubirilor de război, fixate la 11 500 000 de ducați.

---

[1] *Tractat de pace între Mărirea Sa Împăratul tuturor Rossiilor și Înălțimea Sa Împăratul și Padișahul Otomanilor, închiet la Andrianopole în 2 septemvrie 1829*, Iași, <f.a.>, p. 17—23; *Acte și documente relative la istoria renascerei Romîniei*, vol. I, p. 318—325, actul separat pentru Principatele Romîne, p. 326—328.

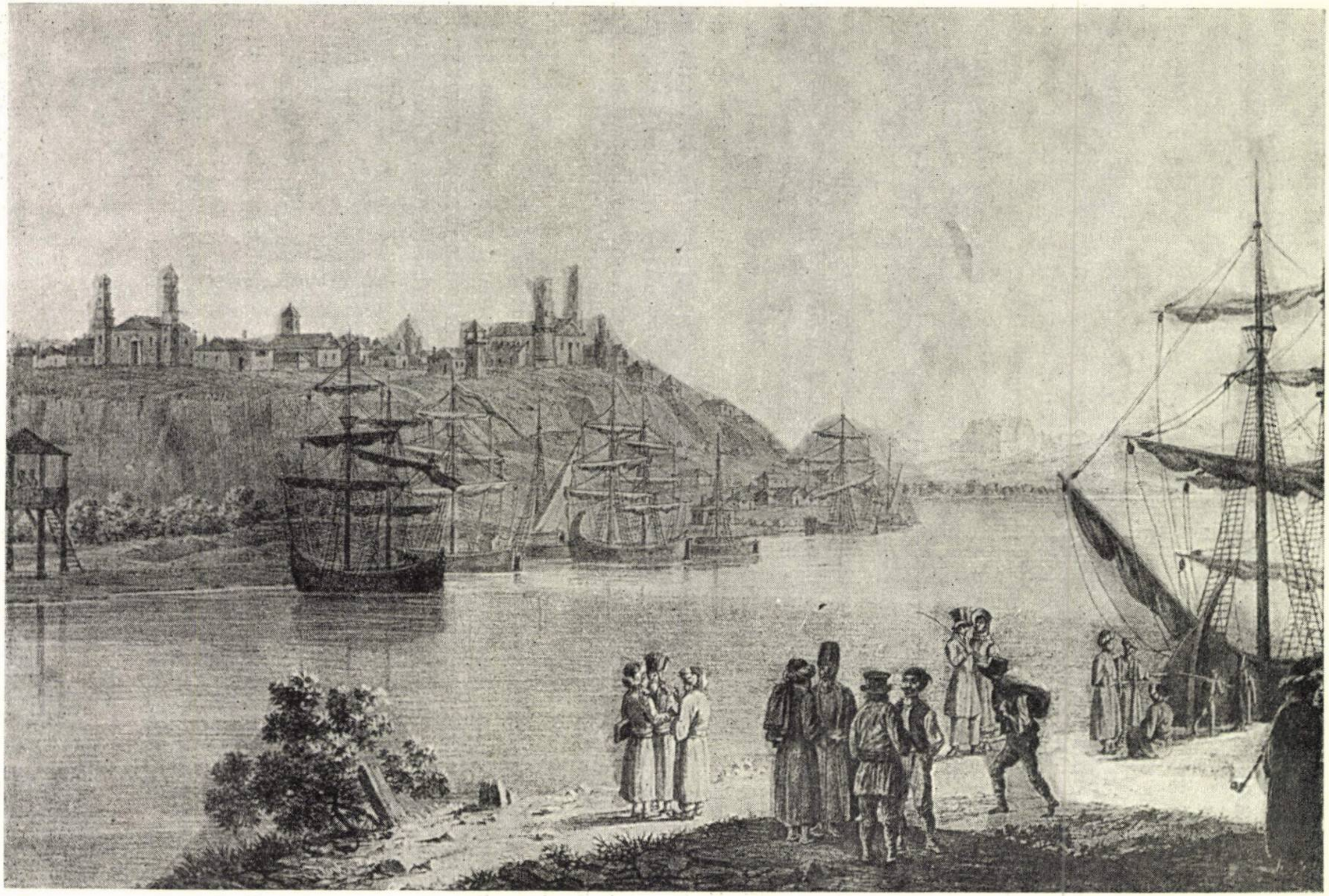

Fig. 146. – Vederea portului Galaţi.

Libertatea comerţului şi deschiderea porturilor de la Dunăre, garantate Principatelor romîne, aveau să accelereze dezvoltarea relaţiilor capitaliste, iar îngrădirea dreptului de intervenţie al Porţii şi interdicţia pentru turci de a se aşeza în principate reduceau suzeranitatea otomană la plata unui tribut şi la confirmarea domnilor.

Drumul spre unire şi independenţă era deschis.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, Ed. politică, 1960.

K. Marx şi F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. I, ed. a II-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1955.

V. I. Lenin, *Opere*, vol. 31, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956.

— *Opere complete*, vol. 3, Bucureşti, Ed. politică, 1961.

2. *Izvoare*

Acte şi documente relative la istoria renascerei Romîniei, ed. de G. Petrescu, D. A. Sturdza şi D. C. Sturdza, vol. I, Bucureşti, 1889.

Biografia vieţii polcomnicului Ioan Solomon istorisită de sine însuşi şi scrisă de P. Georgescu, Craiova, 1862.

Documente privind istoria Romîniei. Răscoala din 1821, vol. I—V, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1959—1962.

Filitti, I. C., *Cîteva documente politice muntene de la 1822*, în *Arhivele Olteniei*, X (1931), p. 247—259.

Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. X, XX, XXI.

Jurnalul mergerii boierilor deputaţi în Ţarigrad, în M. Kogălniceanu, *Cronicele Romîniei*, vol. III, ed. a II-a, Bucureşti, 1874, p. 435—467.

Tractat de pace între Mărirea Sa Împăratul tuturor Rossiilor şi Înălţimea Sa Împăratul şi Padişahul Otomanilor, închiet la Andrianopole în 2 septemvrie 1829, Iaşi, <f.a.>.

Vîrtosu, E., *1821. Date şi fapte noi*, Bucureşti, 1932.

3. *Lucrări generale*

Debidour, A., *Histoire diplomatique de l'Europe. Depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'à la fermeture du Congrès de Berlin (1814—1878)*, vol. I—II, Paris, 1891.

Fadeev, A. V., *Россия и восточный кризис 20-х годов XIX века*, Moscova, 1958.

Ionescu, D., Gh. Matei şi Gh. Ţuţui, *Dezvoltarea constituţională a statului romîn*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1957.

Iorga, N., *Istoria romînilor*, vol. VIII, Bucureşti, 1938.

Istoria diplomaţiei, vol. I, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1961.

Oţetea, A., *Contribution à la Question d'Orient*, Bucureşti, 1930.

— *Geneza Regulamentului organic*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. II, Bucureşti, 1957, p. 387—402.

Xenopol, A. D., *Războaiele dintre ruşi şi turci şi înrîurirea lor asupra ţărilor romîne*, vol. I—II, Iaşi, 1880.

— *Istoria partidelor politice în Romînia*, vol. I, Bucureşti, 1910.

4. *Lucrări speciale*

CIUBOTARU, I. C., *Precizări în legătură cu documentul din 10 martie 1828 privitor la relaţiile dintre ţărani şi proprietari în Moldova*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Istorie, IX (1958), nr. 1—2, p. 132—142.

— *Un proiect moldovenesc de organizare a statului după Eterie*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Istorie, XII (1961), nr. 1, p. 251—257.

COLUMBEANU, S., *Evoluţia raporturilor agrare din Ţara Romînească după răscoala lui Tudor Vladimirescu pînă la Regulamentul organic (1822—1831)*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 3—72.

— *O statistică negustorească şi fiscală de la 1824 în Ţara Romînească*, în *Studii*, XIII (1960), nr. 4, p. 193—199.

FILITTI, I. C., *Frămîntările politice şi sociale în Principatele Romîne de la 1821 la 1828*, Bucureşti, 1932.

KONOBEEV, V. D., *Национальное освободительное движение в Болгарии в 1828—1829 гг*, în *Ученые записки Института Славяноведения*, XX (1960), p. 211—274.

LUNGU, V., *Les Grandes Puissances et les Principautés roumaines de 1821 à 1826*, în *Mélanges de l'École roumaine en France*, XII (1934), partea a II-a, p. 3—192.

NEACŞU, I., *Cîteva date interne privind volintirii polcovnicului I. P. Liprandi din războiul ruso-turc (1828—1829)*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 245—255.

Observations sur la campagne des Russes en 1828, en Moldavie, Valaquie et Bulgarie, Nantes, 1829.

OŢETEA, A., *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă în Ţările Romîneşti, 1821—1822*, Bucureşti, 1945.

POPOVICI, V., *Cu privire la opoziţia marii boierimi moldovene împotriva lui Ioan Sandu Sturdza « domnul cărvunarilor »*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Istorie, VIII (1957), nr. 1, p. 87—120.

ZANE, G., *Visteria Moldovei în timpul lui Ioan Sandu Sturza*, în *Cercetări istorice*, IV (1928), nr. 2, p. 3—40.

CAPITOLUL X

PERIOADA REGULAMENTARĂ ÎN PRINCIPATE PÎNĂ ÎN 1848

Destrămarea feudalismului şi dezvoltarea relaţiilor de producţie capitaliste fac progrese atît de rapide după desfiinţarea monopolului turcesc, încît criza orînduirii feudale se adînceşte. Creşte numărul atelierelor cooperaţiei simple şi, în parte, şi al manufacturilor, care nu mai produc, ca atelierele meşteşugăreşti, îndeosebi pentru piaţa locală, ci pentru întreaga ţară. Apar primele întreprinderi industriale mecanice şi primele instalaţii industriale puse în mişcare de forţa aburului, ambele incompatibile cu folosirea muncii servile.

Producţia agricolă creşte rapid în urma transformării domeniului feudal în mare întreprindere producătoare de cereale-marfă. Dar cum proprietarii nu dispun nici de capital, nici de experienţă tehnică, nici de deprinderi de economie şi de muncă sistematică, nici de spirit de previziune, ei nu ştiu decît să pună munca servilă în serviciul producţiei de cereale pentru piaţă. Epoca regulamentară va fi o perioadă de deposedare a ţăranilor de o parte de pămînt şi de crîncenă exploatare. Răspîndirea arendăşiei — aproape toate moşiile mari din Ţara Romînească şi din Moldova sînt în această perioadă arendate — contribuie şi ea la agravarea situaţiei ţăranilor, dar în acelaşi timp favorizează pătrunderea capitalismului în agricultură. Arendaşul era de multe ori un negustor care investea un capital adesea împrumutat şi care trata moşia ca o întreprindere producătoare de plusvaloare.

În acelaşi timp, bogăţiile subsolului încep să atragă atenţia capitaliştilor ruşi, austrieci, francezi şi englezi, precum şi a întreprinzătorilor indigeni. Explorările în vederea descoperirii bogăţiilor subsolului, începute sub administraţia rusă, continuă în epoca regulamentară, cînd se încheie convenţii pentru exploatarea lor.

Creşterea forţelor de producţie se reflectă limpede în dezvoltarea comerţului exterior, care-şi dublează volumul în 18 ani. Progresul comerţului interior şi lărgirea pieţei interne sînt atestate de înmulţirea tîrgurilor şi a bîlciurilor. Uniunea vamală dintre Moldova şi Ţara Romînească a lărgit piaţa internă asupra întregului teritoriu al celor două principate. Oraşele cresc în populaţie şi altele noi se înfiinţează. Vechile cetăţi turceşti restituite Ţării Romîneşti se transformă în porturi care leagă țara cu piața europeană. Brăila se dezvoltă atît de repede, încît concurează și apoi chiar întrece Galații.

Creșterea producției agricole și industriale și dezvoltarea comerțului favorizează ascensiunea unei clase noi, burgheze, compuse din industriași și meseriași de tip nou, din negustori, exportatori de produse agricole și dintr-o pătură din ce în ce mai numeroasă de intelectuali, dintre care mulți formați în universitățile occidentale, de unde se întorc însuflețiți de idei noi, înaintate. În același timp începe să crească și numărul muncitorilor salariați.

Creșterea populației urbane și progresele procesului de formare a clasei burgheze sînt atestate de mișcări revoluționare, ca aceea din 1840 în Țara Romînească și aceea din 1846 în Moldova, care urmăresc, pe baza unui program și prin mijlocirea unor partide, să răstoarne, nu spontan și neorganizat, ca mișcările țărănești, stăpînirea marii boierimi, să lichideze relațiile feudale și să creeze, sub forma unei republici democrate, noul stat burghez. Aceste încercări sînt înfrînte, fiindcă burghezia, compusă din elemente prea eterogene, era lipsită de o bază economică suficient de puternică pentru a-i conferi o acțiune politică independentă. Totuși ele anunță lupta revoluției din 1848 pentru răsturnarea regimului feudal, precum și aceea pentru Unirea din 1859.

1. ADMINISTRAȚIA RUSĂ (1828—1834)

Administrația Moldovei și Țării Romînești a fost încredințată în 1828, după plecarea domnilor, unui președinte plenipotențiar al divanurilor celor două țări. Primul președinte, contele Pahlen, un diplomat, simțindu-se străin de problemele care i se puneau, a demisionat la sfîrșitul anului 1828 și a fost înlocuit cu generalul Jeltuhin, care nu s-a preocupat decît de trebuințele armatei și care avea să fie curînd răpus de ciumă.

După semnarea tratatului de la Adrianopol (2/14 septembrie 1829), care autoriza Rusia să reorganizeze principatele și să le țină sub ocupație pînă ce turcii vor fi plătit despăgubirea de război, guvernul rus a numit președinte plenipotențiar pe generalul Pavel Kiselev (1788—1872), care le-a administrat de la 12 noiembrie 1829 pînă în aprilie 1834.

Bun militar — a luat parte la bătălia de la Borodino, la campaniile din 1813—1815 și la războiul din 1828—1829 —, diplomat abil și administrator cu vederi largi, P. Kiselev s-a distins în toate domeniile în care și-a desfășurat activitatea. Mișcarea lui Tudor Vladimirescu, pe care de la Tulcin, unde era șeful statului major al armatei a II-a, a urmărit-o de aproape, și răscoalele țărănești din Ucraina (1826) i-au întărit convingerea în necesitatea reglementării prin lege a raporturilor dintre clăcași și stăpînii de moșie, nu pentru a răsturna ordinea socială, ci pentru a-i consolida bazele, în însuşi interesul clasei stăpînitoare. Deşi reformele preconizate de el au fost menţinute în limitele compatibile cu dominaţia nobilimii, totuşi ele n-au fost pe placul « bărboşilor » din Adunarea de la Iaşi şi Bucureşti. De aceea el a trebuit să ducă o luptă dîrză împotriva acestei adunări, care, după propria lui expresie « silnicea drepturile claselor de jos şi care devenise judecător în propria ei cauză » [1]. Pentru a fixa exact drepturile şi datoriile tuturor claselor de locuitori, pentru a înlătura abuzurile şi pentru a se informa asupra instituţiilor ţărilor noastre, Kiselev a strîns o documentaţie enormă, care s-a coborît pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea. El a putut astfel să ţină piept boierilor reacţionari, să înscrie în Regulamentul organic (art. 64 Muntenia şi 435 Moldova) că legiuirea din 1746 şi 1749 pentru dezrobirea ţăranilor rumîni rămînea şi va rămîne nestrămutată în toată cuprinderea ei. El urmărea astfel să introducă un sistem de învoieli libere între clăcaşi şi stăpînii de moşie, care avea să favorizeze dezvoltarea relaţiilor capitaliste. Măsurile progresiste preconizate de Kiselev erau de fapt impuse de însăşi dezvoltarea economică a ţării şi aveau să servească procesul obiectiv al acestei dezvoltări, care se desfăşura independent de aceste măsuri. Măsurile progresiste se îmbinau totuşi cu cele conservatoare, reacţionare, menite să consolideze feudalismul. Astfel, pentru a împiedica penetraţia şi circulaţia ideilor progresiste în Moldova şi Ţara Romînească, Kiselev a introdus o severă cenzură.

Ca preşedinte plenipotenţiar al divanurilor Moldovei şi Ţării Romîneşti, cu puteri care făceau din el domnul de fapt al celor două ţări romîne, unite sub ascultarea lui, el s-a servit de puterea deplină cu care era învestit pentru a le reorganiza şi pentru a crea o ordine de drept stabilă, care să le asigure dezvoltarea în toate domeniile. Rusia avea tot interesul ca Principatele romîne, bine organizate şi prospere, să poată servi, ca şi în trecut, în campaniile contra Turciei, ca baze de aprovizionare şi de atac. În opera sa, el şi-a ales colaboratori dintre elementele cele mai instruite ale tinerei generaţii: I. Cîmpineanu, Al. Ghica, B. Ştirbei, Gh. Bibescu, M. Sturdza, la care se asociază şi unii mai în vîrstă, ca Iordache şi Dinicu Golescu.

Situaţia în care Kiselev a găsit principatele era aproape deznădăjduită: populaţia ameninţată de ciumă şi de foamete, şeptelul decimat de transporturile pentru război şi de epizootii, finanţele zdruncinate şi administraţia dezorganizată.

Combaterea epidemiilor şi a foametei

Pentru combaterea ciumei, care în 1828 cuprinsese toată Ţara Romînească şi în primăvara anului 1829 se întinsese şi în Moldova, făcînd ravagii în rîndul populaţiei, împrăştiind lumea din oraşe şi pustiind sate întregi, lăsînd ogoarele nelucrate şi înfăţişînd spectrul foametei şi pentru anii viitori,

---

[1] A. P. Zabloţki-Desiatovski, *Графъ П. Д. Киселев и его время*, vol. IV, p. 84.

Kiselev a constituit imediat, la Bucureşti şi la Iaşi, cîte o comisie sanitară şi a întocmit un plan de inspecţie şi de curăţire a centrelor infectate; apoi, timp de cinci săptămîni, a cutreierat oraşele şi satele cele mai contaminate ale Ţării Romîneşti, numind medici şi organizînd spitale. Prin circulare către autorităţi şi prin apeluri directe către populaţie, s-a străduit să antreneze toată lumea în lupta contra epidemiei. Pentru a coordona şi intensifica această campanie, el a instituit un comitet superior de salubritate publică. În acelaşi timp, pentru a feri ţara de o nouă contaminare, a creat de-a lungul Dunării o linie de carantine, care avea să accentueze separarea de Turcia. În sfîrşit, şcolile, hanurile şi iarmaroacele au fost suspendate, spre a se evita aglomeraţiile şi a se împiedica răspîndirea molimei.

Efectele acestei acţiuni n-au întîrziat a se produce: la sfîrşitul anului 1829 epidemia a fost învinsă, aşa încît în primăvara anului următor nu s-a mai înregistrat nici un caz de ciumă. Măsuri asemănătoare au fost luate şi în Moldova, cu aceleaşi rezultate.

Pentru combaterea foametei, Kiselev a numit o comisie care a importat cereale de la Odesa. El a ordonat apoi ca din recolta anului 1830 să se constituie magazii de rezervă, în care ţăranii erau obligaţi să depună cîte o baniţă dublă (de 44 de ocale) de porumb sau mei, pentru a se evita primejdia unui nou caz de foamete.

Reforma administraţiei

Campania împotriva ciumei şi foametei i-a revelat viciile administraţiei. Pentru a se documenta cît mai exact şi mai complet, el a instituit comisii de control (« revizie »), care, au fost trimise în judeţe să culeagă informaţii şi să primească plîngerile ţăranilor. Prima măsură luată pe baza acestor cercetări a fost desfiinţarea scutelnicilor şi posluşnicilor, care scoteau din rîndul contribuabililor peste 40 000 de familii, puse gratuit în slujba boierilor. Pentru a îngrădi jaful organelor fiscale, Kiselev a adus la cunoştinţa ţăranilor birnici, prin circulare şi gazete, toate impozitele şi taxele pe care aveau să le plătească, dar în acelaşi timp el a introdus şi cenzura.

El a luat apoi măsuri în vederea unui recensămînt general al populaţiei, care avea să se realizeze în 1831 şi avea să constituie baza necesară a reformei administraţiei, justiţiei şi finanţelor. La 29 martie 1830 a format o comisie de delimitare a graniţei Dunării, care şi-a încheiat lucrările la 8 octombrie 1830. Prin această operaţie, fostele raiale Brăila, Giurgiu şi Turnu, împreună cu 30 de insule, au fost încorporate efectiv în teritoriul Ţării Romîneşti, iar lacul Brateş în teritoriul Moldovei.

În aprilie 1830, Kiselev a trecut la organizarea armatei naţionale. Proiectul de lege, aprobat de divanurile de la Bucureşti şi Iaşi, avea să fie inserat în Regulamentul organic. Pentru a curma prădăciunile vechilor slujitori (organe de execuţie ale dregătorilor), Kiselev i-a înlocuit cu dorobanţi plătiţi.

În acelaşi timp s-a pregătit reforma justiţiei, care avea să fie şi ea înscrisă în Regulamentul organic. Dar, cunoscînd foloasele pe care boierimea le trăgea din confuzia atribuţiilor judiciare şi administrative şi prevăzînd rezistenţa pe care reforma avea s-o întîmpine, Kiselev a realizat prin decret reforma capitală în acest domeniu: separarea justiţiei de administraţie. Administrarea justiţiei a fost rezervată unor tribunale speciale, pe care avea să le organizeze Regulamentul organic, iar atribuţiile funcţionarilor administrativi au fost mai riguros definite, deşi în practică confuzia a continuat.

Kiselev a acordat o atenţie specială restaurării şi dezvoltării oraşelor. Pe locul vechilor cetăţi turceşti s-a trasat planul raţional al oraşelor Brăila şi Giurgiu. Brăila a devenit reşedinţa judeţului cu acelaşi nume şi a fost înzestrată cu un comitet de sistematizare şi de înfrumuseţare şi cu primul sfat orăşenesc. În acelaşi timp s-au luat măsuri pentru modernizarea Bucureştilor, elaborîndu-se un proiect de sistematizare, de salubritate şi de gospodărie. Un alt proiect prevedea constituirea sfatului orăşenesc şi-i determina atribuţiile. Ambele proiecte au devenit legi prin includerea lor în Regulamentul organic.

Dar cea mai importantă lucrare, care avea să restructureze şi să modernizeze unele organe ale statului printr-o lege fundamentală, a fost elaborarea Regulamentului organic, terminată la 30 martie 1830.

2. REGULAMENTUL ORGANIC

Regulamentul organic a fost o lege fundamentală, care a modernizat unele instituţii ale Moldovei şi Ţării Romîneşti. El a reorganizat vechile servicii publice şi a creat şi altele noi, a determinat componenţa şi competenţa lor, a organizat un corp de funcţionari permanenţi, a fixat condiţiile de numire, de salarizare şi de pensionare, a constituit miliţia naţională, a simplificat şi modernizat sistemul financiar, bazîndu-l pe concepţia raţională a echilibrării cheltuielilor şi veniturilor, a abolit venalitatea funcţiilor, a format o adunare legislativă, a introdus domnia pe viaţă şi a reglementat raporturile dintre proprietari şi clăcaşi.

Într-un cuvînt, Regulamentul organic a înzestrat Principatele romîne cu o serie de instituţii susceptibile de a favoriza dezvoltarea capitalismului şi, organizîndu-le în formă aproape identică, a pregătit unirea lor într-un stat modern şi centralizat. Regulamentul le-a pus în situaţia de a profita de avantajele tratatului de la Adrianopol, care limita amestecul Porţii în afacerile noastre interne şi garanta libertatea comerţului. Dar, în acelaşi timp, a pus la dispoziţia marilor proprietari instrumentul de represiune capabil să frîngă rezistenţa ţăranilor, care pînă atunci se împotriviseră cu succes la înmulţirea zilelor de clacă.

Rusia, încă din 1826 a inserat în actul adiţional al convenţiei de la Akkerman un articol prevăzînd întocmirea unui « regulament general », pentru a ameliora organizarea şi situaţia Principatelor romîne, şi care elaborase un asemenea regulament şi pentru Polonia. Dar cele două comisii constituite încă din 1827 pentru elaborarea regulamentului nu şi-au îndeplinit misiunea, fiindcă nici Poarta, nici boierii nu înţelegeau să contribuie la un act, care ar fi putut mări influenţa Rusiei şi îngrădi privilegiile boiereşti. Problema a fost reluată de administraţia rusă în timpul războiului din 1828—1829 şi rezolvată în anii următori. Consilierul de stat D. B. Daşkov a fost însărcinat, în 1828, să întreprindă o anchetă în ţară şi, pe baza informaţiilor culese, s-au întocmit instrucţiunile care aveau să călăuzească lucrările comisiei de redactare a proiectului regulamentului.

Comisia de reformă, formată din patru boieri munteni şi patru moldoveni, desemnaţi în părţi egale de preşedintele plenipotenţiar şi de divanele celor două ţări, funcţionînd ca două subcomisii, a lucrat sub preşedinţia consulului general rus, L. M. Minciaky.

La elaborarea regulamentului s-a ţinut seama, în afară de informaţiile şi de sugestiile culese de Daşkov şi de rapoartele foarte bine informate ale consulilor ruşi de la Bucureşti şi Iaşi, şi de diferitele proiecte de reforme prezentate Curţii de la Petersburg de către boierii emigraţi după răscoala din 1821. Aceste memorii fuseseră redactate sub efectul răscoalei, care distrusese în popor « supunerea pe care o avea mai înainte »[1], şi sub impresia ocupaţiei turceşti, care ruinase ţara. Tot ceea ce avea să se realizeze prin şi după tratatul de la Adrianopol se cuprinde în aceste memorii: desfiinţarea raialelor de pe Dunăre, libertatea comerţului, reorganizarea sistemului vamal, înscrierea negustorilor şi meseriaşilor străini în breslele ţării, înlocuirea ludelor şi cislei cu capitaţia fixă, miliţia naţională, cordonul sanitar care să împiedice pătrunderea turcilor în ţară, abolirea havaieturilor, chiriarhi pămînteni aleşi pe viaţă şi « fără mită », şcoli pentru limba naţională şi înfiinţarea de fabrici apărate de concurenţa străină prin taxe prohibitive. Încoronarea tuturor acestor reforme avea să fie realizarea vechiului lor deziderat: zeciuiala zilelor de clacă, adică 36 zile pe an în locul celor 12, hotărîte prin lege.

Autorii memoriilor, mari boieri angajaţi în producţia de cereale pentru piaţă, recunosc că fără aceste reforme nu mai pot face faţă nici cheltuielilor statului, nici nevoilor lor sporite. Dar şi-au dat în acelaşi timp seama că, pentru a înfrînge opoziţia Porţii şi rezistenţa maselor populare, era nevoie de un nou război ruso-turc în cursul căruia, ţara urma să fie «ocupată de o oştire regulată pentru un anume timp... fiind asigurată viaţa şi fiinţa îndeobşte a tuturor locuitorilor Ţării Romîneşti» şi astfel «să scape o dată de cîrmuirea sa (a Porţii *n. n.*) fără de orînduială şi nedreaptă, obţinînd alta care să-i dea o organizare legiuită şi temeinică»[2].

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei. Răscoala din 1821*, vol. III, p. 229.
[2] *Ibidem.*

Aceste condiţii au fost realizate în urma tratatului de la Adrianopol, sub administraţia generalului Pavel Kiselev.

Instrucţiunile Curţii imperiale ruse

Instrucţiunile Curţii imperiale, trimise la 6 iulie 1829, sînt o critică a instituţiilor şi practicilor Ţării Romîneşti şi Moldovei şi un plan general, menit să le reformeze « fără să răstoarne legile fundamentale ». Acest principiu defineşte exact sensul şi limitele reformelor. Ele aveau să amelioreze organizarea societăţii, fără să schimbe orînduirea feudală.

Al doilea principiu general, menit să călăuzească activitatea comisiilor de redactare, era unificarea cît mai completă a instituţiilor celor două ţări. « Curtea imperială a văzut totdeauna cu durere răceala şi neînţelegerea » dintre unii domni. De aceea instrucţiunile recomandă ca instituţiile ambelor principate să fie organizate cît mai uniform. « Această uniformitate poate servi să apropie unul de altul două popoare pe care identitatea de religie, de origine şi de poziţie ar trebui să le ţină strîns unite în orice împrejurare »[1].

Domnul va fi ales de o adunare de boieri, căreia e obligat să-i prezinte la începutul fiecărei sesiuni o dare de seamă asupra gestiunii finanţelor, dar care nu poate impieta asupra « puterii suverane » a domnului în materie de administraţie publică şi de apărare a ordinii legale, împotriva oricărei încercări de « răsturnare ».

O serie de măsuri tind să înlăture abuzurile în însuşi interesul claselor stăpînitoare. Cabinetul imperial n-are părere bună despre boieri, ştiind că opoziţia lor faţă de domni nu a fost decît « efortul unui partid ambiţios înlăturat de la putere şi care poartă pecetea intrigii şi relei credinţe »[2]. Dar, ei fiind stîlpii regimului pe care voia să-l consolideze, prin instrucţiunile date a aprobat scutirea personală a boierilor de orice stare de impozitele directe, nu şi a proprietăţii funciare. Boierii ar trebui impuşi măcar la impozitele indirecte.

Pentru a ameliora sistemul de repartiţie şi de percepere a impozitelor « care au ruinat principatele », instrucţiunile preconizează abolirea diferitelor categorii de « privilegiaţi » din punct de vedere fiscal (scutelnici, posluşnici, breslaşi, slujitori), dar nu pentru a institui egalitatea în faţa impozitelor, ci pentru a uşura sarcinile fiscale ale birnicilor şi a permite o nouă repartiţie, în folosul boierilor, a rentei centralizate de stat. Pentru unificarea organizării celor două principate, se recomandă ca aceleaşi impozite să fie introduse în acelaşi timp în amîndouă principatele.

Furniturile către Poartă vor fi abolite, ca şi prestaţiile în muncă şi produse către domn şi marii dregători. Venalitatea funcţiilor şi « traficul ruşinos al

---

[1] *Analele Parlamentare ale Romîniei*, tom. I, partea a II-a, Bucureşti, 1893, p. 49—50.
[2] *Ibidem*, p. 21.

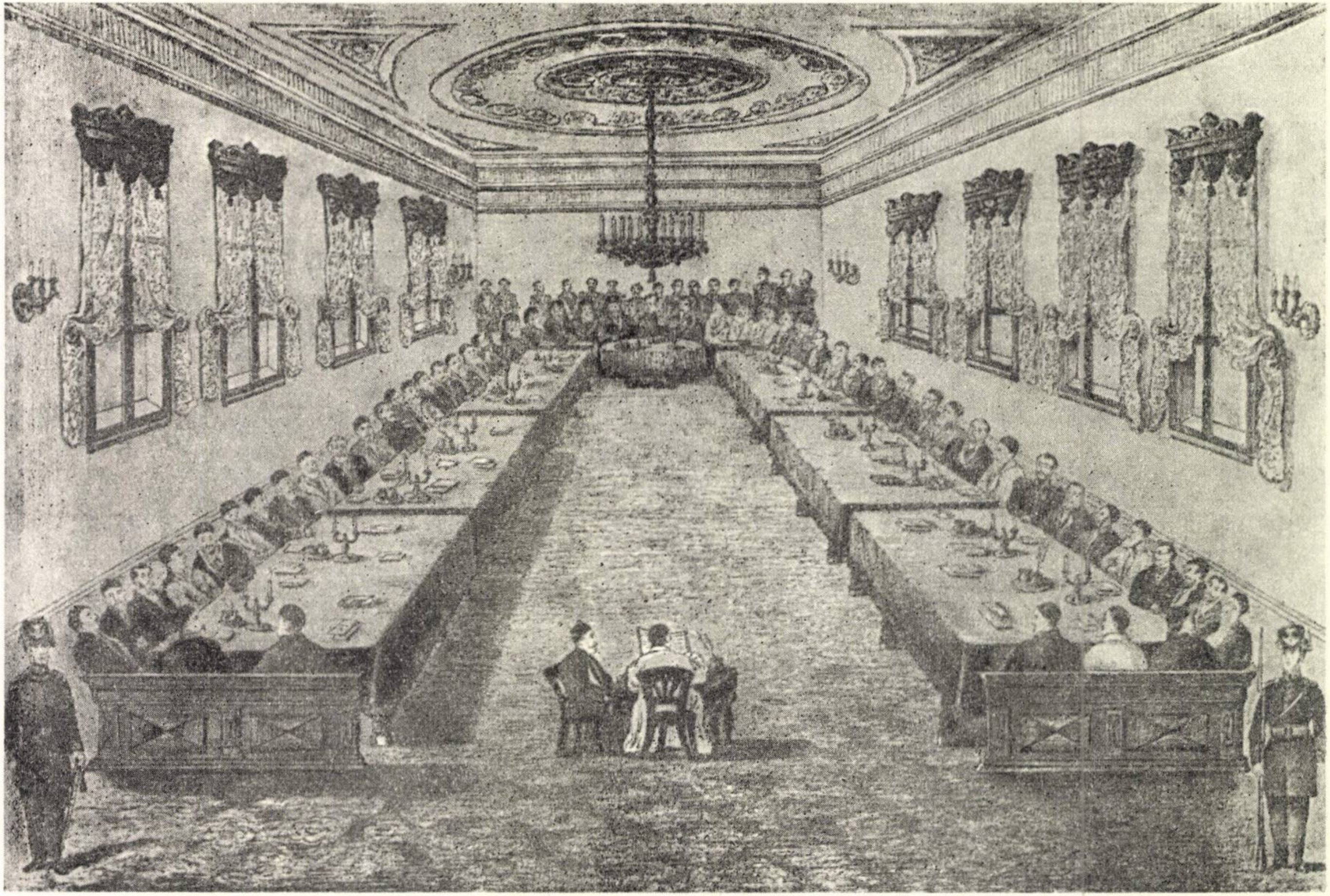

Fig. 147. — Obşteasca Adunare din Bucureşti din anul 1834.

tuturor slujbaşilor », precum şi « tîlhăria exercitată cu impunitate asupra nenorociţilor ţărani », vor trebui în sfîrşit reprimate. Pentru dezvoltarea industriei şi comerţului, instrucţiunile prevăd abolirea monopolurilor, vămilor şi taxelor pe circulaţia mărfurilor şi organizarea uniformă a vămilor externe în cele două principate. În acelaşi scop se recomandă ca sarcinile statului să fie acoperite fără să secătuiască sursele economiei naţionale. Se propune de asemenea instituirea unei linii de carantină comune pe malul stîng al Dunării — şi, în consecinţă, se anunţă restituirea raialelor —, pentru a pune principatele la adăpostul incursiunilor turceşti şi pentru a înlesni comunicaţiile lor cu Rusia.

Instrucţiunile recomandă separarea justiţiei de administraţie — principiu de bază în organizarea statului burghez — şi mai multă ordine şi stabilitate în distribuţia justiţiei, autoritatea lucrului judecat şi organizarea unor instanţe judecătoreşti care să pună capăt confuziei de atribuţii de care au profitat slujbaşii de sus pînă jos pentru a jecmăni populaţia.

Instrucţiunile se ocupă şi de constituirea unei armate naţionale organizate, instruite şi disciplinate la fel în ambele principate. Preocuparea pentru o organizare identică merge atît de departe, încît se prevede principiul indigenatului şi concetăţeniei între cele două ţări, orice moldovean putînd astfel să dobîndească proprietăţi şi să ocupe funcţii în Ţara Romînească şi reciproc; calitatea de supuşi şi proprietari în ambele ţări să fie admisă; convenţii de întreţinere a carantinelor, convenţii de extrădare a celor urmăriţi pentru datorii şi delicte, tarife vamale comune, cursul monedelor stabilit prin înţelegere între cele două guverne, abolirea taxelor pe mărfurile circulînd între cele două principate.

Preocuparea de a organiza principatele în cadrul relaţiilor feudale dominante, aşa încît să se poată dezvolta sub raport atît economic, cît şi cultural (se recomandă o grijă deosebită şi pentru şcoli şi spitale), se împleteşte cu tendinţa de a da celor două principate o organizare cît mai uniformă, care avea să se exprime în articolele 371 (Ţara Romînească) şi 425 (Moldova). Minciaky, care a condus lucrările Comisiei de redactare, a aplicat « literal » instrucţiunile. Totuşi, boierii au izbutit să respingă impozitul funciar, să reducă numărul deputaţilor judeţeni în Adunarea obştească, încît să asigure marii boierimi majoritatea şi să reglementeze raporturile dintre clăcaşi şi stăpînii de moşie după interesele proprietăţii. « Legea clăcii » a fost în întregime opera boierilor, cum a remarcat-o şi K. Marx; codicele clăcii « proclamat *în 1831* de generalul rus *Kiselev*, a fost, bineînţeles, dictat de înşişi boierii » [1].

Proiectul de regulament a fost dus la Petersburg, unde a fost examinat de o comisie, care i-a adus unele modificări. Adunarea obştească a obţinut dreptul de adresă, dar a pierdut dreptul de a întocmi listele electorale. Domnul nu putea dizolva Adunarea decît cu aprobarea celor două Curţi, suzerană şi protectoare. Comisia a impus ca eliberarea ţăranilor prin reforma lui Constantin

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, Ed. politică, 1960, p. 261.

Mavrocordat să fie înscrisă în regulament şi a redus numărul zilelor de clacă de la 24 la 12, dar şi suprafeţele de pămînt pe care ţăranii aveau să le primească. Textul astfel revizuit şi aprobat de guvernul rus a fost supus unor Obşteşti Adunări extraordinare, care le-au adoptat în mai 1831 la Bucureşti şi în octombrie 1831 la Iaşi.

Conţinutul Regulamentului. Instituţiile politice

Regulamentul organic a întemeiat organizarea statului pe principiul separării puterilor. Puterea legislativă a fost încredinţată unei Adunări obşteşti, care vota legile şi îngrădea puterea executivă. Ea avea dreptul să arate domnului, prin adrese, plîngerile şi dorinţele ţării şi, în caz de nevoie, să le facă cunoscute Porţii şi puterii protectoare. Şeful puterii executive era domnul, ales pe viaţă dintre marii boieri care împliniseră vîrsta de 40 de ani. El numea şi revoca miniştrii şi funcţionarii publici şi participa împreună cu Adunarea la întocmirea legilor. El avea iniţiativa în materie de legiferare şi el sancţiona legile. Puterea judecătorească era exercitată de tribunale, independente de Adunare şi de domn.

Regulamentul a concentrat puterea politică în mîinile marii boierimi, care era stăpînă pe Adunare şi pe administraţie. Domnul însuşi, ales din sînul ei, era reprezentantul intereselor sale. Regulamentul organic era o legiuire oligarhică şi avea să se dovedească un instrument de dominaţie a marii boierimi.

Obişnuita Obştească Adunare se alegea pe cinci ani şi se compunea, în Ţara Romînească, din mitropolit, care era prezidentul de drept al Adunării, din cei trei episcopi de Rîmnic, Buzău şi Argeş, din 20 de boieri de treapta întîi şi din 18 deputaţi aleşi dintre boierii din judeţe, în total 42 de deputaţi. În felul acesta, 70 de boieri mari alegeau 20 de deputaţi, iar 3 000 de boieri de treapta a doua şi a treia erau reprezentaţi de 18 deputaţi. Adunarea Moldovei se compunea din 35 de membri: mitropolitul, cei doi episcopi, de Roman şi de Huşi, 16 boieri de rangul întîi şi 16 deputaţi aleşi de cele 16 ţinuturi.

Cămara domnească şi veniturile care o alimentau au fost suprimate. Domnul nu mai era stăpîn pe veniturile ţării, ci primea o listă civilă, fixată în Ţara Romînească la 1 200 000 de lei, iar în Moldova la 800 000 de lei. Conform instrucţiunilor, organele administrative, fiscale şi poliţieneşti au fost despuiate de atribuţiile lor judecătoreşti.

Organizarea judecătorească

Justiţia era exercitată de tribunalele judeţene, cîte unul de fiecare judeţ, ca foruri de primă instanţă. Regulamentul Moldovei a redus competenţa acestor tribunale la pricini pînă la o valoare de 500 de lei. Împotriva sentinţelor tribunalelor judeţene se putea face apel la divanurile judecătoreşti (unul la Bucureşti şi altul la Craiova). În Moldova, ca instanţă de apel era un singur « divan de apelație », la Iași. Înaltul divan sau Divanul domnesc era instanța supremă, care judeca apelurile contra hotărîrilor divanurilor judecătorești și judecătoriilor de comerț. Regulamentul organic conferă cauzei hotărîte de Înaltul divan autoritatea lucrului judecat. Prin aceasta, s-a pus capăt nestatorniciei rezultate din dreptul justițiabilului care pierduse procesul sub un domn de a-l redeschide sub domnul următor, s-au consolidat proprietatea și tranzacțiile și s-a favorizat dezvoltarea relațiilor capitaliste.

Regulamentul organic a creat corpul avocaților pentru apărarea împricinaților și instituția procurorilor pentru paza legii și a ordinii publice. Judecătorii erau numiți pe trei ani, dar puteau fi reconfirmați. Regulamentul n-a stabilit inamovibilitatea magistraturii, dar a declarat-o de dorit și de realizat după zece ani de la punerea în aplicare a Regulamentului. În procedură și în sistemul penal mutilarea și tortura au fost suprimate. Pentru aplanarea micilor conflicte locale, provocate mai ales de stricăciunile vitelor de pripas, s-au înființat la sate « judecătoriile de împăciuire », compuse din preot și din trei jurați. Cauzele comerciale erau tratate de instanțe formate din judecători numiți și din judecători aleși de bresle. Instituția reflectă dezvoltarea noilor relații sociale.

Organizarea administrativă

În exercitarea puterii executive, domnul era ajutat de șase miniștri (interne, finanțe, externe, justiție, culte și armată), care formau Sfatul administrativ extraordinar, adică Consiliul de Miniștri. Marele vornic (marele logofăt în Moldova) sau ministrul de interne, marele vistier (ministrul de finanțe) și secretarul de stat (ministrul de externe) formau Sfatul administrativ, care rezolva afacerile importante și urgente. Competența organelor centrale era generală, adică ea se aplica întregului teritoriu al țării. Se pune astfel capăt marilor dregătorii cu competență teritorială mărginită la o parte a țării (banul Craiovei, marele vornic și marele logofăt de Țara de Sus și de Țara de Jos). Județele (ținuturile în Moldova) erau administrate de ocîrmuitori în Țara Romînească și de ispravnici în Moldova, iar plășile (ocoalele în Moldova) de subocîrmuitori (privighetori în Moldova). Regulamentul a declarat vătămătoare schimbarea funcționarilor în fiecare an, cum se obișnuia înainte, dar nici în privința lor n-a aplicat principiul inamovibilității: ca și judecătorii, ei erau numiți pe trei ani, cu facultatea de a fi confirmați pentru noi perioade. Regulamentul organic a realizat un progres însemnat, stabilind competența generală a organelor centrale, creînd servicii publice specializate, cu atribuții bine determinate, și căutînd să le asigure stabilitate. El a făcut un pas decisiv spre unitatea administrativă a țării.

Regulamentul organic a creat în toate orașele cîte un sfat orășenesc, compus din cinci membri aleși de staroștii tuturor corporațiilor. Președintele sfatului era desemnat de Adunarea obștească. Guvernul numea pe lîngă fiecare sfat un comisar, pentru a apăra interesele statului boieresc. Atribuțiile sfatului erau de ordin administrativ şi economic. Sfatul trebuia să întocmească planul amănunţit al oraşului, să-i delimiteze hotarul, pentru a-l împiedica să se întindă prea mult, să se îngrijească de alinierea şi pavarea străzilor, de curăţenia, salubritatea şi iluminatul oraşului. Regulamentul hotărăşte ca industriile insalubre şi cimitirele să fie aşezate în afara razei oraşului, ia măsuri contra incendiilor, atît de frecvente şi de pustiitoare în trecut, organizînd un serviciu de pompieri şi unul pentru alimentarea oraşului cu apă, instituie un serviciu medical şi farmaceutic, precum şi un serviciu de poliţie, pentru securitatea şi ordinea publică. În sfîrşit, sfatul administrează veniturile oraşului, care se compun din accize — asupra băuturilor alcoolice şi asupra păcurei —, dintr-un impozit asupra birjelor, căruţelor şi cărţilor de joc, dintr-o zecime care se adăuga la capitaţia plătită de orăşeni. Regulamentul organic instituia deci un început de autonomie urbană, dar sub controlul comisarului guvernamental şi al marilor boieri.

Organizarea finanţelor

Capitolul al III-lea, pentru reglementarea finanţelor, desfiinţează rusumaturile şi huzmeturile (impozitele indirecte), furniturile şi rechiziţiile, iraturile şi havaietele spoliatoare ale dregătorilor (scutelnici şi posluşnici).

Impozitele directe şi indirecte sînt înlocuite cu o capitaţie unică de 30 de lei pe cap de familie, la care se adaugă capitaţia mazililor de 50 de lei (30 de lei în Moldova), patenta negustorilor şi meseriaşilor, parte din venitul net al mănăstirilor şi produsul ocnelor şi al vămilor externe. Tot acest capitol prevede şi efectuarea unor catagrafii (recensăminte) septenale ale tuturor categoriilor de contribuabili. În sfîrşit, spre a favoriza dezvoltarea schimbului de mărfuri, Regulamentul organic desfiinţează vămile interne şi prevede crearea unei Bănci naţionale. Dar inovaţia cea mai importantă din punct de vedere financiar este adoptarea principiului modern al bugetului statului, bazat, pentru prima dată, pe ajustarea cheltuielilor publice la veniturile fiscului, pe aprobarea lui de către Adunarea obştească şi pe controlul veniturilor şi cheltuielilor de către un organ special.

Regulamentul organic crea deci un sistem fiscal mai modern. Dar în acelaşi timp el scutea boierimea şi clerul de impozite. Îmbinarea inovaţiilor de tip burghez cu elemente ale orînduirii feudale constituie tocmai trăsătura esenţială a acestei perioade de tranziţie.

Regulamentul organic a căutat să pună ordine în sistemul monetar. Neputînd, din cauza suzeranităţii otomane, să creeze o monedă naţională, a adoptat ca etalon oficial două monede străine: ducatul imperial austriac de aur şi zwanzig-ul sau sorocovăţul de argint şi a decretat între ele un raport de valoare constant, conform raportului comercial dintre valoarea aurului şi aceea a argintului. Leul a fost păstrat ca monedă de calcul. Sistemul n-a putut fi menţinut, fiindcă aurul făcea mereu primă, şi a dat loc la speculaţii din partea elementelor burgheziei care se ocupau cu comerţul: mari negustori, bancheri, zarafi, cămătari. Cursul ducatului, care fusese fixat în 1831 la 31 de lei, a atins 47—48 de lei în 1848. Deci, în privinţa sistemului monetar, încercarea de a pune la dispoziţia economiei o monedă reală şi stabilă a eşuat, din cauza suzeranităţii otomane.

Alte reforme

Regulamentul organic organizează oficiul stării civile, stabileşte hotărnicirea tuturor moşiilor şi introduce registrele pentru înscrierea drepturilor de proprietate, spre a pune capăt nenumăratelor procese, şi ia măsuri pentru înfiinţarea unor arhive care să păstreze documentele publice şi actele de stare civilă. Pentru dezvoltarea industriei, se preconizează măsuri de protecţie şi «premii de însufleţire». Regulamentul organic menţine Epitropia şcolilor şi dispune să se înfiinţeze şcoli primare în capitala fiecărui judeţ, iar la Bucureşti şi Iaşi cîte un colegiu, pentru a forma, în limba ţării, cadrele noii administraţii. Regulamentul organic a creat, pentru paza graniţelor şi a ordinii interne, în ambele principate o miliţie, care a constituit cadrele viitoarei armate naţionale. El a prevăzut, în sfîrşit, îmbunătăţirea soartei ţiganilor, pentru a-i scoate « din plăcerea de a vieţui întru rătăcire », în realitate pentru a-i încadra şi pe ei în sistemul clăcii.

Deşi s-a elaborat un Regulament organic pentru Moldova şi unul pentru Ţara Romînească, Kiselev a vegheat, conform instrucţiunilor de la Petersburg, ca dispoziţiile lor să fie cît mai identice. De aceea şi noi le-am putut analiza ca pe o singură lege. Regulamentul a acordat moldovenilor din Ţara Romînească şi locuitorilor acesteia din Moldova un fel de concetăţenie. Mai mult, art. 371 din Regulamentul Ţării Romîneşti şi 425 din Regulamentul Moldovei — în virtutea comunităţii de limbă, religie, obiceiuri şi interese ale locuitorilor din ambele principate — proclamă « nedespărţita lor unire », ca fiind o necesitate « mîntuitoare ».

Raporturile dintre proprietari şi ţărani

Înainte de Regulamentul organic, raporturile dintre stăpînii de moşie şi clăcaşi erau reglementate de obiceiul pămîntului şi de aşezămintele domnilor fanarioţi. În virtutea obiceiului, în Ţara Romînească, ţăranii aveau un drept de folosinţă nelimitat asupra locurilor necultivate, cu singura rezervă de a da proprietarului nominal a zecea parte din produse.

De la 1744 (aşezămîntul lui C. Mavrocordat) şi pînă la legiuirea lui Caragea, claca legală era de 12 zile pe an. Dar clăcaşii beneficiau de raritatea braţelor de muncă şi de uşurinţa de a emigra în ţările vecine, pentru a rezista impunerii celor 12 zile de clacă. De aceea, în judeţele de la margine, claca era şi mai redusă. În general, boierii din Ţara Romînească n-au izbutit, pînă la Regulamentul organic, să impună clăcaşilor claca de 12 zile, dovadă hotărîrea lui Caragea ca nici un stăpîn să nu poată acorda mai puţin de 12 zile la clacă.

În Moldova, prin sistemul nartului, boierii au izbutit să dubleze cele 12 zile de clacă, încît Costachi Conachi a putut declara în fața comisiei de redactare a Regulamentului organic că în Moldova claca era de 24 de zile, cu nart. Sub imboldul cererii tot mai imperioase de cereale pentru export, boierii au restrîns treptat dreptul de folosință al țăranilor asupra pămîntului, au confiscat curăturile țăranilor, au eliberat moșia de drepturile colective ale satului (de exemplu, de dreptul de pășunat după strîngerea recoltei) și s-au străduit să transforme dreptul de stăpînire asupra moșiei în drept de proprietate absolută.

Toate aceste fenomene sînt semne caracteristice ale adîncirii destrămării feudalismului. Dar cum nu existau la noi orașe cu o puternică producție industrială și cu o populație urbană numeroasă, care să răstoarne prin revoluție relațiile de producție feudală, ele au provocat aici, ca și în Rusia, o serie de reforme menite nu să schimbe ordinea socială în ființă, ci doar să îngrădească abuzurile.

Regulamentul organic așază raporturile dintre proprietari și clăcași pe o pretinsă reciprocitate de drepturi și de îndatoriri. Întinderea pămîntului care trebuia cedat locuitorilor moșiei avea să fie pe măsura trebuințelor lor, iar munca acestora trebuia să corespundă valorii concesiunii de pămînt.

Regulamentul recunoaște stăpînului de moșie dreptul de proprietate deplin și absolut asupra unei treimi din moșie, consacrînd astfel transformarea domeniului feudal, asupra căruia locuitorii aveau diferite drepturi de folosință, în proprietate de tip burghez. Textele oficiale nu mai vorbesc de stăpîni de moșie, ci de proprietari și de dreptul proprietății. Dreptul de posesiune al sătenilor asupra celorlalte două treimi e înlocuit cu acela de simpli chiriași. Lipsa brațelor de muncă împiedică încă pe proprietari să revendice dreptul de a alunga în masă pe locuitorii unei moșii. Izgonirea rămîne o pedeapsă individuală, subordonată autorizației statului și unui preaviz de 6 sau de 12 luni. În sfîrșit, legea asigură țăranului alungat dreptul la o despăgubire pentru casa, curtea, grădina și pometul său.

În ciuda principiului unei echitabile reciprocități de drepturi și datorii, Regulamentul organic stabilește suprafața de pămînt atribuită unei familii de clăcași nu după nevoile de subzistență ale unei familii, ci după inventarul viu pe care-l posedă, deci după forța de muncă de care putea beneficia proprietarul. Pe baza acestui principiu, țăranii au fost împărțiți în trei categorii: fruntașii care aveau patru vite de muncă (boi, bivoli sau cai) și o vacă, mijlocașii care aveau două vite de muncă și o vacă și codașii care n-aveau decît brațele lor de muncă. Proprietarul era obligat să dea fiecărui locuitor de pe moșia sa loc de casă și grădină, 400 de stînjeni la cîmpie (20 de ari) și 300 la munte, pămînt de arat și de fînaț și izlaz pentru cel mult patru boi și o vacă de lapte (sau în loc de vacă pentru 10 oi sau capre). Cu alte cuvinte, fruntașul care avea cinci vite mari primea 3 ha, 20 de ari (4 ha și un sfert, dacă socotim și izlazul pentru cele cinci vite mari) în Ţara Romînească şi trei fălci sau 4 ha şi jumătate în Moldova, plus o falce şi jumătate de izlaz, adică ceva mai mult decît în Ţara Romînească, dar abia o treime sau jumătate din pămîntul aflat în posesia sătenilor înainte de Regulament. Mijlocaşii cu două vite de muncă şi o vacă primeau mai puţin, în raport cu numărul vitelor de muncă, iar codaşii care n-aveau vite de muncă nu primeau nici fînaţ, nici izlaz.

Clăcaşul care avea mai mult de cinci vite mari, şi nu puţini erau în această situaţie, sau care voia să cultive mai mult pămînt decît îi atribuia Regulamentul, era nevoit să se înţeleagă « de bună voie » cu proprietarul, care în asemenea cazuri era obligat prin lege să prefere pe ţăranii de pe moşia sa. Această dispoziţie avea să devină instrumentul aservirii şi exploatării ţăranilor care, la începul epocii regulamentare, creşteau, în general, mai multe vite decît cele de tracţiune prevăzute de Regulament. Noua legiuire lovea, prin urmare, în creşterea vitelor, care constituia încă principala sursă de venit a ţăranilor. Prin înseşi dispoziţiile sale, Regulamentul a operat o expropriere generală a ţăranilor, reducînd la o treime sau la jumătate pămîntul care anterior era în stăpînirea lor. Dacă un ha şi jumătate de arătură putea, la rigoare, să asigure hrana unei familii de clăcaşi, această întindere nu-i ajungea pentru achitarea sarcinilor publice, iar o jumătate de pogon de izlaz pentru păşunatul unei vite mari era de-a dreptul insuficientă. Proprietarul mai avea dreptul, după Regulament (art. 140 Ţara Romînească), să stabilească el singur terenurile concedate clăcaşului pentru casă şi grădină, pentru arătură, fînaţ şi izlaz, şi tot el avea dreptul să le măsoare. Această libertate avea să permită proprietarilor să opereze o nouă deposedare, măsurînd strîmb lotul şi atribuind sătenilor pămîntul cel mai sterp.

În schimbul acestor concesiuni, pe care Regulamentul le numeşte « avantaje », stăpînii de moşie au impus clăcaşilor în afara dijmei, obligaţii de clacă sporite. Ei trebuiau să facă pe rezerva proprietarului 12 zile de clacă pe an, « după vechiul obicei », şi anume cîte patru primăvara, vara şi toamna, cu toate vitele pentru care primiseră fînaţ şi izlaz şi cu propriile lor unelte de muncă. Acei care n-aveau vite trebuiau să lucreze cu braţele. Zilele nu se numărau calendaristic, ci după cantitatea (norma) de muncă prescrisă de Regulament. Dar norma zilnică de muncă era determinată în aşa fel, încît nu putea fi împlinită decît în două sau trei zile. Nu numai cele mai bune zile din an vor fi ale proprietarului, dar prin sistemul învoielilor şi al avansurilor cămătăreşti, munca clăcaşului va fi acaparată de proprietar din primăvară pînă în iarnă.

Pe baza calculelor agronomului Ion Ionescu de la Brad, N. Bălcescu a stabilit că numărul efectiv al zilelor de clacă, pe care proprietarii îl impuneau clăcaşilor, era de 56 în Ţara Romînească şi de 84 în Moldova [1].

---

[1] N. Bălcescu, *Opere*, ed. G. Zane, vol. I, partea a 2-a, Bucureşti, 1940, p. 33.

K. Marx ajunge la aceeaşi concluzie. « Din cauza climei nefavorabile, anul agricol numără în Ţara Romînească numai 210 zile, din care se scad 40 de duminici şi zile de sărbătoare şi, în medie, 30 de zile cu vreme nefavorabilă, în total 70 de zile. Rămîn 140 de zile de muncă. Scăzînd din acestea 56, îi rămîn clăcaşului din Ţara Romînească 84 de zile, iar celui din Moldova 66 de zile pentru întreţinerea familiei sale ». « Aceasta nu este însă decît munca de clacă stipulată *de lege* — continuă K. Marx. « *Regulamentul organic* » a ştiut să faciliteze eludarea propriilor sale dispoziţii... Pentru anumite lucrări agricole, ziua legală de muncă poate fi astfel interpretată, încît ziua începe în luna mai şi se termină în luna octombrie. Pentru *Moldova*, dispoziţiile sînt şi mai grele » [1].

Prin aceste dispoziţii, stăpînii de pămînt şi-au eliberat a treia parte din moşie de orice servitute feudală, au transformat-o în proprietate absolută şi şi-au asigurat mîna de lucru necesară exploatării ei directe. Şi, pentru ca ţăranii să nu poată utiliza în folosul lor raritatea braţelor de muncă şi concurenţa proprietarilor, libertatea lor de mişcare a fost atît de riguros îngrădită, încît ei au fost transformaţi în adevăraţi iobagi, legaţi pămîntului. Punînd « cu străşnicie în lucrare o întocmire care schimbă temeiurile orînduielii lucrurilor ce au fost pînă astăzi » [2], Regulamentul organic a instituit ceea ce ţăranii au numit cu drept cuvînt « robia clăcii ».

În sfîrşit, art. 143 acordă stăpînilor de moşie dreptul la un număr de « slujbaşi volnici », deşi instrucţiunile s-au pronunţat categoric împotriva scutelnicilor şi posluşnicilor şi deşi, în prima redactare a proiectului, acest articol nu figura. El a fost introdus la stăruinţa boierilor. Ţăranii au numit această obligaţie « iobăgie » şi cele mai multe sate au răscumpărat-o cu un număr de zile de clacă suplimentară.

Realizînd reforma administrativă, judiciară şi fiscală, organizînd puterea legislativă şi o serie de instituţii moderne, Regulamentul organic a introdus la noi unele organe esenţiale ale statului modern. Dar, în acelaşi timp, a întărit baza economică şi politică a proprietarilor de pămînt, realizînd astfel obiectivul, în aparenţă paradoxal, de a consolida baza economică a statului feudal şi de a asigura evoluţia societăţii spre capitalism.

Aplicarea legii clăcii şi rezistenţa ţărănimii (1831—1834)

În Ţara Romînească, legea clăcii a fost adusă la cunoştinţa locuitorilor printr-o circulară a marelui vistier Al. Vilara din 20 septembrie 1831, pentru a fi pusă în lucrare primăvara următoare. Circulara reproducea art. 138—146 ale secţiei a VII-a, care reglementau raporturile dintre proprietari şi clăcaşi, dar cu unele omisiuni şi numerotate nu de la 138 la 146, ca în textul original, ci de la 1 la 9, evident pentru ca sătenii să nu poată invoca textul original în contestațiile lor cu proprietarii. Cu toată grija guvernului de a scoate în evidență binefacerile noii legiuiri, mai ales reducerea vechilor impozite la o capitație de 30 de lei și desființarea scutelnicilor, țăranii nu s-au lăsat amăgiți. În multe părți, ei au refuzat să recunoască noua lege și să se învoiască pentru prisoase cu proprietarii. Obișnuiți să se folosească de toată întinderea de pămînt de care aveau nevoie, oamenii nu puteau accepta fără murmur condițiile asupritoare ale Regulamentului. Agitația țăranilor s-a manifestat foarte puternic în toată țara încă din 1830, înainte de promulgarea Regulamentului, dovadă că, pe căi încă imposibil de stabilit, țăranii au fost informați de ceea ce li se pregătea. Kiselev a izbutit să prevină transformarea agitației țărănești într-o răscoală generală, încurajînd exprimarea nemulțumirilor prin jalbe. În cursul inspecției întreprinse în majoritatea județelor, el a primit mii de jalbe și, în naivitatea lor, țăranii și-au închipuit că doleanțele lor vor fi satisfăcute.

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, Ed. politică, 1960, p. 261—262.

[2] D. C. Sturdza-Şcheeanu, *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, seria I, vol. I, p. 245.

În Moldova, nemulțumirea a luat în primăvara anului 1831 forma unei răscoale generale, care a cuprins ținuturile Bacău, Roman, Suceava, Neamț, Herța, Hîrlău, Huși, Vaslui, Iași și Covurlui. Centrul cel mai activ a fost Săbăoanii (Roman), unde s-au concentrat între 5 000 și 8 000 de țărani, care s-au pus în legătură cu alte centre, în special cu Hîrlăul și cu Herța. Răsculații au arătat ca principal motiv al nemulțumirii lor recrutarea pentru straja pămîntească, cum numeau ei oștirea. Dar în cursul anchetei efectuate după reprimarea răscoalei au ieșit la iveală alte motive, mai profunde. La interogatoriu, țăranii au răspuns: « Gîndul nostru au fost să nu ne supunem întru nimica stăpînirii și hotărîrea să ne împotrivim cu toate chipurile și cu toată vîrtutea noastră », iar « întîmplîndu-se și moartea unui boier sau ghinerariu sau alti ucideri să răspundem toate satele » [1]. Era vorba deci de o răscoală împotriva întregii orînduiri feudale. O altă particularitate a acestei răscoale e un remarcabil efort de organizare și de cooperare între diferitele centre. Locuitorii satelor răsculate se legară prin acte scrise, semnate de toți, să nu dea oameni la oaste, să țină unul cu altul și, la orice întîmplare sau cheltuială, să răspundă solidar cu toții. Treisprezece sate din județul Roman se legară la fel și declarară că vor sări împotriva satului care va călca legămîntul și-i vor da foc. Astfel de legături existau și între centre îndepărtate, ca Săbăoanii (Roman), Tîrnauca (Herța) și Hîrlău.

Această organizare indică intervenția unor elemente orășenești și, poate, a unor mici boieri. Sameșul ținutului Hîrlău raportează divanului că « toți tîrgoveții de aicea au dat înscris lăcuitorilor de prin sate că vor ține cu dînșii » [2]. Interesant e că printre căpeteniile mișcării a fost și un evreu, Șmil, și un turc, Osman, ceea ce a stîrnit bănuiala că Austria și Turcia n-au rămas indiferente față de mișcarea din 1831. Pentru a reprima răscoala, Kiselev a trimis escadroane de cazaci și baterii de tunuri. La Săbăoani ar fi căzut 300 de oameni din rîndul răsculaților. Forțe militare au intervenit și în ținuturile Herța și Hîrlău.

---

[1] *Studii și cercetări științifice*, Istorie, VII (1956), nr. 1, p. 114.
[2] *Ibidem*, p. 113.

Cu toată represiunea răscoalei, lupta țăranilor n-a încetat, ci a luat alte forme. Satele de pe malul Prutului încep să se spargă și să se strămute în Basarabia, din cauza agravării obligațiilor de clacă și a « strîmtorii locurilor de hrană ». Pentru a opri emigrația, guvernul a trebuit să suspende în satele de margine ale ținuturilor Dorohoi, Iași și Fălciu aplicarea legii clăcii, mai întîi pînă în 1844, apoi pînă în 1848.

3. AGRICULTURA (1834—1848)

Dezvoltarea treptată a diviziunii sociale a muncii între oraș și sat, creșterea continuă și în salt a relațiilor noastre de schimb cu piața mondială după anul 1829, precum și urcarea în același ritm a prețului produselor agricole, au avut ca urmare o mărire considerabilă a suprafețelor cultivate, mai ales a celor cu grîu. În Țara Romînească, întinderea ogoarelor s-a mărit între 1831 și 1833 cu o cincime, iar în Moldova cu o treime în deceniul al IV-lea, maximele fiind atinse, în majoritatea ținuturilor, între anii 1846 și 1848. Boierii sînt cei dintîi care profită de noua conjunctură, dar și țăranii, pentru a face față sarcinilor lor sporite, sînt împinși să producă peste nevoile lor, pentru piață, și să semene și ei mai mult grîu. De aici caracterul predominant comercial pe care îl capătă economia agricolă a principatelor în această perioadă. Cum însă Regulamentul organic a redus pămîntul care se afla în posesiunea lor, țăranii au fost siliți să ia cu arendă — acesta e sensul prisoaselor — de la proprietari și arendași prisosul de care aveau nevoie și să se facă subarendași. Ei sînt astfel atrași în relații de producție care le vor schimba radical condițiile de existență. Pentru a obține prisoasele de care aveau nevoie, ei au trebuit să accepte învoielile silnice, care i-au redus la discreția proprietarilor și arendașilor și care tindeau să-i transforme în simpli chiriași ai delnițelor lor. Pe de altă parte, creșterea prețului produselor agricole a mărit valoarea pămîntului și i-a conferit o valoare de schimb. Pentru a putea dispune de el ca de o marfă, stăpînii de moșie au căutat să-l libereze de orice servitute feudală. Regulamentul organic le-a asigurat asupra unei treimi un drept de proprietate absolută, burgheză, și a restrîns dreptul de folosință al locuitorilor asupra bunurilor comunale (pășuni, păduri și ape). Dar boierii nu s-au mulțumit cu aceasta. Procesul de încălcare a drepturilor consuetudinare ale țăranilor continuă în toată epoca regulamentară, pînă își va găsi soluția finală în reforma agrară din 1864 [1].

Procesul de transformare radicală a regimului proprietății a fost accelerat de generalizarea arendășiei. Arendășia practicată în țările romîne nu era capitalistă, fiindcă întrebuința munca iobagă, dar a dus la exploatarea capitalistă, deoarece era o investiţie de capital comercial şi fiindcă pentru unele lucrări speciale — cum era cultura viţei de vie — şi uneori pentru unele munci sezoniere — de pildă, la cosit şi seceriş — se întrebuinţau şi muncitori salariaţi. Importanţa muncitorilor sezonieri e atestată de convenţia din 1835 dintre Moldova şi Ţara Romînească pentru reglementarea condiţiilor în care muncitorii agricoli puteau pătrunde dintr-o ţară în cealaltă. Arendăşia a făcut să crească producţia şi valoarea pămîntului şi deci arenda şi exploatarea. Arendaşul investea capital, adeseori de împrumut, pe care trebuia să-l scoată cu cîştig din exploatarea moşiei, cu atît mai mult cu cît contractele de arendă îi impuneau obligaţia de a plăti integral arenda fie că recolta a fost bună, fie că seceta sau intemperiile au compromis-o. Aceia care au suportat toate rigorile şi riscurile sistemului au fost clăcaşii, abandonaţi de stat voinţei arbitrare şi nesăţioase a proprietarilor şi arendaşilor.

---

[1] În Moldova, rezerva feudală cuprindea în deceniul al V-lea al secolului al XIX-lea, în general, jumătate din totalitatea terenurilor cultivate, a fînețelor și a imașurilor.

În agricultura Ţării Romîneşti pătrund pe o scară din ce în ce mai largă elemente capitaliste, ceea ce se poate întrevedea dintr-o serie de inovaţii. În anul 1834 se înfiinţează o societate de agricultură cu menirea de a introduce şi în cultura solului romînesc rezultatele obţinute pînă atunci în agricultura capitalistă apuseană. Ea a adus pentru prima dată în ţară maşini agricole, cu care s-au făcut în primăvara anului 1835 experienţe la Pantelimon, în prezenţa lui Al. Ghica. În 1840, un model de maşină de treierat a fost construit, pentru prima oară în ţară, la şcoala de meserii a doctorului Zucker din Bucureşti. Maşini agricole se aduc şi din străinătate, ca, de pildă, « maşinile de plug » importate în anul 1847 din Austria. Perfecţionarea uneltelor agricole şi introducerea unor maşini de treierat au avut mai ales un caracter experimental. Maşinile introduse foloseau îndeosebi forţa animală sau hidraulică.

La fel şi în Moldova, unde la Zorleni (Tutova), în 1842, este menţionată o « fabrică de treierat grîu ». Între 1848 şi 1849 se constată cinci maşini de treierat în Covurlui şi două în Fălciu. Maşini au fost introduse şi în sectorul velniţelor.

Nevoia de înnoire a metodelor agricole se manifestă şi în încercările de a crea un învăţămînt tehnic şi agricol. În Ţara Romînească se deschide şcoala de arte şi meserii a doctorului Zucker din Bucureşti, iar în Moldova cea a lui Mihalic de Hodoczyn, înfiinţată în 1841, cu o secţie de reparat şi asamblat unelte agricole. La Colegiul Sf. Sava din Bucureşti şi la Academia Mihăileană din Iaşi se predau şi cursuri de agronomie şi economie politică.

Pentru îmbunătăţirea soiului de porumb, s-a adus în Ţara Romînească de la Dorohoi sămînţa de porumb hangan, care s-a răspîndit şi pe ogoarele ţărăneşti. Sămînţă de porumb s-a importat în 1845 şi din Bosnia. În anul 1838 s-a recomandat cultivatorilor de grîu, inclusiv ţăranilor, să nu mai păstreze grîul în gropi, ci să-şi construiască hambare, pentru a se înlătura mirosul de pămînt, care făcea ca grîul muntean să fie puţin căutat la export. În 1840, unii arendaşi au căutat, fireşte că în scopuri comerciale, să îmbunătăţească soiul grîului cu sămînţă adusă din Turcia şi Moldova, iar din anul 1845 şi de pe piaţa

Marsiliei. La export apare, începînd din anul 1842, şi secara. În 1846 s-a adus din Moldova sămînţă de grîu « mare şi spornică ». Un negustor din Craiova, care a propus ameliorări în ce priveşte selecţionarea, semănatul,

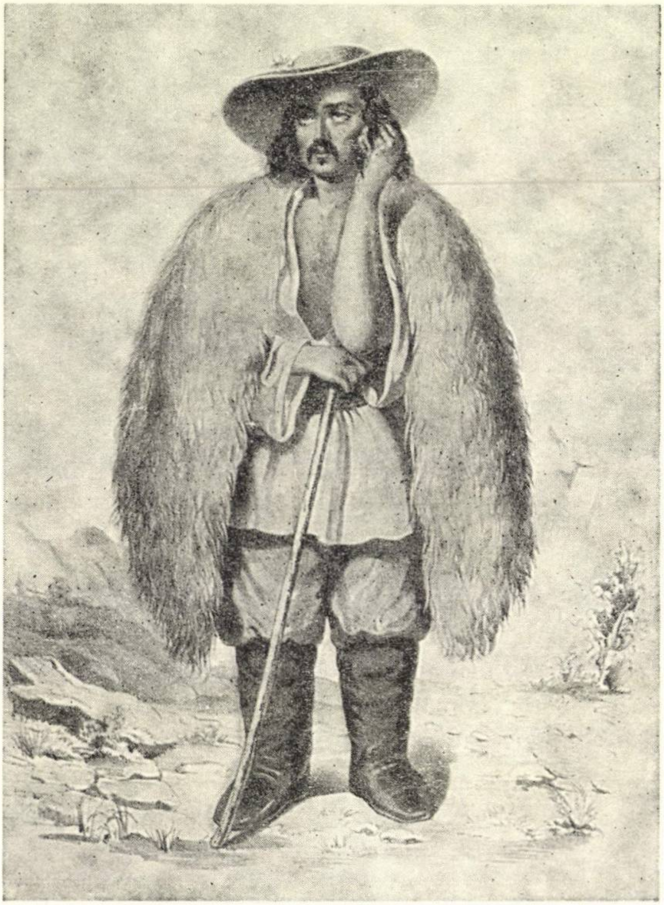

Fig. 148. — Cioban din Cîmpulung-Muşcel.

facerea clăilor şi treieratul grîului, a introdus în 1845 cultura rapiţei pentru fabricarea uleiului.

Şi în Moldova proprietarii au început să dea o mai mare atenţie suprafeţelor însămînţate cu grîu şi seminţelor selecţionate. Ei se preocupă şi de cultura unor plante noi, cum e cartoful, folosit şi pentru fabricarea rachiului.

Exportul de animale, dar mai ales de produse animaliere, formînd un capitol important al comerţului ţării, proprietarii şi arendaşii încep să se preocupe de îmbunătăţirea rasei vitelor. Ţara Romînească importă vite de prăsilă. B. Ştirbei aduce în 1844 berbeci merinos din Silezia. Între 1845 şi 1848 s-au importat vaci şi tauri din Elveţia, Turcia, Serbia şi Austria şi vieri de rasa mangaliţa din Transilvania şi Serbia.

Numărul şi calitatea vitelor din gospodăria ţărănească sînt în scădere, din cauza micşorării locului de fînaţ şi păşune, a obligaţiilor sporite de clacă, a podvezilor către proprietate şi stat, a pauperizării clăcăşimii.

Şi în Moldova unii proprietari au făcut încercări de îmbunătăţire a rasei vitelor. Moruzeştii creşteau turme de oi merinos pe moşia Zvorîştea (Dorohoi), ca şi boierii Balş pe moşiile Dumbrăveni şi Adjud. Pentru a stimula întrecerea între producători, s-au înfiinţat în 1841 comisii agricole însărcinate cu premierea vitelor de rasă aduse la iarmaroace. În 1843, ţăranii au fost autorizaţi să cumpere tauri de rasă din banii cutiilor săteşti şi s-au adus doi veterinari străini (la Botoşani şi Bîrlad). În 1845 s-au luat măsuri pentru plantarea unui număr mai mare de duzi, în vederea creşterii viermilor de mătase.

Relaţiile agrare

În privinţa relaţiilor agrare, perioada regulamentară s-a caracterizat prin aplicarea abuzivă a legii clăcii şi prin legarea clăcaşilor de pămînt, ca urmare a puterii discreţionare a marii boierimi în administraţie şi în Obşteasca adunare. Kiselev şi Al. Ghica — care, în interesul consolidării stăpînirii clasei boiereşti, ar fi dorit să păstreze o « dreaptă cumpănă » între datoriile şi drepturile ţăranilor — n-au izbutit să pună frîu goanei după supramuncă a proprietarilor şi arendaşilor, goană pe care fiecare paragraf al Regulamentului organic o legaliza [1]. Proprietarii s-au folosit de forţa publică, pentru a sili pe locuitorii de pe moşiile lor să execute învoielile silnice şi prestaţiile ilegale.

Fuga în masă a ţăranilor, care a început în 1836, a silit pe Al. Ghica să ia unele măsuri de îndreptare. Proprietarii şi arendaşii luau taxa de păşune pentru vitele suplimentare ale locuitorilor fără să le dea în schimb prisosul de păşune, ci se mărgineau să primească vitele suplimentare în izlazul comunal. Al. Ghica a prezentat Adunării în 1838 un proiect menit să pună capăt acestui abuz. Adunarea a amînat examinarea proiectului pînă în 1840, cînd l-a respins. Atunci, fără a consulta Adunarea, Ghica a hotărît că ţăranii care-şi pasc vitele suplimentare în izlazul comunal nu datoresc nimic proprietarului, nici în bani, nici în lucru.

Sursa principală a conflictelor dintre proprietari şi clăcaşi fiind sistemul învoielilor, Al. Ghica a încercat să-l reglementeze prin lege şi, cu toată opoziţia Adunării, a interzis organelor administrative de a interveni pentru executarea învoielilor agricole şi a anulat învoielile contestate de clăcaşi. Marea boierime, sprijinită de clerul înalt şi de boierimea de treapta a doua şi a treia, s-a adresat Turciei şi Rusiei. Învinuit de călcarea Regulamentului organic, Ghica a trebuit să revoce decretul.

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, Ed. politică, 1960, p. 261—262.

În aceste condiţii, exploatarea ţărănimii a luat forme din ce în ce mai aspre. Profitînd de faptul că săteanul era legat de satul său, proprietarul l-a silit să accepte condiţiile pe care nici Regulamentul nu le autoriza, iar în caz de rezistenţă, a recurs la slujbaşii statului pentru a o înfrînge. Învoielile încheiate în silă erau executate prin bătăi, cazne şi ocări. Bătaia era un lucru atît de obişnuit, încît arendaşii nici nu-l neagă. Ea face parte din mijloacele de constrîngere normale şi se execută adesea prin dorobanţii ocîrmuirii. A bate oamenii cu toiegele la falangă sau la spate, a-i purta legaţi şi nemîncaţi şi a-i supune la cele mai neomenoase cazne, înseamnă în limbajul administrativ « a-i certa » şi « a-i dojeni ». La cruzimea sălbatică, unii arendaşi adaugă insulta sub forma cea mai degradantă; aşa, de pildă, un arendaş pune slugile de stropesc oamenii pe obraz cu balegă şi noroi, iar dacă, la răfuiala clăcii, oamenii îndrăznesc să facă vreo obiecţie « porunceşte ţiganilor de ne scuipă în gură » [1].

Aceste grozăvii, atestate de nenumărate acte oficiale [2] şi recunoscute de unii ocîrmuitori însărcinaţi să le ancheteze, au fost posibile, fiindcă ţăranii au fost lăsaţi pradă voinţei arbitrare a unor proprietari lacomi şi neomenoşi, stăpîni pe Adunarea obştească, pe justiţie şi pe administraţie. Boierii n-au înţeles că, chiar pentru menţinerea regimului ai cărui beneficiari erau, aveau interesul să păzească măcar starea de drept, care era a lor şi a clasei lor, de abuzurile care o făceau insuportabilă. Ei au călcat propriile lor legi, făcute în folosul lor exclusiv, şi au făcut din samavolnicie, din bunul plac, din arbitrarul cel mai odios, din socotelile strîmbe şi chiar din falsuri urzeala cotidiană a vieţii sătenilor.

În ceea ce priveşte claca, cele 12 zile fixate de Regulamentul organic nu puteau fi împlinite nici în 56 de zile, după cum s-a constatat oficial în judeţul Rîmnicul Sărat, la începutul anului 1848. Şi aceasta, fiindcă lucrul era fără măsură şi fără soroc, fiindcă clăcaşii nu lucrau zile, ci o anumită întindere de pămînt, pe care trebuiau s-o are, s-o semene, s-o prăşească, s-o cosească sau s-o secere, să strîngă recolta şi s-o care la arie sau la curte.

În afară de claca majorată atît de mult prin nart, proprietarii şi arendaşii s-au folosit de prisoase, pentru a impune oamenilor zile de clacă suplimentare. Unii proprietari şi arendaşi percepeau claca în bani, deşi tendinţa generală era goana după supramuncă. Pentru prisoase, ei obligau pe săteni să le plătească o taxă de fiecare vită şi să le lucreze şi un număr de pogoane. Sistemul convertirii datoriilor în clacă şi a rămăşiţelor de clacă în bani explică « banii clăcii », care se întîlnesc frecvent în documente. « Ispăşeniile » pentru vitele de pripas erau plătite adesea tot în zile de clacă. « Meşteşugul supramuncii » a fost dus de proprietari şi arendaşi atît de departe, încît unii clăcaşi au ajuns « întru desnădăjduire desăvîrşită de a trece peste Dunăre în Turcia spre mîntuire » [3].

---

[1] Arh. St. Buc., Min. Int., *Div. adm.*, dos. 10/1844, fol. 55.

[2] A. Oţetea, *Consideraţii asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova şi Ţara Romînească*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. IV, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 368–370.

[3] Arh. St. Buc., Min. Int., *Div. adm.*, dos. 29/1845, fol. 97.

Şi din dijma produselor recoltate de clăcaşi de pe locurile lor de hrană, proprietarii şi arendaşii au ştiut să tragă foloase mai mari decît cele legale. Clăcaşii se plîng că li se ia numai fruntea rodurilor, nu deopotrivă şi din bun şi din prost, iar de la pomi nu a zecea parte din fructe, ci un pom din zece, pe ales, care era mai încărcat şi mai de soi. Dar contestaţiile cele mai frecvente şi mai aprige s-au produs în legătură cu dijma porumbului. Sistemul dijmei la pogon, nu din rod, a permis unor arendaşi să ia dijmă chiar şi la pogoanele care, din cauza intemperiilor sau secetei, n-au dat rod.

Legumele, inul, cînepa, fructele produse în grădina din jurul casei clăcaşului erau scutite de dijmă, dacă erau rezervate consumului propriu. Unii proprietari şi arendaşi luau însă dijmă din toate produsele ţăranilor (legume, unt, lapte, porumb, ouă, găini, miere, vin, peşte etc.). Duzii, neprevăzuţi în Regulament, sînt supuşi unei taxe de 30 de bani fiecare. Nici papura, din care sătenii făceau rogojini sau alte obiecte de uz casnic, nu era exceptată de la dijmă. Nici un produs al ţăranilor nu scăpa nedijmuit.

La dijmă, care avea o bază legală, se adăugau plocoanele sau ruşfeturile ilegale şi arbitrare, de care s-a abuzat peste măsură. Clăcaşul nu se putea prezenta niciodată cu mîna goală la proprietar, la arendaş sau la slujbaş.

Dacă proprietarii şi arendaşii ar fi respectat dispoziţiile Regulamentului organic, viaţa sătenilor n-ar fi fost uşoară. Dar sarcinile ilegale, impuse cu forţa şi mereu agravate, peste prevederile Regulamentului, cu cortegiul lor de silnicii, de fraude şi de umiliri, au făcut-o intolerabilă. Nimic nu arată mai limpede enormitatea abuzurilor decît necesitatea la care au fost reduşi ţăranii de a invoca în apărarea lor dispoziţiile Regulamentului, care a fost legea organică a aservirii şi exploatării lor.

Un astfel de regim nu putea fi impus decît unor neştiutori de carte. Iată de ce boierii s-au opus la răspîndirea învăţămîntului primar la sate, înfiinţat în 1838. Gh. Bibescu găsea că « ar fi o mare rătăcire, dacă ţăranilor s-ar insufla idei nepotrivite cu meseria lor şi le-ar ridica (le-ar lua *n.n.*) gustul plugului » [1]. Regimul clăcii nu putea funcţiona decît cu ţărani abrutizaţi şi săraci, care nu aveau alt gust decît « al plugului », pe moşia stăpînului.

În imensa majoritate a abuzurilor înfăptuite este vorba de arendaşi. Moşierii, iar pe urmele lor majoritatea istoricilor burghezi, au căutat totdeauna să arunce asupra arendaşilor sau asupra slujbaşilor publici răspunderea jafurilor şi năpăstuirilor de care sufereau ţăranii şi să scoată din cauză pe proprietari. Dar, în afară de faptul că proprietarul se împărtăşea din stoarcerile ilegale ale arendaşului, întrucît cuantumul arenzii era proporţional cu libertatea de acţiune lăsată arendaşului, proprietarii care-şi exploatau singuri moşia nu erau mai buni decît arendaşii [2].

---

[1] *Vestitorul*, 1843, nr. 60.

[2] Proprietara satelor Cringurile şi Strîmba (Vlaşca), « Catinca Ştirboaia », mergea din casă în casă cu robii şi lua tot ce găsea: fasole, cînepă, ceapă, unt, lapte; cînd se afla la

Afluxul țăranilor la orașe

Pentru a scăpa de clacă și de celelalte obligații față de proprietar, țăranii au început să alerge la orașe, să-și cumpere acolo locuri, să-și clădească pe ele case și să se mute în ele, satisfăcînd condițiile legale de strămutare (art. 144 al Regulamentului organic). Singura stavilă legală, pe care o puteau pune proprietarii năvalei sătenilor la oraș, o constituia ultimul paragraf al acestui articol, care restrîngea dreptul de strămutare la una sau două familii de țărani dintr-un sat, în cursul unei catagrafii (7 ani). Această stavilă a fost înlăturată însă de guvernul lui Al. Ghica prin jurnalul său din 30 octombrie 1837, cînd s-a acordat sătenilor care puteau dovedi cu acte autentice că au achiziționat, prin moștenire sau cumpărare, la periferia orașelor, terenuri cu case construite pe ele, libertatea de a se muta în acele orașe, fără a limita numărul de familii dintr-un sat la două în șapte ani, dar cu respectarea tuturor celorlalte condiții de strămutare.

Afluxul sătenilor la orașe — este vremea înființării și populării noilor orașe de la Dunăre — a stîrnit însă teama proprietarilor de a-și vedea moșiile lipsite de forța de muncă. Obșteasca Adunare s-a făcut ecoul acestei temeri. Astfel, conflictul pe tema învoielilor pentru prisoase a fost agravat de dezacordul dintre Adunare și domn în privința strămutării sătenilor la orașe și, în general, a mutării lor de pe o moșie pe alta. La 9 mai 1842, Adunarea a cerut domnului să abroge jurnalul din 1837, care facilitase popularea noilor orașe, și să interzică strămutările pe viitor. Ea a cerut de asemenea ca cei ce s-au strămutat în perioada 1838—1842 să fie trimiși înapoi. Al. Ghica a respins cererile Adunării. Dar aceasta, pe baza unui raport semnat și de Bibescu, a declarat ilegal jurnalul în chestiune și a cerut din nou domnului să anuleze toate strămutările făcute în virtutea acestui jurnal. Ghica a refuzat și a suspendat dezbaterile Adunării, dar în urma anchetei ordonate de Curțile suzerană și protectoare a abdicat (octombrie 1842).

Căimăcămia, care a urmat lui Al. Ghica, a interzis în octombrie 1842 țăranilor să cumpere locuri la orașe. Bibescu n-a putut anula autorizațiile anterioare de strămutare, acordate sătenilor pe baza jurnalului din 1837, și n-a îndrăznit să aducă înapoi, după cum insistau proprietarii, pe clăcașii care se mutaseră pînă atunci la orașe sau pe unele moșii boierești. Dar în primăvara

---

București, fiul său trimitea oameni să-i ducă bani și, dacă nu veneau cu plocoane, îi ținea cîte două zile pe afară, « pînă ce nu-i dăm, altul pește, altul vin... altul cîte o oca de rachiu, sacîz (mastică) », dar după ce-i băga în curte îi ținea cîte două zile de-i făceau toate treburile domestice, « fiindcă slujnică... sau spălătorese n-are în curte ». Iarna cînd era ger punea slujbași volnici să se culce în vifor la ușă, ca să n-o jefuiască hoții. « Uneori, de pieirea dumneaei, punem lacățile la ușă și fugim în pădure ». (Cf. A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Romînească*, p. 381—382). Costache Suțu, proprietarul moșiei Bălțați (Rîmnicul Sărat), a ținut pe locuitorii moșiei cinci săptămîni cu porumbul cules pe cîmp, fără să-l dijmuiască, pînă ce oamenii nu i-au acceptat silnicele învoieli pe anul următor. Iorgu Lenș, proprietarul moșiei Țăndărei (Ialomița), ca să scutească pe locuitorii moșiei să facă coadă la moară stînd degeaba, i-a silit să-i facă două zile de clacă cu carul sau patru zile cu brațele și, pe deasupra, oricîte zile va trebui pentru repararea morii. Și exemplele se pot înmulți.

anului 1843, el a anulat acest jurnal şi a interzis sătenilor să se mute pe terenurile cumpărate de ei. Dreptul de strămutare al ţăranilor a fost practic anulat şi afluxul lor la oraşe oprit.

Spre deosebire de Ţara Romînească, în Moldova boierii n-au reuşit să oprească pe cale legală afluxul ţăranilor la oraşe. Odată strămutaţi la oraşe, foştii clăcaşi deveneau « liberi de clacă », dar numai puţini dintre ei ajungeau meşteşugari şi negustori, iar alţii, şi mai puţini, reuşeau să devină proprietari de ateliere şi « dugheni », şi anume cei mai înstăriţi. Ceilalţi, înscrişi printre birnicii oraşelor, se îndeletniceau cu agricultura sau cu cărăuşia. Cei mai mulţi lucrau vremelnic ca angajaţi cu ziua. În aceste împrejurări, puţini dintre ţăranii imigraţi în oraşe izbuteau să devină producători independenţi în sfera industriei. Majoritatea lor îngroşau rîndurile plebei orăşeneşti.

Totuşi, afluxul ţăranilor la oraşe dovedeşte în ambele ţări, pe de o parte, înăsprirea exploatării feudale, iar pe de alta, înmulţirea braţelor de muncă devenite « libere ».

Lupta ţărănimii împotriva exploatării

Exploatarea tot mai cruntă a ţăranilor — atît prin clacă, dijmă şi prin sistemul învoielilor agricole, cît şi prin creşterea obligaţiilor către stat (capitaţie, militari, dorobanţi, lucrul la drumuri etc.) şi către comună (datoriile săteşti) — a întîmpinat o dîrză rezistenţă din partea lor. Cea mai frecventă formă de luptă de clasă pe timpul lui Kiselev şi Al. Ghica a fost jalba. Din jalbele primite zilnic de Ghica, nouă din zece proveneau de la ţărani.

Frecvente sînt şi cazurile de incendiere a şirilor de fîn şi de grîu. Ele se comiteau « din ura nutrită de clăcaşi faţă de proprietari şi arendaşi pentru datoriile proprietăţii », după declaraţia unui ocîrmuitor de judeţ [1]. Dacă făptaşul rămînea nedescoperit şi dacă se constata că sătenii nici n-au avut organizată straja, nici n-au sărit să stingă focul, întreg satul era condamnat la despăgubiri. Şi în aproape toate cazurile sătenii nu săreau să stingă focul, iar făptaşul nu putea fi descoperit. Uneori focul era pus în plină zi. Ţăranii din satele de pe marginea Dunării dădeau foc toamna la fîneţele de pe cîmpuri. Uneori fînul aceluiaşi stăpîn era aprins în fiecare an.

Incendierea şirilor de grîu şi de fîn s-a înteţit în timpul domniei lui Bibescu. Acesta a ordonat în 1844 instanţelor judecătoreşti să procedeze cu şi mai multă severitate în cazul proceselor de această natură. Incendiile au continuat însă, cu toate măsurile de represiune luate de stăpînire, vizînd grînele şi nutreţul proprietarilor, arendaşilor şi chiar al ţăranilor înstăriţi. Fenomenul a luat amploare în cursul anului 1847, cînd, datorită intensificării maxime a exportului de cereale, s-a înăsprit exploatarea clăcaşilor, care erau obligaţi să se achite în muncă de toate obligaţiile lor. Acum a intrat în acţiune, mai aprig ca oricînd, şi aparatul de represiune, făcînd răspunzător şi constrîngînd la despăgubire fără drept de apel întreg satul unde fusese pus focul.

---

[1] Arh. St. Buc., *Vornicia*, dos. 6 095/1835.

Cînd ţăranii, în lupta lor cu proprietarii şi arendaşii, ridicau glasul sau ameninţau organele de constrîngere, căutîndu-şi uneori în masă dreptatea, chiar prin violenţă, ei erau taxaţi drept « răzvrătiţi », iar acţiunea lor drept « zurbalîc » sau « răzvrătire ». În timpul zurbalîcului, ţăranii treceau la bătăi şi chiar la uciderea exploatatorilor, ca în cazul ţăranilor din Armăşeştii de Sus şi de Jos (Romanaţi), care au ucis în vara anului 1831 pe arendaşul care le cerea pe nedrept o sumă imensă de bani. Un mare zurbalîc a avut loc în 1835 la Slănic, cînd ţăranii care lucrau la ocna de sare au bătut crunt pe arendaşul care-i silea să-şi facă cumpărăturile la băcănia lui şi-i ameninţa cu majorarea clăcii. La această mişcare s-au asociat şi băcanii ruinaţi. La moşia Mărginenii de Sus (Saac), ţăranii au sărit asupra subocîrmuitorului de plasă, gata să-l ucidă pentru modul cum ancheta reclamaţia lor împotriva abuzurilor arendaşului. La fel ţăranii din Cacova (Dîmboviţa) săriră asupra ocîrmuitorului, în timpul aplicării unei sentinţe judecătoreşti ce-i năpăstuia.

Datorită faptului că exploatarea şi asuprirea ţăranilor au crescut în perioada regulamentară — de astă dată însă nu atît în interesul fiscului, cît în cel al proprietarilor şi arendaşilor — strămutarea şi fuga în interior şi peste hotare ating proporţii deosebite.

În Moldova, lupta de clasă cunoaşte în perioada regulamentară proporţii şi o intensitate fără precedent, cum s-a arătat mai sus. Nu există sat în care să nu se fi produs mişcări ţărăneşti. Pribegirile masive peste Prut, ca şi strămutările şi fugile continue, au produs serioase dificultăţi interne.

4. INDUSTRIA

În perioada Regulamentului organic, industria marchează progrese incontestabile, importante nu atît prin creşterea volumului producţiei şi prin transformarea tehnicii, cît prin cristalizarea unor forme ale producţiei capitaliste. În această perioadă îşi fac apariţia primele instalaţii mecanice, importul uneltelor de muncă mai eficiente creşte şi se fac chiar încercări de a le fabrica în ţară. Rentabilitatea mărită a produselor agricole impune şi industriei un efort de înnoire, pe care Regulamentul organic, în limitele regimului feudal, îl susţine, reglementînd raporturile dintre stat şi întreprinzători într-un spirit mercantilist, înfiinţînd şcoli de meserii şi favorizînd răspîndirea presei şi literaturii de specialitate.

Dar persistenţa trăsăturilor fundamentale ale modului de producţie feudal, predominarea capitalului comercial şi cămătăresc, regimul capitulaţiilor (care nu permite o politică hotărît protecţionistă) şi slaba putere de cumpărare a maselor populare împiedică transformarea radicală a producţiei industriale şi fac ca mica producţie să păstreze şi în această perioadă, mai ales în Moldova, rolul predominant.

Meşteşugurile

Regulamentul organic a menţinut breslele sub numele de corporaţii, ca forme de organizare a producţiei meşteşugăreşti. Fără să fie înscris în registrul corporaţiei şi fără să plătească patenta, nimeni nu putea exercita o meserie. Munca liberă continua deci să fie îngrădită. Dar, acordînd manufacturilor exclusivitatea dreptului de a produce anumite mărfuri, Regulamentul organic a desfiinţat de fapt monopolul de producţie al corporaţiilor şi prin aceasta a pregătit destrămarea lor. Mai mult, producţia breslelor a încetat să mai fie reglementată, intrarea în bresle se făcea fără dificultăţi, promovarea ucenicilor şi a calfelor avea loc fără trecerea prin toate treptele ierarhiei, iar specializarea se putea obţine şi în afara breslelor, care-şi păstraseră doar dreptul de atestare a calificării şi specializării. În felul acesta, breslele nu mai sînt menţinute decît din considerente fiscale.

În acelaşi timp, creşterea diviziunii sociale a muncii, dezvoltarea oraşelor şi a producţiei agricole au favorizat înmulţirea meşteşugarilor şi apariţia unor bresle noi. Astfel, intensificarea lucrărilor de pavare a Bucureştilor a determinat pe lucrătorii din această ramură să se organizeze, în 1844, într-o corporaţie denumită a « caldarîmgiilor », autorizată de Ministerul de Interne.

În Moldova, numărul meşteşugarilor a crescut de la 5 080 în 1832 la peste 12 000 în 1847. Cei mai mulţi erau brutari, croitori, cizmari, pielari. O ramură foarte dezvoltată era aceea a lemnăriei. Fierăria se afla într-un stadiu mai înapoiat, din cauza lipsei de materii prime indigene. Fierul era importat din Transilvania, Rusia şi Europa apuseană. Din cele 1 068 de « fabrici » şi 553 de distilerii înregistrate de recensămîntul rus din 1831 în Ţara Romînească, cele mai multe erau ateliere meşteşugăreşti sau de cooperaţie capitalistă simplă [1].

Transformarea societăţii, răspîndirea costumului şi obiceiurilor apusene au avut ca urmare decăderea unor meşteşuguri, ca acela al işlicarilor, şi apariţia unor meşteşuguri noi, de modă occidentală. O serie de meşteşugari au trebuit să se recalifice, de exemplu croitorii, sau să facă loc altora.

Regulamentul organic a împărţit meşteşugarii în trei trepte, după avere. Gradul de diferenţiere a meşteşugarilor moldoveni, la mijlocul secolului, rezultă limpede dintr-o catagrafie din 1850. Din 6 416 meşteşugari indigeni de la oraş (inclusiv calfele), 72 erau de treapta I, 300 de-a II-a, 3 471 de-a III-a, iar 2 573 erau calfe. Faptul că numărul calfelor era mai mic decît al meşteşugarilor dovedeşte că multe ateliere meşteşugăreşti, de pildă cele de croitorie, n-aveau calfe. Meşterii lucrau singuri sau se ajutau cu membrii familiei.

În al doilea rînd, cum numai din rîndul celor 372 de meşteşugari de treapta I şi de a II-a s-au putut ridica patroni de ateliere de cooperaţie capitalistă simplă, rezultă că mica producţie meşteşugărească constituia forma dominantă a producţiei industriale. Stadiul de cooperaţie capitalistă simplă l-au atins doar unele rîşniţe de tutun, atelierul de lumînări şi săpun al lui Negroponte la Galaţi (cu meşteri aduşi din străinătate şi unelte importate) şi cîteva berării (Iaşi, Bacău, Roman, Neamţ etc.). Dar « precumpănirea numerică a micilor stabilimente cu muncitori membri de familie — arăta Lenin — nu înlătură faptul fundamental că *tendinţa micii producţii de mărfuri înclină spre o tot mai largă folosire a muncii salariate, spre formarea unor ateliere capitaliste* »[1].

---

[1] Olării (57), fierării (134), tăbăcării (131), « fabrici » de săpun (70), de tors lîna (69), de postav (21), năframe (22), lumînări (19), candele (21), pălării (4), berării (3), distilerii de ţuică (553), diverse alte întreprinderi (513). Total 1 617 întreprinderi. Tăbăcăria producea şi pentru export (Hurmuzaki, vol. XVII, p. 341).

Meşteşugurile continuă să se dezvolte şi la ţară. Unele meşteşuguri, ca fierăria, cărămidăria, olăria şi lemnăria, erau chiar mai dezvoltate la sate decît la oraşe. Ele satisfac nevoile elementare ale sătenilor. Meşteşugarii săteşti lucrau, în general, la comandă; mulţi dintre ei lucrau cu ziua, « pe la unii şi alţii », chiar şi prin tîrguri şi pe moşii boiereşti. Meşterii robi (ţigani) şi clăcaşi ocupau încă un loc însemnat în gospodăria boierească şi mănăstirească. Mulţi boieri, pentru a-şi valorifica mai bine produsele, nu le mai vînd în stare brută, ci le prelucrează creînd oloiniţe, velniţe, ferăstraie, servindu-se de munca robilor şi clăcaşilor de pe moşiile lor.

Meşteşugarii săteşti practicau meseria concomitent cu agricultura, şi Regulamentul organic, refuzîndu-le patenta, i-a împiedicat să se ridice peste condiţia de clăcaşi. Dar unii ţărani înstăriţi, care puteau să se achite în bani de obligaţiile feudale sau să plătească un înlocuitor, au putut deveni proprietari de pive, mori, ferăstraie, fierării, rotării etc.

Unele din atelierele meşteşugăreşti de la sate, cum sînt oloiniţele, velniţele, morile, cărămidăriile, ating stadiul cooperaţiei capitaliste simple. Dar cele mai multe meşteşuguri săteşti rămîn, din punctul de vedere al tehnicii, în urma meşteşugurilor de la oraşe. Numărul muncitorilor salariaţi e mult mai mic şi presiunea relaţiilor feudale mai puternică.

Manufacturile

Producţia industrială atinge un stadiu superior în manufactură, care, ca formă de cooperaţie bazată pe diviziunea muncii, presupune concentrarea unor capitaluri mai însemnate şi existenţa unui număr mai mare de muncitori specializaţi. În perioada regulamentară, aceste condiţii au fost împlinite într-o măsură mai mare decît în perioada precedentă. Apoi, iniţiativele particulare au fost mai sistematic susţinute de stăpînire, care şi-a asumat prin Regulamentul organic sarcina de a « ocroti aşezarea fabricilor şi manufacturilor » prin « premii (daruri de însufleţire) », prin exclusivitatea producţiei pentru un timp anumit şi prin scutirea de taxe vamale (art. 157 şi 158 din Regulamentul organic al Ţării Romîneşti).

Cele mai multe manufacturi noi au apărut în industria alimentară, care avea la dispoziţie produse agricole abundente şi ieftine: întreprinderi de paste făinoase, de ulei, de zahăr şi de conserve de carne. Zalhanalele de la Huşi şi Focşani tăiau mii de vite anual, pentru a produce pastramă, seu şi cerviş. Utilizînd zeci de muncitori în sistemul diviziunii tehnice a muncii, ele pot fi trecute printre manufacturi.

---

[1] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, Bucureşti, Ed. politică, 1961, p. 339.

Un grad mai înalt de diviziune tehnică a muncii au atins manufactura de produse ceramice din Tîrgu-Jiu, înfiinţată în 1830 cu lucrători salariaţi austrieci şi pămînteni, şantierele navale de la Galaţi şi Giurgiu şi berăriile. În domeniul industriei textile, o menţiune specială merită « fabricile » de testemeluri ţărăneşti (Alexandria), de pălării (Piteşti), de postav de la Marginea (Teleorman), de ştreanguri, guri de ham, de căpestre de la Filipeşti (Brăila) şi de tutun (Craiova).

După datele vistieriei, în 1845 funcţionau în Ţara Romînească, în afară de Bucureşti, cinci « fabrici » de aba de lînă, una de postav, două de testemeluri, trei de frînghii, două de pielărie, trei de pălării, două de ceramică, una de potasă, două de cuţite, trei de săpun etc.

Între întreprinderile manufacturiere ale epocii, trebuie menţionate şi cele două şcoli de meserii din Bucureşti (înfiinţată în 1835) şi Iaşi (1843). Pe lîngă aceste două şcoli funcţionau, pe baza diviziunii tehnice a muncii, şi ateliere de lăcătuşerie, strungărie, tîmplărie, rotărie, fierărie ş.a. În acele ateliere au fost confecţionate mobile, unelte agricole (îndeosebi la Iaşi) ş.a.

Manufacturile din perioada regulamentară aparţineau în cea mai mare parte unor negustori şi arendaşi, iar forţa de muncă liberă tindea să devină precumpănitoare. Totuşi, fiindcă întreprinderile nu lucrau fără întrerupere tot anul, nici muncitorii salariaţi nu erau complet rupţi de agricultură. Chiar şi meşterii străini cultivau o bucată de pămînt şi creşteau vite.

Majoritatea manufacturilor au avut o existenţă scurtă, din pricina lipsei de capital, de credit şi de utilaj tehnic, a slabei capacităţi de cumpărare a maselor populare, a persistenţei relaţiilor feudale şi a regimului capitulaţiilor, care, neîngăduind o politică vamală protecţionistă, favoriza concurenţa străină. Aceste împrejurări au frînat dezvoltarea întreprinderilor manufacturiere. Regimul capitulaţiilor îndeosebi devenise o piedică atît de supărătoare în calea dezvoltării economice a ţării şi provocase o împotrivire atît de făţişă, încît consulul Austriei la Bucureşti se alarmează. Poarta, care nu mai era considerată, de altfel, decît ca o putere străină, nu mai avea, în urma domniei pe viaţă, nici o influenţă asupra domnilor, iar « privilegiile odioase ale străinilor » nu mai puteau fi apărate de consuli. Dar cum toate puterile care aveau tratate cu Poarta erau interesate, regimul capitulaţiilor avea să fie menţinut pînă la cucerirea independenţei Romîniei.

Industria mecanică

Industria mecanică a apărut în condiţiile unui oarecare avînt al dezvoltării forţelor de producţie şi al producţiei de mărfuri. Totuşi, predominarea relaţiilor feudale, a capitalului comercial şi cămătăresc, slaba dezvoltare a manufacturilor şi, prin urmare, raritatea muncitorilor calificaţi, îngustimea pieţei interne, concurenţa produselor de fabricaţie străină, au făcut ca maşinismul să pătrundă în principate tîrziu şi în luptă cu numeroase dificultăţi.

Începuturile producţiei de fabrică la noi au avut loc în domeniul industriei uşoare, în care investiţiile erau mai mici, cerinţele tehnice mai reduse, iar rentabilitatea imediată şi mai sigură. Încercările de introducere a instalaţiilor mecanice s-au făcut, în primul rînd, în funcţie de abundenţa şi ieftinătatea materiei prime (lînă, in, cînepă, cereale, animale, lemne), iar în al doilea rînd, în funcţie de cererea pieţei: hîrtie, în urma creşterii cerinţelor cancelariilor aparatului de stat modernizat, a dezvoltării presei şi literaturii; ceară roşie; ceară pentru iluminat.

Încercările de a întemeia instalaţii mecanice se înmulţesc în această perioadă, dar multe dintre ele nu izbutesc să învingă rezistenţa relaţiilor de producţie feudale. Proiectul italianului Feraldi de a deschide în 1841 o fabrică de zahăr din sfeclă la Giurgiu a fost respins de Obşteasca Adunare pe motiv că braţele de muncă erau necesare agriculturii şi că ţăranul n-avea nevoie de obiecte de lux, ca zahărul. La fel a eşuat, în Moldova, încercarea lui L. Balş, din 1842, de a înfiinţa o « fabrică » de zahăr, cea a lui Tavernier din 1841 şi a doctorului Cihac din 1842 de a deschide o fabrică de postav, cea a lui Negroponte din 1841 şi cea a lui Hodoczyn din 1842 de a deschide o « fabrică » de lumînări de stearină, precum şi cea a lui N. Canta din 1834 şi A. Reidenbach din 1838 de a înfiinţa o fabrică de hîrtie.

Condiţiile dificile de transport şi desfacere a cerealelor din regiunile izolate şi tendinţa marilor proprietari de a prelucra produsele agricole în vederea sporirii beneficiilor au contribuit la înmulţirea distileriilor de alcool. În Ţara Romînească, jumătate (533) din cele 1 067 de întreprinderi şi instalaţii industriale înregistrate în statistica din 1831 erau distilerii, iar în Moldova numărul lor se ridica în 1842 la peste 700. Important este că în documentele vremii se face deosebire între velniţele (distileriile) cu căldări şi velniţele cu maşini, acestea din urmă fiind înzestrate cu instalaţii mecanice adesea importate.

Instalaţii mecanice se foloseau desigur şi în « fabrica » de fidea şi macaroane de la Brăila, în « fabrica de tutun » din Popeşti (Prahova), precum şi în « moara de tabac » din Cîndeşti (Buzău), toate întemeiate în anul 1841. În sfîrşit, în anul 1848 s-a început construirea unei mori cu aburi la Bucureşti de către un mecanic străin, cu maşini aduse de la Paris.

Moldova înregistrează încercări reuşite de a înfiinţa mori mecanice cu valţuri în loc de pietre. Prima moară mecanică a fost înfiinţată la Iaşi în 1841 de către Sachetti. După el, francezul F. Barberot a fondat în 1846 o moară în Păcurari (Iaşi), cu utilaj adus de la Paris, inaugurînd astfel procesul de pătrundere a capitalului francez în Moldova. Instalaţii mecanice se foloseau şi la fabricarea macaroanelor (Iaşi, 1842), către sfîrşitul deceniului al V-lea, la zalhanaua de la Ţiglina (Galaţi), înfiinţată în 1844, cînd a şi exportat primul lot de

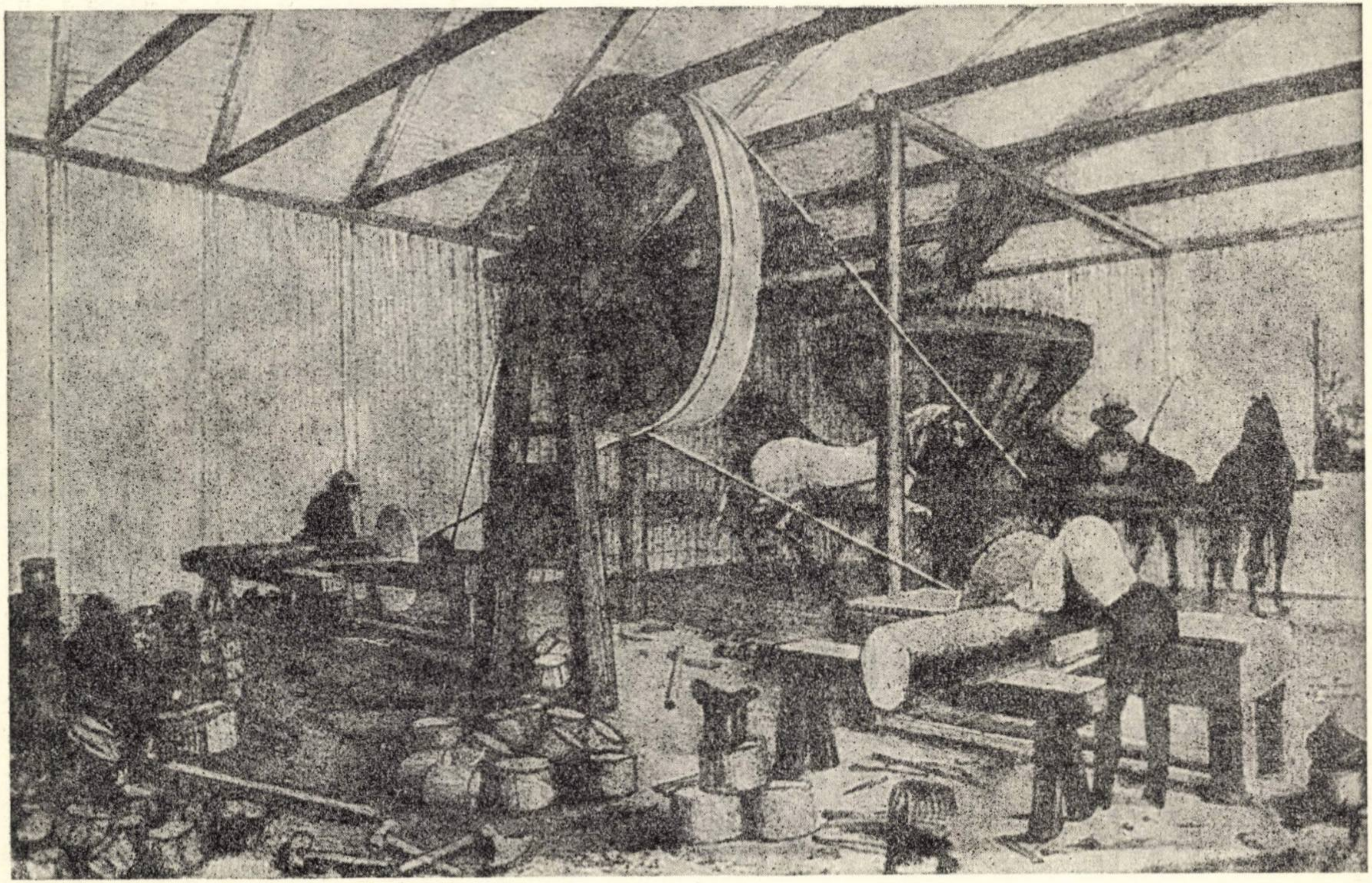

Fig. 149. — „Fabrică" de pavele din Iaşi.

conserve în Anglia, iar ulterior în Franţa şi Austria. Înzestrată cu utilaj englez şi folosind forţa aburilor, această întreprindere s-a dezvoltat mereu, mărindu-şi piaţa de desfacere şi contribuind la dezvoltarea relaţiilor comerciale cu Anglia.

În ceea ce priveşte industria textilă, trebuie amintită în primul rînd iniţiativa îndrăzneaţă a lui N. Băleanu, care s-a oferit în 1839 să deschidă o fabrică de tors bumbac, lînă, in şi cînepă, o fabrică de ţesut pînză de in şi o fabrică de postav de calitate mai bună decît cel ce se fabrica atunci şi la un preţ de desfacere cu 3% mai ieftin decît cel al pieţei, cu condiţia să i se acorde exclusivitatea producţiei pe timp de 15 ani şi scutirea lucrătorilor de bir şi de corvezi la drumuri etc. [1]. Fabrica de postav n-a luat fiinţă decît în anul 1843, la Tunari (Bucureşti), fiind utilată cu maşini aduse din Austria şi folosind meşteri germani şi lucrători localnici salariaţi. La sfîrşitul anului 1844, întreprinderea a fost mutată la Dragomireşti (Dîmboviţa), unde avea la dispoziţie torcători la domiciliu. N. Băleanu s-a oferit în 1840 să înfiinţeze şi o fabrică de lumînări de stearină şi de săpun de seu, în condiţiile care i-au fost acordate pentru fabrica de textile. Deşi guvernul i-a satisfăcut imediat cererea, fabrica n-a fost deschisă decît în anul 1846, cu exclusivitatea producţiei numai pe timp de 12 ani. Lumînările produse erau calitativ egale cu cele importate de la Viena, iar preţul lor scăzut le apăra de concurenţa celor străine.

Între proiectele realizate se număra şi « fabrica » de ceară roşie întemeiată în 1839 de către D. Zaharia din Bucureşti, care şi-a asigurat exclusivitatea producţiei pe timp de un an şi privilegiul de a furniza acest produs tuturor cancelariilor publice.

În Moldova, prima întreprindere care merită denumirea de « fabrică » a fost cea de hîrtie înfiinţată de Gh. Asachi în 1841, după proiectul lui M. de Hodoczyn, înzestrată cu un privilegiu exclusiv de funcţionare pe timp de 7, apoi de 12 ani, precum şi cu monopolul strîngerii materiei prime şi al aprovizionării cu hîrtie a cancelariilor publice. Fabrica, înzestrată cu utilaj adus din Viena şi Praga, folosea muncitori calificaţi din Würtenberg, iar ca forţă motrice apa Bistriţei, adusă pe un canal special. Deşi întreprinderea a fost modernizată în 1844—1845, ea a luptat tot mai greu cu produsele fabricilor similare din Imperiul habsburgic.

Întreprinderi mecanice au fost înfiinţate apoi în domeniul producţiei de lumînări de stearină în anii 1846 şi 1847 la Iaşi şi Focşani de către Th. Ghica, care a preluat privilegiul obţinut în 1841 de Torenburg, împreună cu meşterul francez şi lucrătorii din Sibiu ai întreprinderii. Producţia de sticlă a înregistrat un succes prin întreprinderea înfiinţată de D. Cantacuzino la Grozeşti (Bacău) între 1845 şi 1848. Ea folosea forţa aburului, meşteri şi lucrători austrieci şi producea sticlărie de calitate bună şi mai ieftină decît cea de import.

---

[1] Necesitatea unei întreprinderi textile de genul celei de mai sus se simţea cu atît mai mult, cu cît în întreaga Ţară Romînească nu funcţionau în 1840 decît un atelier de postav la Brînceni (Teleorman), în care se întrebuinţa forţa de muncă clăcaşă, şi unul de confecţionat flanele şi postav prost la Ruseţi (Ialomiţa), instalat de lucrători germani salariaţi, iar în Bucureşti, în două cartiere, 12 postăvării care lucrau cu războiul de mînă, iar nu cu maşini de ţesut, două basmangerii, două ciorăpării, o perdafgirie (atelier de lustruit stofa) şi două decasirii.

Pentru a răspunde necesităţilor mereu crescînde în domeniul construcţiilor, o societate compusă din Al. Sturdza, V. Pogor, dr. Cihac şi F. Bell a înfiinţat o cărămidărie mecanică, care — începînd să lucreze în 1843 cu maşini aduse din Viena, cu forme de turnare de la Iacobeni (Bucovina) şi cu tehnicieni străini — a ajuns în 1844 să producă între 100 şi 500 de cărămizi pe oră.

În Moldova, Sachetti a înfiinţat în anul 1841, cu specialişti aduşi din Franţa, o întreprindere în care s-au produs unelte agricole (pluguri, semănători, treierători etc.) cu ajutorul unor instalaţii mecanice, dar după trei ani şi-a încetat activitatea. Proprietarii şi arendaşii nu făceau investiţii pentru a asigura durata unei asemenea întreprinderi, în primul rînd fiindcă contractele de arendă se încheiau pe termene scurte.

Instalaţiile şi întreprinderile mecanice înfiinţate în principate în această perioadă sînt, în primul rînd, întreprinderi mici, folosind un număr mic de lucrători indigeni şi cîţiva tehnicieni străini, toţi salariaţi. În al doilea rînd, deşi printre întreprinzători se află şi boieri (N. Băleanu, D. Cantacuzino, Al. Sturdza), majoritatea proprietarilor provin din burghezia indigenă sau străină. Regimul capitulaţiilor, care interzicea aplicarea unei politici protecţioniste, îngustimea pieţei interne, lipsa de tehnicieni, concurenţa străină au creat întreprinderilor, încă de la început, o situaţie precară şi celor mai multe o durată scurtă.

Industria extractivă

Progresele industriei prelucrătoare şi ale economiei în general şi abolirea monopolului otoman, au creat condiţii mai favorabile decît în epoca precedentă pentru exploatarea bogăţiilor minerale şi au avut drept urmare o sporire a preocupărilor legate de explorarea şi exploatarea subsolului.

Dezvoltarea meşteşugurilor şi apariţia unor întreprinderi cu caracter manufacturier în domeniul industriei alimentare (zalhanalele, întreprinderea de producere a conservelor de la Ţiglina ş.a.), progresele industriei pielăriei, creşterea vitelor, exportul mărit ş.a. au provocat o sporire considerabilă a extracţiei de sare, după cum folosirea într-o măsură mai largă a păcurii pentru transporturi (ungerea carelor), în medicina veterinară ş.a., introducerea navigaţiei cu aburi pe Dunăre, construcţia primelor mori mecanice şi nevoia de unelte de muncă agricolă au determinat o intensificare a exploatării ţiţeiului şi dezvoltarea exploatării cărbunelui şi a minereului de fier în Moldova. De asemenea, progresele urbanisticii şi edilităţii, construcţiile de poduri şi şosele, sporirea numărului de mori cu piatră a avut drept urmare apariţia a noi cariere de piatră şi intensificarea exploatării şi exportului pietrelor de moară (Deleni, Hîrlău ş.a.).

Statul a reglementat prin lege exploatarea subsolului, încurajînd explorările şi pregătind, în felul acesta, premisele ştiinţifice ale exploatării bogăţiilor subterane.

Pentru a nu lăsa în părăsire bogățiile subsolului și a nu scăpa din mîini o sursă de beneficii, statul a menținut dreptul exclusiv asupra exploatării unora dintre ele (sarea) și a constrîns pe proprietari să exploateze ei înșiși altele (mineralele), rezervîndu-și dreptul la o parte din beneficii. Aceasta rezultă clar din art. 165 (secția a V-a) a Regulamentului organic moldovenesc și din art. 178 al celui muntean. În cel dintîi se arată limpede că orice proprietar putea exploata bogățiile subsolului moșiei sale plătind zeciuială către stat. Dacă proprietarul nu dădea în exploatare, în termen de cinci ani, « băile » de pe moșia sa, domnul împreună cu Obșteasca Adunare urmau să treacă exploatarea lor asupra statului, care, în schimb, își lua obligația să acorde zeciuială proprietarului. Zăcămintele de sare aflate în proprietate particulară treceau în exploatarea exclusivă a statului, care de asemenea atribuia proprietarului dreptul de a încasa zeciuiala în bani și chiar de a extrage sare pentru consumul personal, cum a fost cazul vrîncenilor de pildă.

Al. Popovici (1836) în Țara Romînească, Mihalic de Hodoczyn (1843) și Hommaire de Hell în Moldova întreprind campanii de explorare, încheiate cu rapoarte sau chiar studii științifice. Mai mult, se constată încercări străine (Al. Trandafilof — 1843 în Țara Romînească) de a acapara prin monopol exploatarea minereurilor din Carpați.

Interesul sporit în această perioadă pentru industria extractivă n-a fost urmat de dezvoltarea în măsura dorită și chiar scontată a acestei ramuri economice, datorită dominării relațiilor feudale și a industriei meșteșugărești, a lipsei de mijloace tehnice, de cadre specializate și de capital.

În procesul de extracție a sării există o diviziune tehnică a muncii: ciocănașii (adevărații mineri), măglașii, lemnarii ș.a. în Țara Romînească, șavgăii (adevărații mineri) și rufetașii (curtenii, gurarii, herghelegiii, burdujenii, care lucrau la tascele din piei de bivol cu care se scotea sarea la suprafață) în Moldova. Se lucra în schimburi de o săptămînă sau două (lăturașii în Moldova), dar existau și lucrători permanenți (șavgăii în Moldova, ciocănașii în Țara Romînească) și, firește, condamnații la ocnă. Cei mai mulți dintre lucrători erau recrutați din rîndul clăcașilor satelor apropiate sau dintre « haimanale », care, în schimbul scutirii de obligații către stat, se angajau contra plată la ocnă. Noul regulament din 1833 pentru funcționarea ocnelor din Țara Romînească și regimul lucrătorilor de la salinele din Moldova vădesc evoluția pe cale capitalistă a relațiilor de muncă în această ramură. Munca salariată, normarea zilnică a muncii sau munca în acord (lucrătorii de la abataj în Țara Romînească, șavgăii în Moldova) sînt elemente de natură să înlesnească și să grăbească procesul ruperii totale a minerilor de agricultură. În acea epocă însă, îndeosebi lucrătorii cu munci auxiliare (ca, de pildă, rufetașii de la Tg.-Ocna) se foloseau de terenuri pentru practicarea agriculturii, de păduri, creșteau vite etc.

Ziua de lucru era de la răsăritul soarelui pînă noaptea, cînd locul șavgăilor și al rufetașilor era luat de condamnați. Lucrînd în mine prost construite, prost aerisite, purtînd adesea pe cap piei de bivol spre a se apăra de apă, fără nici un fel de protecție sau asistență medicală, capacitatea de muncă a lucrătorilor

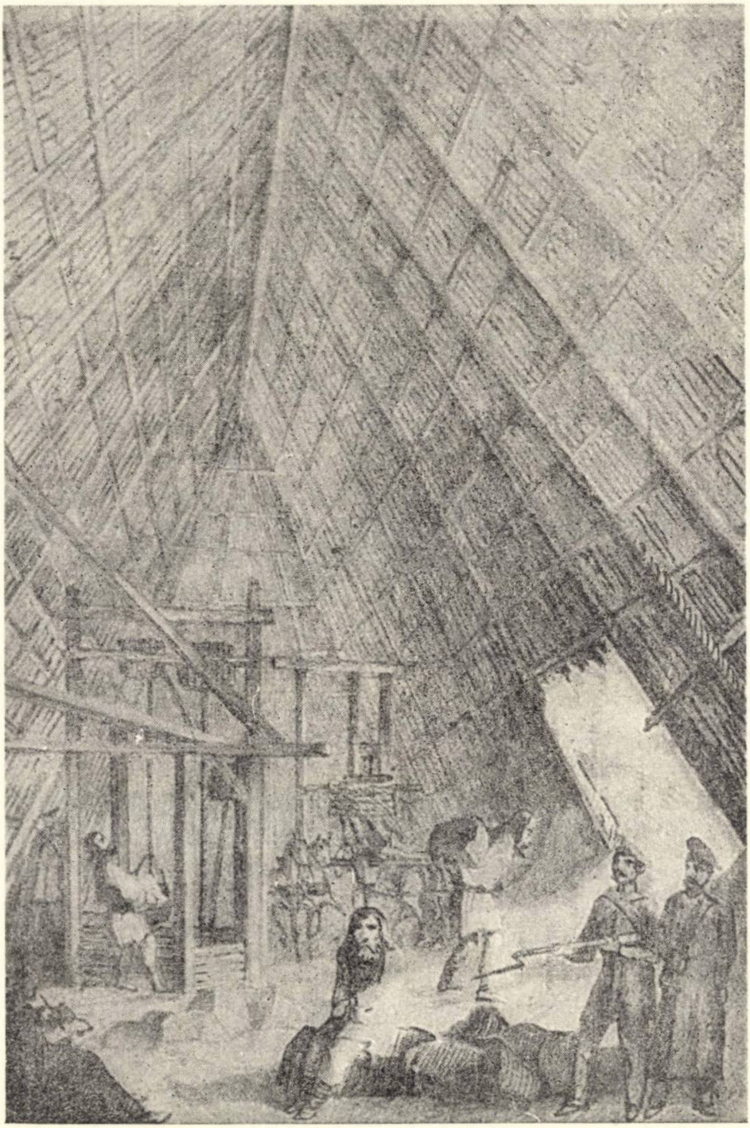

Fig. 150. — Exploatarea sării. Desen de Gh. Asachi.

de la ocne depășea rareori 8—9 ani. În aceste împrejurări, lucrătorii recurgeau la jalbe către domnitor, la nesupunere și, atunci cînd limita rezistenței fizice și morale era depășită, se revoltau spontan, așa cum s-a întîmplat în 1843 la Tg.-Ocna.

Tehnica muncii făcuse foarte puţine progrese. În operaţiile de extragere şi tăiere, toporul nu fusese încă înlocuit peste tot de ciocan, adîncimea maximă a gropilor nu depăşea în Moldova 62 de stînjeni. Numai în Ţara Romînească, în 1846, un inginer austriac angajat de către stat a introdus metoda de extracţie în adîncime prin galerii susţinute de stîlpi.

În aceste condiţii producţia de sare a sporit, ca urmare îndeosebi a creşterii numărului de lucrători şi a înăspririi exploatării lor pînă la limita posibilului. Numărul lucrătorilor a crescut în Moldova de la aproximativ 511 în 1810, 650 în 1828 şi 682 în 1834 la 1 006 în 1852, dintre care numărul adevăraţilor mineri, şavgăi, era de 130 în 1828, 168 în 1846 şi 200 în 1852. Producţia de sare în aceeaşi provincie a sporit de la 17—18 000 000 de ocale în 1810 la peste 20 000 000 de ocale la mijlocul secolului, dintre care aproximativ 2/3 se exportau.

Pe locul al doilea în industria extractivă, după sare, se situează extragerea păcurii. Din lipsă de mijloace tehnice corespunzătoare, exploatarea păcurii s-a făcut în regiuni unde zăcămintele nu erau prea adînci şi unde infiltraţiile de apă lipseau în general, cum era regiunea fleisului moldovenesc (regiunea Bacău). Spre deosebire de sare, extragerea păcurii nu era monopol al statului, ea fiind lăsată la bunul plac al proprietarului şi scutită de zeciuială. Această stare de lucruri a lăsat urme asupra caracterului relaţiilor de producţie care s-au stabilit între proprietari (adeseori mari proprietari funciari feudali) şi lucrători, în sensul că unele forme de muncă şi remunerare specifice lucrărilor agricole (de pildă dijma) au fost aplicate în exploatarea păcurii. Totuşi se întîlnesc şi relaţii de tip capitalist în această ramură, îndeosebi în munca gropaşilor, care cerea continuitate şi oarecare specializare. Extracţia se făcea prin puţuri ţambrate, iar scoaterea la suprafaţă prin tracţiune animală.

Deşi în acea perioadă predomina exploatarea păcurii de către ţărani, producţia de ţiţei a crescut simţitor, el fiind folosit în interiorul ţării şi chiar exportat. Se descoperă noi zăcăminte (1845 la plaiul Pîrşcovului din Buzău), se deschid noi puţuri, iar producţia creşte, de pildă, în Moldova de la 2 841,26 hl petrol în ţinutul Bacău în 1832 la 14 761,89 hl în 1848, numai într-un singur ocol al aceluiaşi ţinut. Între 1840 şi 1844, exportul de păcură din Moldova în Austria şi Rusia a fost de 1 100—1 800 hl anual.

În acea perioadă s-a început şi explorarea zăcămintelor de cărbuni, cu care prilej, la 1846, a fost descoperit cărbune pe Valea Budureaschii şi Rîpa Şoimului (Prahova), Zăgujeni (Mehedinţi), Joseni (Buzău), Boiteni (Muscel), iar în Moldova — spre deosebire de Ţara Romînească — s-a trecut chiar la extragerea lui de către N. Ghica la Comăneşti (Bacău). Cărbunele extras din această localitate era destinat morii cu aburi din Iaşi (a lui Gueldry) şi vapoarelor ce staţionau la Galaţi.

Mai mult, au avut loc şi încercări de explorare şi exploatare a minereului metalifer: la Baia de Aramă în Mehedinţi, în 1836, de către bancherul Şt. Moscu, după explorările inginerului hotarnic Al. Popovici, în 1843 de către Al. Tranda-

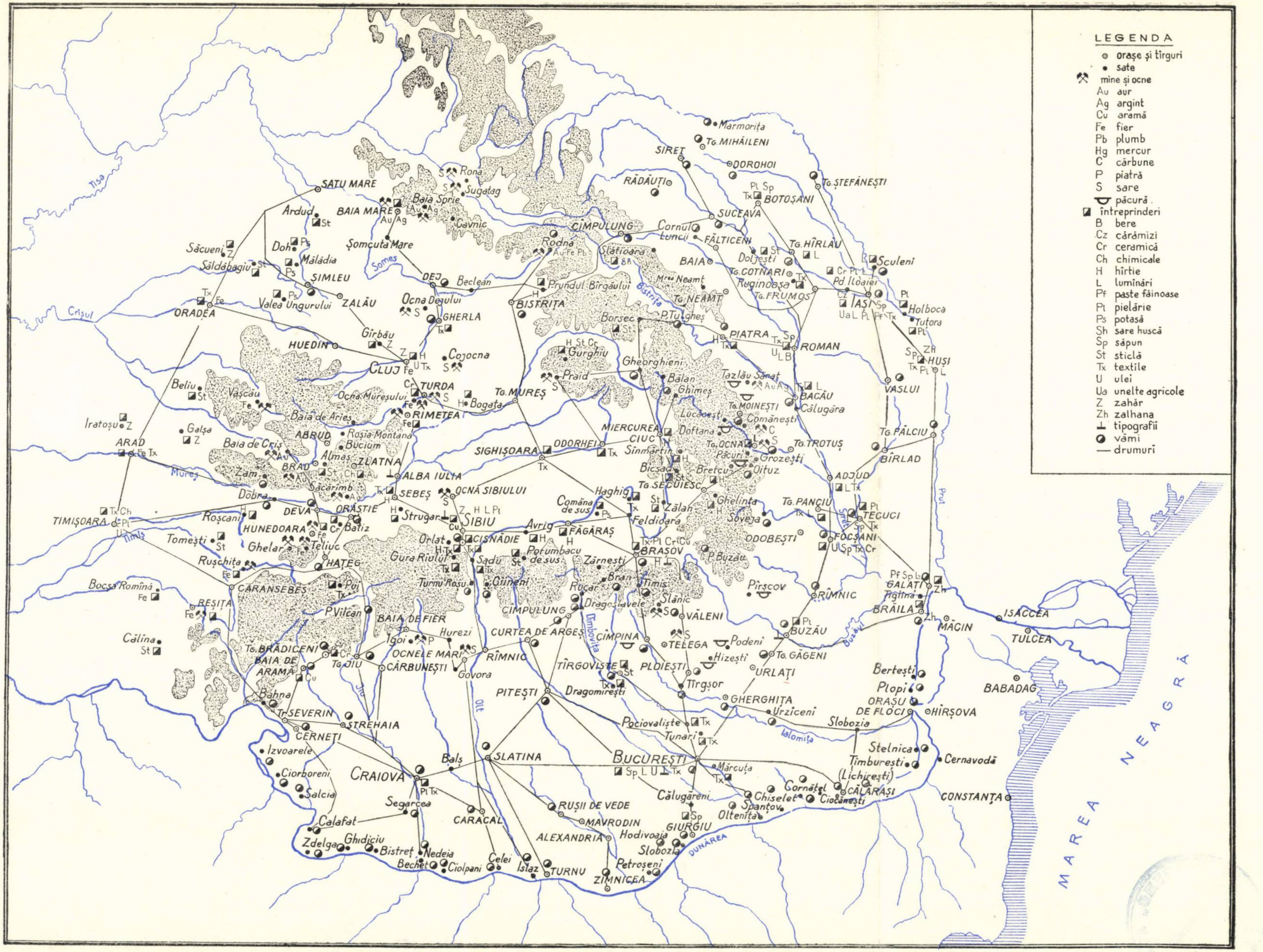
LEGENDA
orașe și tîrguri
sate
mine și ocne
Au aur
Ag argint
Cu aramă
Fe fier
Pb plumb
Hg mercur
C cărbune
P piatră
S sare
păcură
întreprinderi
B bere
Cz cărămizi
Cr ceramică
Ch chimicale
H hîrtie
L lumînări
Pf paste făinoase
Pt pielărie
Ps potasă
Sh sare huscă
Sp săpun
St sticlă
Tx textile
U ulei
Ua unelte agricole
Z zahăr
Zh zalhana
tipografii
vămi
drumuri
Tisa
Crișul
Mureș
Timiș
Someș
Bistrița
Jiu
Olt
Dîmbovița
Ialomița
Buzău
Siret
Prut
DUNĂREA
MAREA NEAGRĂ
Marmorița
Tg. MIHĂILENI
SIRET
DOROHOI
RĂDĂUȚI
Tg. ȘTEFĂNEȘTI
BOTOȘANI
SUCEAVA
CÎMPULUNG
Cornul Luncii
FĂLTICENI
Tg. HÎRLĂU
Sculeni
Slătioara
Doljești
BAIA
Tg. COTNARI
Ruginoasa
Mrea Neamț
Tg. NEAMȚ
Tg. FRUMOS
Pd. Iloaiei
IAȘI
Holboca
Tutora
HUȘI
Borsec
P. Tulgheș
PIATRA
ROMAN
VASLUI
Rodna
Prundul Bîrgăului
BISTRIȚA
Bečlean
DEJ
SATU MARE
Rona
Sugatag
Baia Sprie
BAIA MARE
Cavnic
Ardud
Șomcuta Mare
Săcueni
Doh
Mălădia
Săldăbagiu
ȘIMLEU
Valea Ungurului
ZALĂU
ORADEA
Ocna Dejului
GHERLA
Gîrbău
HUEDIN
CLUJ
Cojocna
TURDA
Ocna Mureșului
RIMETEA
Gurghiu
Praid
Gheorghieni
Bălan
Ghimeș
Tazlău Sanat
BACĂU
Călugăra
Tg. MOINEȘTI
Comănești
Lucăcești
Dofțana
Tg. OCNA
Păcuri
Grozești
Oituz
Tg. TROTUȘ
Tg. FĂLCIU
BÎRLAD
Tg. MUREȘ
Bogata
Beliu
Vașcău
Baia de Arieș
Iratoșu
Galșa
ARAD
ABRUD
Roșia Montană
Bucium
Baia de Criș
BRAD
Almaș
ZLATNA
ALBA IULIA
SIGHIȘOARA
ODORHEI
MIERCUREA CIUC
Sînmărtin
Bicsad
Bretcu
Tg. SECUIESC
ADJUD
Zam
Săcărîmb
Dobra
DEVA
ORĂȘTIE
SEBEȘ
OCNA SIBIULUI
Strugar
SIBIU
Haghig
Comăna de sus
Feldioara
Zălan
Ghelința
Soveja
Tg. PANCIU
TECUCI
TIMIȘOARA
Roșcani
HUNEDOARA
Batiz
Tomești
Ghelar
Teliuc
HAȚEG
Rușchița
Orlat
CISNĂDIE
Avrig
FĂGĂRAȘ
Gura Riului
Sadu
Porumbacu de sus
Zărnești
BRAȘOV
P. Buzău
ODOBEȘTI
FOCȘANI
Bocșa Romînă
CARANSEBEȘ
Pui
Turnu Roșu
Gîineni
Bran
Timiș
Rucăr
Slănic
Pîrscov
RÎMNIC
GALAȚI
Tighina
BRĂILA
REȘIȚA
P. Vilcan
Dragoslavele
CÎMPULUNG
VĂLENI
ISACCEA
MĂCIN
TULCEA
Călina
BAIA DE FIER
Hurezi
CURTEA DE ARGEȘ
CÎMPINA
TELEGA
Podeni
BUZĂU
Tg. BRADICENI
Igoi
OCNELE MARI
RÎMNIC
Hizești
Tg. GĂGENI
BAIA DE ARAMĂ
Tg. JIU
CĂRBUNEȘTI
Govora
TÎRGOVIȘTE
PLOIEȘTI
URLAȚI
Bertești
Bahna
PITEȘTI
Dragomirești
Tîrgșor
Plopi
BABADAG
Tr. SEVERIN
STREHAIA
GHERGHIȚA
Urziceni
ORAȘU DE FLOCI
HÎRȘOVA
CERNEȚI
Pociovaliște
Tunari
Slobozia
Izvoarele
Balș
SLATINA
BUCUREȘTI
Mărcuța
Stelnica
Ciorboreni
CRAIOVA
Timburești (Lichirești)
Cernavodă
Salcia
Călugăreni
Chiselet
Cornățel
CĂLĂRAȘI
Segarcea
RUȘII DE VEDE
Spanțov
Ciocănești
CONSTANȚA
Calafat
CARACAL
MAVRODIN
Oltenița
GIURGIU
Zdelga
Ghidiciu
Bistreț
Nedeia
ALEXANDRIA
Hodivoaia
Slobozia
Bechet
Ciolpani
Celei
Islaz
TURNU
Petroșeni
ZIMNICEA

Harta 4 — Dezvoltarea economică a țărilor romîne în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

filof şi I. Iacovenco şi în 1841 de către C. Conachi la Negrişoara (Suceava). Toate încercările au eşuat însă, ceea ce este în parte şi explicabil, dacă avem în vedere că exploatarea minereului de fier şi prelucrarea lui necesită importante mijloace financiare, tehnice ş.a.

În afară de extragerea pietrei, în acea perioadă a continuat şi exploatarea aurului şi a apelor minerale. Aurul continua să fie cules rudimentar de către ţiganii aurari, mai ales din nisipul rîurilor. Iniţiativa ing. Al. Popovici din Ţara Romînească de a intensifica exploatarea metalelor preţioase, în care scop inventase şi o « maşină », s-a lovit de neîncrederea statului, care i-a refuzat ajutorul cerut (450 de galbeni), şi a rămas fără urmări practice.

În ceea ce priveşte exploatarea apelor minerale, progresele sînt mai concludente. Specialiştii străini (ca, de pildă, C. Stoeckler din Viena) analizează în 1845 izvoarele de la Balta Albă (Rîmnicul Sărat), Nifon şi Boboci (Buzău), Drajna, Predeal, Măgureni (Prahova), Pucioasa (Dîmboviţa) şi Bughea (Muscel), şi însuşi guvernul Ţării Romîneşti întreprinde în 1847 o amplă acţiune de depistare a apelor minerale prin organele locale ale administraţiei, descoperindu-se cu acel prilej izvoarele de la Fundata şi Amara. Operaţii asemănătoare sînt întreprinse şi în Moldova; staţiunile Borca şi Strunga sînt reamenajate. Unele dintre staţiuni, ca, de pildă, Strunga şi Borca în Moldova şi Balta Albă în Ţara Romînească, au dobîndit o bună reputaţie. Această din urmă staţiune, de exemplu, a fost vizitată în 1846 de 5 000 bolnavi, iar în 1847 de 15 000.

Este neîndoielnic că industria extractivă a făcut progrese în această perioadă, dar ceea ce se cuvine a fi îndeosebi menţionat este interesul pentru acele produse ale subsolului (fier, cărbune) care sînt nemijlocit legate de dezvoltarea forţelor de producţie, de dezvoltarea ramurii economice dominante: agricultura.

5. COMERŢUL

Piaţa internă

Adîncirea diviziunii sociale a muncii, creşterea producţiei meşteşugurilor, a atelierelor de cooperaţie capitalistă simplă şi a manufacturilor, ca şi a producţiei agricole destinate schimbului, dezvoltarea căilor de comunicaţie şi desfiinţarea vămilor interne au accelerat în perioada regulamentară procesul de lărgire a pieţei interne în ambele principate. Aceste ţări n-au putut însă profita imediat şi din plin de avantajele libertăţii comerţului şi deschiderii porturilor de la Dunăre, din cauza războiului, a ravagiilor ciumei şi holerei, a epizootiilor şi a foametei. Dar, de îndată ce acestea au trecut, economia s-a înviorat şi producţia agricolă a început să crească într-un ritm rapid, stimulată de preţurile avantajoase ale pieţei mondiale.

Şi în perioada regulamentară comerţul de tip vechi, feudal (instabil, periodic şi bazat pe monopol), a continuat să fie forma curentă a tranzacţiilor comerciale.

Bîlciurile (iarmaroacele) şi tîrgurile săptămînale unde s-a desfăşurat acest comerţ s-au înmulţit şi s-au răspîndit, o dată cu libertatea exportului, în proporţii neîntîlnite pînă atunci. În ele se colectau produsele agricole, mai ales ţărăneşti, necesare aprovizionării oraşelor sau destinate exportului.

Regulamentul organic a încurajat înmulţirea bîlciurilor, garantînd proprietarilor toate avantajele trase de pe urma lor. El a prevăzut, de asemenea pentru înlesnirea schimbului dintre oraş şi sat, înfiinţarea de tîrguri săptămînale în fiecare oraş şi în porturile Dunării.

După 1834 (an cu recolta distrusă de secetă), numărul bîlciurilor şi tîrgurilor săptămînale din Ţara Romînească s-a înmulţit cu o rapiditate extraordinară [1]. În 1844, o măsură care a venit să stimuleze şi mai mult dezvoltarea bîlciurilor şi tîrgurilor periodice a fost suprimarea ierbăritului, pe care proprietarul moşiei unde se ţinea bîlciul îl percepea pentru vitele de vînzare.

Pentru aprovizionarea cetăţilor turceşti de pe malul drept al Dunării (care înainte de 1829 primeau provizii din Muntenia şi Oltenia), s-au înfiinţat tîrguri săptămînale la Calafat în 1834 — unde veneau locuitorii Vidinului să-şi procure fără vamă unt, brînză, miere şi alte produse alimentare şi să cumpere cai, boi, vaci şi oi, plătind vama legală pentru exportul de animale — precum şi la Vîrciorova, unde locuitorii insulei Ada-Kalè se aprovizionau cu produse alimentare.

Moldova, care-şi exporta majoritatea vitelor în părţile Austriei, a înfiinţat încă din 1835 noi iarmaroace la graniţa Bucovinei, şi anume la Mamorniţa, Tg.-Nou (numit apoi Mihăileni) şi la Cornul Luncii.

În contrast cu acest comerţ de tip feudal, se dezvoltă la oraşe comerţul de tip nou, stabil şi practicat de negustori de profesie. Regulamentul organic a organizat negustorii în corporaţii, cu sediul în reşedinţa judeţului sau în tîrgul cel mai apropiat, şi i-a supus la plata patentei. Totodată s-a organizat şi sistemul vamal şi al carantinelor şi s-au înfiinţat tribunale comerciale. Negustorimea înstărită a dobîndit un rol hotărîtor în organele de conducere a oraşelor (sfaturile orăşeneşti sau « maghistraturile »). Marea majoritate a negustorilor din principate plătea patenta de starea a treia, ceea ce dovedeşte, pe de o parte, că negustorimea pămînteană era, în general, redusă la comerţul de amănunt, care făcea dificilă acumularea de mari capitaluri, iar pe de alta, că marele comerţ de cereale şi de vite era în mîinile unui mic număr de mari negustori, în relaţii cu casele de comerţ internaţional.

Dezvoltarea pieţei interne face în această perioadă mari progrese, prin suprimarea izolării în care vegetau întregi regiuni agricole (mai ales în Moldova). Moşiile care nu erau străbătute de drumurile nou construite îşi fac ele singure căi de legătură cu aceste drumuri.

---

[1] De la un singur bîlci nou în anul 1835, numărul bîlciurilor nou înfiinţate se ridică la 4 (1836), la 9 (1837), la 20 (1838), la 32 (1839), la 54 (1840), la 28 (1841), la 45 (1842), la 11 (1843), la 15 (1844), la 34 (1845), la 36 (1846), la 8 (1847) şi la 19 (1848).

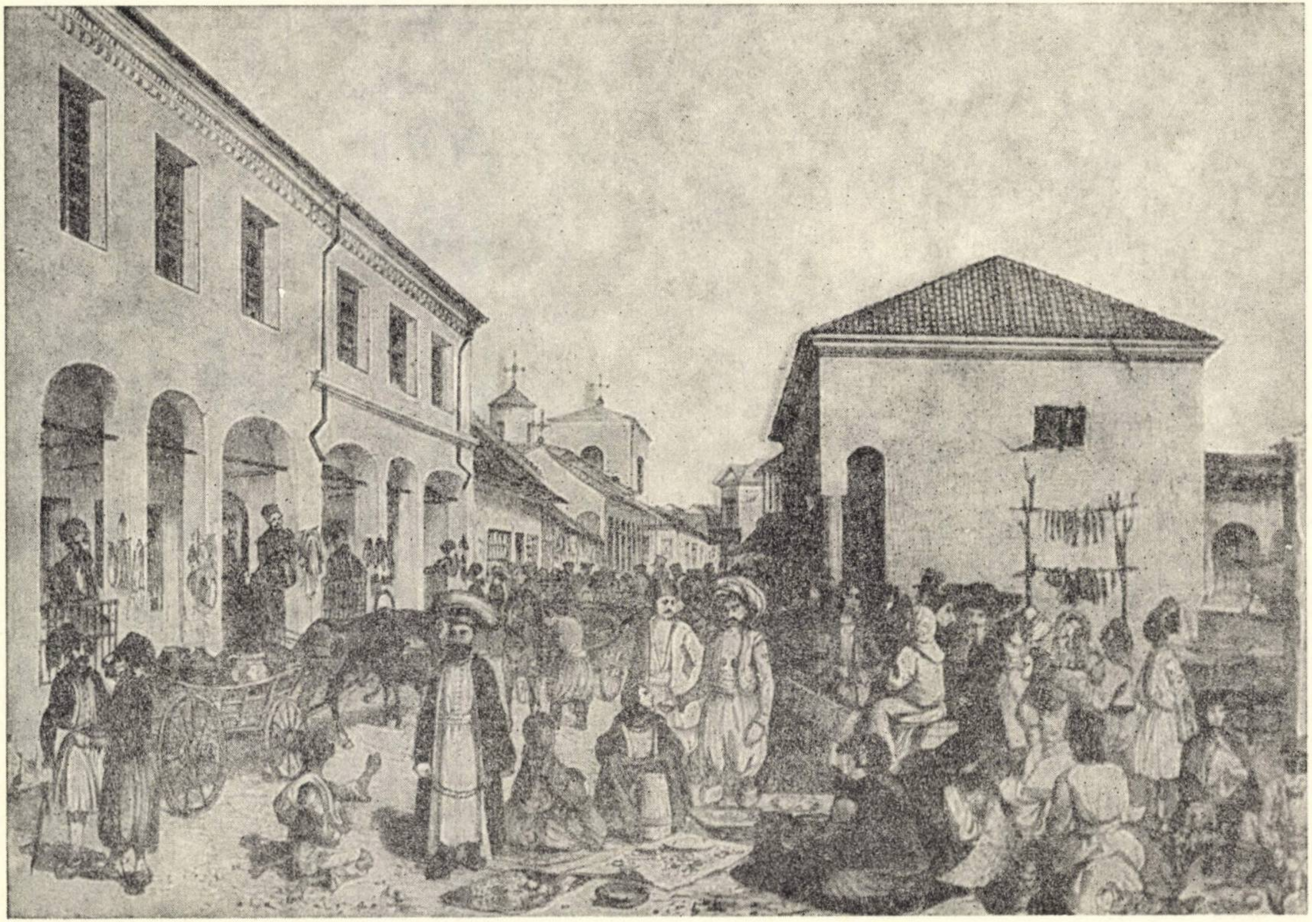

Fig. 151. – Piaţa din Iaşi la 1845. Desen de J. Rey.

Dar persistenţa relaţiilor feudale rămîne şi în această perioadă principala frînă în calea lărgirii pieţei interne. Suzeranitatea otomană continuă să frîneze dezvoltarea producţiei industriale prin regimul capitulaţiilor. Regulamentul organic a desfiinţat unele taxe interne de natură tipic feudală, dar multe dintre ele s-au păstrat, de exemplu brudina (taxa percepută la trecerea rîurilor) şi accizele pe băuturi în oraşe. Procesul de lărgire a pieţei interne a mai fost încetinit de insuficienţa mijloacelor de transport, de starea rudimentară a mijloacelor de comunicaţie şi transport, de slaba putere de cumpărare a maselor ţărăneşti.

O mare piedică în dezvoltarea comerţului şi, în cele din urmă, a economiei principatelor o constituia haosul monetar. Pe piaţă circulau zeci de monede (galbeni turceşti, austrieci, olandezi, franci, creiţari, ruble, sorocoveţi, irmilici ş.a.), ceea ce, pe de o parte, îngreuna schimburile comerciale, iar pe de alta, înlesnea înflorirea cămătăriei şi a zaraflîcului. Deşi prin Regulamentul organic s-a încercat, aşa cum s-a arătat, să se facă o oarecare ordine în această privinţă, ducatul austro-olandez şi sorocovăţul ca submultiplu devenind monede oficiale, zaraflîcul fiind îngrădit şi reglementat (1836) ş.a., circulaţia a numeroase monede, menţinerea leului ca monedă de socoteală, lipsa unor instituţii de credit şi cheltuirea în scopuri neproductive a banilor aflaţi în mîinile boierilor corupţi au creat creditului o situaţie precară. Dobînda cămătărească, de pildă, depăşea cu mult limita legală de 10%. În aceste condiţii, proiectele de înfiinţare a unor bănci de credit abundă, dar în acea perioadă nici unul n-a fost realizat.

Uniunea vamală

Cu toate acestea, în perioada regulamentară s-a produs, ca urmare a dezvoltării relaţiilor capitaliste, un fapt de importanţă capitală: trecerea pieţei interne de la stadiul provincial la cel naţional. Uniunea vamală dintre Moldova şi Ţara Romînească s-a realizat printr-o convenţie comercială.

La 8 iulie 1835, cele două principate încheiaseră o convenţie pe şapte ani, care prevedea extrădarea birnicilor, dezertorilor, debitorilor şi ţiganilor fugiţi dintr-o ţară în alta, măsură prin care proprietarii de pămînt urmăreau să împiedice fuga. În acelaşi timp, ei îşi apărau produsele de concurenţa ţării vecine: intrarea şi vînzarea cerealelor şi vitelor muntene în Moldova şi a celor moldovene în Ţara Romînească erau oprite. Convenţia lăsa liberă trecerea mărfurilor (în tranzit), dar interzicea cu desăvîrşire tranzitul grînelor, vitelor şi seurilor moldovene prin portul Brăila şi al celor muntene prin portul Galaţi. Cu toată împletirea relaţiilor dintre populaţiile celor două ţări, convenţia apăra de concurenţă producţia indigenă. Autorii convenţiei nu se ridicaseră încă la noţiunea pieţei comune a celor două ţări surori.

În 1846, convenţia din 1835 a fost înlocuită cu una nouă care, sancţionată la Bucureşti în decembrie 1846 şi la Iaşi în ianuarie 1847, a intrat în vigoare la

1 ianuarie 1848. Ea desființa vama dintre cele două țări. În afară de sare, toate celelalte produse circulau liber dintr-o țară într-alta. Mărfurile indigene în tranzit plăteau vama la granița țării din care ieșeau. Mărfurile străine plăteau o singură dată vama, la granița țării în care intrau. Moldova și Țara Romînească formau o singură piață, apărată de un cordon vamal unic. Vămile unificate erau arendate aceleiași persoane, iar produsul net era împărțit în trei, din care două părți erau atribuite Țării Romînești, iar una Moldovei. În felul acesta s-a făcut un pas hotărîtor spre realizarea unității naționale.

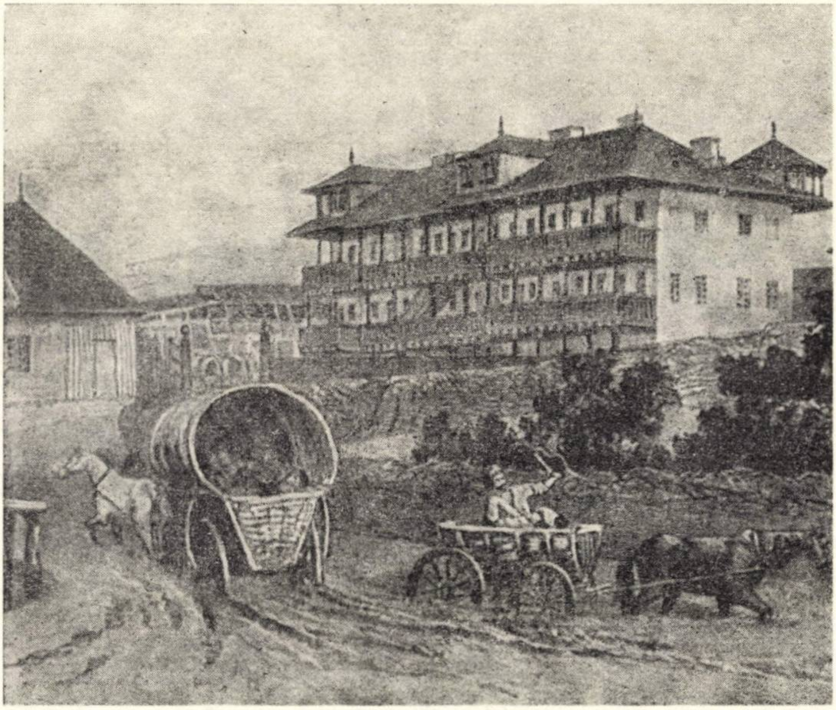

Fig. 152. — Han din Iași la 1845. Desen de J. Rey.

Comerțul exterior

Primul efect al abolirii monopolului turcesc a fost creșterea rapidă a volumului comerțului interior și exterior; al doilea a fost pătrunderea mărfurilor engleze, care făceau o aprigă concurență produselor austriece. A doua țară care a intrat în concurență cu Austria pentru cucerirea pieței romînești a fost Franța, dar industria acesteia, fiind încă la începutul transformării sale în industrie mecanică, nu putea susține concurența fabricilor engleze. Totuși, importul mărfurilor franceze a crescut, alături de cel al mărfurilor engleze, și a ajuns, în ceea ce privește zahărul și diferite articole de lux, să ocupe locul întîi. În perioada regulamentară, burghezia anglo-franceză a căutat să elimine Turcia de pe locul întîi în comerțul cu țările romîne și să slăbească influența economică și politică a Austriei în principate.

Exportul Țării Romînești consta, ca și mai înainte, din produse naturale, în primul rînd din bovine, cai, oi, apoi din cereale (grîu, porumb, mei și orz), care se trimiteau la Constantinopol și în țările din jurul Mediteranei, cerviș și seu în Turcia, porci, vinuri și porumb în Transilvania, untură și seu în Anglia, lînă și piei de iepure în Italia. Un capitol important îl formează sarea, care se desface în toată Peninsula Balcanică. În cantități mai mici se exportă cînepă, sămînță de in, boabe tinctoriale, fasole, tutun, fructe uscate. Elementul nou în lista tradițională a produselor exportate e ponderea crescîndă a cerealelor, în special a grîului, și intensificarea exportului de lemn de construcție. În afară de stejar, pentru construcția de corăbii, și de cherestele, pentru construcția de vile pe malul Bosforului, trebuie menționat exportul de doage de stejar în Franța și Anglia.

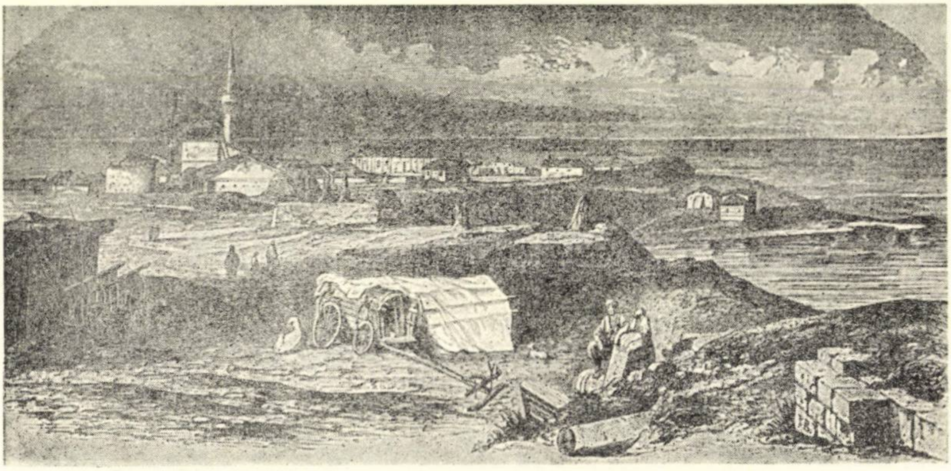

Fig. 153. — Împrejurimile Constanței la începutul secolului al XIX-lea, după un desen de Jules Laurent.

Moldova exporta în Anglia mari cantități de cereale, în special grîu, care era tot așa de bun ca și cel rusesc, carne sărată, unt, brînză și lemn de construcție.

În ceea ce privește produsele industriale, Principatele romîne continuă să fie tributare străinătății. Principalele țări din care se importă asemenea produse sînt încă, în deceniul al patrulea, Austria și Germania, dar în deceniul următor, Anglia, Franța și Rusia tind să ocupe locul întîi. Din aceste țări se aduceau stofele fine de lînă, mătase și bumbac, bijuterii, articole de galanterie, sticlărie și pielărie. Viena livra caretele și mobilele de lux. Rusia furniza blănuri scumpe, fierărie de Tula, pînzeturi de in și cînepă, pielărie, ceai etc. Din sau prin Turcia se aduceau coloniale și articole de băcănie, stofe și șaluri orientale, articole de toaletă, parfumuri, iar din Braşov şi Sibiu fierărie, sticlărie, pături, ţesături de aba, frînghii, căruţe etc. Moldova importa din Anglia stofe de lînă, de bumbac, fier, zahăr, cafea şi mari cantităţi de cărbuni pentru vapoarele care circulau pe Dunăre.

Curba balanţei comerciale ilustrează limpede dezvoltarea în salturi a comerţului nostru exterior. Pe cînd Moldova nici în 1834, an de recoltă proastă, n-a pus vreo stavilă exportului, Ţara Romînească a interzis exportul de grîne (grîu, porumb, orz, mei şi ovăz) de la 7 decembrie 1834 pînă la 1 mai 1835, iar exportul de vite mari (boi şi vaci) a fost limitat la 15 000 de capete, pînă la sfîrşitul anului 1834. Exportul de miei, capre, iezi şi ţapi a fost interzis în anii 1833 şi 1834. În schimb, în jumătatea a doua a anului 1834, importul de cereale necesare consumului intern a fost liber şi scutit de vamă. În 1835, recolta bogată a permis suprimarea tuturor măsurilor restrictive şi exportul a fost lăsat din nou liber.

Balanţa comercială excedentară a Ţării Romîneşti oglindeşte limpede dezvoltarea comerţului, începînd cu anul 1835:

Anul	Export	Import
1835	21 514 729 de lei	27 454 173 de lei
1836	41 384 318 ,,	32 001 275 ,,
1839	41 424 000 ,,	— ,,
1840	41 000 000 ,,	30 000 000 ,,
1843	56 559 461 ,,	31 845 441 ,,
1844	64 448 950 ,,	36 021 125 ,,

Pentru Moldova s-a stabilit balanţa comercială pe anii:

1843	26 000 000 de lei	23 000 000 de lei
1847	52 000 000 ,,	45 000 000 ,,

Pentru anii anteriori, creşterea rapidă a comerţului exterior al Moldovei este atestată de urcarea venitului vămilor, care, de la 537 055 în 1836, a ajuns la 898 122 de lei în 1839 şi la 1 156 367 de lei în 1847. Partea crescîndă a cerealelor în exportul Moldovei se poate vedea din următoarele cifre:

În anul 1835, din cauza secetei din anul precedent, exportul grîului a fost fixat la 13 000 de chile (a 200 de ocale), adică 396 de vagoane. În 1845, dintr-o producţie totală de 1 003 022 de chile de grîne, s-au exportat prin Galaţi 243 434 de chile, adică 7 419 vagoane, iar în 1847, cînd recolta a fost cea mai bogată, 370 000 de chile sau 11 277 de vagoane. Exportul de grîne la această dată a întrecut valoarea vitelor exportate, care se îndreptau mai ales spre Austria.

Legăturile comerciale cu străinătatea se făceau pe baza tratatelor de comerţ încheiate de Poartă cu puterile străine. Bibescu a obţinut în 1843 un firman care lăsa încasarea taxelor vamale atît la import, cît şi la export în seama funcţionarilor vamali romîni, fără amestecul vameşilor turci, şi autoriza guvernul Ţării Romîneşti să aplice mărfurilor importate o taxă de 5% în loc de 3%; mărfurile romîneşti exportate în Turcia plăteau 5%; tranzitul acestor mărfuri prin Turcia era scutit de vamă, ca şi exportul sării. La protestele Austriei, Poarta a fost însă silită să revină la tariful de 3% pentru schimbul comercial între Austria şi Ţara Romînească.

Element nou în această perioadă e faptul că, pe lîngă articolele de lux care satisfăceau cererile boierimii, se importă, în cantităţi tot mai mari şi unelte de producţie. În general însă, comerţul exterior al Principatelor romîne vădeşte înapoierea lor economică.

Centrul comerţului exterior al Ţării Romîneşti era Brăila, iar al Moldovei, Galaţii. Intensitatea crescîndă a traficului în aceste porturi atestă, ca şi balanţa comercială, dezvoltarea rapidă a producţiei şi circulaţiei de mărfuri în perioada regulamentară.

În anii 1829—1830, din cauza ciumei şi foametei, nici un vas străin nu s-a încumetat să intre în portul Brăila, iar în anul 1831 abia s-a găsit încărcătura de grîu pentru două corăbii. Cu anul 1832, situaţia se schimbă brusc. Numărul vaselor de comerţ care au intrat în port a fost de 480; în anul următor, zvonul că s-ar fi interzis exportul grîului a redus numărul vaselor la 384.

Pentru anii 1834—1835 n-avem date statistice cu privire la mişcarea comercială din port. Dar interesul pe care puterile străine i-l arată dovedeşte că importanţa ei n-a încetat să crească. La sfîrşitul anului 1834, primul vas comercial englez a urcat pe Dunăre pînă la Brăila; în anul următor i-au urmat alte 13. În 1835, Anglia a înfiinţat un viceconsulat la Brăila. Austria, Rusia, Grecia, Piemontul i-au urmat exemplul. În 1836, pentru dezvoltarea traficului, oraşul a fost declarat port liber; mărfurile care intrau în Brăila pentru a fi consumate în oraş sau reexpediate pe Dunăre erau scutite de orice vamă; numai mărfurile care ar fi făcut concurenţă produselor indigene (inclusiv cele moldoveneşti) nu erau admise nici la import, nici la tranzit.

În 1837 au intrat în port 449 de vase pentru a încărca cereale. Dar evenimentul important al anului a fost urcarea primului vas cu aburi austriac de la Constantinopol pînă la Brăila, care devenea astfel port maritim şi pentru vapoare. În acelaşi an, negustorii din Brăila au înfiinţat o asociaţie comercială care delega un reprezentant al ei pe lîngă autorităţile locale şi însărcina un membru să încaseze o taxă de 4% asupra tuturor mărfurilor importate şi exportate de membrii asociaţiei. Fondul astfel constituit avea să servească la repararea străzilor, la construirea digurilor contra inundaţiilor şi la paza magaziilor.

După datele oficiale, în 1839 au intrat în port 685 de vase, iar în anul următor 661. În 1840 s-a înfiinţat la Brăila un tribunal de comerţ, ceea ce dovedeşte înmulţirea afacerilor şi întărirea păturii negustoreşti.

Traficul a scăzut în 1841 din cauza recoltei deficitare, dar şi-a reluat avîntul în 1842, cînd Brăila a ajuns să rivalizeze cu Galaţii. Înfiinţarea a trei bîlciuri anuale, care ţineau cîte o săptămînă, a contribuit, fără îndoială, la mărirea volumului afacerilor acestui port.

În cursul anului 1843 au intrat în portul Brăila 845 de vase de comerţ, dintre care 196 încărcate cu mărfuri de import, iar 649 deşarte. Grîul ocupa de data aceasta primul loc printre cerealele exportate [1]. În 1844 au intrat în port 998 de vase. Recolta slabă din 1845 provoacă o scădere a traficului: 854 faţă de 998 din anul precedent. În 1846, se ajunge la 1 002 corăbii. Tranzacţiile comerciale pe piaţa Brăilei s-au înmulţit. În anul 1846 a luat fiinţă o societate pe acţiuni cu capital străin. Grîul era din ce în ce mai căutat, din cauza dezvoltării rapide a oraşelor industriale din apusul Europei, mai ales din Anglia. În anul 1847, cînd în Anglia s-a produs o gravă criză agricolă, traficul portului Brăila a depăşit toate cifrele de pînă atunci. Între 19 februarie şi 30 noiembrie 1847 au intrat în port 1 383 de vase, dintre care 418 engleze. Traficul din 1848 a fost mai redus, din cauza holerei şi din cauza revoluţiei.

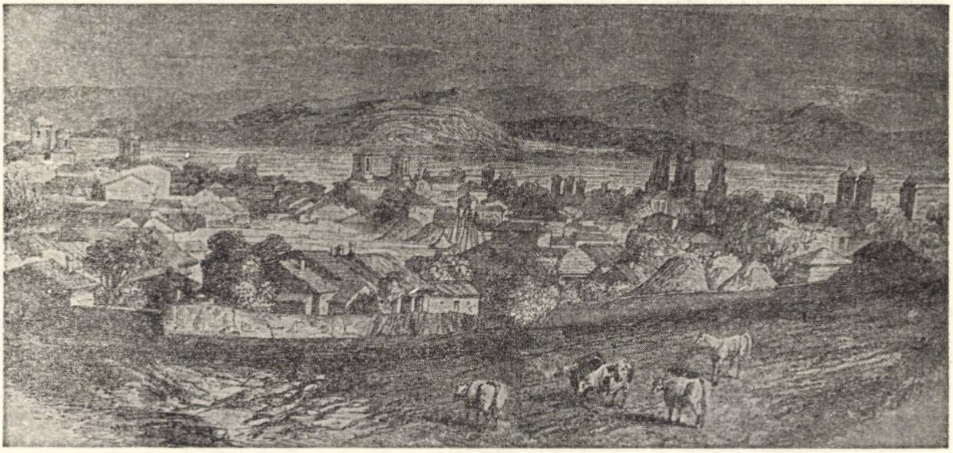

Fig. 154. — Vedere din Galaţi, după un desen de Jules Laurent.

Portul Galaţi a marcat aceeaşi rapidă ascensiune ca şi Brăila, deşi încercările de a folosi cursul Prutului şi Siretului pentru a drena produsele din nordul ţării spre Dunăre n-au izbutit. Dar Galaţii erau pentru Moldova singura poartă de ieşire la mare şi, pînă în 1837, singurul port romînesc dunărean accesibil vaselor maritime. Aceste împrejurări explică rolul important pe care l-a jucat în economia Moldovei.

În 1837, Mihai Sturdza a declarat Galaţii port liber şi a fixat limitele portului şi contribuţiile negustorilor pentru amenajările necesare. Numeroase case de comerţ străine (italiene, greceşti, engleze, ruse) s-au deschis, dovadă a dezvoltării comerţului.

---

[1] Printre produsele încărcate pe 511 corăbii pînă la sfîrşitul lui iulie, grîul figura cu 73 de chile de Brăila (a 400 de ocale chila), porumbul cu 34 721 de chile, orzul cu 34 032 de chile şi meiul cu 545 de chile. În acelaşi an, numai în curs de două săptămîni, de la 1 pînă la 15 octombrie, s-au încărcat 94 140 de chile de grîu din noua recoltă.

În 1841 portul era transformat. El avea 20 000 de locuitori, clădiri noi pentru instituţiile publice şi pentru carantină, un dig de-a lungul Dunării şi unul spre Brateş, pentru a apăra oraşul de inundaţii. Statul a alocat fonduri însemnate pentru construcţia cheiului. Numărul vaselor venite să încarce produsele moldoveneşti a crescut între 1834 şi 1848 în aceeaşi proporţie ca şi la Brăila. De la 236 de corăbii intrate în port în 1833 s-a ajuns în 1838 la 796, iar în 1847 la 1064 de vase.

La Galaţi era şi un şantier de construcţii navale, care în 1838—1839 a lansat 17 vase navigînd sub pavilionul Moldovei.

În 1829, Poarta recunoscuse principatelor dreptul de navigaţie cu vase proprii pe Dunăre, în 1833 dreptul de pavilion naţional, iar în 1837 dreptul de navigaţie pe mare. Ambele ţări au profitat de aceste libertăţi pentru a-şi construi modeste flote comerciale.

6. TRANSPORTURILE

Dezvoltarea economică a principatelor a fost stînjenită, printre altele, şi de starea proastă a căilor şi mijloacelor de comunicaţie.

Drumurile naturale, impracticabile pentru transporturi grele o parte a anului (mai ales primăvara şi toamna), insuficienţa cărăuşiei practicate de clăcaşi, menţinerea unor taxe tipic feudale, de pildă brudina şi taxele de intrare în oraşe, refuzul proprietarilor de a îngădui păşunatul pe locurile de popas ale cărăuşilor, lipsa de siguranţă etc. constituiau tot atîtea piedici pentru comunicaţii. Cheltuielile de transport crescuseră atît de mult, încît, la o distanţă mai mare de 100 km de porturile Dunării, ele absorbeau valoarea grînelor. Deşi, spre deosebire de negustori, proprietarii se salvau adesea, impunînd clăcaşilor să le transporte produsele la pieţele de desfacere sau la punctele de îmbarcare în contul clăcii sau prin învoieli silnice, ei erau totuşi interesaţi în ameliorarea căilor de comunicaţie.

În aceste împrejurări, reflectînd interesele păturilor sociale angrenate în schimbul de mărfuri, Regulamentul organic a prevăzut măsuri şi mijloace pentru construcţia unor şosele şi pentru a se face navigabile Prutul şi Siretul, ca şi Oltul, Argeşul şi Ialomiţa. Birnicii au fost obligaţi să presteze anual cîte şase zile de lucru la drumuri (în realitate ele s-au ridicat la 10—12 zile), în buget au fost alocate mici sume de bani destinate reparării şi întreţinerii drumurilor mari (100 000—150 000 de lei anual), întreţinerea drumurilor mici căzînd în sarcina satelor, au fost angajaţi ingineri străini, din statele austriece îndeosebi, pe marginea căilor de comunicaţie au fost lăsate fără plată cîte 10 stînjeni de teren pentru păşunatul vitelor de tracţiune, s-a reorganizat siguranţa comunicaţiilor, fixîndu-se pe principalele drumuri pichete de păzitori etc.

După planul elaborat de arhitectul Balzano din Triest, în Ţara Romînească s-au fixat mai întîi liniile mari care aveau să lege capitala cu Orşova (prin Piteşti, Slatina, Craiova), cu Focşanii, cu Brăila, cu Sibiul prin Cîineni şi cu Braşovul prin valea Prahovei.

Construcţia a început în 1846, cu forţa de muncă gratuită a clăcaşilor. În acel an s-a lucrat la şoseaua Bucureşti-Ploieşti-Tîrgovişte, la drumul spre Braşov, la şoseaua Craiova-Slatina, la drumul Orşovei, la drumul spre Sibiu şi la şoseaua Piteşti-Slatina, precum şi la întreţinerea drumurilor din jurul Bucureştilor. Tot în acel an a fost terminată şoseaua Orşova-Schela-Cladovei şi s-a început construcţia drumului de la Timiş la Cîmpina. În cursul anului 1847 s-a continuat lucrul la şoselele Bucureşti-Ploieşti şi Ploieşti-Predeal, Rîmnic-Cîineni, Craiova-Slatina, Craiova-Cladova (punctul Valea Rea), Gura Văii spre Cladova şi la drumul Orşovei. Au fost terminate podurile peste Ialomiţa şi Călmăţui. Lucrările de drumuri şi poduri au continuat şi în anul 1848, pînă la revoluţie.

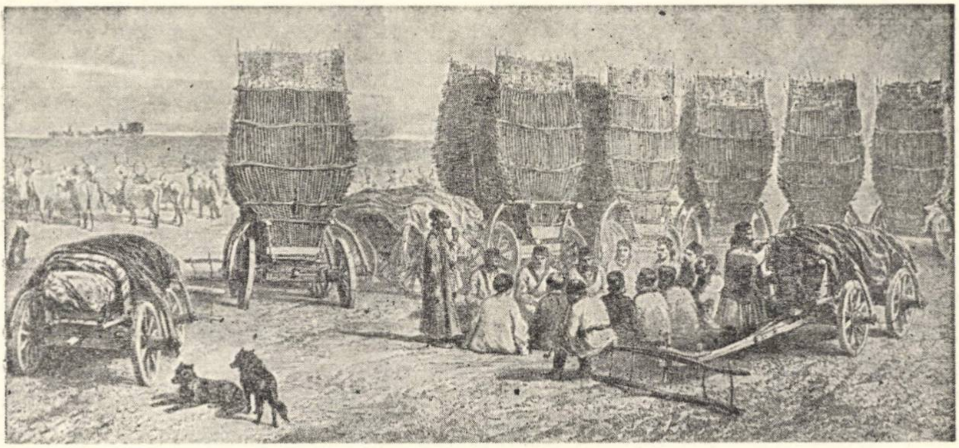

Fig. 155. — Caravană moldovenească de mărfuri, 1842.

În cursul acestui program a fost construit şi podul de peste Olt la Slatina, proiectat de Balzano în anul 1845 şi terminat în toamna anului 1847. Suma de 4 000 de galbeni, necesară construcţiei podului, a fost realizată din convertirea în bani a rămăşiţelor zilelor de lucru din anul 1845.

Contrastul dintre nevoile circulaţiei interne şi cele ale exportului, şi starea deplorabilă a căilor şi mijloacelor de comunicaţie era şi mai puternic simţită în Moldova, care nu dispunea decît de o singură schelă, Galaţi, astfel încît, pentru a ajunge la această schelă, produsele ţinuturilor din nord trebuiau să străbată ţara în toată lungimea ei. De aceea rentabilitatea exportului mărfurilor depindea, în mare măsură, de îmbunătăţirea condiţiilor de transport.

De la început s-a hotărît construcţia a două din principalele căi de comunicaţie: vechiul drum al Siretului (Cornul Luncii-Fălticeni-Roman-Bacău-Mărăşeşti-Tecuci) şi drumul care, de la Mihăileni, ducea prin Botoşani, Iaşi, Bîrlad şi Tecuci la Galaţi. Pînă în 1848, aceste drumuri au fost transformate în şosea pe o lungime de aproximativ 300—360 km. Porţiuni complet construite s-au realizat între Mihăileni-Lătîi, Tecuci-Puţul lui Mihalce, Bacău-Galbeni-Roman. Celelalte porţiuni ale celor două drumuri menţionate, ca şi alte căi de comunicaţie principale (Bacău-Tg.-Ocna, Roman-Mirceşti-Iaşi, Tecuci-Focşani) au fost nivelate, mărginite cu şanţuri şi înzestrate cu indicatoare kilometrice. Pe principalele drumuri au fost construite aproximativ 400 de poduri, dintre care unele de piatră, ca cele de la Nicolina şi Docolina (folosite şi astăzi). Majoritatea podurilor erau însă de lemn, şi creşterea apelor le strica adesea.

Majoritatea covîrşitoare a transporturilor era efectuată de cărăuşi-clăcaşi, cărora claca şi munca de pe locurile lor de hrană nu le îngăduiau să asigure transporturi regulate. Insuficienţa cărăuşiei era parţial suplinită prin harabagilîc, o formă profesională de transport, legată de oraş. Dar nici aceasta nu corespundea nevoilor reale ale economiei. La inconvenientele amintite trebuie adăugate capacitatea redusă a carelor trase de boi şi viteza lor mică. Costul transporturilor s-a menţinut ridicat, datorită insuficienţei mijloacelor de transport, reprezentînd mai ales în Moldova jumătate sau chiar două treimi din valoarea mărfurilor, cu toate îmbunătăţirile aduse căilor de comunicaţie în perioada regulamentară.

Neajunsurile comunicaţiilor terestre ar fi putut fi compensate prin navigaţia fluvială. Pe Prut şi, într-o măsură mai mare, pe Bistriţa şi Siret, se făcea de veacuri plutărit, deşi acesta era stînjenit de iezăturile, morile şi podurile stăpînilor de moşii. Folosirea Jiului, Oltului, Argeşului, Ialomiţei, Prutului şi Siretului pentru transportul de mărfuri presupunea însă lucrări importante şi costisitoare, care, deşi prevăzute de Regulamentul organic şi cerute de negustori, n-au putut fi realizate din lipsă de capital şi de ingineri hidraulici. Sondajele şi lucrările preliminare pentru a le face navigabile au fost întreprinse de guvernul Ţării Romîneşti (1835, 1840), iar în Moldova de T. Atanasiu (1835), de Hommaire de Hell (1841), de o societate de boieri (1844) ş.a. Dar ele au rămas simple proiecte.

Oarecare succese s-au obţinut în domeniul navigaţiei maritime. În această perioadă se plasează, de altfel, şi începuturile construcţiei unei flote naţionale de comerţ. În 1834, primul vas romînesc, construit în atelierul naval de lîngă Giurgiu pentru Al. Vilara, a apărut sub pavilion naţional la Constantinopol, încărcat cu 100 tone de grîu. În acelaşi timp, alt vas, aparţinînd lui B. Ştirbei, a transportat la Marsilia doage de stejar pentru podgoriile din sudul Franţei. În atelierele navale de la Galaţi au fost construite şapte corăbii în 1839 şi 10 în 1840. Cerinţele mereu crescînde ale exportului nostru au determinat înfiinţarea la Craiova în 1846 a primei societăţi romîneşti pe acţiuni pentru transportul cerealelor cu vaporul (două remorchere) pe Dunăre la Brăila. În acelaşi an, romînii au obținut de la Poartă dreptul de a acosta în porturile otomane cu corăbii mari. Cu toate progresele incontestabile în acest domeniu, transportul mărfurilor și al persoanelor pe Dunăre și Marea Neagră către Constantinopol aparținea în cea mai mare parte proprietarilor de vase străine (mai ales turci), precum și societăților austriece de navigație (*Lloyd* și *Donau-Dampfschiffahrtsgesellschaft*).

Între încercările de a îmbunătăți mijloacele de transport trebuie amintite și proiectul inginerului Marin din Cernăuți, care a propus în 1841 construirea unor căi ferate cu tracțiune animală, și acela al unei societăți de boieri, care prevedea construcția unei adevărate căi ferate cu vagoane trase de locomotive.

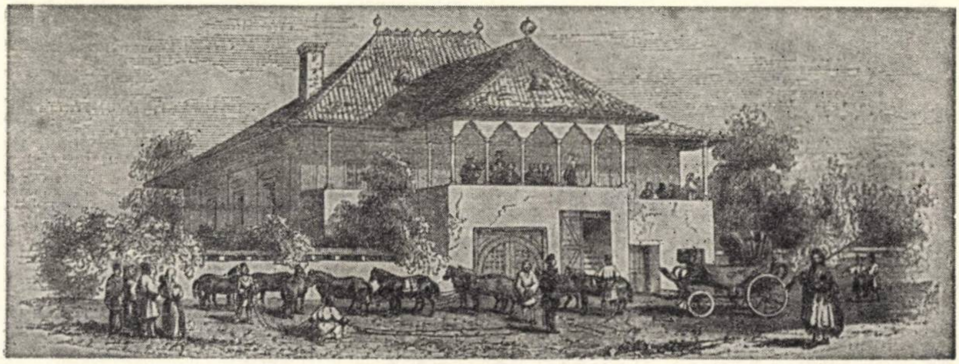

Fig. 156. — Stație de poștă pe la 1842.

Transportul persoanelor era asigurat, ca și mai înainte, de serviciul poștal intern, în vreme ce serviciul poștal extern era îndeplinit de poșta austriacă pentru București și Sibiu și de poșta rusească pentru Moldova și Rusia (București-Focșani, Iași-Sculeni). Ambele poște porneau de la Constantinopol. În anul 1844 a fost înființată o a doua linie a poștei rusești (București-Brăila-Galați-Reni-Odesa). În 1846 s-a introdus expediția prin poșta romînească internă a valorilor bănești, a periodicelor (*Buletinul*, *Gazeta Brăilei*) și a ștafetelor (curierilor repezi). Un supus austriac a încercat în primăvara anului 1848 să creeze un serviciu de diligențe între Brașov și București. Încercarea a eșuat din cauza stării proaste a drumurilor.

Transportul persoanelor continua să fie făcut și în Moldova cu ajutorul poștelor: austriacă (Cernăuți-Mihăileni-Botoșani-Iași-Tecuci sau Galați), rusă (Sculeni-Iași-Focșani sau Galați) și moldovenească, care atingea toate capitalele de ținut și alte cîteva tîrguri principale. Poștele, renumite prin viteza lor de deplasare, erau inaccesibile publicului larg de călători și, prin urmare, nu puteau satisface nevoile țării. Încercările de a înființa un serviciu de diligențe (1835, 1841) au eșuat ca și în Țara Romînească, deoarece în acei ani starea drumurilor nu corespundea exigențelor acestui gen de rulaj.

7. ORAŞELE

Transformările care s-au produs în viaţa economică-socială, analizate în paragrafele precedente, au avut o puternică înrîurire şi asupra dezvoltării oraşelor. Acestea încep să-şi schimbe înfăţişarea, populaţia lor creşte, iar procesul de diferenţiere socială se desfăşoară într-un ritm mai viu. Un număr crescînd de orăşeni care făceau şi agricultură renunţă la acestă sursă de venit, dedicîndu-se unor îndeletniciri specific orăşeneşti.

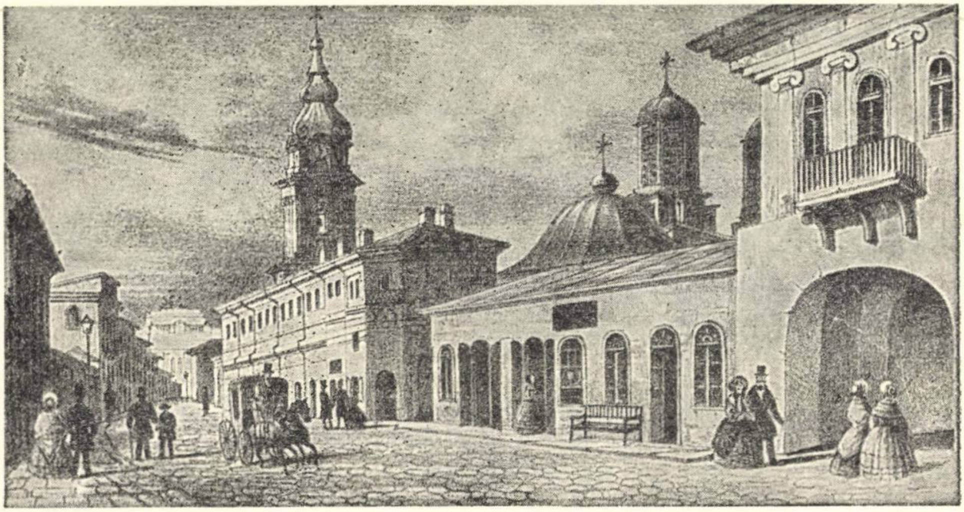

Fig. 157. — Stradă principală din Iaşi în 1845.

În 1831, potrivit statisticilor, populaţia Bucureştilor se ridică la 13 065 de familii (aproximativ 65 325 de locuitori), iar cea a Iaşilor a crescut de la 21 000—22 000 de locuitori în 1822 la aproximativ 60 000 în 1845.

După aceleaşi statistici, care nu oglindesc întreaga realitate, în 1831 numărul locuitorilor Ţării Romîneşti era de 2 032 362, iar al Moldovei de 1 268 768, populaţia urbană reprezentînd un coeficient foarte mic (6,5% în Ţara Romînească).

Concentrarea populaţiei urbane are loc în cîteva centre şi îndeosebi în cele două capitale (Bucureşti şi Iaşi). În 1831, în Moldova şi Ţara Romînească existau 69 de tîrguri şi oraşe (în Moldova 34), dar în Ţara Romînească, de pildă, numai nouă localităţi aveau între 500 şi 1 000 de locuitori şi numai patru peste 5 000, Bucureştii concentrînd 45,1% din totalul familiilor orăşeneşti din Muntenia. Fenomenul este explicabil, dacă avem în vedere că oraşele mai mari ofereau mai multe înlesniri şi siguranţă afacerilor, că unele erau « libere », ieşite de sub dependenţa marilor proprietari feudali, că, în sfîrşit, în ele imigranţii îşi puteau pierde cu mai multă uşurinţă urma şi găseau mai uşor de lucru.

De altfel, creşterea populaţiei urbane s-a făcut în această perioadă în mare măsură pe calea imigrării ţăranilor, care fie că fugeau, fie că se strămutau pe cale legală, potrivit legilor în vigoare, şi unii şi alţii încercînd să scape de obligaţiile feudale. Odată ajunşi în oraş, cea mai mare parte a ţăranilor înstăriţi pătrundea în rîndul negustorilor şi al meşterilor, iar cei săraciţi erau nevoiţi să practice cele mai felurite îndeletniciri: cărăuşi sau agricultori pe moşia oraşului (dacă îşi păstraseră boii), argaţi, slujitori, rîndaşi, sacagii, ciocli etc. Alegerea ocupaţiei lor în oraşe a fost determinată de lipsa unei industrii ajunse la acel stadiu de dezvoltare în care absorbirea braţelor de muncă imigrate din mediul sătesc devine una din condiţiile dezvoltării sale.

Populaţia din oraşele şi tîrgurile Moldovei şi Ţării Romîneşti cuprinde încă un mare număr de agricultori. În 1831, ea se prezenta aproximativ în felul următor: plugari 48%, «clasa de mijloc» (meşteşugari şi negustori) 24,6%, servitori 15,1%, robi (ţigani) 6,4%, boieri 3,6% şi cler 2,3%. Fireşte că procentul cel mai mare de agricultori îl dădeau tîrgurile, centre de schimb cu populaţie agricolă majoritară.

Cît de mari au fost schimbările prin care au trecut îndeosebi oraşele în perioada regulamentară ne-o dovedeşte faptul că, la 1845, în primele cinci oraşe ale Moldovei (Iaşi, Botoşani, Galaţi, Roman şi Bacău) familiile meşteşugarilor alcătuiau 30%, iar cele ale negustorilor peste 34% din totalul familiilor. Meşteşugarii şi negustorii au dat oraşului caracterul de centru de legătură, producţie şi schimb în procesul formării pieţei interne. Meşteşugarii îndeosebi au jucat în oraşe un rol primordial nu numai prin numărul lor, ci şi, mai ales, prin locul pe care-l ocupau în producţia orăşenească. Datorită lor, oraşul era înainte de toate un centru al producţiei meşteşugăreşti, spre deosebire de tîrg, a cărui funcţie principală era schimbul de mărfuri. Creşte de asemenea şi numărul lucrătorilor, care încep să se afirme şi în luptele politice.

Cum în agricultură dominau încă relaţiile de producţie feudale, iar puterea politică şi, în mare parte, cea economică se afla în mîna marilor proprietari funciari, dezvoltarea centrelor urbane era încă lentă. În oraşele aşa-zise libere, concurenţa era îngrădită prin monopolul aprovizionării populaţiei cu produse alimentare de primă necesitate, iar circulaţia oamenilor şi a mărfurilor se lovea încă de numeroase piedici (taxe la intrarea în oraşe, taxe asupra desfacerii produselor în pieţe, taxa pentru răvaşele de drum impusă birnicilor, brudina ş.a.).

Au rămas în urmă îndeosebi acele oraşe şi chiar capitale de judeţ sau ţinut care se aflau în proprietatea particularilor, laici sau clerici. Locuitorii birnici ai acestor oraşe erau supuşi obligaţiilor feudale, în primul rînd clăcii, patentarii (meşteri şi negustori) taxelor de desfacere a mărfurilor, şi toţi plăteau chirie pentru locurile de case sau prăvălii. Locuitorii din aceste tîrguri şi oraşe au dus o luptă continuă pentru libertate. Prin diferitele forme ale luptei de clasă — jalbe, nesupunere la îndatoriri, încălcarea monopolului proprietarilor, fuga ş.a. — au silit pe unii dintre proprietari fie să renunţe la o parte din privilegii (Elena Ghica-Vaslui), fie să admită răscumpărarea vatrei orașelor (Fălticeni în 1845).

Pe lîngă centrele urbane existente, în perioada regulamentară au apărut noi orașe, unele dintre ele înființate, în Țara Romînească, pe locul cetăților turcești dărîmate în urma desființării fostelor raiale de pe linia Dunării.

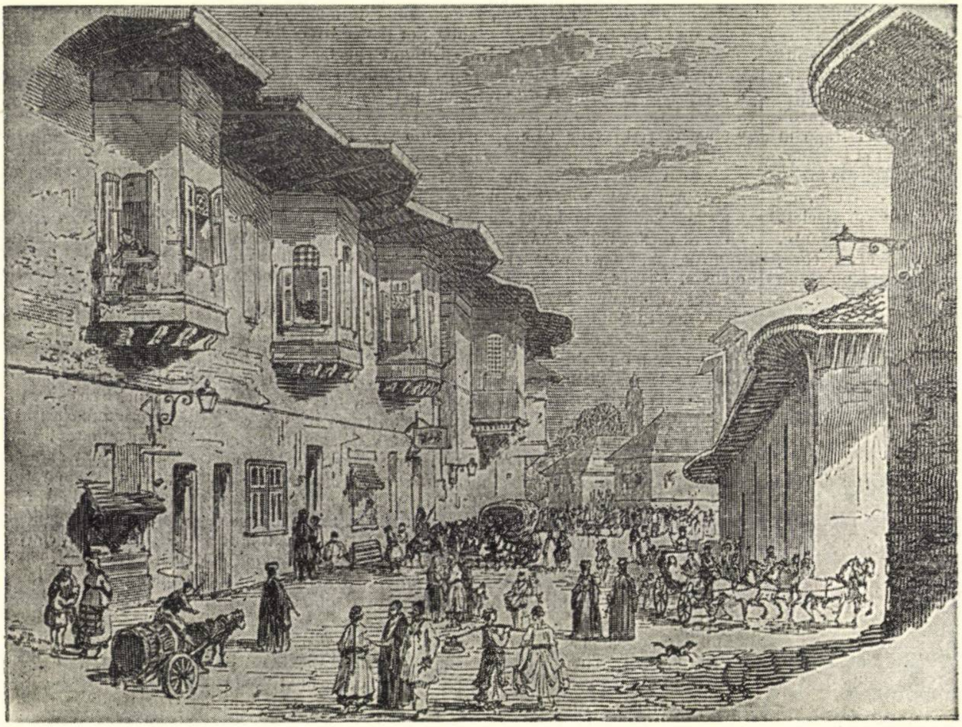

Fig. 158. — Stradă din București.

Dintre noile orașe, primul loc îl ocupă Brăila, chemată să joace principalul rol în comerțul țării. Lucrările de proiectare a noului oraș au început în anul 1831, sub Kiselev, după planul colonelului Nilson, și au fost continuate, după un plan al căpitanului Borroczyn, îmbunătățit de către I. Slătineanu, cîrmuitorul județului, în 1835, cînd au început și lucrările de construcție.

Popularea orașului s-a făcut prin supuși străini (sudiți), cărora, prin jurnalul sfatului, sancționat de domn la 24 iulie 1835, li s-a permis să cumpere terenuri, prin locuitori din alte tîrguri și orașe, dar mai ales prin clăcași, care își căutau scăparea de obligațiile feudale în orașele libere. Construcția drumului către port (1836—1838), a unei noi carantine (1840), a edificiilor pentru administrație (1840), a cheiului (1844—47), a drumului către Galați ș.a. a ridicat orașul și portul Brăila în rîndul principalelor centre urbane ale principatelor.

Au urmat apoi reconstrucţia oraşului Giurgiu şi construcţia oraşelor Alexandria (1834), Turnu-Măgurele şi Turnu-Severin (1836). În cazul acestuia din urmă se observă tendinţa de deplasare a unei serii de capitale de judeţe din oraşele din interior în cele de la Dunăre, proces determinat de avîntul luat de exportul de cereale şi de necesitatea de a avea la dispoziţie porturi sau schele unde să se încarce cerealele. Un important rol în construcţia acestor oraşe l-au avut inginerul Moritz von Ott şi arhitectul Villacrosse.

Iniţiativa de a întemeia oraşe libere, deci pieţe libere de producţie şi desfacere, a pornit şi din partea unor stăpîni de moşie care, interesaţi în relaţiile de schimb, au devenit negustori şi oameni de afaceri. Este cazul paharnicului I. C. Roset, stăpînul moşiei Ruseţi de lîngă Călăraşi (Ialomiţa), al domnitorului M. Sturdza, stăpînul Mihăilenilor, ş.a.

Înfiinţarea eforiilor (sfaturilor orăşeneşti) într-o bună parte din capitalele de ţinut şi în tîrgurile cele mai importante a produs efecte bune asupra dezvoltării urbanistice şi edilitare a oraşelor. Marele număr de case de lemn a necesitat înfiinţarea unor servicii de pompieri aproape în toate oraşele şi tîrgurile. Iluminatul oraşelor a fost asigurat prin înfiinţarea serviciilor de fanaragii. S-au luat apoi măsuri pentru elaborarea de planuri model pentru construcţia caselor, pentru sistematizarea şi curăţenia străzilor etc. Principalele artere au început să fie pietruite.

Transformările de ordin edilitar şi urbanistic au fost însă limitate. Lipsa de resurse materiale şi de tehnicieni, abuzurile şi corupţia organelor administrative, precum şi dominaţia marii boierimi interesate în îngrădirea afluxului populaţiei clăcaşe la oraşe şi în menţinerea relaţiilor feudale la ţară, au frînat dezvoltarea oraşelor.

De o atenţie deosebită s-a bucurat, sub aspectul edilitar şi urbanistic, capitala Moldovei. Încă din 1833 a început pavarea Iaşilor, dar lucrările executate pînă în 1835 n-au fost corespunzătoare, încît continuarea lor a fost încredinţată supusului austriac Freywald, iar mai tîrziu inginerului francez Barberot (pentru pavare, curăţenie, luminat). Îndreptarea cursului Bahluiului s-a efectuat cu braţele celor cca. 3 000 de ţigani ai statului. S-au distrus construcţiile parazitare ale unor mănăstiri şi s-a construit un drum lăturalnic între Păcurari şi Nicolina, spre a se evita uzura pavajului de pe strada principală. S-a introdus sistemul berlinez de iluminare a străzilor cu lămpi cu ulei. Fostul palat domnesc, distrus în 1827 de incendiu, a fost reparat între 1840 şi 1844 din taxele de export pe cereale şi în 1845 s-au instalat în el instituţiile administraţiei centrale şi Adunarea obştească. Pentru aprovizionarea populaţiei s-au reorganizat şase pieţe publice.

În ceea ce priveşte alimentarea cu apă, care a constituit totdeauna o problemă grea pentru Iaşi, s-au înlocuit în parte vechile conducte de lut ars cu altele de fier, aduse de la Iacobeni şi de la Reşiţa.

Aceeaşi atenţie a fost acordată oraşului şi portului Galaţi. În această perioadă se pun bazele şi începe construcţia oraşului nou.

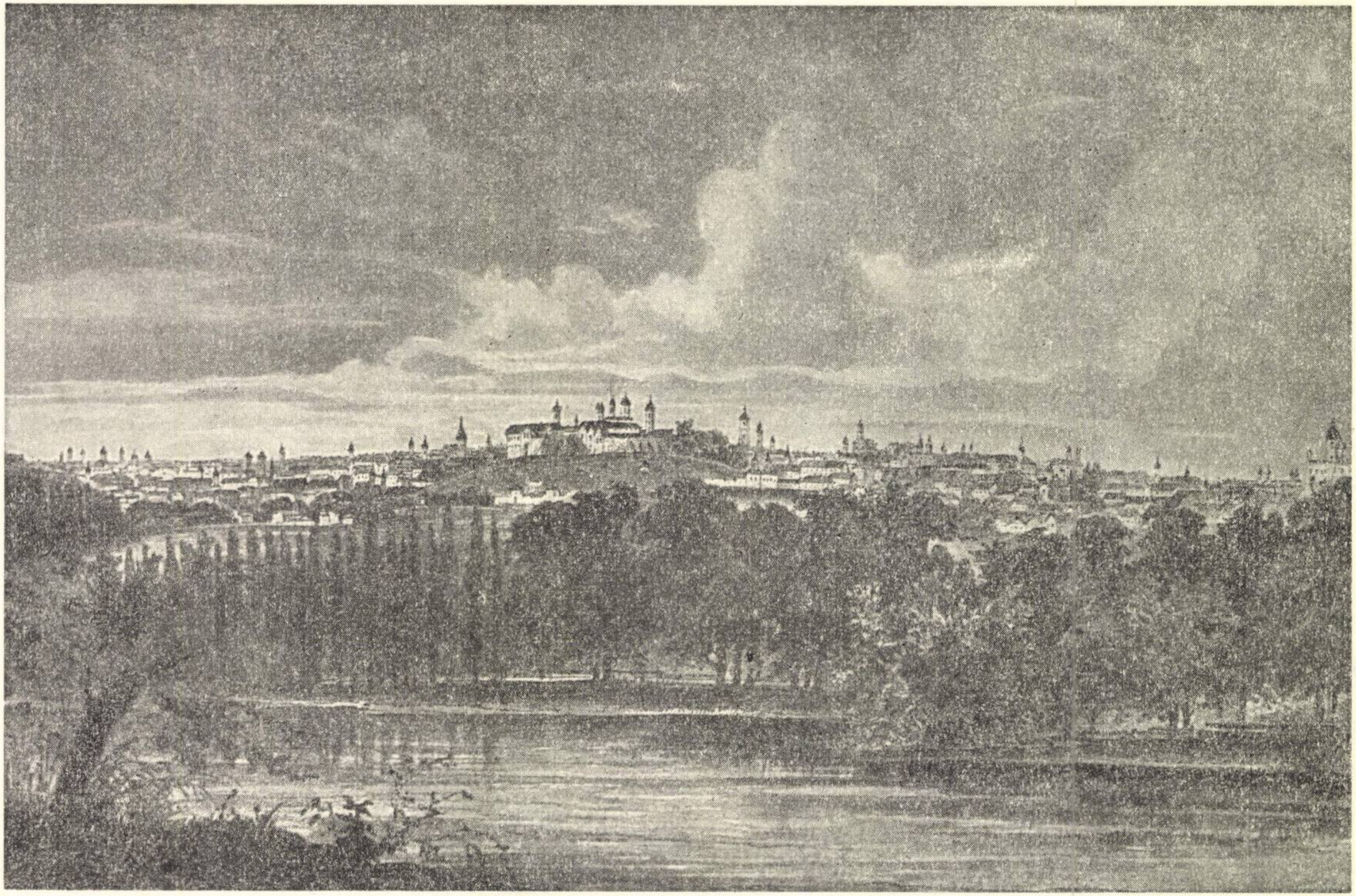

Fig. 159. — Vedere generală a oraşului Bucureşti.

Între principalele lucrări edilitare efectuate în Bucureşti în acest timp se numără: pavarea de străzi şi pieţe, săparea de şanţuri de scurgere, construcţia de poduri peste Dîmboviţa, rectificarea cursului acestui rîu, pregătirea planului general al capitalei (1844—1845), precum şi reclădirea centrului oraşului după incendiul din anul 1847, cu construcţia pieţei (fosta Sf. Anton) şi a pieţei Sf. Gheorghe şi cu alinierea şi lărgirea străzilor care dădeau în ele. Între măsurile de salubritate se semnalează mutarea cimitirelor în afara oraşului (1847—1848). Pentru asanarea şi înfrumuseţarea capitalei s-a amenajat grădina publică de la şoseaua Kiselev (1844—1847), s-au construit fîntînele de pe calea Mogoşoaei (1845—1847), s-au secat bălţile pe terenul unde avea să ia fiinţă grădina Cişmigiu (1845—1848) şi a început construirea Teatrului Naţional (1846—1848).

Anularea dreptului de strămutare a ţăranilor la oraşe a încetinit în timpul domniei lui Gh. Bibescu dezvoltarea şi înmulţirea centrelor urbane. Progrese mai însemnate nu s-au înregistrat decît în modernizarea oraşelor, prin desfiinţarea, începînd cu anul 1843, a bordeielor de gard lipit cu lut şi învelite cu trestie şi paie şi prin construcţia de clădiri de zid, acoperite cu şindrilă sau olane, apoi, în 1844, prin fixarea limitelor oraşelor.

La Ploieşti s-au făcut în 1844—1848 eforturi, fără succes însă, pentru construirea unui edificiu destinat sfatului orăşenesc şi poliţiei: în 1844, oraşul a fost împărţit în cinci « văpsele » (raioane). La Cîmpulung s-a amenajat în 1844 o piaţă. La Tîrgovişte, tîrgul a fost mutat în centrul oraşului. La Rîmnicul Sărat s-a făcut un şanţ în jurul oraşului pentru limitarea lui, s-a proiectat construcţia a şase clădiri de cărămidă la barierele celor şase drumuri publice şi a început desfiinţarea bordeielor şi clădirilor necorespunzătoare. La Piteşti s-a construit un cazinou, unde se puteau citi ziare romîneşti şi străine. Craiova şi-a propus să construiască un apeduct pentru alimentarea oraşului cu apă din Amaradia sau din Jiu, precum şi un foişor de foc şi un edificiu pentru sfatul orăşenesc şi poliţie; s-a construit apoi o piaţă cu prăvălii şi o fîntînă; oraşul dispunea şi de o grădină frumoasă, amenajată de I. Bibescu, fratele domnului.

8. POLITICA INTERNĂ

Viaţa politică a Principatelor romîne în această perioadă este dominată de mişcările revoluţionare împotriva regimului feudal, care pregătesc revoluţia din 1848. Paralel cu aceste frămîntări revoluţionare, se desfăşoară şi conflictele dintre domn şi Obşteasca Adunare, primul urmărind să-şi impună autoritatea conferită de Regulamentul organic, a doua străduindu-se să-şi menţină şi să-şi întărească poziţia în stat, subminînd autoritatea domnului. Nu este, prin urmare, vorba de o luptă între două tendinţe a două clase opuse, ci de lupta între fracţiunile clasei stăpînitoare, care tind să-şi asigure beneficii pe seama maselor şi îndeosebi a ţărănimii. Această luptă înlesneşte amestecul puterilor suzerană (Turcia) şi protectoare (Rusia) în afacerile interne ale principatelor.

Ţara Romînească. Domnia lui Al. Ghica (1834—1842)

Potrivit Regulamentului organic, domnul avea să fie ales de Obşteasca Adunare Extraordinară. Convenţia de la Petersburg din 17 ianuarie 1834, prin care Poarta a recunoscut Regulamentul organic, prevedea că, în mod excepţional, primii domni aveau să fie numiţi. În consecinţă, la 22 martie (3 aprilie), la propunerea Rusiei, Alexandru Ghica a fost numit domn al Ţării Romîneşti.

Noul domn avea 38 de ani şi, datorită faptului că era fratele lui Grigore Ghica, fostul domn, ocupase de tînăr cele mai înalte funcţiuni publice. Pe timpul administraţiei ruse a fost unul dintre colaboratorii cei mai apropiaţi ai lui Kiselev. Avea reputaţia de om cult, integru şi dezinteresat. În lupta cu oligarhia marilor boieri, dintre care unii erau pretendenţi la tron, a luat apărarea ţăranilor clăcaşi, ceea ce pentru moment l-a făcut popular. Dar la cîrmă s-a dovedit slab şi lipsit de perspicacitate.

Pentru a marca hotărîrea sa de a continua opera lui Kiselev, Ghica a menţinut şi sfatul administrativ şi Adunarea, constituite în timpul acestuia. Principala problemă care se punea Adunării, convocată în sesiune ordinară la 17 octombrie 1834, a fost situaţia financiară dificilă, moştenită în parte, dar agravată prin sarcini noi: tributul, a cărui plată fusese suspendată în timpul administraţiei ruse, şi datoriile contractate de Ghica cu prilejul învestirii sale la Constantinopol. Pentru acoperirea acestor obligaţii financiare, capitaţia ţăranilor şi mazililor a fost majorată cu 30%. Acest spor se ridica la 2 512 233 de lei pe an. La începutul anului 1835, Adunarea a mai votat un spor de 400 000 de lei la lista civilă, care era de 1 200 000 de lei, şi un dar de 1 200 000 de lei pentru acoperirea cheltuielilor făcute de domn la Poartă.

Aceste sarcini suplimentare au apăsat cu atît mai greu asupra masei contribuabile, cu cît anul 1834 a fost un an de secetă. Lipsa de nutreţ şi scumpetea cerealelor au silit pe ţărani să-şi vîndă vitele şi pe guvern să importe grîu din Turcia şi de la Odesa.

Buna înţelegere a domnului cu Adunarea a suferit o primă atingere la începutul anului 1835, cînd şi-a format un nou minister, în care a introdus doi fraţi ai săi, pe Mihalache la interne şi pe Costache la armată. Boierii au văzut în aceste numiri intenţia domnului de a lua pîrghiile puterii în mînă şi l-au acuzat de nepotism. Doi dintre miniştrii înlocuiţi, Iordache Filipescu şi Barbu Ştirbei, aveau să devină şefii opoziţiei. Ştirbei s-a retras supărat la Paris pînă în 1836, cînd, reales, avea să-şi reia locul în Adunare. Gh. Bibescu, numit secretar de stat în noul cabinet, a demisionat în semn de solidaritate cu fratele său Ştirbei şi a luat conducerea opoziţiei în Adunare.

Nemulţumirea boierilor s-a manifestat printr-o politică de obstrucţie faţă de proiectele guvernului, mai ales cînd ele veneau din partea ministrului de interne. Această atitudine a devenit şi mai dîrză cînd moderatul Minciaky a fost înlocuit cu baronul Rückmann în postul de consul general al Rusiei la Bucureşti.

Opoziţia a găsit în gestiunea financiară a guvernului un motiv legal de luptă. Banii încasaţi în 1834 pentru plata datoriilor au fost cheltuiţi pentru alte scopuri, încît cotele adiţionale votate pentru 1834 şi 1835 au continuat să fie înnoite şi încasate şi în anii următori, pînă în 1838, cînd, din ordinul Rusiei şi Turciei, produsul lor a fost trecut pe seama vistieriei, care, în cursul anilor 1838—1841, percepînd noi cote de la birnicii ţării, a izbutit să achite datoriile şi să renunţe la impozitele suplimentare. Dezbaterile asupra chestiunilor financiare au luat forme deosebit de violente şi au înăsprit relaţiile între domn şi Adunare.

Pentru a crea dificultăţi lui Al. Ghica, opoziţia a exploatat problema delicată a aşa-numitului «articol adiţional», a cărei soluţie cerea tact şi prudenţă din partea tuturor membrilor Adunării. În cursul negocierilor de la Constantinopol pentru confirmarea de către turci a Regulamentului organic în 1833, ambasadorul rus a introdus unele modificări şi întregiri. În acelaşi timp, el a cerut ca Poarta să confirme nu numai Regulamentul, ci şi toate legile votate de Adunare în timpul administraţiei lui Kiselev, legi care urmau să formeze corp comun cu textul iniţial al Regulamentului. Prin convenţia de la Petersburg, Poarta l-a confirmat în termenii propuşi de guvernul rus.

Textul astfel modificat cuprindea un articol adiţional care limita puterea legislativă a principatelor, subordonînd aprobării puterii suzerane (Turcia) şi protectoare (Rusia) orice modificare a constituţiei, ceea ce ştirbea dreptul de legiferare al Adunării. Ghica ar fi voit să evite dezbaterile asupra articolului adiţional, pe care le prevedea furtunoase şi zadarnice. La sfîrşitul sesiunii din 1836, el a propus să se constituie o comisie care să colaţioneze noul text cu originalul şi să-l supună sancţiunii sale în timpul vacanţei parlamentare. Dar comisia nu şi-a depus raportul, care conchidea la respingerea articolului adiţional, decît pe biroul noii Adunări, în care opoziţia era şi mai numeroasă decît în Adunarea precedentă. Situaţia, şi aşa destul de delicată, s-a înrăutăţit în urma crizei de guvern, determinată de falimentul bancherului St. Moscu, care avansase în 1834, pentru a asigura numirea lui Ghica, 3 000 000 de lei. Miniştrii de finanţe (Al. Vilara) şi de justiţie (Al. Filipescu-Vulpe) şi secretarul de stat (Arsachi) încercaseră să salveze situaţia lui Moscu, vărsîndu-i sume importante din bugetul statului. Descoperiţi, ei au fost siliţi să demisioneze. Cu toate că Ghica a introdus în noul său cabinet pe Barbu Ştirbei, în nădejdea că acesta, ca fost colaborator intim al lui Kiselev şi coautor al legilor introduse în Regulament, va izbuti să obţină ratificarea Regulamentului, Adunarea a respins articolul adiţional.

Rückmann a cerut domnului să proroge Adunarea și a plecat la Constantinopol, de unde, în mai 1838, a adus un firman prin care Poarta ordona lui Al. Ghica să supună din nou Adunării articolul adițional și amenința pe toți deputații care s-ar împotrivi. La 10 mai 1838, articolul a fost votat.

Opoziția boierimii liberale

Purtătorul de cuvînt al opoziției în chestiunea articolului adițional a fost Ion Cîmpineanu, șeful partidei naționale din Adunare și al *Societății filarmonice*, constituite pentru a susține un program înaintat de revendicări și reforme burghezo-liberale. Ion Cîmpineanu, ajutat de Félix Colson, fost atașat al consulatului francez la București și autor al unor scrieri interesante despre principate, a desfășurat o vie propagandă în capitală și în provincie pentru răspîndirea ideilor partidei naționale. Pe lîngă gruparea lui Cîmpineanu s-au constituit și unele societăți secrete, ca aceea a doctorului Tavernier, la care a aderat și Cîmpineanu, și aceea a lui Mitică Filipescu. Asemănătoare ca organizare și metode de acțiune, ele se deosebeau ca structură socială și program politic.

În noiembrie 1838, partida lui Cîmpineanu, compusă din membri ai Adunării și din alți boieri mari, a ținut o întrunire și a redactat un manifest care, declarînd ilegale numirea lui Ghica și Regulamentul organic, susținea unirea principatelor, adoptarea unei noi constituții și alegerea unui domn ereditar, care trebuia să fie Cîmpineanu. În același timp, Cîmpineanu și Colson au întocmit un proiect de constituție, care prevedea votul universal și eliberarea clăcașilor, fără pămînt. Proiectele de reformă ale partidei lui Cîmpineanu lăsau neatinsă marea proprietate, transformînd-o însă dintr-o stăpînire feudală într-o proprietate deplină, capitalistă, eliberată de orice servitute feudală.

Un astfel de program nu putea să obțină adeziunea maselor populare, iar planurile cu privire la revoluția generală s-au spulberat în vînt. Zvonurile că turcii ar intenționa să depună pe Ghica deschideau pentru Cîmpineanu perspectiva de a ajunge domn pe cale legală, cu sprijinul Angliei și al emigrației polone de la Constantinopol. Cîmpineanu a devenit deci legalist. Dar el n-a obținut sprijinul majorității boierilor mari pentru candidatura sa. Cei mai mulți s-au pronunțat pentru M. Sturdza, domnul Moldovei, prin alegerea căruia și ca domn al Țării Romînești s-ar fi putut realiza Unirea Principatelor. Sturdza a fost prevenit de acest plan și Cîmpineanu a plecat apoi, însoțit de Colson, la Constantinopol, la Paris și la Londra, dar n-a făcut decît să se compromită în ochii Curților suzerană și protectoare. La întoarcerea sa în țară a fost surghiunit la mănăstirea Mărgineni, apoi la Plumbuita, de unde n-a fost eliberat decît în martie 1841. Eșecul lui Cîmpineanu a întărit pentru moment situația lui Ghica. Poarta a investit pe Ghica cu dreptul de a pedepsi pe oricine ar tulbura dezbaterile Adunării sau ar amenința ordinea publică.

Mişcarea din 1840

Scurt timp după eşecul planurilor lui Ion Cîmpineanu, a intrat în acţiune societatea secretă organizată şi condusă de Mitică Filipescu. Condiţiile interne şi externe păreau favorabile unei mişcări care urmărea răsturnarea ordinii sociale existente şi instituirea unei noi orînduiri.

Pe plan intern, criza orînduirii feudale era în plină desfăşurare. Regulamentul organic nu rezolvase chestiunea agrară, marea problemă ce se punea societăţii romîneşti în curs de transformare. Caracteristica principală a acestei transformări e întărirea clasei burgheze. Dezvoltarea ei coincidea, pe de o parte, cu creşterea producţiei agricole — cerealieră şi animală — şi cu intensificarea exploatării ţărănimii, iar pe de alta, cu întărirea aparatului de stat creat de regimul Regulamentului organic. Pe elementele clasei burgheze, la care s-au adăugat elemente ale micii burghezii, meşteri, mici patroni, negustori, slujbaşi, militari, liber profesionişti, s-a întemeiat mişcarea revoluţionară condusă de Mitică Filipescu, care urmărea răsturnarea ordinii sociale existente şi instituirea unui nou regim.

Mişcarea conta pe războiul turco-egiptean, care provocase o agravare a crizei orientale şi pusese din nou la ordinea de zi problema împărţirii Imperiului otoman. În prima parte a anului 1840, încordarea relaţiilor dintre Anglia, favorabilă Turciei, şi Franţa, favorabilă Egiptului, deschidea perspectiva unui iminent conflict european, care a trezit în toate popoarele creştine din Imperiul otoman speranţa eliberării lor de sub stăpînirea turcească. Poporul romîn spera că, o dată cu destrămarea Imperiului otoman, va scăpa şi de suzeranitatea turcească şi de protectoratul ţarist şi de regimul instituit de Regulamentul organic. În aceste condiţii, lupta împotriva clasei stăpînitoare, al cărei sprijin erau Turcia şi Rusia ţaristă, îmbrăca un dublu aspect: naţional şi social.

În atmosfera înfrigurată a crizei orientale, societatea secretă condusă de Mitică Filipescu s-a organizat repede. În mai 1840, ea era deja constituită. Marea majoritate a membrilor ei erau oameni tineri, ieşiţi din păturile mijlocii. Din conducerea societăţii făceau parte, pe lîngă M. Filipescu — tînăr boier mare, doctor în drept de la Paris —, N. Bălcescu, cadet în armată, D. Macedonschi, participant la mişcarea din 1821, Telegescu, Serghiescu, Eftimie Murgu, J. A. Vaillant etc.

Societatea şi-a propus, după Bălcescu, să realizeze «întrutotul dorinţele şi trebuinţele poporului», adică, din punct de vedere politic, independenţa ţării, iar din punct de vedere social, lichidarea regimului feudal prin eliberarea clăcaşilor şi împroprietărirea lor pe cale embaticară, cu o mică despăgubire, mai mult simbolică, pentru proprietari. Reforma agrară preconizată de societatea secretă prevedea suprimarea tuturor drepturilor feudale şi crearea unui nou regim, în care ţăranul să fie liber şi posesor deplin al pămîntului aflat în folosinţa sa, inclusiv prisoasele. Ea avea, incontestabil, un caracter revoluţionar.

Proiectul de constituţie elaborat de conducătorii mişcării proclama egalitatea tuturor cetăţenilor în faţa legilor, desfiinţarea rangurilor şi privilegiilor şi libertatea personală. Statul moşieresc avea să fie înlocuit cu o republică democrată, susţinută de o armată revoluţionară. Acest program trebuia să fie realizat printr-o răscoală armată, în condiţiile unui conflict internaţional care să împiedice intervenţia Rusiei ţariste şi a Turciei.

Or, în a doua jumătate a anului 1840, s-a produs o bruscă întorsătură în situaţia internaţională. Franţa n-a îndrăznit să provoace un conflict cu Anglia. Înţelegerea dintre Anglia şi Rusia, pecetluită prin tratatul de la Londra din iulie 1840, a evitat conflictul european pe care conta mişcarea revoluţionară din Ţara Romînească.

Cu toate acestea, situaţia internă oferea conducătorilor mişcării condiţii favorabile scopului lor, dar ei n-au profitat de ele. Au comis eroarea gravă de a neglija importanţa păturilor sărace din populaţia urbană. Ei au căutat sprijin (evident, sub influenţa evenimentelor din 1821) în masele ţărăneşti din Oltenia, pe care însă nu le-au putut pune în mişcare. În afară de aceasta, ei au primit în rîndurile lor « simpatizanţi » din mica boierime, care s-au dovedit trădători.

Denunţaţi în octombrie 1840, conducătorii mişcării au fost arestaţi, judecaţi şi condamnaţi la cîte 8—10 ani de ocnă sau închisoare în mănăstirea Snagov. N. Bălcescu, fiind declarat minor, a fost internat în mănăstirea Mărgineni.

Pentru a compromite mişcarea în faţa opiniei publice şi pentru a descuraja orice mişcare socială în viitor, Al. Ghica şi clasa stăpînitoare i-au pus în sarcină scopuri pe care nu le-a avut şi au calificat-o drept « complot criminal » împotriva ţării. Ei nu au putut însă distruge gîndirea socială înaintată a tinerilor revoluţionari din 1840.

Reprimarea mişcării revoluţionare din 1840 n-a întărit poziţia lui Al. Ghica. Marea boierime a continuat să-i facă obstrucţie în Adunare şi, în lipsa unui regulament de ordine al Adunării, pe care boierii au refuzat să-l întocmească, domnul a fost obligat de ostilitatea sistematică a opoziţiei să recurgă la măsuri disciplinare, care au îndîrjit şi mai mult pe adversarii săi. Preşedintele Adunării şi boierii l-au denunţat consulului rus, I. A. Daşkov, care l-a silit să revoce pedeapsa aplicată lui Em. Băleanu, surghiunit pentru insulte aduse în plină Adunare ministrului de finanţe.

Alegerile din noiembrie 1841 au fost cîştigate de opoziţie, care a început imediat o campanie necruţătoare împotriva domnului. Răspunsul la mesaj a fost un rechizitoriu violent împotriva lui Ghica, care, pe drept şi nedrept, a fost acuzat de toate abuzurile comise în timpul guvernării lui şi, mai ales, de a fi voit să schimbe dispoziţiile Regulamentului organic cu privire la relaţiile dintre proprietari şi clăcaşi.

Mişcările revoluţionare antiotomane de la Brăila (1841—1843)

La slăbirea poziţiei şi la demiterea lui Ghica au contribuit şi mişcările antiotomane ale bulgarilor, grecilor şi sîrbilor din Principatele romîne şi din sudul Rusiei. Crunta exploatare otomană a silit un mare număr de bulgari să emigreze şi să se aşeze în principate şi în Rusia. Majoritatea imigranţilor era compusă din ţărani care, după o scurtă perioadă de regim de favoare, au fost supuşi aceloraşi obligații care apăsau asupra clăcaşilor. Printre ei era însă şi o pătură de meşteşugari şi de negustori, în rîndul căreia a prins ideea de eliberare a țării lor de sub stăpînirea turcească, mai ales în urma răscoalelor din Imperiul otoman. La mişcarea bulgarilor de la noi s-au asociat şi bulgarii din sudul Rusiei, grecii numeroşi de la Brăila şi Galați şi sîrbii partizani ai lui Miloş Obrenovici. Acesta se afla în Țara Romînească şi spera să-şi redobîndească tronul printr-o răscoală generală a creştinilor din Imperiul otoman. El cîştigase şi pe un membru al guvernului romîn, C. Suțu, pe care-l propuse domnitor al Bulgariei eliberate. Suțu s-a servit de un boier de rang inferior, A. Deşu, de origine bulgar. Ceata de vreo 240 de bulgari, greci şi sîrbi, concentrată la Brăila, sub conducerea lui Vîlkov, avea să treacă în Bulgaria pentru a provoca acolo o răscoală generală. Dar ea n-a izbutit să treacă Dunărea, din cauza intervenției trupelor romîne. Cei mai mulți răsculați au fost făcuți prizonieri şi condamnați la muncă silnică la ocnele de la Telega (1 iulie 1841).

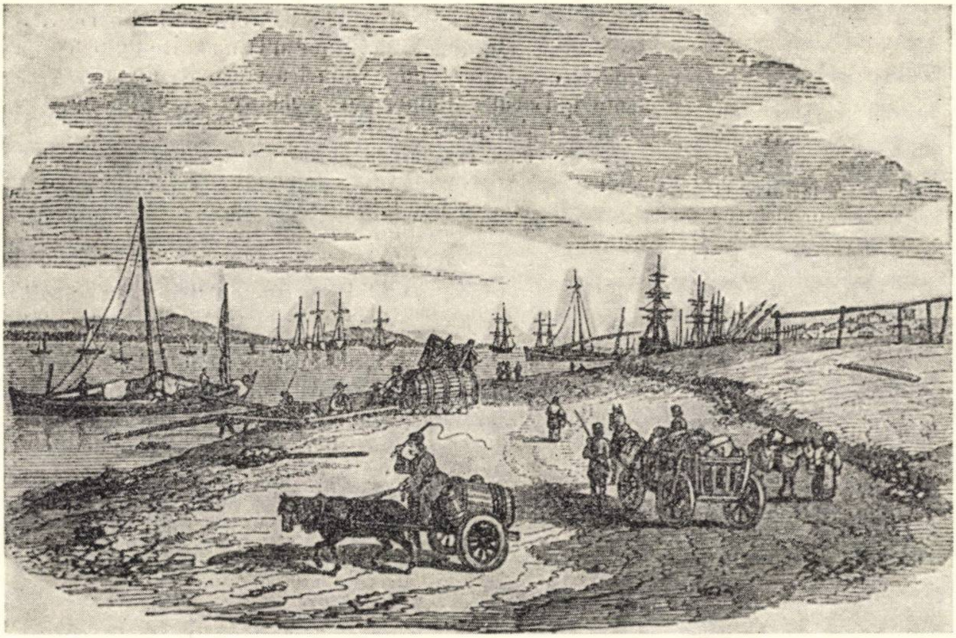

Fig. 160. — Vederea portului Brăila.

La începutul anului 1842, o nouă mişcare greco-bulgară s-a produs la Brăila, sub conducerea grecului Stavri şi a revoluționarului bulgar Rakovski. Bulgarii din sudul Rusiei, Moldova şi Țara Romînească, împreună cu grecii din principalele oraşe romîne, s-au înțeles să se întrunească la Brăila, să dea foc cazărmii şi să profite de panica produsă pentru a pune mîna pe armele soldaților şi a trece Dunărea. Dar complotul a fost descoperit şi principalii lui membri arestaţi. Aceste evenimente au fost exploatate de opoziţie împotriva domnului. Denunţat Curţilor suzerană şi protectoare, care au ordonat o anchetă, Al. Ghica a fost demis la 7 octombrie 1842.

În 1843, sub domnia lui Gh. Bibescu, mişcarea a izbucnit pentru a treia oară, cu aceiaşi protagonişti: Deşu, Vîlkov şi, din umbră, C. Suţu, eternul candidat la tronul Bulgariei. Mişcarea avea acum o bază mai largă; se spera în sprijinul Rusiei şi al celor patru « eterii »: bulgară, sîrbă, greacă şi romînă. Elementul nou îl constituia încercarea de a atrage în mişcare ţărănimea romînă, prin promisiunea unei simple reduceri a capitaţiei. Slăbiciunea acestui program şi planul de luptă bazat pe iniţiativa unui mic grup de militari, caracteristic societăţilor carbonare, condamnau şi această încercare la eşec.

Planul iniţial prevedea o răscoală generală în Ţara Romînească, cu prilejul plecării lui Gh. Bibescu la Constantinopol pentru învestitură sau la întoarcerea lui, cînd trebuia atacat şi omorît. Răsculaţii îşi propuneau să provoace la Brăila un mare incendiu, pentru ca, în confuzia generală, să poată ocupa oraşul şi să pună mîna pe armele garnizoanei, apoi să treacă în Dobrogea şi de acolo să provoace o răscoală în Bulgaria. Dar complotul a fost descoperit şi organizatorii lui, în frunte cu Vîlkov şi Deşu, arestaţi, duşi la Bucureşti şi condamnaţi la 15 ani de ocnă. C. Suţu a fost scos şi de data aceasta din cauză. Vîlkov şi Deşu, trimişi la ocnele de la Telega, au încercat în 1844 să evadeze împreună cu alţi condamnaţi, dar n-au izbutit şi au fost condamnaţi la moarte. Bibescu le-a comutat pedeapsa capitală în muncă silnică pe viaţă.

Domnia lui Gh. Bibescu (1842—1848)

Obşteasca Adunare Extraordinară, convocată pentru 20 decembrie 1842, conform Regulamentului organic, pentru a alege noul domn, se compunea din 50 de boieri mari, 73 de boieri de rangul al doilea, 36 de rangul al treilea, delegaţi de judeţe, şi 27 de reprezentanţi ai oraşelor, care, împreună cu cei 3 episcopi şi cu mitropolitul, alcătuiau 190 de deputaţi; dintre aceştia, 159 aparţineau clasei boiereşti. Adunarea nu reprezenta deci decît marea boierime, boierimea avută de rangul al doilea şi al treilea, precum şi pătura cea mai înstărită a negustorilor şi patronilor de ateliere. Imensa majoritate a populaţiei, adică masele muncitoare de la oraşe şi de la sate, n-au avut nici un deputat în Adunarea care avea să aleagă pe şeful statului.

Candidatul la domnie, după Regulamentul organic, trebuia să facă parte dintre boierii de clasa întîia, cu o vechime de cel puţin trei generaţii de « nobleţe », să aibă 40 de ani împliniţi, să fie de naţionalitate romînă. La verificare s-a constatat că 37 de boieri mari întruneau aceste condiţii; 16 au renunţat, încît a rămas ca Adunarea să aleagă domnul dintre 21 de candidaţi.

A fost ales Gh. Bibescu cu 131 de voturi pentru şi 49 contra. La 5/17 ianuarie 1843, Poarta a confirmat alegerea şi a trimis lui Bibescu insignele domniei.

Noul domn era unul dintre cei mai bogați boieri din țară. Numeroasele lui latifundii proveneau din moșteniri, înfieri și din zestrea soției sale, Zoița Brîncoveanu, dar și din uzurpări de pămînt moșnenesc și din beneficiile înaltelor funcții pe care le ocupase.

Gh. Bibescu era om cult (făcuse dreptul la Paris), înzestrat cu o mare ușurință de vorbă, dar impulsiv, vanitos și vindicativ. Alegerea lui s-a datorat campaniei pe care a condus-o împotriva lui Al. Ghica în Adunare.

Bibescu și-a inaugurat domnia printr-o proclamație-program, în care anunța hotărîrea sa de a pune ordine în administrație. În fața Adunării, el a făcut apel la strînsa colaborare dintre puterea legislativă și cea executivă. Adunarea era aceeași care, sub conducerea lui Bibescu, făcuse obstrucție lui Ghica. Era de așteptat ca buna înțelegere dintre domn și Adunare să dureze. Dar toți candidații la domnie înlăturați erau opozanți predestinați, și conflictul a izbucnit de la primele proiecte de lege prezentate de guvern, privitoare la atribuțiile instanțelor judecătorești și la zestre [1].

Dar ruptura definitivă s-a produs în 1844, cînd Adunarea a anulat concesiunea acordată de domn, în octombrie 1843, maiorului rus Trandafilof de a explora și exploata minele metalifere pe care le va descoperi în țară. Acuzînd Adunarea de «viclene insinuări» și de «duh voitor de rău», Bibescu a dat ordin ca cererea lui Trandafilof și autorizația dată de el să fie publicate pentru lămurirea publicului și apoi a prorogat Adunarea fără termen. Curțile suzerană și protectoare au aprobat măsura și, timp de aproape doi ani, Bibescu a guvernat prin decrete-legi, dictatorial.

În vremea aceasta, mișcarea revoluționară antifeudală, întreruptă în 1840 prin arestarea și condamnarea principalilor ei promotori, începe să prindă din nou putere. Ieșind din închisoare, N. Bălcescu a înființat, împreună cu I. Ghica, o nouă societate secretă, *Frăția*, care a făcut apel nu numai la burghezie și la boierimea liberală, ci și la mica burghezie, la muncitori și mai ales la clăcășimea satelor.

În septembrie 1846 s-a descoperit în plaiul Cloșani (Mehedinți) un început de complot împotriva regimului, conceput de N. Ţimbru și de pitarul Drăghiceanu Hîrgot, în colaborare cu un preot, Dinu. Aceștia au fost arestați și aduși la București. Bibescu, care și-a dat seama de gravitatea mișcării, a însărcinat pe șeful armatei cu anchetarea lor. S-a aflat că Hîrgot avea pregătiți 600 de oameni vrednici, cu care își închipuia că «ar putea ține război șapte ani». Totuși, din lipsă de dovezi concludente și pentru a pune capăt vîlvei ce se iscase, Bibescu n-a montat obișnuitul proces, ci a dispus ca Dinu să fie surghiunit la mănăstirea Tismana, iar Ţimbru și Hîrgot să fie îndepărtați din județul Mehedinți. În 1847 li s-a permis să se întoarcă în județul lor, dar nu în plaiul Cloșani. În sfîrșit, lui Hîrgot i s-a dat voie să se întoarcă acasă, iar preotul Dinu a fost mutat la mănăstirea Motru, de unde a fost eliberat de Magheru în timpul revoluției din 1848.

---

[1] Acest din urmă proiect interesa direct pe Bibescu. El voia să dispună de o parte din imensa zestre a soției sale, Zoița Brîncoveanu, de care voia să divorțeze pentru a se căsători cu Maricica Ghica, născută Văcărescu. Opoziția dîrză cu care cele două proiecte au fost întîmpinate a silit pe Bibescu să retragă primul proiect și să-l facă uitat pe al doilea.

Cînd în noiembrie 1846 a fost aleasă o nouă cameră, ea era compusă numai din partizani ai lui Bibescu, încît aceasta a putut inaugura «epoha unei desăvîrșite uniri între stăpînire și Obșteasca Adunare» și această desăvîrșită unire ar fi putut dura cinci ani, durata legislaturii, dacă revoluția din 1848 n-ar fi venit să pună capăt domniei lui Gh. Bibescu.

Moldova. Domnia lui Mihai Sturdza (1834—1849)

Moldova n-a avut în cursul perioadei regulamentare pînă la 1849 decît un singur domn, pe Mihai Sturdza, numit de Poartă la propunerea Rusiei, la 22 martie 1834. Combătut tot atît de violent ca și Al. Ghica, el a știut însă să domine opoziția, reușind să scape fără nici o pagubă și din revoluția din 1848.

Avea 39 de ani cînd a fost numit domn. Spirit vioi și practic, remarcabil prin cunoștințele sale și prin talentul de vorbitor, el a fost un autentic reprezentant și apărător al clasei sale. Deși moștenitor al unor moșii întinse, nu s-a folosit de talentele sale decît pentru a se îmbogăți și mai mult, prin orice mijloace, prin moșteniri abil pregătite (ca aceea, imensă, de la T. Balș), prin cotropiri de proprietăți, mai ales mănăstirești și răzășești, prin arenda vămilor și ocnelor, prin luarea în întreprindere a lucrărilor publice sub numele altora și prin judecăți nedrepte.

Deși bun organizator, el a fost însă, pe bună dreptate, acuzat că a știut să tragă folos personal chiar și din lucrările publice care constituie de fapt incontestabilul său merit, ca, de exemplu, din construcția șoselelor care treceau pe moșiile sale și din pavarea Iașilor. Adversarii mai aveau dreptate să-l acuze că, pentru a-și aranja mai ușor afacerile, s-a înconjurat de oameni venali și docili, ca, de pildă, de Canta, nepotul mitropolitului Veniamin, prin care și-a însușit, sub forma unui schimb extrem de avantajos, moșiile din Bucovina ale Mitropoliei Moldovei.

Prin căsătoria sa cu fiica lui Șt. Vogoride, principe de Samos, și-a asigurat un apărător influent la Poartă. A putut astfel să țină în frîu marea boierime, intrigantă și turbulentă, dar a și servit-o. Dincolo de conflictele și interesele personale, marea boierime știa că M. Sturdza este cel mai vajnic apărător al privilegiilor ei de clasă. Așa a putut să se mențină în scaun pînă în 1849.

Primele dificultăți ale lui Sturdza au fost provocate de situația financiară. Pentru a-și acoperi cheltuielile de investitură, ca și Al. Ghica, el a cerut Adunării sporirea listei civile cu 400 000 de lei și o indemnizație de 1 200 000 pentru cheltuielile de la Poartă. Aceste sume au dezechilibrat bugetul pe anul 1835. Pentru acoperirea deficitului, s-a propus majorarea capitației cu 10 lei, dar Curtea de la Petersburg n-a admis decît o majorare de 3/10 din capitație, adică de 9 lei.

Afară de aceasta, ţara era ameninţată de foamete, în urma secetei din 1834. Pentru a cumpăra cereale şi a le împărţi locuitorilor, guvernul a cerut mănăstirilor un împrumut şi a suspendat plata despăgubirii datorate boierilor pentru scutelnici. Mai tîrziu, Sturdza a fost acuzat că a întrebuinţat aceşti bani în scopuri personale.

Nerăbdător să-şi achite cît mai repede datoriile, Sturdza a recurs la toate mijloacele de care se serviseră fanarioţii pentru a face bani: dregătoriile au fost scoase la mezat; dreptatea vîndută cui dădea mai mult; Mitropolia silită să schimbe mai multe moşii din Bucovina în valoare de 50 000 de galbeni cu una singură din Moldova, a lui Sturdza, evaluată la 13 000 de galbeni; vînzarea titlurilor nobiliare şi întrebuinţarea corvezilor publice pentru construcţia palatului său de la Socola şi a şoselei Mihăileni—Iaşi—Galaţi, care trecea pe moşia sa.

Marii boieri l-au denunţat curţilor suzerană şi protectoare, ambasadorului rus de la Constantinopol şi consulatului de la Iaşi. Mihai Sturdza a răspuns prin contramemorii în care, la rîndul său, a atacat pe boieri pentru nesupunerea şi agitaţia lor anarhică.

El a căutat îndeosebi să dea satisfacţie Curţii de la Petersburg cu privire la reprimarea ideilor de libertate, conformîndu-se cu exactitate şi zel instrucţiunilor primite în acest scop de la ea, mai ales că ele corespundeau propriilor sale principii politice. Astfel, pentru a da guvernului ţarist o probă de sinceritate, s-a grăbit să mute pe cei doi fii ai săi şi pe M. Kogălniceanu, trimişi pentru studii în Franţa, de la Lunéville la Berlin, spre a-i feri de contagiunea ideilor revoluţionare din Franţa.

Sturdza a dat şi alte dovezi de abilitate politică. Textul Regulamentului organic, împreună cu legile din 1833 şi 1834 şi cu actul adiţional, a fost votat de Adunare fără nici o dificultate, la 1 aprilie 1835.

Ameliorarea relaţiilor cu consulatul rus şi firmanul Porţii au încurajat pe Sturdza să lovească în adversarii săi. Şefii opoziţiei — C. Sturdza, Al. Sturdza şi Gh. Ghica — au fost surghiuniţi la moşiile lor. În acelaşi timp, şase deputaţi care semnaseră un memoriu adresat ţarului Nicolae I împotriva domnului au fost excluşi din Adunare şi s-a hotărît să se ţină alegeri parţiale pentru înlocuirea lor. Dar, la intervenţia consulului general rus, Sturdza a renunţat la alegeri şi a admis ca cei şase deputaţi să fie judecaţi de Adunare. Condamnaţi de Adunare, ei au fost iertaţi de domn. Cei trei boieri surghiuniţi au fost de asemenea eliberaţi şi autorizaţi să se întoarcă la Iaşi.

Cu toate că opoziţia n-a dezarmat, Sturdza a ieşit întărit din acest conflict, cum aveau s-o dovedească alegerile din 1837, care au dat o majoritate favorabilă domnului. Faptul că Sturdza a putut influenţa un corp electoral, format în mare majoritate din boieri mari, dovedeşte că a ajuns să-i domine.

Colaborarea lui Sturdza cu reprezentanţii Rusiei ţariste i-a adus avantaje materiale şi politice însemnate. Cu prilejul vizitei sale la Iaşi în august 1843, consulul general al Rusiei la Bucureşti, I. A. Daşkov, a aprobat toate măsurile propuse de domn: alegerea mitropolitului dintre cei doi episcopi, de Roman şi de Huşi, cum dorea domnul, şi nu dintr-un număr mai mare de candidaţi, cum propunea consulatul rus, bănuit că vrea să asigure alegerea stareţului mănăstirii Neamţ, Neonil, care era rus; majorarea listei civile cu 400 000 de lei vechi pe an; atribuirea taxei pe exportul de cereale, evaluate la 800 000 de lei vechi, domnului, jumătate pentru caseta lui particulară, jumătate pentru gratificaţii. Dar, mai ales, Sturdza a obţinut autorizaţia de a rezolva în sensul vederilor sale conflictul cu mitropolitul Veniamin.

La 23 martie 1839, Sturdza prezentase consulului general rus Rückmann un proiect de lege cu privire la aplicarea art. 417 al Regulamentului organic, care obliga mitropolia şi episcopiile să-şi plătească datoriile în termen de zece ani. După expirarea acestui termen, nici un împrumut nou nu mai putea fi făcut fără aprobarea domnului şi a Adunării. Sensul proiectului era de a subordona statului gestiunea averilor mănăstireşti. Sturdza ar fi voit să supună acestui regim şi averile mănăstirilor închinate. Guvernul ţarist a aprobat proiectul, cu excepţia dispoziţiilor relative la mănăstirile închinate. Mitropolitul Veniamin s-a opus şi, la ameninţarea de a fi destituit, şi-a prezentat demisia (18 ianuarie 1842).

Sturdza s-a grăbit să primească demisia şi să informeze Adunarea, care nu s-a mulţumit să ratifice politica domnului, ci l-a încurajat să propună ca, pe viitor, Eforia şcoalelor şi a casei milelor să fie compuse numai din laici.

Dar, în absenţa din ţară a lui Sturdza, care, la 3 mai 1842, plecase la Berlin, fracţiunea opoziţionistă, în frunte cu C. Conachi, a pornit o acţiune de reabilitare a lui Veniamin şi a pregătit împotriva lui Sturdza un memoriu, care urma să fie prezentat comisarilor rus şi turc, veniţi să ancheteze situaţia lui Al. Ghica din Ţara Romînească.

Întors în ţară, Sturdza a declarat că mai curînd abdică decît să admită rechemarea mitropolitului Veniamin şi, prin memorii explicative, a izbutit să obţină din partea guvernului ţarist declaraţia că renunţă la reînscăunarea mitropolitului, iar de la sinodul patriarhiei de la Constantinopol, cîştigat de Vogoride cu 2 000 de galbeni, aprobarea tuturor schimbărilor. Meletie de Roman a fost ales mitropolit, iar Adunarea a votat, în 1844, legea administraţiei bunurilor bisericeşti, care echivala cu o secularizare. La 31 ianuarie 1844, Mihai Sturdza a decretat dezrobirea ţiganilor statului şi mănăstirilor. Exemplul lui a fost urmat de Gh. Bibescu în 1847. *Propăşirea* lui M. Kogălniceanu a sărbătorit evenimentul printr-un supliment extraordinar, tipărit pe hîrtie verde — « culoarea speranţei » — în care dezrobirea ţiganilor era socotită ca un mare act de dreptate şi moralitate. Autorii reformei au văzut mai ales folosul pe care economia îl putea trage din folosirea ţiganilor dezrobiţi ca lucrători în industrie şi ca birnici ai statului.

Opoziţia contra lui Sturdza

Mihai Sturdza a fost combătut tot timpul cîrmuirii sale de trei grupuri de opoziţie. Primul grup era al marilor boieri, care toţi se considerau egali cu domnul şi toţi urmăreau să ajungă domni. Al doilea grup era format din boieri de rangul al doilea şi al treilea, dintre care unii îşi cumpăraseră caftanul în timpul lui Ioniţă Sandu Sturdza, iar alţii au ajuns boieri prin asimilarea funcţiilor cu rangurile boiereşti. Mihai Sturdza a fost acuzat că a făcut comişi «din feciorii de casapi şi de cizmari». Printre noii boieri erau mulţi negustori care, fără să renunţe la practica meseriei lor, şi-au cumpărat rangul pentru a beneficia de scutirea de impozite şi de celelalte privilegii boiereşti. Ei aveau să întărească opoziţia boierilor mici nu numai împotriva lui Sturdza, ci şi împotriva marii boierimi. Ei constituiau, în rîndurile boierimii mijlocii şi mici, un grup burghez care avea să împingă boierimea mică şi mijlocie spre revendicări mai înaintate decît tendinţa retrogradă de a dobîndi egalitatea de drepturi cu marea boierime. Dar opoziţia cea mai radicală şi cea mai sistematică a venit din partea tineretului intelectual, ieşit din rîndul boierimii şi negustorimii şi format la universităţile din Apus, de unde s-a întors impregnat de idei şi aspiraţii progresiste.

Primul grup a făcut opoziţie lui Sturdza prin intrigi în Adunarea Obştească şi în saloane şi prin denunţuri la Poartă şi la Curtea de la Petersburg. Opoziţia aceasta a fost uşor stăpînită de Sturdza prin contramemorii şi prin corupţie.

Opoziţia boierimii mici şi mijlocii şi-a găsit expresia în « complotul » confederativ al comisului Leonte Radu. Născut în Turcia, emigrat în Rusia, trecut apoi în Moldova, unde a arendat moşii şi a ajuns preşedinte al judecătoriei de Neamţ, Leonte Radu a organizat, sub influenţa emigraţiei polone, o conjuraţie pe care a numit-o « confederativă », fiindcă îşi propunea să formeze din Moldova, Ţara Romînească şi Serbia o confederaţie după modelul celei germane. Conjuraţia, din care făceau parte vreo 75 de persoane şi de care nu erau străini boieri mari ca Iorgu Sturdza din Păstrăveni, fiul fostului domn Ioniţă Sandu Sturdza, C. Sturdza din Ruginoasa şi alţii, urmărea răsturnarea regimului corupt al lui Mihai Sturdza şi instituirea unui stat aristocratic, în frunte cu un domn ereditar supus Porţii şi condus tot de boieri, singurii înzestraţi cu drepturi politice. Proiectul de reforme era opera boierimii de treapta a doua şi a treia, cum rezultă din revendicarea deplinei egalităţi între toate treptele boiereşti, de la marele logofăt pînă la marele şetrar, şi din propunerea ca boierimea să se transforme într-o nobilime înzestrată cu un statut juridic ereditar. Se prevedeau şi titlurile de principe, conte, baron, cavaler, ca în Austria. Puterea legislativă avea să fie atribuită unui senat, compus din 12 membri, prezidat de domn, şi unui seim (adunare) compus din 32 de deputaţi, dispunînd de un venit liber de 3 000 de galbeni. Proiectul proclama libertatea gîndirii şi a tiparului, dezrobirea ţiganilor, acces liber la toate funcţiile, revizuirea raporturilor dintre clăcaşi şi proprietari de către seimul nobiliar, crearea unei industrii naţionale apărate de un tarif vamal protecţionist, deschiderea de mine, construcţia de şosele, înfiinţarea unei bănci de stat, deschiderea unei universități și a două școli după modelul austriac, secularizarea averilor mănăstirilor închinate, cu plata unei rente anuale pentru Sf. Mormînt. Proiectul menținea deci stăpînirea boierilor în stat, cu singura deosebire că de privilegiile marii boierimi aveau să se împărtășească toate treptele boierești. Caracterul reacționar al proiectului rezulta și din faptul că el nu prevedea nici o măsură pentru emanciparea și împroprietărirea clăcașilor și pentru lichidarea relațiilor feudale. Dimpotrivă, prin transformarea boierimii într-o nobilime ereditară, proiectul urmărea să consolideze dominația boierilor. « Conjurația » n-a fost, în fond, decît o manifestație a opoziției boierești împotriva lui Mihai Sturdza. Ea s-a dizolvat o dată cu expulzarea lui Leonte Radu în sudul Dunării.

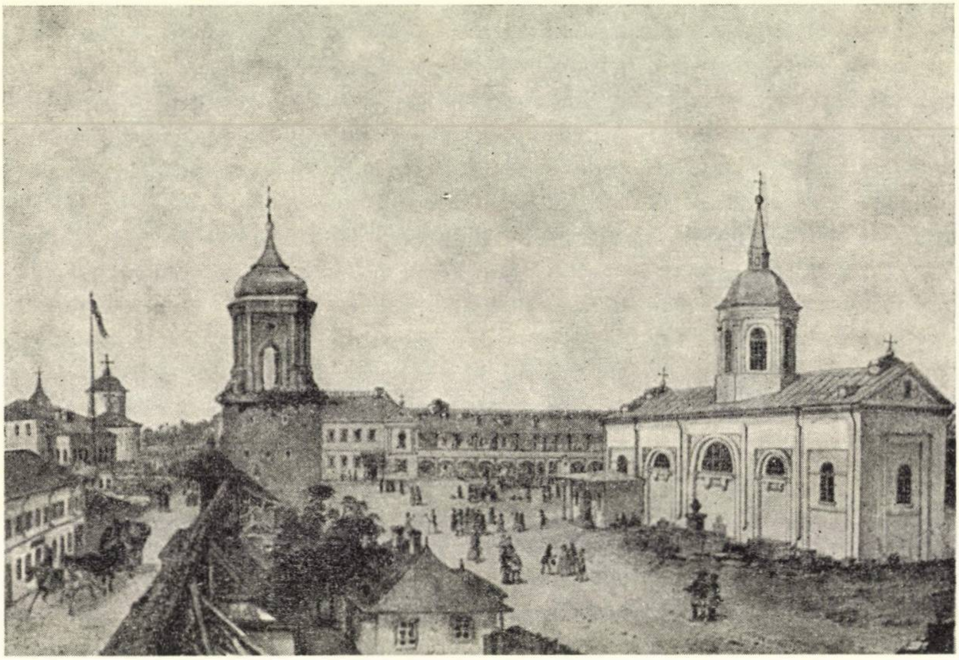

Fig. 161. — Curtea spitalului Sf. Spiridon din Iași.

Opoziția tineretului intelectual i-a dat de lucru lui Sturdza în tot timpul domniei. Ea a fost condusă de cele mai mari nume ale culturii moldovenești din vremea aceea: C. Negruzzi, M. Kogălniceanu, Alecu Russo, Vasile Alecsandri, la care s-au alăturat Anastase Panu, V. Mălinescu, C. Negri ș.a., reprezentanți de seamă ai luptei pentru democrație și unire. Ei au dus lupta împotriva regimului autoritar și corupt al lui M. Sturdza prin toate mijloacele: presă, întruniri, propagandă la țară, societăți secrete. M. Sturdza i-a combătut înăsprind cenzura și întărind aparatul de represiune. În 1838, C. Negruzzi a fost surghiunit la moșia sa ca « propagandist al libertății », pentru articolul *Despre ruinele și ruinările Moldovei*, publicat în *Albina romînească*. În același an, suplimentul literar al *Albinei*, *Alăuta romînească*, a fost suprimat fiindcă a publicat articolul lui M. Kogălniceanu despre whist (joc de cărți). În 1840 a fost suprimată *Dacia literară*, iar fostul ei director, M. Kogălniceanu, a fost surghiunit în octombrie 1844 la mănăstirea Rîșca, fiindcă a apărat în fața Divanului domnesc drepturile orașului Botoșani împotriva călugărilor de la mănăstirea Popăuți, care revendicau ocolul orașului. În același an, C. Negruzzi a fost deportat pentru nuvela *Tudorică*. M. Kogălniceanu are marele merit de a fi ridicat cel dintîi chestiunea emancipării țiganilor și de a fi susținut, încă din 1840, egalitatea oamenilor « fără deosebire de rang și de naștere »[1] și împroprietărirea țăranilor.

Cu toate acestea, carbonarismul, care ignora chestiunea țărănească și adoptase ca mijloc de acțiune complotul, mai ales complotul militar, are încă partizani în Moldova, chiar și după lichidarea încercării lui Leonte Radu. În 1839, unterofițerul Vasile Popovici a organizat un complot, care, după Vaillant, ar fi urmărit să omoare pe toți boierii din Moldova. Descoperit, el a fost condamnat la ocnă pe viață.

Mișcarea revoluționară din 1846

O importanță mult mai mare — atît prin ramificația sa și prin personalitatea participanților, cît și prin urmările sociale și politice — a avut-o *Asociația patriotică*. Din ea făceau parte, în afară de spătarul T. Dormuz, T. Sion și T. Rîșcanu — denunțați la 17 iunie 1846 de M. Sturdza la Constantinopol că « prin opoziția lor provoacă tulburări în orice moment, devenind periculoase liniștii țării » —, V. Mălinescu, Al. I. Cuza, I. Racliș, Ion Lambrior, și Grigore Cuza, Gr. Carp, D. Miclescu, T. Gheorghiu ș.a. Asociația cuprindea în rețeaua sa toate orașele Moldovei, dar centrul ei se afla în ținutul Vaslui, la moșia Holmu a lui T. Rîșcanu, care era secretarul și membrul său cel mai activ. Programul asociației era dezrobirea țiganilor boierești, egalitatea juridică și impozitul pe moșii, ceea ce însemna abolirea privilegiului la care boierii țineau cel mai mult: scutirea de impozite. Membrii au desfășurat o intensă propagandă împotriva regimului aristocratic al lui Sturdza prin memorii, pamflete și foi volante, răspîndite la Iași și în alte orașe ale țării. Poliția lui Sturdza a constatat că aruncarea pamfletelor prin curțile consulatelor, oficiilor publice și caselor boierești coincideau cu sosirea la Iași a lui Rîșcanu, Dormuz și Sion. Planul asociației era de a ataca cîrmuirea cu o ceată înarmată. Rîșcanu, care umbla pretutindeni însoțit de cinci oameni călări, « buni pușcași », strînsese la Holmu praf de pușcă și plumb și începuse să organizeze un detașament militar.

În toamna anului 1846, guvernul a descoperit locul unde se ascundea Rîșcanu și forțe armate au atacat într-o noapte Holmu. Rîșcanu a izbutit să scape şi să ajungă la Paris, datorită devotamentului lui V. Mălinescu, care a fost prins, degradat din « evghenie » şi expulzat în Bucovina. La Iaşi a fost arestat N. Istrati, la Bîrlad C. Racliş, la Galaţi clucerul Gheorghiu. Ceilalţi membri au fost închişi, surghiuniţi la moşiile lor sau siliţi să emigreze.

---

[1] M. Kogălniceanu, *Scrisori, 1834—1849*, ed. P. V. Haneș, București, 1913, p. 171.

Lichidarea *Asociaţiei patriotice* prin arestarea sau exilarea membrilor ei, asociaţie care cuprindea marea majoritate a intelectualităţii progresiste moldovene, avea să lipsească în 1848 mişcarea revoluţionară de şefii ei şi explică uşurinţa cu care M. Sturdza a înăbuşit-o.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, Ed. politică, 1960.
K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 3, Bucureşti, Ed. politică, 1958.
V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 2 şi 3, Bucureşti, Ed. politică, 1961.

2. *Izvoare*

Periodice

Almanah al curţii şi al statului din Prinţipatul Valahii pentru anul 1840, Bucureşti.
Almanahul statului din Prinţipatul a toată Ţara Romînească, Bucureşti, 1835, 1841, 1842.
Analele parlamentare ale Romîniei, vol. I–XVI, Bucureşti, 1893–1910.
Anuarul Prinţipatului Ţării Romîneşti, Bucureşti, 1842.
Buletin. Gazetă oficială, Bucureşti, 1834, 1835, 1840, 1842, 1843, 1846, 1847.
Cantor de avis şi comers, Bucureşti, 1840–1843.
Învăţătorul satului, Bucureşti, 1846–1848.
Vestitorul romînesc, Bucureşti, 1843, 1845–1848.

Documente, cronici, lucrări contemporane

Bibescu, Gh., *Domnia lui Bibescu*, trad. de B. Florescu, vol. I–II, Bucureşti, 1893–1894.
Codrescu, Th., *Uricariul*, vol. V–X.
Cojocaru, I., *Documente privitoare la economia Ţării Romîneşti, 1800–1850*, vol. II, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1958.
Colecţie de ofisuri domneşti cătră obşteasca obicinuita adunare a Moldovei şi adresele acesteia de la anul 1834 pînă la 1848, Iaşi, 1848.
Corfus, I., *Însemnările Androneştilor*, Bucureşti, 1947.
Demidoff, A., *Voyage dans la Russie Méridionale et la Crimée, par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*, Paris, 1840.
Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. X, XVII, XVIII, XXI, Supl. I/VI.
Iorga, N., *Studii şi documente cu privire la istoria romînilor*, vol. XI.
— *Cîteva fărîme din corespondenţa lui Al. Vodă Ghica, domn şi caimacam al Ţării Romîneşti*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist,. Seria II, t. XXIX (1906–1907), p. 253–272.
Kogălniceanu, M., *Scrieri sociale*, ed. D. Simonescu, Bucureşti, 1947.
Manualul administrativ al Principatului Moldovei, vol. I–II, Iaşi, 1855.
Neugebaur, Johann-Ferdinand., *Beschreibung der Moldau und Walachei*, vol. I–II, ed. a II-a, Breslau, 1854–1859.

Regulamentul organic, Bucureşti, 1847.

Regulamentul organic a Prinţipatului Moldovei, Iaşi, 1837.

Soutzo, N., *Notions statistiques sur la Moldavie*, Iaşi, 1849.

Sturdza-Şcheeanu, D. A., *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, seria I, vol. I, Bucureşti, 1907.

Thouvennel, E., *La Hongrie et la Valachie*, Paris, 1840.

Vaillant, J. A., *La Romanie*, vol. III, Paris, 1844.

Velichi, C., *Aşezămintele coloniştilor bulgari din 1830*, în *Romanoslavica*, III (1958), p. 117—135.

3. *Lucrări generale*

Iorga, N., *Istoria romînilor*, vol. VIII şi IX, Bucureşti, 1938.

Rosetti, R., *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, Bucureşti, 1907.

Xenopol, A. D., *Istoria partidelor politice în Romînia*, vol. I, 1—2, Bucureşti, 1910.

4. *Lucrări speciale*

Berindei, D., *Dezvoltarea urbanistică şi edilitară a oraşului Bucureşti în perioada regulamentară şi în anii Unirii (1831—1862)*, în *Studii*, XII (1959), nr. 5, p. 133—158.

Ciurea, D., *Moldova sub domnia lui M. Sturdza*, Iaşi, 1947.

Columbeanu, S., *Date privitoare la situaţia ţăranilor clăcaşi din Ţara Romînească în anii imediat premergători Regulamentului organic*, în *Studii*, X (1958), nr. 6, p. 147—166.

Diculescu, Vl., *O manufactură de ceramică la Tîrgu-Jiu (1832—1863)*, Bucureşti, 1956.

Din istoricul formării şi dezvoltării clasei muncitoare din Romînia, pînă la primul război mondial, sub red. lui N. N. Constantinescu, Bucureşti, Ed. politică, 1959.

Filitti, I. C., *Domniile romîne sub Regulamentul organic, 1834—1848*, Bucureşti, 1915.

— *Principatele Romîne de la 1828 la 1834*, Bucureşti, 1934.

— *Turburări revoluţionare în Ţara Romînească între anii 1840—1843*, Bucureşti, 1912.

Georgescu-Buzău, Gh., *Un mare latifundiar în Moldova după tratatul de la Adrianopol: Mihail Sturdza*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957, p. 3—24.

Gonciaru, C. şi Gh. Untaru, *Situaţia ţărănimii putnene în perioada Regulamentului organic*, în *Studii*, X (1958), nr. 5, p. 117—146.

Iancovici, Liuba, *Intervenţia organelor de stat în raporturile dintre clăcaşi şi proprietari în perioada aplicării Regulamentului organic în Ţara Romînească (1832—1834)*, în *Analele Universităţii Bucureşti*, Seria ştiinţe sociale, Istorie, X (1961), nr. 20, p. 53—75.

Iancovici, S., *Fuga locuitorilor din ostroavele Dunării din cauza exploatării boiereşti (1833—1834)*, în *Studii*, XIII (1960), nr. 4, p. 159—182.

Negruţi, E., *Luptele ţăranilor de pe domeniul Ghica Comăneşti în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957, p. 71—107.

Oprea, Petre, *Înfăptuirea regimului de porto-franc la Galaţi şi consecinţele lui imediate*, în *Studii*, XII (1959), nr. 2, p. 117—129.

Oţetea, A., *Geneza Regulamentului organic*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. II, Bucureşti, 1957, p. 387—402.

— *Consideraţii asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova şi Ţara Romînească*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. IV, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 307—390.

Oţetea, A. şi G., *Ţăranii sub regimul Regulamentului organic*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. I, Bucureşti, 1956, p. 136—150.

Panaitescu, P. P., *Planurile lui Ion Cîmpineanu pentru unirea naţională a romînilor*, Cluj, 1924.

Platon, Gh., *Comisiile de revizie din Moldova şi activitatea lor în anii 1830 şi 1831*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957, p. 25—69.

— *Cu privire la dezvoltarea pieţei interne în Moldova în preajma Regulamentului Organic*, în *Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi* (Serie nouă), Secţiunea III (Ştiinţe sociale), V (1959), p. 19—47.

— *Despre exploatarea ţăranilor din regiunea de munte a Moldovei în vremea Regulamentului organic*, în *Revista arhivelor*, III (1960), nr. 2, p. 177—192.

Popovici, V., *Cauzele mişcărilor ţărăneşti din Moldova oglindite în rapoartele comisiilor de anchetă din anii 1831—1833*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, seria III (Şt. sociale), Iaşi, V (1954), nr. 3—4, p. 439—487.

— *Date noi cu privire la organizarea şi reprimarea răscoalelor ţărăneşti din Moldova din anul 1831*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Istorie, Iaşi, VII (1956), nr. 1, p. 107—131.

— *Începuturile exploatării capitaliste a petrolului în Moldova*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957, p. 247—283.

— *Unele date noi despre conjuraţia confederativă din 1839*, în *Lucrările sesiunii generale ştiinţifice din 2—12 iunie 1950*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1951, p. 1 993—2 000.

Stan, A., *Forme de luptă a ţărănimii muntene sub Regulamentul organic, pînă la revoluţia din 1848*, în *Revista arhivelor*, IV (1961), nr. 2, p. 92—110.

Şendrulescu, I., *Pavel Kiselev şi romînii*, în *Analele Universităţii « C. I. Parhon » Bucureşti*, Ştiinţe sociale, Istorie, 1957, nr. 9, p. 143—164.

Ungureanu, Gh., *Ruşfetul ocnelor din Moldova şi revolta şavgăilor în 1843*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957, p. 109—137.

— *Frămîntări social-politice premergătoare mişcării revoluţionare din 1848 în Moldova*, în *Studii*, XI (1958), nr. 3, p. 51—76.

Velichi, C. N., *Mişcările revoluţionare de la Brăila din anii 1841—1843*, Bucureşti, 1958.

— *Румыно-русская помощь оказанная болгарам эмигрировавшим в Румынских княжествах вследствии войны 1828—1829г.*, în *Romanoslavica*, II (1958), p. 261—274.

Zabloţki-Desiatovski, A. P., *Графъ П. Д. Киселевъ и его время*, vol. I—IV, Petersburg, 1882.

Zane, G., *Mişcarea revoluţionară de la 1840 din Ţara Romînească*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, vol. III, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1963, p. 185—313.

CAPITOLUL XI

ADÎNCIREA CRIZEI FEUDALISMULUI ÎN TRANSILVANIA. ÎNCERCĂRI DE REFORME (1822—1847)

În deceniul al treilea din secolul al XIX-lea, Imperiul habsburgic continuă să rămînă sub raportul economiei capitaliste printre statele relativ slab dezvoltate ale Europei; iar în cadrele lui, Transilvania e între cele mai slab dezvoltate.

În timp ce, de exemplu, numărul maşinilor cu aburi care funcţionau în Franţa în deceniul al patrulea atingea cifra de 4 000, Imperiul habsburgic nu poseda decît 337, dintre care principatului Transilvaniei îi revenea una singură. Relaţiile de producţie feudale împiedicau dezvoltarea industriei şi comerţului, balanţa comercială era pasivă, iar pauperizarea lua proporţii mari. Intensificarea luptei de clasă ţărăneşti, întărirea mişcărilor naţionale burgheze arată că feudalismul în Transilvania nu mai putea dăinui şi că erau iminente unele schimbări decisive.

Principala cauză a acestei stări de lucruri a fost persistenţa relaţiilor feudale. Ce perspective putea să aibă dezvoltarea producţiei capitaliste într-o ţară unde nobilimea apăra cu atîta înverşunare zidurile cetăţii privilegiilor, în care nici absolutismul luminat al lui Iosif al II-lea nu reuşise să deschidă durabil vreo breşă? Ce perspective putea să aibă introducerea noului în Transilvania, unde Tripartitul lui Werbőczy avea încă un prestigiu neclintit, unde pătura privilegiată nu plătea dări, în timp ce masele largi gemeau sub povara lor?

E adevărat că şi politica vamală a Curţii de la Viena stînjenea mult progresul economic al Transilvaniei. Dar nu trebuie uitat că pretextul acestei politici era scutirea de dări a nobilimii din Ungaria şi Transilvania. Tezaurariatul putea să stoarcă oricît de la ţărănime; putea să profite oricît de mult de pe urma vămilor, a moşiilor fiscale, a minelor etc.; avea întotdeauna posibilitatea de a pretexta că Transilvania nu contribuia proporţional la cheltuielile monarhiei, din pricina existenţei unei numeroase pături privilegiate, care, deşi înstărită, nu plătea impozite. Păturile privilegiate transilvane poartă deci în mare parte răspunderea pentru politica semicolonială a Habsburgilor.

Privilegiile feudale împletite cu politica vamală şi, în general, cu politica economică a Curţii de la Viena au fost cauza principală a înapoierii economice şi a slabei dezvoltări a Transilvaniei din punct de vedere capitalist.

Cu toate acestea ar fi nejust să se subaprecieze ritmul dezvoltării economiei transilvane, chiar în deceniile premergătoare revoluţiei.

Ritmul dezvoltării forţelor de producţie devine tot mai accelerat. În agricultură, marea exploatare agricolă cîştigă tot mai mult teren, tehnica agriculturii se transformă, producţia de mărfuri ia un avînt considerabil. Cu toate că mica producţie de mărfuri era încă predominantă, totuşi alături de ea apar forme de tranziţie la industria capitalistă, ba chiar elemente ale marii industrii mecanizate. Înmulţirea manufacturilor, apariţia unor întreprinderi industriale capitaliste şi, mai ales, formarea unei mase de oameni deposedaţi de mijloacele lor de producţie, precum şi naşterea unui capital industrial, sînt tot atîtea semne că destrămarea feudalismului a ajuns într-un stadiu înaintat, iar criza vechiului regim se generalizează.

Agricultura

Dezvoltarea producţiei de mărfuri în agricultură era împiedicată de dreptul de proprietate feudală, de raritatea forţei de muncă liberă, de depărtarea pieţelor externe, de lipsa căilor de comunicaţie bune şi uşoare şi, mai ales, de slaba dezvoltare a pieţei interne. Condiţia realizării unei producţii de mărfuri cu caracter capitalist, pe marea proprietate feudală, ar fi fost ca aristocraţia să-şi procure vite şi inventar propriu, iar muncile să le efectueze cu lucrători salariaţi, organizînd întreaga moşie după modelul întreprinderilor industriale şi comerciale.

Stăpînii de moşie însă, înglodîndu-se tot mai mult în datorii, au devenit în majoritatea lor, mai ales după conjunctura creată vremelnic de războaiele napoleoniene, incapabili să facă investiţii importante. Ei nu renunţă deci la prestaţiile iobagilor şi continuă să-şi exploateze domeniile cu munca servilă.

Care este caracteristica acestui sistem ? Înainte de toate, moşierul se străduieşte să extindă suprafaţa rezervei senioriale (alodiului). Pentru aceasta trebuia însă să răpească pămîntul iobagilor săi. Dar alungarea iobagilor de pe loturile lor ar fi avut ca urmare pierderea robotei gratuite şi ar fi obligat pe stăpînii de moşie să-şi cumpere unelte proprii şi să se folosească de lucrători salariaţi. Pentru aceasta stăpînilor de moşie le lipsea capitalul bănesc necesar ; sistemul de credit era greoi, dobînda extrem de ridicată. Din aceste motive, nerenunţînd la ideea extinderii rezervei senioriale, caută să lase iobagilor doar atîta pămînt cît le este necesar pentru întreţinerea forţei lor de muncă. Prin noi hotărnicii, stăpînii de moşie acaparează pămînturile desţelenite de iobagi, păşunile şi pădurile obşteşti. Producţia de mărfuri în creştere sporeşte necesitatea braţelor de muncă, fapt care determină pe stăpînii de moşie să pretindă şi mai multă robotă şi să nu recurgă decît în cazuri de extremă necesitate la angajarea pe moşii a unui număr mai mare de servitori anuali şi de zileri.

Acest sistem de tranziție, prin care nobilii căutau să promoveze producția de mărfuri și acumularea de mijloace bănești în cadrul feudalismului, poate fi observat, de pildă, pe moșiile familiei Mikó din Secuime. Aici, tendința de acaparare s-a îndreptat mai ales asupra pășunilor și pădurilor folosite în comun de către țăranii liberi și iobagi. Stăpînii de moșii căutau prin toate mijloacele să stoarcă robota de la iobagi, cerîndu-le zile de muncă în schimbul îngăduinței de a trece prin păduri, peste poduri sau drept răscumpărare pentru lemne etc. Căutau să cîștige bani și din cele mai mărunte roade ale moșiei. Încasau felurite taxe, vămi, punînd mare preț mai ales pe vechile monopoluri senioriale, cum era de exemplu cîrciumăritul, valorificîndu-și forțat produsele în cadrul domeniului.

Acum începe și exploatarea mai intensă a pădurilor, care înainte aduceau prea puțin venit. De exemplu, familia Bánffy a ridicat o manufactură de potasă în pădurile sale domeniale de mai multe zeci de mii de iugăre din Sălaj. În munții din comitatul Clujului încasă, după anul 1829, suma de 10 127 de florini din taxele pe cele 22 de sorturi de materiale lemnoase pe care le-a îngăduit țăranilor să le prelucreze și comercializeze. În 1847, sumele încasate din aceeași sursă se ridicară la aproape 40 000 de florini. În același timp, prin noi hotărnicii, încerca să pună mîna pe cele mai bune pămînturi ale iobagilor, să le răpească pămînturile provenite din defrișări etc.

Moșia familiei Wesselényi din Jibou ocupa un loc important în privința modernizării agriculturii. Aici, rezerva seniorială era repartizată rațional pe culturi, iar productivitatea era sporită prin irigații și întinse defrișări. Se introduse sistemul de rotație a culturilor, precum și producția de trifoi, lucernă, rapiță și se plantară noi soiuri de viță de vie și de pomi. Se întrebuințau pluguri de fier de fabricație străină și autohtonă, mașini de săpat și treierat. Herghelia din Jibou ajunse la un renume european, iar creșterea oilor de rasă permise negustorilor din Pesta și Viena să cumpere anual de aici 10—12 000 de funți de lînă fină. Producția de mătase, de fructe uscate, bere, rachiu și fabricarea de potasă dovedesc încercările unor stăpîni de moșie de a-și mări veniturile, industrializînd produsele lor agricole și forestiere.

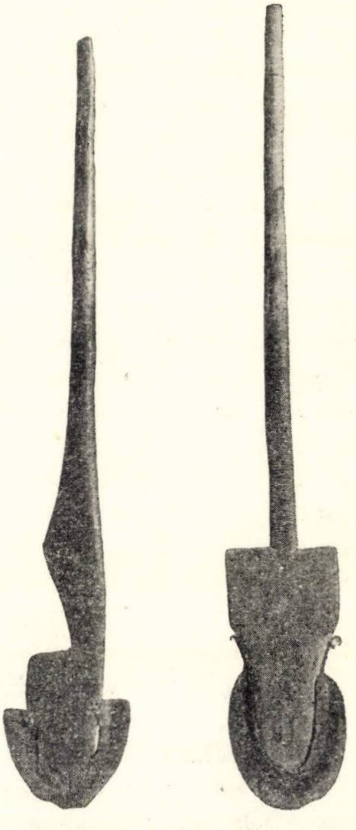
Fig. 162. — Hîrlețe de lemn cu fier din Transilvania, din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Stăpînii de moşie care dispun de venituri mai însemnate cumpără pămînturi din domeniile fiscale, mai ales în comitatul Arad, fac investiţii în creşterea animalelor — oi, bovine, porci — şi dezvoltă cultura tutunului. Ţăranii din satele de pe domeniul din Chişineu-Criş al arhiducelui Iosif, compus din mai multe sute de mii de iugăre, au fost despuiaţi de aproximativ jumătate din pămîntul arabil şi chiar şi de aşa-numitele « puste », locuri bune de păşunat, rezerva seniorială fiind mărită şi prin canalizarea şi drenarea apelor. Interesul sporit pentru achiziţionarea de lînă atrase la Chişineu-Criş negustori din Pesta, Bratislava, Sopron şi Győr. Acelaşi lucru se petrece de altfel, şi pe moşiile din Pîncota, Ineu, Şiria şi alte localităţi din comitatul Arad.

În Banat, comercianţi şi cămătari — între ei şi romîni — magnaţi austrieci şi maghiari, unii avînd şi funcţii înalte în stat, de asemenea cumpără moşii din rezerva domeniilor fiscale. Ei dispun de mijloacele necesare pentru dezvoltarea producţiei. Aceşti stăpîni de moşie nu mai puneau acum accentul pe redevenţele iobagilor, ci pe veniturile alodiale. Răspîndirea mai largă a uneltelor şi maşinilor perfecţionate, introducerea de noi metode de cultivare, folosirea pe o scară largă a muncii salariate etc. au ca urmare creşterea însemnată a veniturilor băneşti, care, în unele cazuri, au atins sume de mai multe sute de mii de florini.

În ajunul revoluţiei burghezo-democratice, aşadar, au apărut şi în agricultura Transilvaniei forme de tranziţie de la moşia feudală tradiţională la întreprinderea agricolă capitalistă. Germenii producţiei cu caracter capitalist însă nu se pot încă dezvolta decît în cadrele vechilor forme feudale. În criza tot mai învederată, după cum am arătat, majoritatea stăpînilor de moşie voiesc să-şi consolideze situaţia prin menţinerea relaţiilor de producţie feudale, prin intensificarea exploatării iobagilor. O parte a stăpînilor de moşie însă, al căror scop era creşterea producţiei pentru piaţă, îşi dădură seama ei înşişi că această situaţie nu mai putea dăinui. Condiţiile obiective de dezvoltare economică îi conving că, pentru a ieşi din criza tot mai vădită a agriculturii, robota trebuie înlocuită cu munca salariată, proprietatea eliberată de servituţile feudale şi transformată în proprietate de tip burghez, « aviticitatea », în virtutea căreia moşia nobiliară era proprietatea inalienabilă a familiei, abolită, ca şi composesoratele asupra pădurilor şi păşunilor sau alte forme tradiţionale de coproprietate nobiliară care stînjeneau dezvoltarea creditului şi a relaţiilor capitaliste.

Dezvoltarea tehnicii agricole poate fi observată şi în rîndurile ţărănimii. La expoziţiile societăţilor agricole — acum înfiinţate — sînt prezentate şi vite de ale iobagilor şi se formează centre renumite de cultură a legumelor şi a viţei de vie. În valea Mureşului şi a Tîrnavei, mulţi dintre stăpînii pe ale căror proprietăţi se cultivă viţa de vie iau ca exemplu metodele de cultură ale ţăranilor. În aceste decenii găsim ţărani care citesc broşuri şi articole de ziare, care se preocupă de înlocuirea vechilor metode de cultivare a pămîntului cu altele noi, mai avansate.

În general, semnele dezvoltării în agricultura țărănească sînt mai frecvente în regiunile locuite de țărani liberi, precum şi în părțile bănățene, crişene etc. Una din cauzele acestei deosebiri a fost lipsa reglementărilor urbariale în Principatul Transilvaniei. În părțile de vest, urbariul a fost introdus pe vremea Mariei Tereza, iar în anii 1832—1836 dieta a reglementat şi mai precis raporturile dintre stăpîn şi iobag, loturile (sesiile) țărăneşti fiind fixate, pe cînd în Principatul Transilvaniei, chiar şi dieta din 1791 a lăsat la bunul plac al stăpînilor de moşie stabilirea întinderii pămîntului acordat iobagilor. Nici o lege nu a abrogat valabilitatea vechilor dispoziții din Aprobate şi Compilate, după care nobilul avea dreptul de a ciunti loturile iobăgeşti, fiind obligat numai la plata dărilor cuvenite după pămîntul iobăgesc luat. Aici şi robota era mai mare decît în părțile de vest. În general, ea era de 2—3 zile, cîteodată chiar 4 pe săptămînă, de cele mai multe ori munca iobagului fiind solicitată în lunile cînd şi în gospodăria țărănească era cea mai stringentă nevoie de brațe de muncă. În părțile de vest se prevedea posibilitatea de emancipare a iobagilor prin răscumpărare, ceea ce în Principatul Transilvaniei nu era posibil. Toate acestea au stînjenit mult dezvoltarea agriculturii țărăneşti şi au contribuit în mare măsură la nemulțumirea țăranilor exploatați.

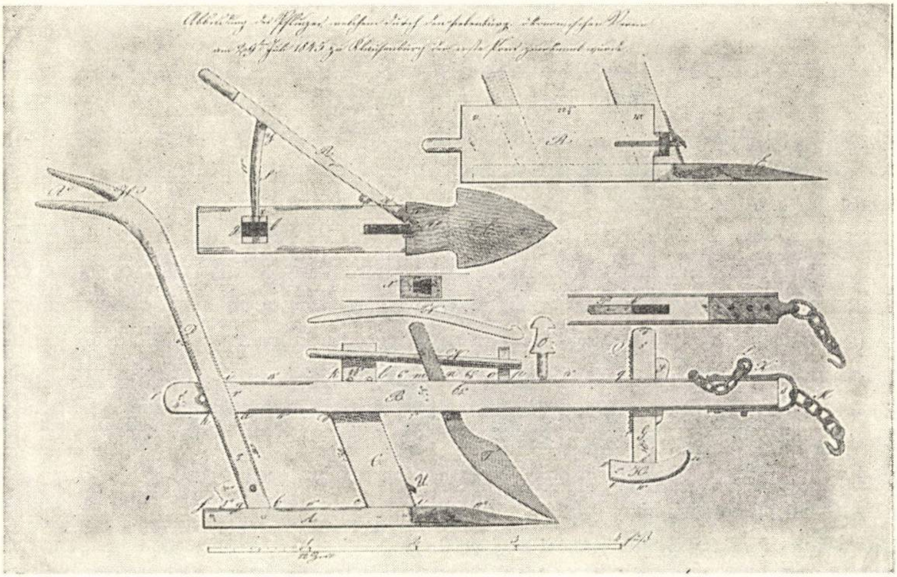

Fig. 163. — Proiect de plug premiat în 1845.

Majoritatea țăranilor deci sărăceşte tot mai mult şi sporeşte numărul celor ce sînt nevoiți să-şi pună în vînzare singura lor marfă, forța de muncă.

Pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea ne lipsesc încă date precise privitoare la stratificarea produsă în rîndurile țărănimii iobage. Totuşi, este cert că în perioada aceasta numărul ţăranilor fără pămînt sau cu pămînt puţin a crescut.

Despre această pătură se putea citi în articolul *Proletariatul* din ziarul paşoptist *Ellenőr*: « Ca mîine la uşile noastre va bate o ceată de cerşetori. O ceată de cerşetori care a prins bîta în mînă, nu pentru a-şi sprijini slăbiciunea, ci tăria . . . Ce trebuie să facem cu această pătură nenorocită a poporului, care nu e mică la număr? » [1].

O parte a jelerilor, care, obiectiv, erau împinşi spre proletarizare, dispunea totuşi de pămînt, fie de pămînt iobăgesc, fie de pămînt primit din rezerva seniorială. Majoritatea lor însă, încă înainte de 1848, caută să-şi asigure o bază de existenţă recurgînd la diferite munci plătite. Dintre aceştia şi dintre membrii familiilor lor se recrutau argaţii marilor proprietari şi zilerii. Femeile lor se angajau cu miile să toarcă bumbacul şi lîna pentru manufacturile textile şi pentru atelierele meşteşugarilor. Sticlăriile stăpînilor de moşie, morile de hîrtie, manufacturile de potasă, ca şi manufacturile nou înfiinţate în oraşe, îşi recrutau zilerii şi din rîndurile lor. Din ce în ce mai mulţi se ocupă cu industria casnică. Cu miile fac plutărit pe apele Someşului, Crişului, Arieşului şi, mai ales, pe ale Mureşului, se ocupă cu lemnăritul, cu cărăuşia, cu comerţul ambulant. Sînt angajaţi în număr mare în special în activităţile industriale ce se dezvoltau în regiunile miniere. Mulţi însă nu-şi puteau asigura traiul nici în acest fel. Ei erau nevoiţi să ia drumul pribegiei pentru a evita foametea, mai ales după anii secetoşi sau cu recoltă slabă; drumurile erau pline de « vagabonzi », de hoinari, de cerşetori lipsiţi de muncă şi de cîştig. În oraşele mari se înfiinţaseră aşa-numitele « case de muncă », unde aceste elemente erau puse la munca forţată, la ţesutul păturilor şi la alte munci industriale fără plată.

Producţia de mărfuri în agricultura Transilvaniei este deci în creştere. Sporeşte numărul ţăranilor care sînt nevoiţi să-şi vîndă forţa de muncă. Toate acestea agravează şi mai mult criza în care se află feudalismul în destrămare.

Industria

În deceniile premergătoare revoluţiei burgheze, chiar şi unii stăpîni de moşie care urmăreau lărgirea pieţei interne susţin dezvoltarea industrială. Crearea de fabrici devine o cerinţă generală [2]. Cea mai mare nădejde o inspiră bogăţiile miniere ale Transilvaniei. Comisia economică a dietei face constatarea că agricultura este înapoiată, industria nedezvoltată, dar că, în privinţa bogăţiilor miniere, Transilvania poate fi considerată ca una dintre cele mai înzestrate ţări de pe pămînt. Producţia de aur, argint, aramă, fier, plumb etc. din anul 1842 se ridică la 1 556 990 de florini şi numai cantitatea de aur exploatată cîntăreşte 18 măji. Minele de fier produc în acelaşi timp 60 000 de măji anual. În Banat se exploatează cărbune, iar minele de sare de la Turda, Cojocna, Ocna Dejului, Ocna Sibiului, Ocna Mureşului, prin bogăţia lor, ar fi fost în stare să satisfacă necesităţile Europei întregi.

---

[1] *Ellenőr*, 1848, nr. 6, 14 mai, p. 21.

[2] Un articol din *Gazeta de Transilvania* susţine că bunăstarea agricultorilor depinde de cîştigul industriaşilor (1839, nr. 18, p. 71). În *Satellit des Siebenbürger Wochenblattes*, 1847, nr. 76, p. 317, se spune: « Industrie! Aceasta este marea lozincă a secolului nostru ». (« Industrie, das ist die grosse Parole unseres Jahrhunderts »). Un articol din *Erdélyi Hiradó* constată că: « Astăzi a devenit o axiomă a economiei politice faptul că fiecare ţară agrară este un cerşetor » (1842, nr. 35, p. 213).

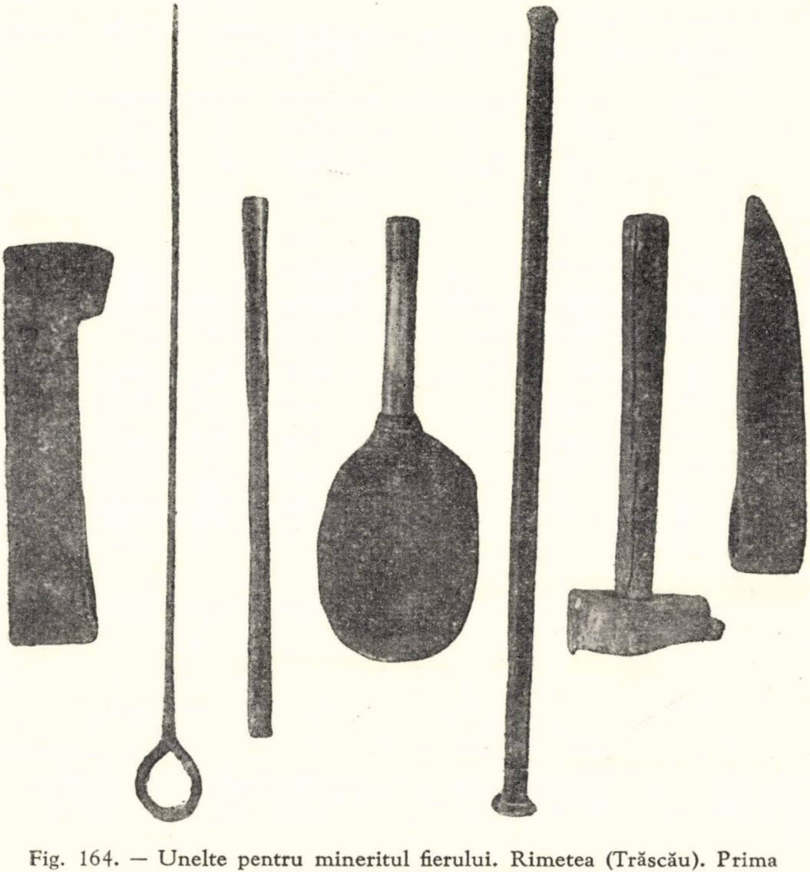

Fig. 164. — Unelte pentru mineritul fierului. Rimetea (Trăscău). Prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Bogăţiile naturale însă nu pot stimula în industria Transilvaniei dezvoltarea relaţiilor capitaliste pe măsura posibilităţilor existente. Imperiul habsburgic plătea aurul particularilor numai la jumătate din preţul pieţei. O piedică serioasă în calea modernizării mineritului o constituiau şi dreptul funciar şi relaţiile de drept feudale. Înnoirea inventarului tehnic era împiedicată în multe cazuri de lipsa de capital.

Cu toate acestea, înainte de 1848 s-au făcut eforturi vizibile pentru ridicarea rentabilităţii minelor erariale şi ale unora particulare; s-a accelerat ritmul de dezvoltare şi de transformare a tehnicii. La Zlatna se pune în funcţie, în 1838, prima maşină cu aburi din Transilvania, de 14 c.p. Scurt timp după aceea se instalează şi la Baia Mare o maşină cu aburi de 30 c.p. Cea mai importantă realizare în prelucrarea fierului a fost reclădirea uzinei siderurgice şi a topitoriei de la Govăjdia, în 1837. În 1840 se montează un încălzitor de aer la topitorie, iar în 1841 s-a construit un cuptor de ardere. În 1843, cînd se foloseau cărbuni minerali, s-au făcut pregătiri pentru a se experimenta topirea cu ajutorul cocsului de la Vulcan, din Valea Jiului. În perioada 1830—1840, fierăria din Ferdinandsberg se transformă în uzină de laminare, iar în 1848 ia fiinţă uzina de afinare din Nadrag. Şi mai rapidă a fost dezvoltarea uzinelor Reşiţa. Aici, în 1846, se termină în parte noua uzină de laminare. În această uzină se aflau instalate 4 cuptoare de pudlaj, 11 cicatrizatoare pentru « formă », 2 cuptoare pentru plăci, 1 cuptor pentru încălzit şi 4 cuptoare pentru fier de forjă. Forţa motrice era furnizată de trei maşini cu aburi (de 100, 45 şi 16 c.p.). Tot aici s-a întrebuinţat pentru prima dată în Transilvania şi ciocanul cu aburi. S-a proiectat instalarea a patru ciocane de acest fel; cel mai mare urma să fie de 5 320 kg, iar cel mai mic de 560 kg.

Realizarea unor progrese şi mai însemnate a fost însă împiedicată de relaţiile feudale de producţie, de privilegii şi de concurenţa industriei metalurgice mai dezvoltate din străinătate. Totuşi, industria minieră a Transilvaniei a făcut mari paşi înainte şi a început să înlăture rămînerea ei în urmă. Dezvoltarea mijloacelor de producţie se remarcă în curînd şi în acest sens, grăbind destrămarea relaţiilor de producţie existente.

La modernizarea mineritului, la dezvoltarea forţelor de producţie au contribuit în mare măsură tehnicienii şi inovatorii locali. La şcoala superioară din Baňska Štiavnica şi la şcoala medie care funcţionează la Săcărîmb din 1835 se formau specialişti. Dintre aceştia s-au evidenţiat Martin Debreczeni, iobag de origine, ale cărui inovaţii tehnice au produs mari transformări în industria minieră Vestita lui invenţie, suflătorul spiral, care înlesneşte topitul, a fost introdusă şi în numeroase topitorii din Europa apuseană. Iobagului Constantin Palade i se datorează un nou model de şteamp, foarte apreciat de specialişti.

Mineritul este important şi sub alte aspecte ale relaţiilor capitaliste care se dezvoltă în sînul feudalismului. El devine un izvor important de acumulare de capital pentru aristocraţii străini, pentru înalţii slujbaşi ai Imperiului austriac şi pentru conţii şi baronii din Transilvania. Majoritatea acţionarilor societăţilor miniere erau însă burghezi, capitalişti localnici, maghiari, germani şi romîni. Faţă-n faţă cu stăpînii de moşie pe cale de îmburghezire şi cu burghezia ce se întăreşte într-una se afla masa mereu crescîndă a lucrătorilor mineri. Între aceştia, numărul celor salariaţi era în creştere. Nu lipsesc însă nici categoriile de tranziţie. Erau încă mulţi care îndeplineau munci auxiliare în mine, în contul robotei, primind însă şi puţin salariu sau care se angajau ca zilieri. Centrele miniere atrăgeau mulţi colonişti, iar năzuinţa iobăgimii locale era adesea de a se refugia în rîndurile ţăranilor mineri, pentru a scăpa de robotele şi poverile apăsătoare şi mereu în creştere. Exploatarea, care creşte şi în mine, paralel cu generalizarea noilor metode de extracţie, a făcut din ţinuturile miniere ale Transilvaniei — şi, dintre acestea, în primul rînd Munţii Apuseni — terenul cel mai prielnic pentru acţiunile revoluţionare.

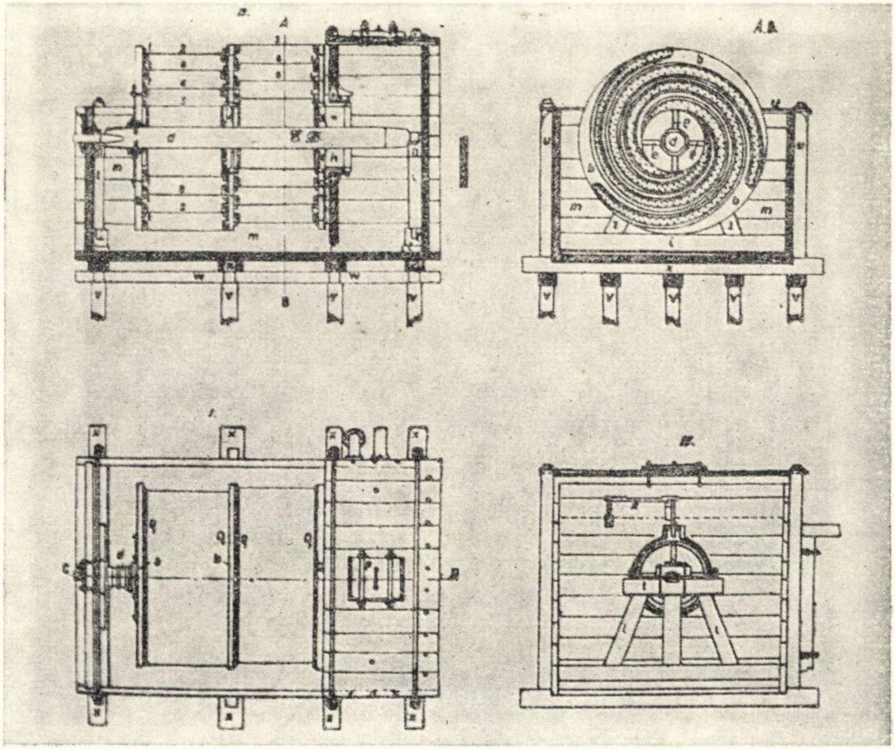

Fig. 165. — Schiţa unui instrument de foraj minier inventat de M. Debreczeni.

Semnele dezvoltării forţelor de producţie au apărut şi sub forma importului unor maşini-unelte mai perfecţionate. Manufactura de zahăr din Gîrbău (comitatul Cluj) importă în 1831, din Viena, o răzătoare Thierry, care prelucra 10 chintale de sfeclă pe oră, precum şi nişte prese puternice de fier pentru stoarcerea sucului de zahăr. Fabrica de zahăr din Sibiu importă maşini din Londra, Frederich Czell îşi procura maşini de tors de la fabrica Knott din Brno, iar fabrica de hîrtie din Orlat folosea o maşină de măcinat zdrenţe adusă din străinătate etc.

Un indiciu al dezvoltării este apariţia unor ateliere pentru fabricat unelte perfecţionate; în 1825 la Arad, în 1834 la Ruschiţa, în 1840 la Cluj, iar în 1844 şi 1847 la Oradea au luat fiinţă întreprinderi care fabricau unelte de fier, mai ales maşini agricole. Întemeietorul atelierului din Cluj era fostul elev al lui Farkas Bolyai, Petru Rajka, absolvent al politehnicii din Viena. Acesta a renunţat la carierea strălucită care i se oferise la Viena şi şi-a pus talentul şi puterile în serviciul ridicării vieţii economice a Transilvaniei. Luptînd cu lipsa de capital, cu cererea redusă a pieţei şi cu duşmănia breslelor, a construit tipuri de unelte mai bune decît cele din străinătate — pluguri, semănătoare de porumb şi de sfeclă, tocătoare de paie, maşini de desfăcut porumbul, batoze etc. Ocazional, a livrat maşini şi pentru industrie. Aşa, de exemplu, în manufactura de prelucrare a mătăsii din Cluj au funcţionat maşini inventate de el. O parte dintre maşinile de tors şi de ţesut întrebuinţate în industria textilă erau, fără îndoială, mecanisme mai rudimentare, construite cu mijloace proprii. Astfel, maşinile manufacturii de tors bumbacul aparţinînd lui Constantin Ioanovici din Zărneşti au fost construite de însuşi proprietarul lor.

În perioada tratată, şi Transilvania a trecut de la îmblăciu la batoză, de la roata hidraulică la maşinile cu aburi, de la furcă la maşina de tors şi de la fierarii satelor şi lăcătuşii breslaşi la specialiştii fabricanţi de maşini. Aşa se întîlneşte în Transilvania, înainte de anul 1848, concomitent cu unealta primitivă a feudalismului, solul prevestitor al lumii capitaliste: maşina.

Tot mai multe întreprinderi şi manufacturi apar, în afara breslelor, la oraşe şi la sate. La Braşov şi în împrejurimi funcţionau cele mai variate industrii de prelucrare a materiilor prime, în special agricole. Întreprinderile de spălat lîna trimiteau Olandei 1 000 000 de funţi de lînă spălată şi întrebuinţau 1 500—2 000 de lucrători sezonieri. Negustorii romîni şi saşi, meşteşugarii breslaşi bogaţi, întemeiază acum manufacturi de pielărie, ceară, spirt, faianţă şi hîrtie, care dispun de un mare număr de salariaţi.

Situaţia era asemănătoare şi în scaunul Sibiului. La fabrica de hîrtie din Orlat lucrau 180 de muncitori, la întreprinderea similară din Sibiu 32, iar la societatea pe acţiuni pentru fabricarea zahărului din sfeclă, 105. Morile mai mici pentru praful de puşcă, topitoriile de aramă lucrau cu 2, 5, 6, 12 muncitori. Acest centru industrial poseda 539 de muncitori manufacturieri, în afară de cei ce lucrau la domiciliu. De exemplu, ţesătorii de postav din Cisnădie dădeau de lucru în anul 1838 la 1 400 de torcătoare din districtul Făgăraş, mai toate romînce. Saşii din Ţara Bîrsei şi secuii din Trei Scaune se angajau şi ei, în mare număr, la munci asemănătoare.

În anii 1852—53 funcţionau la Timişoara următoarele întreprinderi, înfiinţate în general înaintea revoluţiei: trei tipografii, două ateliere de litografie, o fabrică de creioane, o fabrică de tutun a statului, o fabrică de cărbune de oase, trei stabilimente pentru fabricarea spirtului şi două pentru aceea a uleiului, o fabrică de lichior, două de oţet, una de pielărie, o întreprindere pentru fabricarea berii, şapte mori şi două torcătorii de mătase.

Coloniile de la « hutele » de sticlă (glăjării) şi morile de hîrtie de pe proprietăţile stăpînilor feudali se transformă şi ele în mici centre industriale.

Coloniștii din Batiz (Hunedoara), care fabricau faianță, sau cei din Bicsad (Trei Scaune), care produceau sticlă, au evoluat și ei spre starea de muncitori salariați, la fel cu locuitorii coloniilor din Sălaj pentru fabricarea potasei.

Toate aceste fenomene dovedesc atît dezvoltarea industriei cu caracter capitalist, cît și înmulțirea numărului capitaliștilor industriali și al muncitorilor salariați. Formele de exploatare capitalistă își croiesc drum, deși se mai poate întîlni și forma de tranziție spre munca salariată. Este caracteristic faptul că în manufacturile domeniale era încă frecventă munca iobagilor, deși în majoritatea cazurilor li se plătea și salariu, iar în manufacturile de la orașe se angajau de asemenea de preferință zileri din satele apropiate, sezonieri sau țărani cu munca la domiciliu.

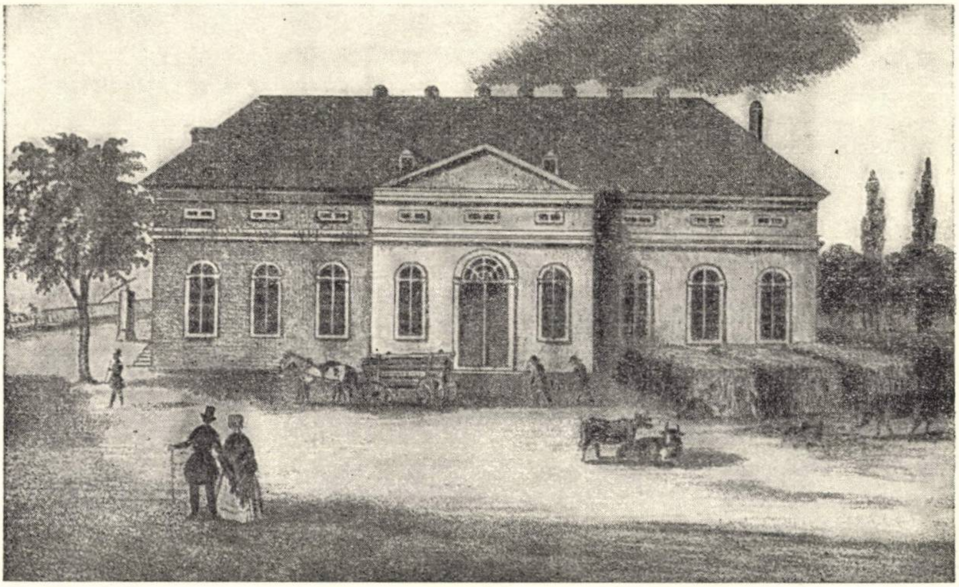

Fig. 166. — Fabrică de zahăr din Sibiu.

Trebuie însă să subliniem că în Transilvania dinainte de 1848 au predominat relațiile de producție feudale. Cu toate progresele realizate în domeniul industrial, Transilvania rămase o țară precumpănitor agrară. În timp ce în 1840 în întreaga monarhie revenea un industriaș și un comerciant la 12—14 locuitori, în Transilvania raportul era de 1 : 32. Valoarea producției industriei manufacturiere în Austria de Jos pe cap de locuitor era de 77 de florini; în Transilvania abia de 7 florini. Valoarea produselor industriei de țesut — relativ mai dezvoltată — din Transilvania atingea 2 000 000 de florini, în timp ce în provinciile austriece ea se ridica la 60 000 000.

Breslele, în plin proces de dezagregare, au dus o luptă disperată împotriva manufacturilor, boicotîndu-le muncitorii și folosindu-se de influența lor în sfatul oraşului pentru a împiedica înfiinţarea de întreprinderi libere, de depozite şi de localuri de desfacere a produselor manufacturiere.

Politica economică a Austriei a fost o altă frînă pentru dezvoltarea industriei capitaliste din Transilvania, chiar şi numai prin faptul că nu o sprijinea, fiindcă condiţia indispensabilă a progresului în perioada manufacturieră este protecţionismul. În multe cazuri, meşterii, muncitorii calificaţi ai manufacturilor din provinciile ereditare, erau opriţi să se stabilească în Transilvania şi dacă comerciantul sau industriaşul transilvan voia să înfiinţeze o manufactură — care putea să facă concurenţă celor austriece — obţinea foarte greu aprobarea guvernului. Transilvania trebuia să lupte contra industriei provinciilor ereditare, protejate prin politica vamală, nu numai pe piaţa internă, ci şi pe cea a Moldovei şi Ţării Romîneşti. Tînăra industrie din Transilvania, mai slab înarmată din punct de vedere financiar şi tehnic, numai cu mare greutate a putut rezista acestei concurenţe. Zadarnice au fost şi încercările asociaţiei « Uniunea de apărare »

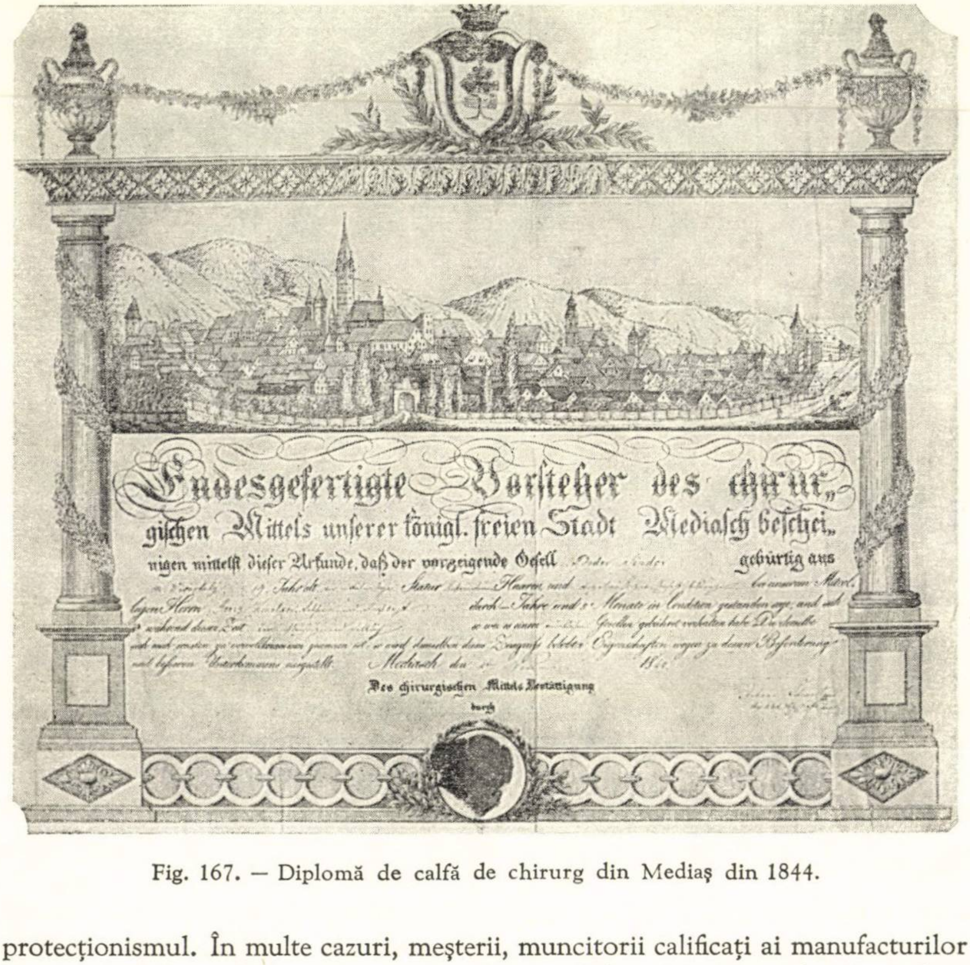

Endesgefertigte Vorſteher des chirurgiſchen Mittels unſerer königl. freien Stadt Mediaſch beſcheinigen mittelſt dieſer Urkunde, daß der vorzeigende Geſell gebürtig aus

Des chirurgiſchen Mittels Beſtättigung durch

Fig. 167. — Diplomă de calfă de chirurg din Mediaş din 1844.

din Ungaria de a extinde şi în Transilvania boicotul produselor austriece. Guvernul din Viena a interzis formarea unor astfel de asociaţii, dar n-a putut împiedica cercurile progresiste ale burgheziei să-şi manifeste tot mai răspicat năzuinţa spre libertatea industriei.

Comerţul

După criza din 1825, viaţa economică a Transilvaniei s-a înviorat. Legăturile comerciale cu Moldova şi Ţara Romînească au luat o mai mare extindere după pacea de la Adrianopol, deşi amenajarea Porţilor de Fier, care a făcut din Dunăre principala arteră de comunicaţie între centrul şi răsăritul Europei, a lovit greu comerţul de tranzit prin Transilvania. Prima societate austriacă de navigaţie cu vapoare pe Dunăre şi-a desfăşurat traficul în 1840 cu 17, iar în 1848 cu 32 de vapoare, transportînd aproape 2 000 000 de măji de marfă. Transportul ieftin pe apă a deschis o bună piaţă în principate pentru mărfurile engleze şi ale altor ţări cu industrie dezvoltată. În decada a treia şi a patra, industriaşii saşi erau îngrijoraţi din cauza concurenţei fabricatelor din Germania, Austria, Rusia şi alte ţări, şi pentru a păstra piaţa din Moldova şi Ţara Romînească, vitală industriei transilvane, ei căutară să amelioreze calitatea şi să scadă preţul mărfurilor lor.

Cu toată concurenţa ţărilor occidentale, Ţara Romînească şi Moldova au rămas principalele debuşee ale Transilvaniei.

Vitele din Transilvania, lîna, în cantitate mai redusă, vinul, potasa şi îndeosebi produsele miniere ajungeau şi în centre industriale mai îndepărtate. Cherestеaua şi sarea erau valorificate în special pe piaţa Ungariei. Pe Mureş coborau anual 10—12 000 de plute, iar în 1847 chiar şi pe Criş 2 000 de plute au transportat cherestea pe piaţa Orăzii.

E greu să se exprime în cifre precise volumul comerţului exterior al Transilvaniei, deoarece acesta nu este separat în statisticile vremii de cel al Ungariei. Un singur lucru se poate stabili cu preciziune, anume că balanţa comercială a Transilvaniei a fost deficitară decenii de-a rîndul.

	Import	Export	Deficit
1830—1833	3 256 000 fl.	2 069 000 fl.	1 187 000 fl.
1834—1838	3 460 000 fl.	2 694 000 fl.	766 000 fl.

Pierderea anuală de aproximativ 1 000 000 de florini o confirmă şi o informaţie din anul 1845, potrivit căreia importul oscila în jurul a 4 000 000, iar exportul în jurul a 3 000 000 de florini.

Comisia de credit a dietei transilvane constată şi ea emigrarea capitalului bănesc din Transilvania în străinătate, precum şi faptul că valoarea banului este tot mai ridicată, iar dobînzile mai apăsătoare.

Comerţul exterior era stînjenit şi de starea rea a căilor de comunicaţie. Mărfurile transportate pe şosele ajungeau cu întîrziere de săptămîni la pieţele de desfacere, şi preţul lor creştea foarte mult din cauza cheltuielilor de transport.

Nenumărate planuri au fost întocmite pentru a scoate Transilvania din acest impas. La Sibiu s-a constituit o societate care îşi propunea să lege Transilvania cu porturile dunărene, făcînd din Olt o arteră de navigaţie. Dar încercarea n-a izbutit şi în anul 1844 societatea a dat faliment. Tot în această perioadă, apar şi primele planuri şi încercări de a rezolva problema prin construirea de căi ferate.

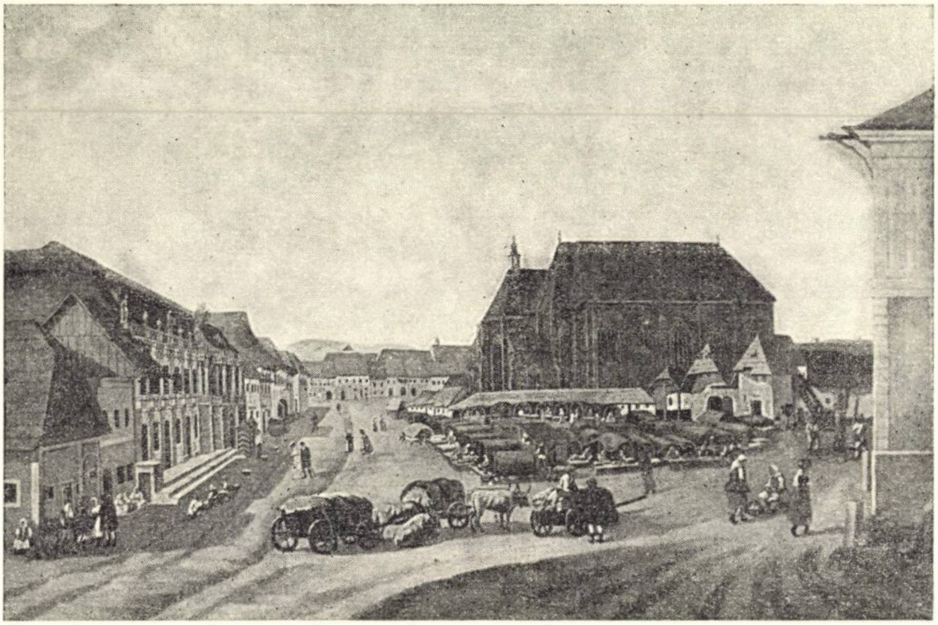

Fig. 168. — Piaţa Clujului la începutul secolului al XIX-lea. Pictură în ulei de Franz Jaschke.

Cei peste 100 de membri ai societăţii « Gremiul comercial romîn din Braşov » au dominat traficul de mărfuri cu principatele şi cu Orientul apropiat. Membrii acestei societăţi deţineau 88% din importul şi 94,7% din exportul Braşovului. Ei aveau depozite la Bucureşti, la Tulcea, ca şi la Budapesta, şi mulţi dintre ei lăsară urmaşilor moşteniri mai mari de 1 000 000 de florini. Firma « Radu Orghidan şi comp. » plătea singură, între 1839 şi 1843, o taxă de export de 18 535 de florini, fiind în acelaşi timp şi proprietara cîtorva firme mai mici. Casa de afaceri Ioan Iuga şi cea a lui Ioan George au fost şi ele un factor de seamă al schimbului de mărfuri între Răsărit şi Apus. Putem aminti şi pe Gheorghe Nică, iniţiatorul exploatării fierului lîngă Breţcu, care avea la Prejmer o fabrică de lumînări.

Cu drept cuvînt se poate considera deci că în felul acesta Braşovul reprezenta un centru economic al celor trei ţări romîneşti. Comercianţii saşi din Braşov şi Sibiu, cei armeni din Gherla, care erau şi creditorii casei imperiale, comercianţii maghiari din Cluj, Tg. Mureş, precum şi comercianţii romîni şi sîrbi din comitatele Torontal, Timiş şi Caraş, au realizat şi ei profituri, acumulînd capitaluri importante. Casele de economii ce se înfiinţează la Braşov, Arad, Sibiu, Cluj, Oradea, Satu Mare constituie, în general, o dovadă a creşterii puterii economice a burgheziei.

Lipsa de capital şi slăbiciunea industriei au limitat foarte mult dezvoltarea pieţei interne, fapt care la rîndul său a constituit piedica principală atît pentru dezvoltarea producţiei agricole, cît şi pentru transformarea radicală a industriei. Evoluţia procesului de diferenţiere a ţărănimii şi de pauperizare a păturilor iobăgeşti a continuat, creînd pe la mijlocul secolului al XIX-lea condiţiile preliminare pentru formarea proletariatului; sub celălalt aspect însă, al formării capitalului, procesul a fost mai lent.

Izvoarele contemporane nu sînt concordante cu privire la cifra populaţiei oraşelor. Pare însă cert că, între 1830 şi 1848, populaţia lor a crescut. Clujul, Braşovul, Sibiul şi Aradul aveau peste 20 000 de locuitori. Timişoara şi Oradea probabil tot atît. Însă aceşti locuitori nu se aprovizionau toţi cu articole alimentare de pe piaţă; unii făceau şi agricultură. Astfel, cei 10 000 de mineri şi cei 50—60 000 de meseriaşi şi negustori breslaşi la care trebuie să adăugăm o parte a populaţiei de la munte, nu constituiau împreună cu familiile lor o masă de consumatori destul de largă pentru a provoca schimbări radicale în agricultură.

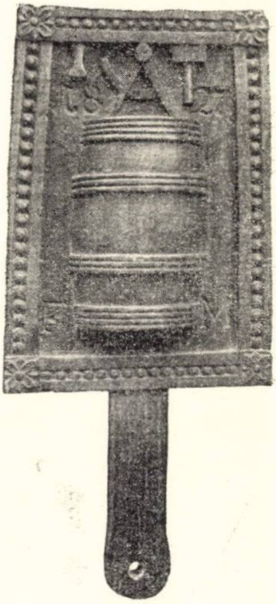
Fig. 169. — Tabla de breaslă a unui meşter butnar, 1827.

Slaba dezvoltare a pieţei interne a afectat şi producţia industrială. Numărul relativ redus al ţăranilor total expropriaţi şi al populaţiei exclusiv urbane era prea mic pentru a oferi producţiei industriale un debuşeu suficient de larg. Clasele înstărite — stăpînii de moşii, negustorii şi cămătarii — îşi cumpărau îmbrăcămintea, mobilierul şi articolele de lux din străinătate. În aceste condiţii, piaţa internă rămîne îngustă atît pentru producţia agricolă, cît şi pentru cea industrială.

Cu toate acestea, în perioada de care ne ocupăm, dezvoltarea relaţiilor de producţie capitaliste a făcut progrese decisive. S-au constituit capitaluri însemnate şi o mînă de lucru abundentă s-a oferit întreprinderilor industriale.

În tot mai multe cazuri se observă transformarea capitalului comercial în capital industrial. Comercianţii din Sibiu şi Cluj întemeiază societăţi industriale pe acţiuni, cei din Braşov şi Timişoara înfiinţează întreprinderi textile şi de altă natură.

Dezvoltarea relaţiilor de producţie capitaliste, şi transformarea capitalului comercial în capital industrial, vor zgudui din temelii şi în Transilvania orînduirea feudală, pregătind terenul pentru profundele evenimente revoluţionare din 1848.

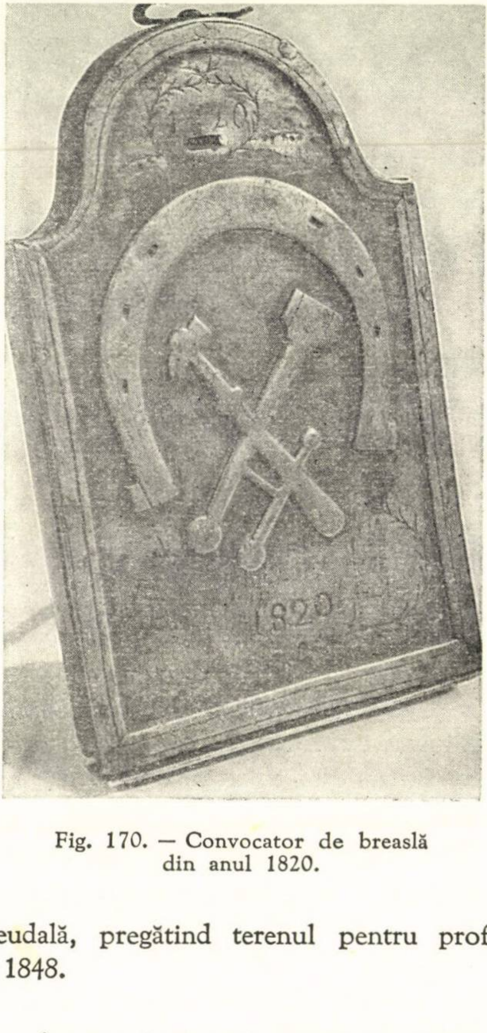

Fig. 170. — Convocator de breaslă din anul 1820.

Încercările Austriei de a întări subordonarea Transilvaniei

În primele două decenii ale secolului al XIX-lea, Imperiul habsburgic a fost frămîntat de puternice mişcări sociale. Pentru înăbuşirea lor a fost nevoie de un mare efort fiscal, care a înrăutăţit situaţia maselor populare. Iobagii au trebuit să susţină cu banii şi cu sîngele lor lupta statului feudal împotriva răsculaţilor, adică împotriva propriei lor clase. Datoria publică s-a urcat între 1820 şi 1841, de la 896 000 000 la 969 000 000 de florini.

Imperiul habsburgic a profitat de acalmia care s-a produs după 1820 pentru a-şi consolida dominaţia economică şi politică asupra Transilvaniei. Pînă în 1834, dieta n-a mai fost convocată şi Transilvania a fost guvernată prin Cancelaria aulică de la Viena, prin guvernatorul şi înalţii funcţionari numiţi de Curtea imperială. Impozitele erau stabilite şi întrebuinţate după indicaţiile Cancelariei aulice. Recrutarea se făcea în baza unor ordine secrete, după procedeele cele mai barbare (prinderea cu arcanul). În acelaşi timp, o luptă aprigă, necruţătoare, se ducea împotriva oricărei manifestări de gîndire liberă. Transilvania a fost împînzită de agenţi secreţi, de spioni şi de delatori care trebuiau să semnaleze din timp, pentru a putea fi reprimată în germene, orice mişcare revoluţionară.

Rolul reacţionar al nobilimii

În aplicarea acestui sistem politic, aliatul absolutismului habsburgic a fost tot clasa dominantă feudală, în primul rînd marea nobilime (aristocraţia) de la curte şi înaltul cler catolic, care îşi apărau cu îndîrjire privilegiile feudale şi dreptul de proprietate nobiliară.

Nobilimea conservatoare nu-şi exercita influenţa numai în organele de guvernămînt din Viena, Cluj, Sibiu şi în dietele ţării, ci şi în adunările comitatelor, unde nobilii aveau rolul determinant. În administraţia anacronică şi greoaie a comitatelor, precum şi în justiţie, tot ei deţineau poziţiile cheie. Funcţionarii inferiori ai comitatelor, faimoşi prin asuprirea şi exploatarea poporului, erau instrumente docile în mîinile marii nobilimi.

Pe lîngă exploatarea feudală, poporul romîn a avut de îndurat asuprirea naţională. Aristocraţia, nobilimea mijlocie, precum şi cea mai mare parte a micii nobilimi, erau maghiare sau maghiarizate. Ele au stăvilit nu numai progresul economic, ci şi justele aspiraţii naţionale ale romînilor transilvani. Asuprirea de clasă coincidea, aşadar, cu asuprirea naţională. Bineînţeles că stăpînul feudal — storcînd un venit cît mai mare din forţa de muncă a iobagilor, acaparînd o parte din pămînturile lor, răpind izlazurile şi pădurile comune etc. — nu făcea distincţie naţională între iobagi. Totuşi, majoritatea satelor iobăgeşti erau locuite de ţărani romîni şi, în consecinţă, asuprirea iobagilor ia foarte adesea şi un aspect naţional, vădit şi prin atitudinea de dispreţ faţă de iobagul romîn, precum şi prin aplicarea de bătăi şi prin întemniţările foarte frecvente. Nu e deci de mirare că ascuţirea contradicţiilor între clasa stăpînitoare, maghiară, şi masele exploatate, în mare majoritate romîne, a mărit considerabil importanţa mişcărilor naţionale.

Ecourile luptei de eliberare din Polonia

Ecoul pe care mişcarea polonă din 1831 l-a produs şi în Transilvania, ca şi în întregul Imperiu habsburgic, dovedi că orice efort al guvernului şi al aristocraţiei de a pune stavilă mişcărilor sociale era zadarnic. Demonstraţiile studenţeşti, colectele pentru susţinerea mişcării polone, primirea cu adîncă simpatie a soldaților poloni sosiți pe teritoriul Transilvaniei etc. arătau că setea de libertate și spiritul revoluționar se aflau în creștere.

Astfel se explică repercusiunile așa-numitei răscoale a holerii, izbucnită în comitatele Slovaciei de răsărit, de care iobăgimea a profitat pentru a se răscula împotriva nobilimii. Răscoala a luat un caracter antifeudal mai ales în comitatele Solnocul de mijloc, Arad și Bihor, unde nobilimea s-a refugiat de la sate în orașe.

După înfrîngerea mișcării polone, emigrația a desfășurat printre popoarele vecine o vie activitate revoluționară, pentru a le atrage în mișcarea generală de emancipare politică și socială și pentru a crea astfel o bază socială mai largă mișcării de independență polone. Mijloacele de acțiune erau acelea ale carbonarismului italian. Emigrații poloni întemeiau societăți secrete în care căutau să atragă mai ales intelectualitatea. Astfel, Adolf David, transferat de autoritățile austriece la Cluj, a extins activitatea « Societății prietenilor poporului » din Polonia și la noi, unde cu o admirabilă intuiție a necesităților poporului romîn, i-a formulat chiar un program, care prevedea unirea celor trei țări romîne într-o republică democrată și abolirea tuturor relațiilor feudale.

Adolf David s-a adresat în primul rînd preoților și învățătorilor romîni, prin mijlocirea cărora spera să atragă masele țărănești. Membrii societății răspîndeau scrieri și cîntece revoluționare, dar strîngeau și bani pentru a-și procura arme.

Dar, mai înainte ca mișcarea să fi putut prinde rădăcini mai adînci, David în 1834 a fost arestat și dus la închisoarea din Sibiu, unde s-a otrăvit. Societatea și-a continuat activitatea, a cîștigat numeroși adepți în Munții Apuseni și printre grănicerii romîni din Banat. Zaharia Carcalechi și Damaschin Bojincă, adepți ai mișcării, încercară să stabilească prin Eliade Rădulescu legături cu Țara Romînească și cu Moldova. Dar poliția austriacă puse capăt mișcării, arestînd pe principalii conducători.

Mișcarea reformistă a nobilimii liberale maghiare

Criza generală tot mai vădită a feudalismului, piedicile care îngreunau dezvoltarea producției de mărfuri în agricultură, jugul economic și politic al Imperiului austriac și teama de o nouă și sîngeroasă răscoală țărănească au convins o parte a nobilimii că nu mai poate trăi și guverna după metodele vechi.

Baza socială a mișcării reformiste era destul de largă. Magnați înstăriți care își transformaseră domeniile în întreprinderi de tip capitalist, magnați și o parte din nobilimea mijlocie înglodați în datorii, fii de nobili, de țărani liberi sau de burghezi care au făcut studii superioare în Transilvania și în străinătate și au devenit oameni politici, avocați, funcționari etc., toți căutau drumul unei ieșiri din criză. Datorită situației lor sociale inițial atît de diferite, mișcarea reformistă nu era omogenă.

Între inițiatorii mișcării opoziționiste liberale din Ungaria se afla Ludovic Kossuth, iar în Transilvania Nicolae Wesselényi. Acesta din urmă, încă în timpul luptei de eliberare polone, cutreierînd comitat după comitat, a desfășurat o vie agitație împotriva stăpînirii austriece. În anul 1831 s-a opus, pe moșia sa de la Jibou, recrutărilor ilegale și în același an a scris cartea *Despre prejudecăți (Balítéletekről)*, în care cerea realizarea neîntîrziată a unor reforme. Apoi, împreună cu Adam Kendeffy, Dionisie Kemény, Carol Szász, Ioan Bethlen și alții, ațîță în adunările comitatelor spiritul de opoziție contra absolutismului austriac. Sub influența așa-numiților «patrioți itineranți» se aleseră noi dregători în locul celor numiți de Viena, se refuză supunerea față de guberniu și se ceru convocarea dietei.

Drept răspuns, guvernul din Viena numi în fruntea Transilvaniei un comisar regal cu depline puteri. Aceasta a sporit și mai mult nemulțumirea, care s-a manifestat și în ciocnirea sîngeroasă dintre tinerimea studioasă din Cluj și trupele austriece din garnizoană (11 februarie 1834). Pentru a calma spiritele din Transilvania, guvernul a fost silit să convoace dieta.

Opoziția liberală izbuti să-și formeze o majoritate în dieta din anul 1834. N-a reușit însă să se unească într-un partid în sens burghez, iar divergențele de păreri între diferitele grupări ale mișcării erau foarte mari. Wesselényi, care în preajma revoluției din 1848 va trece pe poziții moderate, s-a dovedit atunci unul din elementele cele mai radicale. Trecînd peste cenzură, el a publicat o dare de seamă litografiată asupra dezbaterilor dietei. Presa lui litografică a fost însă sechestrată și numai mesajul imperial puse capăt discuțiilor furtunoase care au durat cîteva luni. Dieta a fost dizolvată cu forța militară și guvernul a încercat să înfrîngă opoziția prin măsuri de teroare. Wesselényi a fost dat în judecată și condamnat la trei ani de închisoare. Dintre propagatorii reformelor au mai fost dați în judecată și alții; unii s-au refugiat în străinătate, iar cei rămași în țară au fost tratați ca suspecți din punct de vedere politic.

După această dată, mișcarea reformistă a nobilimii liberale maghiare începe să scadă. În sînul mișcării cîștigă preponderență așa-numitul curent moderat condus de Ioan Bethlen. Punerea în discuție a urbariului, a problemei țărănești, are ca urmare îndepărtarea multor nobili de ideile reformiste.

Cei mai progresiști, aderenții soluțiilor mai radicale, cum au fost Alexandru Bölöni Farkas, Ladislau Sámi, Mihai Szentiváni, Ladislau Kővári, n-au putut avea un rol politic. Spiritul revoluționar însă se întețea și se răspîndea în cercurile de lectură ale tinerilor intelectuali, ducîndu-i pînă la contactul cu poporul, chiar pînă la înființarea de organizații ale tineretului sătesc. Un rol de frunte în trezirea maselor l-a jucat poetul Alexandru Petőfi, apropiat în gîndirea sa de socialismul utopic, și scriitorul de origine iobagă Mihai Táncsics. Amîndoi sînt născuți în Ungaria, dar au vizitat de mai multe ori Transilvania. În general, literatura progresistă se dezvoltă într-un ritm necunoscut înainte și are un mare rol în deșteptarea forțelor antifeudale.

În părţile de vest ale Transilvaniei, opoziţia liberalilor era mai dîrză, cum rezultă din alegerea frecventă a unor delegaţi dietali reformişti. Uneori, numărul acestora este covîrşitor. Astfel, în comitatul Arad, în 1847, din 2 000 de votanţi abia 74 s-au pronunţat pentru candidatul conservator. Chiar şi în unele comitate unde reformiştii, datorită teroarei guvernamentale, nu au putut obţine majoritatea, ei dispuneau totuşi de o influenţă considerabilă. În Banat, Crişana şi Maramureş, influenţa curentului reformist era mai accentuată şi în cercurile stăpînilor de moşii; precum şi ale burghezilor şi intelectualilor romîni. Nu este de mirare deci că, la izbucnirea revoluţiei, baza colaborării forţelor antifeudale maghiare şi romîne era mai solidă. Revendicările social-economice mai radicale ale curentului reformist au fost: reglementarea urbarială, care urma să servească ca punct de plecare pentru eliberarea ţăranilor de obligaţiile feudale prin răscumpărare şi pentru acordarea dreptului de proprietate asupra pămîntului iobăgesc ţăranilor eliberaţi; abrogarea scutirii nobilimii de impozite; schimbarea politicii economice a Vienei şi dizolvarea organizaţiilor de breaslă, în vederea creării condiţiilor favorabile dezvoltării capitaliste.

Programul reformiştilor nobiliari era destul de limitat. Majoritatea lor era împinsă spre reformism de teama revoluţiei. Şi ei căutau să iasă din criza feudalismului, din criza sistemului întemeiat pe robotă, să deschidă drumul spre capitalism prin reforme. Idealul multora se reducea la un compromis de tipul celui din Anglia sau din Prusia. În realitate, ei se străduiau să-şi menţină rolul dominant în viaţa economică, politică şi naţională. Luptau deci pentru păstrarea supremaţiei nobiliare, pentru supremaţia naţională maghiară. Nicolae Wesselényi a formulat limpede această idee într-o scrisoare adresată lui Ludovic Kossuth: « Nu trebuie să uităm că prin această nobilime există naţionalitatea noastră. Nobilimea noastră are pe întreaga scară a valorii şi inteligenţei destule greşeli şi nu puţine păcate, totuşi nu se poate tăgădui că maghiarimea în rîndurile şi aproape numai în rîndurile ei există. Dacă mii de nobili şi-ar pierde averea, nobilimea s-ar reduce la o entitate neînsemnată, iar cea mai mare parte a milioanelor care i-ar ocupa locul nu va fi maghiară »[1].

În lumina rîndurilor de mai sus, putem înţelege motivul pentru care mişcarea nobililor maghiari ridica tot mai mult problema alipirii Transilvaniei la Ungaria, prin care urmăreau consolidarea alianţei lor cu nobilimea din Ungaria, împotriva creşterii mişcării sociale şi naţionale a romînilor şi a altor populaţii din Transilvania.

Nobilii liberali maghiari, cu toate că susţineau mişcarea pentru transformarea ţării în sens burghez, continuau să ţină la tradiţiile lor istorice. Ei pretindeau ca din « naţiunea maghiară » să facă parte toţi locuitorii ţării, iar caracterul maghiar al acestei naţiuni să rămînă neştirbit. În Ungaria şi în Transilvania deci n-ar putea să existe decît o singură naţiune, şi anume naţiunea maghiară, a cărei limbă ar trebui însuşită de toţi locuitorii statului.

---

[1] *Századok*, 1902, p. 143.

Ideile de deznaţionalizare dezlănţuie un lung şir de lupte şi conflicte naţionale de care va putea profita duşmanul comun, despotismul habsburgic.

Creşterea forţelor antifeudale. Mişcarea naţională şi democratică romînă

În deceniile premergătoare anului 1848, s-a format în Transilvania o pătură burgheză de o oarecare importanţă. Comercianţii şi proprietarii de manufacturi joacă un rol economic tot mai mare, iar în temeiul situaţiei ce le-o crea averea, aspirau la influenţă şi pe teren politic. În privinţa aceasta, Bariţiu scria: «... pe orăşeni însă îi mai revolta şi nesuferita trufie aristocratică, scutirea nobilimei de orice sarcini publice, lipsa totală de credit, cum şi comunicaţiunea mizerabilă»[1]. Părerile burghezilor din Arad şi Timişoara confirmară şi ele părerile lui Bariţiu, care constata că duşmănia faţă de clasa nobiliară privilegiată a devenit tot mai puternică şi că servilismul burgheziei s-a sfîrşit. Un purtător de cuvînt al burgheziei cerea eliberarea generală a industriei prin înlăturarea barierelor şi cătuşelor de breaslă, prin limitarea sau desfiinţarea completă a îngrădirilor dreptului de proprietate, deci proprietatea particulară burgheză, eliberarea muncii servile, desfiinţarea robotei, formarea pieţei pentru forţa de muncă liberă, în sfîrşit, extinderea neîntîrziată a drepturilor cetăţeneşti, deci egalitate burgheză în drepturi.

În rîndurile celor ce luptau pentru satisfacerea revendicărilor burgheziei se afla şi pătura din ce în ce mai numeroasă a tinerilor intelectuali. Majoritatea acestora provenea din fiii nobililor mici şi mijlocii, ai învăţătorilor, preoţilor, avocaţilor, medicilor, ai ţăranilor liberi sau iobagi, tineri în căutarea unei ocupaţii burgheze, titraţi care se dedicau carierelor funcţionăreşti. Societatea feudală care se zbătea în criză le-a refuzat însă posibilitatea de a se afirma. Tineretul intelectual romîn se mai izbea de rezistenţa naţionalismului maghiar. Despre această pătură scrie Bariţiu: «Pînă la 1848, cărturarii proletari dădeau un contingent foarte considerabil pentru o conspiraţie revoluţionară ...»[2].

Burghezia însă — deşi dezvoltarea ei făcuse progrese însemnate în primele decenii ale sec. XIX — nu dispunea încă de o bază economică destul de largă, pentru a antrena toate celelalte categorii sociale într-o acţiune unitară pentru răsturnarea feudalismului. Restrînsă ca număr, ea nu era nici unitară în privinţa obiectivelor pe care le urmărea. Meseriaşii concentraţi în bresle—care sînt în număr însemnat, mai ales în oraşele săseşti—apărau cu disperare orînduielile sociale vechi care le garantau privilegiile. Legăturile ce şi le-a creat burghezia săsească cu Viena o ataşau şi mai strîns de absolutismul austriac. Tot firele unor interese comune legau de capitalul austriac şi pe marii comercianţi romîni şi saşi care participau la comerţul de tranzit. Ei nu vor adera la radicalismul revoluţionar şi nu se vor angaja într-o alianţă revoluţionară cu iobăgimea. Divergenţele naţionale erau şi ele o piedică în calea solidarităţii. Piaţa naţională unitară, la care aspira fiecare din burgheziile naţionale, constituia, încă din această epocă, şi în Transilvania şcoala la care burghezia învaţă naţionalismul. Ea nu putea uni burgheziile de diferite naţionalităţi, ci, dimpotrivă, le ridica pe unele contra altora.

---

[1] Gh. Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 1.
[2] *Ibidem*, p. 3.

În general, forţa conducătoare a luptei antifeudale era slab dezvoltată, nu îndeajuns de puternică, preocupată de divergenţele naţionale care o măcinau şi de forţa iobăgimii de care se temea. Multe elemente burgheze s-au declarat pentru drumul « legal », de teama revoluţiei.

Unii reprezentanţi ai burgheziei romîne — ieşiţi mai ales din rîndurile ţărănimii — şi-au dat seama că iobăgimea din Transilvania, compusă în majoritatea ei absolută din romîni, era asuprită de aceeaşi aristocraţie maghiară care le tăia şi lor posibilitatea de ridicare şi afirmare. Şi-au dat seama deci că, pentru cîştigarea biruinţei, trebuiau să se sprijine pe fiii naţiunii lor care gemeau sub jugul iobăgiei.

În cadrul dezvoltării ideilor naţionale în anii premergători revoluţiei din 1848, un loc important îl ocupă lupta de multe decenii pentru formularea programului naţional romîn. De la Inochentie Micu şi *Supplex Libellus Valachorum*, ideile acestei mişcări, precum şi sfera activităţii sale, au făcut însemnate progrese.

Sînt tot mai mulţi cei care luptă pentru ridicarea culturală a poporului romîn, pentru înmulţirea şcolilor şi pentru extinderea învăţămîntului în limba romînă. Ziarele, care militau pentru limba literară unitară, pentru dezvoltarea unei literaturi originale şi pentru educaţia politică a poporului, precum şi ştiinţa istoriei, care dezvolta conştiinţa naţională, devin din ce în ce mai importante. Tinerii romîni care studiau la Blaj, Alba Iulia, Sibiu, Tîrgu-Mureş, în şcolile din Banat, Partium sau chiar în cele din Budapesta, au devenit adepţii tot mai însufleţiţi ai ideii naţionale. Între aceştia prinde rădăcini adînci concepţia Şcolii ardelene, care devine arma de luptă a poporului asuprit, expresia conştiinţei sale naţionale. Se întăreşte şi lupta pentru recunoaşterea drepturilor naţionale îmbinată cu cea antifeudală, împletindu-se astfel combaterea privilegiilor naţionale cu a privilegiilor feudale deţinute de clasa dominantă maghiară. Dieta din 1841—1843 s-a transformat şi ea curînd într-un izvor de luptă al mişcărilor naţionale în plină desfăşurare, căci în al cincilea deceniu, nobilimea maghiară din Transilvania, asemenea celei din Ungaria, se străduia tot mai mult să impună limba maghiară ca limbă oficială. Tot astfel, prin extinderea relaţiilor capitaliste, apare mai pronunţat scopul ei de a crea o unitate economică, înglobînd şi Transilvania în Ungaria. Luînd poziţie împotriva absolutismului austriac, ea vroia să mobilizeze toate forţele, deci şi naţionalităţile. În loc să caute însă calea înţelegerii, nobilimea se gîndea la asimilarea naţionalităţilor. Acest scop a fost definit de Nicolae Wesselényi în felul următor: « Nu socotesc numai just, ci consider şi foarte necesar ca în ţara noastră poporul de rînd să se bucure de drepturi naţionale şi reprezentare, dar numai cu condiţia de a deveni cu adevărat maghiar,... iar cei care acum nu vorbesc ungureşte şi nu sînt maghiari, pe măsură ce vor începe să se maghiarizeze, vor primi şi drepturi naţionale »[1].

Proiectul de lege prezentat dietei din 1842 declara limba maghiară ca limbă oficială a Transilvaniei, stabilind obligativitatea folosirii sale în redactarea legilor, în administraţia publică, în învăţămînt, în matricolele bisericeşti, precum şi în corespondenţa oficială a bisericii. Numai saşii îşi păstrau vechile drepturi bisericeşti şi şcolare. Celelalte biserici, de alte limbi, erau obligate să introducă limba maghiară după un interval de zece ani.

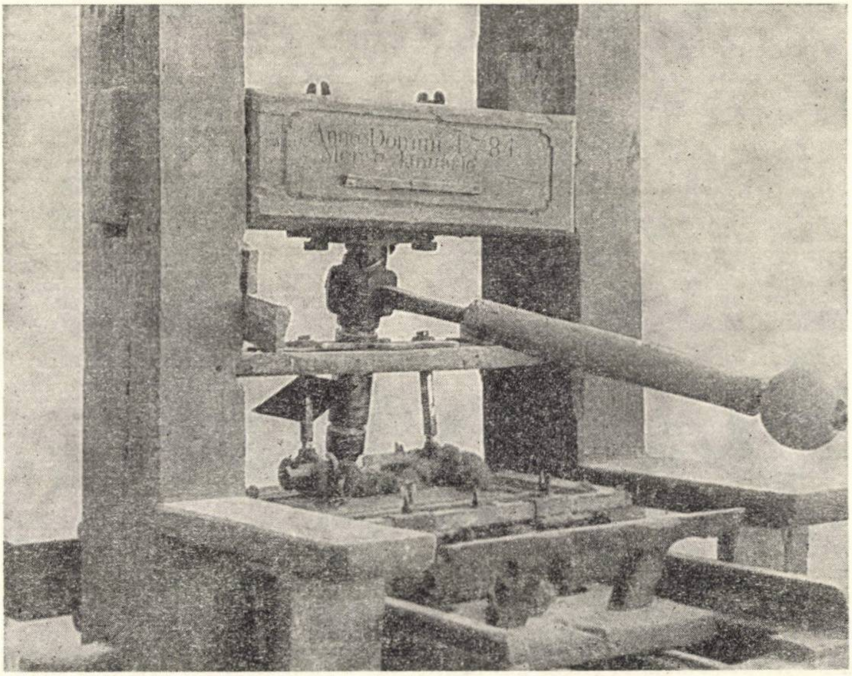

Fig. 171. — Presă tipografică, 1781.

Împotriva acestui proiect de lege au protestat cu vigoare chiar şi saşii, cu toate că şi ei condiţionau egalitatea de drepturi pentru romînii din Pămîntul Crăiesc de asimilarea lor. Legea n-a fost sancţionată de împărat. Discuţia însă a luat proporţii foarte întinse. Ştefan Ludwig Roth a protestat împotriva maghiarizării printr-o foaie volantă. Mişcarea naţională a saşilor devine tot mai combativă. La aceasta a contribuit şi Academia de drept inaugurată la Sibiu în 1844, precum şi avîntul mişcării naţionale germane, care a favorizat ridicarea conştiinţei naţionale a saşilor.

---

[1] Wesselényi Miklós, *Balitéletekről*, p. 233.

Politica de asimilare maghiară a stîrnit cu deosebire împotrivirea romînilor. Consistorul din Blaj, în şedinţa din 15 februarie 1843, ruga pe episcopul Lemeni să facă demersuri la împărat împotriva legii votate în dieta de la Cluj. « Mărturisim sincer — spun ei — că nu numai după zece ani, ... dar nici după zece veacuri, ba niciodată, în vecii vecilor, noi şi naţiunea noastră nu putem fi obligaţi printr-o lege, care pentru obiceiurile şi credinţa noastră pregăteşte un pericol, iar pentru naţionalitatea romînă ruină şi pieire »[1].

Problema limbii oficiale şi a şcolilor a provocat o vie agitaţie şi printre profesorii şi elevii din Blaj. Unii profesori, în frunte cu Simion Bărnuţiu, au ajuns în conflict cu episcopul Lemeni. Bărnuţiu, care în cursurile sale propaga principiile dreptului natural sub influenţa directă a unor filozofi şi jurişti germani şi care a enunţat lozinca « fără naţionalitate nu este libertate », a dezaprobat, cu o parte dintre colegii săi, politica timidă şi circumspectă a lui Lemeni. Conflictul s-a terminat cu îndepărtarea din Blaj a lui Bărnuţiu, împreună cu cîţiva colegi ai săi şi cu 12 elevi. Ei continuă să aibă însă un rol important în mişcarea naţională.

Gazeta de Transilvania a luat de asemenea atitudine în chestiunea limbii naţionale. Această gazetă şi suplimentul ei, *Foaia pentru minte, inimă şi literatură*, erau redactate de Gheorghe Bariţiu. El s-a născut în 1812 în Jucul de Jos din comitatul Cluj. Studiile şi le-a făcut la Trăscău, Cluj şi Blaj. A fost scurt timp profesor şi la Blaj. În 1836 a fost invitat ca profesor în Braşov, în citadela burgheziei romîne. Aici a desfăşurat o muncă uriaşă ca redactor. Începînd cu anul 1838, *Gazeta*, înfruntînd foarte mari greutăţi, a luptat în coloanele ei pentru drepturile culturale şi politice ale poporului romîn. De asemenea a luat poziţie hotărîtă şi în chestiunea limbii. Într-un studiu apărut în *Foaia*, el arată că între romînii din Transilvania şi cei din Moldova şi Ţara Romînească este un contact « naţional strîns », care chezăşuieşte existenţa naţiunii romîne.

Conştiinţa unităţii naţionale se constată şi în scrierile lui Vasile Alecsandri, Grigore Alexandrescu, Costache Negruzzi, Cezar Bolliac, Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu şi ale altora, apărute în coloanele *Gazetei* şi *Foii*. Bariţiu avea în acelaşi timp strînse legături personale cu intelectuali ca: Eftimie Murgu, August Treboniu-Laurian, Florian Aron, Nicolae Bălăşescu, care îşi desfăşurau activitatea în Moldova şi în Ţara Romînească. În concepţia intelectualităţii romîne se conturează deci tot mai puternic, alături de conştiinţa naţională, ideea unităţii naţionale.

Bariţiu şi Cipariu călătoresc în Ţara Romînească şi se conving că ideea unităţii naţionale a prins rădăcini adînci şi peste crestele Carpaţilor. În mişcarea dintre anii 1837 şi 1840, Ion Cîmpineanu a formulat ideea unirii prin următoarele cuvinte: « Cu un teritoriu împărţit ar fi cu neputinţă pentru romîni să se împotrivească prin ei înşişi puternicelor imperii care îi înconjură.

---

[1] Gh. Baritiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, vol. I, p. 754.

Stăruim asupra fuziunii întregului popor romîn şi a reunirii lor sub acelaşi sceptru »[1].

Ideea unităţii naţionale nu s-a mărginit la un grup mic de intelectuali. Masele populare romîneşti din Transilvania, aşa cum se vor manifesta mai tîrziu şi la adunarea de la Blaj, şi-au exprimat şi ele dorinţa de a se uni cu celelalte ţări romîne.

Dintre luptătorii romîni pentru revendicări naţionale de pe teritoriile aparţinînd atunci Ungariei, se remarcă Eftimie Murgu. El a ales de tînăr calea luptei împotriva orînduirii feudale, asupririi naţionale şi absolutismului imperial şi în această luptă apare ca adept al frăţiei dintre popoare. Studiile superioare şi le-a terminat la Budapesta şi a fost unul dintre studenţii romîni care « sbeuseră » la academiile de drept sau la Pesta, « în spiritele lor, toate ideile revoluţionare ale acelei epoci »[2]. Încă de pe atunci scoate o carte în apărarea originii latine a poporului romîn, aruncîndu-se în luptă « pentru un popor asuprit, nedreptăţit, batjocorit, care merită să aibă o altă soartă »[3]. În 1834 pleacă la Iaşi, unde predă lecţii de filozofie şi drept natural la Academia Mihăileană, iar din 1836 pînă în 1839 ţine prelegeri la Bucureşti, unde este profesorul lui N. Bălcescu. Aici ia parte activă la mişcarea revoluţionară republicană. Ca cetăţean austriac şi conspirator primejdios, este expulzat în Banat, unde autorităţile austriece îl ţin sub supraveghere poliţienească. După 1842 se stabileşte la Lugoj. Aici filozoful şi conspiratorul trece la acţiune directă. Adună plîngerile populaţiei oprimate de moşieri şi de autorităţile comitatului şi caută să organizeze lupta împotriva exploatării feudale. Drept urmare, în 1845 este arestat şi întemniţat la Pesta.

În mişcarea naţională transilvană, Murgu reprezintă punctul de vedere consecvent revoluţionar-democrat. El priveşte răsturnarea feudalismului din punctul de vedere al poporului şi nu din cel al burgheziei. Aceleaşi tendinţe radicale le reprezintă şi Avram Iancu şi mulţi alţi tineri care se formează în deceniul premergător anului 1848, revoluţionari în formaţie, exponenţi ai maselor populare oprimate.

Istoriografia burgheză, naţionalistă, a căutat să justifice contradicţiile naţionale de neîmpăcat prin ivirea mişcărilor naţionale concomitent cu dezvoltarea capitalistă. În realitate însă, în această epocă plină de multe tradiţii progresiste comune pentru poporul romîn, maghiar şi sas, masele ţărăneşti oprimate au luptat cot la cot, fără nici o deosebire de naţionalitate. Dorinţa de colaborare se manifestă în activitatea celor mai buni reprezentanţi ai mişcărilor naţionale: burghezii democraţi, care şi-au identificat soarta cu poporul. Eftimie Murgu, Avram Iancu sau Gheorghe Bariţiu, care au luptat împotriva feudalismului şi oprimării naţionale, n-au identificat niciodată poporul maghiar cu clasa asupritoare, exploatatoare, a moşierimii, în majoritatea ei maghiară. Această atitudine e frumos exprimată de Bariţiu, care la 1844 constată că în Transilvania, făcînd abstracţie de naţionalitate, există două clase principale, nobilimea şi iobăgimea, şi precizează: « Greşeşte cineva foarte greu dacă numai pe romînime o ia de reprezentantă a supuşilor asupriţi şi numai pe maghiarime cu asupreala; ci la noi trebuie să vorbim de aristocraţie în general şi de iobăgime iarăşi numai în general »[1].

---

[1] P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a ţărilor romîne în epoca feudală*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 91.

[2] Gh. Baritiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 527.

[3] *Studii*, VIII (1956), nr. 1, p. 68.

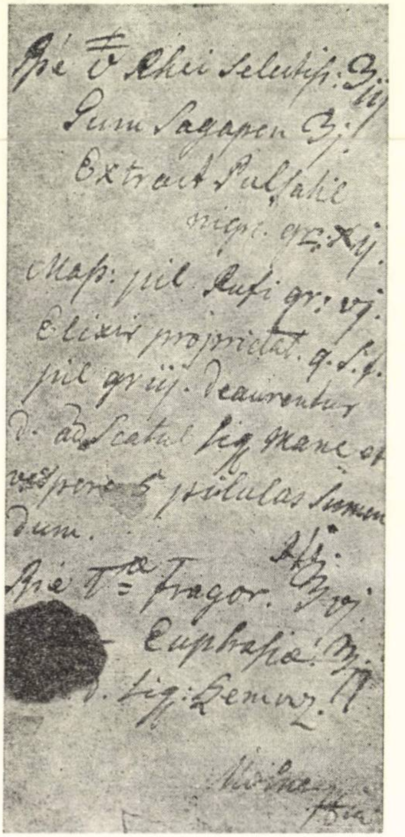

Fig. 172. — Reţetă medicală dată de I. Piuariu-Molnar.

Răspîndirea spiritului revoluţionar apropie tinerimea romînă şi maghiară prin frecvente legături culturale. Culegerea cîntecelor populare, făcute de Murgu şi Kriza, a izvorît din acelaşi fond comun, după cum la fel se citea în secret şi la Cluj şi la Blaj cartea lui Alexandru Bölöni Farkas sau alte cărţi interzise, în care noul porneşte război contra vechiului. Este caracteristic, de exemplu, cum ajunge poetul şi publicistul Mihail Szentiváni de la politica de maghiarizare la propovăduirea ideii de colaborare a popoarelor conlocuitoare din Transilvania: « Timpul contopirii naţionalităţilor eterogene a apus. Să ne aruncăm privirile asupra desfăşurării evenimentelor politice: pretutindeni vom întîlni o naţionalitate care-şi înalţă fruntea şi pretinde independenţă şi unitate », scrie el. În statul în care naţionalităţile şi-au format conştiinţa de sine, trebuie să se renunţe la iluzia asimilării lor. « În locul acesteia trebuie să se înfăptuiască alianţa frăţească între naţiunile pe care le uneşte interesul şi viitorul comun »[2].

Mişcările ţărăneşti din Munţii Apuseni

În timp ce asupra sălii de dezbateri a dietei din Cluj plana neîncetat teama de o răscoală a iobagilor, nemulţumirea ţăranilor din Munţii Apuseni era pe punctul de a izbucni.

Soarta iobagilor devenise mai grea nu numai în regiunea minieră. Înmulţirea populaţiei, ciuntirea sesiilor iobăgeşti, răpirea păşunilor şi pădurilor comune ale satelor au micşorat baza materială a ţăranilor. Fărîmiţarea sesiilor e tot mai accentuată şi numărul jelerilor sporeşte. Cea mai grea povară, robota, se menţine mereu ridicată. Ţărănimea din Transilvania trebuia să suporte greutăţi mai mari şi din cauză că, în timp ce situaţia iobagilor din comitatele de vest — Banat, Bihor, Satu Mare etc. — fusese reglementată printr-un urbariu, nobilimea din Transilvania luptă cu succes contra acestuia. Ca urmare, obligaţiile ţăranilor din principatul Transilvaniei erau foarte variate şi mult mai grele. În urma tendinţei stăpînilor de moşie de a intensifica producţia agricolă, marea majoritate a ţărănimii din Transilvania a ajuns într-o situaţie şi mai grea decît înainte. Dintre ţăranii mai conştienţi se ridică acum conducători care îşi dau seama că aservirea feudală nu mai poate dăinui. Răpirea de pămînt, greutatea robotei au provocat în întreaga Transilvanie rezistenţe locale, izolate. Pe acestea clasa dominantă le-a putut reprima uşor cu forţa armată. Totuşi, asemenea mişcări, aparent fără importanţă, devin atît de frecvente, încît petiţiile, plîngerile adresate guvernului transilvan şi Cancelariei aulice de la Viena, protestele, refuzul de a munci ajunseră fenomene cotidiene. În multe locuri ţăranii pretind stabilirea precisă, prin urbariu, a îndatoririlor şi drepturilor lor. În alte părţi, ei au reocupat cu de la sine putere păşunile, încercînd să se elibereze de sub directa dependenţă a stăpînilor de moşie.

---

[1] *Gazeta de Transilvania*, 1844, nr. 52, p. 206.
[2] Antal Árpád, *Szentiváni Mihály*, Bucureşti, 1958, p. 131—132.

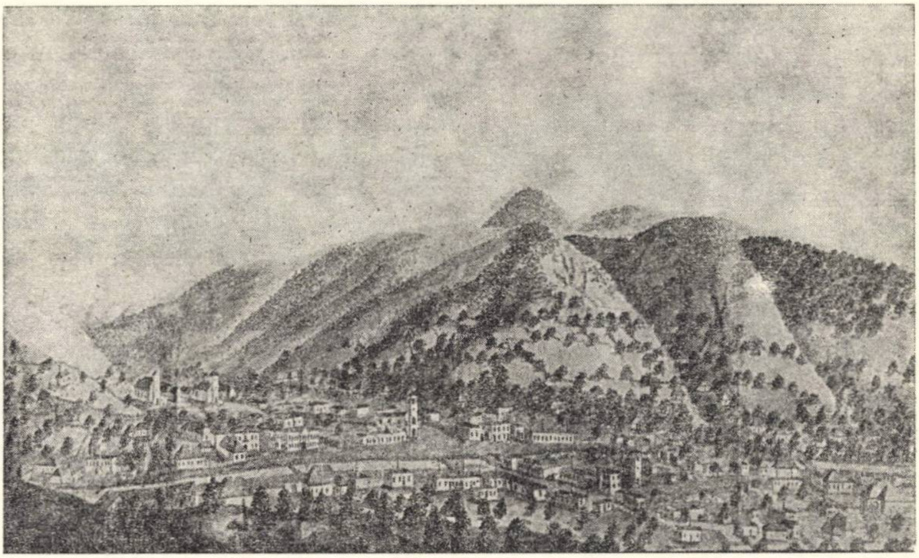

Fig. 173. — Zlatna în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Minerii iobagi din satele domeniului de mijloc al Zlatnei nici în aceste decenii nu încetează lupta contra exproprierii pădurilor, a curăturilor şi contra abuzurilor funcţionarilor domeniului. În fruntea luptei împotriva acestei jefuiri se ridică Ecaterina Varga, dînd un nou impuls luptei de clasă a țărănimii și un frumos exemplu al luptei comune romîno-maghiare. Ecaterina Varga este descendenta unei familii de mici proprietari din Hălmeag. Căutîndu-și dreptatea, ea se întîlnește cu țăranii mineri care, ca și ea, așteptau pe la ușile autorităților schimbarea în bine a sorții lor. Minerii, dezvăluindu-și păsul, îi cer ajutorul. Mai tîrziu o cheamă între ei și o disting cu încrederea și dragostea lor. O numesc « doamna noastră », « doamna moților », și ea le îmbrățișează cauza. Înfruntă autoritățile erariale, întocmește țăranilor petiții, duce tratative cu avocații, pleacă în interesul procesului lor la împărat, organizează și dirijează lupta țărănimii. Cînd, în 1843, domeniul începe replantări pe terenul defrișat, răpit buciumanilor, vreo 60 de țărani înarmați cu securi și bîte, sub conducerea ei, alungă pe oamenii erariului și distrug puieții. Autoritățile vor să o prindă, dar poporul își apără conducătoarea. Mai tîrziu, în 1846, vicecomitele somează cele trei comune să-și îndeplinească prestațiile către domeniu. Buciumanii și abrudenii însă nu se supun, ci, sub conducerea Ecaterinei Varga, alungă pe subpretori. Prin aceasta mișcarea intră într-o nouă fază. Încep să se contureze liniile răscoalei țărănești. Autoritățile camerale și cele ale comitatului se tem de o reeditare a mișcării lui Horea.

Cancelarul Samuil Jósika, îngrozit de răscoala țărănească din Galiția și de eventualul succes al opoziției în dietă, cere ajutorul nounumitului vicar episcopesc, Andrei Șaguna. Ambițiosul Șaguna a sărit în ajutorul guvernului. După ce a luat informații detaliate asupra situației, în ianuarie 1847 a prins-o personal prin vicleșug pe Ecaterina Varga, care astfel a ajuns în închisoare la Aiud. Guvernatorul Iosif Teleki și cercurile cele mai înalte și-au exprimat satisfacția pentru acțiunea reușită a lui Șaguna. Ecaterina Varga a scăpat din închisoare abia după revoluția din 1848—1849.

Lupta țăranilor din regiunea minieră în apărarea drepturilor și împotrivirea lor față de noile obligații nu e izolată. În jurul fostelor orașe-cetăți, care erau centrele domeniilor fiscale, se mai găseau mici grupuri de țărani liberi (pușcași, drabanți etc.), care, pierzîndu-și loturile și luptînd din greu pentru libertatea lor, sufereau de opresiunea nobilimii. Pe Pămîntul crăiesc, țăranii liberi, sași sau romîni, trebuiau să suporte grele poveri fiscale, precum și asuprirea patriciatului săsesc. În secuime crescuse proporția iobagilor și jelerilor. Majoritatea țăranilor liberi erau încorporați în regimentele grănicerești. Acești țărani, ca și țăranii romîni grăniceri, gemeau și ei sub povara sarcinilor fiscale și sub comanda ofițerilor austrieci. Lupta antihabsburgică și antifeudală a grănicerilor se întețea, accentuînd contradicțiile între clasa stăpînitoare și țărănimea exploatată.

Este încă puțin cunoscută lupta de clasă a muncitorilor mineri, a lucrătorilor, a zilerilor din manufacturi, a calfelor din bresle. Totuși, luptele pentru un salariu mai mare ale muncitorilor din regiunea Hunedoarei din anul 1829, ale lucrătorilor de la fierăriile din Sebeșel, Toplița și Govăjdia din anii 1837 și 1839 trădează spiritul lor revoluționar. Criza economică din anul 1847 precum și

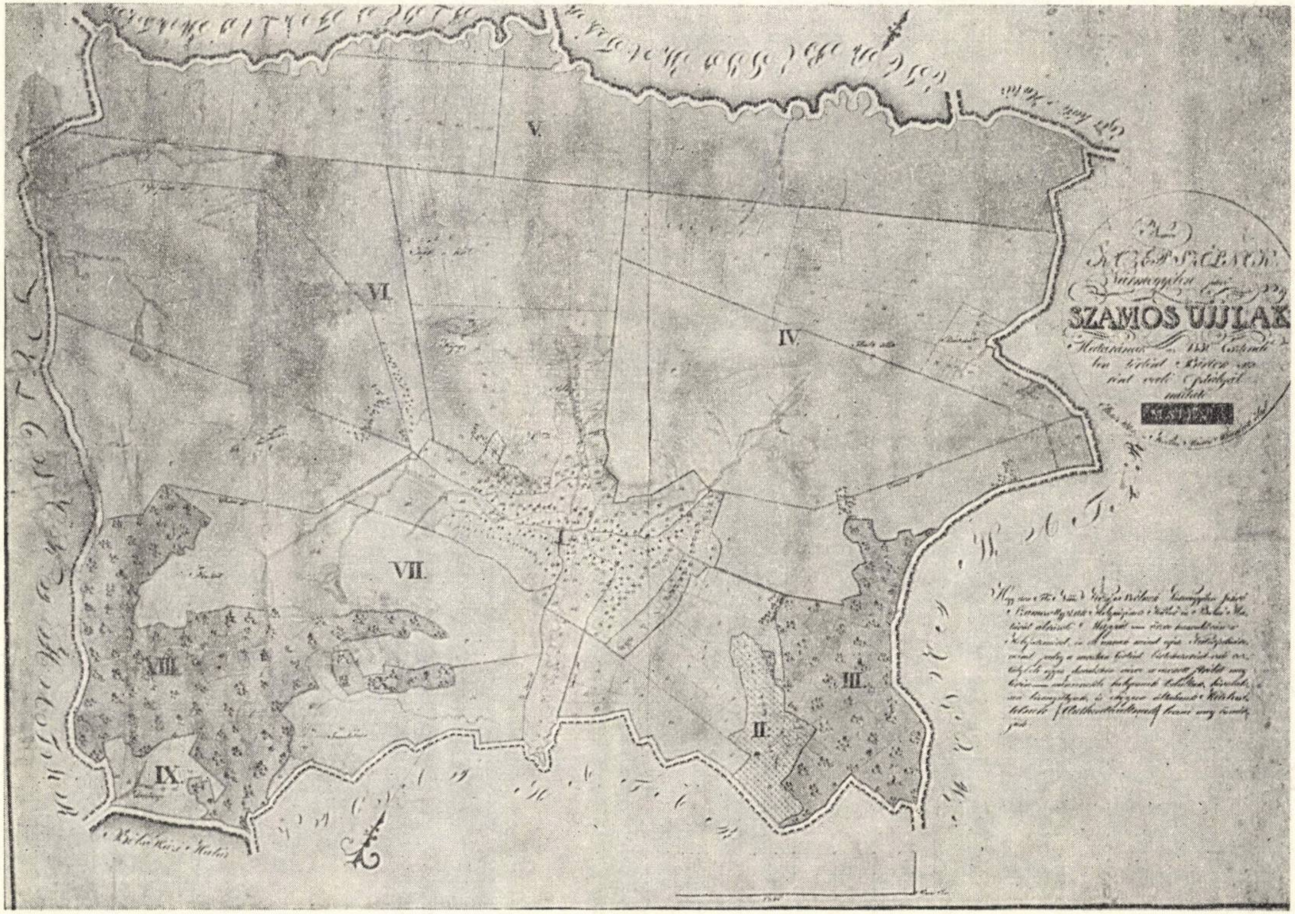
SZAMOS UJJLAK
I.
II.
III.
IV.
V.
VI.
VII.
VIII.
IX.

Fig. 174. — Harta satului Someş-Uileac (reg. Maramureş), 1830.

recolta slabă din anii precedenţi au stîrnit un nou val de luptă. Minerii din Ţebea, Certeje şi Zlatna, tăietorii de sare de la Ocna Mureşului etc. luptă cu şi mai multă dîrzenie pentru satisfacerea revendicărilor lor economice. Pe mineri, în anii revoluţiei, îi găsim în tabăra celor mai consecvente forţe antifeudale. La Timişoara, Baia Mare etc., ei joacă un rol însemnat în lupta împotriva forţelor reacţionare, iar în anii 1848—1849 radicalismul lor influenţează mersul evenimentelor.

Dieta din 1846—1847

În faţa societăţii transilvane stăteau sarcini foarte importante. Trebuia desfiinţată iobăgia, împreună cu toate sarcinile feudale; absolutismul trebuia înlocuit cu o democraţie burgheză. Diferitele naţiuni căutau să ajungă la drepturile lor, la independenţă naţională.

Acestea erau sarcinile puse la ordinea zilei de dezvoltarea economică şi socială a Transilvaniei. Dieta din anii 1846—1847, care a luat în discuţie introducerea reglementării urbariale, a oferit o bună ocazie de strîngere a legăturilor între forţele progresiste, pentru a face măcar un pas înainte spre îmbunătăţirea soartei ţărănimii.

Această ocazie a fost compromisă însă prin slăbiciunea mişcării reformiste a nobilimii şi prin tendinţa de răpire a pămînturilor iobăgeşti din partea majorităţii clasei nobiliare maghiare.

În februarie 1846, nobilii poloni iau din nou armele la Cracovia. Guvernul din Viena reuşeşte însă să folosească răscoala ţăranilor contra stăpînilor, pe care îi urau, şi să înece revolta în sînge. Efectul mişcării ţărăneşti din Galiţia s-a resimţit şi în Transilvania.

Frica de mişcarea revoluţionară a ţărănimii va sili nobilimea liberală să încerce ameliorarea sorţii iobăgimii prin votarea unui urbariu. Ideea eliberării iobagilor nu era împărtăşită decît de către o mică grupare de stînga. Dionisie Kemény constata că urbariul nu mai satisface pe iobagi, că ei aspiră la proprietatea liberă şi tocmai de aceea cerea: « În ce priveşte reglementarea proprietăţii, să le punem la dispoziţie ceea ce le-am atribuit ca pămînt urbarial... Este zadarnic să le dăm în picături concesiunile impuse de vremuri: prin aceasta ne scad numai puterile... (şi totuşi nu vom putea) menţine nici unul din avantajele anacronice pe care le avem »[1]. Majoritatea, şi însuşi Nicolae Wesselényi, au socotit însă imposibilă de realizat răscumpărarea pe veci şi n-a pus pe ordinea de zi decît întocmirea unui urbariu, şi aceasta cu multă moderaţie.

Pătura nobiliară conservatoare a proclamat însă cu tărie că Transilvania nu poate avea un urbariu mai larg. Curtea de la Viena s-a decis şi ea să înfrîngă mişcarea opoziţionistă din Transilvania. Din acest motiv l-a numit cancelar pe Samuil Jósika. Cu ocazia alegerilor de deputaţi dietali, candidaturile conservatoare au fost sprijinite la nevoie chiar de forţa armată. Numărul membrilor desemnaţi de Viena (aşa-numiţii regalişti) a fost ridicat de la 150 la 220. În cele din urmă, dietei i-a fost prezentat un proiect de urbariu pe baza conscripţiei din 1819—1820 a lui Cziráky. În această conscripţie, iobagii, la îndemnul stăpînilor care îi speriau cu mărirea impozitului, declaraseră mai puţin pămînt decît aveau în realitate. Fiindcă, conform proiectului, iobagilor nu li se atribuia decît pămîntul care figura în conscripţie, tot ce depăşea avea să revină stăpînilor. Slaba opoziţie din dietă, a cărei sesiune a durat din septembrie 1846 pînă în noiembrie 1847, a fost complet lichidată. Tabăra conservatoare, ameţită de noile posibilităţi de răpire a pămîntului iobagilor, acceptă ca bază conscripţia din 1819—1820 şi creează noi posibilităţi pentru ciuntirea loturilor iobăgeşti. Dionisie Kemény şi alţi reformişti, nevrînd să fie părtaşi la votarea acestei legi — care, după părerea lor, ducea la o răscoală ţărănească — au părăsit dieta. Cealaltă parte a opoziţiei a înaintat un protest solemn. La Viena, Metternich primeşte cu satisfacţie elaborarea urbariului, iar împăratul Ferdinand îl sancţionează, cu mici şi neînsemnate modificări.

---

[1] Kemény Dénes, *Érdekegység*, vol. I, p. 188, Academia R.P.R., Arh. Fil. Cluj *(ms.)*.

Punerea în vigoare a acestei legi nefavorabile iobăgimii, întocmite în ajunul revoluţiei, nu a avut loc niciodată. Importanţa ei politică e totuşi foarte mare. Nicolae Wesselényi califică legea urbariului ca o jefuire pe întreaga ţară « mai grozavă decît oricare alta, dar care n-a putut fi aplicată nicicînd, nici cu arma, nici prin legislaţie », şi constată că aceasta va da, probabil, « roade, sub forma coasei şi îmblăciului » [1]. Şi, într-adevăr, veştile răspîndite despre dietă au sporit neîncrederea şi ura ţărănimii împotriva nobililor.

La încrederea, de altfel iluzorie, a iobagilor că îmbunătăţirea soartei lor o pot aştepta numai din partea împăratului, că Viena e gata să le dea pămînt şi că numai nobilimea constituie o piedică, a contribuit în mare parte şi această dietă. Contradicţia de clasă dintre ţărănime şi nobilime, în majoritatea ei maghiară, a putut în acest fel să îmbrace şi mai mult forma luptei naţionale. Dieta a avut de asemenea un mare efect şi asupra tinerilor romîni viitori revoluţionari care şi-au legat soarta de cea a poporului. Avram Iancu, care frecventa cu zel şedinţele şi privea cu simpatie spre aripa stîngă a opoziţiei, auzind protestul lui Dionisie Kemény (« Protestez în numele poporului sfînt »), a fost cuprins de atîta furie contra nobililor conservatori, încît a trebuit să părăsească sala. Atunci a rostit cuvintele: « Nu cu argumente filozofice şi umanitare veţi putea convinge pe acei tirani, ci cu lancea ca Horea » [2].

Problema principală în Transilvania în deceniile imediat premergătoare revoluţiei burghezo-democratice din 1848 o constituie lichidarea feudalismului. Absolutismul austriac şi nobilimea conservatoare au făcut totul spre a păstra relaţiile vechi şi perimate. Criza din ce în ce mai acută a feudalismului mobilizează toate forţele societăţii care vor fi gata să lupte pentru promovarea noului, să deschidă drumul instaurării relaţiilor de producţie capitaliste. Drept bază a revoluţiei stă gata ţărănimea, care suferise cea mai neomenoasă exploatare şi asuprire, iar acum revendica libertate şi pămînt. Forţele revoluţionare se pregătesc să lupte în curînd pentru răsturnarea feudalismului şi emanciparea naţională.

---

[1] *Cartea copiilor de scrisori*, vol. XXV, p. 154, şi vol. XXIV, p. 69; Arhiva Wesselényi, Academia R.P.R., Arh. Fil. Cluj.

[2] Iosif Sterca-Siuluţiu, *Biografia lui Avram Iancu*, Sibiu, 1897, p. 6.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, Ed. politică, 1960.
V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, Bucureşti, Ed. politică, 1961.

2. *Izvoare*

Erdélyi Hiradó, 1828—1848.
Gazeta de Transilvania, 1838—1848.

3. *Lucrări generale*

Baritiu, G., *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, Sibiu, 1890.
Csetri Elek, Imreh István, Benkő Samu, *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről*, Bucureşti, 1956.
Daicoviciu C., Şt. Pascu, V. Cheresteşiu, Şt. Imreh, Al. Neamţu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1963.
Kovách, Géza, *A zilahi céhek története*, Bucureşti, 1958.
Kővári, László, *Erdélyország statistikája*, Cluj, 1847.

4. *Lucrări speciale*

Antal, Árpád, *Szentiváni Mihály*, Bucureşti, 1958.
Cheresteşiu, V., *Luptătorul revoluţionar Eftimie Murgu*, în *Studii*, IX (1956), nr. 1, p. 65—85.
Csetri, E., *O încercare de eliberare a iobagilor din anul 1832*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, I—II (1958—1959), p. 179—189.
Ferenczi, Zoltán, *Kossuth és Wesselényi s az úrbér ügye 1846—47-ben*, în *Századok*, 1902, nr. 1, p. 47—68, şi nr. 2, p. 139—162.
Göllner, C., *Conspiraţia emigrantului polon Adolf David (1834)*, în *Revista istorică*, XXIII (1937), p. 235—249.
— *Betrachtungen zum fortschrittlichen Denken der Siebenbürger Sachsen im 19. Jahrhundert*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 1959, nr. 1, p. 7—74.
Imreh, Şt., *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1955.
— *Unele aspecte ale procesului acumulării primitive a capitalului în comitatul Cluj (1796—1848)*, în *Studii*, XV (1962), nr. 1, p. 143—153.
Jakab, Elek, *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—1849-re*, Budapesta, 1881.
Killyén, Fr., *Braşovul în preajma revoluţiei de la 1848*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. I, Bucureşti, 1956, p. 172—187.
Kovács, Endre, *A lengyel kérdés a reformkori Magyarországon*, Budapesta, 1959.
Moga, I., *Înfiinţarea Gremiului comercial romîn din Braşov 1839—1840*, Braşov, 1941.

MUREŞAN, H., *Manifestări ale crizei economice din 1847 pe domeniul Zlatna*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, III (1960), p. 347–357.

PRODAN, D., *Date asupra mineritului Transilvaniei în preajma anului revoluţionar 1848*, în *Studii*, III (1950), nr. 3, p. 65–80.

ŞULUŢIU, I. ŞT., *Biografia lui Avram Iancu*, Sibiu, 1897.

TILKOVSKI, L., *Mişcările ţărăneşti din Ardeal în 1831 şi legăturile lor cu «răscoala holerei» din Slovacia de est*, în *Studii*, XI (1958), nr. 2, p. 73–90.

I. TÓTH, ZOLTÁN, *Mişcările ţărăneşti din Munţii Apuseni pînă la 1848*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1955.

TRÓCSÁNYI, ZSOLT, *Az erdélyi parasztság története 1790–1849*, Budapesta, 1956.

WESSELÉNYI, MIKLÓS, *Balitéletekről*, Bucureşti – Lipsca, 1833.

CAPITOLUL XII

DEZVOLTAREA CULTURALĂ ÎN PERIOADA DESTRĂMĂRII FEUDALISMULUI

Perioada care începe cu ultima treime a veacului al XVIII-lea şi ia sfîrşit în preajma revoluţiei din 1848 este — în istoria culturală a ţărilor romîne — una din cele mai importante.

În Transilvania, după marea răscoală din 1784 şi revocarea, în 1790, a celor mai multe reforme, urmează o eră a reacţiunii, care sub regimul lui Metternich se va continua agravîndu-se pînă în 1848. Revendicările de ordin politic formulate de intelectualitatea romînă progresistă prin *Supplex Libellus Valachorum* (1791) şi prin memoriul din martie 1792 fuseseră respinse. Mişcarea iacobină fusese lichidată în 1794, mai înainte ca să se fi transformat într-o mişcare politică de proporţii mai mari şi de a se fi extins în Transilvania. Ea favorizase totuşi dezvoltarea gîndirii politice, stimulînd interesul pentru filozofia materialistă, preocupările literare cît şi activitatea ştiinţifică din cadrul *Societăţii pentru cultivarea limbii maghiare în Transilvania,* iar intelectualitatea romînă îşi arătase interesul pentru mişcare nu numai prin faptul că în programul acesteia se aflau înscrise eliberarea iobagilor şi lupta anticlericală, dar şi pentru că venea cu soluţii avansate în problema naţională. Încă sub Leopold al II-lea se revine la vechile aşezăminte, evident anacronice, dinainte de Iosif al II-lea, unite cu o acţiune de înăbuşire a manifestărilor de progres. În aceste condiţii burghezia romînă, stînjenită în mersul ei ascendent din pricina dezvoltării inegale în raport cu burghezia celorlalte naţionalităţi, va face progrese marcante abia către sfîrşitul perioadei pe care o studiem.

Atît în Transilvania cît şi în principate, ideologia naţională se va închega treptat, reflectînd interesele de clasă ale păturilor progresiste din societatea romînească în trecere de la feudalism la capitalism. Această ideologie nu poate fi înţeleasă decît în cadrul culturii europene burgheze şi al efortului burgheziei de a-şi constitui cultura sa pe baze naţionale. Se simte tot mai mult nevoia unor contacte permanente cu noua cultură europeană, într-o epocă în care economia naţională este influenţată tot mai activ de economia capitalistă europeană. « Interdependenţa universală a naţiunilor », proprie orînduirii burgheze, « atît pentru producţia materială, cît şi pentru cea spirituală », a fost limpede înfăţişată de K. Marx şi F. Engels, care arată că: « Produsele spirituale ale diferitelor naţiuni devin bunuri comune »[1].

Întemeierea şi consolidarea unei culturi romîne de tip nou vor cunoaşte frămîntări puternice şi variate, care nu toate iau sfîrşit o dată cu perioada pe care o cercetăm. Vom asista astfel la dislocarea unor factori care colaboraseră în cadrele vechii culturi de tip medieval, la străduinţe de integrare în cultura europeană contemporană şi, în acelaşi timp, la apărarea drepturilor limbii şi valorilor spirituale naţionale, în alcătuirea culturii romîne moderne. Aspectele mai de seamă ale acestui proces de reînnoire sînt — după cîte socotim — cele ce urmează.

Cel dintîi asupra căruia ne vom opri este declinul influenţei culturii greceşti în principate. Drumul străbătut de elenism în ţările romîne între 1774 şi 1821 nu e lipsit de contraste. Pe de o parte se constată încercări de consacrare a limbii greceşti ca a doua limbă de stat pe lîngă cea romînă. Limba greacă îşi va cîştiga poziţii remarcabile ca limbă a cancelariei şi administraţiei, a culegerilor legislative, a învăţămîntului superior. Noi tipografii greceşti iau fiinţă. Opere literare, filozofice sau ştiinţifice străine sînt comunicate — în tipărituri sau manuscrise — prin mijlocirea traducerilor în greceşte şi, pe această cale — ca şi prin învăţămînt — pătrund în societatea romînească ideile enciclopedismului francez din secolul al XVIII-lea. Pe de altă parte, însă, centrul de greutate al noului elenism nu se mai află în ţările romîne, ci la Viena.

Promovarea ideologiei naţionale — impusă de dezvoltarea economico-socială a principatelor — indică culturii romîne căi de dezvoltare deosebite de ale elenismului care se ridica pe bazele sale naţionale. Cultura greacă din principate nu se mai putea menţine la vechiul său nivel. Primele atacuri le primeşte în sectorul învăţămîntului, unde şcoala de tip feudal nu mai trezea interes — chiar dacă era servită de profesori remarcabili — şi unde, pe de altă parte, limba romînă îşi revendica drepturile sale. Epoca regulamentară va cunoaşte numeroase instituţii de învăţămînt elementar cu limba de predare greacă; tiparniţele vor continua să dea la iveală lucrări în această limbă şi clasa conducătoare se va mai folosi de ea, în scris şi în vorbire. Aceste manifestări au, totuşi, un caracter restrîns, care nu poate pune în cumpănă dezvoltarea culturii naţionale, în limba romînă.

Una din sarcinile acestei noi culturi romîne era şi asimilarea culturii europene burgheze, ceea ce a impus continuarea unui proces de laicizare întîlnit în epoca precedentă. Scăderea interesului pentru literatura religioasă în păturile cultivate ale societăţii este o consecinţă directă a acestei evoluţii. Nu se poate vorbi — e drept — de o diminuare a numărului tipăriturilor de lucrări cu caracter religios sau al traducerilor, din acelaşi domeniu, rămase manuscrise. Dimpotrivă, sub înrîurirea curentului paisian tălmăcirile de opere aparţinînd spiritualităţii ortodoxe răsăritene, greco-ruse, iau un avînt considerabil. Ierarhii cărturari — Chesarie şi Filaret ai Rîmnicului, Veniamin Costachi şi Grigore Dascălul — traduc şi încurajează tipărirea de cărţi religioase. Răsunetul acestei activităţi depăşeşte însă mai rar decît înainte hotarele lumii monastice sau ale anumitor pături orăşeneşti. Interesele societăţii romîneşti cultivate merg în alte direcţii.

---

[1] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 4, Bucureşti, Ed. politică, 1958, p. 470.

Laicizarea culturii, una din trăsăturile principale ale epocii de destrămare a feudalismului, ne impune însă să stăruim întrucîtva asupra luminismului, sub semnul căruia se desfăşoară în bună măsură progresul cultural al ţărilor romîne în perioada pe care o cercetăm.

Ideile luministe, în expansiunea lor europeană, au întîlnit societăţi la grade de dezvoltare social-economică şi politică diferite şi au fost primite numai în parte şi adesea corectate, potrivit cu realităţile locale. În principate ele au pătruns mai ales o dată cu asimilarea operelor enciclopedismului francez, iar în Transilvania, Şcoala ardeleană se inspiră din luminismul reformist german, precum şi din luminismul francez, ca de pildă în opera lui I. Budai-Deleanu.

Ideologia naţională pe care o promova la noi burghezia în ascensiune nu se putea însă împăca cu cosmopolitismul; istoria şi limba naţională au fost astfel cultivate pentru a alcătui un mijloc de închegare a naţiunii şi, mai tîrziu, de întemeiere a unui stat naţional unitar. În condiţiile politice în care se afla, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, populaţia romînească din Transilvania, luminismul cert al fruntaşilor Şcolii ardelene trebuia dar să dea întîietate cuceririi de drepturi politice şi afirmării naţionale, spre a o scoate din starea de inferioritate în care se găsea faţă de celelalte naţiuni « politice ». Aşa se lămureşte caracterul militant pe care ei îl imprimă cercetărilor lor de istorie sau speculaţiilor lor filologice. Trăsăturile esenţiale ale luminismului se păstrează însă: lupta antifeudală, cu apelul însă la monarhul arbitru şi cu înclinarea spre soluţii reformiste, luminarea maselor avînd drept corolar combaterea superstiţiilor. Anticlericalismul, care este slab reprezentat în principate în acest răstimp, ia forme bine conturate în Transilvania, datorită aceloraşi împrejurări locale. Poziţia dominantă a catolicismului susţinut de Habsburgi, atitudinea arogantă a înaltului cler, revoltă pe oamenii luminaţi, pe deasupra deosebirilor confesionale, atît la ortodocşi cît şi la protestanţi. Procesul de laicizare a culturii susţinut de pe asemenea poziţii e, astfel, mai evident decît în Ţara Romînească şi Moldova.

În aceste condiţii — şi cu ajutorul voltairianismului pătruns şi în Transilvania şi prin asociaţii culturale cum este *Soţietatea filozofească a neamului romînesc* (1795) — criticile împotriva ordinii sociale existente capătă un caracter deosebit de viu.

În principate, luminismul e prezent sub anume forme ale sale atît la unele elemente din păturile conducătoare cît şi în rîndurile intelectualităţii înaintate. Reformele lui Alexandru Ipsilanti, de pildă, se fac de pe poziţii luministe. Reprezentanţi ai marii boierimi, ca Iordache şi Dinicu Golescu, Iancu Văcărescu şi alţii predică luminarea poporului şi adoptarea de măsuri politice reformiste. Ei se asociază de fapt burgheziei, cu care colaborează şi în cadrul societăţilor culturale. În aceste împrejurări boierimea liberală romînă — care lipsea în Transilvania — unită, pentru promovarea propriilor ei interese, cu o burghezie mai viguroasă ca cea de dincolo de Carpaţi, poate duce o acţiune comună, care are drept roade o înflorire culturală superioară celei transilvane. Intelectualitatea progresistă romînă din Transilvania îşi va da însă seama, pe de o parte, că are revendicări sociale comune cu ale minorităţilor naţionale, iar pe de altă parte va vedea chezăşia realizării idealurilor ei într-o unitate de acţiune cu păturile înaintate din principate. Sub semnul acestei îndoite orientări se desemnează avîntul pe care cultura Transilvaniei îl cunoaşte din nou în al patrulea şi al cincilea deceniu al secolului al XIX-lea. O apropiere tot mai strînsă a manifestărilor culturale din cele trei ţări romîne se vădise, însă, sub cele mai variate forme încă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor. Circulaţia de dascăli şi de cărţi, de trupe de teatru şi de gazete, peste hotarele vremelnice ale celor trei ţări, întăreşte relaţiile mai vechi, niciodată întrerupte, şi ne îngăduie să vorbim de o cultură romînă unitară, pe cale să se desăvîrşească în acest răstimp, îndrituindu-ne să o şi prezentăm, pentru prima oară, în chip unitar.

Dacă luminismul reprezintă, sub raport ideologic, elementul care ne ajută în cea mai mare măsură să înţelegem transformările pe care le-a suferit cultura în principate şi în Transilvania, în perioada de destrămare a feudalismului, el nu este totuşi singurul element pe care burghezia în ascensiune să-l fi folosit pentru a o ajuta la integrarea sa în noua cultură europeană. Al doilea pătrar al veacului al XIX-lea pune societatea din ţările romîne în contact cu romantismul, în literatură şi artă; cu socialismul utopic, în gîndirea socială; cu diferite forme ale liberalismului burghez, în viaţa economică şi politică. Contactele cu noua cultură europeană prezintă, deci, un caracter complex, care se cere analizat înainte de a trece la prezentarea formelor de manifestare a culturii naţionale înseşi, în epoca anterioară revoluţiei burgheze din 1848.

Preluarea unor elemente din cultura europeană burgheză, care străbătuse înaintea noastră drumul de la relaţiile feudale la cele capitaliste, ridică problema mult dezbătută în istoriografia noastră burgheză a influenţelor primite, în această perioadă — direct sau indirect — mai ales din cultura franceză. Problema îşi găseşte o justă rezolvare dacă în « influenţele » amintite vedem — cu drept cuvînt — elementele pe care clasa burgheză din ţările romîne le căuta în cultura europeană a vremii pentru a favoriza procesul de dezvoltare a unei societăţi care ajunsese în stadiul de destrămare a relaţiilor feudale. Franţa, prin promovarea filozofiei luministe în secolul al XVIII-lea şi prin marea revoluţie burgheză din 1789, era mai în măsură decît alte state europene să ne pună la îndemînă instrumentele cu ajutorul cărora să ne făurim o ideologie naţională proprie şi să luptăm pentru emanciparea claselor sociale oprimate. În măsura în care alte culturi ne puteau ajuta sub anumite raporturi, intelectualitatea noastră progresistă s-a adresat şi lor, pînă ce a izbutit să-şi făurească arme proprii de luptă.

Contactele cu noua cultură europeană se realizează, în principate, pe două căi relativ distincte: indirect, adică prin mijlocirea culturii neogreceşti, şi direct, fără sprijin din afară.

Burghezia greacă, ajunsă mai de timpuriu la gradul de dezvoltare pe care clasa socială corespunzătoare din principate îl va atinge abia în perioada de care ne ocupăm, a izbutit să-şi asimileze înaintea noastră unele elemente din cultura Apusului. Cărturari greci, mulţi desfăşurîndu-şi activitatea în Ţara Romînească şi Moldova, au pornit pe calea traducerilor din literatura italiană, germană, dar mai ales franceză. Datorită contactelor multilaterale pe care le-am avut în această epocă cu intelectualitatea greacă, aceste traduceri au devenit un bun comun şi pentru tinerii cărturari romîni cunoscători ai limbii neogreceşti, care s-au familiarizat astfel cu operele de seamă ale scriitorilor şi gînditorilor europeni din secolele XVII—XIX, în care locul principal îl deţin scriitorii progresişti francezi din veacul al XVIII-lea, în frunte cu Voltaire.

Acestor prime contacte indirecte cu Occidentul şi cu ideile lui înaintate li se vor alătura relaţiile directe cu noua cultură europeană. La aceasta contribuie factori variaţi şi de o importanţă inegală. Vom aminti, astfel, preceptorii — italieni, dar mai ales francezi — care sînt prezenţi în principate după 1774, secretarii domnilor fanarioţi, recrutaţi dintre aceiaşi reprezentanţi ai intelectualităţii apusene, consulii unor puteri străine care, în aceeaşi perioadă, se stabilesc la Bucureşti şi Iaşi, precum şi numeroşi călători occidentali, dintre care unii au lăsat interesante relaţii de călătorie de pe urma cercetării principatelor. Începînd cu a treia decadă a secolului al XIX-lea se adaugă străinii, cu deosebire francezii, care au întemeiat pensioane în Ţara Romînească, dar mai ales în Moldova, unde învaţă viitorii fruntaşi ai culturii romîneşti ca M. Kogălniceanu sau V. Alecsandri.

Numeroşi fii de boieri sau tineri cărturari încep să viziteze — pentru studii — marile centre de cultură europene şi, de data aceasta, contactele se petrec în înseşi ţările purtătoare ale noii culturi. Viena, Berlin şi Lipsca în ţările de limbă germană, Pisa în Italia, dar mai cu seamă Parisul, cunosc un număr mereu crescînd de tineri romîni studioşi, plecaţi cu propriile mijloace, dar şi cu burse ale statului să-şi desăvîrşească învăţătura. E firesc ca printr-înşii multe din ideile burgheziei apusene să fi fost răspîndite şi la noi, unde erau întîmpinate de condiţiile prielnice ale unei orînduiri în formaţie. Întorşi în ţară, tinerii intelectuali îşi cultivau mai departe legăturile pe care şi le creaseră peste hotare cu ajutorul publicaţiilor periodice — franceze, germane, italiene sau greceşti — la care se abonau, sau prin nenumăratele cărţi străine care pătrund în bibliotecile publice sau particulare ale epocii.

Pentru necunoscătorii de limbi străine, dornici însă a se apropia de ceea ce produsese mai valoros cultura nouă a Europei, se cereau întreprinse traduceri.

Modelul pe care ni-l oferise cultura neogreacă cu tălmăcirile sale va fi îndeaproape urmat. Se traduc aproape aceiaşi autori, uneori aceleaşi opere, aparţinînd în primul rînd luminismului, apoi clasicismului tîrziu şi preromantismului. Pentru o perioadă mai veche, de altfel, numeroase traduceri romîneşti din literaturile apusene se execută chiar de pe intermediare greceşti. Faptul dezvăluie paralelismul celor două culturi apropiate, evoluînd — în aceeaşi vreme — de la vechile concepţii feudale la cele noi, burgheze. În fruntea autorilor transpuşi în romîneşte găsim şi aici pe Voltaire, ca scriitor preferat pentru poziţia lui combativă.

Începute încă din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, traducerile se înmulţesc, mai ales în al doilea pătrar al secolului următor, paralel cu mişcarea romantică din Franţa, ajungînd să determine un adevărat curent literar al cărui teoretician avea să devină I. Eliade, el însuşi un fecund traducător. Dacă literatura franceză continuă să deţină primul loc în interesul traducătorilor, aceştia nu înţeleg totuşi să se limiteze la domeniul francez, care ne furnizase, pe lîngă Voltaire, opere de mult preţuite ale lui Fénelon şi Montesquieu, Rousseau şi Florian, Marmontel şi Volney. Din literatura italiană se tălmăceau operele dramatice ale lui Metastasio şi Alfieri, din cea engleză se alegeau scrierile lui Young, Byron şi cele atribuite lui Ossian. Cultura germană ne dădea opera lui Goethe şi cea — surprinzător de mult gustată — a lui August von Kotzebue. Literatura rusă ne oferea producţiile lui Antioh Cantemir şi Krîlov, ale lui Jukovski şi Puşkin. Abundenţa traducerilor ajunsese să pună în primejdie posibilităţile de înflorire ale literaturii originale şi este meritul *Daciei literare* (1840) de a se fi ridicat împotriva valului impetuos de tălmăciri care ameninţa capacitatea creatoare a literaturii naţionale.

Căile prin care s-au stabilit contacte durabile cu ceea ce era mai preţios în cultura nouă a Europei au fost, cum se vede, numeroase şi felurite. Folosul pe care l-au adus societăţii din ţările romîneşti, în perioada de destrămare a unei orînduiri vechi şi de constituire a uneia noi, este netăgăduit. Totuşi cultura romînă, închegată în limba poporului şi reflectînd interesele vitale ale societăţii în faza de dezvoltare pe care o atinsese, valorează prin originalitatea ei, prin chipul în care a ştiut să-şi încorporeze idealurile de unitate şi independenţă politică, de emancipare socială urmărite de această societate. Contactele cu noua cultură europeană au putut să înlesnească culturii naţionale găsirea drumului ei propriu şi să-i sugereze mijloacele de expresie.

În cele ce urmează vom înfăţişa principalele forme de manifestare ale culturii din ţările romîne în cele trei sferturi de veac care preced anul revoluţionar 1848.

1. ÎNVĂŢĂMÎNTUL

Şcoli

Era reformelor în învăţămîntul Moldovei şi Ţării Romîneşti îşi ia începutul cu cîţiva ani înainte ca principatele să-şi fi dobîndit o nouă situaţie prin pacea de la Kuciuk-Kainargi. În timpul primei sale domnii moldovene, Grigore Alexandru Ghica reorganizase — cum am văzut mai sus — în 1766, Şcoala domnească din Iaşi, ridicîndu-o la treapta unei «Academii» a «învăţăturilor şi epistemiilor». Academia a avut de luptat cu mari greutăţi în urma războiului ruso-turc, care izbucnise în 1768 şi alungase o bună parte din şcolari. O încercare a înaltului cler de a scădea rosturile limbii eline în învăţămîntul superior e zădărnicită şi noile măsuri care se iau în 1775 întăresc situaţia acestei şcoale de învăţămînt superior, frecventată mai mult de fii de boieri.

Şcoala domnească din Bucureşti cunoaşte, în 1776, o reformă radicală, datorită noului domnitor, Alexandru Ipsilanti. Aşezată la Sf. Sava, într-un nou local, a cărui construcţie se sfîrşeşte în 1779, şcoala se organizează în patru cicluri, de cîte trei ani fiecare, cuprinzînd întregul proces de învăţămînt, de la cel elementar la cel superior. Numărul profesorilor creşte la nouă, dintre care trei pentru disciplinele ştiinţifice: aritmetică, geometrie, ştiinţe naturale. În primele trei cicluri se asigură tinerilor o educaţie « enciclopedică » în care — ca element nou — surprindem importanţa acordată limbii latine, dar şi unor limbi moderne ca franceza şi italiana, în care vor putea fi predate, în ultimul ciclu, matematicile, dacă dascălii nu stăpînesc « cum trebuie » limba elină. Aristotel rămîne spiritul tutelar al învăţămîntului, etica sa, fizica sa şi a « ucenicilor » săi şi, în genere, filozofia aristotelică sînt prezente în programe şi e probabil că şi poetica şi retorica se predau tot după tradiţia aristotelică. Elementul nou este reprezentat de istorie şi « geografia istorică », materii noi, dar desigur şi de matematici, în a căror predare trebuia să se ţină seama de progresele realizate în acest domeniu de două veacuri în urmă. Reforma merită să fie reţinută şi pentru înaltele idei pedagogice care o călăuzesc, ca de pildă grija pentru recrutarea prin concurs şi întreţinere în bune condiţiuni a celor 75 bursieri din internatul şcoalei, pentru abolirea pedepselor corporale, ca şi pentru preocupări de educaţie fizică, de organizare a bibliotecii şcolare etc.

Ea păcătueşte însă prin caracterul ei de clasă brutal afirmat, ca şi prin cosmopolitism. Elevii şcoalei trebuie « să fie nobili... ori şi străini săraci, şi nu ţărani »[1]. Aceştia sînt meniţi să continue îndeletnicirile părinţilor: agricultura şi creşterea vitelor. Copiii de negustori şi meşteri urmează numai ciclul întîi, elementar; « să se scoată apoi din şcoală şi să meargă fiecare la meşteşuguri »[2]. Limba romînă nu apare nicăieri în programe; nici cea slavă. Excluse din Academie, amîndouă erau lăsate pe seama învăţămîntului inferior.

---

[1] *Hurmuzaki*, vol. XIV/2, p. 1273.

[2] *Ibidem*, p. 1273—1274.

Necesitatea promovării învățămîntului în limba patriei, care să ajute la propășirea societății romînești în noua ei fază de dezvoltare, începe să se manifeste încă din ultimii ani ai veacului al XVIII-lea, și anume în Moldova.

Mitropolitul Iacov Stamati înaintează, în 1792, domnitorului Alex. Moruzi o anafora, remarcabilă prin principiile noii pedagogii pestalozziene din care se inspiră. Se recunoaște într-însa rolul precumpănitor pe care trebuiau să-l păstreze, în programe, științele și, îndeosebi, matematicile, care se vor preda mai bine în limba elină. Se fac, însă, concesii pentru limba franceză, ca limbă de predare. « Îndreptarea și împodobirea limbii romînești », cu ajutorul celei latine, e prevăzută, ca și putința de a se preda, cu vremea, geometria în limba țării. Această geometrie e mai puțin cea teoretică, cît cea practică, urmînd să fie predată de un hotarnic « pre carele franțuzii îl numesc inginer ». Tendința de a se da țării un învățămînt superior aplicat e evidentă. Topometria, ca și un curs de « pravile », care deopotrivă urmează să se introducă, arată grija pentru rezolvarea competentă, sub toate raporturile, a proceselor civile privind proprietatea funciară, într-o vreme cînd valoarea pămîntului, producător de cereale-marfă, începe să fie tot mai ridicată.

Nădejdile exprimate prin anaforaua susamintită cu privire la limba de predare se vor împlini abia după ce va fi luat sfîrșit următorul război ruso-turc, prin pacea de la București (1812).

În ianuarie 1814, se inaugurează, în cadrele Academiei domnești din Iași, clasa specială de inginerie civilă de către Gheorghe Asachi. Tînărul învățat moldovean va desfășura vreme de cinci ani o stăruitoare activitate didactică. Examenele de absolvire din iunie 1818 vor da Moldovei o serie de ingineri hotarnici temeinic pregătiți în discipline care, pentru prima oară, au putut fi predate în limba romînă. Pentru promovarea limbii naționale în învățămînt, Asachi a fost obiectul unor atacuri violente din partea conducătorului Academiei, profesorul grec Dimitrie Gobdelas, care de altfel își cîștigase merite pe tărîm didactic și științific. Popularitatea pe care însă cursurile ținute de Asachi și-o cîștigaseră în rîndurile marii boierimi, interesată să creeze o pepinieră de ingineri hotarnici romîni, i-a îngăduit să-și continue neturburat lecțiile, pînă în 1818. Învățămîntul superior în limba greacă va înceta în Moldova, pentru totdeauna, în 1821.

În aceeași vreme acest învățămînt se stingea și în Țara Romînească. Între timp școala domnească de la Sf. Sava se mutase, în 1791, la Doamna Bălașa, iar în anul 1803, în preajma metohului Măgureanu.

În 1814, Ioan vodă Caragea dă hrisovul său de reorganizare a școalelor, a căror privighere era încredințată unei eforii, compusă din patru membri. Prin memorabila anafora a Eforiei școalelor, din martie 1818, « un Lazăr, inginer, ce a venit acum de curînd din părțile Transilvaniei, aici într-acest pămînt » e recomandat să predea « aritmetica cu geografia istoricească pe harte, și apoi

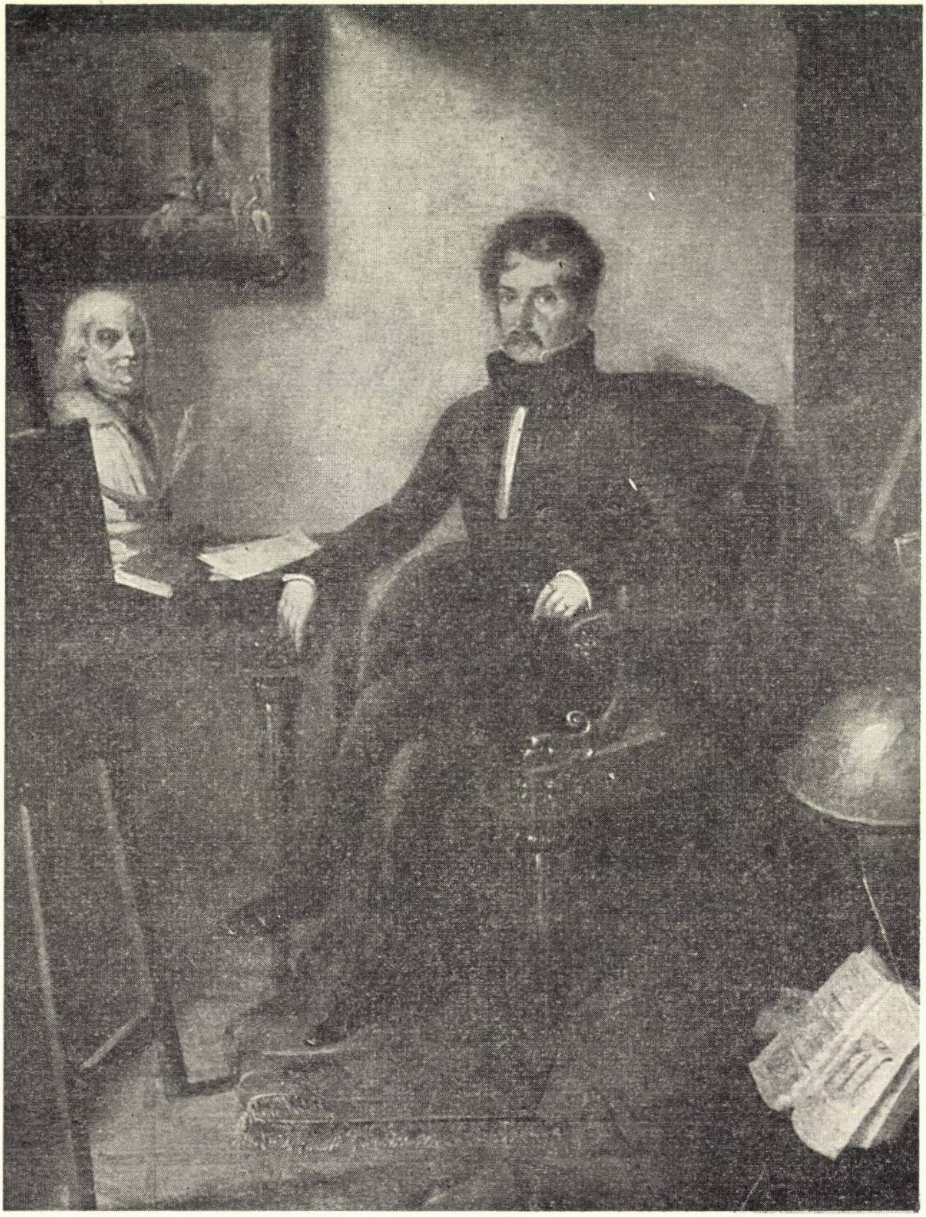

Fig. 175. — Portretul lui Gh. Asachi de Schiavoni.

geometria teorică şi geometria practică, dimpreună cu geomesia practică »[1]. Spre deosebire de ceea ce izbutise, cu patru ani în urmă, Asachi la Iaşi, noua Şcoală domnească în limba romînă, — care nu mai este o simplă « clasă specială » — condusă de Gheorghe Lazăr, se desparte de Academia grecească de la Măgureanu, sfîşiată de dezbinări şi dezordini, şi se aşază în vechiul local de la Sf. Sava. Alături de Lazăr, care va preda şi filozofia, se vor grupa cîţiva dascăli tineri, unii veniţi de la Şcoala grecească. Şcoala lui Lazăr va dura — cu o întrerupere în anul 1821 — cinci ani şi va număra printre profesori pe Eufrosin Poteca şi pe Ioan Eliade.

Şcoala a atras, de la început, un număr relativ mare de elevi, de vîrste deosebite şi din diferite pături sociale, printre ei aflîndu-se şi fii de « prăvăliaşi », unii veniţi de pe la şcolile de slovenie din Bucureşti, de la Udricani, Sf. Gheorghe Vechi şi Colţea — alţii fugiţi de la şcoala grecească, pe lîngă şase bursieri moldoveni, trimişi de mitropolitul Veniamin Costachi.

În a sa *Înştiinţare către tinerime*, din 1818, Lazăr arăta care sînt cele trei « tagme » sau grade de învăţămînt, după care şi-a organizat « academia romînească », adăugînd că se va trece ulterior şi la a patra « tagmă », în care se vor preda filozofia şi dreptul.

Nevoia ca cei mai buni învăţăcei ai lui Lazăr să-şi completeze studiile şi să ajungă ei înşişi cadre didactice a impus trimiterea ca bursieri peste hotare a cîtorva dintr-înşii. În 1821 vor pleca, astfel, la Pisa şi apoi la Paris, Eufrosin Poteca, fostul său ajutor la predarea cursurilor, Ioan Pandeli, Constantin Moroiu şi Simion Marcovici. O boală necruţătoare pune capăt, în 1823, activităţii şi apoi vieţii lui Lazăr. Şcoala sa, care va fiinţa pînă în 1828, va fi mai departe condusă de discipolul său Ioan Eliade, ajutat de cîţiva profesori. În 1825 li se vor adăuga bursierii înapoiaţi din străinătate: Eufrosin Poteca, devenit profesor de filozofie, juristul Constantin Moroiu şi inginerul Ioan Pandeli.

În Moldova, învăţămîntul superior în limba romînă, creat de Asachi, se va continua cu Şcoala vasiliană de la Trei Ierarhi, organizată pe trei cicluri: elementar, normal şi gimnazial, fiecare destinat să pregătească o categorie de slujbaşi ai aparatului de stat. Limba romînă era pentru prima dată folosită în învăţămîntul laic la predarea tuturor materiilor, şi anaforaua Epitropiei învăţăturilor publice, din ianuarie 1828, o socotea « cea mai puternică legătură spre păstrarea şi îmbunătăţirea neamului şi însufleţirea de dragoste către patrie »[2]. Promovarea limbii romîne în procesul de învăţămînt, precum şi încurajarea elementelor merituoase prin burse de studii, arată caracterul progresist al Şcoalei vasiliene, care se reflectă şi în programele cursurilor[3].

---

[1] G. Bogdan-Duică şi G. Popa-Lisseanu, *Vieaţa şi opera lui Gheorghe Lazăr*, p. 209—210.

[2] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor de la 1800—1864*, vol. I, p. 119.

[3] În anul şcolar 1828—1829 materiile predate au fost: « alilodidactica, aritmetica, geografia, istoria universală, istoria bisericească, catihismul, limba latinească, rusească şi franţuzească. Numărul şcolarilor se urcă pînă la 300 » (*ibidem*, p. 121).

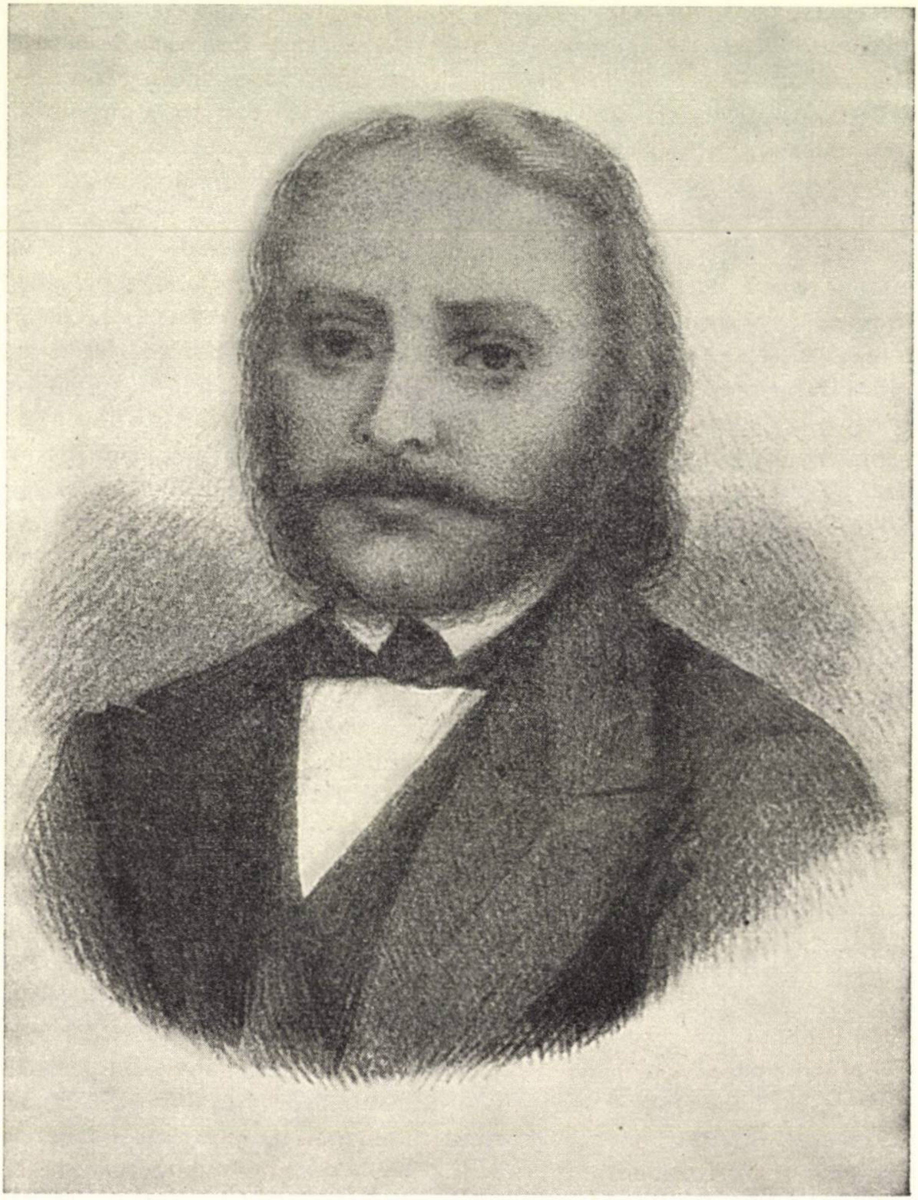

Fig. 176. — Portretul lui Gh. Lazăr.

Întreruptă în 1829 din pricina unei epidemii, activitatea şcoalei de la Trei Ierarhi va fi reluată în 1830.

La Bucureşti, Şcoala de la Sf. Sava, închisă în 1828, va reîncepe să funcţioneze regulat abia în toamna lui 1831, după stăruitoare intervenţii din partea lui Kiselev. Intrăm în epoca Regulamentului organic, care, prin concepţia şi măsurile pe care le preconizează, favorizează, în genere, avîntul învăţămîntului în amîndouă principatele. Şcoala este considerată o instituţie de stat şi limba romînă este limba de predare pe toate treptele învăţămîntului. Se dă o deosebită atenţie istoriei patriei ca obiect de predare şi se iau dispoziţii analoge de organizare a şcoalelor în ambele principate, în vederea atingerii unui ţel mărturisit: unirea Ţării Romîneşti cu Moldova. Caracterul de clasă al învăţămîntului este însă învederat: Academia zisă Mihăileană, care va lua fiinţă la Iaşi, va avea 100 de elevi, fii şi orfani ai dregătorilor statului. Şcolile de agricultură şi meserii, care sînt încurajate, sînt destinate orăşenimii mărunte şi păturii mai avute ţărăneşti. Şcolile săteşti nu-şi găsesc încă încadrarea într-un învăţămînt de stat.

În Ţara Romînească, şcolile vor avea norocul să fie conduse, — sub îndrumarea unei Eforii, din care făcea parte Barbu Ştirbei — de Petre Poienaru, elev al lui Lazăr, cu temeinice studii în Apus şi care — ca director al şcoalelor — va fi de drept şi « provizor » al Colegiului Sf. Sava. În toamna lui 1832, învăţămîntul în colegiu se organizează potrivit prevederilor încă nepublicate ale viitorului Regulament al şcoalelor publice, din 1833, care dezvoltă principiile enunţate de Regulamentul organic. Şcoala se organizează pe patru cicluri: Şcoala începătoare, cu patru clase; Umanioarele, cu patru clase; Învăţăturile complementare, cu trei clase şi Cursurile speciale, cu trei ani de studii. Acestea din urmă alcătuiesc, de fapt, începuturile învăţămîntului universitar romînesc de mai tîrziu. Se prevăd şi un număr de cursuri libere, de istorie naturală şi limbi străine.

În Moldova, Şcoala vasiliană se dezvoltă în bune condiţii, înmulţindu-şi cursurile şi îmbunătăţindu-şi programele. Problema trimiterii peste hotare a unor bursieri care să-şi continue studiile pentru cariera didactică, e pusă de Asachi în 1835. Un an mai tîrziu se trimit — în ţări de cultură germană — un număr de tineri care trebuiau să se specializeze în inginerie, drept şi economie politică, tehnică şi ştiinţa comercială, economia rurală cu disciplinele anexe. Dintre ei, T. Stamate, Anastasie Fătu, Leon Filipescu şi alţii îşi vor lega mai tîrziu numele de şcoala şi cultura Moldovei.

În aceeaşi vreme se organizează, în cadrele aceluiaşi învăţămînt, cursuri privind economia agrară şi, la o treaptă inferioară, un învăţămînt tehnic de « arte şi meserii ».

În sfîrşit, în iunie 1835, Academia de înalte studii prevăzută de Regulament îşi deschide porţile, sub numele de Academia Mihăileană.

Personalități de vază ale vieții culturale din principate intră în rîndurile corpului său didactic. În 1841, Ioan Ionescu de la Brad începe să-și predea cursul său de agronomie. În 1842, Ioan Ghica este numit profesor de geologie și mineralogie, trecînd, în anul următor, la catedra de economie politică. În noiembrie 1843, Mihail Kogălniceanu își inaugurează efemerul său curs de istorie națională cu o strălucită lecție de deschidere. Catedra de filozofie a fost ocupată, pînă în vara lui 1836, de Eftimie Murgu.

Limba romînă care se afirmase în învățămîntul superior încă din a doua decadă a veacului începe să fie atacată o dată cu o nouă creștere a influenței franceze în principate. Ca preceptori în familiile boierești, ca organizatori de pensionate în capitalele principatelor, dar și în orașe de provincie, mai tîrziu ca profesori la noile academii din București și Iași, intelectualii francezi mutați pe meleagurile noastre aduc cu ei un spor de interes pentru cultura patriei lor, dar — unii dintr-înșii — în unire cu elemente mai înapoiate ale clasei conducătoare romînești, încearcă și o subminare a rolului de curînd căpătat de limbă națională în școlile superioare. J. A. Vaillant la București, A. Malgouverné la Iași — acesta sprijinit și de Epitropie — încearcă să atribuie limbii franceze funcția pe care limba greacă o exercitase pînă nu de mult în învățămîntul superior al țării. După eșecul lui Vaillant, dar mai ales între 1836 și 1846, se duce o luptă surdă între elementele retrograde alarmate de progresele învățămîntului în limba romînă, care întărea pozițiile burgheziei în ascensiune, și promotorii culturii naționale, în frunte cu Poenaru și Asachi, ajutați de elemente progresiste. În 1847, însă, Mihail Sturdza și apoi G. Bibescu, pe cale legislativă, răpesc limbii patriei drepturile cu greu cîștigate, temători că noua ideologie națională, împărtășită în limba poporului, în clasele superioare ale Academiilor naționale, va surpa cu timpul pozițiile păturii conducătoare. Aceste măsuri reacționare atingeau deopotrivă și învățămîntul științelor, limitat la acele materii pentru care se găseau pentru moment profesori care să poată preda în franțuzește. Cît privește pensionatul pentru fete, de nivelul învățămîntului elementar, creat prin prevederile Regulamentului școalelor din 1833, în Țara Romînească, acesta avea, de la început, limba franceză ca limbă de predare.

În afara Academiilor domnești din București și Iași, se întîlnesc școli în care se predau primele cunoștințe la orașe și sate, pe lîngă mănăstiri și biserici. Dintre școlile cele mai vechi — cele mănăstirești — unele tind, încă din veacul al XVIII-lea, să se specializeze, devenind seminarii pentru preoți. Așa sînt, de pildă, școala de la mănăstirea Obedeanu, din Craiova (1775), sau cea de la mănăstirea Antim, din București (1797). La Putna, sub arhimandritul Vartolomei Măzăreanul, se organizează o mică Academie teologică, cu șapte ani de studii, în care se învață și gramatica, retorica, «alcătuirea scrisorei moldovenești» și geografia după Claude Buffier, în traducerea lui Amfilohie al Hotinului, pe lîngă cursuri de specialitate de un nivel ridicat. Toate materiile se predau în limba romînă, catehismul singur învățîndu-se în « moldovenește și rusește »[1].

În 1803, mitropolitul Moldovei, Veniamin Costachi întemeiază Seminarul de la Socola, care-i va purta numele. Cursurile ținute în limba romînă cuprind și alte materii de caracter laic, decît întîlnisem în școala de la Putna: logica, aritmetica, istoria profană, psihologia și primele elemente de limbă latină. Primilor profesori li se adaugă, cu timpul, dascăli veniți din Transilvania și Bucovina, care întăresc caracterul național al școlii.

La orașe și sate, perioada următoare păcii de la Kuciuk-Kainargi preia vechile școli existente și le adaugă altele noi. La București, Școala de la Sf. Gheorghe Vechi, unde învățau copii de pămînteni și străini, e reorganizată în 1775: ea rămîne o școală elementară de învățătură « slovenească i romînească », ca și cea de la Colțea — și probabil — cea de la Doamna Bălașa, care-și continuă, toate, activitatea și în secolul următor, sub forma de școli domnești. În județe, unde existau unele școli particulare, încep să ia ființă școli domnești începătoare: la Craiova și Buzău, potrivit prevederilor hrisovului școalelor din ianuarie 1776, sau la Ploești (1777). Bugetul școalelor din 1780 ne arată că vistieria întreținea școli în toate județele Țării Romînești și plătea 22 de dascăli, în afară de cei din București. În Moldova, în 1803, vistieria avea în seama sa școlile de la episcopii și pe cele greco-romîne din Focșani, Bîrlad, Botoșani, Chișinău și Galați (Mavromolu). La Craiova, care va dobîndi o dată cu Regulamentul organic o Școală centrală de învățămînt superior, dascălii greci sînt deocamdată aleși de conducătorii Academiei domnești din București, un Manase Eliad (1797) sau Lambru Fotiade (1803). În majoritatea cazurilor, însă, școlile elementare romînești sau slavo-romîne au cîte doi dascăli fiecare, la care se adăuga și un cîntăreț pentru predarea muzicii psaltice.

La sate, școli începătoare se întemeiază pe lîngă biserici și pe moșiile unor boieri. Unele școli sînt, în parte, întreținute de locuitori de pe moșie, ca cea de la Preajba (Dolj), susținută prin contribuția meșteșugarilor tăbăcari (1783). Dorul țărănimii după învățătură e amintit într-o anafora din 1797, a lui Radu Golescu « vel vornic al obștirilor », pentru încuviințarea unui dascăl la școala de pe lîngă schitul Nămăești (Muscel); se vorbește de copiii sătenilor, care « pătimesc despre învățătura cărții » și de părinții care « nu au puterea de a ține dascăl cu plată » și « cu lacrămi toți se roagă » domnului să le orînduiască unul, pe care-l vor ajuta și ei, cu bucatele lor, să-și sporească leafa primită din partea statului[2].

Radu Golescu, de altfel, va întemeia, pe moșia sa de la Golești, o școală « pentru învățătura copiilor satului în limba romînească », care a ființat pînă prin 1821. În 1826, fiul său, Dinicu Golescu, reface pe o bază mai largă școala, care este o « școală slobodă obștească, unde pot mérge fiii nobleții, ai norodului şi măcar şi robi, pămînteni şi străini, pentru limba romînească, nemţească, grecească, latinească şi italienească »[1]. Învăţămîntul, gratuit, e asigurat de dascăli printre care şi Aron Florian, venit din Transilvania. Şcoala se va desfiinţa însă după moartea lui Dinicu Golescu (1830).

---

[1] V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800—1864*, vol. I, p. 41.
[2] Idem, *Istoria romînilor*, vol. VII, p. 34—35.

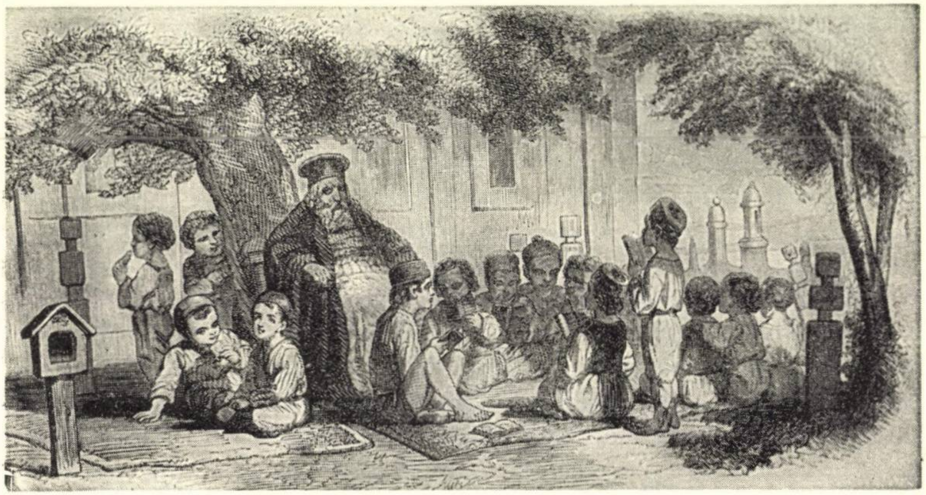

Fig. 177. — Şcoala primară în aer liber.

A doua decadă a secolului al XIX-lea, care cunoaşte începuturile învăţămîntului superior în limba romînă, aduce cu sine un spor de interes pentru limba naţională de predare şi în şcolile orăşeneşti. În 1817 se încearcă o reformă a şcoalei bucureştene de la Sf. Gheorghe, sortită să pregătească, pe viitor, în romîneşte şi cu unele materii de interes laic, mici slujbaşi ai statului. Reforma din 1820 a Seminarului Veniamin de lîngă Iaşi aduce şi ea — o dată cu noi profesori de peste munţi — o creştere a numărului obiectelor de învăţămînt laic.

O adevărată transformare a învăţămîntului şcolilor orăşeneşti va veni însă o dată cu Regulamentul organic, care, pe de altă parte, nesocoteşte şcolile săteşti. Învăţămîntul, ca organizare şi control, revine statului, care va proceda la unificarea lui. În Ţara Romînească, unde director al şcoalelor ajunge Petre Poenaru, se organizează un învăţămînt elementar gratuit. Şcoli publice vor fiinţa în reşedinţele celor 12 judeţe şi metoda de predare mutuală sau lancasteriană, pentru primele două clase începătoare — moştenire a învăţămîntului grecesc în principate — va lua un şi mai mare avînt. Orientarea învăţămîntului elementar către pregătirea meşteşugarilor e învederată prin introducerea, în ultima sa clasă, a unor noţiuni de geometrie şi mecanică practică, avînd în vedere meseriile. Lipsa de institutori reclama întemeierea grabnică a unui curs normal de trei luni, care va lua fiinţă în 1831, la Bucureşti. În Moldova, după propunerea referendarului şcoalelor, Gh. Asachi, se inaugurează, în 1832, un curs de «pedagogică» de aceeaşi durată ca şi în Ţara Romînească, pentru profesorii «şcoalelor începătoare de pe la ţinuturi». Şi într-un principat şi în celălalt, se prevede admiterea în aceste şcoli de elevi fără deosebire de starea socială sau de religie. Pentru controlul muncii didactice se creează posturi de revizori.

---

[1] Vezi *Inştiinţare pentru şcoala din satul Goleşti. . .*, în Const. Golescu, *Insemnare a călătoriei mele făcută în anii 1824—1825—1826*, ed. Nerva Hodoş, Bucureşti, 1910, p. XLI—XLII.

Învăţămîntul la ţară va rămîne mai departe în sarcina unor şcoli particulare şi în seama preoţilor. Pentru pregătirea profesională a acestora se organizează seminarii. În Regulamentul moldovean «pentru învăţăturile în seminarii şi ţinerea lor în bună orînduială» se prevăd, în cele patru clase de şcolaritate, cursuri practice (agrimensură, legiuiri, lecţii de vaccinaţie, medicină veterinară, şi «fizică populară») şi se impune obligaţia pentru parohii de la sate «să ţină acolo şcoală în care să înveţe copiii tuturor locuitorilor: cetirea, scrierea şi patru operaţii»[1].

În Ţara Romînească, în 1828, se porneşte o acţiune de înfiinţare a şcolilor elementare, săteşti, cu învăţători improvizaţi din cîntăreţi bisericeşti, cu o scurtă pregătire în şcolile orăşeneşti. Programa prevedea, pe lîngă: citit, scris, socotit, şi catehism, şi lecţii de «lucrarea pămîntului şi economia casei». În reşedinţele de plasă se puteau organiza şcoli de un caracter mai complet.

O inovaţie adusă de Regulamentul organic este şi organizarea învăţămîntului elementar pentru fete, prevăzută pentru fiecare reşedinţă de judeţ. La Bucureşti, Regulamentul special al şcoalelor prevedea întemeierea unui pensionat, cu cinci ani de studii şi cu limba de predare franceză. La Iaşi, în 1834, se deschide şcoala elementară de fete, cu un mai pronunţat caracter practic, cu «femei dăscăliţe» pe lîngă profesori, şi cu limba de predare romînă.

Principalul merit al noii şcoale a epocii regulamentare stă însă în folosirea limbii romîne ca limbă unică de învăţămînt în şcolile publice. Interesul pentru cultivarea şi îmbogăţirea limbii naţionale, care se remarcă, în acest răstimp, în cele mai felurite domenii de cultură, ar fi fost şi mai bogat în rezultate, dacă învăţămîntul public — mai ales cel de grad elementar şi mediu — nu ar fi suferit concurenţa unui număr însemnat de instituţii de învăţămînt particular, cu limbi de predare străine. Regulamentul organic prevăzuse — e drept — controlul statului asupra lor prin mijlocirea Eforiei şcoalelor. Nu se putuse, însă, împiedica un mare număr de tineri din clasele exploatatoare să se îndrepte spre ele, dacă nu cumva primeau educaţia, prin dascăli particulari străini, chiar în familie. Se mai adăugau şi studiile în străinătate pentru tineri încă neformaţi, împotriva cărora P. Poenaru se ridicase cu vigoare în 1836, cînd mustra pe părinţii «care se deosibesc prin a lor posiţie socială», gata să-şi trimită copiii la «şcoalele de prin străinătate în vîrstă prea fragedă », de unde « să se întoarcă... orice alt afară de romîni »[1].

---

[1] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor de la 1800—1864*, vol. I, p. 260.

Am văzut că — cu patru ani înainte — Poenaru luptase contra tendințelor de înstrăinare în învățămînt. Cînd cunoaștem desconsiderarea față de limba patriei arătată de legiuirile școlare din 1847, promovate de domnitori și de boierimea reacționară, vom recunoaște că îngrijorarea lui Poenaru era prea bine întemeiată.

Școala din Transilvania, Crișana și Banat se dezvoltă în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea sub directivele absolutismului luminat al împăraților Habsburgi din Viena. Într-adevăr, învățămîntul devenise pentru Curtea vieneză o preocupare constantă a politicii sale interne. Călăuzită de principiul că școala este, înainte de orice, o chestiune politică, Curtea a înființat în 1760 Comisia aulică de învățămînt, cu scopul de a elabora pentru întreg imperiul un regulament de instrucție unitar. În lucrările ei, care au durat mai mulți ani, comisia s-a condus după unele principii ale cancelarului Kaunitz, potrivit cărora organizarea și conducerea învățămîntului trebuiau scoase de sub autoritatea bisericii și trecute sub controlul administrației de stat, iar școala trebuia să devină o instituție subordonată intereselor monarhiei absolute. Ea urma să pregătească vlăstarele aristocrației pentru cariera militară și pe fiii de burghezi pentru industrie și comerț. Cît privește pe copiii sărmani de la orașe și sate, acestora li se rezerva în cel mai bun caz o educație elementară, limitată la cunoștințele necesare muncii în producție.

Pretutindeni, însă, rostul învățămîntului era să contribuie la aprofundarea sentimentului religios și al celui de fidelitate față de monarhie.

Aplicată mai întîi în provinciile ereditare (între 1774—1786), reforma învățămîntului a fost ulterior extinsă asupra Ungariei și Transilvaniei, pe baza directivelor cuprinse în două legiuiri importante: *Ratio educationis* (1777) și *Norma Regia* (1781). Cea dintîi, care se ocupă de școlile elementare, medii și superioare laolaltă, afirmă principiul controlului pe care statul trebuie să-l exercite asupra învățămîntului, prin inspectorate regionale care au sub privegherea lor toate școlile, fără deosebire de confesiune. *Ratio educationis* desființează astfel monopolul bisericii asupra învățămîntului și — în programe — pune accentul pe predarea științelor naturii, căutînd să ridice învățămîntul la nivelul exigențelor vremii. De situația învățămîntului din principatul Transilvaniei s-a preocupat *Norma Regia*, care se referă aproape exclusiv la școlile medii, cuprinde numai dispoziții răzlețe referitoare la învățămîntul elementar și trece cu vederea școlile superioare. Îndrumarea învățămîntului este încredințată unei comisii de pe lîngă *Gubernium*, al cărei președinte este episcopul romano-catolic.

În Banat, însă, cum am amintit, reforma școalelor elementare, așa-ziselor școli triviale, a fost determinată de noul « Regulament iliric » publicat în limba sîrbă în 1766 şi în limba romînă în septembrie 1777, populaţia romînească fiind cuprinsă, sub raport confesional, dar şi naţional, în cea sîrbească. Cu cîţiva ani înainte, însă, în urma trecerii lui Iosif al II-lea prin Banat, în 1773, se elaborase un plan pentru şcolile rurale (1774), potrivit căruia trebuiau să se ridice 373 de şcoli noi. În 1779 se inaugurează un curs pentru învăţători la Timişoara. Şcoli elementare romîneşti continuă să se înfiinţeze şi în cuprinsul Transilvaniei, mai ales pe teritoriul regimentelor grănicereşti, în orăşelele de reşedinţă ale acestora — Orlat şi Năsăud — dar şi în sate ca Veştem şi Jina. Răscoala populară din 1784, care i-a turburat adînc pe conducătorii imperiului, a adus după sine — în spirit luminist — eforturi de ridicare prin şcoală a populaţiei romîneşti, care prin acest mijloc ar fi trebuit să fie cîştigată temeinic pentru monarhie. Astfel, în mai 1789, Iosif al II-lea autoriză deschiderea de şcoli în 48 de comune din comitatul Aradului, cerînd autorităţii de resort să execute prompt măsura, fiindcă « educaţia tineretului romînesc e una din chestiunile cele mai importante şi mai urgente pentru stat ». Pe teritoriul de graniţă bănăţean funcţionau în această vreme (1770—1790) circa 85 de şcoli comunale, la care s-au adăugat, pînă în 1830, 44 de şcoli pe teritoriul regimentului I grăniceresc, altele pe cuprinsul domeniului minier al Zlatnei, în Ţara Bîrsei, Bihor etc.

---

[1] V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800—1864*, vol. I, p. 316.

În sectorul învăţămîntului mediu, amintim înfiinţarea unor şcoli de desen la Oradea, Timişoara, Cluj, Sibiu şi Turda, organizarea şcolii de agronomie din Sînnicolaul Mare (1802), cu limba de predare romînă, maghiară şi germană şi înfiinţarea şcolii de minerit din Săcărîmb (1835), în care se pregăteau tehnicieni pentru exploatarea minieră. Învăţămîntul mediu teoretic nu este organizat de către Stat; sporadic sînt atestate şcoli şi cursuri organizate de municipii sau de asociaţii culturale. Cît priveşte învăţămîntul superior, *Ratio educationis* îi atribuia sarcina de a forma pe viitorii funcţionari de stat. Potrivit cu acest obiectiv, se organizează în 1780 Academia din Oradea care, începînd din 1788, va avea şi o facultate juridică. O academie de drept se va înfiinţa la Sibiu, unde va profesa cunoscutul jurist I. A. Zimmermann. La un nivel apropiat, studiile juridice se predau la « liceul academic regal » din Cluj — o şcoală confesională catolică de învăţămînt superior — în colegiile calvine din Cluj, Aiud şi Tg. Mureş, şi — începînd din 1832 — în colegiul din Odorhei. În pregătirea juriştilor transilvani a avut un rol important *Tabla regească* din Tîrgu-Mureş, unde în preajma anului 1848 activau numeroşi viitori conducători ai revoluţiei.

Pentru calificarea medicilor se înfiinţează, în 1775, *Institutul de medicină chirurgicală* din Cluj, unde se va ilustra ca profesor renumitul oculist romîn, Ioan Piuariu-Molnar. Încă înainte de 1790 se creează pe lîngă acest institut o catedră de medicină veterinară.

Înainte de 1848, nu se puteau obţine în Transilvania decît trei feluri de diplome de studii superioare: de drept, chirurgie şi — bineînţeles — de teologie. Profesorii primeau o educaţie similară cu a preoţilor. Pentru învăţămîntul superior tehnic se apelează, ca şi pînă atunci, la specialişti formaţi peste hotare.

Învățămîntul nu s-a dezvoltat, însă, numai în direcția laicizantă a reformelor theresiane. Învățămîntul confesional ia un nou avînt după edictul de toleranță din 1781, care a îngăduit ridicarea de școli și ortodocșilor din Transilvania, după ce — încă din epoca precedentă — se înființaseră școli confesionale la Blaj. În eparhia Oradiei, Ignatie Darabant va înființa un seminar, de fapt un internat pentru tinerii romîni care învățau în școlile din Oradea, dar și pentru viitorii învățători. Samuil Vulcan a întemeiat, în 1828, liceul din Beiuș, care a devenit un vestit așezămînt de cultură pentru tinerii romîni, fără deosebire de confesiune, din Banat, Crișana și Maramureș. Prin stăruințele unui grup de romîni cărturari se înființase la Arad, în 1812, prima școală normală — *Schoala preparandă sau pedagoghicească a nației romînești* — cu patru profesori, printre care Dimitrie Țichindeal și Constantin Diaconovici-Loga, care și-au cîștigat merite și în alte domenii ale culturii romînești. În 1811 se întemeiase seminarul ortodox din Sibiu.

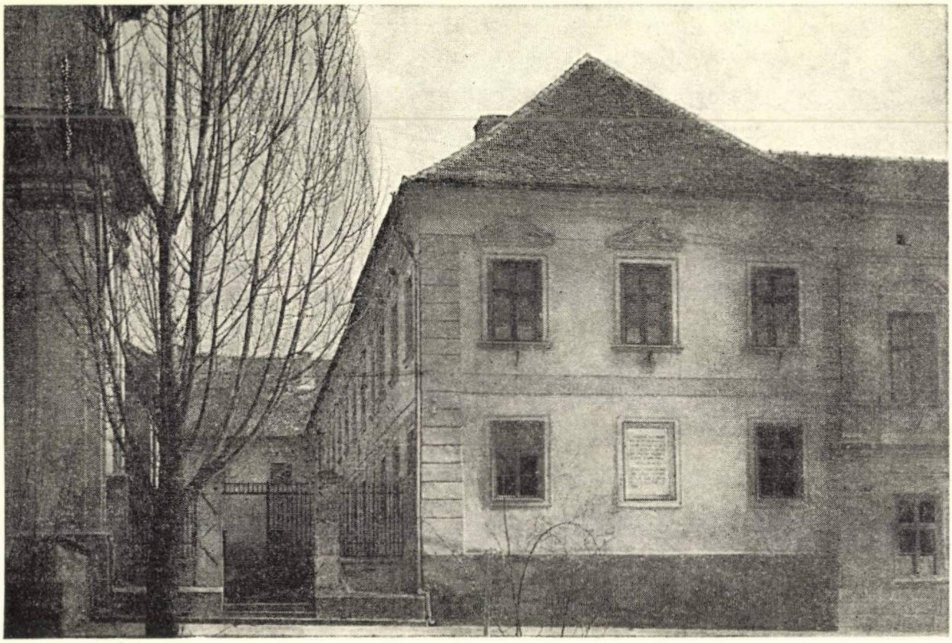

Fig. 178. — Gimnaziul din Blaj.

Cu îndrumarea și controlul învățămîntului primar — în școlile unite și neunite — vor fi însărcinați: Gh. Șincai — care în cei 12 ani ai directoratului său înființează peste 300 școli — Dimitrie Eustatievici, Radu Tempea, Gheorghe Haines, Moise Fulea, Constantin Diaconovici-Loga și alții. Carol Eder și-a cîștigat și el merite pentru chipul în care a controlat și îndrumat ani îndelungați școlile săsești din Transilvania.

În perioada de după 1830, intelectualitatea burgheză din Transilvania încearcă cu succes o reînnoire a învățămîntului, care nu mai corespundea nevoilor mereu sporite, legate de noile relații de producție. Eforturile se vor îndrepta spre schimbarea conținutului învățămîntului, spre laicizarea sa și, în aceeași vreme, spre o generalizare a școlilor sătești. Este semnificativă, în acest sens, activitatea desfășurată, cu cuvîntul și cu condeiul, de fruntași ai intelectualității transilvane, ca Gh. Barițiu, F. Bolyai, C. Szász, St. Ludwig Roth, S. Bărnuțiu. Astfel, Roth cerea reformarea învățămîntului elementar, în ciuda opoziției « Universității săsești », dominată de spirit tradiționalist și reacționar. S. Bărnuțiu (1842) militează pentru un învățămînt științific, împotriva obscurantismului care domnea în școlile confesionale din Blaj.

O preocupare de seamă pe același tărîm o constituie și reorganizarea învățămîntului mediu și superior, începută încă din epoca theresiană. În acești ani, în centrele școlare dominate de concepții teologice și de castă, se înregistrează o înviorare. La Cluj, Sibiu, Brașov, Blaj, Aiud, Beiuș și Sighișoara, vechi centre școlare ale Transilvaniei, apar idei noi și numeroase înfăptuiri, care vor schimba vechiul lor climat. Interesul cercurilor burgheze pentru școală reiese din inițiativa negustorilor brașoveni, care chiamă pe Barițiu, în 1836, la noua școală, înființată cu sprijinul lor, cu doi ani mai înainte, și unde, începînd cu anul 1837, se introduce, în ultima clasă, învățămîntul comercial. Cel mai vechi centru școlar romînesc de tip superior, de la Blaj, se reorganizează pe alte baze, cu toată tutela ecleziastică; studiul matematicii și fizicii cîștigă un rol de seamă în programe, pe lîngă geografie, istorie și filozofie. Datorită acestor reforme și activității unei pleiade de dascăli cu vederi largi, *Lyceum episcopale Blasiense*, instituție de învățămînt superior, organizată în a patra decadă a veacului, va putea rivaliza cu oricare alt liceu transilvan. Trebuie reținute numele lui Simeon Bărnuțiu, care preda filozofia și al lui I. Rusu, profesor de istorie universală, care, în cadrul cursului său, preda și istoria poporului romîn din cele trei țări, metodă aplicată și în lecțiile de geografie. Ceea ce va caracteriza încă și mai bine noua atmosferă este saltul făcut de la predarea în limba latină, la expunerile în limba poporului. Atît în școlile romîne, cît și în cele germane sau maghiare, limba națională se impune categoric. Se poate afirma că în cele două decenii care preced revoluția din 1848, în școlile Transilvaniei, limbile materne precumpănesc. Sub acest raport, rolul lui S. Bărnuțiu în promovarea limbii romîne în liceu, sau al lui Timotei Cipariu, care introduce în facultatea de teologie unită cursuri în limba romînă, merită să fie subliniat.

Activitatea dascălilor și conținutul noului învățămînt au trezit suspiciuni și au provocat măsuri represive. Disputele filozofice și discuțiile purtate în spirit liberal de către profesori și elevi, ca și scăderea numărului celor ce frecventau bisericile, determină intervenția fermă a forurilor ecleziastice, cum s-a întîmplat la Blaj. În 1833, guvernul emite un decret prin care istoria este considerată ca numai tolerată în școala romînească, întrucît profesorii Rusu și

Bărnuţiu deşteptau în tineri, prin lecţiile ţinute, conştiinţa naţională. Reacţiunea va culmina cu hotărîrea dietei din Cluj (1842), prin care se cerea ca în anii următori, în toate şcolile din Transilvania limba de predare să fie cea maghiară, fapt care a trezit protestele viguroase ale intelectualităţii romîneşti.

Prin transformările suferite în al doilea pătrar al secolului al XIX-lea, procesul de învăţămînt desfăşurat în şcolile Transilvaniei a adus o contribuţie esenţială la închegarea ideologiei progresiste şi la pregătirea evenimentelor ce se apropiau. Prin legăturile pe care dascălii ardeleni de la Moise Nicoară şi Vasile Fabian Bob pînă la Aron Florian, Eftimie Murgu şi A. T. Laurian, le-au creat cu şcoala din principate şi cu intelectualitatea progresistă de la sud şi răsărit de Carpaţi, conştiinţa unităţii naţionale a ieşit întărită şi conlucrarea ţărilor romîne în acţiunea revoluţionară şi-a dat primele sale roade grăitoare.

Literatura didactică

Progresele pe care le cunoaşte învăţămîntul în ţările romîne începînd cu ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea trebuiau să fie însoţite şi de o atenţie sporită acordată literaturii didactice. Interesul crescînd pentru ştiinţele exacte şi aplicaţiile lor practice, pentru o gîndire filozofică emancipată de sub tutela unui aristotelism de mult depăşit, pentru lărgirea orizontului cunoştinţelor de istorie sau geografie, implica traducerea lucrărilor didactice reputate, sau chiar a unor manuale de specialitate de un nivel ridicat, scrise în marile limbi de cultură europene. Fazei de traduceri literare i-a urmat aceea de compilare şi adaptare la necesităţile culturale ale ţărilor romîne din acea epocă.

După traduceri sau adaptări în greceşte, executate mai ales de cărturari greci legaţi de învăţămîntul superior din principate, şi care au circulat în Ţara Romînească şi Moldova, urmează traducerile şi adaptările în limba romînă, care ridică chestiunea alcătuirii unui vocabular ştiinţific romînesc, în stare să redea — în forme potrivite cu firea limbii romîne — noţiuni cu care tineretul nostru studios nu fusese familiarizat. În sfîrşit, limba romînă însăşi, care trebuia să stea la temelia noii culturi naţionale, avea nevoie să fie fixată şi îmbogăţită, potrivit cu legile ei de dezvoltare. Reorganizarea unui învăţămînt elementar şi mediu în limba romînă punea problema gramaticilor romîneşti, dar şi a unor manuale elementare — cum sînt abecedarele — pentru deprinderea corectă a limbii.

Din numeroasele traduceri în romîneşte executate în această perioadă un loc deosebit îl ocupă manualele de matematici. Amfilohie episcopul imprima la Iaşi, în 1795, *Elemente arithmetice arătate fireşti*, o prelucrare după italianul Alessandro Conti. Adevăratul avînt şi l-a căpătat, însă, literatura didactică de specialitate o dată cu activitatea desfăşurată de Asachi şi Lazăr, care ne-au lăsat primele cursuri şi manuale de matematici redactate în romîneşte, de nivel ridicat şi cu grija de a fixa cu ajutorul lor o terminologie ştiinţifică romînească. Asachi redactează în romîneşte cursuri de algebră, geometrie şi trigonometrie traduse după matematicianul francez Bézout, iar în 1836—1838 va da la lumină cele trei volume de *Elemente de matematici*, importante şi prin vocabularele care le însoţesc şi unde termenii tehnici, redaţi în romîneşte, sînt însoţiţi de explicarea lor. De la Gh. Lazăr se păstrează traduceri manuscrise după germanul Ch. Wolff (*Aritmetica matematicească*, *Trigonometria cea dreaptă* etc.). I. Eliade şi P. Poenaru vor continua, în epoca regulamentară, să traducă manuale de matematici, mai ales din limba franceză.

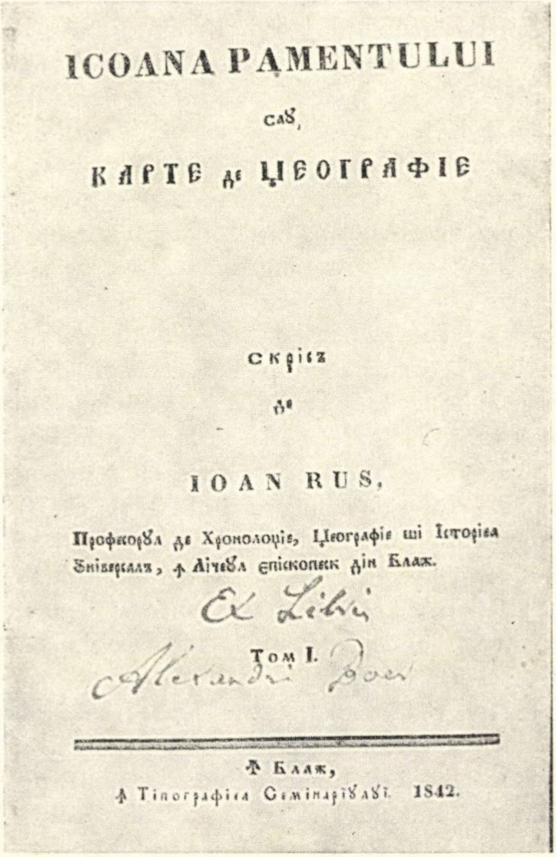
ICOANA PĄMENTULUI
саꙋ,
КАРТЕ де ЏЕОГРАФІЕ

скріcъ
де
IOAN RUS,
Професорꙋл де Хронолоџіе, Џеографіе ші Історіеа
Ꙋніверсалъ, ꙟ Лічеꙋл епіскопеск дін Блаж.
Ex Libris
Том I.
Alexandri Poer

ꙟ Блаж,
ꙟ Тіпографіеа Семінаріꙋлꙋі. 1842.

Fig. 179. — *Icoana pămîntului* de Ioan Rusu.
Foaie de titlu.

În domeniul ştiinţelor naturii trebuie amintită *Istoria naturală, întîia oară în limba romînească* (1837), a dr. Iacob Cihac. Geografia va căpăta o traducere datorită mai susamintitului Amfilohie Hotiniul; e vorba de *De obşte gheografie* (1795), tradusă din limba italiană după Claude Buffier, dar îmbogăţită de tălmăcitor cu elemente noi, care privesc principatele, ca şi cu amănunte de istorie generală. Istoria îşi găseşte în Aron Florian un destoinic popularizator cu al său *Manual de istoria principatului Romîniei* (1839) şi cu *Elemente de istoria lumii* (1846). Manualele de matematică ale lui I. Bolyai au avut un rol important în educarea tinerilor, pentru a deveni ingineri şi tehnicieni: *Az arithmetika eleje (Inceputul aritmeticii)*, 1830, *Tentamen*, 1832.

Filozofia nu va avea mult de cîştigat cu tălmăcirile — din limba greacă — a lui Dinicu Golescu după Neofit Vamvas sau a lui Eufrosin Poteca după Heineccius, amîndouă publicate înainte de 1830. Mai tîrziu, A. T. Laurian va da la lumină manualele de filozofie ale lui Delavigne (1846) şi Krug (1847). Manualele lui S. Köteles, *Közönséges logika (Logica generală)*, 1830 şi C. Péterfi, *Alapfilozófia (Bazele filozofiei)*, 1841, au avut o circulaţie în şcolile superioare protestante. Limbile clasice şi moderne predate în învăţămîntul mediu sînt ajutate de un număr de manuale compilate cu pricepere. Pentru învăţămîntul elementar în limba romînă, merite deosebite şi-a cîştigat dascălul craiovean Grigore Pleşoianu: între 1825 şi 1830, el dădea la lumină un număr de abecedare şi manuale elementare, dintre care cea mai interesantă rămîne tipăritura sa din 1828: *Cele dintîi cunoştinţe pentru trebuinţa copiilor*, cea dintîi carte de şcoală ilustrată în limba romînă, traducere şi prelucrare după P. Blanchard. Cu sprijinul lui Grigore Băleanu se tipăreşte, în 1826, la Buda de Z. Carcalechi, *Povăţuitorul tinerimei*, multă vreme atribuit lui Lazăr, care murise cu trei ani înainte. Manualul e interesant, atît prin limba romînească în care e scris, cît şi prin materialul antologic pe care-l cuprinde. Banatul se va bucura, între 1771—1778, de un număr de manuale bilingve (text romîno-german sau sîrbo-german) pentru şcolile elementare. Vom însemna dintr-însele prima aritmetică imprimată în romîneşte, cu text paralel german (Viena, 1777) şi primul manual de caligrafie chirilică în limbile slavo-sîrbă şi romînă, dat la lumină la Viena, în 1778, de cunoscutul om de cultură sîrb, Zaharia Orfelin.

Manualele care se redactează pentru Transilvania, după publicarea în 1774 a regulamentului *Allgemeine oesterreichische Schulordnung*, se vor redacta în limbile germană, maghiară şi romînă. Spre deosebire de vechile bucoavne în care predominau rugăciunile, în bucvariile şi cărţile de citire mai noi, textelor religioase li se alăturau şi bucăţi de lectură laice (istorioare, sentinţe morale). Dacă acest fapt constituie un progres, în schimb textul bucăţilor e înţesat de concepţii reacţionare; într-însele se propovăduește obedienţa faţă de împărat, se justifică fiscalitatea necruţătoare şi se cultivă supunerea faţă de clasa feudală. Edificatoare, în această privinţă, sînt *ABC sau Bucoavna spre folosul neamului romînesc* (1783) şi *Ducere de mînă cătră cinste şi dreptate* (1777 şi mai multe ediţii posterioare).

În categoria manualelor de popularizare a cunoştinţelor ştiinţifice — dar la un nivel ridicat — merită să fie menţionată *Invăţătură firească spre surparea superştiţiei norodului*, o prelucrare rămasă netipărită, a lui G. Şincai, după *Physica* lui Hellmuth şi care constituie o scriere întru totul remarcabilă pentru luminismul ardelean.

Din literatura didactică mai nouă a Transilvaniei vom semnala gramatica romînă manuscrisă a lui Gh. Bariţiu din primii săi ani de profesorat la Braşov, *Extract de ortografie cu litere latine* al lui T. Cipariu (1841) şi manualul de geografie al lui I. Rusu, *Icoana pămîntului* (1842).

2. BIBLIOTECILE

Bibliotecile, ca mijloc de difuzare a culturii de tip nou, se înmulţesc, îşi îmbogăţesc fondurile şi dau uneori la iveală cataloage ale colecţiilor proprii. În ajutorul cititorilor cu mijloace mai restrînse vin cabinetele de lectură cu cataloagele lor tipărite. Către 1838, iau naştere bibliotecile publice, care, o dată cu întemeierea lor, vor ridica probleme noi, de înzestrare cu cărţi, administrare a colecţiilor, redactare de cataloage sistematice etc.

Dintre vechile biblioteci, cea a Mitropoliei din Bucureşti se reorganizează abia în epoca regulamentară, după ce, vreme îndelungată nu fusese decît un depozit, rău îngrijit, de imprimate şi manuscrise. Catalogul manuscris din 1836, întocmit sub privegherea lui Petrache Poenaru, ne dezvăluie bogăţia şi diversitatea operelor adăpostite în această bibliotecă. Dintre bibliotecile mănăstirilor muntene cele mai bogate sînt cea de la Hurez, cu un catalog întocmit în 1791, şi cele de la Cernica şi Căldăruşani, cu numeroase traduceri recente, în manuscrise, datorite curentului paisian. În Moldova, mănăstirea Neamţul îşi îmbogăţeşte vechea colecţie de manuscrise slave, cu traduceri noi, în limba romînă şi rusă, de opere ascetice ale literaturii bizantine, iar în Iaşi, se deosebesc bibliotecile de la Sf. Sava, Mitropolie şi Seminarul Veniamin.

Boierii cărturari îşi alcătuiesc şi ei biblioteci de preţ. Una din cele mai frumoase biblioteci particulare muntene este aceea a marelui ban Grigore Brîncoveanu, al cărei catalog din 1823, lucrat cu grijă, arată valoarea deosebită a colecţiei, cu toate pierderile suferite în timpul mişcării din 1821.

În Moldova, familiile boiereşti aveau biblioteci bogate şi bine întocmite. Avem, astfel, ştiri despre biblioteca lui Ioan Palladi, din Iaşi, a lui Roznovanu, de la Stînca, a familiei Canta cu autori francezi, greci, poloni, unguri şi ruşi, despre biblioteca fostului episcop de Roman şi mai tîrziu mitropolit al Moldovei, Leon Gheuca. Ni s-au păstrat cărţile lui Costachi Conachi şi ştim că, la Stolniceni, Matei Millo avea o frumoasă bibliotecă, ce cuprindea şi cărţi ruseşti. Din dosarele cenzurii moldovene aflăm de comenzile masive de cărţi străine făcute peste hotar, pentru biblioteca proprie, de către vistiernicul Dimitrache Ghica. În această perioadă se încheagă şi bibliotecile Sturzeştilor de la Scheia şi Miclăuşeni, care se desăvîrşesc în perioada următoare revoluţiei din 1848.

Fireşte că nu numai marea boierime, dar şi boiernaşii, precum şi cărturarii din pătura mijlocie, localnici sau veniţi din vecina monarhie chesaro-crăiască, îşi aveau biblioteci, uneori remarcabile. Din păcate, lipsa cataloagelor de bibliotecă ne lasă nedumeriţi asupra cuprinsului lor. Ştim totuşi că G. Asachi a fost, o vreme, posesorul manuscrisului Psaltirii Scheiene, că G. Seulescu avea la Iaşi o bibliotecă aleasă, că Nicolae Istrati, la Rotopăneşti şi Costache Negruzzi, la Trifeşti aveau adunate preţioase cărţi şi codice vechi, că M. Kogălniceanu strînsese o colecţie de manuscrise de cronici, în vederea publicării lor. Cînd un Damaschin Bojinca sau un Chr. Flechtenmacher au venit de peste munţi, au sosit cu biblioteci gata alcătuite.

Biblioteci mai mărunte se găseau, de altfel, pe lîngă mai fiecare mănăstire, pe lîngă multe biserici de oraş, dar şi la mulţi iubitori de carte mai modeşti. În lipsa altor date, interesul acestora din urmă pentru carte şi încurajarea tipăriturilor îl cunoaştem din numeroasele liste de prenumeranţi sau abonaţi cu un număr de exemplare, la cărţi romîneşti şi greceşti care urmau să apară, liste care ni s-au păstrat la finele multor volume imprimate în această epocă.

Cît priveşte cărţile străine, cititorii care nu le puteau comanda sau nu şi le procuraseră la vreme recurgeau la serviciile cabinetelor de lectură, care le puneau la îndemînă, în schimbul unei cotizaţii, cele mai felurite lecturi. Frederic Walbaum, C. A. Rosetti şi Winterhalter — la Bucureşti — Adolf Hening şi F. Bell — la Iaşi — dau la lumină, între 1838 şi 1847, cataloage ale operelor care stau la dispoziţia publicului, în majoritatea lor covîrşitoare lucrări de literatură franceză sau traduceri în limba franceză. Cu timpul însă, fondurile de cărţi cîştigă în diversitate şi interes, adăugîndu-li-se lucrări de medicină, istorie naturală, matematici, agricultură, filologie etc., pe lîngă nelipsitele volume de literatură clasică şi modernă, de istorie şi de călătorii.

Prima încercare de a se organiza o sală de lectură a periodicelor la dispoziţia unor intelectuali se datoreşte medicilor Cihac şi Zotta din Iaşi, primul protomedicul oştirii moldovene, celălalt protomedicul capitalei Moldovei. Din cercul ieşean de lectură medicală *(Jassyer Medizinischer Leseverein)* întemeiat de ei şi care va deveni ceva mai tîrziu vestita *Societate medico-naturalistă* din Iaşi, făceau parte medici, farmacişti, dar şi intelectuali cu alte preocupări. Se comandau peste hotare 12 reviste de specialitate, din care 11 în limba germană şi una în franceză.

În Ţara Romînească, prima încercare similară e mult mai modestă şi se datoreşte negustorimii bucureştene. Un « cazin », înfiinţat în 1836, se alătură unui rudiment de cameră de comerţ. Se puteau găsi cîteva periodice romîneşti şi — mai numeroase — publicaţii străine, din Franţa, Grecia, Austria şi Germania. Un important pas mai departe îl constituie organizarea de biblioteci publice, în urma prevederilor Regulamentului organic. La Bucureşti, pe lîngă Colegiul naţional Sf. Sava, la Iaşi, pe lîngă Academia Mihăileană, la Craiova, pe lîngă Colegiul naţional, iau naştere biblioteci bine înzestrate, puse la dispoziţia unor pături mai largi de cititori. Bibliotecile din capitalele principatelor pornesc cu o zestre de cărţi dăruită de fiecare din cei doi domnitori şi îmbogăţită ulterior prin daruri şi achiziţii. Cea din Bucureşti şi-a putut asigura, de la început, cea mai mare parte din cărţile şi manuscrisele mitropoliei. Prin înfiinţarea depozitului legal s-a creat posibilitatea unei alimentări lesnicioase cu tipăriturile ce aveau să apară în țară. Pentru a veni în ajutorul cititorilor se dau la lumină și cataloage sistematice, împărțite pe limbi și materii.

În anul 1841, revista rusă *Albina nordului* putea anunța că în București ființează o bibliotecă cu 11 000 de volume, cu ore de lectură după amiezele și cu putința de a împrumuta cărți, ceea ce era interzis la Iași. Începînd de prin 1840 se organizează și biblioteci prin județe.

Mulți dintre iubitorii de cărți, cu mijloace materiale deosebite sau măcar favorizați de împrejurări, sînt și colecționari în domeniul numismaticii și al arheologiei. În Țara Romînească cei mai vestiți colecționari sînt marele ban Mihai Ghica și Nicolae Mavros, posesorii unor bogate și valoroase colecții numismatice, cărora le-au alcătuit și cataloage, care ni s-au păstrat. Cel dintîi a pus, în 1834, bazele primului muzeu național de istorie naturală și antichități, dăruind în acest scop « însemnătoare colecții de deosebite obiecturi ». Cît privește pe Mavros, el este creatorul unui cerc numismatic și arheologic, la care vor participa mai tîrziu Bolliac, D. A. Sturdza, Al. Odobescu, M. Sutzu și alții.

În Moldova, G. Seulescu se distinge și prin colecționarea de monede vechi și obiecte culese în săpături arheologice.

În Transilvania, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, școlile mai mari își consacră o parte din buget achiziționării de cărți. Academiile de drept de la Oradea și Cluj beneficiază de cărțile unor ordine călugărești desființate, iar Samuel Teleki, Ignatie Batthyány și Samuel Brukenthal strîng la Tg. Mureș, Alba Iulia și Sibiu zeci de mii de volume din literatura secolului al XVIII-lea, dar și incunabule sau manuscrise vechi. În 1821 s-a redactat catalogul bibliotecii Batthyány, cuprinzînd 18 211 titluri. Cu mijloace mai restrînse, romînii își întemeiază biblioteci la Blaj, Oradea și Arad. Cărturari mărunți ca Ștefan Salciai și Alexandru Fiscuti își achiziționează, în cursul anilor de studii la Viena, nu numai clasici latini, dar și scrieri ale unor autori ca Erasm, Grotius, Fénelon, Wolff, Steinkellner, Heineccius, Antioh Cantemir, Berkeley și Fleury. Pe Wolff și Fénelon îi găsim în tovărășia lui Lessing, Voltaire, J. J. Rousseau, Kant, Goethe ș.a. și în cataloagele celor două librării deschise la Sibiu, în 1778 și 1779. Pentru a înlesni contactul permanent cu această literatură, în care predomină lucrări în spirit luminist, se înființează la Sibiu, Reghin, Sebeș, Brașov și în alte centre, « Cabinete de lectură » frecventate de numeroși intelectuali, fără deosebire de naționalitate, care și-au găsit în cuprinsul lor și un loc pentru rodnice schimburi de idei. Cît privește muzeele, să amintim deschiderea la Sibiu în 1817, pentru public, a colecțiilor lui Samuel Brukenthal, care s-au bucurat repede de o entuziastă apreciere din partea vizitatorilor localnici și străini.

3. SOCIETĂȚILE CULTURALE

Dacă presa din țările romînești a izbutit — cum vom vedea — să înmănuncheze, în cadrul și în jurul redacțiilor, luptători pentru progresul social și cultural, forme mai vechi de asociere au premers şi uneori au determinat apariţia unor periodice, avînd însă un cîmp de acţiune care depăşea preocupările pentru publicistică. Ne referim la societăţile culturale, în care s-au pregătit forme de organizare a vieţii publice în cele mai felurite aspecte ale sale, dar ţinînd seama de exigenţele unei societăţi în trecere de la relaţiile feudale la cele capitaliste.

Pentru principate, după *Societatea literară greco-dacică*, iniţiată în 1810, la Bucureşti, de mitropolitul Ignatie, şi în care au activat Grigorie Brîncoveanu şi Nestor Craiovescu, dar mai ales numeroşi intelectuali greci, care urmăreau obiective legate de dezvoltarea culturii greceşti, cea mai veche societate literară romînească, cu o existenţă efemeră, e cea înfiinţată la Braşov de refugiaţi din Ţara Romînească, plecaţi peste munţi din pricina mişcării din 1821. Dinicu Golescu, reprezentant tipic al boierimii liberale, pătruns de idei luministe, înfiinţează, cu ajutorul lui I. Eliade şi al altora, la Bucureşti, în 1827, *Societatea literară*, care poate fi considerată ca o continuare a celei braşovene. În programul său intră sporirea şi reorganizarea învăţămîntului de toate gradele, pentru luminarea poporului, fundarea unui teatru naţional şi a unor gazete în limba ţării, încurajarea traducerilor în limba romînă şi un număr de reforme ale instituţiilor, care trebuiau să lovească în rămăşiţele regimului fanariot.

Cîţiva ani mai tîrziu, în 1833, după moartea lui Dinicu Golescu, va lua fiinţă — în bună măsură cu participarea unor membri ai societăţilor literare amintite — *Societatea filarmonică*, ale cărei statute se vor publica în *Curierul romînesc* în 1835. Scopul său principal era realizarea unui teatru naţional în vederea căruia, în 1834, se va înfiinţa de societate o şcoală de muzică vocală, de declamaţie şi de literatură, condusă de Eliade, care va şi preda, alături de C. Aristia şi alţii. Un comitet pentru clădirea teatrului, în frunte cu Iordache Filipescu, întreprinde demersuri şi ia iniţiative pentru a realiza proiectul. *Gazeta Teatrului naţional* (1835) scoasă de I. Eliade vine şi ea în sprijinul creării unei atmosfere prielnice promovării teatrului romînesc. Scopurile societăţii nu se limitau numai la asemenea obiective. Acţiunea politică, la care participau mulţi membri ai săi, în frunte cu I. Cîmpineanu, a dus la grave disensiuni lăuntrice şi la desfiinţarea societăţii, în 1838. Cu doi ani înainte, în 1836, o societate ieşeană din care făceau parte V. Alecsandri, Gh. Asachi şi C. Negruzzi, avînd în fruntea ei pe vornicul Ştefan Catargiu, a înfiinţat o şcoală de muzică cu numele de *Conservatorul filarmonic dramatic* pentru cultivarea muzicii, în vreme ce — în Bucureşti — funcţiona *Şcoala de muzică vocală şi instrumentală* a lui I. Wachmann, întemeiată în 1835, după dispariţia şcolii filarmonice.

În aceeaşi vreme, tineri romîni aflaţi pentru studii la Paris vor întemeia o societate cu certe scopuri revoluţionare, poreclită de Eliade « rodiniană ». După desfiinţarea *Societăţii filarmonice*, şi după ce ia naştere, la Bucureşti, în 1843, societatea secretă revoluţionară *Frăţia*, între membrii căreia, alături de Ion Ghica şi Christian Tell, se afla şi N. Bălcescu, sa va înfiinţa în 1845 *Asociaţia literară a Romîniei*, prezidată de Iancu Văcărescu şi avînd ca secretari pe N. Bălcescu şi Ioan Voinescu II, o societate ale cărei legături cu *Frăţia* sînt bine cunoscute. Şi această societate va interveni în favoarea unui teatru naţional, a cărui funcţie socială şi naţională era clară pentru toţi gînditorii progresişti. În 1847, sub auspiciile *Asociaţiei* va apărea publicaţia periodică *Albumul ştiinţific şi literar*, cu un program similar *Propăşirii* moldovene.

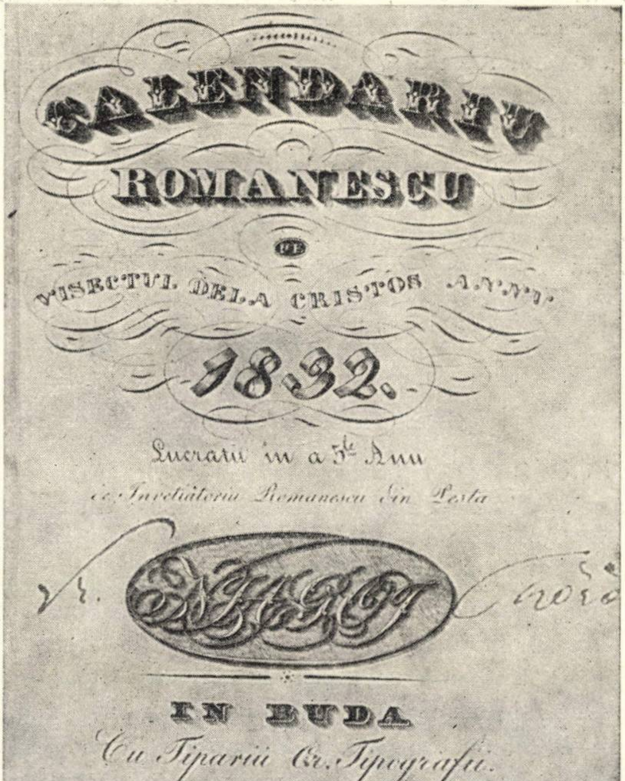

CALENDARIU
ROMANESCU
PE
VISECTUL DELA CRISTOS A.[illegible]
1832.
Lucratu in a 5le Anu
de Invetiatoriu Romanescu din Pesta

IN BUDA
Cu Tiparii Cr. Tipografii.

Fig. 180. — *Calendarul romînesc.*

Caracteristică pentru toate aceste societăţi literare este îmbinarea acţiunii culturale cu cea politică, purtată de pe poziţiile democrat-burgheze şi uneori democrat-revoluţionare. O a doua trăsătură care trebuie reţinută este încercarea de a uni laolaltă eforturile intelectualităţii progresiste din toate ţările romîne.

Intelectualitatea romînească din Transilvania, de pildă, se orientează, începînd cu al patrulea deceniu al secolului al XIX-lea, tot mai mult spre principate, luînd parte la acţiunea societăţilor cu scopuri culturale şi politice. În 1836, Cipariu şi Bariţiu se întîlnesc la Bucureşti cu Ion Cîmpineanu, membru fruntaş al *Societăţii filarmonice*, în jurul căreia se concentrau, la acea dată, speranţele de regenerare politică, socială şi naţional-culturală ale romînilor. La discuţii vor lua parte Aron Florian, istoricul transilvan ocrotit de Dinicu Golescu şi profesor acum la Bucureşti, şi Cezar Bolliac, literat cu vederi înaintate. Se pare că se intenţiona crearea unei noi societăţi, cu o bază mai largă, în care să intre şi romîni de dincolo de hotarele Ţării Romîneşti şi care să dispună de mijloacele de publicitate necesare. *Asociaţia literară*, din 1845, va număra membri din Moldova: Negruzzi, Kogălniceanu, Alecsandri, din Transilvania pe Bariţiu şi Cipariu, şi-şi va asigura concursul tipografiei lui Rosetti şi Winterhalter pentru publicaţiile progresiste pe care avea să le dea la iveală.

În Transilvania, încă de la sfîrşitul veacului al XVIII-lea ia naştere *Societatea pentru cultivarea limbii maghiare din Transilvania*, al cărei promotor a fost Gh. Aranka, cu preocupări şi pentru domeniul ştiinţific (1793). Saşii alcătuiesc *Societas philohistorum Transylvaniae*, din care făcea parte şi istoricul Eder şi care a dat la lumină cronici privind istoria ţării. La 1795, Ioan Piuariu-Molnar proiecta o *Soţietate filosofească a neamului romînesc în mare Prinţipatul Ardealului*, cu preocupări foarte largi, filozofice, ştiinţifice şi literare.

Pentru prima jumătate a veacului al XIX-lea sînt vrednice de semnalat societăţile culturale maghiare, alcătuite din elevi, cu scopul cultivării literaturii, prin mijlocirea unor reviste tipărite sau manuscrise. Cităm publicaţiile *Aglája* (1829—1831), *Estike* (1833) şi *Remény* (1839—1841). Tineretul studios romînesc s-a asociat şi el, redactînd o revistă manuscrisă *Zorile* sau *Aurora*. Între membrii fondatori ai societăţii se aflau fraţii Buteanu, Avram Iancu, Ioan Oros şi Alexandru Bohăţel, ca preşedinte. Societăţile de lectură, iniţiate ca mijloace de răspîndire a culturii au dovedit repede preocupări politice. Un rol asemănător au îndeplinit şi cabinetele de lectură, precum şi două din « casinele » înfiinţate în Transilvania. Cea din Braşov primea şi publicaţii din Muntenia, care pătrundeau cu greu peste munţi. Între intelectualii maghiari, un rol precumpănitor în direcţia organizării unor atare aşezăminte a avut Alexandru Bölöni Farkas, însufleţit de un limpede program democrat. Un *Cerc didactic clujean* (1846) în vederea instruirii poporului e întemeiat de către grupuri progresiste maghiare la Cluj.

Am arătat mai sus cum intelectualitatea romînă din Transilvania, cu vederi înaintate, înţelegea să se afilieze societăţilor culturale din principate. În acest chip formele de colaborare culturală cu program social şi naţional înaintat tindeau să treacă peste hotarele vremelnice dintre ţările locuite de romîni, conlucrînd la pregătirea atmosferei favorabile întemeierii statului naţional romînesc.

4. PRESA

Drumul ascendent al tinerei burghezii naţionale trebuia susţinut şi printr-o serie de organe de publicitate, menite a reflecta biruinţele economice, politice şi culturale ale aceleiaşi clase în alte ţări, ca şi propriile ei realizări, în toate domeniile, din ţările romîneşti. Încă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea începe lupta pentru crearea unei prese romîneşti. Deşi scos la Iaşi, periodicul *Courier* (sic) *de Moldavie*, din care n-au apărut decît cîteva numere în limba franceză, în 1790, era un organ de informare al armatei ruse cu privire la evenimentele militare în curs şi cu greu ar putea fi socotit un premergător al presei în limba patriei.

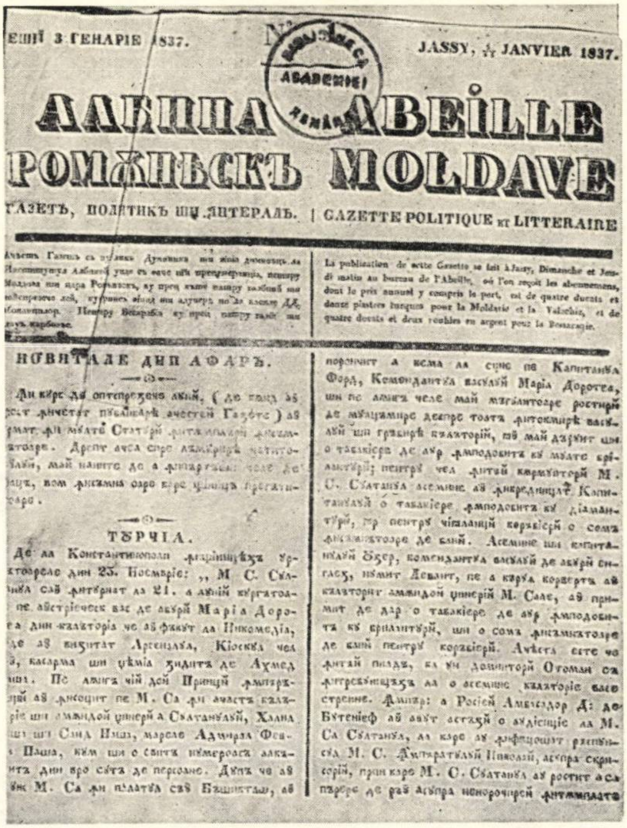

ЕШИЙ 3 ГЕНАРІЕ 1837. JASSY, $\frac{3}{15}$ JANVIER 1837.

АЛБІНА РОМѪНѢСКЪ ABEILLE MOLDAVE

ГАЗЕТЪ, ПОЛІТИКЪ ШИ ЛІТЕРАЛЪ. | GAZETTE POLITIQUE ET LITTERAIRE

La publication de cette Gazette se fait à Jassy, Dimanche et Jeudi matin au bureau de l'Abeille, où l'on reçoit les abonnemens, dont le prix annuel y compris le port, est de quatre ducats et deux piastres turques pour la Moldavie et la Valachie, et de quatre ducats et deux roubles en argent pour la Bessarabie.

НОВИТАЛЕ ДИН АФАРЪ.

ТУРЧІА.

Fig. 181. — *Albina romînească.*

Încercări neizbutite de a se da la lumină ziare în limba romînă s-au făcut la Sibiu, în 1789, de un grup de cărturari romîni şi, în 1793, de Ioan Piuariu-Molnar. Doi ani mai tîrziu, tot din Sibiu, porneşte încercarea de a se tipări de *Soţietatea filosofească a neamului romînesc în mare Prinţipatul Ardealului* o gazetă bihebdomadară, *Vestiri filosofeşti şi moraliceşti*. Autorităţile se împotrivesc şi de data aceasta şi gazeta nu poate apărea. După alte încercări tot aşa de zadarnice de a se publica un periodic romînesc la Buda (1814—1817) şi la Lvov (1817), Teodor Racoce izbuteşte să scoată, la Cernăuţi în 1820, *Chrestomaticul romînesc* şi — un an mai tîrziu — în 1821, Zaharie Carcalechi va da la lumină la Buda, *Biblioteca romînească*, revistă lunară, care va continua să apară, cu mari întreruperi, pînă în 1834. Abia din 1829 însă, cînd apar, mai întîi în Muntenia şi apoi în Moldova, *Curierul romînesc* şi *Albina romînească*, se poate vorbi de începutul presei periodice romîneşti în principate. *Curierul romînesc* apare la 8 aprilie 1829 şi durează pînă la 18 aprilie 1848, cîteva numere avînd să mai apară şi în 1859. Poziţia ideologică a gazetei era cea a burgheziei înaintate; se răspîndeau printr-însa cunoştinţe ştiinţifice, se ducea în spirit luminist lupta împotriva prejudecăţilor şi superstiţiilor, în literatură se milita pentru înmulţirea traducerilor, încurajîndu-se, în acelaşi timp, activitatea originală a primilor noştri scriitori. Pentru a înnoi domeniul teatrului şi al literaturii, Eliade face să apară mai întîi două reviste de mai scurtă durată, *Gazeta teatrului naţional* (1835—1837) şi *Muzeul naţional* (1836—1838), aceasta din urmă ca supliment la *Curier*. Din 1837 şi pînă în 1847, va apărea *Curierul de ambe sexe*. E meritul lui Eliade de a fi ştiut să-şi răspîndească periodicele în toate cele trei ţări romîne şi de a fi primit colaborări de la literaţi de peste Milcov sau de peste Carpaţi, contribuind la formarea unei limbi literare unitare, luptînd pentru făurirea unei estetici literare, relativ evoluate, şi cultivînd interesul pentru literatura romînă şi cea universală în pături relativ largi de cititori.

Cu excepţia ziarului lui Z. Carcalechi, *Cantor de avis şi comers*, cu o mai lungă durată de apariţie (1837—1857), celelalte periodice muntene anterioare anului 1848 au un caracter mai mult efemer. Aşa sînt *Curiosul* lui C. Bolliac (1836—1837); *Romînia* lui A. Florian şi G. Hill (1837—1838) şi altele. Despre *Magazin istoric pentru Dacia* al lui A. T. Laurian şi N. Bălcescu se va vorbi în legătură cu istoriografia perioadei pe care o studiem. Să mai amintim şi apariţia unei prese de provincie, la Brăila cu *Mercur* (1839—1841) sau la Craiova cu *Mozaicul* (1838—1839).

Încă şi mai numeroase şi mai variate sînt periodicele din Moldova, care apar, în prima lor fază, pînă în 1840, sub conducerea lui Gh. Asachi, mai tîrziu sub aceea a lui M. Kogălniceanu, fiecare cu cercul său de colaboratori. După foile volante intitulate *Novitale de la armie*, Asachi editează cu începere de la 1 iunie 1829 *Albina romînească*, ce va apărea pînă la 8 ianuarie 1850. Nu lipsesc nici aci suplimentele, şi printre ele *Alăuta romînească* (1837—1838), va avea preocupări precumpănitor literare. Programul *Albinei romîneşti* nu va fi prea deosebit de cel al *Curierului* lui Eliade. Pe lîngă informaţiile cu caracter politic, se află aci, « culegeri istorice, literare, morale, filozofice », apoi preocupări privind « economia cîmpului » etc. Poziţia lui Asachi este, în genere, conformistă, supusă stăpînirii, spre deosebire de a lui Eliade, mult mai independentă, chiar opozantă.

Asachi editează, sprijinit de guvern, sus-amintita *Foae sătească a principatului Moldovei* (1839—1851), cu suplimente necesare agriculturii, industriei, negoţului, apoi *Icoana lumei* în trei serii succesive (1840—1841, 1845—1846, 1865—1866), una din primele reviste de popularizare a ştiinţei din principate, în sfîrşit, în franţuzeşte şi romîneşte, *Spicuitorul moldo-romîn — Le glaneur moldovalaque* (1841). Toate aceste periodice editate de Asachi şi de cercul lui de colaboratori vor dezvolta sub raport cultural o activitate fructuoasă, mai ales pe tărîmul difuzării cunoştinţelor privind ştiinţele naturii şi tehnica. Şi ele, ca şi publicaţiile lui Eliade, vor aduce astfel preţioase contribuţii la combaterea superstiţiilor şi misticismului, vehiculînd şi unele elemente materialiste implicate de metodele ştiinţelor pozitive înseşi.

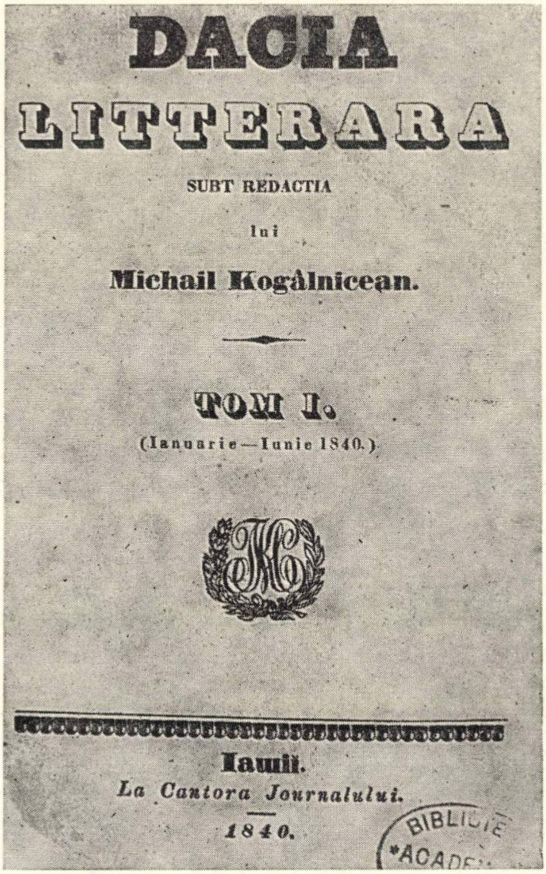

DACIA
LITTERARA
SUBT REDACTIA
lui
Michail Kogâlnicean.

TOM I.
(Ianuarie — Iunie 1840.)

Iaшii.
La Cantora Journalului.
1840.

Fig. 182. — *Dacia literară.*

Periodicele legate de activitatea lui Kogălniceanu marchează însă un moment mai bogat şi mai profund, extinzîndu-şi preocupările şi în domeniul ştiinţelor sociale, contribuind la cristalizarea ideologiei burgheze. În 1840 apare *Dacia literară*, cu o viaţă scurtă, de o jumătate de an, suprimată apoi de cenzură, dar exprimînd un program rodnic, care-şi propunea în fond întemeierea unei literaturi naţionale pe baze istorice şi folclorice, cuprinzînd tot spaţiul vechii Dacii şi combătînd « traducţiile », care nu fac o literatură. Se vor publica aci primele nuvele ale lui Alecsandri şi C. Negruzzi, *Buchetiera din Florenţa* şi *Alexandru Lăpuşneanu.* Kogălniceanu va edita mai departe *Arhiva romînească,* asupra căreia vom reveni, apoi, în 1844, *Propăşirea* sau *Foaie ştiinţifică şi literară* cum i s-a îngăduit de cenzură să se numească, cu un program ştiinţific şi literar ce continua de fapt *Dacia literară.* Preocupări din domeniul economiei şi al istoriei naţionale, combaterea concepţiilor înapoiate de tot felul şi a orînduirii feudale caracterizează o activitate generală a periodicelor lui Kogălniceanu şi ale cercului său. *Propăşirea* îndeosebi ne dăruise unele din cele mai îndrăzneţe pagini de gîndire socială şi politică ale epocii. M. Kogălniceanu îşi publică aci discursul său din 1843 la deschiderea cursului de istorie naţională al Academiei Mihăilene, în care va pune accentul pe popor ca făuritor al istoriei şi va cere o tratare multilaterală a trecutului, preconizînd — în acelaşi timp — şi eliberarea şi unirea tuturor romînilor. De asemenea aceeaşi revistă adăposteşte începuturile scrisului lui Ion Ghica, venit din Muntenia la Iaşi şi al lui N. Bălcescu, a cărui contribuţie apare tot aci prin mijlocirea celui dintîi. I. Ghica îşi publică astfel, ca şi Kogălniceanu, lecţia de deschidere la Academia Mihăileană, unde preda un curs de economie politică.

Cît priveşte pe N. Bălcescu, acesta dă la lumină la rîndu-i în *Propăşirea,* primul său studiu amplu, referindu-se la *Puterea armată şi arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum.*

În Transilvania apar, în aceeaşi perioadă, un număr de periodice în limbile naţionalităţilor conlocuitoare. Notăm: *Siebenbürger Zeitung* (1784—1792); *Erdélyi Magyar Hirvivő* (1789—1790); *Siebenbürger Bote* (1792—1862), organ al patriciatului săsesc; *Siebenbürgische Quartalschrift* (1790—1801); prima revistă ştiinţifică maghiară a Transilvaniei, *Erdélyi Múzeum* (1814—1818); *Erdélyi Hiradó* (1827—1848) şi un săptămînal literar-ştiinţific pentru popor, *Vasárnapi Ujság* (1834—1848); *Siebenbürger Wochenblatt,* organ al meseriaşilor şi comercianţilor saşi progresişti, care a dus o intensă acţiune antifeudală, ca şi importanta revistă ştiinţifică *Archiv des Vereins...* (1840—1946). În Banat se publicase, încă în 1771, un *Intelligenzblatt*; între 1831 şi 1849 apare, sub conducerea lui Iosif Klapka, periodicul *Temesvarer Wochenblatt.* S-a vorbit mai sus de încercările neizbutite de a se întemeia o presă în limba romînă înainte de 1820. Pentru cîteva din periodicele proiectate şi neapărute s-au publicat prospecte din care reiese că preocupările lor anticipau pe cele care s-au impus mai tîrziu, în principate, gazetelor lui Eliade şi Asachi. În plus, *Biblioteca romînească* a lui Z. Carcalechi, care a putut apărea începînd din 1821, şi-a propus să informeze pe transilvani asupra vieţii sociale a romînilor din Muntenia şi Moldova, unde-şi avea numeroşi abonaţi. Stabilirea cu aceste mijloace a unei legături între romînii de pretutindeni merită să fie subliniată. Începînd din 1837 apar mai multe gazete romîneşti: *Foaia duminecii* (1837), *Foaie de săptămînă* (1837), *Foaie literară* (1838); *Gazeta de Transilvania* (1838—1945) şi suplimentul literar *Foaie pentru minte, inimă şi literatură* (1838—1865).

Dintre colaboratorii presei maghiare trebuie amintite numele unui Sigismund Kemény, M. Szentiváni, Samuil Brassai, cărturari de tendinţe liberale şi democrate. La gazetele de limba germană colaborează Anton Kurz, Leopold Moltke şi Stephan Ludwig Roth. Anton Kurz e un reprezentant al ideologiei burgheze liberale, cu o concepţie organicistă asupra naţiunii, care are nevoie de libertate

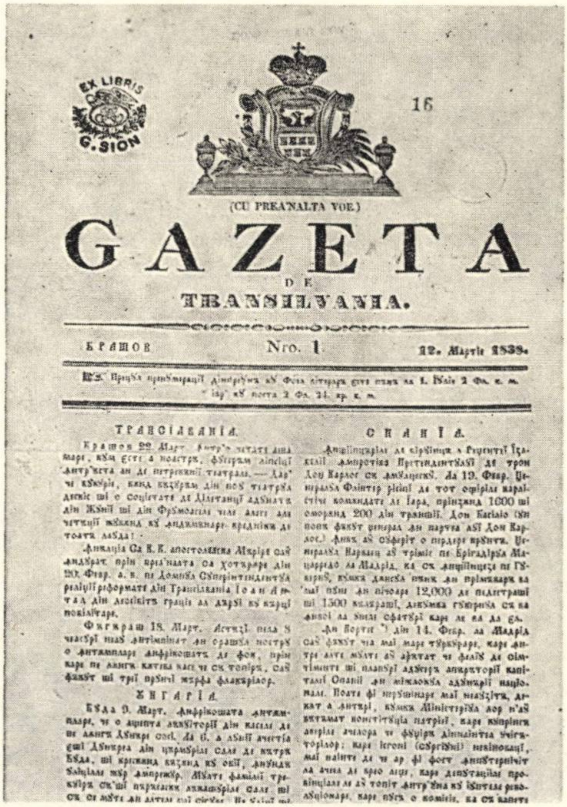
EX LIBRIS G. SION

16

(CU PREA'NALTA VOE.)

GAZETA
DE
TRANSILVANIA.

Брашов Nro. 1 12. Мартie 1838.

Fig. 183. — *Gazeta de Transilvania.*

spre a se dezvolta în toate sectoarele, deci şi în cultură şi limbă. Încă şi mai avansate idei a manifestat cel mai cunoscut publicist sas, Stephan L. Roth, în coloanele periodicelor la care colabora. Cu idei înaintate, influenţat şi de socialismul utopic pe lîngă ideologia burgheziei engleze contemporane, Roth atribuie burgheziei un rol de mijlocitoare între clasa conducătoare şi popor. În problemele de învăţămînt şi cultură, el se opune tendinţelor de maghiarizare manifestate în al cincilea deceniu al veacului de nobilimea maghiară, apărînd dreptul saşilor şi romînilor la folosirea limbii naţionale.

Dintre gazetele romîneşti vom sublinia rolul deosebit jucat de *Gazeta de Transilvania*, redactată de Gh. Bariţiu, mai tîrziu şi cu ajutorul lui Andrei şi

Iacob Mureşan, cu un program reformist, impus de condiţiile politice din imperiu şi de cenzură. Creîndu-şi legături cu romînii din Muntenia şi Moldova din rîndul cărora şi-a găsit sprijinitori şi sub raport material, *Gazeta de Transilvania* va susţine energic ideea unităţii romîneşti, încurajînd cercurile progresiste din principate, criticînd boierimea şi arătînd simpatie şi înţelegere pentru soarta ţărănimii. Apărînd la Braşov, *Gazeta* şi-a cîştigat mai uşor o situaţie privilegiată înlăuntrul tuturor celor trei ţări romîneşti. După cum remarca, în 1851, Al. Papiu-Ilarian, « într-un oraş de aşa posiţiune putea să se facă *Gazeta* şcoală politică şi literară a toată Dacia » [1].

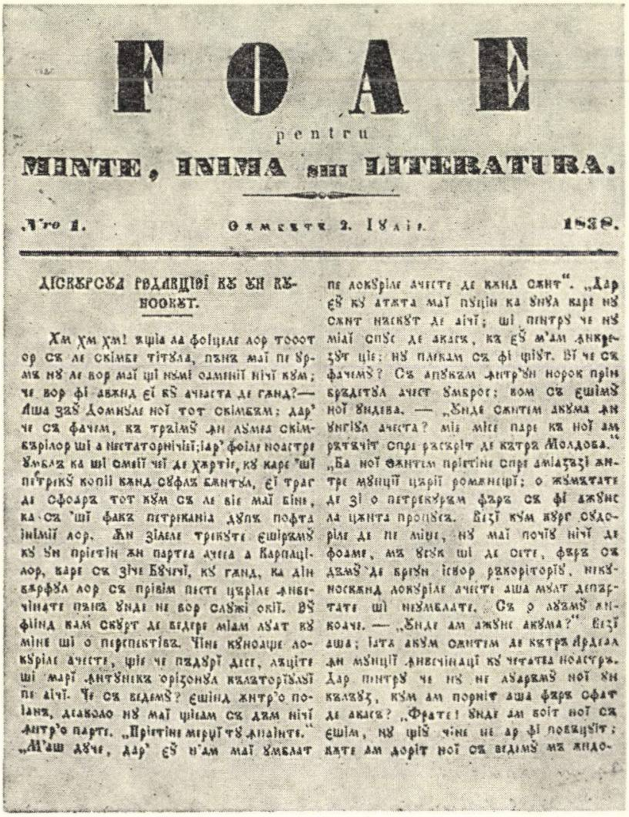
FOAE
pentru
MINTE, INIMA shi LITERATURA.

Fig. 184. — *Foae pentru minte, inimă şi literatură.*

Foae pentru minte, inimă şi literatură, supliment literar al *Gazetei de Transilvania,* asemănătoare ca program periodicelor similare ale lui Eliade şi Asachi, este un organ al burgheziei romîne transilvane în special, dar într-o anumită măsură şi al celei din principate, de unde-şi recruta numeroşi colaboratori şi lectori. Articolele ating cele mai felurite domenii, atacînd probleme de limbă, literatură, educaţie, viaţă politică şi economică. Ridicarea social-economică a romînilor stă în centrul preocupărilor, păstrîndu-se însă un interes deosebit şi culturii. Se publică — cel mai adesea reproducîndu-se din publicaţii din principate — articole şi studii ale celor mai de seamă reprezentanţi ai culturii romîne din Muntenia şi Moldova, de la I. Eliade şi C. Bolliac, pînă la I. Ghica şi N. Bălcescu, de la G. Asachi şi C. Negruzzi, pînă la M. Kogălniceanu şi Alecu Russo. Fără îndoială că aceste studii, datorită circulaţiei revistei, au contribuit, alături de ale celorlalţi, la închegarea conştiinţei naţionale şi au pregătit Transilvania în vederea luptelor revoluţionare. Este meritul lui G. Bariţiu — sprijinit sub raport material de negustorimea braşoveană — de a-şi fi însuşit pentru Transilvania, şi cu o orientare progresistă mai evidentă, rolul de animator al culturii şi de promotor al idealurilor naţionale şi sociale pe care şi-l asumaseră mai înainte, în principate, I. Eliade şi Gh. Asachi. Pe urmele celui dintîi mai ales, revista lui Gh. Bariţiu promovează traducerile din literatura universală, în lipsa unei literaturi locale originale, de oarecare valoare, pînă la 1848. Se poate spune că *Foae pentru minte, inimă şi literatură*, în epoca prerevoluţionară, a fost o adevărată şcoală de cultură, educaţie şi civism pentru publicul transilvan. *Organul luminării* al lui Timotei Cipariu, care apare în 1847, aduce cu sine o ridicare a nivelului discuţiilor, în articolele închinate limbii şi culturii romîneşti, datorită pregătirii excepţionale a redactorului ei şi sîrguinţei cîtorva colaboratori (A. Pumnul, I. Many). Apărută în preajma revoluţiei, revista se poate socoti ca un exemplu grăitor de maturizare a scrisului romînesc.

---

[1] Al. Papiu-Ilarian, *Istoria romînilor din Dacia superioară,* vol. I, Viena, 1851, p. 237—244.

5. ŞTIINŢELE

Promovarea culturii, în spirit luminist, trebuia să aducă cu sine un interes tot mai viu pentru ştiinţele pozitive şi pentru cele medicale. Am văzut, pentru unele dintr-însele, cum au fost introduse ca materii de învăţămînt, pentru care s-au tradus sau prelucrat manuale. Ne rămîne să înfăţişăm progresul înregistrat, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a celui următor, în ramurile amintite ale ştiinţei, pomenind cîteva din numele mai de seamă care s-au distins prin cercetări şi publicaţii în aceste domenii.

Medicina a dat nu numai pe cei mai vechi practicieni, dar şi pe cei care au publicat mai de timpuriu şi în număr mai mare, în ţară sau peste hotare, lucrări cu caracter ştiinţific. Putem aminti, în treacăt, medici născuţi peste hotare, dar care şi-au desfăşurat activitatea în ţară, începînd cu ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea: un Dimitrie Caracaş, cu o teză trecută la Halle, despre flebotomie (1760), sau un Silvestru Filitti, care-şi ia diploma la Göttingen, cu o lucrare de parazitologie (1785); amîndoi vor fi mai tîrziu medici ai « politiei » Bucureştilor. De la dr. St. Piscupescu, cu studii la Viena, ne-au rămas două publicaţii în romîneşte, *Mijloace de ocrotirea ciumei* (1842) şi mai ales *Oglinda sănătăţii şi a frumuseţii* (1829), cu o lungă şi interesantă prefaţă, dezvăluind ideile înaintate ale autorului. Idei întrucîtva asemănătoare am găsit şi în *Topografia Ţării Romîneşti* a dr. Const. Caracaş, publicată postum, în greceşte, în 1830. Al patrulea deceniu al veacului va cunoaşte însă şi o formă nouă de organizare a activităţii ştiinţifice. E vorba de *Societatea de medici şi naturalişti* din Iaşi, ale cărei statute se aprobă în 1833.

Societatea a avut meritul să promoveze o gîndire ştiinţifică întemeiată pe concepţia zisă « naturalistă », care depăşea poziţiile idealiste învechite prin adoptarea unor concepţii materialiste şi prin promovarea experienţei ca metodă de investigaţie ştiinţifică. Societatea avea şi rosturi de răspîndire a ştiinţei şi culturii, a păstrat contacte cu învăţaţii străini, participînd prin reprezentanţi ai ei la congrese internaţionale (ca de pildă la Freiburg, în 1838) şi, cu timpul, şi-a extins activitatea şi în domeniile înrudite ale economiei agrare, industriei etc. Animatorul societăţii a fost dr. Iacob Cihac, medic şef al oştirii, autor al unei *Istorii naturale* (1837), şi cu preocupări de mecanizare a agriculturii, pe măsura progreselor tehnicii europene. În cadrele societăţii a mai activat dr. C. Vîrnav (1806—1870), care va redacta, începînd din 1844, periodicul *Povăţuitorul sănătăţei şi a economiei.* Vîrnav este autorul unei teze privind Moldova, *Rudimentum physiographiae Moldaviae* (1836) şi a fost printre cei ce s-au străduit să creeze o terminologie medicală romînă, ca şi colegul său muntean, dr. N. Kretzulescu, autorul *Manualului de anatomie* (1843). Alături de dr. C. Vîrnav, trebuie amintit, în Moldova, dr. Gh. Cuciureanu (1814—1886), cu o interesantă lucrare, în care descrie « cele mai însemnate spitaluri din Germania, Englitera şi Franţa » (1842), în vederea întemeierii unui spital central la Iaşi.

Transilvania a dat medicinei romîneşti pe Ioan Piuariu-Molnar (1749—1815), oculist cu faimă, profesor şi autorul unei *Paraenesis*, socotită a fi prima lucrare ştiinţifică în domeniul medicinei scrisă de un romîn. Ioan Piuariu-Molnar este un reprezentant tipic al luminismului transilvan, luptător pentru întemeierea unei prese periodice romîneşti cu vederi progresiste, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Chimistul maghiar Francisc Nyulas (1758—1808) a luptat pentru răspîndirea vaccinării împotriva vărsatului şi a publicat în limba maghiară o lucrare *Despre analiza apelor de borviz feruginos din ţinutul Rodnei* (1808). Dr. Vasilie Popp este autorul primei lucrări medicale publicate în romîneşte, un studiu *Despre apele minerale de la Arpătac, Bodoc şi Covasna* (1821), iar dr. P. Vasici va publica *Antropologhia* (1830) şi *Dietetica* (1831), pe lîngă articole şi broşuri de popularizare. Mai tîrziu Vasici va fi unul din răspînditorii darwinismului la noi.

În domeniul ştiinţelor fizico-chimice merită să fie menţionat T. Stamati (1812—1852), care, în 1840, introduce pentru prima oară în principate un cabinet experimental de fizică şi chimie. T. Stamati se numără printre profesorii de la *Academia Mihăileană.*

Cercetări mineralogice au fost întreprinse de învăţatul sas I. Fichtel, din Sibiu, oraş care cunoaşte o remarcabilă înflorire a cercetărilor ştiinţifice la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor. În aceeaşi vreme, la Aiud, Francisc Benkő alcătuia lucrarea *Mineralogia maghiară* (1786); acelaşi învăţat maghiar este cunoscut şi prin *Geografia maghiară*, publicată în anii 1801—1802. El este considerat ca primul învăţat transilvan adept al concepţiilor marelui naturalist Linné.

Botanica a fost promovată de un număr de cercetători saşi din Sibiu (Lerchenfeld, Sigerus, Kräuter), dar mai ales prin opera învăţatului medic din Sighişoara I. Chr. G. Baumgarten, care a dat la lumină prima mare sinteză asupra florei Transilvaniei, publicată în patru volume (1816—1846).

În domeniul matematicii trebuie amintit numele lui Sipos Pál, laureat al Academiei din Berlin, pentru metoda lui de calcul aproximativ al lungimii arcului de elipsă (1795). Farkas Bolyai (1775—1856) se distinge printr-o lungă activitate didactică şi ştiinţifică la catedra de matematici şi fizică a Colegiului reformat din Tg.-Mureş. Fiul său Ioan (1802—1860) e un savant de reputaţie europeană, adept al filozofiei materialiste, care prin al său *Appendix* e unul din promotorii geometriei neeuclidiene. Ioan Bolyai a pus în lumină faptul că proprietăţile spaţiului se determină prin proprietăţile materiei, combătînd concepţiile idealiste ale epocii. Trebuie remarcat, totuşi, că în gîndirea lui Bolyai elementele materialiste apar mai ales pe tărîm ontologic şi gnoseologic, mai puţin pe cel cosmologic, unde se menţin teze deiste.

6. GÎNDIREA FILOZOFICĂ, ECONOMICĂ ŞI SOCIALĂ

Gîndirea filozofică se dezvoltă în Transilvania, începînd cu a opta decadă a secolului al XVIII-lea, sub semnul curentului luminist. La Blaj, încă din 1772, începe să se predea un curs de filozofie şi — mai ales cu scopuri didactice — se traduc sau se prelucrează manuale — ca *Logica* lui S. Micu — ale unor discipoli ai lui Wolff, cum sînt Baumeister şi Steinkellner. Ca şi în alte domenii ale culturii, la corifeii Şcolii ardelene vom întîlni preocupări mai susţinute în domeniul filozofiei.

Samuil Micu, unul din traducătorii şi prelucrătorii lucrărilor de filozofie wolffiană, contribuie la laicizarea concepţiei despre lume în spirit raţionalist. Cu toate contradicţiile pe care le manifestă — el este un credincios cîştigat de idei raţionaliste — Micu se dovedeşte, pe linie luministă, un reformist cu simpatie pentru masele populare. Aportul său la crearea unei terminologii filozofice în limba romînă trebuie subliniat.

Gheorghe Şincai combate cu vehemenţă superstiţiile, de pe poziţiile deismului, şi încearcă să explice fenomenele naturii în sens materialist-mecanicist, călăuzindu-se de ideile fizicianului german Hellmuth. În a sa *Învăţătură firească spre surparea superstiţiei norodului*, Şincai stăruie, cu deosebire, asupra caracterului obiectiv al legilor naturii.

La Petru Maior, ideile cele mai înaintate le găsim în al său *Procanon* (1783), în care se ridică împotriva infailibilităţii papale. În critica clerului superior catolic sau al celui unit, de la Blaj, Maior se întemeiază pe argumente luministe. Critici şi mai ascuţite îndreptate împotriva clericalismului, în general, vom afla în opera lui I. Budai-Deleanu; lor li se alătură atacuri împotriva nobilimii şi a aparatului birocratic al monarhiei habsburgice. Pe cînd ceilalţi fruntaşi ai Şcolii ardelene se inspiră mai mult din luminismul reformist austriac şi german, Budai-Deleanu, cunoscător al 'operei luminiştilor francezi Voltaire şi Rousseau şi al ideilor promovate de revoluţia franceză din 1789, se situează pe poziţii simţitor mai înaintate, care vor fi depăşite numai de Nicolae Bălcescu, cîteva decenii mai tîrziu. Budai-Deleanu admite ideia contractului social şi lichidarea inegalităţii sociale, prin răscoala poporului înarmat.

La generaţia mai tînără, încep să se facă simţite influenţele criticismului kantian. În concepţiile adepţilor transilvani ai filozofiei lui Kant, pe lîngă elemente contradictorii întîlnim şi numeroase părţi pozitive. Aşa, de pildă, Simion Bărnuţiu traduce şi adaptează manualul de filozofie al kantianului Krug la realităţile Transilvaniei, făcînd o aspră critică iobăgiei şi superstiţiilor, pentru a căror combatere va folosi chiar *Critica raţiunii pure* a lui Kant. Dintre adepţii maghiari ai filozofiei kantiene vom aminti pe Samuil Köteles (1770—1830) şi pe Carol Péterfi (1790—1873), cel dintîi autor al unui manual de logică, al doilea autorul unei istorii a filozofiei şi al unei estetici, publicată postum.

În Ţara Romînească şi în Moldova se răspîndesc — de pe catedrele şcoalelor de învăţămînt superior sau prin mijlocirea unor manuale, traduse în limbile greacă sau romînă — atît ideile criticismului german, cît şi ale senzualismului francez al lui Condillac sau ale aşa-zisei şcoli « ideologice » a lui Destutt de Tracy.

Din amintirile foştilor discipoli ai lui Lazăr ştim cît de ascultate erau cursurile sale de filozofie, în care înfăţişa tezele criticismului kantian. După informaţiile lui Ioan Eliade, Lazăr « a scris un curs de filozofie după Kant, din care a făcut un curs de logică şi de metafizică »[1].

Mai răspîndite, însă, erau concepţiile senzualismului lui Condillac şi ale « ideologiei » lui Tracy, care, sub unele aspecte, poate fi considerată ca o continuatoare a poziţiei lui Condillac. Logica acestuia din urmă fusese tradusă în greceşte de Daniil-Dimitrie Philippide, în 1801. În romîneşte, lucrarea filozofului francez începuse să se tălmăcească încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi cîteva traduceri se vor efectua şi în prima jumătate a veacului următor. La Sf. Sava, alături de Lazăr, ardeleanul Ladislau Erdeli preda logica după Condillac, după ce, la Academia grecească din Bucureşti, ideile acestuia fuseseră introduse de Veniamin din Lesbos, şi e cunoscută simpatia pe care Ioan Eliade — el însuşi unul din traducătorii în romîneşte ai *Logicei* — a arătat-o gînditorului francez, ale cărui idei au pătruns şi în lucrările sale lingvistice şi filozofice. Cît priveşte pe Tracy, concepţiile acestuia îşi găsiseră partizani elocvenţi între profesori ai Academiei greceşti, ca Vardalah şi Iatropulos, care, după mărturia aceluiaşi Eliade, le prezentau elevilor mai înaintaţi. Aceştia « începură a compara în duhul lor aceste două sisteme » — al lui Condillac şi Tracy — « trăgînd oarecare adevăruri din alăturarea ideilor »[1].

---

[1] G. Bogdan-Duică şi G. Popa-Lisseanu, *Viaţa şi opera lui Gheorghe Lazăr*, p. 263.

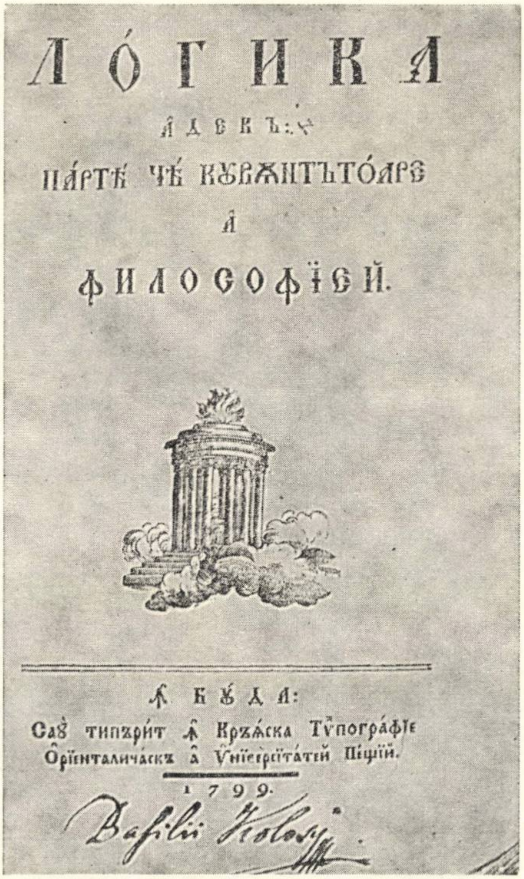
ЛО́ГИКА
А́ДЕКЪ:
ПА́РТѢ ЧѢ КꙊВЖНТЪТО́АРЕ
А́
ФИЛОСОФЇЕЙ.

Ꙟ БꙊДА:
Саꙋ типърит ꙟ Кръѧска Тѷпогра́фіе
Оріенталнчѣскъ а Ѵнїверсітатей Пещїй.
1799.
Basilii Kolosy

Fig. 185. — *Loghica* lui Samuil Micu.
Foaie de titlu.

Mai tîrziu, în 1829, Eufrosin Poteca, elev al lui Lazăr şi profesor de filozofie la Sf. Sava, dădea la lumină *Filosofia cuvîntului şi a năravurilor adecă loghica şi ithica elementare*, traducere, după un intermediar grecesc, a unui manual al filozofului german Heineccius. În gîndirea lui Poteca se pot observa, cu diferite prilejuri, elementele unei filozofii raționaliste. La Asachi, care avea o temeinică pregătire matematică, apar elemente materialiste și dialectice ca: ideea de mișcare, de transformare, infinitatea universului în timp și în spațiu, caracterul progresiv al cunoașterii etc.

---

[1] G. Bogdan-Duică şi G. Popa-Lisseanu, *Vieaţa şi opera lui Gheorghe Lazăr*, p. 256.

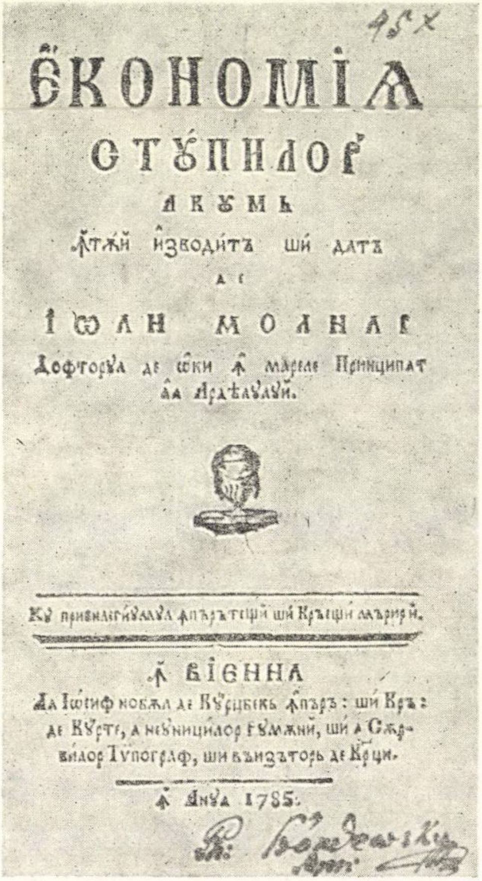

95x

ЄКОНОМІА
СТУПИЛОР
АКУМЬ
ꙟтжй изводитъ ши датъ
де
ІѠАН МОЛНАР
Дофторул де очи ꙟ мареле Принципат
ал Ардеалулуй.

Ку привилегиул а ꙟпърътещий ши Крѣещий мърирй.

ꙟ ВІЕННА
Ла Іѡсиф нобил де Курцбекь ꙟпър: ши Кръ:
де Курте, а неуницилор Румжни, ши а Сжр-
билор Типограф, ши вѫнзъторь де Кърци.

ꙟ Анул 1785.

Fig. 186. — *Economia stupilor* de Ioan Molnar.
Foaie de titlu.

În sfîrșit, dintr-o generație mai nouă, August Treboniu Laurian, adept al criticismului kantian, va publica în 1846 și 1847 traducerea a două manuale de filozofie datorite — cel dintîi — francezului A. Delavigne, iar cel de-al doilea germanului W. Krug, socotit ca un discipol al lui Kant.

Interesul sporit pentru propășirea economiei naționale, în Țara Romînească și în Moldova, începînd cu ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea, dar mai ales după ce s-a dobîndit libertatea comerțului, asigurată de pacea de la Adrianopol, nu putea avea numai efecte de ordin practic. Preocupări teoretice au venit să asigure răspîndirea pe calea tiparului a cunoştinţelor de specialitate prin traducerea de lucrări cu caracter economic, organizarea unui învăţămînt tehnic, precum şi prin apariţia de lucrări şi articole originale, în care se discutau probleme legate de economia celor două principate. Este învederat că în centrul acestor preocupări trebuia să stea — potrivit cu gradul de dezvoltare a celor trei ţări romîneşti — în primul rînd economia agrară. Pe măsură ce înaintăm în timp însă, orizontul teoretic se va lărgi, atît datorită dezvoltării economice interne, cît şi prin contactul cu doctrinele reprezentanţilor din Apus ai liberalismului economic burghez. Interesul economiştilor romîni se extinde de la problemele economice agrare la acelea ale industriei, comerţului şi căilor de comunicaţie. Se traduc lucrări şi se iniţiază cursuri de economie politică în învăţămîntul superior. Probleme economice şi financiare, ca aceea a uniunii vamale între Moldova şi Ţara Romînească, a comerţului între Transilvania şi principate sau a unei monete comune pentru cele două principate, sînt abordate ţinînd seama de consecinţele lor politice care se întrevedeau, unirea principatelor, pentru care lupta burghezia romînească în ascensiune. Primele traduceri de lucrări privind cultura cîmpului şi anumite îndeletniciri înrudite se execută şi se imprimă—cu foarte rare excepţii—în afara principatelor, fiind destinate romînilor din cuprinsul Imperiului habsburgic. Ele apar la Viena, la Lvov şi, începînd cu anul 1806, la Buda; se tipăresc în mai multe limbi, printre care şi cea romînă, şi se răspîndesc şi cu colaborarea autorităţilor. Traducerile pătrundeau însă şi în principate, şi au ajutat, într-o oarecare măsură, la îmbogăţirea cunoştinţelor şi la aplicarea unor metode noi, în domenii stăpînite pînă atunci de empirism şi rutină.

Dintre tipăriturile mai vechi, una singură a apărut în Ţara Romînească. E vorba de *Oarecare secreturi ale lucrării pămîntului*, broşură anonimă tipărită la Bucureşti, în 1796, tradusă probabil din limba germană şi care dovedeşte un interes remarcabil pentru agrotehnică şi cultura intensivă a solului.

Cu cîţiva ani înainte, în 1785, Ioan Piuariu-Molnar, după ce încercase să scoată o foaie pentru ţărani, dăduse la lumină, la Viena, cartea sa de *Economia stupilor*, reeditată în 1808. La Lvov, în 1804, apărea în limbile germană şi romînă o *Învăţătură despre semănarea inului*. De la 1806 înainte, însă, tipografia universităţii din Buda va da la iveală un număr însemnat de lucrări de popularizare a cunoştinţelor de economie rurală, datorită reprezentanţilor Şcolii ardelene.

Vom aminti astfel, *Povăţuire către economia de cîmp...*, apărută în 1805. Urmează *Învăţătura despre sădirea bumbacului* a economistului francez Ch. Philibert Lasteyrie du Saillant, tradusă după prelucrarea germană a abatelui L. Mitterpacher (1810). O altă prelucrare a aceluiaşi după mai mulţi autori francezi şi privind *Agonisirea viţei de vie şi despre măestria de a face vin, vinars şi oţet*, vede lumina în 1813. Pînă către 1828 numărul tipăriturilor cu preocupări similare, imprimate mai ales la Buda, ajunge relativ ridicat.

Deşi aproape toate traducerile amintite apar dincolo de hotarele ţărilor romîne, ele sînt însă executate de romîni şi pentru romîni şi ca atare îşi au un loc în istoria culturii noastre din epoca de destrămare a feudalismului.

Un alt aspect al interesului tot mai viu pe care-l trezesc problemele legate de economia agrară, dar şi de industrie şi comerţ, este şi locul mereu mai larg pe care acestea şi-l cîştigă în publicistica periodică a timpului.

Încă din 1829, *Albina* lui Asachi dădea, în paginile sale, un loc « economiei cîmpului ». În Ţara Romînească, suplimentul literar al *Curierului romînesc*, anume *Muzeul naţional*, apărut în 1836, se ocupa cu « artele agricole », avînd a sluji scopurilor *Societăţii de agricultură* a banului Mihalache Ghica. *Curiosul* lui Cezar Bolliac, apărut în acelaşi an, ca şi *Romînia* lui A. Florian şi G. Hill, din 1838, dau şi ele loc în coloanele lor industriei, agriculturii şi negoţului. Către săteni cu deosebire se îndreptau, în Moldova, *Foaia sătească* (1839—1851), cu un supliment înadins consacrat educării lor în probleme de economie rurală; în Muntenia, *Învăţătorul satului* (1842—1852), condus pînă în 1848 de P. Poenaru, urmărea un program similar.

Periodicul care va începe publicarea celor mai originale contribuţii în legătură cu economia agrară va fi însă *Propăşirea* lui M. Kogălniceanu. Ion Ionescu de la Brad aci îşi publică studiul său *Îmbunătăţiri în agricultura noastră*, în care reia chestiunea Institutului de agronomie, proiectat de Regulamentul organic şi a fermei model care trebuia să hotărască, experimental, cel mai potrivit sistem de cultură a pămîntului pentru Moldova. Ion Ghica, care-şi începuse de curînd cursurile sale de economie politică la Academia Mihăileană, îşi expune în aceeaşi revistă, ideile sale asupra învăţămîntului la sate, atacînd şi problema cărţilor elementare de agricultură pentru ţărani. În sfîrşit, A. Vincler înfăţişează în studii ca *Privire asupra agriculturii, industriei şi comerţului Moldovei* pătrunzătoare observaţii asupra stărilor de lucruri din Moldova epocii regulamentare.

În Transilvania, rolul foilor din Moldova şi Ţara Romînească îl împlinesc gazetele lui Gh. Bariţiu, *Gazeta de Transilvania* şi *Foae pentru minte...*, în care se publică neîntrerupt articole interesînd economia agrară, cum este *Idee a unui econom bun* (1838), sau altele, în care se tratează aspecte ale comerţului exterior, în legătură cu promovarea unei agriculturi intensive.

Începînd, de altfel, cu a cincea decadă a secolului al XIX-lea, preocupările faţă de agricultură sporesc în periodicile romîneşti de pretutindeni. La foile mai sus amintite se adaugă publicaţii anuale ca *Almanahurile* lui Kogălniceanu, sau *Calendar pentru bunul gospodar* (1845) editat de Ion Ionescu de la Brad care, în acelaşi timp, colabora la mai multe periodice, cu articole de economie rurală. Cu temeinice studii de specialitate în Franţa, titular al primului curs de agronomie de pe lîngă Academia Mihăileană, Ion Ionescu va duce o neobosită muncă didactică şi ştiinţifică, remarcîndu-se ca cea mai de seamă figură a ştiinţei agricole romîneşti din secolul al XIX-lea, om de ştiinţă, practician încercat şi patriot luminat, cu largi vederi progresiste, prieten şi colaborator al lui N. Bălcescu.

Autor al unui tratat de agricultură, el va da la lumină, în 1842, traducerea sa *Vitele albe în Englitera* şi va deveni un colaborator preţuit al periodicelor lui Kogălniceanu.

Interesul pentru alte ramuri ale economiei decît cea agrară s-a accentuat o dată cu călătoriile de studii făcute de bursierii romîni în ţările Europei apusene. Un politehnician ca P. Poenaru, trimis în Anglia cu misiunea oficială de a studia mineritul, redactează în 1831, în limba franceză, un remarcabil raport asupra celor văzute, cu date preţioase asupra minelor, mijloacelor de transport, metalurgiilor şi ţesătoriilor. Raportul se termină cu sfioase recomandări de reforme fiscale şi măsuri economice pentru Ţara Romînească. În 1838, Nicolae Suţu îşi publică la Iaşi, în limba franceză, lucrarea sa *Privire asupra situaţiei industriale a Moldovei*, de fapt un raport către domnitorul Mihai Sturdza, în care se folosesc — aplicîndu-se la situaţia locală — ideile economistului francez J.-B. Say, care a sistematizat şi popularizat doctrinele lui Adam Smith. Suţu e îngrijorat de perspectivele agriculturii extensive, puţin productive, în Moldova şi vede foloasele unei industrii; se pronunţă, însă, în principiu, împotriva oricărui protecţionism care ar însemna o întoarcere la trecut.

Un viguros reprezentant al liberalismului economic este şi Ion Ghica, primul profesor de economie politică la Academia Mihăileană, unde şi-a început, în 1843, cursul său cu o lecţie *Despre importanţa economiei politice*, publicată în 1844 în *Propăşirea*. Ghica este un susţinător al industriei — e drept, înţeleasă în chip foarte larg. Industria conduce spre unitatea politică şi spre libertate. *Unirea vămilor între Moldova şi Valahia*, articol scris pentru primul număr al *Propăşirii*, ilustrează aceleaşi principii economice ale liberului schimb. După suprimarea *Propăşirii*, Ion Ionescu va da un articol despre *Industria engleză* în *Albina romînească* din 1846, şi tot acolo — un an mai tîrziu — se vor publica extrase din *Iconomie generală* a lui J.-B. Say.

În literatura economică romînească a Transilvaniei din această perioadă personalitatea cea mai marcantă rămîne Gh. Bariţiu, care într-un număr covîrşitor de articole — unele adevărate studii — atinge cele mai felurite probleme pe care le ridică economia transilvană. Legat de cercurile comerciale braşovene, Bariţiu tratează cu deosebire aspecte legate de comerţ în articole ca *Puţine idei despre negoţul şi economia Ungariei, Transilvaniei şi ţărilor vecine* (1845) sau *Despre comerţul transilvan* (1845), în care se studiază posibilităţile lărgirii schimbului de mărfuri între cele trei ţări romîne, stăruindu-se mai ales asupra îmbunătăţirii căilor de comunicaţie. Ladislau Kővári, în cartea sa *Erdélyország statisztikája* (Statistica Transilvaniei) 1847, acordă şi el atenţie legăturilor comerciale cu Ţara Romînească şi Moldova. Preocupări pentru probleme felurite ale economiei Transilvaniei manifestă şi scriitorul Mihai Szentiváni în articolele sale. S. Brassai redactează un volum despre rolul şi funcţia băncilor *(Bankismeret*, 1842). În literatura economică de limbă germană se remarcă studiul cu preocupări sociale al lui Stephan L. Roth, *Der Geldmangel und die Verarmung in Siebenbürgen, besonders unter den Sachsen* (1843).

Necesitatea dezvoltării unei industrii moderne, în condiţiile specifice ale Transilvaniei către mijlocul secolului al XIX-lea, şi-a găsit zeloşi apărători în persoana lui Gh. Bariţiu, Ladislau Kővári sau I. Hintz, care consacră problemei un studiu special: *Stand der Privatindustrie, der Fabriken, Manufakturen und Handlungen in Siebenbürgen im Jahre 1844.*

Alături de scrierile cu caracter economic, altele care cuprind preocupări de ordin social apar sub condeiul unor reprezentanţi ai intelectualităţii înaintate, în al doilea sfert al secolului al XIX-lea. Cu rare excepţii, autorii lor ating numai în treacăt anumite aspecte ale situaţiei sociale din ţările romîne, fără să urmărească o cercetare sistematică a lor, pentru care de altfel nici nu aveau pregătirea necesară. Oricum, accentele lor generoase dovedesc o intuire justă a suferinţelor poporului şi publicarea reflexiilor lor e semnificativă pentru atmosfera epocii.

Un viu interes pentru starea mizeră a clasei ţărăneşti, spre deosebire de boierime şi negustorime, dovedeşte — în legătură cu preocupările sale de higienist şi demograf — Constantin Caracaş, în opera sa în limba greacă, tipărită postum (1830), *Topografia Ţării Romîneşti şi observaţiuni antropologice privitoare la sănătatea şi bolile locuitorilor săi.*

Prilejuri binevenite de constatări dureroase, în legătură cu nedreptăţile sociale şi îndeosebi cu starea ţărănimii din ţările noastre, le aduc călătoriile peste hotare. La 1826, boierul luminat care era Dinicu Golescu îşi publica, la Buda, scrierea sa *Însemnare a călătoriei mele*, cuprinzînd impresii culese în vremea drumurilor sale prin ţări din centrul şi apusul Europei. Comparaţiile, trezite în chip firesc, între ceea ce văzuse peste hotare şi racilele societăţii din patria sa, îl îndeamnă la descrieri pline de emoţie ale stării poporului în Ţara Romînească. Situîndu-se, însă, pe poziţii luministe şi reformiste, Dinicu Golescu vede ridicarea societăţii din Ţara Romînească mai ales prin cultură, prin concilierea claselor sociale şi prin libertatea comerţului sau încurajarea industriei.

Un alt călător, de data aceasta transilvan, Ioan Codru Drăguşanu, autorul unei relaţii de călătorie: *Peregrinul transilvan*, nu se putea opri să nu înfiereze exploatarea « poporului daco-romîn », prin « iobăgia, claca, boierescul, robota, una şi aceeaşi plagă, cu patru numeni (nume *n. n.*) barbare » [1].

Alături de compasiunea pentru cei oprimaţi, un călător ca Alexandru Bölöni Farkas se simte atras de realizările efemere ale socialismului utopic. În descrierea călătoriei sale întreprinse în America de Nord, în 1830—1831, publicată la Cluj, în 1834, sub titlul *Utazás Északamerikában*, călătorul secui vorbeşte cu interes de vizita ce a făcut-o coloniei « New-Harmony », întemeiată de utopistul scoţian Robert Owen, deplîngînd în acelaşi timp şi tratamentul aspru pe care-l suferau sclavii negri din Maryland. Matematicianul Ioan Bolyai a consacrat mai multe decenii alcătuirii unei enciclopedii a tuturor ştiinţelor intitulată *Üdvtan (Doctrina fericirii)*, în care vorbind pe larg despre problemele sociale militează pentru o societate fără clase, fără proprietatea privată şi fără exploatarea omului de către om. Această societate a viitorului, după părerea lui Bolyai, trebuia să fie condusă de către cărturari. Acela care a dorit să introducă la noi una din formele de organizare social-economică preconizate de socialismul utopic francez, a fost Teodor Diamant. După studii începute în ţară şi continuate la München, Diamant ajunge la Paris, prin 1830, unde va deveni un discipol entuziast şi ferm al reformatorului social Charles Fourier. După ce redactează în 1833, în limba franceză, apelul său *Către prietenii libertăţii, ai ordinei, despre un mijloc prin care să înceteze lupta între cei care n-au fără a lua de la cei ce au*, tînărul utopist romîn se întoarce în ţară prin 1834, unde colaborează la *Curierul romînesc*, încercînd între altele să popularizeze sistemul maestrului său Fourier. Cu ajutorul boierului Emanoil Bălăceanu, Diamant va întemeia, prin 1835, la Scăieni, în apropiere de Ploieşti, un falanster care a purtat numele de *Societate agronomică şi manufacturieră*. Întreprinderea n-a durat mult, fiindcă în 1836 a fost desfiinţată prin intervenţia forţei publice, fără să fi dat rezultatele aşteptate de iniţiatorul ei. După ce va ispăşi la Snagov osînda care i se dăduse, Diamant va încerca să înfiinţeze un nou falanster (sau familister) în Moldova, adresîndu-se în acest scop domnitorului Mihai Sturdza. Proiectul — nerealizat — prevedea utilizarea, în cadrele noii *colonii agricole industriale*, a ţiganilor statului eliberaţi. Contacte mai sumare cu socialismul utopic au avut şi Ion Ionescu de la Brad şi fratele său, istoricul Nicolae Ionescu, Cezar Bolliac, Eliade (vizibile mai ales în *Santa Cetate*), Ioan Negulici şi alţii.

---

[1] Ion Codru Drăguşanu, *Peregrinul transilvan*, ed. Romul Munteanu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, p. 79.

Adevăratele roade ale contactelor cu ideologia înaintată a Apusului le-au cules, însă, acele elemente din păturile progresiste ale societăţii romîneşti, care au ştiut să folosească zisa ideologie la rezolvarea problemelor pe care le ridica situaţia socială din ţările noastre în faza de descompunere a raporturilor feudale. Fie că se situează pe poziţii democrat-revoluţionare, ca Bălcescu, sau reprezintă o poziţie democrat-burgheză ca Kogălniceanu, ele dau dovadă de realism şi soluţiile pe care le preconizează vin dintr-o cunoaştere adîncă a evoluţiei istorice a claselor sociale din principate. De aceea o scriere ca *Starea soţială a muncitorilor plugari* a lui Bălcescu din 1846, este în acelaşi timp şi prima cercetare, pe baze ştiinţifice, asupra feudalismului la noi, cu care gîndirea social-economică romînească păşeşte într-o fază nouă.

7. FILOLOGIA ŞI FOLCLORUL

Problema limbii a fost abordată, în epoca de descompunere a feudalismului, cu o vigoare nemaiîntîlnită. Unitatea limbii literare era un factor constitutiv al unităţii naţionale, pe care o urmărea noua ideologie, formată de burghezia în ascensiune. Dacă unitatea politică era un obiectiv care cerea de la mulţi îndelungate eforturi, realizarea unei limbi literare unitare, epurarea şi îmbogăţirea ei pentru a răspunde exigenţelor gradului de dezvoltare a societăţii, s-a urmărit de asemenea prin strădaniile unei intelectualităţi romîneşti, care depăşea cu mult cercul îngust al specialiştilor filologi. Pe de altă parte, problema originii limbii era o armă în mîinile filologiei militante, după cum aceea a originii poporului era folosită de istorici pentru apărarea drepturilor nesocotite ale populaţiei romîneşti, pe tărîmul naţional şi social. Era firesc dar ca în Transilvania, unde Şcoala ardeleană a depus cele mai merituoase strădanii pentru lămurirea trecutului îndepărtat al poporului romîn, să se producă şi primele încercări de a desluşi şi problema originii, structurii şi posibilităţilor de dezvoltare ale limbii romîne. Corifeilor Şcolii ardelene le datorăm, şi sub acest raport, contribuţii importante, cu toate greşelile de concepţie sau de metodă pe care le trădează.

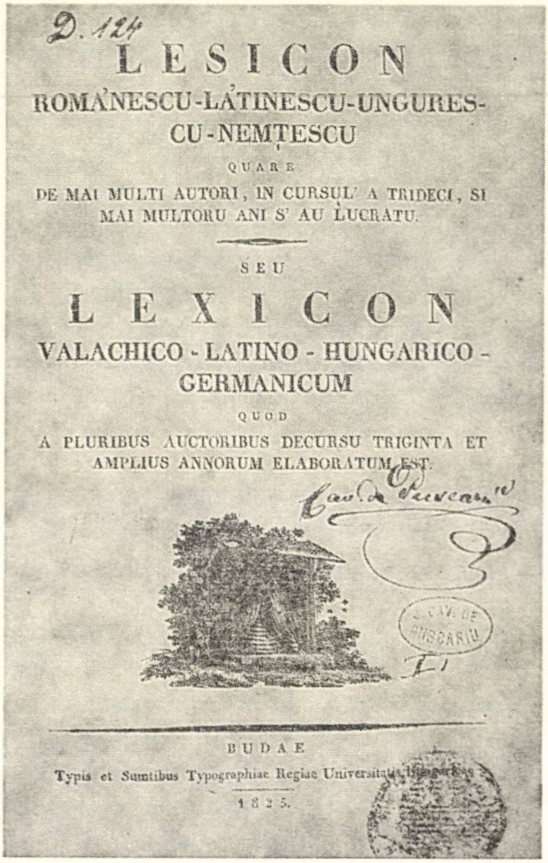

D. 124

LESICON
ROMÁNESCU-LÁTINESCU-UNGURES-
CU-NEMŢESCU
QUARE
DE MAI MULTI AUTORI, IN CURSUL' A TRIDECI, SI
MAI MULTORU ANI S' AU LUCRATU.

SEU
LEXICON
VALACHICO-LATINO-HUNGARICO-
GERMANICUM
QUOD
A PLURIBUS AUCTORIBUS DECURSU TRIGINTA ET
AMPLIUS ANNORUM ELABORATUM EST.

Cav. de Puscariu

J. CAV. DE PUSCARIU

BUDAE
Typis et Sumtibus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae
1825.

Fig. 187. — *Lexiconul de la Buda*, 1825.

Lui Samuil Micu, ajutat de Gh. Şincai, îi datorăm una din primele gramatici ale limbii romîne, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, apărută la Viena, în 1780. Originea curat latină a limbii este afirmată, dar tendinţele latiniste sînt prezente fără exagerările pe care le vom cunoaşte la urmaşii lui Micu. Problemele ortografice ocupă un loc considerabil în cadrul gramaticii, deoarece se precizează tendinţa de a învedera caracterul latin al limbii prin modificarea ortografierii cuvintelor şi — fireşte — prin renunţarea la grafia chirilică. Ideile filologice ale lui Gh. Şincai apar în scrisoarea sa către Lipszky (1804), unde se cere folosirea îndeobşte a alfabetului latin la noi, excepţie făcîndu-se doar pentru cărţile bisericeşti, şi în a doua ediţie a gramaticii lui Micu şi Gh. Şincai (1805) — pregătită de Şincai — unde se fac concesii fonetismului. Petru Maior, personalitate mai complexă, îşi expune părerile sale despre limbă în disertaţiile date ca anexă la *Istoria pentru începutul romînilor în Dacia* (1812),

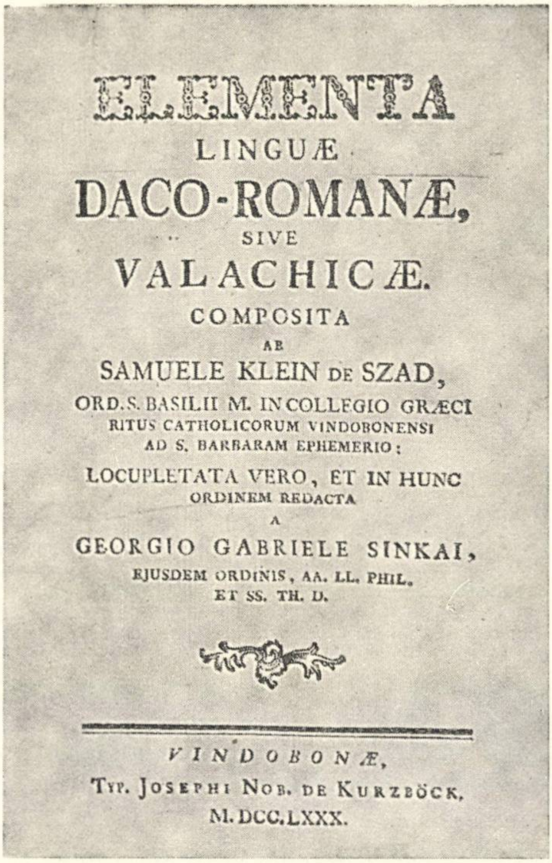
ELEMENTA
LINGUÆ
DACO-ROMANÆ,
SIVE
VALACHICÆ.
COMPOSITA
AB
SAMUELE KLEIN DE SZAD,
ORD. S. BASILII M. IN COLLEGIO GRÆCI
RITUS CATHOLICORUM VINDOBONENSI
AD S. BARBARAM EPHEMERIO:
LOCUPLETATA VERO, ET IN HUNC
ORDINEM REDACTA
A
GEORGIO GABRIELE SINKAI,
EJUSDEM ORDINIS, AA. LL. PHIL.
ET SS. TH. D.

VINDOBONÆ,
TYP. JOSEPHI NOB. DE KURZBÖCK,
M.DCC.LXXX.

Fig. 188. — Gramatica romînească a lui S. Micu şi Gh. Şincai.

în *Ortographia*... (1819) şi în *Lexiconul de la Buda* (1825), la care a colaborat. O idee nouă, care ar fi trebuit să fie rodnică, adusă de Maior, e aceea a derivării limbii romîne din latina populară. Pentru a dovedi această afirmaţie, Maior recurge la metoda comparativă, anticipînd, cu lacune uşor de înţeles, unele rezultate la care va ajunge mai tîrziu filologia romanică.

Puritatea originară a limbii romîne a fost — credea el — atinsă, în cursul veacurilor, de imixtiunile unui lexic străin care trebuie înlăturat. Filologul are deci sarcina să fie şi un reformator al limbii, prin epurarea ei. Golurile produse astfel în vocabular se vor împlini cu elemente împrumutate din latină, dar şi din limbile romanice. În practică, Maior va recurge, pentru aceleaşi scopuri şi la cuvinte împrumutate din dialectul macedo-romîn pe care-l cunoştea. Chestiunile de ortografie îl preocupă, ca şi pe predecesorii săi; ortografia limbii noastre trebuia apropiată de cea italiană. Cîteva din soluţiile preconizate de Maior — care, fireşte, cerea introducerea alfabetului latin, însă numai în scrierile « politiceşti » — vor fi mai tîrziu luate în considerare şi în principate. Să adăugăm că *Lexiconul* în patru limbi, tipărit la Buda în 1825, la care a colaborat şi Maior e socotit a fi primul dicţionar etimologic al limbii romîne.

Dintre scrierile privind gramatica limbii romîne, scrise la nord de Carpaţi, vom aminti pe a lui Radu Tempea, *Gramatica romînească* (1797), cu juste rezerve faţă de exagerările « puriste » şi cu o încercare de a da o terminologie a gramaticii romîne, precum şi *Observaţii de limba romînească* (1790) ale bănăţeanului Paul Iorgovici, scriere apreciată de Ion Eliade. Om de cultură, călător prin ţările Apusului, Iorgovici îşi pune problema îmbogăţirii limbii cu expresii noi, fie din fondul însuşi al limbii noastre, fie şi prin neologisme, luate mai ales din limba franceză. Mai puţin cunoscute au rămas scrierile de aceeaşi natură ale lui I. Budai-Deleanu, din care cităm *Fundamenta grammaticae linguae romanicae seu ita dictae valachicae* (1812).

Într-o perioadă mai tîrzie, discuţiile în jurul adoptării unor norme ortografice unitare pentru limba romînă antrenează pe T. Cipariu în discuţiile purtate în coloanele *Foii pentru minte*... de Vasile Pop şi Gh. Bariţiu. Lui T. Cipariu îi datorăm un *Extract de ortografie cu litere latine*... (1841).

Contribuţia maghiară la progresele lingvisticii s-a datorit, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, activităţii a doi eminenţi cercetători. Samuel Gyarmathi (1751—1830) publicase încă din 1799 cunoscuta sa operă *Affinitas linguae hungaricae cum linguis finnicae originis grammatice demonstrata*, punînd astfel bazele gramaticii comparate a limbii maghiare, a cărei apartenenţă la familia limbilor fino-ugrice este ştiinţific stabilită. Mai tîrziu, în al său *Vocabularium in quo plurima hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula collegit S. Gy.* (1816), Gyarmathi dă o remarcabilă încercare de dicţionar etimologic al limbii maghiare, bazat pe metoda comparativă. Alexandru Körösi Csoma (1784—1842), orientalist cu renume mondial, e socotit întemeietorul filologiei tibetane; el este autorul unui mare dicţionar tibetano-englez, rod al cercetărilor sale în Extremul Orient.

Între învățații sași reținem numele lui Johann Seivert, autorul unor *Nachrichten von siebenbürghischen Gelehrten und ihren Schriften* (1785), scriere de istorie literară, dar și cu preocupări de limbă.

Cea dintîi gramatică a limbii naționale în principate este opera lui Ienăchiță Văcărescu, care a ilustrat deopotrivă și domeniile istoriografiei și liricii romînești. În 1787 vor apărea la Rîmnic și apoi la Viena ale sale *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și orînduielilor gramaticii romînești*. Văcărescu va da atenție mai cu seamă sintaxei și ortografiei, dar și poeticei, pe care o socotea o parte a gramaticii. Fără să fie o gramatică sistematică, *Observațiile* lui Văcărescu interesează prin afirmarea necesității de a se introduce neologisme, cerute de dezvoltarea culturii naționale, și prin unele păreri asupra originii și evoluției limbii noastre. Ioan Eliade, animator al culturii naționale în toate sectoarele ei, dă atenție și problemelor de limbă. *Gramatica romînească* din 1828 dovedește vederi sănătoase asupra limbii în ce privește ortografia și ortoepia, dar și prin felul cum privește curățirea și «înnobilarea» limbii, cît și îmbo-

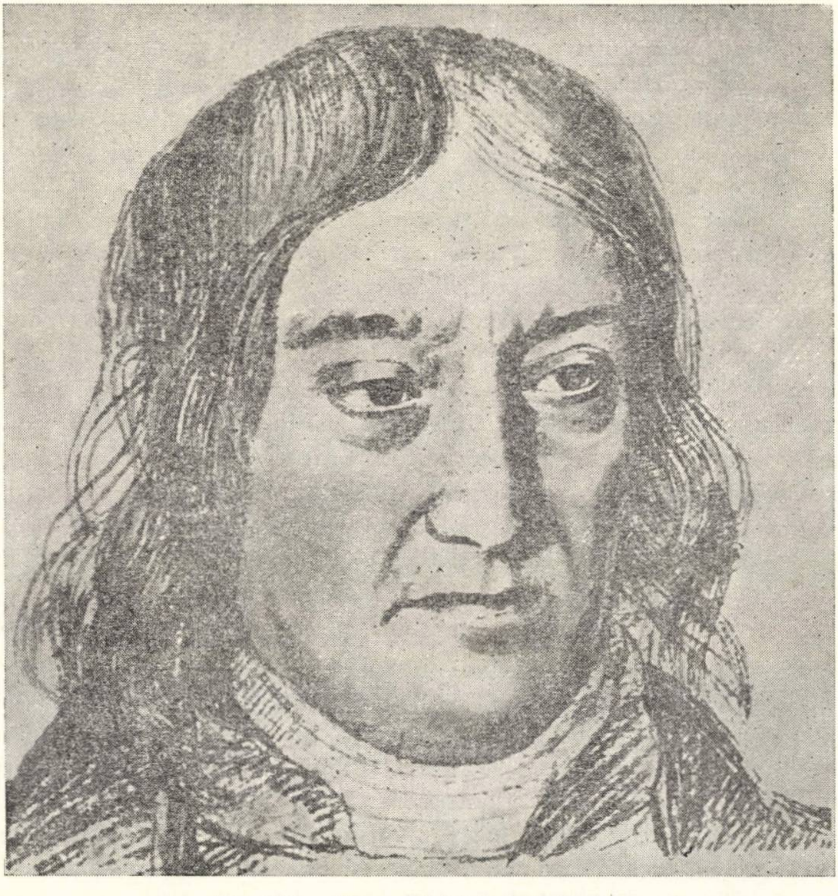

Fig. 189. — Portretul lui Bolyai Farkas.

gătirea ei prin introducerea de neologisme. Rolul traducerilor, în acest proces de cultivare a limbii, e limpede precizat. Ioan Eliade năzuia — părăsind schematismul învechit al gramaticienilor greci — să procedeze după cererea « unei gramatici filologice », arătîndu-şi făţiş admiraţia pentru « metodul lui Condillac » şi « ideologia » lui Tracy.

Adoptînd, ca şi reprezentanţii Şcolii ardelene, poziţia unei filologii militante, Eliade va publica în 1832 *Repede aruncătură de ochi asupra limbii şi începutului romînilor*, îndreptată împotriva exagerărilor dacismului şi slavonismului în filologia romînă şi arătînd că ceea ce numim astăzi fondul principal de cuvinte al limbii noastre este latin. Vederi juste dovedeşte cu acest prilej şi în ce priveşte neologismele şi adaptarea lor la firea limbii romîne. Din păcate, după 1840, Eliade va cădea — mai ales din pricini de ordin politic — în rătăcirea sa italienistă, abandonînd vederile juste din anii tinereţii.

Faţă de Ioan Eliade, vornicul Golescu, în ale sale *Băgări de seamă asupra canoanelor gramaticeşti*, apărute în 1840, dar redactate cu mult înainte, reprezintă o poziţie oarecum învechită. Lucrarea sa, unde analiza părţilor de cuvînt se face cu discernămînt, rămîne însă preţioasă şi prin bogăţia de informaţii asupra limbii vorbite în Muntenia, pe care Golescu o cunoaşte în chip desăvîrşit. *Gramatica romînească* a lui G. Seulescu, apărută la Iaşi în trei volume (1833—1834), se resimte de exagerările etimologiste ale autorului. Cît priveşte pe A. T. Laurian, a cărui activitate merituoasă, didactică şi ştiinţifică, s-a desfăşurat în Ţara Romînească, acesta, prin al său *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae in utraque Dacia vigentis* (Viena, 1846), izbuteşte să ducă la ultimele consecinţe tot ceea ce era exagerat în vederile despre limbă ale Şcolii ardelene.

Dacă problemele legate de originea şi structura gramaticală a limbii romîne erau de competenţa filologilor, cele ce privesc promovarea şi unificarea limbii literare în toate cele trei ţări romîne au atras de timpuriu luarea aminte a literaţilor şi a oamenilor de cultură îndeobşte, care le-au dezbătut în coloanele periodicelor romîneşti din decadele a patra şi a cincea ale veacului al XIX-lea. Discuţiile în jurul limbii literare ajunseseră atît de însufleţite, încît oficialitatea s-a văzut obligată să intervină, în 1836, prin mijlocirea Eforiei şcoalelor din Ţara Romînească, constituind « un comitet de societate literală care să aibă drept scop a afla şi a înlesni mijloace prin care s-ar putea introduce cu încetul uniformitatea limbei între romîni şi prin care ar putea să se înainteze cultura limbei romîneşti »[1]. Comitetul era alcătuit din Petre Poenaru, Simion Marcovici, George Ioanid, Ioan Pop şi Aron Florian, şi — în acelaşi an — a dat la lumină nişte « Reguli după care au a se urma lucrările Societăţii literale »[2], care nu sînt lipsite de merit. *Societatea literală* — modest premergător al viitoarei *Societăţi academice* din a şaptea decadă a veacului — nu s-a dovedit viabilă şi rolul de frunte în această luptă pentru limbă a rămas tot pe seama scriitorilor. De la

---

[1] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, vol. I, p. 338.

[2] *Ibidem*, p. 338—340.

Eliade şi Asachi, pînă la Negruzzi şi Kogălniceanu, Bariţiu şi Cipariu toţi sînt preocupaţi de dezvoltarea limbii pe căile cele mai potrivite pentru a se ajunge la închegarea unei limbi literare unitare. Ca izvoare ale acestei limbi şi spre deosebire de exagerările latiniste sînt recunoscute: limba cărţilor bisericeşti, a cronicarilor şi mai ales limba poporului, aşa cum se reflectă în folclor şi în literatura populară scrisă. Era firesc, deci, ca această epocă, în interesul ei pentru creaţiile poporului, să dea importanţă folclorului. În 1822, Asachi culesese un număr de producţii populare, care au fost însă nimicite într-un incendiu, în 1827. Prin 1830, Alex. Hîjdău publică în reviste ruseşti articole despre folclorul romîn, căruia Puşkin însuşi îi arătase atenţie şi preţuire. De atunci interesul pentru folclor creşte. El se va accentua după 1840, datorită în bună măsură şi curentului istoric-tradiţionalist inaugurat de *Dacia literară*, unde C. Negruzzi dă la lumină importantul său studiu *Cîntece populare a Moldaviei*. V. Alecsandri şi Al. Russo vor străbate munţii Moldovei descoperind baladele populare, care-şi vor găsi mai tîrziu loc în colecţia lui Alecsandri. În acest răstimp Bolliac îşi publică articolul său *Poezia populară* (1844). N. Bălcescu în al său *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei romîne* (1845) subliniază necesitatea adunării « poeziilor şi a poveştilor ce se află în gura poporului romîn » [1] şi, puţin mai tîrziu, Al. Russo îşi scrie frumosul său studiu *Poesia poporală*. Departe de acest curent, dar cu o vie preţuire pentru poezia păturilor de jos — ţărăneşti sau orăşeneşti — Anton Pann îşi alcătuieşte colecţiile sale de cîntece de stea, dar şi de cîntece de lume, care vor apărea în numeroase ediţii înaintea lui 1848. Lui A. Pann — socotit de mulţi primul folclorist romîn — îi revine meritul de a fi intuit complexitatea creaţiei populare orale, acordînd atenţie nu numai poeziei dar şi cîntecului care o însoţeşte şi transcriind melodiile în notaţia muzicală a vremii.

În Transilvania, întîia încercare ştiinţifică în domeniul folclorului romînesc se datoreşte lui Vasile Popp, care şi-a publicat la Viena a sa *Dissertatio inauguralis historico-medica de funeribus plebejis Daco-Romanorum sive hodiernorum Valachorum*... (1817).

Vasile Popp e cunoscut şi ca autorul unei expuneri sintetice a literaturii romîneşti vechi, apărută sub titlul *Disertaţie despre tipografiile romîneşti* (1838). Interesul intelectualităţii romîne transilvane pentru popor creştea însă cu cît se apropia anul revoluţiei. Contemporan cu V. Popp, T. Cipariu va alcătui o culegere de proverbe, expresii şi ghicitori (1831) rămasă în manuscris, iar N. Pauleti va strînge în 1838, peste 300 de cîntece şi strigături din comuna sa natală, Roşia de Secaş, din care nu lipseşte elementul antifeudal şi îndeosebi cel anticlerical.

Mişcarea folcloristă maghiară se dezvoltă paralel în centrele şcolare importante, în localităţile studenţeşti din jurul revistei *Remény* din Cluj.

---

[1] N. Bălcescu, *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei romînilor*, în *Opere alese*, vol. I, ed. Andrei Rusu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1960, p. 59.

Ioan Kriza îşi avea, astfel, pregătită încă din 1842 culegerea sa de poezii populare, imprimată abia în 1863. I. K. Schuller dă la lumină o colecţie de poezii populare săseşti cu note lămuritoare: *Gedichte in Siebenbürgisch-Sächsischer Mundart* (1840) şi va edita şi traduceri în limba germană de pe cîntecele populare romîneşti. Din Banat, fraţii Arthur şi Albert Schott culeseseră basme romîneşti — *Wallachische Märchen* — care se publică în 1845, constituind o dată în istoria folclorului romînesc, fiind vorba de cea dintîi culegere tipărită de poveşti romîneşti, cu indicaţii — în introducerea volumului — asupra unor aspecte de caracter etnografic. Literatura populară scrisă se tipăreşte în numeroase ediţii, date la lumină mai ales de tiparniţele din Sibiu şi astfel *Istoria a Alexandrului celui Mare, Istoria Sindipii filosofului, Viaţa şi pildele prea înţeleptului Esop (Esopia)* şi altele vor alcătui încă pînă tîrziu una din lecturile cele mai apreciate ale maselor largi populare. Această literatură nu-şi găseşte încă cercetători care să o studieze, dar îşi va exercita pînă tîrziu în literatura romînă cultă influenţa ei pozitivă.

8. ISTORIOGRAFIA

Cele trei sferturi de veac care preced revoluţia din 1848 cunosc o cultivare neobişnuit de intensă a studiilor istorice. Sub multe aspecte asistăm la dezvoltarea unor direcţii pe care, în germene, le întîlnisem în epoca precedentă. Acum totuşi, interesul pentru istorie capătă o amploare şi se exercită în domenii din ce în ce mai variate, astfel că sîntem îndrituiţi să vorbim de formarea unui spirit istoric şi a unei perspective istorice din care încep să fie privite faptele trecutului. Această perspectivă se va pronunţa mai ales către sfîrşitul perioadei de care ne ocupăm, la istorici de nivelul lui M. Kogălniceanu şi N. Bălcescu, dar şi la alţi oameni de cultură. Formarea unei ideologii naţionale implica de altfel o scrutare a originilor poporului romîn; o subliniere a momentelor de strălucire, pe care acesta le-a cunoscut sub voevozii luptători pentru apărarea drepturilor ţării, împotriva cotropirilor străine; o valorificare a vechii culturi romîneşti. Interesul pentru trecutul patriei nu epuizează însă preocupările pentru realităţile contemporane; pentru acestea se caută interpretarea potrivită şi soluţii eventuale în învăţămintele pe care le poate da trecutul. Este caracteristică, astfel, apariţia la noi a unui anume tip de lucrări istorice, mai ales în istoriografia greco-romînă; este vorba de descrieri ale situaţiei ţărilor romîne în care partea istorică serveşte de introducere la realităţile contemporane şi de explicare a lor. În *Istoria Ţării Romîneşti* publicată la Viena, în 1806, materialele de geografie şi statistică privind situaţia ţării la data alcătuirii scrierii depăşesc cu mult în întindere şi în valoare partea pur istorică a compilaţiei. În *Istoria vechii Dacii* a lui Dionisie Fotino, deşi partea istorică e mult mai dezvoltată, totuşi adevăratul interes al operei îl alcătuiesc, pe lîngă capitolele de istorie contemporană datele privind aspectul geografic şi demografic, împărţirea administrativă, precum şi instituțiile și viața economică a Țării Romînești, îndeosebi. Progresele spiritului istoric în cultura romînească din această epocă pot fi urmărite, de altfel, și în domenii străine istoriografiei, în culegeri de legi și în anaforale — cum sînt cele moldovene din 1817, pentru vrînceni, și din 1819, pentru legile întrebuințate în Moldova — în filologie, unde se discută originea și evoluția limbii romîne, în folclor, unde se fac primele culegeri, ca și în literatură, unde nuvela istorică ia un avînt nebănuit.

Istoriografia propriu-zisă își lărgește în acest răstimp orizontul și își îmbunătățește metodele de lucru. Interesul pentru istoria generală e trezit de problemele ridicate de războaiele, care continuă să se poarte pe teritoriul principatelor romîne și străbate pînă în opera unor cronicari modești ca Dionisie Eclisiarhul. Preocupările pentru istoria veche a țărilor locuite de romîni îi poartă pe cercetători — pe urmele operei stolnicului Cantacuzino — către izvoare clasice sau medievale și către utilizarea operelor istoriografiei europene mai noi. Pentru lămurirea unor aspecte din istoria mai veche, se face apel nu numai la vechile cronici ale țării, dar și la inscripții, tezaure monetare sau documente. Către sfîrșitul epocii, publicarea izvoarelor istorice interesînd trecutul patriei alcătuiește un punct de program pentru tinerii învățați grupați în jurul unor reviste de specialitate ca *Arhiva romînească* sau *Magazin istoric pentru Dacia*. Bibliofili sau colecționari luminați își alcătuiesc în această vreme colecții de cărți și manuscrise istorice, de antichități și monete, care curînd se transformă în biblioteci publice și muzee. Dar nu numai inițiativa privată se dovedește activă în domeniul cercetării trecutului. În cîteva rînduri oficialitatea ia poziție pentru organizarea muncii legată de cercetările istorice. În 1797, Alexandru Ipsilanti, a doua oară domn al Țării Romînești, înființează *Logofeția obiceiurilor*, pentru a « se scrie istoria, orînduiala politicească și dregătoriile țării noastre ». Hrisovul de organizare a logofeției arată cu de-amănuntul rosturile viitoarei cancelarii sau « cămări », care avea în primul rînd menirea de a conserva în condicile sale informațiile privind istoria, geografia, ceremonialul domnesc și bisericesc, precum și boieriile, cu sarcinile și veniturile lor [1].

Epoca regulamentară nu putea să nu acorde atenție unei viitoare descrieri istorice și statistice a țării care să se scrie pe bază de documente. Ni s-a păstrat — pentru Țara Romînească — corespondența purtată, în 1832, de cabinetul generalului Kiselev cu mitropolia pentru catagrafierea monumentelor istorice și strîngerea de date în legătură cu ele, pentru conservarea și copierea inscripțiilor și strîngerea manuscriselor și documentelor de interes istoric, risipite pe la mănăstiri și biserici.

În dezvoltarea istoriografiei în țările romînești, pentru perioada de destrămare a feudalismului, locul întîi — măcar pînă la moartea lui Petru Maior (1821) — trebuie acordat Transilvaniei care, pe de o parte, cunoaște o pleiadă remarcabilă de cercetători maghiari şi saşi, pe de alta, vede începuturile Şcolii ardelene, a învăţaţilor istorici şi filologi romîni, care concep cercetările lor erudite, privind mai ales formarea poporului şi limbii romîne, şi ca un program de luptă socială şi naţională, cu un evident răsunet şi în celelalte ţări romîneşti.

---

[1] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. VII, p. 479.

Sîntem într-o perioadă de neobosite cercetări arhivalice de pe urma cărora învăţaţi ca Gh. Pray (1723—1800), Gheorghe Şincai (1754—1816) şi Iosif Benkő (1740—1814) au strîns un material imens, perioadă în care se colecţionează şi se tipăresc principalele izvoare istorice cu privire la Transilvania (*Scriptores rerum Transilvanicarum*, 1796—1800). Examinarea critică a trecutului se vede în lucrările lui I. C. Eder şi D. Cornides. Cornides (1732—1787) şi Benkő au întreţinut deopotrivă strînse legături ştiinţifice cu învăţaţii romîni din Transilvania vremii lor. Unele izvoare istorice au fost supuse de către Cornides unei critici ascuţite (vezi, astfel, *Vindiciae Anonymi Belae regis notarii*). Cît priveşte pe Benkő, acesta, din cele zece volume proiectate pentru colecţia sa de documente istorice, a dat la lumină *Transsylvania* (Viena, 1777—1778) şi *Milcovia* (Viena, 1781). Un Andreas Wolf dă la lumină la Sibiu, în 1805, în limba germană lucrarea sa: *Contribuţii la o descriere statistică şi istorică a principatului Moldovei*. Dintre istoricii saşi merită să mai fie amintite numele unor J. G. Schuller (1794—1865), J. A. Müller şi G. M. Hermann, la ultimii doi — în scrierile lor de popularizare — manifestîndu-se în mod mai vădit elemente din ideologia naţională a burgheziei săseşti.

Unele opere, însă, ale istoricilor maghiari şi saşi se refereau deseori la romîni, afirmînd despre trecutul lor neadevăruri manifeste. I. C. Eder, de pildă, susţinea în critica sa, din 1791, la *Supplex libellus Valachorum*, că poporul romîn s-a format în sudul Dunării, de unde a imigrat la nord de fluviu în secolul al IX-lea, idee pe care o susţinuseră mai înainte şi istoricii de limba germană Fr. J. Sulzer şi J. Chr. Engel, în lucrări consacrate Principatelor romîne sau originii romînilor. Din teza imigrării, aceştia făuriseră un argument împotriva « naţiei valahe » şi a luptei sale juste de emancipare socială şi naţională. Este meritul noii Şcoli ardelene că a apărat drepturile naţiunii celei mai vechi şi mai numeroase din Transilvania cu o argumentare erudită, slujindu-se de mijloacele pe care i le dădeau istoria şi filologia.

Într-adevăr, către sfîrşitul secolului al XVIII-lea, întîmpinăm, în Transilvania, lucrări istorice, scrise în limba romînă, care, atît prin conţinutul cît şi prin forma lor, depăşesc nivelul cu care ne obişnuiseră cronicarii şi, răspunzînd momentului istoric în care se ivesc, vor milita pentru emanciparea poporului romîn de sub îndoita oprimare, naţională şi socială.

Cel dintîi dintre fruntaşii Şcolii ardelene, care va încerca — pe urmele cronicarilor, ale lui Dimitrie Cantemir, dar determinat şi de temeinica sa cultură umanistă — să desluşească originile poporului romîn este Samuil Micu (1745—1806). Activitatea lui se desfăşoară în două direcţii. În primul rînd îşi propune să informeze pe învăţaţii străini, răspîndind, în acelaşi timp, în lucrări scrise în limba latină ideologia naţională şi socială care ţintea la emanciparea poporului romîn. În această categorie se încadrează *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Daco-Romanae seu ut quidem barbaro vocabulo appelant vala-*

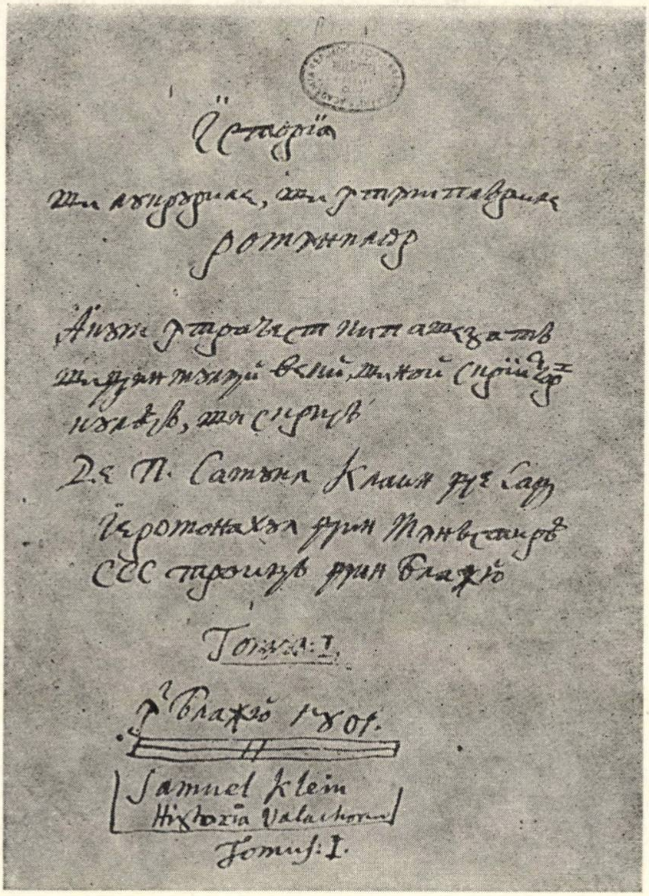
Samuel Klein
Historia Valachorum
Tomus: I.

Fig. 190. — *Istoria romînilor* a lui Samuil Micu. Foaia de titlu.

chorum, ab initio usque ad seculum XVIII (1778), utilizată de Engel în cunoscuta sa lucrare istorică.

O altă serie de scrieri, redactată în limba romînă, se adresează romînilor, cu vădite intenţii educative. Amintim *Istoria romînilor cu întrebări şi răspunsuri* (1791) întocmită în vremea cînd se elabora *Supplex libellus*, cu scopul de a pregăti spiritele pentru luptele politico-constituţionale care se prevedeau. În 1796 redactează o *Scurtă cunoştinţă a istoriei romînilor* — expunere sintetică a materialului istoric cuprins în *Brevis historica notitia* şi adresată poporului. Opera sa principală în limba romînă, *Istoria, lucrurile şi întîmplările romînilor*, cunoscută doar din extrase sumare publicate în 1806 şi rămasă altminteri inedită, era redactată în patru volume, care trebuiau să ducă istoria poporului romîn de la legendarul Aeneas, pînă în vremea împăratului Francisc al II-lea, în ultima decadă a secolului al XVIII-lea. Istoria lui Micu îmbrăţişa — cu evidente stîngăcii — viaţa poporului romîn din cîteşitrele ţările romîne şi se sfîrşea cu *Istoria*

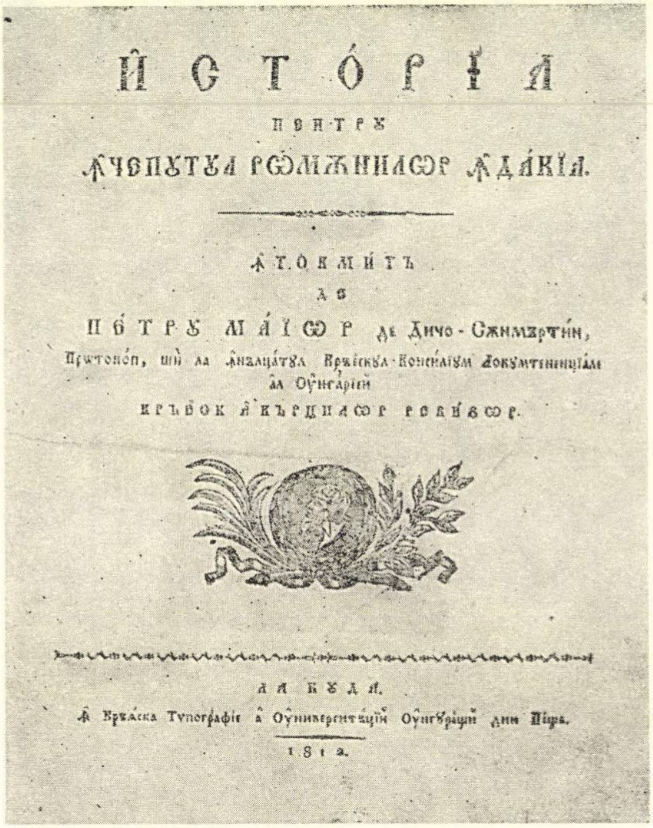
ЙСТО́РІА

ПЕНТРꙊ

ꙟЧЕПꙊТꙊЛ РѠМѪНИЛѠР ꙟДА́КІА.

ꙟТОКМИ́ТЪ

ДЕ

ПЕ́ТРꙊ МА́ЇѠР де Дичо-Сѫнмѫртин,

Протопо́п, шѝ ла ꙟналца́тꙋл Крѫ́ескꙋл Консі́ліꙋм Локꙋмтененціа́л

ал Оунга́ріеі

КРѢЕСК ꙟ КЪРЦИЛѠР РѠМѪНѠР.

ЛА БꙊДА.

ꙟ Крѫ́ѧска Тѷпографіе а̂ Оунивєрситѫ́цій Оунгꙋ́рещи дин Пеща.

1812.

Fig. 191. — *Istoria pentru începutul romînilor în Dacia*, de P. Maior. Foaia de titlu.

bisericească a episcopiei romîneşti din Ardeal, dusă pînă la păstoria episcopului Grigorie Maior (1772—1782).

Aproape de capătul unei vieţi zbuciumate, umbrită de neînţelegere şi persecuţii, prietenul, mai tînăr, al lui Micu, Gheorghe Şincai (1754—1816) se putea mîndri că pregătise, după o muncă neobosită de 34 de ani, cea mai erudită operă de istorie a poporului său din cîte se scriseseră pînă atunci. Într-adevăr *Hronica romînilor şi a mai multor neamuri*, din care există şi o redacţie parţială în limba latină: *Chronicon Daco-Romanorum sive Valachorum et plurium aliarum nationum*, este o prezentare analistică a istoriei romînilor, începînd cu anul

86 e.n. şi sfîrşind cu 1739, deşi în intenţiile autorului era să ducă expunerea sa pînă la 1808. Ea avea să vadă în întregime lumina tiparului abia tîrziu după moartea autorului şi anume în Moldova. Cultura şi hărnicia lui Şincai au făcut din opera sa una din cele mai bogate şi mai oneste cercetări privind istoria naţională şi, cu tot caracterul său de compilaţie şi lipsa unei forme mai atrăgătoare de prezentare, *Hronica* lui rămîne unul din monumentele istoriografiei în limba romînă, exercitîndu-şi influenţa sa şi asupra istoricilor din principate, ca M. Kogălniceanu şi N. Bălcescu.

Ţeluri mai mărginite şi-a impus contemporanul său Petru Maior (cca 1761—1821) cînd a pregătit *Istoria pentru începutul romînilor în Dacia*, care a putut apărea încă în timpul vieţii autorului (1812). Era vorba de o operă polemică, în care iscusinţa dialectică a autorului, întemeiată pe o bună cunoaştere a izvoarelor, trebuia să năruiască aprecierile răuvoitoare ale unor Sulzer, Eder şi Engel, privind originile poporului romîn. Lucrată pe un plan mult mai restrîns decît operele amintite ale lui Micu şi Şincai, *Istoria* lui Maior urmărea şi un scop educativ: trezirea în poporul romîn a unui sentiment de încredere în forţele sale, prin evocarea unor origini strălucite. La acelaşi nivel se situează şi *Istoria bisericei romînilor* (1813), cu ascuţite critici la adresa elementelor retrograde din ierarhia eclesiastică contemporană. Datorită acestor trăsături, lucrarea s-a lovit de împotrivirea cenzurii şi nu a fost imprimată decît parţial.

Lucrările amintite ale corifeilor Şcolii ardelene, la care se poate adăuga şi opera lui I. Budai-Deleanu, *De originibus populorum Transylvaniae*, au în comun un număr de idei care au rămas hotărîtoare pentru caracterizarea ideologiei întregii Şcoli zise latiniste.

Se afirmă astfel originea « pur » romană a poporului romîn, prin nimicirea completă a elementului dac, de către cuceritorii romani. Poporul romîn s-a format pe întreaga arie a romanităţii orientale, adică atît la nordul cît şi la sudul Dunării; evacuarea Daciei de către Aurelian este apreciată la justele ei proporţii şi se exclude o întoarcere tîrzie la nordul Dunării a unei populaţii strămutate în sud în secolul al III-lea. Unitatea etnică a tuturor romînilor, de o parte şi de alta a Carpaţilor, este de asemenea subliniată.

Apologia romanităţii, critica instituţiilor feudale, zugrăvirea realistă a situaţiei maselor de iobagi, ura faţă de « trîntori » şi renegaţi, demascarea consecventă a boierimii hrăpăreţe, atitudinea anticlericală, lupta neobosită pentru eliberarea romînilor din Transilvania de sub regimul nedrept al « Aprobatelor » şi « Compilatelor » şi propagarea concepţiilor filozofiei raţionaliste a secolului al XVIII-lea cu privire la progresul social, constituie manifestări ideologice remarcabile ale burgheziei romîneşti, în faza ei de ascensiune. Manifestările au reflectat procesul de constituire a unei ideologii naţionale a cărui fundamentare au ajutat-o. Remarca este valabilă atît pentru Transilvania, unde lucrările învăţaţilor din Şcoala ardeleană au acţionat mai puternic şi au atras pe mulţi spre studiul trecutului naţional (Ioan Monorai, Gheorghe Montan, Damaschin Bojincă,

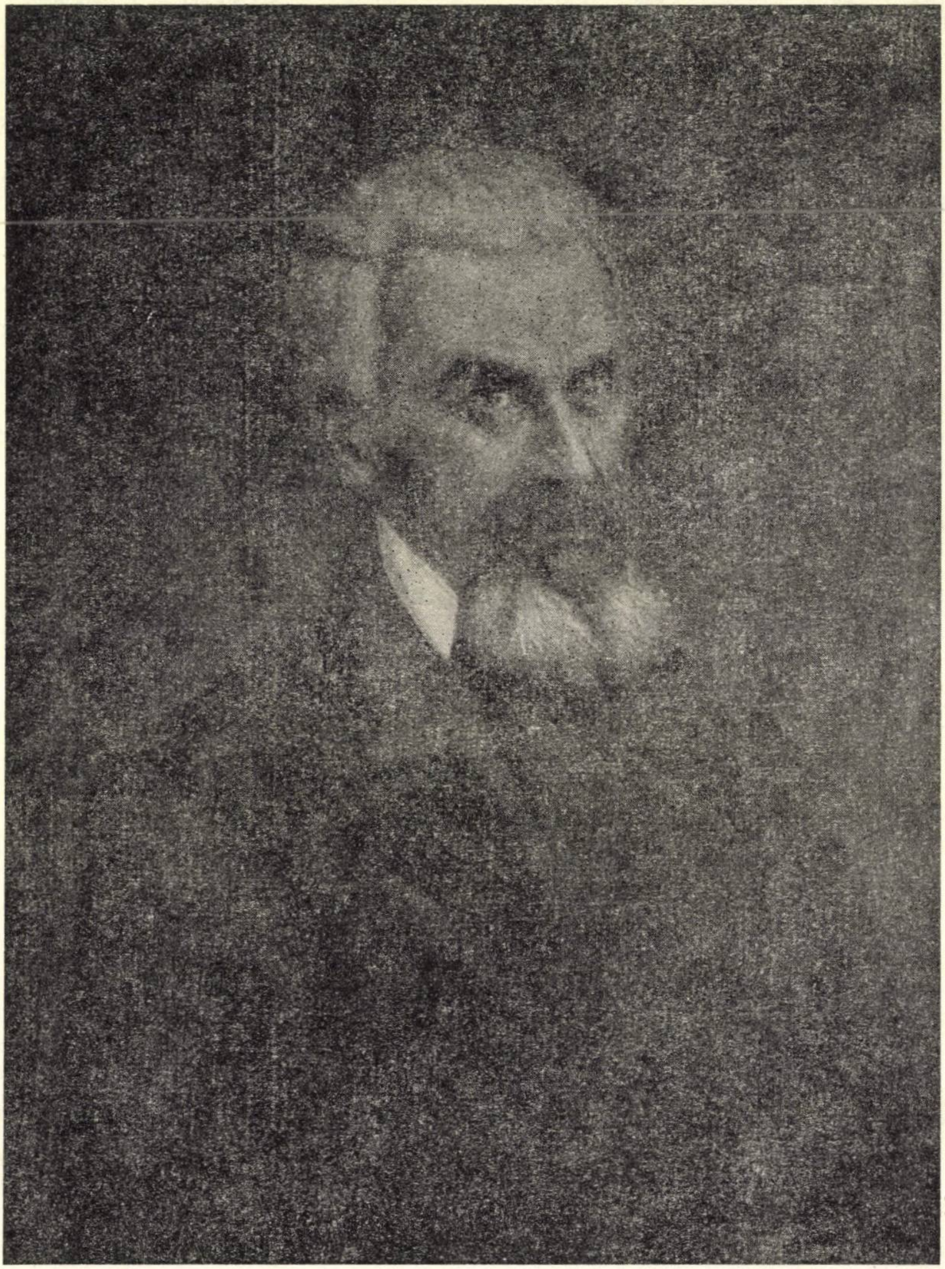

Fig. 192. — Timotei Cipariu.

Ion Trifu-Maiorescu, Eftimie Murgu), cît şi pentru Ţara Romînească şi Moldova, unde idealul istoric al transilvanilor a străbătut îndeosebi prin opera lui Petru Maior şi datorită unui mănunchi de profesori plecaţi să profeseze în principate. Limita gîndirii sociale a Şcolii ardelene — care stă de altfel sub influenţa ideilor luministe — este arătată de linia reformistă pe care a adoptat-o şi care implica o respingere a mijloacelor revoluţionare pentru dobîndirea de drepturi politice şi pentru îmbunătăţirea situaţiei economice şi sociale. De aici şi lipsa de înţelegere faţă de mişcarea iobagilor din 1784, a cărei justă preţuire se va face mai tîrziu.

În răstimpul dintre pacea de la Kuciuk-Kainargi şi izbucnirea mişcării revoluţionare din 1821, s-au scris în Ţara Romînească şi Moldova lucrări de istorie deopotrivă în limba romînă, cît şi în cea greacă. Istoriografia în limba greacă cunoaşte în această perioadă o înflorire remarcabilă, urmată de dispariţia ei aproape totală în urma evenimentelor din 1821 şi merită să fie considerată separat de cea scrisă în limba romînă, în aceeaşi perioadă.

Aceasta din urmă cunoaşte preocupări de istorie generală, dar în primul rînd de istorie naţională. O naraţiune anepigrafă numită de editorul ei, V. A. Urechia, *Istoria evenimentelor din Orient cu referinţă la principatele Moldovei şi Ţara Romînească din anii 1769—1774*, a fost scrisă de autorul ei, biv vel stolnicul Dumitrache, cel mai devreme în 1775. Războiul ruso-turc, cu implicaţiile sale internaţionale, e prezentat pe baza unei informaţii sigure de autorul său, care a intervenit, în vremea războiului, la tratative diplomatice duse din partea Ţării Romîneşti. Faţă de memoriile stolnicului Dumitrache, lucrarea de istorie generală a lui Ienăchiţă Văcărescu constituie un progres. În surghiun la Nicopole, din pricina duşmăniei sale cu Nicolae vodă Mavrogheni, în timpul războiului ruso-austro-turc, Văcărescu îşi începe acolo a sa *Istorie a prea puternicilor împăraţi otomani*, în 1788, pentru a o duce la capăt şase ani mai tîrziu, în 1794. Istoria porneşte de la Mahomet profetul şi sfîrşeşte în zilele autorului, sprijinindu-se pe izvoare otomane, dar şi pe lucrări occidentale, ale secolului al XVIII-lea. Informaţia, relativ bogată pentru partea mai nouă, nu salvează, totuşi, lucrarea de neajunsuri în concepţie cît şi în forma — insuficientă — în care e îmbrăcată.

Alcătuită în Rusia, în 1787, *Genealogia Cantacuzinilor* este de asemenea opera unui mare boier muntean, Mihai Cantacuzino banul, care se refugiase în ţara vecină de la răsărit, după înscăunarea lui Alexandru Ipsilanti ca domn al Ţării Romîneşti. Opera reprezintă un domeniu de preocupări istorice mai puţin cultivat de cărturarii din principate: genealogistul de viţă cantacuzinească îşi întemeiază, pe izvoare îndoelnice, o spiţă de neam. Valoarea operei lui Mihai Cantacuzino stă însă în bogatele date de istorie mai nouă a Ţării Romîneşti, pe care le oferă, sprijinit pe cronici, pomelnice, documente şi pisanii, dar şi pe amintirile sale personale de înalt dregător, fruntaş al partidei filoruse în războiul din 1768—1774.

Istoriografia munteană, mai bogată în această perioadă decît a vecinilor moldoveni, va da la începutul veacului al XIX-lea opera plină de interes şi de un anume farmec a lui Dionisie Eclisiarhul. De data aceasta părăsim lumea marilor boieri pentru aceea a cărturarilor mărunţi, care vin să le ia locul ca autori ai istoriei patriei în romîneşte. Dionisie ne e cunoscut, mai ales, prin *Hronograful* său, care înfăţişează istoria Ţării Romîneşti între 1764 şi 1815, sprijinit pe o informaţie inegală. Autorul rămîne un cronicar de şcoală veche, pătruns însă de un autentic spirit popular, cu milă şi înţelegere pentru suferinţele ţării şi poporului.

De un orizont mai larg şi de o informaţie mai bogată sînt, desigur, lucrările de istorie romînească redactate în greceşte, în acest răstimp.

Cea mai veche este *Istoria Ţării Romîneşti politică şi geografică*, publicată, fără nume de autor, la Viena, în 1806 şi atribuită îndeobşte lui Mihai Cantacuzino, autorul *Genealogiei* mai sus menţionate. Lucrarea reprezintă prima alcătuire geografică-statistică, încadrată în date istorice şi consacrată Ţării Romîneşti, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Redactată în greceşte, pe baza unor materiale mai mult romîneşti, care se vor fi găsit în arhivele lui Mihai Cantacuzino, fost mare vistier al ţării, compilaţia cuprinde şi o cronologie a domnilor Ţării Romîneşti, care ia o poziţie critică faţă de tradiţiile conservate în vechile cronici ale ţării. Partea mai nouă a acestei cronologii, care înfăţişează istoria ţării de la anul 1733 pînă către 1776, e de o valoare durabilă şi reprezintă singura cronică munteană pentru acest timp.

Prima lucrare de istorie veche a ţărilor romîne care a văzut lumina tiparului se datoreşte lui Dimitrie Daniil Philippide şi s-a tipărit la Lipsca în 1816, în limba greacă, sub titlul neaşteptat de *Istoria Romîniei*. În acelaşi an şi loc apărea, ca o continuare a Istoriei şi o *Geografie a Romîniei*, scrisă de acelaşi autor.

Istoria Romîniei are meritul de a se sprijini pe o bună cunoaştere, atît a izvoarelor istorice cît şi a teritoriului locuit de romîni la stînga Dunării. Acest fapt îi permite autorului să fixeze just teritoriul naţional al Romîniei, în graniţele sale fireşti şi să dea cel dintîi, într-o operă ştiinţifică, numele de Romînia acestui teritoriu, pentru « locul întîi pe care-l ţin romînii, atît prin vechimea, cît şi prin numărul lor ». Philippide găseşte cuvinte pline de simpatie pentru ţărănime şi accente împotriva boierimii care se ruşinează de numele poporului, cînd acesta este « poporul marelui Traian » [1].

Opera cea mai de seamă a istoriografiei greco-romîne în această perioadă rămîne însă *Istoria vechii Dacii*, a lui Dionisie Fotino, apărută în trei volume la Viena, în anii 1818—1819. Cunoscut şi printr-o compilaţie de istorie otomană — *Vieţile sultanilor* — Fotino ne-a dat în opera sa de istorie romînească preţioase elemente geografice, statistice, de analiză a instituţiilor şi a vieţii economice, precedate de o largă prezentare istorică a celor trei ţări romîne — Ţara Romînească, Moldova şi Transilvania — cea dintîi ocupînd un loc precumpănitor în planul lucrării. Pentru istoria ţărilor romîneşti în epoca feudală,

---

[1] *Anuarul Institutului de istorie naţională*, II (1923), p. 146 şi 151.

Fotino a folosit izvoare în mai multe limbi, dintre care unele azi dispărute. Importantă însă rămîne contribuţia sa la cunoaşterea epocii mai noi, următoare păcii de la Kuciuk-Kainargi.

Eteria şi mişcarea revoluţionară condusă de Tudor Vladimirescu au continuat să preocupe pe istorici şi memorialişti pînă tîrziu, în decadele următoare, dar personalitatea lui Tudor n-a întîmpinat, între contemporanii cărturari ai mişcării, decît o vădită lipsă de înţelegere a rolului pe care acesta fusese chemat să-l joace.

Autorii aşa-ziselor izvoare contemporane asupra mişcării lui Tudor — un Ioan Dîrzeanu, Mihai Cioranu, Chiriac Popescu, C. Izvoranu şi alţii — izvoare scrise uneori destul de tîrziu după evenimentele din 1821 şi de o valoare inegală, ilustrează această constatare. O atitudine lipsită de simpatie faţă de mişcare şi de Tudor Vladimirescu o întîlnim şi la doi cronicari, exponenţi ai unei mărunte pături orăşeneşti şi care sînt cunoscuţi şi prin alte scrieri. Astfel, Naum Rîmniceanu, pe lîngă un *Istoric al zaverei în Valahia*, izvor de altfel apreciat pentru siguranţa ştirilor, ne-a lăsat şi un *Cronic*, în care sînt consemnate evenimentele mai de seamă din istoria Ţării Romîneşti între 1768 şi 1810 şi unde sînt înfăţişate numeroase ştiri din Istoria Europei şi a Imperiului Otoman. Cît priveşte pe necunoscutul care se ascunde sub pseudonimul Zilot Romînul, acesta va urmări cu ostilitatea sa şi pe făuritorii revoluţiei din 1848 care sînt pentru dînsul nişte « rebelişti » vrednici de dispreţ. Ca şi Naum Rîmniceanu, Zilot se consideră un « daco-romîn » şi un « patriot », duşman străinilor, dar şi progresului politic şi social. Asupra Eteriei, cîteva lucrări, în greceşte, vor mai da la iveală At. Xodilos (1840) pentru Moldova şi Ilie Fotino (1846) pentru Ţara Romînească.

O adevărată înţelegere a mişcării lui Tudor vom întîlni însă abia la generaţia născută în preajma anului 1821, care trebuia să depăşească viziunea şi procedeele vechii istoriografii. Într-adevăr, aşteptata reînnoire a studiilor istorice în principate nu putea veni decît din partea reprezentanţilor unei generaţii care să fi adăugat la interesul sporit pentru trecutul patriei o largă iniţiere în istoriografia europeană, cu noile ei metode de lucru, şi înţelegere pentru rolul pe care istoria ţării lor era chemată să-l îndeplinească în făurirea ideologiei naţionale şi în rezolvarea problemelor care se puneau societăţii romîneşti, în mersul ei pe calea unităţii politice şi a progresului social. Mihail Kogălniceanu în Moldova şi Nicolae Bălcescu în Ţara Romînească au răspuns acestor cerinţe şi contribuţia lor la propăşirea istoriografiei naţionale, pînă în 1847, se cere mai de aproape cercetată.

M. Kogălniceanu (1817—1891), după rodnice studii la Lunéville şi mai ales la universitatea din Berlin, dă la lumină, în 1837, la vîrsta de 20 de ani, primul volum din *Istoria Ţării Romîneşti, a Moldovei şi a romînilor de peste Dunăre* în limba franceză. Insuficienţele de informaţie şi metodă, explicabile în lucrarea unui adolescent, nu pot ascunde calităţile ei deosebite. Se remarcă un efort de cercetare critică, cu mijloace ştiinţifice, a trecutului şi în acelaşi timp conceperea istoriografiei în rolul ei militant de auxiliar al propăşirii sociale şi politice. În centrul atenţiei trebuia să stea poporul, « izvorul a tuturor mişcărilor şi isprăvelor, şi fără care stăpînitorii n-ar fi nimică » — cum se va exprima, cîţiva ani mai tîrziu, acelaşi Kogălniceanu [1].

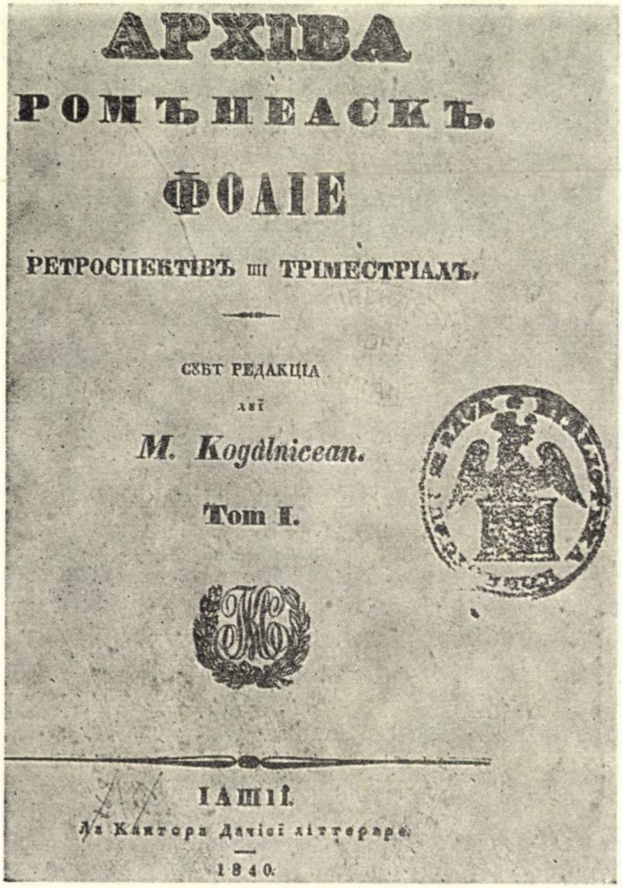

АРХІВА
РОМЪНЕАСКЪ.
ФОАІЕ
РЕТРОСПЕКТІВЪ ШІ ТРІМЕСТРІАЛЪ,

СѸБТ РЕДАКЦІА
ЛѸЇ
M. Kogălnicean.
Tom I.

ІАШІЇ.
Ла Кантора Дачіеі літтераре.
1840.

Fig. 193. — *Arhiva romînească.*

Ridicarea poporului, emanciparea sa de sub exploatarea boierimii îşi au ca un corolar în ordinea politică, lupta pentru unirea principatelor şi introducerea la noi a instituţiilor promovate în Apus de liberalismul burghez. Dincolo de opere mai mărunte de erudiţie istorică sau filologică, noua concepţie făurită de Kogălniceanu o vom regăsi în vestitul său *Cuvînt pentru deschiderea cursului*

---

[1] Mihail Kogălniceanu, *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie naţională în Academia Mihăileană, rostit în 24 noiembrie 1843*, în *Opere*, t. I. *Scrieri istorice*, ed. A. Oţetea, Bucureşti, 1946, p. 648.

de istorie națională, la Academia Mihăileană (1843). Exponent, la noi, al istoriografiei romantice europene, Kogălniceanu vede în cunoașterea trecutului patriei justificarea unor reforme care să favorizeze dezvoltarea organică a societății. Cunoașterea trecutului trebuia să asigure promovarea conștiinței naționale, « ocrotirea driturilor noastre împotriva națiilor străine »[1] și, în același timp temeiul luptelor pentru unitate și independență politică și pentru emanciparea socială, de care viitorul bărbat de stat își va lega pentru totdeauna numele.

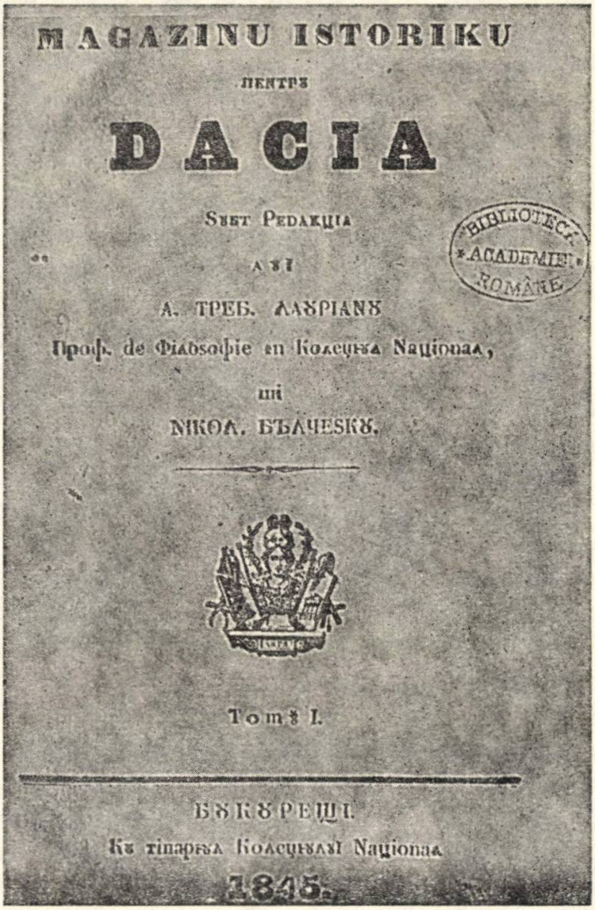

MAGAZINU ISTORIKU
пентрȣ
DACIA
Sȣбт Редакціа
а ȣі
А. ТРЕБ. ЛАȣРІАNȣ
Проф. de Філоѕофіе ꙟн Колеџіȣл Nаціонал,
ші
NІКОЛ. БЪЛЧЕSКȣ.

Томȣ I.

БȣКȣРЕЩІ.
Кȣ тіпарȣл Колеџіȣлȣі Nаціонал
1845.

BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

Fig. 194. — *Magazinul istoric pentru Dacia.*

Trecutul național trebuia, însă, cunoscut în adevărata sa ființă, fără deformările și exagerările care-și mai găseau încă loc în unele lucrări filologice și istorice ale vremii. Era — dar — nevoie de un periodic, de «o colecție istorică, care să cuprindă numai scrieri şi acte vechi, ce ar putea desluşi istoria romînească şi starea lucrurilor trecute» [1]. Aceasta va fi *Arhiva Romînească* cu numai doi ani de apariţie (1841 şi 1845), prima revistă în limba romînă, consacrată exclusiv studiilor şi materialelor de istorie, şi pentru care Kogălniceanu a scris o prefaţă, în care observaţii juste şi proiecte realiste sînt exprimate într-un avîntat limbaj.

---

[1] Mihail Kogălniceanu, *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională*, în *Opere*, t. I, p. 640.

Mai era nevoie de o culegere de cronici ale ţării, care de altfel fusese anunţată încă în pomenita prefaţă. În 1845 apărea un volum din *Letopiseţele Moldovei*, urmînd ca seria de trei tomuri să fie încheiată în 1852. Pentru cercetătorii străini, Kogălniceanu dădea la lumină, în 1846, în două volume şi în limba franceză, colecţia intitulată: *Fragmente scoase din cronicile moldovene şi muntene pentru a sluji la istoria lui Petru cel Mare, Carol al XII-lea, Stanislas Leszczynski, Dimitrie Cantemir şi Constantin Brîncoveanu.*

Într-o revistă a lui Kogălniceanu, *Foae ştiinţifică şi literară* — titlul care fusese îngăduit *Propăşirii* — îşi publică, în 1844, tînărul istoric muntean N. Bălcescu (1819—1852) prima sa lucrare: *Puterea armată şi arta militară de la întemeierea Principatului Valachiei pînă acum.* După un al doilea articol trimis aceleiaşi reviste şi în care se evoca figura lui Iancu de Hunedoara şi lupta antiotomană, Bălcescu îşi va concentra activitatea în paginile noului periodic *Magazin istoric pentru Dacia,* care apare la Bucureşti, între anii 1845—1847, sub conducerea lui Aug. Treboniu Laurian şi a lui N. Bălcescu însuşi. Revista, pe care M. Kogălniceanu, în prefaţa ultimului volum din *Arhiva romînească,* o socotea ca pe o «vrednică clironomă a soliei» propriei sale publicaţii, care înceta în 1845, va urma un program întru totul remarcabil, datorit condeiului lui N. Bălcescu şi dat la iveală atît în *Curierul romînesc* al lui I. Eliade, cît şi în *Foaie pentru minte* a lui G. Bariţiu. Planul de lucru, fixat pentru *Magazin* întrecea cu mult în amploare şi în preciziune metodică ceea ce-şi propusese cu patru ani înainte *Arhiva Romînească* şi putem spune că — în mare măsură — îndrăzneţul plan a şi fost realizat, la un nivel ştiinţific nemaicunoscut pînă atunci în principate. N. Bălcescu a publicat în *Magazin* un *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei romînilor* (1845); o serie de mici monografii istorice şi studii biografice şi, în sfîrşit, studiile sale: *Puterea armată şi arta militară la moldoveni în timpurile măririi lor* (1846); *Despre starea soţială a muncitorilor plugari în principatele romîne în deosebite timpuri* (1846) *şi Campania romînilor în contra turcilor de la anul 1595* (1847), un capitol din ceea ce avea să fie lucrarea sa de căpetenie: *Istoria romînilor supt Mihai Vodă Viteazul.*

Cu o lectură largă şi adîncită, cu o specială înţelegere a rolului maselor în istorie, cu un simţ ascuţit pentru însemnătatea instituţiilor în viaţa popoarelor, cu temperamentul său revoluţionar care-l făcea să întrevadă importanţa studiului istoriei în transformarea societăţii romîneşti, Bălcescu, situîndu-se pe poziţii democrat-revoluţionare, a ajuns în cercetările sale la concluzii care depăşesc cu mult rezultatele cîştigate de istoriografia romînească în întreg veacul său.

---

[1] Mihail Kogălniceanu, *Arhiva romînească: Introducţie,* în *Opere,* t. I. p. 614.

Studiind puterea armată la romîni, fostul iuncăr al tinerei oştiri romîneşti recunoaşte rolul armatei în cîştigarea libertăţii şi independenţei naţionale, pledînd pentru ideea naţiunii armate, prin organizarea oştirii de rezervă. În cercetările sale privind starea socială a muncitorilor plugari, rezultatele pe care le-a dobîndit sînt şi mai însemnate. Se respinge, astfel, ideea descălecatului în întemeierea Principatelor şi se explică dezvoltarea statelor romîneşti prin factori interni; deposedarea ţăranilor proprietari de pămînt de către clasa boierească e analizată pe larg cu o vigoare care face din Bălcescu cel mai de seamă teoretician antifeudal al epocii sale.

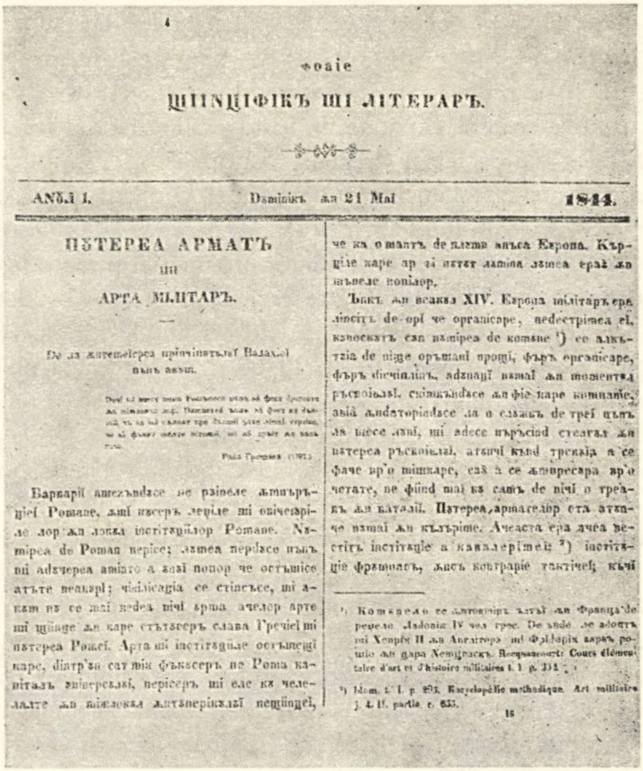
Фоаіе
ЩІІNЦІФІКЪ ШІ ЛІТЕРАРЪ.
АNѪЛ І. Dsmінікъ лн 21 Маі 1844.
ПѪТЕРЕА АРМАТЪ
ші
АРТА МІЛІТАРЪ.

Fig. 195. — *Puterea armată şi arta militară...*, de N. Bălcescu.

În sfîrşit, evocînd biruinţa de la Călugăreni a lui Mihai vodă Viteazul, el milita pentru «unirea tuturor romînilor într-un stat politic 〈...〉 care singură trebuie să fie ţinta politică a romînilor de astăzi»[1].

---

[1] N. Bălcescu, *Campania romînilor în contra turcilor de la anul 1595*, în *Opere alese*, vol. I, ed. Andrei Rusu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1960, p. 229.

Aprecierea justă a mişcării revoluţionare conduse de Tudor Vladimirescu o datorăm tot lui Nicolae Bălcescu, după aproape trei decenii de ostilitate sau desconsiderare din partea cărturarilor. În *Despre starea soţială* pomenind de mişcarea revoluţionară din 1821, Bălcescu putea vorbi numai de « împregiurări fatale » care au împiedicat izbînda răscoalei [1]. Cîţiva ani mai tîrziu, însă, în *Question économique des Principautés Danubiennes* (1850) şi în *Mersul revoluţiei în istoria romînilor* (1850), sensul răscoalei şi figura lui Tudor sînt puse într-o lumină adevărată.

Alături de Bălcescu, Aug. Treboniu Laurian (1810—1881) reprezintă o temeinică pregătire erudită, căpătată în înalte şcoli străine. Profesor de filozofie la Colegiul Sf. Sava, cu cercetări originale asupra istoriei limbii romîne, făcute în spiritul Şcolii ardelene, Laurian a dovedit şi o aleasă pregătire de istoric. Articolele sale din *Magazin istoric pentru Dacia*, care încep cu *Discurs introductiv la istoria romînilor*, se disting prin soliditatea informaţiei şi metoda de prezentare. Istoria Transilvaniei şi a Banatului către care se simţea în mod firesc chemat, dar şi arheologia, numismatica, epigrafia, cu exigenţele lor speciale, găsesc în Laurian un cercetător bine pregătit. În 1846, el se încumetă chiar să publice în mai multe limbi, un mic tratat de istorie a romînilor. Din Transilvania, ca şi Laurian, venise mai vîrstnicul Aron Florian (1805 — 1887), fost profesor al lui N. Bălcescu şi autor, între altele, al unui manual în trei volume: *Idee repede de istoria prinţipatului Ţării Romîneşti*, 1835.

În Transilvania, în aceeaşi perioadă, se pregătesc a se da la lumină lucrări mai vechi ale istoricilor din epoca precedentă, cum sînt Pray sau Samuil Micu. Opera acestuia din urmă *Istoria romînilor cu întrebări şi răspunsuri* va apărea, astfel, parţial, în 1848, sub îngrijirea lui Gavril Pop. În istoriografia romînească se ivesc semnele unei noi direcţii critice, îndreptată şi împotriva exagerărilor Şcolii ardelene. V. Popp scrie, astfel, despre *Hronicul vechimei romano-moldovlahilor* al lui Cantemir, cu aprecieri critice la adresa lucrării, sau se ridică împotriva exagerărilor lui Petru Maior, atrăgînd atenţia asupra aportului elementului dac la formarea poporului romîn şi dovedind inconsistenţa tezei lui Maior asupra stîrpirii populaţiei dace de cuceritorii romani. Cu preocupări pentru organizarea, în principate, a învăţămîntului ştiinţelor auxiliare ale istoriei, V. Popp este şi alcătuitorul primei colecţii de documente culese din Moldova şi Ţara Romînească, pe baza cărora intenţiona adnotarea istoriei lui Samuil Micu în vederea publicării. T. Cipariu publică şi el, în 1842, studiul său *Scurtă notiţie a episcopatului Făgăraşului*, aducînd în aceeaşi vreme documente referitoare la trecutul poporului romîn, orientîndu-se prin cercetări de arhivă spre studierea răscoalei lui Horea. Învăţatul sas J. S. Schuller (1794—1865), publică *Studii romîne*, care dovedesc interes pentru istoria poporului nostru. *O istorie universală*, care cuprindea în acelaşi timp şi o istorie naţională pregătea I. Rusu, cunoscut şi ca autor al lucrării de geografie *Icoana Pămîntului*, în care acorda un spaţiu deosebit descrierii principatelor romîne. I. Rusu s-a dovedit preocupat de probleme sociale, dînd îndemnuri pentru îmbunătăţirea stării ţăranilor exploataţi şi dovedind interes pentru « cultura mulţimii ». Să amintim, în sfîrşit, că, înainte de 1848, în istoriografia transilvană trebuie reţinută activitatea istoricilor Ştefan Nagyajtai Kovács şi Iosif Kemény pentru felul cum colecţionează şi publică documente istorice.

---

[1] N. Bălcescu, *Despre starea soţială a muncitorilor plugari în Principatele romîne în deosebite timpuri*, în *Opere alese*, vol. I, p. 163.

Povestirile istorice în versuri

Cronicile versificate şi îndeobşte povestirile istorice în versuri, care încearcă să fixeze, într-o limbă înţeleasă de toţi şi într-o formă uşor de reţinut, evenimente memorabile din viaţa ţărilor romîne, cunosc, în epoca pe care o îmbrăţişăm, o neobişnuită înflorire, urmată de declinul lor grabnic şi definitiv. Ele se datoresc deopotrivă, unor cărturari mărunţi, rămaşi anonimi, cît şi unor reprezentanţi instruiţi ai boierimii şi sînt redactate în romîneşte, dar şi în limba greacă. Atitudinile pe care le dezvăluie merg de la reculegerea pioasă în faţa morţii năprasnice a unor puternici ai zilei, pînă la satirizarea caustică a oamenilor şi moravurilor unor vremuri de adînci şi repezi prefaceri. Faţă de aceeaşi personalitate, cum e voievodul muntean Nicolae Mavrogheni, apartenenţa de clasă a autorilor ne lămureşte de ce, în unele alcătuiri aflăm numai laude interesate, iar în altele contestarea — în ton aspru sau glumeţ — a oricăror merite ce s-ar putea atribui aceluiaşi domn sau apropiaţilor săi. Cu vremea însă, povestirea de ton popular lasă tot mai mult locul pamfletului politic şi social, îmbrăcat în veşmîntul versurilor, pe care-l vom întîlni şi în perioada următoare revoluţiei din 1848.

Naraţiunile anonime versificate încep să devină numeroase o dată cu războiul ruso-turc din 1768—1774 şi se continuă pînă în primele decade ale veacului al XIX-lea. Ele sînt expresia interesului cu care micii cărturari de la oraşe încep să privească evenimente care dau măsura vremurilor noi în care păşesc principatele.

Cel mai înalt nivel, atît sub raportul informaţiei istorice, cît şi al realizării literare, îl vor atinge naraţiunile versificate consacrate domniei lui Nicolae Mavrogheni (1786—1790). Atît anonimul, publicat de N. Docan, cît şi tot atît de puţin cunoscutul pitar Hristache, care-şi redactează, în 1817, povestirea sa mavroghenească, înfăţişează pe larg evenimentele politice şi militare şi se opresc îndelung asupra caracterului inegal al lui Mavrogheni şi asupra străinilor dornici să parvină cu care se înconjurase. Sub raport literar, pitarul Hristache e superior anonimului prin humorul şi vivacitatea scenelor zugrăvite, precizia şi pitorescul portretelor, — cum este acela al favoritului domnesc Dumitrache Turnavitul — cît şi prin versificaţia curgătoare şi sprintenă.

Pe poziţiile boierimii — mai ales greceşti — care ţinea să păstreze bune raporturi cu domnul fanariot devotat turcilor, se situează căminarul Manolachi

Perșianos, care dă la lumină, într-o broșură grecească, tipărită în 1789 la București, o cronică în versuri a vieții și domniei lui Mavrogheni, un adevărat poem encomiastic.

După 1821, povestirea istorică în versuri cunoaște, o dată cu *Tragodia sau mai bine a zice jalnica Moldovei întîmplare, după răzvrătirea grecilor, 1821*, a vornicului Alecu Beldiman, cea mai masivă și — sub anumite raporturi — mai semnificativă realizare. Opera interesează mai cu seamă prin poziția de clasă pe care Beldiman o trădează, prezentînd în chip caricatural desfășurarea mișcării eteriste în Moldova și pomenind cu dispreț de mișcarea lui Tudor Vladimirescu.

Sîntem de altfel într-o epocă în care narațiunea versificată lasă locul satirei, ca în alcătuirea lui Vasile Pogor-tatăl despre *Vedenia* schimnicului Varlaam de la Secul, în 1821, sau *Eteriada* aceluiași. Alteori, un anonim ca autorul *Trîmbiței romînești*, scrisă după 1821, cultivă poemul patriotic antiotoman, în care datele de istorie contemporană sînt de-a dreptul disparente. La fel și în *Plîngerea și tînguirea patriei asupra nemulțumirii străinilor ce au dărăpănat-o*, versuri de mare circulație ale unui autor neidentificat, care într-o prosopopee avîntată, pune Patria să rostească imprecații în stil biblic împotriva eteriștilor, fără ca accentele lirice să mai lase loc și informației istorice.

Traducerile de opere istorice

Interesul pentru istorie care caracterizează epoca de formare a ideologiei naționale, precedînd revoluția din 1848, nu se putea manifesta numai prin creații originale. Traducătorii care se întreceau să redea în romînește cele mai de seamă opere ale literaturilor străine trebuiau să se ocupe și de domeniul istoriografiei, care se bucura de o atît de vie prețuire. Datorită lor, Voltaire, cu *Istoria lui Carol al XII-lea* și alte scrieri istorice ale sale va fi tradus în romînește încă din secolul al XVIII-lea, iar S. Micu căutînd o justificare pentru tendințele de autonomie față de biserica romană, traduce din scrierile galicane ale istoricului francez Claude Fleury. În 1830 va apărea tălmăcirea lui Stanciu Căpățineanu din Montesquieu, *Mărirea romanilor sau pricinile înălțării și căderii lor*. Din literatura istorică rusă se traduce de Gh. Asachi, *Istoria imperiei rossiene, compusă de consilierul de stat și cavaler Ivan Kaidanov*, publicată în două volume la Iași, în 1832. Prin mijlocirea unor traduceri franceze sau grecești se ajunge la tălmăcirea în romînește, de lucrări istorice datorite unor autori englezi, ca Th. Thornton sau Goldsmith. Orizontul lărgit al cititorilor provoacă interesul pentru redarea în romînește a unor scrieri care privesc America și descoperirea ei, în secolul al XV-lea.

Autorii romîni sau străini, care scriseseră despre țările romîne, în limbi străine, își capătă, treptat, tălmăciri romînești. *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir, tradusă în 1806 de Vasile Vîrnav, e tipărită în 1825 la Neamț. Traduceri parţiale de pe amintita *Istoria Ţării Romîneşti*, tipărită în limba greacă de fraţii Tunusli, la Viena în 1806, se încearcă în aceeaşi perioadă. Scrierea lui Stavrinos (1602) despre vitejiile lui Mihai Viteazul e publicată, în 1837, în traducerea din greceşte a lui Teodor M. Eliat.

Lucrări istorice străine, de mai mică întindere sau extrase din opere mai cuprinzătoare îşi găsesc locul în revistele care apar în al doilea pătrar al secolului al XIX-lea şi mai cu seamă în revistele de istorie *Arhiva Romînească şi Magazin istoric pentru Dacia*, cu largă circulaţie şi în Transilvania.

9. LITERATURA

În perioada care se încheie în preajma revoluţiei burgheze din 1848, literatura în ţările romîne şi-a adus contribuţia ei remarcabilă la făurirea ideologiei naţionale şi la lupta pentru emanciparea socială. Precedată de opera cu caracter anticipator a lui Ioan Budai-Deleanu, din nefericire rămasă necunoscută contemporanilor, activitatea scriitorilor romîni din Ţara Romînească şi Moldova, începînd cu cel de-al doilea pătrar al veacului al XIX-lea, se remarcă prin combativitate şi promovarea unei tematici generoase şi îndrăzneţe totodată. Această fază, care nici ea nu e lipsită de manifestări ale unor concepţii învechite, a fost însă precedată de un răstimp care-şi ia începutul în ultimele decade ale secolului precedent şi în care lupta dintre vechea mentalitate şi cea pe cale să se afirme e deosebit de vie. Ea se poartă nu numai între persoane de formaţii deosebite, dar cel mai adesea se manifestă în aspecte contradictorii, vizibile în gîndirea şi în opera unuia şi aceluiaşi scriitor. Faptul se explică dacă ţinem seama de apartenenţa lor socială. Boierimea liberală care aderă, în parte, la idealurile promovate de burghezia în ascensiune, se dovedeşte receptivă faţă de ideile noi, dar nu părăseşte nici estetica învechită a clasicismului tîrziu, nici erotica fadă a neoanacreonticilor, elemente pe care le mai întîlnim şi la un Iancu Văcărescu (1792—1863), scriitor cu vederi înaintate. Pe de altă parte, boieri care nu părăsesc poziţiile reacţionare, ca un Alecu Beldiman (1760—1826), sînt cîştigaţi de noua literatură burgheză europeană care vehiculează, sub forme noi de sensibilitate, un conţinut ideologic nou şi devin traducători în romîneşte ai acestor producţii literare. De poezia fără mesaj social — pe de altă parte — se simt încă legaţi un Alex. Hrisoverghi (1811—1837), care străbate o carieră paralelă cu aceea a contemporanului său Cîrlova, fără să se lase atras de idei generoase ca acesta din urmă. B. P. Mumuleanu (1794—1837), deşi reprezentant al unei pături orăşeneşti mărunte, dar trăind în mediul boieresc al Filipeştilor, se menţine în prima fază a activităţii sale, pe aceleaşi poziţii învechite.

Dar chiar mai tîrziu, la reprezentanţii tipici ai burgheziei care se ridică, contradicţiile se întîlnesc relativ des. Ioan Eliade, după o tinereţe petrecută în cercurile progresiste, în care timp dă la lumină tot ceea ce este mai valabil în producția sa de literat și animator al culturii, alunecă după 1840 pe poziții tot mai conservatoare, cu consecințe grave și pentru concepțiile sale lingvistice sau literare. Gh. Asachi (1788—1869) va cunoaște și el, în anumite forme, trecerea de la ideile burgheziei europene, căpătate în vremea anilor de studii în apus, la poziția « legalistă », de obediență față de stăpînire, care-l va duce la dezaprobarea evenimentelor din 1821 și 1848, fără să-i anuleze însă ideile luministe, care fac dintr-însul unul din promotorii noii culturi romînești pînă în al cincilea deceniu al veacului al XIX-lea. Atitudini mai coherente vom întîmpina la cei mai valoroși dintre scriitorii ultimelor două decade dinaintea revoluției. Conturarea mai precisă a transformărilor social-economice prin care trec țările romîne, imprimă tinerei burghezii un simț mai ferm al misiunii sale naționale și sociale, ceea ce duce la o diminuare a contradicțiilor, fără să se poată totuși vorbi în cadrele acestei noi literaturi de o unitate de vederi, izvorîtă dintr-o adevărată conștiință de clasă.

Să caracterizăm, în cele ce urmează, activitatea celor mai proeminente figuri din epoca preregulamentară, rămînînd ca, pentru răstimpul care precede anul 1848, aportul tinerei literaturi — neobișnuit de bogat — să fie prezentat sistematic, potrivit cu obiectivele de ordin social și național pe care le urmăresc.

Primul poet muntean acceptat ca atare de o lungă tradiție, Ienăchiță Văcărescu (1740—1797), e un om de cultură, cu preocupări de istoric și filolog, alcătuitor, în ceasurile sale libere, de stihuri grațioase, de cele mai multe ori imitate din grecește, tipărite numai în parte în timpul vieții, și — cu excepția scurtului său « testament » literar — lipsite de un mesaj național sau social. Fără să părăsească gustul lăutăresc, dovedit și de tatăl său Alecu Văcărescu (m. 1799) realizează uneori și cadențe mai pline, tematica rămînînd însă erotică. O depășire a senzualității vulgare, accente uneori vioaie, de ton popular, vom întîlni, la celălalt fiu, Nicolae (m. 1825), apreciat de Ioan Eliade pentru « cîntecele romînești naționale » ale sale. Moldova dăduse, către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, poezia satirică a lui Matei Millo (m. 1801), cunoscut prin creionări vioaie de « caractere », în gustul timpului și prin schițarea plină de umor a « istericalelor » la cucoanele vremii. Alecu Beldiman (1760—1826), autorul *Tragodiei*, cunoscut prin neobosita lui activitate de traducător, dovedește un suflu mai larg și preocupări mai grave, realizate însă în versuri de o factură arhaică și obositoare, în desfășurarea lor monotonă. Neînțelegerea față de Tudor Vladimirescu este, însă, tipică pentru poziția de clasă pe care se situa, iar eteriștii moldoveni sînt acoperiți de sarcasm.

Costachi Conachi (1777—1849) e o figură complexă, care ne dezvăluie în mod elocvent contradicțiile mai sus amintite, aflătoare în gîndirea unui scriitor al epocii de tranziție. Situîndu-se pe poziții în genere conservatoare și cultivînd o poezie exclusiv erotică, Conachi e însă și autorul unei scrisori către Veniamin Costachi (1837), în care abundă observații juste asupra limbii literare. El va susține Unirea Principatelor, pe urmele directivelor Regulamentului organic și — cît privește cultura sa științifică — își va dovedi admirația pentru Newton și astronomie. Neîncrezător față de valoarea educativă a culturii franceze, cere promovarea limbii germane, apărînd însă învățămîntul în limba romînă, într-o vreme cînd era amenințat.

Un pas înainte reprezintă activitatea literară a comisului Vasile Pogor, care în poemul său *Vedenie ce au văzut un schimnic Varlaam de la mănăstirea Secu*, adoptă față de Eterie o poziție diferită de a lui Beldiman, realizînd o critică ascuțită a clasei boierești moldovene. Discipol al lui Voltaire, Vasile Pogor dezvăluie, în alte alcătuiri ale sale *(Deșărtăciunea lumii...)* o interesantă viziune a lumii.

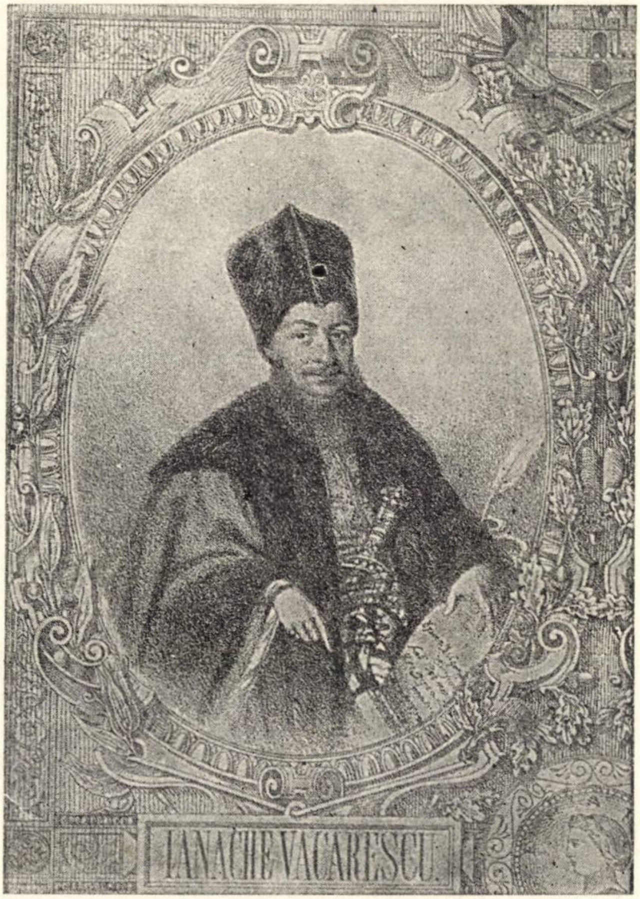

Fig. 196. — Ienăchiță Văcărescu.

B. P. Mumuleanu, după ce depășește faza eroticii convenționale în gustul poeților Văcărești, *(Rost de poezii*, 1820), se va îndrepta spre o poezie didactică, de ton moralizator *(Caracteruri*, 1825). Lector asiduu al scrierilor Școlii ardelene, cu juste păreri asupra limbii literare, Mumuleanu exaltă în spirit luminist, binefacerile învăţăturii şi « mîndria naţională » de care trebuie să se învrednicească şi romînii. Către sfîrşitul vieţii, sub înrîurirea romantismului, dar şi a poeziei europene a veacului al XVIII-lea, Mumuleanu îşi va adînci temele, găsind şi mijloace de expresie mai personale.

Trecînd la prezentarea sintetică a literaturii de factură nouă, din anii care ne despart de anul revoluţionar 1848, constatăm mai întîi apariţia unor genuri sau specii literare noi şi dezvoltarea celorlalte. Dacă producţiile epice şi cele dramatice se impun abia după 1840, cu V. Alecsandri şi C. Negruzzi, lirica e prezentă mai de timpuriu, ca şi poezia didactică, servind ţelurile păturilor sociale în ascensiune şi lovind cu energie în instituţiile şi formele feudale în declin.

Pentru un număr de literaţi « romanismul » constituie o pîrghie de susţinere a ideii naţionale şi alcătuieşte astfel o atmosferă generală ce învăluieşte sentimentul patriotic. Reflexele lui pot fi urmărite în numeroase producţii lirice ale epocii. E de citat, mai întîi, Gh. Asachi, influenţat de Şcoala ardeleană încă înaintea plecării sale la studii în Italia, unde s-a dezvoltat în sens latinist. Alcătuiri poetice ca *La Italia* (1808), *La Tibru* (1810) sau legenda latinizantă *Dochia şi Traian* sînt mărturii limpezi în acest sens. În versurile sale *La pravila ţării* (1818), Iancu Văcărescu afirmă răspicat ideea romanităţii, ca ideal pentru romînul zilelor sale. În sfîrşit, în aceeaşi vreme, această tendinţă va fi întărită prin contribuţia lui Gh. Lazăr venit dascăl în Ţara Romînească. Cuvîntarea sa din 1819, la înscăunarea mitropolitului Dionisie Lupu, îşi reazimă argumentarea în sprijinul drepturilor poporului romîn pe evocarea urmelor strămoşilor lui, romînii fiind « strănepoţii lui Romulus » [1].

Înrîurirea romantismului care se vădeşte mai cu seamă în perioada de după 1829, a venit în întîmpinarea năzuinţelor patriotice ale scriitorilor cu vederi înaintate, stimulînd cultul trecutului şi al poeziei populare, izvor de inspiraţie pentru creaţia cultă. Elemente populare în această creaţie vom întîlni astfel în legendele prelucrate de Gh. Asachi. În balada *Zburătorul*, cea mai izbutită creaţie poetică a lui I. Eliade (1802—1872), prezenţa unor elemente din tradiţiile populare romîneşti este evidentă, ca şi în culegerile lui Anton Pann.

Evocarea trecutului, temă frecventă a poeziei epocii, are şi un sens mobilizator pentru prezent. Într-o speţă a ei — poezia ruinelor — care se inspiră din clasicismul întîrziat şi din preromantismul european, ca şi din meditaţiile gînditorului francez Volney, în cîteva rînduri traduse în romîneşte, s-au exercitat între alţii V. Cîrlova (1809—1831) şi Gr. Alexandrescu (1812—1885), cîntăreţi ai ruinelor Tîrgoviştei, evocînd slava de odinioară şi raportînd-o la decăderea contemporanilor, neuitînd să înfiereze în acelaşi timp pe « tirani ». Cîntarea trecutului duce la condamnarea tiraniei feudale a prezentului şi într-o poezie ca *Glasul poporului sub despotism* (1821), timpuriul strigăt de dezrobire socială al lui Iancu Văcărescu. Într-o tonalitate mai gravă, poeziile lui Gr. Alexandrescu, *Umbra lui Mircea la Cozia* sau *Răsăritul lunii la Tismana* slujesc aceloraşi scopuri, cea dintîi evocînd mai mult gloria exemplară a trecutului, a doua vădind şi accente sociale legate de actualitate.

---

[1] G. Bogdan-Duică şi G. Popa-Lisseanu, *Vieaţa şi opera lui Gheorghe Lazăr*, p. 24.

La sfîrşitul perioadei de care ne ocupăm va apărea şi *Colecţia de poeziile d-lui Bolintineanu* (1847), în care tînărul poet din cercul *Frăţiei* lui N. Bălcescu, va da la lumină cîteva din poeziile sale cu subiecte din istoria patriei, care vor încălzi generaţia unirii. Lirica patriotică stă, de altfel, în centrul poeziei epocii, ca expresie necesară a ideologiei naţional-burgheze în perioada de formare a relaţiilor capitaliste şi atacă ori de cîte ori se simte nevoie, teme actuale. Lirica lui Asachi, poet oficial în anume momente, ştie să celebreze *Restatornicirea domnilor pămînteni* (1822), *Restaurarea şcoalelor naţionale în Moldova la* 1828 ş.a. Oştirea naţională e cîntată de *Marşul romînesc* (1828) al lui Iancu Văcărescu şi de *Marşul oştirii romîne* (1831) al lui Cîrlova. Acelaşi Văcărescu, în poezia sa *La Milcov* (1830), îşi manifestă poziţia sa unionistă. Mai tîrziu, Gr. Alexandrescu, în *Anul 1840*, va vorbi de duhul nou care « fierbe în lume » şi va lăsa să se întrevadă nădejdile pe care un grup de intelectuali progresişti munteni le pusese într-o unire a principatelor sub Mihai Sturdza.

1840 este de altfel şi anul de apariţie al *Daciei literare*, care, pe lîngă poezia amintită a lui Gr. Alexandrescu, dă la lumină, în cadrele curentului naţional pe care-l promovează, şi cea mai frumoasă nuvelă istorică a literaturii noastre, *Alexandru Lăpuşneanu* a lui C. Negruzzi (c. 1808—1868). Poziţia antiboierească a marelui prozator moldovean şi elementele de critică socială pe care a vrut să le strecoare sînt proiectate în trecut.

Nu lipseşte, însă, şi cîte o vie şi largă critică făţişă a societăţii contemporane, a regimului ei politic, a decăderii moravurilor. Între scriitorii care atacă vehement clasa boierească în declin trebuie pus, astfel, Ionică Tăutu, autorul scrierii *Strigarea norodului Moldovei către boierii pribegi şi către mitropolitul*, adevărat pamflet în sensul cel mai înalt al cuvîntului.

Critica instituţiilor şi moravurilor boiereşti şi a celor burgheze, la începuturile lor, se va dezvolta apoi necontenit prin contribuţia altor scriitori de seamă ai vremii, începînd cu Dinicu Golescu (1777—1830), de a cărui *Insemnare a călătoriei mele* (Buda, 1826) ne-am ocupat mai sus, pînă la Costachi Faca (1790—1845), alcătuitorul, în 1833, al cunoscutei *Comodia vremii* sau *Franţuzitele* şi pînă la Vasile Alecsandri şi Alecu Russo, care aparţin de fapt perioadei următoare a istoriei noastre literare, dar al căror teatru satiric începe să fie jucat în ultimul deceniu al perioadei de faţă. Să notăm, iarăşi, cu cîtă uimitoare intuire a dialecticii sociale, în care se afla antrenată societatea moldovenească în preajma lui 1848, putea vorbi Al. Russo, în lucrarea sa, în limba franceză *Iaşii şi locuitorii săi în 1840* de o « luptă uriaşă şi necontenită între bătrîn şi tînăr, între obiceiul şubred şi ofilit şi inovaţia cutezătoare plină de putere şi de viaţă, o luptă pe viaţă şi pe moarte între vechi şi nou, în care biruinţa, greu cîştigată, va fi a celui din urmă »[1].

Pentru tendinţa generală critică a literaturii din acest răstimp e semnificativă, cum aminteam, dezvoltarea speciilor satirice ale fabulei, epistolei, satirei propriu-zise şi apoi a comediei. Un fabulist de seamă este Alexandru Donici (1806—1866), care-şi publică scrierile încă din deceniul al cincilea sub puternica înrîurire a lui Krîlov, din care şi traduce. Scriitorul e conştient de misiunea speciei literare pe care o serveşte, observînd că « adevărul gol » n-are acces la cei care trebuie să-l afle şi de aceea e mai potrivit să fie « înveşmîntat ». Fabula cultivată uneori cu succes şi de Eliade, urcă cu Gr. Alexandrescu pe treapta cea mai înaltă. Poetul îşi publică acum unele din alcătuirile sale, ca de pildă *Vulpoiul predicator*, *Catîrul ce-şi caută nobilitatea*, *Boul şi viţelul*, *Vulpea liberală*, *Oglindele*, *Toporul şi pădurea* etc. Preluînd, ca toţi fabuliştii, marile modele anterioare, îndeosebi pe La Fontaine, şi creînd deseori şi piese originale, scriitorul — stăpîn pe arta compoziţiei şi pe cea a versului încărcat de idei — izbuteşte să lovească într-o întreagă serie de racile caracteristice societăţii în transformare.

Specia satirei propriu-zise se bucură şi ea de atenţia scriitorilor vremii, ca de pildă Eliade, al cărui *Sarsailă* (1838), îndreptat împotriva moravurilor literaţilor contemporani, păcătuieşte însă prin multe elemente personale. Înaintea lui se dezvoltase o notă satirică accentuată la B. P. Mumuleanu în *Caracteruri* (1825), în care zugrăvea, în felul lui Theophrast, pe îngîmfaţii făţarnici, pe bogătanii-hrăpăreţi etc., iar Asachi dăduse *Soţia de modă*, imitată după Ignatie Krasicki. Numeroase sînt apoi tendinţele satirice în multe pamflete sociale ale vremii sau în scrierile popular-educative ale lui Anton Pann (1794—1854) de altfel autor de fabule şi el, propunîndu-şi de asemenea mai tîrziu în *Povestea vorbei* (1851) şi în *Nastratin Hogea* (1853) critica împotriva stăpînilor feudali şi a justiţiei lor părtinitoare. Gr. Alexandrescu se ilustrează şi în domeniul satiric cu renumita *Satiră duhului meu* (1842), o descriere spirituală şi usturătoare a societăţii epocii, a burgheziei superficiale şi stupide, spoită de cosmopolitism. Una din cele mai vehemente pene critice şi satirice e însă a lui Cezar Bolliac (1813—1880), a cărui activitate poetică se va defini îndată după 1840, cînd scriitorul trece de la faza imitaţiilor la cea a creaţiei proprii. Întemeietor al unui periodic de scurtă durată (*Curiosul*, 1836—1837), colaborator la revistele contemporane de pe toate meleagurile romîneşti, la *Foaie pentru minte* din Transilvania, la *Curierul romînesc* şi la *Propăşirea*, Bolliac îşi scrie de pe atunci unele din principalele lui satire (*Carnavalul*, *Sila*, *Muncitorul*) şi-şi publică la sfîrşitul epocii volumul *Poezii nouă* (1847), după ce-şi expusese anterior principiile artei sale poetice, concepută ca un mijloc de luptă împotriva tiraniei. Obiectivul satirei lui e tirania politică şi regimul de exploatare a robilor şi clăcaşilor. Tendinţa critică şi satirică e servită, în sfîrşit, în ultimul deceniu al perioadei de care ne

---

[1] Al. Russo, *Scrieri*, ed. Petre V. Haneş, Bucureşti, 1908, p. 240.

GHEORGHE LAZĂR

ocupăm de primele comedii ale lui V. Alecsandri. Lucrările sale, unele apropiate modelelor străine, sînt concepute în sensul misiunii educative a teatrului socotit drept un instrument de biciuire a defectelor şi ridicolelor societăţii. *Iorgu de la*

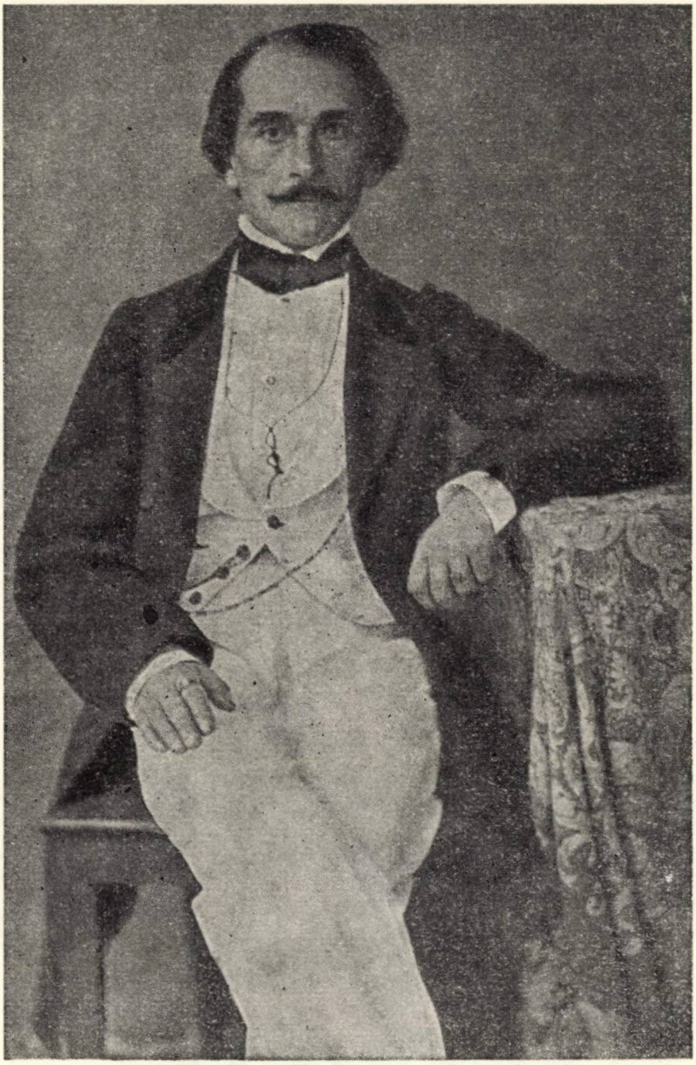

Fig. 197. — Grigore Alexandrescu.

Sadagura, de pildă, îşi îndreaptă ascuţişul împotriva tineretului întors din străinătate şi care-şi manifestă dispreţul faţă de valorile reale ale ţării, schiţîndu-se astfel un prim atac mai susţinut împotriva cosmopolitismului. Din punct de vedere artistic, asistăm la dezvoltarea organului de expresie, a limbii literare, ale cărei probleme preocupă îndelung periodicele şi pe scriitorii timpului. El izbutește să se desprindă de înrîuririle orientale și occidentale în limbă și, sub influența folclorului, își creează un stil inteligibil și expresiv, printr-o luptă fermă împotriva exagerărilor latiniste și a celorlalte concepții lingvistice eronate. De la Grigore Alexandrescu și V. Alecsandri limba literară a străbătut un drum apreciabil care a putut duce apoi la făurirea instrumentelor celor mai potrivite pentru creațiile clasice din a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Fenomenul artistic cel mai

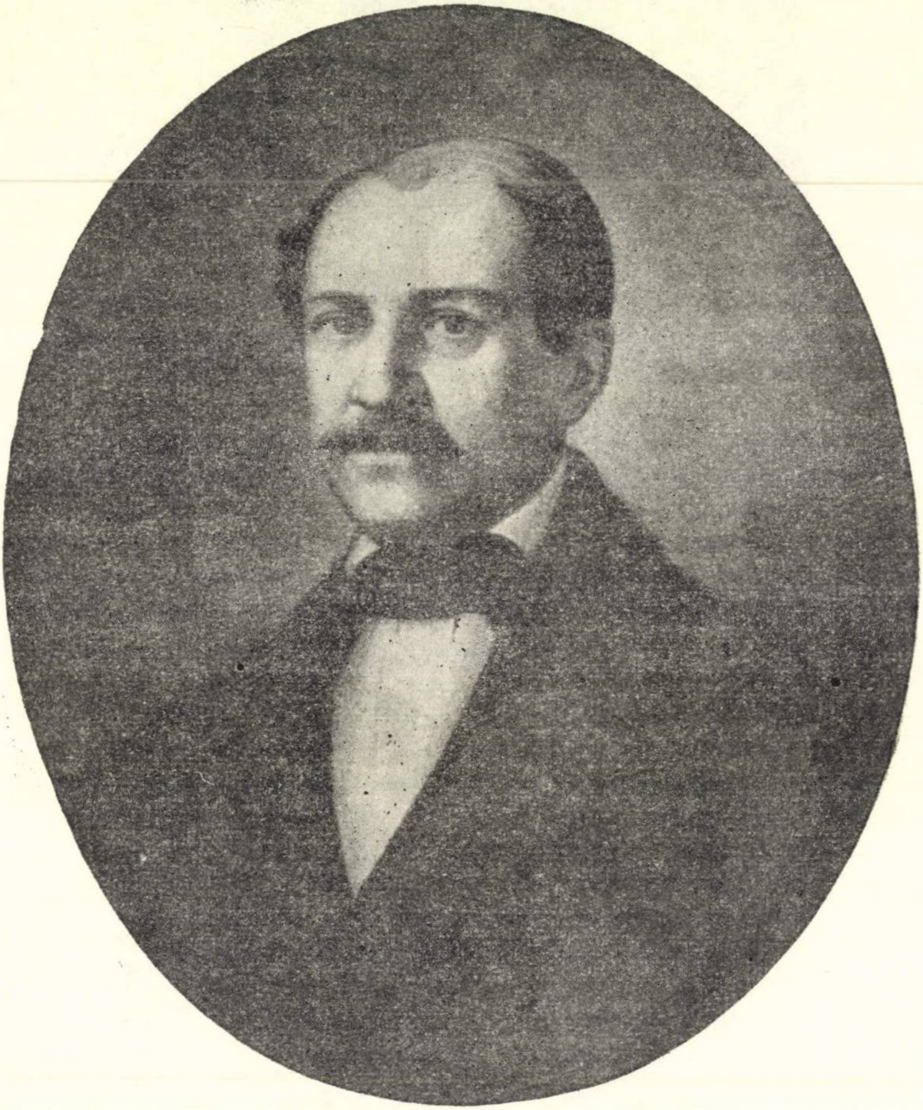

Fig. 198. — Costache Negruzzi.

caracteristic al perioadei de care ne-am ocupat e, în sfîrşit, apariţia zorilor realismului critic, ce încep a se ivi mai cu seamă în paginile *Daciei literare* şi în cele ale operei lui Bolliac, C. Negruzzi, Grigore Alexandrescu şi Vasile Alecsandri şi care se va dezvolta ulterior.

Totodată această literatură progresistă, cu tendinţele ei dominante, caracterizate prin critica societăţii vechi şi prin aspiraţia cea mai vie spre o nouă orînduire, exprimă prin năzuinţele ei fundamentale o ideologie naţională burgheză şi democratică, al cărei ţel suprem e pregătirea mişcării revoluţionare ce avea să izbucnească în curînd.

În literatura romînească din Transilvania, trecerea de la producţii de un caracter mai mult arhaic, cu o tematică inactuală şi cu mijloace de expresie rudimentare, la creaţii de tip nou, cu puternice elemente de critică socială, realizate cu mijloace remarcabile de formă literară, se poate urmări ca şi pentru literatura din principate, dar e reprezentată printr-un număr mult mai restrîns de scriitori.

D. Ţichindeal (m. 1818) e un merituos traducător din sîrbeşte de lucrări cu un caracter moral-religios. În fabulele sale în proză [(*Filosoficeşti şi politiceşti prin fabule moralnice învăţături*, 1814) se dovedeşte un imitator îndeaproape al lui Dositei Obradovici, fără vreun talent deosebit. Mai înzestrat este Vasile Aron (1770—1828), versificator în ton popular, cunoscut printr-un lung poem, inspirat din *Messiada* lui Klopstock, *Patimile şi moartea a domnului şi mîntuitorului nostru Is. Hr.* (1805) şi prin *Anul cel mănos* (1820), o descriere a celor patru anotimpuri, care se resimte de influenţa *Georgicelor* lui Virgiliu. Un pas înainte va însemna bogata producţie a lui Ioan Barac (1777—1848), scriitor popular, care a cunoscut o neobişnuită răspîndire de o parte şi de alta a Carpaţilor. Mulţumindu-se să prelucreze, în versuri curgătoare, lucrări literare străine pentru masele largi ale poporului, Barac a ajutat la luminarea acestora prin scrieri ca *Istoria despre Arghir cel frumos şi despre Elena cea frumoasă* (1801), *Pepelea Gîscariul*, *Cei trei gheboşi* ş.a. Cea mai importantă şi durabilă afirmaţie şi-o găseşte însă, literatura romînească transilvană, în opera lui Ioan Budai-Deleanu (1760—1820). Posesor al unei vaste culturi, meritînd, prin scrierile sale de istorie şi limbă să stea alături de fruntaşii Şcolii ardelene, Budai-Deleanu, scîrbit de atmosfera clericală a Blajului, a trăit într-un exil voluntar, departe de patrie, peste trei decenii, în care vreme şi-a alcătuit operele sale în versuri, publicate tîrziu după moarte. Cunoscător al clasicilor antici şi moderni, Budai-Deleanu se dovedeşte receptiv îndeosebi faţă de operele unor gînditori reputaţi ai secolului al XVIII-lea, el însuşi fiind un spirit raţionalist, cu preocupări multilaterale, capabil să-şi valorifice erudiţia în lucrări de gramatică şi lexicografie, de istorie şi drept.

Activitatea sa cărturărească este dominată de *Ţiganiada*, « poemation » eroi-comico-satiric, în douăsprezece cînturi, şi de poemul neterminat, *Trei viteji*. Îmbinarea eposului cu satira îi oferea autorului posibilitatea de a critica, sub masca glumei şi cu mijloacele unei alegorii larg concepute, racilele orînduirii feudale. Budai-Deleanu denunţă şi atacă stăpînirea nedreaptă a regilor şi împăraţilor, critică pe boieri, ca şi biserica cu fanatismul ei religios, călugării păscuţi de ispite lumeşti, justiţia, servită de judecători venali, războaiele de cotropire, după cum nu cruţă nici scăderile burgheziei în ascensiune. Cu deosebită vigoare este atacată monarhia despotică, autorul fiind partizanul republicii sau măcar al unei monarhii luminate care să ţină seama de dreptul natural, potrivit cu doctrina luministă pe care o împărtăşeşte. Din trecutul romînesc, el va alege figura lui Vlad Ţepeş, în care socotea că se împacă principiul monarhic cu simpatia pentru poporul obijduit. Trăsăturile realiste ale poemului, versificaţia şi creaţia verbală fac din *Ţiganiada* — cu toate stîngăciile ei — o mare operă a literaturii romîne, care nu-şi va găsi seamăn în Transilvania în restul perioadei de care ne ocupăm. Dintre numeroşii versificatori care scriu aici înainte de 1848, vom aminti numele lui Andrei Mureşanu care, în poezia sa O *privire de pe Carpaţi* (1844), afirmă ideea emancipării poporului şi a unirii ţărilor romîne.

Împreună cu literatura romînă, s-a dezvoltat însă şi cea în limba maghiară, prin David Baróti Szabó (1739—1819), Avram Barcsay (1742—1806) şi Al. Bölöni Farkas (1795—1842). Baróti Szabó care în poezia sa *Către un nuc prăbuşit* a evocat chipul patriei sale trădate de marea nobilime, a făcut să progreseze în opera sa arta versificaţiei maghiare şi limba literară. La Barcsay — poet cu activitate politică progresistă — se vădeşte interes pentru ştiinţă şi tehnică. În 1782, în poemul său *La cafea*, Barcsay ataca pe exploatatorii sclavilor din colonii. Adversar al Habsburgilor, care oprimau naţiunile supuse lor şi condamnînd războiul, Barcsay e un iubitor al poporului, zugrăvind în poeziile sale datini ale ţăranilor maghiari şi romîni. Dintr-o generaţie mai nouă, Mihail Szentiváni (1813—1842) e cel mai de seamă premergător al lui Al. Petőfi, un entuziast cîntăreţ al libertăţii. Cu simpatie pentru popor, stigmatizînd lenevia feudalilor, Szentiváni a scris poezii care au meritat să fie preluate de popor şi să continue a trăi în formele poeziei populare. În proză, Nicolae Jósika (1794—1865) e întemeietorul romanului istoric maghiar. Din opera sa amintim romanul *Abafi* (1836) şi povestirea *Decebal* (1837). Jósika arată interes pentru viaţa, istoria şi cultura poporului romîn.

Accente de simpatie pentru păturile sociale oprimate şi preconizarea unei fraternizări a naţionalităţilor conlocuitoare din Transilvania întîlnim şi în operele scriitorilor saşi. Josef Marlin (1824—1849) cîntă suferinţele celor asupriţi şi acordă atenţie poporului romîn în romanul său « Horra ». Anton Kurtz (m. 1849), viitor aghiotant al generalului Bem, are o viziune clară a rolului pe care o justă rezolvare a problemelor sociale îl poate avea în soluţionarea problemei naţionale. Maximilian Moltke (1819—1849), în poezia sa *Transilvania, ţară binecuvîntată*, predică înţelegerea şi conlucrarea între naţionalităţi. Daniel Roth, fiu de meşteşugar, întrevede un stat daco-romîn, care să cuprindă Transilvania, Moldova şi Ţara Romînească.

10. TEATRUL ŞI MUZICA

Printre instituţiile de cultură încurajate de spiritul nou al păturilor înaintate, care-şi va găsi un punct de sprijin într-însa, este şi teatrul. Dezvoltarea sa, însă, pînă în preajma anului revoluţionar 1848, nu se face fără piedici şi fără ameninţări cosmopolite. Primele reprezentaţii teatrale în Ţara Romînească par să dateze dinainte de 1790, cînd teatrul italian găsea admiratori printre domnii fanarioţi din Bucureşti. La începutul veacului următor, trupe germane, ruse şi chiar polone dau reprezentaţii în capitala Moldovei sau a Ţării Romîneşti. În curînd teatrul grec va lua fiinţă, din iniţiativa domniţei Ralu Caragea, care pune să se reprezinte la palat, fragmente de piese (1816), ca să se ajungă, un an mai tîrziu, la formarea unui teatru, cel de la Cişmeaua Roşie din Bucureşti. Traduceri din Alfieri şi Voltaire se vor reprezenta pe scena noului teatru, unde vor juca însă şi trupe străine, piese de Schiller, Klingemann şi Lessing sau opere de Mozart şi Rossini. Teatrul grecesc va cunoaşte o înflorire în preajma mişcării eteriste, cînd piese revoluţionare ca *Brutus* a lui Voltaire stîrnesc entuziasmul zgomotos al tineretului (1820). Declinul culturii greceşti în principate, următor anului 1821, nu aduce, însă, cu sine şi dispariţia teatrului în limbi străine, jucat de trupe venite de peste hotare. După scurgerea celui de-al treilea deceniu al veacului al XIX-lea, cel mai sărac în asemenea manifestări artistice, teatrul jucat de trupe străine va cunoaşte un nou avînt pînă dincolo de 1840, stînjenind uneori dezvoltarea teatrului în limba naţională, susţinut de intelectualitatea progresistă din principate. Nu trebuie totuşi să atribuim un rol pur negativ desfăşurării pe scenele noastre a unor reprezentaţii în alte limbi. Trupele străine aduceau cu ele pe lîngă un repertoriu clasic valoros şi exemplul unei tehnicităţi mai ridicate în arta actorului, care a influenţat în mod pozitiv dezvoltarea tînărului teatru romînesc. Acesta şi-a cunoscut întîia sa manifestare în 1816, la Iaşi, cu piesa *Mirtil şi Hloe*, a lui Asachi, prelucrată după «nemuritorii idilişti Gessner şi Florian». Era un teatru de debutanţi — copii din familii boiereşti — după cum diletanţi — elevii şcolii de la Sf. Sava — vor fi şi cei care joacă, în 1818, la Bucureşti *Avarul* de Molière în tălmăcirea profesorului Erdeli sau — un an mai tîrziu — *Ecuba* în traducerea lui Nănescu. În aceeaşi vreme Iancu Văcărescu îşi începe activitatea sa de traducător, tălmăcind în romîneşte piese patriotice din autori germani obscuri — von Collin, Fr. Ziegler — sau chiar *Britannicus* a lui Racine, pentru întărirea teatrului în limba romînă. E meritul lui Dinicu Golescu de a fi înscris, în 1827, în programul *Societăţii literare*, întemeierea unui teatru romînesc. Prin 1830, Aug. von Kotzebue cu *Ceasul de seară* al său era reprezentat în romîneşte, la Bucureşti, tot de o trupă de amatori. Abia *Societatea filarmonică*, întemeiată în 1833, va depune eforturi pentru pregătirea unor actori profesionişti, înfiinţînd o şcoală de declamaţie şi de muzică. În 1835—1836, apare, tot sub conducerea lui I. Eliade, *Gazeta Teatrului naţional*, care va întreţine interesul pentru mişcarea dramatică în dezvoltare. Frosa Vlasto, Ion Curie, C. Aristia sînt printre primii actori ai şcolii noi, care va reprezenta, la 30 august 1837 piesa *O sărbătoare cîmpenească* a lui Eliade. Măsurile ocîrmuirii, pe de o parte, unele neînţelegeri interne pe de altă parte, minează însă curînd aceste promiţătoare începuturi. În perioada 1836—1845 teatrul muntean în limba naţională cunoaşte o eclipsă. El se va înviora abia ulterior, prin contribuţia însemnată a lui Costache Caragiale, actor şi scriitor de merit. La Iaşi, în 1843, *Serbarea păstorilor moldoveni* a lui Asachi se reprezenta tot cu concursul unei trupe de diletanţi, alături de care apare marele actor de mai tîrziu Matei Millo. În 1836, « Conservatorul filarmonic dramatic » din Iaşi va organiza cursuri de muzică vocală şi declamaţie, cu profesori străini. Primul spectacol dat de elevi va avea în program o prelucrare a lui Asachi după Kotzebue — *Lapeirus* — căreia îi va premerge un prolog al lui Asachi. Tînărul teatru moldovean în limba romînă va cunoaşte însă concurenţa unor trupe străine dintre care cea mai cunoscută este a francezilor Foureaux. Teatrul străin îşi va pierde însă, cu încetul, poziţia dominantă, prin venirea actorului Costachi Caragiale la Iaşi, prin încredinţarea direcţiei Teatrului naţional ieşean celor trei fruntaşi ai culturii din Moldova, M. Kogălniceanu, C. Negruzzi şi Vasile Alecsandri, dar mai ales prin începuturile unei literaturi dramatice originale. Ideile păturilor înaintate pot fi acum comunicate prin limba poporului şi lupta ideologică dusă cu mijloace naţionale. Reprezentaţiile teatrului moldovenesc devin, la mijlocul veacului, adevărate cîmpuri de bătălie între reprezentanţii ocîrmuirii şi publicul entuziasmat de tîlcul satiric al pieselor lui Alecsandri, *Farmazonul de la Hîrlău* (1840) şi *Iorgu de la Sadagura* (1844). Autoritatea de stat nu întîrzia de altfel să ia măsuri represive, împotriva lui Alecu Russo bunăoară, autor al unor comedii satirice ca *Băcălia ambiţioasă* şi *Jicnicerul Vadră*, socotite primejdioase pentru ordinea publică. Autorul lor va fi surghiunit la Soveja, iar actorii care l-au jucat — N. Teodoru, Teodor Teodorini, N. Luchian — la Caşin. Ultimii ani dinaintea anului revoluţionar 1848, vor cunoaşte, tot în Moldova, deschiderea Teatrului Mare la Copou (Iaşi), cu Matei Millo regizor şi cu Luchian printre actori. Acum se vor juca comedia lui C. Caragiale *O soaré de mahala* şi *Piatra din casă* (1847) de V. Alecsandri. Soarta teatrului romînesc după adversităţile pe care le biruise era asigurată.

În Transilvania s-a jucat sporadic teatru şi înainte de 1780. El se organizează mai cu temei în ultimele decade ale veacului al XVIII-lea. Acum, abia, începe să fie preţuit ca un agent de răspîndire a culturii, un cenzor al racilelor sociale şi morale, o şcoală de idei şi sentimente înalte. Aşa l-a apreciat, printre cei dintîi, tipograful Martin Hochmeister, din îndemnul şi cu cheltuiala căruia s-a amenajat la Sibiu, în 1787—1788, o sală de teatru încăpătoare, unde se vor reprezenta piese de Schiller *(Hoţii)* şi de Lessing *(Minna von Barnhelm)*, dar şi de Shakespeare, Molière şi Goethe. Peste patru ani, în 1792, o societate dramatică de caracter stabil se alcătuieşte la Cluj, iar în 1794 încep să se joace piese la Braşov. Cel mai vechi teatru zidit se ridică la Oraviţa (1817), unde joacă actori dintr-un club de diletanţi. În 1821 se inaugurează clădirea teatrului maghiar din Cluj. La Blaj, elevii şcoalelor dau — în 1825 — spectacole în limba latină cu *Aulularia* lui Plaut, izbutind să reprezinte în 1825 şi o pastorală în versuri romîneşti, datorită lui Timotei Cipariu. Pentru a-şi asigura existenţa, actorii trupelor stabile întreprind turnee în oraşele Transilvaniei. În acest chip s-a trezit gustul pentru teatru într-un public din ce în ce mai larg, s-au popularizat creaţii dramatice valoroase şi s-au înmulţit rîndurile susţinătorilor culturii romîneşti. Formaţiile ambulante germano-maghiare au dat reprezentaţii şi la Braşov, unde în 1815 s-a jucat în romîneşte, *Vecinătatea periculoasă* a lui August von Kotzebue. De asemenea, unii dintre romîni frecventau în mod obişnuit teatrul german şi maghiar. Unui ansamblu maghiar se datoreşte reprezentarea la Braşov, prin 1830, a piesei *Pădurea Sibiului*, la sfîrşitul căreia se joacă dansuri romîneşti din Haţeg. O trupă maghiară va trece prin Bucureşti pe la 1840, jucînd *Serbare cîmpenească* a lui I. Eliade, ceea ce va trezi cuvinte de admiraţie din partea *Curierului Romînesc*. O trupă romînească de diletanţi se va alcătui, la Braşov, în 1838, sub conducerea lui Gh. Bariţiu, care a şi scris adaptări teatrale pentru reprezentaţiile ei. În cadrul trupei maghiare a lui I. Farkas, din 1847, joacă şi actorul romîn Vasile Maniu, care trece apoi în Muntenia devenind un înfocat participant la revoluţie.

Evoluţia muzicii în ultimele decade ale secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a celui următor se face în sensul unei diferenţieri tot mai accentuate între cultura muzicală a poporului şi cea a clasei conducătoare. Aceasta din urmă receptează şi forme proprii muzicii apusene cu toate mijloacele de comunicare pe care acestea le implicau. Apar orchestre, fanfare şi coruri; se reprezintă drame lirice şi se execută concerte. Notaţia muzicală modernă ia treptat locul notaţiei psaltice, care, cu vremea, va rămîne proprie muzicii eclesiastice şi — în bună măsură — aşa-ziselor « cîntece de lume », de factură şi provenienţă orientală.

În Ţara Romînească, la curtea lui Alexandru Ipsilanti, o orchestră de tip occidental executa muzică de Haydn. Muzica de operă — franceză, germană şi italiană — va fi tot mai gustată, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, o dată cu reprezentaţiile trupelor străine şi — în aceeaşi vreme — se înfiripează o dramă lirică romînească la care, în Moldova, a contribuit în largă măsură Elena Asachi, soţia scriitorului şi muziciană de talent. Societatea filarmonică din Bucureşti (1833) şi conservatorul filarmonic-dramatic din Iaşi (1836), — de care s-a vorbit mai sus — şi-au adus contribuţia lor la promovarea unei culturi muzicale înaintate în rîndurile intelectualităţii romîneşti din principate. Încă din 1829, slugerul moldovean Teodor Burada alcătuise prima «metodă», în romîneşte, pentru deprinderea muzicii instrumentale şi anume: *Gramatică romînească de note pentru fondamentul chitarei, compusă după cea europenească.*

În sfîrşit evoluţia muzicii corale cunoaşte două etape importante prin organizarea, la Bucureşti, a « Horului cîntăreţilor ştabului oştirii » (1836) şi a « Aşezămîntului corpului cîntăreţilor bisericeşti domneşti de la ,,Curtea Veche" » (1845), iar învăţămîntul muzicii instrumentale cunoaşte un moment remarcabil prin organizarea cursurilor de vioară predate de Franz Ferlendis.

În Transilvania nivelul culturii muzicale e şi mai ridicat. Pe lîngă episcopia catolică din Oradea, unde activează muzicienii Mihail Haydn şi Karl Dittersdorf, orchestre însoţite de coruri execută în bune condiţii oratorii religioase. La Sibiu, în locuinţa baronului Brukenthal se organizează concerte şi serate muzicale, se execută muzică de cameră şi simfonică. Ca şi în Ţara Romînească şi Moldova, muzica începe să cîştige amatori pasionaţi în rîndurile claselor înstărite, care o asociază petrecerilor însoţite de dansuri venite din Europa apuseană şi centrală. În sfîrşit, în Transilvania încep să se ivească, încă înainte de sfîrşitul secolului al XVIII-lea, aşa-zisele *collegia musica*, societăţi corale alcătuite din elevi, în cadrul şcolilor de învăţămînt mediu sau superior.

Un aspect vrednic de însemnat în cadrul preocupărilor pentru muzica naţională în acest răstimp îl constituie interesul crescînd pentru culegerea de folclor muzical. Încă din a opta decadă a secolului al XVIII-lea, Fr. J. Sulzer culegea cîteva dansuri şi cîntece romîneşti, melodiile fiind transcrise şi apoi publicate în notaţie modernă [1]. Eftimie Murgu e cel dintîi romîn care publică în aceeaşi notaţie modernă, trei dansuri romîneşti şi două arii păstoreşti [2].

În epoca regulamentară, muzicienii străini încep să acorde atenţie melodiilor populare romîneşti — dar şi « cîntecelor de lume » orăşeneşti —, publicînd în limba franceză, cîte un mănunchi de « cîntece şi dansuri » — ca Fr. Rouschitzki (1834) — sau « melodii romîneşti » — ca I. A. Wachmann probabil înainte de 1848 [3]. Sîntem, de altfel, într-o vreme în care artişti străini care cercetează Moldova sau Ţara Romînească, descoperă cu încîntare muzica populară şi lăutărească romînească şi o prelucrează sau o folosesc ca motiv de inspiraţie în operele lor originale.

Dintre culegătorii romîni de folclor muzical acela care dă la lumină cele mai bogate culegeri este Anton Pann, care foloseşte, însă, pentru transcrierea melodiilor notaţia psaltică. În *Calendarele* sale sau în *Versuri muziceşti* (1830), găsim numai primele roade ale activităţii de culegător a lui Pann, care ne va da cele mai interesante culegeri, începînd cu *Spitalul amorului* (1850). Ca folclorist muzical, Pann nu va fi totuşi în măsură să deosebească şi să pună în lumină adevăratul cîntec al poporului de mulţimea de cîntece lăutăreşti, de « cîntecèle » teatrale sau de cîntece de lume sau « soţietate », atît de gustate pe vremea sa.

11. ARTELE PLASTICE

Noile orizonturi politice şi culturale, ca şi noile aspiraţii sociale, provoacă o deplasare definitivă a centrului de greutate artistic de la arta eclesiastică la cea profană. Această orientare va trebui să-şi găsească un limbaj artistic propriu şi corespunzător, lucru ce necesită eforturi şi experienţe, în cursul cărora se pun la contribuţie elementele moştenite, nu numai ale artei eclesiastice, dar şi cele populare, şi apoi împrumuturile cele mai variate din tezaurele artistice ale ţărilor vecine. Efervescenţa aceasta se manifestă îndeosebi în arhitectură şi pictură, dar nu mai puţin evidentă va apare şi îndeobşte în cultura materială, în mobilier, în obiectele de podoabă şi mai ales în costumele vremii. În această fază societatea orăşenească va realiza trecerea de la arta şi cultura materială băştinaşă la arta şi cultura materială cu caracter mai universal, burghez-european.

---

[1] Fr. J. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, vol. II, Viena, 1781, pl. I.

[2] În lucrarea sa: *Widerlegung der Abhandlung: Erweis, dass die Wallachen nicht römischer Abkunft sind*, Buda, 1830.

[3] G. Breazul, *Patrium carmen*, Bucureşti, <f. a.>, p. 344 şi 349.

Urbanistica

Esenţială e evoluţia oraşului. Ca toate aglomerările vechi cu case de lemn şi cu mijloace primitive de iluminat şi de stins focul, tîrgurile şi oraşele fuseseră mereu devastate de incendii, iar pe măsura în care aglomerarea din oraşe lua proporţii mai mari, calamitatea aceasta devenea mai frecventă. Ca exemplu cităm catastrofele care s-au abătut în perioada aceasta asupra Bucureştilor: un incendiu din anul 1789 distruge curtea domnească (« Curtea veche ») şi împrejurimile; în 1804 e mistuit de foc întregul cartier negustoresc dintre vechea piaţă Sf. Gheorghe şi Calea Victoriei; noua curte domnească de pe Dealul Spirei cade pradă flăcărilor în 1813 (« Curtea arsă »), iar în 1847 ard 13 mahalale. Pe de o parte se impune deci necesitatea de a înlocui în oraşe arhitectura de lemn cu clădiri din material mai trainic şi mai puţin inflamabil, iar de alta incendiile — la care se mai adaugă şi cutremure şi războaie — oferă ocazii de a reclădi oraşele după principii noi. Astfel se reconstruiesc, după un plan organic, oraşele Galaţi şi Brăila, devastate de războiul din 1829. Îndeobşte însă nici materialele noi, nici modernizarea principiilor urbanistice nu răzbat brusc. Aspectul patriarhal, cu pitorescul determinat de caracterul construcţiilor derivate din casele de la ţară, transplantate la oraş în cadrul unor grădini întinse, se modifică doar treptat prin extinderea succesivă a aglomerării iniţiale a tîrgului, cu dughenele negustorilor şi cu atelierele meşteşugăreşti. Pentru îmbunătăţirea circulaţiei se înlocuiesc, începînd din 1825, vechile pavaje din trunchiuri de copac (« podurile », de ex. Podul Mogoşoaiei = Calea Victoriei, Podul Calicilor = Calea Rahovei, Podul Tîrgului = Calea Moşilor), atestate la Bucureşti încă din veacul al XVI-lea, cu pavaje de piatră. Se creează apoi artere noi — în Bucureşti de pildă Şoseaua Kiselev (1833), care poartă numele unuia dintre principalii promotori ai inovaţiilor urbanistice — şi se delimitează din nou perimetrul oraşului, pentru a asigura posibilitatea unei mai bune organizări.

Arhitectura

Semnificativă e evoluţia locuinţei orăşeneşti. Tipul casei ţărăneşti amplificat se întîlneşte încă în exemple puţine şi cu atît mai preţioase, de pildă în Bucureşti, în Rîmnicu-Vîlcea, în Suceava şi în Botoşani, derivînd fie din tipul clădirii de munte, cu soclul înalt şi masiv adăpostind beciul, fie din tipul scund, lipsit de beci, frecvent în cîmpie.

În regiunea oltenească, casa de munte înrîurise — după cum am văzut — și cula, transformînd-o într-o locuință atrăgătoare, cum sînt culele din Măldărești (din 1790 și din anii următori) și Groșerea (din 1808) și casa din Cartiu, lîngă Tîrgu-Jiu, de la începutul veacului al XIX-lea.

Uneori însă casa orășenească de pe la sfîrșitul veacului al XVIII-lea se îmbogățește prin noi particularități balcanice-turcești, cum e casa Hagi Prodan din Ploiești (pe la 1785), prevăzută cu un cerdac închis (sacnasiul), destinat odihnei în cursul zilei. Unele case fuseseră înzestrate la etaj — după obiceiul turcesc — și cu încăperi în resalit deasupra străzii (camere cu burduf, numite « mușarabie »).

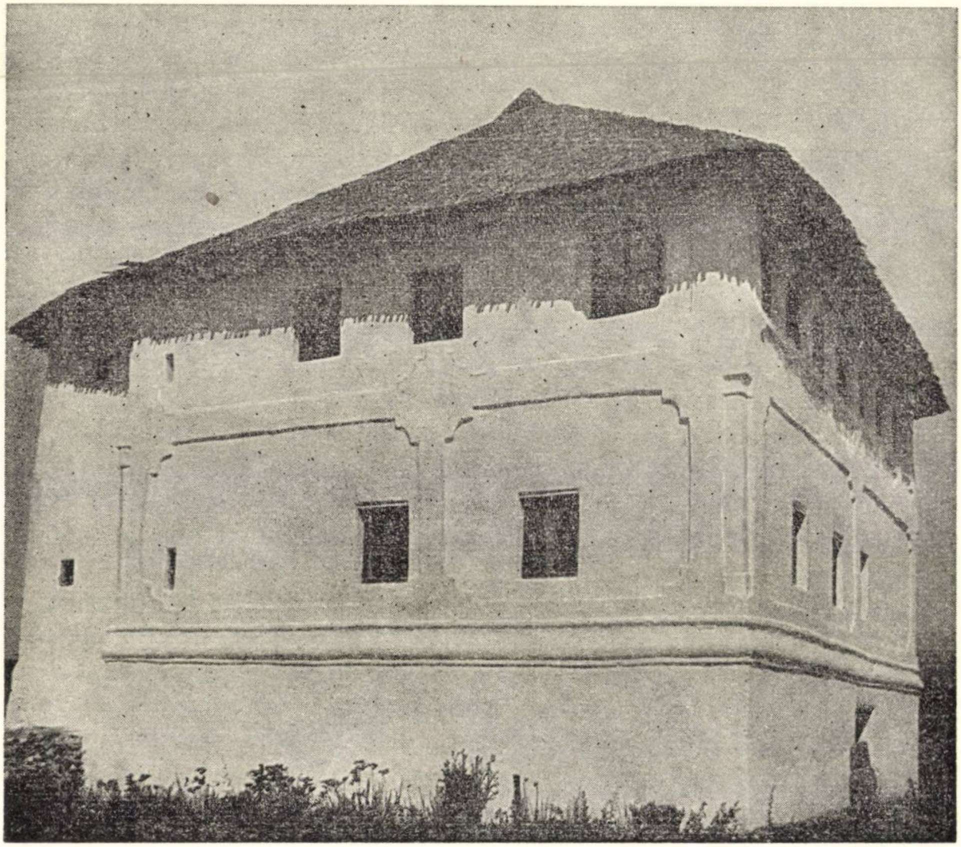

Fig. 199. — Cula de la Măldărești.

Tradițională e arhitectura hanurilor, cu corpuri de clădiri în jurul unei curți centrale, prevăzute cu foișoare la parter și etaj, asemănătoare unei mănăstiri, cum era cunoscutul han al lui Manuc din București, zidit în 1808, al cărui aspect s-a păstrat într-o stampă a lui Michel Bouquet.

În Moldova, barocul apăruse încă în perioada precedentă, iar acum relațiile strînse cu Rusia favorizează răspîndirea lui într-o variantă particulară. De data aceasta barocul influențează şi dispoziția planimetrică, şi astfel biserica din Leţcani (cca 1793) prezintă un plan în formă de patrufoi, iar Sf. Haralambie din Iaşi (1797) are o navă eliptică. Bolțile sînt şi ele de preferință calote turtite. Dar în morfologia plastică a arhitecturii, barocul acesta prezintă detalii (cum sînt lesenele, cornişa, pilaştrii şi porticul cu coloane, cu capiteluri ionice şi pseudodorice) care aparţin deja clasicismului. La biserica Sf. Spiridon din Iaşi (1804—1805) apare apoi şi planul dreptunghiular, permițînd o articulare clară atît a interiorului, cît şi a faţadelor în spiritul clasic propriu-zis, clădirea fiind dominată de o singură cupolă largă şi monumentală, la fel ca şi la catedrala mitropoliei ieşene (1834, restaurată însă în anii 1880—1887), operă a arhitectului rus Sungurov, la realizarea căreia au colaborat şi Gheorghe Asachi şi arhitectul Gustav Freywald. Amintirea acestor nume pune în lumină şi relaţiile caracteristice cărora

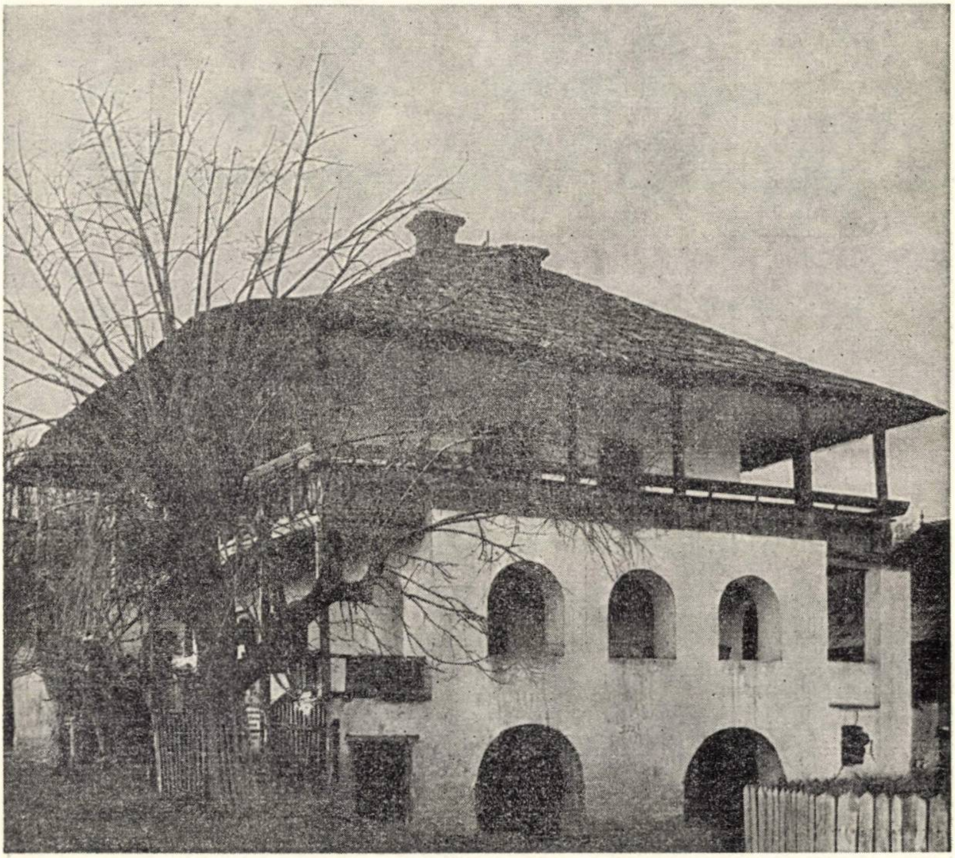

Fig. 200. — Casa din Cartiu (reg. Oltenia).

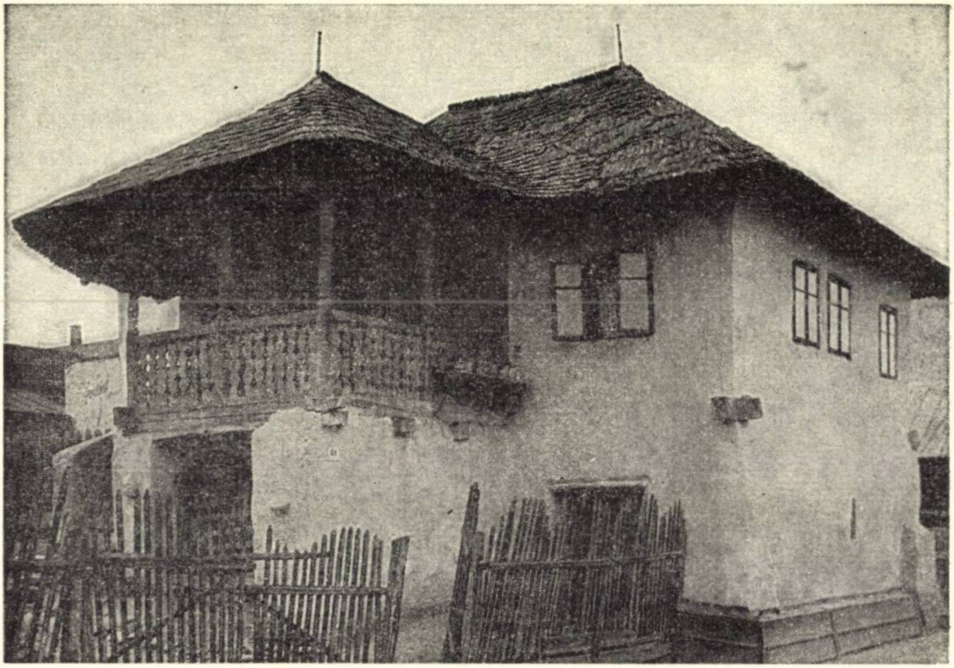

Fig. 201. — Casa lui Anton Pann din R. Vîlcea.

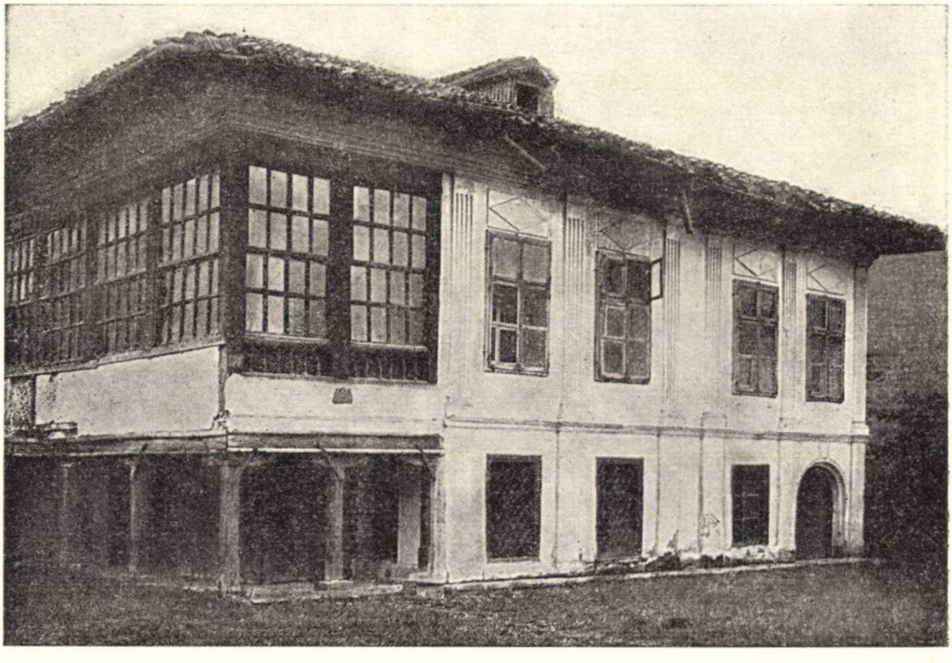

Fig. 202. — Casa Melik din Bucureşti.

îi se datorește împămîntenirea noilor orientări artistice. Uneori, ca în cazul bisericii mănăstirii Frumoasa de lîngă Iași (1836), apar și cupolele ucrainiene, dar în numeroase cazuri acționează încă concepția tradițională moldovenească și se mențin chiar turlele ridicate pe caracteristicul sistem de arcuri (biserica mănăstirii Văratic, 1808, biserica din Ocea, r. Neamț, 1838 etc.).

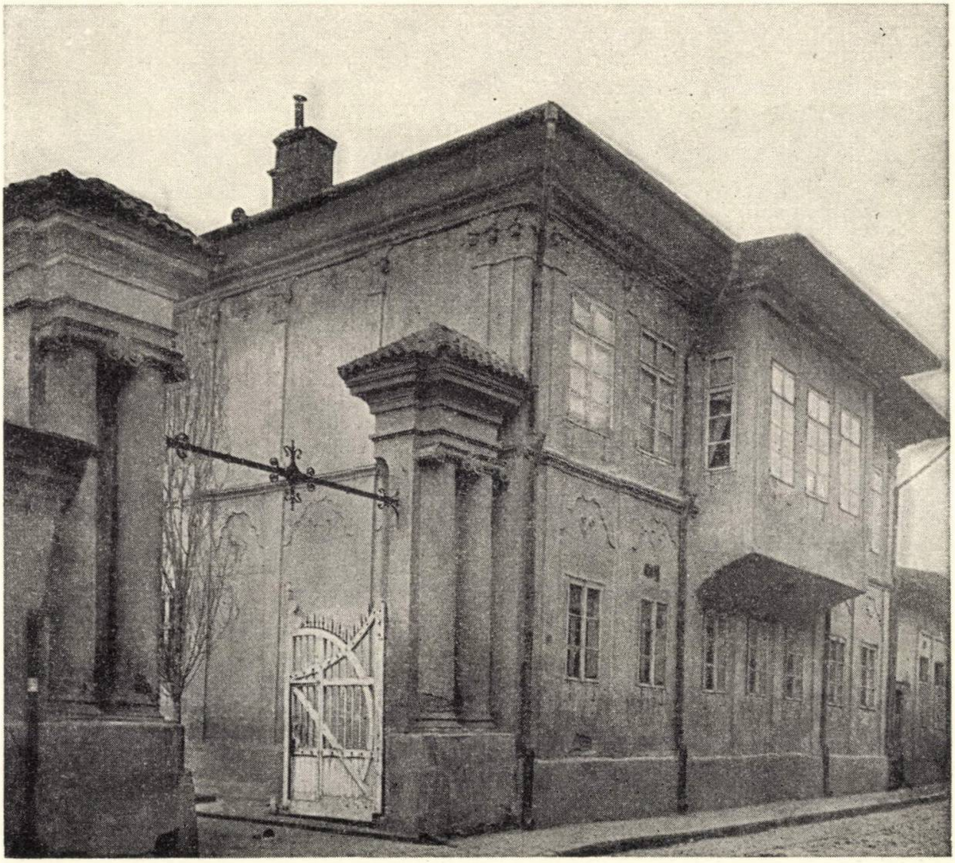

Fig. 203. — Casă veche din București.

Specificul nou pe care îl promovează această arhitectură barocă și clasicistă nu stă numai în înlocuirea morfologiei plastice, ci înainte de toate în dezvoltarea și tratarea unitară a spațiului interior, în opoziție cu sistemul băștinaș adițional, și această nouă concepție despre spațiu cuprinde unul din germenii principali ai evoluției viitoare.

Sub influența clasicismului rusesc se construiesc și o serie de clădiri profane, cum e palatul domnesc din Iași (1806, distrus) și cum se mai văd, tot acolo, unele case cu porticuri și coloane (casa Bașotă, acum Școală medie tehnică), casa domnească de la mănăstirea Frumoasa şi altele). Printre primii arhitecţi moldoveni merită o menţiune profesorul A. Costinescu, autor, între altele, al Arcului Academiei Mihăilene (1841, distrus).

În Ţara Romînească barocul e reprezentat încă şi în perioada aceasta prin elemente tradiţionale brîncoveneşti, rămînînd multă vreme predominante în arhitectura eclesiastică de la ţară. Contactul cu arhitectura apuseană se face abia în faza neo-clasică, împămîntenită mai ales prin arhitecţi francezi. Una din primele clădiri în stilul nou fusese casa lui Dinicu Golescu (1812—1815), intrată în 1837 în patrimoniul domnitorilor, formînd mai tîrziu aripa de sud a vechiului palat regal din Calea Victoriei. Între palatele principale ridicate de protipendada bucureşteană în primele decenii ale veacului al XIX-lea merită o menţiune fosta casă Cesianu şi Filipescu-Vulpe, acum sediul Academiei R.P.R. (mult transformată ulterior), palatul Ştirbei (1837, arh. Sanjouand, elementele de deasupra cornişei fiind adăugate ulterior), în care se adăposteşte acum Muzeul de Artă populară şi îndeosebi frumosul palat de la Colentina-Tei, zidit în 1822 pentru domnitorul Grigore Ghica, caracterizat printr-un motiv de loggie italiană în corpul central, deasupra portalului. Stilul neo-clasic îşi face apoi apariţia şi în arhitectura eclesiastică, la refacerea bisericii Sf. Dumitru (1819) şi apoi în capela de lîngă palatul Ghiculeştilor (biserica Tei), zidită în 1833. Planul prezintă o

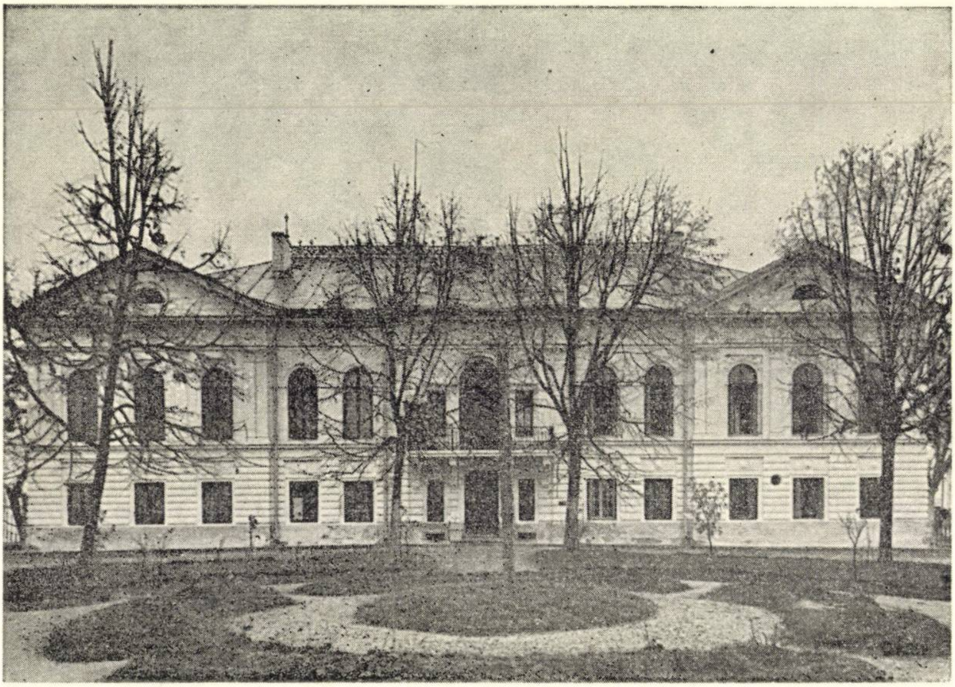

Fig. 204. — Palatul Ghica din Tei (Bucureşti).

formă arhaică barocă, prin dispoziţia eliptică, dar porticul cu coloane pseudodorice susţinînd un fronton triunghiular, ca şi cornişa articulată prin triglife şi metope cu rozete sînt elemente caracteristice clasicismului. Tot în faza aceasta şi chiar în preajma revoluţiei se începe apoi clădirea Teatrului Naţional (1847), distrus în cursul ultimului război.

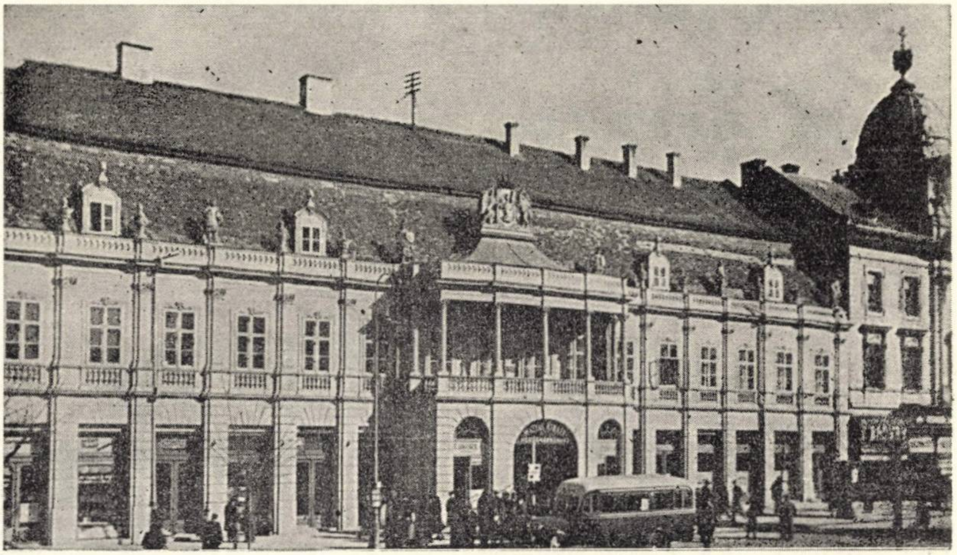

Fig. 205. — Palatul Bánffy din Cluj.

Şi barocul transilvan se contaminase probabil încă pe la mijlocul veacului al XVIII-lea cu particularităţile barocului rusesc, unde turnurile poartă acoperişuri cu bulbi. Transmiterea se făcuse fie prin contact direct cu Ucraina Carpatică, fie pe calea ocolită a Austriei. Multe din turnurile bisericilor de lemn romîneşti — mai ales în regiunile cîmpiei apusene influenţate de centrele orăşeneşti — preferă şi ele acum, în locul acoperişurilor înalte, piramidale sau conice, cele în formă de bulbi.

Pe măsură ce ne apropiem de sfîrşitul veacului al XVIII-lea, formele barocului transilvan devin tot mai sobre. Dacă un arhitect ca Johann Eberhardt Blaumann mai foloseşte resalituri curbe, de pildă în faţadele bisericii ortodoxe (fostă minorită) din Cluj (1780—1784) şi a palatului Bánffy (1773—1785), la biserica romano-catolică din Dumbrăveni, terminată în 1780, se întîlneşte deja articularea mai fermă, care precede clasicismul. Aceeaşi constatare se poate face şi la palatul guvernatorului Samuel von Brukenthal din Sibiu (1778—1785), unde numai articularea oblică a portalului şi arhivoltele turtite ale pasajului din curtea de onoare spre cea de serviciu, susţinute de stîlpi, a căror funcţie e subliniată prin figuri de atlanţi, mai poartă pecetea specifică a barocului. În schimb, la Gherla, unde în 1748 armenii începuseră construcţia unei mari biserici, faţada, isprăvită abia în 1804, e deja o expresie tipică a clasicismului, la fel ca şi faţadele laterale ale catedralei ortodoxe din Oradea (1784—1830). Întoarcerea la formele clasice greceşti făcea parte din programul estetic al luminismului, recomandînd « simplitatea » şi « sinceritatea » elenică (idealul vremii era republica ateniană), în opoziţie cu patosul teatral al barocului. Una din cele mai de seamă realizări în domeniul arhitecturii eclesiastice e catedrala romano-catolică din Satu-Mare (1784—1837), iar în domeniul arhitecturii profane — care fireşte prevalează acum — palatul nou din Mănăstirea, lîngă Dej. E însă semnificativ că în ambianţa palatelor aristocraţiei persistă încă şi în primele decenii ale veacului al XIX-lea o serie de elemente ale barocului tîrziu. Ca exemple clujene pot fi citate casa Teleki (1790—1795), opera arhitectului Joseph Leder, palatul Toldalagi-Korda (1801—1807), zidit de arhitectul Carlo Iusti, sau vechiul teatru (1804—1821), înlocuit acum de Colegiul Universitar, datorit arhitectului Anton Alföldi.

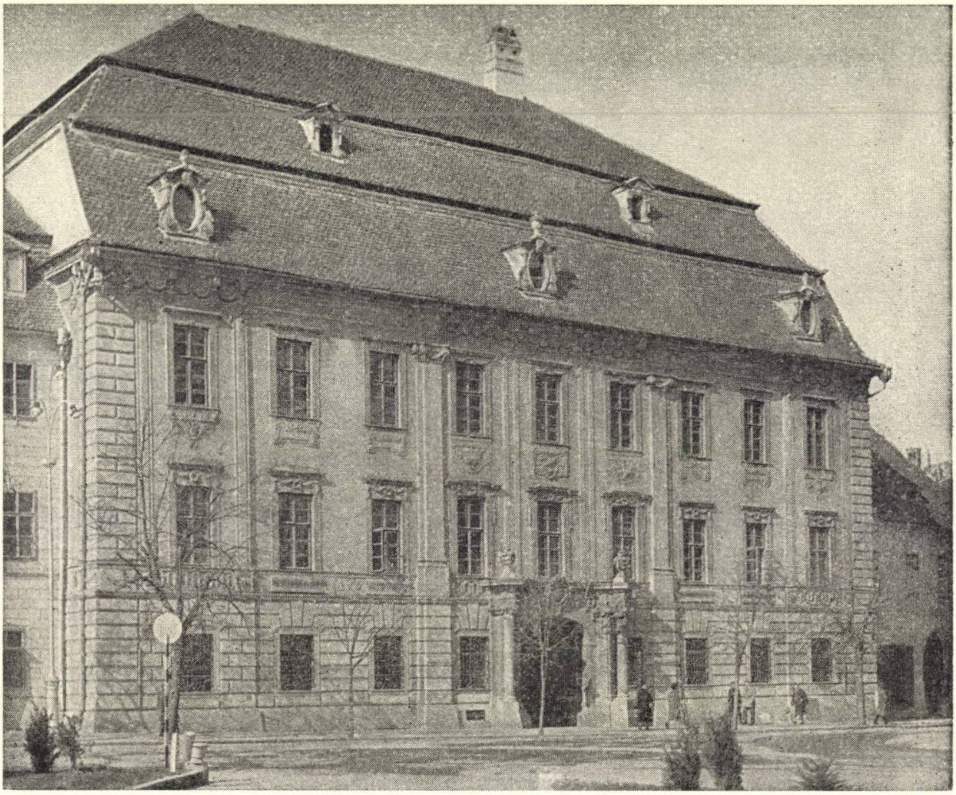

Fig. 206. — Palatul Brukenthal din Sibiu.

Romantismul, expresie artistică a naţionalismului istoricist-burghez — caracterizat prin faptul că în domeniul artelor plastice caută să substituie modelelor antice cele ale propriului trecut național — se mulțumește deocamdată să înlocuiască formele clasiciste cu cele ale Renașterii. E adevărat că stilul Renașterii jucase efectiv un rol important în trecutul artei transilvane, dar noile formulări nu se inspiră din acea moștenire, ci introduc motive ale arhitecturii toscane din veacul al XV-lea, de pildă la actualul palat al Sfatului popular din Cluj (1843—1846), clădit de arhitectul Anton Kagerbauer și înzestrat cu o fațadă desenată de Ioan Böhm.

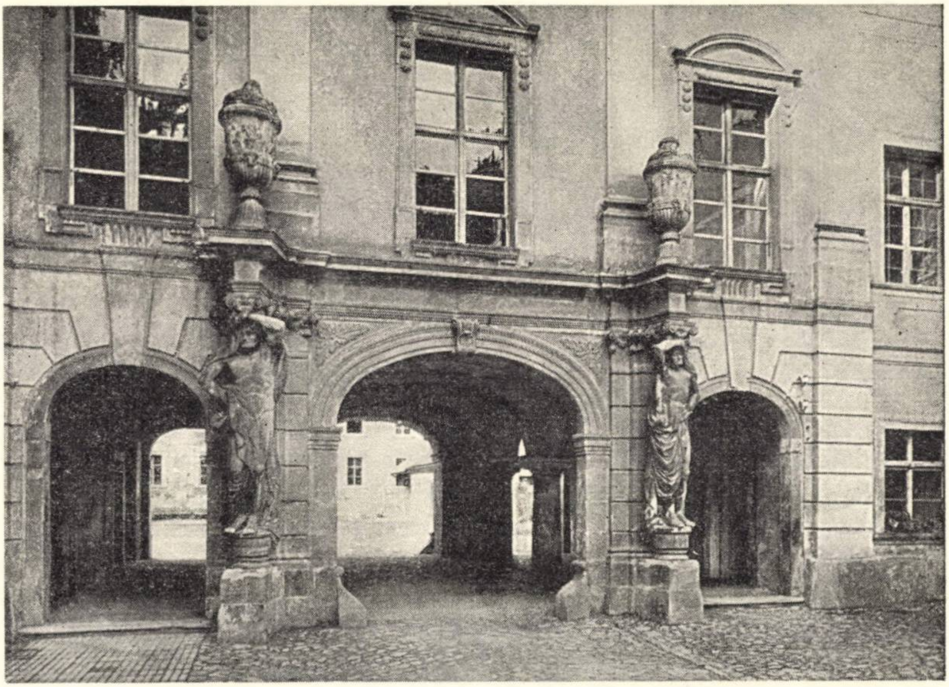

Fig. 207. — Arcadele din curte ale palatului Brukenthal.

Sculptura

Noile curente se resimt în plastica funerară, îndeosebi în cea moldovenească, unde întîlnim lespezi decorate exclusiv într-un stil baroc-rococo tîrziu, cu scoici și cartușe, cum e lespedea lui Grigore Ghica din 1777, iar alteori formele barocului se combină cu cele turcești, împămîntenite mai de mult (lespedea Pulcheriei Balș, 1799). Pe o a treia categorie de lespezi apar trofeele caracteristice clasicismului (arme, steaguri și frunze de laur), de exemplu pe cea a lui Panaitache Moruzi, executată probabil abia către 1800.

Motive decorative baroc tîrziu și clasiciste se întîlnesc și la mobilierul bisericilor din perioada aceasta, mai ales la numeroase sfeșnice de lemn, cum se găsesc acum nu numai în toate bisericile de zid, dar chiar și în bisericile de lemn.

E firesc ca noua orientare artistică să modifice şi atitudinea artei romîneşti faţă de sculptură ca artă monumentală. În cursul perioadelor dominate de îndrumarea bisericii, sculptura fusese exclusă pentru caracterul ei inevitabil mai realist, fiind o artă care operează din principiu cu volume. Familiarizarea cu acest nou limbaj plastic a necesitat însă o perioadă mai lungă de tranziţie pînă la apariţia sculpturii figurative romîneşti. Primele monumente sînt deci în mod necesar încă opere ale străinilor şi nu e întîmplător că deocamdată şi publicul preferă interpretările simbolice şi alegorice celor realiste. Astfel monumentul comemorativ al Regulamentului organic, ridicat în 1834 în Iaşi, la Copou, era un obelisc purtat de patru lei, opera clasicistă a lui Sungurov, în colaborare cu Gheorghe Asachi, ca inginer.

La fel de redus e de altfel şi numărul monumentelor plastice păstrate în Transilvania; unele sculpturi reprezintă tradiţia barocă (portaluri cu cariatide în Sibiu şi cu atlanţi la Gherla), altele clasicismul tardiv austriac, cunoscut sub numele de Biedermeyer. Un exemplu mai de seamă pentru clasicismul austriac e monumentul ridicat în Cluj în amintirea vizitei împărătesei Carolina, un obelisc din anul 1831. Mai frecvente sînt sculpturile funerare, în formă de stele antice, lucrări îndeobşte foarte modeste.

Pictura

Incomparabil mai important e, în schimb, rolul picturii în această perioadă de tranziţie. Chemată încă în cursul veacului al XVIII-lea să contribuie tot mai mult nu numai la decorarea bisericilor şi a palatelor marilor demnitari, ci şi la împodobirea caselor mai modeste ale burgheziei, ea păstrează încă în prima fază caracterul prevalent religios. Numărul iconarilor creşte, iar în 1787 ei se constituie într-o breaslă proprie în Bucureşti. În toată perioada aceasta, sublinierea elementelor mai aderente realităţii se resimte atît din pricina contactului tot mai strîns cu pictura ţărănească, cît şi a influenţelor pe care le absoarbe din arta iconarilor ruşi, care răspîndesc gustul pentru povestiri anecdotice din vieţile sfinţilor, reprezentate în scenele mărunte ce încadrează în mod obişnuit icoanele lor. Astfel pătrunde mişcarea şi chiar modelarea prin gradări fine de umbră şi lumină, în stilul picturii noastre religioase.

Fenomenul acesta se petrece la fel şi în ambianţa romînească din Transilvania. Unul din cei mai de seamă iconari e Ioan Popp Moldovan de Galaţi (1774—1869), descendent al unei familii de ţărani trecuţi la confesiunea greco-catolică şi înnobilaţi, originar din Ţara Făgăraşului, activ mai apoi şi în Secuime şi în Ţara Bîrsei, stabilit pînă la urmă în Braşov, tatăl pictorului Mişu Popp. În ambianţa acestor meşteşugari se observă uneori o rustificare a formelor, uşor explicabilă prin faptul că majoritatea iconarilor erau ei înşişi ţărani, iar alteori un contact cu arta barocă — unii, cum e tocmai iconarul pomenit, au lucrat şi pentru biserici catolice — o artă în care tematica mistică-religioasă era interpretată prin elemente tratate plastic şi dinamic. Astfel concepţiile estetice şi tiparele moştenite se înlocuiesc tot mai mult cu forme noi, pe care aceşti zugravi umili le experimentează deocamdată empiric. Participarea iconarilor la aspiraţiile sociale şi politice ale ţărănimii se manifestă adeseori chiar în veşmîntul temelor religioase. Alături de scenele iadului din Judecata din urmă, temă în care ura ţărănimii împotriva asupritorilor îşi găsise încă de mult o formulare satirică, înfăţişîndu-i pe nobili şi pe slujbaşii lor chinuiţi de diavoli, apar reprezentări ale ctitorilor şi uneori şi ale sfinţilor în straie ţărăneşti (de pildă sf. Nestor), în timp ce potrivnicii învinşi (de pildă uriaşul Lie) poartă costumul stăpînilor feudali.

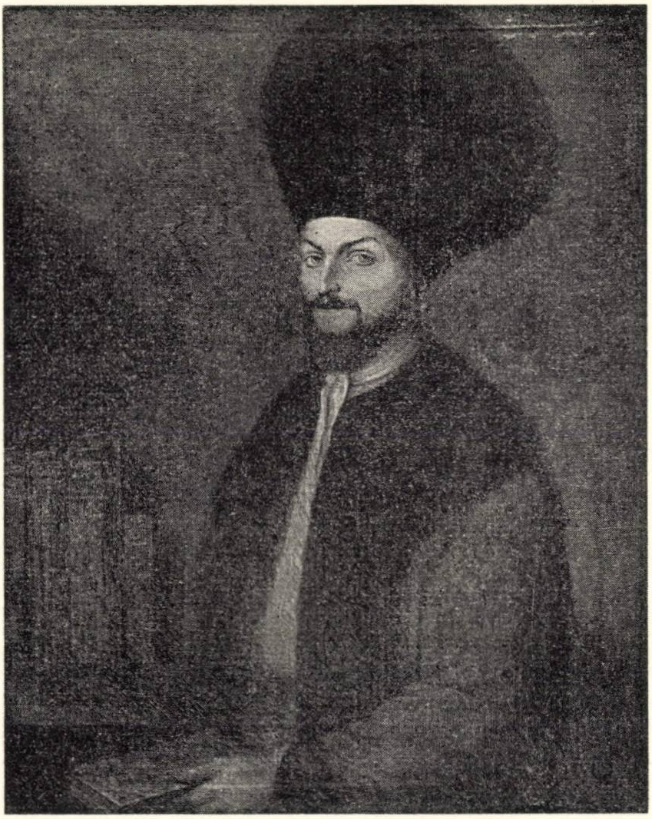

Fig. 208. — Portretul pravilistului Donici, de Ion Balomir.

Tot în ambianţa acestei arte ţărăneşti se răspîndesc acum şi subiecte profane prin gravurile în lemn (xilografii) sau prin icoanele pe sticlă, opere de un caracter naiv-popular, cum sînt xilografiile executate de Gheorghe Pop ilustrînd Alexandria (1798).

Boierii şi proaspăta burghezie îşi împodobesc acum locuinţa nu numai cu icoane, dar şi cu portrete ale membrilor familiei. Interesul pentru om ca individ, pentru valoarea şi importanţa sa, exaltate de învăţăturile luministe, generează şi necesitatea de a-l reprezenta. O astfel de încercare ne oferă tabloul lui Grigore Zugravul, care în 1789 îl înfăţişează pe Nicolae Mavrogheni înconjurat nu numai de sfinţi, dar şi de curtea sa şi de oştiri. O formulare mai adecvată, în ambianţa curţii, ilustrînd suirea pe tron a aceluiaşi domnitor, ne întîmpină în copia unui tablou pierdut, executat de primul staroste al breslei « zugravilor de subţire » din Bucureşti, a veneţianului Iordache (recte Giorgio) Venier. Portretul devine curînd un obiect de podoabă indispensabil în orice locuinţă cu oarecare pretenţii. Nicolae Polcovnicul, un iconar, ne-a lăsat, pe lîngă un autoportret, şi un portret al soţiei cu copilul, lucrări executate pe la 1800. Un alt contemporan, Eustaţiu Altini (cca 1780—1815), studiază chiar pictura la Academia de artă din Viena. Relaţiile strînse ale societăţii din Ţara Romînească cu oraşele din sudul Transilvaniei favorizează această evoluţie şi orientarea ei spre Viena, unde îşi începuse studiile de inginerie, arhitectură şi pictură şi tînărul Gheorghe Asachi (1788—

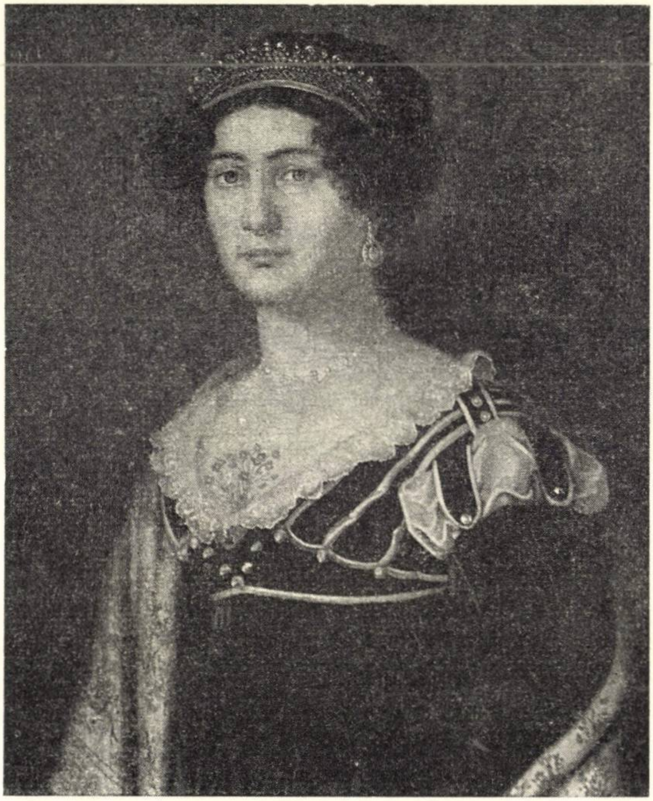

Fig. 209. — Portret de femeie de Eustatie Altini.

1869), care va petrece apoi cîtva timp în Roma. Întors la Iași, el va introduce chiar în școală studiul desenului după natură (1813) și va organiza un mic muzeu de artă cu opere apusene, precursor al pinacotecii ieșene întemeiată în 1846.

În Banat și Transilvania, primele centre în care se dezvoltă pictura sînt Timișoara și Sibiul, ambele dependente de școala vieneză, care dobîndise aci un rol conducător încă din faza precedentă. Michael Wagner se stabilise în Timișoara încă în 1765. Anton Steinwald își face apariția în Sibiu ceva mai tîrziu, iar Franz Adam Neuhauser e chemat aci ca profesor de desen în 1783. Pentru perioada aceasta de intensificare a legăturilor culturale și artistice cu Apusul și de afirmare a interesului pentru arta profană, e caracteristic că și în ambianța săsească și maghiară se simte necesitatea unei oarecare educații artistice, deocamdată ca învățămînt al desenului. Alt factor educativ hotărîtor devine apoi galeria de tablouri a guvernatorului Samuel Brukenthal, organizată în anii 1787—1789 cu un prim fond de picturi achiziționate în Viena, instalat în palatul din Sibiu,

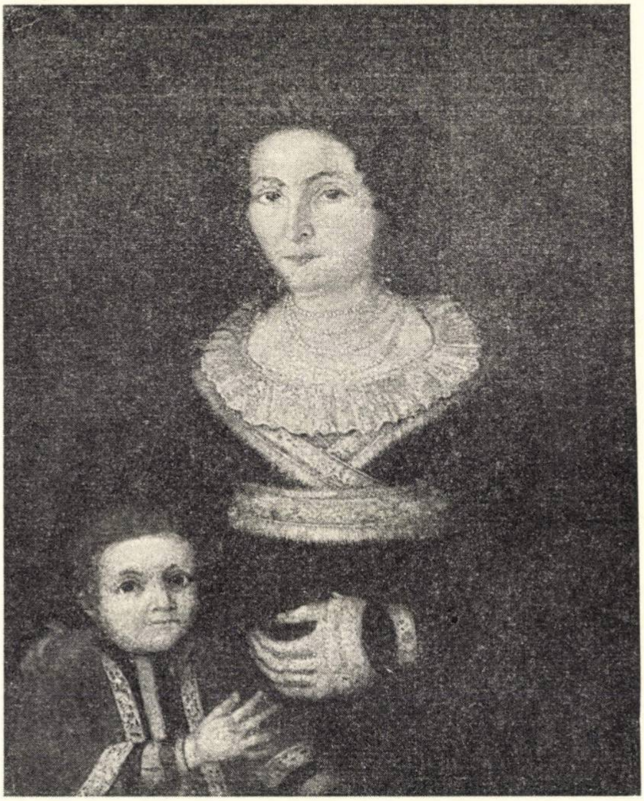

Fig. 210. — Portrete de Nicolae Polcovnicul.

bază a muzeului viitor. În jurul acestui nucleu activează portretistul sibian Johann Martin Stock (1742—1800) şi de faima acestui centru e atras pentru scurtă vreme şi portretistul timişorean Anselm Wagner (1766—1806). Uneori interesul strîmt pentru portretul strict familiar e depăşit, şi artiştii fixează pentru contemporani şi posteritate imagini din actualitatea politică, cum sînt portretele în ulei ale lui Horea, Cloşca şi Crişan din Muzeul Brukenthal (atribuite uneori lui I. M. Stock sau A. Steinwald). Portrete în pastel ale lui Horea şi Cloşca a executat şi tînărul Sigismund Koréh (1761—1793) din Aiud (Muzeul r. din Aiud).

Din generaţia mai tînără sibiană fac parte fiii lui Neuhauser: Franz (1763—1836) şi Gottfried (1772—1836 ?), ultimul stabilit în 1806 la Cluj, tot în calitate de profesor de desen. Lui Franz Neuhauser îi datorăm primele încercări de peisaj, aglomerări naive de amănunte, interesante ca documente cînd e vorba de vederea unui oraş (vederi ale Sibiului, a pieţii din Sibiu etc.), dar lipsite încă de încercarea de a realiza o compoziţie organică, văzută în atmosferă. Activitatea lui Franz Neuhauser e însă importantă şi sub aspectul graficii şi al litografiei, destinate unui public mult mai larg. Între gravurile sale se numără iarăşi portretele lui Horea, Cloşca şi Crişan, dovadă limpede despre ecoul şi interesul stîrnit de aceşti răsculaţi. În ambianţa sibiană se formează şi primii pictori maghiari, cum e Nicolae Barabás (1810—1896), care îşi va completa studiile la Viena şi va petrece apoi cîţiva ani în Bucureşti.

În aceste făgaşe va evolua şi pictura romînească din Banat şi din Transilvania. Între primii meşteri cităm pe lugojanul Constantin Daniel (1798—1873) format mai întîi la Timişoara, apoi în cursul unei călătorii prin Italia, activ mai tîrziu în Banatul sîrbesc, Mihail Velceleanu (1810 ?—1873), cu studii la München, braşoveanul Constantin Lecca (1807—1887), stabilit — după studii la Budapesta, probabil şi la Viena şi Roma — în Craiova şi Bucureşti, Carol Popp de Szathmáry (1812—1888), descendent dintr-o familie romînească, maghiarizată, cu studii la Budapesta, Viena, Roma şi Paris, un călător intrepid prin Orient, devenit pînă la urmă bucureştean. Daniel, Velceleanu şi mai ales Lecca au executat încă prevalent pictură religioasă, înlocuind însă în mod conştient şi intenţionat morfologia tradiţională cu cea clasicistă şi e semnificativ că acum şi autorităţile eclesiastice şi parohienii sînt de acord în a aprecia noile tendinţe şi a deprecia, în schimb, pictura veche, pe care o găsesc lipsită de viaţă şi de putere de expresie. Cel mai dotat e Szathmáry, un acvarelist iscusit, un reprezentant tipic al romantismului, interesat ca atare şi pentru aspectele artistice ale trecutului, cercetînd şi publicînd chiar printre primii monumente medievale transilvane. Într-un sens înrudit promovase şi Asachi genul naţional-istoric, numărîndu-se astfel şi el printre primii îndrumători ai curentului romantic de la noi.

Acest curent nou urmăreşte totodată şi educarea cercurilor orăşeneşti mai largi, punîndu-şi probleme extrem de complexe. Nu e vorba numai de crearea

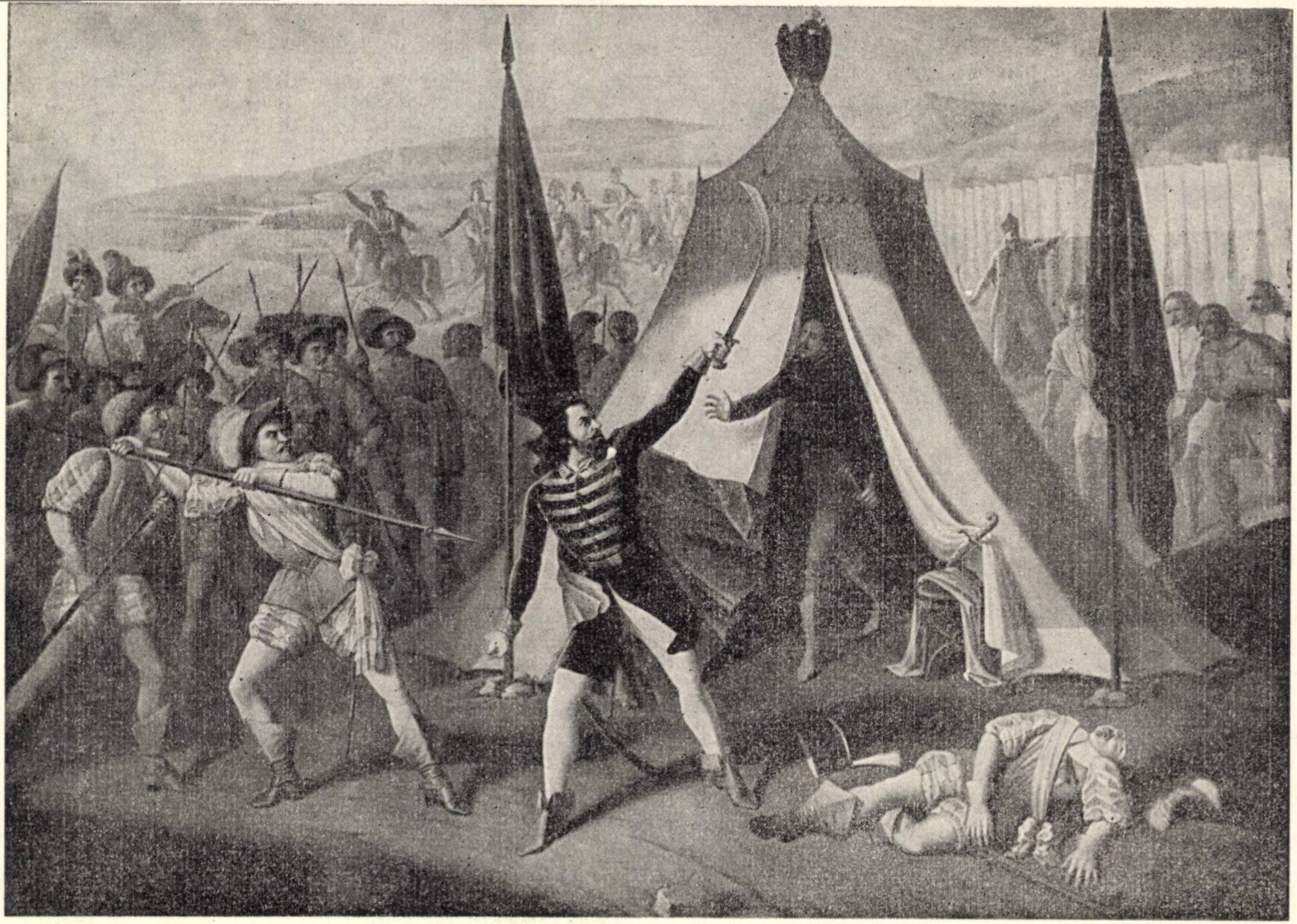

Fig. 211. – *Uciderea lui Mihai Viteazul*. Tablou de C. Lecca.

unor tablouri cu conținut istoric și politic, ci și de răspîndirea acestor imagini. Alături de profesori de desen și pictură, se caută acum și meșteri pricepuți în tehnica litografiei și se scriu primele manuale pentru arhitectură și pictură. E limpede că toate dezideratele acestea nu au putut fi rezolvate numai cu forțe proprii și astfel s-a încurajat un nou aflux de meșteri străini. Printre primii e Mihail Toepler, care vine curînd după 1800 la București, lucrînd în treacăt și în Iași, iar printre pictorii din generația următoare merită o mențiune deosebită croatul Carol Valștain (recte Valla), format la Brașov și la Viena, activ mai tîrziu în Craiova (1817—1829), apoi ca profesor de desen la colegiul Sf. Sava din București (1830—1848), unde organizează și primul muzeu (1837). La Iași își găsește un refugiu politic cărvunarul Niccolò Livaditti (1832), triestin ca și Giovanni Schiavoni, acesta din urmă funcționînd și ca profesor în clasa de pictură a Academiei Mihăilene, întemeiată în 1835. Toți pictorii aceștia sînt mai ales portretiști și unul din cei mai de seamă e G. Schiavoni. Primii portretiști încercaseră să rețină doar caracterele fizice particulare, acum apare treptat și înțelegerea pentru expresie și pentru atmosfera care se țese în jurul personajului.

Alături de acești meșteri imigrați, mai amintim pe cehul Anton Chladek, stabilit în București (1835), în atelierul căruia va intra ca ucenic Nicolae Grigorescu. Toate aceste nume ilustrează o mișcare neobișnuită, provocată nu numai de necesitatea adaptării la o nouă viață artistică, ci și de formarea unui public care preferă pictura profană în interpretarea mai îndrăzneață a străinilor. Așa se explică cum însuși guvernul găsește cu cale să înlesnească plecarea cîtorva tineri artiști în străinătate pentru a se desăvîrși în meșteșugul picturii.

Printre primii bursieri a căror activitate artistică principală se desfășoară încă în anii din preajma revoluției, amintim pe musceleanul Ioan D. Negulici (1812—1851), pe bucureșteanul Barbu Iscovescu (1816—1854) și pe moldoveanul Gheorghe Lemeni (1813—1848). Primul pleacă în 1834 la Paris, al doilea în 1835 la Viena, iar ultimul în 1838 la München. Deși au de luptat cu nenumărate greutăți materiale și cu privațiuni care îi răpun pe toți înainte de vreme, opera lor constituie începutul picturii romînești moderne, de formație academică. Toți sînt în prima linie portretiști și Negulici e fără îndoială cel care aprofundează mai mult caracterul personajelor sale și tot în opera lui Negulici, ca și în cea a lui Iscovescu, întîlnim și primele studii de peisaj după natură. E semnificativ că acești reprezentanți ai noii picturi romînești, îndeosebi Negulici și Iscovescu, cărora li se alătură și budapestanul Constantin Rosenthal (1820—1851), venit la București în 1842 și naturalizat cetățean romîn, participă încă din anii de studii la pregătirea și la organizarea mișcării care va duce la revoluția din 1848. În pregătirea acesteia, în crearea atmosferei național-culturale, îi revine un rol de seamă și lui Constantin Lecca, a cărui activitate artistică era dublată și de aceea a unui publicist.

12. MANIFESTĂRILE PLASTICE ALE ARTEI POPULARE

Condiţiile istorice de dezvoltare a artei populare romîneşti

Arta populară romînească s-a elaborat în procesul de formare a poporului romîn, încheiat în veacul al X-lea. Constituirea, ca şi întregul proces de dezvoltare a artei populare romîneşti, sînt determinate de-a lungul epocii feudale de condiţiile economice şi sociale proprii ţării noastre. Datorită acestora, creaţiile plastice populare au dobîndit trăsături individuale, care în ansamblu dau originalitate artei noastre şi o deosebesc de arta minorităţilor conlocuitoare sau a popoarelor învecinate. Unitatea în varietate, trăsătura esenţială a artei romîneşti, este rezultată din condiţiile proprii de constituire a poporului nostru. Unitatea remarcabilă a artei populare se datoreşte desigur dezvoltării ei pe fondul străvechi dac, comun întregului teritoriu al ţării, cît şi continuităţii neîntrerupte a aceleiaşi populaţii în cadrul acestui teritoriu. În acest substrat îndepărtat, coborînd pînă în vremurile străvechi, trebuie căutate izvoarele comune ale artei populare, aşa cum o cunoaştem din sec. XVIII—XIX. Geometrismul, trăsătura cea mai caracteristică a artei noastre populare, îşi are rădăcinile în cultura cucuteniană şi în aceea a tracilor. Moştenirile daco-romane se recunosc de îndată în forma locuinţei, în componenţa de bază a costumului, în formele principale şi ornamentaţia ceramicii, comune de asemeni întregului teritoriu al ţării noastre. În epoca migraţiilor şi în feudalism, peste acest fond străvechi se altoieşte o gamă bogată de elemente datorită mai ales contactului cu slavii şi legăturii cu cultura bizantină şi orientală.

Pe cînd arta clasei dominante s-a diferenţiat potrivit hotarelor politice ale celor trei ţări romîne, arta populară a rămas unitară, dar a cîştigat în diversitate şi bogăţie, datorită condiţiilor economice şi sociale locale. De aceea nu se poate vorbi de o artă populară a Transilvaniei, a Ţării Romîneşti sau a Moldovei, ci de una a Bihariei, Maramureşului, Haţegului, Făgăraşului, Sibiului, Vrancii etc. Aceste zone sînt cele mai precis conturate şi cele mai rezistente, faţă de noile condiţii de organizare socială şi politică a vieţii feudale propriu-zise. Ele păstrează totodată şi cele mai curate forme ale artei tradiţionale. În zonele supuse într-o etapă timpurie migraţiilor, iar mai tîrziu incursiunilor de jaf tătăreşti şi turceşti, aşa cum este o mare parte din cîmpia Dunării şi zona de stepă a Moldovei, arta populară nu s-a dezvoltat tot atît de armonios şi complex. Unele condiţii istorice au contribuit în evul mediu la menţinerea şi întărirea legăturii fireşti între elementele alcătuitoare ale poporului romîn. Astfel sînt relaţiile economice stabilite prin vechile căi de acces ale Carpaţilor, ca şi transhumanţa păstorească. Ele au contribuit la schimbul cultural permanent între regiuni, care n-a făcut decît să întreţină această străveche unitate. De aceea constatăm nenumăratele elemente comune, între arta zonelor de la sud şi nord de Carpaţi, care în genere corespund şi fostelor «ţări» din feudalismul timpuriu. Astfel există o comunitate artistică între arta din depresiunea gorjană şi Haţeg, între Vîlcea şi Mărginimea Sibiului, Argeş şi Ţara Oltului, Muscel şi Ţara Bîrsei, Vrancea, Cîmpulungul Moldovenesc şi Maramureş etc.

În afară de aceşti factori esenţiali care au determinat caracterele de bază ale artei populare romîneşti, unele cauze locale, mai limitate şi mai recente, au contribuit de asemeni la îmbogăţirea ei. Contactul dintre sat şi oraş, ca şi dintre sat şi mediul artistic al curţilor şi mănăstirilor, a îmbogăţit, mai ales în Moldova, repertoriul ornamental al artei populare, fără a-i modifica fondul originar. Suprapunerea între unele zone a unor populaţii eterogene avînd propria lor artă, şi contactul cu ele, au determinat de asemeni pătrunderea în costum şi ornamentaţie a unor elemente, în genere secundare. Astfel de interferenţe s-au petrecut mai ales în Transilvania între romîni, saşi şi maghiari. În alte zone, arta romînească a imprimat caracterul ei artei unor populaţii stabilite printre romîni. De pildă, ceangăii din vestul Moldovei au adoptat în întregime portul moldovenesc, întocmai ca şi huţulii din nord. Şi unii şi ceilalţi, împrumutînd costumul moldovenesc, şi-au imprimat caracterul lor etnic numai în colorit şi în unele mici detalii, care deosebesc totuşi portul lor de acela al romînilor. Anumite variante ale artei populare se datoresc şi altor cauze, legate direct de viaţa zilnică a ţăranului. De pildă, aspectul costumului este condiţionat de anotimpuri, de vîrstă şi de caracterul lui festiv.

Domeniul artei populare romîneşti şi caracterul ei

Condiţionate de materia primă şi de îndeletnicirile de bază ale poporului nostru — agricultura şi creşterea vitelor — unele genuri de artă populară s-au dezvoltat pe scară mult mai largă în raport cu altele. Pădurile, păşunile şi plantele textile au determinat înflorirea artei lemnului şi a ţesutului, pe cînd piatra şi metalele au fost cu totul nereprezentative în ansamblul artei romîneşti. Arta metalului turnat apare numai în acele zone, care se găsesc în vecinătatea imediată a unor exploatări miniere, sub forma podoabelor, în zona Pădurenilor, sau a aplicaţiilor pe obiectele de lemn, în munţii Apuseni şi nordul Moldovei. Piatra se lucrează foarte rar şi atunci în stilul crestăturilor în lemn. În contrast cu acestea, arta lemnului, a ţesăturilor, cusăturilor şi ceramicii, oferă un domeniu deosebit de bogat şi de variat.

Meşteşugul artistic al construcţiilor, împreună cu acela al crestăturilor s-au dezvoltat mai ales în zona muntoasă şi deluroasă a ţării; dar diversitatea arhitectonică a construcţiilor ţărăneşti — locuinţe şi biserici — nu este numai de ordin regional, ci ea continuă să se adîncească chiar în limitele aceleiaşi regiuni, pînă la subtipuri, pe grupe de sate înşirate de-a lungul unei văi. Această varietate în care casa evoluează de la încăperea unică a focului, către locuinţele cu 3—4 camere, este determinată fie de condiţiile economice locale, fie de adîncirea diferenţelor sociale, care-şi găsesc expresia în mărirea proporţiilor, în apariţia unor elemente constructive noi şi în bogăţia ornamentaţiei. Cele mai reprezentative creaţii în acest domeniu, se păstrează în nordul Olteniei, în Vrancea, Maramureş, Hunedoara etc.

În dependenţă directă de casă, s-a constituit interiorul ţărănesc, alcătuind un ansamblu organizat, după anume reguli precise, rezultat al unei îndelungate tradiţii de popor sedentar. Interiorul ţărănesc cuprinde în componenţa sa toate celelalte genuri de creaţie artistică, legate printr-o unitate de stil care reflectă aceleaşi condiţii de viaţă, în care el s-a dezvoltat, impunînd o concepţie unitară şi complexă. Mobilierul simplu este redus la cîteva obiecte esenţiale, integrate organic arhitecturii casei. Obiectele de mobilier, ca şi acelea mărunte de uz casnic, întocmai ca şi unele elemente ale construcţiei (stîlpii, cadrele uşilor şi ferestrelor etc.), poartă toate aceeaşi decoraţie de caracter geometric, crestată cu dalta şi cuţitul. În cadrul interiorului romînesc, textilele ocupă un loc principal, dîndu-i căldură şi lumină. Rolul decorativ al ţesăturilor de azi, bogat ornamentate şi viu colorate, a avut la origine un sens practic, ţesăturile groase de lînă înlocuind scoarţa de copac sau muşchiul, cu care oamenii îşi acopereau pereţii de bîrne ai locuinţelor, pentru ca să le fie mai cald. În decoraţia încăperilor, ţesăturile de lînă sînt desigur cele mai vechi, avînd acest scop utilitar imediat, pe cînd acelea de cînepă sau de bumbac, sub forma ştergarelor, a feţelor de pernă etc. sînt cu mult mai recente. Arta ţesăturilor, împreună cu aceea a cusăturilor s-au dezvoltat deopotrivă în legătură cu îmbrăcămintea. Fără îndoială că aceste două genuri sînt cele mai reprezentative pentru arta noastră populară, dîndu-i o valoare şi originalitate unică. Două sînt însuşirile esenţiale care ridică aceste arte la treapta desăvîrşirii: varietatea şi perfecţiunea tehnicii, îmbinate cu valoarea decorativă a ornamentaţiei şi a coloritului. Preocuparea cu totul specială de a înfrumuseţa obiectele de îmbrăcăminte, mai ales cămaşa, cu o bogată ornamentaţie realizată cu acul a dus la crearea celor mai reprezentative realizări ale artei populare romîneşti. În acest domeniu, Transilvania se deosebeşte de celelalte două provincii istorice romîneşti prin caracterul arhaic al tehnicii şi al concepţiei ornamentale. La sud şi est de Carpaţi, broderia costumului are în schimb însuşiri de rafinament şi bogăţie în tematică, colorit şi motive, care vădesc influenţa broderiei dezvoltate, în tot cursul evului mediu, în atelierele de curte şi în mănăstiri.

Un gen străvechi de artă, legat de asemeni de nevoile zilnice, este olăria, manifestată bogat şi în cursul evului mediu. Ca şi arhitectura şi textilele, olăria romînească oferă aspecte variate ca forme, dar mai ales ca ornamentaţie. Varietatea rezultă din evoluţia istorică a ceramicii, deoarece constatăm coexistenţa unor forme şi procedee tehnice străvechi, dace, în partea de est a ţării, alături de acelea romane şi bizantine, în spaţiul carpato-dunărean şi sud-vestul Transilvaniei. Funcţiunea deosebită a olăriei, atît în viaţa zilnică, cît şi într-unele împrejurări speciale — sărbători şi ceremonii — imprimă de asemeni o diferenţă în ornamentaţia ei. Tehnica smalţului a cuprins treptat cea mai mare parte a domeniului olăriei populare, dînd naştere renumitei olării olteneşti de la Hurez şi Oboga, aceleia de la Argeş, Vama, Rădăuţi etc.

Pictura deţine un loc mai restrîns, dezvoltîndu-se mai ales în legătură cu împodobirea interioară a bisericilor, a icoanelor de lemn şi de sticlă şi a troiţelor. Ea este strîns legată de pictura atelierelor specializate de zugravi şi iconari. Din tot grupul de picturi populare bisericeşti, cea mai interesantă este aceea a monumentelor din Maramureş şi din munţii Apuseni, care prin conţinutul ei dovedeşte stăruinţa unei tradiţii culturale cu mult mai vechi. Pictura de caracter laic, înfrumuseţînd obiectele de mobilier, apare tîrziu aproape exclusiv în Transilvania şi în Banat, sub influenţa artei populare săseşti. Un domeniu aparte, legat de pictură ca tehnică, dar ca ornamentaţie mai mult de ceramică şi de cusături, este arta oului încondeiat, care are un repertoriu de motive străvechi.

O ultimă manifestare a artei populare, de origine mult mai recentă, este xilogravura. Legată de răspîndirea slovei scrise în mediul ţărănesc, ea s-a dezvoltat mai ales în Transilvania, exemplarele lucrate aci de meşterii populari circulînd şi dincoace de Carpaţi.

Repertoriul ornamental al artei populare a avut la origini caracter simbolic. El s-a născut în arta noastră populară, ca şi în arta slavă veche, rusă, balcanică etc., din nevoia omului de a exprima idei şi sentimente despre lume şi viaţă şi de a se apăra contra forţelor naturii, pe care nu şi le puteau explica ştiinţific. Astfel, motivele artei populare, mereu aceleaşi, cu o semnificaţie magică şi simbolică, alcătuiesc un adevărat scris, o ideogramă. Pe măsură ce ţărănimea însăşi dobîndeşte o altă înţelegere a fenomenelor naturii, motivele din arta romînească devin elemente de contemplaţie, păstrîndu-şi însă forma străveche şi uneori denumirea simbolică, astfel încît le putem recunoaşte sensul şi izvorul original. Repertoriul ornamental al artei populare romîneşti este propriu unui popor sedentar, de agricultori şi crescători de vite, legaţi de fertilitatea solului, sub diferite aspecte. Motivele geometrice cele mai simple, liniile vălurite, vîrstele de pe lăicere, crestăturile în dinţi etc., derivă direct din material şi tehnică. Cea de-a doua categorie, cuprinzînd meandrul, spirala, roata, cercul, vîrtejul sub aparenţa ei strict decorativă, ascunde un conţinut legat de cultul soarelui. Acest mare grup, caracteristic pentru arta noastră populară, reprezintă moştenirea fondului autohton străvechi. Alte cîteva motive de origine îndepărtată, se leagă mai ales de cultura popoarelor orientale. Ele sînt: arborele vieţii, vasul cu flori, porumbiţa, avînd o largă răspîndire pe tot cuprinsul ţării. Motivele vegetale sînt mai rare, uneori transformate de geometrism. Într-unele zone, de pildă în nordul Moldovei, unde influenţa artei de curte şi mănăstireşti a fost mai puternică, apar în arta populară aceleaşi motive de tradiţie bizantină ca în pictura murală şi broderiile din secolele XV—XVI. Motivele florale tratate naturalist, tipice mai ales pentru arta minorităţilor din Transilvania, au pătruns acolo, în unele domenii ale artei romîneşti. Motivele zoomorfe şi antropomorfe sînt de asemeni sporadice cu excepţia păsărilor, frecvent întîlnite în scoarţe, ţesături, cioplituri şi ceramică. Calul apare mai ales în acele zone care au venit direct în contact cu popoarele de stepă. Călăreţul, « Magna Mater », leii asociaţi cu arborele vieţii, apar uneori în scoarţele din Oltenia. Cu acest redus număr de motive de bază, artiştii populari creează o varietate infinită de ornamente, rezultate din îmbinarea lor în nenumărate moduri.

Arta populară romînească este în primul rînd o artă decorativă, de aplicaţie, în care ornamentul joacă rolul hotărîtor. În concepţia populară ornamentul este continuu, repetîndu-se la infinit, la o scară diferită, în legătură cu forma, proporţia şi funcţiunea obiectului. Compoziţia apare mai rar în arta populară, de pildă în scoarţele olteneşti şi bănăţene. Valoarea estetică excepţională a artei populare romîneşti rezultă din varietatea şi rafinamentul tehnicilor, îmbinarea organică a motivului cu obiectul şi din armonia coloritului.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

K. Marx şi F. Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, în *Opere*, vol. 4, Bucureşti, Ed. politică, 1958.

— *Despre artă şi literatură*, Bucureşti, E.P.L.P., 1953.

V. I. Lenin, *Note critice în problema naţională*, Bucureşti, Ed. politică, 1960.

2. *Lucrări generale*

Bóka, László—Pándi, Pál, *A magyar irodalom története 1849-ig*, Budapesta, 1957.

Daicoviciu, C., St. Pascu, V. Cheresteşiu, St. Imreh, Al. Neamţu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1963.

Densuşianu, O., *Literatura romînă modernă*, vol. I—III, Bucureşti, 1925—1931.

Filitti, I. C., *Domniile romîne sub Regulamentul organic*, Bucureşti, 1915.

— *Principatele romîne de la 1828 la 1834*, Bucureşti, 1934.

Iorga, N., *Istoria literaturii romîneşti*, vol. II—III, ed. a II-a, Bucureşti, 1926—1933.

— *Istoria literaturii romîneşti în veacul al XIX-lea de la 1821 înainte*, vol. I—II, Bucureşti, 1907—1908.

— *Istoria presei romîneşti de la primele începuturi pînă la 1916*, Bucureşti, 1922.

— *Istoria învăţămîntului romînesc*, Bucureşti, 1928.

— *Istoria romînilor*, vol. VIII—IX, Bucureşti, 1938.

Iorga, N. şi Gh. Balş, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922.

Istoria bisericii romîne, vol. II *(1632—1949)*, Bucureşti, 1958.

Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R., vol. I, *Arta romînească în epoca feudală*; vol. II, *Secolul al XIX-lea*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957—1958.

Urechia, V. A., *Istoria romînilor*, vol. I—XIII, Bucureşti, 1891—1901.

3. *Lucrări speciale*

Albu, N., *Istoria învăţămîntului romînesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944.

Andreescu, C. I., *Istoricul Liceului naţional din Iaşi (1835—1935)*, în *De la Academia Mihăileană la Liceul naţional. 100 de ani, 1835—1935*, Iaşi, 1936.

Andronic, Al. şi Gh. Ungureanu, *Învăţămîntul agricol în Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, Istorie, IX (1958), fasc. 1–2, p. 99–124.

Balogh, Jolán, *Kolozsvár műemlékei*, Budapesta, 1935.

Balş, Gh., *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea*, Bucureşti, 1933.

Balş, Şt., *Vechi locuinţe boiereşti din Gorj*, în *Studii şi cercetări de istoria artei*, I (1954), fasc. 3–4, p. 83–95.

Bănescu, N., *«Academia» grecească din Bucureşti şi Şcoala lui Gheorghe Lazăr*. Contribuţie *la istoria învăţămîntului romînesc*, Cluj, 1925 (Extras din *Anuarul Universităţii pe 1923–1924*).

Bányai, L., *János Bolyai şi gîndirea lui social-politică. (Pe marginea evenimentelor istorice ale epocii)*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, partea a II-a, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1954, p. 1202–1221.

Benkő, Loránd, *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*, Budapesta, 1960.

Benkő, S., *Societăţile culturale clujene din prima jumătate a secolului al XIX-lea şi rolul lor în formarea intelectualităţii burgheze*, în *Studii şi cercetări de istorie*, VIII (1957), nr. 1–4, p. 143–164.

Bezdechi, Şt., *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, vol. I, Cluj, 1944.

Bîrsănescu, Şt., *Academia domnească din Iaşi, 1714–1821*, Bucureşti, Ed. de stat didactică şi pedagogică, 1962.

Bodea, Cornelia, *Preocupări economice şi culturale în literatura transilvană dintre anii 1786–1830*, în *Studii*, IX (1956), nr. 1, p. 87–106.

Bogdan-Duică, G., *Istoria literaturii romîne moderne. Intîii poeţi munteni*, Cluj, 1923.

— *Viaţa şi ideile lui Simion Bărnuţiu*, Bucureşti, 1924.

— *Ioan Barac*, Bucureşti, 1933.

— *Eftimie Murgu*, Bucureşti, 1937.

Bogdan-Duică, G. şi G. Popa-Lisseanu, *Vieaţa şi opera lui Gh. Lazăr*, Bucureşti, 1924.

Bologa, Valeriu, *Ioan Molnar-Piuariu, primul medic titrat romîn ca autor medical*, Cluj, 1924 (Extras din *Clujul medical*, 1924).

Bolyai János élete és műve, Bucureşti, 1953.

Bozac, I., *Şcolile de la salinele din Transilvania la sfîrşitul veacului al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, III (1960), p. 281–295.

Breazu, I., *Lamennais la romînii din Transilvania în 1848*, în *Studii literare*, IV (1948), p. 176–197.

— *Contribuţiuni la istoria teatrului romînesc din Transilvania*, în *Buletinul Universităţilor V. Babeş şi Bolyai*, Seria ştiinţelor sociale, I (1956), nr. 1–2, p. 299–329.

Brînzeu, N., *Şcoalele din Blaj, Studiu istoric*, Sibiu, 1898.

Camariano, A., *Le théâtre grec à Bucarest au debut du XIX-ème siècle*, în *Balcania*, VI (1943), p. 381–416.

Camariano, N., *Modelele gramaticii lui Văcărescu*, în *Studii italiene*, III (1936), p. 185–191.

— *Un izvor necunoscut al Istoriei lui Dionisie Fotino*, în *Revista istorică romînă*, X (1940), p. 227–236.

— *Un pretins istoric: Emanuil Băleanu*, în *Revista istorică romînă*, XVI (1946), nr. 2, p. 142–156.

Cartojan, N., *Pensionatele franceze din Moldova în prima jumătate a veacului al XIX-lea*, în *Omagiu lui Ramiro Ortiz*, Bucureşti, 1929, p. 67–75.

Chereşteşiu, V., C. Mureşan, Em. G. Marica, *Viaţa şi activitatea lui George Bariţ*, în George Bariţ, *Scrieri social-politice*. Studiu şi antologie, Ed. politică, Bucureşti, 1962, p. 7–41.

Cîmpan, Fl., *Cursuri de matematică ţinute la Academia Mihăileană*, în *Analele ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi* (Seria Nouă), Secţ. I, t. II (1956), fasc. 12, p. 325–331.

Cîmpeanu, C., *Consideraţii bibliografice asupra operelor lui Samuil Clain privitoare la istoria romînilor*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, IV (1961), p. 75–109.

Contribuţii la istoria limbii romîne literare în secolul al XIX-lea, vol. I–III, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1956–1962.

Constantinescu-Iaşi, Petre, *Influenţe ale arhitecturii vechi ruseşti asupra vechii arhitecturi romîneşti*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1951.

— *Relaţiile culturale romîno-ruse din trecut*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1954.

Corfus, Ilie, *În legătură cu opera lui Mihai Cantacuzino*, în *Revista istorică romînă*, XVI (1946), nr. 2, p. 129–141.

Crăciun, Ioachim, *Biblioteci şi cititori romîni în trecut şi azi*, Sibiu, 1940.

Dan, Dimitrie, *Arhimandritul Vartolomei Măzăreanu. Schiţă biografică şi bibliografică*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Lit., S. II, t. XXXIII (1910–1911), p. 243–347.

Debreczeni, László, *Az 1953-évi kolozsvári műemlék-összeírás építéstörténeti eredményei* în *Kelemen Lajos emlékkönyv*, Cluj, 1957, p. 219–248.

Dima, Al., *Alecu Russo*, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1957.

Donat, I., *Dionisie Eclesiarhul*, în *Arhivele Olteniei*, XIII (1934), nr. 74–76, p. 286–301.

Dragomir, Silviu, *Istoria desrobirei religioase a romînilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I–II, Sibiu, 1920–1930.

Drăganu, N., *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*, Bucureşti, 1938.

Dvoicenko, Euphrosine, *L'influence de la littérature russe sur la littérature roumaine moderne*, Bucureşti, 1940.

Eliade, Pompiliu, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1898.

Elian, Alexandru, *Primul manual de caligrafie chirilică romînească*, în vol. *Prima sesiune ştiinţifică de bibliologie şi documentare*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957, p. 181–190.

Erbiceanu, C., *Cronicarii greci cari au scris despre romîni în epoca fanariotă*, Bucureşti, 1888.

— *Viaţa şi activitatea literară a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, Bucureşti, 1900.

Filitti, I. C., *O pagină din istoria medicinei în Muntenia (1784–1828)*, Bucureşti, 1929.

Florescu, B. Fl., *Geneza costumului popular romînesc*, în *Studii şi cercetări de istoria artei*, VI (1959), fasc. 1, p. 19–44.

Frunzetti, I., *Pictorii bănăţeni din secolul al XIX-lea*, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1957.

Garas, Klára, *Magyarországi festészet a XVIII. században*, Budapesta, 1955.

Georgescu, V. Al., *Dezvoltarea învăţămîntului juridic în Principatele Romîne în perioada Unirii*, în *Studii şi cercetări juridice*, IV (1959), nr. 2, p. 521–542.

Georgescu-Tistu, N., *Bibliografia literară romînă*, Bucureşti, 1932.

Ghibu, Onisifor, *Contribuţii la istoria poeziei noastre populare şi culte*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Lit., S. III, t. VII (1934–1936), p. 1–36.

Ghika-Budeşti, N., *Evoluţia arhitecturii în Muntenia şi în Oltenia*, în *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, XXIX (1936).

Göllner, C., *Elemente progresiste în gîndirea saşilor din Transilvania în secolul al XIX-lea*, în *Din istoria filozofiei în Romînia*, vol. III, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 126–164.

Haneş, P. V., *Dezvoltarea limbii literare romîne în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, Bucureşti, 1926.

Hodoş, Nerva, *Introducere* la: Constantin (Dinicu) Golescu, *Însemnare a călătoriei mele făcută în anul 1824, 1825, 1826*, Bucureşti, 1910.

Hodoş, N. şi Al. Sadi-Ionescu, *Publicaţiile periodice romîneşti. Descriere bibliografică*, Bucureşti, 1913.

Ibrăileanu, G., *Spiritul critic în cultura romînească*, ed. a II-a, Iaşi, 1922.

Ionaşcu, Ion, *Şcoala de la Colţea în veacul XVIII-lea*, Bucureşti, *1938*.

— *Lucruri noi despre cronicarul Dumitrache*, în *Revista istorică romînă*, IX (1939), p. 246—263.

Ionescu, Grigore, *Arhitectura populară romînească*, Bucureşti, Ed. tehnică, 1957.

Iordan, Iorgu, *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică romînească*, în *Limbă şi literatură*, vol. II, Bucureşti, 1956, p. 163—196.

Iorga, N., *L'art populaire en Roumanie*, Paris, 1923.

— *Contribuţii la istoria literaturii romîne la începutul secolului al XIX-lea*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Lit., S. II, t. XXIX (1906), p. 1—32.

— *Ceva mai mult despre viaţa noastră culturală şi literară în secolul al XVIII-lea*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., S. II, t. XXXVIII (1915—1916), p. 795—837.

— *Ceva nou despre studiul istoriei universale la romîni pe la 1840*, în *Revista istorică*, XXV (1939), nr. 1—3, p. 60—65.

Jancsó, Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*, Bucureşti, 1955.

Kirileanu, Gh. T., *Dăsluşire. O scrisoare inedită a lui Zilot Romînul*, în *Revista istorică romînă*, XI—XII (1941—1942), p. 288—308.

Lungu, Ion, *Ideile social-politice şi filozofice ale lui Samuil Micu*, în vol. *Din istoria filozofiei în Romînia*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957 p. 111—156.

— *Idei iluministe în Ţiganiada lui Budai-Deleanu*, în vol. *Din istoria filozofiei în Romînia*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957, p. 157—183.

Lupaş, Ion, *Activitatea ziaristică a lui Andrei Mureşeanu*, în *Studii istorice*, vol. V, Sibiu—Cluj, 1945—1946.

— *O lege votată în dieta transilvană din Cluj la 1842*, în *Studii istorice*, vol. V, Sibiu—Cluj, 1945—1946.

Maciu, Vasile, *De la conception sociale et politique de Nicolae Bălcescu*, în *Nouvelles Etudes d'Histoire présentées au X-e congrès des sciences historiques. Rome, 1955*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1955, p. 373—389.

Maciu, Vasile şi Const. Vasilescu, *Ion Ionescu de la Brad*, în *Studii*, VII (1954), nr. 3, p. 145—160.

A magyarországi művészet története, I. A magyarországi művészet a honfoglalástól a XIX századig. II, Magyar művészet, 1800—1945, Budapesta, 1956—1958.

Manole, Ion, *Anton Pann*, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1954.

Marica, Viorica, *Note despre Anselm Wagner*, în *Studii şi cercetări de istoria artei*, V (1958), fasc. 1, p. 249—271.

Massoff, Ioan, *Teatrul romînesc, Privire istorică*, vol. I, Bucureşti, Ed. pentru literatură, 1961.

Meteş, Ştefan, *Zugravii bisericilor romîne*, în *Anuarul Comisiunii monumentelor istorice*, Secţia pentru Transilvania, 1926—1928, p. 1—168.

Moisil, Const., *Cabinetul numismatic al Academiei Romîne*, în *Boabe de grîu*, IV (1933), p. 705—726.

Munteanu, George, *Prefaţă* la: Cezar Bolliac, *Pagini alese*, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959.

Munteanu, R., *Contribuţia Şcolii ardelene la cultivarea maselor*, Bucureşti, Ed. de Stat didactică şi pedagogică, 1962.

Muşlea, Ion, *Contribuţiuni la cunoaşterea bibliotecilor romîneşti ale oraşelor din Transilvania (pînă la Unire)*, Cluj, 1935.

NAGY, MARGIT, *Unele aspecte din istoricul construirii palatului Bánffy din Cluj*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, VI (1959), fasc. 2, p. 105—121.

NICOLĂIASA, GH., *Cercetări de izvoare istorice în trecut*, în *Revista arhivelor*, I (1924—1925), p. 88—104.

OANA, ION, *Studiu introductiv* la: I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*, ediție îngrijită de J. Byck, București, E.S.P.L.A., 1953.

OPRESCU, GH., *Pictura romînească în secolul al XIX-lea*, ed. a II-a, București, 1943.

OȚETEA, ANDREI, *Introducere* la: Mihail Kogălniceanu, *Opere*, t. I, *Scrieri istorice*, București, 1946.

PAPACOSTEA, CORNELIA, *O bibliotecă din Moldova la începutul secolului al XIX-lea: biblioteca de la Stînca*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, V (1963), p. 215—220.

PAPACOSTEA, V., *Viețile sultanilor. Scriere inedită a lui Dionisie Fotino*, în *Revista istorică romînă*, IV (1934), p. 175—214.

— *Ilie Fotino*, în *Revista istorică romînă*, IX (1939), p. 88—126.

POP, EMIL, *Începuturile darvinismului la noi*, în *Studii și cercetări de biologie*, VIII (1957), nr. 1—2, p. 7—42.

POP, ȘTEFAN, *Colegiul Național Sf. Sava*, în *Boabe de grîu*, IV (1933), p. 385—419.

POPA, N. I., *Școala din Moldova ca instrument de difuzare a științei (1829—1848)*, în *Studii și cercetări științifice*, Iași, Seria III (Șt. sociale), 1954, nr. 3—4, p. 529—564.

POPOVICI, D., *Ideologia literară a lui I. Heliade-Rădulescu*, București, 1935.

— *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945.

— *La littérature roumaine de Transylvanie au dix-neuvième siècle*, București, 1938.

— *Cercetări de literatură romînă*, Sibiu, 1944.

POTRA, G., *Un romîn la învățătură în Rusia în vremea Regulamentului organic*, în *Relații romîno-ruse în trecut*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1957, p. 150—173.

PRODAN, D., *Supplex libellus Valachorum*, Cluj, 1948.

RAȚIU, I., *Ioan Rusu, Notiță biografică. 1811—1843*, Blaj, 1907.

RĂȘCANU, V., GH. NĂSTASE, ȘT. BÎRSAN și GH. BĂILEANU, *Istoricul Spitalului orășenesc clinic de adulți din Iași*, vol. I, București, Ed. medicală, 1956.

SIMA, GH., *Școala romînească din Transilvania și Ungaria*, București, 1915.

SUCIU, C., *Crîmpeie din procesul dintre profesorii de la Blaj și episcopul Lemeni (1843—1846)*, Blaj, 1938.

ȘĂINEANU, LAZĂR, *Istoria filologiei romîne*, ed. a II-a, București, 1895.

TEODOR, P., *Despre «Istoria romînilor cu întrebări și răspunsuri» a lui Samuil Micu Clain*, în *Studii*, XIII (1960), nr. 2, p. 197—205.

TEODORESCU, G. DEM., *Viața și operele lui Eufrosin Poteca*, București, 1883.

Texte privind dezvoltarea gîndirii social-politice în Romînia, vol. I, București, Ed. Academiei R.P.R., 1954.

Texte din literatura economică în Romînia. Secolul al XIX-lea, vol. I, București, Ed. Academiei R.P.R., 1960.

I. TÓTH, ZOLTÁN, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697—1792*, Budapesta, 1946.

URECHIA, V. A., *Istoria școalelor de la 1800—1864*, vol. I—IV, București, 1892—1901.

URSU, N. A., *Prefață* la: Gh. Asachi, *Scrieri literare*, vol. I—II, București, E.S.P.L.A., 1957.

— *Formarea terminologiei științifice romînești*, București, Ed. științifică, 1962.

VOINESCU, T., *Anton Chladek și începuturile picturii romînești*, București, 1936.

— *Elemente locale realiste în pictura religioasă din regiunea Craiova*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, I (1954), fasc. 1—2, p. 61—77.

WOLF, HANS, *Das Schulwesen des Temeswarer Banats im 18. Jahrhundert*, Baden bei Wien, 1935.

ZSIRAI, MIKLÓS, *A modern nyelvtudomány magyar úttörői*, Budapesta, 1952.

CONCLUZIE

În perioada de două secole şi jumătate care formează obiectul acestui volum (1610—1848), se menţin formele feudalismului dezvoltat pînă în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, cînd germenii noii orînduiri capitaliste se dezvoltă şi provoacă procesul de destrămare a relaţiilor de producţie feudale.

După puternica afirmare a forţei de rezistenţă faţă de dominaţia otomană sub Mihai Viteazul, Moldova şi Ţara Romînească au cunoscut în secolul al XVII-lea o relativă refacere economică. Transilvania a marcat chiar, sub Gabriel Bethlen şi sub Gheorghe Rákóczi I şi Gheorghe Rákóczi al II-lea o surprinzătoare capacitate de expansiune, care a antrenat-o în Războiul de treizeci de ani şi în dezastruoasa aventură polonă din 1657. Aceste veleităţi de independenţă au atras intervenţia turcilor şi Habsburgilor, care avea să-i pustiiască teritoriul şi s-o lase, la sfîrşitul secolului, pradă Curţii de la Viena.

Războaiele purtate pe teritoriul ţărilor romîne şi luptele facţiunilor nobiliare pentru putere au fost însoţite de înăsprirea exploatării fiscale şi feudale, care a intensificat lupta de clasă.

Înfrîngerile şi pierderile teritoriale suferite de turci după despresurarea Vienei, înaintarea armatelor imperiale pînă în centrul Peninsulei balcanice, ca şi războaiele ruso-turce, care au urmat pînă la pacea de la Adrianopol au avut consecinţe importante pentru ţările romîne. Transilvania a căzut sub stăpînirea Habsburgilor, care aveau s-o trateze ca o semicolonie, producătoare de materii prime şi de articole alimentare şi ca piaţă de desfacere pentru industria statelor ereditare. Moldova şi Ţara Romînească au devenit teatru de război şi bază de aprovizionare a părţilor beligerante. Poporul romîn a fost supus la toate contribuţiile şi rechiziţiile, inevitabile în asemenea împrejurări, la prestaţiile şi corvezile pentru transporturile militare, pentru lucrările publice, drumuri, poduri, cazărmi şi spitale.

După încheierea fiecărei păci, Imperiul otoman, mereu amputat şi tot mai sărăcit, a avut să facă faţă, pentru plata despăgubirilor de război, pentru refacerea cetăţilor şi armatei, pentru nevoile curente, unor sarcini care au căzut tot mai greu şi în proporţii tot mai copleşitoare asupra Moldovei şi Ţării Romîneşti.

Cererile necontenite şi neprevăzute ale turcilor, instabilitatea domniei şi interesul domnilor de a satisface nu numai exigenţele Porţii, ci şi lăcomia marilor dregători otomani au secătuit ţara de bunuri şi de bani şi au provocat fuga în masă a ţăranilor birnici.

Prin confiscările arbitrare şi prin regimul de insecuritate a persoanei, dominaţia otomană a îngreunat acumularea de capital şi a întîrziat trecerea de la feudalism la capitalism.

Abia după pacea de la Küciük-Kainargi, prin îngrădirea monopolului otoman şi apoi prin reglementarea mai precisă, în 1802, a raporturilor lor cu Poarta, Moldova şi Ţara Romînească au putut să respire ceva mai liber şi să profite de posibilităţile de export în ţările vecine pentru a-şi dezvolta economia. Extinderea culturii de cereale în această perioadă şi necesitatea de a avea produse pentru schimb explică tendinţa boierilor de a mări numărul zilelor de clacă. Dacă nartul permisese boierilor moldoveni încă din 1766 să dubleze cele 12 zile înscrise în condici, în Ţara Romînească stăpînii de moşie nu izbutesc să impună pretutindeni, înainte de Regulamentul organic, nici cele 12 zile « legiuite ».

Dar simptomele relaţiilor capitaliste apar deja în această perioadă. Dreptul de folosinţă al locuitorilor asupra păşunilor, pădurilor şi apelor se restrîng sau sînt supuse unor taxe. Stăpînii de moşie tind, şi prin unele măsuri izbutesc, să-şi transforme titlurile feudale în drepturi de proprietate burgheză, absolută. În Moldova, boierii obţin încă de pe acum recunoaşterea dreptului de proprietate deplină asupra unei treimi din moşie.

În Transilvania, procesul de alodizare a domeniului feudal, adică de întindere a rezervei senioriale, e şi mai radical şi mai înaintat. Numărul ţăranilor expropriaţi de sesia lor şi transformaţi în jeleri creşte. Zilele de clacă se ridică la 4—5 pe săptămînă, ceea ce dovedeşte că domeniul feudal s-a transformat într-o mare exploatare agricolă pentru producţia de cereale-marfă. În ceea ce priveşte producţia industrială, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea se constată o înmulţire a manufacturilor, iar cuptoarele de la Oraviţa, Anina, Bocşa şi Reşiţa anunţă deja siderurgia modernă. Progrese şi mai însemnate şi mai rapide realizează, din punctul de vedere al relaţiilor de producţie capitaliste, industria extractivă.

Posibilităţile de export de produse alimentare, mărite în urma îngrădirii monopolului otoman, atrag atenţia cercurilor comerciale din Apus asupra resurselor agricole ale ţărilor romîne şi determină apariţia unei întregi literaturi care proslăvea bogăţiile legendare ale acestor ţări şi invita capitalul străin să le exploateze. Această tendinţă e în raport cu puternica industrializare a ţărilor occidentale, mai ales a Angliei, cu creşterea rapidă a populaţiei urbane şi cu nevoia crescîndă de produse alimentare şi de materii prime, precum şi cu goana după debuşee pentru produsele industriei lor. Ţările romîne sînt astfel tot mai puternic atrase în orbita economiei europene.

Progresele economice au deschis perspective mai largi mişcării de eliberare naţională, favorizată de rivalitatea marilor puteri pentru supremaţia asupra sud-estului Europei. Înfrîngerile suferite de Imperiul otoman au întărit credinţa în posibilitatea de a răsturna dominaţia otomană nu numai în Principatele romîne, ci şi în rîndul popoarelor creştine din Turcia europeană. Aşa s-a produs mişcarea revoluţionară din 1821, care trebuia să unească toate aceste popoare într-o luptă comună pentru independenţă. În Moldova şi Ţara Romînească lupta antifeudală s-a îmbinat cu lupta antiotomană, fiindcă Imperiul otoman era cel mai puternic sprijin al feudalismului. Înfrîngerea mişcării din 1821 n-a făcut decît să amîne pînă în 1829 emanciparea economică a Principatelor romîne de sub dominaţia otomană.

Răscoala lui Horea din 1784 a constituit un moment important în lupta de emancipare a ţărănimii ardelene. In cursul secolului al XVIII-lea, lupta pentru emancipare a poporului romîn a crescut în amploare şi s-a transpus de pe teren social pe plan politic şi juridic. Poporul romîn, considerat ca tolerat, a cerut să fie recunoscut egal în drepturi cu celelalte « naţiuni » politice. Această revendicare şi-a găsit expresia în *Supplex libellus Valachorum*, întemeiat pe programul de luptă al lui Inochentie Micu.

Burghezia romînă din Transilvania, care se dezvoltase la sfîrşitul secolului al XVIII-lea a început lupta pentru abolirea privilegiilor feudale şi pentru cucerirea egalităţii în drepturi cu celelalte naţiuni. Această luptă şi-a găsit expresia şi justificarea în ideologia *Şcolii ardelene*, care a invocat originea romană a poporului romîn, continuitatea lui în Dacia şi superioritatea lui numerică, precum şi contribuţia majoră la sarcinile publice, pentru a justifica dreptul la egalitatea politică şi chiar la o poziţie dominantă. Programul *Şcolii ardelene* a întărit şi fundamentat istoric ideologia naţională şi a aplicat-o pe întregul teritoriu al patriei noastre. Această ideologie avea să-şi găsească, dincoace de Carpaţi, expresia cea mai sistematică şi mai general romînească în scrierile lui Bălcescu şi Kogălniceanu.

Perioada regulamentară a însemnat un pas înainte în multe domenii de activitate. Regulamentele organice au introdus mai multă ordine şi stabilitate în viaţa politică a Moldovei şi Ţării Romîneşti, înzestrîndu-le cu instituţii moderne, introducînd domnia electivă pe viaţă în locul numirii directe şi pe termen scurt de către Poartă, separînd justiţia de administraţie, consacrînd principiul autorităţii lucrului judecat, unificînd impozitele printr-unul relativ simplu, capitaţia, luînd domnului dreptul de a crea impozite noi, asigurînd funcţionarilor, dacă nu inamovibilitatea, dar durata de trei ani, cu facultatea prelungirii pentru cei ce se vor fi dovedit destoinici, şi obişnuind locuitorii cu ideea statului suveran în locul domniilor personale. În sfîrşit, înzestrînd cele două principate cu instituţii aproape identice, Regulamentul a creat condiţii favorabile unirii lor complete, iar uniunea vamală din 1846 a făcut din pieţele regionale ale celor două principate o piaţă naţională unică.

Dar Regulamentul organic n-a rezolvat problemele fundamentale care se puneau. Dimpotrivă, el a agravat antagonismul între principalele clase ale societăţii şi n-a înlăturat nici contradicţia între libertatea de circulaţie a mărfurilor şi producţia agrară bazată pe munca iobagă, nici contradicţia între libertatea comercială şi sistemul corporaţiilor.

Aceste contradicţii s-au reflectat pe plan social în antagonismul, pe de o parte, între marea boierime feudală şi ţărănimea clăcaşă, între marile domenii feudale şi mica proprietate ţărănească, iar pe de alta, între marea boierime conservatoare, reacţionară, bazată pe relaţiile de producţie feudale, şi burghezia liberală, legată de sistemul de producţie şi de circulaţie bazat pe libertatea personală. De aceea, cu toate progresele realizate în organizarea statului, criza societăţii feudale nu încetează a se adînci. Scopul urmărit de autorii Regulamentului de a consolida baza economică şi socială a statului feudal şi, în acelaşi timp, de a asigura capitalismului o dezvoltare rapidă, n-a fost şi nu putea fi atins. Instituţiile create în 1831 n-au servit decît în parte nevoile generale ale societăţii şi, instituind robia clăcii, n-au consolidat nici situaţia clasei pentru care au fost înfiinţate.

Exploatarea moşiilor pe bază de clacă a mărit producţia agricolă, mai ales prin generalizarea arendăşiei pe termen scurt, dar a secătuit solul şi a ruinat gospodăria ţărănească. Sistemul « tocmelilor de bună voie » pentru prisoase, în care Kiselev vedea orientarea relaţiilor dintre proprietari şi clăcaşi spre relaţiile de producţie capitaliste, n-a fost decît un instrument de aservire şi de exploatare cruntă a clăcaşilor prin metodele cele mai perimate ale feudalismului. Astfel, departe de a aşeza relaţiile dintre proprietar şi clăcaşi pe principiul unei « juste reciprocităţi » între drepturi şi îndatoriri, cum pretindea Kiselev, Regulamentul a instituit « robia clăcii ».

Organizarea corporativă a comerţului şi industriei, fiind şi ea depăşită, a frînat procesul de dezvoltare spre forme superioare de producţie şi circulaţie a mărfurilor. Comerţul interior şi exterior sînt stînjenite de mijloacele primitive de transport şi de haosul monetar. Construcţia căilor de comunicaţie, începută în această perioadă, e departe de a satisface nevoia de circulaţie a mărfurilor.

Corupţia din administraţie, justiţie şi fiscalitate n-a dispărut în urma reorganizării acestor instituţii. Domnii regulamentari au continuat practicile abuzive ale predecesorilor lor fanarioţi, cu singura deosebire că sumele destinate înainte dregătorilor Porţii şi clientelei lor de la Constantinopol erau însuşite acum de ei şi de marea boierime. Lupta între facţiunile boiereşti pentru putere şi îmbogăţire n-a pierdut nimic din violenţa şi caracterul ei egoist, de clasă, prin faptul că a fost transpusă în Obşteasca Adunare. Opoziţia împotriva domnului şi a guvernului n-a putut fi menţinută în limite « parlamentare » decît prin firmanele Porții, sub Al. Ghica și Gh. Bibescu, sau prin corupție sub Mihai Sturdza. De altfel, marii boieri n-au renunțat nici în perioada regulamentară la metodele tradiționale de a se adresa Curților suzerană și protectoare cu jalbe împotriva domnului.

Toate aceste fenomene sînt manifestări ale crizei care cuprinsese întreaga societate. Un observator perspicace, ca Ion Ghica, considera că procesul de dezagregare socială era într-un stadiu atît de avansat, încît orice inițiativă îndrăzneață, care ar fi folosit împrejurări internaționale favorabile, ar fi putut să dezlănțuie o mișcare populară împotriva întregii boierimi și să lichideze instituțiile și privilegiile feudale.

Această criză a intensificat lupta de clasă și a determinat mișcările revoluționare care s-au produs în cursul acestei perioade. La răscoalele țărănești s-au adăugat frămîntările din mijlocul burgheziei în formație, care s-a constituit în legătură cu dezvoltarea comerțului și industriei, cu creșterea exploatării țărănești și cu extinderea arendășiei. Creșterea acestei clase constituie transformarea cea mai caracteristică și cea mai importantă care s-a produs în structura societății romînești din această perioadă.

Creșterea forțelor de producție prin înmulțirea manufacturilor și intensificarea agriculturii și dezvoltarea unei noi clase burgheze au subminat bazele orînduirii feudale.

Producția de mărfuri se orientează tot mai hotărît spre producția de tip capitalist. În același timp, moșia se eliberează treptat de servituțile feudale, se preface tot mai mult în proprietate burgheză și devine ea însăși o marfă negociabilă, care-i mărește valoarea. Cererea de produse agricole a țărilor industriale din Apus și prețurile « nemaipomenite » oferite producătorilor stimulează producția agricolă, care se realizează eficient prin sistemul arendășiei.

Țăranii înșiși sînt tot mai mult atrași în sfera producției și circulației de cereale-marfă. Restrîngerea pămîntului pentru fînaț și izlaz la întreținerea a maximum cinci vite mari și înmulțirea sarcinilor publice îi silesc să producă tot mai multe cereale pentru piață. Îngustimea locului de arătură pe care li-l atribuie Regulamentul îi constrînge să ia cu arendă « un prisos » de la proprietar și să accepte silnicile învoieli ale acestuia. Dacă în veacurile anterioare, țărănimea a luptat împotriva cotropirii stăpînilor feudali, acum începe, pentru prima oară în istoria țărănimii, lupta pentru pămîntul de hrană, care se îmbină cu lupta pentru abolirea relațiilor feudale. Țărănimea clăcașă, care constituie 75% din populația țării, redusă de Regulamentul organic și de formele de exploatare pe care le-a îngăduit la o viață de mizerie, va constitui un sprijin important al viitoarelor mișcări revoluționare.

Producția industrială crește de asemenea și, ceea ce e mai important, se ridică la trepte superioare. Sistemul corporativ se destramă, atelierele bazate pe cooperația capitalistă simplă se înmulțesc și din cadrul lor se ridică elemente ale burgheziei. Crește și numărul manufacturilor centralizate și dispersate prin pătrunderea capitalului comercial în industrie şi, o dată cu aceasta, numărul întreprinzătorilor capitalişti şi al muncitorilor salariaţi. În această epocă apar şi primele întreprinderi mecanizate — mori cu abur şi unele distilerii şi fabrici înzestrate cu maşini. În manufacturile bazate pe muncă clăcaşă se accentuează tendinţa de a se înlocui munca servilă cu munca salariată şi, prin urmare, tendinţa de a depăşi cadrul producţiei feudale.

Acest proces e însă frînat de predominarea relaţiilor feudale şi de supremaţia politică a boierimii. Dezvoltarea forţelor de producţie şi interesele burgheziei sînt îngrădite în acelaşi timp de privilegiile boiereşti şi mănăstireşti care permit beneficiarilor să înfiinţeze pe moşiile lor bîlciuri, să facă negoţ şi să întemeieze întreprinderi industriale fără a plăti patenta, să împiedice afluxul ţăranilor la oraşe şi constituirea pieţei braţelor de muncă, să se folosească de diferitele monopoluri pentru a vinde băuturile, băcăniile şi carnea mai scump decît pe piaţa oraşelor şi să împiedice pe ţărani să-şi vîndă produsele propriilor lor vii şi pometuri.

Ideea că aceste piedici nu pot fi înlăturate din calea progresului economic decît printr-o revoluţie îşi face drum tot mai larg. Ea dovedeşte că nivelul atins de forţele de producţie nu mai era compatibil cu relaţiile de producţie feudale şi că evoluţia societăţii a atins pragul noii orînduiri capitaliste.

Simptome pentru accentuarea crizei feudalismului sînt şi conflictele de interese dintre diferitele pături ale clasei boiereşti. Boierimea mijlocie şi mică, deşi întărită prin căftănirea unui mare număr de negustori şi meşteşugari patroni, continuă să fie menţinută şi de Regulamentul organic într-o stare subordonată faţă de marea boierime. Excluşi din viaţa politică şi din distribuirea slujbelor de către marea boierime, boierii mici căutaseră în 1822 să obţină egalitatea în drepturi cu cei mari, invocînd principiile revoluţiei burgheze din Franţa. Lupta pentru egalitate a micii boierimi nu era deci decît o luptă pentru pivilegii şi, în condiţiile relaţiilor feudale de producţie, ea nu putea fi altceva. Dar, în deceniul al cincilea al secolului, boierii mici care erau angajaţi în relaţiile de schimb s-au transformat într-o pătură cu interese burgheze; pentru ei privilegiile nobiliare erau o piedică şi, prin urmare, nu mai luptă pentru a obţine privilegii, ci pentru a le desfiinţa. Ei se ridică acum împotriva boierimii mari care, după expresia lui Bălcescu, acaparase statul.

Din mijlocul lor şi al negustorilor s-a ridicat pătura intelectuală, care a formulat critica socială, a elaborat programul de reforme şi a constituit « partidele » care aveau să conducă lupta revoluţionară pentru răsturnarea orînduirii feudale.

În deceniile premergătoare revoluţiei din 1848 criza feudalismului se accentuează şi în Transilvania. Progresele înregistrate în industrie şi mai ales în minerit, pătrunderea capitalismului în unele ramuri ale agriculturii, înmulţirea societăţilor pe acţiuni şi dezvoltarea schimbului făceau tot mai intolerabile îngrădirile feudale.

« Clasa mijlocie sau aşa-numita burghezie — scria Gh. Bariţiu — nu mai vroia să suporte o administraţie destrămată, o justiţie care nicidecum nu merita acest nume venerabil. Pe orăşeni îi revolta şi nesuferita trufie aristocratică, scutirea nobilimii de orice sarcini publice »[1].

Faptul că beneficiarii acestui sistem erau mai ales membrii celor trei naţiuni politice şi că în fruntea vieţii politice maghiare se afla nobilimea maghiară mijlocie, adeptă a unei politici de maghiarizare, explică de ce în Transilvania lupta antifeudală a luat şi mai mult un caracter naţional.

Dar lupta naţională nu se limita numai la burghezie; şi iobagii romîni vedeau în stăpînii feudali maghiari nu numai pe exploatatorii muncii lor, ci şi pe asupritorii străini, care-i tratau ca simpli toleraţi pe domeniile lor.

În programul de emancipare socială şi naţională elaborat de intelectualitatea progresistă care, pe lîngă recunoaşterea naţiunii romîne ca egal îndreptăţită cu celelalte « naţiuni » ale Transilvaniei, revendica şi desfiinţarea iobăgiei, ţărănimea romînă a recunoscut propriile ei revendicări şi le-a susţinut cu armele.

Cum răsturnarea feudalismului era sarcina comună a burgheziei şi ţărănimii din Ţara Romînească, Moldova şi Transilvania, revoluţia avea să izbucnească, în acelaşi timp la 1848, în toate cele trei ţări romîne. Dar, masele care aveau să dea asaltul împotriva feudalismului nu vor mai acţiona spontan, ci organizat, pe baza unui program elaborat de efortul intelectual al tuturor generaţiilor care s-au succedat de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, şi sub conducerea unor « partide » instruite de experienţa diferitelor încercări de insurecţie din preajma revoluţiei din 1848.

---

[1] G. Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 1.

INDICI

Abaúj, comitat cedat principelui Transilvaniei prin pacea de la Mikulov — 120, 148.
Abaza, căpitan moldovean, voluntar în armata lui Petru cel Mare — 217.
Abaza, paşă de Silistra — 6; sprijină pe Matei Basarab — 157.
Abdul Medgid, sultan otoman — 620.
abhazi, populaţie din Caucaz — 599.
Abrami Giovanni, predicator catolic — 463.
Abrud, oraş — 817; centru minier — 99, 100, 111, 752; ocupat de curuţi — 246; călugărul Sofronie la ~ 424; în răscoala lui Horea — 752, 763, 764, 768, 772.
Abrud-Sat, în domeniul Zlatnei — 748.
Abrudeanu, Ion şi Petru, iobagi din Ruda, în răscoala lui Horea — 764.
academii, vezi învăţămînt.
Academia de Artă din Viena — 1132.
Academia din Berlin — 1075.
Academia Mihăileană — 951, 1050, 1062, 1070, 1126, 1136.
Aciliu, sat <r. Sibiu> 476.
Ada-Kalè (Orşova Nouă), insulă şi cetate — 423, 865; turcii din ~ pradă Oltenia — 868, 869; relaţii cu Tudor Vladimirescu — 867; relaţii cu Simion Mehedinţeanu şi Ghiţă Cuţui — 918; aprovizionarea insulei — 970.
adalîi — 869.
Adamovici Gherasim, episcop ortodox, prezintă revendicări naţionale — 821, 829.
Adjud, oraş, negustori turci aşezaţi în ~ 351; Adjudul Nou — 676.
Adrian, împărat roman — 512.
Adrianopol, oraş <Turcia> — 230, 465, 470; Constantin Brîncoveanu la ~ 24, 209; Constantin Cantacuzino învaţă la ~ 291; pacea de la ~ 615, 640, 652, 910, 924, 927, 929, 934, 937—939, 1017, 1078, 1146.
Adunarea norodului, vezi armată.
Aeneas, personaj legendar — 1094.
Afenduli, clucer, cronica sa despre Carol al XII-lea — 552.
Africa de nord — 63.
Afumaţi, sat <oraş Bucureşti>, manufactură — 368.
Ageşti, sat <Hagieşti, r. Lehliu>, manufactură — 643.
Aglája, publicaţie şcolară literară din Cluj — 1066.
agricultură — 655, 726, 728;
    fertilitatea solului — 42—44, 624; creşterea suprafeţelor cultivate, defrişări — 358, 377, 452, 624, 627, 628, 950; dezvoltare în regiunile ţăranilor liberi — 1009; agricultura orăşenilor — 69, 70, 386, 388; cauze care frînau dezvoltarea agriculturii — 22, 23, 33, 43, 379, 389, 404, 624, 667, 792, 794, 1006; recolte îmbelşugate sau rele — 23, 671, 997; producţie, evaluări — 667; situaţia în Dobrogea, în paşalîcuri şi raiale — 33, 34, 36, 37, 620;
    tehnică agricolă, unelte, maşini — 43, 44, 54, 96, 358, 403, 620, 625, 627, 628, 792—794, 951, 1007, 1014; canalizări — 1008; specialişti străini, seminţe selecţionate — 404, 965; învăţămînt şi literatură agricolă — 565, 951, 1074, 1079, 1080; societate de agricultură — 404;

cereale, alte culturi — 34, 37, 43, 44, 96, 97, 359, 625, 626, 628, 669, 793, 797, 950—952, 955, 1008; porumb — 42, 43, 97, 359, 951; hambare, magazii de rezervă — 936, 951;

vezi şi: arendăşie, clase sociale, comerţ, rentă feudală, stăpînirea pămîntului.

Agriş, rîu — 748.

Ahalcalac, cetate din Caucaz, — 927.

Ahalţîh, cetate în Caucaz, — 927, 929.

Ahmed al III-lea, sultan otoman — 458.

aiani, slujbaşi otomani — 5.

Aiud, oraş — 296, 1075; ocupat de curuţi pustiit de imperiali — 246, 249; în răscoala lui Horea — 764, 768; închisoare — 1032; şcoli, biblioteci, muzeu — 297 — 299, 301, 304, 559, 1055, 1057, 1134.

akingii, trupe neregulate turceşti — 596.

Akkerman, vezi Cetatea Albă.

Alămănuţ Oprea, grămătic din Săliştea Sibiului — 303.

Alăuta romînească, supliment literar la *Albina romînească* — 1001, 1068.

Alba, ~ de Jos, ~ de Sus, comitate în Transilvania — 518, 881; restructurare — 735; în răscoala lui Horea — 768; mişcări ţărăneşti — 809; fuga ţăranilor de la recrutare — 810.

Alba-Iulia (Bălgrad), oraş — 184, 476, 738; reclădirea cetăţii — 356; statutul oraşulu — 418; populaţie — 733; meşteşuguri — 101, 105, 328, 749; atelier de turnat tunuri, manufacturi — 104, 105, 412; asociaţie comercială — 109; monetărie — 335, 672, 749, 751; adiministraţie — 221, 426, 672;

lupte, ocupaţii — 146, 189, 229, 246, 247, 251, 298; răscoala lui Horea — 756—760, 772, 774; tratate — 163, 168, 169; învăţămînt — 163, 224, 296—298, 305, 307, 511, 559, 560, 1026, 1063; tipografii, tipărituri — 150, 223, 224, 297, 299, 302; sinod, mitropolie — 224, 239, 240 — 242, 302; opoziţie faţă de unirea cu Roma — 242; arhitectură — 328, 356, 573, 577.

Albac, sat <r. Cîmpeni> — 748; loc de origine al lui Horea — 754, 765; răscoala lui Horea — 762, 776.

albanezi — 209; negustori ~ în ţările romîne — 603; în armata domnească — 718; voluntari — 927.

Albania — 10, 230, 461.

Albeni, sat <r. Gilort>, în mişcarea lui Tudor — 874.

Albeşti, sat <r. Muscel>, cariere de piatră, pietrari — 49, 52, 363.

Albina nordului, revistă rusească — 1063.

Albina romînească, gazetă editată de Gh. Asachi — 594, 1001, 1068, 1080, 1081.

albinărit — 37, 98.

Albinuşa, vezi *Floarea darurilor*

Albricht Martin, cronicar din Transilvania — 309.

Albumul ştiinţific şi literar, publicaţie periodică a Asociaţiei literare a Romîniei — 1065.

Alecsandri Vasile — 594, 1042, 1111, 1114; membru în Asociaţia literară din Bucureşti — 1066; luptă pentru unire şi democraţie — 1000, 1028; operă — 1070, 1110, 1113, 1115, 1118; culege balade populare — 1089; participă la înfiinţarea Conservatorului din Iaşi, director al Teatrului naţional din Iaşi — 1064, 1118.

Alep, oraş <Siria> — 67.

Aleşd, sat <r. Aleşd> — 117.

Alexandrescu Grigore, operă — 594, 1110—1112, 1114, 1115.

Alexandria, oraş, înfiinţare — 985; manufactură — 961.

Alexandria, oraş (R.A.U.), consulat rusesc — 598.

Alexandria, roman popular — 265, 305; în Codex Negoianus — 314; ilustrat de Gh. Pop — 1131; tradus din sîrbeşte — 278; copiat de Dima stolnicul — 535; circulaţia sa — 537; variantă — 1090.

Alexandru I, ţar al Rusiei — 609, 858, 878, 886.

Alexandru cel Bun, domn al Moldovei — 549.

Alexandru Coconul, domn al Ţării Romîneşti — 18, 20, 139; domn al Moldovei — 136.

Alexandru Iliaş, domn:

al Moldovei — 136; haraciul în timpul domniei lui ~ 15; înconjurat de boieri greci — 136; împotrivirea boierimii — 137, 143;

al Ţării Romîneşti — 139.

Alexandru Leopold, arhiduce, fratele împăratului Leopold al II-lea al Austriei — 838, 841.

Alexei Mihailovici, ţarul Rusiei, relaţii cu Matei Basarab, Vasile Lupu şi Gheorghe Ştefan — 172, 185, 216.

Alfieri Vittorio, scriitor italian, tradus şi reprezentat în teatrul romînesc — 1043, 1117.

Alföldi Anton, arhitect la Cluj — 1128.

Algeria, dependentă de Imperiul otoman, deii din ~ 461.

Ali-paşa, asediază Oradea — 193.

Ali-paşa <Mehmed Ali, sultan al Egiptului> — 924.

Ali-paşa, seraskierul Rumeliei, învins la Măcin — 602.

Almaşul-Mare, sat <r. Alba>, participă la răscoala lui Horea — 764.

Almăjul, <afluent al Someşului>, răscoala lui Horea în Valea Almajului — 520, 748.

Alstedius, profesor la Alba-Iulia — 298.

Altini Eustaţiu, pictor — 1132.

Altringen, Clary von, guvernator al Banatului — 490, 491; recensămîntul său — 421.

Alvinczi Petru, om politic din Transilvania — 233, 307.

Amara, sat <r. Slobozia>, ape minerale — 969.

Amaradia, rîu — 987.

America de Nord — 597, 725, 1082, 1106.

Amfilohie, episcop al Hotinului — 532; traducător — 540, 1050, 1058, 1059.

Amiras Alexandru, sluger din Moldova, traducător, cronicar — 527, 528, 549, 552.

Amlaş, răscoală — 39; feudă revendicată de Şerban Cantacuzino — 203.

Ampoi, rîu — 764.

Amsterdam, oraş, Vasile Lupu depune bani la ~ 160; arhiva Marx-Engels — 852.

Anapa, oraş <R.S.F.S.R.>, ocupat de ruşi — 602, 927, 929.

Anatolia, provincie în Asia Mică — 21, 460, 478.

Andone, ţăran din Poliţeni — 83.

Andrea, judeţ al oraşului Cîmpulung — 82.

Anglia — 46, 296, 457, 475, 534, 646, 725, 977, 1024, 1074, 1147; politica de sprijinire a Imperiului otoman — 455, 456, 458, 479, 596, 597, 607—609, 612, 650, 909, 924, 927, 991, 992; legături politice cu ţările romîne — 465, 604, 608, 618, 654, 690, 990; legături comerciale cu ţările romîne — 378, 380, 654, 670, 964, 974, 975, 1017; romîni studiază în ~ 295, 1081; Mihai Halici în ~ 304.

Angora, oraş <Turcia>, legături comerciale cu Dobrogea — 34.

Anina, oraş, exploatare minieră — 1147.

Anonymus <Belae regis Hungariae notarius>, despre romînii din Transilvania — 823.

Antermony, oraş <Anglia> — 385.

Antim Ivireanul, mitropolit al Ungrovlahiei, ctitor, traducător, autor — 217, 264, 265, 277, 279, 280, 332, 462, 536, 568.

Antonie vodă din Popeşti, domn al Ţării Romîneşti — 25, 79, 89, 200.

Apáczai Csere Ioan, filozof cartezian, profesor la Alba-Iulia şi Cluj — 305, 307.

Apafi Mihail I, principe al Transilvaniei — 32, 100, 105, 115, 117, 121, 220, 227, 230, 247, 249, 298, 308, 330; politica sa — 30, 224, 225, 228, 229; legături cu Şerban şi Mihai Cantacuzino — 201; cărţi romîneşti tipărite sub ~ 299.

Apafi Mihail al II-lea, principe al Transilvaniei — 230, 232, 234, 487.

Apáti Nicolae, scriitor din Transilvania — 307.

ape minerale — 969.

apicultură — 46, 627.

Apor Petru, memorialist din Transilvania — 562.

Apor Ştefan, nobil din Transilvania — 115.

Apostol Manu, negustor din Bucureşti — 70.

Arabia — 460.

Arad, oraş — 575, 762; populaţie — 1019; antagonisme între burghezi şi nobili — 1025; bîlciuri — 38; atelier — 1013; casă de economie — 1019; şcoală normală, bibliotecă — 1056, 1063; episcopie — 771;

comitat din Partium — 232, 428, 487, 843; răscoale ţărăneşti — 251, 422, 768, 789, 809, 817, 1022; sate romîneşti — 491; colonişti germani — 421; viticultură — 37; comerţ — 1008; viaţă politică — 1024; şcoli — 1055.

Arada, cătun al Albacului <r. Cîmpeni> — 748; locul de naştere al lui Horea — 765.

Aradul Nou <oraşul Arad>, numit anterior Schela, romîni alungaţi — 421.

Aranka Gheorghe, organizator cultural în Transilvania — 567, 1066.

Arbut Chiriac, medelnicer, manufactura sa de la Pociovalişte — 588, 645.

Archirie şi Anadan, roman popular — 279.

Archiv des Vereins, publicaţie periodică — 1070.

Arcole <Italia>, regimente romîneşti şi secuieşti participă la lupta de la ~ 845.

arendăşie — 665, 855, 914, 915, 1150.

Argeş, judeţ — 81, 401; proporţia moşnenilor — 853; acţiuni ţărăneşti — 911; exploatarea pucioasei — 360; meşteşuguri săteşti — 363, 1140; foamete — 909; artă populară — 1138, 1140.

Argeş (Curtea de Argeş), oraş — 627; mănăstire — 425, 477, 478; dreptul de judecată în oraş, scutiri — 70, 89; episcopie — 322, 869, 892, 942.

Argeş, rîu — 649, 926; navigabil — 376, 897, 978, 980; pod — 897.

Arghiropol Iacovache, fanariot candidat la domnie — 691.

Arhipelagul grecesc — 479, 481; Nicolae Mavrogheni originar din ~ 715.

Arhiva romînească, publicaţie periodică — 1070, 1091, 1102, 1107.

Arhivele statului, înfiinţate prin Regulamentul organic — 945.

Aricescu Constantin, despre mişcarea lui Tudor Vladimirescu — 851.

Arieş, rîu — 764; plutărit 1010.

Aristeu Alexie, comentator al operei lui Ştefan din Efes — 270.

Aristia Costache, actor — 1117; profesor — 1064.

Aristofan, operele lui în biblioteca m-rii Barnovschi — 534.

Aristotel, filozof grec — 264.

armată:

  atribuţii administrative şi fiscale, armata sub fanarioţi — 92—95, 110, 123, 143, 343, 398, 399, 687, 694, 696, 954; ideea naţiunii înarmate la Bălcescu — 1103;

  corpuri de oaste — 4, 22, 93, 94, 110, 123, 130, 140, 141, 144, 148, 153, 176—179, 181, 190, 200, 206, 236, 311, 354, 399, 400, 640, 674, 687, 694, 696, 868, 883, 898, 899, 901, 936, 945; panduri — 611, 709, 859, 860, 868, 873, 874, 876, 878, 890, 896, 897, 899, 901, 910, 911, 926; grăniceri — 422, 514, 516—521, 756, 820, 845, 899, 1032; oşti din elemente populare, — haiduci 118, 129, 148, 149, 167, 216, 217, 244, 245, 251, 399, 465, 611, 888, 1032; Adunarea norodului — 874, 876, 878, 880; voluntari — 217, 462, 472, 474, 477—479, 483, 599, 601, 609, 861, 868, 927; mercenari — 94, 123, 124, 171, 176, 178, 192, 199, 343, 399, 400;

  măsuri de organizare, proiecte — 123, 124, 148, 282, 343, 400, 437, 438, 488, 489, 496, 514, 611, 716, 718, 719, 756, 816, 893, 894, 908, 910, 921, 936, 938, 939, 941; recrutare, efective, fuga ostaşilor — 32, 115, 118, 217, 250, 400, 821, 1021; arme, echipament, întreţinere — 51, 54, 95, 108, 113, 135, 235, 364, 490, 491, 809;

  privilegii — 110, 141, 178, 179, 231, 232, 236, 709, 868; răscoale, jafuri — 37, 86, 145, 146, 178, 179, 181, 199, 248, 287, 890.

armeni, negustori — 38, 665, 1019; în Dobrogea — 620.

arnăuţi — 452, 609, 611, 640; nume dat voluntarilor moldoveni şi munteni —601.

Arnota, m-re <r. Horezu> — 322, 330; lespedea lui Matei Basarab — 329; acţiuni ţărăneşti pe moşiile m-rii — 72, 182, 441, 874.

aromîni, în paşalîcurile de Oradea şi Timişoara — 38.

Aron, arendaş al crîşmăritului pe domeniul Zlatnei — 755.

Aron Petru Pavel, episcop unit din Blaj — 502, 504, 505, 510—512, 517, 559, 560.

Aron Vasile, versificator în stil popular — 1115.

Arpaş, Arpaşul de Jos, ~ de Sus, sate <r. Făgăraş>, manufactură — 412, 797, 811; abuzuri fiscale, acţiuni ale iobagilor — 406, 490.

Arsachi Apostol, medic, secretar de stat în Ţara Romînească — 989.

Arsenie Mihalache, praporcic, voluntar în armata rusă — 599.

artă — 314—316, 1131—1133;

arhitectură — 316—319, 322, 325, 573, 576, 1121, 1126; sculptură — 239, 576, 577; pictură — 330, 577, 579, 1130—1134, 1136; muzică — 313, 1064, 1120; teatru — 987, 1041, 1064, 1118, 1119, 1128; reprezentaţii ale trupelor străine — 1117; artă aplicată — 334, 578, 579, 642; stiluri şi influenţe în artă — 331, 568, 573, 575—579, 1123, 1125 — 1130;

artă populară — 1130, 1137—1141.

Asachi Elena, muziciană, soţia lui Gh. Asachi — 1119.

Asachi Gheorghe — 1049, 1050, 1061, 1062, 1078, 1089, 1108, 1123, 1130, 1132—1134; editor — 594, 1068—1070, 1072, 1080; operă — 1073, 1110—1112, 1117, 1118; activitate didactică — 1045, 1047, 1053, 1058, 1064; traduce din literatura rusă — 1106; înfiinţează fabrică de hîrtie — 964.

Asia, Asia Mică — 10, 167, 191, 458, 602, 927; sare exportată în ~ 360.

Aslan-oglu Alecu, căminar — 895.

Asociaţia libertăţii şi egalităţii — 840.

Asociaţia literară a Romîniei — 1064 — 1066.

Asociaţia patriotică — 1001.

Asociaţia reformatorilor, organizaţie secretă — 839.

Atanasie Anghel, mitropolit al Transilvaniei semnează actul de unire cu Roma — 240—244, 251.

Atanasievici, familie de tipografi din Rîmnic — 367, 368.

Atanasiu T. — 980.

Atena (Athina), oraş <Grecia> — 10, 261.

Atila, rege al hunilor — 835.

Aubert-Dubayet Jean Baptiste, ambasador francez la Constantinopol — 606.

Auersperg Maria-Iosif, guvernator al Transilvaniei — 488.

Augereau, Pierre François, general francez — — 845.

Aurel Vlaicu, sat, vezi Binţinţi.

Aurelian, împărat roman — 1095.

Austerlitz, oraş (R. S. Cehoslovacă), romîni din Transilvania în lupta de la ~ 845.

Austria (Imperiul habsburgic, Curtea de la Viena), passim;

măsuri administrative în Transilvania — 103, 108, 209, 232, 233, 237, 239, 242, 250, 252, 278, 352, 411, 418, 425, 474, 476, 487, 558, 601, 792, 793, 799, 800, 805, 815, 1007, 1016, 1017, 1020, 1021, 1025, 1034, 1035; atitudinea faţă de răscoala lui Horea — 754, 759, 765, 766, 776, 789, 817; relaţii politice cu Ţara Romînească şi Moldova — 10, 145, 147, 170, 202, 203, 205, 206, 207, 211, 220, 343, 462, 463, 465, 475, 480, 481, 484, 488, 601, 604, 606, 618, 653, 659, 691, 693, 716, 721, 756, 858, 859, 868, 876, 882, 908, 911, 949, 974, 976; relaţii economice cu Ţara Romînească şi Moldova — 34, 64, 380, 467, 589, 619, 645, 650, 654—656, 666—671, 830, 887, 951, 953, 961, 964, 968, 970, 973—976, 1013; navigaţie pe Dunăre — 34; relaţii culturale — 1062, 1079.

Avram Coste, negustor moldovean — 383.

Avril Philippe, călător — 282.

Axinte Uricariul, cronicar — 527, 540, 549.

Azov, cetate <R.S.S. Ucraineană>, lupte între turci, tătari şi ruşi pentru ~ 9, 170, 212, 218, 461, 470, 473, 479.

Babadag, oraş — 602; învăţămîntul musulman şi romînesc — 621.

Babele, moşie în Vlaşca <r. Videle> — 372.

Babilon, oraş <Irak> — 279.

Bacău, oraş — 45, 681, 983; exploatarea păcurii — 968; meşteşuguri, ateliere — 54, 960;

ţinut — 177; bogăţii — 45, 379; meşteşuguri săteşti — 363; răscoală ţărănească — 949; şosele — 980.

Baciu, sat <oraşul Cluj>, fuga iobagilor — 114.
Badiu, haiduc în baladă populară — 556, 621.
Bagration Piotr Ivanovici, general rus, cucereşte Brăila — 609.
Bahlui, rîu — 368, 985.
Baia, oraş <sat r. Fălticeni>, decădere — 384, 385.
Baia de Aramă, sat <r. Baia de Aramă>, tîrg în decădere — 67, 383, 384; exploatare minieră — 47, 62, 67, 360, 968; protest al muncitorilor salariaţi — 56; Tudor Vladimirescu la ~ 876.
Baia de Arieş, tîrg — 384, 385; exploatare minieră — 99, 408, 748, 764; răscoala lui Horea — 764, 771; domeniu — 748, 751, 771.
Baia de Criş, tîrg, exploatare minieră — 99, 111; în răscoala lui Horea — 760.
Baia de Fier, sat <r. Gilort>, exploatare minieră — 47, 360; acţiuni ţărăneşti, — 631, 911.
Baia Mare, oraş — 418; exploatare minieră, lupta muncitorilor — 99, 1012, 1034; ocupat de curuţi — 251; ocupaţia austriacă — 150, 227, 230, 236; învăţămînt catolic şi reformat — 297, 559;
    regiune, răscoala curuţilor, haiduci — 244, 245, 251.
Baia Sprie, oraş, exploatare minieră — 408, 410, 801; revendicări muncitoreşti — 425.
bairam, sărbătoare mahomedană, plocoane pentru ~ 377, 702, 708.
Bakócz Toma, cardinal, arhiepiscop al Ungariei — 874.
Baksici-Deodato Pietro, călător, despre bogăţiile ţării, comerţ, tîrguri săptămînale — 45, 49, 58, 59, 62, 371; despre populaţia oraşelor — 67, 68.
Balaban Alexandru, negustor liovean, exploatează potasa — 51, 56.
Balassi Valentin, poet maghiar — 304.
Balcani, vezi Peninsula Balcanică.
Balcic, oraş <R. P. Bulgaria> — 619, 929.
Balica Nichita, căpitan de curuţi — 251.
Balomir, sat <r. Haţeg>, protopop din ~ 476, 502.
Balş, familie de boieri moldoveni — 587; cresc oi merinos — 953.
Balş Constantin, boier din Moldova, exilat — 447.
Balş Lupu, boier din Moldova, fabrică de zahăr proiectată de ~ 962; exilat — 447.
Balş Pulcheria, lespedea mormîntului său — 1129.
Balş Teodor, boier din Moldova — 996.
Balta Albă, sat <r. Făurei>, ape minerale — 969.
Baltagi-paşa Mehmed, mare vizir — 218.
Balzano, arhitect din Triest, proiectează pod peste Olt — 979.
Banat (Banatul Timişanei) — 35, 38, 418, 789, 1090; stăpînirea turcească şi austriacă — 35—37, 39, 120, 232, 234, 236, 355, 421, 456, 461, 463, 465, 487, 488, 490, 491, 599, 730; populaţie — 807; măsuri administrative — 406, 411, 414, 419, 423, 428, 473, 490, 491; răscoala curuţilor — 244, 246; mişcări ţărăneşti — 115, 244, 422, 423, 755; exploatări miniere, lupta minerilor — 408, 425, 426, 1011; grăniceri romîni — 520, 1022; revendicat de Şerban Cantacuzino — 203; expulzarea lui E. Murgu — 1029; agricultură, păstorit — 97, 98, 404, 407; comerţ — 378, 467, 858; şcoli, manuale — 559, 1026, 1054—1056, 1060; biserică, artă — 492, 573, 1140.
Bandini Marco, misionar catolic în ţările romîne, despre: bogăţiile naturale — 42, 45, 49; populaţia oraşelor — 67, 68; comerţ, obligaţii faţă de Poartă — 23, 59, 62, 64; obligaţiile ţăranilor — 72—74; şcoli — 262, 555.
Bánffy, familie de nobili din Transilvania — 575, 765, 1007, 1127.
Bánffy Dionisie, căpitan al Clujului — 224.
Bánffy Gheorghe, guvernator al Transilvaniei — 232—234, 240, 488, 842, 881, 882; despre situaţia ţărănimii — 809, 810.
Bánffy Paul, comite de Crasna — 881.
Baňska Štiavnica, oraş <R. S. Cehoslovacă>, şcoală superioară — 1012.
Barabás Nicolae, pictor din Transilvania — 1134.
Barac Ioan, scriitor transilvănean — 1115.
Baranyi Paul, propagandist iezuit în Transilvania — 239.

Barberot F., inginer francez, conduce lucrările de pavare la Iaşi — 985; moară mecanică înfiinţată de ~ 962.

Barcsai Acaţiu, principe al Transilvaniei — 117, 121, 193; impus de turci — 189.

Barcsay Avram, poet din Transilvania — 840, 1116.

Bargrave Robert, călător englez, despre: sare şi potasă — 48, 51; exportul ţărilor romîne — 62; grajdurile lui Vasile Lupu — 45—46.

Bariţ Gheorghe, publicist, istoric, filolog — 594, 1028, 1061, 1071, 1073, 1080, 1086, 1089, 1102; program politic — 1025, 1029, 1030, 1065, 1152; luptă pentru laicizarea învăţămîntului — 1057; membru al Asociaţiei literare din Bucureşti — 1066; despre economie şi industrie — 1080—1082; trupă de teatru sub conducerea lui ~ 1119.

Barnovschi Miron, domn al Moldovei — 51, 79, 136; politică externă — 135, 143; aşezămîntul său — 74, 75, 133, 134; mişcări ţărăneşti în domnia lui — 143; legături cu biserica ortodoxă din Liov — 143; solicită zugravi de la Moscova — 330.

Barsi Niccolò, călător în Moldova, despre comerţul ţării — 59.

Basarab Laiotă, domn al Ţării Romîneşti — 613.

Basarab Matei, domn al Ţării Romîneşti — 19, 20, 79, 165, 177, 279, 289, 309, 310, 329, 532; avere 161, 192; politică internă — 157; relaţii cu boierii — 141, 157—159, 166, 167, 176, 182; eliberează rumîni prin răscumpărare — 76; fiscalitate 18, 91, 93, 160, 161, 179; tezaur — 192; înfiinţează manufactură — 56 exploatare minieră — 47, 159; comerţ — 108; armată — 12, 94, 95; răscoala seimenilor — 178, 179; relaţii externe — 27; relaţii cu Moldova — 166—171, 174, 176, 177, 181; relaţii cu Transilvania — 157, 163, 168—170; relaţii cu turcii — 14, 15, 18, 86, 159, 166, 169, 170; relaţii cu Imperiul habsburgic — 166, 170; relaţii cu Rusia, Ucraina şi Polonia — 172, 174, 185; relaţii cu Franţa şi Veneţia — 166, 170; legături în Balcani — 10, 171; ctitorii — 322, 325, 328; aşezămînt pentru reluarea mănăstirilor închinate — 160; justiţie — 397; tipărituri — 265, 272, 298, 322, 333; învăţămînt — 263.

Basarabă Constantin Micul — 509.

Basarabă Ion Moghilă, ascendent fictiv al lui Inochentie Micu — 509.

Basarabia — 721, 887—889, 901.

Basel, oraş <Elveţia> — 304.

Basta Gheorghe, general imperial, mercenarii lui — 99, 145.

Başotă, casa ~ din Iaşi — 1125.

Başotă Pătraşcu, mare dregător moldovean — 159.

Báthori Gabriel, principe al Transilvaniei, campania lui în Ţara Romînească — 13, 147, 557; Radu Mihnea participă la răsturnarea lui — 138.

Báthori Sigismund, principe al Transilvaniei — 145.

Báthori Ştefan, principe al Transilvaniei şi rege al Poloniei — 154.

Batişte, moşie <pe Leaota, j. Prahova>, manufactură — 644.

Batişte Veveli, boier grec din Moldova — 137; ucis de ţărani răsculaţi — 143.

Batiz, sat <oraşul Hunedoara>, colonişti — 1015.

Batogh, sat <R. S. S. Ucrainiană>, luptă între cazaci şi poloni — 174.

Batthyány Ignatie, episcop catolic din Alba-Iulia, catalogul bibliotecii sale — 1063.

Bauer Friedrich Wilhelm, general, autorul unei lucrări asupra Ţării Romîneşti, despre: pomicultură — 374; ape navigabile — 376; export — 377, 379; fuga ţăranilor — 393; Oraşul de Floci — 384; hanuri şi locuri de popas — 376.

Baumeister, adept al filozofiei lui Wolff — 1075.

Baumgarten I. Chr., medic din Sighişoara — 1075.

Bavaria — 245, 597.

Bazargic, oraş <R. P. Bulgaria>, asediat de ruşi — 926.

Bădeşti, sat <r. Curtea de Argeş>, obligaţiile rumînilor — 72.

Băileşti <oraş>, luptă — 926, 927.

Băiţa, sat <r. Brad>, exploatare minieră — 38, 589; numărul minerilor — 801; lupta minerilor — 811, 812.

Băjescu Iordache, boier ucis de Ştefan Racoviţă — 447.
Băjescu Mareş, conacul lui — 32.
Băjeşti, sat <r. Muscel>, arhitectura conacului — 325.
Bălăceanu, familie de boieri din Ţara Romînească — 201, 549.
Bălăceanu Constantin, ginerele lui Şerban Cantacuzino — 203; sol trimis la Viena. — 203, 207, 208; mort în lupta de la Zărneşti — 208, 547.
Bălăceanu Constantin vel logofăt, complotează împotriva lui Grigore Ghica — 922
Bălăceanu Dionisie, arhimandrit — 569.
Bălăceanu Emanoil, ajută pe T. Diamant să întemeieze falansterul de la Scăeni — 1083.
Bălăşescu Nicolae, intelectual progresist — 1028.
Bălcescu Nicolae — 1090, 1099, 1103; influenţat de opera lui Şincai — 1095; E. Murgu, profesorul său — 1029; înfiinţează societatea secretă « Frăţia » — 995, 1064, 1111; cadet — 991; închis la mănăstirea Mărgineni — 992; prietenul lui Ionescu de la Brad — 1080; operă — 594, 1068, 1070, 1073, 1083, 1089, 1102, 1104; ideologie — 1076, 1083, 1148; despre răscoala lui Horea — 790; despre mişcarea lui Tudor Vladimirescu — 851, 916; problema unităţii naţionale — 1028; despre exploatarea şi acapararea statului de marea boierime — 947, 1151; luptă pentru făurirea limbii literare — 594.
Băleanu, familie de boieri din Ţara Romînească, rivalitatea lor cu Cantacuzinii — 201, 205, 289.
Băleanu Emanuel, boier, conflict cu Alexandru Ghica — 992.
Băleanu Gheorghe, vornic — 200, 289.
Băleanu Grigore, sprijină activitatea publicistică a lui Z. Carcalechi — 1060.
Băleanu Grigore, logofăt, în conflict cu N. Mavrocordat — 462.
Băleanu Nicolae, înfiinţează fabrici — 964, 965.
Bălgrad, vezi Alba-Iulia.
Băltăreţu Şt., mare negustor — 588.
Bălţăteşti, sat <r. Tg. Neamţ> — 399.
Bănia, sat <r. Bozovici>, ţărani răsculaţi înfrînţi la ~ 423.
Bărbătescu Mihai, boier, manufactură pe moşia lui — 369.
Bărcan, din Merişani, boier decapitat de Radu Mihnea — 138.
Bărnuţiu Simion, profesor la Blaj — 1028, 1058; îndepărtat de Lemeni din Blaj — 1028; luptă pentru deşteptarea conştiinţei naţionale — 1058; împotriva iobăgiei — 1076; luptă pentru limba romînă în şcoală şi învăţămîntul ştiinţific — 1057.
Bătăşani, sat <r. Olteţu>, moşneni deposedaţi — 632.
Becicherec, district în Banat — 428.
Beclean, tîrg <r. Dej>, ocupat de curuţi — 246.
Bedia Adam, propagator al răscoalei lui Tudor în Transilvania — 881.
Bega, rîu — 423.
Beiuş, oraş, centru şcolar — 1056, 1057.
Békés, comitat din Ungaria — 232; răscoală — 422.
Béldi Paul, căpitan suprem al secuilor — 224.
Beldiman Alecu, vornic, scrieri, traduceri — 1106—1108; atitudinea sa faţă de răscoala lui Tudor Vladimirescu — 1108, 1109.
Belevici Ionaşco, solul lui Constantin Cantemir la Moscova — 205.
Belgia, studenţi din Transilvania în ~ 295.
Belgioioso, general înfrînt de Ştefan Bocskai — 146.
Belgrad, oraş <R. S. F. Iugoslavia >, lupta dintre turci şi imperiali pentru ~ 203, 228, 230, 456, 465, 470, 599, 608; pacea de la ~ 378, 423, 456, 458, 473, 474, 488, 520; corvezi de transport la ~ 22; mitropolit de la ~ 539.
Bell F., în asociaţia care înfiinţează o cărămidărie — 965; publică la Iaşi cataloage ale cabinetului de lectură — 1062.
Bell John din Antermony, călător englez, despre populaţia oraşului Iaşi — 385.
Bellu Ştefan, logofăt, fuge la Braşov — 879.
Bem Iosif, general — 1116.
Bender, vezi Tighina.
Benedek, meşter clujan — 330.
Bengescu Staico, boier oltean — 462.

Benkő Francisc, geograf şi mineralog din Transilvania — 1075.

Benkő Iosif, istoric şi geograf din Transilvania — 420, 1092.

Bennigsen Levin August Theophil, general în armata rusă — 883.

Bereg, comitat — 120; cedat de Rudolf al II-lea lui Ştefan Bocskai — 146; lui Gabriel Bethlen — 148.

Beresteciko, oraş <R. S. S. Ucraineană>, participarea moldovenilor în lupta de la ~ 174.

Berkeley George, filozof englez — 1063.

Berlin, oraş — 479, 1075; import din ~ 380; legăturile lui C. Cantemir cu academia din ~ 543, 545; centru de cultură frecventat de romîni — 998, 1042, 1099.

Bethlen, nume al colegiului din Aiud — 304.

Bethlen Alecse, conte din Transilvania — 406.

Bethlen Gabriel, principe al Transilvaniei — 6, 99, 120, 121, 138, 161, 221, 301, 307, 310, 311, 328, 331; măsuri interne — 101, 102, 148—150; politica sa — 32, 151, 152, 154, 162, 1146; relaţii cu Moldova şi Ţara Romînească — 132, 138, 142, 153; primeşte jurămîntul boierilor munteni 139; şcoală, tipărituri — 297, 298.

Bethlen Ioan, cancelar al Transilvaniei, istoric — 307, 308.

Bethlen Ioan, luptă împotriva absolutismului austriac — 1023.

Bethlen Nicolae, cancelar al Transilvaniei — 227, 232, 240, 307, 329; ostil curuţilor — 246, 249, 250; relaţii cu Viena — 229, 231; autor al unui proiect de societate comercială — 416; scriitor memorialist — 310, 311.

Bethlen Nicolae conte, ancheteazā un conflict între orăşeni şi ţărani — 419; în comisia de organizare a grănicerilor secui — 519.

Bethlen Paul, conte, iobagi răsculaţi pe moşia lui — 423.

Bethlen Samuil, conte, exploatarea ţăranilor — 406; conducător al armatei secuieşti — 246.

Bethlen Ştefan, guvernator şi principe al Transilvaniei — 31, 32, 148, 161; sprijinit de turci — 163.

Bethlen Wolfgang, cancelar al Transilvaniei, istoric — 308.

Beyschlag, consilier gubernial — 816.

Bèze, Théodore de ~, teolog şi poet francez — 304.

Bézout Étienne, matematician francez — 1059.

Bibarţ Micula, căpitan de răsculaţi — 772.

Bibescu Gheorghe, domn al Ţării Romîneşti — 957, 988, 995, 996, 1150; colaborator al lui Kiselev — 935; politică vamală — 975; anulează dreptul de strămutare al ţăranilor — 956, 987; dezrobirea ţiganilor — 998; învăţămînt — 955, 1050; mişcarea bulgară de la Brăila — 994.

Bibescu Ioan, boier oltean — 987.

Bibescu Ştefan, ispravnic de Mehedinţi — 876.

Biblioteca romînească, publicaţie periodică tipărită la Buda — 1068, 1070.

biblioteci — 533; şcolare şi mănăstireşti — 266, 299, 301, 529, 534, 1061, 1062, 1063; particulare — 266, 534, 535, 1062, 1063; biblioteca Mavrocordaţilor — 534; cabinete şi cercuri de lectură, biblioteci de împrumut — 1062, 1063, 1066.

Bichigiu, sat <r. Năsăud> — 517.

Bicsad, sat <r. Sfîntu Gheorghe>, manufactură — 797, 811, 1015.

Biedermeyer, stil — 1130.

Bielorusia, inclusă în regatul Poloniei — 154.

Bielski Ioachim, cronicar polonez, folosit de Grigore Ureche — 283.

Biertan, sat <r. Mediaş>, răscoală — 117.

Biharia, ţinut, artă populară — 1137.

Bihor, comitat din Partium — 36, 38, 151, 232, 251, 428, 776, 839, 843; situaţia ţărănimii, răscoale — 116, 228, 245, 251, 813, 817, 1022, 1031; nobilime — 118, 829, 839; exploatare minieră — 98; învăţămînt — 1055.

Binţiţi, sat <Aurel Vlaicu, r. Orăştie>, răscoală ţărănească — 761.

biserică:

    biserica ortodoxă, autonomia sa după aşezămîntul lui Leon Tomşa — 141; chiriarhi pămînteni aleşi pe viaţă — 938; participarea acestora în Obşteasca Adunare — 942; numărul preoţilor — 709;

veniturile preoţilor, privilegii, îndatoriri — 89, 433, 492, 527, 701, 702, 709, 715, 718, 944; şcoli întreţinute de mănăstiri — 713; tribunal bisericesc — 699; mănăstirile închinate, regim, reforme — 140, 157, 160, 214, 910, 920, 922, 1000; ortodocşii din Transilvania, numărul lor faţă de uniţi — 510; situaţia şi lupta lor pentru drepturi — 150, 162, 223, 224, 239, 302, 423, 424, 476, 497, 513, 732, 828, 842; legături între ţările romîne — 150, 251, 270, 424; ortodocşii din Imperiul otoman — 596, 602; apărarea ortodoxiei — 277, 278;

biserica catolică — 239; comunităţi, misiuni şi ordine, şcoli — 154, 237, 242, 261, 491, 492, 511, 526, 527, 531, 559 573; situaţia din Transilvania, sprijinul Habsburgilor — 141, 145, 161, 162, 231, 232, 237, 240—242, 249, 251, 356, 492, 514, 731, 732; prozelitism, lupta împotriva expansiunii catolice — 202, 209, 240, 261, 277, 278, 297, 465, 558; unirea cu biserica romană, consecinţe — 239—243, 251, 297, 491—495, 499—502, 504—506, 511, 819, 827, 836; agitaţia împotriva unirii — 241, 242, 244, 251, 356, 424, 475, 476, 509;

biserici reformate — 149, 150, 161, 162, 223, 224, 227, 229—232, 237, 240, 250, 277, 278, 295—297, 303, 488, 567;

critica clericalismului — 1076; vezi şi clase sociale.

Biserica-Albă, oraş <Bela Crkva, R. S. F. Iugoslavia>, manufactură 411.

Bisterfeld, profesor la Alba-Iulia — 163, 298; ambasador al lui Gheorghe Rákóczi I — 163, 298.

Bistra, sat <r. Cîmpeni>, — 748, 755.

Bistriţa, mănăstire <r. Horezu> — 374, 468, 636; ţărani nesupuşi — 439, 634; rezistenţă organizată de Tudor Vladimirescu la ~ 901.

Bistriţa, oraş — 303, 418, 465; ateliere, meşteşugari — 105, 108, 334; bresle — 804; răscoala curuţilor — 229, 230, 245; iobăgirea ţărănimii din împrejurimi, fugă, haiduci — 115, 419, 516; păzit de grăniceri romîni — 516; drepturi asupra districtului Rodnei — 517; magistratul oraşului — 108, 115; legături cu Moldova — 82, 153; şcoală, bibliotecă — 297, 299, 559.

Bistriţa, rîu — 649, 655; plutărit — 668, 980; forţă motrice — 964.

Bizanţ, vezi Imperiul bizantin.

Bîrca, sat <r. Slatina>, răscoală ţărănească — 874.

Bîrlad, oraş — 385, 464, 681, 980, 1002; moşia oraşului — 388; administraţie, comerţ — 66, 373, 676; medic veterinar străin — 953; învăţămînt — 1051; Ipsilanti trece prin ~ 888.

Bîrlad, ţinut, venitul lui atribuit marelui vornic — 81.

Bîrnova, mănăstire <oraşul Iaşi>, obligaţiile ţăranilor — 73; lespedea Mariei, fata lui Dabija — 329.

Bîrseni, sat <Bîrsana, r. Bîrlad>, luptă cu turcii — 217.

Bîrsescu Vlad, boier silit să vîndă domnului satul Baia-de-Fier — 47.

Blaj, tîrg — 97, 502, 564, 771, 825, 1076, 1115; domeniu fiscal sub Apafi — 221; tratat — 229; drept de reprezentare în dietă — 496; adunarea de la ~ 593, 1029; centru cultural — 497, 506, 511, 559, 560, 564, 819, 1026, 1028, 1030, 1056, 1057, 1063, 1075, 1119; catedrală — 575.

Blanchard P., pedagog francez — 1060.

Blaumann Johann Eberhardt, arhitect — 1127.

Blăjeni, sat <r. Brad> — 772; în răscoala lui Horea — 762.

Blănari, sat < lîngă oraşul Focşani > — 655.

Bob Ioan, episcop unit — 846; reprezentant al romînilor în dieta Transilvaniei — 815, 826; în timpul răscoalei lui Horea — 771; prezintă *Supplex libellus valachorum* — 821.

Bob Vasile Fabian, vezi Fabian.

Bobîlna, sat <r. Dej> — 424.

Boboci, sat <r. Mizil>, ape minerale — 969.

Bocskai Ştefan, principe al Transilvaniei, relaţii cu Moldova şi Ţara Romînească — 142, 146.

Bocşa, sat <r. Ilia>, manufacturi — 411; cuptoare pentru industria metalurgică — 1147.

Bod Petru, istoric din Transilvania — 562, 567.

Bodrog, sat < oraşul Arad>, biserica mănăstirii — 575.

Boemia — 145, 164, 735, 782; răscoale — 152, 746; domeniul feudal — 3; desfiinţarea şerbiei — 738; comerţ — 65, 669; influenţe artistice — 334.

Bogdan Ion, boier moldovean, exilat de Callimachi — 447.

Bogdan Manolache, boier moldovean, ostil lui C. Moruzi — 715.

Bogdăneşti, sat <r. Horezu>, moşie a mănăstirii Arnota, ţărani nesupuşi — 392, 441.

Bogoş, ispravnic, închis în turnul Goliei — 22.

Bohăţel Alexandru, preşedinte al unei societăţi culturale din Transilvania — 1066.

Bőhm Ioan, desenează faţada unei clădiri din Cluj — 1129.

Bohotin, rîu, fierăstraie — 51.

Boian, sat <r. Mediaş>, iobagi voluntari în armată — 757.

Bois-le-Comte, Charles-Joseph-Edouard, diplomat francez, despre tranzitul Turciei în Germania şi Austria — 671.

Boitinus, vezi Veress Gaspar Bojthi.

Boiţa, sat <r. Sibiu> — 881.

Bojincă Damaschin, publicist — 1062, 1095; revoluţionar din Transilvania — 1022.

Boldeşti, sat <r. Paşcani>, răzeşi — 83.

Bolintineanu Dimitrie, opera — 1111.

Bolintinu, ~ din Vale, sat <r. Titu>, Tudor Vladimirescu cu oastea la ~ 879, 880, 897.

Bolla Martin, profesor la Cluj, combate *Supplex Libellus valachorum* — 831.

Bolliac Cezar, operă — 1028, 1063, 1066, 1068, 1080, 1089, 1112; realismul său critic — 1115; influenţat de socialismul utopic — 1083; articole reproduse în Transilvania — 1073.

Bologa, sat <r. Huedin>, ocupat de curuţi — 246.

Bölöni Farkas Alexandru, scriitor din Transilvania — 1023, 1030, 1066, 1082, 1116.

Bolotnikov Ivan Isaevici, conducător de răscoală din Rusia — 8.

Bolyai Farkas, profesor la Tg. Mureş — 1014, 1057, 1075.

Bolyai Ioan, matematician din Transilvania — 1060, 1075, 1083.

Bonfini Antonio, istoriograf al lui Matei Corvin — 308.

Bonneval Claude Alexandre, conte, paşă în armata turcă — 460.

Bonţida, sat <r. Gherla>, luptă — 246; castel — 575, 577.

Borănescu Constantin, stolnic, trimis de Tudor Vladimirescu la paşa din Silistra — 895.

Borăscu Dimitrie, comandant de panduri — 895.

Borca, sat <r. Piatra-Neamţ>, ape minerale — 969.

Bordeşti, sat <r. Focşani>, autoportretul lui Pîrvu Mutul de la biserica din ~ 331.

Borlova, sat <r. Caransebeş>, aba fabricată la ~ 411.

Bornemissza Ana, soţia lui Mihail Apafi I — 221.

Borodino, sat <R.S.F.S.R.>, bătălie — 934.

Boros Ioan, comandant de oşti din Transilvania — 184, 185.

Borroczyn, Rudolf Artur, căpitan, întocmeşte planul oraşului Brăila — 984.

Borsod, comitat <R. P. Ungaria>, atribuit principelui Transilvaniei — 120, 148.

Borsos Sebastian, cronicar din Transilvania — 310.

Borsos Toma, memorialist din Transilvania — 310.

Borzeşti, sat <r. Moineşti>, biserică — 316.

Boscovich Rogeriu, călător croat în ţările romîne — 375; despre comerţul principatelor — 376, 377, 379, 380.

Bosfor — 457, 552, 602, 668, 929, 974.

Bosnia — 10, 456, 461, 487, 488, 608; sămînţă de porumb importată din ~ 951.

Bosniac Martin, arendaş al cîrciumăritului pe domeniul Zlatnei — 755.

bosnieci, în detaşamentul lui Liprandi — 927.

Boteni, sat <r. Muscel>, cărbuni — 968.

Botoşani, oraş — 376, 385, 478, 681, 980, 981, 983, 1121; populaţie, administraţie — 676; meşteşuguri, bresle — 363, 365, 366,

386, 642, 643, 645, 655, 658; comerţ — 365, 371—374, 675; conflict cu mănăstirea Popăuţi — 1001; locuitorii izgonesc un ispravnic grec — 888; asistenţă medicală — 678, 679, 953; învăţămînt — 529, 1051;
ţinut — 694, 707.
Boţulescu Vlad, boier oltean, în captivitate la Milano — 537; traducător — 553.
Bouquet Michel, pictor, grafician francez — 1122.
Bozieni, sat <r. Roman>, tulburări ţărăneşti — 917.
Brad, tîrg — 759; curuţii înving oastea lui Száva — 246; în răscoala lui Horea — 760.
Bran, sat <oraşul Braşov>, vamă — 108.
Brancovici Gheorghe, cronicar, agent diplomatic la Constantinopol — 202, 309.
Brancovici Sava, mitropolit ortodox al Transilvaniei — 239, 309; persecutat de calvini — 240; în Rusia — 224; biblioteca lui — 299.
Brandenburg, provincie germană — 8.
Brassai Samuil, cărturar din Transilvania — 1071, 1081.
Braşov, oraş — 108, 145, 147, 184, 230, 236, 251, 305, 418, 476, 658, 735, 922, 979, 981, 1130, 1134; cedat imperialilor — 229;
meşteşuguri, bresle — 101, 105, 334, 805, 1014; conflict între calfe şi patroni — 103; comerţ, privilegii, relaţii comerciale cu Ţara Romînească şi Moldova — 82, 413, 417, 669, 806, 807, 974, 1018—1020;
boieri din Ţara Romînească la ~ — 462, 604, 690, 870, 879, 880, 908; şcoli, biblioteci — 296, 297, 299, 309, 576, 1057, 1063, 1064, 1066; Gh. Bariţ profesor — 1028, 1061; tipografii, activitate editorială — 298, 303, 1072; cărţi populare — 314; activitate teatrală — 312, 1118, 1119; arhitectură, biserici — 326, 335, 476, 563, 571, 573; vezi şi Şcheii Braşovului;
regiune — 305; opoziţia romînilor din ~ faţă de unirea cu Roma — 242; represiuni împotriva ţăranilor — 425.
Brateş, lac — 936, 978.
Bratislava (Pressburg, Pojon), oraş <R. S. Cehoslovacă> — 789; tratate de pace — 152, 608; import din Transilvania — 1008; carte romînească tipărită la ~ 302.
Brăduţ, sat <r. Odorhei>, recrutarea secuilor în regimentele de graniţă — 519.
Brăila, cetate, oraş, port — 32, 205, 350, 617, 650, 652, 667, 668, 675, 859, 888, 895, 979, 984, 993; numit Proilava — 33; reconstruire, dezvoltare 934, 937, 1121: cucerit de Mihnea al III-lea — 191; cucerit de generalul rus Rőnne şi Toma Cantacuzino — 217; ocupat de ruşi — 479, 609, 926; restituit Ţării Romîneşti — 929, 936; centru meşteşugăresc, comerţ — 35, 377, 962, 972, 976, 977, 980, 981; răscoale, mişcări revoluţionare antiotomane — 992, 994; viceconsul englez la ~ 976; ziar — 1068;
judeţ, populaţie — 854.
raia — 34, 170, 184, 708; cadiu — 614.
Brăiloiu Barbu, boier oltean — 462.
Brăiloiu Cornea, boier oltean — 206.
Brăiloiu Dositei, consilier în administraţia austriacă a Olteniei — 469.
Brăneşti, sat, vărniceri — 52.
Brănişca, sat <r. Ilia>, răscoala ţăranilor — 760.
Brăzeşti, sat <r. Cîmpeni> în domeniul minier al Băii de Arieş — 748.
Breaza, sat <r. Cîmpina>, mori, dîrste — 638.
Breţcu, tîrg <r. Tg. Secuiesc>, exploatare de fier — 1018.
Brigido Iosif, preşedinte al administraţiei Banatului — 490.
Brigido Pompei, preşedinte al administraţiei Banatului — 490.
Brissot Jean Pierre, ia apărarea lui Horea şi a romînilor răsculaţi — 786.
Brîncoveanu, boieri — 463, 587, 892.
Brîncoveanu Constantin, domn al Ţării Romîneşti — 18, 56, 67, 69, 79, 279, 290, 335, 349, 547, 555, 1102; în sfatul lui Şerban Cantacuzino — 201, dominat de Cantacuzini — 206; călătoria la Adrianopol

— 14, 24; cauza mazilirii — 20, 206, 219, 340; moarte — 543; efectivul armatei sale — 94; legături cu Moldova — 542 ; legături cu Transilvania — 208, 209, 299; sprijină biserica ortodoxă din Transilvania — 241, 242, 251, 278; legături cu Poarta — 14 — 17, 19, 28, 86, 207—209, 347, 349, 464, 552; alte relaţii externe — 27, 207, 209, 210, 212, 217, 219, 230; fiscalitate — 89, 91, 92, 207, 211, 400, 402, 433, 467; condica vistieriei — 16, 21, 52; comerţ — 70, 372; închide ocne de sare — 48; şcoli, burse, biblioteci — 261—263, 529, 534; tipografii, tipărituri — 264, 274, 278, 532; biserici, alte construcţii — 49, 59, 325, 326, 328; ateliere de zugravi — 331; portret, medalii — 331, 334; cîntat în balade — 291; cronici despre ~ 309, 311, 543, 546, 598, 1102.

Brîncoveanu Constantin, fiul domnului — 293.

Brîncoveanu Constantin, mare boier — 436, 441, 529.

Brîncoveanu Grigore, mare ban — 587; înţelegere cu Tudor Vladimirescu — 870, 872; fuge la Braşov — 879, 880; bibliotecă — 1061.

Brîncoveanu Nicolae, satele sale refuză să clăcuiască — 640.

Brîncoveanu Papa, postelnic, ucis de răsculaţi — 182.

Brîncoveanu Preda, mare vornic, exportă vite — 60; decapitat — 190.

Brîncoveanu Zoiţa — 891; soţia lui Gh. Bibescu — 995.

Brîncoveni, mănăstire <r. Slatina> — 325.

Brîncoveni, sat <r. Slatina>, devine tîrg — 67.

Brno, oraş <R. S. Cehoslovacă> — 165, 1013.

Brody, oraş <R. P. Polonă> — 913.

Broşteni, sat <r. Strehaia> — 917; Tudor Vladimirescu la ~ 876.

Brukenthal Mihail, comisar regal — 779; conduce comisia de cercetări după răscoala lui Horea — 766, 778.

Brukentahl Samuil, guvernator al Transilvaniei — 488, 730, 766, 1120, 1127; colecţia sa — 1063, 1133.

Brünek Carol, în răscoala lui Horea — 764.

Bucioc Costea, boier, cere ajutor în Polonia pentru Movileşti — 129.

Bucium, sat <r. Cîmpeni> — 748; în răscoala lui Horea — 752, 754, 763, 764; răscoala buciumanilor — 811, 812; subpretori alungaţi de ţărani — 1032.

Bucium, sat <oraşul Iaşi>, meşteşuguri săteşti — 363.

Bucovina — 889; anexată de austrieci — 484; moşiile mitropoliei Moldovei — 996; cultura cartofilor — 626; imigrări — 521, 888; comerţ — 665, 668, 669, 858, 970; profesori din ~ 1051.

Bucşan Stroe, boier, organizează comploturi împotriva lui Constantin Brîncoveanu — 206, 207.

Bucureşteanu Barbu, meşter tipograf din Bucureşti — 368.

Bucureşteanu Sandu, meşter tipograf din Iaşi — 368.

Bucureşti, oraş — 169, 178, 192, 209, 217, 240, 329, 349, 351, 386, 396, 426, 462, 463, 473, 547, 626, 640, 708, 718, 890, 923, 935, 936, 942, 995, 1029, 1106, 1126, 1134, 1136; moşia oraşului — 388; populaţie — 68, 69, 385, 675, 676, 982; administraţie, edilitate — 693, 694, 696, 698, 937, 987, 1121; drumuri, serviciu poştal — 979, 981; salubritate, asistenţă socială — 365, 678, 679, 936, 987, 1074; călători — 603, 625;

meşteşuguri, manufacturi, bresle — 54, 60, 71, 363, 370; 626, 642 — 644, 647, 675, 959, 961, 962, 964, 1130, 1132; uliţe cu nume de meşteşugari — 365; comerţ — 69, 365, 371, 372, 374, 376, 657, 659—662, 1018; hanuri — 59, 326, 375, 1122;

justiţie, adunare obştească — 681, 698, 935, 936, 942; mitropolie — 240;

consulate — 598, 605, 606, 618, 619, 626, 645, 653, 705, 710, 938, 961, 989, 998;

şcoli, biblioteci, teatre — 262, 263, 266, 527, 529—531, 536, 538, 945, 951, 961, 1029, 1044, 1045, 1047, 1049—1052, 1062—1066, 1076, 1104, 1117, 1119, 1127, 1136; centru tipografic — 264, 265, 276, 367, 368, 532, 1079, 1102, 1106; curtea domnească, biserici, clă-

diri, arhitectură — 93, 262, 322, 325, 360, 365, 368, 392, 435, 534, 568, 576, 577, 681, 891, 1050, 1061, 1106, 1121, 1126;
răscoale — 178, 180—182, 184, 185, 447, 452, 483, 680, 918, 994; Tudor Vladimirescu la ~ 862, 867, 870, 872, 873, 878, 879, 888, 889, 891, 892, 894, 901; războaie, ocupaţii — 193, 478, 559, 599, 608, 609, 896, 897, 899, 909, 926; tratate de pace — 480, 481, 611, 665, 689, 720, 853, 860, 868, 884, 972, 1045; răspîndirea ideilor revoluţiei franceze — 603.
Buda <Buda-Pesta>, oraş — 193, 330, 425, 510, 573, 813, 829, 1134; relaţii comerciale — 1018; paşă de ~ 166; înfrîngerea turcilor ~ 225; cucerit de imperiali — 229;
tipărituri romîneşti — 1060, 1067, 1079, 1082, 1111; studenţi romîni — 1026, 1029; arhive — 852.
Buda, legendă a vieţii sale — 279.
Budai-Deleanu Ioan — 1107; operă — 1086, 1095, 1115, 1116; idei social-politice — 835, 846, 1076.
Budele, sat <r. Herţa, R. S. S. Ucrainiană>, moşia vornicului Iordache Cantacuzino — 373.
Budeşti-Josani, sat <r. Sighet>, arhitectura bisericii — 328.
Budeşti-Susani, sat <r. Sighet>, arhitectura bisericii — 331.
Buffier Claude, publicist francez — 1050, 1059.
Bug, fluviu — 481, 597, 599.
Bugeac, stepă, tătarii şi turcii din ~ 133, 170, 200, 202, 548, 556, 599, 621.
Bughea, sat <r. Muscel>, ape minerale — 969.
Buhalniţa, sat <r. Piatra-Neamţ>, săpături arheologice — 47.
Buhăescu Vasile, autor de cronică — 541.
Buhuş, familie de boieri din Moldova — 203.
Buhuş Dumitru, vistier — 159; adversar al boierilor greci — 136.
Buhuş Nicolae, boier exilat — 447.
Buhuşi, oraş — 675.
Buicescu Diicu, mare clucer, pretendent la tronul Ţării Romîneşti — 179; ucis de Mihnea al III-lea — 190.
Buitul Gheorghe, preot, traducător din limba latină — 302.
Bujor, haiduc, cîntat în balade — 557.
Bula de aur a lui Andrei al II-lea — 231.
Buletinul, Gazeta Oficială — 981.
Bulgakov Iacov Ivanovici, ambasadorul Rusiei la Constantinopol — 598.
Bulgaria, bulgari — 171, 215, 470, 608; războaie, răscoale — 5, 10, 129, 171, 172, 202, 209, 611, 865, 927, 993, 994; mercenari în armata munteană — 178; bulgari în Dobrogea — 620; emigrarea romînilor în ~ 929; imigrarea bulgarilor în Ţara Romînească — 350, 710, 712, 993; emigrarea bulgarilor în Rusia — 929; Bulgaria înglobată în paşalîcul Dunării — 619; dezvoltarea porturilor — 929.
Bungard, sat <r. Sibiu>, biserică ridicată de negustorii sibieni — 328.
Burada Teodor, sluger, autor de metodă pentru învăţarea muzicii instrumentale — 1119.
Burgas, oraş <R. P. Bulgaria>, trupe ruseşti — 927; dezvoltare — 929.
Burgo, G. B. de ~, călător italian, despre Galaţi — 64.
Butca Teodor, conducător de voluntari — 478.
Buteanu, fraţii, fondatori ai revistei *Zorile* — 1066.
Buzău, oraş — 675; moşia oraşului — 681; administraţie — 676; asistenţă medicală — 678; comerţ — 372, 531, 662, 664; învăţămînt — 1052;
episcopie — 90, 280, 449, 891, 892, 942; centru tipografic — 264, 278, 367, 368, 532; centru şcolar — 530;
judeţ, regiune; zăcăminte de petrol — 968; creşterea animalelor — 626; viticultură — 44; răscoale ţărăneşti — 875.
Buzău, rîu — 648.
Buzău, trecătoare — 184.
Buzdugan, căpitan, atacă pe boierii greci — 139.
Buzescu Stroe, boier, piatră de mormînt — 329.
Buzeşti, boieri olteni — 288; sate ale familiei — 138; cronica lor — 289.
Byron George, traduceri din opera lui — 1043.

Cabardia, regiune <R.S.F.S.R.> — 479.

Cacavela Ieremia, profesor al lui Antioh și Dimitrie Cantemir — 263.

Cacova, sat <r. Găești>, mișcare țărănească — 958.

cadii, judecători în Imperiul otoman — 5.

Caffa, oraș <R. S. S. Ucraineană> — 480.

Cahul, oraș <R. S. S. Moldovenească>, luptă — 483; turcii învinși de ruși la ~ 479.

Caioni Ioan, călugăr catolic de origine romînă, operă — 298, 309, 313.

Calafat, oraș, lupte cu turcii — 895, 926; tîrg săptămînal — 970.

Calamata, cetate <Grecia>, cucerită de turci — 924.

calendare — 239, 240.

Calendar pentru bunul gospodar, editat de Ion Ionescu de la Brad — 1080.

Caliani Silvestru, luptător pentru drepturile romînilor din Transilvania — 505.

Calinic al II-lea, patriarh al Constantinopolului, se opune unirii cu Roma — 241.

Callimachi (Calmășu), familie domnească — 342, 394, 721.

Callimachi Alexandru, domn al Moldovei, politica sa economică — 659; mișcări boierești — 719.

Callimachi Gavril, mitropolit al Moldovei — 476.

Callimachi Grigore, domn al Moldovei — 344, 476; așezămînt privind obligațiile țăranilor — 358, 451; justiție — 398; conflict cu boierii — 447.

Callimachi Ioan Teodor, domn al Moldovei — 532; fiscalitate — 448; răscoala boierilor pămînteni — 452; răscoală orășenească — 447.

Callimachi Scarlat, domn:
  al Moldovei — 690—692, 705; așezămînt fiscal, politică economică — 665, 720; codul său — 701; datorii către Poartă — 653;
  al Țării Romînești — 893, 895; eterist — 879, 896.

camătă — 688; reglementată prin Regulamentul organic — 972.

Camenița, oraș <R. S. S. Ucraineană> — 23; războaie și ocupații — 6, 8, 137, 211; obligații de transport la ~ 22; pașă de ~ 23.

Canisius Petru, iezuit, catehismul său — 302.

Canta, familie de boieri moldoveni — 1061.

Canta Ioan, mare logofăt, cronicar — 394, 551.

Canta Nicolae C., președinte al divanului domnesc — 996; fabrică de hîrtie proiectată de ~ 962.

Cantacuzino, familie — 200, 201, 209, 210, 219, 288, 322, 325, 344, 368, 462, 509, 535; ramura munteană — 79, 128, 198, 201, 205, 206, 368, 546, 548; se opune unirii romînilor din Transilvania cu Roma — 241; conflicte cu Cantemireștii — 542; ramura moldoveană — 203, 550, 587.

Cantacuzino Bălașa — 576.

Cantacuzino Constantin, general în armata rusă — 472.

Cantacuzino Constantin, postelnic — 190, 200, 205, 263, 265, 290; sfetnic al lui Matei Basarab — 158; biblioteca sa — 266.

Cantacuzino Constantin, stolnic — 29, 204, 206, 219, 260, 274, 289, 291, 292, 309; operă — 44, 282, 291, 545, 1091; despre originea romînilor — 542; despre creația epică populară — 555, 556; brașovenii cer ajutor lui ~ 242; politica sa filorusă — 208—210, 217.

Cantacuzino Dimitrie, boier, proprietar al unei fabrici de sticlă — 964, 965.

Cantacuzino Drăghici, mare spătar, numărul moșiilor sale — 198.

Cantacuzino Dumitrașcu, domn al Moldovei — 26, 203; sistemul său fiscal — 91.

Cantacuzino Gheorghe, fiul lui Șerban Cantacuzino — 206, 462, 463, 547; ban al Olteniei sub austrieci — 466, 469.

Cantacuzino Gheorghe, cneaz, comandant militar al Moldovei — 889.

Cantacuzino Ioan, boier din Țara Romînească — 599.

Cantacuzino Iordache, boier din Moldova, numărul moșiilor sale — 198.

Cantacuzino Iordache, boier din Țara Romînească, duce tratative pentru alianța cu Austria — 203.

Cantacuzino Iordache, mare spătar din Moldova — 535.

Cantacuzino Iordache, vornic din Moldova, stăpînul moșiei Budele — 373.

Cantacuzino Matei, mare ban — 350.
Cantacuzino Mihai, mare ban, cronicar — 43, 56, 342, 359, 360, 368, 395, 446, 452, 559, 1097, 1098; politica sa antiotomană — 476, 477.
Cantacuzino Mihai, spătar — 201, 206, 219, 220; chemat în ajutor de brașovenii ostili unirii cu Roma — 241; corespondență cu Dimitrie Cantemir — 217; cittorii, școală — 262.
Cantacuzino Pîrvu, mare boier — 483; legături politice cu Rusia — 476, 477.
Cantacuzino Răducanu, studiază la Veneția — 531, 532.
Cantacuzino Șerban, domn al Țării Romînești — 18, 62, 70, 86, 201, 203, 289, 309, 347, 463, 546, 547: politică externă — 27; pregătește răscoală antiotomană — 10; legături cu Transilvania — 201; legături cu Austria — 203, 206, 207; participă la asediul Vienei — 202; legături cu sîrbii, bulgarii și grecii 10; oastea sa — 202; administrație — 82; sprijinit de marea boierime — 201; fiscalitate — 202, 207; cultura porumbului — 43; înființează manufactură — 56, 368; moara sa — 51; construiește han — 59, 326; învățămînt — 262, 263; tipărirea bibliei — 272, 274, 276, 294, 536; arhitectură bisericească în timpul lui — 325.
Cantacuzino Șerban, mare vornic — 206; zidește paraclis — 262.
Cantacuzino Ștefan, domn al Țării Romînești — 26, 206, 219, 472, 548; fiscalitate — 460; legături cu Austria — 219.
Cantacuzino Toma, mare spătar — 206; trece de partea rușilor — 217, 219, 547.
Cantacuzino-Deleanu Gheorghe, ofițer în armata rusă — 883.
Cantacuzino-Deleanu Iordache, mare vornic Moldova — 472.
Cantemir Antioh, diplomat rus, scriitor — 1043, 1063.
Cantemir Antioh, domn al Moldovei — 210, 211, 213, 472; fiscalitate — 88, 92, 210, 211, 402; justiție — 211.
Cantemir Constantin, domn al Moldovei — 204, 210, 472; relații cu boierii — 205; politică externă — 205, 206, 472.
Cantemir Dimitrie, domn al Moldovei — 220, 258, 263, 280, 288, 340, 342, 472, 496, 543, 546, 549, 550, 555, 556, 1092, 1093; elev al lui Ieremia Cacavela — 263; ostatec la Poartă, participă la lupta de la Zenta — 213; membru al Academiei din Berlin — 543; politică internă — 214, 541; închide ocne de sare — 48; oastea țării — 218, 399; legături cu Țara Romînească — 217; legături cu Turcia — 15, 214; luptă pentru eliberare de sub stăpînirea turcească — 541; colaborare politică cu Rusia — 79, 211, 212, 215, 216, 219, 465; operă — 10, 17, 19, 27, 29, 43—46, 49, 62, 64, 67, 68, 72—74, 79, 85, 204, 221, 265, 282, 319, 347, 379, 385, 509, 524, 525, 535, 538, 540—543, 545, 554, 561, 564, 565, 592, 1104, 1106.
Cantemir Dimitrie (Dumitrașcu), fiul lui Antioh, mare comis — 472.
Cantemirești, familie — 474, 542, 550.
Cantor de avis și comers, publicație periodică, editată de Z. Carcalechi — 1068.
capital, capitalism — 405, 458, 799; cooperație capitalistă simplă — 958—960, 969; capital comercial — 586, 587, 802, 804, 1019, 1020; capital cămătăresc — 380, 381, 383, 587; capital investit în industria extractivă — 801, 802, 1012; acumularea primitivă a capitalului — 411, 586—590, 795, 933; relații capitaliste — 635, 795, 966; capitalism industrial — 1015; legislație — 700; vezi și: comerț, manufacturi.
Capodistria, conte, ministru de externe al Rusiei — 880, 887; la congresul de la Viena — 868; fruntaș eterist — 864, 884.
Cappadocia, provincie în Asia Mică — 274.
Cara Ahmed Efendi, chehaia pașii de Silistra — 809; luptă împotriva eteriștilor — 895, 899.
Caracal, oraș — 44; comerț — 58, 371; mișcări orășenești — 680, 681; incendiat de trupele lui Pasvan Oglu — 690.
Caracaș Constantin, medic din București — 1074; scrieri — 1074, 1082.
Caracaș Dimitrie, medic din București — 1073, 1074.

Caraffa Antonio, general — 231; ocupă Transilvania, 228—230.

Caragea Ioan, domn al Țării Romînești — 690—692, 705—708, 710, 712; ciuma lui — 705; politică internă — 712, 720, 858; politică economică — 653, 655, 665, 853; dizolvarea corpului de panduri — 860; legislație, legiuirea lui — 627, 630, 631, 634, 638, 699, 700, 854, 894, 916, 945; învățămînt — 1045.

Caragea Nicolae, domn al Țării Romînești — 689; claca în timpul domniei lui — 632; politică — 714.

Caragea Ralu, domniță, sprijină teatrul grec din București — 1117.

Caragea Vucașin, meșter sîrb — 325.

Caragheorghe, principe al Serbiei — 892.

Caragiale Costache, actor — 1118.

Caransebeș, cetate, oraș — 227, 232, 304, 520; lupte, ocupații — 35, 189, 236, 423; meșteșuguri, comerț — 411, 419; învățămînt — 297.

district — 37, 39, 438; stăpînit de principele Transilvaniei — 120; recensămînt — 422; revendicat de Șerban Cantacuzino — 203.

carantine, pentru combaterea ciumei — 936.

Carasu, vale <r. Medgidia> — 926; vezi și Karasu.

Caraș, comitat din Banat — 490; sub administrația ungurească — 428; comerț — 1019.

Carato, lt.-colonel, conduce operațiile de reprimare a secuilor rebeli — 519.

Caravia Vasile, eterist — 883, 889; participă la asasinarea lui Tudor Vladimirescu — 899.

carbonari — 1001, 1022; unități de eteriști — 862; proiecte de reformă ale « cărvunarilor », — 919—921.

Carcalechi Zaharia, publicist — 1060, 1067, 1068, 1070; adept al mișcării revoluționare conduse de David — 1022.

Carei, oraș, învățători romîni — 840.

Carintia — 780.

Carol al VI-lea, împărat al Germaniei — 534, 577; rege al Ungariei sub numele de Carol al III-lea — 487; memoriu al boierilor munteni adresat lui — 463.

Carol al XII-lea, rege al Suediei — 1106; refugiat la Tighina — 212, 552; sprijină pe Rákóczi al II-lea — 245; cronicile moldovene și muntene despre — 1102.

Carol de Lorena, comandant imperial — 228.

Carolina Augusta, împărăteasă a Austriei, soția lui Francisc I — 1130.

Carp Gr., membru al Asociației patriotice — 1001.

Carp Iordache, boier moldovean bătut de țărani — 483.

Carpați, munți: passim.

Carra St. Cyr Jean François, însărcinat cu afaceri al Republicii Franceze în Țara Romînească — 606.

Cars, cetate în Caucaz, cucerită de ruși — 927.

Cartal, cetate <R. S. S. Ucraineană> — 350.

Carte romînească de învățătură (Pravila lui Vasile Lupu) — 74, 85, 268, 270, 397.

Cartiu, sat <r. Tg. Jiu>, casă — 1122.

Casa datoriilor țării, înființare și atribuții — 912, 913.

Casa milelor, componență — 998.

Casa răsurilor, organ administrativ — 697, 703.

Castriota Gheorghe, sol al lui Brîncoveanu la Moscova — 209, 217.

Cașin, mănăstire <r. Tîrgu Ocna> — 317, 571, 1118; ocupată de austrieci — 464.

Catanele, sat <r. Băilești>, luptă cu turcii — 926.

Catargiu Ianache, ban al Craiovei — 138.

Catargiu Iordache, boier moldovean, trimis la Paris pentru a solicita protecția lui Napoleon — 604.

Catargiu Ștefan, sluger — 474.

Catargiu Ștefan, vornic, participă la înființarea Conservatorului filarmonic din Iași — 1064.

Cattaro, oraș <R. F. S. Iugoslavia> — 609.

Cațichea, sat <orașul București>, manufactură — 644, 645.

Caucaz, munți — 477, 478, 543, 599, 926, 927.

Cavnic, sat <r. Lăpuș>, exploatare minieră — 99.

cazaci — 131, 133, 181; intervenții în Țara Romînească și Moldova, — 8,

75, 79, 132, 142, 144, 172 — 178, 183, 193, 194, 199, 200, 204, 483, 718, 949; fuga rumînilor la ~ 76; relații cu Polonia — 171, 172, 178, 188; cuceresc Azovul — 170.
Cazania lui Varlaan (*Cartea romînească de învățătură*) — 272.
Cazanie sau *Evanghelie învățătoare* — 272.
Cazimir al V-lea, vezi Ioan al II-lea.
căi ferate, planuri — 1018.
Călărași, oraș — 985; lupte — 473, 895, 927; boieri uciși lîngă ~ 139.
Căldărușani, mănăstire <r. Urziceni> — 532; bibliotecă — 1061.
Călmățui, plasă în jud. Olt — 706.
Călmățui, rîu — 979.
Călugăra, sat < r. Bacău >, manufactură — 369.
Călugăreni, sat <r. Giurgiu> — 185; lupte — 191, 1103.
Călugărița, sat < r. Bacău>, biserică — 313.
cămara domnească — 87, 100.
Căpățineanu Stanciu, traduce din limba franceză — 1106.
Cărămidari, sate — 655.
Cărbunari, sat <lîngă Cîrbești, r. Tg. Jiu> — 363, 655.
Cărbunești, sat <r. Gilort> — 383.
Cărpiniș, sat <r. Cîmpeni> — 748; plîngerile minerilor — 752; satul de origine al lui Cloșca și Crișan — 754, 766.
Ceaba, sat < r. Gherla >, biserică — 328.
ceangăi, adoptă portul moldovenesc — 1138.
Ceasornicul domnilor, roman istoric — 279.
Ceaurul, vezi Gheorghe Ștefan, domn.
Ceaurul Vasile, reprezentant al partidului moldovean austrofil — 464.
Cehan, boier moldovean — 136.
Cehia, cehi — 3, 152, 335, 780.
Cehrin, oraș <R. S. S. Ucraineană>, campania turcilor — 16.
Cenad, comitat — 232, 428.
Cerătul, sat <r. Gilort>, moșia mănăstirii Hurez — 631.
Cerc didactic clujean — 1066.
cerchezi — 599.
Cerchez-pașa, conduce un detașament turcesc la Silistra — 483.
Cerna, rîu — 350, 799.
Cernavodă, oraș — 488.
Cernătești, sat <com. Valea Călugărească, r. Ploiești> — 44.
Cernăuți, oraș, ținut <R. S. S. Ucrainiană> — 81, 374, 375, 399; depozite de sare — 48; poștă — 981; periodic romînesc — 1067.
Cerneți, oraș <r. Turnu-Severin> — 67, 399, 462, 676, 876, 918; — comerț 371; lupte — 868, 926; incendiat — 690, 868; ocupat de trupe rusești — 611.
Cernica, mănăstire <orașul București> — 1061.
Cernoevici Arsenie, patriarh de Ipec, refugiat în Banat — 491.
Certeje, sat <r. Ilia>, revendicările și lupta minerilor — 752, 1034.
cerviș trimis la Constantinopol — 665, 961, 974.
Césy, conte, ambasadorul Franței la Constantinopol — 166.
Ceșmè, port <Turcia>, flota turcă scufundată la ~ 478.
Cetatea-Albă (Akkerman), oraș <R. S. S. Ucrainiană> — 22, 479, 599; lemn din Moldova trimis la ~ 22; convenția de la Akkerman — 617, 923, 924, 929, 937.
Cetatea de Baltă, cetate <r. Tîrnăveni> — 328.
Cetatea Neamțului, cetate <r. Tg. Neamț>, ocupată de austrieci — 464; recucerită de Mihai Racoviță — 465.
Cetățuia, mănăstire <orașul Iași> — 319, 322; Mihai Racoviță se refugiază la ~ 464; tipografie grecească — 265.
Ceuaș, sat <r. Tîrnăveni > — 423.
Chendrea, sat <r. Zalău>, mișcare iobăgească — 748.
Cherson, oraș < R. S. S. Ucrainiană > — 597.
Chesarie, episcop de Rîmnic, cercetează purtarea boierilor și dregătorilor — 449; traduce, tipărește cărți bisericești — 536, 1040.
Chilia, cetate <R. S. S. Ucrainiană>, — 479, 602.
China, călătoria spătarului Nicolae Milescu — 280, 282.
Chinteni, sat <orașul Cluj> — 98.
Chioar, cetate <r. Șomcuța Mare>, ocupată de imperiali și curuți — 150, 229, 246; district — 97, 112, 120, 148, 236, 487; nobilimea mică — 118; domeniu

fiscal — 221; dările iobagilor — 113; răscoale — 244, 245; comandanţi romîni curuţi — 251; regiune ocupată de imperiali — 228; şcoli romîneşti — 223.
Chios, insulă <Grecia>, loc de concentrare pentru flota turcă — 478; juristul Mihai Fotino originar din ~ 398.
Chiparissa Nicolae, cronicarul lui Mihai Racoviţă — 553; despre romînii din Transilvania — 465.
Chipereşti, sat <r. Iaşi>, manufactură — 368, 369.
Chiprovăţ, oraş <R. P. Bulgaria>, răscoală ţărănească — 5.
Chiprovăţ Grigore, solul lui Mihnea al III-lea la Roma — 191.
Chirca, ispravnic, închis în turnul Goliei — 22.
Chirpăr, sat <r. Agnita>, situaţia romînilor reglementată de Iosif al II-lea — 734.
Chişinău, oraş <R. S. S. Moldovenească> — 884; eforii eteriste — 865; şcoală greco-romînă — 1051.
Chişinău-Criş, sat <r. Criş>, domeniul arhiducelui Iosif — 1008.
Chiuzbaia, sat <r. Baia Sprie>, exploatare minieră — 99.
Chladek Anton, pictor — 1136.
Chodkiewicz Ján, hatman al Poloniei — 133.
Chortatzis Gheorghe, autorul tragediei *Erofile*; prolog tradus de Dosoftei — 280.
Chrestomaticul romînesc, periodic romînesc — 1067.
Chyriacodromion, tipărit de Mihai Ştefan — 299.
Ciacova, district în Banat — 428.
Cicero, scriitor latin, în biblioteca mănăstirii Barnovski din Iaşi — 534.
Ciclova, sat <r. Oraviţa>, instalaţii de prelucrat minereu — 411; supraveghetor ucis de mineri — 426.
ciftlik — 35, 457.
Cigala Matei, cronograful lui — 292, 293.
Cihac Iacob, medic-şef al oştirii — 1059, 1062, 1074; fabrică de postav proiectată de ~ 962; înfiinţează o cărămidărie mecanică — 965.
Cilibiu Vasile, boier moldovean — 452.
Cioara, sat <r. Cîmpeni> — 748; ţărani răsculaţi — 761.
Cioara, sat <r. Orăştie> — 424.
Ciocăneşti, sat <r. Călăraşi>, boieri ucişi de turci — 139.
Ciogolea, fraţii, boieri moldoveni — 159.
Ciogolea Pătraşcu, vel-logofăt — 303.
Ciohodaru Ştefan, mormîntul său — 329.
Cioranu Mihai, aghiotant al lui Tudor Vladimirescu — 892, 1099.
Cioroiu, sat <lîngă Cioroiaşu, r. Băileşti>, luptă cu turcii — 926.
Ciovîrnăşani, sat <r. Turnu-Severin> — 876.
Cipariu Timotei — 1028, 1065, 1073, 1089; operă — 1061, 1086, 1104, 1119; ţine cursuri în limba romînă — 1057; membru în Asociaţia literară — 1066; activitate tipografică — 564.
Cipru, insulă, fraţii Văcăreşti exilaţi în ~ 447.
Cireşul, sat <r. Turnu-Severin>, luptă a pandurilor — 926.
Ciric, <lîngă oraşul Iaşi>, luptă între Gheorghe Duca şi răsculaţii — 199.
Cisnădie, oraş, ţesătorie de postav — 1014.
Ciuc, scaun secuiesc — 99, 246; răscoală — 246; recrutarea secuilor — 519.
Ciucea, sat <r. Huedin>, moşia conţilor Bánffy — 765.
Ciudin Vasile, boier moldovean — 629.
ciumă — 705, 720, 934, 936.
Ciurari, nume de sat luat de la meşteşug — 655.
Ciurbeşti, sat <oraşul Iaşi>, al mănăstirii Bîrnova — 73.
Ciurilă, comandant de curuţi — 251.
Cizer, sat <r. Zalău> — 765.
Cîineni, trecătoare, plai — 67, 376, 653, 979.
Cîmpeanu Bucur, căpitan curut — 251.
Cîmpeni, <oraş> — 424, 800; răscumpărarea dreptului de crîşmărit — 754; conflict între arendaşi şi ţărani — 755, 779; răscoala lui Horea — 748, 762, 772.
Cîmpia Transilvaniei, iobagi făgărăşeni lucrează în ~ 112.
Cîmpina, oraş, punct vamal — 60, 67; fîntîni de păcură — 49; meşteşuguri — 363; drum — 979; comerţ — 662, 664.
plai, vătaf de ~ 653.
Cîmpineanu Ion — 991; şef al partidei naţionale din Ţara Romînească — 990;

colaborator al lui Kiselev — 935; fruntaş al Societăţii filarmonice — 1064, 1065; concepţia lui despre Unire — 593, 1028.

Cîmpineanu Scarlat, boier muntean, ajută pe prinţul Coburg să intre în Bucureşti — 599.

Cîmpulung, oraş în Moldova — 67; vornic de ~ 398; anexat de austrieci — 464, 484; artă populară — 1138;

regiune: ţărani liberi — 144, 465, 640; oaste — 465, 478; obiceiuri juridice — 85.

Cîmpulung, oraş în Ţara Romînească — 676, 849, 897; scutit de vamă — 657; lupta pentru păstrarea privilegiilor, judeţul oraşului — 70, 82, 676, 680; meşteşuguri, manufacturi — 54, 374, 644; comerţ — 58, 372, 987; şcoală — 262, 331; tipografie — 264.

Cîndescu Radu, mare vornic, ucis de Mihnea al III-lea — 190.

Cîndeşti, sat <r. Buzău>, moară de tabac — 962.

Cîntecul lui Constantin vodă, operă anonimă — 291.

Cîntecul lui Rakóczi — 313.

Cîrcinov, sat <Topoloveni r. Găieşti>, Tudor Vladimirescu la ~ 897.

Cîrje, căpitan moldovean — 217.

Cîrlova Vasile — 1107; operă — 1110, 1111.

Cîrţişoara, sat <r. Făgăraş> — 227; sticlărie — 412, 797.

Cladova, oraş <R. S. F. Iugoslavia> — 926; cetate pe Dunăre — 22, 979; lupta pandurilor — 860, 868.

clase sociale:

ţărănime, Bălcescu despre ~ 1103; moşneni şi răzeşi — 75, 138, 199, 205, 390, 469, 586, 632, 638, 639, 706, 852, 853, 860, 868; ţărănime liberă din Transilvania — 109, 110, 235, 236, 245, 251, 399, 494, 819, 1032; ţărani cu învoială, lăturaşi — 73, 76, 199, 389—391, 435, 438, 441—443, 445, 450, 451, 627, 628; rumîni, vecini — 72—74, 138, 141, 143, 190, 198, 199, 389—392, 397, 435, 436, 438, 439, 442—446, 935; iobagi jeleri — 35, 101, 111, 112, 231, 234, 235, 237, 241, 243—245, 248, 250, 305, 352, 355, 404—406, 410, 414, 416, 419, 490, 496, 497, 504, 506, 512, 723, 726, 737—739, 741, 744—752, 757, 786, 795, 802, 808, 809, 812, 818, 825, 836, 840, 843—845, 882, 948, 1006, 1007, 1009, 1010, 1012, 1013, 1019—1021, 1030, 1031, 1147; clăcaşi — 443, 445, 589, 628—639, 695, 1150; legarea de glie, dreptul de strămutare — 85, 199 268, 394, 437, 438, 443, 445, 924, 956, 957; reforme, urbarii — 135, 211, 346, 390, 484, 629, 687, 739, 741, 745, 750, 754, 795, 813, 818, 843—845, 1009, 1034, 1035; reforma lui Mavrocordat — 391, 392, 393—397, 436, 453; hrisovul din 1805—630; urmările Regulamentului organic — 933, 937, 941, 945—947, 950; ţărani dependenţi în manufacturi — 645, 646; procesul de diferenţiere a ţărănimii — 370, 1019; preocuparea ţăranilor pentru îmbunătăţirea metodelor de muncă — 1008; manifestări în artă — 1131;

robii ţigani: categorii, ocupaţii — 57, 135, 214, 392, 645, 648, 649, 960, 969, 1083; bir — 707; reglementări, emancipare — 135, 443, 649, 701, 739, 818, 920, 945, 998, 999, 1001; în răscoală — 452;

boierime (nobilime) mare şi mică: contradicţii, revendicări — 88—90, 117, 118, 135, 141, 145, 147, 149, 153, 200, 205, 207, 214, 216, 217, 221, 229, 234, 236, 245, 250, 251, 261, 263, 386, 395, 436, 448, 482, 546, 687, 693, 715, 719, 722, 730, 814, 815, 819, 840, 859, 869, 918, 919, 920—923, 942, 994, 999, 1000, 1021, 1034; număr — 421; facţiuni, lupta împotriva puterii centrale — 10, 26, 79, 120, 129, 130, 132, 136, 140, 147, 148, 157, 158, 161, 163, 166, 167, 169, 174—177, 183, 190, 192—194, 200, 201, 204, 224, 244, 246, 248, 344, 345, 394, 406, 447, 462—464, 473, 474, 477, 615, 687—689, 713—716, 719, 740, 742, 826, 999, 1034, 1035, 1041, 1107; teoria greşită despre lupta dintre boierii romîni şi greci — 158; domeniu, exploatarea ţărănimii — 71, 76, 77, 135, 161, 181, 182, 193, 198, 199, 206, 237, 355, 389, 390, 446, 636, 638, 639, 686, 714, 718, 720, 795, 818, 850, 852, 854, 855, 914, 920, 924, 945—948, 950, 1007, 1008; privilegii, scutiri—81, 110, 141, 160, 161, 163, 215, 216, 222, 232, 234, 342, 346, 433, 435, 436, 438, 446, 615, 687, 693, 700—702, 706, 708—710, 720, 721, 731, 860, 904, 909, 939, 944, 1005, 1006, 1009: atacaţi în timpul răscoalelor, poziţia faţă de eterie, trădarea mişcării lui Vladimirescu — 139, 182—184, 190, 199, 200, 247, 760, 768, 777, 785, 786, 817, 850, 859, 862, 867, 880, 883, 887, 891, 893, 907, 908, 916;

biserică (domeniu) — 57, 58, 60, 70, 90, 113, 135, 716, 852; exploatarea feudală în Dobrogea şi în paşalîcuri — 33, 35, 38, 39; destrămarea feudalismului — 587, 700, 744, 801, 804, 850, 916, 946, 1041;

burghezie: apariţie şi dezvoltare — 508, 593, 590, 603, 850, 851, 853, 867, 869, 965, 999, 1019, 1025, 1026, 1029, 1041, 1095, 1150, 1152.

Clăcaşi, sat <lîngă Slobozia, oraşul Giurgiu>, al lui Barbu Ştirbei — 875.

Clement Zidarul, baladă în limba maghiară — 313.

Climent, egumen al mănăstirii Bistriţa — 468.

Clisura, district în Banat — 428.

Clopotiva, sat <r. Haţeg>, răscoală ţărănească — 761.

Cloşani, plai, fără moşii boiereşti — 853; în mişcarea lui Tudor Vladimirescu — 867, 873, 876, 901, 917, 918; complot împotriva lui Gh. Bibescu — 995, 996.

Cloşca (Ion Oargă), conducător în răscoala ţărănească — 521, 776, 792; în delegaţiile trimise la Viena — 754; ia jurămînt ţăranilor — 762; întîlnire cu vicecolonelul Schultz — 767, 768; atacă Abrudul — 763; conduce pe ţărani pe valea Arieşului — 764; se retrage în munţi — 772; prins 772; executat — 774; portretul lui — 1134.

Cluj, oraş — 98, 120, 228, 303, 310, 329, 330, 418, 565, 1030, 1134; organe de guvernămînt — 36, 224, 426, 488, 735, 1021; dietă — 815, 826, 1028, 1058; ocupat de imperiali — 146, 229; ocupat de Károlyi — 247; nobilimea mică — 118; răscoale — 103, 246, 251, 764, 767, 768, 1022, 1023; meşteşuguri — 101, 804, 1014; comerţ — 109 417, 1019; învăţămînt — 297, 298, 307, 494, 497, 559, 831, 1055, 1057, 1066, 1128; biblioteci — 299, 1063; centru tipografic — 298, 1082; activitate teatrală — 312, 1118, 1119; arhitectură, sculptură, biserici, mănăstiri — 237, 573, 577, 578, 1127, 1129, 1130.

comitat, dări luate de turci — 36;

regiune — 35, 776, 800, 1007; viticultură — 97; răscoală — 245.

Cluj-Mănăştur, sat <oraşul Cluj>, fuga iobagilor — 114; convent — 823; moară de hîrtie — 811.

Cobia, mănăstire <r. Găeşti> — 397.

Coburg, vezi Saxa-Coburg.

Cocorăscu Iancu, boier din Ţara Romînească, complotează împotriva domnului — 922.

Codicele Matei Voileanu, manuscris miscelaneu — 565.

Codicele Vietoris, melodii populare romîneşti cuprinse în ~ 313, 314.

Codlea, tîrg, înfrîngerea secuilor — 246.

Codreanu, haiduc — 621.

Codru Drăguşanu Ioan, operă — 1082.

Codul Calimach, — 701.

Cohorăşti, sat <R. S. S. Moldovenească>, boier bătut — 483.

Cojocari, sat <probabil r. Vaslui> — 364.

Cojocaru Cristea, din Gherghiţa — 681.

Cojocna, tîrg <oraşul Cluj>, exploatarea sării — 408, 1011; mişcări ale tăietorilor de sare — 812.

Colentina, sat <oraşul Bucureşti>, în mişcarea lui Tudor — 889, 890, 908; palatul lui Grigore Ghica — 1126.

Colentina, rîu — 369.

colibaşi, săteni săraci — 75.

Collin, von, autor dramatic german — 1117.

colonişti, atragerea lor — 719, 852; ~ greci — 862; ~ bulgari — 929; ~ germani — 145, 421.

Colson Félix, secretar al consulatului francez la Bucureşti — 990.

Colţea, mănăstire, spital, ctitorie a spătarului Mihai Cantacuzino — 262, 678; proces cu ciocănaşii ocnei Slănic — 648.

Coman, bogasier din Giurgiu 452.

Comana, sat <r. Giurgiu>, luptă — 483.
Comarnic, sat <r. Cîmpina>, moşia mănăstirii Colţea — 392, 632.
Comăna, ~ de Sus, sate <r. Rupea>, agricultură — 96; manufactură — 413.
Comăneanul Constantin, mare serdar din Ţara Romînească — 535.
Comăneşti, <oraş>, manufactură — 644; extragerea cărbunelui — 968.
Comenius, vezi Komensky Jan Amos.
comerţ :
    mărfuri: produse agricole, animale — 57, 58, 71, 74, 76, 105, 358, 370, 372, 374, 641, 656, 657, 659—669, 671, 793—795, 808, 809, 852—854, 908, 969, 972, 974, 975, 977, 1010, 1017; plante industriale — 669; cherestea — 374, 661, 671; produse meşteşugăreşti — 374, 641, 657, 661, 663, 664, 669; produse casnice — 664; minerale — 374, 648, 662, 663, 668, 669; mărfuri prohibite — 665, 666; preţuri mari, speculă — 628, 653, 656, 658—661, 665—668, 713, 715:
    negustori — 70, 618, 619, 656, 657, 659, 661, 662, 672, 674, 680, 856, 970, 1025; ambulanţi — 373, 662, 663, 1010, 1025; comerţul boierilor — 222, 587, 659, 672; negustori proveniţi din ţărani — 957; negustori străini — 51, 58—60, 62, 144, 171, 212, 350—352, 587, 613, 614, 617—619, 652, 653, 657—659, 661—666, 669, 672, 687, 856, 1019; număr — 807; bresle, corporaţii, companii, case de comerţ — 60, 63, 64, 102, 109, 413, 416, 417, 609, 642, 658—661, 672, 802, 806, 938, 970, 976, 1018 ; staroste de negustori — 82 ;
    practici comerciale, capital — 60, 661, 662, 671, 673, 951, 958; rolul progresist al negustorilor — 672, 673, 952, 1073; înfiinţează manufacturi — 799, 1014; cumpără moşii, arendează dările, acţionari — 706, 802, 1008; cazin înfiinţat de negustori — 1062; ctitori — 568; negustori în războaie şi răscoale — 482, 850, 862; prădaţi şi ucişi — 172, 182;
    piaţă internă — 48, 57, 58, 363, 365, 370—374, 386, 389, 415, 433, 437, 452, 453, 593, 641, 655—660, 662—665, 667, 688, 794, 805, 808, 809, 962, 970, 972, 1019; prăvălii, hanuri — 57—59, 371, 372, 375, 376, 386, 657, 659, 661, 662, 675; tîrguri, bîlciuri, iarmaroace — 57—59, 66, 67, 135, 363, 371, 372, 374, 386, 641, 659, 660, 662—664, 666, 675, 970, 983; comerţ între ţările romîne — 49, 63, 108, 236, 378, 626, 806, 807, 974; comerţ extern — 34, 46, 48, 49, 56—58, 60, 62—64, 108, 360, 362, 370—373, 377, 379, 380, 389, 413, 416, 624, 626, 628, 629, 641, 647, 654, 656, 662, 664—670, 706, 807, 808, 853, 858, 975, 976, 1007, 1008, 1013, 1017, 1018; cu Imperiul otoman — 34, 45, 58, 62, 63, 350—352, 377, 467, 617, 618, 641, 648, 649, 652, 665—667, 670, 674, 974; comerţ cu Austria, Polonia, Rusia, Franţa, Anglia, Olanda, Veneţia — 56, 57, 64, 135, 187, 359, 378—380, 458, 647, 973, 974, 1007, 1014, 1018; comerţ de tranzit — 63—66, 657, 668, 671, 1017; vămi, taxe vamale — 628, 647, 648, 650, 656—660, 662, 663, 667—669, 680, 999, 1005, 1006; uniune vamală între Ţara Romînească şi Moldova — 591, 593, 972; comerţul în paşalîcuri şi Dobrogea — 34—38, 620.
    libertatea comerţului — 232, 661, 669, 671, 859, 910, 920, 923, 929, 930, 938, 1078; dezvoltare, piedici — 38, 70, 148, 153, 162, 163, 667, 670, 726, 728, 799, 850, 852, 853, 858, 933, 970, 975, 1017; drumuri comerciale — 34, 67, 376, 666, 675, 1149.
Comnen Ipsilanti Athanase, cronicar — 342.
Conachi Costachi — 969, 998; operă — 1108; bibliotecă personală — 1061; despre clacă — 946.
Condica lui Gheorgachi, despre ceremoniile de la curtea domnească — 552.
Condillac Étienne de, filozof francez, influenţa lui în Ţara Romînească şi Moldova — 1076, 1088.
Condu Polisoi, manufactura sa — 588.
Constantin, mare duce, nepotul Ecaterinei a II-a — 597.
Constantin, ucenic tipograf din Buzău — 368.
Constantin Căpitanul, vezi Filipescu.
Constantin cel Mare, împărat roman — 553.

Constantin Şerban, domn al Ţării Romîneşti — 72, 179, 184, 188; relaţii cu Moldova — 183, 185; relaţii cu Transilvania — 116, 117, 185, 189, 192, 193, 313; relaţii cu Poarta — 19—21, 188; răscoala seimenilor — 178, 179, 181, 182; scutire de bir — 179.
domn al Moldovei — 192—194.
Constantineşti, sat <r. Slatina>, mişcare ţărănească — 874.
Constantinopol (Istambul, Ţarigrad), oraş — 182, 202, 230, 535, 547, 556, 577, 598, 608, 609, 611, 612, 616, 620, 653, 714, 715, 721, 854, 861, 876, 880, 886, 896, 1149; pacea de la ~ 9; relaţii economice — 35, 58, 207, 669, 976, 981; aprovizionat din ţările romîne — 43, 635, 652, 665, 667, 668, 703, 929; fanarioţi — 220, 615, 692, 895; eterişti — 862, 865, 901; domni romîni, capuchehaele şi boieri la ~ 213, 688, 708, 901, 909, 990, 994; diplomaţi străini — 147, 211, 598, 604, 608, 618, 619, 690, 691, 703, 864, 884 990, 997; uciderea lui Brîncoveanu — 219; învăţămînt — 263, 274, 531, 532, 541;
patriarhia — 241, 506, 882, 885; sinod — 998.
Constanţa, oraş — 620, 926.
consulate, consuli străini în Ţara Romînească şi Moldova — 588, 605—607, 618, 619, 654, 664, 674, 689, 691, 693, 699, 709, 710; passim.
Conti Alessandro, autor didactic tradus în limba romînă — 1058.
Conţescu, boier moldovean, austrofil — 464.
Copăceni, sat <r. Giurgiu> — 897.
Corbea, baladă — 557.
Corbea David, ceauş, agent diplomatic la Moscova — 209, 251.
Corbea Teodor, din Şcheii Braşovului, pisar — 260, 280.
Corbeanu Dumitraşcu, boier din Ţara Romînească — 206, 547.
Corcova, sat <r. Strehaia> — 182.
Coresi, diacon, tipograf — 302.
Corfu, insulă 864; asediul turcesc — 461.
Cornăţeanu Cîrstea, ~ Socol, boieri din Ţara Romînească — 182.
Cornăţeni, sat <Cornăţel, r. Titu> — 179.
Corneşti, sat <r. Ploieşti>, manufactură — 643.
Corni, sat <oraşul Roman>, mişcare ţărănească — 875.
Cornides D., istoric maghiar — 1092.
Cornul lui Sas <lîngă Popricani r. Iaşi>, luptă — 6, 129.
Cornul Luncii, sat <r. Fălticeni> — 980; iarmaroc — 970.
Corocăeşti, sat <r. Botoşani>, mişcare ţărănească — 917.
Corydaleu Teofil, profesor — 264, 529.
Cosimelli Antonio, ofiţer în regimentul din Năsăud — 521.
Cosmografie, adică izvodirea lumii..., tradusă în limba romînă — 540.
Costa Ştefan — 559.
Costache, familie de boieri din Moldova — 203, 344.
Costache Gavriliţă, boier din Moldova — 205.
Costache Lupu, mare vornic al Ţării de Jos în Moldova — 214.
Costache Manolache, boier din Moldova, exilat — 447.
Costache Toader, treti logofăt — 535.
Costachi, vezi Veniamin Costache, mitropolit.
Costandin săidăcariul, copiază manuscrise — 535.
Costea dascălul, copiază manuscrise — 279, 314.
Costeşti, sat <r. Costeşti> — 634.
Costeşti, sat <r. Horezu>, al mănăstirii Bistriţa — 636; moară — 638.
Costeşti, sat <r. Vaslui>, podgorie — 44.
Costin, Costineşti familie de boieri din Moldova — 203, 205.
Costin, postelnic — 136.
Costin Miron, cronicar — 64, 65, 70, 77, 205, 210, 214, 260, 261, 309, 545, 549; operă — 64, 67, 133, 135, 143, 167, 177, 181, 182, 280, 282, 285—288, 291—294, 540; despre originea romînilor — 283, 293, 592; tradus în greceşte — 552; participă la luptele cu cazacii şi tătarii — 174; memoriu trimis regelui Poloniei — 204.
Costin Nicolae, cronicar — 210, 214, 307, 549; operă — 279, 288; despre originea

romînilor — 545; tradus în greceşte — 552.
Costinescu A., arhitect — 1126.
Cotmeana, mănăstire <r. Piteşti>, nesupunerea locuitorilor din satele mănăstirii — 392.
Cotnari, sat <r. Hîrlău> — 384, 385; meşteşuguri — 54; podgorie — 44, 625.
Cotore Gherontie, cărturar din Blaj, precursor al Şcolii ardelene — 505, 559—561, 564; operă — 560; despre originea romînilor — 512.
Cotroceni, mănăstire <oraşul Bucureşti> — 322, 325; meşteşuguri — 363; comerţ — 372, 374; Tudor Vladimirescu la ~ 891, 893, 895, 897.
Coţofeni, sat <r. Filiaşi> — 879.
Courier de Moldavie, periodic — 1067.
Covurlui, ţinut — 399, 694; maşini de treierat în ~ 951; răscoală ţărănească — 949.
Cozia, mănăstire <r. R. Vîlcea> — 280, 359, 474, 540; rumîni — 72; robi ţigani — 49, 360, 649; în răscoala lui Tudor Vladimirescu — 874, 901.
Cozludja, sat <R. P. Bulgaria>, bătălie — 483.
Cozma, mitropolit al Ţării Romîneşti — 599.
Cozmeşti, sat <r. Huşi> — 630.
Cracovia, oraş <R. P. Polonă> — 188, 1034.
Craiova, oraş — 60, 86, 385, 466, 675, 676, 706, 879, 926, 1134, 1136; edilitate — 678, 987; populaţie — 676; bănia, căimăcămia — 138, 363, 375, 392, 394, 396, 397, 666, 693, 697, 856, 867, 922, 943; divanul — 631, 694, 698, 876, 878, 942; ocupaţii, jaf — 473, 474, 599, 690, 926; răscoale — 184, 867; meşteşuguri, fabrică — 642, 961; comerţ — 58, 371, 372, 374, 661, 662, 952; prima societate romînească pe acţiuni — 980; şosele — 979; ziar — 1068; şcoală, biblioteci — 1050, 1051, 1062.
Crasna, comitat în Partium — 36, 39, 120, 232, 413, 487, 881.
Crăciun Idu, inovator romîn — 800.
Crăciun Ighianu, acţionar la minele aurifere din Zlatna — 802.
Crăiniceanu C., vistier, detaşamentul său luptă cu oastea lui Tudor — 876.
Crăpatul Vasile, căpitan de panduri — 898.
creşterea animalelor:
  ramură de bază a economiei, îmbunătăţirea raselor — 45, 46, 98, 359, 794, 952, 953, 1007; întinderea păşunilor — 358; deosebiri între Ţara Romînească şi Moldova — 626, 666; transhumanţa — 408, 626, 807, 1137; măsuri de promovare, veterinari străini, expoziţii — 953, 1008; cauze de regres — 697, 719, 947, 954; crescătorii ale străinilor — 407, 665; creşterea vitelor în paşalîcuri şi raiale — 34, 37.
Creta, insulă, cucerită de turci — 6.
Creţescu Ioniţă, căpitan de panduri — 876, 898.
Creţulescu Iordache, boier din Ţara Romînească — 529.
Creţulescu Matei, boier din Ţara Romînească, biblioteca lui — 266.
Cricău, sat <r. Alba>, în răscoala lui Horea — 764.
Cricov, rîu <Cricovul Sărat> — 67.
Crimca Anastasie, mitropolit al Moldovei, întemeiază mănăstirea Dragomirna — 316; miniaturist — 330, 332.
Crimeea — 129; hanat — 9, 477, 479, 481, 556; cucerită de ruşi — 470, 480, 597—599, 652; comerţ şi relaţii cu ţările romîne — 19, 63, 64, 379, 380.
Cristian al IV-lea, rege al Danemarcii — 164.
Cristian, sat <r. Sibiu > — 230.
Cristofor, negustor — 386.
Criş, rîu — 35, 491, 766; plutărit — 1010, 1017.
Criş, sat <r. Sighişoara>, tipografie — 298.
Crişan (Marcu Giurgiu), conducător în răscoala lui Horea — 591, 759, 764, 792; biografie — 766; atacă Abrudul — 763; lupte — 760, 771; în închisoare, moarte — 772, 774, 786; portretul lui — 1134.
Crişana — 37, 38; pomicultură şi agricultură — 97; păstorit — 98; dominaţia otomană — 39, 120; revendicări ţărăneşti — 1024; învăţămînt — 1054, 1056.
Crişcior, sat <r. Brad>, în răscoala lui Horea — 760, 764.
Crişeni, sat <r. Zalău>, iobagi fugiţi — 114.
Croaţia — 241; croaţi în oastea domnească — 868.

Croce Giulio Cesare, scriitor, tradus în limba romînă — 538.
Croitori, sat <com. Pleşoi, r. Olteţu> — 655.
Cronică anonimă, elemente populare în ~ — 524.
Cronica anonimă a Braşovului pentru trecutul romînilor din Şchei — 563.
Cronica bălăcenească — 549.
Cronica Buzeştilor — 289.
Cronica Ghiculeştilor — 439, 549, 551 ; versiunea greacă — 553.
Cronica Kievului sau Sinopsisul pentru începerea neamului slovenesc... — 293.
Cronica protopopului Vasilie din Braşov — 562.
Cronica racoviţeană — 549.
cronici — 159, 221, 224, 252, 289, 293, 439, 524, 546 — 552, 562, 563, 746; ~ greco-romîne — 552, 553; paralele ale Moldovei şi Ţării Romîneşti — 540, 541; vezi şi *letopiseţe*.
Crucea, sat <Siliştea Crucii, r. Băileşti> luptă — 926.
Csáky Ioan, comite al comitatului Cluj — 817.
Csáky Ştefan, nobil — 161.
Cserei Mihail, memorialist din Transilvania — 221, 224; operă — 244, 250, 252, 311, 562.
Csoma, vezi Kőrősi Csoma Alexandru.
Cuban — 477.
Cuca, sat <r. Bujor>, mişcare ţărănească — 875.
Cuciuc Ahmet, comandant turc — 909.
Cuciureanu Gh., doctor — 1074.
Cucuteni, sat <r. Paşcani>, mişcare ţărănească — 875.
Cugetările comitelui de Oxenstierna, traducere — 540.
Cugetul adevăratului romîn către fraţii săi romîni, scriere cu caracter politic — 922.
Cugir, sat <r. Orăştie>, fierărie — 799.
cultură — 261, 529, 542, 1041, 1063, 1088; legături, influenţe — 257, 258, 260, 264, 295, 298, 302, 303, 365 — 367, 532, 537, 559, 562, 566, 1041—1043; influenţa, grecească — 259, 260, 447, 524—526. 529, 530, 532, 1039, 1042, 1043; aspectul religios şi laic — 265, 525, 526, 536, 1039, 1040; vezi şi: artă, învăţămînt, literatură.
Curechiu, sat <r. Brad>, în răscoala lui Horea — 759.
Curie Ion, actor la Bucureşti — 1117.
Curierul de ambe sexe, publicaţie periodică — 1068.
Curierul romînesc, publicaţie periodică — 594, 1064, 1068, 1080, 1083, 1102, 1119.
Curiosul, publicaţie periodică — 1068, 1080.
Curtişoara, sat <r. Tg. Jiu>, culă — 569.
Curtius Quintus, tradus de Miron Costin — 293.
curuţi, răscoala lor — 117, 236, 244 — 250, 252.
Cut, sat <r. Sebeş> — 560.
Cuţui Ghiţă, căpitan de panduri, răscoala lui ~ 898, 917, 918.
Cuza, boier moldovean — 875.
Cuza Alexandru Ioan (viitorul domn), membru al Asociaţiei patriotice — 1001.
Cuza Grigore, membru al Asociaţiei patriotice — 1001.
Cuza Ioniţă, boier moldovean decapitat — 447, 715.
Cuza Miron, boier moldovean austrofil — 464.
Czell Frederich, industriaş din Transilvania — 1013.
Czerny Ostrow, oraş < R.S.S. Ucrainiană > — 188.
Cziráky, conscripţia lui — 844, 846, 1035.

Dabija Eustratie, domn al Moldovei — 79, 204, 287; familie — 329.
Dacia — 291, 505, 545, 564, 835, 1072, 1095, 1148; proiecte pentru constituirea unui regat al ~ 154, 331, 482, 594, 597, 609, 690, 719, 861; vezi şi originea poporului romîn.
Dacia literară, revistă înfiinţată de M. Kogălniceanu — 594, 1001, 1043, 1069, 1070, 1089, 1111, 1115.
Daia, sat < ~ Romînă, r. Sebeş>, adunare pentru rechemarea lui Inochentie Micu — 502.
Daia, sat <r. Giurgiu>, lupte — 184, 895.
Dalmaţia, în stăpînire austriacă — 597, 608.
Damasc, oraş <Siria> — 67.
Damaschin, episcop de Rîmnic — 280, 477, 536.

Dandea Ionuţ, miner, căpitan în răscoala lui Horea — 763, 764.

Danemarca — 164.

Daniel Constantin, pictor din Lugoj — 1134.

Daniil Panonianul, călugăr, traducător de texte juridice — 270.

Danovici Pătraşco, grămătic din Moldova — 292, 293.

Danton Georges, revoluţionar francez, — 605.

Danzig, oraş <Gdansk R. P. Polonă>, comerţ cu ţările romîne — 379, 380, 670.

Dapontes Constantin (Chesarie), cronicar, secretarul lui Const. Mavrocordat — 347, 553.

Darabant Ignatie, episcop — 821; înfiinţează seminar la Oradea — 1056.

Dardanele, strîmtori — 457, 460, 478, 598, 609, 612, 929.

Darie-Dărmănescu Iordache, boier din Moldova, biblioteca sa — 535.

Daşkov D. V., consilier de stat rus — 886, 938.

Daşkov I. A., consul general rus la Bucureşti — 992, 998.

David Adolf, revoluţionar polon, activitatea sa la Cluj — 1022.

Dămieni, sat <ţin. Covurlui>, mişcare ţărănească — 875.

Dealu, mănăstire <oraşul Tîrgovişte>; tipografie — 264, 272, 332; arhitectură — 571.

Debreczeni Martin, inginer de mine, inovator în industria minieră — 1012.

Debreţin, oraş <R. P. Ungară>, dat principelui Transilvaniei — 227, 231, 232, 487.

Decebal, regele Daciei — 291.

Dej, oraş — 1128; scutiri — 222; lupte şi ocupaţii — 151, 228, 246; ocne de sare — 408; vezi şi Ocna Dejului.

De la Croix, călător în ţările romîne, despre: cultivarea cerealelor — 43; exploatarea potasei — 49, 51; obligaţiile domnului faţă de Poartă — 19.

Delavigne A., manualele sale de filozofie traduse de Laurian — 1060, 1078.

Del Chiaro Anton-Maria, secretarul lui Constantin Brîncoveanu, despre: populaţie — 68, 69; agricultură, comerţ, manufactură — 43, 44, 46, 56, 64, 65; hanuri — 59, 60; tipărituri, folclor, harta stolnicului Cantacuzino — 282, 290, 554—556; veniturile domniei, relaţiile cu Poarta — 17, 18, 44, 349.

Deleni, sat <r. Hîrlău>, fabrică de sticlă — 644; meşteşuguri săteşti — 363, 374, 965.

Deli-Assan, paşă, comandant al tătarilor — 483.

Deliorman, pădure <R. P. Bulgară> — 927.

Delle Collonne Guido, scriitor italian — 279.

Del Turco Giovani, scriitor italian filogrec — 539.

Demian G. A., statistician, despre populaţia din Transilvania — 808.

Demostene, scriitor grec — 263, 534.

Deodat, vezi Baksici.

Depasta Petru, medicul lui Constantin Mavrocordat — 553.

De Porta Nicolae, bibliotecar la şcoala domnească de la Sf. Sava — 266.

Derviş, paşa de Vidin, rolul său în mişcarea lui Tudor — 876, 899.

Descartes René (Cartesius), filozof francez, influenţă — 295, 307, 566.

Destutt de Tracy Antoine, filozof francez, influenţă — 1076, 1077, 1088.

Deşu A., fruntaş în mişcările bulgăreşti de la Brăila — 993, 994.

Deva, oraş, cetate, domeniu — 738; edilitate — 328; manufacturi — 413; minerit, comerţ — 100, 378; ocupat de austrieci — 228; în răscoala lui Horea — 762, 764, 766, 768, 774.

Diaconovici-Loga Constantin, profesor la Arad — 1056.

Diamandi, serdar, comandant de arnăuţi — 901.

Diamant Teodor, falansterul său de la Scăeni — 1083.

Diana, asociaţie de vînătoare din Transilvania — 840.

Dikeos Grigore, arhimandrit, propagandist al Eteriei — 862, 885.

Diebici I. I. (Zabalkanski), general-feldmareşal rus — 927.

Dienes Iosif, Hermányi, scriitor din Transilvania — 564.

Diikiti Constantin, vătaf, presupus autor al unei istorii a Moreei — 548.

Dima stolnicul, pune să i se copieze *Alexandria* — 535.
Dimitrie, (falsul ~ II), pretendent la tronul Rusiei — 7.
Dimitrievici Constantin, dascăl din Blaj — 564.
Dina Ion din Bucium, adăposteşte pe Horea — 764.
Dinu, preot din Mehedinţi, în complotul lui Ţimbru şi Hîrgot — 995, 996.
Dionisie Eclisiarhul, cronicar — 1091, 1098; despre: abuzuri şi fiscalitate — 352, 711; domni — 714.
Dionisie Lupu, mitropolit al Ţării Romîneşti — 1110; adept al Eteriei — 862, 889, 891; legături cu Tudor — 892, 895.
Diószegi, meşter din Cluj — 330.
Dittersdorf Karl, muzician din Oradea — 1120.
Dîmboviţa, judeţ, bogăţii — 360, 648; mişcări ţărăneşti — 894, 911, 958; plai — 894.
Dîmboviţa, rîu, poduri, îndreptarea cursului — 678, 987.
Dîrzeanu Ion, despre mişcarea lui Tudor Vladimirescu — 892, 1099.
Dobîca, comitat al Transilvaniei, dări luate de turci — 36; răscoala curuţilor — 245, 246.
Dobosi Samuel, consilier comercial din Sibiu — 577.
Dobra, tîrg <sat, r. Ilia> — 513; în răscoala lui Horea — 760.
Dobra Petre, elev al gimnaziului din Bistriţa — 559.
Dobre, preot, tipograf la Alba-Iulia, venit din Ţara Romînească — 298.
Dobreni, sat <r. Olteniţa>, moşia lui Constantin Şerban voievod, moară — 51.
Dobriceni, sat <r. Horezu>, ţărani nesupuşi — 72, 392, 441.
Dobrogea — 32, 619, 994; populaţie — 33, 620, 621; comerţ — 34, 35; spargerea satelor — 35; războaie, pustiire — 191, 619.
Dobruşeşti, sat <r. Răcari>, rumîni lemnari — 52.
Docan N. — 1105.
Docolina, sat <Albeşti, r. Vaslui>, pod de piatră — 980.
Dogari, sate numite după meşteşugul locuitorilor — 655.
Dognecea, sat <r. Reşiţa>, oficiu montanistic — 408; numărul minerilor — 110; ateliere — 411.
Doh, sat <r. Şimlău>, manufactură — 413.
Doja Gheorghe, conducător al războiului ţărănesc — 116, 117, 244.
Dolcinengo, maior — în armata austriacă — 771.
Dolgoruki Vasili Crîmschi, principe rus — 480.
Dolj, judeţ, producţie — 345, 374, 706; mişcări ţărăneşti — 911.
Doljeşti, sat <r. Roman>, manufactură — 644.
dominaţia otomană — 14, 140, 343, 346, 347, 361, 374, 602, 617, 701, 721, 850, 856—858, 869, 903, 972;
  exploatarea economică: haraci, peşcheşuri — 13—21, 24, 26, 30, 31, 39, 64, 77, 86, 87, 90, 100, 131, 140, 147, 159, 165, 171, 189, 209, 216, 221, 229, 344, 345, 347, 348, 380, 400, 402, 596, 614—617, 629, 702, 703, 708, 714, 718, 720, 938; monopol comercial — 21, 23, 62, 346, 350—352, 358, 360, 376—379, 461, 467, 624, 625, 627, 628, 639, 648, 652—654, 656, 657, 664—669, 671, 674, 686, 693, 701, 703, 713, 852, 856, 858, 923, 939, 974; aprovizionarea armatei — 23, 32, 44, 652, 714, 907, 912; contribuţii extraordinare — 16, 24, 689, 702; transporturi, drept de conac, prestaţii în muncă — 22 — 24, 349, 350, 614, 617, 707, 907—909, 912;
  dominaţia politică, relaţiile cu Poarta — 13, 20, 24—29, 31, 32, 79, 92, 128, 129, 131, 132, 135—137, 139, 145—147, 150, 151, 154, 163, 166, 167, 177, 178, 183, 188—209, 211—213, 215, 219, 221, 224, 230, 250, 260, 340, 342, 344, 347, 348, 395, 399, 400, 439, 446, 447, 452, 463, 464, 474, 475, 546, 548, 604—608, 611, 613—619, 649, 650, 652, 653—655, 669, 671, 686, 688—690, 692, 693, 702, 703, 713, 718—722, 856, 859, 873, 876, 878, 892, 893, 909, 910, 919, 921—923, 929, 931, 937, 938, 941, 942, 949, 953, 956, 961, 978, 988—991, 994—997;

  raiale, anexări de teritorii, situaţia din Dobrogea — 32, 33, 35, 36, 38, 39, 152, 157, 203, 232, 343, 552, 619—621;
  lupta împotriva dominaţiei otomane — 36, 37, 39, 71, 132, 153, 183, 185, 187, 188, 209, 352, 464, 473, 478, 483, 542, 543, 556, 718, 722, 938.
Dominic, abate, sol francez în Transilvania — 225.
Don, fluviu — 170, 212, 218.
Donici, familie boierească din Moldova — 344.
Donici Alexandru, fabulist — 1112.
Donici Constantin, stăpîn în Teleşani — 483.
Donici Darie, serdar de Orhei — 22; voluntar în armata rusă — 217.
Dormuz T., spătar din Moldova, membru în asociaţia patriotică — 1001.
Dorna, ţinut în Moldova — 901; ţărănime liberă — 914.
Dorobăţ Theodor, negustor — 535.
Dorohoi, oraş — 376; moşia oraşului, răscoală — 388, 680; ţinut — 81, 951.
Dorotei, mitropolit de Monembasia, autorul unui cronograf — 292.
Dositei al II-lea Notara, patriarh al Ierusalimului — 209, 240, 241.
Dosoftei, mitropolit al Moldovei — 257, 280, 322, 536; operă — 272, 274, 280, 283, 293, 294, 303.
Dragomireşti, sat <r. Tîrgovişte>, fabrică de postav — 964.
Dragomirna, mănăstire <r. Suceava>, fortificaţii — 130; arhitectură — 316, 319; pictură — 330; cărţi — 332.
Dragul Farcaş (Drăgulea), colonel al unui regiment de curuţi — 251.
Drajna, sat <r. Teleajen>, ape minerale — 969.
Drăceşti, vezi Suţu, familie.
Drăcşani, sat <Drăcşini, r. Botoşani>, păduri — 51; luptă — 131.
Drăgaica, iarmaroc la Buzău — 372.
Drăgăneşti, sat <r. Ploieşti>, păcură — 49.
Drăgăşani, <oraş>, devine tîrg — 675; vii — 44, 625; lupta eteriştilor — 899, 901.
Drégelypalánk, sat <R. P. Ungară> — 164.
Drummond William, ambasador englez la Constantinopol — 604.
Duca Alexandru, secretar al lui Grigore Ghica — 472.
Duca Constantin, domn al Moldovei — 311; politică internă, măsuri fiscale — 44, 88, 210, 211, 388; politică externă — 211, 212.
Duca C., comandant în armata eteristă — 890.
Duca Dumitru, negustor — 386.
Duca Gheorghe, domn:
  al Moldovei — 51; 199—201, 342; numit hatman al Ucrainei — 204; sistem fiscal — 91; aşezămînt pentru vecinii fugiţi — 198; ctitor al mănăstirii Cetăţuia — 322;
  al Ţării Romîneşti — 200, 201; Neculce despre — 26, 91; în cîntec popular — 557.
Dudescu, familie de boieri din Ţara Romînească — 344.
Dudescu Constantin, mare boier — 436; stăpîn al unei cariere de piatră cu filon de aur — 361.
Dudescu Nicolae, boier filorus — 477.
Dudescu Ştefan, boier din sfat — 529.
Dudeşti, sat <oraşul Bucureşti>, meşteşuguri — 363; spital — 678.
Duma Radu, dascăl din Braşov, cronicar — 563.
Dumbravă, sat <r. Gurahonţ>, tulburări ţărăneşti — 810.
Dumbrăveni, oraş, <r. Sighişoara>, manufactură — 797; răscoala curuţilor — 228, 246; arhitectura bisericii — 1127.
Dumbrăveni, sat <r. Botoşani>, îmbunătăţirea ovinelor — 953.
Dumitrache stolnicul, cronicar — 549, 1097.
Dumitrachi, scriitor, traduce pe Oxenstierna — 540.
Dumitraşco, iuzbaşă de călăraşi din Pietroşeni — 93.
Dunărea, fluviu: hotar, carantină — 520, 603, 858, 859, 929, 936, 941, 976; ostroave şi bălţi — 34, 98, 626; cetăţi, oraşe, schele — 34, 218, 351, 479, 620, 640, 647, 652—654, 667, 668, 708, 720, 878, 929, 931, 969, 970, 976, 978; raiale, paşalîcuri — 32, 619, 722, 938; navigaţie,

libertatea comerţului — 34, 35, 358, 360, 416, 606, 652, 668, 910, 929, 961, 965, 968, 975—80; passim.

Dunod Antide, împuternicit imperial în Transilvania — 226—228.

Durac, conducător de răscoală în Moldova — 199.

Ecaterina a II-a, împărăteasă a Rusiei — 476—478, 596, 602, 725, 756; proiect pentru crearea unui regat al Daciei — 597, 861; scriere despre — 533, 539.

Ecaterina de Brandenburg, principesă a Transilvaniei — 161; soţia lui Gabriel Bethlen — 120.

Ecaterina Cercheza, soţia lui Vasile Lupu — 17.

Eder Carol, istoric sas — 821, 831, 1056, 1066; despre originea poporului romîn 1092, 1095.

Edicule (Cele şapte turnuri), închisoare din Constantinopol — 20, 598.

Eger, oraş <R. P. Ungară> — 309.

Egipt — 279, 461, 596, 608, 652, 924, 991; comerţ cu Moldova — 63.

Elba, fluviu — 3, 589.

Eliad Manasse, dascăl grec din Craiova — 1051.

Eliade-Rădulescu Ion — 1069, 1076, 1107, 1108; influenţat de socialismul utopic — 1083, activitate, operă — 1043, 1047, 1059, 1064, 1077, 1087—1089, 1110, 1112, 1118, 1119; conduce periodice, tipograf — 544, 644, 1064, 1068, 1072, 1102, 1117; legături cu Transilvania — 1022, 1070, 1073.

Eliat Teodor, traduce poemul lui Stavrinos despre Mihai Viteazul — 1107.

Elina, fiica lui Radu Şerban, soţia lui Constantin postelnicul Cantacuzino — 198.

Elisabeta Alexievna, împărăteasă a Rusiei, soţia lui Alexandru I — 887.

Elisabeta I Petrovna, împărăteasă a Rusiei, — 424.

Ellenör, periodic maghiar — 1010.

Elveţia, comerţ cu Ţara Romînească — 953.

Elzevir, familie de tipografi olandezi — 299.

Eminescu Mihai, colecţia sa de texte vechi — 538.

Enescu Iancu, căpitan de panduri — 898.

Engel Johann Christian, istoric german, despre originea poporului romîn — 1092, 1093, 1095.

Engels Friedrich, despre: extinderea domeniului seniorial, intensificarea exploatării ţărănimii — 72, 796; munca copiilor în manufacturi — 646; transformarea producţiei — 55, 56; negustori şi tîrgoveţi — 593, 673; chestiunea orientală — 457; legătura dintre cultura naţională şi cea universală — 1039; biserică — 270; arhiva Marx-Engels din Amsterdam — 852.

Engelshofen Francisc Leopold, guvernator al Banatului — 490.

Eperjes, oraş <R. S. Cehoslovacă> — 225.

Epir, provincie în Grecia — 158.

Erasm, umanist olandez, influenţă — 1063.

Erdeli Ladislau, profesor în Bucureşti — 1076, 1117.

Erdélyi Hiradó, ziar din Transilvania — 1070.

Erdélyi Magyar Hirvivö, periodic din Transilvania — 1070.

Erdélyi Múzeum, revistă din Transilvania — 1070.

Ernaut François, ofiţer în armata austriacă din Moldova — 464.

Erotocritul, operă literară neo-grecească — 538.

Erzerum, oraş <Turcia> — 927.

Eschil, opera sa în biblioteca m-rii Barnovschi — 534.

Esopia (Viaţa lui Esop), carte populară — 279, 314, 537, 1090.

Esterházy Ioan, cancelar aulic al Transilvaniei — 784.

Estike, publicaţie şcolară literară din Cluj — 1066.

Eteria, societate revoluţionară grecească — 860, 867, 870; scop, organizare — 820, 862, 864, 865, 884; legături cu boierii munteni şi mişcarea lui Tudor Vladimirescu — 850—852, 861, 864, 865, 871—873, 879, 886, 890, 896, 899; în Moldova — 721, 864, 883, 887, 889; sfîrşit, consecinţe — 899, 901, 907; scriitori despre ~ 887, 1099, 1109.

Etisi Ienache, pietrar din Constantinopol, lucrează la biserica Trei Ierarhi — 317.

Eugen de Savoia, comandant suprem imperial — 233, 236, 455, 461, 462, 487.
Euripide, opera lui studiată în ţările romîne — 263, 534, 1117.
Europa: passim.
Eustatievici Dimitrie, director al învăţămîntului din Transilvania — 560, 1056; operă — 513, 563, 565, 566.
Eustratie logofătul, traduce *Pravila aleasă* — 257, 268.
Evanghelii, tipărite şi copiate în Ţara Romînească — 272, 274, 276, 563.
Evjia, sat <R. S. S. Ucraineană> — 280.
Evlia Celebi, călător turc — 221; despre: populaţia oraşelor — 68; curelari — 38; hanuri şi bîlciuri — 58, 59; legiuiri, cultură — 97; ocne şi silitră — 49, 100.
Evrei — 620, 733, 949.
Ezereni, sat <oraşul Iaşi>, obligaţii de muncă — 73.
Exaporitul, vezi Mavrocordat Alexandru.

Fabian Bob Vasile, dascăl din Transilvania — 1058.
Fabris de Santo-Tomiotti Domenico, general austriac — 769.
Facà Costachi, scriitor din Ţara Romînească — 1111.
Fagul Miului, baladă — 557.
falanster (familister), experimentat în Ţara Romînească şi Moldova — 1083.
Fanar, cartier din Constantinopol — 261, 342, 864, 903, 910.
Farinacci Prospero, jurist italian — 268.
Farkas I., director de teatru maghiar din Transilvania — 1119.
Farmache Ion, comandant al gărzii domneşti din Bucureşti, eterist — 862, 872, 879, 899, 901.
Făgăraş, oraş, cetate — 326; atelier de turnat tunuri — 105; moară de hîrtie — 411, 797; numărul meşteşugarilor şi negustorilor — 419; asociaţie comercială — 109; dietă — 228; scaun de judecată — 122; şcoli — 242, 297, 511, 559; rezistenţa faţă de unirea cu Roma — 242, 476; pictură bisericească — 328, 331; episcopie — 1104.
Făgăraş (Ţara Făgăraşului), district, domeniu — 221; agricultură, meşteşuguri — 99, 101, 403, 413, 1014; ţărănime liberă, privilegii, armată — 109, 118, 122, 123, 148, 236, 301, 421, 518; exploatarea iobagilor — 405; fugă, răscoală — 425, 490; artă populară — 1137.
Făget, sat <r. Făget>, manufactură — 411.
Fălciu, tîrg <sat, r. Bîrlad> — 400, 464, 926; pustiit — 385; moşia oraşului — 679; bîlci — 371, 372; căpitan de margine — 399; ţinut: păduri — 668; maşini agricole — 951.
Fălticeni <oraş>, devine tîrg — 675, 984; răscumpărarea moşiei oraşului — 984; ţinut — 478.
Fărcăşanu Matei, biv vel şetrar, traduce *Viaţa lui Petru cel Mare* — 553.
Fărcăşanu Radu, mare stolnic, tăiat de Mihnea al III-lea — 190.
Fătu Anastasie, student moldovean în Germania — 1049.
Fedor, căpitan de voluntari din Moldova — 478.
Feldru, sat <r. Năsăud> — 303.
Felmer Martin, cărturar din Transilvania — 559, 562, 567.
Felvinczi Gheorghe, scriitor din Transilvania — 312, 313.
Fénelon, François de Salignac de ~, scriitor francez tradus în romîneşte — 535, 539, 566, 1043, 1063.
Feneş, sat <r. Alba> — 748.
Fenlac, sat <r. Arad>, întemeiat de sîrbi — 421.
Feraldi, italian, proiectează fabrică de zahăr la Giurgiu — 962.
Ferdinand I (1835—1848), împărat al Austriei — 1035.
Ferdinand al II-lea (1619—1637), împărat al Germaniei, legături cu Transilvania şi Ţara Romînească — 166.
Ferdinand al III-lea (1637—1657), împărat al Germaniei — 171; relaţii cu Matei Basarab — 170.
Ferdinandsberg, sat <Oţelul Roşu, r. Caransebeş>, fierărie transformată în uzină — 1012.
Fericet, crîng <Arada, r. Cîmpeni>, casa lui Horea — 765.
Ferlendis Franz, profesor de vioară la Bucureşti — 1119.

Fichtel I., mineralog din Sibiu — 1075.
Fierari, sate numite după meşteşug — 655.
Filaret, episcop de Rîmnic, traduce şi tipăreşte cărţi religioase — 1040.
Filipescu, familie de boieri din Ţara Romînească — 206, 1107.
Filipescu Constantin, ban — 875; manufactura sa — 645.
Filipescu Constantin Căpitanul, presupus cronicar — 290, 535.
Filipescu Grigore, vornic — 879.
Filipescu Iordache, vornic — 879; şef al opoziţiei — 988; creditor al statului — 913; militează pentru înfiinţarea unui teatru — 1064.
Filipescu Leon, student moldovean în Germania — 1049.
Filipescu Mihăiţă (Mihai), agă, participă la un complot împotriva domnului — 922.
Filipescu Mitică (Dimitrie), conduce mişcarea revoluţionară din 1840 — 990, 991.
Filipescu Nicolae, agă, renunţă la havaet — 660.
Filipescu-Vulpe Al., mare vistier, relaţii cu Tudor Vladimirescu — 880, 893; ministru de justiţie — 989; stilul casei — 1126.
Filipeşti, sat <r. Făurei>, manufactură — 961.
Filipeştii de Pădure, sat <r. Cîmpina>, biserică, autoportretul zugravului Pîrvu Mutul — 331.
Filipeştii de Tîrg, <sat r. Cîmpina>, tîrg — 383; palat — 325.
Filitti Silvestru, medic al oraşului Bucureşti — 1073, 1074.
Filstich Ioan, istoric din Transilvania — 562.
finanţe:
  anarhia monetară provocată de Poartă, situaţia creditului — 672; export de numerar, criză financiară — 858; banca de stat — 944, 999, 1000.
Finlanda — 480, 609.
Finta, sat <r. Ploieşti>, lupta dintre Vasile Lupu şi Matei Basarab — 93, 176—178.
Fiore di virtù, vezi *Floarea darurilor*.
fiscalitate:
  sisteme de impunere, reforme, organe fiscale — 36, 87—92, 135, 148, 160, 161, 207, 210, 211, 231, 234—236, 245, 246, 288, 291, 295, 400—402, 436, 437, 447—449, 467, 489, 490, 615, 626, 658, 687, 702, 703, 705, 712—714, 719, 720, 721, 749, 938, 944, 959; recensăminte fiscale, condici, catastife — 52, 90, 91, 160, 345, 489, 674, 705, 740, 749, 750; arendarea dărilor — 44, 77, 87, 222, 433, 707;
  categorii de contribuabili privilegiaţi, scutiri — 37, 52, 57, 60, 74, 75, 87—91, 109, 135, 179, 181, 214, 242, 345, 346, 355, 395, 396, 401, 433, 435, 436, 438, 491, 615, 626, 674, 687, 697, 701—703, 705—710, 712, 715, 719—721, 737—740, 855, 908, 913, 914, 924, 936, 939;
  numărul dărilor, terminologie fiscală, cuantum, variaţii — 37, 38, 43, 48, 86—92, 112, 113, 145, 147, 148, 150, 159—161, 207, 210, 211, 214, 221, 227, 229, 230, 232, 234, 244, 248, 348, 349, 389, 394, 395, 400—402, 433, 448, 489, 490, 551, 659, 680, 697, 702, 703, 705—708, 712, 713, 749, 855, 858, 913, 944, 955, 970, 972, 996;
  abuzuri, mijloace de constrîngere, tortură — 38, 39, 91, 92, 346, 348, 349, 389, 401, 489, 490, 707, 710, 711;
  urmările fiscalităţii, rezistenţă — 16, 74, 92, 130, 178, 199, 370, 393, 451, 468, 709, 712, 718, 809, vezi şi: lupta de clasă, obligaţii către stat.
Fischer von Erlach Emanuel, arhitect din Viena, lucrează la Timişoara — 573.
Fiscuti Alexandru, intelectual din Transilvania, biblioteca sa — 1063.
fîneţe, restrîngerea dreptului de folosinţă — 97, 719, 795.
Fîntîna lui Păcurar, vezi Păcurari.
Fîrloieşti, sat <com. Stăneşti r. Moineşti>, fîntîni de păcură — 49.
Flaccus-Vlachus, teorie privind originea poporului romîn — 512.
Flămînzeşti, sat <oraşul Curtea de Argeş>, al m-rii Argeş — 89.
Flechtenmacher Chr., jurist din Transilvania, biblioteca sa — 1062.
Fleury Claude, istoric francez, citit în Transilvania — 1063, 1106.
Floarea darurilor, adaptare după *Fiore di virtù*, carte populară — 265, 279, 314.

Florea (Flor), popă, conduce şcoala de la Sf. Gheorghe Vechi — 530.
Florenţa, oraş < Italia> — 46, 826; conciliul din ~ 239.
Floreşti, sat <oraşul Cluj>, luptă — 193.
Florian Aron, istoric şi lingvist din Transilvania — 1059, 1060, 1104; activitate în Ţara Romînească — 1028, 1052, 1058, 1065, 1066, 1068, 1080, 1088.
Florian J. P., fabulist francez, tradus în romîneşte — 1043, 1117.
Floru Dionisie, ucenic al lui Antim Ivireanul — 264.
Flury Charles, consul francez la Bucureşti — 606.
Foaia sătească a principatului Moldovei, tipărită de Gh. Asachi — 1068, 1080.
Foaia ştiinţifică şi literară, vezi *Propăşirea*.
Foaie de săptămînă, gazetă romînească din Transilvania — 1070.
Foaia duminicii, gazetă romînească din Transilvania — 1070.
Foaia literară, gazetă romînească din Transilvania — 1070.
Foaie pentru minte, inimă şi literatură, supliment literar al *Gazetei de Transilvania* — 594, 1028, 1070, 1072, 1073, 1080, 1086, 1102.
foamete — 75, 193, 349, 655, 793, 810, 909, 936.
Fochiano Panait, comandant de voluntari — 927.
Focşani, oraş, punct vamal — 67; asistenţă medicală, edilitate — 678, 679; produse, meşteşuguri, fabrici — 48, 49, 54, 365, 961, 964; bîlci — 58, 374, 662, 664; han — 375; negoţ — 371, 378, 657; administraţie — 399; lupte — 483, 599, 675; răscoală — 680; Al. Ipsilanti la ~ 879, 888, 889; congres — 480, 613, 689; şcoli — 530, 1051; biserici — 571.
folclor — 314; Cantemir, Del Chiaro şi Sulzer despre ~ 554, 555; elemente de folclor în literatura cultă — 274, 565; teme cărturăreşti în folclor — 524; influenţe balcanice — 556; primele culegeri — 1089—1091.
Fometeşti, sat <r. Horezu>, moşie a m-rii Hurez, tîrg — 372.
Forgács Simion, comandant al curuţilor — 247.
Fornetty, consul francez la Iaşi — 664.
Forrai, vicecomite din Săvîrşin — 760.
Fotiade Lambru, dascăl grec la Craiova — 1051.
Fotino Dionisie, istoric — 538, 1090, 1098, 1099.
Fotino Ilie, scrie despre Eterie şi mişcarea lui Tudor — 891, 1099.
Fotino Mihai, paharnic, jurist — 398.
Fourier Charles, iniţiatorul socialismului utopic francez — 1083.
Fourreaux Baptiste şi Joseph, conduc trupă de teatru în Moldova — 1118.
Francisc al II-lea, împărat al Germaniei, apoi al Austriei (Francisc I) — 604, 837—839, 846, 1094.
Frankenstein, Valentin Frank, istoric din Sibiu — 304, 309, 330; biblioteca sa — 299.
Franţa, comerţ cu ţările romîne, consuli — 378, 380, 604—606, 618, 654, 670, 691, 693, 964, 974; specialişti aduşi din ~ 965; influenţa revoluţiei, 602 — 604; 612, 719, 788, 809, 837, 859, 861, 997, 1039, 1041, 1151, 1062; romîni în ~ 626, 1080; legături politice — 163, 224, 225, 244, 245, 475, 607, 927, 973; passim.
Franzeman Felix, administrator al minelor de la Săcărîmb — 800.
Frăteşti, sat <r. Giurgiu>, luptă — 191.
Frăţia, societate revoluţionară din Bucureşti — 995, 1064, 1111.
Frederic al II-lea, rege al Prusiei — 479, 725.
Freiburg, oraş <R. F. Germană> — 1074.
Friedland, oraş <R. D. Germană> — 609.
Fronius Marcus, cronicar braşovean — 303, 309, 554.
Frumoasa, sat <r. Ciuc>, regimente secuieşti — 519.
Fruntelată Ion, căpitan de panduri — 898.
Fulea Moise, inspector şcolar din Transilvania — 1056.
Fulga, sat <r. Mizil>, ţărani răsculaţi — 911.
Fundata, lac <com. Andreşeşti, r. Urziceni>, ape minerale — 969.
Fundeni, sat — 636; luptă — 927.

Fundenii Doamnei, sat <oraşul Bucureşti>, manufactură de hîrtie — 369; biserică — 325.
Füsüs Ioan, scriitor din Transilvania — 307.

Gabrovo, óraş <R. P. Bulgaria> — 927.
Galata, mănăstire <oraşul Iaşi> — 400.
Galaţi, oraş pe drum comercial — 66, 67, 385, 980, 981, 983, 984, 997, 1002, 1130; demografie — 67, 676, 993; edilitate — 679, 985, 1121; asistenţă medicală — 679; tîrg săptămînal — 58, 374; manufacturi, ateliere — 643, 645, 960; şantiere navale — 961, 978, 980; mişcarea portului — 63, 652, 675, 934, 968, 977—979, 985; port liber — 977; comerţ — 64, 374, 606, 654, 671, 972, 975; prădat de munteni — 191; răscoală şi lupte cu turcii — 478, 483; acţiuni ale Eteriei — 862, 889; şcoli — 529, 1051;
Galaţi, sat <r. Alba> — 748.
Galda, sat <r. Alba>, în răscoala lui Horea — 764, 767.
Galea Ion, hatman regesc, în răscoala lui Horea — 764.
Galeatovski Ioanichie, scriitor ucrainean — 274.
Galiţia — 1032, 1034; comerţ cu ţările romîne — 665, 669; sediu guvernamental în Moldova — 601.
Gavril Protul, *Viaţa patriarhului Nifon* — 288.
Gazeta Brăilei — 981.
Gazeta de Transilvania, periodic condus de Gh. Bariţiu — 1028, 1070—1072.
Gazeta teatrului naţional, periodic din Ţara Romînească, condus de Eliade — 1064, 1068, 1117.
Găeşti, tîrg <oraşul Găeşti> — 675; Tudor Vladimirescu la ~ 897.
Găineşti, sat <r. Fălticeni>, refuz de muncă — 630.
Gălăţeanu Constantin, tîrgoveţ răsculat din Panciu — 681.
Gdansk, vezi Danzig.
Geissmar, F. K., general rus, luptă în Oltenia — 926.
Gellert Ch. F., poet german — 566.
Gelu, duce romîn — 823.
Geoagiu, sat <r. Orăştie>, domeniu fiscal — 221; în răscoala lui Horea — 761.
Génier N., traduce în lb. franceză cronici moldovene — 552.
Georgia, vezi Gruzia.
Germania, germani — 3, 6, 456, 597, 606, 608, 612, 1074.
meşteşugari germani în Principate — 368, 670; legături comerciale cu ţările romîne — 38, 378—380, 386, 670, 671, 974, 1017; mercenari germani în ţările romîne — 176, 181, 193; colonişti germani în Banat şi Transilvania — 145, 421; în Dobrogea — 620; legături culturale — 532, 1062;
Gessner Salomon, poet elveţian, influenţa sa în teatrul romînesc — 1117.
Gesta Romanorum, roman popular din evul mediu — 305.
Géza al II-lea, rege al Ungariei — 309.
Ghedeon, mitropolit, sol al Moldovei la Moscova — 185, 187.
Ghelar, sat <oraş. Hunedoara>, mine de fier — 98, 99, 408, 589, 800.
Ghelmegeanu Vasile, căpitan de panduri — 898.
Ghenadie, mitropolit de Alba-Iulia — 298.
Ghencea, baş-bulucbaşa, luptă împotriva lui Tudor — 899, 901.
Ghenghea, mare logofăt din Moldova — 136, 159.
Gheografie noao, ms. în biblioteca lui Iordache Darie-Dărmănescu — 535.
Gheorgachi, logofăt al doilea din Moldova, condica sa — 552.
Gheorghe, fratele lui Marin brutarul din Ploieşti — 681.
Gheorghe Ştefan, domn al Moldovei — 176, 464; fost mare logofăt, răstoarnă pe Vasile Lupu — 79, 174, 175, 177, 178; politică internă — 51, 73, 94, 181; plata haraciului — 16, 77; relaţii cu Poarta — 21, 178, 188; cu Ţara Romînească — 181, 183—185; cu Transilvania — 116, 188, 189; cu alte ţări — 176, 178, 183, 185, 212, 216, 263.
Gheorghieni, oraş, scaun secuiesc — 516; grăniceri — 516, 519.
Gheorghiţă, postelnic din Moldova — 81.
Gheorghiu T., clucer din Moldova, membru al Asociaţiei patriotice — 1001, 1002.

- Gherghiţa, oraş <sat, r. Ploieşti>, în decădere — 384; mişcări ale tîrgoveţilor — 140, 184, 680, 681, 716.
- Gherla, oraş, cu domeniu fiscal — 221; manufacturi — 413, 797; comerţ — 417, 1019; lupte şi ocupaţii — 229, 247; biserică armenească, sculpturi — 1127, 1130.
- Ghermanos din Nyssa, director al Academiei greceşti din Constantinopol, colaborează la traducerea bibliei — 274.
- Ghermăneşti, sat <r. Huşi>, conflict pentru fîneţe — 630.
- Gheuca Leon, mitropolit al Moldovei, biblioteca sa — 1061.
- Ghica, Ghiculeşti, familie de boieri şi domni — 587; cronica lor — 549, 553.
- Ghica Alecu, boier din Ţara Romînească, bîlci pe moşia sa — 663.
- Ghica Alecu, vornic, fuge la Braşov în timpul mişcării lui Tudor — 879.
- Ghica Alexandru D., domn al Ţării Romîneşti — 957, 995, 996; înainte de domnie: fuge la Braşov, colaborator al lui Kiselev — 935, 988; politică internă, 988—990, 992, 994, 998, 1150; reglementarea învoielilor agricole — 953, 956.
- Ghica Costache, mare ban, socrul lui Glogoveanu — 868.
- Ghica Costache, spătar, fratele precedentului şi al lui Alexandru D. Ghica vodă, ministrul armatei — 988.
- Ghica Dimitrache <Comăneşti>, vistier în Moldova, biblioteca sa — 1061.
- Ghica Dumitrache, agă în Moldova, avere — 587.
- Ghica Dumitrache Bătrînul, mare ban în Ţara Romînească, tatăl domnitorilor Grigore şi Alexandru Ghica, sprijină armata rusă — 477.
- Ghica Elena, silită să renunţe la moşia oraşului Vaslui — 984.
- Ghica Gheorghe <Deleanu>, boier moldovean, opoziţie faţă de Mihai Sturdza — 997.
- Ghica Gheorghe, domn: al Moldovei — 188, 189, 192; al Ţării Romîneşti — 16, 192, 193.
- Ghica Grigore Gh., domn al Ţării Romîneşti — 193, 289; a doua domnie — 200, 201, 204.
- Ghica Grigore Matei, domn — 347, 401, 472;
  - al Moldovei, atitudine faţă de boieri — 344, 474; fiscalitate — 448; învăţămînt — 527, 531;
  - al Ţării Romîneşti, măsuri interne — 392, 447—449.
- Ghica Grigore Al., domn: al Moldovei — 367, 686, 713; manufactură — 368; măsuri fiscale — 448 — 450; reglementează relaţiile agrare, conflict cu boierii — 392, 449—451, 629, 714; relaţii cu Poarta, ucis — 484, 689, 715;
  - al Ţării Romîneşti, participă la complot antiotoman — 476, 477;
  - reorganizează învăţămîntul — 528, 1044.
- Ghica Grigore Dim., domn al Ţării Romîneşti, frate cu Alexandru D. Ghica vodă — 988;
  - activitate ca boier — 908; manufactură — 588, 645; legături cu Tudor — 870, 879;
  - domn, politică internă — 910, 911, 913, 914, 917, 918, 921;
  - palatul său la Colentina — 889, 1126, 1129.
- Ghica Ion, comis atacat de răsculaţi — 874.
- Ghica Ion, scriitor şi om politic — 1073, 1081, 1150; înfiinţează societatea « Frăţia » — 995, 1064; profesor la Academia Mihăileană — 1050, 1070, 1081.
- Ghica Maricica, soţia spătarului Costache Ghica — 995.
- Ghica Matei, domn:
  - al Ţării Romîneşti — 347, 348, 447, 452;
  - al Moldovei — 396, 397, 549;
  - situaţia ţărănimii — 351, 390, 448.
- Ghica Mihai (Mihalache), mare ban, fratele domnitorilor, ministru de interne — 988, 1080; arheolog, colecţionar — 1063.
- Ghica Niculaie <Comăneşti>, mare vornic în Moldova, exploatează cărbuni — 968.

Ghica Scarlat, domn al Moldovei — 394, 447.
Ghica Th. <Deleanu>, înfiinţează manufacturi — 964.
Ghimeş, trecătoare în Carpaţii Răsăriteni — 789.
Ghinea Olarul, mare vistier în Ţara Romînească — 161, 179.
Ghiorma, mare ban în Ţara Romînească — 182.
Ghitioara (Jitioară), sat <r. Teleajen>, salină — 48.
Ghiţă Haiducul, căpitan de panduri — 901.
Ghyczy Andrei, trimisul lui Gabriel Báthori la Constantinopol — 147.
Gilău, sat <r. Huedin>, domeniu, cultura grîului — 96; numărul oilor — 98; fiscalitate — 113, 221; fuga ţăranilor — 114.
girondini, revoluţionari francezi — 786.
Giula, vezi Gyula.
Giurgiu, cetate, oraş, port — 462, 675; cucerit de Mihnea al III-lea — 191, 192; muncă la pod — 350; restituit Ţării Romîneşti — 859, 929, 936; reconstruit — 937, 985; industrie, comerţ — 35, 962; şantier naval — 961, 980; armistiţiu — 480; raia — 166, 875, 895, 896; cadiu — 614.
Giurgiu-Patachi Ioan, episcop din Transilvania — 492.
Gîlgău, sat <r. Zalău>, mişcarea iobagilor — 748; arhitectura bisericii — 328.
Gîrbău, sat <r. Huedin>, manufactură — 1013.
Gîrbea Dumitru, căpitan de panduri, în armata lui Tudor — 873, 876, 901, 911.
Gîrbou, sat <r. Dej>, mişcarea iobagilor — 748.
Gîrceni, sat <r. Segarcea>, al m-rii Şegarcea — 636.
Gîţă Iosif, tîrgoveţ din Panciu, răsculat — 681.
Gligoraş sin Vasile Uricariul, copist de cronici — 535.
Glîmbocata, sat <r. Găeşti>, venituri boiereşti — 639.
Glogova, sat <r. Baia de Aramă>, meşteşuguri — 363.
Glogoveanu, familie de boieri olteni, stăpînii minei de la Baia de Aramă — 47.
Glogoveanu Ioan, boier oltean, legături cu Tudor Vladimirescu — 867.
Glogoveanu Nicolae, ispravnic de Mehedinţi, legături cu Tudor Vladimirescu — 868, 869.
Gobdelas Dimitrie, profesor la Academia din Iaşi — 1045.
Goethe Johann Wolfgang, tradus şi jucat în ţările romîne — 838, 1043, 1063, 1118.
Goicea, sat <r. Segarcea>, refuz de clacă — 631.
Golăeşti, sat <r. Iaşi>, arhitectura bisericii — 571.
Goldsmith Oliver, scriitor englez — 1106.
Golenţ, sat <r. Calafat>, luptă — 926.
Golescu, familie de boieri munteni — 201, 587.
Golescu Dinicu, boier progresist — 1040, 1065; colaborator al lui Kiselev — 935; scrieri — 922, 1060, 1082, 1111; înfiinţează Societatea literară — 1064, 1117; şcoala din Goleşti — 1051, 1052; casa din Bucureşti — 1126; despre fiscalitate — 711; despre administraţie — 696.
Golescu Iordache, mare vornic, fratele lui Dinicu — 1040; colaborator al lui Kiselev — 935; gramatica sa — 1088.
Golescu Radu, mare ban şi vornic, tatăl lui Dinicu, înfiinţează şcoală la Galaţi — 1051.
Golescu Radu (Răducanu), face comerţ — 672.
Golescu Radu, mare spătar, împotriva domnului — 462; filoaustriac — 463.
Goleşti, sat <r. Piteşti>, Tudor Vladimirescu la ~ 897; şcoală — 1051, 1052; arhitectura conacului şi a bisericii — 324, 325.
Golia, mănăstire din Iaşi, — 22; arhitectura bisericii, — 317—319.
Goliţîn A. M., general rus — 482.
Goliţîn D. M., ambasador rus la Constantinopol, în trecere prin Iaşi — 212.
Golovkin G. I., cancelar rus, despre Cantacuzini — 206.
Gorj (Jiul de Sus), judeţ — 867 — 869, 873, 911; moşneni — 853; meşteşuguri — 363.
Gorneşti, sat <r. Reghin>, palatul Teleki — 575.

Göttingen, oraş <R. F. Germană> — 1073.
Gottsched, Johann Christoph, scriitor german citit în Transilvania — 566.
Govăjdia, rîu — 799.
Govăjdia, sat <oraşul Hunedoara>, uzină siderurgică, topitorii — 799, 1012; revendicări muncitoreşti — 1032.
Govora, mănăstire <r. R. Vîlcea>, comerţ — 371; tipografie — 260, 264, 272, 332; pravila de la ~ 268, 270.
Graffius Andrei, director al şcolii din Mediaş, scrie satiră — 305.
Graffius Ioan, cronicar sas — 311.
Gratiani Gaspar, domn al Moldovei, reprimă mişcarea orheienilor — 143; mărirea haraciului — 15; luptă cu turcii — 71, 932; politică externă — 153.
Graz, oraş <Austria>, import — 669.
Grădiştea <probabil r. Făurei>, oraş, în lista lui Miron Costin — 67.
Greaca, sat <r. Olteniţa>, vii — 44.
Greceanu, familie de boieri munteni — 344.
Greceanu Drăghici, mare vistier, ucis de răsculaţi — 182.
Greceanu Grigore, mare ban — 396, 436, 529,
Greceanu Radu, cronicar — 19, 22, 26, 28. 217, 290, 546; traduceri — 256, 274, 278, 291; avere — 206.
Greceanu Şerban, boier, colaborează la traducerea Bibliei — 256, 274.
Greceni, podgorie în ţinutul Tutovei — 44.
Grecia (Elada) — 10, 292, 597, 602, 865, 883—886, 895, 927; proclamarea independenţei — 924, 926, 929; consulat la Brăila — 976; greci: passim.
Gremiul comercial romîn din Braşov, societate comercială pentru export — 1018.
Grid Eustatie Vasilievici, preot din Braşov — 476.
Grigoraş Mitrofan, cronicar grec, profesor la Academia din Bucureşti — 463, 536, 552.
Grigore Dascălul, mitropolit al Ţării Romîneşti — 1040.
Grigore Zugravul, pictor — 1132.
Grigorescu Nicolae, pictorul, ucenic în atelierul lui Anton Chladek — 1136.
Grigorie ieromonahul, copist — 553.
Grigorovici Ioan, sol moldovean la Moscova — 185.
Groşerea, sat <r. Filiaşi>, culă — 569, 1122.
Grotius Hugo, jurist olandez — 1063.
Grozeşti, sat <r. Tg. Ocna>, minereu — 48, 649; fabrică — 964.
Gruia lui Novac, erou de baladă — 556, 621.
Gruzia (Georgia) — 299, 598.
Gueldry, moara sa cu aburi din Iaşi — 968.
Guevara Antonio de ~, istoric spaniol, tradus de N. Costin — 279, 307.
Gülhane, palat din Constantinopol — 618.
Gurasada, sat <r. Ilia>, pictura bisericii — 577.
Gura Albacului, sat <r. Cîmpeni>, în răscoala lui Horea — 762.
Gura Neagră, sat <Gura Negrii, r. Cîmpeni>, în răscoala lui Horea — 762.
Gura Văii, sat <r. Gurahonţ>, mişcări ţărăneşti — 810.
Gura Văii, sat <r. T. Severin>, şosea — 979.
Gureni, sat <r. Tg. Jiu>, şindrilari — 52.
Gurghiu, cetate <sat r. Reghin>, moară de hîrtie — 411; sticlărie — 797; asedii şi ocupaţii — 229, 247; protopopie — 820; domeniu fiscal — 97, 221.
Gustav al III-lea, rege al Suediei — 480.
Gyarmathi Samuel, lingvist maghiar — 1086.
Györ, localitate <R. P. Ungară>, import din Transilvania — 1008.
Gyula (Giula), cetate turcească — <R. P. Ungară> 35; răscoală — 422.
Gyulai, regiment din Transilvania — 489.

Hadik Andrei, general, guvernator al Transilvaniei — 422, 488.
Hagi Chircu, cămătar — 386.
Hagi Constantin Pop, casă de comerţ din Sibiu — 661, 672, 807.
Hagi Gidro Dimitrie, arendaş al unei manufacturi — 799.
Hagi Ianuşi, mare negustor din Ţara Romînească — 588, 874, 875; creditor al statului — 913.
Hagi Moscu Ioan, mare negustor şi vistier din Ţara Romînească — 588, 661; arendează vămile — 587, 658, 668.
Hagi Moscu Ştefan, bancher în Ţara Romînească — 913, 968, 989.
Hagi Petre, negustor în Ţara Romînească — 645.

Göttingen, oraş <R. F. Germană> — 1073.
Gottsched, Johann Christoph, scriitor german citit în Transilvania — 566.
Govăjdia, rîu — 799.
Govăjdia, sat <oraşul Hunedoara>, uzină siderurgică, topitorii — 799, 1012; revendicări muncitoreşti — 1032.
Govora, mănăstire <r. R. Vîlcea>, comerţ — 371; tipografie — 260, 264, 272, 332; pravila de la ~ 268, 270.
Graffius Andrei, director al şcolii din Mediaş, scrie satiră — 305.
Graffius Ioan, cronicar sas — 311.
Gratiani Gaspar, domn al Moldovei, reprimă mişcarea orheienilor — 143; mărirea haraciului — 15; luptă cu turcii — 71, 932; politică externă — 153.
Graz, oraş <Austria>, import — 669.
Grădiştea <probabil r. Făurei>, oraş, în lista lui Miron Costin — 67.
Greaca, sat <r. Olteniţa>, vii — 44.
Greceanu, familie de boieri munteni — 344.
Greceanu Drăghici, mare vistier, ucis de răsculaţi — 182.
Greceanu Grigore, mare ban — 396, 436, 529,
Greceanu Radu, cronicar — 19, 22, 26, 28. 217, 290, 546; traduceri — 256, 274, 278, 291; avere — 206.
Greceanu Şerban, boier, colaborează la traducerea Bibliei — 256, 274.
Greceni, podgorie în ţinutul Tutovei — 44.
Grecia (Elada) — 10, 292, 597, 602, 865, 883—886, 895, 927; proclamarea independenţei — 924, 926, 929; consulat la Brăila — 976; greci: passim.
Gremiul comercial romîn din Braşov, societate comercială pentru export — 1018.
Grid Eustatie Vasilievici, preot din Braşov — 476.
Grigoraş Mitrofan, cronicar grec, profesor la Academia din Bucureşti — 463, 536, 552.
Grigore Dascălul, mitropolit al Ţării Romîneşti — 1040.
Grigore Zugravul, pictor — 1132.
Grigorescu Nicolae, pictorul, ucenic în atelierul lui Anton Chladek — 1136.
Grigorie ieromonahul, copist — 553.
Grigorovici Ioan, sol moldovean la Moscova — 185.
Groşerea, sat <r. Filiaşi>, culă — 569, 1122.
Grotius Hugo, jurist olandez — 1063.
Grozeşti, sat <r. Tg. Ocna>, minereu — 48, 649; fabrică — 964.
Gruia lui Novac, erou de baladă — 556, 621.
Gruzia (Georgia) — 299, 598.
Gueldry, moara sa cu aburi din Iaşi — 968.
Guevara Antonio de ~, istoric spaniol, tradus de N. Costin — 279, 307.
Gülhane, palat din Constantinopol — 618.
Gurasada, sat <r. Ilia>, pictura bisericii — 577.
Gura Albacului, sat <r. Cîmpeni>, în răscoala lui Horea — 762.
Gura Neagră, sat <Gura Negrii, r. Cîmpeni>, în răscoala lui Horea — 762.
Gura Văii, sat <r. Gurahonţ>, mişcări ţărăneşti — 810.
Gura Văii, sat <r. T. Severin>, şosea — 979.
Gureni, sat <r. Tg. Jiu>, şindrilari — 52.
Gurghiu, cetate <sat r. Reghin>, moară de hîrtie — 411; sticlărie — 797; asedii şi ocupaţii — 229, 247; protopopie — 820; domeniu fiscal — 97, 221.
Gustav al III-lea, rege al Suediei — 480.
Gyarmathi Samuel, lingvist maghiar — 1086.
Győr, localitate <R. P. Ungară>, import din Transilvania — 1008.
Gyula (Giula), cetate turcească — <R. P. Ungară> 35; răscoală — 422.
Gyulai, regiment din Transilvania — 489.

Hadik Andrei, general, guvernator al Transilvaniei — 422, 488.
Hagi Chircu, cămătar — 386.
Hagi Constantin Pop, casă de comerţ din Sibiu — 661, 672, 807.
Hagi Gidro Dimitrie, arendaş al unei manufacturi — 799.
Hagi Ianuşi, mare negustor din Ţara Romînească — 588, 874, 875; creditor al statului — 913.
Hagi Moscu Ioan, mare negustor şi vistier din Ţara Romînească — 588, 661; arendează vămile — 587, 658, 668.
Hagi Moscu Ştefan, bancher în Ţara Romînească — 913, 968, 989.
Hagi Petre, negustor în Ţara Romînească — 645.

Hagi Prodan, căpitan de arnăuţi, în mişcarea lui Tudor — 879, 896, 897, 899, 901.
Hagi Prodan, arhitectura casei lui din Ploieşti — 1122.
Haiduc Velco, erou sîrb — 927.
haiduci, vezi armată.
haiducie — 244, 245, 251, vezi şi lupta de clasă.
Haines Gheorghe, îndrumează învăţămîntul elementar din Transilvania — 1056.
Hajdú, ţinut <R. P. Ungară> — 232.
Halici Mihail, cărturar din Transilvania — 304; biblioteca lui — 299.
Halle, oraş <R. D. Germană>, student romîn la ~ 1073.
Haller, regiment din Transilvania — 748.
Haller, Albrecht von, naturalist şi poet elveţian, citit în Transilvania — 566.
Haller Ioan, cărturar din Transilvania — 305.
Haller Ioan, guvernator al Transilvaniei — 488; înfiinţează manufactură — 413.
Haller Ştefan, conte, preşedintele deputăţiei ţării în Transilvania — 488.
Halmágyi Ştefan, comisar al guvernului, în răscoala lui Horea — 757.
Hamburg, oraş <R. F. Germană> — 670.
Hamilton Andrei, guvernator al Banatului — 490.
Hammer, Purgstall Josef von ~, istoric austriac — 9.
Haner G. J., învăţat din Transilvania — 562.
Hangerli Alexandru, fanariot, pretendent la domnia Ţării Romîneşti — 691.
Hangerli Constantin, domn al Ţării Romîneşti, fiscalitate — 638, 707.
Hangu, mănăstire <r. P. Neamţ> — 47.
Hann Sebastian, sculptor şi argintar la Sibiu — 330, 334.
Hasan, capudan paşă, protector al lui N. Mavrogheni — 715.
Hasan-paşa, revolta lui în Asia Mică — 191.
Hassan-Oglu, mare proprietar turc — 460.
Haţeg (Ţara Haţegului) — 236, 511, 563; domeniu fiscal — 221; păstorit — 407; meşteşugari şi negustori — 419; ţărănime liberă — 109, 118; armată — 423, 518; în răscoala lui Horea — 745, 760, 761; şcoală — 242, 297, 511; manifestări artistice — 1137, 1138.
Haţeganu Marcu, colonel imperial, trecut de partea curuţilor — 251.
Haydn Mihail, muzician, în Oradea — 1120.
Haydn Josef, muzica lui interpretată în Ţara Romînească — 1119.
Hăbăşescu Grigore, serdar din Moldova, participă la lupta împotriva Poloniei — 188.
Hălmagiu, sat <r. Gurahonţ>, în răscoala lui Horea — 771; ţinut alipit la paşalîcul de Timişoara — 35.
Hălmeag, sat <r. Făgăraş> — 1032.
Hăpria, sat <r. Alba>, în răscoala lui Horea — 756.
Hecea, sat <Heci, r. Paşcani>, tulburări ţărăneşti — 917.
Hegedűs Ioan Mikolai, scriitor din Transilvania — 303.
Heineccius, filozof german 1063; tradus în romîneşte — 1060, 1077.
Heissler Donat, general imperial, atitudine faţă de Ţara Romînească — 207, 208, 230, 546.
Heliodor (Iliodor), scriitor grec — 538.
Hell Hommaire de ~, mineralog în Moldova — 966, 980.
Hell Maximilian, profesor la Cluj — 559.
Helladius, călător, despre şcoala de la Sf. Sava — 263.
Hellmuth, fizician german — 1060, 1076.
Heltai Gaspar, tipograf din Cluj — 298.
Henig Andreas, judele satului Laslea Mare — 406.
Hening Adolf, ţine cabinet de lectură la Iaşi — 1062.
Henric, prinţ, fratele lui Frederic al II-lea al Prusiei — 482.
Heraclit, filozof elin — 288.
Herbeville, general imperial — 247.
Hermann G. M., istoric din Transilvania — 1092.
Hermann Mihail, jude al Braşovului, activitate tipografică — 298.
Herodot, traduceri — 257, 293.
Herţa, oraş <R. S. S. Ucrainiană> — 67, 679; ţinut, răscoală ţărănească — 949.
Herţegovina — 461.
Hesiod, poet grec — 531.
Hierăşti, sat <r. Olteniţa>, palat, arhitectura lui — 325.

Hill G., publicist din Ţara Romînească — 1068, 1080.
Hillebrandt, Franz Anton, arhitect vienez — 573.
Hintz I., economist — 1082.
Hissman Michael, propagă ateismul în Transilvania — 566.
Hîjdău Alexandru, scriitor din Moldova — 1089.
Hîjdău Constantin, pîrcălab de Hotin — 175.
Hîncu Mihalcea, serdar din Moldova, răsculat — 193, 199, 200.
Hîrgot Drăghiceanu, pitar, organizează complot — 995, 996.
Hîrlău, sat <r. Hîrlău> — 131; tîrg — 351, 378; sare — 48; spital — 678; răscoală— 949;
ţinut — 965; răscoală — 449.
Hîrşova, oraş, cetate — 33; lupte, ocupaţie — 191, 926, 927.
Hlincea, sat <r. Iaşi> — 464; mangal — 52.
Hmelniţki Bogdan, hatman al Ucrainei — 8, 172; relaţii cu ţările romîne — 173, 174, 183, 188.
Hmelniţki Timuş, ginerele lui Vasile Lupu — 174, 176, 177, 178.
Hochmeister Martin, tipograf din Sibiu — 567, 817, 1118.
Hodivoaia, sat <r. Giurgiu>, — tîrg 67.
Hodoczyn, Mihalic de, mineralog — 966; proiectează fabrici — 962, 964; deschide şcoală de meserii în Moldova — 959.
Hoghilag, sat <r. Sighişoara>, în răscoala curuţilor — 246.
Hohenlohe, prinţ austriac, ocupă Craiova — 599.
Holmu, sat <r. Negreşti> — 1001.
Homer, studiat la Sf. Sava — 263, 534, 538.
Hommonnai Valentin, principe al Transilvaniei — 146.
Hommonnai Gheorghe, nobil din Transilvania — 151.
Horaţiu — 312.
Horea (Nicula Ursu), conducătorul răscoalei de la 1784 din Transilvania — 513, 591, 755, 762, 767, 769, 771, 782, 788—790, 792, 809, 810, 816, 817, 829, 843, 880—882, 1032, 1104, 1148; date biografice — 765, 766; conduce delegaţii de ţărani la Viena — 754, 756, 757, 758; rolul lui în răscoală — 759, 763, 771, 772; prinderea şi executarea lui — 772, 774; străinătatea despre ~ 786; Avram Iancu şi N. Bălcescu despre ~ 790, 1035; portret — 1134.
Horea cel tînăr, Ion, fiul lui Horea — 764, 766, 767.
Horincea, ţinut din Moldova, reunit cu Putna — 81.
Horodinca, sat <R. S. S. Ucrainiană>, iarmaroc la hotar — 373.
Hortolan, negustor francez în Bucureşti, iacobin — 603.
Horváth, căpitan din Banat, strămutat în Rusia — 520.
Hotin, oraş, cetate <R. S. S. Ucraineană> — 129, 175, 465, 532, 714; episcopie — 532; raia — 23, 343, 349, 376, 614; lupte, ocupaţii — 8, 131, 133, 135, 472, 477, 478.
Hrisant Notara, patriarh al Ierusalimului — 527.
Hrisogon Gheorghe, învăţat din Trapezunt, director al şcolii greceşti din Bucureşti — 529, 536.
Hrisoscoleu Aristarh, vistier din Moldova — 388.
Hrisoverghi Alex., poet din Ţara Romînească — 1107.
Hristache, pitar, autor al unei naraţiuni versificate — 1105.
Hristodor Ioan, Trapezuntu, traduceri — 538.
Hrizea (Hrizică), mare spătar, ales domn al Ţării Romîneşti de seimeni şi darabani — 183, 184.
Hrizea, mare vistier din Ţara Romînească, ucis de Şerban Cantacuzino — 86, 201, 547.
Hrizea, mare vornic, împotriva lui Matei Basarab — 157.
Huedin, oraş — 120.
Huet Albert, comite al Sibiului — 146.
Humor, mănăstire <r. Gura Humorului> — 303.
Hunedoara, cetate, oraş — 1102; mine, ateliere, manufacturi — 98, 99, 412, 414, 749, 751, 797, 799, 813; comerţ — 109, 419; lupte — 146, 247; în răscoala lui Horea

— 760, 762, 768, 809; castel, arhitectura lui — 328, 331;
comitat — 518, 800, 881, 882; domeniu fiscal — 221, 785, 799; frămîntări sociale, răscoale — 242, 244, 245, 512, 757, 759, 817; lupta minerilor — 752, 1032; şcoală — 223, 785; artă — 1139.
Hurez, mănăstire <r. Horezu> — 449, 553, 569, 631, 632; tîrguri — 372; han — 60, 375; fortificată — 901; atacată de ţărani — 911; arhitectura bisericii — 325, 331; bibliotecă — 266, 534, 1061.
Hurezi, sat <r. Horezu>; meşteşuguri — 363, 1140; refuz de clacă — 449.
Hurmuzachi Alexandru, postelnic din Moldova — 535.
Hust, oraş, cetate <R. S. S. Ucraineană>, domeniu fiscal — 221; lupte, ocupaţii — 150, 229, 245.
Huşi, oraş, acţiuni ale orăşenilor — 681; meşteşugari — 642, 961; tîrg — 58; episcopie — 528, 942, 998; şcoală — 528;
ţinut, podgorii — 44; meşteşuguri săteşti — 363, răscoală ţărănească — 949; vezi şi Vadul Huşilor.
huţuli — 1138.

Iacob, fiul lui Ioan al III-lea Sobieski al Poloniei — 10.
Iacobeni, sat <r. Vatra Dornei>, produse metalurgice — 965, 985.
Iacovenco Ignatie, funcţionar al consulatului rus din Bucureşti — 969.
Iafet, personaj biblic — 288.
Ialomiţa, judeţ, producţia agricolă — 373; numărul clăcaşilor — 854; revoltă — 916.
Ialomiţa, rîu — 176; proiecte de navigaţie — 376, 978, 980; pod — 979.
Iambol, oraş <R. P. Bulgaria>, luptă — 927.
Ianache sin hagi Fragul, copiază manuscris — 535.
Ianca, sat <r. Corabia>, răzvrătire — 917.
Iancovici Stoica, tipograf din Bucureşti — 367.
Iancovici, Teodor Ivanovici, învăţat romîn din Transilvania — 560.
Iancu, preot din Sîncel — 560.
Iancu Avram, — 790, 1029; în dietă — 1035; colaborator la revista *Zorile* — 1066.
Iancu de Hunedoara, luptă împotriva turcilor — 1102.
Ianina, oraş <Grecia>, negustori din ~ aşezaţi în Principate — 603.
Ianuleos Luca, întocmeşte dicţionar — 540.
Ianus, personaj mitologic — 482.
Ianuşeşti, moşie < Enoşeşti r. Slatina>, în timpul mişcării lui Tudor — 875.
Iaşi, oraş — 171, 174—176, 189, 212, 363, 472, 473; moşia oraşului — 388;
populaţie, catagrafii — 68, 69, 385, 675, 982, 983;
împrejurimi, mahalale, clădiri, m-ri — 22, 44, 49, 59, 181, 265, 317, 319, 322, 330, 335, 363, 365, 373—375, 395, 400, 441, 534, 571, 678, 1061, 1118, 1119, 1123, 1125, 1126, 1130;
drumuri, edilitate, spitale — 66, 67, 676, 678, 679, 936, 980, 981, 985, 996, 997;
iarmaroace — 373, 374, 452, 662, 664, 666; meşteşugari, bresle, industrie, negoţ — 54, 59, 60, 69, 351, 363, 365—367, 370, 372, 377, 386, 483, 642—645, 675, 960—962, 964, 968, 983;
administraţie, scaun de judecată — — 199, 395, 441, 640, 695, 696, 935, 936, 942, 943; închisoare — 22;
consuli — 215, 598, 605, 606, 618, 619, 645, 653, 665, 680, 705, 938; birou de informare — 603;
ocupaţii, prădăciuni, lupte, arestări — 23, 130, 142, 177, 192, 194, 199, 205, 212, 599, 909, 1002; Petru cel Mare la ~ 217; pacea de la ~ 602, 690; convenţie — 972; tratat — 168;
mişcări orăşeneşti, răscoale — 70, 71, 129, 130, 132, 136, 153, 181, 447, 452, 680; ecoul mişcării lui Tudor, Eteria — 721, 862, 874, 879, 883, 884, 887—889, 901;
şcoli, academii, conservator, biblioteci, asociaţii — 261, 262, 264, 266, 527—529, 534, 536, 538, 555, 945, 951, 961, 1001, 1029, 1044, 1047, 1049, 1050, 1052, 1061, 1062, 1064, 1070, 1074, 1118, 1119, 1133, 1136; Mitropolie, sinod — 277; vezi şi Academia Mihăileană.

1061; tipărituri, tipografii — 265, 268, 280, 367, 368, 532, 533, 539, 540, 831, 1058, 1067, 1081, 1088; artă, arhitectură, teatru — 317, 319, 322, 324, 330, 335, 1117—1119, 1123, 1125, 1126, 1130; Iaşi, ţinut, judeţ — 665, 949.

Iatropulos, profesor la Academia grecească din Bucureşti — 1077.

Ibăneşti, sat <r. Dorohoi>, zăcăminte de sare — 48; revendicări ţărăneşti — 396.

Icoana lumei, revistă editată de Gh. Asachi — 1068.

Ieni-Kalè, cetate turcească ocupată de ruşi — 480, 481, 596.

Ieremia, pîrcălab, trădează pe Ioan Vodă Viteazul al Moldovei — 284.

Iernut, sat <r. Luduş>, sinod al reformaţilor — 295; arhitectura castelului — 329; domeniu — 221.

Ierusalim, oraş — 1000; patriarhi — 174, 209, 240, 241, 263, 527.

Ignatie Grecul, mitropolit al Ungrovlahiei — 886.

Igoiu, sat <r. Horezu>, meşteri pietrari — 363.

Ilarion, episcop de Argeş, legături cu Tudor Vladimirescu — 862, 869, 890, 893, 894.

Ilfov, judeţ, numărul clăcaşilor — 854; posluşnici pescari — 626.

Ilia, ~ Mureşului, sat <r. Ilia> — 577 răscoala lui Horia — 760.

Ilie, miniaturist din Moldova — 332.

Imitatio Christi, operă teologică, tradusă în slavoneşte — 272.

Imoasa, sat <r. Strehaia> — 182.

Imperiul bizantin, proiect de reînfiinţare — 597, 598, 861; istoria Bizanţului — 293.

India — 456, 457, 608, 612.

Ineu, cetate <r. Ineu>, centru comercial — 38, 1008; stăpînită de turci şi imperiali — 35, 37, 120, 151, 152, 189, 228; reşedinţa beiului — 224; în răscoala lui Horia — 760.

inscripţii, conservarea şi transcrierea lor — 1901.

Insulele Ionice — 609.

Intelligenzblatt, periodic din Banat — 1070.

Ioachim, patriarhul Moscovei, sprijină activitatea tipografică din Moldova — 265.

Ioan, dascăl la şcoala de la Colţea — 531.

Ioan din Surduc, transcrie texte populare — 565.

Ioan, fiul lui Vasile Lupu voievod — 167, 169.

Ioan, preot din Aciliu — 476.

Ioan vodă Viteazul, domn al Moldovei — 142; Grigore Ureche despre ~ 284.

Ioan al II-lea (Cazimir V), rege al Poloniei — 188.

Ioan George, casă de afaceri — 1018.

Ioan Iuga, casă de afaceri — 1018.

Ioan Romînul din Sînpetru, transcrie texte romîneşti — 314.

Ioanid George, membru al Societăţii literare — 1088.

Ioanovici Constantin din Zărneşti, stăpîn de manufactură, constructor de maşini — 1014.

Ioanovici Vichentie, episcop de Arad, mitropolit unit de Belgrad — 492.

Ionescu dela Brad, Ion, agronom, profesor la Academia Mihăileană — 1050, 1080, 1081, 1083; cercetări în Dobrogea — 620, 621; despre clacă — 947.

Ionescu Nicolae, istoric, fratele precedentului — 1803.

Iordache, diac, tipograf la Buzău — 368.

Iordache, maior de voluntari — 601.

Iorga N., despre mişcarea lui Tudor Vladimirescu — 851.

Iorgovici Paul, lingvist bănăţean — 1086.

Iosif, arhiduce, stăpîn în Chişineu Criş — 1008.

Iosif al II-lea, împărat al Austriei — 421, 817, 837, 838, 1038; reprezentant al absolutismului luminat, iozefinismul — 507, 725, 727, 730, 731, 740—742, 747, 833, 839, 842, 1005;
    reforme în Transilvania, abolirea lor — 497, 732—737, 739, 741, 747, 809, 813, 816, 817, 819, 820, 826, 833, 835; protejează industria — 804, 805; călătoreşte în Transilvania, atitudine faţă de iobagi — 491, 520, 521, 737—739, 745, 756, 1055; despre originea latină a romînilor — 522; recensămîntul său — 420, 807, 844; relaţii cu Rusia — 597, 599;
    Gh. Şincai despre ~ 740.

Ipec, vezi Peč.

Ipsilanti Alexandru C., conducătorul Eteriei — 870, 874; date biografice — 864; şef suprem al Eteriei, program politic — 865, 867, 878, 883, 895; primirea lui la

Iaşi — 721, 879, 880, 887, 888; sprijinit şi dezavuat de Rusia, 884—887, 890; acţiunea din Ţara Romînească — 878, 889, 891, 893, 897, 909; legături cu Tudor Vladimirescu — 879, 890, 892, 896, 899; fuge în Transilvania — 899.

Ipsilanti Alexandru, domn al Ţării Romîneşti 632, 633, 894, 1097; numit de Poartă — 686, 688, 713; încurajează breslele — 642, 713; reforme în administraţie, justiţie, învăţămînt — 694, 697, 698, 702, 713 — 715, 1040, 1044; Pravilniceasca condică a lui ~ 630, 634, 700, 713; sprijină cultura — 1044, 1091, 1119; Dionisie Eclisiarhul despre ~ 714.

Ipsilanti Comnen vezi Comnen Ipsilanti, cronicar.

Ipsilanti Constantin, fiul lui Alexandru, domn:
— al Ţării Romîneşti — 604, 609, 634, 690, 718;
— al Moldovei, încearcă să unească Principatele — 609, 719, 868; retragerea în Rusia — 608, 611, 719.

Ipsilanti Constantin, postelnic din Moldova — 553.

Ipsilanti Gheorghe, eterist, fratele lui Alexandru — 883.

Ipsilanti Nicolae, eterist, fratele lui Alexandru — 883, 897.

Irod, rege al Iudei — 190.

Irodiada — 190.

Irozii, dramă populară — 560.

Irthell Ioan, cronicar sas — 311.

Isaccea, cetate <r. Tulcea>, stăpînită de turci — 33, 614, 668; ocupată de ruşi — 602, 926; vii 34.

Isaia, arhimandrit din Ţara Romînească — 202.

Isaiev Alex, general, comandantul armatei ruse în Oltenia — 611, 868.

Isar, negustor, negociază pace — 64.

Iscovescu Barbu, pictor bucureştean, revoluţionar — 1136.

Ismail, cetate <R. S. S. Ucrainiană>, sub turci — 548, 614; cucerită de ruşi — 479, 602; consfătuirea eteriştilor — 865, 885.

Isocrate, orator grec, studiat la şcoala de la Sf. Sava — 263.

Isprăvnicatul străinilor — 712.

Istoria asediului Vienei, copiată de Grigorie ieromonah — 553.

Istoria de toată lumea, tradusă din limba germană de Vlad Boţulescu — 554.

Istoria luării Ţarigradului, fragment de cronograf tradus din greceşte — 553.

Istoria lui Imberie, roman cavaleresc francez, traducere romînească — 538.

Istoria lui Iordache Stavrache — 553.

Istoria lui Petru cel Mare — 553.

Istoria oştirii... Moreii, lucrare atribuită lui Constantin Dükiti vătaful — 535, 548, 549, 554.

Istoria poamelor, scriere bizantină tradusă în romîneşte — 538.

Istoria Sindipei filosofului, povestire populară — 279, 314, 537, 1090.

Istoria Troadei (Războiul Troiei), roman popular — 278, 279, 305, 565.

Istoria Ţării Romîneşti... sau Letopiseţul cantacuzinesc, atribuită lui Stoica Ludescu — 182, 201, 288, 289.

Istoria Ţării Romîneşti de la leat 1769, lucrare anonimă în versuri — 549.

Istoria Ţării Romîneşti de la oct. 1688... — 206, 546, vezi şi *Cronica anonimă brîncovenească*.

Istoria Ţării Romîneşti, tipărită de fraţii Tunusli, atribuită lui Mihai Cantacuzino — 1090, 1098, 1107.

Istoriile domnilor Ţării Rumîneşti..., cronică atribuită lui Radu Popescu — 18, 19, 26, 202, 290, 433, 546, 547; copiată de Constantin Căpitanul — 535.

Istrate, meşter lemnar la m-rea Horezu — 325, 331.

Istrati Nicolae, membru al Asociaţiei patriotice — 1002; biblioteca sa de la Rotopăneşti — 1062.

Istria, provincie a Austriei — 597, 608.

Istvanovici, vezi Ştefan Mihail.

Italia — 292; sub stăpînire austriacă — 456, 608, 612; legături comerciale cu ţările romîne — 34, 38, 63, 974; mişcări revoluţionare — 884, 886; studenţi şi artişti romîni în ~ 258, 261, 532, 1110, 1134.

Italinski A. J., ambasadorul Rusiei la Constantinopol — 608.

Iusti Carlo, arhitect la Cluj — 1128.

Ivul Gavriil, autor transilvănean de lucrări filozofice — 307.

Izvoarele, sat <r. Vînju Mare>, luptă — 926.

Izvoranu Constantin, despre mişcarea lui Tudor Vladimirescu — 1099.

Izvorul de Jos, sat <r. Costeşti>, ţărani asupriţi — 449.

Îndreptarea legii, pravilă în limba romînă — 85, 270, 397.

Întîie învăţătură pentru tineri, manual didactic — 539.

învăţămînt:

şcoli, gimnazii, colegii — 240, 242, 261—263, 297, 298, 494, 497, 508, 524, 526—531, 536, 538—540, 555, 559, 560, 576, 603, 736, 819, 846, 920, 938, 945, 1012, 1042, 1044, 1047, 1050 — 1052, 1075, 1076, 1117; şcoli pentru fete — 1050, 1053; şcoli săteşti — 261, 298, 785, 841, 955, 1051—1053, 1055; învăţămînt superior, academii — 263, 279, 298, 525, 528, 529, 534, 839, 951, 1000, 1027, 1029, 1044, 1047, 1049, 1050, 1055, 1063, 1070, 1075—1077, 1080, 1081, 1101, 1126, 1136; învăţămînt tehnic — 951, 958, 961, 1049, 1125, 1126; şcol grănicereşti — 559, 736; învăţămînt teologic — 497, 559, 1049—1051, 1053; învăţămîntul otoman din Dobrogea — 621;

dascăli, profesori — 258, 262, 297, 527, 529, 531, 839, 1045, 1047, 1051, 1053, 1077; organizare, regulamente — 529, 559, 713, 730, 736, 841, 941, 1044, 1049, 1054—1056, 1058; Eforia şcoalelor — 945, 998, 1045, 1049, 1053, 1088; programe, manuale — 263, 280, 539, 1044, 1045, 1058, 1060, 1075; bursieri — 741, 1044, 1047, 1081, 1088; caracterul de clasă al învăţămîntului — 530, 1044.

Învăţătorul satului, periodic condus de Petrache Poenaru — 1080.

Învăţătură pentru procopseala şcoalelor, manual didactic — 560.

Învăţătură pentru tutun..., scenetă comicosatirică — 565.

Învăţături creştenești, manuscris transcris în Ţara Romînească — 535.

Jankovics Anton, comisar regal în timpul răscoalei lui Horea — 769, 777, 778.

Jegălia, sat <r. Feteşti> — 614.

Jeltuhin, P. F., general rus, preşedinte al divanurilor principatelor — 934.

Jenei, biblioteca sa din Transilvania — 229.

Jerovul, sat <Girov r. Piatra Neamţ>, şindrilari — 52.

Jianu Iancu (Ioniţă), pitar, mandatarul lui Tudor Vladimirescu — 895; haiduc cîntat în balade — 557.

Jiblea, sat <r. R. Vîlcea>, meşteri pietrari — 363.

Jibou, sat <r. Zalău>, moşia familiei Wesselényi, agricultură raţională — 1007, 1023; în răscoala curuţilor — 247.

Jijia, rîu — 368; ferăstraie — 51.

Jina, sat <r. Sebeş>, şcoală romînească — 1055.

Jitianu, m-re <r. Craiova>, pricină pentru clacă — 631.

Jiu, rîu 987; valea Jiului, drum — 376, 980; cocs — 1012; lupte — 901, 926.

Jiul de Sus, vezi Gorj.

Joppecourt, Charles de ~, călător francez, despre judecata în Moldova — 83.

Joseni, sat <r. Buzău>, cărbuni — 968.

Jósika, familie nobilă din Transilvania — 760.

Jósika Nicolae, romancier — 1116.

Jósika Samuil, cancelar aulic — 1032, 1034.

Jovius <Paolo Giovio>, istoric italian — 308.

Jucul de Jos, sat <r. Cluj>, loc de naştere al lui Gh. Bariţiu — 1028.

Judeţe, schimbări — 81; pază — 90.

Jukovski, scriitor rus, tradus în romîneşte — 1043.

Jüngling Ştefan, meşter tipograf la Sibiu — 298.

Justinian, împărat bizantin — 534.

justiţie:

obiceiul pămîntului — 79, 80, 85, 945; pravile, colecţii de legi — 85, 86, 111, 112, 114, 122, 141, 231, 301, 303, 397, 398, 700, 701, 713, 728, 729, 945, 1005;

organizare judecătorească, instanţe — 82—85, 114, 121—123, 135, 232, 268, 354, 395, 397, 398, 427, 428, 687, 697—699, 713, 728, 734, 735, 843, 920,

921, 937, 941—943, 970, 976; avocaţi — 943; justiţie seniorială, caracterul de clasă al justiţiei — 83, 86, 123, 134, 397, 739, 741, 924, 999;
  procedură — 301, 397, 398, 700, 818; pedepse — 83, 86, 697, 698, 700, 818, 943, 954.

Kagerbauer Anton, arhitect, lucrează la Cluj — 1129.
Kaidanov Ivan, istoric rus tradus în romîneşte — 1106.
Kálnoky, regiment din Transilvania — 488.
Kant Immanuel, influenţa operei sale — 1063, 1076, 1078.
Kapossi, biblioteca lui din Transilvania — 299.
Kara Mustafa, vizir — 225.
Karasu, oraş <Medgidia>, centru comercial — 620; vezi şi Carasu.
Karazin Nazarie, maior rus — 477.
Karlowitz; oraş <R. S. F. Iugoslavia>, pacea de la ~ 6, 7, 208 — 211, 234, 343, 455, 461; mitropolie — 310, 539; legături cu biserica ortodoxă din Transilvania — 513.
Károlyi Alexandru, general al lui Francisc Rákóczi al II-lea — 247, 248.
Károlyi Alexandru, conte, manufactura sa de sticlă la Săldăbagiu — 412.
Karp, vicecolonel al regimentului de grăniceri — 757.
Kaunitz W. A., cancelar al Austriei — 727, 741, 830, 838, 1054.
Kemény Dionisie, reformist, luptă pentru eliberarea iobagilor — 1023, 1034, 1035.
Kemény Ioan, principe al Transilvaniei — 164, 165, 169, 188, 193, 220, 224; ajută pe Matei Basarab — 167; autobiografie — 310.
Kemény Iosif, istoric transilvănean — 1105.
Kemény Ladislau, guvernator al Transilvaniei — 488.
Kemény Sigismund, scriitor din Transilvania — 1071.
Kemény Simion, baron, comitele Albei, combate răscoala lui Horea — 771; manufactura sa de hîrtie din Porceşti — 413.
Kenan, paşă de Silistra — 166.
Kendeffy Adam, om politic din Transilvania — 1023.
Kendi Ştefan, cancelar al Transilvaniei — 147.
Kerameus Nicolae, dascăl grec din Moldova — 263.
Kerci, cetate <R.S.F.S.R.> — 480, 481, 596.
Kertész Avram, Szenczi, tipograf din Oradea — 299.
Kézdi, scaun secuiesc, contopit în Trei Scaune — 120.
Kiev, oraş, cetate — 293; tipărituri şi studenţi romîni la ~ 261, 262, 280, 560, 565; Petru Movilă, mitropolit al Kievului, legături culturale — 133, 262, 264, 278, 330; eforii eteriste — 865.
Kinburn, port <Crimeea> — 481; luptă — 599.
Kirico, Luca de ~, consul rus la Bucureşti — 618.
Kis Nicolae, Misztótfalusi, tipograf şi scriitor din Transilvania — 299.
Kiselev Pavel Dimitrievici, general, preşedinte al divanurilor din Principate — 672, 856, 871, 934, 939, 945, 987—989; atitudinea sa în problema ţărănească — 627, 854, 935, 941, 949, 953, 957, 1149; măsuri de organizare şi administraţie — 926, 927, 936, 937, 984, 1049, 1091.
Klapka Iosif, publicist din Transilvania — 1070.
Klingemann E. A. F., dramaturg german, jucat la Bucureşti — 1117.
Klopstock Friedrich Gottlieb, poet german — 566, 1115.
Knott, fabrică de maşini din Brno — 1013.
Koch Ioan (Coccejus), profesor din Leyda, iniţiatorul cocceianismului — 295.
Kochanowski Jan, poet polon, influenţa sa asupra mitropolitului Dosoftei — 274.
Kogălniceanu Enache — 535; cronică atribuită lui — 344, 441, 533, 551.
Kogălniceanu Mihail — 626, 1073, 1095; studii — 997, 1042, 1099; luptător pentru democraţie şi Unire — 1000, 1001, 1028, 1069, 1083, 1100, 1101, 1148; istoric, profesor la Academia Mihăileană — 288, 1050, 1062, 1090, 1099, 1100—1102; preocupări lingvistice, conduce periodice — 594, 998, 1001, 1068—

1070, 1080, 1081, 1089; director al Teatrului din Iași — 1118; membru al Asociației literare din București — 1066.
Köleséry Samuil, medic și minerolog din Transilvania, biblioteca sa — 299, 567.
Kollonich Leopold, cardinal, militează pentru unirea cu Roma — 240, 242.
Komensky Jan Amos (Comenius), pedagog ceh — 296, 298, 559.
König Ernst Friedrich, consul prusian la Iași — 616.
König Johan, sculptor austriac la Alba-Iulia — 577.
Königsegg Lothar, general austriac, director suprem al Olteniei — 467, 470.
Köprülü, familie de viziri — 6, 35, 458, 460; vezi și Mehmed Köprülü.
Korecki Samuel, nobil polon — 130, 131.
Koréh Sigismund, pictor din Aiud — 1134.
Kornaros, poet cretan — 538.
Kornis Sigismund, guvernator al Transilvaniei — 488.
Körösi Csoma Alexandru, orientalist din Transilvania — 1086.
Kossuth Ludovic, conducătorul mișcării opoziționiste liberale din Ungaria — 1023, 1024.
Köteles Samuil, filozof și autor didactic din Transilvania — 1060, 1076.
Kotzebue August, scriitor german, tradus în romînește — 1043, 1117—1119.
Kovács Ștefan, Nagyajtai ~, istoric din Transilvania — 1105.
Kövári Ladislau, istoric din Transilvania — 1023, 1081, 1082.
Kovásznai Petru, scriitor din Transilvania — 303.
Kozma Adam, nobil din Transilvania, acaparează pămîntul iobagilor — 810.
Krasicki Ignatie, scriitor satiric polonez — 1112.
Krasinski Gheorghe, sol polonez în Țara Romînească — 171.
Kraus Georg, cronicar sas — 176, 179, 181, 311.
Kräuter, botanist din Sibiu — 1075.
Kray, colonel, combate răscoala lui Horea — 772.
Kreisch Gaspar, aurar din Brașov, luptă pentru privilegiile orașului — 229, 230.
Kretzulescu Nic., medic — 1074.
Kreuchely-Schwerdtberg Ludwig, consul prusian la București — 918.
Kriza Ioan, poet și culegător de cîntece populare din Transilvania — 1030, 1090.
Krîlov A. N., fabulist rus tradus în romînește — 1043, 1112.
Krug Wilhelm Trangott, filozof și autor didactic german, tradus în romînește — 1060, 1076, 1078.
Kuban, provincie în Caucaz — 602.
Kuciuk-Kainargi, sat <R. P. Bulgaria>, pacea, tratatul de la ~ 347, 376, 476, 481, 591, 596, 597, 613, 615, 616, 618, 629, 632, 650, 652, 658, 668, 675, 688, 689, 692, 702, 713, 852, 1044, 1051, 1097, 1099.
Kuciuk Mohamet, bei din Ineu — 224.
Kufstein, oraș <Austria>, cu fortăreață, țărani și preoți romîni închiși la ~ — 424.
Kunițki, hatman al cazacilor — 200.
Kunotovici Ivan, tipograf la Cîmpulung — 264.
Kursk, oraș <R.S.F.S.R.> — 219.
Kurz Anton, publicist german din Transilvania — 1071, 1116.
Kutuzov Mihail Ilarionovici, general rus, luptă în Țara Romînească — 602, 609.
Kyminitis Sevastos, conducătorul Academiei grecești de la Sf. Sava — 263, 529.

La Fontaine, influența sa asupra lui Grigore Alexandrescu — 1112.
Lagan, viceconsul francez la Iași și București — 667.
Lahovari Ioan, stolnic, arendează vămile Țării Romînești — 706.
Laibach, oraș <Liubliana R. S. F. Iugoslavia>, congresul de la ~ 879, 883, 884, 886, 887.
Lainici, m-re <r. Tg. Jiu>, în mișcarea lui Tudor Vladimirescu — 901.
Laiotă Vodă <Basarab Laiotă>, act de închinare (închipuit) — 480.
Lambrior Ion, membru al Asociației patriotice din Moldova — 1001.
Langeron Alexandru, general rus, despre țările romîne — 625, 669, 671, 688, 721, 856.

Lannes Jean, general francez — 845.
Larga, sat <R. S. S. Moldovenească>, luptă — 479, 483.
Laslăul Romîn, ~ Săsesc, sate <r. Tîrnăveni>, refuz de muncă — 423.
Laslea-Mare, sat <r. Sighişoara>, revendicări ale iobagilor — 406.
Lassanis Gheorghe, secretarul lui Al. Ipsilanti, omoară pe Tudor Vladimirescu — 865, 899.
Lasteyrie du Saillant, Charles Philibert, economist francez, tradus în romîneşte — 1079.
Laudon Gédéon Ernest, mareşal imperial — 599.
Laurian August Treboniu, istoric, profesor — 1028, 1058, 1060, 1068, 1078, 1088, 1102, 1104.
Lavrentie, dascăl, traducător — 553.
Lázár Ioan, conte, în comisia de organizare a regimentelor de graniţă secuieşti — 519.
Lazăr Gheorghe, conduce şcoala domnească din Bucureşti — 846, 1045, 1047, 1076, 1110; autor de manuale didactice — 1058—1060; legături cu Tudor Vladimirescu — 895, 896.
Lazăr Nicola, negustor, manufactura sa — 645.
Lăpuş, regiune <Maramureş> — 303.
Lăpuşna, tîrg <R. S. S. Moldovenească>, dăruit de Constantin Duca — 388; ţinut — 22; mişcări ţărăneşti — 200, 483.
Lăpuşneanu Alexandru, domn al Moldove — 190.
Lăpuşneanu Ilie, polcovnic moldovean — 478.
Lătii, sat <r. Hîrlău> — 980.
Lăzarea Ciuc, sat <r. Gheorghieni>, arhitectura castelului — 329.
Lecca Constantin, pictor — 1134, 1136.
Leder Joseph, arhitect, lucrează la Cluj — 1128.
Legănari, sat — 364.
Legea agrară bizantină, izvor al *Cărţii romîneşti de învăţătură* — 268.
Legiuirea Caragea, reglementarea rentei feudale — 627, 630, 631, 634, 638, 700, 854, 945; adaosuri — 916.
Leibniz Gottfried Wilhelm, filozof luminist — 309; citit în Transilvania — 566.
Leipzig (Lipsca), oraş, relaţii economice cu ţările romîne — 65, 380, 386, 416, 658, 662; relaţii culturale — 528, 1042, 1098.
Lejeune J. M., secretarul lui Mihai Suţu, despre starea economică a Ţării Romîneşti — 674.
Lemeni Gheorghe, pictor moldovean — 1136.
Lemeni Ioan, episcop de Blaj, în conflict cu Bărnuţiu — 1028.
Lemnos, insulă <Grecia>, domn surghiunit la ~ 348.
Lenin, V. I., despre: mica producţie — 102, 960; consecinţele producţiei cerealiere pentru piaţă — 641; ateliere şi manufacturi — 367, 370; constituirea popoarelor ca naţiuni — 591, 592.
Lentulus, general austriac, reprimă mişcare ţărănească — 423.
Leon Tomşa, domn al Ţării Romîneşti — 18; convoacă Adunarea ţării, aşezămîntul său — 85, 140; atitudine faţă de boierii greci şi romîni — 77, 140, 157, 161; răscoale ţărăneşti — 144.
Leonte Radu, comis, complotul său — 999, 1001.
Leopold I, împărat al Austriei, măsuri politice în Transilvania, diploma leopoldină — 193, 230—233, 235, 239—243, 250, 312, 729; relaţii cu Ţara Romînească — 203, 546.
Leopold al II-lea, împărat al Austriei — 804, 814, 821, 837, 1038; relaţii cu Ţara Romînească — 599.
Leova, oraş <R. S. S. Moldovenească> — 865.
Lepădat, căpitan de slujitori din Imoasa — 182.
Lepindea, sat <r. Tîrnăveni>, mişcări ţărăneşti — 423.
Lerchenfeld, botanist din Sibiu — 1075.
Lesbos, insulă <Grecia> — 1077.
Lessing Gotthold Ephraim, citit şi jucat în ţările romîne — 838, 1063, 1117, 1118; interzis în Transilvania — 838.
Leszczynski Rafael, sol polonez, călător în Moldova — 385.
Leszczynski Stanislas I, rege al Poloniei, în cronicile romîneşti — 549, 1102.

Letopisețul Bălenilor — 201.

Letopisețul Cantacuzinesc, vezi *Istoria Țării Romînești...*

Letopisețul moldovenesc — 283.

Lețcani, sat <r. Iași>, arhitectura bisericii — 1123.

Leurdeanu Ilina, jupîniță, fuge în Transilvania de teama seimenilor — 182.

Leurdeanu Stroe, logofăt — 182; adversar al Cantacuzinilor — 200.

Leventis Gheorghe, dragoman al consulatului rus din București — 710; eterist — 862.

Levin Pesena, pietrar, lucrează la Brîncoveni — 325.

Levoča, oraș <R. S. Cehoslovacă>, meșter din ~ în Transilvania — 330.

Leyda, oraș <Olanda> — 295.

Liban, țară — 461.

Libia, țară — 461.

Lie, personaj legendar — 1131.

Liga blestemată, facțiune nobiliară din Transilvania — 224.

Liga de la Augsburg — 7.

Liga Sfîntă — 7, 8, 202, 206, 207.

Ligaridis Pantelimon, profesor umanist la școala din Tîrgoviște — 263.

Limpert, <Govăjdea, orașul Hunedoara>, topitorie de fier — 99, 799.

lingvistica — 1084—1086.

Linné Carol, naturalist suedez — 1075.

Linz, oraș <Austria>, mărfuri importate din ~ 669; pacea de la ~ 120, 165.

Liotard Jean Etienne, pictor elvețian în Moldova și Transilvania — 577.

Liov, oraș <R. S. S. Ucraineană> — 171, 332; legături comerciale cu Moldova — 51; universitate — 839; student romîn la ~ 532; tipărituri romînești — 1067, 1079; biserica ortodoxă ajutată de domnul Moldovei — 143.

Lipcani (Podul Lipcanilor), tîrg <R. S. S. Ucraineană> — 67, 376.

Lipova, oraș, cetate — 760; centru comercial și meșteșugăresc — 38, 100, 105; revendicat de Șerban Cantacuzino — 203; războaie și ocupații — 35, 151, 228, 236; luptă — 146; district — 428.

lipoveni din Dobrogea — 620.

Lippa, consul austriac <în Moldova> — 920.

Liprandi Ivan Petrovici, colonel rus — 918; organizează detașament de voluntari — 927.

Lipszky Ioan, cartograf, legături cu Gh. Șincai — 1085.

literatură:

  cărți populare și beletristică în limba maternă — 251, 257, 273, 302, 304, 305, 313, 314, 524, 536, 551, 565; literatură religioasă — 256, 257, 260, 299, 302, 303, 536; literatură juridică și științifică — 257, 266, 305; istoriografie — 257, 258, 282, 283, 289, 290, 293, 303, 309, 310, 314, 525, 540, 541;

  traduceri, cărți în limbi străine — 258, 527, 533, 534, 536, 539, 540, 552, 553;

  numărul și circulația tipăriturilor — 265, 298, 299, 303; societăți literare, lupta pentru progres și Unire — 567, 594, 1023, 1064—1066.

Liubliana, vezi Laibach.

Livaditti Niccolo, carbonar refugiat la Iași — 1136.

Lobkovitz G. Chr., general austriac — 473.

lobonți, adversari ai curuților — 249.

Locke John, filozof englez, tradus în Transilvania — 566.

Lom, oraș <R. P. Bulgaria>, ocupat de panduri — 611.

Lombardia, provincie atribuită Austriei — 461.

Londra, oraș, relații comerciale cu Transilvania — 1013; romîni la ~ 990; Tripla alianță — 924, 926; tratatul de la ~ — 992.

Lorántffy Susana, văduva principelui Gh. Rákóczi I — 297.

Lotru, rîu aurifer — 649; vale, mișcări țărănești — 144.

Lozova, sat <R. S. S. Moldovenească>, luptă — 483.

Luca, fiul lui Horea — 766.

Luca, preot din Moldova, copiază cronici — 535.

Lucaris Chiril. patriarh al Constantinopolului — 150.

Lucăcești, sat <r. Moinești>, păcură — 49, Luchian Nicolae, actor — 1118.

Luciani, sat <r. Tîrgovişte>, meşteri domneşti scutiţi — 52.

Ludescu Stoica, cronică atribuită lui ~ 228.

Ludovic al XIV-lea, regele Franţei — 219; 455, 539; sprijină Turcia — 7; politica sa faţă de Transilvania — 244, 245, 247, 248.

Ludovic de Baden, feldmareşal austriac — 231.

Lugoj, oraş, cetate — 738; meşteşugari şi negustori — 419; răscoală ţărănească — 423; mişcare revoluţionară — 1029; războaie, ocupaţii — 35, 189, 227, 232, 236; revendicat de Şerban Cantacuzino — 203; şcoală romînească — 297; arhitectura catedralei — 575;
  district (Lugoj, Lugoj-Făget) — 120, 428; sangiacat — 37.

Lujerdiu, sat <r. Gherla>, arhitectura bisericii — 328.

luminism — 838, 1110; în lupta politică a romînilor din Transilvania — 819, 826, 833, 1040, 1060, 1075; reforme în spirit luminist în Moldova şi Ţara Romînească — 1040, 1041; luminiştii despre răscoala lui Horea — 786.

Luncani, sat <r. Moineşti>, manufactură — 643.

Lunéville, oraş <Franţa>, Kogălniceanu studiază la ~ 1099.

Lupeni, sat <oraşul Bucureşti>, atelier de cărămidărie — 363.

Lupşa, sat <r. Cîmpeni>, în răscoala lui Horea — 771.

lupta de clasă — 82, 91, 161, 244, 389, 422, 718;
  împotrivire, rezistenţă, procese — 39, 76, 90, 346, 392, 441, 449, 468, 686, 809, 850, 916, 917, 957;
  fugă — 76, 89, 90, 92, 114—116, 134, 140, 144, 150, 153, 211, 268, 352, 390, 392 —394, 400—402, 406, 433, 435, 438—440, 448, 450, 453, 468, 469, 482, 490, 502, 686, 687, 706, 710—712, 720, 744, 745, 809, 850, 914, 953, 1147; măsuri de stăvilire, 74—76, 80, 114, 115, 160, 198, 207, 389, 443, 450, 687, 844, 972; rezultate social-economice — 307, 345, 436, 439, 445, 450;
  haiducie — 39, 114—116, 146, 147, 245, 474, 621, 810, 907, 912;
  răscoale, revoluţii — 76, 116, 117, 130, 141—144, 178, 179, 181, 182, 199, 200, 209, 247, 250, 388, 389, 420, 423, 424, 439—441, 451, 462, 478, 491, 590, 593 680, 681, 720, 808—812, 850, 874, 875, 909—911, 916—918, 949, 957, 958, 1031. 1032;
  mişcări în oraşe, manufacturi, mine — 60, 70, 82, 101, 129, 162, 198, 230, 245, 369, 388, 389, 425, 447, 452, 494, 640, 679—681, 811, 812, 860, 956, 1031, 1032;
  împletirea luptei de clasă cu cea naţională şi antiotomană — 356, 483, 496, 498, 501, 502, 601, 615, 621, 747, 748, 871; reflectarea luptei de clasă în folclor şi arta populară — 268, 314, 556, 557, 564, 1131.
  vezi şi: Răscoala lui Horea, Mişcarea revoluţionară din 1821, Revoluţia din 1848.

Lupu Anastasie, boier moldovean, rusofil — 476.

Lupu Mehedinţeanu, mare paharnic în Ţara Romînească, răscoala lui — 139, 144.

Lutsch Ioan, memorialist din Sibiu, biblioteca lui — 299.

Luţk, oraş <R. S. S. Ucraineană>, tratat între Dimitrie Cantemir şi Petru cel Mare — 10, 79, 215.

Lyon, oraş <Franţa>, istorie a Transilvaniei tipărită la ~ 308.

Macarie, ieromonah, autor al unei gramatici romîneşti — 539.

Macedonia — 455; răscoală ţărănească — 5.

Macedonschi Dimitrie, participant la mişcarea din 1821, legături cu Tudor şi Eteria — 870, 871, 876, 896—899, 901; în societate secretă — 991.

Macedonschi Pavel, fratele lui Dimitrie — 870.

Magazinul istoric pentru Dacia — 594, 1068, 1091, 1102, 1104, 1107.

Magheru Gheorghe, revoluţionar, comandant de panduri — 926, 996.

Magheru Ion, comandant în mişcarea lui Tudor — 874.

Magna Mater, în arta populară — 1141.

Magulitsi Ştefan, nobil sărac din Transilvania — 882.

Mahomet, profet — 1097.

Mahmud I, sultan — 459.

Mahmud al II-lea, sultan — 924; reforme — 620, 621.

Maior Grigore, episcop unit — 1094; profesor la Blaj — 559, 560; luptător pentru drepturi naţionale — 505, 510—512, 560.

Maior Petru, istoric, fruntaş al Şcolii ardelene — 820, 821, 831, 1091; împotriva clerului catolic — 1076; despre originea poporului romîn — 561, 819, 1085, 1095, 1097, 1104; lingvist — 1086.

Malainiţa <R. S. F. Iugoslavia>, luptă — 611.

Malaxos Manuil, nomocanonul său — 270.

Malgouverné A., profesor la Academia Mihăileană — 1050.

Malnaş, sat <r. Sf. Gheorghe>, sticlărie — 797.

Malu, sat <r. Giurgiu>, fabricarea mangalului — 52.

Mamarcev-Buiucliu Gh., luptător bulgar, comandant de voluntari — 927.

Mamorniţa, sat <R. S. S. Ucraineană>, iarmaroc — 970.

Man Grigore din Zagra, grănicer răsculat — 517.

Manasses, cronica sa folosită de Moxa — 292.

Manea, meşter zidar la m-rea Horezu — 325, 331.

Manea, personaj din baladă — 557.

Mangalia, oraş, păstorit — 614; port distrus — 620.

Manicate, casă de comerţ — 661, 672.

Maniu Vasile, actor din Transilvania, participă la revoluţia din Ţara Romînească — 1119.

Manolache, blănar din P. Neamţ — 680.

Manole Zaraful, hanul lui din Bucureşti — 59.

Manolea, sat <r. Fălticeni>, tulburări ţărăneşti — 917.

Manu Ioan, vistier în Ţara Romînească — 879.

Manu Scarlat, logofăt în Ţara Romînească, manufactura sa de sticlărie — 588, 645.

Manuc bei, negustor, hanul lui în Bucureşti — 588, 1122.

manufacturi, industrie:

  apariţie, dezvoltare — 104, 367—369, 389, 410, 588, 591, 641, 643, 645, 647, 656, 733, 749, 799, 804, 805, 852, 859, 910, 920, 938, 958 — 961, 964, 999, 2010, 1014—1016, 1147, 1150—1151;

  ramuri de producţie — 34, 54, 56, 105, 368—370, 411—413, 416, 620, 643—647, 797, 805, 811, 952, 959—962, 964, 965, 968, 1007, 1010, 1012, 1013—1015, 1018;

  mînă de lucru, condiţii de muncă, salarizare — 205, 367—369, 389, 590, 645, 646, 750, 799, 811, 960, 961, 964, 965, 998, 1010, 1014, 1016, 1019;

  tehnică, organizare — 367, 369, 645 800, 801, 805, 960, 962, 965, 1005, 1012, 1014;

  antreprenori — 368, 645, 646;

  luptă de clasă — 369, 646, 647, 811—813.

Many Iosif, publicist transilvănean — 1073.

Maramureş, regiune, comitat din Partium — 36, 118; ocne — 100, 812; haiduci, răscoala curuţilor — 115, 244, 251; răscoala lui Horea — 785; curentul reformist — 1024; ocupaţii, dependenţă — 228, 232, 428, 487;

  şcoli romîneşti — 223, 1056; codice — 314; literatură şi artă populară — 556, 1137—1140.

Marcovici Simion, lingvist, membru al Societăţii literare — 1047, 1088.

Marcu Aureliu, împărat roman — 279.

Marcul Giurgiu, vezi Crişan.

Marcu Toma, negustor din Transilvania, acţionar la mină — 802.

Mardarie Cozianul, lexiconul său — 280, 540.

Marea Adriatică — 379, 416.

Marea Baltică — 165, 456, 476.

Marea de Marmara — 608.

Marea Mediterană — 165, 456, 457, 611, 861; trafic comercial — 458, 481, 862, 974; flote, lupte — 478, 926.

Marea Neagră:

  expansiunea ţaristă — 214, 456, 470, 476, 477; porturi şi vase comerciale în ~ 212, 360, 481, 862, 981; mare închisă — 608; liberă — 479, 596, 606, 929; luptă — 602; passim.

Marginea, plasă în jud. Olt, regim fiscal — 706.

Marginea, plasă în jud. Teleorman, fabrică de postav — 961.

Maria, fiica lui Dabija vodă, mormînt — 329.

Maria, fiica lui Vasile Lupu, căsătorită cu J. Radziwill — 17, 171.

Maria Tereza, împărăteasa Austriei — 381, 564, 730, 737, 739, 740, 805, 837; reforme, reglementări urbariale, conscripţii în Transilvania — 406, 427, 428, 489, 727, 745, 813, 1009; atitudine faţă de romîni — 420, 424, 425, 491, 505, 749; înfiinţează regimente de graniţă — 516, 518, 520.

Marin, brutar din Ploieşti, răzvrătit — 681.

Marin din Cernăuţi, inginer, proiect de căi ferate — 981.

Marlin Josef, scriitor sas — 1116.

Marmontel Jean François, tradus în romîneşte — 1043.

Marot Clément, poet francez — 304.

Marsigli Luiggi Ferdinando, general, corespondenţă cu stolnicul Cantacuzino — 29, 282.

Marsilia, oraş — 456; relaţii comerciale cu Ţara Romînească — 952, 980.

Martel, inginer austriac, lucrează în Bucureşti — 678.

Martin, iezuit, despre solia spătarului Milescu — 282.

Martinelli, Anton Eckhadrt, arhitect al catedralei din Blaj — 575.

Martinovici Ignatie, capul mişcării iacobine din Ungaria şi Transilvania, — 839—841.

Martzi Samuil din Abrud, în răscoala lui Horea — 763.

Marx Karl:

  despre: acumularea primitivă a capitalului — 3, 589; cooperaţie, manufactură — 586, 643; corporaţii — 643; proprietatea ţărănească — 860; robia clăcii şi Regulamentul organic — 941, 948; decăderea Imperiului otoman — 9; caracterul suzeranităţii turceşti şi eliberarea Principatelor — 613; răscoala lui Tudor Vladimirescu şi urmările ei — 852, 872, 891, 899, 903; legătura dintre cultura naţională şi cea universală — 1039;

  arhiva Marx-Engels din Amsterdam — 852.

Maryland, stat în S.U.A. tratamentul sclavilor — 1083.

Massa Simon, cronicar sas — 144.

Matapan, cap în Grecia — 478.

Matei al Mirelor, mitropolit, cronica sa — 73, 129, 289.

Maulpertsch A. Fr., pictor din Cluj — 578.

Mavrocordat Alexandru (Dely-Bey), domn al Moldovei — 616; politică internă — 715.

Mavrocordat Alexandru (Firaris), domn al Moldovei, vărul precedentului — 616; politică internă — 639, 715; mazilire — 690.

Mavrocordat Alexandru Exaporitul, mare dragoman al Porţii, tatăl domnilor Constantin şi Ion Mavrocordat — 552; biblioteca sa — 534.

Mavrocordat Constantin, domn al Ţării Romîneşti, domn al Moldovei; numiri, maziliri — 342, 345, 348, 435, 447; raporturi cu boierii — 344—346, 436, 438;

  reforme — 345, 351, 391, 392, 396—398, 401, 402, 435, 436, 438, 439, 441, 442, 445—448, 450, 451, 453, 631, 697. 941, 942, 945.

  oaste — 400; relaţii cu Austria — 473; cu Rusia — 478; legături culturale, învăţămînt — 525, 528, 529, 531, 532, 562, 565; tipărituri — 533; bibliotecă — 534;

  cronicari şi contemporani despre ~ 551, 553.

Mavrocordat Ioan, domn:

  al Moldovei, politică internă — 344—346, 447, 448;

  al Ţării Romîneşti, politică faţă de Austria — 342, 343, 463; plenipotenţiar al Turciei la Passarowitz — 342, 465; cronicar despre ~ 552.

Mavrocordat Nicolae — 435, 463; domn

  al Ţării Romîneşti — 342, 347, 378; numire — 220, 481; reformă fiscală — 433, 467; oaste — 399, 400; raporturi cu boierii — 462, 464; prizonier — 462; şcoli şi biblioteci — 530, 531, 534, 535; ctitorie — 568.

  al Moldovei — 213, 220, 388; măsuri fiscale — 345, 402; organizarea învăţămîntului — 527, 528;

  scriitor — 535; cronicari despre ~ 288, 290, 547—549, 552.

Mavrocordat Smaranda, mama domnitorului Constantin Mavrocordat — 342.

Mavrocordaţi, familie, biblioteca lor — 534.
Mavrogheni Eufrosina, bîlciuri pe moşiile sale — 663.
Mavrogheni Nicolae, domn al Ţării Romîneşti — 601, 690, 1097; politică internă — 599, 715, 716; cronicari despre ~ 1105, 1106; portret — 1132.
Mavros Nicolae (Mavru) hatman, colecţia şi cercul său arheologic din Bucureşti —879, 1063.
Maxenu, sat <r. Buzău>, în mişcarea lui Tudor Vladimirescu —875.
Maxim Peloponesianul, profesor în Bucureşti, scrieri — 278.
Maxut, sat <r. Hîrlău>, meşteşugari, pietre de moară 363, 374.
May Gheorghe al II-lea, argintar din Braşov — 334.
Măcicaş Petru, vicecomite, apără Caransebeşul — 236.
Măcin, oraş, cultura viţei de vie — 34; lupte —602, 926.
Măcinic din Sibiel, preot, arestat — 424.
Măgina, sat <r. Aiud>, şcoală mănăstirească — 296.
Măgureni, sat <Cîmpina>, ape minerale — 969; palat — 325.
Mălade, sat <r. Mălădia r. Şimleu>, manufactură de potasă — 413.
Măldăreşti, sat <r. Horezu>, culă — 1122.
Mălinescu Vasile, membru al Asociaţiei patriotice din Moldova — 1001, 1002; lupta pentru Unire — 1000.
Mălini, sat <r. Fălticeni>, refuz de clacă — 630.
Mănăstirea, sat <r. Dej>, luptă 246; arhitectura palatului — 1128.
Mănăştiur, sat <r. Arad>, romîni din Aradul Nou colonizaţi la ~ 421; ocupaţie — 229.
Mănăştur, sat <r. Făget> — 817.
Măneşti, sat <Buftea r. Răcari> — luptă 140.
Mărăşeşti, sat <r. Panciu>, poştă — 980.
Mărcuţa, sat <r. Bucureşti>, manufactură de basmale — 644, 645.
Mărgineni, m-re <r. Tîrgovişte>, ocne de sare pe domeniu — 360; boieri surghiuniţi — 990, 992; în mişcarea lui Tudor — 897.
Mărgineni, sat <r. Cîmpina> — 198; bibliotecă boierească — 266, 535.
Mărgineni, sat <com. Glugeşti, r. Olteţu>, moşneni deposedaţi — 632.
Mărginenii-de-Sus, sat <r. Ploieşti>, mişcare ţărănească — 958.
Mărginimea Sibiului, regiune <Margine>, artă populară — 1138.
Mătăsari, sate, numiri datorate meşteşugului — 655.
Măţuleşti, sat <Măţăleşti, r. Olteţu>, moşneni deposedaţi — 632.
Măxineni, sat <r. Brăila>, tabără — 400, 548.
Măzăreanul Vartolomei, arhimandrit, profesor la Academia din Putna — 1050; traduceri — 536, 537, 553.
Meca, oraş <Arabia saudită> — 460.
Mederus Petrus, scriitor din Braşov —305.
Medgyesi Paul, luptă pentru şcolarizarea ţăranilor — 296, 303.
Mediaş, oraş — 308, 418; Tabla regească ~ 428; în răscoala curuţilor — 117, 247; şcoli — 305.
medicină, societate de medici şi naturalişti în Iaşi — 1062, 1074; medici, lucrări de ~ 1073, 1074.
Medieşul Aurit, sat <r. Satu Mare>, arhitectura castelului — 325, 328.
Medina, oraş <Arabia Saudită> — 460.
Mehadia, district în Banat — 203, 422.
Mehedinţeanu Simion, în armata lui Tudor — 876; răsculat cu Cuţui — 917, 918.
Mehedinţi, judeţ, pomicultura — 374; populaţie moşnenească — 853; ispravnici — 869, 876, 878, 918; prădat — 868; răzvrătire — 917.
Mehesi Iosif, funcţionar romîn în cancelaria aulică — 817, 821; luptă pentru *Supplex Libellus* — 821, 829.
Mehmed al IV-lea, sultan — 23, 859.
Mehmed Köprülü, mare vizir, pradă Transilvania — 188, 189, 298.
Mehmet-Oglu, învins la Silistra — 483.
Meitani Ştefan, negustor şi bancher din Ţara Romînească — 913.
Meletie, episcop de Roman, ales mitropolit — 998.
Melzer Anton din Abrud, pădurar, pune la cale prinderea lui Horea — 772.
Mercator Gerard, cosmografia sa — 283.
Mercur, ziar din Brăila — 1068.
Mercure de France — 436.

Mercy Claudiu Florimund, guvernator al Banatului — 421, 490.
Merişani, sat <r. Roşiorii de Vede> — 138; în mişcarea lui Tudor — 875.
Merkelius Michäel, consul austriac la Bucureşti — 718.
Meseş, munţi în Transilvania — 748.
Mesopotamia — 596.
Mesteacăn, sat <r. Brad>, în răscoala lui Horea — 759.
Mestecăniş, trecătoare în Bucovina — 465.
Meşterul Manole, baladă populară, variantă din Transilvania — 313.
meşteşuguri:

categorii: orăşeneşti, domeniale, săteşti — 50—52, 101, 112, 361—363, 386, 412, 641, 960; industrie casnică — 413, 415, 641;

tehnică — 47, 49—53, 642; ramuri meşteşugăreşti — 38, 49—54, 56, 70, 182, 217, 236—237, 331—334, 362—365, 411, 412, 641, 642, 648, 655, 657, 658, 660, 668, 804; sate şi uliţe numite după meşteşug — 363, 364, 365, 641, 655;

ucenici, calfe, meşteri — 55, 103, 366, 642, 804, 959, 1032; bresle, organizarea lor, drepturi — 54, 55, 363, 365—367, 418, 641—643, 713, 802, 804, 805, 938, 1132; numărul breslelor — 675; conflicte între bresle — 366, 367, 642; romîni din Transilvania împiedicaţi să intre în bresle — 488, 497; breslele frînează progresul, decăderea lor — 365, 643, 733, 797, 939, 959, 1015, 1016, 1025; frăţii, corporaţii, societăţi — 55, 365, 643, 804, 805, 943, 959; muncă de beilic — 363; munca robilor, plată în natură, salariu — 56, 57, 363, 641; meşteri cu prăvălii — 58; meşteri străini — 102;

dezvoltare, măsuri de propăşire — 148, 370, 713, 715, 733, 804, 805, 852, 869, 960, 969; creştere numerică — 959, 1019; fuga ţăranilor —590; măsuri, restrictive, regres — 50, 236 237, 389, 496, 497, 823; meşteşugarii în Imperiul otoman, în raiale — 4, 22, 34, 36—38;

în războaie şi revoluţii — 71, 182, 229, 230, 236, 452, 482, 850, 862; activităţi culturale — 535, 568;

vezi şi: comerţ, manufacturi.

Metastasio Pietro, poet italian, tradus în romîneşte — 1043.
Metternich Clement, cancelar al Austriei — 846, 887, 1035; memoriu adresat lui — 893.
Miceşti, sat <r. Alba>, rafinărie de mercur — 412.
Michelson Ivan Ivanovici, general rus, în Principate — 608.
Miclăuşeni, sat <r. Paşcani>, manufactură — 644; bibliotecă — 1061.
Miclescu Dumitru din Iaşi, membru al Asociaţiei patriotice — 1001.
Miclescu Grigore, mare paharnic în Moldova — 194.
Micu Inochentie (Clain), episcop unit — 420, 424, 513; biografie — 492, 494; iniţiatorul luptei pentru drepturile politice ale romînilor din Transilvania — 492, 494—500, 505—508, 510, 511, 560, 813, 819, 820, 826, 827, 835, 836, 1026; valorifică originea latină — 495, 496, 512, 522; la Roma — 501, 502, 504; activitate culturală — 497, 508, 509, 511, 559—561, 564; programul său, bază a revendicărilor ulterioare — 511—513, 734, 825, 829, 1148.
Micu Samuil (Clain), fruntaş al Şcolii ardelene — 561, 567, 819; studii — 559; coautor la *Supllex Libellus* — 821, 831; istoric, scrieri — 291, 564, 1085, 1092—1095, 1104, 1106; creator de terminologie filozofică — 1075.
Micu Toma, fratele lui Inochentie — 509.
Mihail Feodorovici Romanov, ţarul Rusiei — 8.
Mihai Viteazul, domn al Ţării Romîneşti — 79, 139, 145, 147, 165, 171, 189; legarea ţăranilor de glie — 74, 138; oaste — 94; lupta antiotomană — 13, 18, 86, 131, 1146, ctitor — 170, 563; în cronici — 289, 308, 310, 311, 1107; Bălcescu despre ~ 1103.
Mihalache clucer, asupreşte satul Izvorul de Jos — 449.
Mihalachie, vătaf de plai, copiază manuscris — 535.
Mihali, deli-başa, în mişcarea lui Tudor — 899, 901.

Mihaloglu, eterist, se retrage în Oltenia — 899, 901,

Mihăileni (Tg. Nou), sat <r. Dorohoi>, iarmaroc, piaţă liberă — 970, 985; poştă, construirea şoselei — 980, 981, 997.

Mihăileni sat <r. Brad>, în răscoala lui Horea — 760, 772,

Mihnea al III-lea, domn al Ţării Romîneşti — 188; politică internă — 190, 192, 194; organizarea armatei — 94, 95; lupta antiotomană — 189—192; relaţii externe — 27, 189—191; cronică despre ~ 289.

Mihul, spătar din Ţara Romînească — 153.

Mikó, familie nobiliară din secuime — 1007.

Mikó Francisc, cronicar — 310.

Mikes Clement, scriitor maghiar — 564.

Mikulov (Nikolsburg), oraş <R. S. Cehoslovacă>, pace, tratat — 120, 148, 152, 165, 171.

Milano, oraş, <Italia> romîni la ~ 553.

Milcov, rîu de hotar — 167, 402, 1068.

Miles Mathias, istoric sas — 308, 309, 312; biblioteca sa — 299.

Milescu Nicolae, spătar — 260; operă — 256, 258, 276, 280, 545.

Millo Matei, actor şi poet — 1108, 1118; biblioteca sa din Stolniceni — 1061.

Milo, moldovean cu legături în Rusia — 476.

Miloradovici, M.A., general rus, apără Bucureştii — 609.

Minciaki Matei Liovevici, general rus consul general în Principate — 862, 921, 923, 938, 989; conduce comisia de redactare a Regulamentului organic — 941.

minerit — 246, 799, 955, 956, 965, 999; studii, hartă — 567, 647; exploatări de: aur, argint, fier, aramă, plumb — 37, 38, 47, 48, 62, 98, 159, 221, 360, 361, 408, 647, 749, 802, 965, 968, 969, 1011; mercur, pucioasă, silitră — 49, 221, 360, 408, 652; cărbune, păcură — 49, 360, 374, 648, 965, 968, 1011; ocne de sare — 37, 48, 57, 221, 408, 707, 965, 966, 968, 1011; cariere de piatră — 49, 360, 965;

tehnică — 46—49, 52, 53, 99, 647, 648, 749, 799—801, 1012, 1013, 1081; specialişti — 99, 800; capital — 409, 588, 1012; ateliere, fabrici — 411, 799, 1012, 1013, 1147; organizare — 100, 360, 408, 748, 749; stăpînirea minelor, arendaşi — 159, 222, 360, 408, 647, 648, 748, 749, 800, 966, 995, 1005, 1011; producţie, venit — 100, 162, 647, 648, 799, 812, 966; descreştere datorită dominaţiei otomane — 46, 361;

forţă de muncă — 99, 113, 360, 648, 709, 966, 968; număr — 1019; mineri iobagi — 100, 101, 110, 111, 360, 410, 648, 966; ţigani — 49; copii — 410, 802; oameni liberi — 111, 360, 648; mineri salariaţi — 749, 800, 801, 1012; condiţii de muncă — 648, 649, 802, 812; luptă de clasă, minerii în războaie — 184, 229, 648, 752, 785, 799, 800, 811—813, 958, 1031.

Miniat Ilie, predicator grec — 277.

Minin Kozma, conducător de răscoală în Rusia — 8.

Mioriţa, baladă populară, epoca fixării formei actuale — 558.

Mira, m-re <Mera, r. Focşani>, întărită — 464.

Mircea cel Bătrîn, domn al Ţării Romîneşti, capitulaţiile — 480, 613.

Mirceşti, sat <r. Paşcani>, construirea şoselei — 980.

Miske din Abrud, participă la răscoala lui Horea — 763.

Mislea, m-re <r. Cîmpina> — 392.

Missolonghi, oraş <Grecia> — 924.

Misztótfalusi, vezi Kis, Nicolae Misztótfalusi.

Mişcarea revoluţionară din 1821: 615, 720, 721, 861, 884, 917, 934, 1099, 1108;

începutul mişcării, program — 850, 853, 856, 864, 870, 871, 873, 876, 880, 894, 895; clasele participante la mişcare — 850 — 852; desfăşurare — 859, 871, 872, 874, 878, 891, 892, 896—898, 901, 907, 911, 918; relaţiile lui Tudor cu boierii — 870, 878—880, 891, 893, 894, 903, 908; relaţii cu Eteria — 870—872, 886—891; relaţii cu turcii — 869, 876, 895, 896; uciderea lui Tudor — 899; cauzele eşecului — 907; urmări — 681, 682, 903, 912—918; ecoul mişcării în Transil-

vania — 811, 847, 880—883, 903; scrieri despre ~, caracterizări — 850, 851, 870, 874, 1099, 1104, 1106;
vezi şi Vladimirescu Tudor.
Mitrofan, episcop al Buzăului — 280.
Mitropolia Moldovei, tipografie — 644; bibliotecă — 1061.
Mitropolia Ţării Romîneşti — 90, 277; prăvălii, scutiri — 371, 657; tîrguri — 372, 373; tipografie — 644.
Mitterpacher L., abate german, traduceri — 1079.
Miul Copilul, baladă populară — 557.
Moangă Vasile, căpitan al lui Tudor, ispravnic — 876, 893.
Moara de Hîrtie, < oraşul Braşov>, luptă — 147.
mocani — 407, 657.
Mocod, sat <r. Năsăud>, mişcări ţărăneşti, grăniceri — 419, 517.
Moghilă Basarabă, Ion, ascendent fictiv al lui Inochentie Micu — 509.
Moghilău, oraş <R.S.S. Ucraineană>, cai moldoveneşti la iarmarocul din ~ 666.
Mogoşeneasca, moşie moşnenească la Pogorîş <Coborîşu, r. Tîrgovişte> — 632.
Mogoşeşti, sat <r. Iaşi>, al m-rii Bîrnova, obligaţii — 73.
Mogoşeşti, sat <r. Paşcani>, băjenari, obligaţii de muncă — 629.
Mogoşoaia, sat <oraşul Bucureşti>, săidăcar copist — 535; arhitectura palatului — 326; muzeu — 330.
Mohács, oraş <R.P. Ungară> luptă — 225, 228.
Moineşti, sat <or. Moineşti>, puţuri de păcură — 49.
Mojna, sat <r. Huşi>, împărţirea terenului arabil — 630.
Moldova, sat <r. Moldova Nouă>, oficiu montanistic, ateliere de prelucrarea aramei — 408, 411.
Moldova rîu aurifer — 649.
Moldova, ţară: passim.
Moldoviţa, m-re <r. Cîmpulung Moldovenesc> — 484.
Molière, tradus — 1117; reprezentat la Sibiu — 1118.
Molnár Albert, Szenczi, umanist şi poet din Transilvania — 304.
Moltke Leopold, colaborator la revistele germane din Transilvania — 1071.
Moltke Maximilian, poet sas — 1116.
monedă: circulaţie, echivalenţe, monede de calcul — 380, 381; devalorizări, crize — 235, 248; passim.
Monorai Ioan, cărturar transilvănean — 1095.
Montani Gheorghe, cărturar transilvănean — 1095.
Montecuculli Raimond, general imperial — 191, 193.
Montesquieu Charles de, — 730, tradus în romîneşte — 838, 1043, 1106.
Morari, sat, nume luat de la ocupaţie — 363.
Moravia, provincie, desfiinţarea şerbiei — 738, 780; meşteşugari aduşi în Transilvania — 102.
Moreea, peninsulă <Grecia>, răscoală, lupte, ocupaţii — 10, 349, 461, 548, 865, 884, 924, 926.
Moroiu Constantin, profesor de ştiinţe juridice în Bucureşti — 1047.
Moruzeşti, familie — 953.
Moruzi Alexandru, domn:
al Moldovei — 608; aşezămînt agrar — 627, 630, 719; reforma învăţămîntului — 1045; propus domn în ambele Principate — 607;
al Ţării Romîneşti — 690, 694; măsuri interne — 658, 699, 718.
Moruzi Constantin, domn al Moldovei — 689, 714; fost mare dragoman — 715.
Moruzi Dimitrie, tatăl lui Constantin — 690.
Moruzi Ianache, mare vornic în Ţara Romînească — 681.
Moruzi Panaitache, fratele domnitorului Alexandru Moruzi, lespede funerară — 1129.
Moscova — 7, 340, 456; legături cu ţările romîne — 154, 170, 185—187, 202, 205, 206, 208, 209, 265, 333, 475, 476, 500, 527; eforie eteristă — 865.
Moşeşti, sat <r. Făurei>, în mişcarea lui Tudor — 875.
Moşna, sat <r. Mediaş>, răzvrătire împotriva patriciatului din Mediaş — 117.
Motru, m-re <r. Strehaia> — 996; în mişcarea lui Tudor — 874, 876.

Movila Rîbîiei, movila <la Rîşeşti, r. Huşi>, luptă — 479, 483.
Movilă Alexandru, domn al Moldovei — 152; adus de poloni — 130, 131; răscoale — 142.
Movilă Constantin, domn al Moldovei, obţinerea domniei — 18; lupte — 129.
Movilă Elisabeta, soţia lui Ieremia-vodă — 130; prinsă de turci — 131.
Movilă Gavril, domn al Ţării Romîneşti — 289; ales de boieri — 139; legături cu Moldova — 132.
Movilă Ieremia, domn al Moldovei — 15, 129, 130; înăbuşă răscoală — 142, 143.
Movilă Ioan, fiul lui Simion, pretendent — 167.
Movilă Moise, domn al Moldovei — 136, 137.
Movilă Petru, mitropolit al Kievului — 171; fost pretendent în Moldova — 133; operă culturală, legături cu Moldova şi Ţara Romînească — 258, 262, 264, 277, 278, 330.
Movilă Simion, domn al Ţării Romîneşti şi al Moldovei; familie — 133, 167.
Movileşti, familie boierească din Moldova, ridicată la domnie — 7, 79, 134, 136; politică, legături cu Polonia — 13, 94, 128—131, 142, 286.
Moxa Mihail (Moxalie), cronograful lui — 268, 292.
Mozaicul, ziar din Craiova, — 1068.
Mozart Wolfgang Amadeus, cîntat la Bucureşti — 1117.
Müller J. A., istoric sas — 1092.
Mumuleanu Barbu Paris, poet, scrieri — 1107, 1109, 1112; cere reforme — 922, 1110.
Muncel, sat <r. Cîmpeni>, localitate minieră — 748.
München, oraş <R.F. Germană>, studenţi, romîni la ~ 1083, 1134, 1136.
Munkács, oraş, cetate <Mukacevo R.S.S. Ucrainiană> — 899.
Münnich Burhardt Cristof, general feldmareşal în armata rusă — 470, 472, 475.
Münster Sebastian, cosmografia lui — 283.
Muntean Petru, căpitan de răsculaţi — 790.
Munteanu Urs, inovator din regiunea auriferă — 800.
Muntenegru, ţară — 10.
Munţii Abrudului, răscoala lui Horea — 759, 762, 772.
Munţii Apuseni, regiune, productivitatea solului, ocupaţii — 403, 748; îndatoririle iobagilor — 113; minerit, exploatarea minerilor — 99, 101, 1013, 1138;
  haiduci — 244; nemulţumiri, răscoale — 246, 425, 747, 748, 809, 1013, 1022, 1030;
  pictură populară — 1140.
Munţii Gilăului, Horea ascuns în ~ 772.
Mureş, rîu — 517, 761; hotar — 35, 36, 491, 520; plutărit — 416, 1010, 1017;
  valea Mureşului — 112; culturi — 97, 403, 1008; haiduci — 244; răscoale — 422, 425, 759, 760.
Mureş, scaun secuiesc — 246, 251, 593, 735.
Mureşan Alexie, învaţă la Bistriţa — 559.
Mureşanu Andrei, poet, redactor la *Gazeta de Transilvania* — 1071, 1072; scrieri — 1116.
Mureşan Iacob, redactor la *Gazeta de Transilvania* — 1072.
Murgu Eftimie, intelectual revoluţionar din Banat, profesor la Bucureşti şi Iaşi, — 991, 1028, 1029, 1050, 1058, 1097; culege cîntece populare — 1030, 1120.
Muscel, judeţ — 81; vii — 626; pucioasă — 360; artă populară — 1138; foamete — 909.
Mustafa-paşa — 927.
Mustafa al III-lea, sultan — 351, 369, 609.
Mustafa Bairactar, mare vizir, comandant al trupelor turceşti din Bucureşti 609.
Muste Nicolaie, cronică atribuită lui ~ 528, 549.
Muzeul Brukenthal din Sibiu, colecţii — 1063.
Muzeul de Artă al R.P.R., Bucureşti — 329.
Muzeul de Artă din Budapesta — 330.
Muzeul Institutului de istorie din Cluj — 329, 330.
Muzeul naţional, supliment la *Curierul romînesc* publicat de Eliade — 1068, 1080.

Nachtigal Johan, sculptor austriac, lucrează la Cluj — 577.
Nadrag, sat <Găvojdea, oraşul Hunedoara>, topitorie — 99; înfiinţarea uzinei — 1012.

Nagel von, maior, anchetează mişcări ţărăneşti — 483.

Nagy Szabó, vezi Szabó.

Nagyajtai, vezi Kovács Ştefan, Nagyajtai.

Nagyszegi Gavriil (de Noţig), nobil romîn, ostil unirii cu Roma — 242.

Napoleon I, împărat al Franţei — 799, 845, 846, războaie cu Rusia şi Austria — 611, 797; politică orientală, 607—609, 612, 861; legături cu romînii — 604.

Navarin, cetate, port <Grecia>, cucerită de turci — 924; luptă navală — 926.

navigaţie, proiecte pentru amenajarea rîurilor — 376, 978, 980, 1018; societate austriacă de ~ 981; vezi şi Dunărea.

Nămăeşti, schit <r. Muscel>, şcoală sătească — 1051.

Nănescu P., traducere de ~ 1117.

Năpradea, sat <r. Zalău>, răzvrătire — 810.

Năsăud, tîrg <oraşul Năsăud> — 821; reşedinţa regimentului grăniceresc — 517, 518, 521, 1055; şcoli — 559, 1055, 1059; ascultă de Bistriţa, mişcări ţărăneşti — 419.

Năsturel, familie boierească în sfatul Ţării Romîneşti — 201, 344.

Năsturel Constantin, mare paharnic, lucrează la reforma lui Constantin Mavrocordat — 436.

Năsturel Radu, fiul lui Udrişte, întemeiază şcoală la Cîmpulung — 262.

Năsturel Şerban, latifundiar — 199.

Năsturel Udrişte, boier cărturar — 262; legături culturale cu Moldova şi Rusia — 258, 260; lucrări, traduceri — 272, 278 279; bibliotecă — 266; palatul său de la Hierăşti — 325.

Neagoe Manase (Meletie), cărturar transilvănean — 560.

Neagoe-Orbul Vasile, învăţător din Transilvania, organizează reprezentaţii teatrale de amatori — 559.

Neagu sin Stan, organizează răzvrătire la Gherghiţa — 681.

Neamţ, berărie, vezi Tîrgu-Neamţ, oraş.

Neamţ, cetate <r. Tg. Neamţ> tezaur domnesc — 159; Sobieski la ~ 206.

Neamţ, m-re <r. Tg. Neamţ> — 629, 998; bibliotecă — 1061; tipografie — 1106.

Neamţ, ţinut, judeţ, meşteşuguri şi comerţ — 363, 374, 655; ispravnic, judecătorie — 535, 999; mişcarea eteristă — 888; răscoală — 949.

Necoriţă, hatman, credincios lui Miron Barnovschi — 136.

Neculce Ioan, cronicar, hatman al lui Dimitrie Cantemir — 214, 541, 550, 551; despre: Cantemireşti — 205, 214, 216; politica lui Constantin Brîncoveanu — — 209; dări şi prestaţii — 22, 23, 88, 91, 438; fuga locuitorilor — 394; capitulaţii — 343; învăţămînt 528; valoarea operei — 524, 525.

Negotin, oraş <R. S. F. Iugoslavia> — 608; lupte — 860, 868, 926.

Negovani, deal cu vii <lîngă Coroteni, r. R. Sărat> — 44.

Negri Constantin, caimacam al Ţării Romîneşti, eterist — 879, 893; legături cu Tudor — 896.

Negri Costache, luptător democrat din Moldova — 1000.

Negrişoara, sat <r. Vatra Dornei>, minereu de fier — 969.

Negroponte, mare negustor şi industriaş în Moldova — 588, 960, 962.

Negru Vasile, căpitan, comandant curut în Odorhei — 251.

Negru Vodă — 289.

Negruzzi Costache, scriitor moldovean, operă — 1001, 1070, 1110, 1111, 1115; luptă pentru unitatea limbii — 594, 1028, 1073, 1089; pentru democraţie şi unire — 1000, 1001, 1066; director al Teatrului naţional — 1118; înfiinţează Conservatorul din Iaşi — 1064; bibliotecă — 1062.

Negulici D. Ioan, pictor, revoluţionar — 1083, 1136.

Neipperg Wilhelm Reinhard, general, guvernator al Banatului — 423, 490.

Nemirov, oraş <R. S. S. Ucraineană>, dregători moldoveni la ~ 204; congres — 470.

Nenciulescu Alexandru ban al Craiovei — 922.

Nenişori, sat <Armăşeşti, r. Urziceni>, luptă — 169.

Neniul Grigore, logofăt al doilea, sol al Moldovei la Moscova — 185, 187.

Neonil, stareţ la m-rea Neamţ — 998.
Nepos, sat <r. Năsăud> — 522.
Nercinsk, oraş <R.S.F.S.R.>, Nicolae Milescu la ~ 282.
Neuhauser Franz Adam, pictor şi profesor din Sibiu — 1133, 1134.
Neuhauser Gottfried, pictor din Cluj — 1134.
Neurautter Carol, iezuit — 242.
Newton — 1109.
Nica, popă din Mogoşoaia — 535.
Nica Gheorghe, ţine fabrică de lumînări la Prejmar — 1018.
Nichifor, arhimandrit al m-rii Argeş, relaţii secrete cu Rusia — 477.
Nichitici Ghedeon, episcop, în răscoala lui Horea — 767, 771.
Nicoară Moise, profesor din Transilvania — 1058.
Nicodem, călugăr din Alba Iulia, misiunea sa la Moscova — 476.
Nicola Petru din Albac, delegat al ţărănimii la Viena — 776.
Nicolae, protopop din Balomir, misiunea sa la Moscova — 476, 502.
Nicolae I, ţar al Rusiei — 997.
Nicolae Polcovnicul, iconar, portretist — 1132.
Nicolai Elias, sculptor, lucrează la Cluj — 330.
Nicolaus Olahus, umanist transilvănean, despre unitatea şi originea celor trei ţări romîne — 592.
Nicolina, sat <oraşul Iaşi> — 985; pod de piatră — 980; iarmaroc — 373, 374.
Nicolopulos Ioan Gheorghe, eterist — 889.
Nicopole, cetate, <R. P. Bulgaria>, garnizoană turcească — 926, 1097; cucerită de ruşi — 609.
Nicoreşti, podgorie <r. Tecuci> — 44, 625.
Nicoreşti, sat <lîngă Girov, r. Piatra Neamţ>, şindrilă — 52.
Nicula, căpitan moldovean, voluntar în armata rusă — 217.
Niemen, fluviu — 611.
Nifon, localitate, <lîngă Măgura, r. Cislău>, ape minerale — 969.
Nifon, patriarh, viaţa sa — 288.
Nikolsburg, vezi Mikulov, oraş.
Nilson, colonel rus, sistematizează reconstruirea Brăilei — 984.
Nimwegen, oraş <Olanda>, pace — 225.
Nipru, fluviu — 129, 481, 598; cetăţi pe ~ — 22; limanul Niprului — 599.
Nissa, oraş <Franţa> — 605.
Nistru, fluviu — 472, 483, 537, 608, 611; cetăţi pe ~ 131, 479, 599; navigaţie — 376; luptă — 478.
Niş, oraş <R. S. F. Iugoslavia> — 470, 473.
Nopcea Alexe, comite de Hunedoara — 881.
Norma Regia, lege a învăţămîntului din Transilvania — 736.
Noua Serbie, regiune în Ucraina de sud — 477, 483.
Novac, erou în baladă populară — 556.
Novacovici Dionisie, episcop ortodox la Buda, numit în Transilvania — 425, 510.
Novitale de la armie, foaie editată de Gh. Asachi — 1068.
Novoseliţa, tîrg <Noua Suliţă, R. S. S. Ucrainiană> în decădere — 383.
Nucet, m-re <r. Tîrgovişte>, refuz de clacă — 441.
Nürnberg, oraş <R. F. Germană>, legături comerciale — 670.
Nyulas Francisc, chimist maghiar — 1074.

Oarcă Ioan, căpitan în armata lui Tudor — 898.
Oaş, regiune, romîni curuţi — 251.
Obedeanu, spital la Craiova — 678.
Obileşti, sat <r. Olteniţa>, luptă — 609.
obligaţii către stat:
  dări, vezi fiscalitate; alte obligaţii: în muncă — 35, 37, 87, 88, 355, 360, 472, 494, 750, 751; în natură — 35, 38, 44, 87, 232, 235, 236; în bani — 87, 214, 235, 356; obligaţii de încartiruire — 355, 489, 490; dare pentru moara de hîrtie — 56.
Oblucişa, trecerea Dunării pe la ~ 217.
Oboga, sat <r. Balş>, olărie — 1140.
Obradovici Dositei, scriitor sîrb, imitat de Ţichindeal — 1115.
Obradovici Grigore, directorul şcolilor romîne din Banat — 793, 794.
Obrenovici Miloş, domn al Serbiei — 865; în Ţara Romînească — 993; legături cu Eteria — 884.
Obreskov, A. M., diplomat rus — 689.

Occisio Gregorii in Moldavia Vodae..., piesă reprezentată de elevii din Blaj — 560.

Occa, sat <r. Tg. Neamţ>, arhitectura bisericii — 1125.

Oceakov (Vozia), cetate turcească <R. S. S. Ucrainiană> — 597; lucrări făcute de romîni la ~ 22, 349, 350; cucerită de ruşi — 470, 599; raia (Ozu) — 614.

Oceanul Atlantic — 165, 458, 786.

Ocna Dejului, salină <oraşul Dej> — 100, 1011.

Ocna din Moldova, vezi Tg. Ocna.

Ocna Mică de lîngă Tîrgovişte, salină — 48.

Ocna Mureşului, salină <r. Aiud> — 1011; revendicările tăietorilor de sare — 1034.

Ocna Sibiului, salină, <r. Sibiu> — 100, 1011; exploatare — 408; revendicările tăietorilor de sare — 812.

Ocnele Mari, salină <r. R. Vîlcea> — 56; mod de exploatare, salarizare — 48, 57, 360, 647; fuga lucrătorilor — 648.

Odesa, oraş <R. S. S. Ucrainiană>, comerţ cu Moldova şi Ţara Romînească — 671, 936, 988; mişcarea eteristă — 862, 865, 888.

Odiseea, tradusă în romîneşte — 538.

Odivoianul, căpitan, comandant al oştilor Ţării Romîneşti în campania poloneză a lui Gh. Rákóczi al II-lea — 188.

Odobescu Alexandru, membru al cercului numismatic şi arheologic — 1063.

Odobeşti, podgorii <r. Focşani> — 44, 625.

O'Donell Carol, general, guvernator al Transilvaniei — 488.

Odorhei, scaun secuiesc, industrie casnică — 413; scaun de judecată 123; şcoli — 559, 1055; răscoale — 246, 251, 519; domeniu — 221.

Odrii, vezi Adrianopole.

Oichi Vasile din Telciu, grănicer răsculat — 517.

Oinac, sat din raiaua Giurgiului <oraşul Giurgiu>, în mişcarea lui Tudor — 875.

Oituz, rîu — 648; ferăstraie — 51; trecătoare, luptă — 176.

Ojogeni, sat <lîngă Slătioarele, r. Urziceni> luptă — 169.

Olanda — 456, 650, 740, 769, 786; relaţii comerciale — 64, 380, 670, 1014; relaţii culturale — 295, 299, 305.

Olari, sate denumite după meşteşug — 363 655.

Olimpiotul Iordache, eterist, comandant al gărzii domneşti — 862, 865, 879, 895; relaţii cu Tudor — 872, 878, 879, 896—898; arestează pe Tudor — 899; retragerea în Moldova şi moartea sa — 901.

Olt, judeţ — 706; ispravnici, recrutare — 893; foamete — 909.

Olt, rîu — 463, 519, 611, 694; aurifer — 649; pod — 979; navigabilitate — 376, 978, 980, 1018; valea Oltului, drum — 376, 462; judeţele de peste Olt, vezi Oltenia.

Oltardus (Andrei şi Ioan), familie de cronicari din Transilvania — 309; bibliotecă — 299.

Oltenia (judeţele de peste Olt) — 639, 693; harta lui Schwantz — 466; mişcări de populaţie — 467, 520, 807; clase sociale — 853; producţie — 374, 469; mine — 159; drumuri — 376; comerţ — 378, 467 661, 666; administraţie — 395—397, 693; clacă — 442, 467, 468;

fuga locuitorilor — 140; răscoale şi mişcări — 140, 144, 182, 640, 917, 922, 992; mişcarea lui Tudor în ~ 859, 867, 870, 872, 874, 875, 878—883, 894, 895, 899, 901; lupte şi incursiuni — 478, 608, 611, 668, 669, 895, 899, 926; ocupaţia austriacă — 343, 347, 435, 442, 456, 462, 463, 465, 468, 470, 473, 474, 479, 487, 488.

arhitectură, artă populară — 1139, 1141.

Oniţcani, tîrg nou în Orhei <R. S. S. Moldovenească> — 383.

Opitz Martin, poet german, profesor la Alba-Iulia — 298, 305.

Oprea, păcurar — 507.

Oprea-Cîrţişoara, sat <r. Făgăraş>, manufactură de hîrtie — 413.

Oprea Nicolae din Sălişte, ţăran potrivnic unirii cu Roma — 424.

Oradea, cetate <Oradea Mare> — 821; cu statut de oraş — 418; populaţie — 36, 1019; administraţie — 36, 734; producţie, industrie, comerţ — 38, 101, 1013, 1014, 1017; case de economie — 1019;

şcoli, academii, biblioteci — 559, 839, 1055, 1056, 1063; tiparniţă — 299; episcopie, catedrale, arhitectură — 328, 573, 578, 1120—1128; fugă, mişcări, revolte — 39, 246, 762, 839, 840;
paşalîc, ocupaţii — 35—39, 120, 193, 220, 221, 227, 228, 232, 236, 487.
oraşe:
apariţia unor noi centre urbane, cauze de progres sau decădere — 66, 67, 383—385, 675; moşia oraşelor — 388, 389, 679, 680; populaţia — 33, 36, 67—70, 364, 385, 418, 421, 497, 675, 676, 681 733, 852, 1019;
autonomie administrativă, relaţiile cu puterea centrală — 82, 118, 222, 388, 418, 676, 679, 994; administraţie — 82, 115, 118, 231, 658, 660, 676, 735, 937, 943, 944, 1016;
urbanistică, edilitate — 365, 386, 658, 678, 679, 959, 1121, 1122; organizare sanitară — 678;
meşteşuguri, comerţ — 34, 35, 56—58, 60, 69, 70, 363, 386, 389, 648, 654 804, 960, 983; agricultura în oraşe — 37, 370, 386, 388;
lupta de clasă — 70, 117, 129, 162, 198, 200, 245, 388, 389, 447, 452, 494, 590, 679, 680, 681, 860, 949, 956.
Oraşul de Floci, oraş <lîngă Piua Pietrii r. Feteşti>, în decădere — 384.
Oraviţa, tîrg — 423; oficiu montanistic cu şcoală — 408, 409, 428; cuptoare — 1147 teatru — 1118.
Orăştie, localitate cu statut de oraş — 418; asociaţie comercială — 109; acordarea concivilităţii — 734; ocupat de imperiali şi curuţi — 229, 247; în răscoala lui Horea — 789; şcoli, biblioteci — 297, 301, 304; *Palia de la* ~ 276;
scaun — 518; emigrări în Ţara Romînească — 502.
Orbai, scaun secuiesc — 120.
Oreahovo, oraş <Racova, R. P. Bulgaria>, ocupat de panduri — 611.
Orfelin Zaharia, cărturar bănăţean, publică un manual de caligrafie chirilică — 1060.
Organul luminării, revistă editată de Timotei Cipariu — 1073.
Orhei <oraş, R. S. S. Moldovenească> — 217; Orheiul Vechi, arhitectura bisericii — 316.
ţinut, focar de răscoale — 22, 142—144, 199, 200, 483.
originea poporului romîn:
originea latină şi continuitatea după cronicari şi şcoala ardeleană — 282—284, 287, 291—293, 512, 545, 560, 561, 564, 592, 819, 1085, 1093, 1095, 1097, 1104; susţinătorii teoriei imigrării din sudul Dunării — 312, 1092; originea romînilor în luptele social-politice din Transilvania — 495, 496, 498, 499, 512, 521, 592, 1024, 1084, 1085; conştiinţa unităţii poporului romîn şi dezideratul Unirii — 270—272, 284, 521, 522, 1028, 1029, 1070—1072.
Orlat, orăşel <r. Sibiu>, fabrică de hîrtie — 1013, 1014; reşedinţa regimentului grăniceresc — 518, 1055; şcoală romînească — 1055.
Orlea, sat <r. Corabia>, moşia m-rii Cozia — 358, 359.
Orlov Alexei Grigorievici, conte, amiral rus — 478.
Orlov Grigorie Grigorievici, conte, om politic rus — 347.
Ormeniş, sat <r. Rupea>, refuz de muncă — 423.
Oros Ioan, cărturar transilvănean — 1066.
Orşova, cetate în Banat <oraşul Orşova> — 979; populaţie — 419; negustori — 867; batalion de grăniceri — 520; sub turci şi imperiali — 232, 236, 599; răscoală în regiunea Orşovei — 422; Orşova-Nouă, vezi Ada-Kalé.
Orşova-Almăj, district, administraţie — 428.
Osman, turc, participă la răscoală în Moldova — 949.
Osman al II-lea, sultan — 132, 133.
Ossian, poet englez, tradus în romîneşte — 1043.
Ostrov, insulă <probabil Ostrovul Corbului>, luptă — 926.
Oteşti, sat <lîngă Răcătău r. Bacău>, Ştefan Tomşa boier din ~ 129.
Oteteleşanu Dinicu, ispravnic de Gorj — 873.
Ott, Moritz von ~, inginer, arhitect — 985; colaborează cu Tudor — 896.

Ovidiu, citit în țările romîne — 304, 534.

Owen Robert, utopist scoțian — 1082, 1083.

Oxenstierna Axel, autor suedez — 540.

Padeş, sat din plaiul Cloşani <r. Baia de Aramă>, în mişcarea lui Tudor — 853, 873, 876, 881, 892.

Padova, oraş <Italia>, influență culturală în țările romîne — 261, 264, 291, 528; hartă imprimată la ~ 44, 282.

Pahlen Feodor Petrovici, general rus, preşedinte al divanurilor din Principate — 926, 934.

Paisie, patriarh al Ierusalimului — 174.

Palade, boier moldovean, legături cu Rusia — 476.

Palade Constantin, iobag din Cîmpeni, inovator în industria minieră — 800, 801, 1012.

Palladi Ioan, boier, biblioteca sa din Iaşi — 1061.

Palanca Nouă, district în Banat — 422, 428.

Pálffy Carol Iosif, cancelar aulic — 737.

Palia de la Orăștie — 276.

Pană (Pano), mare vistier în Țara Romînească — 138, 157.

Panciatantra, colecție de poveşti indiene, tradusă în romîneşte — 279, 305.

Panciova, district în Banat — 422, 428.

Panciu, tîrg permanent — 675; răzvrătire — 681.

Pandectele lui Justinian — 534.

Pandeli Ioan, inginer, profesor la Şcoala domnească din Bucureşti — 1047.

panduri, vezi armată.

Panin Petru Ivanovici, general rus — 373, 384.

Pann Anton, scrieri, culegeri, traduceri — 538, 1089, 1110, 1112, 1120.

Panonia — 291.

Pantelimon, sat <oraşul Bucureşti>, experimentarea maşinilor agricole — 951; cărămidărie — 363; spital — 678.

Panu Anastasie, luptă pentru democrație şi unire — 1000.

Pap Ioan, Szathmári, publică compendiu de filozofie — 307.

Pápai Francisc Páriz, cărturar transilvănean, profesor în Aiud — 565, 567.

Papilla, general austriac, membru al comisiei de cercetare a răscoalei lui Horea — 769.

Papiu-Ilarian Alexandru — 1072.

Para Ioan, vicarul Rodnei — 820.

Para Petru din Năsăud — 821.

Parant Louis, viceconsul francez la Iaşi — 606.

Parapani, sat <Arsache, r. Giurgiu>, refuz de dijmă — 93.

Parcevici Petru, episcop catolic, trimisul lui Matei Basarab — 171.

Paris, oraş — 604, 990, 1002; legături cu țările romîne — 436, 534, 962; romîni studiază la ~ 261, 991, 995, 1042, 1047, 1064, 1083, 1134, 1136.

Paris et Vienne, roman cavaleresc, tradus în romîneşte — 538.

Partenie, călugăr rus, despre stările din Dobrogea — 621.

Partium, populație — 807; numărul unităților fiscale — 489; comitate din ~ ale Transilvaniei — 30, 36, 120, 165, 228, 229, 231, 232, 250, 487; administrarea comitatelor stăpînite de turci — 36; haiduci, răscoale — 116, 117; ideea națională la romînii din ~ 1026.

Partoş, <oraşul Alba-Iulia>, port al sării pe Mureş — 752.

Parva, sat <r. Năsăud> — 621.

Paskievici, Ivan Feodorovici, general feldmareşal rus — 927.

Passarowitz, oraş <Požarevac, R. F. S. Iugoslavia>, pacea de la ~ 342, 343, 378, 402, 456, 465, 466, 487; luptă — 599.

Pasvan-Oglu, paşă de Vidin, pradă Țara Romînească — 604, 690, 718.

Paşcani, sat <oraşul Paşcani>, arhitectura conacului Cantacuzinesc — 322.

Paşcani, sat <com. Vlădeşti r. Bujor>, în mişcarea lui Tudor — 875.

Pater Ioan (Ianoş), negustor din Sibiu — 109, 242.

Patras, oraş <Grecia>, consulat rusesc — 886; efori eterişti — 885.

Patrichie, armurierul lui Vasile Lupu — 51.

Patrubani Martin, arendaş al cîrciumăritului pe domeniul Zlatnei — 755.

Paul de Alep, despre: oraşul Tîrgovişte — 67; obținerea domniei — 19, 25; bogă-

ţiile subsolului — 47, 49, 52; mărfurile exportate la Constantinopol — 60, 62.
Pauleti N., culege cîntece şi strigături din Roşia de Secaş — 1089.
Paulus Magnus din Voivodeni, căpitan în răscoala de la Bobîlna — 820, 823.
Pavel I, ţar al Rusiei — 690.
Pavli Andrei, negustor şi bancher din Moldova — 588; silit să finanţeze Eteria — 887.
Pázmány Petru, cardinal — 154.
Păcurari (Fîntîna lui Păcurar), sat <oraşul Iaşi> — 985; moară mecanică — 962; luptă — 129, 130.
Păcuri, sat <r. Teleajen>, păcură — 49.
Pădurea Sibiului, piesă reprezentată la Braşov — 1119.
Pădureni, ţinut în Transilvania, iobagi lucrează la extracţia fierului lîngă Hunedoara — 414; artă populară — 1138.
Pădureni, în comitatul Aradului, sat <com. Chişineu Criş, r. Criş>, în răscoala lui Pero Seghedinaţ — 422.
Pădureţ, judeţ desfiinţat din Ţara Romînească — 81.
păduri — 97, 98, 624; drepturi de folosinţă, îngrădiri — 496, 719, 733, 795, 854; exploatare, concesionări — 51, 416; passim.
Pămîntul Crăiesc, (~ Regesc), dări, obligaţii — 235; ţărani liberi pe ~ 109, 494, 516, 1032; situaţia romînilor pe ~ 355, 420, 496, 497, 734, 825, 827, 1027; dispoziţii speciale — 427; în răscoala lui Sofronie — 425.
Păstrăveni, sat <r. Tg. Neamţ> — 999.
păşuni — 97, 98; drepturi de folosinţă, îngrădiri — 719, 795, 854.
Pătraşcu, logofăt, copiază manuscrise — 535.
Pătrîngeni, sat <r. Alba>, pe domeniul Zlatnei — 748.
Pătroaia, sat <r. Găeşti>, moşia Mitropoliei, iarmaroc — 373.
Păucescu Matei, sluger din Ţara Romînească — 875.
Peč (Ipec), oraş <R. S. F. Iugoslavia>, patriarh de ~ 202, 491.
Peceiu, sat <r. Zalău>, protest pentru clacă — 38.
Pecica, sat <r. Arad> — 422.
Pekry Laurenţiu, comandant curut — 246, 247.
Pellet, revoluţionar francez la Bucureşti — 603.
Peloponez — 885.
Peninsula Balcanică (Balcani) — 473, 597, 618, 929; dezvoltarea oraşelor — 4; import din Ţara Romînească — 100, 379, 974; expansiunea austriacă în ~ 455, 456, 465, 608, 612, 1146; mişcări de independenţă — 25, 861, 927; cula originară din ~ 569.
Pepano, fraţii ~, negustori în Ţara Romînească — 70.
Perecop, strîmtoare în Crimeea — 470, 480.
Pereiaslav, oraş <R. S. S. Ucraineană> — 185.
Perrevos Cristofor, secretar al patriarhului din Constantinopol — 885.
Persia — 6, 470, 543; import din Ţara Romînească — 62.
Persianos Manolachi, căminar — 1105, 1106.
Peru — 647.
pescuit — 37, 46, 98, 955; export de peşte — 669.
Pesta, oraş <Buda-Pesta> — 829; importă lînă din Transilvania — 1007, 1008; romîni arestaţi la ~ 840, 1029.
Pestalozzi Jean Henri, pătrunderea pedagogiei pestalozziene în Moldova — 1045.
Péterfi Carol, filozof kantian din Transilvania — 1060, 1076.
Petersburg, oraş <Leningrad> — 478, 999; convenţia de la ~ 924, 988, 989; lucrări ale lui D. Cantemir tipărite la ~ 496, 543; Curtea de la ~ vezi Rusia.
Petőfi Alexandru, poet maghiar revoluţionar, influenţa lui în Transilvania — 1023, 1116.
Petrityvity-Horváth, cronicar transilvănean — 189.
Petriţis Ignatie, profesor la şcoala din Tîrgovişte — 263.
Petroşeni, sat <Pietroşani, r. Alba>, în răscoala lui Horea — 760.
Petrovaradin, oraş <R. S. F. Iugoslavia>, lupte — 462, 463.
Petrovici Milco, fratele lui Haiduc Velcu, comandant de voluntari — 927.

Petrovici Moise, mitropolit de Belgrad, păstoreşte şi asupra ortodocşilor din Transilvania — 139.

Petrovici Petru, episcop, în răscoala lui Horea — 771.

Petru I cel Mare, ţar al Rusiei — 212, 553; politica faţă de turci — 218, 456, 476, 477; legături cu Cantemir — 79, 211, 214—218, 465, 541, 543; cu Brîncoveanu — 209, 210; cu Rákóczi — 245, 247, 251; cronici romîneşti despre ~ 1102.

Petru Rareş, domnul Moldovei — 136, 215.

Petru Şchiopul, domn al Moldovei — 284.

Peyssonel Charles, consul francez la Smirna, despre Moldova — 379, 385, 669.

Philippide Daniil (Dumitru), cărturar grec în Ţara Romînească — 1076, 1098.

Piatra Neamţ (Piatra), oraş, moşia oraşului — 680; bresle — 642.

pictură, vezi artă.

Piemont, principat, viceconsul la Brăila — 976.

Pierre de Provence, roman cavaleresc, tradus în romîneşte — 538.

Piestri, sat în Ţara Romînească, opacini făcute la ~ 52.

Pietrari, sat <r. R. Vîlcea>, meşteşugari — 363.

Pietrari, sat <r. Tîrgovişte>, meşteşugari — 363.

Pietrari, sate, numite după meşteşug — 655.

Pietroşani, sat <r. Zimnicea> — 93.

Pilde filosofeşti, tipărite la Tîrgovişte — 265, 279.

Pindar, studiat la şcoala de la Sf. Sava — 263.

Pini Alexandru, consul rus la Bucureşti — 653, 665, 666, 668, 671, 692, 698, 701, 710, 879, 880.

Pintea Gligor (~ Viteazul), haiduc, luptă alături de curuţi — 244, 245, 251.

Pipera Dima, negustor în Ţara Romînească — 70.

Pisa, oraş <Italia>, domn şi mitropolit la ~ 720, 886; studenţi romîni — 1042, 1047.

Pisani Andrei, consul rus la Iaşi — 665, 671, 888.

Piscul, sat <r. Galaţi>, devine aşezare orăşenească — 67.

Piscupescu Ştefan, medic din Bucureşti, lucrări — 1074.

Pistorius Marcus, meşter tipograf la Sibiu — 298.

Piteşti, oraş, tîrg pe drum comercial — 58, 376, 979; meşteşugari, bresle, fabrică — 54, 642, 961; han, cazino — 375, 987; administraţie — 676; mişcare antifeudală — 680; în mişcarea lui Tudor — 897, 912; dealul Piteştilor, vii — 44.

Piuariu-Molnar, Ioan, doctor oculist, profesor la Institutul din Cluj — 819, 1055; luminist, luptător pentru ridicarea culturală a romînilor — 567, 819, 1066, 1067, 1074; în răscoala lui Horea — 746, 767, 768; coautor la *Supplex Libellus* — 821, 831; înfiinţează manufactură — 797.

Pîncota, tîrg <r. Arad>, export de lînă din domeniu — 1008.

Pîrăianu Danciu, boier, stăpîn la Baia de Fier — 47.

Pîrscov, plai <jud. Buzău>, zăcăminte de păcură — 968.

Pîslari, sate numite după meşteşug — 655.

Plaut T. M., comediile sale reprezentate la Blaj — 1119.

Pleşoianu Barbu, boier oltean — 672.

Pleşoianu Grigore, profesor craiovean, lucrări — 1060.

Plevna, localitate <R. P. Bulgaria>, panduri la ~ 611.

Plîngerea sfintei mănăstiri a Silvaşului..., cronică rimată — 563.

Plîngerea şi tînguirea patriei..., poemă antieteristă — 1166.

Ploieşti, oraş — 217, 1083; populaţie, dezvoltare — 385, 675, 676; prăvălii, bîlci — 372, 662; administraţie, edilitate — 676, 979, 987; răzvrătiri — 140, 679, 681, 716; în mişcarea lui Tudor — 889; luptă — 184; şcoli — 1051; arhitectură — 1122.

Plosca, topitorie, <reg. Hunedoara>, ciocane hidraulice — 99, 589, 800.

Plumbuita, m-re <oraşul Bucureşti>, surghiun — 990; luptă — 157.

Plutarh, tradus şi studiat la Bucureşti — 263, 265, 293.

Poceaţki Sofronie, rector la colegiul din Kiev, profesor la Iaşi — 262, 264.

Pociovalişte, sat lîngă Corbeanca <r. Răcari>, manufactură — 369, 588, 644, 645.

Podoleni, sat <r. Huşi>, conflict, rezervă feudală — 630.

Podolia — 477, 478; relaţii cu Moldova — 7, 64; lupte — 137.

Podul Dîmboviţa, sat <r. Muscel>, tratat — 190.

Podul Grasului, sat <r. Vînju Mare> — 917; în mişcarea lui Tudor — 876.

Podul Lipcanilor, vezi Lipcani.

Poenaru Petrache, directorul şcolilor — 1049, 1088; organizează învăţămîntul în limba romînă — 1050, 1052—1054; studii — 1049, 1081; lucrări — 1059, 1061, 1080.

Pogor Vasile, comis, tatăl junimistului, scrieri — 1106, 1109; cărămidărie mecanică — 965.

Pogorîş, sat <Coborîşu r. Tîrgovişte>, moşneni deposedaţi — 632.

Poiana, sat <Poiana Sibiului, r. Sebeş>, drepturile romînilor reglementate de Iosif al II-lea — 734.

Poiana lui Păun, sat <Păunul, oraşul Iaşi>, pietrari — 363.

Pojarski, Dimitrie Mihailovici, cap de răscoală la Moscova — 8.

Pojogeni, sat <r. Gilort>, culă — 569.

Pojon, vezi Bratislava.

Polihroniade, negustor din Moldova — 588.

Poliţeni, sat <r. Bîrlad>, pricină — 83.

Polizache Dimitrie (Polizu), căminar, arendează vămile — 587.

Polonia (Ţara Leşească) — 3, 4, 8, 9, 32, 65, 131—133, 136, 137, 153, 165, 167, 171, 174, 178, 183, 185, 215, 218, 225, 226, 456, 475, 477, 480, 484, 597, 602, 605, 607, 938;

  relaţii politice, lupte cu Moldova — 7, 10, 13, 68, 75, 79, 129—131, 135, 137, 142, 143, 153, 166, 173, 174, 177, 178, 185, 187, 202, 205, 206, 211, 212, 343; cu Transilvania — 35, 118, 119, 151, 154, 188, 227, 228, 248, 251; mercenari poloni în oastea Ţării Romîneşti — 173, 196; haiduci — 115;

  relaţii economice cu ţările romîne — 34, 56, 64, 66, 100, 108, 261, 360, 368, 369, 378—380, 588, 645, 646, 668, 670, 675; legături culturale — 205, 258, 261, 273, 274, 286, 316, 329, 333, 550, 555, 562; influenţe revoluţionare — 603, 1022.

Polovraci, m-re <Polovragi r. Gilort>, în mişcarea lui Tudor — 901.

Poltava, oraş <R. S. S. Ucraineană>, luptă — 210, 212, 456.

pomicultură, calitatea şi bogăţia fructelor — 34, 45, 97, 374, 626, 669; plantaţii de duzi — 953.

Poniatovski Stanislas al II-lea, rege al Poloniei — 477, 597.

Ponor, sat <r. Aiud>, în răscoala lui Horea — 771.

Pop Aron, fratele lui Ladislau — 817.

Pop Gavril, canonic şi profesor la Blaj — 1104.

Pop Gheorghe, xilograf, ilustrează *Alexandria* — 1131.

Pop Ioan, membru în comitetul pentru unificarea limbii — 1088.

Pop Ladislau, vicecomite în Hunedoara, atitudine faţă de răscoala lui Horea — 817.

Pop vezi şi Popp.

Popa Dumitru, dascăl la şcoala din Săliştea Sibiului —296.

Popa Ioan din Hălmagiu, răsculat — 881.

Popa Ioan, preot, acţionar la Zlatna — 802.

Popa Petru, preot, acţionar la Zlatna — 802.

Popăuţi, m-re <oraşul Botoşani>, în pricină pentru ocolul oraşului Botoşani — 1001.

Popeni, sat <r. Tg. Ocna>, punct vamal — 378.

Popescu Chiriac, despre mişcarea lui Tudor — 1099.

Popescu Hudache, praporcic, voluntar romîn la Focşani — 599.

Popescu Mihai (Poperski), în mişcarea lui Horea — 789.

Popescu Radu, cronicar — 18, 19, 26, 202, 433, 462, 524, 549; biografie — 547; paternitatea cronicii — 290, 546, 547; poziţie faţă de dominaţia otomană — 548.

Popeşti, sat <r. Ploieşti>, Antonie vodă din ~ 79, 200; fabrică de tutun — 962.

Poplaca, sat <r. Sibiu>, drepturile romînilor reglementate de Iosif al II-lea — 734.

Popovici episcop, în răscoala lui Horea — 771.
Popovici Alexandru, inginer din Ţara Romînească, îmbunătăţiri tehnice în exploatarea zăcămintelor — 966, 968, 969.
Popovici Mihai, transcrie codice — 565.
Popovici Vasile, subofiţer, cărvunar, organizează complot — 1001.
Popp Ioan Moldovan de Galaţi din Făgăraş, iconar — 1130.
Popp Mişu, pictor, fiul precedentului — 1130.
Popp Vasile, medic, preocupări lingvistice şi folcloristice — 1074, 1086, 1089.
Popp V., publică documente — 1104.
Popp de Szathmáry Carol, pictor — 1134.
Popricani, sat <r. Iaşi>, luptă — 176.
Porceşti, sat <r. Reghin>, manufactură de hîrtie — 413.
Porceşti, sat <r. Roman>, cuptoare pentru redus minereul — 46.
Porceşti, sat <r. Sibiu>, biserică făcută de Matei Basarab — 328.
Porfiropulos Marcu, director al Şcolii domneşti din Bucureşti — 266, 529.
Porţile de Fier, navigaţie — 1017.
Porumbacul de Jos, ~ de Sus, sate <r. Sibiu>, sticlărie — 105, 412, 797, 811.
Postăvari, sate numite după meşteşug — 655.
poştă (menzil) — 981; buget — 708, 709.
Poteca Eufrosin, profesor de filozofie la Sf. Sava — 1047, 1077, 1078; operă — 922, 1060, 1077.
Potel, sat <r. Corabia>, răscoală — 917.
Potemkin, Gr. A., general rus — 598, 599.
Poti, cetate în Caucaz <R. S. S. Gruzină>, cucerită de ruşi — 927, 929.
Potigrafu, sat <r. Ploieşti>, cărămidărie — 363.
Potlogi, sat <r. Titu>, ornamentaţia palatului — 326.
Potocki Ştefan, ginerele lui Ieremia Movilă — 129.
Povăţuirea cătră economia de cîmp... lucrare de popularizare — 1079.
Povestea lui Archirie..., în manuscrise transilvănene — 565.
Požarevac, vezi Passarovitz.
Praga, oraş, legături economice şi culturale — 578, 964.
Prágai Andrei, prelucrează *Ceasornicul domnilor* — 307.
Prahova, judeţ, industrie — 363, 962; foamete — 909; plai — 535.
Prahova, rîu, luptă — 169; valea Prahovei, drum pe ~ 376, 675, 979, minerit — 648.
pravile (legiuiri) — 74, 85, 266, 268, 270, 397.
Pravila aleasă — 268.
Pravila de la Govora — 268, 270.
Pravila lui Vasile Lupu vezi *Carte romînească de învăţătură* — 397.
Pravila sfinţilor apostoli — 266.
Pravilniceasca condică, promulgată de Alexandru Ipsilanti — 630, 631, 634, 636, 638, 699, 700, 713; adaos — 634.
Pray Gh., istoric maghiar, culegere de documente — 1092, 1104.
Prăjescu Dumitraşcu, boier moldovean — 51.
Prăjescu Savin, mare dregător sub Vasile Lupu — 159.
Preajba, sat <r. Craiova>, scală susţinută de tăbăcari — 1051.
Predeal, sat <oraşul ~>, ape minerale — 968.
Preiss Fr., baron, general austriac în timpul răscoalei lui Horea — 766, 769.
Prejmer, sat <r. Sf. Gheorghe>, fabrică de lumînări — 1018.
Presaca, sat <r. Alba>, pe domeniul Zlatnei — 748.
Presburg, vezi Bratislava.
Pribeşti, sat <r. Vaslui>, arhitectura conacului — 322.
Pricopie, căpitan, sol moldovean la Moscova — 215.
Principatele Romîne: passim.
Prislop, sat <Cerna, oraşul Hunedoara>, m-rea Silvaşului din ~ 563; episcop — 150.
Probst, locotenent, duce tratative cu Cloşca — 767.
Proilava, mitropolie cu sediu la Brăila sau Silistra — 33.
Propăşirea (Foaia ştiinţifică şi literară), periodic condus de M. Kogălniceanu — 998, 1065, 1070, 1080, 1081, 1102.
Prusia — 411, 455, 457, 475, 477, 479, 596, 605, 611, 612, 650, 846, 879, 1024;

relații cu țările romîne — 359, 379, 481, 618, 645, 666.

Prut, rîu — 173, 200, 472, 611, 864, 865, 883, 884, 887, 888, 901, 929, 958; navigabilitate — 376, 977, 978, 980; pace — 218, 470; lupte — 129, 132, 217, 218; lunca Prutului — 98.

Psaltirea lui Dosoftei — 283, 303.

Psaltirea Scheiană, manuscris — 1062.

Psaltirea slavonă, tipărită la Govora — 260.

Pucioasa, sat <oraș, r. Tîrgoviște>, ape minerale — 969.

Pufendorf Samuel von, publicist german — 730.

Puiani, sat <în Țara Romînească>, opăcinași — 52.

Pumnul Aron, colaborează la *Organul luminării* — 1073.

Pușkin A. S., poet rus — 1089; tradus în romînește — 1043.

Putna, m-re <r. Rădăuți> — 484; școli, academie — 540, 1050, 1051.

Putna, rîu <r. Focșani> — 85.

Putna, tîrg <Balotești, r. Panciu>, punct vamal — 378.

Putna, ținut — 129; meșteșuguri — 363; comerț — 374, 378; staroste — 364, 694.

Puțeni, sat <r. Tecuci>, devine tîrg — 383.

Puțul lui Mihalcea — 980.

Rabutin de Bussy Jean Louis, general, comandant militar al Transilvaniei — 233, 235, 242, 245—247, 250.

Racine, tradus în romînește — 1117.

Racîș, sat <r. Huedin>, mișcarea iobagilor — 748.

Racliș C., din Bîrlad, membru al Asociației patriotice — 1002.

Racliș I., membru al Asociației patriotice — 1001, 1002.

Racoce Teodor, publicist din Cernăuți — 1067.

Racoșul de Jos, sat <r. Rupea>, arhitectura castelului — 575.

Racoviță, familie de domni — 342, 721.

Racoviță Constantin, domn:
  al Țării Romînești — 447, 452; reforme — 398;
  al Moldovei — 348, 351, 393, 395, 450.

Racoviță Dumitru, mare vistier în Țara Romînească, manufactura sa de hîrtie de la Fundeni — 369.

Racoviță Mihai, domn:
  al Moldovei — 345, 347; fiscalitate — 400, 433; armata — 400; politică internă — 397, 464; politică externă — 212, 465; în cronici — 549, 553;
  al Țării Romînești — 439; fiscalitate — 347, 401.

Racoviță Răducanu, stolnic în Moldova — 474.

Racoviță Ștefan, domn al Țării Romînești — 447; măsuri interne — 370, 398, 447, 449; mărirea haraciului — 347; răscoală bucureșteană — 452.

Radovanu, sat <r. Oltenița>, în mișcarea lui Tudor — 874.

Radovici Gheorghe, ucenic al lui Antim Ivireanul — 264.

Radu Ilieș, domn al Țării Romînești — 14 18, 157.

Radu Leon, domn al Țării Romînești, luarea domniei — 19, 324; politică internă — 72, 94, 200, 201.

Radu Mihnea domn — 20, 189;
  al Țării Romînești — 13, 133, 139; relații cu Transilvania — 138, 152, 153;
  al Moldovei — 18, 77, 131, 133, 136, 139; răscoale țărănești — 142, 143.

Radu Negru, tradiția istorică despre ~ 288, 547.

Radu Orghidan și comp., casă comercială din Brașov — 1018.

Radu Șerban, domn al Țării Romînești — 43; ales dintre boieri — 79; plata haraciului — 13, 14; relații cu Transilvania — 13, 145, 146; relații cu Polonia și Curtea din Viena — 131, 147; caracterizat de cronicari — 161, 289, 308, 311.

Radu Vărzarul, mare armaș, ucis de seimeni — 179.

Radzwill Ianusz, mare hatman al Lituaniei, căsătorit cu Maria, fiica lui Vasile Lupu — 17, 171.

Raguza, oraș <Dubrovnik, R. S. F. Iugoslavia>, relații comerciale cu țările romîne — 379.

Rahova <R. P. Bulgaria> — 860, 868, 926.

raiale pe teritoriul Ţării Romîneşti — 32—35, 203, 552, 624; desfiinţarea lor — 722, 910, 938.

Raicevich Ignaz Stephan, consul austriac în Ţara Romînească, despre ţările romîne — 376, 377, 381, 383, 616, 626, 663, 664, 667, 674.

Rajka Petru din Cluj, înfiinţează atelier de unelte agricole — 1014.

Rakamaz, sat <R. P. Ungară>, luptă — 157, 163.

Rákóczi, familie princiară din Transilvania, domenii — 98, 162; situaţia iobagilor — 111.

Rákóczi Francisc al II-lea, principe al Transilvaniei — 247—250; răscoala împotriva Habsburgilor — 117, 209, 211, 244—246, 311, 313, 356, 465, 518; relaţii cu Moldova şi Ţara Romînească — 251; părăsit de turci — 485;

  memoriile sale — 564; istorici despre ~ 562; în literatura populară — 564.

Rákóczi Gheorghe I, principe al Transilvaniei — 120, 121, 161, 170, 172, 313, 1146; latifundiar — 162; politică internă — 31, 115, 162—164, 220, 297; relaţii cu Moldova şi Ţara Romînească — 138, 140, 161, 166—171; politică externă — 6, 31, 157, 163, 165, 166, 171; Ioan Kemény despre ~ 310.

Rákóczi Gheorghe al II-lea, principe al Transilvaniei — 30, 162, 163, 178, 189, 313, 1146; relaţii cu Moldova şi Ţara Romînească — 16, 174—176, 178, 182—185, 188—193, 309; relaţii cu cazacii — 185; relaţii cu Poarta — 30, 32, 183, 188, 193; expediţie în Polonia — 8, 35, 120, 188; cronicari despre ~ 310, 311.

Rákóczi Iosif, fiul lui Francisc Rákóczi al II-lea, pretendent la tronul Transilvaniei — 487.

Rákóczi Sigismund, principe al Transilvaniei — 146, 147.

Rakovski, revoluţionar bulgar — 993.

Rastadt, oraş <R. F. Germană>, pacea de la ~ 219, 461.

Raşcov, oraş <R. S. S. Moldovenească>, asediat de turci — 131.

Razgrad, localitate <R. P. Bulgaria> — 609.

Raziu Ştefan, conducător de răscoală din Rusia — 4.

Razu Vasile, boier moldovean, atacat de ţărani răsculaţi — 452.

Rădăcineşti, sat <r. R. Vîlcea>, ţărani răsculaţi — 144.

Rădăşeni, sat <r. Fălticeni>, centru pomicol — 626; refuz de clacă — 630.

Rădăuţi, oraş, anexat de austrieci — 484; tipografie — 367, 533; şcoli, episcopie — 528; artă populară — 1140.

Rădeana, sat <com. Bogdana, r. Tg. Ocna>, arhitectura bisericii — 316.

Răscoala lui Horea — 591, 744—790, 1038, 1148;

  cauze — 744, 745, 818; caracter, semnificaţie — 747, 785, 788—790; etape, întindere — 748, 760, 764; mijloace de luptă — 745; legături cu Moldova şi Ţara Romînească — 789—790; rezultate — 739, 782—785, 788, 1055;

  N. Bălcescu despre ~ 790; vezi şi Horea.

Răşinari, sat <oraşul Sibiu>, comună liberă pe pămîntul crăiesc — 734; biserică — 573.

Războiul Troadei, vezi *Istoria Troadei*.

Rebrişoara, sat <r. Năsăud>, ţărani răsculaţi — 419.

Rednic Atanasie, episcop, luptă pentru drepturile romînilor din Transilvania — 504, 505, 510, 511.

Reghin, tîrg, meşteşugari şi negustori — 419; legături comerciale — 378; cabinet de lectură — 1063.

Regnault Elias, istoria sa despre ţările romîne — 613.

Regulamentul organic — 585, 593, 615, 636, 643, 697, 855, 945, 994, 1130; Marx despre ~ 948; alcătuire şi caracterizare — 938—939, 941, 946, 991, 997, 1148; confirmat de turci — 989; contestări, protestele ţăranilor — 949, 990; stabilirea raporturilor între clasele sociale prin ~ 630, 631, 633, 854, 904, 910, 933, 945, 950, 953—955, 987, 1147, 1149—1151; reforme — 702, 914, 936—

938, 941—944, 958—960, 966, 969, 970, 972, 978, 980, 998, 1049, 1052, 1053, 1062, 1080; favorizarea Unirii Principatelor — 1108, 1149.

Reidenbach A., proiectează fabrică de hîrtie — 962.

Reinhard Charles Frédéric, consul al Franței la Iași — 606, 607.

Remény, revistă din Cluj — 1066, 1089.

Renașterea — 258, 280; influența asupra arhitecturii din țările romîne — 317, 319, 325, 329.

rentă feudală:

  Marx și Engels despre — 72, 796, 941, 948;

  rentă în muncă — 3, 35, 38, 39, 98, 109, 287, 358, 377, 389, 391, 392, 446, 628, 632, 639, 700, 796, 852, 854, 914—916, 941, 948, 951, 960, 1007, 1008, 1149; categorii obligate sau scutite de ~ 73, 178, 199, 241, 242, 388, 391, 433, 435, 438, 441, 442, 450, 497, 853, 854; numărul zilelor, nartul — 72, 73, 135, 199, 358, 390, 391, 405, 406, 435, 442—444, 449—453, 467, 629, 633, 639, 714—716, 720, 745, 746, 748, 750, 808, 942, 945—947, 1009, 1147; cărăușie, munci neagricole — 72, 73, 391, 746, 751; iobagi în manufacturi și minerit — 410, 414, 811; constrîngeri extraeconomice, abuzuri — 741, 915, 916, 954—956;

  rentă în produse — 72, 112, 113, 199, 223, 268, 359, 374, 388, 389, 391, 621, 627, 628, 630, 633—635, 639, 706, 715, 716, 808, 916, 947, 955; ~ în bani — 73, 74, 112, 113, 199, 391, 407, 628, 750, 751, 852, 854, 915, 954; plocoane, daruri — 697, 808, 955; monopoluri feudale — 391, 392, 441;

  vezi și: lupta de clasă, rezerva feudală

Repnin Nicolae Vasilievici, general rus — 479, 602.

Resmi Ahmed-Efendi, demnitar turc — 596.

Reșița, ateliere, topitorii — 411, 589, 800, 1147; uzină — 1012; conducte produse la ~ 985.

Rettegi Gheorghe, memorialist din Transilvania — 513.

Revoluția de la 1848:

  593, 656, 851, 996, 1002, 1008, 1023, 1152.

Revoluția franceză — 741, 793; răsunetul ei în țările romîne — 602—604, 612, 719, 788, 809, 837, 859, 861, 997, 1039, 1041, 1051, 1062, 1076.

rezervă feudală — 70, 76, 371, 377, 389, 390, 632; vezi și rentă feudală.

Rhédey Francisc, principe al Transilvaniei — 188.

Rheter Francisc, profesor și scriitor din Brașov — 305.

Rialph Perlas, președintele administrației civile din Banat — 490, 491.

Ribița, sat <r. Brad>, în răscoala lui Horea — 760.

Ricaut Paul, istoric francez — 19.

Ricca Giambatistta, arhitect, lucrează la Oradea — 573.

Rimetea (Trăscău), sat <r. Turda> — 1028; exploatarea minelor de fier — 98, 408; revendicările lucrătorilor — 101; ocupat de curuți — 246.

Rin, fluviu — 230, 605.

Rivoli <Italia>, romîni luptă la ~ 845.

Rizos-Nerulos Iacovachi, postelnic al lui M. Suțu, despre mișcarea lui Tudor Vladimirescu — 874, 883.

Rîbna, pîrîu <Rîmna, afluent al Putnei>, luptă între moldoveni și munteni — 167.

Rîmeț, sat <r. Aiud>, în răscoala lui Horea — 771.

Rîmniceanu Naum, cronicar — 291, 892, 1099.

Rîmnicu-Sărat, județ — 67; componența țărănimii — 854; obligațiile clăcașilor — 954.

Rîmnicu-Sărat, oraș, edilitate — 987; silitră — 49; lupte — 599.

Rîmnicu-Vîlcea, oraș — 49, 979; viticultură — 44, 625; asistență medicală — 678; meșteșugari — 642; ~ în mișcarea lui Tudor — 376, 897, 899; arhitectură, pictură — 577, 1121;

  episcopie — 280, 370, 463, 473, 536, 942, 1040; dările preoților — 90; centru tipografic — 264, 367, 513, 532, 536, 539, 644, 1087.

Rîpa Şoimului <probabil muntele Şoimul, r. Teleajen>, cărbuni — 968

Rîşca, m-re <r. Fălticeni> — 316; M. Kogălniceanu surghiunit — 1001.

Rîşcanu Teodor, membru în Asociaţia patriotică, refugiat la Paris — 1001, 1002.

Rîu de Mori, sat <r. Haţeg>, în răscoala lui Horea — 761.

Rîul Mare, rîu, satele de pe ~ în răscoala lui Horea — 748, 755, 762, 765, 772.

Rîul Mic, rîu, satele de pe ~ în răscoala lui Horea — 748.

Rîureni, sat <r. R. Vîlcea>, bîlci — 662, 664.

Roata, sat <r. Videle>, moşie a mănăstirii Stavropoleos — 638.

Rodna, district — 517; exploatare minieră — 99, 408; pază grănicerească — 516; ocupat de moldoveni — 465; vicar — 820.

Roide, mare negustor din Moldova — 588.

Roma (Rîm) — 191, 294; Inochentie Micu la ~ 501, 502, 504; unirea cu biserica de la ~ 240, 424, 476, 562, 836; colegiu, romîni studiază la ~ 261, 508, 511, 532, 559, 819, 1133, 1134.

Roman, oraş — 679, 888, 980, 983; populaţie — 658, 676; edilitate, spital — 678, 679; meşteşuguri — 54, 365, 655; manufacturi — 643, 645; fierărie — 960; comerţ — 58, 371, 372; centru administrativ austriac — 601; răzmeriţă — 70, 388, episcopie — 942, 998; meşteşugari, posluşnici — 363; conflict cu tîrgoveţii — 70; şcoli — 528; bibliotecă — 1061.

ţinut: meşteşuguri săteşti — 363; răscoală ţărănească — 949.

Romanaţi, judeţ — 560, 634; în mişcarea lui Tudor — 911; ţărani fugiţi — 712; ispravnic — 712.

Romanov, familie imperială — 846.

Romînia, periodic scos de A. Florian şi G. Hill — 1068, 1080.

Romuli, sat <r. Năsăud> — 521.

Romulus, întemeietorul legendar al Romei — 521.

Rona de Jos, sat <r. Sighet>, arhitectura bisericii — 328.

Rönne, Karl Evald, general rus, acţiuni în Ţara Romînească — 217.

Rosenthal Constantin, pictor, revoluţionar — 1136.

Roset Ioan Constantin, paharnic, încearcă să facă oraş liber pe moşia sa din Ialomiţa — 985.

Roset Nicolae, mare logofăt, genealogist — 549.

Roset Răducanu, hatman, condica sa de socoteli — 639.

Roset Ştefan, vornic în Moldova — 474.

Rosetti C. A., organizează cabinete de lectură — 1062; tipografia sa — 1066.

Rosetti-Balş, arhitectura conacului din Pribeşti — 322.

Rosetti-Roznoveanu Iordache, eterist — 887, 888; biblioteca sa de la Stînca — 1061.

Rosetum Frankianum, colecţie de poezii — 304.

Rossini Gioacchino, compozitor italian, operele lui cîntate la Bucureşti — 1117.

Rostoci, sat <r. Gurahonţ>, ţărani răsculaţi — 810.

Roşia, sat <Roşia Montană r. Cîmpeni>, în răscoala lui Horea — 763, 764.

Roşia de Secaş, sat <r. Sebeş>, folclor — 1089.

Roşiorii de Vede (Ruşii de Vede), devine tîrg — 67; luptă pentru moşia oraşului — 681, 716; răscoale ale călăraşilor şi seimenilor — 140, 185; luptă — 895.

Roth Daniel, poet din Transilvania — 1116.

Roth Ştefan Ludwig, luptător sas din Transilvania — 1027, 1057, 1071, 1082.

Rotopăneşti, sat <r. Fălticeni>, bibliotecă — 1062.

Rouschitzki Fr., publică texte de muzică romînească — 1120.

Rousseau Jean Jacques — 730; influenţa lui în Transilvania — 566, 741, 838, 1063, 1076; tradus în romîneşte — 1043.

Rucăr, sat <r. Muscel> — 190.

Rückmann P. I., consul general rus la Bucureşti — 989, 990, 998.

Ruda, sat <oraşul Brad> — 764.

Rudari, sat <r. Băileşti>, meşteşugari — 363, 655.

Rudeni, familie boierească din Ţara Romînească — 138, 201.

Ruginoasa, sat <r. Paşcani> — 999; manufactură — 644.

Ruginoasa, sat <r. Roman>, mişcări ţărăneşti — 875.
Rumelia (Rumele), provincie turcească — 602, 609; greci veniţi în Ţara Romînească — 138; comerţ cu ţările romîne — 62, 657, 669; voluntari romîni în ~ 483.
Rumianţev P. A., general-feldmareşal rus — 482, 484, 533; despre voluntarii romîni — 479, 601.
Rupea, tîrg — 746.
Rusca, sat <r. Caransebeş>, rezistenţă grănicerească — 520.
Ruschiţa, sat <r. Caransebeş>, ateliere pentru unelte agricole — 1013.
Rusciuc, oraş <R. P. Bulgaria>, cetate turcească — 350, 462, 609, 611, 619, 620, 895; incursiuni ale trupelor romîneşti — 191.
Ruset, Ruseteşti, familie boierească din Moldova — 203, 205, 210, 214.
Ruset Antonie, domn al Moldovei — 20.
Ruset Iordache, mare vistier şi vornic din Moldova — 214, 216; avere, privilegii — 198, 205, 659, 663; trece în Ţara Romînească — 201; Nicolae Costin şi Dimitrie Cantemir despre ~ 204, 210.
Ruseţi, sat <Roseţi, r. Călăraşi>, boier încearcă să facă oraş — 985.
Rusia, ruşi — 7, 66, 131, 154, 188, 455, 458, 553, 597, 605, 646, 691, 862, 924, 992; răscoale — 4, 8, 115, 746, 927;
  legături economice cu ţările romîne — 64, 65, 187, 378—380, 656, 662, 666, 668, 670, 675, 941, 959, 968, 974, 1017;
  consuli în Principate — 587, 598, 606, 617—619, 653, 654, 665, 667, 670, 671, 689, 698, 701, 703, 709 (notă), 710, 720, 858, 868, 888, 923, 976, 989, 998;
  războaie cu Imperiul otoman — 8, 202, 225, 340, 349, 459, 461, 470, 473, 475, 477, 479, 480, 484, 593, 597—599, 601, 602, 608, 609, 611, 612, 619, 650, 652, 673, 674, 702, 714, 722, 846, 924, 926, 927, 929; atitudine faţă de: popoarele subjugate de turci — 10, 209, 456, 457, 472, 602, 609, 658, 861, 924, 929, 992—994, 1039, 1148; Eteria şi mişcarea revoluţionară din 1821 — 718, 719, 721, 859, 864, 865, 867, 872, 876, 879, 882, 884, 886—888, 890—894, 908, 909;
  relaţii politice cu ţările romîne — 71, 79, 170, 185—187, 202, 205, 206, 208—212, 214—217, 340, 475—477, 481, 714, 715, 924, 988, 989; putere protectoare — 170, 352, 465, 472, 475, 476, 500, 591, 602, 604, 607, 613, 616, 619, 689—692, 702, 703, 705, 709 (notă), 764, 989; administraţie rusă în Principate — 698, 703, 705, 934, 935, 937—939, 941, 956, 988, 995, 996, 998; atitudinea boierimii faţă de ~ 474, 475, 478, 482, 690, 693, 716, 718, 721, 908, 909, 938, 953, 991, 997, 999, 1150; voluntari romîni în armatele ruseşti — 217, 478, 479, 599, 601, 609;
  legături culturale — 258, 265, 316, 333, 424, 476, 510, 513, 577, 1097, 1123; romîni în ~ 212, 219, 223, 465, 527, 536, 541—543, 550, 715;
  Engels despre ~ în chestiunea orientală — 457.
Rusnameghi, capudan, sprijinitor al lui Matei Basarab — 167.
Russo Alecu, scriitor progresist — 1000, 1073; lucrări — 1089, 1111, 1118; surghiunit — 1118.
Rustea Gheţea, negustor, socrul lui Şerban Cantacuzino — 70.
Rusu Ioan, profesor la Blaj, autor didactic — 1057, 1058, 1061, 1104, 1105.
Ruşavăţ, sat <r. Cislău>, revoltă ţărănească — 640.
ruteni — 239, 241, 244.
Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu — 174.

Saac, vezi Săcueni.
Sachelarie Gheorghe, mare negustor în Ţara Romînească — 588, 661, 913.
Sachetti, întreprindere de unelte agricole şi moară mecanică în Moldova — 962, 965.
Sadu, sat <r. Sibiu> — 494; manufactură — 797; libertăţi acordate romînilor — 734.
Sahin-Ghirai, han al tătarilor — 480.
Saint-Gothard, bătălia de la ~ 7.
Sainte-Maure Benoît de ~, poet normand — 279.
Salaberry Charles de ~, călător francez în Ţara Romînească — 625, 627.

Salciai Ștefan, cărturar din Transilvania, biblioteca sa — 1063.
Salonic, oraș <Grecia> — 456.
Salonta, oraș, luptă — 163, 166.
Salva, sat <r. Năsăud> — 521; mișcare grănicerească — 517.
Sámi Ladislau, luptător progresist din Transilvania — 1023.
Samos, insulă în Marea Egee — 996.
Samurcaș Constantin, caimacam al Craiovei — 856; eterist — 870, 879.
Sanjouand Michel, arhitect al palatului Știrbei din București — 1126.
San Stefano, localitate lîngă Constantinopol, palatul lui Brîncoveanu — 326.
Sartăș, sat <r. Cîmpeni>, pe domeniul Băii de Arieș — 748.
Sasca, sat <r. Oravița>, mină — 408.
Saschiz, sat <r. Sighișoara>, mișcare țărănească — 117.
sași — 146, 236, 249; origine, număr — 309, 808; meșteșuguri, negoț — 655, 807, 1014, 1019;
categorii sociale, privilegii, Universitate săsească — 110, 123, 147, 222, 231, 232, 237, 239, 512, 735, 741, 815, 816, 1025, 1057; abuzuri ale patriciatului — 153, 355, 516, 734, 738, 1029, 1032; cultură — 303, 555, 559, 565.
Sat Șugatag, sat <Ocna Șugatag, r. Sighet>, arhitectura bisericii — 328.
Satu-Mare, oraș, cetate — 146; statutul orașului — 418; casă de economii — 1019;
luptă — 224; Mihnea al III-lea mort la ~ 192; pace — 352, 487; sinod al bisericii reformate — 295; arhitectura catedralei — 1128;
comitat din Partium — 120, 148, 165, 232, 428, 487; coloniști germani — 421; urbariu — 1031; haiduci — 115, 244; răscoala curuților — 228, 245, 248, 250, 251; opoziție nobiliară — 839.
Sava bimbașa, căminar, comandant al gărzi domnești și eterist — 862, 865, 927; participarea lui la mișcarea din 1821 — 879, 890, 896, 897, 899; ucis de turci — 901.
Sava, rîu <R. S. F. Iugoslavia> — 416, 456, 462, 473.
Sava, sol al Moldovei la Moscova — 211.
Savoia, ducat, ocupat de Franța — 605.
Saxa-Coburg-Saalfeld, feldmareșal austriac — 599, 693; memoriul boierilor din Țara Romînească adresat lui — 466, 716.
Say J. B., economist francez — 1081.
Săbăoani, sat <r. Roman>, răscoală țărănească — 949.
Săcădate Ioan, colecționar de documente istorice — 564.
Săcărîmb, sat <r. Ilia>, exploatare minieră — 589, 776, 800, 802, 811, 812; numărul minerilor — 410, 801; școală — 1012, 1055.
Săcuieni, sat <r. Tîrgoviște>, reducerea clăcii — 716.
Săcuieni (Saac), județ — 360; meșteri sătești — 363; țărani răsculați — 958.
Sălaj, ținut, agricultură — 97; păduri — 1007; fabricarea potasei — 1015; răscoala curuților — 251.
Sălciua, sat <r. Cîmpeni>, în răscoala lui Horea — 764, 767, 771.
Săldăbagiu, sat <Săldăbagiu de Barcău, r. Marghita>, manufactură — 412.
Săliște, Săliștea Sibiului, sat și scaun <r. Sibiu> — 424; luptă contra patriciatului săsesc — 420, 734; școală — 296, 303.
Săpunari, sate numite după ocupația locuitorilor — 363, 655.
Săraru, ocna <r. Teleajen> — 48.
Sărata, sat <r. Buzău>, vii — 44; refuz de muncă — 875.
Săsciori, sat <r. Sebeș> — 789.
Săvîrșin, sat <r. Lipova>, în răscoala lui Horea — 760.
Scanderbeg vezi *Viața lui Scanderbeg.*
Scarlat Ianache, vel cămăraș, manuscris copiat pentru ~ 535.
Scăeni, sat <r. Ploiești>, vii — 44; falanster — 1083.
Schackmin, general austriac — 789.
Scheia, sat <r. Pașcani>, bibliotecă — 1061.
Schela, vezi Aradul Nou.
Schela Cladovei, sat <r. T. Severin>, șosea — 979.
Scherffenberg, general austriac, ocupă Transilvania — 228; asediază Buda — 229.
Schesaeus, cronicar transilvănean — 312.

Schiavoni Giovanni, pictor carbonar refugiat la Iaşi — 1136.
Schiller Fr. — 838; piesele sale reprezentate la Bucureşti şi Sibiu — 1117, 1118.
Schmeizel Martin, cronicar din Transilvania — 562.
Schöpf, Johann Nepomuk, pictor din Praga, lucrează în Banat — 578.
Schott Albert şi Arthur, folclorişti din Banat — 1090.
Schramm Georg Johann, colonel austriac, preşedinte al administraţiei Olteniei — 469.
Schröder Carol, colonel imperial în Transilvania — 518.
Schröder Konrad, negustor din Transilvania, investeşte capital în manufactură — 645.
Schuchbauer Anton, sculptor — 577.
Schuller I. K., folclorist sas — 1090.
Schuller J., cronicar sas — 1092, 1104.
Schuller Stephan, pictor din Braşov — 578.
Schultz, vicecolonel în regimentul secuiesc de graniţă — 767, 768, 771.
Schustekh, general imperial în Transilvania — 880.
Schwanz von Springfels, topograf austriac, face harta Olteniei — 466.
Scînteia, oraş <satul ~ r. Negreşti> — 67, 385.
Scoruşet, pădure în munţii Gilăului, Horea şi Cloşca prinşi în ~ 772.
Scoţia — 108.
Scriptores rerum Transilvanicarum, colecţie de izvoare istorice — 1092.
Scufa Iancu, negustor din Ţara Romînească — 588.
Sculeni, sat <r. Iaşi> — 926; eterişti — 901; poştă — 981.
Sebastiani Horace, general, ambasador al Franţei la Constantinopol — 608.
Sebeş, oraş — 738, 789; lupte şi ocupaţii — 229, 247; cabinet de lectură — 1063; reprezentaţie teatrală — 560.
Sebeş, sat <r. Gurahonţ>, în răscoala lui Horea — 760.
Sebeşel (Sebeşul Mic), sat <r. Orăştie>, fierărie — 799, 1032.
Secu, mănăstire <r. Tg. Neamţ> — 334, 1106, 1109; lupta eteriştilor — 901.
secui — 100, 122, 123, 147, 149, 746, 789, 1007, 1130; număr — 808; privilegii — 146, 222, 231, 232, 237, 239, 489, 815, 816; muncitori în manufacturi — 1014; rosturi militare — 110, 148, 235, 354, 518, 519; haiducie — 244; în răscoala curuţilor — 246.
Segarcea v. Şegarcea.
Segesvári Valentin, cronicar din Cluj — 310.
Seghedin, oraş <R. P. Ungară> — 829.
Seghedinaţ Pero din Pecica, conducător de răscoală ţărănească — 422, 491.
Seivert Johann, cărturar din Transilvania — 562, 565, 567, 1087.
Sekeris Panaioti, efor al Eteriei — 885.
Seleuşul Mare, sat <oraşul Oradea>, luptă — 193, 224.
Selim al III-lea, sultan — 608, 609.
Selim-Ghirai al III-lea, han tătar — 480.
Semendria, oraş <R. S. F. Iugoslavia>, cucerit de Habsburgi — 599.
Sepsi, scaun secuiesc — 120.
Serbia — 10, 171, 465, 470, 487, 488, 865, 929, 999; relaţii cu Ţara Romînească şi Banatul — 428, 510, 520, 953.
Serbia Nouă, gubernie în Rusia — 520.
Serena Augustinus din Veneto, arhitect în Transilvania — 329.
Seres, oraş <Grecia> — 671.
Serghiescu Marin, participă la mişcarea din 1840 — 991.
Seulescu G., autorul unei gramatici — 1088; biblioteca şi colecţia lui de la Iaşi — 1062, 1063.
Sevastopol, oraş, port <R. S. S. Ucraineană> — 596.
Seybriger Mihail, cronicar sas — 311.
Sf. Elisabeta, gubernie <R.S.F.S.R.> — 520.
Shakespeare William, reprezentat la Sibiu — 1118.
Siberia — 282.
Sibiel, sat <r. Sibiu> — 424.
Sibiu, oraş — 251, 311, 418, 573, 755, 1075; meşteşuguri, manufacturi, fabrici — 101, 105, 108, 334, 412, 804, 964, 974, 1013, 1014, 1018; comerţ, companii — 109, 328, 378, 417, 662, 807, 1014, 1019; transporturi, poştă — 978, 981;
centru administrativ — 232, 249, 426, 427, 488, 518, 1021; dietă — 189, 249;

universitatea săsească — 123;
luptă de clasă — 117, 419, 420, 425, 494, 734, 758; revoluţionari şi principi închişi la ~ 250, 462, 1022; lupte, ocupaţii — 145—147, 189, 228, 229; relaţii cu Moldova şi Ţara Romînească — 205, 908; Iosif al II-lea la ~ — 738, 780, 782; consul rus la ~ 862; şcoli, academie, biblioteci — 297, 299, 559, 1026, 1027, 1055, 1056, 1057, 1063, 1075; tipografii, tipărituri — 298, 303, 304, 312, 771, 817, 1067, 1090; biserică — 476, 577; manifestări artistice — 299, 304, 330, 332, 567, 1118, 1120, 1127, 1130, 1133, 1134, 1137;
comitat, scaun — 146; păstorit — 98; ţărănime liberă — 518, 735, 738, 739; haiduci — 115; mişcări, răscoală — 242, 761; artă — 1137, 1138.
Siculeni, sat <r. Ciuc>, împotrivire la recrutare — 519.
Siebenbürger Bote, periodic din Transilvania — 1070.
Siebenbürger Zeitung, periodic din Transilvania — 1070.
Siebenbürger Wochenblatt, periodic din Transilvania — 1070.
Sigerus, botanist din Sibiu — 1075.
Sighet, oraş, bir dat turcilor — 36; şcoală — 297; domeniu fiscal — 221.
Sighişoara, oraş — 418, 1075; meşteşuguri, manufacturi — 101, 334, 413; dieta — 162, 230; Iosif al II-lea la ~ 734, 746; răscoala curuţilor — 247; conflict între patriciat şi ţărani — 117; şcoală, bibliotecă — 297, 299, 1057; arhitectură — 329, 332.
Sigismund al III-lea, rege al Poloniei — 136.
Silezia — 411, 726, 738, 780; relaţii cu Ţara Romînească şi Moldova — 379, 645, 670, 952.
Silistra, oraş <R. P. Bulgaria> — 620, 909; cetate turcească — 167, 708 (nota), 895; incursiuni ale lui Mihnea al III-lea — 191; asediată de oşti ruse şi voluntari romîni — 483, 609, 926, 927; şcoală romînească — 621; reşedinţă a mitropolitului de Proilava 33;
paşalîc — 19, 33, 131, 157, 166, 183, 191, 619, 895, 899, 901; relaţiile lui Tudor Vladimirescu cu paşa de ~ 896, 897, 899.
Silvaş, mănăstire <r. Haţeg> — 563.
Silvestru, ieromonah, traduce cărţi bisericeşti la Govora — 272, 302.
Simeonovici Ioan, tipograf din Transilvania la Iaşi — 368.
Simian, sat <r. T. Severin>, panduri în luptă cu turcii — 926.
Simion Dascălul, cronicar din Moldova — 257, 283, 285, 291.
Simion Ştefan, mitropolit al Transilvaniei — 276, 302.
Sindipa filozoful vezi *Istoria Sindipii*.
Sinope, oraş şi port la Marea Neagră, vase comerciale din ~ la Galaţi — 63.
Sion T., membru al Asociaţiei patriotice din Moldova — 1101.
Sipos David, pietrar din Cluj — 573.
Sipos Pál, matematician din Transilvania — 1075.
Siret, oraş, bîlci — 372, 888, 980.
Siret — 378; rîu — 464, 465, 601; plutărit, navigabilitate — 376, 668, 977, 978.
Siria — 461, 596.
Sirigos Meletie, învăţat grec — 268.
Siskowich (Ziskovic), general imperial în Transilvania — 517, 519.
Siulutiu Avram, preot — 763.
Sivers, colonel rus, constituie corp de voluntari în Moldova — 601.
Sîmbăta, ~ de Jos, ~ de Sus, sate <r. Făgăraş>, moşia lui Brîncoveanu — 880; monumente de arhitectură — 326, 328; şcoală — 296.
Sîmpetru, sat <Sînpetru, r. Haţeg> — 314.
Sîncel, sat <r. Mediaş> — 560.
Sîngătin, sat <r. Sebeş> — 881.
Sîngeorzul Trăscăului, sat <lîngă Rimetea r. Turda>, în răscoala lui Horea — 764.
Sîniob, sat <r. Marghita>, cetate — 36, 37.
Sînmiclăuş, sat <r. Tîrnăveni>, arhitectura castelului — 329.
Sînnicolaul Mare, <oraş>, şcoală — 1055.
Sînzieni, sat <r. Tîrgu-Secuiesc>, arhitectura castelului — 329.
sîrbi — 209, 215, 718, 735, 861; locuitori ai Banatului — 36, 38, 491; mercenari în armata Ţării Romîneşti — 178, 179, 193, 202; călugări în Ţara Romînească —

171; război şi acţiune antiotomană — 927, 993.

Sîrbu Stoica, luptă pentru drepturile oraşului Gherghiţa — 680.

Sîrbu Telu, luptă pentru drepturile oraşului Panciu — 681.

Sîrca, sat <lîngă Tg. Frumos, r. Paşcani>, luptă — 177.

Skender, paşă de Silistra — 131, 132, 151.

Skobelevschi, maior rus, comandant al voluntarilor romîni — 599.

Slankamen, oraş <R. S. F. Iugoslavia> — 231.

Slatina, mănăstire <r. Fălticeni>, refuz de muncă — 630; eterişti — 901.

Slatina, oraş — 376, 897, 979; tîrg — 58; în mişcarea lui Tudor — 879; spital — 678.

Slatina, sat <Slatina Nera, r. Oraviţa>, ţărani răsculaţi — 423.

Slavcovici Iacob, negustor din Zlatna — 802.

Slănic, oraş <r. Teleajen>, salină — 48, 360, 647; revolte ale minerilor — 420, 648, 958.

Slătineanu Ioan, cîrmuitorul judeţului Brăila — 984.

Slătineanu Radu, biv-vel-clucer, manufactura sa de la Pociovalişte — 369, 645.

Slătioara, sat <r. Cîmpulung>, manufactură — 643.

Slăviteşti, sat <r. Drăgăşani>, arhitectura bisericii — 569.

Sliven, oraş <R. P. Bulgaria> — 927.

Slobozia, sat <r. Giurgiu> — 875; luptă — 609, 611; armistiţiu — 609.

Slobozia, sat <r. Tîrgu-Jiu>, panduri în luptă cu turcii — 901.

Slobozia lui Enache, mănăstire <r. Slobozia> — 715.

slobozii, înzestrate cu privilegii — 627; ţărani fugari în ~ 711, 712.

Slovacia, slovaci — 165, 244, 305, 812, 1022; legături comerciale şi culturale cu ţările romîne — 99, 313, 329, 330, 332.

Slovenia — 241.

Smil vezi Ismail.

Smirna, oraş <Izmir, Turcia> — 460.

Smith Adam, economist englez — 1081.

Smîrdan, sat <R. P. Bulgaria>, lupta voluntarilor romîni — 868.

Smolensk, oraş <R.S.F.S.R.> — 8.

Smotricki Meletie, autorul unei gramatici slavone — 280.

Snagov, sat <r. Răcari> — 369; mănăstire, tipărituri — 264, 265, 278, 279; revoluţionari închişi la ~ 992, 1083.

Sobieski Ioan al III-lea, rege al Poloniei — 225, 228; relaţii cu ţările romîne — 8, 10, 202, 204—206, 227, 274.

Sobornicescul hrisov — 639, 701, 715.

Sobornoe ulojenie, codice rus — 4, 268.

Societas philohistorum Transylvaniae — 1066.

Societate agronomică şi manufacturieră, denumire a falansterului de la Scăeni — 1083.

Societatea filarmonică — 1065, 1117, 1119.

Societatea literară — 1117.

Societatea pentru cultivarea limbii maghiare din Transilvania — 1038, 1066.

Socol din Cornăţeni, boier din Ţara Romînească, ucis de seimeni — 179.

Socola, mănăstire şi sat <oraşul Iaşi> — 73; seminar — 1051; palat — 997.

Sofia, oraş <R. P. Bulgaria> — 927.

Sofocle, dramaturg elen — 263.

Sofronie, călugăr, conduce mişcare împotriva unirii cu Roma — 424, 425, 504, 510—512, 747.

Sofronie, egumen al mănăstirii Cozia — 540

Sohodol, sat <r. Gilort>, moşneni alungaţi — 632.

Solnocul Interior, ~ de Mijloc, comitate — 38, 118, 810, 818; organizare administrativă — 35, 120, 232, 487; răscoale — 246, 1022.

Solomon Ion, polcovnic, comandant de panduri — 878, 879, 926.

Someş, rîu — 97, 245, 246, 251; Someşul Cald — 114.

Sopron, oraş <R. P. Ungară> — 1008.

Soroca, cetate <R. S. S. Ucraineană> — 217, 399; ţinut: silitră — 49; răscoale — 199, 483.

Sotiriovici Duca, tipograf în Iaşi — 367, 533.

Soţietatea filosofească a neamului romînesc în mare Prinţipatul Ardealului — 1040, 1066, 1067.

Soveja, sat <r. Putna>, punct vamal — 378; iarmaroc — 373; mănăstire — 333; Alecu Russo surghiunit la ~ 1118.

spahii — 4, 5, 33, 35—39, 212, 457, 459.

Spallanzani Lazzaro, naturalist italian, cercetări în Transilvania — 807.

Spania — 456, 461, 609, 625.

Spaun, funcţionar al consulatului austriac, despre importul Ţării Romîneşti — 670.

Speer Daniel, folclorist din Transilvania — 313.

Speyer, oraş <R. F. Germană>, tratat de pace — 120.

Spicuitorul moldo-romîn (Le glaneur moldovalaque), periodic — 1069.

spitale, organizare sanitară — 262, 678, 709, 936, 938, 941.

Staico, paharnic — 547.

Stainville, comandant al armatei austriece în Transilvania — 463, 464, 488.

Stamate T., bursier în Germania — 1049; profesor la Academia Mihăileană — 1074, 1075.

Stamati Iacov, mitropolit al Moldovei, propuneri de reformare a învăţămîntului — 1045.

Stamaty Constantin, grec din Constantinopol, consul al Franţei în Principate — 605, 606.

Stanislav, haiduc din Dobrogea — 621.

statistică, demografie — 67, 96—98, 101, 111, 113, 420—422, 469, 601, 624, 627, 674, 687, 689, 705, 709, 712, 750, 794, 807, 808, 823, 936, 944, 956, 982.

statul:

  N. Bălcescu despre formarea şi dezvoltarea statelor romîneşti — 1103; autonomia faţă de Poartă — 718, 929; pregătirea Unirii, planuri — 593, 594, 597, 607, 722, 782, 922, 941, 945, 990, 1023, 1108;

  constituţii, proiecte de reformă a statului — 231, 232, 250, 251, 352, 395, 397, 437, 489, 604, 605, 895, 919—924, 937—942; reorganizare administrativă — 395, 396, 437, 687, 713, 719, 733—735, 747; împărţiri administrative — 428, 693, 694, 709, 728, 730, 734—736, 823, 890, 943;

  domn, principe — 13,18—20, 25, 27, 49, 51, 79, 86, 87, 92, 121, 159, 215, 216, 340, 342—345, 347, 348, 354, 394, 603, 604, 614, 615—619, 688—691, 701, 707—709, 713, 718—722, 855, 909, 910, 921, 923, 939, 942, 943; control al oligarhiei, regim nobiliar — 76, 77, 79, 117, 128, 345; căimăcămie a ţării, comitet de oblăduire — 707, 870, 872, 878—880, 956; guvernatori, preşedinţi plenipotenţiari, comisari — 227, 232, 355, 426, 910, 934, 935, 1021, 1023; banul şi caimacamul Craiovei — 693, 694, 943; centralism — 388, 395, 396, 437, 514, 730;

  sfat domnesc (princiar), guvern, alte instituţii centrale, organizarea lor — 80, 81, 86, 87, 138, 148, 222, 232, 233, 343, 344, 353, 354, 395, 396, 426, 427, 488, 550, 614, 615, 652, 657, 687, 694—699, 733, 734, 736, 755, 817, 821, 829, 838, 914, 926, 934, 936, 943, 959, 1031;

  adunări obşteşti, diete — 51, 79, 80, 134, 140, 143, 146—148, 150, 151, 160—162, 189, 193, 200, 206, 207, 221, 222, 226—231, 233, 234, 241, 243, 245, 246, 247, 250, 352—354, 395, 426, 448, 487, 488, 495, 496, 498, 499, 730, 736, 741, 795, 809, 814—818, 825—828, 830, 841—844, 846, 878, 897, 913, 935, 941—944, 953, 956, 962, 966, 985, 987—990, 994, 996, 999, 1009, 1021, 1023, 1026, 1027, 1034, 1035, 1149;

  organe de execuţie, administraţie locală — 81, 82, 388, 395, 396, 398, 428, 437, 466, 468, 653, 657, 674, 676, 681, 687, 694—699, 707, 710, 713, 718, 868, 872, 907, 936, 943;

  retribuirea slujbaşilor, abuzuri — 396, 398, 437, 627, 660, 688, 693, 696, 697, 714, 716, 752, 855, 914, 920—922;

  vezi şi: fiscalitate, justiţie, obligaţii către stat.

Stavarache (Stavrache) Iordache, capuchehaie la Constantinopol — 553; silit să fugă din Iaşi — 452.

Stavri, conducător al mişcării de la Brăila — 993.

Stavrinos, vistier, cronica lui — 289, 1107.

Stavropoleos, mănăstire <oraşul Bucureşti> — 568, 569, 638.

Stăneşti, m-re <r. Drăgăşani>, lespede de mormînt — 329.

Stănileşti, sat <r. Huşi>, luptă — 218.

stăpînirea pămîntului:
  domeniu domnesc, pămînt crăiesc, proprietate de stat — 109, 148, 205, 215, 221, 236, 355, 621, 734, 1027, 1032;
  domeniu feudal — 85, 97, 135, 198, 239, 268, 389—391, 403, 638, 639, 701, 737, 744, 748, 749, 755, 794, 795, 797, 914, 916, 1008, 1035; rezervă feudală, — 71 — 73, 90, 112, 114, 199, 359, 377, 403, 404, 628, 630, 632, 638, 639, 808, 947, 1006, 1147; transformarea stăpînirii feudale în proprietate burgheză — 719, 915, 943, 1147; arendarea moşiilor — 706, 733, 796, 799, 809, 810;
  delniţe, sesii — 74, 109, 403, 404, 407, 421, 443, 444, 445, 489, 745, 795, 796, 808, 810, 811, 1031;
  moşiile obştilor libere — 198, 403, 701, 715, 914; protimisis — 701, 854.
Stăuceni, sat <oraşul Botoşani>, luptă — 472; ţărani răsculaţi — 888.
Steiner Ştefan, pălărier, în fruntea răzvrătirii din Braşov — 229.
Steinkellner, filozof, citit în Transilvania — 1075.
Steinwald Anton, pictor în Sibiu — 1133, 1134.
Sterca Siulutiu, Alexandru, episcop, despre răscoala lui Horea — 763.
Sticlari, nume de sat care arată ocupaţia locuitorilor — 363.
Stiria, relaţii comerciale cu ţările romîne — 414, 670, 780.
Stînca, sat <r. Botoşani>, bibliotecă — 1061.
Stock Johann Martin, pictor din Sibiu, — 1134.
Stock Martin, pictor din Sibiu — 578.
Stoeckler Karl, din Viena, analizează apele minerale din Ţara Romînească — 969.
Stoianich, maior în reg. I de graniţă — 771,
Stoica, meşter zidar la Goleşti — 324, 325.
Stoicovici Ion şi Iordache, tipografi din Bucureşti — 367.
Stolniceni, sat <r. Paşcani>, bibliotecă — 1061.
Stranovius Ieremia, pictor din Sibiu — 332.
Strasbourg, oraş <Franţa> — 786.
Strassburg Paul, călător suedez în Ţara Romînească — 42, 59.
Strehaia, tîrg — 67; mănăstire — 394, 917; fugă, răzvrătire — 394, 917; în mişcarea lui Tudor Vladimirescu — 876; arhitectura bisericii — 322.
Strei, rîu — 760.
Strilbiţchi Mihail, xilograf rus — 577.
Strîmbeanu Constantin, consilier în Administraţia austriacă a Olteniei — 469.
Stroe, meşter zugrav din Tîrgovişte — 330.
Stroeşti, sat <r. Botoşani>, han — 375.
Stroganov G. A., ambasador rus la Constantinopol — 691, 692, 710, 864, 865, 884—886, 895.
Strunga, sat <r. Paşcani>, ape minerale — 969; luptă — 189.
Sturdza, familie boierească din Moldova — 344, 465, 587; biblioteci — 1061.
Sturdza Alecu, boier din Moldova, înfiinţează întreprindere — 965; surghiunit — 997.
Sturdza Constantin, boier din Ruginoasa — 999; surghiunit — 997.
Sturdza Dimitrie A., membru al unui cerc numismatic şi arheologic — 1063.
Sturdza Ioniţă Sandu, domn al Moldovei — 910; raporturi cu boierimea — 918, 919, 924, 999; aşezămînt — 630; fiscalitate — 913, 914.
Sturdza Iorgu, boier opoziţionist — 999.
Sturdza Mihai, domn al Moldovei — 990, 1081, 1111, 1156; activitate înaintea domniei — 711, 862, 921, 935; politică internă — 977, 985, 998, 999, 1050, 1083; avere, abuzuri — 996, 997; înăbuşă mişcarea revoluţionară — 1001, 1002.
Sturza Sandu, vistier — 435.
Sturza Săndulache, boier din Moldova, manufactură — 645.
Sturza Moldoveanu Vasile, dascăl şi copist, zugrav în Transilvania — 303.
Strykowski Matei, cronicar polon — 288.
Succow, general guvernator al Banatului — 490.
Suceava, cetate, oraş — 159, 177; moşia oraşului — 681; populaţie 67; meşteşuguri — 47, 49, 51, 54, 365; comerţ, bîlci — 371, 372; edilitate, administraţie — 81, 676, 678, 679;
  luptă, ocupaţii — 177, 178, 484; tipărituri — 264, 533; arhitectură — 1121;

ţinut — 81, 630; meşteşuguri — 363, 374, 655; răscoală — 949.
Suceviţa, mănăstire <r. Rădăuţi>, prădată de răsculaţi — 143; ocupată de austrieci — 464, 484; centru de cultură—303, 332.
Suciu Gheorghe, jude domnesc, instigă la prinderea lui Horea — 763.
Sudriceanu Ştefan, comandant al curuţilor — 251.
Suedia, suedezi — 3, 8, 164, 185, 187, 188, 209, 210, 214, 456, 480, 483, 552, 605; relaţii cu Transilvania — 108, 163.
Sükösd, sarcofagul lui — 330.
Sulari, sat <Giubega r. Băileşti>, rumînire—75.
Suleiman I, sultan — 29.
Suleiman al II-lea cel Mare, sultan — 136, 284.
Sulighete, sat <r. Ilia> — 881.
Sulzer Fr. J. istoric — 534; culegător de folclor — 555, 1120; despre formarea poporului romîn — 1092, 1095.
Sungurov Nicolae, arhitect rus la Iaşi — 1123, 1130.
Supplex libellus valachorum — 522, 813, 819, 828, 829, 831, 833, 837, 1026, 1038, 1092, 1093, 1148.
Surduc, sat <r. Zalău> — 565.
Suţu (Drăceşti), familie domnitoare — 344.
Sutzu Mihai, numismat din Bucureşti — 1063.
Suţu Alexandru (Alecu), domn al Ţării Romîneşti — 681, 690, 865; politica internă — 615, 653, 665, 692, 910; fiscalitate — 707, 708, 710, 720, 853, 884; abuzuri — 640, 653, 681, 858; moarte — 691, 870.
Suţu Costache, candidat la tronul Bulgariei — 993, 994.
Suţu Mihai, domn al Ţării Romîneşti şi al Moldovei — 616, 690, 698; politica internă — 627, 642, 659, 718, 719, 854.
Suţu Mihai, domn al Moldovei, eterist — 653, 721, 864, 865, 883, 888.
Suţu Nicolae, boier grec, despre domniile fanariote — 340.
Suţu Nicolae, candidat la domnia Ţării Romîneşti — 691.
Suţu Nicolae, economist din Moldova — 1081.
Suvorov A. V., general-feldmareşal rus — 483, 599, 602.
Swieten van, junior, luminist, însărcinat cu revizuirea cărţilor în Austria — 731.
Szabo David Baróti, poet din Transilvania — 1116.
Szabo Francisc Nagy, cronicar, croitor din Tîrgu-Mureş, memoriile lui — 310.
Szabolcs, comitat din Ungaria <R. P. Ungară> — 120, 148, 165, 232; răscoala curuţilor — 251.
Szalárdi Ioan, cronicar din Transilvania — 311.
Szamoskőzi Ştefan, cronicar din Transilvania — 30, 308.
Szász Carol, om politic, profesor din Transilvania — 1023, 1057.
Szatmárnémeti, biblioteca lui — 299.
Száva Mihail, comandant militar în Zarand — 246.
Székely Moise, principe al Transilvaniei, înfrînt de Radu Şerban — 145.
Szent Teteri (Péteri), în răscoala lui Horea — 763.
Szentiváni Mihai, poet şi publicist din Transilvania — 1023, 1030, 1071, 1081, 1116.
Szlávy Gheorghe, membru în organizaţia secretă a lui Ignatie Martinovici — 840.
Szuhai Matei, nobil din Transilvania — 224.

Şaguna Andrei, vicar, mitropolit, prinde pe Ecaterina Varga — 1032.
Şarul, sat <r. Vatra Dornei>, ţărănime liberă, rumîniri — 914.
Şăoaşi, sat <oraşul Ocnele Mari>, încercare de rumînire — 199.
Şchei, sat <r. Mizil>, vii — 44.
Şcheii Braşovului, <oraşul Braşov>, revendicări — 488; centru cultural — 279, 296, 301.
Şcoala ardeleană — 1088, 1109, 1110, 1115; începuturi, concepţii — 509, 561, 1026, 1040, 1075, 1076, 1092, 1097, 1104; rol în dezvoltarea conştiinţei naţionale, activitate — 594, 603, 1079, 1084, 1085, 1088, 1095, 1148.
Şcoleriu Toader, publică o gramatică la Iaşi — 540.
Şegarcea, m-re <r. Segarcea> — 636.
Şegarcea, sat <r. Segarcea>, vii — 44.
Şeica Mică, sat <r. Mediaş>, dietă — 221.

Şerbeşti, sat <r. Vaslui>, mişcare ţărănească — 917.
Şeremetiev, Boris Petrovici, general-feldmareşal rus — 215.
Şerif, comandant turc de la Ada-Kalé — 918.
Şibot, sat <r. Orăştie>, situaţia romînilor — 734.
Şieul, rîu — 516, 517.
Şimleu, cetate <oraşul Şimleul Silvaniei> — 36, 39; domeniu fiscal — 221; lupte, ocupaţii — 229, 245, 246.
Şincai Gheorghe — 559, 561, 564, 567, 740, 746, 819; concepţie istorică, operă — 1060, 1075, 1076, 1085, 1092, 1094, 1095; activitate şcolară — 1056; activitate politică — 821, 831.
Şipca, trecătoare în munţii Balcani — 927.
Şipote, sat <r. Hîrlău>, han — 375.
Şiria, sat şi cetate <r. Arad>, sub imperiali — 227; export — 1008.
Şistov, cetate <R. P. Bulgaria>, tratat de pace — 601, 603, 718, 868.
Şmil, evreu din Moldova, răsculat — 949
Şoimuş, sat <r. Arad>, ocupat de imperiali — 236; în răscoala lui Horea — 760, 761, 764.
Şoldan Nicolae, boier moldovean — 464.
Şoplea, sat <lîngă Corlăteşti r. Ploieşti>, luptă — 184.
Ştefan, mitropolit al Ţării Romîneşti — 176.
Ştefan, paharnic, copist de manuscrise — 535.
Ştefan cel Mare, domn al Moldovei — 215, 284, 310, 316, 592.
Ştefan cel Sfînt, rege al Ungariei — 823.
Ştefan din Efes — 270.
Ştefan Ilie zis Fîrţală, agită pentru reaprinderea răscoalei lui Horea — 776.
Ştefan Luca, sol al lui D. Cantemir la Moscova — 215.
Ştefan Mihail (Istvanovici), tipograf în Ţara Romînească şi Transilvania — 264, 299.
Ştefan Petriceicu, domn al Moldovei — 79, 204.
Ştefan Tomşa vezi Tomşa Ştefan, domn.
Ştefan-vodă, personaj de baladă — 557.
Ştefăneşti, sat <r. Botoşani> — 472.
Ştefăniţă Lupu, domn al Moldovei — 192, 194, 285, 557; numit Papură vodă — 75, 193; cheltuieli pentru obţinerea tronului — 20; foamete în timpul domniei lui — 75.
Ştefăniţă Rareş, domn al Moldovei — 284.
Ştirbei Barbu, domn al Ţării Romîneşti, activitate înaintea domniei — 935, 952, 980, 988, 989, 1049; stăpîn de moşie — 636, 875.
Ştirbei Constantin, clucer şi ban din Ţara Romînească — 206, 207.
Ştirbei Ilie, vistier din Ţara Romînească — 463.
Şugatag, vezi Sat Şugatag.
Şumla, oraş <R. P. Bulgaria>, lupte — 481, 926, 927.
Şumuleu-Ciuc, <oraşul Miercurea-Ciuc> — 309; mănăstire, tipografie — 298.
Şura Mică, sat <r. Sibiu> — 420.

Talleyrand, ministru de externe al Franţei — 608.
Tancsics Mihai, scriitor maghiar — 1023.
Tatardjic Abdulah, om politic turc — 459.
Tavernier Alcibiade, medic, proiectează fabrică — 962; iniţiază societate secretă — 990.
Tazlău, mănăstire <r. Buhuşi> — 85, 86.
Tazlău, rîu, regiune, minerit — 49, 648.
Tazlău, sat <r. Buhuşi>, manufactură — 644.
Tăbăcari, nume de sat care arată ocupaţia locuitorilor — 364, 655.
Tălmaciu, scaun; sate romîneşti libere, încercări de iobăgire a lor — 420, 734.
Tărîţa, schit <oraşul Iaşi> — 571.
Tărtăria, sat <r. Orăştie>, în răscoala lui Horea — 761.
tătari — 131, 153, 170, 173, 174, 178, 185—187, 199, 200, 214, 400, 477, 481, 548, 556, 596, 597, 599; relaţii cu ţările romîne — 33, 75, 132, 133, 135, 145, 173, 177, 188, 189, 192—194, 202, 205, 207, 213, 218, 230, 464, 465.
Tătăreni, sat <r. Iaşi>, luptă — 130.
Tăteşti, sat <r. Moineşti>, păcură — 49.
Tăutul Ioniţă, « cărvunar » moldovean — 919, 1111.
Tbilisi, oraş <R. S. S. Gruzină>, tipărituri — 299.

Tecuci, oraş — 399, 675, 980, 981; bîlci — 372; răscoală — 142.
Teişani, sat <r. Teleajen>, salină — 48.
Teiuş, sat <r. Alba>, luptă — 145, 229; arhitectura bisericii — 328.
Telciu, sat <r. Năsăud> — 517.
Teleajen, rîu, luptă — 176.
Telechi-Recea, sat <r. Făgăraş>, abuzuri fiscale — 490.
Telega, salină <r. Cîmpina > — 48, 360, 993; lucrători răzvrătiţi — 647, 648; închisoare — 994.
Telegescu C., participă la mişcarea din 1840 din Ţara Romînească — 991.
Teleki, familie nobiliară din Transilvania, înfiinţează manufacturi — 412, 413; palat — 575, 1128.
Teleki Iosif, asupreşte pe iobagii săi din Făgăraş — 405.
Teleki Iosif, guvernator al Transilvaniei — 1032.
Teleki Mihail, cancelar al Transilvaniei — 224, 225, 227, 230.
Teleki Mihail-fiul, comandant al curuţilor — 246.
Teleki Paul, conte — 419.
Teleki Samuel, cancelar aulic al Transilvaniei — 826; colecţionar de cărţi şi manuscrise — 1063.
Teleorman, judeţ — 909; moşneni — 706; mişcarea lui Tudor — 875, 911, 916; armată — 399.
Teleşani, sat <Teleşeul, R. S. S. Moldovenească>, ţărani răsculaţi — 483.
Teliuc, ~ de Sus, mină <oraşul Hunedoara> — 98, 799.
Tell Christian, membru al societăţii Frăţia — 1064.
Temesvarer Wochenblatt, periodic din Timişoara — 1070.
Tempea Radu II, protopop, cronicar din Şcheii Braşovului — 309, 562, 563.
Tempea Radu V, îndrumează învăţămîntul din Transilvania — 1056; scrie gramatică romînească — 1086.
Teodor din Trapezunt, profesor grec din Moldova — 263.
Teodorini Teodor, actor moldovean, surghiunit — 1118.
Teodoru N., actor moldovean surghiunit — 1118.
Teodosie, mitropolit al Ţării Romîneşti — 240, 293; se opune unirii cu Roma — 241, 242.
Teofil, mitropolit al Transilvaniei, primeşte unirea cu Roma — 239, 240.
Teofil din Prislop, episcop din Transilvania — 150.
Terapia de pe Bosfor, cartier al Constantinopolului — 552.
Teutsch Andrei, medic şi jude din Sibiu — 303.
Teutsch Tobia, gravor din Sibiu — 299.
Thales din Millet, filozof elen — 288.
Thassos, insulă <Grecia> — 367.
Theocrit, scriitor elen, citit în Moldova — 534.
Theophrast, filozof elin — 1112.
Theotokis Nichifor, director al Academiei de ştiinţe din Iaşi — 528.
Thilo Iacob, tipograf la Sibiu — 298.
Thököly Emeric, principe al Transilvaniei, numit de Poartă — 208, 230; lupte cu imperiali — 225, 228, 230, 231, 234, 236; în răscoala curuţilor, 244—246, 309.
Thoma, logofăt din Moldova, traduce un roman din greceşte — 538.
Thornton Thomas, istoric englez — 1106.
Thugut Franz Maria von ~, internunţiu austriac la Constantinopol — 484.
Thüry Ladislau, jude al Tablei regeşti — 840.
Tibru, sat <r. Alba>, în răscoala lui Horea — 767.
Tighina (Bender), cetate, <R. S. S. Ucrainiană>, întărirea cetăţii turceşti — 22, 24, 474; lupte — 472, 478, 479, 599, 619; raia — 212, 552, 614.
Tilsit, oraş <Sovetska, R.S.F.S.R.> — 609.
Timiş, comitat — 428, 490, 843; comerţ — 1019.
Timiş, sat <oraşul Predeal>, construirea drumului — 979.
Timişoara, oraş — 418, 491, 1134; cetate — 35; populaţie — 419, 1019; manufacturi, întreprinderi — 411, 413, 1014, 1020; bresle, comerţ — 38, 417, 419, 1020; lupte şi ocupaţii — 183, 228, 232, 236, 423, 463; congres — 829; antagonisme, răscoale — 183, 1025, 1034; şcoli — 1055; centru de pictură — 1113, 1114; arhitectură — 573, 578;

tipografii — 262, 298, 367, 368, 525, 531—533, 1039; tipografi — 258, 367, 1014.

district — 428; circumscripţie — 734; paşalîc 35—39;

Tirnavia, oraş <R. S. Cehoslovacă> — 494; luptă — 153; tratat — 151; şcoală — 559.

Tisa, rîu — 116, 157, 244, 422, 491, 520; pescuit — 37.

Tismana, mănăstire <r. Baia de Aramă> — 89, 199, 917; fortificată — 95, 462; în mişcarea revoluţionară din 1821 — 873, 876, 901; răzvrătit, surghiunit la ~ 995.

Tismana, sat, cetate <r. Baia de Aramă> — 89, 860.

Titel, sat, sub turci şi imperiali — 236.

Titopoleos Stavri, cămătar în Ţara Romînească — 912.

Tîmna, sat <r. Strehaia>, în mişcarea revoluţionară din 1821 — 876, 878, 901.

Tîntava, sat <r. Videle>, cărbune de lemn — 52.

Tîrgovişte, oraş — 48, 171, 184, 190, 330, 463, 576; distrugerea cetăţii — 188; vii — 44; moşia oraşului — 679; populaţie — 67;

meşteşuguri, manufacturi — 54, 56, 363, 369, 379, 644, 645, 647; bîlci, comerţ — 371, 374, 987;

edilitate, administraţie — 398, 676; răscoale — 178, 179, 681; lupte, ocupaţii — 188; Tudor şi Ipsilanti la ~ 891, 893, 894; tratat — 146;

învăţămînt — 263, 678; centru tipografic — 264, 265, 270, 532; curţi domneşti, biserici, arhitectură — 49, 179, 188, 322, 329.

Tîrgşor, sat <r. Ploieşti> — 169; cuptor de reducere a minereului — 47.

Tîrgu Bengăi <Bengeşti, r. Gilort>, tîrg — 383.

Tîrgu Frumos, <sat r. Paşcani> — 177; meşteşugari — 642; eliberarea moşiei oraşului — 681.

Tîrgu-Jiu, oraş — 462, 1122; fabrică — 961; drum comercial — 376; Tudor Vladimirescu la ~ 872, 876; incendiat — 690.

Tîrgu-Mureş, oraş — 310, 418; comerţ — 378, 1019; justiţie — 428, 735, 738, 1055; dietă — 247; luptă, ocupaţie — 229, 313; şcoli — 297, 559, 1026, 1055, 1075; biblioteci — 299, 1063.

Tîrgu-Nou, sat, <Mihăileni, r. Dorohoi>, iarmaroc — 970.

Tîrgu-Ocna, oraş, salină — 48, 100, 176, 360, 647, 648; aşezare orăşenească — 67; spital — 678; revoltă — 967.

Tîrgu — Trotuş, <sat r. Tîrgu Ocna> — 167.

Tîrnauca, sat <R. S. S. Ucraineană>, răscoală ţărănească — 949.

Tîrnava, comitat — 423, 735; recrutare de grăniceri — 757; răscoale — 425, 776.

Tîrnave, vale, regiune, rîuri — 97, 1008; haiduc — 244.

Toader Diacul din Feldru, dascăl în Moldova — 303.

Tobolsk, oraş <R.S.F.S.R.> — 282.

Todea Dumitru, jude din Rîul Mare, condamnat la moarte — 755.

Todoran Tănase din Bichigiu, ţăran din ţinutul grăniceresc, revoltat — 517.

Toepler Mihail, pictor în Bucureşti — 1136.

Tokaj, oraş < R. P. Ungară > — 44, 146, 246.

Tököli-Popovici, căpitan din Banat, pleacă în Rusia — 520.

Toldalagi-Korda, palat din Cluj — 1128.

Toldalagi Mihail, cronicar din Transilvania — 310.

Tolnai Dali, Ioan, reorganizează învăţămîntul din Transilvania — 296.

Tolstoi P. A., ambasador rus la Constantinopol — 215.

Toma, negustor — 386.

Toma Alimoş, personaj de baladă — 557.

Tomşa Ştefan, domn al Moldovei, numit şi înlăturat de Poartă — 18, 129, 131; potrivnic marii boierimi — 70, 74, 142; efectivul armatei — 94, 95; bătut de poloni — 130; relaţii cu Ţara Romînească şi Transilvania — 130, 138, 152.

Topliţa, <oraş> — 416; legături comerciale cu Moldova — 378.

Topliţa, sat <oraşul Hunedoara>, cuptoare, topitorii — 99, 412, 589, 799, 800; acţiuni ale muncitorilor — 752, 1032.

Topolniţa, mănăstire <r. T. Severin>, fortificarea ei — 918.

Topolog, rîu — 649.

Topoloveni, sat <r. Pitești>, refuz de clacă — 441.
Toppeltin, Laurențiu, cronicar din Mediaș — 293, 308, 309, 312.
Torcători, nume de sat care arată ocupația locuitorilor — 364.
Torenburg, obține privilegii pentru întreprindere mecanică — 964.
Toroczkai Ștefan, general-comandant în răscoala curuților — 246.
Torontal, comitat — 490; administrație — 428; comerț — 1019.
Torotzkai, conți, curțile lor prădate de răsculații lui Horea — 764.
Tott François de ~, baron, instructor în armata turcă — 460.
Traian, împărat roman — 285, 291, 294, 495, 496, 512, 1098; valul lui ~ 282.
Trandafilof Al., solicită concesiune minieră — 966, 968, 969, 995.
Transilvania: passim.
Trapezunt, port <Turcia> — 927; legături comerciale cu țările romîne — 63, 350, 529; legături culturale — 536.
Trăscău vezi Rimetea.
Trebeș, sat <Trebiș, oraș Bacău>, clacă — 72.
Trei Scaune, scaune — 120; industrie casnică — 413, 1014; administrație — 735; rezistență la recrutare — 519; răscoale — 246, 251.
Triest, port <Italia> — 671, 865, 979; comerț cu Moldova — 669.
Trifești, sat <r. Roman>, mișcare țărănească — 875; bibliotecă — 1062.
Trifu-Maiorescu Ion, reprezentant al Școlii ardelene — 1097.
Triod, tipărit la Rîmnic — 536.
Tripolița, oraș, cetate <Grecia> — 478, 924.
Trîmbița romînească, poem antiotoman — 1106.
Troada, Troia vezi *Istoria Troadei*.
Troppau, oraș <Opava, R. S. Cehoslovacă> — 887.
Troster Ioan, cronicar din Transilvania — 308, 309, 312.
Trotuș, județ — 81.
Trotuș, sat <Tîrgu-Trotuș, r. Tîrgu-Ocna>, salină — 48.
Trotuș, rîu — 648.
Tucidide, istoric grec — 263.
Tuhutum, duce maghiar — 823.
Tula, oraș <R.S.F.S.R.>, fier din ~ adus în Țara Romînească — 670, 974.
Tulcea, oraș, cetate — 33; viticultură — 33; comerț — 1018; lupte, ocupații — 602, 926.
Tulcin, oraș <R. S. S. Ucraineană> — 934.
Tunari, sat <orașul București>, fabrică — 964.
Tunisia — 460, 461.
Tunsu, haiduc — 557.
Tunusli (frații) tipăresc la Viena *Istoria Țării Romînești* — 1107.
Turcia (Imperiul otoman, Poarta): passim; vezi și dominația otomană.
Turda, oraș — 98, 222, 789; saline — 100, 408, 752, 1011; producție meșteșugărească — 101; ocupat de curuți — 246; în răscoala lui Horea — 764, 767; școală — 1055.
  comitat, în răscoala curuților — 245, 246, 251; în răscoala lui Horea — 757, 809.
Turnavitul Dumitrache, favorit al lui Mavrogheni — 1105.
Turnu, cetate <Turnu Măgurele> — 708; restituită Țării Romînești — 859, 929, 936; construcția orașului — 985.
Turnu-Roșu, punct vamal, carantină — 899.
Turnu-Severin, construcția orașului — 985; podul lui Traian — 282.
Turtucaia, <oraș, R. P. Bulgaria>, cucerit de armata rusă — 609; voluntari romîni luptă la ~ 927.
Tutova, podgorii — 44.

Țara Bîrsei — 518; păstorit — 98, 407; industrie casnică — 413, 1014; școli — 1055; manifestări artistice — 328, 1130, 1138; haiducie — 115; în răscoala curuților — 246, 251.
Țara de Jos, ~ de Sus, unități administrative în Moldova — 43, 44, 177, 472, 943.
Țara Făgărașului (~ Oltului) — 518; abuzuri, fugă — 490; școală — 297; artă populară — 1130, 1138.
Țara Haliciului — 7.
Țara Hațegului — 757.
Țatomirești, sat <Tatomirești r. Negrești>, acțiune țărănească — 875.

Ţările de Jos — 304, 461, 599.
Ţebea, sat <r. Brad>, acţiuni ale minerilor — 1034.
Ţibro, localitate <R. P. Bulgaria>, ocupată de panduri — 611.
Ţichindeal Dimitrie, scriitor — 1056, 1115.
Ţiglina, sat <oraşul Galaţi>, zalhana — 962; fabrică de conserve — 965.
Ţimbru N., organizează un complot contra lui Bibescu — 995.
Ţirca Ion, episcop ortodox de Alba-Iulia — 251.
Ţînţăreni, sat <r. Filiaşi>, tabăra lui Tudor Vladimirescu la ~ 876, 878, 879.
Ţumbru Mihai, comerciant din Transilvania — 661.
Ţuţora, sat <r. Iaşi>, luptă — 8, 132.

Ucraina — 6, 7, 8, 154, 172, 173, 177, 185, 456, 934, 1127; ~ de sud (Noua Serbie) — 477, 483; relaţii cu în Moldova — 64, 131, 174, 200, 204, 258, 483, 555, 719.
Udre Ion, căpitan de voluntari romîni — 599.
Udrea, logofăt din Ţara Romînească — 144.
Udritzki, secretar al Agenţiei austriece la Bucureşti — 894, 895.
Ugocsa, comitat din Partium <R. S. S. Ucrainiană> — 120, 146, 148, 232.
Újhelyi, argintar, casa sa din Cluj — 573.
Ungaria — 3, 6, 66, 163, 165, 241, 350, 399, 406, 460, 461, 465, 479, 487, 491, 575, 599, 727, 739, 745, 746, 782, 814, 1017, 1023; răscoala curuţilor — 225, 244, 246, 247, 249, 250; faţă de răscoala lui Horea — 769, 786; raporturi cu Transilvania — 30, 31, 37, 120, 146, 147, 152, 154, 164, 165, 170, 224—226, 232, 233, 355, 428, 730, 734, 735, 815, 829, 840, 843, 1005, 1024, 1026; legături comerciale cu Transilvania — 100, 108, 1017; legături politice cu Moldova şi Ţara Romînească — 226, 480; legături comerciale — 23 ,64, 379, 626, 669; legături culturale — 562.
Ungur Ignat, propagă mişcarea lui Tudor Vladimirescu în Transilvania — 881, 882.
Ungureanu Gheorghe, transilvănean, face studii la şcoala de la Colţea — 531.
unguri, număr — 808; situaţia lor în Transilvania — 231, 232, 239, 245, 735, 808, 815, 816; minieri — 812; în răscoala lui Horea — 763; mercenari în Ţara Romînească — 193; passim.
Uniev, oraş <R. P. Polonă> — 273.
Unirea Moldovei cu Ţara Romînească vezi: statul, Dacia.
unităţi de măsură — 652, 655, 657, 659, 667—670.
Urali, munţi — 165.
Urdăreanu Ioniţă, căpitan de panduri, executat de Tudor Vladimirescu — 898.
Ureche Grigore, cronicar, mare vornic — 136, 159, 260, 283—288, 293.
Ureche Nestor, boier din Moldova — 129, 130.
Urechia V. A., istoric — 530, 1097.
Uricariul, Gligoraş sin Vasile ~, copist de cronici din Moldova — 535.
Urlaţi, tîrg <r. Ploieşti> — 67; oastea lui C. Brîncoveanu la ~ 217.
Urleanu Barbu, căpitan de panduri în armata lui Tudor Vladimirescu — 876, 898.
Urmeniş, sat <r. Cluj>, produse recoltate — 97, 98.
Ursachi, vistier, întreprinderea sa de potasă în Moldova — 51, 56.
Urziceni, oraş, acţiune ţărănească — 875.
Utrecht, oraş <Olanda>, romîni studiază la ~ 305.

Vaca, sat <Crişan, r. Brad> — 766.
Vadul Huşilor, <r. Huşi>, pacea de la Prut încheiată la ~ 218.
Vadul lui Isac, sat <R. S. S. Moldovenească> — 926.
Vàg, rîu <R. P. Ungară> — 164.
Vaillant Jean A., profesor francez în Ţara Romînească — 991, 1001, 1050.
Valea Budureaschii, <r. Mizil>, cărbuni — 968.
Valea Călugărească, sat <r. Ploieşti>, încălcarea dreptului de monopol — 638.
Valea Puturosului, <Vişineşti r. Cîmpina>, păcură — 49.
Valea Rea, punct pe şoseaua Craiova — Schela Cladovei — 979.
Valea Seacă, sat <r. Adjud>, luptă 277.
Valea Şază, sat <Valea Şeşii, r. Cîmpeni>, în răscoala lui Horea — 771.

Valea Teancului, sat <oraşul Buzău>, tîrg — 664.
Valea Vinţii, sat <Valea Vinţului, r. Alba>, în răscoala lui Horea — 771.
Valmy, oraş <Franţa>, luptă — 605.
Valştain Carol (recte Valla), pictor în Craiova — 1136.
Vama, sat <r. Cîmpulung>, artă populară — 1140.
Vamvas Neofit, filozof grec — 1060.
Vardalah, profesor la Academia grecească din Bucureşti — 1077.
Varga Ecaterina, conduce lupta iobagilor din Munţii Apuseni — 1032.
Varlaam, mitropolit al Moldovei — 170, 257, 258, 260; operă, activitate tipografică — 272, 278, 293, 299, 303.
Varlaam şi Ioasaf, roman popular — 278, 279, 537.
Varna, oraş, port <R. P. Bulgaria> — 34, 926, 927, 929.
Varniţa, localitate <R. S. S. Moldovenească >, Carol al XII-lea la ~ 212.
Varşovia, oraş — 172, 396, 605; ocupat de Gh. Rákóczi al II-lea — 188.
Vasárnapi Ujság, periodic din Transilvania — 1070.
Vasici P., medic din Transilvania, lucrări — 1074.
Vasile Dumitru, grănicer revoltat, spînzurat de austrieci — 517.
Vasile Lupu, domn al Moldovei — 46, 69, 171; familie — 158, 176; 192; activitate ca boier, luarea domniei — 26, 51, 137, 158, 169, 176; politică internă — 74, 76, 79, 160, 165; avere — 159, 160, 177; construcţii, ctitorii — 172, 317, 319, 322, 330; legislaţie, Pravila lui ~ 266, 268, 270, 303, 397; tipărituri, şcoală 262, 264, 265, 272;
    armată, războaie — 92, 94, 169, 177; politică externă — 27, 166, 170—175, 177, 178; relaţii cu Ţara Romînească — 166, 168, 170—178, 181; relaţii cu Transilvania — 166, 168, 169; relaţii cu Poarta — 15, 17, 20, 159, 165, 167—170, 173, 177; pierderea domniei — 174, 175;
    cronicari despre — 284, 309, 310.
Vasilie, protopop din Şcheii Braşovului, cronicar — 309, 562, 563.
Vaslui, oraş — 67, 385; manufactură — 644; revendicări orăşeneşti — 681; ţinut, instalaţii de potasă — 51; mişcări — 949, 1001.
Vasvár, localitate <R. P. Ungară>, pace — 7.
Vaşcău, <oraş>, mine de fier şi topitorie — 38, 98.
Văcărescu Alecu, poet — 1108.
Văcărescu Barbu, mare ban — 913; în mişcarea lui Tudor — 870, 879.
Văcărescu Barbu, mare logofăt — 436, 529.
Văcărescu Constantin, vistier — 549.
Văcărescu Ianache, boier — 206.
Văcărescu Iancu, poet, activitate politică şi literară — 1040, 1064, 1107, 1110, 1111, 1117.
Văcărescu Ienăchiţă, poet, istoric şi lingvist — 716, 1087, 1097, 1108.
Văcărescu Iordache, boier — 632.
Văcărescu Nicolae, poet — 1108; legături cu Tudor Vladimirescu — 879.
Văcăreşti, familie de boieri din Ţara Romînească — 344, 447, 549, 587, 995, 1109.
Văcăreşti, mănăstire <oraşul Bucureşti> — 530, 568; şcoală — 531; bibliotecă — 534; pictura bisericii — 577.
Vălenii de Munte (Văleni), <oraş>, tîrg — 67, 372, 675; vamă — 60, 67.
vămi:
    vămi interne — 853, 944, 969; venit din vămi — 706, 707, 945;
    vămi externe — 60, 67, 805; reorganizarea lor după tratatul de la Adrianopol — 938, 960, 976; uniunea vamală dintre Moldova şi Ţara Romînească — 972, 973, 1149.
Văratic, mănăstire <r. Tg. Neamţ>, arhitectura bisericii — 1125.
Velceleanu Mihail, pictor — 1134.
velniţe — 951; numărul lor — 962.
Veneto, provincie <Italia> — 329.
Veneţia, oraş, republică — 7, 9, 10, 165, 170, 171, 190, 202, 225, 461, 548, 553, 608; relaţii cu ţările romîne — 170, 191, 342; relaţii comerciale — 64, 65, 100, 108, 160, 170, 191, 378—380, 668, 670; relaţii culturale — 26, 292, 293, 532.
Veniamin Costache, mitropolit al Moldovei — 996, 998, 1108; legături cu Eteria — 862, 887, 888; atitudine faţă de mănăs-

tirile închinate — 923; activitate culturală — 1040, 1047, 1051.
Veniamin din Lesbos, profesor la Academia grecească din Bucureşti — 1077.
Venier Iordache (Giorgio), staroste de breaslă, pictor din Bucureşti — 1132.
Ventura Grigore, postelnic din Moldova — 875.
Verbiţki Timotei Alexandrovici, tipograf ucrainian în Ţara Romînească — 264.
Veress Gaspar, Bojthi (Boitinus), cronicar din Transilvania — 307.
Vest Johann, sculptor, lucrează la Sighişoara — 332.
Vestiri filozoficeşti şi moraliceşti, gazetă din Sibiu — 1067.
Veştem, sat <r. Sibiu>, şcoală — 1055.
Veterani Frederigo, conte, general imperial în Transilvania — 203, 229, 233, 236.
Viaţa lui Constantin cel Mare — 553.
Viaţa lui Petru cel Mare — 553.
Viaţa lui Scanderberg — 553.
Viazemski A. A., conte rus — 448.
Vidin, cetate turcească < R. P. Bulgaria> — 349, 473, 599, 671, 708, 865, 884, 895, 896, 970.
Vidra, sat <r. Cîmpeni> — 748; în răscoala lui Horea — 755, 762.
Viena, oraş — 234, 250, 309, 340, 553, 558, 575, 588, 604, 605, 689, 731, 769, 828, 845, 869, 969, 1039, 1088, 1132, 1134, 1148; legături comerciale cu ţările romîne — 108, 379, 380, 416, 669, 964, 965, 974, 1007, 1013; cancelaria aulică a Transilvaniei la ~ 233, 354, 426, 815, 1031, 1146;
asediul şi despresurarea Vienei — 32, 204, 225, 227, 244, 453, 553, 689; congres — 611, 796, 846; delegaţi şi luptători romîni la ~ 166, 242, 419, 424, 463, 500, 501, 508, 728, 754, 756—759, 765, 776, 817, 820, 825, 840; legături culturale cu ţările romîne — 261, 266, 304, 332, 496, 511, 559, 560, 573, 578: 819, 1014, 1042, 1060, 1063, 1074, 1079, 1085, 1087, 1089, 1090, 1092, 1098, 1107, 1132—1134;
guvernul şi curtea de la Viena, passim.
viermi de mătase, cultură — 953.
Vihovschi Ivan, sol al lui Hmelniţki în Ţara Romînească — 174.
Viişoreanu Barbu, stolnic, ispravnic de Mehedinţi — 876.
Vilara Alexandru, mare dregător în Ţara Romînească — 913, 948, 980, 922, 989; legături cu Tudor Vladimirescu — 891.
Villacrosse Xavier, arhitect în Ţara Romînească — 985.
Vincler A., autor al unui studiu economic privind Moldova — 1080.
Vinerea, sat <r. Orăştie>, în răscoala lui Horea — 761.
Vinţ, sat <r. Alba> — 295, 302; domeniu fiscal — 221; Vinţul de Jos, meşteşugari colonizaţi la ~ 102; teatru — 560; în răscoala lui Horea — 761.
Virgiliu, poet roman — 312, 534, 1115.
Virmond Damian Hugo, general austriac, director suprem al Olteniei — 467.
Visarion, călugăr, împotriva unirii cu Roma — 424, 500, 511.
Viştea, sat <r. Făgăraş>, agricultură — 97, 98.
viticultură — 34, 37, 44, 625, 626, 1079.
Vitijeni, sat <Drăguşani r. Bujor>, manufactură — 644.
Vizirean Pavel, căpitan de voluntari — 599.
Vîlcan, pas — 376, 462.
Vîlcea, judeţ — 569; moşneni — 853; viticultură — 81, 625; meşteşuguri — 363; ispravnici — 638, 894; artă populară — 1138.
Vîlcov Vasile, conducător în mişcarea bulgarilor de la Brăila — 193, 994.
Vîrciorova, sat <r. Caransebeş> — 970.
Vîrnav, ispravnic la Botoşani — 888.
Vîrnav C., medic din Moldova — 1074.
Vîrnav Vasile, literat — 1106.
Vîrşeţ, sat <R. S. F. Iugoslavia> — 771; răscoală — 423; district în Banat — 428.
Vlad Ţepeş, domn al Ţării Romîneşti — 1116.
Vladimirescu Papa, fratele lui Tudor, comandant de panduri — 876, 893, 901.
Vladimirescu Tudor — 714, 881; naştere, învăţătură, avere — 853, 867, 868; în armata rusă, pandur, comandir — 868; face comerţ şi arendăşie — 867; relaţii cu Glogoveanu — 869, 870; vătaf de plai — 853, 867; drumul la Viena — 868;

concepţia sa despre patrie — 870; vezi şi Mişcarea revoluţionară din 1821.
Vladimiri, sat <r. Gilort> — 867.
Vladislav al IV-lea, rege al Poloniei — 172; relaţii cu Moldova — 171.
Vladislavovici Sava, diplomat raguzan în serviciul Rusiei la Iaşi — 215.
Vlahia, nume prin care era denumită şi Moldova — 592.
Vlasto Frosa, actriţă din Ţara Romînească — 1117.
Vlaşca, judeţ — 368; componenţa şi exploatarea ţărănimii — 854, 909; comerţ — 374;
Vlădescu Pîrvu, mare vistier în Ţara Romînească — 190.
Vodiţa, mănăstire <r. T. Severin>, arhitectură — 322.
Vogoride Ştefan, principe de Samos, caimacan al lui Scarlat Calimachi, eterist — 879, 893, 996, 998.
Voina Toma, propagă mişcarea revoluţionară din 1821, în Transilvania — 881.
Voinescu II, Ioan, secretar al Asociaţiei literare a Romîniei — 1064.
Voiture, scriitor francez, citit în Moldova — 535.
Volinia — 215.
Volney Constantin François de ~, scriitor francez tradus în romîneşte — 1043, 1110.
Voltaire, scriitor şi filozof francez — 730, 1109; tradus în ţările romîne — 539, 566, 838, 1042, 1043, 1063, 1076, 1106, 1117.
Voroneşti, sat <Voroveşti, oraşul Iaşi>, mişcare ţărănească — 917.
Voroneţ, mănăstire <oraşul Gura Humorului> — 143, 484.
Vrancea, ţinut, ţărănime liberă — 914; administraţie — 398, 694; artă populară — 1137, 1139.
Vucaşin, meşter pietrar în Ţara Romînească — 331.
Vucici Nicolae, conducător de voluntari — 609.
Vulcan, sat <r. Cîmpeni>, în răscoala lui Horea — 772.
Vulcan, sat <oraşul Vulcan>, cocs — 1012.
Vulcan Samuil, întemeitorul liceului din Beiuş — 1056.
Vurpăr, sat <r. Sibiu>, romîni izgoniţi — 420.

Wachmann I. A., întemeietorul şcolii de muzică din Bucureşti — 1064; publică melodii romîneşti — 1120.
Wagner Anselm, pictor din Timişoara — 1134.
Wagner Michael, pietrar din Timişoara — 1133.
Wagner Valentin, epigramist din Transilvania — 304.
Walbaum Frederic, deschide cabinet de lectură în Bucureşti — 1062.
Wallis Francisc Venceslav, guvernator al Transilvaniei, director suprem al Olteniei — 488.
Wallstein, general austriac — 202.
Weiss Mihai, jude al Braşovului, sol în Ţara Romînească — 146.
Wekhrlin, publicist german, aprecieri despre răscoala lui Horea — 786.
Werböczi Ştefan, jurist maghiar — 114, 231, 1005.
Wesselényi, familie nobiliară din Transilvania — 1007.
Wesselényi Nicolae, senior, baron — 840; în dietă — 826.
Wesselényi Nicolae, junior, baron, om politic şi publicist liberal — 1023, 1024, 1026, 1027, 1034, 1035.
Wesselény Ştefan, baron — 488.
Westfalia, provincie <R. F. Germană>, pace — 165.
Wilkinson William, consul englez, despre starea economică a principatelor — 653, 664, 667, 670.
Winterhalter, tipograf din Bucureşti — 1066; deschide cabinet de lectură — 1062.
Wiśniowiecki Mihai, nobil polon, luptă în Moldova — 7, 130.
Wittgenstein Piotr Hristianovici, general în armata rusă — 865, 883, 887, 888, 926.
Wolff Andreas, publicist şi statistician — 674, 1092.
Wolff Johann Christian, filozof şi matematician german, influenţa lui în Transilvania — 566,1059, 1063, 1075.
Württenberg, provincie <R. F. Germană>, muncitori calificaţi din ~ aduşi în Moldova — 964.

Xenofon, istoric grec, studiat la şcoala de la Sf. Sava — 263.
Xenopol A. D., istoric — 851, 920.
Xodilos At., istoric grec, despre Eterie — 1099.

Young Edward, poet englez, tradus în romîneşte — 1043.

Zabalkanski, vezi Diebici I. I.
Zagra, sat <r. Năsăud> — 517.
Zaharia, învăţător din Transilvania — 559.
Zaharia D., din Bucureşti, înfiinţează « fabrică » de ceară roşie — 964.
Zam, sat <r. Ilia>, răscoala lui Horea — 760.
Zamostea, sat <r. Rădăuţi>, potasă — 51.
Zarand, comitat din Partium — 120, 232, 424, 428, 487, 882; mica nobilime — 118; armată — 757; în răscoala curuţilor — 245—247; în răscoala lui Horea — 746, 757, 759, 760, 762, 766, 767, 771 809, 817; munţii Zarandului, defrişări — 403.
Zăbala, sat <r. Tîrgu-Secuiesc>, arhitectura conacului — 329.
Zăicani, sat <r. Haţeg>, în răscoala lui Horea — 761.
Zălan, sat <r. Sf. Gheorghe>, manufactură — 797, 811.
Zărneşti, sat <oraşul Braşov>, manufactură — 1014; lupte — 208, 227, 230, 311, 547.
Zemplén, comitat <R. P. Ungară> — 120, 148, 151.
Zenta, oraş <R. S. F. Iugoslavia>, luptă — 213, 233, 236, 461.
Ziegler F., autor dramatic german, tradus în Ţara Romînească — 1117.
Zilot Romînul, cronicar — 870, 1099.
Zimmermann I. A., jurist, profesor la Sibiu — 1055.
Zimmermann Wilhelm, construieşte la Braşov maşină de tors — 805.
Zimnicea, <oraş>, panduri — 926.
Zlaşti, sat <oraşul Hunedoara>, atelier de unelte — 799.
Zlatna, sat <r. Alba> — 424, 779, 802; domeniu — 748, 754, 793, 817; exploatare minieră — 99, 100, 111, 408, 410, 748, 751— 802, 1012; acţiunile minerilor — 111, 752, 811, 812, 1031, 1034; în răscoala lui Horea — 748, 754, 759, 762, 765, 768, 778;
şcoli — 409, 785, 1055; arhitectura bisericii — 328.
Zlătari, sat <r. Bacău>, meşteşugari — 364.
Zoba Ioan, din Vinţ, protopop, conduce tipografia de la Alba-Iulia — 295, 302.
Zoican N., căpitan de panduri în armata lui Tudor — 876.
Zólkiewski Stanislav, hatman al Poloniei, înfrînt la Ţuţora — 8, 131, 132.
Zólyomi David, adversar al lui Gheorghe Rákóczi I — 163.
Zorile (Aurora), revistă manuscrisă din Transilvania — 1066.
Zorleni, sat <oraşul Bîrlad>, maşină de treierat — 951.
Zotta, medic din Iaşi, deschide cabinet de lectură — 1062.
Zsitvatorok, oraş, pacea de la ~ 36, 146.
Zucker Johann, medic, înfiinţează la Bucureşti şcoală de meserii — 951.
Zvoriştea, sat <r. Dorohoi> — 953.

LISTA FIGURILOR

Pag.

Fig. 1. — Cetatea Timişoarei la sfîrşitul secolului al XVII-lea. Stampă contemporană (Bibl. Universitară Cluj) 9
Fig. 2. — Reşedinţa paşei din Ada-Kalè 21
Fig. 3. — Portretele meşterilor constructori ai m-rii Hurez Pictură murală în pridvorul bisericii din anul 1696.................. 53
Fig. 4. — Xilogravură din secolul al XVII-lea......................... 56
Fig. 5. — Biserica şi hanul Sf. Gheorghe-Nou din Bucureşti, după un desen de Raffet din anul 1837 (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*)...................................... 59
Fig. 6. — Monede care circulau în secolul al XVII-lea în ţările romîne *Sus*: Şilingi de bronz bătuţi în timpul lui Eustratie Dabija. *Mijloc*: Zlot turcesc de la Ahmet I din 1603. *Jos:* Taler olandez din 1664 (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul numismatic*) 61
Fig. 7. — Tipsie de argint aurit importată de la Augsburg; începutul secolui al XVII-lea (Muzeul de artă al R.P.R., *Secţia de artă feudală*) 63
Fig. 8. — Tipsie de argint lucrată la Veneţia, începutul secolului al XVIII-lea (Muzeul de artă al R.P.R..*Secţia de artă feudală*).... 63
Fig. 9. — Faianţă otomană de import din secolul al XVII-lea, găsită la curţile domneşti din Bucureşti şi Tîrgovişte (Muzeul de artă al R.P.R., *Secţia de artă feudală*)......................... 65
Fig. 10. — Placă de faianţă de provenienţă otomană cu pomelnicul familiei lui Vasile Lupu 66
Fig. 11. — Vedere (imaginară) a oraşului Bucureşti de la începutul secolului al XVIII-lea. Gravură contemporană (Bibl. Academiei R.P.R. *Cabinetul de stampe*)........................... 68

Fig. 12. — Vedere (imaginară) a oraşului Tîrgovişte în secolul al XVII-lea, Gravură contemporană (Combinatul Casa Scînteii. Arhiva foto) 69
Fig. 13. — Sigilii de dregători din secolul al XVII-lea, Ţara Romînească (Bibl. Academiei R.P.R. *Secţia manuscrise* şi Arh. St. Bucureşti) 78
Fig. 14. — Pagină din *Îndreptarea legii* cu referiri la aplicarea inegală a pedepselor 84
Fig. 15. — Plug din Transilvania, secolul al XVII-lea (Muzeul etnografic al Transilvaniei, Cluj) 97
Fig. 16. — *Stînga*: Pahar al breslei croitorilor din Tg. Mureş, 1629 (Muzeul de artă al R.P.R. *Secţia de artă feudală*)
Dreapta: Cană de cositor, turnată într-un atelier din Sighişoara, secolul al XVII-lea (Muzeul de artă al R.P.R.. *Secţia de artă feudală*) 102
Fig. 17. — Table de breaslă din Transilvania, secolul al XVII-lea.......... 103
Fig. 18. — Ladă de breaslă din anul 1653 de la Agnita (Muzeul de artă al R.P.R., *Secţia de artă feudală*).......... 104
Fig. 19. — Monede bătute în Transilvania în secolul al XVII-lea. *Sus*: Ducat de la Sigismund Rákóczi, 1607; *Mijloc*: Taler de la Gabriel Báthori, 1609; *Jos*: Taler dublu de la Gabriel Bethlen, 1627. 106
Fig. 20. — Monede care circulau în Transilvania în secolul al XVII-lea: *Sus*: Taler de la Ferdinand al II-lea, 1631; *Jos*: Taler de la Ferdinand al III-lea, 1635 107
Fig. 21. — Pocal de argint aurit lucrat într-un atelier din Braşov pentru Matei Basarab, 1642 (Muzeul de artă al R.P.R., *Secţia de artă feudală*) 109
Fig. 22. — Vedere generală a oraşului Cluj la 1617 (Bibl. Universitară Cluj). 115
Fig. 23. — Planul oraşului Oradea, după o gravură din secolul al XVII-lea (Bibl. Academiei R.P.R.. *Cabinetul de stampe*) 116
Fig. 24. — Diplomă de înnobilare a unui diac din Transilvania, 1608 (Bibl. Universitară Cluj).......... 119
Fig. 25. — *Approbatae Constitutiones*. Legiuire transilvană din secolul al XVII-lea (Bibl. Universitară Cluj). 122
Fig. 26. — Fortificaţiile m-rii Dragomirna (reg. Suceava), înălţate în timpul lui Ştefan Tomşa şi Miron Barnovski 130
Fig. 27. — Pisania cu stemă de la m-rea Dragomirna (reg. Suceava) din anul 1627 pusă de Miron Barnovski la încheierea lucrărilor de fortificare 134
Fig. 28. — Broderie de la m-rea Dragomirna din timpul lui Miron Barnovski, 1626 (Tezaurul m-rii Dragomirna) 137

Pag.

Fig. 29. — Blazon de mic nobil din Bihor, 1608 (Fotografie în Arhiva istorică a Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 149
Fig. 30. — Matei Basarab. Gravură contemporană (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 158
Fig. 31. — Curtea de la Brîncoveni, după un desen de austriacul Weiss, de la începutul secolului al XVIII-lea (Bibl. Academiei R.P.R.. *Secţia manuscrise*) 160
Fig. 32. — Gheorghe Rákóczi I. Gravură contemporană 164
Fig. 33. — Vasile Lupu. Gravură contemporană (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 168
Fig. 34. — Răscoala seimenilor din Bucureşti din anul 1655 (Plan întocmit de P. Cernovodeanu) 180
Fig. 35. — Gheorghe Ştefan. Gravură contemporană (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 186
Fig. 36. — Mihnea al III-lea. Gravură contemporană (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 191
Fig. 37. — Dinar de la Mihnea al III-lea (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul numismatic*) 192
Fig. 38. — Gheorghe Rákóczi al II-lea. Gravură contemporană (Muzeul Naţional Maghiar, Budapesta) 194
Fig. 39. — Portretul lui Constantin Brîncoveanu, pictură în ulei executată de un anonim în 1696 (Muzeul de artă al R.P.R., *Palatul Mogoşoaia*) 208
Fig. 40. — Dimitrie Cantemir. Portret contemporan (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 213
Fig. 41. — Planul bătăliei de la Prut (Bibl. Academiei R.P.R.. *Cabinetul de stampe*) 218
Fig. 42. — Medalia de argint bătută de Constantin Brîncoveanu în anul 1713 (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul numismatic*) 220
Fig. 43. — Hrisovul prin care Constantin Brîncoveanu dăruieşte moşia Merişani mitropoliei din Alba-Iulia (Bibl. Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 223
Fig. 44. — Actul unirii cu biserica Romei din 1698 (Bibl. Széchenyi din Budapesta) 238
Fig. 45. — Pagina de titlu a memoriilor lui Francisc Rákóczi al II-lea 249
Fig. 46. — Pagina de titlu din *Carte romînească de învăţătură* tipărită la m-rea Trei Ierarhi din Iaşi în anul 1646 (Bibl. Academiei R.P.R., *Secţia manuscrise*) 267
Fig. 47. — Pagina de titlu din *Îndreptarea legii*, tipărită la Tîrgovişte în 1652 (Bibl. Academiei R.P.R., *Secţia manuscrise*) 269
Fig. 48. — Pagina de titlu a *Cazaniei* lui Varlaam (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 271

Pag.

Fig. 49. — Pagină din *Psaltirea în versuri* tradusă de mitropolitul Dosoftei, 1673 (Bibl. Academiei R.P.R., *Secția manuscrise*) 273
Fig. 50. — Pagina de titlu a *Bibliei* tipărite la București în anul 1688 (Bibl. Academiei R.P.R., *Secția manuscrise*) 275
Fig. 51. — Mitropolitul Antim Ivireanu. Pictură murală de la mănăstirea Govora (reg. Argeș) 276
Fig. 52. — Pagină din *Dicționarul latin-romîn* întocmit de brașoveanul Teodor Corbea (Bibl. Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 281
Fig. 53. — Semnătura lui Miron Costin pe un zapis din 1679 (Bibl. Academiei R.P.R., *Secția manuscrise*) .... ·285
Fig. 54. — Pagină din catalogul bibliotecii lui Mihail Halici (Arhiva bisericii reformate din Orăștie) 300
Fig. 55. — Pagina de titlu a *Enciclopediei maghiare* a lui Apáczai Csere, tipărită la Utrecht în 1653 (Bibl. Filialei Academiei R.P.R. din Cluj) 306
Fig. 56. — Pagina de titlu a cronicii lui Matei Miles, tipărită la Sibiu în 1670 (Muzeul Brukenthal Sibiu) 308
Fig. 57. — Biserica mănăstirii Dragomirna, circa 1609 315
Fig. 58. — Biserica Trei Ierarhi din Iași, 1639 317
Fig. 59. — Biserica Golia din Iași, construită în secolul al XVI-lea și refăcută în timpul lui Vasile Lupu 318
Fig. 60. — Casa domnească de la mănăstirea Cetățuia din Iași, 1672 319
Fig. 61. — Biserica mitropoliei din București 320
Fig. 62. — Mănăstirea Hurez, curtea interioară 321
Fig. 63. — Palatul domnesc de la Mogoșoaia, 1702 323
Fig. 64. — Coloanele loggiei de pe fațada vestică a palatului Mogoșoaia.. 324
Fig. 65. — Castelul de la Ozun 326
Fig. 66. — Poarta castelului de la Bonțida 327
Fig. 67. — Ferecătură lucrată de meșterul sibian Sebastian Hann, dăruită de Constantin Brîncoveanu mănăstirii Hurez (Muzeul de artă al R.P.R., *Palatul Mogoșoaia*) 332
Fig. 68. — Portretul brodat al doamnei Tudosca, soția lui Vasile Lupu. (Sala gotică a mănăstirii Trei Ierarhi din Iași) 333
Fig. 69. — Șerban Cantacuzino și familia sa, portrete brodate în 1680 pe epitaful de la m-rea Tismana 334
Fig. 70. — Constantin Brîncoveanu și fiii săi, portrete brodate pe un epitrahil de la m-rea Hurez 335
Fig. 71. — Nicolae Alexandru Mavrocordat. Gravură contemporană (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 341
Fig. 72. — Castelul lui Nicolae Bethlen din Sînmiclăuș 353
Fig. 73. — Șteamp (instalație de prelucrare a minereului) (Muzeul satului, București) 361

Pag

Fig. 74. — Piuă de postav din secolul al XVIII-lea (Muzeul satului, București) 362
Fig. 75. — Teasc țărănesc de ulei în secolul al XVIII-lea (Muzeul satului, București) 364
Fig. 76. — Negustor din Țara Romînească în secolul al XVIII-lea (Bibl. Academiei R.P.R. *Cabinetul de stampe*) 375
Fig. 77. — Monede care circulau în Țara Romînească și Moldova în secolul al XVIII-lea.
Sus: Ducat raguzan, 1758. *Mijloc:* Ducat olandez, 1768. *Jos:* Copeică emisă în 1771 (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul numismatic*) 382
Fig. 78. — Planul orașului București, întocmit de un ofițer rus în 1770 (original la Arhiva Centrală de Stat militaro-istorică din Moscova) 384
Fig. 79. — Vedere generală a orașului Rîmnicu Vîlcea la începutul secolului al XVIII-lea. Desen de austriacul Weiss (Bibl. Academiei R.P.R. *Secția manuscrise)* 387
Fig. 80. — Boier din Țara Romînească din prima jumătate a secolului al XVIII-lea (Bibl. Academiei R.P.R. *Cabinetul de stampe*).. 393
Fig. 81. — Pagina de titlu a tratatului de mineralogie, întocmit de Samuel Köleséri, tipărit la Sibiu în 1717 (Bibl. Filialei Academiei R.P.R. din Cluj) 409
Fig. 82. — Cană de cositor, turnat într-un atelier din Brașov, sec. XVIII (Muzeul de artă al R.P.R. *Secția de artă feudală*) 412
Fig. 83. — Ladă de breaslă din anul 1713 415
Fig. 84. — Statutul breslei tîmplarilor din Cluj (Arhiva istorică a Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 417
Fig. 85. — Constantin Mavrocordat. Gravură contemporană (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 434
Fig. 86. — Așezămîntul lui C. Mavrocordat din 26 octombrie 1745 privitor la țăranii fugiți (Arh. St. București) 440
Fig. 87. — Hrisovul din 5 august 1746 de desființare a rumîniei (Arh. St. București) 444
Fig. 88. — Semnăturile boierilor pe hrisovul de desființare a rumîniei.. 445
Fig. 89. — Manifestul adresat locuitorilor Moldovei de generalul Münnich la 8 august 1739 (Bibl. Academiei R.P.R., *Secția manuscrise*) 471
Fig. 90. — Inochentie Micu (portret la protopopiatul din Blaj) 493
Fig. 91. — Primul local al școalelor din Blaj 498
Fig. 92. — Act cu semnătura lui Inochentie Micu (Bibl. Filialei din Cluj a Academiei R.P.R.) 503
Fig. 93. — Regulamentul regimentelor romînești de graniță din anul 1766 (Bibl. Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 515

Pag.

Fig. 94. — Ilustrație de logofătul Petrache la traducerea romînească a *Erotocritului*, (Bibl. Academiei R.P.R., *Secția manuscrise*) 537

Fig. 95. — Foaia de titlu a ediției în limba engleză a lucrării lui D. Cantemir *Istoria Imperiului otoman* (Bibl. Academiei R.P.R.) 544

Fig. 96. — Profesor sas din Brașov. Gravură contemporană (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 561

Fig. 97. — Enciclopedia literară a lui P. Bod (Bibl. Universitară Cluj) 567

Fig. 98. — Pridvorul bisericii m-rii Antim din București 570

Fig. 99. — Foișorul lui Dionisie, adăugat m-rii Hurez în 1753 572

Fig. 100. — Cula de la Pojogeni (reg. Oltenia)........................ 574

Fig. 101. — Cula de la Curtișoara (reg. Oltenia)...................... 575

Fig. 102. — Palatul Teleki din Gornești (Reg. Mureș-Autonomă Maghiară) 576

Fig. 103. — Cană în stil baroc lucrată de meșterul sibian Sebastian Hann (Muzeul de artă al R.P.R., *Secția de artă feudală*).......... 578

Fig. 104. — Broderie cu stema reunită a Moldovei și Țării Romînești aparținînd familiei Mavrocordat (Muzeul de artă al R.P.R., *Palatul Mogoșoaia*) 579

Fig. 105. — Portretul generalului A. Suvorov. Gravură contemporană (Bibl. Academiei R.P.R. *Cabinetul de stampe*).............. 598

Fig. 106. — Bătălia de la Focșani din 31 iulie 1789 (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 600

Fig. 107. — Planul bătăliei de la Obilești 610

Fig. 108. — Un bîlci din Țara Romînească pe la 1820 (Bibl. Academiei R.P.R. *Cabinetul de stampe*)............................ 637

Fig. 109. — Negustor bucureștean în 1830 (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 644

Fig. 110. — Hanul lui Manuc din București după desenul lui Lancelot (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*).............. 651

Fig. 111. — Monede care circulau în țările romîne în secolele XVIII—XIX. *Sus*: Țechin venețian din 1796—1798; *Jos*: Piastru turc de la Selim al III-lea, 1807 (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul numismatic*)... 673

Fig. 112. — Planul orașului București la sfîrșitul sec. al XVIII-lea (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de hărți*)................... 677

Fig. 113. — Alexandru Ipsilanti. Gravură contemporană (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*)............................ 695

Fig. 114. — Ostași din armata lui Mavrogheni. Detaliu dintr-o pictură contemporană 704

Fig. 115. — N. Mavrogheni împărțind daruri ostașilor din armata nou înființată (Muzeul de artă al R.P.R., *Secția de artă feudală*) 717

Pag.

Fig. 116. — Țărancă romîncă din Transilvania (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 729
Fig. 117. — Țărani maghiari din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea (Muzeul Brukenthal-Sibiu) 733
Fig. 118. — Țărani sași din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea (Muzeul Brukenthal-Sibiu) 738
Fig. 119. — Horea, Cloșca și Crișan. Portrete contemporane (Muzeul Brukenthal, Sibiu) 753
Fig. 120. — Chemarea la luptă a țăranilor în timpul răscoalei lui Horea (Arhivele statului Budapesta) 761
Fig. 121. — Testamentul lui Horea, scris de preotul din Alba-Iulia (Arhivele statului Budapesta) 770
Fig. 122. — Sentința de condamnare la moarte a lui Horea și Cloșca (ultima filă) (Arhivele statului Budapesta) 773
Fig. 123. — Execuția lui Horea și Cloșca. Stampă contemporană (Arhivele statului Budapesta) 775
Fig. 124. — Textul romînesc al patentei de desființare a iobăgiei din 22 august 1785 (Arhiva istorică a Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 781
Fig. 125. — Scrisoarea deschisă a lui Brissot din 1785 în apărarea lui Horea (Bibl. Academiei R.P.R.) 787
Fig. 126. — Țărani romîni din Transilvania la începutul sec. al XIX-lea (Muzeul Brukenthal, Sibiu) 794
Fig. 127. — Țărani din împrejurimile Sibiului la începutul sec. al XIX-lea (Muzeul Brukenthal, Sibiu) 796
Fig. 128. — Atelier de țesut din Cisnădie (reg. Brașov) la începutul sec. XIX (Muzeul Brukenthal) 798
Fig. 129. — Spălător de aur în Transilvania la începutul sec. XIX (Muzeul Brukenthal, Sibiu) 801
Fig. 130. — Tîrg din Transilvania pe la 1820 (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 803
Fig. 131. — Monede care au circulat în Transilvania în a doua jumătate a sec. XVIII. *Sus* : Ducat de la Maria Tereza, 1761. *Jos* : Sfanț de la Maria Tereza, 1764 (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul numismatic*) 806
Fig. 132. — *Supplex Libellus Valachorum*, ediția lui Ion Piuariu-Molnar (Bibl. Academiei R.P.R.) 822
Fig. 133. — Pagină din *Supplex Libellus Valachorum* Manuscris original (Arhivele statului Budapesta) 824
Fig. 134. — Portretul presupus al lui Gheorghe Șincai (Bibl. Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 832
Fig. 135. — Petru Maior 834
Fig. 136. — Proclamația de la Padeș. Originalul scris de Tudor Vladimirescu 857

Pag.

Fig. 137. — Eterişti. Pictură pe o icoană contemporană (Muzeul de artă al R.P.R., *Secţia de artă feudală*) 863
Fig. 138. — Alexandru Ipsilanti ridicînd steagul răscoalei la Iaşi (fantezist) (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 866
Fig. 139. — Tudor Vladimirescu. Litografie după tabloul lui Th. Aman (Muzeul de artă R.P.R., *Galeria naţională*) 877
Fig. 140. — Casa boierilor Golescu din Goleşti (reg. Argeş) 898
Fig. 141. — Bătălia de la Drăgăşani (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 900
Fig. 142. — Masacrarea cetei lui Bimbaşa Sava la Bucureşti (Bibl. Academiei R.P.R. *Cabinetul de stampe*) 902
Fig. 143. — Boier bucureştean din treapta de mijloc pe la 1830. (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 919
Fig. 144. — Atacul Brăilei de către oştile ruseşti (Bibl. Academiei R.P.R. *Cabinetul de stampe*) 925
Fig. 145. — Vederea portului Brăila (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 928
Fig. 146. — Vederea portului Galaţi (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 930
Fig. 147. — Obşteasca Adunare din Bucureşti din anul 1834 (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 940
Fig. 148. — Cioban din Cîmpulung-Muscel (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 952
Fig. 149. — „Fabrică" de pavele din Iaşi (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 963
Fig. 150. — Exploatarea sării. Desen Gh. Asachi (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 967
Fig. 151. — Piaţa din Iaşi la 1845. Desen J. Rey (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 971
Fig. 152. — Han din Iaşi la 1845. Desen de J. Rey (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 973
Fig. 153. — Împrejurimile Constanţei la începutul secolului al XIX-lea după un desen de Jules Laurent (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 974
Fig. 154. — Vedere din Galaţi, după un desen de Jules Laurent (Bibl. Academiei R.P.R. *Cabinetul de stampe*) 977
Fig. 155. — Caravană moldovenească de mărfuri, 1842. Desen de Ch. Doussault (Bibl. Academiei R.P.R. *Cabinetul de stampe*) 979
Fig. 156. — Staţie de poştă pe la 1842, după un desen de Ch. Doussault (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 981
Fig. 157. — Stradă principală din Iaşi la 1845 (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 982

Pag.
Fig. 158. — Stradă din Bucureşti (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 984
Fig. 159. — Vedere generală a oraşului Bucureşti (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 986
Fig. 160. — Vedere a portului Brăila (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 993
Fig. 161. — Curtea spitalului Sf. Spiridon din Iaşi. 1845 (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 1000
Fig. 162. — Hîrleţe de lemn cu fier din Transilvania, din prima jumătate a secolului al XIX-lea (Muzeul etnografic al Transilvaniei, Cluj) 1007
Fig. 163. — Proiect de plug premiat în 1845 (Arhiva istorică a Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 1009
Fig. 164. — Unelte pentru mineritul fierului. Rimetea (Trăscău). Prima jumătate a secolului al XIX-lea (Muzeul etnografic al Transilvaniei, Cluj) 1011
Fig. 165. — Schiţa unui instrument de foraj minier inventat de M. Debreczeni 1013
Fig. 166. — Fabrică de zahăr din Sibiu 1015
Fig. 167. — Diplomă de calfă de chirurg din Mediaş din 1844 (Arhiva istorică a Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 1016
Fig. 168. — Piaţa Clujului la începutul secolului al XIX-lea Pictură în ulei de Franz Jaschke 1018
Fig. 169. — Tablă de breaslă a unui meşter butnar, 1827 (Muzeul de istorie, Cluj) 1019
Fig. 170. — Convocator de breaslă din anul 1820 (Arhiva istorică a Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 1020
Fig. 171. — Presă tipografică, 1781 (Muzeul de istorie, Cluj) 1027
Fig. 172. — Reţetă medicală dată de I. Piuariu-Molnar (Arhiva istorică a Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 1030
Fig. 173. — Zlatna în prima jumătate a secolului al XIX-lea (Arhiva istorică a Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 1031
Fig. 174. — Harta satului Someş-Uileac (reg. Maramureş), 1830 (Arhiva istorică a Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 1033
Fig. 175. — Portretul lui Gh. Asachi, de Schiavoni (Muzeul de Artă al R.P.R., *Galeria naţională*) 1046
Fig. 176. — Portretul lui Gh. Lazăr (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 1048
Fig. 177. — Şcoala primară în aer liber. Desen de Jules Laurent (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 1052
Fig. 178. — Gimnaziul din Blaj 1056
Fig. 179. — *Icoana pămîntului* de Ioan Rusu. Foaia de titlu (Bibl. Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 1059
Fig. 180. — *Calendarul romînesc* (Bibl. Academiei R.P.R.) 1065

Pag.

Fig. 181. — *Albina romînească* (Bibl. Academiei R.P.R.) 1067
Fig. 182. — *Dacia literară* (Bibl. Academiei R.P.R.) 1069
Fig. 183. — *Gazeta de Transilvania* (Bibl. Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 1071
Fig. 184. — *Foaie pentru minte, inimă şi literatură* (Bibl. Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 1072
Fig. 185. — *Loghica* lui Samuil Micu (Bibl. Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 1077
Fig. 186. — *Economia stupilor* de Ioan Molnar. Foaie de titlu (Bibl. Universitară, Cluj) 1078
Fig. 187. — *Lexiconul de la Buda*, 1825 (Bibl. Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 1084
Fig. 188. — Gramatica romînească a lui S. Micu şi Gh. Şincai (Bibl. Universitară, Cluj) 1085
Fig. 189. — Portretul lui Bolyai Farkas (Bibl. documentară Teleki-Bolyai, Tg. Mureş) 1087
Fig. 190. — *Istoria romînilor* a lui Samuil Micu. Foaia de titlu (Bibl. Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 1093
Fig. 191. — *Istoria pentru începutul romînilor în Dacia*, de P. Maior. Foaia de titlu (Bibl. Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 1094
Fig. 192. — Timotei Cipariu (Bibl. Fil. Academiei R.P.R. din Cluj) 1096
Fig. 193. — *Arhiva romînească* (Bibl. Academiei R.P.R.) 1100
Fig. 194. — *Magazinul istoric pentru Dacia* (Bibl. Academiei R.P.R.) 1101
Fig. 195. — *Puterea armată şi arta militară...*, de N. Bălcescu (Bibl. Academiei R.P.R.) 1103
Fig. 196. — Ienăchiţă Văcărescu (Bibl. Academiei R.P.R. *Cabinetul de stampe*) 1109
Fig. 197. — Gr. Alexandrescu (Bibl. Academiei R.P.R. *Cabinetul de stampe*) 1113
Fig. 198. — Costache Negruzzi (Bibl. Academiei R.P.R. *Cabinetul de stampe*) 1114
Fig. 199. — Cula de la Măldăreşti 1122
Fig. 200. — Casa din Cartiu 1123
Fig. 201. — Casa lui Anton Pann din R. Vîlcea 1124
Fig. 202. — Casa Melik din Bucureşti 1124
Fig. 203. — Casă veche din Bucureşti 1125
Fig. 204. — Palatul Ghica din Tei (Bucureşti) 1126
Fig. 205. — Palatul Bánffy din Cluj 1127
Fig. 206. — Palatul Brukenthal din Sibiu 1128
Fig. 207. — Arcadele din curte ale palatului Brukenthal 1129
Fig. 208. — Portretul pravilistului Donici, de Ion Balomir (Muzeul de artă al R.P.R., *Galeria naţională*) 1131
Fig. 209. — Portret de femeie de Eustatie Altini (Muzeul de artă al R.P.R., *Galeria naţională*) 1132
Fig. 210. — Portrete de Nicolae Polcovnicul (Muzeul de artă al R.P.R., *Galeria naţională*) 1133
Fig. 211. — Uciderea lui Mihai Viteazul. Tablou de C. Lecca (Muzeul de artă al R.P.R., *Galeria naţională*) 1135

LISTA PLANŞELOR

Pag.

Pl. I. — Autoportretul zugravului Pîrvu Mutul, 1700. Fragment din pictura murală a bisericii din Bordeşti (reg. Ploieşti) 54—55

Pl. II. — Portretele lui Şerban Cantacuzino şi ale familiei sale. Detaliu de pe o broderie executată în 1681 de Gherasim Galatianul pentru mănăstirea Cotroceni (Muzeul de artă al R.P.R. Secţia de artă feudală) .... 202—203

Pl. III. — Miniaturi din psaltirea de la mănăstirea Dragomirna, începutul secolului al XVII-lea (Muzeul mănăstirii Dragomirna) .... 282—283

Pl. IV. — Miniaturi din psaltirea de la mănăstirea Dragomirna, începutul secolului al XVII-lea (Muzeul mănăstirii Dragomirna) .... 330—331

Pl. V. — Student romîn. Desen transilvănean din secolul al XVIII-lea (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 558—559

Pl. VI. — Ţărancă romîncă. Desen transilvănean din secolul al XVIII-lea (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) 590—591

Pl. VII. — Ţăran romîn. Desen transilvănean din secolul al XVIII-lea (Bibl. Academiei R.P.R., *Cabinetul de stampe*) .... 746—747

LISTA VIGNETELOR

Portretul lui Dimitrie Cantemir (Muzeul romîno-rus) .. 1

Medalion cu portretul lui Horea (Muzeul Brukenthal, Sibiu) 583

LISTA HĂRŢILOR

Harta 1. — Dezvoltarea economică a ţărilor romîne în secolele XVII—XVIII .... 50—51

Harta 2. — Operaţiile militare în războiul ruso-turc din anii 1806—1812 608-609

Harta 3. — Desfăşurarea mişcării revoluţionare din 1821 .... 886—887

Harta 4. — Dezvoltarea economică a ţărilor romîne în prima jumătate a secolului al XIX-lea .... 968—969

CUPRINSUL

Pag.

Prefață VII

Izvoare XIX

Izvoare epigrafice, numismatice, sigilografice și heraldice — XX. *Izvoare documentare interne* — XXI. *Documente externe* — XXVI. *Izvoare narative* — XXXI. *Izvoare juridice* — XL. *Izvoare cartografice* — XLI. *Presa* — XLII. (I. IONAȘCU și P. TEODOR) . . . .

PARTEA ÎNTÎI

FEUDALISMUL DEZVOLTAT ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ȘI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

Cap. I. **Europa răsăriteană în secolul al XVII-lea** 3

Criza feudalismului otoman — 4. Relațiile internaționale în Europa răsăriteană — 6. (P. P. PANAITESCU).

Bibliografie 11

Cap. II. **Formele dominației otomane** 13

1. *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Romînească.* 13
Haraciul — 14. Peșcheșurile — 16. Cumpărarea domniilor — 18. Darurile de mucarer — 19. Confiscările de averi domnești — 20. Prestațiile în natură și în muncă — 20. Monopolul comercial — 23. (M. BERZA).

2. *Regimul politic al dominației otomane în Moldova și Țara Romînească* (EUG. STĂNESCU) 24

3. *Principatul Transilvaniei sub suzeranitatea Porții* 29
Haraciul — 30. Peșcheșurile — 30. Cheltuieli pentru obținerea tronului și confirmarea domniei — 31. Alte obligații ale Transilvaniei față de Poartă — 32. (ȘT. PASCU).

4. *Pașalîcurile și raialele de pe teritoriul țărilor romîne* 32
Dobrogea și raialele dunărene — 32. Viața economică — 33. Pașalîcurile de

Timişoara şi de Oradea în secolul al XVII-lea — 35. Viaţa economică în cele două paşalîcuri — 37. Exploatarea feudală — 38. Rezistenţa împotriva jugului otoman — 39. (I. Totoiu)

Bibliografie 40

Cap. III. **Dezvoltarea social-economică a ţărilor romîne în secolul al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea** 42

1. *Dezvoltarea economică a Moldovei şi Ţării Romîneşti* 42
Agricultura — 42. Exploatarea subsolului — 46. Dezvoltarea meşteşugurilor şi organizarea breslelor — 49. Comerţul intern — 57. Comerţul extern — 60. Dezvoltarea oraşelor — 66. (M. Berza).

2. *Organizarea social-politică a Moldovei şi Ţării Romîneşti* 71
Regimul nobiliar în Ţara Romînească şi Moldova — 76. Domnia — 79. Organele cîrmuirii centrale şi organele locale — 80. Organizarea judecătorească — 82. Organizarea fiscală — 86. Organizarea armatei — 92. (P. P. Panaitescu, p. 71—76; D. Mioc, p. 86—92; N. Stoicescu, p. 92—95)

3. *Situaţia social-economică a Transilvaniei* 96
Starea agriculturii —96. Mineritul —98. Situaţia meşteşugurilor şi a breslelor — 101. Comerţul — 105. Ţărănimea liberă — 109. Ţărănimea aservită — 111. Obligaţiile ţărănimii faţă de stăpînul de moşie şi faţă de stat — 112. Formele luptei de clasă — 114. Lupta dintre puterea princiară şi marea nobilime — 117. Organizarea politico-administrativă — 120. (Şt. Pascu şi I. Pataki)

Bibliografie 124

Cap. IV. **Consolidarea regimului nobiliar în Moldova şi Ţara Romînească. Transilvania în primele decenii ale veacului al XVII-lea** 128

1. *Regimul nobiliar în Moldova* 128
Căderea Movileştilor (1611—1617) — 129. Moldova în vremea războaielor turco-polone (1617—1621) — 131. Regimul nobiliar în Moldova (1621—1629). Aşezămîntul lui Miron Barnovski — 133. Luptele pentru putere între facţiunile boiereşti (1629—1634) — 136. (P. P. Panaitescu)

2. *Regimul nobiliar în Ţara Romînească* 138
Consolidarea regimului nobiliar sub domnia lui Radu Mihnea (1611—1616) — 138. Aşezămîntul din 1631—1640. (P. P. Panaitestu)

3. *Mişcări ţărăneşti în Moldova şi Ţara Romînească în prima jumătate a secolului al XVII-lea* (P. P. Panaitescu) 141

4. *Luptele pentru stăpînirea Transilvaniei în primul deceniu al secolului al XVII-lea. Întărirea puterii centrale în vremea lui Gabriel Bethlen (1613 — 1629).* 145
Luptele dintre facţiunile nobiliare — 145. Domnia lui Gabriel Bethlen (1613—1629) — 148. (Şt. Pascu, p. 145—148; B. Cselényi, p. 148-154).

Bibliografie 154

Cap. V. **Întărirea temporară a domniei feudale. Marea mişcare populară din 1655. Lupta antiotomană condusă de Mihnea al III-lea** 157

1. *Politica internă a ţărilor romîne în timpul domniilor lui Matei Basarab, Vasile Lupu, Gheorghe Rákóczi I şi Gheorghe Rákóczi al II-lea.* 157
Ţara Romînească şi Moldova — 157. Transilvania — 161. (P. P. Panaitescu, p. 157 —161; Şt. Pascu. p. 161—163).

2. *Poziţia internaţională a ţărilor romîne* 163
Participarea Transilvaniei la Războiul de treizeci de ani — 163. Încercări

de confederare a ţărilor romîne — 165. Primele războaie dintre Ţara Romînească şi Moldova (1637—1639) — 166. Proiectul de alianţă împotriva turcilor (1640—1648) — 169. Intervenţia cazacilor în Moldova — 172. Mişcarea boierilor din Moldova şi răsturnarea lui Vasile Lupu — 174. (ŞT. PASCU p. 163—165; P. P. PANAITESCU, p. 165—178).

3. *Marea mişcare populară din 1655* 178

Răscoala seimenilor din Ţara Romînească — 178. Răscoala seimenilor din Moldova — 181. Marea mişcare populară din 1655 — 181. (P. P. PANAITESCU).

4. *Lupta antiotomană a ţărilor romîne* 185

Alianţa Moldovei cu Rusia (1656) — 185. Începutul luptei comune a ţărilor romîne împotriva turcilor (1657—1658) — 188. Războiul antiotoman condus de Mihnea al III-lea (1659) — 189. Sfîrşitul luptei comune împotriva turcilor (1660—1661) — 192. (P. P. PANAITESCU).

Bibliografie 195

Cap. VI. Ţările romîne în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea (1661—1711) 198

1. *Moldova şi Ţara Romînească în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea* 198

Creşterea influenţei marii boierimi — 198. Luptele dintre facţiunile boiereşti — 200. Domnia lui Şerban Cantacuzino (1678—1688) — 201. Moldova pînă la moartea lui Constantin Cantemir (1661—1693)— 203. Ţara Romînească în vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu — 206. Moldova la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea (1693—1710) — 210. Domnia lui Dimitrie Cantemir (1710—1711)—212. Alianţa cu Rusia. Campania ţarului Petru I în Moldova — 214. Căderea lui Constantin Brîncoveanu şi a Cantacuzinilor — 219. (P. P. PANAITESCU)

2. *Instaurarea regimului austriac în Transilvania* 220

Politica internă a Transilvaniei (1658—1683) — 220. Politica externă a Transilvaniei în vremea domniei lui Apafi — 224. Instaurarea regimului austriac în Transilvania — 225. Diploma leopoldină — 231. Problema unirii romînilor cu biserica Romei — 237. Răscoala lui Francisc Rákóczi al II-lea —244. (ŞT. PASCU, p. 220 — 225; acad. D. PRODAN p. 225—252.)

Bibliografie 252

Cap. VII. Cultura secolului al XVII-lea 256

1. *Cultura în Moldova şi Ţara Romînească* 256

Învăţămîntul — 261. Tiparul — 264. Bibliotecile — 265. Literatura juridică — 266. Literatura religioasă — 270. Beletristica — 278. Literatura ştiinţifică — 280. Istoriografia — 282. (M. BERZA).

2. *Cultura în Transilvania* 294

Şcolile — 296. Tipografii şi biblioteci — 298. Literatura juridică — 301. Literatura religioasă—301. Literatura beletristică—304. Literatura filozofico-ştiinţifică — 305. Literatura istorică — 307. Teatrul. Muzica — 312. Literatura populară — 313. (I. CRĂCIUN, G. GÜNDISCH, S. JAKÓ, R. TUDORAN).

3. *Arta în ţările romîne în secolul al XVII-lea* 314

Arhitectura — 316. Sculptura — 329. Pictura — 330. Arta aplicată — 332. (V. VĂTĂŞIANU).

Bibliografie 336

Pag.

Cap. VIII. **Regimul turco-fanariot în Moldova și Țara Romînească și regimul austriac în Transilvania** 340
1. *Țara Romînească și Moldova în sistemul politic otoman* 340
Caracterul regimului turco-fanariot în Țara Romînească și Moldova — 340. Fanarioții față de regimul nobiliar — 343. (P. P. PANAITESCU).
2. *Intensificarea exploatării economice a Moldovei și Țării Romînești de către Poarta otomană* (M. BERZA) 346
3. *Caracterul regimului austriac în Transilvania* (Acad. D. PRODAN) 352
Bibliografie 356

Cap. IX. **Situația social-economică a țărilor romîne în secolul al XVIII-lea** . 358
1. *Dezvoltarea economică a Țării Romînești și Moldovei* 358
Agricultura — 358. Minele — 360. Meșteșugurile — 361. Breslele — 365. Manufacturile — 367. Dezvoltarea comerțului și a orașelor — 370. Comerțul intern — 371. Comerțul extern — 376. Circulația monetară și camăta — 380. Dezvoltarea orașelor — 383. (P. P. PANAITESCU, p. 358—361, 367—370; C. ȘERBAN, p. 361—365, M. BERZA, p. 365—367, 370—389).
2. *Dezvoltarea relațiilor sociale în Țara Romînească și Moldova* 389
Claca și șerbia în secolul al XVIII-lea — 390. Lupta țăranilor împotriva înăspririi exploatării feudale — 392. Organizarea politico-administrativă — 394. Organizarea judecătorească — 397. Organizarea armatei — 398. Fiscalitatea — 400. (P. P. PANAITESCU și N. CORIVAN, p. 389—394; V. MIHORDEA p. 394—402).
3. *Situația social-economică a Transilvaniei pînă la răscoala lui Horea* . . 403
Agricultura și relațiile agrare — 403. Mineritul — 408. Industria manufacturieră — 410. Comerțul — 415. Orașele — 418. Populația — 420. Lupta maselor populare împotriva asupririi feudale și a stăpînirii austriace — 422. Organizarea politico-administrativă a Transilvaniei — 426. (B. SURDU).
Bibliografie 428

Cap. X. **Politica internă a Moldovei și Țării Romînești (1711—1768)** 433
1. *Politica internă a domnilor fanarioți pînă la reforma lui Constantin Mavrocordat (1711—1741)* 433
2. *Reformele lui Constantin Mavrocordat* 435
Politica lui Constantin Mavrocordat și reformele lui — 435. Reforma socială. Cauzele și antecedentele acestei reforme — 438. Sensul reformei sociale a lui Constantin Mavrocordat — 443.
3. *Politica internă a domnilor fanarioți după reformele lui Constantin Mavrocordat (1750—1768)* 446
Creșterea influenței boierimii grecești — 446. Politica fiscală — 447. Relațiile agrare după reforma lui Constantin Mavrocordat. Mișcări țărănești și orășenești — 449. (P. P. PANAITESCU).
Bibliografie 453

Cap. XI. **Țările romîne în politica internațională (1711—1774)** 455
1. *Chestiunea orientală* (Acad. A. OȚETEA). 455
2. *Criza Imperiului otoman în secolul al XVIII-lea* 457
Sistemul feudal militar — 457. Criza economică — 458. Criza sistemului militar — 459. Fărîmițarea politică — 460. (Acad. A. OȚETEA).
3. *Războiul austro-turc (1716—1718)* 461

Evenimentele din Moldova — 464. Pacea de la Passarowitz — 465. (Acad. A. Oțetea și P. P. Panaitescu).

4. *Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718—1739).* (Ș. Papacostea) 466

5. *Războiul ruso-austro-turc din 1735—1739* 470

Campania rusă din Moldova — 470. Acțiunea fraților Cantemir — 472. Sfîrșitul războiului și realipirea Olteniei — 473. Poziția claselor sociale față de război — 473. (Acad. A. Oțetea și V. Mihordea).

6. *Influența domnilor fanarioți asupra politicii otomane. Legăturile cu Rusia.* (Acad. A. Oțetea). 474

7. *Războiul ruso-turc din 1768—1774* 476

Campania militară din 1769 — 477. Campaniile din 1770—1771 — 478. Congresul de la Focșani și București — 480. Pacea de la Küciük-Kainargi — 481. Contribuția poporului romîn la război — 481. Anexarea Bucovinei de către austrieci — 484. (Acad. A. Oțetea).

Bibliografie 484

Cap. XII. **Regimul austriac în Transilvania. Lupta pentru ridicarea politică a romînilor** 487

1. *Regimul austriac în Transilvania* 487

Consolidarea regimului — 487. Sarcinile publice — 489. Regimul special al Banatului — 490.

2. *Lupta lui Inochentie Micu pentru ridicarea politică a romînilor* 492

Programul politic — 494. Lupta pentru realizarea programului — 498. Plecarea la Viena — 500. Lupta din exil și sfîrșitul lui Inochentie Micu — 502. Importanța luptei lui Inochentie Micu — 505. Urmașii. Pregătiri pentru noi acțiuni — 509.

3. *Înființarea regimentelor de graniță* 514

Proiectul generalului Buccow — 514. Regimentul al II-lea romînesc de la Năsăud — 516. Regimentul I romînesc de la Orlat — 517. Regimentele secuiești — 518. Batalionul romînesc din Banat — 520. Urmările înființării regimentelor de graniță — 521. (Acad. D. Prodan).

Bibliografie 522

Cap. XIII. **Cultura țărilor romîne în secolul al XVIII-lea** 524

1. *Cultura în Țara Romînească și Moldova* 524

Învățămîntul — 526. Tiparul — 532. Bibliotecile — 533. Literatura religioasă — 535. Beletristica — 536. Literatura didactico-științifică — 539. Istoriografia — 540. Literatura populară în sec. XVII—XVIII — 554. (M. Berza).

2. *Cultura în Transilvania* 558

Învățămîntul — 558. Istoriografia — 562. Literatura. Studii lingvistice. Traduceri — 564. (I. Pervain, S. Benkő, G. Gündisch).

3. *Arta țărilor romîne în secolul al XVIII-lea* 567

Arhitectura — 568. Sculptura — 576. Pictura — 577. Artele aplicate — 578. (V. Vătășianu).

Bibliografie 580

PARTEA A DOUA

DESTRĂMAREA FEUDALISMULUI ȘI FORMAREA RELAȚIILOR CAPITALISTE

Cap. I. **Trecerea de la feudalism la capitalism în țările romîne și formarea națiunii burgheze romîne** 585

Pag.

Trecerea de la feudalism la capitalism — 585. Formarea naţiunii burgheze romîne — 591. (Acad. A. OŢETEA).

Bibliografie 595

Cap. II. **Sfîrşitul regimului turco-fanariot** 596

1. *Războiul ruso-austro-turc (1787—1792)* 597
Alianţa austro-rusă — 597. Eliberarea Crimeii — 597. Desfăşurarea războiului ruso-austro-turc — 599. Pacea de la Iaşi — 602. (Acad. A. OŢETEA).

2. *Chestiunea orientală în timpul revoluţiei burgheze din Franţa şi a Imperiului (1792—1815)* 602
Pătrunderea ideilor revoluţiei franceze — 603. Proiecte de reforme — 603. Propaganda revoluţionară franceză — 605. Înfiinţarea consulatelor franceze — 605. Napoleon şi chestiunea orientală — 607. Războiul ruso-turc (1806—1812) — 608. (Acad. A. OŢETEA).

3. *Statutul juridic al Principatelor (1774—1821).* (Acad. A. OŢETEA şi M. ALEXANDRESCU-DERSCA) 612

4. *Dobrogea la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea* 619
Situaţia Dobrogei după războaiele ruso-turce — 619. Viaţa economică — 620. Starea socială — 620. (I. TOTOIU).

Bibliografie 621

Cap. III. **Situaţia social-economică a Moldovei şi Ţării Romîneşti în perioada de trecere de la feudalism la capitalism** 624

1. *Agricultura* 624
Reglementarea urbarială a relaţiilor agrare — 628. Claca — 631. Dijma — 633. Restrîngerea dreptului de folosinţă a ţăranilor asupra pădurilor şi păşunilor — 635. Monopolurile feudale — 636. Concentrarea marilor domenii — 638. Principalele surse de venit ale moşiei — 639. Fuga şi răscoala ţăranilor — 640. (Acad. A. OŢETEA).

2. *Dezvoltarea producţiei industriale* 641
Meşteşugurile — 641. Manufacturile — 643. Industria extractivă — 647. (Acad. A. OŢETEA şi C. ŞERBAN).

3. *Dezvoltarea comerţului* 649
Regimul comercial — 649. Lărgirea pieţei interne — 655. Comerţul exterior — 664. Comerţul de tranzit — 671. Circulaţia monetară — 672. Populaţia — 674. (Acad. A. OŢETEA, p. 649—674; C. ŞERBAN, p. 674—675).

4. *Oraşele şi tîrgurile* 675
Organizare şi administraţie — 675. Lupta oraşelor împotriva stăpînirii feudale — 679. (Acad. A. OŢETEA şi C. ŞERBAN).

Bibliografie 682

Cap. IV. **Politica internă a Ţării Romîneşti şi Moldovei (1774—1821)** 686

1. *Domnia* (Acad. A. OŢETEA şi M. ALEXANDRESCU-DERSCA) 688

2. *Administraţia şi justiţia* 692
Organizarea administrativă — 693. Funcţionarea administraţiei. Venalitatea slujbelor — 696. Salariu şi havaiet — 697. Organizarea justiţiei — 697. (Acad. A. OŢETEA şi Ş. PAPACOSTEA).

3. *Fiscalitatea* 701

Pag.

Sistemul fiscal — 702. Repartiția cheltuielilor statului — 708. Fuga birnicilor — 711. (Acad. A. Oțetea).

4. *Viața politică (1774—1821)* (Fl. Constantiniu) 713

Bibliografie 722

Cap. V. **Transilvania sub regimul absolutismului luminat** 725

Începuturile absolutismului luminat în Transilvania — 727. Reformismul lui Iosif al II-lea — 730. Prăbușirea iozefinismului — 740. (Acad. D. Prodan).

Bibliografie 742

Cap. VI. **Răscoala lui Horea** 744

Situația în Munții Apuseni — 748. Incidentul de la Cîmpeni — 754. Conscripția militară — 756. Desfășurarea răscoalei — 759. Urmările răscoalei — 776. Semnificația răscoalei — 785. (Acad. D. Prodan).

Bibliografie 790

Cap. VII. **Transilvania după răscoala lui Horea** 792

1. *Situația social-economică a Transilvaniei pînă în 1821* 792

Agricultura — 792. Noi încercări de reglementare urbarială — 795. Manufactura — 797. Industria extractivă — 799. Breslele — 802. Comerțul — 805. Populația — 807. Frămîntări sociale — 808. (Al. Neamțu).

2. *Situația politică în Transilvania pînă la 1821. Luptele politice din 1790—1792. Supplex Libellus Valachorum* 813

Dieta Transilvaniei din 1790—1791—815. Supplex Libellus Valachorum — 819. Importanța luptei politice romînești — 831. Regimul reacțiunii — 837. (Acad. D. Prodan).

Bibliografie 847

Cap. VIII. **Mișcarea revoluționară din 1821** 850

1. *Cauzele mișcării* 852
2. *Eteria și țările romîne* 861

Organizarea Eteriei — 862. Alexandru Ipsilanti efor general — 864. Planul de acțiune — 865.

3. *Rolul lui Tudor Vladimirescu* 867

Tudor înainte de 1821 — 867. Legămîntul lui Tudor cu Eteria — 870.

4. *Inceputul mișcării în Oltenia* 872
5. *Măsurile comitetului de oblăduire* 878
6. *Ecoul mișcării din Oltenia printre romînii din Transilvania* 880
7. *Mișcarea eteristă în Moldova* 883
8. *Alexandru Ipsilanti și Tudor Vladimirescu* 887
9. *« Domnul Tudor »* 891
10. *Sfîrșitul mișcării* (Acad. A. Oțetea) 894

Bibliografie 904

Cap. IX. **Lichidarea mișcării din 1821 și domniile pămîntene. Tratatul de la Adrianopol** 907

1. *Țara Romînească și Moldova între 1821—1828* 907

Ocupația turcească în Principate — 907. Restabilirea domniilor pămîntene — 909. Urmărirea participanților la mișcare și a sprijinitorilor ei — 910. Situația fiscală și administrativă — 912. Relațiile agrare. Situația și frămîntările

Pag.

ţărănimii — 914. Viaţa politică — 918. Convenţia de la Akkerman — 923. (S. Columbeanu şi S. Iancovici).
2. *Războiul ruso-turc din 1828—1829 şi pacea de la Adrianopole* (S. Iancovici). 924
Bibliografie 931

Cap. X. **Perioada regulamentară în Principate pînă în 1848** 933
1. *Administraţia rusă (1828—1834)* 934
Combaterea epidemiilor şi a foametei — 935. Reforma administraţiei — 936 (Acad. A. Oţetea).
2. *Regulamentul organic* 937
Instrucţiunile Curţii imperiale ruse — 939. Conţinutul regulamentului. Instituţiile politice — 942. Organizarea judecătorească — 942. Organizarea administrativă — 943. Organizarea finanţelor — 944. Alte reforme — 945. Raporturile dintre proprietari şi ţărani — 945. Aplicarea legii clăcii şi rezistenţa ţărănimii (1831—1834) — 948. (Acad. A. Oţetea).
3. *Agricultura (1834—1848)* 950
Relaţiile agrare — 953. Afluxul ţăranilor la oraşe — 956. Lupta ţărănimii împotriva exploatării — 957. (Acad. A. Oţetea)
4. *Industria* 958
Meşteşugurile — 959. Manufacturile — 960. Industria mecanică — 961. Industria extractivă — 965. (I. Corfus şi L. Boicu).
5. *Comerţul* 969
Piaţa internă — 969. Uniunea vamală — 972. Comerţul exterior — 973. (Acad. A. Oţetea şi I. Corfus).
6. *Transporturile.* (I. Corfus şi L. Boicu) 978
7. *Oraşele.* (I. Corfus şi L. Boicu) 982
8. *Politica internă* 987
Ţara Romînească. Domnia lui Al. Ghica (1834—1842) — 988. Opoziţia boierimii liberale — 990. Mişcarea din 1840 — 991. Mişcările revoluţionare antiotomane de la Brăila (1841—1843) — 992. Domnia lui Gh. Bibescu (1842—1848) — 994. Moldova. Domnia lui Mihai Sturdza (1834—1849) — 996. Opoziţia contra lui Sturdza — 999. Mişcarea revoluţionară din 1846 — 1001. (I. Corfus).
Bibliografie 1002

Cap. XI. **Adîncirea crizei feudalismului în Transilvania. Încercări de reforme (1822—1847)** 1005
Agricultura — 1006. Industria — 1010. Comerţul — 1017. Încercările Austriei de a întări subordonarea Transilvaniei — 1020. Rolul reacţionar al nobilimii — 1021. Ecourile luptei de eliberare din Polonia — 1021. Mişcarea reformistă a nobilimii liberale maghiare — 1022. Creşterea forţelor antifeudale. Mişcarea naţională şi democratică romînă — 1025. Mişcările ţărăneşti din Munţii Apuseni — 1030. Dieta din 1846—1847 — 1034. (Şt. Imreh).
Bibliografie 1036

Cap. XII. **Dezvoltarea culturală în perioada destrămării feudalismului** 1038
1. *Învăţămîntul* 1044
Şcoli — 1044. Literatura didactică — 1058.
2. *Bibliotecile* 1061

Redactor responsabil : MARCU LIVIU
Tehnoredactor : NEGRU ELENA

Dat la cules 24.04.1964. Bun de tipar 07.07.1964. Apărut 1964. Tiraj 31.000 ex. legate. Hîrtie velină satinată de 80 g/m², 700×1000/16. Coli editoriale 108,41. Coli tipar 81,50. Planşe tipar înalt 11. A. 4883/188/1964. C. Z. pentru bibliotecile mari 9 (498) (021). C. Z. pentru bibliotecile mici 9 (R) (021).

Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918“,
str. Grigore Alexandrescu nr. 93—95, Bucureşti — R.P.R.,
comanda nr. 1301.

C. T C
1[illegible]

1001

Pag.

3. *Societăţile culturale* 1063
4. *Presa* 1066
5. *Ştiinţele* 1073
6. *Gîndirea filozofică, economică şi socială* 1075
7. *Filologia şi folclorul* 1083
8. *Istoriografia* 1090
Povestirile istorice în versuri — 1105. Traducerile de opere istorice — 1106.
9. *Literatura* 1107
10. *Teatrul şi muzica* 1117
(AL. ELIAN, în colaborare cu P. TEODOR, I. PERVAIN, AL. DIMA, S. BENKŐ, G. GÜNDISCH)
11. *Artele plastice* 1120
Urbanistica — 1121. Arhitectura — 1121. Sculptura — 1129. Pictura — 1130. (V. VĂTĂŞIANU).
12. *Manifestările plastice ale artei populare* 1137
Condiţiile istorice de dezvoltare a artei populare romîneşti — 1137. Domeniul artei populare romîneşti şi caracterul ei — 1138. (C. NICOLESCU).
Bibliografie 1141

Concluzie (Acad. A. OŢETEA) 1146
Indici 1153
Lista figurilor 1239
Lista planşelor 1249
Lista vignetelor 1249
Lista hărţilor 1249